

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK DİLİ BİLİM DALI

ĞIŞAŞÜ'L-ENBİYÂ (RABĖŰZİ) TAHRAN NÜSHASI
(TRANSKRİPSİYONLU METİN)
TAHRAN VE LONDRA NÜSHALARI ARASI
EŞ ANLAMLILIK

Doktora Tezi

Safiye ÇELEBİ ÇAM

Ankara, 2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK DİLİ BİLİM DALI

ĞIŞAŞÜ'L-ENBİYÂ (RABĖÜZİ) TAHRAN NÜSHASI
(TRANSKRİPSİYONLU METİN)
TAHRAN VE LONDRA NÜSHALARI ARASI
EŞ ANLAMLILIK

Doktora Tezi

Safiye ÇELEBİ ÇAM

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Aysu ATA

Ankara, 2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK DİLİ BİLİM DALI

KİŞAŞÜ'L-ENBİYÂ (RABĠŪZİ) TAHRAN NÜSHASI
(TRANSKRİPSİYONLU METİN)
TAHRAN VE LONDRA NÜSHALARI ARASI
EŞ ANLAMLILIK

Doktora Tezi

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Aysu ATA

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

- 1- Prof. Dr. Aysu ATA**
- 2- Prof. Dr. Paşa YAVUZARSLAN**
- 3- Prof. Dr. Ayşehan Deniz ABİK**
- 4. Prof. Dr. Osman MERT**
- 5- Prof. Dr. Akartürk KARAHAN**

Tez Savunması Tarihi

03.09.2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Aysu ATA danışmanlığında hazırladığım “KİŞAŞÜ’L-ENBİYÂ (RABĠŪZİ) TAHRAN NÜSHASI (TRANSKRİPSİYONLU METİN) TAHRAN VE LONDRA NÜSHALARI ARASI EŞ ANLAMLILIK (Ankara-2024)” adlı doktora tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

18.10.2024

Safiye ÇELEBİ ÇAM

ÖN SÖZ

İnsan yaşamı boyunca fiziksel varlığı yanı sıra ilmiyle, bilgisiyle, uğraş alanlarıyla, görgüsüyle, tecrübeleriyle, en önemlisi de karakteriyle kendini temsil eder. Bu sebeple insan tek bir bağlam içine sığdırılması ya da insanın tam anlamıyla tek bir düzlemde açıklanması ya da anlamlandırılması mümkün değildir. İnsana özgü olan dil yetisi de, onu üreten varlıkla paralel bir yapı ve süreç sergiler. Yani nasıl ki insanı her yönüyle tanımlamak mümkün olmuyorsa dili ve dilin ön safında yer alan sözcükleri de tam manasıyla betimlemek mümkün değildir. Bu sebeple insan ve dile dair tartışmalar, onları tanımlama çabaları yüzyıllar boyu devam etmektedir. Düşünürlerin, teorisyenlerin ve araştırmacıların insanı ve dili anlamaya yönelik çabaları ise akademide farklı disiplinlerin dallanıp budaklanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu disiplinlerden biri de dilbilim ve onun bir alt dalı olan anlambilimdir.

Anlambilim sözcüklerin, tümcelerin ya da metinlerin anlamlarını ortaya çıkarabilmek için kuramsal teoriler üretme ve geliştirme çabası güder. Bu araştırma tezi de bu çabanın bir ürüdür. Bu araştırma tezi sözcük anlambilimin konularından biri olan eş anlamlılık ilişkisinin tarihî Türk dili dönemi içinde nasıl araştırılabileceğine dair karma bir yöntem sunar. Önemle belirtmek gerekir ki bu yöntemde benimsenen temel ilkelerden biri dilin bütünlük ilkesidir. Bu ilke gereğince dilde kullanımı tanıklanan sözcüklerden sadece Türkçe kökenli olduğu varsayılan sözcükler değil, aynı zamanda yabancı kökenli sözcükler de araştırma kapsamında yer almaktadır. Bu ilkeyle bağıntılı gelişen bir diğer temel ilke ise sözcüklerin anlamlarının biricik oluşudur ve hiçbir sözcüğün tam manasıyla dildeki diğer bir sözcüğün yerini alamayacağıdır. Çünkü dildeki her bir sözcüğün sahip olduğu serüven, aktardığı ileti, insan üzerinde yarattığı çağrışım ve duygu değeri gibi parametreler onu özgüleştirir. Bu özgüllük sadece kelimelere has değildir, dili yaratan insan da bir başka insanın hayatına dokunduğu yönüyle ve bıraktığı izle özgüllük kazanır.

Akademik açıdan ihtisaslaşma sürecimin en önemli evresi olan doktora sürecimde iz bırakan kişilerin özgüllüklerine değinmediğim takdirde bu araştırma tezinin eksik kalacağı aşıkardır.

İlk olarak Eski Türk Dili alanında ihtisaslaşma sürecime tarihî Türk dili alanında verdiği derslerlerle sağladığı akademik katkıları, daha sonra tez danışmanlığımı üstelenerek bu süreç içinde sunduğu yardımları ve destekleri için kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Aysu ATA'ya sonsuz teşekkür ederim. Akademik düşünme macerama yeni alanlar açılmasına vesile olan, doktora araştırma konumun belirlenmesinin yanı sıra araştırma tezimin dilbilimsel tarafının şekillenmesinde büyük emeği ve yardımı olan, doktora boyunca tez izleme toplantılarında engin bilgisiyle ufkumu açan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Paşa YAVUZARSLAN'a en içten teşekkürlerimi sunarım. Her zaman destekleyeci tutumuyla eksiklerimi nezaketle ifade eden, tez izleme toplantılarında tez konusuna dair ortaya çıkan zorlukları yapıcı biçimde onaran ve farklı bakış açıları sunan değerli hocam Prof. Dr. Ayşehan Deniz ABİK'e teşekkür ederim. Kendisiyle tanışma fırsatı bulmamdan itibaren yardımlarıyla ve değerli görüşleriyle hem tezime hem de akademik çalışmalarına anlamlı katkılar sunan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Osman MERT'e çok teşekkür ederim.

Farklı disiplinlere ait bölümlerin bir arada bulunduğu Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde lisansüstü eğitim almam pek çok değerli hoca ile tanışma fırsatı sağlamıştır. Bu vesileyle derslerini takip etmeme izin verdikleri ve beni öğrencileri olarak kabul ettikleri için özellikle Prof. Dr. Gülsün Leyla UZUN ve Prof. Dr. Kemal TUZCU hocamlarım başta olmak üzere Prof. Dr. Seda GÖKMEN ve Doç. Dr. Elif Arıca AKKÖK'e teşekkürü bir borç bilirim.

Öğretim Üyesi Yetiştirme Programı kapsamında atanarak akademik hayatıma başladığım Bitlis Eren Üniversitesi Rektörlüğü'nün lisansüstü eğitim sürecimde Ankara Üniversitesi

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde bulunmama imkan tanıdığı için bilhassa Bitlis Eren Üniversitesi Rektörlüğü'ne ayrıca teşekkür ederim.

Lisansüstü hayatım ile birlikte fakülteadaki iş hayatıma başladığım gün yollarımızın kesiştiği, pek çok zorlu süreçte elimden tutan, zorluğumu kolaylaştıran, dostluğunun samimiyetini, güvenilirliğini ve niteliğini anlatmak istesem de maalesef bu satırlara sığması mümkün olmayan, kahve arkadaşım, yoldaşım, meslektaşım Arş. Gör. Ayşe Beril KARA'ya sonsuz teşekkür ederim. Güler yüzlülüğü, samimi arkadaşlığının yanı sıra doktora tez sürecinde Arapça ile ilgili sorularımı çekinmeden söyleyebildiğim, sorduğum soruları hiçbir zaman cevapsız bırakmayan Arş. Gör. Amire ACAR ASLANKAN'a, sosyoloji üzerine yaptığımız tartışmalarla birlikte önerdiği kitaplarla bende güzel izler bırakan Arş. Gör. Mehtap Nur İNDİBİ'ye, İngilizce ile ilgili sorunlarımı aşmamda yardımını esirgemeyen değerli arkadaşım Burcu DEMİR'e özellikle teşekkür ederim.

Evladım Ömer Selim'i büyütürken yardım etmek için Nazilli'deki evini bırakıp iki yıl boyunca Ankara'da ikamet eden, zor zamanlarımda herşeyi bırakıp yardımına koşup yetişen, dualarını üstümden hiç eksik etmeyen kıymetli annem Nazife ÇELEBİ'ye ve her konuda desteklerini hissettiren kız kardeşim Merve ÇELEBİ'ye ve canım aileme çok teşekkür ederim. Doktora tezimi bitirdiğimi görmesini en çok istediğim, lisansüstü ihtisaslaşma sürecimde hem maddi hem manevi açıdan desteğini asla esirgemeyen, sürecim ile ilgili her konuyu merakla takip eden ve ilgilenen rahmetli dedemiz Mustafa ÇAM'a ne kadar teşekkür etsem azdır.

Beni bu yolculukta asla yalnız bırakmayan, sabrıyla akademide yaşadığım bütün sıkıntıları hafifleten, akademik çalışmalarımı yürütebilmem için bana alan tanıyan, ilmî yönden gelişmemi her zaman destekleyen, evlat büyütmenin sorumluluğunu birlikte alabildiğim, sevgisiyle evimizi huzurla dolduran, güven kavramını bende tesis eden,

hayat arkadaşım, sırdaşım, kıymetli eşim Mustafa ÇAM'a çok ama çok teşekkür ediyorum. Son olarak doktora tez sürecimin derinliğini arttıran, bu sürecime özgünlük katan ve araştırma tezine çağrışımsal anlam yükleyen canım oğlum Ömer Selim ÇAM, sen iyi ki varsın.

KISALTMALAR

age.	Adı geçen eser
agm.	Adı geçen makale
AO	Altın Ordu Yarlık ve Bitikleri
Ar.	Arapça
AY	Altun Yaruk
bas.	baskı
BH	Behcetü'l-Hadâik Fî Mev'izati'l-Halâik
BM	Kitâbu Bulğatü'l-Müştaş fî Luğati't-Türk ve'l-Kıfak
bk.	bakınız
BV	Baytaratu'l-Vâzih
C.	Cilt
CCI	Codex Cumanicus I. Cilt
CCII	Codex Cumanicus II. Cilt
ev.	Çeviren
DLT	Dîvânü Lugâti't-Türk
DM	ed-Dürretü'l-Mudiyye Fî'l-Lüğati't-Türkiyye
ed.	editör
EDPT	An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century
Far.	Farsça

Fr.	Fransızca
FK	Ferā'iz Kitābı
GT	Gülistan Tercümesi (Seyfî Sarâyî)
H-KT	Harezm Kur'an Tercümesi
haz.	hazırlayan
HŞ	Hüsrev ü Şîrîn (Kıutb)
IB	İrk Bitig
İML	İbni-Mühennâ Lûgati
İM	İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin
İN	Kitâb fî 'ilmi'n-Nüşşâb
KB	Kutadgu Bilig
KDKT	Karışık Dilli Kur'an Tercümesi
KDKTf	Karışık Dilli Kur'an Tefsiri
KE	Kısasü'l-Enbiyâ (Rabgûzî)
KF	Kitâb fî'l-Fıkh
KFT	Kitâbu fî'l-Fıkh bi-Lisâni't-Türkî
KH	Kitâbü'l-Hayl
Kİ	Kitâbu'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk
KİP	Kuanşi İm Pusar
KK	el-Kavâninü'l-Küllîye li-Zabtî'l-Lûgati't-Türkiyye

krş.	Karşılaştırınız
K-KT	Karahanlı Kur'an Tercümesi
KTS	Kıpçak Türkçesi Sözlüğü
L.	Londra
MG	Münyetü'l-Guzât
MM	Mu'î nü'l-Mürîd
MN	Muhabbet-nâme
MS	Kitabu Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkandî
NF	Nehcü'l-Ferâdis
RS	The King's Dictionary
S.	Sayı
s.	Sayfa
T.	Tahran
TA	Kitâb-ı Mecnû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî
TZ	Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lugât-it-Türkiyye
TDK	Türk Dil Kurumu
TTK	Türk Tarih Kurumu
vb.	ve başkası
vd.	ve diğerleri
yay.	yayın

İŞARETLER

- ~ Değişkeli kullanımı simgeler
- < > Metne eklenmiştir.
- [+] Anlamsal özelliğın varlığını simgeler
- [-] Anlamsal özelliğın yokluğunu simgeler
- ?* Dilde mantıklı olmayan ifade
- Metin bölümünde okunamayan kısmı simgeler
- ‘ ’ Kavram kümesinde tespit edilen anlamsal özellikleri belirtir.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
KISALTMALAR	v
İŞARETLER.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
I. BÖLÜM : GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırma Konusu	1
1.2. Araştırmada İncelenen Eş anlamı Sözcük Çiftleri.....	1
1.3. Araştırma Amacı ve Önemi	5
1.4. Araştırma Sorunları.....	7
1.5. Araştırma Sınırlılıkları ve Kapsamı	8
1.6. Araştırma Konusunun Derlemi ve Kısaltmaları	14
1.7. Araştırma Yöntemi.....	18
II. BÖLÜM: KURAMSAL ÇERÇEVE.....	31
2.1. Anlam.....	32
2.2. Betimsel Anlam (Descriptive Meaning)	37
2.2.1. Betimsel Anlamın İçsel Boyutları (Intrinsic Dimensions).....	42
I. Nitelik (Quality)	43
II. Yoğunluk (Intensity)	44
III. Özgüllük (Specifity)	46
IV. Bulanıklık (Vagueness)	47
V. Temel Düzey (Basicness)	50

VI. Bakış Açısı (Viewpoint).....	51
2.2.2. Betimsel Anlamanın İzafî Boyutları (Relative Dimensions)	51
I. Gerekliklik ve Beklenirlik (Necessity / Expectedness)	51
II. Yeterlilik (Sufficiency).....	53
III. Öncelenen (Salience).....	53
2.3. Betimsel Olmayan Anlam (Non-Descriptive Meaning)	55
2.3.1. Anlatımsal Anlam (Expressive Meaning).....	56
2.3.2. Çağırışimsal Anlam (Evoked Meaning)	61
2.3.2.1. Dil Kullanımı: Diyalekt & Dil Kullanır: Kesit Kavramları Üzerine	64
2.3.2.1.1. Dil Kullanır: Diyalekt (Dialect)	71
2.3.2.1.1.1. Coğrafi diyalektler / Bölgesel diyalektler (Geographic Dialects / Regional Dialects)	73
2.3.2.1.1.2. Sosyal Diyalektler (Social Dialects).....	75
2.3.2.1.2. Dil Kullanımı: Kesit (Register).....	79
2.3.2.1.2.1. Söylem Alanı (Discourse of Field)	84
2.3.2.1.2.2. Söylem Yöntemi (Discourse of Mode).....	86
2.3.2.1.2.3. Söylem Stili (Discourse of Style).....	88
2.3.3. Varsayımsal Anlam (Presupposed Meaning).....	91
2.3.3.1. Anlamsal Eş-kullanım Sınırlamaları (Semantic Co-occurrence Restrictions)	93
2.3.3.1.1. Seçme Sınırlamaları (Selectional Restrictions)	96
2.3.3.1.2. Eşdizim Sınırlamaları (Collocational Restrictions)	101
2.4. Eş anlamlılık.....	109

2.4.1. Alan D. Cruse Eş anlamlılık Teorisi	111
2.4.1.1. Eş anlamlılık Ölçeği	115
2.4.1.1.1. Mutlak (Tam) Eş anlamlılık (Absolute Synonymy)	117
2.4.1.1.2. Bilişsel Eş anlamlılık (Cognitive Synonymy)	127
2.4.1.1.3. Yakın Eş anlamlılık (Plesionymy).....	146
III. BÖLÜM: OLASI EŞ ANLAMLI SÖZCÜK ÇİFTLERİNİN EŞ ANLAMLILIK	
İNCELEMESİ.....	157
3.1. Ādemī.....	157
3.2. Kişi.....	184
3.3. Er	209
3.4. ‘Avrat.....	246
3.5. Urağut	276
3.6. Tīši.....	304
3.7. Ḥatun.....	311
3.8. Ża‘īfe	340
3.9. İwlik.....	351
3.10. Kız.....	360
3.11. Oğlan.....	377
3.12. İyāl	400
3.13. Bala	421
3.14. Ögsüz	433
3.15. Abuşka	458

3.16. Awurta.....	482
3.17. Koldaş	502
3.18. Êş	527
3.19. Singil.....	536
3.20. Aka.....	544
3.21. Beg.....	554
3.22. Yağı.....	573
3.23. Ağrıg	590
3.24. Têlwe.....	608
3.25. Aç.....	616
3.26. Munğluğ	626
3.27. Çığay	633
3.28. Bay	659
3.29. Ağı	665
3.30. Çikin.....	691
IV. BÖLÜM: KİŞAŞÛ'L-ENBÎYÂ (RABĠŪZÎ) – TAHRAN NÜSHASI (METİN)...	695
V. BÖLÜM: SONUÇ	1283
KAYNAKÇA.....	1290
ÖZET.....	1307
ABSTRACT	1309

I. BÖLÜM : GİRİŞ

Araştırma tezinin birinci bölümünde tezin konusuna dair öz bilgiler verilecek, ardından konunun araştırma amacı, önemi, sorunları, varsayımları, sınırlılıkları ve kapsamı aktarılacak, daha sonra araştırma konusunun derlemi ve kısaltmalarına yer verilecektir. Son olarak ise araştırma konusunun nasıl ele alınarak incelendiği ve hangi aşamalardan geçerek sonuca ulaşıldığı hususu “araştırma yöntemi” başlığı altında betimlenecektir.

1.1. Araştırma Konusu

Bu araştırma tezinin çekirdek konusu sözcük anlambiliminin temel konularından biri olan eş anlamlılıktır. Dilbiliminde eş anlamlılık pek çok araştırmacı teorisyenin ilgisini çekmiş ve bu konuda ciddi bir literatür birikimi ortaya çıkmıştır. Eş anlamlılık çalışmalarının her birinde de bu literatüre dair bilgi birikimleri aktarılmış ve eş anlamlılık çeşitli yönlerden ele alınmıştır. Bu çalışmaların aksine bu araştırma tezinde eş anlamlılık tek bir kuram üzerinden betimlenerek daha sınırlı bir alan içinde sondaj yapılacaktır. Bu araştırma tezinin genel çerçevesi eş anlamlılık ile ilgili belirlenen kuramsal teori, tarihî Türk dilinin önemli eserlerinden biri olan Rabgūzī'nin *Kıṣaṣü'l-Enbiyā* adlı eserinin eşzamanlı istinsah edildiği öngörülen iki farklı nüshası (Tahran ve Londra) arasında değişikli kullanılan sözcük çiftlerine uygulanacaktır.

1.2. Araştırmada İncelenen Eş anlamı Sözcük Çiftleri

- Ādemī

T. ādemī ~ L. kişi

- Kişi

T. kişi ~ L. ādemī

T. kişi ~ L. er

- Er

T. er ~ L. kişi

T. er ~ L. erkek

T. er ~ L. küdegü

- **‘Avrat**

T. ‘avrat ~ L. tişi

T. ‘avrat ~ L. urağut

T. ‘avrat ~ L. ħatun

T. ‘avrat ~ L. za‘İfe

- **Urağut**

T. urağut ~ L. tişi

T. urağut ~ L. ‘avrat

T. urağut ~ L. ħatun

T. urağut ~ L. za‘İfe

- **Tişi**

T. tişi ~ L. ħatun

- **Ĥatun**

T. ħatun ~ L. tişi

- **Za‘İfe**

T. za‘İfe ~ L. tişi

T. za‘İfe ~ L. ħatun

- **İwlük**

T. iwlük ~ L. ħatun

T. iwlük ~ L. za‘İfe

- **Kız**

T. kız ~ L. atun

- Olan

T. olan ~ L. ferzend

- İyāl

T. (ken) iyāl ~ L. (ken) olan

- Bala

T. bala ~ L. nebīre

- Ŗgsüz

T. Ŗgsüz ~ L. yetīm (isim)

T. Ŗgsüz ~ L. yetīm (sıfat)

- Abua

T. abua ~ L. arı (isim)

T. abua ~ L. arı (sıfat)

T. abua ~ L. ar/t (isim)

T. abua ~ L. ar/t (sıfat)

T.- abua ~ L- pīr

T.- abua ~ L.- ulu

- Awurta

T. awurta ~ L. enege

T. awurta ~ L. dāye

- olda

T. olda ~ L. arında

- È

T. eş ~ L. yār / yārān

- Sîḡil

T. sîḡil ~ L. kız karındaş

- Aḡa

T. aḡa ~ L. uluḡ karındaş

- Beg

T. beg ~ L. h̃āce

- Yaḡı

T. yaḡı ~ L. düşmān/düşmen

- Aḡrıḡ

T. aḡrıḡ ~ L. ḡasta

- Têlwe

T. têlwe ~ L. divāne

- Aḡ

T. aḡ ~ L. bî-nevā

- Muḡluḡ

T. muḡluḡ ~ L. bî-nevā

T. muḡluḡ ~ L. muḡtāc

- Çıḡay

T. çıḡay ~ L. dervîş

T. çıḡay ~ L. faḡîr

- Bay

T. bay ~ L. mun‘im

- Ağı

T. ağı ~ L. yipek

- Çikin

T. çikin ~ L. yipek

1.3. Araştırma Amacı ve Önemi

Araştırma tezinin temel amaçlarından biri Rabgūzī'nin *Ḳıṣaṣū'l-Enbiyā* adlı eserinin Harezmi temas lehçesi eserlerinden Tahran ve Londra nüshaları arasında sözcüksel düzeyde eş anlamlılık çalışmasıdır. Bu çalışmayı ortaya koyabilmek için tezin diğer bir amacı da Tahran nüshasının Türkçeye transkripsiyonlu aktarımını ortaya koymaktır. Tahran nüshası üzerine Prof. Dr. Ali Cin tarafından 2010 yılında tanıtıcı bir makale yayımlanmıştır.¹ Bu süre zarfında Prof. Dr. Aysu Ata tarafından Tahran nüshasının bazı bölümlerinin transkripsiyonlu aktarımı yapılmıştır.² Bunun yanında Prof. Dr. Hendrick Boeschoten'ın *Al-Rabghūzī The Stories of the Prophets* adlı çalışmasında yer yer Tahran nüshasıyla ilgili bölümler görülür ancak oldukça kısıtlı olduğunu kendisi de şu ifadelerle aktarır: “Metin esas olarak Londra nüshasına dayanır. Eğer Londra nüshasının bir kısmı eksikse veya Londra nüshası yetersizse, mesela bozuk görünmesi gibi, ancak o zaman diğer nüshalar kullanılır ya da diğer nüshalara başvurulur.”³ Takip edildiği üzere bugüne kadar *Ḳıṣaṣū'l-Enbiyā* (Rabgūzī) Tahran nüshasının bütünüyle ortaya koyulan ayrı bir basımı yayımlanmamıştır. Bu araştırma tezinin konusu ise *Ḳıṣaṣū'l-Enbiyā* (Rabgūzī)

¹ Cin, Ali., (2010), “Rabguzi'nin Kısasü'l Enbiyasının Tahran Nüshası”, **Turkish Studies**, S.5(1) Kış, s. 237-245.

² Ata, Aysu., (2019), **Rabguzī Ḳıṣaṣū'l-Enbiyā (Peygamberler Kıssası) Giriş-Metin-Dizin**, C. I-II, TDK Yayınları, Ankara, s. 202-234.

³ Boeschoten, H. E.,- O'kane, J., (2015), **Al-Rabghūzī The Stories of the Prophets**, (2nd edition), V. I-II, Brill, Leiden-Boston, p. 200-234.

Tahran nüshasının ayrı basımını gerektirmektedir. Bu nedenle de araştırma tezinin öncül amaçlarından biri *Kıssaşü'l-Enbiyâ* (Rabgûzî) Tahran nüshasının transkripsiyonlu metin aktarımını yapmaktır. Böylece bu aktarım sayesinde Tahran – Londra nüshaları arası eşzamanlı⁴ ve eşbağlamlı söylem içinde değişikli kullanılan sözcükleri tespit edebilmek ve bu sözcükler arasında olası eş anlamlılık ilişkisini irdeleyebilmek mümkün hâle gelebilir. Bu imkanlar dahilinde aynı eserin her iki nüshası arasında yapılacak olan mukayeseli inceleme sonucunda tespit edilen olası eş anlamlı sözcüklerin Alan D. Cruse'nin (1986) *Lexical Semantics* çalışmasında yer alan eş anlamlılık teorisiyle tetkik edilmesi ve söz konusu kuramsal teori çerçevesinde sözcüklerin eş anlamlılık derecelerini belirlenmesi amaçlanmaktadır.

Araştırma tezi kapsamında *Kıssaşü'l-Enbiyâ* (Rabgûzî) Tahran nüshasının tamamının transkripsiyonlu aktarımının gerçekleştirilmesi ve yazmanın tamamının “Metin” başlığıyla ayrıca tezde bölümlendirilmesi Türk dil yadigârlarından birinin daha gün yüzüne çıkması yönüyle de ayrıca önem arz etmektedir. Bunun yanında tarihî Türk dilinin bir evresinde eş anlamlı olarak ilişkilendirilen sözcüklerin ortaya çıkarılması, bu sözcüklerin eş anlamlılık derecesinin belirlenmesi ve bu eş anlamlılıkların ortaya çıkmasına yol açan faktörlerin gözlemlenmesi araştırmanın en önemli yönünü oluşturur. Araştırma tezinin bir diğer önemli boyutu eş anlamlı olarak tespit edilen bilişsel eş anlamlı sözcüklerin çağrışımsal ve varsayımsal anlamları üzerine önermesel çıkarımlarda ulaşılabilmesi, diğer taraftan yakın eş anlamlı sözcüklerin dönemin dil kullanıcılarının sözlükçesindeki hiyerarşik örüntünün izlenebilmesidir. Bunların ötesinde araştırma tezinin bir diğer önemli boyutu da tarihî Türk dilinin bir evresinde kullanılan

⁴ *Eşzaman* teriminden kast edilen aynı dil dönemini yani Erken Orta Türkçe Dönemini temsil ediyor olmalarıdır.

sözcükbirimlerin, sözcük anlambilimi temelinde bağlamsal kullanımları incelenerek sözcükler üzerine yansıyan görme biçimlerinin daha yakından müşahade edilebilmesidir.

Aslına bakılırsa araştırma tezinin doğrudan olmasa da dolaylı olarak nitelendirilebilecek bir amacı da eş anlamlılık yoluyla dilimizde kaybolan, yitip giden sözcüklere işaret etme çabasıdır. Özellikle Türk dil kullanımının semantik belleğinde sınırlı ölçekte ne denli bir üst kavram ya da alt kavram kayıpları yaşandığına şahitlik edilecektir.

1.4. Araştırma Sorunları

Ḳışaṣü'l-Enbiyā (Rabgūzī) Tahran Nüshası (Transkripsiyonlu Metin) - Tahran ve Londra Nüshaları Arası Eş Anlamlılık başlıklı doktora tez konusunun araştırma sorunları kısaca şöyle ifade edilebilir:

- Yaşayan dil üzerinden kurgulanan ve asıl olarak anadil konuşurlarının sezgisel yetisi ekseninde ortaya koyulan eş anlamlılık teorisi kapsamında Türk dilinin tarihî dönemine ait dilsel verilerin inceleniyor olması, hâlihazırda tezin güncel sorunlarından biridir.
- Tez kapsamında incelenen verilerin günümüzde konuşurlarının olmaması, araştırma konusunun merkezi sorunudur.
- Eş anlamlılık açısından ele alınan sözcük çiftlerinin yegâne tanığı ise yazılı metinler ve sözcüklerin bu yazılı metinlerdeki bağlamsal kullanımlarıdır. Ancak Erken Orta Türkçe dönemine ait yazılı metinlerin nitelikleri sözcüklerin kavramsal yönlerini her açıdan görülmesine ve tanıklanmasına set oluşturur. Çünkü bu dönem yazılı metinlerin sayısı az olmakla birlikte, onların Arap ya da Fars kültürüne ait eserlerin tercüme olması ve genel itibarıyla tek bir tema üzerine görüntülenmeleri ya da onlardan bazılarının çift dilli sözlükler olması, o dönem Türk dil kullanımının söz dağarının gerçek mahiyetiyle kavranmasına bir

duvar örmektedir. Dönemin söz konusu bu dilsel gerçekliği çalışmanın bir diğer sorununu oluşturur.

- Araştırma konusunun bel kemiğini oluşturan KE Tahran ve Londra nüshalarının ne zaman, hangi coğrafyada ve kimler tarafından istinsah edildiğinin bilinmemesi, eş anlamlılığın önemli faktörlerinden biri olan diyalekt faktörünü muğlaklaştırması dolayısıyla önemli bir engel yaratır.
- Tez kapsamında irdelenen olası eş anlamlı sözcük çiftleri *Kısaşü'l-Enbiyâ*'nın Tahran ve Londra nüshasından elde edilmektedir. Tarihî Türk diline ait dilsel veriler, eş anlamlılığın doğası gereği eşsüremli zaman dilimi içinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bahsi geçen eşsüremli zaman diliminin göreceli bir konu olması ayrı bir sorun teşkil etmektedir. Bu göreceli konu, dilbilim yöntemiyle dönem eserlerini inceleyen ve zamansal açıdan belirli sınırlılıklar getiren Cihan Doğan'ın *XV-XVI. Yüzyıl Tarihî Türk Yazı Dillerinde Dil Karışmaları* (2020), adlı doktora tez çalışması temel alınarak aşılmaya çalışılacaktır.

1.5. Araştırma Sınırlılıkları ve Kapsamı

Bu araştırma konusunun bel kemiği sözcük anlambilimin temel konularından biri olan eş anlamlılıktır. Bu zamana kadar pek çok dilbilimcinin dikkatini üzerine çeken bu konuya ilişkin olarak çeşitli yaklaşımlar, yorumlar ve metotlar ileri sürülmüştür. Bu çalışmada eş anlamlılık olgusu, salt Alan D. Cruse'nin *Lexical Semantics* (1986) çalışmasında ortaya koyduğu kuramsal teori temelinde ele alınmaktadır. Bunun yanında Cruse'nin eş anlamlılık teorisini besleyen ve yön veren M. K. Halliday'in dil kullanımı (register) ve dil kullanımı (dialect) üzerinden geliştirdiği teorik yaklaşım da araştırma konu kapsamına dâhildir.

Yukarıda vurgulandığı gibi dilde az çaba ilkesine rağmen var olan eş anlamlılık olgusu araştırmacıların dikkatini çeken bir konudur. Buna paralel olarak alanyazında bu konu

üzerine kitaplar yazıldığı, lisansüstü araştırma tezleri yürütüldüğü, sözlükler oluşturulduğu ve çeşitli makaleler yayımlandığını önemle belirtmek gerekir. Konumuz açısından bu çalışmalardan özellikle akademik çizgide yer alan lisansüstü tezler ve makaleler tarafımızdan taranarak incelenmiştir.⁵ Bu inceleme safhasında yürütülen

⁵ **Lisansüstü eş anlamlılık üzerine yürütülen çalışmalar:** Alan, S. (1996). **Türkçedeki eş ve yakın anlamlı sözcüklere ilişkin anlambilimsel bir değerlendirme eş ve yakın anlamlı sözcüklerin öğretimine yönelik bir gözlem (a-ı harfleri)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.; Gousseinova, Touran., (2002), **Çince'de Sık Kullanılan Eş Anlamlı Sözcükler**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.; Abouelnasr, Z. (2004). **“Eş Anlamlılık Olgusu ve Eş Anlamlı Kelimelerin Arapça Öğretimindeki Yeri”**, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.; Arı, Elif., (2018), **Kelimelerin Anlam Yakınlığına Derecelerine Göre Nâbî Divânında Yakın Anlamlılık**, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak.; Besli, Nurdan., (2019), **Anlambilim Açısından Eski Uygurca Şiirler**, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.; Pilten, Şahru., (2008), **Türkçede Eş Anlamlılık**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.; Sert, Göksel., (2018), **Anlam Alanı ve Anlam Ezgisi Açısından Eş Anlamlı Durum Sıfatları (Derlem Tabanlı Bir İnceleme)**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Eskişehir.; Sulak, Sevde G., (2010), **Anlamdaş Kelimelerde Anlam ve Kullanış Farklılıkları**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.; Bekar, Erem., (2010) , **Web Tabanlı Sözlükler Kullanılarak Eş Anlamlılar Sözlüğü Oluşturma**, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.; Tuğ, Cemile., (2011), **Rusçadaki Eş anlamlı Deyimlerin Kültürdilbilimsel Açidan İncelenmesi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.; Şentürk, Nurullah., (2014), **Arap Dilinde Eş anlamlılık**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.; Baysal, Fatma Betül., (2019), **Kur'an'da Çokanlamlılık ve Eş anlamlılık**, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.; Doğu, Mahmut., (2019), **Kazak Türkçesinde Eş anlamlılık Karşılaştırmalı Konu İncelemesi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek

Lisans Tezi, İstanbul.; Yaman, Hanife., (2022), **Anadolu Ağzlarında Eş Anlamlı ve Yakın Anlamlı Sözcükler**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Samsun.

Eş anlamlılık konusu ekseninde üretilen makaleler: Adıgüzel, M. Fatih., (2019), “Corpus-Driven Lexical Profiles of the Turkish Synonym Set Sadece, Yalnızca and Yalnız”, **Dilbilim Araştırmaları Dergisi**, 2019/1, p. 1-41.; Akçataş, Ahmet- Elif Arı., (2018), “Anlambiliminin Eş Anlamlılık Sorunu”, **Avrasya Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi**, S.2(2), s. 60-84.; Aksan, Doğan., (1974) “Eş anlamlılık Sorunu ve Türk Yazı Dilinin Eskiliğinin Saptanmasında Eş anlamlılardan Yararlanma” **Türkoloji Dergisi**, VI/1, Ankara: DTCF, 1-14.; Aksan, Doğan., (1969), “Kelimelerin Ölümü Olayı ve Türk Yazı Dilindeki Örneklerinde Arapça ve Farsça Unsurların Etkisi Üzerine Notlar”, **Necati Lugal Armağanı**, Ankara, s. 97-108.; Aksan, Y. vd. (2008). “Türkçede yakın anlamlı sözcükler “bir derlem çalışması”. **22. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri**. Van.; Apresjan, J. D. (1973). “Synonymy and Synonyms”, Ed.: F. Kiefer, **Trends in Soviet Theoretical Linguistics**, Reidel, Dordrecht.; Atmaca, Emine,- Reshide ADZHUMERAVO., (2010) “ ‘Kapı’ ve ‘Eşik’ Kelimeleri Üzerine”, **SAÜ Fen Edebiyat Dergisi**, S.2, s. 23- 45.; Bayraktar, Nesrin., (2004), “Kara ve Siyah Renk Adlarının Türkçedeki Kavram ve Anlam Boyutu Üzerine”, **TÖMER Dil Dergisi**, Sayı 126, Ekim-Kasım-Aralık, s. 56-76.; Büker, Mustafa ve Zeytinkaya, Dilber., (2013), “Eş Anlamlı ve Zıt Anlamı Kelime Öğretiminin Dil Edinimindeki Yeri ve Önemi”, **Turkish Studies**, V. 8/10 Fall, p. 185-191.; Çalışkan, Nihal., (2014), “Semantik Prozodi Kavramı Ve Türkçe Semantik Prozodi Örnekleri: “aksettirmek, ...dan ibaret, ...nin teki, karşı karşıya, varsa yoksa”, **ZfWT**, V.6/1, s. 139-160.; Çetinkaya, Bayram., (2007), “Bağlam İçerisinde YÜREK ve KALP Sözcükleri”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, C. XI, S.1, s. 111-134.; Demirezen, M., (1991), “Türkçeye İngilizceden Geçen Sözcükler ve Eş Anlamlılık”, *Dilbilim Arastırmaları*, **Ankara, Hitit Yayınları**, s.133-136.; Doğan, Nuh. (2011), “Türkiye Türkçesi Fiillerinde Eş Anlamlılık”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 4, S. 19, ss. 78-88.; Edmonds, O. P., Hirst, G. (2002), “Near-Synonymy and Lexical Choice”, **Computational Linguistics**, C.28, S.2, s. 105-144.; Elbaghdadi, Zeki A., (2012), “Eş anlamlılık Olgusu ve Eş anlamlı Kelimelerin Arapça Öğrenimindeki Yeri”, **KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.19, s.143-174.; Erdem, Melek., (2004), “Oguz Grubu Türk Lehçelerinde Eş Anlamlılık”, **Zeynep Korkmaz Armaganı**, TDK Yayınları, s. 147-162.; Ersoylu, Halil. (2011), “Eş Anlamlılık Mı, Yabancı Kaynaklı Karşılık Oluş Mu?” **Türk Dili**, Mart 250-256, TDK Yay. Ankara.; Gaddar, Zeliha., (2021), “Tabîbnâme Bağlamında Türkçede Yakın Anlam”, **Türkbilig**, S.41, s.173-180.; Günay, Nesrin. (2015). “Türk Dilinde Eş Anlamlılık ve ‘Gönül, Yürek, Kalp’ Kelimeleri”, **Türkbilig**, S. 29, ss. 121-146.; Gündoğdu, A. Eda., (2019), “Türkçede

Yakınanlamlılık ve Karşıtanlamlılık Olgularının Derlem Temelli İncelenmesi”, **Dilbilim Araştırmaları Dergisi**, 2019/1, s.43-67.; Gündoğdu, A. Eda., (2019), “ Anlam Tercihi Araştırmalarının Sözcük Öğretimine Katkısı: “fiyat/ücret/bedel” Sözcükleri Üzerine Bir Araştırma”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 36(1), s. 75-84.; Hatipoğlu, Vecihe., (1970), “Eş anlamlı Sözcükler Var mıdır?”, **Türk Dili Dergisi**, S.229, s. 9-10.; Kocapınar, P., (2017), “Eş anlamlı mı, Yakın Anlamlı mı”, **Route Educational and Social Science Journal**, V.4/8 December, p. 196-204.; Özden, H. İbrahim., (2014), “Türkiye Türkçesinde Eş Anlamlılık ve Örtmece (Tabu) Kelimelerinin Eş Anlamlılık İçindeki Yeri”, **KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, S.16 (Özel Sayı I), s.160-165.; Pilten, Şahru., (2008), “Eşdizimlilik Özellikleri Bakımından Türk Dilinde Temiz Sözcükleri”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C.5, S.4 (Aralık), s. 24-46.; Pilten, Şahru., (2010), “Orhun Yazıtlarında Seçmesel ve Eş Dizimsel Sınırlamalar”, **Orhun Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl Konulu III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu 26-29 Mayıs 2010 Bildiriler Kitabı**, Cilt 2, s. 669-688.; Pilten, Şahru., (2011), “Orhon Yazıtlarında Anlam Vezni”, **Türk Dünyası: Geçmiş ve Bugünü Uluslararası Türkoloji Sempozyumu**, Astana.; Pilten, Şahru., (2017), “Anlam Vezni Kavramı Üzerine Değerlendirmeler”, **Avrasya Terim Dergisi**, C. 5, S. 1, s. 1-10.; Pilten, Şahru., (2020), “Ajun Kelimesinin Kutadgu Bilig’deki Görünümleri”, **MTAD**, C.17, S.4 (Aralık), s.495-519.; Sarı, Mustafa., (2011), “Türkiye Türkçesinde Eş Anlamlılık ile İlgili Bazı Sorunlar”, **Turkish Studies**, S.6/1 (Kış), s. 523-528.; Sarı, Mustafa., (2012), “Türk Dilinde Eş anlamlılık ve ‘Sayru-Sökel’ Sözcükleri”, **Turkish Studies**, S.7/3 (Yaz), s. 2219-2229.; Sert, Göksel., (2019), “Anlam Alanı ve Anlam Ezgisi Açısından Eş Anlamlı Durum Sıfatları: ‘Muhtemel’ ve ‘Olası’ Örneği”, **TEKE**, S.8/1, s. 93-121.; Stanojevic, M. (2009). “Cognitive Synonymy: A General Overview”, **Linguistics and Literature**, C. 7, S. 2, ss. 193-200.; Türk, Vahit., (2004), “Sağ, Oñg, Sol Sözcükleri ve Kavram Alanları”, **Türkbilig**, 2004/7, s. 125-136.; Uçar, İlhan., (2010), “Türkçede Eş Anlamlılık ve Eski Anadolu Türkçesi Tıp Yazmalarında Eş Anlamlı Kelime Kullanımı”, **ZfWT**, V.2, N.1, s. 37-48.; Uçar, İlhan., (2011), “ ‘Baş, Kafa, Ser’ Kelimelerinin Eş Anlamlılığı ve ‘Baş’ Kelimesine Divanü Lugati’t-Türk Merkezli Bir Yaklaşım”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.4, S.17, s. 186-202.; Üstünova, Kerime., (2010), “Yüzey Yapı- Derin Yapı Kavramları Üzerine”, **Turkish Studies**, V. 5/4, s. 697-704.; Yaylagül Üstünel, Özen., (2020), “Kutadgu Bilig’de Bazı Bilişsel Eş Anlamlı Sözcükler ve Eşdizimlilikleri”, **Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı 26-28 Eylül**, Ankara.; Yaylagül Üstünel, Özen., (2020), “Kutadgu Bilig’de Sağlığı Koruma Bilgisi ve Sağlıkla İlgili Bazı Eş anlamlı Sözcükler”, **MTAD**, C.17, S.2 (Haziran), s. 312-330.; Zülfikar, Hamza.,

çalışmaların eş anlamlılığı nasıl değerlendirdikleri, hangi kapsamda dilsel verileri işledikleri, bu verilere teorik açıdan nasıl yaklaştıkları, çalışmalarında neyi dile getirdikleri ve neyi dile getirmedikleri gözlemlenmiştir. Bu çalışmalar arasından Şahru Pilten'e ait *Türkçede Eş Anlamlılık* (2008) ve Göksel Sert'e ait *Anlam Alanı ve Anlam Ezgisi Açısından Eş Anlamlı Durum Sıfatları* (2018) başlıklı doktora çalışmaları, eş anlamlılık konusunu ele alış yöntemleri ve yaklaşımları hususunda, mevcut tez konumuzun bazı noktalarının şekillendirilmesine ivme kazandırmıştır. Ancak bu söz konusu çalışmalardan *Türkçede Eş Anlamlılık* adlı çalışmada eş anlamlılık, Türk dilinin tarihî döneminden çağdaş Türk lehçelerine uzanan bir süreç içinde değerlendirirken, *Anlam Alanı ve Anlam Ezgisi Açısından Eş Anlamlı Durum Sıfatları* adlı çalışma tamamen güncel dil üzerinden işlenmiştir. Bu araştırma tezleri dilde anlam ve dilde eş anlamlılık konuları üzerine alanyazında itibarlı pek çok dilbilimcinin görüş ve yaklaşımları yer almaktadır. Bu sebeple aynı şeyleri dile getirmemek ve akademik literatürde bir yığın oluşturmamak, özgün ve nitelikli araştırma tezi yürütmek adına Bölüm II'de temas edilecek eş anlamlılık sadece Alan D. Cruse'nin *Lexical Semantics* (1986); *Meaning in Language* (2004) ve dolaylı olarak da M. K.Halliday *Language and Society* (2007) çalışmaları üzerinden daha spesifik ve ayrıntılı biçimde aktarılacaktır. Araştırma konusunun ana omurgasını oluşturan eş anlamlılık söz konusu kuramsal çerçeve sınırlılığında ele alınacaktır.

Yukarıda sınırları çizilen eş anlamlılık teorisinin uygulama alanı, tarihî Türk dili dönemine ait bir metnin hem dilsel hem de bağlamsal yönüyle önemli derecede paralellik gösteren iki nüshası arasında değişkeli kullanımı tespit edilen sözcük çiftleridir. Böylece dilsel veriler kaynağı iki nüsha ile sınırlandırılmaktadır. Bu nüshalardan biri Rabgûzî'nin

(1990), "Eş Anlamlılık ve Ziya Gökalp'ın Eş anlamlılık ile İlgili Düşünceleri", **Türk Dili Dergisi**, S. 463 (1990/II), s.1-7.

Ḳıṣaṣü'l-Enbiyā'sının Londra nüshasıdır. Bu konuda temel alınan ve araştırma tezi boyunca atıfta bulunulacak çalışma Prof. Dr. Aysu Ata'ya aittir.⁶ İkinci nüsha ise Rabgûzî'nin *Ḳıṣaṣü'l-Enbiyā*'sının Tahran nüshasıdır.

Yukarıda belirtilen kaynaklardan elde edilen dilsel verilerin semantik analizi, incelenen sözcüklerin mevcut nüshalardaki bağlamsal kullanımları üzerinden gerçekleştirilecektir. Çünkü eşzamanlılık gerektiren eş anlamlılık konusu için nispeten en güvenilir kaynaklar nüshaların kendileridir. Çünkü tanıklanan sözcük kendi nüshası sınırlarında kendi zamanı içinde yaratımı gerçekleşmiş ve yazı diline hapsedilerek dondurulmuş yapılardır. Böylece bu çalışmadaki birincil gaye Londra ve Tahran nüshalarında değişikli kullanıma sahip sözcüklerin anlamsal yapısı öncelikle tanıklandığı nüsha üzerinden çözümlenmeye çalışılacaktır. Bu doğrultuda, sözcüklerin bağlamsal kullanımlarında temel alınan birincil kaynak Rabgûzî'nin *Ḳıṣaṣü'l-Enbiyā*'sının Tahran ve Londra nüshaları olduğunu önemle belirtmek gerekir. Bunun yanında sözcük çifti arasında eş anlamlılığı ortaya çıkartacak semantik nüanslar, sözcüklerin kendi nüshaları çerçevesinde tanımlanamadığı takdirde, birincil kaynak niteliğindeki nüshalarla eşzaman diliminde yazıldığı varsayılan dönemdaş eserlere başvurulacaktır. Bu dönem eserleri üzerinden oluşturulacak derlem malzemesi ve nüsha boyunca referans gösterilecek dönemlendirme adları tamamıyla Cihan Doğan'ın *XV-XVI. Yüzyıl Tarihi Türk Yazı Dillerinde Dil Karışmaları* (2020) başlıklı doktora tez çalışmasına aittir.⁷ Bu çalışma kapsamında KE/Londra nüshasının Harezmi Temas Lehçesi grubunda yer alması dolayısıyla, nüsha ile dönemdaş *Harezmi Temas Lehçesi* (13yy ve 14yy) eserleri ve Harezmi Temas Lehçesiyle de dönemsel açıdan paralellik

⁶ Ata, Aysu., (2019), *Rabgûzî Ḳıṣaṣü'l-Enbiyā (Peygamberler Kıssası) Giriş-Metin-Dizin*, C. I-II, TDK Yayınları, Ankara.

⁷ DOĞAN, Cihan., (2020), *XV-XVI. Yüzyıl Tarihi Türk Yazı Dillerinde Dil Karışmaları*, Ankara Üniversitesi Sosyalbilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Dr. Tezi, Ankara.

gösteren *Tarihî Kıpçak Eserleri*, 14.yy Kıpçak Temas Lehçesi eserleri ve yine XIV.yy Memluk Sahası Harezm Kaynaklı Prestij Lehçesi eserleri doğrudan olmasa da ikincil başvuru kaynakları olarak derlemde yer alacaklardır. Böylece artzamanlı çalışma alanımızı, 13. ve 14. yüzyıl aralığına hapsederek belirli ve müstakil bir eşzaman dairesi oluşturulmak suretiyle tezin derlemine sınırlılık getirilmiştir.

1.6. Araştırma Konusunun Derlemi ve Kısaltmaları

1. Eş Anlamlılık Derlemi

KE/Londra Ata, A. (2019). *Rabguzî Kışaşü'l-Enbiyâ (Peygamberler Kıssası) Giriş-Metin-Dizin*, C. I-II, TDK Yayınları, Ankara.

KE/Tahran Çelebi Çam, S., (2024). *Kışaşü'l-Enbiyâ (Rabguzî) Tahran Nüshası (Transkripsiyonlu Metin), Tahran ve Londra Nüshaları Arası Eş Anlamlılık*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Dr.Tezi, Ankara.

2. Madde Başlarında Atıf Yapılan Sözlükler

DLT/ Ercilasun Ercilasun, Ahmet B., Akkoyunlu, Z., (2018), *Dîvânu Lugâti't-Türk Giriş - Metin - Çeviri - Notlar - Dizin*, (3. Baskı), TDK Yayınları, Ankara.

İML Battal, A., (1997), *İbni-Mühennâ Lûgati*, (3. Baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

İML/Aydın Aydın, K., (2022), *İbni Mühennâ Lûgati Bibliothque Nationale nüshası (İnceleme - metin - tercüme - dizin)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

ME/Özçamkan Özçamkan Ayaz, G., (2020), *Mukaddimetü'l-Edeb Paris ve Yozgat Nüshaları (Giriş-Metin-Dizin)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Trabzon.

Kİ/Aldemir Aldemir, Ü., *Yabancılar Türkçe Öğretiminde Kaynak Eserler (Kitâbu'l-İdrâk li-Lisâni'l-Atrâk Örneği)*, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Marmara.

CC I-II Argunşah, M., Güner, G., (2022), *Codex Cumanicus*, TDK Yayınları, Ankara.

EDPT Clauson, S. Gerard., (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford University Press, Oxford.

RS Golden, P., (2000), *The King's Dictionary, The Rasûlid Hexaglot: Fourteenth Century Vocabularies in Arabic, Persian, Turkic, Greek, Armanian and Mongol*, Leiden-Boston Köln: Brill.

3. Harezm Temas Lehçesi Derlemi

KE/Londra Ata, A., (2019), *Rabguzî Kıssaşü'l-Enbiyâ (Peygamberler Kıssası) Giriş-Metin-Dizin*, C. I-II, TDK Yayınları, Ankara.

KE/Boeschoten Boeschoten, H. E.,- O'Kane, J., (2015), *Al-Rabghûzî The Stories of the Prophets*, (Second Edition), V. I-II, Brill, Leiden-Boston.

NF Eckmann, J., (2014), *Nehcü'l-Ferâdis Uşmağlarınıñ Açuq Yolu (Tıpkıbasım ve çeviri yazı)*, TDK Yayınları, Ankara. (Yayına hazırlayanlar: Semih Tezcan-Hamza Zülfikar); **NF**: Ata, Aysu., (2014), *Nehcü'l-Ferâdis Uşmağlarınıñ Açuq Yolu (Dizin)*, TDK Yayınları, Ankara.

ME/Yüce Yüce, N., (2014), *Muḳaddimetü'l-Edeb Ḥvârizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüşası*, 3. baskı, TDK Yayınları, Ankara.

ME/Özçamkan Özçamkan Ayaz, G., (2020), *Mukaddimetü'l-Edebiyatı Paris ve Yozgat Nüşaları (Giriş-Metin-Dizin)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Trabzon.

MM Toparlı, R., Argunşah, M., (2018), *İslâm Mu'înü'l-Mürîd İnceleme-Metin Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım*, TDK Yayınları, Ankara.

H-KT/Sağol Sağol, Gülden., (1993), *Harezmi Türkçesi Satırası Kur'an Tercümesi Giriş-Metin-Dizin*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

H-KT/Şimşek Şimşek, Y., (2019), *Harezmi Türkçesi Kur'an Tercümesi (Meşhed Nüshası [293 No.], Giriş - Metin - Dizin)*, C. I-II, Akçağ Yayınları, Ankara.

HŞ/Demirci Demirci, Ü., (2021), *Kutb'un Husrav u Şîrîn'i (Giriş, Metin, Tıpkıbasım)*, Kesit Yayınları, İstanbul.; Demirci, Ü., Karşlı, Sibel., (2014), *Kutb'un Husrav u Şîrîn'i Dizin*, Kesit Yayınları, İstanbul.

Tİ Kurtulmuş, F., (2020), *Tansukname-İ İlhanî (Giriş - Metin - Notlar - Sözlük)*, Ardahan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ardahan.

Cüm./Çiftioğlu Çiftioğlu Çubuk, A., (2022), *Harezmi Türkçesiyle Yazılmış Cümcüme Sultan Hikayesi (Tenkitli Metin, Türkiye Türkçesine Aktarımı, Notlar, Dizin)*, Nobel Bilimsel Eserler.

Cüm./Toker Toker, M., Uygun, M., (2022), *Hüsâm Katip Cümcümename (İnceleme Metin Aktarma Dizinler Tıpkıbasım)*, Palet Yayınları, Konya.

H-FK Onur, S., (2022), *Harezmi Türkçesi Fal Kitabı*, Akçağ Yayınları, Ankara.

4. Tarihî Kıpçakça Derlemi

CC I-II Argunşah, M., Güner, G., (2022), *Codex Cumanicus*, TDK Yayınları, Ankara.

AO Özyetgin, A. Melek., (1996), *Altın Ordu Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi (İnceleme-Metin-Tercüme-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım)*, TDK Yayınları, Ankara. (*sadece 14. yy yarlıkları esas alınmıştır)

TK (Tefsîrû'l-Kur'an) Selçuk, Duygu., (2009), *Tefsirü'l-Kur'an (1a-40a) Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul; Güler Tümkaya, Nurten., (2009), *Tefsirü'l-Kur'an (40b-80a) Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.; Bakırcı, Fatih., (2008), *Tefsirü'l-Kur'an (80b-120b) Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

TK/Nalbant Nalbant, V., (2014), *Karışık Dilli Kur'an Tefsiri (Çağatay, Oğuz ve Kıpçak Lehçeleriyle)*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara.

5. Memlûk Temas Lehçesi Derlemi (14.yy.)

Kİ/Aldemir Aldemir, Ü., (2020), *Yabancılarla Türkçe Öğretiminde Kaynak Eserler (Kitâbu'l-İdrâk li-Lisâni'l-Atrâk Örneği)*, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

BH Canpolat, M., (2018), *Behcetü'l-Hadâik Fî Mev'izati'l-Halâik*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

KLKT Uyan Hillhause, Ayşe., (2006), *Karışık Dilli Kur'an Çevirisi (1a-37a)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.; Müfettişoğlu, Cengiz., (2006), *Karışık Dilli Bir Kur'an Çevirisi (Yazmanın 037b-072a Yaprakları Üzerinde Dil İncelemesi)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul; Toker, Osman, (2000), *Karışık Dilli Bir Kur'an Çevirisi (Varak No: 109b-144a)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.; Uygun, Aslı., (2007), *Karışık Dilli Bir Kur'an Çevirisi (Yazmanın 144b-183a Yaprakları Üzerinde Dil İncelemesi)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.;

Yılmaz, Recep., (2007), *Karışık Dilli Kur'an Tercümesi (Yaprak No: 183b-222a)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

FK (*Ferâiz Kitabı*) Tekin, Ş., (1974), “1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dilinde ‘Olğa- Bolğa’ Sorunu”, *Belleten* (1973-1974), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 59-157.

BA Tekin, Ş., (1980), “The Turkish Translation of Bedvü'l-Amâlî in Quatrains”, *Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi*, S. 4, s. 157-206.

6. Memlûk Sahası Harezm Kaynaklı Prestij Lehçesi (14.yy sonu)

MG Uğurlu, M., (1987), *Münyetü'l-Guzat*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

BV/Özgür Özgür, Can., (1988), *Baytaratu'l-Vâzih (Metin-Index)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.; Özgür, Can., (1994), *Baytaratu'l-Vâzih'in Kıpçakça ve Türkmençe Yazmalarına Göre Kıpçakçanın Oğuzcalaşması (Türkmençeleşmesi) Üzerine Bir Dil Araştırması*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.

İMS Toparlı, R., (2017), *İrşādu'l-Mulūk ve's-Selātin*, (2. Baskı), Ankara.

GT Karamanlıoğlu, A. F., (2019), *Seyfî Sarâyî, Gülistan Tercümesi*, TDK Yayınları, Ankara.

STFK Karasoy, Y., (2017), *Satırlı Tercümeli Fıkıh Kitabı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

1.7. Araştırma Yöntemi

Yukarıda araştırma tezinin konusu, amacı, önemi, sorunları, varsayımları, sınırlılıkları ve kapsamına dair bilgiler aktarılmıştır. Bu bilgiler göz önünde tutularak, çalışmanın

odağında konumlanan eş anlamlılık teorisi doğrultusunda, tarihî Türk dilinin Erken Orta Türkçe döneminde kaleme alınan bir eserin iki nüshası arasında değişikli kullanılabilen sözcük çiftlerinin tetkik edilip işlemlenebilmesi için öncelikle söz konusu sözcüklerin sözlüksel tanımlarına ve işlemsel ilişkilerine dair dilsel verilere sahip olunması gereklidir. Her ne kadar son dönemde H. Boeschoten'ın *A Dictionary of Early Middle Turkic*⁸ adlı sözlük çalışması yayınlanmış olsa da, modern dilbilimin sözlükçülük anlayışıyla hazırlanan Erken Orta Türkçe dönem sözlüğünden yoksunluk devam etmektedir. Bu yoksunluk ise araştırma tezinin kapsamını zorunlu biçimde genişlemesine yol açarak eş anlamlılık çalışmasına bir **ara katman** eklenmesini gerektirmiştir. Bu ara katman, yani Tahran nüshanının transkripsiyonlu metin aktarımının yapıp Tahran ve Londra nüshaları arasında “insan” ve “kumaş” kavram alanına ait değişikli kullanılan sözcüklerin tespit edilmesinden sonra, söz konusu sözcüklerin *betimsel anlamları* (*descriptive meaning*) ve *betimsel olmayan anlamlarının* (*non-descriptive meaning*) tespit edilmesi olarak özetlenebilir. Araştırma kapsamında anahtar sözcüklerin kavramsal yapısının ortaya çıkarılma aşamasında ise onların *bağlamsal kullanımları*, dahil olduğu *kavram alanları*, *dizimsel ilişkileri* ve *dizisel ilişkileri* göz önüne alınarak sözcüklerin kavramsal yapıları *anlambirincik çözümleme* yöntemiyle anlam atomlarına ayrıştırılması hedeflenmiştir. Burada koyulaştırılarak gösterilen terimlerin “olası eş anlamlı sözcüklerin semantik incelemesi”nde işlevsel olarak kullanıldığı ve bu çalışmada dilsel göstergelerin gösterilen boyutlarına odaklı bir inceleme yürütüldüğü bilinmelidir.

Birincil olarak esas alınan sözcüklerin bağlam-bağımlı kullanımlarıdır. Bağlam, modern dilbilim anlayışı temelinde dilbilimcilerin uzlaştıkları nadir konulardan biridir. Çağdaş dilbilimcilere göre sözcüklerin anlamları yoktur, yalnızca kullanımları vardır ve bir

⁸ Boeschoten, Hendrik., (2022), *A Dictionary of Early Middle Turkic*, (with the editorial assistance of John O’Kane), Brill, Leiden/Boston.

sözcüğün anlamı onun bağlamsal kullanımlarının toplamından başka bir şey değildir.⁹ Çünkü modern dilbilimin anlayışı çerçevesinde dil sistemli bir bütündür, yani parçalanamaz ve izole edilemez, bu sebeple sözcüklerin anlamları onların bağlam içindeki kullanımlarıdır, bu bakış açısı bağlam-bağımlı anlam anlayışının temelini oluşturur. Berke Vardar, sözcüklerin “tek tek ele alınması, toplumsal yapının gereklerini hiçe sayarak dilin bir bildirişim aracı olduğunu unutarak onu bir organizma, tabii bir varlık, bir bitki, bir at gibi ele alarak kuşa çevirmek”ten başka bir şey olmayacağını şiddetle savunur.¹⁰ Böylece bağlam yoluyla sözcüklerin kullanımlarına erişildiği takdirde, onların hangi tür durum-bağlamlarında kullanıldığına ve dil dizgesindeki diğer sözcüklerle kurdukları dizimsel ilişkilere de erişmek mümkün hâle gelmektedir. Bu hususta sözcüklerin bağlamsal kullanımlarının kilit bir değer taşıdığı söylenebilir.

İkincil olarak anahtar sözcüklerin dil dizgesindeki sözcük anlam ilişkilerine önem verilir. Sözcük anlam ilişkilerinin dizisel ilişkiler ve dizimsel ilişkiler olmak üzere iki ayrı uzanımı mevcuttur. Bu konuya dair gerekli bilgi aktarımı, tezin “Kuramsal Çerçeve” bölümünde yapılacaktır. Ancak şunu önemle belirtmek gerekir ki incelenen sözcüklerin tanıklandığı bağlamsal kullanımların yanı sıra onların bağlam içinde diğer sözcüklerle kurduğu ilişkiler ağı, “metin yazarının erişilmez niyeti ile okurun tartışmaya açık niyeti arasında, asılsız yorumu boşa çıkaran metnin saydam niyetine”¹¹ ulaşmamıza yol gösterir. Böylece ele alınan her bir sözcüğün anlamının özgülleştirme aşamasında sözcüğün dil dizgesindeki dizisel ve dizimsel ilişkileri etkin bir rol oynamaktadır.

⁹ Guiraud, Pierre., (1999), **Anlambilim**, (Çev. Berke Vardar), Multilingual Yayınları, İstanbul, s. 106-107.

¹⁰ Vardar, Berke., (2001), **Dilbilim Yazıları**, Multilingual Yayınları, İstanbul, s. 115.

¹¹ Eco, Umberto., (2012), **Yorum ve Aşırı Yorum**, (çev. Kemal Atakay), (6.baskı), Can Yayınları, İstanbul, s. 99.

Üçüncü olarak temas edilen terimlerden bir diğeri de *kavram alanı*dır. Kavram alanı olarak terimleştirilen dilbilimsel yaklaşım, 1931’de Alman dilbilimci Jost Trier tarafından yayımlanan “Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes; die Geschichte eines Sprachlichen feldes” adlı çalışması ile ortaya konulmuştur. Bu teorik yaklaşım, dildeki öğelerin tek tek incelenmesine karşı çıkmakta, bunların ancak yakın ve ilişkili bulundukları öteki öğelerle bir arada düşünüldüğünde değerlerinin kesinleşeceğini ileri sürmekte, dildeki öğeler tıpkı mozaik bir yüzeyde olduğu gibi birbirini sınırlandıran parçacıklardan oluştuğunu varsaymaktadır.¹² Türkiye’de Jost Trier ve Leo Weisgerber’in kavram alanıyla ilgili öncü çalışmalarını yakından takip ederek Türkiye Türkçesine tercüme eden ve kavram alanı yaklaşımını benimseyen Prof. Dr. Hüseyin Sesli, dil kullanırının dilinde yaşayan sözcüklerin bir pirinç çuvalındaki taneler gibi rastgele yan yana gelmediğini, aksine birbirleriyle uzaktan ya da yakından ilgili olan bir bütünün parçaları olduğunu, dil bütünlüğü görülmeden o bütünün parçaları hakkında fikir yürütmenin tehlikeli olacağını öne sürer.¹³ Kavram alanı yaklaşımı, özellikle eş anlamlı sözcüklerin tanımlanmasında yol gösterici olabilmektedir. Çünkü bu yaklaşımın temelinde, kavram alanında öbeklenen sözcükbirimlerin meydana getirdiği sözcüksel alanda anlamca birbirine yakın ya da benzer görünen sözcükbirimlerin esasen hiçbir zaman birbirinin yerini tam anlamıyla karşılayamadığını göstermek ve sözcükler arasında anadil kullanıcılarının gözden kaçırdığı anlam nüanslarının belirgin hâle getirip kavranmasını sağlamak vardır. Hatta Sesli, kavram alanını, eş anlamlı sözcüklerin oluşturduğu mana alanı olarak tanımlar ve dil alanı teorisi üzerine şu önemli ifadeleri dile getirir:

¹² Aksan, Doğan., (2009), **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**, 4. Cilt, TDK Yayınları, Ankara, s. 161-162.

¹³ Sesli, Hüseyin., (1968), **Dil Alanı Üzerine**, Atatürk Üniversitesi yayınları, No. 56, Erzurum, s. 1.

Kelimenin manası karşılıklı hudutlandırma prensibine göre meydana çıkmaktadır. Bir şeyi ifade ederken çoğu zaman birkaç kelime arasında seçme yapmak zorunda kalışımızın manası üzerinde düşünmek lazımdır. Gözden ve dikkatten kaçmaması gereken cihet, akla gelen kelimeler, geliş güzel kelimeler değildir, aralarında mana münasebeti vardır, manaca akrabadırlar, synonymydirler. Aralarından birini seçmemiz, müşterek tarafları arasından o kelimeye has olan mananın belirmesiyle mümkündür. Demek ki kelimeyi yerinde kullanabilir de o kullanışın verdiği manayı tesbit edebilirsek, çok şey yapmış oluruz. Kelimeyi yerinde kullanmakta bize yol gösteren şey dil hissimizdir, ki o da dilin cümle yapısı planına dayanır. Cümle yapısı planları ferde cemiyetten gelir ve herkes duygu ve düşüncelerini bu kalıplar içinde, hem de farkına varmadan ifade eder.¹⁴

Kanaatimizce kavram alanı teorisiyle, dil bütünlüğü bozulmadan birbiriyle bağlantılı biçimde belirli alt kategoriler oluşturulması yoluyla dil kullanıcılarının dünyayla ve varlıklarla olan zihnî münasebetlerinin görme biçimleri yakalanabilir. Böylece kavram alanları vasıtasıyla artzamanlı bir çalışma kapsamında ele alınan sözcüklerin birbirilerini manaca nasıl hudutlandırıdıkları görüntülenebilir, doğrudan muhataplar ve dolaylı muhataplar arasında bir köprü kurulabilir, ortak bir dilsel gerçeklik alanı inşa edilebilir. Böylece kavram alanı teorisiyle ulaşılabilecek bütünlük ve örüntü üzerinden yürütülen araştırmada daha isabetli ve gerçekçi anlamsal analizlere ulaşılabilir.

Sonuç olarak işlevsel biçimde kullanılan bağlam, sözcüksel anlam ilişkileri ve kavram alanı teorisi doğrultusunda, tezin örneklemini oluşturan sözcüklerin *betimsel anlamları*

¹⁴ Sesli, Hüseyin., (1968), **a.g.e.**, s. 2-4.

ve *betimsel olmayan anlamları* (bk. Bölüm II.) belirli ölçekte aydınlatılabildiği ve betimleyebildiği tezin “Bölüm III”de tanık olunmaktadır.

Yukarıda ifade edildiği üzere söz konusu yaklaşımlar temelinde olası eş anlamlı sözcüklerin kavramsal yapılarının tespit edilme sürecinin sonuna gelindiğinde, artzamanlı bir çalışma olması dolayısıyla dolaylı muhataplar için sözcüklerin kavramsal yapılarının bir solukta betimlenmesi konuyu muğlak ve anlaşılmaz kılacağı düşünülerek, sözcüklerin gösterilen boyutları anlam atomlarına ayrılarak betimlemesine karar kılınmıştır. Bu anlayış ve tutum doğrultusunda araştırma tezinin ara katmanında benimsenen anlambilimsel yaklaşım, *anlambirimcik çözümleme (semantic analysis component)* teorisi olmuştur. Böylece tez kapsamında olası eş anlamlı sözcük çiftleri arasındaki eş anlamlılık ilişkisi irdelenmeden önce sözcüklerin bağlamsal kullanımları ve sözcük anlam ilişkileri referans alınarak sözcüklerin bağlı olduğu kavram, anlambirimciklere ayrıldığı bir bölüm mevcuttur. Bu bölümde her bir anahtar sözcüğün bağlı olduğu kavram kümesini oluşturan anlamsal özelliklere tek tek tanıklar gösterilmek suretiyle hareket edildiğinin önemle altını çizilmesi gereken bir husustur. Bu yöntem sayesinde eş anlamlılık açısından mukayese edilen sözcükbirimlerin anlamsal özelliklerinin ne dereceye kadar denk olduğu ya da denk olmadığı, hangi noktaya kadar benzerlik gösterdikleri ya da ayrıştıkları, bu araştırma tezini inceleyen araştırmacılar tarafından da net ve açık biçimde takip edilebilecektir. Bu nedenle şimdi anlambirimcik çözümleme teorisine dair gerekli bilgilere ve bu yaklaşımın kendine özgü var ettiği terimlere kısaca temas edilecektir.

Anlambirimcik Çözümleme Teorisi

Anlambirimcik çözümleme yaklaşımı, dilbiliminde yapısalcılığın ön planda olduğu 60’lı 70’li yıllarda *gösteren* ile *gösterilen* arasındaki ilişkiyi somut biçimde ortaya koyabilmek adına sesbilim alanında uygulanan sesbirimcik çözümleme yönteminin anlambilime

uyarlaması sonucunda ortaya çıkmıştır.¹⁵ Bu yaklaşım, dilsel göstergenin gösteren boyutunun sesbirimciklerden meydana geldiği gibi, göstergenin gösterilen boyutunun da anlambirimciklerden meydana geldiğini varsayar ve özellikle aynı kavram alanına dahilinde birleşebilen sözcüklerin karşıtlıkları yoluyla onların anlamlarının tayin edilebileceğini savunur.¹⁶

Anlambirimcik çözümleme yöntemi, Greimas, Pottier, Mounin gibi teorisyenlerin çalışmalarıyla şekillenmiştir. Bu konuda Bernard Pottier'in "oturacak nesneler" başlıklı kavram alanı içinde tanımlı olan sözcükbirimlerle yaptığı örneklem pek çok araştırmacının dikkatini çektiği ve kendi çalışmalarında bu örneklemden faydalandıkları görülmektedir. Greimas, Pottier, Mounin gibi anlambilimcilerin yer aldığı Avrupa ekolü, bir sözcüğün gösterilen boyutunda tanımlanabilecek en küçük anlamsal özelliği "anlambirimcik (seme)" olarak terimleştirirken, bu yöntemi de "anlambirimcik çözümleme" olarak adlandırmaktadır. Amerikan ekolü ise bir sözcüğün gösterilen boyutunda tanımlanabilecek en küçük anlamsal özelliği "birleşen (component)" olarak terimleştirmeyi, aynı teoriyi "birleşen çözümlemesi" olarak adlandırmayı tercih etmektedir. Görüldüğü üzere *anlambirimcik* ve *birleşen* terimleri arasında adlandırma farkından başka ayırt edici durum söz konusu değildir.¹⁷ Bu araştırma tezi boyunca ise Avrupa ekolünün kullandığı terimler benimsenmiştir.

Anlambirimcik çözümleme yönteminin, sözcüklerin gösterilen boyutunun kavranmasında, göstergenin dizisel ve dizimsel ilişkilerinin ortaya çıkarılmasında etkili bir teori olduğunu belirtmek gerekir. Doğan Günay da anlambirimcik çözümleme

¹⁵ bk.: Öztokat, Erdim., (1990), "Anlam çözümlemesi: Temel Fransızca'da "Duygu" Sözlüksel Alanı", **Dilbilim**, S. 9, s. 158.; Günay, V. Doğan, (2007), **Sözcükbilimine Giriş**, Multilingual Yayınları İstanbul, s.109-116.

¹⁶ Günay, V. Doğan, (2007), **Sözcükbilimine Giriş**, Multilingual Yayınları İstanbul, s.109-110

¹⁷ Günay, V. Doğan, (2007), **a.g.e.**, s. 112.

yönteminin “iki ya da daha fazla sözcük arasındaki anlamsal ilişkileri belirgin hale getirmek, sözcükler arasındaki farklılıkları ortaya koymak gibi alanlarda önemli işlevleri olduğunu”¹⁸ ehemmiyetle vurgular. Tezin “II. Bölüm”ünde aktarılabilecek olan eş anlamlılık ölçeğinde odaklanılan esas noktanın sözcükler arasındaki benzerlik derecesinden ziyade farklılık derecesidir. Bu doğrultuda olası eş anlamlı sözcük çiftlerinin kavramsal yapılarının hangi noktada ayrıştığını tespit edebilmek ciddi önem taşımaktadır. Bu öneme binaen anlambilim disiplini içinde konumuz açısından fonksiyonel olarak kullanılabilecek yöntem, anlambirimcik çözümlemesidir, çünkü bu yöntem “belli bir sözcük grubu içindeki ayırt edici yanları belirtmeye ve anlambirimcik demetini oluşturan anlambirimler arasındaki karşıtlığı ortaya koymaya yönelik bir çözümleme biçimidir.”¹⁹

Anlambirimcik çözümleme yönteminin verimli biçimde işlenebilmesi için aynı kavram alanı içinde öbeklenen sözcükbirimler üzerinde uygulanması gerekir. Bu doğrultuda söz konusu yöntemin, eş anlamlı görünen sözcükler için ideal bir yaklaşım olduğu söylenebilir. Bu sebeple araştırma evrenini oluşturan “insan” ve “kumaş” kavram alanı dahilinde tespit edilen “olası eş anlamlı sözcükler” arasındaki anlam ilişkilerini saptayabilmek, sözcük çiftleri arasındaki anlam nüanslarını ortaya çıkarabilmek için *anlambirimcik çözümle* yönteminin uygulanmasına karar kılınmıştır. Bu teorik yaklaşımın ise kendine has terminolojisi mevcuttur: **Anlambirimcik, anlambirimcik demeti, sınıf birim, üreysel anlambirimcik, kavram birim, özgül anlambirimcik, gücülbirim, gücül anlambirimcik.** Şimdi burada koyulaştırılarak ifade edilen terimlerin nasıl anlamlandırıldığına bakalım:²⁰

¹⁸ Günay, V. Doğan, (2007), **a.g.e.**, s. 117.

¹⁹ Günay, V. Doğan, (2007), **a.g.e.**, s. 136-137.

²⁰ bk. Günay, V. Doğan, (2007), **a.g.e.**, s. 109-138.

Anlambirimcik, sözcükbirimlerin gösterilen boyutunda tanımlanabilecek micro düzeydeki anlamsal özelliklerden her birine yapılan adlandırmadır. Bu sebeple anlambirimcik çözümleme yönteminin temel kavramı olduğunu belirtmek gerekir.

Anlambirimcik demeti, sözcükbirimlerin gösterilen boyutunda saptanan anlambirimciklerin bütününe referansta bulunan adlandırmadır. Anlambirimcik demeti farklı özelliklerle mükellef olan çeşitli anlambirimciklerin bir arada bulunduğu yapı olarak da tarif edilebilir. Anlambilimci teorisyenler, anlambirimcik demetini oluşturan anlamsal özellikleri niteliklerine göre ayırt ederek onları farklı terimler ile kavramlaştırdığı görülür: *Üreysel (türsel) anlambirimcik*, *özgül anlambirimcik* ya da *gücül anlambirimcik*.

Üstanlambirimcik demeti, dil dizgesinde var olan bir grup sözcükbirimin kavramsal yapısında ortaklık gösterdiği anlambirimcik demetine referansta bulunur. Esasen üstanlambirimcik demetine sahip olan sözcükbirimlerin dilde üstanlamlı sözcükbirim olarak tanımlandığı söylenebilir. Vardar ise “yapısal anlambiliminde bir dizi anlamlı birimin içerdiği ve tümünün ortak paydasını oluşturan anlambirimcik demeti” olarak tanımlar.²¹

Üreysel anlambirimcik, “bir grup sözcüklerle ilgili hepsinde ortak olarak bulunan anlambirimciği belirtir. Üreysel anlambirimcik bütünü *sınıfbirim* olarak tanımlanır.”²² Üreysel anlambirimcik, sözcüğün kavramsal yapısında değişmez ve sabit konumdadır.

Özgül anlambirimcik, sözcükbirimin gösterilen boyutunu biricik kılarak özgülleşmesini sağlayan değişmez ve sabit nitelikli anlamsal özelliktir. Bir kavramın özgül nitelikli anlambirimciklerinin oluşturduğu bütünlüğe *kavrambirim* adlandırması yapılır.

²¹ Vardar, Berke., (1988), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, ABC Kitabevi, İstanbul, s. 218.

²² Günay, V. Doğan, (2007), *Sözcükbilimine Giriş*, Multilingual Yayınları, İstanbul, s. 125.

Gücül anlambirimcik, bağlama göre ortaya çıkan ve belirli koşullarda tanıklık getirilebilen sözcükbirimin yananlamına atıfta bulunan anlamsal özelliktir. Günay, gücül anlambirimciği, “tümce ya da sözbilimsel betilerine göre değişebilen anlambirimciklerini belirttiğini, bağlama, görünüme ve duruma göre, hatta verici ve alıcıya, onların bilme ve inanç dünyasına göre değiştiğini, sözcüğün yananlam düzlemiyle ilgili olduğunu”²³ belirtir. *Gücülbirim* ise yananlamsal nitelikli anlambirimcikler bütünüdür.²⁴ Araştırma tezi kapsamında “olası eş anlamlı sözcük çiftlerinin semantik incelemesi”nde sözcüğün temel anlamıyla bağlantılı biçimde bağlamda kazandığı anlamsal özellik, gücül anlambirimcik olarak etiketlendiği gibi yine sözcüğün çeşitli faktörlere dayalı olarak kazandığı betimsel olmayan anlamlar da gücül anlambirimcik olarak etiketlendirildiğini önemle belirtmek isterim. Çünkü *yananlam* terimi, bir sözcükbirimin temel anlamı haricinde dil dizgesinde sözcüğe yüklenen çeşitli anlamları kaplamına dahil edici biçimde anlamlandırılmaktadır. Bu noktada **yananlam** için şu tanım aktarılabilir:

Bir sözcüğün, sürekli anlamsal öğelerine ya da düzanlamına, kullanım sırasında katılan ve alıcıların tümünce algılanmayan, ikincil kavramlara, imgelere, öznel izlenimlere vb. ilişkin olan duygusal, coşkusal ikincil anlamlardır. Yananlam, bir sözcükle ilgili çağrışımsal değerleri ve değişebilir anlamları belirtir. Yananlam, belli bir durum içinde sözcüğe yüklenen özel değeri belirtir.²⁵

Sonuç olarak anlambirimcik çözümleme teorisine göre bir sözcüksel birimin gösterilen boyutu, farklı nitelikli anlamsal özelliklerden oluşan anlambirimcik demetinden meydana gelebildiği takip edilir. Özetle ifade edilirse, **kavrambirim**, bir anlambirimimin sürekli ve

²³ Günay, V. Doğan, (2007), **a.g.e.**, s. 125.

²⁴ Vardar, Berke., (1988), **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, ABC Kitabevi, İstanbul, s. 116.

²⁵ Günay, V. Doğan, (2007), **Sözcükbilimine Giriş**, Multilingual Yayınları, İstanbul, s. 69.

özgül nitelik taşıyan anlambirimcikler bütünüdür; *sınıfbirim* anlambirimimin bağlı olduğu türü belirten, sürekli nitelik taşıyan anlambirimcik kümesidir; *gücülbirim* ise bir anlambirime ilişkin yananlamsal nitelikli anlambirimcikler bütünüdür”.²⁶ Öztokat, araştırma yazısında Pottier’in anlambirimcikleri sınıflandırmasını bir görsel ile şu şekilde aktarmıştır:²⁷

anlambirimcik demeti	=	özgül anlambirimcikler	türsel anlambirimcikler	=	düzanlam
		kavrambirim	sınıfbirim		
		gücülbirim			yananlam

Yukarıda anlambirimcik çözümleme yönteminin ne olduğu, hangi şartlar altında uygulanırsa verimli sonuçlar elde edileceği, işlevselliğine, söz konusu yöntemin nasıl uygulandığı ve bu teorik uygulamada kullanılan terminolojiye dair bilgiler aktarılmaya çalışılmıştır. Şunu önemle belirtmek gerekir ki bu teorik yaklaşımda yapısalcılar, güncel dili baz aldıkları için anlambirimcikleri önceden belirleyebilmekte ve ona göre bir şema hazırlayabilmektedir. Ancak tarihî dönem sözlüğünden yoksun olunan artzamanlı bir çalışma sınırlılığında önceden anlamsal özellikleri tayin edebilmek mümkün değildir; ancak çok genel nitelikli anlamsal özellikler belirlenebilir. Bu sebeple tez kapsamında önceden belirlenen anlambirimcikler söz konusu değildir, aksine bir sözcüğün bağlamsal kullanımları, dil dizgesinde tanıklanan dizimsel ve dizisel ilişkileri, değeri üzerinden

²⁶ Öztokat, Erdim., (1990), “Anlam çözümlemesi: Temel Fransızca’da "Duygu" Sözlüksel Alanı”, **Dilbilim**, S. 9, s. 158.

²⁷ Öztokat, Erdim., (1990), **a.g.m.**, s.158.

yürütülen semantik analiz süreci sonunda saptanan anlamsal özellikler mevcuttur. Bu süreçte eldeki verilerin tanıdığı imkanlar doğrultusunda anahtar sözcüğün gösterilen boyutunda tespit edilen anlamsal özellikler üreysel, özgül ve gücül (çağrışımsal anlam ya da yananlam) olarak etiketlenilmeye çalışılmıştır. Bazen bu etiketlendirme safhasında sözcüğün bağlam içinde sezilen anlamsal özelliğinin varlığı tanıklansa da onun türünün belirlenmesinde bazı zorluklar yaşanmıştır. Bu zorluk ise o anlambirimciğin etiketlenmeden salt anlambirimcik olarak değerlendirilmesiyle sonuçlandığı ve bu durumun o kısımda ifade edildiği bilinmelidir. Bunun yanı sıra belirtilmesi gereken bir diğer husus, tez kapsamında nitelenen anlambirimcikler, mutlak biçimde etiketlenilme çabasından öte, elde edilen dilsel verilere dayalı olarak mukayese edilen sözcüklerin konjonktüre göre oluşan çıkarımlardan ibarettir. Çünkü “hiçbir anlambirimcik, doğal olarak üreysel ya da özgül değildir, bu durum ilgili anlambirimciğin konumuna bağlı bir nitelemedir.”²⁸ Mesela **kadın** ve **kız** sözcükbirimleri mukayese edildiğinde [dişi biyolojik cinsiyet] anlamsal özelliği özgül anlambirimcik olarak etiketlenmeyip, üreysel anlambirimcik olarak etiketlenir. Buna karşın **kız** ve **erkek** sözcükbirimleri mukayese edildiğinde [dişi biyolojik cinsiyet] anlamsal özelliği, erkek sözcüğüne göre özgül anlambirimcik olarak etiketlenir. Bu sebeple araştırma tezinde anlamsal özellikleri etiketlerken “olası eş anlamlı sözcük çiftleri” üzerinden değerlendirilerek etikenlendirme yapılmaktadır ve bazen sözcük çiftlerindeki değişimler doğrultusunda anlambirimciklerin niteliklerinde de değişiklik gözlemlenebilmektedir.

Son olarak, olası eş anlamlı sözcük çiftlerinin anlambirimcik çözümleme yöntemiyle sözcükbirimlerin tam manasıyla sözlüksel tanımını betimlemek amaçlanmadığı, asıl odaklanılan hususun o dönemin dil kullanımının semantik belleğinde kodlu olan iki sözcükbirim arasındaki nüansın tanıklanması olduğu ifade edilmelidir.

²⁸ Günay, V. Doğan, (2007), **Sözcükbilimine Giriş**, Multilingual Yayınları, İstanbul, s. 135.

Buraya kadar araştırma tezinin örneklemini oluşturan olası eş anlamlı sözcük çiftlerini eş anlamlılık ilişkisi yönü irdelenmeden önce anahtar sözcüklerin kavramsal yapısının incelenmesi gerekliliğinden ve hangi dilbilimsel yöntemlerle bu aşamanın yürütüldüğünden bahsedilmiştir. Söz konusu sözcüklerin kavramsal yapıları aydınlatıldıktan sonra örneklemini oluşturan olası eş anlamlı sözcük çiftleri bir sonraki bölümde aktarılacak eş anlamlılık teorisi çerçevesinde irdenerek sonuçlandırılmaktadır.

II. BÖLÜM: KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu çalışmanın odak noktası sözcük anlambilimin temel konularından biri olan eş anlamlılıktır. Pekçok dilbilimci tarafından anlam olgusu yoğun biçimde tartışılarak eş anlamlılıkla ilgili çeşitli teorik yaklaşımlar ileri sürüldüğü takip edilmektedir. Dilbilimcilerin ileri sürdüğü eş anlamlılık teorileri ise bugüne değin pek çok araştırmacı tarafından çeşitli dilsel veriler odak noktasına alınarak araştırmaya yazılarında ya da araştırma tezlerinde test edilerek işlendiği görülür. Bunlardan Türk dili sahasında yürütülen eş anlamlılık çalışmalarına bakıldığında, genel itibariyle literatürde öne çıkan dilbilimcilerin anlam yaklaşımlarına ve onların eş anlamlılık teorilerine sınırlı çerçevede yer verildiği izlenir. Bu doğrultuda hem eş anlamlılık konusu üzerine emek veren araştırmacılara duyulan saygı gereği hem de literatürde bir yığın oluşturmamak ve aynı şeyleri söylememek adına araştırma tezinin “Kuramsal Çerçeve”si salt Alan D. Cruse’nin anlam yaklaşımı ve eş anlamlılık teorisi ekseninde biçimlendirilecektir.²⁹ Böylece Cruse’nin yaklaşımı daha bütüncül ve derinlemesine ele alınarak anlatılması hedeflenmektedir. Bunun yanında Cruse’nin eş anlamlılık teorisinin bir bölümü, doğrudan toplum dilbilimine ait terimlerle bağlantılı biçimde kurgulandığı gözlemlenir; ancak Cruse, anlambilim üzerine ürettiği çalışmalarında, toplum dilbilimine ait terimleri anlatmak ve açıklamak gibi bir refleks göstermemiş, bu terimleri sadece işlevsel olarak kullanmayı tercih etmiştir. Aslında Cruse’nin bu tutumu, hitap ettiği okuyucunun ya da öğrencinin, kendi teorisinde işlevsel olarak kullandığı kavramları ve bu kavramlar üzerinden yürütülen tartışmaları bildiğini de varsayarak hareket ettiğini gösterir. Bu sebeple tezin “Kuramsal Çerçeve” bölümünde, Cruse’nin eş anlamlılık teorsini gerçek

²⁹ Cruse, A. D., (1986), **Lexical Semantics**, Cambridge University Press, Cambridge.; Cruse, A. D., (2000), **Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics**, Oxford University Press, Oxford.

mahiyetiyle idrak edebilmek adına Cruse'nin benimsediği İngiliz dilbilimci Michael A. K. Halliday'in öncüsü olduğu ekolün kavramları ve bu kavramların tanımlarıyla birlikte açıklamaları üzerinde de durulacaktır.³⁰ Böylece Cruse'nin anlam olgusuna yaklaşımı ile birlikte onun eş anlamlılık teorisi, ilk kez bu araştırma tezinde bütüncül ve kapsamlı olarak ele alınmış olacaktır.

2.1. Anlam

Anlama ulaşan yolu bulmak ve anlamı tanımlamak için pek çok dilbilimci farklı yaklaşımlar benimseyerek, anlama dair betimlemelerde bulunmuşlardır ve muhtemelen bu betimleyiş sonsuza kadar da devam edecektir. Özellikle son yıllarda Leech'in anlam yaklaşımı ve anlamın türleri üzerine geliştirdiği tasniflendirilme, anlam kavramına nisbeten ortak bir çerçeve çizdiğini de belirtmek gerekir.³¹ Ancak bu araştırma çalışması, Cruse'nin anlam yaklaşımını temel alarak bir kuramsal çerçeve oluşturma gayesi gütmektedir.

Cruse, anlam olgusuna dair olan bakış açısını, *Meaning in Language* adlı çalışmasının "Types and Dimensions of Meaning" bölümünde şu şekilde ifade eder: "Dilcilerin en önemli görevi, ister izole edilmiş sözcükler ya da cümleler olsun, ister bağlam içinde vücut bulan sözcük ya da cümleler olsun, onların **anlamını** belirleyici (specifying) veya tanımlayıcı (describing) bir yolu keşfetmektir."³² Böylece Cruse, sözcüklerin bireysel olarak ya da bağlam içinde insan zihninde uyandırdığı tasarımları betimlemeye dair yol yordam arama çabasının gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Esasen üzerinde çalışılan bu araştırma tezi de bu görevi misyon edinmiş bir çaba ve gayretin ürünüdür. Çünkü

³⁰ Halliday, M. A. K., (2007), **Language and Society**, Continuum, London, UK.

³¹ Leech, Geoffrey., (1981), **Semantics The Study of Meaning**, Penguin Books, England, p.. 9-22.

³² Cruse, A. D., (2000), **Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics**, Oxford University Press, Oxford, p. 43.

bugünün dil kullanıcıları olarak kendi sözlükçemizdeki sözcüklerin anlamlarını ve onların kullanım alanlarına bağlı olan ortaya çıkan anlamları gerçek mahiyetiyle tanımlayamazken, artsüremde sözcük anlambilimi çalışmak ciddi zorluklar barındırmaktadır. Bu zorluğun en temel sebebi, dönemin dil kullanımına ve onların var olduğu sosyo-kültürel iklime tanıklık edilememesidir. Ancak Cruse'nin de vurguladığı gibi anlam arayışı zorlu bir görev olsa da, anlam, mevcut şartlar altında yaklaşık olarak belirlemenin en iyi yolunu bulmak için sarfedilen çabadır.³³ Böylece anlam, bir gayret ve çaba ürünü ise, bu noktada Cruse nasıl bir ilmî çaba ve gayret göstererek anlamı tanımlamakta ve tasniflendirmektedir?

Cruse, *anlam (meaning)* kavramını, gramatikal ifadelerin görece normallliğini etkileyen her şey, olarak ifade eder.³⁴ Bu tanım esasen, anlama yönelik bağlamsal kullanıma işaret etmektedir. Çünkü burada ifade edilen **görece normallik**, sözcüksel öğelerin farklı bağlamlarda, farklı sözcüklerle dizimlenerek kullanıldığında, dil kullanırın garipsemeden algılanabilirliğine ve kavranabilirliğine temas etmektedir. Böylece Cruse, sözcüksel anlamı, “cümleler gibi daha büyük yapılar içindeki ögenin diğer öğelerle arasındaki etkileşimlerin gözlemlenmesi yoluyla incelenmesi gerektiğini”³⁵ vurgular. Cruse, bu tanımlamayla asıl olarak neyi anlatmak istediğini *cat* ve *dog* sözcükleri üzerinden örneklendirerek anlatır. Herkes kendi dilinde *cat* ve *dog* sözcüklerinin farklı anlamlara sahip olduğunu ve aralarındaki anlam farkı olduğunu bildiğini ifade eder ve iki farklı

³³ Cruse, A. D., (2000), **a.g.e.**, p. 43.

³⁴ Cruse, A. D., (2000), **a.g.e.**, p. 43.

³⁵ Cruse, A. D., (2000), **a.g.e.**, p. 43.

anlam sahip olan sözcüklerin, sırasıyla aynı tümcede konuşlandırıldığında dil kullanımının hangisini normal karşıladığını test eder:³⁶

Our cat has had kittens (Kedimizin yavru kedileri oldu.)

?³⁷ ***Our dog has just had kittens***. (Köpeğimizin yavru kedileri oldu)

Yukarıdaki tümcelerden *Our cat has had kittens* (Kedimizin yavru kedileri oldu) ifadesi ?*Our dog has just had kittens*. (Köpeğimizin yavru kedileri oldu) ifadesinden daha normaldir. Böylece anlam bakımından farklılık gösteren sözcükler, dilde kolayca test edilebilir ve sözcüklerin anlam farklılıkları ortaya koyulabilir. Ancak durum her zaman bu şekilde tezahür etmemektedir. Çünkü dilde aynı gösterilen ile kavramlaşan sözcükler de mevcuttur ve bu sözcükler aynı anlama sahip ise onlar arasındaki anlamsal farklılığı ortaya çıkarabilecek bağlamları bulmak güçleşir. Cruse, bu durumu İngilizcedeki *pullover* ve *sweater* sözcükleri üzerinden örneklendirerek gösterir ve bu sözcüklerin İngilizcede anlam bakımından çok yakın olması dolayısıyla sözcüklerin farklılık gösterdiği bağlamları bulmanın daha güç olduğunu altını çizer. Böylece Cruse, anlamı bir dilsel ögenin olağan profili yani o sözcüğün olası bağlamlarındaki *normallik* (*normality*) ve *anormallik* (*abnormality*) örüntüsü olarak görür, bu sebeple de anlamı, sözcüğün bağlam içindeki kullanımlar yoluyla betimlenebilir olduğunu varsayar.³⁸ Cruse, bir bakıma sözcüklerin bağlamlarda birbirleriyle kurduğu ilişkilerdeki normallik ve anormallik derecelerinin aslında sözcüklerin anlamlarının tanımlanabilmesine aracı

³⁶ Burada aktarılan tümceler doğrudan A. D. Cruse'nin *Meaning in Language* çalışmasından alıntılanmıştır. bk. Cruse, A. D., (2000), **Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics**, Oxford University Press, Oxford, p. 43.

³⁷ ? : Cruse, dilde anlamsal açıdan mantıksız ifadelerin başına (?) simgesi koyduğunu unutulmamalıdır. Eğer tümcenin başında (?) simgesi var ise, mantıksız olduğunu gösterir.

³⁸ Cruse, A. D., (2000), **a.g.e.**, p. 43.

olabilecek enstrümanlar olarak kabul ettiğini şöyle ifade eder: “Sözcükler arasında açığa çıkan anormallik fazla ayrıntıya girmeden bile oldukça kullanışlı analitik bir araçtır, çünkü çoğu dil kullanır, bir dil parçasının normal ya da anormal olma konusunda hassas sezgilere sahiptir.”³⁹ Bu doğrultuda, Cruse anlamı betimlerken normallik kavramını değil anormallik kavramına odaklanır ve çalışmasında anormalliği, *söz uzatımı (pleonasm)*, *uyumsuzluk (dissonance)*, *zeugma* ve *olanaksızlık (improbability)* başlıklarıyla alt türlere ayırarak tanımlar.⁴⁰

Buraya kadar Cruse’nin anlam olgusuna dair bakış açısı ve anlamı en geniş biçimde nasıl tanımladığı üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte Cruse, anlamı çeşitli türlere ayırarak tasniflendirir ve tasniflendirdiği anlam türlerini isimlendirir ve çalışmalarında ele aldığı sözcüksel anlam ilişkilerini bu terimler üzerinden tartışarak örneklendirir. Bir bütünlük oluşturması açısından, bu çalışma kapsamında Cruse’nin anlamı nasıl ve hangi ölçütlere dayanarak türlere ayırdığı üzerinde durulacaktır.

Cruse’nin anlam tasnifine geçmeden önce konunun anlaşılması adına, tez sürecinde okunan *Lexical Semantics* (1986) ve *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics* (2000) çalışmalarda takip edilen anlam yaklaşımları temelde paralel olsa da anlam türlerine dair önceden kabul edilen terimsel ifadelerde birtakım değişimler olduğu göze çarpmaktadır. Bu duruma kısaca değinilirse, Cruse, *Lexical Semantics* (1986)’da anlamı, *önermesel anlam (propositional meaning)* ve *anlatımsal anlam (expressive meaning)* olarak iki düzlemde tanımlar ve her iki anlam türünü karşılıklı konumlandırarak mukayeseli bir anlatım yolu benimser. Buna ek olarak eş anlamlılık konusu dahilinde, *çağrışımsal anlam (evoked meaning)* ve *varsayımsal anlam (presupposed meaning)* türlerinden de bahseder. Cruse, 2000 yılında yayınlanan *Meaning*

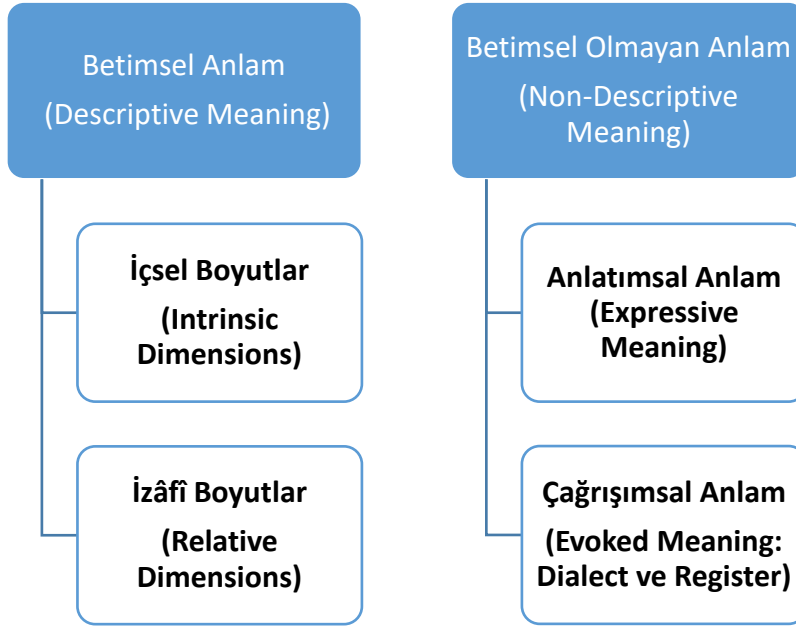
³⁹ Cruse, A. D., (2000), **a.g.e.**, p. 45.

⁴⁰ bk. Cruse, A. D., (2000), **a.g.e.**, s. 45-46.

in Language adlı çalışmasında ise anlam türlerini daha sistematik biçimde ele alır ve öncelikle anlamı daha üst bir düzlemden iki ayrı ana boyut üzerinden kategorileştirir: *Betimsel anlam (descriptive meaning)* ve *betimsel olmayan anlam (non-descriptive meaning)*. Bir önceki çalışmasında *önermesel anlam (propositional meaning)* terimi kullanırken, *Meaning in Language*'de söz konusu anlam türü için Lyons'un *descriptive meaning* terimini benimsediğini ifade ederek bu terimi kullanmaya başlar. Esasen bu anlam türü, birçok dilbilimcinin ittifak edebildiği tek anlam türü olduğunu, ancak bu anlam türüne yapılan adlandırmaların değişkenlik gösterdiği dikkat çeker. Bu nedenle de alanyazında *ideational meaning*, *descriptive meaning*, *referential meaning*, *logical meaning*, *propositional meaning* şeklinde ifade edilen terimlerin tümü, aynı anlam türüne gönderimde bulunmaktadır. Cruse'de bu anlam türüne gönderim yapmak için yukarıda da ifade edildiği gibi Lyons'un *descriptive meaning* terimini kullanmayı tercih eder.

Cruse, *betimsel anlam (descriptive meaning)* terimi karşısına ise *betimsel anlam türü* haricinde tanımlanabilecek *anlatımsal anlam (expressive meaning)* ve *çağrışımsal anlam (evoked meaning)* türlerine bir çatı işlevi sağlayan *betimsel olmayan anlam (non-descriptive meaning)* terimini konuşturur.

Yukarıda Cruse'nin her iki çalışmasında, onun anlam türlerine olan yaklaşımı ve hangi çalışmasında hangi terimleri kullandığına dair kısa bir mukayeseli aktarım yapılmıştır. Cruse'nin her iki çalışması kıyaslandığında ise *Meaning in Language* çalışmasındaki anlam türlerinin sınıflandırılması daha sistemli olduğu görülmektedir. Bu nedenle, "Kuramsal Çerçeve" bölümü boyunca anlam türlerini başlıklandırma hususunda, Cruse'nin *Meaning in Language* çalışmasında kullandığı terimler esas alınacağı belirtilmelidir. Aşağıdaki görsel bundan sonra yapılacak konu başlıklandırmalarına izlence oluşturacaktır:

2.2. Betimsel Anlam (Descriptive Meaning)

Betimsel anlam, Cruse tarafından bir ifadede doğruluk koşullarını (truth-conditions) belirleyen anlam türü olarak tanımlanır ve bu anlam türünü belirli durumlarla ya da beyanlarla ilişkili olduğunu ileri sürer.⁴¹ Bu doğrultuda betimsel anlamı, bir tümce içinde dizimlenen sözcüklerin göndergesel niteliklerini işleten anlam olarak türü olarak tanımlamak mümkündür.

Cruse (2000)'de betimsel anlamanın prototipik özelliklerini maddeler hâlinde sıralaması konunun anlaşılması için önem teşkil eder:⁴²

(i) Betimsel anlam, tümcenin ifade ettiği önermenin doğru ya da yanlış olup olmadığını belirleyen anlam türüdür.

(ii) Betimsel anlam, bir ifadenin gönderimini sınırlandırır. Başka bir ifadeyle, dinleyiciye iletilmesi amaçlanan göndergelerin belirlenmesinde kılavuzluk eden bu anlam türüdür; referansın (*referential*) motivasyonu da bundan kaynaklanır.

⁴¹ Cruse, A. D., (1986), **Lexical Semantics**, Cambridge University Press, Cambridge, p. 271.

⁴² Cruse, A. D., (2000), **Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics**, Oxford University Press, Oxford, s. 46.

(iii) Betimsel anlam nesnel niteliktedir, yani konuşmacı ile onun ifade ettiği şey arasında bir tür mesafe koyar.

(iv) Betimsel anlam kavramsallaştırılmıştır. Yani, kişilerin deneylerinin yönlerini sıralamak için kullanılabilecek bir dizi kavramsal kategori sunabildiği gibi, deneyimleri etkili bir şekilde ‘betimleyebilir’ ve onların özellikleri hakkında daha fazla çıkarım yapılmasına da izin verir.

(v) Bir sözcüğün betimsel anlamı, potansiyel olarak olumsuzlanabilirliğe veya sorgulanabilirliğe açıktır. Bir muhatabın verdiği cevaptaki “*bu yalan (that's a lie)*” veya “*bu doğru değil (that's not true)*” gibi ifadeler, esasen bir ifadenin içindeki betimsel anlamı iletmeyi hedefler.

Yukarıda aktarılan beş madde, betimsel anlamın temel özelliklerini göstericidir. Böylece betimsel anlamın kuramsal açıdan nitelikleri ve sınırları anlaşıldığında, bu anlam türünün karşısına konumlandırılan *betimsel olmayan anlamı* kavramak ve tespit edebilmek de kolaylaşacaktır.

Buraya kadar tanımlanan betimsel anlamın, betimsel olmayan anlamdan farkını ön plana çıkartabilmek için Cruse’nin örneklendirmeleri üzerinden bu anlam türlerinin dilde nasıl çalıştığına bakmak gerekir. Cruse, bir diyalog kurgular ve kurguladığı tümce içinde hem betimsel anlam türünü hem de betimsel olmayan anlam türünü yerleştirir.⁴³

A: *What's the matter?* (Sorun ne?)

B: *Somebody's turned the **bloody** lights off.* (Biris **kahrolası** ışıkları kapatmış.)

Öncelikle, B'nin ifadesine, yukarıda sıralanan (i) ve (v) maddeler açısından bakıldığında, B'nin ifadesinde geçen **bloody** önermesinin, tümcenin doğruluğuna veya yanlışlığına

⁴³ Burada aktarılan tümceler doğrudan A. D. Cruse’nin *Meaning in Language* çalışmasından alıntılanmıştır.

bk. Cruse, A. D., (2000), **Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics**, Oxford University Press, Oxford, p. 47.

hiçbir katkısı yoktur. Bu sav, (B) kişinin ifade ettiği tümceyi iki yönlü biçimde tekrar kurgulandığında daha iyi anlaşılacaktır:⁴⁴

B: *Somebody's turned the lights off* (Birisi ışıkları kapatmış.)

B: *Somebody's turned the **bloody** lights off* (Birisi **kahrolası** ışıkları kapatmış.)

Yukarıdaki ifadeler, karşılaştırmalı olarak muhakeme edildiğinde *bloody* sözcüğünün önermesel bir etkisi olmadığı gözlemlenmektedir. Yani *bloody* sözcüğünün, en basit düzlemde tümcenin doğruluk koşuluna “evet” ya da “hayır” yönünde bir etkisi olmadığını söylemek mümkündür.

Cruse, betimsel anlamın ne olduğunu göstermek için şöyle bir tümce kurgular: “*Somebody's **turned the lights off***” önermesinin doğru olduğu bir durumda, “*Somebody's **turned the lights on***” yanlış olacaktır, bu durumda **off** sözcüksel birim, ifadenin **betimsel anlamının** (*descriptive meaning*) bir parçası niteliğinde olduğu ortaya çıkar.”⁴⁵ Cruse, buraya kadar betimsel anlamın (i) maddesinde yer verdiği “betimsel anlam, tümcenin ifade ettiği önermenin doğru ya da yanlış olup olmadığını belirleyen anlam türüdür” prototipine somutlaştırıcı içerikler öne sürerek, durumu somutlaştırmıştır.

Betimsel anlamın (ii) ve (iv) maddelerinde sıralanan prototipsel özelliklere gelince, yukarıda yer verilen diyalogun bir parçası olan “*Somebody's turned the lights off*” ifadesi, A'ya bir durum bildirir ve **turn off** ve **lights** gibi sözcüksel birimler ortak kavramsal kategoriler açısından bir olayı betimler. Buna karşın **bloody** sözcüğünün ise betimleyici bir işlevi yoktur, yani **bloody** ışıkların alt kategorisine gönderimde bulunamadığı gibi, dinleyiciye ışıkları betimleme hususunda da hiçbir katkı sunmamaktadır.⁴⁶

⁴⁴ Burada aktarılan tümceler doğrudan A. D. Cruse'nin *Meaning in Language* çalışmasından alıntılanmıştır. bk. Cruse, A. D., (2000), **Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics**, Oxford University Press, Oxford, p. 47.

⁴⁵ Cruse, A. D., (2000), **a.g.e.**, p. 47.

⁴⁶ Cruse, A. D., (2000), **a.g.e.**, p. 47.

Betimsel anlamın (iii) maddesi açıklanacak olursa, örnek gösterilen tümce, kişinin konuşma anından farklı bir zaman ve mekanla ilgili olaylara atıfta bulunmak için de kullanılabilirliği mümkündür: Mesela *Somebody will go there and turn the lights off*. (Birisi oraya gidecek ve ışıkları kapatacak) gibi.⁴⁷

Sonuç olarak, Cruse tarafından kurgulanan diyalogda, *bloody* sözcüğünün her ne kadar tümceye önermesel bir etkisi olmamakla birlikte, kişinin söylediği an ile sınırlı olmak koşuluyla *bloody* sözcüğü kızgınlık ya da öfke yansıttığı da yadsınamaz. Bu tür önermesel ifade taşımayan sözcükler, bir tür duyguya karşılık gelirler ve bu yüzden bu sözcüklerin anlamları olumsuzlanamaz ya da çürütülemez. Mesela biri B'nin *Somebody's turned the bloody lights off* ifadesine, *That's a lie* (Bu yalan!!) diye bir karşılık verise, bu, B'nin sinirli olmadığı anlamına gelmez, bilakis, sadece *ışıkların kapatılmadığı* anlamına gelir; yani muhatabın “*Bu yalan! (That's a lie!)*” cevabı ise sadece betimsel anlama yönelik bir inkardır. Eğer B'nin muhatabındaki kişi “*They are not bloody lights*” şeklinde bir yanıt verirse, dil kullanımında bu oldukça garipsenecek bir yanıt olur ve şöyle bir anlama gelmezdi: *You are misleading me by expressing exasperation (öfkeniz beni yanıltıyor)*. Bu ifadeden ancak “*You shouldn't have used the word bloody (bloody sözcüğünü kullanmamalıydın)*” tarzında metalinguistik bir anlamsal çıkarımı yapılabilir.⁴⁸

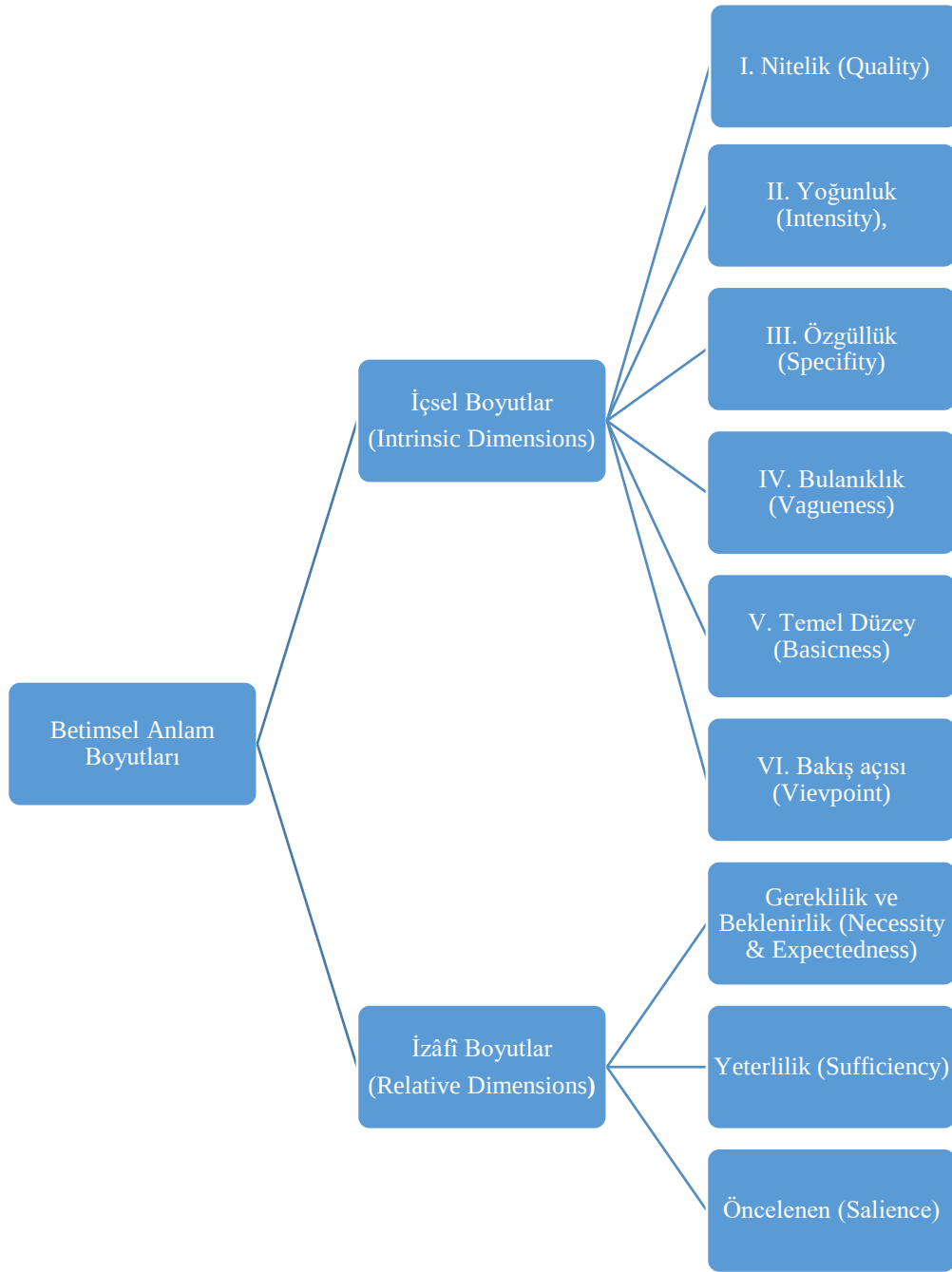
Cruse, çalışmasında A ve B kişileri üzerinden kurguladığı diyaloglar vasıtasıyla, *betimsel anlam* ve *betimsel olmayan anlam* arasında var olan temel ayrımlara dikkat çekmeye çalışmıştır. Böylece artık *betimsel anlam* teriminin neye atfen kullanıldığı hakkında bir fikir sahibi olmuş durumdayız.

Bu noktadan sonra betimsel anlamın kendi içinde katmanlaşan farklı boyutlarına temas edilecektir. Betimsel anlamın bu boyutları, onun nasıl kavramlaştırıldığını idrak etmek ve

⁴⁷ Cruse, A. D., (2000), **a.g.e.**, p. 47.

⁴⁸ Cruse, A. D., (2000), **a.g.e.**, p. 47-48.

dil kullanımında ayırt edilmesi açısından önemlidir. Bunun önemi, eş anlamlılık çalışması ekseninde sözcüklerin anlamlarının kuramsal açıdan tespit edebilme ve betimlenme sürecinde etkin rol oynamasıyla açığa çıkar; aksine betimsel anlamın nereye kadar takip edip sınırlandırılması gerektiği bilinmediğinde, o zaman bir anlam girdabı içinde kaybolunabilir. Bu sebeple bu çalışma çerçevesinde *anlam* ile birlikte Cruse'nin anlam boyutları eş anlamlılık mefhumunu kavramak için çıkılan bu yolda, karar kılınan yerlerden biri olacaktır. Bu üssü'l-esas ile *betimsel anlam* kavramını nasıl boyutlandırıldığına baktıldığında şu tablo ile karşılaşılır:

Yukarıdaki görselden de anlaşılacağı üzere Cruse, betimsel anlamın temelde iki boyutsal uzanımı olduğunu ileri sürer: Birincisi, anlamın içsel boyutları (intrinsic dimensions), ikincisi ise anlamın izafi boyutları (relative dimensions)'dır.

2.2.1. Betimsel Anlamın İçsel Boyutları (Intrinsic Dimensions)

İlk olarak *betimsel anlamın* içsel boyutları (Intrinsic dimensions), bir sözlüksel öğenin açıkça diğer öğelere başvurmadan sahip olduğu anlamsal özellikleri üzerine eğilen kavram olarak tanımlanmaktadır ve bu kavramın altı ayrı başlık ile incelendiği takip

edilmektedir: I. Nitelik (quality), II. Yoğunluk (intensity), III. Özgüllük (specifity), IV. Bulanıklık (vagueness), V. Temel Düzey (basicness), VI. Bakış açısı (vievpoin).⁴⁹ Şimdi bu terimler en basit düzlemde özetlenerek aktarılmaya çalışılacaktır:

I. Nitelik (Quality)

Cruse, betimsel anlamın içsel boyutlarından ilkinin **nitelik (quality)** terimiyle kavramlaştırmıştır ve nitelik boyutunu, betimsel anlamın diğer boyutlarına nazaran en önemli ve en belirgin boyut olduğunu ifade eder, bunun için de nitelik boyutunun kontrol yöntemi için şu dilsel formüle işaret eder: X değil ise Y ve Y değil ise X.⁵⁰

Her dress is not red, it's green. (Onun elbisesi kırmızı değil, yeşil.)

*Her dress is not green, it's red. (Onun elbisesi yeşil değil, kırmızı.)*⁵¹

Yukarıdaki her iki ifade de geçen *red* ve *green* sözcüklerinin kendine has nitelikleri, söz konusu sözcükler arasındaki anlamsal farkı ortaya çıkardığı gibi, birinin reddedilmesi durumunda diğerinin o şey olmadığını, ifadedeki mantıksal tutarlılık göstermektedir. Ancak aynı denklem, (yani X değil ise Y ve Y değil ise X) nitelik boyutları özdeş olan sözcük çiftlerine uygulandığında ise ifadenin aynı mantıksal sonuca ulaşmadığı görülür.⁵²

? That's not my father, that's my Dad. (O babam değil, o benim babacığım)

? She didn't pass away, she kicked the bucket. (O göçüp gitmedi, o nalları dikti)

Aynı zamanda özgüllük (specifcity) açısından farklılık gösteren sözlüksel öğeler arasında bu denklem kurulduğunda, bu testin ancak yarısından geçebileceği görülür.⁵³

⁴⁹ bk. Cruse, A. D., (2000), **a.g.e.**, p. 48-58.

⁵⁰ Cruse, A. D., (2000), **a.g.e.**, p. 48-49.

⁵¹ Cruse, A. D., (2000), **a.g.e.**, p. 49.

⁵² Cruse, A. D., (2000), **a.g.e.**, p. 49.

⁵³ Cruse, A. D., (2000), **a.g.e.**, p. 49.

It's an animal, but it's not a dog, [O bir hayvan, fakat köpek değil]

? It's a dog, but it's not an animal. [? O bir köpek, fakat hayvan değil]

Böylece niteliksel farklar, tüm özgüllük (specificity) zeminlerinde gözlemlenebilir. Bu noktada birçok anlam alanı veya anlam alanına alternatif olan ontolojik türler bu kapsamda düşünebilir. Çünkü dil yetisine sahip insanoğlunun zihni, bazı ontolojik kavramları doğası itibariyle benimsemeye yatkın olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir. Bu kavrayış yetisi sayesinde zihnimizde genel düzeylerde, hiyerarşik biçimde düzenlenmiş kavram kategorileri bulunmaktadır:⁵⁴

Canlı varlıklar: hayvanlar, balıklar, böcekler, sürüngenler

Hayvanlar: köpekler, kediler, aslanlar, filler. animals: dogs, cats, lions, elephants. . .

Köpekler: İskoç çoban köpeği, Alsas çoban köpeği, Pekin köpeği, Aksaray malaklısı, Kangal.

II. Yoğunluk (Intensity)

Betimleyici anlamın en temel özelliği onun niteliğidir. Ancak bazen betimleyici anlamın niteliği değişmeksizin, yoğunluğunun (intensity) değişiklik gösterebildiği gözlemlenir. Örneğin, **large** ve **huge** sözlükbirimlerini ele alalım. Bu sözlükbirimler arasında esasen *nitelik (quality)* açısından fark gözlemlenmez, ancak *yoğunluk (intensity)* açısından farklı olduğunu söylemek mümkündür.⁵⁵

Cruse, anlamsal nitelik açısından özdeş olan sözcüklerin taşıdıkları anlamsal yoğunluğu açığa çıkarabilmek için şu testin uygulanabileceğinden bahseder:⁵⁶

It wasn't just X, it was Y. [Sadece X değildi, Y'ydi.]

⁵⁴ Cruse, A. D., (2000), **a.g.e.**, p. 49.

⁵⁵ Cruse, A. D., (2000), **a.g.e.**, p. 49.

⁵⁶ Cruse, A. D., (2000), **a.g.e.**, p. 49.

I wouldn't go so far as to say it was Y, but it was X. [Y olduğunu söyleyecek kadar ileri gitmezdim ama X'ti.]

Bu test çerçevesinde uygulanan bir sözcük çifti, anadil kullanırının kullağına normal geldiğı zaman o sözcüklerden birinin diğetine göre daha yoğun (intensity) olduğı tespit edilir. Cruse İngilizce sözdağarında yoğunluk açısından farklılık gösterebilecek *large* ile *huge* ve *scared* ve *terrified* sözcük çiftlerini bu teste tabi tutarak değerlendirir:⁵⁷ Bu testin sonucunda *huge* sözcüğünün *large* sözcüğünden, *terrified* sözcüğünün ise *scared* sözcüğünden daha yoğun olduğı bağlamlar vasıtasıyla gün yüzüne çıkar.

Betimsel anlamın *yoğunluk* boyutu Türkiye Türkçesi özelinde düşünıldüğünde **kötü** ile **berbat** sözcükleri bu kapsamda değerlendirilebilir mi? Bu soruyu yanıtlayabilmek için bu sözcük çifti, test edildiğinde nasıl bir sonuç ortaya çıkacağına bakalım:

İzlediğim film sadece **kötü** değildi, **berbattı**.

Filmin **berbat** olduğunu söyleyecek kadar ileri gitmezdim ama **kötü**ydü.

Yukarıda belirli bir bağlam çerçevesinde uygulanan test, anadil kullanıcılarının kullağına normal geldiğini söylemek sanırım yanlış olmaz, bunun sebebi de *berbat*'ın anlamsal yoğunluğunun *kötü*'den daha fazla olmasından kaynaklanmaktadır.

Sözcüklerin anlamsal yoğunluğundaki değişkenlik derecesi, elbette sadece belirli nitelik alanlarında (areas of quality space) mümkündür. Ancak, bu alanlar sadece

⁵⁷bk. Cruse, A. D., (2000), **a.g.e.**, p. 50. “**large;huge**: It wasn't just **large**, it was **huge**. (cf. ?It wasn't just huge, it was large.) ; I wouldn't go so far as to say it was huge, but it was large. **scared; terrified**: I wasn't just **scared** of her, I was **terrified** of her. ; I wouldn't go so far as to say I was terrified of her, but I was scared of her.”

derecelendirilebilir sıfatlar tarafından belirlenen alanlarla sınırlı olmadığı ise *mist* ve *fog* ya da *beat* ve *thrash* sözcük çiftlerinin varlığıyla görülebilmektedir.⁵⁸

III. Özgüllük (Specifity)

Cruse, betimsel anlamın boyutlarından birini *özügüllük (specifity)* olarak tanımlar. Bu anlamsal boyut ise çeşitli mantıksal özelliklerde ortaya çıkar ve ilgili özügüllük türüne göre farklılık gösterir. Özügüllük uygun bağlamlarda tek taraflı gerektirim ile sonuçlanır:⁵⁹

*It's a dog **unilaterally entails** It's an animal.* [*Bu köpek'tir* ifadesi, tek taraflı olarak *bu bir hayvan'dır* ifadesini gerektirir]

*It's not an animal **unilaterally entails** It's not a dog.* [*Bu bir hayvan değil,* ifadesi tek taraflı olarak *bu bir köpek değildir* ifadesini gerektirir]

Ayrıca şu dilde *dogs (köpekler)* ve *other animals (diğer hayvanlar)* şeklinde oluşturulacak ifade normal karşılanırken, ? *animals (hayvanlar)* ve *other dogs (diğer köpekler)* şeklinde oluşturulacak ifade ise anormal karşılanır. Böylece *köpek* ve *hayvan* sözcükleri mukayese edildiğinde köpeğin hayvandan daha özgül olduğu, buna karşın hayvanın ise köpekten daha genel olduğu belirginleşir. Cruse, betimsel anlamın özügüllük boyutuna *slap; hit, scarlet; red, woman; person* sözcük çiftlerini örnek göstererek konuyu daha da detaylandırır.⁶⁰

Sonuç olarak, sözcük çiftlerinden daha genel olanın diğerinden daha geniş bir nitelik (quality) alanı olduğu unutulmamalıdır.

Cruse, betimsel anlamın özügüllük boyutunu Langacker (1993), dilsel özügüllük (linguistic specificity) kavramıyla bağlantılandırarak anlatır. Langacker (1993), dilsel özügüllük açısından tanımlanabilecek farklılıkları, bir şeye farklı mesafelerden bakmakya benzetir,

⁵⁸ Cruse, A. D., (2000), **a.g.e.**, p. 50.

⁵⁹ Cruse, A. D., (2000), **a.g.e.**, p. 50.

⁶⁰ Cruse, A. D., (2000), **a.g.e.**, p. 50.

bu doğrultuda ne kadar az özellik varsa mesafe de o derecede büyük olacağını ileri sürer. Örneğin, *köpek* en uzak mesafeden bakıldığında tanımlanmaya muhtaç bir *nesne* olarak görülebilir; daha yakından bakıldığında bir *hayvan* olduğu görülür, ancak hangi hayvan türü olduğu hala belirsizdir; daha da yaklaşıldığında onun bir *köpek* olduğu gerçeği açıkça ortaya çıkar, ancak belki de *hangi köpek türü* olduğu hala belirli olmayabilir ve durum böyle devam eder.⁶¹

Yukarıdaki görüş doğrultusunda, esasen kavram yaratımının asla sonlanmayacağı, buna bağlı olarak özgüllük boyutuna da bir sınır çizilemeyeceği çıkarımında bulunmak mümkündür. Çünkü insan dünyaya her zaman daha da yakından bakmaya devam edecektir. Böylece hem dünyaya hem de hayatın çeşitli uzanımlarına dair insan zihninin her an bir yaratım eyleminde bulunacağı göz önünde bulundurulmalıdır.

IV. Bulanıklık (Vagueness)

Cruse, betimsel anlamın içsel boyutlarından birini de *bulanıklık (vagueness)* olarak tanımlar. Bazı sözlükbirimlerin kullanımsal kriterlerinin kesin biçimde tanımlanamaması dolayısıyla sözlükbirimlerin anlamında bulanıklık oluşur. Cruse, bulanıklık olgusunu dilin esnekliğine ve anlamın göreceli doğasına dayandırarak açıklar.⁶²

Anlamın bulanıklık boyutu kendi isminin bir tezahürü olsa gerek ki dilbiliminde bazı kavramlarla sıkça karıştırılmaktadır. Bu karmaşa, genellikle *bulanıklık (vagueness)* ile *genellik (generality)* terimlerinin yanı sıra *bulanıklık (vagueness)* ile *soyutluk (abstractness)* terimleri arasında baş göstermektedir. Bu sebeple işe bu kavramlar

⁶¹ Langacker, R. W., (1993), **Lecture given to International Conference: “New Trends in Semantics and Lexicography”**, held in Kazimierz, Poland. (akt. Cruse, A. D., (2000), **Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics**, Oxford University Press, Oxford, p. 50)

⁶² Cruse, A. D., (2000), **a.g.e.**, p. 51.

arasındaki ayrıma dikkat çekmekle başlanılmalı ki *bulanıklık* kavramı doğru biçimde anlaşılabilsin:

Birincisi, *bulanıklık* (*vagueness*) ile *genellik* (*generality*) terimleri arasındaki farkı gösterebilmek için *reptile* (*sürüngen*) ve *snake* (*yılan*) sözcükleri örnek gösterilir. Mesela bir kişi, *I saw a reptile* (*Bir sürüngen gördüm*) dediğinde, *I saw a snake* (*Bir yılan gördüm*) diyen bir kişi kadar ayrıntılı bilgi vermiyor olsa da, *I saw a reptile* ifadesinde anlam bulanıklığı (*vagueness*) ortaya çıkmaz. Çünkü *reptile* kavramının da en az *snake* kavramı kadar niteliği belirlidir, sadece *snake* kavramına göre *reptile* daha kapsayıcı bir sınıfa (*inclusive class*) gönderimde bulunur.⁶³

İkincisi ise *bulanıklık* (*vagueness*) ve *soyutluk* (*abstractness*) terimleri birbirinden farklıdır. Örneğin, *entailment* (*gerektirim*) kavramı dilbilimine ait soyut bir kavramdır, fakat bu kavram nispeten iyi tanımlanmadığı için bulanık olarak nitelendirilemez.⁶⁴

Yukarıda aktarıldığı üzere Cruse, betimsel anlamın içsel boyutlarından *bulanıklık* terimini, onunla sıkça karıştırılan *genellik* ve *soyutluk* terimlerine değinmiştir. Ancak Cruse bahsetmese de *bulanıklık* terimiyle sıkça karıştırılan *belirsizlik* (*ambiguity*) terimine de burada yer açmak gerekir. *Belirsizlik* (*ambiguity*), çokanlamlı ve eşadlı sözcüklerde ortaya çıkar; daha açık bir ifadeyle bir sessel simge, en az iki ya da daha fazla anlama sahip olsa da onun her bir anlamının niteliğinde belirli olduğu için anlamsal bir bulanıklık söz konusu değildir, sadece anlamsal belirsizlik meydana gelir. Buna karşın anlam belirsizliğinin çoğu, dil kullanımında anlamlandırma sorunu yaratmaz, çünkü bağlamsal kullanım ile o sözcüğün anlam belirsizliği ortadan kalkar. Bu durum tam anlamıyla olası anlamlardan birinin diğer alternatiflerden daha iyi biçimde bağlama uyumlanmasıyla ifade edilebilir. Dil kullanımı esnasında gerçekleşen bu zihinsel işlem

⁶³ Cruse, A. D., (2000), **a.g.e.**, p. 51.

⁶⁴ Cruse, A. D., (2000), **a.g.e.**, p. 51.

yani, *belirsiz* sözcüklerin alternatif bağlamlarını seçme işlemi ‘*disambiguation*’ olarak tanımlanmaktadır.⁶⁵ Böylece belirsizlik bir sözlükbirimin çokanlamlı ya da eşadlı olmasından kaynaklanan, ancak kendi alternatif bağlamlarını seçme yetisi dolayısıyla anlam bulanıklığına yol açmayan bir terimdir.

Buraya kadar yukarıda *genellik (generality)*, *soyutluk (abstractness)*, *belirsizlik (ambiguity)* olmak üzere dilbilimsel terimlere açıklık getirdikten sonra şimdi anlamsal *bulanıklık (vagueness)* konusuna geri dönülebilir. Cruse’ye göre betimsel anlamın bulanıklık (*vagueness*) boyutunu yaratan iki farklı faktör mevcuttur: Birinci faktör *hastalıklı-tanımlama (ill-definedness)*, ikinci faktör *gelişigüzel kullanım (laxness)*

Cruse, anlam bulanıklığını yaratan faktörlerden birinin sözcükbirimin kavramsal tanımlamasında var olan eksiklikten kaynaklandığını ileri sürer. Cruse, anlam bulanıklığına neden olan bu faktörü *ill-definedness (hastalıklı-tanımlama)* olarak terimleştirmiştir. Cruse, *hastalıklı-tanımlama* faktörünün yarattığı anlam bulanıklığını *middle-aged (orta-yaş)* sözcükbirimi üzerinden örneklendirerek anlatır. Bu sözcüğün yarattığı anlam bulanıklığını açığa çıkarabilmek için şu sorular sorulur: bir kişi *orta yaşlı* olmaya hangi yaşta başlar, ve yine bir kişi *orta yaşlı* olmayı nerede bırakır? Başka bir soru da insan yaşlı olmaya nerede başlar? Bu sorulara verilecek cevaplar üzerinde bir müddet düşünülmesi, tereddütlü ve kişiden kişiye değişen yanıtların ortaya çıkması olağandır. Bu durumu *middle-aged (orta yaşlı)* sözcükbirimi ile onunla aynı kavram alanını paylaşan ve belirli ölçüde anlamsal örtüşme gösteren *fifties (ellili yaşlar)* ifadesiyle mukayese edelim. Bu durumda sizce hangi sözcükbiriminin anlamsal sınırları daha belirgindir? Her iki anlamlı birim arasında oldukça fazla örtüşme bulunmasına rağmen, ikincisi yani *fifties* kavramının sınırları diğerine yani *middle-aged*’e göre daha

⁶⁵ Cruse, A. D., (2006), **A Glossary of Semantics and Pragmatics**, Edinburgh Edinburgh University Press, p. 10.

iyi tanımlıdır demek oldukça mümkündür. Şu açıdan bakıldığında zaten bir kişinin ellili yaşlarında olup olmadığını belirlemek için en azından elimizde sayısal bir veri vardır. Bunun yanı sıra *hastalıklı-tanımlama* durumu bazen de altanlamlı terimlerde görülür. Çünkü bazen genel terimler, alt kategorilerinden daha iyi tanımlanmış olabilir. Örneğin, *vertebrate (omurgalı)* ve *mammal (memeli)* nispeten iyi tanımlanmışken, gündelik kullanıma ait *dog (köpek)*, *cat (kedi)* gibi sözlükbirimler daha zor tanımlanabilir.⁶⁶

Cruse, anlam bulanıklığını yaratan faktörlerden birinin de *gelişigüzel kullanım (laxness)* olduğunu ileri sürer. Burada sözcüğün esas nitelikleri ve sınırları iyi tanımlanmıştır; ancak sözcüğün dil kullanımında alışlagelmiş (*habitually*) oynak biçimde kullanılması söz konusudur. Cruse, bu durumu *circle (daire)* sözcüğü üzerinden örneklendirerek açıklar. Çünkü *circle (daire)* kavramı net bir tanımlamaya sahip olsa da dil kullanırı bu sözcüğü alışageldik tabiri caizse oynak biçimde kullanır: *he mourners stood in a circle round the grave (Matemliler mezarın etrafında bir daire oluşturdular.)* Burada insanların tam bir daire oluşturmalarının beklenilemeyeceği gibi, üstelik burada herhangi bir mecaz ya da genişletilmiş bir kullanım olduğu da söylenemez.⁶⁷

V. Temel Düzey (Basicness)

Cruse, betimsel anlamın içsel boyutlarından birini de temel düzey (*basicness*) olarak tanımlar ve dilde bazı anlamların diğer anlamlardan daha temel olarak algılandığını vurgular. Ancak Cruse, çalışmasında her ne kadar bu konuyu başlıklandırsa da, betimsel anlamın temel düzey boyutunun oldukça karmaşık bir konu başlığı olduğunu, bu konuya kendi çalışmasında yer verebilmesinin mümkün olmadığını belirtir.⁶⁸ Kanaatimizce Cruse'nin temel düzey kavramı üzerinde açıklama, tanımlama ya da örneklendirme

⁶⁶ Cruse, A. D., (2000), **a.g.e.**, p. 51.

⁶⁷ Cruse, A. D., (2000), **a.g.e.**, p. 51-52.

⁶⁸ Cruse, A. D., (2000), **a.g.e.**, p. 52.

yapmamasının sebebi, bu konunun daha farklı disiplinler tarafından geniş kapsamlı biçimde incelenmesiyle ilgilidir.

VI. Bakış Açısı (Viewpoint)

Cruse, betimsel anlamın içsel boyutlarından birini de *bakış açısı (viewpoint)* olarak tanımlar. Bu faktör, bakış açısının betimsel anlam üzerindeki gücüne işaret eder. Çünkü çoğu dilsel ifade, anlatılan olaylar veya durumlar üzerinden oluşan belirli bir bakış açısı üzerinden biçimlenir ve bu biçimleniş anlamın bir parçası olarak kodlanır.⁶⁹

Buraya kadar Cruse'nin yaklaşımı temelinde betimsel anlamın altı farklı boyutu aktarılmıştır. Bu noktadan itibaren ise betimsel anlamın izafi boyutu ve onun uzanımları aktarılacaktır:

2.2.2. Betimsel Anlamın İzafi Boyutları (Relative Dimensions)

Betimsel anlamın izafi boyutu, sözlükbiriminlerin temel anlamlarıyla (complete meanings) pek ilgili olmayan, ancak temel sözlüksel anlamın (complete lexical sense) parçasını oluşturan anlamsal özelliklere gönderim yapan bir terimdir.⁷⁰ Cruse betimsel anlamın izafi boyutlarını, *necessity* ve *expectedness*, *sufficiency* ve *salience* şeklinde terimleştirerek üç ayrı parametreyle tanımlar. Şimdi bu terimlerin sözlüksel anlamları üzerinde nasıl etkileri olduğunu görelim:

I. Gereklilik ve Beklenirlik (Necessity / Expectedness)

Bu başlık altında yer alan *gereklilik (necessity)* kavramı, sözcüklerin anlamsal ilişkilerinden gerekli (necessary) ve olası (contingent) mantıksal ilişkiler arasında keskin bir ayırım yapmak ve bu doğrultuda o anlamsal özelliğin *gerektirim (entailment)* olup olmadığına dair bir tür çıkarım yapmaktır. Aşağıdaki cümlelerde “bir hayvan olmak

⁶⁹ Cruse, A. D., (2000), **a.g.e.**, p. 53.

⁷⁰ Cruse, A. D., (2000), **a.g.e.**, p. 54.

(being an animal)”, köpeğin gerekli özelliği (necessary feature) olduğunu söyleyebiliriz, bunun aksine “havlayabilme yeteneği (ability to bark)” ise gerekli bir özellik değildir.⁷¹

X is a dog entails X is an animal. [X bir köpektir, bu X’in bir hayvan olmasını gerektirir]
X is a dog does not entail X can bark. [X bir köpektir, bu X’in havlayabileceğini gerektirmez]

Daha sarıh bir ifadeyle her köpek hayvandır yani hayvan olması gerekli bir koşuldur; ancak her köpeğin havlaması onun için gerekli bir koşul değildir. Bu çok basit bir ikili karşıtlık gibi görünse de Cruse bu dikotomiye yaratan gerektirim (entailment) kavramına karşı olan güvenimizi sarsmak için bazı örnek cümleler sıralar. Çalışmasında yer verdiği örneklerle aslında bir kavramının gerektirimini tespit edebilmenin oldukça güç olduğunu göstermeyi amaçlar ve sonunda gerektirim kavramına duyulan güveni sarsar.

Çalışma sürecinde bazı sözcüklerin gösterilen boyutları karşılaştırılırken onlar arasındaki gerektirim ilişkisini çözmek diğerlerinden daha güç olabilmektedir. Bu güçlüğü çözmek amacıyla bazı dilbilimciler gereklilik kavramında bazı ayrımlar ve tanımlamalar yapmıştır. Cruse bu hususta Lyons (1981) tarafından yapılan tasnifi benimsemiştir: *tabii gereklilik (natural necessity)* ve *sosyal gereklilik (social necessity)*.⁷² Ancak Cruse (1986)’da bu tasnife *kanonik gerektirim (canonical necessity)* alt başlığın eklenmesi gerektiğini önerir. Burada tesnif edilen gerekliliklerden *tabii gereklilik (natural necessity)* fiziksel evrenin (nature of the physical universe) niteliğine dayanan beklentileri; *sosyal gereklilik (social necessity)*, insan yasaları ve sosyal geleneklere dayanan beklentileri; için *kanonik gerektirim (canonical necessity)*, insanın, “dışının

⁷¹ Cruse, A. D., (2000), **a.g.e.**, p. 54.

⁷² Lyons, John., (1981), **Language, Meaning and Context**, Fontana, London. (akt.: (akt. Cruse, A. D., (2000), **Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics**, Oxford University Press, Oxford, p. 56)

hamile olması” gibi dünyada alışageldiği beklentileri ifade etmek için kullanılır. Çünkü erkek hamileliği mantıksal bir çelişki olmasa da bir tür sapma sayılacaktır ve bu da kanonik sayılmaz. Açıkçası, eğer süreç yaygın hâle gelirse, *dişi ya da kadın (female)*, gereklilik ölçeğinde hamileliğin yalnızca beklenen özelliği (*expected feature*) hâline dönüşecektir.⁷³

II. Yeterlilik (Sufficiency)

Betimsel anlamın izâfî boyutunun ikincisi *yeterlilik (sufficiency)* olarak terimleştirilmiştir. yeterlilik boyutu esasen gereklilik boyutunun tersidir. Normalde sözcükbirimler için bir dizi ortak yeterlilikten (joint sufficiency) bahsedilir. [MALE] ve [HORSE] anlamsal özellikler, bunlara sahip olan herhangi bir şeyin, **stallion** (aygır) olduğunu garanti etmek için ortak yeterliliktir. Yeterlilik kavramı, teşhis (diagnosticity) edilebilirlik açısından tek bir bir kategoriye gönderim yapılabilmesini yeterli olan anlamsal özellik olarak yorumlanabilir. Mesela BIRD (KUŞ) için [BREATHES /NEFES ALMAK] *diagnosticity* yani *teşhis edilebilir* değildir, çünkü [BREATHES] diğer yaratıkların [creatures] da özelliği olduğu için. BIRD için [TWO LEGGED] anlamsal özelliği daha iyi görünebilir; fakat bu özellik de insanlara uygulanabilir olduğu açıktır. Böylece BIRD [KUŞ] için en iyi tanımlanabilecek yeterli özellik (diagnostic feature) [FEATHERED/TÜY] olabilir, çünkü başka hiçbir yaratıkta *kuş tüyü* bulunmaz.⁷⁴

III. Öncelenen (Salience)

Anlamın izâfî boyutu altında ele alınan üçüncü uzanım, *öncelenen (salience)* olarak terimleştirilmiştir. *Öncelenen* şeklinde terimleşen ifade, bir dil ögesinin daha büyük bir ifadedeki diğer öğelere veya bir sözcüğün anlamındaki diğer özelliklere göre belirgin

⁷³ Cruse, A. D., (2000), **Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics**, Oxford University Press, Oxford, p. 56.

⁷⁴ Cruse, A. D., (2000), **a.g.e.**, p. 57.

biçimde öne çıkmış olmasını ifade eder. *Salience* kavramının konumuz açısından önemi bir sözlükbirimin kavramsal yapısından bir anlamının özelliğın öne çıkma durumunu temsil eder. Örneğın, (a) **blonde (sarışın), woman (kadın)** ve **actor (aktör)** hepsinin insana gönderimi vardır ve +[insan] anlamsal özelliğı onların kavramının bir parçasıdır. Ancak bu anlamsal özellik arka plana atılır; sırasıyla, vurguladıkları şey **saç rengi, cinsiyet** ve **meslektir**. Bu nedenle, bir kişi *gördüğüm bir sarışın değildi*, dediğinde, esasen onun [HUMAN BEING/İNSAN] ve [FEMALE/KADIN] özelliklerini olumsuzlamadığı ve burada sadece [BLOND/SARI SAÇLI]' olma durumu olumsuzladığı anlaşılır.⁷⁵

Buraya kadar anlamın en temel düzlemi olan betimsel anlam ve betimsel anlamın içsel ve izâfi boyutları üzerine açıklamalar aktarıldı. Betimsel anlamının boyutları, bir sözcüğün kavramsal yapısının anlaşılmasında, onunla mukayese edilen diğeri sözcüklerden niçin ve hangi yönlerde farklı olduğunun belirlenmesinde kullanılacak işlevsel terimlerdir. Eş anlamlılık konusu özelinde bu terimler, olası eş anlamlı sözcük çiftlerinin ilk elden betimsel anlamları üzerinden kıyaslandığında, aralarında anlamsal fark olup olmadığının algılanmasını ve ayırt edilmesini sağlayacak bakış açısı sunar.

Yukarıda betimsel anlamın tanımlanmasında sunulan parametreler takip edilerek, buraya kadar aktarılan izleni üzerinden bakıldığında, olası eş anlamlı sözcük çiftleri betimsel anlam yönüyle özdeş olarak tanımlanırsa, o zaman, bu sözcük çifti arasında fark yaratan **anlam** nedir?

Cruse, betimsel anlama dahil olmayan ancak dil kullanımının dil kullanımını yönlendirme gücüne sahip olması yönüyle sözcükler arasında fark yaratan anlamı *betimsel olmayan anlam (descriptive meaning)*” olarak adlandırır. Şimdi anlamın ikinci düzlemi olan *betimsel olmayan anlam* konusu üzerine eğilelim.

⁷⁵ Cruse, A. D., (2000), **a.g.e.**, p. 58.

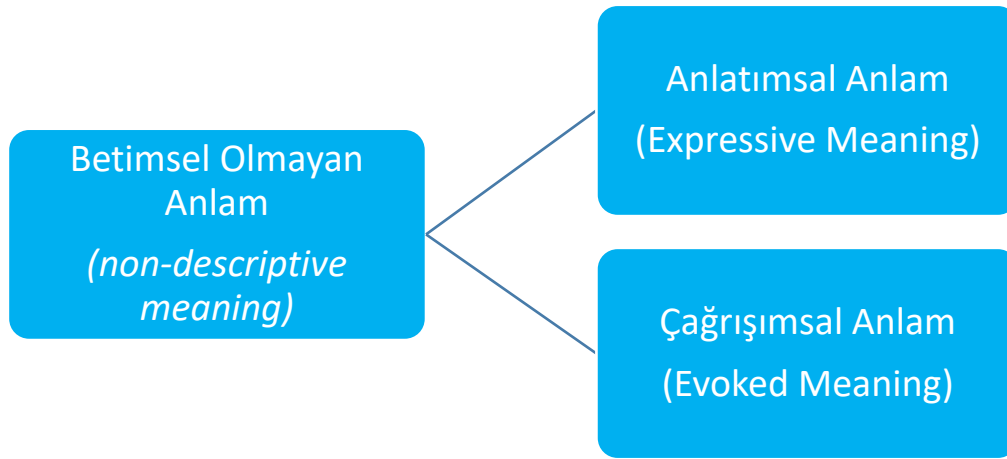
2.3. Betimsel Olmayan Anlam (Non-Descriptive Meaning)

Anlam nedir, sorusu üzerinden açığa çıkan anlam konusunda, Cruse'nin anlamı iki ayrı düzlemde değerlendirdiği, ikincil düzlemin *betimsel olmayan anlam (non-descriptive meaning)* türü olduğu yukarıda bir miktar bahsedildi.

Betimsel olmayan anlam esasen sözcüğün betimsel anlamından bağımsız biçimde yani sözcüğün doğruluk-koşulunu etkilemeksizin aktarılabilen anlam olarak tanımlanabilir. Betimsel olmayan anlam, araştırma konumuz açısından oldukça kritik bir öneme haizdir. Çünkü betimsel olmayan anlam türü, sözcükler arasında bilişsel eş anlamlılığı yaratan başat faktörden biridir. Eş anlamlılığa aday sözcük çiftlerinin - mutlak eş anlamlı olmadığı sürece – betimsel anlam yönüyle özdeş olduğu kanısına varıldığı takdirde, kuramsal teori çerçevesinde iki sözcük arasında başka bir anlam türü olduğu sonucuna ulaşılır. İşte tam bu evrede, araştırmacı, anlamları özdeş sözcüklerin *betimsel olmayan anlamlarını* irdelemeye yönelir ve bu noktadan itibaren sözcükler arasında betimsel olmayan anlam farklılıklarını betimleme refleksiyle hareket etmeye başlar. Bu bakımdan yakın eş anlamlılığı tanımlayabilmek adına *betimsel anlam* türü ne kadar hayati bir öneme sahip ise bilişsel eş anlamlılığı tanımlayabilmek için de *betimsel olmayan anlam* türü aynı derecede öneme sahiptir. Bu doğrultuda araştırma tezinin merkezî konusu olan eş anlamlılığı kavrayabilmek, tespit edebilmek ve yorumlayabilmek adına *betimsel olmayan anlam* türünün nasıl boyutlandırıldığına bakalım:

Cruse, *betimsel olmayan anlam (non-descriptive meaning)* türünü, *anlamtımsal anlam (expressive meaning)*⁷⁶ ve *çağrışımsal anlam (evoked meaning)* olmak üzere iki ayrı uzanım ile boyutlandırır.

⁷⁶ Cruse'nin *Lexical Semantics* (1986) ve *Meaning in Language* (2000) çalışmalarında *expressive meaning* olarak terimleştirilen anlam türünü, Türkiye'de eş anlamlılık konusu üzerine çalışma yürüten Pilten tarafından *dışavurumsal anlam* şeklinde terimleştirilmiştir. bk. Pilten, Şahru., (2008), **Türkçede Eş**

Yukarıdaki görsel, Cruse'nin (2000)'deki çalışması referans alınarak oluşturulmuştur. Ancak şunu önemle belirtmek gerekir ki betimsel olmayan anlamın, anlatımsal anlam ve çağrışımsal anlam türleri yanı sıra Cruse'nin *Lexical Semantics* (1986) çalışmasında tanımlanan başka bir anlam türünün de olduğu takip edilmektedir. Bu çalışma çerçevesinde yer alan eş anlamlılık konusu dahilinde, *çağrışımsal anlamın (evoked meaning)* türüne koşut biçimde *varsayımsal anlam (presupposed meaning)* türünün tanımladığı görülmektedir. Cruse, *varsayımsal anlamı*, sözcüklerin *eş-kullanımlarının* (co-occurrence) zaman içinde sözcükbirime yüklediği anlam olarak tanımlar. Yukarıda ifade edilen *betimsel olmayan anlamın* her iki boyutu ile birlikte varsayımsal anlamın da eş anlamlılık olgusuyla doğrudan ilintili terimler olduğunu önemle belirtmek gerekir. Bu sebeple bu noktadan itibaren sırasıyla (1) *anlatımsal anlam (expressive meaning)*, (2) *çağrışımsal anlamın (evoked meaning)*, (3) *varsayımsal anlam (presupposed meaning)* kavramlarına temas edilecektir.

2.3.1. Anlatımsal Anlam (Expressive Meaning)

Cruse (1986)'da *anlatımsal anlamın* insanlar arasındaki iletişimin önemini vurgular ve *anlatımsal anlam* olmadan iletişimin mümkün olmayacağını savunur. Ona göre iletişime

Anlamlılık, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara. Bu araştırma kapsamında ise *expressive meaning* terimi, *anlatımsal anlam* aktarımıyla terimleştirilerek kullanılacaktır.

dönük her ifade, niyet edilen o önermenin içinde yoğrulan tavrın göstergesi olarak açığa çıkar. Bu olmaksızın, söz konusu ifade iletişimsel açıdan ölü olacaktır; o zaman da o ifade, bir mantık-bilimcinin “sürdüğü” önermeye benzeyecektir. Durum tersine döndüğünde yani önermenin tavrı ortaya konulduğunda, önerme tekrar canlı hâle dönüşecektir.⁷⁷

Anlatımsal anlamın dildeki öneminden ve yerinden kısaca bahsedildikten sonra bu noktada asıl sorulması gereken soru, “Anlatımsal anlam, tam olarak nasıl tanımlanabilir ve dilde anlatımsal anlam nasıl tespit edilebilir?”

Açıkça söyleyebiliriz ki anlatımsal anlamın derli toplu bir tanımını yapabilmenin bir yolu yoktur. Çünkü anlatımsal anlam dilde bazen önermesel anlam taşımayan bir sözlüksel parçada görülebilirken, bazen önermesel anlam ile yüklü bir sözlükbirimde de tanıklanır. Buna ek olarak anlatımsal anlam, mutlak surette her zaman ve her koşulda duygusal anlam aktarımına sahiptir de diyemeyiz; çünkü bazen duygusal açıdan nötr biçimde kullanımı da mümkün olabilir. Bu sebeple, Cruse’nin çalışmalarında anlatımsal anlamın doğrudan kesin bir tanımı verilmez, onun yerine anlatımsal anlamın özelliklerinin betimlenişi takip edilir. Böylece anlatımsal anlamın en azından neye benzediğini kavrayabilmek adına Cruse’nin sıraladığı özelliklere temas etmek gerekir.

Anlatımsal anlamın en karakteristik özelliği, bir tür duygu ve tavrı (sort of emotion and attitude) aktarmasıdır; bu duygu ve tavır, şüphe, katiyet, umut, beklenti, şaşkınlık, nefret, hayal kırıklığı, hayranlık, yılışıklık, ciddiyet ve benzeri olabilir.⁷⁸ Cruse, anlatımsal

⁷⁷ Cruse, A. D., (1986), **Lexical Semantics**, Cambridge University Press, Cambridge, p. 274.

⁷⁸ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, 274.

anlamın bu özelliğini örneklendirirken, anlamsal olarak ona paralel bir önermesel anlamla mukayeseli biçimde durumu resmeder:⁷⁹

(1) *Gosh!* [vay canına!]

(2) *I am surprised.* [şaşırdım]

Yukarıdaki (1) ve (2) numaralı ifadelerden (1) numaralı tümce özneldir ve işiten kişiye kavramsal bir kategori sunmaz. Çünkü ***Gosh!*** ifadesi tıpkı bir kedinin miyavlaması ya da bir bebeğin ağlaması gibi duygusal bir durumu ifade eder. Bu tür ifadelerin geçerliliği sadece konuşmacının o andaki mevcut durumuyla yani konuşulan mekan ve zaman ile sınırlıdır. Anlatımsal anlam geçmiş zaman ile tercüme edilemeyeceği gibi hiç bir önerme ile de ifade edilmez. Şöyle ki ***Gosh!*** ifadesini işiten kişi ***Are you?*** ya da ***That's a lie!*** şeklinde cevaplamaz ya da cevaplayamaz. Bu tür cevaplar ancak (2) numaralı tümce için mümkündür.

(1) numarada olduğu gibi anlatımsal anlam prozodik olarak derecelendirme kuvvesine sahiptir. Çünkü ***gosh!*** daha yüksek ses tonu ve yüksek ses perdesi aralığı aracılığıyla o anki şaşkınlığın büyüklüğünü derecesel olarak arttırabilir ya da azaltabilir. Buna karşılık, (2) numara, bir önerme ifade eder. Bu ifade sorgulanabilir, yadsınabilir, reddedilebilir. En önemlisi de (2) numaralı ifade, (1) numaralı ifadenin aksine, başkası tarafından farklı bir mekan veya zamanda ifade edilebilir: *You are surprised* (said by hearer); *He was surprised* (said at a later time) gibi. Bu nedenle (1) numaralı ifadenin temsil ettiği betimleyici anlam, belirli bir durumun dahil edilebileceği kavramsal kategoriler sunar.

Sonuç olarak, (1) numaralı ifade anlatımsal anlamı temsil ederken, (2) numaralı ifade ise betimsel anlamı temsil etmektedir. Cruse, bu farklı anlam türlerine ait ifadeler üzerinde

⁷⁹ Cruse, A. D., (2000), **Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics**, Oxford University Press, Oxford, p. 58.

anlatımsal anlamın özelliklerini aktarmayı hedeflemektedir. Her ne kadar (1) ve (2) numaralı ifadeler farklı anlam türlerine ait olsa da Cruse, *Gosh!* (vay canına!) ve *I am surprised.* (şaşırdım) ifadeleri mukayese edildiğinde esasen dilde “aynı şeyi ifade ediyor” demenin yanlış bir yargı olmadığını da belirtir. Bu da *betimleyici anlam (descriptive meaning)* ve *anlatımsal anlam (expressive meaning)* arasındaki farkın sadece anlamlandırma tarzıyla (mode of signification) ilgili bir meselesi olduğunu gösterir.⁸⁰

Yukarıda *Gosh!* örneğinde görüldüğü üzere bir sözcükbirim önermesel anlam taşımadan salt *anlatımsal anlam* ile yüklü olabilir, Cruse, *küfürlerin (expletives)* de bu kapsama dahil edebilebileceğini söyler.⁸¹

(3) *It's freezing—shut the **bloody** window!*

(4) ***Oh, hell! Wow! Oops! Ouch!***

Dikkat ederseniz, (3) olarak numaralan ifadede **bloody** anlatımsal anlama sahiptir ve bu nedenle tümcenin önermesel içeriğine bir etkide bulunmaz. Eğer tümceden *bloody* ifadesi çıkarılırsa tümcenin doğruluk-değerinde bir farklılık oluşmaz ve dil kullanırı tarafından talep edilen eylem de değişmez, çünkü *a bloody window* özel bir pencere türü değildir.⁸² Bu anlama başka örnek vermek gerekirse, *bloody* sözcüğüyle aynı anlam türüne sahip **blasted** sözcüğüyle kurulan bir tümceyle, *blasted* sözcüğü yok sayılarak kurulan bir başka tümcenin özdeş doğruluk-koşullarına sahip olduğu tekrar görülecektir.⁸³ (Cruse, 1986: 271)

Arthur has lost the key. (Arthur anahtarı kaybetmiş.)

⁸⁰ Cruse, A. D., (2000), **a.g.e.**, p. 59.

⁸¹ Cruse, A. D., (2000), **a.g.e.**, p. 59.

⁸² Cruse, A. D., (2000), **a.g.e.**, p. 59.

⁸³ Cruse, A. D., (1986), **Lexical Semantics**, Cambridge University Press, Cambridge, p. 271.

*Arthur has lost the **blasted** key.* (Arthur, lanet olası anahtarı kaybetmiş.)

Yukarıda ikincil sırada verilen tmcede geçen **blasted (lanet olası)** szckbirim sadece anlatımsal anlama sahiptir. Cruse, salt anlatımsal anlama sahip **blasted** ile salt nermesel anlam taşıyan **spare (yedek)** szcğn değiştirerek tmceyi revize ettiğinde tmceler artık zdeş doğruluk-değerine sahip olmaz.⁸⁴

Arthur has lost the spare key. (Arthur yedek anahtarı kaybetti.)

Dilde tamamen anlatımsal anlam ile ykl szck birimlerden oluşan bir kelime yelpazesi mevcuttur. Bunların en açık rnekleri **Gosh! Wow! Hell's Bell's! Bother! Ace! I'll say! gee whiz (jesus)!** gibi nlemsel ifadeler ya da kfrl ifadelerdir. Bu ifadeler nermesel anlam taşımasa da, onların tmce içinde dilbilgisel rolleri olabilir.⁸⁵ “*Get that damn dog off my seat.*” (ek şu **lanet** kpeği koltuğumdan.); *You can blooming well put it back where you got it.* (Nereden aldıysan aynı **kahrolası** yere koyabilirsin.)

Buraya kadar *anlatımsal anlam* mefhumunu açıklamak için verilen tm rneklendirmeler, betimsel anlamdan yoksun, salt anlatımsal anlam ile ykl szckler zerinden yapılmıştır. Ancak durum her zaman bu dzlemde tanıklanmaz. Dilde hem betimsel hem de anlatımsal anlam ile szckselleşen ifadeler de vardır. Cruse, bu kapsamda *daddy* (babişko), *mummy* (anniş), *paw* (“el” anlamıyla), *mug* (yz anlamıyla) ve *blubber* (zırlıdamak) szcklerini rnek olarak gsterir.⁸⁶

Cruse’nin yukarıda ileri srdğ “bir szckbirimin anlamında, aynı anda hem anlatımsal anlam zelliği hem de nermesel anlam zellikleri mevcut olabilir” yargısını **daddy (babişko)** ve **mummy (anniş)** szckleriyle rneklendirerek somutlaştırır; bu szckler

⁸⁴ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, p. 272.

⁸⁵ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, p. 273.

⁸⁶ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, p. 273

anlatımsal anlam açısından **mother (anne)** ve **father (baba)** sözcüklerinden kısmen farklılaşır *He's my dadady* (O benim babacım) cümlesine “*No, he's not.* (hayır değil)” diye karşı gelinebilir; fakat bu yadsıyış yalnızca önerme anlamını etkiler, anlatımsal anlamının sahiciliğini sorgulamaya açmaz. Bu tür sözcüklere yani hem betimsel anlam hem de anlatımsal anlamla yüklü olan sözcükleri, Cruse, *karma anlamlı (mixed meaning)* sözcükler olarak adlandırır.⁸⁷

Şunu önemle belirtmek gerekir ki dilde anlatımsal anlamla yüklü olan bazı sözcükler, sadece önermesel anlam iletir gibi görünse de bağlamda sözcüğün sahip olduğu *değerlendirici anlam* da (*evaluative meaning*) açığa çıkar:⁸⁸

A: *Don't read that—it's a rag.* [Onu okumayın, o bir paçavra.]

B: *No, it isn't, it's a jolly good paper.* [Hayır değil, çok iyi bir gazete / kitap]

Yukarıda A'nın ifadesinde geçen **rag** sözcüğü, şüphesiz söz konusu gazeteye karşı “aşağılama/küçümseme” amacıyla kullanıldığı su götürmez bir gerçektir. Bu yüzden *rag* değerlendirici anlamla tanımlanmıştır. Ancak A'nın ifadesine karşı B'nin vermiş olduğu cevap hiç de garip kaçmaz, bu durum, *rag* sözcüğünde bir miktar nesnel kavramlaştırma unsurunun var olduğu göstermektedir.⁸⁹

2.3.2. Çağrışımsal Anlam (Evoked Meaning)

Çağrışımsal anlam (evoked meaning), betimsel olmayan anlamın başka bir vehcine atfen kullanılan terimdir. Cruse, kendi teorik yaklaşımında, çağrışımsal anlamı betimsel olmayan anlam türünün ikincil boyutu olarak göstermektedir. Oldukça girift bir konu olan çağrışımsal anlam, en basit düzlemde, “*dil kullanırı* ya da *dil kullanımı* doğrultusunda biçimlenerek sözcüğe yüklenmiş betimsel olmayan anlam” olarak ifade edilebilir. Bu

⁸⁷ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, p. 274.

⁸⁸ Cruse, A. D., (2000), **Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics**, Oxford University Press, Oxford, p. 59.

⁸⁹ Cruse, A. D., (2000), **a.g.e.**, p. 59.

tanımlamadan da anlaşılacağı üzere *dil kullanır* ve *dil kullanımı*, sözcük üzerinde çağrışımsal anlamı yaratabilecek faktörlerdir. Esasen bu terimler örneklerle betimlendiği ve anlatıldığı zaman çağrışımsal anlam mefhumu daha iyi kavranacaktır.

Öncelikle *dil kullanır* (*diyalekt*) ve *dil kullanımı* (*kesit*), toplum dilbilim üzerine çalışan dilbilimcilerin çalışmalarıyla kavramsallık kazanan terimler olduğunu belirtmek gerekir. Toplum dilbiliminde, söz konusu kavramlar ve hatta bu kavramların alt uzanımları –ileri de açıklık getirilecek – başlı başına bir çalışma konusudur. Bu doğrultuda *diyalekt* ve *kesit* terimleriyle ilgili bir literature taraması yapıldığında, bu disiplinde otorite olarak sayılan toplum dilbilimcilerin her bir terim üzerine müstakil araştırmaları ve çalışmaları olduğu görülür ve her bir araştırma farklı teoriler, terimler üretmiş, hatta alanyazında üretilen terimlere (register, style vb), başka bir çalışmada tepki verilerek farklı tanımlamalar getirilip yeniden kavramlaştırıldığı dahi takip edilir. Bu geniş çalışma sahasındaki farklı tutumlar ve tanımlamalar ise bir nevi kargaşaya hatta anlam bulanıklığına dahi yol açmaktadır.

Yukarıda temas edilen *dil kullanır* (*diyalekt*) ve *dil kullanımı* (*kesit*) terimleri her ne kadar toplum dilbiliminde araştırılan ve tartışılan kavramlar da olsa, Cruse, eş anlamlılığa dair teorik yaklamında bilişsel eş anlamlı sözcük çiftleri arasındaki anlam farkına açıklama getirirken, bu kavramlardan yararlanmaktadır. Esasen *dil kullanır* ve *dil kullanımı* konularının Cruse'nin sözcük anlambilimiyle sınırlı olan çalışma alanına dahil olmaması dolayısıyla, Cruse, bilişsel eş anlamlılığı oluşturabilecek parametreleri sıralarken doğrudan toplum dilbilim alanında benimsediği ekolün terimlerini kullanmayı tercih ettiği, bu doğrultuda da konuyu bu ekolün kavrayış biçimiyle ele alarak anlattığı görülür. Ancak onun bu anlatımı tabiatıyla kapsamlı ve ayrıntılı değildir; Cruse hem *Lexical Semantics* (1986) hem de *Meaning in Language* çalışmasında bu konuyla ilintili sadece kısa tanımlar yapmakla yetinir. Bu nedenle, bu tez sürecinde bilişsel eş anlamlı sözcük çiftleri üzerine isabetli gerekçeler ve açıklamalar yapabilmek adına toplum

dilbilimine dair okumalar yapılmıştır. Bu okumalar doğrultusunda, Cruse, *Lexical Semantic* (1986) çalışmasında M. K. Halliday'in öncüsü olduğu ekolü benimsediği ve onun yaklaşımıyla şekillenen terimsel ifadeleri kullanığı anlaşılmıştır. Bu doğrultuda çağrışımsal anlam faktörlerinin ne olduğu ve nasıl ele alındığının anlatılacağı bölümde, Cruse'nin konuyu ele alış sıralamasıyla M. K. Halliday başta olmak üzere farklı dilbilimcilerin yaklaşımları ve tanımlamaları sunulacaktır.

Bu bölüm üzerine yukarıda sunulan izlençe doğrultusunda öncelikle Cruse'nin çağrışımsal anlamı nasıl tanımladığına bakalım:

Cruse, *çağrışımsal anlamı*, “bir dil içerisindeki farklı *diyalekt (dialect)* ve *kesitlerin (register)* bir sonucu”⁹⁰ olarak görür. Bu doğrultuda dil, tek bir düzlemde ele alınabilecek homojen bir olgu olmadığı açıktır. Aksine, dil, çeşitli parametrelere dayalı oluşan diyalektlerin ve kesitlerin oluşturduğu değişikliklerle birlikte ele alınması gereken heterojen bir yapıdır. Bu sebeple dilde, *diyalektik varyasyona (dialectal variation)* dayalı ortaya çıkan değişikliklerin yanı sıra, *kesit varyasyonuna (register variation)* dayalı ortaya çıkan değişiklikler de mevcuttur. Cruse, “belirli bir *diyalekt (dialect)* ya da *kesit (register)* ile özdeşleşen kullanımların, ait oldukları bağlamları çağrıştırma gücüne sahip olduğuna ve *kesitsel değişikliklerin (register variants)* durum yaratma gücü olduğuna”⁹¹ dair görüşünü beyan eder. Aslında bakılırsa, sözcüklerin bu güçlü çağrışımları ve durum yaratma yetilerinin sözcüğün kavramı dahilinde tanımlanabilecek önermesel içerikler değildir, bu önermesel olmayan içerikler, *çağrışımsal anlam* ifadesiyle terimleştirilmiştir. Özellikle modern zamanın, reklam, pazarlama ve satış, habercilik gibi kitlesel işlerinde çağrışımsal anlamın bu gücünden yararlanılmaktadır. Mesela Cruse, çağrışımsal anlamın

⁹⁰ Cruse, A. D., (1986), *Lexical Semantics*, Cambridge University Press, Cambridge, p. 282.

⁹¹ Cruse, A. D., (2000), *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics*, Oxford University Press, Oxford, p. 60-61.

gücünü göstermek için konuyu şöyle örneklendirir: “İskoçya’da turizm için yayınlanan tanıtım materyallerinde nehirlerin aktığı coğrafi özelliklerin *valleys* olarak adlandırılması neredeyse düşünülemez, halbuki görseller tam olarak bunlardır: İskoçya lehçesinde **glen** sözcüğü zorunlu biçimde kullanılır, çünkü **glen**’in zengin çağrışımsal anlamları vardır.”⁹² Cruse kadar pastoral bir örnek veremesek de, Türkiye’nin büyük şehirlerinde müteahhitler evlerini pazarlarken verdikleri reklamlarda bilinçli olarak kullandıkları iki sözcük dikkati çeker: *doğa* ve *metro*. Özellikle İstanbul’un kaotik konjektöründe bu iki sözcük ile farklı çağrışımlar yaratılmak istenir: *doğa* sözcüğüyle insanlara *huzur, yeşil, sakinlik, sessizlik* ile birlikte *rafine bir yaşam alanı* çağrıştırılmak amaçlanırken, *metro* sözcüğü ile hız, kolaylık, her yere ulaşım imkânı, “araba kullanmanıza gerek yok” gibi çağrışımlar yaratılmak istenir. Böylece İstanbul’da yaşayan ve ev arayan kişiler için *doğa* ve *metro* sözcükleri önermesel anlamlarından daha büyük bir tablo resmeder. Ancak aynı sözcükler, Türkiye’nin Nazilli ilçesinde yaşayan kişiler için aynı tabloyu resmetmez. Söz konusu bu anlamsal farklılıklar, diyalektel ve kesitsel faktörlere bağlı geliştiği için ancak bu faktörler dayanak gösterilerek bir betimleme yapılabilir.

Bu bölümden itibaren artık tüm dikkat, *dil kullanıcıları* (*users of language*) ve onların *dil kullanımını* (*the uses they make of it*) üzerine olacaktır.

2.3.2.1. Dil Kullanımı: Diyalekt & Dil Kullanıcı: Kesit Kavramları Üzerine

Lexical Semantics (1986)’da eş anlamlılık konusu dahilinde temas edilen *diyalekt* ve *kesit* kavramları toplum dilbilim alanında birer *dil türü* (*variety*) olarak tanımlanır. Hudson, ***dil türünü***, benzer sosyal dağılıma sahip dilsel unsurlarının bir kümesi (*a set of linguistic items with similar social distribution*) olarak tanımlar ve bu tanım doğrultusunda İngilizce, Fransızca, Londra İngilizcesi, futbol yorumlarındaki İngilizce, Kuzeybatı Amazon’daki kabilelerin üyeleri tarafından kullanılan diller ya da belirli bir kişi

⁹² Cruse, A. D., (2000), **a.g.e.**, p. 60-61.

tarafından kullanılan dil veya dillerin tümü ayrı ayrı dil türü olarak nitelendirilebilebileceğini ileri sürer.⁹³ Böylece toplum dilbiliminde *dil türü* teriminin oldukça genel nitelikli bir kavram olarak kullanıldığı anlaşılır. O zaman bu şartlar altında, bir araştırmacının kendi çerçevesinde belirlediği parametrelere dayalı olarak sonsuz sayıda dil türü tanımlayabileceği yönünde bir çıkarım da yapılabilir. Bu tanım çerçevesinde, çok dilli bir topluluğun tüm dillerini tek bir çeşitlilik olarak ele almak da mümkün olabilir, çünkü aynı topluluk tarafından kullanımı dolayısıyla tüm dilbilimsel unsurlar benzer bir sosyal dağılıma sahiptir. Böylece, *tür (varietty)*, bir dilden çok daha büyük olabilir ve birkaç farklı dili içerebilir. Bunun tam aksine yine yukarıdaki tanım çerçevesinde *tür (variety)*, onunla ilişkilendirilen konuşmacıların veya durumların çeşitliliği temelinde tanımlanırsa, sadece bir avuç ögeyi veya uç durumlarda tek bir ögeyi de içerebilir. Örneğin, bir *türü (variety)*, yalnızca belirli bir *aile* veya *köy* tarafından kullanılan dilsel öğelerle de tanımlamak mümkündür. Sonuç olarak bir taraftan bakıldığında *tür (variety)*, bir “*dil (languages)*”den daha büyük olabilirken, diğer bir taraftan bakıldığında bir “*diyalekt (dialect)*”ten çok daha da küçük olabilir. *Dil türünün* bu derece geniş skalası karşısında, toplum dilbilimciler, çatı bir kavram olan *dil türüne* dair nisbeten ortak parametreler geliştirme çabasına girişerek alt kategoriler belirlemişlerdir. Toplum dilbilimcilerin bazıları ise dil türlerini kategorileştirerek sınıflandırmanın esasen gerçeği yansıtmayacağını savunur. Bunun nedeni olarak da ayrı ayrı ele alınacak her bir dil türünün yapısal ilişkilerinin başka başka dil türlerinin yapısal ilişkileriyle bağlı olmasının kaçınılmazlığına temas ederler ve dilsel öğelerin gruplandığı yığınların oldukça gevşek olması dolayısıyla dilsel öğelerin bu dil türleri arasında hareket etmesinin de oldukça kolay olduğunu savunurlar.⁹⁴ Bu ayrıklık sebebiyle Lexical

⁹³ Hudson, R. A., (1996), **Sociolinguistics**, 2nd edition, Cambridge University Press, Cambridge, p. 22-23.

⁹⁴ Hudson, R. A., (1996), **a.g.e.**, 23.

Semantics (1986) da dahil olmak üzere bazı çalışmalarda, dil türü, *diyalekt* ve *kesit* olmak üzere iki ayrı düzlemde katmanlaştırarak anlatılırken, bazı çalışmalarda bu yöntem benimsenmez.

Yukarıda ***dil türü***nün alt kategorilerine dair toplum dilbilimcilerin en temelde ayrıştığı hususun aktarılmasındaki amaç, araştırma tezinin hareket noktası olarak ele alınan Lexical Semantics'in alanyazında geleneksel yaklaşım ve modern yaklaşım olarak nitelendirilen tartışmada geleneksel yaklaşımı benimsediğini göstermektir.

Dil türüne dair geleneksel yaklaşıma bakıldığında, konunun alanyazında *Hallidayan* ve *Labovian* olmak üzere iki ayrı yönde biçimlendiği takip edilir. *Hallidayan* İngiliz dilbilimci M. K. Halliday'in çalışmalarında sunduğu modele dayanan ekolü temsil ederken, *Labovian* Amerikalı dilbilimci William Labov'un çalışmalarında sunduğu modele dayanan ekolü temsil eder. Bu durumda, İngiliz dilbilimci Alan D. Cruse'nin çalışmalarındaki tutuma dayanarak, onun *Hallidayan* ekolünü benimsediğini önemle belirtmek gerekir.

Alanyazında dil türlerini algılayış ve betimleyiş biçimi arasındaki temel ayrımlara özetle temas edildiğinde *Hallidayan* ekolünün tutumu belirginleşmiş olacaktır:

Belirli sosyo-durumsal (socio-situational) bağlamlarda, belirli dil kullanım biçimlerine atıfta bulunmak için hem *diyafazik* (*diaphasic*) hem *style* (*style*) hem de *kesit* (*register*) terimlerini, birbirinin yerine kullanılmaktadır.⁹⁵ Böylece farklı ekollerin aynı kavram için ***diyafazik (diaphasic)***, ***style (style)*** ve ***kesit (register)*** terimleri kullandığı anlaşılır ve sorun ya da daha açık ifadeyle kavram kargaşası bu noktadan sonra başlar.

Halliday ekolüne bağlı dilbilimsel bakış açısında *kesit (register)* terimi, bir tür sosyo-durumsal faktöre bağlı ortaya çıkan değişkeler için kullanılan üst anlamlı bir terimdir. Onlar için *stil (style)* kavramı ise tamamen kişisel bir seçenek olup, iletişim sürecinde

⁹⁵ Juan M. Hernández-Campoy, (2016), **Sociolinguistic Styles**, Willey Blackwell, UK, p. 33.

hiçbir işlevsel değeri yoktur.⁹⁶ Özetle ifade edilecek olunursa, *stil (style)* terimi bu ekole dayalı geliştirilen teorik yaklaşımlarda *register* kavramı altında tanımlanır ve – Labovian ekolünün tam aksine tek bir konuşmacının konuşması içindeki farklılıkları belirtmek için kullanılır.

Labov ekolüne bağlı dilbilimsel bakış açısında, **kesit (register) terimi**, tamamen meslekî kullanımlarla (occupational) sınırlandırılan alt anlamlı bir terimdir. Onlar için **style** kavramı ise sosyo-durumlara bağlı olan değişkelere atıfta bulunmak için kullanılan üst anlamlı bir terimdir.⁹⁷ Böylece *Hallidayan* ekolü karşısında yer alan *Labovian* ekolünde

⁹⁶ Biber, D., (1995), **Dimensions of Register Variation: A Cross-Linguistic Comparison**, Cambridge University Press, Cambridge, UK.; Biber, D. (2006), **University Language: A Corpus-based Study of Spoken and Written Registers**, John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.; Biber, D., and S. Conrad, (2009), **Register, Genre and Style**, Cambridge University Press Cambridge, UK.; Crystal, D., and D. Davy, (1969), **Investigating English Style**, Longman, London, UK.; Ellis, J., and J. Ure, (1969), “Language varieties: register”, in A.R. Meetham (ed.), **Encyclopedia of Linguistics, Information and Control**, Pergamon Press, London, pp. 251–259; Finegan, E., and D. Biber, (1994), “Register and social dialect variation: an integrated approach”, in D. Biber and E. Finegan (eds), pp. 315–347. Finegan, E., and D. Biber, (2001), “Register variation and social dialect variation: the register axiom”, in P. Eckert and J. Rickford (eds), pp. 235–267.; Ghadessy, M. (ed.), (1988), **Registers of Written English: Situational Factors and Linguistic Features**, Pinter Publishers, London, UK.; Gregory, M., and S. Carroll, (1978), **Language and Situation: Language Varieties and their Social Contexts**, Routledge & Kegan Paul, London, UK. **akt.:** Juan M. Hernández-Campoy, (2016), **Sociolinguistic Styles**, Willey Blackwell, UK, p. 33.

⁹⁷ Bell, A., (1982), “Radio: the style of news language”, **Journal of Communication**, V. 32, p. 150–164.; Bell, A., (1984), “Language style as audience design”, **Language in Society**, V. 13, p. 145–204.; Coupland, N., (1980), “Style-shifting in a Cardiff work setting”, **Language in Society**, V. 9, p. 1–12.; Coupland, N. (2007), **Style: Language Variation, and Identity**, Cambridge University Press, Cambridge, UK.; Dittmar, N., (1995), “Register”, in J. Verschueren, J. Ostman, and J. Blommaert (eds), **Handbook of Pragmatics**. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, pp. 1–16.; Dittmar, N., (2004) “Register”, in U. Ammon, N.

kesit kavramı *özel diller (sab-languages)* olarak adlandırılan tıp, hukuk, dilbilimsel, futbol, edebiyat ya da sanatsal konular (subject matter) gibi belirli mevzular ile bağlantılı teknik terimlere atfen kullanıldığı anlaşılır.⁹⁸

Douglas ise *style* terimini ne Hallidayan ekolü gibi bireysel dil türüne atfen kullanır ne de Labovian ekolü gibi sosyo-durumlara bağlı olan değişkelere bağlı biçiminde ortaya çıkan dil türüne atfen kullanır. Douglas **stil (style)** terimini tamamen estetik tercihlerle bağdaştırarak “bir konuşmacı veya yazar genellikle “iyi stil”in ne olduğu konusunda kendine has bir tutuma sahiptir ve bu durum dilin estetik amaçlarla manipüle edilmesine yol açar”⁹⁹ şeklinde ileri sürdüğü ifadeden **style** terimi Douglas tarafından sadece estetik amaç ile ortaya çıkan dil değişkelerine atfen kullanıldığı anlaşılır.

Buraya kadar tez kapsamında benimsenen teorik yaklaşım dahilinde açıklanacak olan *dil kullanırı* ve *dil kullanımına* ait terimlerinin esasen alanyazınında farklı biçimlerde kavramlaştırılarak kullanıldığıının önemle altı çizilmek istenmiştir. Bunun önemle vurgulanmasının nedeni tez kapsamında kullanılacak bu tartışmalı terimlerin kullanım yönünü göstermek ve onların kavramsal sınırlarının iyice anlaşılmasını sağlamaktır. Bu

Dittmar, K.J. Mattheier, and P.J. Trudgill (eds), pp. 216–227.; Ferguson, C.A., (1994), “Dialect, Register, and Genre: Working Assumptions About Conventionalization”, in D. Biber and E. Finegan (eds), pp. 15–30.; Spiller, B., (2004), “Stil”, in U. Ammon, N. Dittmar, K.J. Mattheier, and P.J. Trudgill (eds), pp. 206–216.; Trudgill, P.J. (1974), **The Social Differentiation of English in Norwich**, Cambridge University Press. Cambridge. **akt.:** Juan M. Hernández-Campoy, (2016), **Sociolinguistic Styles**, Willey Blackwell, UK, p. 33.

⁹⁸ Juan M. Hernández-Campoy, (2016), **Sociolinguistic Styles**, Willey Blackwell, UK, p. 41.

⁹⁹ Biber, Douglas., ve Susan Conrad., (2009), **Register, Genre and Style**, Cambridge University Press, Cambridge, UK, p. 18.

doğrultuda Cruse'nin çalışmalarına yön veren Halliday'ın kendi ifadesine yer vererek konuya giriş yapmak yerinde olacaktır:

İkinci soru, dilin ne tür *değişkeleri* (*varieties*) vardır? Bu ikinci soru altında şu alt bölümler belirir: ***dil kullanımına*** göre değişkeler (*varieties according to users*) (yani, her konuşurun bir değişke olduğu ve bunu her zaman kullandığı anlamında) ve ***dil kullanımına*** göre değişkeler (*varieties according to use*) (yani, her konuşurun bir dizi değişkeye sahip olduğu ve bunlar arasında farklı zamanlarda seçim yaptığı anlamında). Dil kullanımına göre gelişen değişke (variety) ***diyalekt*** (*dialect*); dil kullanımına göre gelişen değişke (variety) ise ***kesit*** (*register*) olarak terimselleşmiştir.¹⁰⁰

Dil davranışının yukarıda ifade edilen iki yönü sosyal açıdan büyük önem taşır: “İlki, dilin sosyal ilişkiler kurmadaki fonksiyonu; ikincisi, konuşan kişi hakkında bilgi aktarmada dilin oynadığı rol. Dil davranışının bu iki yönü dil ve toplum arasındaki organik bağın ne kadar kuvvetli olduğunu açıkça gösterir.”¹⁰¹ Bu yönüyle Trudgill, dil türlerinin birer ipucu işlevi gördüğünden bahseder.¹⁰² Esasen dil kullanıcılarına ya da dil kullanımına bağlı oluşan farklı dil türlerine ait sözcüksel öğelere yüklenen çağrışımsal anlam farkları bir tür ipucu işlevine sahiptir.

Dil türleri olarak başlıklandırılan ***diyalekt varyasyonları*** ve ***kesit varyasyonları*** aynı önem derecesine sahip olsa da, bir dilin türleri düşünüldüğünde birçok insanın aklına ilk

¹⁰⁰ Halliday, M. A. K., (2007), **Language and Society**, Continuum, London, UK, p. 7.

¹⁰¹ Trudgill, Peter., (2000), **Sociolinguistics An Introduction to Language and Society**, Fourth edition, Penguin Books, England, p. 2.

¹⁰² Trudgill, Peter., (2000), **a.g.e.**, p. 2.

olarak sadece “lehçe (*dialect*)” gelmektedir. Bu noktada bilinçli olarak *lehçe* terimi kullanılmıştır, çünkü diyalektel varyasyonlar denildiğinde de tek düze biçimde ön plana çıkan sadece coğrafi faktöre bağlı diyalektler olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum özellikle Türk dili alanyazınında yürütülen çalışmalara bakıldığında da hemen idrâk edilecektir. Çoğu çalışma *ağız* çalışması olarak adlandırılır ve onlar geleneksel biçimde sadece coğrafi faktörlere bağlı yürütülen diyalekt çalışmalarıdır. Bu sebeple Türk dilinde tüm yönleriyle *diyalekt varyasyonlara* ya da *kesitsel varyasyonlara* bağlı dil türleri üzerine yürütülen birkaç çalışma dışında referans gösterilecek kapsamlı araştırmalar bulunmamaktadır.¹⁰³

Buraya kadar dil türleri ve onların alanyazınında nasıl farklı biçimlerde tanımlandığına, bu çalışma kapsamında Halliday’ın yön verdiği dil türü sınıflandırmasının esas alınacağına, bu sebeple üst başlıklarımızın *diyalekt (dialect)* ve *kesit (register)* terimleri üzerine kurgulanacağına temas edildi. Bundan sonraki bölümde ise *diyalekt (dialect)* ve *kesit*

¹⁰³ bk. Açıkalın, Işık., (1997), **Speech Variation in Turkish Teenagers**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.; Avcıkurt, Angelica, (1993), **Non-Regional Variation in Present-Day Judeo-Spanish in İstanbul**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.; Karahan, Firdevs., (2000) **Etnikdilbilimsel Canlılık, Kimlik, Tutumlar, Toplumsal Ağ İçinde Dil Seçimi ve Düzenek Kaydırımı: Sakarya'da Yaşayan Boşnakların Durumu**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.; Kıymazarslan Alagozlu, Nuray., (2002), **Kabartay Dil Topluluğunda Dil Değiştirimi Şekilleri ve Altta Yatan Sosyo-Psikolojik Görüntüler: Kentleşmenin Muhtemel Etkileri**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.; Söylemez, Ümit., (1999), **Kentleşme Ve Dil Değişimi: Kırsal Alanlardan Kentlere Göç Edenlerin Dil Değişimlerinin Toplum Dilbilimsel Analizi ve Dönüşümde Etken Değişiklik Stratejiler**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.; Şen, Meryem., (1997), **Aynı Ve Farklı Cinsiyetli İkili Konuşma Gruplarında Konuşma Uyumu ve Kadınlarla Erkekler Arasında Sözlü Etkileşim Güç Farklılıkları**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.

(register) kavramlarının Halliday ekolüne göre nasıl tanımlandığı ve hangi faktörlere dayalı olarak boyutlandırıldığı üzerinde durulacaktır.

2.3.2.1.1. Dil Kullanır: Diyalekt (Dialect)

Dilin bir alt türü olarak tezde benimsenen kavramlardan biri DİALEKT terimidir. Toplum dilbilim çalışmalarında **dialekt** terimi, bir toplumdaki konuşura yani dil kullanımına odaklanır. Böylece dil kullanıcılarının yarattığı varyasyonlara atfen kullanılan bir terim olan *dialect*, dilin hem coğrafi türlerini hem de sosyal türlerini kapsayıcıdır. Lipka da *diyalekt* terimini, belirli özelliklerle sınırlandırılmış ve grup niteliği kazanmış dil topluluğuna özgü dil türü olarak üstanlamlı biçimde tanımlar.¹⁰⁴ Kaynak çalışmalarda *dialect* olarak terimleşen bu kavram, bu araştırma tezinde doğrudan alıntılanarak *dialekt* olarak kullanımı benimsenecektir. İngilizce *dialect* sözcükbirimi bazı çalışmalarda görüldüğü gibi Türkiye Türkçesine *ağız* ya da *lehçe* terimleriyle de aktarılabilirdi; ancak bu kullanımlardan bilinçli olarak sakınılmaktadır. Çünkü *ağız* veya *lehçe* sözcükbirimlerinin Türk dilinde genellikle coğrafyaya bağlı dil gruplarına atfen kullanımı yaygındır ve bu yaygın kullanım karşı her ne kadar bu terimlere daha kapsamlı bir tanımlama getirilse de yapılacak olan tanım hem tartışma yaratabilir hem de söz konusu terimlerin Türk dil kullanımında yaratacağı “coğrafi” çağrışımının gücü karşısında oldukça zayıf kalabilir. Bu sebeple bu araştırma tezi kapsamında *lehçe* terimi sadece *coğrafi dil türüne* atfen kullanılacaktır.

Trudgill, *diyalekt* terimine çoğu kişinin aşina olduğunu, ancak ne manaya geldiği hakkında bir fikirleri olduğunu zannetseler de *diyalekt* terimini gerçek mahiyetiyle

¹⁰⁴ Lipka, Leonhard., (1992), **An Outline of English Lexicology**, Second edition, Max Niemeyer Verlag Tübingen, p. 16.

tanımlayabilmenin kolay bir iş olmadığını belirtir.¹⁰⁵ Trudgill'in işaret ettiği bu zorluk, esasen bir dilde devinim hâlinde kümelenen dil gruplarını oluşturan parametrelerin tam anlamıyla tespit etmek ve betimlemekle ilintilidir. Bu sebeple çoğu toplum dilbilimci, insanların yaşam tarzını görünürde açıkça etkileyebilen *coğrafya, cinsiyet, sosyal sınıf, eğitim durumu, etnisite* gibi belli başlı unsurlardan hareket ederek oluşturdukları dil grupları arasındaki dilsel değişkelere odaklanmışlardır. Douglas, diyalektel değişkeler ile kesitsel değişkelerin birbirine tamamen zıt olduğunu, geleneksel olan *diyalekt (dialect)* değişkenlerine karşı *kesit (register)* değişkenlerinin işlevsel nitelikte olduğunu ifade eder.¹⁰⁶ Diyalektel değişkeler ise dilbiliminde iki ayrı düzlemde ayrıştırılarak incelenir: ***Coğrafi Diyalektler (Geographic Dialects)***, ***Sosyal Diyalektler (Social Dialects)***.

Coğrafi diyalektler (geographic dialects), belirli bir coğrafi konumda yaşayan dil konuşurlarına özgü dil türüdür. *Coğrafi diyalekt* terimine karşı bazı çalışmalarda bölgesel *bölgesel diyalekt (regional dialects)* terimi de kullanılmaktadır. *Sosyal diyalektler (social dialects)* ise kadın-erkek, sosyal sınıflar gibi etmenler ile bir araya gelen dil topluluklarına mensup konuşmacılara özgü dil türüdür. *Coğrafi diyalektler* üzerine yapılan çalışmalar, genellikle kırsal alanlardaki (rural areas) insanların konuşmalarına odaklanırken, *sosyal diyalektler (social dialects)* üzerinde yapılan çalışmalar daha çok kasaba ve şehirlerdeki dil kullanıcılarıyla ilgilenmiştir¹⁰⁷.

¹⁰⁵ Trudgill, Peter., (2000), ***Sociolinguistics An Introduction to Language and Society***, Fourth edition, Penguin Books, England, p. 2-3.

¹⁰⁶ Biber, Douglas., ve Susan Conrad., (2009), ***Register, Genre and Style***, Cambridge University Press, Cambridge, UK, p. 11.

¹⁰⁷ Yule, George., (2010), ***The Study of Language***, Fourth edition, Cambridge University Press, UK, p. 254.

2.3.2.1.1.1. Coğrafi diyalektler / Bölgesel diyalektler (Geographic Dialects / Regional Dialects)

Coğrafi bölge bazında oluşan dil gruplarının dilsel değişkelerine atfen kullanılan terminoloji bazı çalışmalarda değişkenlik göstermektedir. Yukarıda başlıklandırıldığı gibi *coğrafi diyalekt* ya da *bölgesel diyalet* yerine salt **diyalekt** teriminin de kullanımı söz konusudur. Yani **diyalekt (dialect)** bazen sadece coğrafya temelli bölgesel değişkelere gönderimli kullanılabilmektedir.¹⁰⁸ *Diyalekt* terimini her zaman olmamak kaydıyla bu şekilde kullanan dilbilimcilerden biri de M. K. Halliday'dir ve *diyalekt* terimini şöyle tanımlar:

Diyalekt boyutunda, hangi dil türünü kullandığınız, sizin kim olduğunuzu belirler. Her konuşucu, L1¹⁰⁹ olarak, bu dil topluluğunun dilinin belirli bir türünü öğrenmiştir ve bu tür diğer konuşucular tarafından kendi L1 olarak öğrenilen aynı dilin diğer türlerinden herhangi bir düzeyde veya tüm düzeylerde farklılık gösterebilir. Bu boyutta tanımlanan bu tür değişkeye **diyalekt (dialect)** adı verilir.¹¹⁰ (Halliday, 2007: 11)

Halliday'in öne sürdüğü tanım doğrultusunda, diyalektsel varyasyonlar genel itibariyle kişinin kim olduğundan ziyade nereden geldiği bilgisi karşı tarafa yansıtır. Çoğu dil topluluğunda, bir konuşurun kullandığı dilin diyalektsel türü, genellikle onun bölgesel kökenini belirtir. Halliday diyalekte dair geliştirdiği tanımı şöyle örneklendirir: “Çin’de Kanton lehçesiyle konuşuyorsanız Kanton bölgesinde, Pekin lehçesiyle konuşuyorsanız

¹⁰⁸ Lipka, Leonhard., (1992), **An Outline of English Lexicology**, Second edition, Max Niemeyer Verlag Tübingen, Germany, p. 16.

¹⁰⁹ L1 (Language 1): bir kişinin anadilini temsilen simgeleştirilmiştir.

¹¹⁰ Halliday, M. A. K., (2007), **Language and Society**, Continuum, London, UK., p. 11.

Pekin bölgesinden, Yunnanese lehçesiyle konuşuyorsanız Yunnan bölgesinden geldiğiniz, o bölgeyle kökensel bir bağ taşıdığınız bilgisini ortaya çıkar.”¹¹¹

Halliday, yukarıda örneklendirdiği bölgesel diyalektlerin aslında belli başlı ana lehçe grupları olduğunu, ancak her bir lehçe grubunun kendi içinde kayda değer çeşitli farklılıklara da sahip olduğunu önemle belirtir ve Kwangtung eyaletinde Canton, Toishan, Chungshan ve Seiyap'ta konuşulan lehçelerden her biri diğerinden açıkça farklı olsalar dahi "Cantonese" genel adı altında gruplandırıldığından bahseder.¹¹²

Bölgesel diyalektler arasında ancak yukarıda Halliday'ın yaptığı gibi genelgeçer sınırlar çizilebilir, çünkü *lehçesel süreklilik* olgusu sebebiyle bölgesel diyalektler arasında kesin ve net çizgiler çizilmesi mümkün değildir. Lehçesel süreklilik olgusu sebebiyle, bir bölgesel diyalekt tespiti yapılırken *izoglos* demetinin ortaya çıktığı yerler lehçe sınırı olarak kabul edilmektedir. Halliday, *izoglos* terimini, bir dilde farklı bir dilbilgisi, sözdağarı, fonolojik veya fonetik özellik gösteren bir bölgeyi, dilde aynı yerde farklı özellik sergileyen bir diğer bölgeden ayıran çizgiler olarak tanımlar ve dikkat edildiğinde izoglosların coğrafi sınırlarla örtüşme gösterdiğini ifade eder.¹¹³

Halliday, bölgesel diyalekt çalışmalarında izoglosların sağladığı sınırlar üzerinden betimsel örnekler vermesine karşın Hudson, dil türlerinin belirlenmesinde izogloslara güvenilemeyeceğinin altını çizer ve şu soruyu sorar: “eğer dil türlerini sınırlandırmak için izogloslara güvenemiyorsak, neyi ölçüt olarak kullanabiliriz?”¹¹⁴ Hudson bu sorusunda nisbeten haklı olsa da, onun bu tutumu doğrultusunda dil türlerinin sınırlandırılması

¹¹¹ Halliday, M. A. K., (2007), a.g.e., p. 11.

¹¹² Halliday, M. A. K., (2007), a.g.e., p. 11.

¹¹³ Halliday, M. A. K., (2007), a.g.e., p. 11-12.

¹¹⁴ Hudson, R. A., (1996), **Sociolinguistics**, 2nd edition,. Cambridge University Press, Cambridge, UK, p.

mümkün olmaz, bu nedenle de dil türleri üzerine bir fikir yürütülemez, bu da araştırma ruhuyla çelişir, sebat edilen bilim yolundaki çaba ve gayreti söndürür. Bu nedenle olsa gerek ki Hudson da kendi yaklaşımını heyecan verici bulmamaktadır: “Burada varılan sonuç, heyecan verici olmasa da en azından doğrudur ve bu da başka sorulara yol açar, örneğin insanlar arasındaki benzerliğin derecesini ve türünü nelerin belirlediği gibi.”¹¹⁵ Sonuç olarak bu tez kapsamında *bölgesel diyalekt* teriminin tüm eksiklikleri ve sorunlarının farkındalığıyla kişilerin yaşadıkları coğrafyaya bağlı oluşan “söyleyiş, sözcük dağarcığı ve sözdizimi açılarından bölgeden bölgeye değişiklik gösteren dil türleri”¹¹⁶ olarak kabul edilecektir. Çünkü dilsel değişimler üzerine elimizdeki en belirgin ölçütlerden biri bölgesel diyalektlerdir. Bu konuda König de *bölgesel diyalektlerin* kolayca görülebilir olduğunu, bir ülkede bölgeler arası söyleyiş biçimleri (telaffuz), sözcük seçimler ve dilsel kalıpların kullanımları arasındaki ayrımların hemen göze çarptığını ifade etmektedir.¹¹⁷

2.3.2.1.1.2. Sosyal Diyalektler (Social Dialects)

Diyalektin ikincil boyutu olan *sosyal diyalektler* aynı zamanda *sosyolekt* olarak da adlandırılır. İmer, *bölgesel diyalekt* varyasyonlarının, dilin yatay düzlemdeki katmanlaşmasını, sosyolektlerin ise dilin dikey düzlemdeki katmanlaşmasını oluşturduğunu ifade eder.¹¹⁸ Böylece dilin dikey düzlemde katmanlaşmasını sağlayan faktörler belirlendiği ölçüde, sosyal diyalektlere bağlı ortaya çıkan değişimler de daha görünür hâle gelecektir. Bir dil toplumunda bireyleri, dikey düzlemde birleştirerek bir

¹¹⁵ Hudson, R. A., (1996), *a.g.e.*, p. 39.

¹¹⁶ König, Güray Çağlar., (1991), “Toplumdilbilim Açısından Dil ve Dil Türleri ‘Kavramlar Üzerine’ ” *Dilbilim Araştırmaları*, Hitit Yayınevi, Ankara, s. 63.

¹¹⁷ König, Güray Çağlar., (1991), *a.g.m.*, s. 63.

¹¹⁸ İmer, Kamile., (1990), *Dil ve Toplum*, Gündoğan Yayınları, Ankara, s.54.

grup hâline dönüştüren faktörlerin başında cinsiyet, yaş, din, mezhep, sosyal sınıf, meslek, eğitim, siyasî görüş eğilimi ve sosyal ilişkiler gelmektedir.¹¹⁹

Trudgill, bu sosyal diyalekt faktörlerini, dil topluluklarının kendi içsel farklılıkları olduğunu ve bu içsel farklılıkların da kullanılan dile tezahür ettiğini, bunun sonucunda mukayese edilen farklı sosyal gruplar arasında zuhur eden bu dilsel değişkelere göre toplumun dil kullanıcılarının sınıflandırılabilceğini ifade eder.¹²⁰

Yule ise her kişinin benzersiz yaşam koşulları olduğunu, bu durumun kişiye bireysel konuşma tarzı (idiolect) kazandırdığını, ancak insanların genellikle benzer eğitim geçmişleri ve/veya meslekî meşguliyetleri dolayısıyla bu süreçleri paylaşan insanların birbirine benzeme eğiliminden bahseder.¹²¹ Yule, ileriye sürdüğü bu kanıyı W. Labov'un görgül araştırmalarıyla destekleyerek sunar.¹²² Bu araştırmalar sosyolektlerin özellikle eğitim düzeyi, sosyo-ekonomik durum ve meslek faktörlerinin bir dilde farklı dil türlerinin oluşumunu tetiklediğini göstericidir.

Araştırmacılar, dil topluluklarının kendi içsel farklılıklarına bağlı oluşan varyasyonların nasıl oluştuğunu, oluşmakla birlikte bu varyasyonların nasıl muhafaza edildiğini ve dilin

¹¹⁹ İmer, Kamile., (1990), **Dil ve Toplum**, Gündoğan Yayınları, Ankara, s. 50; Hudson, R. A., (1996), **Sociolinguistics**, 2nd edition,. Cambridge University Press, Cambridge, UK.; König, Güray Çağlar., (1991), "Toplumdilbilim Açısından Dil ve Dil Türleri 'Kavramlar Üzerine' " **Dilbilim Araştırmaları**, Hitit Yayınevi, Ankara.; Trudgill, Peter., (1994), **Dialects**, Routledge, London, UK; Trudgill, Peter., (2000), **Sociolinguistics An Introduction to Language and Society**, Fourth edition, Penguin Books, England.

¹²⁰ Trudgill, Peter., (2000), **Sociolinguistics An Introduction to Language and Society**, Fourth edition, Penguin Books, England, p. 23

¹²¹ Yule, George., (2010), **The Study of Language**, Fourth edition, Cambridge University Press, UK, p. 255.

¹²² Labov, William., (2006), **The Social Stratification of English in New York City**, Second edition, Cambridge University Press, UK.

niçin homojen bir yapıya evrilmeyişini sorgular. Bu sorgulayış sonucunda, sosyal varyasyonların oluşumu ile bölgesel varyasyonların oluşumu arasındaki paralelliklere dikkat çekilmiştir: *sınırsal engel* ve *mesafe*. Dialektologlar tarafından bölgesel diyalekt sınırlarının genellikle dağlar, bataklıklar veya nehirler gibi coğrafi engellerle örtüştüğü ortaya konulur. Trudgill, sosyal varyasyonların oluşumunun ve muhafazasının da belki aynı yöntemle yani *sosyal sınırlar (social barriers)* ve *sosyal mesafe (social distance)* kavramlarıyla açıklanabileceğini düşünür ve en üst sosyal topluluk arasında başlayan dilsel bir yeniliğin, en altta bulunan sosyal topluluğu en son etkileyeceğine yönelik bir örneklerle görüşünü temellendirir.¹²³ Ancak şunu önemle belirtmek gerekir ki Trudgill, bu kanısını 2000’li yıllarda ileri sürdüğü ve 2024 yılındaki mevcut sosyal medya olgusu göz önüne alındığında üst sosyal sınıftan ortaya çıkan dilsel bir yeniliğin, alt sınıflara doğru yayılması daha hızlı gerçekleşmektedir; bu noktada hız olgusunda bir değişim gözlemlenebilir. Ancak toplumda sosyo-ekonomik statüye bağlı var olan cam tavanlar olduğu müddetçe, sosyal diyalekt değişkelerinin de her zaman var olacağı yadsınamaz bir gerçekliktir.

Yukarıda bölgesel diyalekt bölümünde temas edilen Hudson’un olumsuz tutumu aynı şekilde sosyal diyalektler hususunda da görüntülenir. Hudson’a göre bölgesel diyalektleri sınırlama sorunları, sosyal diyalektler için de benzer şekilde geçerlidir, çünkü sosyal diyalektler için *izoglos* çizmek zordur ve böyle bir işe kalkışılrsa bile çok boyutlu büyük haritalar gereklidir, böyle bir harita çizilse bile, her izoglos benzersiz bir yol izleyecektir.¹²⁴ Böylece Hudson “*bölgesel diyalekt (regional dialect)*” kavramını

¹²³ Trudgill, Peter., (2000), **Sociolinguistics An Introduction to Language and Society**, Fourth edition, Penguin Books, England, p. 24.

¹²⁴ Hudson, R. A., (1996), **Sociolinguistics**, 2nd edition,. Cambridge University Press, Cambridge, UK, p. 42.

reddettiği nedenlerle sosyal diyalekt kavramını da reddetmektedir. İmer sosyal diyalekt kavramının gerçek hayattaki yansımasının ne derecede ölçülebilirliği ve tespit edilebilirliği üzerine şu ifadeleri dile getirir:

Toplumsal grupların değişkenlik içinde bulunan, birbirleriyle karşılıklı ilişkileri olan oluşumlar olduğu unutulmamalıdır. Bir toplumsal grubun üyesi başka bir grubun da üyesi olabilir. Herhangi bir meslek grubunun üyesi aynı zamanda toplumsal katmanlardan birinin, eğitim ya da siyasi gruplarından birinin de üyesi olabilmektedir. Bu nedenle “sosyolekt”in kesin sınırını belirlemek her zaman olanaklı değildir, Bu bakımdan “sosyolekt” zaman zaman öteki “sosyolekt”lere, kimi kez de ölçünlü dile benzerlik göstermektedir.¹²⁵

Bölgesel diyalekt varyasyonları yanı sıra sosyal diyalekt varyasyonlarının da belirlenmesi ve tanımlaması üzerine ifade edilen tüm bu zorluklar, esasen güncel dil yani yaşayan dil üzerine söylenmiştir. Tez kapsamı dahilinde çalışılan yüzyıllar önce yaşamış ve artık konuşuru da olmadığı için takip edilemeyen bir dilin, ne dil kullanıcılarını ne de dil kullanımlarını gerçek anlamıyla tespit edebilmemizin mümkün olmadığını gösterir. Bu hususta ancak eldeki dilsel verilere dayanarak yapılan yorumlamalar sonucunda bir varsayım üretilebilir.

Bu bölümde çağrışımsal anlamın birincil boyutu *diyalekt* ve diyalektin iki ayrı uzanımı olan *bölgesel diyalekt* ve *sosyal diyalekt* kavramları açıklanmaya çalışıldı. Bir sonraki bölümde ise *çağrışımsal anlamı* ikincil boyutu *kesit* ve kesitin üç ayrı uzanımı olan *söylem alanı* (*field of discourse*), *söylem yöntemi* (*field of mode*) ve *stil* (*style*) uzanımları açıklanmaya çalışılacaktır.

¹²⁵ İmer, Kamile., (1990), **Dil ve Toplum**, Gündoğan Yayınları, Ankara, s. 55.

2.3.2.1.2. Dil Kullanımı: Kesit (Register)

Yukarıda da belirtildiği gibi dil türünün birincil boyutu *diyalekt (dialect)* kavramı üzerine alanyazındaki temel görüş ayrılığı, söz konusu kavramın betimlenip betimlenemeyeceği ya da tespit edilip edilemeyeceği hususundadır. Bu bölümde ele alınacak dil türünün ikincil boyutu olan *kesit (register)* kavramı üzerine alanyazındaki temel görüş ayrılığı ise söz konusu kavramın betimleniş biçimi ve yönüyle ilgilidir. *Kesit* teriminin alanyazındaki farklı yönde yapılan kavramlaştırmalarıyla ilgili tüm tartışmaları bir tarafa bırakarak, bu bölümde *kesit* teriminin Halliday tarafından kavramlaştırılış biçimine ve hangi boyutlarla tanımlandığına odaklanılacaktır.

Halliday ekolüne bağlı kalarak, *kesit* terimi, genel bir ifadeyle, dil kullanımına göre ortaya çıkan ve ayırt edilebilen dilsel değişkeler olarak tanımlanabilir. *Kesit (register)* terimi bu anlamıyla ilk kez Reid (1956) tarafından kullanılmış, Jean Ure (1972) tarafından ele alınarak geliştirilmiştir.¹²⁶ Ure (1971) “Lexical Density and Register Differentiation” adlı araştırma makalesinde de *kesit*’in dilin farklı bağlamlarında nasıl değiştiğini ve kullanılan **register** türünün nasıl belirlenebileceğini inceler, dilin çeşitliliğini anlamak ve iletişimdeki farklı tonları ayırt etmek için metinlerin içeriği ve kullanılan sözcük türleri analiz edilerek bu farklılıkların ortaya çıkarılabileceğini ileri sürer.¹²⁷ Ure’den sonra Halliday, McIntosh ve Stevens (1964) tarafından *kesit* terimi, Hill’in (1958) *kuramsal*

¹²⁶ Reid, T. B. W., (1956), “Linguistics, Structuralism, Philology”, **Archivum Linguisticum**, S.8.; Ure, Jean N. and Ellis Jefferey., (1972), “Registerin Descriptive Linguistics and Linguistic Sociology”, in Oscar Uribe Villegas (ed.) *Las Concepciones y problemas actuales de la sociolingüística*, University of Mexico Press, Mexico. **akt.:** Halliday, M. A. K., (2007), **Language and Society**, Continuum, London, UK, s. 93-94.

¹²⁷ bk. Ure, Jean N., (1971), “Lexical Density and Register Differentiation”, in George Perren and J. L. M. Trim (eds.), **Applications of Linguistics: Selected Papers of the Second International Congress of Applied Linguistics**, Cambridge University Press, Cambridge, UK.

dilbilim (institutional linguistics) çerçevesi içinde yorumlanmıştır.¹²⁸ Çünkü *kuramsal dilbilimi*, ***bir dil*** ile ***onu kullanan insanlar*** arasındaki ilişkiyi esas alan dilbilim dalıdır ve bu dilbilim dalı, hem ayrı ayrı hem de temas hâlindeki dil topluluklarının dilsel değişmelerini ve onların dil tutumlarını inceler.¹²⁹ Böylece Halliday’ın *kuramsal dilbilim* çerçevesinde şekillendirdiği ***kesit*** terimiyle, konuştuğumuz veya yazdığımız dilin duruma göre değişen gerçekliğine atıfta bulunulur. Bu yönüyle *register*, iletişimin bağlamına yani durumuna göre dilin nasıl şekil alabildiğinin dilsel göstergesidir. Halliday, *register* kavramının farklı boyutlarını göstermek adına iş başvurusu için yazılan e-posta ile arkadaşlar arasında yapılan sohbeti mukayese ederek durumu örneklendirir.¹³⁰ Bu doğrultuda, *kesit teorisi*, esas olarak dil kullanımında dilsel çeşitliliği yöneten genel ilkeleri ortaya çıkarmayı hedefler.

Halliday, *kesit* kavramını anlamak için konuyla ilgili doğru soru sormanın önemini vurgular ve *kesit* terimini tanımlamakta ***yanlış düşünceleri***, yanlış soru sormakla eleştirir. Bu yanlış düşünceler “register tarafından belirlenen dil özellikleri nelerdir?” diye sormuşlar ve bu soruya mukabil olarak da *kesit* terimini *formal (formality)*, *retorik (rhetoric)* veya *meslekî (technicality)* düzeyinde birbirinden farklılaşan eş anlamlı örneklerle sunmuşlardır: ***chips*** ve ***French fried potatoes***; ***deciduous*** ve ***milk teeth*** gibi.¹³¹ Halliday’e göre bu tür örnekler ***register*** faktörlü varyasyonların ancak çeperindeki ortaklıkları yansıtabilir, üstelik bu tür sözcük çiftlerini açıklamak için kapsamlı bir dilbilim teorisine de ihtiyaç duyulmaz. Sorular bu yoldan sorulduğunda, sadece basit cevapları önümüze getirir; ancak bunlar ***register***’ın doğasını özümsemek için yanlış

¹²⁸ Halliday, M. A. K., (2007), **Language and Society**, Continuum, London, UK, p. 181.

¹²⁹ Halliday, M. A. K., (2007), **a.g.e.**, p. 5.

¹³⁰ Halliday, M. A. K., (2007), **a.g.e.**, p. 93.

¹³¹ Halliday, M. A. K., (2007), **a.g.e.**, p. 94.

sorulan sorulardır.¹³² Böylece Halliday, esasen *kesit* teriminin, kuramsal bir yaklaşımın adlandırması olduğunu, eğer *kesit*, yanlışa düşenler gibi dar bir kapsama sıkıştırılırsa, dil kullanımının işlevsel reflekslerinin takip edilemeyeceğini, hâliyle de dilin nasıl çalıştığının anlaşılamayacağını savunmaktadır.

Halliday’e göre dil, durum bağlamlarında işlev görür ve bu bağlamlarla ilişkilendirilebilir, bunun en önemli verisi, dil etkinliğinin meydana geldiği muhtelif bağlamlar gözlemlendiğinde, bağlamlara göre *dil türündeki* farklılıkların müşahade edilebilmesidir, bu yüzden *kesit* kavramında asıl odaklanılması gereken nokta, hangi tür durumsal faktörlerin dil sisteminde hangi tür seçimi belirlediğidir.¹³³ Mesela spor yorumunda, kilise hizmetinde ve okul dersinde kullanılan ifadelerin dilbilimsel açıdan oldukça farklı olduğunu göstermek için fazla çaba harcamaya gerek yoktur. Bu örnek verilen durumlardan herhangi birkaç cümle duyan kişi ne hakkında konuşulduğunu, kimler arasında nasıl bir iletişim gerçekleştiğini yani hangi *durum türüne (situation types)* ait olduğunu tanımlayabilir.¹³⁴

Peki farklı durum bağlamlarında açığa çıkan dil türlerinin seçimini belirleyen nedir, sorusunu sorduğumuzda, Halliday bu soruyu şöyle cevaplar: “Dil türünün seçimi belirleyen şey hakkında konuşulan olay ya da durum değildir, ancak belirli bir dil türünün belirli bir kullanıma uygun olduğu yönündeki (toplumsal) uzlaşmadır.” Halliday’ın TOPLUMSAL UZLAŞMA ifadesi *kesit* teorisinin gerçek mahiyetiyle anlaşılmasına ayna tuttuğu söylenebilir. Çünkü bu ifade, bir taraftan *kesit* kavramının biçimlenmiş ve tamamlanmış yargısal bir tutumla kavranmasını engellerken, diğer taraftan *kesit* kavramının aslında toplumun yaşam biçiminin ve kabullerinin değişmesine dayalı olarak

¹³² Halliday, M. A. K., (2007), **a.g.e.**, p. 94.

¹³³ Halliday, M. A. K., (2007), **a.g.e.**, p. 16 ve 94.

¹³⁴ Halliday, M. A. K., (2007), **a.g.e.**, p. 16.

da evrilebildiğini aktarır. Mesela diş macunu kutusu üzerinde ürünün “**protez dişleri** temizlemek için ideal” (*ideal for cleansing **artificial dentures***) ifadesi yerine “**takma dişleri** temizlemek için ideal (*just right for cleaning **false teeth***)” ifadesi yazıldığında müşteriler oldukça şaşırır.¹³⁵ Her iki ifade de geçen **protez diş** (*artificial dentures*) ve **takma diş** (*false teeth*) sözcüksel öğeler bilişsel eş anlamlıdır; ancak her koşulda ve de her durumda birbiri yerine kullanılamadığı açığa çıkar. Bu durum sözcüklerin önermesel içeriklerinden bağımsız toplumsal uzlaşının bir sonucudur. Bazen dil kullanımında farklı durum türleriyle bağdaşan sözcükbirimler karıştırılabilir, özellikle dilsel mizah (linguistic humour) çoğu zaman durum türüne uygun olamayan seçimlere ve bu kesitlerin karıştırılmasına bağlı gerçekleşir.¹³⁶

Farklı kesitler arasında en çok göze çarpan unsur sözcüksel birimlerdir. Hatta tek bir sözcüksel öge belirli bir kesiti tanımlamak için bazen yeterli olmaktadır: “**Cleanse**” bizi reklam dili, “**probc**” gazete dili – özellikle manşetlerde görünür - , “**tablespoonful**” yemek tariflerinin veya reçetelerin diline, “**neckline**” moda raporu veya terzi talimatı dili. Belirli bir kesitin en açık belirtkesi bilimsel içerikli teknik terimlerdir, biyoloji ve dilbilimde kullanılan “**morfoloji**” terimi gibi birden fazla bilime ait olanlar hariç.¹³⁷ Buraya kadar durum, sadece tek sözlükbirimler üzerinden örneklendirilse de, iki ya da daha fazla sözlüksel ögenin birlikte kullanımı da hangi kesite ait olduğunu gösterebilir. “**kick**” sözlükbirimi muhtemelen tek başına nötrdür, fakat “**free kick**” futbol dilinden gelmektedir.¹³⁸

¹³⁵ Halliday, M. A. K., (2007), **a.g.e.**, p. 16.

¹³⁶ Halliday, M. A. K., (2007), **a.g.e.**, p. 17.

¹³⁷ Halliday, M. A. K., (2007), **a.g.e.**, p. 17.

¹³⁸ Halliday, M. A. K., (2007), **a.g.e.**, p. 17.

Her ne kadar farklı kesitler arasında en çok göze çarpan sözlüksel öğeler olsa da bazı bağlamsal durumlarda dilbilgisel farklılıklar ve ayrışmalar da ortaya çıkmaktadır. Kesitler arası dilbilgisel farklılıkların en belirgin olduğu durumlar *gazete manşetleri* ve *kilise ayinleridir*; ancak spor yorumları ve popüler şarkılar gibi diğer kesitler de belirli gramer özellikleri sergiler.¹³⁹

Halliday, Labovian ekolünün kesit tanımlamasına karşı çıkar; çünkü ona göre kesitler, dilin marjinal ya da özel türleri değildir; aksine *kesitler* dil etkinliğimizin bütün sürecini kapsar, çünkü dil soyut olarak gerçekleşmez: aksine dil, insanların çeşitli durumlardaki etkinlikleri olarak, belirli bir diyalekt (dialect) ve kesitte (register) ortaya çıkan dil olayları olarak gerçekleşir.¹⁴⁰

Haliday, *kesit* kavramını nasıl ki biçimlendirilmiş ve tamamlanmış bir süreç olarak algılanmaması gerektiğini ifade ediyorsa, aynı şekilde farklı kesit türlerinin dilde birbirinden ayrı ayrı odacıklar hâlinde izole olmadığına da önemle altını çizer. Ona göre, bir dilin çeşitli kesitlerinde çok sayıda dilbilgisi (grammatical material) ve sözlüksel unsur (material) ortaktır ve belki de hepsinde bulunur. Zaten eğer bu böyle olmasaydı, bu anlamda bir ‘dil’den kesinlikle söz etmek imkansız olurdu.¹⁴¹ Kesit kavramındaki bu *süreklilik* olgusu, yukarıda temas edilen *diyalekt* kavramındaki *diyalektel süreklilik* olgusunu hatırlatır. Bu paralel durumlar, “dil”in süreklilik olgusuna sahip olduğunu gösterir.

Sonuç olarak *kesit* kavramı, dilin kullanımını şekillendiren bağlam, katılımcılar ve amaç arasındaki etkileşimi içermektedir. Bu dinamik çerçeve içinde anlamlar ve bu anlamlara paralel de dilsel biçimler seçilir. Formel bir tartışma, rahat bir sohbet veya uzman

¹³⁹ Halliday, M. A. K., (2007), **a.g.e.**, p. 17-18.

¹⁴⁰ Halliday, M. A. K., (2007), **a.g.e.**, p. 18.

¹⁴¹ Halliday, M. A. K., (2007), **a.g.e.**, p. 18.

jargonuyla iletişim kurulduğunda benimsenen *kesit* türü, esasen kişinin niyetini ve bağlantılarını incelikle ortaya koyar. Yani, *kesit*, dil kullanıcılarını iletişimin geniş alanında yönlendiren bir dil pusulası işlevine sahiptir. Dil kullanıcıları, dil kullanımı esnasında karşılaştığı ya da içinde bulunduğu durum bağlamına hızlı biçimde adapte olsa da, dilbilimcilerin dildeki *kesit* türlerini tespit edebilmesi ve betimleyebilmesi maalesef o kadar kolay değildir. Bu konuda Halliday, *kesit* türlerinin tespit edebilmesi için büyük çapta dilbilimsel analiz yapılması gerektiğini, dilin genel bir tanımını yapmakla, dil türlerinin değişkenlerini tespit etmenin ve değişkenlerin tüm özellikleri açıklama girişiminde bulunmanın birbirinden oldukça farklı olduğunu vurgulasa da farklı kesitlere karşılık gelen *temel durum türlerini (major situation types)* tanımlayabilmek için kâfi miktarda bulguya da sahip olunduğunu ifade eder.¹⁴²

Halliday, *temel durum türlerini (major situation types)* tanımlayabilmek için burada farklı kesitlere karşılık gelen durum türlerini birkaç farklı ayraçla başlıklandırmayı önerir: *söylem alanı (discourse of field)*, *söylem yöntemi (discourse of mode)* ve *söylem stili (discourse of style / tenor)*. Halliday'ın önerdiği bu başlıklar, esasen dilin bağlamsal durumlarının farklı yönlerini ve rollerini temsil edicidir. Şimdi *kesit* kavramında tanımlanan üç farklı boyutun nasıl tanımlandığını ayrı ayrı ele alarak inceleyelim:

2.3.2.1.2.1. Söylem Alanı (Discourse of Field)

Çağrışımsal anlamın *kesit* boyutunun birincil uzanımı *söylem alanı (discourse of field)*'dir. Dil kullanıcısının farklı bağlamsal durumlarda farklı sözcükleri ve farklı dilbilgisi kalıplarını kullandığı yukarıda temas edilmişti. Bu doğrultuda dil kullanımı, konuştuğu konuya göre o bağlamın çerçevelediği kavram alanı içinden sözcük seçimlerinde bulunması muhtemeldir. Bu da *söylem alanının*, dil etkinliğinin işleyiş alanına atfen kavramlaştırılan bir terim olarak kullanıldığını göstermektedir. Halliday, söylem alanını

¹⁴² Halliday, M. A. K., (2007), **a.g.e.**, p. 18

şöyle betimler: “**Söylem alanı**, çoğunlukla söylenen şeyin içeriğini (context) belirlediği için çevremizde ve içimizdeki dünyaya dair deneyimimizi ifade eden dilbilgisel kalıpların seçiminde büyük etkiye sahiptir. Bu, işleyiş türleri, nesne sınıfları, nitelikler ve miktarlar, soyut ilişkiler vb. gibi faktörleri içermektedir.”¹⁴³

Halliday bu tanımı yaparken, *söylem alanının* sadece konu meselesi olmadığını, eğer sadece konu meselesi olsaydı, bundan bahsetmeye gerek duyulmayacağını ifade eder. Ona göre, *söylem alanı*, konu motifini de içine alan daha geniş bir kavramdır. Bu savını şöyle örneklendirir: Mesela *söylem alanı* eğer **futbol** ise, onu oynuyor olsak da bir masa etrafında tartışıyor olsak da her iki durumda da muhtemelen *futbol* bağlamını yansıtan belirli dil yapılarını kullanırız. Fakat, konu futbol olsa da bu iki etkinlik temelde birbirinden farklıdır ve bu durum mutlak biçimde dile de yansır.¹⁴⁴ Ya da bir durumdaki dil etkinliği ile içinde bulunulan durum birbirinden bağlantısız olabilir. Mesela, iki kişi bulaşık yıkarken **politika** hakkında konuşursa, buradaki dil etkinliği bulaşık yıkama olayının bir parçasını oluşturmaz ve söylem alanı sadece politikadır.¹⁴⁵

Söylen alanına göre sınıflandırılan kesitler hem teknik (technical) hem de teknik olmayan (non-technical) konuları içerebilir: **alışveriş yapma** (shopping) ve **oyun oynama** (games-playing) konuları olabileceği gibi **tıp** (medicine) ve **dilbilim** (linguistics) olabilir. Her ikisi de tek tip durumla sınırlandırılmaz. Ancak, özellikle tartışma türündeki dil etkinlikleri gibi daha teknik kesitler (more technical registers) tek tip duruma daha uygundur; teknik olmayan kesitlerin (non-technical registers) dilin başarıma aracı olarak kullanıldığı işlevsel veya operasyonel dil faaliyetine uygun olduğu söylenebilir.¹⁴⁶

¹⁴³ Halliday, M. A. K., (2007), **a.g.e.**, p. 113.

¹⁴⁴ Halliday, M. A. K., (2007), **a.g.e.**, p. 110-111.

¹⁴⁵ Halliday, M. A. K., (2007), **a.g.e.**, p. 119.

¹⁴⁶ Halliday, M. A. K., (2007), **a.g.e.**, p. 119.

Halliday'in söylem alanına dair tüm bu tutumu ve yaklaşımları şunu gösteriyor ki gündelik yaşam içinde şekillenen durumlardan bilimsel ya da oprasyonel durumlara kadar tartışılmayacak bir faaliyet alan yoktur, bu durumda söylem alanının esasen dilsel birimlerin meydana geldiği kurumsal ortama atıfta bulunurken, sadece konuyu değil aynı zamanda konuşmacıların ve katılımcıların o ortamdaki faaliyetleriyle de ilintili olduğu idrak edilmelidir.

2.3.2.1.2.2. Söylem Yöntemi (Discourse of Mode)

Çağrışımsal anlamın *kesit* boyutunun ikincil uzanımı *söylem yöntemi (discourse of mode)*'dir. Dil, seçilen kanala yani iletim biçimine göre farklılık göstermektedir. Dil etkinliğinin bu özelliğine atfen *söylem yöntemi* terimi kullanılmaktadır. Halliday, söylem yöntemini, “bir dilin işlevinin durum bağlamında **ne amaçla** kullanıldığı sorusunun karşılığı” olarak tanımlar.¹⁴⁷

Halliday, *söylem yöntemi* kavramı altında yatan temel soruyu sorar ve şöyle yanıtlar:

Dil hangi işlev için kullanılıyor, katkıda bulunduğu olaylarda özel rolü nedir? İkna etmek mi? Yatıştırmak mı? Satmak mı? Kontrol etmek mi? Açıklamak mı? Yoksa, sadece Melinowski'nin *phatic communion* olarak adlandırdığı, sadece durumu ilerletmeye yardımcı olan bir şey midir? Burada, briç ya da futbol gibi bir oyun oynamanın dili ile oyunun bir parçası olarak işlev gören dil arasında ayrım vardır; birincisinde dil, oyun davranışının pragmatik bir ifadesi olarak işlev görürken, ikincisinde, dil, etkinliğin parçasıdır ve bilgilendirici, didaktik, argümanatif veya retorik gibi iletişim kanallarından biri olabilir.¹⁴⁸

¹⁴⁷ Halliday, M. A. K., (2007), **a.g.e.**, p. 111.

¹⁴⁸ Halliday, M. A. K., (2007), **a.g.e.**, p. 111-112.

Yukarıdaki ifadeler *söylem yöntemi* termininin dilin işlevsel amacına odaklanan bir kavram olduğunu ortaya koyar. Bu doğrultuda işlevsel pek çok dil türü sıralanabileceği anlaşılrsa da *söylem yöntemi* kavramın genel itibariyle iki temel ayrımla ele alınarak örneklendirildiği göze çarpmaktadır: *Konuşma (speaking)* ve *yazı (writting)*. Konuşma ile yazı arasındaki iletişim kanalına dair yapılacak seçim, doğrudan dilbilgisel ve sözcüksel organizasyonu etkileyeceği gibi sözcüklerin içeriksel yoğunlukları da etkileyecektir. Bunun yanında bu dil türlerinin temelde birbirinden çok farklı dilsel işlevleri de vardır. Ancak bu ayrımın çok temel bir ayrım olduğunu, her bir ayrımın kendi içinde çeşitli uzanımları yani söylem yöntemleri olduğunu önemle belirtmek gerekir.

Halliday söylem yöntemi dahilinde yapılacak sınıflandırmanın incelik bakımından değişken olabileceğini, mesela yazı dili tek bir kesit gibi görünse de edebiyat dili, düzyazı dili, şiir dili, köşe yazısı dili, akademik makale dili vb. şekilde dil türlerine ayırlabileceği, bu dil türlerini de yine kendi içinde farklı kesitlere ayrılmasının mümkün olduğunu ifade eder. Mesela, ilk başta *basın kesiti* olarak kabul edilen şey daha sonra röportaj, editoryal yorum, köşe yazısı vb. şeklinde alt sınıflara ayrılır.¹⁴⁹

Sonuç olarak *söylem yöntemi*, dilin işlevsel amacına yönelik seçilen iletişim kanalını tanımlar. Bu doğrultuda iletişimsel kanal seçiminin, iletişimin amacı ve iletişimdeki hedef kitleyle doğrudan ilintili olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin, bir bilimsel makalede kullanılan dil türü, bir reklam afişindeki dil türünden farklıdır, çünkü temelde her ikisinin amacı ve kitlesi farklıdır ve farklı amaçlar farklı dil türlerini gerektirmektedir. Böylece *söylem yöntemi*, dilin çok yönlü ve esnek doğasına işaret eder.

¹⁴⁹ Halliday, M. A. K., (2007), **a.g.e.**, p. 20-21.

2.3.2.1.2.3. Söylem Stili (Discourse of Style)

Çağrışımsal anlamın *kesit* boyutunun üçüncül uzanımı *söylem stili (mode of style)*'dir. Halliday, aynı kavram için *sytle* terimi yerine bazen *tenor* terimini de kullanmaktadır, böylece her iki terimin bu kavram için değişikli kullanımlarına tanıklık edilmektedir.

Halliday, dilin formal, teknik vb. düzeylerde değişiklik gösterdiğini ifade eder ve bu ayrımın en temelinde ne tür bir değişken vardır, sorusunu gündeme getirir. Ona göre bu ayrımı yaratan söz konusu durumlardaki sosyal rol ilişkileridir, bu sebele **söylem stili**, katılımcılar arasındaki ilişkilere atfen kullanılan bir terim olarak betimlenmektedir. Halliday, *register teorisinde*, dil etkinliğine dahil olan katılımcıların **kim olduğu** ve birbirlerine **hangi sosyal ilişkiyle bağlı** oldukları yönündeki parametreleri devreye sokar.¹⁵⁰

Söylem stilinde de **gündelik konuşma dili (colloquial)** ve **nezaket dili (polite)** şeklinde temel bir ayrıma gidildiği takip edilir. Halliday, *söylem stili* kavramında yaptığı bu ayrımı terimleştirme sürecinde başka çalışmalarda görülen *resmî dil (formal language)* terimini kullanmaktan özellikle kaçındığını vurgular.¹⁵¹ Halliday, söylem stiline dönük yapılan bu temel ayrımın altında, günlük, samimi, saygılı gibi kategorileştirilebilecek göreceli birimlerden oluşan bir **skala** oluşturulabileceğini belirtir.¹⁵² Bu ifadeye ek olarak, söz konusu bu göreceli skala içindeki birimlerden birkaçı aynı dil etkinliğinde tezahür edebilmesi ya da bir dilden başka bir dile geçilmenin de mümkün olduğu söylenebilir.

Söylem stili kavramıyla ilgili bir diğer husus ise dil kullanıcılarının sosyal bağlarla kurdukları katılımcı ilişkilerinin birbirinden farklı süreçlere sahip olduğudur. Halliday, bu konuda bir parti ya da tren yolculuğundaki katılımcı ilişkilerinin en geçici olan ilişkiler

¹⁵⁰ Halliday, M. A. K., (2007), **a.g.e.**, p. 112.

¹⁵¹ Halliday, M. A. K., (2007), **a.g.e.**, p. 21.

¹⁵² Halliday, M. A. K., (2007), **a.g.e.**, p. 21.

olduğunu ifade ederken, bu tür anlık ilişkilerin tam karşısına ebeveynler ve çocuklar arasındaki katılımcı ilişkilerini konumlandırır, öğretmen ile öğrenci, işçi ile yönetim arasındaki ilişkiler gibi sosyal olarak tanımlanabilecek çeşitli ilişkileri de skalanın orta yerinde konumlanır.¹⁵³

Buraya kadar Halliday'ın *kesit teorisi* doğrultusunda dil kullanımında temel durum türlerinin sınıflandırılmasında araçsal rol oynayabileceği ileri sürülen *söylem alanı*, *söylem yöntemi* ve *söylem stili* terimlerinin nelere atfen kullanıldığına ve onların bazı temel özelliklerine değinilmiştir. Konuyu tamamlamadan önce şu iki soruyu sormak ve yanıtlamak konunun gerçek mahiyetiyle kavranması açısından gereklidir:

söylem alanı, *söylem yöntemi* ve *söylem stili* birer müstakil dil türü müdür? Dil kullanımında *söylem alanı*, *söylem yöntemi* ve *söylem stili* terimlerinin ayrı ayrı ele alınması ve bu yolla bir dil türünün belirlenmesi mümkün müdür?

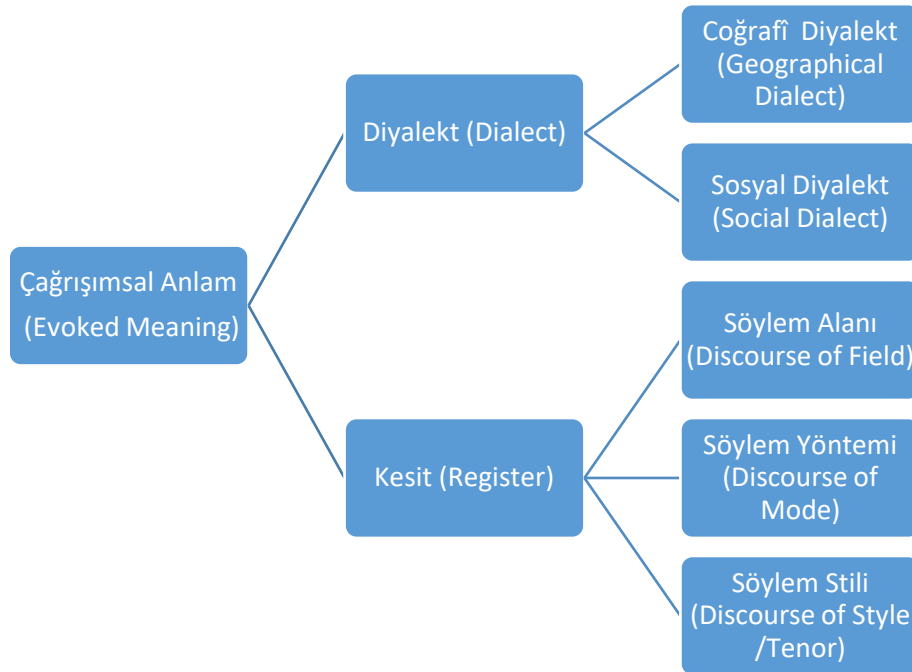
Birinci soruya atfen, *söylem alanı*, *söylem yöntemi* ve *söylem stili* müstakil birer dil türü olarak tanımlanamaz. Bu kategoriler dil türüne gönderim yapmaktan öte dil etkinliğindeki dil türünün tespit edilmesinde araçsal parametrelerdir. Bunlarla yani *alan*, *yöntem*, *stil* ile dil türünün ikincil boyutu olan *kesit* belirlenebilir.

İkinci soruya atfen, *söylem alanı*, *söylem yöntemi* ve *söylem stili*, esasen bir dil etkinliğinin farklı boyutlarını algılamamıza yardımcı olur. *Söylem alanı* söylemin içeriğini belirlemeye, *söylem yöntemi*, iletişimde kullanılacak yöntemi belirlemeye, ve *söylem stili* dil etkinliğindeki sosyal bağları belirlemeye yardım eder. Ancak bunları parçalara ayırarak ya da tek bir uzanımı takip ederek bir dil türünü tanımlamanın pek de akılcı bir yöntem olmadığı açıktır. Çünkü her biri aynı dil etkinliğinin farklı vecihlerini göstericidir. Halliday bu konuyla ilgili olarak, sadece *söylem alanı* veya sadece *söylem*

¹⁵³ Halliday, M. A. K., (2007), **a.g.e.**, p. 21

yöntemi veya sadece *söylem stili* bilindiğinde, kullanılan dil hakkında geniş çaplı tahminde bulunulamayacağını vurgular.¹⁵⁴ Böylece *kesit*'in her üç uzanımının, birbiriyle teması olmayan, izole kavramlar olmadığı, aksine dil kullanımında *kesit* türünün tespit edilmesi için üçünün de bir bütün hâlinde çalıştırılması gerektiğinin önemle altı çizilmelidir.

Buraya kadar *betimsel olmayan anlamın* bir vechi olan çağrışımsal anlam ve onun boyutlarıyla ilgili tanımlamalar ve açıklamalar yapılmıştır. Bu bölüm şu şekilde görselleştirilebilir:

Bir sonraki bölümde ise A. D. Cruse'nin *Lexical Semantics* (1986) adlı çalışmasında eş anlamlılık konusunda temas ettiği *varsayımsal anlam* ve dilde *varsayımsal anlamı* yaratan faktörler ele alınacaktır.

¹⁵⁴ Halliday, M. A. K., (2007), **a.g.e.**, p. 21.

2.3.3. Varsayımsal Anlam (Presupposed Meaning)

Cruse, eş anlamlılık teorisinde aynı doğruluk-koşulunu taşıyan iki sözlükbirimin mutlak eş anlamlılığını engelleyici faktörlerden biri olarak da *varsayımsal anlam (presupposed meaning)*'dan söz etmektedir. Bu kapsamda *varsayımsal anlam* nedir ve *varsayımsal anlamı* yaratan etmenler nelerdir, soruları cevaplandırılmaya çalışılacaktır.

Varsayımsal anlam terimi, bir bakıma bir ifadenin ya da sözcükbirimin kullanımında olduğu gibi kabul edilen, kanıksanan fakat ortaya çıktıkları cümlelerin içinde de somut olarak ortaya konulmayan, reddedilmeyen, sorgulanmayan anlamsal özelliklere atfen kullanılır. Varsayımsal anlam *drink* sözcüğü üzerinden örneklendirildiğinde nisbeten daha anlaşılır olacaktır.

Cruse'nin öne sürdüğü ***drink*** sözcüğünü ele alalım: *Arthur drank it [Arthur onu içti]*, *Did Arthur drink it? [Arthur onu içti mi?]*, *Arthur didn't drink it [Arthur onu içmedi]* ve *Drink it, Arthur! [İç onu, Arthur!]* cümlelerinin normal kullanımında ***it (o)*** zamirinin bir *sıvıya* atıf olduğu varsayılır yani bu cümlelerden herhangi birinin kurulduğu bir konuşmaya kulak misafiri olan kişi kendinden emin bir şekilde ***it (o)*** zamirinin bir *sıvıya* atıf olduğu sonucuna varacaktır (metafor kullanılmıyorsa). Böylece *varsayımsal anlam*, cümlede geçen *drink* fiilinin bir iddia, inkâr ya da soru işlevi görüp görmediği fark etmeksizin “liquid (sıvı)”nın *drink* eyleminin varsayımsal özelliği addedecek şekilde nitelendirilmesi ve sürekli bu şekilde anlaşılıyor olmasıdır.¹⁵⁵

¹⁵⁵ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, p. 278.

Tarihî Türk dili alanında *varsayımsal anlam* kavramı üzerine eğilen, anlamın bu vechini artzamanlı dilsel veriler üzerinde araştıran ve bu yönde öncü akademik çalışmalar üreten araştırmacı Şahru Pilten'dir.¹⁵⁶ Pilten, *varsayımsal anlamı* şöyle özetler:

Sözcüklerin tabiatında bulunan ya da sonradan edindiği sınırlamalar sonucunda sahip olduğu varsayımsal anlamlar, eş değer olarak görülen sözcükler arasında anlam farklılıkları ortaya koyarak mutlak eş anlamlılık ilişkisinin yok olmasına yol açan ve bilişsel eş anlamlılığın oluşmasını sağlayan etmenlerdendir. Bu yüzden özellikle anlam bilimcilerin üzerinde durması gereken önemli bir konudur.¹⁵⁷

Böylece *varsayımsal anlamı* yaratan birincil faktör sözcüğün kendi kavramsal yapısının tabiatından kaynaklanan sınırlamalar, ikinci faktör ise sözcüğün sahip olduğu eşdizimliliklerinden kaynaklanan sınırlamalar, olduğu ortaya çıkar.

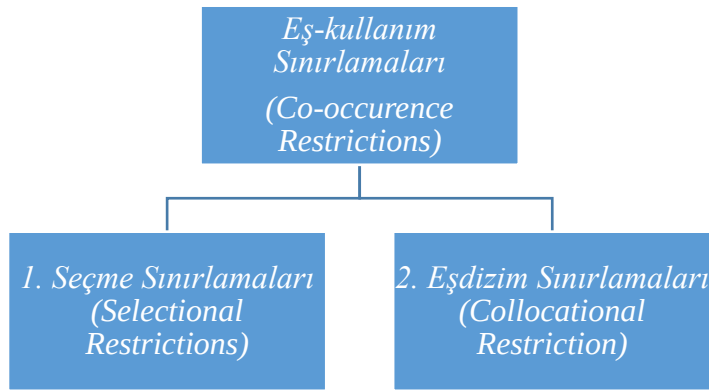
Cruse, varsayımsal anlamı uzun uzadıya anlatmaz, çalışmalarında esas olarak varsayımsal anlamın dil dizgesindeki işlevlerine odaklanır. Bu odaklanış ise karşımıza yeni dilbilimsel terimleri çıkartır: *Eş-kullanım Sınırlamaları (Co-occurrence*

¹⁵⁶ bk. Pilten, Şahru., (2008), **Türkçede Eş Anlamlılık**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.; Pilten, Şahru., (2009), “Türk Dilinde Varsayılan Anlam”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt 6, Sayı 1 (Mart 2009), s. 59-73.; Pilten, Şahru., (2010), “Orhun Yazıtlarında Seçmesel ve Eş Dizimsel Sınırlamalar”, **Orhun Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl Konulu III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu 26-29 Mayıs 2010 Bildiriler Kitabı**, Cilt 2, s. 669-688.; Pilten, Şahru., (2008), “Eşdizimlilik Özellikleri Bakımından Türk Dilinde Temiz Sözcükleri”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C.5, S.4 (Aralık), s. 24-46.

¹⁵⁷ Pilten, Şahru., (2009), “Türk Dilinde Varsayılan Anlam”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C. 6, S. 1 (Mart 2009), s. 60.

Restrictions): 1. *Seçme Sınırlamaları* (Selectional Restrictions), 2. *Eşdizim Sınırlamaları* (Collocational Restriction)

Cruse, bir sözcükbirimin *varsayımsal anlam* özelliklerinin temel işlevinin, anlamlı birimin normal dizimsel (sentagmatic) eşlikçilerine sınırlama getirmek olduğunu öne sürer, bu yüzden de bu özelliklere atfen *anlamsal eş-kullanım sınırlamaları* (semantic co-occurrence restrictions) terimini kullanır. Bununla birlikte Cruse, *eş-kullanım sınırlamalarının* dilde iki farklı yönde geliştiğini gözlemler ve farklılık gösteren *eş-kullanım sınırlamalarını* birbirinden ayırt etmek için *seçme sınırlamaları* (selectional restrictions) ve *eşdizim sınırlamaları* (collocational restriction) olmak üzere iki ayrı şekilde başlıklandırarak inceler.¹⁵⁸

2.3.3.1. Anlamsal Eş-kullanım Sınırlamaları (Semantic Co-occurrence Restrictions)

Cruse’ye göre eş anlamlılık açısından ele alınan sözcükler arasında eşdeğer bir doğruluk-koşulu tespit edildiği takdirde, bu iki sözcükbirim arasında mercek tutulması gereken dilsel olgulardan birinin de *eş-kullanım* (co-occurrence) olduğunu belirtir. Bu doğrultuda *eş-kullanım* nedir, sorusuyla başlayalım:

Eş-kullanım, en basit biçimde “aynı sözcede iki ya da daha çok sayıda dil biriminin bir arada bulunması” olarak tanımlamak mümkün olsa da aslında daha girift bir konudur. Sözcüklerin bazılarının başka sözcükleri kendilerine partner yani eş olarak tercih etmesi

¹⁵⁸ Cruse, A. D., (1986), **Lexical Semantics**, Cambridge University Press, Cambridge, p. 278.

yaygın bir gözlemdir. Bu gözlem yoluyla konuşurların dil kullanımı esnasında bazı sözcük birlikteliklerini başka sözcüklere kıyasla daha sık kullanım temayülü olduğu kolayca takip edilebilir. Bu durum, sözcük kombinasyonlarının anlam temelli sık kullanımları, zaman içinde farklı yapılara evrilir ve bu dilsel evriliş farklı derecelerde olmak üzere sözcükler arasında bir istem ya da hazır bulunuşluluk oluşturur. Böylece dilde sözcüklerin dizimsel ilişkisinde ilk önce işaretlenebilecek olgu *eş-kullanım* olduğunu ifade etmek yanlış olmaz.

Cruse, dildeki *eş-kullanım* olgusunu, yani iki ya da daha fazla sözcüğün ilişkilendirilme sıklığını yöneten ya da yönlendiren faktörleri incelerken belirli bir sözlüksel tasarı üzerinden hareket etmediğini özellikle belirtir.¹⁵⁹

Cruse, *eş-kullanım* konusuna dair can alıcı bir soru sorar: Neden A'nın X'e ilgisi Y'ye olduğundan daha fazladır?

Böylece *eş-kullanım* olgusunda yapılması gereken ilk ayırım, A'nın X'i Y'ye tercih etmesinin nedeninin A ve Y arasındaki anlamsal çatışmadan (semantic clash) kaynaklandığı ve A ile X arasında böyle bir çatışmanın olmama durumuyla ilgili olabileceği gibi; A ile Y arasında böylesi bir semantik çatışma olmamasına rağmen yine de A'nın X'e daha büyük bir yakınlığa sahip olmasının nedeni salt temayülen oluşan bir kullanım durumuyla da ilgili olabilir.¹⁶⁰

Sözcüklerin eş-kullanımları hangi faktör ile oluşursa oluşsun, anlam birimlerin bir özelliği, dizimsel partnerlerine bir tür anlamsal koşullar empoze etmeleridir. Bu koşullar karşılanırsa, sonuç anlamsal açıdan iyi olur ve kombinasyon kolayca deşifre

¹⁵⁹ Cruse, A. D., (2000), **Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics**, Oxford University Press, Oxford, p. 232.

¹⁶⁰ Cruse, A. D., (2000),. **a.g.e.**, p. 232.

edilip yorumlanabilir. Bu koşullar yerine getirilmediğinde ise, bir tür çatışma (clash) ortaya çıkar ve bu çatışma bir tür anlamsal dönüşümü (semantic transformation) tetikleyebilir ve bu durum, söz konusu koşulları yerine getiren ayrı bir okumaya yol açar. Burada bu anlatılan koşullara, *eş-kullanım tercihleri (co-occurrence preferences)* ya da *kullanım sınırlamaları (co-occurrence restrictions)* şeklinde iki farklı adlandırma ile atıfta bulunulacaktır. Böylece *eş-kullanım sınırlılığı* kavramıyla, bir tümcenin sözdizimsel yapısı ve düzeni ile ilişkilendirilmeksizin, salt söylem yakınlığına dayalı bir etkileşim türü kast edildiği anlaşılır. Cruse, bu durumu aşağıdaki örnek tümceler üzerinde resmeder:¹⁶¹

(1) ? The Ruritanian ambassador delivered a **jolly** strong protest concerning the recent violation of his country's sovereignty.

(2) ? Johnny, darling, wouldn't you like some **additional** butter on your toast?

Cruse'nin örneklendirdiği iki tümcede sözdizimsel açıdan bir aksaklık yoktur; ancak her iki tümcenin başına yerleştirmiş olduğu “?” simgesiyle, tümcelerde anlamsal aksaklıklar olduğu anlaşılır. Cruse, her iki tümceye yerleştirilen birer sözcük ögesinin (yani *jolly* ve *additional*) tümcedeki diğer sözcük öğelerinin çoğunluğu tarafından baskın biçimde oluşturulan anlamsal iklimle kesitsel açısından çatıştığını belirtir. Bu durum, Cruse tarafından *sözcüksel uyumsuzluk (lexical dissonance)* olarak adlandırılır ve “sözcüksel uyumsuzluğu aynı tümcede veya söylemde iki veya daha fazla leksikal öge arasında anlamsal çatışma” olarak tanımlanır.¹⁶²

Şimdi kısaca yukarıdaki her iki tümcede var olan sözcük uyumsuzluğunun neden kaynaklandığına bakalım: (1) numaralı tümcede dil kullanımında gayri resmi

¹⁶¹ Cruse, A. D., (1986), *Lexical Semantics*, Cambridge University Press, Cambridge, p. 100.

¹⁶² Cruse, A. D., (1986), *a.g.e.*, p. 100.

(informality) bir çağrışımı olan **jolly** sözcüğü, tümcedeki **ambassador, deliver, concerning, violation** ve **sovereignty** gibi sözcüksel öğeler tarafından oluşturulan formal (formality) çağrışım ile çatışır; (2) numaralı tümcede ise teknik bir çağrışımı olan **additional** sözcüğü, tümcede **Johnny** ve **darling** gibi sözcüksel öğeler tarafından oluşturulan formal olmayan çağrışım ile çatışır.¹⁶³ Cruse'nin bu örnekler üzerinden yaptığı açıklamalarda esasen anlatmayı hedeflediği şey **uyumsuz sözcüğün** (*dissonant word*) çatıştığı öğelerden hiçbirinin onunla doğrudan dilbilgisel bir çatışma içinde olmadığıdır. Böylece anlam etkileşimlerinin (semantic interactions) genellikle sözdizim yapısı aracılığıyla gerçekleşmediği yargısı daha iyi anlaşılır.

Buraya kadar *eş-kullanım* kavramının tümcede ya da söylemde çeşitli faktörlere dayalı gelişen sözcük birliktelikleri olduğu, bu sözcük birlikteliklerinin belirli yönde sınırlılıkları olduğu, dildeki her bir sözcüğün kullanımsal özelliklerinin *eş-kullanım sınırlaması* olarak terimleştirildiği ve *eş kullanım sınırlamasının* salt anlam temelli bir yaklaşımla ele alındığı öğrenildi. Ancak ***eş-kullanım sınırlamaları***, dilde sözcük birlikteliğinin bir araya gelmesini sağlayan faktörel unsurlara göre iki ayrı alt kategoriye indirgenerek incelenir ve tanımlanır: *Seçme Sınırlaması* (*Selectional Restrictions*) ve *Eşdizim Sınırlamaları* (*Collocational Restrictions*). Şimdi bu alt tür kavramlara temas edilecektir.

2.3.3.1.1. Seçme Sınırlamaları (Selectional Restrictions)

Eş-kullanım sınırlamalarından biri *seçme sınırlaması* olarak adlandırılır. Peki sözcüklerin söylemde hangi yönde gelişen eş-kullanım sınırlamaları, seçme sınırlaması olarak adlandırılabilir?

¹⁶³ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, p. 100.

Seçme sınırlaması kavramını açıklayabilmek için öncelikle bir sözcük birimin sahip olduğu önermesel özelliklerine kaçınılmaz biçimde eşlik edecek bazı sözcüklerin var olduğuna temas edilmelidir. Çünkü dil kullanıcıları, ürettikleri söylemlerde sözcükleri bir araya getirirken sanıldığı kadar özgür değildir.¹⁶⁴ Neredeyse tüm sözcükler, bazı sözcüklerle normal bir şekilde, diğerleriyle ise daha az normal bir şekilde birleşir. Aslında *seçme sınırlaması* (*selectional restriction*), sözcüklerin sahip oldukları anlamın bir koşulu olarak ortaya çıkmaktadır. Cruse, çalışmalarında seçme sınırlamasına dair çeşitli örnekler verir: **die, pour, pregnant** gibi.

die (ölmek) eylemi üzerine düşünüldüğünde, bu sözcüğün, belirli yönde seçme sınırlamaları olduğu idrak edilir. *die* (ölmek) eylemi - temel anlamıyla - söylemde kullanılacağı zaman dilbilgisel öznesine kısıtlamalar getirir. Bu kısıtlamalar *die* sözcükbiriminin kavramsal tabiatıyla ilgili olduğu için *seçme sınırlaması* olarak tanımlanır. Şimdi Cruse'nin **die** eylemi üzerinde verdiği örnek tümcelere bakalım.¹⁶⁵

Arthur died. (Arthur öldü.)

The aspidistra died. (Aspidistira (salon yaprağı) öldü.)

? The spoon died. (? Kaşık öldü.)

? Arthur's exam results died. (? Arthur'un sınav sonuçları öldü.)

Tuhaf tuhaf konuşuyor durumuna düşmeden öldüğü söylenebilecek yegane şeyler (a) doğada bulunan (b) canlı (ve muhtemelen aynı zamanda (c) ? ölümlü *Melek öldü.*) “Doğada bulunan”, “canlı” ve “ölümlü” sözcüklerinin anlamsal özellikleri *ölmek* (*die*)

¹⁶⁴ Sadece şairler nisbeten bu konuda daha özgürlerdir. Onlar sözcüklerin eş-kullanım sınırlılıklarıyla oynar, onları ihlal eder, bu sebeple her okuyucu İsmet Özel'i ya da Cahit Zarifoğlu'nun şiirleri anlamlandırmakta zorluk yaşar.

¹⁶⁵ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, p. 278.

eyleminin göndergesinin mantıki şartlarıdır; *ölmek (die)* mefhumu bunlar olmaksızın algılanamaz.¹⁶⁶ Böylece, Cruse, *seçme kısıtlamaları* terimini mantıken gerekli anlamsal eş-kullanım kısıtlamalarına atfen kullanmaktadır.

pour (dökmek) eylemi, *wine (şarap)* ile doğrudan eyleme nesne olabilecek biçimde normal bir kombinasyon oluşturur: *Pete poured the wine*. Ancak aynı eylem *glasses (bardaklar)* ile aynı paralellikte mantıklı bir kombinasyon oluşturmaz: *?Pete poured the glasses*.¹⁶⁷ Böylece dil kullanımında normal kombinasyonları gerekli kılan koşullar *seçme kısıtlaması* olarak adlandırılır.

Dil kullanımında *seçme sınırlaması* özellikleri dikkate alınmadan kurgulanacak tümcelerde anormallikler ortaya çıkar. Mesela *The old tree jumped over the stream* [Yaşlı ağaç derenin üstünden atladı.] gibi bir cümle çoğu insan tarafından tuhaf (anomalous) olduğu kabul edecektir. Buradaki anlamsal çatışmayı tespit edebilir miyiz? Bu çatışma tümcedeki *old* ve *jumped* arasında mı gerçekleşmektedir? Eğer bu şekildeyse, *old* sözcüğü yerine başka bir sıfat konulduğuda bu anormallik yada tuhaflık iyileştirilebilir mi? Malesef bu pek mümkün görünmüyor. Çünkü *old* sözcüğüyle yer değiştirebilecek *young, tall, shady* ve *sturdy* sıfatların hepsi *old* sözcüğüyle aynı yanlışlığı sergiler. Bu tümcedeki anlamsal çatışma ancak *tree* sözcüğü değiştirilerek giderilebilir:¹⁶⁸ *The old man jumped over the stream*.

Yukarıda aktarılan *The old tree jumped over the stream* (Yaşlı ağaç derenin üstünden atladı.) tümcesinde ortaya çıkan anlam çatışmasının kaynağı şunu gösterir ki *seçme sınırlamaları* sözcüklerin sadece işaret ettiği kavramların anlamlarına bağlı belirlenen,

¹⁶⁶ Cruse, A. D., (1986), *a.g.e.*, p. 278-279.

¹⁶⁷ Cruse, A. D., (2006), *A Glossary of Semantics and Pragmatics*, Edinburgh University Press, Edinburgh, UK, p. 157.

¹⁶⁸ Cruse, A. D., (2006), *a.g.e.*, p. 161-162.

olası sözcük birleşimlerine ilişkin sınırlamalardır. Bu konu, sadece sözcük anlambiliminin değil, aynı zamanda bilişsel dilbiliminin de ilgilendiği bir konudur. W. Croft, bilişsel açıdan seçme sınırlılığının işletim sistemi durduğu ya da yerine getirilmediği takdirde dil kullanımında oluşacak aksaklıkları **mud** ve **car** sözcükleri üzerinde örnekleyerek anlatır:

Croft, **mud** ve **car** kullanımına yönelik kısıtlamalar, **mud** (çamur) kavramsal anlamı gereği yapışkan bir madde ve **car** (araba) da bir makine olması yönüyledir.¹⁶⁹

- a. Mud oozed onto the driveway. (Çamur garaj yoluna yayıldı.)
- b. ? The car oozed onto the driveway. (?*Araba garaj yoluna yayıldı.)
- c. The car started. (Araba çalıştı)
- d. ? Mud started. (?*Çamur çalıştı)

(b) ve (d)'deki **mud** ve **car** sözcüklerindeki sınırlamalar, kavramların uzlaşım formundan bağımsızdır. Eğer biri **mud** (çamur) yerine **goo** (yapışkan madde) sözcüğünü ya da **car** yerine **automobile** sözcüğünü kullansaydı, (b)-(d)'deki değerlendirmeler aynı biçimde tekrar edilmiş olacaktır. (a) ve (c)'deki sözcüksel tertip anlamsal olarak bileşimseldir, bütünün anlamı, parçaların anlamından tahmin edilebilir.¹⁷⁰

Yukarıdaki örnekler sözcüklerin **seçme kısıtlamaları** dikkate alınmadığı takdirde *anlam çatışmasının* (semantic clash) ortaya çıkacağını açıkça gösterir. Ancak seçme sınırlamaları dikkate alınmadığı ve ihlal edildiği durumda dilde açığa çıkan anlam çatışmalarının derecesi aynı seviyede olmaz. Söz konusu anlam çatışmaları aynı derecede olmadığı için de farklı derece seviyelerini temsil eden anlam çatışmalarına farklı

¹⁶⁹ Croft, W. & Cruse, A. D., (2004), **Cognitive Linguistics**. Cambridge University Press, Cambridge, UK, p. 249.

¹⁷⁰ Croft, W. & Cruse, A. D., (2004), **a.g.e.**, p. 249.

adlandırmalarla gönderimde bulunulur: **uygunsuzluk** (*inappropriateness*), **paradoks** (*paradox*), **uyumsuzluk** (*incongruity*).

Söylemde eşdizim sınırlamalarına riayet edilmediği takdirde anlam çatışmasının en düşük derecesi olan yani *uygunsuzluk* (*inappropriateness*) açığa çıkar. Fakat sözcüklerin seçme sınırlamalarına uyulmadığı takdirde anlamsal çatışmanın derecesi daha üst seviyelere tırmanır. Sözcüklerin seçme tercihleri ihlal edildiği durumlarda farklı derecelerde aykırılık belirir. Bu ihlal durumlarında bazen anlam çatışması orta düzey olup *paradoks* (*paradox*) olarak adlandırılırken; bazen de anlam çatışması en yüksek düzeyde olur ve bu tür durumlarda hiçbir anlamsal iletim söz konusu olmaz; bu durum *uyumsuzluk* (*incongruity*) olarak adlandırılır.¹⁷¹

Bu konuyla ilgili söylemde bu tür çatışmaları tespit edebilmek ve açıklayabilmek için sözcüklerin seçme sınırlamalarının özelliklerini kolayca betimleyebilmek her zaman mümkün müdür?

Seçme kısıtlamasının bazı durumlarda niteleyici görevi, açık biçimde görünür. Mesela, **pregnant X** kombinasyonunun mantıklı olabilmesi için (en azından temel anlamıyla), **X'** kavramı, [+mature/yetişkin], [+female/dişi], [+animal/canlı] gibi anlamsal özellikler ile kodlanmış olmalı yahut **X'** kavramının en azından bu özellikler ile uyumsuzluk göstermemesi gerektiği söylenebilir. Burada **X'**in yerine gelebilecek **a pregnant cow** ya da **my pregnant neighbour** normal kombinasyonlar olarak ortaya çıkar; ama **pregnant baby** [-mature], **pregnant postman** [-female], **pregnant lamppost** [-animal/canlı] oldukça gariptir; burada X simgesi yerine yerleştirilen *baby*, *postman*, *lamppost* sözcükleri,

¹⁷¹ Cruse, A. D., (2000), **Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics**, Oxford University Press, Oxford, UK, p. 221-223.

pregnant sözcüğünün anlamsal özellikleriyle *bağdaşmazlık (incompatibility)* anlam ilişkisine sahiptir.¹⁷²

Yukarıda verilen *pregnant* örneğinde, sözcüğün seçme sınırlamasını tayin edebilmek kolay olsa da, durum her zaman bu düzlemde hareket etmez, bazen seçme kısıtlamalarını belirlemek, tanımlamak ve bunun üzerine bir örüntü oluşturma çabası oldukça güçtür. Cruse, sözcüğün seçme sınırlamasını tanımlamaktaki zorluğu göstermek adına yukarıda bahsedilen *pour* eylemini tekrar gündeme getirir ve eylemin seçme sınırlamasına dair şu aktarımlarda bulunur:

Görünüşte ***pour*** eyleminin doğrudan nesnesinin sadece sıvı (liquid) referanslı bir sözcük olması gerektiği düşünülebilir. Halbuki ***pour*** eylemi ***salt, sugar, rice*** vb. şeylerle de kullanımı vardır. Belki de *pour* eylemi için *akabilme özelliğine sahip* şeyi mi gerektirir, sorusunu sorsak bile maalesef bu da yeterli olmaz. Çünkü hava da akabilir, elektrik de teller boyunca akabilir fakat ***hava*** (air) ve ***elektrik*** (electricity) her ikisi de *pour* eylemiyle kullanılmaz yani ***hava*** ve ***elektrik*** dökülmez.¹⁷³ Görüldüğü üzere bunun kolay bir cevabı yoktur.

2.3.3.1.2. Eşdizim Sınırlamaları (Collocational Restrictions)

die (ölmek) eyleminin aksine (deyim anlamıyla) *kicked the bucket (nalları dikmek)* ibaresi söz konusu öznenin ancak ve ancak insan olması hâlinde tamamen normaldir. Fakat bu ek sınırlama *kicked the bucket (nalları dikmek)* eyleminin anlamından mantikî olarak yani kavramın doğası itibarıyla türememiştir. *kicked the bucket* ibaresinin önermesel anlamı “insana özgü bir yolla ölmek” değildir; yalnızca “ölmek”tir. Bu durumun “insan”

¹⁷² Cruse, A. D., (2006), **A Glossary of Semantics and Pragmatics**, Edinburgh University Press, Edinburgh, UK, p. 157.

¹⁷³ Cruse, A. D., (2006), a.g.e., p. 157.

öznelere sınırlı olması anlamsal açıdan keyfidir. Bu tür keyfi *eş-kullanım sınırlamaları* da *eşdizim sınırlamaları (collocational restrictions)* olarak adlandırılmaktadır.¹⁷⁴

Yukarıdaki tanım doğrultusunda, *eşdizim sınırlamaları* bir sözcüğün önermesel anlam özelliklerinin aksine dil kullanıcılarının tutumları doğrultusunda gelişen uzlaşım sal nitelikli sözcük birlikteliklerinin yarattığı kullanımsal kısıtlamalar olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda betimlenen teorik yaklaşım örnek tümceler üzerinden anlatıldığında daha açık hâle dönüşecektir. Bu tür örneklere geçilmeden önce şunu belirtmek gerekir ki dil kullanımında eşdizim sınırlılığı yaratan temel faktör, dildeki eşdizimlilik olgusudur. Ancak son yıllarda oldukça popülerleşen eşdizimlilik fenomenine dair birbirinden farklı tanımlamalar yapıp, bu kabuller üzerinden hareket edildiği için *eşdizimlilik* terimi kullanıldığında bir anlam bulanıklığı oluşmaktadır. En azından bu araştırma tezi kapsamında hem sözcük çiftlerinin eş anlamlılık inceleme sürecinde ileri sürülen yargıların hem de eşdizim sınırlamasına yönelik aşağıda aktarılabak örneklerin daha iyi anlaşılması adına bu safhada Cruse'nin dilde eşdizimlilik kavramını nasıl tanımladığına temas edilecektir.

Cruse *Lexical Semantics* (1986) adlı çalışması boyunca kullandığı eşdizimlilik terimiyle esas olarak “alışkanlıkla birlikte kullanılagelen *sözlüksel öge dizilerine* (sequences of lexical items)”¹⁷⁵ atıfta bulunduğunu söyler. Cruse, eşdizimlilik anlayışını somutlaştırmak için de bu tanıma paralel şu örnekleri verir: *fine weather* (güzel hava), *torrential rain* (sağanak yağmur), *light drizzle* (çiseleyen yağmur), *high winds* (şiddetli rüzgar). Burada örnek olarak aktarılan eşdizimli ifadeler, Cruse'ye göre “bir tür anlamsal bütünlüğe sahiptir; çünkü eşdizimli yapıyı oluşturunca öğeler

¹⁷⁴ Cruse, A. D., (1986), *Lexical Semantics*, Cambridge University Press, Cambridge, p. 279.

¹⁷⁵ Cruse, A. D., (1986), *a.g.e.*, p. 40.

değişen derecelerde birbirlerine karşı seçicidir.”¹⁷⁶ Buradaki seçicilikten kast edilen **A** sözcüğünün kavramsal açıdan, **X** sözcüğüyle de kullanılsa veya **Y** sözcüğüyle de kullanılsa, **A** sözcüğünün her iki sözcük ile arasında herhangi bir anlam çatışması oluşmayacağı hâlde, **A** sözcüğünün **Y** ile değil de sadece **X** ile birlikte kullanımının tercih edilmesidir.¹⁷⁷ Cruse, **A** ve **X** sözcüklerinin eşdizimlenmesini sağlayan ve bu kullanımsal temayülü oluşturan faktörleri şöyle sıralar: *Extralinguistic factors; Stereotypic Combinations; Default Patterns (cliches); Arbitrary' Collocational Restrictions; Non-compositional Affinities.*¹⁷⁸

Eşdizimli ifadeler, yukarıda belirtilen seçicilik faktörü dolayısıyla, o dil topluluğunun hâlihazırda üzerinde uzlaştığı sözcük birliktelikleridir. O dil topluluğuna mensup olmayan kişilerce bu tür ifadeler doğru şekilde anlaşılamayacağı gibi üretilemez de. O kişi bu tür sözcük birlikteliklerini ancak öğrenme yoluyla elde eder. Bu sebeple özellikle kendi alanımız özelinde yani tarihî Türk dili sahasında eşdizimli ifadeleri - buna ikilemeler de dahil - tanıklamak ve bu yapılar üzerinde çalışmak oldukça titizlik gerektirdiğini beyan etmek isteriz.

Sonuç olarak Cruse'nin eşdizimlilik kavramına bakış açısı tarafımızca şöyle özetlenebilir: Eşdizimlilik tipik deyimisel yapılardan farklıdır. Eşdizimliliği meydana getiren sözcük birliktelikleri bileşimseldir. Eşdizimli ifadeler bileşimsel olmasına rağmen sözlüksel açıdan bir birim formunu almıştır. Eşdizimli sözcük birliktelikleri anlamsal açıdan şeffaf alan sınırları dahilinde olup deyim sınırına doğru uzanabilir. Eşdizimli öğelerden biri ya da birkaçı söz konusu kombinasyonda ya da sınırlı sayıda kombinasyonda özel anlama sahiptir. Eşdizimlilik anlamsal olarak eşdeğerli görülen

¹⁷⁶ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, p. 270.

¹⁷⁷ Cruse, A. D., (2000), **Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics**, Oxford University Press, Oxford, p. 232.

¹⁷⁸ bk. Cruse, A. D., (2000), **a.g.e.**, p. 232-235.

başka sözcük birlikteliklerine tercih edilen eş-kullanımlardır. Eşdizimli ifadeler o konuşma topluluğu tarafından üretilebilen ve bilenen; ancak o dili öğrenen kişilerce doğru biçimde tahmin edilemeyecek sözcük birliktelikleridir.

Buraya kadar Cruse'nin eşdizimlilik kavramına olan tutumu, hangi tür sözcük birlikteliklerini eşdizimli ifadeler olarak kabul ettiği ve en sonunda eşdizimli ifadelerin nasıl yapısal özellikler gösterdiği kısa ama öz biçimde aktarılmaya çalışıldı. Şimdi ise Cruse'nin çalışmaları kapsamında eşdizimli ifadelerin dil kullanımında yarattığı sınırlamaları gösterecek örnek tümcelere yer verilecektir:

Aşağıdaki *soruların* parantez içinde belirtilen koşullarda nasıl normal şekilde cevaplanabileceğini düşünün:¹⁷⁹

A: *Is there something wrong with the engine of your lawn-mower?*

Çim biçme makinenin motorunda bir sorun mu var?

B: *(There is something wrong with the (electric) motor.)*

(Elektrik) motorla ilgili bir sorun var.

A: *Is Arthur the one with beer-foam on his moustache?*

Arthur, bıyığında bira köpüğü [foam] kalan tip mi?

B: *Arthur is the one with beer-froth on his moustache.*

Arthur bıyığında bira [froth] kalan tip.

A: *Have you grilled the bread?*

Ekmeği kızarttın [grill] mı?

B: *You have toasted the bread.*

¹⁷⁹ Cruse, A. D., (1986), *a.g.e.*, p. 279.

Ekmeği ısıttın [toast].

A: *Has the aspidistra kicked the bucket?*

Aspidistra nalları dikti mi?

B: *The aspidistra has died.*

Aspidistra (salon çiçeği) öldü.

Yani yukarıda (A) ile işaretlenen sorular, eşdizim sınırlamaları dikkate alınmadan oluşturulan tümcelerdir. (B) olarak işaretlenen tümceler ise İngiliz dil konuşurlarının benimsediği ve kullanageldiği eşdizim sınırlamalar doğrultusunda oluşturulan tümcelerdir. Böylece Cruse çalışmasında anadili İngilizce olmayan kişileri gözeterek (B) ile işaretli tümcelerde geçen sözcük birlikteliklerinin asıl eşdizimli sözcük birliktelikleri olduğunun altını çizer. Cruse, (A) ile işaretlenen tümcelerin hepsini bilinçli bir şekilde soru tümcesi olarak kurgulamıştır ve eşdizim sınırlamasını ihlal ederek yönelttiği soruların karşı taraf açısından anlaşılıp anlaşılamayacağını sorgulatmak ister, sonuç olarak da eşdizim sınırlamaları ihlal edilerek oluşturulan önermeler ile kast edilen şeyin anlaşılabilceğini vurucu bir yargı ile şöyle ifade eder:

Bu sorulara dolambaçsız bir “hayır” cevabı verebilecek kişi esasında kılı kırk yaran bir ukala olabilir. İş birliği kurmaya yönelik tek muhtemel cevap ise muhakkak “evet” ya da “böyle diyemezsin, şöyle demen gerekir” gibi bir şey olacaktır. Fakat her ne olursa olsun bu soruların cevabı “evet”tir. Doğrusu *Çim biçme makinesinin motoru (motor) sorunlu* demek iken, *Çim biçme makinesinin elektriği (engine) sorunlu* gibi cümleleri yanlış (her ne kadar tuhaf olsa da) olarak damgalamak konusundaki isteksizliğimizin gücüne dayanarak *engine* ve *motor* sözcüklerini bilişsel eş anlamlılar olarak sınıflandıracağız; aynı

sebeplerden ötürü *grill* ve *toast*, *froth* ve *foam*, *kick the bucket* ve *die* sözcüksel öğelerini de.¹⁸⁰

Yukarıda da ifade edildiği gibi eşdizimli ifadeler ile anlamsal çatışma olmaksızın onlara alternatif üretilebilecek sözcük birliktelikleri mukayese edildiğinde ortaya çıkan garipliği sadece o dil topluluğu fark edebilir. Buradaki alıntılamlar İngiliz diline ait olması nedeniyle, bu konu üzerine okuma yapacak Türk dili kullanıcıları için kademe kademe anlaşılır biçimde bir anlatım hedeflenmiştir. Bu hedef doğrultusunda biz kendi dilimizde eşdizim sınırlamalarını ihlal edebileceğimiz ifadeler üretirsek muhtemelen konu biraz daha aydınlatılmış olacaktır:

Mesela yukarıda görüldüğü üzere *roasted meat* ile *toasted bread* sözcük birliktelikleri dil kullanımında birbirini seçer ve bu durum sözcük öğelerinin seçici olduğunu gösterir. İngiliz dil kullanıcıları bunun tersi biçimini kullanmayı tercih etmez. Türkçede de *kızarmış* sözcükbirimi Türkçede *kızarmış ekmek* ya da *kızarmış tavuk* ile kullanılırken *et* ve *balık* için aynı pişirme işlemi ifade etmek için *ızgara* sözcükbirimi tercih edilir: *ızgara et*, *ızgara balık*. Bu nedenle ekmek kızartma makineleri aynı zamanda ızgara fonksiyonuyla da kullanılabilir.

Türk dili kullanıcılarının gündelik yaşamında ciddi bir yeri olan *çay* ve *kahve*'nin tüketimi kişisel tercihler doğrultusunda farklı yoğunluklarda ve özelliklerde tercih edilir. Türk dili kullanıcıları bu tercih biçimlerini ifade ederken uzlaşımsal sözcük birliktelikleri kullanır:

açık çay	? hafif çay	yumuşak	içimli	? hafif kahve
	? zayıf çay	kahve		? zayıf kahve
demli çay	? koyu çay	sert kahve		?güçlü kahve

¹⁸⁰ Cruse, A. D., (1986), *a.g.e.*, p. 279.

	? sert çay		?kuvvetli kahve
	?sağlam çay		? sağlam kahve
ekerli çay	? tatlı çay	ekerli kahve	? tatlı kahve
ekersiz ay	? sade çay	sade kahve (Türk Kahvesi)	? katkısız kahve
		Sütsüz kahve (Filtre Kahve)	

Yukarıdaki ifadeler Türk dili kullanıcıları tarafından gözden geçirildiğinde, “?” simgesiyle oluşturulan sözcük birlikteliklerine odaklanıldığında, onlar hem kulağa garip gelir hem de gündelik dil kullanımımızın bir parçası olmadığı fark edilir. Ancak bir kişi kafeye gidip “bir **tatlı çay** rica edebilir miyim?” dediğinde, yukarıda Cruse’nin söylediği gibi, garson bu soruyu ya içinde bulunduğu mekansal uzanım gereği anlamlandırarak “tabi” şeklinde cevap verir, ya da o garson, kişinin ifadesini düzeltme refleksi göstererek “**ekerli çay** mı, demek istediniz?” sorusunu yönlendirir. Böylece Türk dili sınırları dahilinde oluşturulan bu örneklendirmeler, Cruse’nin teorik yaklaşımının ve onun örneklerinin daha iyi anlaşılması amacıyla konuya dahil edilmiştir.

Cruse, eşdizim sınırlamalarının, sözcüklerin kavramsal yapısından bağımsız ve keyfi olduğunu belirtir. Bu sebeple eşdizim kısıtlamalarında mantıken de gereklilik de aranmaz, ancak bir sözceye (utterance) ne kattıklarını sorgulamak da meşrudur. Genel anlamda, bu sınırlamaların birincil amacı mesajın bir kısmını şifrelemek değildir. Şimdi aşağıdaki eşdizim sınırlamalarının rolünü gözlemleyebiliriz:¹⁸¹

A: *My grandfather **passed away** yesterday.* [Büyükbabam dün **göçtü gitti.**]

¹⁸¹ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, p. 280

B: *My grandfather died yesterday.* [Büyükbabam dün öldü.]

Yukarıdaki tümcelerde koyulaştırılarak yazılan *die (ölmek)* ve *pass away (göçüp gitmek)* eylemleri, aynı önerme özelliklerini taşır; fakat aynı eş-kullanım sınırlamalarına sahip değildirler. Burada konumuz gereği *die (ölmek)* ve *pass away (göçüp gitmek)* sözcükbirimleri arasındaki *kesit* farkını bir kenara bırakacak olursak, bu iki tümlenin de aynı mesajı aktarma potansiyeline sahip olduğu görülür. Ancak söz konusu sözcükbirimleri arasındaki tek fark (A) ile işaretlenen tümce yüksek derecede anlamsal bağdaşıklık barındırmasıdır, çünkü öznesi cümlemin geri kalan kısmından zaten çıkarılabilir. Daha açık bir ifadeyle bir kişi söyleminde ***pass away*** sözcüğünü kullanıldığında, söyleminin öznesi anlamsal özelliği doğrudan iletilir: +[insan]. Bu sebeple “varsayımsal” anlam denilmektedir; varsayımsal anlam “bilgi sızdırmak” üzere kullanılabilir.¹⁸² Ancak şunu da belirtmek gerekir ki dil kullanıcılar eş-kullanım kısıtlamalarını metaforik bir etki yaratmak üzere bilinçli bir şekilde görmezden de gelebilir: ***Arthur's parrot's just passed away.*** (Arthur’un papağanı göçtü gitti (passed away) bu dünyadan.)

Yukarıda eşdizim sınırlamalarına dair aktarılan özellikler Türk dilinde ***vefat etmek*** eyleminde somutlaşır. ***vefat etmek*** eylemi dil kullanımında özne olarak +[insan] anlamsal özelliği ister. Ancak bazen bir kişinin evcil hayvanı öldüğünde, karşısındaki kişiye şöyle bir ifade kurması mümkündür: *Dün duydum kedin vefat etmiş, çok üzgünüm.* Hatta böyle bir ifadeyle karşısındaki kişiye saygısını ve onunla aynı duyguyu da paylaştığını göstermiş olur. Buna karşın “*Dün duydun kedin hakkın rahmetine yürümüş, çok üzgünüm*” demek ise absürd karşılanabilir; hatta karşıdaki kişinin hissettiği üzüntüyle dalga geçildiği dahi anlaşılabilir. Bu durum Türkçede *vefat etmek* ve *hakkın rahmetine yürümek* sözcüksel öğelerinin kavramsal yapılarından bağımsız biçimde, kendilerine

¹⁸² Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, p. 280.

istedikleri öznenin +[insan] anlamsal özelliğinin kuvvet derecesinin birbirinden farklı olduğu ortaya çıkar.

Yukardaki durum ile bağlantılı olarak, eşdizim sınırlamalarının dil kullanımında oluşturduğu örüntülenme biçimi farklılık gösterebilir. Bu sebeple Cruse, bir sözcüğün eşdizim sınırlamalarının dil kullanımında gösterdiği örüntüye göre *eşdizim sınırlamalarını*, üç alt kategoriye ayırarak sistemleştirmiştir: 1. Sistematik Eşdizim Sınırlamaları (Systematic Collocational Restrictions); 2. Yarı Sistematik Eşdizim Sınırlamaları (Semi-systematic Collocational Restrictions); 3. Özgüsel Eşdizim Sınırlamaları (Idiosyncratic Collocational Restrictions).¹⁸³

Cruse'nin eşdizim sınırlamalarını bu şekilde alt kategorilere ayırabilmesini mümkün kılan temel unsur, yaşayan ve güncel dil üzerinden düşünerek ortaya konulan örneklerden hareket edilebilme imkanıdır. Ancak kendi çalışma alanımızın tarihî Türk dili olması dolayısıyla, bu derece ayrıntılı tespitler yapabilmemiz mümkün değildir. Bu sebeple, çalışma konumuzda işlevsel olarak kullanmayacağımız bu bilgilere burada yer verilmeyecektir.

Bu noktaya kadar *eş-kullanım sınırlılıkları* ve onun iki farklı biçimde şekillenen kullanımları ele alınarak aktarılmıştır: *Seçme sınırlaması* (ya da *seçme kısıtlaması*) ve *eşdizim sınırlaması* (ya da *eşdizim kısıtlaması*) Bu terimsel ifadeler tezin asıl çalışma sahasında işlevsel olarak kullanılacaktır. Bir sonraki bölümde söz konusu anlamın vecihleri üzerinden eş anlamlılık yaklaşımı ele alınarak anlatılmaya çalışılacaktır.

2.4. Eş anlamlılık

Araştırma tezinin merkezî konusu olan eş anlamlılık, semantik bilim dalı üzerine çalışan dilbilimcilerin sözcük anlam ilişkileri arasında en ilginç bulduğu ve onun üzerine çeşitli

¹⁸³ bk. Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, p. 281-282.

tartışmaların tezahür ettiği bir kavramdır. Çünkü dilbilim ya da anlambilim üzerine kaleme alınan kuramsal çalışmalardaki eş anlamlılık yaklaşımları gözlemlendiğinde, dilbilimcilerin birbirinden farklı reaksiyonlar gösterdiği görülür. Dilbilimcilerin eş anlamlılık terimine gösterdikleri farklı reaksiyonlar, onların söz konusu terimsel ifadeyi betimleyişlerine ve işleyişlerine yansımıştır. Bu yansıyışı ilk olarak iki başat ayırım ile betimlemek mümkündür: Birincisi, sözcüksel öğeler arasında asla eş anlamlılık ilişkisi olamayacağına dair yaklaşım ileri sürenler. İkincisi sözcüksel öğeler arasında eş anlamlılık ilişkisinin mümkün olabileceği fikrine sahip olanlar.¹⁸⁴ İkincil kategoride yer alan dilbilimcilerden bazıları, eş anlamlılığa dair benimsedikleri ekoller ya da kendi yaklaşımları doğrultusunda bir tanımlama getirirken, bazıları da eş anlamlılık kavramını bir derece meselesi olarak görüp, farklı parametrelerle eş anlamlılığı kendi içinde kademelendirerek tanımlar.

Yukarıda eş anlamlılık ile ilgili yaklaşımlara dair bu tez kapsamında oldukça genel bir tasvirde bulunulmasının iki temel gerekçesi vardır:

Birincisi, özellikle Türk dili üzerine çalışan Türk akademisyenlerin, eş anlamlılık üzerine yürüttükleri araştırma tezlerinde, benimsedikleri kuramsal teoriler haricinde, geleneksel tez yazım biçimi doğrultusunda eş anlamlılığa dair dilbiliminde ön plana çıkan kanonik dilbilimcilerin yaklaşımlarına hâlihazırda yer verdiği takip edilmektedir. Başta Şahru Pilten (2008) olmak üzere diğer akademisyenlerin mevcut çalışmalarında J. D. Apresjan, T. B. Barannikova, D. Divjak, D. Glynn, and A. J. Robinson, N. Goodman, R. Harris, M. Hoey, P. R. Kroeger, G. Leech, K. A. Levkovskaya, L., Lipka, J. Lyons, M. L. Murphy, F.

¹⁸⁴ Bu düzlemde yapılan sınıflandırma ve hangi dilbilimcilerin konuya nasıl yaklaştığı ile ilgili bilgilere şu çalışmalardan ulaşılabilir: Pilten, Şahru., (2008), **Türkçede Eş Anlamlılık**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara; Duman, M. Akif., (2015), **Dilde Belirsizlik ve Eş Anlamlılık**, Litera Yayıncılık, İstanbul.

R. Palmer, N. Riemer, J. I., Saeed, M. Stanojevic, S. Stotsky başta olmak üzere dilbilimcilerin eş anlamlılığa dair tutumları ve ileri sürdükleri teorik yaklaşımlarına temas edilmiştir.¹⁸⁵ Bu sebeple aynı bilgileri tekrar etmemek adına bu tez kapsamında karar kılınan teorik yaklaşımın haricindeki diğer yaklaşımlara yer verilmeyecektir.

İkincisi ise bu bölümde esas olarak araştırmada karar kılınan kuramsal teoriye yer açmak hedeflenmiştir. Böylece eldeki dilsel verilerin işleneceği kuramsal teoriye odaklanılarak konu bütünlüğü gözetilmiş olacaktır. Bu doğrultuda bu bölümde sadece Alan D. Cruse'nin eş anlamlılık teorik yaklaşımına yer verilecektir.

2.4.1. Alan D. Cruse Eş anlamlılık Teorisi

Cruse, *Lexical Semantics* (1986) çalışmasında sözcüksel anlam ilişkilerini kurarken onların bağlamsal ilişkilerinden hareket eder. Yani Cruse, çalışmasında ileri sürdüğü teorik yaklaşımları, sözcüksel birimin “gerçekte” anlamının ne olduğuna dair bir taahhütte bulunmadan, kendisini bağlamsal ilişkiler aracılığıyla ortaya çıkardığını savunur.¹⁸⁶ Böylece Cruse'nin sözcüksel anlam ilişkilerine dair yaklaşımı, ancak sözcüğün dil kullanıcıları tarafından üretilen bağlamlar içinde ele alınmak suretiyle

¹⁸⁵ bk.: Piltin, Şahru., (2008), **Türkçede Eş Anlamlılık**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.; Sert, Göksel., (2018), **Anlam Alanı ve Anlam Ezgisi Açısından Eş Anlamlı Durum Sıfatları (Derlem Tabanlı Bir İnceleme)**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Eskişehir.; Turan, Erhan., (2020), **Güven Endeksi Kullanılarak Türkçe Sözlükten Eş Anlam Kümelerinin Otomatik Tespiti**, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Adana.; Trushko, Viktoryia., (2023), **Yabancı Dil Olarak Türkçede Yakın Anlamlı Kelimelerin Öğretimi**, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara; Yaman, Hanife., (2022), **Anadolu Ağzlarında Eş Anlamlı ve Yakın Anlamlı Sözcükler**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Samsun.

¹⁸⁶ Cruse, A. D., (1986), **Lexical Semantics**, Cambridge University Press, Cambridge, UK, p. 84.

değerlendirmeye tabi tutulabilir. Bu çerçevede dahilinde Cruse, sözcüksel anlam ilişkilerini iki temel kategoride sınıflandırılır: *Dizisel İlişkiler (paradigmatic relations)* ve *dizimsel (syntagmatic relations) ilişkiler*.

Cruse'nin *Lexical Semantics* (1986) adlı çalışmasının “içindekiler” bölümüne bakıldığında, çalışmanın büyük bölümü sözcüklerin *dizisel anlam* ilişkilerine ayrıldığı fark edilir. Bu dizisel ilişkilerden biri de *eş anlamlılık* ilişkisidir. Fakat, çalışmanın görünür kısmında sözcüklerin dizisel ilişkileri mercek altına alınmış olsa da, çalışma boyunca sık sık sözcüklerin *dizimsel ilişkilerine* örtük ya da açık biçimde gönderimde bulunmaktadır. Bu doğrultuda öncelikle Cruse'nin *dizisel ilişki* ve *dizimsel ilişki* terimlerini nasıl tanımladığına temas etmek yerinde olacaktır:

Dizisel ilişkiler, “bir dilbilgisi yapısında aynı konumu işgal edebilecek öğeler arasında geçerli olan ilişkiler”dir: *I saw a **bird**/sparrow; I saw a **crow**/sparrow; a **long**/short journey; She touched Pete's **arm**/elbow.*¹⁸⁷ Bu örneklerde yer alan sözcük çiftleri arasında sırasıyla *altanlamlılık (hyponymy)*, *bağdaşmazlık (incompatibility)*, *karşıtlıklık (antonymy)*, *parça-bütün ilişkileri (meronymy)* tanımlıdır. Cruse, her ne kadar örnek göstermese de *eş anlamlılık ilişkisi (synonymy)* de bu kapsamda yer alır.

Dizimsel ilişkiler bir konuşurun kendi mesajını oluştururken yüzleşmiş olduğu *tercihler ağını* temsil eder. Diğer taraftan, sözcükbirimin dizimsel anlam ilişkileri, iletişim bütünlüğüne hizmet eder, mesaja gerekli olan bilgi tekrarını ekler, aynı zamanda bireysel ifade öğelerinin anlamsal katkısını kontrol eder.¹⁸⁸ Kısaca *dizimsel ilişki*, dil dizgesinde

¹⁸⁷ Cruse, A. D., (2006), **A Glossary of Semantics and Pragmatics**, Edinburgh University Press, Edinburgh, UK, 163.

¹⁸⁸ Cruse, A. D., (1986), **Lexical Semantics**, Cambridge University Press, Cambridge, UK, p. 86.

yatay düzlemde sıralanan sözcüksel öğelerin birbiriyle olan ilişkisi olarak tanımlanabilir. Sözcüklerin seçmesel sınırlamaları, dizimsel ilişkiye örnek oluşturur.

Yukarıda aktarılan dizisel ve dizimsel ilişkilerin tanımları doğrultusunda, daha önce temas edildiği gibi, Cruse sözcük anlam ilişkilerini esas olarak *dizisel ilişkiler* çerçevesinde incelerken, onun odak noktasında ise daima *dizimsel ilişkiler* vardır, çünkü bu onun bağlam bağımlı anlam anlayışının bir sonucudur. Tüm bu bilgiler, Cruse'nin sözcük anlambilimine olan genel bakış açısının ve tutumunun kavranmasını sağlar. Bunun yanı sıra Cruse, çalışmasında ele aldığı *dizisel ilişkileri* yani *altanlamlılık-üstanlamlılık*, *karşıt anlamlılık*, *bağdaşmazlık*, *eş anlamlılık* ilişkilerini belirleyebilmek için bir model tasarlar. Bu kurgulanan modelde varlık sınıfları (classes of entities) ***özdeşlik (identity)***, ***içerme (inclusion)***, ***örtüşme (overlap)***, ***ayrıklık (disjunction)*** olmak üzere dört farklı açıdan sorgulanır. Böylece iki sözcükbirimin gösterdiği ilgili varlık sınıfının ***aynılığı***, ***ayrıklığı***, ***örtüşme dereceleri*** veya birinin diğerini ***kapsayıcılığı*** sorgulanarak sözcükler arasında temel anlam ilişkileri yani bilişsel *eş anlamlılık*, *altanlamlılık*, *bağdaşma* ya da *bağdaşmazlık* ilişkileri nisbeten ortaya çıkartılabilir.¹⁸⁹ Bu çalışma kapsamında olası sözcük çiftlerinin betimsel anlamları tanımlanırken de ***özdeşlik (identity)***, ***içerme (inclusion)***, ***örtüşme (overlap)***, ***ayrıklık (disjunction)*** terimleri işlevsel olarak kullanılacaktır.

Şimdi buraya kadar Cruse'nin sözcüksel öğelere dair anlamsal yaklaşımı ve bu yaklaşımında işlevsel olarak kullandığı dilbilgisel terimler tanıtıldıktan sonra dizisel anlam ilişkilerinden biri olan *eş anlamlılık* kavramına geçiş yapılabilir.

Cruse, *Lexical Semantics* (1986) çalışmasının 4. bölümünde *bilişsel eş anlamlılığı* sözcükler arası dört temel ilişkiden biri olarak takdim etmiştir. Ancak onun teorik yaklaşımında bilişsel eş anlamlılık aslında eş anlamlılığın sadece bir derecesi

¹⁸⁹ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, p. 86-87.

niteliğindedir. Buradan hareketle Cruse'nin eş anlamlılık üzerine geliştirdiği mefhumun daha geniş kapsamlı olduğunu anlaşılr ve konuyu bütüncül olarak 12. bölümünde tartışır.

Cruse, çalışmasının 12. bölümünde ele aldığı eş anlamlılık konusuna ise iki sağlam semantik bilgiyi tartışmaya açarak giriş yapar:

İlk bilgi, belli sözcük çiftlerinin ya da gruplarının birbirlerine anlam açısından özel olarak benzerliğidir. Bu özel benzerliğe sahip birimleri eş anlamlı sözcükler olarak adlandırmak âdettendir; fakat eş anlamlıların sınıflandırılması hiçbir şekilde bilişsel eş anlamlılık mefhumuyla bitecek iş değildir; herhangi bir eş anlamlı kelimeler sözlüğüne göz atmak dahi bunu teyit edecektir.¹⁹⁰ Mesela; *Larousse Synonymes* sözlüğü **nomade** (**başı boş kimse**), **forain** (**yabancı**) ve **ambulant** (**gezici**) sözcüklerini tek bir maddede eş anlamlı olarak birbiriyle ilişkilendirir; fakat her biri için ayrı formal tanım verir ki bu da bu sözcüklerin hiçbir şekilde bilişsel eş anlamlı olmadıklarını sarahatle ortaya koymaktadır. Benzer şekilde *Dictionary of English Synonyms* sözlüğü ise **kill** (**öldürmek**) sözcüğünü **murder** (**cinayetle öldürmek**) sözcüğünün eş anlamlısı olarak verir (fakat ilginçtir ki bunun tersi geçerli değildir); **strong** (**kuvvetli**) sözcüğünü de **powerful** (**güçlü**) sözcüğünün eş anlamlısı olarak verir; fakat yine burada da bilişsel eş anlamlılık gözle görülür şekilde eksiktir (mesela *kazara öldürmek*, *cinayet işlemek* anlamına gelmez; *kuvvetli kedi* (*a strong cat*) de illa ki *güçlü kedi* (*a powerful cat*) olmayabilir.¹⁹¹

İkinci bilgi ise bazı eş anlamlı sözcük çiftlerinin diğer çiftlerden “daha eş anlamlı” olduğudur: **Settee** (**kanepe**) ve **sofa** (**divan**) sözcükleri, **die** (**ölmek**) ve **kick the bucket** (**nalları dikmek**) sözcüklerinden daha eş anlamlıdır; gerçi bu iki sözlüksel öge de

¹⁹⁰ Cruse, bu noktada şöyle bir dipnot bırakır: *Eş anlamlılık* terimini klasik anlamına benzer şekilde kullanıyorum; pek çok anlambilimci bu terimin kullanımını burada bilişsel eş anlamlılık olarak adlandırdığımız şeyle sınırlamaya kalkışacaktır.

¹⁹¹ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, p. 265.

boundary (sınır) ve *frontier (cephe)*, *breaker (büyük dalga)* ve *roller (dev dalga)* ya da *brainy (kafalı)* ve *shrewd (kurnaz)* sözcük çiftlerine nazaran daha eş anlamlıdır. Ancak bu çiftlerin her birindeki sözcükler *Roget'nin Tesarus* sözlüğünde yakın anlamlı olarak verilir ama sezgilerimiz bize son sözcük çiftiyle birlikte artık eş anlamlı olmak ve eş anlamlı olmamak arasındaki sınır çizgisine doğru yaklaştığımızı hissettirir.¹⁹²

Cruse, İngilizce sözlüklerde eş anlamlı olarak etiketlenen sözcük çiftlerine bakıldığında onların çoğunun önermesel olarak özdeş olmadığına dikkat çekmek ister. Bunun yanında eş anlamlı olarak tanımlanan sözcük çiftleri semantik açıdan mukayese edildiğinde, bazı sözcük çiftlerinin anlamsal açıdan birbirine daha yakın olduğunu göstermek ister. Bu noktada anadil kullanımının sezgilerinin önemli bir rol oynadığı da gözden kaçırılmamalıdır. Cruse, öne sürdüğü bu iki bilgi yoluyla eş anlamlılık mefhumunda bir tür derecelendirme sistemi tasarlanabileceğini ileri sürer ve bunu *eş anlamlılık ölçeği* olarak nitelendirir.

2.4.1.1. Eş anlamlılık Ölçeği

Cruse eş anlamlılık kavramını, belirli parametreler geliştirilerek ölçeklendirmeye gayret etse de, sözcüklerin kümeler hâlinde belirli kategorilere yerleştirilmesinin ve eş anlamlı sözcük çiftlerinin derli toplu nitelendirilmesinin bir yol olmadığını belirtir.¹⁹³ Çünkü her bir sözcük çifti ya da sözcük seti kendi bağlamlarında ve yine kendi oluşturdıkları ilişkiler ağında mukayese edilip değerlendirilerek söz konusu eş anlamlılık derecelerinden birine dahil edilebilir veya edilemez. Hatta bu eş anlamlılık ölçeğinde yakın eş anlamlı olan sözcükler ile eş anlamlı olmayan sözcükler arasında muğlak bir aralığın olduğu da akılda tutulmalıdır.

¹⁹² Cruse, A. D., (1986), *a.g.e.*, p. 265.

¹⁹³ Cruse, A. D., (1986), *a.g.e.*, p. 266.

Cruse tarafından daha önce de belirtildiği gibi eş anlamlı sözcükler sınıfındaki bazı sözcük çiftleri ötekilerden daha eş anlamlı olarak sezinlenebilmesi dolayısıyla bir eş anlamlılık ölçeği ihtimali ileri sürülmüştür. Cruse, tasarlamak istediği eş anlamlılık ölçeği için bir başlangıç ve bir bitiş noktasına ihtiyaç duyar ve öncelikle bir orijin (sıfır) noktası belirlemeye karar verir.

Cruse, eş anlamlılık ölçeğinin orijin noktasını belirleme aşamasında, *mutlak (tam) eş anlamlılık (absolute synonymy)* kavramını ile *sıfır eş anlamlılık (zero synonymity)* kavramını mukayese eder. Cruse bu mukayese sonucunda, *mutlak eş anlamlılığın* oldukça dar bir kavram olduğunu, buna karşın *sıfır eş anlamlılığın* ise ***long : short (uzun:kısa)*** ya da ***green : expensive (yeşil:pahalı)*** sözcük çiftlerini de örnek göstererek üniter bir kavram olmadığını ve *eş anlamlı olma* ile *eş anlamlı olmama* arasındaki ayrım çizgisinin pek çok örnekte muğlak olduğunu tespit eder: Mesela ***rap : tap (vurmak: hafifçe vurmak)***, ***rap : knock (vurmak:tıklatmak)***, ***rap : thwack (vurmak: pat diye vurmak)***, ***rap : bang (vurmak:aniden vurmak)***, ***rap : thud (vurmak: gümbürd etmek)*** sözcük dizisinde eş anlamlılık nerede sona ermektedir, diye sorarak yargısını somutlaştırır.¹⁹⁴ Cruse, bu sebepler dolayısıyla eş anlamlılık ölçeğinin orijin noktasını terse çevirerek *sıfır eş anlamlılığı* ölçeğin sonunda konumlandırırken, ölçeğin orijin noktasına da *mutlak (tam) eş anlamlılığı* yerleştirir. Bu yaklaşımla ortaya koyulan eş anlamlılık ölçeği, anlamsal benzerlikten ziyade **anlamsal fark ölçeğine** dönüşür.¹⁹⁵

Cruse geliştirdiği eş anlamlılık ölçeği üzerine şu ifadelerde bulunur: “Sıfır eş anlamlılığın üniter bir kavram olmadığı göz önünde bulundurulursa, ölçek belki de düz bir çizgiden ziyade merkezde bir orijin noktası olan, eşmerkezli çemberlerden oluşan bir dizi olarak

¹⁹⁴ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, p. 268.

¹⁹⁵ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, p. 268.

resmedilmelidir.”¹⁹⁶ Bu doğrultuda Cruse’nin tasarlaştırdığı böylesi bir eş anlamlılık ölçeğindeki dereceler sırayla *mutlak eş anlamlılık (absolute synonymy)*, *bilişsel eş anlamlılık (cognitive synonymy)*, *yakın eş anlamlılık (plesionymy)* olarak adlandırılmıştır.

2.4.1.1.1. Mutlak (Tam) Eş anlamlılık (Absolute Synonymy)

Lexical Semantics (1986)’da geliştirilen sözcük anlamı kavrayışına göre, iki sözcük birimi ancak ve ancak bütün bağlamsal ilişkilerinin özdeş olması halinde mutlak eş anlamlı sınıfına girebilir, yani mutlak eş anlamlılık özdeş anlamlara sahip sözcükler olarak nitelendirilir.¹⁹⁷ Cruse, çalışmasında kullandığı bu tanımı, eş anlamlılara dair farklı bir sınıflandırma öneren H. Lyons’a (1981) borçlu olduğunu dipnot ile belirtmiştir.¹⁹⁸

¹⁹⁶ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, p. 268.

¹⁹⁷ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, p. 268.

¹⁹⁸ Lyons, John., (1981), **Language, Meaning and Context**, Fontana, London, UK, p. 50-51:

- (i) Eş anlamlılar, ancak ve ancak *bütün anlamlarının* özdeş olması halinde *tam manasıyla* eş anlamlıdır;
- (ii) Eş anlamlılar, ancak ve ancak *bütün bağlamlarda* eş anlamlı olmaları halinde *bütünüyle* eş anlamlıdır;
- (iii) Eş anlamlılar ancak ve ancak *(ilgili) bütün anlam boyutlarında* özdeş olmaları halinde *tam olarak* eş anlamlıdır.

Lyons mutlak eş anlamlıları tamamen, bütünüyle ve tam manasıyla eş anlamlı ifadeler olarak tanımlar; kısmi eş anlamlılar ise (eğer Lyons’u doğru anlıyorsam) yukarıdaki kriterlerin hepsini olmasa da en azından birini karşılayan ifadelerdir. Aynı zamanda “az çok benzer fakat özdeş olmayan” anlamlara sahip bir yakın-eş anlamlılar kategorisi de vardır ve yakın-eş anlamlı ile kısmi eş anlamlı arasında ayrım olduğunda çok ısrar eder.

(i)’deki *özdeş* ile (ii)’deki *eş anlamlı* muhtemelen (iii)’teki *tam olarak eş anlamlı* manasında anlaşılacaktır. Her ne kadar Lyons yakın-eş anlamlının kısmi eş anlamlı ile aynı olmadığına ısrar etse de onun tanımları gereği yakın-eş anlamlıların eksik eş anlamlı ve dolayısıyla kısmi eş anlamlı olduğu (elbette tek bir eş

Elbette bu tanım uyarınca iki sözcüğün mutlak eş anlamlı olduğunu kanıtlamak tam manasıyla imkânsızdır, çünkü bu sözcüğün bütün bağlamlardaki ilişkilerini kontrol etmek anlamına gelecektir ve bağlamların sonsuz sayıda olması durumunda -ki böyledir muhtemelen- böyle bir kontrol, teorik olarak da imkansızdır, buna karşın mutlak eş anlamlılık iddiasını yanlışlamak ise prensipte çok kolay bir şekilde yapılabilir çünkü bağlamsal ilişkilerdeki en ufak fark yeterli kanıt sunar.¹⁹⁹ Bu sebeple Cruse, mutlak eş anlamlılara yönelik bir araştırmayı bağlamsal ilişkilerin en muğlak olanı yani nispi normallik bakımından yürütmenin uygun olacağını savunur. Ona göre, iki sözcüğün bütün bağlamlarda *eş-normal (equinormal)* olması tasavvur edilemeyeceğinden, farklı bağlamsal semantik ilişkilerde gösterilmeyen şeyin de anlam olmamasından ötürü dil

anlamlılık çeşidini temsil etseler de) unutulmamalıdır. Öyle görünüyor ki (ii) tanımı pratikte normallik mefhumundan kabul görmemiş bir şekilde yararlanıyor: aksi halde Lyon'un *geniş* sözcüğü "*Büyük bir hata yapıyorsun* cümlesindeki *büyük*ün yerine kullanılamaz" şeklindeki cümlesini (s.52) yorumlamak zor olur. Burada ortaya konulan mutlak eş anlamlılık tanımı esasında Lyons'un (ii) ve (iii) tanımlarının birleşiminden çok da farklı değildir, şurası hariç:

- (a) Lyons'un (iii) tanımı anlamın kaç boyutu olduğu ve iki sözcüğün herhangi bir tikel boyutta özdeş olup olmadığına nasıl karar verileceği sorularını ortaya koyar. Haas'ın tanımı anlam boyutlarının önceden belirlenmesini gerektirmez ve tek bir temel bilgiye dayalı potansiyel mutlak eş anlamlı sözcük adaylarını sınama yöntemine işaret eder.
- (b) Lyons'un bütünüyle [total] ve tam olarak [complete] eş anlamlıları ayırmasının amacı şu ihtimale yer açmaktır: İki sözcük tam olarak eş anlamlı olabilir fakat birlikte kullanım [eşdizim] sınırlamalarından ötürü dağılımları özdeş olmayabilir. Hemen göze görünmese de burada kabul gören tanımda bu farka yer vardır zira anlamsal bir kökene sahip olmamaktan gelen normallik farkları dikkate alınmayacaktır (aşağıda yer alan 9.dipnota bakın). (Lyons, eş anlamlılığı sözcük birimler [lexeme] bağlamında tanımlar: dolayısıyla da (i) tanımı söz birimleri [lexical unit] için geçerli değildir.

¹⁹⁹ Cruse, A. D., (1986), **Lexical Semantics**, Cambridge University Press, Cambridge, UK, p. 268.

kullanımındaki bütün bağlamlarda eş-normal olan iki kelimenin özdeş anlamlara sahip olduğunu ileri sürer.²⁰⁰

Özetle eş anlamlı olduğu farz edilen iki sözcük ele alındığında, sözcüklerin teorik olarak dilde sonsuz bağlam içinde şekillenebileceği düşünülse de, dil kullanırı o anda sözcüğün kullanımındaki bağlamlarını göz önüne alarak da bir yargıda bulunabilir, zaten bu açıyla bile bakıldığında her bir sözcüğün ya betimsel anlam yönüyle ya da betimsel olmayan anlam yönüyle bir nüansa sahip olduğu görülecektir. Bu konu, Türk dilinde mutlak eş anlamlı görünen bazı sözcükler gözden geçirildiğinde de fark edilecektir: *fotoğrafçı:şipşakçı, polis:aynasız, medyum:falci, üvey anne:analık, üvey baba:babalık, anne:valide, baba:peder, öğretmen:muallim, öğrenci:talebe, doktor:hekim, veteriner:baytar, koku:rayiha, deli:çılgın:mecnun, yaşam:hayat, eşarp:türban, milletlerarası:uluslararası, şeker bayramı:ramazan bayramı, savaş:harp, laf:söz, ayıp:kusur, hava:atmosfer, bahane:mazeret, ortalama:yaklaşık, mesele:sorun, etik:ahlak, gerçek:hakikat, dava:mahkeme, ret:inkar, hukukî:yasal, vazife:görev, gibi.*

Yukarıda örnek gösterilen sözcükler, sözlüklerde eş anlamlı olarak etiketlenebilir, ancak anadil konusu, bu sözcük çiftlerini - an itibariyle - her şart ve koşulda kullanamayacağının idrâkindedir. Hatta bazı sözcükler, bazı dil kullanımının sözlükçesinde olmayabilir, bazı sözcüklerin siyasî görüş belirtici çağrışımı vardır, bazı sözcüklerin farklı yan anlamları dolayısıyla belirli söylem alanlarında sabittir, bazı sözcük çiftlerinden biri alt-sınıf sosyo-ekonomik sınıfta bulunan dil gruplarına özeldir ya da *değerlendirici anlam (evaluative meaning)* ile yüklüdür. Anadil kullanırı, bu sözcüklerden her ikisini de aynı bağlam içinde kullanabilmesi mümkün olsa da, tercih

²⁰⁰ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, p. 268.

ettiği sözcüğün yaratacağı etkiyi kabul ederek seçer ve kullanır. Böylece yukarıdaki hiçbir sözcük çifti Türkiye Türkçesinde mutlak eş anlamlı olarak etiketlenemez.

Mutlak eş anlamlılık ile ilgili D. Aksan da çalışmalarında “her dilde görülen eş anlamlılar arasında kimi zaman oldukça büyük, kimi zaman pek küçük anlam farkları vardır”²⁰¹, der; ancak bunun istisnaları olabileceğini şöyle ifade eder:

Ancak, gerek dilimizde, gerekse başka dillerde bugün, yerli kelimeler arasında, birbiriyle aşağı yukarı eş değerli duruma gelmiş, ögelere rastlanmaktadır. Yalnız tam eş anlamlı diyebileceğimiz ögeler gerçekten seyrek. Ünlü anlambilimci St. Ullmann de (The Principle of Semantics, Oxford, 1957, p.108) bu türden ögelerin çok seyrek görüldüğüne değinir.²⁰²

Aksan, doğal dillerde farklı sözcüklerin geçirdiği anlamsal değişimler dolayısıyla sözcüklerin nadir de olsa ortak bir zaman dilimi içinde aynı önermesel anlamla kullanılabileceğini ve böylece tam eş anlamlı duruma evrilebileceklerini Türkçedeki *göndermek* ve *yollamak* sözcükbirimleri üzerinden ifade eder:²⁰³

Bir adam yollayın. - Bir adam gönderin.

Para göndermiş. - Para yollamış.

Aksan, makalesinde ileri sürdüğü örnekler üzerinden şöyle genel bir yargıya varır: “Aynı kavram alanından yakın kavramların temsilcisi kimi ögeler genellikle uzun bir süre içinde ve doğal olan anlam olayları sonucunda anlamca eşdeğerli duruma gelebilmektedir.

²⁰¹ Aksan, Doğan., (1974), “Eş anlamlılık Sorunu ve Türk Yazı Dilinin Eskiliğinin Saptanmasında Eş anlamlılardan Yararlanma”, **Türkoloji Dergisi**, S. VI/1, s. 1.

²⁰² Aksan, Doğan., (1974), **a.g.m.**, s. 2.

²⁰³ Aksan, Doğan., (1974), **a.g.m.**, s. 3.

Göndermek ve *yollamak* öğelerinin Türkiye Türkçesinde ve ona yakın kimi lehçelerde bu gün “tam eş anlamlı” duruma gelmiş olmaları bunun tanığıdır.”²⁰⁴

Yukarıda Aksan’ın sadece iki tümce üzerinden değerlendirdiği tam eş anlamlılık yargısı, başka kurulacak örnek tümceler üzerinden sorgulanabilir. Çünkü özellikle *yollamak* eyleminin cinsel içerikli bağlamlarda kullanım eğiliminin olduğu söylenebilir:

Ahmet, sana bir hatun yolluyorum.

Ahmet, sana bir hatun gönderiyorum.

Yukarıda kurulan iki tümce de kıyaslandığında, anadil kullanırı *hatun* sözcüğüyle birlikte *yollamak* eylemini kullanma temayülü göstereceğini söylemek sanırım yanıltıcı olmaz. Belki de *yollamak* eylemi daha alt düzey sosyo-ekonomik sınıf tarafından kullanımsal işlekliği, bu sözcükbirimde “kaba” bir çağrışım yaratmaktadır. Bu sebeple de *çiçek yollamak*, *hediye yollamak* ifadelerinde bir özensizlik sezilirken, *çiçek göndermek*, *hediye göndermek* ifadelerinde aynı özensizlik hissedilmez.

Aksan’ın Türkiye Türkçesinde ileri sürdüğü bu fikri, M. A. Duman aynı şekilde karşılamaz ve bu yargıyı şu açıdan eleştirir:

Yani *adam yollamak/göndermek*, *para yollamak/göndermek* aynı gibi görünse de; bu iki kelimenin paralelliği 900 yıl öncesine dayanmasına rağmen farklıdır. Dilde eş anlamlılığın olmaması bir kuraldır ve istisnası olmaz. Yollamak, yola çıkarmaktır, mektubun, erzağın, kumaşın, her çeşit malzemenin “yol”lara düşen insanlarca getirilip götürüldüğü bir kültürün en kullanışlı kelimelerindendir “yollamak”. Ancak yollamak “eylem”inin tanımına tam denk düştüğü için biçim değiştirip “yollayı/yollatı” olmaz. Oysa gönderilen şeye “gönderi” denir.²⁰⁵

²⁰⁴ Aksan, Doğan., (1974), **a.g.m.**, s. 3.

²⁰⁵ Duman, M. Akif., (2015), **Dilde Belirsizlik ve Eş Anlamlılık**, Litera Yayıncılık, İstanbul, s. 24.

Duman, algısal açıdan yakın gelen sözcük çiftlerinin bağlamlarda değişikli kullanılabılme durumunun kanıksanması sonucunda birbirlerine “özdeşir” yargısıyla hareket edilirse, “hiç şartsız birbiri yerine kullanılırsa zamanla bunlardan biri ve sonra diğeri güç kaybedip diğerrinin arkasında kalacak ve farklı durumlar için farklı dozda/şekilde kelime kullanma zarafetinden yoksun kalınacağıının”²⁰⁶ altını önemle çizer. Bu konu oldukça önemlidir, çünkü bu tez kapsamında tarihî dönemde sahip olduğumuz üstanlamlı ya da altanlamlı sözcükler, bugün ile kıyaslandığında semantik belleğimizden kendilerine has dokularıyla yeri doldurulamayacak kavramların silindiğine şahit olunmuştur.

Cruse’nin mutlak eş anlamlılık tanımı doğrultusunda kendi dilimizden olası örnekler sunularak, eş anlamlılık teorisi doğrultusunda hiçbirinin tam eş anlamlı olamayacağı yukarıda ifade edilmiş ve mutlak eş anlamlılıkla ilgili alanyazındaki farklı görüşlere temas edilerek söz konusu eş anlamlılık derecesinin nasıl karşılandığı gösterilerek konu genişletilmiştir. Şimdi ise Cruse’nin çalışması dahilinde, onun İngiliz dilinde mutlak eş anlamlılığa aday olarak görülen sözcük çiftlerine temas edilerek, Cruse’nin konuya yaklaşımı sunulacaktır: ***begin:commence*** [başla(t)mak:başla(t)mak], ***munch:chew*** [çığnemek:çığnemek], ***hate:loathe*** [nefret etmek/tiksinmek: tiksirmek/nefret etmek], ***scandalous:outrageous*** [rezil/utanç verici: çirkin/utanç verici]. Cruse’ye göre bu sözcük çiftlerinden hiçbirisi mutlak eş anlamlılık kriterlerini karşılamamaktadır, çünkü her birini bir ötekinden ayıran bağlamları bulmak mümkündür. Aşağıda sözcüklerin farklı bağlamlarda kullanıldığında, İngiliz dil kullanıcıları için “az normal” ya da “tuhaf” karşılanacak bağlamlar [-] işareti işareti ile belirtilirken, “daha normal” bağlamlar [+] işareti ile belirtilmektedir.²⁰⁷

²⁰⁶ Duman, M. Akif., (2015), **a.g.e.**, s. 24-25.

²⁰⁷ Cruse, A. D., (1986), **Lexical Semantics**, Cambridge University Press, Cambridge, UK, p. 268.

1a. Johnny, telll Mummy when Playschool begins and she'll watch it with you. (+)

1a. Johhny, Anneciğine Playschool'un ne zaman başladığını [begin] söyle, o da seninle birlikte izleyecek (+)

1b. Johnny, telll Mummy when Playschool commences and she'll watch it with you..

(-)

1b. Johnny, Anneciğine Yuvanın ne zaman başlatıldığını [commence] söyle, o da seninle birlikte izleyecek (-)

2a. Arthur is always chewing gum. (+)

2.a. Arthur sürekli sakız çiğniyor [chewing]. (+)

2b. Arthur is always munching gum. (-)

2b. Arthur paso sakız yiyor [munching]. (-)

3a. I don't just hate him, I loathe him. (+)

3a. Ondan nefret etmiyorum [hate] sadece, tiksiniyorum da [loathe] (+)

3b. I don't just loathe him, I hate him. (-)

3b. Ondan tiksiniyorum [loathe] sadece, nefret de ediyorum [hate]. (-)

4a That is a scandalous waste of money. (+)

4a. Rezalet [scandalous] para israfı. (+)

4b, That is an outrageous waste of money. (-)

4b. Çirkin [outrageous] bir para israfı rezalet. (-)

Yukarıda İngiliz dilinde mutlak eş anlamlılığa aday sözcüklerin farklı bağlamlarda nasıl farklılaştığı gösterilmektedir. Cruse, ifade etmek isteği savını örneklendirdikten sonra “iki kelimenin uygunluğundaki yani normallikteki her farkın sözdizimsel değil de

anlamsal bir kökeni olduğundan emin olmak için uygulama yapmanın önemini” vurgular.²⁰⁸ Cruse, bunun üzerine alanyazında tartışmalı olduğu fark edilen *Nearly* [*neredeyse*] ve *almost* [*hemen hemen*] sözcükleriyle ilgili soruları da hâlihazırda ele alınmıştır. Bu sözcük çiftinin dil kullanımındaki sözdizimsel farkların etki göstermediği bağlamların ötesine geçmeden bile her iki sözcük arasında bütünüyle anlamsal bir ayrım yapılabileceğini şu örneklerle sonutlaştırır:²⁰⁹

5a. *He looks almost Chinese* (+)

5a. Hemen hemen Çinliye benziyor (+)

5b. *He looks nearly Chinese*, (-)

5b. Neredeyse Çinliye benziyor (-)

6a. *It was almost too horrible to look at.* (+)

6a. Bakması hemen hemen korkunçtu (+)

6b. *It was nearly too horrible to look at.* (-)

6b. Bakması neredeyse korkunçtu (-)

Cruse tarafından kurgulanan bağlamlarda ortaya çıkan kullanımsal farklar tartışmalı sözcük çiftinin asıl itibariye mutlak eş anlamlı olmayacağını ileri sürer.

Bir dilde olası görünen eş anlamlı sözcük çiftlerini değerlendirmeye başlamadan önce o sözcükbirimlerden birinin bir deyim parçası olmadığına dikkat edilmelidir. Bu durumu Cruse şöyle ifade eder:

²⁰⁸ Cruse, A. D., (1986), *a.g.e.*, s. 269.

²⁰⁹ Cruse, A. D., (1986), *a.g.e.*, s. 269.

Eğer kelimelerden **biri bir deyimin parçası** ise, iki kelime arasında belli bir bağlamda ortaya çıkan normallik farkı mutlak eş anlamlılığa karşı sunulabilecek makbul bir kanıt değildir çünkü bu durumda kelimelerden biri zaten tek başına bir sözcük birim değildir. Yani mesela **John pulled a ----- one. (John ----- çekti)** cümlesinde kullanılabilecek **fast [hızlı]** ve **rapid [çabuk]** kelimeleri arasındaki normallik farkının bu iki kelimenin eş anlamlılığıyla ilgili tartışmalarla alakası yoktur.²¹⁰

Bunun yanı sıra bir sözcük formunun alakasız anlamlarının teste bulaşmasına müsaade etmemek de ayrıca önemlidir: Mesela 7a. ve 7b. arasındaki normallik farkı, 8a. ve 8b.'de yer alan **old (eski)** ve **former (bir önceki)** sözcüklerinin mutlak eş anlamlı olup olmadığı sorusuyla ilgili değildir.²¹¹

7a. Arthur'un yeni arabası eski [old] bir araba. (+)

7a. Arthur's most recent car is an old one. (+)

7b. Arthur'un yeni arabası onun bir önceki [former] arabası. (-)

7b. Arthur's most recent car is a former one, (-)

8a. He had more responsibility in his old job,

8a. Eski (old) işinde daha fazla sorumluluğu vardı.

8b. He had more responsibility in his former job.

8b. Önceki (former) işinde daha fazla sorumluluğu vardı.

²¹⁰ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 269.

²¹¹ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 270.

Yukarıdaki 8a ile 8b olarak numaralandırılan tümcelerde geçen **old** ve **former** sözcükbirimleri farklı anlamlar ile kullanılması dolayısıyla eş anlamlılık açısından değerlendirmeye tabi tutulmadığı için herhangi bir (-) ya da (+) ile işaretlenmemiştir.

Cruse, mutlak eş anlamlılığa dair ayırdığı bölümün sonunda şu yargıya varır:

Mutlak eş anlamlılara dair ciddi bir araştırma başlattığımızda bir şey aşikâr hale gelir: Eğer böyle bir durum varsa yani mutlak eş anlamlı kelimeler mevcutsa, bu sözcükler aşırı derecede nadir rastlanan kelimelerdir. Dahası mutlak eş anlamlılık ilişkisinin meydana çıkması halinde pek de uzun soluklu olmayacağını düşünmek makul görünmektedir. Bir dilde mutlak eş anlam arz eden sözcüklerin var olması için açık bir sebep yoktur ve insan bu kelimelerden herhangi birinin işlevini kaybetmesini ya da farklı bir anlama gelmesini bekleyebilir.²¹²

Cruse, mutlak eş anlamlılığa dair kanısını **sofa (divan)** ve **settee (kanep)** sözcükleriyle somutlaştırmak ister. Özellikle öğrenci grubunun sık sık **sofa (divan)** ve **settee (kanep)** sözcüklerini mutlak eş anlamlı olarak kullandığını ve bu şekilde kabul ettiklerini ifade eder. Cruse, - tabi olarak bu çalışmayı gerçekleştirdiği zaman dilinde – bu sözcük çiftini birbirinden ayıran bağlamları bulmanın zorluğunu kabul etse de, bu sözcük çiftinin uzun süre bu şekilde devam etmeyeceğini de savunur. Çünkü onun çocukluğunda **sofa (divan)**’nın, **settee (kanep)**’den daha “zarif” olarak algılandığını; ancak yapılan çalışmalarda ise pek çok öğrenci, anne babaları için **settee [kanep]**’nin daha “zarif” bir tabir olduğunu bildirmiştir. Bu çağrışımsal değişkenlik hesaba katıldığında, mevcut bir mutlak eş anlamlılık ilişkisinin de uzun süre dayanacağını iddia eder. Çünkü pek çok

²¹² Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 270.

anlambilimcinin de iddia ettiđi²¹³ gibi doğa boşluğu nasıl sevmiyorsa doğal diller de mutlak eş anlamlıları sevmemektedir.²¹⁴

Buraya kadar tersine döndürölmüş eş anlamlılık ölçeğinin bitiş noktası olan *mutlak eş anlamlılık* ilişkisi irdelenmiş ve sözcük çiftlerinin hangi koşullarda mutlak eş anlamlı olarak etiketleneceği hususu üzerinde durulmuştur. Bir sonraki bölümde mutlak eş anlamlılıktan sonraki eş anlamlılık derecesini temsil eden bilişsel eş anlamlılık ilişkisine temas edilecektir.

2.4.1.1.2. Bilişsel Eş anlamlılık (Cognitive Synonymy)

Eş anlamlılık açısından mukayese edilen sözcüksel birimler aynı doğruluk koşulunu yani önermeyi iletebiliyorsa, söz konusu sözcük çifti arasında bilişsel eş anlamlılık ilişkisi tanımlanır. Başka bir ifadeyle bir sözcük çiftinin bilişsel eş anlamlı olabilmesi için belirli anlamsal özelliklerinin ortaklığı gereklidir. Bu ortaklık ifadesi, sözcüklerin belirli yönde birbirinden farklılaşmasını ima eder. Bu bölümde bilişsel eş anlamlı sözcüklerin hangi yönden özdeş olması gerektiği ve hangi yönden farklılaşması gerektiği, bu anlamsal özelliklerin niteliklerinin nasıl tespit edilebileceği üzerinde durulacaktır.

Cruse, bilişsel eş anlamlılığı anlatmaya başlamadan önce sözcüklerin anlam aktarım biçimlerinde iki başat ayrım olduğunun altını çizer:²¹⁵

²¹³ bk. Baldinger, K., (1980), **Semantic Theory Towards a Modern Semantics**, Translated by W. C. Brown and edited by R. Wright, Basil Blackwell, Oxford, UK, p. 42.; Gauger, H. M., (1972), “Zum Probleme der Synonymie”, **Tübingen Beiträge zu Linguistik**, V. 9, Tübingen.; Soll, L., (1966), Synonymie und Bedeutungsgleichheit, **Germanisch-romanische Monatsschrift**, V.16, p. 95.

²¹⁴ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 270.

²¹⁵ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 271.

1. Önermesel biçim (propositional mode): ***I just felt a sudden sharp pain.*** (Aniden çok keskin bir acı hissettim.)

2. Anlatımsal biçim (expressive mode) : ***Ouch!*** (Ah!)

Cruse, yukarıda aktarılan her iki ifadeyle iletilen mesajın içeriğinin aynı ya da çok benzer olduğuna dair bir algı olduğunu, fakat anlamın taşınma şekli noktasında birbirlerinden farklılaştıklarını ifade eder.²¹⁶ Buna göre anlamın taşınma biçiminde farklılık oluştuğu açığa çıkar. Bu yüzden, öncelikle dilsel iletinin betimsel (önermesel) anlamla mı yoksa salt anlatımsal anlamla mı yüklü olduğunun sorgulanması gerekir.

Önermesel anlam, rolünü kısmen cümlede başka unsurlara gönderme yapan ifadelerin göndergesel niteliklerini işleterek yerine getirir. Mesela; önermesel anlamın soru ya da buyruklardaki rolü - bunların ikisi de doğruluk-koşullarına sahip değildir - yukarıdakilerle ilişkili olsa da farklıdır: Sorularda önermesel anlam doğru cevapları teşkil eden ifade aralığını belirler; buyruklarda ise buyruğa uygunluk ya da itaat sayılabilecek eylem aralığını belirler. *Anlatımsal anlam* ise bu şekilde işlemez. ***Ouch!*** ifadesinde doğruluk koşulu yokken, ***I just felt a sudden sharp pain*** ifadesinin doğruluk-kosulu barındırdığına dikkat edilmelidir. Çünkü bir kişi ***I just felt a sudden sharp pain*** ifadesinin doğruluğuna karşı gelebilir ve şu şekilde karşılık verebilir: “***Yalan söylüyorsun, ben sana çift doz Novacan verdim***” diyebilir. Ancak ***Ouch!*** ifadesine bu şekilde karşılık vermek pek bir anlam ifade etmeyecektir. Bunun nedeni ise bir ifadede sözcük birimin taşıdığı anlatımsal anlam doğruluk koşullarını belirlemede hiçbir rol oynamaz.²¹⁷ Cruse, bu konudaki örneklerini çoğaltsa da “Anlatımsal Anlam” başlıklı bölümde ayrıca konu ele alındığı için burada tekrar edilmeyecektir.

²¹⁶ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 271.

²¹⁷ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 271.

Önermesel anlam ve **anlatımsal anlam** arasında başka farklar da vardır. Mesela; sunulan anlam çoğunlukla dijital olarak kodlanır yani yalnızca ayrı basamaklarda çeşitlenebilir; öte yandan anlatımsal anlam, en azından yoğunluk açısından, sürekli olarak çeşitlenebilir ve bu yüzden de analogik olarak kodlanır. Mesela *I felt a suddenly sharp pain* ifadesindeki acının yoğunluğunu artırılmak istendiğinde bunu önermesel anlam açıdan yapılması istendiğinde, birbirinden ayrı kelime seçimlerinden oluşan sözcük setinden bir tercih yapılması gerekecektir.²¹⁸

I felt a suddenly sharp (very sharp/extremely sharp/....) pain.

(Aniden keskin (çok keskin/feci keskin/...) bir acı hissettim.)

Yukarıdaki önermesel anlatım biçimine karşın **Ouch!** ile ifade edilen acının yoğunluğu ünlemi prozodik derecelendirme yoluyla bitmek bilmez ince farklarla değiştirilmek suretiyle çeşitlendirilebilir. Mesela; sesin yüksekliği, başlangıç aralığı ve tonlama konturunun ses düzeyini artırıp azaltmak bu çeşitliliği sağlayabilir.²¹⁹

Anlatımsal anlamı, önermesel anlamdan ayırtıran bir diğer özellik, anlatımsal anlam yalnızca cümleyi kuran kişiye özel ve yalnızca cümlenin kurulduğu zaman ve yerde geçerlidir. Anlatımsal anlam; *bir tebessüm, kaş çatma, sabırsızlık jesti yahut köpeğin havlamasıyla* aynı sınırları paylaşır, bunların hepsi de görünüşe bakılırsa sürekli olarak derecelendirilmeye açıktır. Önermsel anlamın ise o anki **bağlamı aşma kapasitesi** - buna zaman zaman **yer değiştirme kapasitesi** denir - vardır. Önermesel anlamın bu kapasite dolayısıyla dün hissettiğim acı ya da Arthur'un yarın hissedeceği acı ile ilgili konuşulabilmesini sağlar.²²⁰

²¹⁸ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 272.

²¹⁹ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 272.

²²⁰ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 272.

Bir sözcük türü salt önermesel anlamla ya da salt anlatımsal anlamla ya da her ikisiyle birden inşa edilmiş olabilir. Buradan çıkarılacak sonuç, iki kelime bilişsel eş anlamlı olarak tanımlanıyorsa, o zaman onların ortaya koydukları *önerme özellikleri* (*propositional traits*) özdeş olmalıdır; fakat *anlatım özellikleri* (*expressive traits*) bakımından farklılaşmalıdırlar.²²¹

Anlatımsal anlamın en karakteristik özelliği bir tür duygu ve tavrı aktarmasıdır; bu duygu ve tavır, şüphe, katıyet, umut, beklenti, şaşkınlık, nefret, hayal kırıklığı, hayranlık, yılışıklık, ciddiyet ve benzeri olabilir.²²²

Yukarıda da değinildiği gibi bir sözcükde hem anlatımsal anlam özellikleri hem de önermesel anlam özellikleri aynı anda mevcut olabilir. Bu yargı, *daddy (babişko)* ve *mummy (anniş)* gibi sözcüklerle örneklendirilebilir. *daddy (babişko)* ve *mummy (anniş)* sözcükleri, anlatımsal anlam açısından *mother (anne)* ve *father (baba)* özcüklerinden kısmen farklılaşır. *He's my dadady (O benim babacım)* cümlesine “*No, he's not. (hayır değil)*” diye karşı gelinebilir; fakat bu karşı geliş yalnızca önerme anlamını etkiler ve anlatımsal anlamının sahiciliğini sorgulanmaz.²²³

Anlatımsal anlamın şimdiye kadar ortaya konulandan çok daha önemli olması mümkündür; iletişimin bu anlam olmaksızın imkansız olacağı tartışmalıdır. İletişime dönük her ifade, niyet edilen önerme tavrının göstergesi olarak kendi anlamının bir kısmını iletmelidir. Bu olmaksızın, söz konusu ifade iletişimsel açıdan ölü olacaktır; tıpkı bir mantık-bilimcinin “sürdürdüğü” önermeye benzeyecektir. Önerme tavrı ortaya

²²¹ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 272-273.

²²² Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 274.

²²³ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 274.

konulduğunda, bir önermeyi canlandırma etkisi de yaratacaktır. Önermenin sinyali özel bir sözcük birimi tarafından da verilebilir.²²⁴

Cruse, her sözcüğün bağlam içinde ortaya çıkan anlatımsal anlamının her zaman kolayca tanımlanamayacağını altını çizer. Çünkü bazı sözcükbirimlerin bütün kullanımsal bağlamlarında ortaya çıkmayan bir anlatım kapasitesi vardır. Bu unsurlar arasında iki tür diğerlerinden daha ayırt edilebilir durumdadır.

Gizil bir anlatım kapasitesi olan birinci tür unsurlar, epeyce nötr şekilde kullanılmasına rağmen, anlatımsal anlamının aktarılabilceği türler vardır. Mesela aşağıda a ve b olarak işaretlenen tümcelerde **bebek** sözcükbirimi duygusal açıdan soğuk yani nötrdür.²²⁵

a. *Mother and baby are progressing satisfactorily.* (Anne ve bebek tatmin edici bir gelişim gösteriyor.)

b. *The baby was born prematurely.* (Bebek prematüre doğdu.) (Cruse, 1986: 275)

Yukarıdaki tümcelerde nötr-duygu ile geçen *baby (bebek)* sözcüğüne başka bir bağlamsal kullanımda fazlasıyla duygu da yüklenebilir.²²⁶

Oh, look - a baby! Isn't he adorable? (Ah, hele bak şu bebeğe! Tapılmaz mı şimdi buna?)

Böylece *baby* sözcüğünün bağlam doğrultusunda bazen anlatımsal anlam yönüyle nötr hâlde kullanılabildiği, bazen de anlatımsal anlam ile kullanılabildiği takip edilir.²²⁷ Buna

²²⁴ Bu cümlelerdeki *söz vermek* ve *uyarmak* kelimeleri önerme tavrını sinyallemekten fazlasını yapıyor: Eylem bildiren kelimeler sınıfına aitler (bk. Austin [1962] ve Searle [1969] yani (uygun şartlar altında) yalnızca dile getirilmeleri bile eylem niteliğinde sayılabilir.

²²⁵ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 275.

²²⁶ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 275.

²²⁷ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 275: “*baby* sözcüğünün özünde bir anlatımsal anlam taşıdığına dair ileri sürdüğü yaklaşımın pek tatmin edici görünmediğini fakat *baby (bebek)* sözcüğü ile **infant** (*yeni doğan*)

karşın, *baby* sözcüğüyle önermesel içerikleri aynı olan **infant** (*yeni doğan*) ve **neonate** (*yeni doğmuş bebek*) sözcükleri hiçbir bağlamda anlatımsal ile yüklü biçimde kullanılamaz, yani bu sözcükler anlatımsal anlamda tamamen yoksundur.

Gizil bir anlatım kapasitesi olan ikinci tür unsurlar ise biraz daha farklıdır. İlk tür gibi bu unsurlar da duygusal açıdan nötr şekilde kullanılabilirler; fakat ilk unsurların prozodik değişiklikler sayesinde duygu ile yüklenebilirken, ikinci unsurlar buna çok uygun değildir; buna rağmen bağlamdan anlatımcı özellikleri seçilebilmektedir. Aşağıdaki c. ve d. olarak işaretlenen tümceleri karşılaştıralım.²²⁸

c. *I want you to go on taking these tablets, Miss Smith.*

(Bu tabletleri almaya *devam etmenizi (go on)* istiyorum Bayan Smith)

d. *I want you to continue taking these tablets, Miss Smith.*

(Bu tabletleri almayı *sürdürmenizi (continue)* istiyorum Bayan Smith.) (Cruse, 1986: 276)

Muhtemelen, dil kesitinden ötürü, bu kelimeler arasında çağrışımsal anlam bakımından farklı sözcüklere nazaran daha az fark vardır; **go on** (*devam etmek*) sözcükbirimi de **continue** (*sürdürmek*) sözcükbirimi de burada önemli bir anlatımsal anlam yükü taşımamaktadır. Fakat bir de yukarıdaki tümceler ile aşağıda kurgulanan tümceleri mukayese edelim:²²⁹

e. *He went on complaining about it for hours afterwards,*

(Daha sonra bu konuyla ilgili şikayet etmeye saatlerce *devam etti (go on).*)

sözcüğü arasındaki potansiyel anlatımsal anlam farkının öze dair bir fark olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır.”

²²⁸ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 275-276.

²²⁹ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 276.

f. *He continued complaining about it for hours afterwards.*

(Daha sonra bu konuyla ilgili şikayet etmeyi saatlerce *sürdürdü. (continue).*) (Cruse, 1986: 276)

g. *I can tell you, it went on for quite some time.*

(Sana şöyle söyleyeyim: Biraz daha *devam etti (went on).*)

h. *I can tell you, it continued for quite some time.*

(Sana şöyle söyleyeyim: Biraz daha *sürdü (continued).*) (Cruse, 1986: 276)

Cruse İngiliz dil kullanımı çerçevesinde burada yine bir dil kesiti etkisi olduğunu; ancak bu etkiye ek olarak ***go on (devam etmek)*** sözcüğünün yukarıdaki cümlelerde örtük anlatımı pekiştirirdiğini, ***sürdürmek (continue)*** sözcüğünün ise tam aksine bunu azalttığını ifade eder ve aynı durumu ***issue (dolaşıma sokmak)*** ve ***put out (yayınlamak-yaymak)*** sözcükleri arasında da var olduğunu çalışmasında sunmuştur.²³⁰

Cruse'nin yukarıda aktarılan savları üzerine şöyle genel bir sonuca ulaşmak mümkündür: Anlatımsal anlam ile yüklü olan bazı sözcükler her bağlamda ve her koşulda duygu ileteceği anlamına gelmediği gibi, anlatımsal anlam ile yüklü olan sözcükleri kesin çizgilerle kategorize etmenin de mümkün olmadığı anlaşılır. Bu yüzden bazı sözcükler anlatımsal anlam özelliğini açıkça taşıırken, bazı sözcükler potansiyel olarak anlatımsal anlam özelliği taşıyabilmektedir. Böylece olası sözcük çiftleri kavramsal açıdan mukayese edildiğinde, sözcük çifti aynı doğruluk-koşulunu yansıtır ancak anlatımsal anlam özelliği açısından farklılaşıyorsa bu sözcük çiftleri bilişsel eş anlamlı olarak etiketlenmesi mümkündür. Bu yönüyle Yalnızca anlatımsal özellikleri ya da potansiyel anlatımsal anlam gücü bakımından farklılaşan ***jolly/ very (son derece/çok), father/daddy***

²³⁰ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 276.

(*baba/babişko*), *cat/pussy* (*kedi/kedicik*) *infant/ baby* (*yeni doğan/bebek*), *go on/continue* (*devam etmek/sürdürmek*) sözcükler, bilişsel eş anlamlı sözcük çiftleridir.²³¹

Yukarıda örnek verilen bilişsel eş anlamlı sözcük çiftlerine karşın *horse, nag* (*at, yaşlı at*); *car, banger* (*araba, küüstür araba*); *a smart alec, a clever chap* (*küstah, akıllı*); *mean, careful with one's money* (*cimri; tutumlu*) gibi sözcük çiftleri arasında ise bilişsel eş anlamlılık ilişkisi yoktur. Bu sözcük çiftlerinden biri tarafsız (nötr) iken, bir diğeri yargı belirtmektedir. Bu şartlar altında sözcük çiftleri birbirinden farklı doğruluk koşulları temelinde kurulan cümleler oluştururlar. Şimdi Cruse'nin bu sözcük çiftleriyle oluşturduğu bağlamlara bakalım:²³²

A: *Arthur tried to sell me an old nag.* (Arthur bana eski bir at satmaya kalkıştı.)

B: *No, he didn't - it was a perfectly good horse.* (Hayır, öyle bir şey yapmadı- gayet iyi bir attı.)

A: *I hear Arthur's very mean.* (Arthur'un çok cimri biri olduğunu duydum.)

B: *No, he isn't - he's just careful with his money.* (Hayır, değil: Yalnızca tutumlu.)

A: *Arthur's a smart alec.* (Arthur, küstahın teki.)

B: *No, he isn't - but he is clever.* (Hayır değil fakat akıllı olduğu doğrudur.)

Sonuç olarak *önermesel ve anlatımsal anlamlar* dilde en önemli anlam çeşitleridir ve bunlar, bir konuşmacının kastettiği mesajı aktarmak için prensipte yararlandığı ve doğrudan kullandığı gereçler olarak düşünülmelidir.

²³¹ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 277.

²³² Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 277.

Buraya kadar *önermesel ve anlatımsal anlamların* ne olduğuna ve aralarındaki farklılıklara değinilmiştir. Ancak Cruse, anlamların başka vecihleri de olduğunu, bu tür anlam vecihlerinin işlem gördüğü birincil alanın, “konuşmacıların niyeti ve kullandığı dil arasındaki arayüz değil de bir söylemi kuran dilsel parçalar arasındaki etkileşimler”²³³ olduğunu beyan eder. Bu doğrultuda bu anlamsal özelliklerin birincil işlevi, dilsel mesaj unsurlarının ne dediğini çözmek değil, (bunu tabii ikincil olarak yapabilirler) daha ziyade aynı cümle ya da aynı söylem içinde hangi dilsel parçaların normal şekilde bir arada bulunabileceğine sınırlar getirmektir.²³⁴ Cruse, Bu anlamsal özellikleri iki başlık altında ele alır: **(i) Varsayımsal Anlam (Presupposed Meaning) (ii) Çağrışımsal Anlam (Evoked Meaning)**

Cruse’e *önermesel anlam ve anlatımsal anlam* haricinde anlamın vecihleri olarak tanımlandığı *çağrışımsal anlam ve varsayımsal anlam* kavramları, bu bölümün başında ayrı ayrı başlıklar hâlinde detaylı olarak anlatılmıştır. Bu sebeple burada sadece Cruse’nin çalışmasında *varsayımsal anlam ve çağrışımsal anlam* özellikleri yönüyle farklılaşan bilişsel eş anlamlı sözcük çiftlerine temas edilecektir.

(i) Varsayımsal Anlam (Presupposed Meaning)

Varsayımsal anlam, bir bakıma bir ifadenin ya da sözcükbirimin kullanımında olduğu gibi kabul edilen ve kanıksanan ama belirdikleri cümlelerin içinde somut olarak ortaya konulmayan ama reddedilmeyen hatta sorgulanmayan anlamsal özelliklere atıftır.²³⁵ Mesela *drink (içki içmek)* eyleminin kullanımında varsayılan bir sıvı vardır. Dolayısıyla *Arthur drank it (Arthur onu içti), Did Arthur drink it? (Arthur onu içti mi?), Arthur didn't drink it (Arthur onu içmedi) ve Drink it, Arthur! (İç onu, Arthur!)* cümlelerinin

²³³ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 277.

²³⁴ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 277-278.

²³⁵ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 278.

normal kullanımında **it (o)** zamirinin bir **sıvıya** atıf olduğu varsayılır yani bu cümlelerden herhangi birinin kurulduğu bir konuşmaya kulak misafiri olan kişi kendinden emin bir şekilde **it (o)** zamirinin bir sıvıya atıf olduğu sonucuna varacaktır (metafor kullanılmıyorsa).²³⁶

Bir sözcük birimin varsayımsal anlam özelliklerinin temel işlevi bu birimin normal dizimsel eşlikçilerine sınırlama getirmektir; bu yüzden de bu özelliklere anlamsal eş-kullanım sınırlamaları (*co-occurrence restriction*) denir.

İki farklı anlamsal eş-kullanım sınırlamasının birbirinden ayırt edilmesi gerektiğini tekrar belirtmek gerekir: (i) *seçme sınırlamaları (selectional restrictions)*, (ii) *eşdizim sınırlamaları (collocational restrictions)*.

Cruse, dil dizgesinde sözcükbirimlerin önermesel özelliklerine kaçınılmaz olarak eşlik edecek bazı sözcükler olduğunu belirtir ve bu konuyu somutlaştırmak için **die (ölmek)** eylemini örnek olarak gösterir, çünkü **die** eyleminin dilbilgisel öznesine bazı anlamsal kısıtlamalar dayatmaktadır.²³⁷

Arthur died. (Arthur öldü.)

The aspidistra died. (Aspidistira (salon yaprağı) öldü.)

? The spoon died. (? Kaşık öldü.)

? Arthur's exam results died. (? Arthur'un sınav sonuçları öldü.)

Cruse, yukarıda verdiği örnekleri göstererek, tuhaf tuhaf konuşuyor durumuna düşmeden öldüğü söylenebilecek yegane şeyler: (a) doğada bulunan (b) canlı (c) ölümlü (?*The angel died* “?Melek öldü”) anlamsal özelliklerini barındırıyor olmalıdır. Bu nedenle

²³⁶ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 278.

²³⁷ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 278.

‘doğada bulunan’, ‘canlı’ ve ‘ölümlü’ anlamsal özellikler, *die (ölmek)* sözcükbiriminin seçmesel sınırlamaları olarak gösterilir. Çünkü *die (ölmek)* mefhumu bunlar olmaksızın algılanamaz. Bu doğrultuda Cruse’nin çalışmasında ***seçme sınırlamaları (selectional restrictions)***, mantıken gerekli anlamsal eş-kullanım sınırlamalarına atfen kullanılır.²³⁸

Eş-kullanım sınırlamaları kapsamında *die (ölmek)* sözcükbiriminin karşısında *kick the bucket (nalları dikmek)* ibaresi konumlandırıldığında konu daha da aydınlanacaktır.

kick the bucket (nalları dikmek) ibaresi *die (ölmek)* eylemi gibi aynı seçme sınırlamalarına sahiptir fakat özneye daha ileri anlamsal zaruriyetler dayatmaktadır.²³⁹

Arthur kicked the bucket. (Arthur nalları dikti.)

? The hamster kicked the bucket. (? Hamster nalları dikti.)

? The aspidistra kicked the bucket. (? Aspidistra nalları dikti.)

Cruse, İngilizcede deyimisel bir ifade kazanan *kick the bucket (nalları dikmek)* ibaresinin öznesi ancak ve ancak “insan” olması halinde tamamen normal bir kullanıma sahip olabileceğini belirtirken, bu ek sınırlamanın eylemin kavramsal yapısından kaynaklanan mantıkî bir sınırlama olmadığına da altını çizer.²⁴⁰ Bu durumu Cruse şu şekilde açıklar: “*kick the bucket (nalları dikmek)* ibaresinin önermesel anlamı “insana özgü bir yolla ölmek” değildir; yalnızca “ölmek”tir. Bu durumun “insan” öznelerle sınırlı olması anlamsal açıdan keyfidir. Bu türden keyfi eş-kullanım sınırlamalara atfen ***eşdizim sınırlamalar (collocational restrictions)*** terimi kullanılacaktır.”²⁴¹

²³⁸ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 278..

²³⁹ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 278-279.

²⁴⁰ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 279.

²⁴¹ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 279.

Bu çerçevede *eşdizim sınırlamaları* ve *bilişsel eş anlamlılık* arasında mantıkî bir ilişki kurulacaktır, çünkü teorik yaklaşım gereği *eşdizim sınırlaması*, bir sözcüğün doğruluk koşulunu etkilemeden, onunla önermesel açıdan aynı içeriklere sahip diğer bir sözcükten farklılaşmasına yol açar.

Bu noktada şunu önemle belirtmek gerekir ki mantıksal açıdan gerekli *seçme sınırlamaları* bunları gerektiren önerme özelliklerinden ayrılamaz ve bu yüzden de bir sözcede (utterance) nadiren ayrı bir işlev göstereceği söylenebilir. Öte yandan *eşdizim sınırlamaları* mantıken gerekli değildir dolayısıyla bir sözceye ne kattıklarını sorgulamak meşrudur. Genel anlamda, bu sınırlamaların birincil amacı mesajın bir kısmını şifrelemek değildir.²⁴² Ancak hem seçme hem de eşdizim sınırlamalarına daha faal bir semiyotik rol verilebilir ve *varsayımsal anlam* “bilgi sızdırmak” üzere kullanılabilir.²⁴³

A: What's John going to give me for my birthday?

A: John bana doğum günümde ne hediye alacak?

B: I'm sworn to secrecy - but I advise you not to drink it all at once.

B: Gizli tutmaya yemin ettim ama sana tavsiyem hediyesini tek seferde **içmemen** olacak.

Ya da eş-kullanım sınırlamaları metaforik bir etki yaratmak üzere bilinçli şekilde görmezden gelinebilir.²⁴⁴

Arthur's parrot's just passed away.

Arthur'un papağanı göçtü gitti (passed away) bu dünyadan.

(ii) Çağrışımsal Anlam (Evoked Meaning)

²⁴² Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 280.

²⁴³ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 280.

²⁴⁴ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 280.

Çağrışımsal anlam (evoked meaning) da *varsayımsal anlam* gibi esas olarak söylemin bağdaşıklığına (discourse cohesion) katkı sağlar; iletişimde yalnızca ikincil bir rolü vardır. Yine varsayımsal anlam (presupposed meaning) gibi içinde bulunduğu cümlelerin doğruluk-değerini etkilemez ve bu sayede bilişsel eş anlamlılar arasında daha ileri bir potansiyel çeşitlilik kaynağı sağlar.²⁴⁵

Çağrışımsal anlam, bir dil içerisindeki farklı *diyalekt (dialect)* ve *kesit (register)* varlığının sonucunda açığa çıkar. *diyalekt* ve *kesit* kavramları, bu bölüm kapsamında *betimsel olmayan anlamın* bir boyutu olan *çağrışımsal anlam* başlığı altında ayrı ayrı ele alınarak tartışılmıştır. Burada söz konusu tartışmaları da göze alarak *diyalekt* ve *kesit* faktörlerine dayalı oluşan *bilişsel eş anlamlılık* ilişkisinin nasıl tanımlandığı irdelenecektir.

Önce *diyalekt (dialect)* faktörünü ele alalım: Cruse, çalışmasında *diyalekt* terimini bir dili konuşanlar arasında o dilin yüksek oranda anlaşılabilen değişkelerine ve dili kullanan grupları birbirinden ayıran karakteristik özelliklerine atfen kullanır ve onu *coğrafi (geographical)*, *zamansal (temporal)* ya da *sosyal (social)* sınıflara ayırarak inceler.²⁴⁶ Daha önce de önemle belirtildiği gibi, farklı diyalektsele unsura dayalı gösterilebilecek farklılıklar esasen birbirinden keskin biçimde ayrılabilir değildir. Cruse, bu yargıyı şöyle örneklendirir: “Belirli bölgelerdeki lehçeler ya da ağızlar, daha yaşlı ya da alt sınıftan konuşmacılarla sınırlı ya da daha serbest olabilir.”²⁴⁷ Anlaşıldığı kadarıyla, ***bir diyalekte*** mensup sözcük, ait olduğu diyalekti betimlemek suretiyle, diğer lehçenin konuşmacılarına makul şekilde tanıdık gelmesi ölçüsünde konuya dahil olur, aynı zamanda da ilk zikredilen diyalektin konuşmacılarının bu sözcüğü karakteristik olarak

²⁴⁵ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 282.

²⁴⁶ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 282.

²⁴⁷ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 282.

kullanmasıyla tanınır. Cruse bu durumu somutlaştırmak için **glen, loch, wee** ve **dram** sözcüklerini örnek gösterir, çünkü bu sözcükler iskoç sözcükleridir ve İskoçya dışında yaşayan ve İskoç olarak bilinen İngilizce konuşurların çoğuna tanıdık gelecektir.²⁴⁸

Niçin aynı önermesel anlama sahip ancak farklı diyalektlere mensup sözcük çiftleri birbirleriyle eşdeğerli olarak kabul edilmemekte ve onlar mutlak eş anlamlı olarak etiketlenmemektedir?

Bir diyalekte konumlanan sözcükbirim niçin bir başka diyalektteki farklı bir sözcükbirime tam manasıyla eşdeğerli olamayacağının prensipte bir nedeni yoktur. Ancak böyle bir eşdeğerlilik nadir de olsa pekâlâ bulunabilir; fakat eş anlamlılık açısından farklı diyalektlere ait olmalarıyla belirgin iki sözlüksel birimin, ait oldukları “*ana diyalektleri (home dialect)*” içinde tam manasıyla paralel bağlamsal ilişkilere sahip olduğu ortaya koyulsa bile, iki diyalekte saptanan anlamlı birimler yine de mutlak eş anlamlı olmayacak, bilişsel eş anlamlı olarak kalacaklardır. Bunun nedeni de yer değiştirmiş bir ögenin kendi “evi” çevresindeki imgeleri ve çağrışımları harekete geçirme gücüne sahip olmasındandır - bu **ev** (*home dialect*) ve çevresi, yeni çevreyle ancak karmaşık şekillerde etkileşime geçebilecektir ve bu da “yabancı” ögeyi semantik açıdan doğal eş anlamlısından farklılaştırmaya yetecektir.²⁴⁹

Cruse, bilişsel eş anlamlılıkta coğrafi farklılığa bağlı biçimde oluşan diyalektsele varyasyonları, en ulaşılması kolay ve ilginç olmayan bilişsel eş anlamlı sözcük çiftleri olarak değerlendirir. Coğrafi diyalektsele varyasyonlara örnek bilişsel eş anlamlı

²⁴⁸ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 282.

²⁴⁹ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 282-283.

sözcüklerden bazı örnekler şunlardır: **autumn:fall** (sonbahar:güz), **lift:elevator** (asansör:çıkarıcı), **glen:valley** (vadi:vadi), **wee:small** [minnak: ufak].²⁵⁰

Cruse, coğrafi diyalektel varyasyonlara nazaran farklı **sosyal diyalektlere** dayalı oluşan bilişsel eş anlamlıları ise daha önemli görür. Çünkü bunlar arasından yapılan seçimin sonuçları bilhassa da bir sosyal sınıftan ötekine geçmeye heves edenler başta olmak üzere pek çok dil konuşurları bu farka fazlasıyla hassaslık gösterir.²⁵¹ Cruse, dilde sosyal diyalekt faktörüne dayalı oluşan varyasyonlar arasındaki sözcük seçimiyle ilgili kendi hayatından şöyle bir anekdot paylaşır:

Ben küçükken evde çamaşır yıkanan ve yemek yapılan odaya **scullery** (**bulaşıklık**) denirdi. Babam mesleğinde ilerledikçe ve maaşı artıp sosyal konumu yükseldikçe bu oda önce **kitchen (mutfak)** sonra da **kitchenette** [**mutfakçık**] oldu. Buna paralel olarak **settee (kanepe)**, **sofa (divan)** oldu; **serviette (peçete)** **napkine** dönüştü ve bizler **lavatorye (hela)** (daha yaygın adıyla **lav**) gitmeyi bırakıp **toilete (tuvalet)** gider olduk.²⁵²

Cruse'nin kendi yaşamından ürettiği örneklerle benzer, Türk dilinde de zaman içinde farklı statüsel çağrışımlı sözcüklerin kullanımsal tercihlerine tanık olunmadı mı? Mesela **pastane** sözcüğü, **cafe** sözcüğüne tercih edilirken, şu sıralar da ise **patisserie** sözcüğü üst sınıf yerlerde kullanımı tanıklanır. Artık **spor salonu** yerine **gym** sözcüğü, **hamam** yerine **spa** sözcüğü belirli bir dil grubu tarafından kullanımı benimsenmiş durumdadır. Kısacası şu an içinde bulunulan zaman diliminde sosyal diyalekt varyasyonuna bağlı oluşan

²⁵⁰ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 283.

²⁵¹ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 283.

²⁵² Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 283.

bilişsel eş anlamlı sözcük çiftlerine örnekler çoğaltılabilir: *aşçı:şef, lokanta:restaurant, araba:otomobil, fırın:bakery, lise:kolej, kutlama:party* vb.

Diyalekt dil türünü yaratan bir diğer faktör ise zamansal boyuttur. *Zamansal* boyut, farklı nesiller arasında aynı kavrama farklı adlandırmalar yapılması sonucunda dilde diyalekt sel varyasyonların ortaya çıkma durumuna atıftır. Bu boyut, sosyal diyalekt varyasyonu ile etkileşim içindedir ve birbirinden keskin biçimde ayrılamaz. Özellikle yeni nesil dil kullanıcıları, sosyal bağlarla meydana gelen dil grupları içinde genel olarak modası geçmiş yani zamanı geçmiş bir terminoloji kullanmak istemez: **radio (radyo) yerine wireless (kablesuzun), swimming bath (yüzme küvetinin) yerine swimming-pool (yüzme havuzu)** sözcüklerinin ikamesi, diyalektler arasında bilişsel eş anlamlı sözcükler yaratmaktadır.²⁵³

Sonuç olarak diyalektler - yaş (age), sınıf (class) ve bölgesel yakınlık (regional affiliation) gibi farklı özelliklere sahip dil gruplarıyla ilişkili dilsel değişkelerdir. Diyalekt sel değişkelerin yanı sıra dilde kesitsel değişkeler de mevcuttur. Bu çalışma düzleminde *kesit (register)* “tek bir konuşmacının farklı olaylara ve durumlara uyacak şekilde kullandığı dilsel değişkeler”e atfen yapılan adlandırmadır.²⁵⁴ Çağrışımsal anlamı yaratan *kesit* faktörü, birbiriyle etkileşim içinde olan üç farklı boyut ile analiz edilir: **(i) söylem alanı (discourse of field), (ii) söylem yöntemi (discourse of mode), (iii) stil (discourse of style).**

(i) Söylem Alanı (Discourse of Field)

Cruse, *kesit* kavramının bir boyutu olan **alan (field)** terimini söylemin başlığına ya da alanına atfen kullanır ve dil kullanımında, hukuki söylem, bilimsel söylem, reklam dili,

²⁵³ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 283.

²⁵⁴ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 283.

satış konuşmaları ve siyasi konuşmalar, futbol yorumları, yemek tariflerine özgü sözcükler hatta dilbilgisel kullanımları olduğunu, söylem alanları arasındaki bazı sözcükbirimlerin farklı göndergelerinin kendine has bir dikkat odağı yarattığı gerçeğini ifade eder.²⁵⁵ Böylece aynı doğruluk-koşulunu ileten sözcük çiftlerinden en az birinin söylem alanı yönüyle farklılaştığı gözlemlendiğinde, o sözcük çifti bilişsel eş anlamlı olarak etiketlenebilir.

Cruse, *söylem alanı* yönüyle farklılaşan bilişsel eş anlamlı sözcüklere **marriage: matrimon, wedlock: matrimony, boobs: tits** sözcük çiftlerini örnek verir ve bu sözcük çiftleri arasındaki farklılıkları şöyle aktarır:

marriage (evlilik) sözcüğünün anlamlarından biri olan **matrimony (karı-kocalık)**, söylem alanına özgü bilişsel eş anlamlı addedilebilir. Çünkü bu sözcükle genelde hukuki ve dini bağlamlarda karşılaşılır; **wedlock (nikah)** sözcüğü de **matrimony (karı-kocalık)** ile örtüşür; fakat muhtemelen yasa önünden ziyade kilisede duyulacak bir kelimedir. Tersten bakacak olursak, **boobs (göğüs)**, kıyafet sektöründe başka durumlarda *meme* dediğimiz uzva atıf için kullanılır (**boobs** aynı zamanda anlamsal açıdan **tits**ten çok da uzağa düşmeyecek günlük bir dille teknik anlamından uzak şekilde kullanılır; bunun gerçek anlamda bir belirsizlik teşkil edip etmediği de enteresan bir husustur).²⁵⁶

(ii) Söylem Yöntemi (Discourse of Mode)

Dil kesitinin ikinci boyutu **söylem yöntemi (discourse of mode/tenor)** olarak adlandırılır.

Bu boyutu anlamak ve tespit edebilmek için şu soruların sorulması önemlidir: “Söylem

²⁵⁵ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 283.

²⁵⁶ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 284.

yöntemi, dilsel mesajın ya da kodun iletilme biçimiyle ilgilidir; yani bu dilsel yazıya mı dayalıdır, yoksa konuşmaya mı dayalıdır, ya da dilsel kod telgrafla mı bildirilmektedir?”²⁵⁷ Dilsel öğelerde bu tür farklılıklarla özdeşleşen sözcükbirimler arasında eş anlamlılık ihtimalleri gündeme gelir. Cruse, söylem yöntemine dayalı kesitsel varyasyona örnek olarak ***baby*** ve ***neonate*** sözcüklerini örnek verir:²⁵⁸

Oh look! A neonate! Isn't he lovely? (Ah baksana! Bir yenidoğan! Çok sevimli değil mi?)

Cruse tarafından kurgulanan yukarıdaki tümcede ***neonate*** sözcüğünün tercih edilmesi kulağa garip gelmektedir. Çünkü ***neonate*** sözcüğü araştırma laboratuvarlarını ve klinikleri hatırlatmaktadır; bu çağrışımlar da yukarıdaki bağlamın genel mizacıyla ters düşmektedir.²⁵⁹

(iii) Stil (Style)

Cruse, *stil (style)* terimini, dilsel etkileşimde yer alan taraflar arasındaki farklı ilişkileri işaretleyen dil özelliklere atfen kullanır ve bu özellikler birtakım faktörlere, mesela durumun gerektirdiği rollere (örneğin röportajı yapan ve veren), katılımcıların birbirine ne kadar aşina olduklarına ve sosyal konumlarının ne olduğuna, karşılıklı olarak birbirine düşman, kayıtsız ya da dostane olup olmadıklarına vb. göre değişebilir.²⁶⁰ Bu sebeple stil kavramı, formel dil ve gündelik dil ya da nezaket dili ve samimi dil gibi çeşitli etiketlendirmelerle kavranabilir. Cruse’ye göre bilişsel eş anlamlıların en şaşırtıcı şekilde artmasına zemin hazırlayan kesitsel boyut “*söylem stili*”dir. Söylem stili özellikle ***ölüm, seks, boşaltım faaliyetleri, para, din, güç ilişkileri*** vb. gibi yüksek duygusal öneme sahip

²⁵⁷ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 284.

²⁵⁸ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 284.

²⁵⁹ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 284.

²⁶⁰ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 284.

deneyim alanlarına atıfta bulunan sözcüklerde iyiden iyiye belirginlik kazanır. Söz konusu alanlardaki göndergeler için genellikle birbirinden hafif farklılaşan terimler yelpazesi bulunur:²⁶¹

(a) ***kick the bucket, buy it, snuff it, cop it, pop off, peg out, expire, perish, die, pass away, decease, etc.***

Nalları dikmek, mevta olmak, tahtalıköyü boylamak, balı yemek, gebermek, mortoyu çekmek, vadesi dolmak, can vermek, ölmek, göçüp gitmek, vefat etmek vs.

(b) ***fuck, screw, shaft, bang, ball, lay, have it off with, make, score with, bed, go to bed with, sleep with, make love with, have sex with, have intercourse with, be intimate with, perform coitus with, etc.***

Sikmek, geçirmek, zımbalamak, çakmak, taşaklamak, becermek, işi pişirmek, yapmak, götürmek, yatağa atmak, yatağa gitmek, yatmak, sevişmek, seks yapmak, cinsel ilişkide bulunmak, cinsel olarak yakınlaşmak, cinsel birleşme yaşamak vs.

(c) ***piss, pee, pzddle, wee-wee, have a slash, spend a penny, point Percy at the porcelain, pass water, urinate, etc.***

Çiş yapmak, işemek, işi halletmek, su dökmek, çiş gelmek, ayak yoluna gitmek, sidik dökmek, su dökmek, idrarını yapmak vs.

(d) ***ane-licker, bootlicker, toady, yes-man, sycophant, etc.***

Yalaka, yaltakçı, yağcı, emir kulu, şakşakçı vs.

²⁶¹ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 284-285.

Cruse, yukarıdaki örnekleri verirken özellikle söylem stiline dayalı farklılaşan sözcüksel öğelerin bazıları söylem alanı açısından da farklılaşabildiğini, bu iki faktörü (alan ve stil) birbirinden tamamen ayırmanın gerçekten imkansız olduğunu önemle vurgular.²⁶²

Buraya kadar aynı önermeye sahip sözcükler arasında diyalekt ve kesit faktörüne dayalı oluşan çağrışımsal anlam yönüyle farklılaşmaların yarattığı eş anlamlılık derecesi irdelenmiştir. Bir sonraki bölümde eş anlamlılık ölçeğinin üçüncü derecesi olan yakın eş anlamlılık konusuna temas edilecektir.

2.4.1.1.3. Yakın Eş anlamlılık (Plesionymy)

Eş anlamlılık ölçeğinin üçüncü derecesi olan yakın eş anlamlılık, sözcüklerin anlamsal özelliklerinin özdeş olmamasına rağmen belirli şartlar dahilinde eş anlamlı olarak kabul edilebileceğinin dilsel göstergesidir.

Yakın eş anlamlılığın anlaşılmasını sağlayacak sözcük çiftlerine geçmeden önce, yakın eş anlamlı olarak değerlendirmeye alınacak sözcük çiftleri, ilk olarak aynı kavram alanı içinde öbeklenen sözcükler olmalıdır, ikincisi aynı gösterilen ile kavramlaşıp kavramlaşmadığı aydınlatılmalıdır, üçüncüsü sözcük çifti aynı önermeyi iletmemeli, ancak belirli şartlar dahilinde bazı anlamsal özelliklerde örtüşme göstermelidir. Tüm bunlara rağmen yakın eş anlamlılığa dair net kurallar oluşturmak mümkün olmadığı gibi sözcükler arasında yakın eş anlamlı sözcükler çizelgesi oluşturabilmek de kolay değildir. Şimdi konuyu biraz olsun aydınlatabilmek adına Cruse'nin yakın eş anlamlılık tanımına ve bu kapsamda değerlendirilmesi mümkün olan sözcük çiftlerini ele alalım:

Yakın anlamlılar, bilişsel eş anlamlılardan farklı doğruluk-koşulları bildiren cümlelerde kullanımları bakımından ayrışır, yalnızca cümlenin söz diziminde aynı yerde duran yakın anlamlılar açısından farklılaşan iki

²⁶² Cruse, A. D., (1986), *a.g.e.*, s. 285.

cümle -her ne kadar sözcük-birimlerin birbirinin alt anlamlısı olması hâlinde tek yönlü bir kapsama pekala mümkün olabilse de- karşılıklı olarak birbirini kapsamaz. Yakın anlamlı kelime çiftinde her daim kelimelerden biri onaylanır, öbürü ise reddedilir ve burada herhangi bir paradoks da yoktur:²⁶³

Cruse'nin yakın eş anlamlılık ile ilgili tanımından hareket edildiğinde, bir sözcük çifti *ana anlamsal özellikler* açısından özdeş olup, bu sözcük çiftinden birisinin *ek anlamsal özelliği* dolayısıyla farklılaşması hâlinde, yani üstanlam – altanlam sözcük anlam ilişkisi içeren sözcükler *yakın eş anlamlı* olarak etiketlenebilir. Böylece bilişsel eş anlamlı sözcük çiftleri arasında bakışımli bir anlam ilişkisi mevcutken, yakın eş anlamlı sözcük çiftleri arasında tek yönlü bir bakışım söz konusudur. Cruse, İngiliz dilinden yakın eş anlamlı olarak kabul edilebilecek bazı sözcük çiftleri tartışmaya açar ve sözcükler arasındaki ek anlamsal özellik farklılığını ortaya çıkmasını sağlayacak tümceler kurgular: *foggy:misty, thrash:beat, fearless:brave, tap:rap, pretty:handsome, murder:execute, loch:lake*²⁶⁴

It wasn't foggy last Friday - just misty.

Geçen Cuma sisli değildi, yalnızca biraz pusluydu.

You did not thrash us at badminton - but I admit you beat us.

Bizi badmintonda tokatlamadın- kabul ediyorum ki bizi dövdün.

He is by no means fearless, but he's extremely brave

Hiçbir şekilde korkusuz değil fakat aşırı derecede cesur.

²⁶³ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, p. 285.

²⁶⁴ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, p. 285.

It wasn't a tap I heard - more of a rap.

Duyduğum şey tıklatma değildi, daha ziyade birileri hafifçe vuruyor gibiydi.

She isn't pretty, but in her way she is quite handsome.

Güzel değil ama kendince epey hoş.

He was not murdered, he was legally executed.

Cinayetle öldürülmedi, hukuk yoluyla infaz edildi.

The loch where we were fishing is not a lake - it's open to the sea.

Balık tuttuğumuz koy [loch], göl [lake] değildi, denize açılıyor.

Yukarıda kurgulanan tümceler kulağa mantıklı gelmektedir, bunun nedeni sözcük çiftlerinin aynı önermeyi iletmiyor olmasıdır. Çünkü yakın eş anlamlı olan sözcükler yüksek düzeyde anlamsal örtüşme sergilemekle birlikte, birbirlerine karşı düşük derecede örtük zıtlık (implicit contrastiveness) barındırmalıdır.

Cruse, *yakın eş anlam* ve *bilişsel eş anlam* arasına açık bir çizgi çizilebileceğini, fakat eş anlamlılık ölçeği üzerinde ters yönde hareket edildiğinde yakın anlamlılığın sınırlarını belirlemenin oldukça zor olduğunu, zira sözcükbirimler arasında anlamsal mesafe arttıkça yakın anlamlılığın da belli belirsiz şekilde eş anlamlılıktan uzaklaşarak kaybolduğunu belirtir.²⁶⁵ Cruse, bu noktada yakın eş anlamlıları saptayabilmek adına, yakın eş anlamlı sözcük çiftlerinin barındırması gereken düşük zıtlık derecesinden faydalanabileceğini düşünür ve bu düşük zıtlığı tümcede koyulaştıracak bir dilsel formül sunar:

Pek sayılmaz [not exactly] ve daha doğrusu [more exactly] sözcüklerinin

ayrıştırıcı güçlerine güvenelim; bu kelimeler sözlüksel açıdan neyin uygun

²⁶⁵ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, p. 286.

olduğuna dair görülerimizle gayet güzel şekilde eşleşmektedir. *Pek sayılmaz* ve *daha doğrusu* ibareleri sunulan anlam farklarına titizlikle uyuyormuş gibi görünmektedir zira normalde bilişsel eş anlamlı kelimelerle birlikte kullanılmazlar.²⁶⁶

Şimdi Cruse'nin yakın eş anlamlı sözcük çiftlerini belirginleştiren *pek sayılmaz (not exactly)* ve *daha doğrusu (more exactly)* ifadelerinin bilişsel eş anlamlı sözcük çiftlerinde nasıl işlediğine bakalım:

? He kicked the bucket - or, more exactly, he died,

(? Nalları dikti - daha doğrusu öldü.)

A: Is that your daddy? (Babacığın mı?)

B: ? Not exactly - it's my father. (? Pek sayılmaz- babam.)

Yukarıda *kicked the bucket* ile *die*, *daddy* ile *father* gibi aynı doğruluk koşulunu ileten sözcük çiftleriyle *more exactly* ya da *not exactly* ifadeleri kullanıldığında anlamsal bir tuhaflık meydana gelmektedir. Cruse, ortaya çıkan bu anlamsal tuhaflığı “?” simgesiyle belirtir. Bilişsel eş anlamlıları bir yana bırakırsak, *pek sayılmaz (not exactly)* ve *daha doğrusu (more exactly)* ifadeleri, anlamsal farkları nispeten önemsiz olan sözcük çiftleriyle birlikte kullanıldığında ise anlamlı bir ifade ortaya çıkar.²⁶⁷

A: Was there a fog that day? (Bugün sis var mıydı?)

B: Not exactly - more of a mist" (Pek sayılmaz daha ziyade pus vardı.)

²⁶⁶ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, p. 286.

²⁶⁷ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 286.

We stopped by the side of a lake - or, more exactly, a loch, since there was an opening to the sea. (Bir gölün (lake) kenarında daha doğrusu denize açıldığı için koy (loch) diyebileceğimiz yerin kıyısında durduk.)

He was executed - murdered, more exactly. (İnfaz edildi daha doğrusu cinayetle öldürüldü.)

Yukarıda ***fog:mist, lake:loch, execute:murder*** sözcük çiftleriyle kurulan tümcelerdeki ***pek sayılmaz (not exactly)*** ve ***daha doğrusu (more exactly)*** ifadeleri, bu sözcük çiftleri arasında tanımlı olan nisbeten önemsiz farkları belirginleştirmesi sonucunda anlamlı tümceler ortaya çıkmıştır. Ancak sözcükler arasındaki farklar belli bir anlam düzeyini aştığında sonuç garabet olacaktır.²⁶⁸

? My father's a policeman - or, more exactly, a butcher.

? Babam polis memuru, daha doğrusu kasap.

? Our dog - or, more exactly, our cat - died yesterday.

? Köpeğimiz -daha doğrusu kedimiz- dün öldü.

? We bought a mare - or, more exactly, a stallion.

? Bir kısrak -daha doğrusu, aygır aldık.

Sonuç olarak ***pek sayılmaz (not exactly)*** ve ***daha doğrusu (more exactly)*** ifadeleri, bilişsel eş anlamlı sözcük çiftlerine, yakın eş anlamlı sözcük çiftlerine ve anlamsal farkı yüksek olan sözcük çiftlerine uygulandığında nasıl farklılaştığı görülmektedir. Böylece ***pek sayılmaz (not exactly)*** ve ***daha doğrusu (more exactly)*** ifadelerinin ancak yakın eş anlamlı sözcük çiftlerinde işlevsel olduğu gözlemlenir.

²⁶⁸ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 286.

Cruse, “*pek sayılmaz (not exactly)* ve *daha doğrusu (more exactly)*” ibareleri normalde ufak bir anlamsal özelliği devreden çıkarmak ve düzeltme yapmak üzere kullanıldığı unutulmamalıdır” vurgusunu yapar ve “yakın anlamlılık ile ilgili ilkelerle dolu bir açıklama yapmak görece zor” olduğunun önemle altını çizer.²⁶⁹

Yukarıdaki ifadelerden yola çıkarak, “*pek sayılmaz (not exactly)* ve *daha doğrusu (more exactly)*” ibarelerinin sözcükler arasında yakın eş anlamlılığı tespit etmek için uygulanacak bir test yöntemi olduğu; ancak yakın eş anlamlılar hususunda temel ilkeler belirleyerek onları kategorileştirmek mümkün değildir. Bu sebeple olası eş anlamlı sözcük çiftlerinin aynı önermeye sahip olmadığı kanısına varıldığında, onların yakın eş anlamlılığı ile ilgili noktada göreceli yaklaşımlar oluşabilir.

Yukarıda ifade edilen görece yaklaşımlar sözcüklerin kavramsal yapılarındaki anlamsal özelliklerin betimlenmesi yönüyledir. Cruse, yakın eş anlamlılık kavramında bir sözcüğün ana anlam özellikleri (central semantic traits) ile alt anlam özellikleri (subordinate semantic traits), arasında ayırım yapılması gerektiği söyler ve bir sözcüksel ögenin hangi özelliklerinin ikincil hangilerinin merkezî olduğuna karar veren genellikle yapılan izahın yani yorumun görece doğasından kaynaklandığını da belirtir.²⁷⁰ Burada bahsedilen görecelik *stallion (aygır)* üzerinden tartışılır:

stallion (aygır); hem *male horse (erkek at)* ile hem de *equine-male (at-erkek)* ifadeleriyle bilişsel eş anlamlıdır; fakat hangisinin daha doğal olduğuna konusunda bir miktar anlaşmazlık olabilir; göstergeler “erkek” kelimesinin burada *aygır*ın ikincil anlam özelliği olduğu yönündedir. Benzer biçimde *nag (ihtiyar at)* sözcüğü de doğal olarak “saygı

²⁶⁹ Cruse, A. D., (1986), *a.g.e.*, s. 287.

²⁷⁰ Cruse, A. D., (1986), *a.g.e.*, s. 287.

duyulmayacak at nesnesinden (equine object of disrespect) ziyade

“değersiz at (worthless horse)” olarak açıklanır.²⁷¹

Cruse, yukarıda **stallion (aygır)** sözcüğünü, anlam atomlarına ayırırken ‘at’ ve ‘erkek’ olarak nitelendirilir ve burada asıl meselenin hangisinin ana anlam özelliği, hangisinin alt anlam özelliği olarak betimleneceğidir. Cruse’nin bu noktada **stallion (aygır)** sözcüğünü, onunla aynı kavram alanını paylaşan **nag** sözcüğüyle mukayese ettiği takip edilir. Böylece sözcüklerin ana anlam ve alt anlam özellikleri tanımlanırken, sözcüklerin yer aldığı kavram alanında birbirlerine olan konumları ve sınırları bu hususta önem teşkil ettiği anlaşılır. Cruse de **stallion** “erkek at” sözcüğünü, **nag** “yaşlı at” sözcüğü ile mukayese eder. Bu mukayese sonucunda **stallion** ve **nag** kavramlarının ortak anlamsal özelliklerinin ‘at’ olduğu, ayırt edici anlamsal özelliklerin ise ‘erkek’ ve ‘yaşlı’ olduğu belirginleşir. Bu durumda ‘at’ ana anlamsal özellik olarak etiketlenirken, ‘erkek’ ise **stallion (aygır)** kavramının alt anlam özelliği olarak etiketlenir.

Cruse, yukarıda izlenen yöntem ile **walk (yürümek)** kelimesini **stroll (dolaşmak)** kelimesinin; **laugh (gülmek)** kelimesini **guffaw (kahkaha atmak)** ibaresinin, **wave (dalga)** kelimesini **breaker (dev dalga)** ve **roller (büyük dalga)** kelimelerinin, **good-looking (iyi görünümlü)** kelimesini de **pretty (güzel)** ve **handsome (yakışıklı)** kelimelerinin ana özelliği (capital trait) olarak tanımlar.²⁷²

Yakın eş anlamlılık ilişkisinde yukarıda izlenen yöntemde, yani bir sözcük çifti, yalnızca alt anlam özellikleri bakımından farklılaşıyorsa, bu çiftin yakın anlamlı olmasını muhtemel görünmektedir; fakat bu durumun da basit bir korelasyon olmadığı da vurgulanır.²⁷³ Çünkü eş anlamlılık açısından mukayese edilen sözcüklerin kavramsal

²⁷¹ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 287.

²⁷² Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 287.

²⁷³ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 287.

yapılarındaki ana anlam özellikleri ve alt anlam özelliklerinin nispi belirginliği değişkenlik gösterebilir ve bu değişkenliğin ne ölçüde sistematik olduğu (diğer anlamsal özelliklerden tahmin edilebilir olması manasında) açık değildir: **pretty:handsome** (*güzel:yakışıklı*), **mare:stallion** (*kısrak:aygır*) ve **murder:execute** (*cinayet:infaz*)²⁷⁴

Cruse'nin bir sözcüğün kavramsal yapısındaki ana anlamsal özellikler ve alt anlamsal özelliklerin nispi değişkenliğinden kast ettiği şeyin manası nedir? Bu soruya ancak Cruse'nin yukarıda ileri sürdüğü yargısına delil olarak gösterdiği sözcük çiftleri üzerinden cevaplandırılabilir:

pretty:handsome : Öncelikle ilk sözcük çifti olan *pretty:handsome* (*güzel:yakışıklı*)'yı ele alalım. Bu sözcük çifti, anlamsal özelliklerin konumu ve eş anlamlılık arasında olması beklenen ilişkiyi ya da bu ilişkinin yokluğunu örneklemektedir: Yani bu sözcükler ana anlam özellikleri bakımından özdeş; sadece alt-anlam özelliklerinde farklılaşırlar ve bu yüzden de yakın anlamlıdırlar.²⁷⁵ Bunun nedeni olarak, **pretty:handsome** (*yakışıklı:güzel*) sözcük çiftinin alt anlam özelliklerinin yani erkek-kadın karşıtlığının, sözcüklerin semantik yapısında öne çıkmamasıyla ilintilidir; çünkü bu sözcüklerin alt anlam özellikleri aşağıda yer verilecek olan *mare: stallion*'da olduğu gibi kavramda yüksek seviyede belirginlik göstermez.

mare: stallion : İkinci sözcük çifti olan *mare: stallion* (*kısrak:aygır*), ana anlam özellikleri bakımından özdeş, alt anlam özellikleri açısından farklı olmalarıyla *pretty:handsome* (*güzel:yakışıklı*) çiftine benzerler. Fakat *pretty:handsome*'dan farklı olarak *mare: stallion* sözcük çifti yakın anlamlı değildir; esasında daha çok karşıt anlamlı sözcüklere benzerler. Çünkü **mare:stallion** kavramlarında kodlu olan alt anlam özelliklerinin, bir bakıma, ana anlam özellikleriyle eşit konuma yükseltilmiştir (eş

²⁷⁴ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 287.

²⁷⁵ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 287.

anamlılığın belirlenmesi söz konusu olduğunda). Burada **mare:stallion** eş anlamlılık açısından mukayese edildiğine alt anlam özelliklerinin rütbece yükselmesi, aynı anda ana anlam özelliklerinin rütbece indirilmesi demek olmadığını ayırt etmek oldukça önemlidir; zira aynı alt anlam özelliklerine ama farklı ana anlam özelliklerine sahip olan **stallion** ve **bull** (*aygır* ve *boğa*) sözcükleri eş anlamlı değildir.²⁷⁶

murder:execute : Üçüncü sözcük çifti olan **murder:execute** (*Cinayetle öldürmek:infaz etmek*) üçüncü bir ihtimali örneklemektedir. Eğer *cinayetle öldürmenin* suçlar sınıfına, *infaz etmenin* ise cezalar sınıfına ait olduğu yönündeki iddialar doğruysa; o zaman bu eş anlamlı kelime çifti aynı alt anlam özellikleri açısından ortaklık gösterirken, ana anlam özellikleri açısından farklılıklara sahip olduğu açığa çıkar. Bu anlamda **murder:execute** sözcük çifti, **stallion:bull** (*boğa:aygır*) sözcük çiftine benzer. Ancak bu kelimeler ikinci çiftten farklı olarak **mare:stallion** sözcük çifti yakın eş anlamlıdır. Bu örneğin sunduğu durum, kavramların sadece alt anlam özelliklerinin vurgulanması ya da yükselttirilmesi değil, aynı zamanda ana anlamsal özelliklerin de örtük ve aşağı düşürülebilmesidir.²⁷⁷

Cruse, yukarıda ana anlam özellikleri farklı olup alt anlam özellikleri yönüyle aynı olan **murder:execute** sözcük çiftini yakın eş anlamlı olarak etiketlemektedir. Buna gerekçe olarak da **murder** ve **execute** sözcükleriyle aynı kavram alanında olan ve ana anlamsal özellikleri açısından ortak ama alt anlam özellikleri açısından farklılaşan sözcük çiftlerini gösterir: **murder:rape** (*öldürmek:tecavüz etmek*), **execute:imprison** (*infaz etmek:hapse atmak*). Cruse, bu sözcük çiftlerini eş anlamlı olmayan (non-synonymy) sözcükler olarak etiketlendirir. Çünkü bu sözcük çiftlerini, ana anlam özellikleriyle birlikte alt anlam özelliklerinin vurgulandığı sınıfa dahil eder.²⁷⁸

²⁷⁶ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 287.

²⁷⁷ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 288.

²⁷⁸ Cruse, A. D., (1986), **a.g.e.**, s. 288.

Cruse'in yakın eş anlamlılığa dair örneklendirmeleri ve onun bu örnekler üzerinden vardığı farklı farklı sonuçlar, bir sözcük çiftini yakın eş anlamlılık açısından değerlendirilirken enine boyuna semantik bir analize tabi tutulması gerekliliğini idrâk ettirir, ezbere şekilde üstanlamlılık-altanlamlılık ilişkisinden hareket edilebilecek bir kavram da olmadığını açıkça gösterir.

Cruse, yakın eş anlamlı sözcük setlerinin farklı noktalarında konulanan her sözcüğün birbiriyle yakın eş anlamlı olamayacağını önemle vurgular. Çünkü yakın eş anlamlılığın asla bilişsel eş anlamlılığa doğru hareketi gözlemlenemezken, aksine yönde ilerledikçe de yavaş yavaş eş anlamlılıktan uzaklaştığının görülmesi muhtemeldir. Cruse bu hususu, yakın eş anlamlı sözcükleri mukayese ederek göstermeyi amaçlar:

Mesela; *fog (sis)* ve *mist (pus)* ile *mist (pus)* ve *haze (hafif duman)* yakın anlamlıdır fakat *fog (sis)* ve *haze (hafif duman)* değildir; *mound (tümsek)* ve *hillock (tepecik)*, *hillock (tepecik)* ve *hill (tepe)*, *hill (tepe)* ve *mountain (dağ)* muhtemelen tam manasıyla yakın anlamlı kelime çiftleridir; fakat *tümsek mound (tümsek)* ve *mountain (dağ)* hatta *hill (tepe)* ve *mound (tümsek)* ya da *hillock (tepecik)* ve *mountain (dağ)* o kadar da yakın anlamlı değildir; *giggle (kıkırdamak)* ve *laugh (gülmek)* yakın anlamlı kelimelerdir fakat *giggle (kıkırdamak)* ve *guffaw (kahkaha atmak)* değildir vb.²⁷⁹

Yakın eş anlamlılık mefhumunda, Cruse, *anlamsal uzaklık (semantic distance)* teriminin önemini gösterir: “*Anlamsal uzaklık (semantic distance)*, tek bir hususiyetten daha fazla noktada farklılaşan öğelere daha sakınlı şekilde teşmil edilebilir, değişiklik eksenleri arttıkça, “uzaklık”tan ne kastedildiğini açıkça söylemek zorlaşır.”²⁸⁰ Cruse, anlamsal

²⁷⁹ Cruse, A. D., (1986), *a.g.e.*, s. 288.

²⁸⁰ Cruse, A. D., (1986), *a.g.e.*, s. 288.

uzaklık kavramını somutlaştırmak ve sözcüklerin değişen anlamsal mesafesini göstermek kıstaslarda bulunur:

Mesela; *rap* (*hafifçe vurmak*) ve *tap* (*tıkladmak*) eş anlamlıdan fazlasıdır tıpkı *thud* (*gümbürdetmek*) ve *thump* (*güm güm vurmak*) ve muhtemelen *rattle* (*tingırdatmak*) ve *clatter* (*tıkırdatmak*) gibi; fakat *tap* (*hafifçe vurmak*) ve *thump* (*güm güm vurmak*) sözcükleri eş anlamlı olmaktan çok çok uzaktır tıpkı *thud* (*gümbürdetmek*) ve *rattle* (*tıkırdatmak*) gibi.²⁸¹

Yukarıdaki örnekler, yakın eş anlamlı sözcük çiftleri arasındaki anlamsal mesafe arttıkça tersine dönmüş eş anlamlılık ölçeğinin muğlak olan bitiş noktasına doğru ilerlendiğini gösterir. Bu da eş anlamlılık ölçeğinin sonuna gelindiğine işaret eder. Böylece son kısımda da Cruse tarafından yakın eş anlamlılığın nasıl tanımlandığı, hangi yöntemlere başvurularak ayırt edilebileceği örneklerle aktarılmıştır.

Sonuç olarak, “Kuramsal Çerçeve” başlıklı bu bölümün tamamında, Cruse’nin çalışmalarında takip edilen *anlam* (meaning) ve *eş anlamlılık* (synonymy) yaklaşımları bütüncül olarak ele alınıp aktarılmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda bu bölüm vasıtasıyla kavramsal içerikleri betimlenen dilbilimsel terimler, aktif biçimde “Olası Eş anlamlı Sözcük Çiftleri” başlıklı bölümde işlevsel olarak kullanılacağı da önemle belirtilmelidir.

²⁸¹ Cruse, A. D., (1986), *a.g.e.*, s. 288.

III. BÖLÜM: OLASI EŞ ANLAMLI SÖZCÜK ÇİFTLERİNİN EŞ ANLAMLILIK İNCELEMESİ

3.1. Ādemī

ādemī ve *kişi* sözcükleri Tahran ve Londra nüshalarında sık kullanımı olan sözcüklerdir. Tahran nüshasında *kişi* sözcüğünün kullanımı 226 defa, *ādemī/ādem* 97 defa tanıklanırken Londra nüshasında *kişi* sözcüğünün kullanımı 223 defa, *ādem/ādemī* ise 88 defa tanıklanır. Bu kullanım yoğunluğuna karşın incelenen nüshaların eşbağlamalarında *ādemī* ve *kişi* sözcükleri birer kez birbirleri yerine değişikli kullanımı takip edilir: T. *ādemī* 244a/16 ~ L. *kişi* 155r/12 ve T. *kişi* 250a/14 ~ L. *ādemī* 159r/6.

ādemī sözlükbirimi Türk dili yazılı metinlerinde ilk önce Karahanlı Kur'an tercümelerinde tanıklanır. Söz konusu eserlerde Kur'an ayetlerde geçen Ar. *beşer*, *ins* ve *insān* sözlükbirimleri dönemin bilingual bilgin(ler)i tarafından yine Ar. kökenli *ādemī* sözcüğü ile karşılanması dikkat çekicidir. Bu sözlükbirim geçici şekilde alıntılanmamış, aksine bir sonraki dönem metinlerdeki kullanım sıklığı artmıştır. *ādemī* sözcüğü esasen toplumsal değişim ve dönüşümün dönüm noktasının dilsel bir görüntüsü olarak düşünülmelidir. Çünkü *onun izi takip edildiğinde* ardında kabullenilen bir inanç ve öğretiye ulaşılır. Bu yönüyle *ādemī* **tanık sözcük**²⁸² olarak betimlenmesi yanlış olmaz.

ādemī (Ar.) “İnsan, insanlardan olan. (Ar. insān = m. insiyy / c. nās / c. unās / c. unus / c. enāsiyy) ā. P13b8 [Y kişi]” [ME/Özçamkan: 163]; **azam** “(< Ar. ādem) insan, ādem (Lat. *homo*, Far. *mārd*)” [CC I: 433; CC II-560]

T. *ādemī* ~ L. *kişi*

²⁸² Vardar, Berke., (2001), **Dilbilim Yazıları**, Multilingual Yayınları, İstanbul, s. 119.

I. Yana bir ‘ābidğa tegdi, atın sordı. Atım Şālih, tidi. Neçe yıl boldı munda-sen tise
tört yüz yıl boldı, munda tã‘at kılur-men, sindin adın **ādemī** körmışim yok, tidi.
(T.244a/16)

Yana bir ‘ābidğa tēgdi. Atıng nē tēdi. Atım Şālih. Niçe yıl boldı munda sēn? Tēdi.
‘Ābid, tört yüzyıl boldı, tēdi, sēndin özge **kişi** körmışim yok. (L.155r/12)²⁸³

T.- ādemī

ādemī sözcüğünün Tahran nüshasındaki bağlamsal kullanımları temelinde anahtar sözcüğün bağlı olduğu kavramın anlamsal özellikleri şu şekilde belirlenmiştir:

▪ canlı

ādemī sözcüğünün bağlı olduğu kavramın temel ve değişmez anlambirimciği ‘canlı’dır. Tahran nüshasında *ādemī* kullanımlarının tümü bu anlambirimciği tanıklar.²⁸⁴ Esasen ‘canlı’ anlambirimciği bir dizi anlamlı birimin ortak paydası olması nedeniyle “üstanlambirimcik demeti” niteliğine sahiptir. Peki ‘canlı’ bir tür üstanlambirimcik demeti (archisememe) ise bu üstanlambirimcik demeti hangi kelime ile sözcükselleşmiştir? Bu soruyu sormanın temel hedefi *ādemī* kavramı, dönemin dil

²⁸³ Tez çalışması boyunca Londra nüshasına ait bütün alıntılar ve Londra nüshasına atfen yapılan tüm sayfa ve satır numaraları Prof. Dr. Aysu ATA’nın çalışmasına aittir: ATA, Aysu., (2019), Rabğuzī Kışaşü’l-Enbiyā (Peygamberler Kıssası) Giriş-Metin-Dizin, C. I-II, TDK Yayınları, Ankara.

²⁸⁴ krş. 01b/2, 3; 02b/9; 04b/8; 08a/15; 13b/1; 18a/16; 19b/7; 26b/2; 27a/19(2); 33b/8; 34b/1, 15; 35a/5; 35b/4; 36a/13; 36b/12, 18; 38a/7; 43b/6; 58a/16; 69a/3; 75b/10, 15; 78a/18; 84a/13; 92a/3, 18; 105b/11; 117a/19; 117b/2; 120b/6, 7; 130b/1; 137a/11; 137b/13; 154b/17; 156a/12; 159a/18; 161a/1, 12; 165b/2; 166a/19; 182b/12, 15; 183a/17; 197b/12; 211a/4; 214a/3; 215b/11; 216b/14; 218a/14; 221b/15; 222b/12; 223a/3, 15; 223b/9, 10, 17; 224a/12; 227a/13; 229a/7; 231a/9; 234a/2, 17; 234b/11, 16; 236a/14; 241a/13; 243b/13; 244a/16; 272a/19; 272b/6; 275b/13; 281b/13; 288b/4; 302b/14; 305b/7, 8; 326a/6; 331a/6; 342a/13; 375a/9; 378b/8; 379b/14.

kullanırının zihninde bağlı olduğu bir üst kategorinin mevcut olup olmadığını ortaya çıkartmaktadır.

Tahran nüshası bu bakış açısıyla tarandığında ‘canlı’ üstanlambirimcik demetiyle en yakın örtüşme gösteren sözcükbirim *tınlıġ*’dır. Tahran nüshasında 14 yerde kullanımı takip ediliyor.²⁸⁵ *tınlıġ* kavramının, *cān* ve *ten* gibi iki ayrı bileşenin birlikteliği olarak tasarılaştığı şu bağlamdan anlaşılıyor: “Ey ‘Azrā’îl ġāyet atıġ k         ermiş-sen. Ta   r andaġ ıldum amuġ tınlıġları   c  nı sa  a aldurġay-men.” (08a/10); “Yana ır yılda ki  in   demn    c  n  a yarlıġ boldı teni  e kirgil, tip.” (09a/10) Bu bağlamsal kullanımlar doġrultusunda *tınlıġ*’ın canı ve bedeni olan t  m varlıkları kendi kaplamına dahil eden bir kavram olduġu anlaşılır. “Bu muna ker  metlerde ki  in amuġ tınlıġlarda bizni k  rkl  grek yarattı.” (01b/9) *tınlıġ* kavramının kaplamsal geniřliġinin t  m g  c  n   vurgulamak ya da ifade edebilmek i  in dil kullanır   dil dizgesinde *amuġ tınlıġlar* eřdizimliliġini yaratmıştır: “  azret  in i   b keldi: Ey ‘Azr  ’  l ġ  yet atıġ k         ermiş-sen. Ta   r andaġ ıldum amuġ tınlıġları   c  nı sa  a aldurġay-men.” (08a/10) diġer kullanımlar i  in bk.: 01b/9; 23b/13; 33a/7; 210a/16; 217a/14. *tınlıġ* d  nemin dil kullanır   tarafından kendi ırkını yani ‘insanoġlunu’ da kapsayıcı bi  imde kullanması   nemlidir: “Bu muna ker  metlerde ki  in amuġ tınlıġlarda bizni k  rkl  grek yarattı.” (01b/9) Baġlamda *biz* zamirinin g  nderimi s  ylem gereġi ‘insan ırk  ’dır ve burada *amuġ tınlıġlarda bizni* dizimlenişinde *+da* bi  imbirimi vasıtasıyla insan ırkının da *tınlıġ* kavramının b  t  nsel yapısı i  inde yer aldıġı anlamını iletir. Dil kullanır  , *tınlıġ* s  zl  kbiriminin kapsayıcılıġı bazı niteleyiciler ile sınırlandırarak da kullanır: “  l  h   uar y   r  r tınlıġları   neteg tutayın?” (33a/7). Baġlamda *uar y   r  r tınlıġlar* serbest s  zc  k dizilimi sadece “kara ve hava hayvanlarına” g  nderimde bulunur. B  ylece *tınlıġ* kavramı canlı, dişi ya da erkek cinsiyetli olabilen, bedene sahip ancak belirli bir suret ile belirginlik

²⁸⁵ bk.: 01b/9; 08a/10; 18b/5; 23b/13 (2); 34b/8; 180b/17; 199a/7; 210a/16; 216b/17; 217a/14; 288a/18, 19.

kazanmamış varlık” göndergesel anlamı betimlemek mümkündür: “**Ꞑamuğ tınlığlar şüretiñge ewrıldı. Ꞑayu tınlığ şüretiñge ewrıldı erse tişi boldı, anıñg erkeki anğa Ꞑawuştı, öldi.**” (288a/18,19)

Tahran nüshasında “canlı” göndergesiyle tanıklanan bir diğer sözcük ise *tirig*’dir. *tirig* genellikle sıfat ulamında kullanımının yanında isim ulamında da kullanımı vardır: “**Nemrūd aydı: Men me ölügni tirgüzür-men, tirigni öldürür-men.**” (54b/9) Her ne kadar *tınlıg* ile *tirig* sözcükbirimleri isim ulamında aynı önermesel anlamla yüklü olsalar da *tirig* sözcüğünün anlamsal alanı incelendiğinde *tınlıg* kavramından varsayımsal anlam açısından farklılaştığı görülür. *tirig* isim ulamında daima ‘insan’a referanslı kullanılmaktadır. bk.: 24b/18; 62b/10; 125b/3; 277a/11; 325b/19 İkinci olarak ise *tirig* dil kullanımının zihninde *ölüg* sözcüğüyle tamamlayıcı (complimentary) anlam ilişkisiyle kaimdir. Bağlamlarda *tınlıg* için böyle bir anlam ilişkisi tanıklanmaz. Üçüncüsü *tirig* çeşitli fiiller ile eşdizimli kullanımsal örüntülere sahiptir: *tirig bol-*, *tirig Ꞑal-*, *tirig Ꞑod-*, *tirig kör-*.

Bunun yanı sıra kullanımı nadir de olsa Ar. ve Far.’dan alıntı *maḥlūḳāt* (05a/15; 78b/3; 99a/11), *ḥayvānāt* (103b/1), *cānlık* (326b/2) sözcükbirimlerde takip edilir. Burada Türk dili kullanıcılarının zihninde çeşitli canlı türlerinin tümünü kapsayan genel nitelikli “canlı” üstanlambirimin *tınlıg* olarak sözcükseleşmiş olduğunu anlıyoruz. Bu doğrultuda Ar. alıntı *ādemī* / *ādem* kavramı ‘canlı’ anlambirimcik uzanımıyla doğrudan ya da dolaylı biçimde *tınlıg* kavramı alanında kendine bir yer edindiği söylenebilir.

- **insan**

ādemī sözcüğün bağlı olduğu kavramın özgül anlambirimciği ‘insan’dır. Çünkü ‘insan’ anlam özelliği *ādemī* kavramı - Tahran nüshasındaki - diğer canlı türleri olan *perī*, *dīv*, *ferište*, *iblis*, *yılķı kara*, *yügrür keğik*, *uçar kuşlar*, *azığlığlar*’dan ayrılmasını sağlayarak belirli bir canlı türünü okuyucunun zihninde uyandırır. Böylece *ādemī* “insan”

göndergesiyle betimlenir: “Sansız Һamd u Һenālar saҺıҺsız telim ögdiler ol İğimüz ‘azze ve celle Һudreti birle bizlerni ādemī yarattı, perī yaratmadı, yılķı Һara yaratmadı.” (01b/2)

Tahran nüshasında *ādemī* sözcüğü bir bağlamda kullanılıyor ise onunla birlikte kullanımsal temayüle sahip sözcük birliktelikleri takip edilmektedir. Dil dizgesinde *ādemī* sözcüğü kullanıldığında adeta bir şiirin nakaratı gibi *perī*, *dīv*, *iblis*, *seytān*, *yılķı Һara*, *uçar kuşlar*, *yügrür keçikler*, *azıgıgılar* gibi farklı canlı türleri art arda dizimlenir: bk. 75b/10; 224a/4; Bu canlı türlerinden özellikle *perī* ve *dīv*, *ādemī* sözcüğüyle sergilediği kullanımsal sıklık dikkat çekicidir: bk. 216a/6; 221b/15; 223b/9; 223b/17; 224a/12; 234a/2; 234b/16; 378b/8. Bu eş-kullanımsal sıklıklar, söz konusu sözcükbirimlerin sınıflandırma hiyerarşisi yönüyle bir üst anlamlı kavram altında bağdaşmazlık (incompability) temelinde birbirleriyle anlamsal açıdan eş-altanlamlılık (co-hyponymy) ilişkisi içinde olduğu izlenimini uyandırır: “Süleymān me Һamuğ ādemīlerka, dīv perīlerke, kuş Һurtlarka Һaber Һıldı: Dīvler perīler Һamuğ tınıgılgarka buyurdı.” (216b/14); “Onğ miñg altun kürsī sağda, on miñg kümüş kürsī sol Һolında erdi. Tahtka ağdı, ādemīler sergengleri sağda, perīler serhengleri solda, dīvler öñginde, azıgıgılar soñgında, uçar kuşlar hevāda Һanat Һanatka kigürüp kölige tutarlar.” (234a/17)

ādemī ile eş-altanlamlılık ilişkisi taşıyan *yılķı Һara*, *uçar yügrür kuş Һurtlar* gibi varlıkların dil dışı dünyada gönderimi vardır, öte yandan *dīv*, *perī* gibi varlıkların ise dil dışı dünyada bir gönderimi yoktur, tamamen insanların ‘canlı’ olarak kavramlaştırdığı zihinsel tasarılarıdır. Her ne olursa olsun dil dizgesi bize tüm bu varlıkların bir kavram alanı içine yerleşmiş oldukları göstermektedir. Bu inceleme bilimsel bir sınıflandırmayı amaçlamaz, asıl amaç o dönemin dil kullanıcılarının zihninde yapılaşan halk sınıflandırması tetkik ederek kavram alanlarını doğru tanımlamaktır. Bu doğrultuda *ādemī* kavramı ile birlikte “canlı varlıklar” üstanlamı altında öbeklenen ve birbirleriyle yatay (veritcal) düzlemde anlamsal ilişki içinde olan kavramların ayırt edici özellikleri, *ādemī* kavramının daha iyi anlaşılmasında aracı rol oynayacaktır: İlk olarak *ferište* göstergesinin gösterilen yönüne

bakıldığında “**otnıṅ yaruqluḡındın**” yani nurdan yaratılan (bk. 05a/7), gökyüzünde ait ve orada yaşayan (bk. 05a/10; 87b/8; 87b/20; 242b/7; 343b/8; 380a/4), bedeninde kanatları olan ve uçabilen (bk. 305b/12; 356b/19; 367b/17); farklı varlıkların sureti ile görünebilen (82a/10; 84a/13; 150b/19; 155a/6; 157a/4; 161a/12; 182b/14; 189b/3-19; 208b/14), ortadan bir anda kaybolabilen yani görünmez olabilen (bk. 210a/10-11), daima zikir ve ibadet ile meşgul olan metafizik varlıklar. (bk. 56a/13; 75b/11; 117a/19; 117b/2) Tüm bu özellikler *ādemī* kavramında olmayışı sebebiyle ayırt edici anlamsal özellikler olarak ortaya çıkar. İkinci olarak *İblīs ve Şeytān* göstergeleri aynı kavrama bağlı bilişsel eş anlamlı sözcüklerdir: “**Aymışlar: Eṅ ilki kemike kirgen qarınçça erdi, eṅ soṅgra kirgen eşgek erdi, eşgekni neçe sürdiler kemike kirmedi. Anıṅ üçün kim İblīs kelip eşgekniṅ kuḡruḡın tartıp turur erdi, bolmasa Nūḥ aydı: Kirgil, neçe me Şeytān senıṅ birle bolsa.**”

Böylece bu iki sözlükbirimin bağlı olduğu kavramın *ādemī* kavramına kıyasla ayırt edici özellikleri nüshaya dayanarak şöyle tespit edilmiştir: *ot* yani ateşten yaratılmış (bk. 12b/13-16), bedensel formunun hızla bir yerden bir yere gidebilme kabiliyeti olan (bk.351b/18-19), bir anda ortadan kaybolabilen (bkz bk.92b/5), bedensel görünümünü “**kargā Şeytānça oḡşayur, körmekke kara, başı uzun**” (75b/13) karga gibi tasarılan, istediği şekle bürünebilen (bk. 78a/18; 92a/18; 159a/13; 160b/6; 225a/6 vs.), alem içinde mekansal açıdan konumu yerin yedinci katmanında yaşayan (bk.05a/4), cehenneme ait (bk.31a/3) bir varlık şeklinde tasavvur edilir. *Üçüncü* olarak metinde bir canlı türü *dīv* geçer, bu varlık türü hakkında bedensel formuyla ilgili ayrıntılı bir kayıt ya da anlatı yoktur; ancak güçlü, kuvvetli olarak betimlenir, bunun yanı sıra *ferište, Şeytān, İblīs*’te görüldüğü gibi sûret değiştirebilen (daha çok farklı hayvan suretlerine giriyor metinde) *ādemī* ile aynı dünyayı paylaşan, gökyüzüne çıkabilme yeteneği ve gücü olan mitolojik varlıktır. (bk. 159a/7; 160b/15; 163a/16-17; 215b/5; 216a/6; 216a/3 vs.) *Dördüncü* olarak *perī* bir canlı türüdür ve *ādemī* türünden onu ayırt eden anlamsal özellikleri şu şekilde sıralanabilir: Perīler yaratılışsal olarak yine ateş kaynaklı ama ateşin kıvılcımından var

olmuş, “**Perîlerni otnuġ yalnıdın yarattı**” (05a/7), dünyada *âdemî* ile birlikte yaşasa bile (05a/10) *âdemî* tarafından her zaman gözle görülemeyen soyut varlıklardır: “**ördek perîlerke oġşayur, arıġsız turur taķı suķ turur birerde körünür, birerde körünmes**” (75b/14). *Beşinci* olarak Tahran nüshasında bugün kullandığımız “hayvan” gibi üstanlamlı bir sözlükbirim takip edilemiyor, onun yerine *yılķı kara*, *azıġlıġlar*, *keçikler*, *suw ĥalkların* şeklinde dilsel öğelerle karşılaşırız. Bunlardan *yılķı karalar* “dört ayaklı kara hayvanları”, *keğik* “yabani hayvanlar”, *azıġlıġlar* “yırtıcı hayvanlar”, *suw halkları* “deniz ve okyanusta yaşayan tüm canlılar” göndergesiyle tanıklanır ve tüm bu sözlüksel öğeler kavramlarında yüklü olan ‘hayvan’ özgül anlambirimciġi sebebiyle *âdemî* kavramıyla ayrıklaşır.

Yukarıda eş-altanlamlılık anlam ilişkisine sahip sözlükbirimlerin bağlamsal kullanımları dini bir söylem alanı içinde geçmesinden de kaynaklı olarak *ferište sözcüġü* olumlu değer ile yüklü iken, Şeytân, İblîs, dîv ve perî sözcükler nispeten birbirlerinden farklı derecelerde de olsa olumsuz değer ile yüklüdür. *âdemî*’nin ise yaratılışsal açıdan *perî* ve *yılķı kara* göre daha üst konumda olması onun olumlu anlamsal değere sahip olduğunu gösterir: “**Sansız ĥamd u şenâlar saķışsız telim ögdiler ol İğimüz ‘azze ve celle ģudreti birle bizlerni âdemî yarattı, perî yaratmadı, yılķı kara yaratmadı.**” (01b/2) Yine *âdemî* bedensel görünüm olarak diġer varlıklardan daha güzel olduġuna dair bir zihinsel tasarı vardır. “**ġāvus ĥamuġ ģuşlardın körklüġrek turur, âdemîĥa oġşayur.**” (75b/10)

Dönemin dil kullanımının zihin sözlükçesinde ‘insan’ özgül anlambirimciġiyle kodlu *ķişi* kavramı tanımlıdır. Diġer bir deyişle aynı kavram alanında *âdemî* ve *ķişi* sözcük çifti aynı doğruluk koşulunu aktarır. (bk. *ķişi* maddesi) Bu sözlükbirimlerin sahip olduġu “insan” göndergesi dönem sözlüklerinde de kayıtlıdır. Her iki sözcük de “insan” göndergesiyle tanımlanıyor ise niçin Tahran ve Londra nüshası bağlamlarında sık kullanılmalarına rağmen bu sözcük çifti kolayca ve rahatlıkla yer deġiştirememiştir? Burada gerçek mahiyetiyle *âdemî* sözcüġünün dönemin dil kullanımındaki kavramsal tasarısına

ulaşabilmek için onun *kişi* sözcüğüyle arasında betimsel olmayan anlam boyutunu keşfetmek ve ortaya çıkartmak gereklidir. Bu doğrultuda şu soru sorulmalıdır: Betimsel olarak aynı önermeyi ileten bu sözcük çifti arasındaki betimsel olmayan anlam boyutu nedir?

Öncelikle *ādemī* sözcüğü, insan türünün yaratılışsal formunu çağrıştırır: “*Ol toprakda safī tebiz, rnē ara, sğ aıē, sarıē kızıl, kök yaşıl bar erdi. Ol sebebdiñ Ādem oğlanları biri biriñē menēzemezler.*” (08a/10-12) *ādemī* **topraktan** yaratılmıştır ve böylece topraktan yaratılan bir tür olarak sözcüğünün eş-altanlamlılarından ayrılan yönünü çağrıştırır. Aynı zamanda Ādem peygamberi ağrıştırmasıyla da Leech’in “yansıyan anlam” olarak da tanımladıēı bir çağrışımsal anlama sahiptir. İkincil olarak *ādemī* sözcüğünün Tahran nüshasındaki kullanım alanları incelendiēinde dil-dışı dünyada da var olan bu varlık belirli görüntüsüyle, dış suretiyle ve bedensel özellikleri ön planda olan bir tasarımı zihne getirir: “*an ādemīniñ tamurında neteg yrise şey[tān] andaē yöriyür*” (13b/1); “*Altıñı ‘asel arısı, ādemilera andın řifā bolur n*”. (18a/16); “*amuğdın ādemī eti tatlıērak*” (34b/15);

Cān Ādemnnē bařıñga kirip iki yüz yıl tezgindi. Anda kiğin kziñē keldi, közleri tirildi. z yüzini kördi, ara topraēdın yaratılmış. Mevlā udretin krmeklik n oza kzni yaratdı. Burnıa keldi erse bir aēsurdı andın farımas erken cān aēzıñga keldi. Cān içinde yağıldı. Snēgk, et, teri, tamur, siñirler belgürdi, teprenü [başladı]. Ādemnnē terisi yawlaē krklē erdi, kn kel yaruēlukı artar erdi. aan zellet belgürdi erse ol terisi soyıldı, bu terisi belgürdi. Ol [teri]niñ belgüsi ernekler ında çaldı, bu tırnaē ol (bk. 09a-09b.)

Yukarıda her biri farklı bağlamlarda *âdemî* sözcüğünün tercih edilmesi biz dolaylı muhataplara²⁸⁶ “belirli yani tanımlı bir insan topluluğuna ya da insana gönderiminin olmadığını gösteriyor; esasen *âdemî*, *kîşî* sözcüğüne kıyasla daha genel ve kapsayıcı biçimde bir “insan” kavramına erişim sağlamaktadır. Böylece *âdemî* belirli ve daha öznel bir ‘insan’ tasarısının aksine daha genel ve bir bütünü kapsayan umumi bir tasarıya sahip olduğu çıkarımına ulaşmaktayız. Bu tasarıda ön plana çıkan şey onun dış sureti, görüntüsü yani bedenidir. Bu kanıyı oluşturan etmenlerden biri bağlamlarda daima *ferîşte*, *iblis*, *şeytân*, *dîv* metafizik varlıklar dünyada insanların arasına karışabilmek için *insan* suretine bürünür ve dil kullanır bu tür bağlamlarda daima *âdemî* sözcüğünü kullanmayı tercih eder; bu durum sanki bu tür varlıklar ile *âdemî*’nin tek ayrılan yönün onun dış sureti olduğu ve suretî açısından *âdemî*’ye büründükleri takdirde farkın ortadan kalktığı izlenimini verir. Muhtemelen anahtar sözcükte yaratılış inancının yarattığı algı doğrultusunda oluşan çağrışımsal anlam, onun dil dizgesinde *âdemî şûreti* eşdizimlenmesini sağlamıştır. Çünkü nüshada hiçbir şekilde *kîşî şûreti* şeklinde bir serbest sözcük birlikteliği dahi tanıklanmaz bk.: 04b/8; 69a/3; 78a/18; 84a/13; 92a/18; 137a/11; 137b/13; 161a/1; 161a/12; 182b/12; 182b/15; 220a9-13; 223a/3; 223a/15; 288b4. Aslında dönemin dil kullanımının semantik belleğindeki *âdemî* sözcüğü, insanoğlunun kendi bedenine olan algısının ve bakış açısının dilsel verisidir: “**‘âvus kamuğ kuşlardın körklügrek turur, âdemîka oğşayur.**” (75b/10). Kendi suretî şeklini diğer tüm canlılardan üstün tutar. Bu *şûret*’in etten, kemikten, kandan, damardan oluşan bir yapısı vardır: (bk. 09a; 09b; 13b/1) *âdemî* insanın fizyolojik yapısıyla ilintili olan yemek yeme ve dışkılama ihtiyacını da çağrıştırır: “**İdi ‘azze ve celle taqdîr kılmış êrdi dünyâda**

²⁸⁶ *dolaylı muhatap* terimi Dücan Cündioğlu’nun *Anlamın Tarihi* adlı çalışmasındaki bir bölümünde geçer. bk.: Cündioğlu, Dücan., (2011), *Sözlü Kültürden Yazılı Kültür’e Anlam’ın Tarihi*, Kapı Yayınları, İstanbul, s. 67.

âdemîning yemi buğday bolğusını." (9v/20); "Âdemîlerning, yılķı karalarınğ necâsetleri kimide telim boldı." (26r/17)

âdemî bir insan türünü kapsayıcı kavram olarak insanın yer yüzünde yaşayan, karada şehirler inşa eden, yerleşik kültürüne sahip olan medenîleşmiş bir insan tasarısını da çağrıştırmaktadır: "Nūḥ kemidin çıktı, ol kūn seksen baş âdemî erdiler, kırk er, kırk za'ife Şām vilâyetinde teṅgiz kırığında bir kend ḳopardılar." (36b/12); "Âdemîler saṅga bağırsaḳ bolsunlar, iwlerinde orun bērsünler, tidi." (36b/9); "Ol sebebdin tawuḳ uçmas bolup âdemîler birle ḳaldı." (26v/18); "Ḳerek bolğan dīvlerge tağda şavma'a ḳazdurur erdi, perîlerge âdemîlerge 'imâret ḳıldurur erdi." (137v/11)

âdemî sözcüğünün dil dizgesinde işaret sıfatı ile birlikte dizimlenişinin oldukça nadir olduğunu söylemek mümkündür: "(Süleyman paygamber) bir tağḳa kirdi, erkek tişi iki arslan yoluḳtı. Tişi arslan erkek arslannı ündedi: Kelgil, bu âdemîni yēgelim, tidi. Erkek arslan kelip Süleymānnı tanudı. Süleymān yalawaç turur, tidi. İkegü kelip Süleymānḳa yūknüp selām ḳıldılar, adaḳın öptiler. (227a/13)" Bu bağlamda her ne kadar hikâye anlatıcısı o kişinin Süleyman olduğunu bilse de hikaye anlatıcısının asıl amacı karşıdan gelen kimsenin dişi ve erkek arslan tarafından tanınmayan, yabancı bir insan oluşunu vurgulamak ister ve bu vurguya hizmet eden *âdemî* sözlükbirimidir. Çünkü bu dönemde *âdemî* kendisine "şahsi açıdan tanınmayan, belirli olmayan sadece sureti yönüyle belirli olan insan" için kullanım alanı yaratmıştır. Bu sebeple de nüshalar arası *kişi* sözlükbirimiyle deḡişkeli kullanımı sık gerçekleşmez. Her iki sözlükbirim aynı göndergeyle tanımlansa da farklı kullanım alanlarına sahip olduğu sonucuna varmak mümkündür.

▪ nötr-cinsiyet [erkek/dişi]

âdemî dil-dışı dünyada herhangi bir biyolojik cinsiyeti belirtmediği için sözlüksel cinsiyet özelliği olamayan bir sözlükbirimdir ve bu nedenle de kavramsal yapısında dişi ya da

erkek gibi herhangi bir biyolojik cinsiyet tanımlı değildir. *ādemī* her iki cinsiyeti de kapsayıcı bir kavram olarak bağlamlarda tanıklanır: “Nūḥ kemidin çıktı, ol kün seksen baş *ādemī* erdiler, kırk er, kırk za‘ife” *ādemī* ifadesi bazen sadece erkek cinsiyeti için de kullanılabilir: “Meryem aydı: Maṅa kaydın kelür maṅa, hīḥ *ādemī* maṅa yawumış *yok*.” (272b/6) Bir başka bağlamda Yunus peygamberi görüp onun görünüşünden korkan bir hükümdara, Yunus cinsiyetten uzak, sadece insan oluşuna vurgulayıcı biçimde şu cevabı verir: “Melik aydı: Kigürünḡ. Kigürdiler. Melik Yūnusnı kördi, korḡtı, tepreyü başladı, kim-sen tiyü sordı. Yūnus aydı: Sen teg *ādemī*-men.” (241a/13) *ādemī* sözcüğünün bu kullanımlarına aksi yönde herhangi bir kullanımının da tanıklanamayışına dayanarak *ādemī* sözcüğünün kavramsal yapısında herhangi bir cinsiyet ayrımı yoktur. Bu nedenle ‘nötr-cinsiyet [kadın / erkek]’ anlambirimciği kavramın değişmez ve temel üreysel anlambirimciğidir.

- **nötr-yaş / belirli bir yaş aralığı olmayan**

ādemī sözcüğünün bağlı olduğu kavram yapısında ‘belirli bir yaş aralığı / ölçütü olmayan’ anlambirimciği mevcuttur. İnsanın yaşamı boyunca geçirmiş olduğu belirli dönemler vardır ve bu dönemler de belirli sembollerle kavramlaştırılmıştır: Bebeklik, çocukluk, gençlik, yaşlılık gibi. *ādemī* kavramı bu olgulardan birini ya da bir kaçını kapsamadığı için bu yönde belirli bir anlamsal özellik tanımlanamaz. Bu doğrultuda *ādemī* insanın yaşı açısından nötr bir kavram olarak tespit edilmiştir: (bk. 33b/8; 219b/14; 19b/7; 161a/12)

- **ölümlü**

ādemī sözcüğünün kavramsal yapısında ‘ölümlü’ anlambirimciği mevcuttur. Bu anlambirimcik kavramın temel ve değişmez anlambirimciklerinden biridir. Canlı olan her tür için ölüm yani hayatın sona ermesi yaşamın doğasında olan bir gerçekliktir. Bu nedenle *ādemī* sözcüğünün geçtiği bağlamlarda kavramın bu anlamsal özelliği doğrultusunda söylemler geliştirilir. Mesela, insanlar suda boğularak ölürlər, onlar yeryüzünde karada yaşayan varlıklardır: “Sıçkan kemini telmişte *ādemī*lerka ḡarḡ bolḡu

korķınçı boldı.” (34b/1); İnsan yoğun dumandan zehirlenir ve nefes alamaz ve böylece ölür, helak olur: **“Biz neteg kılıp İbrāhīmdin urtulalıñg, tidi. Hāzer aydı: Tütün ılalıñg, tütün ādemīni terk helāk ılur.”** (58a/16) Yine ateş insanın ölümüne sebep olan unsurlar arasındadır. **“Mevlā ta‘ālā Cebra’īlni ıdıtı bularnı helāk ılǵalu, olar amuǵ yatur erdiler, tañg atarda bir ün ıldı, amuǵ öldiler, bir ādemī taı yılı ara tirig almadı, anda kiin olarnıñg arasındın ot ıtı, köyürdi”** (165b/2)

ādemī kavramındaki ‘ölümlü’ anlambirimciğı tüm canlı varlıkların kavramsal yapısında vardır ve bu anlambirimcik bir bakıma ‘canlı’ anlambirimciğini tamamlayıcı bir anlamsal özelliktir. Özellikle burada ‘İnsan’ kavramı “doğar, yaşar ve ölür” ve sonrası için de (İslam dinine ait bir metin çerçevesinde) cennet (uçmağ) ya da cehennemde (tamuğ) tasarısı vardır. Fakat İslam dinine ait bir metin de olsa, bir yerde Türklerin eski inançlarına dayalı anlatımın izleri takip edilebiliyor ve bu izler *ādemī* sözcüğüne başka bir boyut katıyor: **“Hikāyet: Bir kūn ‘İsī ‘aleyhi’s-selām bir kūpdin suw içti tatıǵsız, içinde nerse tüşti bolǵay tıp suwnı tōkti, yañǵı suw toldurdı, içti, yawlağ açıǵ, tañǵladı. Mevlā ta‘ālā ol kūpke til bērdi, aydı: Men ādemī erdim, öldüm, telim yıllar keçti, etim tenim sūñgüklerim çuridi, toprağ boldı, ol topraǵnı alıp munda kūp ittiler, bu suwdaı açıǵlığ cān bērmek açıǵı turur.”** (275b/13) Bu bağlam, toplumun hala bir şekilde *ādemī*’nin dünya içinde döngüsel bir hayat akışına dair inançsal bir tasarıya sahip olduğu yansıtıcıdır.

- **ādemī (dinî çağrışımsal anlamlar)**

ādemī İslam inanç sisteminde kendi bedeni içinde nefis taşıyan bir varlıktır. Nefis, İslam öğretisinde insanın başa çıkması ve mücadele etmesi gereken kuvvetli bir dürtüdür. Bu dürtünün kaviliğini dönemin dil kullanır kıyas yoluna giderek bağlamda şöyle somutlaştırır: **“ādemīniñg nefsi ılǵan işi yētmiş Şeytān ılumas.”** (124b/17) Bu sebeple *ādemī* kavramı insanın nefsanî yönünü çağrıştıran bir sözcük olarak değerlendirmek

yanlış olmaz. Bunun yanı sıra *âdemî* zulmeden bir canlı olarak da algılanmaktadır:

“Süleymân baykuşka sordı: Bozuklarda nelük turur-sen? Aydı: Anıñg için kim Allâhniñg mîrâsı turur. Aydı: Halk arasına nelük kirmes-sen? Aydı: Âdemî zulmindin korçar-men, tidi.” (219b/14). *âdemî* sözcüğü için bir başka çağrışım ise Tanrının ve insanların düşmanı şeytandır. *şeytân* her zaman *âdemî*’yi yoldan çıkartmaya çalışan bir düşmandır, böylece iki varlık arasında bir mücadeleyi de çağrıştırır *âdemî*: “Ya‘kûb aydı: Ey Yûsuf bu tüşleriñg yawlaķ körklüg turur, ammâ qarındaşlarıñgka aymağıl, sañga yawuz sangaylar, Şeytân olarnı yoldın çıkargay, Şeytân âdemîka açuķ düşmen turur.” (92a/3); “ķan âdemîniñg tamurında neteg yörise şey[tân] andağ yöriyür.” (13b/1). *âdemî* Tanrıya şükretmesi gerekirken, ona karşı yükümlülükleri ve sorumlulukları olan bir varlıktır: “Bu Mevlâniñg fazlı turur biziñg üze taķı âdemîler üze, ançası bar üküşrek âdemî aña şükr kılmalar.” (120b/6) *âdemî* yaratılış itibarıyla sevinçten daha çok üzüntü ve keder ile müptela olan bir varlık olması dolayısıyla ‘keder / tasa / üzüntü’ olumsuz değer ile etiketlenmiştir.

“Azrâ’îl ol topraķnı Mekkeli Tayifeli arasında Vaḥnâ atlıg yerde koydı. Kırķ yıl ol topraķ üze yağmur yağdı. Otuz toķuz yıl ķaḍġu yağmurı yağdı, bir yıl sewünç yağmurı yağdı. Ol yoldın âdemîga sewünçdin ķaḍġu artuķraķ boldı. Kırķ yılda kiḍin ol tofraķnı şüret kıldı.” (08a/15) *âdemî* kavramı, yaratılışsal bir inanç üzerine inşa olunması nedeniyle ‘topraktan yaratılma’ şeklinde tanımlanabilecek dini söylem alanı dahilinde gelişen çağrışımsal anlam ile de yüklüdür. Bu çağrışımsal anlamın kaynağı sözcüğün kullanımsal açıdan yer edindiğı dini metinler ve dini hikayelerdir. Bu kullanım tercihlerinin ise temel sebebi Adem peygamber ve onun yaratılış kıssasını hatırlatması bakımından yansıtıcı anlamı zihinde uyandırmaktır. Böylece dönemin dil kullanırı *âdemî* sözcüğünü kullanmayı seçiyorsa “insan” göndergesinin Tanrı tarafından yaratılan, topraktan yaratılan, Âdem peygamber soyundan gelen şeklinde betimlenebilecek çağrışımsal anlamı iletmeyi de amaçlar:

“Ol toprağda safî tebîz, ürüngê qara, süçüg açığ, sarığ kızıl, kök yaşıl bar erdi. Ol sebebdin Âdem oğlanları biri biriñge meñgzemezler. Kimi arığ kimi arıgsız, kimi ilik kimi isiz. ‘Azrâ’îl ol toprağnı Mekkeli Tayîfeli arasında Vahnâ atlıg yerde koydı. Qırk yıl ol toprağ üze yağmur yağdı. Otuz toquz yıl qağgu yağmurı yağdı, bir yıl sewünç yağmurı yağdı. Ol yoldın âdemîga sewünçdin qağgu artuqraq boldı. Qırk yılda kiğin ol tofrağnı şûret kıldı”. (08a/15)

âdemî ne *ferîşte* gibi daima Tarıya ibadet eden bir varlıktır ne de *Şeytân*, *İblîs* gibi Tanrıya düşman bir varlıktır. İslam dinini insanlara anlatmakla mükellef olan kişi ağzından *âdemî* hakkında şunlar söylettirilir: “Resûl ‘aleyhi’s-selâm aydı: Nerse bar erse mañga aygıl, âdemî yazuqsuz bolmas.” (375a/9) Böylece *âdemî* sözcüğünün anlam damarlarında dinî motiflerin ve çağrışımların var olduğu ve bu nedenler doğrultusunda da dinî söylemelerde ‘İnsan’ kavramı için *âdemî* sözcüğünün tercih edildiği anlaşılır.

3.1.1. kişi

L.- kişi

kişi sözcüğünün Londra nüshasındaki kullanım alanlarına dayanarak anahtar sözcüğün anlamsal özellikleri şu şekilde belirlenmiştir:

▪ canlı

kişi ‘İnsan’ kavramına bağlı olduğu için doğası gereği ‘canlı’ üreysel anlambirimciğini içerir: “Aydı: atañgız tirig mü turur? Aydılar: tirig turur.” (93v/15); “Azrâ’îl aydı: Yūsuf tirig turur cānın almışım yok” (99v/18); “Ançada Ya ‘kūb yalavaç tirig êrdi.” (108v/21); “Reyyān melik sekiz yıl üç ayğa tēgrü tirig êrdi.” (108r/3); “Hālîd aydı: Muḥammed tirig mü turur? ‘Ömer aydı: tirig turur.” (224r/8) Aktarılan bağlamlarda *kişi* sözcükbirim doğrudan geçmez ancak toplumsal ritüele bağlı olarak isimlendirilmiş *kişi* geçer. Bu nedenle buradaki *Yūsuf*, *Ya ‘kūb*, *Muḥammed*’in aslı *kişi*’dir ve kişi daima *tınlıg* ile değil

tirig sözcüğüyle dizimsel ilişki içindedir. Bu noktada *kişi* ile aynı kavram alanı içinde yer alan *ādemī* sözcüğü arasında kullanım alanı açısından fark gözlemlenir. *ādemī*, farklı canlı türleriyle aynı bağlamda kullanım eğilimi gösterirken (bk. *ādemī*) *kişi* sözcüğü bu yönde bir kullanımsal eğilim göstermez. Bağlamsal kullanımlar *kişi* kavramında “tür” algısının *ādemī* kadar ön plana çıkmadığı kanısını oluşturur.

▪ insan

kişi sözcüğünün bağlı olduğu kavram kümesinde ‘insan’ anlambirimciği temel ve değişmez özgül anlambirimciktir. Londra nüshasındaki şu bağlam, *kişi* sözcüğünün önermesel anlamını aydınlatır: “*ey hācib ne körksiz kişi keltürding, ne kişi-sen? tēse İlyās aydı: ādemī-men.*” (159r/5) Böylece *kişi* ve *ādemī* sözcükbirimleri aynı önermesel anlamı iletse de burada *kişi* sözcüğüne yüklenen çağrışımsal anlamlar irdelenecektir:

İlk olarak Londra nüshasında *kişi* sözcüğünün kullanım alanları incelendiğinde *kişi* kavramı dil-dışı dünyada karşı taraf açısından tanınmayan, bilinmeyen yabancı “herhangi bir insanı” ifade etmek için kullanılıyor: “*Yūsuf teṅgiz kıraṅğa bardı aydı: İlähī, bir perde kerāmet kılḡıl, meniṅ etim tenimni kişi körmesün.*” (74v/7); “*Taḡı Ken āndın çıktuḡ erte tēwelerimiz aḡızların baḡladuḡ, kişi mülkinde üngen otnı yemesün.*” (97r/13); “*Meryem bir ḡayz kördi, özge körmedi. Baḡın yuvargā eviniṅ kūn toḡarınḡa yöridi, kişi közi tüşmesün tēp ḡicāb tuttu.*” (168v/18) *kişi* sözcüğü bu tür kullanımları için bk. 48r/20; 133v/20; 154v/16; 154v/21; 164r/17; 178r/19; 180r/16; 201r/4; 205v/9. Bu söz konusu olan belirsizlik, anahtar sözcüğün bazı eşdizimlileri vasıtasıyla da vurgulanmıştır: *yat kişiler* 66r/6; 69r/19 95r/1; 136v/20; 229r/9; *bir kişi* 100r/19; *her kişi* 132v/10. İkinci olarak *kişi*, aynı zamansa dil konuşuru tarafından bilinen, tanınan, bir isim sahibi, hatta bazen de etrafı tarafından meşhur olan **insan** için de kullanılabilir: “*Mīsre bin Herem atlıḡ kişi aytu bērdi*” (36r/20) “*Tişi bir Verdān atlıḡ kişini ḡoldaḡ kıldı*” (242r/4) “*Üçeḡüni atlıḡ kişilerdin çıkardılar*” (29v/15); “*İbrāhīm aydı: İsmā’il kelse mundaḡ*

şıfatlıg kişi kelmiş érdi, sanğa selām aydı, tégil” (49r/14) *kişi* sözcüğünün bu tür kullanımları için bk.: 97r/15; 117v/17; 118r/6; 232v/13; 174r/13. *kişi* kavramı dil-dışı dünyada belirli ve tanımlı insanlar için kullanılabilirliği onun işaret sıfatları ile eşdizimlenmesine olanak sağlamıştır: *ol kişi* 164r/3-5; 164r/21; 180r/21; *bu kişi* 47r/13; 136r/16; 143v/13; 144r/13; 158v/4. Üçüncü olarak *kişi* belirli paydaşlarda buluşan “bir grup içinden bir insanı belirtmek” için de kullanılabilir. Daha ayrıntılı ifade etmek gerekirse *kişi*, belirli tavır, görüş, inanç, fikir ya da düşünce birlikteliğine sahip, belli bir amaca yönelen, bu amacı gerçekleştirmek için de belirli hareket tarzı geliştiren, bunu uygulayan sosyal ya da siyasi toplulukların oluşturucu gücü olarak algılanmıştır. Bu temsiliyet gücü *âdemî* kavramının yapısında yoktur: “**halîfelerde bir kişi** Ebū Ya’kūb Tercemālîğa ellig er bēş kaçır yüki altun bērdi, barıp Zū’l-Karneyning seddini körüp kēling tēp. Olar Bağdāddın çıkıp maşrıx tapa bardılar.” (175v/21) “**Muqātil** aytur: **Şālih boğunında altmış kişi** imānlig érdiler.” (37r/7); “**Resūl ‘aleyhi’s-selām** aydı: **mening ümmetlerimdin altı türlüg kişilerni** kıyāmet kün tamuğ içinde ol çukurğa salğaylar.” (41v/12); “**kurtka** aydı: bu iş Reyyān pād-şāh ölgendin song Rūmdın çerig kēlgey, **halknı émgetgey, kişiler ölgeyler**” (88r/7) Bu tanıklanan bağlamlarda “halifelerden oluşan grup”, “halk”, “ümme” gibi belirli çerçevelerde bir araya gelen toplumsal ve siyasi yapıların oluşumunu sağlayan yapı taşı *kişi*’dir.

Sonuç olarak *kişi* sözlükbiriminin kullanım alanları incelendiğinde yukarıda sıralanan kullanımlardan hangisi olursa olsun burada yaratılışsal tür anlamı ön planda değildir, daha ziyade *kişi* bağlam içinde sosyal ilişkiler kurabilen, evlenen, çoluk çocuk sahibi olandır ve yine *kişi* şehirler kurup onun içinde yerleşik yaşam sürendir. Böylece *kişi* kavramındaki ‘insan’ suretiyle değil sosyal zekası, iletişim gücüyle sosyal hayat içinde aktiftir ve bu doğrultuda dil kullanımının gündelik dil söylem alanına ait çağrışıma sahiptir ve bu nedenle de *kişi* sözcüğünün eş-kullanımları, *âdemî* sözcüğüne nazaran oldukça geniş ve farklıdır: *kentlig kişiler* 127v/19; *biliglig kişi* 174r/13; 174r/21; *éwlük kişi*

35r/11; * vl g kişi* 49r/7; *rahmsız kişi-s n* 185v/20; *o ul kızsız kişi* 186r/1; *o lanlı  kişi* 186r/4; *kızlı  kişi* 216v/7.

- n tr-cinsiyet [erkek/dişi]

kişi s zc   n n ba lı oldu u kavramsal yapı dişi ya da erkek biyolojik cinsiyet  zerinden  zelleşmiş bir anlamsal  zellik tanıklanmaz: “ llig  ks k ming yıl da vet kıldı, seksen kişi m s lm n boldılar,  m n kelt rdiler, yarımı er, yarı[mı]  atunlardın.” (23v/5); “Du’ sı tam m bolmay  rdi kim g rları yarılıp on y ti kişi  opa k ldi, b ş er,    o lan, to uz tişi.” (163r/6) *kişi* kavramı  o unlukla erkek i in kullanılırken nadiren kadın i in de kullanıldı ı tanıklanır: “On birinci k n on  ki kişi k rkl g y zl g, ki ig yaşlı  y  itler  adı ra kirip keldiler” (59v/2); “Ermele aydı:  z ng m  k lding ya kimerse m   ndedi?  ly s aydı: ey f ş ka m ng  (8) sendin d şmanrak kişi yok” (159r/8) Aktarılan ba lamsal kullanımlar, *kişi* s zc   n n ba lı oldu u kavramın n tr-cinsiyet [erkek/dişi] anlambirimci iyle s zc kselleşti ini g sterir.

- er (gizli cinsiyet²⁸⁷)

²⁸⁷ G n m z T rkiye T rk esi kapsamında “Gizli Cinsiyet (Covert Gender)” terimini  ne s ren ve bu tezi  zerinde deneysel  alışmalar yaparak bunu bir dizi akademik  alışma ile yayınlayan Friederike Barun’dur: Braun, F., (1997). “Covert Gender in Turkish”. **VIII. Uluslararası Turk Dilbilimi Konferansı Bildirileri. 7–9 A ustos, 1996**, Ankara  niversitesi Yayınları, 267-274.; Braun, F., (1997), “Genderless = Gender-neutral? Empirical Evidence from Turkish”, **Kommunikation von Geschlecht - Communication of Gender**, [F. Braun – U. Pasero (ed.)]. Centaurus, Pfaffenweiler, s. 13- 29.; Braun, F., (1998), “Prototype Theory and Covert Gender in Turkish”, **Discourse and Cognition: Bridging the Gap**, [Jean-Pierre Koenig (ed.)], Center for the Study of Language and Information, Stanford, CA s. 113- 122.; Braun, F., (1999), “Gender in a Genderless Language: The Case of Turkish”. **Language and Society in the Middle East and North Africa. Studies in Variation and Identity**, [Yasir Suleiman (ed.)]. Richmond, Curzon, s. 190- 203. Braun, F., (2000). “Gender in the Turkish Language System”, **Turkic Languages**, 4, s. 3- 21. Braun, F., (2021). “T rk Dil Yapısında Cinsiyet”. ( ev. Beyza Y ce). **Dil Araştırmaları**, 15/28, 199-215. Braun, F.,

Türkçede “dilbilgisel cinsiyet” olmamakla birlikte anaforik zamir yoluyla takip edilebilen göndergesel bir cinsiyet de mevcut değildir. Türkçede genel bir başlıklandırma yapılacaktır olursa sözcüğün kavramsal yapısında biyolojik cinsiyete dair anlamsal özellik içeren “sözlüksel cinsiyet” terimi yanında toplum tarafından cinsiyet farklılığı üzerine inşa edilmiş rollerin yarattığı yapay sınırlamaları yansıtan “toplumsal cinsiyet” terimi kullanılır. Burada “gizli cinsiyet” başlığı toplumsal cinsiyet terimiyle bağıntılıdır. Günümüz Türkçesi üzerinden yürütülen son araştırmalarda *kişi* gibi nötr-cinsiyetli bir sözlükbirimin derin semantik yapısında ‘erkek’ cinsiyet algısının var olduğu verilerle kanıtlanmıştır.²⁸⁸ Braun bu durumu şu şekilde ifade eder: “*kişi*” sözlük anlamı en muğlak olan terimdir, (*kişi*) bağlamdan büyük ölçüde etkilenmiş ve bir tür “cinsiyet değişimi”ne maruz kalmıştır. *kişi* kadın bağlamında kadındı ve erkek bağlamında daha da erkekti.

(2001), “The communication of gender in Turkish”, **Gender Across Language**, ed. Marlis Hellinger, Hadumod Bußmann, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam / Philadelphia. F. Braun’un söz konusu akademik çalışmalarına yönlendiren ve bu konu hakkında ilk ulaştığım çalışmalar ise şunlardır: Öztürk Dağabakan, Fatma., (2011), “Dillerde Cinsiyet Almancada ve Türkçede Cinsiyet Kavramları” **A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]**, S. 46, s. 281-300; Kerimoğlu, Caner., Doğan, Gökçe., (2015), “Türkçede Cinsiyet Görünümleri ve Çağrışımsal Zihniyet”, **TÜBAR**, XXXVIII, s. 143-157; Kamacı Gencer, Duygu, (2020), “Cinsiyet”, **Türkçede Dilbilgisel Ulamlar**, Ed. Erdoğan Boz, Gazi Kitabevi, Ankara, s. 161-186.; (2021). Braun, F., “Türk Dil Yapısında Cinsiyet”. (çev. Beyza Yüce). **Dil Araştırmaları**, 15/28, s. 199-215.

²⁸⁸ Bu veriler için bkz: Braun, Friederike., (1997), “Covert Gender in Turkish”, **VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri. 7–9 Ağustos, 1996**, Ankara Üniversitesi Yayınları, 267-274.; Braun, Friederike., (1997), “Genderless = Gender-neutral? Empirical Evidence from Turkish”, **Kommunikation von Geschlecht - Communication of Gender**, [F. Braun – U. Pasero (ed.)]. Centaurus, Pfaffenweiler, s. 13- 29.; Braun, Friederike., (2001), “The communication of gender in Turkish”, **Gender Across Language**, ed. Marlis Hellinger, Hadumod Bußmann, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam / Philadelphia.

Ama en ilginç, "kişi" cinsiyetten bağımsız nötr bağlamda erkek önyargısını korudu.”²⁸⁹ Bu doğrultuda günümüz Türkçesinde *kişi* sözcüğünde var olduğu kanıtlanan eril gizli cinsiyetin tarihî uzantılarına, en azından KE Tahran-Londra nüshaları çerçevesinde, tanık olunduğu için burada biyolojik cinsiyetin yanı sıra ‘er’ (**gizli cinsiyet**) başlığının açılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Fakat şu bir gerçek ki tarihî metinlerde gizli cinsiyeti incelemek ve bunu dayanaklandırmak oldukça zor olmasına rağmen nüshalar arası karşılaştırmalı çalışmanın imkanı bu konuda somut dilsel veriler sunar: Eşbağlamalarda Tahran nüshası *kişi* sözlükbirimini tercih ederken Londra nüshası sözlüksel cinsiyete sahip *er* sözlükbirimini tercih etmiş ya da bu durumun tersi yani *er* yerine *kişi* tercih edilmiştir. Aynı şeyleri zikretmemek ve tekrara düşmemek için Tahran nüshası baz alınarak yapılan *kişi* ~ *er* ; *er* ~ *kişi* maddelerinin sonuç bölümünde *kişi* sözlükbiriminin taşıdığı gizli eril cinsiyet ayrıntılı biçimde incelenerek aktarılacaktır. Bu kısımda sadece Londra nüshası düzlemindeki *kişi* kullanımlarında tespit edilen eril gizli cinsiyete yönelik tanıklamalara yer verilecektir.

Öncelikle Londra nüshasında **kişi** sözcüğünün kullanımlarına, bağlamsal bir bütünlükle bakıldığında genellikle erkek özelliğine sahip kişi ya da kişi isimlerine bir gönderimle kullanıldığı gözlemlenir: “Ol kâfir erken Şâlihni yaşurdi, niçe tilediler aymadı. Şâlih **kişilerin** uru başladılar, Şâlihni bizge körgüze bering, tédiler. Mîsre‘ bin Herem atlıg **kişi** aytu bérdi, Ebu‘l-Vahhâb éwinde turur, tedi.” (36r/19-20); “Yūsufniġ Efrātīm atlıg oğlu **üç miġg kişi** birle karşı kelip uluġ atasını kördi, atdın tüşüp selâm kıldı. Ya‘kûb yalavaç aydı: bu oġlan kimniġ turur kim köġglüm muni söwdi, Yūsuf mu erken? Aydılar: Yūsufniġ oġlı turur. Anı kuçdı, Yūsuf yalavaç Mısrda münādī kıldurdi kim meni yetgen atlanıp meniġ birle atamġa utru çıksun. **Tört yüz miġg kişi atlandı**” (106v/3-7). Burada

²⁸⁹ Braun, F., (2001), “The communication of gender in Turkish”, **Gender Across Language**, ed. Marlis Hellinger, Hadumod Bußmann, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam / Philadelphia, s. 291.

koyulaştırılarak gösterilen *kişi* sözlükbirimi karşı tarafa yani okuyucuya erkek cinsiyetini iletir. Aktarılan bağlamlarda *kişi* sözcüğü “itaat eden adam/asker” yan anlam ile tanıklanır. *kişi* sözlükbiriminin söz konusu yan anlamı kazanmasında onun derin semantik yapısındaki “gizli eril cinsiyet” önemli bir rol oynar.

Londra nüshasında aynı söylem içerisinde üstelik aynı konuşurlar tarafından *İbrahim* peygambere hem *er* hem de *kişi* sözcükbirimleriyle gönderimde bulunulduğu takip ediliyor: “Ol *kişiler* aydılar: bu *er* telim yılkı *çara* birle bizniñ otlağımızni *çavartur*, anı *çıkaralıñ* bu *kuğuğ* bizge *qalsun*. Mundağ sözleşürde Zü’l-‘arş melik *çerigi* birle Mısrğa barur bolup ol yerge tüşdi erse *üç kişi* barıp İbrāhīmni melikge keltürdiler. .. Ol *kişiler* yüknüp melikge aydılar: bu *kişi* tün kün yılkı *çarası* birle kelip otlağımızni suwlağımızni *çavartur*, mundın *çıqsun*, *tédiler*.” (47r/ 8-14) Bağlamın başında *ol kişiler* ifadesi ile daha önce bağlamda bahsedilen (bk. 47r5-8) yerde ikamet eden o bölgenin sakinlerine gönderimde bulunuyor. Bu topluluk için dönemin sosyal yaşamın yapısındaki egemen ve aktif cinsiyetin erkek olduğu ve *kişi* sözcüğünün gizli eril cinsiyet barındırdığı göz önüne alınırsa o dönemin dil kullanırı bu topluluğu erkek cinsiyeti üzerinden algılar. Söylemin devamında devletin yöneticisine bağlı asker olduğu anlaşılan *üç kişi* de erkek cinsiyetini iletir. Son olarak ise *İbrahim* peygambere hem *bu er* hem de *bu kişi* şeklinde referansta bulunulduğu takip edilir.

Metin boyunca sıklıkla karşılaşılan *kişi ıç-/yiber-* eşdizimliliği de *kişi* sözcüğü de erkek cinsiyet ile özdeşleşmiştir. Burada *kişi* kavramı aracı, elçi, sözcü şeklinde tanımlanabilecek yönetsel bir görev üstlenir, dönemsel olarak ise bu görevi üstlenenler mutlak biçimde erkek olma özelliği taşımaktadır, çünkü nüshanın tümü göze alındığında yönetimdeki görev ve işleyişe egemen cinsiyet ‘erkek’tir. Günümüzde dahi dil kullanımında mesleklerin çoğu işaretli (unmarked) biçimde ifade edildiğinde erkek cinsiyeti ile özdeşleştiği için dişi cinsiyeti akla gelmez. Eğer kadın olduğu ifade edilmek istenirse mutlaka bir sözlüksel işaretleyici ile nitelendirme ihtiyacı hissedilir: *başkan* ve

kadın başkan; milletvekili ve kadın milletvekili; şoför ve kadın şoför; doktor ve kadın doktor; hakim ve kadın hakim gibi.

kişi sözcüğündeki eril gizli cinsiyetin bir başka göstergesi, Londra nüshasında yaşlı bir kadın Süleyman peygambere hitaben söylediği “*kişi işin işlegil*” (144r/1, 5) ifadesidir. Burada *kişi* sözcükbirim doğrudan o dönemin doğrudan muhatapları tarafında ise erkek olarak algıladığını ve bu yönde kullanıldığını gösterir. Çünkü buradaki söyleme daha geniş açıdan bakıldığında Süleyman peygamber evlenmiştir ve karısına, evine ekonomik açıdan bakmak için çalışması gerekir. Bu noktada toplumsal cinsiyetin yarattığı algısal yaklaşım ile *kişi işi* sözcük birlikteliğinin aslında bugünün “erkek işi” anlamıyla karşılanabilir. *kişi* sözcüğü ilgili belirtilmesi gereken diğer bir husus ise nüshada *kişi* sözcüğü tek bir yerde *er kişi* (bk.143v/3) şeklinde eril bir işaretleyici ile kullanıldığı düşünülebilir : “*Süleymān aydı: ta‘āmga muhtāc-men. ‘Avrat aydı: erim évde yok, er kişi yokında ta‘ām bērmes-men*” (143v/3). Ancak dikkatle incelendiğinde bu işaretleme nötr bir kavramın cinsiyetini işaretleyici olmaktan ötedir. Çünkü *er kişi* ifadesi, kadına ait söylemin bir parçasıdır. Bu zaviyeden bakıldığında *er* salt biçimde *kişi* sözcüğünü cinsiyet yönüyle işaretleme ihtiyacından orada kullanılmamıştır; daha ziyade *kişi*’nin sahip olduğu gizli eril cinsiyetin tonu açığa çıkar ve eşdizimlenen sözcüğün bütünsel anlamına yön vermiştir diyebiliriz. *er kişi* ifadesi “koca ya da evin erkeği” anlamlarıyla, kadının yabancı birine karşı kendi statüsünü bildirme ihtiyacına binaen kullanılmış bir işaretleyici görevindedir. Sonuç olarak *kişi* sözcüğünün gizli eril cinsiyet algısı sebebiyle normal şartlar altında *er* ya da *erkek* gibi cinsiyet işaretleyici ihtiyaç duymadığı ileri sürülebilir. *kişi* sözlükbiriminin Londra nüshasında erkek gizli cinsiyeti ilettiği diğer bağlamlar için bk.: 35v/2; 36r/20; 45r/11; 47r/10, 13; 49r/14; 59v/2; 99r/3; 100r/19; 127r/4; 132r/15; 133v/20; 136r/17; 144r/13; 156r/5; 175r/21; 186r/1; 190r/13; 196r/14; 203v/13; 229r/5; 229v/1; 232v/13.

- nötr-yaş / belirli bir yaş aralığı olmayan

kişi sözcükbiriminin Londra nüshasındaki bağlamsal kullanımlar onun insan yaşamının belirli bir dönemi ile sözcükselleşmediğini sezdirir. *kişi* mesleği olan orta yaşı da kapsar: “ol toğuz kişi bözçi êrdiler” (35v/1), *kişi*, küçük yaşlı, genç erkek olarak da betimlenir: “On birinci kün on êki kişi körklüg yüzlüg, kiçig yaşlıg yiğitler çadırğa kirip keldiler” (59v/2); “Kurtka aydı: ey yigit, sên kâmil kişiğe oğşay-sên” (144r/1), *kişi* **kart** “yaşlı” sözcükbirimiyle de sınırlandırılarak kullanılabilir: “Melik yüz kart kişini Hızır ve [İlyâşğa ıddı]” (160v/10); Bir karı kişi sultānga aydı” (164v/12). Bu çeşitli kullanımlara dayanarak *kişi* kavramı insanın gençlik, orta yaş ya da yaşlılık gibi belirli yaş aralıklarıyla anlamsal özellik kazanmadığını yaş açısından nötr bir kavram olduğu ortaya koyar ve şu sonucu üretmemizi sağlar: *kişi* kavramı ‘nötr-yaş / belirli bir yaş aralığı olmayan’ anlambirimciği içerir.

- **nötr-dini inanç**

kişi sözcüğünün kavramsal yapısında din ayrımı yoktur. Belirli bir dine mensup kişiler için *kişi* kavramı kullanılmaz, tam tersine dini bir metin olmasına rağmen *müslümân*, *mü’min* ya da *kâfir* için kullanılabilir bir kavramdır: “Şâlih boğunında altmış kişi îmānlig êrdiler.” (37r/7) Bu bağlamda Salih peygamberin halkından altmış kişi müslümân ise diğer geri kalan kişiler müslümân olmayanlar yani *kâfir* kişilerdir. Böylece *müslümân* kavramı da *kâfir* kavramı da ‘kişi’ üstanlambirimciğinde kesiştiği anlaşılır. bk. 37r/5; 60r/8-11.

- **halk (yan anlam)**

kişi sözcükbirimini +*ler* altbiçimbirimleriyle olan kullanımları hususunda ayrıma gidilmelidir. İlk ayrım *kişi* sözlükbiriminin göndergesel anlamına +*ler* altbiçimbiriminin doğası gereği sağladığı çoğul anlamıyla kullanımı mevcuttur. : *kişi+ler* ‘insanlar, kişiler’ bk.: 25r/2; 38r/6; 95r/1; 143v/16; 252r/2; 33v/4; 200v/21; 222v/9; 224v/12; 240v/1. İkinci ayrım ise *kişi+ler* sözcükbiçimiyle dil kullanır metinde *halk*, *boğun* ya da *kavm* gibi

farklı sözlükbirimlere gönderimde bulunduğu bir kullanım mevcuttur. Bir üstte - yani ‘insan’ anlambirimciği kısmında - *kişi* kavramının insanlar tarafından oluşturulan sosyal ve siyasal örgütlerin oluşturucu yapı taşı niteliğinde algılandığı ifade edilmişti. Bu doğrultuda *kişi*, bazen +*ler* altbiçimbirimiyle kullanım sergilediğinde bir referans noktası işlevi kazandığı, böylece *kişiler* dil kullanımında bir referans noktası niteliğine bürünerek *halk*, *qavm*, *boqun* gibi kavramlarına ulaşım sağlayabilme gücüne sahip olduğu takip edilir. Takip edilen bu tür kullanımlar *kişi* ile bu tür kavramlar arasındaki bitişiklik (contiguity) ilişkisiyle öge ve grup bağıntısı kurularak oluşan bir metonimik anlam ilişkisini gösterir: “*bular biri biriñge aydılar: bizniñ yér yurtımız yaraqsız, kişilerimiz arıqsız turur*” (49r/2) Bu bağlamsal kullanım *kişilerimiz* sözcükbiçiminin söylemde ‘halkımız’ yan anlamıyla kullanıldığını tanıklanır. Bu kullanımların yazılı bir metinde birden fazla tanıklanması dolayısıyla burada görmezden gelmemek adına not düşülmüştür. Çünkü asıl gaye olası eş anlamlı sözcük çifti olarak ele alınan *ademî* ve *kişi* sözcükleri arasındaki tüm kullanımsal incelikleri kavramak ve aktarmaktır:

Aymışlar: Dāvūd yalavaç tünle özin belgüsiz kılp ra‘ iyyetlerdin sorar érdi
kim pād-şā[hıñg] sizinñ birle neteg mu‘āmele kılpur? Aytur érdiler:
yawlaq ‘ādil turur. Bir kēçe andağ sözleyürde Mevlî [ta‘ālā] bir ferişteni
ıddı, bir kırtқа şüreti üze, andın sordı: pād-şāhıñız neteg turur, tēp.
Kırtқа aydı: yawlaq ‘ādil turur, ançası bar *kişiler mālın* yēyür. Dāvūd du‘ā
kıldı: İdiyā mañga bir hırfe öğretgil, anıñ birle qazga<n>çımnı yēyeyin,
halk meni sözlemesünler. (134v/10)

Yukarıda *kişiler māl* dilsel kodu, dil kullanımının zihninde “birden fazla belirsiz veya herhangi insanların malı” olarak deşifre edilmez; günümüze Türkçesiyle “halk malı” olarak aktarabiliriz; ancak bugün için biz dolaylı muhataplar *kişiler māl* ifadesini, *devlet malı* ya da *hazine malı* şeklinde daha kurumsal ifade etmekteyiz. Dönemler arası aynı

kavram için farklı dizilimsel tercihler, onları üreten dil kullanıcılarının algılayış biçimlerini yansıtır. Aktarılan bağlamlar haricinde *kişiler* için yapılan ikincil kullanımsal ayrımın takip edildiği diğer bağlamlar için bk.: 35r/15; 57r/17; 127v/19; 134v/10. Bu kullanımlar ışığında *kişi*, +*ler* altanlambirimciğiyle bazı bağlamlarda ‘halk’ gücül anlambirimciğiyle tanıklanır.

- **itaat eden adamlar (yan anlam)**

kişi+ler sözcükbiçimi üzerinden yapılan ayrımın üçüncü bir boyutu vardır. Dönemin dil kullanımının söyleminde ***kişiler*** birinin siyasi ve ekonomik otoritesiyle bağıntılı olarak emri altında bulunan ya da manevi bağlılıkla ona itaat eden, yanında olan ‘adamlar’ şeklinde betimlenebilecek yan anlamla ortaya çıkar: “*Aydı: mên bir abuşka-men, Necddin keldim, şavāb tedbīr kerek ērse mēnde bolğay, mālīm bar, kişilerim bar, bisyār oğlanlarım bar*” (219v/9); “*Şālīh (peygamber) kişileri ma silāh alıp olargā tepündiler*” (36r/12); Bu bağlamlarda *kişiler* ifadesi bugün için “Bana yaklaşma adamlarım var.”, “O adamlarını her yere saldı.”, Seçimi kazanmasının nedeni onun adamının çok olması.” söylemlerine gündelik dilden aşinayız. Anadili Türkçe olan bir dil kullanırı burada ***adam*** sözlükbiriminin “insan” ya da “erkek kişi” anlamlarıyla kullanılmadığını bilir. Bu zaviyeden nüshanın doğrudan muhatapları için de *kişiler* bir kişiye itaat eden, emirlerini yerine getiren ya da onu destekleyen “*adamlar*” gücül anlambirimciğiyle tanıklanır.

- **ölümlü**

kişi kavramının ‘canlı’ anlambirimciğine sahip olması onun aynı zamanda ‘ölümlü’ anlambirimciğiyle de tanımlanmasını gerekli kılar. Çünkü doğası itibarıyla *kişi* yaşam ve ölüm olgularıyla tasarılan bir kavramdır. *kişi* ölümlüdür ve yaşamın bir noktasında ölür, Londra nüshasında *kişi*’nin bu durumu için *ölüg* sözcüğüyle tanımlanır: “*Bözçilik edgü şinā‘at turur, kamuğ ölügge tirigge yarar*” (18r/18) “*ölüg tirig anlarga muhtāc bolurlar.*” (18r/21) “*İlāhī, Yūsufnıng ölügün tirigin mānga bildürgil*” (79v/9); “*Ol hâlde*

bir atun tewege m n p keldi, **bir  l gni** k rdi, t greside kişiler k rdi, yırak turun , k reyin **bu  l g** kimler  rmiş, t di. K rg zdiler, atası ermiş, atamdın manga Res l y grek **t di.**” (224v/12) Burada aktarılan bağlamlarda kişi s zl kbirimi ge mez ancak  l g isim ulamındaki bu kullanımlarında s zc ğ n n kavramsal yapısında *kişi* g m l  bi imdedir: “ l  kişi”.

kişi kavramındaki ‘ l ml ’ anlamsal  zelliği nedeniyle anahtar s zc k * l-* ve * lt r-* fiillleri ile eşdizimlenmiştir: “**Ol m s lm nlarda    y z kişi  ldiler**” 34r/17; “**Telim to uştı, y tm ş kişini  ld rdi**” (246v/20) bk. 16r/2; 21v/12; 88r/7. *kişi  ld r-* eşdizimliliği  nemlidir;   nk  her iki n shadada dil kullanır * dem   ld r-* eşdizimliliğini yaratmamıştır. Bu y n yle her iki s zc k eşdizim kısıtlamasıyla farklıdır. Bu eşdizimsel farkın temel sebebi *kişi* ile * dem * s zc klerinin dil-dışı d nyadaki “insan” denen varlığı farklı g rme bi imiyle ilintili olmalıdır. G sterge kuramının temelinde g sterilen, dil-dışı d nyadaki şey olmadığı gibi s zc k o nesneyi ya da varlığı da tam mahiyetiyle kavramlaştırma g c nden yoksundur. Bu konuda Berger, s zc klerden  nce g rmenin ger ekleştiğini ve insanın sadece baktığı şeyleri g rd ğ n , bakmanın ise bir t r se me edimi olduğunu dile getirir ve bu edimi y nlendiren şey ise bizim d ş ncelerimiz ve inan larımızdır, der.²⁹⁰ Bu bakış a ısıyla s zc kler inan  ve d ş nce sistemimiz doğrultusunda varlıkların bir kesitinin s zc kselleştirilmiş h lidir. T m bunların konumuz ile olan bağıntısı ise iki s zc ğ n (*kişi* ve * dem *) dil-dışı d nyadaki “insan” varlığına olan farklı g rme bi imleri olduğu kanaatindeyiz. *kişi* dair ‘ znel, bireysel, kanlı canlı bir insan’ g rme bi imi onun * ld r-* gibi bir başka *kişi* tarafından ger ekleştirilen kanlı bir aksiyon ile dizimlenişini y nlendirmiştir.

▪ ***kişi* id- “aracı rol ” (sosyal stat )**

²⁹⁰ Berger, John., (1995), **G rme Bi imleri**, ( ev. Yurdanur Salman), Metis Yayınları, İstanbul, s. 8.

kişi sözcüğü Londra nüshasında *ıç- / yiber*-²⁹¹ eylemiyle eşdizimlidir. Bu eşdizimsel yapıda kombinasyonun bir parçası olan *kişi* semantik açıdan insanlar arasında haber taşıma, haber iletme, emredilen işi yerine getirme ya da bir konuda temsilci olma gibi sosyal ilişkileri yürütücü ‘aracı kişi’ olarak tanımlanabilecek bir anlamsal özelleşmeye uğramıştır.

kişi sözcüğü *ıç- / yiber-* fiili ile eşdizimliliği çerçevesinde *kişi* kavramına farklı görevler yüklenir. Bu görev Londra nüshası çerçevesinde şu başlıklar altında toparlanmıştır:

1. Temsilcilik görevini üstlenebilir:

“Olarnıṅ ‘ādeti ol ērdi, kaçan munṅ kađḡuḡa mübtelā bolsalar Mekkege *kişi ıdıp* kurbān kılur ērdiler, tileklerin tiler ērdiler.” (29v/14); “Şām vilāyetinde bir fāl açḡuḡı ḡatun bar ērdi, aṅḡa *kişi ıda bēriṅ* ol ma ḡükm kılṣa anıṅ sözünçe kılınḡ” (50r/12).

2. Bir kişinin bir başka kişiye haber gönderme ya da istekte bulunma görevini üstlenebilir:

“(Zeliḡā) Anda kēdin Yūsufnı çıkıp kēlsün tē[p] *kişi ıddı*.” (85v/7); “Andın soṅḡ Ḥadīce kāşıd *kişi ıddı*, Resūlni ēviṅḡe kēltür tēdi.” (192v/16); “Ḥadīceniṅ ‘ömri āḡir bolmışda Resūlḡa *kişi yiberdi*” (193v/5); “Tişiniṅ ‘ıddeti tamām boldı erse Yezīdge *kişi ıdtı*, ‘ıddetim tükendi, kelgil nikāḡ kılḡıl, tēdi.” (242v/20);

3. *kişi* yönetici /hükümdarın sözünü, onun verdiği haberi iletme görevini alabilir:

“Kaçan Yūsuf bu du‘ānı oḡudı ērse bir ferişte keldi, ḡaber kıldı kim Reyyān melik tüş körgey, hīç kimerse ta‘bīrin bilmegey, saṅḡa sorḡalı *kişi ıđḡaylar*, zindāndın çıkḡay-sēn”

²⁹¹ Ata, Aysu., (2019), *Rabḡuzī Kışaşū’l-Enbiyā (Peygamberler Kıssası) Giriş-Metin-Dizin*, C. I, TDK Yayınları, Ankara: *kişi ıđ- / yiber-* bk. 29v/14; 32r/12; 44v/3; 50r/12; 62r/12; 85v/7; 89r/16; 91v/11; 98v/18; 114v/11; 117v/4; 135r/10; 160v/10; 161r/2; 161r/21; 173r/6; 192v/16-21; 193v/5; 232v/1; 235v/17; 242r/1; 242r/21; 242v/20.

(89r/14); “Reyyān melik *kişi* ıddı, Yūsufnı maṅga keltürünġ, tēp.” (91v/11); “Melik yana on *kişi* ıddı, taġġa yaqın bardılar, biri aydı: sizler munda turunġ, men yalguz barayın, ‘özr ko[layın], qabūl kılsalar keltüreyn, kılmaları sizler hem helāk bolmaṅ.” (160v/13); “Kačan Mu‘āviye öldi erse Yezīd, Velīd ‘Atabeķa *kişi* ıdtı. Olar Medīnede erdiler. Aydı: kim benim birle bey‘at kılmasa anıṅ başını maṅga ıdgıl, tēp bitig ıdtı.” (244r/17);

4. *kişi* bir yöneticinin başka devletlere ya da yerlere gönderdiği emri iletme görevini üstlenebilir:

“(Melik Ḥanda‘ bin ‘Ömer) Kamuġ kabīleġa *kişi* ıddı, kamuġ meliklerni çerigi birle yıġdurdı” (32r/12); “Nemrūd èlleriṅe *kişi* ıddı, çerig yıġıldı” (44v/3); “Kačan Resūl ‘aleyhi’s-selām hicret kılr boldı erse dört sınġar èllerge *kişi* ıdtı.” (232v/1)

5. *kişi* yönetici / hükümdarın verdiği emri yerine getirme görevini üstlenebilir:

“‘Ömer *raziya’llāhu ‘anhu* ḥalīfe bolmıṣda çökürge tükendi, kimerse çökürge ḥaberin ayma[dı]. ‘Ömer *raziya’llāhu ‘anhu* kađġuluġ boldı, Şāmġa Yemenge *kişi* yiberdi. Yemendin bir avuç çökürge keltürdiler” (114v/11; “Bu Semdün bir dīv érdi, yawlaķ küçlüġ heybetlig Süleymānġa boyun sunmaz érdi. Kačan anı tutġalı *kişi* ıdsa kaçıp bulutġa aġar érdi” (139v/17); “‘El tütün körüp yıġıldılar, melikge ḥaber kıldılar. Melik *kişi* ıddı, kaçuġın tamġaladılar” (161r/1); “Melik öwkelep *kişi* yiberip keltürtdi. Melik aydı: meniṅ elimge kirip meni körmeyin nelük bardıṅ, rāstlıķ üze ayġıl, aymadıṅ erse kaťıġ kın birle öltürür-men.” (161r/21)

6. *kişi* bir kavim ya da halk tarafından bir kişiye ya da bir kavme haber iletme görevini üstlenebilir:

“Olar yawlaķ uzun boyluġ, küçlüġ érdiler, olarġa ‘Ādīler tēyür érdiler, Mūsīġa *kişi* ıddılar, öz küçlerindin heybetlerindin ‘azāb va‘desi kıldılar.” (117v/4);

7. *kişi* kız isteme görevinde aracı rolünü üstlenebilir.

“Meliklerde bir kâfir Ya ‘kūbnîḡ kızını olgalu kii ıddı” (62r/12); “Dāvūd ‘aleyhi’s-selām ol kızını olduru kii ıddı” (135r/10)

Sonuç: T. ādemī ~ L. kii

Tahran nüshasında *ādemī* sözlükbiriminin, Londra nüshasında ise *kii* sözlükbiriminin bağlamsal kullanımları doğrultusunda sözcükbirimlerin kavramsal özellikleri analiz edilmeye çalışıldı. Bunun yanında iki nüsha arasında - aşağıda görüleceği üzere - Tahran nüshasında *kii*’ye karşılık Londra nüshası eşbağlamında *ādem/ī* sözlükbiriminin kullanımı tercih edilmiştir. Bu araştırma tezi Tahran nüshasını temel alarak hareket ettiği için aşağıda yer verilecek ikinci madde **T.- kii** olacaktır. Böylece her iki nüshasının müstensihleri tarafından değişikli kullanılabilen sözcük çiftinin eş anlamlılık derecesi ikinci maddenin Sonuç bölümünde değerlendirilecektir. Bunun en önemli nedeni, **T.-kii** maddesinde bu sefer ters açıdan hareket edileceği için Tahran nüshasında *kii* sözcüğünün ve Londra nüshasında *ādem(ī)* sözcüğünün kullanımsal verilerinden yararlanılmasını, dolayısıyla da daha geniş bir perspektiften bakılmasını sağlayacak hem de paralel kullanımlara sahip ise aynı şeylerin tekrar edilmesine engel olacaktır: bk. **T. kii ~ L. ādem/ī**

3.2. Kii

kii, “insan” kavram alanında temel düzey sözlükbirimidir ve her iki nüshada da kullanımı tanıklanır; ancak nüshalar mukayeseli takip edildiğinde bazı eşbağlamalarda Tahran nüshası *kii* sözcüğünü tercih ederken Londra nüshasının *ādem* veya *er* sözcüklerini tercih ettiği saptanmıştır.

kişi²⁹² “insan, kişi, insanlar” [DLT/Ercilesun:723]; **kişi** “İnsan, insanlardan olan. (Ar. insān = m. insiyy / c. nās / c. unās / c. unus / c. enāsiyy) [P ādemī]” [ME/Özçamkaya: 610]; **kişi** “insan, adam. Kişi sözü satır başında ve anlatılması lâzım olan bir kelime gibi yazılmıştır” [İML: 41-42]; **kişi** “ Ar. الانسان 7b/15” [İML/Aydın: 92]; **kişi** “kimse, kişi (Lat. *homo*, Far. *mārd*)” [CC I: 478; CC II: 623]; **kişi** “al-insanu yantaliku ‘ala’d-dakari va’l-unta va yantaliku aydan ‘ala-z-zavcati bi’l-kinayati [D: 39a] yakuluna kişim evdedür ay insani fi’l-bayti ya’nuna bihi’z-zavcatu [= kişi, insan; kadına ve erkeğe söylenir]” [Kİ/Aldemir: 252]; **kişi** “ Ar. الانسان ‘al-insān’ ; – Far. مردوم ‘mardum’ – Tür. کیشی ‘kişi’” [RS: 109]; **kişi** “ الانسان والبدن ‘al-insān wa’l-badan’; Far. تن ‘ten’; Tür. کیشی ‘kişi’” [RS: 203]; **kişi** “ ‘man, person, human being’ without distinction of sex, often in contrast to animals and supernatural beings.Xak.xı kişi:al-insān’a man; mankind; used for an individual, or as a collective and for males and females.” [EDTP:752b-753a]

T.- kişi

Tahran nüshası ile Londra nüshasındaki *kişi* sözcüğünün kullanım alanları genel olarak aynı paralelliktedir. Bu doğrultuda yukarıda L.-kişi maddesinde hâlihazırda kavramsal inceleme yapıldığı için Tahran nüshasında *kişi* kavramı için tespit edilen anlambirimcikler için yoğun bir açıklama girişiminde bulunulmayacak; sadece tespit edilen anlambirimcikleri destekleyici bağlamlar tanıklanacaktır. Tahran nüshasında *kişi* sözcüğünün bağlamsal kullanımlarına dayanarak anahtar sözcüğün kavramsal yapısında şu anlambirimcikler tespit edilmiştir:

▪ canlı

²⁹² DLT’de Ar. انسان/sözlükbirim, Türkçe *kişi* sözcüğüyle karşılanırken Ar. ادم/sözlükbirim, Türkçe *yalnıq* ile karşılanmıştır: bk. Öztürk, Faruk., (2020), *Dîvānu Luġāti’t-Türk’teki Arapça Söz Varlığının Dizini*, TDK Yayınları, Ankara s. 138, 120.

kişi sözcüğünün bağlı olduğu kavramsal yapıda bulunan ‘canlı’ anlambirimciği değişmez ve temel anlambirimciğidir. Tahran nüshasında *kişi* sözcüğü 226 kere kullanılmış ve bu kullanımların tümü bu anlambirimciği tanıklar.²⁹³

▪ **insan**

kişi sözcüğünün bağlı olduğu kavram kümesinin özgül anlambirimciği ‘insan’ olarak betimlenir. *kişi* “insan” kavramının birey yönünü, bir başka ifadeyle bireyselliğini temsil eden bir sözlükbirimidir. Dil kullanımında, konuşur tanımadığı ya da onun için belirsiz olan herhangi bir insana gönderim yapmak istediğinde “insan” kavram alanından *kişi* sözcüğünü kullanma temayülü göstermektedir: “**Maşrıkdın mağribka tegi kayu yerde hevâka tayaḡ salsanḡ ya kişi başınḡa iner erdi ya yılḡı kara üze tüşer erdi ya tarıḡlaḡ üze tüşer erdi.**” (31a/13) Diğer benzer kullanımlar için bk.: 21b/6; 46a/18; 55b/8; 65b/5; 65b/9; 264a/19; 271a/8; 272a/15; 275a/3; 298b/18. Bu kullanımsal temayül sözcüğün *yat* “yabancı” sözcükbirimiyle eş-kullanım meydana getirmiştir: *yat kişi* 90a/2; 94b/9; 367a/1; 367a/4. İkinci olarak dil kullanımı *kişi* sözcüğünü dil-dışı dünyada belirli-tanındık insana gönderimli kullanımı da takip edilmektedir: “**Benī İsrā’ilde ‘İmrān atlıḡ eḡḡü kişi bar erdi**” (168a/3) Bu tür kullanımlarda *kişi* kavramında insanın bireysel tasarısının yoğunluk derecesi arttırır. Bunun göstergesi ise dil dizgesinde *kişi* sözcüğünün, *atlıḡ* “meşhur, etrafı tarafından tanınan” sözcüğüyle oluşturduğu kombinasyondur: “**Üçegü atlıḡ kişilerdin çıkardılar, biri Merşed bin Sa‘d, ikinci Loḡmān bin ‘Ād, üçünçü Ḳayl bin ‘Ömer. Aḡın ḡoldaşlar birle Mekkeke ıḡtılar.**” (40a/11) *kişi* sözcüğünün dil kullanımının zihnindeki birey tasarısı, onun işaret sıfatı ile dizimlenmesini sağladığı görülmektedir: *bu*

²⁹³ *kişi* sözcükbiriminin Tahran nüshasındaki bazı kullanımları için bk. 10b/13; 19b/6; 21b/6; 28b/4; 29a/14; 31a/13; 31b/15; 34a/15; 36b/16-17; 38a/15; 40a/11-14; 43b/2; 44a/4; 46a/15; 47b/12; 48a/7; 50a/14; 56a/10; 60a/12; 61a/7; 63b/16 vb.

kişi bk. 63b/19; 158a/11; 167a/8; 276a/11; 280b/4 vb., *ol kişi* 47b/17; 63b/11; 64a/7; 158a/11; 171a/9 vb. Kavramdaki bu bireysellik algısını onun sayılabilir bir varlık olarak tanımlanmasını da sağladığı için *kişi* sözcüğü sayı sıfatlarıyla da dil dizgesinde dizimlenir: bk. 63b/16; 66b/4; 81b/18, 19; 82a/1, 2; 91b/9. Üçüncü olarak *kişi* Londra nüshasında tanıklandığı gibi Tahran nüshasında da belirli paydaşlarda buluşan “bir grup içinden bir insanı belirtmek” için kullanılabildiği takip ediliyor: “*Ol tokuz kişi bözciler erdiler, uluğları Kazar bin Sâlif ve Mustah bin Dehr erdi.*” (48a/7); “*Şâlih boğunında yetmiş kişi imânlığ erdiler*” (50a/14) Diğer buna benzer kullanımlar için bk.: 46a/15; 81b/15-19; 82a/3; 135a/12; 160a/11; 161a/8; 161a/13.

Bu noktaya kadar *kişi* sözcükbiriminin Tahran ve Londra nüshalarındaki kullanımları paralellik gösterir; ancak Tahran nüshasında *kişi* sözcüğünün Londra nüshasına kıyasla çok daha farklı ve çeşitli sözcüklerle eş-kullanım gösterdiği önemle belirtilmesi gereken bir husustur. Bu yönüyle biz dolaylı muhataplar için Tahran nüshasındaki *kişi* sözlükbiriminin sergilediği sözcük birliktelikleri kavramın ‘insan’ özgül anlambirimciğinin daha iyi kavranmasına ve onun uzanımlarının idrak edilmesine yardımcı olacaktır. Mesela *kişi*’nin bedensel ve zahiri özellikleri nitelendirilebiliyor: *teprenür kişi* ‘canlı insan’ 301b/4; *uzun boğluğ* 293b/6; *közsüz kişi* ‘kör insan’ 301a/10; *körksüz kişi* 250a/14. *kişi* insanın sadece bedensel algılanış biçiminin sözcükselleşmiş hâli değildir; aksine onun bağlı olduğu kavramın akıl, bilgi, idrak, huy, karakter, ahlak gibi içsel uzanımları vardır: *yanğı bay kişi* ‘sonradan görme’ (264b/1); *yavaş kişi* ‘sakin kişi’ 376b/9; *kâhil kişi* ‘gayretsiz, tembel kişi’ 226b/6; *edgü kişi* 168a/3; *arığ kişi* 56a/10; *köngüllüg kişiler* ‘istekli kişi’ *biliglig kişi* 293b/7; 293b/15; *zâhid ‘ârif kişi* 175a/11; *yazukluğ kişi* 245b/7. Bunun yanı sıra *kişi* sosyo-ekonomik bir uzanımı olan bir varlıktır: *çıgay kişi* 155b/1; 306a/18; *yoksuz kişi-men* 308b/11; *eligi yufkarak* 310a/14; *bay kişi* 228a/1; *alguluğ kişi* 263b/2; 263b/18. Son olarak *kişi* hâne ve evlat sahibi sosyal ilişkiler yürütebilen sosyal bir varlıktır: *iwlüg kişi* 47b/12; 82a/3; 284b/15; 285a/4; *telim oğlanluğ*

kişi 308b/7; *kızlıg kişi* 350a/7. Yukarıda Tahran nüshasından tespit edilip aktarılan *kişi* sözcüğünün eş-kullanımları o dönemin dil kullanımının “insan” varlığına dair olan kavrayış yani görme biçiminin bir kesitini biz dolaylı muhataplara verir.

▪ nötr-cinsiyet [erkek/dişi]

kişi anlamlı birimi sözlüksel açıdan dişi ya da erkek üzerinden belirli bir biyolojik cinsiyet ile kavramlaşmamıştır. Bu açıdan *kişi* teorik olarak nötr-cinsiyet ile kavramlaşmıştır. *kişi* sözlükbiriminin nötr-cinsiyet anlambirimciği şu bağlam ile tanıklanır: “Ellig eksük miñg yıl da‘ vet kıldı, seksen kişi ĩmān keltürdi, yarımı er yarımı ĥatun, andın adın hıç kimerse ĩmān keltürmedi.” (31b/15) Tanıklanan bağlamsal kullanımda görüldüğü üzere *kişi* kavramı sözlüksel cinsiyete sahip *er* ve *ĥatun* kavramlarının üstanamlısıdır. *kişi* sözlükbiriminin biyolojik açıdan nötr bir yapıda olduğunu gösteren diğer bağlamlar için bk.: 34a/15; 36b/16-17; 46a/15; 260a/12; 155b/11; 162a/2.

▪ er (gizli cinsiyet)

kişi sözcüğünün – Londra nüshasında tanıklandığı üzere – Tahran nüshasında da sözcüğün derin semantik yapısında toplumsal cinsiyet kategorisinde değerlendirilen eril yanlılık (male bias) tespit edilmiştir. Tahran ve Londra nüshalarında *kişi* sözlükbirimde tespit edilen eril cinsiyet algısı onun kullanımını etkilediği görülmektedir. Bu etki her iki nüshanın eşbağlamlarında *kişi* ile *er* sözcüklerinin değişikli biçimde kullanım durumu ile somutlaşmaktadır. Bu husus ayrıntılı olarak aşağıda *kişi* ~ *er*; *er* ~ *kişi* incelemesinin sonuç bölümünde teorik olarak irdelenecektir.

Öncelikle burada şunu önemle belirtmek gerekir ki yukarıda Tahran nüshasında *kişi* sözcüğünün dil dizgesi içindeki kullanımlarıyla Londra nüshasındaki kullanımlar mukayese edildiğinde Tahran nüshasında dil kullanımı zaman zaman *kişi* sözlükbiriminin *ĥatun* ve *er* gibi sözlüksel cinsiyet işaretleyicilerle dizimleyerek kullanır: “Biligligleri aydılar: ‘Aklı yok, ĥatun kişi turur, seniñ kızıñg turur, kınamağı, eğğülük birle yolğa

kirgey.” (155b/11); “Raḥma ṭa‘ām alḡalu ilke kirdi, ṭa‘ām bulmadı, bir **ḥatun kişi** Raḥmanıñ saçların kördi.” (162a/2); “Ol yoldın **er kişi** urağutlarğa barmaq sünnet qaldı.” (10b/14); “Mūsī aydı: Sizlerde **er kişi** yoq mu suw tartsa?” (171a/5); “Urağut aydı: Erim iwde yoq, **er kişi** yoqında ṭa‘ām bërmes-men.” (225b/18). Aktarılan bağlamlar incelendiğinde anlamsal olarak **ḥatun kişi** sözcük birlikteliğinde *kişi* sözlükbiriminin cinsiyet işaretleyicisi olduğu açıktır; fakat buna mukabil **er kişi** diziliminin tanıklandığı bağlamlarda (bkz:10b/14, 171a/5, 225b/18) *er* cinsiyet işaretleyici bir fonksiyonla kullanılmadığını da önemle belirtmek gerekir. Esas itibarıyla bu bağlamlarda *er kişi* “erkek kişi” gibi serbest sözcük birlikteliği ile değil, anlamsal özelleşmeye uğramış biçimde “kadının hâmisî” iletisini okuyucuya aktarır ve bu aktarım **er kişi** eşdizimliliğinin dilde artık birleşik sözcük statüsü kazandığı ve bu fonksiyonla kullanıldığı sezgisini oluşturur; ancak bunun kesin bir yargıya dönüşebilmesi için bu yapının geniş çaplı bir tarama ve teste tabi tutulması gerekmektedir. Ancak bu şartlar altında - soru işaretiyle birlikte - *er kişi* dizilimi birleşik sözcük olarak kabul ettiğimizde bu dizilimi semantik açıdan parçalayıp anlamlandırılamayacağı için buradaki *er* sözcüğü de cinsiyet işaretleyici bir fonksiyon ile kullanılmadığı kanısı oluşur.

Tahran nüshasında da *kişi ıd-* , *kişi kel-* gibi metinde eşdizimsel kullanımlar *kişi* sözcüğünün sahip olduğu gizli cinsiyet ile bağıntılı şekilde geliştiği söylenebilir. Yine başka bir toplumsal cinsiyete dayalı bir kalıp ifade olarak tanıklanan *kişi işin işle-* Tahran nüshasında şöyle geçer: “**Qurtqa aydı: Ey yigit kâhil kişike oḡsayur-sen, bargıl kişi işin işlegil, ton etmek ḥâşıl kılğıl.**” (226b/6) Bu bağlam öncesi ve sonrasıyla takip edildiğinde evli bir erkek için belirlenmiş toplumsal rol ve modeli aktardığı görülür, bu rol ve model ise erkek cinsiyetine aittir, bu nedenle de *kişi* sözcüğündeki gizli eril cinsiyet daha da billurlaştır.

Dönemin toplumsal yapısı doğrultusunda oluşan algısal kavranışın dilsel tezahürü olan *kişi* kavramındaki gizli eril cinsiyetin, sözcüğün dil dizgesindeki kullanımlarını nasıl

yönettiği şu bağlamlar üzerinden kavranabilir: “Bir körklüg kızları bar erdi, telim kişiler koldılar, bérmediler.” (226a/18); “Bir ‘ avrat erdi Benū Sa‘ d kabīlesindin Hālīme atlıg, eri Hārīş atlıg, çıgay kişi erdi, uşak oğlanlıg, dünyālikde bir yalguz aruḡ uyuz ingeni bar erdi.” (306a/18); “aḡam Ebū Ṭālib eligi yufḡarak kişi turur” (310a/13); “Hārūn andaḡ sandı kim bu zāhid ‘ ārif kişi turur.” (175a/11); “Mekkedede olarnıḡ ḡadaşları bar erdi Mu‘ āviye atlıg. Māllıg, cevānmerd kişi erdi, aḡa ḡonuk boldılar.” (40a/11-14). Diğer bağlamlar için bk.: 48a/7; 61a/7; 63b/16,19; 66b/4; 91b/9; 101b/4; 155b/1; 168a/3; 264b/1; 268a/17; 353b/7; 367b/3. Tüm bu bağlamlarda *kişi* sözcüğünün gönderim yönü doğrudan erkek cinsiyetli *kişi* ya da *kişiler* olabiliyorken, aynı gönderimsel kullanım doğrudan dişi cinsiyetli bir kişi için söz konusu nüshada tanıklanmaz.

▪ **ḡalk (yan anlam)**

kişi sözcüğü *+ler* altbiçimbirimin anlamsal fonksiyonu doğrultusunda doğası gereği “birden fazla insan” anlamıyla tanıklanır. (bk. 30a/7; 45a/19; 45b/1; 51b/14; 90a/2; 132b/19; 160a/11; 162a/17; 185a/17;185b10; 226a/18; 250b/18; 265b/5; 303b12 vd.) Bu kullanımların haricinde nüshada takip edilen bazı bağlamlarında *kişiler*, - Londra nüshasında da tespit edildiği gibi - bir *il* ya da *kent* ile sınırlandırılmış belirli bir insan topluluğu yani *ḡalk* gönderimiyle de tanıklanır: “İblīs yandı, Nīnivā ilinḡe kirdi, ün ḡıldı: Ey kişiler bu Eyyūb za‘ īfesiḡe iş buyurmaḡ, elgi aḡaḡı Eyyūbnuḡ ḡanı irinḡi birle bulḡanıḡ turur.” (161a/8); Diğer kullanımlar için bk. 63b/11; 64a/7; 64a/13; 66a/16; 78a/15; 78a/18; 161a/13;199a/1; 208b/16; 279b/14.

Yukarıda referans gösterilen bağlamlarda *kişiler* sözcükbiçimi, dil kullanımının zihninde “halk ya da belirli bir yerde yaşayan insan topluluğu” kavramını uyandırması bu topluluğu oluşturunca temel unsurun “kişi” olmasından kaynaklanmaktadır. *ḡalk* ve *kişi* kavramları arasındaki bu semantik ilişki bir tür bitişiklik yaratmıştır. Bu anlamsal özellik Londra nüshasında ayrıntılı biçimde aktarılmıştır. bk.: [L.-kişi](#)

- itaat eden adam (yan anlam)

kişiler sözcükbiçimi, bağlamda ‘itaat eden adamlar’ gücül anlambirimciğiyle tanıklanır.

“Aydı: Men bir abuşka-men, Necddin keldim, şavāb ve tedbīr kerek erse minde bulğay-siz, mālım bar, kişilerim bar, telim oğlanlarım bar.” (353b/7); Diğer kullanımlar için bk.: 49a/5; 49a/13; 101b/4. Bu anlamsal özellik Londra nüshasıyla aynı paralellikte olduğu için Londra nüshasında ayrıntılı biçimde aktarılmıştır. bk.: [L.-kişi](#).

- nötr-yaş

kişi sözcüğünün bağlamsal kullanımları incelendiğinde bu sözcüğün kavram kümesinde insanların çocukluk, gençlik, orta yaş ya da yaşlılık gibi belirli bir dönemi vurgulayıcı anlamsal özellik tespit edilememiştir: “Du‘ā tamām bolmadın toprak yarıldı, on yēti kişi kopa keldiler: Biş er, üç oğlan, toğuz hatun.” (260a/17); “ (Züleyhā) anadın toğmış teg arığ-men, yigit kişi erdim.” (150b/15)

- nötr-dini inanç

kişi sözcüğünün bağlamsal kullanımları onun belirli bir dine mensup insan ya da insanlar için kullanılmadığını, bu yönde bir belirginlik kazanmadığını gösterir. Bu doğrultuda *kişi* kavram kümesinde ‘dini inanç açısından nötr’ temel ve değişmez anlambirimcik tanımlanır. bk.: 46a/15; 50a/14; 81b/18-19; 82a/1-13. *kişi* kavramının dini inanç açısından nötr oluşu, onun kavram alanı içindeki *arığ*, *arığsız*, *mü ’min*, *müselmān*, *kāfir* gibi sözlükbirimlerin üstanamlısı olarak sınıflandırılmasını sağlar.

- ölümlü

kişi kavram kümesi temel ve değişmez ‘canlı’ anlambirimciğine sahip olması sebebiyle doğası gereği ‘ölümlü’ anlambirimciğine de sahiptir. Londra nüshasında olduğu gibi Tahran nüshasında da *kişi öldür*- eşdizimliliği sözcüğün kavramsal yapısındaki ‘ölümlü

ya da ölen' anlambirimciğini tanımlar. bk.: 34a/15; 119b/17; 170b/9. Sözcüğün kavramsal yapısındaki bu anlamsal özellik **L.-kişi**'de ayrıntılı olarak analiz edilmiştir.

▪ aracı rolü (işlev)

kişi sözcüğü Tahran nüshasında da *ıd-* fiili ile birlikte kullanımı yaygındır. *kişi ıd-* eşdizimliliği *kişi* kavramına 'aracı rolü' anlamını yükler ve bu sözcük kombinasyonunda kişi özel anlama sahiptir: Aracı kişi. Nüshada *kişi ıd-* eşdizimliliğin geçtiği bağlamlar dikkatle analiz edildiğinde Londra nüshasıyla paralel bir sınıflandırma ile karşılaşılır. Burada konuyu uzatmamak adına sadece bir sıralama yapılacaktır: *kişi* bir yönetici, hükümdar, melik ya da peygamber pozisyonundaki bir kişiden emir alan ve onun sözünü bir başka kişiye ya da halka ileten olarak tanıklanır: 43b/12; 121b/8; 125a3; 135a/6; 154b/11; 155b/13; 371b/15; 388b/10. *kişi* bazen bir kavimden bazen de bir halkın ya da bölgenin önde gelenlerinin sözünü taşıyıcı olarak tanıklanır: 185a/1; 210b/5; 292a/5; 362a/9; 372a/2. *kişi* bazen hükümdar haricindeki bir kişiden aldığı sözü, haberi başka bir kişiye iletmede aracı olur: 68a/9; 116a/19; 314b/13; 315b/19; 318a/9; 318a/15; 319a/10-14; 389a/10. *kişi* bazen de bir kişiden bir işi yapmak için emir alır ve onun uygulayıcısıdır: 135a/4; 209b/8; 377a/17; 385b/2; 386a/6. *kişi* sözcükbiriminin *kişi ıd-* eşdizimliliği onun ile aynı eşdeğerliliğe sahip olan diğer sözlükbirimlerden varsayımsal anlam yönüyle ayrılmasını sağlayıcı bir faktör olması açısından önem taşır.

3.2.1. âdemî

T. kişi ~ L. âdemî

- I. Çoğı kıptı. Melike bu ne çoğı, tiyü sordı. Aydılar: Ey melike bir tilwe kelip serâyka kirür-men tiyür. Hâcib çıktı, İlyâsnı kigürdi, melike İlyâsnı kördi erse kırkı, meñzi sargardı, aydı: Ey hâcib ne körksüz kişini keltürdüñ. İlyâşka aydı: Kim-sen? İlyâs aydı: Kişi-men. Kaydın keldiñ, tidi. Sen teg ök ata oñurqasındın ana qarnındın, tidi. (T.250a/14)

Ġavġā ҡoptı. Melıke, bu ne ġavġā turur? tēp sordı. Aydılar: Ey melıke bir telwe kēlip sarāyġa kirer-men tēyūr. Hācib ıqtı, İlyāsı sarāyġa kiwūrđı, melıke İlyāsı kōrdı ērse meŋzi sarġardı, orġtı, aydı: ey hācib ne kōrksiz kışi kēltūrđıŋ, **ne kışi-sen?** tēse İlyās aydı: **ādemī-men**. andın keldıŋ, ne ūçün keldıŋ? tēse aydı: ata arasındın ana ramindin keldim. (L.159r/6)

L.- ādem / ādemī²⁹⁴

ādem/ ādemī sözlükbiriminin Londra nüshasında kullanım alanları incelendi ve Tahran nüshasında *ādemī* kavramı için tespit edilen tüm anlamsal özelliklerin Londra nüshasında da paralellik gösterdiği sonucuna ulaşıldı. Bu nedenle burada *ādem/ādemī* kavramının anlamsal özellikleri başlıklandırılmasının sebebi incelenen bağlamlara atıfta bulunabilmek ve öne sürdüğümüz yargıların izlenebilirliğini ve şeffaflığını sağlamak adınadır. Londra nüshasında *ādem/ādemī* kavramı için tespit edilen anlambirimcikler şu şekilde tanımlanabilir:

- **canlı**

ādem/ādemī kavramının üreysel anlambirimciği olması nedeniyle Londra nüshasındaki tüm kullanımları bu anlambirimciği içerir.

- **insan**

ādem / ādemī sözcüğünün bağlı olduğu kavramın temel ve değişmez özgül anlambirimciği ‘insan’dır. Bu anlambirimcik için Londra nüshasında *ādem/ādemī* sözlükbiriminin geçtiği tüm bağlamlar örnek gösterilebilir.

- **nötr-cinsiyet [erkek/dişi]**

²⁹⁴ Yazımsal açıdan Tahran nüshasında sadece bir yerde *ādem*, onun haricinde daima *ādemī* olarak takip edilen sözlükbirim, Londra nüshasında Ar. *ādem* ve Ar.+Far. *ādemī* yazımsal varyantlarla tanıklanır.

ādem/ādemī kavramı hem kadın hem de erkek cinsiyetine sahip olan ‘insan’ için kullanılmaktadır. Bu nedenle anahtar sözcüğün bağlı olduğu kavram ‘nötr-cinsiyet’ anlambirimcik ile kodludur. Böylece cinsiyet açısından nötr bir kavram tasarısına sahiptir: bk. 27r/11.

- nötr-yaş

ādem / ādemī sözcüğünün nüshadaki kullanım alanları incelendiğinde insanın belirli bir yaş aralığını kast edici biçimde kullanılmamıştır. bk.:14v/12.

- ölümlü

ādem / ādemī kavramı içinde ‘ölümlü, ölen’ anlambirimciği kavramın doğası gereği mevcuttur. bk. 10v/1-4; 43r/9; 55v/2;171r/20.

- *ādemī/ādem* (dinî çağrışımsal anlamlar)

ādemī sözcükbiriminin ardında bir yaratılışsal öğreti ve inanç vardır. Bu durum *ādem* sözcüğün dinî söylem alanında kullanımını ve çeşitli çağrışımsal anlamlarla yüklü olmasına yol açar. **T.-ādemī** maddesiyle **L.-ādem** aynı paralel kullanımları sergiler. krş.: 5v/13-21; 9v/17; 10r/17; 10v/1-4; 27v/9; 67v/8; 88v/8-9; 91v/7; 102r/9.

Sonuç: T. kişi ~ L. ādem

ādemī ve *kişi* sözcüklerin her iki nüshadaki bağlamsal kullanımları tek tek incelenerek sözcüklerin bağlı oldukları kavramların anlamsal özellikleri tespit edilmeye çalışıldı. Her iki kavramın temel ve değişmez anlambirimcikleri ‘canlı’, ‘insan’, ‘nötr-cinsiyet’, ‘nötr-yaş’, ‘ölümlü’ olarak tespit edildi. Bu doğrultuda *ādemī/ādem* ve *kişi* sözcük çifti aynı önermeyi ilettiğini anlaşılmaktadır. Bunun yanında her iki sözlükbirimin dönem sözlüğünde yani ME’de hem *ādemī* hem de *kişi* madde başı sözcüklerine bakıldığında **Ar. insān** sözcüğüyle karşılanmış olması da dikkate değerdir.

Sonuç olarak Türk dilinin ilk yazılı metinlerden itibaren tanıklanan *kişi* sözcüğü ile Ar. kökenli alıntı bir sözcük olan *âdemî* sözcüğü arasında hem söylem alanına dayalı dil kullanım farklılığından kaynaklanan çağrışımsal anlam sebebiyle hem de *kişi ıç* gibi sözcükler arası farklı eşdizimsel sınırlamaların yarattığı varsayımsal anlamlar sebebiyle oluşan bir tür bilişsel eş anlamlılık ilişkisi tanımlanabilir.

kişi ile *âdemî* sözcükleri arasında bilişsel eş anlamlılık ilişkisi olmasına rağmen değişikli kullanımı oldukça nadirdir. Nüshalardaki sayısal verilere göz atıldığında, Tahran nüshasında *âdemî* sözcüğü 97 kez tanıklanırken, *kişi* sözcüğünün 200'ün üzerinde tanıklanır. Bunun yanında Londra nüshasında *âdem/âdemî* sözcüğü 88 kez tanıklanırken yine *kişi* sözcüğünün 200'ün üzerinde tanıklanır. Fakat her iki sözcüğün bu kullanım sıklığına rağmen nüshaların eşbağlamalarında sadece birer kez yer değiştirmesine dikkat çekmek gereklidir. Anahtar sözcüklerin bağlamlar arası değişikli kullanımına ket vuran faktör ne olabilir?

kişi ve *âdem* sözcüklerinin bilişsel eş anlamlı olmasına rağmen değişikli kullanım sıklığına ket vuran etmenler şöyle sıralanabilir: Birinci etmen, *kişi* Türk dilinde çok daha eski bir kullanımı olan ve dil konuşurunun temel söz varlığı içinde olması nedeniyle sık kullanımı olan bir sözlükbirim olduğunu söylemek gerekir, bu da onun farklı yan anlamlar kazanmasına yol açar ki bu inceleme çerçevesinde sözcüğün bazı yan anlamları saptanabilmiştir. *âdemî* Türk dilinin yazılı kaynaklarında ilk kez Karahanlı dönemi Kur'an tercümelerinde tanıklanır ve dinî söylem alanı içinde dil kullanımına girdiği anlaşılan bir sözlükbirimdir. Bu nedenle de *âdemî* sözcüğünün her iki nüshadaki kullanım alanları incelendiğinde sözcüğünün dinsel bir çağrışımı olduğu gözlemlenir. İkinci etmen, *kişi* kavramı genellikle bireysel bir tona sahipken, *âdemî* kavramının ise daha bütüncül yani türsel bir tona sahip olduğu ileri sürülmüştür. Söz konusu bu etmenler, bu bilişsel eş anlamlı sözcük çiftinin eşbağlamalarda sıkça yer değiştirmesini engellemiş gibi görünmektedir.

Peki anahtar sözcükler yer değiştiren bağlamlarda hangi ortak söylem alanına içinde yer değiştirmiştir?

Bu kapsamda nüshaların eşbağlamlarına bakıldığı zaman Tahran nüshasında “(Yūnus) Yana bir ‘ābidğa tegdi, atın sordı. Atım Şālîh, tidi. Neçe yıl boldı munda-sen tise tört yüz yıl boldı, munda tã‘at kıdur-men, sindin adın ādemī körmışim yok, tidi.” (244a/16) bağlamına karşılık Londra nüshasında “Yana bir ‘ābidğa tēgdi. Atıñg nē tēdi. Atım Şālîh. Niçe yıl boldı munda sēn? Tēdi. ‘Ābid, tört yüzyıl boldı, tēdi, sēndin özge kişi körmışim yok.” (155r/12) geçer. Bu eşbağlamlarda Yūnus peygamber eşi ve çocukları ile vahşi hayvanların yaşadığı Lūkām dağına çıkar. Bu dağda halktan kaçan ve dağın faklı yerlerinde inzivaya çekilmiş yetmiş beş ‘ābid vardır. Yukarıdaki bağlam Yūnus’un bu ‘ābidlerden biri ile karşılaştığında aralarında gerçekleşen diyalogu aktarır. Burada önemli olan 400 yıl boyunca ibadet ile meşgul olan bir ‘ābid Yūnus’a “senden başka bir “insan” görmüşüm yok” der. O zamana burada ādemī ve kişi kavramlarının salt önermesel anlamıyla kullanılır.

Bir diğer değişikliğin tespiti edildiği eşbağlamda ise Tahran nüshasında “Ey hācib ne körksüz kişini keltürdüñg. İlyāska aydı: Kim-sen? İlyās aydı: Kişi-men.” (250a/14) ifadesine karşılık Londra nüshasında şöyle geçer: “ey hācib ne körksüz kişi keltürdüñg, ne kişi-sen? tēse İlyās aydı: ādemī-men.” (159r/6) Bu eşbağlamlarda İlyas’a Cebra’ıl gelir ve zalimliği ile meşhur olan Ecb ve Ermele’ye imana davet etmesi için gitmesini emreder. Halbuki İlyas dağda yaşayan, oldukça sefil dilenci görünümüdür ve Ecb ve Ermele’nin sarayına gittiğinde onu bir dilenci ve deli zannederler. Böylesine sefil, dilenci kılıklı ve oldukça çirkin görünen İlyas’ı Ermele görünce çok korkar ve yüzü sararır. Aynı kişinin ağzından Tahran nüshasında Kim-sen? sorusu sorulurken, Londra nüshasında ne kişi-sen? sorusu sorulur.

Her iki nüshanın tamamı göz önüne alındığında *kim-sen?* sorusu günlük hayatta *ne kişi-sen?* sorusundan daha fazla kullanımı olan bir soru kalıbı olduğu görölüyor. “*kim-sen*” soru ana hatlarıyla bir kişi, muhatap olduğu kişiyi tanımıyorsa tanımak amacıyla soruyor ya da muhatap olduğu kişide dış görünüşü veya davranışlarıyla ilgili insan türü ile bağdaştıramadığı bir şey gördüğünde bu soruyu soruyor²⁹⁵. Bu doğrultuda bir kişinin *kim-sen* sorusuna muhatabın ismini söyleyerek cevap verir: “*Ka‘b kim-sen, tiyü sordı. Muħammed bin Seleme aydı: Men emükdařıñ Muħammed bin Seleme-men, tidi.*” (364b/14) ya da hangi amaçla geldiğini söyleyerek kendini tanıtır: “*Batřāyi‘ aydı: Sen kim-sen, kitgil. ‘Azrā’ıl aydı: Men sañga sözleşgelü keldim*”. (214a/5) Bununla birlikte eğer kişi karşısındaki kişiyi insan türü ile bağdaştıramadıysa yine aynı soru sorulabiliyor: “*Süleymān eligin soğtı, yüzük eliginē keldi, ernekiñē soğtı, şamuğ dıv periler, uçar şuşlar, yügrür keçikler, Süleymānķa yığıldılar. Sen kim-sen tip balıķçılar sordılar. Aydı: Men Süleymān yalawaç-men.*” (228b/10) *nē kişi-sen* soru kalıbı ise Tahran nüshasında iki yerde²⁹⁶, Londra nüshasında üç yerde geçer²⁹⁷. *ne kişi-sen*, sorusu yöneltilen kişi, ismiyle cevap verdiği bir bağlam tanıklanmamakla birlikte kişiden kendini anlatması ve tanıtması beklenir ve soru sorulan kişi cevabında kendini tanıtıcı ifadeler kullanır. Sonuç olarak *T.250a/14 ~ L.159r/6* bu bağlamalarda farklı sorulara karşılık verilen farklı cevaplar yoktur, aksine aynı amaçla sorulan ve muhatabın zihninde de aynı önermesel anlamı uyandıran farklı soru kalıpları vardır ve bu sorulara da aynı doğruluk koşullarına sahip farklı sözlükbirimleriyle cevap verildiği anlaşılır. Böylece eşbağlamalarda *kişi* ve

²⁹⁵ Tahran nüshası *kim-sen* için bk.: 19b/14; 19b/19; 79a/6; 80a/5; 137b/14; 139b/1; 160b/11; 176b/1; 201b/5; 208a/10; 214a/5; 217b/15; 240a/14; 241a/12; 244b/12; 274a/13; 339a/10; 339a/14; 339a/19; 339b/9; 339b/13; 340a/1; 348b/21; 349a/1; 364b/15; 366b/7; 367a/6; 383b/17.

²⁹⁶ Tahran nüshası *ne kişi-sen* için bk.: 280a/12; 299b/10.

²⁹⁷ Londra nüshası *ne kişi-sen* için bk.: 79v/5; 159r/5; 179r/3.

âdem sözcükleri bilişsel eş anlamlılık ilişkisi çerçevesinde değişikli kullanımı mümkün olmuştur.

3.2.2. er

er²⁹⁸ “adam. Eren şeklinde çokluk yapılır; kural dışıdır, çünkü çokluk eki –la.r’dır.” [DLT:16]; **er** “1. Erkek, yetişkin adam. (Ar. mer’ / m. imru’); 2. Koca, kadının eşi. (Ar. zevc) [Y cuft]; [Y küdegü]” [ME/Özçamkan: 388-89]; **er** / **ir** “erkek, er” [İML: 29, 34]; **er** / **ir** “الرجل 37b/1, 43a/7 [İML/Aydın: 136; 148]²⁹⁹; **er** “1. erkek (Lat. *masculus*, Far. *nar*), 2. koca (Lat. *maritus*, Far. *şūhar*)” [CC I: 455]; **er** “ar-raculu” [Kİ/Aldemir: 97]; **er** “[< er] ar-raculu [= erkek]” **er** “Ar. الرجل ‘al-rajul’; Far. مرد ‘mard’; Tür. ار ‘er’ [RS:115, 204]; **er** “‘man’, originally merely ‘a human male’, later in such specialized meanings as ‘male (not female); a fighting man; husband’. See eren.” [EDTP: 192a]

T. kişi ~ L. er

- I. Kaçan melikke bir iş tüşse ol uluğ horūs öter, kimerse urmadın ol tabllardın ün kelür, tegme bir horūs öñginde on miñg kişi cem^c bolur. Sordum: Bu melikniñ neçe çerigi bar? Aydı: Bu atağdın taşkaru yana kırk atağka melik turur. T. 223b/2
Aydı: kaçan melikge bir iş tüşse ol horūs lar çağırur, kimerse kaçmayın ol tabllar ün kılur, tégme bir horūs öñginde on eki miñg er yığılır. Yana sordum: bu melikniñ bu atağdın taş mülki, çerigi bar mu? L.141v/15

²⁹⁸ DLT’de **er** sözlükbirimi Ar. رجل “racul” sözlükbirimiyle karşılanmıştır. Öztürk, *kişi* sözlükbiriminin de Ar. رجل ile karşılanmış olmalı notunu dipnot olarak eklemiştir: bk. Öztürk, Faruk., (2020), *Dīvānu Luğāti’t-Türk’teki Arapça Söz Varlığının Dizini*, TDK Yayınları, Ankara s. 344. DLT’de Ar. رجل sözlükbirimini Türkçede hem *er* hem de *kişi* için karşılanması aşağıda açıklanacak olan ‘gizli eril cinsiyet’ kanısına işaretler.

²⁹⁹ İML’de Tür. **er** sözlükbirimi Ar. الرجل ile karşılanırken, çalışmanın aynı sayfasında 43a/5te Tür. **erkek** sözlükbirimi النكر ile karşılanır.

II. İbni Mülcem Kūfeğa keldi ‘Alīni öldürgelü, bir ‘avratnı kördi Qatām atlıg, yawlaḵ körklüg, aṅga ‘āşıḵ boldı, ol ‘avratnıṅ atasın taḵı er qarındaşın ‘Alī öldürmiş erdi. İbni Mülcem qolḡalu kişi ıdtı, ‘Alīni unuttı, köṅgöl aldurmış erdi. Qolḡalu bargan kişike Qatām aydı: Meniṅ köṅglüm tilegen işni qılsa qolar-men, tidi. Nemiş tise aydı: ‘Alīni öldürmek. İbni Mülcem aydı: Men kendü bu işke kelip turur-men, bu işni bütüreyin, qalıṅ me ol bolsun, maṅga bir qoldaş bērgil, tidi. ‘Avrat bir Verdān atlıg **kişini** qoldaş bērdi. İbn Mülcem me Şūr atlıg **kişini** qoldaş tutundı. Bu üçegü qarār bērdiler. T. 385b/6

Ol söz birle İbn Mülcem Kūfege keldi, ‘Alīni öltürgeli, bir ḡatun kördi Qatām atlıg, aṅga yawlaḵ ‘āşıḵ boldı. Ol tişiniṅ atasın taḵı öz qarındaşın ‘Alī öltürmiş erdi. İbn Mülcem köṅgöl aldurmış erdi, qolḡalı kişi ıdtı, bargan kişige Qatām aydı: benim köṅglüm tilegen işni qılsa bolur-men, tēdi. Ne turur? tēse aydı: ‘Alīni öltürmek. İbn Mülcem aydı: men kendü bu işge kelip turur-men, bu işni bütüreyin, qalıṅ ma ol bolsun, maṅga bir qoldaş bērgil, tēdi. Tişi bir Verdān atlıg **kişini** qoldaş kıldı. İbn Mülcem ma bir Şebīb atlıg **erni** qoldaş kıldı. L.242r/4

L.- er (isim)

er sözcüğünün Londra nüshasındaki tüm kulları göz önüne alınarak **er** kavramı için şu anlamsal özellikler sıralanabilir:

- **canlı**

er sözlükbiriminin kavramsal yapısında ‘canlı’ anlambirimciği temel ve değişmez üreysel anlambirimcik olarak tanımlıdır. ‘canlı’ anlambirimciği **er** kavramının üreysel anlambirimciği olması nedeniyle Londra nüshasındaki tüm kulları bu özelliği tanırlar.

- **insan: ‘kişi’**

er sözcüğünün kavram kümesinde temel ve değişmez üreysel anlambirimcik olarak ‘insan’ tanımlıdır. *er* sözlükbirimi kategorisel açıdan temel düzey kavram olan *kişi* kavramı altında alt düzey kavram olarak yapılaşmıştır. Bu doğrultuda *er* sözcüksel hiyerarşide *kişi* sözcüğüyle altanamlılık ilişkisi içindedir. Bunun yanı sıra aynı temel düzey kavrama bağlı gelişen *hatun* sözcüğüyle de eş-altanamlılık ilişkisi kazandırır. Böylece her iki eş-altanamlı sözcük temelde nötr-cinsiyetli *kişi* kavramı altında biyolojik cinsiyet yönüyle özgülleşmiş kavramlar olarak dilde mevcuttur. Ancak şunu kuvvetle belirtmek gerekir ki her iki sözlükbirim *kişi* kavramına semantik açıdan aynı mesafede değildir. Çünkü yukarıda ayrıntısıyla aktarıldığı üzere dil kullanımının söylem üretiminde *kişi’nin* doğrudan ‘erkek’ cinsiyetine sahip bireye gönderimde bulunma sıklığı yüksektir. Bu sıklık toplumsal açıdan *kişi’nin er* gibi algılanışının derinliğini gösterdiği gibi *kişi* kavramında *er*’in önde gelen ve prototipleşmiş olan kavram olduğunu da gösterir. Bu dilsel olgu Batı literatüründe *false generics*, *generic masculines*, *male generics* ya da *androcentric generic*³⁰⁰ gibi ifadeler ile terimleşmiştir. Bu duruma tersten bakılırsa aslında dil kullanımının algısındaki yerleşik kült tutum “*hatunlar* insandır; fakat *erler* daha insandır”³⁰¹, ifadesiyle özetlemek mümkündür: *Aymışlar: Nemrūdñiṅ kavminde yüz miṅ er öwrölüp İbrāhīm yalawaçğa köñgüllüg irdiler.*” (44r/20). Mesela bu aktarılan bağlamda *Nemrūdñiṅ kavminde* ifadesine dikkat edilmeli, çünkü *ḳavm* “aynı soydan gelen yani ırka dayalı topluluk” anlamındadır ve bu topluluğu çoğaltıcı yegane birey kadın’dır, yani kadın varlığı olmasa *ḳavm* denilen bir yapının varlığını düşünülemezken

³⁰⁰ Hellinger, Marlis., Bußmann, Hadumod., (2001), “The Linguistic Representation Of Women And Men”, **Gender Across Language**, Vol. 1, Ed. Marlis Hellinger, Hadumod Bußmann, John Benjamins Publishing, Amsterdam / Philadelphia, s. 9. Bu çalışmadaki terimler ışığında *kişi* ile *er* kavramları arasındaki semantik ilişki esas olarak **Sonuç** bölümünde detaylandırılacaktır.

³⁰¹ Dönemin bu dilsel tutumu G. Orwell’ın *Hayvan Çiftliği* romanındaki toplumsal düzeni anlatan kalıp ifadeyi hatırlattır: Bütün hayvanlar eşittir; fakat bazı hayvanlar daha eşittir.

bu söylemde konuşurun *kişi* kavramı yerine kolayca *er* kavramı kullanılabildiği görülür. Bu bağlam kadınının nasıl yok sayıldığıının dilsel göstergesidir. Buna benzer diğer bağlamlar için bk. 112v/2; 115v/2; 135v/19; 142v/1.

- **erkek (biyolojik cinsiyet)**

er sözcüğünün doğrudan bağlı olduğu kavram cinsiyeti üzerine inşa edilmiştir. Bu nedenle *er* dil-dışı dünyada direkt erkek cinsiyetini belirtmesi (male-specific) yönüyle sözlüksel cinsiyet (lexical gender) olarak tanımlanır. *er* sözcüğünün kavramsal yapısındaki ‘erkek’ anlamsal özelliği, kavramın temel ve değişmez anlambirimciğidir. Bu sebeple nüshada *er* kavramının ‘erkek’ anlamsalbirimciği tüm kullanımlarında mevcuttur, bununla birlikte şu bağlamlarda ‘erkek’ anlamsal özelliği daha belirgin biçimde tanıklanır: 110r/14; 110v/4; 167r/5, 8; 167r/8.

er sözcüğünün kullanım alanları incelendiğinde onunla aynı kavram alanında sözcükselleşmiş *erkek* sözcüğünden farklı kullanım alanlarına sahip olduğu ortaya çıkar. Bu durumun temel ayrımı *er* sözcükbiriminin sosyo-linguistik disiplinine bağlı toplumsal cinsiyete ait konularla iç içe bir kavram olmasından kaynaklıdır. Böylece yukarıda nasıl ki *kişi* ve *âdem* sözlükbirimleri dil-dışı dünyadaki aynı varlığın farklı görme biçimleriyse *er* ve *erkek* de dünyada belirli bir biyolojik cinsiyete dair farklılaşan görme biçimleridir. Bu durum ‘toplumsal cinsiyet’ başlığıyla aşağıda tartışılacaktır.

- **er (toplumsal cinsiyet)**

er sözcüğünün bağlı olduğu kavramın temel ve değişmez özgül anlambirimciği ancak ‘er’ olarak tanımlanabilir. Çünkü ‘er’ anlambirimciği dil-dışı dünyada insan türüne ait olan erkek cinsiyetli kişinin toplumsal görme biçimidir. Bu nedenle ‘er’ sadece belirli biyolojik cinsiyet üzerine inşa edilmiş bir tasarıdan öte toplumun onun üzerine yüklediği ve onun için biçtiği sosyal rol ve sorumluluklarla tasarılanmış olduğu anlaşılmaktadır.

er sözcüğünün kullanımlarına derli toplu bakıldığında, toplum tarafından erkek cinsiyetine verilen olumlu yöndeki değeri, erkek cinsiyetinin toplumsal hayattaki yoğun görünümü ve duyumu, onların hareket etme özgürlüklerini açıkça gösterir. Kısacası *er* sözcüğünün kullanımları toplumsal düzen ve yaşam biçiminde eril cinsiyet taraftargîrlğine işaret eder. *er* toplumdaki birincil ve öncelikli cinsiyettir ve bu söylem biçimi dinî metin türü olan KE'nın bütün içeriğine adeta bir kıyafet gibi giydirilişi açıkça takip edilir. Bu duruma örnek olarak KE'nın yaratılış kıssasının girişinde erkeğin üstünlüğünün âdeta deklare edilişi gösterilebilir: “Yana Âdem yaratmış song fazlı keremi birle bizlerni *er* yarattı” (1v/4) Görüldüğü üzere buradaki söylemsel tutum, yaratılışsal olarak Tanrı tarafından lütfedilen ayrıcalıklı ve birincil cinsiyetin erkek oluşunu ya da *kişi* “insanın”nın *er* olarak algılandığının dilsel sunumudur. Bu tutuma bir diğer örnek şu bağlam gösterilebilir: “Üküş *er* aygu selâmlar tört yârığa ve toköz hatunığa ve iki ‘ammığa *seyyidâ şubbân-ı ehlü’l-cenneti teşrîflig oğlanlarığa rızvânu’llâhu ‘aleyhim ecma’in.*” (2r/15) Bu bağlamda ise bir peygamberin ailesine ve arkadaşlarına saygıda bulunmak ve selam göndermek gibi en temel dini vecibenin bile hassaten *er* tarafından icra edilişine dikkat etmek gerekir. Nüsha ekseninde eril cinsiyetin birincil ve öncelikli oluşu onun kadına göre siyasi, askeri, ticari ve sosyal hayattaki görünür varlığıyla ve geniş hareket alanıyla doğrudan ilgili olmalıdır. Bu da dil kullanımının erkek cinsiyetiyle siyasi, askeri, ticari ve sosyal hayatı eşdeğerli gibi algılamasına yol açmıştır. Bu algı ise dil kullanımının söylemelerinde açığa çıkmaktadır. Sırayla bu durumları tanıklamak gerekirse mesela siyasî iktidar genellikle *melik* ya da *padişah* yönetimindendir ve bunlar Far. ve Ar. alıntı sözlüksel cinsiyetli kelimeler olması dolayısıyla erkek anlamsal özellikle kodludur: “Hicâz yerindeki uluğlar yığılıp kengştiler, bizge bir *melik kerek*, bu düşmân birle tokušsa. Handa’ bin ‘Ömer atlıg erni özleriñge *melik* tutundılar.” (32r/5) Eğer kadın yönetici ifade edilecekse nüshada Arapçadan alıntılanan dilbilgisel cinsiyetli *melike*

sözcüğü tercih edilir. Esasen nüsha boyunca sadece iki kadın yönetici ile karşılaşılır, bu kişilerde tarihî figürlerdir: *Ermele* ve *Belķīs*.³⁰²

Sırasıyla özetlemek gerekirse hikâyeye bütünsel bakıldığında aslında yönetsel erk ve güç erkektedir; fakat **er** ancak kendi tasarrufu ile evli olduğu kadına yönetim erkini bırakır: bk. 158r/21. İkincisinde ise yönetsimde her ne kadar *Belķīs*, *melķe* unvanıyla güç ve erke sahip görünse de etrafında *begler* vardır ve bu danışma kurulu erkeklerden oluşur: bk. 148r/1-7. Bunların yanı sıra *vezīrler*, *hācibler*, *begler*, *uluğlar*, *yigitler* gibi yönetici sınıfa ait olan diğerkatmanlar da eril cinsiyetin egemenliğı altındadır ve bu kavramlar **er** ile özdeşleşmiştir.

İkinci husus, askerī hayat da *er*’lerden oluşur. Askerlerin erkek cinsiyetine sahip kişilerden meydana gelmesi belirli bir toplumsal algı oluşturduğu ve *er* kavramının anlamsal yapısının da bu algıdan etkilendiğini söylemek mümkündür. Bu sosyal olgu, dil kullanımının zihninde *çerig* ile *er* arasında anlamsal bir bitişiklik oluşturur ve *er* kavramının ‘asker’ kavramını karşılayacak şekilde terimleşmesine yol açar. Bu durum aşağıda ‘**asker**’ gücöl anlambirimciğı başlığı altına tanıklarıyla izah edilecektir.

Üçüncü husus, ticarī ve meslekī hayatta yine çoğunlukla görünür olan *er*’dir. Dil kullanımı nüshada takip edildiğı kadarıyla pazarda ticaret yapan ve mal alıp satan kişiler için özellikle de ismi ve kimliğı yoksa daima **er** sözcükbirimiyle gönderim yapmayı tercih eder: “**Yétmiş er çıktı, Laťime bāzārīṅga keldiler, dört sīṅardın ol bāzārķa kelip satığ kılur erdiler, aṅga kirdiler, mālların ġāret kıldılar.**” (225r/13, 14); “**Mālik Ze’r yana Yūsufğa keldi aydı: seniṅ sözüṅni işittim [al]ṅan mālarnı ‘Azīz-i Mısrğa tapşurdum. İmdi saṅga bir hācetim bar, icābetğa umançım [ba]r, satığçı er-men, mālım telim amma**

³⁰² Londra nüshasında *melķe* sıfatı Hadīce’ye de atfedilmiş fakat bu sıfat onun ticari hayattaki yönetimine ve zenginliğine atfedildiğı için burada yer verilmemiştir: bk. 186v/12.

‘ıyālīm, kuruğ yığaç-men, budakım yok.’ (78r/9) Londra nüshasında sadece bir kadının ticaret ile uğraştığına şahit olunur ve o kadın da tarihsel bir figür olan Hz. Hatice’dir. Bunun haricinde *hatun* yani kadın ticari hayatta yoktur. Yine nüshada *tariğçi, bözçi, yığaççı, aşçı, ayakçı, bāverçi, hāzin, saqçı, hammāl, koyçı* gibi meslekler erkekler tarafından icra edildikleri bağlam yoluyla takip edilebilmektedir: krş. 15v/11; 18v/1, 3, 5; 35v/2; 37r/14; 85r/10, 11; 87v/13; 144r/1-3; 152r/16; 149v/1 vb.³⁰³ Sonuç olarak **er**’lerin ticari ve meslekî hayatta aktif olması, doğal olarak onların sosyal hayatta ve ev dışında daima görünür vaziyette olmalarını sağlar: “**Semdün aydı: yā resūla’llāh, sendin kaçıp yörürde bir adagğa tēgdim, kırk yığaç yer ērdi, kēngliki yığaçlar toluğ, özümni ādem şūretıga kıldım, aṅga kirdim, bir er kördüm, sordum: bu atağnıṅ erkliki kim turur?**” (141r/17) “**Aydı: kaçan melikge bir iş tüşse ol ḥorūslar çağırur, kimerse kaçmayın ol tabllar ün kılrur, tēgme bir ḥorūs öṅinde on ēki ming er yıgılır. Yana sordum: bu melikning bu atağdın taş mülki, çerigi bar mu?**” (141v/15) Böylece anlaşılıyor ki toplumsal cinsiyet rolleri erkeğe yani **er**’e ev sınırları haricinde geniş bir alan tanımıştır: “**‘Avrat aydı: erim évde yok, er kişi yokında ta‘ām bērmes-men, ol bāğğa kirip olturğıl.**” (143v/3) Bu bağlamsal kullanımlar **er**’in hem ev dışında olduğu bilgisini aktarır hem de ev sınırları içinde de hakim ve otoriter bir role sahip olduğu gösterir. Ayrıca nüshada geçen **év eyesi** ifadesi, bir erkeğin eş(leri) ve çocukları üzerindeki tasarrufunun ve gücünün dilsel göstergesi olarak kabul edebiliriz: “**Ançada év eyesi keldi, hatunı aydı: bir konak keldi, ta‘ām kıldı, bērmedim, bāğda yatur, barıp körgil, ta‘ām tilese bērgil, tēdi.**” (143v/9)

Son olarak erkeğin sosyal hayatta öncelikli olduğu kadar dinî ritüellerde de ayrıcalıklı olması **er** kavramının algılanış biçimiyle doğrudan ilintilidir. Mesela **er** birden fazla kadın ile evlenmesi, cinsel birliktelik gerçekleştirebilmesi toplum tarafından onaylanır, hatta bu

³⁰³ Ata, Aysu., (2019), **Rabgûzî Kıssaşü’l- Enbiyā Giriş-Metin Dizin**, C. I, TDK Yayınları, Ankara.

olgunun din faktörüyle de dayanaklandırıldığı takip edilir: “Eger Ādem bir sā‘at şabr kılsa ěrdi Ĥavvā Ādemğa kelür ěrdi. Ol yoldın **er ĥatunlarğa barmağ** sünnet ĥaldı. Ammā **ķaçan uçmağğa kirseler ĥatunlar ěrenlerge kelürler.**” (7v/18) Bu bağlamdaki sözcüklerin dizilimi oldukça önemlidir. Bir *er* birden fazla kadına varabilir; ancak bu durumun aksi yani *ĥatun erenlerge* şeklinde ifade edilmez. Tahran nüshasından bu doğrultuda bir kullanım da tanıklanmazken bir erkeğın birden fazla kadın ile evli olabileceğini tanımlayan bağlamlar tanıklanır: bkz: 2r/16; 66v/1; 135v/20; 145v/20. Bunun yanında *er*, Tanrının muhatap olarak aldığı bireydir, Tanrı *er*’e ona elçilik görevi yüklemesi dil kullanımının algısında üstün ve makbul bir cinsiyet algısını kuvvetlendireceği öngörülebilir: “Belķīs aydı: özge **melikler** bu da‘vīni kılmadılar kim **bu er kıılır, özgeleler mülk tilediler bu er yalavaçlık da‘vī kıılır.**” (148r/4); “Īsī aydı: eger **ĥatunıĝ er bolsa peygamber bolur ěrdi.**” (172r/20).

Dönemin dil kullanımının zihninde *er*’in öncelikli algısını kanıtlayıcı bir başka dilsel kullanım, ne zaman bağlamda erkek ve kadına gönderim yapılsa bu gönderimlerde her zaman birincil sırada *er*, ikincil sıra kadına ait sözlükbirim yer alır. Bu kanonikleşen kullanımsal sıralama Londra nüshasında *er, ĥatun* ... olarak görülür: bk. 23v/5; 119v/2; 143v/16; 144r/11; 154r/9; 163v/6; 172r/5, 8; 182v/9; 196v/18; 200v/6; 223r/4; 248v/8. Bu sıralanıştaki daimi tutum ciddi bir toplumsal uzlaşma (agreement) ve kordinasyon (coordination)³⁰⁴ gerektirir. Bu uzlaşım ve koordinasyon da dönemin toplum deneyimlerinin sonucunda oluşan algısal bakış açısının biz dolaylı muhataplara iletir. Diğer bir dilsel kullanım ise *er bahāsı* ifadesidir: “Bu kūn şerī‘atde **er bahası** yüz tewe andın ĥaldı.” (50r/18) *er bahāsı* “eski zamanda bir kişinin ölmemesi için ona biçilen

³⁰⁴ uzlaşma ve kordinasyon terimleri için bkz: Hellinger, Marlis., Bußmann, Hadumod., (2001), “The Linguistic Representation Of Women And Men”, **Gender Across Language**, Vol. 1, Ed. Marlis Hellinger, Hadumod Bußmann, John Benjamins Publishing, Amsterdam / Philadelphia, s. 13-14.

maddi değer” ilemiyle terimleşmiş bir eşdizimlilik. Bu sözcük kombinasyonunun **er** sözcükbirimiyle oluşturulması önemli bir göstergedir. Halbuki Türk dilindeki nötr bir duruş sergileyen **kişi** ile ifade edilmeyip **er** ile ifade edilmesi yukarıda **er** kavrama dair tanımlanan görme biçimiyle doğrudan ilintilidir.

▪ **yetişkinlik / erlik (mental ve fiziksel)**

er sözcüğünün bağlı olduğu kavramsal yapıda ‘erlik /yetişkinlik’ anlambirimcik tanımlıdır. Londra nüshası çerçevesinde anlaşılıyor ki bir insan biyolojik olarak erkek cinsiyeti ile dünyaya gelmiş olsa bile toplumsal açıdan *er* olarak hemen nitelendirilmemektedir. Toplum tarafından erkek cinsiyetli kişinin *er* olarak nitelendirilmesi onun dünyada yaşadığı yıllarla bağlantılıdır: “**Kaçan Yūsuf er haddi**ge tēdi erse Mevlī ‘azze ve celle aᅇa ‘ilm ve hikmet, tūş ta‘bīrini yanut bēru yarlıkadı. Aymışlar: **erlik haddi** on sekiz turur. Aymışlar: yēgirmi. Aymışlar: yēgirmi bēş. Aymışlar: otuz, otuz üç. Aymışlar: kırk. Aymışlar: altmış.” (70v/19) Alıntılanan bağlamda doğrultusunda anlaşılıyor ki toplumun *erlik haddi* için üzerinde uzlaştığı bir yaş sınırı bulunmamaktadır. Nüshada bahsedilen yaş sınırlarına dikkatle bakıldığında bir erkek kişinin toplum tarafından *er* sayılması ya da algılanmasıyla ilgili farklı yaş sınırları dile getirilir. Bunlardan 18, 20 ve 25 yaş sınırı bir erkeğin fiziksel açıdan yetişkinliğini ve güce ulaşmasını temsil ederken, 30 ve 40 yaş sınırı bir erkeğin akıl ve karakter olgunluğunu temsile etmekte, 60 yaş sınırı ise artık erkeğin hayat deneyimini, bilgeliğini, hikmetini temsil etmektedir. Bu kullanımlar vasıtasıyla, *er* kavramında fiziksel, karakteristik ve mental ‘yetişkinlik’ anlambirimciği tanımlanmıştır: “**Hatunlar eliglerin hınā birle bezeyürler, er ol bolur saalın bağır anı birle bezese ya kendü eliglerin dūşman anı birle bezese.**” (247r/6); “Yūsuf ‘özrlerin abūl ıldı ve olarnı uyatdın çıkardı, Aymışlar: arındaşları aında hem erlik ıldı hem kişilik ıldı اليوم عليك tēdi, **erlik** ol ērdi, Mevlī ta ‘ālādın olarnı yarlıkayu tiledi.” (105r/2)

- **mert/ cesur (yan anlam)**

er sözcüğünün kavramsal yapısında ‘mert ya da cesur’ olarak tanımlanabilecek gücül anlambirimcik şu bağlamlara binaen tanımlanmıştır: “Ömer hâzır êrdi aydı: bu cefâlar **erenler** işi êrmes, **muḥanneşler** işi turur. Ebû Cehl aydı: sèn **er êrseng** yüz ũkiyye altun ve yüz tève bêreling, Muḥammedni helāk kılğıl.” (195v/1) Bu bağlam iki karşıtlık üzerine kuruludur: cesur, mert olan *erenler* ve korkak, namert, kalleş olan *muḥannesler*. Bu karşıtlık belirtildikten sonra *er êrsen* ifadesinde *er* doğrudan ‘cesur, mert’ yan anlam ile bağlamda tanıklanır.

- **asker / yönetimsel güce bağlı kişi (yan anlam)**

er sözcüğünün kavramsal yapısında ‘asker’ gücül anlambirimcik tanıklanır. *er*, temelde *kişi* sözcükbiriminin altanlamlısıdır; bunun yanında insanlar tarafından idealize edilmiş ‘ordu’ kavramı oluşturan temel unsur *çerig*’dir. Dönemin *ordu* kavramında asker ‘er’ kişilerden oluşur. Bu doğrultuda dönemin dil kullanırı algısal olarak *çerig* kavramının oluşturucusu olarak *er* gördüğü için *er* sözcükbirimi bazı bağlamlarda ‘asker’ gücül anlambirimciğiyle takip edilmektedir: “**Melik çerigi** birle anı yédiler, tégme biringê bir kèsek êt tégdi. Anda kèdin İbrāhīm öz aşın keltürdi, **üç ming er** anı yédiler, kamuğ toydılar.” (47r/21); “**Aymışlar**: ol taşlarda üze sarığ ḥaṭ birle bir at bitiglig êrdi, tégme bir **er** sayı bir kuş tumşukında bir taş. Ol kuş ol taşnı atsa bitilgenning tepesinge teger, andın ötüp atıdın ötüp êkilerin hem helāk kılur êrdi. Ol kuş atı bitilgendin özgeni urmas êrdi. Atı bitilgen eger **çerigdin** gāyib bolmış bolsa ol kuş anı eḍleyü barıp turğan yerinde taş birle urup atı birle êkisin hem helāk kılur êrdi.” (180v/10); “**Taṅglası Ermele çerig** çıkardı yeti gürūh, tégme gürūhı **yüz ming er**.” (159v/8) Bu bağlamlar *er* kavramı orduyu oluşturucu unsur olan ‘asker’ ya da ‘yönetimsel güce bağlı kişi’ şeklinde tanımlanabilecek gücül anlambirimcikle kodlu olduğunu göstericidir. Bu anlamsal özelliğe bağlı olarak *er* kişinin ata ve silaha sahip olmakla birlikte her zaman büyük bir

kalabalık olarak hareket ettiği için *ersayı* isimleriyle dizimsel kullanım temayülü gösterir. Bu sayılar ise güç ve gösterişin simgesidir: “**On mîng aṭlġ er** ḳurṣap yörigü teg on mîng vezîri bar erdi, tēgme vezîriniṅ on mîng **sançışur er<i>** bar erdi.” (62v/9, 10); “**ḳaçan çerig** atlansa **ellig mîng er** ḳamuġı altun üzengülüg atlanur êrdi, başdın adaḳğa tegi yüzleri saçları kızıl altundın êrdi” (124v/2); “**Ḳaçan ‘Āmm-i Īlā ḥarāb boldı êrse yêti tûrlüg çerig keldi. On bēş mîng er erdiler.**” (228r/14); *er* kavramında tanımlanan ‘asker / yönetimsel güce bağlı kişi’ anlambirimcik nüshada oldukça yaygın bir kullanım ile tanıklanır. bk.: 45v/11; 58r/18, 20; 58v/1; 64r/14, 15, 16; 115v/7; 132v/18, 21; 141r/1; 152r/1; 159v/17, 18; 176v/13, 16; 221v/8; 231v/21(2); 240r/1; 246v/10, 11.

▪ **kadının kocası (yan anlam)**

er sözcüğünün bağlı olduğu kavramsal yapı nüshada ‘kadının kocası’ gücül anlambirimciğiyle yaygın biçimde tanıklanır. Anahtar sözcük bu anlamıyla kullanıldığında dil kullanırı büyük çoğunlukla bir kadına gönderimi olan iyelik ekiyle ifade eder. **Zelîḥā eri ‘Azîz-i Mısrğa ḥaber ḳıldı.**” (76v/21) Bu gücül anlambirimciğin tanıklandığı diğer bağlamsal özellikler için bk.: [er+im] 46r/9; 80v/20; 110r/14, 15; 143v/3, 4; 164r/20; [er+ing] 142v/12(2); 143r/2; [er+i] 21v/4, 6; 143v/11, 13, 17; 168r/12; 172r/16, 20; 184v/10, 15; 186v/17; 224r/6(3). Nüshada **er** yalın biçimde yani iyelik ekiyle çekimlenmeden, bir yerde ‘koca, eş’ gücül anlambirimciğiyle tanıklanır: “**Sāre kördi, ol nūr İbrāhîmdin kitmiş, öwkesi keldi, ol nûrdın ümîdsiz ḳalmışınğa ḳatıġ künilep İbrāhîmniṅ yaḳasın tutdı. Erning yaḳasın êṅg ilk Sāre tutdı. Ādemdin tā ḡāyet hîç zāt tutmuşı yok êrdi.**” (48r/2). Bu alıntılanan bağlamda iyelik ekinin olmayışı nedeniyle “erkeğin yakası” anlamının da olması mümkündür; fakat İbrahim ve Sare arasındaki ilişkide İbrahim’in Sare’nin kocası’ olması yönüyle bağlamda daha ön planda olması burada *er*’in ‘koca, eş’ yan anlamıyla kabul edilmesini sağlamıştır.

Sonuç: T. kişi ~ L. er

kişi ve *er* sözlükbirimlerinin Tahran ile Londra nüshaları eşbağlamalarında şu şekilde değişkeli kullanımı şu şekilde tespit edilmiştir: **T. kişi** ~ **L. er** / **T. er.** ~ **L. kişi**. Belirlenen inceleme yönteminin normal akışı içinde her bir madde altında diğer nüshada hangi sözlükbirimler geçtiyse numaralandırılarak incelenip sonuçlandırılmaktadır. Fakat burada görüldüğü üzere iki yönlü bir değişkeli kullanım söz konusudur. Bu nedenle burada yer alması gereken Sonuç bölümü aşağıda **T. er.** ~ **L. kişi** kapsamında yer alacak olan **Sonuç** bölümünde derli toplu biçimde irdelenip sonuçlandırılacaktır.

3.3. Er

er sözcüğünün hem Tahran hem de Londra nüshalarında kullanım alanı oldukça geniştir; ancak bazen nüshaların eş bağlamalarında Tahran nüshası *er* sözcüğünü tercih ederken Londra nüshası *kişi*, *erkek*, *küdegü* sözcüklerini tercih etmiştir.

T.- er (isim)

Tahran nüshasındaki kullanım alanına dayanarak *er* sözcüğü için tespit edilen anlamsal özellikler şöyledir:

- **canlı insan: ‘tirig kişi’**

er sözcüğünün bağlı olduğu kavram, daima ‘canlı’ ve ‘insan’ üreysel anlambirimciğiyle kodludur. Fakat *er* tüm canlı varlıklar için kullanılmaz, yalnızca canlı varlıklardan ‘insan’ türü için kullanılması onun dil dizgesindeki hem dizisel hem de dizimsel kullanımlarını doğrudan etkiler. Bu yönüyle kavramın tabiatında ‘insan’ seçme sınırlaması mevcuttur. Böylece *er* sözcüğünün sadece ‘insan’ için kullanılan bir kavram olması dolayısıyla Tahran nüshasında özellikle hem ‘insan’ hem de ‘hayvan’ için kullanılabilen *erkek* sözcükbirimiyle arasındaki semantik farklılık görünür hâle gelir. Bununla birlikte *er* sözcükbiriminin aynı kavram alanındaki diğer sözcüklerle olan hiyerarşik anlam ilişkisi şöyle özetlenebilir: *er* kavramsal yapısındaki ‘insan’ üreysel anlambirimciği dolayısıyla *kişi* sözcüğüyle dikey yönde bir anlam ilişkisine sahiptir. Bu dikey yöndeki anlam

ilişkisinde *kişi* hem dişi hem de erkek insan türü içlemiyle daha temel düzey bir kavram olduğu için *er* sözcükbiriminin üstanlamlısıdır. Tahran nüshası ekseninde takip edilebildiği kadar *er* ile birlikte aynı temel düzey kavrama bağlı olan *hatun*, *urağut*, *‘avrat*, *za‘İfe* kavramları da tanıklanır. Böylece *er* sözcükbirimi yatay düzlemde *hatun*, *urağut*, *‘avrat*, *za‘İfe* sözcükbirimleriyle eş-altanlamlılık ilişkisi içindedir ve bu anlam ilişkisi ekseninde sözcükler dil dizgesinde dizimlenmesidir: “**seksen kişi İmān keltürdi, yarımı er yarımı hatun**, andın adın hîç kimerse İmān keltürmedi.” (31b/15); “Nūh kemidin çıktı, ol kün **seksen baş âdemî** erdiler, kırk er, kırk za‘İfe Şām vilâyetinde teŋiz kırığında bir kend kopardılar.” 36b/13; “Du‘ā tamām bolmadın toprak yarıldı, on yēti **kişi** kopa keldiler: Biş **er**, üç oğlan, **toğuz hatun**. (260a/16-17) Aktarılan bağlamlarda *er* ve *hatun* ya da *er* ve *za‘İfe*’nin dizimlenmesi *kişi* sözcüğünün açıklaması ya da betimlemesi gibidir. Bu kullanımlar *er’in* *kişi* sözlükbiriminin kaplamında yer aldığını kanıtlar. Bunun yanında Tahran nüshasında *er* sözcüğünün tanıklandığı tüm kullanımlar kavramın ‘canlı [insan]’ anlambirimciği için referans gösterilebilir.³⁰⁵

³⁰⁵ Tahran nüshasında *er* sözcükbiriminin kullanımları için bk.: 01b/3; 10b/13; 11a/14; 15a/10; 19a/9; 20a/2; 23a/3; 29a/4; 29a/7; 29a/11; 29a/15; 31b/15; 36b/13; 37b/7; 37b/8; 41b/11; 41b/16; 43b/2; 43b/3; 43b/19; 44a/10; 44a/11; 44b/11; 45b/7; 46b/2; 48a/15; 48b/5; 50b/5; 60a/9; 61a/18; 61b/12; 62a/17; 62b/3; 63b/11; 64a/10; 65a/4; 65a/5; 65a/16; 65a/18; 78a/18; 78b/2; 78b/18; 79a/3; 79b/5; 79b/11; 79b/13; 79b/15; 79b/16; 80a/15; 82b/18; 83a/14; 83b/3; 84a/10; 85a/16; 85a/17; 86a/1; 86b/18; 87b/2; 87b/9; 87b/10; 87b/12; 87b/15; 87b/16; 88a/17; 101a/11; 101a/13; 101a/19; 102a/11; 104a/14; 105a/10; 105a/18; 106a/5; 108b/4; 108b/6; 108b/13; 109a/16; 109b/13; 109b/16; 110b/6; 111b/2; 111b/6; 111b/10; 113b/7; 127a/13; 129b/5; 132a/4; 132b/9; 132b/11; 141b/12; 141b/18; 142a/1; 142a/3; 142a/5; 142a/7; 142a/8; 145a/17; 145b/2; 150a/6; 150b/13; 150b/14; 150b/16; 151a/6; 151a/8; 151a/11; 153b/1; 154b/6; 157b/3; 157b/5; 162a/7; 163b/18; 164b/11; 166b/7; 170a/16; 171a/5; 171b/14; 171b/16; 177a/13; 177b/16; 178a/1; 182a/6; 182a/7; 182a/12; 182a/13; 187b/6; 188b/1; 192b/7; 195a/8; 195a/9; 195a/10; 195a/11; 195a/14; 195a/18; 198b/1; 198b/8; 200a/17; 206a/11; 206a/14; 206a/15; 206a/19; 210a/7; 212a/3; 212b/17; 212b/18; 213a/9; 213a/10; 213b/5; 214a/7; 219a/12; 219a/14; 219b/1; 223a/14; 223b/11; 224a/17; 224b/13; 225a/6; 225b/18;

- **erkek (biyolojik cinsiyet)**

er sözcüğünün bağlı olduğu kavram ‘erkek (biyolojik cinsiyet)’ temel ve değişmez özgül anlambirimciği içerir. Kavramsal yapıda bulunan ‘erkek’ anlambirimciği, kişinin biyolojik açıdan tanımlı bir cinsel organa ve üreme fonksiyonuna sahip oluşunu tanımlayıcıdır. Bu yönüyle *er* kavramının ‘erkek’ anlambirimciği, sözcüğün eş-altanlamlısı olan diğer sözlükbirimlerden bağdaşmazlık ilişkisiyle ayrışmasını sağlar ve bu sözcüklerle mukayese edildiğinde ayırt edici anlamsal özellik olarak baş gösterir. Bu ayırt edici anlamsal özellik doğrultusunda *er* kavramı dil dizgesinde herhangi bir dış cinsiyetine sahip bir kişiye gönderimde bulunmaz. Tahran nüshasındaki *er* sözcüğünün tüm kullanımları ‘erkek (biyolojik cinsiyet)’ anlamsal özelliğini tanıklar.

- **er (toplumsal cinsiyet)**

225b/19; 226a/12; 226a/13; 226a/14; 226a/17; 226a/18; 226b/15; 226b/18; 227b/11; 228a/19; 229a/14; 230a/1; 233a/14; 233a/15; 233a/19; 233b/7; 235a/16; 235b/1; 239a/15; 239b/5; 240a/6; 241a/11; 241a/15; 242b/17; 249b/7; 249b/11; 251b/16; 252a/2; 252a/14; 252b/1; 252b/10; 252b/11; 252b/16; 252b/19; 254b/16; 255a/11; 255b/2; 259b/5; 259b/18; 263a/3; 263a/5; 263b/14; 263b/15; 263b/17; 264b/3; 264b/18; 265a/14; 265a/15; 265a/17; 267b/16; 268b/8; 269a/6; 269a/15; 269b/16; 269b/17; 270a/1; 270a/3; 272a/8; 272a/9; 272a/10; 273b/2; 276b/4; 276b/7; 276b/14; 276b/17; 276b/18; 276b/19; 277a/5; 277a/6; 277b/8; 278a/8; 279b/10; 279b/12; 279b/13; 279b/18; 280a/11; 280a/16; 281b/18; 282a/3; 282a/6; 282b/6; 282b/8; 284a/3; 286b/6; 287a/8; 288a/11; 290b/4; 293b/12; 294b/5; 294b/8; 295b/13; 296b/11; 296b/15; 297a/17; 301b/8; 301b/9; 301b/10; 301b/13; 303b/8; 303b/9; 305b/17; 305b/18; 305b/19; 306a/1; 306a/4; 306a/18; 307a/7; 309b/15; 319a/18; 321b/7; 321b/13; 321b/19; 323b/1; 323b/3; 328b/8; 328b/13; 329a/17; 330a/6; 332b/8; 332b/9; 332b/14; 333a/16; 333b/6; 333b/12; 335a/7; 338a/5; 348b/18; 348b/19; 353b/13; 355b/3; 355b/18; 355b/19; 358a/4; 358b/11; 358b/17; 359b/11; 360b/14; 360b/15; 361a/18; 361b/5; 361b/8; 362a/14; 364a/4; 364a/5; 364b/2; 365b/11; 366a/17; 368a/ 17; 370b/17; 371a/7; 371a/8; 371a/10; 371b/10; 372a/4; 373b/9; 373b/12; 373b/13; 373b/17; 375b/15; 376a/2; 376a/17; 382b/16; 383b/10; 385b/2; 390a/1; 390b/2; 390b/17; 391b/11; 391b/12; 392a/8; 394a/1.

er kavramının ‘erkek’ olarak tanımlanan biyolojik cinsiyetine bağlı olarak toplum tarafından belirlenen normları ve rolleri temsilen temel ve değişmez özgül anlambirimi ‘er’dir. Sosyal hayatta erkek ve kadınlara verilen isimler ayrıdır ve kişiler cinsiyete dayalı verilen isimlerle adlandırılırlar, yani başka bir deyişle insan yavrusu doğar doğmaz toplum tarafından cinsiyetine göre algılanır, tasniflendirilir, isimlendirilir. Bu da kişilere doğduklarından itibaren aslında toplum tarafından cinsiyete göre beklentinin oluştuğunu göstericidir. İşte *er* sözcükbirimi bu beklentinin önemli bir dilsel ürünüdür. *er sözlükbirim*, erkek cinsiyetli bir kişinin belirli bir yaş sonrasında elde ettiği ya da belirli şartlar altında toplum tarafından ona atfedilen sosyal etikettir. Özetle Tahran nüshasının ekseninde *erkek kişi* doğar doğmaz *er* olarak algılanmaz. Bu kanı, nüshada *er* sözcükbirimin, belirli yaşsal olgunluğa erişmiş, yetişkin kişilere gönderimli kullanımlarıyla sıkça takip edilmesiyle oluşur: “Melik Sâreni körmedin işitmiş birle köngüllüg boldı, hâcibka aydı: Terk barğıl, ol erni keltürgil. Hâcib bardı, İbrâhîmni üskiñge keltürdi.” (61a/18) Diğer kullanımlar için bk.: 142a/3, 5, 8; 163b/18; 166b/7; 171b/14; 228a/19; 233a/14, 15; 19; 241a/11; 249b/7, 11; 255b/2; 259b/18; 269a/6; 286b/6; 329a/17; 335a/7; 376a/17.

er’in ‘erkek’ cinsiyeti üzerine inşa edilmiş toplumsal yönüne gelecek olursak Tahran nüshasından hareketle şu şekilde sıralanabilir: İlk olarak dönemin toplumsal algısında ‘erkek’ cinsiyeti diğer cinsiyetten öncelikli ve üstündür. Bu algılayış biçimi de *er* sözcüğüne pozitif bir anlam değeri yüklemesinin yanı sıra bu algısal kabulün dini motiflerle ve dini söylem alanıyla da kuvvet kazandığı görülür: “Sansız hamd u şenâlar sağıssız telim ögdiler ol İdimüz ‘azze ve celle kudreti birle bizlerni âdemî yarattı, perî yaratmadı, yılkı kara yaratmadı. Yana âdemî yaratmışda kiğin fazlı keremi birle bizni er yarattı, tişi yaratmadı.” (01b/3); “Âdem toprağdın yaratıldı, toprak turmışınça körklügrek bolur, er neçe qarisa körklügrek bolur. Yana Havvâ etdin yaratıldı, et turmışınça artayu <sa>siyur, anıñg üçün hatun qarisa körksüz bolur.” (11a/14) Alıntılanan bağlamlarda

görüldüğü üzere Tahran nüshasında yaratılış kıssasının başlangıcında müellif ya da müstensih tarafından tüm canlı türleri içinde “insan” üstün konuma yerleştirilir, daha sonra ise insanı sahip olduğu biyolojik cinsiyete dayalı biçimde *er* ve *tişi* olarak ayırır. Bağlamdaki söylemsel tutum *er* olarak yaratılışın bir şükür sebebi olarak görülmesidir. Bu durum da toplum içinde *er*’in birincil ve değerli olan cinsiyet olduğunu açıkça gösterir. İkincisi *er*’in karşı cins ile kurabileceği ilişkilerde ona geniş bir konfor alanı yaratılmıştır. Mesela *er* kendi eşini seçme ve isteme özgürlüğüne sahiptir. Burada *er* etken ve seçici iken, *hatun* vb. edilgen ve seçilen konumdadır: “Ol yoldın er kişi urağutlarğa barmağ sünnet kaldı.” (10b/13) Bu toplumsal norm *kız kol-*, *kız al-* gibi eşdizimsel ifadeleri yaratmıştır. Bunun yanında , *er* toplum nazarında ve o dönemin hukukunda birden fazla kadın ile birlikte olma veya evlenme özgürlüğüne sahiptir: “Dāvid yalawaçnıŋ toqsan toquz hatunı bar erdi. Üvreyā Batşāyi‘nı qolğalu yörir erdi, ya‘nı bu seninŋ toqsan toquz cüftünŋ bar erken Üvreyā qola turğan bir kızını nelük qolar-sen, timek bolur.” (210a/12-14) Bu duruma örnek bağlamlar için bk.: 02b/4; 79a/16; 79b/5; 90a/18; 224b/4; 229b/11; 325a/17. *er*, toplum nazarında *talāq bér-* özgürlüğüne sahiptir: “İsmā‘il aydı: Ol atam turur, sen anı ağırlamamış-sen, iwünŋ eşikin kitergil tip sini aymış, emdi sen maŋga kerekmes-sen, tip talāq bérdi.” (66b/17) *er* için birden fazla evliliğin toplumsal ve hukuki meşruluğu olduğu gibi o, cariyelik kurumu vasıtasıyla da birden fazla kadını hanesinde bulundurma özgürlüğüne sahip olduğu görülüyor: “Mālikniŋ on iki arıq qarabaşları bar erdi, ol tünle tükelke tegdi, ol keçe kamuğğa kawuştı, tegme biri ikişer oğulğa yüklüg boldılar.” (106b/6-8) Tüm bu toplumsal normlara nazaran Tahran nüshası ekseninde *er* sözcüğü dil dizgesinde *tul* ve *arığsız* (iffetsiz anlamıyla) sözcükleriyle birlikte kullanımı tanıklanmaz ve her iki sözcüğün de *er*’e atfen kullanılmaması, *er* üzerinde herhangi bir toplumsal önyargı ya da baskı oluşmadığını gösterir. Aksine *er*’in kendisi üzerinde değil ama ilişki kurduğu kadın üzerinde iz bırakıcı rol oynar: “Şām vilāyetindaki melikniŋ Fātima atlıg kıızı erindin tul qalmış erdi.” (303b/9) Tahran

nüshasında *tu*/sözcüğünün kullanımları için bk. 219a/15; 309b/15. “Bir arıġ uraġutnı, bir er arıġsızlıkķa ündedi, uraġut unamadı. Er aydı: Maᅇga boyun sumadınġ erse yalġan tanuġlar keġürüp saᅇga ᅇad urdurġay-men, tidi.” (212b/17, 18) Son alıntı dil kullanımının tutumuna yönelik ġarpıcı bir örnektir. ġünkü burada *er* kişiye karşi olan toplumsal tarafgirlik oldukķa net biġimde aġıġa ġıkar. Tahran nüshası 212b/17, 18’de görüldüġü üzere erkek, kadını evlilik dışı cinsel birlikteliġe ġaġırmasına ve tehdit etmesine raġmen *arıġsız er* ‘iffetsiz, namussuz’ olarak yaftalamaz; fakat tam tersi bir durumun oluřtuġunda *arıġsız uraġut* /*avrat* gibi yaftalar kadın için kullanıldıġı takip edilmektedir: bk. 48a/8; 156b/19; 190b/1; 194b/7; 227a/1; 273b/2; 277b/8. Tüm bunların sonucunda *er*, karşi cinsi ile girdiġi evlilik ya da cinsel ilişkilerinin ve evlilik sonrasındaki durumunun toplum tarafından sorgulanmadıġı ve herhangi bir olumsuz sosyal etikete de maruz kalmadıġı Tahran nüshası ġerġevesinde tanıklanır.

Tahran nüshasında *er* için tanıklanan farklı konfor alanları da mevcuttur, toplumsal düzlemde en temelde aile ilişkilerinden ekonomik baġımsızlıġa, ticareti hayattan siyasal yönetim biġimine kadar pek ġok ayrı ayrı boyutlar ele alınıp başlıklandırılabilir. Mesela, en temel boyut olan aile ilişkilerinde *er*, kadın(ların) ve ġocukların üzerinde üstün bir otoriteye sahiptir. Nüshada *iw iᅇsi* ifadesi tanıklanır ve bu eşdizimsel ifade aile iġinde eril otoritenin dilsel göstergesidir: bk. 109a/15, 16; 192a; 219a/15; 226a/8; 264a/6, 7. Bunun yanı sıra toplum tarafından *er* üzerine evin rızkını ve yiyeceġini temin edici bir sosyal rol yüklenmiştir: “Dāvud du‘ā kıldı: İᅇiyā maᅇga bir ᅇırfe öġretü bērgil, anıᅇ birle öz ġazġanġım yēyin, ᅇalġ mindin sözlemesünler.” (208b/17) “ġurtķa aydı: Ey yigit kāhil kişiye oᅇşayur-sen, barġıl kişi işin işlegil, ton etmek ᅇāřıl kılġıl. Süleymān aydı: Ey ġurtķa men iş bilmes-men. Süleymānķa aydı: Bu teᅇgiz kıırıġında balıķġılar bar, barġıl, anda ᅇammāllık kılġıl.” (226b/5-8) *er*’in ev halkını oluşturan diġer bireylerin üzerinde bir söz hakkı olduġu takip edilir: “Uraġut aydı: Erim iwde yok, er kişi yokında ᅇa‘ām bērmes-men, ol bāġķa kirip olturġıl, ni‘ met yēgil, erim kelmişde sini ᅇonuġlaġay, tidi.”

(225b/18, 19) Bu söz hakkı aynı zaman da *er*'in hem erkek hem de kız evlatlarının evlilikleri için de geçerlidir, bu durum hemen hemen tüm kıssalarda mesela Musa, Lokman, Süleyman, Muhammed kıssalarında takip edildiği üzere doğrudan ya da dolaylı olarak okuyucuya aktarılır.

er kişi, meslekî yaşamın tüm alanını kapsar ve bu onun ekonomik bir özgürlük elde etmesini sağlar. *er* Tahran nüshasında tanıklanan tüm mesleklerin icra edicisi olarak karşımıza çıkar. *er*, *naqqāş*, *bözçi*, *temürçi*, *etmekçi*, *yatuqçı*, *yığaççı* gibi bir zanaat gibi meslekler; *balıkçı*, *kemiçi*, *satığçı*, *bāğçı*, *konçı*, *teweçi*, *yumuşçı*, *işçi*, *hammāl* gibi gündelik ticarî hayat içindeki meslekler; *vezîr*, *ilçi*, *ayaqçı*, *hâcib*, *hâzin*, *aқтаçı*, *aşçı* gibi siyasî yönetimin ya da *sakçı*, *çerig* gibi askerî yönetimin çeşitli katmanlarına ait meslekler üzerinde aksiyona sahiptir: bk. 382a/7; 355a/5; 166b/4; 248a/3, 5; 262b/4; 228a/1; 245b/7; 257a/5; 290b/8; 298b/12, 13; 226b/15; 300b/12; 311a/7; 115b/17, 17; 124a/13, 15. Her ne kadar burada sıralanan meslek isimleri cinsiyet açısından nötr sözcükbirimler olsalar da onları icra edenlerin daima *er* oluşu bağlamsal takip ile anlaşılmaktadır: “Ey melik **bir er** kerek bu butқа hâdimlik kılsa. Cübeyda‘ baqtı, Kâşūr bin ‘Ubeyd atlıg ermi kördi, bu yarağay mu, tidi.” (44a/10-11); “Nemrūdnuṅ bir **but yonguçı mağı** bar erdi Āzar atlıg, atı Tāruḥ erdi. Butқа қатıg tapınur üçün Āzar atadılar. Āzarıṅ iwlüki İbrāhīm **yalawaçқа yüklüg boldı.**” (51b/12) Bu noktada belirtilmesi gereken bir diğer husus ise insanların oluşturduğu kitlesel grupların siyasal açıdan yöneten kişi (*melik*, *pādşāh* gibi) genellikle *er* olduğu tanıklanır, fakat bu siyasal yönetim erki yanında dini bir önderlik vasfı da var ise o kişi (*yalawaç*, *sawçı*, *peygamber* gibi) mutlak biçimde *er* olma şartı içerir. Bu nedenle tüm peygamberler *er*'dir. Tüm bunlar göz önüne alındığında pek çok mesleği icra eden, sosyal hayatta yeri ve sözü olan, geniş bir hareket etme özgürlüğüne sahip olan, belirli kalıplar içinde sıkışmayan ve toplumda etken ve görünür olan *er*'dir. Böylece sosyal ve dini hayatta aktif biçimde görünürlük doğrudan dil kullanıcılarının gündelik deneyimlerini ve gözlemlerini oluşturur, bu da onların zihinsel sürecini

etkileyerek semantik belleklerinde kavram yaratımını şekillendirir. Bu amaç doğrultusunda buraya kadar *er* sözcüğüyle ilgili saptanan tanıklamaların esas amacı, *er* sözcüğünün dönemin dil kullanımının zihninde nasıl bir görme biçimi olduğunu bir parça olsun ortaya çıkartmaktır. Özetle *er* kavramı burada tanımlanan sosyal roller ile yüklü olduğunu söylemek mümkündür.

er'in sahip olduğu bu dinamik güç ve sosyal hayattaki görünürlülük, onun bağlı olduğu üst düzey kavramın yapısını da etkiler ve bu etkinin bir sonucu olarak da dil kullanımının zihninde *er*, *kişi* kavramıyla yakın bir bağ kurar: “**Ma‘nīsi ol bolur: Kōz erni gūrke kīgūrūr, tiweni eşiçke kīgūrūr.**” (129b/5) ***Kōz erni gūrke kīgūrūr, tiweni eşiçke kīgūrūr*** bir atasözü niteliğinde olup burada *er*, ‘kişi’ anlamsal özelliği ön plandadır. Bunun yanı sıra halkı, kavmi oluşturucu unsur kişidir yani insandır; ancak bazı bağlamlarda yine *er* yine *kişi* gibi kullanılmıştır: “**Aymışlar: Nemrūdnuṅ bodunıda biş yüz miṅṅ er ewrölüp İbrāhīm yalawaçça köṅgüllüg erdiler. Nemrūd kelip kök Taṅgrısın öldürdüm, tip kanlıg oknı körgüzdi erse ol sözni könike tutup yana kāfir boldılar.**” (60a/9) “**Aymışlar: Tört miṅṅ qurla dört miṅṅ er yığıldı, Benī İsrā’ıl me hāzır boldılar.**” (177b/16) Diğer tanıklanan örnek bağlamlar için bk.: 182a/6-11; 259b/5; 272a/8, 9, 10; 338a/5. Bu bağlamların temelde işaret ettiği şey şudur: Temel düzey bir kavram olması yönüyle *kişi*, oldukça fazla bir kapsayış gücüne sahiptir. Bu nedenle *kişi* kavramının altında öbeklenen fazlaca alt düzey kavram vardır, bu kavramlar arasında yukarıdaki kullanımlara dayanarak *kişi* kavramına en yakın algılanan ve onunla özdeşleşen kavramın *er* olduğunu şu bağlamlar açıkça tanıklar: “**Aymışlar: Dīvler tegme künde bir erniṅṅ bilinçe yünçü yıgar erdiler.**” (224a/17); “**Ança teṅṅlik taş toprak indi kim tegme bir yıgaç tüpinde bir er boḍınça batkın boldı.**” (287a/8) Dönemin dil kullanımı insan vücuduyla özdeşleştirdiği belirli bir uzunluk ya da yoğunluğu ifade etmek istediğinde oluşturduğu sözcük birlikteliğinde *kişi* sözlükbirimini değil *er* sözlükbirimini kullanmayı tercih eder.

- yetişkinlik / erlik

er sözcüğünün bağlı olduğu kavramda net bir yaş sınırı tayin edilmeden genel itibariyle ‘yetişkinlik, erlik’ olarak betimlenebilecek bir anlambirimcik ile kodlu olduğu gözlemlenir. Çünkü *er* kişi referansı nüshada belirli bir yaş olgunluğuna erişmiş erkek bireyler için kullanımı takip edilir. Diğer bir deyişle dil kullanırı *er* sözcükbirimini tüm erkek cinsiyetine sahip bireyleri kapsayıcı değildir. Aksine erkek biyolojik cinsiyetle doğan insan toplum nazarında önce *oğlan ya da oğul* olarak algılanır ve tanımlanır, yaşa bağlı biçimde gerçekleşen belirli bir fiziksel görünüm ile erkek birey *er* olarak tanımlanır ve gönderimde bulunulur. Erkek bireyin bu dönüşümü *er bol-* eşdizimliliğiyle nüshada dilsel bir görünürlük kazanmıştır: “**Tegme hatunının bir oğul bolğay erdi, er bolup kamuğ çerig başlağay erdiler.**” (230a/1) *er bol-* için *er* kavramında toplum tarafından algılanan ya da kabullenilen bir *er haddi* olduğu şu bağlam ile anlaşılır: “**Kaçan Yūsuf er haddiñge yetti erse Mevlā ‘azze ve celle ‘ilm ve hikmet ve nübüvvet tüş ta‘biri bēri yarlıkādı. Aymışlar: Erlik haddi on sekiz yıl turur. Aymışlar: Yigirmi biş yıl turur. Aymışlar: Otuz üç yıl turur. Aymışlar: Kırk yıl turur. Aymışlar: Altmış yıl turur.**” (108b/4) Böylece aktarılan bağlamda erkek bireyin *er* olarak algılanmasının ve tanımlanmasının yaşa tabi biçimde çizilen bir alt sınırı olduğunu, buna karşın nihai bir sınırın olmadığı sonucuna ulaşılır. *er haddi*’nin toplumun değişik kesimleri tarafından belirli bir yaşta uzlaşılamamasının nedeni, ölçüt olarak farklı parametreleri baz almasından kaynaklandığı söylenebilir: “**Aymışlar: Er yēti yaşında tişi tüşer, on biş yaşasa bâliğ bolur, yigirmi bir yaşka tegi boğı uzayur, kırk yaşasa ‘aqlı tamām bolur.**” (319a/18)

▪ **cinsel istek, şehvet (yan anlam)**

er sözcüğünün bağlı olduğu kavram kümesinde ‘erkeğin cinsel yönü, şehvet’ gücül anlambirimciği bağlamsal kullanımda ortaya çıkmıştır. Bu gücül anlambirimicik asıl olarak kavramın çekirdek yapısında yer alan ‘erkek (biyolojik cinsiyet)’ anlambirimciği ile bağıntılıdır.: “**Ba‘zı aymışlar: Andağ hâlde rağbet kılmamak me erklig nişanı bolmas.**

Tükel yalawaç ‘aleyhume’s-selām kamuğ ‘ayblardın arığ erdiler. **Er** ermeslik ‘ayb, kamuğ ‘aybdın uluğrağ turur, adın kiçig ‘ayblar yalawaçlarda revā bolmasa bu uluğ ‘ayb Yūsufda **neteg revā bolur.**” (111b/6) Bu bağlam içinde tanıklanan *er* sözcüğünün kullanımı onun toplum tarafından nasıl algılandığının başka bir boyutuna kapı aralar. Hatırlanacağı üzere *er* kişi karşı cins ile girdiği cinsel ilişkilerden dolayı toplum tarafından olumsuz nitelendirilmelere maruz kalmaz, muhtemelen bunun kökeninde toplum tarafından *er er-* olgusunun yüceltilmesi yatmaktadır. Çünkü dil kullanırının tutumu, *er* kişinin kadını cinsel açıdan arzulaması gerektiği, *er* kişide bu özelliğin olmaması durumunda toplum tarafından büyük bir ayıp ve kusur sayıldığı, akabinde o kişinin toplumsal bir kınama ve dışlamaya maruz kalacağını, böylesi bir sözde eksikliğin peygamberlerde asla olamayacağını aktarır. Bu doğrultuda toplumsal normlar, erkeğin kadına karşı cinsel arzusunu aşıkâr biçimde olumlu ve destekleyici tutum sergilemesine karşın homoseks ve ensest ilişkiye karşı bir o kadar yasaklayıcı ve kınayıcıdır. Bk.: 78a/18; 78b/2; 78b/18; 79a/3, 5; 154b/6.

er kavram kümesindeki bu gücül anlambirimcik sözcüğün eşdizimliliğini etkiler: “**Emdike tegrü tenimke tegmedi er lezzeti**” (151a/11); “**Cüftlüg tatıgı tiseñg Mevlâ ta‘âlâ Meryemka tâ‘at ve ‘ibâdet içinde ança teñglik tatıg bërmiş erdi, er tatıgı anıñg tuşında yokka çıktı.**” (270a/3) Bu sözcük kombinasyonunun bir ögesi olan *er* bir varlığın bütününden ziyade onun parçasını temsilen kullanılmıştır. Bu nedenle *er* burada metanomi yoluyla erkek bireyin cinsel organına gönderimli kullanılmıştır. Bunun yanında *er lezzeti* ve *er tatıgı* eşdizimlilikleri bütünsel olarak bakıldığında ise dil kullanırının düşünüş biçimini ortaya çıkaran kavramsal haritalandırmayı gösterir.

- **mert / cesur / adam (yan anlam)**

er kavramında ‘mert, cesur ya da adam’ olarak tanımlanabilecek bir gücül anlambirimcik belirlenmiştir: “**Ömer rażıya’llâhu ‘anhu anda hâzır erdi, aydı: Bu cefâ aymağ, gıybet kılmağ erenler işi ermes, muħanneşler işi turur. Ebū Cehl aydı: Sen er erseñg yüz kızıl**

tülüg tewe, yüz ükıyye altun algıl, Muḥammedni helāk kılgıl.” (321b/13); “Men sini bu kün üçün iktüledim, meniñ hoşnūdluḡum tileyür ersenḡ kirip sançışıl, ḡatunlar eliglerinde ḡinnā birle bezeyürler, er ol bolur saḡalın baḡır ḡanı birle bezese. Sançışḡa kirdi, ḡatıḡ toḡuştı, telimlerni tüşürdi” (392a/8) Bu bağlamlar Londra nüshasında da aynı şekilde tanıklanmış ve L.-er maddesinde açıklaması yapılmıştır: bk. [L.-er](#)

▪ **asker (yan anlam)**

er sözcüğünün kullanım alanlarında yönetim gücüne baḡlı silahlı, yaya yada atlı birlikleri oluşturan, savaşıbilen düzenli ve hazır olan ‘asker’ gücöl anlambirimciḡi ile bağlamlarda ortaya çıkar: “Yétmiş miñḡ *er* atlandılar, on iki künlük yol erdi, tün kündüz yörtüp Ḥavzān vilāyetinge keldiler, Bāḡılḡa ḡaber boldı, yüz miñḡ *er* birle utru çıktı, turuştı, iki ḡurla sançıştılar. Bāḡıl çerigi sındı, ḡaçtı.” (157b/3, 5); “Çerig yıḡdurdı, on iki begleri, tegme biri on iki miñḡ *er* atḡardılar. .. Çerig başladı, Ken‘ānḡa keldiler.” (86b/18); *er* sözcükbiriminin ‘asker’ gücöl anlambirimciḡiyle takip edildiḡi bağlamlar için bk.: 145a/17; 145b/2; 157b/3, 5; 170a/16; 182a/7, 12, 13; 206a/14, 15, 19; 223b/11; 235a/16; 239b/5; 251b/16; 252a/2; 254b/16; 255a/11; 278a/8; 282a/3, 6; 295b/13; 296b/11, 15; 301b/8, 9, 10, 13; 355b/3, 18, 19; 361b/5; 364b/2; 365b/11; 371a/7, 8; 390b/2, 17; 391b/11, 12.

er ‘asker’ gücöl anlambirimciḡiyle kullanıldığında bağlamın rengi ve boyutu tamamen farklılaşır ve bu tür bağlamlarda *er* artık *silāḡ*, *ḡılıç*, *at*, *beg*, *çerig* vb. savaş durumunu betimleyebilecek sözcükler ile birlikte kullanılır. *er* sözcüğünün böyle bir anlam kazanması dil kullanımının zihninde *er* ile *çerig* kavramlarının bitişikliḡiyle açıklanabilir. *çerig*, nüshada iki ayrı göndergeyle tanıklanır. Birincisi *çerig*, başında *beg* bulunan ama doğrudan *melik* gibi siyasal bir yöneticiye baḡlı olan hiyerarşik sistemli askerî birlik ya da ordu. “Melikke ḡaber boldı. Melik yaḡanḡa mündi, on iki begleri birle, tegme biri birle on iki miñḡ *er* atlanıp keldiler.” (87b/16); Kaḡan çerigi birle atlansa **ellig miñḡ *er*** ḡamuḡı

altun üzengülüg atlanur erdi, tegme bir er birle bir şıra kızıl altun, tegme bir şıra on miñg altun başdın adaqqa tegi boğları silāhları kamuğ kızıl altundın, kün yaruķı neteg erse andağ qomıyur erdi.” (194a/12) Diğér örnek bağlamılar için bk. 86b/17-19; 233a/8; 391b/11. İkincisi *çerig*, “askerî birlik ya da orduya içindeki asker”: “Aymışlar: Atı bitilgen ol çerigdin gâyib bolmış bolsa, ol kuş anı eğerü barıp turğan yerinde ol taş birle ötkürü atıp erni me atnı helāk kıılır erdi.” (301b/12) Diğér örnek bağlamılar için bk. 84b/17; 85a/6; 294b/5; İlk elden söylenebilecek husus, *çerig* ile *er* sözcükleri arasında bir tür anlam bulaşması olabilir. *çerig* “askerî birlik ya da ordu” anlamı zaman içinde ordu gibi bütünsel bir yapıyı oluştıruıcı unsur yani “asker” için de kullanılmasıyla yan anlam kazandığı anlaşıyor; dönemin askerî anlayışı gereği de askerin sadece *er* kişilerden meydana gelmesi *çerig* ile *er* kavramlarını algısal olarak bitişiklik yaratır. Bu bitişikliğin önemli göstergesi dil dizgesinde *er* sözcükbiriminin *çerig* sözcükbirimiyle sıkça dizimlenir. Bu bitişiklik *er* sözcüğünün ‘asker’ gücöl anlambirimciğiyle kodlanmasına yol açmış olabilir: “Kaçan ‘Āmu’l-Ahḏāb boldı erse yēti tülüg çerig keldi, on biş miñg er erdi.” (365b/11)

Burada tanıklanan yan anlam çerçevesinde *er* için en kıymetli şeyin *at* (binek hayvanı) olduğu söylenebilir, çünkü ona hareket etme kabiliyeti ve hız kazandırır; bu sebeple de *er atlan-* / *er atkar* sözcük birliktelikleri tanıklanır: “Hevāzin vilāyetindin tört miñg er atlanıp keldiler. Resūl ‘aleyhi’s-selāmka ḥaber boldı. On miñg er birle kamuğ silāhlıqlar atlandılar.” (371a/7-8)

er sözcükbiriminin Tahran nüshasında *er yağağı* ya da *er çerigi* şeklinde dizimlenen dilsel ifade tanıklanır: bk.: 43b/2; 153b/1; 178a/1; 182a/9-13; Bu ifadelerin hem anlam bütünlüğü hem de biçimsel yapısı geniş kapsamlı bir araştırma gerektirir ve ayrı bir araştırma konusu olduğu için burada şimdilik soru işaretiyle geçilecektir.

- kadının kocası (yan anlam)

er sözcüğünün bağlı olduğu kavram kümesinde ‘kadının kocası, eşi, zevcesi’ gücül anlambirimciği tespit edilmiştir: “**Meryem ulğardı erse küdegü ‘arza kıldılar. Unamadı. Su’âl: Meryem **erni** nedin unamadı? Cevâb: ‘Avratlarğa er üç nerse üçün kerek bolur. Bir, aş boğuz bèrmek üçün. İkinc, Oğul kız bolmak üçün. Üçünçi, cüftlüg tatığı üçün.**” (269b/16, 17) Bu bağlamda haricinde *ersözlükbirimi* bir kadına gönderim sağlayan iyelik ekiyle (+*m* / +*nġ* / +*i* gibi) dil dizgesinde belirir. Bu nedenle burada başlıklandırılan gücül anlambirimcik ‘kadının kocası’ şeklinde betimlenmiştir: “**Säre aydı: Bu İbrāhīm meniġ **erim** turur, mini andın ađırdıġ, saġa bu belā emgek ol yoldın tegdi. Melik aydı: Bu belā emgek saġa tağı maġa andın tegdi, **sini qarındaşım** tidi, **iwlügüm** tise qatılmas erdim.**” (62a/17); “Bu törtñi törtegüke bèrdi, kamuğı bir şüretlġ, öz **kızını** tanumadı. Kaç künde kiğin nerse alıp kızını körgelü bardı. Biriġge kirdi, **eriġge** sordı: **Çüftüġ** neteg turur?” (37b/7); “**Züleyhā eri** ‘Aziz-i Mısrğa haber kıldı, **ol oğlanı** sen satğın algıl, bizke **kul bolsun, tidi.**” (104a/14) *er* sözcüğünün bağlı olduğu kavramsal yapısındaki ‘kadının kocası’ gücül anlambirimciği için nüshada tanıklanan diğer bağlamlar için bk.: 29a/4; 29a/7; 29a/15; 37b/7, 8; 44b/11; 108b/13; 109a/16; 110b/6; 111b/2; 150b/13; 151a/6, 8; 162a/7; 219a/12; 224b/13; 225a/6; 225b/18, 19; 269a/15; 277a/5; 282b/6; 307a/7; 309b/15; 364a/4, 5.

3.3.1. kişi

T. er ~ L. kişi

- I. Ol kamuğ ilde üç yüz **kişi** artuğ müselmān bolmadılar. Şālih aydı: İdiyā bulardın umıñ kestim, Cebra’ıl yetildi, aydı: Ey Şālih bular üç yüz yıl boldı, kâfirlikda tururlar, bu kaç künde könmegeyler. Şālih aydı: Ey qavm meniġ kişike bargu işim bar, tip çıktı. Karağ tağıġa bardı, anda mihrāb itti, ‘ibādetka meşğul boldı, başın secdeka urdı. Mevlā celle celāluhu Şālihka uđku kemişti. Kırk yıl uğdı. Ol müselmān bolğan üç yüz **er** öldiler, müselmānlık üze bardılar. (T.46b/2)

Ol elde üç yüz **kişidin** artuğ müsülmān bolmadılar. Şālih aydı: İdiyā, men bulardın ümīd kèsdim. Cebrā’ıl keldi, aydı: ey Şālih, bular üç yüz yıl boldı kâfirlikda

tururlar, bu bir kaç künde könmegeyler. Şālih aydı: ey qavm, meniñ kişige bargu işim bar, tēp çıqdı, Qarra' tağınga bardı, anda mihrāb kıldı, 'ibādetğa meşgūl boldı, başın secdege urdı. Mevlī ta 'ālā Şālihğa uđku kemişti, kırk yıl uğdı. Ol müsülmānlarda üç yüz **kişi** öldiler. (L.34r/17)

- II. Ol illerniñ tegme birinde yüz miñ **sançısur er** bar erdiler, qamuqları tügüldiler, astınları üstün boldı, üstünleri astın boldı. (T.83b/3)

Ol èllerniñ tēgme birinde yüz miñ **sançısur kişiler** bar erdi, tügüldiler, astınları üstün boldı. (L.61r/18)

- III. Anda kiđin Ya'qūb yalawaç Ken'ān ilindin köçti, qamuğ etbā'ı, eşbā'ı birle Mısrğa teprediler, üç künlük yerke tegdiler erse Yūsufnuñ Efrāyim atlıg oğlu **üç miñ er** birle utru keldi, uluğ atası Ya'qūb yalawaçnı körüp atđın inip selām kıldı. (T.145a/17)

Andın soñ Ya'qūb yalawaç Ken'āndın köçdi barça tabi'leri birle Mısrğa yüz koydılar. Mısrğa üç künlük yer qaldı erse Yūsufniñ Efrātım atlıg oğlu **üç miñ kişi** birle qarşu kēlip uluğ atasını kördi, atđın tüşüp selām kıldı. (L.106v/2)

- IV. Yūsuf 'aleyhi's-selām yalawaç münādī kıldurttı: Kim mini tise meniñ birle atlanıp atamqa utru çıksunlar, tidi. **Tört miñ er** birle atlandı, duhul borğu birle atasıñğa utru çıktı. (T.145b/2)

Yūsuf yalawaç Mısrda münādī kıldurdı kim meni yetgen atlanıp meniñ birle atamğa utru çıksun. **Tört yüz miñ kişi** atlandı, nağara nefir birle atasığa utru çıktı. (L.106v/7)

- V. Hikāyetde kelmiş. Künlerde bir kün Dāvudqa ikegü keldiler. Birisi aydı: Bu **er** qoyların tünle ıdı, meniñ aşlıqımnı yēdürdi. (T.212a/3)

Haberde andağ kēlür: künlerde bir kün ekegü Dāvūdğa kēldiler biri aydı: **bu kişiniñ** qoyları kēçe kēlip meniñ aşlıqımnı yēp turur. (L. 136r/16)

- VI. Batşāyi' aydı: Mini Dāvud yalawaç qolmışdın berü **yat erni** körmişim yok, **yat er** mini körmüş yok, Dāvud yalawaç kelmesdin burun kitgil. (T.214a/7)

Tebşāna‘ aydı: meni Dāvūd yalavaç alğalı **yat kişi** körmişim yok, **yat kişi** meni körmiş, (21) Dāvūd kélmesdin burun kitgil. (L.136v/20)

- VII. Bu melik koşnılığında bir ‘ābid bar erdi Müzdekī atlığ. Ermele anı öldürgelü oğradı. Ermele anı öldürgelü oğradı. Eceb iwlükiñge aydı: Zinhār **bu erke** zahmet bērmegil, munı öldürmesenğ selāmet qalur-sen. (T.249b/7)

Bu melikniñ k[ul]lıkıda bir ‘ābid bar ērdi, Müzdekī atlığ. Ermele anı öltürgeli oğradı, eri Ecb aydı: **bu kişige** zahmet bērmegil, munı öltürmesenğ selūmet qalur-sen. (L.158v4)

- VIII. Yana hikāyet aymışlar: Loqmān halkқа ötünç māl bērür erdi, tanuq kılmas erdi, bitig almas erdi. Biregü kelip miñg altun ötünç aldı, yana bērmegey-men tip köñgliñde keçürdi. Altun alıp barurda yazıda yarağıñga olturdı, altunni kızıl opraqқа töküp yanında qoddı. Quş anı et sanıp alıp bardı, uçup barurda Loqmān iwi tepesiñge keldi erse ol altun adaqındın tüşti. Loqmān kördi, tanudı, alıp iwde qoddı. **Ol er** yana keldi, miñg altun ötünç aldı. Ol oq niyyet birle suwқа kirip keçerde altunni suwқа түşürdi. Ol suw aqıp Loqmān iwiñge kirür erdi, suwda altun kördi erse Loqmān tanudı, alıp asradı. **Ol er** üçinçide yana keldi, yana miñg altun ötünç aldı, bērmes niyyeti üze alıp barurda yitürdi, sebeb birle ol altun yana Loqmān elgiñge kirdi. (T. 263a/3, 5)

Yana bir hikāyetde aymış[lar]: Loqmān qarz bērür ērdi, tanuqsız, bitigsiz biregü kēlip miñg altun aldı, bērmes niyyeti üze barurda yarağıñga olturdı, altunni kızıl opraq birle çulğap koydı. Quş havādın körüp ét hayāl kılıp alıp uçtı. Loqmān évi tuşunğa kēldi erse altunni tumşuqıdın түşürdi. Loqmān altunni tanıp évinde koydı.

Ol kişi kēlip yana miñg altun aldı hem-ol niyyet üze sudın kéçerde altunni suğa түşürdi. Ol suw Loqmān éviñge barur ērdi. Loqmān suda körüp altunni tanıp aldı.

Ol kişi üçünçi kēlip yana miñg altun aldı, hem-ol niyyet birle anı hem yitürdi. (L.164r/3, 5)

IX. ‘Abdu’l-Muṭṭalib aydı: Ey Ebū Leheb sen uluğ-sen, ḥürmetiñg ‘izzetiñg bar
ammā ḳatıg köñgüllüg, raḥmsız **er-sen**, ögsüzler terk āzārlanurlar, ögsüz
üktülemekke yaramas-sen (T. 308a/17)

‘Abdü’l-Muṭṭalib aydı: ey Ebū Leheb sēn ḳamuğdın uluğ-sēn, ḥürmetiñg bar,
velīkin ḳatıg köñgüllüg-sēn, raḥmsız **kişi-sēn**, yetīm asramakğa yaramas-sēn
(L.185v/20)

L.- kişi

Londra nüshasında tanıklann *kişi* sözcüğünün bağlı olduğu kavramsal yapı yukarıda **T. ādemī** ~ **L. kişi** maddesi kapsamında incelenmiştir. Bu incelemeye dayalı olarak sonuç bölümü oluşturulacaktır. bk. **ādemī** ~ **L. kişi**.

Sonuç: **T. er** ~ **L. kişi**

Bu başlık altında karşılaştırılan her iki nüshanın eşbağlamlarında **T. kişi** ~ **L. er** ve **T. er** ~ **L. kişi** çift yönlü sözcükler arası değişkeli kullanım tespit edilmiştir. Burada önemle üzerinde durulması gereken husus, cinsiyetten bağımsız üstelik genel ve kapsayıcı bir terim olan *kişi* sözcükbirimi yerine evrensel cinsiyetten birine gönderimi sağlayan *er*’in kullanılabilirliği ve bu yöndeki kullanım gücü ve yeteneğidir. Halbuki *er* kavramı, temel düzey kavram niteliğine sahip *kişi* kavramına bağlı olarak gelişen pek çok alt düzey kavramdan sadece biridir. Bu alt düzey kavramlardan özellikle *er* ile *ḥatun*, ‘*avrat*, *urağut*, *tīši* veya *za‘īfe* sözcükler arasında semantik açıdan eş-altanlamlılık ilişkisi olduğu daha önce vurgulanmıştır. Buna rağmen her iki nüshanın eşbağlamları arasında ya da kendi bağlamı içinde üstanlamlı *kişi* ile “kadın” kavramına bağlı *ḥatun*, ‘*avrat*, *urağut*, *tīši* veya *za‘īfe* gibi sözcüklerin değişkeli kullanımları tanıklanamamaktadır. Bu durumda, o dönem dil kullanırları için *kişi* ile diğer kadın kavramına bağlı sözlükbirimlerin değişkeli kullanımını engelleyen bir faktör olmalıdır. Bu doğrultuda da *kişi* ile *er* sözcükleri arasında tanımlanabilecek semantik ilişkinin sadece üstanlamlılık –

altanlamlılık ilişkisi olamayacağını sezdirmekte ve bu sözcük çifti arasında geçişli kullanımı kolaylaştıran başka bir unsur aramayı gerektirmektedir. Bu durum sözcüklerin görünürdeki kavramsal yapısıyla açıklanamadığı için bu dilsel olgu o dönemin toplumsal yapısındaki beşerî ve içtimaî ilişkileriyle idrak edilebilir; çünkü dili kendi atmosferinde harmanlayıp çevreleyen dil-dışı (non-linguistic) unsurlar mevcuttur. Bu sözcük çiftini değerlendirmek için dilbiliminin bir parçası olan **toplum dilbilimi** ve **toplumsal cinsiyet** alanında yapılan çalışmalar ve değerlendirmelere gereksinim duyulur. Çünkü toplum dilbilimine göre “toplumsallaşma süreci içerisinde insan, içine doğduğu kültürün değerlerini kavrayıp benimsemekle ve ondan beslenmekle birlikte zamanla onun uygulayıcısı ve üreticisi; dolayısıyla kültürün gizli öznelerinden biri olur.”³⁰⁶ Bu gizli özne ise dünyadaki canlı varlıkları daima cinsiyete göre algılanmış ve sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma biyolojik cinsiyete (sex) göre yapılırsa da toplum tarafından dişi ve erkek üzerine inşa edilen bir toplumsal cinsiyeti (gender) meydana getirmiştir. Daha açık ifade edilmesi gerekirse “Toplum, kadına ve erkeğe çeşitli davranış modelleri, roller, sorumluluklar, anlamlar ve beklentiler yükler.”³⁰⁷ Bu nedenle de toplum dilbilimciler cinsiyeti, biyolojik cinsiyet (sex) ve toplumsal cinsiyet (gender) olarak ikiye ayırsa da bu olguların dile nasıl yansıdığına ve nasıl iletildiğine dair incelemeleri gerekli kılmıştır. Dilbilimciler genel itibarıyla dilde dört farklı kanaldan cinsiyetin iletilebildiği tespit etmişlerdir: Dilbilgisel cinsiyet (grammatical gender), sözlüksel cinsiyet (lexical gender), gönderimsel cinsiyet (referential gender) ve toplumsal cinsiyet (social gender)³⁰⁸

³⁰⁶ Çolak, Gülcan., 2020, **Toplum Dilbilimi Toplumsal Cinsiyet ve Dil**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, s. 11.

³⁰⁷ Çolak, Gülcan., **a.g.e.**, s. 57.

³⁰⁸ Hellinger, Marlis., Bußmann, Hadumod., (2001), “The Linguistic Representation Of Women And Men”, **Gender Across Language**, Vol.1, Ed. Marlis Hellinger, Hadumod Bußmann, John Benjamins Publishing, Amsterdam / Philadelphia, p. 6.

Bu dört cinsiyet türünün tümü Türk dilinin yapısına uygunluk göstermez. Çünkü Türk dili yapısal olarak dilbilgisel cinsiyetli bir dil olmadığı gibi onda şahıs zamirleri ve iyelik ekleriyle de gönderimsel cinsiyet yoktur. Bu durumda Türk dilinde cinsiyet ya sözlüksel cinsiyet ya da toplumsal cinsiyet kanallarıyla iletilebilmektedir. Bazen alıntı kelimeler ile yabancı dillerin dilbilgisel cinsiyetine tanıklık edilir ancak ifade edildiği gibi alıntıdır, Türk dilinin yapısından kaynaklanmaz. Bu durumu, F. Braun şöyle tanımlar:

Türk dilinde, dilbilgisel cinsiyet ayrımları bulunmadığından ve atıfta bulunulan kişilerin cinsiyetinin açık bir şekilde belirtilmesini nadiren talep ettiğinden cinsiyet, Türk dilinde belirgin bir şekilde yer almıyor gibi görünür. Bu nedenledir ki Türk dili, cinsiyet ayrımlarına ve bir bütün olarak cinsiyetçi kategoriye karşı az ya da çok nötr görünür. Fakat, bir dilde cinsiyet gramerleştirilmediği vakit toplumsal cinsiyet nasıl iletilir? Cinsiyet, nasıl işaret edilir ve nasıl algılanır? Türkçe ifadelerde, dilbilgisinde cinsiyeti kendisinde zorunlu bir kategori olarak demir atmış olan dillere kıyasla gerçekten daha mı az öne çıkıyor?³⁰⁹

F. Barun, yukarıda ortaya koyduğu suallere cevap bulabilmek adına 90'lı yıllarda modern Türkiye Türkçesinde kişi referanslı (nötr-cinsiyetli) birtakım sözcükler üzerine deneysel çalışmalar yürütür ve çalışmalardan elde ettiği veriler sonucunda Türkçede gizli cinsiyet (covert gender) olgusunu tanırlar.³¹⁰ Braun, Türkçede kişi referanslı terimlerde

³⁰⁹ Braun, F., (2001), "The communication of gender in Turkish", **Gender Across Language**, ed. Marlis Hellinger, Hadumod Bußmann, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam / Philadelphia, p. 284-285.

³¹⁰ Braun, Friederike., (1997). "Covert Gender in Turkish". **VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri. 7-9 Ağustos, 1996**, Ankara Üniversitesi Yayınları, 267-274.; Braun, Friederike., (1997b), "Genderless = Gender-neutral? Empirical Evidence from Turkish", *Kommunikation von Geschlecht - Communication of Gender*, [F. Braun – U. Pasero (ed.)]. Centaurus, Pfaffenweiler, s. 13- 29.; Braun,

cinsiyetin, dilbilgisel faktörlerle belirlenmese de sosyo-kültürel faktörlerle belirlenebildiğini öne sürer. Bu sebeple de kişi referanslı terimlerin anlamları üzerinde Türk dil kullanıcılarının cinsiyet düşünce sisteminin etkisi olduğunu, dilsel yapının dilbilgisel tarafsızlığının altında gizli kalan cinsiyet önyargılarına yol açtığını savunur.³¹¹ Deneysel çalışmasındaki örneklemelerinden bazıları (*polis, kuyumcu, taksi şöförü, postacı, memur, sekreter, temizlikçi* gibi.) cinsiyete özgü alanlardan gelen terimler olmaları nedeniyle terimlerin anlamlarında **cinsiyet yanlılığını** (gender bias) geliştirme eğilimlerine karşın, ilginç biçimde bazılarında cinsiyet yönüyle belirli olmayan alanlardan (*köylü, kişi, birisi, yolcu* gibi.) gelen terimlerin anlamlarında da **erkek cinsiyet yanlılığı** (male bias) belgelenmiştir.³¹²

Braun'un son olarak bahsettiği cinsiyet yönüyle belirli olmayan ve cinsiyete özgü bir alandan da gelmemesine rağmen erkek cinsiyet yanlılığı tanıklanan sözcüklerden bir de *kişi* sözcüğüdür. 90'lı yıllarda, Ankara'da yürütülen deneysel çalışma kapsamında *kişi* sözcüğüne yönelik cinsiyet algısı şu şekilde sonuçlanmıştır: **kişi** %68 erkek; %8 kadın;

Friederike., (1998), "Prototype Theory and Covert Gender in Turkish", **Discourse and Cognition: Bridging the Gap**, [Jean-Pierre Koenig (ed.)], Center for the Study of Language and Information, Stanford, CA s. 113- 122.; Braun, Friederike., (1999), "Gender in a Genderless Language: The Case of Turkish". **Language and Society in the Middle East and North Africa. Studies in Variation and Identity**, [Yasir Suleiman (ed.)]. Richmond, Curzon, s. 190- 203.; Braun, Friederike., (2000). "Gender in the Turkish Language System", **Turkic Languages**, 4, s. 3- 21.; Braun, Friederike., (2021). "Türk Dil Yapısında Cinsiyet". (çev. Beyza Yüce). **Dil Araştırmaları**, 15/28, 199-215.; Braun, Friederike., (2001), "The communication of gender in Turkish", **Gender Across Language**, [Marlis Hellinger (ed.)], Hadumod Bußmann, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam / Philadelphia.

³¹¹ Braun, Friederike., (2001), "The communication of gender in Turkish", **Gender Across Language**, [Marlis Hellinger (ed.)], Hadumod Bußmann, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam / Philadelphia, s. 287

³¹² Braun, Friederike., **a.g.e.**, s. 287-88.

%21 kadın ve erkek; belirsiz-cinsiyet %3³¹³ Bu sonuçlar gösteriyor ki günümüzde dahi *kişi* sözcükbirimi genel eğilimle dil kullanıcılarına erkek cinsiyetini çağrıştırmaktadır. Braun *kişi* sözcüğünü sözlüksel en muğlak terim olduğunu ve (*kişi*) bağlamdan büyük ölçüde etkilenmiş ve bir tür “cinsiyet değişimi”ne maruz kaldığını, nötr bir bağlamda erkek önyargısını (male bias) koruduğunu ifade eder. ³¹⁴ Bu ise Modern Türkiye Türkçesinde 'kişi' sözlükbirimi, cinsiyetten bağımsız sözcüksel anlamı olan, gramer açısından tarafsız bir terim olarak, tarafsız bir bağlamda bir erkek yanlılığı göstermesi Türk cinsiyet inanç sisteminde erkeklere atfedilen büyük çaplı bir temsiliyetin ve önemin bir başka ve çok çarpıcı dilbilimsel karşılığıdır.³¹⁵

Braun'un söz konusu çalışmalarından anlaşıldığı üzere Türk dilinde dilbilgisel ya da sözlüksel cinsiyet sahip olmayan *kişi* “insan” kavramı, Türklerin sosyal hayatlarındaki erkek egemenliğine dayanan düzen ve sitemden etkilenmektedir. Braun, toplumsal açıdan erkek cinsiyetinin algısal olarak insanlığı daha çok temsiliyet gücüne sahip olmasından, böylece erkeklerin insan kavramının merkezinde yer alırken kadınların bu kavramın çeperinde konumlanmasına dayandırmaktadır.³¹⁶ Bu nedenle de “kadınların bu özel statüsü, dilbilimsel olarak, kadın referansında bulunulmak istenildiğinde cinsiyet işaretlemesine yönelik belirgin bir temayül ortaya çıkar: *kız çocuğu, kız kardeş* gibi.”³¹⁷ Bu durum sadece Türk dili için söz konusu değildir, geleneksel düzene sahip toplumlarda ve onların dillerinde insan kavramının temsilcisinin erkek olduğu araştırmalara konu edildiğini belirtmek gerekir. Kişi kavramı sadece Türkçe için değil dünya dillerinde insan

³¹³ Braun, Friederike., **a.g.e.**, s. 288.

³¹⁴ Braun, F., (2001), **a.g.e.**, s. 291.

³¹⁵ Braun, F., (2001), **a.g.e.**, s. 291.

³¹⁶ Braun, F. (2001), **a.g.e.**, s. 305.

³¹⁷ Braun, F., (2001), **a.g.e.**, s. 305.

ya da kişi anlamlarındaki sözlük birimler erkek sözlük birimi ile değişkeli kullanıldığı şöyle ifade edilir:

“Erkek” ve hatta “kişi” kelimeleri, özellikle resmi yasal belgelerde kullanıldıklarında, benzer biçimde değişkenlik gösterir. 16. yüzyıl Avrupa’sındaki hukukçular, cinayete ilişkin yasaların kadınlara ve erkeklere eşit biçimde uygulanıp uygulanmayacağı üzerinde tartıştılar. Hatta işi “kati surette söylemek gerekirse, kadın, insan değildir” demeye kadar vardırıdılar. 19. yüzyılda, daha geniş erkek gruplarına oy hakkı tanıyan yasalara ilk defa “eril” kelimesi eklenmeye başlandı, çünkü kadınlar, o zamanki yasalarda geçen “kişi” sözcüğünün kadınları da kapsayacak biçimde yorumlamaya ve yasada öngörülen miktarda mal varlığına sahip olduklarını göstererek oy vermeye kalkıştılar.³¹⁸

Türkçe gibi dilbilgisel cinsiyetsiz olan İngilizce’de *an American drinks his coffee black* gibi bir cümlede *bir Amerikalı kişi* aslında nötr-cinsiyet taşıması gerekirken, ifadenin içinde geçen zamirsel yapıdaki kuralcı tutum ve kullanım yine aynı hususa ait başka bir örnektir. Bu normal ve genel ifadelerin eril olarak algılanmasına karşın dişil ifadelerin görünmezliği, altta yatan bir toplumsal cinsiyet inanç sisteminin yansımalarıdır.³¹⁹ Bu örneklerden anlaşılıyor ki insan kavramına bağlı *kişi* sözlükbirimi geleneksel ataerkil düzende insan = erkek eşdeğerliliğinin oluşmasına yol açmıştır, bu durumun dilsel sonucu ise *kişi* sözcüğünün derin semantik yapısında erkek cinsiyetine dayalı oluşan gizli cinsiyet (covert gender)tir:

³¹⁸ Weisner-Hanks, Merry E., (2020), **Tarihte Toplumsal Cinsiyet**, Türkiye İş Bankası KültürYayınları, (çev. Meral Çiyan Şenerdi), 2. Basım, İstanbul, s. 151.

³¹⁹ Hellinger & Bußmann., Hellinger, Marlis., Bußmann, Hadumod., (2001), “The Linguistic Representation Of Women And Men”, **Gender Across Language**, Vol.1, Ed. Marlis Hellinger, Hadumod Bußmann, John Benjamins Publishing, Amsterdam / Philadelphia, p.10

Cinsiyet işaretlemesi üzerine elde edilen deneysel veriler, Türklerin referansında temel bir asimetri belgesine sahiptir: Kadın cinsiyeti, açık ifadelerle vurgulanma eğilimindeyken erkek cinsiyeti, genellikle belirtilmesi gerekmeyen normal bir durum olarak kabul edilir. Bu eğilim, Silveira (1980)'nın 'erkek = insan yanlılığı' olarak adlandırdığı durumu örneklemektedir: Erkeklerden genel terimlerle (birey, kişi, insanlar vb.) bahsedilirken, cinsiyete özgü ifadeler (kadın, kız öğrenci vb.) kadınlar için kullanılır.³²⁰

Braun tarafından yürütülen çalışmaların sonucu özetle ifade edilecek olursa, özellikle *kişi* sözcüğünün bağlamlar doğrultusunda kadını ve ayrıca kuvvetli biçimde erkeği temsil gücünden bahsederken, nötr bağlamlarda salt erkek cinsiyetini çağrıştırdığını ortaya koyar. Braun, bu kuvvetli çağrışım ile ilgili yargısını 'gizli cinsiyet' terimiyle sözcükselleştirmiştir. Tüm bunlar erkeğin yarattığı dilde, insanı yani *kişiyi* erkek olarak görme eğilimi veya tersi bir okuyuşla da erkek olanı insan olarak kabul etme eğiliminin resmini çizer.

Tüm bu bilgiler ile birlikte şu ayrımı da vurgulamak gerekir ki modern Türkiye Türkçesinde 90'lı yıllarda yürütülen çalışmalar sonucunda tespit edilen *kişi* algısı ile tez konusunun ana iskeletini oluşturan nüshalardaki *kişi* algısının tabii olarak birebir aynı paralellikte olduğu iddia edilmemektedir; fakat *kişi* sözcüğündeki gizli eril cinsiyete dair var olan çağrışım ve anlamsal uyarım, yüzyıllar içinde oluşan toplumsal cinsiyet inanç sisteminin oluşturduğu bir durumdur. Bu ayrımların ve farkların nasıl bir boyutta olduğunu anlamak ve görmek adına nüshalardaki *kişi* sözcüğünün bağlamlardaki tüm kullanımları incelendiğinde şu sonuçlar elde edilir:

³²⁰ Braun, F., (2021). "Türk Dil Yapısında Cinsiyet", (çev. Beyza Yüce). **Dil Araştırmaları**, S. 15/28, s. 211.

İlk olarak *kişi* sözcüğü her iki nüshadaki kullanımları bağlamsal bütünlük içinde incelendiğinde *kişi* sözcüğünün ya erkek isimli bireylere art gönderimde bulunduğu ya da *er* gibi erkek anlamsal özelliği içeren sözlüksel cinsiyetli sözcükbirimlerle bağdaşıklığı takip edilir. Tahran nüshası için bk. 19b/6; 38a/15; 40a/11, 14; 48a/7; 63b/19; 66b/12; 154b/8; 161a/4; 164a/2; 167a/8; 168a/3; 175a/12, 13; 226a/11, 14; 226b/1, 6, 12; 227b/10; 250a/14, 15; 263a/18; 263b/2, 18; 272a/15; 276a/11; 306a/18; 308b/8, 11; 310a/13; 322b/12; 376b/9; 379a/3; 391b/19. Londra nüshası için bk. 14r/21; 21r/8; 21v/12; 28r/19; 29v/15; 35v/2; 36r/20; 41v/5; 45r/11; 47r/10, 13; 49r/14; 59v/2; 99r/13; 106v/3, 7; 117v/8; 132r/15; 136r/16, 17; 136v/20; 143v/11, 13, 18; 144r/1, 5; 159r/5; 160v/10; 168v/18; 174r/13, 21; 175v/21; 180r/16; 180v/1, 5; 185v/20; 186r/1, 4; 190r/13; 196r/14; 203v/13; 216v/7; 232v/13; 242r/4; 246v20

İkinci olarak *kişi* sözcüğü her iki nüshada da 200'ün üzerinde bir kullanıma sahip olmasına rağmen direkt olarak bir kadın cinsiyetine gönderimli kullanımı oldukça nadirdir: Tahran nüshası için bk. 76b/6; 150b/15. Londra nüshası için bk.: 56r/4; 159r8.

Üçüncü olarak, *kişi* eşbağlamlarında kadın anlamsal özelliğine sahip *tîşi*, *ḥatun*, *urağut*, *‘avrat*, *za‘īfe* gibi sözcüklerle değişkeli kullanımı tanıklanmamıştır. *kişi* ile *tîşi*, *ḥatun*, *urağut*, *‘avrat*, *za‘īfe* gibi sözcükbirimlerin yer değiştirmemesi ya da birbiri yerine kullanılamaması yukarıda detaylı şekilde aktarılan Türkçede nötr-cinsiyetli *kişi* referanslı sözcüklerde kuvvetli bir erkek cinsiyet algısı ve dil-konuşurlarında erkek cinsiyet çağrışımının dilsel kanıtıdır. Bu durum söylem içinde *kişi* ile *tîşi*, *ḥatun*, *urağut*, *‘avrat*, *za‘īfe* değişkeli kullanımına ket vurmakta olduğunun işaretçisidir. Dil kullanımının zihinsel işleyişini ve anlatılmak istenen meseleyi şu bağlam özetler: “**Yeḥūdā aydı: Biz onaḡu *karındaş-miz*, Ya‘kūb yalawaç oğlanları-miz, uluḡ atamız İshāk yalawaç taḡı atamız İbrāhīm yalawaç, Ken‘ āndın aşlık alḡalu keldimiz, tidi. Melik sordı: Sizdin *aḡın karındaşınḡız* bar mu? Aydılar: *İki karındaşımız bar, Yūsuf, İbn Yāmīn atlıḡ. Melik aydı: Er karındaşdın* sormas-men, *kız karındaşınḡız* bar mu? Bar tidiler.**” (85b/17-17; 86a/1-2)

Tahran nüshasındaki bu bağlamın Londra nüshasına tekabül eden eşbağlamı 63r/3-7'dir. Bu bağlamda görüldüğü üzere esasen *karındaş* sözcüğü kavramsal olarak nötr-cinsiyetli olmasına rağmen konuşur (speaker) tarafından *karındaş* ifade edildiğinde işitir (hearer) tarafından “erkek kardeş” şeklinde çözümlenir. Bu da dişi olanı ifade etmek için konuşurun bir cinsiyet işaretleyicisine gereksinim duyduğunu somut biçimde gösterir. Tam bu noktadan bakıldığında *kişi* sözcüğü dil konuşurunda “erkek cinsiyet” çağrışımı ve algısını yarattığı açıktır, bu nedenle de *kişi* ve *er* sözcüklerinin birbiri yerine kolayca değişikli kullanılmasına yol açar.

Dördüncü olarak, *kişi* sözcüğü Tahran ve Londra nüshalarında dönemin sosyo-kültürel koşullarının etkisinden kaynaklı olarak insan = kadın şeklinde ifade edilebilecek bir tutuma sahip değildir. *kişi* kavramı temel düzey bir kavram olması nedeniyle hem *er* hem de kadına dair sözcükler, onun altında kavramlaşır. Diğer bir deyişle *kişi* teorik olarak erkek ve kadının kapsayıcısıdır. Bu kapsayıcılık her iki nüshanın bazı bağlamlarında tanıklanır: T.31b/15; L.23v/5 gibi. Fakat *kişi* kavramının *er* kavramına olan ilişkisi *tişi*, *hatun*, *uragut*, *avrat*, *za'ife* gibi sözcüklerle aynı değildir. Her iki nüshadaki dil kullanımında erkek ve kadın sözcükleri sıralanırken önceliğin daima *er*'de olduğu ve kadın kavramına ait sözcüğün ise daima ikincil sırada olduğu tanıklanır. Bu sıralama dil dizgesinde toplumsal bir uzlaş ve koordinasyon olduğunu gösterir. Bu toplumsal uzlaş ve koordinasyon *er*'e daima ilk sırayı ayırması toplumsal kabullerin dil dizgesinde tanıklanabilen somut yansımalarıdır. bk.: 20a/2; 31b/15; 48b/5; 79a/3; 102a/11; 132b/9; 150a/6; 187b/6; 226a/17; 226b/18; 242b/17; 276b/4, 7; 303b/8; 321b/7; 358a/4; 375b/15. Londra nüshasındaki kullanımlar ise dizin çalışmasından takip edilebilir.³²¹

³²¹ Ata, Aysu., (2019), *Rabguzi Kıssaşu'l-Enbiya (Peygamberler Kıssası) Giriş-Metin-Dizin*, C. I-II, TDK Yayınları, Ankara.

Beşinci olarak, Tahran nüshasında *kişi* kavramının erkek cinsiyetine dair olan algısal meyli bu kavramın iki yerde, sözlüksel cinsiyete sahip *hatun* sözcüğü ile cinsiyeti tanımlı kılma ihtiyacı hissetmesi önemlidir: “‘Aklı yok *hatun kişi* turur, seniñ kızınıñ turur” (155b/11); “‘Raḥma ta‘ām alǧalu ilke kirdi, ta‘ām bulmadı, bir *hatun kişi* Raḥmanıñ saçların kördi.” (162a/2) Bu durum işaretlenmemiş biçim olan *kişi* sözcüğünün asimetrisi için *hatun kişi* kullanımının olduğunu gösterir; fakat Londra nüshasında bu tür bir kullanım tanıklanmaz. Bunun yanı sıra Tahran nüshasında iki yerde ve Londra nüshasında bir yerde *er kişi* kullanımı tanıklanır. Önemle belirtmek gerekir ki *er kişi* ile *hatun kişi* kullanımları aynı düzlemde gelişen ve birbirine karşıt oluşan dilsel ifadeler değildir. *hatun kişi* ifadesi dil konuşurunun zihninde kadın olduğunu belirtmek için kullanılırken *er kişi* ifadesinde farklı bir anlam bütünlüğü vardır: “Mūsī aydı: Sizlerde *er kişi* yok mu suw tartsa? Aydılar: Abuşka atamız bar.” (171a/5); “Bir kapuğda turuqtı. Bir urağut çıktı. Süleymān aydı: Ta‘āmka muḥtāc-men. Urağut aydı: Erim iwde yok, *er kişi* yokında ta‘ām bērmes-men, ol bāğka kirip olturğıl, ni‘met yēgil, *erim* kelmişde sini konuqlağay, tidi.” (225b/18); “bir kapuğda turdı, bir ‘avrat çıktı, Süleymān aydı: ta‘āmka muḥtāc-men. ‘Avrat aydı: *erim* évde yok, *er kişi* yokında ta‘ām bērmes-men, ol bāğka kirip olturğıl, ni‘met yēgil, *erim* kelse seni konuqlağay.” (143v/3) Tahran ve Londra nüshalarının bu eşbağlamlarında *er kişi* = “kadının kocası, eşi ya da hane sahibi erkek” şeklinde betimlenebilecek anlamla ortaya çıkar ve *er* sözcüğü burada cinsiyet işaretleyici bir işlev üstlenmesi gereksizdir, çünkü zaten hâlihazırda *kişi* = *er* algısı mevcuttur. Burada dolaylı muhataplar ilk bakışta, yukarıda aktarılan bağlamlardaki *er kişi* ifadesini, burada sunulan bilgiler olmadan *erkek kişi* olarak günümüze çevirebilir. Fakat bu bire bir çeviri yöntemi olur ki *er* kişinin doğrudan muhatapların çözümlediği anlamın yakalanmasını engeller. Halbuki Tahran nüshası 225b/18’de geçen *er kişi* ile kızın ya da kadının erkek hâmi kast edilmektedir. Bu nedenle *er kişi* anlamsal olarak *hatun kişi* ile paralel bir işlevsel değerle kullanılmamıştır, çünkü toplum bu iki cinsiyeti aynı dengede görmez ve algılamaz.

Böylece erkek cinsiyetinin her alanda egemen olması, insanoğlunun dünyayı algılayışını ve tecrübelerini de şekillendirerek onun dil kullanımını etkilemiştir.

Son olarak, her iki nüsha arasında şöyle bir fark belirir: Tahran nüshasında söylem içinde erkek cinsiyeti ifade edilmek istediğinde daha çok *er* sözcüğü tercih edilirken Londra nüshasında *kişi* sözcüğünün kullanımı tercih edilmektedir. Ayrıca Londra nüshası dil kullanır kadın cinsiyet işaretleyicisiyle (gender marker) *kişi* sözcüğünü dizimlememektedir. Bu doğrultuda Tahran nüshasına nazaran Londra nüshasının *kişi* = *er* algısının daha kemikleşmiş ve kök salmış olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak tüm bu sıralanan kullanımsal özellikler, Tahran ve Londra nüshalarında *kişi* ve *er* sözcüklerinin söylem içinde değişikli kullanımlarının sözcükler arası üstanlamlılık ve altanlamlılık ilişkisinden öte toplumsal cinsiyet algısının kavramlar üzerindeki etkisiyle ilgili olduğu sonucuna ulaştırır. Bu durumda *kişi* ve *er* sözcükbirimleri arasında üstanlamlılık – altanlamlılık sözcük anlam ilişkisi çerçevesinde yakın eş anlamlılık ilişkisi saptamak yerine *kişi* kavramına “eril cinsiyetin” kuvvetle sirayet etmesi dolayısıyla, *kişi* kavramının “er” olarak agılanması bu sözcük çifti arasında önermesel bir denklik yarattığına dair bir çıkarımda bulunulmasına yol açar. Bu şartlar altında yani o dönemin içtimai ve beşeri ilişkilerinin yön vermiş olduğu *kişi* sözcüğünün *er* sözcüğüyle özdeş kullanılması, nüshaların eşbağlantıları arasında bu sözcük çiftinin değişikli kullanımına yol açan sözcük anlam ilişkisi bilişsel eş anlamlılık çerçevesinde gerçekleşmiş olabilir. Bu sonuçla, aslında modern Türkiye Türkçesi konuşurlarının semantik belleğindeki *kişi* kavramının derin yapısındaki eril gizli cinsiyetin tarihsel uzanımı görüntülenmektedir. Çünkü Braun’dan sonra eşzamanlı sürem içinde Türk dilinde gizli cinsiyet üzerine bazı çalışmalar yapılsa da³²² artzamalı bir metin ya da dönem

³²² Kerimoğlu, C., - Doğan, G. "Türkçede Cinsiyet Görünümleri ve Çağrışımsal Zihniyet", **Türklük Bilimi Araştırmaları**, (2015): 143-178.; Çolak, Gülcan., (2020), **Toplumdilbilimi Toplumsal Cinsiyet ve Dil**, (2. Basım), Bilge Kültür Sanat Yayınları, 119-155.

çerçevesinde bu tür bir çalışma bu zamana kadar yürütülmemiştir. Bunun temel nedeni ise “gizli cinsiyet”i tespit edebilmek için aktif bir dil konuşurlarına ihtiyacınızın olmasıdır. Bu yönüyle tarihî metinler üzerinden gizli cinsiyeti kanıtlamak oldukça zor görünse de, burada aynı döneme ait tarihî bir metnin farklı nüshaları üzerinden yapılacak mukayeseli bir çalışmayla ortaya çıkartılabileceği tanıklanmıştır.

3.3.2. erkek

erkek “hayvanların erkeği. ‘Horoz’ için erkek taka.gu denir. [DLT/Ercilesun: 54]; **erkek** “Erkek, er (kişi). (Ar. zeker / c. zükür / c. zukrân)” [ME/Özçamkan: 393]³²³; **erkek** “dişinin karşıtı, erkek” [İML:30]; **erkek** “ Ar. الذكر erkek, erkek cinsel organı” [İML/Aydın: 148, 281]; **erkek** “erkek (Lat. *masculus*, Far. *nar*)” [CC I: 455]; **erkek** “[< erk+ek] ad-dakaru mukabilu’l-unta [= erkek, dişi karşıtıdır].” [Kİ/Aldemir: 101]; erkek “ Ar. الذكر ‘al-ḏakar’ Far. نر ‘nar’ Tür. ارکک ‘erkek’ [RS: 116]; **erkek** “ ‘male, masculine’ in antithesis to tişi: ‘female’, a generic term applied to men and animals” [EDTP: 223b]

T. er ~ L. erkek

- I. Mışr iliniḡ şehir ve rüstāsı içinde ne ḡalāyık bar erse bay ve çıḡay, **er ve za’İfe** satḡın alḡuḡa kim nezzāreḡa yıḡıldılar. (T.102a/11)

³²³ Harezmi Türkçesi dönem sözlüğünde *erkek* sözcükbiriminin kullanımlarına ve birlikte dizimlendiği sözcük birlikteliklerine bakıldığında erkek cinsiyet yönüyle kavramlaşmamış hayvan türlerinin erkek olanlarını tanımlı duruma getiren bir cinsiyet işaretleyici işleviyle kullanım temayülü tespit edilir: bk.: *erkek çerik* (Erkek keklik), *erkek biçin* (Erkek maymun), *erkek çekürge* (Erkek çekirge), *erkek çetük* (Erkek kedi), *erkek eşek* (Erkek eşek), *erkek ırk* (Erkek koyun), ***erkek ḡül*** (Bedeni, endamı hoş adam) (Ar. şidā / c. aşdā), *erkek keftār* (Erkek sırtlan), *erkek koy* (Erkek koyun), *erkek kögerçgin* (Erkek güvercin), *erkek kumrı* (Erkek kumru), *erkek kuş* (Kuşun erkeği), *erkek taḡuḡ* (Horoz), *erkek tawuḡ* (Horoz), *erkek tawuḡsan* (Erkek tavşan), *erkek tiwe* (Erkek deve).

Mısr ʿeliniṅ šehrī rūstāsı, bayı çıḡayı, **erkeki tışisi** kim satḡın alḡalu kim nezzāreḡa yıḡıldılar. (L.75r/10)

L.- erkek (isim)

Londra nüshasındaki *erkek* sözcüğü için tespit edilen anlamsal özellikler şöyledir:

- **canlı**

erkek sözcüğünün (isim ulamında) bağlı olduğu kavramın temel ve değişmez üreysel anlambirimciği ‘canlı’dır. Londra nüshasındaki tüm kullanımlar ‘canlı’ üreysel anlambirimciği dil konuşurunu iletir.

- **insan / havvan**

erkek sözcüğünün bağlı olduğu kavram ‘insan / hayvan’ anlambirimciğiyle kodludur. Londra nüshasında *erkek* sözcükbiriminin takip edildiği bağlamlarda erkek canlı varlıklardan hem insan türü hem de hayvan türü için kullanılabildiği tanıklanır: “**Nūh** aydı: İlähī uçar yügrür tınlıḡlarını neteg tutayın, tēdi. Suw yüzinde **ķamuḡ tınlıḡlar** yıḡıldılar, tēḡme birindin **bir erkek bir tışi** tutup kimige kiwürdiler.” (24v/3); “**Mısr ʿeliniṅ** šehrī rūstāsı, bayı çıḡayı, **erkeki tışisi** kim satḡın alḡuḡa kim nezzāreḡa yıḡıldılar.” (75r/10) Ancak dil kullanımının söylem tutumunda dikkat çeken bir husus vardır. Londra nüshasının tümünde *erkek* sözcüğü sadece bir kez ‘insan’a gönderimi söz konusudur. *erkek* sözcükbirimin ‘insan’ için kullanımının bu derece nadir olması bu kavramın her ne kadar canlılardan insan için de kullanımını mümkün olduğunu ancak kullanımsal açıdan tercih edilmek istenmediğine işaret eder ve dil kullanımının *erkek* yerine *ķiři* ya da *er* sözcükbirimlerini kullanma eğilimin yüksek olduğu anlaşılır. Buna karşın dil kullanımı söyleminde erkek sözcüğünün daha çok hayvan gönderimi kullanılmıştır: 24v/1; 144r/21; 144v/1.

- **erkek (biyolojik cinsiyet)**

erkek sözcüğünün kavramında temel ve değişmez ‘erkek (biyolojik cinsiyet) özgül anlambirimciği tanımlıdır. Biyolojik cinsiyet temelde iki şekilde algılanır: erkek ve dişi. erkek cinsiyeti o varlığın üreme organının işlevine ve şekline göre tanımlanır. Bu doğuştan gelen erkek cinsiyeti o canlıya cinsel kimlik kazandırır.

erkek sözcükbirimi sözdizimsel açıdan isim ulamı haricinde sıfat ulamıyla kullanımı da nüshada tanıklanır: 4r/9; 26v/15; 144v/1, 2. 147v/15; 149r/1. Londra nüshasında *erkek* sözcüğünün sıfat ulamındaki kullanımları, onun nötr bir kavramın önüne getirilerek onun cinsiyetini belirtici bir işaret olarak kullanıldığını göstermektedir. Yani bu kavram hem isim hem de sıfat ulamında canlının cinsiyetini bildirir ve üreme organının özelliği ön plana çıkartır.

▪ **erkeğin cinsel organı / penis / zeker (yan anlam)**

erkek sözcükbirimi temelde dil dışı dünyada “erkek canlı”ya gönderimde bulunur. Anahtar sözcük temel anlamıyla esasen o varlığın bütününe gönderimde bulunur. Ancak dil kullanırı gönderimde bulunulan canlı varlık ile o canlı varlığın adlandırılmasını sağlayan cinsel organ yani penis ile parça-bütün ilişkisi kurar. Böylece her iki kavram arasında oluşan anlamsal bitişiklik ile erkek sözcüğü, metonimi yoluyla yan anlam kazanmıştır: “*Hamza atđın tüşti. Süfyān ewlügi Hind kelip karnın yardı, bağrını alıp çeynedi, tilini kēsti, kulağların kēsti, erkekin kēsti, yipge tüzüp boynunğa monçuk etti.*” (224v/1) Bu bağlamda *erkek* sözcüğünün ‘penis’ gücöl anlambirimciği açıkça görülür. Bu doğrultuda da *erkek* kavram kümesinde ‘erkeğin cinsel organı / penis / zeker’ şeklinde tanımlanabilecek bir gücöl anlambirimciğinin varlığı tanıklanır.

Sonuç: T. er ~ L. erkek

Yukarıda Tahran nüshası çerçevesinde *er* ve Londra nüshası çerçevesinde *erkek* sözcüklerinin bağlı oldukları kavramların nüshalar ekseninde anlamsal özellikleri tanımlanmaya çalışılmıştır. Öncelikle *er*, canlı varlıklardan sadece erkek biyolojik cinsiyetli insan için kullanılan bir kavram olmakla birlikte bu kavram üzerinde ona

yüklenen toplumsal normlar ve roller çeşitli çağrışımsal anlamlar yaratır. *erkek* ise canlı varlıklardan insan ve hayvanların erkek biyolojik cinsiyetli olanları için tasarılan bir kavramdır. Bu şartlar altında *er* ve *erkek* kavram arasında semantik bir eşdeğerlilik yoktur. *er* ve *erkek* sözcükleri aynı önermesel anlamı aktarmadıkları için aralarında bilişsel eş anlamlılık ilişkisi tanımlanamaz.

Bu durumda aynı eserin eşbağlamlarında bir dil kullanımının *er*, başka bir dil kullanım ise *erkek* sözcüklerinin kullanılmasını sağlayan semantik ilişki nedir?

er ve *erkek* sözcükleri arasında anlamsal açıdan bağdaşmazlık ilişkisi yoktur. Çünkü *er* sözcüğü kapsadığı varlık açısından *erkek* sözcüğünün altanlamlısı konumundadır. Üstanlamlı ve altanlamlı sözcükler arasında yakın eş anlamlılık ilişkisi oluşabilir; çünkü yakın anlamlı kelime çiftinde her daim kelimelerden biri onaylanır, öbürü ise reddedilir. Burada da teorik olarak *er* kavramı, *erkek* kavramında var olan ‘hayvan için de kullanılabilir’ anlamsal özelliğini reddederek ‘sadece insan’ anlamsal özelliği için bir düzeltmede bulunabilir. Bu nedenle de *er* ve *erkek* sözcükleri arasında yine teorik çerçevede yakın eş anlamlılık ilişkisi tanımlamak mümkündür. Bu noktada Cruse’nin yakın eş anlamlılığı daha görünür ve hissedilir kılan *daha doğrusu* ifadesiyle yapılacak bir denklem bugünün çevirisinde mantıklı olmayacağı için burada sadece teoriksel açıdan açıklanmaya çalışılmıştır.

3.3.3. küdegü

küdegü “damat, güveyi, atasözü: ‘yöwüşlög kelin küde.gü yavaş bulur’; küdegü tayak birdi ‘gelin attan inerken güveyi, bir cariye ya da köleyi dayanak olsun diye ona (geline) verdi.’”[DLT: 353, 416,754]; **küdegü** “koca, eş. krş. küzegü (Ar. zevc) [P er]” [ME/Özçamkan: 671]; **küzegü** 1. Kadının kocası. krş. *küdegü* (Ar. ‘irs / c. a’rās) [P kelin eşi 372], (Ar. zevc) [P er] 2. Damat, enişte; kadının baba ve kardeşi gibi kadın tarafından hısımlar. (Ar. **hāten** / c. aḥtān) ” [ME/Özçamkan: 679]; güyegü “ Ar. **سهر** Güveyi, damat”

[İML/Aydın: 141]; küyegü “damat, güvey (Lat. *ienerus*, Far. *dāmât*) (krş. CC II *kiyöv*, *küyöv*)” [CC I: 487]; **küyevü** “[< küde-gü] al-‘arısı [= güveyi]” [Kİ/Aldemir: 255]; **küyegü / küyevü** “ Ar. الختن al-ḥatan, Far. داماد dāmât, Tür. کياکو küyegü” [RS: 232, 110]; **küde:gü** “properly ‘son-in-law’ in the sense of ‘daughter’s husband’, in some NW languages ‘younger sister’s husband’, but sometimes used, more indefinitely for bridegroom” [EDPT: 703]

T. er ~ L. küdegü

- I. **Çağ künde kiğin nerse alıp kızını körgelü bardı. Birinçe kirdi, erinçe sordı:**
Çüftünğ neteg turur? Aydı: Yağşı turur, ançası bar yemes içmes. Nüh bildi kim ol
hür turur. (T. 37b/7)

Çağ kün keçmişde kedin nerse alıp kızlar körgelü keldi. Bir küdegüsinçe aydı:
cüftünğ birle neteg-sen? Aydı: yağşı turur, ançası bir nemesse yemes içmes. Nüh
bildi kim ol hür turur. (L.27v/16)

- II. **İkinçike bardı, erinçe sordı: Çüftünğ neteg turur? Aydı: Çançık it teg manğa ürer.**
Nüh bildi kim bu it turur. T. 37b/8

İkinçi küdegüsinçe aydı: cüftünğ birle neteg-sen? Aydı: çançık it teg ürer. Nüh
bildi kim it turur. (L.27v/17)

L. küdegü (isim)

küdegü, küyev, küyegü olmak üzere anahtar sözcük Londra nüshasında varyantlı kullanımlarıyla tanıklanır. Tanıklanan bağlamlardan yola çıkarak sözcüğün bağlı olduğu kavramın anlamsal özellikleri şu şekilde tespit edilebilir:

- **canlı [insan]**

küdegü sözcüğünün bağlı olduğu kavramda ‘canlı’ ve ‘insan’ anlambirimcikleri temel ve değişmez üreysel anlambirimcik olarak sabittir. Londra nüshasındaki tüm kullanımlar bu anlambirimcikleri kanıtlar.

▪ **damat**

küdegü sözcüğünün bağlı olduğu kavram ‘damat’ özgül anlambirimciği ile kodludur. Bu doğrultuda anahtar sözcüğün kavramsal yapısında ‘erkek (biyolojik cinsiyet)’ ve ‘evlilik yoluyla elde edilen akrabalık’ anlamsal özellikleri de tanımlanır. Böylece anahtar sözcük hem sözlüksel cinsiyetli hem de akrabalık terimi olarak betimlenebilir ama bu noktada asıl önemli olan o dönemin dil kullanıcılarının kümülatif algısında *küdegü* kavramının kim ya da kimler tarafından kime referanslı kullanıldığını betimleyebilmektir. İlk olarak ifade edilmesi gereken husus, nüshada bir kızın evleneceği ya da evlendiği erkeğe hitaben kullanılan kişi referansı olmasıdır: “*Hatun eri birle kēngeşip aydılar: bu er bizge lāyık küyev turur, kızımızın munga bēūr-miz, tēdiler. Süleymānga aydılar. Men kaçmış korkmuş kişi-men, māl tavarım yok, sizge bay küyev tapılır, tēdi.*” (143v/17, 18) KE müellifi ya da müstensihî tarafından *Muḥammed* peygamber ile ‘*Oṣmān* ve ‘*Alī* arasındaki bağın yönünü ve niteliğini göstermek *küyev* kişi referansını kullanır: “*Yana ‘Oṣmān ve ‘Alī rāziya ‘llāhu ‘anhümā küyevleri ērdiler. Oṣmān rāziya ‘llāhu ‘anhu Ruḳiyye sebebodin. Ol vefāt kıldı ērse yana Ümmü Külṣūmnî bērdi, aning için Zi’-Nūreyn atandı. Yana ‘Alī rāziya ‘llāhu ‘anhu Fāṭima yolındin küyev ērdi tēp aymışlar.*” (201r/11, 12) Bu bağlamda tanıklanan *küyev* sözcüğünün her iki kullanımında açıkça görüldüğü üzere kavramın odak noktası bir erkeğin evlendiği kız vasıtasıyla onun ailesine karşı elde etmiş olduğu akrabalık unvanıdır. Bu unvan sadece kızın ailesinden baba ve anneye atfen kullanılmadığı, iyelik eki vasıtasıyla o ailenin diğer üyelerine de atfen kullanılabildiği şu bağlamda takip edilir: “*Habbāb aydı: ey ‘Ömer ol kız qarındaşing ve küyevüngdin başlağıl songra Muḥammedge oğrağıl kim küyevüng ve kız qarındaşing Muḥammed[g]e īmān kēltürüp tururlar.*” (196r/20) Böylece *küyev*, bir kız ile evlenen

erkeğin hem o kızın ebeveynleriyle hem de onu akrabalarıyla olan akrabalık bağına simgeler.

küyev, kızın ailesine resmi bir tören ile dahil olur ve böylece hem aile hem de toplum nazarında o ilişkinin onaylanıp kabul görür. İnan'ın "Güvey" başlıklı makalesinde eski Türk toplumlarında adet ve geleneklere bu açıdan temas etmiştir.³²⁴ İnan'ın makalesinde aktarılan tarihî bir kayıt, mukayese edilen nüshalarla takriben eş zamanlı olması yönüyle değerlidir:

Güyevi kayınbabasının evinde bir yıl alıkoymak âdetinin XIII. asırda Hwarezm Türklerinde de bulunduğunu Cüveynî'nin bir kaydından öğreniyoruz. Bu kayda göre Semerkant hanı Osman Karahan Harezmsah Muhammet'in kızıyla Ürgenç'te evlenmişti. Düğün çok uzun sürdü. Nihayet Osman memleketine dönmek istedi. Fakat Terken Hatun onu "Türk resmine göre güveyin izaz ve ikram edilmek üzere, kayınbabasının evinde bir yıl kalması gerektir." diyerek gitmesine müsaade etmedi.³²⁵

İnan, bu alıntıda geçen Türk resm ifadesiyle, dönemin toplum yapısında *güveyinin* sınıfsal statüsüne bağlı olarak farklılaşan sorumlulukları olsa da güvey'in bir müddet kayınbaba evinde yaşaması ya da kalması gerektiğine dikkat çeker. Burada sınıfsal statüden kast edilen *güveylik* durumu, belirli yüksek statüye sahip ve gelişmiş bir topluluk içinde gerçekleşmiş ise iyi derecede ağırlanmak suretiyle evlendiği kızın ailesi yanında belirli bir dönem yaşaması, eğer yoksul ve az gelişmiş bir topluluk arasında gerçekleşmiş ise güveyin kızın ailesi yanında belirli bir yıl onlar için çalışmasıdır. Hatta İnan, bu geleneğin son dönemlere kadar Kazaklar arasında devam ettiğini yani yoksul

³²⁴ İnan, Abdülkadir., (1951), "Güvey", *Türkiyat Mecmuası*, C. 9, s. 139-144.

³²⁵ İnan, Abdülkadir., *a.g.m.*, s. 142.

güveylerin kızın evinde “yigit olarak” çalıştığına dair bir müşahadesi olduğunu söyler.³²⁶ Dönemin bu tür adet ve geleneklerin, *küdegü* sözcükbiriminin kullanım alanına etki ettiği ve ona çeşitli çağrışımlar da yüklediği göz önüne alınmalıdır.

▪ eş, koca

küdegü sözcüğünün kavram kümesinde ‘eş, koca’ gücül anlambirimciği tanıklanır. Londra nüshasında *küdegü* sözcükbiriminin bağlam içinde kazandığı ‘koca’ yan anlamı kolay kolay dikkat çekmez. Çünkü sözcüğün temel anlamı, erkeğin kızın ailesine olan konumu, yan anlamı ise erkeğin kıza göre olan konumu söz konusu olduğu için kişiler arası gönderimlerin dikkatli takip edilmesi gerektirir. Dikkatlice takip edilse de bu durum Türkçenin sözdizimsel yapısından kaynaklanan muğlaklık ile de perçinlenir. Mesela Londra nüshası 27v/16 ve 17. bağlamlarda erkeğin kıza göre olan konumuyla yine erkeğin kızın ailesine olan konumu Türkçenin sözdizimsel yapısından kaynaklı iki yönlü bir okuma sağlasa da *küdegü* sözcüğünün ön plana çıkan ve biz dolaylı muhataplar için de daha baskın olan ‘damat’ özgül anlambirimciği sebebiyle bu tür bağlamları tek yönlü anlamlandırmamıza yol açmaktadır: “Kaç kün keçmişde kedin nerse alıp kızlar körgelü keldi. Bir *küdegüsinge* aydı: cüftüng birle neteg-sên? Aydı: yahşı turur, ançası bir nemerse yemes içmes. Nüh bildi kim ol hür turur. ... Ekinçi *küdegüsinge* aydı: cüftüng birle neteg-sên? Aydı: kaçık it tég ürer. Nüh bildi kim it turur.” (L.27v/16, 17) Buradaki bağlamlarda *küdegü* sözcüğünün gönderimi Sonuç bölümünde tartışılacaktır. Anahtar sözcük bu bağlamsal kullanımları yanında *küevge bër-* eşdizimliliğiyle nüshada tanıklanır: Meryem ulğaydı erse *küevge bëreling*, tédiler. Unamadı. Su’âl: Meryem nedin unamadı? Cevâb: ‘avratge er üç nerse üçün kerek: bir yemek içmek, ekinçi oğul kız, üçünçi cüftlik mezesi üçün.” (167r/3) Aktarılan bu bağlamda görüldüğü üzere Meryem’in yani kızın belirli bir yaşa geldiğinde ‘eşe, kocaya vermek’ anlamını

³²⁶ İnan, Abdülkadir., a.g.m., s. 143.

küdegü/küyevev bër- ifadesi ile aktarılmıştır. Londra nüshası ekseninde *küyevev bër-* "kocaya vermek" tek yerde tanıklanmış olsa da bu ifade bir anlamsal bütünlüğe sahip olduğu için eşdizimsel bir yapı olarak burada kabul edilecektir. Bu eşdizimsel yapıda *küyevev* sözcüğü 'koca, eş' anlamıyla takip edilir. Her ne kadar *küyevev* sözcüğü, eşdizim sınırlılığı gereği böyle bir anlam özelleşmesini akla getirse de *küdegü* sözcüğünün Tahran nüshasındaki bağlamsal kullanım ile dönem eserlerinden ME³²⁷ ve HKT/Sağol³²⁸'da Ar. **zevc** "koca" sözcüğüyle karşılanması, *küdegü/küyevev* sözcüğünün o dönemde 'koca' şeklinde betimlenebilecek bir yan anlam kazandığını destekler: "Törtinçde Şu'ayb anı taŋglap Şafūrāka aydı: Ey kızım sewünç saŋga, bu küdegünŋ yalawaç bolur." (172a/16) Tahran nüshasında Şu'ayb peygamber doğrudan kızına hitaben *bu küdegünŋ* "bu kocan" ifadesini kullanması *küdegü* sözcükbiriminin 'koca' gücül anlambiiirmciğini tanıklar. Muhtemelen bu yan anlam sözcüğün *küyevege bër-* eşdizimsel kullanımını yaratmıştır.

küdegü sözcükbiriminin nüshada takip edilen "eş, koca" göndergesi, Lii'nin Türk Dillerinde Akrabalık Adları isimli çalışmasında kayıtlıdır. Lii, çalışmasında "Evlilik Yoluyla Akrabalık Bildiren Terimler" başlığı altında tarih ve modern Türk dillerinde "koca" anlamıyla tanıkladığı terimler vardır ve bu terimlerden biri de *küdegü*'dir.³²⁹

küdegü sözcüğünün 'eş, koca' gönderimiyle kullanımı, dönemin dil kullanıcıları için oldukça sınırlı bir söylem alanında ortaya çıktığı sezilmektedir. Bu sezgiyi oluşturan

³²⁷ **küdegü** "koca, eş. krş. küzegü (Ar. **zevc**) [P er]" [ME/Özçamkan: 671]

³²⁸ HKT Bakara suresi 230. ayette geçen Ar. **zevc** sözcüğü Türkçe diline *küdegü* olarak tercüme etmiştir: Eger boşasa anı; helâl bolmas aña, aŋdın soŋ; nikâh kılŋnça öŋin küdegüni (34a/9=2/230) [HKT/Sağol: 27]; Nur suresi 32. ayette geçen Ar. *al-ayâmâ*, Türk diline *küdegüsiz tişi* "evli olmayan, bekar veya dul kadın" olarak tercüme edilmiştir "taŋı cüftlendürün küdegüsiz tişilerni (339a/8=24/32)" [HKT/Sağol: 263].

³²⁹ krş. Lii, Yong-Song., (2019), **Türk Dillerinde Akrabalık Adları**, TDK Yayınları, Ankara, s. 412-419.

temel etmen *küdegü* kızın aile fertlerinin söylemi içinde takip edilmesidir. bk.: L. 27v/16, 17; L. 167r/3; T. 172a/16. Yani söylemde belirli bir aile vardır ve bu aile bireyleri kızlarının kocası için *küdegü* kişi referansında bulunur. Dikkat edildiğinde bu kullanımlarda *küdegü*, “eş, koca” kavramının belirli bir görme biçimini temsil etmektedir. Çünkü *küdegü* kavramı kız üzerinden onun evli olduğu erkeğe karşı gelişen bir bakış açısı değil; kızın ailesi veya akrabalarının bakış açısı üzerinden erkeğin kadına göre olan konumlanışdır. Özetle *küdegü* dönemin dil kullanıcıları tarafından şöyle bir söylem içinde kullanımı tercih etmeyeceği öngörülebilir: “Sāre aydı: bu İbrāhīm meniṅ erim turur.” (46r/9) Böylece *küdegü* sözcüğü “kadının kocası, zevcesi” göndergesiyle tanıklanan *er* sözcüğüyle hem dil kullanımına hem de dil kullanımına dayalı farklılık tespit edilir.

Sonuç: T. *er* ~ L. *küdegü*

Araştırma tezi kapsamında mukayese edilen nüshaların eşbağlamlarında, Tahran *er* sözcüğünü tercih ederken Londra *küdegü* sözcüğünü kullanmayı tercih etmiştir. Bu değişikli kullanıma dil hangi çerçevede izin vermiştir ve bu değişikli kullanım söylemin önermesini ne derece etkilemiştir? Bu soruları cevaplayabilmek adına *er* sözcüğünün Tahran nüshasındaki kullanımları ve *küdegü* sözcüğünün Londra nüshasındaki tüm bağlamsal kullanımları incelendi ve her iki sözlükbirimin çokanlamlılık sergilediği tespit edildi. Bu kapsamda öncelikle değişikli kullanımı tespit edilen eşbağlamalarda bu çokanlamli sözcüklerin hangi göndergeyle kullanıldığına karar kılmak gerekir:

İlk olarak Tahran nüshasında *er* sözcüğü T.37b/7,8’de ‘kadının kocası, eşi’ yan anlamıyla bağlamda geçer: *Kaç künde kiḍin nerse alıp kızını körgelü bardı. Biriṅge kirdi, eriṅge sordı: Çüftüṅ neteg turur? Aydı: Yaḥşı turur, ançası bar yemes içmes. Nūḥ bildi kim ol ḥūr turur. İkinçike bardı, eriṅge sordı: Çüftüṅ neteg turur? Aydı: Kañçık it teg maṅa ürer. Nūḥ bildi kim bu it turur. (T.37b/7, 8)* Hikaye gereği Nuh peygamberin bir kızı

vardır; ancak onu istemeye dört erkek gelir ve Nuh peygamber bu dört kişiyi geri çeviremez. Bunun üzerine bir keramet gerçekleşir ve kaçık it, hırak eşek, hür olmak üzere üç farklı varlık kızının suretine evrilir, böylece dört erkeğe dört kız denk gelir ve evlenirler. Ancak Nuh kendi kızının kim ile evlendiği yani kocasının kim olduğunu bilmez, kızının kiminle evlendiği öğrenmek için bir yol tutar ve kızıyla evlenen her bir kişinin evine giderek sorular sorar: “**Birine kirdi, erine sordı: Çüftünge neteg turur?**” ...

İkinçike bardı, erine sordı: Çüftünge neteg turur? Günümüz Türkçesiyle şöyle çevrilir: “birine girdi, onun **kocasına** sordu: Eşin nasıl? ... İkinciye vardı, onun kocasına sordu, eşin nasıl?” Burada *er* sözcükbiriminin bağlam içinde doğrudan “kocasına” gönderimi açık biçimde takip edilebilmektedir. Londra nüshasındaki paralel bağlama gelindiğinde *er* sözcüğü yerine *küdegü* sözcüğünün kullanımı mevcuttur: “**Kaç kün keçmişde kedin nerce alıp kızlar körgelü keldi. Bir küdegüsinge aydı: cüftünge birle neteg-sen? Aydı: yahşı turur, ançası bir nmerce yemes içmes. Nuh bildi kim ol hür turur. Ekinçi küdegüsinge aydı: cüftünge birle neteg-sen? Aydı: kaçık it teg ürer. Nuh bildi kim it turur.**” (L.27v/16, 17)

Nüshalararası her iki bağlam mukayese edildiğinde eş bağlamlar sözdizimsel açıdan bazı farklılıklara sahiptir. Bu dil kullanıcılarının tümceleri farklı bakış açılarıyla kurguladığını gösterir. Her ne kadar *küdegü* sözcüğünün kavram kümesinde ‘koca, eş’ yan anlamı tanımlı olsa da Londra nüshası müstensihinin, kendi söylemini yapılandırırken, *bir* ve *ekinçi* sıra sayı sıfatlarıyla *küdegü* sözcüğünü dizimlemesi, bunun yanında *küdegü* sözcüğüne eklenen *+si* iyelik altbiçimbirimi dil kullanımı tarafından anahtar sözcüğün “damat” göndergesiyle kullanıldığını ortaya çıkarır.: “(Nuh) kaç gün geçtikten sonra bir şey alıp kızlarını görmek için geldi. Bir **damadına** (***bir kocasına**) söyledi: Eşin ile nasılsın? İkinci **damadına** (***ikinci kocasına**) söyledi: Eşin ile nasılsın?”

Yukarıdaki inceleme sonucunda, mukayese edilen eşbağlamlar çerçevesinde Tahran nüshasında *er* sözcüğünün ‘kadının kocası, eş’ göndergesiyle kullanıldığı, Londra

nüshasında ise *küdegü* sözcüğünün ‘damat’ göndergesiyle kullanıldığı ortaya koyuldu. Bu eşbağlamlar çerçevesinde *er* ve *küdegü* sözcükleri aynı önermeyi iletmedikleri sebebiyle burada bilişsel eş anlamlılık ilişkisi tanımlanamaz.

Bu eşbağlamlar arasında sözcüklerin değişikli kullanımlarını sağlayan anlam ilişkisi yakın eş anlamlılık çerçevesinde betimlenebilir mi? Bu sözcük çiftinden biri diğerinin ikinci anlamsal özelliğini dışlayıcı bir tutum sergiler mi? Bunun için şöyle bir örnek cümle kuralım: örnek alalım:

*? Fatmanın damadı geldi *daha doğrusu* eşi geldi; ya da

*? Fatmanın eşi geldi *daha doğrusu* damadı geldi.

Yukarıda *daha doğrusu* denklemiyle kurulan tümcelere bakıldığında sözcük çiftinden biri diğerinin ikincil anlamsal özelliğini dışlamaz; aksine mantıksal açıdan bir uyumsuzluk ortaya çıkar. Böylece bu sözcük çiftinin burada tanımlanan göndergeleri arasında yakın eş anlamlılık ilişkisi de tanımlanamaz. Bu durum, eşbağlamlar arasındaki değişikli kullanımın tek faktörünün sözcükler arası anlam ilişkileri olmadığına, bir diğer bir faktörün de müelliflerin tümceyi kurgulayış biçimi olduğuna tanıklık eder.

3.4. ‘Avrat

‘*avrat*’ sözcükbirimin Tahran ve Londra nüshalarında kullanımı tanıklanır; ancak farklı kullanım sıklığı söz konusudur: ‘*avrat*’ sözcüğü Tahran nüshasında 26 yerde, Londra nüshasında 12 yerde kullanımı takip edilir. Her iki nüsha arasında yapılan mukayeseli inceleme sonucunda Tahran nüshasında ‘*avrat*’ sözcüğünün bazı kullanımlarına karşılık Londra nüshası eşbağlamlarda *tişi*, *uragut*, *hatun*, *za’ife* sözcüklerin kullanımının tercih edildiği saptanmıştır. Bu durum her iki nüsha arasında ‘*avrat* ~ *tişi*; ‘*avrat* ~ *uragut*; ‘*avrat* ~ *hatun*; ‘*avrat* ~ *za’ife* şeklinde gösterilebilecek değişikli kullanımı ortaya çıkartır.

‘avret “(Ar.) Dişi, kadın. (Ar. mer’et), [P tişi]; [Y tişi];” [ME/Özçamkan: 219]; ‘avrat [
Ar. ‘avratu] al-mar’atu [= karı, eş]” [Kİ/Aldemir: 128].

T.- ‘avrat

Tahran nüshası ekseninde ‘avrat sözcüğünün bağlı olduğu kavram kümesinde tespit edilen anlamsal özellikler şu şekilde sıralanmıştır:

▪ canlı [insan]

‘avrat sözcüğünün bağlı olduğu kavram ‘canlı’ ve ‘insan’ anlamsal özelliklerini içerir. Sözcüğün kavramında tanımlı olan ‘insan’ üstanlambirimciği, onun farklı kavramlarla ortak bir payda kazanmasını sağlar. Bu durum, dönemin dil kullanıcılarının Ar. alıntı ‘avrat sözcüğünü, *kişi* temel düzey kavramı altında kodlayarak insan kavram alanına dahil ettiğini gösterir. Tahran nüshasındaki tüm kullanımlar, ‘avrat kavramının ‘canlı’ ve ‘insan’ anlambirimciklerini kapsamaktadır: 160a/19; 269b/16; 271a/17(2); 274a/14; 274b/4; 275a/3; 282b/6, 9(2); 285a/19(2), 285b/3; 360a/18; 320a/2; 330a/4, 6, 10; 358b/19; 364b/19; 382b/12; 385b/1(2), 5; 386b/13; 386b/15.

▪ dişi (biyolojik cinsiyet)

‘avrat sözcüğünün bağlı olduğu kavram, temel ve değişmez ‘dişi (biyolojik cinsiyet)’ anlambirimciğiyle kodludur. Bu anlamsal özellik dil-dışı dünyadaki varlığın belirli bir üreme ve doğurganlık kabiliyetine sahip olduğu bilgisini karşı tarafa iletir. Bunun yanı sıra *kişi* üstanlambirimciği altında kavramlaşan ‘avrat, kavramsal yapısındaki ‘dişi’ anlambirimciği vasıtasıyla, *erk* kavramıyla karşıtlık oluştururken, *urağut*, *hatun*, *za‘îfe* gibi kavramlarla kadın kavram alanı içinde değerlendirilmesini sağlar. Tahran nüshasında ‘avrat sözcüğünün tüm kullanımları zorunlu biçimde ‘dişi’ anlamsal özelliğini iletir.

▪ dişi kişi: ‘avrat (toplumsal cinsiyet)

‘*avrat*’ sözcüğünün bağlı olduğu kavram, dişi olma özelliği üzerine yapılandırılmış toplumsal rolleri ve normları kapsayıcı ‘dişi kişi’: ‘*avrat*’ özgül anlambirimciğini içerir. Kavramın ‘dişi kişi’ özgül anlambirimciğini kavrayabilmek için Ar. kökenli alıntı olan ‘*avrat*’ sözcüğünün ne tür bağlamlarda ve nasıl kullanıldığını incelemeyi gerektirmektedir. Bu doğrultuda yapılan inceleme sonucunda ilk dikkat çekici husus, anahtar sözcüğün oldukça genel ve kategorik bağlamlarda kullanımının tercih edilmesidir: “**Aymışlar: Varağa aydı, ol Nāmūs-ı Ekber ‘İsî kökke ağmışda kiğin kimerseke inmedi, inse şamuğ ħalâyıknıñ fâzılraķıķa iner velîkin anıñ belgüleri bar, bargıl, emdi kelse mañga ħaber bērgil tigil, keldi tise sen başın yalıñ kılğıl, ferişte bolsa ‘avratķa bakmağay.’**” (320a/2) Bu alıntılanan bağlamda ‘*avrat*’ sözcüğü tekil olarak kullanılmış olsa bile oldukça genel ve kategorik bir gönderimi mevcuttur. Üstelik ‘*avrat*’ sözcüğünün *+lar* altbiçimbirimiyle kullanımları da paralellik gösterir: “**Su’âl: Meryem erni nedin unamadı? Cevâb: ‘Avratlarkķa** er üç nerse üçün kerek bolur. Bir, aş boğuz bērmek üçün. İkinç, Oğul kız bolmağ üçün. Üçünç, cüftlūg tatıǵı üçün. Mevlâ ta’âlâ Meryemķa şavma‘a içinde emgeksiz, tileksiz rûzî tegürdi.” (269b/16); “**Ĥatunı Raĥma Nînivâ ilinğ kirip iş kılıp Eyyûbķa yēğüçe ta‘âm ħaşıl kılur erdi. Aymışlar: Bir kün Eyyûb Raĥmaķa aydı, ey Raĥma ‘avratlar ni‘ mette şabr kılurlar, miĥnette şabr kılumaslar,**” (160a/19) Nüşadan alıntılanan iki bağlamda, dişi cinsiyetli kişilerin “sözde” ihtiyaçları ya da karakteristik özellikleri ifade edilerek, onlar hakkında genelleyici bir söylemsel tutum vardır. Dil kullanırı tarafından bu genelleyici söylemin öznesi olarak da ‘*avratlar*’ sözcükbiçimi tercih edildiği görülür. Böylece burada ‘*avratlar*’ sözcükbiçiminin gönderimi dil-dışı dünyada belirli ya da belirsiz birkaç kadın değil, aksine söylem ile uyumlu olan dişi cinsiyetli tüm kişilerdir. ‘*avrat*’ sözcüğünün bu tür söylemlerde tercih edilmesi onun kullanımsal zemini göstermesi bakımından önemlidir. Yine dönemin dil kullanımının genelleyici bir söylem içinde ‘*avratlar*’ sözcüğünü tercih ettiği şu bağlamla takip edilmektedir: “**Törtinç ol turur kim ‘avratlar teg ay sayu arıǵsız körer.**” (275a/3) Bu

bağlam, kadınların fizyolojik özellikleriyle ilgili bir söylem olması, yukarıda anahtar sözcüğün kullanım alanıyla ilgili ileri sürülen kanıyı kuvvetlendirir. ‘*avrat*’ sözcüğünün kullanım alanıyla ilgili dikkat çekici olan ikincil husus, anahtar sözcüğün *bir* ve *ol* sıfatlarıyla sözcük birlikteliği sergilemesidir. Bu tür sözcük birliktelikleriyle, dil kullanımı asıl olarak o kişinin dişi olduğunu aktarmak ve vurgulamak ister: krş. 282b/6, 8, 9; 285a/19; 285b/4, 385b/1, 5. Aslında bu tür kullanımlar, ‘*avrat*’ kavramında ‘dişi’ özelliğın oldukça ön planda olduğunu, buna bağılı biçimde sözcük üzerinde dişil çağrışımın da yüksek olduğunu gösterir. Bu durum, Cruse’nin sözcüklerin betimsel anlamının izâfi boyutlarından biri olarak tanımladığı *salience*³³⁰ terimini anımsatır. Diğer bir taraftan ‘*avrat*’ sözcüğünün, bazı bağlamlarda ismi olan bir kadına ön ya da art gönderimli kullanımı takip edilir: “**Muhammed resûlu’llâhın atasız anasız tip kimerse kabûl kılmadı. ‘Abdu’l-Muṭṭalib âciz kaldı. Bir ‘avrat erdi Benû Sa’d kabîlesinden Hâlime atlıg, eri Hâriş atlıg, çığay kişi erdi, uşak oğlanlıg, dünyâlıkde bir yalguz aruk uyuz ingeni bar erdi,**” (306a/18); “**Kâfirlerde bir Ğufrâ atlıg ‘avrat bar erdi, kelip kâfirler tuğın kötürdi, saklap turdı**” (358b/19) Aktarılan bağlamlarda ‘*avrat*’ sözcüğü, anlatıda geçen kişinin ‘dişi’ olduğunu bildirme ve aktarma gerekliliğine hizmet eder.

Ar. alıntı ‘*avrat*’ sözcüğünün nüshadaki kullanım sıklığı onunla aynı kavram alanını paylaşan *ḥatun* ve *uragut* sözcükleri ile mukayese edildiğinde, ‘*avrat*’ sözcüğünün dönemin gündelik dilinde kullanımında tercih edilmediği düşüncesi oluşturur; bununla birlikte anahtar sözcüğün daha üst perdeden ifade edilen genel ve kategorik söylemler içinde ortaya çıkması, onun o dönem içinde kesitsel yani sınırlı bir dil kullanımına sahip

³³⁰ Cruse, A. D., (1986), **Meaning in Language**, Oxford University Press, p. 58: “*Salience* terimi, bir dil ögesinin daha büyük bir ifadedeki diğer ögelere veya bir sözcüğün anlamındaki diğer özelliklere göre belirgindir. *Salience* kavramının konumuz açısından önemi bir sözlükbirimin kavramsal yapısından bir anlamının özelliğın öne çıkma durumudur.”

olduğunu düşündürür. Sonuç olarak tüm bu bilgiler ışığında ‘*avrat*’ kavramı salt ‘dişi kişi: ‘*avrat*’ özgül anlambirimeğini içerir.

3.4.1. tişi

T. ‘*avrat*’ ~ L. *tişi*

- I. *Ka‘b aydı: Maṅga tutuḡ bērmeginçe nerse bērmes-men. Muḥammed bin Seleme aydı: Tutuḡ keltürüp turur-men. Ka‘b qoptı tamdın ingelü iwlügi etekin tuttı, aydı: Bu ün yaraḡsız ün turur, munda ḡan eḡeri körer-men. Bu ‘avrat, fālçı erdi, (364b/19)*

Ka‘b aydı: maṅga tutuḡ nesre bērmeginçe bērmes-men. Muḥammed bin Müslim tutuḡ keltürüp turur-men, tēdi. Ka‘b qoptı, tamdın ingeli oḡradı, ēwlügi ētekini tuttı, aydı: bu ün bir ḡarīb ün turur, men munda ḡan eḡeri körer-men, tēdi. Bu tişi, fālçı erdi. (227v/12)

- II. *İbni Mülcem Kūfeḡa keldi ‘Alīni öldürgelü, bir ‘avratnı kördi Ḳaṭām atlıḡ, yawlaḡ körklüḡ, aṅḡa ‘āşık boldı, ol ‘avratnıṅ atasın taḡı er ḡarındaşın ‘Alī öldürmiş erdi. İbni Mülcem ḡolḡalu kişi ıdtı, ‘Alīni unuttı, köṅḡül aldurmuş erdi. Ḳolḡalu barḡan kişike Ḳaṭām aydı: Meniṅ köṅḡlüm tilegen işni kılsa ḡolar-men, tidi. Nemiş tise aydı: ‘Alīni öldürmek. İbni Mülcem aydı: Men kendü bu işke kelip turur-men, bu işni bütüreyin, ḡalıṅ me ol bolsun, maṅḡa bir ḡoldaş bēḡil, tidi. ‘Avrat bir Verdān atlıḡ kişini ḡoldaş bērdi. (385b/1, 5)*

Ol söz birle İbn Mülcem Kūfeḡe keldi, ‘Alīni öltürgeli, bir ḡatun kördi Ḳaṭām atlıḡ, aṅḡa yawlaḡ ‘āşık boldı. Ol tişiniṅ atasın taḡı öz ḡarındaşın ‘Alī öltürmüş erdi. İbn Mülcem köṅḡül aldurmuş erdi, ḡolḡalı kişi ıdtı, barḡan kişike Ḳaṭām aydı: benim köṅḡlüm tilegen işni kılsa bolur-men, tēdi. Ne turur? tēse aydı: ‘Alīni öltürmek. İbn Mülcem aydı: men kendü bu işge kelip turur-men, bu işni

bütkereyin, **ḳalīṅ** ma ol bolsun, maṅa bir ḳoldaş bērgil, tēdi. **Tiṣi** bir Verdān atlıḡ kiṣini ḳoldaş ḳıldı. (241v/20, 21; 242r/3)

III. **‘Avratnīṅ** ‘iddeti tamām boldı erse Yezīdke kiṣi ıdtı: ‘Iddetim tükendi, kelgil, nikāḥ ḳılalīṅ, tidi. Yezīd cevāb bitidi, aydı: Resūl ‘aleyhi’s-selām oḡlīṅa vefā ḳılmadıṅ maṅa ne vefā ḳılḡay-sen tip unamadı. Ol biligsiz **‘avrat** Ḥasan raṣıya’llāhu ‘anhunı elgindin uçḡundı, tilekiṅge tegmedi. (386b/ 13, 15)

Tiṣiniṅ ‘iddeti tamām boldı erse Yezīdke kiṣi ıdtı, ‘iddetim tükendi, kelgil nikāḥ ḳılḡıl, tēdi. Yezīd t[iṣige] aydı: Resūl ‘aleyhi’s-selām oḡlanlarıṅa vefā ḳılmadıṅ, maṅa ne vefā ḳılḡay-sen? tēp unamadı. Ol ḥalde **tiṣi** Ḥasannı ēlindin uçḡundı, tilekige me tēgmedi. (242v/20)

L.- tiṣi (isim)

Londra nüshasında *tiṣi* sözcüğü isim ulamında 69 yerde tanıklanır. Bu sayısal veri *tiṣi* sözcüğünün kullanım alanın Tahran nüshasına nazaran daha geniş olduğunu gösterir. Londra nüshası ekseninde *tiṣi* kavramında tespit edilen anlamsal özellikler şu şekilde belirlenmiştir:

- **canlı [insan / hayvan / kurgusal varlık]**

tiṣi sözcüğünün bağlı olduğu kavram ‘canlı’ üreysel anlambirimciğinin varlığını göstermekle birlikte yapısal olarak ‘canlı’ varlıkların tümünü kapsayıcıdır. Bunun dilsel kanıtı, *tiṣi* nüshada canlı varlıklardan hem ‘insan’ hem ‘hayvan’ hem de dil-dışı dünyada var olmayan ‘kurgusal (mitolojik) varlıklar’ için de kullanımının tanıklanmasıdır. Londra nüshasındaki tüm kullanımlar, *tiṣi* kavramında tanımlanan ‘canlı [insan/hayvan/kurgusal varlık] üstanlambirimciği tanımlayıcıdır.³³¹

³³¹ krş.: Ata, Aysu., **a.g.e.**, 4r/9; 7v/11; 11r/21; 11v/9; 12r/3; 24v/1, 4; 35v/4; 57v/16, 17, 18(2); 58r/2, 13; 61r/11; 65v/3; 75r/10; 81v/16; 82r/16, 17, 21; 82v/6, 8, 12; 83v/18; 84v/9, 10, 11, 13, 14, 16, 17, 18; 85v/8,

- **dişi (biyolojik cinsiyet)**

tişi sözcüğünün bağlı olduğu kavramda temel ve değişmez ‘dişi’ özgül anlambirimciği tanımlıdır. En genel şekliyle, ‘dişi’ anlambirimciği, canlı varlıkların doğuştan sahip oldukları iki evrensel üreme biçiminden biri olarak açıklanabilir. Bu tanım özellikle ‘hayvan’ ve ‘kurgusal varlıklar’ için oldukça uygun bir tanımdır. bk. 4r/9; 24v/1. *tişi* KE/Londra’da ‘insan’a gönderimli kullanımları incelendiğinde, ilk olarak yaratılışsal özellikleri ifade eden bağlamlarda tercih edildiği gözlemlenmiştir: “**Mevlî ‘azze ve celle Havvânı eğri süngükdin yaratdı, anıñ için tişiler könülmes eğri süngük turur tēp halk arasında yumak boldı.**” (7v/11) *tişi* kavramında kodlanan bu yaratılışsal ortaklık, sözcüğün dişi cinsiyetli kişilere özgü fizyolojik özelliklerle ilintili söylem alanlarında kullanımına ve dişinin biyolojik yapısıyla ilgili sözcüklerle dizimlenmesine yol açar: “**Ol sebedin erenler boğuzında ol yumgak bar, tişilerde yok.**” (11v/9); “**Qıyāmetğa tēgi hayz tişilerde mīrās kaldı.**” (12r/3); “**Mısr halkı kamuğı bī-hūş boldılar, yüklüg tişiler oğlan tüşürdiler**” (98v/12) *tişi*’nin ‘insan’a gönderimi olan kullanımları takip edildiğinde kavramın evlilik, yaş ve din gibi belirli bir yönde ayırt edicilik sağlayan uzanımları olmadığı görülür. Bu da *tişi*’nin nötr bir kavram sözcükselleştiğini gösterir.

İlk olarak *tişi* kavramı ‘evlilik’ yönüyle nötrdür. Burada ileri sürülen kanıyı kanıtlayıcı donelerden ilki, *tişi* sözcüğü bağlamlarda evli olmayan yani nikâhlanmamış kadına gönderimli kullanımı takip edildiği gibi evli kadına da gönderimli kullanımı takip edilebilmektedir:

Ol tişining atasın taķı öz qarındaşın ‘Alī öltürmiş erdi. İbn Mülcem köngül aldurmış erdi, qolğalı kişi ıdıtı, bargan kişige Qattām aydı: benim könglüm

15; 18, 19, 20, 21; 86r/1, 2, 16(2); 86v/16; 87r/1(2), 4, 14; 89r/4; 90v/3, 6, 7, 11; 91r/21; 97r/8; 98v/12; 110v/7(2); 115r/13, 15, 16; 144v/1; 145r/4; 163r/6; 223v/6; 241v/21; 242r/3; 242v/20; 243r/1.

tilegen işni kılsa bolur-men, tēdi. Ne turur? tēse aydı: ‘Alīni öltürmek. İbn
Mülcem aydı: men kendü bu işge kelip turur-men, bu işni bütkereyin,
kālīng ma ol bolsun, mānga bir qoldaş bērgil, tēdi. Tişi bir Verdān atlıg
kişini qoldaş kıldı.

tişi sözcüğü, yukarıda görüldüğü üzere, bir erkek tarafından evlenmek üzere istenen ve ona *kalīng* verilecek bir dişi için kullanılması onun evli olmadığını gösterir. İkinci done, *tişi*, evli olan dişi yani *iwlüg*’e art gönderimli kullanımı takip edilir: “Ka ‘b qoptı, tamdın ingeli ogradı, **ēwluği** etekini tuttı, aydı: bu ün bir ġarīb ün turur, men munda qan eşeri körer-men, tēdi. **Bu tişi fālçı erdi.**” (227v/11-12) Üçüncü done, dil kullanırı aynı nüshada, *tişi* kişi referansını, eşinden boşanmış kadın için de kullanır: “**Tişining** ‘iddeti tamām boldı erse Yezīdge kişi ıdtı, ‘iddetim tükendi, kelgil nikāh kılğıl, tēdi.” (242v/20); “**Ol hālde tişi Ḥasannı elindin uçğundı, tilekige me tēgmedi.**” (243r/1) *tişi* sözcüğünün bu bağlamsal kullanımları sonucunda, *tişi* kavramı bir dişi kişinin karşı cins (erkek) ile girmiş olduğu ilişkiyi aktarıcı ya da tanımlayıcı biçimde kodlanmadığını, dolayısıyla *tişi*’nin, dil kullanırının söyleminde kadın için bu yönde bir iz ya da ön yargı oluşturmadığı ortaya çıkar.

İkinci olarak, *tişi* kavramı, yaş ya da din yönüyle de nötrdür. İlk olarak *tişi* yaş açısından insan ömrünün belirli bir aralığıyla sınırlı bir kavram değildir: **Aymışlar: olar eki arıqsız tişiler** érđi, biri ‘Abīre atlıg, biri Şadūq atlıg. ‘**Abīre qurtğa** érđi” (35v/4) Söylemde *tişiler* sözcükbiçimi tümce içinde iki farklı bir yaş aralığında olan kadın için kullanılabildiği ‘**Abīre qurtğa érđi** “‘Abīre yaşlı kadındı” ifadesiyle ortaya çıkar, bu yönüyle diğer *tişi*’nin genç yaşta olduğu anlaşılır. İkinci olarak *tişi* kavramı din açısından belirli bir dine mensubiyetle sınırlandırılmamıştır: “... mānga üç nēmerse söwüglüg boldı. Biri tatlıg yıdlar taqı **müsülmān tişiler**, üçünçi közüm yaruqı namāz içinde, tēdi.” (82r/21); “evvel Kūneni islāmğa kivürmeyin alding, **ekinçi kāfire tişini nikāh kılding,**”

(145r/4) Görüldüğü üzere dil kullanımı *tişi* kavramının nötr-din yapısı dolayısıyla ihtiyaç dahilinde onun bu yapısını eşdizimlilik yoluna sınırlandırır.

Londra nüshasında, *tişi* ‘insan’a gönderimli kullandığı bağlamlarda *er* sözcükbirimiyle dizimlenir. Tümce içindeki *tişi* ve *er* sözcüğünün dizimlenişi, her iki kavramlar arasında semantik açıdan bütünleyici karşıtlık ilişkisi oluştuğunu gösterir: “*Du‘āsi tamām bolmay ʿrdi kim gūrları yarılıp on yēti kişi ʾkopa kēldi, bēş er, üç oğlan, tokuz tişi.*” (163r/6) Takip edilen diğer bağlamlar için bk. 11v/9; 57v/16, 17, 18; 58r/13; 61r/11. Nüshada *tişi* ile *er* sözcüklerinin dizimleniş temayülüne karşın nüshada iki yerde *tişi* ile *erkek* sözcüklerinin birlikte kullanımı takip edilir: “*Mısr ʿeliniḡ şehri rūstāsi, bayı ʿığayı, erkeki tişisi kim satḡın alḡuḡa kim nezzāreḡa yıḡıldılar.*” (75r/10); “*‘Aynü’ş-Şems kendiniḡ erkeki tişisi nezzāreḡa ʿıkıp tēwe yüki buḡdaynı alıp saḡunı bērseler bularḡa yēgrek ʿrdi, tēdiler.*” (97r/8) Her iki bağlamın ortak yönü, dil kullanımının *ʿel* ve *kend* yani coğrafi olarak belirli sınır içinde yaşayan, o yerin toplumu oluşturan tüm dişi ve erkeklere gönderimde bulunmuş olmasıdır. Şunu önemle belirtmek gerekir ki Tahran nüshasının aksine, Londra nüshasında *tişi* ‘insan’ gönderimli kullanıldığında, onunla bütünleyici karşıt anlam ilişkisinin hem *er* hem de *erkek* sözcük birimleriyle kurulabilmektedir. Nüshalar arasında *tişi* kullanımının farkı oldukça önemlidir, çünkü Tahran ve Londra nüshalarının en azından ayrı coğrafyalarda bulunan farklı dil topluluklarına mensup kişilerin kaleminden çıktığına dair önemli dilsel bir veri sunar.

Yukarıda aktarılan bağlamlar ışığında *tişi* kavramının ‘insan’ için kullanıldığında çeşitli parametrelerle ayırt edicilik kazanmamış, sadece dişi biyolojik cinsiyetin ayırt edici anlamsal özellik kazandığı kavranır: “*Hikāyet: bir tişi imām Muḡammed bin Ḥasan-ı Şeybānīḡa ‘āşık boldı, yolu başın saḡlap olturdı.*” (82v/6, 8, 12) Bu tür bir bağlamda *tişi* sözcüğü için, nasıl bir kadın sorusu cevapsız kalır. Burada *tişi* sadece kişinin biyolojik cinsiyetini tanımlayıcı ve aktarıcı bir kavramdır.

Sonuç olarak Londra nüshasında *tîşî*, tüm canlı varlıkların dışına gönderimli kullanımı, onu semantik açıdan dikey düzlemde gerçekleşen sözcüksel hiyerarşide başka sözcüklerin üstanlamlısı kılar.

Sonuç: T. ‘*avrat* ~ L. *tîşî*

‘*avrat* ve *tîşî*’ sözcükbirimlerin mukayese edilen nüshaların eşbağlamalarda değişikli olarak kullanıldığı saptandı. Bunun üzerine her iki sözcük arasında bu değişikli kullanımına neden olan faktörün eş anlamlılıktan kaynaklanıp kaynaklanmadığını anlayabilmek için Tahran nüshasında ‘*avrat*, ve Londra nüshasında *tîşî*’ sözcüklerinin bağlamsal kullanımları ışığında onların betimsel anlamları tespit edilmeye çalışıldı. Bu doğrultuda Tahran nüshasında ‘*avrat*’ sözcüğünün kavramsal yapısında ‘canlı’, ‘insan’, ‘dişi (biyolojik cinsiyet), ‘dişi kişi (toplumsal cinsiyet)’ anlambirimcikleri tespit edilirken, Londra nüshasında *tîşî* için ‘canlı [insan / hayvan / kurgusal varlık]’ ve ‘dişi (biyolojik cinsiyet)’ anlambirimcikleri tespit edildi. Bu bilgiler, sözcükler arasında bir eşdeğerlilik olmadığını, sözcükler arasında kavramsal açıdan bir farklılık olduğunu gösterir. Bu nedenle eş anlamlılık çerçevesinde ‘*avrat* ve *tîşî*’ sözlükbirimleri arasında kavramsal eşdeğerlilik olmadığı için bilişsel eş anlamlılık da tanımlanamaz. Sözcükler arası kavramsal farklılık, ‘*avrat*’ kavramının sadece ‘insan’ anlamsal özelliğiyle kodlu olmasından kaynaklanır. Bu sebeple sözcükler arası tek yönlü bir içerme ilişkisi ortaya çıkar. Bu da her iki sözlükbirim arasında büyük ölçüde bir anlamsal örtüşme yaratır. Bu nedenle bu sözcük çifti aynı doğruluk koşulunu iletmeseler de yukarıda aktarılan eşbağlamalarda bu anlamsal örtüşme çerçevesinde değişikli kullanımın ortaya çıktığı öngörülebilir. Özellikle Tahran nüshasında ‘*avrat*’ sözcüğünün kullanımıyla Londra nüshasında *tîşî* sözcüğünün ‘insan’ referanslı kullanımları arasında paralellik söz konusudur. Bu paralellikler her iki sözlükbirim arasında yakın eş anlamlılık ilişkisinin varlığını sezdirmektedir.

Tahran ve Londra nüshalarında yer değiştiren ‘*avrat* ve *tişi* sözcüklerinin kullanıldığı I. karşılaştırma üzerinden yakın eş anlamlılık denklemi kurulduğunda şöyle bir sonuç elde edilir:

I. **Ka‘b aydı: Maṅga tutuḡ bērmeginçe nerse bērmes-men. Muḥammed bin Seleme aydı: Tutuḡ keltürüp turur-men. Ka‘b kıptı tamdın ingelü iwlüḡi etekin tuttı, aydı: Bu ün yaraḡsız ün turur, munda ḡan eṣeri körer-men. Bu ‘avrat (X), fālçı erdi, (364b/19)**

Ka‘b aydı: maṅga tutuḡ nesre bērmeginçe bērmes-men. Muḥammed bin Müslim tutuḡ keltürüp turur-men, tēdi. Ka‘b kıptı, tamdın ingeli oḡradı, ēwlüḡi etekini tuttı, aydı: bu ün bir ḡarīb ün turur, men munda ḡan eṣeri körer-men, tēdi. Bu **tişi (Y)**, fālçı erdi. (227v/12)

Ka‘b dedi: Bana (borcuna karşılık) rehin vermedikçe şey (borç) vermem. Muḥammed bin Müslim rehin getirdim, dedi. Ka‘b ayaḡa kalktı, evden dışarı çıkmaya yeltendi, zevcesi elbisesini tuttu, (ve) bu ses tuhaf bir sestir, ben bunda kan eseri görüyorum, dedi. Bu *dişi* (Y “tişi”) daha doğrusu *kadın* (X “avrat”) falcıydı.³³²

Görüldüğü üzere *tişi* **daha doğrusu** ‘*avrat* ifadesiyle anlamsal düzeltme bir düzeltmeye tâbi tutulabilmekte ve ‘*avrat* kavramının içerdiği ‘kadın’ anlambirimciğinin burada *tişi* kavramındaki bazı anlamsal özellikleri dışladığı gözlemlenebilmektedir. Bu da anlamsal açıdan herhangi bir tuhaflık yaratmamaktadır. Böylece araştırmaya yön veren kuramsal teorisi çerçevesinde, ‘*avrat* ve *tişi* sözcükleri arasında yakın eş anlamlılık ilişkisini tanımlanır.

3.4.2. uraḡut

³³² *tişi* sözcüğü semantik açıdan ‘*avrat* sözcüğünün üstanamlısı olması nedeniyle burada Londra nüshasındaki bağlam esas alınmıştır.

T. ‘avrat ~ L. urağut

- I. Ol rüzgārdağı melik **bir tul ‘avratnı** cüftlücke aldı. Ol **‘avratnıñ** burunķı erindin bir kıızı bar erdi. Ol kıızı bođķa tegdi erse anası dünyāke taķı mālķa ħürmetķa bolup bu kııznı melikke nikāĥlap bėrmek boldı (271a/17)

Aymışlar: ol rüzgārdağı melik **bir tul urağutnı** cüftlikge aldı. Burunķı eridin bir kıızı bar ěrdi, ol kıız boyģa tēgdi ěrse anası dünyā ħürmetige bolup bu kııznı melikge nikāĥ birle bėrür boldı. Kıızģa arıģ tonlar keydürüp, yıparlar birle melikge ıddı. (168r/11)

- II. Hikāyetde kelmiş: Bir kün **bir ‘avrat ‘Ömerķa** keldi, ‘Ömer anķada ĥalīfe erdi. Aydı: Fülān kimerse meniñ birle zinā kıldı. ‘Ömer ol kimerсени keltürüp sordı. Ol er tandı, zinā kılmadım, tidi. Ol ‘avrat iç tonını körgüzdi, uş meni suwı tonumda bar, tidi. ‘Ömer bu ĥükmdе müteĥayyır boldı. ‘Alīni ĥāzır kıldılar, bu sözni aydılar. ‘Alī ot keltürtti, ol tondaķı ölni otķa tuttılar, bişti. Bildiler kim meni suwı ermes, yumurtķa aķı ěrmiş. Ol er töĥmetdin ĥurtuldı, ‘avratnıñ yalģanı belğürdi. (T.330a/4, 6, 10)

Hikāyet: Bir kün **bir urağut** Emīrū’l-mū’minīn ‘Ömerge keldi, fülān kimerse meniñ birle zinā kıldı tēp. Ol kimerсени keltürüp sordılar ěrse tandı, zinā kılmadım tēdi. Ol ‘avrat iç tonını körgüzdi, muna şehvet suvı tēp. ‘Ömerge ĥaber kıldılar, ‘Alī ot keltürdi, ol şehvet suvı tēgenning üstige bastılar, bişti, ma’lūm boldı kim şehvet suvı ěrmes, urağutnıñ ĥīlesi ěrmiş. Ol er töĥmetdin ĥutuldı, ĥatunning yalģanķılıķı belğürdi. (L.202r/20)

L.- urağut

urağut sözcüğü isim ulamıyla Londra nüshasında sadece 28 yerde kullanımı tespit edilir. Bu kullanım sıklığına yönelik sayısal veri, nazaran Londra nüshasında *urağut* sözcüğünün Tahran nüshasına kullanımsal açıdan oldukça dar ve sınırlı olduğunu

gösterir. Londra nüshasındaki kullanımlar doğrultusunda *urağut* sözcüğünün bağlı olduğu kavram için tanımlanan anlamsal özellikler şöyle sıralanabilir:

- **canlı [insan]**

urağut sözcüğünün bağlı olduğu kavram ‘canlı’ ve sadece ‘insan’ anlambirimcikleriyle tanımlıdır. Londra nüshasındaki tüm kullanımlar bu anlambirimcikleri yüklenicidir.³³³

- **dişi (biyolojik cinsiyet)**

urağut sözcüğünün bağlı olduğu kavram ‘dişi’ biyolojik cinsiyet anlambirimciğiyle kavramlaşmıştır. Londra nüshasındaki tüm kullanımlar bu anlambirimciği kanıtlayıcı kullanıma sahiptir: “*arığsızlık körgen urağut oğlu, İdi ‘azze ve celledin vaḳti yok erken uluğ tilek tileding.*” (121v/15) Bu tür bir söylem içinde, *urağut* sözcüğünün kullanımını mümkün kılan onun kavramsal yapısındaki ‘dişi’ anlambirimciğidir, çünkü *arığsızlık körgen* sözcük birlikteliği kadının biyolojik cinsiyetinin bir gerektirimi olan ve döngüsel olarak yaşanan regl durumuna gönderimde bulunur.

- **dişi kişi (toplumsal cinsiyet)**

urağut sözcüğünün bağlı olduğu kavram ‘dişi kişi’ özgül anlambirimciği ile tanımlıdır. Londra nüshasında *urağut* sözcüğünün kullanımları, genel anlamda eril tahakkümün örgütlediği toplumsal düzen içinde algılanarak şekillenen bir kadın tasarısının yansımasıdır ama spesifik bir söylem alanı içinde de belirmez. Bu durum onun sözcük birlikteliklerindeki spektrum aralığının geniş olmasını sağlamıştır: *şâliḥa urağut, arığsız urağut, yüklüğ urağut, arığsızlık (regl) körgen urağut, tul urağut, Mısr urağutları*. Görüldüğü üzere anahtar sözcüğün farklı söylemlerde birbirine karşıt kavramlarla da dizimlenebilmesi, kavramda kodlanan ‘dişi insan’ anlambirimciğinin belirli bir toplumsal

³³³ Ata, Aysu., (2019), **a.g.e.** bkz: 104v/15; 121v/15; 123v/11, 12, 13; 123v/17, 18; 124r/1; 124v/15; 134r/11, 12, 14, 15, 16; 135v/4; 136v/11; 145v/13; 147r/21; 147v/2; 165r/17; 168r/11; 172r/14; 184v/7; 199v/21; 200r/2, 3; 202r/20; 202v/3.

statü, sınıf, yaş ya da onun ilişkisel durumu iletilici özelliklerle özelleşmediğine işaret eder. Bununla birlikte *urağut* sözcüğü, dil dizgesi içinde çoğunlukla *bir* sözcüğüyle kullanımsal eğilimi gösterir: krş. 121v/15; 123v/17; 124v/15; 134r/11; 147r/21; 168r/11; 172r/14; 199v/21. ***bir urağut*** herhangi bir kadın ya da sıradan bir kadın imajını yaratır ve bu tutum bağlamın devamında salt *urağut* ya da *ol urağut* şeklinde devam ettirilir: “**Hikāyet: Bir urağut** Mūsī songınça tağ[da] dīdār körmışde men hem köreyin, tēp Mūsī **لن ترانی** *hiṭābın işitip tağdın inmişde ol urağut[nı]* kördi eki közi çıkmış, öz elginge alıp yörür. Mūsī su’āl kıldı, **urağut aydı: ...**” (123v/11, 12, 13) Bu tür kullanımlar, *urağut* kişi referansının genellikle tanınmayan ve bilinmeyen kadın ifade edilmek istendiğinde kullanılması sözcüğün **statüsel çağrışımlardan arî** olduğunu gösterir.

urağut sözcüğünün Londra nüshasındaki kullanımları, onun gösterilen yönündeki ‘dişi kişi’ anlambirimciğini daima tanıklar: “**Su’āl: hikmet ne érdi ferışteler urağutnı** sağlıqğa mengzettiler. **Cevāb: kamuğ cānlıqlarda uyat endāmı örtüglüg koy turur, anı na’ce tēdiler.**” (135v/4) Bu bağlamda melekler insanların dışısını koyuna benzetir, bu da *urağut* kavramının kapsayıcılığını göstermesi bakımından önemlidir. Bu nedenle de *urağut* bekar olan, evli olan ya da hamile olan dişi kişilere atfen kullanımı mümkündür, kavramın tabiatında belirli yönde herhangi bir sınırlılık yoktur: “**Hüdhüd aydı: bir urağut kördüm, pād-şahlık kıdur, kamuğ nerse aṅga berilmiş, yawlaḵ uluğ taḫtı bar.**” (147r/21); : “**Hikāyet: ‘İsī vaktinde bir şāliḥa urağut bar érdi, tennūr başığa etmek [bi]şürgeli kēldi, ḵolunda oğlanı birle. Namāz vakti boldı, oğlanı koyup özi namāzğa turdı.**” (172r/14) Aktarılan birinci bağlam yani 147r/21’de *hüdhüd*’e ilk kez gördüğü bir kadın tasvir ettirilirken *urağut* sözcüğünün tercih ettirilmesi ve *urağut* kişi referansının bağlamın devamında bakire olan Belķis için kullanılmış olduğu takip edilir. Aktarılan ikinci bağlam yani 172r/14’te *urağut* kişi referansı eşi ve çocuğu olan evli kadın için kullanımı takip edilir.

urağut sözcüğünün bağlamsal kullanımlarına dayanarak yapılan çıkarımları doğrulayıcı bir başka bağlam da şudur: “*Haberde kelmış: bir kün Dāvūd ‘aleyhi’s-selām Zebūrnu okıyurda urağutlar ünin işitti, yüklüg urağutlar kamuğı oğlan tüşürdiler, yüz kız kızlıqın yitürdi.*” (136v/11) “Davud peygamberin Zebur okuyuşunu kadınlar (dişi olan insanlar) işitti, (bu dişi kişiler arasından) hamile kadınlar çocuk düşürdü, yüz genç (bakire) kız bekaretini kaybetti.” *urağut* sözcükbiriminin “kadın” kavram alanında genel bir terim olduğu bağlamın devamında geçen *yüklüg urağut* ve *kız* sözcük öğeleri kanıtlar. Çünkü *urağut*’un hem “evli, hamile kadınları” hem de “evli olmayan bakire kızları” kaplamına alabildiği tanıklanır. Böylece bu çalışma çerçevesinde *urağut* kadın kavram alanı içinde ‘dişi insan’ göndergesiyle tespit edilmiştir.

Sonuç: T. ‘*avrat* ~ L. *urağut*

Tahran nüshasında ‘*avrat* ve Londra nüshasında *urağut* sözcükleri nüshaların eşbağlamlarında değişikli kullanımı nedeniyle bu sözcük çiftinin kavramsal özellikleri yukarıda incelendi. Bu inceleme doğrultusunda her iki sözcüğün gösterilen boyutu ‘dişi insan’ olarak tanımlandı. Bu tanım, sözcük çiftinin aynı doğruluk koşulunu iletmesi nedeniyle semantik açıdan aralarında bilişsel eş anlamlılık ilişkisi mevcuttur.

‘*avrat* sözcüğü Arapçada “eksik, gedik, açık; açılıp görünen şey; korkulacak, zarar gelecek yer” anlamları yanında esasen “göründüğünde utanılan ve örtülmesi gereken her gizli şey, özellikle insanın mahrem yeri” anlamıyla da kullanılır³³⁴. ‘*avrat* özellikle son anlamı dolayısıyla Arapçada fıkhi bir terim olarak kullanılır ve bu terim anlamı “insan vücudunda görünmesi ve gösterilmesi günah sayılan, namazda ve namaz dışında örtülmesi farz ve başkalarınca bakılması haram olan yer” olarak tanımlanır³³⁵.

³³⁴ Şener, Mehmet., (1991) "AVRET", TDV İslâm Ansiklopedisi, C.4, s. 125.

³³⁵ Şener, Mehmet., a.g.m., s. 125.

Böylece Arapçada sözcüğün belirli bir söylem alanına ait olup hem erkek hem de kadın için kullanımı olan ancak doğrudan kadın kişi referansı ile kullanımının olmadığı anlaşılır. Buna müteakip bu sözcük birimin Türk diline kaynak dilden aktarılırken farklı biçimde kavramlaştırıldığı anlaşılır. Bu yeniden kavramlaştırma sürecinde kaynak dildeki “insan vücudunda örtülmesi veya bakılması haram olan yer” fikhî terimin (erkek) Türk dil kullanıcılarının zihninde kadının varlığına doğru bir haritalandırma yapılması aslında eril merkezli yaşam alanında kadının bedeni üzerinden nasıl algılandığını gösterir. Burada bu tür bilgiler ‘*avrat*’ sözcüğünün kadın kişi referansı ile kullanımı onun dil kullanıcısının zihninde kadın varlığına dair farklı çağrışımlar yarattığına işaret eder. Muhtemelen bu tür eserleri kaleme alan veya istinsah eden Türk dil kullanıcılarının erkek ve belirli seviyede yüksek öğrenime sahip oldukları, bu öğrenimin dilinin ise Arapça üzerinden gerçekleştiği göz önüne alındığında yazılı bir eserde bu dil kullanıcılarının ‘*avrat*’ sözcüğünü belirli bir söylem alanı dahilinde ya da stilistik açıdan kullandığı öngörülebilir. *urağut* sözcüğünde ise bu tür çağrışımlar olmasa da ‘*avrat*’ sözcüğünde olmayan başka çağrışımsal anlamlarla yüklüdür. Önemle şunu tekrar belirtmek gerekir ki Tahran nüshasına nazaran Londra nüshasında *urağut* oldukça az kullanılır. Muhtemelen bu durum, eseri istinsah eden kişilerden birinin ya eserin orijinal hâline sadık kalmasıyla ya da Karahanlı dönem dilinin etkisiyle ilintili olabilir. Çünkü Karahanlı dönem eserlerinde *urağut* sözcüğünün sık kullanımı ve dönem sözlükçüsü Kaşgarlı’nın *urağut* sözcüğünü kadın ile ilgili konularda ayırım gözetmeksizin kullanabilmesi sözcüğün dönemin dil kullanıcısının gündelik dilinin bir parçası olduğunu gösterir.³³⁶ Böylece Harezm temas lehçesiyle kaleme alınan Londra nüshasında *urağut* sözcüğünün kullanımı dinleyicide belirli yönde çağrışımla yaratabilir. Bu sebeple o

³³⁶ bk. Güner, Nurhan (2013). “Kadınla İlgili Eski Türkçe Bir Kelime: Uragut”, *Turkish Studies*, 8/9, s.

dönem dil kullanırları için ‘*avrat ve urağut* sözcükbirimleri, dil kullanımına dayalı çağrışımsal anlamları dolayısıyla birbiriden farklılaşır.

3.4.3. *hatun*

T. ‘*avrat* ~ L. *hatun*

- I. Hikāyetde kelmiş: Bir kün bir ‘*avrat* ‘Ömerka keldi, ‘Ömer ançada halife erdi. Aydı: Fülân kimerse meniñ birle zinâ kıldı. ‘Ömer ol kimersemi keltürüp sordı. Ol er tandı, zinâ kılmadım, tidi. Ol ‘*avrat* iç tonını körgüzdi, uş meni suwı tonumda bar, tidi. ‘Ömer bu hükmdede mütehayyır boldı. ‘Alîni hâzır kıldılar, bu sözni aydılar. ‘Alî ot keltürtti, ol tondağı ölni otқа tuttılar, bişti. Bildiler kim meni suwı ermes, yumurtқа ağı ermiş. Ol er töhmetdin kurtuldı, ‘*avratnıñ* yalganı belgürdi. (330a/4, 6, 10)

Hikāyet: Bir kün bir *urağut* Emîrü’l-mü’minîn ‘Ömerge keldi, fülân kimerse meniñ birle zinâ kıldı tēp. Ol kimersemi keltürüp sordılar erse tandı, zinâ kılmadım tēdi. Ol ‘*avrat* iç tonını körgüzdi, muna şehvet suwı tēp. ‘Ömerge haber kıldılar, ‘Alî ot keltürdi, ol şehvet suwı tēgenning üstige bastılar, bişti, ma’lûm boldı kim şehvet suwı ermes, *urağutnıñ* hilesi ermiş. Ol er töhmetdin kütuldi, *hatunnıñ* yalgancılıkı belgürdi. (202r/20)

- II. İbni Mülcem Kūfeқа keldi ‘Alîni öldürgelü, bir ‘*avratnı* kördi Qatām atlıg, yawlaқ körklüg, anğa ‘aşık boldı, ol ‘*avratnıñ* atasın tağı er qarındaşın ‘Alî öldürmiş erdi. İbni Mülcem qolğalu kişi ıdıtı, ‘Alîni unuttı, köngül aldurmış erdi. Qolğalu bargan kişike Qatām aydı: Meniñ könglüm tilegen işni kılsa qolar-men, tidi. Nemiş tise aydı: ‘Alîni öldürmek. İbni Mülcem aydı: Men kendü bu işke kelip turur-men, bu işni bütüreyin, qalınğ me ol bolsun, mañğa bir qoldaş bērgil, tidi. ‘*Avrat* bir Verdān atlıg kişini qoldaş bērdi. (385b/1, 5)

Ol söz birle İbn Mülcem Kūfege keldi, ‘Alîni öltürgeli, bir *hatun* kördi Qatām atlıg, anğa yawlaқ ‘aşık boldı. Ol *tişiniñ* atasın tağı öz qarındaşın ‘Alî öltürmiş

erdi. İbn Mülcem köngül aldurmış erdi, qolğalı kişi ıdıtı, bargan kişiğe Qattām aydı: benim könglüm tilegen işni kılsa bolur-men, tedi. Ne turur? tесе aydı: ‘Alīni öltürmek. İbn Mülcem aydı: men kendü bu işge kelip turur-men, bu işni bütkereyin, qalıng ma ol bolsun, maṅa bir qoldaş bērgil, tedi. **Tişi** bir Verdān atlıg kişini qoldaş kıldı. (241v/20, 21; 242r/3)

L.- *ḥatun*

Londra nüshasında *ḥatun* isim ulamında 185 yerde kullanımı tanıklanır. Bu sayısal veri, *ḥatun* sözcüğünün kavram alanındaki diğer sözcükbirimlere kıyasla yüksek bir kullanım sıklığına sahip olduğuna işaret eder. *ḥatun* sözcüğün Londra nüshası ekseninde tanıklanan kullanımları vasıtasıyla sözcüğün kavramsal yapısında anlamsal özellikler tespit edilmiştir:

▪ canlı [insan]

ḥatun sözcüğü nüshada canlı varlıklardan sadece insana özgü bir kullanımla tanıklanır. Bu kullanımlar, *ḥatun* sözcüğünün ‘canlı’ ve ‘insan’ anlam özellikleriyle kavramsallaştığını gösterir. Böylece *ḥatun* sözcüğünün Londra nüshasındaki tüm kullanımları ‘canlı’ ve ‘insan’ anlambirimciklerini tanıklayıcıdır.³³⁷ Bu doğrultuda *ḥatun*,

³³⁷krş.: Ata, Aysu., (2019), **a.g.e.** 2r/16; 7v/18(2); 8r/14; 14r/8; 14v/14; 21v/4(2), 5(2), 6, 7, 9(2), 14, 15; 23v/6, 14; 25r/7; 27r/11; 28r/12, 21; 28v/4; 32v/18; 35v/6; 38r/3, 4, 6; 41v/6; 45r/9, 10; 46r/11; 50r/12; 52r/19; 57v/12, 13(2); 60r/7; 61v/6; 65v/14; 66v/1(2), 15; 82r/13; 85r/7, 10(5), 11(2), 13, 18(2), 19; 86v/3, 8; 90v/12; 92v/4; 93r/18; 95r/1; 105r/7; 110v/10; 118r/3, 10,11; 119v/2; 125r/16; 135v/20; 142v/6; 143v/9, 11(2), 12, 13, 14, 16, 17; 144r/11; 144v/6; 145r/7, 12, 13,19, 20; 145v/2, 11, 12, 14, 16, 17; 152r/10; 152v/9, 11, 13, 14, 16; 154r/7, 9(2); 154v/3, 14; 155v/17, 21; 158r/7, 20; 163v/6; 164r/14, 17, 19(3); 166v/1, 3; 167v/21; 172r/5, 8, 16, 17, 18, 20; 175r/1; 182v/9; 187r/2; 195r/12; 198r/17, 21; 202v/3; 213r/6(3); 215v/4, 6; 223r/1, 4, 17; 224v/8, 11, 15, 17, 19; 227r/4; 228v/8; 229v/11; 230r/1, 7; 233v/16, 18; 234r/1, 21; 234v/1,

sözcüksel hiyerarşide *tnlğ*, *tirig* gibi oldukça genel nitelikli sözcükbirimlerle dikey yönde bir anlam ilişkiye sahiptir.

- **dişi (biyolojik cinsiyet)**

hatun sözcüğünün bağlı olduğu kavram temel ve değişmez biçimde ‘dişi (biyolojik cinsiyet)’ anlambirimciğiyle tanımlıdır. *hatun* sözcüğünün kavramsal yapısındaki ‘dişi’ anlambirimciği, onun sözcüksel hiyerarşide *kışi* kavramı altında kavramlaştığını gösterir. Böylece *hatun* sözcüğü dil kullanırının zihninde üstanlamlı genel bir terim olan *kışi* kavramı altında ‘dişi (biyolojik cinsiyet)’ yönüyle ayrışarak kavramlaştığı anlaşılır. Bu yönüyle *hatun* sözcüğünün ‘dişi’ anlambirimciği, *kışi* kavramı altında öbeklenen erkek kavram alanındaki sözcüklerle mukayese edildiğinde ayırt edici anlamsal özellik niteliği kazanır. Fakat *hatun* sözcüğü, kadın kavram alanı dahilindeki sözlükbirimlerle mukayese edildiğinde bu sefer ‘dişi’ anlambirimcik üstanlambirimcik niteliği kazanır. Bu nedenle sözcüklerin hangi sözcüklerle müzakere edildiği önemli bir husustur. Londra nüshasında *hatun* sözcüğünün tüm kullanımları onun ‘dişi’ anlambirimciğini zorunlu olarak karşı tarafa iletir.

- **kadın (toplumsal cinsiyet)**

hatun sözcüğünün bağlı olduğu kavram ‘kadın’ özgül anlambirimciğiyle tanımlıdır. *hatun* kavramındaki ‘kadın’ özgül anlambirimciği biyolojik cinsiyetten öte toplumsal cinsiyete bağlı gelişen tasarıdır. Esasen bu tasarı betimlendiği takdirde, dil kullanırının dil-dışı dünyada dişi cinsiyetli olan bireye yönelik belirli bir görme biçimiyle karşılaşılır. *hatun* sözcüğünün Londra nüshasında takip edilen bağlamsal kullanımları ışığında bazı

5; 235r/3, 20, 21; 235v/1, 6, 17, 18; 240v/9, 10, 15; 241r/2, 14; 241v/2, 3, 5, 20; 242v/1; 243r/17; 243v/1, 4,6(2), 8, 9, 14, 19; 244r/3, 4, 8.

tespitlerde yapmak mümkün olur. Bu tespitlerden ilki, *ḥatun* sözcüğü dönemin dil kullanıcılarının zihninde belirli bir yaş grubuna dahil olan kadın imajıyla kavramlaşmış olmasıdır: “Benī İsrā’īl uluḡ kiçig, er ḥatun yēti tūn kūyūp turdılar.” (119v/2) Bu bağlam bir kabileyi oluşturan insanların yaş grupların göre tasnif edildiğini, böylece er ve *ḥatun* kavramlarının ne yaşlı ne küçük tam olarak ömür çizelgesindeki orta yaş grubu olarak algılandığını gösterir. Yaş faktörüne bağlı biçimde *ḥatun* potansiyel değil aktif biçimde toplumu oluşturuca unsurlardan biridir: **er – ḥatun – oḡlan**. Özellikle bu kavramlar, kavramsal açıdan birbirlerini bütünledikleri gibi aynı zamanda birbirlerini de sınırlandırmaktadır. “Aymışlar: **erenlerde** evvel ĩmān kēltürgen Ebū Bekr-i Şiddīk ėrdi *raziya* ‘llāhu ‘anhu, **ḥatunlarda** evvel ĩmān kēltürgen Ḥadīce ėrdi *raziya* ‘llāhu ‘anhā, **taḡı oḡlanlarda** evvel ĩmān kēltürgen ‘Alī ėrdi *raziya* ‘llāhu ‘anhu.” (195r/12) Nüşhada bu kullanıma paralel diğcr bağlamlar için bk.: 223r/4, 18; 230r/1, 7. Bu bağlamlar toplumun, insanları *erenler* “erkekler”, *ḥatunlar* “kadınlar” ve *oḡlanlar* “çocuklar” şeklinde sınıflayıcı bir tutumla algıladığının dilsel göstergesidir. Dil dizgesi içine yerleştirilen er, *ḥatun* ve *oḡlan* sözcükbirimlerin kavramsal ortak paydası ‘insan’ üstanlambirimciğidir. İnsan yönüyle ortak olan bu kavramlar, dil kullanımının söyleminde ard arda dizimlenişinde *oḡlan* “çocuk” sözcüğünün yer edinmiş olması, er ve *ḥatun* kavramlarının belirli bir yaş faktörü doğrultusunda imgeleştğini sezdirir. Ancak bağlamlardan sezilen *ḥatun* kavramının ayırt ediciliğini sağlayan bu yaş faktörü için belirli bir aralık verilerek tanım yapılması bu imkanlar dahilinde mümkün değildir. Çünkü *ḥatun* dönemin toplumsal hafızasında var olan bir dişi kişinin yaş alarak kazandığı görsel bir imajdır. Bu imajın belirli bir yaş sınırı olduğu ancak nihai bir yaş sınırının olmadığı söylenebilir: “Uluḡ yaşlıḡ ḥatun al<ma>dı, bir kiçig yaşlıḡ kız aldı” (28r/12) Bu bağlamda *ḥatun* sözcüğünün kavramsal yapısındaki geniş yaş ölçeği *uluḡ yaşlıḡ* nitelemesiyle

sınırlandırılarak ‘yaşlı kadın’ gönderiminde bulunur.³³⁸ Ancak dil kullanımının *ḥatun* sözcüğünü bu şekilde nitelendirme ve sınırlandırma ihtiyacı, bu sözcüğün zihinde doğrudan “yaşlı kadın” imajını uyandırma gücünden yoksun olduğunu gösterir; zaten dil kullanımının sözlükçesinde doğrudan *ḥurtқа* “yaşlı kadın” kavramıyla tanımlı bir sözcükbirim de mevcuttur.

ḥatun sözcüğünün belirli bir yaş grubunu temsilen kavramlaşmasını gösteren bir başka done, onun bazı bağlamlarda genel ve kategorik biçimde belirli bir gruba gönderimli kullanımlarıdır: “Ba‘zılar aymışlar: Ādem tofrağdın yaratıldı. Tofrağ turmışınça körklüg bolur. Yana Ḥavvā êtdin yaratıldı, êt turmışınça sasır. Anıḡ üçün *ḥatun* qarisa körksüz bolur.” (8r/14); “*Ḥatun kabilesinde* sendin burun īmān keltürge bolmağay.” (187r/2) Dikkatle incelendiği takdirde bu bağlamlarda kullanılan *ḥatun*, *urağut ya da ‘avrat gibi* tüm “dişi cinsiyetli kişilere” bir gönderimde bulunmaz, bu söylem içinde *ḥatun* sözcüğü, 8r/14’te *Ḥavvā* ve 187r/2’de *Ḥadīce* üzerinden yapılan bir genelleştirme çerçevesinde kullanılıştır, *Ḥavvā* ve *Ḥadīce* tarihsel anlatılarda genç kız ya da yaşlı kadınlar değildir; aksine evli, çocuklu olan orta yaşlı bir dişi imajıyla aktarılır, böylece *ḥatun* dişi kişiler içinde yaş gibi belirli faktörle şekillenen daha spesifik bir tasarı ile ön plana çıktığı söylenebilir.

ḥatun sözcüğünün kavramsal yapındaki ‘kadın (toplumsal cinsiyet)’ inşasının nasıl yapılandırıldığı, dil kullanırlarının söyleminde birlikte kullanım eğilimi gösteren *er* sözcüğüyle birlikte ele alınıp değerlendirildiğinde daha iyi idrak edilebilir. bk. [L.-er](#). Çünkü bu dönemde eril bakış açısıyla erkekler tarafından var edilen bir kadın algısı söz

³³⁸ Bu bağlam için ayrıca belirtilmesi gerekir ki *bir kiçig yaşlığ kız aldı* ifadesinde *kız* sözlük birimi “köle kız” göndergesiyle tanımlı olacağını düşünüyoruz, bunun nedeni ise Tahran nüshası eşbağlamında *kız oğlan* “köle kız” geçmektedir, yine Londra nüshasında da *kız* sözlükbirimi bağlamlarda “köle kız” olarak tanımlanabilmektedir.

konusudur. Bu algının uzanımları bugün dahi devam etmektedir. Bu sebeple dil kullanırının söyleminde yer edindiği görülen *er* ve *ḥatun* sözcüklerinin koşut kullanımları konumuz açısından önem arz eder. Bu kullanımla incelendiğinde, toplum içinde *ḥatun*’un nasıl algılandığı kadar nasıl algılanmadığına dair daha ayrıntılı bir tablo elde edilebilir. *ḥatun* sözcüğünün kavram kümesinde tanımlanan aşağıdaki bazı anamsal özellikler *er* sözcüğünün anahtar sözcükle koşut kullanımları vasıtasıyla belirlenmiştir.

- **hür kadın**

ḥatun sözcüğünün kavramsal yapısında ‘hür’ anlambirimciği tanımlıdır. Dönemin toplumsal yapısında kölelik olgusunun var oluşu, *kıṣī* referanslı sözcükbirimlerin hür ve köle ayrımıyla kavramlaşmasına yol açmıştır. Bu sosyal olgunun yarattığı algılayış biçimi *ḥatun*’nun hür statüsüne sahip oluşunu şu bağlam açık biçimde aktarır: “*ey Yūsuf meniṅ mülkimde ne iş taşarruf kılsaṅ kılğıl, éki iş kılmağıl, biri ol kim öyümde ḥatunlar birle ḳarabaşlar birle sözleşmegil.*” (92v/3) Bu bağlamda *ḥatun* ve *ḳarabaş* sözcükleri dil-dışı dünyada farklı sosyal statülerle özelleşmiş kadınlara gönderimde bulunur. Bu sosyal statülerden biri hür olma diğeri ise köle olma durumudur. Söylem içinde *ḥatun* sözcüğünün *ḳarabaş* sözcüğüyle dizimlenmesi, *ḥatun* sözcüğünün kavramsal yapısındaki ‘hür’ anlambirimciğini ortaya çıkarır; bunun yanında söylem içinde *ḥatun* sözcükbiriminin *ḳarabaş*’tan önce ifade edilmesi de onun ‘hür olma’ durumuyla ilgilidir. Çünkü KE’da dil kullanırının söyleminde daima sosyal statüyü önceleyen oldukça katı bir hiyerarşik dizimleniş mevcuttur. Mesela dil kullanırı söylemde *er* ifade ettiğinde *ḥatun*, *er* sözcüğünden sonra dizimlenir. Bu hiyerarşik dizilimde de öncelik *ḥatun* yani hür kadındadır; daha sonra hür kadına nazaran daha aşağı statüdeki *ḳarabaş* yer alır. *ḥatun* kavramının yapısında ‘hür’ kadın olmasını destekleyen bir diğer olgu, dönemin inanç sisteminde hür kadın erkek kişiyle nikahlanabilir ve evliliği ‘hür’ olduğu için gerçekleşmektedir: “*Altınçı ḥatā ol turur kim yalavaçlar ḥatunları nikāḥ birle özgelerge*

ḥarām turur.” (145v/2) Yani *ḥatun* hür statüsünde olduğu için erkek ile nikahlanabilir ve nikah akdi ile birlikte olabilir.

▪ **evli kadın / bakire olmayan kadın / doğurgan kadın / doğum yapmış kadın**

ḥatun kavramı belirli bir yaş üzeri dişi kişileri temsil ediyor olması, onun geleneksel ata erkil toplum düzeninde ‘evli olan, bakire olmayan, doğurgan ya da doğum yapmış’ kadın anlamsal özelliklerle bağdaştırıldığını ve bu şekilde kavramlaştırdığı gözlemlenir “*Medīne ḥatunları anıṅ birle hevā kıldılar, meftūn oldılar, erenlerige unamas boldılar.*” (82r/13); “*Ḥatunlar bu sözni işittiler, erlerige aydılar,*” (118r/11); “*Anı işitdi erse yüklüg ḥatunları yoklap kayu ḥatun oğlan toğursa öltürtdi, kız toğsa қоқdı.*” (38r/3, 4); “*eshik açıldı, bir er kördi, bir ḥatun kınayurlar, ... Ḥatundın sordı: sen kim-sen? Aydı: men seni toğuz ay qarnımda kötergen Eymene-mèn*” (215v/4, 6); “*Aymışlar: bir ḥatun eri birle nezzāreğa çıkmış erdi.*” (224v/15) Aktarılan bağlamlarda görüldüğü üzere *ḥatun* ‘eri olan dişi kişi’ olarak açıkça ifade edilir. Nüshada *ḥatun* sözcüğünün geçtiği her bağlam bu kadar açık olmasa da bağlamsal takip yoluyla *ḥatun*’un ‘evli olan’ bir kadın için kullanıldığı sezilir. Londra nüshasında *ḥatun* sözcüğünün evli kadına gönderimli kullanıldığı bağlamlar için bk.: 23v/14; 21v/4(2), 5(2), 6, 7, 9(2), 14, 15; 28r/21; 28v/4; 32v/18; 52r/19; 61v/6; 66v/1; 85r/10, 12, 13, 18(2), 19; 86v/3, 8, 17; 118r/10; 143v/14, 17; 144v/11; 224v/15; 235r/3; 240v/10; 242v/1. *ḥatun* kişi referansının çoğunlukla evli kadınlar için kullanılması sözcüğün kavramsal yapısında ‘evli olan kadın / bakire olmayan kadın’ gibi anlamsal özelliklerin tanımlanmasını gerektirmiştir. *ḥatun* sözcüğünün evli kadın olarak algılanış biçimi onun “çocuk doğurma” eyleminin öznesi olarak tanımlanmasına ve dil dizgesinde buna yönelik sözcüklerle dizimlenmesine yol açmıştır: “*Anı işitdi erse yüklüg ḥatunları yoklap kayu ḥatun oğlan toğursa öltürtdi, kız toğsa қоқdı.*” (38r/3, 4)

Sonuç olarak *ḥatun* toplumun kadına yüklediği evli olma, çocuk doğurma gibi roller üzerinden bir erkeğin tasarrufunda olan, o erkeğin evinde yaşayan, doğum yapmış hür kadın prototipiyle tasarlanmış olduğu sezilir.

▪ **kadın (+cinsellik) (anlam değeri)**

ḥatun sözcüğünün bağlı olduğu kavramın ‘kadın’ tasarısının evli olması ya da evliliğe müsait bir olması sebebiyle *ḥatun* sözcüğüne cinsel birliktelikle bağdaştırılmasına yol açtığı gözlemlenir. Bu bağdaştırma *ḥatun* sözcüğü üzerinde cinsellik çağrışımı yükler ve özellikle erkek dil kullanıcılarını *ḥatun* sözcüğünün kullanımsal olarak belirli bağlamlarda tercih etmesinde yönlendirici etki yapar. Bu nedenle de *ḥatun* sözcüğünün bir erkek tarafından cinsel olarak arzulanan dişi anlam değeri, onun şu tür bağlamlar kullanımına yön verir: “Bêşinçi ḥaṭā ol turur kim dīv Süleymān ḥatunları birle ḥalvet kıldı tēyürler, andağ bolsa qayu **kız ḥatun**³³⁹ érige kız kelgey érđi.” (145r/20); “Ol söz birle İbn Mülcem Kūfege keldi, ‘Alīni öltürgeli, **bir ḥatun** kördi Qaṭṭām atlıg, anğa yawlaḵ ‘āşıḵ boldı. Ol tişining atasın taḵı öz qarındaşın ‘Alī öltürmiş erdi. İbn Mülcem köngül aldurmış erdi, **kolğalı kişi ıdıtı**,” (241v/20) Bu kullanımların yanı sıra Londra nüshası 243v’de güzelliği ve cazibesi bağlamda kuvvetle vurgulanan, eşi tarafından boşanmış, 3 erkek tarafından arzulanan kadın için kadın kavram alanında *ḥatun* kişi referansının tercih edilmesi sözcük ile ilgili ileri sürülen anlam değeri yargısını kuvvetlendirir. Böylece buraya kadar *ḥatun* hem evlenmemiş hem evlenip boşanmış dişi kişilere gönderimli kullanımı ortaya çıkar ve bu kullanımların ortak çağrışımı kadının dişiliği ve cinsel olarak arzu edilen olmasıdır.

³³⁹ Londra nüshasında bu satırda sadece *kız* sözcüğü yazılmış; ancak üstüne bir çentik atılarak sayfa kenarına ayrıca *ḥatun* sözcüğü eklenmiştir. Tahran nüshası eşbağlamda sadece *ḥatun* yazılıdır. Bu durum, Londra nüshasında aslında *kız ḥatun* ikilemesinden ziyade müstensih *kız* sözcüğünü yazmış, belki de kopyaladığı eserde asıl olarak *ḥatun* geçmesi nedeniyle ya tarafına ekleme ihtiyacı duymuştur. Bu doğrultuda buradaki kullanım ikileme olarak algılanmadı.

Sözcüğün bu anlamsal değeri, dil dizgesinde onun sözcük birlikteliklerini etkilemesiyle somutluk kazanır: “*yavuz bolğan ̣atunlarını keltürgü erenler olarınıḡ birle fāḥiṣe kılsalar* ançada mancınīḡ ḡopar, tēdi.” (41v/6); “*Bu Zū’l-‘Arṣ melik yigit ērdi, ̣atunlarḡa yawlaḡ raḡbethlḡ, ḡayda bir cemālīḡ ̣atun bolsa özüḡe keltürür ērdi.*” (45r/9, 10); “*Mevlī ta ‘ālā yalavaḡlar ḡa[tun]larınḡ burunḡı erenlerini birer türölḡ ‘illet birle mübtelā kıldı, ̣atunlar[ḡa] ḡavuşu bilmediler,*” (110v/10); “*On kūn kēḡti, er ̣atunḡa, ̣atun erge yavumadılar,*” (154r/8-10) Aktarılan bağlamlarda *fāḥiṣe kıl-*, *özüḡe keltür-*, *ḡavuş-*, *yavu-* eylemleri cinsel birlikteliḡi ifade edicidir. Bu tür söylem alanında dil kullanırı ̣atun sözcüğünü seçme temayülü gösterir.

̣atun söcüḡü nüshada bazı olumsuz nitelikteki söylem alanında da kullanımı belirgin şekilde ortaya çıkar. Dil kullanımının erkeklerin cinsel yönden kadınlara olan zaafı yani şehvî isteḡini bir bela ve fitne olarak anlatmak istediḡinde, bu niyete yönelik oluşturulacak söylemde *̣atun* sözcüğünün kullanımının tercih edildiḡi gözlemlenir: “*mende kēdin erenlerge ̣atunlardın fitnerek ḡoḡmadım. Ādemdin ḡıyāmetḡa enbiyā ve aṣfiyādın telimker ̣atun belāsıḡa ilindiler.*” (244r/3, 4) Bu ifadelerin geçtiḡi bağlamda *̣atunlar* erkeklerin cinsel birliktelik yaşadığı nihahlı kadınlardır ve bu düzlemde dil kullanırı tarafından *uragūt*, ‘*avrat* ya da *za‘īfe* gibi sıradan bir kadın kavramları yerine *̣atun* sözcüğünün tercih edilmesi dilsel bir tesadüf değildir.

▪ eş, erkeḡin eṣi (yan anlam)

̣atun sözcüḡü farklı fonksiyonlardaki iyelik biçimbirimleri vasıtasıyla ‘bir erkeḡin eṣi, zevcesi’ gücül anlamsambirimciḡi bağlamlarda tanıklanır: *̣atun+u/im* 46r/11; 167v/21; *̣atun+ı/uḡ* 145r/12; 164r/14; 172r/17, 20; 228v/8; *̣atun+ı* 2r/16; 38r/6; 60r/7; 66v/1; 85r/10; 118r/3; 125r/16; 135v/20; 142v/6; 143v/9, 11(2), 12, 16; 145r/7, 13; 145v/11, 12, 18; 152r/10; 152v/9, 11, 13, 14, 16; 154v/3, 14; 155v/17, 21; 158r/7, 20; 164r/17, 19(3); 166v/1, 3; 172r/16, 18; 234v/1; 235r/20, 21; 235v/1; 240v/9, 15; 241r/1, 14; 241v/2, 3, 5;

ḥatun+lari 65v/14; 66v/15; 95r/1; 145r/19; 145v/1, 14; 198r/17, 21; 229v/11; 234r/10; 234v/5.

Sonuç: T.-‘avrat ~ L.-ḥatun

‘avrat ve ḥatun sözcükleri nüshaların eşbağlamalarında değişikli kullanıldığı tespit edildi. Bu doğrultuda T.-‘avrat ve L.-ḥatun sözcüklerin kavramsal anlamları incelendi. Bu semantik inceleme sonucunda ‘avrat ve ḥatun sözcük çiftinin aynı doğruluk koşulunu taşımadığı ortaya çıkar. ḥatun sözcüğünün Londra nüshasındaki kavramsal incelemesi anahtar sözcüğün Harezmi temas lehçesinde farklı yan anlamlar ve değerler kazandığını gösterir. Bu doğrultuda ḥatun sözcüğünün temel ya da yan anlamından herhangi birinin ‘avrat sözcüğüyle aynı doğruluk koşuluna sahip olmadığı da gözlemlenir. Bu nedenle ‘avrat “dişi kişi” ve ḥatun “kadın” sözcükleri arasında bilişsel eş anlamlılık ilişkisi tanımlamak da mümkün olmaz. Buna rağmen ‘avrat sözcüğünün daha genel nitelikli olması, buna karşın ḥatun sözcüğünün daha spesifik bir ‘kadın’ı imgelemesi, kavramlar arasında tek yönlü bir kapsayıcılığa işaret eder:

I. Ol er töhmetdin kurtuldu, ‘avratnıḡ (X) yalḡanı belḡürdi. (330a/4, 6, 10)

Ol er töhmetdin kurtuldu, ḥatunnıḡ (Y) yalḡançılıḡı belḡürdi. (202r/20)

O adam töhmetten kurtuldu, kadının (X “‘avratnıḡ”) daha doğrusu hatunun (Y “ḥatunnıḡ”) yalancılığı ortaya çıktı.

Bugün dolaylı muhatapları için bunu algılamak zor olabilir, çünkü o dönemde ‘avrat daha genel bir kadına göndergede bulunurken, ḥatun kavramı ‘belirli bir yaş ortalamasını kazanan kadın” gibi ikincil anlamsal özelliklerle sınırlandırılmış kadına gönderimde bulunur. Böylece ḥatun sözcüğü kavramsal yapısındaki ikincil anlamsal özellikler nedeniyle *daha doğrusu* ifadesiyle kurulan dilsel denklemde o gün için ‘avrat kavramını dışlamış olması gerektiği, mantıksal bir çelişki ortaya çıkmayacağı varsayılır. Bu durum

‘*avrat* ile *ḥatun* sözcükleri arasında yakın eş anlamlılık ilişkisi tanımlamak teorik açıdan mümkündür.

3.4.4. *ḡa‘īfe*

T. ‘*avrat* ~ L. *ḡa‘īfe*

- I. ‘*Azrā’īl* keldi. Meryem aydı: Sen kim-sen, oğlum munda yok, **men ‘*avrat*-men.**

(274a/14)

‘*Azrā’īl* yetip keldi. Meryem aydı: kim-sèn, oğlum yok, **men *ḡa‘īfe*-men.**

(170r/15)

L. *ḡa‘īfe* (isim)

ḡa‘īfe sözlükbirimi Londra nüshasında kullanımı sadece 9 yerde takip edilir. Bu sınırlı kullanımlar dahilinde *ḡa‘īfe* kavramı için şu anlamsal özellikler tanımlanabilir:

- **canlı [insan]**

ḡa‘īfe sözcüğünün kavramsal yapısı sadece ‘canlı’ varlıklardan ‘insan’a gönderimli kullanılmaktadır. Bu kullanımlar sözcüğün kavram kümesinde ‘canlı ve ‘insan’ anlambirimciklerin tanımlanmasını sağlar.³⁴⁰

- **dişi (biyolojik cinsiyet)**

ḡa‘īfe sözcüğün kavramsal yapısı zorunlu olarak ‘dişi’ biyolojik cinsiyetle tanımlıdır. *ḡa‘īfe* Ar.alıntı bir sözcük olması dolayısıyla biçimsel olarak Arapçaya ait dilbilgisel cinsiyetle kaimdir. Bu dilbilgisel cinsiyet sözcüğün doğrudan dişi biyolojik cinsiyetle

³⁴⁰ *ḡa‘īfe* sözcüğünün nüshadaki tüm kullanımları için bk.: Ata, Aysu., (2019), **a.g.e.** 75v/20, 21; 104r/1; 110r/2; 144r/16, 17; 170r/15; 219r/10; 246r/15.

tanımlı olmasını gerektirir. Türk diline aykırı olan sözcük yapısı hakkında T-*za'İfe* maddesinde ayrıca açıklama yapıldığı için burada tekrara düşülmeyecektir. (bk. T-*za'İfe*)

▪ **dişi kişi (toplumsal cinsiyet)**

za'İfe sözcüğünün bağlı olduğu kavram 'dişi kişi' özgül anlambirimciğini içerir. Londra nüshasında *za'İfe* sözcüğünün dil dizgesinde kullanımı *urağut*, *'avrat*, *hatun* gibi aynı kavram alanındaki sözcüklerden oldukça ayrı bir vurgusu vardır. Londra nüshasında *za'İfe* sözcükbiriminin kullanımları, sözcüğün kadının fiziksel acizliğini göstermesinin yanı sıra onun mevcut durumda yaşadığı olaydaki acizliği vurgulamak amacıyla dil kullanırları tarafından tercih edildiğini sezdirir. Mesela bir bağlamda Züleyha (Zeliha) için *za'İfe* sözcüğünün bilinçli olarak tercih edildiği gözlemlenir: “*Mısr şehrinde bir za'İfe bar erdi, Zeliḥā atlıg.*” (75v/20) Dil kullanırları hikâyeye vakıf olduğu için anlatının girişinde Zeliha için bilinçli olarak *za'İfe* kişi referansında bulunur, çünkü onun sahip olduğu mal mülk, statü, gençlik gibi kayıplara ve halk karşısında düştüğü utaç verici duruma bir çağrışım yaratmak ister. *za'İfe* kişi referansı adeta Zeliha'nın akıbeti ile ilgili bir spoiler niteliğindedir. Başka bir bağlamda *za'İfe*, bir erkek tarafından muhatabındaki kadına karşı kullanılan bir hitap sözcüğü olarak tanıklanır. *za'İfe* olarak hitap edilen kadın evladının öldürülmesine şahit olur ve oğlunun kesilen kafasını kucaklar. Dil kullanımının bu kadının içinde bulunduğu acizliği ve onun düşkünlüğüne paralellik oluşturacak duygusal yoğunluğa sahip bir sözcük kullanmayı tercih ettiği sezilir: “*Anası³⁴¹ oğlı başın alıp aydı: ey balam, meṅlig seniṅ özünṅ Resūl ḥānedānı üçün baş bērdiṅ, tēp ol baş birle bir Yezīdni urdı, helāk kıldı. Çadır yıgaçını kötrüp kirdi, telimlerini helāk kıldı.*”

³⁴¹ Londra nüshası 246r/13. satırdaki bu sözcük silik olması nedeniyle okunamaz durumdadır. Ancak bağlamın devamında aynı kişiye referans olarak dilbilgisel cinsiyetli bir sözcük olan *za'İfe*'nin kullanımı nedeniyle *anası* şeklinde okunmasını gerekli kılıyor.

Hüseyn *raziya 'llāhu 'anhu* aydı: **ey za'īfe** انت وولدك مع رسول الل الجنة *ya 'nī sen oğlung* birle
ëkegü uçmağ içinde Resūl *'aleyhi's-selām* birle-siz, tēdi.” (246r/15) Bir başka bağlamda
geleneksel ata erkil toplumda kadının yanında eşi ya da oğlu gibi bir erkek olmadığında
kendisini nasıl aciz hissettiğini gösteren ve bu acizliğini karşı tarafa iletme için de
kendisini *za'īfe* olarak tanımlaması dikkat çeker: “**Meryem** aydı: kim-sen, oğlum yok,
men za'īfe-men. *'Azrā'īl* aydı: **men melekū'l-mevt-men.**” (170r/15) Böylece *za'īfe*
daima ‘kadın’ özgül anlambirimi içindir; fakat bu kadının bir erkeğe karşı statüsel
olarak aşağıda oluşunu da aksettirir. Bu statüsel farkı vurgulamak için nüshada bir erkek,
bir kadına hitap ederken hür kadın olsun ya da köle kadın olsun fark etmeksizin **ey za'īfe**
hitabında bulunarak kadına üst perdeden seslenir: 110r/2; 219r/10. Bu kullanımlar biz
dolaylı muhataplara gösteriyor ki *za'īfe* kavramı ‘hür kadın’ ya da ‘köle kadın’ ayrımını
da taşımamaktadır.

▪ **hür / köle (nötr)**

za'īfe sözcüğünün kavramsal yapısında yukarıda da dile getirilen nüshada 110r/2 ve
219r/10'daki kullanımlarına dayanarak hem hür bir kadına hem de köle bir kadına
doğrudan **ey za'īfe** hitaben kullanımı, anahtar sözcükle aynı kavram alanındaki *ḥatun*
sözcüğü gibi sadece hür kadınlar için kullanılan bir kavram olmadığını kanıtlayıcıdır.

▪ **zayıf / aciz (olumsuz değer)**

za'īfe sözcüğünün türetildiği Ar. ض-ع-ف kökeni etkisiyle *za'īfe* ‘zayıflık ve acizlik’ gibi
olumsuz değerle yüklüdür. Diğer bir deyişle, *za'īfe* sözcüğü dönemin dil kullanımı
üzerinde belirli yönde bir duygu değeri uyandırır. Bu doğrultuda da *za'īfe* sözcüğü
kendine ait söylem alanları içinde kullanılır. Dil kullanımı söyleminde eğer *za'īfe*
sözcüğünü kullanmayı tercih ediyorsa o günün doğrudan muhatapları üzerinde belirli bir
duygu yaratmayı amaçlar: “... **aning tōrtde bir ülüşinde işitgen ḥāmile za'īfeler** oğlan
tüşürür êrmiş” (104r/1)

▪ **erkeğin eşi, zevce (yan anlam)**

za‘īfe sözcüğünün bağlı olduğu kavram içinde ‘erkeğin eşi, zevce’ gücül anlambirimciği tanıklanmıştır:

Dihkân buyurdi, bēş batman etmek, bēş batman ét, bēş batman un, bēş kûmüş yarmağ bir cāme bōz ol balıq birle Süleymānga bērdiler. Dihkân aydı: ey yigit, her künde mānga kēlgil, mundağuk bēreyin, tēgme yılda altmış cāme bōz, bir kat ʔon *za‘īfengga* bēreyin, men tirig bar érsem kayğurmağıl. Süleymān kēldi, kēltürgenin *za‘īfesi* önginde koydı, özi namāzga meşğül boldı, ... (144r/16, 17)

za‘īfe sözcüğü bir erkeğe aidiyetini bildiren iyelik biçimbirimlerini almak koşuluyla bağlam içinde yan anlam kazandığı anlaşılır. Bu bağlamda Süleyman peygamberin nikahlı zevcesini referans olarak *za‘īfeng*, *za‘īfesi* sözcükbiçimleri dil dizgesinde kullanılmıştır. Önemle belirtmek gerekir ki *za‘īfe* sözcüğünün bu gücül anlambirimciği Tahran nüshasında tanıklanmamıştır.

Sonuç: T. ‘avrat ~ L. *za‘īfe*

Tahran nüshasında 274a/14’te ‘avrat sözcüğüne karşı Londra nüshası 170r/15’te *za‘īfe* sözcüğünün eşbağlamlarda değişkeli kullanımı saptandı. Türk dilinde ‘avrat ve *za‘īfe* sözcüklerinin her ikisi de Arapça kökenli alıntı sözcükler olup yapılan kavramsal incelemelerde her iki sözcüğün ‘dişi kişi’ göndergesiyle tanımlı olduğu sonucuna ulaşıldı. Böylece ‘avrat ve *zaīfe* kavramları aynı doğruluk koşulunu iletmesi nedeniyle aralarında bilişsel eş anlamlılık tanımlanır. Nüshalarda ‘avrat ve *zaīfe* sözcükleri arasındaki bilişsel eş anlamlılığı yaratan faktör sözcüklerin farklı söylem alanlarında belirginlik göstermesidir. Bu doğrutuda da ‘avrat sözcüğünün genel ve kategorik söylemlerde kullanılması, *zaīfe*’nin ise ‘zayıf / aciz’ olumsuz değer ile yüklü olması dolayısıyla

biyresel ve duygusal söylemlerde kullanılması, bu sözcük çifti arasında çağrışımsal anlam faktörüne dayalı bilişsel eş anlamlılık ilişkisini yaratır.

3.5. Urağut

urağut sözcükbirimin Tahran ve Londra nüshalarında kullanımı vardır. *urağut* sözlükbirimi, Tahran nüshasında 109 yerde ve Londra nüshasında 28 yerde tanıklanır. *urağut* sözcüğünün kullanım sıklığı Tahran nüshasında oldukça yüksek olmasına karşın Londra nüshası aynı refleksi göstermez. Mukayese edilen iki nüshanın eşbağlamaları arasında bazen Tahran nüshası *urağut* sözcüğünü tercih ederken Londra nüshası *tişi*, *‘avrat*, *ęatun*, *ęa‘ife* gibi farklı sözcükleri tercih ettiği tanıklanır. Böylece her iki nüsha arasında *urağut* ~ *tişi*; *urağut* ~ *‘avrat*; *urağut* ~ *ęatun*; *urağut* ~ *ęa‘ife* sözcüklerin değişkeli kullanımları mevcuttur.

urağut “kadın” [DLT: 71]; *urağut* “kadın, dişi. (Ar. mer’et), [P tişi]” [ME/zamkan: 1011]; *uragut* “[< ur+agut] al-mar‘atu [= kadın]” [Kİ/Aldemir: 97]; *ura:ęu:t* “ ‘woman’, more specific than *tişi*: which is also used of animals; morpholocically a Dev. N. in –ęu:t; noted only during a limited period but very common during that period, during which it displaced *evi*: phr. uzun tonlığ, and was usedin parallel with *işle:r* (işi:), Xak. xı *ura:ęu:t* al-mar’a ‘woman’ ” [EDTP:218a]

T.- *urağut*

urağut sözcüğünün Tahran nüshasındaki kullanımları doğrultusunda sözcüğün kavramsal yapısında belirlenen anlambirimcikler şu şekilde sıralanabilir:

- canlı [*insan*]

urağut sözcüğü bağlı olduğu kavram ‘canlı’ ve ‘insan’ anlambirimciğini içerir. Her iki anlamsal özellik de *urağut* kavramının temel ve değişmez anlambirimcikleridir. Tahran

nüshasındaki tüm kullanımlar bu anlambirimcikleri tanıklar.³⁴² *urağut kavramı* yapısındaki bu anlamsal özellikler doğrultusunda dönemin dil kullanıcılarının sözlükçesinde insan kavram alanında olduğu ve bu yönüyle *kışı* sözcüğüyle dikey yönde bir anlam ilişkisine sahip olduğu gözlemlenir.

▪ **dişi (biyolojik cinsiyet)**

urağut sözcüğünün bağlı olduğu kavram temel ve değişmez ‘dişi’ anlambirimciğine sahiptir. Kavramda tanımlı olan ‘dişi’ anlambirimciği, belirli bir üreme ve doğurganlık özelliği iletilmesi sebebiyle erkek (biyolojik cinsiyet) anlambirimciği içeren kavramlarla semantik bağdaşmazlık gösterir. Bazı bağlamlarda *urağut* biyolojik cinsiyetiyle paralellik taşıyan hatta onu tanımlayıcı kavramlarla birlikte kullanılır: “**Yüklüg urağutlarını sağılattı, kıyay urağut oğul toğursa öldürür erdi, kız toğursa kıoğur erdi.**” (51b/10) bk. 134b/16; 141b/13; 168a/12; 213b/13; 306a/15. *urağut* kavramının ‘dişi (biyolojik cinsiyet)’ anlambirimciği sözcüğün türetildiği köken ile doğrudan ilişkili olduğu açık olsa da sözcüğün kökeni ve türetim biçimi üzerinde araştırmacılar çeşitli görüşler sunmuşlardır. Bu görüşler, Güner’in “Kadınla İlgili Eski Türkçe Bir Kelime: Uragut” başlıklı makalesinde, kendi görüşüyle birlikte sırasıyla aktarılmıştır.³⁴³ Böylece Tarihî dönem Türk dili eserlerinde *urağut* ile birlikte aynı kökten türetilen *ur- ur, urı, uruğ, uruğluğ* gibi

³⁴² krş. 10b/13, 14; 15b/17; 29a/4, 5, 8, 10(2), 15, 17; 38a/6; 44b/7; 51b/10(2); 61a/4; 78b/16; 111b/10; 112a/13; 134b/16; 141b/13; 142b/18; 151a/16(2); 156b/19; 168a/12; 169a/16; 171a/1; 190b/1; 193a/7,9, 10, 14; 194b/8; 208a/8, 10, 11, 12, 15, 16; 210a/15; 212b/17(2), 19(2); 213a/1, 7(2); 213b/13; 219a/12, 14; 219b/3; 225b/18; 226a/12, 13(2), 15, 17, 18; 226b/18; 229b/12; 232a/12; 242b/14, 17(2); 260b/7, 8, 13,14, 16; 261b/4,9; 262a/6, 7; 263b/2; 264a/15; 266a/11, 13; 268a/3; 276b/15; 277a/1(2),6; 306a/15; 309b/15; 321a/16; 328a/1, 4(2); 357b/18; 358b/5, 6; 360b/6, 10, 14, 17, 19; 386a/8.

³⁴³ bk. Güner, Nurhan., (2013), “Kadınla İlgili Eski Türkçe Bir Kelime: Uragut”, **Turkish Studies**, 8/9, s. 2659-2669.

sözcüklerin dildeki yaratım motivasyonu, biyolojik cinisyetiyle bağıntılı biçimde dölleme ve üreme üzerinedir.

- **dişi kişi: kadın (toplumsal cinsiyet)**

urağut sözcüğünün bağlı olduğu kavram ‘dişi kişi’ özgül anlambirimciğini içerir. *urağut* kavramının özgül anlambirimciği burada bilinçli olarak ‘kadın’ sözcüğüyle betimlenmemektedir. Çünkü buradaki asıl amaç, nüsha döneminde *urağut* sözcüğünün “kadın” kavram alanındaki *hatun* veya *kız* gibi diğer sözcükbirimlerden farklı olduğunu vurgulayabilmektir.

Tarihî dönemde *urağut*, kadın kavram alanındaki sözcüksel hiyerarşide üstanlamlıdır, dolayısıyla bağlam içinde daha geniş bir gönderim alanı bulunur. Bu durum tarihî Türk dili alanında yapılan bazı çalışmalarda *urağut* sözcüğünün “kadın”, “kız” ya da “dişi” şeklinde ayrı ayrı göndergesel anlamlarla karşılık bulmasına yol açmıştır.³⁴⁴ Esasen bunun temel sebebi *urağut* Karahanlı ve Harezmi temas lehçesinde “insanın dişisi” kişi referansı olarak kavramlaşmasıyla ilintilidir. Dönemin dil kullanımının sözlükçesine *urağut* her ne kadar bugün bizim kullandığımız “kadın” göndergesiyle karşılanabilse de, araştırmada *urağut* sözcüğü “kadın” göndergesi tanımlanırsa, dönemin kavram hiyerarşisinde bazı aksamalar ortaya çıkacaktır. Bu durum aslında biz dolaylı muhatapların sözlükçesinde bazı üst kavramlarımızın kaybolduğu ya da zihnimizden silindiği söylenebilir. Bu şartlar altında *urağut* sözcüğü Tahran nüshasındaki bağlamsal kullanımları üzerinden yapılan araştırma sonucunda şu durumlar tespit edilmiştir:

³⁴⁴ Gezer, Hanife., (2019), **Karahanlı Türkçesi Temel Söz Varlığının Eski Türkçeden Karluk Grubu Lehçelerine Anlam İncelemesi**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri, s. 1231.

İlk olarak *urağut* sözcüğü nüshada genel nitelikli ve kapsamsal olarak geniş bir varlığa gönderimde bulunduğu takip edilir: **Ol sebebdin bu kün erenler boğzında ol yumğak bar, urağutlar boğzında yok.**” (15b/17); **“Hādīce kitāb okığan ‘ālim, urağutlarında zırekreki erdi, eri ölüp tul qalmış erdi.”** (309b/15) Bu kanıyı kanıtlayıcı diğer kullanımlar için bk. 61a/4; 321a/16; 328a/1, 4(2), 357b/18. Mesela 15b/17’de tüm erkeklerin bedensel yapısındaki çıkıntının ***urağutlar***’ın boğazında olmadığını ifade eder. Bu bağlamdan *urağut* kavramının özgül anlambirimciği sadece dişi biyolojik cinsiyet üzerinden kavramlaştığı, yaş faktörünün bu kavramda belirli bir sınırlayıcılığı olmadığı çıkarımını yapmak mümkündür. Bu doğrultuda yukarıda aktarılan bağlamlar da dikkatle takip edildiğinde, *urağut* sözcüğü ile insan varlığının sadece dişi biyolojik cinsiyeti üzerinden yapılan ayırımına yani görme biçimine tanık olunur. *urağut* kavramının genel ve kategorik tutumla tüm kadınlara gönderimli kullanımı yanında bir yerin ya da şehrin halkını oluşturan kadınları kapsayıcı bir kullanımla da tanıklanır: **“Medīne şehrinde Süleymān bin Yesār atlıg körklüg cemāllıg er erdi. Medīne urağutları anğa hevā keltürdiler, meftūn boldılar.”** (111a/10) Benzer kullanımlar için bk. 78b/16; 134b/16; 142b/18; 268a/3; 360b/6, 17.

İkinci olarak bugünden geçmişe bakıp *urağut* kavramını idrak edebilmek için dönemin dil kullanıcıları tarafından anahtar kavramın nasıl bir kadın imajıyla algılandığına odaklanmak gerekir. Bu hususta şu bağlam bazı çıkarılar yapılmasını sağlayabilir: **“Olarnıḡ birle iki urağut kördi, tek olotururlar. Mūsī olarka sordı: Munda ne işiḡiz bar? Aydılar: Biz küdüp turur-miz, bular qoyların suwḡaru bolmışda kiḡin suw qalsa biz suwḡarur-miz. Mūsī aydı: Sizlerde er kişi yok mu suw tartsa? Aydılar: Abuşqa atamız bar. Aymışlar: Olar Şu‘ ayb yalawaç kıızları erdi.”** (171a/1-7).

Bu bağlam *urağut* algısını yakalanabileceği önemli yerlerden biridir. İlk önce Musa kendi yaşadığı şehirden ayrılıp yabancı bir yere gelir. Bu yere vardığında bir kuyu ve onun etrafına *ḡalāyık*’ın yığılmış olduğunu görür. Burada *ḡalāyık*’tan ayrı bir yerde tek başlarına duran iki kişi Musa’nın dikkatini çeker. Anlatıcının, Musa’nın tanımadığı,

uzaktan gördüğü iki kişiye gönderimde bulunurken *urağut* sözcükbirimini tercih etmesi önemlidir. Demek ki bir dil kullanırı o dönemde *urağut* kişi referansında bulunması için o kişiyi “dişi” olarak algılaması yeterli bir koşul gibi görünmektedir. Hikayenin akışında *iki urağut* ifadesinde değişim takip edilir. Çünkü anlatının devamında *iki urağut* hakkında bazı detaylar ortaya çıkar ve onların evli” olmadıkları, babalarıyla birlikte yaşadıkları da göz önüne alınırsa “genç yaşta” oldukları hem Musa hem de okuyucu tarafından öğrenilmiş olur. Böylece bu *iki urağut* hakkında ayırt edici bilgiler elde edilir ve bu bilgiler dil kullanımının aynı kişiler için artık *kız* sözcüğünü kullanmasını sağlar: “**Ƙızlar iwke bardılar.**” (171a/19) Anlatının bütünlüğü esas alındığında aynı bağlam içinde dil kullanımının aynı kişileri ifade ederken *urağut* ve *kız* kişi referanslarını kullanabilmesi, onlar arasındaki hiyerarşik olguyla ilintilidir. Burada *kız* “bakire olma” ayırt edici anlamsal özelliğiyle *urağut* sözcükbiriminin altanlamlısı olarak tanımlanır. Asıl meseleye geri dönüldüğünde tüm bu ayrıntılı analizin ana gayesi *urağut* sözcüğüyle temsil edilen algısal kavrayışı yakalamaktır. Bu hususu destekleyici bir başka kullanım da nüsha boyunca *urağut* ile *kız* sözcükleri, eşdizimsel bir yapı içinde ya da serbest sözcük birlikteliğiyle tanıklanmaz. Muhtemelen *urağut* kavramının kaplamsal olarak *kız* kavramını içeriyor olması, bu tür sözdizimsel yapılanmaları engellemiş olabilir. Bu durumun aksine “kadın” kavram alanının diğer paydaşı olan *hatun* sözcüğü, *kız* sözcüğüyle birlikte dil dizgesinde dizimlenir: “**Resûl’aleyhi’s-selâm olarnıŋ hatunların kızların bulun alıp yanıp keldiler.**” (368a/18) Bu durum *urağut* kavramının hem *hatun* hem de *kız* kavramını kendi kavramsallığında dahil edebildiğinin yani daha bütüncül ve kapsayıcı olduğunun göstergesidir. Şunu dikkatle belirtmek gerekir ki *kız* kavramı iki farklı üst kavrama bağlıdır:

1. *urağut* kadın kavram alanı içinde yer alan *kız* “bakire genç kız”
2. *oğlan* çocuk kavram alanı içinde yer alan *kız* “dişi çocuk”

Burada *urağut* kavramının kaplamına dahil edilen “bakire genç kız” anlamında tanıklanan *kız* sözlükbirimidir. “**Buht Naşr Benî İsrâ’îlning mâlin alıp oğlanların urağutların bulun kılıp kitti.**” (268a/2); “**Ol kün Mekke kâfirleri urağutların oğlanların Bedr toquşınıñ öçi üçün birle alıp çıktılar, urağutları eligleriñge deflerin alu çıktılar.**” (358b/5, 6) Üstelik bu tanıklanan bağlamlarda hem *urağut* hem de *oğlan* kavramları tamamen kategorik düzeyde kullanıldığı açıkça anlaşılır. Bunun yanında aşağıda aktarılan bağlam, anlatıcının *urağut* kişi referansını, bağlam içinde *kurtka* “yaşlı kadın” için de kullanabiliyor olması, *urağut* kavramının yaşsal olarak nihai bir sınırının olmadığına işaret eder:

Bir tul hatun iwiñge kim aşı boğuzı yok erdi, aña kapattılar. Bir ança rüzgâr keçti. Circîs ol urağutka aydı: Ta‘âm bar erse bérgil. ... Ol urağut keldi kim Circîs anıñ iwinde erdi, qadğuluğ bolup aydı: Ey Circîs mindin adın kamuğ halâyıq sewündi, tip yügrü bardı. Ol adaqsız oğulkınasını keltürdi, aydı: Ey Circîs işittim sözünğdin yanmış-sen, Eflünka muı‘ bolmış-sen, İdi ‘azze ve celledin yanmış-sen. [Circîs] Aydı: Ey kurtka korkmağıl, oğluñnı yerde qodğıl, Mevlâ ta‘âlâ adaqların yaza bérşün.”
(260b – 261b)

Tüm bunların sonucunda elde dilen veriler, *urağut* “dişi kişi” kavramının nasıl bir yaş ölçeğiyle kavramlaştığına dair bir yol gösterir. Bu doğrultuda dönemin dil kullanımı *urağut* sözcüğünü *oğlan* “çocuk” üst kavram altında kavlamışan *kız* “kız çocuk” haricinde her yaş dönemi için kullanabildiği tanıklanır. Böylece *urağut* kavramının yaş uzanımında belirli bir başlangıç sınırı olduğu; ancak nihai bir sınırının olmadığına ulaşılır. Bu başlangıç sınırı, dişi kişi için regl dönemidir. Eski Türklerde evliliğe bir yaş sınırı belirlenmemiş olsa da ataerkil dönem şartlarında kızların genç kız olarak algılanma ve evlendirilme yaşı onların regl olmaları ile koşut olmalıdır. Çünkü Eski Türklerde kız çocuklarının

evlendirilmesi belirli yaşa ulaşmasıyla değil kız ve erkeğin ergenliğe girmesiyledir.³⁴⁵ Böylece bir kişinin *urağut* olarak algılanma yaşı ergenlik çağıyla birlikte olmalıdır. Çünkü dişi regl dönemiyle birlikte dölenme yetisi kazanır ve *urağut* biraz kaba gelse de dönemin dil kullanırı için “döllenmeye uygun dişi” olarak algılanıp sözcükselleştirilmiştir. Bu nedenle *yüklüg* “hamile” sözcüğü, *urağut* sözcüğüyle eşdizimlilik sergiler: bk. 51b/10; 134b/16; 141b/13; 168a/12.

Üçüncü olarak *urağut* sözcüğü Tahran nüshasında *urağut* “evli olmayan kadın” ya da “evli olan kadın” ya da “evlenmiş ama eşi vefat eden kadın” gibi ayırt edici etiketlerle de tasarılaşmamıştır: bk. 10b/13, 14; 29a/5, 7, 8, 10(2), 15, 17; 44b/7; 51b/10(2); 134b/16; 141b/13; 168a/12; 171a/1; 225b/18; 260b/7, 8; 309b/15; 386a/8. Bu kullanımlar *urağut* kavramının içlemsel açıdan oldukça kapsayıcı olduğu kanısını kuvvetlendirir.

Özetle anahtar sözcüğün yukarıda tanıklanan kullanımları şu tabloyu sunar: *urağut* kavramının “kişi” kavramına nazaran alt düzey kavramdır ve *kişi* kavramı altında *urağut* kavramı ‘dişi’ ayırt edici anlamsal özelliğiyle *er* kavramından ayrılır. Bu nedenle *urağut* ve *er* aynı zamanda birbirleriyle anlamsal karşıtlık içinde bağlamlarda ortaya çıkar: “Ol yoldın er kişi urağutlarkā barmağ sünnet qaldı. Ammā qaçan uçmağka kirse **urağutlar erenlerke** kelürler” (10b/13, 14); “Anda kiçin melik **erenlerni urağutlarındın** ağırdı, yaş oğlanlarını analarındın ağırdı, qamuğ yazıqa çıqtılar, Mevlā ta‘ālānı oқыu yalwardılar. Ol belālar başları üze turuqtı, hevā qarardı, biri birini körmes boldılar. On keçti. **Er urağutka, urağut erke yawumadı,**” (242b/14-17) Bunun yanında *urağut*, kadın kavram alanında öbeklenen *hatun*, *kız*, *kurtka* gibi kavramlara nazaran temel düzey bir kavram olarak tanımlanabilir.

³⁴⁵ Kurtoğlu, Yasemin., (2021), *Eski Orta Asya Türk Devletleri’nde Aile*, TTK Yayınları, Ankara, s.

uragut sözcüğü Türk dili söz varlığında Karahanlı dönem eserleri ile tanıklanmaya başlayan bir sözlükbirimdir. Anahtar sözcüğün Karahanlı döneminde nasıl kullanıldığı yönündeki bilgiler onun kavramsal yapısının daha iyi idrak edilmesine katkı sunacaktır. Bu doğrultuda bakıldığında daha önceki araştırmalarda *uragut* sözcüğü için şu tespitlerde bulunulmuştur: “DLT’de ‘uragut’un kadını adlandırmada kullanılan temel sözcük olduğu ilk bakışta dikkatleri çekmektedir. Kadın bağlamında evlilik, kadın erkek ilişkileri, örtünme, annelik, cinsellik gibi pek çok konunun örneklendirilmesinde kadın için Kâşgarlı’nın çoklukla *uragut* kelimesine başvurduğu görülür.”³⁴⁶ Güner, aynı araştırma yazısında “kelimenin Eski Türkçede genel bir nitelik kazandığının da kanıtıdır” der ve bu sonuç, *uragut* sözcüğüyle ilgili Tahran nüshası ekseninde ileri sürülen yargılarla paralellik gösterir. Bunula birlikte Güner, Harezmi ve Kıpçak sahası eserlerini baz alarak *uragut* sözcüğüyle ilgili önemli bir değerlendirme yapar: “*uragut*’un Türkçe metinlerdeki kullanım sıklığı XIV-XV. yy.” dan sonra **azalmıştır**. Bu dönemden itibaren daha çok Arapça *avrat* ve Türkçe *tişi* ~*dişi* kelimelerinin kullanım alanının genişlediği görülmektedir.”³⁴⁷ Güner’in savını destekleyici paralellikte Sertkaya’da *uragut* sözcüğüyle ilgili benzer bir tespitte bulunur: “ ‘avrat’ kelimesinin *uragut* kelimesinin yerine Arapçadan Türkçeye 13. yüzyıldan sonra ödünçleme olarak girip yerleştiği ve metinlerde *avrat* ve *avret*, ağızlarda da metatezli *arvat* şekillerinde kullanıldığı anlaşıyor.”³⁴⁸. Böylece *uragut* sözcüğü Tahran nüshasında 109 yerde tanıklanması, dil kullanımı tarafından sıkça kullanıldığını, buna karşın *uragut* sözcüğünün 13. yüzyıl sonrasında yerini almaya başlayan *avrat* sözcüğünün nüshada sadece 26 defa kullanımı,

³⁴⁶ Güner, Nurhan., (2013), “Kadınla İlgili Eski Türkçe Bir Kelime: Uragut”, **Turkish Studies**, 8/9, s. 2660

³⁴⁷ Güner, Nurhan., **a.g.m.**, s. 2661.

³⁴⁸ Sertkaya, O. Fikri, (2021), “Ur ~ Urug “Tohum”, Urı “Erkek”, Uragut “Kadın” Ve Avrat “Kadın” Kelimeleri Üzerine”, **Türk Dili**, S.840, s. 30.

onun dile yeni yerleşmeye başladığına işaret edebilir. Mesela Tahran nüshasında dil kullanırı aynı bağlamda aynı kişiler için hem ‘*avretler*’ hem de *urağutlar* referansını kullanabildiği takip edilir: “Bu on türlüğ yawuz işler olardin belgürdi erse ‘*avretleriñge* bakmas boldılar. İblis öziñgi bir arığ kırtka teg kılıp olarnıñ *urağutlarıñga* keldi, kaç kün olarnıñ birle turdı.” (78b/14, 15) Bunun yanı sıra *yüklüg* sözcüğü nüshada bir yer hariç daima *urağut* sözcüğüyle eşdizimlilik sergilerken bu örüntü ‘*avret*’ sözcüğüyle bozulur: “Tegme bir yüklüg ‘*avretka* bir Kıbtı tişini müvekkil kıldı” (168a/1). Bu kullanımlar yukarıda Sertkaya’nın *urağut* ve ‘*avret*’ sözcükleriyle ilgili çıkarımlarıyla örtüşür ve Tahran nüshasında yeni dilde de var olmaya çalışan ‘*avret*’ sözcüğü, zaman içinde kullanım sıklığını arttırarak ve *urağut* sözcüğünün sahip olduğu eşdizimsel kullanımlarını da ele geçirerek semantik belleğimizden *urağut* sözcüğünü bilişsel eş anlamlılık yoluyla ya da belki bir noktada ulaştığı tam eş anlamlılık yoluyla sildiğini öngörmek mümkündür. Güner’in yukarıda temas ettiği 15. yy. sonrasında *tişi* sözcüğüyle ilgili geniş kullanım alanı Tahran nüshasında *tişi* söz konusu değildir ve zaten *tişi* sözcüğü Tahran nüshasında *urağut* ile farkı kavramsal anlamlara sahiptir. (bk. T.-*tişi* maddesi) Bu farklılıklar Tahran nüshasının istinsah tarihi üzerine yapılacak yargılarda önemli rol oynayabilir. Sonuç olarak *urağut* sözcüğünün kavramsal yapısındaki ‘dişi kişi’ özgül anlambirimciği geniş çaplı incelenerek dönemin dil kullanımının kavram üzerindeki görme biçiminin bir yönü tasvîr edilmiştir.

▪ **edilgen olan (çağrışımsal anlam)**

urağut sözcüğünün kullanımları takip edilerek bu ‘dişi kişi’ nin toplum tarafından algılanış biçimi ve bu çerçevede ona pay edilen sosyal roller üzerinden bazı çıkarımlar yapılabilir. Bunlardan biri ‘kadın’ erkeğe göre toplum içinde daha edilgen ve pasif bir yapı sergiler, toplumsal hareket içinde görünür değildir, nüshada ekseninde zaten kadın ve erkek toplumsal hayat içinde oldukça keskin ve sert bir heterojen yapı içinde yaşamaktadır. Böylesi örgütsel bir yapıda kadın çok nadir olarak yönetici sıfatıyla tanıklanır: Aydı: “Bir

urağut buldum, meliklik kıılır, olarkā kamuğ nersedin anğa bérilmiş, anıñ yawlağ uluğ tahtı bar.” (232a/12) Ya da okuyan yazan, ilim sahibi bir kadın figür nüshada sadece bir yerde takip edilir: “Ĥadice kitāb okığan, ‘ālim, urağutlarında zırekreki erdi, eri ölüp tul kalmış erdi.” (309b/15) Böylece bu nüshanın yarattığı ve kurguladığı toplumsal yapıda kadın, eril tahakküm altında sosyal alanda görünmeyen ev sınırları içine tıkıştırılmış bir varlıktır. Bu da onun siyasi yönetiminde ya da eğitim hayatı içinde var olmasına set oluşturur. Tüm bu olumsuz şartlar altında kadın nadiren bir yönetici ya da eğitimli olsa bile toplum tarafından asla bir dini lider olarak kabul edilemeyeceği şu bağlamda tanıklanır: “İsī yalawaç aydı: Eger bu urağut, er bolsa erdi, yalawaç bolğay erdi.” (277a/6) *urağut* sözcüğünün görme biçimi üzerinde uç noktalara sürüklenmiş toplumsal cinsiyet gölgesi vardır. Bu gölge, nüshada tanıklanan diğer kişi referanslı sözcüklerle yapılacak mukayeseli incelemelerde *urağut* sözcüğüyle ilgili çağrışımsal bir nüans oluşturabilir.

- namus / iffet olgusunun yüklenicisi (çağrışımsal anlam)

urağut sözcüğü üzerinde önermesel olmayan ancak cinsiyetçi tutumun yarattığı tek taraflı biçimde kadına yüklenen ya da kadının yüklenicisi olduğu namus ve iffet olgusu bulunmaktadır. Bu durumdan dolayı *arığ* ve *arıgsız* sözcükleri, *urağut* ile eşdizimlendiğinde farklı, *er* ile eşdizimlendiğinde farklı anlam özelleşmeleriyle tanıklanır: “Bir *arığ urağutnı*, bir er arıgsızlıkka ündedi, urağut unamadı. Er aydı: Mañga boyun sumadıñ erse yalğan tanuqlar keçürüp sañga ĥad urdurgay-men, tidi. Urağut hem unamadı. Bu urağut zinā kıldı, tip yalğan tanuqlar keçürdi.” (212b/17); “Dāvud bildi kim tanuqlar yalğan ermiş, *urağut arığ* ermiş. Tanuqlarkā ĥazf ĥaddi urdılar. Urağut ĥutuldı.” (213a/7) Görüldüğü üzere burada bir erkek, bir kadını evlilik dışı cinsel ilişkiye girmek için çağırır. Dönemin dil kullanır, kadının böyle bir teklifi kabul etmeyeceği bilgisiyle söylemin başında bu kadın için *arığ urağut* yani namuslu, iffetli kadın nitelemesinde bulunur; buna karşın aynı söylem içinde kadına bu teklifi yapan erkeğe *arıgsız er*

nitelemesinde bulunmaması dikkat çekicidir. Burada *bir er arıgsızlıkka ündedi* ifadesinde *arıgsızlık* “zina” anlamında olduğu için *er* kişiyi etiketleyici bir işleve sahip değildir. Başka bir bağlamda *arıgsız* sözcüğü, *arıgsız urağut* eşdizimliliğiyle “iffetsiz, namussuz” anlamıyla özelleştiği takip edilir: “*Aydılar: Ey Meryem yawlak yarağsız iş kıldıñg, sinde taķı uruğñgda bu iş kelmedi, atañg yawuz er ermedi, anañg me yawuz arıgsız ermedi*” (273b/2) Diğer kullanımlar için bk.: 156b/19; 190b/1; 194b/7. Özellikle son bağlamda *arıgsız* ifadesi Meryem’in evlenmeden çocuk sahibi olmasından dolayı Meryem’in babası için sadece *yawuz* ‘kötü’ olarak yargılanırken, annesi için hem *yawuz* ‘kötü’ hem de *arıgsız* ‘namussuz, iffetsiz’ yargısı yüklenmiştir. Böylece dil kullanırının algısında *urağut* kavramına yönelik *arığ* ya da *arıgsız* ayrımı olduğu gözlemlenir. Bu da iffet ve namus olgularının kadın bedeni ile özdeşleştirildiğine işaret eder. Buna karşın Tahran nüshası boyunca hiçbir söylemde *arıgsız er* ya da *arıgsız ata* sözcük birlikteliklerine tanıklanmaz. Bu da toplumdaki erkeklerin namus ve iffet olgusuyla sınanmadıklarını ve etiketlenmediklerine işaret eder. Nüshada bazen bir erkeğe ya da erkeklerden oluştuğu sezilen topluluklara yönelik artgönderimle *arıgsız* ifadesi takip edilebilir. Ancak erkek ya da erkeklere atfen kullanılan *arıgsız* sözcükbirimi dini söylem alanına ait bir terim olarak belirir. Böylece burada kullanılan *arıgsız* sözcüğü, Tanrıya inanmayan, isyan eden “kafir” kavramına eşdeğerlidir, fakat aynı sözcük *urağut*’a atfen kullanıldığında ya da eşdizimlendiğinde “iffetsiz, fahişe” kavramına eşdeğerlidir. Cinsiyete yönelik ortaya çıkan bu dilsel tutum bir çalışmada şöyle ifade edilmiştir:

Aynı dilsel ifadenin yorumlanmasında da cinsiyete göre ayrımcılığa, aynı dilsel ifadenin yorumlanmasında da cinsiyete göre ayrımcılığa rastlanmaktadır. İngilizcede bir erkek için “O profesyoneldir.” denildiğinde, o kişinin *uzman*, işinde *profesyonel* olduğu anlamı çıkar, fakat aynı cümle bir kadın için söylendiğinde o kadının *hayat kadını* olduğu anlaşılabilir. Çince “O adam işe çıktı.” denildiğinde, cümlede ne

söyleniyorsa doğrudan düşünülür, fakat aynı dilbilgisel yapıya rağmen cümle bir kadın için söylendiğinde, onun hayat kadını olduğu sanılabilir. Çünkü toplum, kadının cinselliğine erkeğe göre daha fazla vurgu yapmaktadır.³⁴⁹

Sonuç olarak tüm bu kullanımlar, toplumun bakış açısında sadece ‘kadın’ın namus ve iffet kavramlarının yüklenicisi olduğunu açıklar, böylece eril tahakküm ile çerçevelenen toplum, bu tür ahlakî sorumlulukları eşit biçimde dağıtmadığı, cinsel ilişki ile kurulan ‘iffet ve namus’ olgusu erkek cinsiyetinden âzâde tutulduğu idrak edilir.

▪ **erkeğin eşi, zevcesi (yan anlam)**

urağut sözcüğü nüshada sadece iki yerde 3. tekil şahıs iyelik ekinin gönderimsel işlevi takibiyle bir erkeğin eşi, zevcesi ya da ona ait kadın’ gücül anlambirimcik kazandığı tespit edilmiştir. Fakat bu kullanım sadece iki yerde olması bu yan anlamının daha çok *hatun*+1 sözcüğünde yaygın biçimde tanıklanan (bk. **T.-hatun**) kullanımından kaynaklı doğan anojik bir tutum olabileceğini akla getirir: “**İw idisi eşgek sözün işitip küldi. Urağutı:** Nelük küler-sen, tidi. **Eri:** Aysam ölgey-men, tip kırküp sözlemedi. Tağı sordı erse külgenimni aytu bërsem bu sâ‘ atte ölür-men, tidi.” (219a/12); “**Ol er urağutı** birle yawlağ pãrsã erdiler. Bir körklüg **kızları** bar erdi, telim kişiler qoldılar, bërmediler.” (226a/17)

3.5.1. tişi

T. urağut ~ L. tişi

- I. **Ol sebebdin bu kün erenler boğzında ol yumğak bar, urağutlar boğzında yok.**
(15b/17)

³⁴⁹ Lakoff (1975), “Language and woman's place”. **Language in Society**, Language in Society, Vol. 2, No. 1, pp. 45-80 (akt. Çolak, Gülcan., (2020), **Toplumdilbilimi Toplumsal Cinsiyet ve Dil**, (2. Basım), Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 30-36.)

Ol sebebdin erenler boğuzında ol yumgağ bar, **tişilerde** yok. (11v/9)

- II. Yarındası kün tegme biri birer kapuğdın kirdiler. Yehūda bir çatığ ün kıldı, Mısr halkı kamuğ hūssuz boldılar, **yüklüg urağutlar** oğlan kemiştiler. (134b/16)

Tanglası tēgme biri bir dervāzedin kirdiler. Yehūdā bir çatığ ün kıldı, Mısr halkı kamuğ bī-hūş boldılar, **yüklüg tişiler** oğlan tüşürdiler, (98v/12)

- III. Mevlā ta'ālā yalawaçlarkā kayu **urağutnı** cüftlukka taqdīr kıldı erse **ol urağutnı** kâfirdin sakladı, Züleyhānı Yūsuf yalawaç üçün saklamış teg. (151a/16,17)

Mevlī ta'ālā yalawaçlarga kayu **tişini** cüftlikge taqdīr kıldı erse **ol tişini** kâfirdin sakladı, Zeliḥānı saklamış teg. (110v/7)

L.-tişi (isim)

tişi sözcüğünün Londra nüshası ekseninde yapılan incelemesinde **T.- 'avrat ~ L.- tişi** maddesi dahilinde kavramsal incelemesi yapılmıştır. Böylece sözcüğün daha önce yapılan kavramsal incelemesi doğrultusunda **T. urağut ~ L. tişi** sözcük çiftinin eş anlamlılık ilişkisi aşağıda incelenecektir.

Sonuç: **T. urağut ~ L. tişi**

urağut ve *tişi* sözcüklerinin nüshaların bazı eşbağlamalarında değişikli kullanımlarının tespit edilmesiyle her iki sözcüğün nüshalardaki kullanımları doğrultusunda kavramsal yapıları incelenmiştir. Tahran nüshasında *urağut* sözcüğünün canlı varlıklardan insan varlığına ait dışı kişileri kaplamsal olarak temsil etme gücü yüksektir. Buna karşın Londra nüshasında *tişi* sözcüğünün bağlı olduğu üreysel sınıf tüm canlı varlıklar için kullanılabildiği gibi dil dışı dünyada var olmayan kurgusal varlıklara gönderimli kullanıldığı da tespit edildi. Böylece *urağut* ve *tişi* sözcükleri temelde üreysel anlambirimcikleri yönüyle aynı doğruluk koşulunu iletmez. Bu nedenle de *urağut* ve *tişi* sözcükleri arasında bilişsel eş anlamlılık ilişkisi yoktur; ancak onlar birbirine dikey yönde oluşan üstanlam– altanlam ilişkisiyle bağlıdır. Bu durum kavramlar arasında tek yönlü bir içerme ilişkisini ortaya

koyar, böylece *urağut kavramı*, *tışi* kavramındaki bazı anlamsal özellikleri dışlama gücüne sahiptir ve *daha doğrusu* ifadesiyle bu durumu düzeltici olabilir:

- I. Ol sebebdin bu kün erenler boğzında ol yumğak bar, **urağutlar (X)** boğzında yok.
(15b/17)

Ol sebebdin erenler boğuzında ol yumğak bar, **tışilerde (Y)** yok. (11v/9)

O sebepten bu gün erkeklerin boğazında o çıkıntı var, (aynı çıkıntı) dişilerin (Y “tışiler”) *daha doğrusu* kadınların (X “urağut”) boğazında yok.

Bu çeviri bugün için çok anlamlı görünmese de *daha doğrusu* ifadesiyle *urağut* kavramı, *tışi* kavramındaki anlamsal özelliklerin bazılarını yalanlayarak bir düzeltmede bulunur, yani *urağut* tüm dişî canlıları yalanlayarak sadece insan olan dişileri kast ettiğini aktarır. Bu semantik analiz, *tışi* ve *urağut* sözcükleri arasında yakın eş anlamlılık ihtimaline ulaştırır. Bu sözcük çiftinin aralarındaki yakın eş anlamlılık, nüshaların eşbağlamalarında onların değişikli kullanımlarına yol açmıştır.

3.5.2. ‘avrat

T. urağut ~ L. ‘avrat

- I. Arıp açıp bir kendke kirdi. Bir şapuğda turuqtı. **Bir urağut** çıktı. Süleymân aydı: Ta‘âmka muhtâc-men. **Urağut** aydı: Erim iwde yok, er kişi yokında ta‘âm bërmes-men, ol bāğka kirip olturgıl, ni‘met yègil, erim kelmişde sini konuğlağay, tidi.
(T.225b/18)

Ol kèçe taṅg atkunça yügürdi, şabarğanlar şışti, yarıldı, arıp açıp bir kendge kirdi, bir şapuğda turdı, **bir ‘avrat** çıktı, Süleymân aydı: ta‘âmga muhtâc-men. **‘Avrat** aydı: erim évde yok, er kişi yokında ta‘âm bërmes-men, ol bāğga kirip olturgıl, ni‘met yègil, erim kèlse seni konuğlağay. (L.143v/3)

L. ‘avrat

‘*avrat*’ sözcükbirimi nüsha boyunca sadece 12 yerde kullanımı takip edilir. Bu sayısal veri onun kadın kavram alanındaki diğer sözcükbirimlere nazaran kullanım sıklığının seyrekliğini ortaya koyar. Dönemin şartlarını göz önüne alındığında bu seyreklik, ‘*avrat*’ sözcüğünün dil kullanımının sözlükçesindeki kullanımsal işlevliğinin azaldığına ya da kaybolmak üzere olduğuna dair bir yorum yapmak mümkün değildir; aksine bu seyreklik o dönemde Türk dili kullanıcılarının sözlükçesinde kendisine yeni yeni yer bulduğuna işaret eder. Bu dönem zarfında yerleşmeye başladığı anlaşılan ‘*avrat*’, günümüzde pek çok deyim ya da atasözünde kalıplaşacak kadar kök salmıştır. Böylece bugünün dil kullanımı olarak değil, nüshanın dolaylı muhatapları olarak yeni yeni alıntılanan kelimenin o dönemin Türk dili kullanıcıları tarafından sözcüğün nasıl algılanıp kullanıldığı üzerine odaklanılacaktır. Bu doğrultuda Londra nüshası ekseninde ‘*avrat*’ sözcüğünün kavramsal yapısına dair şu anlamsal özellikler tespit edilmiştir:

- **canlı [insan]**

‘*avrat*’ sözcüğünün bağlı kavram ‘canlı’ valıklardan sadece ‘insan’ anlambirimciklerini içerir. ‘*avrat*’ kavramında ‘canlı’ ve ‘insan’ anlamsal özellikler temel ve değişmez niteliktedir. Bu nedenle nüshada geçen ‘*avrat*’ sözcüğünün tanıklandığı tüm bağlamlar, zorunlu olarak bu anlambirimciklere uygun bir dizimsellikte oluşturulmuştur.

- **dişi (biyolojik cinsiyet)**

‘*avrat*’ sözcüğünün bağlı olduğu kavram temel ve değişmez biçimde ‘dişi’ biyolojik cinsiyet anlambirimciğini içerir. Nüshada ‘*avrat*’ sözcüğünün geçtiği tüm bağlamlar bu anlamsal özelliği kanıtlayıcıdır. ‘*avrat*’ sözcüğünün Arapçadaki kullanımları ve sözcüğün kökeniyle ilgili bilgiler **T.- ‘*avrat*’** incelemesinde ifade edildiği için burada ayrıca yer verilmeyecektir. (bk. **T.- ‘*avrat*’**)

- **dişi kişi (toplumsal cinsiyet)**

‘*avrat* sözcüğün bağlı olduğu kavram ‘dişi kişi’ özgül anlambiriğiyle kavramlaşmıştır. Londra nüshası ekseninde ‘*avrat* sözcüğünün Türk söz varlığına ait *urağut* sözcüğüyle eşdeğerli olarak algılandığı ve bu yönde kullanıldığı söylenebilir. ‘*avrat* sözcüğünün bağlamlarda genel ve kategorik bir ‘dişi insan’ sınıfını simgeleyeci işlevsellikle kullanıldığı gözlemlenir: “**Törtünçi ‘avratlar teg ay sayı arıgsız bolur.**” (170v/18) Söylemde biyolojik cinsiyete bağlı olarak gelişen ve oluşan regl olgusu anlatılırken, dil kullanırı zorunlu olarak kaplamı bakımından daha geniş bir sözlükbirimine ihtiyaç duyar. Bu bağlamda ‘*avratlar* aslında ‘ergenlik dönemine giren tüm dişi insanlar’a gönderimde bulunur. Bunun yanında ‘*avrat* sözcüğünün başka bir bağlamda benzer bir sınıflandırma ve genelleylecilikle kullanımı tanıklanır: “**Avretlerge hatne kılmak Hācerdin kaldı.**” (48r/14) Bu paralellikte tanıklanan diğer bağlamlar için bk.: 51r/1; 167r/4; 194r/10; 239v/18 ‘*avrat*, insan ve dişi olması haricinde başka bir tanımlılık gerektirmeyen ve bu nedenle de anlatıcının uzaktan tanıdığı ya da gördüğü herhangi bir dişi kişi için kullanabildiği ve bu kullanımı da muhtemelen formal bir ifade tarzını yakalamak adına seçtiği sezilir: “**Bir ‘avrat Benī Sa‘d kabīlesidin Hālīme atlıg , eri Hāriş atlıg, üküş ‘ıyālları bar érđi, çığay érđi,**” (184v/9); “**Süleymān bir kapuğda turdı, bir ‘avrat çıktı, Süleymān aydı: ta‘āmğa muhtāc-men. ‘Avrat aydı: erim évde yok,**”

‘*avrat* sözlükbiriminin dil içindeki kullanım alanları yukarıda kavramsal yapısı incelenen *urağut* sözcüğü ile aynı paralellikte olduğu görülüyor. Aşağıda aktarılacak alıntı, ‘*avrat* ve *urağut* sözcüklerinin göndergesel anlamlarının birbirleriyle tam bir örtüşme sergilediğini dolaylı muhataplara işaret eder:

Hikāyet: Bir kün **bir urağut** Emīrū’l-mū’minīn ‘Ömerge keldi, fūlān kimerse mēning birle zinā kıldı tēp. Ol kimersemi keltürüp sordılar érse tandı, zinā kılmadım tēdi. **Ol ‘avrat** iç tonını körgüzdi, muna şehvet suvı tēp. ‘Ömerge haber kıldılar, ‘Alī ot keltürdi, ol şehvet suvı tēgenning

üstige bastılar, bişti, ma'lûm boldı kim şehvet suvı érmes, **urağutning**
hīlesi érmiş. (202v/1)

Yukarıda Londra nüshasından alıntılanan söylem içinde dil kullanımı aynı “dişi kişiye” referanslı olarak ‘**avrat** ve **urağut** sözcüklerini değişikli olarak kullanması dikkate değerdir. Nüshanın en azından bu 3-4 satırlık kısmının tek bir idyolektin kaleminden çıkmış olduğunu öngörüp kabul ettiğimizde tek bir dil kullanımının bu sözcükler arasındaki değişikli kullanımı, ‘**avrat** ve **urağut** sözcükleri arasında bir dizisel ilişki olduğunu tanıklar.

Sonuç: T. urağut ~ L. ‘avrat

Tahran nüshasında **urağut** sözcüğüne karşılık Londra nüshası eş bağlamında (tek yerde) ‘**avrat** sözcüğünün kullanımı tespit edildi. Bu sözcük çifti arasında olası bir eş anlamlılık ilişkisini tespit edebilmek için sözcüklerin bağlamsal kullanımları incelendi. Bu kavramsal inceleme sonucunda **urağut** ve ‘**avrat** kavramlarının paralel anlamsal özelliklerle kodlanarak kavramlaştırıldığı ortaya çıktı: canlı, insan, dişi (biyolojik cinsiyet), dişi kişi (toplumsal cinsiyet). Sözcüklerin kullanımlarına bağlı biçimde her ikisinin göndergesel anlamı “dişi kişi” olarak tanımlandı. Ancak toplumun “dişi kişi”yi algılayış noktası dişinin fizyolojik olarak regl görmüş olması gerektiğinin önemle altını çizmek gerekir. Bugün biz nüshanın dolaylı muhatapları için “kadın” dediğimizde nasıl ki “kız çocuğu” imgesi oluşmuyorsa, o dönemde de **urağut** ve ‘**avrat** sözcükleri ifade edildiğinde kız çocuğu” imgesi oluşmamaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi burada **urağut** ve ‘**avrat** sözcüklerinin göndergesel anlamları bugün bizim için “kadın” olabilir; ancak o dönemin kadın kavram alanının spektrumunun daha geniş olması dolayısıyla aynı kavram alanındaki başka sözcükleri ile aralarındaki önerme farkını ortaya çıkarabilmek adına - her ne kadar bizim için kulağı tırmalayan bir yapaylıkta olsa da - “dişi kişi” şeklinde betimsel anlamları tanımlanmıştır. Böylece **urağut** ve ‘**avrat** kavramları genç

kızlıktan itibaren dişi kişinin ömür çizelgesindeki tüm evreleri kaplamına alırken, içlemsel olarak daha ayrıntısız bir imgeyi zihinde oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bu da yukarıda aktarılan eşbağlamalar çerçevesinde *urağut* ve ‘*avrat*’ sözcüklerinin aynı doğruluk koşulunu dil kullanıcılarına iletebildiğini kanıtlar ve bu eşbağlamalar arasında sözcüklerin değişikli kullanımlarını sağlayan anlam ilişkisinin de bilişsel eş anlamlılık olduğu ortaya çıkar.

Peki bu durumda bu sözcük çiftini tam eş anlamlı olmaktan alıkoyan ve onları bilişsel eş anlamlı olarak tanımlanmasını sağlayan faktör ya da faktörler neler olabilir?

Yukarıdaki soruya cevap olarak ilk önce *urağut* sözcükbiriminin Karahanlı döneminden itibaren yazılı eserlerde tanıklanması dolayısıyla o dönemde Türk dilinin kendi sözdağarı içinde aşına olduğu ve özel bir söylem alanı olmamasıyla da gündelik dilin çağrışıma sahip olduğu kuvvetle muhtemeldir. Bunun yanında *urağut* sözcüğünün “eş, zevce” anlamı, onun çağrışımsal anlamını etkiler. İkinci olarak ‘*avrat*’ sözcüğü, o dönemde hem dil kullanırı (diyalekt) hem de dil kullanımı (kesit) yönüyle kendine has çağrışımsal anlamları olduğu öngörülebilir. Bu öngörüğü sağlayan hususlardan biri ‘*avrat*’ Arapça kökenli olması yönüyle ve esasen fikhî bir terim olması dolayısıyla o dönemde belirli bir sosyolektin kullanımında olduğu söylenebilir. Buradaki belirli sosyolekten kast edilen, medreselerde fıkıh ve ilmihâl derslerini talim etmiş, eğitilmiş erkek kişilerdir. Çünkü ‘*avrat*’ sözcüğü Arapçada “dinen insan bedeninde örtülmesi gereken uzuv” anlamıyla dinî bir terim olarak kullanılır ve hayatın doğal akışı gereği bu terime ancak dönemin eğitilmiş insan grubu vakıf olup onu söylemlerinde kullanabilirler. Bu da ‘*avrat*’ sözcüğüne hem belirli bir sosyolektle hem de belirli bir söylem alanıyla belirginlik kazandıracağı için onun çeşitli çağrışımsal anlamlarla yüklü olabileceğine işaret eder.

3.5.3. *hatun*

T. *urağut* ~ L. *hatun*

- I. Havvā aydı: Mini tiler ersenġ sen kelgil, tidi. Ādem ƣoptı, Havvāƣa bardı. Apaġ Ādem bir sâ‘at şabr ƣılsa barmasa Havvā Ādemƣa kelür erdi. Ol yoldın er kişi **uraġutlarƣa** barmaƣ sünnet ƣaldı. Ammā ƣaƣan uçmaƣƣa kirse **uraġutlar** erenlerke kelürler. (T.10b/13, 14)

Havvā aydı: meni tiler ersenġ sen kelgil, tedi. Ādem ƣopdı Havvāƣa keldi. Eger Ādem bir sâ‘at şabr ƣılsa érdi Havvā Ādemƣa kelür érdi. Ol yoldın ér **ƣatunlarƣa** barmaƣ sünnet ƣaldı. Ammā ƣaƣan uçmaƣƣa kirseler **ƣatunlar** érenlerge kelürler. (L.7v/18)

- II. Bu Nemrūd tüş kördi. Bir ƣoƣƣar kelip tahtnı süsüp ahtaru salar. Taġdası körümçilerini yıġıp sorsa aydılar: Bu yıl içinde bir oġul toġƣay, seninġ mülkünġ aninġ elinde ƣarāb bolƣay, tip. Anı işitti. **Yüklüg uraġutlarını** saƣlattı, ƣayu **uraġut** oġul toġursa öldürür erdi, **ƣız toġursa** ƣoƣur erdi. Nemrūdnuġ bir but yonguƣı inaġı bar erdi Āzar atlıġ, atı Tāruġ erdi. Butƣa ƣatıġ tapınur üçün Āzar atadılar. Āzarnıġ iwlüġi İbrāhīm yalawaƣƣa yüklüg boldı. (T.51b/10)

Nemrūd tüş kördi, bir ƣoƣƣar kelip tahtnı süsüp ahtaru salur. Taġdası yorumçı müneccimlerini, kâhinlerini yıġıp sordı. Aydılar: bu yıl içinde bir oġul toġar, seninġ mülkünġ aninġ elinde ƣarāb bolur, tēp aydılar. Anı işitdi érse **yüklüg ƣatunlarını** yōƣlap ƣayu **ƣatun** oġlan toġursa öltürtdi, ƣız toġsa ƣoƣdı. Nemrūdnuġ bir but yonguƣı inaġı bar érdi, Āzer atlıġ, atı Tāriġ érdi, butƣa ƣatıġ tapınur üçün Āzer atadılar. Āzerniġ ƣatunı İbrāhīmƣa yüklüg boldı érse kişilerdin yaşurup yöridi. (L.38r/4)

- III. Bu Zū‘l-‘Arş melik yigit erdi, **uraġutlarƣa** yawlaƣ raġbetliġ erdi. Ƙayda bir körklüg ƣatun körse ya işitse öziġe keltürür erdi. (T.61a/4)

Bu Zū‘l-‘Arş melik yigit érdi, **ƣatunlarƣa** yawlaƣ raġbetliġ, ƣayda bir cemāllig ƣatun bolsa özüġe keltürür érdi. (L.45r/9)

- IV. Medīne şehrinde Süleymān bin Yesār atlıg körklüg cemāllıg er erdi. **Medīne urağutları** aṅga hevā keltürdiler, meftūn boldılar. Öz erenleriṅge uğmas boldılar. (T.111b/10)

Medīne şehrinde Süleymān bin Yesār atlıg körklüg cemāllıg er bar erdi. **Medīne ḥatunları** anıṅ birle hevā kıldılar, meftūn oldılar, erenlerige unamas boldılar. (82r/13)

- V. Anda kiğin melik **erenlerni urağutlarındın** ağırdı, yaş oğlanlarını analarındın ağırdı, kamuğ yazıka çıktıılar, Mevlā ta‘ālānı okıyu yalwardılar. Ol belālar başları üze turuqtı, hevā qarardı, biri birini körmes boldılar. On keçti. **Er urağutқа, urağut erke** yawumadı, aş boğuznı saşınmadılar, yaş oğlanlar analarındın süt almadılar, kamuğ başların yerke қоđup Mevlā ‘azze ve celleқа zārılık kıldılar, (T.242b/14, 17)

Andın soṅ melik **erlerni ḥatunlardın**, yaş oğlanlarını analarındın ayırdı, kamuğı yazığa çıktıılar Mevlāğa yalbardılar. Ol belā başları üze turuqtı, havā qarardı, biri birini körmes boldılar. On kün kēçti, **er ḥatunğa, ḥatun erge** yawumadılar, aş su içmekni saşınmadılar, yaş oğlanlar anaların emmediler, kamuğ başların yerge koyup Mevlāge zārılık kıldılar. (L.154r/7, 9, 10)

- VI. Aymışlar: Erenlerde eṅ ilki ĩmān keltürgen Ebū Bekr Şıddıķ erdi, **urağutlarda** Ḥadīcetü’l-Kübrā erdi, oğlanlarda ‘Alī bin Ebī Ṭālib erdi. (T.321a/16)

Aymışlar: **erenlerde** evvel ĩmān keltürgen Ebū Bekr-i Şıddıķ erdi *raziya’llāhu ‘anhu*, **ḥatunlarda** evvel ĩmān keltürgen Ḥadīce erdi *raziya’llāhu ‘anhā*, taķı **oğlanlarda** evvel ĩmān keltürgen ‘Alī erdi *raziya’llāhu ‘anhu*. (L.195r/12)

- VII. Mekke kāfirleri Bedr toķuşındın yanmışda Şāmdın kelgen arķış mālını kamuğ çerig silāhıṅga ḥarc kıldılar, māl idileriṅge bērmediler, düşmenler birle sançısıp alduķ tidiler, kelür yılķa anuķladılar, telim çerig yıgdılar, **urağutların** me çıkardılar. (T.357b/18)

Mekke kâfirleri Bedr toķuşındın yanmışta řāmdın kelgen arkış mālını ķamuğ çerig silāhınga ĥarc kıldılar, māl ēyelerige bērmediler, dūřmanlar birle sançışıp alduķ, tēdiler. Kelūr yılķa anuķladılar, uluğ çerig yıǵdılar, **ĥatunların** ma çıķardılar. (L.223r/1)

- VIII. Ol kün **Mekke kâfirleri urağutların oğlanların** Bedr toķuşınıñ öçi üçün birle alıp çıķtılar, urağutları eligleriñge deflerin alu çıķtılar, **erenlerke** yürek bērip **öz erenlerin** öge ediz yerke aǵıp deflerin urup şi‘r aytu başladılar. (T.358b/5)

Ol kün Mekke kâfirleri Bedr toķuřı öçi üçün **ĥatunların, oğlanların** bile alıp çıķtılar, erenlerige barıp tēgmesei öz erenlerin öge ediz yerge aǵıp defler urup şi‘r aytu başladılar. (L.223r/18)

- IX. ‘Alī aķlandı, Medīneķa bardı, Fāţımanı kōrdi rażıya‘llāhu ‘anhā Medīne **urağutları** birle çıķıp resūlķa taķı adın řāĥābeķa ta‘ziyet tutarlar, Fāţımanıñ közi ‘Alīķa tūřti erse aydı: Yā ‘Alī közüm yaruķı, kōñǵlüm toķı atam tirig bar mu? Bar, tidi. Fāţımanı rażıya‘llāhu ‘anhā sewünmiřde ögsüz bolup tūřti, yana öǵiñge keldi. Üç ķurla ĥūřsuz boldı, tegme bir ‘aķlıñga kelmiřde atam tirig bar mu tip sorar erdi. Ol ĥâlde bir **urağut** tēwe münüp keldi, bir ölüǵ tegresinde ķiřiler kōrdi, ırāķ turuñg, kōreyin, bu ölüǵ kim ermiř, tidi. (T.360b/6, 10)

‘Alī aķlan[dı], Medīnege bardı, Fāţımanı kōrdi *rażıya‘llāhu ‘anhā*, **Medīne ĥatunları** birle çıķıp Resūlķa taķı adın řāĥābeķa ta‘ziyet tutar ērdiler. Fāţımanıñ közi ‘Alīķa tūřti erse *rażıya‘llāhu ‘anhā* aydı: yā ‘Alī közüm yaruķı, kōñǵlüm ārāmı atam tirig bar mu? Bar, tēdi. Fāţıma *rażıya‘llāhu ‘anhā* sewünmiřte ögsüz bolup tūřti yana öǵiñge keldi, üç ķurla bī-ĥūř boldı, tegme bir ‘aķlıñga kelmiřte, atam tirig bar mu? tēp sorar ērdi. **Ol ĥâlde bir ĥatun** tewege münüp keldi, bir ölüǵni kōrdi, tēgreside ķiřiler kōrdi, yırāķ turuñg, kōreyin bu ölüǵ kimler ērmiř, tēdi. (L.224v/8, 11)

X. Bir kün **bir urağut** eri birle huşūmet kıldılar, tartıſu keldiler ‘Azāka. ‘Azā **ol urağutnı** kördi, köngli aṅga meyl kıldı, aydı: Meniṅ birle yaraſğıl, men seniṅ könglüṅçe hükm kılayın, tidi. **Urağut** me bolsun, tidi. Eri andağ kılurın bildi erse ‘Azāyāka bardılar, ‘Azāyā me andağuk tidi. **Urağut** va‘de bērdi, kawuſgu yerke keldiler erse va‘de kılıſğanların yaſurmadın biri biriṅge aytu bērdiler. **Kačan urağutka** oğradılar erse urağut aydı: Üç işde birin kıлмаḡınça boyun bērmes-men, ya erimni öldürüṅ ya ḡamr içiṅ ya butka secde kılıṅ ya eliṅizdeki yüzükni maṅga bēriṅ, tip. Olar keṅgeſtiler, yüzükni bērse-miz kökke aḡumaḡay-miz, kiſi öldürmekdin uluḡrak yazuk yok, ḡamr içmek sehlrek bolḡay, tip ḡamr içtiler, erni me öldürdiler, zinā me kıldılar. **Urağut** yüzük aldı, kökke aḡdı. Yarlıḡ boldı feriſtelerke, **ol urağutnı** urdılar, meſḡ boldı. (T.29a/4, 5, 7, 8, 10, 16, 17)

Bir kün **bir ḡatun** eri birle huşūmet kılıp tartıſu ‘Azāga keldiler. ‘Azā **ol ḡatunnı** kördi erse köngli ol ḡatunḡa meyl kıldı, aydı: ey ḡatun, sen yolsuz-sen, meniṅ birle bolḡıl, men seniṅ könglüṅçe hükm kılayın, tēdi. **ḡatun** yime, bolsun, tēdi. Eri andağ kılurın bildi erse ‘Azāyāga bardılar, ‘Azāyā, andağuk, tēdi. **ḡatun** yime va‘de kıldı. Koſgu yerge keldiler erse va‘de kılganlar yaſurmadılar, biri biriṅge aytu bērdiler. **Kačan ḡatunḡa** oğradılar erse ḡatun aydı: üç işde birin kıлмаḡınça sizge boyun sunmaz-men, tēdi, ya ḡaſmum öltürmeḡinçe ya ḡamr içmeḡinçe ya butḡa secde kıлмаḡınça ya eliṅizdeki yüzükni maṅga bērmegünçe. Olar keṅgeſdiler, yüzük bērse-miz kökke aſa bilmegen-miz, kiſi öltürmekdin uluḡ yazuk yok, ḡamr içmek sehlrek tēp ḡamr içtiler, ēsürdiler, erni me öltürdiler, zinā ma kıldılar. **ḡatun** yüzük aldı, kökke aſdı. Fermān boldı feriſtelerge, **ol ḡatunnı** urdılar. Meſḡ boldı. (L.21v/4, 6, 7, 9, 14, 15)

XI. Aymıſlar: Bir **urağut** eri birle nezzāreka çıkmıſ erdiler. **Kačan ſaḡābe** andağ sançıſıp ölgenin kördiler erse ikeḡü elig alıſıp tokuſtılar, ſehīd boldılar. Topraklarıṅga tam kopardılar, aṅga **Kabru’l-‘Arūsīn** atadılar. **Kačan**

resûl‘aleyhi’s-selâm Medîneğa kirdi erse **Medîne urağutlarını** kördi, öz ölügleriñge yığlayurlar, Ĥamzake kimerse yığlağuçı yok. Resûl ‘aleyhi’s-selâm aydı: Ĥamzanıñg kimersesi bolsa aña me yığlağay erdi, **Urağutlar** anı işitip öz ölüglerin qoğup Ĥamzağa yığladılar. (T. 360b/14, 17, 19)

Aymışlar: nezzāreğa çıkğanlardın yetmiş er şehīd boldı. Aymışlar: **bir ĥatun** eri birle nezzāreğa çıkmış erdi. Kaçan şahābelerniñ andağ sançıp ölgenlerin kördiler erse ekegü boyun alışıp tokuštılar, şehīd boldılar, topraqlarıñga tam kopardılar, aña kabrū’l-‘arūseyn atadılar. Kaçan Resûl ‘aleyhi’s-selâm Medînege kirdi erse **Medîne ĥatunlarını** kördiler, ölüglerge yığlayurlar. Ĥamzağa kimerse yığlağuçı yok. Resûl ‘aleyhi’s-selâm aydı: Ĥamzanıñg kimersesi bolsa aña ma yığlağay erdiler, tēp aydı. **Ĥatunlar** anı işitip ölüglerin qoğup Ĥamzağa yığladılar. (L.224v/15, 17, 19)

- XII.** İw idisi kelip kördi Süleymān uğıyur, siñgekler zaĥmet bēür, yılan siñgекlerini qowar. Tañgladı, iwlügike kelip sordı: Bu kişi kim turur, atı ne turur, saña aytu bērdi mü? **Urağut** sormadım, tidi. Er aydı: Men bir ‘acāyib kördüm, sen me kelip körgil. **Urağut** er birle kelip kördiler. Yılan olarnı körüp kitti. **Urağut** aydı: Bu er arığ kişi bolğay, oğğargıl, ta‘ām bērgil, yēsün. Er ol yıgaç butağın suwğa soqtı, yüziñge yelpidi. Süleymān oğğandı. **Urağut** tirki keltürdi. Süleymān yēti künlig rūze-dār erdi, azqına ta‘ām yēdi, qoptı, taĥāret kıldı, namāzğa turuqtı, namāz ötedi. Üç kün qonux tuttılar. **Ol er urağutı** birle yawlağ pārsā erdiler. Bir körklüg kıızları bar erdi, telim kişiler qoldılar, bērmediler. **Urağut eri** birle keñgeştiler: Bu er bizke lāyık küdeğü turur, kıızımıznı muñğa bēreliñg. (T.226a/12, 13, 17, 18)

Ançada év eyesi keldi, **ĥatunı** aydı: bir qonax keldi, ta‘ām qoldı, bērmedim, bāğda yatur, barıp körgil, ta‘ām tilese bērgil, tēdi. Kēlip kördi, peşşeler zahmet bēür, yılan qorıyur, tañgladı, ĥatunıdın kēlip sordı: bu kişi kim turur, atı nē turur? **Ĥatunı** aydı: sormadım. **Eri** aydı: bir ‘acāyib iş kördüm sēn hem kēlip körgil, tēp

ḥatunı birle kēlip kōr[di]. Yılan olarnı kōrūp kitti, **ḥatunı** aydı: bu arıḡ kiři bolḡay, oyḡatıp ta‘ām bērgil. **Eri** ol [yıḡaç] budaḡın suwḡa soḡıp yēlpidi, ḡatre yūzige tēgip Süleymān oyḡandı, **ol ḥatun** şofra kēl[türdi]. Süleymān yēti kün rūze-dār ērdi, azḡına ta‘ām yēdi, ḡoptı, ṭahāret ḡılıp namāz oḡıdı. Üç kün ḡon[uḡladılar]. **Ol er ḥatunı** birle yawlaḡ pārsā ērdiler. Bir kōrklūḡ ḡızı bar ērdi, telim kişiler tilep bērmes ērdiler. **Ḥatun** eri birle kēngeřip aydılar: bu er bizge lāyıḡ küyev turur, ḡızımıznı munga bērūr-miz, tēdiler, (L.143v/9, 11, 13, 14, 16, 17)

L.-ḥatun

ḥatun sözcüğünün Londra nüshası ekseninde yapılan kavramsal incelemesi daha ince **T.-‘avrat ~ L.- ḥatun** maddesi dahilinde incelenmiştir. Bu doğrultuda **L.-ḥatun** kavramsal incelemesine dayanarak **T. uraḡut ~ L. ḥatun** sözcük çiftinin olası eş anlamlılık ilişkisi aşağıda incelenecektir.

Sonuç: **T. uraḡut ~ L. ḥatun**

uraḡut ve *ḥatun* sözcükleri nüshalar arası yapılan mukayeseli incelemenin sonucunda yukarıda da tanıklandığı üzere eşbaḡlamalarda deḡişkeli kullanımı saptanmıştır. Burada özellikle belirtmek gerekir ki yukarıda maddeler hâlinde sunulan baḡlamlardan I – XII’ye kadar ayrı bir deḡerlendirmesi yapılacak, daha sonra gelen XII numaralı baḡlam ayrı deḡerlendirilecektir.

Öncelikle Tahran nüshasında *uraḡut* sözcüğünün gösterileni ‘dişi kişi’ olarak nitelendirilse de amaç bu sözcüğün dönemin dil kullanır zihninde nasıl bir kadın imajı uyandırdığı ve kimlere hitaben kullanabildiğini kavramaktır. Bu kavrayış biçimi **T.-uraḡut** maddesi kapsamında çeşitli yönleriyle aktarıldı. Londra nüshasında *ḥatun* sözcüğünün gösterileni ise uraḡut kavramıyla eşdeḡer biçimde genel nitelikli deḡildir.

ḥatun kavramının daha çok evli kadın, doğuran kadın olarak kodlandığı, bu nedenle nüshada istenen, arzulanan kadın olarak evlilik temalı söylem alanında kullanımsal bir eğilime sahip olmuştur. Bu doğrultuda *ḥatun* kavramının algılanış biçimi onun eş-kullanımlarına yansır. Mesela *cemāllıḡ, körklüḡ* “güzel” sözcükbirimleriyle *ḥatun* sözcüğü nüshalarda eş-kullanımla takip edilirken, *uraḡut* sözcüğü için bu paralellikte bir eş-kullanım takip edilememektedir. Buna karşın daha önce yukarıda değinildiği üzere (bk. T. uraḡut) *uraḡut* sözcüğü de *yüklüḡ uraḡut* eşdizimliliğiyle tanıklanırken *ḥatun* da *yüklüḡ* sözcüğüyle bir eş-kullanım oluşturmamıştır:

Bu Zū'l-‘Arş melik yigit erdi, **uraḡutlarḡa** yawlaḡ raḡbetliḡ erdi. Ḳayda bir

körklüḡ ḥatun körse ya iṣitse öziṅge keltürür erdi. (T.61a/4)

Bu Zū'l-‘Arş melik yigit erdi, **ḥatunlarḡa** yawlaḡ raḡbetliḡ, Ḳayda bir

cemāllıḡ ḥatun bolsa özüṅge keltürür erdi. (L.45r/9)

uraḡut ve *ḥatun* sözcüklerinin eş-kullanımsal tercihleri arasındaki farklılıkların, esasen bu sözcüklerin betimsel anlamlarında var olan bakış açısı (view point) farklılığından ileri geldiğini söylemek mümkündür.

Sonuç olarak bu araştırma çerçevesinde *uraḡut* “dişi kişi” ve *ḥatun* “kadın (evli, doğuran kadın vb.)” sözcüklerinin gösterilen boyutları, onların tam eşdeğerli olmadığını gösterir. Her ne kadar bu sözcük çiftinin aynı doğruluk koşulunu iletemediklerine kanaat getirilse de aynı kavram alanında birbirlerine oldukça yakın iki kavram olduğunu da vurgulamak gerekir. Bu durumda yukarıda numaralandırılan I – XII arası bağlamlar esas alınarak *uraḡut* ve *ḥatun* sözcükleri arasında bilişsel eş anlamlılık ilişkisi tanımlanamaz. Ancak *uraḡut* ergenlik itibarıyla tüm dişi kişilere gönderimli kullanılabilen böylece *ḥatun* sözcüğüne kıyasla “kadın” kavram alanında üstanlamlı bir sözcük olması dolayısıyla *ḥatun* sözcüğüyle büyük ölçüde bir örtüşme sergilediği de açıktır. Bu durum *uraḡut* kavramından *ḥatun* kavramına doğru tek yönlü bir anlamsal içerme ilişkisini gösterir.

Böylece *ḥatun* ikincil anlamsal özellikleriyle *urağut* kavramını dışlayabilir. O hâlde *ḥatun* sözcüğünün ***daha doğrusu*** ifadesiyle kurulan bir anlamsal denklemde *urağut* sözcüğünü nasıl düzelttiğini görelim:

I. Ol yoldın er kişi **urağutlarkā (X)** barmaḥ sünnet ḵaldı. Ammā ḵaḥan uḥmaḥḵa kirse **urağutlar (X)** erenlerke kelürler. (T.10b/13, 14)

Ol yoldın er **ḥatunlarḡa (Y)** barmaḥ sünnet ḵaldı. Ammā ḵaḥan uḥmaḥḡa kirseler **ḥatunlar (Y)** erenlerge kelürler. (L.7v/18)

O sebepten eşlerin (*er kişi*), dişi kişilere (X “urağutlar”) ***daha doğrusu*** hatunlara (Y “ḥatunlar”) varması (Adem peygamberden) sünnet kaldı.

O dönemin dil kullanıcıları için yukarıda *daha doğrusu* ifadesiyle kurulan söylem mantıklı olmalıdır. Bu durumda, bu sözcük çifti arasında yakın eş anlamlılık ilişkisi tanımlamak teorik açıdan mümkün olabilir. Bunun sonucunda yukarıda sıralanan I – XII numaralı eşbağlamalarda değişikli kullanılan *urağut* ve *ḥatun* sözcükleri, yakın eş anlamlılık ilişkisi çerçevesinde yer değiştirdiği öngörülür.

İkincisi, yukarıda XII olarak numaralandırılan eşbağlamalar takip edildiğinde *urağut* ve *ḥatun* sözcükleri söylem içinde defaatle geçtiği müşahade edilir. Bu geçiş yerlerinden bazılarında Tahran nüshası *urağut* sözcüğünü ‘dişi kişi’ temel anlamıyla kullanmayı tercih ederken, buna paralel, Londra nüshası *ḥatun+ı* 3. tekil şahıs altbiçimbirimiyle ‘erkeğin eşi, zevcesi’ yan anlamıyla kullanmayı tercih eder. Bu farklılığın, Londra nüshası müstensihinin kadın varlığını erkek üzerinden tanımlama ve kimlikleştirme eğiliminden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Özetle bu sözcük çifti, aynı doğruluk koşulunu iletmedikleri için *daha doğrusu* ifadesiyle onların yakın eş anlamlılık ilişkisi test edilecektir:

T.: urağut (X) aydı: Bu er arıḡ kişi bolḡay, oḡḡarḡıl, ṭa‘ām bēḡil, yēsün.

L.: ḥatunı (Y) aydı: bu arıḡ kişi bolḡay, oyḡatıp ṭa‘ām bēḡil.

kadın (X “**urağut**”) *daha doğrusu* zevcesi (Y “**hatun**”) söyledi: Bu adam takva kişi olmalı, uyandır, yemek ver, (yemeğini) yesin.

Yukarıda *daha doğrusu* ifadesiyle oluşturulan tümcede bir anlamsızlık oluşmaz; aksine *hatun* kavramının ikinci anlamsal özelliği *urağut* kavramının genel yapısını dışlayarak daha spesifik bir gönderimde bulunur. Bu da iki sözcüğün **söz konusu anlamları arasında** yakın eş anlamlılık bağının olduğunu gösterir.

Üçüncüsü, XII numaralı eşbağlamlar arasında farklı yönde başka bir değişikli kullanımı da dikkat çeker. Bu sefer Tahran nüshası *urağut* sözcüğü ile Londra nüshasında *hatun* sözcüğü aşağıda aktarılabacak olan bağlam içinde ‘eş, zevce’ gücöl anlambirimciğiyle takip edilir.

Ol er urağutı birle yawlağ pārsā erdiler. Bir körklüg kızları bar erdi, telim kişiler çoldılar, bērmediler.

Ol er hatunı birle yawlağ pārsā ērdiler. Bir körklüg kıızı bar ērdi, telim kişiler tilep bērmes ērdiler.

Bu bağlam çerçevesinde **urağut** “eş, zevce” ve **hatun** eş, zevce” sözcükleri aynı doğruluk koşulunu iletir. Dolayısıyla her iki sözcük çiftinin bu koşullar altında aynı gösterilene bağlı olmaları, onlar arasında bilişsel eş anlamlılık ilişkisinin tanımlanmasını mümkün kılar. Bu durumda bilişsel eş anlamlılığı yaratan faktör ne olabilir? *urağut* ve *hatun* sözcükleri, yukarıda ayrıntısıyla ifade edildiği üzere, farklı bakış açısıyla şekillenen özgöl anlambirimciklere sahiptir. Böylece bu sözcükler “eş, zevce” gücöl anlambirimciklerini, farklı özgöl anlambirimcikler üzerinden kazanmış olduğu görülür. Bu noktada eş anlamlılık teorisi gereğince, sözcüklerin her biri, kendi temel anlamlarına bağlı biçimde çağrışımsal veya varsayımsal anlamlarla yüklüdür, bu da onların tam eş anlamlı olmasını engeller.

3.5.4. *ža'İfe*

T. *urağut* ~ L. *ža'İfe*

- I. Yūsuf aydı: Ey yigitler sağum aytur, sizlerniṅ ara bir er bar ermiş, öwkesi kelse üni işitilmiş yerdeki **yüklüg urağutlar** iyāl kemişür ermiş, iki adağın yerke tepse tizike tegi yerke kirür ermiş, taşnı eligi birle avsa un teg bolur ermiş, tüleri tonını telip taşka çıkar ermiş, ol kim turur, tise Yehūdā aydı: Men-men. (T.141b/13)

Yūsuf aydı: ey yigitler, sizlerniṅ araṅgız[da] bir yigit bar, öwkesi kelse adağın yerge tepse tizige tēgrü kömülür ermiş, eger taşnı kolu birle ovsa un teg bolur ermiş, urlasa tüglese tüpidin ötüp taş çıkar ermiş, ün kılsa bir yığaç yerge barur ermiş, ol yığaç yer kim üni barsa anıṅ törtde bir ülüşinde işitgen **ḥāmīle ža'İfeler** oğlan tüşürür ermiş, ol kim-dür? Yehūdā aydı: ol men-men. (L.104r/1)

L.-*ža'İfe*

Araştırma tezi kapsamında **T.-'avrat ~ L.-*ža'İfe*** maddesi çerçevesinde *ža'İfe* sözcüğünün Londra nüshası ekseninde kavramsal incelemesi sonuçlandırılmıştır. Bu doğrultuda **L.-*ža'İfe*** başlığı altında yapılan kavramsal incelemeye dayanarak nüshaların eşbağlamaları arasında *urağut* ve *ža'İfe* sözcükbirimlerinin değişikli kullanımlarına bağlı, olası eş anlamlılık ilişkisi aşağıda sonuçlandırılacaktır.

Sonuç: T. *urağut* ~ L. *ža'İfe*

Tahran nüshası 141b/13'de *urağut* sözcüğüne karşın Londra nüshası 104r/1'de *ža'İfe* sözcüğünün kullanımı tespit edildi. Her iki sözcüğün kavramsal incelemesi gösteriyor ki *urağut* ve *ža'İfe* sözcüklerinin bağlı oldukları kavramlar canlı varlıklardan sadece insan için tanımlı olan genel nitelikli bir kadın bakış açısına sahiptir. Bu durumda *urağut* ve *ža'İfe* sözcükleri aynı doğruluk koşulunu iletir. Sonuç olarak sözcük çiftinin aynı önermeyi sağlaması dolayısıyla yukarıda tanıklanan eşbağlamalar arasındaki değişikli

kullanımının bilişsel eş anlamlılık ilişkisi çerçevesinde meydana geldiği ortaya çıkar. Bu durumda bilişsel eş anlamlılığı yaratan faktör ne olabilir?

za'İfe sözcüğünün 'zayıflık, acizlik' olumsuz anlam değeriyle yüklü olduğu yukarıda (bkz L.- *za'İfe*) tanımlanmıştır. Bu nedenle *urağut* ve *za'İfe* sözcükleri arasında çağrışımsal anlam faktörünün yarattığı bir bilişsel eş anlamlılık ilişkisi mevcuttur.

3.6. Tişi

tişi sözcüğü hem Tahran hem de Londra nüshasında kullanımı olan bir sözlükbirimidir. Tahran nüshasında anahtar sözcük isim ulamında 11 yerde, cinsiyet işaretleyici (gender marker) işlevsellikle sıfat ulamında 5 yerde kullanımı takip edilirken, bir yerde de birleşik eylem yapısıyla kullanımı mevcuttur.³⁵⁰ Nüshalar arası mukayeseli inceleme kapsamında Tahran nüshası 294b/5'te *tişi* sözcüğüne karşın Londra nüshası 175r/1'de *ḥatun* sözcüğünün kullanımı tanıklanır: T.-*tişi* ~ L.-*ḥatun*

tişi “dişi, herşeyin dişisi” [DLT/Ercilesun: 445]; **tişi** “1. Kadın. (Ar. mer'et) [Y urağut]; [Y 'avret], 2. Dişi cinsi, erkeği tarafından döllenecek olan. (Ar. imra'et = m. mer'et) [P ḥatun]; (Ar. unṣā / c. unās); (Ar. nisā / c. nisve / c. nisvān) [Y ḥatun]; 3. Erkeğin evli olduğu kadın. (Ar. imra'et) (Ar.. mer'et)” [ME/Özçamkan: 951-55]; **tişi** “[< tişi] al-unta [= (erkeğin zıddı) dişi]” [Kİ/Aldemir: 159]; **tişi** “‘female’. The original vowels uncertain.” [EDTP:560b]

T. tişi ~ L. ḥatun

- I. Aymışlar: Ye'cūc ve Me'cūc hemze birle okınur, kırā'at bar ammā dūrūstraḫı ol turur, hemzesiz okınur: Yecūc ve Mecūc. Aymışlar: Olar iki qarındaşlar erdi, bular iki bölük. Ol ikegü uruḡı tururlar, sanı saḫışı yok. Aymışlar: Tegme biri öz**

³⁵⁰ krş. *tişi* (isim ulamında) 01b/4; 05b/11, 12; 33a/5, 8; 159b/5; 161a/8; 168a/1, 4; 227a/12; 294b/5. *tişi*

(sıfat ulamında) 219a/16; 223a/1; 227a/12(2); 255a/13; *tişi bol*- 288a/19.

önginde öz oğlanlarında miñg silāhlıg çerigke yarağı teg er körmeginçe aña
ölmek yok, **tişisi** me andağık. (T.294b/5)

Ye'cüc ve Me'cüc bar, tégme bir yılda bir çıkıp bizge kélürler, artuk işler
kılmazlar, öllerimizni yéyürler, kuruğların alıp barurlar, biz zāyi' kalur-miz.
Aymışlar: olar éki qarındaş érdiler, bular éki bölek. Ol ékegü uru[gıdın] tururlar,
sanları sakışları yok. Aymışlar: tégme biri öz öngide oğlanları miñg [silāh]lıg
yarağı teg er körmegünçe ölmek yok olarga, **hatunları** hem andağık tēp aydı.
(L.174v/19-175r/1)

T.- **tişi** (isim)

tişi sözcüğünün kullanım alanları doğrultusunda sözcüğün kavramsal yapısında
belirlenen anlamsal özellikler şu şekilde sıralanabilir:

- **canlı [insan / hayvan / soyut / kurgusal varlık]**

tişi sözcüğünün kavramsal yapısının temel ve değişmez üreysel anlambirimciği 'canlı'dır.
Bu nedenle *tişi* (isim) sözcükbiriminin tüm kullanımları bu anlambirimciği tanımlayıcı
niteliktedir.³⁵¹ *tişi* sözcüğünün Tahran nüshasındaki bağlamsal kullanımları takip
edildiğinde anahtar sözcüğün tüm canlı varlıklara gönderimli kullanılması, onun herhangi
bir ayırt edici ve sınırlandırılmış biçimde kavramlaştırılmadığını kanıtlar. Bu durum
ayrıntıya girmeden genel biçimde sınıflandırıldığında *tişi* sözcüğü nüshada insana (bk.
01b/4; 161a/8; 168a/1, 4), hayvana (bk. 33a/5; 33a/8; 159b/5) ve dil dışı dünyada var
olmayan kurgusal varlıklara (bk. 05a/11 (2); 294b/5.) gönderimli kullanımları mevcuttur.
Bu kullanımlar *tişi* kavramının 'canlı' üreysel anlambirimciğinin uzanımlarını ve

³⁵¹ Tahran nüshasında *tişi* sözcüğünün isim ulamındaki tüm kullanımları için bk. 01b/4; 05a/11, 12; 33a/5,
8; 159b/5; 161a/8; 168a/1, 4; 227a/12; 294b/5.

kapsayıcı gücünü gösterir. Bu doğrultuda *tîşî* kavramı ‘canlı [insan / hayvan / soyut / kurgusal varlık]’ üreysel anlambirimciğiyle tanımlanır.

- **dişi (biyolojik cinsiyet)**

tîşî sözcüğünün bağlı olduğu kavramın temel ve değişmez özgül anlambirimciği ‘dişi’dir. Bu anlambirimcik biyolojik cinsiyeti zihinde canlandırır, yani canlı bir varlık için *tîşî* adlandırması yapıldığında onun genetik aktarım ile devraldığı üreme organının özelliğine gönderimde bulunulur. Bu nedenle *tîşî* kavramının zihinde uyandırdığı şey ‘dişi biyolojik cinsiyet’tir. Bu durum çeşitli canlı türleri için cinsiyet işaretleyici fonksiyonla dilde kullanımına yol açmıştır: *tîşî tavuk*, *tîşî arslan* gibi. Böylece evrensel olarak temelde iki cinsiyetten biri olan *tîşî* kavramını daha iyi tetkik edebilmek adına onunla karşıtlık ilişkisi içinde olan *erkek* sözlükbiriminin nüsha içindeki kullanımlarının da incelenmesi gerekir. Tahran nüshasında *erkek* ve *tîşî* sözcükbirimleri, bazı bağlamlarda ya eş-kullanımlı olarak ya da koşut kullanımlarıyla tanıklanır: “Yarlıg keldi: Tegme bir tınglıgdın bir cüft **erkek tîşî** alıp kemike kigürgil, uruğları kesilmesün. ... Suw yüzinde kamuğ tınlıglar yığıldılar, tegmedin bir cüft tuttı, **biri erkek, biri tîşî.**” (33a/5, 8) “Mevlâ celle celâluhu tamuğ içinde iki halk yarattı. **Biri erkek, biri tîşî.** Erkeki arslan şüretlîğ, atı Ciblît. Tîşisi börü şüretlîğ, atı Teblît” (05a/11) Sözcüklerin bağlamsal kullanımlarına dikkat edildiğinde *erkek* sözcüğü ya hayvan ya da dil dışı dünyada var olmayan, kurgusal yaratıklara gönderimli kullanılmasına karşın ‘insan’a gönderimli bir kullanımı Tahran nüshasında tanıklanmaz; dil kullanırı daima *er* sözlükbirimini kullanmayı tercih eder. Bu çerçevede, *tîşî* sözcüğü ‘insan’a gönderimli kullanılabiliriyken *erkek* sözcüğü ‘insan’a gönderimli kullanımı **tercih edilmek istenmiyor** diyebiliriz: Bu farklılık şu bağlamda açık biçimde gözlemlenir: “Yana âdemî yaratmışda kiğın fazlı keremi birle bizni **er** yarattı, **tîşî** yaratmadı.” (01b/4) Aktarılan bağlamda *tîşî*’nin bütünleyici karşıt anlamlısı olarak bağlama yerleştirilen sözcüğün ***erkek*** değil, ***er*** olduğu takip ediliyor. Bu durumda *tîşî* sözcüğü için iki ayrı bütünleyici karşıt anlamlı sözcük tanımlamak mümkün olur: *erkek* ve *er*. Bu kullanım

esasen o dönemin kültürel teşekkülünün biçimlendirdiği toplumsal algıya mercek tutabilecek dilsel bir veridir. Bu veri, biz dolaylı muhatapların aklına şu soruyu getirir: Dil kullanırı, o dönemde *erkek* ile *er* arasında oldukça net ve keskin bir kullanımsal ayrım oluşturmalarına rağmen niçin *tîşî* ile *urağut* ya da *tîşî* ile *hatun* sözcükleri arasında aynı ayrımı meydana getirmemiştir? Bu sorunun cevabı *tîşî* sözcüğünün kavramsal yapısında bulunan ‘hayvan’ anlamsal özelliğinin yaratmış olduğu küçük düşürücü ‘olumsuz değer’ ile ilgili bir durum olduğunu akla getirir. Yani *erkek* sözcüğünün insan referanslı kullanımını engelleyen şey, onun gündelik dilde hayvan gönderimli kullanım alanı sebebiyle sözcüğe yüklenen bir çağrışım olabilir. Üstelik o dönemde erkek biyolojik cinsiyetli insanın ideal ve üstün *kîşî* (bk. T.-kişi) algısı da bu durumu destekler, *erkek* sözcüğünün söz konusu çağrışımı nedeniyle ‘insan’ gönderimli kullanımına ket vurmuş olduğunu öngörmek mümkündür.

- **olumsuz değer: küçük düşürücü / aşağılayıcı**

Yukarıda ifade edilen soru toplumsal cinsiyet içerisinde değerlendirilmesi gereken bir konudur, çünkü dönemin toplumsal bakış açısı, kadın ve erkek cinsiyetlerini aynı değerde algılamamaktadır: “*Yana âdemî yaratmışda kiğin fazlı keremi birle bizni er yarattı, tîşî yaratmadı.*” (01b/4) Bu bağlamda dil kullanırının, sözlükçesinden *tîşî* sözcüğünü özellikle belirli bir çağrışımı yaratmak maksadıyla kullandığı düşüncesi oluşmaktadır. Bu düşüncüyü oluşturan temel etmen, 01b/4’teki bağlam haricinde nüshanın tamamında *er* sözcüğü dil dizgesinde *urağut*, *hatun* ya da ‘*avrat* gibi sözcüklerden biriyle dizimlenme eğilimi gösterir. Halbuki yukarıda aktarılan tümcede *er* sözcüğü *tîşî* sözcüğüyle bir karşıtlık içinde dizimlenerek oluşturulmuştur. Bu da dil kullanırının kendi örüntüsünü bozduğu anlamına gelir. Bu dilsel örüntünün farklılaşması, bağlamın söylem alanına ve dil kullanırının bu söylem alanındaki tutumuna bağlı geliştiğine işaret eder. 01b/4’te tanıklanan bağlam dinî söylem alanında gelişen yaratılış kıssasına dair erkek biyolojik cinsiyetli dil kullanırının tutumu içinde oluşmuştur. Bu kanıyı oluşturan, söylemdeki *biz*

şahıs zamirinin doğrudan erkek biyolojik cinsiyet üzerinden oluşan bir sosyolekte gönderim yaptığı ortaya çıkmaktadır. Bu sosyolektin bir parçası olan müellifin ya da müstensihin, yaratılış açısından *er* “erkek” olarak yaratılmanın Tanrı tarafından verilen bir fazilet ve ikram olduğunu ifade etmesi, onun söylem tutumunu yansıtır. Dil kullanırı söylem tutuma paralel biçimde de yani *er* kişinin “kadın”dan daha üstün olduğunu destekleyici ve vurgulayıcı sözcükbirimler seçmeyi amaçlar. Çünkü eril dil kullanırı, kadının toplumsal yönünü gösteren ve *er* sözcüğüyle semantik açıdan daha dengeli bir koşutluğa sahip olan *hatun*, *urağut* gibi sözlükbirimler olmasına rağmen böyle bir bağlamda hayvanlar için de kullanılabilen üstsözlükbirim tercih ederek, okuyucunun ya da işiticinin zihninde kadın varlığına yönelik ‘küçük düşürücü / aşağılayıcı’ bir olumsuz değer yaratmak ister. Üstelik bu bağlamda *tışi* sözcüğünün kullanımı, o dönemin toplumsal hafızasında yaratılışsal açıdan kadınların ikincil ve erkeklerin birincil cinsiyet olarak kabul edildiğini bugüne iletmektedir.

tışi sözcüğünün ‘insan’ için kullanıldığında ortaya çıkan “küçük düşürücü / aşağılayıcı” olumsuz değer, şu bağlam yoluyla da tanıklanır: “**Fir‘avn yarlıg tegürdi, Benī İsrā’ilde ne oğul toğsa öldürünğ, kız toğsa çoğunğlar. Tegme bir yüklüg ‘avretka bir Kıbtî tışini müvekkil kıldı. ... Benī İsrā’ilde ‘İmrān atlıg eğğü kişi bar erdi, iwlüki Bevhānid atlıg, Mūsī yalawaçça yüklüg boldı. Bir kırtka anı sakladı, kaç tışiler yıglıp Bevhānidni yatğurup kördiler.**” (168a/1, 4) Bu söylemde bir tarafta Müslüman Beni İsrail kadınları yani ‘*avratlar*’ bir tarafta da Firavun’a tabi olması dolayısıyla kafir olarak nitelendirilen **Kıbtî kadınları** yani *tışiler* ayrımı söz konusudur. Bu aktarımda dikkat edildiğinde söylemin yaratıcısı, eserin konusu ve amacına paralel olarak Müslüman kadınları kendi tarafında görürken, Kıbtî kadınlarını kafir olmaları nedeniyle kendisiyle ayırıştırarak düşman tarafta görür. Bu doğrultuda anlatıcının tarafgîrliği onun dil kullanımına ve sözcük seçimine doğal olarak yansır. Böylece dil kullanırı söyleminde Beni İsrail kavmindeki kadınlar için ‘*avrat*’, Kıbtî kadınlar için *tışi* sözcüğünün kullanılması dikkate

değerdir. Böylece İslamî bir eserin taraflı dil kullanır, kafir Kıbtî kadınlarına gönderimli olarak **tişiler** sözcükbiçimini tercih etmesini sağlayan temel etmenin, bu sözcüğün olumsuz değer ile yüklü olmasından kaynaklıdır.

tişî sözcüğü, nüshanın bütünü göz önüne alındığında, iki yerde insan dışında kurgusal varlıklar içinde kullanıldığı takip edilir. Bu kurgusal varlıklar anlatıda olumsuz bakış açısıyla ve cehennem kavramı ile ilintilidir: “Mevlâ celle celâluhu tamuğ içinde **iki halk yarattı. Biri erkek, biri tişî. Erkeki** arslan şüretlîğ, atı Ciblît. **Tişisi** börü şüretlîğ, atı Teblît.” (05a/11); “Aymışlar: Tegme biri öz öñğinde öz oğlanlarında miñg silâhlîğ çerigke yarağı teg **er** körmeginçe aña ölmek yok, **tişisi** me andağuk.” (294b/5). Bu aktarılan bağlamlardan 05a/11’de *tişî* Tanrının cehennem içinde yarattığı halkın kadınlarına, 294b/5’te geçen *tişî* sözcüğü ise ise Yecuc ve Mecuc gibi çok zararlı ve kötü bir kavmin kadınlarına gönderimli kullanılmaktadır. Tüm bu aktarılan bağlamların söylem alanı olumsuz olması *tişî* sözcüğünün insan ve insansı varlıklar için kullanımının tercih edilmesindeki temel faktörün sözcüğün olumsuz anlam değeriyle ilgili olduğu kanısını kuvvetlendirir.

3.6.1. **hatun**

L.- **hatun** (isim)

Araştırma tezi kapsamında **T.-’ avrat ~ L.- hatun** maddesi çerçevesinde *hatun* sözcüğünün Londra nüshası ekseninde kavramsal incelemesi sonuçlandırılmıştır. Bu doğrultuda **L.- hatun** başlığı altında yapılan kavramsal incelemeye dayanarak nüshaların eşbağlamaları arasında *tişî* ve *hatun* sözcükbirimlerinin değişikli kullanımlarına bağlı, olası eş anlamlılık ilişkisi aşağıda sonuçlandırılacaktır.

Sonuç: T. tişî ~ L. hatun

Maddenin giriş kısmında aktarılan T.294b/5'te *tîşî* sözcüğü takip edilirken, L.175r/2'de *ḥatun* sözcüğünün kullanımı takip edilir. Söz konusu bu eşbağlamlar arasında *tîşî* ve *ḥatun* sözcüklerinin değişikli kullanımı, bu sözcüklerin eş anlamlılık yönüyle irdelenmesini gerekli kıldı. Bu doğrultuda her iki sözcükbirimin semantik analizi gerçekleştirildi. Tahran nüshası 294b/5'te *tîşîsî* ve Londra nüshası 175r/2'de *ḥatunları* sözcükbiçimlerinin göndergesel anlamları farklıdır. Çünkü *tîşî* kavramsal yapısı doğrultusunda “canlı olan dişi” anlamıyla betimlenebilirken; *ḥatun+lari* sözcükbiçiminin bağlam içinde gönderimi “Ye’cûc ve Me’cûc olarak isimlendirilen varlıkların eşleri, zevceleri” olarak betimlenebilir. Çünkü bu bağlam çerçevesinde *ḥatun* sözcüğünü salt “kadın” olarak betimlemek, onun kavramsal yapısına aykırı olacaktır. Böylece bu sözcük çifti, bu bağlamsal sınır içinde aynı doğruluk koşulunu iletmedikleri için sözcükler arasında semantik açıdan bilişsel eş anlamlılık ilişkisi tanımlamak mümkün değildir. Tahran nüshası çerçevesinde *tîşî* üstanlamlı bir sözcükbirimdir; bu durum onun *ḥatun* sözcüğüyle anlamsal ilişkisini tek yönlü bir içerim ilişkisine dönüştürür. Bu durumda *tîşî* ve *ḥatun* sözcükleri ***daha doğrusu*** ifadesiyle bir denklem kurulduğunda şöyle bir sonuç ortaya çıkar:

I. ... Tegme biri öz öñinde öz oğlanlarında minğ silâhlıg çerigke yarağ teg er körmeginçe aña ölmek yok, ***tîşîsî (X)*** me andağuk. (T.294b/5)

... tégme biri öz öñide oğlanları minğ [silâh]lıg yarağ teg er körmegünçe ölmek yok olargâ, ***ḥatunları (Y)*** hem andağuk tēp aydı. (L.175r/1)

(Yecuc ve Mecuc'un) Her biri kendi önünde kendi evlatlarından bin silahlı asker denginde er görmedikçe ona ölmek yoktur, dişileri (***X “tîşî”***) ***daha doğrusu*** zevceleri de (***Y “ḥatun”***) da böyledir.

Yukarıda ***daha doğrusu*** ifadesiyle kurulan cümle mantıksız veya kulağı tırmalayan bir sonuç üretmemiş olması, teorik çerçevede *tîşî* sözcüğünün kavramsal özellikleri,

ḥatun sözcüğünün ikincil anlamsal özellikleri tarafından dışlanmıştır. Bu durumda her iki sözcük arasında yakın eş anlamlılık ilişkisi varsayılabilir.

3.7. Ḥatun

ḥatun, Tahran ve Londra nüshalarında “kadın” kavram alanı içindeki diğer sözcükbirimlere nazaran kullanım sıklığı yüksek olan bir sözcükbirimdir. Bu hususta, sayısal olarak bir değer vermek gerekirse, Tahran nüshasında 159 yerde, Londra nüshasında ise 185 yerde kullanımı takip edilir. Bu karşılaştırmalı inceleme kapsamında, Tahran nüshası **ḥatun** sözcüğünü kullanmayı tercih ederken, Londra nüshası eşbağlamalarında **tişi** sözcüğünün tercih edildiği saptanmıştır: **T. ḥatun ~ L. tişi**

kātun “hatun, Afrasiyâb soyundan gelen bütün kadınların unvanı. Atasözü: Xân işi bolsa kātu.n işi kalı.r. Anlamı şudur: Hakanın işi olduğu zaman hatunun işi bırakılır. kunçu.y kadınların soylu olanı. Bu, hatundan bir derece aşağıdadır.”[DLT: 177, 451]; **ḥatun** “1. Kadın, dişi. (Ar. nisā / c. nisve / c. nisvān), [Y tişiler]; (Ar. imra’et = m. mer’et) [Y++ tişi]; (mer’et) [Y urağut]; 2. Bâkire kadın. (Ar. mer’et) [Y kız] → safvî ḥatun P22b8.” [ME/Özçamkan: 441]; **katun** “hatun; bey karısı” [İML:39]; **katun** “kadın, hatun”; katun “47a/6-7: Ar. خاتون ” [İML/Aydın: 146]; [CC I: 471]; **ḥatun** “kadın, hanım, hatun” [CC II: 599]; **katun** “[< katun] as-sayyidatu va ‘urribat bi-hatuni [= hatun, hanım efendi “hâtûn”olarak Arapçalaşmıştır]” [Kİ/Aldemir: 232]; **ḥatun** “ Ar. السيدة “al-sayyida”, Far. خاتون ايضا “ḥâtûn aida”, Tür. خاتون “ḥatun” [RS:202]; **xa:tun** “ ‘lady’ and the like. Although attempts have been made to connect this word etymologically with xağan/xan there is no reasonable doubt that it is taken fr. Sogdian *xwat’yn*; in Sogdian *xwt’y* means ‘lord, ruler’ and *xwt’yn* ‘thelife of the lord, ruler’, which is precisely the meaning of *xatu:n* in the early period.” [EDTP: 602b]

T. ḥatun ~ L. tişi

- I. Medīne şehrinde Süleymān bin Yesār atlıg körklüg cemāllıg er erdi. Medīne urağutları anğa hevā keltürdiler, meftūn boldılar. Öz erenleriñge uğmas boldılar. Süleymān bin Yesār anı bilip belāka tüşmeyin tip Medīnedin kaçtı, Şām vilāyetiñge bardı, anda ornadı. Yēti yılda kiğin bir tünle Yūsufnı tüş kördi. Aydı: Sen-mü-sen kim **ĥatunlarkā** oğradıñg? Yūsuf yalawaç aydı: Sen-mü-sen kim **ĥatunlarkā** oğramadıñg, kaçtıñg. (T.111b/14, 15)

Medīne şehrinde Süleymān bin Yesār atlıg körklüg cemāllıg ér bar érdi. Medīne ĥatunları anıñ birle hevā kıldılar, meftūn oldılar, erenlerige unamas boldılar. Süleymān bin Yesār anı bilip belāga tüşmegeyin, tēp Medīnedin kaçtı ve Şūmğa bardı, anda ornadı. Yēti yıldın soñg Yūsufnı tüşde kördi, aydı: yā Yūsuf sēn mü-sēn, sen mü-sēn kim **tişige** oğradıñg? Yūsuf yalawaç aydı: ya‘ nī sēn mü-sēn kim **tişilerge** oğramadıñg ve alardın kaçdıñg. (L.82r/16,17)

- II. Aymışlar: Ĥatunsız tiriglik yok, **ĥatun** birle tınçlık yok. Bu ikiniñ arasında menğlemek yok. Ĥatun belgölüg belā turur. (T.113b/17)

Aymışlar: tişisiz tiriglik yok, **tişi** birle tınçlık hem yok. Belgölüg belā turur. (L.83v/18)

- III. ‘Azīz-i Mısr Yūsufnuñ etekiñge baqtı, artı yırtuğ kördi erse **Züleyĥāka** yüz ewürdi, aydı: Bu iş siz ‘avretleriñg keydi turur, özünğizni arıtıp özgeke yükleyürsiz, **ĥatunlarnıñg** keydi mekri uluğ turur. Aymışlar: **Ĥatunlar** keydi mekri şehvet birle uluğ turur. Ammā Şeytān keydi Allāh zikri birle za‘ İf turur. İği ‘azze ve celle Qur‘ān içinde ‘azīzdin ĥaber bērü yarlıķar, **ĥatunlar** mekri uluğ turur. Su‘āl: **Ĥatunlar** mekri netegdin ‘azīm turur, Şeytān keydi netegdin za‘ İf turur? Cevāb: Şeytān keydi örtüglüg turur, za‘ İf turur. **Ĥatunlar** keydi açuğ turur, kavī turur. Taķı cevāb: Şeytān İği ‘azze ve celle atın işitse kaçar, kiter, ammā **ĥatun** mekr kılurda minğ āyet-i Qur‘ān oķısañg kitmez. Taķı cevāb: Şeytān keyd kılurda yalguz turur,

yalğuznuñg keydi za‘îf turur, ammâ **h**atun mekr kılı başlasa Şeytân aña koldaş bolur, kavîlenür, ‘azîm bolur (T.115a/8, 9, 12, 13, 15 (2), 18)

Ançada ‘Azîz-i Mısr Yūsufnıñ etekige baqtı erse artını yırtuq kördi, Zelîhâğa bakıp aydı: bu siz **tişilerniñg** keydi turur, öziñizni arıglap ağırlap özgege yükleyür-siz. **Tişiler** keydi mekri uluğ turur. Aymışlar: **tişilerniñg** mekri keydi şehvet birle uluğ turur. Ammâ şeytân mekri Allâh zikri birle za‘îf turur. İdi ‘azze ve celle Kur’ân içinde ‘Azîzdin haber bërür ve yarlıkar: **tişiler** keydi uluğ turur. Su’âl: **tişiler** keydi nêdin uluğ boldı, şeytân keydi nêdin za‘îf boldı? Cevâb: şeytân keydi örtüglüg turur za‘îf bolur, **tişiler** keydi açuq turur uluğ bolur. Takı cevâb: şeytân İdi ‘azze ve celle atın işitse kaçır kiter, ammâ **tişiler** mekr kılurda miñg âyet okusañg kitmes. Takı yana cevâb: şeytân keyd kılurda yalğuz turur, yalğuz keydi za‘îf, ammâ **tişi** mekr başlasa şeytân aña koldaş bolur kavîlenür. (L.84v/10, 11, 13, 14, 16, 17, 18)

- IV. Anda kidin Yūsufnı kelsün tip kişi ıdı. Züleyhâ sözün sıyumadın çıkıp keldi. Aymışlar: **اخرج** tip til birle aydı, ammâ **عليه** köñgölde erdi. Apanğ til birle **عليه** timiş erse yat **hatunlarka** çıkmağay erdi. Mevlâ ta‘âlâ til birle ayğanındın, köñgölde me sanganındın haber bërü yarlıkadı. (T.116b/2)

Anda kedin Yūsufnı çıkıp kelsün tıp kişi ıdı. Zelîhâ sözün sındurmayın çıkıp keldi Aymışlar: **اخرج** til birle aydı, amma **عليه** köñgölde erdi. Eger til birle **عليه** tесе Yūsuf **tişilerge** çıkmağay erdi. Mevlâ ta‘âlâ til birle ayğanındın köñgöl birle sağınganındın haber bërdi. (L.85v/8)

- V. Yūsuf iwdin çıktı erse **hatunlar** aşuqup bıçak birle eliglerin kese başladılar. (T.116b/11)

Yūsuf ewdin çıkğaç **tişiler** aşuqup bıçak birle türmek kèsip Yūsuf ağzığa tikke bèreliñg tıp kese başladılar. (L.85v/15)

- VI. Törtinç aydı: **Ḥatunlarnı** awlap Mısr ilide, Tutup kınayurda közi kınayur.
(T.117a/5)

Törtünçi beyt tercemesi: **Tişilerni** avlar Mısr élinde Tutup kınayurda közi kınayur. (L.86r/7)

- VII. Yūsuf ol kün çıkıp keldi, bu **ḥatunlarķa** baķmadı, til birle sözleşmedi. Aydılar: Bu bārī ādemī cümlesindin ermes, bu ferişte turur, tidiler. (T.117b/2)

Aymışlar: Yūsuf ol körk birle çıkıp keldi, bu **tişilerge** baķmadı, til birle sözleşmedi. Aydılar: bu ādemī zümresindin érmez, bu ferişte turur. (L.86r/20)

- VIII. Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem yarlıķadı: İdi 'azze ve celle qarındaşıım Yūsufķa rahmet kılsun ol künde men erse erdim zindānnı unamağay erdim, ayğay erdim, İdiyā mini zindāndın me bu **ḥatunlar** belāsındın saķlağıl. Aymışlar: Ol altı **ḥatunlarnıḡ** zindānķa saldurmaķķa maķşūdları ol erdi kim Yūsufnı zindānķa salsalar, Züleyḥādın ıraķ bolğay, bir tegme vaķtte barıp Yūsufnı anda bulğay-miz, körklüg yüzin toya körgey-miz, tip. Yūsuf eligin kötürdi münācāt kıldı: İdiyā **ḥatunlar** belāsındın mini saķlamasaḡ olarnıḡ tapa emitgey-men, men meyl kılmışda kıdın 'āşiler cümlesindin bolğay-men. (T.118a/11, 12, 15)

Resūl 'aleyhi's-selām aydı: İdi 'azze ve celle ol qarındaşıımğa rah[m] kılsun, ol kün Yūsuf ornıģa men bolsam érdi zindānģa unamağay érdim, ayğay érdim: yā Tang[rım] meni zindandın bu **tişiler** belāsıdın saķlağıl. Aymışlar: ol altı **tişiniḡ** zindānģa saldurmaķda maķşūdları ol érdi kim Yūsufnı zindānģa salsalar Zelīḥā ıraķ bolğay, biz tégme vaķtda barıp Yūsufnı ündete baķķay-miz, körklüg yüzin toya körgey-miz. Yūsuf münācātģa ķol köterdi kim İlāhī bu **tişiler** mekrindin meni saķlamasaḡ olar tapa meyl kılsam anda kēdın 'āsilerdin bolğay-men. (L.87r/1 (2), 4)

- IX. Aymışlar: 'Azīz me Züleyḥā me Yūsufdın nerseler kördiler kim adınlardın körmediler: Etek yırtılmaķ, yaş oğlan tanuķluķı, eligler kesilmeki, Yūsuf arığlıķı,

ḥatunlar ما هذا timeki. Anıñg üçün zindānka kemişmekni ihtiyār kıldılar.
(T.118b/10)

Aymışlar: ‘Azīz hem Zelīhā Yūsufdın nerseler kōrdi kim özgelerdin kōrmediler.
Ėtek yırtılmaķı, yaşı oğlan tanuķluķı, eligler kēsilmeki, **tişiler** ما هذا بشر (12/ Yūsuf
31) tēmeki, Yūsufnıñ arıǵlıķı. Anıñg üçün zindānga salmaķnı ihtiyār kıldılar.
(L.87r/14)

- X. Taķı aymışlar: Yūsuf bu sözni ayıp tınmışda Cebra’ıl ‘aleyhi’s-selām keldi, aydı:
Ey Yūsuf sini atañgka kim sewdürdi? Yūsuf aydı: Allāh. Yana aydı: Sini
qarındaşlarınğ elgindin kim qurtqardı? Yūsuf aydı: Allāh. Yana aydı: Sini **ḥatunlar**
elgindin mekrindin kim saqladı? Yūsuf aydı: Allāh. (T.121a/12)

Aymışlar: ol hālde Cebre’ıl keldi, aydı: yā Yūsuf seni atañgga kim qavuşturdi?
Yūsuf aydı: Allāh ta’ālā. Yana aydı: qarındaşlarınğ elgindin kim qutqardı? Aydı:
Allāh ta’ālā. Yana aydı: ol tişi mekrindin kim saqladı? Aydı: Allāh ta’ālā.
(L.89r/4)

- XI. Yūsuf aydı: Melikke ayǵıl, ol elig kesgen **ḥatunlarka** sorsun, elig nelük kestiler,
tonları qanqa nelük bulǵandı? Murādı ol ḥatunlardın Züleyhā erdi. Meniñg
yazuqsızluķum belgölük bolmaǵınça çıqmas-men, tidi. Aymışlar: Maqşūdı ol
erdi **ḥatunlar** sözi belgölük bolmadın çıqsam Reyyān melik mañga sorǵay, ne
yoldın zindānka tüştüñg, tip. Men **ḥatunlar** sözün aytu bërsem Reyyān köñgliñge
yaqmaǵay, mini düşmen tutǵay. (T.123a/14, 17)

Yūsuf aydı: zindāndın çıqmas-men. Ayakçı aydı: ne üçün? Yūsuf aydı: melikge
ayǵıl eligleri kēsilgen **tişilerdin** sorsun kim eliglerin ne üçün kēstiler, tonların ne
üçün qanqa bulǵadılar, muradı olarnıñg ne erdi? Uluǵraqı Zelīhā erdi, meniñg
yazuqluǵıķım yazuqsızlıķım belgölüg bolmaǵunça çıqmas-men. Aymışlar:
maqşūdı ol erdi kim **tişiler** sözi belgölüg bolmayın çıqsam Reyyān melik mañga
sorsa kim ne boldı kim zindānga tüşdüñg, men **tişiler** sözün aytu bërsem Reyyān

köngliŋge yaqmağay, meni düşmen tutğay, evvel arıqlıqımnı bilsün andın soŋ
çıkayın, tedi. (L.90v/3, 6, 7)

- XII.** Ayakçı kelip melikke sözledi. Melik ol **hatunlarını** yığdurdı. Sordı: Yūsuf birleki
hālīŋiz neteg erdi? (T.123b/6)

Ayakçı kēlip melikge sözün ayttı érse melik ol **tişilerini** yığdurdı, sordı kim Yūsuf
birle hālīŋiz neteg érdi? (L.90v/11)

- XIII.** Keldimiz maqşūdka: Ayakçı zindānka bardı, ol **hatunlar** sözün taqı Züleyhā sözün
kamuğnı Yūsufka sözleyü bērdi. (T.124b/9)

Keldük bayaqı sözge: Ayakçı zindānka bardı, ol **tişiler** sözün taqı Zeliḥā sözün
Yūsufğa aydı, Yūsuf sewündi. (L.91r/21)

- XIV.** ‘Aynü’ş-Şemsniŋ er **hatunı** nezzāreka turup tiwe yüki buğday alıp sağı bērseler,
bularqa yegrek erdi, tidiler. (T.132b/9)

‘Aynü’ş-Şems kendiniŋ érkeki **tişisi** nezzāreğa çıkıp tēwe yüki buğdaynı alıp
sağunı bērseler bularqa yēgrek érdi, tēdiler. (L.97r/8)

- XV.** Yarlıg boldı: Benī İsrā’ıl erenleri **hatunlarını**, Kıbtīler iwleriŋge kirsünler, aysunlar,
yarın biziŋ ‘İdimiz bar, mālımıznı bizke bēriŋ, boyun kulaqdağı yünçülerini
emānet bēriŋ, yarın ‘İd kılıp yana keltürüp sizke bēreliŋ, tisünler. Andag
aydılar. Mevlā ta‘ālā Kıbtīler **hatunlarınıŋ** köŋgliŋge raḥm kemişti, kamuğ altun
kümüş yüzük bilezük ısırğaların, yünçülerin Benī İsrā’ıl **hatunlarıŋa** bērdiler.
(T.181b/12, 15, 16)

yarlıg boldı: Benī İsrā’ıl erenleri **tişileri**, kıbtīler ewiŋge kirsünler, aysunlar:
yarın biziŋ ‘İdimiz bar, mālımıznı bizge bēriŋ kim tutum kulaqdağı qoldağı
nerselerini bizge emānet bēriŋ, yarın ‘İdimiz kılıp yana keltürüp bēreliŋ, tēdiler.
Mevlī ta‘ālā kıbtī **tişileriniŋ** köŋgliŋge mihr saldı, kamuğ altun kümüş yüzük,
bilezük, ısırğaların Benī İsrā’ıl **tişileriŋge** bērdiler. (L.115r/13, 15, 16)

XVI. Lūṭ bardı, ‘Āmūrā yeringe yetti, biş yığaçlık yerde tüşti. Mü’tefikāt bođunu aṭlanıp yigitlerni tileyü yörirde Lūṭnı kördiler yawlaḫ arıḡ silig körklüg yüzlüg. İwke barıp ‘Āmūrāka kirdiler. Bir körklüg yüzlüg er iki ḫatunı birle keldiler tiyü ḫaber bērdiler. (T.79b/5)

Lūṭ bardı, ‘Ammūrā yērige yētdi, bēş yığaçlık yerde tüşdi. Mü’tefikāt bođunu aṭlanıp yigitlerni tileyü yörirde Lūṭnı kördiler, sılıḡ er ēki tişi birle Lūṭ keldi, tēyü ḫaber bērdiler. (L.58r/13)

T.- ḫatun

ḫatun sözcüğünün Tahran nüshası ekseninde baḡlı olduḡu kavramın anlamsal özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

- canlı [insan]

ḫatun kavramı sadece canlı varlıklardan insan için kullanılması dolayısıyla kavramsal yapısı zorunlu biçimde temel ve deḡişmez biçimde ‘canlı’ ve ‘insan’ üreysel anlambirimciklerini içerir. Tahran nüshasında *ḫatun* sözcüğünün tüm kullanımları bu anlambirimcikleri tanıklar.³⁵²

³⁵² Tahran nüshasında *ḫatun* sözcüğünün tüm kullanımları için bk. 02b/14; 11a/16; 20a/2; 31b/15; 32a/6; 33b/17; 38a/16; 48b/5; 61a/5; 71b/4; 79b/5; 83b/16; 89a/11; 89b/5; 90a/18(2); 90b/13; 109b/16; 111b/14, 15; 113b/17(2); 115a/8, 9, 12, 13, 15, 16, 18; 115b/13, 14, 16, 18; 116a/1, 7, 8; 116b/2; 116b/11; 117a/5, 16(2); 117b/2, 7; 118a/3, 5, 11, 12, 15; 118b/10; 121a/12; 123a/14, 15, 17, 18; 123b/3, 6, 8; 124a/13; 124b/9; 126a/6; 129b/7; 132b/9; 143a/16; 150b/1; 151a/19; 151b/1, 17; 154b/6(2); 155b/11; 156b/2, 6, 17, 18, 19; 159b/15; 160a/18; 162a/2, 5; 169a/15; 169b/13; 174b/16; 181b/12; 15; 16; 185b/7, 15, 16(2); 187b/6; 195a/15; 210a/12; 211a/4; 214b/8; 224b/4; 228a/7, 8; 228b/17; 229a/13, 14, 17; 229b/11, 15; 230a/1; 253a/10; 260a/17; 260b/6; 262a/19; 276b/4, 7; 278b/13, 14; 282b/8, 17; 303b/8; 321b/7; 325a/13; 17; 345b/16(2); 348b/18; 349a/1; 358a/4; 364a/1; 367b/15; 368a/11, 18; 373b/10, 12, 16; 374a/7; 374b/2, 7,

- **dişi (biyolojik cinsiyet)**

ḥatun sözcüğün kavramsal yapısında temel ve değişmez ‘dişi’ anlambirimciği mevcuttur. ‘dişi’ anlambirimciği, kişinin biyolojik cinsiyeti ile doğrudan ilişkili olup onun doğuştan sahip olduğu üreme özelliğini iletici rol oynar: “*Mevlā celle celāluhu kırk yıl yağmur bërmedi, yerdin nebātāt ündürmedi, ḥatunlar oğul kız toğurmadı,*” (32a/6); “*Mūsī Tûrdın yanıp keldi, körer yağmur tınanmış, ḥatunı oğul toğurmuş*” (174b/16); “*Aymışlar: Altı minḡ sūtlüg ḥatunlarını keltürdiler, ḡabûl kılmadı*” (169b/13) Tahran nüshasında *ḥatun* kavramının tüm kullanımları ‘dişi (biyolojik cinsiyet) anlambirimciği tanıklar.

- **kadın (toplumsal cinsiyet)**

ḥatun, Türk dilinin ilk yazılı metinlerinden itibaren tanıklanan bir sözlükbirim olduğunu önemle belirtmek gerekir. Türkçenin ilk yazılı metinlerinde *katun* olarak tanıklanan sözcük, zaman içinde hem ses yapısı yönüyle hem anlam yapısı yönüyle değişikliğe uğramıştır.³⁵³ Bu sebeple Harezmi temas lehçesinde ve dolayısıyla Tahran nüshasında artık *ḥatun*, sözcükbirimiyle karşılaşırız.

ḥatun sözcüğü, Türk dili ve kültürü araştırmalarında “Eski Türkçede / Türklerde Kadın” ya da “İslam Öncesinde Türklerde Kadın” konulu pek çok araştırmada doğrudan ya da dolaylı olarak takip edilmektedir.³⁵⁴ Bu araştırmaların genelinde, *katun*’un Ortaçağ

17; 375a/8; 375b/15; 377a/17, 19; 383b/11(2), 18; 384a/9; 384b/6, 18(2); 385a/1; 387b/6, 9, 11, 12, 13, 15; 388a/1, 8, 13, 14, 18; 392a/8.

³⁵³ Ayrıntı için bk.: Kurukaya, Onur., (2019), *Eski Türkçeden Çağatay Türkçesine Anlam Olayları*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, s.358.; Arslan Erol, Hülya., (2018), *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri*, TDK Yayınları, Ankara, s. 640.

³⁵⁴ bk.: Sümer, F., (1954), “Eski Türk Kadınları”, *Türk Yurdu*, 1 (3), s. 191-194.; SEVİNÇ, Necdet, (1987), *Eski Türkler’de Kadın ve Aile*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.; Donuk,

dönem koşullarına göre farklı bir konuma sahip oluşu ve bunun üzerinden gerçekleştirilen paralel argümanlar mevcuttur. Bu konuda belirli bir döneme odaklanılmasının temel etmeni, Eski Türk toplum yapısında - en azından siyasi yapılaşmada - kadına tanınan statü ve onun erkeğe karşı olan konumu dolayısıyla Türklerin o dönemde Çin, Fars, Hint, Arap gibi diğer dünya toplumlarına nazaran daha iyi bir seviyede olmasıdır. Bu da konunun popüler olmasına yol açmıştır. Ancak her ne olursa olsun gözden kaçırılmayacak husus şudur ki; o dönemde de *katun* teriminin eril tahakkümün dışında gelişen, tek başına ve kendi kimliğiyle var olduğunu söylemek mümkün değildir.

Türk toplumunda özellikle İslâmiyet öncesinde kadınlara yaklaşımın çok katı olmamasına rağmen bütün dünyada olduğu gibi hayatın aksi olan edebî eserlere ve tarihi kaynaklara bakıldığında kadınlar dâima erkeğin

Abdülkadir., (1988), “Eski Türk Ailesi ve Vasıfları”, **Türk Yurdu**, S. IX-16.; Özden, K. S. (1988). “İslâm Öncesi Türklerde Kadının İçtimai Yeri”, **Sosyoloji Konferansları (Prof. Dr. Mehmet Eröz’e Armağan)**, (22), s. 225-235.; Gömeç, S. (1996), “Kagan ve Katun”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 1S. 8(29), s. 81-90.; Esin, E. (1991). Katun (Türk Kadını’na Dair), **Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, S. 7 (20), s. 471-483.; Aksoy, Numan Durak., (2010), “Eski Türk Toplumunda Kadının Sosyal Statüsü”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S. 93/32 s. 146- 166.; Şirin User, H. (2011). “Runik Türk Yazıtları Çerçevesinde katun ve kunçuy”, **Ötüken’den İstanbul’a Türkçenin 1290. Yılı (720-2010) Sempozyumu**, s. 281-294.; Useev, Nurdin (2012), “Köktürk Harfli Yenisey Yazıtlarındaki Kadını Bildiren Kelimelerin Anlamına Göre Eski Türklerde Kadın İmajı” **Dil Araştırmaları**, Sayı: 11, s. 57-66; Tellioğlu, İbrahim., (2016), “İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine”, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]**, S. 55, s. 209-224.; Açıl, Okan., (2016), “İlk Türk Devletlerinde Kadın Algısı ve Kadın Hakları”, **RTEÜ Journal of Social Sciences**, S. 3, s. 63-72.; Berbercan, M. Turgut., (2017) “İslam Öncesi Türk Metinlerinde ‘Kız’ ve ‘Kadın’ ”, **Journal of Old Turkic Studies**, 1/1 2017, s.7-19.

hayatı içinde veya yanında oynadığı role veya erkeğin onlara verdiği değere göre belirlemekte ve tanıtılmaktadırlar.³⁵⁵

Bugün bile araştırmalarda *katun* terimi, *kagan* terimi ile birlikte ele alınıp inceleneceğinde konu önce *kagan* ile başlatılır: “Kagan ve Katun”³⁵⁶. Bunun sebebi *kagan*’ı açıklamadan ya da tanımlamadan *katun*’un tam olarak betimlenemeyeceği içindir. Böylece kadın aslında her zaman eril tahakküm ya da eril cinsiyet çerçevesinde algılanıp, tasarlanmış bir kavram olarak karşımıza çıkar. Bu duruma bağlı biçimde, eril tahakkümün zihnî yapısı olumsuz yönde değiştikçe, o elinde bulundurduğu güç ve baskıyı “kadın”a doğru yönlendirmiştir. Halbuki günümüzde çoğu araştırmacı, Türk toplumunda kadının imajının İslamiyetin kabulü ile değiştiğini ön plana çıkartmaktadır. Bu duruma daha dikkatli ve objektif bakıldığında, Türklerin özellikle siyasî yönetim ve eğitim sınıfına mensup eril kişilerin Arap, Fars veya Hint ekolünden etkilenecek o yöne doğru evrilmesi ile Türklerin İslamiyeti kabulü arasında çok temel bir farklılık olduğu görülür. Bu konuda Günay’ın önemli araştırma yazıları mevcuttur³⁵⁷ ve bir araştırma yazısında şu konuya önemle dikkat çeker:

Kültür değişmesi, bir toplumun mevcut düzeninin maddî ve manevî medeniyetinin bir tipten bir başka tipe geçmesidir. Türkler İslamiyetle birlikte Arap-Fars kültür dairesine girmişlerdir. Bu kültür ve medeniyet değişikliğini gösteren en önemli eser *Kutadgu Bilig*’dir. Eserin yazarı Has Hacıp bu tip eserlerin Arap, Fars ve Hint kültüründe pek çok olduğunu

³⁵⁵ Günay, Umay., “İslâmî Dönemde Türk Toplumunda Kadının Yeri ve Önemi”, **Milli Folklor**, Yıl:12, Sayı: 46, s. 4.

³⁵⁶ Gömeç, S. (1996), “Kagan ve Katun”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 1S. 8(29), s. 81-90.

³⁵⁷ bk.: Günay, Umay., Türk-İslam Medeniyeti Dairesi ve Sonrası, **Milli Folklor**, s. 7-10; Günay, Umay., (1993), “Kutadgu Bilig ve Kültür Değişmesi”, **Türk Kültürü**, S. XXXI (Temmuz), 385- 397.

Türkçe böyle yol gösterici bir kitabın kendisi tarafından ilk defa yazıldığını mukaddeme bölümünde açıklamaktadır.³⁵⁸

Yukarıda Günay'ın dikkatini çekmek istediği konu *Kutadgu Bilig* gerçek mahiyetiyle o dönemin toplum yapısını ve gündelik yaşamını aksettirebilecek yetiye sahip bir eser olamayacağıdır. Eski Türk yaşamında, başka dönemdaş toplumlara göre daha geniş bir alan tanınan kadın için *Kutadgu Bilig*'deki sınırlandırmalar ya da söylemler, ancak başka kültürlerin propagandası olarak tanımlanabilir. Buna koşut olarak *Kutadgu Bilig* ile aynı dönemlere tekabül eden ama başka coğrafyada yazılan Nizamülmülk'ün *Siyasetname* 'si ise "Türklerin kadınlara verdiği bu değeri acımasızca eleştirmiştir. Çünkü Fars geleneklerine göre kadın fitnenin başı idi ve asla devlet yönetimine müdahil olmaması gerekiyordu."³⁵⁹ Aynı yüzyılda yazılan bir eser başka kültürleri odak noktasına alarak sözde "ideal toplum" yapısındaki kadın imajını aktarırken, bir diğeri ise gerçek hayatın içindeki kadın imajından şikayet eder. Tüm bu bilgiler doğrultusunda, İslamiyetin kabulü ile toplumdaki kadın imajının birdenbire farklı bir boyuta ışınlanmadığı, ancak belirli enstrümanlarla Arap ve Fars kültürü propagandası yapılarak bu imajın değiştirilmek istendiğine ve bir dereceye kadar sahip olduğu sosyal alanın da daraltılmak istendiğine dair bir çıkarım yapılabilir. Bu enstrümanlardan biri de dönemin yazılı eserleri olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda, dini öğreti ya da ideal hayat söylemi giydirilerek esasen Arap toplumunun bakış açısı, değer yargıları ve kültürüyle yoğrulan *Kıssaşü'l-Enbiyâ* adlı eser de bu amaca hizmet etmiş olmalıdır. Zaten *Kıssaşü'l-Enbiyâ*, hâlihazırda Arap coğrafyasında ve o kültür içinde harmanlanan hikayeleri, ayet ve hadislerle destekleyerek açıklar; diğeri bir deyişle ayet ve hadisleri anlatan ilmî bir tefsir değildir. Üstelik eserin

³⁵⁸ Günay, Umay., "İslâmî Dönemde Türk Toplumunda Kadının Yeri ve Önemi", **Milli Folklor**, Yıl:12, Sayı: 46, s. 6.

³⁵⁹ Aksoy, İlhan., (2016), "Toplumsal ve Siyasal Süreçte Türk Kadın", **Yaşama Dergisi**, S. 32, s. 16.

tamamı ya da bazı parçalarının Arapça ya da Farsçadan tercüme yoluyla Türkçeye aktarıldığı da gözönüne alındığında bu kanı kuvvetlenir. Böylece Rabgûzî'yi de Yusuf Has Hacıp gibi propogandist bir yazar olarak algılamak ve onun edebî yaratımını değerlendirirken bu hususu da göz ardı etmemek gerekir. Buradan yola çıkarak, tüm bu bilgilerin aktarmadaki temel kaygı *ḥatun* sözcüğünün eserdeki bağlamsal kullanımları doğrultusunda betimlenecek olan kavramsal yapısı, acaba Türk dil kullanıcılarının semantik belleğindeki “kadın imajını” mı ortaya çıkartacaktır yoksa Türk dil kullanıcılarına bir tabu olarak empoze edilmek istenen sözde ideal kadına yönelik çizilen bir “kadın imajını” mı ortaya çıkartacaktır? Bu soru, maalesef Tahran nüshası çerçevesinde cevaplandırılmayacak olsa da aşağıda bu sınırlı alan içinde ortaya çıkarılacak olan kadın imajının da mutlak surette o dönemin Türk kültür ve sosyal hayatının şekilledirdiği bir kadın imajı olduğuna da şüphe ile yaklaşılmaması sağlayacaktır. Belki bu soru disiplinler arası bir çalışmayla geniş bir araştırma kapsamı dahilinde İslamiyet sonrası sosyal, gündelik, eğitim, siyasî hayatta ‘Kadın İmajı’nın araştırılmasına yol açar. Böylece bu sorunun yarattığı şüphe ile asıl konumuz ve meselemiz olan *Kıssaşü'l-Enbiyā*’nın Tahran nüshası ekseninde *ḥatun* sözcüğünün ‘kadın (toplumsal cinsiyet)’ özgül anlambirimciğinin semantik analizine başlayalım:

ḥatun sözcüğünün bağlı olduğu kavramın ‘kadın’ özgü anlambirimciği, onun dışı biyolojik cinsiyeti üzerine inşa edilen toplumsal cinsiyetidir. Bourdieu, bu durumu “Bedenlerin Toplumsal İnşası” olarak tanımlar.³⁶⁰ Bu doğrultuda, *ḥatun* sözcüğü, dışı biyolojik cinsiyetli insan bedeninin cinsiyetçi bakış açısı altında biçimlendirilen ve çeşitli sosyal etiketlerle etiketlenilmesidir. Bu sözcükbirim tek başına kavranamayacak kadar

³⁶⁰ Bourdieu, Pierre., (2015), **Eril Tahakküm**, (çev. Bediz Yılmaz), 2. Basım, Bağlam yayınları, İstanbul, s. 19.

bulanık bir kavramdır. Bu bulanıklık ancak dil dizgesinde *ḥatun* sözcüğünün hem dizisel hem de dizimsel anlam ilişkisi kurduğu sözcükbirimlerle birlikte bir bütün olarak değerlendirildiğinde bir seviyeye kadar giderilebilir. Bunlardan en önemlisi *ḥatun* sözcüğünün *er* sözcüğüyle kurduğu dizisel ilişkidir. *ḥatun* ve *er* sözcüklerinin dizisel ilişkisi birbirleriyle kurdukları bütünleyici karşıtlık ilişkisinden kaynaklanmaktadır: “Benī Ġsrā’īl **erenleri ḥatunları**, Kıbtîler iwleriñge kirsünler, aysunlar.” (181b/12); “Benī Ġsrā’īl uluḡ kiçig, **er ḥatun** yēti tūni kūni Mūsīka küḍüp turdılar.” (187b/6) Bu durumda dil kullanırının zihninde *ḥatun* ve *er* kavramları, hangi olguyu temsilen bütünleyici bir karşıtlık ilişkisiyle kodlanmıştır? Bu soru doğrultusunda, Tahran nüshası boyunca *er* ve *ḥatun* sözcüklerin kullanım alanları incelendiğinde, bu sözcüklerin, çeşitli faktörler baz alınarak bir bütün gibi algılanan insan grubunun ya da *uruḡ*, *ḡabīle*, *ḡavm* vb. örgütsel yapıların ‘temel ögesi ya da temel bileşeni’ olarak kavramlaştırıldığı sezilir. Bu algılayış biçimi dolyısıyla söylemde bir aile, topluluk ya da toplum en temel düzlemde *er* ve *ḥatun* olarak ayırt edilmektedir ve bu temel ayrım da dil dizgesine yansır: “Ḡazār bin Sālīf tiweni öldürdi, tört sınıḡardın **er ve ḥatun** yıḡıldılar, etini kes kes kılıp üleştiler, büşrüp yēdiler.” (48b/5); “Ādemnünḡ kelbüdin keltürdi, kemi içinde ḡoḡdı. Bir sınıḡar **erenler** erdi, bir sınıḡar **ḥatunlar** erdiler, Ādem kelbüdi arada ḡicāb erdi.” (33b/17); “Aynü’ş-Şemsniḡ **er ḥatunı** nezzāreḡa turup tiwe yūki buḡday alıp saḡu bērseler” (132b/9) Benzer kullanımlar için bk. 31b/15; 187b/6; 276b/4, 7; 303b/8; 321b/7; 358a/4; 368a/11. Bu kullanımlardaki **söylem alanı** göz önüne alındığında, *er* sözcüğünün ardından daima *ḥatun* sözcüğünün dil dizgesinde dizimleniş temayülü, dil kullanırının *er* ve *ḥatun*’u mikro ölçekte aileyi oluşturan temel unsur olarak algılayışının, makro ölçekte ise toplumu oluşturan temel unsur olarak kodlayışının dilsel tezahürü olarak görülmesini sağlar. Ters açıdan, bu dizimsel yapı *er* ve *ḥatun* kavramlarının bir bütünsellik içinde algılandığını gösterir. Tüm bunlar da *ḥatun* kavramının toplum nazarında evlilik yoluyla *er* kişiye bağlı olduğunu ve toplumda *er*’e göre kimlik kazandığının göstergesidir. İster pederânî toplum

olsun ya da pederşâhî toplum olsun, *hatun* kavramının, ‘er ile evlilik bağı olan kadın’ ve ‘aileyi ya da toplumu oluşturuıcı ikincil unsur’ olarak algılanması, *hatun* sözcüğü üzerinde olumlu statüsel değeri yaratmış olmalıdır. *hatun* kavramındaki bu anlamsal uzanımlar ve bu uzanımların yarattığı ‘olumlu statüsel değeri’ onu kadın kavram alanındaki diğeri *urâğut*, ‘avrat ya da kız gibi kavramlardan farklılaştırmaktadır. Görüldüğü üzere bu farklılıklar toplumun görme biçimiyle tanımlanabilecek, tamamen eril merkezli hayatın etiketlendirmesine dayalı, soyut, dil-dışı dünyada var olmayan farklılıklardır.

hatun ve *er* sözcüklerinin dil dizgesinde eş-kullanımsal temayülü olduğu yukarıda ifade edildi. Sözcüksel hiyerarşide yatay düzlemde birbirine karşıt biçimde kavramlaşan *hatun* ve *er* sözcüklerinin kullanım biçimleri ve dizimlenişi, *hatun* kavramının toplumsal cinsiyet yönünü açığa çıkarıcı niteliktedir. Yukarıda aktarılan bağlamaların yanı sıra nüsha boyunca dönemin dil kullanımının “er ve *hatun*” ya da “er *hatun*” şeklindeki sabit kullanımsal tutumu, teorik açıdan aynı temel düzey kavrama (bk. *kişi*) bağı olarak gelişen *hatun* ve *er* alt düzey kavramların aynı hiyerarşik denge içinde olmadığını gösterir. Bu durum, *hatun* kavramının *er* kavramı gölgesinde kalan ikincil cinsiyet olarak algılanışının dilsel bir yansımasıdır. Daha açık bir ifadeyle, *kişi* kavramının merkezinde yer alan ve birincil cinsiyet olarak kodlanan *er* kavramıdır; buna karşın *kişi* kavramının çeperinde konumlanan ve ikincil cinsiyet olarak kodlanan ise *hatun* kavramıdır. Bu, muhtemelen sosyal hayattaki keyfi bölünmeye dayalı gelişen algısal tutumun dilsel bir versiyonu olabilir.

Sonuç olarak *hatun* kavramının ‘kadın’ özgül anlambirimciğinin toplumsal cinsiyet akisleri ‘er ile kimlik kazanan’, ‘evli’, ‘aileyi ya da toplum oluşturuıcı temel unsur’, ikincil cinsiyet’tir. Bunlar *hatun* ‘kadın (toplumsal cinsiyet)’ anlamsal özelliğinin bazı uzanımlarıdır. Bu inceleme kapsamında toplumsal cinsiyetin yarattığı farklı anlamsal

özellikler de mevcuttur ve bunlar aşağıda sırasıyla başlıklandırılarak ayrı ayrı incelenmeyi gerektirir.

▪ **yetişkin (+ yaş)**

ḥatun sözcüğünün Tahran nüshası eksenindeki kullanımları, sözcüğün daima belirli bir yaşa erişen dişi kişiye gönderimli olarak kullanıldığını açığa çıkarır. Bu referanslar *ḥatun* kavramının belirli yönde biçimlendirilmiş bir ‘yaş’ uzanımı olduğuna işaret eder. Bu yaş uzanımı *ḥatun* sözcüğünün kavramında ‘yetişkin’ anlambirimciğiyle tanımlanır. Böylece sözcüğün, ‘dişi kişinin yaş ya da fizyolojik gelişimine bağlı olarak, dişinin *kız* olma durumundan sonraki evreyi etiketleyici biçimde kavramlaştığı söylenebilir. Çünkü dönemin dil kullanır “*dişi bebek*”, “*dişi çocuk*” ya da “*dişi bakire genç*” için *kız* kişi referansı kullanabilirken; şuan için doğrudan tanımlanamayan bulanık bir evre sonrasında aynı dişi için *ḥatun* kişi referansı kullanmayı tercih eder: “*Ḥavvā yētmiş qarın iyāl toğurdi ikişer. Biri oğul, biri kız. Ammā Qābīl uruḡi otuz yēti miṅg er ve ḥatun boldılar. Hābīl uruḡi kırk yēti miṅg boldılar.*”(20a/2) Aktarılan bağlamda *kız* ile *ḥatun* kavramları arasında anlamsal örtüşmeye dayalı bir paralellik olduğu gibi, yine bu kavramlar arasında anlamsal bağdaşmazlık yaratan ayırt edici anlamsal özelliğe dayalı bir karşıtlık ilişkisi de tanımlamak mümkündür. Bu kavramlar arası ayırt edici anlamsal özellik esasen dil dışı dünyada dişi cinsiyetli insan varlığının eril toplum düzenine bağlı gelişen görme biçimiyle yakından ilgilidir. Bu görme biçiminin odak noktasının ise dişinin bedensel gelişimine ve erkeğin dişi kişi üzerinde bıraktığı cinsel ize dayalı çizgisel bölünmedir.

ḥatun kavramının belirli yönde etiketlenen ‘belirli bir yaş sonrası’ uzanımını, dil kullanımının nüsha içinde toplumu “erkek, kadın ve çocuk” biçimde üç temel düzlemde ayırt ederek sınıflandırılması da destekler: “*Munda oḡ olaturaliṅ, kelmişde er ve ḥatun birle, oğlanlarımız birle bolup sançışaliṅ, tam arasındın taş birle atsunlar.*” (358a/4); “*Ḳaçanḳa tegi ḥalāyıkni saklayın, ḥūkm kıldım erenlerin öldürüṅ, ḥatunların bulnaṅ,*

oğlanların alıṅ.” (368a/11) Bir toplumu yani *ḥalāyık*’ı oluşturan erkekler, kadınlar ve çocuklardır. Esasen burada toplumun yapı taşı olan aile motifi de ortaya çıkar ve aileye dayalı söylem alanında *ḥatun* sözcükbiriminin tercih edilmesi, daha önce yukarıda da değinildiği üzere, onun belirli bir yaş ve evlilik yönüyle kimlik kazanacağını aksettirir. *ḥatun* kavramının yaş uzanımı için net ve kesin sınır tayin edilemese de, dil kullanımının görsel olarak hafızasında tanımladığı görüntüyle ilintili olmalıdır. Bunun yanında dil kullanırı, *ḥatun* kişi referansını bir erkek ile cinsel deneyime hazır olan dişi kişi içinde kullanması, *ḥatun kavramının er* ile kavramsallaştırılarak sözcükselleştiğine dair önemli bir veridir: “Bāhīl aydı: Ey Qarqīsūn men sindin oza sen teg körmişim yok, **erke ḥatun kerek, ḥatunḡa er kerek, sen maṅḡa ḥaḡraḡ-sen**” (154b/6); “Dīv Süleymān **ḥatunları birle ḥalvet kıldı tiyürler. Andaḡ bolsa ḡayu ḥatun erke bıkır kelgey erdi,**” (229a/13, 14) Sonuç olarak *ḥatun* sözcüğünün kavramsal yapısında onu *ḡız* kavramından ayırt eden, muhtemelen evlilik ile bağdaştırılan ‘belirli bir +yaş’ anlambirimciği tanımlanır.

- evli “bakire olmayan” / - ya da + doğum yapan kadın

ḥatun kavramı ‘kadın’ özgül anlambirimciğiyle kavramlaşmıştır ancak burada asıl olarak bu özgül anlambirimciğin nasıl bir kadını temsil ettiğini tespit etmek önem taşır. Bu idrāk ile yapılan incelemede *ḥatun* sözcüğü, ‘evli / bakire olmayan’ ve ‘ - ya da + doğum yapan kadın’ anlambirimciklerle kavramlaştığı öngörülmektedir. Bu öngörüü sağlayan unsurlardan biri, *ḥatun* sözcüğünün nüsha genelinde ‘evli’ olarak etiketlendirilen dişi kişi için kullanılmasıdır.: “Ey oḡlum bu ṣandūḡ içinde ḡışiniṅ emāneti bar, sinde ḡodayın, adınlarḡa i‘timād ḡılmas-men, tidi. ‘Ūc anı alıp **iwlūki** ḡatında ḡoddı, özi ḡāyb boldı. **Ḥatun** ṣandūḡnuṅ ḡuflın açtı, yigitni ḡıḡardı.” (38a/16) Mesela bu bağlamda *ḥatun* kişinin ‘Ūc isimli bir erkekle evli olduğu bilgisi, anlatıcının aynı dişi kişi için *iwlūk* sözlükbirimini kullanıyor olmasıyla açığa kavuşur. Bir başka bağlam da yine aynı açıklıkla takip edilebilir: “Aymışlar: Ol **ḥatunlar altaḡu erdi: Vezīr iwlūki, ḡacib iwlūki, ḡāzin iwlūki, ayakḡı iwlūki, aḡtaḡı iwlūki, aṣḡı iwlūki.**” (115b/16) Aktarılan bağlamda bir

yerin yönetim merkezinde görevli olan erkeklerin evli olduğu kadınları ifade etmek için yine *ḥatun* sözlükbirimini tercih edilir. Böylece *ḥatun* sözcüğü dil dizgesinde kullanıldığında, dönemin dil kullanırının o dışı kişinin “evli” bilgisini iletteği söylenebilir. Mesela bir başka bağlamda dışı kişi tasvîr edilirken onun için *ḥatun* kişi referansı kullanılmasının sebebi onun ‘evli’ olmasından kaynaklanmaktadır: “‘*Alī raḏīya’llāhu ‘anhu bir serāy içinde bir ḥatun kördi yawlaḡ körküḡ, bu resūl ‘aleyhi’s-selāmka yaraḡlıḡ tip keltürdi. Resūl ‘aleyhi’s-selām anıḡ yüzin açtı, kördi yaḡaḡı kögermiş. Aymışlar: Anıḡ atı Şafīyye erdi, cuḥūdlar uluḡı Ḥay bin Aḡṭab kızı erdi. Tünle eri birle yaturda tüşinde ay inip anıḡ ḡoynıḡa kirdi, oḡḡandı, bu tüşni erinḡe aytu bērdi. ...*” (364a/1) *ḥatun* sözcüğü ‘evli dışı kişi’ referansıya Tahran nüshasında açıkça takip edildiḡi bağlamlar için bk.: 11a/16; 115b/14, 16, 18; 116a/1, 7, 8; 116b/11; 117a/16; 117b/2, 7; 118a/11, 12, 13; 214b/8; 262a/19; 282b/8; 348b/18; 373b/12; 375b/15; 383b/11; 385a/1.

ḥatun kavramında bu anlamsal özelliklerin tanımlanmasına yol açan bir diḡer unsur, dil dizgesinde *tul ḥatun* eş-kullanımlılığıdır. *tul ḥatun* ifadesi, belirli bir kavrama gönderim yapması ve özellikle *ḥatun* sözcüḡünün kavramsal yapısını sınırlandırması ve etiketlemesi dolayısıyla bu yapı eşdizimsel olarak algılanabilir: “*Bir tul ḥatun iwiḡe kim aşı boḡuzu yok erdi, anḡa ḡapattılar.*” (260b/6) Bu noktada sorulması geren soru, *tul* sözcüḡü eşdizimlilik yoluyla *ḥatun* sözcüḡünün kavramındaki hangi anlamsal özelliḡi sınırlandırmaktadır ya da ilga etmektedir?

Bu soruya cevap verebilmek adına öncelikle her iki kavramın anlamsal özellikleri sıralanmalıdır:

tul : +canlı, + insan, + dışı (biyolojik cinsiyet) + kadın, - evli olmayan, + bakire olmayan.

ḥatun : +canlı, + insan, + dişi (biyolojik cinsiyet) + kadın, + **evli olan**, + bakire olmayan

Yukarıdaki mukayeseli sınıflandırma, *tul* sözcüğünün kavramsal yapısı, *ḥatun* kavramının çekirdek yapısını koyulaştırır ve ortaya çıkartır. Böylece *tul* sözcüğü, *ḥatun* sözcüğüyle dil dizgesinde dizimlenmesi, onun evli olma özelliğini ilga ederken, önceden evli olduğunu artık bu hükmün geçersiz olduğunu etiketleme çabasının bir ürünü olduğunu da aksettirir. Her iki kavram özellikle ‘dişi olma’ ve ‘bakire olmama’ yönüyle anlamsal örtüşme sergiler. Bu sebeple *tul* sözcüğü ‘bakire olmayan’ anlamsal özelliği sebebiyle *kız* “bakire” sözcüğüyle bütünleyici karşıt anlamsal ilişki içinde tanıklanır:

“... ey Muḥammed men saṅga bir cüft anutup turur-men kim ḡamuḡ ‘Arab uluḡları anı ḡoldılar, ol kimerseni unamadı, ançası bar *kız* ermes, *tul* turur, bu ‘ayb birle ḡabūl ḡılur erseṅg ... ” (316a/6) Bu durumda her iki sözcüksel öge de kadının karşı cins ile

ilişkilendirilen farklı boyutlarına atfen kullanılır. Bu da bir nevi kadının daima erkek üzerinden ilişkilendirilerek tanımlanışının dilsel görüntüsüdür. Kadın kavram alanında

üretilen sözcükler, toplumun kolektif algısı üzerinde ‘yaş’, ‘**medenî durumunun**’ ve ‘**bekaret olgusu**’nun ne derece önem arz ettiğini göstermektedir. Bu kolektif algı, dilde

tul kal-eşdizimliliğini yaratmıştır: “*Altı ay keṡti erse atası ‘Abdu’llāh yaş ḡoydı. Eymene*

tul ḡaldı,” (304a/10); “*Ḥadīce kitāb oḡıḡan ‘ālim, uraḡutlarında zīrekreki erdi, eri ölüp*

tul ḡalmıṡ erdi,” (309b/15) Şunu belirtmek gerekir ki biz dolaylı muhatapların gündelik

dilinde *tul ḡal*- eşdizimliliği hâlâ varlığını tüm gücüyle koruduğunu da belirtmek gerekir.

Anlaşıldığı kadarıyla o dönemin dil kullanırı *ḥatun* sözcüğünü doğrudan ‘eşi ölen kadın’

kullanamadığı gibi, bağlamsal bir zemini yoksa ‘eşinden boşanan kadın’ için de

doḡrudan kullanamadığı gözlemlenir. Mesela dil kullanırı söyleminde kadının eşi

tarafından boşanmış olduğunu bağlamda şu şekilde ifade eder:“ ‘Abdu’llāhning könglinge Mısr vilāyetining sewüglügi tüşmiş erdi, iwlükinke talāk bērdi. ... Ol *hatunka* bardı, yolda Kaşım bin el-‘Abbās yolıktı. Kaşa barur-sen tip sordı. Aydı: ‘Abdu’llāh Zübeyr *koğğan hatunni* Yezīd için qolğalu barur-men, tidi.”; “Ol *hatun* aydı: Sen barı abuşka-sen, sini unamas-men tip. ... Ol *hatun* aydı: Maŋga dünyā hürmeti kerekmes, körk cemāl kerekmes, saŋga icāzet bērdim, bargıl, mini Hüseyn birle ‘aqd kılğıl, adınlarınğ umınçı kesilsün, tidi.” (387b/7-13; 388a/1-8) Bu söylemde dil kullanırı, eşi tarafından talak verilen kadını daima *ol hatun* ifadesiyle art gönderim yapma gereksinimi duyar. Bu gereksinimin temel sebeplerinden biri *hatun* sözcüğünün salt kullanımının ‘evli kadın’ imajıyla bağdaştırılmış olmasından ileri gelmektedir. Eğer dil kullanırı o kadının eşi tarafından talak verildiğini yani boşandığını ifade etmek istiyorsa, ‘*Abdu’llāh Zübeyr koğğan hatunni*’ gibi dil dizgesinde bu durumu tasvîr eden sözcük birliktelikleriyle kullanılması gerektiği anlaşılıyor. Yani *hatun* sözcüğü dil kullanımında ancak bağlamsal bir zemini olduğu takdirde, art gönderim yoluyla boşanmış kadına gönderimli kullanılabilmektedir.

hatun sözcüğü dil kullanımının söyleminde bazen bir kavmin kadınlarına gönderimli kullanıldığı takip edilir:

Benī İsrā’îl erenleri hatunları, Kıbtîler iwleriŋge kirsünler, aysunlar, yarın biziŋ ‘İdimiz bar, mālımıznı bizke bēriŋge, boyun kulaqdağı yünçüleri emānet bēriŋge, yarın ‘İd kılıp yana keltürüp sizke bēreliŋge, tisünler. Andağ aydılar. Mevlā ta‘ālā Kıbtîler hatunlarınğ könglinge rahm kemişti, kamuğ altun kümüş yüzük bilezük ısırğaların, yünçülerin Benī İsrā’îl hatunlarıŋga bērdiler. (181b/12-16)

hatun sözcüğünün bu tür kullanımı *uragut* sözcüğünün kullanımlarıyla benzerlik sergiler; ancak *uragut* ve *hatun* sözcüklerinin betimsel anlamları arasında nitelik yönüyle farklılık

vardır. Dil kullanırının zihninde *urağut* kavramının daha üst anlamlı bir kavram olduğu, böylece *Mısr hatunları* ile *Mısr urağutları* arasında anlamsal nüans mevcuttur. (bk. *urağut* maddesi)

hatun sözlükbirimini kadın kavram alanı içinde yer alan diğer sözlükbirimlerden ayırt edici anlambirimciği onun doğurgan kadın oluşudur: “**Anda kiḏin Mevlā ta‘ālā kökdin ot ıḏtı, ol şehir yıkıldı. Ol kimersele kim Circīsni uru öldürdiler, kes kes kıldılar, iyāllarımızni ot<dın> çıkaralıṅg tip yügrüşüp ilke kirdiler, kamuğları otka yakıldılar, tamuğka ulandılar. Olar otuz miṅg hatun müselmān boldılar, adınları kamuğ helāk boldılar.**” (262a/19) Bu durumu kanıtlayıcı bir başka dilsel veri ise *hatun* sözcüğü nüsha içinde *toğurmas* ya da *toğurmağan* gibi onun kavramsal yapısına ters düşen sözcükbiçimlerle birlikte kullanımın tanıklanmamasıdır: “**İḏiyā sūṅgüküm kevledi, saçım akardı, karıdım, ḥazretiṅdin ne ḳoldum erse umıncsız ḳoḏmadıṅg, bu ḳarılıḳımda oğul kıḳ toğurmağan ḳurtḳadın maṅga bir oğul bērgil.**” (270a/13); “**oğul kıḳ toğurmas iwlükümni ṣalāḫka keltürdi, İshāḳ atlıg, İsmā‘īl atlıg yalawaḳ oğlanlardın sewinḳ bērdi,**” (341b/14); Nüshada *toğurmas* ya da *toğurmağan* sözcükbiçimleri ile kullanımı tercih edilen *ḳurtka*, *iwlük* sözcükleridir. Bir başka bağlamda Zekeriya peygamber, eşinin hayatı boyunca, en az bir kez bile doğum yapamadığını ifade etmek için *hatun+um yerine cüft+üm* sözcükbiçimini tercih eder: “**Zekeriyyā aydı: İlāhī men ḳarıdım cüftüm me oğul kıḳ toğurmadı, biz ikegüdin neteg bolur, ya‘nī baṣdın mu yigit bolur-miz ya azu mundaḡuḳ ḳarı erken oğul bērür-sen?**” (271a/2) Burada dikkat edilirse *cüft+üm* ya da yukarıdaki örnekte geçen *iwlük+üm* gibi nikah bağı ile gerçekleşen bir erkeğe olan aidiyetin imgesi olan “eş” ya da “zevce”yle eğer aynı eşdeğerlilikte kabul edilecekse *hatun+um* sözcükbiçimini de tercih edebilirdi. Bu durum *hatun* sözcüğünün aidiyetlik işlevi sağlayan altbiçimbirimler alarak başka bir anlama geçiş yaptığı hâlde, söz konusu anlamsal özelliğin ayırt edici nitelikte olduğu, bu nedenle de *toğurmas*, *toğurmağan* ya da *torgurma-* gibi dilsel öğelerle birlikte kullanımının zihin tarafından engellendiği şeklinde

yorumlamak mümkündür. Nüshanın tamamı incelendiğinde *ḥatun* sözcüğünün tüm kullanımları bu çerçevede iken ilk bakışta bu duruma ters düşen bir bağlam ile karşılaşılır: “Mevlā celle celāluhu kırk yıl yağmur bérmedi, yerdin nebātāt ündürmedi, **ḥatunlar oğul kız toğurmadı**” (32a/6) Ancak bu kullanımdaki bağlamsal çerçeveye mercek tutulduğunda *ḥatun* sözcüğü *oğul kız toğur-* eylemini gerçekleştirme kabiliyetine sahip iken **Tanrısal bir bela sonucunda** doğurgan olmalarına rağmen kadınların çocuk doğuramadığını ifade etmek için, daha açık ifadeyle bağlamda anlatıcı Tanrı tarafından gelen belanın şiddetindeki büyüklüğünü ve Tanrının onalar olan kızgınlığının derecesini göstermek için burada özellikle *ḥatun* sözlükbirimini kullanımı tercih edilmiştir, çünkü artık doğurgan kadınların doğuramaması o topluluğun soyunun tükenmesi anlamındadır. Bu nedenle bu bağlam içinde geçen “**ḥatunlar oğul kız toğurmadı**” ifadesi öne sürülen tezi çürütücü değil destekleyicidir. *ḥatun* kavramında ‘doğurgan kadın’ anlamsal özelliği, bebeği olan ve ona süt veren bir kadın olmasıyla da paralellik içerir. Dil kullanırı bu durumu *sütlüg ḥatun* eşdizimliliğiyle ifade etmeyi tercih etmiştir: “**Aymışlar: Altı miṅ sütlüg ḥatunlarını keltürdiler, qabūl kılmadı.**”(169b/13)

ḥatun sözcüğünün kullanımları doğrultusunda bu anahtar sözcük telaffuz edildiğinde o kadın ile ilgili ‘evli’, ‘bakire olmayan’, ‘- ya da + doğum yapan’ anlamsal özelliklerle tanımlar.

▪ hür

ḥatun sözcüğünün kavramsal yapısı temel ve değişmez ‘hür kadın’ anlambirimciğini içerir. *ḥatun* hür olduğu için *er* ile nikahlanan, böylece evli kadın olarak kavramlaşabilen bir sözcüktür: “**Qaçan Ādem ve Ḥavvā nikāhlıg boldılar erse ḥiṭāb keldi.**” (11a/16) Nüshada *Ḥavvā* için *ḥatun* kişi referansı kullanılmıştır ve hür bir kadın olduğu için bir erkekle nikahlanabilmektedir.

ḥatun kavramsal yapısı gereği erkek ile nikah akdi gerçekleşmiş ‘erkeğin eşi, zevcesi’ anlamıyla tanıklandığı bağlamlarda ‘hür’ ayırt edici anlamsal özelliği dolayısıyla karabaş kavramıyla karşıtlık sergiler: “Melik ol işni Yūsufқа tapşurdı, aydı: Ey Yūsuf meniñ mülkümde ne taşarruf kılsañg kılğıl, iki iş kılmağıl. Biri ol kim meniñ perdem içindeki *ḥatunlarım, karabaşlarım* birle sözleşmegil.” (126a/6); “Ey Qarqīsūn bu illerde pādšāh men-men, mālım yawlaq telim turur, erlig *ḥatunum* yok, yeti yüz *karabaşlarım* bar, *kaμuğnı sañga bağışladım, mañga bolğıl, tidi.*” (156b/2)

ḥatun sözcüğünün tanıklandığı tüm bağlamlar ‘hür’ anlamsal özelliğini karşı tarafa iletir ve bu anlamsal özellik onun çekirdek yapısında bulunan temel ve değişmez anlambirimcik olarak mevcuttur.

▪ cinsellik (çağrışımsal anlam)

ḥatun sözcüğünün bağlı olduğu kavram ‘kadın (toplumsal cinsiyet)’ özgül anlambirimciğin uzanımlarından biri de açık biçimde ifade etmek gerekirse ‘erkek için cinsel haz uyandırıcı bedenleştirilen dişi’dir: “Bāhīl aydı: Ey Qarqīsūn men sindin oza sen teg körmışim yok, *erke ḥatun kerek, ḥatunқа er kerek, sen mañga ḥaқraq-sen*” (154b/6). Dil kullanırı anlatısında *Qarqīsūn* için kişi referaslı *kız* sözlükbirimini kullanır, çünkü *Qarqīsūn* evli olmayan, bakire ve baba evinde yaşayan bir genç kızdır. Bu aktarılan bağlama dikkat edildiğinde *Bāhīl*, kızı *Qarqīsūn*’a karşı cinsel bir haz ve şehvet duyar ve bunun üzerine kızına hitaben şöyle der: *erke ḥatun kerek, ḥatunқа er kerek*. Bu bağlamda dişi ve erkek kişilerin cinsel ilişki için birbirini tamamlayıcı oldukları ve birbirleri için gerekli oldukları vurgusu yapılır. Böyle bir söylem alanında kadın kavram alanındaki pekçok sözcük arasından *ḥatun* sözcüğünün tercih etmesini yönlendiren çağrışım nedir?

Bu perspektifle *ḥatun* sözcüğünün kullanım alanlarını incelendiğinde kadın kavram alanından sadece *ḥatun* sözcüğü cinsel söyleme dayalı bağlamlarda kullanıldığı gözlemlenir. 61a/5; 111b/14, 15; 115a/8; 156b/17, 18, 19; 278b/13, 14; 282b/8; 345b/16.

ḥatun sözcüğünün bu tür söylem alanı içinde belirmesi ya da dil kullanırının bu tür söylem alanında özellikle *ḥatun* sözcüğünü kullanmaya yönelmesini sağlayan onun cinsel çağrışım yaratmasıyla ilgili olmalıdır. *ḥatun* sözcüğünün toplumdaki kadının bedeni üzerinden kavramsallaşması onun bu tür söylem alanı içinde kullanılmasının da yol açtığı söylenebilir: “**Sizke talaşganlar ikegü bolğusı: Melikler taḫı ḥatunlar. Dünyānı melikke ḳoḏuṅḡ, inḫ boluṅḡ olar ḫulmindin cevrendin. Ammā ḥatunlar üḫün rūze tutuṅḡ, tinḫ tiriliṅḡ.**” (278b/13, 14) Bu aktarılan bağlamda İsa peygamber dünyadan ayrılma vakti geldiğini anlaması sonucunda havarilerine birtakım vasiyetlerde bulunur. Bu vasiyetlerden biri de “sizlere dalaşan iki (şey) olacaktır: Yöneticiler ve *ḥatunlar*.” Bu ifade dinî bir liderin ağzından erkekleri günahlardan sakındırma amacına yönelik bir söylem alanında tanıklanır. Dil kullanırının bu ifadeleri yerleştirdiği söylem alanı göz önüne alındığında her iki sözcüğü genelleyici bir tutumla kullandığı açıkça idrāk edilir. Bağlamda hitap edilen yani merkezi konumda olan kitle erkek cinsiyetine sahip olan havariler olmakla birlikte onların gıyabında tüm erkeklerdir. Söylemde erkek cinsiyetine *talaşgan* olan şeyi ifade etmek için dil kullanırı kadın kavram alanından *ḥatun* sözlükbirimini kullanmayı tercih etmiştir. Bu tercihin nedenini anlamak için şu soruları sormak gerekir: Erkekler için kadınlar hangi yönde imtihandır ve bu imtihan için neden *rūze tutuṅḡ* yani oruç tutma tavsiyesi verilir? Bu konu irdelendiğinde, İslam geleneğinde erkeklerin cinsel yönünü köreltmeleri, kadınlara karşı şehvet ve cinsel isteklerini terbiye etmeleri için oruç tutmaları vaaz edilmektedir. Böylece bu bağlamda da kadının bedensel çekiciliğini ve cinsellik çağrışımı dil kullanırının *ḥatun* sözcüğünü kullanmaya yöneltmiş olmalıdır. *ḥatun* sözcüğü, benzer bir söylem alanında şu şekilde tanıklanır: “**Yūsufnı tüş kördi. Aydı: Sen-mü-sen kim ḥatunlarḫa oğradıṅḡ? Yūsuf yalawaḫ aydı: Sen-mü-sen kim ḥatunlarḫa oğramadıṅḡ, ḫaḫtıṅḡ.**” (111b/14, 15) Buradaki bağlamda da *ḥatun*, erkeğin cinsel açıdan şehvetle istediği bir bedendir, yani bağlam bütünüyle takip edildiğinde

ḥatunḳa oğra- ‘kadını cinsel açıdan arzulamak’ eşdizimliliğinde dil kullanımının *ḥatun* sözcüğünü seçmesi burada ileri sürülen savı kuvvetlendirir.

ḥatun sözcüğünün kadın kavram alanındaki diğer sözcükbirimlerden ayıran farklılığın onun evlilik temalı ve cinsel temalı söylem alanındaki kullanımsal tercihidir. Bu kullanımsal tercih sözcüğün cinsel olarak bedenleştirilerek erkek tarafından arzulanan dişi şeklinde betimlenebilecek ‘cinsel içerikli’ bir çağrışımsal anlam ile yüklü olduğu anlaşılır. Bu tür söylem alanlarında *ḥatun* sözcüğünün genel bir niteliğe büründüğü de dikkat çeker. Bu tür söylemlerde *ḥatun* sözcüğünün bir anlam genişlemesine uğradığı varsayılabilir. Bu varsayımı sağlayan dil kullanımlarından biri de aynı söylem alanı çerçevesinde *ḥatun* sözcüğünün nüshada *urağut* ve ‘*avrat* sözcükleriyle aynı bağlamda, aynı kavram için değişikli kullanılabılır olduğunun gözlemlenmesidir: “Bu Zū’l-‘Arş melik yigit erdi, *urağutlarḳa* yawlaḳ rağbetliḡ erdi. Ḳayda bir körklüḡ *ḥatun* körse ya işitse öziḡe keltürür erdi.” (61a/5). Diğer örnek bağlamlar için bk.: 115a/8; 156b/17, 18, 19; 282b/8.

- olumsuz değer

ḥatun sözlükbirimi nüshada erkekler için bir tür bela türü olarak algılanması onun *fitne*, *keyd*, *mekr*, *hile* ya da *belā* gibi olumsuz değer içeren sözcüklerle birlikte kullanılmasına neden olmuştur: “*Ḥatunsız* tiriglik yoḳ, *ḥatun* birle tınçlık yoḳ. Bu ikiniḡ arasında menḡlemek yoḳ. *Ḥatun belgülüḡ belā turur*. Bu belāsız kimerseke sermek yoḳ.” (113b/17) Bu tür söylemler Arap ve Fars kültürüne dayalı söylemlerdir ve kadını erkek için fitne olarak tanımlanır. Bu tür söylem alanında kadını ifade edici sözcük olarak *ḥatun* sözcüğünün kullanımsal tercihi onun kavramsal yapısındaki ‘evli olma’ anlamsal özelliği ve yukarıda tanımlanan ‘cinsel’ çağrışımıyla ilintilidir. Özellikle *ḥatun* kişi, evli olduğu er için fitne ve bela olarak tanımlanır:

Ya‘nī minde kiċin erenler ūze ħatunlardin uluġraq fitne ħoċmadım,
Ādemdin kıyāmetķa tegi enbiyā ve ašfiyādın telimler ħatun belāsınġa
ilindiler, Ādem ve Ĥavvā kışşası ma‘rūf turur, Nūĥ yalawaċ iwlŭki, Lŭt
yalawaċ iwlŭki sözleri ma‘rūf turur, İbrāĥīm yalawaċ birle Sāre ve Hācer
mundaguċ, Yŭsuf Zŭleyĥā, Süleymān Belķīs kışşası meşĥŭr turur,
Muştafā ‘Āyişe birle kışşası Ĥur‘ānda mezkŭr turur, emīrŭ’l-mŭ’minīn
Ĥasan rażiya’llāhu ‘anhū ħatunı birle ma‘rūf turur, emīrŭ’l-mŭ’minīn
Ĥŭseyn rażiya’llāhu ‘anhununġ me ma‘rūf turur. Aymışlar: Yezīd andıķtı,
eligim yetse Ĥŭseynni öldürgey-men, tidi. (388a/13, 15)

Yukarıda aktarılan söylem, doğrudan eril muhataba yönelik bir öğüt niteliğindedir. Bu öğütte *er* kişileri yanıltan, onları hataya sürükleyen, zor duruma sokan *ħatun*’dur. Bu tür söylemin alt metni okunduğunda, yukarıda sayılan tarihî eril karakterlere sorumluluk yüklememe telaşı hakimken, tüm suç kadın üzerine atfedilir.

ħatun sözcüğü, *şeytān* kavramıyla mukayese edilir: “... ħatunlarınġ keydi mekri uluġ turur. Aymışlar: Ĥatunlar keydi mekri şehvet birle uluġ turur. Ammā Şeytān keydi Allāh zikri birle za‘īf turur.” (115a/8-10) Bu kıyaslama kadını şeytanlaştırırken ona olumsuz bir değer yükler. Bu doğrultuda tanıklanan diğerk bağlamlar için bk.: 115a/11,13, 16, 18; 118a/11, 15; 121a/12; 123b/4; 151b/17; 278b/13, 14.

ħatun o dönemin evlilik anlayışı, bir erkeğe birden fazla hür kadın ile evlenme meşruiyeti tanındığı gibi istediği kadar yani sayı sınırı olmaksızın köle kadına da sahip olabilme hakkını tanımaktadır. Bu durumda kadının çok sayıda olması onun değersizleşmesine yol açtığı ve erkek için kolayca bulunabilen bir varlık olarak algılandığını şu deyimisel kullanım tanıklar: *Yā resŭla’llāh ħatun uruġı ūşŭmedi, kŏnġlŭnġ unamasa talāķ bėrgil, yana bir adınnı ħolġıl.*” (374b/17) Ya da bir kadının toplum nazarında yaşı ilerledikçe çirkinleştiğini, doğrusal oranla da kadının değersizleştiğini vurgulayan ve bu durumu da

kadının yaratılışsal özelliği ile meşrulaştırılır: “**Âdem toprağdın yaratıldı, toprak turmışınça körklügrek bolur, er neçe qarisa körklügrek bolur. Yana Havvâ etdin yaratıldı, et turmışınça artayu <sa>siyur, anıñ için hatun qarisa körksüz bolur.**” (11a/16)

Yukarıda tanıklanan tüm kullanımlar *hatun* sözcüğünün olumsuz yönde gelişen söylem alanlarında belirginlik kazandığını gösterir. *hatun* sözcüğünün bu tür söylemlerde belirginleşmesinin en temel etkeni, *er* kişiye her yönden en yakın olan *hatun* olduğu içindir.

▪ **erkeğin eşi, zevcesi (yan anlam)**

hatun sözcüğü, bazı bağlamla da bir ‘erkeğin eşi, zevcesi’ anlamsal özelliğiyle tanıklanır.

hatun sözcüğü +*ı* altbiçimbirimi almaksızın bu anlamsal özelliği sağlayabildiği

kullanımlar tanıklanır: “**Aymışlar: Ya‘kūb yalawaçnıñ altı hatunı bar erdi. Tegme bir**

hatundın iki oğul boldı.” (90a/18); “**Yecnūn iwke keldi, oğlı kızıkça vaşiiyet kıldı, kefen**

tonın keçdi, iki rek‘at namā kıldı, aydı: İlāhī ni‘met, hatun, oğul kız sen bērdiñg.”

(253a/10); “**Resūl ‘aleyhi’s-selām hatunı** erür mü-sen, tidi. Erür-men, tidim.” (374b/2) ...

Resūl ‘aleyhi’s-selām hatunlarkā kamuğdın küniñçek erdi” (374b/7) Bu tür

kullanımların yanında *hatun* sözcüğü bir +*ı* altbiçimbirimiyle kullanımları da takip edilir:

“**Ey il halkı biliñg bu Eyyūbnuñ hatunı** kün uzun kazğanıñızın tutar, arıgsız elgi birle

iwleriñgizke kelip aş etmek bişürür.” (159b/15); “**taķı Āsiye binti Mūzāhim bin ‘Ubeyd**

bin Reyyān erdi. Fir‘avnuñ hatunı erdi.” (169a/15); “**Mūsī Tūrdın yanıp keldi, körer**

yağmur tınanmış, hatunı oğul toğurmış,” (174b/16). Buna benzer kullanımlar için bk.:

02b/4; 79b/5; 89b/5; 90a/18; 151b/1; 160a/18; 185b/7, 16; 195a/15; 210a/12; 211a/4;

224b/4; 228b/17; 229a/17; 229b/11; 230a/1; 325a/17; 373b/10, 16; 374b/2; 383b/11, 18;

384a/9; 384b/6, 18(2); 387b/6, 9; 388a/18. Tahran nüshasında *hatun* sözcüğü +*ı*

altbiçimbirimi ile tanıklandığında ya hemen sol eşdizimli olarak tanıklanan bir erkeğe

ya da bağlam içinde geçen bir erkeğe aidiyeti söz konusudur. Ayrıca *hatun* sözcüğü +*ları*

alt biçimbirimiyle de takip edilir. *ḥatunları* sözcükbiçimi dönemin toplumsal kabulünde var olan bir erkeğe, birden fazla nikah yoluyla zevce alabilme olgusunun dilsel sonucu olarak görülmelidir. “Āşaf aydı: Bu kün otuz yēti kün boldı, ḥālleri aḍın türlüg körermen. Koptı, serāyḳa kirdi, ḥatunlarıḳa sordı. Ḥatunları feryād kıldılar: Otuz yēti kün boldı, Süleymān bizke kirmes, Süleymānnıḡ ḥaberin bilmes-miz.” (228a/7, 8); “Ḳaçan resūl ‘aleyhi’s-selām gazātḳa çıkar bolsa ḥatunlarında birisin ḳur‘a birle ya nevbet birle alu çıkar erdi.” (374a/7) Buna benzer kullanımlar için bk.: 89a/11; 90b/13; 115b/13; 143a/16; 185b/15; 229a/13; 229b/15; 325a/13; 367b/15; 377a/17, 19.

ḥatun sözlükbiriminin “erkeğin eşi, zevcesi” anlamsal özelliğinin kavramsal yapısında var olduğunun önemli bir dilsel kanıtı da Tahran nüshasında *iwlük* sözcüğü ile değişkeli kullanımının tanıklanmasıdır: “ançada Süleymānnıḡ iwlüki yētmiş bar erdi. Yana bir rivāyette tokṣan ḥatunı bar erdi.” (229b/11) ... “Ol keçe ḳamuḡlarıḡa bardı, tokṣan ḥatunlarıḡa ḳawuştı, seksen tokuzı ḳarınlıḡ bolmadı,” (229b/15); “Māryābnıḡ ḥatunı bar erdi arıḡ müselmān, üç yiplükler anuḳlap ḳoḍtı, aydı: Yiplük asḡıl. Māryāb başın ḳuḍı kemişip turdı. Mūsī tayaḳın tepretti. Yer yeprenü başladı. İwlüki yiplükni Māryābḳa sala bērdi.” (195a/15)

ḥatun sözlükbirimi, bir *melīk* yani siyasal yönetim erkini elinde tutan en üst konumdaki kişinin ağzından konuşturulur: “Biri ol kim meniḡ perdem içindeki ḥatunlarım, ḳarabaşlarım birle sözleşmegil. Yūsuf aydı: Ol biziḡ şerī‘atimizde revā ermes, men me ol işni unamas-men.” (126a/6) Bu bağlamdaki *ḥatunlarım* ifadesi “melīk’in eşleri” olarak ortaya çıkar, özellikle *ḥatunlarım ḳarabaşlarım* sözcük birlikteliği, *ḥatun* için bir erkeğin hür olma sosyal statüsüne sahip nihah akdi ile ona bağlı olan kadın bilgisi de iletilir.

Sonuç olarak *ḥatun* sözcüğü nüsha çerçevesinde hem çok anlamlı olarak tanıklanır hem de kendine ait çağrışımsal anlamlar, belirli söylem alanları tanıklanır. Bunun yanı sıra *ḥatun* sözcüğü gündelik dilde kullanım işlevliği yüksek bir sözcük olmasıyla onun

kullanım alanının genişlemesine de yol açtığı anlaşıyor. Şunu önemle belirtmek gerekiyor ki **ḥatun** sözcüğü kesin ve net sınırlarla tayin edilebilecek bir kavram değildir; ancak dil kullanımının zihnindeki **genel temayülü** “canlı, insan, dişi (biyolojik cinsiyet), kadın (toplumsal cinsiyet): hür, yetişkin (+yaş), evli, doğum yapmış, anne olan” anlamsal özellikleriyle tasarlaştığı söylenebilir. Ancak bu tasarının **genel temayülü** yansıttığını önemle vurgulanmalıdır. Çünkü burada betimlenen özelliklerden ‘evli olma’ ve ‘anne olma’ özellikleri bazı kullanımlarda ihlal edilebilmektedir. Dönemin dil kullanımı bazı söylemlerinde ‘doğum yapmamış ya da anne olmayan’ kadın içinde kullanması sebebiyle bu anlamsal özellik tedbirli biçimde ‘- ya da + doğum yapan kadın / anne’ anlamsal özelliğiyle tanımlanmıştır. Diğer bir husus ise **ḥatun** sözcüğünün bazen evli olmayan kadın için kullanımları da mevcuttur, bu kullanımlar **ḥatun** sözcüğünün bazı bağlamlarda sözcüğün muhtemelen çağrışımsal anlamı yoluyla ya da dildeki temel kişi referanslarından biri olması dolayısıyla gelişi güzel kullanımın (**laxness**) yol açtığı bir anlam bulanıklığından kaynaklanıyor olabilir.³⁶¹ Araştırma maddesinin girişinde **ḥatun** sözcüğünün bulanık bir kavram olduğu vurgulanmıştı. Bu bulanıklığı belirli bir yere kadar giderebilmek adına Tahran nüshası çerçevesindeki her bağlam titizlikle tetkik ve tahlil edilmiştir.

3.7.1. tişi

L.- tişi

Araştırma tezi kapsamında **T.-‘avrat ~ L.- tişi** maddesi çerçevesinde **tişi** sözcüğünün Londra nüshası ekseninde kavramsal incelemesi sonuçlandırılmıştır. Bu doğrultuda **L.- tişi** başlığı altında yapılan kavramsal incelemeye dayanarak nüshaların eşbağlantıları

³⁶¹ Cruse, Alan D., (1986), **Lexical Semantics**, Cambridge, Cambridge University Press, p. 51-51.

arasında *ḥatun* ve *tīṣi* sözcükbirimlerinin değişkeli kullanımlarına bağlı, olası eş anlamlılık iliőkiő aşağıda sonuēlandırılacaktır.

Sonuē: T. *ḥatun* ~ L. *tīṣi*

ḥatun ve *tīṣi* sözcüklerinin değişkeli kullanımının tespit edildiği eş bağlamlar 7. maddenin giriş kısmında numaralandırılarak sıralanmıştır. Sıra numarasına göre I – XV arası eşbağlamlarda *hatun* sözcüğü “kadın” göndergesiyle ve *tīṣi* sözcüğü “dişi” göndergesiyle tanıklanır. Bu çerçevede sözcükler aynı eşdeğerliliğe sahip değildir. Bu değişkeli kullanımın olası eş anlamlılık incelemesi daha önce *tīṣi* ~ *ḥatun* (6. madde) kapsamında yer alan sonuē bölümünde değerlendirmesi ayrıntılı olarak yapılmıştır. Bk. *tīṣi* ~ *ḥatun*

Tahran nüshası ve Londra nüshası arasında yukarıda numaralandırılarak tanıklanan eőbaęamlardan XVI. numaralı bağlam ayrıca değerlendirilmelidir. XVI. numaralı eőbaęamlardan Tahran nüshasında *ḥatun+1* sözcüğü bağlamda ‘bir erkeğin eş, zevcesi’ gücöl anlambirimciğiyle tanıklanır. *tīṣi* sözcüğünün ise Londra nüshasında buna paralel anlamı yoktur. Bu doğrultuda sözcükler arasında eşdeğerlilik saptanamaz. Her iki sözcük aynı doğruluk koşulunu yansıtmadığı için bu sözcükler arasında bilişsel eş anlamlılık iliőkiő tanımlanamaz. Buna karşın her iki sözcük arasında bir yakın eş anlamlılık tanımlanabilir mi? Sözcükler arasındaki ikincil anlamsal özelliği ortaya çıkaran *daha doğrusu* ifadesiyle kurulacak bir cümleden şöyle bir sonuca ulaşılır:

Lūṭ bardı, ‘Āmūrā yeriņęe yetti, biő yığaēlık yerde tūőti. Mü ʾtefikāt bođunu atlanıp yigitlerni tileyü yörirde Lūṭnı kördiler yawlaē arıē silig körkölüę yüzölüę. İwke barıp ‘Āmūrāka kirdiler. Bir körkölüę yüzölüę er iki *ḥatunı* (X) birle keldiler tiyü ḥaber bērdiler. (T.79b/5)

Lūt bardı, ‘Ammūrā yérige yétđi, bēş yıǵaçlıķ yérde tüşđi. Mü’tefıkāt bođunu atlanıp yigitlerni tileyü yörirde Lūtı kördiler, sılıǵ er eki **tışi** (Y) birle Lūt keldi, tēyü **haber** bērdiler. (L.58r/13)³⁶²

Lut’u gördüler, alımlı (bir) adam, iki dişiyle (Y “tışi”) **daha doğrusu** iki zevcesiyle (X “**hatun**+i”) Lut geldi, diye haber verdiler.

Yukarıda daha doğru ifadesiyle kurulan bir tümce içinde **hatun** “eş, zevce” yan anlamı, **tışi** “dişi” sözcüğünün genel anlamını dışlayabiliyor ve ortaya mantıklı bir cümle çıkıyor. Bu şartlar altında her iki sözcüğün burada tanımlanan mevcut anlamları arasında yakın eş anlamlılık ilişkisi tanımlanabilir.

3.8. **Ẓa‘İfe**

Ẓa‘İfe sözlükbirimi Tahran nüshasında 26 yerde, Londra nüshasında ise 9 yerde tanıklanır. Her iki nüshada tanıklanan **Ẓa‘İfe** Ar. kökenli alıntı bir sözcüktür. Tahran nüshasına kıyasla Londra nüshasında **Ẓa‘İfe**’nin kullanımı daha az takip edilmektedir. Bu duruma paralel olarak da Tahran nüshasında **Ẓa‘İfe** sözcüğüne karşılık Londra nüshası eşbağlamalarda **tışi** ve **hatun** sözcüklerinin kullanıldığı saptanmıştır: **Ẓa‘İfe** ~ **tışi**; **Ẓa‘İfe** ~ **hatun**.

T.- Ẓa‘İfe (isim)

Ẓa‘İfe sözcüğü isim ulamıyla 24 yerde tanıklanır ve bu kullanımlar üzerinden **Ẓa‘İfe** sözcüğünün anlamsal özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

- **canlı [insan]**

³⁶² Londra nüshası üstanlamlı sözlükbirimi kullandığı için burada Londra nüshasındaki bağlam baz alınarak cümle kurulmuştur.

za‘İfe sözcüğünün bağlı olduğu kavramın üreysel anlambirimcikleri ‘canlı’ ve ‘insan’ olarak tanımlıdır. *za‘İfe* canlı türü kapsamında sadece insan varlığı için kullanılabilen bir kavramdır. *za‘İfe*’nin tüm kullanımları bu anlamsal özellikleri zorunlu olarak içerir.³⁶³

▪ **dişi (biyolojik cinsiyet)**

za‘İfe sözcüğünün bağlı olduğu kavramın ayırt edici anlamsal özelliği ‘dişi (biyolojik cinsiyet)’ olarak tanımlanır. Bu anlamsal özellik *anahtar* sözcüğün kavramsal yapısından kaynaklı bir sözlüksel cinsiyetten ziyade, Arapçadan alıntı sözcüğün dilbilgisel cinsiyet belirtici –e biçimbiriminden kaynaklanır. Bu nedenle sözcüğün kavramında ‘dişi’ ayırt edici anlambirimciği, onun biçimsel yapısıyla sabittir. Tanıklanan tüm kullanımlar *za‘İfe* sözcüğünün kavramsal yapısındaki temel ve değişmez ‘dişi’ özgül anlambirimciği iletir.

▪ **kadın (toplumsal cinsiyet)**

za‘İfe sözcüğünün bağlı olduğu kavram ‘kadın’ özgül anlambirimciğini içerir. Bu doğrultuda *za‘İfe* kadın kavram alanı içine öbeklenen sözlükbirimlerden biridir; ancak burada tespit edilmesi gereken şey, kadın kavram alanı içinde yer alan *za‘İfe*’nin toplumsal cinsiyetin hangi boyutunu temsilen kavramlaştırıldığıdır. Bunun için elimizdeki yegâne veri *anahtar* sözcüğün bağlamsal kullanımlarıdır. Bu amaca yönelik yapılan tetkik sonucunda tespit edilenler şu şekilde sıralanabilir:

Birincil olarak *za‘İfe* ‘kadın’ gösterilenine bağlı olduğu için *halk* ya da *halâyık* gibi toplum tarafından oluşturulan örgütsel yapının temel bir ögesi olarak ortaya çıkar: “**Mısr iliniṅ şehir ve rüstası içinde ne halâyık bar erse bay ve çıḡay, er ve za‘İfe satḡın alḡuḡa kim nezzāreḡa yıḡıldılar.**” (102a/11); “**Yūsuf şādīlık kıldı, Mısr halkınıṅ uluḡm kiḡigin,**

³⁶³ Tahran nüshasında *za‘İfe* sözcükbiriminin kullanımları için bk.: 15b/6; 16a/16; 36b/13; 63b/2; 68a/9, 11; 102a/1, 2, 11; 111a/7; 111b/19; 112a/8, 11, 15; 127a/13; 143b/15, 16; 150a/6, 15; 159b/13; 161a/8; 310a/2; 327a/11; 353a/6.

erin za‘İfesin kamuğ yığdurdı.” (127a/13) *za‘İfe* sözcüğü, bağlamlarda *er* sözcüğü ile eşdizimlilik sergiliyor, bu eşdizimlilik, *urağut*, *hatun*, ‘*avrat* sözcüklerinde de tanıklandığı gibi önce *er*, *ikincil olarak za‘İfe*’nin telaffuz edilmesi toplum hafızasında birincil cinsiyetin erkek ve ikincil cinsiyetin kadın olduğu kabulünün güçlü bir şekilde yer edindiği anlaşıyor: “**Nūḥ kemidin çıktı, ol kūn seksen baş ādemī erdiler, kırk er, kırk za‘İfe Şām vilāyetinde teṅgiz kırığında bir kend kopardılar,**” (36b/13) İkinci olarak yukarıdaki bağlamlarda da görüldüğü üzere *za‘İfe* daha genel ve kategorik bir kadın iletişiyle tanıklanır: “**Muḥammed resūlū’līlāh yarlıkadı: Bu dūnyāṅızdın maṅa üç nerse sewüg boldı, bir tatlıg yıdılar, taḳı za‘İfeler, üçünçi közüm yaruḳı namāz içinde, tidi.**” (111b/19) *za‘İfe* sözcüğünün cinsiyet bazlı (muhtemelen belirli bir yaş faktörünü de içine alan) kategorik bir sınıflandırmaya yönelik kullanımları için bk.: 15b/6; 16a/16; 111a/7; 111b/19; 159b/13; 310a/2; 327a/11. İşaret edilen bağlamlarda *za‘İfe* sözlükbirimi +*ler* altbiçimbirimiyle vasıtasıyla kapsayıcı ve genel bir kadın kategorisini iletilici durumdadır. Bunun yanında *za‘İfe* başka bağlamlarda tanınmayan herhangi bir kadın ya da isminin ve konumunun belirtildiği belirli bir kadın için de kullanılabilir: “**Şām vilāyetinde bir fāl açḡuḡı za‘İfe bar erdi, aṅga kiṣi ıdınḡ, ol neḡe kim kılsa anıṅ sözünḡe kılıṅ, tidiler. Kāṣıdlar bardılar, sordılar. Za‘İfe aydı:**” (68a/9, 11); “**Mıṣr şehrinde bir za‘İfe bar erdi Züleyḡā atlıḡ. Mevlā ta‘ālā ol za‘İfeḡa Yūsuf yalawaḡ elginde İmān taḡdīr kılmış erdi.**” (102a/1, 2)

Tüm bu bilgiler doğrultusunda *za‘İfe* Tahran nüshasında oldukça yaygın kullanılan *urağut* sözcüğüne kavramsal açıdan eşdeğerli olduğu, bağlamsal açıdan aynı paralellikte kullanıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Üstelik Ar. alıntı olan *za‘İfe* nüshada oldukça kısıtlı bir kullanımla tanıklanır, bu durum anahtar sözcüğün günlük dile ait olmadığını, muhtemelen Ar. olması nedeniyle daha çok medrese tahsilinde bulunan ilim sahibi tabakanın bazı nedenlerle yazı dilinde kullanmayı tercih ettiğini gösterir niteliktedir. Burada *urağut* ve *za‘İfe* sözlükbirimlerinin eşdeğerli oluşu nedeniyle, dil, aynı bağlam

içinde aynı kişiye hem *za‘İfe* hem de *urağut* kişi referansı değişkeli kullanımına izin verebilmektedir: “... Muḥammed bin Ḥasan iwke kirdi, **za‘İfe** soᅇᅇinça kirdi, ḳapug berkitti. Muḥammed bin el-Ḥasanḳa yapuştı. Neçe ögüt berdi erse ḳabul ḳılmadı. Muḥammed raḥmetu’llāhu ‘aleyh aydı: Meniᅇ yerlengü ḥācetim bar. **Urağut** iç iwni körgüzü berdi. Muḥammed raḥmetu’llāh anda kirdi, yerlendi. Özindin ne çıktı erse ḳamuᅇni öz yüziᅇe sıvadı, tařḳa çıktı. **Za‘İfe** anı kördi erse köᅇgli savıdı, yirgendi. ...” (112a/8-15)

▪ **hür / köle**

za‘İfe sözcüᅇünün nasıl bir kadın imajını zihinde uyadırdıᅇına dair yapılan incelemede kadın ‘hür ya da köle’ statüsüündeki kadın için kullanılabildiᅇi tanıklanır. Böylece hür olan kadın için kullanılabildiᅇi gibi köle olan kadın için de kullanılabilmesi kavramın kaplamını gösterici niteliktedir. Böylece Tahran nüshasında *zā‘İfe* sosyal statüsü, hür olduᅇu bilinen Ḥavvā, Züleyḫā, Hz. Muhammed’in halası olan Ümmühān, Ḥadice’yi kapsayıcı biçimde içine aldıᅇı ya da bu kişilere doğrudan gönderimde bulunduᅇu tespit edilir: “Mışır şehrinde **bir za‘İfe** bar erdi **Züleyḫā** atlıᅇ. Mevlā ta‘ālā **ol za‘İfeḳa** Yūsuf yalawaᅇ elinde **İmān taᅇdīr ḳılmış erdi.**” (102a/1, 2) Bu kullanımsal duruma örnek diᅇer bağlamlar için bk.: 111a/7; 327a/11; 353a/6. Böylece *za‘İfe* ‘hür kadın’ için kullanılması yanında dönemin sosyal yapısına içinde var olan köle kadın yani *ḳarabař* için de doğrudan kullanıldıᅇı bağlamsal takip ile tespit edilir:

“Ya‘ḳub yalawaᅇniᅇ Yūsuf oᅇlan erken bir **Mübeřřire atlıᅇ ḳarabařı bar** erdi, ol ḳarabařniᅇ Beşır atlıᅇ oᅇlı bar erdi. ... **Ya‘ḳub yalawaᅇ** İdi ‘azze ve celleke münācāt ḳıldı: İlāḫī **bu za‘İfeniᅇ** oᅇlı muᅇᅇa ḳawuřᅇay mu, meniᅇ oᅇlum maᅇᅇa ḳawuřᅇay mu? Ḥiᅇāb keldi: Ey Ya‘ḳub meniᅇ taᅇdīrim ol turur, **ol za‘İfeniᅇ** Beşır atlıᅇ oᅇlını aᅇᅇa ḳawuřturmaᅇıᅇa Yūsufnı saᅇᅇa ḳawuřturmaᅇay-men.” (143b/15, 16)

za‘İfe kavramının içinde hür bir kişi tarafından satın alınarak metalaştırılan ve özgürlüğüne ket vurulan ‘köle kadın’ yani *karabaş* için kullanıldığını gösteren diğer bağlamlar için bk.: 150a/6 -15; 353a/13.

Sonuç olarak *za‘İfe* sözcüğünün bağlı olduğu kavramın *hatun* kavramında olduğu gibi salt ‘hür’ anlambirimciğiyle özgülleşmediği anlaşıyor. *za‘İfe* sözcüğünün hem hür hem de köle kadına gönderimli kullanılabilmesi, onun kavramsal yapısının ‘hür ya da köle’ gibi bir anlamsal özelliklerle tasarlanmadığını gösterir.

▪ **zayıf / aciz (olumsuz değer)**

za‘İfe Arap dilinde *za‘İf* sözlükbirimine –e dilbilgisel cinsiyet bildirici biçimbirimin eklenmesiyle dilde türetilen bir sözlükbirimdir. *za‘İfe* her ne kadar Arapçadan kalıp biçimde doğrudan Türk diline ödünçlenmiş olsa da sözcüğün kökeninde ki *zā‘İf* yani “zayıf, zavallı” anlamları *za‘İfe* sözcüğünün nüshadaki kullanımlarını etkilemiş gibi görünmektedir. Bu etkinin sözcüğün kavramsal yapısı içinde yer alan bir özgül anlamsal özellikten ziyade kökensel olarak zihinde uyandırdığı çağrışımlarla ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Bunun hakkında tam bir yargıya varılamamasının nedenini şu bağlamla özetlenebilir: “**Havvāda kiḏin za‘İfelerde hīḥ kimerse Züleyḥādın körklügrek yoḡ erdi, köṅgli meyl kıldı.**” (111a/7) Burada *za‘İfe* sözcüğünün işleminin ‘zavallı ya da aciz kadın’ şeklinde aktarılması mümkün görülmemektedir; ancak sözcüğün kökeninden kaynaklı olduğu düşünülen bir ‘zavallı, aciz’ çağrışımının olduğunu söylemek yanlış olmaz. Burada söz konusu çağrışımsal anlam, metnin kurgusal boyutunda konuşturulan karakterlerin sahip oldukları kimlikler, sosyal ya da dini konumlarıyla takip edilebileceği gibi bu takibi algılayabilmek ve belirli temalara oturtabilmek için anlatının gayesi ve bakış açısı da idrāk etmek önem arz eder. Mesela *za‘İfe* sözcüğünü anlatıcının dini ya da geleneksel kabuller üzerinden kadının acizliği ve zayıflığı ile ilgili bağlamlarda kullanmayı tercih ettiği şu bağlam ile somutlaşır: “**Yılan Ādem ve Havvānīṅ taḡtīḡa utru**

kelip turuḳtı, aḡzını açtı tili astındın İblīs sözledi, Ādem yılan sözün tınḡlemedi erse Havvāka yüz urdı, **za‘İfeler ḳönḡli yufḳarak bolur**, tip Havvāka sözledi.” (15b/6) Aktarılan bu bağlamda *za‘İfeler* ifadesi kadın sınıfına gönderim yapar. Bağlamsal kurguda *Havvā* nezdinde *za‘İfeler*in ve *Ādem* nezdinde erenlerin yaratılışsal özellikleri mukayese edilir. Bu mukayesede *erenler* fitraten güçlü ve kararlı bir yapıya sahip olduğu vurgulanırken *za‘İfeler* yaratılışsal olarak kandırılabilen, zayıf bir yapıya sahip olduğu anlatılmak istenmiştir. Yaratılışsal zayıflığın ve eksikliğin vurgulu biçimde iletilmek istendiği bu bağlamda kadın kavram alanından *za‘İfe* sözcüğünün tercih edilmesini sağlayan, anahtar sözcüğün sahip olduğu anlamsal değer olmalıdır. Bir başka bağlamda, dişi cinsiyetine sahip olan insanların belirli bir yaşa ulaştıklarında kadın üreme sisteminin bir sonucu olarak muayyen aralıklarla meydana gelen vajinal kanamayı bir tür acziyet ve zayıflık alameti şeklinde algılanan kabule paralel düşecek anlamsal değere sahip bir sözcük birim tercih edilir: “**Ḳaçan Havvā buḡday yıḡaçındın sıdı erse ol yıḡaç yıḡladı, ḳan meṅizlig nerse aḳtı, ol ‘illet Havvāda zāhir boldı, ḳıyāmetḳa tegi ḥayz ‘illeti za‘İfelerḳa mīrās ḳaldı.**” (16a/16) Bu bağlamda toplumu bağlayıcı ve onların algılarını derinden etkileyici din faktörü kullanılarak, kadın bir günah işlemesi sonucunda ilahi olarak bu illetle cezalandırıldığı yargısını empoze eden bir söylemde kadın fitraten aşağı ve aciz bir konuma çekilmiştir.

Tahran nüshasında sosyal statü açısından alt bir konumda olan *karabaş* yani kadın köle için de *za‘İfe* sözcüğünün tercih edilmesinde, özellikle sahip olduğu anlamsal değer in etkili olduğunu düşündürür. “**Ol ḥâlde bir ḳarabaş māl tawarḳa baḳmadı, āzādlık bitigin almadı. Hārūnu’r-Reṣīdniḡ etekin tutup yōriyūr erdi. Anı körüp taṅlap aydılar: Ey za‘İfe ‘ālem ḥalḳı āzādlık bitigin alurlar, māl tawar yıḡarlar, sen nelük māl tawar almas-sen?**” (150a/6, 15) Aktarılan bağlamda, köle statüsündeki bir kadına *ey za‘İfe* şeklinde hitap edilmesinin ve bu anahtar sözcüğün tercih edilmesinin temelinde kadının ait olduğu sosyal statüsünden kaynaklı acziyet ve düşüklük olmalıdır. Halbuki bu bağlamda *uraḡut*

sözcüğünün de kullanılabilir; ancak açık biçimde *za‘İfe* sözcüğünün dil kullanıcısında yaratacağı duygu değeri, onun belirli bağlamlarda kullanımının tercih edildiğini gösterir: “Resûl ‘aleyhi’s-selâm hücredin çıkarında **Fâtımanınî Fizzâ atlıg karabaşı** bar erdi, resûl ‘aleyhi’s-selâmnunî etekin tutti, aydı: Yâ resûla’llâh mi‘râc kışşasın Fâtımağa sözleyü bérđinî, ümmetlerka beşâret keltürdüñî, şevâbların aydıñî, **men teg za‘İfe, kulnunî kuli, küñnünî küñgi bolğanlarka** hâzretindin ne beşâret keltürdüñî?” (353a/13) Bu bağlamda, köle bir kadının kendisini *za‘İfe* olarak tanımlaması oldukça önemlidir. Çünkü kendisini toplumsal statü zincirinin son halkasına yerleştirir. Bu anlatımdaki ilk ifade edilen *kul* ve *künî* sözcükleri Tanrı ile insan arasındaki ilişkiyi köle sahibi ve köle arasında var olan ilişkiye göre haritalandırarak metaforik bir anlamda kullanılırken, ikincide ifade edilen *kul* ve *künî* temel anlamıyla kullanılmıştır. *karabaş*’ın sahip olduğu olumsuz itibarı ve konumuna paralel olarak da *za‘İfe* sözcüğü tercih edilmiş olmalıdır. Hem *za‘İfe* sözcüğünün kökeninde var olan zayıflık ve acizlik yankısı hem de anahtar sözcüğün yukarıda aktarılan bağlamlar içinde kadın kavramı için tercih edilmesi sözcüğün anlamsal değerinin olumsuz olduğu aynı zamanda özellikle yaratılışsal ya da sosyal konum açısından acizlik ve zayıflık gibi bir takım olumsuz çağrışımlara sahip olduğu yargısında bulunulabilir. Bu doğrultuda da *za‘İfe* sözcüğünün nüshadaki diğer tüm kullanımları için de söz konusu olumsuz çağrışım dönemin doğrudan muhatapları tarafından algılandığını söylemek mümkündür.

- **bir erkeğin eşi, zevce (yan anlam)**

za‘İfe Tahran nüshasındaki bir bağlamda ‘bir erkeğin eşi, zevcesi’ gücül anlambirimciği ile tanımlanır: “İblîs yandı, Nînivâ ilinî kirdi, ün kıldı: Ey kişiler bu **Eyyûb za‘İfesinî iş** buyurmañî, elgi adağı Eyyûbnunî kanı irinî birle bulğanıp turur.” (161a/8)

3.8.1. tişi

T. za‘İfe ~ L. tişi

- I. Yılan Ādem ve **Ḥavvānīng** tahtıka utru kelip turuqtı, aǵzını açtı tili astındın İblīs sözledi, Ādem yılan sözün tīnglemedi erse **Ḥavvāka** yüz urdı, **za‘īfeler** kōngli yufkarak bolur, tip Ḥavvāka sözledi (15b/6)
- Yılan Ādem ve Ḥavvānīng tahtında utru kelip turuqtı. Aǵzınıng tili altında İblīs sözledi, Ādem yılan sözün tīnglemedi erse Ḥavvāga yüzün öwürdi **tışı** kōngli yumşak bolur tēp Ḥavvāga sözledi (11r/21)
- II. Kaçan Ḥavvā buǵday yıǵaçındın sıdı erse ol yıǵaç yıǵladı, kan menǵizlig nerse aqtı, ol ‘illet Ḥavvāda zāhir boldı, kıyāmetka tegi hayz ‘illeti **za‘īfelerka** mīrās kaldı. (16a/16)
- Kaçan Ḥavvā buǵday yıǵaçın yēdi erse ol yıǵaç yıǵladı, kan menǵizlig nerse aqtı erse ol ‘illet Ḥavvāda zāhir boldı. Kıyāmetga tegi hayz **tışilerde** mīrās kaldı. (12r/3)
- III. Yarındası Mālik Ze‘ūr taht urdı. Mısr iliniñ şehir ve rüstası içinde ne halāyık bar erse bay ve çıǵay, **er** ve **za‘īfe** satǵın alǵuğa kim nezzāreka yıǵıldılar. (102a/11)
- Mısr éliniñ şehri rüstası, bayı çıǵayı, **erkeki tışisi** kim satǵın alǵuğa kim nezzāreğa yıǵıldılar. (75r/10)
- IV. Aymışlar: Ḥavvāda kiñin **za‘īfelerde** hıç kimerse Züleyhādın körklügrek yok erdi, kōngli meyl kıldı. (111a/7)
- Aymışlar: Ḥavvādın beri **tışide** Zelīhādın körklüg yok erdi. Kōngli meyl kıldı. (81v/16)
- V. Muḥammed resūlu’llāh yarlıkadı: Bu dünyāngızdın maṅga üç nerse sewüg boldı, bir tatlıǵ yıǵlar, taķı **za‘īfeler**, üçünçi közüm yaruķı namāz içinde, tidi. (111b/19)
- Yalawaçımız Muḥammed Muştafa *şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem* yarlıkar kim dünyādın maṅga üç nēmerse söwüglüg boldı. Biri tatlıǵ yıǵlar taķı **müsülman tışiler**, üçünçi közüm yaruķı namāz içinde, tēdi. (82r/21)

VI. **Bir za‘İfe**, imām Muḥammed bin Ḥasan eş-Şeybānīka ‘āşık boldı, yol saqladı, Muḥammed bin Ḥasan raḥmetu’llāhu ‘aleyh keldi erse eydı: Ey müselmānlar imāmı, saŋga bir mes’ele sorğum bar, bu iwke kirgil, sorayın. Muḥammed bin Ḥasan iwke kirdi, **za‘İfe** soŋınça kirdi, қаpuğ berkitti. Muḥammed bin el-Ḥasanıka yapuştı. Neçe ögüt bérđi erse қабұл қılmadı. Muḥammed raḥmetu’llāhu ‘aleyh aydı: Meniŋ yerlengü ḥācetim bar. Urağut iç iwni körgüzü bérđi. Muḥammed raḥmetu’llāh anda kirdi, yerlendi. Özindin ne çıktı erse қamuğnı öz yüziŋge sıvadı, taşқа çıktı. **Za‘İfe** anı kördi erse köŋgli savıdı, yirgendi. (112a/8, 11, 15)

Bir **tişi** imām Muḥammed bin Ḥasan-ı Şeybānīga ‘āşık boldı, yolu başın saqlap olturdı. İmām Muḥammed keldi erse aydı: ey mü’mınler imāmı, sendin bir mes’ele sorğum bar, bu ewge kirgil sorayın, tedi. İmām Muḥammed ewge kirdi, **tişi** soŋınça kirdi, қаpuğ berkitti ve imām Muḥammedge yapuştı, niçe ögüt bérđi, қабұл қılmadı, aydı: meniŋ boşuğum bar, cān açığıdın boşuğ açığı қatıғ temişler, meni қođğıl, ḥācetimni revā қılayın, anda kedin seniŋ murādıŋnı köreyin. Aŋğça rızā bérđi. İmām Muḥammed taşқaru çıktı, vücūdındın çıқған ḥadşni alıp yüzige boynıga sürtdi. **Tişi** anı kördi erse köŋgli savudı ve yigrendi

L.- tişi

Araştırma tezi kapsamında **T.-‘avrat** ~ **L.- tişi** maddesi çerçevesinde **tişi** sözcüğünün Londra nüshası ekseninde kavramsal incelemesi sonuçlandırılmıştır. Bu doğrultuda **L.- tişi** başlığı altında yapılan kavramsal incelemeye dayanarak nüshaların eşbağlamaları arasında **za‘İfe** ve **tişi** sözcükbirimlerinin değışkeli kullanımlarına bağıl, olası eş anlamlılık ilişkisi aşağıda sonuçlandırılacaktır.

Sonuç: T. za‘İfe ~ L. tişi

Tahran nüshasında Ar. alıntı *za‘İfe* sözcüğüne kullanımına karşılık Londra nüshasında geniş bir kullanım alanı olan *tîşi* sözcüğünün bazı bağlamlarda değişikli kullanımı tespit edildi. *za‘İfe* sözcüğü Tahran nüshasında canlı varlıklardan sadece insan için kullanılabilen ‘kadın’ özgül anlambirimciğiyle tanımlıdır. Bu nedenle Londra nüshasında tanıklanan *tîşi* sözcüğünün göndergesel anlamıyla aynı eşdeğerliliği göstermez. Böylece aynı doğruluk koşulunu iletmeyen *za‘İfe* ve *tîşi* sözcükleri için semantik açıdan bilişsel eş anlamlılık ilişkisi tanımlanamaz.

- I. ... Ādem yılan sözün tînglemedi erse **Ḥavvāka** yüz urdı, **za‘İfeler (X)** kōngli yufkarak bolur, tip **Ḥavvāka** sözledi (15b/6)
- ... Ādem yılan sözün tînglemedi erse **Ḥavvāga** yüzün öwürdi **tîşi (Y)** kōngli yumşak bolur tēp **Ḥavvāga** sözledi (11r/21)

Adem yılanın sözünü dinlemediğinde (yılan) Havva’ya doğru meyl etti, dişi (Y “tîşi”) *daha doğrusu* kadın (X “za‘İfe”) könlü yumuşak olur diyip Havva’yla konuştu.

Yukarıda görüldüğü üzere *tîşi* sözcüğü *za‘İfe* sözcüğüne göre üstanlamlı bir sözcüktür ve onların arasındaki tek yönlü anlamsal ilişki, *za‘İfe* sözcüğünü *tîşi* sözcüğüyle yakın eş anlamlılık ilişkisiyle yukarıda numaralandırılan bağlamlarda değişikli kullanıma yol açmıştır.

3.8.2. ḥatun

T. za‘İfe ~ L. ḥatun

- I. Nūḥ kemidin çıktı, ol kün seksen baş ādemī erdiler, **kırk er, kırk za‘İfe** Şām vilāyetinde teṅgiz kırığında bir kend kıpardılar (36b/13)
- Ol kün seksen baş ādemī; **kırk ér, kırk ḥatun**, Şām vilāyetinde teṅgiz kırığında bir kend kıpardılar (27r/11)

- II. ‘Arab uluğları ara kirdiller. Şām vilāyetinde bir **fāl açğuçı za‘İfe** bar erdi, aṅga kişi ıdıṅ, ol neçe kim kılsa anıṅ sözünçe kılıṅ, tidiler. (68a/9)
- Şām vilāyetinde **bir fāl açğuçı ḥatun** bar érdi, aṅga kişi ıda bèriṅ ol ma ḥükm kılsa anıṅ sözünçe kılıṅ, tédiler. (50r/12)

L.-ḥatun

Araştırma tezi kapsamında **T.-‘avrat ~ L.- ḥatun** maddesi çerçevesinde *ḥatun* sözcüğünün Londra nüshası ekseninde kavramsal incelemesi sonuçlandırılmıştır. Bu doğrultuda **L.- ḥatun** başlığı altında yapılan kavramsal incelemeye dayanarak nüshaların eşbağlamaları arasında *za‘İfe* ve *ḥatun* sözcükbirimlerinin değişikli kullanımlarına bağlı, olası eş anlamlılık ilişkisi aşağıda sonuçlandırılacaktır.

Sonuç: **T. za‘İfe ~ L. ḥatun**

Mukayese edilen nüshalar eşbağlamalarından iki yerde, Tahran nüshasında *za‘İfe* sözcüğü paralelinde Londra nüshasında *ḥatun* sözcüğünün tercih edildiği gözlemlenir. **T. za‘İfe** başlığı altında yapılan kavramsal incelemede *za‘İfe* kavramının ‘hür ya da köle kadın’ ayrımı taşımadığı; buna karşın **L. ḥatun** başlığı altında yapılan kavramsal incelemede *ḥatun* kavramının ‘hür’ temel ve değişmez anlamsal özelliği olarak saptandı. Böylece her iki sözcük temel ve değişmez anlambirimcikleri yönüyle eşdeğerli değildir ve bu sebeple *za‘İfe* ve *ḥatun* sözcükleri arasında bilişsel eş anlamlılık tanımlanamaz. *ḥatun*’a kıyasla, *za‘İfe* sözcüğü hem ‘hür / köle’ anlamsal özelliğiyle hem de ‘evli ya da evli olmayan’ anlamsal özelliğiyle nötr bir kavramdır (nüshada aksi kullanım tanıklanmaz). Bu doğrultuda *ḥatun* ‘hür’ ve ‘evli’ anlamsal özellikleriyle daha spesifik bir ‘kadın’ göndergesiyle sözcüksel hiyerarşide *za‘İfe* sözcüğüne nazaran altanlamlıdır. Bu yönüyle teorik açıdan sözcükler arası tek yönlü içerme ilişkisi doğrultusunda yakın eş anlamlılık ilişkisi tanımlanabilir. Ancak bugünün dolaylı muhatapları olarak bu sözcükler arasında *daha doğrusu* ifadesiyle bir test uygulamak mümkün değildir. Çünkü bugün için her iki

sözcük ancak “kadın” olarak aktarılabilir ve bizim semantik belleğimizde bu iki kavramın ayırt edici sözcük seti yoktur.

3.9. İwlük

İwlük, Tahran ve Londra nüshasında kullanım sıklığı yüksek bir sözcükbirimidir. *iwlük* sözcüğü, nüshaların bazı eşbağlamalarında Tahran nüshası *iwlük* sözcüğünü kullanmayı tercih ederken, Londra nüshası *ḥatun* ve *za‘īfe* sözcüklerini kullanmayı tercih etmektedir:

T. *iwlük* ~ L. *ḥatun* ; T. *iwlük* ~ L. *za‘īfe*.

ewlūk “Tünle bulit örtense ewlūk urı keldürmişçe bolu.r taṅḡda bulit örtense ewke yağı kirmişçe bolu.r. Anlamı Geceleyin bulutlar kızarsa; **kadın**, erkek çocuk doğurmuş gibi olur, Sbahleyin yanarsa, saldıran düşman eve girmiş gibi olur. İkincisini uğursuzluk gibi sayarlar.” [DLT: 115]; evlig “P.N./A. fr. e:v; lit. ‘possessing (one’s own) dwelling’, usually ‘married’, applied both to men (‘the head of the household’) and ‘women’ (‘living at home’); s.i.a.m.l.g.; in NE somewhat distorted. Xak. xı evligni: *rabbu’l-bayt* ‘the master of the house’; evlög (sic) *al-zawca* ‘the woman of the house’ [EDTP:10a]

T.- iwlük

Tahran nüshası ekseninde *iwlük* sözcüğünün bağlı olduğu kavramın anlamsal özellikleri şu şekilde tanımlanabilir:

- **canlı [insan]**

iwlük kavramı canlı türünden sadece insan için kullanılması nedeniyle kavram kümesinde ‘canlı’ ve ‘insan’ üreysel anlambirimcikler tanımlanır. Tahran nüshasındaki tüm kullanımlar bu üreysel anlambirimcikleri için örnek teşkil eder.³⁶⁴

³⁶⁴ Tahran nüshasında *iwlük* sözcükbiriminin kullanımları için bk. 25b/12, 14; 33a/1; 37a/6; 38a/16, 19; 38b/3; 44b/6, 16; 51b/13; 61b/2; 62a/19; 62b/1; 66b/11, 15; 67a/1, 6; 67b/10; 77b/13; 79a/16, 19; 80b/18;

▪ nötr-cinsiyet [dişi /erkek]

iwlük kişi referansı nüshada hem dişi hem de erkek cinsiyetli kişiler için kullanımları takip edilmektedir. Bu kullanımlar dönemin dil kullanıcılarının zihninde *iwlük* sözlükbirimi nötr-cinsiyetli olarak tasarlaştığının göstergesidir. Sözcük biyolojik cinsiyet bazında gönderimleri incelendiğinde *iwlük* sözcüğünün tek bir yerde erkek biyolojik cinsiyetli kişiye gönderimli kullanıldığı, diğer bütün kullanımların ise dişi biyolojik cinsiyetli kişilere gönderimli olduğu görülür: “**Aymışlar: Beytü’l-Muḳaddesde bir Mattā atlıġ ‘ābide erdi, tegme tūni kūni tōrt yüz rek‘ at namāz öteyūr erdi, Hedfet atlıġ iwlūki bar erdi, yawlaġ arıġ ‘ibādetliġ, tegme keçe bir ferişte kökdin aṅa ṭa‘ām keltūrūr erdi, anıṅ bir oġlı boldı. Yūnus atadılar. Yūnusnı toydurguça anasınıṅ süti yok erdi, anası Mattā Yūnusnı taġқа iletti.**” (239b/17) Aktarılam bağlam bütünüyle incelendiğinde, **Hedfet atlıġ iwlūki** ifadesindeki *-i* iyelik altbiçimbirimi, bağlamda daha önce geçen ve dilbilgisel cinsiyetle kodlanmış olan “**Mattā atlıġ ‘ābide**” ifadesine art gönderimde bulunmaktadır. Böylece bağlam içinde *iwlük* sözcüğü doğrudan “Matta isimli abide (kadın)’nın eşi” anlamıyla somutlaşır. Bu bağlam vasıtasıyla o dönemde anahtar sözcüğün kavram kümesinde ‘nötr-cinsiyet [dişi/erkek]’ anlamsal özelliğinin varlığını takip edilebilmektedir. *iwlük* sözcüğünün dil kullanırı tarafından bir yerde dahi olsa ‘erkek’ için kullanabilmesi yanında yukarıda EDPT’deki sözlüksel açıklama da göz önüne alındığında *iwlük* sözcüğünün ‘nötr-biyolojik cinsiyet [dişi /erkek]’ anlambirimciği tanımlanır

81b/17; 82a/16; 83a/6; 107a/12; 113b/8, 9; 115b/16(6); 153a/14; 168a/3; 172b/3; 173a/3; 175a/17; 195a/17; 226a/11; 227a/5, 7; 228a/17; 229a/4; 229b/10; 239b/17; 240b/11(2), 14, 16, 19; 241a/1; 243a/16; 243b/11; 245a/12, 17; 245b/1; 248b/10; 249b/1, 7; 250b/9; 261b/1; 262a/1(2), 3; 263b/12; 264a/12, 18; 264b/1, 2(2); 266a/13; 269a/3, 6; 271a/6; 276b/17, 19; 341b/14; 345b/16; 358b/12; 360a/6; 364b/19; 365a/7; 366a/8, 9, 10, 13,14, 17, 18, 19; 375b/6, 7, 8, 10, 13; 387b/1; 388a/15, 16.

▪ eş (nikah ile oluşan bağ)

iwlük sözcüğünün bağlı olduğu kavram ‘eş’ özgül anlambirimciğini içerir. Bu özgül anlambirimcik, erkek ile kadın arasındaki nikah akdine bağlı olarak gelişen akrabalık ilişkisini ve derecesini tanımlar. Bunun yanında, anahtar sözcüğün kavramsal yapısını sınırlandırıcı herhangi bir dinî, sınıfsal ya da rütbesel bir anlamsal özellik tespit edilememiştir. Bu yargının oluşmasını sağlayan bağlamlar için bk.: 33a/1; 38a/16; 107a/12; 115b/16; 261b/1; 249b/1; 366a/14; 375b/6. Bu bağlamlarda *iwlük* kişi referansı, bir *peygamber*, bir *melîk* ya da yönetici sınıfından farklı rütbelere sahip kişilerin eşleri yanında sıradan, herhangi bir kişinin de eşine atfen de kullanılabildiği takip edilir.

iwlük, insanoğlunun kendi yarattığı sosyal hayat ve kurallar içinde sürdürdüğü olguyla kavramlaşan bir sözcükbirimidir. Evlilik olgusuna paralel olarak gelişen sözcük, esasen toplumun değer hükümlerine, örf ve adetlerine uygun biçimde yapılan dini ya da hukuki törenle evlilik akdi gerçekleştirilmesi sonucunda kadın ve erkeğin birbirlerine karşı tanımladıkları yakınlık bağına temsil eder. Bu yönüyle *iwlük*, esasen o dönemin kültürel, sosyal, dini, hukuki farklı boyutlarıyla algılandığını ve şekillendiğini söylemek mümkündür. Eş anlamlılık teorisi doğrultusunda *iwlük* sözcüğün temel anlamı üzerindeki olası çağrışımsal ve varsayımsal anlamları tespit edebilmek için “nasıl bir *iwlük* ?” sorunu aydınlatacak bazı tespitler yapılacaktır:

iwlük sözcüğü her iki taraf için aynı tanımlılık ve haklarla kodlanmamıştır. Bu sebeple *iwlük* sözcüğünün o dönem içinde tanımlanabilecek bu uzanımlardan biri *polijini*dir. Sosyolojide *polijini* olarak terimleşen bir erkeğin aynı anda birden çok kadın ile evlilik yapabilmesinin toplum nezdinde meşru olmasıdır: “**Lūṭnuṅ iki iwlūki bar erdi Vā‘ale, Vāhile atlıḡ**” (79a/16); “**Sūleymānning iwlūki yētmış bar erdi. Yana bir rivāyetle toḡsan ḡatunı bar erdi.**” (229b/10) Tahran nüshası çerçevesinde bu durumun tersini tanımlayan *poliandri* yani bir kadının aynı zaman diliminde birden fazla erkek ile evli durumu takip

edilmemektedir. Bu durum iwlük kavramının erkek ve kadın cinsiyeti üzerinden farklılaştığını gösterir.

iwlük sözcüğünün kullanımları vasıtasıyla takip edilen ikinci uzanım, o dönemin evlilik hukukunda kadın ve erkeğin evlilik akdini sonlandırma meşruiyeti olduğu takip edilir. Dönemin sosyo-kültürel yapısında evlilik bağının ilgası *talāk* mümkündür. *talāk* “belirli bir lafız ya da onun yerine geçen bir sözle hemen ya da gelecekte nikāh bağının ortadan kaldırılması ve bir sebebe bağlı olmadan kocanın nikāhı sona erdiren tasarrufu”³⁶⁵dur. Bu sebeple *iwlük* ve *talāk* sözcükleri arasında ortak bir söylem alanı oluşur ve bu da onların aynı dil dizgesinde dizimlenmesine yol açar: “Bir kün Eyyūb Raḥmaḳa aydı, ey Raḥma ‘avratlar ni’ mette şabr kılurlar, miḥnette şabr kılumaslar, kün keldüki meniḡ miḥnetim arta turur, köḡlüḡe ağır kelür erse saḡa *talāk bēreyin*, yok erse *talākni saḡa emr kılaym*, kaçan köḡlüḡ tilese *özünḡni talāk kılgıl*” (360a/19; 360b/1): “‘Abdu’llāhniḡ köḡliḡe Mısr vilāyetiniḡ sewüḡlüḡi tüşmiş erdi, *iwlükinke talāk bērdi*.” (387b/8); “Yana ol öldürgenim oḡlanniḡ atası anası mü’min erdi, anasını *talāk ıdmış* erdi. Atası bir ilde, anası yana bir ilde.” (203a/9) Aktarılan bağlamlardan da görüldüğü üzere bu boşanma hakkı ve isteḡi erkeğin rızası ve isteḡine bağlı olarak gerçekleşebilmektedir. Dönemin evlilik olgusundaki bu algılayış biçimi sözcüğün eşdizimliliğine yansımıştır: *talāk bēr- ; talāk ıd-*. Bu eşdizimlilikler, dil kullanımının *talak* kavramının hakimi olarak erkeḡi tanımladığı ve erkeğin rızası koşuluyla kadına verilen bir şey olarak algılandığını gösterir. Bu durumda kadın ve erkeğin *iwlük* kavramında aynı koşullar ve şartlar altında kodlanmadığı açığa çıkarır. Böylece *iwlük* kavramında “kadın boşanılan”, “erkek boşayan” cinsiyet olarak tanımlı olmalıdır.

³⁶⁵ Acar, H. İbrahim., (2010), “Talāk”, TDV İslām Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/talak> (22.06.2023), s. 497.

iwlük sözcüğünün nüshadaki bağlamsal kullanımları yoluyla bir üçüncü boyutun da tanımlanması mümkündür. O dönemin evlilik sınırları içinde kadın ve erkeğe yüklenen sosyal rol ve görevlerdeki başkalaşım, *iwlük* kavramının biyolojik cinsiyete göre farklı sorumluluklarla kodlandığı yönünde bir çıkarım yapılmasını sağlar. Bu kodlanıştaki farklılık şu şekilde betimlenebilir: Dişi kişi referanslı *iwlük* ev sınırları içinde bulunan, yemek yapan, çocuk büyütendir; erkek kişi referanslı *iwlük* ise evin dışında hareket alanı olan, para kazanan, evin geçimini sağlayanıdır. Bu yargıları oluşturan *iwlük* sözcüğünün geçtiği bağlamlar için bk. 44b/6; 66b-67a; 113b/8, 9; 226a/8, 11; 227a/5, 7; 262a/1; 366a; 375b/6. Bu sebeple Clauson, *iwlüg* sözlükbirimini, kadına ve erkeğe uygulanabilen ancak kadın için “evde yaşayan”, erkek için “evin lideri” ifadelerini ayrıca belirtme ihtiyacı duymuştur.

Sonuç olarak burada sırasıyla aktarılmaya çalışılan uzanımlarla, *iwlük* sözcüğünün sadece “eş” temel anlamının ötesinde o dönemin şekillendirdiği başka kodlar ve çağrışımlarla yüklü olduğu gösterilir. Bu doğrultuda *iwlük* sosyal, kültürel, dini ve hukuki boyutlarla oluşturulan, bu boyutlarla evrilip sınırlandırılmış olarak dil kullanımının söyleminde tanıklanabilecek bir sözcükbirimdir.

3.9.1. atun

T. iwlük ~ L. atun

I. **Äzarnıŋ iwlüki İbrāhīm yalawaçça yüklüg boldı. (T.51b/13)**

Äzernıŋ atunı İbrāhīmğa yüklüg boldı erse kişilerdin yaşurup yöridi. (L.38r/6)

II. **Melik aydı: Bu belā emgek saŋa taķı maŋa andın tegdi, sini arındaşım tidi, iwlüküm tise atılmas erdim. (T.62a/19)**

Melik aydı: bu emgek saŋa taķı maŋa andın tegdi kim seni arındaşım, tedi, atunum tese atılmaz erdim, tedi. (L.46r/11)

III. **Ğamuğnı helāk kıılır-miz, Lũtnıñ iwindekiler kıurtulurlar, iwlũkindin taş.**
(T.81b/17)

Yalguz Lũtnıñ éwindekiler kıurtulurlar, **ğatunıdın** özge. (L.60r/7)

IV. **Aymışlar: Ol ğatunlar altağú erdi: Vezĩr iwlũki, ğacib iwlũki, ğazın iwlũki, ayakçı iwlũki, aқтаçı iwlũki, aşçı iwlũki.** ‘Azĩz-i Mışda kıdın bu altağúdın uluğraq kimerse yok erdi. Ol altı ğatun Zũleyğāğa kirũr çıkarak erdiler. (T.115b/16, 17)

Aymışlar: ol ğatunlar altı érdi: vezĩr **ğatunı**, ğacib **ğatunı**, ğazın **ğatunı**, ayakçı **ğatunı**, aқтаçı **ğatunı**, bāverçi **ğatunı**. ‘Azĩz-i Mışda kēdın bu altıdın uluğraq yok érdi. Ol altı ğatun Zeliğā kıatığa kirer çıkarak erdiler. (L.85r/10, 11)

V. **İw idisi** kelip kórdi Sũleymán uğıyur, sinğekler zağmet bėrũr, yılan sinğeklerni kıowar. Tanğladı, **iwlũkike** kelip sordı: Bu kışi kim turur, atı ne turur, sağa aytu bėrdi mı? Uragũt sormadım, tidi. (T.226a/11)

Ançada év **eyesi** keldi, ğatunı aydı: bir kıonak keldi, ta‘ām kıoldı, bėrmedim, bāğda yatur, barıp kėrgil, ta‘ām tilese bėrgil, tēdi. Kėlip kórdi, peşşeler zahmet bėrũr, yılan kıorıyur, tanğladı, **ğatunıdın** kėlip sordı: bu kışi kim turur, atı ne turur? (L.143v/11)

VI. Resũl ‘aleyhi’s-selām aydı: Mevlā ta‘ālā Sũleymán yalawaçça kāfirler birle sançışmak fermānladı, ançada **Sũleymánning iwlũki** yėtmiş bar erdi. Yana bir rivāyetle **toksan ğatunı** bar erdi. (T.229b/10)

Mevlĩ ta‘ālā Sũleymāğā kāfir birle sançışmak fermānladı, ol vağtde Sũleymánning **yėtmiş ğatunı** bar érdi. Yana bir rivāyet[de] **toksan ğatunı** bar érdi. (L.145v/11)

VII. **Yũnus ‘aleyhi’s-selām iwlũğingē** keldi, **iwlũki** Şāfān binti Şāfũn atlığ erdi, iki oğlı erdi, bir<i>yėti yaşlığ, biri biş yaşlığ. (T.240b/11)

Yũnus ğatunığa keldi. Atı Şāfān binti Şāfũn aydı: ey Şāfān, meni Mevlĩ ta‘ālā kıamuğdın yawuz ğalāyıkğa yiberdi. (L.152v/9)

- VIII. Kündüz yöridiler, tünle yatıp uğıyurda İği ‘azze ve celle bir ferişteni ıdı, **Yūnusnı** tağı **iwlükini** kötürdi, on yığaçlık yer ilette, Muşul şehri kırığında qoğdı. Yūnus bir kaç ot yem keltürdi, oğlanlarıŋa kölige kıldı, **iwlükine** aydı: (T.240b/16, 19)
- Yūnusnı **hatunı** tağı oğlanları birle köterdi, on yığaçlık yer[ge] eltte, Muşul şehri katında koydı. Tanglası oyğandılar, özlerin Muşul şehrinde kördiler. Yūnus yığaç çöp keltürdi oğlanlarığa kölege kıldı, **hatunığa** aydı: (L.152v/ 14, 16)
- IX. **Yūnus iwlükın oğlanları** birle alğalu keldi, bulmadı, yığlayu kemike keldi. (T.245b/1)
- Yūnus hatunun** oğlanların alğalı keldi, tapmadı yığlayu kimige keldi. (L.155v/21)
- X. Mevlā ta‘ālā **Yūnusnuŋ iwlükın** iki oğlanları birle tırgüzdi, Yūnusқа қawuştırdı. (T.248b/10)
- Mevlā ta‘ālā **Yūnusnuŋ iwlükın** iki oğlanları birle tırgüzdi, Yūnusқа қawuştırdı. (L.158r/7)
- XI. bu **Ecebnüŋ** Ermele binti Eflāṭūn bin ‘Avs atlığ **iwlüki** bar erdi. (T.249b/1)
- bu Ecbniŋ Ermele binti Eflāṭūn bin Ğuş atlığ **hatunı** bar érdi. (L.158r/20)
- XII. Bardı yaŋğı bay kişidin borç aldı, yana bir ‘avānnı dost tutındı. Kaç künler keçmişde **iwlügi** birle huşūmet kılıştılar, **iwlükın** urdı. **İwlüki** ün qopardı, aydı: Ey müselmānlar bu er, kişi öldürüp turur, mini me öldürür. (T.264b/1, 2)
- Yana bardı, nev-kīsedin borç aldı tağı ‘avān birle dōst boldı. [An]dın soŋ **hatunı** birle huşūmet kılıştı, **hatunun** urdı érse **hatunı** kıçkırap aydı: ey müsülmānlar erim kişi öltüre öğrenip turur, meni hem öltüreyin tēyür. (L.164r/19)
- XIII. Zekeriyyā aydı: İđiyā **iwlükümde** oğlan bolğanın maŋga belgürtü bėrgil. (T.271a/6)
- Zekeriyyā aydı: İđiyā **hatunıŋa** o[ğul] bolğanın maŋga bėlgürte bėrgil. (L.167v/21)

XIV. Oğlan imeklep tennürka tüşti, anası namāznı ıoımadı. Eri kirdi, **iwlükın** namāzda buldı, oğlan tennür içinde kirip oynayur. (T.276b/17)

Oğlan emgekler, barıp tennürğa tüşdi, anası namāzın bozmadı, eri keldi, **hatunın** namāzda kördi, oğlan tennür içinde oturur oynayur. (L.172r/16)

XV. Resül ‘aleyhi’s-selām aydı: Sen bargıl, **iwlükünge** aygıl, tennür ağzın açmasun, etmeklerni çıkarmasun men kelginçe. (T.366a/13)

Resül ‘aleyhi’s-selām yarlıkadı: sên bargıl **hatunungğa** aygıl, tennür ağzın açmasun, ötmeklerin çıkarmasun men kelginçe, tēp. (L.228v/8)

XVI. Yezîd aydı: Bir tilekim bar. Aydı: Ne ol? Aydı: ‘Abdu’llāh Zübeyrning Fâtıma atlıg **iwlüki** bar, yawlaı körküg, könglüm tileyür, ol mańga bolsa. (T.387b/1)

Yezîd aydı: bir tilekim bar. Ne ol? tēse aydı: ‘Abdu’llāh Zübeyrning Fâtıma atlıg **hatunı** bar, yawlaı körküg, könglüm tileyür, ol mańga bolsa tēp. (L.243r/17)

L.- **hatun**

Araştırma tezi kapsamında **T.-‘avrat ~ L.- hatun** maddesi çerçevesinde **hatun** sözcüğünün Londra nüshası ekseninde kavramsal incelemesi sonuçlandırılmıştır. Bu doğrultuda **L.- hatun** başlığı altında yapılan kavramsal incelemeye dayanarak nüshaların eşbağlamaları arasında **iwlük** ve **hatun** sözcükbirimlerinin değışkeli kullanımlarına bağı, olası eş anlamlılık ilişkisi aşağıda sonuçlandırılacaktır.

Sonuç: **T. iwlük ~ L. hatun**

Tahran nüshasında **iwlük** sözcüğüne karşılık yukarıda numaralandırılarak tanıklanan Londra nüshası eşbağlamalarında **hatun** sözcüğünün kullanımı tanıklanmıştır. Tahran nüshasında **iwlük** sözcüğünün kavramsal yapısında tanıklanan nötr-cinsiyet [dişi /erkek] anlamsal özelliğı vasıtasıyla **iwlük** sözcüğü tam olarak bir kişıye nikah akdi ile bağı olan ‘eş’ göndergesiyle tanıklanır. Buna karşın **hatun** sözcüğü çok anlamlıdır. Yukarıda numaralandırılan eşbağlamaların tümünde, **iwlük** sözcüğüyle değışkeli kullanılan **hatun**

sözcüğünün ‘erkeğin eşi, zevcesi’ yan anlamıyla kullanımı takip edilir ve doğrudan ‘dişi (biyolojik cinsiyetli)’ anlamsal özelliğiyle tanımlıdır. Böylece *hatun* ve *iwlük* sözcükleri o dönemde aynı doğruluk koşulunu dil kullanıcılarına iletmez, bu sebeple bu sözcük çifti arasında bilişsel eş anlamlılık ilişkisi tanımlanamaz.

hatun ve *iwlük* sözcükleri arasında yakın eş anlamlılık ilişkisi teorik açıdan *daha doğrusu* ifadesiyle test edilebilir. Hatta *hatun* kavramı, *iwlük* kavramındaki +erkek anlamsal özelliğini dışlayarak bir düzeltmede bulunabileceği de öngörülebilir. Ancak yukarıda numaralandırılan bağlamların tümünde *iwlük* ve *hatun* sözcükbirimleri iyelik biçimbirimleriyle bir erkek ismine ya da *er* gibi bir sözlükbirimine aidiyetle kullanılmıştır. Bu nedenle bu bağlamlardan herhangi birini *daha doğrusu* ifadesiyle tekrar kurgulamak mümkün olmaz.

3.9.2. za‘İfe

T. iwlük ~ L. za‘İfe

- I. Dihkân aydı: Ey yigit kün sayu maṅga kelgil, saṅga mundaḡuḡ bēreyin, tegme yılda altmış cāme bōz, bir ḡat ton **iwlükünḡke** bēreyin, men tirig bargınça mundaḡ bēreyin, sen ḡadḡurmaḡıl, tidi. Süleymān iwke keldi, keltürgenin **iwlüki** üskinde ḡoḡdı (T.227a/5, 7)

Dihkân aydı: ey yigit, her künde maṅga kēlgil, mundaḡuḡ bēreyin, tēgme yılda altmış cāme bōz, bir ḡat ton **za‘İfengḡa** bēreyin, men tirig bar ērsem ḡayḡurmaḡıl. Süleymān kēldi, kēltürgenin **za‘İfesi** öṅinde ḡoydı, özi namāzḡa meṣḡūl boldı (L.144r/16, 17)

L.- za‘İfe (isim)

Araştırma tezi kapsamında T.- ‘avrat ~ L.- za‘İfe maddesi çerçevesinde **za‘İfe** sözcüğünün Londra nüshası ekseninde kavramsal incelemesi sonuçlandırılmıştır. Bu doğrultuda L.-

ẓa‘ife başlığı altında yapılan kavramsal incelemeye dayanarak nüshaların eşbağlamaları arasında *iwlük* ve **ẓa‘ife** sözcükbirimlerinin değişikli kullanımlarına bağlı, olası eş anlamlılık ilişkisi aşağıda sonuçlandırılacaktır.

Sonuç: T. iwlük ~ L. ẓa‘ife

Nüshalar arası mukayeseli incelemede Tahran nüshası 227a/5 ile 7’de geçen *iwlük* sözcüğüne karşılık Londra nüshası 144r/16 ile 17’de *ẓa‘ife* sözcüğü geçmektedir. Aynı sözdizimsel yapıyla kurgulanmış eşbağlamalarda *iwlük* ve *ẓa‘ife* sözcüklerinin değişikli kullanım sonucunda yukarıda sözcüklerin kavramsal yapıları irdelendi. Tahran nüshasında *iwlük* kavramı ‘nötr-cinsiyet’ anlamsal özelliğiyle nikah akdiyle birbirine bağlı olan ‘eş’ anlamıyla tanımlanırken Londra nüshasında *ẓa‘ife + nġ* ve *ẓa‘ife + si* iyelik altbiçimbirimleriyle bağlam içinde ortaya çıkan gücül anlambirimcik (sözcük yapısı gereğiyle de) sadece ‘dişi’ cinsiyetine gönderimi dolayısıyla ‘erkeğin eşi, zevcesi’ anlamıyla tanımlar. Bu doğrultuda *iwlük* ve *ẓa‘ife* aynı doğruluk koşuluna sahip olmadığı için bu sözcük çifti arasında bilişsel eş anlamlılık ilişkisi de tanımlanamaz. Nüshalararası değişikli kullanılan bağlamlar üzerinden *daha doğrusu* ifadesiyle bir tür yakın eş anlamlılık testi de uygulanamaz.

3.10. Kız

kız sözcükbiriminin Tahran ve Londra nüshalarında kullanım sıklığı yüksektir. Buna mukabil Tahran nühasında **kız** sözcüğünün kullanımına karşılık, Londra nüshası eşbağlamında *ḥatun* sözcüğünün kullanımı tek yerde tespit edilir: **kız** ~ *ḥatun*. Aynı kavram alanına dahil olan bu sözcük çiftinin tek yerle sınırlı olan değişikli kullanımı dikkat çekicidir.

kız “kız (bint), cariyе (ca:riye); gelin (‘arūs), bakire gelin, kadın (mer’e)” [DLT: 717];

kı:z “basically ‘girl, unmarried woman’, but often used with a more restricted meaning ‘daughter, slave girl’ and like that.” [EDTP: 679b]; **kız** “1. Dişi çocuk, kız evlat. (Ar. bint

/ c. benāt = m. ibne), 2. Bakire kadın, evlenmemiş kimse. (Ar. bīkr / c. ebkār = m. ‘ātīk = m. ‘azrā / c. ‘azārī) [P kız oğlan], (Ar. mer’et) [P hātun], [Y urağut]” [ME/Özçamkan: 595]; **kız** “[< kız] al-galiyyu va al-bintu va al-bikru muşatarakun yukalu kızı kız mı durur ay hal bintuhu birkun va mı harfu’l-istifhami [= pahalı, kız (çocuğu) ve bekâr (bakire) olarak ortak anlamlıdır; kızı kız (bekâr) mıdır anlamında “kızı kız mı durur” denir.” [Kİ/Aldemir: 227]

T. kız ~ L. hātun

- I. **Kaçan Âdem ol kömeçni yêgelü oğradı erse Cebrâ’îl keldi. Ol kömeçni üç ülüş kıldı. İki ülüşin Âdemka bêrdi, bir ülüşin Hāvvağa bêrdi. Anın mîrâş erke iki ülüş tegdi, kızğa bir ülüş tegdi. (T.19a/9)**

Kaçan Âdem ol kömeçni yêgelü oğradı erse Cebrâ’îl keldi ol kömeçni üç ülüş kıldılar, êki ülüşni [Âdem]ğa bêrdi, bir ülüşni Hāvvağa bêrdi. Anıng üçün êrge êki ülüş, hātunğa bir ülüş tēgdi. (L.14r/8)

T.- kız (isim)

kız sözlükbiriminin Tahran nüshasındaki kullanım alanları kapsamında sözcüğün kavramsal yapısında şu anlamsal özellikler tanımlanır:

▪ canlı [insan]

kız sözcüğünün bağlı olduğu kavram kümesinde ‘canlı’ ve ‘insan’ üreysel anlambirimcikler tanımlıdır. Bu nedenle sözcüğün tüm kullanımları canlı varlıklardan sadece insana gönderimli kullanımına izin verir. **kız** sözcüğünün Tahran nüshasındaki tüm kullanımları bu üreysel anlambirimcikleri tanımlayıcıdır.³⁶⁶

³⁶⁶ **kız** sözcüğünün Tahran nüshasındaki tüm kullanımları için bk.: 05b/2, 3, 4, 5, 7, 8; 19a/9; 20a/2; 20b/8; 21a/1, 2, 3, 4, 16; 32a/7; 38a/7; 40a/18; 51a/3; 51b/11; 53b/7; 63b/1; 64b/18; 82a/14, 16; 82b/2(2), 4, 6; 83a/7; 84b/14; 85a/4; 86a/19; 86b/2, 6, 7, 11, 14, 17; 87a/7; 88b/7, 10; 93a/14; 106a/16; 108b/2; 127a/1;

- **dişi (biyolojik cinsiyet)**

ķız sözcüğünün baēlı olduēu kavram temel ve deēiřmez ‘dişi (biyolojik cinsiyet)’ anlambirimciēi içerir. Söz konusu kavramın ierdiēi ‘dişi’ anlamsal özellik, ‘erkek’ anlamsal özellik içeren *erkek*, *er*, *oēul* gibi kavramlarla kıyas edildiēinde ayırt edici anlamsal özellik niteliēindedir; ancak kadın kavram alanındaki *uragut*, *ĥatun*, ‘*avrat*, *za‘İfe* gibi kavramlarla kıyas edildiēinde ortak anlamsal özellik niteliēindedir. Tahran nüshasında tanıklanan *ķız* sözcüğünün tüm kullanımları ‘dişi (biyolojik cinsiyet)’ anlambirimciēini tanımlayıcıdır.

- **dişi ocuk**

ķız sözcüğünün baēlı olduēu kavram kümesi içinde ‘diři ocuk’ anlambirimciēi tanıklanır. Bu anlamsal özellik ile tanıklanan *ķız* Tahran nüshasında *oēlan* “ocuk” sözlükbiriminin altanamlısıdır: “*Yana aydı: Men bu oēlanķa Meryem at bērdim. Meryem ‘İbrī tilinçe ĥādim bolur.*” (269b/4) Bu durumda *oēlan* kavramı altında *ķız* ve *oēul* kavramları semantik açıdan birbirlerine karşı eş-altanamlıdır: “*Ciblīt Teblīt ikeēü ĥawuřtılar erse ikişer ikişer oēlanları toēdı. Biri oēul, biri ķız.*” “(05b/2); “*Kim Ādemnūē eēē soēgra toēēan oēlanlarında bir oēulķa ‘Abdü’l-Muēiř atadı, ĥızķa*

136a/13; 137b/2; 139a/3; 142b/1; 150b/8; 154a/17,19; 154b/3, 10, 14,15; 155a/1; 155b/3, 9, 10, 12; 156a/2, 14, 19; 157b/9(2), 11, 14; 158b/13, 14; 159a/10, 11; 163b/2, 8; 164a/8; 167a/2; 167b/19; 168a/17; 169a/3, 10, 17; 171a/6; 171b/3, 6, 16, 19; 172a/16; 175b/11; 182b/5; 194a/16; 195b/13; 200a/19; 207b/9; 209b/4, 5, 7; 210a/14; 210b/4; 211a/5; 223a/15, 18(2); 224a/11, 15, 16; 224b/1, 2, 3(2); 226a/17,19; 226b/2, 3(2), 18, 19; 227b/1, 3, 9, 12, 13, 14, 15, 16; 229a/2; 234a/2; 234b/13, 18, 19; 238a/1, 2; 253a/9, 10; 255b/20; 256a/1, 4; 259b/1; 265a/6, 8; 265b/19; 269a/16, 17; 269b/3; 270a/15; 271a/2, 18; 271b/2, 14; 277a/13; 279b/13; 300b/8, 14, 17; 303b/9; 304b/9; 308b/3; 309a/19; 316a/6; 325a/14; 327a/15; 328b/5, 14; 333a/17; 339a/4; 339b/1; 350a/7; 354a/9; 364a/3; 367a/17; 368a/18; 370a/12, 13; 371a/6; 371b/17; 373b/3; 378b/1; 387b/4, 5, 8; 379b/17; 386a/5.

Emetü'l-Muğîş atadı.” (20b/18) Sözcükler arasındaki bu eş-altanlamlılık onlar arasında karşıtlık ilişkisinin oluşmasına yol açmıştır. *ķız* ve *oğul* sözcükbirimleri bu karşıt anlamlılıkları dolayısıyla dil dizgesinde dizimlenir: “**Havvā yētmîş ķarın iyāl toğurdı ikişer. Biri oğul, biri ķız.**” (20a/2)

Yukarıda aktarılan bağlamlarda müşahade edildiği gibi *ķız* sözcüğü Tahran nüshası boyunca her zaman *oĖul* sözcüğüyle birlikte kullanıldığında ikincil sırada yer alır: “**Kim ĀdemnūĖ enĖ soğgra toĖķan oğlanlarında bir oĖulķa ‘Abdü’l-Muğîş atadı, ķızķa Emetü’l-Muğîş atadı.**” (20b/17) Bu şekilde kalıplaşmış dilsel tutum, toplumun erkek cinsiyetini öncelediği ve ona yüksek bir değer atfettiğini gösterir, buna karşın oĖul kavramına yüklenen bu değer, ķız kavramında bazı olumsuz değer yargılarının varlığını gösterir. Bu doğrultuda ķız kavramında ‘istenmeyen, arzu edilmeyen’ çağrışımsal anlamlar, sözcük üzeri yükler: “**Ayı ķūni yetildi erse Hana ķız toğurdı, münācāt ķıldı: İdiyā oĖul toğsa muķarrar ķılĖay-men tidim erdi, ķız toğurdum. OĖul, ķız teg bolmas.**” (269b/2)

ķız sözcüğünün “dişî çocuk” göndergesiyle takip edilen bağlamsal kullanımları irdelendiğinde anahtar sözcüğün kavramsal uzanımındaki yaş aralığının tespit edilmesi mümkün olmaz. Daha açık bir ifadeyle nüsha boyunca *ķız* sözcüğü doğrudan bir “bebek”, “küçük çocuk”, “0-3 ya da 0-6” gibi belirlenebilecek gönderimlerle tanıklanmaz Bu yönüyle *ķız* sözcüğü bulanık bir kavram olarak tanımlanabilir.

Tahran nüshasında *ķız* sözcüğünün, bazı eşdizimsel nitelikli sözcük birliktelikleriyle kullanımı gözlemlenir. Bu eşdizimsel yapılardan biri *ķız toğ-* ve *ķız toğur-* olarak, bazen de *oğul ķız toğur-* biçimleriyle tespit edilir: “**Ķābīl toğdı erse anığ birle bir ķız toğdı, yawlaķ ķörķlüĖ,**” (21a/1); “**Yüklüğ urağutlarını saklattı, ķayu urağut oğul toğursa öldürür erdi, ķız toğursa ķoĖdur erdi.**” (51b/11) “**Fir‘avn yarlığ tegürdi, Benī İsrā’ilde ne oğul toğsa öldürünĖ, ķız toğsa ķoĖunĖlar.**” (167b/19) Aktarılan bağlamlarda *ķız toğ-*

eşdizimliliğinde *kız* çocuğun dişil cinsiyetini işaretleyici bir işlevsellik kazanmıştır. Bu sebeple *kız* sözcüğü bu eşdizimsel kullanımlarda belirli yönde bir anlam özelleşmesiyle tanıklanır. Tahran nüshasında *kız toğ-* / *toğur-* şeklinde eşdizimliliğin takip edildiği bağlamlar için bk.: *kız toğ-* 21a/1; 154a/19; 167b/19; 269a/16, 17; *kız toğur-* 51b/11; 269a/1, 2. Nüshada takip edilen diğer bir eşdizimsel yapı *oğul kız* 'dır. Dil kullanımı içinde sıralı birleşik sözcük özelliğini çağrıştıran *oğul kız* eşdizimliliği anlamsal bütünlük kazanarak doğrudan “çocuk, çoluk çocuk” kavrama bağlanır: “*Ḳa‘ be atlıg iwini ḥarāb kılalīng, māllarīng alalīng, oğul kızların bulun keltürelīng, tidiler.*” (300b/8) Tahran nüshada *oğul kız* eşdizimliliği yer aldığı bağlam içinde farklı gösterilene bağlı olması hasebiyle *kız* sözcüğünün önermesel anlamının betimlenmesinde etkin bir rol oynayamaz; ancak bu eşdizimlilik sözcük üzerinde varsayımsal bir anlam yaratır. bk.: 40a/8; 127a/1; 139a/3; 270a/13; 271a/2; 300b/17.

▪ **genç kız / bakire dişi (toplumsal cinsiyet)**

kız sözcüğünün bağlı olduğu kavram kümesinde ‘genç kız’ anlambirimciği tanımlanır. Toplumsal cinsiyetin bir aksi olan ‘genç kız’ anlambirimciği, esasen, her topluma özgü biçimde algılanır ve kavramlaşır. Bu konuda Maalouf’un tespiti değerlidir: “Cinsiyetimizi belirleyen elbette sosyal çevremiz değil ama bu aidiyetin yönünü belirleyen gene de o; Kabil’de kız doğmakla Oslo’da kız doğmak aynı anlamı taşıyor, kadınlık aynı biçimde yaşanmıyor, ne de kimliğin başka ögesi.”³⁶⁷ Maalouf’un ifade ettiği bu ayrışma, araştırma tezinin başından itibaren kaygısı güdülen bir husustur. Bu kaygı, artzamanlı metinlerin sunduğu imkanlar dahilinde, çalışmanın evrenini oluşturan temel sözlüksel cinsiyetlerin bağlı olduğu kavramların detaylı biçimde incelenmesi ve ortaya çıkarılması gayretini yaratmıştır. Türk dilinin sözdağarındaki temel sözlüksel cinsiyetlerden biri de *kız* sözcüğüdür. Toplumun görsel katmanlarıyla ve etiketleriyle biçimlenen *kız* kavramını

³⁶⁷ Maalouf, Amin., (2022), *Ölümçül Kimlikler*, 57. baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 25.

gerçek mahiyetiyle idrak edebilmek adına onun uzanımları üzerine eğilinmelidir. Bu amaç doğrultusunda *kız* ‘genç kız’ anlambirimciğin nasıl ve ne şekilde algılandığını kavramak adına bağlamsal kullanımlar takip edilerek, aşağıda sözcüğün dil dizgesindeki diğer sözlükbirimlerle oluşturduğu örüntüleri ve anlam ilişkileri mercek altına alınacaktır.

kız sözcüğü, toplumsal uzlaşım yoluyla dişi cinsiyetin yaşa bağlı gerçekleşen “belirli bir evre”si olarak betimlenebilir. Tahran nüshası üzerinden, toplumun, varlığı öncelikle cinsiyetine göre, daha sonrasında fizyolojik ve kültürel faktörlerin etkisiyle de her bir cinsiyeti farklı evrelere bölümleyerek kavramlaştırdığı gözlemlenir. Her bir evre de dişi ve erkek cinsiyetine göre farklı sosyal rol ve sorumluluklarla kodludur. Bu sebeple her iki cinsiyetin belirli yaş aralıklarıyla kavramlaşan sözcükbirimler yaratılmıştır. Bu durumu örnekleyici olması adına Tahran nüshasında erkek cinsiyetine sahip kişiler için *oğul* > **yigit* > *er* > *abuşka* şeklinde dönemler tanıklanırken, dişi cinsiyetine sahip kişiler için *kız* > *kız* > *hatun* > *kurtka* şeklinde dönemler tanıklanır. Yapılan mukayesede açık biçimde görülüyor ki *kız* sözcüğü içlemsel yapısı dolayısıyla hem *oğul* hem de *yigit* sözcükleriyle karşıt anlam ilişkisi kurmaktadır: “*taşı bu otuz oğlanlarda kız kayu turur, oğul kayu turur bilsün elig tegürmedin*” (234/2); “*Oğul, kız teg bolmas*” (269b/3); “*tört yüz kıl oğlanlar, kızlar tonın keğip dört yüz kız oğlanlar, yigitler tonın keğip kamuğ katırlar münüp çıkar erdiler.*” (194a/16) Böylece ilk kullanımda tanıklanan *kız* “kız çocuk” sözcüğü, *oğul* “erkek çocuk” sözcüğüyle eş-altanlamlıdır; diğer bağlamda ise *kız* “genç kız” sözcüğü *yigit* “genç erkek” sözcüğünün eş-altanlamlıdır. Burada *yigit* sözcüğü “genç erkek” olarak betimlense de bu sözcüğün bu dönemde üstanlamlı nitelikte “genç insan” göndergesiyle de kullanımının olduğunu önemle belirtmek gerekir. Ancak *yigit* sözcüğü üstanlamlı olarak nüshada tek yerde tanıklanır: “*Aymışlar: Yūsufnuḡ oğrağı ol erdi ‘aziz ölmüş bolsa Züleyhānı nikāh birle alğay erdim, tip anıḡ için kim Yūsuf yigit, Züleyhā yigit.*” (111a/19) *yigit* sözcüğünün sadece tek yerde ‘dişi’ kişiye referanslı

kullanımı *yigit* sözcüğünün kavramsal yapısının sözcük anlambilim çerçevesinde daha geniş bir tarama ve araştırma içinde değerlendirilmesi gerekir. Ancak bu duruma Tahran nüshası zaviyesinden bakıldığında, bu tek kullanım, *yigit* sözlükbiriminin esasen nötr-cinsiyetli iken, Türk dilindeki gizli eril cinsiyet algısının baskınlığı nedeniyle (tıpkı nüshada *oglan* sözlükbiriminde de tanıklandığı gibi) *yigit* sözcüğünün kavramsal yapısının anlam daralmasına uğramakta olduğuna işaret eder. Nüshada genel itibarıyla dil kullanırı tarafından *yigit* sözcüğünün erkek kişi referanslı olarak kullanımı bu düşüncüyü meydana getirmiş ve *yigit* sözcüğünün “genç erkek” betimsel anlamıyla tanımlanmasına yol açmıştır. Tekrar dil kullanımının semantik belleğindeki genel evrelere dönüldüğünde, *kız* sözcükbiriminin dişi kişinin iki genel evresini temsil ettiği görülür. Bu evrelerden ilki “kız çocuk”; diğer ikinci ise “genç kız” olarak betimlenebilir. Burada konu gereği ikinci evre üzerine inceleme yapılacaksa da *kız* sözcükbiriminin Tahran nüshasındaki tüm kullanımları incelendiğinde, bu göndergenin yaş uzanımına dayalı belirli bir yaş aralığı saptayabilmek mümkün olmasa da, genel bir tablo resmedilmeye çalışılacaktır.

kız ‘genç kız’ anlambirimciği, belirli bir fiziksel görünüme ulaşarak evlilik çağına gelen ‘bakire genç kız’ imgesini uyandırmaktadır. Özellikle nüshada bir yerde 21 yaşında, evli olmayan, bakire bir dişi kişi için *kız* sözcüğünün tercih edilmesi, anahtar sözcüğün kavramsal yapısının idrak edilmesini sağlayacak önemli bir dilsel veridir:

“*Kaçan toköz ay tükendi erse kız toğdı yawlaķ körklüg. Qarķisün at bërdi, yigirmi yaşadı. Atası tegme ayda bir qurla kelip kıznı körer erdi. Yigirmi yaşamışda kiğin kızkā bardı, köziñge yawlaķ körklüg köründi, taşka çıktı, özini tuta bëlmedi. Şeytān vesvese kıldı. Bāhıl yana kirdi, yanın basa olturđı. Kız anı anğladı, aydı: Sen tegmede kirseng mindin ırak olturur erdiñg, bu kün ne boldı? ... Qarķisün aydı: Atalık yolınça yörigil. Bāhıl keldi, kızdın ırak çöke olturđı, ‘özrler kıldı, men sini sinayur erdim, sen kendü mindin arıg ermiş-sen, tidi. Kız, atası ‘özrin qabül kıldı. Aydı: Ey*

ata kimke tapınur-sen? Bâhîl aydı: Şeleşka tapınur-men. **Ƙız** aydı: Maŋa
bir but bêrgil, tapınayın.” (154a/17-19; 154b/1-15)

Yukarıda tanıklanan 156a ve 156b’de *Ƙarƙısûn* isimli bir dişi kişi vardır, bu kişi 21 yaşında olduğu, babasının sarayında yaşadığı ve evlenmediği bilgileri hikaye anlatıcısı tarafından bağlam içinde aktarılıyor. Hikaye anlatıcısı olayın devamında *Ƙarƙısûn*’a *ƙız* kişi referansı ile artgönderim yapmaktadır, böylece dönemin dil kullanımının, *Ƙarƙısûn*’un taşıdığı şartlara sahip olan dişi kişiler için *ƙız* referansında bulunabildiğini ortaya çıkarır. Aynı hikayenin devamında hikaye anlatıcısı *Ƙarƙısûn*’un karşısına bir erkek çıkartır: “Mevşil aydı: Ƙaydın keldiŋ? Aydı: Ƙaydın keldim erse saŋa ne bar? Mevşil aydı: **Ey ƙız** bu yer seniŋ yeriŋ ermes, kelgil, meniŋ birle bargıl, sini özümke alayın, tidi.” (156a/14), Bu erkek, karşısında yalnız gördüğü, en az yirmi bir yaşındaki dişi kişiye **ey ƙız** hitabında bulunur. Hikaye ilerledikçe *Ƙarƙısûn* bu erkekle evlenir, hamile kalır ve doğum yapar. Bu noktada dil kullanımı aynı dişi kişi için kullandığı kişi referansını değiştirir. Hikaye örüntüsünde dişinin geçirmiş olduğu süreçler sonucunda dil kullanımı aynı dişi kişi için *ƙız* sözlüksel cinsiyeti kullanmayı bırakır ve artık bu dişi kişi için *hatun* sözcüğünü kullanmayı tercih eder: “Bitigde bu erdi kim ey ana bilmiş bolğıl kim men kelmes-men ol hatunnuŋ yawuzluğındın, ol oğul meniŋ ermes, **ol hatun** oğurluk elgin kesmişler, özi me arıgsız urağut ermiş, **ol hatunni** meniŋ pādşahlıqımdın çıkarmağınça **men kelmes-men, tip.**” (156b/17-19) Nüshadaki bu bağlamın bütünü takip edildiğinde dil kullanımının *ƙız* kişi referansından *hatun* kişi referansına geçişini sağlayan zorunluluk, bağdaşmazlık ilişkisi olarak tanımlanabilir ve bu bağdaşmazlık, *ƙız* [+ bakire] anlamsal özelliğiyle *hatun* [- bakire] anlamsal özelliğinin karşıtlığı olmalıdır.

ƙız kavramının ‘genç kız’ anlamsal özelliği, yaş faktörü yanında herhangi bir erkekle evlilik akdi gerçekleşmeyen ‘bakire’ şeklinde tasarıldığı anlaşılır. Bu durum, Tahran nüshası 171b/16’da oldukça sarıh biçimde gözlemlenebilmektedir: “**Ƙız** aydı: **Ƙuđuğ başında kırk *er kötrür taşnı yalguz kötürdi, ƙavîlıkın anda kördüm**”. Bağlam

doğrultusunda Musa bir kuyu başında iki dişi kişi ile karşılaşır, daha sonra bu kişiler Şuayb peygamberin kızları olarak okuyucuya takdim edilir. Dönemin dil kullanımı olayı aktarıırken babaları ile birlikte yaşayan, böylece evli olmayan dişi kişiyi **kız** kişi referansı ile takdim eder: “**Kız aydı.**” Bu duruma paralel olan bir başka bağlamda (209b/4-9) **kız** sözlükbirimi, Davud peygamberin beğendiği ve arzuladığı *Batşāyi*‘ isimli dişi kişiye referanslı kullanılmıştır ve bu dişi kişi evli değil, bakiredir: “**Cevāb: Dāvud yalawaçnıng toksan toköz hatunı** bar erdi. Üveyā Batşāyi‘ nı qolgalu yörir erdi, ya‘ nı bu sening toksan toköz cüftüñg bar erken **Üveyā kola turğan bir kızın**ı nelük qolar-sen, timek bolur. Su‘āl: Hikmet ne erdi kim ferışteler **urağutlarını** sağık qoyqa menğzettiler, adın **yılkı qaranı ağızlanmadılar?**” (210a/12-15) Bağlamsal olarak takip edildiğinde *Batşāyi*‘ isimli dişi kişi, *Üveyra* isimli bir erkeğin evlenmek istediği kimsedir. Böylece *Batşāyi*‘ evli olmayan, bakire dişi kişiyi temsil eder. Bu bağlam gereğince de dil kullanımı bu dişi kişi için bilinçli ve zorunlu biçimde **kız** kişi referansını kullandığı söylenebilir.

kız sözlükbiriminin ‘genç kız’ anlamsal özelliği için buraya kadar tanımlanmaya çalışılan yaş ve evlilik yapmamış olması gibi faktörler asıl olarak bakirelik özelliğini simgeleyicidir: “**Kızın Süleymānka bērdiler.** Ol keçe Süleymān tañg atınça namāz kıldı, **kızka bakmadı.** Yarındası kün **kız** ata anasıñga sözleyü bērdi.” (226b/1-3) Açıkça görüldüğü üzere bu bağlamda bir **kız** Süleyman peygamber ile evlendirilir, fakat Süleyman, evlendiği gece o kız ile cinsel birliktelik gerçekleştirmemiştir. Dil kullanımı bu durumu göre bağlam içinde o dişi kişi için **kız** kişi referansını kullanmaya devam eder. Böylece dönemin dil kullanımının **kız** kişi referansını kullanmayı tercih etmesindeki en temel etmen, dişi kişinin bakire olmasıdır. Böylece **kız** sözcükbirimi basite indirgenecek bir sözlüksel cinsiyet değildir; aynı zamanda kadın bedeninin üzerine yapııştırılan sosyal bir etikettir. **kız** kavramında ‘evli olmayan, bakire’ anlamsal özelliğinin ön planda olması, onun *tul* sözcüğüyle karşıt anlamlı olarak dizimlenmesine yol açar: “**ey Muhammed men sañga bir cüft anutup turur-men kim kamuğ ‘Arab uluğları**

anı kıldılar, ol kimersenı unamadı, **ançası bar kız ermes, tul turur**, bu ‘ayb birle kabûl kılur ersenġ ol me sini dervîşlig birle kabûl kılur, tidi.” (316a/4-7) Bu nedenle de *kız* “hiç evlenmemiş bakire dışı kişi” ve *tul* “eşi ölen bakire olmayan dışı kişi” göndermeleriyle karşıt anlamlı durumundadır.

kız kavramı ‘evli olmayan’ anlamsal özelliği doğrultusunda, dil kullanırının evlilik temalı söylem alanlarında *kız* sözcüğüyle bazı eşdizimli yapılar oluşturduğu takip edilir: *kız kol-*, *kız bér-*, *kız bérîş-*, *kız al-* gibi.³⁶⁸ Bu eşdizimlilikler, sosyolojik açıdan o dönemin coğrafyasında doğan bir *kız*, özellikle babası kararıyla edilgen biçimde bir evlilik süreci yaşadığının dilsel tanığıdır. Bununla birlikte o dönemde erkeğin *kız*’ı alması karşılığında kızın ailesine maddi karşılık vermesi, *kız* kavramının sosyal ve kültürel uzanımıdır ve bu geleneksel kabul *kız kalıngı* ya da sadece *kalıng* olarak isimlendirilmiştir.³⁶⁹ Bu yönüyle *kız* kavramındaki bu sosyo-kültürel boyut, sözcüğün söylem alanlarını etkilediği gibi eşdizimliliklerini de etkilediği görülür. Tüm bunlar, *kız* sözcüğü üzerinde hem söylem alanına dayalı çağrışımsal anlam hem de eşdizimsel sınırlılıkları dolayısıyla varsayımsal anlam yaratır.

Tahran nüshası çerçevesinde dönemin dil kullanıcısının zihninde *kız* “genç kız” kavramının uzanımları canlı, insan, dışı (biyolojik cinsiyet), genç (yaş), bakire (evlilik gerçekleştirmemiş), edilgen, aile ile birlikte yaşayan şeklinde betimlenebilir. Dil kullanıcısının sözlükçesinde *kız* sözcüğü *yigît* ve *er* sözcükleriyle cinsiyet açısından bağdaşmazlık sergilediği gibi, *hatun* ve *tul* sözcükleriyle de bakire olma durumuyla

³⁶⁸ krş.: **kız kol-** 264b/19; 309a/19; 310a/13; 317a/10; **kız bér-** 66b/8; 226b/17; **kız bérîş-** 317b/12; **kız al-** 37b/2.

³⁶⁹ krş.: **kız kalıngı** 309b/6; 315b/17; 316a/2; **kalıng** 58b/14(2); 171b/19; 385b/5.

bağdaşmazlık sergiler. Bu bağdaşmazlıklar, *kız* sözcüğünün ‘dişi’ ve ‘bakire’ ayırt edici anlamsal özelliklerle kodlandığını tanıklar.³⁷⁰

Yukarıdaki tanımlama, Tahran nüshasındaki genel eğilimine şekillenmiştir. Bunun yanında dönem sözlüğü ME’de *kız* sözcükbiriminin Ar. *bint* “kız evlat” ve Ar. *bikr* “bakire” sözcükbirimleri yanı sıra Ar. *mer’et* “kadın” sözcüğüyle de karşılanması dikkat çekicidir: “*kız* (Ar. mer’et) [P hâatun] [Y urağut]”³⁷¹. s. 595.

▪ **kız evlat (kan bağına dayalı akrabalık terimi)**

kız sözcüğünün bağlı olduğu kavram kümesinde ‘kız evlat’ anlambirimciği tanıklanır:

“Resûl ‘aleyhi’s-selâm aydı: Yâ ‘Alî Fâtımanı qoğğıl, men teg atanıñg firâkıñga yığlasun, kızlar yığısı atalar yastuğında yawlağ köyüglük bolur.” (379b/17) Burada *kız* için tanıklanan ‘kız evlat’ anlamsal özelliği kan bağına dayanan birincil dereceden akrabalık terimidir: “Ol er urağutı birle yawlağ pârşâ erdiler. Bir körklüg kızları bar erdi” (226a/17)

Bu nedenle *kız*, onun dünyaya gelmesini sağlayan anne ve babasına olan aidiyetini ömrü boyunca bir unvan olarak taşır. Ancak bu aidiyet Tahran nüshasında genellikle erkek kişiye yani *ata*’ya atfedildiğini, yine bu noktada da kadın edilgen konuma indirgendiği takip edilir: bk.: 37a/19; 37b/6(2), 13; 38a/2; 58b/8, 9; 62b/19; 66b/18, 19; 74a/4; 76b/7; 79a/17, 19; 83a/7; 84b/15, 16; 85a/4; 86a/11; 108b/2; 154b/10, 11; 155b/9, 10, 12; 158b/13, 14; 167a/2; 172a/16; 223a/18; 238a/1; 279b/13; 304b/4 vb. Bu kullanımlar

³⁷⁰ Tahran nüshasında *kız* sözlükbiriminin “genç kız” göndergesiyle tanıklanan bağlamlar için bk.: 21a/16; 154b/1, 3, 12, 14, 15, 19; 155a/1; 155b/3; 156a/2, 14, 19; 169a/3; 171a/19; 171b/6, 16; 194a/16; 195b/13; 209b/4, 5, 7; 210a/14; 210b/4; 223a/15, 18; 224a/11, 15, 16; 224b/1, 2, 3(2); 226b/2, 3(2), 17, 18, 19; 227b/3, 6, 9, 13, 14, 15, 16; 229a/2; 256a/4; 265a/6, 8; 271a/19; 271b/2, 4, 6(2), 12, 13; 304b/9; 3; 368a/18; 368b/13; 373b/3.

³⁷¹ Özcamkan Ayaz, Gülşen., (2020), **Mukaddimetü’l-Edebi Paris ve Yozgat Nüshaları (Giriş-Metin-Dizin)**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Trabzon, s. 595.

incelendiğinde *kız*'ın aidiyeti büyük çoğunlukla *ata* yani erkek kişi üzerinden bir bağ kurulma eğilimi vardır, buna karşın nadiren de olsa kadın üzerinden kurulan bağ da şu bağlamlarda takip edilir: 48a/10, 18; 271a/18(2); 271b/1, 14.

kız sözlükbiriminde tanıklanan 'kız evlat' anlambirimciği, kan bağı üzerinden sahip olunabilen bir akrabalık terimi olması nedeniyle bu anlambirimcik herhangi bir yaş, bekarlık, hür olma, baba evinde yaşama ya da evlendiği adamın evinde yaşıyor olması gibi çeşitli faktörlerle sınırlandırılmamaktadır. Bu unvan o *kız*'ın ömür boyu üzerinde taşıyacağı bir kimliktir: “*Şām vilāyetindeki melikniḡ Fātıma atlıḡ kıızı erindin tul ḡalmıḡ erdi,*” (303b/9); “*Aymıḡlar: Anıḡ atı Şafıyye erdi, cuhūdlar uluḡı Ḥay bin Aḡṡab kıızı erdi. Tünle eri birle yaturda tüḡinde ay inip anıḡ ḡoynıḡa kirdi, oḡḡandı, bu tüḡni eriḡe aytu bērdi.*” (364a/3)

kız sözcüğü, dil kullanımının sözlükçesindeki bazı sözcüklerle yatay ve dikey düzlemde anlamsal ilişkisine sahiptir. *kız* “kız evlat” sözcüğü yatay düzlemde *oḡul* “erkek evlat” sözcüğüyle eş-altanlamlılık ilişkisiyle tanımlıdır. Eş-altanlamlı *kız* ve *oḡul* sözcükleri dikey düzlemde ise *oḡlan* “evlat” kavramı altında tanımlıdır. Böylece *kız* “kız evlat” sözcüğü belirli bir sözcüksel hiyerarşi içinde kavramlaştığı gözlemlenir. Bunun yanında *kız* sözcüğü *oḡul* sözcüğüyle birlikte dil dizgesinde eşdizimsel bir yapıya bürünerek doğrudan “evlat” kavramıyla anlam bütünlüğü kazandığı takip edilir: “*Aymıḡlar: Oḡul kıız közke nūr, köḡüzke sürūr turur.*” (106a/10) “*oḡul kıızḡa ḡarḡamaḡ bizdin revā ermes, Yūsufḡa ḡabr ḡılmıḡ teg munda me ḡabr ḡılayın*” (136a/13); “*Aydı: İläḡ māl tawarḡa kim kerek ḡabr ḡılḡay ammā oḡul kıızḡa ḡabr ḡılumaḡay, oḡlanları üze elig bērgil.*” (159a/10) Bu bağlamlarda *oḡul kıız* eşdizimliliği açık biçimde oldukça genel ve kategorik bir “evlat” gönderimiyle tanıklanır. Buna paralel kullanımlar için bk.: 51a/3; 142b/1; 203a/12; 253a/10; 270a/1; 277a/13; 308b/3; 339a/1; 378b/1.

- **diḡi ḡöle (yan anlam)**

ķız sözcüğünün nüsha ekseninde bağlamsal kullanımları takip edildiğinde, sözcüğün kavram kümesinde “diři köle” gücöl anlambirimciğı tanımlanır: “**Ammā Mışr meliki Muķavķis imān keltürmedi, velikin resūķa belekler ıdıtı. Aymışlar: Bir Mışr eşgeki ıdıtı Yağfūr atlığ, künyeti Ebū Ziyād. Yana bir *ķul oğlan* ıdıtı řirīn atlığ. Yana bir *ķarabař* ıdıtı Maryetü’l-ķıbtıyye atlığ. Yana bir *ķız* ıdıtı Deldel atlığ.**” (368b/13) Aktarılan bağlamda bir hükümdarın başka bir kişiye gönderdiği hediyeler arasında (*ķul*) *oğlan* ve *ķarabař* ile birlikte *ķız* da vardır. Bu bağlamda (*ķul*) *oğlan* ve *ķarabař* sözcüklerinin gösterilen boyutları ‘köle’ anlambirimciğı yönüyle ortaklık sergiler. *ķız* sözcüğünün de hem ‘köle’ yönüyle ortak özellik sergileyen sözcük setiyle koşut kullanımı hem de bir hükümdarın başka bir kişiye metalaştırılarak onu bir “hediye” statüsüyle göndermesi, *ķız* sözcüğünün gösterilen boyutunun “diři köle” olduğunu gösterir. Böylece sözcüksel hiyerarşide *ķul oğlan*, *ķarabař* ve *ķız* sözcükleri ‘köle’ sosyal statüsü açısından ortak bir kavram altında birbirleriyle yatay anlam ilişkisi içindedir. Sözcükler arasındaki yatay anlam ilişkisi sözcükler arasında bağdaşmaz anlam ilişkisini doğurur. Bu duruma mukabil *ķul oğlan* erkek cinsiyet yönüyle *ķarabař* ve *ķız* kavramlarıyla bağdaşmazlık gösterir. Buna paralel *ķız* gösterileni de ‘genç’ veya ‘bakire’ anlamsal özellikleri yönüyle *ķarabař* kavramıyla bağdaşmazlık gösterir.

ķız sözcüğü birden fazla gösterilen boyutu sebebiyle bazı bağlamlarda *oğlan* “köle” kavramını cinsiyet yönüye niteler. Böylesi kullanımlarda, *ķız oğlan* eşdizimsel ifadesinin karşıtı dil dizgesinde *ķul oğlan* olarak tezahür ederken, *ķız* sözcüğünün sözdizimsel açıdan isim ulamda yer aldığı dil dizgesindeki karşıtı *ķul* olarak tezahür eder: “**on biş *ķul oğlan*, *ķız şüretinçe*, on biş *ķız oğlan* *ķullar şüretinçe* *ķamuğı bir boğluğ*,**” (233b/14-15; 234a/2-3)

Sonuç olarak *ķız* sözcüğü sözdizimsel olarak isim ulamındaki kullanımlarında *ķul*, *ķul oğlan* ve *ķarabař* sözcükleriyle karşıt anlamlı olması dolayısıyla sözcüğün gücöl anlambirimciğı “köle (genç ve bakire) dişi” olarak betimlenebilir.

3.10.1. *ḥatun*

L.- *ḥatun* (isim)

ḥatun sözcüğünün Londra nüshasında ekseninde yapılan inceleme T.- ‘*avrat* ~ L.- *ḥatun* maddesi kapsamında kavramsal incelemesi yapılmıştır. L.-*ḥatun* kavramsal incelemesine dayanarak T. *kız* ~ L. *ḥatun* sözcük çiftinin eş anlamlılık ilişkisi aşağıda incelenecektir.

Sonuç: T. *kız* ~ L. *ḥatun*

Tahran nüshasının *kız* sözcükbirimi, Londra nüshası eşbağlamında (tek yerde) *ḥatun* sözcükbirimiyle değişkeli kullanımı takip edilir. Bu değişkeli kullanım sözcük çifti arasında olası eş anlamlılık değerlendirmesini gerekli kılmıştır. Bu doğrultuda *kız* ve *ḥatun* sözcüklerinin sözcük anlambilim çerçevesinde semantik analizi gerçekleştirilmiştir. Bunun sonucunda her iki sözcüğün birden fazla gösterilene bağlı biçimde kavramlaştırıldığı izlenir. Bu durumda öncelikle aşağıda aktarılan eşbağlamalarda *kız* ve *ḥatun* sözcüklerinin gösterilenlerinin tayin edilmesi gerekmektedir:

- I. *Ḳaçan Ādem ol kömeçni yēgelū oğradı erse Cebrāʾīl keldi. Ol kömeçni üç ülüş kıldı. İki ülüşin Ādemğa bērdi, bir ülüşin Ḥavvāğa bērdi. Anın mīrās erke iki ülüş tegdi, kızğa bir ülüş tegdi. (T.19a/9)*

Ḳaçan Ādem ol kömeçni yēgelū oğradı erse Cebrāʾīl keldi ol kömeçni üç ülüş kıldılar, eki ülüşni [Ādem]ğa bērdi, bir ülüşni Ḥavvāğa bērdi. Anıḡ üçün erge eki ülüş, ḥatunğa bir ülüş tēgdi. (L.14r/8)

Tahran nüshası bağlamları çerçevesinde *kız* sözcüğünün kavramsal incelemesi, sözcüğün birden fazla gösterilenini tanırlar. Buna binaen yukarıdaki bağlamda (T.19a/9) *kız* sözcüğünün dil dizgesinde *er* sözcüğüyle koşut biçimde dizimlenmesi, *kız* sözcüğünün burada “bakire genç kız” göndergesel anlamıyla kullanıldığına işaret eder. Bu kanıyı oluşturan birinci etmen, *kız* sözcüğü burada “dişi kız çocuk” ya da “kız evlat”

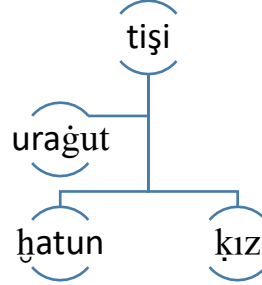
göndergesiyle kullanılmış olsaydı, dil kullanımının dil dizgesinde *oğul* ya da *oğlan* sözcüklerini kullanması daha muhtemel olurdu. İkinci etmen ise *er* sözcüğünün kavramsal yapısında temel ve değişmez ‘yetişkin’ üreysel anlambirimciği kodludur. Bu sebeple bağlamda *er* sözcüğüyle koşut kullanılan *kız* sözcüğünün mantık çerçevesinde ‘genç bakire dişi’ anlamıyla tanımlanmasını gerektirir. Bu sebepler dolayısıyla Tahran nüshasında bu bağlam içinde geçen *kız* sözcüğünün ‘canlı’, ‘insan’, dişi (biyolojik cinsiyet), ‘genç bakire kız’, ‘evli olmayan (baba evinde yaşayan)’ anlamsal özelliklerini ilettiği kanaatine gelişir.

Londra nüshası bağlamları çerçevesinde *hatun* sözcüğünün kavramsal incelemesi, sözcüğün birden fazla gösterilenini tanıklar. Buna binaen yukarıdaki bağlamda (L.14r/8) *hatun* sözcüğünün *er* sözcüğüyle koşut biçimde dizimlenmesi, *hatun* sözcüğünün burada “kadın” göndergesel anlamıyla kullanıldığını gösterir. Böylece Londra nüshasında bu bağlam içinde geçen *hatun* sözcüğünün “‘canlı’, ‘insan’, dişi (biyolojik cinsiyet), ‘yetişkin’ ‘kadın (toplumsal cinsiyet): evli, bakire olmayan’ anlamsal özellikleriyle kavramlaştığı L.-*hatun* incelemesinde tanıklarıyla aktarıldı.

Sonuç olarak, bu çerçevede Tahran ve Londra nüshaları eşbağlamlarında değişikli kullanımı tanıklanan *kız* ve *hatun* sözcükleri aynı önermeyi iletmezler. Bu kapsamda bu sözcük çifti arasında bilişsel eş anlamlılık ilişkisi tanımlanamaz. Peki bu sözcükler arasındaki değişikli kullanımı sağlayan sözcük anlam ilişkisi yakın eş anlamlılık olabilir mi?

kız ve *hatun* kavramları arasında dişi insan’ üstanlambirimcik niteliğindedir ve bu kapsamda her iki kavram ana anlamsal özellikleri yönüyle örtüşme gösterir. Buna karşın her iki kavram arasında birbirini ayıklaştıran anlamsal özellikler de mevcuttur. Kavramlar arası bu ayıklık (disjunction) sözcükler arasında bağdaşmazlık anlam ilişkisini yaratır. Özetle ifade edilecek olursa, bu sözcük çifti arasında genel nitelikli bir

sözcük yoktur, dolayısıyla diğer bir sözcüğün ikincil anlamsal özelliği tarafından dışlama durumu da ortaya çıkmaz. Çünkü bu sözcükler o dönemin dil kullanımının sözlükçesinde *urağut* kavramı altında kavramlaşarak birbirleriyle eş-altanamlılık ilişkisiyle tanımlıdır:

Böylesi durumlarda da iki sözcük arasında yakın eş anlamlılık ilişkisinin tanımlanması mümkün olabilir. Cruse, yakın eş anlamlılığı ana anlam ve ikincil anlam özelliklerinin nispi belirginliklerine bağlı biçimde gelişen ve tespit edilebilirliğe dair de belirli sisteminin olmadığına değinir.³⁷² Cruse, yakın eş anlamlılığın, bilişsel eş anlamlılık gibi belirli bir sistemi olmadığını *pretty;handsome* ile *mare;stallion* örnekleri üzerinden göstermeye çalışır. Bu konu araştırma tezinin II Bölümünde ayrıntılı biçimde aktarılmıştır. Bu doğrultuda karar verilmesi gereken asıl husus, o dönemde *kız* ve *hatun* sözcüklerinin ikincil anlam özelliklerinin, ana anlam özellikleriyle (dişi insan) eşit konuma yükseltilerek belirginlik kazanıp kazanmadığıdır. Bu o dönemin dil kullanımı tarafından yanıtlandığı takdirde daha isabetli olabilir; ancak bunun mümkün olmaması sebebiyle bu noktada artzamanlı bir çalışmanın olumsuzluğunu bir kenara bırakarak tutarlı bir varsayım ileri sürülmeye çalışılacaktır:

kız ve *hatun* kavramları, toplumun değer hükümlerinin ve kültürünün inşa ettiği sözlüksel cinsiyetlerdir. Bu yüzden her iki sözcük de farklı sınıf üyelikleri ile pekiştirilen toplumsal cinsiyet etiketlerine sahiptir. O dönemin ata erkil toplum yapısı ve gelenek görenekleri

³⁷² Cruse, Alan D., (1986), **Lexical Semantics**, Cambridge University Press, Cambridge, p. 287.

göz önüne alındığında, bir kadının bakire olup olmadığı ön plana çıkan bir konu olmalıdır. Bu düzlem üzerinden düşünülürse, *kız* ve *hatun* sözcüklerinin, sırasıyla [+bakire] [-bakire] ikincil anlamsal özelliklerinin ana anlamsal özellikleri seviyesine yaklaşarak ön planda çıkması mantıklıdır. Böylece her iki sözcüğün de kavramsal yapısında bu ikincil anlamsal özelliklerin ön planda olduğu kabul edilirse, *kız* ve *hatun* sözcükleri birbirine yakın anlamlı olmaktan ziyade birbiriyle karşıt anlamlıdır, tıpkı Cruse'nin örneklendirdiği *mare* (kısırak) ve *stallion* (aygır) gibi.

Peki müstensihlerin aynı eserin eşbağlamlarında *kız* ve *hatun* sözcüklerini değişikli kullanmasına yol açan faktör ne olabilir?

Öncelikle şunun önemle belirtilmesi gerekir ki yukarıda Tahran nüshasından alıntılanan bağlam içinde nüsha müstensihi, *er* sözcüğü paralelinde *kız* sözcüğünün dizimlemesiyle kendi dilsel örüntüsünü bozmaktadır. Normal şartlar altında Tahran nüsha müstensihi *er* sözcüğü koşut olarak genellikle *hatun*, bazen *urağut*, *za 'ffe*, belirli söylem alanlarında *tişi* sözcüğünü kullanmayı tercih eder. Dil kullanımını kendi örüntüsünü bozmaya zorlayan etken bağlamın söylem alanı ve onun uygulanması yönündeki farklılık olabilir:

I. *Kačan Ādem ol kömeçni yegelü oğradı erse Cebra'ıl keldi. Ol kömeçni üç ülüş kıldı. İki ülüşin Ādemğa bërdi, bir ülüşin Hāvvağa bërdi. Anın mîrâş erke iki ülüş tegdi, kızğa bir ülüş tegdi. (T.19a/9)*

Kaçan Ādem ol kömeçni yegelü oğradı erse Cebrā'ıl keldi ol kömeçni üç ülüş kıldılar, eki ülüşni [Ādem]ğa bërdi, bir ülüşni Hāvvağa bërdi. Anıḡ üçün érge eki ülüş, hatunğa bir ülüş tēgdi. (L.14r/8)

Yukarıda tekrar göz önüne getirmek için aktarılan her iki nüshasının söylemi, o dönemin miras anlayışındaki eşitsizliğin tarihî ve dinî açıdan gerekçelendirilmesi üzerine kurulmuştur. Bu yönüyle eşbağlamlar miras hukuku söylem alanı ile sınırlandırılabilir. Esasen miras hukukuyla ilgili bir bağlamda yer verilen sözcüklerin değiştirilmesi güç ve

donuk sözcükler olması beklenir. Bu durumda miras ile ilgili bir söylemde hak sahiplerine gönderimde bulunulan kişi referanslarının karşıt anlamlı olması konuyu daha da ilginç kılar. Bu durum, nüshaların müstensihlerinin ait oldukları coğrafya ya da toplumların bu konudaki genel kabullerine paralel sözcükler kullanmayı tercih etmelerinden kaynaklanabilir. Diğer bir ifadeyle eşbağlamlar arasında *kız* ve *hatun* sözcüklerinin değişikli kullanılması yol açan şey nüshaların farklı coğrafyalarda ve toplumlardaki miras payındaki uygulanım şekli farklı olabileceği için olsa gerektir. Özellikle Tahran nüshasında *er* sözcüğüne koşut biçimde *kız* sözcüğünün seçilmesi - en azından kendi sınırları içinde - norm dışıdır. Çünkü nüshanın tümünde *er* sözcüğü daima *hatun* sözcüğüyle kuvvetli bir kullanımsal tutum sergilerken, bu bağlam haricinde *kız* ve *er* sözcüklerin koşut biçimde birlikte kullanımı tanıklanmaz. Tahran nüshasında *kız* kavramının bir uzanımı, *kız* evli olmadığı için ailesiyle birlikte aynı hâne içinde yaşar; buna karşın *hatun* ise evlidir, eşinin hânesinde yaşar. Tahran nüshası çerçevesinde dönemin miras hukukunun *kız* ve *hatun* arasında bir ayırım yapmakta olduğu çıkarımına imkan tanır. Bu dilsel güçten yararlanarak şu soru sorulabilir: Tahran nüshasının istinsah edildiği dönemde veya toplumda miras *hatunlara* verilmeyen sadece *kız* olanların alabileceği bir pay mıdır?

3.11. Oğlan

*oğlan*³⁷³ sözcüğü hem Tahran hem de Londra nüshasında kullanımı yaygın olan sözlükbirimdir. Her iki nüshanın eşbağlamlarında Tahran nüshasında *oğlan* Londra nüshasında farklı sözlüksel öğelerle karşılandığı saptanmıştır: **T. oğlan** ~ **L. ferzend**

³⁷³ *oğlan* sözcüğü hakkında detaylı bilgiler bu zamana kadar yapılan araştırmalarda aktarılmıştır. Bk.:

Yong-Song LI., (2019), **Türk Dillerinde Akrabalık Adları**, TDK Yayınları, Ankara, s. 254-258.
ATMACA, Emine., (2011), **Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine Söz Varlığındaki Değişmeler Ve Anlam Olayları**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya, s.

oğlan “oğul. Evlat olmayan çocuklara da ogul denir.; köle “bu ogla.nıg bir torugka aldım” [DLT: 35, 160]; oğul “1. Nesil, evlât; 2. Erkek çocuk” [İML:52]; oğlan “الصبي 55b/8” [İML/Aydın: 175]; **oğlan** “1. Bebek, küçük çocuk. (Ar. şabiyy / c. şibyān = m. velīd / c. vildān); 2. Süt emen çocuk. (Ar. raṣī‘); 3. Buluğ çağına yaklaşmış çocuk. (Ar. ğulām); 4. Çocuk, yavru; soyundan olan çocuk(lar). (Ar. veled), (Ar. evlād), (Ar. ‘iyāl)” [ME/Özçamkan: 733]; **oğlan** “[< oğlan] al-ğulāmu [= oğlan çocuk]” [Kİ/Aldemir: 111]; **ovlan** “[< ogul+an] aş-şabiyyu [= oğlan çocuğu]” [Kİ/Aldemir: 128]; **oğlan** “Ar. الصبي al-şabîy, Far. كودك kûdek, Tür. اغلن oğlan” [RS:110] **oğlan** “Ar. الغلام al-ğulām, Far. شاكرد şagird, Tür. اغلن oğlan” [RS:110]; **oğlan** “1. Çocuk, bebek, 2. Evlat, 3. kız, genç kız” [CC II: 646]; **oğla:n** “One of the very few Turkish words forming a Plur. İn –n. Thus oğla:n was originally the Plur. And understood as such, but this fact was later forgotten and oğul came to mean ‘son’, and oğla:n ‘boy’ and later ‘sevant’ or ‘bodyguard’ [EDPT: 84a]

T. oğlan ~ L. ferzend

- I. Züleyhâ Yūsuf karındaşlarıñğa mällar bërdi. On sekiz yıl tiriglik kıldılar, yêti **oğlanı boldı**, biş oğul iki kız. (150b/8)

Yūsuf birle Zelîhâ on sekiz yıl tiriglik keçürdi, yêti **ferzend boldı**, bês oğul eki kız. (110r/11)

- II. Resûl ‘aleyhi’s-selâm tört tükel yaşamışda ‘Abdu’l-Muṭṭalib ağrıdı, bildi kim ölüm ağrığı turur, dünyādın bargu vaqt boldı, Muḥammed mindin me ögsüz qalır tip oğlanların ündedi, Ebū Leheb, ‘Abbās, Ḥamza, Ebū Ṭālib, Muḥammed resûlu’llāhnı öz yastuķı üze olturmuş erdi. Oğlanlarıñğa bakıp aydı: **Ey oğlanlarım meniñ bargu vaqtım boldı, hıç ḥasretim yok illā Muḥammed ḥasreti, ey kākā**

953-955; ARSLAN EROL, Hülya., (2018), **Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri**, TDK Yayınları, Ankara, s. 119-123.

‘ömr bulsam Muḥammedni iktülesem, ulğarsa munuṅ ḥürmetini ‘izzetini közün
körgey erdim (T.308a/9)

Resül dört yaşağanda ‘Abdü’l-Muṭṭalib ağırıq yattı. Bildi kim ölüm ağırıqı turur,
dünyādın bargu vaqt boldı. Dört oğlın ündedi, biri Ebū Leheb, ekinçi ‘Abbās,
üçünçi Hamza, dördünçi Ebū Tālib. Muḥammedni öz yastuqı üze olturtmış érdi,
oğlanlarığa bakıp aydı: **ey ferzendlerim** meniṅ dünyādın bargu vaqtım boldı, hıç
ḥasretim yok, illā Muḥammed ḥasreti bar, kāşkī ‘ömr vefā kılsa munıṅ ḥürmetin
ve ‘izzetin körsem quvaṅay érdim. (L.185v/14)

T.- oğlan

Tahran nüshasında *oğlan* sözcüğünün kullanımının tanıklandığı bağlamların incelenmesi
sonucunda anahtar sözcüğün kavramında şu anlamsal özellikler tespit edilir:

▪ canlı [insan]

oğlan sözcüğünün tüm kullanımları canlı varlıklardan sadece insana referanslıdır. Bu
kullanımlar doğrultusunda *oğlan* sözcüğünün ‘canlı’ ve sadece ‘insan’ üreysel
anlambirimcikleriyle kavramlaştığı anlaşılır. ‘canlı’ ve ‘insan’ anlamsal özellikleri bir
dizi anlamlı birimin ortak paydasıdır. Bu yönüyle *oğlan* sözcüğünün *tınlıg* ve *kışı* gibi
üstanlamlı sözcüklerle dikey yönde oluşturduğu sözcük anlam hiyerarşisi mevcuttur.
Tahran nüshasındaki *oğlan* sözcüğünün tüm kullanımları söz konusu anlamsal
özelliklerini tanımlayıcıdır.³⁷⁴

³⁷⁴ Tahran nüshasındaki *oğlan* sözcüğünün kullanımları için bk. 02b/5; 05b/2; 06b/7; 10a/16; 13b/9;
14a/13; 17a/9; 17a/16; 17b/14; 19a/12; 19b/7; 20a/12; 20b/13, 17; 22a/11; 23a/15, 17, 18; 24a/9, 10; 28b/3,
5; 32a/1, 3; 33a/17, 18; 37a/1, 6; 40a/4; 43a/15; 45a/1, 12, 18; 45b/2; 47b/17, 18(2); 48a/4; 51b/19; 58a/9;
65a/1; 66a/14(2); 69a/7; 72b/17; 73b/3, 4; 74a/13; 76b/8; 78b/6; 83a/14; 83b/13, 17; 84b/4, 14, 19; 85a/1,
6, 8; 85b/8, 9, 10, 17; 86a/5, 15, 19; 86b/3, 7, 9(2); 87a/3, 6, 8, 10(2), 13, 18, 19(2); 87b/19; 88a/1, 3; 88b/6,

▪ **nötr-cinsiyet [erkek / dişi]**

oğlan sözcüğünün kullanımları incelendiğinde sözcüğün çok anlamlı olduğu takip edilir. Sözcüğün çok anlamlı yapısı bir anlam belirsizliği yarattığı gibi bu araştırma yönteminde de belirsizlik yaratabilir. Bu belirsizliğe ön alabilmek adına önemle şu hususa açıklık getirilmesi gerekir:

oğlan sözcüğünün 1. “çocuk”; 2.“evlat”; 3. “nesil, soy” gösterilenleri için burada ‘nötr-cinsiyet [erkek /dişi]’ anlambirimciği tanımlanacaktır. *oğlan* sözcüğünün nüshadaki kullanımlarına bağlı olarak bu üç gösterilen için bu anlamsal özellik tayin edilmiştir. Bu yönüyle *oğlan* sözcüğü için takip edilen diğer gösterilenler bu anlamsal özellik ile

9; 89a/4; 90a/2;90b/13; 92a/7; 93b/11; 94b/7; 95b/10; 97b/3, 9, 12, 14; 98b/4, 9; 99a/6, 16; 100a/4, 7, 15; 101a/11, 12; 102a/14; 103b/11; 104a/14, 17, 19; 112b/1; 114b/1, 2, 5, 10, 13; 115a/3; 117a/6; 123b/4; 125b/5;127a/18; 127b/4, 17, 18; 128a/11,12; 129a/14; 130b/2; 132a/18; 132b/14; 133a/9; 134a/13; 134b/16; 135a/9; 136a/10; 136b/2, 4, 7; 138a/4,10, 17; 138b/18; 140b/9; 141b/4, 8; 143b/7; 143b/10; 144a/18, 19; 144b/8, 17; 145a/2, 18; 145b/16; 146a/13, 14; 150b/8; 153a/15; 159a/10, 13, 14; 160b/14, 15; 163a/15, 16; 165a/17; 165b/5, 7; 167b/12, 14; 168a/2, 14, 15, 18; 168b/7, 13; 169b/2, 4, 17, 18; 172b/1, 3; 173a/3; 175a/17; 183a/14; 184a/18; 186b/12, 13; 196b/11; 199b/16, 18; 200a/1(2), 3, 4, 6, 7, 10; 200b/1; 202b/3(2), 4, 7; 203a/8, 10, 14; 206b/8, 10; 208b/1, 3(2), 6, 7, 10; 212a/19; 212b/1; 219b/4, 5, 6, 7, 9(2), 10, 12; 229b/18; 230a/6; 234a/2; 234b/18; 238a/2; 239b/6; 240a/1; 240b/19; 241b/19; 243a/17; 243b/11; 244b/3; 245a/12, 15; 245b/1; 248b/11; 254a/7; 260a/17; 261b/14; 268a/15; 269a/9; 269b/4; 270a/10; 270b/18, 19; 271a/1(2); 272b/10, 14; 273b/2, 5, 12; 275a/17; 276b/16, 18; 278a/17; 278b/4; 284a/18; 284b/1(2), 2, 3; 285b/2, 3, 5, 8, 9, 10, 12, 13, 16, 17; 286a/1, 2, 3, 9, 10, 12, 15, 16, 18; 286b/1, 3; 288a/7, 9, 10, 11, 15; 289a/8; 290a/9, 10; 290b/9, 14,15; 294b/4; 295a/3; 300b/1; 304b/13, 18; 305a/16, 18; 305b/2; 306a/13, 16(2); 306b/5, 7, 9, 14(2), 17, 18; 307a/3, 4, 7, 11; 14; 307b/1, 2, 4, 10; 308a/7, 8, 9; 308b/7, 8; 309a/6, 10, 11; 310a/14, 16; 313a/14; 314b/18; 318a/19; 319a/1; 321a/16; 327a/12; 330b/4; 333a/7; 337a/11; 339b/17; 341b/15; 349b/12; 353b/7; 357b/3; 358a/4; 358b/6; 368a/12; 383b/5; 384b/10; 385b/16; 386b/1; 387a/14; 392b/3, 5, 14; 393a/14.

kavramlaşmadığı anlaşılabilir. Bu sebeple aşağıda sunulacak örnek ve argümanlar *oğlan* sözcüğünün 1. “çocuk”; 2. “evlat”; 3. “nesil, soy” anlamları üzerinde yürütülecektir:

İlk olarak *oğlan* sözcüğünün “çocuk” gösterilen boyutunda, kavramın ‘erkek ya da dışı biyolojik cinsiyetten birisiyle özgülleşmediği şu bağlamlar yoluyla takip edilebilir:

Aymışlar: Oğlan altı ayda toğar tirilür, yėti ayda toğar tirilür, sekiz ayda toğar tirilmes.”

(272b/10) Bu bağlamda dil kullanırı anne karnındaki çocuk için *oğlan* kişi referansını kullanır. O dönem için bu kullanımda kadının karnındaki çocuğun yani *oğlan*’ın cinsiyetine yönelik bir ayırımı bulunarak kullanması mümkün olmadığı gibi bağlamın söylemi de oldukça genel ve kategoriktir. Bunun yanında *oğlan* sözcüğü bir çocuğun fiziksel gelişim sürecini ifade ettiği bir bağlam içinde tanıklanması da kavramın nötr-cinsiyetli olduğunu tanıklar: “İsī bu sözni aydı, tayandı, ağın sözlemedi **oğlanlar** sözlegü **vaktka tegi.**” (273b/12) *oğlan* kavramındaki nötr-cinsiyet anlamsal özellik, anahtar sözcüğün genelleyici ve kategorik söylemlerde kullanılmasına yol açmıştır.

oğlan sözcüğü, bazı bağlamlarda cinsiyet işaretleyici sözlükbirimlerle birlikte kullanımı takip edilir: “**Tegme bir yüklüg ‘avretka bir Kıbtı tişini müvekkil kıldı.** **Aymışlar: Taşkaru öldürgendin başka yétmiş miŋg er oğlanı** Fir‘avn öŋginde altun taşıt içinde boğuzladılar.”

(168a/2) Dil kullanırı anlatısında, Beni İsrail’de doğan çocuklardan sadece “erkek” cinsiyetine sahip olanları okuyucuya ya da işiticiye ifade etme kaygısı güder. Bu sebeple dil kullanırı *oğlan* kavramındaki cinsiyet belirsizliğini hem ortadan kaldırmak hem de erkek biyolojik cinsiyete vurgu yapabilmek için dil dizgesinde **er oğlan** sözcük birlikteliğini kullanır. Şunu belirtmek gerekir ki nüshanın dil kullanırı, *er* ve *erkek* sözcüğü kullanımlarında bir örüntü yaratır; insan türünün erkek biyolojik cinsiyeti için hiçbir şekilde *erkek* sözcüğünü kullanmaz; insanın erkeğini işaretletici sözcük birim

olarak sadece *er* sözcüğünü kullanır. Bu sebeple bağlamda geçen *er oğlan* ifadesindeki *er* sözcüğü cinsiyet işaretleyici bir fonksiyonuyla kullanılmıştır.³⁷⁵

oğlan sözcüğünün bağlı olduğu “çocuk” gösterileni nötr-cinsiyet ile kodlu olması dolayısıyla dil kullanımı doğrudan dışı cinsiyetli kişiye referanslı kullanımıyla takip edilir:

“Yana aydı: Men bu oğlanğa Meryem at bərdim. Meryem ‘İbrî tilinçe hədim bolur.”

(269b/4) Ancak bu kullanımın nüshada yaygın olmadığı, aksine nadir bir kullanım olduğu da belirtilmelidir. Bu nadir kullanım şöyle bir çıkarım imkanı tanır: *oğlan* sözcüğünün nüshada hem erkek hem de dışı cinsiyeti kapsayıcı biçimde genel ve kategorik kullanımları yaygın olsa da doğrudan dışı cinsiyete gönderimli kullanımı tek yerde tanıklanır. Nüsha boyunca *oğlan* sözcüğünün *kız* için kullanımı takip edilemezken, pek çok yerde *oğul* sözcüğüne artgönderimli ya da öngönderimli kullanımı takip edilir. Bu da *oğlan* sözcüğündeki gizli eril cinsiyet algısının ne kadar yoğun ve baskın olduğuna işaret eder.³⁷⁶ Bu husus aşağıda “erkek çocuk [eril gizli cinsiyet]” başlığıyla incelenerek değerlendirilecektir.

³⁷⁵ Bu durum nüshanın bazı bağlamlarında tanıklanan *er oğlan* eşdizimliliğiyle karıştırılmamalıdır: “Belkīs kıptı, olturdi, bitig kördi, kimerse körmedi, katında on yaşar er oğ<lan>lar, on üç yaşar kız oğlanlardın adın kimerse kirmes erdi, қаpuğlar berklig, сақçılar olturur erdi.” (233a/1) Bu bağlamda Belkīs bir *melike* yani siyasi yönetimin başında olan kişidir ve burada *er oğlan* ile birlikte paralellik kurulan *kız oğlan* eşdizimlilikleri anlam özelleşmesine uğrayarak terimleşmiştir. Bu terimler, “köle erkek çocuk” ve “köle kız çocuk” göndergesiyle dil dizgesinde varlıklık gösterir.

³⁷⁶ Nüshada *oğlan* sözcüğü tek yerde İsa peygamberin ananesi Meryem’e atfen kullanılırken; *yigit* sözcüğü de tek yerde Yusuf peygambere aşkıyla meşhur olan ve Kur’andaki hikayesiyle saygı duyulan Züleyhâ/Zeliha’ya atfen tek yerde kullanılmıştır. Bu nadir kullanımlar, dil kullanımının saygı ve hürmet duyduğu kişilere *oğlan* veya *yigit* sözcüklerini kullanması, bu sözcüklerin ‘gizli eril cinsiyet’ baskınlığı dolayısıyla olumlu bir duygu değeri ve çağrışım yaratıyor olmasıyla ilişkilendirilebilir.

İkinci olarak **oğlan** sözcüğünün “evlat” gösterilen boyutunda, kavramın ‘erkek ya da dışı biyolojik cinsiyetten birisiyle özgülleşmediği şu bağlam yoluyla takip edilebilir: “**Ol kıışa andağ turur: Kim Ādemnünġ eñġ sonġra toġķan oğlanlarında bir oğulķa ‘Abdü’l-Muġış atadı, kıızķa Emetü’l-Muġış atadı.**” (20b/17) Benzer kullanımlar için bk.: 05b/2; 159a/10, 13, 14.

Sonuç olarak, tüm bu kullanımlar, o dönemde *oğlan* sözcüğünün kavramsal yapısında nötr cinsiyetli olarak kavramlaştığını; ancak cinsiyet yönüyle farklı bir boyuta evrilmekte olduğunu da gösterir.

▪ hür ya da köle

oğlan sözcüğünün çok anlamlı yapısı sebebiyle “evlat” ve “çocuk” gösterilenlerinin ‘hür olma’ anlambirimciğiyle kavramlaşıp kavramlaşmadığı tartışılması gereken bir konu olarak burada ele alınacaktır. Çünkü anahtar sözcüğün söz konusu anlamlarında ‘hür olma’ anlambirimciğinin doğrudan iddia edilmesi dönem itibarıyla güç gözükmektedir. Çünkü *oğlan* kavramı, dil-dışı dünyada bir kişiye gönderim sağlasa da o varlığın değeri, statüsü, kapsamı, sınırlılıkları ancak ait olduğu toplumun sosyo-kültürel yaratisıyla örüntülenebilir. Bu doğrultuda dönemin çocuk kavramını idrâk edebilmek için aile ile çocuk ilişkisine ve yine toplum ile çocuk ilişkisine aşina olmak gerekir. Literatürde Rabġûzî’nin *Ķıřaşü’l-Enbiyâ*’sının dönemine ve toplumuna dair bu aşinalığı sağlayacak geniş kapsamlı bir çalışma olmasa da çocuk konusunda Orta Çağ’ın genel perspektifini gösteren çeşitli çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalar üzerinden bakılacak olursa Orta Çağ’da bugünkü anlamıyla bir çocuk kavramı diye bir şeyin var olmadığı; toplum tarafından çocuk, “eksik yetişkin” ya da “süreci tamamlanmamış yetişkin” olarak algılandığı anlaşıyor.³⁷⁷ Çocuk üzerine yapılan dönemsel çalışmalardan anlaşıldığı

³⁷⁷ Tan, M. (1989), “Çağlar Boyunca Çocukluk”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, S. 22/1, s. 71-88.; İnal, K., (2007), **Modernizm ve Çocuk-Geleneksel, Modern ve Postmodern**

üzere çocuk, ailede ve toplumda birey gibi kimliksel bir algılanışı yoktur. Bu kapsamda Rabgûzî'nin *Kıssaşü'l-Enbiyâ* eseri Orta Çağ ürünü olduğu göz önüne alındığında, bu dönem itibarıyla *oğlan* sözcüğünün hür ve bağımsız olarak algılanıp kavramlaştırılması zayıf bir ihtimal olarak karşımıza çıkar.

Yukarıda tartışmaya açılan *oğlan* kavramının 'hür' anlamsal özelliği var mı ya da yok mu, sorusu nüsha üzerinden takip edildiğinde ise sanki nüshanın aksettirdiği sosyal hayattaki *h'āce* "efendi" ve *kul künġ* köle ilişkisine paralel bir oluşum da aile yapısında şekillendiği sezilir. Çünkü ailede kadın ya da çocukların bireysel kimlikleri ya da söz hakları yoktur ve onlar babalarının onayı olmadan bir eylem gerçekleştirmezler. Bu da aile içinde baba figürünün "efendi" konumunda olduğu, diğer aile figürlerinin ise bu efendiye karşı itaat etmesi gereken varlıklar olduğu söylenebilir. Nüsha boyunca tanıklanan bu aile içi efendi-köle sistemi, Uğur'un şu ifadesiyle de paralellik gösterir: "Orta Çağ'da ise aile kurumunun temeli, kölelik ideolojisine dayalıdır ve aile, bir babanın kölelerinden, çoluk-çocuğundan oluşan bir topluluğu ifade eder. Bu topluluk içinde baba, çocuğun üzerinde her türlü hakka sahiptir ve çocukların kendilerine korunma sağlayan hiçbir özel statüleri ve hakları bulunmamaktadır."³⁷⁸ Bu doğrultuda dönem itibarıyla *oğlan* bugünkü dil kullanıcılarının algıladığı ve tasarlaştırdığı "çocuk" kavramından oldukça farklıdır. Bu şartlar altında o dönemin sosyal yapısı içinde oluşan kolektif algının *oğlan* sözcüğünü acaba "hür olma" gibi bir anlambirimciğiyle kavramlaştırma ihtimali ne kadar olabilir?

Çocukluk İmgeleri, Sobil Yayınları, Ankara: Onur, Bekir., (2007). **Çocuk, Tarih ve Toplum**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.; Özcan, Özge., (2017), "Orta Çağ'dan Erken Modern Döneme Çocukluğun Tarihsel Gelişimi", **Çocuk ve Medeniyet Dergisi**, S. 2017/2, s. 91-125.

³⁷⁸ Uğur, Sinem Burcu., (2018), "Geçmişten Günümüze Şekillenen Çocukluk Algısı ve Çocuk Yetiştirme Pratikleri", **SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 45 (Aralık), s. 228.

Yukarıdaki soru gerekçeli bir biçimde cevaplandırılacak olursa hem Orta Çağ'ın sosyo-kültürel zemini dolayısıyla hem de *oğlan* sözcüğünün kullanımda olan yan anlamları (bk. “köle erkek hizmetçi”) dolayısıyla *oğlan* sözcüğünün ana anlam özelliklerinde yani çekirdek yapısında ‘hür’ gibi bir görme biçimi oluşmamıştır. Ancak DLT’den itibaren takip edilebilen *oğlan* sözcüğünün “köle erkek çocuk / hizmetçi” yan anlamının kölelik statüsüyle ayırt edici bir anlamsal özellikle kavramlaştırılması, daha sonradan dil kullanımının zihninde *oğlan* sözcüğüne bağlı gösterilenlerin bir dereceye kadar ‘hür’ gibi algılanmaya başlanmış olması mümkün kılabilir. Bu sebeple burada – söz konusu alanda geniş bir çalışma yürütülünceye kadar – tedbiren *oğlan* sözcüğünün özellikle “çocuk” gösterilen boyutu ‘hür’ anlambirimciği kazanmış olabilir; ancak bu kavramın derin semantik yapısında gömülü olup ayırt edici biçimde özgülleşmediği öngörülmektedir.

oğlan sözcüğünün “köle erkek hizmetçi” gösterilen boyutunda ‘köle’ ayırt edici anlamsal özellik tanımlıdır.

▪ evlat

oğlan sözcüğünün kavram kümesi içinde kan bağına dayalı akrabalık terimi olarak nitelik kazanan ‘evlat’ anlambirimciği tanımlanır.³⁷⁹ *oğlan* sözcüğünün ‘evlat’ gösterilen boyutu kan bağına dayanan ve soy bakımından belirli bir anne ve babaya tanımsallık üzerinde kodlanır. *oğlan* sözcüğünün ‘evlat’ gösterilen boyutunda sınırlandırılmış bir yaş uzanımı yoktur ve kişinin yaşından bağımsız biçimde onun ömür boyu üzerinde tanımlanacak bir unvandır: (Musa peygamberin annesi) “**Meniñ közümde oğlanımı öldürginçe öz elgin tennürka salayın köysün, tip.**” (168a/15); “**Ya‘kūb yalawaç oğlanları birle kılıç tartıp**

³⁷⁹ Tahran nüshasında *oğlan* sözcüğünün ‘evlat’ gösterileniyle takip edilen bazı bağlamlar için bk.: 02b/5; 05b/2; 20b/13, 17; 22a/11; 24a/9, 10; 33a/17; 37a/1, 6; 40a/4; 43a/15; 65a/1; 76b/8; 84b/4, 14, 19; 85a/1, 6, 8; 85b/8, 9, 10, 17; 86a/5, 15, 19; 86b/3, 7, 9(2); 87a/3, 6, 8, 10(2), 13, 18, 19(2); 87b/19; 88a/1, 3; 88b/6, 9; 89a/4; 90a/2; 90b/13; 92a/7; 93b/11; 94b/7; 97b/14; 98b/4, 9; 99a/6, 16 vb...

keldiler.” (85a/6); “Ataları öldi erse **oğlanları** aydılar: Atamıznıñ iwi bir erdi, anıñ için **bérür erdi**” (290b/15) Aktarılan bağlamlarda tanıklanan *oğlan* sözcüğü kavramsal yapısı doğrultusunda belirli bir kadın ya da belirli bir erkek ile var olan kan bağıını ifade eder. *oğlan* sözcüğü bazen de söylem gereği bir topluluk ya da kavme ait kadın ve erkeklerin evlatlarına gönderimde bulunur: “Buht Naşr **Beni İsrâ’lınıñ** mālın alıp **oğlanların** urağutların bulun kılip kitti.” (268a/2)

▪ çocuk

oğlan sözcüğünün bağlı olduğu kavram kümesinde ‘çocuk’ anlambirimciği tanımlıdır. *oğlan* kişi referanslı bir sözlükbirimidir ve doğası gereği o dönemde yaşayan toplumun algısıyla kavramlaşarak oluşan bir imajdır. Bu durumda sorulması gerek soru şudur: Acaba nüshasının doğrudan muhatapları, kimler için *oğlan* kişi referansını kullanmıştır ya da kullanmayı tercih etmiştir?

Bu soru düzleminde *oğlan* sözlükbiriminin nüshadaki tüm kullanımları incelendiğinde, anahtar kavramın belirli yönde ayırt edici nitelikte bir ‘yaş’ uzanımı vardır. Bu yaş uzanımı, insan ömrünün belirli bir zaman dilimiyle kavramlaşmıştır. Yani *oğlan* kişi referansı ancak kavramın içinde kodlanan o zaman dilimi içinde varlık gösteren kimse için kullanılabilir: **Ol bulut resül ‘aleyhi’s-selâmnunğ oğlanlıkı vaktındın** uluğluķı hâlinğeg tegi, uluğluķ hâlindin dünyādın bargu vaktķa tegi hıdmetde erdi” (305a/3)

Bu dönemde **oğlanlık vakti** dil kullanıcıları tarafından tamamen gözlem yoluyla elde edilen insanoğlunun çok temel fiziksel ve bir bakıma da bilişsel gelişim süreçleriyle tasarlanmış olmalıdır. Dünya tarihinin her döneminde bu çocukluk evresinin çekirdek yapısı en azından süt emme, diş çıkarma, emekleme, yürüme, konuşmaya başlama gibi insanoğlunun evrensel semptomlarını barındırır: “**Tegme biriniñ boğınğa yaraşu yaş oğlanlarkā** tegi. Oğlan ulğarmışça ton me uzayur erdi,” (186b/12); “**Bu Muḥammed oğlan turur, munı ıdmağıl, yol azğay, bu işni bütürümegey.**” (214b/18)

Peki burada kavramın içinde var olduğu görülen *oğlanlık vakti* yani yaş aralığı, bugünün dolaylı muhatapları tarafından ölçeklendirilebilir mi? *oğlan* kişi referansı ne zamandan itibaren bir insan için kullanılmaya başlar ve ne zaman kullanılmayı bırakır?

Yukarıdaki soru kapsamında *oğlan* sözcüğünün bağlamsal kullanımları incelendiğinde dil kullanır *oğlan* referansını belirli sözcük birliktelikleriyle ‘anne karnında, daha doğmamış insan’a gönderimli kullanmaktadır: “İkegü karşı otururda Yaḥyānīṅ anası ‘İsīnīṅ anasıṅa aydı: Sewiṅ saṅa senīṅ **sūṅgüküṅdeki oğlan** menīṅ **sūṅgükümdeki oğlandın** fāzılraḥ turur. Nedin bildiṅ, tidi. Andın bildim kim bu zamānda mindeki **oğlan** sindeki **oğlanḫa secde kıldı.**” (270b/18,19; 271a/1) Aktarılan bu bağlamda *sūṅgük* sözcüğü, *oğlan* kavramının nispeten geniş yaş aralığını sınırlandırır. Bir başka bağlamda *oğlan* sözcüğünün bir niteleyicisi olmaksızın, tek başına çocukluk dönemi içinde daha küçük ölçekli bir döneme gönderim yapabildiği ilk bakışta düşünülse de dil dizgesinde ona bu yetkiyi tanıyan esas sözcük *toğ-* eylemidir: “**Aymışlar: Oğlan altı ayda toğar tirilür, yeti ayda toğar tirilür, sekiz ayda toğar tirilmes.**” (272b/11) Çünkü dil kullanır *oğlan* sözcükbirimiyle, *oğlan toğ-*; *oğlan toğur-* *oğlan kemiş-* gibi eşdizimlilikleri gündelik dilinde yaratmıştır. Dil kullanır çocukluk sürecindeki hızlı gelişmeleri iyi gözlemlemesi ve farkında olması, çocuğun içinde bulunduğu evreyi betimleyici ve tanımlayıcı sözcük birliktelikleriyle kullanmasını sağlar: “**mundın burun İdi ‘azze ve celleḫa yazıdīṅ, Tanḡrı-men tidiṅ, yazuḫsuz oğlanları öldürdūṅ**” (183a/15); “**Azīz aydı: Yazuḫ kıldiṅ, yalḡan sözlediṅ, yana maṅa küler-sen, tōrt aylıḫ oğlan neteg sözleyür, tidi.**” (114b/1); “**Oğlan imeklep tennūrḫa tüştı, anası namāznı ḫoḫmadı.**” (276b/17); “**Oğlan ömgekleüyü ḫoḡuşḫa aḡdı**” (219b/4); “**Er ‘avret birle yaturda oḡḡanmadılar, oğlanlar beşikdin aḡrılmadılar**” (83a/14); “**Bu beşikdeki oğlanḫa sorḡıl, tidi.**” (114b/1). “**Mevlā ta‘ālā Cebra’ılını ıḡdı, kelip İbrāhīmniṅ ernekini aḡzıṅa soḡtı. Erneki içinde sūt yarattı, anı emer erdi. Aḡın oğlanlar bir ayda neḫe ulḡarsa İbrāhīm üç künde anḫa ulḡardı.**” (51b/19); “**Arabda bir ḫabīle erdi Benū Sa‘d atlıḡ, tegme yılda olardı uraḡutlar kelip**

Mekke halkımdın süt bērgelū oğlanlar alur erdiler. Bu yıl me keldiler, oğlanlar aldılar.”

(306a/16) Burada oğlan sözcüğünün bağlamsal kullanımlarına birden fazla örnek gösterilmesindeki amaç, *oğlan* için tanımlı olan ‘bebek /yeni doğan’ gönderimi ya eşdizim sınırlaması yoluyla ya da bağlam içinde ek bilgi verilerek iletilebilmesidir. Böylece *oğlan* kavramının uzanımındaki yaş ölçeğinin “bebeklik evresinden” daha fazlası olduğu anlaşılır.

oğlan sözcüğünün nüsha içindeki kullanımları incelendiğinde, bu kavram altında **yaş oğlan** eşdizimlilik vasıtasıyla iç merkezli bir bileşik sözcük yapısı kazandığı gözlemlenir. Nüsha ekseninde **yaş oğlan** canlı varlıklardan sadece insan türü için kullanılan, cinsiyet ayrımı barındırmayan, annesinden yeni doğmuş, süt emen, genellikle yaşını doldurmamış, emekleyen, beşikte olan şeklinde betimlenebilecek anlambirimciklerle sözcükselleştiği söylenebilir. Bu doğrultuda *oğlan* “çocuk” anlamıyla **yaş oğlan** sözlükbirimini kaplamına alan üstanlamlı bir sözlükbirimdir. Nüsha içinde *oğlan* ve **yaş oğlan** sözcüksel öğeler aynı bağlamda değişikli biçimde kullanımı takip edilir.³⁸⁰

Yukarıdaki kullanımlar vasıtasıyla *oğlan* sözcüğünün içlemsel olarak bebeklik dönemini kapsadığı görülür. Bunun yanında *oğlan* “çocuk” kavramı yaş ölçeğinde bebeklik sonrası iki üç yaş dönemi mevcuttur: **Āsiye aydı: Bu ne söz bolur, iki yaşar oğlan düşmenlikni ne bilür, inanmas ersenġ sınaıy körgil tip bir taşt içinde ot keltürdiler.”** (169b/18). Buna paralel *oğlan* kavramının uzanımındaki yaş ölçeği, dil dizgesinde başka sözcük birliktelikleriyle sınırlandırılarak kullanıldığı gözlemlenir: *kiçig oğlan* ya da *uşağ oğlan*. **uşağ oğlanlar** 275a/17; 306a/19; 308b/7; 310a/14; **kiçig oğlan** 271a/11; 284b/1; 313a/13.

³⁸⁰ Tahran nüshasında **yaş oğlan** sözlükbiriminin geçtiği yerler için bk.: bkz: 28b/3, 5; 32a/1, 3; 83a/14; 114b/1, 2, 5, 10, 13; 115a/3; 123b/4; 134a/13; 168a/14, 15, 18; 168b/7, 13; 169b/2, 4, 17, 18; 183a/14; 186b/13; 219b/4, 5, 6, 7, 9(2), 10, 12; 276b/16, 18; 285b/2, 3, 5; 393a/14.

Nüshada takip edilen *uşak* ve *kiçig* sözcükleri *oğlan* sözcüğünün “çocuk” gösterileni ile birlikte kullanılarak, o çocuğun küçük yaşta oluşunu vurgulanmak ve ön plana çıkarmak amacıyla dil dizgesinde dizimlenir. Tahran nüshasında *uşak* ve *kiçig* sözcükbirimleri *oğlan* sözcüğünün “köle hizmetçi” gösterileniyle dizimlenmemektedir. Bu sebeple nüsha çerçevesinde *uşak* ve *kiçig* sözcükleri statüsel işaretleyici fonksiyonuyla kullanmadığı, aksine yaşa bağlı bir evreyi işaretleyici olarak kullanıldığı gözlemlenir.

oğlan “çocuk” sözcüğü, dil kullanır tarafından okula giden ya da belirli bir öğretim alabilecek bilişsel düzeye erişmiş çocuklar için kullanıldığı takip edilir: “**ḳamuğ oğlanlar debīrsitānda munı okıyurlar**” (112b/1); “**oğlanlar debīrsitānda munı okıyurlar.**” (319a/1); “**Men ḳarıdım, bir tētik ‘ākıl oğlanı** keltürünğ, cādülük ögreteyin, minde kiḏin meniñ ornumnı tutğay, tidi. Tilediler, bir **oğlanı** keltürüp bērdiler.” (285b/8) Bu bağlamlarda tanıklanan *oğlan* sözcüğü, bilişsel olarak belirli bir düzeye erişmiş, kendi işlerini yapabilen ve en önemlisi eğitim almaya başlayan kişidir. Bu kullanımlarda en dikkat çekici olan şey ise dil kullanımının genel olarak bu tür söylemlerinde *oğlan* sözcüğünü yaş açısından sınırlayıcı sözcüklerle birlikte kullanmaz. Böylece mektebe giden ya da birşeyler öğrenmeye başlayan kimse için de *oğlan* kişi referansının kullanılabildiği anlaşılır. Yukarıdaki 285b/8’de anlatılmaya başlanan hikayede cadılık öğrenen çocuk için oğlan kişi referansı kullanılır: bk. 285b/8-286b/1. Hikaye sonunda dil kullanır *oğlan*’ı fiziksel görünüm olarak *saḳalsız* ve yaş olarak da *yigit* sözcükbirimleriyle betimler: “**bir saḳalsız yigit oğlan aṅga asığlığ, eti tāze yıdımaduḳ.**” (286b/2) Esasen bu bağlam, o dönemin dil kullanıcılarının çocuk kavramına dair algısının nereye kadar sürdüğü izlenir. Böylece bir erkek çocuğu sakalları çıkana kadar toplum tarafından ‘çocuk’ olarak kabul edildiği anlaşılır. Bu durumda erkek çocukları için takriben 18-20’li yaşlarına kadar *oğlan* kişi referansında bulunulabildiğini Tahran nüshasındaki şu bağlamlarda destekler: “**Ebū Cehl aydı: Bu Muḥāammed oğlan turur, munı ıdmağıl, yol azğay, bu işni bütürümegey.**” (314b/18) Aktarılan bu bağlamın öncesinde anlatıcı Muhammed’in 18 yaşında olduğu

bilgisi verilir (bk. 309a/17-19). Yine Tahran nüshasında ‘Alî Ekber isimli 18 yaşındaki bir erkeğin *oğlan* olarak algılandığı şu bağlamda açıktır: “‘Alî Ekber on sekiz yaşlıg erdi. ‘Alî Ekber sançışka kirdi. Hüseyin razıya’llâhu ‘anhu saşalın elgiñge koşdı, aydı: İlâhî sen tanuğ-sen, bu yolsuzlarka sançışgalu çıkğan **oğlanlar** teg körk içinde, kılık içinde öz söz içinde resûl ‘aleyhi’s-selâmka oğşayur hıç kimerse yok” (392b/14) Böylece bu dönem yukarıda belirtilen *oğlan* kavramındaki yaş ölçeğinin son evresidir.

oğlan “çocuk” sözcüğünün nüsha boyunca tüm kullanımları göz önüne alındığında *oğlan* kavramının “yaş ölçeği” bir kadının hamile kalmasından itibaren kanındaki canlı için belirli şartlar dahilinde kullanılmaya ve daha sonra bebeklik, küçük çocukluk, okul çağı, ergenlik dönemi gibi hiç de kısa olmayan oldukça uzun bir süreci içine alır:

Sonuç olarak Tahran nüshasındaki *oğlan* sözcüğünün kullanımları doğrultusunda, **dönemin dil kullanırları** insanın anne karnından takriben 18 yaşına kadar tanımlanabilecek bir yaş aralığı içinde bulunanlar, toplum tarafından *oğlan* kişi referansıya gönderim yapabilmektedir. Bu durumda *oğlan* kişi referansı salt biçimde insanın yaşadığı o çocukluk dönemini kapsayıcıdır. Ancak dönemin dil kullanırları bu çocukluk dönemini kendi içinde farklı evrelere bölümleyerek algılar ve bu evreleri ifade edebilmek için *oğlan* sözcüğünü dil dizgesinde farklı sözcük birliktelikleriyle kullanma gereksinimi duyduğu gözlemlenir: *karnıñdaki oğlan*, *sünğüküm/ñgdeki oğlan*, *yaş oğlan*, *kenç oğlan*, *uşak oğlan*, *kiçig oğlan*, *yigit oğlan*, gibi. Bu sözcük birlikteliklerinden bazıları ise eşdizimlilik niteliğinde olup anlamsal özelleşmeye uğrayarak terimleşmiştir. *oğlan* sözcüğü, bağlam içerisinde yukarıda sıralanan tüm evreleri art gönderimle ifade etme gücüne sahiptir, ancak bağlamda eğer salt biçimde *oğlan* referansı kullanılıyorsa o zaman daha genel bir

ifadeyle *kiçiglik* dönemi içinde bulunan insana dair imajın zihinde canlandığı varsayılır:

“Erenlerde enġ ilki ĩmān keltürgen Ebū Bekr Şıddık erdi, uraġutlarda Ĥadĭcetü’l-Kübrā erdi, oġlanlarda ‘Alī bin Ebī Tālib erdi.” (321a/16)

▪ **erkek çocuk [gizli eril cinsiyet]**

Bu araştırma çerçevesinde nüsha boyunca *oġlan* sözcükbiriminin, sözdizimsel düzlemde +lar çokluk altbiçimbirimiyle ilişkiye girmediği kullanımları takip edilmiştir. Buradaki amaç oġlan sözcüğünün bağlamsal zeminde art ya da ön gönderimle kim ya da kimler için kullanıldığını tespit edebilmektir. Bunun sonucunda *oġlan* sözcükbirimini nüshada bir yer hariç (bk. 269b/4) daima erkek cinsiyetli kişilere yönelik belirgin bir kullanıma sahip olduğu saptanır. *oġlan*, Türk dilinin temel sözcük setinin içinde olan ve nüsha içinde de kullanım sıklığı oldukça yüksek olan bir sözcükbirim olduğu göz önüne alındığında, bu istatistiksel veri *oġlan* sözcüğünü erkek biyolojik cinsiyetli bir çocuğa ya da bir gruba referanslı kullanımının dilsel bir sisteme dönüşmüş olduğu anlaşılır. Bu durumda dil kullanır, *oġlan* sözcüğünün bağlamda herhangi bir kişi için kullanıldığında, *oġlan* dilsel kodu dönemin dil kullanımının zihninde erkek cinsiyetli çözümlendiği söylenebilir³⁸¹:

“‘Avānlar kirdiler aġrıġ kimerseni körmediler, **oġlan** tiledi bulmadılar” (168a/18) Bu bağlamda geçen *oġlan* sözcüğü, hikayenin bütünlüğüne bakıldığında ‘*avānlar*’ tarafından aranan *oġlan*’ın erkek cinsiyetli olma gerekliliği vardır, böylece *oġlan* dil dizgesinde sözlüksel bir cinsiyet işaretleyicisi olmaksızın “erkek çocuk” iletisi sağlayabildiği gözlemlenir. Buna paralel kullanımlara şu bağlamlar örnek gösterilebilir: “**Bu oġlan kim turur, köġlüm sewündi, Yūsuf bolġay mu? Aydılar: Yūsufnuġ oġlı turur.**” (145a/18); “**Meniġ ġoşnılıkımda bir yüklüg uraġut bar erdi, bu keçe iwinde ot yaruġluğu bar erdi,**

³⁸¹ Bugünün dil kullanımları olarak paralel kullanımlar mevcuttur. Mesela *genç* sözcüğü bu kapsama dahil edilebilir. Bir kişi “aşağıda üç beş genç toplandı” ifadesini kullanıyorsa zihnimizin dilsel kodu biyolojik cinsiyet yönüyle ayrıştırma ihtiyacı duyar ve onu erkek cinsiyet üzerinden çözümler.

oğul toğdı bolğay. Fir‘avn tört ‘avānnı anıñ birle ıdıtı, barıñ ol oğlanı keltürüñ, tip.” (168a/14); “Āsiye aydı: Benī İsrā’ıl işi bir oğlan birle mü kifāyet bolğay” (169b/2); “Fir‘avn yetmiş miñ oğlanı helāk kıldı” (169b/4); “İdi ‘azze ve celle bir balıknı ıdıtı, başın suwdın çıkarıp oğlanı alıp yuttı. Anası soñınça yügrü keldi. Börü keldi, uluğ oğlını alıp kitti.” (245a/15) Tüm bu kullanımlar *oğlan* sözcüğünün ‘gizli eril cinsiyet’ algısıyla kullanıldığını gösterir

İlk olarak yukarıda *oğlan* sözcüğünün sözdizimsel düzlemde +lar çokluk altbiçimbirimiyle ilişkiye girmediği kullanımlar üzerinden *oğlan* sözcüğüne yüklenen gizli eril cinsiyet açık biçimde tanıklandı. İkinci olarak sözdiziminde *oğlanlar* sözcükbiçimi üzerinden bir takip yapıldığında *oğlanlar* nötr-cinsiyet üzerinden “evlatlar” yada “çocuklar” göndermeleriyle kullanılıyorsa, buna karşın *oğullar* ile *kızlar* sözcükbiçimlerinin de belirli bir kullanım sıklığıyla takip edilmesi gerekir. Ancak bu sıklık takip edildiğinde *kızlar* sözcükbiçiminin kullanım sıklığı ve farklı gösterilenlere bağlı kullanımı açısından *oğullar* sözcükbiçiminden farklı ortaya çıkar.³⁸² Öncelikle *kızlar* “kız evlatlar” gönderimiyle on beş yerde kullanılırken; buna karşın *oğullar* “erkek evlatlar” gönderimiyle sadece üç yerde kullanılır.³⁸³ Yine *kızlar* sözcükbiçimi, nüshada “genç kız” ya da “(dişi) köle” gönderimleriyle de kullanımları mevcuttur. *oğullar* erkek cinsiyetiyle kodlu sözlüksel cinsiyet olması dolayısıyla nüshanın sosyo-kültürel zemininde daha sık kullanımı beklenirdi. Böylece bu beklentinin esasen *oğullar* sözcükbiçimi yerine *oğlanlar* sözcükbiçimiyle karşılandığı anlaşılır. Demek ki dil kullanırı tıpkı *oğlan* sözcüğünü sistematik biçimde erkek kişi referansı ile kullandığı gibi *oğlanlar* sözcükbiçimiyle de aynı tutumu ve sistemi devam ettirmiştir: “Yana bir oğlum

³⁸² Tahran nüshasında *kızlar* sözcükbiçimi “kız evlat” göndergesi için 48a/10, 18; 63b/1; 82a/14, 16; 82b/2(2), 4, 6; 84b/14; 171a/6, 19; 171b/19; 226a/17; 379b/17, “genç kız” göndergesi için 194a/16; 304b/9; 368a/18, “köle kız” göndergesi için 195b/13; 234b/18; 304b/10.

³⁸³ Tahran nüshasında *oğullar* sözcükbiçimi “erkek evlat” göndergesi için 106b/5; 303b/5; 325a/14.

bar, kiçig turur, **oğlanlar** (“erkek çocuklar”) birle oynayur.” (212b/1); “Nūḥ yalawaç ölürinde oğlanlarıṅga (“erkek evlatlarına”) vaşiiyet kıldı. Cihānniṅ ortasın Sāmka bérđi, Hāmni mağrıbka ıdı, Yāfeşni maşrıqka ıdı.” (43a/15)

- **soy / nesil (yan anlam)**

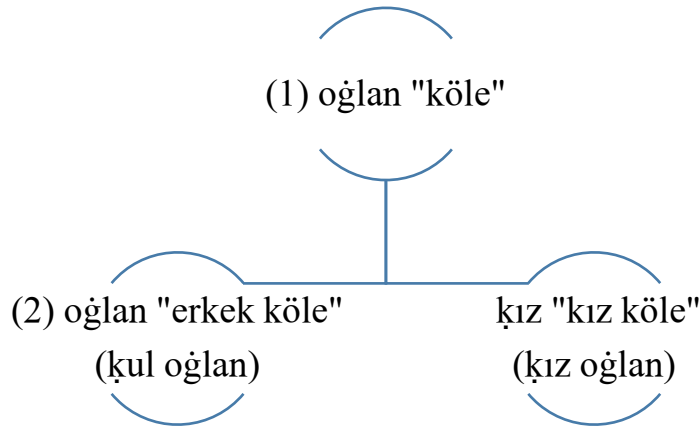
oğlan sözcüğü *+lar* altbiçimbirimiyle kullanım koşuluyla ‘bir kişinin kendi çocuklarından sonra gelen tüm insanlar’ yani “soy, nesil” olarak betimlenebilecek bir bağlamsal anlam kazandığı takip edilir: “Yarlıg keldi: Sini yarlıkadım, **sinde kiğin keligli oğlanlarıṅni** mundağuk ikrār ve ‘itirāf kılısalar, olarnı me yarlıkağay-men, tip.” (17a/9); “birini Ādem yerke tikti mamuk boldı, **kıyāmetka tegi oğlanlarıṅga** kürk boldı.” (17a/16) Bağlamlarda ***oğlanlar*** ifadesi ‘Adem peygamber sonrasındaki tüm insanlara atfen kullanımıyla tanıklanır. Bu bağlamda ya Ādem peygambere hitaben gelişen ya da Ādem peygambere aidiyeti bildirilen bir söylem üretimi mevcuttur. Bunun yanında bir milletin soyuna atfen kullanıldığı da takip edilmektedir: “Aymışlar: Kaçan Muştafa ‘aleyhi’s-selāmuṅ bitigi [Türklerge] keldi erse kabūl kıldılar, ağırladılar. Lā-cerem kıyāmetka tegi **oğlanları** kamuğ devletliḡ, hürmetliḡ boldılar.” (196b/11) Bu doğrultuda ***oğlanlar*** sözcükbiçiminin söz konusu gücül anlambirimciğinin ortaya çıkmasını sağlayan temel etmen, dil kullanımının kurguladığı bağlamsal zemin ve buna bağlı ortaya çıkan belirli bir söylem alanıdır. Buna nazaran nüshada kullanım sıklığı yüksek olan ve gündelik dil kullanımına ait olduğu sezilen *uruğ* sözcükbirimi ‘soy’ gösterileniyle dil kullanımının sözlükçesinde tanıklanır.

- **köle (yan anlam)**

oğlan sözcüğü, nüshada *kul oğlan* “erkek köle” ve *kız oğlan* “kız köle” kavramlarını kaplamsal olarak içine alabilecek genişlikte bir kavram olarak görüntülenir: “on biş **kul oğlan** kız şüretinçe, on biş **kız oğlan** kullar şüretinçe kamuğı bir bođluḡ ... **bu otuz oğlanlarda** kız kayu turur, oğul kayu turur bilsün elig tegürmedin, ... **kul oğlanları kız**

oğlanları elig tegürmedin seçgil ... **Oğlanlar kızlarğa** elig yudurdı.” (233b/15; 234a/2; 234b/13; 234b/18)

Yukarıdaki bağlam, dil kullanırının söylem zeminine bağlı olarak *oğlan* sözcüğünün kavramsal yapısındaki belirsizliği gidermek adına *kul* ve *kız* cinsiyet işaretleyici sözcükbirimlerle eşdizimleyerek kullanır. Dil kullanırı bağlamın devamında *oğlanlar* sözcükbiçimiyle *kul oğlanlar* ve *kız oğlanlar*’ın hepsini kapsayacak biçimde art gönderimde bulunur. Bu art gönderimle *kul oğlan* ve *kız oğlan* kaplamsal olarak *oğlan* kavramının içinde tanımlandığı ortaya çıkar. Bu durum aşağıdaki diyagramla özetlenebilir:

Şunu önemle belirtmek gerekir ki dönemin dil kullanırı, köle kavram alanında tanımlanan *oğlan* sözcüğünü “erkek köle” olarak zihninde çözümlediği anlaşıyor. Ancak söylemde “kız köle”yi ifade edici bir anlamlı birim geçiyorsa, dil kullanırı *oğlan* sözcüğüne cinsiyet işaretleyici bir birimle kullanma gereksinimi duyduğu da gözlemleniyor.

oğlan sözcüğünün bağlamsal kullanımları yakından takip edildiğinde, *oğlan* sözcüğünün çok anlamlı yapısından kaynaklanan anlam belirsizliğinden ziyade sözcükte bir anlam bulanıklığı sezilir. Mesela *Kıssaşü'l-Enbiyâ* hikayelerini dinleyen o günün doğrudan muhatapları olarak düşünebileceğimiz kişiler şu soruyu sorar: “**Su’âl: Yalawaç oğlanları satılmaķı revâ bolmas, Yûsufnı kul meñgizlig sattılar, sebeb ne erdi?**” (99a/16) Bu bağlamın söylem analizi yapılacak olunursa, peygamber çocukları satılması iyi

karşılanmazken, diğer sıradan çocukların satılması normal mi karşılanmaktadır? Dil dışı dünyada *oğlan* olarak sözcükselleşen varlığın mahiyeti ve toplumsal değeri nedir? Bu sorular şimdilik burada cevapsız olarak bırakılacaktır.

▪ **erkek köle (yan anlam)**

oğlan sözcüğünün bağlamsal kullanımları incelendiğinde sözcüğün ‘erkek köle’ gücül anlambirimciği tanıklanır. *oğlan* sözcüğünün “erkek köle” yan anlamı Eski Türkçe dönem eserlerinden ve sözlüğünden takip edilebilmektedir.³⁸⁴

oğlan sözcüğünün bağlamsal kullanımlarında ‘erkek köle’ gücül anlambirimciği tanıklanır: “**Mâlik Ze‘ûr destûr bêrdi, bir oğlanı müvekkel kıldı.**” (100a/15) Aktarılan bu bağlamda Mâlik Ze‘ûr köle tâciridir ve bir iş yaptırmak için o işe *oğlan* yani “köle erkek” tayin eder. Bu kullanım *oğlan* sözcüğünün “köle erkek” gösterileniyle kavramlaştığını tanıklar. Tahran nüshasında *oğlan* sözcüğünün “erkek köle” gösterileniyle tanıklanan diğer bağlamlar için bk. 97b/9; 101a/11(2); 103b/11; 104a/14, 17, 19; 125b/5; 128a/8, 9; 140b/9; 234b/18. ***kul oğlan*** eşdizimliliğiyle bk. 102a/6,14;140b/11; 145b/19; 194a/16; 233b/15; 234b/13; 368b/12.

oğlan sözcüğünün ‘köle erkek’ anlamıyla tanıklandığı bağlamlar, bu kavramın bazı uzanımlarına işaret eder. İlk olarak *oğlan* sözcüğünün gösterilen boyutunda bir yaş uzanımı olduğu söylenebilir. Ancak buradaki yaş uzanımı *oğlan* sözcüğünün “çocuk” gösterilen boyutundan oldukça farklıdır. Anahtar sözcüğün “çocuk” kavramı kişinin çocukluk dönemi içinde bulunmasını gerektirirken, “köle erkek” kavramı kişinin çocukluk döneminde satılıp köleleştirilmesini gerektirir: “**Ol iki Habeşîniñ biri Beşîr**

³⁸⁴ Ercilasun, Ahmet. B.; Akkoyunlu, Ziyat. (2018), *Dîvânü Lugâti’t-Türk Giriş - Metin - Çeviri - Notlar - Dizin*, (3. Baskı), TDK Yayınları, Ankara, s. 160; Ayazlı, Özlem., (2016), *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*, TDK Yayınları, Ankara, s. 183.

atlıg erdi, yana birisi Büşrā atlıg erdi. Ol ikegünü Mālik Ze‘ūrқа құл қıldı. Қırқ yıl қуллуқ қıldılar. ... Beşīr, Büşrā atlıg **oğlanlarını** қудуғқа suw alǵalu ıdıлар.” (97b/9) Aktarılan bağlamda, dil kullanımının kırk yıl boyunca Mālik Ze‘ūr’a kulluk kılan yani köle statüsüyle hizmet eden orta yaşlı iki kişi için *oğlan* kişi referansını kullanması söz konusu uzanımın tanımlanmasını sağlamaktadır. Bu bağlam vasıtasıyla **oğlan**, bir kişinin *oğlanlık vaqtı* içinde köleleştirilmesi dolayısıyla ömür boyu üzerinde taşıyacağı bir unvandır. Buna paralel olarak küçük yaşta satılan Yusuf’un köle satış belgesinde *oğlan* ifadesi geçer: “Bu ol bitig turur kim satǵın aldı Mālik Ze‘ūr Ya‘qūb yalawaç oğlanlarıdın **bir oğlan** Yūsuf atlıg mundağ şüretliǵ. Қаған Mālik Ze‘ūr atın işittiler erse biz ol erke bir **құл oğlan** sattımız erdi.” (140b/9) Bu bağlamda geçen **bir oğlan** “bir erkek köle”dir ve bağlamın devamında kullanılan **құл oğlan** eşdizimliliği *oğlan*’ın yani kölenin hem cinsiyetini hem de statüsünü pekiştiren bir işaretleyici olarak kullanılır. Bu duruma aşağıda ayrıca açıklık getirilecektir.

İkinci olarak *oğlan* kavramının uzanımında satma ve satın alma eylemleri mevcuttur. Bu uzanım aşağıda aktarılan bağlamlarda *oğlan*’ın söylem içinde **satǵın al-** , **құл бол-** eylemleriyle kullanılmasına sebep olur: “Ya‘nī ey Mısr ǵalāyıqları **kim satǵın alur bu oğlanı** kim şıfat қıldım, siz me körer-siz, hıç kimerse körk içinde ańǵa menzemes.” (102a/14); “Yūsufnuńǵ bahası tört yüz raıl altun, tört yüz raıl күmüş, tört yüz raıl yünçü, tört yüz raıl gevher muqarrer boldı. Züleyhā eri ‘Azīz-i Mısrқа haber қıldı, **ol oğlanını** sen satǵın alǵıl, bizke **құл bolsun**, tidi. ... ‘azızқа aydı: **Bu oğlanını** satǵın alǵıl.” (104a/14, 17, 19) Bir başka bağlamda *oğlan* kişi referansı, Yakup peygamberin kadın kölesinin oğluna art gönderimli olarak takip edilir: “Ya‘qūb yalawaçnıń Yūsuf oğlan erken bir Mübeşşire atlıg **қарабаşı** bar erdi, ol **қарабаşnıń Beşīr atlıg oǵlı** bar erdi. Bir kün oynayurda Yūsufnı bir yańǵaqladı, Yūsuf yıǵlayu atasıńǵa keldi. Ya‘qūb yalawaç and içti, Beşīrni satǵaymen tip **ol oğlanını ağırıp sattı.**” (143b/10) Bu bağlam ayrıca o dönemin sosyal düzeninde

bir *karabaş* yani “köle kadın”ın oğlunun da annesi gibi köle statüsünde algılanıp kabul edildiğini göstermektedir.

Üçüncü olarak *oğlan* gösterileninin sosyal işlevi ise onun hizmetçi olarak kullanılmasıdır. *oğlan* “erkek köle” sözcüğünün tüm kullanımları bu sosyal işlevi tanımlayıcıdır. *oğlan* nüshada genel olarak bir hükümdara ya da soylu kimselere hizmet eden erkek köle olarak görüntülenir.

oğlan sözcüğü, bağlamlarda bazen kölenin getirildiği coğrafyayı belirtici sözcüklerle birlikte kullanılır: “*Mevlā ta‘ālānīng tileki ezelde ol erdi kim iki Habeşî oğlanlar İmān keltürgeyer, hażretimde yakın bolğaylar, tip. Ol ikegüni Mālik Ze‘ūrқа құл қıldı. Қırқ yıl қуллұқ қıldılar.*” (97b/1-9) Dil kullanımının köle statüsündeki *oğlan* kavramını eşdizim yoluyla bu şekilde sınırlandırmasının bir işlevi olmalıdır. Bu işlev *Habeşî* sözcüğünün o dönemdeki çağrışımsal anlamıyla ilintili olduğu gözlemlenir. bk. 37a/8; 112b/19; 262b/2 *Habeşî* olanlar dış görünüm açısıyla çirkin algılanan insanlardır. Hatta o dönemin dil kullanıcılarının genel kabulünde, Habeşîlerin bu derece kara ve çirkin olması, onların Tanrı tarafından lanetli oldukları inancını doğurmuştur. Böylece kölelikte dış güzellik kavramının önemli olduğu göz önüne alındığında, *Habeşî* sözcüğünün dönemin köle ticaretinde makbul olmayan, daha düşük fiyatlı, hakir ve küçük görülen gibi çağrışımlarla yüklü olduğu kavranır. Böylece dil kullanımı *Habeşî oğlan* eşdizimliliğini “güzel olmayan” ve “değersiz” çağrışımını yaratmak için kullandığı ortaya çıkar. Eğer *oğlan* güzel bir köle ise o zaman o köle seçkinleşir ve dil kullanımı, bu seçkinliği ve değeri ifade etmek için *oğlan* kavramını *kul* sözcüğüyle birlikte kullanır: “*Mısr halkı üze haber boldı kim Mālik Ze‘ūr құл оғлан keltürmiş kimerse andağ көрк көрmişі yok. .. Ya‘nī ey Mısr halāyıkları kim satgın alur bu oğlanı kim şıfat қıldım, siz me көrer-siz, hıç kimerse көрк içinde anğa menzemes,*” (102a/6-14) Bu bağlam köle kavramı için güzellik olgusunun önemli bir statü göstergesi olduğuna işaret eder. Dil kullanımı, güzel ya da seçkin gibi

olumlu çağrışımlar yaratmak için *oğlan* sözcüğünü *kul* sözcüğüyle eşdizimlenerek kullandığı şu bağlamlara somutlaşır: “Ba‘zı rivāyetde kelmiş: Atdın indi, atası birle körüşti, atasını altun kaṅgılıka mündürdi, on miṅg hoş atlıklar barça altun kümüş üstemlig **tört miṅg kul oğlan** kamuğ altun kurluğ, yigirmi biş yağan tirgep Mısrka kirdiler.” (145b/19); “Özi çerig arasında bir kara közlüg yalı kuḍruḳı kara ürüṅg qatırka münüp **tört yüz kul oğlanlar**, kızlar tonın keḍip **tört yüz kız oğlanlar**, yigitler tonın keḍip kamuğ **qatırlar münüp çıkar erdiler.**” (194a/16) Bu bağlamlarda takip edilen *kul oğlan* eşdizimliliği *oğlan* kavramını hem cinsiyet yönüyle hem de sosyal statü yönüyle sınırlandırmaktadır. Sonuç olarak *oğlan* kavramının kaplamında hem *Habeşî oğlan* hem *kul oğlan* olduğu gözlemlenirken her *oğlan*’nın dil dışı dünyada aynı değerle algılanıp metalaştırılmadığı için dil kullanırı ihtiyaç duyduğunda *oğlan* sözcüğünü eşdizimlilik yoluyla başka sözcüklerle sınırlandırır. Böylece bu kullanımlar *oğlan* sözcüğü üzerinde varsayımsal anlam yaratır.

3.11.1. ferzend

ferzend “Çocuk, yavru. (Ar. veled) [Y ‘iyāl]” [ME/Özçamkan: 414]; **fezend** “Ar. الولد “al-walad”, Far. فرزند “farzand” Tür. اغل قر “oğul-qız” [RS:110]

L.- ferzend

Far. alıntı *ferzend* sözcükbirimi, Londra nüshasında iki yerde tanıklanır: 110r/11; 185v14. *ferzend* sözcükbiriminin Tahran nüshasında ise kullanımı tanıklanmamaktadır. Londra nüshasında iki yede kullanılan *ferzend* sözcüğüne karşın Tahran nüshası eşbağlamlarda *oğlan* sözlükbiriminin tercih edilmesi, bu sözcük çifti arasında olası eş anlamlılık ilişkisinin değerlendirilmesini sağlar.

Yukarıda I. ve II numaralı eşbağlamlarda Tahran nüshasında *oğlan* sözcüğü “evlat” göndergesiyle kullanılmıştır. Londra nüshasında her iki bağlamda Far. alıntı *ferzend*

sözcüğünün kaynak dilden hedef dile “evlat” anlamıyla aktarılarak kullanıldığı görülüyor. Böylece Türk dilinde belirli dil grubunun kullanımına yerleşen ya da yerleşmekte olduğu anlaşılan *ferzend* sözcüğü kavramsal açıdan Türk dilinde *oğlan* sözcüğünün “evlat” gösterilen boyutuyla eşdeğerli biçimde kavramlaştırılarak kullanıldığı gözlemlenir: *ferzend* ‘canlı’, insan, nötr-cinsiyet [erkek / dişi], evlat (kab bağı) anlamsal özellikleriyle tanımlanabilir.

Sonuç: **T. oğlan** ~ **L. ferzend**

Yukarıda aktarılan bilgilere istinaden Tahran nüshasında *oğlan* sözcüğüne karşılık Londra nüshası eş bağlamlarında tanıklanan Far. alıntı *ferzend* sözcüğü her iki bağlamda da ‘evlat (kan bağı)’ göndergesi tanımlanır. Bu eşbağlamlar çerçevesinde değişikli kullanılabilen *oğlan* ve *ferzend* sözlükbirimleri aynı önermeyi iletmektedirler. Böylece aynı doğruluk koşulunu ileten *oğlan* ve *ferzend* sözcük çifti arasında bilişsel eş anlamlılık ilişkisi tanımlanabilir.

oğlan ve *ferzend* sözcük çifti arasında bilişsel eş anlamlılık ilişkisini yaratan faktör ya da faktörler nedir? Diğer bir ifadeyle her iki sözcük arasındaki tam eş anlamlılık ilişkisini engelleyen faktör ne olabilir?

İlk olarak *oğlan* sözcüğü, Türk dilinin sözdağarındaki temel sözcükbirimlerden biri olduğu önemle belirtilmelidir. Bu doğrultuda *oğlan* Türk dil kullanıcılarının gündelik dilinin bir parçası niteliğindedir. İkinci olarak *ferzend* sözcüğünün Londra nüshasındaki kullanım azlığı ve alıntı bir sözcük olması dolayısıyla sözcüğün gündelik dile ait olmadığı, o dönemde belirli yönde tahsil gören sosyolektin aşına olduğu bir sözcükbirim olduğuna dair bir çıkarımda bulunulabilir. Bu yönüyle *ferzend* sözcüğü “evlat” önermesini iletse de belirli bir dil grubuna ait kullanım yönüyle diyalekte bağlı gelişen çağrışımsal anlama sahiptir. Bununla birlikte *oğlan* sözcüğünün çok anlamlı olması

dolayısıyla, dil kullanımında kazandığı gücül anlambirimcikler yönüyle de çeşitli çağrışım yaratma gücü mevcuttur.

3.12. İyāl

Ar. alıntı *iyāl* sözcüğü, hem Tahran hem de Londra nüshasında kullanımı takip edilir. Nüshalar arası mukayeseli inceleme sonucunda, Tahran nüshası 97b/16'da *iyāl* sözcüğünü tercih ettiği, buna karşın Londra nüshası 71v/13'de *oġlan* sözcüğünü tercih ettiği saptanmıştır. Ancak bu bağlamlarda dikkat edilmesi ve gözden kaçırılmaması gereken bir husus söz konusudur. Bu husus, *iyāl* ve *oġlan* sözcüklerinin, her iki söylemde de *kenç* sözcüğüyle birlikte kullanımsal durumudur. Her iki dil kullanımının kendi söylemi içinde *kenç* sözcüğüne dokunmadan onunla dizimlenen taban ögeyi değiştirebildikleri görüntülenir. Bu durumda sözdizimsel birliktelik sergileyen *kenç iyāl* ve *kenç oġlan* sözcüksel öğelerin, aynı eşdeğerliliğe sahip olup olmadıkları yönünde bir kanaat geliştirebilmek için öncelikle *iyāl* ve *oġlan* sözcükbirimlerin kavramsal yapıları incelenmelidir. Daha sonra her iki bağlamda sözdizimsel açıdan *iyāl* ve *oġlan* sözcüklerinin sol dizimlisi *kenç* sözcüğünün anlam alanının belirlenerek *kenç* sözcüğünün bu kavramları hangi yönde sınırlandırdığı incelenmelidir.

Kaynak dilde عيال imlasına sahip olan sözcükbirimin, hedef dile aktarımında imlâ bakımından değişikliğe uğradığı gözlemlenir. Müstensihin anahtar sözcüğü genellikle hemze ile yazılması dolayısıyla sözcüğün metinde *iyāl* olarak çeviri yazısı yapılmıştır. Bunun yanı sıra kaynak dilde ‘*iyāl*, ‘*ayyil* عيّيل sözcüğünün çoğul şeklidir³⁸⁵, yani Arapçada birden fazla kişiye gönderimde bulunmasına rağmen Türk dilinde *iyāl+ler* şeklinde çoğul biçimbirimine ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Bu durum, anahtar sözcüğün Türk dil kullanırları tarafından tekil olarak algılanıp kavramsallaştırıldığını

³⁸⁵ Steingass, F., (1884), *The Student's Arabic-English Dictionary*, Printed W. H. Allen and co., London, p. 739.

gösterir. Acaba Türk dil kullanımı anahtar sözcüğü, kaynak dilden Türk diline aktarırken başka hangi yönde kavramlaştırdığı sorusu ise sözcüğün nüshadaki kullanımları yoluyla ve ihtiyaç duyulduğunda dönem eserlerine başvuru yoluyla aşağıda incelenecektir.

T. (kenç) iyāl ~ L. (kenç) oğlan

- I. Ya‘kūb yalawaç oğlanları, Yūsufnı kuğuğka salıp barmışda bir oğlağ boğuzladılar, kanını Yūsuf köñglekiñge sıvadılar, keç oğurda **kenç iyāl** teg yığlaşu atalarıñga kirdiler. (97b/16)

Ya‘kūb yalawaç oğlanları Yūsufnı kuğuğga salıp barmışda bir oğlağ boğuzla[dı]lar, kanını Yūsuf köñglekiñge bulğadılar, keç vaktde **kenç oğlan** tég yığlaşu atalarıñga keldiler. (71v/13)

T.- iyāl

iyāl sözcüğünün nüsha boyunca yirmi yerde kullanımı tespit edilmiştir. Bu kullanımlar doğrultusunda anahtar sözcüğün kavramsal yapısını oluşturan anlamsal özellikler şu şekilde sıralanabilir:

▪ canlı [insan / hayvan]

iyāl sözcüğünün nüshadaki bağlamsal kullanımları takip edildiğinde, sözcüğün canlı varlıklardan hem insana hem de çeşitli hayvan türlerine nisbeten kullanımı tanıklanır. Şunu belirtmek gerekir ki *iyāl* sözcüğü Tahran nüshasında genel itibarıyla insan referanslı kullanımlarıyla takip edilirken, nisbeten daha az sayıda hayvan referanslı kullanımları mevcuttur: “İdi ‘azze ve celle **ol balıknıñ** du‘āsın icābet kıldı, aña iki ‘**iyāl bērdi**.” (101b/11); “Bir kün bir **karganı** kördi, **iyālleriñge** yēm bērūr, terbiyyet kılar. Nezr kıldı, **Mevlā ta‘ālā mañga iyāl bērse anı muħarrar kılğay-men**.” (269a/6) Aktarılan bağlamlarda karganın ve balığın yavrusu için *iyāl* sözcüğünün dil dizgesinde yer alması, anahtar

sözcüğün kavram kümesinde ‘canlı’ ve ‘insan / hayvan’ üreysel anlambirimciklerin tanımlanmasını gerekli kılar.³⁸⁶

▪ **nötr-cinsiyet [erkek / dişi]**

iyāl sözcüğünün bağlı olduğu kavram kümesi dil dışı dünyada hem erkek hem de dişi biyolojik cinsiyete gönderimde bulunabildiği gözlemlenir: “**Taṅrıṅ maṅa iyāl bërse müselmān bolayın, tidi. İyāl bërse tidi, oḡul timekni unutdı.**” (154a/9) Aktarılan bu bağlam sözcüğün kavramsal açıdan nötr-cinsiyetli olduğunu açık biçimde gösterir. Böylece *iyāl* sözcükbirimi belirli bir biyolojik cinsiyet üzerinden kavramlaştırılmadığı için sözcüğünün kavramsal yapısı ‘nötr-cinsiyet [erkek / dişi]’ anlambirimcik ile tanımlanır.

▪ **(?) ‘iyāl : aile (er, hatun ve oḡlan)**

‘*iyāl*, Arap dilinden Türk diline intikal eden sözcükbirimlerden biridir. *iyāl* sözcüğü, Türk dilinde eş, zevce, evlat ya da çocuk gibi sözcükbirimleri kaplamına dahil edebilen genel anlamlı bir “aile” ya da “bir kimsenin bakmakla yükümlü olduğu kimseler” betimsel anlamıyla kavramlaşıp kavramlaşmadığı, yani sözcüğün bağlı olduğu kavramsal yapının sınırlarının belirlenmesi sözcükler arası olası eş anlamlılık incelemesinde hayati önem taşımaktadır. Bu noktada sözcüğün Arap dilindeki anlamıyla Türk dilindeki anlamı arasında bir fark var mı, yok mu, sorusuyla başlamak gerekir. Çünkü kaynak dilde bir göstergenin orijinal anlamı, hedef dile aktarımı sırasında bazı değişimler geçirebilmektedir.³⁸⁷ Bu yüzden tarihî Türk dili eserlerinde kullanımı tanıklanan *iyāl*

³⁸⁶ *iyāl* / ‘*iyāl*’ sözcükbiriminin Tahran nüshasındaki tüm kullanımlar için bk.: 201a/1; 71a/10, 11; 83b/19; 97b/16; 101b/11; 102b/19; 106a/5; 141b/13; 154a/7, 9, 12(2); 262a/18; 269a/6, 7, 8, 14(2), 15.

³⁸⁷ Bu konuyla ilgili çalışmalar için bk. Abazaoğlu, Muhammed., (2004), **Arapça ve Türkçede Bulunan Lafızca Müşterek, Anlamca Farklı Kelimeler**, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep.; Pak, Z. (2004). “Kur’an’daki Kelimelerin Türkçe’ye Geçiş

sözcüğünü, Arap dili sözlüklerine dayanarak açıklamak bazen isabetli olmayabilir. Bu doğrultuda burada ilk olarak sözcüğün hedef dildeki orijinal anlamı üzerinde durulacaktır. İkinci olarak Türk dilinde ilk alıntılındığı eser(ler)de ve daha sonra Harezmi temas lehçesi esas olmak üzere Erken Orta Türkçe dönem eserlerinde, *iyāl* sözcüğünün dil dizgesinde diğer sözcüklerle kurduğu ilişkiler incelenerek, sözcüğün bağlamsal anlamları ortaya çıkarılacaktır. Böylece kaynak dildeki orijinal anlamıyla, hedef dilde kullanılan anlamlar arasında yapılacak mukayese sonucunda bazı yargılara ulaşılabilecektir ve bu yargılar, *iyāl* sözcüğünün Türk dilindeki kavramsal yaratımına ışık tutacaktır. Böylece elde edilen sonuç ile araştırma tezi kapsamında yer alan *iyāl* sözcüğünün kavramsal yapısı da tanımlanabilir hâle gelecektir.

‘*iyāl*’ sözcüğü, Arap dilinde “**family, household, dependents**; pl. عيل ‘*ayyil*’³⁸⁸ olarak yani aile veya hâne halkı olarak tanımlanır ve bir araştırma yazısında da sözcüğün kökeniyle ilgili şu bilgiler nakledilir:

Kitaplarda aile yerine kullanılan el-‘*iyāl*, kelimesi hem a-v-l hem de a-y-l maddesinde zikredilmiş olup **ayyil** kelimesinin çoğuludur. Av-l kökünden alındığında sıklet/ağırlık; a-y-l kökünden alındığında fakr ve acz

Sürecinde Uğradıkları Anlam Değişimleri”. **KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi** (3):91-111.; Suçin, M. H. (2013). **Öteki Dilde Var Olmak**, Say Yayınları, Ankara.; Abdul Qader, M. H., (2020), “Silsiletü’l-Lisân Kitabında Geçen Arapça Kelimelede Anlam Değişmesi”, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 824-851.; Yaqoob, Luay Hatem., (2021), “Diller Arası Etkileşim: Arapça ve Türkçe Örneği”, **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi**, S. 51 (Autumn), s. 296-310.; Abazoğlu M., (2023), “Çeviride Eşdeğerlik ve Kelimelerdeki Anlam Değişmelerinin Bağlamı Belirlemesi: Türkçe ve Arapça Örneği”, **Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 28, s. 300-315.

³⁸⁸ Steingass, F., (1884), **The Student’s Arabic - English Dictionary**, W. H. Allen and co., London p. 739.

manalarından alınarak **evlâd, ezvâc ve etbâ'** gibi kişinin beslediği, nafaka ve ihtiyaçlarını temin ettiği kimseler için kullanılmaktadır.³⁸⁹

Yukarıda Arap dilinde *عيل* sözcüğünün “**evlâd, ezvâc ve etbâ'** gibi kişinin beslediği, nafaka ve ihtiyaçlarını temin ettiği kimseler” olarak geniş bir tanıımı yapılmaktadır. Bunun yanında Gökalp tarafından Arap dilinde *عيل* sözcüğünün kavramsal sınırlarının İslâmiyet devrinde belirlendiği öne sürülür. “Ona göre ‘iyâl, bir adam vefat ettiğinde, başka akrabaları olsun olmasın her durumda vâris olanlardan oluşmaktadır. Bunlar da baba, oğul, koca, ana, kız ve karıdır. Ehl’de esas (merkez) dede ve nine iken ‘iyâlde koca ve karısıdır.³⁹⁰ Esasen Arap dilinde *iyâl* sözcüğü *ehl, üsre, âl* gibi sözcüklerle birlikte aile kavram alanı içinde özgüllük kazanarak Arap toplumunun sosyal yapısından ayrı ele alınabilecek bir kavram olmadığının altı çizilmelidir.³⁹¹ Bu zaviyeden bakıldığında Türk dilinde ‘*iyâl*’ sözcüğü için “kişinin bakmakla yükümlü oldukları” şeklinde yapılacak bir tanım, oldukça hastalıklı bir tanıma dönüşecektir. Çünkü bir kişinin bakmakla yükümlü olduğu kimseler her topluma göre değişkenlik arz edebilir ve farklı yönde

³⁸⁹ Dursun, Akif., (2022), “Aile Kavramı, İslâm Hukukunda ve Türk Hukukunda Ailenin Tanımı ve Kapsamı”, **İMHFD**, C. 7, S. 13, s. 410.

³⁹⁰ Gökalp, Ziya., (1917), “Aile Ahlakı 3: Konak”. **Yeni Mecmua**, C. 1, S. 12, s. 223. **akt.** Dursun, Akif., (2022), “Aile Kavramı, İslâm Hukukunda ve Türk Hukukunda Ailenin Tanımı ve Kapsamı”, **İMHFD**, C. 7, S. 13, s.419.

³⁹¹ “Arap dilinde *ehl* ve *âl* arasındaki fark: Ehl, soy dikkate alınarak da, ihtisâs dikkate alınarak da kullanılabilir. Soya nisbetle kullanıldığında, en yakın akrabalar için, *ehlu'r-racul* [adamın ehli], ihtisâs bakımından ise *ehlu'l-basra* [basranın ehli] ve *ehlu'l-ilm* [ilmin ehli] ifâdeleri kullanılır. Âl ise, akrabalık ve/veya dostluk bakımından bir adamın seçkin [hâs] yakınıdır. Bir adamın âilesi ve arkadaşları için, *âlu'r-racul* denir. Oysa *âlu'l-basra* ve *âlu'l-ilm* denilmez”. bk. Ebû Hilâl el-Askerî., (2017), **Arap Dilinde ve Kur’anda Farklar Sözlüğü**, (çev. Veysel Akdoğan), 3.baskı, İşaret Yayınları, İstanbul, s. 418.

kavramlaşabilir. Peki *iyâl* sözcüğü Arap dilinden alıntılanarak Türk dilinde nasıl bir kullanım kazanmıştır, acaba sözcüğün orijinal anlamı korunabilmiş midir?

Türk dilinde *iyâl* sözcüğünün kullanımı ilk olarak *Kutadgu Bilig*'de saptanır:

oğul kız isizi atada kiğin; atamaz atasın anasın adın. [KB: 3389]

bu yañlıg ‘**iyâldin** kaçar bar vefâ; kılkı yawuz ol kılınçı cefa [KB: 3390]

Dil kullanımının ‘*iyâl*’ sözcüğünü, bir önceki beyitte kullandığı *oğul kız* sözcüksel ögeye paralel bir eşdeğerlilikle kullandığı açıktır. Böylece ‘*iyâl*’ sözcüğü ilk tanıklanan kullanımında “evlat” gönderimiyle tespit edilir. KB’deki bu tek kullanım haricinde ‘*iyâl*’ sözcüğü, Eski Türkçe döneminde takip edilememektedir.

‘*iyâl*’ sözcüğünün Harezmi temas sahası dahilinde üretilen eserlerde “yük”, “evlat”, “çocuk”, “genç kız” şeklinde betimlenebilecek çeşitli gönderimlerle takip edilebilir. İlk olarak H-KT/Sağol’un çalışması ele alındığında, dönemin dil kullanımı, Nahl suresi 16. ayette geçen **كُلُّ** (*kellün*) sözcüğünü, Ar. alıntı ‘*iyâl*’ sözcüğüyle tercüme etmiştir: “taķı ol ‘iyâl erkligi üze! (264b/7=16/76)”³⁹² Bu ayetin tercümesinde yer alan ‘*iyâl*’ sözcüğünün, ayetin bağlamı gereğince “soyut bir yük ya da ağırlık” olarak anlamlandırıldığı görülür. Şunu önemle belirtmek gerekir ki ‘*iyâl*’ sözcüğü söz konusu eserde tek yerde geçer ve Erken Orta Türkçe dönem eserleri içinde bu anlamla tekrar tanıklanmaz. Bu durum, bilingual olan mütercim in iki dil arasında çeviri işlemi esnasında gösterdiği hızlı refleks ile açıklanabilir. Yani ‘*iyâl*’ sözcüğünün buradaki gönderimi idyolektin kendi art alan bilgisi dayalı olarak gelişen bağlamsal anlam olduğu anlaşılmaktadır. ‘*iyâl*’ sözcüğü, dönemin bir diğer Kur’an tercümesinin ayet tercümelerinde kullanılmasa da, surelerin tefsirlerinde veya açıklama kısımlarında “çocuk” ve “evlat” gönderimleri ve çeşitli

³⁹² Sağol, Gülden., (1993), *Harezmi Türkçesi Satırarası Kur’an Tercümesi Giriş-Metin-Dizin*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, s. 199.

eşdizimli kullanımlar ile tanıklanır.³⁹³ H-KT/Şimşek'te *'iyāl* sözcüğünün “evlat” gönderimiyle tanıklanan bağlamlar, bütünsel olarak değerlendirildiğinde, sözcüğün “kız evlad”a atfen kullanımları mevcuttur. Bunun kullanımsal bir temayül oluşu, ancak *'iyāl* sözcüğünün NF'teki kullanımlarıyla beraber değerlendirildiğinde açığa çıkmaktadır. Çünkü NF'te dönemin dil kullanımı, *'iyāl* sözcüğünü - “evlat” göndergesiyle kullanımında - daima “kız evlad”a hitaben ya da atfen kullanmaktadır. Bu kullanımsal temayül bağlam yoluyla açıkça takip edilebilmektedir.³⁹⁴ Bunun yanı sıra NF'te *'iyāl* sözcüğü “çocuk”³⁹⁵ ve “kız”³⁹⁶ gönderimleriyle de tanıklanır. *'iyāl* sözcüğünün NF'te kullanım sıklığı dönemin diğer eserine nazaran yüksektir ve hiçbir bağlamda doğrudan “erkeğin zevcesi” ya da “babanın da dahil olduğu bir aile” gönderimleriyle takip edilmez. Buna karşın NF'te sadece tek yerde *'* sözcüğünün “erkeğin bakmakla yükümlü olduğu

³⁹³ “yana yalawaç aydı: öz ‘ayālları “evlatlarını” öldürmegeyler. bu kâfirler töresi erdi kim **kızlarını** kömer erdiler.” [H-KT/Şimşek: 227b/7]; “oğul kız ‘ayālları” [H-KT/Şimşek: 241b/2, 4; 7] “yalawaçça andın sekiz ‘ayāl boldı, tört oğul erdi, tört kız erdi” [H-KT/Şimşek: 254b/3] “Fir‘avn kancavîsî **Āsiye** erdi. **uluğlar ‘ayālı erdi.**” [H-KT/Şimşek: 257b/11]; “**ayāllar analarındın** adrılğaylar” [H-KT/Şimşek: 313b/5] *‘ayāl tog-* [H-KT/Şimşek: 189b/7] *‘ayāl tut-* [H-KT/Şimşek: 256b/13]

³⁹⁴ *‘ayāl* için “(kız) evlat” anlamıyla takip edilen bağlamlar için bk.: Eckmann, J., (2014), **Nehcü’l-Ferâdis Uşmağlarnıġ Açuq Yolu**, (Yayına hazırlayanlar: Semih Tezcan-Hamza Zülfikar), TDK Yayınları, Ankara, s. 11-15; 14-14, 15; 47-13; 125-4, 5, 6; 125-4, 5, 6; 131-12(2), 13, 16, 17; 158-2, 5, 7, 9, 14, 15; 160-12; 163-10; 164-9; 166-3, 4; 167-10; 170-14; 238-2, 6, 11, 12; 328-9; 353-11; 364-8; 416-12; *şāhib-‘ayāl* 410-14.

³⁹⁵ *‘ayāl* sözcüğünün “çocuk” anlamı, eşdizim sınırlaması dahilinde bağlamda takip edilmektedir: “biri erkek taqı biri kız *‘ayāl tuğrur*” [NF: 337-4]

³⁹⁶ *‘ayāl* için “kız” anlamıyla takip edilen bağlamlar için bk.: Eckmann, J., (2014), **Nehcü’l-Ferâdis Uşmağlarnıġ Açuq Yolu**, (Yayına hazırlayanlar: Semih Tezcan-Hamza Zülfikar), TDK Yayınları, Ankara, s. 113-7, 9(2), 15, 16, 17; 114-2, 3, 337-7, 8; 364-10.

kimseler” ya da “erkeğin ailesi” gibi bir gönderimi olduğu yönünde itiraz geliştirilebilir: “İmām Aḥmed Ḥanbel helālnı ṭalab qılır hem özi üçün hem taqı ‘**ayālları**’ üçün taqı men helālnı ṭalab qılır-men özüm üçün, velikīn ‘**ayāllarım**’ üçün ihtiyāt qılmaz-men ...” [NF: 225-8, 9, 10] Aktarılan bu bağlamda geçen ‘**ayāl**’ sözcüğü, ilk bakışta, hem Arap dilindeki orijinal anlamıyla hem de NF’te tanıklanan “evlat” anlamıyla aktarılması mümkündür. Ancak sözcüğe dair burada tartışılan anlam belirsizliği, esasen bugünün araştırmacıları olarak ‘**ayāl**’ sözcüğünün Arap dilindeki orijinal anlamına vakıf olmamızdan ileri gelebileceği de göz önünde tutulmalıdır. Bu yönüyle NF’de ‘**ayāl**’ sözcüğünün kullanımsal tutumu ve örüntüsü gereğince doğrudan muhatapların anahtar sözcüğü bu bağlamda “bir kişinin evladı, çocuğu” gönderimiyle değerlendirilip kabul etmesi daha muhtemeldir. Çünkü müstensihin, eser boyunca empoze ettiği ve ön plana çıkardığı bir anlam yükü söz konusudur. Tüm bu gerekçeler doğrultusunda, bu bağlamda geçen ‘**iyāl**’ sözcüğünü “evlat” anlamıyla değerlendirmek ve kabul etmek daha isabetli olacaktır. “İmām Ahmed Hanbel hem kendisi hem dahi **evlatları** için helal olanı talep eder, ben kendim için helal olanı talep ederim, **evlatlarım** için düşünmem.”

‘**iyāl**’ sözcüğünün tanıklandığı diğer dönem eserlerine tekrar dönüldüğünde, bu eserlerin mevcut dizin çalışmalarında yer verilen “aile”, “zevce, hanım” ya da “birinin geçindirmek zorunda olduğu kimseler” anlamları aksine, ‘**iyāl**’ sözcüğü sıklıkla “evlat”, bazı bağlamlarda da “çocuk” gönderimleriyle takip edilmektedir.³⁹⁷ ‘**iyāl**’ sözcüğünün, bu

³⁹⁷ Bu kapsamda ‘**iyāl**’ sözcüğünün 14.yy’larda üretilen eserlerdeki kullanımları şu şekildedir: ‘**iyāl**’ “çocuk” [H-FK: 71b/3; 87a/12; 89a/8; 109b/12]; ‘**ayāl**’ “evlat” “*yemāme cāhlarınıṅ ayālları özlerine kilgen peygamberni*” [TK/Nalbant: 22a/1]; ‘**ayāl**’ “evlat” “Melik ta‘āla ḥiṭāb qılır, aydur: Yā kulum, ehlün, ‘**āyālün**, ‘**avratun** ve rūzun kani?” [BH: 67a/12]; “Cān alur cān alḡuṣı ‘ayāl mālı” [BH: 102b/5]; “aḡlaṣu yetīm kaldı ‘ayāllerüm” [BH: 144a/4]; “‘**ayāl ketür**- “hamile kal-” [BH/68a/19]; ‘**iyāl**’ “evlat” “eyā ehl-i dünya ve **ṣāhib-i ‘iyāl** ayaḡın tuzaḡı **oḡul kız** turur. [GT: 145/11]; “kiyāfetim az daḡı ‘iyālīm çok daḡı yoksulluk yükine kuvvetim yok” [GT: 48/8]; 14. yy Harezmi Memluk sahası Harezmi Prestij lehçesi eseri

dönemde Türk dil kullanıcılarının sözdağarındaki *oğlan* sözcüğü gibi kavramsallaştırıldığı, ME'in Paris ve Yozgat nüshalarının karşılaştırmalı çalışmasında da somut olarak görüntülenir. Çünkü ME Yozgat nüshasında *iyāl* sözlükbirimi, ME Paris nüshasında *oğlanlar* ve *ferzend* sözcükbirimleriyle yer almaktadır.³⁹⁸ Böylece müstensihler, eserin istinsah sürecinde karşılaştıkları “X” kavramı, onların zihinlerinde *iyāl*, *oğlan* ya da *ferzend* şeklinde karşılık bulması, bu X kavramının “evlat” ya da “çocuk” olduğunun göstergesidir. Böylece Ar. alıntı ‘*iyāl*’ sözcüğünün, dönemin Türk dil kullanıcısının semantik belleğinde hâlihazırda kodlu olan *oğlan* sözcüğü gibi kavramlaştırıldığına dair önemli bir veridir.

Sonuç olarak, Arap ve Türk kültürünün yakınlaşması sonucunda Arap dilinden alıntılanan ‘*iyāl*’ sözcüğünün Türk diline aktarım sürecinde anlam daralmasına uğrayarak, ailenin bütününe kapsayıcı biçimde değil de, “evlat” özelinde kavramlaştırıldığı, bunun yanında “çocuk” ve “genç kız” gibi bağlamsal anlamlar da kazandırıldığı anlaşılır. Diğer bir taraftan da ‘*iyāl*’ sözcüğünün Türk dilinde aile üyelerinden “eş” ya da “zevce” gibi anlamsal özelliklerle kavramlaştırılmadığı, hatta bu kavramlarla bir bağdaşmazlık içinde olduğu ortaya çıkarılır: “İbn-i Mes‘ūd raḥḥu Abu Zarnıḡ **za‘İfesını** ve taqı **‘ayalını ...**” [NF: 131-12]; “Melik ta‘āla ḡıṡāb kıḡur, aydur: Yā ḡulum, ehlün, ‘**āyālün**, ‘**avratun** ve

olan İM üzerine yapılan çalışmanın dizin bölümünde ‘*iyāl*’ “birinin geçindirmek zorunda olduğu kimseler” şeklinde tanımlansa da metne gönderimleri tanıklanmamıştır. Ancak bu inceleme sınırları içinde ele alınan sözcükbirimlerin eser çalışmalarının dizinsel anlamlarına değil, metinde geçen bağlamsal anlamlarına odaklanmaktadır. Bu sebeple, bu çalışmanın dizin bölümünde ortaya koyulan tanım, çalışma çerçevesinde ‘*iyāl*’ sözcüğünün ortaya çıkarılacak anlamlarında bir etkisi olmayacaktır: bk. Toparlı, Recep., (2017), **İrşādu’l-Mulūk ve’s-Selātin**, (2. Baskı), TDK Yayınları, Ankara, s. 398.

³⁹⁸ Özçamkan Ayaz, Gülşen., (2020), **Mukaddimetü’l-Edebi Paris ve Yozgat Nüshaları (Giriş-Metin-Dizin)**,

Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Trabzon, s. 505.

rūzuñ kanı?” [BH: 67a/12]. Böylece ‘*iyāl*’ sözcüğü kaynak dilden hedef dile aktarımında anlam kaybına uğrayarak sadece “evlat” ya da “çocuk” anlamsal özellikleriyle kavramlaştığı için Arap dilindeki عيال ve Türk dilindeki ‘*iyāl*’ sözcük birimleri arasında yalancı eşdeğerlilik (false friend) söz konusudur. Sözcükler arasındaki bu yalancı eşdeğerlilik dolayısıyla, tarihî Türk dili eserleri üzerine yürütülen çalışmalarda bir anlam kargaşası oluşmuştur

Yukarıda ifade edildiği üzere Ar. عيال ve Tür. ‘*iyāl*’ sözcükleri arasında anlamsal bir eşdeğerlilik olmadığı gibi esasen biçimsel bir eşdeğerlilik olduğu da söylenemez. Çünkü Ar. عيال sözcük yapımı gereği çoğul birimdir; buna karşın Tür. ‘*iyāl*’ tekil birim olarak algılanıp kodlanmıştır, bu sebeple de sözcük, Türk dilinde çoğul olarak ifade edilmek istendiğinde +*Ar* çoğul biçimbirimine ihtiyaç duymaktadır.

▪ evlat [insan] / yavru [hayvan]

Ar. alıntı *iyāl* sözcüğünün Türk dilinde nasıl kavramlaştırıldığına dair yapılan analiz ve Tahran nüshasındaki bağlamsal kullanımlar doğrultusunda, anahtar sözcüğün kavram kümesinde ‘evlat [insan] / yavru [hayvan]’ anlambirimciği tanımlanabilir: “İdiyâ közümlü yaruķı, könglüm tokı, iyālımın maṅga kawuṣtu<ru> bêrgil.” (102b/19); “Ba‘ zı aymışlar: Oğul cevānmerdraķ anıṅ için kim ata oğuldın keçti, yana oğul cāndın keçti, cān iyāldin ‘azīzraķ turur.” (71a/11)

iyāl sözcüğünün dil kullanımında çeşitli sözcüklerle eş-kullanım sergilemesi dikkat çekicidir. Mesela dil kullanımında “evlat acısı” gibi soyut bir duyguyu ifade etmek için Ar. alıntı *iyāl* sözcüğünün tercih edildiği gözlemlenir: “Ata cevānmerdraķ anıṅ için kim iyāl açığı kamuğdın artuķraķ turur.” (71a/10) Bu bağlamda geçen *iyāl açığı*, bugüne “evlat acısı” olarak aktarılabilir, çünkü kast edilen 0-6 yaş ya da 0-12 yaş arasındaki çocuğun acısı değildir, burada asıl olan, bir kişinin kan bağı yoluyla sahip olduğu, hanesi içinde büyüttüğü, beslediği ‘evlad’ının ölümü sonucunda hissettiği üzüntüdür.

▪ çocuk

Ar. alıntı *iyāl* sözcüğünün Türk dilinde nasıl kavramlaştırıldığına dair yapılan analiz ve Tahran nüshasındaki bağlamsal kullanımlar doğrultusunda, anahtar sözcüğün kavram kümesinde ‘çocuk’ gücül anlambirimciği tanıklanır. Şunu belirtmek gerekir ki bu gücül anlambirimcik Tahran nüshasında sadece eşdizimli kullanımlar içinde belirli sınırlılıklarla tanıklanabilmektedir. Bu kullanımlar haricinde Harezmi temas lehçesi eserlerinde *iyāl* sözcüğünün doğrudan insan anlamsal özelliğiyle tanımlı “çocuk” gönderimleri mevcuttur. Bu kullanımlar göz önüne alındığında *iyāl* sözcüğünün “çocuk” göndergesel anlamının ‘insan’ anlambirimciğiyle özelleştiği söylenmelidir. Çünkü “çocuk” gönderimi sadece insan varlığı için inşa edilen bir kavramdır.

iyāl sözcüğünün Tahran nüshasındaki bağlamsal kullanımları takip edildiğinde, *iyāl* sözcüğü, dil dizgesinde belirli sözcüklerle birlikte eşdizimsel kullanım sergilemektedir: *iyāl toğur-* “çocuk doğurmak”, *iyāl kemiş-* “çocuk düşürmek”, *iyāl belgür-* “anne karnında çocuk oluşması”, *iyāl ber-* “(Tanrı tarafından) çocuk verilmesi”. Bu eşdizimli yapıları oluşturan öğeler birbirlerini eşdizim kısıtlamasına tabi tutar ve bu yönüyle *iyāl* sözcüğü “çocuk” kavramını belirli bir evresiyle anlam özelleşmesine uğrar.

iyāl sözcüğünün yukarıdaki eşdizimsel kullanımlarından farklı olarak dil dizgesinde *kenç iyāl* sözcük birlikteliği tanıklanır: “**Kenç iyāl teg** keç oğurda yıglu kirip yığlaşu” (83b/19); “**Ya‘kūb yalawaç oğlanları, Yūsufnı kuḍuḡka salıp barmışda bir oğlaḡ boğuzladılar, ḡanını Yūsuf kōṅglekiṅge sıvadılar, keç oğurda kenç iyāl teg yığlaşu atalarıṅga kirdiler.**” (97b/16) Burada aktarılan her iki söylem “geç vakitte ağlayan ‘bebek /küçük çocuk’ gibi” ifadesiyle günümüze aktarılabilir. Esasen bu bağlam, gündelik hayatın bir parçası olan belirli yaştaki çocukların gece ağlama durumunu resmetmektedir. Bu yüzden burada *kenç iyāl* ifadesiyle “bebek ya da küçük çocuk” gönderimi kolayca kavranır. Bu yapının anlam bütünlüğüne açıklık getirmek gerekirse,

iyāl taban sözcük iken *kenç* de tabana bağımlı ve anlam tamamlayıcı fonksiyonel bir sözcüktür ve bu sözcük kombinasyonunda tabana bağımlı *kenç* sözcüğünün eşdizim sınırlamasıyla *iyāl* kavramını yaş açısından kısıtlamaktadır: *iyāl* “çocuk” sözcüğü bu bağlamda sözcüğün eşdizimlisi olan *kenç* tarafından sınırlandırılarak *kenç iyāl* “bebek, küçük çocuk” kavramını oluşturur ve dil kullanırına bu kavramı iletir.

- **ilahî bir güç tarafından verilen (çağrışımsal anlam)**

iyāl sözcüğünün kullanım alanları incelendiğinde, sözcüğün dinî söylem alanı içinde belirginlik kazanması dikkat çekicidir. Sözcüğün belirli bir söylem alanı içinde varlık kazanması, onu aynı kavram alanı içindeki *oğlan* ya da *oğul kız* sözcüksel öğelerinden farklı kılmaktadır. Bu farkı yaratan esas etmen, sözcüğün toplum inanç sistemiyle dizayn edilmiş olmasından mütevellittir. *iyāl* sözcüğünün ardındaki inanç sistemi basitçe şöyle özetlenebilir: *iyāl* yani evlat bir insana ancak Tanrı tarafından lütfedilen bir varlıktır; bu hususta kişinin bir erki yoktur, Tanrı dilemedikçe kişi evlat sahibi olamaz. Bu inançla şekillenen algılayış biçimi, dil dizgesinde belirli sözcük seçimiyle ve söylem fikriyle açığa çıkar: “İdi ‘azze ve celle ol balıknıŋ du‘āsın icābet kıldı, aŋga iki ‘iyāl bērdi.” (101b/11); “seniŋ Taŋrıŋ maŋga iyāl bērse müselmān bolayın, tidi.” (154a/9); “Mevlā ta‘ālā maŋga iyāl bērse anı muḥarrar kılğay-men.” (269a/7) Aktarılan bağlamlarda açıkça görüldüğü üzere Ar. alıntı anahtar sözcük, ‘*iyāl bēr*- “çocuk vermek” eşdizimliliği yanı sıra bağlamda *İdi, Mevlā, Taŋrı* isimleriyle dizimlenmesi *iyāl* sözcüğünün “ilahî bir güç tarafından verilen varlık” olarak hem çağrışımsal hem de varsayımsal anlam kazanmasına yol açar. Özellikle çağrışımsal anlamın hem dil kullanırına hem de dil kullanımına dayalı oluştuğunu söylemek mümkündür. İlk olarak anahtar sözcüğün o dönem için Ar. alıntı bir sözcük olduğu idrâki, onun belirli bir dil grubuyla bağdaştırıldığı, bu yönüyle de diyalekte dayalı bir çağrışımsal anlam kazandığı varsayılabilir. Bunun yanı sıra sözcüğün dinî söylem alanına ve yazı diline olan aidiyeti de göz önüne alındığında dil kullanımına dayalı bir çağrışımsal anlam oluştuğu söylenebilir.

3.12.1 oġlan

L.- oġlan

oġlan sözcükbirimi dil kullanıcılarının temel söz varlığı içinde yer alması dolayısıyla nüshasında kullanım sıklığı yüksektir. Londra nüshasında *oġlan* sözcüğünün tüm kullanımları incelendiğinde anahtar sözcüğün kavram kümesi içinde tespit edilen anlamsal özellikler şu şekilde sıralanabilir:

- **canlı [insan]**

oġlan sözcüğünün bağlı olduğu kavram kümesinde ‘canlı’ ve ‘insan’ üreysel anlambirimcikleri tanımlanır. Londra nüshasında *oġlan* sözcüğünün kavramsal yapısındaki sadece ‘insan’ anlambirimciği dolayısıyla sözcüğün hayvan türlerine referanslı olarak kullanımını engeller. Bu yönüyle Ar. alıntı ‘*iyāl*’ kavramından farklılaşmaktadır. Nüshadaki *oġlan* sözcüğünün tüm kullanımları ‘canlı’ ve ‘insan’ üreysel anlambirimciğini kanıtlayıcıdır.

- **nötr-cinsiyet [erkek / dişi]**

oġlan sözcüğünün bağlı olduğu “evlat” ve “çocuk” gösterilenleri esasen ‘nötr-cinsiyet [erkek / dişi]’ anlambirimciği ile tanımlıdır: “*Süleymān mülki tamām boldı, yegirmi yeti oġlı, kırk üç kıızı boldı. Aymışlar: oġlanlarda üç kız bir oġul Belķisdın bolup érdi.*” (151r/5) Bu bağlam vasıtasıyla anahtar sözcüğün, nüshanın doğrudan muhataplarının semantik belleğinde ‘nötr-cinsiyet’li olarak tanımlı olduğu görüntülenir. Ancak şunu önemle belirtmek gerekir ki nüsha ekseninde *oġlan* sözcüğünün kullanımları genel itibarıyla erkek biyolojik cinsiyete referanslıdır. Nüsha boyunca *oġlan* sözcüğü sadece tek yerde dişi biyolojik cinsiyete (Meryem’e) referanslı olarak kullanımı düşündürücüdür: “*Yana aydı: men bu oġlaŋa Meryem ad bérdim, ‘İbrī tilinçe Meryem “hādım” tēmek bolur.*” (166v/5) Bunun haricinde *oġlan* sözcüğünün kullanımsal tercihi,

erkek cinsiyetli olan “çocuk” ya da “evlat” üzerinden gerçekleşir. Dil kullanımının söyleminde *oğlan* kişi referansının bu derece eril cinsiyet üzerinde yoğunlaşması, sözcüğün anlam daralması sürecinde olduğuna işaret eder. Daha önce de ifade edildiği üzere Türk dil kullanımının nötr-cinsiyetli kavramları ‘eril cinsiyetli’ olarak algılama temayülü dolayısıyla *oğlan* kavramı için ayrıca ‘erkek [gizli eril cinsiyet]’in varlığı da aşağıda tanımlanacaktır.

- **erkek [gizli eril cinsiyet]**

oğlan sözcüğünün bağlı olduğu gösterilenlerin ‘gizli eril cinsiyet’ üzerinden algılanışı, sözcüğün dil dizgesindeki ön ve art gönderimlerini etkilemektedir. Ters taraftan bakılacak olursa, dil kullanımının *oğlan* kişi referansını genel itibarıyla erkek cinsiyetli olan kişilere atfen kullanması, sözcüğün derin semantik yapısında gizli eril cinsiyetin tanımını gerekli kılmaktadır. Hatta bu gizli eril cinsiyetin *oğlan* sözcüğünün kavramsal yapısına sirayet ettiği de söylenebilir. Bu savı geliştiren şey her iki nüsha özelinde *oğlan* sözcüğünün ayrı ayrı kavramsal ve kullanımsal incelemesi sonucunda elde edilen donelerdir:

✚ “Anı işitdi erse **yüklüg hatunlarını** yoklap **çay hatun oğlan toğursa** öltürtdi, **kız toğsa** **koçdı.**” (38r/4)

✚ Anı işitti. **Yüklüg urağutlarını** saklattı, **çay urağut oğul toğursa** öldürür erdi, **kız toğursa** **koçur erdi.** (51b/10)

Yukarıda mukayeseli olarak aktarılan eşbağlamalardan Londra nüshasında, *kız* sözcüğünün bütünleyici karşıt anlamlısı olarak *oğlan* sözcüğünün dil dizgesinde kendine yer bulduğuna tanıklık edilir. Bu bir bakıma *oğlan* sözcüğünün anlam hiyerarşisinde *oğul* sözcüğüyle bir çatışma sürecine girdiğini gösterir. Bu sebeple yukarıda tanımlanan gizli eril cinsiyetin - Londra nüshası özelinde - *oğlan* sözcüğünün kavramsal yapısına sirayet ettiğine yönelik bir çıkarımda bulunulabilir. Buna karşın Tahran nüshasında *kız* “evlat” ve “çocuk” anlamıyla kullanıldığında dil dizgesinde daima bütünleyici karşıtlık ilişkisi

kurduğu *oğul* sözcükbirimidir. Bu durumda *oğlan* sözcüğünün derin sematik yapısındaki eril cinsiyetin zaman içindeki tabi akışı göz önüne alınacak olursa Tahran nüshasının bu konuda biraz daha geriden geldiği söylenebilir.

Sonuç olarak yukarıdaki izlençe, *oğlan* sözcüğünün gösterilen boyutlarında ‘**erkek biyolojik cinsiyet**’in bir anlamsal özellik olarak da nitelenebilir.

▪ evlat

oğlan sözcüğünün bağlı olduğu kavram kümesinde ‘evlat’ anlambirimciği tanımlıdır: “Yūsuf kışşası **ata, ana taķı oğlanları arasında erdi.**” (66r/6); “**Nūhning üç oğlı kaldı. Nūh ‘aleyhi’s-selām ölerinde oğlanlarınga vaşıyyet kıldı,**” (31v/20). *oğlan* sözcüğünün ‘evlat’ anlambirimciğinin belirli bir yaş uzanımı yoktur; aksine kan bağına dayalı gelişen akrabalık ve soy uzanımı vardır. Böylece kişi kaç yaşında olursa olsun, anne ve babasına göre kimliklendirilir: “**Ya’ķūb yalawaç oğulları on yigit, kamuğı bir şüretliğ keyim keyip keldiler erse Yūsufga ħaber bērdiler.**” (93v/4); “**Ya’ķūb oğlanları aşlık alğalu ogradılar, Kaṭramga keldiler.**” (62v/17)

▪ çocuk

oğlan sözcüğünün bağlı olduğu bir diğer gösterilen, en yalın biçimde ‘çocuk’ anlambirimciğiyle betimlenebilir. Londra nüshası kullanımları çerçevesinde ‘çocuk’ anlambirimciğinin uzanımı, insanoğlunun anne karnından *yigit* (genç erkek) ya da *kız* (genç kız) olarak adlandırılıncaya kadar geçen süreç içindeki algılanan canlıdır. Böylece *oğlan* insanın yaşadığı yıllara bağlı olarak gelişen fiziksel görünüşe ve bilişsel kabiliyete göre algılanan bir imajdır. Bu doğrultuda *oğlan*, farklı görünüm ve görüntülerle imgeleşen, devinimli bir imaj olarak tanımlanabilir: “**Tēgme biriniṅ boyıga lāyık, yaş oğlanga tegi oğlan ulğarmışınça ton uzayur ērdi,**” (118v/16) *oğlan* fiziksel olarak boyu uzayan böylece büyüyen, gelişen ve değişen bir varlık olarak algılanmaktadır. Bu gelişim içinde insan, bedensel ve bilişsel açıdan farklı evreler ve görünüm kazanır. Bu nedenle

dil kullanır çocukluk döneminin farklı evreleri içinde bulunan insana gönderimde bulunmak istediğinde, *oğlan* kavramını çeşitli sözcükbirimleriyle sınırlandırarak ifade edebildiği gözlemlenir: *oğlan tüşür-, oğlan toğ-, oğlan toğur-, karnıngdaki oğlan, süngükindeki oğlan, beşikdeki oğlan, yazuksız Benî İsrâ'îl oğlanları, yaş kiçig oğlan, kenç oğlan, yaş oğlan.*³⁹⁹ Dil kullanımında *oğlan* sözcüğüyle birlikte dizimlenen bu sözcük birliktelikleri ya da eş-kullanımlar, dil kullanımının zihninde doğrudan ‘bebek ya da küçük çocuk imgesini yaratır. Bunlar arasında özellikle *kenç oğlan, yaş oğlan* ifadelerini ayrıca ele almak gerekir. Çünkü bunlar serbest sözcük birlikteliğinden öteye geçerek semantik açıdan eşdizimli yapıya bürünmüşlerdir. Bu eşdizimli yapıların bileşen unsurlarından *kenç* ve *yaş* sözcükleri, *oğlan* sözcüğüyle dizimlendiğinde, nötr bağlamlarındaki anlamlarından farklılaşarak belirli yönde sınırlandırılırlar. Böylece *kenç oğlan, yaş oğlan* ifadeleri eşdizimlilik yoluyla birbirlerini sınırlandırarak anlamsal bir bütünlük oluşturdıkları takip edilir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki Londra nüshası dil kullanımının kullanım sıklığına dayanarak, onun *yaş oğlan* eşdizimliliğine daha aşinâ olduğu anlaşılmaktadır.

Peki *kenç* ve *yaş* sözcükleri, *oğlan* kavramını hangi açıdan sınırlandırmış olabilirler?

Londra nüshası ekseninde en çok veri toplanabilecek eşdizimsel yapı *yaş oğlan*’dır. Bu ifadenin geçtiği bağlamlar *yaş oğlan* için “annesini emen, beşikte duran, konuşma yetisi gelişmemiş, yaş almamış çocuk” potresini çizer. bk. 154r/10; 165r/16; 247v/19. Bu eşdizimlilik *yaş* sözcüğü, *oğlan* kavramını yaş yönünden sınırlandırırken, *oğlan* sözcüğü

³⁹⁹ krş. 14v/1; 14v/13; 84r/12; 98v/12; 116r/16; 154r/8; 166v/9; 167v/16; 169v/13; 172r/15, 16; *kiçig oğlan* 166r/21; *kenç oğlan* 61v/8; 71v/13; *yaş oğlan* 68r/14; 87r/14; 110v/1; 115v/6; 118v/16; 154r/8, 10; 165r/17; 238r/10; 247v/19; 248v/8.

de *yaş* kavramını düzenleyici bir rol oynar.⁴⁰⁰ Böylece iki sözcüğün birlikteliği bir anlam bütünlüğüyle kavranır. Bunun yanı sıra *kenç oğlan* ifadesi, Londra nühsasında sadece iki yerde tanıklanır ve *kenç oğlan* eşdizimliliğinin *yaş oğlan*'a paralel bir anlamsal bütünlükle kullanıldığı sezilir: “*kêç vaqtde kenç oğlan tég yığlaşu atalarınga keldiler*” (71v/13) Bu bağlamda, “geç vakitte ağlayan X” resmedilmektedir. Şimdi bu şartlar altında hayatın olağan akışı içinde “geç vakitte ağlayanın kim” olduğu ya da kim olabileceği sorusu karşılığında, burada X” olarak işaretlenen kavramın, zihinde “bebek ya da oldukça küçük çocuk” imgesini getirmektedir. Ayrıca bu söylemde bir benzetme söz konusudur ve bugün bu benzetme “bebek gibi ağlama” ifadesiyle devam etmektedir. Böylece Bu bağlamdan anlaşılıyorki salt *oğlan* sözcüğü, dil kullanımında daha geniş ve çeşitli imgeler yaratabileceği için onu *kenç* sözcüğüyle sınırlandırılarak belirli yönde imgesel yaratım amaçlamaktadır. Bu doğrultuda hem *kenç* hem de *yaş* sözcükleri *oğlan* sözcüğünün kavramsal yapısını kısıtlaması sebebiyle bu sözcükbirimlerin *oğlan* sözcüğünün eşdizimsel sınırlaması olduğu ortaya çıkar.

oğlan sözcüğü dil kullanımının zihninde erken çocukluk dönemi içindeki insanı imgelemesi için belirli sözcüklerle birlikte kullanımsal bir refleks gösterirken, artık ‘yürüyen, konuşan ve konuşulanları anlayan hatta okula giden çocuk’ için bu tür refleksler göstermemektedir. Bu durum da *oğlan* “çocuk” gösterilen boyutunun dil kullanımının zihninde belirli bir prototip ile bağdaştırıldığı söylenebilir: “*Ƙamuğ yığılıp Yehūdāğa keldiler, Yehūdā aydı: ey Ƙarındaşlarım, keliŋg atamız ƘaƘƘını küğerinğ, uluğ künde ne cevāb ayğay-siz, oğlanğa yawuz sanmanğ. Yehūdāğa Ƙatığ sözlediler, anı Yūsuf işitip yalwardı,*” (70r/10); “*Beşir ün kıldı, Büşrā kuğuğdın bir oğlan çıkardı, tēp.*” (71v/10) Aktarılan her iki bağlamda da Yusuf 7-8 yaşında bir çocuktur ve Yusuf’a atfen, salt *oğlan*

⁴⁰⁰ *yaş* artık “taze” anlamıyla tanıklandığı *yaş yığaç, yaş ot, yaş buğday, yaş yapurgak* (bk. L. 68r/5; 89v/5, 6; 168v/4; 249v/3) gibi sözcük birlikteliklerinden başka bir anlamla algılanır. bkz

kişi referansı kullanıldığı gör nt lenmektedir. Bunun yanında mektebe giden  ocuklar i in de doğrudan *oğlanlar* kişi referansı kullanılması  nemlidir: “* amuğ oğlanlar mektebde muni okıyurlar.*” (82v/16); “*oğlanlar debrist nda muni okurlar.*” (193r/19) T m bu inceleme sonucunda *oğlan* s zc ğ n n betimsel anlamı ‘bir insanın doğumundan gen lik evresine kadarki yekp re s re i inde varlık g steren insan’ olarak tanımlanmalıdır. Ancak dil kullanıcıları bu yekp re s reyi  ocuğun anne karnında olan, kundakta ya da beşikte olan, emekleyen, y r yebilen, konuşabilen ya da okula giden “ ocuk” şeklinde belirli gelişim  zelliklerine g re de algılayarak farklı s zc k birliktelikleri ya da eşdizimlilikler yoluyla bu d nemleri evreleştirdiği anlaşılır. Bu evrelerden biri de *oğlan* kavramının prototipsel imajıdır.

- **soy / nesil (yan anlam)**

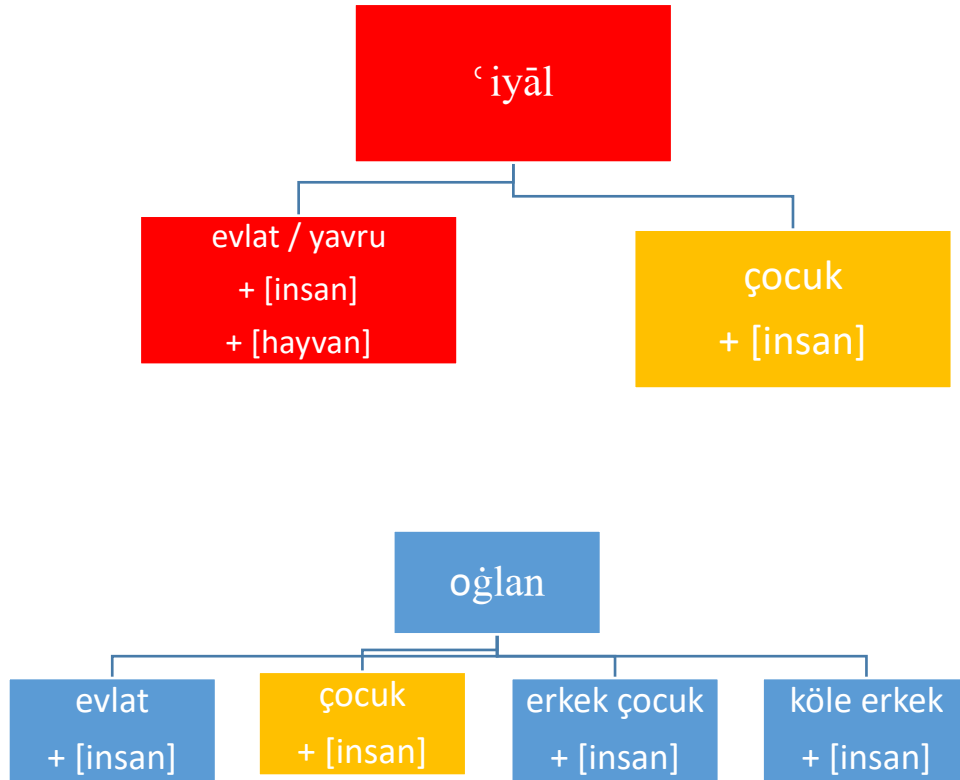
oğlan s zc ğ n n bağlı olduğu kavram k mesinde ‘soy / nesil (uruğ)’ g c l anlambirimciği de tanımlıdır: “*Yarlığ keldi: Seni yarlı adım, sendin k din keligli oğlanları  ma mundağ i r r kılsalar olarnı ma yarlı ağay-men,*” (12v/10); “*Bu  uş sa a ta ı oğlanları a kıy met a t gi  ar m boldı.*” (15r/1) “*Muşta a ‘aleyhi’s-sel mnı  bitigi T rklerge k ldi  rse  ab l  ıldılar ağırladılar, l -cerem kıy met a tegi oğlanları   rmetliğ devletliğ boldılar.*” (126r/17) Bu g c l anlambirimcik Tahran n shasıyla aynı paralel kullanımlara sahiptir: bk. **T.-oğlan**

- **erkek k le (yan anlam)**

oğlan s zc ğ n n bağlı olduğu kavram k mesinde ‘erkek k le’ g c l anlambirimciği tanımlıdır. Bu yan anlam, d nemin doğrudan sosyal yapısında var olan k lelik sisteminin  ocuk  zerindeki yapılaşmasının dilsel bir  ıktısıdır. İnsanın fiziksel olarak en g şs z olduğu d nemde k leleştirilmesi sonucunda *oğlan* kişi referansının ‘k le erkek’ olarak terimleşmesine yol a mıştır: “‘*A  z-i Mış a aydı: bu oğlanrı sat ın al ıl. ‘A  z aydı: bizning m lımız yok, bah  yet  rmegey-miz.*” (77r/3)

Sonuç: T. (kenç) iyāl ~ L. (kenç) oğlan

Tahran ve Londra nüshaları müstensihlerinin sözlükçesinde hem *iyāl* hem de *oğlan* sözcükbirimleri tanıklanır. Nüshalar arası eşbağlamalarda salt *iyāl* ve *oğlan* sözcüklerinin değişikli kullanımı saptanmaz; ancak *kenç iyāl* ve *kenç oğlan* eşdizimli yapılar içinde bir değişikli kullanım saptanır. Bu doğrultuda söz konusu eşdizimli yapıların anlamsal bütünlüğünü ortaya koymak adına öncelikle eşdizimli yapıların taban sözcükleri ele alınarak sözcüklerin kavramsal incelemesi gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda o dönemin dil kullanımında hem ‘*iyāl*’ hem de *oğlan* sözcükbirimlerinin birden fazla göndergesel anlamla takip edilmektedir:

Yukarıdaki görseller ‘*iyāl*’ ve *oğlan*’ sözcükbirimlerin çokanlamlılığını göstermekle birlikte bu anlamlar arasında bir örtüşme olduğunu da yansıtmaktadır. Bu kapsamda **ilk olarak** ifade edilmesi gereken husus, ‘*iyāl*’ kavram kümesindeki “evlat/yavru” anlambirimciği, *oğlan* kavram kümesindeki ‘evlat’ anlambirimciğinden kapsamsal olarak

daha geniş olması yönüyle ‘*iyāl* ve *oġlan*’ sözcükleri arasında eşdeğerlilik ilişkisi saptanamaz. **İkinci olarak** belirtilmesi gereken husus, ‘*iyāl* ve *oġlan*’ sözcüklerinin ‘insan’a referanslı tanıklanan bağlamsal kullanımları, bu sözcük çiftinin “çocuk” göndergesel anlamıyla özdeş olduğunu gösterir. Bu noktada nüshalar arası eşbağlamlarda sözcüklerin hangi göndergesel anlamlarla kullanıldığı belirlenmelidir:

I. Ya‘kūb yalawaç oġlanları, Yūsufnı kuđuġğa salıp barmışda bir oġlaç boġuzladılar, ғанını Yūsuf köñglekiñge sıvadılar, keç oġurda ~~kenç~~ *iyāl* teg yıġlaşu atalarıñğa kirdiler. (97b/16)

Ya‘kūb yalawaç oġlanları Yūsufnı kuđuġğa salıp barmışda bir oġlaç boġuzla[dı]lar, ғанını Yūsuf köñglekiñge bulġadılar, keç vaqtde **kenç oġlan** teg yıġlaşu atalarıñğa keldiler. (71v/13)

Yukarıda aktarılan bağlamlarda *kenç* sözcüklerinin üstü bilerek çizilmiştir. Her iki bağlam semantik açıdan irdelendiğinde *iyāl*/ve *oġlan* sözcüklerinin “çocuk” gönderimiyle kullanıldığı anlaşılır. Böylece bu sözcük çiftinin aynı doğruluk koşulunu iletmesi, onlar arasında bilişsel eş anlamlılık ilişkisinin tanımlanmasını sağlar. Dil kullanırının semantik belleğinde aynı doğruluk koşulunu iletmesi yönüyle bilişsel eş anlamlı olan bu sözcük çiftinin, dil dizgesinde *kenç* sözcüğüyle dizimlenmesi sonucunda bir değişiklik ortaya çıkar mı?

Nüshalara arası eşbağlam çerçevesinde değişikli kullanımla tespit edilen *kenç oġlan* ile *kenç* ‘*iyāl*’ eşdizimliliklerindeki ortak birim olan **kenç** sözcüğü bağlamdan bağımsız olarak Türk dilinde “canlı varlıklardan hem insanın hem de hayvanın genç olanı” şeklinde

betimlenebilir.⁴⁰¹ Bu tanım, dönemin dil kullanırı bir insanın ya da hayvanın genç olması nasıl ve neye göre algıladığı sorusunu gündeme getirir. Bu doğrultuda yapılan bir alan taraması, *kenç* sözcüğünün, bugün Türkiye Türkçesi dil kullanıcılarının algılayışından farklı yönde olduğunu ortaya çıkartır. Tarihî Türk dilinde bağlamdan bağımsız salt *kenç* sözcüğü insanın “bebek” ya da “küçük çocuk” prototipiyle algılandığını gösteriyor.⁴⁰² Eski Türkçe dönemi sınırlarında *kenç* sözcüğü isim ulamında Ar. *ṭıfl* kavramıyla karşılanması, annesini emen, beşikte olan çocuk şeklinde tasvîr edilişi, Erken Orta Türkçe döneminde de devam etmektedir.⁴⁰³ Böylece *kenç* sözcüğünün isim ulamındaki gönderimiyle *kenç ‘iyāl* ile *kenç oğlan* eşdizimliliklerinin aynı paralellikte olduğu görülür. Buna koşut biçimde, *kenç* sözcüğü sıfat ulamında *‘iyāl* ve *oğlan* sözcüklerinin

⁴⁰¹ **kenç** ‘the young’, of human beings and animals. Cluson bu sözcüğün Moğulca “kence” sözcüğünün Türk diline alıntılandığını söyler ve Kaşgarlı’nın *kenç* sözcüğünü Moğulcayla bir bağlantısını muhtemelen kuramadığı için Far. genç ‘hazine’ ile bağlantılandırıldığını söyler. [EDPT:727b]

⁴⁰² **kenç** : Ar. طفل [DLT/Öztürk: 493]; **kenç** “çocuk. Hayvanların küçükleri de aynıdır.” [DLT/Ercilesun: 528] DLT’de *kenç* sözcüğü annesini emen, beşikte olan çocuğu tasvîr etmektedir: “**kenç** anasın emdi ‘çocuk annesini emdi’ Hayvanların emmesi için de aynı fiil kullanılır.” [DLT/Ercilesun: 88]; “**kenç** anasın emisedi ‘çocuk annesini emmek istedi’” [DLT/Ercilesun: 124]; “urağut **kençke** süt sorıttı” [DLT/Ercilesun: 328]; “**kenç** süt sordı ‘çocuk süt vb. şeyleri emdi.’ [DLT/Ercilesun: 426]; “**ol kençin** bile di o, ‘çocuğu beşiğine yatırıp orada bağladı’” [DLT/Ercilesun: 464]; “biliglig bor içse biligsiz bolur; biligsiz bor içse bolur **kenç kiçig**.” [KB: 2659 / KB:500]

⁴⁰³ **kenç** (Ar. ṭıfl) “nâreside ya‘nî kenç” [H-KT/Sağol: 319b/8=22/5]; **kenç** (Ar. ecinnetün) “siz kenç erdiñiz analarınız qarınları içinde” [H-KT/Şimşek: 165a/3]; “kancavî yanmadı. **uluğ oğulnı** köytürdiler tağı biri **kenç** erdi **süt imer** erdi” [H-KT/Şimşek: 321a/11]; “ayurlar tört **kenç oğullar bişikte** sözleştiler” [H-KT/Şimşek: 321b/3]; **kenç**: “kenç oğlanlu boldı ‘avrat.’ [ME/Yüce: 28-8]; “kenç oğlanlu tişi, kiçig oğlanlıg tişi.” [ME/Yüce: 29-1]

“çocuk” kavramını yaş yönüyle sınırlandırarak çocukluğun ilk evresi olan bebeklik çağıyla özelleştirir.

Sonuç olarak dönemin dil kullanımında ‘*iyāl*’ ve oğlan sözcüklerinin “çocuk” göndergesel anlamlarının özdeş olması yönüyle sağladıkları eşdeğerlilik *kenç* sözcüğünün eşdizimsel sınırlamasıyla da değişmemektedir. Böylece nüshalar arası eşbağlamda değişikli kullanılan eşdizimli yapılar arasında anlamsal bir eşdeğerlilik tespit edilir: *kenç ‘iyāl* “bebek / küçük çocuk” ~ *kenç oğlan* “bebek / küçük çocuk”.

3.13. Bala

bala sözcükbiriminin eş anlamlılık yönüyle mukayese edilen her iki nüshada kullanımı tanıklanır. Tahran nüshasında 10 yerde kullanımı takip edilirken, Londra nüshasında 6 yerde takip edilmektedir. Takip edilen bu kullanımlardan sadece bir yerde Tahran nüshasında *bala* sözcüğüne karşın Londra nüshasında *nebīre* sözcüğü geçmektedir: *T. bala* ~ *L. nebīre*

bala “kuş yavrusu. Yırtıcı olsun olmasın bütün hayvanların yavruları için küçükken, buradan alınarak bu kelime kullanılır. Bundan **kuş bala.sı kusıncığ, ıt bala.sı oxşançığ** denir. [DLT/Ercilesun: 447]; **bala** “Yavru. balası P50a5; (serçe) b. P51b6; sıçğan b. P50b4; tawuşğan b. P49a7” [ME/Özçamkan: 246]; **bala** “[< bala] al-farhu [= kuş yavrusu, civciv; her türlü hayvan ve bitkinin küçüğü]” [Kİ/Aldemir: 153]; **bala** “originally ‘a young bird, nestling’, a meaning which seems to survive only SW Osm.; thence, by extension, ‘ the young of an animal’, and modern times in even ‘a human child’. [EDTP: 332b]

T. bala ~ **L. nebīre**

- I. Yatğu namāzı boldı erse Hüseyn imāmet kıldı, Hurre bin Yezīd iktidā kıldı, namāz içinde rukū‘ ve sücūdın körüp Muşafā ‘aleyhi’s-selām rukū‘ inğa sücūdınğa

menğzeyür tip közlerindin yaş aķar erdi, namāzdın farıdı erse **Hüseyn**ķa keldi, aydı: **Ey uluğ resül balası**, men uluğlarķa ilindim, sańga maşlaķat ol turur çerig yetmişde bir ķulavuz tilegil, sini Mekkeke iletsün 390b/9

Hüseyn imāmetlık ķıldı. Har bin Yezīd iķtidā ķıldı, namāz içinde rükū ‘ın sūcūdın körüp Muştafa ‘*aleyhi’s-selām*ning rükū ‘ı sūcūdıǵa oķsayur, tēp közlerindin yaş aķar erdi. Namāzdın fāriğ boldı erse **Hüseyn**ge keldi, aydı: **ey Resūlnüñ nebīresi**, mēn uluğ belāǵa ilindim, sańga maşlaķat ol turur kim çerig yetmişde bir ķılavuz tilegil, seni Mekkege ēltsün. (245v/16)

T.- bala

bala sözcüğünün baēlı olduēu kavramı oluşturucu anlamsal özellikler Tahran nüshasındaki bağlamsal kullanımlara dayanarak şu şekilde sıralanabilir:

▪ canlı [hayvan / insan]

bala sözcüğünün baēlı olduēu kavram sadece ‘canlı’ varlıklar için tanımlıdır. Ancak dönemin dil kullanıcılarının semantik belleğinde *bala* sözcüğünün kavramsal yapısının öncelikle + [canlı] + [hayvan] + [kanatlı] anlamsal özelliklerle kodlandığı anlaşıyor. Çünkü Tahran nüshasında *bala* sözcüğü, *şerçe*, *kergeş*, *yarasağ*, *ķara ķuş*, *baķ* gibi kanatlı hayvanların bir müddet beslediēi yavrularına gönderimde bulunmaktadır. Bununla birlikte anahtar sözcüğün Tahran nüshasında doğrudan ‘insan’a gönderimli kullanımları da tanıklanır: bk. 89a/14; 390b/9; 391a/9. Ancak *bala* sözcüğünün ‘(kanatlı) hayvan’ için olan kullanımıyla ‘insan’ için olan kullanımı aynı düzlemde değildir. Dönemin dil kullanıcıları - 275a/2’de tanıklandığı üzere- (kanatlı) hayvanlar için *bala toğur*- eşdizimliliğini yaratırken, canlı varlıklardan insan için *oğul kız toğur*- ya da *oğlan toğur*- eşdizimliliklerini yaratmışlardır. Bu durumda *bala* kavramı aslen canlı varlıklardan ‘(kanatlı) hayvan’ üreysel anlambirimciēiyle yapılaştığı anlaşılrken ‘insan’ anlambirimciēi metafor yoluyla kodlanmıştır.

- **(kanatlı) hayvan yavrusu / yavru**

bala sözcüğünün bağlı olduğu kavram, ‘(kanatlı) hayvan yavrusu’ özgül anlambirimciğiyle tanımlıdır. *bala* kavramı altında başlıklandırılan bu özgül anlambirimciğin, ‘(kanatlı) hayvanların dünyaya getirdiği küçük canlı’ olarak betimlenmesi mümkündür: “*ağın kuşlar balası yumurtkadın çıkar, yarasag yılkı kara teg yumurtkasız bala toğurur.*” (275a/1, 2) Burada şunu belirtmek gerekir ki Tahran nüshasında *bala*, tüm hayvanların yavrusu için kullanılmayıp daha dar bir kapsamda *şerçe, kerges, yarasag, kara kuş, bađđ* gibi sadece kanatlı hayvanlara referanslı kullanıldığı için ‘(kanatlı) hayvan yavrusu’ şeklinde başlıklandırma yapılmıştır.

- **insan yavrusu: evlat ya da torun [duygusal çağrışım]**

bala sözcüğünün bağlı olduğu kavramsal yapı ‘insan yavrusu: evlat ya da torun’ gücül anlambirimcikleriyle tanımlıdır. Tahran nüshasında *bala* sözcüğünün bağlamsal kullanımları incelendiğinde, sözcük, bağlam içinde bazen “evlat” bazen de “torun” gönderimiyle ortaya çıkmaktadır. Bu kullanımlar, dil kullanımının zihninde “evlat” ve “torun” kavramlarının (kaynak alan) benzetme yoluyla “kanatlı hayvan yavrusu” kavramına (hedef alan) haritalandığını göstermektedir. Böylece *bala* sözcükbirimi metafor yoluyla yan anlamlar kazanmıştır. Kişinin “evlat” ya da “torun” imgeleri *bala* sözcüğü üzerinden kavramsallık kazanması sözcük üzerine olumlu yönde duygu değeri yüklemektedir. Bu duygu değeri, şefkat, merhamet, sevgi çağrışımlarıyla boyutlandırılabilir. Bu sebeple sözcüğün insana nisbetle kullanılan anlamları, onun belirli söylem alanlarında kullanımına yol açar. Bu söylem, Tahran nüshasında gözlemlenebilir bir durumdur. Daha açık ifade etmek gerekirse, *bala* sözcüğü Tahran nüshasında üç yerde insana atfen kullanılmıştır ve sözcüğün belirlediği söylemde duygusal bir sahne resmedilmektedir. Bu bağlamlardan birinde, bir annenin kafası kesilerek öldürülen oğluna haykırışı resmedilir. Bu haykırış içinde şekillenen söylem tabiatı gereği içten,

samimi, oldukça duygusal ve resmî dilden de uzaktır: “**Ana, oğlu başın alıp aydı: Balam menġlig seninġ özünġ resûl ‘aleyhi’s-selâm hânedânı üçün baş bérding.**” (391a/9) Diğer bir bağlamda ise *Muştafâ ‘aleyhi’s-selâm*’ın dünyadaki yokluğuna özlem duyan sahabe, onun torunu Hüseyin’i namaz kılarken gördüğünde kendi peygamberini görür gibi olur. Böylece *bala* sözcüğünün insana nisbeten kullanıldığı bağlamda İslam dininin lideri *Muştafâ ‘aleyhi’s-selâm*’ın dünyadan ayrılmış olması dolayısıyla oldukça hüznü, özlem dolu, duygusal bir sahne aktarılırken, aynı zamanda bu duygusal yoğunluğu yansıtırıcı sözcük diziliminin tercih edildiği söylenebilir:

Yatġu namâzı boldı erse Hüseyin imâmet kıldı, Hurre bin Yezîd iktidâ kıldı, namâz içinde ruķû‘ve sücûdın körüp Muştafâ ‘aleyhi’s-selâm ruķû‘ınġa sücûdınġa menġzeyür tip **közlerindin yaş akar** erdi, namâzdın farıdı erse Hüseyinķa keldi, aydı: **Ey uluġ resûl balası**, men uluġlarķa ilindim, saġġa maşlahat ol turur çerig yetmişde bir kılavuz tilegil, sini **Mekkeke iletsün.** (390b/9)

Yukarıda aktarılan bağlamda konuşur, Muştafâ ‘aleyhi’s-selâm’ın torunu olması hasebiyle Hüseyin’e atfen *bala* referansında bulunması, bu sözcüğün duygu değeriyle doğrudan ilintilidir. Dönemin dil kullanırının, insanların peygamberin torununa verdiği kıymeti, hissettiği saygı ve sevgiyi aktarabilmek ve söylemdeki duygu atmosferini yakalayabilmek adına, bu söylem atmosferine koşut bir duygu değeriyle yüklü olan *bala* sözcüğü kullanmayı tercih ettiği söylenebilir.

Bu çizgiye kadar Tahran nüshası bağlamlarına dayalı olarak *bala* sözcükbirimi üzerine değerlendirmeler yapıldı. *bala* sözcüğünün bağlamsal anlamlarında ortaya çıkan “evlat” ya da “torun” gönderimleri, acaba dönemin Türk dil kullanırı için bir tür akrabalık terimi olarak kavramsallık kazanmış olabilir mi? Bu dönem dil kullanıcıları için *bala* sözcüğü

terim niteliği kazanmış mıdır? Bu yönüyle *bala* sözcüğü üzerinde bir çağrışımsal anlam tespit edilebilir mi?

Bu soru, *bala* sözcüğünün Türk dilindeki kullanımsal geçmişi ile birlikte eş anlamlılık incelemesinin gerçekleştirildiği dönem içindeki kullanımlarının irdelenmesi sonucunda yanıtlanabilir. Bu doğrultuda yapılan incelemede *bala* sözcüğünün hem Eski Türkçe hem de Erken Orta Türkçe dönem eserlerindeki kullanımları biz dolaylı muhataplara şu şekilde bir görünüm sunmaktadır:

Kronolojik sırayla Eski Türkçe döneminden başlanıldığında, Köktürk yazıtlarına ve Uygur Türkçesinin söz varlığıyla ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında *bala* sözcüğünün kullanımı tanıklanmamaktadır⁴⁰⁴. Buna karşın Jens WILKENS'in *Eski Uygurcanın El Sözlüğü* isimli çalışmasında *bala* sözcüğünün madde başı olarak yer verdiği görülür: “**bala** (1) Vogeljunges, Nestling, Kleines, Kind || kuş yavrusu, küçük çocuk, çocuk *bala yumurtga* Vogeljunges und Ei || kuş yavrusu ve yumurta.”⁴⁰⁵ Ancak Wilkens sözlüğünde

⁴⁰⁴ Caferoğlu, Ahmet., (2015), **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, (3. Baskı), TDK Yayınları, Ankara.; Usta, Zerrin., (2012), **Eski Uygur Türkçesinin Sözcük Haznesi**, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu.; Şahin, C. Cüneyt., (2019), **Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale.; Şen, Serkan., (2020), **Eski Uygur Türkçesinde İkişimeler**, (2002), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun.; Can, Meltem., (2010), **Eski Uygur Türkçesinde İkişimeler**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa.; Ayazlı, Özlem., (2016), **Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı**, TDK Yayınları, Ankara.; Arslan, H. Çağdaş., (2021), **Eski Uygur Mektuplarının İncelenmesi ve Söz Varlığının Hakasça İle Karşılaştırılması**, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Adana; Bu araştırma çalışmalarına ek olarak TDK yayınlarından basılan Eski Uygur Dönem metinlerinde de *bala* sözcüğü tanıklanamıyor.

⁴⁰⁵ Wilkens, Jens., (2021), **Eski Uygurcanın El Sözlüğü: Handwörterbuch des Altuigurischen, (Altuigurisch – Deutsch – Türkisch)**, Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, p.139.; İ. Kürşat

bala sözcüğünü hangi Uygur Türkçesi dönem metinlerini referans alarak tanıkladığını göstermemektedir. Bu doğrultuda çalışmada *bala* sözcüğünün “çocuk” anlamının tarafımızca teyit edilememesi dolayısıyla bu araştırma içerisinde değerlendirilme dışında tutulacaktır. *bala* sözcüğü Karahanlı dönem eserlerinden sadece DLT’te tanıklanır ve o dönemde açık biçimde “kuş ve diğer tüm hayvan yavruları” anlamıyla kullanıldığı belirtilmiştir.⁴⁰⁶ Sonuç olarak *bala* sözcüğü Eski Türkçe dönem eserlerinin yansıttığı yazı dilinde “evlat” ya da “torun” gibi insan hinterlantına dayalı bir akrabalık terimi olarak tespit edilememektedir.

Harezmi temas lehçesi dönem eserlerinin söz varlığına bakıldığında, KE hariç, *bala* sözcüğü dönemin yazı dilinde sadece “(kanatlı) hayvan yavrusu” anlamıyla tanıklanır. **NF**’te *bala* sadece ‘kanatlı hayvanların yavrusu’ için kullanılmıştır: *bala* 260-1 (kargâ) ; 285-12 (kuş).⁴⁰⁷ **H-KT**’de *bala* sözcüğü “köğürçün balası” (357b3, 4)⁴⁰⁸ sözcük birliktelikleriyle kullanılmıştır. **HŞ**’de *bala* ‘hayvan yavrusu’ anlamıyla kullanılabildiği görülür: *bala* 1432 (ıwuk); 3648 (âhû).⁴⁰⁹ **ME**’de *bala* sadece kanatlı ve diğer hayvan

Ertunç’ta Eski Uygur Türkçesiyle ilgili çalışmasında sadece Wilkens’in sözlüğünü referans alarak *bala* maddesine hem “kuş yavrusu” hem “çocuk” şeklinde iki farklı göndergeyle tanıkladığı anlaşılmaktadır.

⁴⁰⁶ Ercilesun, Ahmet. B.; Akkoyunlu, Ziyat. (2018), *Dîvânü Lugâti’t-Türk Giriş - Metin - Çeviri - Notlar -Dizin*, (3. Baskı), TDK Yayınları, Ankara, .s. 447.

⁴⁰⁷ ATA, Aysu., (2014), *Nehcü’l-Ferâdis Uşmağlarının Açık Yolu (Dizin)*, TDK Yayınları, Ankara, s. 44; ECKMANN, J., (2014), *Nehcü’l-Ferâdis Uşmağlarının Açık Yolu (Tıpkıbasım ve çeviri yazı)*, TDK Yayınları, Ankara. (Yayına hazırlayanlar: Semih Tezcan-Hamza Zülfikar), s. 179, 197.

⁴⁰⁸ ŞİMŞEK, Yaşar., (2019), *Harezmi Türkçesi Kur’ân Tercümesi (Meşhed Nüshası [293 No.] (Giriş - Metin - Dizin)*, C. II, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 67.

⁴⁰⁹ DEMİRCİ, Ümit Ö.; KARSLI, Sibel., (2014), *Kutb’un Husrav u Şîrin’i Dizin*, Kesit Yayınları, İstanbul, s. 81. HŞ çalışmasının Dizin bölümünde *bala* madde başı altında referans verilen 812. ve 4235. beyitler

türleri isimleriyle birlikte kaydedilmiştir.⁴¹⁰ Sonuç olarak Harezmi temas lehçesi döneminde – en azından yazı dilinde- anahtar sözcüğün “kuş ve hayvan yavrusu” anlamıyla kullanımının yaygın olduğu üzerinde karar kılınır.

Tarihî Kıpçak eserlerinden sadece *Tefsîrü'l-Kur'an*'da *bala* sözcüğünün kullanımı söz konusudur. Bu eserde *bala* sözcüğü “hayvan yavrusu” anlamı yanında insana atfen “çocuk” göndergesel anlamıyla takip edilmektedir.⁴¹¹

14. yy. Memluk sahası eserlerinden GT'de *bala* sözcüğünün bağlamsal kullanımları sadece “hayvan yavrusu” anlamıyla tanıklanır.⁴¹² İMS üzerine yapılan çalışmanın dizin kısmında *bala* sözcüğü için “1. Cenin, karnındaki çocuk. 2. Kuş ve hayvan yavrusu”⁴¹³

belā sözcüğü olarak değerlendirilmesi gerektiği için burada referas alınmadı. DEMİRCİ, Ümit Ö., (2021), **Kutb'un Husrav u Şîrîn'i (Giriş, Metin, Tıpkıbasım)**, Kesit Yayınları, İstanbul, s. 162, 337.

⁴¹⁰ ÖZÇAMKAN AYAZ, Gülşen., (2020), **Mukaddimetü'l-Edeb Paris ve Yozgat Nüshaları (Giriş-Metin-Dizin)**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Trabzon, s. 246.

⁴¹¹ Selçuk, Duygu., (2009), **Tefsîrü'l-Kur'an (1a-40a) Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: (*âdem balaları*) 8a/9; (*hatunlarımız ve balalarımız*) 11b/16; 15a/7; 26a/8, 9; 28a/17; (*kız balalar ve er babalalar*) 29b/9(2); (*er bala, kız bala*) 31a/3(2); (*âdem balası*) 33b/5; (balaları) 40a/6.; *bala* sözcüğünün eserdeki tüm kullanımları için bk. Nalbant, Vefa., (2014), **Karışık Dilli Kur'an Tefsiri (Çağatay, Oğuz ve Kıpçak Lehçeleriyle)**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, s. 226.

⁴¹² bk.: Karamanlıoğlu, Ali Fehmi., (2019), **Seyfi Sarâyî, Gülistan Tercümesi**, TDK Yayınları, Ankara: 25/11 (*yılan öltürüp balasın beslemek*); 28/9 (*börini nğ balası*); 289/2 ('*aḳreb-ni nğ bala tapkan yiri ma 'lûm degül eyle kim özge cânverlerini nğ ma 'lûm durur.*) GT dizinde *bala* sözcüğü için referans verilen 326/11'de geçen sözcük *belā* sözcüğü olmalıdır, bu nedenle değerlendirmeye alınmadı. Zaten çalışmanın transkripsiyonlu metinde de **belā** olarak okunduğu görülür. bkz: Karamanlıoğlu, Ali Fehmi., (2019), **a.g.e.**, s. 162.

⁴¹³ Toparlı, Recep., (2017), **İrşâdu'l-Mulûk ve's-Selâtin**, (2. baskı), TDK Yayınları, Ankara, s. 374.

anlamları verilmektedir; ancak bu çalışmanın dizin bölümü, sözcüğün orijinal metinde nerede ve nasıl geçtiğine gönderim yapılmadığı için sözcüğün bağlamsal anlamının takibi yapılamamaktadır. Bu nedenle bu çalışmada *bala* sözcüğü için verilen “cenin, karnındaki çocuk” anlamı tarafımızdan takibi yapılamadığı için değerlendirilmeye alınmayacaktır.

Yukarıdaki eserlerin haricinde dönem sözlüklerinde *bala* sözcüğünün Arap dilinde nasıl karşılandığına bakılırsa, Kİ, ve TZ sözlükleri Karahanlı dönem sözlüğü DLT ile paralel olduğu ortaya çıkar. DLT’de *bala* madde başı Ar. فرخ sözcüğüyle karşılanmaktadır.⁴¹⁴ Kİ’de ***bala*** “al-farhu [= kuş yavrusu, civciv; her türlü hayvan ve bitkinin küçüğü]”⁴¹⁵, TZ’de de ***bala*** “فرخ : bala, togu, yavru, mamrah”⁴¹⁶ şeklinde tanımlanmaktadır. Kit. Ef. 48a/6’da “الطائر فرخه” ifadesi altında “kuş bala/yavrusı”⁴¹⁷ kaydı düşülmüştür. Peki *bala* sözcüğü farklı dönemlerde tutarlı biçimde Ar. فرخ sözcüğüyle karşılanması dikkat çekicidir. Ar. فرخ sözcüğü ise Arapça sözlüklerde şöyle betimlenir: “الفرخ : Kuş yavrusu. Hayvan yavrusu. Bitki diplerinde çıkan filizler.”⁴¹⁸ فرخ : “young of a bird, chick; young of any animal; young plant; germ.”⁴¹⁹ Bu doğrultuda, فرخ sözcüğünün “kuş yavru

⁴¹⁴ Öztürk, Faruk., (2020), *Dîvānu Lugāti’t-Türk’teki Arapça Söz Varlığının Dizini*, TDK Yayınları, Ankara, s. 586.

⁴¹⁵ Aldemir, Ünal., *Yabancılar Türkçe Öğretiminde Kaynak Eserler (Kitābu’l-İdrāk li-Lisāni’l-Atrāk Örneği)*, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Marmara, s.153.

⁴¹⁶ Atalay, Besim., (1945), *Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lugāt-it-Türkiyye*, TDK Yay., İstanbul, s. 53.

⁴¹⁷ Eminoğlu, Emin., (2011), *Abbās ibni Hamza es-Sabraânî Kitābu’l-Ef’âl - Kıpçakça Satır Arası Sözlük –*, Ek- Tıpkıbasım Bölümü, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 47.

⁴¹⁸ Sarı, Mevlût., (1982), *El-Mevârid Arapça – Türkçe Lûgat*, Bahar Yayınlar, İstanbul, s. 1142.

⁴¹⁹ Steingass, F., (1884), *The Student’s Arabic - English Dictionary*, W. H. Allen and co., London, s.782.

الفرخ başka Arapça sözlüklerde de aynı göndergeyle tanıklanır. bk.:

imgesinin ön planda olmasıyla birlikte tüm hayvanların yavrusu” gönderimleriyle kullanıldığı anlaşılrken, bu sözlüklerde *bala*’nın Ar. فرخ ile karşılanması, sözcüğün Türk dili eserlerinde tanıklanan temel anlamıyla da örtüşme göstermektedir. Bunun yanında *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*’nde *bala* madde başı karşılığında tanımlanan “çocuk” anlamının referans gösterildiği eserler de incelendiğinde, *bala* sözcüğünün bağlam içinde “hayvan yavrusu” betimsel anlamıyla geçtiği görülmektedir.⁴²⁰

bala sözcüğünün yukarıda ele alınan dönem eserlerindeki kullanımlarına bakıldığında, Harezmi temas lehçesi eseri olan *Kıssaşü’l-Enbiyâ*’da tanıklanan “evlat” ve “torun” gönderimleri ile tarihî Kıpçak eseri olan *Tefsîrû’l-Kur’an*’da tanıklanan “çocuk” gönderimleri haricinde dönem eserlerinde bu anlamlar tanıklanmaz. Böylece Türk dil kullanımının semantik belleğinde *bala* sözcükbirimi için öncelenen temel anlam “(kanatlı)

<http://arabiclexicon.hawramani.com/search/%D9%81%D8%B1%D8%AE> ;

<https://almougem.com/search.php?mDATABASE=smougem&query=%D9%81%D8%B1%D8%AE>

⁴²⁰ Kıpçak sahası üzerine yapılan araştırma tezlerinde bu konu dahilinde gözden geçirilmiştir: *Kıpçak Türkçesi Sözlüğünün* referans olarak alındığı anlaşılan **Tarihî Kıpçak Türkçesinin Kavram Alanı Sözlüğü Denemesi** adlı lisansüstü tezinde de *bala* “bebek, çocuk kavram alanı” başlığı altında “**bala** (I) Çocuk, yavru (BV, GT, İM, TZ)⁴²⁰” şeklinde yer verildiği de takip edilmektedir. Bu nedenle bu çalışmada görülen bebek, çocuk anlamındaki *bala* değerlendirilmeye alınması mümkün değildir. Hanife Gezer’in *Karahanlı Türkçesi Temel Söz Varlığının Eski Türkçeden Karluk Grubu Lehçelerine Anlam İncelemesi* isimli doktora çalışmasında *bala* madde başında “hayvan yavrusu” yanında ayrıca kişi referanslı “çocuk” anlamıyla da karşılandığı görülür.⁴²⁰ Öncelikle bu çalışmada “çocuk” anlamıyla referans gösterilen **İM** 345a/2’de *bala* sözcüğü geçmiyor⁴²⁰, **ETZ** 27b yukarıda da söylendiği gibi Ar. فرخ sözcüğüne karşılık verilmesi onun “çocuk” anlamıyla değil, “hayvan yavrusu” anlamıyla açıklamak daha doğru olur, Mehmet Ağar’ın çalışmasında 14a/2’nin referans gösterilmesi de eserin veterinerlikle ilgili olması dolayısıyla yine “hayvan yavrusu” anlamıyla kayıtlı olmalıdır. Bu doğrultuda Gezer’in çalışmasındaki bu referansların da *bala* “çocuk” anlamından ziyade “hayvan yavrusu” anlamı altında verilmesi daha isabetli olur. Buraya kadar aktarılmaya çalışılan şey araştırma tezlerinde ya da sözlük çalışmalarında *bala* “çocuk” anlamıyla karşılandığı görülse de bu eserlerde yine “kuş ya da hayvan yavrusu” kavramsal anlamıyla kullanıldığıdır.

hayvan yavrusu”dur. Bunun haricinde sözcüğün bağlam içinde tanıklanan “çocuk”, “evlat” ya da “toruna” gönderimleri – en azından bu dönem sınırlarında – terim anlamı kazanmadığını göstermektedir.⁴²¹ *bala* sözcüğünün *Tefsîrû'l-Kur'an*'da “çocuk” gösterileniyle sıkça kullanılması ve bu kullanımın başka bir dönemdaş eserde tanıklanamaması, sözcüğün diyalekte bağlı belirli bir dil grubuyla özdeşleştiğine işaret eder.

Sonuç olarak *bala* sözcüğünün bağlı olduğu kavram kümesinde “evlat” ve “torun” gücül anlambirimciği tanımlanır. Bu gücül anlambirimciğin insanların sosyal hayat düzeninde inşa ettiği akrabalık terimi olarak bir kullanım kazanmadığı görülmektedir. Buna karşın *bala* sözcüğü hem metafor yoluyla üzerine aldığı duygu değeri yönüyle hem de o dönemde muhtemelen coğrafyaya bağlı belirli bir diyalekt grubunu temsil etmesi yönüyle çeşitli çağrışımsal anlamlar ile kullanımı olduğu öngörülmektedir.

3.13.1. *nebîre*

***nebîre* (Far.)** “a grandson, a grandchild, especially a son's child”⁴²²

L.-*nebîre*

nebîre sözlükbiriminin Londra nüshasında 4 yerde kullanımı takip edilmektedir. Nüshalar arası eşbağlamalarda, dil kullanıcıları *nebîre* sözcüğünü 3 yerde paralel kullanırken,

⁴²¹ Yong-Song Li'nin *Türk Dillerinde Akrabalık Adları* isimli çalışmasında yer alan şu atıfta *bala* sözcüğünün Modern Türk dillerinde terimsel bir ifade kazandığı anlaşılır: “**bala** bu sözcük, günümüz Türk dillerinde şu üçünde “torun” anlamıyla da kullanılmaktadır: Kır. *bala* “çocuk; oğul, oğlan; erkek torun (oğulun oğlu)”; Çul. *palam* “oğlum; erkek torunum”; Hak. Palancığ “torun” (-cığ küçültme ekidir)” bk.: Yong-Song LI., (2019), *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*, TDK Yayınları, Ankara, s. 283.

⁴²² Steingass, F., (1998), *A Comprehensive Persian- English Dictioanary*, Libraire du Liban Publishers SAL, Beirut, p. 1386.

diğerinde farklı sözcükbirimler kullanmayı tercih ettikleri gözlemlenir: krş. 75v/17; 92v/8; 99r/9; 245v/16.

nebîre sözcüğünün nüshada takip edilen kullanımları ve eşzamanlı dönem eserlerinde takip edilen kullanımları vasıtasıyla Ar. alıntı bu sözcüğün Türk dilinde nasıl kavramlaştırıldığı yönünde şu çıkarımların yapılmasına imkan tanır:

▪ **canlı [insan]**

nebîre sözcüğünün bağlı olduğu kavram ‘canlı’ varlıklardan sadece ‘insan’ üreysel anlambirimcikleriyle tanımlıdır. Türk düşünce sisteminde akrabalık sadece insan varlığının kurduğu aile ilişkilerine dayalı biçimde şekillenir, dallanıp budaklanarak gelişir. *nebîre* de kan bağı yoluyla kazanılan bir akrabalık terimi olması nedeniyle Londra nüshasında ‘canlı’ varlıklardan sadece ‘insan’ referanslı kullanımıyla tanıklanır.

▪ **torun: oğlunun çocuğu / kızının çocuğu**

nebîre sözcüğünün bağlı olduğu kavram bir kişinin ‘torun: oğlunun çocuğu ya da kızının çocuğu’ özgül anlambirimciğiyle kavramsallaşmıştır. Far. alıntı *nebîre* sözcüğünün dönem eserlerinde kullanımı oldukça nadirdir.⁴²³ Londra nüshasında *nebîre* sözcüğünün bir kişinin hem oğlunun çocuğu hem de kızının çocuğuna gönderimli kullanımları mevcuttur. *nebîre* sözcüğü nüshada bir kişinin kendini soya dayandırarak kimliklendirdiği söylem alanı içinde belirmesi dikkat çekicidir. Bu tür kullanımlar Far. alıntı *nebîre* sözcüğünün Türk dilinde resmî bir çağrışımı olduğuna işaret eder: **İsrā’īlu’llāh oğlu Zebīhu’llāh nebīresi, Ḥalīlu’llāh nāfilesi Yūsuf men-men, tedi.**” (75v/17); **“YŪSUF AYDI: men**

⁴²³ Dönem eserlerinden sadece NF’te tek yerde tanıklanır: “Ayyūb peygambarnıñ sökellikiniñ sebebiol erdi kim Ayyūb peygambar ‘aleyhi’s-selām Ya‘qūb peygambar oğlu ‘Aysnıñ nebīresidin bolğan oğul erdi.” bk. Eckmann, J., (2014), *Nehcü’l-Ferâdīs Uşmağlarnıñ Açuq Yolu (Tıpkıbasım ve çeviri yazı)*, TDK Yayınları, Ankara, s.228.

Ya‘kūb yalawaç oğlu-men, **İşhāk nebīresi**-men, İbrāhīm yalawaç uruğı-men,” (92v/8) *nebīre* sözcüğünün dönemin resmî yazı dilinin bir parçası olduğu nüshanın bağlamsal kullanımlarında açıkça görüntülenir: “(Ya‘kūb) Üküş yığladı, devāt kalem alıp **ḥaṭ** yazdı: Mısr melikige kim bu **ḥaṭ İbrāhīm Ḥalīlu’līlāh nebīresi**, İşhāk zebīḥu’līlāh oğlu Ya‘kūb İsrā’īlu’līlāhdın Fir’avn āgūşı ‘Azīz-i Mısrğa tēgsün.” (99r/9) Bu anlatıda Yakup peygamber, resmî bir makâma yani Mısır hükümdarına mektup yazar. Bu şartlar altında kaleme alınan mektup yazısında kişinin karşı tarafa kendisini soya dayandırarak tanıtması esnasında *nebīre* sözcüğünü tercih etmesi, o dönem için sözcüğün formal bir çağrışıma sahip olduğunu gösterir.

Sonuç olarak tüm bu kullanımlar, Far. alıntı *nebīre* sözcüğünün Türk dilinde ‘torun: oğlunun çocuğu ya da kızının çocuğu’ özgül anlambirimciğiyle kavramlaştığını gösterir. *nebīre* sözcüğü o dönemin dil kullanımında akrabalık terimi olması dolayısıyla belirli söylem alanlarında kullanılabildiği, gündelik dilden ziyade resmî dil kullanımına ait olduğu sonucuna ulaşılır. Bu doğrultuda *nebīre*’nin çağrışımsal anlamlar kazandığı açığa çıkar.

Sonuç: **T. bala** ~ **L. nebīre**

Eşbağlamalarda Tahran nüshası 390b/9’da *bala* sözcüğüne karşılık Londra nüshası 245v/16’da Far. alıntı *nebīre* sözcüğünün değişikli kullanılabildiği görüntülenmektedir. Eşbağlamalar arasında sözcüklerin değişikli kullanımları, onlar üzerinde olası eş anlamlılık incelemesini gerektirmiştir. Bu doğrultuda yukarıda *bala* ve *nebīre* sözcükbirimlerin kavramsal yapıları incelenerek, *nebīre* sözcüğünün “torun” temel anlamıyla, *bala* sözcüğünün bağlam içinde kazandığı “torun” gücül anlambirimciği sadece bu bağlam içinde aynı doğruluk koşulunu iletebildikleri ve belirli şartlar altında bilişsel eş anlamlılık ilişkisi kazandığı anlaşılır. Ancak her iki sözcük birbirinden oldukça farklı çağrışımsal anlamlarla yüklüdür. İlk olarak *bala* sözcüğünün metafor yoluyla

oluşan “torun” anlamının olumlu yönde kuvvetli bir duygu değeriyle yüklü olması yanında gündelik dilin bir parçasıdır. İkinci olarak Far. alıntı *nebîre* belirli söylem alanıyla özdeş olması yanında formal dilin bir parçasıdır.

Son olarak bu konuyla ilintili Mehmet Ölmez, Türk dilindeki *torun* sözcüğüyle ilgili bir soru dikkat çekicidir: “Ermenice “torun”un Türkçesi Var mıdır?”⁴²⁴ Ölmez, yazısını şöyle bir yargıyla sonlandırmaktadır: “torun” için başlangıçta Türkçe bir sözcük varken unutulmuş, yerini yaşıyan bölgelere göre komşu dillere ait sözcükler ya da “balanın balası”, “oğulun oğlu”, “kızın kızı” gibi sözcüklere bırakırken bu söz (*atı*) Moğolcada Türkçeden alıntı olarak kullanılmaya devam etmiştir.⁴²⁵ Bu durumda *bala* sözcüğünün nüshada tanıklanan yan anlamı, Türk dilinin kendi imkanları dahilinde “torun” kavramını yaratma çabası olarak görülebilir. Ancak *bala* sözcüğünün “hayvan yavrusu” temel anlamının gücül anlambirime üzerindeki etkin çağrışımı dolayısıyla bu çabanın olumsuz yönde etkilenmiş olduğu yönünde bir çıkarıma da ulaşılabilir. Buna karşın Türk dilinde *nebîre* sözcüğü ise “torun” kavramını karşılamak için dönem gereği etkisi altında olduğu Farsça’dan alıntı yoluyla belirli bir sosyolektin sözdağarına dahil olduğu söylenebilir.

3.14. Ögsüz

ögsüz sözlükbiriminin hem Tahran hem de Londra nüshasında kullanımı tanıklanır; ancak bazen nüshaların eşbağlamalarında Tahran nüshası *ögsüz* sözcüğünü kullanmayı tercih ederken Londra nüshası *yetim* sözcüğünü tercih etmiştir. *ögsüz* ve *yetim* sözcükbirimlerinin nüshalarda kullanım sıklıklarının birbirinden farklı olduğunu

⁴²⁴ Ölmez, Mehmet., (2013), “Ermenice “torun”un Türkçesi Var mıdır?”, **Derin Tarih**, S.15, s. 88- 89.

⁴²⁵ Ölmez, Mehmet., (2013), **a.g.m.**, s. 89.

belirtmek gerekir. Tahran nüshasında *ögsüz* sözlükbirimi 25 yerde tanıklanırken⁴²⁶, *yetīm* sadece 1 yerde tanıklanır. Londra nüshasında ise *ögsüz* 11 yerde tanıklanırken, *yetīm* 6 yerde tanıklanır: **T.-ögsüz ~ L. yetīm**

ögsüz⁴²⁷ “yetim.” [DLT/Ercilasun: 785]; **öksüz** “Buluğa ermeden babasını kaybetmiş çocuk. (Ar. yetīm / c. yetāmā / c. eytām)” [ME/Özçamkan: 767]; **ögsüz** “ ‘motherless’, the normal word for ‘orphan’, since ‘fatherless’ is seldom used; hence more generally, helpless, destitute’ ” [EDTP/116b]

T. ögsüz ~ L. yetīm (isim)

- I. Resül ‘aleyhi’s-selām dört tükel yaşamışda ‘Abdu’l-Muṭṭalib ağrıdı, ... Oğlanlarıṅa bakıp aydı: **Ey oğlanlarım** meniṅ bargu vaḳtım boldı, hıç ḥasretim yok illā Muḥammed ḥasreti, ey kâşkî ‘ömr bulsam Muḥammedni iktülesem, ulğarsa munuṅ ḥürmetini ‘izzetini közün körgey erdim, emdi bu ḥasret birle barur-men, ögsüz qalır, emdi **bu ögsüzümni** kayuṅgız qabül kıılır, (308a/11)
- Resül dört yaşaḡanda ‘Abdü’l-Muṭṭalib aḡrık yattı ... oğlanlarıḡa bakıp aydı: **ey ferzendlerim** meniṅ dünyādin bargu vaḳtım boldı, hıç ḥasretim yok, illā Muḥammed ḥasreti bar, kâşkî ‘ömr vefā kılsa munuṅ ḥürmetin ve ‘izzetin körsem kuvaṅḡay érdim, imdi bu ḥasret birle barur-men, Muḥammed **yetīmni** terbiyet kıılırḡa kıaysıṅḡz qabül kıılır-siz? (185v/16)
- II. ‘Abdu’l-Muṭṭalib aydı: Ey Ebū Leheb sen uluḡ-sen, ḥürmetiṅ ‘izzetiṅ bar ammā kıatıḡ köṅḡüllüḡ, raḥmsiz er-sen, **ögsüzler** terk āzārlanurlar, **ögsüz üktülemekke** yaramas-sen. (308a/17)

⁴²⁶ **ögsüz**, isim ulamında 19 yerde, sıfat ulamında ise 2 yerde geçmektedir. Ayrıca *ögsüz qal-* ve *ögsüz bol-* şeklinde eşdizimsel kullanımlarla da tanıklanır.

⁴²⁷ **ögsüz** DLT’te Ar. يتيم sözcüğüyle karşılanmıştır. bkz: Öztürk, Faruk., (2020), *Dīvānu Luḡāti’t-Türk’teki Arapça Söz Varlığının Dizini*, TDK Yayınları, Ankara, s. 825.

‘Abdü’l-Muṭṭalib aydı: ey Ebū Leheb sən kamuğdın uluğ-sən, hürmeting bar,
velikin çatıg köngüllüg-sən, rahmsız kişi-sən, **yetim asramağğa** yaramas-sən.
(185v/21)

- III. Ebū Cehl, ‘Atebe ve Şeybe ol üç düşmen arkışda birle erdiler. Meysereka aydılar:
Bu **ögsüzni** oprak ton birle koğıl, arıg tonlar bėrmegil, çatıg işler buyurgıl,
ögrensün, tidiler. (312b/7)

Mübeşşerege aydılar: bu **yetimni** evvelkı tonlar birle ok tutıl, arıg tonlar
keydürmegil, çatıg işler buyurgıl, öğrensün, tēd[iler]. (188v/11)

T. ögsüz ~ L. yetim (sıfat)

- I. Yana ol tam, il içinde iki **ögsüz oğlanlarını** erdi, tam astında genc kılmış erdi.
Biri Aşram atlıg, biri Şuryem atlıg. Ata anaları şālih erdiler. Tam tüşse ol genc
zāhir bolur erdi, adınlar alur erdiler. Tamnı köndürdüm, **ögsüzler** ulğarmışda
mālnı çıkarıp alğaylar tiyü kıldım. (203a/14)

Takı ot yakıla turğan tam içide **yetim oğlanlarını** mälları bar erdi, bir Azrām
atlıg biri Zārām atlıg, ata anaları şālih erdi. Eger tam yıkılsa ol māl körünüp
özgeler almasun tēp ol tamnı rāst kıldım, **ögsüzler** ulğarmışda ol mällarnı
alğaylar. (130v/21)

T.- ögsüz (isim)

Tahran nüshasında, *ögsüz* sözcüğünün çok anlamlı olmasından kaynaklanan bir anlam belirsizliğinden (ambiguity) öte, anahtar sözcüğün kavramsal anlamından kaynaklanan - en azından biz dolaylı muhataplar için (?*) - anlam bulanıklığı (vagueness) sorunsalı yatmaktadır. Bu sorunu körükleyen etken ise dönem eserlerinin sözlük veya dizin çalışmalarındaki tutarsız ve birbiriyle uyuşmayan tanımlardır. Bu durumda akla gelen sorular şunlardır: Gerçekten *ögsüz* sözcüğünün temel anlamından kaynaklanan bir anlam bulanıklığı mevcut mudur? Bir anlam bulanıklığı söz konusuysa anlamsal özellikler bu

şartlar altında nasıl ortaya konulabilir? Ya da yazıtlardan itibaren tanıklanan *ögsüz* sözcüğü, dönem itibarıyla zaman içinde değişen sosyal hayatın ve kültürel yapının etkisiyle anlam daralması ya da anlam genişlemesi süreci içinde midir? Bu soruları cevaplayabilmek ve *ögsüz* sözlükbiriminin bağlı olduğu kavramın anlamsal özelliklerini doğru betimleyebilmek için anahtar sözcüğün nüshadaki bağlamsal kullanımlarının yanı sıra Eski Türkçe ve Erken Orta Türkçe dönem metinlerinde tanıklanan kullanımlarının da ele alınarak anlam irdelenmesi yapılması gerekmektedir. Bu kapsamda *ögsüz* sözcüğünün kavramsal yapısındaki anlamsal özellikler şöyle sıralanabilir:

- **canlı [insan]**

ögsüz sözcüğünün bağlı olduğu kavram, temel ve değişmez biçimde ‘canlı’ varlıklardan sadece ‘insan’ üreysel anlambirimcikleriyle tanımlıdır. Tahran nüshasında *ögsüz* sözcüğünün tüm kullanımları bu anlambirimcikleri doğrudan ileticidir.⁴²⁸

- **nötr-cinsiyet [erkek / dişi]**

ögsüz sözcüğünün bağlı olduğu kavram, belirli bir biyolojik cinsiyetle yapılaşmadığı için ‘nötr-biyolojik cinsiyet’ anlambirimcikle tanımlıdır. *ögsüz* sözcüğünün bağlamsal kullanımları, kavramın biyolojik cinsiyet yönüyle yansız olduğunu tanıklar. Bu anlamsal özelliği sağlayan verilerden biri, *ögsüz* sözlükbirimi *+ler* altbiçimbirimiyle kullanıldığında herhangi bir cinsiyet ayrımı olmaksızın tüm “*ögsüz çocuklar*”ı kapsayıcı sınıfsal bir gönderimde bulunabilmesidir: “*Ḳarḳışūn ıḡaylarḳa, tul ögsüzlerke üleyü bērdi,*” (155a/12); “*ögsüzler terk āzārlanurlar, ..*” (308a/16); “*ögsüzlerniḡ ‘īd kūnlerinde kōḡli sınıḡ bolur,*” (309a/4) Bir diğer veri ise *oḡlan* ile *ögsüz* sözcükleri arasındaki

⁴²⁸ *ögsüz* sözcüğünün Tahran nüshasındaki tüm kullanımlar için bk.: 56b/2; 155a/12; 203a/ 17, 19; 306b/7; 308a/11, 17(2); 309a/4; 312a/7(2); 312b/7; 317a/7; 317b/15; 378b/3, 7; 386a/15; 386b/17; 394b/13.

taksonomik anlam ilişkisidir. *oğlan* sözcüğünün bir bağlamda ***atalıg analıg oğlan*** bir başka bağlamda ***atasız anasız oğlan*** dizimlenir: bk. 306a/13 306b/5. Bu kullanımlar *oğlan* sözcüğünün kavramsal yapısındaki anlamsal özelliklerle paralel olması nedeniyle seçme sınırlaması olarak kabul edilmesini sağlar. Özellikle 306b/5’e bakıldığında, bağlam içinde *ögsüz* ve *oğlan* sözcükbirimlerinin dizimlenişi ve birbirleri arasındaki gönderimler ve bu sözlükbirimler arasındaki anlamsal içerme ilişkisini açıkça gösterir. “**Makşûdı ol erdi adın atalıg analıg oğlan bulsam anı alayın, bulsam zarûretde munı algay-men, tip. Adın yerde bulmadı, kamuğrı almış erdiler. Halîme erinğey aydı: Men barıp ol ögsüzni alayın kabîlemizdakiar oğlan bulmadı tip bizke söz söğüş kılğaylar**” (306b/5) Görüldüğü üzere dil kullanırı, bağlamda *oğlan* sözcüğünü “çocuk” [nötr-cinsiyet] temel anlamıyla kullanılmıştır. Çünkü *Halîme* süt annelik yapmak için annesi babası olan çocuk (*atalıg analıg oğlan*) arar, kabiledaki insanlar *çocuk* (*oğlan*) bulmadı diye söz etmemeleri için *ögsüz*’ü almaya karar verir. Böylece söz konusu anlamsal içerme ilişkisinde, *ögsüz* sözcüğü, *oğlan* sözcüğünün altanlamlısı konumunda olduğu için tabiatı itibarıyla her iki kavram arasında ortak ve ayırt edici anlamsal özellikler mevcuttur. Bu ortak anlamsal özelliklerden biri de ‘nötr biyolojik cinsiyet’tir. Bu tespiti, hem yukarıda aktarılan bağlamsal koşutluktan hem de *oğlan* kavramının altında zaten cinsiyet yönüyle kavramlaşmış *oğul* ve *kız* sözlükbirimlerinin varlığını kanıtlar. Ayrıca nüsha bütünü göz önüne alındığında, bu duruma aykırı bir kullanımın da olmayışı, *ögsüz* kavramında temel ve değişmez ‘nötr-cinsiyet [erkek / dişi]’ üreysel anlambirimciğin tanımlanmasını sağlar.

- **babasız çocuk / atasız oğlan (yahut babası ve annesi vefat etmiş çocuk)**

ögsüz, Türkçenin ilk yazılı belgelerinden bu zamana kadar, dilimizde tutunan ya da tutunabilen kadim bir sözcükbirimdir. Sözcüğü tanımlayabildiğimiz ilk metinlerde, etimolojik yapısıyla da doğru orantılı olan “annesiz” kavramsal anlamıyla tanımlanır. Ancak ilerleyen zaman, değişen sosyal yapı, kabul edilen yeni dinler ya da adapte olunmaya çalışılan yeni kültürlere bağlı oluşan algısal temayül gibi çeşitli parametreler,

ögsüz kavramının anlamsal sınırlarında birtakım değişikliğe yol açtığını gösteriyor. Çünkü bu çalışma çerçevesinde *ögsüz* sözcüğünün bağlı olduğu kavram, ‘babası ölen çocuk / *atasız oğlan* (yahut babası ve annesi vefat etmiş çocuk)’ özgül anlambirimciğiyle tespit edilmiştir. Burada *ögsüz* kavramının ‘babasız çocuk / atasız çocuk’ özgül anlamsal özelliğine dair aydınlatıcı nüanslar belirli sırayla aktarılmaya çalışılacaktır:

Birincil olarak yukarıda da belirtildiği gibi *ögsüz*, üst anlamlı *oğlan* “çocuk” sözcüğü altında ebeveyn yokluğuna dayalı ayırt edici anlamsal özelliğiyle kavramlaşan bir sözlükbirimdir. Böylece *ögsüz* alt düzey bir kavram olup, temel düzeyde *oğlan* “çocuk” kavramına bağlıdır: bk.306b/5 Böylece *ögsüz* sözcüğü telaffuz edildiğinde, o kişinin *oğlan* “**çocuk**” bilgisi karşı tarafa iletilir. Böylece her çocuk gibi *ögsüz* kavramında da büyüme ya da gelişmeye dayalı bir uzanım vardır: “**Tamını köndürdüm, ögsüzler ulğarmışda mālını çıkarıp algaylar tiyü kıldım. ...**” (203a/17)

İkincil olarak dönemin dil kullanımının semantik belleğinde *ögsüz* kavramının ayırt edici yönü ‘babasız /atasız’ olarak kodlu olmasıdır. *ögsüz* sözcüğünün Tahran nüshasında tanıklanan ve irdelenen bağlamsal kullanımları, geleneksel düzlemde alışlagelmiş “annesiz çocuk” ya da *annesizliği* önceleyen, “annesi ve /veya babası ölen çocuk”⁴²⁹ şeklinde bir tanım yapılmasını mümkün kılmaz. Şunu önemle belirtmek gerekir ki çalışmanın başlangıcında, söz konusu geleneksel tanım doğrultusunda hareket edilse de,

⁴²⁹ bk. Mert, Abdullah., (2019), **Eski Türkçeden Türkiye Türkçesi Ve Ağzlarına Uzanan Söz Varlığı**, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmı Dr. Tezi, Konya, s. 130, 433.; Kızıldağ, Süleyman Hilmi., (2021), **Eski Türk Yazıtları Söz Varlığının Çağdaşkuzeybatı (Kıpçak) Türk Lehçeleri Sözvarlığı İle Karşılaştırılması**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Malatya, s. 182.; AKA, Murat., (2022), **Metafor Ve Metonimi Kuramına Göre Eski Türk Yazıtlarında Kavram Alanı İlişkileri**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Dr. Tezi, Elazığ, s. 182.; Wilkens, Jens., (2021), **Eski Uygrcanın El Sözlüğü Eski Uygurca – Almanca – Türkçe**, Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, s. 528.

derinleşen anlam çözümlemesi, *ögsüz* ve *yetim* sözcüklerinin varsayılan temel anlamları üzerinden bir tür bağdaşmazlık ilişkisi içermesi beklenirken, nüshaların eşbağlamalarında dönemin dil kullanıcıları tarafından *ögsüz* ~ *yetim* sözlükbiriminin değişikli kullanılabilmeleri, *ögsüz* sözcüğünün semantik analizde temkinli hareket edilmesini gerekli kılmıştır. Böylece burada öncelikle *ögsüz* sözcüğünün Tahran nüshasındaki bağlamsal kullanımları irdelenecek, daha sonra bu kullanımlara dayalı ortaya çıkan sonuç, sözcüğün dönem öncesindeki ve dönem eserlerindeki kullanımları üzerinden *ögsüz* sözcüğünün kavramsal yapısına dair bütüncül bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

ögsüz sözcüğünün, Tahran nüshasındaki tüm bağlamsal kullanımları göz önüne alındığında, bu kişi referansının salt “babası ölen çocuk” için ya da “öncelikle babasız olması yanında annesi de ölmüş çocuk” için kullanıldığı, ancak salt “annesi ölen çocuk/ annesiz çocuk” a referanslı herhangi bir kullanımının olmadığı görülür. Bu tespiti veren sağlayan en önemli bağlamlar Yûsuf peygamber kıssasında geçer: “**Yûsuf kiçig erken Râhîl vefât boldı. Yûsuf, İbn Yâmin ikegü kiçig kaldılar. Ya‘ kûb ‘aleyhi’s-selâm bularnı anasız tip artuğ şefkat kılar erdi ammâ Yûsufnı yawlağ sewer erdi.**” (91a/18) Yûsuf ve erkek kardeşi İbn Yâmin’in küçük yaşta anneleri ölür, babaları Ya‘ kûb hayattadır. Bu yüzden “annesiz”lerdir ancak babasız değildirler. Kıssanın bütününde, dil kullanımının hiçbir zaman Yûsuf ve İbn Yâmin için *ögsüz* kişi referansını kullanmaması oldukça dikkat çekicidir. Buna karşın Muhammed peygamber için *ögsüz* kişi referansı kullanımı metinde birden fazla yerde tanıklanır. Çünkü dil kullanımı Muhammed peygamberin hayat hikayesine hakimdir ve bu bilgi ile sözcüklerini seçer: “**Resûl ‘aleyhi’s-selâm atasız erdi, anasız me kaldı. Yaruğ cihân ‘Abdu’l-Muṭṭalib üze qarardı, oğlum öldi, kelinim me bardı, atasız anasız oğlannı neteg tutayın tip yığladı, қаđğurdı**” (306a/11-13) Bu koşullar içinde tanımlanan Muhammed, dönemin dil kullanımı tarafından *ögsüz* kişi referansı ile nüshada betimlenebilmektedir. Bu durum, *ögsüz* sözcüğünün kullanımında öncelenen koşulun

atasız kalma olgusu olduğunu, diğer bir deyişle toplumun odak noktasının babasızlığa doğru evrildiğini, *ögsüz* sözcüğünün tıpkı *yetim* sözcüğü gibi kullanıldığını resmeder. Sözcüğün sıfat ulamındaki kullanımı da onun doğrudan “babası ölen çocuk” göndergesel anlamını kanıtlar: “**Aymışlar: Benî İsrâ’ilde bir kurtkanîḡ ögsüz oḡlı bar erdi, yawlaḡ yokṣuz ammâ anasîḡa yawlaḡ tapuḡsaḡ erdi.**” (199b/6)

Anahtar sözcüğün ‘babasız’ özgül anlambirimciğini destekleyen bir başka kullanım ise Karahanlı döneminde *tul yetim* eşdizimliliğine paralel biçimde geliştiği anlaşılan *tul ögsüz* eşdizimliliğinin kullanımsal durumudur: “**Ḳarḳîsûn çıḡaylarḡa tul öḡsüzlerke üleyü bêrdi, ol iki yâḡût kim közleri erdi, alu ḡoḡdı.**” (155a/12) Bu bağlamda dil kullanıcıları “kocası ölen kadın” ve “babası ölen çocuk” arasındaki ortak eksiklik üzerine kurulan bağ, *tul ögsüz* sözcüklerinin dizimlenişinin temel faktördür.

ögsüz kavramında kodlanan ayırt edici anlamsal özellik, esasen toplumun kalın çizgilerle altını çizdiği eksikliklerdir. Bu eksiklikliğin yol açtığı himayesizlik ve sahipsizlik olgusu özellikle *Muḡammed* peygamber kıssasında oldukça belirgindir. Sahipsiz kalan Muḡammed, baba tarafından akrabalık bağı olan başka erkekler (amca, dede gibi) tarafından sahip çıkılarak *atasızlık* eksikliği giderilmeye çalışılır: “**Ḥiṡâb keldi: Ey Muḡammed öḡsüz ḡaldîḡ, ‘Abdu’l-Muṡṡalib taḡı Ebû Ṫâlib ḡoynında biz iktüledük**” (315a/8) Bu bağlam, *ögsüz ḡal-* sonucunda ortaya çıkan eksikliğin ne olduğunu ve bu eksikliğin erkek cinsiyetli kişiler tarafından giderilmesi, sözcüğün kavramındaki ‘babasız / atasız’ anlambirimciğini göstericidir. Yine bu duruma paralel, ‘*Abdu’l-Muṡṡalib*’ın ölmeye yakın kız evlatlarını yanına çağırmayıp, tam tersi erkek evlatlarını yanına çağırması sözcüğün kavramsal yapısını idrâk etmek adına önemli veri sağlar: bk. 308a/7-11. Burada anlatılan kıssalar doğası itibarıyla Arap kültürüne ait olup bu kültürün özelliklerini yansıtmaktadır. Bu yansıma aşağıda aktarılacak olan Ağırman’ın ya da Arı’nın araştırma yazılarında aktardıkları bilgilerle de birebir örtüşmektedir. Ancak her ne kadar anlatılar Arap kültürüne ait olsa da bu hikayelerin Türk dili kullanıcılarına hitaben

yazıldığı gerçeği, *ögsüz* sözcüğünün artık Türk dilinde *yetim* gibi kavramsallaştırılarak kullanılmaya başlandığını açığa çıkarırken, Arap düşünce sisteminin zaman içinde Türk diline sirayet edişinin de temsili bir örneğidir.

ögsüz sözcüğünün bağlı olduğu kavramın ‘babasız / atasız’ anlamsal özelliği, onun sözdizimsel kullanımlarını da etkilemiştir: bk. 308a/11; 317a/7; 317b/15; 386a/15; 386b/17. Bu kullanımların tümünde *ögsüz* sözcüğünün aidiyet gösterdiği yön *ata* ya da *ata* yerine kaim olan kişidir: “**Hasannıñ ögsüzleri başlarıña toprak saçıp İdiyâ ceddimiz Muhammed resûlu’llâh haqqı ve hürmeti bizke rahmet kılğıl tiyür erdiler.**” (386b/17) Ayrıca bu bağlamdaki *Hasan*’ın ölümünden sonra onun çocukları için kullanılan *Hasannıñ ögsüzleri* ifadesi, bir tür sosyal etiket işlevselliği gösterir. *ögsüz* bir başka bağlamda ise yine eril bir anlam taşıyan *atalık kıl*- eylemiyle birlikte kullanılır. “**Aydılar: Ey ‘âlem çerâğı sen bizke ata anadın bağırsakrağ erdiñ, halâyıknı şerî’ atğa da’vet kıldıñ, ümmetka farîza ve sünnet öğrettiñ, ögsüzlerke atalık kıldıñ,**” (378b/7) Bağlamda *ögsüz* sözcüğüyle dizimlenen *atalık kıl*- eylemi, anahtar sözcüğün kavramsal yapısındaki babasızlığı vurgulayıcıdır. Çünkü *atalık kıl*- bir çocuğun maddi veya manevi ihtiyaçlarını gözeterek ona baba gibi davranmaktır, babası olmak değildir.

Buraya kadar anahtar sözcüğün Tahran nüshasındaki bağlamsal kullanımlarının ne yönde olduğu ve bu kullanımların neye işaret ettiği aktarılmaya çalışıldı. Böylece yukarıda ayrı ayrı açıklanan dilsel kullanımlara dayanarak, *ögsüz* sözcüğü Tahran nüshası ekseninde ancak ‘babasız çocuk / atasız çocuk’ özgül anlam birimciğiyle betimlenebilir. Ancak *ögsüz* sözcüğü üzerine mikro çapta yürütülen semantik inceleme sonucunda – alışlagelenin dışında - elde edilen bu veriler, makro çapta yürütülecek bir semantik incelemeyle de teyit edilmesi gerekir. Böylece her iki yönden elde edilen veriler, mukayese edildikten sonra sözcüğün betimsel anlamı üzerine daha tutarlı ve isabetli sonuca ulaşılır. Bu doğrultuda Eski Türkçeden Erken Orta Türkçe Dönemine kadar olan

bağlamsal kullanımları incelendiğinde, bugünün dolaylı muhatapları şöyle bir tablo ile karşılaşır:

ögsüz sözlükbiriminin ilk tanıklandığı metin Kültigin Yazıtıdır, ancak Tekin bu çalışmasının dizin bölümünde sözcüğün anlamını “öksüz, anasız (at adı ?)”⁴³⁰ şeklinde soru işaretiyle belirtmiştir. *ögsüz* sözcüğü daha sonra Yenisey yazıtlarında tanıklanır: “oğl(a)n (a)t(ı)m : çobuç ~ çobuç in(a)l [er]te (a)t(ı)m : küm(ü)l öge :bêş: y(a)ş(ı)mta : **k(a)nsız: k(a)l(i)p**: t(o)kuz : yêgirmi : yaş(ı)mğa **ögsüz bolup** : k(a)tıgl(a)n(i)p : otuz: yaş(ı)mğ[a] : öge : boltum”⁴³¹. Bağlama dikkat edildiğinde *ögsüz bol-* ve *kaşsız kal-* eşdizimliliğiyle kullanılan *ögsüz* ve *kaşsız* sözcükleri arasındaki bağdaşmazlık (incompability) anlam ilişkisi birbirlerinin kavramsal yapısını açık biçimde hem sınırlandırır hem de aydınlatır. Yenisey yazıtındaki bu bağlam, dönemin dil kullanımının zihin sözlükçesinde (mental lexion) ebeveyn yokluğu biyolojik cinsiyeti yönüyle “annesi ölen çocuk” ve “babası ölen çocuk” biçiminde ayrı ayrı kavramlaşarak sözcükselleştiği tanıklanır. Eski Uygur metinlerine gelindiğinde, *ögsüz* eşadlı (homonymy) sessel imge olarak karşımıza çıkar. Diğer bir deyişle, *ögsüz* sözcüğü birbiriyle bağıntısı olmayan iki ayrı göndergeyle tanıklanır ve bu nedenle de iki ayrı sözlüksel girdiyle temsil edilir: (1) annesi olmayan çocuk. (2) akılsız. Bu sebeple Clauson EDPT’de bu sözlük maddesini işlemeyen önce bir *ön not (preliminary note)* paylaşır.⁴³² Bu ön notta araştırmacının, eşadlı *ögsüz* sözlükbirimin hangi anlamla kullanıldığını belirlemenin kolay olmadığı

⁴³⁰ Tekin, Talât., (2020), **Orhun Yazıtları**, TDK Yayınları, Ankara, s.162.

⁴³¹ Şemen, Serkan., (2016), **Yenisey Yazıtları (Transliterasyon, Transkripsiyon, Çeviri, Açıklama, Metin Ve Dizin)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, s. 109.

⁴³² “1 ö:g and 2 ö:g are homophonous, and it is not always easy to determine which is meant; even Kaş. seems to have confused them, but 1 ögsüz (motherless) is the commoner word” bk. Clauson, S. Gerard., (1972), **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish**, Oxford University Press, Oxford, s.116.

yönündeki tespiti oldukça önemlidir. Çünkü Eski Uygur metinleri üzerinde çalışan araştırmacılar, sadece *Maytırsimit*'te *ögsüz* sözcüğünü (tek yerde) “annesiz” göndergesiyle tanımlamış olsa da, bu bağlam da *ögsüz* sözcüğünün göndergesel anlamı açık değildir.⁴³³ Karahanlı dönemine gelindiğinde, *ögsüz* sözcüğüyle aynı kavram alanı içine yerleştirilen, Ar. alıntı *yetim* sözlükbiriminin Türk dilinde kullanımı takip edilmeye başlanır. Bu yönüyle *yetim* sözcüğünün dil içindeki kullanımları, *ögsüz* sözcüğünün anlamsal sınırlarını bir dereceye kadar aydınlatır. Bu kapsamda Karahanlı dönem eserlerine bakıldığında, dönem sözlüğü DLT'de *ögsüz* sözcüğünün Arapça *yetim* ile karşılanabilmesi oldukça ilginçtir. Arap diline hâkim bir bilgin olan Kaşgarlı'nın, *yetim* sözcüğünün Arap dilindeki “babası ölen çocuk /babasız çocuk” kavramsal anlamına vâkıf olmasına rağmen, kaleme aldığı sözlük çalışmasında, Türkçe *ögsüz* sözcüğünü Ar. *yetim* ile eşdeğerli olarak göstermesi gözden kaçırılmaması gereken bir husustur. Burada şu sorunun sorulması uygun düşer: Araplara Türk dilini öğretmeyi amaçlayan Kaşgarlı, Türk dilinin bu döneminde *ögsüz* sözcüğü salt ‘annesiz çocuk/ annesi ölen çocuk’ özgül anlambirimciğiyle öne çıkan bir kavram ise, niçin Arap dilinde bu tanımla nispeten eşdeğerli olabilecek ‘*aciyy*’ ya da bu tanımla kapsayıcı daha üst anlamlı olan *lâtîm* sözcüğüyle karşılamamıştır? Çünkü Arapça’da “annesiz çocuk” anlamıyla sözcükselleşen “*aciyy*” kelimesi var olmakla birlikte “annesiz ve babasız çocuk”

⁴³³ bk.: “avıştamıda toğmış emgeklig tınığlarınğ emgekin tolğa(kın) körüpen şariputri arħant ança yarlıħançuı biligi turmaz ... kim tükel bilge teŋgri teŋgrisi burħan **öglük ögsüz** teŋgr(i) yirinteki (skr. devaloka) teŋgriler üçün irinçkençuı yarlıħançuı köŋgül oğrınta inçsiz bolu yarlıħar erti.” Tekin, Şinasi., (2019), *Uygurca Metinler II Maytırsimit*, TDK Yayınları, Ankara, s.176. Bu bağlamda *öglük ögsüz* sözcükleri “anneli annesiz” şeklinde anlamlandırılır.

anlamıyla sözcükselleşen “*latīm*” kelimesi de mevcuttur.⁴³⁴ Bu durumda Kaşgarlı’nın Tür. *ögsüz* ile Ar. *yetīm* kavramlarını niçin eşdeğerli gördüğünü ya da göstermek istediğini idrak etmek için Arap dilindeki *yetīm* sözcüğünün temel anlamı üzerine eğilmek gerekir:

Yetīm sözcüğü, Arapça’da ‘yalnız kalmak, babasız kalmak, gaflette bulunmak, geri kalmak, muhtaç olmak’ manalarına gelen ‘ye-te-me’ kökünden türemiş bir sıfattır. Terim olarak yetim, ‘buluğ çağından önce babası ölen çocuğa’ denir. Yetimlik, insanlarda **baba tarafından**, diğer canlılarda ise **anne tarafından** olur. Dolayısıyla yetim kelimesi insanlar için kullanıldığında ‘baba kaybı’nı, diğer canlılar için kullanıldığında ise ‘anne kaybı’nı ifade eder. Buna göre ‘annesi ölmüş çocuğa yetim denmez.’⁴³⁵

Yukarıdaki bilgiler, Arap dilinde *yetīm* sözlükbiriminin, canlı varlıklardan +[insan] ve +[hayvan] için kullanıldığını, ancak kast edilen canlı türüne göre de anlamsal içeriğinin değiştiğini göstermektedir. Bu durumda, Arap linguistiğinde Ali için *yetīm* ifadesi kullanıldığında “Ali’nin **babasız çocuk** olduğu”, buzağı için *yetīm* ifadesi kullanıldığında “buzağının **annesiz yavru** olduğu” bilgisi iletilmektedir. Böylece *yetīm* kavramının tasarısında insan ya da hayvana nispetle değişen ayırt edici anlamsal özelliğin salt babasızlık ya da salt annesizlik olgusundan ziyade esas can alıcı nokta Arap dil kullanıcılarının tabiata dair gözlemleriyle birlikte insanın içinde konumlandığı sosyal hayatın bütünleşidir. Diğer bir deyişle Arapçada *yetīm* sözcüğünün

⁴³⁴ İbn Manzûr, “acy” md., **Lisanu’l-arab**, XV, 79-80; “ltm” mad., XII, 543. **Akt.:** Ağırman, Cemal., (2007), “Fert ve Toplumun Yetim ve Öksüzlere Karşı Sorumlulukları”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C. 7, S. 3, s. 10.

⁴³⁵ Ağırman, Cemal., (2007), “Fert ve Toplumun Yetim ve Öksüzlere Karşı Sorumlulukları”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C. 7, S. 3, s. 10.

leksikalleşmesindeki kavramsal odaklanış, canlıyı beslenme ve büyütme sorumluluğunun yüklenicisi olmuştur.

Yetim kavramının anlam eksenini oluşturan mefhum, babası ölen çocuğun muhtaç duruma düşmesiyle ‘bakılma imkân ve desteğini kaybetmiş olması’dır. Annesi ölen çocuk, sahip çıkılma ve bakılabilme noktasında babanın korumasındadır. Mahrum olduğu süt ve anne şefkatinin kısmen de olsa başka yollarla giderilebilme imkânı vardır. Babası ölen çocuk, zorunlu olarak sahip çıkılma imkân ve desteğini kaybetmiş olduğu için ortada kalabilir. Ayrıca annenin ölümünde baba yeni bir evlilik yapsa da çocuk sahipsiz kalmıyor. Burada, sorun, babanın veya annenin ölmüş olması değil, anne veya babanın ölümüyle ortaya çıkan ‘çocuğun yalnızlığı ve sahipsizliği’dir.⁴³⁶

Arap kültürünün bir sonucu olarak maddî manevî açıdan aciz ve sahipsiz duruma düşen “babasız çocuk” olduğu için Arap dilinde *yetîm* sözcüğünün kavram alanındaki diğer sözcüklere nazaran kullanımsal sıklığının daha fazla ve kullanım alanının daha geniş olduğu çıkarımını yapmak mümkündür. Arap dilinde böylesine yer edinmiş, üstelik “yalnızlık, sahipsizlik, muhtaçlık” gibi yan anlamlar kazanmış olan bir sözlükbirim⁴³⁷, Kaşgarlı tarafından *ögsüz* sözlükbirimiyle eşdeğerli tutularak karşılanmaktadır. Böylece DLT’deki bu kayıt, en azından dönemin Türk dili kullanırı için *ögsüz* sözcüğünün kavram alanındaki yerini ve önemini açığa çıkarması bakımından değerlidir. Dönemin diğer bir eseri KB’ye bakıldığında ise *ögsüz* sözcüğü eserde sadece 3 yerde kullanımı vardır ve bu bağlamsal kullanımlar, sözcüğün sadece ‘annesiz’⁴³⁸ anlamsal özelliğiyle kodlanmadığını, aksine ‘babasız’ anlamsal özelliğiyle de mevcut olduğunu gösterir:

⁴³⁶ Ağırman, Cemal., (2007), **a.g.e.**, s. 11.

⁴³⁷ bk. Ağırman, Cemal., (2007), **a.g.m.**

⁴³⁸ atalığ atasız kalır yalñguzun

munu men **atası ölü**r men bu kün

kiçig ıaldı oğlum **yetim ögsüzün** (KB1487)⁴³⁹

KB yazarı, ‘babasız çocuk’ kavramı için muhtemelen stilistik ya da vezin kaygısı gereği, beyitlerde *ögsüz* sözcüğüne nazaran genellikle *yetim* sözcüğünü kullanmayı tercih etse de her iki sözcük yukarıdaki beyitte **yetim ögsüz** sözcük birlikteliğiyle belirir. Bu dizimleniş, her ne kadar vezin ölçüsü gereği olabileceği yönünde itiraz edilebilirse de, semantik açıdan bu sözcüklerin esasen birbirini tekrar edici hatta belki de birinin diğerini açıklayıcı işlevsellikle kullanıldığını söylemek mümkündür. Bu beyitten yola çıkarak her iki sözcüğün hangi göndergesel anlamla kullanıldığına dair iki türlü çıkarım yapılabilir: Birinci çıkarım, *ögsüz* o dönem dil kullanımının sözlükçesinde hâlihazırda “annesi ve / veya babası ölen çocuk” kavramsal yapısı gereği *yetim* sözcüğüyle anlamsal bir içermeli ilişkisi içindedir ve sözcükler yakın eş anlamlılık faktörüyle dil dizgesinde dizimlenmiştir. İkinci çıkarım, Türklerin İslam dinini kabul etmesiyle kaynak metin niteliği kazanan Kur’an ve buna paralel olarak hadis ve fıkıh kitaplarında *yetim* sıkça karşılaşılan bir kavram olması hasebiyle *yetim* sözcüğünün söz konusu kaynaklardaki bağlamsal anlamları ve eşdizimlilikleri, Türk dilinde *ögsüz* sözcüğünün kavramsal yapısına sirayet ederek bir tür anlam bulaşması yoluyla onun kavramsal yapısında değişim yaratmış olabileceğidir. Söz konusu bu çıkarımlardan ikincisi kabul edilirse, *ögsüz* sözcüğü, yabancı bir kültürün ve o kültüre bağlı olan dilin etkisi altına girildiğinde, etkilenen dilin kavram hiyerarşisinde olumlu ya da olumsuz yönde birtakım değişikliklerin oluştuğunu göstermesi bakımından bir veri niteliğine dönüşür. Fakat hangi neden olursa olsun, sonuç olarak *ögsüz* sözcüğü yukarıdaki beyitte “babası ölen çocuk”

analığ anasız bolur ögsüzün (KB 5380) ⁴³⁸ bk. Arat, R. Rahmeti., (2018), **Kutadgu Bilig**, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.

⁴³⁹ Arat, R. Rahmeti., (2018), **Kutadgu Bilig**, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, s. 326.

anlamsal özelliğiyle tanıklanmaktadır. *ögsüz* sözcüğünün ‘babasız’ anlamsal özelliğiyle kullanıldığı bir diğer beyit ise şudur:

telim *ögsüz*g kör ya *tul tulsak*ıg

ya *közsüz* ya *oldrum* yime *aşsak*ıg (KB 3238)⁴⁴⁰

Yukarıdaki beyitin anlamsal kurgusunu analiz etmeden önce, konuyla da ilintili olan bir ek bilgi vermek gerekir ki *yetim* sözlükbirimi KB metninde 6 yerde kullanmıştır ve bu kullanımlardan 5’i *tul yetim* eşdizimliliğine dayalı olan kullanımlardır.⁴⁴¹ Burada *tul yetim* sözcüklerinin birlikte kullanımı, eşdizimsel bir birlikteliğe dönüştüğüne dair bir kanaati oluşturur. Bu eşdizimliliği yaratan sözcüklerin betimsel anlamlarına bakıldığında bir ortaklık açığa çıkar: *tul*: “**kocas**ı **ölen** kadın” ve *yetim*: “**babas**ı **ölen** çocuk”. Böylece dönemin dil kullanımının zihninde bu sözcüklerin eşdizimliliğini yaratan bakış açısının, aile olgusunda ailenin maddi manevi sorumluluğunu yüklenen erkek cinsiyetin ölümünden kaynaklanan yokluk, olduğu anlaşılır. *tul yetim* eşdizimliliğindeki algısal kavrayış biçiminin yukarıda aktarılan beyitte *ögsüz* ve *tul tulsak* arasında da kurgulanabildiği gözlemlenir. Tıpkı *tul yetim* eşdizimliliğinde olduğu gibi, bu beyitte de *ögsüz tul tulsak* sözlükbirimlerinin dizimlenmesini sağlayan ortak anlamsal özellik aile olgusunda erkek cinsiyetinin ölümünden kaynaklanan bir eksiklik olmalıdır. Bu eksiklik de her iki kavramda “aciz / muhtaç” çağrışımsal anlam yarattığı da yadsınamaz. Çünkü o dönemde evin geçimini ve idaresini sağlayan, ailedeki varlığıyla dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı gözdağı veren unsur “*kadının kocası, çocuğun babası*”dır.⁴⁴² Bu nedenle aile içinde erkeğin ölmesi hem kadını hem de çocuğu bedensel açıdan olmasa da maddi

⁴⁴⁰ Arat, R. Rahmeti., (2018), **a.g.e.**, s. 582.

⁴⁴¹ bk. Arat, R. Rahmeti., (2018), **Kutadgu Bilig**, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul: *çıgay tul yetim* 2473; 2498; 4144; 5302; 6487.

⁴⁴² KE’de bu durum takip edilebilir: Ailedeki erkeğin yokluğunda *tul* evinde yiyecek bir şey olmaz, *ögsüz* ise kolay azarlanır: bk. 260b/6; 308a/17.

manevi açıdan düşkün ve muhtaç bir konuma sürükler. Bu yönüyle de *ögsüz tul tulsak* dizimliliği beytin bütünüyle uyumludur. Tüm bu veriler, *tul* “eşi ölen kadın” sözcük kullanımına paralel *ögsüz* sözcüğünün de “babasız/atasız” anlambirimciğiyle kullanıldığını gösterir. Böylece dönemin dil kullanımının semantik belleğinde *ögsüz* kavramının ‘anasız’ anlamsal özelliği yanında ayrıca ‘babasız’ anlamsal özelliği kodlandığı tanıklanır. Böylece *ögsüz* sözcüğünün KB’de takip edilen üç yerdeki bağlamsal kullanımları, sözcüğün bu dönemde ‘**annesi ve / veya babası ölen çocuk**’ şeklinde betimlenmesini sağlamaktadır. Bunun yanında KB’de Arapçadan alıntılanarak Türk dilinde kullanılan *yetim* sözcüğünün salt “babası ölen çocuk /babasız çocuk” olarak kavramsallaştırılarak kullanılması önemlidir. Yani *yetim* sözcüğü kaynak dilden hedef dile aktarılırken ‘annesiz’ olma yönüyle bir anlam kaymasına uğramamıştır. Bu durumu Rylands Kur’an tercümesinde destekler. Çünkü Rylands Kur’an tercümesinde ayet içinde geçen *yetim* sözcüğü, Türk diline ayrılan satır altında yine *yetim* sözcüğüyle karşılanırken Farsça satır altında *bî-pederân* sözcüğüyle karşılanmaktadır.⁴⁴³

Ayette geçen *yetim* sözlükbirimi, Farsça’da aynı doğruluk koşulunu yansıtan *bî-pederân* sözlükbirimiyle karşılanabilirken, Türk dilinde o gün için Arapça *yetim* sözlükbirimiyle aynı doğruluk koşuluna sahip eşdeğerli bir kavramın olmayışı nedeniyle, mütercimler kavram alanındaki bu sözlüksel boşluğu Arapça’dan *yetim* sözcüğünü birebir alıntılayarak kapatmışlardır. Böylece bu tercüme, dil kullanıcılarının sözlükçesinde *ögsüz* kavramının, Ar. *yetim* kavramına eşdeğerli bir kavram olmadığı, *ögsüz* sözcüğünün Eski Türkçe döneminde daha “atasız çocuk” olarak özgüllük kazanmadığını, aksine “annesi ölen çocuk ve /veya babası ölen çocuk” anlamsal özelliğiyle dolayısıyla bir anlam genişlemesine uğramakta olduğunu gösterir. Dönemin bir diğer Kur’an tercümesi

⁴⁴³Ata, Aysu., (2004), *Türkçe İlk Kur’an Tercümesi, Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin*, TDK Yayınları, Ankara, s. 775.

TİEM’de ise *ögsüz* ve *yetim* sözcüklerinin kullanımı ise tanıklanmaz.⁴⁴⁴ Karahanlı dönemini kapatmadan tekrar DLT’deki kayda dönmek gerekirse, Kaşgarlı’nın *yetim* sözcüğüne karşı, Türk dilinde eşdeğerli terimsel bir sözcük olmadığı için üstanlamlı *ögsüz* sözcüğüyle karşıladığı sonucuna varılabilir. Kaşgarlı’nın bu maddenin yanına herhangi bir not ya da eklenti yapmamasının nedeni ise sözcükler arası göndergesel eşdeğerlilik olmasa da kültürel bir eşdeğerlilikten kaynaklandığı söylenebilir. Bu eşdeğerlilik, Türklerin sosyal hayatına binaen *ögsüz* sözcüğünün öncül olması, buna karşın Araplarda *yetim* sözcüğünün öncül olması, bu sözcüklerin kendi dillerinde ifade etme güçlerinin ve kullanım alanlarının birbirine paralel olması şeklinde düşünülmelidir. Harezm sahası temas lehçesi eserlerine gelindiğine, Kur’an tercümelerinde Arapça ayetlerde yer alan *yetim*’ sözcüğü artık Türk dilinde *ögsüz* sözcüğüyle karşılanabildiği görüntülenmektedir. Bu duruma yakından bakılacak olursa, H-KT Meşhed nüshasında ayetlerde geçen *yetim*, dil kullanırı tarafından Türk dilinde bazen *ögsüz* ve bazen *yetim* sözcüğüyle karşılanmıştır. Ancak dil kullanırı Türk dili dizgesinde *yetim* sözcüğünü kullanmayı tercih ediyorsa, o zaman *yetim* sözcüğü yanına genellikle *atasız*⁴⁴⁵ veya *ögsüz*⁴⁴⁶ sözcüğünü yanına not etme temayülü göstermektedir. Bu kullanımlar dil kullanımının doğrudan muhatapları tarafından anlaşılma kaygısının bir tazahürü olarak

⁴⁴⁴ bk.: Kök, Abdullah., (2004), **Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi (TİEM 73 1v-235v/2), Giriş-İnceleme-Metin- Dizin**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.; ÜNLÜ, Suat., (2004), **Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi (TİEM 235v/3-450r/7), Giriş-Metin-İnceleme-Analitık Dizin**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.

⁴⁴⁵ bk.: Şimşek, Yaşar., (2019), **Harezm Türkçesi Kur’ân Tercümesi (Meşhed Nüshası [293 No.], Giriş - Metin - Dizin)**, C. I, Akçağ Yayınları, Ankara: 206b/5; 327a/5; 329a/5; 332b/6; 333a/1.

⁴⁴⁶ bk.: Şimşek, Yaşar., (2019), **Harezm Türkçesi Kur’ân Tercümesi (Meşhed Nüshası [293 No.], Giriş - Metin - Dizin)**, C. I, Akçağ Yayınları, Ankara: 349a/2.

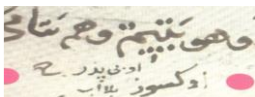
değerlendirilebilir. Hatta Meşhed nüshasında bazı Arapça ifadeler, okuyucuya öğretilmek amacıyla tanımı yapılmaktadır ve bunlar arasında *yetīm* sözcüğünün de olduğu görülmektedir: “bilgeler aymışlar: **miskīn**, çıgay bolur; **yetīm**, ögsüz atasız bolur; **esīr**, bulun bolur Kāfir-sitāndın müselmānlar keltürmiş bolsalar İslām keltürmemiş bolsa.” 299b/5⁴⁴⁷ Dönemin dil kullanırı tarafından Meşhed nüshasında *yetīm* sözcüğü altına bazen *ögsüz* bazen de *atasız* sözcüğüyle açıklama güdüsü ile sözcüğe dair yapılan açıklamadaki *ögsüz atasız* dizimlenişi *ögsüz* sözcüğünün artık *atasız* göndergesiyle kavrandığının, sözcüğün anlam daralmasına uğradığını somut biçimde gösterir. Bunun yanında H-KT/Sağol Enfal suresi 41. ayette geçen *اليتامى* *ögsüzler* sözcükbiçimiyle karşılanması dönemin dil kullanıcılarının *ögsüz* sözcüğünü aynı paralellikte algılayıp kullandığını gösterir.⁴⁴⁸ Harezmi sahası dönem sözlüğü de bu kullanımı destekler: ME’nin Yozgat nüshasında *öksüz* sözcüğü “Ar. yetīm / c. yetāmā / c. eytām”⁴⁴⁹ olarak karşılanırken, aynı eserin Berlin nüshasında *yetīm* sözcüğü altında Türk dilinde *ögsüz* sözcüğüyle karşılandığı, ayrıca yanına Ar. **اب لا** notu da düşülmesi⁴⁵⁰, bu sözcüğün

⁴⁴⁷ Şimşek, Yaşar., (2019), **Harezmi Türkçesi Kur’ân Tercümesi (Meşhed Nüshası [293 No.], Giriş - Metin - Dizin)**, C. I, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 350.

⁴⁴⁸ SAĞOL, Gülden., (1993), **Harezmi Türkçesi Satırarası Kur’an Tercümesi Giriş-Metin-Dizin**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, s. 129.

⁴⁴⁹ Özçamkan Ayaz, Gülşen., (2020), **Mukaddimetü’l-Edeb Paris ve Yozgat Nüshaları (Giriş-Metin-Dizin)**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Trabzon, s. 767.

⁴⁵⁰ Bu bilgi, **Zemahşerî’nin Mukaddimetü’l-Edeb Adlı Eserin Berlin Nüshası** başlıklı doktora çalışması yürütmekte olan Musa Aytekin tarafından doktora TİK toplantımız esnasında aktarılmıştır. bk. Aytekin, Musa., (2024), **Zemahşerî’nin Mukaddimetü’l-Edeb Adlı Eserin Berlin Nüshası (İnceleme-Metin-Dizin)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara. Aytekin’in ifade ettiği bu dilsel verinin görseli tarafımıza iletilerek paylaşılmıştır:

kavramsal yapısının “babasız çocuk” yönüyle bir anlam daralmasına uğradığına kuşku bırakmamaktadır.

Kıpçak sahasına gelindiğinde, *ögsüz* sözcüğünün bu sahada da Harezmi sahasıyla aynı paralelliği sergilediği görülmektedir. Çünkü Kıpçak sahası Arapça-Türkçe ya da Türkçe-Arapça sözlüklerde *ögsüz* ile *yetim* sözcükleri iki dil arasında eşdeğerli olarak gösterilmektedir: **Kit. Ef.** 48a/2’de Ar. *اليتيم* sözcüğünün satır altına *ögsüz* sözcüğü kaydedilmiştir.⁴⁵¹ **TZ** 39a/7’de Ar. *يتيم* sözcüğü *ögsüz* ile karşılandığı görülür.⁴⁵² **TA** 34a/4’te Ar. *اليتيم* sözcüğü *ögsüs* ile karşılanmıştır.⁴⁵³

Yukarıda referans gösterilen eserler vasıtasıyla *ögsüz* sözcüğü Eski Türkçe’de başlangıçta “annesiz çocuk” özgül anlambirimciğiyle sözcükselleştiği tanıklansa da Karahanlı yazı dilinde anlam genişlemesine uğrayarak “annesiz çocuk” yanında “babasız çocuk” için de kullanılabildiği saptanmıştır. Karahanlı dönem eserlerinde sözcüğün kavramsal değişiminin mikro izlerini yakalamakla birlikte, Harezmi ve Kıpçak sahasında üretilen eserlere gelindiğinde sözcüğün “babasız çocuk” üzerinden bir anlam daralmasına uğradığı tespit edilir. Böylece KE dönemi dil kullanıcılarının *ögsüz* sözcüğünü artık Ar. *yetim* sözcüğünün kavramsal anlamıyla eşdeğerli biçimde algılayarak tanımladıkları ve bu yönde kullandıkları dilsel verilerle açığa çıkarılmıştır. Bu durum, *ögsüz* sözlükbiriminin, dile sonradan alıntılanarak giren *yetim* sözcüğünün göndergesel anlamından etkilendiği ve zaman içinde *yetim* gibi algılanarak kavramsallaştırıldığı şeklinde izah edilmesini de mümkün kılar. Böylece Tahran nüshası düzleminde tespit

⁴⁵¹ Eminoğlu, Emin., (2011), *Abbâs ibni Hamza es-Sabraânî Kitâbü’l-Ef’âl - Kıpçakça Satır Arası Sözlük -*, Akçağ Yayınları, Ankara, s. Ek-tıpkıbasım 47.

⁴⁵² Atalay, Besim., (1945), *Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lugât-it-Türkiyye*, TDK Yay., İstanbul, s. 73.

⁴⁵³ Toparlı, Recep., S. Çöğenli., ve N. Yanık., (2000), *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugâlî*, TDK Yay., Ankara: tıpkıbasım 34a/2.

edilen “babasız çocuk” göndergesi, daha büyük ölçekte incelendiğinde onunla aynı paralellikte olduğu müşahade edilmektedir.

Sonuç olarak başlangıçta mesafeli karşılansa da bu dönemde sözcüğün ‘babası ölen çocuk yahut babasının ölmüş olması koşuluyla annesi de vefat etmiş çocuk’ özgül anlambirimciğiyle kullanıldığı sonucuna ulaşılır.

▪ **sahipsiz(ler) / korumasız(lar) / muhtaç(lar) / aciz(ler)**

ögsüz sözlükbiriminin bağlı olduğu kavram ‘sahipsiz / korumasız / muhtaç / aciz’ olarak betimlenebilecek olumsuz çağrışımsal anlam içerir. Bu çağrışımsal anlam, anahtar kavramın özgül anlambirimciğinden kaynaklanan olumsuz yöndeki eksiklik algısıyla bağlantılıdır. Çünkü metnin istinsah edildiği periyodu içeren ata erkil dönem, tabiatı itibarıyla, erkeği merkezi konuma alır ve aile üzerindeki tüm güç ve erk onun üzerinde toplanır. Bu algı, *iw iḏsi* eşdizimliliğiyle sözcüksel düzeyde de somutlaşmıştır. Evden sorumlu olan **erkek** yani **iw iḏsi** öldüğü zaman özellikle ekonomik açıdan kendisine bakamayacak ve fiziksel güç açısından da kendilerini koruyamayacak kadın(lar) ve çocuk(lar) geride kalır. Bu durumda *ögsüz* olan çocuk, korumasız duruma düşerek sahipsiz kaldığı için aciz ve muhtaç olarak algılanıp etiketlenir. Bu nedenle *ögsüz* sözcüğü, dil kullanırı üzerinde aynı zamanda da olumsuz bir duygu değeri yaratır. Bu doğrultuda aşağıda tanıklanan bağlamda *ğarīb* ve *ögsüz* sözcükleri arasında anlamsal bir paralellik kurulabilmesi sözcükler arasındaki çağrışımla ilgilidir: “**Anda kiḏin resūl ‘aleyhi’s-selām ‘ammlariḳa baḳtı, ‘ammesiḳa aydı: Men bardım, siz esen ḳalıṅḡ, mini unutmaṅḡ, ḳayda bir ḡarīb körsenḡiz men ḡarībni anḡgay-siz, ḳayda bir ögsüz körsenḡiz men ögsüzni saḳıṅgay-siz.**” (312a/7) Bu bağlam yoluyla *ğarīb* ve *ögsüz* kavramlarının, dil kullanımının zihninde neden sonuç ilişkisi yönüyle birbirleriyle bağıntılı olduğunu gösterir.

ögsüz sözcüğünün sahip olduğu olumsuz çağrışımın tespit edilmesini sağlayan bir diğer kullanım, KE'nin dini temalı bir metin de olması dolayısıyla *ögsüzler* üzerinden insanlara uyarılar ya da öğütlerde bulunulur. Bu yapılan uyarılar ya da öğütler daima *ögsüzlere* karşı şefkatli olunması, onların azarlanmaması, insanların kendi çocuklarından ayrı tutmaması ve onlara düşen miras mallarının onların elinden alınmaması üzerinedir: bk. 56b/2; 308a/16; 378b/3; 394b/13. Referans gösterilen bağlamlardaki öğütlerin temel sebebi *ögsüzlerin* babasızlıklarından kaynaklanan sahipsizlikleri, himayesizlikleridir. Böylece *ögsüz* çocuk, toplumsal bellekte sahipsiz, himayesiz, ekonomik olarak kendine bakamadığı için de aciz ve muhtaç şeklinde oluşan algı çerçevesinde üretilen söylemler, metinde somutlaşmıştır: “Muhammedni edgü tutgıl, ‘İd künleri bolmışda yaŋgı tonsuz koçmağıl, *ögsüzlerniŋ* ‘İd künlerinde *könŋli sınık bolur*, tirkide olturmışda Muhammedni yanıŋda olturtgıl, *edgü saklağıl*, oğlanlarıŋ anıŋ üze *artuqluq kılmasonlar, emgetmesünler*, hiç vaqhte Muhammedni nerseke *ärzüluğ tutmağıl*, bu şartnı *kabül kıldıŋ mu?*” (309a/4) Tüm bunlar doğrultusunda, anahtar sözcüğün kavram kümesinde ‘sahipsiz(ler) / korumasız(lar) / muhtaç(lar) / aciz(ler)’ şeklinde tanımlanabilecek gücül anlambirincik betimlenir.

- sosyal etiket (aşağılayıcı ve küçümseyici)

Tahran nüshasının bütünü göz önüne alındığında, dil kullanımı *oğlan* kavramını “*atalıg analıg oğlan*” (bk.306b/5) ve “*atasız anasız oğlan*” (bk.306a/13) şeklinde sınıflandırdığı görülür. Londra nüshasında olduğu gibi Tahran nüshasında da dönemin dil kullanıcıları söylemlerinde daima erkek biyolojik cinsiyet önceler. Bu önceleyiş biçimi, dönemin erkek biyolojik cinsiyete karşı olumlu algısı ve tutumdan kaynaklanır. Bu nedenle de nüshada her zaman *ata* sözcüğü, *ana* sözcüğünden önce telaffuz edilmektedir. Algısal açıdan bu derece önemsenen ve değer verilen erkek cinsiyetinin eksikliğiyle ve yokluğuyla kodlanmış *ögsüz* kişi referansının bazı bağlamlarda olumsuz bir sosyal etiket gibi kullanılmasına yol açmıştır: “*Varağa öwkelep Hadice üskindin eligin yotasıŋa uru*

çıktı, ‘Arab ve ‘Acem melikleri kıldılar, unamadı, **Ebū Ṭālib ögsüzün unadı, tip.**” (317a/7); “**Varağa aydı: Kayşer ve Kisrā, ‘Arab ve ‘Acem melikleri tilediler, unamadıṅ, Ebū Ṭālib ögsüzün unadıṅ**” (317b/15); “**Ḥasanınṅ ögsüzleri başlarıṅa toprak saçıp İdiyā ceddiniz Muhammed resūlu’llāh ḥaqqı ve ḥürmeti bizke rahmet kılğıl tiyür erdiler.**” (386b/17) Bu bağlamlar, bir çocuğun *ögsüz kalma* durumunda, toplum içinde onun sahipsizliğini, muhtaçlığını vurgulayıcı ve bulunduğu sosyal sınıfı işaret edici biçimde babasının ya da ona *atalık kılınmış* olan kimsenin ismiyle eşdizimli kullanılması, sözcüğün **aşağılayıcı ve küçümseyici sosyal etiket** gibi kullanıldığını gösterir. Sözcüğün sosyal etiket işlevselliğiyle tanıklanan kullanımlarında küçümseyicilik, acıma ya da aşağılama gibi olumsuz tutumlar açığa çıkar: “**Meysereğa aydılar: Bu ögsüzni oprak ton birle koğıl, arığ tonlar bėrmegil, katığ işler buyurgıl, ögrensün, tidiler.**” (312b/7) Bu yönüyle *ögsüz* sözcüğünün kavram kümesinde ‘aşağılayıcı ve küçümseyici sosyal etiket’ gücöl anlambirimciğı tanımlanır.

- **sosyal sınıf (çağrışımsal anlam)**

ögsüz sözlükbirimi, *+ler* altbiçimbirimiyle kullanıldığı bazı bağlamlarda, o toplumda” babasız ya da babasız ve annesiz” olan tüm çocukların oluşturduğu sosyal sınıfın bütününe gönderimde bulunabildiğı görülür: “**Abdu’l-Muṭṭalib aydı: Ey Ebū Leheb sen uluğ-sen, ḥürmetiṅ ‘izzetiṅ bar ammā katığ kōṅgüllüg, rahmsiz er-sen, ögsüzler terk āzārlanurlar**” (308a/16) *ögsüzler*, sosyo-ekonomik yönden en alt düzeyde bulunan *çığaylar* ile aynı düzlemde algılandığını ve konumlandırıldığını aşağıda aktarılabak olan bağlamdaki dizimsel ilişkiler (syntagmatic relations) açıkça gösterir: “**Ḳarḳīsūn çığaylarkā, tul ögsüzlerke üleyü bėrdi**” (155a/12) Bu bağlamın öncesinde Ḳarḳīsūn maddi açıdan çok değerli bir putu parçalattırarak fakirlere (*çığaylar*), dul yetimlere (*tul ögsüzler*) paylaştırır. Bu bağlam, *ögsüzler* olarak nitelendirilen sosyal sınıfın çığaylar gibi ekonomik gelir seviyesi düşük, yardıma muhtaç ve maddi yardımda bulunulan bir topluluk olduğuna işaret eder. *ögsüzler* sözcükbiçiminin belirli bir sosyo-ekonomik

sınıfa göndergede bulunulduğunu tanımlayan diğer bağlamlar için bk.: 56b/2; 203a/17, 19; 309a/4; 378b/3, 7; 394b/13. Bu bağlamsal kullanımlar, *ögsüz* sözcüğünün bağlı olduğu kavram kümesinde ‘sosyal sınıf’ gücül anlambirimciğinin tanımlanmasını gerektirir.

T.- ögsüz (sıfat)

Tahran nüshasında *ögsüz* sözcüğünün sözdizimsel açıdan sıfat ulamında kullanımı da mevcuttur. Tahran ve Londra nüshaları eşbağlamlarda *ögsüz* ile *yetim* sözcükleri sıfat ulamında da değişikli kullanımı takip edilmektedir. *ögsüz* sözlükbiriminin sıfat ulamındaki kullanımları incelendiğinde anahtar sözcüğün kavramsal yapısı ‘canlı’, sadece ‘insan’, “babasız çocuk yahut babasız annesiz çocuk” anlamsal özelliklerini içermektedir. bk. 199b/6; 203a/14.

3.14.1 yetim

yetim Ar. alıntı bir sözlükbirimdir. *yetim* sözcüğünün Londra nüshasında 6 yerde tanıklanırken Tahran nüshasında sadece tek yerde tanıklanır. (bk. 330b/12) Bu sayısal veriler KE/Londra nüshasında *yetim* sözcüğünün kullanımsal tercihinin daha fazla olduğunu gösterir.

yetim (Ar.) “Buluğa ermeden babasını kaybetmiş çocuk. (Ar. yetim)” [ME/Özçamkan: 1098]

L.- yetim (isim)

yetim sözlükbiriminin Londra nüshasındaki bağlamsal kullanımları oldukça sınırlıdır. Sözdizimsel olarak isim ulamında sadece 4 yerde kullanımı takip edilir. Bu dört kullanım da sadece Muhammed peygambere atfen yapılan kullanımlardır. bk.: 185v/16; 21;

188v/11; 202v/21⁴⁵⁴. Muhammed peygamber ise hem babası hem de annesi olmayan bir çocuk olması nedeniyle burada dil kullanımı tarafından kullanılan *yetīm* sözcüğünün Türk dilinde nasıl algılanıp kavramsallaştığı hususunda betimleyici bir bilgi aktaramaz. Diğer bir deyişle Türk dilinde *yetīm* salt ‘babasız çocuk/ babası ölen çocuk’ anlamsal özelliğiyle mi yoksa ‘babası ve annesi ölen çocuk’ anlamsal özelliğiyle mi kavramlaştığı sorusuna kesin bir cevap vermek güçtür. Yukarıda ögsüz maddesi gereğince temas edilen *yetīm* sözcüğünün dönem içindeki kullanımları, sözcüğün kaynak dildeki temel anlamının görünümlerinden biri olan “babasız çocuk / babası ölen çocuk” şeklinde değerlendirilecektir. Ancak şunu önemle belirtmek gerekir ki *yetīm* sözcüğü kaynak dilden hedef dile aktarılırken kendi içinde bir anlam daralmasıyla geçtiği söylenebilir. Çünkü Arap dilinde *yetīm* sözcüğü +[canlı] tüm varlıklar için kavramsallık kazanırken, Türk dilinde canlı varlıklardan sadece insana özgü kullanımları, onun Türk dilinde sadece +[insan] anlamsal özelliğiyle kavramlaştırıldığına işaret eder. Özetle ifade edilecek olursa, bu çalışma çerçevesinde *yetīm* kavramı Türk dili kullanıcılarının sözlükçesinde ‘canlı’, sadece ‘insan’, “nötr-cinsiyet [erkek / dişi]”, ‘babası ölen çocuk / atasız oğlan’ anlambirimcileriyle tanımlı olarak değerlendirilecektir.

L. *yetīm* (sıfat)

Londra nüshasında *yetīm* sözlükbirimi sıfat ulamında tek yerde tanıklanır: “*Takı ot yakıla turğan tam içide yetīm oğlanlarınġ mālları bar ěrdi, bir Azrām atlıġ biri Zārām atlıġ, ata anaları şālīh ěrdi.*” (130v/20) Anahtar sözcüğün sıfat ulamında da aynı kavramsal yapıyı sergiler: ‘canlı’, sadece ‘insan’, ‘nötr-cinsiyet [erkek/dişi]’ ve ‘babasız/atasız

⁴⁵⁴ bk. Ata, Aysu., (2019), *Rabġuzī Kışaşü’l-Enbiyā (Peygamberler Kıssası) Giriş-Metin-Dizin*, C. I, TDK Yayınları, Ankara.

çocuk'. *yetīm* sözcüğü bu bağlamda kavramsal yapısı gereği seçmesel sınırlaması olan *oğlan* sözcüğüyle dizimlendiğini de belirtmek gerekir.

Sonuç: T. ögsüz ~ L. yetīm

Netice itibarıyla yukarıda yer alan anahtar sözcüklerin semantik analizleri, *ögsüz* ve *yetīm* sözcüklerinin dönemin dil kullanıcıları tarafından doğrudan “babası ölen çocuk / atasız oğlan” kavramsal anlamıyla kullanıldığını gösteriyor. Her ne kadar *ögsüz* sözcüğü özelinde “babası ölen çocuk / atasız oğlan” tanımının yanında parantez içinde “yahut babası ve annesi ölmüş çocuk” şeklinde temkinli bir kavramsal tanıma yer verilmiş olsa da bu dönemin dil kullanıcılarının *ögsüz* kişi referansını babasızlık koşuluyla kullanması sebebiyle burada referans alınan gönderge “babası ölen çocuk / atasız çocuk” olacaktır. Çünkü *ögsüz* sözcüğünün kullanımında annesizlik durumu tıpkı sıfır rakamı gibi etkisiz bir nitelik göstermektedir. Bu sebeple Tahran nüshası çerçevesinde *ögsüz* ve *yetīm* sözcüklerinin, o günün dil kullanıcıları için aynı doğruluk koşulunu ilettiği kanısı oluşmuştur. Böylece *ögsüz* ve *yetīm* sözlükbirimleri aynı doğruluk koşulunu yansıttığı için bu çerçevede *bu sözcük çiftinin* değişikli kullanımlarını sağlayan semantik ilişki bilişsel eş anlamlılıktır. Burada sorulması gereken soru bu sözcük çiftini bilişsel eş anlamlı kılan temel faktör ne olabilir?

Öncelikle hem Tahran hem de Londra nüshası müstensihlerinin zihin sözlükçesinde her iki sözlükbirimin var olduğunu belirtmek gerekir; ancak bu sözcüklerin her iki nüshada da birbirinden farklı kullanım sıklıkları vardır. Bu yönüyle bakıldığında, *ögsüz* sözcüğünün kullanımı *yetīm* sözcüğüne kıyasla daha fazladır. Bu da *ögsüz* sözcüğünün bağlamsal kullanım alanının daha geniş olduğunun göstergesidir. Bu nedenle de *ögsüz*’ün dönemin dil kullanımının zihninde uyandırdığı çağrışımlar, yarattığı duygu değeri ve nüsha içindeki eşdizimsel kullanımlar, Arapça alıntı *yetīm* çağrışımsal anlam yönüyle farklılaşır. Bu durumu örneklersek, Londra nüshasında *yetīm* sözlükbiriminin *+ler*

altbiçimbirimiyle kullanımı olmadığı için toplum içindeki belirli bir sosyal sınıfa gönderimi tanıklanmaz. Buna ek olarak *Kutadgu Bilig* gibi stilistik kaygıyla kaleme alınan edebî bir eserde, *yetîm* sözcüğü daha fazla tercih edilirken, *Kıssaşü'l-Enbiyâ* gibi yazılış amacı peygamberlerin hayatları üzerinden ahlaki ve islami öğretileri halk arasında yaymak ve anlatmak olan bir eserde *ögsüz* sözcüğünün sık kullanılması, onun gündelik dile ait olduğuna işaret eder. Bu yönüyle bakıldığında *ögsüz* ve *yetîm* sözlükbirimlerinin dil kullanımı yönüyle farklılaştığı ortaya çıkar. Bu veriler, bu iki sözcük çifti arasında hem çağrışımsal anlama hem de varsayımsal anlama dayalı oluşan bir bilişsel eş anlamlılık ilişkisi tespit edilmesini sağlar.

3.15. Abuşka

abuşka sözcüğü hem Tahran hem de Londra nüshasında tanıklanır; ancak bazen nüshaların eşbağlamalarında Tahran nüshası *abuşka* sözcüğünü tercih ederken Londra nüshası *karı*, *kart/t*, *pîr* ve *uluğ* sözcüklerini tercih etmiştir.

awıçga “ihtiyar” [DLT:564]; *abuşka* “ihtiyar,yaşlı, kart (Lat. *senes*, Far. *pîr*)” [CC I: 423]; *aviçga* “properly an old man with some extended meanings” [EDT:6b].

T.- *abuşka* (isim)

Tahran nüshasındaki *abuşka* sözcüğü için tespit edilen anlamsal özellikler şöyledir:

- canlı [insan]

abuşka sözcüğü Tahran nüshasında cansız varlıklar için kullanılmazken canlılar sınıfından sadece insan türü için kullanılır. Bu anlamsal özellikler *abuşka*’nın değişmez nitelikte olan üreysel anlambirimcikleridir. Tahran nüshasındaki *abuşka*’nın geçtiği tüm sözcükler buna tanıklık eder.⁴⁵⁵

⁴⁵⁵ *abuşka* sözcüğünün Tahran nüshasındaki tüm kullanımları için bk.: 16a/2; 31b/17; 69a/15; 81b/8; 103a/1; 106b/5; 134a/1; 135b/6; 135b/17; 145a/6; 145a/8; 157b/8; 160a/9; 165a/6; 171a/6; 188b/7; 212b/4;

- yaşı çokça ilerlemiş, kocamış, yaşlı kişi

Söz konusu anlamsal özellik sözcüğün özgül anlambirimciğidir ve bu anlamsal özelliğe atfen özellikle şu bağlam örnek gösterilmeye değerdir:

‘Üzeyr eşgekke mündi, iwi kapuğınğa keldi, kapuğ kaqtı, oğlı çıktı aq saqallıq. ‘Üzeyr aydı: Es-selāmu ‘aleyk, yā oğlum. <Oğlı>: Mañga efsūs mu kıılır-sen yā yigit, men abuşka-men, tidi. ‘Üzeyr kırk yaşında ol vāqı‘ a tüşti, yüz yıl ölüğ qaldı, ‘Üzeyr kırk yaşlıq erken oğlı yigirmi yaşayur erdi. Ata kırk yaşlıq, oğul yüz yigirmi yaşlıq. Bu mundağ ‘aceb iş dünyāda hıç kimerseke bolmışı yok erdi. ‘Üzeyr aydı: Men ‘Üzeyr-men. Abuşqalar yığıldılar. (267a/7-11)

Yukarıdaki sözce vasıtasıyla 120 yaşında olan bir kişinin *abuşka*, 40 yaşındaki bir kişinin ise *yigit* olarak adlandırıldığı öğrenilir ve böylece *abuşkanın* yaşa bağlı bir kavram olduğu anlaşılır. Yaşa bağımlı bir kavram olması sebebiyle *abuşka* geçtiği çoğu tümcede ya da sözcede *yigit* sözcüğüyle birlikte yer alması tesadüfi değildir. *yigit* sözcüğü Tahran nüshasında isim ulamında kullanıldığında ‘genç kişi (erkek)’ kavramını ifade eder. (Bir yer hariç bkz: 111a/19.) Hatta bu karşıt kavramlar yukarıdaki alıntıda olduğu gibi zaman zaman karşılaştırılır: “Yūsuf yigit erdi, yigitlerniñ köñgli kiñrek bolur, terk keçürdi ammā abuşqalarınñ köñgli tarraq bolur, ol oq sâ‘at tilemedi, kiñdinrek tilegey-men, tidi. **Abuşqalı yigitli** ara munça tefāvüt bar” (145a/5); Su ‘āl kıldılar: Sizde **yigitlerke** hac farīza ermes mü, kamuğ **abuşqalar** kelmiş-siz? Aydılar: Biz ildin çıkmışda kamuğ **yigitler erdük, qarıñınça yörیدimiz**, emdi yetip keldimiz, bilmes-miz iwümüzke yeter mü biz, **yetmes mü biz, tidiler.**” (350a/17). Nüshada yigit saçlı sakalı ağarmamış, kara sakallı kişiler (bk. 69b/18; 275b/5) olarak tasvir edilirken 40 yaşındaki, 20 yaşındaki ya da daha

212b/6; 245b/7; 252a/6; 256b/1; 263a/19; 263b/3-11; 264a/1; 264a/5-14; 265a/12; 265a/19; 266a/2-5; 267a/7-11; 282b/12; 289b/19; 293a/12; 317a/16; 317b/2; 317b/5; 333b/5; 350a/16; 355b/5-6; 360a/11; 367b/3; 367b/8; 371b/19; 382b/4; 388a/1.

küçük yaştaki erkek kişiler için kullanılabildiği görülüyor: 79a/5; 81a/9; 267a/9. Böylece *abuşka* sözcüğü *yigit sözcüğü* karşıt anlamlısı konumunda yer alır. Tümede ya da bağlamda bu sözcüklerin birlikte kullanımları anahtar sözcüğün anlamsal yapısını okuyucu için daha belirgin duruma getirir. Nüshada bu tarz kulllanımlara şu yerler örnek gösterilebilir: 145a/6; 266a/2-5; 267a/7-11; 333b/5; 350a/16. Bununla beraber sözcüğün varsayımsal anlamlarından da yola çıkılarak *abuşka*'nın doğrudan doğruya bağlı olduğu kavramsal özelliklere ulaşılabilir: *za'İf* 'zayıf', *küçsüz* 'fiziksel gücü olmayan', *karı* 'yaşlı', *uluğ yaşlıg* 'yaşlı' bk. 135b/6. Bu sözcüklerin *abuşka* sözcüğü ile birlikte kullanılması sözcüğün anlamsal yapısına vurgu yapar. 135b/6'da bir yönüyle *abuşka* sözcüğünün kavramsal yapısını oluşturan sözcükler ile birlikte kullanıldığı görülürken bir yandan da hikaye akışından öğrendiğimiz Yakup peygamberin şahsına ait olan birtakım sözcükler ile birlikte kullanıldığı da görülür: [Yakup] “*Men bir za'İf munğluğ kaçguluğ küçsüz közsüz abuşka-men, yaşımlıgardı, sünğüküm kevledi, saçım saşalım aşıardı, uçam munda kağguda bükri boldı.*” (135b/6) Yakup peygamber oğlunun hasretinden dolayı *munğluğ*, *kaçguluğ* ve ağlamaktan da *közsüz* olmuştur. Bu sözcükler Yakup peygamberin için özel nitelendirmelerdir; fakat 'yaşlı kişi', 'ihtiyar kişi' kavramının anlamsal yapısını yansıtan *za'İf* ve *küçsüz* için aynı değerlendirme yapılamaz. *abuşka* söz konusu bağlamda ayrıca *yaşı ulgar*- 'yaşlanmak', *sünğüki kevle-* 'kemikleri zayıflamak', *saşı saşalı aşar*- 'saşı sakalı beyazlamak', *uçası bükri bol-* 'kaburu çıkmak' ifadeleri ile bir arada geçer ve her bir ifade adeta sözcüğün işlemi gibidir. Üstelik Tahran nüshasında geçen diğer bağlamlarda sözcüğün *za'İf* 135b/17; 165a/6 ve *uluğ yaşlıg* 265a/12 ifadeleri ile de kullanıldığı tanıklanır ve bunlar 'yaşı çokça ilerlemiş, yaşlı ihtiyar kişi' kavramının anlamsal yapısına ait içeriklerdir. Bu nedenle *za'İf* ve *uluğ yaşlıg*, *abuşka* sözcüğün seçmesel sınırlaması olarak tespit edilmiştir. Tespit edilen bu anlamsal içeriklere bir de “*İblis bir abuşka şüretinçe hırka keçip tayağ elginde âbdestlik suw birle keldi.*” (282b/12) tümcesinde *abuşka* sözcüğünün bağlı

olduğu kavramın dış dünyadaki gerçekliğine dair görsel bilgisi elde edilir: Sırtında hırkası ve elinde bastonu olan kişi.

▪ **erkek (biyolojik cinsiyet)**

abuşka sözcüğünün nüshadaki kullanımı incelendiğinde sözcüğün bağlı olduğu kavramın cinsiyet açısından erkek cinsiyetine sahip insanlar için kullanıldığı tespit edilmiştir ve bu, sözcüğün ikincil anlamsal özelliğidir.

abuşka sözcüğünün + [erkek] anlambirimciğine dair çıkarımda bulunulmasının bir nedeni nüshada ‘yaşlı, ihtiyar kişi (kadın)’ kavramının var olmasıdır ve bu kavram *kırtka* sözcüğü ile karşılanır. Bu durum şunu göstermektedir: Dönemin zihin sözlüğünde ‘yaşlı, ihtiyar kişi’ kavramının cinsiyet faktörüne dayalı bir ayrımının mevcut olduğu ve farklı sessel imgelerle karşılandığı gözlemlenir. *abuşka* sözcüğünün erkek cinsiyeti için kullanılan bir anlambirimciğe sahipken onun bu husustaki karşıtı olarak *kırtka* sözcüğü nüshada varlığını gösterir. Aynı kavramsal alana ait sözcüklerin birbirlerine göre bulundukları konum kıyaslandığı zaman sözcüklerin dil sistemi içindeki değeri tam anlamıyla tanımlanabilir. Bu yargıdan yola çıkarak *kırtka* sözcüğünün anlamsal özellikleri anahtar sözcük için önem arz eder. Özellikle Tahran nüshasında geçen şu sözce kavram alanının tespiti için önemli veri sağlar:

“Loḵmān aydı: Anı tükel ayğu küçüm yoḵ, bilmek kerek erse bir **iw kıızı** ḵolmış **abuşkanı** keltürünḡ, yana bir **ḵarı kırtkanı** ḵolḡan **yigitni** keltürünḡ, ikisini öldürünḡ, yünçükleri süñgükin sünḡ, yilikleriñge baḡḡıl, anḡlaḡay-siz, tidi. Andaḡ ḵılıp kördiler: **Ḵırtkanı** ḵolḡan **yigitniñ** yünçüki yiliki suw bolmış, yana **iw kıızı** ḵolmış **abuşkanıñ** yiliki toluḡ yaḡ. Anı körüḡ **kırtkalı kıızlı ara tefävütni bu erdi, bildiler.**” (266a/2-5)

Tahran nüshasından aktarılan bu alıntı ile birlikte nüshanın tümü göz önüne alındığında *kırtka* sözcüğünün bağlı olduğu kavram hakkında bazı çıkarımlarda bulunulabilir: Öncelikle *kırtka* canlı varlıklar sınıfından insan türü için kullanılır. İkinci olarak yaşı

çokça ilerlemiş, yaşlı kişi göndergesine sahiptir. Bu göndergeye sahip olduğuna dair bilhassa yukarıdaki alıntı referans gösterilebilir, çünkü *ḡurtḡa* sözcüğünün *abuṣḡa* sözcüğü ile yaş açısından paralel bir kullanımının mevcut olması iki sözcüğün aynı yaş aralıklarına sahip olduğu bilgisini verirken ayrıca *iw ḡızı* ‘genç ḡız’ ifadesinin *ḡurtḡa* sözcüğünün karşıt anlamlısı olarak yer alması da yine sözcüğün bağlı olduğu kavramın yaşa bağımlı olduğunu gösterir. Son olarak nüshada *ḡurtḡa* sözcüğü erkek cinsiyetine sahip kişiler için kullanıldığı tanıklanmaz, tam aksine kadın cinsiyetine sahip kişiler için kullanımı tanıklanır.⁴⁵⁶

Eski Türkçe dönemi üzerinden açıkça takip edilen *ḡurtḡa* + [dişi] anlamsal özelliği Tahran nüshasında şu bağlamlar aynı koşutlukta takip edilmektedir: bk. 48a/10; 55a/14; 119b/11-12; 149a/9; 199b/6; 226b/3; 270a/13. Bu yüzden dilkullanırının semantik belleğinde *abuṣḡa* ile *ḡurtḡa* sözcükleri arasında bağdaşmazlık ilişkisi tanımlı olması dolayısıyla bu sözcükler nüshalar arası eşbağlamlarda yer değiştirememiştir. Yukarıda verilen 266a/2-5’de ise *abuṣḡa* ‘yaşlı erkek kişi’ ile *yigit* ‘genç erkek kişi’, *ḡurtḡa* ‘yaşlı kadın’ ile *iw ḡızı* ‘genç ḡız’ kıyaslanmış ve tüm bu sözcüklerin aynı bağlamda bir arada kullanılmış olması *ḡurtḡa* sözcüğünün özellikle cinsiyet açısından sahip olduğu konumu belirginleşmiştir.

⁴⁵⁶ bk. “*kurtga* bûḡig bilmes yirim tar tir – *kocakarı* oyun bilmez yerim dardır, der” [DLT: 461]; “tetrü saçlıḡ *kurtga* yek kelir tiyür - ters, kılılı, *ih̡tiyar dişi* şeytan gelir derler” bk. Arat, Reşit Rahmeti, (1965), *Eski Türk Şiiri*, TTK Yayınları, Ankara, s. 5-19.; “*kurtga*: Ar. ‘*acūzen* Far. *kende pīr*’: bk. Ata, Aysu., (2004), *Karahanlı Türkesinde İlk Kur’an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*, TDK Yayınları, Ankara, s. 501.; “ey ḡatıḡlıḡa tuḡrur mu men, men *kurtga* men begim *pīr* turur” Kök, Abdullah., (2004), *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi (TİEM 73 1v-235v/2)*, *Giriş-İnceleme-Metin- Dizin*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, s.169r/6.

abuşka sözcüğünün +[erkek] anlamsal özelliğine dair çıkarımda bulunulmasının diğer bir nedeni ise nüshada tamamen Yakup, İbrahim, Hz Hatice'nin amcası olan Varaka'nın arkadaşları, Hz. Hamza, Hz. Ömer gibi erkek cinsiyetine sahip kişiler için kullanılması ve erkek isimleri ile eşdizimli olmasıdır: 81b/8; 267a/711; 360a/11; 382b/4 Bu sebeple *abuşka* sözcüğü +[erkek] anlamsal özelliği onun ayırt edici özgül anlambirimciğidir.

▪ sosyal sınıf

Nüshanın tamamı göz önüne alındığında *abuşka* sözcüğü tek bir kişiye göndergede bulunabildiği gibi o dönemin toplumunda yer alan 'sözü dinlenir' ve 'saygın' bir toplumsal sınıfa da göndergede bulunabildiği görülür. Bu söz konusu anlamsal özellik sözcüğün gücül anlambirimciği olarak değerlendirilebilir. *abuşka* sözcüğüyle nüshada canlılar sınıfından insan türüne ait yaşı çokça ilerlemiş ihtiyar bir erkek kişi şeklinde sıralayabileceğimiz anlambirimcik demetine ait kavram ifade edilirken genellikle *bir* sayı sıfatı, *ol*, *bu* gibi işaret sıfatı ya da bir erkek ismi ile eşdizimlenir: 16a/2; 31b/17; 69a/15; 81b/8; 160a/9; 165a/6; 245b/7; 263a/19; 263b/3; 265a/12; 282b/12. Fakat *abuşka* sözcüğüyle o dönemin toplum yapısına ait bir sosyal sınıfa göndergede bulunuluyorsa *abuşka* öncelikle *+lar* altbiçimbirimciğiyle metinde görülür ve bununla birlikte genellikle toplumdaki diğer sosyal sınıfları temsil eden '*âlimler, begler, melikler, yigitler*' gibi sözcüklerle eşdizimlenir: 212b/4, 212b/6; 252a/6; 333b/5; 371b/9. Bu anlamsal özellik sözcüğün kavramsal içeriğine ait olmayıp eşdizimlendiği sözcüklerin vasıtasıyla elde ettiği bir varsayımsal anlam özelliğidir.

Tüm bunlara ek olarak *abuşka* sözcüğünün nüshadaki kullanımında ince bir ayrıntı göze çarpar. *Kıssaşü'l-Enbiyâ* tür açısından edebi ve kurmaca metindir ve kurgusal düzlemi modern edebiyatın nitelendirdiği geleneksel yöntemle kurgulanmıştır ve hikayeler oldukça didaktik işlenir, hatta denilebilir ki bu didaktiksellik onun kaleme alınmasının bir nevi nedenidir. Böylece metinde iyiler iyidir ve kötüler kötüdür, müslümanlar iyidir, birkaç örnek dışında ise kafirler daima kötüdür. Bu yönüyle bakıldığında *abuşkalar* bu

sosyal sınıf için iyi ve kötü kavramı yoktur ve bu açıdan nötr bir konuma sahiptirler. Buna ek olarak ‘sosyal sınıf’ anlamsal anlambirimciğini taşıyan *abuşkalara* yer yer toplumu yöneten kişi (melik) tarafından elçilik ya da aracılık görevi verilir. Elçilik ya da aracılık göreviyle hem siyasi bir rol üstlendikleri, hem de güven duyulan, saygın ve itibarlı oldukları akla gelir: “Ermele la‘nehā’llāh hediyyeler anuttı, tört yüz meliklerini, abuşkalarnı ilçi kılıp Şīnāka ıdtı.” (252a/6); “Hızr ve İlyās tağka çıktılar, tã‘at ve ‘ibâdetka meşgûl boldılar, kün sayu uçmağdın ta‘âm kelür erdi. Melik yüz abuşkalarnı Hızr ve İlyāska ıdtı, ‘özrlr kılup ilke keltürünġ, tidi.” (256b/1).

T.- abuşka (sıfat)

abuşka Tahran nüshasında yer yer sözdizimsel olarak sıfat ulamında da kullanılır. Sıfat ulamında kullanılan *abuşka* sözcüğünün anlamsal yapısına baktığımızda cansız varlıklar için kullanılmadığı görülür, canlı varlıklardan ise sadece insanlar için kullanılır. Bununla birlikte ‘yaşlı, ihtiyar’ kavramına bağlı olan bu sözcük yine erkek cinsiyetine sahip kişilerle kullanımını sınırlandırılmıştır. *abuşka* nüshada genellikle *ata* sözcüğünü niteler ve 6 yerde Yakup peygamber için *abuşka ata* geçer: 95a/16; 96a/5; 133b/14; 139a/11; 140a/2; 142b/4; 2 yerde Şuayb peygamber için *abuşka ata* geçer: 171a/5; 171a/9. Bazı sözcüklerin kendi tabiatlarından kaynaklı anlamsal içerikleri vardır ve *ata* sözcüğü de bunlardan biridir. Bu sözcük tabiatı gereği bir erkek cinsiyetini gerektirir. Bunun haricinde şu husus belirtilmelidir ki, çeşitli bağlamlarda İblis’in *abuşka* suretine girmesi sözcüğün +erkek anlam özelliğini bozmaz. Zira burada bir kılık değiştirmek söz konusudur. 160a/9; 243a/12; 282b/12

3.15.1. karı

karı “yaşlı, herhangi bir şeyin yaşlısı” [DLT:686]; **karı** “yaşlı, ihtiyar kimse, çok yaşlanmış ve zayıflamış ihtiyar.” [ME/Özçamkan:529]; **karı** “kocamış erkek ve kadın” [İML: 38]; **karı** “[< karı-g] aş-şayhu va ad-dira‘u muştarakun [= karı, yaşlı (ihtiyar) ve

arşın olarak çift manalıdır]] [KI/Aldemir: 226]; **karı** “Ar. الشيخ al-şaiḥ; Far. پیر pîr; Tür. قری karı” [RS:110]; **karı** “old normally only of human beings and animals.” [EDPT: 644b]

T. abuşka ~ L. karı (isim)

- I. ‘Üzeyr eşgekke (6) mündi, iwi kapuğınğa keldi, kapuğ kaqtı, oğlı çıktı aq saqallıg.
‘Üzeyr aydı: Es-selāmu ‘aleyk, yā oğlum. <Oğlı>: Maṅga efsūs mu kılur-sen yā yigit, men **abuşka-men**, tidi. ‘Üzeyr kırk yaşında ol vāqı‘ a tüşti, yüz yıl ölüg kaldı, ‘Üzeyr kırk yaşlıg erken oğlı yigirmi yaşayur erdi. Ata kırk yaşlıg, oğul yüz yigirmi yaşlıg. (T.267a/7)

Andın song ‘Üzeyr eşekge minip eviñge keldi, kapuğ kaqtı, oğlı çıktı aq saqallıg.
‘Üzeyr aydı: es-selāmun ‘aleyküm yā oğlum. Oğlı aydı: meni maşhara tutar-sen, men **karı-men**, sen yigit taqı maṅga oğlum dēr-sen. Oğlı anda yüz yegirmi yaşda érdi ve ‘Üzeyr kırk yaşda érken bu vāqı‘a bolup érdi, vāqı‘ adın burun oğlı yegirmide érdi. Yüz yıl ‘Üzeyr ölüp yattı, oğlı yüz yegirmi de bolur ve ‘Üzeyr kırkda. (L.166r/3)

- II. Bir yıl hacğa bir kâfile keldi kamuğ **abuşkalar**. Su’âl kıldılar: Sizde yigitlerke hac farıza ermes mü, kamuğ **abuşkalar** kelmiş-siz? (T.350a/16-17)

Bir yıl hacğa bir kâfile keldi, barçaları karı. Su’âl kıldı: Siziñg yigitlerge hac farıza ermes mü, barça **karılar** kelmiş-siz. (L.216v/15)

- III. ‘Ömer aydı: Şükr ol İdi ‘azze ve celleka kim meniñg ölümümni müselmānlar elginde kılmadı. Anda kiḍin aydı: Kaçan meniñg işim tamām bolsa mini resūl ‘aleyhi’s-selām ravzasıñga iletiñg, kapuğda turup aydıñg, yā resūla’llāh ol ‘asī **abuşkanı** keltürdük. (T.382b/4)

‘Ömer aydı: ya‘ nî şükr ol Tañgrıǵa kim benim ölümümni müselmānlar elginde kılmağı. Anda kēdin aydı: kaçan benim işim tamām bolsa meni Resūl ravzasıñǵa ǵltıñǵ, aydıñǵ: yā resūla‘llāh ol ‘āsī **qarını** keltürdük. (L.239v/11)

T. abuşqa ~ L. qarı (sıfat)

- I. [Hz. Yusuf’un abileri] Aydılar: Ey melik eger Yūsuf ersenǵ bizni ağın emgetmegil, ol **abuşqa atamıznı** ağın qađǵurtmaǵıl. (T.142b/4)

Ey melik, Yūsuf ǵrsenǵ bizni mundın artuq ǵmgetmegil, ol **qarı atamıznı** mundın artuq qađǵuda tutmaǵıl. (L.104v/3)

L.- qarı (isim)

Londra nüshasındaki **qarı** sözcüğü için belirlenen anlamsal özellikleri şöyledir:

- **canlı [insan / hayvan]**

qarı sözcüğü canlılar sınıfından hem hayvan hem de insan için kullanılır. Bu anlambirimcik **qarı** sözcüğünün üreysel anlambirimciğidir. İnsan türü için kullanıldığı yerlere bkz: 59v/19; 106r/17; 166r/3; 193r/19; 216v/15-16; 239v11 Hayvan türü için kullanıldığı yere bkz: 128r/6. Böylece **abuşqa** sadece insanlar için kullanılması özelliği ile **qarı** sözcüğünden farklılaşır.

- **yaşı çokça ilerlemiş, yaşlı insan / hayvan**

qarı sözcüğünün ifade ettiği yaş sınırını anlayabilmek için Londra nüshasında geçen şu bağlam önemlidir: “**Bu sığır niçe yaşlıǵ turur? Yarlıǵ keldi: kiçig me ǵrmes qarı ma ǵrmes, orta yaşlıǵ turur.**” (128r/6) Burada bir canlının orta yaşlı olmasını ifade etmek için yaş ölçeğinin zıt kutuplarında bulunan kavramları yansıtan sözcüklerden yararlanılır. ‘Genç kişi’ kavramını ifade etmek için **kiçig** sözcüğü, ‘yaşlı kişi’ kavramını ifade etmek için ise **qarı** sözcüğü kullanılmıştır ve bu içerik **qarı** sözcüğünün özgül anlamsal özelliğidir. Aşağıda referans gösterilen bağlamlarda anahtar sözcük karşıt anlamlısı olan

yigit ile birlikte kullanılır ve bu kullanım sözcüğün dil içindeki konumunu belirginleştirmesi açısından önemlidir: 106r/17; 166r/3; 216v/15-16.

▪ **nötr-cinsiyet [erkek / dişi] (biyolojik cinsiyet)**

Cinsiyet açısından hem dişi hem de erkek anlamsal özelliği vardır. Bu anlamsal özellik ile *abuşka* sözcüğü *karı* sözcüğünden farklılaşır. “Sāre anı iştirip uwtandı, elgi birle yaŋgakın urdı. Aydı: men yaşğa yetmiş karı-men, maŋga oğul kız kaydın kelür.” (59v/19) Diğer kullanımlar için bk.: 106r/17; 166r/3; 239v11.

L.- *karı* (sıfat)

Londra nüshasında *karı* sözcüğü sıfat ulamında 7 yerde tanıklanır: 23v/7; 104v/3; 154r/21; 156r/4; 164v/12; 205v/8; 247r/4 Bu kullanımlarda 23v/7’de “Bir kün bir *karı abuşka* bir oğlannı başlap Nūhğa keldi.” tümcesinde *karı* sözcüğü Tahran nüshasında yerine geçebildiği *abuşka* sözcüğünü nitelediği görülmektedir. Aynı kavram alanına ait iki sözcükten biri olan *karı* sözcüğünün *abuşka* sözcüğünü nitelemesi bu sözcük çiftinin semantik açıdan eş değerli olmadığına bir göstergesidir. Bir diğer gösterge *karı* sözcüğünün daha kapsayıcı olan insan varlığına göndergede bulunan *kışı* sözcüğü ile eşdizimli olmasıdır: 154r/21; 156r/4; 164v/12; 205v/8. Bu kullanımlar sözcüğün anlamsal yapısının çözümlenmesi açısından önemlidir ve isim ulamında kullanılan *karı* sözcüğü için yukarıda tespit edilen cinsiyet ayrımı taşımadığı yargısıyla da paralellik gösterir. Londra nüshasında sıfat ulamındaki *karı* sözcüğü canlı varlıklarlardan insan türü için kullanılır; ancak sözcüğün isim ulamındaki kullanımı göz önüne alınırsa dönemin konuşuru bu sözcüğü sıfat ulamında sadece insanları nitelendirmek için değil, hayvanları hatta bitkileri nitelendirmek için de kullanmış olmalıdır.

Sonuç: T. *abuşka* ~ L. *karı*

Yukarıda anlamsal özellikleri açısından hem isim hem de sıfat ulamında incelenen *abuşka* ve *karı* sözcükleri arasındaki ayırt edici anlamsal özellikler şunlardır: İlk olarak *abuşka* canlılar sınıfından sadece insanlar için kullanılırken *karı* canlılar sınıfından hem insanlar

hem de hayvanlar için kullanılır. (Muhtemelen bitkiler, ağaçlar için de kullanılıyor olması beklenir; ancak nüshada tanıklanmıyor) Böylece *karı* sözcüğü *abuşka* nazaran daha kapsayıcı nitelik taşır. İkinci olarak *abuşka* sadece insan türüne ait erkek cinsiyeti için kullanılırken *karı* sözcüğü kullanım alanı itibarıyla cinsiyet ayrımı içermez ve bu anlamsal özellik açısından da daha kapsayıcı konumdadır. Son olarak eş anlamlılık açısından kıyaslanan sözcükler isim ulamında kullanıldığında *abuşka* eşdizimlileri vasıtasıyla dönemin sosyal sınıfı da temsil etme gücüne sahipken *karı* sözcüğü herhangi bir toplumsal sınıfa göndergede bulunmaz. Bu şartlar altında bu sözcük çifti arasında bilişsel eş anlamlılık ilişkisi mevcut değildir. *karı* sözcüğü *abuşka* sözcüğünün üst anlamlısı konumundadır.

Bu sözcük çifti arasında yakın eş anlamlılık ilişkisi tanımlanabilir mi? *abuşka* sözcüğünün ‘erkek’ anlamsal özelliği, nötr-cinsiyet ile kavramlaşan üst anlamlı *karı* sözcüğü dışlama ve yalanlama gücü ortaya çıkar. Bu yönüyle nüshalar arası eşbağlamaların insan referanslı kullanım durumları dolayısıyla sözcüklerin bu çerçevede değişikli kullanımlarını sağlayan sözcük anlam ilişkisi yakın eş anlamlılıktır.

3.15.2. *karı/t*

karı “*karı yara*. Buradan huysuz tabiatlı adama *karı er* denir.” [DLT: 148]; *karı* “yaşlı, ihtiyar (Lat. *senes*, Far. *pīr*) [CC I: 470]; *karı* “*karı* meaning ‘old’ first appeared in Western dialects in the mediveal period.” [EDPT: 647b]

karı sözcüğü dönem sözlüğü ME’de yer almamaktadır. *Kıssaşü’l-Enbiyā*’nın Tahran nüshasında *karı/t* sözcüğü geçmezken Londra nüshasında birden fazla yerde geçtiğinin önemle altını çizmek gerekir.

T. *abuşka* ~ L. *karı/t* (isim)

- I. Olar Mısr meliki *karı* dīn üze erdükin bilmediler, yalawaçnı müselmānlar ok ağırdayurlar, kâfirler ağırdayurlar, *abuşkalıknı* kamuğdın üze ağırdayurlar, ol yoldın *abuşka* turur tidiler, yalawaç turur timediler (T.134a/1)

Olar Mışır melikin ayı d n  ze  rd kin bilmes  rdiler, yalawalın  m selm nlar o aırlayurlar, k firler aırlamaslar. Amm  artlın  amu d nlerde aırlayurlar. Ol sebebdin art t diler, yalava t mediler. (L.98r/6)

- II. [Ya'k b] Men bir za' f, mun lu, ad lu, k cs z, k zs z **abuşka-men**. (T.135b/6)

[Ya'k b] Men bir za' f, mun lu, ad lu, k zs z **art-men**. (L.99r/13)

- III. [Hz. Y suf'tan Hz. Ya'k b'a hitaben] Ey za' f **abuşka**, sen bitigde aymış-sen. (T.135b/17)

[Hz. Y suf'tan Hz. Ya'k b'a hitaben] Ey za' f **art**, sen bitigde aymış-sen (L.99v/2)

- IV. Y suf yigit erdi, yigitlernin  k n gli kin rek bolur, terk ke  rdi amm  abuŝkaların  k n gli tarraq bolur, ol o s 'at tilemedi, ki inrek tilegey-men, tidi. **Abuŝkalı** yigitli ara mun a tef v t bar. (T.145a/6)

Y suf yigit  rdi, yigitlernin  k n gli k n  bolur a terk ke  rdi amm  atası art  rdi, artların  k n gli tar bolur, anın     n k yin saldı, yigit birle **arı** arasında bu  aklı fark bar. (L.106r/16)

- V. a an D vud anı k rdi erse ' limlerni taı **abuŝkalarını** taı yigitlerni S leyman a ıdtı. (T.212b/4)

a an D vud anı k rdi erse ' limlerni, **artlarını**  ndetdi. (L.136v/9)

- VI. Melik y z **abuŝkalarını** H zr ve  ly ŝa ıdtı. (T.256b/1)

Melik y z **art** kişini H zr ve  ly [s a ıydı.] (L.160v/10)

- VII. **Abuşkalar** yığıldılar. ‘Üzeyr sözün könike tutmadılar, aydılar (T.267a/11)
Qartlar yığıldılar. ‘Üzeyr sözün rāst tutmadılar, aydılar (L.166r/6)
- VIII. Biziñ aşımız boğuzumuz hikmet birle turur, tip Zü’l-Ḳarneyñ konukladılar.
Abuşkalar kelip öñinde olturdılar, mā’ide kelip ilgerü qoğdılar. Tegme birleri bir hikmet söz başladılar. (T.293a/12)
biziñ yegenimiz hikmet turur tēp Zü’l-Ḳarneyñni kızıkladılar. **Qartlar** kēlip öñide olturdılar, mā’ide kēltürdiler ilgeri qoydılar, tēgme biri hikmet söz başladılar. (L.174r/1)
- IX. Hevādın ün işitildi: Vāy siziñ üze uwtanmas mu-siz, bu Muḥammed sizni islāmka okıyur, sizler aña uçmas-siz. Üç keçe mundağ ün işittiler. Yigitler **abuşkalarka** ḡaber kıldılar, bildiler kim bu iş semāvī turur. (T.333b/5)
havādın ün keldi: vāy siziñ üze uwtanmas mu-siz, bu Muḥammed sizni islāmga ünder, siz aña uymas-siz. Üç kēçe mundağ ün işittiler ērse yigitler **qartlarğa** ḡaber kıldılar, (L.204v/1)

T. abuşka ~ L. qart/t (sıfat)

- I. [Hz. Yūsuf’un] Qarındaşları aydılar: Berge urğıl, māl algıl, alıp qalmağıl, alıp qalur ersēñ bizlerde birimizni alu qoğğıl, **abuşka atası** bar, tidiler. (T.133b/14)
[Hz. Yūsuf’un] Qarındaşları aydılar: berge urğıl, māl algıl, alıp qalmağıl, alıp qalur ērsēñ bizlerniñ birimizni alıp qalgıl, **qart atası** bar (L.98r/1)
- II. Ol **abuşka atamka** taqı qarındaşlarımka qatıñ emgekler tegmiş (T.139a/11)
Ol **qart atamga** taqı qarındaşlarımga qatıñ emgekler tēgmiş, (L.102r/3)

III. [Hz. Yūsuf'un kardeşleri] Aydılar: Ey melik seniñ cevānmerdlikiñg köni kamuğ
‘ālemliglarķa yaruqluķ bēür, biz ġarībler üze me yaruqluķ bērse ne bolğay,
abuşķa atamız İbn Yāmīn üçün yığlayur, biz atamızdın qorqar-miz, eymenür-miz,
ataımızķa ma bizke ma raħm kılğıl (T.140a/2)

[Hz. Yūsuf'un abileri] Aydılar: Ey melik seniñ cevānmerdlikiñg, yaħşılıkiñg
kamuğ ‘ālemğayaruqluķ bēür, biz ġarībler üze hem yaruqluķ bērse ne bolğay?
Qart atamız bar, İbn Yāmīn üçün yığlayur, atamızğa bizge raħm kılğıl (L.102v/4)

L.- **qart/t** (isim)

qart/t sözcüğünün Londra nüshasındaki tüm kullanımlarını incelediğimizde sözcük için
şu anlamsal özellikler sıralanabilir:

- **canlı [insan]**

qart/t Londra nüshasında canlılar varlıklardan sadece insanlar için kullanıldığı tanıklanır:
80v/13; 98r/6; 99r/14; 99v/2; 106r/16; 106r/17; 166r/6; 136v/9; 174r/1; 204v/1. **qart/t**
sözcüğünün bağlamsal kullanımları doğrultusunda sözcüğün kavramında ‘canlı’ ve
‘insan’ üreysel anlambirimcikler tanımlanır.

- **yaşı çokça ilerlemiş, yaşlı kişi**

Sözcüğün bağlı olduğu kavramının özgül anlambirimciğidir ve bu anlamsal özelliğin
anlaşılması bakımından Londra nüshasındaki şu bağlam önemlidir: “**Bizde oğrılıķ kılur**
kişi yok, men bir za‘īf munğluğ qağguluğ, közsiz qart-men. Yaşım ulğaydı, süngüklerim
kevlendi, saç sakalım aқardı, arқam munğda qağguda bükreydi, mañğa raħm kılğıl.”
(99r/14) Bununla beraber **abuşķa** sözcüğü için seçmesel sınırlama olarak nitelendirilen
za‘īf sözcüğü **qarı** sözcüğü için de aynı fonksiyonu Londra nüshasında da kullanılır: “**ey**
za‘īf qart, sēn bitigde aymış-sēn, atam boğuzlandı, uluğ atam otğa atıldı, oğlumnu mañğa

ıdıl” (99v/2) *karṭ/t* sözcüğü Londra nüshasında karşıt anlamlısı *yigit* sözcüğü ile de eşdizimlenir: 106r/16; 204v/1.

- **erkek**

Londra nüshasında *karṭ/t* sözcüğü tüm bağlamlarda erkek cinsiyetine sahip kişiler için kullanılmıştır: 80v/13; 98r/6; 99r/14; 99v/2; 106r/16; 106r/17; 166r/6; 136v/9; 174r/1; 204v/1

- **sosyal sınıf**

karṭ/t sözcüğünün bu anlambirimciği *abuṣṣa* sözcüğü kadar ayrıntısıyla tespit edilememektedir; fakat nüshada bir yerde *karṭ/t* sözcüğü ile ‘*ālimler*’ sözcüğünün eşdizimlendiği tanıklanır ve bu kullanım vasıtasıyla *karṭ/t* sözcüğünün toplumsal bir sınıfı temsil ettiği de öngörülebilir: “*Ḳaṣan Dāvūd anı kördi érse ‘ālimlerni karṭlarnı ündetdi.*” (136v/9)

L.- *karṭ/t* (sıfat)

karṭ/t sözcüğü Londra nüshasında sıfat ulamında dört yerde kullanılmıştır: 98r/1; 102r/3; 102v/4; 160v/10. Tespit edilen bu kullanımlardan üçü *ata* sözcüğünü niteler ve gönderimde bulunulan Yakup peygamberdir, bir diğerinde ise *kıṣi* sözcüğünü niteler: “*Melik yüz karṭ kıṣini Ḥızr ve İlyā[sğa ıydı.]*” (160v/10). Bu son belirtilen kullanım dikkat çekicidir çünkü *karṭ/t* sözcüğünün anlamsal özelliğinden biri erkek cinsiyetine sahip olanlar için kullanılmasıdır. Halbuki *kıṣi* sözcüğü cinsiyet ayrımı barındırmayan insan kavramına göndergede bulunur ve Londra nüshasında yukarıda incelenen *karı* sözcüğü ile genellikle eşdizimlenir. Böylece *karṭ/t* sözcüğünün nüshadaki anlam yapısına dayanarak 160v/10’da kadın ve erkeklerin oluşturduğu karma bir insan topluluğu kast edilmiyor. Bağlamsal açıdan bakıldığında da 160v/10’da tanıklanan *yüz karṭ kıṣi* ülkenin yöneticisi tarafından seçilen ve aracılık görevi verilen bir gruptur, bu söz konusu topluluk

erkek cinsiyetine sahip olduğu için anlatıcı özellikle *kaṛṭ/t* sözcüğünü kullanmış olmalıdır. Tüm bu bağlamlardaki kullanımlar düşünüldüğünde *kaṛṭ/t* sözcüğünün kavramsal yapısında +erkek anlambirimciği yer alır.

Sonuç: T. abuṣṣa ~ L. kaṛı

abuṣṣa ve *kaṛı* sözcük çifti isim ulamında kullanıldığında ‘yaşlı, ihtiyar kişi’ye göndergede bulunması nedeniyle aynı anlam değerine sahiptir ve yine her iki sözcük de aynı kavram alanındaki diğer sözcüklerden onları ayırt eden + erkek anlam bileşenini içerirler. Her iki sözcük de seçmesel sınırlaması olan *za‘īf* sözcüğü ve karşıt anlamlısı *yigīt* sözcüğü ile birlikte kullanılır. Bunlara ek olarak her iki sözcük de yine *+lar* altbiçimciği ile saygı duyulan bir toplumsal sınıfa da yer yer göndergede bulunur. *abuṣṣa* ve *kaṛı* sözcük çifti sıfat ulamında kullanıldığında ise genellikle *ata* sözcüğü ile eşdizimlenir ve yaşı çok ilerlemiş, yaşlı ihtiyar anlam değerine sahiptir. *abuṣṣa* ve *kaṛṭ/t* hem isim ulamı hem de sıfat ulamı açısından ele alındıkları takdirde bu sözcüklerin aynı doğruluk koşuluna sahip oldukları görülür. Her iki sözcüğün birbirinden farklılaştığı nokta Clauson’un da işaret ettiği üzere *kaṛṭ/t* dönemin batı lehçesine ait olmasıdır. Bu nedenle *abuṣṣa* ve *kaṛṭ/t* sözcükleri arasında bilişsel eş anlamlılık mevcuttur.

3.15.3. pīr

yaşlı, kocamış kişi. *pīr* sözcüğünün her iki nüshada da birer kez kullanıldığı göz önüne alınırsa “yaşlı kişi” kavramı için yaygın kullanılan bir sözcük olmadığı anlaşılır.

T.- abuṣṣa ~ L- pīr

I. İsmā‘īl atasını ündedi: Bir abuṣṣa kelip maṅga zaḥmet bërür. (T.69a/15)

İsmā‘īl atasını ündedi, aydı: Bir pīr kelip meni füsüs tutar. (L.51r/5)

L.- pīr

pīr sözcüğü Londra nüshasında tek yerde tanıklanır: “İsmā‘īl atasını ündedi, aydı: bir pīr kelip meni füsüs tutar.” (51r/5)

pîr sözcüğünün tek yerde tanıklanması nedeniyle sözcüğün kullanım alanı ve anlamsal özellikleri nüshadan ayrıntılı olarak tespit edilememektedir. Bu durumda *pîr* sözcüğünü *abuşka* sözcüğünün eş anlamlısı mıdır yoksa üst anlamlısı mı sorularına cevap bulabilmek için nüshaların yazıldığı ya da yazıldığı tahmin edildiği dönemdeki ve o dönemin öncesindeki metinlerde sözcüklerin kullanımlarını incelemek gerekir. Eserin iki nüshası da Harezmi dönemi olarak nitelendirildiği için *pîr* sözcüğünün Eski Türkçe ve Harezmi Türkçesindeki kullanımları aşağıda tanıklanmıştır:

Eski Türkçe döneminde *pîr* sözcüğü iki eserde tanıklanır: “ey katıglıka tuğrur mu men, men **kurtğa** men begim **pîr** turur” [TİEM: 169r/6]⁴⁵⁷; **pîr**: “Tür. awıçka, Ar. şeyh” [K-KT: 944]⁴⁵⁸.

TİEM 169r/6’daki tümcede bir kadın konuşucu kendisini *kurtğa* olarak tanımlarken kocasını *pîr* olarak tanımlaması araştırma konusu açısından önemli bir veri sağlar. Bu tümcede *kurtğa* sözcüğü ‘yaşlı, ihtiyar insan (kadın)’, *pîr* sözcüğü de ‘yaşlı, ihtiyar insan (erkek)’ kavramlarını ifade eder. Eski Türkçe’de *pîr* sözcüğünün tanıklandığı diğer eser *Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur’ân Tercümesidir*. Satır arası tercümede konumuz açısından ilk dikkat çekici kayıt Farsça *pîr* sözcüğünün o dönemde *awıçka* sözcüğü ile karşılanmasıdır, ikincisi ise anlamsal yapısında +kadın anlambirimciği olan yani kadın için kullanılan *kurtğa* sözcüğünün *pîr* ile karşılanmayıp *kende pîr* ifadesinin satır altında verilmiş olmasıdır. Tüm bu temas edilen kullanımlar ve sözcükler hakkındaki kayıtlar *pîr* sözcüğünün canlı, insan, yaşlı, ihtiyar erkek kişi şeklinde tanımlanan anlambirimcilerini teyit eder. Tetkik edilen sözcüklerin kavram alanına ait sınırların Eski Türkçe

⁴⁵⁷ KÖK, Abdullah., (2004), *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’ân Tercümesi (TİEM 73 1v-235v/2), Giriş-İnceleme-Metin- Dizin*, , Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2004, s. 163.

⁴⁵⁸ ATA, Aysu., (2004), *Türkçe İlk Kur’ân Tercümesi, Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin*, TDK Yay., Ankara, s. 944.

döneminden itibaren mevcut olması Tahran nüshasındaki *abuşka* sözcüğü ile Londra nüshasındaki *pîr* sözcüğünün aynı bağlamda birbirinin yerine geçebilmesini mümkün kıldığını gösterir.

Harezmi temas lehçesi dönem eserleri olarak kategorize edilen *Nehcü'l- Ferâdis*, *Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi*, *Harezmi Kur'an Tercümesi* ve *Mukaddemetü'l-Edeb*'de *pîr* sözcüğünün kullanımı yoktur. *Hüsrev ü Şîrîn*'de ise birden fazla yerde geçer ve eserin dizin çalışmasında 'yaşlı, ihtiyar' anlamı ile karşılanmış olduğu görülür. Metinde 'yaşlı, ihtiyar kişi' kavramını zaman zaman karşıladığı görülse de çoğu yerde bağlam ve sözcüğün eşdizimlileri ekseninde sözcüğün bağlı olduğu kavramın değiştiği fark edilir: *pîr-i 'âkıll*, *pîr-i hōrasan*, *pîr-i üstād*, *nükte bilgüci pîr*, *ey bilgi tenğiz pîr*, *kōngli yaruğ pîr*, *söz ayguçi pîr* gibi. *HŞ*'de ise *pîr* sözcüğüne atfedilen kavramsal yapı değişmiş ve sözcük mecazlaşarak 'bilge kişi' anlamına dönüşmüştür. Bu nedenle Londra nüshasındaki *pîr* sözcüğünün anlamsal yapısını en iyi şekilde aydınlatan Eski Türkçe metinlerdeki tanıklamalar olduğunun altı çizilmelidir.

Sonuç: T. *abuşka* ~ L. *pîr*

Nüshalar arasındaki eş bağlamlarda birbiri yerine kullanılan bu sözcüklerin "yaşlı, ihtiyar kişi (erkek)" kavramına bir gönderge bulunmasıyla aynı doğruluk koşulunu okuyucuya iletir. Sonuç olarak *abuşka* ve *pîr* sözcük çifti aynı doğruluk koşulunu yansıtırken *pîr* sözcüğü Farsçadan alıntı olmasıyla *abuşka* sözcüğünden çağrışımsal anlam yönüyle farklılaşır ve bu sözcük çifti burada bilişsel eş anlamlılık kategorisinde yerini alır.

3.15.4. uluğ

uluğ "yüce, ulu, büyük" [DLT:921]; **uluğ** "1. Büyük, çok, çok miktarda.; 2. Yaşlı; 3. Büyük dede; 4. Başkan, lider. Kavmin büyüğü, reisi; 5. Büyük, ulu, azamet ve üstünlük sahibi. Kadri ve şanı yüce, şerefli. Yüksek, yüce, namı büyük (olmak)" [ME:1002-1003];

uluğ “1. Bir kavmin büyüğü, 2. Sadece büyük” [İML: 80]; **uluğ** “ Ar. القوم الكبير 40b/5; الكبير 43b/15” [İML/Aydın: 149]; **ulu** “büyük, ulu (Lat. *magnus*, Far. *buzurg*)” [CC I: 525]; **uluğ** “Ar. الكبير al-kabîr; Far. بزرگ buzurg; Tür. ألغ uluğ” [RS: 123]; **uluğ** “big, great’ physically and metaph., including such usages as ‘grand(father); eldest(son).” [EDPT: 136b]

T.- abuşka ~ L.- uluğ

I. **Hadice Muhammedka aydı: Men fülân kün ‘ammum Varağanı konuqlayur-men, hamr bërür-men, barıp fülân fülân abuşkalarnı üskünğde alıp turgıl. (T.317a/17)**

Hadice Muhammedka aydı: Fülân kün Varağa bin Nevfelni mihmānlıqğa ünder-men, şarāb bërür-men, sen fülân uluğlarnı anıñ qatığa yibergil (L.192r/12)

II. **Resül ‘aleyhi’s-selām kapuğ qaqtı, Hadice kirgil, tidi. Abuşkalar birle kirdiler. (T.317b/2)**

Hadice kirgil, tidi. Resül ‘aleyhi’s-selām uluğlar birle kirip keldi. (L.192r/15)

III. **Varağa abuşkalarka aydı: Tanuğ boluñg, men Hadiceni Muḥammedka bërdim. (T.317b/6)**

Varağa ol kelgen uluğlarga aydı: tanuğ boluñg, men Hadiceni Resülga bërdim. (L.192r/18)

L.- uluğ (isim)

Yapılan karşılaştırmada yukarıda görüldüğü üzere üç yerde Tahran nüshasında *abuşka* sözcüğü tercih edilirken Londra nüshasındaki paralel bağlamda *uluğ* sözcüğünün tercih edildiği tanıklanmıştır. *uluğ* çok anlamlı bir sözcük olması nedeniyle öncelikle eş anlamlılık açısından karşılaştıracığımız bağlamlarda hangi anlamla kullanıldığının tespit edilmesi gerekir.

Londra nüshasında *uluğ* sözcüğünün tanıklandığı anlamlar şunlardır:

1. **uluġ** somut bir cismin fiziksel büyüklüğü. (temel anlam)

Londra nüshasında temel anlamıyla tanıklanan bazı yerlere örnek: 38v/7; 38v/12; 147r/3; 180v/8; 208v/8.

2. **uluġ** soyut şeylerin büyüklüğü, çokluğu.

bu ér érmeslik ‘aybı kamuġ ‘ayblardı **uluġrak** turur.” (82r/10); “**Tişiler keydi mekri uluġ turur**” (84v/10); “**sên yalavaç-sen, seniġ haqqıġ uluġ turur.**” (130r/1)

3. **uluġ** belli bir yaşa ulaşmış, yetişkin kişi.

“**Benī İsrā’īl uluġ kiçig, er hatun yêti tûn kûn küyüp turdılar**” (119v/2); -Beni İsrail kabilesi **büyük küçük**, kadın erkek yedi gün (boyunca) beklemişlerdi.- Bu tümcedeki **uluġ** sözcüğü başlık altında değerlendirilen ‘yetişkin kişi’ göndergesini aktarır.

4. **uluġ** dünyaya önce gelen kişi, abi, büyük kardeş

uluġ, ‘daha önce var olmak, daha önce dünyaya gelmek’ şeklinde bir göndergeye sahiptir;

“**yā ahī Cebre’īl sên mü yaşğa uluġ-sên ya men mü? Resûl aydı: meniġ yaşım sendin uluġ érmiş, anıġ için kim kamuġdın burunrak meniġ nûrımın Mevlī ta ‘ālā yarattı.**”

(182v/2-4); Bu ‘dünyaya daha önce gelmek’ anlambirimciği ile bağlantılı olarak **uluġ** sözcüğü nüshada aynı anne babadan doğmuş yahut anne babalarından biri aynı olan çocuklardan büyük olanları için kullanılır: “**Yūsuf uluġlarıġa aydı: né tēyür-siz?**”

(97r/10) “**Uluġları İsmā’īl ve İşhāk ‘aleyhüme’s-selām adın analıġ erdiler.**” (56r/6);

“**Ba‘ zılar aymışlar: Rûbīl erdi, kamuġdın uluġrak hem hâlası oġlı erdi.**” (68r/10) Bununla birlikte sözcüğün ikiz çocuklardan ilk önce dünyaya gelmiş olanı için de kullanıldığı görülür: “**Bu Ruķi‘adın êki oġul boldı êkiz, uluġı ‘Ayaż kiçigi Ya‘kûb atlıġ.**” (54r/13)

5. **uluġ** önde gelen kişi, lider.

uluġ sözcüğü ‘önde gelen kişi, lider’ göndergesinde bulunacak ise mutlaka *él, kend* sözcükleri ya da onların isimleriyle (Mısır, Yemen, Hicaz, Mekke vb), topluluk (ferişteler, perîler, şahâbe, peşşeler, qarınçalar), kabile (Kureyş vb.) ya da millet isimleriyle (Benī İsrā’īl, ‘Arap, Cühüd vb.) eşdizimlenir. **uluġ** bu ifade edilen sözcüklerle

girmiş olduğu dizimsel ilişki sonucunda söz konusu kavramı karşılayabilmektedir. Nüshadaki kullanım yoğunluğu düşünüldüğünde bu eşdizimsel ilişkinin alışlagelmiş ve gelenekselleşmiş olduğu düşünülebilir. Bu kavramın anlamsal yapısını oluşturan anlambirimcikler şu şekilde tespit edilmiştir:

- **canlı [insan / hayvan / soyut varlıklar] veya cansız**

uluğ sözcüğü nüshanın genelinde canlı varlıklar için kullanıldığı gözlemlenirken sadece bir yerde cansız bir varlık olan *but* ‘put’ sözcüğü için de kullanılmıştır: “*Yana bir but kılıp érdi, aq taşdın Eflûn atlıg. Gevher birle muraşsa’ kılgan kamuğ butlarnıng uluğı ol érdi.*” (161r/15) *uluğ* sözcüğü canlı varlıklar içinde ise çoğunlukla insan için kullanılırken bazı bağlamlarda hayvanlar 139r/2; 143v/6, bazı bağlamlarda ise melek ve peri gibi soyut varlıklar için de kullanılır: 3v/12-20; 121r/7; 137v/3; 155v/12.

- **önde gelen [=saygı duyulan, güvenilen, itibar edilen, sözü dinlenen kişi]**

‘önde gelen kişi’ şeklinde tanımlanan bu anlambirimcik *uluğ* sözcüğünün bağlı olduğu kavramın değişmez nitelikteki özgül anlambirimciğidir. *uluğ* bağlamda işaret edilen topluluğun ya da eşdizimlendiği ismin önde gelen kişisidir. Bu anlambirimciğe bağlı olarak o kişinin sözü dinlenen, saygı duyulan, güvenilen bir kişi olduğu çıkarımlarında bulunulabilir. Bu anlamsal özellikler olmadan sözcük çekirdek anlamını yansıtamaz. Bu sebeple bu anlamda kullanılan *uluğ* sözcüklerinin hepsi bu anlambirimcik için örnek gösterilebilir: 85r/7; 103r/7; 121r/7; 147v/20; 162r/15; 181v/1; 185v/20; 187v/13; 225r/21; 242v/16.

- **siyasi lider, iktidar sahibi**

uluğ sözcüğünün bu anlambirimciği gücül anlambirimciktir, çünkü her *uluğ* siyasi bir lider ya da iktidar sahibi kişi olmayabilir. Bağlama ve eşdizimlendiği sözcüğe göre bu anlambirimcik kavramın içinde yer alır ya da almaz. Bu anlambirimcik için Londra nüshasındaki en güzel örneklerden biridir: “*ol karıncakalarnıng uluğı ahsak erdi, Mender atlıg. Ün kıldı: ey karıncalar kaçing, evleringizge kiring. ... [karıncça] “aydı: men*

bularınıḡ uluḡı-men, uluḡ ra'ıyyetlerge müşfik kerek” (139r/2-12). *uluḡ* sözcüğü tümcede *ra'ıyyet* sözcüğü ile girmiş olduğu dizimsel ilişki vasıtasıyla tespit edilen anlambirimciği okuyucuya çok net ifade eder. “peşşeler uluḡı Tūtārūs atlıḡ Süleymānning isin aldı, peşşelerge buyurdi, yıḡıldılar, Süleymānga zaḥmet bēru başladılar.” (143v/6) “‘Arab ve ‘Acem uluḡların unamadıḡ Ebū Tālib öḡsüzün unadıḡ”. (192v/4) “Resūl ravzasıḡa ältür boldılar erse Medīne uluḡı ıdmadı” (242v/16)

▪ **erkek (biyolojik cinsiyet)**

uluḡ ‘lider, önder kişi’ kavramına göndergede bulunuyorsa büyük çoğunlukla bağlamda bir erkek ismi geçer ve ona atfen kullanılır. Bu kullanımlar *uluḡ/uluḡlar*’ın semantik yapısında cinsiyet ayrımı olduğunun bir göstergesi şeklinde kabul edilebilir: “‘Acem uluḡların unamadıḡ Ebū Tālib öḡsüzün unadıḡ” (192v/4); “mi‘rāc dürüstluḡıḡa şāḥābening uluḡları telim şāḥīḥ aḥbār rivāyet kıldılar”, (217r/11); “‘Arab uluḡlarında tört yüz er yıḡıldı.” (225r/21); “cühūdlar uluḡı Ḥayy bin Aḥṭab kıızı erdi” (227r/5); “ey Ebū Leheb sēn kamuḡdın uluḡ-sēn.” (185v/20) Bu gibi örneklerin daha da çoḡaltılması mümkündür.

uluḡ sözcüğünün *ferište* ve *perī* gibi soyut kavramlarla beraber *ḡarınḡa* ve *peşşe* gibi hayvanlar için de kullanıldığından daha önce bahsedildi. Sözcüğün beraber eşdizimlendiḡi *ferište*, *perī* ve *hayvan* isimleri onun +erkek anlamsal özelliḡini geçersiz kılar mı?

Eserin bütünü göz önünde tutulduğunda, nüshada anlatımı yapılan toplumda kadınlar ve erkeklerin bulundukları yer ve konumların ayrı tutulduğu ve homojen olmayan bir sosyal yapıya sahip olduğu görülmektedir. Cinsiyetlere ilişkin bu tür kullanım şekilleri, hikaye anlatıcısının lider vasfında olan tüm varlıkları erkek olarak kabul ettiḡini göstermektedir. Bu kabul ediş aynı zamanda müellif ya da müstensihin zihin sözlüğündeki sözcükler arasından cinsiyet ayrımını açık bir şekilde ifade eden, +erkek anlamsal özelliḡi olan, bir sözcüğü tercih ettiḡi sonucuna ulaştırır.

Sonuç: T. *abuşka* ~ L. *uluğ*

abuşka ve *uluğ* sözcüklerinin her iki nüshadaki kullanımları tetkik edilerek sözcüklerin bağlı oldukları kavramların farklı olduğu, her iki sözcüğün de dil içindeki anlamsal değerlerinin eşit olmadığı, bu sebeple bu iki sözcük birbiri yerine kullanılamayacağı, kullanılırsa da farklı doğruluk koşullarını ifade edeceği sonucu çıkarılmıştır. Bu elde edilen sonucu daha da somutlaştırmak için aşağıda karşılaştırmalı biçimde iki bağlam sunulacaktır:

Mūsī du‘ā kıldı. Yarlıg boldı: Aygıl, **uluğların** sening birle ıdsunlar, kelām işitsünler, yetmiş **şālih abuşkani** üdürsünler. Üdürdiler, altmış çıktı, yetmişke yetmedi. Yarlıg boldı. Tegme bir sıbtın bir **yigit** çıkardı, on iki **yigit boldı, yetmiş iki boldılar.**” (188b/6)

“Mūsī du‘ā kıldı. Yarlıg boldı: Aygıl, **uluğların** sening birle ıdsunlar, kelām işitsünler. Mūsī **şālih abuşkani** ozdurdı, altmış *abuşka* çıktı yetmişge yetmedi. Yarlıg boldı, tegme bir sıbtın bir yigit çıkardılar, (15) on eki yigit boldı, yetmiş eki boldılar.” (120r/13)

Her iki nüshada da Tanrı Musa’ya kavmindeki önde gelen kişileri seçmesini emrediyor ve bu kavramı ifade etmek için müellif ya da istinsah eden kişi önce *uluğ* sözcüğünü seçiyor, daha sonra bağlamın devamında **uluğlar** sözcüğüyle kast ettiği kişiler için **salih abuşkalar** ifadesini kullanıyor. Sonuç olarak her iki nüshada da **uluğlar** ve **şālih abuşkalar** aynı kişileri kast etmek için bağlamda birbiri yerine kullanıldığı tanıklanır; ama dikkat edilmesi gereken nokta *uluğlar* sözcüğüne karşılık tek başına *abuşka* sözcüğünün kullanılamamasıdır. Örnek verilen bu bağlamlarda müellif ya da müstensih *uluğ* sözcüğünün anlamsal değerine karşılık *abuşka* sözcüğünü tek başına kullanmayı yeterli görmediği ve *uluğ* sözcüğüne karşılık muhtemelen *abuşka* sözcüğünde eksik kalan anlamsal değeri tamamlamak adına bir sıfat ile beraber kullanmayı tercih ettiğinin açık

bir göstergesidir. Bu kullanım *uluğ* ile *abuşka* sözcüğünün aynı anlamsal değere sahip olmadığını bir kanıtı niteliğindedir.

Sözcüklerin aynı doğruluk koşuluna sahip olmadığına dair kanıtlayıcı nitelikteki diğer bir bağlam şudur:

Mekke uluğları abuşkaları yığıldılar. (371b/19)

Mekke uluğları abuşkaları yığıldılar. (232v/3-4)

uluğlar ve *abuşkalalar* sözcüklerinin hem Tahran hem de Londra nüshasındaki bu tarz kullanımı eserin kaleme alındığı dönemde eş anlamlılık açısından irdelenen sözcük çifti arasında anlamsal fark olduğunun ve toplumdaki farklı sosyal gruplara gönderge bulunduğunun bir başka kanıtıdır.

Tüm bu detaylı anlatımın sonunda yukarıda karşılaştırmalı olarak verilen Tahran ve Londra nüshalarında birbiri yerine kullanıldığı tespit edilen *abuşka* ile *uluğ* sözcüklerinin eş anlamlılık açısından değerlendirilmesine gelindi. *abuşkalalar* ve *uluğlar* sözcük çifti Tahran ile Londra nüshaları arasında Hz. Muhammed’in Hz. Hatice’yi amcası Varaka bin Nevfel’den nasıl istediğini anlatan bağlamda yer değiştirmiştir. Öncelikle şunun altı çizilmelidir ki Tahran nüshasındaki söz konusu bağlamda tutarlı bir biçimde *abuşkalalar* sözcüğü tercih edilirken Londra nüshasındaki bağlamda *uluğlar* sözcüğünün tercih edilmiş olması önemlidir. *uluğ* sözcüğünün burada kullanılan anlamı ‘önde gelen kişiler’ şeklinde tespit edilmiştir. Eğer nüshalarda bahsi geçen bağlamda tutarlı bir kullanım olmasaydı sözcük çiftinin birbiri yerine kolaylıkla geçebildiği kanısına varılırdı ve bu durum, yukarıda sunulan sözcüklerin tespit edilen kavramsal yapısını yanlışlardı. Bahsedilen bağlamın tümünde Tahran nüshası *abuşkalalar* ‘ihtiyar, yaşlı kişiler’ sözcüğünü tercih ederken Londra nüshası *abuşkalara* nazaran farklı bir doğruluk koşuluna sahip, *uluğlar* ‘önde gelen kişiler’ sözcüğünü kullanmayı tercih etmiştir. Bu nedenle *abuşka* ve *uluğ* sözcükleri farklı doğruluk koşullarına sahip oldukları için *+lar* altbiçimciği ile

göründüklerinde de farklı toplumsal kesimleri temsil ederler. Bu koşullar altında *abuşka* ve *uluğ* sözcükler arasında bilişsel eş anlamlılık bulunmaz.

abuşka ve *uluğ* sözcükleri arasında yakın eş anlamlılık olabilir mi?

Tezde yakın eş anlamlılık incelemesinde X Tahran nüshasındaki sözcüğü temsil ederken Y Londra nüshasındaki sözcüğü temsil edecektir. Yukarıda tanıkladığımız Tahran ve Londra nüshalarında yer değiştiren *abuşka* ve *uluğ* sözcüklerinin kullanıldığı I. karşılaştırma üzerinden yakın eş anlamlılık denklemi kurulduğunda şöyle bir sonuç elde edilir:

- I. *Hadice Muhammedka aydı: Men fülân kün ‘ammüm Varaḡanı konuḡlayur-men, ḡamr bërür-men, barıp fülân fülân abuşkalarnı (X) üskünḡde alıp turḡıl. (317a/17)*
Hadice Muhammedka aydı: Fülân kün Varaḡa bin Nevfelni mihmānlıkḡa ünder-men, şarāb bërür-men, sen fülân uluḡlarnı (Y) anıḡ ḡatıḡa yibergil (192r/12)

Hatice Muhammed’e söyledi: Ben falanca gün amcam Varaka’yı misafir ederim, şarap veririm, falanca *ihtiyarları* (X “abuşkaları”) daha doğrusu *önde gelenleri* (Y “uluğlar”) huzurunda topla.

“daha doğrusu” ölçütü ile *abuşka* ve *uluğ* sözcükleri arasında nispeten önemli olmayan anlamsal özellikler belirginleştirmemiştir ve mantıklı bir sonuç da ortaya çıkartmamıştır. Bu nedenle *abuşka* ve *uluğ* sözcükleri arasında yakın eş anlamlılık da bulunmaz.

3.16. Awurta

awurta sözcüğünün kullanım sıklığı, mukayese edilen nüshalar arasında ciddi bir fark göstermektedir. Her iki nüshanın müstensihlerinin zihin sözlükçelerinde *awurta* / *awurtḡa* sözcükbiçiminin var olduğu tanıklansa da Tahran nüshası müstensihi tarafından tutarlı biçimde kullanılan *awurta* sözcüğüne karşın Londra nüshası müstensih(ler)i *awurtḡa* sözcüğü yerine başka ifadeler kullanmayı tercih etmektedir. Bu durum, bir tabloyla görselleştirildiğinde anlaşılması daha kolay olacaktır:

Tahran nüshası	Londra nüshası
awurta anası (109a/18)	enege (80v/3)
awurta anası (109a/19)	enege (80v/3)
awurta anası (109b/1)	----- yok ---- (krş.80v/4)
awurta anası (109b/2)	ķurtķa enege (80v/4)
awurta (109b/3)	enege (80v/5)
awurta (109b/5)	ķurtķa (80v/7)
awurta anası (224b/11)	ata (142v/12)
awurta (225a/6)	ķurtķa (143r/2)
awurta (306a/14)	dāye (184v/6)
awurta (306a/14)	awurtķa (184v/6)

Yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere nüshalar arası eşbağlamalarda sadece bir ortak kullanım söz konusudur: krş: 306a/14 ile 184v/6. Tercih edilen sözcük farklılıklarından da anlaşılacağı üzere Tahran nüshası müstensihinin X kavramı için sadece *awurta anası* ya da *awurta* ifadelerini kullanmaktadır. Peki Londra nüshası müsensihinin sadece 184v/6’da **awurtķa** sözcükbirimini kullanmasına yol açan etken ne olabilir? Bu konuda ilk olarak *awurtķa* sözcüğünün nasıl bir bağlam içinde geçtiğine odaklanılmalıdır: “**Resūl ‘aleyhi’s-selāmni awurtķaķa bērgen sözleri.**” (184v/6) Londra nüshasında *awurtķa* sözcüğünün geçtiği bu tümce, nüshada hikaye başlığı işlevi göstermektedir. Böylece müstensihin bu başlığı kalıp bir ibare olarak algılaması dolayısıyla onu birebir yazma gereksinimi hissetmesi, bu sözcüğü kullanmasına etken olabilir. Her iki nüshanın hikaye başlığındaki bu ortaklık, Rabgūzī’nin kendi yazdığı orijinal eserde esasen *awurta/awurtķa* sözcüğünün yer aldığına dair bir çıkarım yapılmasına da imkan tanır.

Mukayese edilen her iki nüshanın T. 306a/14 ile L. 184v/6 eşbağlıları haricinde herhangi bir paralel kullanımı yoktur.

Eş anlamlılık çerçevesinde tespit edilen değişikli kullanımlar arasından *awurta* ~ *ķurtķa* sözcükbirimleri, bu incelemenin dışında tutulacaktır. Bunun nedeni, *awurta* “sütanne” ile *ķurtķa* “yaşlı kadın” sözcüklerinin bağılı olduğı kavramlar sadece ‘tişı (biyolojik cinsiyet)’ üst anlambirimcik yönüyle ortaklık sergiler; ancak her iki kavramın sözcükselleşmesini sağılayan işlevsel faktörler birbirinden oldukça farklıdır. *ķurtķa*, kadının yaşına bağılı oluşan imgesel bir dış görünüm üzerinden sözcükselleşirken; *awurta*, yaştan bağımsız biçimde bir kadının kendi çocukları dışında başka çocuğı emzirmesi dolayısıyla kadın ve çocuk arasında oluşan bağılietici bir fonksiyonla sözcükselleşmiştir. Ayrıca *awurta’nın*, yerine getirdiğı hizmet karşılığında ücret alması, o dönemde kadın için meslekî bir unvan olduğunu da gösterir.⁴⁵⁹ Bu yönüyle her iki nüshanın müstensihlerin zihinlerinden geçirdikleri ve odaklandıkları imgelerin farklı olması hasebiyle eşbağlılardaki sözcüklerde de farklılık oluşmuştur. Bu şartlar altında *awurta* ile *ķurtķa* sözcükleri arasında eş anlamlılık derecelerinden tam ve bilişsel eş anlamlılık ilişkisi tanımlanamayacağı gibi eş anlamlılık ölçeğindeki yakın eş anlamlılar ile eş anlamlı olmayanlar arasındaki muğlak aralık, bu sözcük çifti için yakın eş anlamlılık ilişkisinin tanımlanmasını da olumsuz yönde etkiler. Bu olumsuzluğun yarattığı güçlük sebebiyle *awurta* ile *ķurtķa* sözcükleri arasında eş anlamlılık ilişkisi bu inceleme kapsamı dışında tutulacaktır.⁴⁶⁰ İnceleme kapsamında olası eş anlamlılık ilişkisi açısından

⁴⁵⁹ Güneş, Hüseyin Nihat., (2019), “Sosyal Olarak İnşa Edilmiş Modern Annelik Söylemi İçerisinde Bir Asma Kat: Sütanne Geleneğı”, **Electronic Journal of Social Sciences**, C.18 S. 69, s. 256.

⁴⁶⁰ MESELA Türkiye Türkçesinde “teyze” sözcüğü belirli bir yaş üzerindeki kadın için kullanılmaktadır; bunun yanında Türkiye Türkçesinde kadın ile özdeşleşen “bakıcı” sözcüğü acaba yakın eşnamlı mıdır?

?* Mustafa yolda gördüğü teyzeye *daha doğrusu* bakıcıya yardım etti. [-]

değerlendirilebilecek sözcük çiftleri ise şunlardır: **T. awurta** ~ **L. enege**; **T. awurta** ~ **L. dāye**

awurta (Ar. ظئر)⁴⁶¹ “ol awurta tutundu o süt anne edindi” [DLT: 274]; **awurda** “awurda tişi Ebe. (Ar. qābilet)” [ME/Özçamkan: 220]; **avurta** “Ar. الانثى al-unṣā, Far. دايه dāye, Tür. اورتا avurta” [RS: 116]; **avurta** “الظير avurta; الصبي ظير oğlan avurtası” [İML/Aydın: 97]; **avurta** ‘foster-mother, wet-nurse’ [EDTP: 15a].

T.- awurta (isim)

Tahran nüshasında *awurta* sözcüğünün bağlamsal kullanımlarına dayanarak anahtar sözcüğün kavramsal yapısında şu anlambirimcikler tespit edilmiştir:

▪ canlı [insan]

awurta sözcüğünün bağlı olduğu kavram dil-dışı dünyada sadece canlı varlıklardan insan türüne referanslı kullanımla takip edilmektedir. Hâlihazırda *awurta* kavramı, insanoğlunun inşa ettiği sosyal hayat içinde oluşan bir nitelemedir. Bu doğrultuda anahtar sözcüğün kavramsal yapısı temel ve değişmez nitelikte ‘canlı’ ve ‘insan’ üreysel

?* Mustafa yolda gördüğü bakıcıya **daha doğrusu** teyzeye yardım etti. [-]

Yukarıda *daha doğrusu* ifadesiyle oluşturulan bir ifadelerin her ikisi de kulağa çok mantıklı gelmez. Bir sözcük diğer bir sözcüğü dışlayıcı bir tutum göstermez, çünkü her ikisinin işlevi oldukça farklıdır. Ancak bağlam şu şekilde kurulduğunda sonuç görece değişir:

Mustafa dün görüştüğü teyzeyi **daha doğrusu** bakıcıyı işe almaya karar verdi.

?* Mustafa dün görüştüğü bakıcıyı **daha doğrusu** teyzeyi işe almaya karar verdi. [-]

Yukarıda *daha doğrusu* ifadesiyle kurulan birinci tümce ikinciye nazaran daha mantıklıdır. Ancak birinci tümcenin ürettiği sonuç da göreceli olup tartışmaya açıktır.

⁴⁶¹ DLT’de *awurta* Ar. ظئر *z’ir* sözlükbirimiyle kaydedilmiştir. bk. Öztürk, Faruk., (2020), **Dîvānu Luġāti’t-Türk’teki Arapça Söz Varlığının Dizini**, TDK Yayınları, Ankara, s. 504.

anlambirimcikleriyle tanımlıdır. Tahran nüshasında *awurta* sözcüğünün tüm kullanımları bu üreysel anlambirimcikleri kanıtlayıcı niteliktedir.⁴⁶²

▪ dişi (biyolojik cinsiyet)

awurta sözcüğünün bağlı olduğu kavram ‘dişi (biyolojik cinsiyet)’ anlambirimciğiyle kavramlaşmıştır. *awurta* özgül anlambirimciği dolayısıyla sadece dişi biyolojik cinsiyetli kişilere referanslı kullanılır ve bu yönüyle *awurta* dişi sözlüksel cinsiyet kategorisi içinde tanımlanır. Tahran nüshasında *awurta* sözlükbiriminin geçtiği tüm bağlamlar bu anlamsal özelliği ileticidir.

▪ sütanne

awurta sözcüğünün bağlı olduğu kavram ‘sütanne’ özgül anlambirimciği ile tanımlıdır. *awurta*, nüshadaki bağlamsal kullanımları doğrultusunda, çeşitli nedenlerden dolayı bir annenin kendi çocuğunu emzirememesi üzerine ücret karşılığında emziren ve belirli bir yaşa kadar bakıp büyüten kadın olarak tanımlanabilir: “**Resûl ‘aleyhi’s-selâmın awurtağa bérgeñ sözleri.** ‘ Arabda bir qabile erdi Benû Sa‘ d atlıg, tegme yılda olardıñ urağutlar kelip Mekke halkıdın sût bérgeñlü oğlanlar alur erdiler.” (306a/14-16) Aktarılan bağlamdan *awurta* ’nın sosyal hayat içinde meslekî bir uzanımı olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü belirli dönemlerde sütannelik yapacak kadınların şehir merkezine gelip ücret karşılığında çocukları alıp kendi yaşadıkları yere götürdükleri öğrenilmektedir. Bu bağlam aynı zamanda Arap toplumunun belirli adetlerini ve uygulamalarını iletir. Türk dil kullanımı hikaye içinde geçen Arap toplumunun bu adetini aktarabilmek adına *awurtağa bér-* eşdizimliliği üretmesi önemlidir. Böylece Arap toplumuna ait böyle bir gelenek Türk dilinde *awurtağa bér-* şeklinde ifade edilirken, buna karşın KB’de tek yerde *awurta*

⁴⁶² *awurta* sözcüğünün (isim ulamında) Tahran nüshasındaki tüm kullanımları için bk.:109b/3, 5; 255a/6; 306a/14.

sözcüğü şöyle geçmektedir: “**awurtası** edgü kişi **tut** arıg; oğul kız arıg ıpğa turgay ıpğa”⁴⁶³ *Kutadgu Bilig*, geçmiş zamanda yaşanıldığına inanılan hikayelerle örülen bir eser olmayıp; aksine o günkü dil kullanımına hitaben kaleme alınan bir eserdir. Bu doğrultuda Türklere hitaben yazılan bu eserde *awurta tut-* eşdizimliliği, Türklerin sosyal hayatında sütanneyi yine ücret karşılığında ancak yakınında bir yerde çocuğa bakması için tuttuğuna dair bir çıkarımı mümkün kılar. Buradaki *awurta tut-* eşdizimliliğin bir bileşeni olan *tut-* eylemi Türklerin kavrayış biçimini göstermesi bakımından değerlidir. Çünkü Türk düşünce sisteminde *tut-* eylemi eğer canlı bir kişiye atfen kullanılıyorsa ücret karşılığında birini hizmeti altına aldığını ifade etmek ister. Bugün dahi biz *tut-* eylemini bu amaç ve maksat ile kullanmaya devam etmekteyiz.⁴⁶⁴ KB’de tanıklanan *awurta tut-* eşdizimliliği de Türklerin sosyal hayatına dayanan bir uygulamanın dilsel çıktısı olarak yorumlanabilir. Çünkü dil-dışı dünyada inşa edilen toplumsal adetler insanların doğrulan kavrayış biçimin etkiler ve zihin de bu kavrayışa göre dilsel yaratımlar meydana getirir.

awurta kavramı ‘sütanne’ özgül anlam birimciğiyle tanımlansa da bugünün dolaylı muhataplarını zihnindeki “sütanne” imgesinden daha farklı olduğunun önemle altını çizmek gerekir. Çünkü hem bir önceki dönem eseri KB’deki kullanımsal tutum hem de KE Tahran nüshasındaki bağlamsal kullanımlar *awurta*, bir çocuğa süt vermesi dolayısıyla aynı zamanda o çocuğun bakımını ve terbiyesini de üstlenen kişi olarak algılandığını göstermektedir. Bugünün dil konuşurlarının semantik belleğinde “sütanne” ve “*dadı*” olmak üzere ayrı ayrı sözcükselleşen kavramlar olsa da o dönem için *awurta* her iki işlevi yerine getiren tek bir kavram olarak sözcükselleştiği gözlemlenmektedir. Bu nedenle *awurta* kimi zaman sütannelik kimi zaman da dadılık fonksiyonlarını yürütücü

⁴⁶³ KB: 4505. bkz: Arat, R. Rahmeti., (2018), *Kutadgu Bilig*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, s. 772.

⁴⁶⁴ Mesela: “oğluma bakıcı tuttum”; “bu yıl temizlikçi tutulacak”; “bu eşyaları taşımak için adam tutmak gerek”, gibi.

olarak nüshada takip edilebilmektedir. Böylece *awurta* kavramı için sütannelik yapmak ve bakıcılık yapmak uzanımlarının bir bütün oluşuna dair ileri sürülen sav gereğince *awurta* sözcüğü için ayrıca ‘dadı ya da bakıcı’ şeklinde bir gücül anlambirimcik tanımlanamaz.

awurta kavramının özgül anlambirimciği, KE ile dönemdaş olan Erken Orta Dönem Türkçe eserlerinden H-KT Meşhed nüshası vasıtasıyla da tanıklanır: “Āsiye aydı: munı bir **awurtanı** tapunglar muṅga **süt birsün**. kişiler bardılar. Awurtalar keltürdiler.” [H-KT/Şimşek: 49b/4]⁴⁶⁵ H-KT/Şimşek’te *awurta* sözcüğünün takip edilen tüm bağlamsal kullanımları, sözcüğünün “sütanne” betimsel anlamını açık biçimde kanıtlar. KE ve H-KT/Şimşek haricinde *awurta* sözcüğü diğer Erken Orta Türkçe dönem eserlerinde kullanımı tanıklanamamaktadır; bunun en önemli nedeni bu dönem eserlerinde “sütanne” kavramının artık *awurta* sözcüğü yerini Far. alıntı *dāye* sözcüğü ile ifade edilmesidir.⁴⁶⁶

Özetle *awurta* sözcüğünün bağlı olduğu kavramda tanımlı olan ‘sütanne’ özgül anlambirimciğinin, kadın için bir geçim kaynağı olması hasebiyle meslekî unvan niteliği yanında ömür boyu üzerinde taşıyacağı sosyal unvan niteliği de vardır. Bunun yanında Tahran nüshasında *awurta* sözcüğünün hem zengin olan *Züleyhā*’nın hem de fakir olan Muhammed peygamberin süt anneleri için kullanılabilmesi, *awurta* sözcüğünün herhangi bir sosyal statüyle bağdaştırılmadığına da işaret eder.

⁴⁶⁵ Bu eserde *awurta* sözcüğünün diğer kullanımları için bk. Şimşek, Yaşar., (2019), **Harezmi Türkçesi Kur’ân Tercümesi (Meşhed Nüshası [293 No.], Giriş - Metin - Dizin)**, C. II, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 50. Eserin müstensihisi 181a/12’de *awurta* sözcüğünün altına *ya’ni dāye* notu düşer. Böylece bu eserde “sütanne” kavramı için Far. alıntı *dāye* sözcüğüne karşın daima *awurta* sözcüğünün kullanımının tercih edildiği anlaşılır.

⁴⁶⁶ *dāye* sözcüğü, Harezmi sahası eserlerinden NF, HŞ, KE/Londra, H-KT/Şimşek’te mevcuttur; Memluk sahası eserlerinden GT, İMS, STFK’da mevcuttur.

3.16.1. enege

awurta sözcükbirimine karşılık Londra nüshası eşbağlamalarda geçen sözcükbirim Ata tarafından *enege*⁴⁶⁷, Boeschoten tarafından *anaka*⁴⁶⁸ yazım biçimleriyle aktarılmış olup, bu çalışma kapsamında Ata'nın okuyuş biçiminin esas alınacağı belirtilmelidir.

enege sözcüğü, Eski Türkçe dönem eserlerinde kullanımı mevcut değildir. Daha sonra kaleme alınan Erken Orta Türkçe dönem eserlerinden ise sadece KE/Londra nüshasında kullanımı mevcuttur. Böylece *enege* sözcüğünün KE/Londra nüshası haricinde Harezmi sahası ve Memluk sahası eserlerinde kullanımının olmayışı sözcüğün betimsel anlamı üzerinde bir kanaat geliştirilmesini engeller. Bunun yanında KE Londra nüshası üzerine yapılan çalışmalarda, *enege* sözcüğü “anne, üvey anne”⁴⁶⁹ ve “sütanne”⁴⁷⁰ olmak üzere iki farklı betimsel anlam ile tanımlanması duruma başka bir boyut kazandırır. Boeschoten, *Dictionary of Early Middle Turkic* sözlük çalışmasında *enege* sözlükbirimini kendi çalışmasına dayanarak *ana* maddesi altında “wet-nurse” yani *sütanne* betimsel anlamıyla aktarmaktadır.⁴⁷¹

⁴⁶⁷ Bk. Ata, Aysu., s. 596.

⁴⁶⁸ Bk. Boeschoten, H., s. 596.

⁴⁶⁹ Ata, Aysu., (2019), **Rabguzî Kıssaşü'l-Enbiyâ (Peygamberler Kıssası) Giriş-Metin-Dizin**, C. I, TDK Yayınları, Ankara, s. 596.

⁴⁷⁰ Boeschoten, H.E.,- O'kane, J., (2015), **Al-Rabghûzî The Stories of the Prophets**, (Second Edition), V. I-II, Brill, Leiden-Boston, p. 596.

⁴⁷¹ **anaka** ‘wet-nurse’ (QAa) [ZE, 99a *anaga* ‘Amme’; JET 22 *anaka* ‘mother, little mother’; tkm. and kaz. *eneke*]. Probably originally by analogy with *abaga*, *abağ* < mong. *abaqa* ‘uncle’ (TMEN no.2); cf. Also JET, 47: *balaka* ‘little child’] bk. Boeschoten, Hendrik., (2022), **A Dictionary of Early Middle Turkic**, (with the editorial assistance of John O’Kane), Brill, Leiden/Boston, s. 30. (**ana** sözlükbiriminde yer verilmiştir).

Yukarıdaki bu tablo üzerine *awurta* ve *enege* sözcüklerinin eş anlamlı olup olmadığını tespit edebilmek için öncelikle *enege* sözcüğünün betimsel anlamı tespit edilmelidir. Bu doğrultuda Harezmi temas lehçesi sonrasında ortaya çıkan Çağatay Türkçesi dönem eserlerine bakmaktan başka bir çare bulunmamaktadır. Normal şartlar altında eş anlamlılık çalışma konusu eşzamanlılık gerektirdiği için bu çalışma sınırlarında Çağatay Türkçesini hariç tutmaktaydı; ancak *enege* sözcüğünün KE/Londra haricinde hiç bir yerde tanıklanamaması, bunun aksine Harezmi Temas lehçesinin bir sonraki aşaması olan Çağatay Türkçesinde ortaya çıkması *enege* sözcüğünün bu sahadaki kullanımlarının ele alınmasını gerektirmektedir. Bu şartlar altında KE/Londra nüshası öncesi ve kendi dönemin içinde başka bağlamsal kullanımlarının tanıklanamaması hasebiyle başka alternatif bir yol benimsenerek Çağatay dönem eserlerinde *enege* sözcüğünün nasıl kullanıldığı ve tanımlandığına yer verilecektir:

ŞSL’de: “**anage, anaga** vālide maḳamında. ögey māder. dāye. Hükümdarınḡ vālideliḡi, mürebbiye. Süt ana ve dāyesi. **atage** gibi ise de ḡatun olmak şarttır.”⁴⁷²; “**eyege** rezai ana, sūtanne”⁴⁷³; “**ineke, inek** sūtines-i, dāye”⁴⁷⁴ AL’de *enege* sözcüğü “lala, atabey” göndergesiyle denk tutularak açıklanır: “**anake** Bu daḡı atabeg ma’ nasınadır.”⁴⁷⁵ Fikret Turan’ın hazırladığı *Çağatayca Manzum Sözlük*’te *enege* sözcüğü yine *atake* sözcüğüyle

⁴⁷² Durgut, Hasan., (1995), “Şeyh Süleymân Efendî-i Buhârî Lügat-i Çağatay ve Türkî-i Osmâni (Cild-i Evvel)” Adlı Eserin Transkripsiyonu, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, s. 60.

⁴⁷³ Durgut, Hasan., (1995), **a.g.e.**, s. 105.

⁴⁷⁴ Durgut, Hasan., (1995), **a.g.e.**, s. 138.

⁴⁷⁵ Güzelidir, Muharrem., (2002), **Abuşka Luğati (Giriş-Metin-İndeks)**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, s. 29.

birlikte ele alınarak açıklanır: “**anake** māder razā‘ī **atake** şoher ū-rā.”⁴⁷⁶ Bu sözlükte *anake* sözcüğü Far. *mader-i razā‘ī* “sütanne” ile karşılanmıştır.⁴⁷⁷ *enege* sözcüğü ayrıca Ali Şir Nevayî’nin *Muḥākemeti’l-Luġateyn*⁴⁷⁸ ve *Tārīḫ-i Mülūk-i ‘Acem*⁴⁷⁹ eserlerinde kullanımı da mevcuttur. Bu eserlerde *enege* sözcüğü, *atake* “lala, atabeg”, *kökeltaş* “süt kardeş” ve *ḥāce-sarāy* “saray ağası” sözcükleriyle birlikte aynı söylem alanı içinde kullanılması, anahtar sözcüğün betimsel anlamının tespiti açısından oldukça önemli bir donedir. Barutçu, çalışmasında *enege* sözcüğü, modern Türk

⁴⁷⁶ Turan, Fikret., (2019), **Çağatayca Manzum Sözlük: Kelimetullāh Hâce Pâdişāh, Nisāb-ı Kutbiyye**, TDK Yayınları, Ankara, s. 50.

⁴⁷⁷ Turan, Fikret., (2019), a.g.e., s. 73 ve 115. (bk. Çağatayca - Türkiye Türkçesi Dizin ve Çağatayca-Farsça Dizin)

⁴⁷⁸ “Ve uluḡ kardaş ve kiçik kardaşnı ikkilesin birāder dirler. Ve Türkler uluḡnı aḡa ve kiçignı ini dirler. Ve alar uluḡ kiçig kız qarındaşnı hem ḥāher dirler. Ve bular uluḡnı igeçi ve kiçignı singil dirler. Ve bular atanıḡ aḡa inisin abaḡa dirler ve ananıḡ aḡa inisin taḡayı ve alar hıç kaysıḡa at ta‘yın kılmaydurlar. Ve ‘Arab tili bile ‘ām ve ḡāl dirler. Ve alar **kökeltaşnı** Türkçe til bile dirler ve **eteke** ve **inekeni** hem bu til bile ayturlar.” Bk.: Barutçu Özönder, F. Sema., (1996), ‘**Alī Şīr Nevāyī Muḥākemeti’l-Luġateyn İki Dilin Muhakemesi**, TDK Yayınları, Ankara, s. 175-176.

⁴⁷⁹ “anıḡ atası Bāzer bin Elbās idi, İskenderiyye pādşāhı, anası Efliyūn bin Nūḡa kıızı irdi ve Bāzer ve Efliyūs arasında dāyim ‘adāvet irdi, milk maşlahatı üçün yaraştılar ve ol muşālihanıḡ te’kidi üçün Filsūnnıḡ kızını ḡoldı ve öz milkige iltti. Bāzeriḡ ili bir keyd bile andaḡ kıldılar kim Bāzer ol kıznı közdin salıp atasıḡa yiberdi ve kız Bāzerdin ḡāmile irdi, yolda andaḡ ḡavādiş yüzlendi kim ol kız bir **atake bir eneke bir ḥāce –sarāy** ile ḡaldı. ittifākā bir ḡāh başıda vaż‘-ı ḡāml kıldı kim maḡūf menzil irdive anda ḡarakçı köp ilni helāk kılur irdi. Bu ḡâlde yıraḡtın ḡalın ḡara peydā boldı. Alar vehmdin ol tıflnı bir kıymeti nimeḡe çırmıp ol ḡāh başıda kıyup ḡaçtılar.” (723a 9-15) bk.: Abik, A. Deniz., (1993), ‘**Alī Şīr Nevāyī’nin Risaleleri Tārīḫ-i Enbiyā ve Ḥükemā, Tārīḫ-i Mülūk-i ‘Acem, Münşe‘āt**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, s. 222.

lehçelerinden Kazakça, Kırgızca ve Altaycada “**ineke** mürebbiye, süt anne; ebe”⁴⁸⁰ göndergesel anlamlarıyla kullanımının devam ettiğini aktarır. Bununla birlikte Turan, *Çağatayca Mazum Sözlük*’te *enege* sözcüğüne dair verdiği dipnotta şu bilgiyi aktarır: “**anake** Modern Özbekçede *enaga* şeklindedir. Bk. Krippes, Uzbek: 209.”⁴⁸¹ *Tārīḥ-i Enbiyā ve Ḥükemā* eseri üzerine yapılan çalışmanın dizin bölümünde ise *enege* şu şekilde kaydedilmiştir: “**eneke** dadı, sütanne”⁴⁸²

Sonuç olarak bütün bu tanıklar dorğrultusunda *enege* sözcüğü, Çağatay Türkçesinde “sütanne” göndergesel anlamıyla kullanımları tanıklanır. *enege*, sütannelik yaptığı çocuğun aynı zamanda bakımını da üstlenmesi dolayısıyla sözcüğün açıklamalarında “dadı” tanımının da ilişitirildiği görölmektedir. ŞŞL’de “vālide maḩamında. ögey māder. dāye. Ḥükümdarınḡ vālideliḡi, mürebbiye. Süt ana ve dāyesi” aktarımlarına bütüncül bakıldığında *enege* bugünün “üvey annesi” göndergesel anlamından ziyade bir çocuḡa süt vermek suretiyle mürebbiyelik yapan kadının o çocuḡun öz annesi makamında bir mertebede algılandığını ve kabul edildiğini gösterici ifadeler olduḡu anlaşılmaktadır. Bu dorğrultuda KE Londra nüshasında tanıklanan *enege* sözcüğünün, bir sonraki dönem eserlerinde “sütanne” betimsel anlamıyla tanıklanışı, anahtar sözcüğün kavramsal yapısı hakkında fikir yürütölmesine olanak tanır.

T. awurta ~ L. enege

⁴⁸⁰ Barutçu Özönder, F. Sema., (1996), ‘Alī Şīr Nevāyī Muḩāketü’l-Luḡateyn İki Dilin Muhakemesi, TDK Yayınları, Ankara, s. 54-55.

⁴⁸¹ Turan, Fikret., (2019), *Çağatayca Manzum Sözlük: Kelimetullāh Hāce Pādīşāh, Nisāb-ı Kutbiyye*, TDK Yayınları, Ankara, s. 50. (bk.30. dipnot)

⁴⁸² Abik, A. Deniz., (1993), ‘Alī Şīr Nevāyī’nin Risaleleri Tārīḥ-i Enbiyā ve Ḥükemā, Tārīḥ-i Mülūk-i ‘Acem, Münşe‘āt, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstittüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, s.186.

I. Züleyhā **awurtaka** miṅ altun bērdi, miṅ aḡrı yıpar bērdi, miṅ aḡrı kāfūr bērdi, iki ton bērdi miṅer altun bahālīg. Züleyhā çıktı, iwke bardı. **Awurta** bu mällarnı şarf kıldı, bir iw kıpardı sıçırgadın. (109b/3)

Zelīhā **enegesige**⁴⁸³ miṅ altun bērdi, miṅ mişkāl yıpar bērdi ve miṅ aḡrı kāfūr bērdi ve aḡır bahālīg eki ton [bērdi]. **Kurtka** bu mällarnı şarf kılp bir ev kıpardı sıçıradın. (80v/5)

L. enege (isim)

enege sözcüğünün Londra nüshası bağlamsal kullanımları yanında bu sözcüğün Tahran nüshası eşbaşlamlardaki karşılığının *awurta* “sütanne” sözcükbiriminin yer aldığı ve her ne kadar KE ile dönemdaş diğer Erken Orta Türkçe dönem eserlerinde tanıklanmasa da bu sözcüğün Çağatay döneminde “sütanne” göndergesel anlamıyla kullanımları göz önüne alındığında anahtar sözcüğün bağlı olduğu kavram için tanımlanabilecek anlamsal özellikler şu şekilde sıralanabilir:

▪ canlı [insan]

enege sözcüğünün bağlı olduğu kavram sadece ‘canlı’ varlıklardan ‘insan’ türüne özgü biçimde kavramlaşmıştır. *enege* dil dışı-dünyada insana göndergede bulunabilen kişi referanslı bir sözlükbirimdir. Londra nüshasında *enege* sözcüğünün tüm kullanımları ‘canlı’ ve sadece ‘insan’ üreysel anlambirimciklerini destekler.

▪ dişi (biyolojik cinsiyet)

enege sözcüğünün bağlı olduğu kavram ‘dişi (biyolojik cinsiyet)’ üzerinden kavramlaştırılmıştır. *enege* kavramı ‘sütanne’ özgül anlambirimciği nedeniyle ‘dişi biyolojik cinsiyet’ temelinde sözcükselleşmiştir.

⁴⁸³Ata, Aysu., (2019), **Rabguzi Kıssaşı’l-Enbiyā (Peygamberler Kıssası) Tıpkıbasım**, C.II, TDK Yayınları, Ankara, s. 80v.

▪ **sütanne**

enege sözcüğünün bağlı olduğu kavram ‘sütanne’ özgül anlambirimciğiyle tanımlıdır. Ancak bu özgül anlambirimcik, sözcüğün salt Londra nüshasındaki bağlamsal kullanımlarına dayanarak tespit edilemez:

Zeliḥānıṅ açığı keldi, ıoptı, **enegesiḡa** bardı, ḡalini aytu bérđi. **Enegesi** aṅḡa köp öḡütler bérđi, Zeliḥā kabūl kılmadı ve za‘ıflendi, ıadıḡu yép öler ḡālḡa tégđi érse **ıurtkıa enegesi** yıḡlayu aydı: ey Zeliḥā maṅḡa telim māl bérđil, ol mālını ḡarc kılayın, bolḡay kim tilekiṅḡe téggey-sen. Zeliḥā **enegesi[ḡa]** miṅḡ altun bérđi, miṅḡ mişķāl yıpar bérđi ve miṅḡ aḡrı kāfūr bérđi ve aḡır bahālḡ éki ton [bérđi]. (80v/3,4,5)

Yukarıda Londra nüshasında *enege* sözcüğünün geçtiḡi yerler aktarılmaktadır ve bu bağlamın dil dizgesinde dizimlenen hiçbir sözcük, *enege* sözcüğünün kavramsal anlamını biz dolaylı muhataplara açık biçimde iletici deḡildir. Çünkü bağlam dikkatle incelendiḡinde *Zeliḥā* evlenmiş yetişkin bir kadın olması ve *enege*’nin de yaşlı bir kadın olması (bk. *ıurtkıa enege*) dolayısıyla *enege* sözcüḡü, burada ne sütannelik yapan bir kadını ne de mürebbiyelik yapan bir kadını tasvır edebilir; bu bağlam üzerinden *enege* için ancak *Zeliḥā*’nın üzüldüḡünde üzüntüsünü paylaştıḡı kişi olduḡu ya da ona nasihat verecek bir mevki ve unvan olduḡu gibi yorumlar yapılabilir. Yukarıda aktarılan Çaḡatay sözlüklerinde ve Ali Şîr Nevâî’nin eserlerinde *enege* sözcüğünün kullanımlarının tanıklanmasıyla ancak anahtar sözcük biz dolaylı muhataplar için açık bir göstergeye dönüşmektedir. Mesela *enege* sözcüğünün *Muhakemetü’l Lüḡateyn*’de *kökeltaş* “süt kardeş” sözcüḡüyle aynı kavram alanı içinde zikredilmesi onun kavramsal yapısı hakkında biz dolaylı muhataplara bir fikir saḡlar: “Ve alar **kökeltaşını** Türkçe til bile dirler

ve **eteke** ve **inekeni** hem bu til bile ayturlar.”⁴⁸⁴ Böylece Çağatay dönemi dil kullanımının *enege* sözcüğünün *kökeltaş* “süt kardeş”, *atake* “lala” sözcükleriyle aynı kavram alanına yerleştirdiği görüntülenirken, bu duruma paralel biçimde dönem sözlüklerinde *enege* sözcüğü “sütanne” anlamıyla kayıt altına alınmıştır. Tüm bu kullanımlar, Londra nüshasında tanıklanan *enege* sözcüğünün de “sütanne” özgül anlambirimciğiyle tanımlanmasına yol açar.

▪ **üst düzey sosyal sınıfa / saray (çağrışımsal anlam)**

enege sözcüğünün KE Londra nüshasında kullanıldığı söylem alanı ile sözcüğün Çağatay sahasında takip edilen söylem alanı ciddi bir örtüşme göstermektedir. Bu örtüşmeyi sağlayan etmen ise *enege* sözcüğünün betimsel olmayan anlamından kaynaklandığı söylenebilir. *enege* sözcüğü üzerinden Londra nüshası müstensihisi ile Çağatay Türkçesini kaleme alan yazarların dil dışı dünyada var olan sosyal hayata dair gözlemlerinin paralel olduğu, bu gözlemler sonucunda oluşan algının *enege* sözcüğüne ‘üst düzey sosyal sınıf ya da saray’ gibi çağrışımlar yüklediği anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki savı oluşturan etmenlerden biri *enege* sözcüğünün Çağatay Türkçesinde karşıt anlamlısı olduğu anlaşılan *atake* sözcüğüyle birlikte kullanımıdır. Karşıt anlamlı bu sözcük çifti (*enege* ve *atake*) biyolojik cinsiyetleriyle ön plana çıkan kavramlardır. Bu sözcük çiftinden *atake* kavramı +[erkek], *enege* kavramı +[dişi] anlamsal özelliklerle tanımlıdır. Bu anlamsal özellikler, kavramlar arasında bağdaşmazlık ilişkisi yarattığı gibi üst bir kavrama bağlı olmaksızın birbirleriyle eş-altanamlılık ilişkisi de kurulmasına olanak tanır. Bu anlam ilişkisi çerçevesinde, bu sözcüklerden biri, dil kullanımının zihninde bir diğerini mutlak biçimde çağrıştırmaktadır. Bunun yanı sıra *enege* profesyonel nitelikte yürütülen meslekî bir unvan çağrışımı vardır. Yukarıda aktarılan

⁴⁸⁴ Barutçu Özönder, F. Sema., (1996), ‘Alî Şîr Nevâyî Muhâkemetü’l-Luğateyn İki Dilin Muhakemesi, TDK Yayınları, Ankara, s. 175-176.

Çağatay Türkçesi sözlüklerinde *hatun* olma özelliği dışında *atake* üzerinden örneklendirilerek anlatılır ve bu tanımlamalarda *atake* sözcüğü ise “lala ya da atabey” olarak tanımlanmaktadır. Bu durumda *enege* ve *atake*, saray ya da üst düzey yönetici sınıfına ait çocukların bakım ve eğitiminden sorumlu olup bu çocukların mâiyeti içinde yer alan kişiler olduğu idrâk edilir. *Tarih-i Enbiyâ ve Hükamâ*’da bu algı açıkça takip edilir: “Bâzer ol kızını közdin salıp atasığa yiberdi ve kız Bâzerdin hâmile irdi, yolda andağ havâdiş yüzlendi kim ol kız bir **atake bir eneke bir hâce –sarây** ile kaldı.”⁴⁸⁵ *Tarih-i Enbiyâ ve Hükamâ*’da bu geçen bölümde hikayenin başından sonuna kadar dikkatle okunduğunda Bâzer güçlü bir yönetici hükümdardır, tanınmış Fîlûs’un kızını ister, onunla evlenir ve kız hamile kalır, ancak onu babasına geri yollar. Kız geri dönerken yanında *enege*, *atake* ve *hâce-sarây* vardır. Bu kişiler o kızın kendi mâiyetinden olduğunu gösterir. Yani tıpkı *hâce-sarây* gibi *enege* ve *atake* de sarayda görevli olan kişiler arasındadır. Yukarıda aktarılan tüm tanıklar *enege* sözcüğünün “sütanne” göndergesiyle birlikte ‘saray ya da üst düzey yönetici sınıf’ şeklinde ifade edilebilecek bir çağrışımsal anlamla yüklü olduğunu gösterir.⁴⁸⁶

⁴⁸⁵ Abık, A. Deniz., (1993), ‘*Alî Şîr Nevâyî’nin Risaleleri Târîh-i Enbiyâ ve Hükemâ, Târîh-i Mülûk-i ‘Acem, Münşe‘ât*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, s. 222.

⁴⁸⁶ Bu duruma temsilen günümüzden örnek verilecek olursa “*bakıcı*” ve “*dadı*” sözcük çifti bir nebze burada aktarılacak istenen çağrışımsal anlamın kavranmasına yardımcı olabilir. Mesela “*bakıcı*” ekonomik gelir seviyesi orta sınıf düzlemindeki bir ailenin çalışma saatleri içerisinde çocuğunun günlük bakımını üstlenmesi için tuttıkları kişidir. Bu sebeple bakıcı denildiğinde o kişinin eğitilmiş olduğuna dair bir çağrışım oluşmaz. Buna mukabil “*dadı*” ise ekonomik gelir seviyesi üst sınıf düzleminde olan bir ailenin çocuğuna bakan ve eğitim veren kişidir. *dadı* denildiğinde bugünün dil kullanıcıları için yüksek maaş, eğitilmiş, yabancı dil ya da bahçeli ev gibi çeşitli çağrışımlar oluşur. Böylece “*bakıcı*” ve “*dadı*” sözcükleri birbirlerinden farklı anlam değerleri ve çağrışımsal anlamlarla yüküdür.

Çağatay dönem eserleri vasıtasıyla *enege* sözcüğü için tanımlanan ‘saray unvanı ya da üst düzey sosyal sınıf’ çağrışımsal anlam, esasen KE/Londra nüshasıyla çelişmez; hatta bu nüshada *enege* sözcüğü, bu çağrışımsal anlama uygun bir söylem alanı içinde kullanılmaktadır. Öncelikle şunu söylemek gerekir ki KE/Londra nüshasında *enege* sözcüğü sadece 80v/3-5 arasında *Zeliḥā*’nın sütannesine referanslı olarak kullanılmıştır. Bu durum, Londra nüshası müstensihinin bu sözcük üzerinde yüklü olan çağrışımsal anlama vakıf olduğu için müstensih tarafından *Zeliḥā*’nın sosyal statüsünü ve zenginliğini vurgulamak ve aktarmak amacıyla *enege* sözcüğünün bilinçli olarak tercih edildiği söylenebilir. Çünkü aynı nüshanın ilerleyen bölümünde saray ile ilişkisi olmayan, *ögsüz* Muhammed’in sütanesi için *dāye* ve *awurtga* kişi referanslı sözcüklerin tercih edilmesi, *enege* sözcüğünün kullanım alanını ve bu kullanım alanından kaynaklanan ‘saraya ya da üst düzey sosyal sınıf’ şeklinde tanımlanabilecek çağrışımsal anlamı kanıtlayıcı niteliktedir.

Sonuç: T. *awurta* ~ L. *enege*

Eş anlamlılık açısından mukayese edilen nüshaların eşbağlamalarında *enege* ve *awurta* sözcüklerinin değişikli kullanımları, onların olası eş anlamlılık ilişkisi dahilinde ele alınmasını sağlamıştır. Bu doğrultuda sözcükbirimler üzerine yapılan kavramsal inceleme sonucunda, *awurta* ve *enege* sözcüklerinin “sütanne” anlamına sahip olduğunu ve nüshalarda bu gönderge ile kullanıldığı tespit edilmektedir. Böylece semantik açıdan *awurta* ve *enege* sözcüklerinin aynı doğruluk koşulunu ilettikleri ortaya çıkar. Ancak her iki sözlükbirim aynı önermeye sahip olmalarına rağmen aralarında tam eş anlamlılık ilişkisi tanımlamak mümkün değildir. Çünkü bu sözcük çifti arasında çağrışımsal anlam farklılıkları mevcuttur.

İlk olarak *awurta* ve *enege* sözcükleri için belirtilmesi gereken husus, o dönemin Türk dil topluluğu içinde coğrafi ya da sosyal faktöre dayalı oluşan farklı dil kullanımlarının bu sözcüklere hakim olduğu anlaşılmaktadır. *awurta* sözcüğü Eski Türkçe yazı dilinde

kullanımı olması yönüyle Eski Türkçe yazı dilinin bir parçası olarak tanıklanır. 13. yy itibarıyla oluşan Memluk temas lehçelerinde *awurta* sözcüğünün kullanımı tanıklanmazken; buna karşın Harezmi temas lehçesinde ME, KE/Londra (tek yerde), KE/Tahran ve H-KT/Şimşek'te *awurta* sözcüğünün kullanımları tanıklanır. *awurta* sözcüğü, özellikle H-KT/Şimşek ve KE/Tahran nüshası dil kullanıcılarının gündelik diline ait olduğu ve onun anlamına vâkıf oldukları sezilenir. Bu eserlerdeki *awurta* sözcüğünün kullanım refleksiyle Londra nüshası kıyaslandığında, Londra nüshası dil kullanır(lar)ı tarafından *awurta* sözcüğü sanki unutulmaya yüz tutmuş gibidir. Çünkü Tahran nüshasında *awurta* geçerken Londra nüshası müstensihisi istinsah ederken *awurta* sözcüğünü anlayamadığı görüntülenir:

Kağan Süleymân Kūneni İslâmsız aldı erse bir kün İblīs ‘aleyhu’l-la‘nehu
Kūneniñ awurta anası şüretinçe kirdi. Kūne anı kördi, tanudı, atam ‘Akūz
melik hāli neteg turur, tidi. (224b/11) Kırk kün tamām boldı erse
kurbān ‘İdi boldı. İblīs me özini awurta şüretinçe kılıp Kūneğa kirdi, aydı:
(225a/6)

kağan Süleymân Kūneni islâmsız aldı erse bir kün İblīs ‘aleyhi’l-la‘ne
Kūneniñ évinçe atası şüretinçe kirdi, (142v/12) İblīs yana özini
kurtğa şüretinçe kılıp Kūneğa keldi aydı: (143r/2)

Burada hem Tahran nüshasıyla yapılan mukayese hem de nüshanın kendi içinde yarattığı çelişki, Londra nüshası müstensihinin *awurta* sözcüğünü anlayamadığını, bu sebeple de sözcüğe çok aşina olmadığı ve gündelik dilinde de aktif olarak kullanmadığı kanıtlanır. Çünkü bağlamın akışı gereği İblis *Kūne*'nin evine babası yani *atası* sureti haricinde başka bir surete bürünmüş olarak girmelidir, yoksa bir sonraki cümlede *Kūne*'nin o kişiye soracağı soruyla çelişir: “Hikāyetlerde bu turur: kağan Süleymân Kūneni islâmsız aldı erse bir kün İblīs ‘aleyhi’l-la‘ne Kūneniñ évinçe atası şüretinçe kirdi, Kūne körgeç sordı: atam ‘Akūz hāli neteg turur?” Görüldüğü üzere Kune içeriye girip yanına gelen

kişiy e babasının hâlini sorar. Yine bağlamın devamında dil kullanırının “**yana özini kurtka şüretinçe kılıp**” ifadesinde kullandığı **yana** sözcükbirimi, bir önceki eylemle aynı paralellikte gerçekleşecek olan eylemin tekrarına vurgu yapar. Böylece *kurtka*’nın da dışı biyolojik cinsiyetli sözlükbirim olduğu hesaba katılırsa, orijinal metinde *awurta* sözcüğünün var olduğu öngörölerek bu sözcüğü Londra nüshası müstensihinin anlamlandıramayıp *évinge atası* biçiminde yazdığı ortaya çıkar. Londra nüshası müstensihinin Eski Türkçeden itibaren kullanılan ve Harezmi dönem sözlüğünde tanıklanan *awurta* sözcüğüne bu kadar yabancılaşmasına karşın Harezmi temas lehçesi dahilinde tanıklanmayan ancak Çağatay döneminde aniden beliren *enege* sözcüğüne aşına olması oldukça dikkat çekicidir. Bunun yanında muhtemelen Tahran nüshası dil kullanırının sözdağarında *enege* sözcüğünün olmaması dolayısıyla Tahran nüshasında *enege* sözcüğünün hiç kullanılmaz. Böylece *enege* sözcüğünün çok kısıtlı bir alanda belirmesi bu sözcüğün belirli diyalekte dayalı bir dil grubuna ait olduğuna işaret eder. Sonuç olarak Tahran nüshası müstensihi ile Londra nüshası müstensihlerinin coğrafi ya da sosyal faktörlerle bölümlenmiş farklı dil gruplarına ait olmaları yönüyle onların kullandıkları *awurta* ve *enege* sözcükleri diyalekte dayalı çağrışımsal anlam faktörüyle birbirinden farklılaşır.

İkinci olarak, Tahran nüshası dil kullanırının *awurta* sözcüğüne dair kullanımsal tutumunda herhangi bir statüsel çağrışım tanıklanmaz. Buna karşın Londra nüshası dil kullanırının *enege* sözcüğüne dair belirli bir söylem alanında kullanmayı tercih etmesi ve bu yönde bir tutum geliştirmesi, sözcüğün ‘saray veya yönetim sınıfı’ gibi bir çağrışımsal anlam ile yüklü olduğunu göstermiştir. Bu yönüyle *enege* sözcüğü *awurta* sözcüğünden farklılaşır.

Sonuç olarak *awurta* ve *enege* sözlükbirimleri “sütanne” doğruluk koşulunu iletsele de bu sözcük çifti arasında burada ileri sürülen çağrışımsal anlam farklılıklarından kaynaklanan bilişsel eş anlamlılık ilişkisi tanımlanabilir. *awurta* ve *enege* sözlükbirimleri

arasında var olan bilişsel eş anlamlılık ilişkisi nedeniyle incelenen nüshaların eşbağlamalarında değişikli kullanıldığı sonucuna ulaşılır.

3.16.2. dāye

dāye “(Far.) Sütanne. (Ar. zî’r / c. ez’âr)” [ME/Özçamkan:362]; “191- col.A. / 7. satır:

Ar. الظئر zî’r / Far. دایا / Tür. اورتا avurta.” [RS:116]

dāye Far. alıntı bir sözlükbirimdir. 13. yy.itibarıyla oluşan temas lehçeleri ile yazılan eserlerde Far. alıntı *dāye* sözcüğünün kullanımları tanıklanır. *dāye* sözcüğü Karahanlı yazı dilinin bir parçası olan *awurta* sözcüğü yerine Türk dilinde kullanılmaya başladığı gözlemlenir. Bu kanıyı oluşturan kilit tanımlama **Ar. z’ir** sözcüğüdür. Çünkü Eski Türkçe dönem sözlüğü DLT’de *awurta* Ar. z’ir ile, Orta Türkçe döneminin başlarında ME’de de *dāye* yine Ar. z’ir sözcüğüyle karşılanmıştır. RS’de de *awurta* Ar. الظئر ve Far. دایه sözcükleriyle eşdeğerli tutulmaktadır. Farklı diller arasındaki bu göreceli eşdeğerlilik sebebiyle Farsça’dan alıntılanarak Türk dilinde kullanılmaya başlanan *dāye* sözcüğünün nasıl kavramlaştırıldığını H-KT/Şimşek’te açıklar: “**bu awurta ya’nī dāye**”⁴⁸⁷ Bunun yanı sıra Harezmi dönem eserlerinden NF’te *dāye* Muhammed peygamberin süt annesi Halime’ye referanslı olarak kullanılması ve *dāye* bağlam içinde (süt) *emdür-* eylemiyle dizimsel ilişkisi sergiliyor olması *dāye*’nin Türk dilinde “sütanne” gönderimiyle kavramlaştırıldığını açıkça gösterir: “**Abdu’l-Muṭṭalib Ḥalīme atlıg dāyaqa emdürmek üçün bērdi.**”⁴⁸⁸ Dönem eserlerin *dāye* sözcüğünün bağlamsal kullanımları takip edildiğinde “sütanne” olarak kavramlaştırıldığına dair örnekler çoğalır.

⁴⁸⁷ Şimşek, Yaşar., (2019), **Harezmi Türkçesi Kur’ân Tercümesi (Meşhed Nüshası [293 No.], Giriş - Metin - Dizin)**, C. I, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 242 (ayrıca bk. dipnot 4892)

⁴⁸⁸ Eckmann, J., (2014), **Nehcü’l-Ferâdis Uşmaḥlarınḡ Açıq Yolu (Tıpkıbasım ve çeviri yazı)**, TDK Yayınları, Ankara, s. 3.

T. awurta ~ L. dāye

- I. Resūl ‘aleyhi’s-selām atasız erdi, anasız me ƙaldı. Yaruƙ cihān ‘Abdu’l-Muṭṭalib üze ƙarardı, oğlum öldi, kelinim me bardı, atasız anasız oğlannı neteg tutayın tip yığladı, ƙađgurdı, müteḥayyir boldı, **awurtaƙa** bérdi. **Resūl ‘aleyhi’s-selāmı awurtaƙa bérgeṇ sözleri.** (306a/14)

Yaruƙ cihān ‘Abdü’l-Muṭṭalib üze ƙarardı, oğlum öldi, kelinim hem öldi, atasız anasız oğlannı neteg asrayın, tēp yığladı. Andın song oğlannı **dāyeğa** bérdiler.

Resūl ‘aleyhi’s-selāmı awurtğaƙa bérgeṇ sözleri (184v/6)

L. dāye (isim)

dāye sözcüğü Londra nüshasında tek bir yerde kullanılmıştır. (bk. L.184v/6) Bu kullanıma bağlı oluşturulabilecek ayrıntılı bir kavramsal inceleme mümkün değildir. Bu nedenle *dāye* maddesi altında ifade edilen bilgiler doğrultusunda, Far. alıntı *dāye* sözcüğünün Türk dilindeki hâlihazırda kullanılan *awurta* sözcüğüne paralel biçimde +[canlı], +[insan], +[dişi biyolojik cinsiyet], +[sütanne] anlamsal özellikleriyle kavramlaştırılarak “sütanne” göndergesiyle tanımlamak mümkündür.

Sonuç: T. awurta ~ L. dāye

awurta ve *dāye* sözcüklerinin yukarıdaki kavramsal incelemeleri ışığında her iki sözcüğün kavramsal anlamının “sütanne olan kişi” olarak tespit edilmesi, bu sözcük çiftinin Türk dilinde aynı doğruluk koşuluna sahip olduklarını gösterir. Bu nedenle *awurta* ve *dāye* sözcükleri arasında semantik açıdan bilişsel eş anlamlılık ilişkisi tanımlıdır. Bu sözcükler arasında bilişsel eş anlamlılık ilişkisini oluşturan faktör nedir?

awurta sözcüğünün Eski Türkçe dönem eserlerinde kullanımı dolayısıyla onu bu dönem yazı dilinin bir parçası olduğunu gösterir. Ancak *awurta* sözcüğü, daha sonraki yüzyıllarda meydana gelen temas lehçeleri ile yazılan çoğu eserde kullanımı tanıklanmaz.

Erken Orta Türkçe dönemine gelindiğinde, *awurta* sözcüğünün kullanım sıklığının azalmasındaki etken temas lehçelerini oluşturan yerel unsurların devreye girmesinden ziyade o dönem müstensihlerinin prestijli bir çağrışım yaratması amacıyla Far. alıntı *dāye* sözcüğünü tercih etmelerinden kaynaklanır. Bu açıdan bakıldığında, *awurta* belirli bir lehçe üzerine kurulan yazı diline dair ya da belirli dil gruplarının gündelik dil kullanımına dair çağrışımsal anlam yaratırken, *dāye* sözcüğü Far.’dan alıntılanması dolayısıyla o dönem için daha modern bir çağrışımsal anlam yarattığını varsaymak mümkündür.

3.17. **Ƙoldaş**

Ƙoldaş sözcükbiriminin, Tahran ve Londra nüshalarında kullanımı tanıklanmaktadır. Her iki nüshada da sözcüğün yaygın kullanıma nazaran Tahran nüshası 364a/9’da **Ƙoldaş** sözcüğü, Londra nüshası 227r/10’da **ƙarındaş** sözcüğüyle tek yerde değişikli kullanımı tespit edilmiştir: **T. Ƙoldaş ~ L. ƙarındaş**

Ƙoldaş “iş arkadaşı. Bu, ancak büyüklerin hizmetlileri için kullanılır.” [DLT:201]; **Ƙoldaş** “Dost, arkadaş, yoldaş. (Ar. şāhib), (Ar. şahābe), (Ar. ƙarīn), (Ar. refīk)” [ME/Özçamkan: 617]; **koşdaş** “[< koş+daş] şāhibun [= arkadaş]” [Kİ/Aldemir:230]; **Ƙoldaş** “Ar. الصاحب al-şāhib – Far. یار yâr - Tür. قلداش ƙoldaş.” [RS:233]; **koldaş** “comrade” [EDPT:619a]

T. Ƙoldaş ~ L. ƙarındaş

- I. Şafiyye müselmān boldı, resūl ‘aleyhi’s-selām nikāhınga kirdi, aydı: Yā resūla’llāh sinde bir hācetim bar. Ne turur tise **meniŋ Ƙoldaşlarımdın** cizyeni kötürgil. Resūl ‘aleyhi’s-selām cizyeni olardın kötürdi, bitig bērdi. Ol bitig bu kün **cuhūdlarda** bar, emīrū’l-mū’minīn ‘Alī razıya’llāhu ‘anhu bitigi birle **teberrük üçün** tutup **mübāhāt** ƙılurlar. (364a/9)

Şafiyye müsülmān boldı, Resūl ‘aleyhi’s-selām nikāhıka kirdi, aydı: yā Resūla’llāh sendin bir hācetim bar. Ne turur? tēse **menim ƙarındaşlarımdın**

cizyeni⁴⁸⁹ kitergil. Resûl ‘aleyhi’s-selām olardin cizyeni kitürdi, bitig bërdi. Ol bitig bu kün **cühūdlarda** bar. Emîrû’l-mü’mînîn ‘Alî *raziya’llāhu ‘anhu* **hattı** birle anı **teberrük için** tutup **mübāhāt** kılurlar. (227r/10)

T.- **kıldaş**

kıldaş sözcüğünün Tahran nüshasındaki kullanımları doğrultusunda sözcüğün kavramsal yapısında tespit edilen anlamsal özellikler şu şekilde sıralanabilir:

▪ canlı [insan]

kıldaş sözcüğünün bağlı olduğu kavram ‘canlı’ ve ‘insan’ üreysel anlambirimciklerle tanımlıdır. *kıldaş* sözcüğünün Tahran nüshasında tanıklanan bağlamsal kullanımlarının tümü göz önüne alındığında, sözcüğün sadece canlı varlıklardan ‘insan’a gönderimli kullanımlarından oluşan bir örüntü meydana çıkar: “**Fıtne kıptı, müşriklerdin bir ançası Ebü Bekrke** bardılar, aydılar: Bu **seniñ kıldaşıñ** bir tün içinde Beytü’l-Mağdiska bardım, yanıp keldim tiyür, bu sözke büter mü-sen?” (350b/7) *kıldaş* kavramında tanımlı olan ‘canlı’ ve ‘insan’ anlamsal özellikleri için sözcüğün nüshadaki tüm kullanımları referans gösterilebilir.⁴⁹⁰

▪ nötr-cinsiyet (biyolojik)

⁴⁸⁹ m. **حزیه** sözcüğü bağlam gereği tarafımızdan *cizye* olarak değiştirildi. bk. Ata, Aysu., (2019), **Rabguzî Kıssaşü’l-Enbiyâ (Peygamberler Kıssası) Tıpkıbasım**, C. II, TDK Yayınları, Ankara, s. 227r.

⁴⁹⁰ *kıldaş* sözcüğünün Tahran nüshasındaki tüm kullanımları için bk. 25b/5; 40a/12; 48b/1; 60a/5; 62b/8; 70a/3; 79b/1; 116a/10; 120b/9(2),10, 11; 176b/16; 208a/2; 210a/7; 210b/18, 19; 211a/2; 247a/5; 248b/16; 249a/1; 275b/17; 279a/1, 2; 280a/13; 284b/2; 321b/10; 322a/14, 16, 17, 19; 330b/14; 339a/1; 350b/7; 354a/2; 355a/16; 362a/6; 364a/9; 364b/4, 14(2); 365a/5; 371b/16; 372a/14; 373a/9, 17, 18; 373b/2; 373b/2, 8, 13; 376b/2; 378b/2; 381b/8; 390b/11, 19.

ğoldaş sözcüğünün bağılı olduğı kavram belirli bir cinsiyetle tanımlı değıldir; ancak nüshada aktarılan hikayelerdeki eril merkeziyetçilik nedeniyle, sözcük genellikle erkek cinsiyetli bir kişinin bir başka erkek cinsiyetli kişiye referanslı kullanımlarıyla takip edilebilmektedir: “**Hikāyet: ‘İsī yalawaçnıŋ ğoldaşları bar erdi, olarka havārīler tiyür erdiler.**” (275b/17) Aktarılan bağlamda *İşa ğoldaşları*, ifadesi *havārīler*’e gönderimli kullanılmıştır ve *havārīlerin* tümü erkek cinsiyetlidir. Bunun yanında Tahran nüshasında dişi biyolojik cinsiyetli *Züleyhā* isimli bir kişinin altı kadına *ğoldaş* sözcüğü hitabında bulunabilmesi biz dolaylı muhataplar için önemli bir veri sağlar:

(Züleyhā) Bularnı anuttı, bu **ğatunlarını** indedi. Bu altağunı olarnıŋ arasında olturttı, aş bērdi, yēdiler. Altı şabağlar keltürtti, **bu altı ğatunlar** üskinde şoğdı. Bu altı şabağlarda türmekler, şağunlar erdi. Tegme bir şabağda bir yitiğ biçekler şoğdı. Aydı: **Ey meniŋ eşlerim ğoldaşlarım,** munça yıl boldı meniŋ aşım ni‘ metim yēdiŋiz, bu kün sizdin bir tilekim bar, bērür mü-siz? **Ğamuğ örü şopup yükündiler, yer öptiler.** (116a/10)

Buraya kadar *ğoldaş* sözcüğünün her iki cinsiyetin kendi cinslerine referanslı olarak kullanımlarına örnek verildi. Bunun yanında Tahran nüshasında bir kadın (*urağut*), ‘ālim olan erkeklere (‘*ābidlere*) hitaben de *ğoldaşlar* kişi referansını kullanması, sözcüğün kavramsal yapısında var olduğı ileri sürülen ‘nötr-cinsiyet’ anlambirimciğini kanıtlayıcı rol oynar: bk. 208a/1-12. Tüm bunların sonucunda, *ğoldaş* sözcüğünün nüshadaki bağlamsal kullanımları, sözcüğün doğrudan belirli bir cinsiyet algısıyla tasarılaşmadığını göstermektedir.

▪ nötr-yaş

ğoldaş sözcüğünün bağlamsal kullanımları, sözcüğün yaş parametresi temelinde bir örüntü oluşturmaması dolayısıyla anahtar sözcüğün kavramsal yapısında ‘nötr-yaş’ anlambirimciğinin tanımlanmasını sağlar. Çünkü dil dizgesinde *ğoldaş* kişi referansı,

oğlan, yigit, kız, er, hatun, karı, abuşka ya da *kurtka* gibi belirli bir yaş aralığıyla kavramsallaşan sözcüklerden biri ya da birkaçıyla dikkat çekici bir dizimsellik sergilememiştir ya da art gönderimde bulunmamıştır. Böylece *kıldaş* sözcüğünün nüshadaki kullanımsal özellikleri doğrultusunda söz konusu kavramın belirli bir yaş grubu ya da belirli bir yaş sonrası özelinde tanımlanabilecek bir anlamsal özelliklerle kodlanmadığı sonucuna ulaşılır: bk. 70a/3; 284b/2; 321b/10.

- **kıldaş: ortak kişi (eylemde ortak, işte ortak, yolculukta ortak, amaç ve gayede ortak, mekanda ortak, dinde ortak vb.)**

Bu incelemede *kıldaş* sözcüğünün doğrudan bağlı olduğu kavramın anlaşılması ve değerlendirilmesi temel gayemizdir. Özellikle sözcüğün Tahran nüshasındaki kullanımları incelenirken, kullanım alanının geniş olması ve onunla eşdizimlenen sözcük kombinasyonlarının bir o kadar çeşitli olması sebebiyle sözcüğün özgül anlam birimciği ‘ortak kişi’ olarak betimlenmiştir. *kıldaş* kavramında tanımlanan ‘ortak kişi’ özgül anlambirimciği biz dolaylı muhataplar için ilk anda kulağı tırmalaması ya da garip karşılanması olağan bir durumdur. Bunun nedeni biz dolaylı muhatapların semantik belleğinde *ortak* sözcüğü, farklı gösterilenlerle ve farklı eşdizim sınırlamalarıyla kayıtlı olmasından kaynaklıdır: *iş ortağı, dert ortağı, ortak dil, ortak alan* vb. Ancak bu çalışmanın temel amaçlarında biri de o dönemde kullanılan sözcüklerin nasıl algılanıp kavramlaştırıldığını ve anlamlandırıldığını ortaya çıkartmaktır. *kıldaş* sözcüğünün aşağıda tanıklanan bağlamsal kullanımları bugünün kavramlarından *dost, arkadaş* ya da *yoldaş* sözcüklerinden biri ile eşdeğerli tutup burada aktarılsa, zamanla kaybedilen kavramsal anlamlarımızı ayırt edemeyiz ve yitirdiğimiz sözcüklerimizin değerlerini de ortaya çıkartamayız. Bu amaç doğrultusunda *kıldaş* kavramının özgüllüğü, en anlaşılır biçimde şu şekilde tanımlanabilir: En az iki kişi arasında duygusal bir bağa dayanmak zorunda olmaksızın, aynı ya da farklı fiziksel mekanlarda, çeşitli faktörlerden kaynaklanabilecek, belirli bir amaca yönelik gerçekleştirilen ortak iş ya da eylemde

bulunan kişilerden her biridir. *ğoldaş* kavramındaki ‘ortak kişi’ özgül anlambirimciğı, sözcüğün dinî söylem alanındaki kullanımında açık biçimde görüntülenir : “**Melik aydı: Tanğrınğnı şıfat kılğıl. İbrāhīm aydı: Mening Tanğrım yėti ğat kökni, yėti ğat yerni yaratğan turur, müntehādın üstün ‘azameti bar, şerādın astın ğudreti bar, ulaşı bar, ulaşı bolğusı, eşi yok, ğoldaşı yok, kimersedin toğmadı, kimerse andın toğmadı**” (62b/8) Aktarılan bağlamda görüldüğü üzere İbrahim peygamberin ağzından Tanrının nitelikleri aktarılır ve *ğoldaşı yok* ifadesi “Tanrının yaratma eyleminde ortağı yok” önermesini iletir. Böylece bu iletilen önermede *ğoldaş* sözcüğünün ‘eylemde ortak kişi’ temel anlamıyla kullanıldığı fark edilir. Bir bakıma o dönem dil kullanıcılarının *ğoldaş* sözcüğünü kullanırken işin ya da eylemin türüne odaklanmadığı da ortaya çıkar. Bu nedenle *ğoldaş* kavramının, biz dolaylı muhatapların eylemlerimizin türüne ya da işlevine yönelik kavramlaştırdığı birden fazla kavramı kapsayabildiğı idrāk edilir. Bu doğrultuda *ğoldaş* sözcüğünün özgül anlambirimciğinin daha iyi kavranmasını sağlamak için sözcüğün kullanım alan skalası belirli başlıklarla tanımlanacaktır.

İlk olarak *ğoldaş* sözcüğünün kullanımları, sözcüğün kavramsal yapısının, yoğun ve yakın duygusal ünsiyet üzerinden tasarılaşmadığı yönünde bir izlenim uyandırır. Hatta *ğoldaş* sözcüğü, *yārān*, *dost*, *eş* gibi aynı kavram alanındaki diğeri sözcüklerle mukayese edildiğinde bu skala içinde duygusal ünsiyeti en zayıf ya da nötr olanıdır: “**(Dāvud) İdi ‘azze ve celledin tiledi: Saᅇga tesbih ayturğa maᅇga ğoldaş kerek. Benī İsrā’ildin tört yüz arığlar barıp <Dāvud> birle yığlaştılar.** (211a/2) Aktarılan bağlamda Dāvūd tek başına Tanrıyı tesbih eder yani zikreder; ancak daha çok zikredebilmek için onunla **zikir eylemini** gerçekleştirecek kişiler ister. Bu kişiler Dāvūd tarafından *ğoldaş* kiři referansı ile tanımlanır. Böylece bu kullanım *ğoldaş* kavramının ‘önceden tanışmışlık’ veya ‘güçlü duygusal bağ’ gibi anlamsal özelliklerle kodlanmadığını açıkça gösterir. Bu bağlamsal kullanım, kavramın bir kişinin ortak amaç ve niyetle, aynı işi ya da eylemi ortaklaşa gerçekleştiren ya da gerçekleştirecek olan kiři’ye referanslı kullanıldığını açıkça aktarır.

Dil kullanırı *ḳoldaş* ile aynı kavram alanından *êş, dost, yārān* ya da *ḳadaş* gibi sözcükleri bu bağlamda kullanmayı tercih etmemesinin sebebi, bu sözcükler, böyle bir bağlamsal kullanımının uygun düşmeyeceğidir. Çünkü bu sözcüklerin biri kullanıldığında, dil kullanırı doğrudan o kişilerin birbirlerini daha önceden tanıdığını veya bu kişilerin birbirlerine karşı duygusal bağ kurduğunu aynı zamanda iletmektedir. *ḳoldaş* kavramıyla ilgili bir diğer dikkat çekici husus ise, *Dāvūd* ve *ḳoldaşları* ortaklaşa icra ettikleri eylemi aynı mekanda gerçekleştirmesidir; ancak *ḳoldaş* kişi referansının kullanımında kişilerin ‘aynı fiziksel mekanda bulunma ve birbirini tanıma zorunluluğu olmadığı şu bağlamsal kullanımla idrāk edilir:

Ḳaçan Ṭālūt oğğandı erse iki oḳ kördi, başında adaḳında ḳođmışlar. Aydı:
Dāvud maṅga eğgölük ḳıldı, uğırda bulup öldürmedi. Dāvud ançada tağ
tapa ‘ābidlerḳa barmış erdi. Bir ‘ābidniṅ şavma‘asıṅga kirdi. Ṭālūt
Dāvudnı tileyü bu tađḳa keldi, Dāvudnı kördünḡiz mü, tip ‘ābidlerḳa sordı.
Bu sâ‘at bu şavma‘aḳa kirdi, tidiler. Ṭālūt şavma‘aḳa kirdi, kimerseni
bulmadı, maṅga mu küler-siz, tip öwkeledi, **ḳamuḡnı öldürdi, bir ‘ābidni
ḳođtı.** Ançada öwkesi ötti, öçti. **Tirig ḳalğan ‘ābidḳa keldi:** Men tevbe
ḳılsam ḳabül bolḡay mu, tidi. ‘Ābid aydı: Men bilmes-men, ammā **fülān
yerde bir uraḡut bar Benī İsrā’ıldin, artuḳ ‘ālim turur,** yalawaḳlarını me
körüp turur, aṅga baralıṅ, tip. İkeḡü bardılar. ‘Ābid ḳapuḡ ḳaḳtı, **uraḡut**
kim-sen, tidi. Men fülān ‘ābid-men, tidi. **Uraḡut aydı: Ol zālimdin neteg
ḳurtulduṅ?** ‘Ābid aydı: **Aḳrurax sözlegil, Ṭālūt ḳapuḡḳa kelip turur.**
Uraḡut aydı: Ḳoldaşlarımın öldürdi, emdi mini mü öldürgelü keldi?
(208a/12)

Tahran nüshası 208a/12’de tanıklanan *ḳoldaş* sözcüğünü gerçek mahiyetiyle kavrayabilmek için burada bağlam daha geniş açıdan aktarılmıştır. Burada dil kullanırı tarafından aktarılan hikayenin merkezindeki karakterler, *Ṭālūt*, ‘ābidler ve bir de büyük

ilim sahibi *uragut* tur. Hikayedeki karakterleri bilmenin yanında olayın cereyan ettiği mekanlardaki ayrışmanın da fark edilmesi önemlidir. Çünkü olay iki farklı yerde cereyan eder. Biri isimsiz bir dağ başındaki *şavma‘a*’dır, bir diğeri ise *fülân yer*’dir. Bağlam akışında ikinci mekanda karşılaşılan büyük ilim sahibi *uragut*, hiç görmediği ve başka bir yerdeki yaşayan *‘ābidler*’le arasındaki bağı *ķoldaşlar* olarak tanımlaması dikkat çekicidir. Buradan şu sonuçlar çıkar: Birincisi farklı biyolojik cinsiyetli kişilerin birbirine *ķoldaş* kişi referansı ile hitap etmesi mümkündür. İkincisi, fiziksel olarak ayrı mekanlarda bulunan ancak aynı amaç doğrultusunda yaşayan ve aynı eylemleri gerçekleştiren kişilerin de birbirine *ķoldaş* kişi referansını kullanabilmesidir. Böylece dönemin dil kullanımı *ķoldaş*’ı bir tür “meslektaş” ilişkisi çerçevesinde kullandığı gözlemlenir. Bu kullanımlar, *ķoldaş* sözcüğünün, aynı amaç ve gayeyle gerçekleştirilen ortak eylemin ya da işin, fiziksel mekan hususunda ayırt edici bir boyutla kavramlaşmadığını gösteren önemli dilsel verilerdir.

İkinci olarak *ķoldaş* sözcüğünün kullanımları, Tahran nüshasında *melik* gibi siyasal yönetim erkine sahip bir kişinin, kendisinin devlet idaresinde görevlendirdiği *vezir, beg* ya da *mag*⁴⁹¹ gibi yönetimde üst düzey rütbeli kişilere nispeten *ķoldaş* hitabında

⁴⁹¹ *mag* sözcük birimi Tahran nüshasında çok anlamlı tanıklanır. *mag* sözcüğünün Eski türkçeden itibaren kullanımları göz önüne alındığında “dost, güvenilir kimse” onun temel anlamı olarak kabul edilebilir. bk. T.51b/12. Yan anlamı ise “*melik, şâh* gibi yönetim erkini elinde tutan kişilerin yönetim kademesinde güvendiği ve danıştığı kişilere verdiği unvan, bugün için “danışman; bakan” olarak ifade edilebilir. bk.: T.57b/18; 60b/13; 103a/8. Hatta *mag* unvanının yönetim kademesinde birden fazla kişiye verilebildiğini ve bu durumun, onlar arasında da bir derecelendirilmeye yol açtığını *uluğ mag* dizimliliği gösterir.

KE Tahran nüshasında *mag* yönetsel unvan olarak tanıklanması önemlidir. Çünkü *mag* sözcüğü dönem öncesi ve dönem eserlerinde “dost, güvenilir kişi” olarak kaydedilmektedir. Ancak Harem temas lehçesi dönem eserlerinden HŞ’de *mag* bağlamsal kullanımlarında “şâhın danışmanı” terim anlamıyla kullanımı söz konusudur. bk. Demirci, Ümit Ö., (2021), *Kutb’un Husrav u Şîrîn’i (Giriş, Metin, Tıpkıbasım)*, Kesit Yayınları, İstanbul, beyit: 2094, 2477, 2498, 2503. *mag* sözcüğünün Tarihî dönemlerde bir unvan olarak

bulunduğu tanıklanır. bk. 60a/5; 176b/16. Bu kullanımlarda, *melik*'in *vezir*, *beg*, *inağları* arasındaki ilişkinin *ḳoldaş* referansı ile tanımlanmasını tetikleyen algı, *melik*'in bu unvandaki kimselerle birlikte devlet yönetiminde ortak mesai harcamasıdır. Böylece dönemin dil kullanımı *ḳoldaş*'ı bir tür “iş arkadaşı” ilişkisi çerçevesinde kullandığı gözlemlenir. Bununla birlikte *ḳoldaş* yukarıdaki gibi resmî bir çatı altında belirli görevleri üstlenen kişilerden her biri için kullanılabildiği gibi daha amatör biçimde planlanan bir iş ya da eyleme katılan kişilerden her biri için de kullanılabildiği gözlemlenir. Bu ortak eylem, bir kişiyi öldürme olabildiği gibi birlikte yolculuk yapma da olabilir: bk. 40a/12; 48a/1; 279a/1, 2; 280a/13; 354a/2; 365a/5.

ḳoldaş kavramında tanımlanan ‘ortak amaç’ bazı bağlamlarda idealize edilerek daha soyut ve uzun süreli bir boyuta evrildiği ve bu ortak amacın bir ülkü ya da davaya dönüştüğü de gözlemlenir. Dönemin dil kullanımının bir dava ya da ülkü etrafında toplanan kişilerden her biri için de *ḳoldaş* kişi referansını kullandığı takip edilir: “İsî yalawaçnıḡ ḳoldaşları bar erdi, olarḳa ḥavāriler tiyür erdiler.” (275b/17); “Münāfiqlardın bir cāsūs barıp Mekkelıḡlarḳa ḥaber kıldı. Muḥammed ḳoldaşları birle siziḡ arḳışnı alḡalu bardılar. Ebū Cehl münādī kıldurttı: Kimnüḡ bir yıḡaç kötürgü küçi bar erse çıksun, kim çıkmasa mundaḡ mundaḡ ḳınlar kılgay-miz, tidi.” (355a/16) *ḳoldaş* sözcüğünün nüsha ekseninde ‘dava arkadaşı /yoldaş’ fonksiyonuyla kullanımları için bk. 284b/2; 321b/10; 350b/7; 364b/4; 390b/11. Şunu belirtmek gerekir ki aktarılan bağlamlarda kişilerler arasında *ḳoldaş* sözcüğünün kullanımını tetikleyen ortak payda dinî inançtır. Bu paydaşlığı en sarıh biçimde gösterebilecek bağlam şudur:

kullanıldığı, Kutluay Erk’in doktora araştırma tezinde de temas edilmiştir. bk. Erk, Kutluay., (2015), *Codex Cumanicus Temelide Kıpçak Türkçesinin Tarihî-Karşılaştırmalı Söz Varlığı*, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Dr. Tezi, İzmir, s. 777-779.

Anıñ atı Şafıyye erdi, cuhūdlar uluğı Hay bin Aḥṭab kıızı erdi. ... Şafıyye müselmān boldı, resūl ‘aleyhi’s-selām nikāhıñga kirdi, aydı: Yā resūla’llāh sinde bir ḥācetim bar. Ne turur tise **meniñ qoldaşlarımın cizyeni kötürgil**. Resūl ‘aleyhi’s-selām **cizyeni olardın** kötürdi, bitig bérdi. Ol bitig bu kün **cuhūdlarda bar**, emīrū’l-mü’mīnīn ‘Alī raḥıya’llāhu ‘anhu bitigi birle teberrük üçün tutup mübāhāt qılurlar. (364a/9)

Yukarıda geçen bağlamda “**meniñ qoldaşlarımın cizyeni kötürgil**” diyen Şafıyye’nin *qoldaşlarım* kişi referansını kimler için kullandığı bağlamın devamında ortaya çıkar: “Resūl ‘aleyhi’s-selām **cizyeni olardın** kötürdi, bitig bérdi. Ol bitig bu kün **cuhūdlarda bar**”. Böylece Şafıyye’nin o dönemde etnik bir topluluktan ziyade dinî bir topluluk olarak algılanan *cuhūdlar*’a nispeten kullandığı ortaya çıkar. Her ne kadar Hayber fethi sonucunda Şafıyye’nin İslam dinine girmesi ve Muhammed’e eş olması yönüyle, bu zaman diliminde, o, *cuhūdlar* ile aktif bir din ortaklığına sahip olmasa da, dil kullanır, onların geçmişten gelen dinî, yada kavmî ortaklığı vurgulamak amacıyla bağlamda *qoldaş* sözcüğü kullanmayı tercih etmiş olabilir.

qoldaş sözcüğünü, aynı şehri ya da aynı mekanı paylaşan kişilere nispetle de kullanabilmektedir. Bu mekansal ortaklık değiştikçe, dil dizgesinde *qoldaş* sözcüğünün birlikte dizimlendiği sözcükler de farklılaşır: “**Aydılar: Ey Celīs sen bir yazıda qopğan a’rābī-sen, bizde bu kün açlıq bar, bu Mekkelıqlar Muhammedniñ qoldaşları bolurlar, bular ni’metler keltürmişler, bergeyler, qamuğ anıñ dīniñge kirgeyler.**” (376b/2) Bu bağlamda *qoldaş* sözcüğü aynı şehirde yaşamış kişilere atfen kullanıldığı görülmektedir. Bir başka bağlamda ise *qoldaş* sözcüğü *balık* sözcüğüyle dizimlenmiştir: “**Yūnus teg iweklik qılmağıl,ol balıq qoldaşı ediz ün birle bizni oqıdı**” (248b/16) Mesela aktarılan bu bağlamda *balıq* bir hayvan türü olsa da Yūnus 40 gün *balıq* karnında kalır, yani burada *balıq* Yūnus için bir mekan niteliğine dönüşür. Bu paralellikte tanıklanan nüshadaki diğer kullanımlar için bk. 70a/3; 120b/9; 381b/8. Böylece çeşitli sebeplerle aynı yerde bulunan

kişilerden her biri, dil kullanımı tarafından *ķoldaş* kişi referansı ile tanımlanabilir. Anahtar sözcüğün kullanım alanı olarak tespit edilen mekansal ortaklık, onun yer adlarıyla birlikte kullanılmasına yol açar. *ķoldaş* sözcüğü bu yönüyle de aynı kavram alanını paylaştığı *ēş*, *yārān*, *dost* gibi sözcüklerden farklılaşmaktadır

Tüm bu kullanımların sonucunda *ķoldaş* kişi referansının, kişilerin birbirlerini tanıyıp tanımamaları, fiziksel mekanda bir arada bulunup bulunmamaları, onların ortaya koydukları ortak eylemin olumlu veya olumsuz nitelikli olup olmaması gibi çeşitli parametrelerle belirginlik kazanmadığı, böylece sözcüğün bu tür uzanımsal boyutlarla özgülleşmediği anlaşılır.

- **ķoldaş: arkadaş**

ķoldaş sözcüğü bazı bağlamlarda ‘arkadaş’ gücöl anlambirimciğıyle ortaya çıkar. *ķoldaş* sözcüğünün bir hitap sözcüğü olarak kullanımları bu anlamsal özelliğı ile nitelendirilmesini sağlamıştır: “**Aydı: Ey meniġ ēşlerim ķoldaşlarım, munça yıl boldı meniġ aşım ni‘ metim yediġiz, bu kūn sizdin bir tilekim bar, bērūr mü-siz? Ŗamuġ örü kopup yükündiler, yer öptiler.**” (116a/10) Burada dönemin dil kullanımı *ķoldaş* sözcüğünün bir hitap sözcüğü fonksiyonuyla kullanılması yanında *ēş* sözcüğüyle dizimlenmesi onun gösterilen boyutunun idrak edilmesini sağlar. Çünkü nüshada *ēş* sözcüğü genellikle *ķoldaş* sözcüğüyle dizimlenerek kullanılmaktadır: *ēş ķoldaş* 62b/8; 116a/10; 322a/17; 330b/14; 378b/2. Referans gösterilen bağlamlarda daima önce *ēş* sözcüğü, daha sonra *ķoldaş* sözcüğünün kullanımı, dil kullanımının zihninde öncelenen kavramı ve sözcükler arasındaki hiyerarşiyi göstermesi bakımından değerlidir. Çünkü bu kullanım sırası, *ēş* ve *ķoldaş* kavramlarında tanımlı olan yakınlık derecesinin aynı yoğunlukta (intensity) olmadığını gösteren dilsel bir veridir. Bu doğrultuda bugün biz dolaylı muhataplar için nispeten *ēş* kavramı “dost” göndergesiyle, *ķoldaş* kavramını da “arkadaş” göndergesiyle anlamlandırılabilir.

ğoldaş sözcüğünün Tahran nüshasında *awunça, yawuz, oyun külgü* gibi sözcüklerle birlikte kullanımı da sözcüğün ‘arkadaş’ gücöl anlambirimciğini destekler. ““Ömer butlar üskindin kõnğölsüzrek çıktı, yawuz *ğoldaşlar* koşmadılar, yana Muhammedni öldürgelü *kaşd kıldı*.” (322a/14) Örnek gösterilen diğerkullanımlar için bk.: 79b/1; 322a/16.

▪ **nikahlı eş (hayat ortağı / hayat arkadaşı)**

ğoldaş sözcüğünün bağılı olduğı kavram kümesinde ‘eş’ gücöl anlambirimciğı de tanıklanır. Çünkü Tahran nüshasında “Lūṭ ... *iki iwlüki*” ve yine Lūṭ peygamberi kast ederek “*er iki ḥatunı birle*” ifadeleri sonrasında, dil dizgesinde aynı kişiler arasındaki ilişkiyi tanımlayıcı olarak “Lūṭka *taḳı iki ğoldaşları*” ifadesi takip edilmektedir. Bu durumda *ğoldaş* sözcüğü, *iwlük* ve *ḥatun* sözcükleriyle aynı gösterileni dinleyicinin ya da okuyucunun zihnine iletebildiğı gözlemlenir:

Lūṭ tiwe keltürdi. *Lūṭnuṅ iki iwlüki* bar erdi Vā‘ale, Vāhile atlığ. Üç kıızı bar erdi Ze‘üle, İrişme, Buḳnā atlığ. Bir tiwesi erdi Ra‘de atlığ. Bir iti erdi Duyna atlığ. Lūṭ köç yükledi, tiweke mündi, tepredi. Özi ardı, *iki iwlüki*, üç kıızı, bir tiwe, bir it. ... Mü‘tefikāt boḳunı atlanıp yigitlerni tileyü yörirde Lūṭnı kördiler yawlaḳ arıḡ silig körkölğ yüzlüğ. İwke barıp ‘*Āmūrāka kirdiler*. Bir körkölğ yüzlüğ *er iki ḥatunı* birle keldiler tiyü ḥaber bērdiler. Cebra‘ıl keldi, Lūṭka yarlıḡ tegürdi: ‘*Āmūrānıṅ kırığında eglengil, tip. Lūṭ anda tüştü, çadır tiktürdi, kirip olturdu. ‘Āmūrā ḥalkı, Lūṭka taḳı iki ğoldaşlarıka* tama‘ kılu keldiler, Lūṭnı kördiler körkölğ yüzlüğ. (79b/8)

▪ **nötr-din ya da nötr-dinî ulviyet [anlamsal değerk]**

ğoldaş sözcüğünün Tahran nüshasındaki bağlamsal kullanımları mercek altına alındığında, anahtar sözcük, o dönemin gündelik diline ait olduğı ve herhangi bir dinî - özellikle islamî – bir söylemle bağdaştırılmadan, dinî söylem alanı da dahil olmak üzere

farklı söylem alanlarında kullanılabildiği ortaya çıkar. *ğoldaş* sözcüğü telaffuz edildiğinde dönemin dil kullanıcılarının zihninde belirli bir dinî ulviyet ya da saygınlık gibi bir çağrışımsal anlam yaratmamaktadır. Bu ileri sürülen kanı ancak *ğoldaş* sözcüğüyle aynı kavram alanında konumlanan *dost*, *yâr/ân* gibi sözcüklerin bağlamsal kullanımları incelendiğinde açığa çıkmaktadır. Bu noktada, *ğoldaş* sözcüğü, semantik açıdan bir sözcüğün, onunla aynı kavram alanını paylaşan diğer sözcüklerle birlikte ele alınıp değerlendirilmesi sonucunda, o sözcüğün çağrışımsal ve varsayımsal anlamlarının ortaya çıkarılabildiğini gösteren temsili bir örnektir. Bu sebeple burada *dost* ve *yâr/ân* sözcüklerinin bağlamsal kullanımları ve eşdizimsel eğilimleri, esasen *ğoldaş* sözcüğünün o dönem zarfında, dinî söylem açısından nötr bir değer taşıdığı ve hiçbir ayırım gözetmeden kullanılabildiği gösterir. Mesela *dost* sözcüğünün bağlamsal kullanımlarına bakıldığında, sözcüğün genel itibarıyla *Mevlâ* yani Allah’a ait söylemlerde yer aldığı görülmektedir: bk.: 174b/1; 191b/8; 192a/1, 4; 345a/10; 346a/7, 8; 347a/7, 8, 9; 347b/4; 348a/4; 348b/12; 379b/ Aktarılan bağlamların tümünde *dost* sözcüğünün, *Mevlâ* gibi Tanrıya ait bir isimle eşdizimsel bir ilişki içinde tanıklanması, sözcüğün dil kullanımının zihninde “**Allah’ın dostu /Allah dostu**” olarak belirli düzlemde algılanıp şekillendiği, bir nevi varsayımsal bir anlama sahip olduğunu gösterir: “**Mundağuk kıyâmet küninde mü’min kulnı tamuğka kigürmekde hikmet ol turur kim Mevlâ dostı turur.**” (124b/4); “**ey Mevlânıñ dostları işke turuñ,**” (329b/18) Bu algılayış biçimi doğrultusunda *dost* sözcüğünün dil dizgesinde “*mü’min*, *evliyâ* ya da *peygamber*” gibi kişilerle özdeş biçimde kullanımına yol açmıştır: “**Aymışlar: Mûsî dîdâr bulmamağınğa bu ‘illet ermedi. Sebeb ol erdi: Dünyâda dîdâr körmek üç türlüğdin hâlî ermes, ya dostka bergey erdi, düşmenka yok, ya düşmenka bergey erdi, dostka yok, ya kendü ikisiñge bergey erdi.**” (192b/14-16); “**Tokşınç, sañga dîdâr körgüzsem enbiyâ ve evliyâ kamuğ қаdğuluğ bolğaylar, men dostlarım қаdğusın revâ tutmas-men.**” (192a/1) Benzer kullanımlar için bk.: 174b/1; 224b/10; 336b/11. *dost* sözcüğünün söz konusu kavramlarla özdeş kullanımı,

ME’de yer alan kayıt ile de desteklenir.⁴⁹² Bu da Müslüman Türk dil kullanıcıları için **dost** sözcüğünün **olumlu değer** ile yüklü olduğunu kanıtlayıcıdır ve söz konusu bu olumlu değer, dil kullanırının peygambere ve İslam’a düşmanlığıyla meşhur olan (Ebu Cehl, Ebû Leheb vb.) kişi isimleriyle dizimlenmesini engelleyici rol oynar: “**Keçe boldı erse Ebû Cehl ‘aleyhu’l-la‘nehu koldaşları** İblīs birle yığıldılar, adınlarğa küdüp olturdılar.” (354a/1) Sonuç olarak **dost** sözcüğünün dinî açıdan sahip olduğu olumlu değer karşısında **koldaş** sözcüğünün bu bağlamda **nötr** bir sözcük olduğu daha iyi idrâk edilir. Aynı amaç doğrultusunda **koldaş** sözcüğüyle aynı kavram alanında yer alan **yārān** sözcüğünün nüshasındaki bağlamsal kullanımları incelendiğinde onun oldukça dar bir kullanım alanı olduğu yanı sıra belirli bir söylem alanıyla özdeşleştiği ortaya çıkar.⁴⁹³ Çünkü **yār/ān** sözcüğü, “dil-dışı dünyada İslam peygamberi *Muhammed*’i dünya gözüyle görüp ona iman etmiş olan kişilere” yani daha terimsel bir ifadeyle sadece **şahâbelere**⁴⁹⁴ referanslı kullanımları, dönemin dil kullanırının zihninde onun dinî kutsallığı olan belirli bir gruba nispeten kavramlaştırıldığına işaret eder. Şunu da belirtmek gerekir ki Tahran nüshasında **şahâbe** sözcüğünün kullanımı da mevcuttur, üstelik dil kullanırını aynı gösterilen için **şahâbe** sözcüğünü **yārān** sözcüğünden daha çok kullanmayı tercih ettiği de ortadadır. Böylece Tahran nüshasının dil kullanırının dil belleğinde aynı gösterilen için **yārān** ve **şahâbe** sözcüklerinin varlığı bu sözcük çifti arasında da bir eş anlamlılık ilişkisinin var olduğu gerçeğini de ortaya çıkarır. Ancak Tahran ve Londra nüshaları eşbağlamları arasında dil kullanıcıları asla **yārān** ve **şahâbe** sözcüklerini eşbağlamlarda değişikli kullanmadıkları için bu konuyla ilgili detaylı çalışma başka bir araştırma konusunda gündeme getirileceği

⁴⁹² **dost** (<Far. dūst) (Ar. veliyy / c. evliyā) [ME/Özçamkan: 369].

⁴⁹³ Tahran nüshasında **yārān** sözcüğünün sadece 7 yerde kullanımı tanıklanır. bk.: 324a/1, 5; 330a/19; 330b/4;; 362b/8; 374b/5; 377b/9.

⁴⁹⁴ Efendioğlu, Mehmet., (2008), “Sahâbe”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 35, s. 491-500. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sahabe> (09.10.2023).

belirtilmelidir. Tekrar *yārān* sözcüğünün kullanımına dönüldüğünde, sözcük nüshada ya *Muḥammed*, *Resūl* isimleriyle eşdizimlenerek kullanılır ya da *Muḥammed* peygamberin sahabesine yönelik konuşmasında bir tür hitap ifadesi olarak ortaya çıkar: “**Resūl ‘aleyhi’s-selām yārānları anı işitip erneklerin ısırdılar.**” (362b/8) “**Ya‘nī meniṅ yārānlarm yulduz teg tururlar, ḳayu yulduznı körüp ḳulavuz ḳılıp yöridiṅiz erse yolḳa çıkarur.**” (330a/19); “**Resūl‘ aleyhi’s-selām aydı: Ey yārānlarm siz kendü şefḳat ḳılur-siz ammā ḳışāş maṅga tartḡuluḳ bolsa sizdin revā bolmaḡay, tidi.**” (377b/9) *yārān* sözcüğünün bu bağlamlara paralel biçimde kullanımları nüshada başkaca bağlamlarda takip edilmektedir. Böylece *yārān* sözcüğünün belirli bir söylem alanı içinde kullanılması, belirli bir kişi ismiyle birlikte kullanımsal eğilimi, sözcüğe hem çağrışımsal hem de varsayımsal anlam yüklemektedir. Bu betimsel olmayan anlamların, dönemin Türk dil kullanımının *yārān* sözcüğünü sıradan bir kişiye ya da İslām dininde *kāfir* olarak kabul edilen bir kişiye referanslı kullanımını engeller. Demek ki bir sözcüğün betimsel anlamı kadar betimsel olmayan anlamlarının da sözcüğün kullanımsal tercihinde oldukça ne derece güçlü etkisi olduğu gözler önüne serilir.

ḳoldaş sözcüğünün nüshadaki bağlamsal kullanımları takip edilirken bir yerde “İslam peygamberi *Muḥammed* zamanında yaşamış ve ona iman etmiş olan kişiler” için bir bağlamda *ḳoldaş* sözcüğü tercih edilirken, bir başka bağlamda ise *yārān* sözcüğünün tercih edildiği görülecektir. Anlatıda aynı topluluk için farklı kişi referanslarının kullanımı, o sözcükleri teleffuz eden kişilerin farklı sosyolektlere dahil olmasıyla ilgili bir durumdur:

Bir kün ḳamuḡ ‘ Arab uluḡları, er ḡatun Ḳa‘ beke yığıldılar, ‘ Ömerke aydılar: Biz saṅga yüz kızıl tülüg tēwe bēreliṅ, yana miṅṅ kızıl altun naḳd bēreliṅ⁴⁹⁵, barıp Muḥammedniṅ başın alıp keltürgil. ‘ Ömer aydı: Bu iş minde çıkar, men bütüreyin, tip

⁴⁹⁵ m. بىردىلار.

hamr içip kılıç aldı, barayın **Muhammedniň başın kesip koldaşların bulun keltüreyin, tidi.**

(321b/10)

Yukarıda aktarılan bağlamın dil dizgesinde *Muhammedniň ... koldaşları* dizimliliğiyle görülür ve ilk bakışta bu durum, yukarıda *yārān* sözcüğüne dair bulunulan yargıyla çelişkili gibi durur. Halbuki burada konuşanın kim olduğuna odaklanıldığında bu çelişki ortadan kalkar. Burada **konusan kişi**, İslamiyete daha iman etmemiş, Muhammed'i öldürmek isteyen ve ona düşman olan 'Ömer'dir. Eserin yazarı, 'Ömer'in, o anda ait olduğu gruba ve bu grubun tutumu doğrultusunda 'Ömer'e herhangi bir saygınlık ya da ulvi çağrışımından yoksun, nötr ifade kullandırır: *Muhammedniň ... koldaşları*. Böylece İslamiyete inanmayan kişinin söylem tutumunda *yārān* yerine *koldaş* sözcüğünü kullanmayı tercih ettiğini, buna karşın müslüman bir Türk dil kulanırının ise ulvî ve saygın çağrışıma sahip *yārān* sözcüğünü tercih ettiği anlaşılmaktadır: “**Anda kiğin Resül ‘aleyhi’s-selām ‘Ömer birle Ka‘ beke keldiler kamuğ yārānlar birle. Bularniň yörüşi adın türüg turur, Muhammed aralarında bar, tip kamuğları örü kıptılar, taňlayu tururda Muhammed resülü’llāhni kördiler, ‘Ömer birle elig alışıp yārānları birle kelürler.**”

(324a/1-5)

Yukarıda aktarılan bağlam hikaye anlatıcısının sesinin duyulur ve onun penceresinden 'Ömer'in müslüman oluşundan sonraki tablo resmedilir. Tabiatı gereği hikaye anlatıcısının Müslüman Türk dil kullanırısı olması, onun belirli bir bakış açısı ve tutumu doğrultusunda kendi söyleminde *koldaş* yerine *yārān* sözcüğünü tercih ettiği tahmin edilebilir. Çünkü Müslüman bir kişi için *şahābe* kutsiyet atfedilen ve saygı duyulan bir kitledir. Farklı sosyolektlere dahil olan kişilerin her birini kendi inançları ve tutumları doğrultusunda konuşturulması çalışma açısından oldukça değerlidir. Bu sayede *koldaş* sözcüğünün hem kavramsal hem çağrışımsal anlamları yönüyle tespit edilebilmiştir.

Bu noktada şunu önemle belirtmek gerekir ki araştırma tezinde semantik açıdan irdelenen sözcükler değerlendirilirken, sözcüğün kim tarafından hangi düzlemde ortaya çıktığına oldukça dikkat edilmektedir. Daha açık bir ifadeyle sözcüğün bağlamsal kullanımlarında o sözcüğün, 3. şahıs hikaye anlatıcısı yani müstensih tarafından mı seçildiği yoksa hikayelerde konuşturulan karakterlerin ağzından mı duyulmaktadır, noktası gözardı edilmemesi gereken bir husustur. Çünkü KE yazarı konuşturduğu karakterlerin aynı düzlemde konuşturmamaktadır; onları ait oldukları pozisyona, statüye, cinsiyete ve inançlarına göz önüne alarak konuşturması ve dolayısıyla sözcük seçiminin bu doğrultuda değişkenlik göstermesi o dönem için oldukça profesyonel bir tutumdur. Bu zamana kadar tarihî metinler sadece gramer, leksik ve etimolojik inceleme vasıtası olarak görülmüştür; edebî kuramlara dayalı bir inceleme alanı daha oluşmamıştır. Belki en azından KE metninde yaratılan karakterler edebî kuramsal teori çerçevesinde de incelenirse ya da bu karakterlere giydirilen söylem biçimleri analiz edilirse, o zaman bu eserlerin gerçek mahiyeti farklı boyutlarıyla ortaya çıkartılabilir.

Sonuç olarak Tahran nüshasında *dost* ve *yār ān* sözcüklerinin bağlamsal kullanımları göz önüne alındığında, o dönemin dil kullanımı tarafından *ķoldaş* sözcüğünün nüshada dinî aidiyet gözetmeksizin herkese referanslı kullanılabildiği, olumlu ya da olumsuz yönde herhangi bir çağrışımsal anlamla yüklü olmadığı ortaya çıkmıştır: “**Münāfıķlardın bir cāsūs barıp Mekkelıǵlarķa ģaber kıldı: Muģammed ķoldaşları birle sizinĝ arkısnı alǵalu bardılar.**” (355a/16); “**Keçe boldı erse Ebū Cehl ‘aleyhu’l-la‘nehu ķoldaşları İblīs birle yıǵıldılar, ađınlarķa ķüđüp olturdılar.**” (354a/2). Burada aktarılan her iki bağlam göz önüne alındığında hem Müslümanlara referanslı olarak hem de Müslüman olmayan kişilere referanslı olarak kullanımı ve *ķoldaş* sözcüğünün ‘nötr-din / nötr-ulviyet gibi çağrışımsal anlamlarının olmadığını kanıtlar: “**Anda kiğin buyurdı, Ca‘ ferni ķoldaşları birle serāyķa tüşürdiler, aş boǵuz belǵülük kıldılar, ‘Amrū bin ‘Āşmı ķoldaşları birle serāydın çıkardılar, keltürgen hediyyelerin yandurdılar.**” (373a/17, 18)

3.17.1. **karındaş**

karındaş “aynı karından olan iki çocuğa karındaş denir.” [DLT: 175]; **karındaş** “kardeş. (Ar. aḥā) [Y uya]” [ME/Özçamkan: 533]; **karıntaş** “kardeş” [İML: 38]; **kardaş** “Ar. الأخ” [İML/Aydın: 141]; **karandaş** “erkek kardeş (Lat. *frater*, Far. *brâr, brâdar*)” [CC I: 469]; **karındaş** “[< karın+daş] al-ahu mina’l-batni [= (bir) karın kardeşi]” [Kİ/Aldemir: 225]; qarıntaş “Ar. الأخ al-aḥ, Far. برادر birâdar, Tür. قارنتاش qarıntaş” [RS: 109]; **karında:ş** “karın lit. ‘associated in the womb’ that is a brother (or sister, usually as kızı: karında:ş) by same the mother, irrespective of seniority and so a more general term **eçi:, ini:, eke:, siñil,**etc.” [EDPT: 662]

L.- **karındaş**

- **canlı [insan]**

karındaş sözcüğü kan bağına dayalı bir akrabalık terimi olarak canlı varlıklardan sadece insana referanslı kullanımı mümkündür. Bu doğrultuda *karındaş* sözcüğünün bağlı olduğu kavram ‘canlı’ ve insan’ üreysel anlambirimcikleriyle tanımlıdır. Londra nüshasındaki tüm kullanımlar bu ‘canlı’ ve sadece ‘insan’ anlamsal özelliklerini kanıtlayıcıdır.

- **karındaş: kardeş**

karındaş sözcüğünün bağlı olduğu kavram ‘kardeş’ özgül anlambirimciğiyle kavramlaşmıştır. *karındaş*, anne ve / veya babası aynı olan çocuklar arasındaki akrabalık bağı ve yakınlık derecesini tanımlayıcıdır. *karındaş* kişi referansı, annesi bir babası farklı ya da babası bir annesi farklı çocuklar için kullanılabilir. Bu durum *karındaş* kavramının mikro şartını ortaya koymaktadır.

karındaş sözcüğünün Londra nüshasındaki bağlamsal kullanımları takip edildiğinde, dil kullanır baba ya da anne tarafından oluşan farklılığı vurgulamak ya da bu bilgiyi iletmek istediğinde *karındaş* sözcüğünü *ögey* sözcüğüyle dizimleyerek kullanır: “Yana ‘Ömer bin

‘Alī kirdi, telim sançıştı, şehīd boldı yana **inisi** ‘Oşmān bin ‘Alī kirdi, **ögey qarındaşı erdi**,”(247v/2) Bağlamda *ini* “küçük erkek kardeş” sözlükbiriminin dil dizgesinde kullanımı, çocukların annesi ya da babasının farklı olması onların *qarındaş*’lık bağıını etkilemediğini göstermektedir. Çünkü *ini* sözcüğü **qarındaş** sözcüğünün altanlamlısıdır. Bu durumu aydınlatıcı başka bir husus da, Yūsuf kıssasında Yusuf’un kendisinden anneleri farklı, babaları bir olan on ağabeyi vardır ve kıssa boyunca bu on ağabey ve Yūsuf arasındaki akrabalık bağı *qarındaşlar* olarak tanımlanmaktadır. Böylece *qarındaş* sözcüğünün kaplamsal olarak **öz qarındaş** (bk. 98r/10; 129b/4; 241v/21) ya da **ögey qarındaş** eşdizimli ifadeleri kapsayıcı biçimde de üstanlamlı olduğu söylenebilir. Bu eşdizimsel kullanımlar, *qarındaş* kavramının özgül anlamsal özelliğinin idrak edilmesinde rol oynamaktadır. Bunun yanı sıra *qarındaş* kavramının oldukça genel ve kapsayıcı bir kavram olduğunu tanımlayıcı başka bir kullanım ise dönemin dil kullanıcıları tarafından bir çocuk, süt annesinin çocuklarına karşı *qarındaş* hitabında bulunabilmesi ve onlarla arasında oluşan bağı *qarındaş* olarak nitelendirebilmesidir: “**Halīme oğlanların yazığa koy, kozi közetgeli iberür érdi, Muhammedni yibermes érdi. Bir kün Muhammed aydı: ey ana bu qarındaşlarım künde kayanga barurlar? Halīme aydı: koy kozi baqğalı barurlar. Muhammed aydı: meni me yibergil qarındaşlarım birle barayın.**” (185r/14, 15)

Kavramın özgül anlamsal özelliğini daha iyi idrak edebilmek adına *qarındaş* sözcüğünün kullanıldığı bağlamlar incelendiğinde, çocukların biyolojik cinsiyetlerinden ve onların önce ya da sonra doğmalarından bağımsız biçimde sadece ‘anne ve/veya babası bir olan ya da süt anneleri bir olan çocukların birbirlerine göre olan konumları’ üzerinden yapılan adlandırma olduğu anlaşılır.

- **nötr-cinsiyet [erkek/dişi] ve nötr-yaş**

qarındaş sözcüğünün bağılı olduğu ‘kardeş’ özgül anlambirimcik, hem ‘erkek’ veya ‘dişi’ biyolojik cinsiyetten hem de kardeşler arasındaki yaşa bağılı olan hiyerarşiden bağımsız

biçimde kavramlaşmıştır: “kıyāmet küniniñ şıfatı ol turur kim **karındaşdın karındaş** kaçar, ‘ıyāl ata anadın kaçar, er cüftindin kaçar, ata oğlındın kaçar.” (200v/6) Bu bağlamda görüldüğü üzere *karındaş* oldukça genel ve kapsayıcıdır. Dönemin dil kullanımının zihninde *karındaş* kavramının ‘nötr- biyolojik cinsiyet’ ve ‘nötr-yaş’ anlamsal özellikleriyle tanımlı olduğu aşağıda aktarılan bağlamlarla daha somut olarak gösterilecektir.

Yukarıda sıralanan iki anlamsal özellikten ilki ele alındığında Londra nüshasında *karındaş* sözlükbiriminin hem dişi hem de erkek cinsiyetli kişilere referanslı olan kullanımları, sözcüğün kavramsal yapısında ‘nötr-cinsiyet [dişi/erkek]’ anlamsal özellik tanımlanmasını sağlar: “**Ebū Tālib karındaşları birle** Muḥammedniñ kişisi yok tēp özler **çıktılar**. Muḥammedni kördiler, tēveçiler tonın keymiş burunduknı bēlinge bağlamış ēlgingē tayağ almış, **öz ‘ammları** körüp yığlaştılar. ‘**Ātike** başınga toprağ savurdı aydı: yā ‘Abda’ llāh başıngnı lahd toprağdın kötergil,” (188r/9-11) Bu bağlamda *Ebu Talib, karındaşları birle* Muhammed’i seyretmeye çıkar ve bağlamın devamında takip edilen sözlüksel cinsiyetli ‘*amm* ve ‘*Atike*. sözcükbirimleri, *karındaşlar* sözcükbiçiminin cinsiyet açılımı açıkça gösterir. Bunun yanı sıra Muhammed’in amcası *Ebū Tālib* ve Muhammed’in halası ‘*Atike* arasında şöyle bir diyalog tanıklanır: **Kağan** Resūl on sekiz yaşadı ērse ‘ammesi ‘**Ātike Ebū Tālibğa aydı: ey karındaş** bizing Muḥammed ulğaydı, kız alur vaḳtı boldı, nē fibr kılur-siz? ... **Ebū Tālib yığlap aydı: ey karındaş**, bizing kabīlemizde kimerse terge kirgen ērme, ...” (186v/4-10) *karındaş* sözcüğün bağlı olduğu kavramın ‘nötr-cinsiyet [erkek/dişi]’ anlambirimcikle kavramlaşmış olmasının dilsel kanıtı, bağlamda erkek ve dişi cinsiyet açısından fark gözetilmeksizin kişilerin birbirlerine *karındaş* sözlükbirimiyle hitap etmesidir. *karındaş* sözlükbiriminin nüsha eksenindeki diğer kullanımlarına bakıldığında da ‘erkek’ kardeş için kullanıldığı gibi (bk. 17v/2, 9; 118r/17; 126v/13; 242v/4, 5, 9, 11 vb.) kız kardeş için de kullanılabildiği takip edilir (bk. 45v/3, 5, 7, 14 vb.) Tabi olarak KE’da hikayelerin

merkezinde konumlandırılan cinsiyetin hep erkek olması erkek cinsiyetine referanslı kullanımlarında daha fazla olmasına yol açar; ancak bu durumun kavramın çekirdek yapısına sirayet etmediği söylenebilir: “Aymışlar: Yahyānīng anası ‘İsī anası birle *karındaş* *ërdiler*.” (167v/14) Bu bağlama dayanarak, dönemin dil kullanıcıları tarafından nasıl ki iki erkek arasındaki kardeşlik bağı *karındaş* sözlükbirimiyle tanımlanabiliyorsa iki dişi arasındaki kardeşlik bağı da *karındaş* olarak tanımlanmaktadır. Tüm bu bağlamsal kullanımlar, *karındaş* kavramının hem erkek hem de dişi cinsiyeti kapsayıcı biçimde kavramlaşmış olduğunu açıkça gösterir.

İkinci olarak *karındaş* kavramı, anne ve/veya babası bir olan çocuklar arasında yaşa bağlı büyüklük ya da küçüklük durumundan bağımsız biçimde kavramlaştığı saptanır. Diğer bir deyişle *karındaş*, anne ve/veya babası bir olan çocuklar arasında doğum sırasındaki öncelik ya da sonralık gözetilmeksizin tüm çocukların birbirleriyle olan akrabalık derecesini nitelendirir ve birbirlerine karşı kullandıkları hitap sözcüğüdür. Londra nüshasında bu durumu somutlaştıran en güzel örneklerden biri Adem peygamberin büyük oğlu Kābīl ile küçük oğlu Habīl’in birbirleriyle olan akrabalık bağı salt *karındaş* sözlükbirimiyle ifade edilir: “Ol yërde aḳ tiken birle yulḡun ündi, tebiz boldı, yābān ḳuṣ ḳurtlar ḳaçıp taḡlarḡa kirdiler, *karındaş karındaş üze şefḳati ḳalmadı tēp*.” (16v/7) Bir başka bağlamda babaları bir, anneleri farklı olan on çocuğun birbiriyle olan akrabalık bağı için de yine *karındaş* sözlükbiriminin tercih edildiği gözlemlenmektedir: “Yehūdā aydı: biz onaḡu *bir karındaş-miz*, Yaḳūb yalawaḳ oḡlanları-miz, atamız İshāḳ taḳı uluḡ atamız İbrāhīm, biz Ken‘āndın aşlık alḡalu keldimiz.” (63r/4) Özellikle Yūsuf kıssasında *karındaş* sözcüğü sıkça kullanılır ve bu kıssa vasıtasıyla sözcüğün bağlı olduğu kavram daha iyi idrak edilebilmektedir. Yusuf kıssasında en küçük yaşta olan Yūsuf ve on ağabeyi arasındaki ilişkiyi ve bu on kardeşten yaşça en büyük olduğu bilinen Rūbīl ile diğer geri kalan dokuz kardeş arasındaki ilişki genellikle *karındaş* olarak tanımlanmıştır: “Yūsuf *karındaşları* birle eḡḡu mu‘āmelet ḳılduḡı taḳı olarnīng cefāsīngā ṣabr ḳılduḡı

üçün.” (66r/9) “Bu sözni Rübîl anası Kâmer işitti, barıp Rübîlğa sözledi, Rübîl **karındaşlarınğa sözledi**” (67v/11) Böylece yaşça küçük olan kardeşe göre de yaşça en büyük kardeşe göre de bakılsa dil kullanırı hepsi için *karındaş* akrabalık terimini kullanabildiği gözlemlenir. Bir başka bağlamda yine yaşça birinin büyük, diğerinin küçük olduğu bilinmesine rağmen *Mūsā* ile *Hārūn* ve *Hasān* ile *Hüseyn* birbirlerine *karındaş* kişi referansıyları hitap ettikleri takip edilebilmektedir: bk. 126v/15; 242v/4-5. Böylece *karındaş* sözcüğünün bağlı olduğu kavram, yaşa bağlı biçimde ‘büyük kardeş’ ya da ‘küçük kardeş’ anlamsal özelliklerinden birisiyle kavramlaşmadığı için ‘nötr-yaş’ anlambirimciğiyle tanımlıdır: bk. 36v/18, 21 (?); 37r/3; 63r/3, 7; 64r/20; 64v/1; 139v/11; 131v/6; 207v/14,15 vb.

▪ **erkek [gizli eril cinsiyet]**

karındaş kavramı her ne kadar nötr-cinsiyet [erkek/dişi] üreysel anlambirimcikle kavramlaştığı saptansa da dil kullanıcılarının zihnine ilk olarak gelen prototipin erkek olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum, *karındaş* maddesi altında referans gösterilen dönem sözlüklerinden bazılarında aksettirildiği görülür. Bu kavram sınırlarında gizli eril cinsiyet, *kişi* kavramına olduğu kadar baskın biçimde sezilmese de (bk. L.- *kişi*) erkek cinsiyet algısı *karındaş* sözcüğünün prototipine sirayet etmiş olduğunu da belirtmek gerekir:

Yehūdā aydı: biz onağı bir *karındaş*-miz, Ya‘kūb yalawaç oğlanları-miz, atamız İshāk tağı uluğ atamız İbrāhīm, biz Ken‘āndın aşlık algalu keldimiz. **Melik sordı: adın karındaşingız bar mu?** Aydılar: Yana **eki karındaşımız bar, biri Yūsuf atlıg, biri İbn Yāmīn atlıg.** **Melik aydı: men er karındaş sormas-men, kız karındaş sorar-men.** Aydılar: bir kız *karındaşımız bar.* (63r/3-6)

Yukarıda alıntılanan bağlam *karındaş* sözcüğünün dil kullanırı tarafından erkek cinsiyetine yönelik algısal meyli *karındaş* sözcüğünün daha çok *kız karındaş* eşdizimliliğiyle kullanılmasına yol açtığı görülür. *kız karındaş* için bk. 63r/6(3); 196r/2(2); 196v/1, 9, 15, 18,20; 198r/1, 4; 234v/14 Londra nüshasında *er karındaş* eşdizimliliği sadece iki yerde tanıklanır ve bu eşdizimliliğin kullanılmasını gerektiren şey ise aynı dil dizgesinde dizimlendiği *kız karındaş* sözcükbirimidir: “*Melik aydı: men er karındaş sormas-men, kız karındaş sorar-men.*” (63r/5); “*Ammā ‘Ömer berekâtıdın er karındaş kız karındaşdın kaçmağay, tēyü Qur’ānda beyān kıldı.*” (196v/20)

karındaş sözcüğündeki gizli eril cinsiyet nedeniyle dil kullanırının zihninde *karındaş* sözcüğü *ekeçi* ya da *sinḡil* sözcüklerine nazaran daha çok *aķa* ya da *ini* gibi sözcükleri çağrıştırdığı şu bağlam ile de açık biçimde gözlemlenir: “*Yūsuf aydı: onuḡız hem bir atanıḡ oğlanları mu-siz? Aydılar: belī. Aydı: sizdin özge karındaş ini aḡaḡız bar mu? Aydılar: on bir karındaş-miz, ol birni kēltürmedük.*” (94r/4-5) Aktarılan bu bağlamda dil kullanırı *karındaş* sözcüğünün hemen ardından aynı kavram alanından sözlüksel erkek cinsiyetli *ini aḡa* sözlükbirimlerini dil dizgesinde dizimler. Yine Londra nüshasındaki bir başka bağlamda bir kadının erkek kardeşine olan yakınlık derecesi hem *ini* hem de *karındaş* kişi referansı ile kullanımı gizli eril cinsiyeti göstermesi bakımından önemlidir: “*Ol hālde bir ḡatun tewege münüp keldi, bir ölüḡni kördi, tēgreside kişiler kördi, yırak turuḡ, köreyin bu ölüḡ kimler érmiş, tēdi. Körgüzdiler, atası érmiş, atamdın māḡa Resūl yēgrek tēdi. Yana inisin kördi, Resūl māḡa karındaşumdın yēgrek, tēdi.*” (224v/11-13) Tüm bu bağlamsal kullanımlar temelinde *karındaş* sözcüğünün kavramsal yapısının nört-cinsiyetli olmasına rağmen dil kullanırının zihninde oluşan prototipin eril cinsiyet olduğu sonucuna varılmıştır.

- dost (yan anlam)

ķarındaş sözcüğünün baēlı olduēu kavram kümesinde ‘dost’ gücöl anlambirincik tespit edilir. “*ķačan Necāşī öldi érse Cebrā’īl kelip aydı: yā Muħammed ķarındaşing Necāşī öldi, ķopēil cenāzesinge namāz ķılēil.*” (134r/4) Londra nüshasında anahtar sözcüğün bağlamsal kullanımlarında ortaya çıkan söz konusu gücöl anlamsal özellik, iki kardeş arasındaki yakınlık ilişkisinin, akrabalık baēı olmayan ancak birbirini seven ve değeri veren iki kişı arasındaki ilişkiye haritalandırılması sonucunda kavramlaşmıştır: “*Aydı: ey yārānlarım, ‘azīz dōstlarım ol kelgen melekū’l-mevt ķarındaşım ‘Azrā’īl erdi, uş ķarındaşım Cebrā’īl ma hāzır turur*” (236v/7) Burada *ķarındaş* sözcüğünün bağlamsal kullanımında ortaya çıkan gücöl anlambirincik, bilinçli olarak ‘arkadaş’ şeklinde tanımlanmamıştır. Çünkü birbiri ile kan baēı olmayan iki kişı arasındaki ilişki, kan baēına dayalı birincil derecede akrabalık kavram alanına haritalandırılarak metaforik bir anlam kazanıyorsa, burada güçlü ve yoğun bir duygu baēı hedeflenmiş olmalıdır. Çünkü benzetme yoluyla kurulan sözcüksel ilişkide hedeflenen şey kavramın tamamını değil bir yönünü benzetme amacı taşır, burada da *ķarındaş* kavramının temel anlamında var olan kişiler arasındaki güçlü ve yoğun biçimde kurulan baē üzerinden bir benzetme hedeflenir. Bu sebeple o dönem dil kullanımının zihninde “arkadaş (*ķoldaş*)” kavram alanından *ķarındaş* kavram alanına doğru bir haritalandırmadan ziyade “dost (*eş, dost*) ” kavram alanından *ķarındaş* kavram alanına doğru bir haritalandırma gerçekleştirilmiş olmalıdır.

Sonuç: T. *ķoldaş* ~ L. *ķarındaş*

Tahran nüshası 364a/9’da *ķoldaş* sözcüğüne karşın Londra nüshası eşbaēlamı 227r/10’da *ķarındaş* sözcüğünün kullanımı tespit edilmiştir. Dil kullanımlarının *ķoldaş* ve *ķarındaş* sözcüklerini deēişkeli olarak kullanmış olması, bu sözcük çiftinin Tahran ve Londra nüshaları ekseninde kavramsal yapılarının incelenmesini gerektirmiştir. Bu incelemede hem *ķoldaş* hem de *ķarındaş* sözcüklerinin birden fazla gösterilene baēlı olduēu tespit edilmiştir. Bu sebeple nüshalar arası deēişkeli kullanılan sözcüklerin hangi anlamla

bağlamda kullanıldığı belirlemek bu noktada önemlidir. Bu doğrultuda Tahran nüshası geçen *ķoldaş* sözcüğünü kendi bağlamı içinde değerlendirmek önem arz eder:

Şafiiye müselmân boldı, resûl ‘aleyhi’s-selâm nikâhınğa kirdi, aydı: Yâ resûla’llâh sinde bir hâcetim bar. Ne turur tise **meniň ķoldaşlarım**dın cizyeni kötürgil. Resûl ‘aleyhi’s-selâm cizyeni olardıñ kötürdi, bitig bérđi. Ol bitig bu kün **cuhûdlarda** bar, emîrû’l-mü’mînîn ‘Alî rażıya’llâhu ‘anhu bitigi birle **teberrük üçün** tutup **mübâhât** kılurlar. (364a/9)

Şafiiye İslam lideri Muhammed’den bir istekte bulunur. İsteğe bulunduğu kişilere *ķoldaşlarım* ifadesini kullanmayı tercih eder. Burada *ķoldaş* sözcüğü, Şafiiye tarafından uzun yıllar dinî, kavmî ve mekansal ortaklık içinde olduğu *cuhûdlar*’a referanslı kullanılmıştır. Bu doğrultuda *ķoldaş* sözcüğü bu bağlamda kendi temel anlamıyla kullanıldığını söylemek mümkündür. Bağlamda Şafiiye tarafından “benim arkadaşlarımın üzerinden cizye vergisini kaldır” önermesi iletilmemektedir, çünkü burada kast edilen bir arkadaş grubu değildir. Bu çıkarımın yapılmasında bağlamda geçen *cizye* sözcüğü kilit rol oynamaktadır: *cizye* “islam ülkesinde yaşadığı hâlde müslümanlığı kabul etmeyen **gayrı müslümlerden** alınan vergidir”⁴⁹⁶ Bu sebeple bağlamda *ķoldaş* sözcüğünün kavmî ve dinî bir topluluk olan *cuhûdlara* yani yahudilerden nispeten kullanımı, burada Şafiiye tarafından “benim ķoldaşlarım (yani kavmî ortaklığım olan kişilerden) cizye vergisini kaldır” önermesi iletilmek istemesi daha mümkündür. Bu önermeyi günümüz Türkçesine aktarırken yaşanan zorluk ve bu zorluk nedeniyle parantez içinde ayrıca yapılan açıklama ihtiyacı *ķoldaş* sözcüğünün bugün için dilimizde tam bir karşılığı olmayan “işte, eylemde, geçmiş yaşantıda vb. şekilde çeşitlendirilebilecek ortak kişi” anlamıyla kullanıldığı içindir.

⁴⁹⁶ Erkal, Mehmet., "Cizye", TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 8, s. 42-45.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/cizye#1> (16.06.2024).

Bir diğer taraftan *karındaş* sözcüğü de çok anlamlıdır ve eşbağlamda *karındaş* sözcüğü “kardeş” temel anlamıyla mı yoksa “dost” yan anlamıyla mı kullanıldığını değerlendirmek ve tespit etmek için Londra nüshasındaki bağlam aşağıda ele alınacaktır:

Şafıyye müsülmān boldı, Resül ‘*aleyhi’s-selām* nikāhıka kirdi, aydı: yā Resūla’llāh sendin bir hācetim bar. Ne turur? tēse **menim karındaşlarımdın** cizyeni⁴⁹⁷ kitergil. Resül ‘*aleyhi’s-selām* olardin cizyeni kitürdi, bitig bērdi. Ol bitig bu kün **cühūdlarda** bar. Emīrū’l-mū’minīn ‘*Alī raziya’llāhu* ‘*anhu* hātṭı birle anı **teberrük için** tutup **mübāhāt** kılurlar. (227r/10)

Bu bağlamda *karındaşlarım* sözcükbiriminin *cühūdlara* referanslı kullanımı dolayısıyla bu bağlamda *karındaş* sözcüğü temel anlamıyla kullanılmadığı açıktır. Bu durumda bağlamda *karındaş* “dost” yan anlamıyla kullanıldığı tespit edilir. Bu kullanım da Şafıyye’nin burada *cuhūdlar* ile arasındaki samimiyet ve yakınlığı göstermek için *karındaşlarım* sözcüğünü seçtiği söylenebilir. Burada *karındaş* sözcüğüyle kişiler arası ortaklıktan ziyade samimi ve yakın ilişki vurgusu yapmaktadır.

Tüm bunların sonucunda nüshaların eşbağlamalarda değişikli kullanılan *koldaş* ve *karındaş* sözcüklerinin aynı doğruluk koşulunu iletmedikleri ortaya çıkar. *koldaş* sözcüğü daha çok “koldaş: ortak kişi” özgül anlambirimciğiyle tanımlamak mümkün iken *karındaş* sözcüğünün ise “dost” gücül anlambirimciğiyle tanımlamak mümkündür. Bu doğrultuda bu sözcük çift arasında semantik açıdan bilişsel eş anlamlılık ilişkisi tanımlanamaz.

koldaş ve *karındaş* sözcükleri arasından yakın eş anlamlılık ilişkisini tanımlamak ise bu dönem dil kullanırı için isabetli olmayabilir. Bu sebeple belki bu kavram alanındaki tüm

⁴⁹⁷ m. حزية sözcüğünün *cizye* olarak okunmasına el vermektedir. bk. Ata, Aysu., (2019), **Rabguzī Kıssaşü’l-**

Enbiyā (Peygamberler Kıssası) Tıpkıbasım, C. II, TDK Yayınları, Ankara, s. 227r.

sözcüklerin tespit edilerek kavramsal yapılarının ortaya çıkarılmasıyla bir skala oluşturup o skalada sözcüklerin yakın eş anlamlılığı irdelenebilir.

3.18. Êş

êş sözcüğünün Tahran ve Londra nüshalarındaki kullanımları, onun nüsha müstensihlerinin zihin sözlükçesindeki varlığını tanıklar. Nüshalar arası mukayeseli incelemede, eşbağlamlar arasında Tahran nüshası müstensihi **êş** sözcüğünü kullanmayı tercih ederken, Londra nüshası müstensihi **yār / yārān** sözcüğünü kullanmayı tercih ettiği tespit edilmiştir: **T. êş ~ L. yār / yārān**

İş “eş, arkadaş” [DLT/Ercilesun:22]; iş “arkadaş, dost” [IML: 34]; eš “Ar. الرفيق al-rafiq – Far. یار yār – Tür. ایش eş” [RS:115]; é:ş “primarily ‘companion, comrade’, with some special application like ‘spouse’ (wife or husband) and ‘one’s equal’ i.e. someone of the same rank, quality, etc. as oneself.” [EDPT:253]

T. êş ~ L. yār / yārān

- I. Üküş anıḡ selām **tört êşke**, tokuz ḡatunıḡa, iki ‘ammike seyyide’l-eşbāb ehlü’l-cennet teşrīflüḡ oḡlanlarıḡa ve sellem teslīmen keşīran (02b/4)

Üküş er ayḡu selāmlar **tört yārıḡa** ve tokuz ḡatunıḡa ve iki ‘ammıḡa *seyyidā şubbān-ı ehlü’l-cenneti* teşrīflüḡ oḡlanlarıḡa *rızvānu’llāhu ‘aleyhim ecma’in.* (02r/15)

- II. Resül ‘aleyhi’s-selām ḡālī aḡnadı. ‘Āyişe telim feryād kıldı. Şaḡābe ḡamuḡ yıḡlaştılar, aydılar: Yā resūla’llāh bu a‘rābī kim erdi, saḡḡa ne tidi, ḡālīḡ aḡnadı? Aydı: **Ey eşlerim, ey dostlarım** ol maḡḡa kelgen Melekü’l-Mevt ḡarındaşım ‘Azrā’ıl turur erdi, uş ḡarındaşım Cebra’ıl me ḡāzır turur. (378b/15)

Resül ‘aleyhi’s-selām ḡālī aynadı, telim āh kıldı, yıḡladı. **Şaḡābeler** ḡamuḡ yıḡlaştılar, aydılar: yā Resūla’llāh bu ‘Arab kim erdi, sizge ne tedi, ḡālīḡiz

adnadı. Aydı: **ey yārānlarım, ‘azīz dōstlarım** ol kelgen melekū’l-mevt
karındaşım ‘Azrā’īl erdi, uş karındaşım Cebrā’īl ma hāzır turur (236v/6)

T.- eş

eş sözcüğünün Tahran nüshasındaki kullanımları doğrultusunda sözcüğün kavramsal yapısında tespit edilen anlamsal özellikler şu şekilde sıralanabilir:

▪ canlı [insan /soyut varlıklar]

eş sözcüğünün bağlı olduğu kavram ‘canlı’ üreysel anlambirimcik ile tanımlıdır. Dil kullanırı eş sözcüğünün canlı varlıklardan sadece insan türüne özel referanslı kullanımı, anahtar sözcüğün kavramında ‘insan’ üreysel anlambirimcik ile tanımlı olduğunu da gösterir. Tahran nüshasında eş sözcüğünün tüm kullanımları ‘canlı’ ve ‘insan’ üreysel anlambirimciği tanıklar. bk. 02b/4; 62b/8; 116a/10; 204a/9; 275b/18; 303a/3; 322a/16, 17; 330b/14; 356b/3; 378a/15; 378b/2. Bunun yanında eş sözcüğünün iki yerde tanıklanan bağlamsal kullanımı vasıtasıyla dil dışı dünyada gösterimi olmasa da dinî anlatılar yoluyla dil kullanımının zihninde ‘canlı’ olarak algılanıp tasarılaşan *Tanğrı, İblīs, şeytān* gibi soyut varlıklara referanslı kullanılabildiği görüntülenir:

Nevhasınga sebep ol erdi kim künlerde bir kün **İblīs** kelip aydı: Yā Nūh
meniᅡg üçün bir iş kıldıᅡg, apaᅡg meniᅡg **eşlerim çerigim** yıᅡlıp kelse ol
işni bütürümegeyler erdi. Nūh yalawaç aydı: Ol kayu turur? Aydı: Sen
du‘ā kıldıᅡg, qavmüᅡg helāk boldı, kamuᅡları **tamuᅡ içinde maᅡga kıldaş**
boldılar, şabr [kılsaᅡg] bireᅡü İmān keltürse saᅡga yegrek erdi, tidi. (31a/1)

eş sözcüğünün soyut varlıklara referanslı kullanımı yukarıdaki bağlam üzerinden göstermek mümkündür. *İblīs*’in ağzından *eşlerim çerigim* ifadesi, eş sözcüğünün ‘insan’ haricinde dil dışı dünyada var olmayan hayali varlıklara gönderimde bulunabildiği gözlemlenir. Sonuç olarak Tahran nüshasında eş sözcüğünün bağlamsal kullanımları

doğrultusunda kavramın ‘canlı’, ‘insan’ ve ‘soyut varlık’ anlambirimciklerle kavramlaştığı anlaşılır.

- **nötr-cinsiyet [eril/dişi]**

êş sözcüğünün bağlı olduğu kavram belirli bir biyolojik cinsiyetle kavramlaşmıştır. Tahran nüshasında dişi biyolojik cinsiyet ile tanımlı *Züleyhâ* tarafından altı kadına **ey meniġ eşlerim koldaşlarım** hitabında bulunması, êş sözcüğünün dişi biyolojik cinsiyetli kişilere referanslı kullanılabildiğini gösterir: bk. 116a/10. Diğer taraftan metinde dil kullanımının kendi sesinden duyulan “üküş anıġ selâm tört eşke” ifadesinde êş sözcüğünün eril cinsiyet ile tanımlı Ebû Bekr, ‘Osman, ‘Ömer, ‘Alî isimli kişilere referanslı kullanılabilmesi de êş sözcüğünün eril biyolojik cinsiyetli kişilere gönderimli kullanılabildiğini gösterir: bk. 02b/4.

Tahran nüshasından êş sözcüğünün bağlamsal kullanımları biyolojik cinsiyet üzerinden mukayeseli incelendiğinde anahtar kavramın belirli bir biyolojik cinsiyet ile bağdaştırılarak kavramlaştırılmadığı için sözcüğün kavramsal yapısında ‘nötr-cinsiyet’ anlambirimciğin tanımlı olduğu sonucuna ulaşılır.

- **êş: benzeyen kişi**

êş sözcüğünün bağlı olduğu kavram ‘benzer kişi’ özgül anlambirimciğiyle tanımlıdır. Tahran nüshasında êş sözcüğü ‘benzer kişi’ göndergesiyle tek yerde kullanımı tespit edilir: “**Melik aydı: Taġrıġnı şıfat kılgıl. İbrâhîm aydı: Meniġ Taġrıġm yêti kıt kökni, yêti kıt yerni yaratġan turur, müntehâdın üstün ‘azameti bar, şerâdın astın kıdreti bar, ulaşı bar, ulaşı bolġusu, êşi yok, koldaşı yok, kimersedin toġmadı, kimerse andın toġmadı,**” (62b/8) êş sözcüğü bu bağlamda gündelik kullanımdan ziyade belirli bir tutum içinde oluşan dinî söylem alanındaki kullanımıyla tanıklanır. Esesen bu bağlam dil-dışı dünyada var olmayan, insanın görüp algılamadığı bir varlığı somutlaştırma çabasının

ürünüdür. Bu nedenle de Tanrı burada, hem fiziksel suret hem de güç ve kudret açısından insanın dünyada gözüyle algılayıp gördüğü, tanıdığı şeylerle kıyaslanır ve bu kıyas sonucunda da İslam dininin öğretisi gereği Tanrının tekliği ve biricikliği *êşî yok* dizimliliğiyle iletilir. Muhtemelen dildeki teklik ve benzersizlik vurgusu *yok* sözcüğüyle daha iyi yansıtılabileceği için *êşsiz*⁴⁹⁸ yerine *êşî yok* dizimliliği tercih edilmiştir. Böylece bağlamda (*Taḥrîrîng*) *êşî yok, ḵoldaşî yok* önermesi bugün için “Tanrının benzeri yok, (yaratma eyleminde) ortağı yok” önermesiyle eşdeğerdir. *êş* sözcüğünün burada tanıklanan bağlamsal kullanımı her ne kadar dinî söylem alanına ait olsa da onun özgül anlambirimciği açık biçimde göstermesi bakımından değerlidir. Çünkü *êş* sözcüğü sahip olduğu bu özgül anlambirimcik dolayısıyla aşağıda ele alınacak ‘dost’ gücül anlambirimciğini kazandığını varsaymak mümkündür.

▪ **êş: dost**

êş sözcüğünün bağlı olduğu kavram ‘dost’ gücül anlambirimciğiyle tanıklanır. Bu gücül anlambirimcik, *êş* kavramının özgül anlambirimciğinde tespit edilen fiziksel ya da görüntüsel benzerlikten bir adım daha öteye geçildiğini gösterir. Burada artık kıyaslanan unsurların huy, karakter, ahlak, düşünce, ideoloji gibi sosyal benzerliklerdir. Bu soyut parametreler açısından bir kişinin kendisine daha benzer yani yakın olarak algıladığı kişiyi *êş* olarak kavramlaştırmıştır. Böylece Tahran nüshasında dil kullanımının sözlükçesinde ‘dost’ gösterilenine bağlı olan *êş* ve Far. alıntı *dost* olmak üzere iki sözcüğün var olduğu tespit edilir: “*Yā resūla’llāh bu a‘ rābī kim erdi, saṅga ne tidi, ḥālîṅ aḍnadī? Aydı: Ey êşlerim, ey dostlarım ol maṅga kelgen Melekū’l-Mevt ḵarındaşım ‘Azrā’l turur erdi, uş ḵarındaşım Cebra’l me ḥāzır turur, maṅga sözleyür, ümmetîṅḵa*

⁴⁹⁸ Şunu da belirtmek gerekir ki Tahran nüshası *ḵoldaş+siz* (bk. 130b/13) sözlükbiriminin kullanımının tanıklanmasına rağmen *êş+siz* sözlükbiriminin kullanımı tanıklanmaz.

mindin tegürgil.” (378a/15) Bu bağlamda *êş* ve *dost* sözcükleri aynı önermeyi iletsele de *êş* ve *dost* sözcükleri farklı çağrışımsal ve varsayımsal anlamları iletmeleri yönüyle birbirinden farklılaşır. Ayrıca şunu belirtmek gerekir ki nüshada Far. alıntı *dost* sözcüğü, daha eski olan *êş* sözcüğünden daha aktif kullanılmaktadır. *êş* sözcüğünün kullanımları göz önüne alındığında onun dile tutunmasını sağlayan eşdizimlilik faktörü ve nazımdaki kafiye uyumu olduğu açıktır⁴⁹⁹. Özellikle *êş* sözcüğünün kullanımlarında belirgin olan bu eşdizimsel kullanımlar ve dil dizgesindeki diğer sözcüklerle olan dizimsel ilişkileri onun gücül anlambirimciğinin algılanıp anlaşılmasında önemli bir rol oynar: “**Ey müselmānlar yawuzlar birle dost bolmaṅ, yarın olarıṅ birle tamuḡka barmaṅ, bu künki aş boḡuz eşleri, oyun külgü koldaşları yarın kamuḡ düşmen bolḡaylar.**” (322a/16) *êş* sözcüğünün dil kullanırının zihninde var olan imaj, kan bağına dayanmaksızın ‘yüksek derecede bir yakınlık, samimiyet ve yoğun bir duygusal bağ’ ile inşa edilmiştir. Bu bağın dil dizgesindeki izi ise *êş* sözcüğünün eşdizimlendiği diğer sözcüklerden öncelenerek söylenmesidir: “**Muḡammed resūlu’llāh evvel yetīm erdi, dervīş erdi, yalḡuz, za‘īf, koldaşsız, māl yok, mülk yok, artı arkası yok, ata ana yok, anıṅ birle keṅgeşür kadaş uruḡ yok, keṅgeş kılḡu eşi koldaşı yok.**” (330b/14) Dil kullanırı *êş koldaş* eşdizimliliği, *êş* ve *koldaş* sözcüklerinin kendi anlamlarından daha büyük bir bütüne yani insanın sosyal hayatında ve çevresinde kan bağına dayanmadan edindiği daha bütüncül bir gruba gönderimde bulunur. Bu durumda *êş* ve *koldaş* sözlükbirimleri semantik açıdan bilişsel eş anlamlılık ilişkisi de içermezler. Dil kullanırının bu kullanımsal tutumu, bu sözcüklerin kavramsal yapısını sınırlandırırken aynı zamanda aydınlatmaktadır.

- nötr-din (çağrışımsal anlam)

⁴⁹⁹ *êş koldaş* için bk.: 62b/8; 116a/10; 322a/16,17; 330b/14; 378b/2; *êş çerig* 31a/1; *êş dost* 378a/15. Nazım içinde iki yerde tanıklanmıştır: **eşleri birle** emense Mekke içre yığlaşıp (303a/3); Kel neteg erdi işit **Dāvud yalawaç** işler; Bir Uḡanka ḡamd ayurda kimler erdi **eşleri** (204a/9)

êş sözcüğünün dönemin dil kullanımının belleğinde belirli bir söylem alanı dahilinde belirli bir özelliklere sahip kişiler ile bağdaştırılmadığı anlaşılır. Çünkü êş sözcüğü, farklı dinî inançlara sahip kişilere referanslı olarak kullanılması yanında belirli bir isim ile bağdaştırılmadan bir kişinin dostları ve sevdiği kişilere karşı kullanabildiği bir hitap ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır: “**Ebū Cehl ‘aleyhu’l-la‘nehu**, ... aydı: ... bu zamānda **Muhammedni eşleri birle** tutup boyunların bağlap Mekke taparu iletgey-miz, tidi. İnşā’l-lāh, timedî.” (356b/3); “**Yā resūla’llāh** bu a‘rābī kim erdi, saṅga ne tidi, ḥālīṅ aḍnadı? **Aydı: Ey eşlerim, ey dostlarım** ol maṅga kelgen **Melekū’l-Mevt** **ḫarındaşım** ‘Azrā’l turur erdi” (378a/15) êş sözcüğü aynı zamanda *İblīs* tarafından kendi dostları için de kullanılabilmesi sözcüğün dinî söylem alanında kullanıldığında da belirli bir tarafa aidiyetle kullanımı olmadığını şu bağlam gösterir: “**Nevḫasıṅga sebeb ol erdi kim** künlerde bir kün İblīs kelip aydı: **Yā Nūḥ meniṅ** üçün bir iş ḫıldīṅ, apaṅ meniṅ **eşlerim çerigim** yığılp kelse ol işni bütürümegeyler erdi.” (31a/1)

İncelenen metnin dinî konulu bir eser olduğu gözönüne alındığında, êş sözcüğün hem Müslüman hem de Müslüman olmayan tarafların telaffuz edebilmesi, anahtar sözcüğün *yār* sözcüğünün *şahābe* kavramıyla ya da *dost* sözcüğünde de *veliyy* ya da *evliyā* kavramlarıyla bağdaştırılan kullanımların aksine herhangi bir kavramla bağdaştırılmadan bir kullanılması, sözcüğün olumlu veya olumsuz anlamsal değer yüklü olmadığı ortaya çıkar.

3.18.1. yār

yār “(Far.) Arkadaş, dost. (Ar. şāḥib / c. aşḥāb)” [ME/Özçamkan:1069] ; **yārān** “(Far.) Arkadaş. (Ar. aşḥāb) y.+ındın (yārānlar) P210b4” [ME/Özçamkan:1071]; **yār** “Ar. الرفیق al-rafiq – Far. صاحب al-şāḥib - Far. یار yār - Tür. қолдаш ḫoldaş.” [RS:233]; **yār** “Ar. الرفیق al-rafiq – Far. یار yār – Tür. аиш eş” [RS:115]

L. yār/ān

Çalışmada *yār* ve *yārān* sözcüklerini bir olarak aynı çatı altında değerlendirilmeye alınmasının nedeni, Far. alıntı *yār* ve onun Far.’da çoğul durumunu ileten *yārān* Türk dilinde aynı gösterilen ile kavramlaşması dolayısıyladır. Çünkü Londra nüshası dil kullanır, bu ismin çoğulunu ifade etmek isterse *yār+lar* ya da *yārān+lar* biçimiyle kullanır ve aralarında herhangi bir anlam farkı da tanıklanmamaktadır. Londra nüshasında *yār/yārān* sözlükbiriminin 9 yerde tanıklanan bağlamsal kullanımları doğrultusunda sözcüğün kavramsal yapısında şu anlamsal özellikler tanımlanabilir:

▪ **canlı [insan]**

yār/ān sözcüğü, Türk dil kullanımının zihninde ‘canlı’ ve sadece ‘insan’ üreysel anlambirimciklerle kavramlaştığı görülür. Londra nüshasında *yār/ān* sözlükbiriminin tüm kullanımları tanımlanan bu üreysel anlambirimcikleri destekler.⁵⁰⁰

▪ **dost**

yār/ān sözcüğünün bağlı olduğu kavram ‘dost’ gücül anlambirimciğiyle kavramlaştığı anlaşılır. Türk dil kullanımının sözlükçesinde insanların birbirleriyle olan sosyal ilişkilerini tanımlayan, böylece aynı kavram alanında varlık gösteren sözlükbirimler mevcuttur. Bu sözlükbirimlerden biri de yukarıda kavramsal incelemesi yapılan *ēš* sözcüğüdür. *ēš* ile *yār/ān* sözcükleri Türk dilinde teorik açıdan aynı doğruluk koşulunu iletse de sözcüklerin dil dizgesindeki eşdizimlilikleri, onlara farklı değerler ve çağrışımlar yüklediği için bu sözcük çifti betimsel olmayan anlam yönüyle farklılaşırlar.

▪ **olumlu değer [şahābe]**

yār/ān sözcüğü Londra nüshasında 9 yerde takip edilen kullanımlarının tümünde İslam peygamberi *Muḥammed* ve onun *şahābesi* arasındaki ilişkiye atfen kullanılmıştır. Bu nedenle *yār/ān* sözcüğü, dil dizgesinde *Muḥammed* ya da Muhammede atfen kullanılan

⁵⁰⁰ krş. Ata, Aysu., (2019), *Rabguzī Kıssaşü’l-Enbiyā (Peygamberler Kıssası) Giriş-Metin-Dizin*, C. I,

TDK Yayınları, Ankara: “2r/15; 197r/17, 19; 202v/12, 15; 226r/7; 234v/3; 236r/6; 236v/6”

Resûl gibi isimlerden biriyle dizimlenme eğilimi gösterir: “**Resûl ‘aleyhi’s-selām yārānları** anı işitip öwkede erneklerin tişlediler.” (226r/7) Londra nüshasında (aynı şekilde Tahran’da da) İslam lideri *Muḥammed*’in *şahābesine* hitaben söylediği cümlelerde *yār/ān* bir hitap sözcüğü olarak kullanılır: “**Resûl ‘aleyhi’s-selām aydı: ey yārānlarım** siz kendü şefkat kıılır-siz ammā kışaş mānga tartğu bolsa sizlerdin revā bolmağay, tēdi.” (236r/6); “**Şahābeler** kamuğ yığlaştılar, aydılar: yā Resûla’llāh bu ‘Arab kim erdi, sizge ne tēdi, ḥālîngiz aḍnadı. **Aydı: ey yārānlarım, ‘azîz dōstlarım** ol kelgen melekü’l-mevt qarındaşım ‘Azrā’îl erdi,” (236v/6) Bu aktarılan bağlamlarda, *Muḥammed* doğrudan kendi zamanında ona iman eden herkese hitaben *yārān* sözcüğünü kullandığı açıkça anlaşılır. Londra nüshasında *Muḥammed* peygamberin ünlü bir hadisi önce Arapça olarak nakledilir ve sonra Arapça’dan Türkçe’ye çevirisi yapılır: “**Yana Resûl** yarlıkadı: **كالنجوم فايهم اقتديتم اهتديتم اصحابي** Ya’nî **mening yārānlarım** yulduzlar teg turur, **qayu yulduznı körüp kılavuz kılip yörüdüngiz** érse **rāst yolğa yolçılar.**” (202v/12) Bu bağlam Türk dil kullanımının Ar. *aşhāb* terimini Türk dilinde *yārān* karşıladığı takip edilir. Böylece *yār/ān* sözcüğünün ‘dost’ anlamı belirli niteliklere sahip bir topluluk özelinde bağdaştırılarak kullanılmaktadır. Böylece bu kullanım biz dolaylı muhataplara şunu ifade eder: Birincisi *yār/ān* dinî söylem alanı dahilinde kullanılmaktadır. İkincisi *yārān* belirli bir söylemi, tutumu yansıtır. Çünkü *yār/ān* sözcüğüyle ilişkilendirilen topluluk dolayısıyla Müslüman bir Türk dil kullanımının zihninde oldukça olumlu bir değere sahiptir. Üçüncüsü *yār/ān* sahip olduğu olumlu değer, onun *yawuz, yaman* gibi olumsuz değere sahip sözlükbirimlerle eşdizimlenmesini engellediği gözlemlenir.

Sonuç: **êş ~ yār/ān**

Dil kullanıcılarının Tahran ve Londra nüshaları eşbağlamlarında **êş ~ yār/ān** sözlükbirimlerinin değişikli kullanımı tespit edildi. Bu doğrultuda yukarıda önce Tahran nüshası kullanımları ekseninde **êş** sözcüğünün, daha sonra Londra nüshası kullanımları

ekseninde de *yār/ān* sözcüğünün kavramsal yapıları incelendi. Bu inceleme sonucunda *ēš* sözcüğünün çok anlamlılığına karşın *yār/ān* sadece tek bir gösterilene bağlıdır. Bu noktada yukarıda mukayeseli biçimde aktarılan eşbağlamlardan Tahran nüshası 02b/4 ve 378b/15'te *ēš* sözcüğü 'dost' göndergesel anlamını iletir. Londra nüshası ise 02r/15 ve 236v/6'da *yār/ān* sözcüğü yine 'dost' göndergesel anlamını iletmektedir. Bu şartlar altında *ēš* ve *yār/ān* sözlükbirimleri aynı gösterilene bağlı olarak o dönemin dil kullanımına aynı doğruluk koşulunu iletebildiği anlaşılır. Böylece bu sözcük çifti semantik açıdan söz konusu bağlamalarda bilişsel eş anlamlılık ilişkisi doğrultusunda değişikli kullanılabildiği ortaya çıkar.

ēš ve *yār/ān* sözlükbirimleri arasında tam eş anlamlılığı etkileyen, onların bilişsel eş anlamlı olmasını sağlayan faktör nedir?

ēš ve *yār/ān* sözcükleri, aynı doğruluk koşulunu iletse de onlar hem çağrışımsal anlam faktörü dolayısıyla hem de varsayımsal anlam faktörü dolayısıyla birbirlerinden betimsel olmayan anlam yönüyle farklılaşırlar.

İlk olarak bu sözcük çifti arasındaki çağrışımsal anlam faktörü ele alındığında *ēš* sözcüğü belirli bir söylem alanıyla sınırlandırılmadığı görülür, buna karşın *yār/ān* sözcüğü salt dinî söylem alanı dahilinde kullanılmaktadır. *yār/ān* sözcüğünün sahip olduğu bu söylem alanı sözcükte olumlu bir çağrışım ve değer yaratmaktadır. Bu durum da *ēš* ve *yār/ān* sözcükleri arasında çağrışımsal anlam farkı yaratır.

İkinci olarak *ēš* sözcüğü *ēš koldaş*, *yawuz ēš koldaş* gibi eşdizimliliklerine karşın *yār/ān* sözcüğü sadece *Muḥammed*, *Resūl* ya da *şahābe* gibi sözcüklerle eşdizimlenir. Bu kullanımlar da *ēš* ve *yār/ān* sözcükleri arasında varsayımsal anlam farkı yaratır. Tüm bu faktörler bu sözcük çiftinin bilişsel eş anlamlı olarak tanımlanmasına yol açar.

3.19. Sinġil

sinġil sözcükbirimi, Tahran nüshası boyunca 10 yerde kullanımı takip edilirken, buna karşın Londra nüshasında tek yerde kullanımı tanıklanır. Tahran nüshası T.61b/12 ve Londra nüshası L.45v/11 şeklinde numaralandırılan eşbağlamalarda *sinġil* sözcüğünün paralel kullanımı tanıklanır. Bu kullanım haricinde Tahran nüshasında *sinġil* sözcükbiriminin kullanımına karşın Londra nüshasında *kız karındaş* ve *karındaş* sözcükbirimlerinin kullanımı takip edilir:

Tahran Nüshası	Londra nüshası
kız karındaş (322b/16)	kız karındaş (196r/17)
kız karındaş (322b/18)	kız karındaş (196r/20)
kız karındaş (322b/20)	kız karındaş (196r/20)
<i>sinġil</i> (323a/3)	<i>kız karındaş</i> (196v/1)
<i>sinġil</i> (323a/4)	<i>karındaş</i> (196v/2)
<i>sinġil</i> (323a/5)	<i>karındaş</i> (196v/3)
<i>sinġil</i> (323a/7)	<i>karındaş</i> (196v/5)
<i>sinġil</i> (323a/7)	<i>karındaş</i> (196v/5)
<i>sinġil</i> (323a/8)	L. yok. bk. 196v/5-6
<i>sinġil</i> (323a/8)	<i>karındaş</i> (196v/6)
kız karındaş (323a/11)	karındaş (196v/9)
<i>sinġil</i> (323a/17)	L. yok bk. 196v/15
T. yok bk. 323a/17-18	kız karındaş (196v/15)
<i>sinġil</i> (323a/19)	<i>karındaş</i> (196v/17)

Yukarıda Tahran ve Londra nüshalarında Hz. Ömer'in kız kardeşi için tercih edilen sözlükbirimler bağlamsal akışa uygun sırayla yerleştirilmiştir. Her iki nüshanın müstensihleri tarafından 'Ömer'in Müslüman oluşuna dair anekdot aktarılırken bu hikayede yer alan 'Ömer'in kız kardeşi için ilk olarak *kız karındaş* kişi referansı kullanılır. Bağlam içinde tanıklanan ilk kullanımlar konumuz açısından önem teşkil eder. Anlatı ilerledikçe mukayese edilen bağlamlarda *kız karındaş* ~ *karındaş* ya da *sinğil* ~ *karındaş* gibi değişikli kullanımlar göze çarpar. Bu değişikli kullanımlarda *karındaş* sözcüğü esasen *kız karındaş* iç merkezli birleşik sözcüğün bağlam içinde yardımcı ögesinin düşürülmüş hâli olarak değerlendirilmelidir. Çünkü dil kullanımında birleşik sözcüğün temel anlamı, onu oluşturan öğelerden meydana geliyorsa veya bu öğelerde herhangi bir anlam kaybı meydana gelmiyorsa yani iç merkezli birleşik sözcük olup alt tür özelliği gösteriyorsa, konuşan – dinleyen ya da yazan – okuyan arasındaki bağlamsal uzanımın dahilinde konuşan veya yazan kişiler, birleşik sözcüklerin yardımcı ögesini düşürerek kullanması gözlemlenen bir durumdur.⁵⁰¹ Yasemin Çürük, araştırma tezinde bu konuyu örneklendirerek aktarır: “Bileşenler ayrı ayrı kullanıldığında bütün her zaman anlaşılmaz. **Bağlam** söz konusu olduğunda bileşenlerden yardımcı öge düşürülür. Bu konuda ***kol saati*** birleşik sözcüğü örnek gösterilebilir. ***Bana saatimi getir***, cümlesinde kastedilenin ***kol saati*** olduğunu anlarız.”⁵⁰² Bu bilgiler doğrultusunda Londra nüshası müstensihi de bağlamda öncelikle (bk.196r/17) *kız karındaş* birleşik sözcüğünü kullandıktan sonra bağlama sırtını dayayıp dilde en az çaba ilkesince yardımcı ögeyi düşürerek *karındaş* sözcüğünü kullandığı anlaşılır. Bu kullanım, esasen nüsha müstensihinin kendi bireysel

⁵⁰¹ Çürük, Yasemin., (2017), **Türkçede Birleşik Sözcükler (İsimler)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, s. 24.

⁵⁰² Çürük, Yasemin., (2017), **a.g.e.**, s. 124.

dilinin (idiolect) bir yansıması olarak kabul edilebilir. Böylece mukayese edilen nüshalar arasında *kız karındaş* ~ *karındaş* ya da *sinğil* ~ *karındaş* şeklinde görünen değişkeli kullanımlardan, (*kız*) *karındaş* sözcüğü eş anlamlılık incelemesine dahil edilmesi mantıklı olmayacaktır. Bu sebeple Tahran nüshası 323a/3'te *sinğil* sözcüğüne karşın Londra nüshası 196v/1'de *kız karındaş* sözcüğünün eşbağlamalarda değişkeli kullanımı doğrultusunda *sinğil* ve *kız karındaş* sözcükbirimleri, eş anlamlılık açısından irdelenecektir: T. *sinğil* ~ L. *kız karındaş*

sinğil “erkeğin, kendisinden küçük kız kardeşine *sinğil*, kendinden büyük kız kardeşine eke denir. Kadının en küçük kız kardeşine baldız, büyüğüne eke denir” [DLT: 351]; *sinğil* “küçük kız kardeş” [CC II: 665]; *sinğil* “Ar. الاخت al-uht – Far. خواهر hvâhar – Tür. senkl *sinğil*” [RS:109]; *sinği:l* “‘a sister younger than oneself’, as opposed to ‘a sister older than oneself (eke:, q.v., etc.).” [EDTP:839a]

T. *sinğil* ~ L. *kız karındaş*

- I. Habbâb aydı: Ey ‘Ömer evvel *kız karındaşındın* taķı küdegünğdin başlağıl, anda kiğın Muḥammedke oğrağıl, küdegünğ taķı *kız karındaşınğ* Muḥammedka ĩmân keltürüp tururlar. Maķşûdı ol erdi ‘Ömerni özümüzke meşğül kılalınğ, Muḥammedni öldürmekni koğsun, tip. ‘Ömer aydı: Andağ mu boldunğ? Habbâb aydı: ĩnanmas ersenğ bargıl *sinğilingni* körgil, bir tawuķ öldürüp bergeil, murdârını yeyür mü, körgil, tidi. (323a/3)

Habbâb aydı: ey ‘Ömer ol *kız karındaşınğ* ve küyevünğdin başlağıl songra Muḥammedge oğrağıl kim küyevünğ ve *kız karındaşınğ* Muḥammed[ge] ĩmân keltürüp tururlar. Maķşûdı ol erdi kim ‘Ömerni özlerige meşğül kılgaylar, Muḥammedni öltürmesün, tep. ‘Ömer aydı: andağ mu boldunğız? Habbâb aydı: eger inanmasanğ barıp *kız karındaşınğni* körgil, bir tavuķ öltürüp bergeil, mur[d]ârını yeyür mü körgil. (196v/1)

T.- *sinġil*

sinġil sözcüğünün Tahran nüshasındaki kullanımları doğrultusunda sözcüğün kavramsal yapısında belirlenen anlamsal özellikler şu şekilde sıralanabilir:

- **canlı [insan]**

sinġil sözcüğü Türk dilinde kan bağına dayalı akrabalık terimidir. Bu nedenle *sinġil* sözcüğünün bağlı olduğu kavram temel ve değişmez biçimde canlı varlıklardan sadece insan türüne özgü kavramlaştırılmıştır. Tahran nüshasındaki *sinġil* sözcüğünün tüm bağlamsal kullanımları bu anlamsal özellikleri kanıtlayıcıdır: bk. 61b/12; 323a/3, 4, 5, 7(2), 8(2), 17, 19.

- **(yaşça) küçük kız kardeş**

sinġil sözcüğünün bağlı olduğu kavram ‘(yaşça) küçük kız kardeş’ özgül anlambirimciğiyle kavramlaştırılmıştır. *sinġil* sözcüğü, biyolojik açıdan aynı anne ve /veya babadan doğan çocuklar yani kardeşler arasındaki yakınlık derecesini tanımlamakla birlikte bir kişinin kardeşleri arasında doğuma bağlı gelişen hiyerarşik konumunu ve sahip olduğu cinsiyete dair bilgi de iletmektedir. Bu tanımlayış biçimi doğrultusunda *sinġil* ve *karındaş* sözcükbirimleri arasında altanlam-üstanlam ilişkisi açığa çıkar. Bu durumda *sinġil* sözcüğü, üst anlamlı *karındaş* sözcüğünden içlemsel olarak daha geniş, kapsamsal olarak daha dar bir kavram olarak tanımlanabilir. Bu içlemsel farklılaşma, sözcüğün yaş ve cinsiyet yönüyle ayırt edici anlamsal özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Bu ayırt edici anlamsal özellikler, *karındaş* kavram alanı dahilinde öbeklenen *ekeçi* “abla /büyük kız kardeş” ve *ini* “küçük erkek kardeş” sözcükleriyle belirginlik kazandığını söylemek mümkündür. *sinġil* sözcüğü *ekeçi* ve *ini* sözcükleriyle mukayese edildiğinde *sinġil* kavramın ayırt edici anlamsal özellikleri ‘dişi biyolojik cinsiyetli’ ve ‘yaşça daha küçük’ şeklinde betimlemsel anlamının parçaları ortaya çıkar. Bu sebeple burada *sinġil*

sözcüğünün kavramsal yapısında tanımlanan ‘dişi (biyolojik cinsiyet)’ ve ‘yaşça küçük (kardeşler arası hiyeraşik konum)’ anlamsal özellikleri kısaca ele alınacaktır:

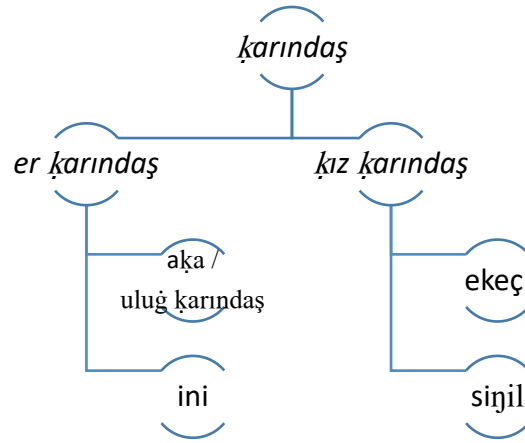
sinğil kavramını özgülleştiren ‘dişi (biyolojik cinsiyet)’ anlamsal özelliği Tahran nüshasında açıkça takip edilir. Esasen *sinğil* sözlüksel cinsiyetli bir sözcükbirim olarak Türk dilinin ilk yazılı belgelerinden itibaren tanıklanmaktadır.⁵⁰³ Eski Türkçeden Modern Türk lehçelerine kadar, *sinğil* sözcüğünün “küçük kız kardeş” anlamını koruyabilmesi oldukça dikkat çekicidir.⁵⁰⁴ Bu durum *sinğil* kavramındaki ‘dişi’ anlambirimciğin, ana anlamsal özellik (central semantic trait) seviyesine yükseldiğini ve ön planda (salience) olduğunu gösterir.

sinğil kavramını özgülleştiren ‘yaşça daha küçük’ anlamsal özelliği için Tahran nüshasında somut olarak işaret edilebilecek bağlamsal bir kullanım olmasa da nüsha müstensihinin zihin sözlükçesinde var olduğu tanıklanan *ekeçi* sözcüğü, bu hususta önemli bir veri sağlar: bk. T.169a/11. İşaret edilen bağlamda, *Mūsī*’nin annesinin daha önceden doğurduğu bir kız çocuğu görüntülenir, dil kullanır, daha bebek olan *Mūsī*’yi odak noktasında tutarak anne ve babaları bir olan *Mūsī* ile kendisinden önce doğan bu kız çocuğu arasındaki akrabalık bağı *ekeçi* sözcüğüyle tanımlamaktadır. Böylece dönemin dil kullanıcılarının semantik belleğinde “anne ve /veya babası aynı olan çocuklar arasından dişi ve yaşça büyük olan kişi” *ekeçi* olarak sözcükselleştiği anlaşılırken, dönem sözlükleri de referans alınarak “anne ve /veya babası aynı olan çocuklar arasından dişi ve yaşça daha küçük olan kişi” *sinğil* olarak sözcükselleştiği kavranır. Bu durumda *ekeçi* ve *sinğil* sözcükleri semantik açıdan *kız karındaş* kavramına bağlı biçimde gelişen ancak

⁵⁰³ Tekin, Talat., (2020), **Orhun Yazıtları**, TDK Yayınları, Ankara: KT D20; BK D17.

⁵⁰⁴ Ercilasun, Ahmet. B. ve Ziyat Akkoyunlu., (2018), **Divânu Lugâti’t-Türk Giriş - Metin - Çeviri - Notlar -Dizin**, (3. Baskı), TDK Yayınları, Ankara, s. 825.; Li, Yong-Song., (2019), **Türk Dilinde Akrabalık Adları**, TDK Yayınları, Ankara, s. 230.

birbirleriyle ‘yaş’ faktörüne göre bağdaşmazlık gösteren kavramlar olarak değerlendirilmelidir. Sonuç olarak *sinğil* sözcüğü aynı kavram alanından *ekeçi* kavramıyla kıyaslandığında ‘yaşça daha küçük olan’ anlambirimciği ile ayırt edicilik kazanırken, *ini* kavramıyla kıyaslandığında ‘dişi biyolojik cinsiyet’ anlambirimciği ile ayırt edicilik kazandığı belirtilmelidir.

▪ **eril merkezîyetçilik (anlamsal değer)**

sinğil sözcüğünün Tahran nüshasındaki kullanımları göz önüne alındığında, sözcük daima bir erkek üzerinden bağ kurularak tanımlanmaktadır. Mesela *sinğil* sözcüğü nüshada iki kız kardeş arasındaki ilişkiyi betimleyici biçimde görüntülenmez. *sinğil* sözcüğünün “(yaşça) küçük kız kardeş” betimsel anlamında tanımlanmasa da, Eski Türkçe dönem sözlüğündeki açıklamalarla sözcüğün nüshadaki bağlamsal kullanımlarının paralellik göstermesi dolayısıyla dönemin dil kullanır zihninde *sinil* kavramının eril merkezîyet üzerinden algılandığı ve sözcüğün söylem alanının da bu yönde şekillendiğine dair bir yorum geliştirmek mümkündür. Kaşgarlı’nın *sinil* sözcüğünü tanımlayış biçimi bu hususta oldukça önemlidir: “*sinğil* “*erkeğin*, kendisinden küçük kız kardeşine *sinğil*, kendinden büyük kız kardeşine *eke* denir. Kadının en küçük

kız kardeşine baldız, büyüğüne eke denir”⁵⁰⁵ Bu tanım doğrultusunda *sinğil* kavramının tasarılmasını sağlayan etken faktörün sadece kardeşler arasındaki akrabalık derecesi, dişi biyolojik cinsiyet ya da yaş olmadığı, buna ek olarak erkek üzerinden kavramın algılanış biçiminin de etken olduğu söylenebilir. Bu algısal faktör, *sinğil* sözcüğünün söylem alanını doğrudan etkiler ve eril merkezliyet üzerinden bir kullanım alanı yaratır. Dönemin bu algısal tutumu, sözcüğün betimsel anlamına ne derece sirayet ettiğine tam vakıf olunamadığı için tedbirli biçimde *sinğil* sözcüğünün ‘eril merkez’ şeklinde nitelendirilebilecek bir tür anlamsal değer ile yüklü olduğu yorumunda bulunmak mümkündür. Bu doğrultuda *sinğil* sözcüğü, dönemin dil kullanıcılarının, içinde yaşadığı toplumsal hayata dair var ettiği sosyal ilişkileri algılayıp kavramlaştırmasında, eril cinsiyeti merkeze alarak dilsel üretim gerçekleştirdiklerini temsil eden bir örnektir.⁵⁰⁶

3.19.1. kız karındaş

kız karındaş “Kız kardeş. (Ar. uḡt / c. eḡavāt)” [ME/Özçamkan: 595]; **kız karıntaş** “Ar. الاخت” [İML/Aydın: 141]; **kız karandaş** “kız kardeş (Lat. *solor*, Far. *ḥōhar*)” [CC I: 477]

L. kız karındaş

kız karındaş birleşik sözcük niteliğinde olup, sözcüğün temel anlamı onu oluşturan öğelerin anlamından oluşmaktadır. Bu sebeple *kız karındaş* sözcükbirimi *karındaş* kavramının alt türüdür ve bu da birleşik sözcüğün temel anlamının içlemsel olarak *karındaş* sözcüğünün anlamdan daha geniş olduğunu ifade eder. Bu doğrultuda *kız karındaş* sözlükbiriminin Londra nüshasındaki kullanımları vasıtasıyla kavramsal yapısında + [canlı] + [insan] + [dişi (biyolojik cinsiyet)] + [nötr-yaş] + [kardeş (kan bağına dayalı)] tanımlanabilecek anlamsal özellikleriyle tanımlamak mümkündür. *kız karındaş*

⁵⁰⁵ Ercilesun, Ahmet. B.; Akkoyunlu, Ziyat. (2018), *Dîvânü Lugâti't-Türk Giriş - Metin - Çeviri - Notlar - Dizin*, (3. Baskı), TDK Yayınları, Ankara, s. 351.

⁵⁰⁶ Aynı algısal kavrayış ve tutumu gösterici örnekler *tul*, *kız*, *kız oğlan* gibi sözcüklerle çoğaltılabilir.

sözlükbiriminin kavramsal yapısını oluşturan anlamsal özellikler bu çerçevede tek bir başlık altında derli toplu biçimde aktarılacaktır:

- ***kız karındaş*** : [canlı] + [insan] + [dişi (biyolojik cinsiyet)] + [nötr-yaş] + [kardeş (kan bağına dayalı)]

kız karındaş sözlükbiriminin bağlı olduğu kavram temel ve değişmez ‘canlı’ ve ‘insan’ üreysel anlambirimcikleriyle kavramlaşmıştır. İnsanlar arasında akrabalık ilişkisine dayalı oluşturulan bir kavram olması onun sadece insan türüne tanımı yapılaşmasını sağlamaktadır. Bunun yanında anahtar sözcük anne ve /veya babası aynı olan çocuklardan sadece dişi cinsiyetli olanlar için kullanılması nedeniyle ‘kız kardeş’ özgül anlambirimciğiyle kavramlaştırılmıştır.

kız karındaş sözcükbirimi dil dizgesinde eşdizimlenerek oluşturulan iç merkezli birleşik sözcük olması dolayısıyla geçirimli bir yapısı vardır ve bu tam olarak birleşik sözcüğü oluşturan öğelerin bir anlam kaybına uğramadığını ifade eder. Bu birleşik sözcük öğelerine ayrıldığında, *kız* yardımcı öge, *karındaş* birleşik sözcüğün türünü belirleyen baş ögedir. Birleşik sözcük, baş ögesi dolayısıyla *karındaş* kavramında tanımlı olan ‘nötr-yaş’ anlamsal özelliğiyle kavramlaşmıştır. (bk. [L.karındaş](#)) Bu anlamsal özellik dolayısıyla anne ve/veya babası bir olan çocuklar arasındaki akrabalık ilişkisinde yaşa bağlı bir hiyerarşik bilgi aktarımı söz konusu değildir. Bunun yanında birleşik sözcüğü oluşturan yardımcı öge tarafından kavram cinsiyet yönüyle işaretlenir. Bu doğrultuda *kız karındaş* sözlükbirimin bağlı olduğu kavramda ‘dişi (biyolojik cinsiyet) anlamsal özelliği tanımlanabilir.

Sonuç: [T. sinğil](#) ~ [L. kız karındaş](#)

Araştırma tezi kapsamında mukayese edilen nüshaların eşbağlamalarında, Tahran nüshası *sinğil* sözcüğünü kullanırken, Londra nüshası *kız karındaş* sözcüğünü kullanmaktadır. Eşbağlamalar arasında gözlemlenen bu değişkeli kullanım nedeniyle *sinğil* ve *kız karındaş*

sözcükbirimlerinin nüshalar ekseninde semantik incelemesi yapılmıştır. Bu incelemelerde, *sinğil* “küçük kız kardeş” betimsel anlamıyla tanıklanırken, *kız karındaş* “kız kardeş” betimsel anlamıyla tanıklanır. *sinğil* kavramında ‘küçük yaşta olan’ anlamsal özelliği, üstanamlı olan *kız karındaş* kavramını dışlar. Böylece *sinğil* sözcüğünün ayrt edici anlamsal özelliği dolayısıyla bu sözcük çifti semantik açıdan aynı doğruluk koşulunu iletmedikleri için aralarında bilişsel eş anlamlılık ilişkisi tanımlanamaz.

sinğil ve *kız karındaş* sözcükbirimleri, aynı kavram alanında hiyerarşik sınıflandırmaya dayalı bir sözcük anlam ilişkisiyle birbirlerine bağlıdır. Sözcükbirimler arasındaki bu anlam ilişkisi onların yakın eş anlamlı olmasına yol açmaktadır. Bu durumu yakın eş anlamlılık teorisinin bir parçası olan *daha doğrusu* ifadesiyle ele alındığında şöyle bir sonuç ortaya çıkar:

Habbāb aydı: eger inanmasaṅg barıp **kız karındaşinṅni** (Y) körgil (196v/1)

Habbāb aydı: İnanmas ersenṅ bargıl **sinğilingṅni** (X) körgil, (323a/3)

Habbab dedi: Eğer inanmazsan git, **kız kardeşini** (Y “kız karındaş”) daha doğrusu **küçük kız kardeşini** (X “sinğil”) gör.

Yukarıda *daha doğrusu* ölçütünün sağladığı anlamsal denklem, semantik bakımdan kulağa mantıklı gelmektedir. Çünkü *sinğil* kavramında kodlu olan ‘küçük yaşta olan’ anlambirimciği, *kız karındaş* kavramında mevcut değildir. Bu nedenle de *sinğil*, *kız karındaş* sözlükbirimini mantıklı biçimde yalanlayabilmektedir. Böylece *sinğil* sözcüğü *kız karındaş* sözcüğünün yakın eş anlamlısı olarak nitelendirilebilir.

3.20. Aka

aka, hem Tahran hem de Londra nüshasında kullanımı olan bir sözcükbirimdir. Anahtar sözcüğün her iki nüshada kullanımı olmasına rağmen Tahran nüshasında *aka* sözlükbirimine karşın Londra nüshası eşbağlamda *uluğ karındaş* sözcüksel ögenin

kullanımı tanıklanır. Bu doğrultuda eşbağlamalar arasında değişkeli kullanılabilen *ağa* ve *uluğ karındaş* arasındaki paradigmatic ilişkinin eş anlamlılık bağıyla oluşup oluşmadığı tespit edilmeye çalışılacaktır: **T. ağa ~ L. uluğ karındaş**

ağa ~ ağa “Bu sözcük “ağabey” anlamındaki Moğolca ağa sözcüğünden alınmıştır. Uygurcada tespit edilen ağa, ağa “ağabey” (EUTS) sözcükleri aslen geç Uygurca dönemine ait olmalıdır.”⁵⁰⁷ *ağa* sözlükbirimi Karahanlı sahasına ait eserlerde tanıklanmamaktadır. Ancak sonraki dönemlerde KE/L⁵⁰⁸, AO⁵⁰⁹, CC⁵¹⁰, KK⁵¹¹ eserlerinde ve Çağatay Türkçesi dönem eserlerinde tanıklanır.

T. ağa ~ L. uluğ karındaş

- I. Bu üç oğlını kiterdi erse Ebū Ṭālib kirdi, aydı: Ey ‘Arabnuṅ seyyidi, ey Ḳureyşniṅ uluğı bu işke meniṅ rağbetim ol erdi kim evvel men kirip Muḥammedni ḳabūl ḳılsam ammā **ağalarım** ḥaḳḳın saḳladım, ḥürmetsizlik bolğay tip burun sözlemedim velikin mālīm azraq, yoḳsuz kişi-men, tidi. (308b/10)

⁵⁰⁷ Li, Yong-Song., (2019), **Türk Dillerinde Akrabalık Adları**, TDK Yayınları, Ankara, s. 193.

⁵⁰⁸ *ağa* ve *ağa* sözcüklerinin geçtiği yerler için bk.: ATA, Aysu., (2019), **Rabguzı Kısaşı’l-Enbiyā (Peygamberler Kıssası) Giriş-Metin-Dizin**, C. I, TDK Yayınları, Ankara, s. (ağa) 473, (ağa) 477.

⁵⁰⁹ “sizniṅ rum vilāyetin bilgen atalarıṅız ağalarıṅız birle ilçi keleçi ıyışıp böleş selām alışıp ...” (A. III. 4) bk. Özyetgin, A. Melek., (1996), **Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi**, TDK Yayınları, s. 108.

⁵¹⁰ CC-II “ağa: ağa, ağabey.” bk.: Argunşah, Mustafa; Güner, Galip (2015), **Codex Cumanicus**, Kesit Yayınları, İstanbul, s. 620.

⁵¹¹ “ulusıdır ağasıdır” ikilemesiyle kullanılmış, ancak anlamsal açıdan detaylı bir açıklama mevcut değildir. bk.: Toparlı, Recep.; Çögenli, M.Sadi.; Yanık, Nevzat H., (1999), **El-Kavânînu’l-Küllîyye Li- Zabti’l-Lügati’t-Türkiyye**, TDK Yayınları, Ankara, s.53b/8.

Andın soᅡ Ebū Ṭālib yüküñdi, aydı: ey sādāt-ı ‘Arrab raᅡbetim ol érđi, evvel
Muᅡammedni men ᅡabūl ᅡılur-men tēgeyin ammā **uluᅡ ᅡarındaᅡlarım** ᅡaᅡᅡın
saᅡladım, burun sözlemedim taᅡı mālśız ᅡıᅡay-men. (186r/6)

T.-aᅡa

aᅡa sözlükbiriminin Tahran nüshası kullanımları çerçevesinde anahtar sözcüğün kavramsal yapısını oluşturan anlamsal özellikler ŗu ŗekilde sıralanabilir:

▪ **canlı [insan]**

aᅡa sözcüğünün baᅡlı olduᅡu kavram canlı varlıklardan sadece insan türüne tanımlı olarak kavramlaŗmıŗtır. Dili yaratan ve onu kavramlaŗtıran insan, diᅡer insanlarla temas hālinde olan sosyal bir varlıktır. Bu durum, insanın kendisini merkeze alarak farklı faktörlere dayalı biᅡimde zincirleme ilişkiler gerektirir. Tahran nüshası temelinde konuşmak gerekirse insanların kendi elleriyle yarattıkları sosyal düzen, öncelikle kan (soy) baᅡına, evlilik baᅡına, sosyal çevreye, ekonomik uğraŗlara ve siyasal yönetime dayalı soyut baᅡlar kurduᅡu ve bu baᅡları tanımlayıcı nitelikte adlandırmalar yaptıkları gözlemlenir. Bunlardan kan baᅡı, insanın öncelikli biᅡimde kendini konumlandırıᅡı ve var ettiᅡi sosyal alandır ve bu alan içinde kümelenen kiŗiler, kendi içinde hiyerarŗik yapılanmaya dayalı ilişki sistemi kurarlar ve bu hiyerarŗik ilişki sistemi her bir birey üzerinde sosyal kimlik ve roller yaratırlar. *aᅡa* da kan baᅡına dayalı geliŗen bir akrabalık terimi olması nedeniyle, sözcüğün kavramında sadece ‘canlı’ ve sadece ‘insan’ üreysel anlambirimcikler tanımlıdır. Tahran nüshasındaki tüm kullanımlar *aᅡa* sözcüğünün ‘canlı’ ve ‘insan’ anlambirimciklerini tanımlayıcıdır.⁵¹²

▪ **yaŗᅡa büyük erkek kardeŗ / aᅡabey (kan baᅡı yoluyla)**

⁵¹² *aᅡa* sözcüğünü Tahran nüshasındaki tüm kullanımları için bk. 61b/19; 89b/4; 131a/14, 15; 308b/10; 310a/13; 324a/10; 331a/1.

ağa sözcüğünün bağlı olduğu kavram, ‘yaşça büyük erkek kardeş / ağabey’ özgül anlambirimciğiyle kodlanmıştır. Daha açık ifade edilirse bir kişinin dünyaya geldiği çekirdek ailesi içinde, annesinin kendisinden önce doğurmuş olduğu erkek çocuk(ları) için kullandığı kişi referansıdır. Böylece *ağa* kavramının belirli yönde ön plana çıkan kan bağı, yaş, cinsiyet uzanımları mevcuttur. Diğer bir deyişle ‘ağabey’ özgül anlambirimcik, kan bağı yoluyla ortaya çıkan akrabalık, doğum zamanı ve kişinin sahip olduğu biyolojik cinsiyete bağlı biçimde oluşmuştur. Tüm bu sıralanan unsurlar aslında dönemin dil konuşurlarının akrabalığa dair oluşturdukları kavramları inşa ederken nelere dikkat ettiğini de göstericidir.

ağa, kan bağı yoluyla kazanılmış akrabalık kavram alanına ait bir sözcük olup, temel düzeyde *karındaş* “kardeş” kavramına bağlı alt düzey kavramdır. Bu doğrultuda o dönem dil kullanırının zihninde *karındaş* kavramı Tahran nüshası ekseninde şu şekilde tanımlanabilir:

karındaş “kardeş” +[canlı], +[insan], +[nötr-cinsiyet], +[nötr-yaş], +[aynı anne ve/veya babadan olan (kan bağı)], +[kardeş].

Yukarıda betimlenen *karındaş* sözcüğünün kavramsal sınırları, dönemin dil kullanırının kurguladığı hikayede farklı cinsiyetli kardeşleri konuştururken, bu kardeşlerin birbirlerine karşı *karındaş* hitabında bulunmasına müsaade eder: “... ‘**Ātike Ebū Ṭālibka** keldi, aydı: **Ey karındaş** biziñ Muhammed ulğardı, kız ıolğı vaktı boldı, sen ne sakınp turur-sen? **Ebū Ṭālib** közi yaş birle toldı, aydı: **Ey karındaş** men tün kün bu ıağğuda-men, ..., **tidi**.” (309a/18) Bu bağlamın açık biçimde gösterdiği gibi *karındaş* sözcüğü yaş ve cinsiyetten bağımsız olarak aynı anne ve /veya babadan doğan çocuklar arasında tanımlanan akrabalık bağıdır.

ağa kavramın doğası itibarıyla akrabalık kavram alanı içinde yer alır. Bu yönüyle o dönem dil kullanırının zihin sözlükçesine temas edildiğinde, aynı kavram alanı dahilinde

ağa sözcüğünü sınırlandıran ve onunla karşıt anlamlılık ilişkisi içinde bazı sözcükler tespit edilir. Bunlardan biri, *ağa* sözcüğü ile yaş uzanımı doğrultusunda karşıt anlamlılık ilişkisi kuran *ini* “küçük erkek kardeş” sözcüğüdür. Bu durumu daha anlaşılır kılmak adına *ağa* sözcüğü ve onunla eş-altanlamlılık ilişkisi kuran *ini* sözcüğünün anlamsal özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

ağa “ağabey”: +[canlı], +[insan], +[erkek biyolojik cinsiyet], +[yaşça büyük], +[kardeş].

ini “erkek kardeş”: +[canlı], +[insan], +[erkek biyolojik cinsiyet], +[yaşça küçük] +[kardeş].

ağa ve *ini* sözcüklerinin yukarıda verilen anlambirimcikleri mukayese edildiğinde, *ağa* ile *ini* kavramları arasındaki ayırt edici anlambirimcik ‘yaş’ uzanımında gerçekleşir. Sözcüklerin bağdaşmaz biçimde kavramlaşmasını sağlayan bu ayırt edici anlambirimcik, *ini* ve *ağa* sözcüklerinin tümce içinde dizimlenerek kullanımını da sağlar: “**Qılıç birle kırğum kamuğnı bu kün, Tirig qoğmağam bir ini ağanı.**” (324a/10); “**meniñ yolumğa kiring, mañğa boluşuñg, ata anağa, ağa inike, qap qadaşqa, uruğunğızğa qılıç tartıñg**” (331a/1)

Bunlardan ikincisi, *ağa* sözcüğü ile cinsiyet uzanımı doğrultusunda karşıt anlamlılık ilişkisi kuran *ekeçi* “büyük kız kardeş / abla” sözcüğüdür.

ekeçi⁵¹³ “abla” +[canlı], +[insan], +[dişi biyolojik cinsiyet], +[yaşça büyük], +[kardeş].

⁵¹³ *ekeçi* / *egeçi* sözcüğü üzerine belirtilmesi gereken önemli hususlar vardır: *eke* sözcüğü Eski Türkçe sınırlarında “abla” anlamıyla hem Orhun yazıtları hem de Uygur metinlerinde de takip edilir. Aynı paralellikte dönem sözlüğü DLT’de *eke* sözcüğü “abla. Oğuzlarda ona eze adını verirler” [DLT/Ercilasun: 44] olarak tanımlanır. Bunun yanında aynı eserde dönemin dil kullanımı konumuz açısından şu önemli bilgileri aktarır: “Erkeğin kardeşi ile kadının kardeşi farklıdır; erkeğin kendisinden küçük erkek kardeşine **ini**, kendisinden büyük erkek kardeşine **içi** denir. Kadının küçük kız kardeşine **baldız**, büyüğüne **eke** denir.” [DLT/Ercilasun: 351] Erken Orta Türkçe dönemine gelindiğinde *eke* sözcüğü yanında *ekeçi* varyantı da

aķa sözcüğü erkek biyolojik cinsiyet özelinde tasarılaşırken, *eķeçi* kavramı diři biyolojik cinsiyet özelinde tasarılaşmıştır. Bu durumda *aķa* “aķabey” ve *eķeçi* “abla” kavramları birbirlerini biyolojik cinsiyet yönüyle sınırlandırarak karşıt anlamlılık ilişkisiyle bağlıdır. Bu nedenle *aķa* sözcüğü “büyük kardeş” olarak algılanmadığı için nüshada daima erkek cinsiyetli kiři referanslı kullanımıyla tanıklanır: “ ‘**Ātike** aydı: İşitmiş bolğay-sen kim biziñ ‘ Abdu’İlāhdın bir oęul ķaldı Muħammed atlığ, atam ‘ Abdu’l-Muṭṭalib anıñ üçün telim vaşıyyetler ķıldı, emdi ulğardı , kız ķolğuķa kōñglümüz bar, **aķam** Ebū Ṭālib eligi yufķarak kiři turur,” (310a/13); “İbn Yāmīn aydı: Men yalawaç uruğı-men, bizde tutğak ‘illeti bolmas ammā melikniñ yüzün kōrdüm erse meniñ **ğāyib aķamķa** oķsayur, tip ögsüz boldum , tidi. Yūsuf aydı: **Ķadğurmaęıl**, ol ģāyib bolup turur tigen **aķañ** men-men, tidi.” (131a/14,15) Burada aktarılan bağlamlarda da görüldüğü üzere bir anneden ya

ortaya ķıkar: Harezmi sahası eserlerinden **Harezmi ku’an Tercümesi** Meřhed nüshasında *eķe* “abla”, Memluk sahası eserlerinden **Kitāb-ı Mecmū-i Tercümān-ı Türkī ve Acemī ve Mugālī**’de *eķeçi* Ar. الاخت “büyük kız kardeş” anlamıyla tanıklanır. Fakat bu sözlükbirim tek anlamlı olmadığı, “abla, büyük kız kardeş” anlamı yanında “babanın büyük kız kardeşi” anlamıyla da kullanıldığı, aynı sahalara ait başka eserlere bakıldığında ortaya ķıkar. Bu eserlerden **Mu’īnū’l-Murīd (?)**, **Codex Cumanicus I**’de *eķeçi* sözcüğü “hala, babanın kız kardeşi” anlamlarıyla tanıklanır. *eķe* ya da *eķeçi* sözcüğünün Tarihī ve Modern Türk dillerinde nasıl kullanıldığı Yong-Song Li’nin **Türk Dillerinde Akrabalık Adları** alışmasından daha ayrıntılı takip edilebilmektedir. bk. LI, Yong-Song., (2019), **Türk Dillerinde Akrabalık Adları**, TDK Yayınları, Ankara, s. 226-228. Tüm bu anlam belirsizliği yığımı içinde KE Tahran nüshası ve H-KT Meřhed nüshasında *eķe/eķeçi* sözcüğünün kullanımlarına dayanarak coğrafyaya bağlı belirli bir Türk dil topluluğunun sözlükçesinde “abla, büyük kız kardeş” kavramıyla tasarılaştığı anlaşılır. Bu nedenle *eķeçi* sözcüğünün, farklı coğrafyalarda bulunan dil grupları tarafından farklı gösterilenlerle kavramlaştırıldığı gözlemlense de burada dikkate alınacak tek unsur Tahran nüshası müstensihisi ve onun hitap ettiği dil grubu tarafından bu sözcüğün nasıl anlamlandırıldığıdır. Bu doğrultuda *eķeçi* sözcüğünün Tahran nüshasındaki bağlamsal kullanımları esas alınarak “abla, büyük kız kardeş” anlamı üzerinden hareket edileceğini belirtilmelidir.

da babadan doğan çocuklar ister dişi (Ātike gibi) olsun, ister erkek (İbn Yāmīn gibi) olsun kendisinden yaşça büyük erkek cinsiyetli kardeşe *ağa* hitabında bulunurlar.

ağa ile eş-altanlamlılık ilişkisiyle tanımlanan *ini* ve *ekeçi* sözcüklerin tümü kan bağı yoluyla kazanılmış akrabalık kavram alanına ait sözcükler olup, esasen hepsi üst düzeyde *karındaş* “kardeş” kavramına bağlı alt düzey kavramlardır. Bu doğrultuda o dönem dil kullanımının zihninde *karındaş* kavramı Tahran nüshası ekseninde şu şekilde tanımlanabilir:

karındaş “kardeş” +[canlı], +[insan], +[nötr-cinsiyet], +[nötr-yaş], +[aynı anne ve/veya babadan olan (kan bağı)], +[kardeş].

Yukarıda betimlenen *karındaş* sözcüğünün kavramsal sınırları, dönemin dil kullanımının kurguladığı hikayede farklı cinsiyetli kardeşleri konuştururken, bu kardeşlerin birbirlerine karşı *karındaş* hitabında bulunmasına müsaade eder: “... ‘Ātike Ebū Tālibka keldi, aydı: **Ey karındaş** biziñ Muhammed ulğardı, kız kolğu vaqtı boldı, sen ne saķınıp turur-sen? **Ebū Tālib** közi yaş birle toldı, aydı: **Ey karındaş** men tün kün bu qağguda-men, ..., **tidi**.” (309a/18) Bu bağlamın açık biçimde gösterdiği gibi *karındaş* sözcüğü yaş ve cinsiyetten bağımsız olarak aynı anne ve /veya babadan doğan çocuklar arasında tanımlanan akrabalık bağıdır.

Sonuç olarak *ağa*, üst düzey *karındaş* kavramı altında öbeklenen alt düzey kavramlardan biri olup *ini*, *ekeçi* ve siñgil sözcükleriyle eş-altanlamlılık ilişkisi ile kavramsal yapısı belirli yönde biçimlenen cinsiyet ve yaş uzanımlarıyla sınırlandırılarak sözcükselleştirilmiştir. Bu yönüyle *ağa* sözcüğü “yaşça büyük erkek kardeş” betimsel anlamıyla özgülleşmiştir.

3.20.1. uluğ karındaş

Eşbağlamalarda *ağa* sözcüğü, *karındaş* gibi tek bir birim ile değil; *uluğ karındaş* şeklinde iki ayrı birim ile dizimlenen ifadeyle değişikli kullanılmış olması durumu farklı bir boyuta taşır. Bu nedenle önce *uluğ karındaş* ifadesinin ne olduğunu anlamak adına, onun biçimsel ve anlamsal özelliklerine temas edilecektir. 19.1. başlığı altında değerlendirilen *uluğ karındaş* ifadesi, dil dizgesinde tesadüfen bir araya gelen serbest sözcük birleşiminden öte, eşdizimsel görünümlü bir sözcük grubu olarak değerlendirmek isabetli olacaktır. Çünkü serbest sözcük birleşimlerinde dizimlenen öğelerden biri çıkarıldığında zaman, geriye kalan öğe ile kavram anlaşılmaya devam ederken eşdizimli öğelerden biri çıkartıldığında ifade edilen şey artık aynı kavram değildir. *uluğ karındaş* “büyük kardeş” ifadesinde gözlemlenen şey ise dizimlenen öğelerden biri çıkarıldığında eğer *uluğ* sözcüğü kalırsa sözcüğün çok anlamlı olması yönüyle bir anlam belirsizliği oluşur, eğer *karındaş* sözcüğü kalırsa sözcüğün gönderim sahası oldukça genişler. Sonuç olarak kavram aynı şekilde anlaşılmaya devam etmediği için *uluğ karındaş* ifadesi eşdizimli sözcük görünümü aksettirmektedir. Bu ifadenin eşdizimli olduğunu gösteren diğer bir olgu da *uluğ* sözcüğünün bu yapı içinde anlam özelleşmesine uğramış olmasıdır. Eşdizimsel kombinasyonlarda sözcüklerden biri ya da daha fazlası özel bir anlama bürünür. *uluğ karındaş* ifadesinde de *uluğ* sözcüğü *karındaş* sözcüğüyle dizimlendiğinde, herhangi bir tuhaflık da yaratmadan daha sınırlı ve özel bir boyutta “yaşça büyük” anlamıyla kavranır. Yani *uluğ* sözcüğü bu eşdizimlilikte, *uluğ çömçe*, *uluğ küp*, *uluğ çanak*, *uluğ taş*, *uluğ tağ* serbest sözcük birleşimlerinde olduğu gibi ebat büyüklüğünü ifade etmez. Bu durum, *uluğ* ve *karındaş* sözcüklerinin birlikte kullanıldığında birbirinin kavramsal yapılarını belirli yönde sınırlandırarak ve şekillendirerek bir anlam bütünlüğü oluşturduğunu gösterir. Bu sebeple *uluğ karındaş* ifadesi bu çalışma kapsamında birleşimsel olmasına rağmen bir sözcük formu almış olduğu için sözcüksel birim olarak nitelendirilecektir.

uluğ karındaş “Ar. الاخ الكبير al-aḥ al-kebîr, Far. برادر کلان birâder-i kalân, Tür. الغقرنداش uluğ karındaş” [RS:231]

L.- uluğ karındaş

uluğ karındaş sözlükbiriminin bağlı olduğu kavram için tespit edilen anlamsal özellikler şu şekilde sıralanabilir:

- **canlı [insan]**

uluğ karındaş anlamlı birimi, dil dışı dünyada insanların birbirleriyle olan kan bağına dayalı yakınlık derecesine gönderimde bulunması nedeniyle ‘canlı’ varlıklardan sadece ‘insan’ türüne tanımlı kullanılır. Bu doğrultuda *uluğ karındaş* kavramında ‘canlı’ ve sadece ‘insan’ üreysel anlambirimcikleri tanımlıdır. Londra nüshasında *uluğ karındaş* eşdizimli sözcükbirim sadece iki yerde kullanımı takip edilir: bk. 69v/18; 186r/6.

- **büyük (erkek) kardeş**

uluğ karındaş anlamlı birimin bağlı olduğu kavram ‘yaşça büyük (erkek) kardeş / ağabey’ özgül anlambirimciği ile tanımlıdır. *uluğ karındaş*, üst düzeyde *karındaş* “kardeş” kavramına bağlı biçimde kavramsallık kazanmıştır. Bu sebeple *uluğ karındaş*, *karındaş* kavramının kaplamında yer alması dolayısıyla hem onunla bazı ortak anlamsal özellikler taşır hem de bu kavramı dışlayan, kendine özgü bir ya da daha fazla anlamsal özellik taşır. Bu konuda Londra nüshası ekseninde *karındaş* sözcüğü üzerine yapılan kavramsal incelemeye başvurulduğunda, *karındaş* kavramının ana semantik özelliklerinde nötr-cinsiyet ve nötr-yaş mevcut olsa da sözcüğün nüshadaki kullanımları, bu kavramın derin semantik yapısında ‘gizli eril cinsiyet’ olduğunu göstermiştir. (bk. L.-*karındaş*) Böylece Türk dil kullanıcılarının nötr-sözcükleri eril cinsiyetli algılama temayülü (krş. *kişi*, *oğlan*, *yigit*) *karındaş* sözcüğü içinde geçerlidir. Bunun yanında nüshada, *uluğ ata*, *uluğ oğul*, *uluğ inçi* eşdizimli ifadeler eril cinsiyetle kavramlaştırılan sözlüksel cinsiyetli

sözcükbirimlerle birlikte dizimlenir. Dil kullanırının bu kullanımsal tutumu da *uluğ* sözcüğünü, canlı varlıklardan insan türünden sadece biyolojik erkek cinsiyetiyle özdeşleştirdiğine işaret eder. Muhtemelen dönemin hem sosyal hem de aile hayatındaki gereklilikler, yaptırımlar ya da sorumluluklar doğrultusunda bir erkeğin büyük olup olmaması önem arz etmesi, *uluğ* sözcüğünün erkek cinsiyete nispetle kullanımını yaratmıştır. Böylece hem *uluğ* sözcüğünün eşdizimsel sınırlamalarının yarattığı varsayımsal anlam hem de *karındaş* sözcüğünün derin semantik yapısındaki ‘gizli eril cinsiyet’ bu eşdizimli yapının kavramlaşma sürecinde ‘yaşça büyük’ anlamsal özellik yanında ‘erkek biyolojik cinsiyet’ ile kodlandığı kanaati oluşur. Bu kanaatin oluşmasını sağlayan bir başka etken ise *uluğ karındaş* sözcüksel birim Londra nüshasında iki yerde erkek kişilere gönderimli kullanılmasıdır. Tüm bunlar göz önüne alındığında *karındaş* sözcüğünün kaplamı içinde yer alan *uluğ karındaş* ‘yaşça büyük’ ve ‘erkek cinsiyet’ yönüyle ayırt edicilik kazanarak ‘yaşça büyük (erkek) kardeş / ağabey’ özgül anlambirimciğiyle kavramsallaştığı sonucuna ulaşılır.

▪ saygınlık (olumlu anlamsal değer)

uluğ karındaş sözlükbiriminin dil kullanıcıları tarafından *uluğ* sözcüğüyle eşdizimlenmesi tesadüfi değildir. Bu kavramı ifade edebilmek için *uluğ* yerine **biyik**, **irig** gibi sözcükler de tercih edilebilirdi. Ancak toplumsal hayatta her zaman yaşça daha büyük olan kişiye karşı duyulan saygının “büyük erkek kardeş” kavramı için de geçerli olması bu kavramın *uluğ* gibi olumlu anlamsal değere sahip bir sözlükbirimiyle birlikte kullanılmasını sağlamış olmalıdır: bk. L. *uluğ*. Böylece *uluğ karındaş* eşdizimliliği vasıtasıyla dönemin dil kullanırının zihnindeki “büyük erkek kardeş” imajının saygın bir konumda olduğu ve buna bağlı olarak sözlükbirimin de olumlu bir anlamsal değer taşıdığını söylemek mümkündür. bk. 186r/6.

Sonuç: T. aķa ~ L. uluğ karındaş

Tahran ve Londra nüshaları arasında yapılan mukayeseli incelemede *ağa* ve *uluğ* *karındaş* sözlüksel birimlerin eşbağlamalarda değişikli kullanımı sonucunda her iki sözcüksel birimin semantik incelemesi üzerine çaba harcandı. Bu inceleme doğrultusunda o dönemde *ağa* ve *uluğ karındaş* “büyük erkek kardeş / ağabey” gösterileniyle kavramlaştığı sonucuyla karşılaştıldı. Bu kapsamda her iki sözcüksel birim aynı doğruluk koşuluna sahip olması yönüyle birbirlerine bilişsel eş anlamlılık ilişkisiyle bağlı olduğu ve bu eş anlamlılık bağıyla eşbağlamalarda değişikli kullanılabildiği ortaya çıkmaktadır. Bu anlamlı birimler arasında bilişsel eş anlamlılık ilişkisinin hem çağrışımsal anlam faktör uzamıyla hem de varsayımsal anlam faktör uzamıyla oluştuğu gözlemlenmektedir: Birincil olarak bu sözcüklerin dil dizgesinde farklı sözcüklerle eşdizimlenmelerinden kaynaklı varsayımsal anlam farkı mevcuttur. *ağa* “büyük erkek kardeş” sözcüğünün *ini* “küçük erkek kardeş” ile karşıt anlamlılık içinde kavramlaşması yönüyle dil dizgesinde *ini* sözcüğüyle dizimsel ilişkiye sahiptir: bk. *ini ağa* (T.324a/10) ya da *ağa ini* (T.331a/1). Buna karşın *uluğ karındaş* yapısı hâlihazırda eşdizimli bir yapıdır. Buna ek olarak *uluğ karındaş* dil dizgesinde ne *ini* sözcüğüyle ne de başka bir sözcük ile karşıt anlam ilişkisi içinde dizimlendiği tespit edilememektedir.

İkincil olarak bu sözcükler arasında söylem alanından kaynaklı çağrışımsal anlam farkı mevcuttur. *ağa* sözcüğü akrabalık kavram alanında daha organize biçimde kavramlaşması yönüyle terimsel bir çağrışıma sahipken, *uluğ karındaş* ‘saygı ve hürmet’ olumlu değer ile yüklü olması yönüyle farklı bir çağrışıma sahiptir. Bu nedenle *ağa* sözcüğünün terimsel bir sözlükbirim olması kullanım farklılıklarından kaynaklanan çağrışımsal anlam faktörüne dayalı bilişsel eş anlamlılık ilişkisi mevcuttur.

3.21. Beg

beg sözcükbiriminin Tahran ve Londra nüshalarında kullanımı sıkça takip edilmektedir. Bu kullanımsal sıklığına rağmen tek bir söylem alanı içinde Tahran nüshası *beg* sözcüğünü kullanmayı tercih ederken Londra nüshası *h^vāce* sözcüğünü kullanmayı tercih

ettiği gözlemlenir. Bu çerçevede eşbağlamalarda değişkeli kullanımı tespit edilen sözcükler arasında olası eş anlamlılık ilişkisi ele alınacaktır: **T. beg ~ L. hǎce**

beg “bey (emi:r); kadının kocası. O, evinde beye (emîre) benzetilir.” [DLT:411]; **beg** “Bey, baş, reis. *krş. big* (Ar. emîr / c. umerā = f. vezîr / c. vuzerā)” [ME/Özçamkan:260]; **beg** “Ar. الامير 51b/12” [İML/Aydın: 89]; **bēg** “Lat. *princep*, Far. *psār, pātyā*” [CC I: 436]; **bēy** “1. bey, emir (Lat. baronus, Far. amîr) 2. Mal sahibi, efendi, soylu (Lat. *dominus*, Far. *hōca*)” [CC I: 439]; **beg** “[< beg] al-amîru bi’t-turkmāniyy va bey bi’l-kibcākiyy [= bey; Türkmencedir; Kıpçakça “bey”dir.], **beg** [< Türkm. beg] al-amiru [= bey], **bey** [< Kıp. beg] al-amiru [= bey]” [Kİ/Aldemir: 150]; **beg** “commander; prince: Ar. al-amîr الامير – Far. amîr امير, Tür. beg بك ” [RS/Golden: 116]; **be:g** “originally ‘the head of a clan, or tribe, a subordinate chief’, and the like. ... Türkü ^{viii} beg is very common; the Türkü ‘realm’ (e:l) consisted of the xağan and his ministers and officials, begler ‘the begs (one of the very rare uses of the Plur. Suff. İn Türkü) and boğun, ‘the tribes, clans, common people’. Uyğ. ^{viii} beg and begler occur several times. ... a wife speaks of her husband as begim U III 85, 6 and 11; Xak. ^{xı} be:g al-amîr ‘a chief’: be:g zawcu’l-mar’a ‘a woman’s husband’; KB beg is common both in the specific sense of ‘a subordinate ruler’...” [EDTP: 322b-323a].

T. beg ~ L. hǎce

- I. Loğmān Hākīm rahmetu’llāhu ‘aleyh Dāvud yalawaç vaqtında erdi, uzun tişlig, Habeşî kıl erdi, üç miñg biş yüz yaşadı. Aymışlar: **Yığaççımiñg kılı erdi, āzād kıldı. Hikāyet aymışlar: Bir kün begi Loğmānnı buğday tarıgalu ıdı. Loğmān bardı, arpa tarıdı. Begi aydı: Buğday tarıgıl tidim, arpa nelük tarıdıñg. Loğmān aydı: Arpa tarısa buğday ünmes mü? Begi aydı: Ünmes. Loğmān aydı: Andağ erse sen me yawuzluğ uruğın tarıp eğgölük umsınmağıl. (262b/14, 15, 16) Hikāyet:**

Loḳmānka **begi** aydı: Barġıl, bir oy boġuzlaġıl, anda ayusı yaĥşıraq erse maṅa keltürġil, tidi. (263a/11)

Loḳmān Dāvūd yalava vaġtinde  rdi. Uzun tişlig Ĥabeş  ul  rdi,  c m ng b ş y z yaşadı. Aymışlar: **bir yonuının u[lı]  rdi, ĥ acesi  z d ıldı**. Aymışlar:  zi yonuı  rdi. ... Ĥik yetde k lmış: bir k[ n] **ĥ acesi** Loḳm nnı buġday  kgeli ıddı. Loḳm n barıp arpa  kti. **Ĥ acesi** aydı: buġday  k t dim, n    n arpa  kting? Loḳm n aydı: arpa  kse buġday  nmes m ? **Ĥ acesi** aydı:  n[mes]. Loḳm n aydı: andaġ bolsa s n hem yamanlı  kip yaĥşılı  m d  tmegil. (163v/18, 19, 20) ... Ĥik yet: Loḳm nka **ĥ acesi** aydı: barġıl, bir oy boġuzlap  tindin ayu yaĥşıraq  rse manga k lt rġil. (164r/10)

T.- beg

beg s zc ġ n n Tahran n shasındaki kullanımları ekseninde anahtar s zc ġ n kavramsal yapısının tanımlanmasını saġlayacak anlambirimcikler şu şekilde tespit edilmiştir:

▪ canlı [insan]

beg s zc ġ n n baġlı olduġu kavram temel ve deġiřmez biimde ‘canlı’ ve ‘insan’  reysel anlambirimciklerini ierir. İnsanoġlunun kendi oluřturduġu siyasi ve sosyal hayatın dilsel ıktısı olan *beg* s zc ġ , sadece ‘insan’ t r  ile kavramsallaşmıştır. Tahran n shasında *beg* s zc ġ n n tanıklandığı t m kullanımlar, ‘canlı’ ve ‘insan’  reysel anlambirimcikler iin referans g sterilebilir.⁵¹⁴

⁵¹⁴ **beg** s zc ġ n n Tahran n shasındaki t m kullanımları iin bk.: 02b/7, 8, 10; 03a/4; 57b/18; 58b/9; 80a/14; 85a/10, 11, 12; 86b/16, 18; 87a/19; 87b/11(2), 16; 100b/12; 101a/3; 102a/8; 105a/14; 128a/13; 138b/5; 155a/15, 17; 155b/1; 156a/1; 176b/17; 180b/3; 214b/12; 229b/13; 233a/7; 236b/19(2); 237a/1(2); 260a/1, 3, 6; 262b/14, 15, 16; 263a/11; 288b/14, 16(2), 17; 369b/16; 380b/12; 383a/5.

▪ **erkek (biyolojik cinsiyet)**

beg sözcüğünün bağlı olduğu kavramın ‘erkek’ biyolojik cinsiyet üzerinden kavramlaştığı öngörülmektedir. Esasen o dönemin dil kullanımında, ***beg*** sözcüğü, kişinin toplumdaki konumunu gösterici bir unvan niteliğindedir; ancak bu unvanın KE nüshaları ekseninde siyasi, askeri ya da sosyal hayat içinde doğrudan erkek cinsiyetli kişilere referanslı kullanımı dolayısıyla ‘erkek’ cinsiyet üzerinden kavramlaştığı kanaati oluşur. Yukarıda referans gösterilen iki ya da daha fazla dilli sözlüklerde de *beg* sözcüğünün Ar. *al-emîr* sözcüğüyle karşılanması bu kanıyı desteklemektedir. Fakat Tahran nüshası ekseninden çıkıldığında aynı döneme ait NF’de *beg* sözcüğünün “lider, önde gelen” göndergesiyle bir dişi için kullanımının da takip edilebildiğini belirtmek yerinde olacaktır.⁵¹⁵ Dönemin dil kullanımının *beg* sözcüğünü dişi biyolojik cinsiyetli bir kişiye referanslı kullanımı, sözcüğün kavramsal yapısında kodlu olduğu öngörülen ‘erkek’ ikincil anlamsal özelliğin, ana anlamsal özellik seviyesine yükselmediği, aksine bu kavramın işlevini bildiren anlamsal özelliğin kavramda oldukça ön planda olduğu anlaşılır. Yani kavramın erkek anlambirimciğinin, bu kavramın işlevini etkilemediği; ancak dönemin sosyal, siyasî ve askerî yapılanışı gereği kavramın erkek cinsiyetle kavramlaştırılmasına yol açtığı anlaşılır. Bu kanıyı destekleyici bir diğer veri ise Harezmi dönemi öncesinde Türklerin *beg* sözcüğünü bir nevi antroponim işleviyle kullandığı üzerine araştırma yazıları ile karşılaşılmıştır.⁵¹⁶ Bu araştırma yazısında *beg* sözcüğünün erkek kişilere özel ad ve unvan olarak verildiği görülmektedir.

⁵¹⁵ “Fâtıma uçtmaḥ ehliniḡ ḥatunlarıniḡ uluḡı taqı bēgi turur” (156-17) bk.: Eckmann, J., (2014), *Nehcü’l-Ferâdis Uştmaḡlarıniḡ Açuq Yolu (Tıpkıbasım ve çeviri yazı)*, TDK Yayınları, Ankara, s. 109.

⁵¹⁶ Memmedli, Yunus., (1996), “Eski Türkçede Şahıs Adları ve Unvanları”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten**, Cilt 42, s. 95-110.

- **merkezi otoriteye bağılı şehri (vilâyet) yöneten üst düzey rütbeli askerî-siyasî lider [nötr-din]**

beg sözcüğü, Tarihî Türk dilinin ilk yazılı kaynaklarından itibaren tanıklanmaktadır.⁵¹⁷ Bu tanıklardan biri olan DLT’de *beg* sözcüğü, Ar. *al-emîr* sözcüğüyle eşdeğerli tutularak kaydedilmiştir.⁵¹⁸ Bununla birlikte yukarıda aktarılan Orta Türkçe dönem sözlükleri de DLT ile ortak bir tutum sergileyerek *beg* sözcüğünü Ar. *emîr* sözcüğüyle karşıladığı görülür. Bu noktada şunu önemle belirtmek gerekir ki Eski Türkçede askerî-siyasî rütbe bildiren unvanların çoğu Erken Orta Türkçe dönemine geçildiğinde artık takip edilemezken bu durumun istisnalarından biri *beg* sözcüğüdür. Bu mesele üzerine Fikret Turan, “Harezmce ve Kıpçakça eserlerin önemli bir kısmı Arapça ve Farsça’dan yapılmış tercüme eserlerdir. Bu tercümecilik faaliyetlerinin sonucunda Türk yazı dilinde, birçok alanda olduğu gibi askeri ve idari alanda da Arapça ve Farsça kelimelerin yaygınlaşmaya başladığını ve bunların **Türkçe kökenli kelimelerin yerine** geçtiğini görmekteyiz”⁵¹⁹ şeklinde bir açıklama getirir. Bu şartlar altında *beg* sözcüğü, kullanım alanını ve sıklığını kaybetmeden Türk dili sözdağarında - bugün bile - varlığını korumasına rağmen bu sözcük üzerinde kapsamlı bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Böylesi bir durumda *beg* sözcüğünün askerî ya da idarî alana ait bir unvan olması haricinde, sözcüğün içlemsel yapısının kapalı bir kutu olarak kaldığı söylenebilir. Bu da konumuz gereği çözülmesi gereken bir sorun olarak karşımıza çıkar. Bu sorunu çözmek adına ilk olarak dönem

⁵¹⁷ Tekin, Talât., (2020), **Orhun Yazıtları**, TDK Yayınları, Ankara, s.128.

⁵¹⁸ Öztürk, Faruk., (2020), **Dîvānu Luğātî’t-Türk’teki Arapça Söz Varlığının Dizini**, TDK Yayınları, Ankara, s. 132.

⁵¹⁹ Turan, Fikret. “Eski Türkçeden Orta Türkçeye Askeri Rütbe ve Unvanlar.” **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, Cilt: 58, Sayı: 1, 2018, s. 163-164.

sözlüklerine bakıldığında, dönemin dil kullanıcıları ortak dil refleksi göstererek, *beg* sözcüğünü daima Ar. *emîr* ile karşıladığı görülmektedir. Bu ortak refleks, *beg* sözcüğünün kavramında var olan sistemi anlamamıza nispeten yardımcı olabilir. Çünkü biz dolaylı muhatapların semantik belleğinde var olan *bey* sözcüğü, o günün kullanımında olan *beg* sözcüğüyle aynı olmadığı gibi, bizim içinde var olduğumuz ve yaşadığımız dünyada da o dönemin siyasî ve askerî sistemi mevcut değildir. Bu sebeple Ar. *emîr* sözcüğünün Arap dilindeki göndergesel anlamı üzerine elde edilen bilgi ile *beg* sözcüğünün Tahran nüshasındaki bağlamsal kullanımları mukayese edilerek daha isabetli çıkarımlar ve yorumlar üretilebilir. Bu doğrultuda öncelikle birincil başvuru kaynağımız KE müellifi ya da müstensihinin *beg* sözcüğünü, nasıl bir unvan ve rütbe olarak kullandığı, ona nasıl bir işlev yüklediği ortaya çıkarılmalıdır. Böylece ilk aşamada Tahran nüshasında *beg* sözcüğünün bağlamsal kullanımları bütüncül olarak incelenmelidir. Bu incelemeye müteakip sözcüğün kavramsal yapısı üzerine tespit edilen hususlar şu şekilde ifade edilebilir:

beg sözcüğüyle ilgili öncelikle ifade edilmesi gereken husus, anahtar sözcüğün bağlı olduğu kavramın *melîk* ya da *melîke* gibi siyasal yönetim erkini elinde tutan yegane kişi tarafından verilen ‘askerî-siyasî unvan’ olmasıdır: “Belķis serhengleri birle ol iwke kirip olturdılar. “Süleymān aydı: Tileseng sini **sening beglerinġe** bëreyin, tileseng **mening beglerimke** bëreyin. Belķis aydı: **Mening beglerim** kendü meniġ birle erdiler, **sening beglerinġ** me kerekmes, men kendü erke muhtāc ermes-men, sen qolar erseng bolur-men, **tidi.**” (236b/19; 237a/1) Aktarılan bu bağlamda karşı karşıya gelen iki farklı otorite vardır: “*melîk* (Süleymān) ve *melîke* (Belķis)” ve her iki siyasal güç odağına bağlı *begler* sınıfı mevcuttur: Yani bu demek oluyor ki *beg*, o dönemin yönetim sistemi içinde daima varlık gösteren temel bir yapı taşı niteliğindedir. Bu yönüyle *beg* kavramında doğrudan ‘merkezî otoriteye bağlı’ anlamsal özelliği tanımlamak mümkündür: “Ol Şedādning ‘Umlāq atlıġ oġlı bar erdi, Ya‘kūb yalawaç rüzgārında erdi, **ming begi** bar erdi, **bu ming**

begini ündedi, aydı: Maᅅa bir tüz kiᅅ yazı, saᅅ topraklıᅅ yer ᅅaşıł kılınᅅ. Ol **miᅅ beg** andaᅅ yer ᅅaşıł kıldılar.” (85a/10-12); ““Umlāk taᅅt üze olturup ıraᅅdın Ya‘ᅅüb oᅅlanların kördi, **begleriᅅe** aydı: Ya‘ᅅüb oᅅlanları ne işke kelmiş körünᅅ, tidi, yalwaru keldiler erse ᅅatılmaᅅ, **saᅅçıᅅka** keldiler erse onları birle başın kesip maᅅa keltürünᅅ, tidi.” (87a/19)

beg sözcüğünün ‘**askerî-siyasî unvan**’ olarak betimlenmesinin sebebi *beg* hem bir vilâyetin en üst düzeydeki yöneticisidir hem de emrinde bulunan atlı askerî birliᅅin komutanıdır. Yani *beg*, askerî ve idarî yönetimi aynı anda yürüten bir kavram olarak, bugünün dolaylı muhataplarının sözlükçesinde var olan salt *ordu komutanı* ya da salt *vali* kavramlarına eşdeᅅerli olmadığı ortaya çıkar. Bu sebeple *beg* daha çok bu iki kavramın sentezi gibi düşünölmelidir. Böylece o dönemin yönetim anlayışı ve düzeninden baᅅımsız olmayan *beg* kavramının hem askerî boyutu hem de idarî boyutu vardır. Aᅅaᅅıda bu tespitin elde edilmesini saᅅlayan veriler, yani nüshadaki *beg* sözcüğünün bağlamsal kullanımlar ve sözcüğün bu bağlamlarda diᅅer sözcüklerle kurduᅅu dizimsel ilişkiler ele alınacaktır:

İlk olarak *beg* kavramının askerî boyutu, sözcüğün kavramsal yapısında ‘**emrinde daima askerî birliᅅi olan ve onları komuta eden askerî lider**’ anlamsal özelliᅅi ile ortaya çıkar: “**Belᅅis ol bitigni Taᅅırdın keldi sandı, ürünᅅ ᅅarırᅅa yörgeci, başınᅅa urdı, taᅅt üze aᅅıp olturdı, Da‘ın atlıᅅ veziriᅅa aydı. ᅅamuᅅ begleriᅅi ᅅerigi birle yıᅅdurdı,**” (233a/7) Mesela bu aktarılan bağlamda, *ᅅerig+i* sözcükbiçimindeki *+i* altbiçimbirim, *beg*’e ait olan askerî bir birliᅅin kavranmasını saᅅlar. Başka bağlamlarda da *beg*, bağlam içinde “asker” göndergesiyle tanımlanan *er*’i komuta eder ve *beg* unvanlı kiᅅi, atlı askerleriyle birlikte aksiyon alır: “**Umlāk nāme oᅅıdı, meᅅzi sargardı, on iki begleriᅅe baᅅtı. Olar aydılar: Ey melik küᅅ bar, ᅅerig bar, yarlıᅅ bolsa, biz barıp kızını tartıp keltürelinᅅ. ᅅerig yıᅅdurdı, on iki begleriᅅi, tegme biri on iki miᅅ er aᅅkardılar.**” (86b/16-18); “**Melik yana iki begleriᅅe baᅅtı. Ol iki begler yigirmi tört miᅅ er aᅅlanıp keldiler.**” (87b/11) Nüşhada

beg sözcüğünün bu ve bu paralellikte tanıklanan pek çok kullanımı vardır ve bu kullanımlar, *beg* unvanlı kişilerin kendi himayesinde atlı askerî birlikleri olduğu ve yüzlerce ya da binlerce askerin *beg*'in emriyle hareket ettiği yönünde bir çıkarımda bulunulmasına imkan tanır. Böylece anahtar sözcüğün üst düzey askerî bir unvanın temsilcisi olduğu anlaşılır.

İkinci olarak *beg* kavramının idarî boyutu, sözcüğün kavramsal yapısında '*melîk* ya da *melîke* tarafından bir **şehrin / vilâyetin yöneticisi** olarak atanan kişi' anlamsal özelliği ile tanımlamak mümkündür. Özellikle dil dizgesindeki *beg kıl*- eşdizimliliği bu atama işlemine gönderimde bulunur: “Bu Tuba‘nın atı Sa‘ d bin Melkîkerib erdi, künyeti Ebû Bekreb erdi. Yemendin çıktı. Teba‘ ı üküş için Tubba‘ atandı. **Telim illerni aldı, tegme bir şehirde bir kılın koğdı. Yana Medîneni aldı, oğlını aña beg kıldı.**” (284a/1) Bu bağlam vasıtasıyla her bir şehri fetheden devletin başındaki kişinin kendi isteği doğrultusunda seçtiği kişiyi, *beg* olarak tayin ettiği öğrenilir. Bu nedenle dönemin dil kullanırı *beg* sözcüğünü çeşitli şehir isimleriyle birlikte dil dizgesinde dizimleyebilir: “Yana aydı: **Yok fülânning kılı-men. Kimke barur-sen, tidi. Mısr begiñge barur-men.**” (383a/5); “Aymışlar: ‘Abdu‘r-rağman bin Mülcem el-Murādî tağı ‘Amrū bin Bekr el-Temmî tağı İbni ‘Abdu‘llāh atlığ, bu üçegü Mekke de kenğestiler, biz üçegü üçegüni öldüreling bir ‘Alî, biri Mu‘āviye, biri ‘Āmrū bin ‘Āş, ve ‘Āmrū Mısrda beg erdi, Mu‘āviye Şamda erdi, ‘Alî razıya‘llāhu ‘anhu Kūfede erdi.” (385a/15) Böylece *melîk* adına bir şehrin yöneticisi olarak tayin edilen *begler*, o şehirlerin **idarî yönetim erkini** elinde tutarlar ve bu siyasî güç onları o şehrin önde geleni, lideri konumuna taşır: “Belkîs ol bitigni Tañğrının keldi sandı, ürüng ħarırka yörgedi, başıñga urdı, taht üze ağıp olturdı, Da‘ İn atlığ **vezîrika** aydı. **Kamuğ beglerni çerigi birle yığdurdı, bitigni elgiñge aldı, aydı: Ey il uluğları** bu kuş maña bitig keltürdi, kerîm İdi ‘azze ve celledin bolğay tiyü bilür-men.” (233a/7) Mesela bu aktarılan bağlamda *il uluğları* eşdizimliliği, *beg* sözcüğüne art gönderimli kullanılmıştır. Böylece dönemin dil kullanırı tarafından *beg* unvanının *il uluğı* olarak algılandığı ortaya

çıkar. Aynı zamanda bu eşdizimli ifade, *beg* kavramında tanımlanan ‘üst düzey’ anlamsal özellik için de pekiştirici bir rol oynar.

beg, buraya kadar alıntılanan tüm bağlamlardan da takip edileceği gibi, devletin yönetim sisteminde tek kişiye has olan bir unvan olmadığı ortaya çıkar. Aynı yönetim içinde *beg* unvanlı kişilerin çokluğu, devlet yönetiminde *begler* sınıfının oluşmasına yol açtığı gibi, söz konusu bu sınıfın kendi içinde de ayrı bir hiyerarşik yapılanması söz konusudur. Dil dışı dünyadaki bu örgütleniş, dil dizgesinde *uluğ beg* eşdizimliliğiyle somut hâlde biz dolaylı muhatapların karşısına çıkmaktadır: “Säre Hâzer kıızı erdi. Ba‘zı aymışlar: Nemrûd kıatındağı bir uluğ begniğ kıızı erdi.” (58b/8); “Nûh yalawaç vaqtındağı kâfirlerniğ melikleri üskinde biş uluğ begleri bar erdi.” (288b/14)

Son olarak nüshada *beglerden* bazıları siyasî yönetim merkezinde yani *melîk* katında varlık gösterirken, bazıları *melîke* bağlı vilayetlerde varlık gösterir. Bu durum ilk bakışta *beg* kavramında tanımlı olan ‘merkezî otorite tarafından vilâyete atanan üst düzey askerî-idarî lider’ anlamsal özelliği ile çelişkili durmaktadır. Esasen bu ikircikli görünen tablo, Abbasiler döneminde başlayan *emîr* unvanlı kişilerin merkezden kendi vilâyetlerini yönetme uygulamasının, aynı şekilde *beg* unvanına dayalı oluşan sistemde var olduğuna işaret eder.⁵²⁰ Bu uygulamanın o dönemin devlet anlayışında var olması dolayısıyla nüshadaki bazı bağlamlarda *beg* unvanlı kişilerin merkezde yani *melîk katında/üskinde* neden ve nasıl bulunabildiklerine açıklama getirir. Böylece nüshada *begler*’in *melîk* yanında bulunmaları veya sarayda yerlerinin olması, onların bir vilâyet yöneticisi

⁵²⁰ “Abbasiler’in ilk döneminin ardından emirlikle (emaret, imaret, imret) ilgili yeni gelişmeler oldu.

Me’mûn. kardeşi Ebü İshak’ı (Mu ‘tasım-Billah) Mısır emiri tayin etti; fakat Ebü İshak Bağdat’ta kaldı ve biri haraç işlerini yürütmek, diğeri de namaz kıldırmak üzere Mısır’a iki temsilci gönderdi. Mısır’a emir tayin edildiği halde görevi başında bulunmayan emirler Tolunoğulları’nın yükselişine kadar devam etti (Kindi, s. 185 vd.)” bk. Abdülaziz ed-Dûrî, (1995), “Emîr” TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 11, s. 122.

olmadığı anlamına gelmediğini gösterirken, dönemin Türk dili kullanıcılarının *beg* unvanlı kişileri, merkezî otoritenin görevlendirdiği vilâyetten sorumlu olduğunu, ancak bu sorumluluğu iki farklı yolla gerçekleştirebildiğine vakıf olduğunu gösterir.

Birinci yol, *beg* unvanlı kişilerin *melîk* tarafından bir vilayete tayin edilse de yönetim merkezinde bulunarak uzaktan kendi vilayetlerini yönetme uygulamasıdır. Çünkü Tahran nüshasında *beg* sözcüğünün tanıklandığı bazı bağlamlarda *beg* unvanlı kişilerin hemen *melîk* ya da *melîke*'nin yanında olduğu açık biçimde görüntülenir: “**Yūsufnūḡ yēti qat serāyī bar erdi, barçasınıḡ tamī altun kūmūş birle bezeklig, yığaçları ‘ aqīq birle. Ol yēti qat serāylarī tūrlūḡ tūrlūḡ tawarlar birle bezedi. İlk qat iwde Mısr uluḡların olturttı, kāmūḡı aḡı tonluḡ , altun qurluḡ. İkinc qat iwni yaşıḡ tawarlar birle bezedi, beglerni anda olturttı.**” (138b/5) Bu bağlamda *beg* unvanlı kişilerin merkezi yönetim yerinde kendilerine ait *katı* ya da *kürsî* olduğu için hükümdarın *öz katında* bulunan *begler* olduğu anlaşılıyor: “**Fir‘avn öz katındaḡı beglerin ıdtı, Mūsīka aydınḡ: Emdi bir yolu biziḡ için du‘ā kılsun, bu belā⁵²¹ kitse müselmān bolḡay-miz, Benī İsrā’īlīni saḡa bergey-miz. Mūsīka kelip aydılar.**” (180b/3); “**Begleriḡe sarıḡ altun aq kūmūşdin kürsīler**” (214b/12) Böylece saray içinde yani merkezî yönetimde bulunan *beg*, aynı zamanda hükümdarın danışma meclisinde yer almaktadır: “**Nemrūd aydı: zamān bērgil, keḡeşeyin. Zamān bērdi, keḡeşti. Men İbrāhīm birle yaraşur-men, ne tiyūr-siz, (Nemrūd) Inaḡları begleri sakındılar**” (57b/18); “**Melik aydı: Men hīç mundaḡ taḡ işitmişim körmüşim yok, tip begleriḡe sözledi, siz ne tiyūr-siz, tip.**” (80a/14); “**Fir‘avn Hāmānnı taqı aḡın beglerni yıḡdı, keḡeşti, İmān keltürse-miz, bolḡay mu?**” (176b/17) Bu bağlamlarda geçen *sözle-* ve *keḡeş-* eylemleri, *beg* unvanının devletin siyasal yönetimindeki önemini göstericidir. Bunun yanı sıra hükümdarın verdiği görevleri yerine getirerek elçilik fonksiyonunu da yürüttüğü görülür: “**Fir‘avn öz katındaḡı beglerin ıdtı,**

⁵²¹ m. du‘ā

Mūsīka aydın̄g: Emdi bir yolu biziñg için du‘ā kılsun, bu belā⁵²² kitse müselmān bolğay-miz, Benī İsrā’īlni sañga bergey-miz. Mūsīka kelip aydılar.” (180b/3) Aynı zamanda bu bağlamsal kullanımlar yoluyla *beg* unvanına sahip olduğu sorumluluklar, *beg* kavramı için tanımlanan ‘üst düzey’ özgül anlambirimciğini ortaya çıkartır.

İkinci yol, *beg* unvanlı kişilerin hükümdar tarafından tayin edilen vilâyette bulunarak bizzat gerçekleştirilen yönetim uygulamasıdır: “Mısr uluğları kamuğ Yūsufnı satğın almakça arzūladılar. Tegme vilāyetlerniñ begleri, bayları kelip altun kümiş, yılkı qara, māl tawar yıgdılar” (102a/8) Bu sebeple *beg* sözcüğü, bir şehrin yöneticisi olarak kavramlaşması nedeniyle dil dizgesinde şehir isimleri ile dizimli kullanılır: “Yana aydı: Yok fülānniñ kuli-men. Kimke barur-sen, tidi. Mısr begiñge barur-men.” (383a/5); “Aymışlar: ‘Abdu’r-raḥman bin Mülcem el-Murādī taḳı ‘Amrū bin Bekr el-Temmī taḳı İbni ‘Abdu’llāh atlıg, bu üçegü Mekke de keñgeştiler, biz üçegü üçegüni öldürelēñ bir ‘Alī, biri Mu‘āviye, biri ‘Āmrū bin ‘Āş, ve ‘Āmrū Mısrda beg erdi, Mu‘āviye Şāmda erdi, ‘Alī razıya’llāhu ‘anhu Kūfede erdi.” (385a/15) Ancak nerede görevli olursa olsun *beg* bulunduğu yerde üst düzey bir askerî-siyasî yöneticidir.

Buraya kadar *beg* sözcüğünün Tahran nüshasında tanıklanan bağlamsal kullanımları doğrultusunda sözcüğün kavramsal yapısında ‘canlı, insan, erkek, merkezi otoriteye bağlı, vilâyete tayin edilen üst düzey rütbeli askerî-siyasî lider,’ anlamsal özellikler tanımlanabilir. Bunların yanında *beg* unvanının betimsel anlamında olmayan hükümdarın danışma meclisinde söz hakkı olması, yeri geldiğinde elçilik görevi verilmesi ya da vilayeti yönetme biçimine dair uzanımları da ortaya çıkarılmıştır. Bu noktadan itibaren yukarıda dile getirilen gerekçeler sebebiyle *beg* sözcüğünün dönem sözlüklerinde karşılandığı Ar. *emīr* sözcüğü mercek altına alındığında, ansiklopedik bir kaynakta

⁵²² m. du‘ā

“kumandan, vali ve bey anlamlarına gelen terim”⁵²³ olarak betimlenir. Aynı araştırma yazısında, Arapça yazı dilinde *emîr* teriminin ilk ne zaman ve nasıl kullanıldığı, Selçuklular, Eyyûbîler ve Memlûkler dönemine kadar da nasıl ve hangi görevlerle tanımlandığı aktarılmaktadır.⁵²⁴ Bu yazı kapsamında *emîr* unvanı, hilâfet yani İslâm devleti çatısı altında kurumsallaşan bir rütbe olması dolayısıyla esasen İslâm diniyle özdeşleşen bir terim olduğu ve zaman içinde çeşitlenen ve yeni kurulan islâm devletlerinde de bu rütbeye tanımlanan görev ve yetkilerinde değişiklikler yaşandığı sonucuna ulaşılır. Bu sebeple Kaşgarlı’nın DLT’yi bir Abbasi Halifesi olan Muhammed el-Muktedî bi-Emri’llah’a sunması dolayısıyla zamansal açıdan sadece Abbasi döneminde kullanılan *emîr* unvanının nasıl tanımlandığı ve kullanıldığı konumuz açısından önemlidir:

Abbasiler döneminde emîrler genellikle **bürokrasiye** mensup kişilerden seçilmekle beraber bazan da Abbasi ailesinden biri bu göreve getirilirdi. Emîrlerin hareketleriyle **vilayetin** durumu hakkında düzenli olarak **merkeze** bilgi vermeleri istenen sahibü'l- beridler (ashabü'l-berfd) devlet idaresinde önemli rol oynamaktaydı. Kadı da emirden bağımsızdı, çünkü **doğrudan halife tarafından tayin edilirdi**. ... Abbasiler' in ilk dönemindeki emîrlerin çoğu **mali ve mülki idareden** mesul tutulurdu; fakat kısa bir müddet sonra emîrin yanı sıra bir de mali işlerden sorumlu amil tayin etmek adet haline geldi (Kindi, s. 185, 192, 213) ... **Emir öncelikle huzur ve asayişin temini ve vergilerin toplanmasını sağlamakla görevliydi**.⁵²⁵

⁵²³ Abdülaziz ed-Dûrî, (1995), “Emîr” **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 11, s. 121.

⁵²⁴ Abdülaziz ed-Dûrî, (1995), **a.g.m.**, s. 121-123.

⁵²⁵ Abdülaziz ed-Dûrî, (1995), **a.g.m.**, s. 122.

Yukarıda koyulaştırılarak gösterilen bilgilere dayanarak öncelikle Ar. *emîr* unvanlı kişilerin **halife** tarafından bir vilâyete güvenlikten ve asayişten sorumlu yönetici olarak atanmasıyla, Ar. *emîr* İslâm dininin bir simgesi olan halifelik makamıyla özdeşleştiğini gösterir. Böylece Ar. *emîr* kavramı, ‘İslâm dinine mensup, halifeye bağlı kişi’ anlamsal özelliğiyle kavramlaştırıldığı, dolayısıyla *emîr* sözcüğünün Arap dil kullanımının zihninde ‘İslâm dini’yle bağdaştırılarak belirli bir söylem alanına tabi olduğu anlaşılır. İslam devletinin yönetim şekli olan hilâfet ile özdeşleşen Ar. *emîr* sözcüğünün Türk diline Erken Orta Türkçe dönemde aktarılarak kullanıldığı gözlemlenir. KE nezdinde bakıldığında *emîr* sözcüğü kaynak dilden hedef dile aktarımında halifelîğe bağlı oluşan unvan yönüyle İslâmî terim özelliğini yitirmeden geçebildiği gözlemlenir. Bunun en önemli göstergesi, Tahran nüshası dil kullanımının *emîr* sözcüğünü salt Müslüman olarak bilinen kişilere referanslı kullanmasıdır. Tahran nüshasındaki bu kullanımlar, Ar. alıntı *emîr* sözcüğünün Türk dilinde belirli bir söylem alanı içinde kullanılabildiğine işaret eder. Oysa Türk dili kullanıcılarının sözlükçesinde tanımlı olan **beg** sözcüğü herhangi bir dinsel aidiyetle kavramlaştırılmadığı gibi bu yönde bir çağrışımsal anlam ile de yüklü değildir. Bu yargı, Tahran nüshası dil kullanımı *beg* sözcüğünü bazen peygamberin devlet yönetimindeki görevli kimselere, bazen de İslâm dinine mensup olmadığı, hatta düşman olduğu açıkça bilinen hükümdarın devlet yönetimindeki görevli kimselere referanslı kullanılması sonucunda oluşur. Böylece *beg* sözcüğü dil kullanımının zihninde belirli bir dinî mensubiyetle kavramlaşmadığı görülmektedir. Böylece Tahran nüshası dil kullanımının, KE’nın giriş bölümünde eserin ithaf edildiği *beg* unvanlı kişi için ayrıca **Müslmân dînlîğ** nitelemesinde bulunduğu gerçek mahiyetiyle kavranır. (bk. 02b/7, 8, 10)

Yukarıda Ar. *emîr* sözcüğüyle ilgili aktarılan bir başka husus ise Ar. *emîr* kavramının en azından Abbasi döneminde daha çok bürokratik bir yöne sahipken, Türk dil kullanımı için

beg, emrinde daima atlı askerî birliği olması yönüyle askerî lider boyutu oldukça güçlü olan hem de şehir yöneticisi olmasıyla bürokratik boyutu olan bir kavramdır.

Sonuç olarak sözlüklerde *beg* sözcüğünün karşılığı olarak gösterilen Ar. *emîr* sözcüğünün birbirlerine eşdeğerli olmadığı ortaya çıkar. *beg* sözcüğünün kavramsal yapısında hilâfet ve halifeye bağlı olma özelliği yoktur, bu doğrultuda dinî bir çağrışımı yoktur, bunun yanında askerî-idarî kombinasyon ile oluşturulan bir rütbe özelliğine sahiptir.

Peki söz konusu bu kavramlardan hangi anlamsal özellik Kaşgarlı ve diğer sözlükçülerin Tür. *beg* sözcüğüne karşısında Ar. *al-emîr* ile karşılanmasını sağlamıştır? Her iki terimin kavramsal yapıları farklı olsa da Türk devlet sistemiyle Arap devlet sistemi karşı karşıya getirildiğinde rütbesel olarak yani siyasî bir otoriter güç tarafından ‘bir şehrin (vilâyetin) yöneticisi’ olarak tayin edilmesi, her iki kavramın eşdeğerli görülmesini sağlamış olmalıdır.

Sonuç olarak *emîr* sözcüğünün vasıtasıyla tarihsel açıdan elde edilen bilgiler ışığında ve Tahran nüshasında *beg* sözlükbiriminin kullanımları doğrultusunda ‘merkezi otoriteye bağlı şehri (vilâyeti) yöneten üst düzey askerî-siyasî lider [nötr-din]’ özgül anlambirimciğiyle tanımlanmasını sağlar.

- **bir hususta /konuda önde olan kişi (yan anlam)**

beg sözcüğü Tahran nüshasında tanıklanan bir bağlamda ‘dini önder, lider’ gücül anlambirimciğiyle tanıklanır. “**islâm begleri iki küdeğüsi ‘Oşmân ve Haydar bu fânî dünyâ anlarğa vefâ kılmadı,**” (380b/12) Burada *beg* sözcüğünün *islam* sözlükbirimiyle dizimlenmesi tesadüfi bir şey değildir, çünkü *beg* bu gücül anlambirimciği ancak **islâm** sözlükbirimiyle dizimlenmek şartıyla elde edebilir.

- **toplumsal, ticarî ya da askerî bir örgütlenmenin asayişinden sorumlu lider ya da baş. (yan anlam)**

beg sözcüğü, insanların toplumsal, ticarî ya da askerî ihtiyaçları doğrultusunda yapılanan **bâzâr** “pazar”, **arkış** “kervan”, **çerig** “ordu” gibi örgütsel birliğe gönderimde bulunan

- köle efendisi (yan anlam)

3.21.1. ḥāce

L.- ḥ^vāce

Far. alıntı *ḥvāce* sözcükbiriminin Londra nüshasında tanıklanan kullanımları üzerinden değerlendirildiğinde dönemin dil kullanıcıları için *ḥvāce* kavramında şu anlamsal özellikler tanımlanabilir:

▪ **canlı [insan]**

ḥvāce kişi referanslı bir sözlükbirimdir. Bu nedenle *ḥvāce* sözcüğünün bağlı olduğu kavram temel ve değişmez ‘canlı’ ve ‘insan’ üreysel anlambirimcikleriyle tanımlıdır.

▪ **erkek biyolojik cinsiyet**

ḥvāce Farsça alıntı bir sözlükbirim olması dolayısıyla, sözcük dilbilgisel cinsiyetle işaretli değildir; ancak Farsçada semantik açıdan erkek biyolojik cinsiyet ile tanımlı sözlüksel cinsiyetlidir.⁵²⁶ Londra nüshasındaki kullanımlar, sözcüğün kaynak dilden hedef dile aktarımında ‘erkek biyolojik cinsiyet’ anlambirimciğini koruduğunu gösterir. Bu sebeple Türk dil kullanıcıları için de *ḥvāce* ‘erkek’ biyolojik cinsiyet özelinde kavramlaştığı ve bu doğrultuda kullanıldığı söylenebilir. bk.: 238r/21. Bu durum, o dönemin sosyal hayat düzeni ve algısıyla da uyum göstermektedir.

▪ **köle efendisi, köle sahibi kişi**

ḥvāce sözcüğü Londra nüshasının 156r/9, 7; 163v/9; 163v/18, 19; 164r/10, 12 şeklinde numaralandırılan bağlamlarında, dönemin Türk dil kullanımı tarafından özgür bir kişinin sahip olduğu kölesine karşı üstünlük bildirici unvan olarak anlamlandırıldığı takip edilir. Bu doğrultuda en kısa ve öz biçimde *ḥvāce* kavramının bağlı olduğu kavramın ‘köle efendisi, köle sahibi’ anlambirimciği ile tanımlanabilir. Kölenin *ḥvācesi*’ne olan aidiyeti toplum tarafından da kabul edilen bir olgu olduğu şu bağlamda açık biçimde görülür:

⁵²⁶ Steingass, F., (1998), **A Comprehensive Persian- English Dictionary**, Librairie du Liban Publishers SAL, Beirut, s. 479.

“Kimige bir qarı kiři kimiçi bar êrdi, aydı: ey müsülmânlar **kaçan yazuqluğ kimerse** kimige kirse kimi mundağ bolur, ol yazuqluğnı suwğa salmağunça suw qarâr tapmas. Aydılar: ne-teg **yazuğ bolsa** suw[ğa] salur-sen? Aydı: **h^vācesidin** kaçkan tağı ata ananı āzārlağan bolsa.” (156r/9) Bu bağlam yoluyla kölenin sahibinden kaçmasının toplum tarafından onaylanmadığını, toplumun bu tür bir davranışı itaatsizlik olarak algılayarak bir suç ve günah olarak niteledirilmesi efendi-köle diyalektinde efendinin yüksek statüsü ve köle üzerindeki erkinin ne derecede fosilleşmiş olduğu idrak edilir. *h^vāce*’nin köle üzerindeki bu erki kölesine karşı sahip olduğu tüm yetki ve haklardan kaynaklanmaktadır. *h^vāce*’nin sahip olduğu haklardan biri emir buyurarak köleye istediği işi yaptırabilmesidir: “Hikāyetde kēlmiş: bir k[ün] **h^vācesi** Loqmānnı buğday êkgeli ıddı.” (163v/18); “Hikāyet: **Loqmānga h^vācesi** aydı: bargıl, bir koy boğuzlap étindin kayu yahşırax êrse mānga kēltürgil.” (164r/10) *h^vāce*’in köle üzerindeki bir başka hakkı ise kölesini kendi isterse eğer azat ederek özgürlüğünü verebilmesidir: “**Loqmān Dāvūd** yalavaç vaqtinde êrdi. Uzun tişlig Hābeşî kul êrdi, üç mīng beş yüz yaşadı. Aymışlar: bir yonuçınınḡ ku[lı] êrdi, **h^vācesi āzād** kıldı.” (163v/9)

İnsan zihni, insanların sosyal hayatlarında daima müşahade ettiği farklı statülerdeki iki insan olan efendi-köle arasındaki ilişkiyi Tanrı-insan ilişkisine haritalandırarak, insanın Tanrı karşısındaki konumunu da köle statüsüyle algıladığı ve anlamlandırmaya çalıştığı nüshada tanıklanır:

Kimige bir qarı kiři kimiçi bar êrdi, aydı: ey müsülmânlar kaçan yazuqluğ kimerse kimige kirse kimi mundağ bolur, ol yazuqluğnı suwğa salmağunça suw qarâr tapmas. Aydılar: ne-teg yazuğ bolsa suw[ğa] salur-sen? Aydı: **h^vācesidin** kaçkan tağı ata ananı āzārlağan bolsa. Aydılar: Tanḡrı ta ‘ālā haqqı Yūnus yalavaç haqqı kim yazuqluğ êrse kimidin çıksun. Hīç kim cevāb aytmadı. Yūnus ‘aleyhi’s-selām öre kıptı, aydı: **müsülmânlar h^vācesidin kaçkan kul men-men**, suwğa meni salıng. 156r/9, 7

Yukarıdaki bağlamı daha iyi anlayabilmek için hikayenin bütününe bakmak gerekir.

Yûnûs Tanrı tarafından zalim bir halka peygamber olarak gönderilir; ancak Yûnus bu halk ile uğraşmaktan yorulmuştur ve o yerden kaçır. Tanrı, verdiği görevi yerine getirmeyip kaçıan *Yûnûs*'a hiddetlenir ve anlatıda Tanrısıl hiddet deniz suyundaki kararsızlık yani çalkantıyla simgeleştirilir. Hareket edemeyen geminin yaşlı gemicisi tecrübelerine dayanarak “*ḥvācesidin kaçқан тақı ата анані āzārлаған*” suçlarını işlemiş biri gemide var, onu gemiden atmadan deniz eski haline dönemez, der. Bunun üzerine Yunus şöyle der: *Yûnus ‘aleyhi’s-selām öre kıptı, aydı: müsülmânlar ḥvācesidin kaçқан құл мен-мен, suwğa meni salınğ.*

Yaşlı gemicinin hem de Yunus’un bu ifadesinde yer alan *ḥvāce* sözcüğü okuyucu tarafından “Tanrı” anlamıyla algılanır. Böylece *ḥvāce* sözcüğünün, o dönem dil kullanıcıları tarafından metafor yoluyla Tanrı atfen kullanımı bu bağlamla kanıtlanır. Böylece dönemin algısında oluşmaya bağılayan Tanrı ile insan arasındaki ilişkinin görme biçimi de yakalanmış olur.

- **önde gelen kişi, lider**

h^vāce sözcüğünün nüshada tanıklanan bir kullanımı, sözcüğün “köle efendisi, köle sahibi kişi” gösterilen boyutundan farklılaşarak başka bir gösterilen ile kavramlaştığı tanıklanır: “Ādemdin ‘İsīka tegi kamuğ yalavaçlar anıṅ kelmekinge beşāret bergeṅ, ay yarılmaḳıge erneki birle işāret kılğan, sekiz uçmaḥ *h^vāceleri*, eki ḳaynı Ebū Bekr ve <‘Ömer> ‘aleyhümā’s-selām, *bēgleri*, eki küyegüsi ‘Osmān ve Ḥaydar, bu fānī dūnyā aṅga vefā kılmaḁı, anıṅ birle yaraşmaḁı, senıṅ birle yaraşḡay mu?” (238r/21) Bu aktarılan bağlamda *h^vāce* sözcüğünün diğer sözcüklerle olan dizimsel ilişkisine dayanarak bir yerin ‘önde gelen kişisi, lideri’ anlamını tanımlamak mümkündür. *h^vāce* sözcüğü Ebū Bekr ve <‘Ömer> isimli İslam dinine halife statüsüyle önderlik yapan kişilere referanslı kullanımı ve *sekiz uçmaḥ* “sekiz cennet” dil-dışı dünya da somut bir yer olmasa da İslam inancında Müslümanların mükafatlandırıldığı bir yer olarak kavramlaşan yer adıdır. Böylece *sekiz uçmaḥ h^vāceleri* şeklinde dizimlenen ifade *h^vāce* sözcüğünün ‘köle sahibi, kölenin

efendisi' anlamıyla algılanmasına izin vermez ve bu bağlamda *h'āce* sözcüğü 'bir yerin önde geleni, efendisi' gönderimiyle tanıklanır. Bu durumda anahtar sözcüğün çok anlamlı bir yapısı olduğu idrak edilse de Türk dil kullanıcılarının Far. alıntı bu tür sözlükbirimlerin temel ve yan anlamları açısından nasıl kavrayış sergilediğini bu çalışma dahilinde tespit etmek mümkün olmadığı için burada anlambirimciklerin sınıflandırılması bilinçli olarak yapılamamıştır. Çünkü *h'āce* sözlükbiriminin Londra nüshasında tanıklanamayan, buna karşın aynı dönem eserlerinden ME⁵²⁷ ve H-KT⁵²⁸'de Ar. *ṣeḥy* "yaşlı erkek kişi" anlamıyla da takip edilmesi, sözcüğün Türk dilinde farklı gösterilenlerle kavramlaştırılarak kullanılmıştır.

Sonuç: T. *beg* ~ L. *h'āce*

Tahran ve Londra nüshası eşbağlamlarında Tahran nüshasında *beg* sözcüğüne karşın Londra nüshasında *h'āce* sözcüğünün geçtiği tespit edildi. Bu tespit sonucunda nüshaların bağlamsal kullanımların izin verdiği ölçüde her iki sözcüğün kavramsal yapıları incelendi. Bu incelemede her iki sözcüğün de Türk dilinde çokanlamlı olarak kullanıldığı fark edildi. Bu sebeple Tahran ve Londra nüshaları arasında *beg* ve *h'āce* sözcüklerinin değişikli kullanıldığı bağlamlarda sözcüklerin hangi anlam ile kullanıldığının öncelikle tespit edilmesi gerekmektedir.

Tahran nüshası 262b/14, 15, 16 numaralı bağlamlarda tanıklanan *beg* sözcüğü "köle efendisi" göndergesiyle kullanımı söz konusudur. Londra nüshası 163v/18, 19, 20

⁵²⁷Özcamkan Ayaz, Gülşen., (2020), *Mukaddimetü'l-Edebiyat Paris ve Yozgat Nüshaları (Giriş-Metin-Dizin)*,

Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Trabzon, s. 427.

⁵²⁸Sağol, Gülden., (1993), *Harezmi Türkçesi Satırarası Kur'an Tercümesi Giriş-Metin-Dizin*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, s. 638 (221a/4 = 11/72).

numaralı bağlamlarda *h^vāce* sözcüğü de “köle efendisi” göndergesiyle kullanımı söz konusudur. Bu durumda nüshaların eşbağlamları arasında değişkeli kullanılan *beg ve h^vāce* sözcüklerini bu çerçevede bilişsel eş anlamlılık ilişkisiyle tanımlamak mümkündür. Ancak her iki sözcüğün kavram kümesindeki farklı gösterilenleri olması, hakeza *beg* sözcüğünün Türk dilinde köklü bir sözcükbirim olmasına karşın *h^vāce*’nin Far. alıntı bir sözcükbirim olması, bu sözcük çifti arasında dil kullanımının (kesit) ya da dil kullanımının (diyalekt) yarattığı çağrışımsal anlam faktörüne dayalı bilişsel eş anlamlılık ilişkisi tanımlamak mümkündür.

3.22. Yağı

yağı sözcüğü, nüshaların eşbağlamlarında büyük çoğunlukla aynı paralellikte takip edilse de iki yerde Tahran nüshası *yağı* sözcüğünü tercih ederken, Londra nüshasının *düşmān/düşmen* sözcüğünü kullanmayı tercih ettiği gözlemlenir. Aynı kavram alanına ait olan *yağı* ve *düşmen* sözcüklerinin, esasen nüshadaki kullanım sıklıkları birbirine yakındır. Mesela *yağı* Tahran nüshasında 15 yerde, Londra nüshasında ise 12 yerde kullanımı takip edilir.⁵²⁹ *düşmen* sözcüğü ise Tahran nüshasında 72 yerde kullanımı tanıklanırken, Londra nüshasında 66 yerde kullanımı tanıklanır. Bu sayısal veriler, nüshalar ekseninde *düşmān/düşmen* sözcüğünün kullanım sıklığının ve alanının daha fazla olduğuna işaret eder: T. *yağı* ~ L. *düşmān/düşmen*

⁵²⁹ Nüshaların eşbağlamlarındaki *yağı* sözlükbiriminin paralel kullanımları için bk.: T.18a/6 ~ L.13r/17; T.44a/1 ~ L.32r/20; T.90b/9 ~ L.66v/11; T.182a/15 ~ L.115v/9; T.204b/16 ~ L.131v/20; T.204b/17 ~ L.131v/21; T.205a/15 ~ L.132r/11; T.206a/4 ~ L.132v/10; T.298b/1 ~ L.178r/5; T.381a/2 ~ L.238v/6; T.392a/14 ~ L.247r/11.

Tahran nüshasında 156b/14 ve 157a/15’te tanıklanan *yağı* Londra nüshasında hikayenin eksik olması sebebiyle takip edilemiyor. Ayrıca Londra nüshası 230r/5’te tanıklanan *yağı*, Tahran nüshası eşbağlamda kullanımının tercih edilmediği görülüyor: “Ol aydı: Fülān ve fülān kayda tururlar?” (368a/16)

yağı “düşman” [DLT: 357]; **yağı** “düşman” [İML: 83]; yağı “Ar. العدو 40b/3” [İML/Aydın: 142]; **yağı** “[< yağı] al-maharibu [= (seninle, sana karşı) savaşı kimse, düşman]” [Kİ/Aldemir: 276]; **yağı** “savaş, cenk (Lat. *guerra*, Far. *cang*)” [CC I: 530]; **yağı** “Ar. العدو al-‘adûv – Far. دشمن dūšmân – Tür. یغی yağı” [RS:128]; **yağı** “‘enemy; hostile’. A First Period l.-w. in Mong.” [EDTP:898a]

T. yağı ~ L. dūšmān/düşmen

- I. Ey Mevlâ kulları körünġ, İdi ‘azze ve celle **yağılarınġızni** suw birle helāk kıldı. (183a/10)

Ya’nî [ey Mevlâ] kulları körünġ, İdi ‘azze ve celle tahkîk **düşmeninġizni** helāk kıldı deryada. (116r/13)

- II. Nūh ‘aleyhi’s-selām aydı: İlāhî arslan uđ birle, bōri koy birle, möşük köġürġün birle **yağı** tururlar, men neteg kılayın? Yarlıġ keldi: Andaġ kim yağılık belġürttüm, yaraşıklık me men bergey-men. (33b/13)

Nūh aydı: İlāhî, arslan uy birle, bōri koy birle, möşük köġerġün birle **düşmān** tururlar. Neteg kılayın? tēdi. Fermān keldi: ol düşmānlığını olar arasında kim belġürtti? İdisindin yarlıġ keldi: yağılık düşmānlık belġürtgen muvāfıklık ma bergey. (25r/5)

T.- yağı

yağı sözcükbiriminin Tahran nüshasındaki bağlamsal kullanımları ışığında anahtar sözcüğün kavramsal yapısında şu anlambirimcikler tespit edilmiştir:

▪ canlı [insan veya hayvan]

yağı sözcüğü, dil kullanırının zihninde sadece canlı varlıklar üzerinden tasarılarak farklı gösterilenlerle kavramlaştığı için sözcüğün kavram kümesinde ‘canlı’ üreysel anlambirimciği tanımlıdır.

yağ sözcüğünün temel anlamı yani özgül anlambirimciği ‘canlı’ ve ‘insan’ anlambirimciğiyle tanımlıdır. Buna karşın, *yağ* sözcüğünün dil kullanımında sonradan kazandığı yan anlam ise ‘canlı’ ve ‘hayvan’ anlambirimciğiyle tanımlıdır. *yağ* sözcüğünün iki farklı gösterileninin, iki farklı canlı türüyle kavramlaşması, dil kullanımının zihninde iki ayrı imaj yaratması demektir. *yağ* sözcüğünün canlı türüne göre farklılaşan imajları üzerinde aşağıda detaylı olarak durulacaktır: “**Anası yüğü kirip oğlu başın alıp bireğini urdı, öldürdi, yana çadır yıgaçın alıp yağıkı kirdi.**”, (392a/14) “**Nūḥ ‘aleyhi’s-selām aydı: İläḥī arslan uđ birle, böri qoy birle, möşük kögürçün birle yağı tururlar, men neteg kılayın?**” (33b/13) Tahran nüshasında *yağ* sözcüğünün tanıklandığı diğer bağlamlar için bk.: 18a/6; 44a/1; 156b/14; 157a/15; 182a/15; 183a/10; 204b/16, 17; 205a/15; 206a/4; 298b/1; 381a/2.

Yukarıdaki açıklamalara ek olarak şunu belirtmek gerekir ki *yağ* sözcüğü, nüshada tek yerde metafor yoluyla cansız varlıklar arasındaki olumsuz ilişkiyi tanımlamak için de kullanılmıştır: “**Sewit arzu yalçık yağ teg bolur; Toğuşdın usanmas keğiben yarık**” (90b/9) Bu metaforik kullanımın nüshada tek yerde ve nazım içinde tanıklanması, bu çalışmada anahtar sözcüğün kavramsal yapısındaki üreysel anlambirimciklerin belirlenmesinde etken olmamıştır. Bu sebeple anahtar sözcüğün kavramsal yapısında ‘cansız varlık’ üreysel anlambirimciği tanımlanmamaktadır.

- **düşman [askerî terim]: bir kavim ya da siyasal topluluğun varlığına tehdit oluşturan – kendisinden olmayan- dışarıdan savaşmak için gelen, silahlı olarak örgütlenmiş başka bir topluluk ya da kavim [insan]**

Tahran nüshasında *yağ* sözcüğünün bağlı olduğu kavram, ‘düşman’ özgül anlambirimciği ile tanımlıdır. ‘düşman’ özgül anlambirimciğini, gerçek mahiyetiyle idrak edebilmek, aynı zamanda betimleyebilmek için dönemin dil kullanırları tarafından *yağ* sözcüğünün nasıl algılandığını deşifre etmek gerekir. Bu amaçla nüshasında 15 yerde

kullanımı takip edilen *yağ*ı sözcüğünün kim tarafından kullanıldığı, nasıl bir söylem alanı için örüntüldendiği, dil dizgesinde hangi sözcükbirimlerle dizimsel bağ kurduğu irdelenecektir.

*yağ*ı sözcüğünün bağlamsal kullanımları irdelendiğinde, ilk olarak belirtilmesi gereken husus, anahtar sözcüğün bireysel bir insan üzerinden değil, örgütsel bir grup üzerinden kavramlaştırıldığı gözlemlenir. Bu sebeple *yağ*ı için burada tanımlanan ‘düşman’ anlambirimciği, bizim yani bugünün dil kullanıcılarının algıladığından daha farklıdır . Bu sebeple şu soryu sormak gerekir: *yağ*ı nasıl bir düşmandır? Bu sorunun cevabını verebilmek daha ayrıntılı bir betimleme yapmayı gerektirir. Bu doğrultuda önce *yağ*ı sözcüğünün ‘insan’ referanslı kullanımlarında “düşman” göndergesinin bireysel bazda iki kişi arasındaki husumetten doğan bir düşmanlık ilişkisindeki her bir tarafa atfen gönderimiyle takip edilemediği söylenmelidir. Daha sonra, *yağ*ı sözcüğünün atlı ve silahlı teçhizatlarıyla birbirine karşı savaşan, mücadele eden farklı etnik kökene dayalı topluluk yani *ķavm* ya da farklı siyasal liderlere biat etmiş grup olarak tasarıldığı söylenmelidir. *yağ*ı’nın tespit edilen bu algısal imajı, onun askerî terminolojiye ait bir jargon olduğunun da göstergesidir: “*Andağ erdi kim bu Cālūt ‘Ādīler uruğının erdi, ‘Amālīķanınġ baķıyesi erdi, yawlaķ heybetliġ alpağut kāfir erdi, Benī Ġsrā’īlķa yağ*ı erdi.” (205a/15) Aktarılan bağlamda *Benī Ġsrā’īl* bir kavimdir, *Ādī* kavmine mensup olan ve bu kavmin siyasî lideri olan *Cālūt* arasındaki ilişki *yağ*ı olarak tanımlandığı görülür. Bu kanıyı destekleyici diğer bir kullanım da *Ķıbtī* ve *Benī Ġsrā’īl* kavimlerini birbirlerine karşı *yağ*ı olarak tanımlanmasıdır: “*Mūsī çerigi ķorķtılar, aydılar: Ey Mūsī ilgerü tenġiz, artķarudın yağ*ı yetti.” (182a/15); “*Ey Mevlā ķulları ķörünġ, Ġdi ‘azze ve celle yağ*ılarınġızını suw birle helāk ķıldı.” (183a/10) Burada aktarılan bağlamsal kullanımlar, dönemin dil kullanıcıları tarafından, *yağ*ı sözcüğünün bireysel olarak algılanmadığını, aksine grup olarak örgütlenen kavimler arasındaki ya da askerî birlikleri olan siyasi liderler arasındaki her bir taraf olarak kavramsallaştığını açıkça gösterir.

yağı, “düşman kavram alanı” dahilindeki bir sözcükbirimdir ve onunla aynı kavram alanı içinde öbeklenen *düşmen* ve *hasm* sözcüklerinin kullanım alanı incelendiğinde *yağı* sözcüğünün işlevi daha da belirgin hâle dönüşecektir. Bu doğrultuda nüsha dahilinde kullanımı tanıklanan *düşmen* ya da *hasm* sözcüklerinin bağlamsal kullanımları incelendiğinde, onların bireysel bazda var olan anlaşmazlıklarındaki her bir taraf için kullanıldığı görülür. Ancak her ne kadar tarafımızdan *düşmen* ve *hasm* sözcüklerinin ortak anlambirimciği ‘bireysellik yani kişiler arası’ olarak ifade edilse, bu sözcükler arasında da bir kullanım farkı göze çarpar. Mesela *hasm* sözcüğü “iki kişi arasındaki anlaşmazlık sonucu davalık olan taraflardan her biri” kavramsal anlamıyla aynı kavram alanında yer alan diğer sözcüklerden farklılaşır: “**Aydılar: Korkmağıl, biz ikegü haşmlar-miz, saŋga hükm kıldurğalu keldimiz.**” (209b/16); “**İki haşm da‘vike kelseler yalğan tanuqluḡ beḡgü köŋgüllüḡ kişi ol heybetlerni körüp köni sözdin öŋin sözlegü yarağı ḡalmas erdi.**” (222a/12) Tahran nüshasında *düşmen* sözcüğü ise çok anlamlı olarak tanıklanır ve bağlamsal kullanımları takip edildiğinde, farklı çağrışımsal ve varsayımsal anlamlara sahip olduğu gözlemlenir. Böylece bugün biz dolaylı muhataplar tarafından *yağı*, *düşmen* ve *hasm* sözcükleri, sözlüklerde aynı gönderge ile karşılanırsa da, her bir sözcüğün dönemin dil kullanıcılarının zihninde yarattığı imajların veya çağrışımların ne kadar farklı olduğu önemle belirtilmelidir. Belki de bu durum bizim kavram alanlarımızın daralmasıyla ilgilidir.

Tekrar *yağı* sözcüğüne dönüldüğünde yukarıda da önemle vurgulandığı şekilde dönemin dil kullanımı tarafından *yağı* nitelendirilmesi ancak farklı kavimler ve farklı siyasal toplumlar arasında tanımlanmakta, aynı *ḡavm* içinde ortaya çıkan savaş ve mücadeledeki tarafların ise *yağı* olarak nitelendirilmediği aşağıda aktarılan bağlam yoluyla fark edilmektedir:

Ol Şemüd ol iwdin çıkıp sözleştiler, bir ançası aydılar: Taŋgrımız-nuŋg yüzi biziŋg sîŋar erdi. Bir ançası meniŋg sîŋar erdi, tidiler. Söz talaştılar,

sançış kıpardılar, sançıştılar. Yétmiş miñg er öldi. Bu haber Cübeyda‘ bin
‘Amrke tegdi, atlanıp keldi, olarkı aydı: **Qayu yağı bu iş kılgay kim siz öz
özünğizke kıldınğız?** Olar aydılar: **Ey melik** bizke bu Tañrı kerekmes,
bizni toquşka kemişti, adın Tañrı tutunur-miz, bizni toquşturmağay, tip.

(44a/1)

Yukarıdaki bağlam bütünüyle ele alındığında birbiriyle savaşıyan insanlar aynı kavme mensup olup aynı *melik*’e bağılırlar. Dikkat edilirse iki ayrı bloğa ayrılarak birbiriyle savaşıyanlar, nüsha müstensihî tarafından *yağı* sözcüğüyle nitelendirilmemektedir, bu bağlamda ifade edilen *yağı* sözcüğünün kimi ve neyi kast ederek kullanıldığı da önemlidir: “**Qayu yağı bu iş kılgay kim siz öz özünğizke kıldınğız?**” Burada, dönemin dil kullanırî tarafından *yağı* sözcüğü, “kendilerinden olmayan dışarıdan gelerek savaştıkları grup ya da topluluk” önermesini iletmektedir. Bu imajın etkisi, dil dizgesinde *yağı belgür-* eşdizimliliğini yaratmıştır: “**Qarkışunnı nikâh birle aldı. Bâhıl tüşinde körgeñ oğulqa Qarkışun yüklüg boldı. Yeti aylık boldı erse Mevşilniñ yağısı belgürdi, Mevşil anğa atlandı.**” (156b/14); “**Qaçan muñg qağgu tüşse, yağıları belgürse ol tábütı çıkarıp ilgerüde qoğup du‘ â kılsalar ol muñg qağğudın, yağıdın kırtulur erdiler.**” (204b/16) Her iki bağlamda açık bir şekilde *yağı* dışarıdan bir kavim ya da topluluğun varlığına tehdit olarak beliren silahlı örgütsel yapıdır. Böylece bir taraftan *yağı belgür-* eşdizimliliği, o dönemde yapılan ani askerî baskıları iletme amacıyla dizimlendiğini söylemek mümkündür. Aynı şekilde *yağı* sözcükbiriminin dil dizgesinde *sançış-, toquş-, talaş-, zafer bér-* eylemleriyle dizimleniyor olması da *yağı*’nın silahlı, zırhlı, atlı olan askerî bir grup ya da birlik olarak algılandığını kanıtlar. bk.: 157a/15; 206a/4. *yağı* kavramının yapısındaki askerî boyut, şu bağlamla anlaşılır biçimde resmedilmiştir:

Sançışka kirdi, kıatıg toquştı, telimlerini tüşürdi, yanıp keldi, anasıñğa aydı:
Mindin hoşnüd bolduñg mu? Anası aydı: Ançada hoşnüd bolğay-men
Hüseynniñ raızıya’llāhu ‘anhu önğinde cān bérseñg. Yana kirdi, **kıatıg**

sançıştı, telimlerini yıktı, sonğında tutup ‘Ömer Sa‘ dka iletiler, başın kesip

Hüseyn raızıya’llāhu ‘anhu **çeriginğ**e kemiştiler. Anası yügrü kirip oğlu

başın alıp **yağıka kirdi** (392a/14)

Sonuç olarak yukarıda aktarılan bağlamsal kullanımlar vasıtasıyla *yağı* sözcüğünün bağlı olduğu kavramda “‘düşman: bir kavim ya da siyasal topluluğun varlığına tehdit oluşturan – kendisinden olmayan- dışarıdan savaşmak için gelen, silahlı olarak örgütlenmiş bir başka topluluk ya da kavim [askerî terim]” şeklinde bir özgül anlambirimcik tanımlamak mümkündür.

- hayvanlar arasında yaratılışsal olarak birbirleriyle bağdaşmayan her bir taraf [hayvan] (yan anlam)

yağı canlı varlıklardan ‘hayvan’ referanslı olarak kullanıldığında, sözcüğün yan anlam kazanarak farklı bir gönderimde bulunduğu tespit edilmiştir. Başka bir deyişle *yağı* sözcüğü ‘insan’ referanslı kullanımı ile ‘hayvan’ referanslı kullanımı, dil kullanımının zihninde aynı gösterilene bağlı değildir. *yağı* sözcüğü ‘hayvan’ referanslı kullanılıyorsa, farklı türden ya da aynı türden olması fark etmeksizin hayvanlar arasında var olan fitrî mücadeledeki taraflardan her biri olarak algılanır: “Nūḥ ‘aleyhi’s-selām aydı: İlāhī **arşlan uđ birle, bōri koy birle, möşük köğürçğün birle yağı** tururlar, men neteg kılayın?” (33b/13); “**İtler üşüp talaşurlar bir birke bolup yağı**” (381a/2) Bu bağlamlar tanıklığıyla, *yağı* kavramında ‘hayvanlar arasında yaratılışsal olarak birbirleriyle bağdaşmayan her bir taraf’ gücül anlambirimciğinin tanımlanması mümkün olmuştur.

3.22.1. düşmān/düşmen

düşmen sözcüğü Far. alıntı bir sözlükbirimdir ve Türk dilinde Karahanlı dönem eserleriyle birlikte görünmeye başlar. Bu husuta Karahanlı dönem eserlerine bakıldığında, Kur’an tercümelerinde Ar. ‘*aduvv*’ sözcüğü, Türk diline Far. alıntı *düşmān*

ile tercüme edilmesi dikkat çekicidir.⁵³⁰ Bunun yanında DLT’de ve yine aynı Kur’an tercümelerinde Ar. *‘aduvv* sözcüğünün Türk diline *yağı* sözcüğüyle de tercüme edilebildiği takip edilmektedir.⁵³¹ Böylece Karahanlı döneminde - KB de dahil olmak üzere - *yağı* ile *düşmān/düşmen* sözcükleri Karahanlı dönem eserlerinde kullanımı mevcuttur; ancak zamanla yazılı eserlerde *düşmān* sözcüğünün kullanım sıklığının arttığı takip edilmektedir. Özellikle bu artış, KE Londra ve Tahran nüshaları açık biçimde gözlemlenir. Her iki nüshada da *düşmān/düşmen* sözcüğünün kullanımı *yağı* sözcüğünün kullanımından oldukça fazladır. Peki Far. alıntı düşmen sözcüğünün bu derece kullanım sıklığını etkileyen faktör ya da faktörler ne olabilir? Her iki sözcük Ar. *‘aduvv* sözcüğüyle tercüme edilmesine karşın dilsel gerçeklikte eşdeğerli olabilir mi? Aşağıda bir taraftan Londra nüshası eksenin *düşmān/düşmen* sözcüğünün kavramsal yapısı incelenirken, bir taraftan da bu soruların cevaplarına temas edilecektir.

⁵³⁰Ata, Aysu., (2004), **Karahanlı Türkesinde İlk Kur’an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin)** TDK Yay., Ankara, s. 322; Kök, Abdullah., (2004), **Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi (TİEM 73 1v-235v/2) Giriş-İnceleme-Metin- Dizin**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, s.351; Ünlü, Suat., (2004), **Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi (TİEM 235v/3-450r/7), Giriş-Metin-İnceleme-Analitik Dizin**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, s.412.

⁵³¹Ata, Aysu., (2004), **Karahanlı Türkesinde İlk Kur’an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin)** TDK Yay., Ankara, s.736.; Kök, Abdullah., (2004), **Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi (TİEM 73 1v-235v/2) Giriş-İnceleme-Metin- Dizin**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, s. 650; Ünlü, Suat., (2004), **Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi (TİEM 235v/3-450r/7), Giriş-Metin-İnceleme-Analitik Dizin**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, s.725; Öztürk, Faruk., (2020), **Dîvānu Luġāti’t-Türk’teki Arapça Söz Varlığının Dizini**, TDK Yayınları, Ankara, s.518.

düşmān (Far.) Düşman, hasım. krş. düşmen (Ar. ‘aduvv) [ME/Özçamkan: 372]; **düşmen** “düşman. krş. düşmān (Ar. ‘aduvv / c. a‘ dā / c. e‘ ādī / c. ‘ idā / c. ‘ udāt)”[ME/Özçamkan: 372]; **tuşman** “düşman (Lat. *adversarius*) krş. duşman” [CC II: 690]

L.- düşmen

düşmān/düşmen sözcüğünün bağlı olduğu kavramda tespit edilen anlambirimcikler şu şekilde sıralanabilir:

- **canlı [insan veya hayvan]**

düşmān/düşmen sözcüğünün bağlı olduğu kavram kümesi ‘canlı’ üreysel anlambirimciğini zorunlu olarak içerir. Anahtar sözcüğün nüshada canlı varlıklardan ‘insan’ veya ‘hayvan’ türüne referanslı kullanımları farklı gösterilene bağlı olmak kaydıyla tanıklanır. Bu sebeple burada ‘**insan veya hayvan türü**’ betimlemesindeki **veya** bağlacının amacı, bu sözcük göndergesel olarak hem ‘insan’ hem de ‘hayvan’ türünü kapsayıcı gösterilenle kavramlaşmadığını, tam tersine gösterilenine bağlı olarak canlı türünde bir ayrışmanın var olduğunu ifade etmek içindir.

- **düşman : kötülük yapmak ve zarar vermek isteyen, zahmet veren, hased eden kişi [insan]**

düşmān sözcüğünün bağlı olduğu kavram ‘kötülük yapmak ve zarar vermek isteyen, zahmet veren, hased eden kişi [insan]’ anlambirimciğiyle tanımlıdır. Bu başlık altında tanımlanan anlambirimcik, doğrudan bir bireyi hedef göstermesiyle ‘bir kişiye kötülük yapmak isteyen, zulmeden, zarar veren, hased eden ve kandıran kimse’ tasarısını zihinde oluşturur ve bu yönüyle bireysel bir tona sahiptir: “**Bu Muhammedning düşmanları bar, sên tévege minip ilgeri yörügil, men songıda yörügeyin, nāgāh düşman** kaçd kılsa biz êkegü def kılalıng. Ebā Bekr **döstlik** belgürtdi.” (188v/16) Anahtar sözcüğün bu anlamsal özelliğiyle tanıklanan bağlamlar için bk.: 151r/2; 210r/12, 19; 219r/1.

▪ **düşman: insanı kandıran, insanı doğru yoldan saptıran, şeytân [dinî]**

düşmân sözcüğünün bağlı olduğu kavram kümesinde ‘düşman: insanı kandıran, insanı doğru yoldan saptıran, şeytân’ anlambirimciğiyle tanıklanır. Bu anlambirimcik, Kur’ânın da yön verdiği algı ve tutum doğrultusunda, soyut bir kavram olan *şeytân*’ın düşman kavramıyla bağdaştırılarak özdeş tutulmasına yol açtığı anlaşılmaktadır. Çünkü incelenen eser, İslâm dinine ait bir metin olması nedeniyle temel aldığı referanslarından biri Kur’an’dır⁵³² ve Kur’an’da tekrar tekrar şu ifadeler telkin edilir: “Şüphesiz şeytan, insan için apaçık bir düşmandır.”⁵³³ Böylece bu minvaldeki ayetlerde geçen Ar. ‘*aduvv*’ sözcüğü, *şeytân* ile bağdaştırıldığı gibi KE/Londra (aynı zamanda Tahran nüshasında da) Far. *düşmân* sözcüğü de *şeytân* kavramıyla bağdaştırılarak ‘insanı kandıran, insanı doğru yoldan saptıran kimse, şeytân’ gönderimiyle tanıklanır: “*Havvânî sangâ cûft kılmadım mu, buğday yıgaçın yémeng tēmedim mü, şeytānnı sizge düşmân turur tēp aymadım mu?*” (12v/5); “*şeytân âdemîga açuk düşmen turur*” (67v/9); “*Törtünç: ol sâ‘at Mûsining közi şeytānnı körmiş erdi, düşmenni körge köz dōst dīdārîga yaramadı.*” (122v/12)

▪ **düşman: dinî açıdan birbirine karşıt kişiler ya da gruplar [insan]**

düşmân sözcüğünün bağlı olduğu kavram kümesi ‘düşman: dinî açıdan birbirine karşıt kişiler ya da gruplar’ anlambirimciğini içerir. Nüshada *düşmen* sözcüğü, Allah’a inanan kişi(ler) ve Allah’a inanmayan kişi(ler)in birbirlerine karşı olan tutumlarını tanımlayıcı olarak kullanıldığı gözlemlenir: “*Ömerning közi Resûlning cemâliğa tüşdi erse aydı: [Muhammed]ni öltüreyin tēyü kēlmişde mângâ Muhammeddin düşmanraq kimerse*

⁵³² Bakara suresi 34., 168., 208.; En’am suresi 142., Araf suresi 22., Yusuf suresi 5., İsrâ suresi 53., 64., Kasas suresi 15, Fatır suresi 6., Yasin suresi 60., Zuhur suresi 62. Ayetlerle karşılaştırınız.

⁵³³ İsrâ suresi 53. ayet için Diyanet İşleri Meali

<https://kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=17&ayet=53>

yok érdi, imdi Muḥammed cemālin kördüm érse Muḥammeddin dōstraḳ kimerse yok”
 (197r/2); Bu aktarılan bağlamda ‘Ömer isimli kişinin, Muḥammed isimli kişiyi kendisi
 için *düşman* olarak tanımlamasının tek faktörü Muḥammed’in onun inancından farklı bir
 şeye inanmasından kaynaklanmaktadır. *düşmen* kavram kümesinde tespit edilen bu
 anlambirimciği tanıklayıcı bir diğer bağlam ise şudur: “**Umlāk aydı: ey Ya‘kūb, men**
bu kün sening̃ elging̃de bulun-men, nè tileseng̃ kılğıl, mānga sendin taḳı sening̃
Tangring̃din düşmānraḳ kimérse yok.” (64v/11)

‘düşman: dinî açıdan birbirine karşıt kişiler ya da gruplar’ şeklinde betimlenen bu anlambirimcik için şunu belirtmek gerekir ki nüshada sadece iki yere *düşmen* sözcüğü, Allah’a inanmayan kişiden duyulur. Çünkü nüshada *düşmen* sözcüğü genellikle ya Allah’ın ya bir peygamberin ya da bir Müslümanın ağzından duyulan ve doğrudan Allah’a inanmayan (kâfir) kişiye atfen kullanılır. Bu durum o dönemin dil kullanımında, *düşmen* sözcüğünü yazarken, okurken ya da dinlerken kim tarafından kime hitaben söylendiyse zihinde, ona göre farklı çağrışımlar, kavramlar ve duygular uyandırır. Daha açık ifadeyle *düşmen* tanımı, azılı bir kafir için yapıldığında veya Tanrı için yapıldığında dil kullanımının zihnine gelen farklı çağrışım ve kavramlarla onun dil dizgesindeki söylem alanını etkiler. Aşağıda bu anlamsal özelliğin bir uzantısı olarak da düşünülebilecek farklı bir anlamsal özelliğe yer verilmiştir.

- **düşmān: Tanrı'nın düşmanı, Tanrı'ya inanmayan, kâfir kişi [insan]**

düşmen sözcüğünün ‘düşman: dinî açıdan birbirine karşıt kişiler ya da gruplar’ anlamsal özelliğinin bir uzantısı olarak değerlendirilebilecek fakat daha baskın ve yaygın kullanımı sebebiyle adeta dil kullanırı için *kāfir* kavramıyla özdeşleşmiş olması dolayısıyla, bu başlığın ayrıca açılmasını gerektirmiştir. Çünkü incelenen nüshanın dinî temalı bir metin olması, Müslüman bir dil kullanırı tarafından yazılması ve okur kitlesinin de Müslüman olmasıyla doğası gereği belirli bir sosyolekt taraftan yani Allah’a inanan kişi(lerin) bakış

açısı üzerine kuruludur ve insanın bakış açısı yani algısı kullandığı kavramları etkiler ve şekillendirir. Bu nedenle de *düşmen* sözcüğünün dil kullanımının zihninde ‘*kâfir*’ yani Allah’a inanmayan, Allah’ın emrine boyun eğmeyen insan(lar)’ ile bağdaştırılarak kavramlaştırıldığı açık biçimde takip edilmektedir: “**Cebra’îl** yetildi, aydı: ey Ya’kûb, Tanrı ta’âlâ selâm ıddı, selâm birle taḥiyyât ıddı, aydı: oğlanlarıḡa aygıl kōrkmasunlar, men sizlerge nâşır-men. Ey Ya’kûb ol kızıḡ mening ḥazretimde ‘azîz turur, **düşmenge** bërmegey-men, **kâfirni** yalavaç üze êrklig kılmas-men.” (63v/20); “**Mü’minler** bir yolu tekbîr aydılar, sewündiler, **kâfirlarḡa** tepündiler, bir niçeni öltürdiler, bir niçeni esîr kıldılar. Kamuḡları Dāvūdḡa raḥmet oḡudılar, ḥil’at bêrdiler, bizning **uluḡ düşmanımızı** helāk kıldıḡ, tédiler.” (133v/17) Bu bağlamlara benzer pek çok bağlamdan da hareketle *düşmen* sözcüğü telaffuz edildiğinde dönemin dil kullanımının zihindeki prototipsel kavramın *kâfir* olduğu yargısına da ulaşabiliriz: “Peygamber ‘aleyhi’s-selâmning **kâfirler** mübârek tişlerini sindurḡanlarḡa hidâyet tiledi, اللهم اهد قومي التپ **düşmanlarḡa** mundaḡ kıldı şefkat, **döstlarḡa** neteg kılmas. (198v/11); Mi’râcning ḥikmeti bu êrdi, taḡlası **döst düşmanḡa** haber boldı” (219r/13) Londra nüshasında *düşmen* sözcüğünün ‘*kâfir*’ anlamsal özelliḡiyle tanıklandığı tüm kullanımlar için bk.: 64r/3; 92r/6; 123v/3, 4, 8; 126v/13; 133v/17; 139r/10; 159r/8; 202v/16; 206v/14; 215r/19; 219r/13; 222r/16; 242r/8. Tespit edilen bu bağlamlarda *düşmen* sözcüğü doğrudan *kâfir* yani ‘Tanrı’ya inanmayan kimse’ gönderimiyle tanıklanır. Bu yanında *düşmen* sözcüğü bu anlamla kullanıldığında karşıt anlamlısının *dost* olduğunun tespit edilmesi sözcüğün nasıl kavramlaştıḡını göstermesi bakımından değerlidir: “Ya’nî bu zindân tirigler ḡurı turur ve **döstlarḡa** eglenmek yeri turur ve **düşmenlerḡa** serzeniş yeri turur.” (92r/6); “İdi ‘azze ve celle keremindin revâ bolmaḡay êrdi, üstünrek ni’metni **döstḡa** bërmeysin **düşmanḡa** bërse ya kendü êkisinge bërgey êrdi, ikrâm kılsa mü’min birle *kâfir* ara fark bolmaḡay êrdi.” (123v/8) “Mi’râcning ḥikmeti bu êrdi, taḡlası **döst düşmanḡa** haber boldı” (219r/13) Aktarılan her üç bağlamda da *düşmen* sözcüğü *dost*

sözcüğüyle dizisel açıdan karşıt anlamlılık ilişkisiyle tanıklanır. Böylece *düşmen* ‘kāfir yani Tanrı’ya inanmayan kişi’ iken *dost* ‘mü’min yani Tanrı’ya inanan ve itaat eden kişi’ gösterilenine bağlı olduğu söylenebilir. (bk. *L.dost*) *düşmen* sözcüğünün tanıklanan bu anlamsal özelliği, sözcüğün dil dizgesinde *Tanrı* sözcüğüyle eşdizimli kullanılmasıyla daha da belirginleşmektedir: “Ya ‘kūb aydı: men sizge silāh bëreyin kim ol silāh birle [kim] tokuş kılsa **Tanrı düşmanları** üze zafer tapkay.” (64r/3); “İbn Mülcem ‘Alîni kılıç birle mecrūh kıldı. Halk yügürü çıktılar, İbn Mülcemni tuttılar. ‘Alî namāz kıldı, aydı: anı maṅa keltürüng. Keltürdiler. Aydı: **ey Tanrının düşmanı** mende ne öçüng bar erdi” (242r/8); “Hüseyn aydı: (20) yalğan aytur-sen **ey Tanrının düşmanı**, men yarlıkağan İdimge oğrap bargan-men.” (246r/20)

- **düşman: bir kavim ya da siyasal topluluğun varlığına tehdit olarak – kendisinden olmayan- dışarıdan savaşmak için gelen, silahlı olarak örgütlenmiş bir başka kavim ya da topluluk**

düşmen sözcüğünün bağlı olduğu kavram kümesinde ‘düşman: bir kavim ya da siyasal topluluğun varlığına tehdit olarak – kendisinden olmayan- dışarıdan savaşmak için gelen, silahlı olarak örgütlenmiş bir başka kavim ya da topluluk’ anlambirimciği tespit edilir. *düşmān* kavramına dair tanımlanan bu anlamsal özellik aslında Ar. ‘*aduvv*’ kavramıyla da paralellik gösterdiği Tevbe suresi 83. ayetle sabittir: “Eğer (bundan böyle) Allah seni onlardan bir zümrenin yanına döndürür de, onlar (sefere) çıkmak için senden izin isterlerse, de ki: “Artık siz benimle birlikte ebediyyen çıkmayacak ve benimle birlikte hiçbir düşmanla asla savaşmayacaksınız.”⁵³⁴ *düşmen* sözcüğünün zihindeki bu imajı doğrultusunda nüshada tanıklanan dil dizgesinde *er*, *çerig*, *atlan-*, *tokuš-*, *sanış-* *helāk kıl-* gibi sözlükbirimleriyle dizimsel ilişki sergilemektedir: Böylece o dönemde *düşmen*

⁵³⁴ Tevbe suresi 83. ayet (Yeni) Diyanet İşleri Meali için bk.:

<https://kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=9&ayet=83>

sözcüğünün ‘savaşılan silahlı olarak örgütlenmiş grup ya da kavim’ olarak da kavramsallaştırılarak da kullanılabildiği anlaşılr. “Bu **Şemūd boğunu** Mekkelig birle muta‘aşşib êrdiler. Mekke de Mu‘āviye bin Bekr atlıg üç yüz **mîng er çerigi** birle êrdi. Hicāz yerindeki uluğlar yığılıp kēngeştiler, bizge bir melik kerek, **bu düşmān birle tokušsa.**” (32r/5) Bu anlamsal özellikle tespit edilen diğer bağlamlar için bk.: 116r/13; 117v/1; 131v/10, 16; 180v/17; 247r/6; 247r/6; 222v/20; 221r/15. Bu başlık altında tanımlanan anlambirimcik doğrultusunda *düşmen* sözcüğü özellikle Uhud ve Bedir gibi savaşların hikaye edildiği kıssalarda kullanımı takip edilebilmektedir: bk. 222v/20; 221r/15. Ancak şunu belirtmek gerekir ki *düşmen* sözcüğü bu göndergesel anlamıyla kullanılsa bile sözcüğün kavramındaki Tanrısal ve dinî çağrışımın devam ettiğini özellikle belirtmek gerekir: “Andın song êkegü Mekkege keldiler taķı münādī kıldı: kēlip körüng Mevlī ta ‘ālā düşmanlarıngızni neteg helāk kıldı. (180v/17); “İdi ‘azze ve celle tahķīķ düşmeniingizni helāk kıldı deryada.” (116r/13); “Benī İsrā’īl hergiz meliksiz yalavaçsız kalmas êrdiler. Bularğa Hāķ ta ‘ālā **düşman** üze dāyim nuşret bēmiş êrdi. Ol nuşret ‘alāmeti bir tābūt êrdi”. (131v/10); “**Yarlıg keldi:** ... Yemen vilāyeti tapa atlanıng, **atalarıngızning ‘Amāliķa atlıg düşmenleri bar,** olar birle ħarb kılıng, sizlerge **nuşret bēreyin.**” (117v/1)

- hayvanlar arasında yaratılışsal olarak birbirleriyle bağdaşmayan her bir taraf [hayvan]

düşmen sözcüğü nüshada ‘canlı’ varlıklardan ‘insan’ referanslı kullanımları yanında bir yerde ‘hayvan’ türü özelinde kullanımının tanıklandığı yukarıda belirtilmektedir. Böylesi bağlamlarda *düşmen* sözcüğünün bağlı olduğu kavram kümesinde ‘**hayvanlar arasında yaratılışsal olarak birbirleriyle bağdaşmayan her bir taraf**’ gücül anlambirimciği ortaya çıkar: “Nūĥ aydı: İlāhī, arslan uy birle, bōri koy birle, mōşūk kögerçgün birle **düşmān** tururlar. Neteg kılayın? tēdi. Fermān keldi: **ol düşmānlıķnı** olar arasında kim bēlgürtti? İdisindin yarlıg keldi: **yağılıķ düşmānlıķ** bēlgürtgen muvāfıķlıķ ma bēgey.” (25r/4).

Sonuç: T. *yağı* ~ L. *düşmen*

Eş anlamlılık kapsamında nüshalar arası yapılan mukayesede Tahran nüshası dil kullanımının kendi sözlükçesinden *yağı* sözcüğünü kullanmayı tercih ederken, Londra nüshası dil kullanımının eşbağlamda *düşmān/düşmen* sözcüğünü kullanmayı tercih etmesi üzerine *yağı* ve *düşmān/düşmen* sözcüklerinin bağlı olduğu kavramların anlamsal özellikleri belirlenmeye çalışıldı. Bu doğrultuda, *yağı* ve *düşmen* sözcüklerinin birden fazla gösterilene bağlı olması yönüyle çok anlamlı sahip olduğu ve değişikli kullanılan bağlamların her birinin farklı gösterilenlere bağlı olması dolayısıyla I ve II olarak numaralandırılan bağlamların ayrı ayrı değerlendirilmesi gereklidir.

İlk olarak T. 183a/10 ve L.116r/13 eşbağlamlarda değişikli kullanımı tespit edilen *yağı* ve *düşmen* sözcüklerinin eş anlamlılık ilişkisi değerlendirilecektir.

- I. Ey Mevlā kulları körünġ, İdi ‘azze ve celle *yağularıġızını* suw birle helāk kıldı.
(183a/10)

Ya‘nī [ey Mevlā] kulları körünġ, İdi ‘azze ve celle tahkīk *düşmeniġizni* helāk kıldı deryada. (116r/13)

Yukarıda *yağı* ve *düşmen* sözcüklerinin bağlı olduğu kavramların analizleri göz önüne alındığında bu sözcük çiftinin dil kullanımının zihninde ‘canlı’ ve sadece ‘insan’ türüne tanımlı olan ‘düşman: bir kavim ya da siyasal topluluğun varlığına tehdit olarak – kendisinden olmayan- dışarıdan savaşmak için gelen, silahlı olarak örgütlenmiş bir başka kavim ya da topluluk’ anlamıyla kullanıldığı tanıklanır. Dönemin dil kullanımının zihninde her iki sözcük de telaffuz edildiğinde dönemin askerî algısı doğrultusunda silahlı, zırhlı ve atlı askerlerin ya da erkeklerin oluşturduğu örgütsel bir imajı canlandırabilmektedir. Bu nedenle bu sözcük çifti, ‘canlı’, ‘insan’ ve ‘düşman: bir kavim ya da siyasal topluluğun varlığına tehdit olarak – kendisinden olmayan- dışarıdan savaşmak için gelen, silahlı olarak örgütlenmiş bir başka kavim ya da topluluk’

önermesini iletmektedirler. Bu doğrultuda *yağı* ve *düşmen* sözcükleri aynı doğruluk koşulunu iletebilmesi dolayısıyla, bu sözcük çifti arasında bilişsel eş anlamlılık ilişkisi tanımlamak mümkündür. Bu tanım ve tespit, bu sözcük çifti arasındaki bilişsel eş anlamlılığı yaratan ya çağrışımsal anlam ya da varsayımsal anlam farklılığını da tanımlamayı gerekli kılar.

Yukarıda her iki sözcüğün kavramsal incelemesinde detaylı olarak anlatıldığı üzere özellikle *yağı* sözcüğü kullanımsal açıdan dönemin askerî terimi olması, sözcüğü hem dil kullanımı (kesit) hem de dil kullanımına (diyalekt) göre oluşan çağrışımsal anlam ile yüklü olmasına yol açar. Hatta *yağı* sözcüğünün üzerindeki bu çağrışımsal anlamın yükü o kadar kuvvetlidir ki, sözcüğün dinî temalı bir söylem alanında ya da dinî bir çağrışımla kullanımını engellediği söylenebilir. Bu sebeple de dönemin Kur'an tercümelerinde ayetlerde geçen Ar. *‘aduvv* sözcüğü, Türk dil kullanımı tarafından genellikle Far. alıntı *düşmen/düşmân* sözcüğüyle karşılanmasına yol açtığı yargısına varılabilir.

düşmen sözcüğünün kullanım alanının özellikle “dinî” boyutu yanında bireysel boyutu, sözcüğün Türk dili yazılı eserlerinde kullanım sıklığını açıklayabilir. Yani *düşmen* sözcüğü *yağı* sözcüğüyle kullanıldığında farklı gösterilenlerle kavramlaşarak dil kullanımındaki söylem alanını genişletmiş ve çeşitlendirmiştir. Bu da doğrudan *düşmen* sözcüğünün hem çağrışımsal anlamını hem de varsayımsal anlamını çeşitlendirir. Ancak nüsha ekseninde düşmen sözcüğü daha çok dinî söylem alanında tercih edilmesi, onun dil kullanımının zihninde şeytan ya da kafir ile özdeşleştirilmesine yol açmıştır. Böylece *yağı* ve *düşmen* sözcüklerinin sahip oldukları farklı betimsel olmayan anlamları, sözcüklerin de nüshada sıkça değişkeli kullanımını engellediği sonucuna ulaşılır.

İkinci olarak nüshalar arasından *yağı* ve *düşmen* sözcüklerinin değişkeli kullanımı tespit edilen şu bağlam değerlendirilecektir:

II. Nūḥ ‘aleyhi’s-selām aydı: İläḥī arslan uḍ birle, bōri ḳoy birle, möşük kögürçgün birle **yağı** tururlar, men neteg ḳılayın? Yarlıg keldi: Andağ kim yağılık belgürttüm, yaraşıklık me men bergey-men. (33b/13)

Nūḥ aydı: İläḥī, arslan uy birle, bōri ḳoy birle, möşük kögerçgün birle **düşmān** tururlar. Neteg ḳılayın? tēdi. Fermān keldi: ol düşmānlıknı olar arasında kim bēlgürtti? İdisindin yarlıg keldi: yağılık düşmānlık bēlgürtgen muvāfıklık ma bergey. (25r/5)

Bu bağlamlarda *yağı* ve *düşmen* kavramlarının her ikisi de ‘canlı’ ve ‘hayvanlar arasında yaratılışsal olarak birbirleriyle bağdaşmayan her bir taraf’ gücül anlambirimciğiyle tanıklanıyor olması, bu sözcük çiftinin aynı doğruluk koşulunu iletliğini gösterir. Bu nedenle mukayese edilen bu bağlamda bu sözcük çifti arasında farklı gösterilenlere bağlı biçimde oluşan bilişsel eş anlamlılık ilişkisi mevcuttur. Bu sözcük çifti arasında tanımlanan bilişsel eş anlamlılık ilişkisi yukarıda da belirtilen sebeplerden kaynaklanan çağrışımsal anlam ve varsayımsal anlam faktörü dolayısıyla farklılaşır.

yağı ve *düşmān/düşmen* sözcüklerinin nüshalardaki kullanımlarına dayalı olarak ayrıca şunu not düşmek gerekir ki her iki nüshanın dil kullanıcıları için *düşmen* sözcüğünün kavramsal yapılarında farklılık mevcuttur. Çünkü Tahran nüshasının dil kullanırı nüshanın tamamında *düşmen* sözcüğünün sadece canlı varlıklardan sadece ‘insan’ türü özelinde tanımlı olarak kavramlaştırıp kullanırken, Londra nüshası dil kullanırı *düşmen* sözcüğünü ‘canlı’ varlıklardan ‘hayvan’ türüne de tanımlı olarak kavramlaştırıp kullanabilmektedir. Bu durum, her iki nüshanın dil kullanıcılarının sözlükçesindeki *düşmen* sözcüğünün kavramsal yapılarının ve kullanımlarının paralel olmadığını gösterir. Bu durum, biz dolaylı muhataplara, *düşmen* sözcüğün toplum tarafından kullanımının yaygınlaştıkça, aslında *yağı* sözcüğünün sahip olduğu kullanım alanlarına nasıl nüfuz ederek entegre olduğunu gözlemlene fırsatı verir.

3.23. Ağrığ

ağrığ sözcükbiriminin hem Tahran hem de Londra nüshasında kullanımı mevcuttur. Her iki nüsha arasında yapılan karşılaştırma incelemede Tahran nüshasında *ağrığ* sözcüğüne karşın Londra nüshası eşbağlamında Far. alıntı *hasta* sözcüğünün kullanımı tanıklanır: **T. ağrığ ~ L. hasta**

ağrığ “genel olarak ağrı. Her organın ağrısı kendi adıyla adlandırılır.” [DLT/Ercilesun:48]; **ağrığ** “ağrı, acı.” [ME/Özcamkan:170]; **ağrığ** “ağrı” [İML: 8]; **ağrığ** “ ağrığ Ar. الوجع ; iglig Ar. المعلوم ; sökel Ar. المريض 48a/10” [İML/Aydın: 160]; **ağrık** “hastalık, ağrı krş. ağırık, ağırık, avruv” [CC II: 545]; **ağrık** I “ Ar. المرض al-maraz, Far. بیمارى bîmârî, Tür. اغریق ağrık” [RS:273]; **ağrığ** “ ‘pain, painful’; hence ‘a painful disease’, esp. in the Hend. İğ ağrığ.” [EDTP:90a].

T. ağrığ ~ L. hasta

- I. Süleymân yigirmi künde ol tegrede çawuqtı. **Ağrığka** okıp ürse **oñguldı**, tilweke okısa sağaldı. 227a/10
Süleymân yegirmi künde ol tegrede çavıkdı, **hastanı** okup dem bërse şıhhat taptı, divâneğa okusa sağaldı. (144r/19)
- II. Aydılar: Yalawaç ersenğ mu‘cize körgüzgil. Aydı: Mu‘cize ol turur, ölügni tırgüzür-men, **ağrığnı oñgultur-men**, alanı, toğa közsüzni edğü kılar-men. 227b/7
Aydılar: yalawaç ersenğ mu‘cize körgüzgil. Aydı: mu‘cize ol turur kim ölügni tırgüzür-meni **hastanı** yahşı eter-men, pisni toğa, közsizni körer kılar-men. (170v/5)

T.- ağrığ (isim)

Tahran nüshasında *agrıg* sözcüğünün isim ulamındaki kullanımları incelendiğinde anahtar sözcüğün kavramsal yapısını oluşturan anlamsal özellikler şu şekilde sıralanabilir:

- **agrıg: insan vücudunun herhangi bölgesinde ya da bir uzuvda, iç ya da dış faktörlere bağlı olarak oluşan anlık acı ya da uzun süreli ağrı, sancı.**

agrıg sözcüğünün bağlı olduğu gösterilen ‘insan vücudunun herhangi bölgesinde ya da bir uzuvda, iç ya da dış faktörlere bağlı olarak hissedilen anlık acı ya da uzun süreli ağrı, sancı’ olarak tanımlanabilir. Tahran nüshasında his kavram alanına ait *agrıg* sözcüğünün burada tanımlanan göndergesel anlamıyla tespit edilen bağlamlar için bk.: 60b/11, 12; 69b/14; 71b/4; 84a/16, 17; 117a/15; 121b/10; 156a/6; 163a/4; 232b/19; 272b/14; 279b/7; 304b/8; 308a/6; 334a/3; 363b/10; 377b/5. *agrıg* sözcüğünün nüshada takip edilen kullanım alanı onun geniş ve kapsayıcı bir kavram olduğuna işaret etmektedir. Mesela dil kullanırı, insanın vücudunda anlık olarak hissettiği acıyı tanımlarken *agrıg* sözcüğünü kullanabilmektedir: “Belkīs ol serāyka kirip uğıyurda üpüg kuş tünğükdin kirip bitigni Belkīs üskinde kōđdı. Oğganmadı. Tōši üze ağıp kōndı, **iki emükleri arasında tumsuķı birle kaxtı. Ağırında oğgandı.**” (232b/19) Aynı zamanda dil kullanırı dışarıdan vücuda alınan darbe ve kesik gibi yaraların yarattığı daha uzun süreli acı için de *agrıg* sözcüğünü kullanabilmektedir:

Mevlā ta‘ālā bir ferışteni ādemī şüretinçe ıdıtı oğrı teg bolup keldi. Anı körüp tuttı. Tañg atgınça **ikegü turuştilar**, ferışte Ya‘kūbnı kötrüp **yerke çaldı**. Ya‘kūb yalawaçnıñg **uyluķ tamurı ağırdı**, uzun tün **ıñgrandı, ağırında uğımadı**. Mevlā ta‘ālāka nezr kıldı, apanğ **Mevlā ta‘ālā** mañga bu **ağırgdın şifā bërse** kayu yëm içim kim mañga sewügrek turur, anı özümke haram kılgay-men, yemegey-men, tidi. **Mevlā ta‘ālā Ya‘kūbka şifā bërdi.** (84a/16, 17)

Tahran nüshasında *agrıg* sözcüğü “ağrı / acı” anlamıyla kullanıldığında genellikle bu ağrıya sebep olan canlı ya da nesne ismiyle dizimlenme eğilimi gösterir: *Eyyüb ol hıtabka hoşlanıp kurtlar agrığın tuymas erdi*” (163a/4); “*Yana aydı: Ey ata meniñ üç vaşiyetimin bar, biri ol kim meniñ elgimni adaķımni bağlağıl, biçek agrığında talpınsam tonuñ kanķa bulğanmasun*”, (69b/14) *kurtlar agrığı* ve *biçek agrığı* ifadelerinde, dil kullanımı *agrıg* sözcüğünü eşdizimsel açıdan sınırlandırarak onun kısıtlar ve gönderimini spesifikleştirir. Nüshada bu duruma en güzel örnek hamile bir kadının doğum vaktinin geldiğine işaret eden ağrı ya da sancının *oğlan agrığı* eşdizimliliğiyle kavramlaştırılmasıdır: “*Şafūrāķa oğlan agrığı tegdi*,” (172b/1); “*Kaķan Meryemnüñ ayı kūni yetildi erse oğlan agrığı belgürdi, kıptı ħurmā yıgaķı tüpiñge bardı*.” (272b/14) Bu eşdizimli ifadeler *agrıg* sözcüğünün eşdizimsel sınırlamalarını gösterirken, toplumun algılayış biçimini ve algısal yönünü göstermesi bakımından önemlidir. Sonuç olarak tüm bu kullanımlar, Tahran nüshasında *agrıg* sözcüğünün “insan vücudunun herhangi bölgesinde ya da bir uzuvda, iç ya da dış faktörlere bağlı olarak hissedilen anlık acı ya da uzun süreli ağrı, sancı” anlambirimciği ile tanımlanmasını sağlar.

▪ **agrıg : (içsel) agrılı hastalık**

agrıg sözcüğünün bağlı olduğu kavram ‘(içsel) agrılı hastalık’ gücül anlambirimciğiyle tanıklanır. Tahran nüshasında *agrıg* sözcüğü ‘hastalık’ göndergesiyle şu bağlamlarda tanıklanmaktadır: 53b/9; 251b/13; 308a/6; 327b/6; 378a/10; 381a/16. *agrıg* sözcüğünün kullanımları ile onunla aynı kavram alanına öbeklenen Ar. alıntı ‘illet’ sözcüğünün kullanımları kıyaslandığında, *agrıg* sözcüğünün dil kullanımı tarafından daha belirli ve sınırlı bir çerçevede kullanıldığı gözlemlenir. Dil kullanımı tarafından *agrıg* sözcüğü, özellikle deri ve zührevi hastalıklar gibi belirli semptomlarla kavramlaşmış hastalıkları kapsayan üstanlamlı bir sözcük değildir. Çünkü Tahran nüshası dil kullanımı zührevi bir hastalığın açıklamasını yaparken *agrıg* sözcüğü yerine Ar. alıntı ‘illet’ sözcüğünü kullanmayı tercih etmektedir: “*Üdre ut endāmdaķı şış ‘ileti bolur*.” (188a/11) Bunun

yanında *agrıg* sözcüğünün, *cüzzām* gibi bulaşıcı hastalık isimleri, *nāsūr*, *alalık* gibi deri hastalık isimleri ya da *üdre* gibi insan vücudunun belirli bir bölgesinde meydana gelen bozukluklara dair hastalık isimleriyle birlikte kullanmaması sözcüğün kavramsal yapısına dair önemli semantik verilerdir. Dönemin dil kullanımı bu noktada bir ayrımda bulunduğu, bu tür hastalık isimleriyle *illet* sözcüğünü dizimlemeyi tercih ettiği gözlemlenir. Dil kullanımında *agrıg* sözcüğünün bu tür hastalık isimleriyle kullanımının olmaması, onun nasıl bir hastalık olarak algılandığını kavramamıza yardımcı olur: “İşlegen bişegüde birisi *cüzām* ‘illetliği erdi’ (202b/19); “İdi ‘azze ve celle olarka *nāsūr* ‘ileti bérđi’ (205a/3); “Ölüg tirgüzmek mu‘ cize bolğay ammā körmesni taķı *alalık* ‘iletini otaçılar me dārū birle oᅇgulturlar.” (275a/10)

Böylece Tahran nüshasında *agrıg* ve *illet* sözcüklerinin kullanımları kıyaslandığında *illet* kavramının içlemi ‘insan vücudunda tezahür eden, gözle görülebilen, bilinen ve teşhis edilebilen zührevî hastalık’; kapsamı da “*cüzām*, *nāsūr*, *alalık*” olarak tanımlanabilir. *illet* sözcüğünün içlemine dayalı oluşan kullanım alanları, *agrıg* sözcüğüyle belirli bir noktada kesiştiği gözlemlenmemektedir.

Bu durumda şu soruları sormamız gerekmektedir: *agrıg* dönemin dil kullanımının zihninde nasıl bir hastalıktır ya da sözcüğün içlemi ya da kapsamı nasıl tanımlanabilir?

İlk olarak *agrıg* ‘hastalık’ anlamıyla tanıklandığı bağlamlar üzerinden bakıldığında, anahtar sözcüğünün “ağrı, sancı” temel anlamının bağlam içinde ‘kişinin vücudu içinden hissettiği ağrıya dayalı oluşan durumu yani ağrılı ve sancılı hastalık’ anlamına evrildiği görülür. Bu sebeple *agrıg* sözcüğü, o dönemde bilinmeyen, adı konulmamış ancak kişinin vücudunda hissettiği ağrılar dolayısıyla yorgun ve hâlsiz düşmesine, solgunlaşması, normal hayatına devam edememesine sebep olan durum için kullanıldığı ve bu yönde kavramlaştırıldığı anlaşılıyor: Ançada *resül‘aleyhi’s-selām* *agrıgı azrak boldı*. ... *Resül‘aleyhi’s-selām* Ebū Bekrķa iķtidā kıldı, namāz ötemedi, hūcreķa keldi. *Kün kelü*

ağrıḡ ziyāde boldı, kızıl meṅgi sarḡardı, çiçek teg eṅleri soldı.” (378a/10) Bu bağlam ile *ağrıḡ* kavramının ‘hastalık’ algısının vücutta yarattığı ızdırap ve ağrının stabil olmadığını, zamanla azalabilen ya da gittikçe artabilen değişken ve geçici olduğu söylenebilir: “**(Ebū Bekr) Ağrıḡ artuḡrak boldı erse ‘Āyişeḡa bērdi, minde kiḡin muni ‘Ömerḡa bērgil, ayḡıl.**” (381a/16) Eğer bu hastalık artma süreci içindeyse kişinin ölümü ile sonuçlanabilmektedir. Çünkü yukarıda aktarılan her iki bağlamda da Muḡammed peygamber ve Ebū Bekr’in gittikçe artan *ağrıḡ*’ı onların ölümüne neden olur. O dönemde kişilerin yanidil kullanırlarının, nedenini bilmedikleri ağrılı ve ızdıraplı hastalıkları *ağrıḡ* olarak ifade ettiği tanıklanır ve *ağrıḡ* kavramı *ölüm* ile bağdaştırılarak tasarılmıştır: “**Ebū Bekrniḡ zāhir kerāmetlerindin biri ol erdi kim ağrıḡında vaṡiyyet kıldı,**” (327b/6) Dil kullanımının bu algılayışı doğrultusunda oluşan bağdaştırma, dil dizgesinde *ölüm ağrıḡı* eşdizimsel birlikteliğin yaratımına neden olduğunu varsaymak mümkündür: “**Resūl ‘aleyhi’s-selām tōrt tūkel yaṡamışda ‘Abdu’l-Muṡṡalib ağrıdı, bildi kim ölüm ağrıḡı turur, dünyādın barḡu vaḡt boldı**” (308a/6); “**İbrāhīm aydı: Men nūcūm ‘ilminde kördüm, maṅa ağrıḡ kelḡü teg turur, men çıkmas-men, tidi.**” (53b/9)

- **ağrıḡ : hasta kiṡi [canlı / insan / nötr-cinsiyet / nötr yaṡ]**

ağrıḡ sözcüğünün bağlı olduğu kavram ‘hasta kiṡi’ anlamsal özelliḡiyle de tespit edilir. Tahran nüshasında *ağrıḡ* sözcüğünün ‘hasta kiṡi’ göndergesiyle tanıklanan bağlamlar için bk.: 14a/17; 85a/7; 151b/5; 158a/19; 164a/2, 4, 5; 190a/11; 227a/10; 237b/14; 247b/8; 274b/7; 363b/10. Aktarılan bu bağlamlar vasıtasıyla *ağrıḡ* sözcüḡü dönemin dil kullanımının zihninde canlı varlıklardan sadece insan türü özelinde ‘aḡrıya ve sancıya *mūbtelā* olan kiṡi’ olarak kavramlaştırıldığı anlaşılır: “**Zālūḡā Yūnusnı yēti deryādın keḡürüp teṅgiḡ kırıḡında ḡoddı. Ḳanatı yolunmış ḡuṡ teg za‘İf ağrıḡ.**” (247b/8) Bu doğrultuda, *ağrıḡ* kiṡi referansını, bedeninde acı ve aḡrı hisseden, bu sebeple yatakta yatan ya da zayıf düşen kişilere atfen kullanılır. Dil kullanırı bir hastalıktan dolayı eti delik deṡik olan, zayıf düşmüş bir kiṡi için de *ağrıḡ* kiṡi referansı kullanmıştır. bk. 158a/5-

18; 164a/2, 4, 5. *agrıg* sözcüğünün kaplamında doğuştan ya da sonradan engelli olan kişiler tanımlanamaz: “*Ādem olarka baqtı kimini karaġu kōrdi, kimini aḥsaḳ kōrdi, kimini aġrıġ kōrdi, kimini olturum kōrdi, kimini aġın kōrdi, kimini saġır, kimini tillig kōrdi, kimini tilsiz kōrdi.*” (14a/17) Bu bağlam, dönemin dil kullanımının kişilerin sahip olduğu bedensel engellilik durumuna göre ayrı terimler ürettiğini göstermekle birlikte *agrıg* sözcüğünün *karaġu*, *aḥsaḳ*, *olturum*, *aġın*, *saġır* gibi sözcüklerden ayırt edici yönünün kişinin sahip olduğu fiziksel ızdırap ve acı olduğunu da kanıtlar. Sonuç olarak *agrıg* kavramı belirli bir hastalık ismiyle özelleşerek bu hastalığa sahip kişi olarak kavramlaşmayıp, ağırlı ve sancılı bir hastalık sürecinde olan her bir kişi olarak kodlandığı ortaya çıkar. Bu süreç insan varlığı için istenmeyen ve olumsuz bir durumdur: “(Yūsuf) Atasıda kiġin yigirmi dōrt yıl tirildi, anda kiġin aġrıdı, üç ay taġı yēti kūn aġrıġ erdi, āḥir ‘ōmri boldı erse münācāt kıldı” (151b/5) Bunun yanın sıra *agrıg* yani “hasta kişi” hastalıktan kurtulup iyileşebilir. Bu durum Tahran nüshasında *agrıg onġul-eşdizimliliği*yle dil dizgesinde dizimlenir: “Ebū Bekr aytur: Ol kūn ḳamuġ suwlar süçidi, ḳamuġ aġrıġlar onġuldu, ḳamuġ tilweler ağıldı, ḳamuġ tikenler tōküldi, yer yüzi yaşardı, çiçeklendi, muġlarnıġ otı öçti, ḳamuġ butlar yüzün tüşti.” (190a/11) *agrıg onġul-eşdizimliliği* için bk. 227a/10; 274b/7. İnsan vasıtasıyla gerçekleşen bir iyileşme değil de Tanrı tarafından gerçekleştirilecek bir iyileşme durumu söz konusuysa dil kullanırı *şifā bér-* eylemini kullanmayı tercih etmektedir: “İđiyā tevfiḳ bērdiġ, bu iwni ḳopardım, emdi biş ḥācetim bar, revā kılgıl. Evvel, ḳayu yazuḳluġ ḳul tevbe kılgalu bu iwke kirse tevbesin bedirleġıl, yarlıḳaġıl. İkinci, ḳayu aġrıġ kirse şifā bērgil.” (237b/14)

Tüm bu kullanımlar vasıtasıyla dönemin dil kullanımının zihninde *agrıg* kavramının ‘canlı, sadece insan için kullanılabilen, belirli bir hastalık ismiyle özdeşleşmese de ağırlı ve acılı bir hastalığa *mübtelā* olan, zayıf düşmüş hasta kişi’ olarak tasarıldığı sonucuna ulaşılır.

- *agrıg*: dert, keder

agrıg sözcüğünün bağlı olduğu kavram ‘dert, keder’ gücül anlambirimciğiyle tanıklanır. İnsan zihni, dil kullanımının semantik belleğinde var olan *agrıg* ‘insanın vücudunda hissettiği fiziksel bir ağrı’ kavramından hareketle insanın yaşadığı kötü bir olay ya da aldığı kötü haber sonrasında kendisinde hissettiği ruhsal ağrıyı somutlaştırarak ifade etmeyi amaçlar. Böylece *agrıg* metafor yoluyla bugün için ‘dert, keder’ olarak tanımlayabileceğimiz yan anlam kazanmıştır:

... körmes mü-sen, saṅga ne tiyürler, ayturlar: ‘Āyişe Şafvān birle song
kaldılar, anıṅg için kim resūl ‘aleyhi’s-selāmdın burun ‘Āyişeni Şafvān
kolar erdi ya kendü ‘āşık bolmış erdi. ‘Āyişe aytur rażıya’llāhu ‘anhā:
Kaçan bu sözni işittim erse **yawlaḵ emgendim, ağrıgım** taḵı arttı, iwke
kirdim, yüz urundum, atam anamḵa aydım: Maṅga bu sözni nelük
aymadıṅgız, resūlḵa barıp sözlep ‘özr ḵolḡay erdim. (375a/5)

Bu bağlamın öncesinde Kur’anda da yer alan ve Müslümanlar arasında da İfk Hadisesi⁵³⁵ olarak bilinen olay gerçekleşmiştir. Ayşe, kendisine atılan iftira karşısında hissettiği olumsuz duyguyu *agrıg* sözcüğüyle ifade etmiştir.

- **olumsuz değer (anlam değeri)**

İncelemenin bu bölümüne kadar *agrıg* sözcüğünün dil kullanımının zihninde bağlı kavramlar ‘ağrı, acı’, ‘ağrılı hasalık’, ‘hasta kişi’, ‘dert, keder’ olarak tespit edildi. Sözcüklerin bağlı olduğu imajların, aynı zamanda insan zihninde belirli bir yönde duygu değeri yarattığı göz önüne alındığında *agrıg* sözcüğü, insan üzerinde olumsuz yönde bir duygu oluşturmaktadır. Bu durum *agrıg* sözcüğünün ‘olumsuz değer’ yüklü olmasına yol açmıştır.

⁵³⁵ Fayda, Mustafa., (2000), “İfk Hadisesi”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 21, s. 507-509.

3.23.1. *ḥasta*

ḥasta (Far.) “wounded; sick, infirm; fruit-stone; ground prepared for sowing; excited, roused.”⁵³⁶

L.- *ḥasta* (isim)

Londra nüshası boyunca *ḥasta* sözcüğü 5 yerde kullanımı tanıklanır: “(özi) *ḥasta bol-* (140r/2), (özini) *ḥasta kıl-* (128v/6; 139v/20), *ḥasta* (144r/19; 170v/5)”⁵³⁷ İşaret edildiği üzere *ḥasta* sözcüğü, Londra nüshasında sadece iki yerde isim ulamında kullanımı tanıklanabilmektedir. Sözcüğün isim ulamında tanıklanan kullanımları ile ancak şu anlamsal özellikler tanımlanabilir: + [canlı], +[insan], +[hasta kişi, beden yönüyle sıhhatini, sağlığını kaybeden kişi].

Yukarıda *ḥasta* sözcüğünün ‘hasta kişi, beden yönüyle sıhhatini, sağlığını kaybeden kişi’ özgül anlambirimciği için bazı açıklamalar yapılacaktır:

Yukarıda da belirtildiği üzere *ḥasta* sözcüğü Londra nüshasında isim ulamında sadece iki yerde tanıklanabilmektedir. Bu iki bağlamda, *ḥasta* sözcüğünün dil dizgesinde diğer sözcüklerle kurduğu dizimsel ilişkiler ele alınarak kavram üzerine bazı yorum ve çıkarımlar yapılabilir:

Londra nüshasında *ḥasta* sözcüğü ilk olarak 144r/19 şeklinde numaralandırılan tümce içinde tanıklanır: “Süleymān yegirmi künde ol tegrede çavıkdı, *ḥastanı* okup dem bërse şıḥḥat taptı, *divāneḡa* okusa sağaldı.” (144r/19) Aktarılan tümcede *ḥasta* ve *divāne*

⁵³⁶ *ḥasta* <pers. ‘ill’ (QT2, IMb, QA, NF, GUL, TZ, DM). bk. Steingass, F., (1998), **A Comprehensive Persian- English Dictionary**, Libraire du Liban Publishers SAL, Beirut, p. 460.

⁵³⁷ Ata, Aysu., (2019), **Rabguzī Kışaşı’l-Enbiyā (Peygamberler Kışası) Giriş-Metin-Dizin**, C. I, TDK, Yayınları, Ankara, s. 629.

sözcükleri birbiriyle koşutluk sergiler. Dönemin dil kullanırının semantik belleğinde aynı kavram alanında öbeklendiği anlaşılan *hasta* ve *divâne* kavramlarının ortak anlambirimciğini ‘sağlığını kaybeden kişi’ şeklinde tanımlamak mümkünken, kavramlar ‘beden’ ve ‘akıl’ yönüyle birbirleriyle bağdaşmazlık içinde olduğunun önemle altını çizmek gerekir.

hasta : +[canlı], +[insan], +[sağlığı yerinde olmayan], +[bedensel], +[yorgun ve zayıf düşen].

divâne: +[canlı], +[insan], +[sağlığı yerinde olmayan], +[zihinsel], +[norm dışı davranan].

Yine aynı bağlamda *hasta* sözcüğü *şihat tap-* “sıhat bulmak, iyileşmek” eylemiyle dizimlenmiştir. Bu dizimleniş bedensel sağlığını kaybeden bir kişinin tekrar sağlığını bulabileceğini, iyileşebileceğini de göstermektedir. Bu bağlam da *hasta* sözcüğü dil kullanırı tarafından beden kriteri çatısı altında genel nitelikli olarak kullanıldığını gösterir.

Londra nüshasında *hasta* sözcüğü ikinci olarak 170v/5 şeklinde numaralandırılan tümce içinde şöyle tanıklanır: “Aydılar: yalavaç ersedeng mu‘cize körgüzgil. Aydı: mu‘cize ol turur kim ölügni tirgüzür-meni hastanı yahşı eter-men, pisni toğa, közsizni körer kılur-men.” (170v/5) Dikkatle incelendiğinde aktarılan tümcede sözdizimsel açıdan bir aksaklık göze çarpar. Bu durumda önce tümcede sezinlediğimiz aksaklığı göstermek ve sonrasında bu aksaklığın sebebini tespit etmek, tümcenin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Yukarıdaki tümcenin semantik kurgusundan anlaşıldığı kadarıyla, dil kullanırı *ölüg*, *hasta*, *pis* ve ?* *közsiz* sözcükleri arasında belirli bir temaya dayalı paralellik kurmak ister. Bu noktada ?* soru işaretli olan leksikal birim aydınlatılmaya çalışılacaktır:

İlk olarak belirtilmesi gereken husus, “ *Aydılar: yalavaç êrseñg mu ‘cize körgüzgil. Aydı: mu ‘cize ol turur kim ..*” buraya kadar bir aksaklık olmadığıdır; anlamsal sorun bu noktadan sonra ortaya çıkar: “*ölügni tirgüzür-meni ħastanı yahşı êter-men, pisni toğa, közsizni körer kılar-men.*” Bu sorun iki farklı şekilde aktarılıp bir çıkarımda bulunulabilir:

Birincisi, tümce şu şekilde öbek yapılara bölümlenebilir: *ölügni tirgüz-* “ölüyü dirilt-”, *ħastanı yahşı êt-* “hastayı iyi et-”, *pisni ...?.., toğa közsüzni körer kılar-* “doğuştan kör kişiyi görür hale getir-”.

İkincisi, tümce şu şekilde de öbek yapılara bölümlenebilir: *ölügni tirgüz-* , *ħastanı yahşı êt-* , *pisni toğa* (bir sonraki *kılar-* eylemine atfen), *közsizni körer kılar-* .

Birincisi kabul edildiğinde, tümcede bir eylem eksikliği belirginleşir ve müstensihin burada eylemi yazmakta zorlandığı ya da eylemi yazmayı unuttuğu yorumu üretilebilir. Bu durumda *toğa* sözcüğü bir diğer öbek yapıya dahil edilir ki bu da *ħasta* sözcüğünün kavramsal yapısının tanımlanması için önemlidir. Çünkü o zaman dil kullanırı tarafından doğuştan var olan uzuv eksikliği ya da yetisel kayıpların, *ħasta* sözcüğünün kapsamına dahil edilmediği ortaya çıkar.

İkincisi kabul edildiğinde, *toğa kılar-* birleşik eylem yapısıyla kullanımı ortaya çıkar ki bu da semantik açıdan bağlamın içeriğiyle uygunluk göstermez. Burada öncelikle şu soru sorulmalıdır: *toğa kılar-* nedir yani nasıl anlamlandırılabilir?

Bu soruyu yanıtlayabilmek için öncelikle *toğa* sözcüğünün tarihî Türk dilinde ne zaman ve nasıl kullanıldığına bakılması ve onun kavramsal anlamının tanımlanması gerekir:

toğa sözcüğünün kullanımıyla ilgili yapılan inceleme, sözcüğün Eski Türkçe döneminde Eski Uygur ve Karahanlı dönem eserlerinde kullanıldığını, ancak Erken Orta Türkçe

döneminde ise nadiren kullanıldığını gösterir. Bu kapsamda *toğa* sözcüğü kronolojik olarak ele alındığında, sözcüğün Eski Türkçe döneminde nasıl kullanıldığına bakalım:

“**toga / tuga** Hastalık, sakatlık, kör, **toğasız** Hastaliksız, sıhhatli” [EUTS: 243, 251]⁵³⁸;
“**toga** *ig toğa* [AY: 722]⁵³⁹; “**toğa** “kör” [Maitr.:479]⁵⁴⁰; “**togasız** hastaliksız” [Maitr.:479]⁵⁴¹; “**toga** “hastalık” [Dasak.:444]⁵⁴²; “**togasız** hastaliksız” [Dış.:187]⁵⁴³;

⁵³⁸ Caferoğlu, Ahmet., (2015), **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara, s.243, 251.

⁵³⁹ Kaya, Ceval., (1994), **Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin**, TDK Yayınları, Ankara:“ ötrü kamag **ig toga** ...” [AY:590/12]; “arığ tikig **ig toga** adıra bilser otaçı ...” [AY:590/18]; “.. yiil tıtaglıg **ig toga** ..” [AY:592/9]; “.. ol montag yañıglıg **ig togag**” [AY:588/17]

⁵⁴⁰ Tekin, Şinasi., (2019), **Uygurca Metinler II Maytrısimit**, TDK Yayınları, Ankara: “emgekin kişi ajunınta toğar .. ög karnınta **toğa teglük toğar** [Maitr. 85, 24]; **toğa teglük kişi** [Maitr. 43, 15]”.

⁵⁴¹ Tekin, Şinasi., **a.g.e. : “ıgsız toğasız** adsız tudasız ögrünçü” [Maitr. 1,44]

⁵⁴² Elmalı, Murat., (2016), **Daşakarmapathāvadānamālā**, TDK Yayınları, Ankara: “**toga teglük erip** ...” [Dasak.:89]; “**ıgi toğası** ...” [Dasak.:1090]; “**ıgni toğası** ...” [Dasak.: 2728]; “ol erniñ **ıgi toğası** kalısız kêter” [Dasak.:2800]; “ol iglig erke buşı bërıp **ıgin toğasın** birtem këtereyin” [Dasak.:2816]; “... seniñ balıkdakı **ig toga** këtğüsi yok” [Dasak.:3543]; “Meniñ balıkımdakı uluşumdakı **ig toga** këtmez ..” [Dasak.: 3547]; “himavant tag kısılınğa baralım bo **ig toğaka** em bolguluk ot anta bar tęp têrler” [Dasak.: 4559].

⁵⁴³ Kaljanova, Elmira., (2005), **Uygurca Dışastvustık (Giriş-Metin-Çeviri-Dizin ve Tıpkıbasım)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılamamış Doktora Tezi, İstanbul: “[..... inç]külüg esengülüğ; [.....] adasız tudasız {z}; [.....] **ıgsız toğasız** bol” [Dış.:42, 63-65]

“**tuğa** “hastalık ve iç hastalığı.” [DLT/Ercilesun:898]⁵⁴⁴ “**toğa** hastalık” [KB: 1249]⁵⁴⁵;
“**toğa** doğma” [AH: LXIV]⁵⁴⁶

Eski Türkçe’de *toğa* sözcüğünün tanıklandığı eserlerin dizin çalışmalarında araştırmacıların, söz konusu sözcüğü isim ulamında “hastalık,” , sıfat ulamında “kör” , zarf ulamında “doğma” şeklinde anlamlandırdığına tanıklık edilir. Bu dönemde sözcüğün kullanımlarında dikkat çekici husus ise *toğa* hem Uygur hem de Karahanlı Türkleri tarafından daima *ig toğa* eşdizimliliğiyle kullanılmasıdır. *toğa* sözcüğünün - dipnotlarda da gösterilen - bağlamsal kullanımları üzerinden ***toğa*** sözcüğü isim ulamında “**doğuştan gelen hastalık, sakatlık**” göndergesiyle betimlemek mümkündür.

Erken Orta Türkçe Dönem eserlerinde *toğa* sözcüğünün KE/Tahran nüshasına kadar sadece KE’Londra nüshasında tek yerde kullanımı tanıklanabilir. Söz konusu kullanım da üzerinde tartıştığımız bağlamdır. Bu noktaya dikkat kesilmek gerekiyor. Çünkü *toğa* sözcüğü KE Tahran nüshası boyunca beş yerde sıfat ulamında “doğuştan” anlamıyla, bir yerde zarf ulamında “daima, hep” anlamıyla tanıklanır.⁵⁴⁷ KE/Tahran nüshasında *toğa* *karağu* ya da *toğa közsüz* eşdizimli kullanımları, sözcüğün Eski Türkçedeki

⁵⁴⁴ Ercilesun, A. Bican ve Akkoyunlu, Ziyat., (2014), **Dîvânu Lugâti’t-Türk, (Giriş-MetinÇeviri-Notlar-Dizin)**, TDK Yayınları, Ankara: tuğa bundan **ig tuğa** denir; “hastalık ve iç ağırlığı” demektir.” [DLT:445]

⁵⁴⁵ Arat, R. Rahmeti., (2018), **Kutadgu Bilig**, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul: “kamuğ edgölükke neñ ol yolçısı; **kamuğ ig toğağa** neñ ol emçisi” [KB:3979]; “olarda birisi otaçı turur; **kamuğ ig toğağa** bu emçi turur” [KB:4356]; “yanut birdi ögdülmiş aydı ay can; tirig bolsa yalñuğ yorır **ig toğan**” [KB:5978]; “yavuz kılma köñglüñ tiliñni yıga; yazuğka kefare bolur **ig toğa**”[KB:5979]

⁵⁴⁶ Arat, R. Rahmeti., (2006), **Atebetü’l-Hakayık**, TDK Yayınları., Ankara: “**toğa körmez erdi edibniñ közi**” [AH:485]

⁵⁴⁷ ***toğa*** sözcüğünün Tahran nüshasında tanıklandığı yerler için bk. 274b/7; 275a/11; 280b/10,16; 306b/14.

kullanımlarıyla aynı paralelliktedir. Böylece *toğa* sözcüğünün dilde sıfat ulamında özellikle “kör/körlük” ile bağıntılı bir kullanımsal temayülü olduğu görülür.

Yukarıdaki bilgileri özetlemek gerekirse *toğa* sözcüğü isim ulamında “doğuştan gelen hastalık, sakatlık”; sıfat ulamında “doğuştan /anadan doğma” göndergesel anlamlarına sahiptir. Sözcüğün bu göndergesel anlamları göz önüne alındığında, Londra nüshasındaki tümcede *toğa* sözcüğü tümce içinde isim ulamında mı, yoksa sıfat ulamında mı şeklinde değerlendirilmelidir?

toğa sözcüğü isim ulamında değerlendirildiğinde *pisni toğa kıl* - “cüzzam hastalığını hasta etmek” gibi bir anlam ortaya çıkar ki bu da semantik açıdan bağlamın bütünüyle çelişmiş olur. Ancak *toğa* sözcüğünü sıfat ulamında değerlendirip tümce içinde dizimlenen *közsüz* sözcüğünün niteleyicisi olarak kabul edildiğinde, hem sözcüğün Eski Türkçe ile Tahran nüshasındaki dizimsel örüntüsüyle hem de tümcenin semantik yapısıyla uygunluk gösterir: *toğa közsüzni körer kılur-men* “doğuştan kör kişiyi görür hâle getiririm”

Bu noktada Londra nüshası, dolayısıyla onun müstensih(ler)i üzerine bir yorum getirmek gerekiyor. Londra nüshası müstensihinin 170v/5’te *toğa* sözcüğünü *pisni* sözcüğüyle öbek bir yapı içinde kurgulama çabası, esasen müstensih’in orijinal eserde yer aldığı anlaşılan *toğa* sözcüğüne aşina olmadığının ve anlamlandırmakta da zorlandığının işaretçisidir. Tahran nüshasında birden fazla yerde kullanılan *toğa* sözcüğünün, Londra nüshası eşbağlamlarında görmezden gelinerek devam edilmesi de bu yargıyı kuvvetlendirir. Londra nüshası müstensihlerinin *toğa* sözcüğü üzerinden tanıklanan bu tutumları, *êci*⁵⁴⁸ sözcüğünde de tanıklanır. Araştırmamız boyunca mukayeseli olarak

⁵⁴⁸ Tahran nüshasında *êci* sözlükbirimi mevcuttur ve semantik açıdan eşadlılık gösterir: erkek kardeş, kadın: erkeğe ait olan kadın.

incelenen iki nüsha arasında bu tür başka örneklerde tanıklanmıştır. Bu daha sonraki bir araştırmanın konusu olarak kaleme alınacaktır. Böylece müstensihlerin bu tutumları, muhtemelen orijinal eserdeki bazı sözcüklere vakıf olmadıkları ileri sürülebilir.

Tüm bunların sonucunda Londra nüshasında *ḥasta* sözcüğünün tanıklandığı 170v/5 numaralı bağlamı nasıl kabul edip değerlendirilmesi gerektiği şu şekilde gösterilir:

ḥi : “erkek kardeş” göndergesiyle tanıklanan bağlamlar için bk. 91b/2, 6; 94a/15; 94b/1; 95a/16; 95b/11; 127a/1; 133a/8. Bu göndergeyle tanıklanan *ḥi* sözlükbirimi Londra nüshasında *inḥi* sözlükbirimiyle karşılanmıştır. Prof. Dr. Aysu ATA *Kıssaṣü'l-Enbiyā* çalışmasında bu sözlükbirim hakkında ortaya koyduğu görüş için bk.: Londra nüshası 67r/14'te atıfta bulunulan 82 numaralı dipnot.

ḥi (2): “kadın: erkeğe ait olan kadın” göndergesiyle tanıklanan bağlamlar için bk.: 109b/13; 214b/9; 219a/18(2); 219b/2. Bu göndergeyle tanıklanan *ḥi* sözlükbirimi Londra nüshasında tanıklanmaz. Tahran nüshasında bu göndergeyle tanıklanan *ḥi* sözlükbiriminin geçtiği bağlamlara denk gelen bağlamlar mukayese edildiğinde şöyle bir sonuçla karşılaşılır: 137r'de beyit yok (krş. T.214b/9); 139v'de anektotun tamamı yok (krş. T.219a/18(2); 219b/2); 80v/11'de *iki* (اِکِی) sözcüğü yazılıdır. Her iki nüshada farklı sözlükbirimlerle yazılan bu beyitleri karşılaştırdığımızda Londra nüshası müstensih muhtemelen kaynak aldığı eserde geçen *ḥi* sözcüğünün bilgisine sahip olmadığı için genellikle görmezden gelerek yok saymış, bir yerde ise beyitin verdiği kısıtlılık dolayısıyla olsa gerek *ḥi*'ye ortagrafik açıdan yakın algıladığı bir sözcüğü yazdığına tanık olunur:

Erniḡ belāsi ḥi 'ālem belāsi kurtḡa (T.109b/13) “erkeğin belası (imtiḥanı) kadın, alem belası (da) yaşlı kadındır”

Erniḡ belāsi ḥi 'ālem belāsi kurtḡa (L.80v/11) “erkeğin belası (imtiḥanı) iki alem beelası yaşlı kadındır” Yukarıda açıkça görüleceği üzere Londra nüshası müstensihinin sözlükçesinde *ḥi* (اِکِی) sözlükbiriminin olmadığı ortaya çıkar. Böylece *toḡa* sözlükbiriminde olduğu gibi Londra nüshası müstensih(ler)inin eseri istisna ederken anlamlandırmakta zorlandığı sözlükbirimleri bazen görmezden gelme eğilimine bazen de yazma zorunluluğu hissederek kopyaladığı ancak bu durumlarda eserin bağlamsal bütünlüğünden kopuşuna şahit olunur. Buna benzer başka bir örnek olarak *tawar* sözcüğü de verilebilir. Bu hususa çalışmalarımız devam etmekte ve araştırma yazısı olarak hazırlanmaktadır.

Aydılar: yalavaç  rseng mu‘cize k rg zgil. Aydı: mu‘cize ol turur kim
 l gni tirg z r-meni **hastanı yahşı  ter-men**, pisni, **toĝa k zsizni**
k rer k lur-men.” (170v/5)

 imdi yukarıdaki bu baĝlam  zerinden *hasta* s zc ĝ n n baĝlı olduĝu kavramın, *pis* gibi ‘bulaşıcı hastalıklar’ ya da *toĝa k zsiz* gibi ‘doĝuştan gelen yeti kayıpları’ haricinde daha genel nitelikli ‘hasta kişi’ olduĝu sonucuna varılabilir. B ylece *hasta* s zc ĝ  herhangi y nde belirginleşen bir hastalıĝa sahip kişi  zelinde kavramlaşmadıĝı kavranır ve elimizdeki imkanlar  l  t nde sadece ‘hasta kişi’  zg l anlambirimciĝiyle kavramlaştıĝı s ylenabilir.

hasta s zc ĝ n n Londra n shasında tanıklanan iki yerdeki baĝlamsal kullanımları, s zc ĝ n “doĝuştan gelen hastalıklar ya da yeti kayıpları haricinde beden y n yle tezah r eden genel nitelikli hastalıĝa sahip kişi” olarak betimlenmesini saĝlar. Ancak *hasta* s zc ĝ n n kullanım sıklıĝının n shada bu derece d ş k olması dolayısıyla, anahtar s zc k i in betimlenen anlamı teyit edebilmek ve daha isabetli bir sonuca ulaşabilmek gayesiyle s zc ĝ n d nem eserlerinde nasıl kullanıldıĝına m racaat edilecektir. Bu kullanımlardan elde edilebilecek bir  r nt  g zlemlenebilirse o zaman *hasta* s zc ĝ n n kaynak dilden hedef dile aktarımının nasıl ger ekleřtiĝi ya da s zc ĝ n nasıl kavramlaştırıldıĝı konusunda daha isabetli bir karara varılacaktır. Bu kapsamda Erken Orta T rk e d nem eserlerinde *hasta* s zc ĝ , nasıl kavramlaştırılarak kullanılmıştır, sorusu yanıtlanmaya  alışılacaktır.

 lk olarak Harezmi temas sahası eserlerine bakıldıĝında *hasta* s zc ĝ n n kullanımı KE/Londra, NF, H ’de takip edilebilmektedir:

KE/Londra nüshasında *ḥasta* sözcüğü yukarıda da belirtildiği üzere iki yerde isim ulamında kullanılırken, diğer üç kullanımı eşdizimli ifade içinde kullanılır: “(özi) *ḥasta bol-* (140r/2), (özini) *ḥasta kıl-* (128v/6; 139v/20), *ḥasta* (144r/19; 170v/5)”⁵⁴⁹

HŞ’de ise *ḥasta* sözcüğü yedi yerde kullanımı takip edilir: “*ḥasta bol-* (817; 822; 1187; 1913), *ḥasta kıl-* (2532), *könğüller ḥasta* (781), *könğli ḥasta* (1141)”⁵⁵⁰ HŞ’de *ḥasta* sözcüğü çoğunlukla birleşik eylem yapısıyla kullanımı yanında, iki yerde isim ulamında tanıklanır; ancak sözcüğün isim ulamındaki kullanımlarında *könğül* sözcüğüyle eşdizimli olması, Far. alıntı *ḥasta* sözcüğünün soyut biçimde kavramlaştırılarak kullanılabildiğini gösterir. NF’te ise *ḥasta* sözcüğü doğrudan isim ulamında bir kişi referansı olarak kullanımı yoktur. Bu eserde sözcük sadece birleşik eylem yapısı içinde tanıklanır: (*aḍaḳı / ḥāṭırı / kūnğülleri*) *ḥasta bol-*, (*könğli*) *ḥasta u bezmān bol-*.⁵⁵¹ Bu dönemin sözlüğü ME’nin Paris, Yozgat ve Şuşter nüshasında madde başı olarak yer verilmemesi de sözcüğün doğrudan kişi referansı olarak kullanımına dair nasıl kavrandığını görmemize yardımcı olmamaktadır. Sonuç olarak Harezmi temas lehçesinde Far. alıntı *ḥasta* sözcüğünün doğrudan isim ulamında kullanımının yaygın olmadığı, aksine dönem eserlerinde ‘hasta kişi’ kavramının daha çok *āğırğ*, *āğırğlığ*, *iglig*, *sökel* sözcükleriyle ifade edildiği ortaya çıkar.⁵⁵²

⁵⁴⁹ Ata, Aysu., (2019), *Rabğuzî Kıssaşü’l-Enbiyā (Peygamberler Kıssası) Giriş-Metin-Dizin*, C. I, TDK, Yayınları, Ankara, s. 629.

⁵⁵⁰ bk. Demirci, Ümit Ö., (2021), *Kutb’un Husrav u Şirîn’i (Giriş, Metin, Tıpkıbasım)*, Kesit Yayınları, İstanbul.

⁵⁵¹ Ata, Aysu., (2014), *Nehcü’l-Ferâdis Uşmağlarının Açık Yolu (Dizin)*, TDK Yayınları, Ankara, s. 164.

⁵⁵² “hasta kişi” kavramı NF’te daha çok *sökel* sözcüğü daha fazla geçer, H-KT’de *iglig* ve *āğırğlığ* sözcükleriyle, H-SKT’de *iglig* ve *sökel* sözcükleriyle, KE/Londra’da daha çok *āğırğ* olmakla birlikte

Memluk sahası eserlerine bakıldığında *ḥasta* sözcüğü, TZ, DM, GT, İMS’de tanıklanmaktadır. Bu dört eserin ikisi sözlük çalışması olduğunu önemle belirtmek gerekir. Çünkü bu sözlüklerin çift dilli sözlükler olması da ayrı bir paradoks oluşturur. Bu sebeple önce sözlüklerde nasıl karşılandığına, daha sonra dönemin yazılı metinlerinde nasıl geçtiğine bakalım:

TZ’de 23a/10’da Ar. ضعیف sözcüğü Türk dilinde *ḥasta* ve *sayrı* sözlükbirimleriyle karşılanması dikkate değerdir.⁵⁵³ Çünkü DM 20a/14’te de Ar. انت ضعيف , Türk diline سن خصطا سن yani “sen *ḥaṣṭa* sen” olarak aktarılmıştır.⁵⁵⁴ Her iki sözlük çalışması o günün dil kullanımının Ar. ضعیف sözcüğünü *ḥasta* sözcüğüyle eşdeğerli tutarak karşılamıştır. Halbuki çalışma çerçevesinde *ḥasta* sözcüğünün eşbağlamda değişikli kullanıldığı *agrığ* sözcüğü Karahanlı döneminde Ar. وجع *vaca*‘ sözcüğüyle eşdeğerli tutularak kaydedildiğini hatırlamak gerekir.⁵⁵⁵

ḥasta sözcüğü, Memluk sahası 14. yy Harezmi prestij lehçesi eserlerinden olan İMS ve GT’de tanıklanır; ancak İM’de *ḥasta sor-* “hasta ziyaret etmek” birleşik eylem yapısı içinde tanıklanır.⁵⁵⁶ GT’de ise *ḥasta* sözcüğü isim ulamında doğrudan kişi referansıyları

‘ilethğ, iglig, ḥasta sözcükleriyle, **KE/Tahran**’da sadece *agrığ*, H-Fal Kit. *sökel* sözcüğüyle ifade edilmiştir.

⁵⁵³ Atalay, Besim., (1945), **Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lugât-it-Türkiyye**, TDK Yay., İstanbul, s. 44.

⁵⁵⁴ Topralı, Recep., (2018), **Ed-Dürretü’l-Mudiyye Fî’l-Lügati’t-Türkiyye (Türk Dilinde Parlak İnci)**, TDK Yay., Ankara, s. 20a.

⁵⁵⁵ Öztürk, Faruk., (2020), **Dîvānu Lugāti’t-Türk’teki Arapça Söz Varlığının Dizini**, TDK Yayınları, Ankara, s. 806.

⁵⁵⁶ Topralı, Recep., (2017), **İrşâdu’l-Mulûk ve’s-Selâtin**, (2. Baskı), Ankara, s. 395.

kullanımları tanıklanır: “*ḥasta* 116/2; 165/4; 169/6; 263/13; 273/13; (*ḥasta ve mecrūḥ*) 203/6; (*ḡarīb u ḥasta*) 206/5.”⁵⁵⁷

GT’de 116/2’de “hasta kişi” referansı hem *ḥasta* hem de *sökel* ile karşılanabilmesi, bu sözcük çifti arasında bir anlam ilişkisi kurulduğunu göstermesi ve bu bağlamda *ḥasta* ve *sökel* sözcükleri ile *sağ (er)* “sıhhatli kişi” sözcükleri arasında karşıt anlam ilişkisi kurulması önemlidir.⁵⁵⁸ Böylece sözcüğün HŞ’nin aksine somut bir hastalığa maruz kalan “hasta kişi” için kullanılabildiği tanıklanır. GT165/4’te *ḥasta* sözcüğü, bağlam içinde *ṭabīb* “doktor”, *mu‘ācele* “tedavi”, gibi sözcüklerle dil dizgesinde dizimlenmesi, tedavi edilmesi gereken herhangi bir hasta için kullanılması, sözcüğün kavramsal açıdan ayırt edici özelliklerle sınırlandırılmadığına işaret eder. GT’de yukarıda işaret edilen diğer kullanımlar da *ḥasta* sözcüğünün “sıhhatini kaybeden herhangi bir hasta” anlamıyla kullanıldığını göstermektedir. Bu eserin Farsça bir eserden Türk diline tercüme edilmesi, Fars. alıntı *ḥasta* sözcüğünün diğer dönem eserlerine nazaran daha fazla kullanılmasına yol açmış olmalıdır. Böylece GT’de tanıklanan *ḥasta* sözcüğünün bilingual idyolekte bağıl biçimde esere yansıdığı göz önünde tutulması gerekir.

Yukarıda *ḥasta* sözcüğünün Erken Orta Türkçe dönemi sınırlarındaki kullanımları tek tek tanıklanmaya ve açıklanmaya gayret edildi. Tüm bu tanıklamalar bütüncül olarak değerlendirildiğinde, *ḥasta* sözcüğünün Türk dilinde genel nitelikli biçimde kavramlaştırılarak kullanıldığı çıkarımında bulunmak mümkündür. Bu doğrultuda *ḥasta*

⁵⁵⁷ bk. Karamanlıoğlu, Ali Fehmi., (2019), *Seyfî Sarâyî, Gülistan Tercümesi*, TDK Yayınları, Ankara, s.263.

⁵⁵⁸ GT 116/2: “şî‘ ir: kiçe bir *ḥasta* üçün *sağ irniñ*; tañ atqınça közünden yaş kildi; tañ atı-çaq ta‘ālā emri birle; *sökel ir* sağ boldı, *sağ öldi*.” bk. Karamanlıoğlu, Ali Fehmi., (2019), *Seyfî Sarâyî, Gülistan Tercümesi*, TDK Yayınları, Ankara, s.57.

“sıhhatini kaybetmiş, zayıf düşmüş herhangi bir hasta kişi” betimsel anlamıyla tanımlanabilir. Sözcüğün genel nitelikli olarak kavramlaştırılması, dil kullanımının sözlükçesinde kodlu olan *agrıg* ve *sökel* sözcükleriyle değişikli kullanımına müsaade etmiş olmalıdır. Peki dönemin dil kullanırını niçin *hasta* sözcüğünü kullanmayı tercih etmiştir?

Öncelikle Erken Orta Türkçe döneminde *hasta* sözcüğünün Farçadan yeni yeni alıntılanarak kullanılmaya başlandığı göz önüne alınırsa, bu sözcüğün belirli standartlara sahip dil kullanır grubu (sosyolekt) içinde yer alan idyolekt tarafından yazılı dilde kullanımı gerçekleştirildiğini söylemek gerekir. Böylece dil kullanımının yazı dili içinde *hasta* sözcüğünü, Türk dili sözdağarındaki *agrıg* ve *sökel* sözcükleriyle değişikli kullanımı sağlayan faktör dil kullanımına dayalı gelişen stilistik bir uzanım olduğu sonucuna ulaşılır.

Sonuç: T. *agrıg* ~ L. *hasta*

Mukayese edilen nüshaların eşbağlamalarında Tahran nüshası dil kullanırını *agrıg* sözcüğünü kullanmayı tercih ederken ve Londra nüshası dil kullanırını *hasta* sözcüğünü kullanmayı tercih ettiği takip edilmiştir. Böylece dönemin dil kullanıcıları tarafından bu sözcük çiftinin eşbağlamalarda değişikli kullanımına sebep olan semantik ilişkiyi tespit edebilmek adına her iki sözcükbirimin yukarıda kavram çözümlemesi gerçekleştirilmiştir. Söz konusu bağlamalarda *agrıg* “hasta kişi” anlamıyla daha çok ağırlı ve sancılı bir hastalık sürecinde bedeni yorgun ve zayıf düşmüş kişiye referanslı kullanırken, *hasta* sözcüğü de “hasta kişi” anlamıyla belirli bir hastalık isimleriyle birliktelik göstermeksizin bedeni ya da vücudu zayıf düşmüş hasta kişiye referanslı kullanımı söz konusudur. Ayrıca *hasta* sözcüğü o dönemde oldukça yeni kullanılan alıntı bir sözcük olup, muhtemelen dil kullanırını, bu sözcüğü kendi zihnindeki “hasta kişi” kavramıyla yani *agrıg* ile aynı doğrultuda kullanmayı amaçlamaktadır, bu durumda nüsha

müstensihinin *ḥasta* sözcüğünü *ağrıḡ* sözcüğüne eşdeğerli biçimde kavramlaştırarak kullanmak istediğini varsaymak mantıklı olacaktır. Bu şartlar altında *ağrıḡ* ile *ḥasta* sözcükleri “hasta kişi” önermesini iletebildikleri için bu sözcük çifti arasında bu dönemde bilişsel eş anlamlılık tanımlamak mümkündür. Sözcükler arasında bilişsel eş anlamlılığı yaratan faktörler ise şu şekilde sıralanabilir:

Öncelikle *ağrıḡ* sözcüğünde “ağrı ve acı” çağrışımı daha yüksek tondadır, terimsel nitelikte bir sözcük olmaktan ziyade gündelik dile ait olduğu söylenebilir, ayrıca dil dizgesinde Türkçe kökenli *onḡul-* eylemiyle dizimlenmesi onun varsayımsal anlamını etkileyecektir. *ḥasta* sözcüğü ise o dönemde alıntı bir sözcük olduğu yoğun biçimde hissedilen, bu yönüyle hem dil kullanımı (kesit) hem de dil kullanırı (diyalekt) yönüyle farklı çağrışımlarla yüklü olmaya oldukça müsait görünmektedir. Mesela dil kullanırı yönüyle belirli sosyolekte mensup olduğu, böylece kişinin mesleğine, eğitimine, statüsüne dair çağrışımsal anlamlar oluşabilirken, dil kullanımı yönüyle yazı diline ait olması ya da o dönem için modern stilistik bir çağrışımsal anlam yaratabilir. Böylece her iki sözcükbirim için öngörülen çağrışımsal ve varsayımsal anlam faktörleri dolayısıyla bu sözcükler arasında bilişsel eş anlamlılık ilişkisi tanımlanabilir.

3.24. Têlwe

têlwe, hem Tahran hem de Londra nüshasında kullanımı olan bir sözlükbirimdir. Mukayese edilen eşbağlamalarda tek yerde Tahran nüshası *têlwe* sözcüğünü kullanmayı tercih ederken buna karşın Londra nüshası *divâne* sözcüğü kullanımı tercih ettiği tespit edilir. Far. alıntı *divâne* sözcüğü Tahran nüshasında kullanımı tanıklanmazken Londra nüshası boyunca sadece tek yerde tanıklanır. Bu durumda Londra nüshası dil kullanır(lar)ının sözlükçesinde *têlwe* ve *dīvâne* sözcüklerinin var olduğu anlaşılırken, Tahran nüshası dil kullanırı için aynı yargıda bulunmak mümkün değildir. Bu şartlar

altında bu sözcük çiftinin değışkeli kullanımına yol açan semantik ilişki irdelenecektir:

T. tēlwe ~ **L. divāne**

telwe⁵⁵⁹ “deli” [DLT/Ercilesun:185]; **telve** “deli *telve bol-* (Ar. cunne) [P. divāne bol-]” [ME/Özçamkan:926]; **tilbe** “deli” [İML: 72]; **delü** “Ar. المجنون 43b/7” [İML/Aydın: 149]; **teli** “deli, aptal, ahmak (Lat. stultus, Far. diwāna)” [CC I: 515]; **delü** “[< telü] al-macnunu [= deli, cinli]” [Kİ/Aldemir:181]; **telü** “ Ar. مجنون ‘majnûn’ – Far. دوانه ‘divâna’ - تاو ‘telü’ ” [RS:270]; **tēlve (d-)** “lunatic, mad” [EDPT:493a].

T. tēlwe ~ **L. divāne**

I. Süleymān yigirmi künde ol tegrede çawuqtı. Ağrıgça oqıp ürse oñguldı, **tēlweke** oqısa saǵaldı. (227a/10)

Süleymān yegirmi künde ol tegrede çavıqdı, hastanı oqup dem bërse şıhhat taptı, **divāneǵa** oqusa saǵaldı. (144r/20)

T.- tēlwe

tēlwe sözlükbiriminin Tahran nüshasında tanıklanan bağlamsal kullanımları vasıtasıyla sözcüğün bağı olduğu kavramın anlambirimcikleri şu şekilde sıralanabilir:

▪ **canlı [insan]**

tēlwe sözcüğünün bağı olduğu kavram ‘canlı’ ve ‘insan’ üreysel anlambirimcikleri içerir.

tēlwe sözlükbirimin Tahran nüshasında canlı varlıklardan sadece insan türüne referanslı

⁵⁵⁹ DLT’de *telwe* sözlükbirimi, Ar. مجنون “macnûn” olarak kayıtlıdır. bk.: Öztürk, Faruk., (2020), **Dīvānu**

Luġāti’t-Türk’teki Arapça Söz Varlığının Dizini, TDK Yayınları, Ankara, s.218.

kullanımları mevcuttur. Tahran nüshasında *télwe* sözlükbiriminin isim ulamındaki tüm kullanımları bu anlamsal özellikler için referans gösterilebilir.⁵⁶⁰

▪ **aklı olmayan kişi, deli**

télwe sözcüğünün bağlı olduğu kavram ‘aklı olmayan kişi, deli’ özgül anlambirimciğiyle kodlanmıştır: “Ebū Bekr aytur: Ol kün kamuğ suwlar süçidi, kamuğ ağırlar oñguldi, kamuğ **télweler adıldı**, kamuğ tikenler töküldi, yer yüzi yaşardı, çiçeklendi, muğlarnıñ **otı öçti, kamuğ butlar yüzün tüşti.**” (190a/12) Bu bağlamda dönemin dil kullanımı tarafından *télwe* sözcüğünün *adıl-*“ayıl-” eylemiyle dizimlenmesi, bilinci olmayan insanı yani *télwe*’yi uyku durumunda olan bir insan olarak algılayıp kavramlaştırdığını göstermesi bakımından önemlidir. Böylece *télwe* bilinci yani aklı yerinde olmayan kişidir. Şu duruma dikkat çekmek gerekirse; akıl gözle görülebilen, somutlanabilen bir şey olmadığından burada önemli olan hususun dil kullanımının hangi durum ya da şartlarda olan kişilere karşı *télwe* kişi referansında bulunduğunu tespit edebilmek önemlidir. Bu doğrultuda yapılan incelemede toplum, bir kimsenin aklı olup olmadığını ancak iki yolla gözlemleyip kanaat getirebilmektedir: ‘dış görünüş’ ve ‘davranış’. İlk olarak *télwe*, giyim ve kuşamı yönüyle ya da kendi bedenine bakma yönüyle dış görüntüsü norm dışı olmasıyla ayırt edilir: “Aydılar: Ey melike bir **télwe** kelip serâyka kirür-men tiyür. Hâcib çıktı, İlyâsnı kigürdi, melike İlyâsnı kördi erse kórktı, meñgi sargardı, aydı: Ey hâcib ne **körksüz kişini** keltürdüñg.” (250a/12) İkinci olarak, *télwe* davranış, hâl ve hareketlerinin norm dışı olmasıyla ayırt edilir: “Melik aydı: Ey Yûnus biliglig erke oğşayur-sen ammâ kılkıñg tilwelerke oğşayur, kelgil, bu sözni qoğgil, **mülküm içinde sini vezîr kılayın.**” (242a/2) Özellikle bu ikinci boyut yani bir kişinin sergilediği hâl, hareket ve davranışlar toplum kabullerinin dışındaysa, o kişinin aklı

⁵⁶⁰ *télwe* (isim) sözcüğünün Tahran nüshasındaki tüm kullanımları için bk.: 32a/1; 112a/15; 190a/12; 227a/10; 241a/4, 5, 8, 9, 11; 241b/2; 242a/2; 250a/12; 282b/2, 4; 331b/14; 356b/9.

olmadığı kabul edilmektedir. Böylece bir kişinin dış görünümünün pejmurde olması onun *télwe* olarak algılanması için yeterli olmadığını, ancak bunun zihinde canlanan fotografik görüntünün tamamlayıcı bir parçası olabileceğini özellikle belirtmek gerekir. Böylece dönemin dil kullanıcılarının zihninde *télwe* imajında baskın olan davranışsal boyuttur. Bu nedenle de Tahan nüshasında *télwe* sözcüğü, toplumun normlarına uymayan, toplumun geleneklerinden farklı davranan ya da topluma kök salan fikirlere aykırı fikirler üretip dile getiren kişilere referanslı kullanımlarıyla dikkat çeker. Bu sebeple toplumsal düzene karşı çıkan peygamberler toplumdaki kişiler tarafından *télwe* olarak algılanıp nitelendirilmesine yol açmıştır: “Bir kün bir abuşka bir yaş oğlanı başlap Nūḥka keldi. Nūḥnuṅ yüziṅge tüfkürdi, tili birle sökti. Ol oğlanka aydı: Bu Nūḥ *télwe* turur, atalarımız munuṅ sözün işitmediler, bu kün men neteg kıldım erse sen me mindin sonṅ mundaḡuḡ kılḡıl, tip ol oğlanka vaşıyyetler kılu sözledi.” (32a/1) Böylece *télwe* sözcüğünün bağlı olduğu kavramın o dönemin dil kullanımının zihinindeki *télwe* toplumsal normlara aykırı giyinen ve davranan kişi olarak olumsuz bir etiketle algılanıp kavramsallaştığı sonucuna ulaşılır.

3.24.1. divāne

divāne (Far.) “1. Akı bozuk, deli (Ar. mecnūn) 2. Doysa bile yine de yemeğe hırslı olan, deli kişi. (Ar. mes‘ūr) ” [ME/Özçamkan:367-368]

L.- divāne

divāne sözlükbirimi Londra nüshasında tek yerde tanıklanır: 144r/20. Far. alıntı bu sözlükbirimin tek kullanımına dayanarak ancak ‘canlı’, ‘insan’ ve ‘aklı olmayan kişi, deli’ anlamsal özellikleriyle tanımlanabilir.

Sonuç: T. *télwe* ~ L. *divāne*

Araştırma kapsamında nüshaların eşbağlamları arasında *télwe* ve *divāne* sözlükbirimlerin tek yerde değişikli kullanımı tespit edildi. Bu eşbağlamlar yukarıda mukayeseli olarak aktarılmaktadır. “deli, akli olmayan kişi” gösterileni Tahran nüshasında sadece *télwe* göstereniyle ifade edilirken, Londra nüshasında aynı gösterilen iki farklı gösteren ile ifade edilebildiği takip edilir. *télwe* ve *divāne* sözcük çiftinin özellikle Harezmi temas lehçesi eserlerine bakıldığında da aynı gösterilen ile kavramlaştığı takip edilmektedir.

İlk olarak H-KT/Sağol’da *divāne* sözcüğü tek yerde şu şekilde tanıklanır: “Tağı aydılar: Ay ol kim indürüldi anıñg üze Qur’ân! Hâkîkat üze sen **dîvāna**.”⁵⁶¹ Dönemin dil kullanımı, Hicr suresi 6. ayeti⁵⁶² tercüme ederken Ar. *mecnûn* sözcüğünü, Türk diline *dîvāne* olarak tercüme etmesi konumuz açısından değerlidir. Çünkü bir önceki döneme ait olan Karahanlı Türkçesi sözlüğünde *télwe* sözcüğü de Ar. *mecnûn* sözcüğüyle karşılanmıştır. Böylece Ar. *mecnûn* sözcüğü Türk dilinde *télwe* sözcüğüyle birlikte zaman içinde *divāne* sözcüğüyle de karşılanabilmesi her iki sözcüğün aynı gösterilen ile kavramlaştığına işaret eder. Bu yargıyı destekleyici kullanımlar H-KT/Şimşek’te de takip edilmektedir. H-KT’de *tilwe* sözcüğünün varyantları olan *telbe*, *delü* ve Far. alıntı *dîvāne* sözcüklerinin kullanımları bir bütün hâlinde takip edilir ve bu sözcüklerin tümü Ar. *mecnûn* kavramına karşılık olarak tercüme edilmiştir.⁵⁶³ Böylece aynı dönemde Ar. *mecnûn* kavramı

⁵⁶¹ Sağol, Güliden., (1993), **Harezmi Türkçesi Satırası Kur’ân Tercümesi Giriş-Metin-Dizin**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, s. 188.

⁵⁶² وقالوا يا ايها الذي نزل عليه الذكر انك لمجنون

⁵⁶³ Şimşek, Yaşar., (2019), **Harezmi Türkçesi Kur’ân Tercümesi** (Meşhed Nüshası [293 No.], Giriş - Metin - Dizin), C. I-II, Akçağ Yayınları, Ankara:

94a/3 : “*tilbe* turur” - 2652. dipnot: “tilwe turur divāne turur” (C. I, 148) “Duhan, 14: Ar. *mecnûn*.”
155b/3 : “yılwinçi turur azu *tilwe* turur” 4299. dipnot: “tilbe divāne” (C. I 216) “Zâriyât, 39: Ar. *mecnûn*.”;
156b/5 : “yılwinçi azu *tilwe*” (C. I, 217) –dipnot yok - “Zâriyât, 52: Ar. *mecnûn*.”; **160a/4** : “kamlar sözün sözlegen yâ *tilwe*” 4454. dipnot: “telbe” (C. I, 222), “Tûr, 29: Ar. *mecnûn*.”; **171a/5** : “tağı aydılar *tilwe*

dönemin dil kullanımı tarafından hem *télwe* ve varyantları hem de *dīvāne* sözlükbirimleriyle kaşılıyor olması bu sözcük çiftinin aynı gösterilen ile kavramlaştırıldığını destekler. Bu eser üzerine çalışan Yaşar Şimşek eseri şöyle değerlendirir: “Satırasası tercüme bölümlerinde Arapça kavramlara pek çok kez birden fazla karşılık yazılmıştır. Bu karşılıklar metin kurulurken verilen ilk karşılığa eklenen dipnot ile aşağıda gösterilmiştir.”⁵⁶⁴ Metin aktarımında izlenen bu yöntem ile ayetlerde geçen Ar. *mecnūn* sözcüğü Türk diline bazen ilk satırda *tilbe* yazılsa da altında *tilwe*, *dīvāne* sözcüklerinin not edildiği, bazen ilk satırda *tilwe* yazılıp hemen altında *tilbe*, *dīvāne* sözcüklerinin de not edildiği, bazen de ilk satırda *dīvāne* sözcüğü yazılıp altına *tilwe*, *telbe*, *delü* sözcüklerinin yazıldığı görülmektedir. Bu kayıtlar, Meşhed nüshası müstensihinin birden fazla dil grubunu yani diyalekti göz önünde bulundurarak tercüme etme çabasını göstermektedir.

Sonuç olarak *télwe* ve *dīvāne* sözlükbirimleri aynı doğruluk koşulunu ileten bilişsel eş anlamlı sözcükler olduğu, nüshaların eşbağlamalarında bilişsel eş anlamlılık ilişkisi ile değişikli kullanılabildiği anlaşılır. Bu yargı sonucunda bir başka soru ortaya çıkar: *télwe* ve *dīvāne* sözlükbirimleri arasında bilişsel eş anlamlılığı yaratan faktör ya da faktörler nelerdir?

télwe “deli” göndergesiyle Türk dilinde farklı varyantları olan bir sözcüktür. Her ne kadar Tahran ve Londra nüshalarında sözcüğün sadece *télwe* varyantı kullanılmış olsa da

turur” 4680. dipnot: “tilbe” (C. I, 233), “Kamer, 9: Ar. mecnūn.”; 263b/9 : “*dīvāne*” 6107. dipnot: “tilwe telbe delü” (s. C. I, 314), “Kalem, 2: Ar. mecnūn.”; 267a/4 : “ol *dīvāne* turur” 6217. dipnot: “tilwe telbe delü” (C. I, 317) “Kalem, 51: Ar. mecnūn.”; 312a/2 : “koldaşınğız *dīvāne*” 7171. dipnot: “telbe” (C. I, 363) “Tekvîr, 22: Ar. mecnūn”.

⁵⁶⁴ Şimşek, Yaşar., (2019), *Harezmi Türkçesi Kur’ân Tercümesi (Meşhed Nüshası [293 No.], Giriş - Metin - Dizin)*, C. I, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 29.

sözcüğün *telbe*, *delü*, *telü* varyantlarının varlığı Türk dil kullanıcılarının o dönemde kendisinin ait olduğu coğrafya ya da mensup olduğu boya ait birtakım bilgiler ilettiği öngörülebilir. Tahran nüshasında kullanılan *té/we* varyantı muhtemelen Karahanlı lehçesine ait bir çağrışım yaratmaktadır. Çünkü DLT’de *té/we* sözcüğü karşısında bir lehçesel bir bilgi aktarmadığı için Hakaniye lehçesine ait olduğu anlaşılırken *telü* varyantı ise lehçesel bir kayıt altında geçer: “**ba.l**: bal. Suvar, Kıpçak ve Oğuz lehçesinde. Türkler buna arı yağı derler. Şiir: bardı saṅga ye.k utru turup ba.l; barçın kedipen **telü** yuwga bolup kāl.” [DLT:411] Madde başı olan *bal* sözlükbiriminin Oğuz, Kıpçak ve Suvar boyuna mensup kişilerin kullanıldığı kaydedilmiştir ve yine onlara ait bir şiir içinde *telü* sözcüğünün geçmesi bu sözcüğün belirli lehçeye ait olduğunu gösterir. T. Banguoğlu da “Oğuz Lehçesi Üzerine” isimli makalesinde *telü* sözcüğünün Oğuz lehçesine ait olarak göstermiştir.⁵⁶⁵ Aynı doğrultuda Kıpçak sahası dahilinde olan eserlerde *té/we* sözcüğü tanıklanmazken *telü*, *delü*, *tilü* varyantları tanıklanır.⁵⁶⁶ Böylece *té/we* sözcüğünün DLT’de esas alınan ölçünlü dil olarak da değerlendirilen⁵⁶⁷ Hakaniye lehçesine ait olması onun dil kullanırına bağlı olarak gelişen çağrışımsal anlama sahip olduğunu kanıtlar.

divâne ise Türk dilinde Orta Türkçe dönemiyle kullanımı yaygınlaşmaya başlayan Far. alıntı bir sözcük olarak dil kullanımından kaynaklanabilecek çağrışımsal anlama sahiptir. Sonuç olarak *té/we* sözcüğünün dil kullanırı ve *divâne* sözcüğünün de dil kullanımı

⁵⁶⁵ Banguoğlu, Tahsin., (1960), “Kaşgari’den Notlar: III - Oğuz Lehçesi Üzerine”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, C. 8, s. 42.

⁵⁶⁶ Toparlı, Recep.; Vural, H.; Karaatlı, R., (2019), **Kıpçak Türkçesi Sözlüğü**, (3. baskı), TDK Yayınları, Ankara.

⁵⁶⁷ Karahan, Akartürk., (2014), “Karahanlı Türkçesi Yazı Dili Hangi Lehçeye Dayanıyordu?”,

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, S. 3/2, s. 16-17.

faktöründen kaynaklanan farklı çağrışımsal anlam yükleri dolayısıyla bu sözcük çifti arasında bilişsel eş anlamlılık tespit edilmiştir.

3.25. Aç

aç hem Tahran hem de Londra nüshasında çok anlamlı olarak tanıklanan sözcükbirimidir. Tahran nüshasında aşağıda aktarılan bağlamda **aç** sözcüğüne karşılık Londra nüshası eşbağlamında **bī-nevā** sözcüğünün kullanımı tercih edildiği saptanmıştır: **T. aç ~ L. bī-nevā**

āç “aç. şu atasözünde geçer: Āç nē yīme.s, tok nē tīme.s. Anlamı şudur: Aç, kendisine sunulan yemeği bırakmaz; tok ise onu ayıplar.; bu er ol āçığ toğurg.an açları devamlı doyuran, bu adamdır.” [DLT: 37, 225]; **aç** “Ar. الجائع 43a/11-12” [İML/Aydın:148]; **aç** “karnı acıkmış olan,aç (Lat. fames; Far. gursnagî) [CC I: 423]; **aç** “Ar. الجائع al-jâi‘ , Far. كرسنه gurusna , Tür. aç” [RS: 119]; **a:ç (a:c)** “ ‘hunger, hungry’; early forms are all a:ç but the word is a:c in SW (Oğuz) languages from the earliest period” [EDPT:17a].

T. aç ~ L. bī-nevā

- I. Ey ‘Ömer evvel kız qarındaşındın taķı küdeğünğdin başlağıl, anda kiğin Muḥammedke oğrağıl, küdeğünğ taķı kız qarındaşıñg Muḥammedķa ĩmān keltürüp tururlar. Maķşūdı ol erdi ‘Ömerni özümüzke meşğül kılalıñg, Muḥammedni öldürmekni ķodsun, tip. ‘Ömer aydı: Andağ mu bolduñg? Ḥabbāb aydı: ĩnanmas ersenğ bargıl siñgiliñgni ķörgil, bir tawuķ öldürüp bergeil, murdārını yeyür mü, ķörgil, tidi. Siñgli ta‘ām itip **açlarķa** bergeil erdi. (T.323a/4)

Ey ‘Ömer ol kız qarındaşıñg ve küyevünğdin başlağıl sonğra Muḥammedge oğargıl kim küyevünğ ve kız qarındaşıñg Muḥammedge ĩmān keltürüp tururlar. Maķşūdı ol erdi ki ‘Ömerni özlerige meşğül kılgaylar, Muḥammedni öltürmesün, tēp. ‘Ömer aydı: andağ mu bolduñgiz? Ḥabbāb : eger inanmasañg barıp kız

ķarındaşıñgı körgil, bir tavuķ ۆltürüp bērgil, mur[d]ārı yēyür mü körgil.

ķarındaşı **bī-nevālarğa** ța‘ām bērür erdi. (L.196v/2)

T.- aç (isim)

aç sözcükbiriminin Tahran nüshası ekseninde isim ulamındaki kullanımları incelendiğinde, nüshanın hitap ettiğı toplumun zihninde farklı kavramlara bağı olduğu görölür. Bu doğrultuda **aç** sözcüğünün bağı olduğu kavramda tespit edilen anlamsal özellikler şu şekilde sıralanabilir:

- **aç** fizyolojik olarak aç olma, karın açlığı.

aç sözcüğünün Tahran nüshasında canlı bir varlığın [insan / hayvan] fizyolojik açıdan ‘aç olma’ durumudur. Bağlamlarda *aç* sözcüğü saat ya da gün ifadeli sözcüklerle de eşdizimli olması “karın açlığının” sınırlı bir zaman için geçerli olduğunu gösterir, yani canlı varlık için genel ve rutinsel bir açlık hâinden ziyade o an içinde canlının aç olma durumudur: 95a/3; 98b/19; 171a/12.

- **aç** maddi açıdan muhtaç olan kişi, yoksul⁵⁶⁸ (yan anlam)

aç sözcüğü, anlam genişlemesi yoluyla kazandığı ‘maddi açıdan muhtaç olan kişi, yoksul kişi’ gücöl anlambirimciğı Tahran nüshası 323a/4’te tanıklanır. Anahtar sözcüğün bağlamsal kullanım yoluyla kazandığı bu gücöl anlambirimcik, nüshada tek yerde

⁵⁶⁸ **aç** sözcüğünün Harezmi döneminden önce yan anlamlar kazanmıştır. Mesala aşağıdaki beyitlerde ‘soyut olan şeylere aç olma durumu’ söz konusudur: “ay eğğü sañgar kim toğar ay mañga; berü kelgil emdi men aç men sañga” (KB: 923) “neçe fikriñg bu ħam yürek bişürgey; bu açka bērmedin neçe yaşurgay” (HŞ: 1511) Özellikle Tahran nüshasında geçen ‘yoksul, temel ihtiyaçlarına ulaşamayan kişi’ anlamıyla sözcük Karahanlı Türkçesi döneminde de tanıklanır. Bk.: KB 3923.; 4841.

tanıklansa da Eski Türkçe dönem sözlüğünde geçen “bu er ol **ācığ toğurg.an**”⁵⁶⁹ ifadesinde dizimlenen **aç** sözcüğünün de ‘fakir, maddi açıdan kendisini doyuramayan kimse’ anlamıyla tanıklanması, **aç** sözcüğünün Eski türkçe döneminden itibaren burada tanıklanan yan anlam ile dilde kullanımı olduğuna işaret eder. Buna karşın nüshada aç sözcüğünün bu anlamıyla nadir kullanımı, onunla aynı kavram alanında öbeklenen **çığay**, **fakır**, **miskîn** sözcüklerin yazı diline bağlı gelişen dil kullanımıyla açıklamak mümkündür.

Bu şartlar altında, anahtar sözcüğün tek kullanımın yarattığı kısıtlılığa rağmen, bağlı olduğu “maddi açıdan muhtaç olan kişi, yoksul” gösterileni için şu anlambirimcikler betimlenebilir:

- **canlı [insan]**

aç sözcüğü Tahran nüshasında ‘maddi açıdan muhtaç olan kişi, yoksul kişi’ gönderimiyle kullanıldığında, onun kavramsal yapısı, canlı varlıklardan sadece insan sınıfı içeren bir anlambirimciğe sahiptir. Halbuki **aç** sözcüğünün “fiziksel olarak aç olma, karın açlığı” anlamına ait kavram kümesi anımsandığı takdirde sözcüğün anlambirimcik demeti içinde yer alan sınıfbiriminde böylesi bir ayırım olmadığı yukarıda belirtilmiştir. Böylece insanın zihinsel yetisinin, insanın var ettiği ve insanla kaim olan toplumsal yapının bir tür sonucu olarak görülebilecek ekonomik gelir düzeyiyle ilgili bu kavramı sadece insan sınıfına ait bireyler için kullanıldığını söylemek mümkündür.

- **geçimini sağlayacak bir işte çalış(a)mama / para kazan(a)mama (?)**

aç sözcüğünün bağlı olduğu kavramsal yapı içinde ‘aç kişi , fakir’ bir işte çalışmadığı için mi yoksa bir işte çalıştığı halde kazancı çok az olduğu için mi kendisine ya da aileine

⁵⁶⁹ Ercilasun, Ahmet. B.; Akkoyunlu, Ziyat. (2018), *Dîvânü Lugâti’t-Türk Giriş - Metin - Çeviri - Notlar - Dizin*, (3. Baskı), TDK Yayınları, Ankara, s. 225.

yiyecek bir şey alamıyor ya da temel ihtiyaçları için başkalarına muhtaç duruma düşüyor? Bu sorular önemlidir; çünkü İslamî bakış açısında muhtaç durumda olan kişiler *fakirler* ve *miskinler* olarak ayrılır.⁵⁷⁰ Ancak Tahran nüshası ekseninde **aç** sözcüğünün dil dışı dünyada işaret ettiği sosyal sınıfa dair ayrıntılı bir bilgi elde edilememektedir, bu sebeple de bu başlık soru işaretli olarak yansıtılmıştır.

- **maddi açıdan muhtaç olan, yiyeceğe her zaman ulaşamayan, yiyecek bulamayan kişi**

aç sözcüğünün gösterilen boyutu ‘maddi açıdan muhtaç olan kişi’ şeklinde nitelendirilmesi mümkündür. Her ne olursa olsun ‘aç kişi ’ ekonomik açıdan bir zorluk yaşamakta ve bu nedenle de temel ve zaruri (giyinme, barınma vb.) ihtiyaçlarını karşılayamadığı için başka insanlara muhtaç olan kişidir. Bu sebeple de *aç* yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan yiyeceğe her zaman ulaşamayan kişidir. Bu sıkıntılı durum, o kişinin hayatında birkaç saatlik ya da günlük gibi belirli bir süreyi kapsamaz; onun hayatının bir parçası hâlinde olması bu kavramın varlık sebebidir. Yiyeceği elde edememezlik, ona erişememezlik ızdırabı kişinin hayatında döngüsel bir süreç hâlinindedir. Bu sebeple *aç* sözcüğü Tahran nüshasında ‘karının aç olma hâli’ yani temel anlamı ile kullanılıyor ise kişi belli bir saat ya da gün boyunca yiyeceğe ulaşamaz ama sonunda karnını doyurur. Böylece ‘karın açlığı’ o kişinin hayatının bir parçası haline dönüşmediği anlaşılır. Halbuki bu başlık altında incelediğimiz anlambirimcik o kişinin hayatının bir parçasıdır ve bu nedenle gün ve saat gibi sözcüklerle eşdizimlenememektedir.

- **başkalarının verdikleri ile karnını doyuran kişi**

⁵⁷⁰ Eskicioğlu, Osman., “Fakir Maddesi”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C.12, 1995, s.129-131.

Üstteki anlambirimciğe bağlı olarak gelişen ve onun bir sonucu niteliğinde olan bir anlambirimciğdir. Nedenini bilmeksizin maddi açıdan kendi karnını doyuramayan kişiler yaşamak ve hayatta kalmak için başkalarının yardımına muhtaç kişidir. Tahran nüshasında 323a/4, sözcüğün bu anlambirimciğini açıkça aktarır: Hz Ömer’in kız kardeşi yemek yapar ve yaptığı yemekleri *açlar*’a yani yemeğe muhtaç olanlara dağıtır.

- **nötr-cinisyet (erkek/dişi biyolojik cinisyet)**

aç sözcüğün gösterilen boyutu erkek ya da dişi biyolojik cinisyet yönüyle ayrışma göstermemektedir. Bu yönüyle biyolojik açıdan nötr-cinisyetlidir.

- **sosyal statü [alt tabaka] (çağrışımsal anlam)**

aç sözcüğü ‘yoksul kişi’ göndergesiyle, bağlamda *+lar* altbiçimbirimciğiyle o toplumdaki “bellirli bir sosyal sınıf”a gönderimde bulunduğu tanıklanır. Bu belirli bir sosyal sınıftan kasıt ise tamamen ekonomik bazlı bir sınıflandırmanın en alt basamağında yer alan topluluğu kapsar ve bu kapsayış *+lar* altbiçimbirim ile sağlanır. Tahran nüshasında *açlar* sözcükbiçiminin tek yerde tanıklanması hasebiyle bu çerçevede sadece *aç* sözcüğünün alt tabakaya özelinde statüsel bir çağrışım yan da anlam değeri olduğunu söylemek mümkündür.

aç sözcüğünün yer aldığı metin türünde nasıl kullanıldığı da o dönem dil kullanımının ona yüklediği anlam değerinin bizdolaylı muhataplar tarafından anlaşılmasına yardımcı olabilir. Bu bu sebeple çalışma boyunca kısasü’l enbiyâ türü ile karşı karşıya olunduğu unutulmayacak ve bu uzanımda değerlendirmeler ve çıkarımlar yapılacaktır; çünkü doğası gereği bu metin türü, İslam dininin bakış açısını ve öğretisini empoze etmek ile güdümlüdür. Hâl böyle olunca sözcüğün anlamsal değerini algılayabilmek için İslâm geleneğinde *açlar*’a olan bakış açısı da tabii olarak burada önem kazanmaktadır. Bu doğrultuda bakıldığında, İslamiyet *açlar*’a özel bir önem vermektedir, onların sabır ve metanet göstermesi sonucunda çok büyük mükafatlara nail olacağı ve zengin kişilerden

daha önce cennete gireceğine dair kıymetli vaadlerde bulunmaktadır. Böylece **açlar** İslam inancı taşıyan toplumlarda hor ve hakir görülen bir sınıf değildir, tam aksine onurlandırılan, taltif edilen bir sosyal sınıf olarak insan zihninde yerini alır. Bunula birlikte toplumda **açlar**'ın varlığı, toplumda maddi durumu iyi olan kişiler için de Allah'a yakın olmanın bir vesilesidir. Bundan dolayı İslam inancının **açlar**'a bakış açısından hareketle sözcüğün olumlu bir anlamsal değeri olduğu yargısına ulaşılabilir.

3.25.1. bī-nevā

bī-nevā “helpless, unfortunate, unprovided; a beggar; silent”⁵⁷¹

L.- bī-nevā (Far.)

bī-nevā sözcüğü, Londra nüshası boyunca sadece iki yerde kullanımı tanıklanır. Buna karşın Tahran nüshasında **bī-nevā** sözcüğünün kullanımı tanıklanmaz. Bu sebeple de nüshalar arası eşbağlamalar mukayese edildiğinde, Londra nüshası L.124r/7’de geçen **bī-nevā** sözcüğüne karşın Tahran nüshası T. 193b/10’da geçen **munğluğ** sözcüğünün kullanımı yanında, Londra nüshası L.196v/2’de geçen **bī-nevā** sözcüğüne karşın, bu sefer Tahran nüshası T.323a/4’te **aç** sözcüğü kullanımı takip edilmektedir. Far. alıntı **bī-nevā** sözcüğünün Londra nüshasındaki kullanım azlığı ve Türk dilinde tek bir sözcükbirime karşılık olarak kullanımının ise belirlenememesi sebebiyle, **bī-nevā** sözcüğünün kavramsal yapısı üzerine ayrıntılı bir analiz yapılması oldukça güçleşmektedir.⁵⁷² Far.

⁵⁷¹ Steingass, F., (1998), **A Comprehensive Persian- English Dictionary**, Libraire du Liban Publishers SAL, Beirut, p. 226.

⁵⁷² **bī-nevā** sözcüğü Harezmi dönemi eserlerinde de yaygın kullanımı olan bir sözcük değildir. Dönem eserlerinden sadece MM’de iki yerde tanıklanır: 174/2; 230/2. Her iki bağlamda da **bī-nevā fakīr** ve **miskīn** sözcükleri ile birlikte kullanılır ve oruç ayı içinde verilmesi sadaka ve zekat verilmesi gereken kişi olarak geçer.

alıntı *bī-nevā* sözcüğünün kaynak dilden hedef dile aktarılırken Türk dilinde nasıl bir gönderimle kullanıldığını daha iyi kavramak adına dönem eserlerine bakılmasını isabetli olacaktır. Bu doğrultuda Erken Orta Türkçe dönem eserlerine bakıldığında, anahtar sözcüğün kullanım azlığının sadece KE Londra nüshası özelinde olmadığı idrāk edilir. Çünkü söz konusu dönem eserlerinden Harezmi temas lehçesi eserlerinde KE/ Londra hariç sadece MM’de *bī-nevā* sözcüğü iki yerde tanıklanır ve her iki kullanımda da *bī-nevā* sözcüğü, o dönem Türk yazı dilinde daha yaygın kullanımıyla tanıklanan Ar. alıntı *faķīr* sözcüğüyle birlikte dizimlenerek kullanıldığı görülmektedir.⁵⁷³ Far. alıntı *bī-nevā* sözcüğünün , Türk dilinde Ar. alıntı *faķīr* sözcüğüyle dizimlenerek koşut biçimde kullanımı, en azından *bī-nevā* sözcüğünün hangi hangi kavram alanında ve ne yönde kullanıldığı hakkında fikir vermektedir. Memluk sahası dönem eserlerinde ise *bī-nevā* sözcüğü, sadece GT’de tek yerde yine *faķīr* sözcüğüyle birlikte dizimlenerek kullanıldığı takip edilmektedir.⁵⁷⁴ Bu kullanımları göz önünde bulundurarak Londra nüshasında *bī-nevā* sözcüğün bağlamsal kullanımlarının el verdiği ölçüde Far. alıntı sözcüğün Türk dilinde şu anlamsal özelliklerle kavramlaştırıldığı öngörülmektedir:

- canlı [insan]

bī-nevā sözcüğü Londra nüshasında sadece insan için kullanımı tanıklanır. Bu sebeple canlı ve insan anlambilimcikleri bu kavram içinde yerini alır.

- nötr-cinsiyet (erkek / dişi biyolojik cinsiyet)

⁵⁷³ 174: “oruç ayı içre bérilse revā; *faķīrlerga bérġü ya ol bī-nevā*; oruç kökge aşmas munı bérnese; turur kök yer ara maķāmı hevā. [MM: 117]; 230: “zekāt kimge bérnek kerek bil revā; *faķīr ol ya miskīn* érür bī-nevā; ya borçluġ yuluġluġ mükāteb ġarīb; bu cümlege bérġü biri hem revā” [MM: 126]

⁵⁷⁴ 161/6: karı *yarlı* ķulunġ seyf-i serāyī; *faķīr u bī-nevā* luţfunġ gedāyi. [GT: 80]

bī-nevā sözcüğün kavramsal yapısında erkek ya da dişi biyolojik cinsiyetten birisiyle ayrılmadığı ya da kavramsallık kazanmadığını söylemek mümkündür.

▪ **muhtaç kişi:**

bī-nevā sözcüğünün Londra nüshasındaki 196v/2'deki kullanımı vasıtasıyla, sözcüğün gösterilen boyutunun 'muhtaç kişi' anlambirimciği ile kavramlaştırıldığı öngörülmektedir. Söz konusu bağlamda *bī-nevālar* Hz. Ömer'in kız kardeşi tarafından yiyecek verilen yani onun vereceği yemeğe muhtaç olan kişilerdir. *bī-nevālar* başkalarından yiyecek ve muhtemelen burada tanıklanmasa da para, giyecek gibi şeyleri de kabul eden kişi tipolojinini zihne getirmektedir. *bī-nevā* sözcüğünün dönem eserlerinde tanıklanan kullanımlarında *faķīr* sözcüğüyle dizimlenerek kullanımı da, sözcüğün 'muhtaç' anlambirimciğiyle kavramlaştırıldığına işaret etmektedir.

bī-nevā Londra nüshasında ikincidefa 124r/7'de tanıklanır: Öncelikle şu belirtilmelidir ki *bī-nevā* sözcüğü araştırmanın başında 127r/7'deki bağlam içinde de yukarıda tanımlanan 'yoksul' anlamıyla kullanılmış olabilir mi diye sorgulanmıştır ve önce bu kapsamda le alınarak irdelenmiştir; ancak Londra nüshasındaki 127r/7'deki bağlamsal yapı içerisinde sözcüğün 'yoksul' kavramını karşılamadığı sonucu ortaya çıkarılmıştır.

Peki niçin *bī-nevā* sözcüğü burada 'yoksul' anlamıyla tanımlanamamaktadır?

Bir kün Mūsī Fir' avnge yarlıg tēgürgeli barurda bir tilençi utru keldi,
Mūsīdin nerse tiledi. Mūsī aydı: mende nerse yok saṅa bērgeli. Tilençi aydı: yawlak munḡluḡ-men, tēp yalbardi. Kārūn Mūsīğa selām kılḡalı kēlūr ērdi. Kārūn yırāqdın Mūsīni dervīş birle kōrdi, meni kōrse nerse tilegey, tēp yaşundı. Mūsī aydı: munda turḡıl, Fir' andın yanıp ēwge kēlmişde saṅa nerse bēreyin. Dervīş aydı: yawlak bī-nevā-men, şabrim yok, tēdi.
..... Kārūn dervīşdin sordı kim Mūsī saṅa nē bērdi? Dervīş aydı: nerse bērmedi ammā ķuruḡ otlarnı baķırḡa ķatḡıl altun bolḡay, tēdi. Kārūn aydı:

ey dervîş, Mūsī sendin k̄utulmak̄ için tıltağ kıldı, bu ne söz bolur, bargıl

rūzīng tilegil. (L.124r/7)

Birinci neden, *bī-nevā* sözcüğü bağlamda bir dilencinin ağzından işitilir. Yukarıda Londra nüshasından yapılan alıntıda iki cümlemin altı çizilmiş ve koyu renk ile renklendirilmiştir. Bunun nedeni, ilk altı çizili yerde *tilençi* ‘çok muhtacım / çok ihtiyaç sahibiyim’ der; devamında bağlam bütünüyle takip edildiğinde ikinci kez altı çizilen cümle de yine aynı koşutlukta olması gerekir, hatta Tahran nüshasındaki eşbağlamda bu koşutluğu kanıtlar, yani dilenci esasen aynı şeyi ifade etmeyi amaçlayarak söylemini oluşturur. Bu nedenle bağlamsal tutarlılığın sağlanması için her iki altı çizilen cümle, aynı önermeye sahip olması gerektiğini söylemek mümkündür. Bu sebeple burada *munğluğ* sözcüğü ile yer değiştirecek olan o sözcüğün de aynı doğruluk koşuluna sahip olması beklenir. **İkinci neden,** bağlamda *tilençi* ya da *dervîş* Musa’ya hâlini anlatabilmek için ‘muhtacım, sabrım yok’ demelidir. Eğer sözcüğün anlamını ‘yoksul’ olarak tanımlanırsa o zaman bu tümcenin önermesi şu şekle bürünür: ‘yoksulum/fakirim, sabrım yok’. Fakat yoksul ya da fakir olma durumu esasen bir ekonomik statüdür, bir kişinin anlık yardım etmesi ile değişmez, halbuki ‘karın açlığı, aç olma’ bir acziyettir, muhtaçlıktır ve başka kişinin bir miktar yardım etmesiyle o acziyet durumu bir müddet için ortadan kalkar. Buradaki bağlamda *dervîş*, Musa’ya yoksulluğumu gider, demez; ihtiyacımı gider, demek istediği daha ayakları yere basan, tutarlı bir görüştür. **Üçüncü neden** ise bağlamın devamında *dervîş*’in *rūzī* ‘yiyecek, gündelik rızık’ aradığı anlaşılır, bu nedenle *dervîş* ‘in kast ettiği anlam “yoksul” olmamalı, ‘muhtaç kişi’ olmalıdır.

Sonuç: T. aç ~ L. bī-nevā

açlar ~ bī-nevālar sözcük çifti, nüshalararası eşbağlamalarda birbiri yerine kullanılması dolayısıyla her iki sözcüğün aynı doğruluk koşuluna sahip olup olmadığı sorununa ulaşabilmek için sözcüklerin kavramsal yapıları incelenmiştir. Yukarıda aktarılmaya

çalışıldığı üzere Tahran nüshasında 323a/4'te geçen *aç* sözcüğünün temel anlamı dışında kullanıldığı anlaşılr. Çünkü bu bağlamda ‘fiziksel bir karın açlığı durumu’ndan ziyade ekonomik statünün şekillendirdiği sınıflandırmanın alt tabakasında konumlanan *yoksul* insana gönderimi sezinlenir. Londra nüshasında ise 196v/2’de tanıklanan bağlamda *bī-nevā* sözcüğü ‘muhtaç kişi’ göndergesel anlamıyla kullanıldığı yönünde bir öngörude bulunulmuştur. Semantik açıdan analiz edilen her iki sözcük de nüshaların bağlamsal çerçevesinde değerlendirilmesi sonucunda *aç* ve *bī-nevā* birbirine yakın aynı kavram alanında tanımlanabilecek farklı gösterilenlerle kavramlaştırılması, sözcüklerin farklı doğruluk koşulunu yansıttığını gösterir. “*açlar*” sözcükbiçiminin iletlediği “yoksullar” önermesinin daha spesifik bir kavram olmasına nazaran, *bī-nevā* “muhtaç kişiler” daha genel bir kavram olarak tanımlamak mümkündür. Bu şartlar altında bu sözcük çifti arasında yakın eş anlamlılık ilişkisi olup olmadığı daha doğrusu ifadesiyle test edilebilir:

I. **Singli ta‘ām itip açlarķa (X) bēūr erdi. (T.323a/4)**

Karındaşı bī-nevālarga (Y) ta‘ām bēūr erdi. (L.196v/2)

Yukarıda Tahran nüshasında kullanılan *aç* sözcükbirimine nazaran Londra nüshasında kullanılan *bī-nevā* sözcükbiçiminin daha genel ve kapsayıcı olması dolayısıyla *daha doğrusu* ile oluşturulacak anlamsal denklemde öncelenecektir:

Kardeşi *muhtaç kişilere* (Y “bī-nevālar”) daha doğrusu *yoksullara* (X “açlarķa”) yemek verirdi.

Yukarıda *bī-nevā* ve *aç* sözcükbirimler daha doğrusu ifadesiyle oluşturulan tümcede mantıksal bir absürdlük ya da çelişki meydana gelmemiştir. Bu durumda bu sözcük çiftinin aynı kavram alanı dahilinde birbiriyle yakın eş anlamlılık ilişkisi dolayısıyla nüshalar arası eşbağlamlarda değışkeli kullanılabildiği ortaya çıkmıştır.

3.26. Muṅluḡ

muṅluḡ Tahran ve Londra nüshasında kullanım sıklığı yüksek bir sözcüktür. Nüshalar arası eşbağlamalarda Tahran nüshasında *muṅluḡ* sözcüğüne karşın Londra nüshasında *bī-nevā* ve *muḥtāc* sözcüklerinin kullanımı tespit edilmiştir. T. *muṅluḡ* ~ L. *bī-nevā*; T. *muṅluḡ* ~ L. *muḥtāc*

muṅluḡ “muṅluḡ er mihnet çekmiş adam” [DLT:504]; **muṅlu** “âciz” [ME/Yüce:158]; **muṅlu** “[< muṅ+lu] al-muhtacu va ma‘nahu du’l-hacati [= muhtaç kimse; ihtiyaç sahibi anlamındadır]” [Kİ/Aldemir: 264]; **munluḡ** “eksiklikli, kusurlu” [İML: 51]; **munluḡ** “Ar. معيوب 41b/13-14” [İML/Aydın: 145]; **muṅluḡ** “‘sorrowful, melancholy, distresses’ etc. KB *muṅluḡ* is common as a stock epithet for ‘suffering’ mankind.” [EDTP:769a-b]

T.- *muṅluḡ* (isim)

muṅluḡ sözcüğünün bağlamsal kullanımları anahtar sözcüğün birden fazla gösterilen ile kavramlaştırılarak kullanıldığını göstermektedir. Bu doğrultuda *muṅluḡ* sözcüğünün kavramsal yapısından tespit edilen anlamsal özellikler şu şeklide sıralanabilir:

- **muhtaç ya da aciz [insan / ? hayvan]**

muṅluḡ sözcüğü için Tahran nüshasındaki herhangi bir şeye muhtaç olan sadece insan sınıfındaki kişileri için kullanıldığı gözlemlenmiştir: 01b/7; 130b/14; 139b/13; 171a/13; 193b/10; 218b/16. Burada tanımlanan anlambiricik farklı parametreler ile sınıflandırılabilir belirlenmiş bir toplumsal sınıfa ait olmaması dikkat çekicidir, yani sözcük sadece fakir, yoksul olan kişiler için kullanılmamıştır. Özellikle çok zengin ve güçlü olması ile tanınan Süleyman peygamber için de kullanılmış olması bu yargıda bulunulmasına yol açar: “Süleymān secdeka bardı, aydı: İdiyā men za‘īf, *muṅluḡ-men, tūkel ‘ilm ve mülk seninḡ turur.*” (218b/16) Böylece *muṅluḡ* sözcüğünün yeri geldiğinde rütbeli, zengin insanlar için de kullanımının var olması muhtaç ve acizolma durumunun

sadece yemek ve yiyecek ile özdeş olmadığının işaretçisidir. Bu başlıkta görülen [hayvan ?] betimlemesi, sözcüğün sıfat ulamında bir hayvana (deveyi) referanslı kullanımının tanıklanması, nüsha çerçevesinde olmasa da en azında gündelik dilde sözcüğün isim ulamında da ‘hayvan’ referanslı kullanı ihtimali sebebiyle soru işaretliyi aktarılmıştır: bk. 107a/9. Bu husus soru işaretiyle karşılandığı için eş anlamlılık değerlendirilmesinde bir etki oluşturmayaacağı da önemle belirtilmek gerekir.

munğluğ sözcüğünü kavramsal yapısını oluşturan anlambirimcik demeti içerisindeki ‘ihtiyacı olma, muhtac olma durumu’ şeklinde tanımlanan anlambirimcik, sözcüğü bu kavram alanı etrafında öbelenen başka sözcüklerden ayırt edici olmasını sağlar: bk. *açlar* maddesi. Tahran nüshasındaki bağlamlardan takip edildiği ölçüde insan farklı şeyler için *munğluğ* olabilir, diğer bir ifadeyle sözcüğünün bağlı olduğu kavramın seçmesel sınırlaması spesifik bir yöne evrilmemiştir. Başka bir ifadeyle, sözcüğün bağlı olduğu kavram salt ‘muhtac olunan bir şey’ vardır; fakat bu ‘şey’ belirli olmayıp sözcüğün eşdizim sınırlamaları ya da içinde bulunduğu bağlam ile anlaşılır. Bu durum sözcüğün daha geniş bir kullanıma sahip olduğuna işaret eder ve bu savı oluşturan şekillendiren bağlamsal kullanımlar dan biri Yusuf peygamberin kardeşleri Yusuf’a ya da Yusuf’un vereceği para ya da yiyeceğe muhtac hale gelmesidir: “**Aydılar: Ey ‘azîz biziñ bizâ’atimiz hazineka yaramas, sen bizke munğluğ ermes-sen, biz sañga munğluğ-biz, bizni umınçsız yandurmağıl, şadağa kılğıl, aşlık bergeil, şadağanıñ yanutın Mevlâ ta’âlâ bërür.**” (139b/13), Bunun yanıında salt ekmeğe yani yemeğe muhtac olma durumunda takip edilir: “**Sekiz künden berü aç erdi, Mevlâdın ta’âm tiledi, aydı: İdiyâ nerse bergeil, etmekke munğluğ-men.**” (171a/13), Ya da her şeye sahip olan Süleyman peygamberin de hem mal hem de bilgi, ilim açısından muhtac, aciz olma durumu vardır: “**Süleymân secdeka bardı, aydı: İdiyâ men za’îf, munğluğ-men, tükel ‘ilm ve mülk sening turur.**” (218b/16) Son aktarılan bağlamsal kullanımda, Tanrı ve insanın karşı karşıya gelme durumunda insanın her yönüyle aciziyetini, muhtaçlığını vurgulamak için *munğluğ*

sözcüğü tercih ettiğine tanık olunur ve bu da yine yukarda belirttiğimiz kullanım alanındaki genişliğin bir göstergesidir. Kısacası, *munğluğ* sözcüğünün “muhtaç kişi, aciz duruma düşmüş kişi” gösterileniyle kavramlaştığı yönünde karar kılınmıştır.

- **kederli, dertli, sıkıntılı (yan anlam)**

munğluğ kişi ihtiyaç duyduğu bir şeyin yokluğundan ya da eksikliğinden dolayı sıkıntılı ve kederlidir. “Özi *munğluğ* keđ köyüklüg Mevlānıñ mürsel kulu; Ol çiçek teg eñgni küsep meñzi solğan Ya‘kūb ol” (84a/5) Yakup peygamber burada muhtaç ve aciz değildir, en sevdiği, kıymet verdiği oğlu Yusuf’u kaybettiği için ‘sıkıntılı, dertli’dir. Bu söz konusu anlambirimcik sözcüğün geçtiği bağlamlarda alt tondan duyumsanır ve sebep-sonuç ilişkisi sonucunda algılanır. Fakat özellikle Tahran nüshasında geçen şu bağlam anahtar sözcüğün ‘kederli, sıkıntılı’ şeklinde tanımlanan gücül anlambirimciği daha da görünür kılar: “ögsüzlerke şefkat kılsunlar, *kağguluğ munğluğlarğa boluşsunlar*” (378b/3) Bağlamda Hz Muhammed vefat etmeden önce sıkıntılı muhtaçlara yardım etsinler, tavsiyesinde bulunur. *munğluğ* anlamsal yapısı gereği sıkıntılı, kaygılı, kederli anlambirimciklerine sahip olduğu için burada anahtar sözcük seçmesel sınırlaması ile görünür. Başka bir bağlamda bir dilencinin yaşadığı muhtaçlığa sabredecek gücü olmadığını belirtir ve bu da yaşanan sıkıntı ve güçlüğü derecesel boyutunu gösterir:.

“Dervîş aydı: Yawlağ *munğluğ-men*, şabrum yok.” (193b/10)

- **yaratılışsal zayıflık, güçsüzlük, acizlik (yan anlam)**

munğluğ sözcüğü Tahran nüshasının giriş bölümünde Allah’ın güçlü olduğu vurgulanırken Allah’a olan acziyetini ve dâim muhtaçlığını vurgulamak için insanoğlu için *munğluğ* sözcüğünün kullanıldığı tanıklanır:

Sansız hamd u şenâlar sakışsız telim ögdiler ol İdimüz ‘azze ve celle
kudreti birle bizlerni âdemî yarattı, perî yaratmadı, yılķı kıara yaratmadı.
Yana âdemî yaratmışda kiğin fażlı keremi birle bizni er yarattı, tişi

yaratmadı. ve taķı bizlerni arıĝ yolĝa k nd r p hid yet birle aĝırlap yawuz
yoldın k dezd . Anda kiĝin  ad m i hs n ⁵⁷⁵ birle biz  a  flarĝa
Mu ammed Mu ta  f n   alla  l hu  aleyni ve  al   alihi ve sellem yalawa 
ıdd . ve taķı **biz mu  gluĝlarını** Mu ammed Mu ta  f  a   mmet k l p a  n
  mmetlerdin yegrek tidi. Bu mun a ker metlerde kiĝin  amuĝ t nl ĝlarda
bizni k r kl grek yaratt . (01b/7)

Buradan anlıyoruz ki m stensi  pek  ok kez n shada  insanoĝlu nu ifade etmek i in
adem  kullanırken giri  b l m nde din   aĝrı ımı olan *mu  gluĝlar* s zc ĝ n   zellikle
tercih etmi tir. Bu anlambirimcik kavramın g c l anlambirimciĝidir.

mu  gluĝ s zc ĝ n n erken d nem İslam  metinlerde kazanmı  olduĝu bu din   aĝrı ım
i in konu  zerinde  zerinde detaylı bir  alı ması bulunan Pilten, “mu   ve s zc ĝ n
m  taĝı mu  gluĝ  oĝunlukla  muhta   anlamında kullanılarak insanoĝlunun sıkıntılarını
kendi ba ına   zemeyeceĝini, aczi vurgulanmı tır.” tespitinde bulunur ve  zellikle KB i
referans olarak g steren Pilten KB de *mu  gluĝ* s zc ĝ n n insanoĝluna g nderimde
bulunduĝunu, *mu  suz* s zc ĝ n n ise Tanrıya g nderimde bulunduĝunu, b ylece bu iki
s zc ĝ n insan ve Tanrı arasındaki farklılıĝa vurgu yapt ĝını, metinlerden yapt ĝı
alıntılar ile kanıtlar. Bu  aĝrı ımın baskınl ıĝı nedeniyle “erken İsl m  T rk  evresinde
mu   ve m  staklarına y klenen din  anlamlar bu s zc ĝ n DLT de verilen anlamının
deĝi mesine yol a mı  ve belki de ilerleyen d nemlerde  zdirap kavramları i inde bir “ st
anlam” olmasını engellemi tir.” yargısında bulunur.⁵⁷⁶

3.26.1. b -nev 

b -nev  muhta  , aciz ki i

⁵⁷⁵ m. احيان

⁵⁷⁶ Pilten, *a.g.e.*, s. 355-361.

Tahran nüshasında *munğluğ* sözcüğüne karşılık Londra nüshası eşbaşlamında *bī-nevā* sözcüğünün kullanıldığı gözlemlenmiştir.

T. *munğluğ* ~ L. *bī-nevā*

- I. *Ḳārūn Mūsī yalawaçnıḡ ḡālası oğlu erdi. Bir kūn Mūsī Fir‘avnka yarlıḡ tegürgelü barurda bir ḡolḡuçı dervīṣ utru keldi. Mūsīdin nerse ḡoldı. Mūsī aydı: Minde nerse yok. Dervīṣ: Yawlaḡ munğluğ-men, tip yalwardı. Ḳārūn Mūsīka selām ḡılḡalu kelūr erdi, ırāḡdın Mūsīni dervīṣ birle kōrdi nerse tileyūr, mini kōrse mindin nerse ḡolḡay, tip kızlendi. Telim sözleştiler. Mūsī aydı: Sen munda turḡıl, Fir‘avndın yanıp kelūrde iwke barıp nerse bēreyin, tidi. Dervīṣ aydı: Yawlaḡ munğluğ-men, ṣabrum yok. (T.193b/10)*

Bir kūn Mūsī Fir‘avnge yarlıḡ tēgürgeli barurda bir tilençi utru keldi, Mūsīdin nerse tiledi. Mūsī aydı: mende nerse yok saḡa bērgeli. Tilençi aydı: yawlaḡ munğluğ-men, tēp yalbardı. Ḳārūn Mūsīka selām ḡılḡalı kēlūr ērdi. Ḳārūn yırāḡdın Mūsīni dervīṣ birle kōrdi, meni kōrse nerse tilegey, tēp yaṣundı. Mūsī aydı: munda turḡıl, Fir‘avndın yanıp ēwge kēlmiṣde saḡa nerse bēreyin. Dervīṣ aydı: yawlaḡ bī-nevā-men, ṣabrum yok, tēdi. (L.124r/7)

L. *bī-nevā*

Yukarıda karşılaştırılan bağlamlarda Londra nüshasında geçen *bī-nevā* sözcüğünün kavramsal incelemesi 25.1. T. *aç* ~ L. *bī-nevā* maddesi kapsamında gerçekleştirilmiştir. Söz konusu semantik incelemem doğrultusunda Far. alıntı *bī-nevā* sözcüğü Türk dilinde “muhtaç kişi” olarak kavramlaştırıldığı öngörülmektedir. bk. T. *aç* ~ L. *bī-nevā*

Sonuç: T. *munğluğ* ~ L. *bī-nevā*

munğluğ sözcüğü Tahran nüshasında çok anlamlılığa sahipken *bī-nevā* sözcüğü de Londra nüshasında “muhtaç kişi” gösterilen ile kavramlaştığı tanıklanır. Tahran

nüshasında 193b/10'da geçen *munğluğ* sözcüğü ile Londra nüshasında geçen *bī-nevā* sözcüğü geçer. Yukarıda ayrıntısıyla anlatıldığı üzere *munğluğ* sözcüğünün kullanım alanındaki genişlik, eşdizimli sözcükler açısından sahip olduğu farklılık ve dinsel çağrışımlar yönüyle Far. alıntı *bī-nevā* sözcüğünden çok farklı bir konumda olmasına rağmen 'muhtaç, aciz kişi' anlamıyla her iki sözcük de aynı doğruluk koşuluna sahiptir. Böylece *bī-nevā*'nın Far. alıntı bir sözcük olması hasebiyle bu sözcük çifti çağrışımsal faktör noktasında birbirinden ayrılır. Bu doğrultuda eş anlamlılık ölçeği üzerinde *munğluğ* ve *bī-nevā* sözcükleri bilişsel eş anlamlılık ilişkisine sahiptir.

3.26.2. muhtāc

muhtāc muhtaç, aciz olan kişi.

T. *munğluğ* ~ L. *muhtāc*

- I. Yana ol yükleri içinde çıkğan bizā' atlerin me Yūsuf üskinde қоđdılar. Bu nerseler biziñg yüklerimizde çıktı, yañgılıp қоđmış bolğaylar tip alu keldimiz, tidiler. Yūsuf yaḥşı kıldıñgız, tidi ammā biz bu nerselerke *munğluğ ermes-miz*, tidi. Bular kamuğ sizke bolsun, alu bariñg, kerek yarağıñgızқа ҳarc қılıñg, yol azuқı bolsun, tidi. (T.130b/14)

Yana ol yükleri içinde çıkğan nerselerini ileyinde қoydılar, aydılar: bu nerseler biziñg evvel ёltken yüklerimiz içinde çıktı, yañgılıp қоymış bolğaylar tip alıp keldük. Yūsuf aydı: yaḥşı kıldıñgız ammā biz bu nerselerge *muhtāc ёrmes-miz*, kamuғı sizniñg bolsun, yol azuқı қılıñg. (L. 95v/15)

L.- *muhtāc*

muhtāc sözcüğünün Londra nüshasındaki tüm kullanımları incelendiğinde sözcük için şu anlamsal özellikler sıralanabilir:

- **muhtaç ya da acziyet sahibi olan varlık [insan / soyut varlık]**

muhtâc Londra nüshasında bir yer haricinde her zaman insan ‘muhtaç olan, ihtiyaç sahibi’ olandır: 95v/15; 134v/3; 146v/8; 150v/2; 155r/14; 238v/16. İnsanın ihtiyaç sahibi olma, bir şeye muhtaç olma durumu için kullanılan sözcük, tek yerde soyut varlık olan *ferişlerler* için kullanılmıştır: 59v/13.

muhtâc sözcüğünün kavramsal yapısı içinde belirli bir nesneye ya da ‘şey’e duyulan ihtiyaç söz konusu değildir, bu nedenle Londra nüshasında kişi neye ihtiyaç duyuyorsa onun ile eşdizimlendiği görülür, yani *muhtâc* sözcüğü ihtiyaç duyduğu şeyi kendisine eşdizimli olarak istediği görülüyor. “Yûsuf aydı: *yaḥşî kıldınġız ammâ biz bu nerselerge muhtâc êrnes-miz, kamuġı sizinġ bolsun.*” (95v/15); “Süleymûn aydı: *ṭa‘âmġa muhtâc-men.*” (134v/3); “Süleymân seferde êrdi, *suwġa muhtâc êrdi.*” (146v/8); “*seninġ bēġlerinġ hem kerekmes, men aġa muhtâc êrnes-men, sên meni alur bolsanġ barur-men.*”; “Yûnus aydı: *ṭa‘âmġa muhtâc-men.*” (155r/14).

Sonuç: T. *munġluġ* ~ L. *muhtâc*

muhtâc sözcüğü aslında hem Tahran hem de Londra nüshasında kullanımı tanıklanan bir sözcük olup nüshalar arası yapılan karşılaştırmada, Tahran nüshası 130b/14’te *munġluġ* sözcüğünün paralelinde Londra nüshası 95v/15’te *muhtâc* sözcüğünün kullanımının tercih edildiği görülür. *munġluġ* sözcüğü Eski Türkçeden itibaren tanıklanan bir sözcük olup Tahran nüshasında çok anlamlı bir kullanıma sahip olmasına karşın *muhtâc* sözcüğü Ar. kökenli alıntı bir sözcüktür.

munġluġ sözcüğü Tahran nüshasında çok anlamlı olup 130b/14’teki bağlamda *munġluġ* için yukarıda tanımlanan ikinci anlamla, yani ‘muhtaç olan kişi / aciz olan kişi’ anlamıyla kullanıldığı tespit edilmiştir ve sözcüğün bağlı olduğu kavrama ait anlambirimcikler, metindeki bağlamlar yardımıyla tanımlanmaya çalışılmıştır. Londra

nüshasında 95v/15'te *muhtâc* sözcüğü 'muhtaç kişi / aciz kişi' anlamına sahiptir. Bu düzlemde *munğluğ* ve *muhtâc* sözcükleri aynı doğruluk koşullarını yansıtır ve *muhtâc* sözcüğünün Ar. kökenli alıntı bir sözcük olması nedeniyle çağrışımsal açıdan birbirlerinden farklıdır. Bundan dolayı burada karşılaştırılan bağlamlar çerçevesinde *munğluğ* ve *muhtâc* sözcükleri eş anlamlılık ölçeğimizde bilişsel eş anlamlılık ilişkisine sahiptir.

3.27. Çığay

çığay hem Tahran hem de Londra nüshasında kullanımı tanıklanan bir sözlükbirimidir. *çığay* sözcüğü isim ulamında Tahran nüshasında 24 yerde, Londra nüshasında ise 17 yerde geçmesinin yanı sıra mukayese edilen her iki nüshada da Far. alıntı *dervîş* ve Ar. alıntı *faķîr* sözlükbirimlerinin kullanımı söz konusudur. Tüm bu sözcüklerin nüshalardaki kullanımsal nicelikleri kıyaslandığında her iki nüshada da *çığay* sözcüğünün kullanımının daha fazla tercih edildiği ortaya çıkar. Her iki nüshanın dil kullanımı nüshaların eşbağlamlarında *çığay* ~ *dervîş* ve *çığay* ~ *faķîr* şeklinde gösterilebilecek değişikli kullanımlar gözlemlenmiştir. Bu gözlem doğrultusunda yukarıda belirtilen sözcükler arasında semantik açıdan eş anlamlılık ilişkisi irdelenecektir.

çığay "fakir. Şiir: köñül kimniñ bolsa kalı yok çığa.y; kılsa küçün bolmas anı tok bay." [DLT: 625]; *çığan* "[< çıgany] al-baķîl [= çimri, başkasının üstünden geçinen]" [Kİ/Aldemir:168]; *çığan* "Ar. الفقير al-faķîr; Far. درویش darvîş; Tür. چغان çığan" [RS: 118]; *çığa:ñ* "poor and destitute" [EDPT: 408b].

T.- çığay

Tahran nüshası ekseninde *çığay* sözcüğünün bağlamsal kullanımları irdelenerek tespit edilen anlamsal özellikler şu şekilde sıralanabilir:

- canlı [insan]

çığay sözcüğünün bağlı olduğu kavram doğrudan canlı varlıklardan sadece insan türü özelinde kodlandığı için ‘canlı’ ve ‘insan’ üreysel anlambirimciğiyle tanımlıdır. *çığay* kavramı ‘insan’ anlamsal özelliği nedeniyle sıfat ulamında sadece *kişi* sözcüğünü niteler: “Bāzār begi aydı: Bu **çığay kişidin** aldım. Çığayka sordılar erse aydı: Qarqīsūn serāyīnğa tilene bardım erdi, bularnı çıkarıp maŋga bērdiler, tidi erse ...” (155b/1); “Bir ‘avrat erdi Benū Sa‘d qabīlesindin Hālīme atlıg, eri Hāriş atlıg, **çığay kişi** erdi, uşaq oğlanlıg, dünyālikde bir yalguz aruq uyuz ingeni bar erdi, qamuqlarınıŋ boğuzı andın keçer erdi.” (306a/18) Tahran nüshasında *çığay* sözcüğünün tüm bağlamsal kullanımları anahtar kavramda tanımlanan ‘canlı’ ve ‘insan’ üreysel anlambirimciklerini kanıtlıdır.⁵⁷⁷

- **fakir**: hiç mālı olmayan (*mālsız kişi*) veya çok az mālı olması nedeniyle gündelik temel ihtiyaçlarını karşılayamayan ya da barınma, yiyecek ve giyecek gibi kişinin kendi zaruri ihtiyaçlarını toplumun genel kabul standardı altında algılanan kişi.

çığay sözcüğünün bağlı olduğu kavram ‘fakir’ özgül anlambirimciğiyle tanımlıdır. Türk dilinin ilk yazılı begelerinden itibaren *çığay* sözcüğü, dil dizgesinde **bay** “zengin” dizimsel kullanımı, biz dolaylı muhataplara dönemin dil kullanımının zihninde *çığay* sözcüğünün *bay* sözcüğüyle karşıt biçimde kavramlaştığını tanıklar. Dil dizgesine tezahür eden *çığay* ve **bay** dizimliliği, *çığay* sözcüğünün temel anlamını biz dolaylı muhataplara açık biçimde iletse de, sözcüğün bağlı olduğu kavramın dil kullanımının zihnindeki tasarımı ve mahiyetini iletmede aciz kaldığı da bir gerçektir. Bu nedenle de burada ifade edilen salt “fakir” göndergesi, o dönemin sosyo-ekonomik yapısını, asgarî ihtiyaç anlayışını, fakirlik olgusunun üst sınırını veya fakirlik ve zenginlik olgusu arasına sıkışan dönemin **genel kabul gören standart yaşam** çizgisini aktaramadığı için dil kullanımının

⁵⁷⁷ *çığay* sözcüğünün Tahran nüshasındaki tüm kullanımları için bk.: 50a/2; 102a/11; 109a/16; 126b/6; 153b/4, 11; 155a/12; 155b/1, 4; 195b/4, 6; 200b/1; 203a/4, 8; 217a/14; 257a/8; 290b/10, 13; 309b/8; 315a/11; 319a/2; 321a/5; 326a/16

zihnindeki *çığay* tasarısını açıkça gösteremez. Bunun en önemli etkeni, toplumların ya da toplulukların yaşadıkları zamana ve coğrafyaya bağlı biçimde dizayn ettikleri sosyo-ekonomik parametrelere göre değişkenlik arz eden göreceli bir kavram oluşudur. Bu nedenle dönemin dil kullanıcılarının zihnindeki *çığay* kavramındaki ‘fakir’ özgül anlambirimciğini aydınlatmak amacıyla dönemin fakirlik ve zenginlik olgusu ile bu olguları yaratan nesnelerle ilintili kavramlar mukayeseli biçimde aşağıda irdelenmesini gerekli kılmaktadır.

İlk olarak *çığay* sözcüğü, *bay* sözcüğüyle derecelendirilebilen karşıt anlamlılık ilişkisine sahiptir. Bu karşıtlık ilişkisi dil dizgesinde her iki sözcüğün koşut biçimde dizimlenmesine yol açtığı gözlemlenir: “Ol hikāyet andağ erdi kim bu ‘Āmīl yawlağ bay erdi, oğlı kıızı yok erdi, atası qarındaşı oğlanları **çığay erdiler**. ‘Āmīl ölse mīrās olarka **teger erdi**.” (200b/1) Diğer kullanımlar için bk.: 73a/11; 102a/11; 126b/7; 217a/13. Bu kullanımlar, dil kullanımının zihninde *bay* ve *çığay* sözcüklerinin birbirleriyle kavramlaştığının dilsel tezahürüdür. Bunun yanında Tahran nüshasında fakir kavram alanında öbeklenen hiçbir sözcük *bay* sözcüğüyle koşut biçimde kullanılmamıştır. Bu yönüyle *bay* sözcüğünün sadece *çığay* sözcüğüyle karşıt anlamlı olarak kavranması, onu kendi kavram alanındaki diğer sözlükbirimlerden farklılaştırır. Bu sözcük çifti arasındaki karşıt anlamlılık ilişkisi, bir yerde yaşayan topluluk ya da halk ekonomik açıdan ölçeklendirildiğinde, bu ölçeğin bir ucunda *çığay* olduğu anlaşılırken diğer ucunda *bay* olduğu anlaşılıyor: “Mısr iliniṅ şehir ve rūstāsı içinde ne ḥalāyık bar erse **bay ve çığay, er ve za‘īfe satgın algūka kim nezzāreka yığıldılar**.” (102a/11) Nüshadaki bir başka bağlamsal kullanım, o dönemde toplumun sosyo-ekonomik açıdan üçe bölünlenerek algıladığını göstermektedir: “Yūsuf yawlağ telim aşlık yıgdurmuş erdi. Bu yēti yıl içinde yağmur yağmadı, suw çıkmadı, yerdin ot ünmedi. **Ḥalāyık** muṅluḡ boldılar. Bir batman arpa bir altunka boldı. **Ḥalāyıkka** yaraḡınça aşlık, **çığaylarka** tegme künde yüz tiwe yüki buğday hediyye kıılır erdi, **baylarka** sattı, bahāsını melikniṅ ḥazīnesiṅge ıdtı.” (126b/6)

Bu bağlam vasıtasıyla *halāyık* farklı sosyo-ekonomik tabakaların birleşiminden oluşan bir yapı olarak karşımızda somutlaşır:

1. *çığaylar* : Dönemin alt düzey sosyo-ekonomik tabakası
2. *halāyık* : Dönemin **genel kabul gören orta düzey sosyo-ekonomik** toplumsal tabakası
3. *baylar* : Dönemin üst düzey sosyo-ekonomik tabakası.

Yukarıda aktarılan her iki bağlamda da *çığay* ve *bay* kavramı, *halāyık* kavramına bağlı olup sosyo-ekonomik açıdan *halāyık* kavramı altında sınıflandırılan alt kavramlar olduğu ortaya çıkar. Bu alt kavramların, kavramlaşmasını sağlayan ortak parametre ise *māl* kavramıdır.

Nüshada *māl* sözcüğünün kullanımları incelendiğinde ise dönemin dil kullanımının zihninde bu kavram, kişinin dünyada sahip olduğu özellikle **taşınabilir kıymetli metaların** tümüne ya da her birine gönderimde bulunabilme gücüne sahip oluşu, onun üst terim olarak kavramlaştırıldığını gösterir: “Züleyhā awurtağa miñg **altun** bërdi, miñg ağrı **yıpar** bërdi, miñg ağrı **kāfūr** bërdi, iki **ton** bërdi **miñger altun bahālīg**. Züleyhā çıktı, iwke bardı. Awurta **bu mällarnı** şarf kıldı, bir iw qopardı sıçırğadın.” (109b/5); “Mevlā ta‘ālā yarlıqadı: Ey mel‘ün Eyyübnuñg **mālı** üze sañga taşarruf bërdim. Yazıқа bardı, ağzı birle yel ürdi, ağzındın ot çıktı, **qamuğ tiweleri, uğları, qoyları** köydi, qalmadı.” (158b/17-18); “Qamuğ ‘Arab ili yığıldı, uluğ toylar kıldı, **altun kümüş mällar** saçtılar,” (318a/1) Aktarılan bağlamlarda da görüleceği üzere *māl* “ekonomik açıdan taşınabilir değerli meta” içlemsel niteliği sebebiyle kaplamında başta *altun* olmak üzere *kümüş*, *yarmaq*, *gevher*, *yünçü*, *yāqūt*, *tawar* (ağ, yılkı qara, tiwe, uđ, qoy gibi hayvan türleri ile değerli ipekli kumaşlar) tümünü tanımlamak mümkündür. Dönemin dil kullanımının zihninde *māl* kavramı, ‘taşınabilir meta’ anlamsal özelliğiyle kodludur. *māl* sözcüğünün söz konusu anlamsal özelliğinin tanıklanmasını sağlayan *mülk* sözcüğüdür. Çünkü salt *mülk* sözcüğü, dil dışı dünyada ‘**taşınmaz, toprak ve arazi gibi özel mülk**’e gönderimde bulunur:

“Namāzları **öz mülklerinin** taş, **mescidlerinin** taş revā bolmas erdi.” (345b/14). Böylece *māl* ve *mülk* sözcüklerinin Tahran nüshasındaki tüm kullanımları incelendiğinde ancak *māl* kavramının *mülk* kavramına karşı ayırt edici anlamsal özelliğinin ‘taşınabilir ya da hazîne içinde tutulabilir (kıymetli meta)’ olduğu ortaya çıkar. Bu sebeple aynı kavram alanında kodlanan *māl* ve *mülk* dil dizgesinde eşdizimlenerek daha bütüncül bir kavrama gönderim bulunduğu kavranır. Böylece *māl* sözcüğü, Tahran nüshası dil kullanıcıları ile bugünün Türkiye Türkçesi⁵⁷⁸ dil kullanıcıları için aynı önermeye sahip olmadıkları da ortaya çıkar. *māl* ve *mülk* sözcüklerinin ayırt edici anlamsal özellikler doğrultusunda, her iki sözcük semantik açıdan ***māl mülk*** eşdizimli sözcüksel öge altında, birbirleriyle sözcüksel hiyerarşide yan-altanlamlılık ilişkisi içindedir: “**Ḥadīce aydı: Ey Muḥammed ne mālım mülküm bar erse ḵamuḡnı saṅa baḡışladım**” (318b/18) Böylece *māl mülk* eşdizimli ifade, dil kullanırı tarafından ‘kişinin taşınır ve taşınmaz tüm varlığı’ olarak kavramlaştırılmıştır. Fakat *mülk* sözcüğünün kavramsal yapısı onun şöyle bir bağlamda *māl* ile birlikte eşdizimli kullanımı engeller: “**Cebra’ıl keldi, aydı: Ey İbrāhīm Sāreḵa ayḡıl, ḵabūl ḵılsun. Sāre ḵabūl ḵıldı. Anda kidin İbrāhīm yalawaḵ māl tawarlarını alıp Sāre birle Ḥarān ilindin çıktılar,**” (63b/6)

māl sözcüğünün kavramsal anlamını idrak edebilmek için anahtar sözcüğün bir diğer eşdizimsellik sergilediği ***tawar*** sözcüğüne de ayna tutmak gerekli kılar. *tawar* sözcüğünün Tahran nüshasındaki bağlamsal kullanımları, *māl* ve *tawar* kavramları arasında üst anlamlılık ve alt anlamlılık ilişkisi olduğunu gösterir: *māl* > *tawar*. Bu sebeple dil kullanırı *tawar* sözcüğünü şu şekilde açıklar: “**A‘rābī aydı: Yā resūla’llāh maṅa tawar kereki yok, yēḡüḵe keḡḡüḵe mālım bar, otuz kızım bar, hīḵ oḡlum yok,**” (108b/1) Burada *tawar* sözcüğünün adeta sözlüksel tanımı yapılmaktadır. Şöyle ki o

⁵⁷⁸ **mal** : Bir kimsenin, bir tüzel kişinin mülkiyeti altında bulunan, **taşınır veya taşınmaz varlıkların bütünü**. Bk.: TDK online sözlük <https://sozluk.gov.tr/>.

dönemin dil kullanımı **tawar** sözcüğünü yenilebilecek ve giyilebilecek bir *māl* türü, olarak betimler, yani **tawar** = [yëğüçe *māl*] ve [kedğüçe *māl*]. Böylece **tawar** sözcüğünün kaplamasının daha dar olması dolayısıyla *māl* kavramının altında sınıflandırıldığı, bununla birlikte **tawar** kavramının da iki farklı meta türünü kapsayıcı biçimde kavramlaştırıldığı anlaşılır. Böylece *māl* üst kavramının altına yerleşen **tawar** kavramı ise:

1. değerli ipekli kumaşların üst terimi: “Ol tahtnı altun, kümüş, **tawar tonlar birle** **qalamış erdi.**” (216a/6); “Tört yüz qarabaşnı altun kümüş yünçü birle bezedi, yüz tiwelerke altun (16) kümüş, taṅsuḡ **tawarlardın yükledi**” (235a/16)

2. yılkı kara, at, uç, koy gibi hayvan türlerinin üst terimi: “Olar **qinḡestiler, tawar yılkı** **alsa-miz, atamız bilgey, tip tawar yılkı** unamadılar, yarmaḡ kerek tidiler.” (99b/14, 15)

māl sözcüğünün kaplamsal olarak **tawar** ve *yılkı* sözcükleriyle tanımlanabildiğinin bir diğer göstergesi şu bağlamsal kullanımdır: “Aymışlar: İslām çerigi yoxsuz erdiler, **öz mālındın minḡ at** bērdi **qamuḡ kerek yaraḡı birle taḡı** Erūme **qıduḡın satḡın aldı, müselmānlarqa vaḡf kıldı.**” (328b/6) Görüldüğü üzere bu bağlamda bir kişi kendi öz *māl*’ından yoksul askere/orduya **at** verir. Ayrıca Tahran nüshası 153b-154a arasında geçen bağlamda *çıḡay* kişinin maddi yoksulluğunu giderebilmek adına *altun* yanında **uđ, koy, téwe** gibi hayvanlar verildiği de takip edilir. Böylece yukarıda sıralanan dönemin kıymetli genelgeçer metallerinin tümü *māl* olarak adlandırıldığı kavranır. Bu durumda *baylık* olgusuyla birlikte *çıḡaylık* olgusunun da başlıca nesnesinin *māl* olduğu anlaşılır. “ya‘nī Muḡammed **çıḡay erdi**, Mevlā ta‘ālā Ḥadıce **mālī birle bayıttı.**” (319a/1); “... özini maṅga selāmet keltürgil, maṅga keltürdüṅ erse sini **qulluḡdın āzād kılgay-men, māl birle bayıtgay-men,**” (311b/8); “... Yılḡun yıḡaçdın **tayaḡ tutḡıl, tidi. Andaḡ kıldı, kaç kün keḡmedin mālī tawarı tükendi.**” (24b/5) Aktarılan bağlamlar vasıtasıyla kişinin sahip olduğu *māl* varlığı ya da *māl* yoksunluğu doğrudan *bay* ve *çıḡay* kavramlarının birbirine

karşı ayırt edici anlamsal özellikleri olarak belirir. Diğer bir ifadeyle her iki sözcüğün de kavramsallaşmasındaki ortak payda *māl* kavramıdır.

Burada *çığay* kavramınının tasarısına ulaşabilmek adına şu soru sorulmalıdır: *çığay* kavramında tanımlı olan ‘māl yokluğu’ mudur yoksa belirli bir miktar māl’a sahiplik mevcut mudur? Bugünün terimleriyle ifade edilecek olursa *çığay*, **mutlak fakirlik**⁵⁷⁹ sınırlarına mı sahiptir yoksa **görelî fakirlik**⁵⁸⁰ sınırı içindeki kişilere de referanslı kullanılabilir mi? dönemin fakirlik olgusuna üst sınır tanımlanabilir mi?

Yukarıdaki soruları yanıtlamaya, *çığay* kavramının özgül anlambirimciğinin en alt sınırı ‘mālsız kişi’ tanımıyla başlamak mümkündür: “**Kamuğ mālını Yūsuf ‘ışığında fedâ kıldı kim Yūsuf sözün sözledi erse miñg altun bērdi, mālı tükendi, çığay kaldı,**” (148a/11) Bu bağlamda *mālı tükēn-* eylemi ve *çığay kal-* “fakir kalmak/fakirleşmek” eyleminin birbiriyle neden sonuç ilişkisiyle kavramlaştığı açıkça görülür. *çığay* kavramındaki ‘mālsız kişi’ biçiminde kodlandığının bir diğer dilsel verisi *kolğuçı* kavramının semantik açıdan bağlı olduğu bir üst sınıfının *çığay* kavramı olduğu, Tahran nüshasının 1551-155b aralığındaki bağlamdan takip edilebilmesidir. Bu bağlama bakıldığında dönemin dil kullanımı metinde art gönderim yoluyla *kolğuçı* kişi referansı ile *çığay* kişi referansını aynı kişi için değişikli biçimde kullanabildiği görülecektir. Bu değişikli kullanım, iki sözcük arasında semantik açıdan üstanlamlılık – altanlamlılık ilişkisi içerdiğine işaret eder. Çünkü *kolğuçı* “gündelik zaruri ihtiyaçları yaşadığı toplumdaki diğer insanlardan

⁵⁷⁹ “**Mutlak fakirlik**; insan yaşamı için zorunlu olan gıda, barınak, eğitim, sağlık hizmetleri gibi temel ihtiyaçları karşılamak için gerekli maddî imkânlardan yoksunluk durumudur. Zekât verilecekler arasında ilk sırayı alanlar bu durumda olanlardır.” Bk. Şen, Mustafa., (2008), **Kur’ân’da Zenginlik ve Fakirlik**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Konya, s. 90-91.

⁵⁸⁰ “**Görelî fakirlik** ise yukarıda sayılan temel ihtiyaçlar yettiği halde toplumdaki standardın altında kalmaktır. Bu durumdaki kişiler de yalnız o toplumda fakir kabul edilmektedirler.” bk.: Şen, Mustafa., (2008), **a.g.e.**, s. 91.

para ya da yiyecek dilenen kiři”dir. Böylece *çığay* ve *kolğucu* kavramlarının ortak anlamsal özelliğı ‘mâlsız kiři’ olmasıyla birlikte *kolğucu* ‘dilenererek yaşayan, dilenen, başkasından isteyen’ ayırt edici anlamsal özelliğıyle *çığay* kavramından ayrışarak özgülleşmiştir. Böylece *çığay* kavramının ‘mâlsız kiři’ şeklinde tanımlanan içlemsel niteliğı, onun kaplamında *kolğucu* sözcüğünün sınıflanmasını sağlamıştır. Bu doğrultuda yukarıdaki sorular odağında Tahran nüshası incelendiğinde *çığay* kiři referansının mutlak fakirlik yani kişinin kendi yaşamı için zaruri ihtiyaçlarını giderecek bir malı ya da geliri olmadığı yani ‘mâlsız kiři’ olduğunu belirlemek gerekir. Bu alt sınırı çizmek işin kolay tarafıdır, asıl kavramsal bulanıklık ise kavramın üst sınırını belirlemektir. Bu kapsamda Tahran nüshasında *çığay* sözcüğünün kullanımları incelendiğinde kavramın özgül anlambirimciğinin en üst sınırının ‘**bir hayvanı olan kiři**’ olduğu görölmektedir: “**Bir ‘avrat erdi Benū Sa‘d kabilesinden Hālīme atlığ, eri Hāriř atlığ, çığay kiři erdi, uřak oğlanlığ, dünyālikde bir yalguz aruř uyuz ingeni bar erdi, kamuğlarının boğuzı andın keçer erdi.**” (306a/18) *çığay* sözcüğünün bu bağlamsal kullanımı, anahtar sözcüğün kavramında “yiyecek ve giyecek gibi zaruri ihtiyaçlarını karşılayabildikleri halde yine de maddi sıkıntı çeken, ek bir gelire ihtiyaç duyan ve toplumun normal standardı altında kalan kimse” tanımının da kodlu olduğunun göstergesidir. Bu savı řu bağlam da destekleyerek pekiştirir: “**Kavluhu ta‘ālā: ووجدك عائلا فاغنى (93/Duhā,8) ya‘nī Muḥammed çığay erdi, Mevlā ta‘ālā Ḥadīce mālī birle bayıttı.**” (319a/2) Bu aktarılan alıntıda göröldüğü üzere Kur’an ayetinde Ar. ‘ā’ile sözcüğü Türkçeye *çığay* sözcüğüyle tercüme edildiğı görölüyor. Tarihsel kayıtlar, Muḥammed peygamberin Hatice ile evlenmeden önce babasından kalan “bir diři deve ile bir cariyeye sahip olduğu görölüyor⁵⁸¹. Muḥammed **mâlsız bir kiři** olmamasına rağmen toplumun genel kabul standartlarına uygunluk gösteren bir malı da olmadığı için *çığay* olarak adlandırıldığı ortaya çıkar. *çığay*

⁵⁸¹ şen, Mustafa., (2008), **a.g.e.**, s. 22.

kavramının bağılı olduğu dönemin fakirlik olgusu üzerinde yapılan bir incelemede yer alan şu tespit, Tahran nüshasındaki fakirlik olgusuyla paralellik göstermektedir: “Eski Türklerde “kişilerin varlıklı ya da yoksul olduğunun göstergesi; sahip oldukları hayvanların sayısıdır. Örneğin; beş ya da altı kişilik bir ailenin 10-100 arasında değişen sayıda atı bulunmaktadır. Buna karşın yoksullar çoğu zaman sadece bir ata sahiptir.”⁵⁸² Özellikle hayvan sayısı ile birlikte altının da dönemin *māl* anlayışının ana unsurları olması sebebiyle *çığay* kişinin asıl olarak bu varlıksal metallerden yoksundur. Bu yoksunluk dolayısıyla *çığay*, toplumdaki özellikle ‘zengin kişiler tarafından maddi yardımda bulunulan kişi’dir. bk.: 50a/2; 109a/16; 153b-154a; 155a/12; 195b/4.

Sonuç olarak *çığay* dönemin dil kullanımının zihninde *kolğuçı*, *ögsüz* ya da *tul* kavramları gibi belirli ve net biçimde kodlanmış değildir, aksine dönemin fakirlik olgusunun bir öznesi olarak daha çok bu fakirlik olgusunun toplumda yarattığı katmanın bütünü kapsayan üst anlamlı biçimde kavramsallık kazanmıştır. Sözcüğün bu kavramsal yapısı sözcük ile ilgili yapılacak bir artzamanlı takip ile de desteklenmektedir.⁵⁸³ Böylece *çığay*,

⁵⁸² Çandarlı Şahin, Aslı., (2019) “Fakirliğin Eski Türk Yaşamına Yansıması”, **Fakirlik** (ed. Emine Gürsoy Naskali), Libre Kitap, İstanbul, s. 24.

⁵⁸³ *çığay* Türk dilinde Türk dilinin ilk yazılı belgelerinden itibaren tanıklanan Eski Uygur Türkçesinde de kullanıldığı takip edilmekle birlikte Karahanlı dönem eserlerinde Ar. *fakīr*, *miskīn*, ‘ā’il ya da Far. *dervīš*, *bīçāre* gibi ait olduğu dillerde farklı kavramlara bağlı olan sözcükler Türk dilinde *çığay* sözcüğüyle karşılanmıştır. DLT’de *çığay* sözcüğü Ar. *al-fakīr* ile karşılanır. Aynı eserde dil kullanımının fakir kavram alanı dahilinde olan *yarlıg* sözcüğünü Ar. *al-marḥūmū’l-fakīr* sözcüğüyle karşılanması *çığay* ve *yarlıg* sözcüklerinin aynı doğruluk koşulunu iletmediklerinin dilsel kanıtıdır, *çığay* ile *yarlıg* sözcükleri arasında üstanamlılık –altanamlılık ilişkisi olduğunu gösterir. KB’de ise *çığay*, beyitlerde “fakir” temel anlamı yanında metafor yoluyla yan anlam kazandığı tanıklanır. Böylece *çığay*, Eski Türkçede çokanamlılık kazanan bi sözcük olarak karşımıza çıkar. İlgili kullanımlar için bk.: Akata, Z. Hande – Ceren Selvi., (2019), “Kutadgu Biligde Fakirlikle İlgili Beyitler”, **Fakirlik**, (ed. Emine Gürsoy Naskali), Libre Kitap, İstanbul, s. 73-104. **KT-Rylands**’da Ar. *fakīr* ve *miskīn*, Far. *dervīš* ve *bīçāre* sözcükleri, **TIEM**’de de aynı

paralellikte Ar. *fakîr*, *miskîn*, *â'il*, sözcükleri Türk diline *çığay* sözcüğüyle karşılanması dikkat çekicidir. Bu eserlerde alıntı sözcükler yerine daha çok *çığay* sözcüğü kullanılır ki her iki tercümede de sadece Tevbe suresi 60. ayette اِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ Ryland'ta “bütünlükün şadâkalar **çığaylarğa** **yoksuzlarğa** ..” [ATA: ...] ve TİEM'de “**sadağalar çığaylarğa ve yoksuzlarğa** ...” [KÖK:...] tercüme edilmiştir. Bu ayette farklı kişilere gönderim yapan Ar. *fakîr* ve Ar. *miskîn* Türk dil kullanıcıları tarafından sırasıyla *çığay* ve *yoksuz* sözcükleriyle tercüme edilmiş olması, bu sözcüklerin bağlı olduğu kavramların birbirine karşı ayırt edici bir anlamsal özelliklerle kodlandığını gösterirken, dönemin dil kullanıcıları için Türk dilinde Ar. *fakîr* sözcüğünün birincil karşılığının *çığay* olduğu anlaşılır. Başta Kaşgarlı olmak üzere Karahanlı dönemi dil kullanıcılarının *çığay* sözcüğünü Ar. *fakîr* kavramına eşdeğerli görmesi ve zaman zaman Ar. *fakîr* sözcüğünün yakın eş anlamlısı olan *miskîn* kavramını da karşılayabilmesi anahtar sözcüğün fakir kavram alanında üst anlamlı bir sözcük olduğuna işaret eder. Harezmi dönemine gelindiğinde *çığay* sözcüğü yanında *fakîr* kavram alanında Ar. ve Far. alıntı sözcüklerin de Türk dilinde kullanım sıklığının arttığı görülür. Böylece Karahanlı Kur'an tercümelerinde Ar. *fakîr* ve *miskîn* sözcüklerini çoğunlukla *çığay* sözcüğüyle karşılanırken Harezmi Kur'an tercümelerinde *çığay* sözcüğünün yanı sıra *dervîş*, *bîcâre*, *fakîr* ve *miskîn* sözcükleriyle de karşılanabildiği tanıklanır. Bu dönemde *çığay* ile alıntı sözcüklerin birbiri yerine kullanılabildiğinin en güzel örnekleri Meşhed nüshasında bulunur. Harezmi dönemi Kur'an tercümelerinden Meşhed nüshasında Ar. *fakîr*, *miskîn*, *â'il* sözcükleri Türk diline yine *çığay* sözcüğüyle karşılanabilirliği devam etmekle birlikte Ku'an tercümesinde ayetlerde geçen Ar. *fakîr* ve Ar. *miskîn* sözcükleri, dil kullanırı Türk diline yaptığı satır altı tercümede ilk olarak ya *dervîş* ya *miskîn* ya da *bîcâre* sözcüğüne yer verirken hemen yanında *çığay* sözcüğüne de yer verdiği görülüyor Diğer bir deyişle H-KT/Meşhed'de **çığay** sözcüğü Arapça ayette geçen *fakîr/fuḳarâ*, *miskîn/mesākîn* ya da *‘â'ile* sözcüklerini karşılamak için Türk diline yapılan tercümede öncelenerek yer verilmemiştir. Dil kullanırı muhtemelen o dönem için terimsel nitelikte olan *dervîş*, *miskîn* ve bir yerde de *bîcâre* sözlükbirimlerini ilk satırda kullanmayı tercih etmiştir, Çünkü Türkçe tercümede ilk satırda öncelenen alıntı sözcük yanında ya da hemen altında gündelik dile ait olmasıyla açıklayıcı nitelikte olan **çığay** sözcüğünün yazımı söz konusudur. *Çığay* sözcüğünün gündelik dile ait olduğunu gösteren bir diğer veri ise satır altı tercümede *çığay* sözcüğüne karşı dil kullanırının var olan bu tutumu, surelerin tefsir bölümüne geçildiğinde değişiyor olmasıdır. Arapça ibarelerin olmadığı surelerin tefsir bölümünde “fakir” kavramı için *dervîş* sözcüğü değil de **çığay** sözcüğünü kullanıyorsa o zaman dil kullanırının gündelik dilinde hakim olan sözcüğün **çığay** olduğu anlaşılır. Meşhed nüshasında *çığay* sözcüğünün bu kullanım sıklığına karşın dönemin diğer satır altı Kur'an tercümesinde *çığay* tek yerde

dil kullanımının zihninde *māl* kavramıyla doğrudan ilintili biçimde ‘hiç mālı olmayan (*mālsız kişi*) veya çok az mālı olması nedeniyle gündelik temel ihtiyaçlarını karşılayamayan ya da barınma, yiyecek ve giyecek gibi kişinin kendi zaruri ihtiyaçlarını toplumun genel kabul standardı altında kalan ve buna paralel bir yerde barınan kişi’ özgül anlambirimciğiyle kavramlaştığı sonucuna ulaşılmıştır.

▪ **nötr-cinsiyet [erkek / dişil]**

çığay sözcüğünün bağlı olduğu kavram ‘nötr-cinsiyet [erkek/dişil]’ anlambirimciğiyle tanımlıdır. Bunun en önemli göstergesi, *çığay* kavramının odak noktasında biyolojik cinsiyetin tanıklanamamasıdır: “**Mısr iliniḡ şehir ve rūstāsı içinde ne ḥalāyık bar erse bay ve çığay, er ve za‘İfe satḡın algūka kim nezzāreka yıḡıldılar.**” (102a/11) Bu bağlamda dişil ve eril biyolojik cinsiyete sahip olan bireylerin oluşturduğu *ḥalāyık* sosyo-ekonomik açıdan *bay* ve *çığay* olarak sınıflandırılması, *çığay* kavramının “‘nötr-cinsiyet [eril/dişil]’ anlambirimciğiyle tasarılaştığını kanıtlar. Bununla birlikte *çığay* kavramı, nötr-biyolojik cinsiyetle kavramlaşmış olsa da toplumun sosyo-kültürel geleneği çerçevesinde erkek cinsiyete biçilen sosyal rolün ‘çalışıp para kazanmak ve ailesine (eşine ve çocuklarına)

Tevbe suresi 60. ayette geçen Ar. *fakīr* sözcüğüne karşılık kullanılmıştır: “Ḥakīkat ūze şadaḡalar çığaylarḡa (Ar. fuḡarā) taḡı dervīşlerge (Ar. mesākīn)” (189a/9=9/60.) Bu tercüme de Ar. *fakīr* sözcüğü Türk diline *çığay*, *fakīr* ve *dervīş* sözcükleriyle karşılanırken Ar. *miskīn* sözcüğü ise Türk diline *miskīn* ve *dervīş* sözcükleriyle karşılanmıştır. Böylece Karahanlı döneminde Ar. *fakīr* ve *miskīn* sözcüklerin *çığay* sözcüğüyle karşılanabilirken Harezmi döneminde çeşitli alıntı sözcüklerle karşılanıyor olması *çığay* sözcüğünün kavramsal anlamındaki bir değişim ile ilgili olmayıp dil kullanımının tutumuyla ilgilidir. Çünkü Tahran nüshasının dil kullanımı bir bağlamda *çığay* ile *dervīş* sözcüklerini aynı kişiyi kast edici biçimde değişikli kullanırken, bir başka bağlam da *çığay* ile *miskīn* sözcüklerini değişikli biçimde kullanması farklı önermelere ve çağrışımlara sahip olan *dervīş* ve *miskīn* sözcükleri *çığay* ile de karşılanabildiğini gösterir. bk. 195b/1-4; 291a/15. Bu kullanımlar *çığay* sözcüğünün Türk dili konuşurlarının semantik belleğinde fakir kavram alanında üst anlamlı bir sözcük olduğunu kabul edilmesini gerektirir.

bakmak ’ olduğu göz önüne alındığında *çığay* kişi referansı için zihinde oluşan prototipsel cinsiyetin eril olduğunu öne sürmek de yanlış olmaz. bk.: 160a-160b; 226b/3-227a/8. Bu kanıyı pekiştiren unsur ise *çığay* sözcüğünün kullanımlarıdır, çünkü dil kullanırı *çığay* sözcüğünü doğrudan bir kişiye atfen kullandığı zaman sadece eril cinsiyetli kişiye referanslı kullanması söz konusudur, bunu aksi ise tanıklanamamaktadır: “Bu Eyyūb *çığay* turur,” (153b/11); “Muḥammed *çığay erdi*” (319a/2); “Bir ‘avrat erdi Benū Sa‘d kabīlesindin Ḥalīme atlıg, eri Ḥārīṣ atlıg *çığay kişi erdi*,” (306a/18) Özellikle son aktarılan bağlam, o dönem için *çığay* kavramının eril cinsiyet ile özdeşleştirilerek kullanıldığının açık bir göstergesidir. Çünkü dönemin dil kullanırı doğrudan Ḥalīme’yi muhatap alarak dişil cinsiyetli bir kişi için *çığay* adlandırmasını kullanmayıp hemen ardından kocası Ḥārīṣ’i tanıtarak onun üzerinden *çığay* tanımlamasını yapması yukarıda öne sürülen savı destekler.

- nötr-din [müslüman / kafir]

çığay sözcüğünün bağlı olduğu kavram ‘nötr-din [müslüman/kafir]’ anlamsal özelliğiyle kavramsallık kazanmıştır. *çığay* sözcüğü dönemin dil kullanımının gündelik diline ait olup, dini kullanım alanına ait değildir. Bu nedenle *çığay* kişi referansı Allah’a inanan bir kimse için kullanılabildiği gibi (bk. 319a/2), Allah’a inanmayan bir kişi için de kullanılabilmektedir. Bu kullanımlar, sözcüğün söylem içindeki kullanımını etkileyecek ya da yön verecek bu tür kafir ya da müslüman gibi bir çağrışımı olmadığını ifade edicidir. Bu durum, dönemin dil kullanımının zihninde, anahtar sözcüğün kavramsal yapısında böyle bir ayrım ya da ayrışmanın söz konusu olmadığını kanıtlar.

çığay kavramı için ‘nötr-din’ anlamsal özelliğinin burada tanımlanmasının ana sebebi dönemin fakir kavram alanında öbeklenen *dervīṣ* kavramıyla arasındaki anlamsal nüansı ortaya çıkartabilmek adınadır. Çünkü *çığay* sözcüğünün aksine *dervīṣ* sözcüğünün İslamî

bir terim olan *şadaka*⁵⁸⁴ ile dil dizgesinde dizimlenmesi, sözcüğün daha terimsel nitelikte İslamiyet ve Müslümanlık çerçevesinde algılanarak kavramsallaştığının göstergesidir: “Aydılar: Butka tapınur kâfir turur. Ol sözke kaçguluğ bolup yanar boldı, keltürgen mälların **dervişler<ke> şadaka bërıp** yandı. Filistînka oğradı. Melikke aydılar: Bir bâzîrgân saŋga hediyyeler keltürdi, kaç kün turup sini sordı, keltürgen hediyyelerin **dervişlerke şadaka bërıp** kitti, tidiler.” (257b/3, 5); “İbrâhîm yalawaç ‘aleyhi’s-selâm Nemrûdnunğ kâmuğ anbârların, altun kümüşin, mâl tawarın **dervişlerke şadaka bërdi**.” (61a/1) *dervîş* sözcüğü Türk dil kullanırı tarafından ilk başlangıçta Karahanlı Kur’an tercümelerine bakıldığında tam olarak *çığay* kavramıyla aynı doğruluk koşulunu iletici biçimde kavramsallaştırılarak Türk diline alıntılandığı gözlemlense de dinî bir terime evrilmesiyle **zaman içinde** dönemin dil kullanırı tarafından ‘Müslüman kişi/ Allah’a inanan kişi’ anlamsal özelliğiyle algılanıp kavramlaştığı anlaşılır: “Cercîs ‘aleyhi’s-selâm aydı: Kōni aytayın, men Filistîn ilindin satığcı-men, Mevlamka za‘îf kul-men, sen me Tanğırınğka kul-sen, seniñg üçün hediyyeler anuqladım, keldim, seniñg birle dostluk bolsun, tip munda kelip işittim, butka tapınur **kâfir ermiş-sen, mālım kâfirka bolmasun, tip kamuğnı dervişlerke üledim, tidi**.” (257b/12) Bu bağlamda dil kullanırı *dervîş* sözcüğünün *kâfir* sözcüğüne karşıt kullanabilmesinin sebebi *dervîş* sözcüğünün bağlı olduğu kavramın ‘Allah’a inanan /Müslüman’ anlamsal özelliğiyle kavramlaşmış olmasından kaynaklanmaktadır. *dervîş* sözcüğünün bu anlamsal özelliği ise *çığay* sözcüğünün gösterilen boyutunda tanımlı değildir; bu nedenle yukarıda aktarılan Tahran nüshası 257b/12’ye karşın Londra nüshası 161v/5’de, dil kullanırı *dervîş* sözcüğünü kullanmayı seçmese de, *müsülmân çığaylar* eşdizimlilik yoluyla *çığay* sözcüğünün kavramsal anlamını sınırlandırarak Tahran nüshasında var olan aynı önermeyi iletebilmektedir: “...

⁵⁸⁴ Öztürk, Mustafa., (2001), “Sadaka Kavramının Kur’an’daki Anlam Çerçevesi – Semantik Bir Tahlil Denemesi”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.12, S.12-13 (Nisan 2001), s. 457-487.

mālīm kāfirğa bolmasun tēp yoxsuz müsülmān çıǵaylarğa bērdim.” (161v/5) Sonuç olarak bağlamda dönemin dil kullanımının *kāfir* sözcüğünün karşısında salt *çıǵay* sözcüğünün kullanımını engelleyen anlamsal özellik ‘nötr-din yani Allah’a inanan fakir kişi ile Allah’a inanmayan fakir kişiyi de kapsayabilmesinden kaynaklanır. Böylece bu dönem eserleri üzerinde yapılacak dizin çalışmalarında sözcüklerin *çıǵay* “fakir kişi [müslüman & kafir]”, *dervīş* “müslüman fakir kişi” göndergesel anlamlarıyla tanımlanmalıdır.

- alt düzey sosyo-ekonomik sınıf (yan anlam)

çıǵay sözlükbirimi *+lar* altbiçimbirimiyle belirli olan birden fazla, ‘fakir kişiler’ gönderiminde bulunabildiği gibi (bk. 203a/8) bazı bağlamlarda birden fazla kişiden öteye geçerek mevcut toplumun alt düzey sosyo-ekonomik sınıfına gönderimde bulunabildiği görülür: “**Ḥalāyıkça** yaraǵınça aşlık, **çıǵaylarğa** tegme künde yüz tiwe yüki buǵday hediyye kılar erdi, **baylarğa** sattı, bahāsını melikniñ ħazīnesiñge ıdtı.” (126b/6) Dönemin toplumsal yapısında halk (*ḥalāyık*) bir bütün olarak algılanıp tanımlansa da bu bütün kendi içinde katmanlaşmaktadır ve her bir katman da kendi toplumsal sınıfını doğurmaktadır. Yukarıda aktarılan bağlam, dönemin dil kullanırlarının, toplumu ekonomik parametrelere göre *çıǵaylar* (alt sınıf) – *ḥalāyık* (orta sınıf) – *baylar* (üst sınıf) olmak üzere üç sınıfta algıladığını ve sınıflandırdığını göstermektedir. Her bir sosyo-ekonomik sınıf, kendi dairesini ortak ve benzer yaşam standartları üzerinden oluşturur. Bu doğrultuda *çıǵaylar* sınıfının ortak noktasını *çıǵay* kavramının anlamsal özellikleri oluşturur ve toplumun genel yaşam standardı altında kalan herkes bu sınıfta tanımlanır. Bu nedenle de toplumda kendisinden sosyo-ekonomik açıdan üst sınıfta yer alan başka bireyler tarafından maddi yardımda bulunulan bir sınıf olarak algınır ve betimlenir: “**Züleyhā** aydı: Kök Tañǵrısındın qorqar ersenğ **ḥazīnemde mālīm tawarım, altunum kümüşüm, gevherim yāķūtumnı ķamuğ çıǵaylarğa** bergey-men, sindin keķürgey” (109a/16) Böylece *çıǵay sözlükbirim* *+lar* altbiçimbirimiyle bazı bağlamlarda ‘alt düzey

sosyo-ekonomik sınıf” gücöl anlambirimciğiyle tanımlanabilir. bk. 109a/16; 126b/6; 155a/12; 155b/4; 195b/4, 6; 290b/10, 13.

▪ **aciz (yan anlam)**

çığay sözcüğünün bağlı olduğu kavram kümesi, ‘aciz’ gücöl anlambirimciğini içerdiği şu bağlam vasıtasıyla yakalanır: “(Süleymān) aydı: **Tevbe kıldım, rûzî bérigli sen-sen, bay sen-sen, çığay men-men.**” (217a/14) Aktarılan bağlamda dil kullanırı Süleymān peygamberin ağzından kendisi için *çığay* kişi referansını kullandırmıştır. Dil kullanırı, Süleyman peygamberin sosyo-ekonomik alt düzey sınıf içinde yer alan malsız bir kişi olmadığını, tam tersine dönemin yöneticisi (melîk) olması hasebiyle toplumsal hiyerarşinin en üst katmanında bulunan zengin bir kişi olduğunu bilmesine rağmen Süleymān için *çığay* kişi referansını kullanıyorsa burada *çığay* sözcüğünün temel anlamı dışında kullanıldığı açığa çıkar. Bu bağlam özelinde Süleymān peygamber Tanrı karşısında kendi acizliğini iletmek için kendisini *çığay* kişi referansı ile tanımlar. Bu da biz dolaylı muhataplara *çığay* sözlükbiriminin ‘aciz’ gücöl anlambirimciğiyle kavramsallaştığını gösterir.

3.27.1. dervîş

dervîş (Far.) “Yoksul, muhtaç. (Ar. faķîr); (Ar. bā’is); (A. faķîr / c. fuķarā’); (Ar. şa‘lûk / c. şa‘ālîk)” [ME/Özçamkan: 364]; **dervîş** (Far.) “Ar. فقير al-faķîr, Far. درويش darvîş, Tür. چغان çığan ” [RS:118]; **dervîş** (Far.) “Ar. فقير faķîr, Far. درويش darvîş, Tür. يوقصل yoqşul” [RS:267]

T. çığay ~ L. dervîş

- I. **Hurma yapurğaklarındın sele örüp anı satıp bir ançanı öz yarağlarıñga harclap kalğannı çığaylarkça bérür erdiler (50a/2)**

Hurmā yapurğakındın selleler örüp anı satıp bir ançanı öz yarağlarıñga harc kılıp kalğannı **dervîşlerge bérür erdiler. (36v/20)**

L.- dervîş

dervîş sözcüğünün Londra nüshası ekseninde tanıklanan bağlamsal kullanımları doğrultusunda sözcüğün kavramsal yapısında tespit edilen anlamsal özellikler şöyle sıralanabilir:

- **canlı [insan]**

dervîş sözcüğünün bağlı olduğu kavram kümesinde ‘canlı’ ve sadece ‘insan’ üreysel anlambirimcikleri tanımlıdır. Londra nüshasında *dervîş* sözcüğünün tüm kullanımları, anahtar kavramın dil dışı dünyada sadece ‘insan’a gönderimi olduğunu tanıklar.⁵⁸⁵

- **müslüman /Allah’a inanan fakir kişi⁵⁸⁶**

⁵⁸⁵ bk. Ata, Aysu., (2019), *Rabguzî Kıssaşü'l-Enbiyâ (Peygamberler Kıssası) Giriş-Metin-Dizin*, C. I, TDK Yayınları, Ankara, s. ...

⁵⁸⁶ Far. alıntı *dervîş* sözcüğü, Türk dilinde ilk kez Karahanlı dönemi Kur'an tercümesinde Rylands'ta tek yerde tanıklanır: “Bolsa **bay** azu **dervîş** Tañgrı sezâ turur ol ikike” [ATA/Rylands: 318] Dönemin dil kullanırı Nisa suresi 135. ayette geçen Ar. *fakîr* sözcüğünü Türk diline Far. alıntı *dervîş* sözcüğüyle karşılamıştır. Karahanlı dönemi dil kullanırı tarafından *dervîş* sözcüğü ilk önce *çığay* sözcüğüne eşdeğerli olarak kavramsallaştırılıp kullanılmıştır. Bunun bir göstergesi tercümede Ar. *fakîr* sözcüğünün bu kullanım haricinde daima *çığay* sözcüğüyle karşılanmıştır, ikinci göstergesi ise *çığay* sözcüğünün karşıt anlamlısı olan **bay** sözcüğüyle karşıt biçimde kullanılabilmiştir. Bu nedenle başlangıçta *dervîş* sözlükbirimi Türk diline *çığay* sözlükbiriminin bilişsel eş anlamlısı olarak alıntılandığı anlaşılır. Dönemin diğer Kur'an tercümesi TIEM'de Kur'an ayetlerinde geçen Ar. *fakîr*, Türk dilinde sadece *çığay* sözcüğüyle karşılandığı için *dervîş* sözcüğü bu tercümede tanıklanmaz. Karahanlı dönemi sonrasında *dervîş* sözcüğünün kullanım sıklığı ciddi oranda artar. Harezmi Kur'an tercümeleri bu kullanımsal artışa örnek gösterilebilecek en güzel örneklerdir. Bu tercümelerde *çığay* sözcüğü yerini *dervîş* sözcüğüne bırakmıştır. Bu tercümelerde özellikle Meşhed nüshası *çığay* ve *dervîş* sözcüklerini bilişsel eş anlamlı olarak değişikli biçimde ya da birbirine eşdeğerli olarak alt alta ya da yan yana yazdığı tanıklanır. Bu nedenle dönem eserlerinin tümü gözönüne alındığında, *dervîş* sözcüğü Harezmi dönemi içinde bir anlamsal daralma süreci yaşadığı söylenebilir. Böylece *dervîş* sözcüğünün “fakir” kavramından “Müslüman fakir” kavramına doğru yaşadığı anlamsal

dervîş sözcüğünün bağlı olduğu kavram kümesinde ‘Müslüman, Allah’a inanan fakir kişi’ özgülânlambirimciği ile tanımlıdır: “*Resûl evvel yetîm êrdi, yalguz dervîş êrdi, mālî mülki yok êrdi,*” (203r/1) Aktarılan bağlamda *dervîş* sözcüğü, ‘mālî mülkü olmayan kişi’ şeklinde betimlenmektedir. Bunun yanında *dervîş*, barınma ihtiyacını karşılayan yani kendine ait bir *mülkü* olmasına rağmen insan olmanın gerektirdiği gündelik zaruri ihtiyacını gidermekte aciz olan, bu nedenle de içinde bulunduğu bu ihtiyaç hâlini giderebilmek için kişilerden maddi bir yardım isteyen bir tipoloji oluşturur: bk. 124r/5-15. Bu sebeple toplumda çalışan ve bir geliri olan kişiler ya da zenginler tarafından *dervîş*’e maddi yardımda bulunulduğuna dair bir resim ortaya çıkar: “*Halkı kamuğ kâfir meger êki qarındaşlar êrdiler müsülmân. Hurmâ yapurgâkındın selleler örüp anı satıp bir ançanı öz yarağlarnga harc kılıp qalğannı dervîşlerge bërür êrdiler.*” (36v/10) Buna paralel olarak *dervîş* toplumda *şadaqa* verilen veya *şadaqa* kabul edebilen kişidir: bk. 36v/10; 45r/6; 125r/21; 161r/20, 21. Dil kullanırı tarafından *dervîş*’in *şadaqa* verilen kişi olarak kodlanması anahtar sözcüğün kavramsal yapısındaki ‘fakir kişi’ anlamsal özelliği yanında onu fakir kavram alanındaki diğer sözcüklerden (özellikle *çığay*) farklı kılan ‘müslüman’ ayırt edici anlamsal özelliğini de belirginleştirir. Çünkü *şadaqa* “Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak için ihtiyaç sahiplerine yapılan **gönüllü** veya **dinen zorunlu** maddi yardımları, bu çerçevede verilen para ve eşyayı ifade eder”⁵⁸⁷ Yani *şadaqa*, bugünün aksine o başlangıçta Türk diline Kur’an’daki anlamına paralel biçimde *zekât* kavramını da kaplamsal olarak içermesi dolayısıyla dinî söylem alanında üst bir terim olması, onun her iki nüshada da *çığay* sözcüğüyle değil de daima *dervîş* sözcüğüyle birlikte kullanımıyla sonuçlanmıştır. Dil kullanımının oluşturduğu örüntüde, *çığay*

daralma *çığay* ve *dervîş* sözlükbirimleri arasındaki semantik ilişkinin de bilişsel eş anlamlılıktan yakın eş anlamlılığa doğru evrilmesine yol açmıştır.

⁵⁸⁷ Duman, Ali., (2008), “Sadaka”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.35, s. 383.

sözcüğü ile *şadağa* sözcüğünün birlikte kullanımına ket vuran en önemli faktörü *çığay* sözcüğünün kavramsal anlamında nötr-din anlambirimciği kodlu olması öngörülebilir. Bu da o dönemin dini tutumundan kaynaklanan *şadağa* anlayışı doğrultusunda gelişen bir dilsel tezahür olduğu açığa çıkar. Buna ek olarak *dervîş* sözcüğünün kavramsal yapısındaki ‘Müslüman’ ayırt edici anlamsal özelliğini, hem Tahran hem de Londra nüshalarındaki *çığay* ve *dervîş* sözcüklerinin tüm bağlamsal kullanımları mukayese edildiğinde daha iyi anlaşılmaktadır: krş. T.- 257b/12 ~ L. 161v/5. Her iki nüshanın yanında Harezmi temas lehçesi eserlerine de *dervîş* sözcüğünün bağlamsal kullanımları takip edildiğinde, dönemin dil kullanımı *dervîş* sözcüğünü doğrudan *kāfir* kişiye atfen kullandığı tanıklanmaz.

Sonuç olarak *dervîş* dil-dışı dünyada aynı toplumsal tabakaya dahil olan, bu nedenle de aynı ya da benzer sosyo-ekonomik yaşam standardı içinde bulunan fakir kişiler (*çığaylar*) arasından sadece Müslüman olanlar için yapılan bir adlandırmadır. Bu adlandırma, dil kullanıcılarının aynı tabaka içindeki bireylerden salt Müslüman olanları ayırıştırarak algılaması onun bağlı olduğu gösterilen boyutunun uzanımını açığa çıkarır.

▪ **dervîş : Allah için dünya malından feragat eden, takva sahibi sofu kişi. (yan anlam)**
dervîş sözcüğünün bağlı olduğu kavram kümesinde ‘dervîş : Allah için dünyadan feragat eden takva sahibi sofu kişi’ gücül anlambirimciği mevcuttur. Bu gücül anlambirimcik, hem dönem eserlerinde takip edilen bağlamsal kullanımlarından hem bu döneme dair yapılan dil araştırmalarından hem de *dervîş* sözcüğü özelinde yapılan çalışmalarda takip edilmektedir.⁵⁸⁸ *dervîş* sözcüğü, Karahanlı döneminde İslam etkisiyle değişmeye

⁵⁸⁸ bk. Deniz, Sunay., (2019), **Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesi Eserlerinden Dinî Terimler**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ.; Yazıcı, Tahsin., (1994), “Deviş”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.9, s. 188-190; Ay, Resul., (2020), **Anadolu’da Derviş ve Toplum 13-15. Yüzyıllar**, (5. Baskı), Kitap Yayınevi, İstanbul.; Barkan, Ömer Lütfi., (2021), **İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri**, (4. Baskı), Ötüken Yayınları, İstanbul.; Solgun, Yunus Emre., (2020),

başlayan dinî ve sosyal hayatın zaman içerisinde kendi tip(ler)ini de yaratmış olmasının dilsel tezahürüdür. Çünkü *dervîş* sözcüğünün bağlı olduğu bu gücül anlambirimcik, dil dışı dünyada bir kişiye gönderim yapmakla birlikte bu kişi, bireysel midir yoksa kolektif bir örgütlenişin oluşturduğu grup üyesi midir, hususunda tartışmalar mevcuttur. Bu konuda Seyyid Şen şunları ifade eder: “Dervîş dindarlığı Ortaçağ döneminde çok farklı şekillerde tezahür ettiğinden dolayı, dervîşlerin bir kısmı kollektif bir tarikat yapılanması içerisinde yer alırken, diğer bir kısmı bireysel olarak mistik bir tecrübe yaşamıştır. Dolayısıyla, bu dönemde farklı *dervîş* tipolojileri ortaya çıkmıştır.”⁵⁸⁹ Bununla birlikte bir de *dervîş* sözcüğünün kavramsal yapısında mevcut olan iki ayrı gösterilenin bağlam içinde dahi ayırt edebilme güçlüğü, durumu iyice zorlaştırmaktadır. Dönem eserlerinde *dervîş* sözcüğünün kullanımları doğrultusunda - bu çalışma sınırlarında –belki *dervîş* kavramında oluşan prototipleri belirlemek ve tanımlamak mümkün olmasa da, derli toplu biçimde bütüncül olarak bir tasvîr yapma imkânı da söz konusudur. Böylece *dervîş* sözcüğünün bu gücül anlambirimciği en yalın biçimde, “kendi iradesiyle dünyadan elini eteğini çeken, dünyevî işlerle meşgul olmayan, İslam dininin ritüellerine bağlılık gösteren, dış görünümünde hırka ile bütünleşmiş, yeri yurdu olmayan, gezgin, fakir kişi” olarak tanımlanabilir.⁵⁹⁰ Dönem eserlerinden özellikle NF’te bu tipin görünürlüğü eser

Mistisizm Ve Toplum: Orta Çağ İslam ve Hristiyan Topluluklarında Dervîşler Ve Keşişler (13-15. Yüzyıllar), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.; Şen, M. Seyyid., (2021), “Ortaçağ Dönemi Dervîş Topluluklarını Nasıl Kavramsallaştırmalı?”, **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, S. 17, s. 415-436.; Şen, M. Seyyid., (2022), “Ortaçağ Dilenci Keşiş ve Gezgin Dervîş Topluluklarının Karşılaştırmalı Bir İncelemesi”, **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, S. 19, s. 37-65.

⁵⁸⁹ Şen, M. Seyyid., (2021), “Ortaçağ Dönemi Dervîş Topluluklarını Nasıl Kavramsallaştırmalı?”, **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, S. 17, s. 418.

⁵⁹⁰ YAZICI, Tahsin., (1994), “Devîş”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.9, s. 188-189.

boyunca takip edilebilir: “Eger tekebbürüñg bolmasa erdi, maḥallanıñg mescidinge bēş namāzda kelgey erdiñg taqı **dervîşler şafingā** kirip olturgay erdiñg, tēdi erse ,...” [NF: 262]⁵⁹¹ Bunun yanında Tahran nüshasında da *dervîş* tipi ile ilgili izler bulunur: “**Künlerde bir kün melikli vezîrli arasında söz boldı. Vezîr öwkeledi, melik üskindin tört miñg er birle çıktı, yer yüzinde dervîşler teg kezip yöriyür erdi., bir kün bir arıg topraklıg yerke tegdiler.**” (282a/7) Harezmi dönem eserlerinden aktarılan bu bağlamlarda *dervîş* sözcüğünün yan anlamıyla tespit edilebilmesini sağlayan en temel faktör tümce içinde birlikte dizimlendiği sözcüklerdir. Diğer bir deyişle dolaylı muhataplar için dil dizgesinde yan anlamı temel anlamdan ayırt etmemizi sağlayan dilsel veriler yer almadığı takdirde sözcükte anlam belirsizliği ortaya çıkar. Sözcüğün anlam belirsizliğinin en iyi tanığı Londra nüshasıdır. Londra nüshasında kullanılan *dervîş* sözcüğünün tanıklandığı bağlamlar, sözcüğün gönderimine dair bir belirsizlik yaratır. Çünkü bu bağlamlarda *dervîş* tipiyle bağlantılı herhangi bir tanık sözcük ile dizimlenmemiştir. Bu sebeple *dervîş* sözcüğünün KE Tahran nüshasında rahatça tanıklayabildiğimiz “**Allah için dünya malından feragat eden, takva sahibi sofı kişi**” gücül anlambirimciği , KE Londra nüshasında kesin biçimde tanıklamamız ya da işaret etmemiz mümkün değildir: bk. Londra nüshası *dervîş* sözcüğü.⁵⁹² Bu yönüyle *dervîş* sözcüğünün Tahran ve Londra nüshalarındaki kullanımsal farkı da ortaya çıkmaktadır.

Sonuç: **T. çığay** ~ **L. dervîş**

Yukarıda *çığay* ve *dervîş* sözcükleri üzerine yapılan kavramsal inceleme sonucunda Tahran nüshasında *çığay* sözcüğünün birden fazla gösterilene bağlı olmasına karşın,

⁵⁹¹ bk. Eckmann, J., (2014), *Nehcü'l-Ferâdis Uşmaḥlarıñg Açuq Yolu* (Tıpkıbasım ve çeviri yazı), TDK Yayınları, Ankara, s. 262. Buna benzer bağlamlar bu çalışmadaki şu bağlamlara bk.: 220-11, 13, 16; 420-8; 432-8; 378-1.

⁵⁹² Ata, Aysu., (2019), *Rabguzî Kıssaşü'l-Enbiyâ (Peygamberler Kıssası) Giriş-Metin-Dizin*, C. I, TDK Yayınları, Ankara, s. 581.

Londra nüshasında *dervîş* sözcüğü yukarıdaki gerekçeler dolayısıyla sadece ‘**Müslüman** /**Allah’a inanan fakir kişi**’ gösterileniyle kavramlaştırıldığına kanaat getirilmiştir.

çığay sözcüğü kavram kümesinde ‘canlı’, sadece ‘insan’ üreysel anlambirimcikleri, ‘fakir kişi’ özgül anlambirimciği, ‘alt düzey sosyo-ekonomik sınıf’ ve ‘aciz’ gücül anlambirimciklerinin mevcut olduğu tespit edildi. Tahran nüshasının 50a/2’de ise tümce içinde tanıklanan *çığay+lar* bağlam gereği belirli ve dil kullanımının tanıdığı olmasa da dil dışı dünyada birden fazla ‘fakir kişi’ye gönderimde bulunur. Bu bağlamda *çığaylar* doğrudan toplumun alt düzey sosyo-ekonomik sınıfına gönderimi olmadığı açıktır. *dervîş* sözcüğünün kavram kümesinde ise ‘canlı’, sadece ‘insan’ üreysel anlambirimcikleri, ‘müslüman fakir kişi’ özgül anlambirimciğinin mevcut olduğu tespit edildi.

Bu şartlar altında Tahran nüshası 50a/2’de *çığay* “fakir kişi” göndergesiyle tespit edilirken, Londra nüshası 36v/20’de *dervîş* “müslüman fakir kişi” göndergesiyle tespit edilir. Görüldüğü üzere *çığay* sözcüğünün belirli yönde dinî uzanım ile kavramlaşmamasına karşın, Far. alıntı *dervîş* sözcüğünün ‘Müslüman’ anlambirimciği ile kavramlaştığı gözlemlenir. Sonuç olarak bu sözcük çifti aynı doğruluk koşulunu iletmediği anlaşılır ve aralarında bilişsel eş anlamlılık ilişkisi tayin edilemez. Bilişsel eş anlamlı olmayan bu sözcük çiftinin nüshaların eşbağlamlarda değişikli kullanımı, esasen dil kullanımının tutumunu ve algısal seçiciliğine bağlı gelişmiş olabileceğine dair yorumlamak mümkündür. Tahran nüshası dil kullanır, nötr-din anlamsal özelliğiyle dini mensubiyet açısından fark gözetmeksizin kavramsallaşmış üst anlamlı bir sözcük kullanmayı tercih ederken, Londra nüshası dil kullanır(lar)ı ise ‘İslamiyet ve Müslüman / Allah’a iman eden kişi’ anlamlı bir sözlükbirim kullanmayı tercih ettiği görülür. Bu doğrultuda bu sözcük çifti arasındaki tek yönlü anlamsal içerme dolayısıyla *çığay* ve *dervîş* sözcükleri yakın eş anlamlılık ilişkisi ile birbirlerine bağlı olduğu anlaşılır. Bu durumu görünür kılabilme adına *daha doğrusu* testini uygulayalım:

Ḥurma yapurğaqlarındın sele örüp anı satıp bir ançanı öz yarağlarıñğa ħarclap ƣalgannı ƣıǵaylark̡a (X) bérür erdiler (50a/2)

Ḥurmā yapurğağındın selleler örüp anı satıp bir ançanı öz yarağlarıñğa ħarc ƣılıp ƣalgannı dervīşlerge (Y) bérür érdiler. (36v/20)

Huma yapraklarından sele örüp onu satıp bir kısmını kendi ihtiyaçları için harcayıp bir kısmını fakirlere (X “ƣıǵaylar”), **daha doğrusu** Müslüman fakirler (Y “dervīşler”) verirlerdi.

Yukarıda **daha doğrusu** ölçütü ile kurulan anlamsal denklem her iki sözcük arasındaki nispeten ikincil anlamsal özelliği belirginleştirerek mantıksal bir ifade ortaya çıkmıştır. *dervīş* sözcüğünün kavramındaki ‘Müslüman’ anlamsal özelliği, *ƣıǵay* sözcüğü yalanlayarak onu dışarıda bırakabilmiştir. Böylece bu sözcük çifti arasındaki yakın eş anlamlılık ilişkisi, Tahran ve Londra nüshaları arasında değışkeli kullanımı sağlamıştır.

3.27.2. fakīr

fakīr (Ar.) “fakir kişi”. *dervīş* sözlükbirimi dönemin Türkçe sözlüklerinde madde başı olarak tanıklanmasına karşın *fakīr* sözlükbirimi tanıklanmaz.

T. ƣıǵay ~ L. fakīr

- I. Yūsuf yawlaƣ telim aşılk yıǵdurmış erdi. Bu yēti yıl içinde yaǵmur yaǵmadı, suw ƣıƣmadı, yerdin ot ünmedi. Ḥalāyık munǵluǵ boldılar. Bir batman arpa bir altunƣa boldı. Ḥalāyıkƣa yarağınça aşılk, ƣıǵaylark̡a tegme künde yüz tiwe yüki buǵday hediyye ƣılur erdi, baylark̡a sattı, bahāsını melikniñ ħazīnesiñge ıdtı. (126b/6)
- Yūsuf yēti yılda bitken ékinlerni anbār ƣıldı, ol uçuzlık tamām boldı, értesi yıl ƣızlık boldı. Bu yēti yıl içinde yaǵın yaǵmadı, yērdin kök yaş ünmedi, ḥalāyık munǵluǵ boldılar, bir batman arpa bir altun boldı. Ḥalk̡ğa yarağı ƣaƣlık aşılk bérür

êrdi ve **faķĩrlarġa** kũnde yũz tẽwe yũki ařlık řadaķa bẽrũr êrdi, **baylarġa** satar
êrdi, bahãsın melik ġazĩnesiġa salur êrdi. (92v/17)

L.- faķĩr

faķĩr sözcũkbiriminin Londra nüshasında isim ulamında 4 yerde sıfat ulamında ise 2 yerde kullanımı mevcuttur. Bu kullanımlara dayanarak Londra nüshasında *faķĩr* sözlũkbirimi için tespit edilen anlamsal özellikler şöyledir:

- **canlı [insan]**

faķĩr sözcũġünün baġlı olduġu kavram canlı varlıklardan sadece insan türũ için kullanımıyla tanıklanır. Bu doġrultuda sözcũġün kavram kümesinde ‘canlı’ ve ‘insan’ üreysel anlambirimcikleri tanımlıdır. bk. Londra nüshası *faķĩr*⁵⁹³

- **fakir kişi**

faķĩr sözcũġünün baġlı olduġu kavram ‘fakir kişi’ özgũl anlambirimciġiyle tanımlıdır. Ar. alıntı *faķĩr* sözcũġũ, Arap dilinde de çeşitli tartışmalara neden olduġu ve kavramsal anlamında bir fikir birliġinin olmadıġı görũlür.⁵⁹⁴ Bunun yanında *faķĩr* sözcũġünün Türk

⁵⁹³Ata, Aysu., (2019), **Rabġuzĩ Kıřařũ’l-Enbiyã (Peygamberler Kışsası) Giriş-Metin-Dizin**, C. I-II, TDK Yayınları, Ankara, s. 615 (=92v/17; 154v/21; 161r/6; 198v/9)

⁵⁹⁴ bk.: Eskicioġlu, Osman., (1995) “Fakir”, **TDV İşlam Ansiklopedisi**, C.12, s. 129-131.; Öztürk, Mustafa., (2001), “Sadaka Kavramının Kur’an’daki Anlam Çerçevesi –Semantik Bir Tahlil Denemesi”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakũltesi Dergisi**, C.12, S.12-13 (Nisan 2001), s. 457-487.; şen, Mustafa., (2008), **Kur’ân’da Zenginlik ve Fakirlik**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitũsũ Basılmamış Doktora Tezi, Konya.; Demir, şehmus., (2007), “Kur’anda Zekat Kavramının Etimolojik ve Semantik Analizi”, **Atatũrk Üniversitesi İlãhiyat Fakũltesi Dergisi**, S. 28, s. 9-30.; Aktaş, Beytullah., (2015), “Zekâtın Harcama Kalemlerinden Fakir Ve Miskin Kavramlarının Kur’an Baġlamında Yeniden Tanımlanması”, **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakũltesi Dergisi**, S. 33 (Ocak–Haziran), s. 106-129.

dilinde Harezmi dönem eserlerindeki kullanım azlığı da göz önüne alındığında⁵⁹⁵, bu dönemde anahtar sözcüğün Türk dil kullanımı tarafından nasıl kavramlaştığını açık ve net biçimde betimlemek güçtür. Çünkü Londra nüshasında *faķır* sözcüğü ya *+lar* altbiçimbirimiyle doğrudan alt düzey sosyo-ekonomik sınıf gücöl anlambirimciğiyle tanıklanır ya da ‘aciz kişi’ gücöl anlambirimciğiyle tanıklanır. Sözcüğün asıl olarak tanımlanması gereken temel anlamı ise, - en azından bu çalışma sınırları içinde – aşağıda tanımlanan ‘fakirler’ alt düzey sosyo-ekonomik sınıf göndergesiyle mutabık düşecek biçimde ‘fakir kişi’ anlambirimciğiyle kavramsallaşmış olmalıdır.

- alt düzey sosyo-ekonomik sınıf

faķır sözcüğü *+lar* altbiçimbirimiyle toplumun ‘alt düzey sosyo-ekonomik sınıf’ına gönderimde bulunur. *faķırler* sözcükbiçimi telaffuz edildiğinde dil kullanımının zihninde belirli bir kişiden ya da gruptan ziyade toplumsal sınıf belirlediğini şu bağlam açıkça gösterir: “*ḥalāyık munġluġ boldılar, bir batman arpa bir altun boldı. Ḥalkğa yaraġı çaklıġ aşlık bërür êrdi ve faķırlarġa künde yüz tewe yüki aşlık şadaķa bërür êrdi, baylarġa satar êrdi, bahāsın melik ḥazānesiġa salur êrdi.*” (92v/17) Aktarılan bu bağlamda, *faķır* sözcüğü *+lar* altanlambirimciğiyle sosyo-ekonomik açıdan üçe bölümlenen toplumun en alt katmanına yerleştirilen kişilerin oluşturduğu sınıfa gönderimde bulunur. Bunun en önemli göstergesi, tümce içinde *faķırler* sözcükbiçiminin karşısında *baylar* sözcükbiçiminin yer almasıdır. Böylece *baylar* üst düzey sosyo-ekonomik sınıfın karşısında doğrudan alt düzey sosyo-ekonomik sınıf yer almalıdır. Böylece toplumda en temel ve genel geçer yapılan bir sınıflandırmada *faķırler* sözcükbiçimi kullanılıyorsa onun yaştan, cinsiyetten ve dinden bağımsız biçimde kavramlaştığını gösterir: “*Uluġ yaşıġlarını aġırladı, kiçig*

⁵⁹⁵ *faķır* sözlükbirimi (isim ve sıfat ulamı ayırt edilmeksizin) Tahran nüshasında 3 yerde, Londra nüshasında 6 yerde, NF’te 8 yerde, H-SKT’de 3 yerde, MM’de 7 yerde kullanımı tanıklanır. Buna karşın H-SKT/Meşhed’de ve HŞ’de kullanımı yoktur.

yaşlıglarnı yarlıkadı, **ğarībleri faķīrleri** özündin ilgerü tutdı.” (198v/9)⁵⁹⁶ Böylece sosyo-ekonomik açıdan düşük yaşam standartları dolayısıyla zor geçinen ve muhtaç durumda olan kişilerin oluşturduğu bu sınıfa gönderimde bulunan *fakīrler*, dil kullanımının semantik belleğinde hâlihazırda bulunan *çığaylar* gücül anlambirimciğine paralel biçimde kavramlaştığını kabul etmemizi gerektirir. Bu da dönemin dil kullanımının zihninde alt düzey sosyo-ekonomik sınıf için iki farklı gösterilen olduğu sonucuna ulaştırır: “Zelīhā aydı: kök tanğrısıdın qorqar ersedeng hazīnemdağı mālīm altunum kümüşümni, yāķūtum gevherimni **çığaylarğa** bergey-men, sendin kēķürtgey-men.” (80r/21)

Londra nüshasında bilişsel açıdan aynı gösterilene sahip olduğu anlaşılrsa da *fakīrler* ve *çığaylar* dil dizgesinde dizimlendiği sözcükler yönüyle farklılık gösterirler. Dönemin dil kullanımı, tümce içinde *çığaylar* ile *şadaķa* sözcüğünü kullanmazken, *fakīrler* ve *şadaķa* sözcüklerinin 2 yerde birlikte kullanmıştır: “**faķīrlarğa** künde yüz tewe yüki aşlık **şadaķa** bērūr ērdi” (92v/17); “**ol mālın faķīrlarğa şadaķa kılğan**” (161r/6). Dini bir terim olan *şadaķa* sözcüğü Londra nüshasında *dervīş* sözcüğünün “Müslüman fakir” kavramsal anlamının belirlenmesinde destekleyici bir rol oynamıştır; ancak *fakīrler* sözcükbiçimin kullanımlarına farklı parametrelerin dahil olması nedeniyle yorumlama biçimi de farklılaşır. Bu parametrelerden biri Ar. alıntı sözcüğün Türk dilinde *çığay* sözcüğüne benzer biçimde kavramlaştırılarak kullanılmasıdır. Bunun en önemli göstergelerinden biri *bay* sözcüğüyle karşıt anlam ilişkisi kurulabilmesidir. İkincisi *çığay* sözcüğünün bağlam içinde kazandığı yan anlamlarla Türk dilinde kavramlaştırılarak kullanılmasıdır. Üçüncüsü Londra nüshasında *dervīş* sözcüğünde görüldüğü gibi *fakīr* sözcüğünün dil dizgesinde *şadaķa* sözcüğü ile aynı paralellikte bir örüntü oluşturmamış olmasıdır. Ancak

⁵⁹⁶ Londra nüshasında 198v/9, Tahran nüshasında şöyle geçer: “yaşı kiçigni yarlıkadı, **ğarībler** haķķın kūdezdı, **hācetliğlarnı** özindin ilgerü tuttı.” (325b/12)

Ar. alıntı bir sözcük olan *faķīr* sözcüğünün *şadaķa* sözcüğü ile dil dizgesinde *çığay* sözcüğünde olduğu gibi ayrıksıklık göstermemesi, muhtemelen sözcüğün dinî bir çağrışıma sahip olduğuna işaret etmektedir. Ancak bu çağrışımsal anlamın sözcüğün kavramsal yapısına sirayet ettiğini söylemek şimdilik mümkün görünmez.

▪ **aciz**

faķīr sözcüğünün bağlı olduğu kavram için ‘aciz’ gücöl anlambirimciği tanımlıdır: “Yūnus aydı: bilmes-men kayda barur-men, İdi ‘azze ve celle men *faķīrni* kamuđđın yawuz *ħalāyıkğa* ıddı,” (154v/21) *faķīr* sözcüğü temel anlamındaki en aşığı tabakada olma, içinde bulunduğu ekonomik muhtaçlık durumu sözcüğün yan anlam kazanmasına yol açmıştır. Londra nüshasında sıfat ulamında tanıklanan kullanımında sözcüğün eşdizimlileri onun bu gücöl anlambirimciği somutlaştırır: “uluđ mülklüğ, uluđ çeriglig ‘Umlākdın ol *zelīl, ħaķīr, faķīr* Ya ‘ķūbğa tēgsün,” (63v/2)

Sonuç: T. *çığay* ~ L. *faķīr*

çığay ve *faķīr* sözcüklerinin her iki nüshadaki bağlamsal kullanımlarının incelenmesi sonucunda dönemin dil kullanırları Arapçadan alıntıladığı *faķīr* sözcüğünü Türk dilinde var olan *çığay* kavramına eşdeğerli biçimde kavramlaştırılarak dilde kullandığı öngörülmektedir. Her iki sözcüğün yukarıda yapılan kavramsal incelemesi göz önüne alındığında, *çığay* ve *faķīr* ‘canlı’, sadece ‘insan’ üreysel anlambirimcikleri, ‘fakir kişı’ özgül anlambirimciği, ‘alt düzey sosyo-ekonomik sınıf’, ‘aciz’ gücöl anlambirimcikleriyle eşdeğerli olduğu görülür. Tahran nüshası 126b/6 ile Londra nüshası 92v/17 eşbağlamalar arasında değişkeli kullanılabilen *her iki* sözcükbiçim dil dışı dünyada mevcut toplumun ‘alt düzey sosyo-ekonomik sınıf’ına gönderimde bulunur. Bu nedenle *çığaylar* ve *faķīrler* dil içindeki anlamsal değerleri eşit olduğu için, birbiri yerine kullanıldığında aynı doğruluk koşullarını ifade eder. Bu şartlar altında her iki sözcükbiçim arasında semantik açıdan bilişsel eş anlamlılık ilişkisi tanımlanır.

çığay ve *faķır* sözcüklerini bilişsel eş anlamlı kılan anlamsal faktör nedir?

çığay sözcüğünün gündelik dile ait olma ihtimali ve herhangi bir dini mensubiyet çağrışımı yaratmamasına karşın *faķır* sözcüğünün Ar. alıntı bir sözcük olarak dini eserler yoluyla dile girmesi, muhtemelen sözcüğün dil kullanır ve dil kullanımına dayalı gelişen çeşitli çağrışımsal anlamlar yaratacağı öngörülmektedir. Böylece her iki sözlükbirim arasında çağrışımsal anlam faktörüne dayalı bilişsel eş anlamlılık ilişkisi tanımlanır.

3.28. Bay

bay sözlükbirimi hem Tahran hem de Londra nüshasında tanıklanır; ancak Tahran nüshası 200a/19’da **bay** sözcüğü kullanımına karşın Londra nüshası 128v/20’de Ar. alıntı **mun‘im** sözcüğünün tercih edildiği tespit edilmiştir. Londra nüshasında tek yerde tanıklanan *mun‘im* sözlükbiriminin Tahran nüshasında ise kullanımı tanıklanmaz. **T. bay** ~ **L. mun‘im**

bay⁵⁹⁷ “zengin” [DLT:579]; **bay** “Çok malı olan kimse, zengin. (Ar. ğaniyy), (Ar. muķşir)” [ME/Özçamkan:258]; **bay** “Zengin” [İML/17]; bay “Ar. الغني ‘bay ve barlu’ 43b/9-10; 12a/1-2 زيد الغني ‘bay Zeyd’” [İML/Aydın: 100; 149]; **bay** “zengin, varlıklı kimse (Lat. *diues*, L. *māldār*) [CC I: 436]; **bay** “[< bay] al-ġaniyy [= zengin, varlıklı]”

⁵⁹⁷ DLT’de *bay* sözcüğünü Ar. غنى “ġani” kavramıyla karşılamıştır. Bk. Öztürk, Faruk., (2020), **Dīvānu Luġāti’t-Türk’teki Arapça Söz Varlığının Dizini**, TDK Yayınları, Ankara, s. 574. Karahanlı Kur’an tercümelerinde de Ar. ğaniyy sözcüğü Türk dilinde bay kavramıyla karşılandığı görülür. bk.: Ata, Aysu., (2004), **Karahanlı Türkesinde İlk Kur’an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin)** TDK Yay., Ankara, s.254.; KÖK, Abdullah., (2004), **Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi (TİEM 73 1v-235v/2) Giriş-İnceleme-Metin-Dizin**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, s. 296.; Ünlü, Suat., (2004), **Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi (TİEM 235v/3-450r/7) Giriş-Metin-İnceleme-Analitik Dizin**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, s. 356.

[Kİ/Aldemir:155] **bay** “Ar. al-ğaniyy الغنى – Far. tuvângar توانگر – TÜR. bay بای [RS:118];
ba:y “rich; a rich man.” [EDPT:384].

T. bay ~ L. mün‘im

- I. Ol hikâyet andağ erdi kim bu ‘Âmil yawlağ **bay** erdi, oğlı kızını yok erdi, **atası**
karındaşı oğlanları çığay erdiler. (200a/19)

Hikâyetde kelmış: ölügniñ atı ‘Âmil erdi, yawlağ **mün‘im** erdi, oğlı kızını yok
erdi, ‘**ammū-zādeleri çığay** erdiler. (128v/20)

T.- bay

bay sözcüğünün Tahran nüshasındaki bağlamsal kullanımları ışığında anahtar sözcüğün kavramsal yapısında tespit edilen anlamsal özellikleri şöyle sıralamak mümkündür:

▪ **canlı [insan]**

bay sözcüğünün bağlı olduğu kavram ‘canlı’ ve sadece ‘insan’ üreysel anlambirimcikleriyle tanımlıdır. Tahran nüshasında *bay* sözcüğü isim ulamında 9 yerde tanıklanır: 68a/7; 73a/12; 102a/8, 11; 126b/7; 200a/19; 217a/13; 309b/10; 321a/6. Bu kullanımlar, *bay* kavramının ‘canlı’ ve ‘insan’ anlamsal özellikleriyle tanımlanmasını sağlamıştır.

▪ **zengin kişi / māl çok olan kişi**

bay sözcüğünün bağlı olduğu kavram ‘zengin kişi / māl ve mülkü çok olan kişi’ özgül anlambirimciğiyle kavramlaşmıştır. Tahran nüshası kullanımlarına dayanarak dönemin zenginlik anlayışı ve algısı üzerine şekillenen “zengin kişi” kavramında kişinin sahip olduğu *māl* veya mülk miktarının alt ve üst sınırını belirlemek mümkün değildir; sadece kendisinin ve ailesinin ihtiyacından çok fazla māl olan kişi olarak tasarıldığı anlaşılır:

“Aymışlar: Bu Ḥadīce ‘Arabnuñ melīkesi erdi, kimerse Ḥadīcedin **bayrak** yok erdi, tört
mīñg kızıl tülüg teweləri **bāzergānlıqka** yōriyūr erdi, tegme yēti tēwe birle bir kıl yōriyūr
erdi, Şāmka barur, satıg kılur, aşılk keltürür erdi.” (309b/10) Bu bağlamda kişinin

zenginliğinin görkemi sahip olduğu “deve” ve “köle” sayısı ile anlatılır. Bunun yanında dil kullanır, tümce içinde *yawlaḵ bay* dizimliliğiyle kişinin sahip olduğu zenginliği olumlu yönde derecelendirebilmektedir: “Ol ḥikāyet andaḡ erdi kim bu ‘Āmīl **yawlaḵ bay erdi, oḡlı kıızı yok erdi, atası ḵarındaṣı oḡlanları **ḵıḡay** erdiler.**” (200a/19)

bay sözcüğünün karşıt anlamlısı *ḵıḡay*’dır. *bay* ve *ḵıḡay* kavramları dil kullanımının zihninde birbiriyle karşıt biçimde kavramlaşması dolayısıyla, birbirini çağrıştırarak dil dizgesinde birbiriyle koṣut biçimde dizimlenir: “Mıṣr iliniḡ ṣehr ve rūstāsı içinde ne ḥalāyık bar erse **bay ve ḵıḡay**, er ve za‘īfe satḡın alḡuḵa kim nezzāreḵa yıḡıldılar.”

(102a/11) Bu sözcük çifti arasındaki karşıtlık, sözcüklerin ait oldukları kavram alanlarında öbeklenen diğ er sözcüklerden sözcüksel hiyerarşi açısından farklılaştırır.

bay kavramının ‘mālī çok olan, zengin kiři’ özgül anlambirimciḡi onun aynı zamanda güçlü, sözü geçen ve itibar sahibi gibi çağrışımsal anlamları da zihne getirdiḡini řu bağlam gösterir: “‘Abdu’llāhnıḡ atası ḵarındaṣları bar erdi, Benū Maḡzūm atlıḡlar. Ol kün Mekke de sözleri yöriyür, **erklig baylar** erdiler.” (68a/7) ; “Kim ol kün cevāb aydı erse neçe me **ḵıḡay** bolsun ḥac ötegey kim cevāb aymadı erse neçe me **küḵlūḡ bay** bolsun öte megey.” (73a/12)

- **nötr-cinsiyet [eril/dişil]**

bay sözcüğünün baḡlı olduḡu kavramın belirli bir biyolojik cinsiyetle kavramsallařmadıḡını Tahran nüshası 309b/10 gösterir. Bu bağlamda dil kullanır *bay* kişi referansı dişi biyolojik cinsiyetli *Ḥadīce*’ye art gönderimli kullanmıştır. Böylece dönemin dil kullanırı tarafında *bay* kavramının erkek veya dişi biyolojik cinsiyet ayırt etmeksizin tanıklanan kullanımları *bay* kavramında ‘nötr-biyolojik cinsiyet’ anlamsal özelliḡinin tanımlanmasını saḡlamıřtır.

- **nötr-din**

bay sözcüğünün bağlı olduğu kavram ‘nötr-din’ anlamsal özelliğiyle kavramlaşmıştır. Tahran nüshası, dönemin dil kullanımının *bay* sözcüğünü *müslümân* ya da *kâfir* kişilere referanslı olarak kullanılabildiğini göstericidir: “Kim ol kün cevâb aydı erse neçe me çığay bolsun hac ötegey kim cevâb aymadı erse neçe me **küçlüg bay** bolsun ötemegey” (73a/12); “Anda kiğin resûl ‘aleyhi’s-selâm ĩmân da’ vetin kıldı, kayu çığay yokşuz erse ĩmân keltürdi, **baylar boynağular zahmet bërü başladılar.**” (321a/6) Bu bağlamlar, dil kullanımının semantik belleğinde *bay* kavramının ‘nötr-din’ anlamsal özelliğini gösterir.

- **üst düzey sosyo-ekonomik sınıf**

bay sözcüğü *+lar* altbiçimbirimiyle bazı bağlamlarda temel anlamı yansıtıcı biçimde o yerde bulunan ‘birden fazla zengin kişi’ gönderiminde bulunurken (bk.: 68a/7; bazı bağlamlarda ise doğrudan o toplumun ‘üst düzey sosyo-ekonomik sınıf’ına gönderimde bulunur: “**Halâyıkça** yarağınça aşlık, **çığaylarka** tegme künde yüz tiwe yüki buğday hediye kılur erdi, **baylarka** sattı, bahâsını melikning hazînesinge ıdtı.” (126b/7); “Tegme vilâyetlerning **begleri, bayları** kelip altun kümiş, yılkı qara, māl tawar yıgdılar.” (102a/8) Bu bağlamsal kullanımlar, *bay* sözcüğünün kavram kümesinde ‘üst düzey sosyo-ekonomik sınıf’ gücül anlambirimciğinin tanımlanmasını sağlamıştır.

- **güçlü, kudretli**

bay sözcüğünün bağlı olduğu kavram kümesi ‘güçlü, kudretli’ gücül anlambirimciği şu bağlamda ortaya çıkar: <Süleymân> aydı: Tevbe kıldım, rûzî bërighi sen-sen, **bay** sen-sen, **çığay** men-men. (217a/13)

3.28.1. mun‘im

Ar. alıntı *mun‘im* sözcüğü Londra nüshasında tek yerde tanıklanır. Londra nüshası üzerinde çalışan Prof. Dr. Aysu ATA ve Prof. Dr. H. Boeschoten *mu‘im* sözcüğünü

“yedirip içiren, cömert, nimet veren”⁵⁹⁸ ve “benefactor (hayırsever/yardımsever)” göndermeleriyle tanımlanmışlardır. *mun‘im* sözcüğü KE Londra nüshası haricinde dönem eserlerinden NF’te 5 yerde ve HŞ’de 1 yerde tanıklanır.⁵⁹⁹

L.- *mun‘im*

mun‘im sözlükbiriminin Londra nüshasında 128v/20’de tanıklanan kullanımına dayanarak şu analiz yapılabilir:

⁵⁹⁸ Ata, Aysu., (2019), *Rabguzî Kıssaşü’l-Enbiyâ (Peygamberler Kısası) Giriş-Metin-Dizin*, C. I-II, TDK Yayınları, Ankara, s.774; Boeschoten, H. E., - O’KANE, J., (2015), *Al-Rabghûzî The Stories of the Prophets, (Second Edition)*, V. I-II, Brill, Leiden-Boston, p. 666.

⁵⁹⁹ İlk olarak *mun‘im* sözcüğü, *dervîş* sözcüğünün karşıt anlamı olarak dilde kullanıldığı gözlemlenir: “Qurayş hatunları kirdiler taqı aydılar: Yâ Faţımâ, seni munça **uluğ şahâbalarınığ oğlanları mun‘im kimerseler** arzuluğ turur erdiler; Peyğamber seni **dervîş kimerseke** bérdi, tēp ...” (NF: 111); “nē hâcatlıg kélür bolsa tapuğda; murâdını tapar uşbu kapuğda; ġarīb ü şehri vü **dervîş ü mun‘im** ; bu hıdmatka kēlip şukr aymağın kim” [HŞ: 65] İkinci olarak NF’te *mun‘im bay* sözcüğüle birlikte kullanımı tanıklanır: “On êkki kimerse Mūsâ peygamber ‘as hıdmetında küwendiler. Biri aydı kim: Menin toquz atamğa tegi eşrâf turur **hürmetlig** taqı ‘**izzetlig baylar** taqı **mun‘imler** tururlar, men taqı anlar menğizlig halqlar ara ‘azîz turur-men taqı bay turur-men.” (373-10: 259) NF’ten aktarılan bu bağlamda bir kişi kendi atalarının sıfatlarını sayarken ‘*izzetlig baylar* ve *mun‘imler*’ dizimlemesi bu sözcükler arasında anlam nüansına dayalı ayrı göndermeleri olduğunu sezdirir. Son olarak NF’te bir kadı hüküm verdikten sonra yazığı hat için *mun‘im* kişi olursa on altın verir, der: “Şeyh aydı: Bu hatqa ne qadar neerse bérürler? tēdi erse, qāzî aydı: **Mun‘im kimerseler** bolsa on altın bérürler , tēdi erse ...” [NF:170] *mun‘im* bir başka bağlamda şöyle geçer: “(Şeyh) bir kün hânqâhda musâfirler taqı dervîşler üküş cem‘ boldılar taqı şeyhniğ sufrasında heç neerse yoq erdi. Çıqtı kim **mun‘imlerin** neerse hâşil qılıp sufrağa ġarc qılsa.” (251-13:173) Özellikle NF’te *mun‘im* sözcüğünün *bay* sözcüğüne nazaran olumlu bir değeri vardır. Bu olumlu değer tüm bağlamlarda birlikte kullanıldığı sözcükler ya da bağlam kendisinden sezilmektedir. Ancak ne NF ne de HŞ de *mun‘im* sözcüğünün “zengin kişi” mi yoksa “hayırsever zengin” mi şeklinde kavramsallaştırılarak o dönemde kullanıldığı anlaşılamamaktadır.

mun'im sözcüğü Londra nüshası 128v/20'de *Amil* isimli bir insan için kullanımı onun kavramsal yapısında 'canlı' ve 'insan' üreysel anlambirimciklerini tanımlamayı sağlar. Bu bağlamda *mun'im* sözcüğünün göndergesel anlamını açığa çıkaran en önemli sözcük *çığay* sözcüğüdür. Çünkü bu bağlamda *mun'im* ve *çığay* sözlükbirimleri dil dizgesinde birbirine karşıt biçimde dizimlenmiştir. Buna paralel olarak dil kullanımının sözlükçesinde asıl olarak *çığay* ve *bay* sözcüklerini karşıt anlamlı olarak kavramlaştırmıştır; bu nedenle de *çığay* ve *bay* birbirinin çağrıştıran ve dildizgesinde eşdizimlilik gösteren sözcüklerdir. Londra nüshası dil kullanırı *çığay* sözcüğünün karşıtında her zaman kullandığı *bay* sözcüğünü değil de sadece nüshada değil dönem içinde nadir kullanımı olduğu görülen *mun'im* sözcüğünü seçmesi iki şekilde yorumlanabilir:

Sonuç: T. bay ~ L. mun'im

İlk olarak Londra nüshası dil kullanımının tümce içinde *mun'im* sözcüğünü *çığay* sözcüğüyle karşıt biçimde bir kurgulayarak onu *bay* kavramına eşdeğerli biçimde kavramlaştırmayı amaçlamış olabilir. Çünkü okuyucu ya da dinleyicilerden Arapçaya hakim olmayan bir dil kullanırı *mun'im* sözcüğünü doğrudan kendi semantik belleğinde kayıtlı olan *çığay* kavramı vasıtasıyla *bay* kavramıyla eşdeğerli biçimde algılayacaktır. Böylece Arap dilinde *mun'im* sözcüğünün bağlı olduğu 'hayırsever zengin' gösterilen, muhtemelen dil dizgesinde ek bir açıklama getirilmedikçe Türk dili kullanımının kavram alanındaki sözlüksel boşluktan kaynaklanan yokluk sebebiyle zihinde kaynak dildeki özgüllükle işlemlenemeyecektir. Mesela KE'nin her iki nüshasında 'hayırsever zengin' kavramına bağlı bir sözlüksel birim tanıklanmaz ve Londra nüshası dil dizgesinde *çığay* sözcüğünün varlığı dolayısıyla *mun'im* sözcüğünün doğrudan *bay* sözcüğünün 'zengin kişi' göndergesel anlamla kavramlaşmasını sağlamış olmalıdır. Bu durumda o günün dil kullanırı için 128v/20 gibi bir bağlamda *mun'im* ve *bay* sözcükleri, - Arapça'ya hakim Türk dili kullanırları haricinde - aynı önermeyi iletici rol oynar. Bu şartlar altında *mun'im* sözcüğü ile *bay* sözcüğü Arapça bilmeyen Türk dil kullanırları için aynı önermeyi iletir

ve bu sözcük çifti arasında bilişsel eş anlamlılık ilişkisi tanımlanır. Bu sonuç nüshayı istinsah eden idyolekt ve Arapçaya hakim eğitilmiş Türk dil kullanıcıları için geçerli değildir.

İkinci olarak Arapça eğitim alan ve *mun‘im* sözcüğünün Arapça kökenini bilen eğitilmiş bir dil kullanırı ise sözcüğü ‘cömert, eli açık, hayırsever zengin kişi’ olarak kavramsallaştırmıştır. Bu niyetle kullandığı bu sözcüğün yine aynı eğitimi alan kişiler tarafından da aynı şekilde algılanarak zihinde işlenmesi mümkündür. Böylece dönemin dil kullanırının semantik belleğinde **bay** ‘zengin kişi’ kavramı altında ‘cömert zengin’ alt anlamlı bir kavram oluşur. **bay** ve *mun‘im* arasındaki bu anlamsal ilişki sözcükler arasında yakın eş anlamlılık ilişkisini doğurur.

Ol hikāyet andağ erdi kim bu ‘Āmīl yawlaḵ **bay** (X) erdi, oğlu kıızı yok erdi, **atası karındaşı oğlanları çıḡay** erdiler. (200a/19)

Hikāyetde kēlmiş: ölügniṅ atı ‘Āmīl erdi, yawlaḵ **mūn‘im** (Y) erdi, oğlu kıızı yok erdi, ‘**ammū-zādeleri çıḡay** erdiler. (128v/20)

O hikaye şöyledir ki bu Amil çok zengin (X “bay”) **daha doğrusu** cömert zengin (Y “mun‘im”) idi, kardeşinin çocukları fakirlerdi.

Yukarıda Tahran ve Londra nüshalarının eşbağlamaları **daha doğrusu** ölçütü ile günümüz Türkçesine aktarıldığında mantıksız bir sonuç ortaya çıkmaz. Böylece *mun‘im* kavramının ikincil ‘cömert’ ikincil anlamsal özelliği **bay** kavramını yalanlayabilmektedir. Bu doğrultuda bu sözcükler arasında yakın eş anlamlılık ilişkisi tanımlanabilir.

3.29. Ağı

aḡı sözcüğünün her iki nüshada kullanımı takip edilir ve sözcüğün nüshalarada tanıklandığı bağlamlar mukayese edildiğinde, üç yerde aynı paralellikte kullanıldığı görülür: T. 256a/16 = L.160v/7; T.381a/5 = L.238v/8; T.233b/13 = L.148r/17. Fakat bu paralel kullanımların yanı sıra Tahran nüshası 138b/4’te **aḡı** sözcüğünün kullanımı tercih

edilirken, Londra nüshası eşbaşlamında ise *yipek* sözcüğünün kullanımı tercih edilmiştir.

Bu kapsamda sözcüklerin nüshalar arası değişikli kullanılabilmesi dolayısıyla *agı* ve *yipek* sözcükleri arasında olası eş anlamlılık ilişkisi incelenecektir. **T. agı ~ L. yipek**

agı “ipek kumaş” [DLT/Ercilesun:542]; **agı** “ipek kumaş (altın veya gümüşle işlenmiş sırmalı)” [DLT/Atalay Dizin:9]; **agı** “İbrişim giyim” [İML: 7]; **agı** “from XI onwards consisently translated ‘silk brocade’ and the like; earlier contexts suggest the meaning ‘treasure’” [EDTP:78a-b]

T. agı ~ L. yipek

- I. Yūsufnuṅ yēti ḳat serāyı bar erdi, barçasınıṅ tamı altun kümüş birle bezeklig, yıḡaçları ‘aḳıḳ birle. Ol yēti ḳat serāylarını türlüḡ türlüḡ tawarlar birle bezedi. İlk ḳat iwde Mısr uluḡların olturttı, ḳamuḡı **agı tonluḡ, altun ḳurluḡ**. İkinci ḳat iwni **yaşıl tawarlar** birle bezedi, beglerni anda olturttı. Üçünç iwni **ḳızıl tawarlar** birle bezedi, sipehsālarnı anda olturttı. Dörtünç iwni nesic birle bezedi, ürünḡ saḳallıḡlarını anda olturttı. Beşünç iwni lâleler birle bezedi, münecimlerini anda olturttı. Altınç iwni nār birle bezedi, dānişmendlerini anda olturtı. Yētinç iwni çiçekler birle bezedi. (T.138b/4)

Aymışlar: Yūsufnuṅ yēti ḳat sarāyı bar érđi, barça tamları altun kümüş birle bēzeklig, yıḡaçları ‘aḳıḳ birle. O yēti ḳat sarāylarını türlüḡ türlüḡ nerseler birle bēzedi, ilk ḳat sarāyda Mısr uluḡların olturtdı, barça **yipek tonluḡ** altun ḳurluḡlar. İkinci ēwni **yaşıl [bēzek]** birle bēzedi, beglerni olturtdı. Üçünç ēwni **ḳızıl bēzek** birle bēzedi, bahādırlarını olturtdı. Dörtünç ēwni nesc birle bēzedi, aḳ saḳallıḡlarını olturtdı. Beşünç ēwni lâleler birle bēzedi, münecimlerini anda olturtdı. Altınç ēwni yıpar birle bēzedi, anda dāniş-mendlerini olturtdı. Yētinç ēwni çiçekler birle bēzedi (L.101v/2)

İpek, Türk kültür tarihî kapsamında üretilen çalışmaların pek çoğunun merkezinde yer alan bir konu olarak takip edilir.⁶⁰⁰ Özetle ifade edilecek olursa, bu çalışmaların bazıları Eski Türkçe dönemine ait metinler vasıtasıyla tanıklanan ipekli kumaş kavram alanı dahilindeki sözcüklerin sayıca fazlalığına dikkat çekerken, bazıları ipek kavram alanında tanıklanan terimlerin rengine, dokumasına, motifine, desenine ya da işleminde kullanılan ürüne, ithal edilen şehir veya bölgesine göre isimlendirilişlerine dikkat çekmektedir, bazıları ise Türk dilinde kullanılan ipekli kumaş adlandırmalarının doğrudan Arapça, Farsça ya da Çince’den alıntı sözcükler olduğunu ortaya çıkartmayı hedeflemektedir. Bu çalışma kapsamında ise ele alınan *agî* sözcüğü, Türkçe’nin ilk yazılı metinlerden itibaren ipek kavram alanı dahilinde tanıklanan sözcüklerden biridir. Tahran nüshasında *agî* sözcüğünün nasıl bir kavrama bağlı olduğunu anlamak ve

⁶⁰⁰ bk. Tezcan, Mahmut., (1983), “Giyim Olguna Sosyo-Kültürel Bakış ve Türklerde Giyim”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C.16, S.1, s. 255-276. Zieme, Peter., (1997), “Silk and Wad in Old Turkish Terminology A Case of Exchange on the Silk Roads and Beyond”, **Türk Dilleri Araştırmaları**, S. 7, 149-155.; Salman, Fikri., (1998), “Tarihi Türk Kumaşlarında Desen Ve Renk Anlayışı”, **Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi**, S.4, s. 141-154.; Salman, Fikri., (2004) , “Türk Kumaş Sanatında Görülen Geleneksel Kumaş Çeşitlerimiz.” **Sanat Dergisi**, S.6, s. 13-42.; İmer, Zahide., (2005), “Miladi Dönem Öncesi Orta Asya’da İpek”, **Bilig**, S. 32, Kış, s. 1-32.; Koraş, Hikmet., (2018), “İpek Kelimesi, Kökeni Üzerine Tartışmalar Ve Kavram Alanı”, **Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi**, C.3, S.1, s.171-179.; Alan, Sümeyra., (2020), “Dîvânı Lugâtî’t-Türk’te Yer Alan Kumaş Terimleri ve Kelime Kökenleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 20, s. 23-42.; Tek, Recep., (2016), “Dîvânı Lugâtî’t Türk’te Giyim Kuşam Kültürü İle İlgili Kelimeler”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, S. .50, s. 261-271.; Genç, Reşat., (1997), “Kaşgarlı Mahmut’a Göre XI. Yüzyılda Türklerde Dokuma ve Yaygı İşleri”, **ARIŞ**, S.III, s. 8-16.; Weili, Buheliqi., (2021), **Eski Uygurların Yerleşik Yaşam Kültürüyle İlgili Söz Varlığının Tarihî-Karşılaştırmalı İncelemesi**, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.; Yıldız, Hüseyin., (2013), “Eski Türkçede Dokumacılıkla İlgili Söz Varlığı”, **ARIŞ**, S.IX, s. 82-91.

çözümleyebilmek adına nüshada geçen diğer ‘ipek, ipekli kumaş’ kavram alanı dahilindeki sözcükleri de tespit etmek ve onları betimlemek, biz dolaylı muhataplar için bu noktada önem taşıyacaktır. Bu doğrultuda ipek kavramı alanı dahilindeki sözcüklerin kavramsal yapıları kavrandığı ölçüde, *agı* sözcüğünün de kavram alanı içindeki anlamsal sınırları belirginleşecektir ve sözcükler eş anlamlılık açısından karşılaştırıldığında daha tutarlı ve isabetli bir sonuca ulaşılması sağlanacaktır. Eğer *agı* sözcüğü sadece ‘ipek, ipekli kumaş ya da değerli bir kumaş ipek’ şeklinde betimlenirse, anahtar sözcüğün kavramsal yapısı pek çok yönüyle eksik kalacak ve sözcüğün olası eş anlamlısıyla karşılaştırıldığında nisbeten isabetli bir sonuca ulaşılması da mümkün olmayacaktır.

T- ağı (sıfat)

agı sözcüğünün Tahran nüshası ekseninde tanıklanan bağlamsal kullanımları doğrultusunda tespit edilen anlamsal özellikler şöyle sıralanabilir:

- **kumaş [cansız varlık]**

agı sözcüğü, Tahran nüshası boyunca dört yerde tanıklanır ve iki yerde söz dizimsel açıdan sıfat ulamında kullanımııştır: “**ķamuęı ağı tonluğ, altun ķurluę**” 138b/4, “**ağı tonlar keđdürüń**” 256a/16. Burada anahtar sözcüğün eşdizimlisi *ton / tonluğ* sözcükleri doğası gereği ham maddesi ne olursa olsun bir usta ya da zanaatkar tarafından dokunarak ortaya çıkan bir nesneyi yani kumaşı gerektirir ve kumaşın dikilmesi sonucunda *ton* dil-dışı dünyada varlık kazanır. Bu durum, *agı* sözcüğünün kavram kümesinde ‘cansız’ ve ‘kumaş’ anlambirimciklerinin tanımlanmasını sağlar. Bu doğrultuda *agı* sözcüğünün bağlı olduğu kavramda var olan ‘cansız’ ve ‘kumaş’ anlambirimcikleri, sözcüğünün hangi sınıfa ait olduğunu da göstermesi yönüyle üreysel anlambirimcik olarak tanımlanmasını mümkün kılar.

- **bir tür ipek [sadece insan için kullanılan]**

agı sözcüğünün bağlı olduğu kavramın, insanın dil dışı dünyadan edindiği gözlem ve deneyim sonucunda nesnenin hem işlevine hem de biçimine dair örüntüsel bilgi depolama yöntemiyle insan zihninde tanımlandığını öncelikle belirtmek gerekir. Bu sebeple açık bir şekilde *agı* sözcüğünün bağlı olduğu kavram, dil dışı dünyada nesnellik kazanan bir varlık ile bağlantılıdır. Bu doğrultuda Erken Orta Türkçe dönem sözlüklerinden Kİ'te *agı* sözcüğü için yapılan şu tanım önem arz eder: *agı* [< ağı] nav'ı min al-hariri [= bir çeşit ipek]⁶⁰¹

Peki *agı* nasıl bir ipek türüdür? Dönemin dil kullanımı, dil dışı dünyada nasıl bir ipek için *agı* referansında bulunmaktadır?

agı sözcüğünün nüshasındaki kullanımının oldukça az olması dolayısıyla, sözcüğün kavramsal yapısını çözümlenmesinde, kavram alanı teorisi önemli rol oynayacaktır. Bu sebeple yukarıda dile getirilen soruyu yanıtlamak adına, önce dönemin dil kullanımının sözlükçesinde “kumaş” kavram alanında öbeklenen sözcükler belirlenmeye çalışılacak, daha sonra sözcüğün hangi kategori altında depolandığı saptanmaya çalışılacaktır ve sonunda onunla aynı eş-altanlamlılık ilişkisi içeren sözcüklerle, *agı* sözcüğünü semantik açıdan mukayese edilerek sözcüğün ayırt edici anlamsal özellikleri belirlenmeye çalışılacaktır.

İlk olarak, Tahran nüshası ekseninde, dil kullanımının zihninde tüm kumaş türlerini kaplamına alabilen üst düzey bir kavram olup olmadığı irdelendiğinde, Tahran nüshasında Ar. kökenli *kumâş* sözcüğü görüntülenir: “Resûl ‘aleyhi’s-selâm emân bêrdi ol şart üze kim tegme üç iw halkı yıglıp iwdeki kumâşların undukça bir teweke yüklep yip birle tegmesün, tēweni sursünler, tēwedın tüşgen bizke, arķasında ķalģan sizke.”

⁶⁰¹ Aldemir, Ünal., *Yabancılar Türkçe Öğretiminde Kaynak Eserler (Kitâbu'l-İdrâk li-Lisâni'l-Atrâk Örneği)*, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Marmara, s. 113.

(368b/1) *kumāş* sözcüğü, Tahran ve Londra nüshası eşbağlamlarında birer kez tanıklanır (Londra nüshası için bk. 228r/7.).

İkinci olarak, kumaş kavram alanı dahilinde tanıklanan sözcüklerden bir diğeri de *böz* sözcüğüdür. “Yana sordı bu ne *böz* turur kim yerke yağıp turur-sen?” (25a/9); “iki miñ er iwleri ıpauğlarında yalıñ baş kıbleka utru tizin çöküp *kefenlik bözlerin* eliglerinde alıp *kılıçka boyun sup* olturdılar.” (198b/2); “bir *cāme böz*” (227a/4-5) Aktarılan bağlamalarda, dil kullanırı dil dizgesinde, *cāme böz* “elbiselik kumaş” ya da *kefenlik böz* “kefenlik kumaş” dizimlilikleri ise *böz* sözcüğünün o dönemde genel nitelikli “kumaş” göndergesiyle kullanıldığını sezdirir. Burada *böz* sözcüğünün nasıl bir “kumaş” olarak zihinde kavramlaştırıldığı, sorusu da ayrı bir problemidir. Bu konu üzerine araştırma yapan Bahaeddin Ögel şu bilgileri aktarır: “Eski Uygur yazılarını araştıranlar, *böz* sözcüğünü çoğu zaman ‘pamuktan yapılmış kumaş’ olarak tercüme etmişler. Biz *böz* sözünün geçtiğı Uygur metinlerini okuduk. Fakat bezin yalnızca pamuktan yapılmış olduğuna dair bir delil bulamadık. Ketenden de bez yapılıyordu.”⁶⁰² Bununla birlikte Karahanlı dönem sözlüğünde de *böz* sözcüğünün, *tokı-, tokı-, çıglat-, çıglan-, karşat-, yüğür-, yırtış-, batla-* gibi eylemlerle dizileyerek kullanılması ya da *eteklik böz* “eteklik kumaş”, *seçrek böz* “ince kumaş” gibi eşdizimli ifadelerin içinde yer alması sözcüğün Eski Türkçeden itibaren genel nitelikli “kumaş” kavramıyla kavramlaştırıldığına işaret edicidir. Erken Orta Türkçe dönem eserlerinden NF’te de *böz* sözcüğünün bağlamsal kullanımları onun genel nitelikli bir kavram olduğu yönündedir: “Tağı kim kim on yarmaqqa *böz* alsa tağı andın köñlek qılsa, keğse, tağı ol on yarmaq içinde bir yarmaq ıpāmdın bolsa, tā mudām kim ol köñlek bu kimerse üze bolsa, ıpā tvt ol kimerсениñ hiç namāzın qabūl qılmaz, tēdi.” [NF: 294-13] Bu kullanımın yanında NF’te *kefenlik böz* “kefenlik kumaş” [NF: 131-10] ifadesi, KE Tahran nüshasıyla paralellik göstermektedir.

⁶⁰² Ögel, Bahaeddin., (2022), *Türk Kültür Tarihine Giriş V*, TTK Yayınları, Ankara, s. 354-355.

Böylece dönem dil kullanımının insan öldüğünde belirli ritüelleri gerçekleştirdikten sonra dil dışı dünyada ölüyü sardığı kumaşı isimlendirirken *böz* sözcüğünü, sağ eşdizimli olarak seçmesi sözcüğün kavramsal yapısını göstermesi bakımından önemlidir. Bugün bu kullanım *kefen bezi*, olarak dilimizde aynı şekilde yaşamaya devam etmektedir; mesela ?**kefen kumaşı* denildiğinde Türk dil kullanımı tarafından absürd karşılanacağı aşikardır. Fakat, burada dikkat edilmesi gereken husus, dönemin dil kullanımının semantik belleğinde *böz* sözcüğünün kavramsal sınırının çizilmesinde etken rol oynayan parametre ne olabilir?

Gözlemlenildiği kadarıyla *böz* sözcüğü, dil dışı dünyada ekonomik açıdan katma değeri yüksek bir meta niteliği taşımayan, aksine halkın dil dışı dünyada kolaylıkla görebildiği, ulaşabildiği, gündelik yaşamında çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için kullandığı kumaş olarak algılandığı anlaşıyor. Bu doğrultuda halkın üst sosyo-ekonomik sınıfı haricinde *bāzār*'dan ya da *bözçi*'den satın alabileceği yaygın kumaş türü *böz* olarak sözcükselleştirildiği söylenebilir. Muhtemelen onun yaygın biçimde “pamuk”tan elde edilmesi ve üretilmesi dolayısıyla da *böz* kavramının öntürüsel olarak “pamuklu kumaş” şeklinde tanımlanmasını ve onunla bağdaştırılmasını sağlamış olmalıdır. Hatta İML İstanbul nüshasını istinsah eden kişi Ar. القطن sözcüğünü Türk dilinde *böz* ve *banbuḡ* olarak karşılamıştır. Bu nüsha üzerine çalışan kişi ise bu karşılanış biçimini oldukça yadırgar ve kendisi çalışmasına şu notu ekler: “*büz* ‘Pamuk, 167; (Bunun doğru manası ‘pamuk ipliğinden dokunmuş bez., dir.’ der.” Burada asıl odaklanması gereken nokta, nüshayı istinsah eden dönemin dil kullanımının “pamuk” kavramını *böz* sözcüğüyle adlandırma yapabilmesidir ve bu durumun nüsha üzerinde çalışan dolaylı muhatap tarafından *daha doğusu* ifadesiyle düzeltilmesi ise kanaatimizce isabetli değildir. Aksine bu dönemde, *böz* sözcüğünün dönemin dil kullanımının zihninde “pamuklu bez” öntürüyle kavramlaşmış olduğu için dil dışı dünyada *böz* olarak adlandırılan nesne, parça-bütün ilişkisi çerçevesinde metonimi yoluyla bütünün parçası olan “pamuk”a da

gönderim sağlayabildiği bilgisine ulaşılır. Bu kullanım da *böz* sözcüğünün dil kullanımı tarafından öntürsel olarak “pamuklu kumaş” olarak algılandığını gösterir. Ancak bu durum salt ‘pamuklu’ olması yönüyle ayırt edicilik kazandığı anlamına da gelmemektedir. İkinci bir husus da bugünün ipek ve ipekli kumaşları “kumaş” kavramının kaplamında sınıflandırılması demek, o dönemde de aynı paralellikte sınıflandırılacağı anlamı taşımaz. Bu tür kavramlar doğrudan insanın dil dışı dünya gerçekliğiyle örüntülenen kavramlardır. Mesela, bugünün aksine, ‘ipek kumaş’ın o dönemin ekonomik yapısında para birimi işleviyle kullanılması, onun *böz* kavramından bağımsız ve ayırık biçimde kategorileşmesine yol açtığı gözlemlenir. Bunun en önemli dilsel göstergesi, *böz* sözcüğünün “**ipek kumaş**” ya da “**ipekli kumaş türü**”ne gönderimde bulunan herhangi bir sözcükle dil dizgesinde dizimlenmemesidir. Bunun yanında *böz* sözcüğü dönemin dil kullanımında ipekli kumaş isimleriyle karşılık ilişkisiyle dahi aynı dil dizgesinde tanıklanmamaktadır. Bu sebeple X “ipek ve ipekli kumaş” kavramı, dil kullanımının zihninde *böz* “kumaş” kavramıyla üstanlam – altanlam ya da eşaltanlamlılık ilişkisiyle doğrudan tanımlamaktan sakınmak gerekir.

Peki dönemin dil kullanımının sözlükçesinde burada X olarak tanımlanan “ipek ve ipekli kumaş” kavramına erişim sağlayabilecek üstanlamlı bir sözcüksel birim var mıdır?

Tahran nüshası ekseninde “ipek ve ipekli kumaş” kavram alanında öbeklenen çeşitli sözcüksel birimler tanıklanır. Bu yönüyle eğer dil kullanımının sözlükçesinde X sözcüğü varsa, bu kavramın kaplamında tanımlanabilecek ipek kumaş türler şunlardır: *tawar*, *kıızıl tawar*, *yaşıl tawar*, *Şuşterî tawar*, *nesiç*, *çuz*, *agı*, *torgu*, *çikin*, *aflas*, *sündüs*, *harîr*. Bu dilsel göstergelere dikkatle bakıldığında, *tawar* sözcüğünün belirli bir ipek kumaş türüne ad olmaktan öte, daha kapsayıcı ve genel bir “ipek” kavramına yapılan bir adlandırma olduğu sezinlenir.

Yukarıda X olarak simgeleştirilen “ipek kumaş” kavramı, acaba *tawar* olarak sözcükselleştirilmiş olabilir mi? Bu soruyu yanıtlayabilmek için *tawar* sözcüğü, Tahran

nüshası ve onunla dönemdaş olan eserlerdeki kullanımları mukayeseli biçimde incelenmelidir. Çünkü bu alanda çalışan araştırmacılar tarafından *tawar* sözcüğü genellikle “*mâl*” ya da “*küçük baş hayvan*” anlamlarıyla kanıksandığı için temkinli hareket edilmeli ve dikkatle üzerinde durulmalıdır.

tawar sözcüğünün Tahran nüshası eksenindeki bağlamsal kullanımları irdelendiğinde, dil kullanımında çok anlamlılık kazandığı anlaşılan sözcüğün “ipek kumaş” gösterileniyle de kavramsallık kazandığı anlaşılmaktadır. Bu noktada *tawar* sözcüğünün tüm gösterilenlerini tespit etmek ve onun sınırlarını belirlemek daha sonraki bir çalışmanın konusu olacaktır. Ancak bu çalışma kapsamında, *tawar* sözcüğünün sadece “kumaş” kavram alanı dahilinde kazandığı yan anlama odaklanılacaktır. Yukarıda ileri sürülen kanıyı oluşturan bağlamsal kullanımlardan biri, *tawar* sözcüğünün ipekli kumaş türlerinin sayıldığı bağlamlarda Ar. *ḥarīr* sözcüğü hem sağ yönde hem de sol yönde dizimlenerek kullanılmasıdır: “*Belkīs kamuğ çerigi birle on sekiz künlük yer ḥarīr, tawar üze yöridiler.*” (235b/17). “*on sekiz künlük yerke tegi çuz, tawar, ḥarīr töşediler.*” (235b/15) Bu kullanımlar, alıntı Ar. *ḥarīr* sözcüğünün Türk dilinde önermesel olarak *tawar* sözcüğü düzleminde kavramlaştırılarak kullanıldığının işaretçisidir. Bunun yanında hem TİEM’de hem de H-KT (Meşhed) nüshalarında *ḥarīr* sözcüğü Türk dilinde *tawar* sözcüğü ile karşılanmıştır. TİEM:430v/9’da geçen İnsan suresi 12. ayette Arapça metinde geçen *ḥarīr* sözcüğü Türk diline *tawar* sözcüğü ile çevrilmiş olması *tawar* sözcüğünün anlamsal değerini göstermesi açısından kıymetlidir. Aynı şekilde H-KT (Meşhed)’de 297a/2 İnsan suresi 12. ayette ise *ḥarīr* Türk diline *ḥarīr* olarak aynı şekilde aktarılmakla birlikte alt kısma ayrıca *yumuşak tawar ton* da eklenmiştir.

İkinci olarak, *tawar* sözcüğünün genel nitelikli “ipek, ipekli kumaş” olarak yan anlam kazandığının en önemli göstergelerinden biri de, bir ipekli kumaşın rengiyle, dokuma kalınlığıyla veya dokunduğu yer ile ifade edilme ihtiyacı ortaya çıktığında, yani dil dışı dünyada alt tür bir ipekli kumaşı adlandırma sürecinde, dönemin dil kullanımının dil

refleksiyle oluşturduğu birleşik sözcük yapımında seçtiği baş ögenin *tawar* sözcüğü olduğu görüntülenir: *kızıl tawar* (138b/6; 284a/15), *yaşıl tawar* (138b/5) *Şufterî tawar* (368a/13). Tahran nüshasında *tawar* sözcüğünün bu tür kullanımları, hem dönem hem de dönem öncesi eserlerde de tanıklanabilmektedir. Mesela TİEM’de Ar. *istebrak* ‘bir ipek çeşidi’ Türkçede *kalıṅg tawar* (TİEM/Kök: 217r/6; TİEM/Ünlü: 364r/8; 393v/8; 430r/7), yine Ar. *sündüs* ‘bir ipek çeşidi’ Türkçede *yufka tawar* (TİEM/Kök: 217r/6; TİEM/Ünlü: 364r/8 430r/6) olarak karşılanmıştır. H-KT (Meşhed)’de ise yine Ar. *istebrak* ve *sündüs* kumaş terimleri sırasıyla “*keyerler yufka barçındın / tawarlar taḳı kalıṅg barçındın / tawarlardın*” (H-KT/Şimşek: 69b/3-4) şeklinde ikili biçimde karşılanmıştır. Özellikle son kayıt, eş anlamlılık konusu açısından oldukça değerlidir. H-KT Meşhed nüshasında sıklıkla aynı gösterilen için birden fazla sözcük not edildiği görülür. Müstensihin bu tutumu hem kendi sözlükçesinde aynı gösterilen ile kavramlaşan birden fazla sözcüğe vakıf olduğuna işaret eder hem müstensihin diyalekte bağlı farklı dil kullanıcılarına oldukça aşina olmasını sağlayan bir coğrafyada yaşadığına işaret eder hem de istinsah ettiği eserin farklı Türk dil kullanıcıları tarafından anlaşılması için daima bir kaygı taşıdığını da gösterir. Müstensihin bu kaygısal tutumunun mahiyeti idrak edildiğinde, *barçın* sözcüğünün alt kısmına niçin *tawar* sözcüğünü de eklediği anlaşılır.⁶⁰³ Böylece nüshada *barçın* ve *tawar* sözcüklerinin alt alta not edilmesi, her iki sözcüğün o dönem içinde aynı gösterilene bağlı olduğunu işaret etmekle birlikte, esasen her iki sözcüğün farklı diyalektlere sahip dil toplulukları tarafından kullanıldığını ve sözcüklerin farklı çağrışımsal anlamlarla yüklü olduğunu da gösterir. *tawar* sözcüğüyle bilişsel eşdeğerli tutulan *barçın* sözcüğü, Erken Orta Türkçe dönem sözlüklerinde de tanıklanır ve dönemin

⁶⁰³ Bir üstte temas edilen *tawar* ve *barçın* sözcüklerinin eşdeğerli olduğu fikrini perçinleştiren bir başka veri ise şudur: H-KT (Hekimoğlu)’da *tawar* sözcüğü ipek anlamıyla kullanılmamıştır; fakat hem TİEM hem de H-KT (Meşhed) de aynı Ar. terimlere karşılık paralel kullanımlar mevcuttur: Ar. *istebrak* = *kalıṅg barçın* (285b/3, 475a/7, 510a/2, 559a/4), Ar. *sündüs* = *yufka barçın* (285b/2, 475a/6), 559a/3).

dil kullanıcıları tarafından sözcük, Ar. **dībāc** “ipekli kumaş” ile karşılanmıştır, bunun yanında **barçın** sözcüğü **barçın satğuçı** şeklinde bir meslek adını ifade etmek için ya da **kalıñg barçın, yuwka barçın** gibi ipekli kumaş türünü ifade etmek için oluşturulan birleşik sözcük yapımında **barçın** sözcüğünün zihinden seçip çıkarılması, “ipekli kumaş” şeklinde betimlenebilecek üst anlamlı bir sözcük olarak kavramlaştırıldığını kanıtlayıcıdır.⁶⁰⁴ Bu sözlüksel bilgiler, **barçın** sözcüğünün kavramsal yapısını gösterirken, aynı zamana onunla bilişsel eşdeğerli tutulan **tawar** sözcüğünün de kavramsal yapısını aydınlatır. Buna karşın aynı sözlükte dil kullanırı, **tawar** sözcüğünü çok anlamlı olması dolayısıyla, onu üst anlamlı bir sözcük olan Ar. **māl** sözcüğüyle karşılamıştır.⁶⁰⁵ Bilingual mütercim bu refleksi, esasen **tawar** sözcüğünün çok anlamlılığıyla ilintilidir. (bk. **T. çığay**) Çünkü **tawar** sözcüğü, o dönemin dil kullanımında birbirine oldukça yakın birden fazla gösterilenle kavramlaşan çok anlamlı sözcükbirim olarak takip edilir. Ancak bu durum, sözcüğün çift dilli dönem sözlükleri esas alınıp, sözcüğün bağlamsal kullanımları gözardı edilmesi sebebiyle **tawar** sözcüğünün betimsel anlamının alanyazında stereotipik bir görünüm kazanmasına yol açmıştır.

Üçüncü olarak, dil dizgesinde **tañsuk tawar** eşdizimliliği, **tawar** sözcüğünün bağlı olduğu kavramın “ipek kumaş türü”ne dair bir isim olmadığını, daha genelleyici bir kavrama bağlı olduğuna işaret eder: “**tonluķı tañsuk tawardın Rūm Hıtāy aṭlas cuzı**” (93a/16); “**Tört yüz qarabaşnı altun kümüş yünçü birle bezedi, yüz tiwelerke altun kümüş tañsuk tawarlardıñ yükledi, tört miñg er çıkardı silāḥlar birle Sebā vilāyetindin tepredi.**”

⁶⁰⁴ Özçamkan Ayaz, Gülşen., (2020), **Mukaddimetü'l-Edebi Paris ve Yozgat Nüshaları (Giriş-Metin-Dizin)**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Trabzon, s. 249.; Aldemir, Ünal., (2020), **Yabancılar Türkçe Öğretiminde Kaynak Eserler (Kitābu'l-İdrāk li-Lisāni'l-Atrāk Örneği)**, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Marmara, s. 139.

⁶⁰⁵ Özçamkan Ayaz, Gülşen., (2020), **Mukaddimetü'l-Edebi Paris ve Yozgat Nüshaları (Giriş-Metin-Dizin)**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Trabzon, s. 914.

(235a/16) Aktarılan bağlamlarda *tanğsuq tawar* eşdizimliliği, “kaliteli, göz kamaştırıcı ipekli kumaşlar”a gönderimde bulunur, burada ifadeye giydirilen söylem analiz edildiğinde ipekli kumaşların kalite kalite olduğu, kıymet ve değer açısından *tawar*’ın bir skalaya sahip olduğu ortaya çıkar. Yine bu kullanım da, *tawar* sözcüğünün bağlı olduğu ‘ipek kumaş’ kavramının genel niteliği ile ilintilidir

Dördüncü olarak *tawar* sözcüğünün kavramsal yapısında hem insanların giyebileceği dikilmiş elbise için kullanımı olan bir ipekli kumaş “*Ey yumşaq töşekde yatmağan, ey tawar ton keğmegen, ey arpa etmekin toq yemegen tip sıhtayur erdi.*” (379a/16); “*Yūsuf zindāndın kamuğ zindānıqlar birle çıktı. Zindān kapuğında kördi yēti yüz hıdmetçiler turur kamuğ tawarlar birle örtüglüg.*” (125a/18) hem de hayvanların ve cansız varlıkların üzerini örtme ve süsleme fonksiyonunda kullanılan, dikilmemiş bir ipekli kumaş olduğu bilgisine de ulaşılabilir: “*müngen tēwesini tawar birle bezegil*” (311b/2); “*Ol tahtnı altun, kümüş, tawar tonlar birle qalamış erdi.*” (216a/6) Aktarılan bağlamlarda, *tawar* sözcüğünün dil-dışı dünyada elbise ya da kıyafet için kullanılabildiği gibi, süslemelik ya da döşemelik olarak da kullanılabildiği anlaşılır, bu da *tawar* sözcüğünün işlevsel kullanımındaki çeşitliliği tanıklamamıza olanak sağlar.

Sonuç olarak, yukarıdaki bilgiler ışığında *tawar* sözcüğü, hem Eski Türkçe döneminde hem de Erken Orta Türkçe döneminde, biz dolaylı muhatapların çok da aşina olmadığı “ipek kumaş” göndergesi, özellikle KE Tahran ve H-KT Meşhed nüshası vasıtasıyla tanıklanabilmektedir. Bunun en önemli dilsel kanıtı, dil kullanımı tarafından *tawar* sözcüğü, alt tür bir ipekli kumaş kavramına adlandırma yapılırken baş öge olarak kullanılmasıdır: *kızıl tawar; yaşıl tawar; Şuſterî tawar, qalınğ tawar, yufqa tawar*. Bunun yanında *tawar* sözcüğü, Eski Türkçe döneminde de “ipek kumaş ya da Çin kumaşı” anlamıyla geçtiği, *Uigurische Sprachdenkmäler* ve *Uygur Sivil Belgelerinde*

tanıklanmaktadır.⁶⁰⁶ Böylece yukarıdan itibaren X olarak belirtilen “ipek kumaş” kavramının *tawar* olarak sözcükselleştiği tespit edilmiştir. Bu durumda *tawar* kavramı altında öbeklenen sözcüksel birimler mukayese edildiğinde *agı* sözcüğünün kavramsal yapısının çözümlenmesinde bir araç olarak kullanılacak ve hangi özellik ile özgülleştiği ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır:

İlk olarak *agı* sözcüğü, sözcüksel hiyerarşide *tawar* sözcüğünün alt anlamlısı olarak tanımlandığı için ‘bir ipekli kumaş türü’dür ve *agı* dil dışı dünyada oldukça nadir ve kıymetli bir ipek kumaşa gönderimde bulunduğunu söylemek mümkündür. Üstelik *agı* sadece ‘*insan*’a mahsus ‘elbiselik’ özel bir ipek kumaş olarak tanıklanır: bkz: 138b/4, 256a/16; 381a/6. İkincisi nüshada *tawar* ‘ipek, ipekli kumaş’ kavram alanına dahil olduğu saptanan diğer göstergelerin kavramsal özellikleri tanımlanıp kıyaslandığında da *agı* sözcüğü için şu bilgilere ulaşılabilir:

yaşıl tawar ve *kızıl tawar* sözcüksel birimler vasıtasıyla *agı* sözcüğünün kavramsal yapısında belirgin bir renkle ön plana çıkmadığı ya da *kalıṅg tawar* ya da *yufka tawar* sözcüksel birimler vasıtasıyla kumaşın dokumasındaki kalınlık ya da incelik özelliği ile de ayırt edici biçimde özgülleşmediği anlaşılır. Bir ipek türü olan *nesiç* sözcüğüne bakıldığında, *nesiç* Steingass’ta ‘altınla işlemeli bir tür ipekli kumaş’⁶⁰⁷ olarak tanımlanırken Weili çalışmasında şu bilgiyi aktarır: “Moğol-Yuan sarayı, 1276 yılında Beşbalık’ta giysilerin yaka ve kol işlemesi için kullanılan, Çince ‘别失八里局

⁶⁰⁶ Uygur sivil belgelerinde ve Modern Türk dillerinde *tawar* sözcüğünün ‘ipekli kumaş’ anlamıyla kullanımı için bkz: Weili, Buheliqi., (2021), **Eski Uygurların Yerleşik Yaşam Kültürüyle İlgili Söz Varlığının Tarihî-Karşılaştırmalı İncelemesi**, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, s. 286-287.; Caferoğlu, Ahmet., (2015), **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara, s. 228.

⁶⁰⁷ Steingass, F., (1998), **A Comprehensive Persian- English Dictionary**, Librairie du Liban Publishers SAL, Beirut, s. 1401.

Bieshibali Ju’ olarak adlandırılan *naşıç* kumaşının üretildiği Beşbalık Atölyesi’ni tesis etmiştir”.⁶⁰⁸ Bu bilgilere dayanarak *nesiç* giysilerin yaka ve kol kısmında kullanılan işlemeli bir ipek kumaş olduğu anlaşılır . İpek kavram alanında öbeklenen bir başka sözcük de *çikin*’dir. *çikin* sözcüğü araştırma tezi kapsamında ayrı bir madde başı altında ayrıntılı olarak işlenecektir. (bk.**T. çikin**) *Çuz* DLT’te “yaldızlı, kırmızı renkli Çin kumaşı”⁶⁰⁹ olarak tanımlanmış, bu kavram alanında *çuz* göstergesinin “kırmızı renkli ve yaldızlı (parıltılı)” olarak betimlenmesi, sözcüğün ayırt edici anlamsal özelliklerinin yaldızlı ve kırmızı renkli olduğunu gösterir.

Sonuç olarak, yukarıdaki analiz doğrultusunda, *agı* sözcüğünün *tawar* “ipek kumaş” kavram alanında özel ve belirli bir renk veya dokuma niteliğiyle ön planda olmadığı, sadece elbiselik kumaş işlevi ile kullanılan, bu sebeple de sadece ‘insan’ ile özdeşleşen ‘bir ipek türü’ olarak tanımlanması mümkündür.

- **altın veya gümüş işlemeli, sırmalı, çiçekli nakışlı**

agı sözcüğü, Tahran nüshasında dört kere tanıklanır ve sözcük sözdizimsel açıdan iki yerde isim ulamında, iki yerde de sıfat ulamında kullanılmıştır. bkz: 138b/4; 233b/13; 256a/16; 381a/6. Özellikle sıfat ulamında, *ton* ve *tonluğ* sözcüklerini niteler; fakat söz konusu bağlamlardan nasıl bir ipek türü olduğuna dair bir bilgiye ulaşılamamaktadır: “İlk kat iwde **Mısr uluğların** olturttı, **ka muğı ağı tonluğ**, altun kurluğ.” (138b/4); “Aydılar: Butlarını yazıka çıkariñg, **ağı tonlar keđdürüñg**, hamr içiñg, butlarka secde kılıñg, **yalwarıñg**, bolğay kim hoşnūd bolğaylar, yağmur bergeyler.” (256a/16) Tam bu noktada *agı* sözcüğü kumaş / dokuma ile ilgili terimsel bir ifade olması nedeniyle nüshanın kendi dönemi içindeki ve öncesindeki eserlerde nasıl geçtiğine dair bir fikir sahibi olunduğunda,

⁶⁰⁸ Weili, Buheliqi., (2021), **Eski Uygurların Yerleşik Yaşam Kültürüyle İlgili Söz Varlığının Tarihi-Karşılaştırmalı İncelemesi**, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, s. 525.

⁶⁰⁹ Atalay, Besim., (2013), **Divanü Lûgat-it Türk**, C. I-II, TDK Yayınları, Ankara, s.162.

anahtar sözcüğün kavramsal yapısı aydınlanabilir. İlk olarak DLT’te de *agı* madde başı *al-dibāc* ile karşılanmıştır. *al-dibāc* terimi **Koçu** tarafından “Fransızların ‘brocard’ adını verdikleri çiçek nakışları dokunmuş lüks bir ipekli kumaşın adı, ki bazen türlü renklerdeki çiçeklerin ipekleri arasına altın teller de atılırdı.”⁶¹⁰ şeklinde betimlenmiştir. KB dizininde Reşit Rahmeti Arat *agı* sözcüğü için her ne kadar altın ve gümüşle işlenmiş ipek kumaş⁶¹¹ tanımı yapılsa da sözcüğün KB’deki kullanımları analiz edildiğinde ve Orhun Yazıtlarındaki kullanımları da göz önüne alındığında Eski Türkçe döneminde *agı* sözcüğünün kavramsal açıdan Erken Orta Türkçe dönemine nazaran daha geniş nitelikli olduğu gözlemlenir. *agı* sözcüğünün Harezmi sahasında H-KT/Hekimoğlu, H-KT/Meşhed, Harezmi dönem sözlüğü ve diğer eserlerde kullanımının da tanıklanmaması, onun kullanımsal sıklığı hakkında bir fikir verirken, Kıpçak sahasında Kİ’te *agı*

⁶¹⁰ Koçu, R. E., (2021), **Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, (2. Baskı) Doğan Yayıncılık, İstanbul, s.95.

⁶¹¹ Arat, R. Rahmeti., Kutadgu Bilig, s. 1095. KB’de *agı* sözcüğü çok anlamlı olarak tanıklanır. KB’de *agı* : (içkici başını sakileri) “**yaşıl kök sarıg al agı ton keçip**” 2916; “hıtay arķısı kesse arķış toğı kıayun kelgey erdi tümen tü agı” 4426 beyitleri anahtar sözcüğün kavram yapısında ‘çok çeşitli ve farklı renkli’ anlambirimciğini zahiren gösterir. KB’de Ar. alıntı *harır* sözcüğü bir kez geçmesi yani nadir kullanılmış olması onun Türk diline yeni dahil olduğu yorumuna açıktır, bu nedenle *agı* sözcüğü ile birlikte *harır* sözcüğünün aynı mısra da geçmesi onların birbirine zıt ya da uzak anlamlı olamayacağı, bilakis eşdeğerli olduğuna işaret eder. bk.: 5799. KB’de *agı*, hazine eşyasıdır ve fakirlere dağıtılabilen değerli bir metadır: “hazine urunsa kümüş hem agı” 1926; “çığayka üledi kümüş hem agı” 1564. Bunula birlikte *agı* göstergesi figüratif anlam ile de tanıklanır: “negü tir eşitgil ay aşı agı” 3181; “kiminğ erdemi bolsa aşı agı” 3416. Bu kayıtların yanı sıra Eski Türkçe ‘servet, zenginlik’ kavramlarını karşılayan sözcüklerle ikileme olarak kullanımı mevcuttur: *agı barım*, *agı kıaznaq*, *agı tawar*.⁶¹¹ Bu kullanımlar ve Harezmi Türkçesindeki kullanımları mukayese edildiğinde *agı* sözcüğü bu süreç içerisinde bir anlam daralmasına uğramış ve kavram alanı içindeki yeri ve sınırlarının değişmiş olduğuna işaret eder.

sözcüğünün artık “bir ipek türü”⁶¹² olarak tanımlanması yukarıda ileri sürülen savı destekler. Bunun yanında, İML’de de *agı* “altın ve gümüş ile işlenmiş ipek kumaş, ibrişim giyim” tanımıyla mevcuttur. Sonuç olarak tüm bu ek bilgiler ve dolaylı yollardan öne sürülen kayıtlar ışığında *agı* sözcüğünün ‘altın veya gümüş işlemeli, sırmalı, çiçekli nakışlı’ anlambirimcik tanımlaması yapmak mümkündür. Şunu önemle belirtmek gerekir ki yukarıda kavram alanı içinde ‘bir tür ipekli kumaş [sadece insan için kullanılan]’ anlambirimcik başlığı altında belirtildiği üzere, altın işlemeli başka ipekli kumaşlar da mevcuttur; fakat muhtemelen *agı* sözcüğünün kavram alanı içinde onun diğer altın işlemeli kumaşlardan ayırt edici anlamsal özelliğinin, onun sadece altın ile değil, gümüş ile de işlenebilmesi yahut kıyafetin sadece yaka ya da kol kısmında değil de belki *uluğlar*’ın görkemini ve zenginliğini gösterecek biçimde kıyafetin bütününe kaplayan ağır işlemeli bir ipek kumaş olarak özgüllük kazandığına dair yorum geliştirilebilir. Bu yönüyle bu çalışma çerçevesinde *agı* sözcüğü, ipekli kumaş kavram alanı içinde ‘çiçek desenli, ağır ve görkemli altın ve gümüş işlemeli ipek kumaş’ özgül anlambirimciğiyle tanımlanabilir.

▪ **pahalı / lüks**

agı oldukça pahalı ve lüks bir kumaş türüdür, hem ham maddesi hem de üzerindeki altın veya gümüş tellerle işlenmiş olması bu ipekli kumaşın maddi değerini oldukça artırır. Bunun sonucunda da toplumun sadece belirli bir kesiminin alabildiği, giyebildiği kıyafetlerde kullanılabilen bir kumaşa dönüşür. Bu nedenle *agı* sözcüğünün kavram kümesi içinde ‘pahalı/ lüks’ anlambirimcik ile tanımlanmıştır.

⁶¹² *agı* [< ağı] nav‘u min al-hariri [= bir çeşit ipek] bk. Aldemir, Ünal., (2020), **Yabancılarla Türkçe Öğretiminde Kaynak Eserler (Kitâbu’l-İdrâk li-Lisâni’l-Atrâk Örneği)**, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Marmara, s. 113.

- **katma değeri yüksek değerli ve kıymetli mal**

Altın, gümüş, kıymetli taşlar ve hayvan sürüleri gibi ‘değerli, kıymetli ipekli kumaşlar’ da dönemin hazine anlayışının bir parçasıdır. Tahran nüshasında bu yargıyı kanıtlayıcı en güzel örneklerden biri şudur: “*Yā resūla’llāh maṅga tawar kereki yok, yègüçe keḏgüçe mālīm bar.*” (108b/1) Aktarılan tümce, zengin bir adamın ifadesidir ve bu bağlamda tanıklanan *tawar* sözcüğünün gösterilen boyutu, yukarıda işaret edilen “ipek kumaş” gösterileninden farklıdır. Çok anlamlı *tawar* sözcüğünün bu bağlamda “yiyecek ve giyecek māl” olarak tanımlanması, esasen onun dil dışı dünyada “hayvan yetiştiriciliğinden elde edilen ekonomik bazlı yüksek katma değerli ürün” göndergesel anlamıyla üstanlamlı olduğu anlaşılır. Böylece o dönemin dil kullanımında *tawar* (1) hayvan yetiştiriciliğinden elde edilen ekonomik bazlı yüksek katma değerli ürün”, *tawar* (2) “ipek kumaş” göndermeleri tanımlanır. Sözcüksel hiyerarşi düzleminde auto-altanlamlılık (auto-hyponymy) olgusuyla yan anlam kazandığı gözlemlenir. *tawar* (2) sözcüğünün kaplamsal olarak *agı* sözcükbirimini kapsadığı da gözönüne alındığında, bu hiyerarşik silsile dolayısıyla *agı* kavramının ‘katma değeri yüksek değerli ve kıymetli mal’ anlambirimciği ile tanımlı olduğu anlaşılır.

- **ipek böceği ve kozasından elde edilen ürün**

agı sözcüğün kavram kümesinde ‘ipekli bir kumaş türü’ anlambirimciğinin olması, ‘ipek böceği kozasından elde edilen ürün’ çağrışımını yarattığı da öngörülebilir. Çünkü ipek böceği kozasından elde edilen iplikler, insanlar tarafından dokunması ve işlenmesi suretiyle ortaya çıkan bir kumaş türüdür. Hatta ipek böceğinin türü, yetiştirildiği yer ya da beslendiği yaprak çeşidine göre farklı türlerde ipek kumaş elde edildiği genel geçer bir teknik bilgidir. Hatta Tahran nüshasında ipek böceği için *pīle ḵurtı* ifadesi tanıklanır ve bağlamda ipek böceğinin incir yaprağı yemesi ile ipek kumaşının meydana geldiği bilgisi aktarılır. bk.: 17a/15. İpekli kumaş üretiminde böylesine kritik bir rol oynayan bu

anlambirincik burada çalışmanın tabiatı gereği zorunlu olarak daha genel hatları ile tanımlanmaktadır. Halbuki nüshanın istinsah edildiği dönemde *agı* sözcüğünün dil dışı dünyada işaret ettiği kumaşın hangi tür ipek böceği kozasından ve nasıl elde edildiğine dair bilgileri tabii olarak çağrışımını yaratır.

- **yüksek statü / rütbeli, varlıklı kişiler [uluğlar]**

agı'nın ipekli bir kumaş türünden ve üzerinin altın veya gümüş sırmalı oluşu onun pahalı olmasına yol açtığı gibi giyen kişinin hangi sosyal sınıfa ait olduğunun da işaretçisidir yani *agı* ile dikilmiş bir kıyafet aynı zamanda bir yüksek statü göstergesidir. Bu nedenle *agı* dil dışı dünyada rütbe ve sosyal statü simgesidir. *agı* sözcüğü sıfat ulamında nüshada sadece *ton* ve *tonluğ* sözcükleri ile eşdizimlenir. İlkinde Mısır'ın önde gelen saygın kişilerinin kıyafetleri tasvir edilirken kullanılır: bkz:138b/4. Bu bağlam bu tür kumaşlı kıyafetleri belirli kişilerin yani toplumda yüksek statü sahibi kişilerin giyebildiği açıktır. Bu nedenle *agı* ile dikilmiş, hazırlanmış kıyafetler yüksek statü, zenginlik, şatafat ve görkemin de alameti farikasıdır. İkinci olarak 256a/16'daki bağlamda bir toplumun Tanrı olarak inandığı Put'a bir saygı ve itaat göstergesi olarak simgeleştigiğine tanık olunur ve böylece bir toplum tarafından saygı duyulan bir varlığın giyebileceği ya da ona giydirilebilecek özel bir kıyafet olduğu sabitleşir. Böylece *agı* göstergesinin dil dışı dünyada gönderimde bulunduğu nesnenin değerli ve kıymetli ipekli kumaşlardan biri olduğu için *agı ton* ancak rütbeli, varlıklı ve sosyal sınıf içinde üst konumda yer alan kişiler tarafından giyilebilir ya da böyle görülen varlıklara giydirilebilir. Bu sebeple *agı* sözcüğü, yüksek statü / rütbe ya da uluğlar' gibi çağrışımsal anlam ile yüklü olduğu öngörülmektedir.

3.29.1. yipek

yipek sözcüğü Eski Türkçe dönemine ait metinlerde tanıklanmaz. Harezm dönem eserlerinden NF, H-KT (Hekimoğlu), MM ve KE/L eserlerinde tanıklanırken KE/Tahran nüshasında geçmez.

yipek “İpek. (Ar. **ibreyssem**) y. P29b3; Y31b1 yipek satğuçı İpekçi. (Ar. **ibreyssemiyy**) y. P29b4; Y31b1 → argacı yiplük imesi yipek ton P36a5” [ME/Özçamkan 1116] **ipek** “İpek veya ham ipek. krş. yipek (Ar. **ḳazz** = f. **ṣe‘ar** = f. **tūziyy** = f. **ḳaṣab**) i. Y40b1 [P, Y kejl]” [ME/Özçamkan 490].

L. **yipek** (sıfat)

yipek sözcüğü Londra nüshasında iki yerde kullanımı tanıklanır. Bu kullanımlardan biri dil dizgesinde söz dizimsel açıdan sıfat ulamında (101v/2), diğeri ise isim (12v/14) ulamındadır. Burada öncelikle sıfat ulamında kullanılan *yipek* sözcüğünün kavramsal yapısındaki anlambirimcikler belirlenerek dil-ara dünyasında nasıl bir düşünce ya da nesne olduğu saptanmaya çalışılacaktır:

▪ **kumaş** [cansız varlık]

yipek sözcüğünün kavramsal yapısının en temelinde insanlar tarafından ipek böceği kozasından elde edilen ipliklerin dokunmasıyla ortaya çıkan bir kumaş türü anlambirimciği mevcuttur. Londra nüshası dil kullanır da “kumaş” kavram alanında genel nitelikli olarak tanımlanabilecek **ḳumāṣ** ve **bōz** sözcükbirimleri tanıklanır. Bunun yanı sıra Londra nüshasında **tawar** sözcüğünün göndergesel anlamları, Tahran nüshasıyla aynı paralellikte olmadığını önemle belirtmek gerekir. Bu konu aşağıda ‘ipek’ anlambirimciği başlığı atında detaylı biçimde anlatılmaya çalışılacaktır. Bu sebeple Londra nüshasında genel nitelikli “ipek kumaş” kavramına bağlı *yipek* sözcüğü hariç genel nitelikli bir sözcük birim tanıklanmaz; bu sebeple tabiatı gereği *yipek* sözcüğünün bağlı olduğu kavram kümesinde ‘kumaş türü [cansız varlık]’ anlambirimciği tanımlanmıştır.

- ipek

yipek sözcüğü Londra nüshası 101v/2’de söz dizimsel olarak *tonluğ* sözcüğünü nitelemektedir. *tonluğ* sözcüğünün isim kökü ise Londra nüshasında şöyle bir bağlamda geçer: “*Kamuğ tonlar yigne birle tikilür.*” (78v/8) Aktarılan bağlamda geçen ifade dayanak gösterilerek şu tanım yapılabilir: **ton** ‘kıyafet / elbise’ sözcüğü doğası gereği bir kumaşın iğne ile dikilmesi sonucunda ortaya çıkan bir nesnedir ve *tonluğ* bu nesneyi üzerine giyen, onu üstünde taşıyan kişidir. Bu doğrultuda *yipek*’in işlenmiş, kumaş hâline dönüştürülmüş ve işlevsel olarak da insanların giyim ve kıyafetinde kullanılabildiği anlaşılır.

Peki *yipek* nasıl bir ipek kumaştır? Malesef Londra nüshasında *yipek* iki yerde (ki biri isim ulamında) tanıklanıyor olması, onun detaylı biçimde kavranmasını zorlaştırır. Bu nedenle Londra nüshasında *yipek* sözcüğüyle birlikte aynı kavram alanında yaşayan diğer ipekli kumaşların bağlam içindeki kullanımları ve onların sözlüksel tanımları vasıtasıyla *yipek* sözcüğünün nasıl bir kumaş olduğu çözümlenmeye gayret edilecektir?

Yuarıda belirtilen inceleme yöntemi kapsamında, Londra nüshasında tanıklanan ipekli kumaşlar şunlardır: *ağı*, *ağlas*, *sündüs*, *çuz*, ‘*abkarī*, *harīr*, **tawar**. Bu sözcüklerden *ağı*, *ağlas*, *sündüs*, *çuz* yukarıda da tek tek açıklandığı üzere farklı özellikleriyle kavramlaştırılan ipekli kumaşların sessel imgeleridir. Ancak *tawar* ve *harīr* nüshada daha genel nitelikli ipek kumaş kavramına gönderimde bulunduğu belirtilmelidir. *tawar* ve *harīr* sözcükleri Tahran nüshasında ayrı ayrı ele alınmış olmakla birlikte özellikle Tahran nüshasında *tawar* sözcüğü ile Londra nüshasında *tawar* sözcüklerinin dil kullanımlarında bazı farklılıklar ve dikkat çekici hususlar olduğu önemle belirtilmelidir. Bunun yanında Londra nüshası özelinde *tawar* sözcüğü üzerine bazı açıklamalar ve tespitler belirtilmediği takdirde, sözcüğün ‘ipek kumaş’ yan anlamının olmadığı üzerine bir iddia geliştirilebilir. Çünkü Tahran nüshasında *tawar* sözcüğü 4 yerde ‘ipek kumaş’ yan anlamıyla tanıklanabilmekte ancak Londra nüshası eşbağlamlarına bakıldığında söz

konusu dört kullanımdan üçü yazımsal olarak hatalı olduğu görülmektedir. Bu safhada Londra nüshası müstensihlerinin yazım biçimleriyle ilgili bazı açıklamalarda ve çıkarımlarda bulunulacaktır.

İlk olarak şunu belirtmek gerekir ki *tawar* sözcüğünün “ipekli kumaş” gösterileniyle KE müellifinin zihin sözlükçesinde var olduğunu, ancak Londra nüshası müstensih(ler)inin sözlükçesinde ya zamana bağlı biçimde gelişen anlam değişmesi faktörüne bağlı olarak unutulmaya yüz tuttuğu ya da diyalekt faktörü sebebiyle *tawar* sözcüğünün ‘ipek kumaş’ göndergesine aşına olunmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü bağlam gereği *tawar* sözcüğü “ipek kumaş” anlamıyla istinsah edilmesi gereken dört kullanımdan üçünde yanlış yazım tespit edilir: (bk.: 223r/21; 237v/1; 249v/6) Böylece Tahran nüshasında olduğu gibi ‘ipek kumaş’ yan anlamıyla tanımlanabilse de, Londra nüshası müstensih(ler)inin bunu bilinçli olarak ve idrâk ederek bu sözcüğü istinsah etmedikleri görüntülenir. Londra nüshası boyunca *tawar* sözcüğünün kullanımsal temayülüne bakıldığında, sözcüğün büyük çoğunlukla *māl tawar* / *māl tavar* ikileme terimi içinde dizimlenen bir kullanımı olduğu görülür. Bu kullanımsal temayüller *tawar* sözcüğünün ikileme içinde tutunarak dilde yaşadığına dair bir çıkarımda bulunulmasına da imkan tanır. Bunun yanında Londra nüshasında *tawar* sözcüğü dil dizgesinde iki yerde *yılkı* sözcüğüyle dizimlenerek kullanılabildiği görülmektedir. (bk. 73r/11, 12) Londra nüshası müstensihi *tawar* sözcüğünü *yılkı* ile birlikte kullanmakta tereddüt etmez ve bocalamaz, demek ki bu kullanımı anlamlandırabilmektedir. Bunun göstergesi ise *tawar* sözcüğünü, salt biçimde doğru yazmış olmasıdır. Aynı durum, *tawar* sözcüğünün ‘ipek kumaş’ anlamı için geçerli değildir. Çünkü *tawar* sözcüğü Londra nüshasında “ipek kumaş” yan anlamıyla kullanımı dört yerde tanıklanır (bk. 68v/2; 223r/21; 237v/1; 249v/6); ancak nüshada tanıklanan dört kullanımdan üçünde sözcük muhtemelen bağlam içinde anlamlandırılmaması sonucunda yanlış bir şekilde kopyalandığı, böylece müstensihin bocaladığı görüntülenir: *yıġar* يڤار / *taġar* تڤار. Müstensihlerin yazım yanlışlığı, bugüne kadar Londra nüshasında

tawar sözcüğü “ipek kumaş” anlamıyla betimlenmesini zorlaştırmıştır. Daha yakından bakıldığında **يفار**, Londra nüshasında 68v/2; 249v/6 olarak numaralandırılan bağlamlarda tanıklanır. Her iki bağlamda da Boeschoten Tahran nüshasındaki geçişi vermeyi tercih etmiş ve dipnotta Londra nüshasında **yîfar** şeklinde geçtiğini aktarmıştır⁶¹³. Boeschoten’in bu tutumu, bağlam içinde **yîfar** sözcüğünün uygun olmaması ve tam yerinde bir ifade olmayışı dolayısıyladır. Londra nüshası 68v/2 ve 249v/6’de **يفار** yazımı, hem Tahran nüshasındaki geçiş hem de Londra nüshasında söz konusu bağlamlardaki anlamsal yapı göz önüne alındığında, bunun müstensih’e ait bir yazım hatası olduğu ve asıl olanın ‘ipek/ ipek kumaş’ anlamıyla **tawar** sözcüğünün olduğu açığa kavuşur. Bunun yanında Londra nüshası 237v/1 olarak numaralandırılan bağlamda **تغر** şeklinde yazılmıştır: “Ey yumşak töşekde yatmağan, ey **tağar ton keğmegen**, ey arfa êtmekin tok **yemegen tēp yığlayur erdi.**” (237v/1) Aktarılan bağlam, Muhammed peygamber kıssasına aittir ve Muhammed peygamberin yaşam standartları açısından dünyalık hiçbir şeye tenezzül etmediğini vurgulayarak anlatmayı amaçlar. Bu bağlamda **ey tağar ton keğmegen** ifadesinde geçen **tağar** sözcüğü, Türk dili sözdağarında var olan bir sözcük olsa da semantik açıdan bu bağlamda yer alması mümkün değildir. Çünkü **tağar** sözcüğü, Türk dilinde “hububat çuvalı, çul” betimsel anlamıyla tanıklanır. Bu durumda **tağar** sözcüğünün bağlam içinde metaforik bir anlamla ifade edilmiş olsa bile, yine bağlamın amacıyla ayrışır. Müstensih istinsah edilen eserdeki bu noktayı kavrayamadığı ve anlamlandıramadığı için zihin sözlükçesinde o görseli çağrıştıran **تغر** sözcüğünü seçerek istinsah etmiş olmalıdır. Halbuki bu bağlamda dil dizgesinde dizimlenen **ton** sözcüğü **تغر** ifadesinin müstensih tarafından yanlış bir şekilde imla verildiği yönünde önemli dilsel bir kanıttır. Bu bağlamı **ey tawar ton keğmegen** şeklinde düzeltildiğinde, “ey ipek kumaşlı kıyafet giymeyen” önermesi bağlama tam olarak uygunluk gösterir. Bu yazım hataları da

⁶¹³ Boeschoten, H.E., J. O’Kane., (2015), Boeschoten, H.E.,- O’kane, J., (2015), **Al-Rabghûzî The Stories of the Prophets**, (Second Edition), V. I-II, Brill, Leiden-Boston, p. 124, 555.

yukarıda dile getirildiği gibi Londra nüshası müstensihinin her ne kadar zihin sözlükçesinde **tawar** sözcüğü kodlu olsa da, kategorisel açıdan **tawar** sözcüğünü “ipek kumaş” anlamıyla bağdaştıramadığını, bu yüzden de anlamlandıramadığını gösterir.

Londra nüshasında **tawar** sözcüğünün “ipek kumaş” gönderiminin tanıklandığı bir diğer kullanım ise yine nazım içindedir: “**Kırkız Hıṭāy tawarımız**” (223r/21) Bu noktada müstensih önündeki istinsah ettiği eserde geçen nazmı olduğu gibi kopyalayarak aktarabildiği görülebiliyor. Tüm bu kullanımlar bütüncül olarak ele alındığında, nüsha boyunca **tawar** sözcüğünün ‘ipek kumaş’ anlamıyla çoğunlukla nazım içinde tanıklanması, üç yerde yanlış biçimde istinsah edilmesi, Londra nüshası müstensih(ler)inin bilinçli bir şekilde idrak ederek yazıldığını söylemek olası değildir. Bunun yanında Londra nüshasında **tawar** sözcüğü, çoğunlukla **māl tawar** ikileme terimi içinde dizimlenen bir kullanımı söz konusudur. Bu noktada **tawar** sözcüğünün ikileme içinde tutunarak dilde yaşadığı öngörülebilir. Bu noktada **tawar** sözcüğünün bağlamsal kullanımları Tahran ve Londra nüshasında farklı olduğu belirtilmelidir.

Londra nüshası müstensih(ler)inin daha aşina olduğu anlaşılan Ar. alıntı **ḥarīr** sözcüğü de nüshada genel nitelikli “ipek kumaş” gönderimiyle tanıklanır. Londra nüshasında **ḥarīr** sözcüğü de dört yerde tanıklanır ve altın, gümüş gibi kıymetli, aynı zamanda maddi değeri ve karşılığı olan bir meta işlevine sahiptir. bkz:75b/6, 148r/18. Bu değerli meta, **ton** sözcüğü ile dizimlenebilmesi onun dikilebilen ve dönüşebilen bir ipek kumaş olduğunu gösterir: bk. 94r/1. Bunun yanında **ḥarīr** sıfat ulamında **ton** sözcüğü ile eşdizimlenerek ‘ipek elbise’ iletisini aktarırken, isim ulamında farklı renklerde üretilebilen, hem canlı hem de cansız varlıkların örtmek ve sarmak için kullanılabilen, **sanlıḡ yipek**, **aḡrınça yipek** ifadelerine bakıldığında bugün için **top top ipek kumaş** imgesini zihine getirir. (bk.: 147r/18; 184r/1) Böylece Londra nüshasında **yipek** insanlar için dikilen kıyafetlerde de kullanılan bir tür ipek kumaş olduğu anlaşılırken, bir canlıyı ya da cansız varlığı sarma ya da örtme fonksiyonuyla da kullanılabildiği görülür. Bununla birlikte Arapça-Türkçe

ya da Türkçe-Arapça dönem (Harezmi-Kıpçak) sözlüklerinde *ḥarīr* Türk diline hangi sözcük ile eşdeğerli görülmüştür. Harezmi dönem sözlüğüne bakıldığında *yipek* hem Far. *ebrişūm* ‘ipek’ hem de Ar. *ḳazz*, *ṣe‘ar*, *tūziyy*, *ḳaṣab* sözcükleriyle ‘ipek ve ham ipek’ anlamlarıyla karşılanmıştır.⁶¹⁴ Kıpçak sahası sözlüklerinden Kİ’te *yipek* sözcüğü *al-ḥarīr*⁶¹⁵ ile, TZ’de ise *ḥarīr* madde başı *yipek* sözcüğü ile çevrilmiştir.⁶¹⁶ Böylece bir bütün içinde *yipek* dönem eserlerinde *ibrişim* ve *ḥarīr* ile eşdeğerli görülmesi *yipek* sözcüğünün o dönemin dil-ara dünyasında daha genel ve farklı ayrıntıları uyandırmayan bir ‘İpek’ kavramına bağlı olduğunu kanıtlar.

tawar, *yipek* ve *ḥarīr* sözcükleri Londra nüshasında ‘İpek, İpek kumaş’ kavramına bağlıdır ve belirli bir dönem içinde farklı eserlerde aynı gösterilene bağlı biçimde kullanıldığı söylenebilir. Böylece bu üç dilsel göstergede Londra nüshasında çeşitli faktörlere dayalı olarak ‘ipek’ kavramına gönderim yapabildiği, ipek anlamıyla kullanıldığı anlaşılır. Tüm bu bağlamsal kullanımlar sonucunda burada *yipek* sözcüğünün kavramsal kümesi içinde ‘İpek, İpek kumaş’ özgül anlambirimsel olarak belirlenmiştir.

▪ **kıymetli, pahalı, değerli meta**

Londra nüshası 101v/2’deki bağlamda anlatıcının asıl amacı Mısır melikinin naibi olan Yusuf’un ne kadar zengin ve iktidar sahibi olduğunu ihtişamla okuyucuya aktarmaktır. Bu nedenle bağlamda pahalı, herkesin isteyebileceği ama elde edemeyeceği *türlüg türlüg nerseler* ile bu zenginlik anlatılmaya çalışılır. Bu nedenle yedi kattan oluşan Yusuf’un

⁶¹⁴Özçamkan Ayaz, Gülşen., (2020), *Mukaddimetü’l-Edebiyatı Paris ve Yozgat Nüshaları (Giriş-Metin-Dizin)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Trabzon, s. 490, 1116.

⁶¹⁵ Aldemir, Ünal., (2020), *Yabancılar Türkçe Öğretiminde Kaynak Eserler (Kitâbu’l-İdrâk li-Lisâni’l-Atrâk Örneği)*, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, s. 269.

⁶¹⁶ Atalay, Besim., (1945), *Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lûgat-it-Türkiyye*, TDK Yayınları, Ankara. s. 24.

sarayının her katı o dönem için çok kıymetli ve pahalı eşyalar ile donatıldığı mesajını verir: *yipek tonluğ altun kurluğlar; yaşıl [bézek], kızıl bezek, nesc, lāleler, yıpar, çeçekler*. Tüm bunlar ancak o dönemin kıymetli, pahalı metalar başlığı altında toplanabilir. Bu nedenle *yipek* sözcüğünün kavramsal yapısında ‘kıymetli, pahalı, değerli meta’ anlambirimciği tanımlanmıştır.

- **ipek böceği kozası**

yipek sözcüğünün bağlı olduğu kavramın ‘ipek kumaş’ özgül anlambirimciği, sözcüğün ‘ipek böceği’ ve ‘ipek böceği kozası’ çağrışımlarıyla yüklü olduğu öngörülmektedir.

- **rütbeli, önde gelen, varlıklı kişiler [uluğlar]**

yipek, Londra nüshasından anlaşıldığı ve öğrenildiği üzere saray içinde ikamet eden *uluğlar*’ın giydiği bir kumaş türüdür. *yipek*, dönemin önde gelen kişileri ve devlet erkânı yani yönetim merkezi olan saray içinde ikamet eden kişilerce giyilen bir kumaş türüdür. İnsanların kıyafetlerinin hangi kumaştan dikildiği ve o kıyafet üstündeki değerli aksesuarlar (altun kurlu gibi) onların sosyal statüsünün de bir nişânesidir. Günümüzdeki marka amblemleri ya da marka isimleri kişilerin sosyal sınıfını göstermesi gibi *yipek* de o dönem için kişinin hangi sosyal sınıfa ait olduğunu karşındaki kişiye iletici bir mesaj rolü üstlenir. Bu sebeple ‘rütbeli, önde gelen, varlıklı kişilerin [uluğlar]’ çağrışımı *yipek* sözcüğünde yüklü olduğu sezinlenir.

Sonuç: T. ağı ~ L. yipek

ağı sözcüğü Tahran nüshasında kumaş /dokuma kavram alanı içindeki ipekli kumaşlar kavram alanına ait bir sözcüktür. *ağı* Eski Türkçe döneminde daha geniş bir anlam ve kullanım alanına sahip olsa da Harezmi döneminde yazılı kaynaklardan KE nüshaları (Londra ve Tahran) haricinde kullanımına rastlanmaz. İnceleme sonucunda *ağı* göstergesinin zaman içinde yaşadığı anlam daralması sonucu Tahran nüshasında daha spesifik bir ‘Altın veya Gümüş İşlemeli, Sırmalı, Nakışlı İpekli Kumaş Türü’ göndergesel anlamına sahip olduğuna kanaat getirilmiştir. Böylece *ağı* sözcüğü için

‘Altın ve Gümüş İşleme, Sırma, Nakış’ anlambirimciği, onu ait olduğu kavram alanındaki diğer sözcüklerden ayırır. *yipek* ise Londra nüshasında *çuz*, *agı*, *ağlas* ya da *sündüs* gibi ayırt edici bir anlambirimciği tespit edilememiştir fakat o dönem eserlerinde Ar. alıntı *harīr* sözcüğü ile eşdeğerli görülmesi, *tawar* sözcüğü ile benzer kullanım eğilimlerinin var olması *yipek* sözcüğünün daha genel bir ipek kumaş kavramına sahip olduğunu gösterir niteliktedir. Bu nedenlerden dolayı *agı* ve *yipek* sözcükleri aynı doğruluk koşulunu yansıtmadıkları için aralarında bilişsel eş anlamlılık ilişkisi mevcut değildir. Peki bu sözcük çifti arasında yakın eş anlamlılık ilişkisi olabilir mi?

- I. İlk kat iwde Mısr uluğların olturttı, kamuğı **agı tonluğ**, **altun kırluğ**. T.138b/4
ilk kat sarāyda Mısr uluğların olturtdı, barça **yipek tonluğ** altun kırluğlar.
L.101v/2

İlk katta Mısır ülkesinin önde gelenlerini oturttu, hepsi altın işlemeli sırmalı ipek (agı X) kıyafetli daha doğrusu ipek (yipek Y) kıyafetli .

Ya da

İlk katta Mısır ülkesinin önde gelenlerini oturttu, hepsi ipek (yipek X) kıyafetli daha doğrusu altın işlemeli sırmalı ipek (agı Y) kıyafetli.

Yukarıda X ve Y sembollerini değişkenli de kullanılsa **daha doğrusu** ifadesiyle kurulan her iki semantik denklemde *agı* ve *yipek* sözcüklerinden biri diğerinin ikincil özelliğini yalanlamadığı mantıksal bir gerçekliktir. Yakın eş anlamlılıkta bir sözcük diğer bir sözcüğün nispeten ikincil özelliklerinden en az birini yalanlaması gerekmektedir. Burada anlamsal özelliğe dair bir yalanlama olmadığı gibi tam tersine *yipek* sözcüğünün *agı* sözcüğünü sınıfsal açıdan kapsayışı belirginleşmiştir. Bu yüzden her iki denklemde de asıl göze çarpan *agı* ve *yipek* arasında semantik bir çift yönlü bakışından ziyade tek yönlü bir bakışımın olduğudur.

3.30. Çikin

çikin sözcüğü Tahran nüshasında tek yerde tanıklanır, bu sözcüğün eserde tanıklanması oldukça önemlidir, çünkü sözcük genel itibarıyla Eski Türkçe dönem eserlerinde tanıklanmaktadır.

çikin “altın iplikle ipekli kumaşı nakışlama; altın iplikle kumaşa işlenen tasvir” [DLT/Ercilesun:625]; **çikin** “ibrişim” [DLT/Atalay:152]; **çiki:n** “ survives in NW Kaz. çigin ‘gold embroidery’ (altın nakış) R III 2114, Prob. A. Chinese l.w.; the second syllable might be chin (kin) ‘gold’. Xak. x1 **çiki:n** al-ibrīsam ‘silk’ hence one says **çiki:n yapı** ‘embroidered brocade embellished (?) with gold (thread). [EDTP: 415b- 416a]; **çiyin** “ipekle yapılan nakış. [< çiyin] an-nakşu bi’l-hariri [= ipekli (ipekten) işleme, nakış]. [Kİ/Aldemir:175]

T. **çikin** ~ L. **yipek**

- I. **Haberde andağ kelür: İncir yığaçı Ādem ve Hāvṵāğa biş yapurğağ bērdi, endāmların örtüp çıktı. Tün itmişde kidin, ol biş yapurğağda birisin keḍik yēdi kindikinde yıpar boldı, birini uḍ yēdi ‘anber boldı, birini arı yēdi ‘asel boldı, birini pīle ḳurtı yēdi **çikin boldı**, birini Ādem yerke tiktı mamuḳ boldı, ḳıyāmetḳa tegi oğlanlarıṅga kürk boldı. (T.17a/15)**

Haberde andağ kelür: İncir yığaçı Ādem ve Hāvṵāğa bēş yapurğağ bērdi. Endāmların örtüp çıktılar. Tā taṅg atmışdan keḍin ol bēş yapurğağdan birin keyik yēdi yıpar boldı, birin balıḳ yēdi ‘anber boldı, birin aru yēdi ‘asel boldı, birin ḳurt yēdi **yipek boldı, birin Ādem yerge tikdi yünḡ boldı, ḳıyāmetga tegi oğlanlarıṅga kefen boldı. (L.12v/14)**

Çalışma süreci boyunca birden fazla sözcüğün meydana getirdiği kalıp ifadeler ve birleşik yapılar semantik açıdan daima birlikte değerlendirilmesine ve birbirinden koparılamayacağı için bir bütün hâlinde ele alınması gerektiği idrak dahilindedir; fakat

yukarıdaki alıntılar T. *çikin bol-* ve L. *yipek bol-* şeklinde birleşik fiil olarak değerlendirilmeyecektir, çünkü söz konusu bağlamda *bol-* fiili ‘olmak, oluşmak, meydana gelmek’ anlamıyla kaimdir.

T- *çikin* (isim)

çikin sözcüğünün Tahran nüshasında tek yerde tanıklanır. bk. 17a/15 İşaret edilen bağlam KE’nın yaratılış bölümündedir ve oldukça mitsel bir anlatı hakimdir. Dünyada insanların ihtiyaç duyduğu ve değer verdiği doğal maddelerin nasıl meydana geldiği mitolojik çerçevede gerekçelendirilerek aktarılır. Özetle ifade etmek gerekirse, İslam inancında yaratılan ilk insan Adem ve Havva günahlarından ötürü dünyaya çıplak olarak atıldıklarında, incir ağacı onlara kendinden beş yaprak verir ve bu beş yaprak *yıpar*, ‘*anber*, ‘*asel*, *çikin* ve *yünğ*’e dönüşür. Aslında bağlam gereği okuyucunun zihninde canlanan şeyler çeşitli hayvanların ya da toprağın vasıtasıyla oluşan ve elde edilen ham işlenmemiş ürünlerdir, tıpkı *çikin* gibi. Tahran nüshasındaki bağlamdan yola çıkarak *çikin* sözcüğü için belirlenen anlamsal özellikler şunlardır:

▪ ipek

çikin, dil dışı dünyada *pīle kurti*’ndan elde edilen kozaların belirli yöntemler sonucunda ortaya mucizevi, saf, yumuşak ve beyaz renkli ipliklerden meydana gelir. Bu iplikler “ipek iplik” olarak adlandırılır ve onların çeşitli yöntemlerle dokunması sonucunda “ipek kumaş” ortaya çıkar. *çikin*, *pīle kurti* kozasından elde edilen ince telli ipek ipliklerin dokunması sonucunda ortaya çıkan kıymetli ve değerli bir üründür ve bu ürün ‘İpek’ olarak tanımlanır ve bu nedenle *çikin* sözcüğünün kavramsal yapısı ‘ipek’ özgül anlambirimciği ile kodludur. DLT’de *çikin* sözcüğünün *ibrişim* ile kayıtlı olması da bu anlambirimcik için önemli bir tanıktır. Çünkü *ibrişim* Far. kökenli olup ‘İpek’ anlamıyla malumdur. Bunun yanında DLT’de *çikin yıprı* ‘ipek ipliği, ipek tel’ kullanımının da var olması *çikin* sözcüğünün sadece ‘İpek’ kavramına bağlı olduğunu, herhangi bir ipek

kumaş türü olmadığına ayrıca bir işaretçisidir. Tahran nüshasındaki 17a/15’de geçen bağlam için ‘ipek’ kavramına uygun olup yukarıda alıntılanan bazı sözlüklerde geçen ‘altınla ya da ipek ipliklerle işlenmiş kumaş, tasvir’ gibi anlamsal özellikler Tahran nüshasındaki bağlama uygun düşmez. Çünkü bağlam, daha çok insanların doğadan doğrudan elde edebildikleri saf ürünlere ait kavramları okuyucuda uyandırmayı amaçlar. Bir ipek böceği doğası itibarıyla altınla işlenmiş tasvirli bir ipek üretmesi mümkün olmayacağı için hayatın gerçeğine aykırı düşer. Bu nedenlerden dolayı *çikin* sözcüğü burada sadece ‘ipek’ anlambirimciği ile tanımlanabilir.

- **kıymetli / değerli meta**

çikin gibi saf ipek her zaman değerli ve kıymetli olmuştur. Özellikle bağlamda birlikte sayıldığı *yıpar*, ‘*anber* ve ‘*asel*’ insanlar için her zaman kıymetli ve değerli ürünler olmuşlardır. Bu nedenle *çikin* sözcüğünün kavramsal yapısında ‘kıymetli / değerli meta’ anlambirimciği tanımlıdır.

- **pîle kurtı (ipek böceği) ve kozası (çağırışimsal anlam)**

çikin bağlı olduğu kavram gereği *pîle kurtı* ve onun örmüş olduğu koza ile sıkı ilişkilidir. *Pîle kurtı*, *çikin* sözcüğünün dil-dışı dünyada var olmasını sağlayan önemli bir varlıktır. Eğer *pîle kurtı* kozasını örmez ise *çikin* de oluşamaz. Bu nedenle *çikin* sözcüğü ‘pîle kurtı ve kozası’ gibi çağırışımlar ile yüklüdür.

3.30.1. yipek

L- yipek (isim)

yipek Londra nüshasında isim ulamında tanıklandığı tek yer 12v/14. Yukarıda *agı* maddesinde kapsamında *yipek* sözcüğünün sıfat ulamı dahilinde nasıl bir kavramsal yapısı olduğu incelenmiştir. *yipek* sözcüğünün isim ulamında da kullanıldığı, genel nitelikli ‘İpek ve Ham İpek’ kavramına bağlı olduğu sezilmektedir. Bu bağlamdan sezilen anlamı dönem sözlüklerinde ME de desteklemektedir: *yipek*. yipek “İpek. (Ar. ibreysem)

[ME/Özçamkan 1116] ve *ipek* “İpek veya ham ipek. krş. yipek (Ar. kıazz = f. şe‘ar = f. tūziyy = f. kıaşab) [ME/Özçamkan 490].

Sonuç: T. kıikin ~ L. yipek

Tahran nüshasında 17a/15’te isim ulamında tanıklanan *kıikin* ve Londra nüshasında 12v/14’te isim ulamında tanıklanan *yipek* sözcüklerinin anlamsal özellikleri kapsamında eşdeğerli olduğu saptanmıştır. Her iki sözcük çifti de doğrudan genel nitelikli ‘ipek’ önermesini iletebilmektedir. Özellikle DLT’te *kıikin* sözcüğünün *ibrişim* terimiyle karşılanırken, yine Harezmi dönem sözlüğü olan ME’de de *yipek* sözcüğünün *ibrişim* terimiyle karşılanması sözcükleri üzerinden kısıtlı bağlamsal kullanımlar şeklinde geliştirilen kanaati destekler ve pekiştirir.

Bu çalışma çerçevesinde, *kıikin* ve *yipek* sözcüklerinin aynı doğruluk koşulunu yansıttığı ve bu nedenle de bu sözcük çifti arasında bilişsel eş anlamlılık ilişkisi ile tanımlanabileceği sonucuna ulaşılır. Peki bu sözcük çifti arasında tam eş anlamlılığı engelleyen çağrışımsal ya da varsayımsal anlam ne olabilir?

Bu sözcüklerden *yipek* Türkçe bir sözcük iken *kıikin* Clauson’un da işaret ettiğı “Prob. A. Chinese l.w.; the second syllable might be chin (kin) ‘gold’” Çince’den alıntı bir kelime olabilir. Bu durum sözcüklerin diyalekte bağlı farklı dil kullanır grupları tarafından benimsenmesi yoluyla çağrışımsal anlam faktörüne dayalı bir bilişsel eş anlamlılık ilişkisine sahip olabileceğini düşündürür.

[01b] Bis'mi'llâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm. (1) Sansız ḥamd u şenâlar saķışsız telim ögdiler ol İdimüz 'azze ve celle ḳudreti birle (2) bizlerni âdemî yarattı, perî yaratmadı, yılķı ḳara yaratmadı. *Ḳavluhu ta'ālā*: وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَا هُمْ (3) فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ (17/İsrâ,70) Yana âdemî yaratmışda ḳiḳin faẓlı keremi birle bizni er yarattı, (4) tişi yaratmadı. *Ḳavluhu ta'ālā*: فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السَّبِيلَ (6) وَإِنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا (2/Bakara,228) ve taķı bizlerni arıḡ yolğa köndürüp (5) hidâyet birle aḡırlap yawuz yoldın küdezdi. *Ḳavluhu ta'ālā*: وَلَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ (6) وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا (2/Bakara,228) ve taķı biz munḡluḡlarını (8) Muḥammed Muṣṭafâḳa ümmet ḳılıp adın ümmetlerdin yegrek tidi. *Ḳavluhu ta'ālā*: أَمَّا أُخْرِجْتَ لِلنَّاسِ (9) كُنْتُمْ خَيْرَ (3/Âl-i İmrân,110) Bu munça kerâmetlerde ḳiḳin ḳamuḡ tınlıḡlarda bizni körklüḡ- (10) -rek yarattı. *Ḳavluhu ta'ālā*: وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُورَكُمْ (40/Mü'min,64) Ve'l-ḥamdü li'llâhi 'alâ mâ evlâ fe ni' me'r- (11) -Rabbü fe ni' me'l-Mevlâ düürüd⁶¹⁸ u taḫiyyât şalāvât şalāvât⁶¹⁹. Ol köni sözlüḡ, ḳutluḡ yüzlüḡ, لَعْمَرَك (15/Hicr,72) (12) tatlıḡ, سَبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى (17/İsrâ,1) وانك لعلى خلق (5/Mâide,67) yarıklıḡ, (13) muṭî' , zikri refî' , ümmetğa şefî' , وَاللّٰهُ يَعِصْمُكَ مِنَ النَّاسِ (68/Kalem,4) عَظِيم

قريب (2) واذاسالك عبادى عتّى فائى، yorıklıg, (17/İsrâ,37) ولا تمش فى الارض مرحاً، kılıklığ, (1) [02a]

(53/Necm, 17) مازاع الصبروماطغ، itâblıg, (93/Duhâ,10) وأما ساءفلا تنهر، hıtâblıg, (2/Bakara,186)

(93/Duhâ, 5) (4) ولسوف يعطيك ربك فترضى، rifʿatlıg, (53/Necm,9) فكان قاب قوسين او ادنا (3) himmetlıg,

(17/İsrâ,79) به نافله (5) ومن الليل فتهدّد، ümmethıg, (9/Tevbe,112) التائبون العابدون الحامدون، şefâʿatlıg,

617 m. احيان

618 m. دورود

619 m. صلاة

قم الليل اللآ (6) niyāzlıg, لا احصى ثناء عليك, rifˆ atlıg, (53/Necm,10) فإوحى الى عبده ما اوحا, namāzlıg, لايلاف, (7) tokuşlug, (9/Tevbe,5) اقتلو المشركين من حيث وجدتموهم, (2/Müzzemmil,73) قليلاً⁶²⁰ شهدا (8) وجنابك, (3/Âl-i İmrân,17) الصّابرين والصّادقين, (2/Kureyş,106) قريش (9) وعبد ربك, (15/Hicr,99) saˆ ādetlıg, (17/İsrâ,79) عسى ان يبعثك ربك, (16/Nahl,89) على هؤلاء وانشق القمر (10) اقترية الساعة, (2/Bakara,185) شهر رمضان الذى انزل فيه القرآن, (1) ibādetlıg, (54/Kamer,1) işāretlıg, (33/Ahzâb,45) انا ارسلناك شاهداً مبشراً, (11) beşāretlıg, enbiyālar, aşfiyālar kıldesi Muḥammed Muştafā şalla'llāhu ˆ aleyhi ve ˆ alā ālihi ve sellem Muştafā ˆ aleyhi's-selām.

(12) Dīn şerīˆ at rāyetini ˆ ālī kolğan Muştafā

Küfr ü zulmet tūglarını yerke çalğan Muştafā

(13) Ol ata birle anasını arķutup ümmet üçün

Yalwarıp Ḥaḫdın şefāˆ at satğanı alğan Muştafā

(14) Ḳavmi ˆ ādet kötrümedin kökke ağığan ol ˆ İṣī

Ümmetniñg ḳaḫgusındın yerde ḳalğan Muştafā

(15) Ol ḳıyāmet kūn şefāˆ atnıñg ḳurını ḳuşanıp

Yalnayu turğan yelindin ˆ āşī kolğan Muştafā

[02b]

(1) Ol yègirmi üç yıl emgep körmedin tün uyķusın⁶²¹

ˆ Āşī ümmet yazuķın ḫaḫda kolğan Muştafā

(2) Sawçılar miˆ rāc tüninde Beyt-i Maḫdiskā aşıp

Bir cemāˆ at öteyürde başçı bolğan Muştafā

(3) İner erken Muştafānı ündep eltgen Cebrā ˆ ĩl

Yoklayurda Cebrā ˆ ĩlni yolda salğan Muştafā

⁶²⁰ m. على هؤلاء شهيداً

⁶²¹ m. اوقوسين

(4) Üküş anıḡ selām tört eşke, tokuz ḡatunıḡa, iki ‘ammike seyyide’l-eşbāb ehlü’l- (5) - cennet teşrīflüg⁶²² oḡlanlarıḡa ve sellem teslīmen keşīran. Ammā ba‘d bu kitābnı tüzgen ṭā‘at (6) yolında [tizgen], ma‘şiyet yābānın kezgen, az azukluḡ, üküş yazukluḡ, ribāṭ ḡuznuñ⁶²³ (7) kâzīsī Burhān oḡlı Nāşır uruḡı settera’llāhu ‘aybehu ve raḡime şaybehu. Andaḡ aytur: Begimüz (8) emīr-i ecell, tācü’l-ümerā ve muḡibbū’l-‘ulemā, begler uruḡı, yigit, uluḡ atlıḡ, ḡutluḡ, arıḡ zātlıḡ, (9) eḡḡü kılıklıḡ, islām yarıkılıḡ, Moḡul⁶²⁴ sınılıḡ, Müselmān dīnliḡ, ādemīler inançı, mü’minler (10) küvençi, himmeti ediz, ‘aqlı teḡgiz begimüz Nāşırü’d-dīn Toḡ Buḡadın şebbetehu’llāhu‘alā dīnü’l-islām.

(11) Aşlı Moḡul erken könüp İslām üçün tutdı yaḡa

Boldı resūlnüḡ ümmeti

(12) Ṭā‘at kılur tün kündüzün alnur sebaḡ muşḡaf baḡa

Ḳur’ān okımaḡ ‘ādeti

(13) Tesbīḡ ayurda ḡoşlanıp inçıkılanur yaşı aḡa

İşitilse Ḳur’ān āyeti

(14) Erdemleri yawlaḡ telim öz sözleyür sözni uḡa

Artuḡ yaraḡlıḡ sīreti

[03a]

(1) Rabdın ‘aṭā bolup aḡḡa Ḥaḡ bérmişi ḡutluḡ liḡā

Körklüg şıfatlıḡ şūreti

(2) Eḡḡü kılıḡ birle yörüp dōst ḡazḡanur düşmān yıḡa

Arslan meḡgizliḡ şavleti

(3) Kündüz oḡır tünle ḡopar ṭā‘at kılur kirip

Artar ḡamuḡdın ḡürmeti

⁶²² m. تشریولوك

⁶²³ Kısasü’l-Enbiyâ’nın Kazan nüshasında bu ifade şöyle geçer: *ribāṭ oḡuzınıḡ kâzīsī*.

⁶²⁴ m. موعول

(4) Yaşı kiçig boyı⁶²⁵ uluğ zātı arığ Beg Tok Buğa

Ol Nâşırü'd-dîn künyeti

(5) İglemesün yüz yaşasun bolup muṭī^c Mevlâsınğa.

Tārīḥ yēti yüz tokuz yılda (6) it yılınıñ evvelinde kışsa bitildi. Peyğamber ve kışsalarınca be-ğāyet rağbetim bar, tegme (7) yerde ol kitāb bitilür, tegme kimersede bulur ammā ba'zısı saķīm ve ba'zısı nā-müstakīm, (8) bir ançası mükerrer, bir ançası mübter, birazınıñ sözleri kesük, birazınıñ maķşūdları (9) eksük. Emdi seninğ demünğdin çıķğan, koluñğdin aķğan kitāb me seninğ, 'ibāret me (10) seninğ bolup bizke *Ḳışaṣū'l-Enbiyā* bolsa okımaķğa kereklig, bitimekke yarağlığ bolğay (11) erdi, tip iltimās yañlığ işāret boldı. Neçe me özümüzni ol işke lāyık, ol 'amelke (12) muvāfık ermez bilmiş erken özini ağırlap nefsin saķlamış bolup oğur bolsun (13) tip bu ağır işke oğradımız. İdi 'azze ve celledin tamām bolğuķa tevfiķ tilep kitāb (14) başladımız. Munda maķşūd yalawaçlar kışsası erdi velikin Ādemdin burunraķ yaratıl- (15) -ğanlardın başladımız, fāyidesi artuķraķ bolğay, ol fāyidedin teggen artuķraķ bolğay

[03b] (1) tip tertip üze yaratılğanlardın āğāz kıldımız, irteglige oñğay bolsun, isteglige (2) batraķ bolsun tip *Ḳışaṣū'l-Enbiyā* at bērdimiz. قال النبي (3) والله الموفق للاتمام وهو والى الانعام Muḥammed ليرجوا على الاربح عليهم (4) واكرام عند الله كنت كنزاً مخفياً خلقت الخلق عليه السلام خيراً Muṣṭafā 'aleyhi's-selām andağ aytur: İdi 'azze ve celle andağ yarlıķadı (5) men bir kizlenç genc erdim meniñ Tañğrılıķım bilgüçi kimerse yok erdi, ḥalāyık yarattım, mendin (6) asığ alsunlar, anıñğ üçün men anlardın asığ alayın tiyü yaratmadım, tidi. (7) Haberde andağ kelür: İdi 'azze ve celle ḳamuğdan aşnu bir (8) gevher yarattı, heybet birle ol gevherķa nażar kıldı. Gevher eridi, suw boldı. Anda kiğin yēl yarattı, (9) suw üze östi erse ḳum ḳoptı, köpüklendi. Ol köpükdin tütün ağdı. Ol tütün- (10) -din kökni yarattı. *Ḳavluhu ta'ālā*: يوم تأتي السماء بدخان مبين (44/Duhān,10) Ol Mevlā ta'ālā

⁶²⁵ m. يونى

heybetindin (11) kaynap köpüklendi. Ol köpükdin Ka‘be ornınça yer yarattı. Anda kiğin kökni yaratgalu (12) tegdi. *Ḳavluhu ta‘ālā*: ثُمَّ اسْتَوَى السَّمَاءَ وَهُوَ دَخَانٌ (41/Fussilet,11) Kökni yaratmışda kiğin (13) evvel yaratılğan yerni maşrıkdın mağrıbgâ tegi yağıldı, kiğitü yarlıkadı. *Ḳavluhu ta‘ālā*: (14) والارض بعد ذلك دحيها (79/Nâzi‘ât,30) Bu yerler kökler bir kat erdi. Ḳudreti birle kökni (15) yerni tüzdi, adırdı. Tegme birleri yêti kat boldı. *Ḳavluhu ta‘ālā*: اُولَئِكَ يَرِثُهَا الْكَافِرُونَ

[04a] سَبْعَ (2) اللهُ الَّذِي خَلَقَ: *Ḳavluhu ta‘ālā*: (21/Enbiyâ,30) إِنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا (1) [04a] سَبْعَ (2) اللهُ الَّذِي خَلَقَ: *Ḳavluhu ta‘ālā*: (21/Enbiyâ,30) إِنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا (1) سَمَوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُمْ (65/Talâk,12) Bu yêti yer suw üze yaratıldı erse tölenmedi (3) ırğanu başladı. Anı tölendürmek üçün tağları Ḳudret kılıp basdurux (4) kıldı. *Ḳavluhu ta‘ālā*: (79/Nâzi‘ât,32) أَرَسِيهَا (5) وَالْجِبَالِ: *Ḳavluhu ta‘ālā*: (78/Nebe Suresi,6-7) أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا Yana İdi ‘azze ve celle kamuğ ‘âlemni altı künde yarattı. *Ḳavluhu ta‘ālā*: وَلَقَدْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ (6) (50/Kâf,38) وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ (6) Haberde andağ kelür: Yek-şenbe kün köklerni yarattı. (7) Du-şenbe kün aynı künni yarattı, felek üze yöritti. Se-şenbe kün ‘âlem halkların, kuş (8) kırtlarını, feriştelerni yarattı. Çehâr-şenbe kün suwlarını yarattı, yul bulaklarını (9) çıkardı, yığaçlarını, ot yimlerni ündürdi, rûzlarını kısmet kıldı. Penç-şenbe kün (10) uçmağnı tamuğnı yarattı, rahmet ve ‘azâb feriştelerni yarattı, hûrlarnı yarattı. Âdîne (11) kün Âdemni yarattı. Şenbe kün nerse yaratmadı. Kamuğ neğlerni, miñg munçanı köz yumup (12) açğınça yaratgu yarağı bar erdi. Altı künde yarattı. Onıñ üçün kim kıllarınça (13) ta‘lîm kıldı. Men kâdirlikim birle aşuğa iş kılmas-men, sizler me ‘âcizlikıñız birle (14) aşuğmadın akırluğ birle iş kılıñg, tip. *Ḳavluhu ta‘ālā* ‘aleyhi’s-selâm: الشَّيْطَانُ النَّاءِ نَى مِنَ الرَّحْمَنِ (15) الْعَجَلَةَ مِنَ

[04b] (1) zümruddin turur, atı Rukî‘â, feriştelerni uç şüretlîğ, uluğları İsmâ‘îl atlığ. İkinç kat (2) kök kümüşdin turur, atı Ârfelûn, feriştelerni ba‘îr bürküt⁶²⁶ şüretlîğ, uluğları Rıkbâ‘îl atlığ. (3) Üçünç kat kök kıızıl yâkütdin turur, atı Ḳîdem, feriştelerni börü şüretlîğ,

⁶²⁶ m. بعيركوب

uluğları (4) Kökbā'ıl atlıg. Törtünç kat kök erdüniğ yinçüdin turur, atı Māgūn, ferişteleri at (5) şüretliğ, uluğları Bevībābīl atlıg. Beşinç kat kök kızıl altundın turur, atı Retkā, feriştelere (6) hūr şüretliğ, uluğları Suftābābīl atlıg. Altınç kat kök sarıg yāķūtdın turur, atı (7) Defnā, feriştelere vildān şüretliğ, uluğları Rūğbāyil atlıg. Yedinç kat kök nūrdın (8) turur, atı 'Arīnā, feriştelere ādemī şüretliğ, uluğları Nūrbāyīl atlıg. **Şıfatü'l-ārzīn.** (9) İlk kat yer atı Remge turur, 'Aķīm atlıg yēl üze yētmiş miñg burundıķ birle tegme bir burundıķı (10) yētmiş miñg ferişte elginde. İkinç kat yer atı Cūlze turur, anıñ içinde tamuğ çıdan- (11) -ları bar, qara tewe teg ķudruķları, sūñgü meñgizlig tegme bir burundıķıda altı yüz altmış (12) arķa, tegme bir arķasında altı yüz altmış baş, tegme bir başında altı yüz altmış ağıluğ (13) olma. Ol olmalardan birisin dünyāke ıdsā dünyā hāķķı ķamuğ ölgeyler erdi. (14) Üçünç kat yer atı 'Arafe turur, anıñ içinde tamuğ örümleri⁶²⁷ bar, tegme biri ķāf (15) tağındın uluğraķtur. Törtünç yer atı Hırnā turur, anıñ içinde tamuğ yılanları bar, tegme

[05a] (1) bir yılannıñ miñg tişi bar, tegme bir tişi hırmā yığācınca, tegme bir tişi tüpinde on sekiz (2) miñg olma toluğ ağı. Beşinç yer atı Melsā turur, içi toluğ tamuğ taşları. Altınç (3) yer atı Secīn turur, anıñ içinde tamuğluķlarınıñ cānı bar. Yedinç yer atı 'Acībā turur, (4) İblīs anda turur, tegme yılda biri çıkar yana kirür. Tegme bir köknüñg ķalınlıķı biş yüz yıllıķ (5) yer turur, arası me andağıķ. Yana tegme yerniñg ķalınlıķı me biş yüz yıllıķ yer turur, (6) arası me andağıķ. **القول فى خلق الملائكة والجن والانس** Bilgil kim İdi 'azze ve celle (7) feriştelere otñiñg yaruķluķındın yarattı. Perīlerni otñüñg yalındın yarattı. Aşıl- (8) -ları bir ök ammā üç nerse bir tefāvütleri bar. Biri ol turur feriştelere nūrdın, perīler (9) yalındın. İkinç feriştelere melek atandı, perīler cin atandı. Üçünç feriştelere ornı (10) ediz kökde boldı, perīler yerde ķaldı. Haberde andağ kelür: Mevlā celle celāluhu tamuğ içinde (11) iki hāķķ yarattı. Biri erkek, biri tişi. Erkeki arslan şüretliğ, atı Ciblīt.

⁶²⁷ örüm: sözcüğü “örümcek”. Nüshadaki diğere bağlamsal kullanımları için bk. T. 354b/4, 5.

Tişisi (12) börü şüretlîğ, atı Teblît. Ciblît kuğrukı yılan şüretlîğ, Teblîtnîng kuğrukı (13) çıdan şüretlîğ. Mevlâ ta‘âlâ yarlığı birle ol ikegününg kuğrukı tüşti, tamuğ içinde ne (14) yılan bar erse Ciblît kuğrukındın turur, ne çıdan bar erse Teblît kuğrukındın (15) turur.

Cebrâ’ılke yarlıg boldı. Teblîtni nikâh kılıp Ciblîtke bergeil, tip. Kamuğ maḥlûkât

[05b] (1) içinde eñg ilki nikâh ol erdi. Andın burun nikâh yok erdi. Ciblît Teblît ikegü kawuştı- (2) lar erse ikişer ikişer oğlanları toğdı. Biri oğul, biri kız. Ciblît ol (3) kızını birle toğkan oğulka bérür erdi. Yedinç qarın oğul toğdı erse ol oğulka (4) Hâriş at bérđi. Bu Hâriş yawlaḥ têtik, mekkâr kıptı. Ciblît ol kızını Hârişka (5) bereyin tise İçi ‘azze ve celledin yarlıg boldı. Emdidin soñg kızını ol birle toğkan (6) oğulka bérmeḡil, öñgđin toğkannı soñgđin toğkanka bergeil, tip. Ol ḥükmni (7) ağnattı. Ciblît Hâriş birle toğkan kızını ağın oğulka bérđi. Hâriş öwkelep ağın (8) kızını unamadı. Tamuğ içinde bir münḡüşte oturup tā‘atka meşḡul boldı. Telim (9) yıllar tā‘at kıldı erse altınç yerke çıkardı. Mundaḡın tegme yerde tā‘at kılmışınça (10) aḡdurup bu dünyâke çıkardı. Bu dünyâda ança teñglik⁶²⁸ tā‘at kıldı kim (11) maşrıkdın maḡrıbgâ tegi Hâriş secde kılmaduḡ bir qarış yer qalmadı. Anda kiğin (12) Mevlâ ‘azze ve celle Hârişni kökke aḡdurdı. Mundaḡın yedinç kökke aḡdı. Yana (13) uçmaḥka kigürdi, uçmaḥka erklig boldı. Feriştelerke üstâd boldı. Hâriş (14) atın kötürdiler, ferişter teg ‘Azâzîl at bérđiler. Tilese uçmaḥka kirür erdi, (15) tilese kökke aḡar erdi, tilese dünyâke iner erdi. Anadın toḡmış kündin

[06a] (1) berü üç miñg yıl ‘ömr keçürdi. Amārî ‘âlimler aymışlar: ‘Azâzîl ferişterdi<n> erdi. (2) *Ḳavluhu ta‘âlâ*: واذا قلنا للملائكة اسجدوا لآدم فسجدوا الا ابليس (2/Bakara,34) Bu ḥiṭâbda (3) ‘Azâzîl dâḡil erdi. Yana amārî ‘âlimler aymışlar: Cānn uruḡındın erdi. *Ḳavluhu ta‘âlâ*: (4) الا ابليس كان من الجن (18/Kehf,50) Anda kiğin yer yüzinde ḥalkı yarattı otdın, Cānn atlıḡ. (5) *Ḳavluhu ta‘âlâ*:

⁶²⁸ m. تكليك

والجان خلقناه من قبل من نار السموم (15/Hicr,27) Kelbî rivâyetinçe dünyânı yetmiş (6) miñg yıl olar tuttilar. ‘Abdu'llâh bin Abbâs rażıya’llâhu ‘anhumâ rivâyetinçe on sekiz miñg yıl (7) mülk tuttilar. Kaçan Mevlâ ‘azze ve celleke ‘âşî boldılar erse olarnı kiterdi, Cinn bini’l-Cänn (8) atlıg ħalâyıķķa bërdi. On sekiz miñg yıl olar tuttilar. Olar me ‘âşî boldı erse (9) olarnı me kötürdi, ferişterke bërdi. Yetmiş miñg ferişte indiler. ‘Azâzîl ola- (10) -rınıñ birle erdi. Yeti miñg yıl mülk tuttilar. Dünyâke köñgöl bağladılar erse Mevlâ (11) celle celâluhu olardıñ tilemedi. Mindin adınke köñgöl bağladınıñız erse sizlerni ma‘zûl (12) kıılır-men, adın ħalk yaratur-men, yer mülkini anlarķa bërür-men, tip ħiṭâb kııldı. (13) *Ḳavluhu ta‘âlâ: ائى جاعل فالارض خليفة* (2/Bakara,30) Taķı bir ħaberde andağ kelü<ı>: Kaçan Mevlâ celle (14) celâluhu bu ajunnı yarattı erse yer mülkini kuşlarķa bërdi. Yeti miñg yıl kuş- (15) -lar tuttilar. Anda kiḍin Cinn bini’l-Cännķa bërdi. Yeti miñg yıl anlar tuttilar. Yazuķ

[06b] (1) ma‘şıyet üküş kııldılar. Ḳan töktiler erse anlardın alıp ferişterke bërdi, miñg yıl (2) tamâm boldı erse anlardın me alğı bolup yer yüziñge ħalîfe yaratur-men, tip ħiṭâb kııldı. (3) *Ḳavluhu ta‘âlâ: ائى جاعل فى الارض خليفة* (2/Bakara,30) Ferişter bu ħiṭâbnı işittiler erse kaç<ğ>luğ (4) bolup aydılar: İlâhî yer yüzinde artaķ işlig ḳan tökgenler mü yaratur-sen, biz tesbîḥ (5) ve teḳaddüs ayğanlardın alıp yer mülkin andağlarķa mu bërür-sen? Ĥiṭâb keldi: Men nerse (6) bilür-men kim sizler bilmes-siz. *Ḳavluhu ta‘âlâ: ائى اعلم ما لا تعلمون* (2/Bakara,30) Su‘âl: (7) Ferişter Âdemni taķı oğlanların körmışleri yoķ erdi, fesâd kılganların ḳan (8) tökgenlerin nedin bildiler? Cevâb: Âdemni körmışleri yoķ erdi ammâ Cinn bini’l-Cänn- (9) -nı körmış erdiler, ma‘şıyetlerin körür erdiler. Anlarķa kıyâs kıılı sözlediler. Su‘âl: (10) Mevlâ ta‘âlâ ni ma‘nî üçün aydı kim *Ḳavluhu ta‘âlâ: ائى اعلم ما لا تعلمون* (2/Bakara,30) (11) Cevâb: Ol turur kim men bilür-men. Muḥammed Muşṭafâ Âdem oğlanlarındın bolğusı turur. (12) Bu cihännı ol cihännı, yer kökni, ay künni, ḳamuğ neñglerni anıñg sewüglügi üçün (13) yarattım. Mañga döst kim [men bilür-men, siz munı

bilmez-siz. Cevāb-ı dīger ol turur kim]⁶²⁹ İdī ‘azze ve celle yarlıkadı: ائى اعلم انّ عبادتکم مع العجب (15) اذ قلتم نحن وفساد هم مشوبّ بالعذر والفساد مع العذر احبّ الى من العبادة (14) مشوبّ بالعجب Ma‘nisi ol bolur kim: siziñg ‘ibâdetiñgiz ‘ucbka qatıglıg turur, نحن tip

[07a] (1) özünğizni ögdünğiz ammā Ādem oğlanlarıñg fesādı ‘özrka qatıg turur. Bu fesād meniñg (2) hâzretimde ‘ucbka qatıglıg tã‘atdin sewügrek turur. Vallâhu a‘lem.

Kışsa-i Ādem Şalavātu’l- (3) -lâhi ‘Aleyhi ve Selâme.

Ol toprağdın yaratılğan, kudret birle törütılgen, ediz (4) kökke ağğan, uçmağ içre kirgen, Havvâ teg cüft bérılgen, İblīs vesvesesiñge ilingen, yaruğ (5) uçmağ ni‘metindin adırılğan, qarañğgu dünyâke inge, üç yüz yıl رَبُّنَا ضَلَمْنَا tip yığlağan (6) هَاتِهِ اَشْجَرَةً hıṭābın işitgen, اسجد والادم (8) اسجد والادم hil‘atin kedgen, (7) başıñga urğan, تَاٰتٰىنِ ثُمَّ اجْتَبٰى رَبُّهُ tãcın (9) Ādem-i şafî teşrîfini bulğan (9) Ādem-i şafî ħalîfe-i vefî şalavâtü’llâhi ‘aleyhi ve sellem.

Hâq yarattı tañsuğ Ādemni yağız yer körkidin

(10) Andağ ayruğ yok erdi ajun içre ilkidin

(11) Tahtını kötrüp ferişte uçmağ içre kigürüp

(12) Tezginürde çıkmadılar hergiz anıñg erkidin

(13) Cüfti Havvâ birle hoş tena‘‘um kıldılar

(14) İçtiler uçmağ şarābın yédiler et irkidin

(15) Bildi esmā ‘ilmini ol ayту bérđi belgölüg

[07b] (1) Barça til birle söz sözlep Tâzî Fârisî Türkîdin

(2) Örkedi biş yüz yıl anda cüfti birle awunup

(3) İçti şerbet sağrağında yédi ni‘met tirkidin

(4) Mündi uçmağnıñ burāğın kezdi anıñg tegresin

⁶²⁹ Bu kısım Londra nüshası ile tamamlanmıştır. bk. Ata, Aysu., (2019), **Rabğuzî Kışaşı’l-Enbiyâ**

(Peygamberler Kıssası) **Giriş-Metin-Dizin**, C. I, TDK Yayınları, Ankara, s. 5r/15.

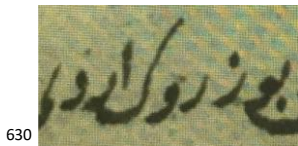
(5) Hulle keçdi egniŋge hem başka urdı borkidin

(6) Ardı İblīs mekri birle ⁶³⁰ erdi yalguzun

(7) قال النبي عليه السلام من اراد ان ينظر الى عجايب الدنيا فلينظر

(8) İlā Kışsa-i Ādem ‘Aleyhi’s-Selām

[08a] (1) *Ḳavluhu ta‘ālā*: قال النبي عليه السلام من اراد ان ينظر الى عجايب الدنيا فلينظر (2) Ādem ‘aleyhi’s-selām. Kačan İği ‘azze ve celle Ādemni yaratmak tiledi erse Cebrā’ılke hitāb (3) keldi: Bargıl yer yüzindin bir awuç toprak kitürgil. Cebrā’ıl kelip toprak (4) algalu oğradı erse yer Cebrā’ılke and bërdi, mendin toprak almağıl, tip. Cebrā’ıl (5) and ağırlap toprak almadı. İsrāfılını ıddı aŋga me and bërdi, ol me toprak almadı. (6) Kiđin Mīkā’ılını ıddı, aŋga me and bërdi, ol me toprak almadı. Kiđin ‘Azrā’ılını yiberdi, (7) aŋga me and bërdi. Seniŋ andıŋdın maŋga Mevlā yarlığı ‘azİZrek, tip kamuğ yer yüzindin bir (8) awuç toprak aldı. Maşrıkdın mağrıbgā tegi kırk qarı yer qura bërdi erdi. Hāzretidin hitāb (9) keldi: Ey ‘Azrā’ıl gāyet qatıg köŋgüllüg ermiş-sen. Taqdır andağ kıldum (10) kamuğ tınlıglarıŋ cānın saŋga aldurgay-men. Ol toprakda safı tebiz, ürünğ (11) kara, süçüg açığ, sarıg kızıl, kök yaşıl bar erdi. Ol sebebdin Ādem oğlanları (12) biri biriŋge meŋgzemezler. Kimi arıg kimi arıgsız, kimi ilik kimi isiz. ‘Azrā’ıl ol (13) topraknı Mekkeli Tāyifeli arasında Vaḥnā atlıg yerde koydı. Kırk yıl ol toprak üze (14) yağmur yağdı. Otuz toquz yıl qağgu yağmuru yağdı, bir yıl sewünç yağmuru (15) yağdı. Ol yoldın ādemīga sewünçdin qağgu artuqraq boldı. Kırk yılda kiğin (16) ol tofraqnı şuret kıldı. Başı Tāyif tapa bolsa, adaqı Mekke sınğar. Su’āl: Mekke Tāyif- (17) -din fāzılraq turur, Ādem başı Tāyif tapa bolsa, adaqı Mekke <tapa> bolmağınğa hikmet ne erdi? (18) Cevāb: İği ‘azze ve celle tiledi. Kačan Ādem ‘aleyhi’s-selām kopsa yüzi Mekke sınğar bolsun, (19) tip. Mes’ele: Şerī‘atde muŋgar meŋgzeyür bir mes’ele bar, ol mes’ele bu turur: Biziŋ

[08b] (1) mezheblik kaçan yatıp namāz kıılır bolsa adağını kıble sınıgar uzatıp yatğay. (2) Anıñg üçün kim eger namāz içinde sıhhat bulsa oturur, namāz kılgalı kopsa yüzi (3) kıble sınıgar bolsun. Su’āl: Ādemni toprağdın yaraturğa ni hikmet ne erdi? (4) Cevāb: Kaçan Mevlā ‘azze ve celle Ādemni yaratur-men, tip hitāb kıldı erse kamuğ (5) nerseler baş kötürüp Ādemni bizdin yaratğıl, tip tama‘ kıldılar. Tağ aydı: (6) Men kutlıg-men. Tenğiz aydı: Men heybetliğ-men. Altun aydı: Men ‘aziz-men. Kök aydı: (7) Men ediz-men. Kamuğ nerseler baş kötürüp özlerin öge (8) küwendiler. Ol hâlde yer tevāzu‘ kılıp aydı: Men kamuğdın za‘if (9) ayak astında-men, mende küwengü nerse yok, tip tevāzu‘ - (10) -lıg kıldı erse hitāb keldi: Men Ādemni toprağdın yaratur-men

[09a] (1) yaratur-men, tip Ādemni toprağdın yarattı. Haberde kelür: Bir kün İblīs yetmiş (2) minğ ferişte birle kökdin inip Ādem toprağına keldi. Elgi birle (3) Ādemnünğ karınığa bir kaqtı, içini kawuğ⁶³¹ kördi. Feriştelerke (4) aydı: Munı yoldın çıkarmak oñgay bolğay, tidi. Yana aydı: Apañg Mevlā (5) munı sizlerke erklig kılsa ne kılgay-siz? Aydılar: Kamuğ boyun sunğay- (6) -miz, tā‘ at kılgay-miz. İblīs aydı: والله لئن سلطه على لا عصينه (7) وان سلطنى عليه لا هلكنه Ma‘nisi ol bolur: Mevlā ‘azze ve celle anı mañga (8) musallağ kılsa boyun sumağay-men, mini anıñg üze musallağ kılsa öltürgey- (9) -men, tidi. Ol zamān oğ kâfir boldı, timiş. *Qavluhu ta‘ālā*: الكافرين (2/Bakara,34) وكان من (10) Yana kırk yılda kiğin Ādemnünğ cānıka yarlıg boldı teniñge (11) kirgil, tip cān Ādemnünğ başı üze turuqtı, kirgelü unamadı, men ‘ulvī- (12) -men, süflīka neteg kireyin, tidi. Cebra’ıl ‘aleyhi’s-selām keldi, aydı: Ey cān (13) İdi ‘azze ve celle atı birle kirgil. İdi atın işitti erse kirdi. Yana (14) bir rivāyetde andağ kelmiş: Cān Ādemnünğ başına kirip iki yüz yıl tezgindi. (15) Anda kiğin köziñge keldi, közleri tirildi. Öz yüzini kördi, qara (16)

⁶³¹ m. قافوق. Türk dilinde *kawuğ* sözcüğü, “insan ya da hayvan mesanesi, sidik torbası” göndergesel anlamıyla karşımıza çıkar; ancak bir de *kovuğ* sözcüğü mevcuttur. *kovuğ* “oyuk, içi boş” göndergesel anlamı bağlama uyması sebebiyle burada *kawuğ* sözcüğü, *kovuğ* sözcüğünün bir varyantı olduğu anlaşılıyor.

toprakdın yaratılmış. Mevlâ kudretin körmeklik üçün oza közni yaratdı. (17) Burnıka keldi erse bir ahsurdı andın farımas erken cān ağzınga (18) keldi. İlham yetildi, aydı: الحمد إدي ‘azze ve celle yarlıkadı: (19) ولذلك خلقك Ma‘nisi ol bolur: İdi ‘azze ve celle sanğa rahmet kılsun.

[09b] (1) Sini munuᅡg üçün yarattım. Anda kiᅡin cān kögüziᅡge keldi, aşuk[dı] (2) kópkalı tegdi, kopa almadı. Ol yoldın Mevlâ yarlıkar: *ᅡavluhu ta‘ālā*: وخلق الانسان من (3) عجل Anda kiᅡin ᅡarnınᅡa kigürdi, ᅡarnı ta‘ām tiledi. Cān (4) içinde yaᅡıldı. Süᅡgük, et, teri, tamur, siᅡirler belgürdi, teprenü [başladı]. (5) Ādemnüᅡ terisi yawlaᅡ körklüg erdi, kün kelü yarukluğu artar erdi. ᅡaçan (6) zellet belgürdi erse ol terisi soyuldı, bu terisi belgürdi. Ol [teri]- (7) -niᅡg belgüsi ernekler uçında ᅡaldı, bu tırnaᅡ ol turur. Su‘āl: Cān ki[rürde] (8) bir sâ atde kirdi. Yana ᅡıᅡarda emgenü ᅡıᅡar. Hikmet ne turur? Cevāb ol tur[ur]: (9) Kirürde İdi ‘azze ve celledin يرحمك ربك işitti, oᅡgay kirdi. ᅡıᅡarda ya[na] (10) rahmet sewünᅡin işitmeginᅡe ᅡıᅡmas-men, tiyür, körmes mü-sen? Kim nık-baᅡt er[se] (11) كنتم توعدون وabşrowa بالجنة التي beşāretin iştip oᅡgay ᅡıᅡar, kim [bed-baᅡt] (12) erse cān ᅡatıᅡlık birle ᅡıᅡar. نعوذ بالله من ذلك ⁶³² Ādem yalawaᅡ şalavātu’llāh (13) yēti kün anda olturdı. Anda kiᅡin Mevlâ celle celāluhu ᅡızıl altundın yaratıl[mış] (14) bir taᅡt ıᅡtı. Gevherler birle muraşşa‘ ᅡılınmış andaᅡuᅡ keᅡᅡü egni[nᅡge] (15) kiᅡürdi. Altun tāc başıᅡga urdı. Ol taᅡt üze olturttı. Yēti yüz miᅡg feriş[te] - (16) -ler İdi ‘azze ve celle yarlıᅡı birle kelip Ādem tegresinde şaf tüzüp tapuᅡ[ında] (17) turuᅡtılar. Ol taᅡt Mescidü’l-ᅡarām teginᅡe erdi. Taᅡt üze bir kürsī er[di], (18) ᅡa‘be teginᅡe erdi. Ol ferişteler şaf tüzüp turᅡan yer ᅡarem teginᅡe erdi. (19) On yıᅡaᅡlık yer ᅡarem atandı. Mevlâ ta‘ālā Ādemni ᅡamuᅡ körkler birle bezedi,

⁶³² m. وخلق الانسان عجولا

⁶³³ m. نعوض

[10a] (1) tişlerindin nūr yoqlayur erdi kün nūri meᅅgizlig. Yalawaçımız Muᅅammed (2) Muştafānıᅅ ‘aleyhi’s-selām nūri Ādemnūᅅ alınıda qomıyur erdi, tolun ay (3) meᅅgizlig Ādem ol nūrnūᅅ yaruqluᅅın körüp bu nūrnı men körse erdim, tip (4) küsedı erse İdı ‘azze ve celle yarlıᅅı birle ol nūr Ādemnūᅅ alınıdın (5) oᅅᅅ yaᅅᅅaᅅıᅅᅅa indi. Yana egniᅅᅅe indi. Yana qolıᅅᅅa indi. Ādem ‘aleyhi’s-selām (6) elgini ol nūrqa kötrü bérđi. Nūr andaᅅın inip şehādet ernekiniᅅ (7) uçında turuᅅtı. Ādem ernekin yoᅅaru kötrüp anıᅅᅅ körkin taᅅᅅlap (8) لااله الاالله محمد رسل الله tidi. Ol ernekni kötrüp şehādet kelimesin (9) aymaᅅ [Ādem] oᅅlanlarıᅅa sūnnet qaldı. Anda kidin yarlıᅅı boldı. Ferişteler (10) Ādemni kökke aᅅdurdılar. Cebra’ıl ‘aleyhi’s-selām bir at keltürđi, Meymūn atlıᅅı, (11) yıpardın yaratılmış. Ādem aᅅᅅar mündi. Cebra’ıl tizgin tutup Mıkā’ıl (12) saᅅındın, İsrāfil solındın bolup köklerni kezdürdiler. Ferişte- (13) -ler yoluᅅmışınça Ādem السلام عليك يا ملايكة الله tip selām kılır erdi, ferişte- (14) -ler رحمة الله وبركاته عليك السلام tip ‘aleyk alur erdiler. İdı ‘azze ve celle (15) ᅅıᅅāb kıldı: يا ادم هذا تحيتك و تحته المؤمنون من ذريتك ya‘nı bu seniᅅᅅ (16) taᅅtıᅅᅅ turur taᅅı seniᅅᅅ mü’min oᅅlanlarıᅅᅅniᅅᅅ taᅅtı turur, kıyāmetᅅa tegi. (17) Qaᅅan Ādemni uçmaᅅᅅa kigürdiler erse ni‘metlerin, ᅅūrların ᅅuşūrların kördi. (18) Ammā öziᅅᅅe meᅅᅅzeyür kim erse yoᅅ üçün köᅅᅅli tölenmedi, keyik teg bolup uçmaᅅı içinde yöriyür (19) erdi. Mevlā ta‘ālā Ādemᅅa uᅅᅅu kemişti, oᅅaᅅlı uᅅᅅı arasında Ādemniᅅ sol

[10b] (1) sol yanındaqı bıᅅın eyegüsidin ᅅavvānı yarattı. Su’āl: ᅅavvānı Ādem (2) uᅅᅅulı oᅅᅅᅅı arasında yaratmaᅅᅅa ᅅikmet ne erdi? Cevāb: Eger Ādem [odaᅅı] (3) bolsa eyegüsi aᅅrıᅅay erdi. Ol sebebdin ᅅavvānı düşmen tutᅅay erdi. (4) Uᅅıyur bolsa özindin yaratılᅅanın bilmese anı sewmeᅅey erdi. [Mevlā] (5) ‘azze ve celle ᅅavvānı egri sūᅅᅅük tip ᅅaᅅᅅ arasında yumaᅅ kıldı. Ād[em] (6) ᅅavvānı özindin yaratılᅅanın kördi erse sewüᅅlüᅅi Ādem köᅅᅅliᅅᅅe (7) tüşti. ᅅavvā yawlaᅅ körkluᅅ erdi. ᅅaberde kelür: İdı ‘azze ve [celle] (8) körkni yüz ülüş kıldı, toᅅsan toᅅuznı ᅅavvāᅅa bérđi, bir ülüşni ᅅamuᅅ [‘ālem]- (9) -lıᅅᅅa bérđi, ol bir ülüşni yana on ülüş kıldı. Toᅅuznı Yūsuf yalawaᅅ- (10) -

ka bërdi, bir ülüşni kamuğ ‘ âlemka bërdi. Âdem Havvânı özi teg şüretl[ıg] (11) kördi erse rağbeti bolup maŋga yawuğrak kelgil, tidi. Havvâ aydı: Mini (12) tiler ersenğ sen kelgil, tidi. Âdem qoptı, Havvâka bardı. Apaŋg Âdem bir sâ‘at (13) şabr kılsa barmasa Havvâ Âdemka kelür erdi. Ol yoldın er kişi urağutlarka (14) barmaq sünnet qaldı. Ammâ kaçan uçmağka kirse urağutlar erenlerke (15) kelürler. Kaçan Âdem Havvâka ogradı erse Cebra’ıl ‘aleyhi’s-selâm aydı: Ey (16) Âdem Havvâ seninğ turur ammâ nikâh kılmayınca revâ bolmas, Mevlâ celle celâluhu öz arıg (17) zâtı birle Âdem ve Havvâ nikâhınğa hıtbê kıldı. Ol hıtbê bu turur: Âdem ve Havvâ (18) ‘aleyhi’s-selâm الحمد ثنائى والكبرياء رداى الله مفتاح جزائن الرحيم مفتاح تجفرى عن العصبا الا والمدنين (19) اسمى الرحمن

[11a] كلهم عبيدى وامائى والانبياء (2) العظمه ازادى اعز والجود بهائى والجلال سنانى والخلق (1) ا شياء ليستارلوا على (4) ومحمد حبيبى ونبي وامتة خير الامم احباى اني قدر وحببت (3) والرسول انبيائى و اصفيا صنيع قدرتى (6) عبرشى وسكان سمواتى انى قد زوجت حوا امتى ادم بديع (5) وحدانيئى اشهد وملائكتى وحمة ورحمتى (8) نبئى يا ادم ويأحوا ادخلا جنتي وكلا من ثمرتى ولا تقربا (7) بصداقى تسبيحى وتهليلى ونما صل على Haberde andağ kelür: Âdemka sordılar. Nelük Âdem atandınğ, tidi- (10) -ler. Cevâb aydı: لانى خلقت من ادم الارض Anınğ üçün kim men yer terisindin (11) yaratıldım, tidi. ‘Arab tilinçe aŋga edim atayurlar. Su ‘âl kıldılar: (12) Havvâka ne üçün Havvâ atadılar. [Cevâb] aydı: لانها خلقت من الحى Anınğ üçün kim (13) tiriŋgdin yaratıldı. ‘Arab tilinçe tiriŋgke حي atayurlar. Aymışlar: Âdem (14) toprağdın yaratıldı, toprağ turmışınça körklügrek bolur, er neçe qarisa (15) körklügrek bolur. Yana Havvâ etdin yaratıldı, et turmışınça artayu <sa>siyur, (16) anınğ üçün hatun qarisa körksüz bolur. Kaçan Âdem ve Havvâ nikâhlıg (17) boldılar erse hıtbê keldi. Kavluhu ta‘âlâ: يا ادم اسكن انت و زوجك الجنة (18) و كلا منها رغدا حيث شئتما ولا تقربا هذه شجره فتكون (19) Ma‘nisi ol bolur: Ey Âdem cüftünğ birle uçmağka kiring, ni‘metlerinğ yenğ.

[11b] (1) kinğrü yenğ, bu bir yıgaçka yawumaŋg, zâlim bolğay-siz. Dürüstrağ [kavl]- (2) de ol yıgaç buğday yıgaçı erdi. Ammâ Havvâ yer yüzinde mü yarat[ıldı] (3) ya azu

uçmağda mu yaratıldı, ‘ulemā arasında ihtilāf bar. Ol [hālde] (4) ‘Azāzīl uçmağda erklig erdi, ferişterlerke ‘ilm öğretür e[rđi]. (5) Bir kün levhu’l-maḥfūzda kördi. Ferişterlerde birisi mel‘ūn bolğay, tip. [Ferişte]- (6) -ler anı bilip kamuğ qorktılar. ‘Azāzīlka kelip aydılar: Sen biziñg (7) üstādımız-sen, biz yawlaq qorkar-miz, du‘ā kılğıl, Mevlā ‘azze ve celle biz[ni] (8) ol la‘ netdin küdezsün. ‘Azāzīl du‘ā kıldı, ferişterler āmīn tidi- (9) -ler. İdi ‘azze ve celle anıñg duāsı birle kamuğ feriştelerni la‘ netdin (10) küdezdi. Özi la‘ netka kirdi. Yarlıg boldı. Ādemni bir nūrdın tahtka (11) urup ferişterler boyunları üze kötrüp uçmağnı keze yöritteler. Sebeb (12) ol erdi Ādem yaratılmasdın aşnu Ādem oğlanları fesād kılğaylar, (13) kan tökgeyer, tip ferişterler ğıybet kıldılar, biz tesbīḥ ü taqdīs (14) kılur-miz, tip özlerin arıgladılar. Mevlā olardıñ ol sözni taplamadı. (15) Hüküm kıldı. Ādemni siz ğıybet kıldıñız, şevāblarıñız ḥabta boldı. Ol (16) şevāblar Ādem oğlanlarıka bérildi. Ol ğıybetniñg cezāsı, ol (17) turur. Bu kün yumkı ferişterler irk<il>ip Ādem tahtını boynuñızka kötrüp (18) tapuğ ṭarīqın kezdürüñg, tip yarlıg boldı. Anda kiğin Mevlā celle celāluhu (19) esmā ‘ilmini Ādemka öğretü bérđi, kamuğ neñglerni ferişterlerke körgüzü bérđi.

[12a] (1) Apañg köni sözlüg ersenğiz bu nerselerinğ atı ne ermiş mañga (2) [aytu] bérinğ. *Qavluhu ta‘ālā*: فقال انبوني باسماء هؤلاء ان كنتم صادقين (3) و علم آدم الاسماء كلها ثم عرضهم على الملائكة *Qavluhu ta‘ālā*: (2/Bakara,31) Ferişterler kamuğ ‘āciz (4) [bol]up sen öğretü bérğendin adınıñ bilmes-miz, tidiler. *Qavluhu ta‘ālā*: (5) قالوا سبحانه لا علم لنا الا ما علمتنا انك انت العليم الحكيم (2/Bakara,32) Yana Ādemka (6) [yar]lıg boldı: Ey Ādem bularka aytu bérğil, bu neñglerniñg atı ne ol. *Qavluhu ta‘ālā* (7) يا آدم انبئهم باسماءهم (2/Bakara,33) Ādem atlarını aytu bérđi. Bu yıgaç turur, (8) [bu taş], bu suw turur. Kamuğ nerseler atını ediş ayakka tegi kamuğ tiller birle beyān (9) kıldı. Hıṭāb keldi: Ey ferişterler, men sizlerke aymadım mu, men bilgenim- (10) -ni sizler bilmegey-sizler, tip. *Qavluhu ta‘ālā*: ائني اعلم ما لا تعلمون (2/Bakara,30) Emdi sizke (11) ma‘lūm boldı kim Ādem ‘ālim turur, siz ‘ābid-siz, miñg ‘ābiddin bir ‘ālim (12) fāzılraq turur. Qayda ‘ābid bar erse ‘ālimka tapuğ kılgu. Ol maḥdūm (13) bolsun, sizler ḥādım

boluṅg. Ol mescūd bolsun, sizler sācid boluṅg. (14) Kamuḡ birikip Ādemka secde kıluṅg. *Ḳavluhu ta‘ālā*: اسجدوا آدم (2/Bakara,34) Cümle ferişterler secde (15) kıldılar. *Ḳavluhu ta‘ālā*: فسد الملائكة كلهم اجمعون (15/Hicr, 30) Su‘āl: فسجد الملائكة tidi. (16) Yana kullēm tiyür. Yana اجمعون tiyür. Bularda ne fāyide bar? Cevāb: Fāyide ol turur (17) ملانكه tip kullēm timese bir ança ferişterler secde kıldı, bir ançası kılmadı- (18) -lar timek bolḡay erdi. Yarlıḡar: فسد الملائكة فسد الملائكة Ya‘nī ferişterler kamuḡı secde (19) kıldılar. Yana اجمعون fāyidesi ol turur kim اجمعون timese ferişterler öṅgli soṅgli secde

[12b] (1) secde kılmış ihtimāli bolḡay erdi. Yarlıḡar: Ferişterler kamuḡları bir (2) yolu ok secde kıldılar, yalḡuz ‘Azāzīl secde kılmadı. *Ḳavluhu ta‘ālā*: (3) الا ابليس ابى و استكبر و كان من الكافرين (2/Bakara,34) Boyun sumadı, uluḡsındı. (4) Kāfirler cümlesindin boldı. ای صار من الكافرين Kaçan ferişterler secde (5) kıldılar erse İblīsni kördiler secde kılmaduḡ sewünmişde şükr [tip] yüzlüḡin (6) yana ikinçi secde keltürdiler. Bu kün namāz içinde rükū‘ bir, secde iki bolmaḡı (7) anıṅg üçün turur, tip aymışlar. Haberde kelür: Ādem uçmaḡ içinde bucuḡ kün (8) ḡaldı. Ol cihān küni birle ammā bu cihānnıṅg yılı birle biş yüz yıl bolur. (9) Topraḡdın yaratılmışdın berü miṅg iki yüz kırḡ yıl erdi uçmaḡka (10) bargınça. Kaçan ‘Azāzīl secde kılmadı erse ḡiṭāb keldi: Ne (11) üçün secde kılmadıṅg? *Ḳavluhu ta‘ālā*: ما عذرتك انك لم تسجد (38/Sād,75) Ey İblīs ne (12) üçün secde kılmadıṅg? Aydı: Men andın yegrek-men. *Ḳavluhu ta‘ālā*: وخلقته من طين (38/Sād,76) Mini yaruk otdın yarattıṅg, anı ḡara topraḡdın (14) yarattıṅg. Kaçan ‘Azāzīl bu ḡuccet[ni] aydı erse ‘Azāzīl atını kötürdi- (15) -ler. İblīs at bērdiler. Ma‘nisi nevmīd timek bolur. İblīs-i la‘īn otnı (16) topraḡdın yegrek tidi, bilmedi kim topraḡ otdın yegrek turur. (17) Ol delīl birle kim ot, oḡrı turur. Ḳayu nerseni otḡa bērsenḡ (18) yok kıılır, yana bērmes. Ammā topraḡka nēni bērsenḡ saḡlayur, yana saṅga teslīm (19) kıılır. Taḡı otḡa nerseni salsanḡ köyürür, yana topraḡka bir iwün salsanḡ

[13a] (1) ol iwünni yüz kılıp saṅga bērür. Fāyide: İblīs otḡa (2) küwendi, خلقنتى من نار yanışı otḡa boldı. Ādem Mevlāka (3) küwendi, yanışı Mevlāka boldı.

Ḳavluhu ta‘ālā: من اختر بشئ عوقب به (4) Kim nedin küwense anıñ birle kınanur, tidi. İblīs aydı: İlāhī yüz miñg (5) yıl tã‘at kıldım, anıñ yanutın mañga bėrgil. Hıṭāb keldi: Ne tileyür- (6) -sen? Aydı: İlāhī mañga uzun yaş bėrgil kıyāmetka tegi. *Ḳavluhu ta‘ālā*: رب فانظرني (7) Müfessir aytur: Ol bed-baḥt Mevlā ḥazretiñge telbīs kıldı, kıyāmet (8) kelgü künke tegi ‘ömr tiledi. Maḳşūdı ol erdi: Ölügler (9) tirilgü künke tegi ‘ömr bulsam mañga adın ölüm bolmağay, tip. Mevlā ‘azze ve celle (10) anıñ sırrını bilip cevāb yarlıqadı: *Ḳavluhu ta‘ālā*: فانك من المنظرين الى يوم (11) Biz sañga ‘ömr bėrdük ma‘lūm künke tegi, sen tilemiş kün- (12) -ke tegi bėrmedimiz. Taḳı bir mu‘teber tefsīrde kelmiş: الى يوم يبعثون (13) murādı ol erdi bu kün Tanğrınıñ ferişteleri ḳavī tururlar, olar- (14) -nıñ birle çıķışğı ḳudretim yoḳ, ölügler tirilgü künke tegi ‘ömr bulsam (15) ançada Cebra’ıl ve Mīkā’ıl ve İsrāfıl ve ‘Azrā’ıl taḳı ḳamuğ feriştelər (16) ‘aleyhüme’s-selām ölmüş bolğaylar, Tanğrı yalguz ḳalmışda anıñ birle toḳuşğa-(17) -men, tip niyyeti ol erdi. Su’āl: İblīs mel‘ūn bolmışda kiḳin uçmaḳka kirgü (18) ne yolu bar erdi? Cevāb: Mevlā yarlıqadı, sañga Ādem oğlanları üze nuşret (19) bėrdim, tip körmes mü-sen? Resūl ‘aleyhi’s-selām yarlıqadı ان شيطان تجرى

[13b] (1) Ya‘nī ḳan ādemīniñ tamurında neteg yörise şey[ṭān] (2) andağ yörüyür. Su’āl: Ādem ve Ḥavvānı buğday yığaçındın yığmaḳka ḥi[kmet ne erdi?] (3) Cevāb: İḳi ‘azze ve celle Ādemni yaratmasda aşnu yer yüzine ḥalīfe [yaratur-men] (4) tidi. *Ḳavluhu ta‘ālā*: انى جاعل فى الارض خليفه (2/Bakara,30) Buğdaydın yığdı, (5) çıḳmaḳka sebep bolğu üçün. Taḳı bir cevāb: İḳi ‘azze ve celle taḳdīr kılmış (6) dünyāda ademīniñ yėmi buğday bolğusı. Hıṭāb kıldı: Ḳamuğ ni‘metler[din] (7) yėgil, buğdaydın yėmegil, uluğlar tirkisinde öz etmekni yėmek (8) ‘ayb bolur. Su’āl: Ādemni uçmaḳka kigürmekke ḥikmet ne erdi? (9) Cevāb: İḳi ‘azze ve celle uçmaḳnı Ādem oğlanları üçün yarattı, oğlanları (10) ornın körsün, tip uçmaḳka kigürdi. Ol kün Ādem oğlanları Ādem oñgu[rḳa]- (11) -sında erdiler. Su’āl: Apañg mü’mınler orunlarların körgelü kirdiler erse (12) kāfirler me Ādemnünğ oñgurḳasında erdiler, olarnıñ kirmek ne ḥikmet erdi? (13)

Cevāb: Mü'minler orunların körsünler, dünyāke kelmişde yangı yarağınga (14) t̃ā' at artursunlar, kāfirler tamuğka barmışda uçmağdaki körgen ni' metler (15) üçün ḥasretleri artsun, tip. Taķı ḥikmet uçmağka kigürmekde ol erdi: Taṅrı (16) 'azze ve celle ezelde kılmış erdi kim mü'minlerniṅ tenini mālını satḡın (17) alıp uçmağ bērgüsü. Körmēdük nerseni şerī'atde bey' kılmağ revā bolmas, (18) bey' dürüst ermes [tip] uçmağka kigürdi, uçmağnı kördiler. Yana dellālını me (19) kigürdi, uçmağnı körgüzdi, bey'-i ittifāķ birle dürüst bolsun, tip. *Ḳavluhu ta'ālā*:

[14a] (1) ان الله اشترى من المؤمنين انفسهم و اموالهم بان لهم الجنة (9/Tevbe,111) Satḡan Mevlā (2) 'azze ve celle, alḡan Mevlā 'azze ve celle, mebī' mü'minniṅ teni taķı mālı, bahāsı uçmağ, (3) dellālī Muḥammed resūlū'llāh جکی Tivrīt ve İncil ve Furķān. Kemā ḡāle'ş-şā'ir: (4)

نفس التقى المشتري
والمشتري رب الوري
و جنانه اثماته
و مصطفى دلاله
جكه توريته لكن (5)
انجيله زيوره فرقانه

'Ulemā iḥtilāf kılmışlar, Ādem zürriyetini (6) oṅurgasındın çıkarḡanı ḡayda erdi? Ba'zı aymışlar: Uçmağka kirmes- (7) -din aşnu erdi. Ba'zı aymışlar: Uçmağda erdi. Ba'zı aymışlar: Uçmağdın (8) çıkılmışda erdi. İdi 'azze ve celle Ādemnüṅ oḡlanların ademī şūretinçe (9) oṅurgasındın çıkardı, ḡarınçka meṅizlig uşak, ḡamuḡı 'āķil, mü'min (10) me ermes, kāfir me ermes. Mevlādın ḡiṭāb keldi: Men siziṅ Taṅrıṅıṅız ermes (11) mü-men? *Ḳavluhu ta'ālā*: الست بربكم (7/A' rāf, 172) Ḳamuḡları cevāb aydılar: Erür-sen. *Ḳavluhu ta'ālā*: (12) قالوا بلى (7/A' rāf, 172) Ḳaçan Ādem anı kördi erse aydı: İlāhī bular kimler? Ol ḡiṭāb keldi: (13) Bular ḡamuḡ seniṅ oḡlanlarıṅ uruḡları turur ḡıyāmetka tegi. Ādem anlarını (14) andaḡ kördi erse aydı: İlāhī bular yer yüziṅge neteg sıḡkaylar? Aydı: Ey (15) Ādem bularnı tört ülüş ḡılḡum bar. Bir ülüşi atalar oṅurḡasında, bir ülüşi (16) analar ḡarnında, bir ülüşi yer yüzinde, bir ülüşi yer ḡoynında. Ādem (17) olarķa baķtı kimini ḡaraḡu kördi, kimini aḡsaḡ kördi, kimini aḡrıḡ (18) kördi, kimini olturum kördi, kimini

ağın kördi, kimini sağır, kimini tillig (19) kördi, kimini tilsiz kördi. Aydı: İlähî bularnı ne üçün bir tek yaratmadıñg?

[14b] (1) Yarlıg keldi: Ey Ādem uçmağ yarattım, aña kirgüçiler me yarattım, tamuğ yarattım (2) aña kirgüçiler me yarattım, maña şükr kılsunlar, tip. Karağu yaratmasa-men közlüg- (3) -ler şükr kılmağay erdi, ahsaqlar yaratmasa-men adaqlıqlar şükr kılmağay (4) erdi. Bir ançanı uçmağnıñ oñ qolında turğuzdı, bir ançanı tamuğnuñ (5) solında turğuzdı. Hiṭāb kıldı: هوءلاء فى الجنة و لا ابايى هوءلاء فى النار و لا ابايى Yana bir rivāyetde kelmiş kamuğın dünyāke ıdtı, dünyānı kör[üp] (7) keliñg, tidi. Keldiler, dünyānı kördiler. Üküşrekleri anda qaldılar, azraqı (8) yanıp keldiler. Hiṭāb keldi: Adınlarıñız qanı? Aydılar: Olar dünyānı kördi- (9) -ler, köñgülleri dünyānı tiledi, anda qaldılar. Yarlıg keldi: Emdi uçmağka (10) barıñg, uçmağnı me körüñg. Bardılar, uçmağnı kördiler, olarnıñ me üküşrek- (11) -leri uçmağda qaldılar. Yarlıg keldi: Adınlarıñız qanı? Aydılar: İlähî olar (12) uçmağnı tilediler, anda qaldılar. Aymışlar: Dünyāda qalğan kâfirler erdi, uçmağ- (13) -da qalğanlar mü'minlerniñ 'āmları erdi, uçmağnı unamadın ḥazretka kelgenler (14) ḥāş kullar erdi. Yarlıg keldi: Dünyāke köñgöl bérmediñiz, uçmağnı unamadıñız, emdi (15) ne tileyür-siz? Aydılar: İlähî bizke dünyā kerekmes, 'uqbî me kerekmes, bizke sen kerek-sen. (16) Yarlıg keldi: Kim mini tiledi erse meniñ ḥaznem içinde kayu belā uluğraq (17) erse ol belānı aña bérür-men. Aydılar: İlähî ol belā bérmişde sen biziñg (18) birle bolğay mu-sen? Aydı: Bolğay-men. Aydılar: İlähî belā tegmişde sen biziñg (19) birle bolur ersenğ andın artuq ol⁶³⁴ ança belānı bizke yüklediñg erse biz qabûl qıldımız.

[15a] (1) qıldımız, tidiler. *Qavluhu ta'ālā*: على اولياء ثم الامثل فلا (2) ان اشد البلا على الانبياء ثم *Ḥaberde* andağ kelür: Kaçan Şeyḥ (3) Şiblî raḥmetu'llāhi 'aleyh dünyādın keçti erse tüş körüp su'āl qıldılar, (4) ḥālīñg neteg turur? Aydı: Mini kaçan laḥidka urduñız erse

⁶³⁴ اون m.

Münker ve Nekir (5) kelip Tañgrıñ kim ol, tip sordılar. Cevāb aydım: Meniñ Tañgrım ol (6) turur kim atamız Ādemni uçmağ içinde nürdın taht üze ağdurup (7) kök ferişterin atamızıñ öñinde secde kıldırdı. Cebra'ıl (8) ve Mîkâ'ıl ve İsrâfîl ve 'Azrâ'ıl birle erdi, sizler me secde kıldıñız. (9) Men kamuğ qarındaşlarım birle sizlerke nezzâre kılıp turur erdimiz. Olar bir- (10) -biriñge baqışıp aydılar: Bu er uluğ sözleyü turur, yalguz öz sözün sözlemes, (11) kamuğ qarındaşları sözi cevābın özi sözleyü turur, kiteliñ, tidiler. (12) لو رايما كيف مهربان منى Apañ bir zamān tevaqquf kılsalar iki elgim (13) birle olarnı tutup siziñ Tañgrıñız kim turur, tip sorar erdim, neçe (14) cevāb aysalar huccet birle olarnı tındurmas erdim, tidi. Yana (15) maqşūdka keldimiz. Kaçan İblîs mel' ün boldı erse uçmağdın sürüldi, (16) uçmağka kirmes boldı. Ādem ve Havvāniñ 'adāveti köñglinde berkidi, vesvese (17) birle uçmağdın çıkarğuga oğradı. Ol oğurda yılan körklüg (18) şüretliğ tiweke menğzeyür erdi. Kıızıl yaşıllı türlüg bezeklig (19) kanatları bar erdi. Havvā ražiye'llāhu ' anhumā yılannıñ körklüg şüretinğa [hayrān] bolup

[15b] (1) anıñ birle ulaşı sözleşür erdi. İblîs anı bilip yılandın tiledi, mini (2) uçmağka kigürgil, Havvā birle sözleşeyin, tip. Yılan korktı, unamadı. (3) İblîs aydı: Ağzıñnı açğıl, men kireyin, tidi. Yılan İblîsni tili astında (4) kizledi. Uçmağka kigürdi. Yılan Ādem ve Havvāniñ tahtıka utru kelip turuqtı, (5) ağzını açtı tili astındın İblîs sözledi, Ādem yılan sözün tiñglemedi (6) erse Havvāka yüz urdı, za' ifeler köñgli yufkarak bolur, tip Havvāka sözledi: (7) Hîç bilür mü-siz buğday yıgaçındın sizni ne üçün yıgdılar? Havvā aydı: (8) Bilmes-miz. İblîs aydı: Anıñ üçün yıgdılar kim ol yıgaçdın yese (9) uçmağ içinde mengü kalur, ölüm körmes tağı uçmağ mülkidin adırılmas, tip. (10) *Kavluhu ta'ālā:* هل ادلك على شجرة الخلد و ملك لا يلى (20/Tāhâ,120) Havvāniñ ol sözke köñgli (11) yayıldı, koptı. On manğım manğıdı, buğday yıgaçınğa tegdi. Bir butağ sıdı, (12) Ādemka keltürdi, aydı: Bu yıgaç tatlığ ermiş, men yedim, yas kılmadı, sen me (13) yegil, tidi. Ādem 'aleyhi's-selām ol sâ'atde 'ahdni unuttı. *Kavluhu ta'ālā:* (14) فنى و لم نجد له عزماً (20/Tāhâ,115) Ol iwünni ağzınğa saldı, çeynedi, boğzınğa (15) tegmiş hâlde ol 'ahdni anğdı, içkerü kiregelü idmadı,

taşkaru me çıkarumadı. (16) Kirmesün tip elgi birle boğzını tuttı, ol iwün boğzında yumğak qaldı. (17) Ol sebebdin bu kün erenler boğzında ol yumğak bar, urağutlar boğzında (18) yok. Qaçan zellet olardin belgürdi erse tãc başlarındın suçlundı. (19) Hikâyet Yahyâ ibni Mu‘âz er-Râzî rahmetu’llâh aytur: Hãcqa oğradım, kaç kün yörیدim, tün

[16a] (1) tün kündüz yalguz uzun yolğa kirip barurda bâdiyede qara tün içinde (2) inçıklıg ün işittim. Ol ünni iderü bardım, tiken arasında bir abuşqa (3) kördüm, ünün ınğranıp yığlayur. Ne bolduñg, nelük yığlayur-sen, tip sordum. (4) Aytur: Neteg yığlamayın, ferıştelerke mu‘allim erdim, uçmañqa erklig erdim, (5) yerde kökde tã‘atler kıldım, âhir soñgı la‘net kılıp qawdılar, tidi. (6) Bildim kim İblīs turur. Aydım: Bir secde nelük keltürmediñg? Aydı: Mañgã (7) secde kııl tidiler, kıılnadım. Âdemqa buğday yeme tidiler, yedi. (8) ‘Ukûbet kıılsa ikimizke kerek erdi, keçürse ikimizdin keçürmek kerek (9) erdi. Âdemdin keçürdi, ‘özrin qoldı. *Qavluhu ta‘âlã: فَنَسِيَ وَ لَمْ نَجِدْ لَهُ عِزْمًا* (20/Tãhã,115) (10) Mindin keçürmedi, fażîhat kıldı. *Qavluhu ta‘âlã: وَ اسْتَكَبَرَ وَ كَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ* (2/Bakara,34) (11) Su‘ãl kıldım: Âdemdin keçürdi, sindin keçürmedi hikmet ne erdi? Cevãb aydı: (12) Ezelde Âdem haqqında ‘inãyeti bar erdi, anı üdürdi, meniñg haqqımda (13) yok erdi, mini adırdı. Qalı kim aymışlar: *عَنَّا يَازُلْ كَفَّائِتِ الْاِبْدِ* Hikâyet (14) Qaçan Havvã buğday yıgaçındın sıdı erse ol yıgaç yıgladı, qan (15) meñgizlig nerse aqtı, ol ‘illet Havvãda zãhir boldı, kıyãmetqa tegi hayz (16) ‘illeti za‘îfelerqa mîrãş qaldı. Su‘ãl: Hayznıñg üküşi on kün turur, (17) hikmet nemiş? Cevãb: Havvã buğday algalu barıp kelginçe on mañgım mañgdı, anıñg (18) üçün on kün hayz boldı. Su‘ãl: Hayznıñg azı üç kün turur, hikmet nemiş? (19) Cevãb: Ol buğday üç nerse birle hãşıl boldı, adaq birle bardı,

[16b] (1) elig birle tuttı, ağız birle yedi. Anıñg üçün azı üç kün boldı. Su‘ãl: [İstihãza] (2) nemiş? Cevãb: Âdemnünğ Havvãnıñg tevbeleri qabûl bolmışda aşnu yığla[ğanları hayz] (3) boldı, tevbedin soñg yığlağanı istihãza boldı. Su‘ãl: Nifãs <nemiş?> (4) Cevãb: Havvã buğday yıgaçın alıp kelginçe kırk tın urdı, tegme bir tın [sayu] (5) bir kün nifãs boldı.

Yana keldimiz maḳṣūdḳa: Kaḳan Ādem ve Havvādın <zelle> (6) belgürdi erse tācdın ḥulledin yalınḡ kaldılar, eliglerin ‘avret[lerin] (7) urup yığaçdın yığaçḳa yapurḡaḳ tileyü yügrü başladılar. [Ḳayu] (8) yığaçḳa barsa yapurḡaḳ bérmedi. *Ḳavluhu ta‘ālā*: و طفا 635 (10) sunup Ādemnünḡ saḳın tuttı, ḳayda ḳaḳar-sen, tidi. <Ādem> ḳoḡıl, tidi. (11) Ḳoḡmas-men, ḳoḡdum erse Mevlā ta‘ālā yarlıḡıḳa ‘āṣī bolur-men, tidi. [Ol] (12) sebebdin Ādem yığaçlarını tikerde ḳıbıḡan yigdeni suwdın [ırāḳ] (13) tikti, suwsuz ḳalsun, tip. Hikāyet: Ḳamuḡ yığaçlarda ot bar *كل* (14) *يقال* *الغفار* (14) Yığaç suw içmese [ot anı] (15) ḳuritur. İdi ‘azze ve celle ḳıbıḡan yigdeniḡ otını kiterdi, ḳurıtma[sun tip.] (16) Anıḡ için ḳāzīrler ton tökmekke toḳmaḳ andın iterler, ton kö[yemesün], (17) tip. Hiṭāb keldi: Ey Ādem mindin mü ḳaḳar-sen? Aydı: İlāhī uwtanmıṣ[da] (18) sindin saḡa ḳaḳar-men. Cebra’ıl Ādemnünḡ elgini tutup ḥazretḳa keltür[di]. (19) Yarlıḡ keldi: Ey Ādem sini topraḳdın yaratmadım mu, ĩmān ve ma‘rifet [birle]

[17a] (1) aḡırlamadım mu, körklüg şūret birle bezemedim mü, ferişterke (2) kötürmedim mü, uçmaḡḳa kigürmedim mü, ni‘metlerin kiḡrü yegil timedim mü, (3) Havvānı saḡa çift ḳılmadım mu, buḡday yığaçın yemegil, Şeyṭān sizke (4) düşmen tip aymadım mu? *Ḳavluhu ta‘ālā*: ان الشيطان لكما عدو مبين (7/A‘rāf,22) Nelük buḡday (5) yēdiḡ? Aydı: İlāhī ol ḥükm kim ḳıldı, ol ḳazānı kim yörüttü? Yarlıḡ keldi: (6) Men ḥükm ḳıldım, men ḳazā yörittim ammā meniḡ ḳazām, ḥükmüm, taḳdīrim ḡayb turur, (7) buyruḡum tapuḡum açuḳ turur, zāhirni ḳoḡup ḡaybḳa nelük ḳatıldıḡ? (8) Aydı: İlāhī andaḡ kim ḥükm ḳıldıḡ, ḳazā yörüttüḡ, andaḡuḳ mindin keḳürgil, (9) mini yarlıḡaḡıl. Yarlıḡ keldi: Sini yarlıḡadım, sinde kiḡin keligli oḡlan- (10) -larıḡnı mundaḡuḳ iḳrār ve ‘itirāf ḳılsalar, olarnı me yarlıḡaḡay-men, (11) tip, aydı: Meniḡ uçmaḡımdın ḳıḡıl. Haberde andaḡ kelür: İncir yığaçı (12) Ādem ve Havvāḳa biş yapurḡaḳ bérdi, endāmların örtüp ḳıḡtı. Tün itmiş- (13) -de kiḡin, ol biş yapurḡaḳda birisin keḡik yēdi kindikinde yıpar boldı, (14)

⁶³⁵ metnin bu kısmı okunamıyor.

birini uđ yēdi ‘anber boldı, birini arı yēdi ‘asel boldı, birini (15) pīle kırtı yēdi çigin boldı, birini Ādem yerke tıktı mamuķ boldı, (16) kıyāmetķa tegi ođlanlarıńǵa kürk boldı. Nükte: İncir yıǵaçı Ādem- (17) -ķa yapurǵaķ bērmıšin İđi ‘azze ve celle andın tapladı. Ǵamuđ yemişler üç (18) [tü]rlüg turur: Biriniń taşı yēnür içi yēnmes alma, armut meńgizlig, biriniń (19) içi yēnür taşı yēnmes yańǵaķ, bādām meńgizlig, biriniń taşı me yēnmes [17b] (1) içi me yēnmes ortası yēnür ǵağun, ģarpuz meńgizlig ammā incirniń içi me <taşı> (2) me yēnür. Yarlıǵ boldı: Ādemķa, Ĥavvāķa, İblīsķa, tāvusķa, yılanķa uç[mağdın] (3) çıķıńǵ, tip. *Ǵavluhu ta‘ālā: قلنا اهبطوا منها جميعا* (2/Bakara,38) Ādem ve Ĥavvā *قلا ربنا ظلمنا انفسنا و ان لم تعفرلنا و ترحمنا* *Ǵavluhu ta‘ālā:* (7/A‘raf,23) Ādem Hindüstānda Encülūs atlıǵ yerde Serāndip tağı<ńǵa> (6) tüşti. Ĥavvā Cidde tağıńǵa tüşti. İblīs Başraķa tüşti. Anıń şūmlu[kındın] (7) cuhūd anda üküş bolur. Yılan İşfāhān yerińǵe tüşti, üküşre<ki> (8) baĥıl bolurlar. Tāvus Yeşāńķa tüşti. Ǵamuđlarıńǵ ģālleri ađnadı. (9) Ādem ve Ĥavvā yalıńǵ ǵaldılar, İblīs mel‘ūn boldı, yılanıńǵ körklüg [şūreti] (10) ađnadı, bu yańǵlıǵ bağrın yörigüçi, toprak yēğüçi boldı. Ādem tüşken (11) yerde üküş yıǵladı yüz yıǵaçlık içinde, yüz yıǵaçlık yerde közi yaşı[ndın] (12) yıǵaçlar ündi. Yul bulaķlar belğürdi, Ādemnünǵ yaşı tamğan yerde [ot yēm] (13) açıǵ süçüg dārūlar boldı. Ĥavvānıń közi yaşı tamğan yerde ‘ūd, ǵaran[fül], (14) sünbül ve ģınā, vesme ündi. Kıyāmetķa tegi ođlanlarıķa mīrāş ǵaldı. (15) Anķada İblīs ‘aleyhu’llā‘ ne yer yüzindeki ǵuş ǵurtlarını yıǵıp sözledi, (16) aydı: Yer yüzińǵe kim erse keldi kim sizlerke meńgzemes, sizlerni uruğu[ńguz] (17) birle öltürgüsi turur, terkin yıǵlıp anı öltürünǵ, öltürmese[ńgiz] (18) tınmağay-siz, tidi. Ǵamuđ yıǵlıp keldiler. Enǵ ilki seçek ǵuş kelip [Ādem]- (19) -nünǵ başıńǵa ǵonup şaçını yola başladı. Anıń üçün Ādem ođlanları

[18a] (1) bu kün seçek kuşnı tutup yünġini⁶³⁶ yolup söglürler. Ādem kuş (2) kırtlarını körüp kıorktı. Yarlıġ boldı: Ey Ādem bularda birisin üdürgil, (3) elġinġni başınġa sıkāġıl. Ādem itni üdürdi, elġini başınġa sıkadı, (4) it Ādemķa sığınıp adın kuş kırtlarķa tepindi, kıamuġnı kıawdı. (5) Ol künden berü it Ādem oġlanları birle kıaldı, adın azıġlıġ- (6) -larķa yaġı boldı. Yana yarlıġ keldi: Ey Ādem sini yarlıkıamaķ kerek erse (7) Mekkeke bargıl, meniġ için bir iw kıopargıl. Aydı: İlāhī ol yerni men bilmes-men, (8) kıayda turur? Mevlā ‘azze ve celle bir kuşnı kıulavuz ıdu bérđi, atı ‘Arap tilinçe (9) ahyel, Türk tilinçe kök kıarġa. Ol uçar erđi, Ādem soġınġa barur erđi. (10) Haberde kelür: Resül ‘aleyhi’s-selām altı kuşnı öldürmeġ, tidi. Biri (11) kök kıarġa, Ādemķa kıulavuz için. İkinci kıarınġa, Süleymān yalawaġķa öġüt (12) bérmiş için. Üçünç kıarluġaġ, Süretü’l-ħaşr āħirīn okıyur için. Ba‘zılar (13) aymışlar: Beytü’l-Maķdis ġarāb bolmışınġa yıġlamış için, anınġ için (14) kıarnı ürünġ boldı. Törtünç üpük kuş, Süleymānķa ilçi bolmış için. (15) Beşinç suw baķası, Nemrüd otınġa suw kıoymış için. Altınç ‘asel (16) arısı, ādemīlerķa andın şifā bolur için. Ādem Mekke yeriġe kelip bir iw kıopardı, (17) edizliki kökke tegi. Sarāħ atlıġ, ma‘rūfraķı Beytü’l-Ma‘mūr atlıġ. Ol iwniġ (18) tegresiġe tavāf kııldı. Mevlā ‘azze ve celle Ādemdin kıabül kııldı, zelletin keġürdi, (19) yarlıķadı. Kıaçan Nūħ tūfānı boldı erse Mevlā ‘azze ve celle

[18b] (1) yarlıġı birle ol iwni kötürdiler, kökke aġdurdılar. Yana Ādem Hindūstān<ķa> (2) yanıp bardı, ni‘metleri üküş için. Ĥavvānıġ elġin tutup ikeġü bardılar (3) İği ‘azze ve celle sekiz kıoy ıdu bérđi. Birisi kıoġķar, yétisi saġlıķ. Ĥavvā (4) ol kıoylar yünġin egirdi, Ādem tokıdı. İkeġü ton kıılıp keğdiler. Yer (5) yüzinde kıoydın kıutluġraķ, bereketligrek adın tınlıġ yok, têmışler. (6) Aşlı uçmaħdın çıķmış için eti kıamuġ etlerdin tatlıġraķ turur. Resül (7) ‘aleyhi’s-selām yarlıķadı: الشاة بركة والشاتان بركتان وثلاث شياة كنز (8) Ya‘nī bir kıoy bir bereket turur, iki kıoy iki bereket turur, üç kıoy genc turur. (9) Ādemnünġ kıarnı yawlaķ

⁶³⁶ m. كوكك لارېم / küġġ / یمونکی “ımlada ک harfinin üzerinde üç nokta var. Nüşhada 150a/11’de tanıklanan kök / küġġ / یمونکی de aynı paralel ımlaya sahiptir.

açtı. Cebra'îl 'aleyhi's-selâm iki uđ keltürdi (10) uçmağdın. Biri kıızıl, biri kıara. Yerni üç ülüş kııldı. (11) İki ülüşin tarıdı, bir ülüşin yurtlandı. Cebra'îl kelip (12) kıamuğ tarığçılıkıñnıñ kerek yarağın Ādemkıa öğretü bérđi. Cebra'îl (13) üç iwün buğday keltürdi, ikisi sañğa, biri Ĥavvāka, tidi. Tegme (14) bir iwün yüz minğ ağızı erdi. Ol uğlar uçmağdın çıkmışlarıñğa (15) yığlaştılar. Kózleri yaşındın kıonağ ündi, ilgerüdin siydiler⁶³⁷ (16) noğūd ündi, artkıarudın salğanlarındın yasmuğ ündi. Cebra'îl (17) ol üç iwün buğdaynı uşak sındurđı, telim boldı. Ādem tarıdı, (18) buğday boldı. Ĥavvā tarıdı, arpa boldı. Ol sâ' atde ok ündi. Ādem (19) aydı: Yèyin mü? Cebra'îl aydı: Yok, tegsün, tidi. Tegdi. İwün boldı.

[19a] (1) Yèyin mü, tedi. Yok, orgıl, tedi. Ordı. Yèyin mü, tedi. Yok, yençgil, (2) tedi. Yençti. Yèyin mü, tedi. Yok, sawurgıl, tedi. Sawurđı. Yèyin mü, (3) tedi. Yok, bişürgıl, tedi. Bişürdi. Yèyin mü, tedi. Yarlıg keldi: Ey (4) Ādem künnüñ iki ülüşi bardı, şabr kılgıl, kün bitsün, bu kün rûze (5) tutğıl. Ol kün 'aşûre küni erdi. Men seniñ birle üç iş kılayın, (6) sindin hoşnūd bolayın, zelletiñni yarlıkayın, uçmağka kigüreyin. (7) Kıaçan Ādem ol kömeçni yegelü oğradı erse Cebra'îl keldi. Ol (8) kömeçni üç ülüş kııldı. İki ülüşin Ādemkıa bérđi, bir ülüşin (9) Ĥavvāka bérđi. Anın mîrās erke iki ülüş tegdi, kıızğa bir ülüş tegdi. (10) Ādem öz ülüşin tükel yèdi. Ĥavvā yarımın yèdi, yarımın yarın- (11) - kıa kıoğdı. Cebra'îl keldi, aydı: Ey Ādem sen yemiş teg Ĥavvā me tükel (12) yèse erdi kıyāmetkıa tegi oğlanlarıñız hergiz yarınlık rûzi kıağğu- (13) -sın kıağğurmağaylar erdi. Ādem ol kömeçni yèyü farıdı erse (14) kıarnı ağırdı. Cebra'îl Ādem elgin tuttı, yazıkā iletti, (15) Ādem yazılandı. Yıdığ yel belgürdi. Aydı: Ey Cebra'îl bu ne ol? Cebra'îl (16) aydı: Seniñ zelletiñ şūmluķı turur. Anda kıdın Cebra'îl elgini Ādem (17) başıñğa urdı, Ādemnüñ boğı altmış kıarı kıaldı. Andın burun (18) başı kökke teger erdi. Yana Ĥavvā

⁶³⁷ m. اوندیلار / ündiler. Bağlama uymadığı için Londra nüshasındaki *siydiler* ifadesi esas alındı. bk. Ata, Aysu., (2019), *Rabguzı Kışaşu'l-Enbiyā (Peygamberler Kıssası) Giriş-Metin-Dizin*, C. I, TDK Yayınları, Ankara, s. 13v/18.

Cidde tağında ıarnı açsa teŋiz (19) kırığıŋa kelip balık tutup ızığı taş üze ıoğup söglüp yeyür erdi.

[19b] (1) Ādem iki yüz yıl yığladı, iki yüz yılda kiğin ‘Arafāt yerinde ikeğü ıawuş<tı-> (2) -lar, Havvā Ādemdin yüklüg boldı, [yüki] yünğül *Ƙavluhu ta‘ālā*: حملت حملاً خفيفاً فمرت (7/ A‘raf,189) (3) Ƙaçan Havvā ağır boldı erse *Ƙavluhu ta‘ālā*: فلما اثقلت دعوا الله ربهما (7/ A‘raf,189) İblīs Havvā- (4) -ıa keldi, aydı: Ƙarıŋğda ne bar? Havvā: Bilmes-men, tidi. İblīs aydı: Ƙarıŋğda (5) uđ yılıkı bolğay-mu? Havvā bu sözke ıadğuluğ boldı. İblīs aydı: Men bir arığ muşliħ (6) kişi-men, Mevlā ‘azze ve celle ıatında meniŋ ‘izzetim menziletim bar, du‘ā kılayın, (7) ıarıŋğdaki oğlan sen teg arığ silig ādemī toğsa meniŋ atımnı (8) atağay mu-sen? Havvā aydı: Atayın, seniŋ atıŋ ne turur, tip sordı. Meniŋ atım (9) Hāriş turur, tidi. Ol oğlı toğdı erse Havvā Hāriş atadı.Ol oğ sā‘at (10) öldi. Rivāyet kıılır: Şe‘bī rażıya’llāhu ‘anhu İblīs ‘aleyhu’la‘ne sınığar közlüg turur, sınığar (11) adağında na‘leyni bar. Ƙaçan resūl ‘aleyhi’s-selām vefātı boldı erse ‘Alī rażıya’llāhu anhu (12) tahta üze ıoğup yuğalu tegdi erse havādın ün işitildi: فأنه ظاهراً و (13) يا على لاتغتسل محمداً: Ya‘nī Muħammedni yumaŋğ, Muħammed arığ turur. ‘Alī aydı rażıya’llāhu ‘anhu: (14) Meniŋ ĥatırım adın boldı, mundağ mu kerek erki, tidim, sordum: Sen kim-sen, (15) yumağ unamas-sen, yumağ sünnetin Muħammed ıoğup turur. Yana hātif ün berdi, (16) aydı: Ey ‘Alī ol sözlegen İblīs turur, Muħammedke ĥased kıılır, sen yuğıl, (17) tidi. ‘Alī aŋğa eğğü du‘ā kııldı. جزاك الله خيراً tidi. Ya‘nī İği ‘azze ve celle (18) saŋğa eğğü cezā bērsün, maŋğa İblīsdin ĥaber berdiŋğ, tidi. Yana sordı: (19) Sen kim-sen? Aydı: Men Hızr-men, Muħammed cenāzesiıa namāz kıılğalu keldim, tidi. Ĥaberde

[20a] (1) Ĥaberde kelür: Havvā yetmiş ıarın iyāl toğurdı ikişer. Biri (2) oğul, biri kıız. Ammā Ƙābīl uruğı otuz yeti miŋğ er ve ĥatun boldılar. (3) Hābīl uruğı kırk yeti miŋğ boldılar. Ādem yıl sayu ıurbān (4) kıılır erdi. Ƙayu ıurbān ıabūl tüşse kökdin ot kelip anı köyürür erdi, (5) ıabūl tüşmese ot kelmes erdi. Ādem etmek yeyür erdi, köŋgli et

arzuladı. (6) Yarlıg keldi: Bargıl, kuş awlağıl. Bir sülgün⁶³⁸ tuttu, bir bürküt tuttu. (7) Olarnı boğuzladı, otқа söğüldi. Sülgün bişti, bürküt bişmedi. Ādem- (8) -niñ öwkesi keldi, bürkütни otқа kömdi, tamām köydi. Ādem қаđғурdı, bu (9) sülgün maңga tap kelmes, tidi. Sülgün Ĥavvā atınga erdi, bürgüt Ādem atınga (10) erdi. Sülgünni Ĥavvāka bērdi, özi қаđғuluğ boldı. Cebra ’ıl keldi, aydı: (11) Ādem қаđғurmağıl, bu kuş ornınga adın kuş bergey, bu kuş saңga (12) tağı senıñ oğlanlarınga kıyāmetқа tegi ĥarām boldı. Ādem andağıuқ қurbān (13) қılır erdi, ot kelip köyürür erdi, қamuғ yalawaçlar şerī’ atinde қurbānnı (14) otқа köyürmek erdi, biziñ yalawaçımız Muĥammed Muştafaқа tegi. Ammā bu şerī’ at- (15) -de қurbānnı köyürmeklik ĥarām boldı, yemek ĥelāl boldı. (16) Su’āl: Bu şerī’ atde қurbānnı köyürmeklik nedin ĥarām boldı? (17) Cevāb: İdi ‘azze ve celle yarlıқаdı: Ozağı ümmetleriñ қurbānı qabūl bolsa (18) köyer erdi, qabūl bolmasa köymes erdi. Ĥaļķ arasında fażīĥat bolur erdi. (19) Ey Muĥammed senıñ şerī’ atinde қurbānnı köyürmek ĥarām қıldım, ümmetleriñ dünyāda

[20b] (1) fażīĥat bolmasun, tip. Fāyide: Bu kūn dünyāda Muĥammed ümmetini fażīĥat қılmaқnı (2) revā körmedi, yarın kıyāmet күninde ‘Araşāt yerinde evvelīn ve āĥirīn ĥaļķ (3) arasında mü’minni fażīĥat қılmasa ne ‘aceb bolğay? Tağı fāyide: Bu kūn dünyāda (4) mü’minniñ қurbānnı köyürmekni ĥarām қıldı, yarın ‘uқbīde mü’min- (5) -niñ tenini tamuғ otınga ĥarām қılса ĥıç ‘aceb bolmağay. Aymışlar: Ādem (6) қоş sürүp buğday tarıyurda uğnı bir urdı, ol uđ yüzin Ādemқа (7) ewürdi, aydı: Ey Ādem mini nelük urur-sen, kim yazuқ қılса anı urғu, tidi. (8) Ādem bildi kim uđ қaydın sözleyür, aydı: Ey ‘aceben taң birle ferište- (9) -ler maңga secde қılır erdiler, keçelik bu uđ meniñ birle söz talaşur, tidi. (10) [Ādem] yawlaқ telim yıgladı. **Hābīl Qābīl kışşası bu turur. Qavluhta** *‘ālā*: (11) *واتل عليهم نبا ابني ادم بالحق اذ قربا قربانا فتقبل من احدهما ولم يتقبل* (12) *من الآخر قال لاقتلذك* (13) *قال انما يتقبل الله من المتقين* (5/Māide,27) Yarlıqar: Ey Muĥammed oқığıl (13) olarnıñ üze

⁶³⁸ “Sülün” anlamındaki bu kelime sözlüklerde *süglün* şeklinde takip edilmektedir.

Âdemnüñg iki oğlanları sözini. Ol oğurda qurbân (14) kıldılar. Biri qurbânı qabûl boldı, biriniñg qabûl bolmadı. Aydı: (15) Men sini öldürgey-men. Ol aydı: Kim Mevlâka saqınuq erse qorqar erse (16) anıñg qurbânını qabûl kılur, tidi. Ol kıışsa andağ turur: Kim Âdemnüñg (17) enğ sonğra toğkan oğlanlarında bir oğulka ‘ Abdü’l-Muğış atadı, (18) kızka Emetü’l-Muğış atadı. Bu ikegü ançada toğdılar kim Âdem uruğı (19) kırk miñg bend bolmış erdi. *والبند فى اللغة على تخت عشر الاف رجل* Kaçan Qabıl

[21a] (1) Qabıl toğdı erse anıñg birle bir kız toğdı, yawlaq körklüg, İklîmâ (2) atlıg. İki yılda kıdın Hâbıl toğdı, anıñg birle toğkan kız yawlaq körksüz, (3) Ebûda atlıg. Âdem öz şerî‘ atınçe Qabıl birle toğkan kıznı Hâbılka bérür boldı, (4) Hâbıl birle toğkan kıznı Qabılka bérür boldı. Qabıl unamadı, meniñg (5) birle toğkannı alur-men, tidi. Âdem aydı: Ol sañga revâ bolmas. Qabıl aydı: (6) Bu mañga qarındaş bolur, ol me mañga qarındaş bolur, tidi. Söz (7) talaştı. Âdem aydı: Andağ erse ikegü qurbân kılıñg, qayunğız qurbânı (8) qabûl bolsa İklîmânı ol alğay, tidi. Hâbıl bardı, qoylar içinde (9) bir uluğ semüz koy keltürdi, adaqlarını bağladı, qurbân kılur yerde (10) qoğdı. Qabıl buğday orup turur erdi. Bir bağ çöplüg arıgsız (11) buğdaynı keltürdi, qurbân kılgı yerde qoğdı. Kökdin ot indi, (12) Hâbılniñg koyın köyürdi, Qabılniñg buğdaynı köyürmedi. (13) İblîs kelip Qabılka aydı: Hâbıl qurbânı anıñg üçün bedirlendi (14) kim Mevlâ ‘ azze ve celle hazretinde anıñg ağırlıqı bar, atañg Âdem me anı keç (15) sewer taqı Âdem tileki ol turur kim yer halîfelıknı Hâbılka bërsem, (16) tip. Qabılniñg öwkesi keldi, saqındı: Men Hâbılni öldüreyin, kız me (17) halîfelıq me mañga qalsun, tidi. Qabıl Hâbılni öldürmekke oğradı, (18) neteg öldürgünü bilmes erdi. Bir kün yâbânda Hâbılni (19) iderip yöriyür, İblîsni kördi âdem şüretlıg, bir kuş tutup turur,

[21b] (1) bir taş qoğdı, yana bir taş birle ol kuşnuñg başını yençti. Qabıl (2) anı körüp öldürmek öğrendi. Hâbılka men sini öldürür-men, tidi. Hâbıl (3) aydı: Men sañga qatılmas-men, İdi ‘ azze ve celledin qorqar-men, tidi. *Kavluhu ta‘âlâ: (4) لن بسطت الى يدك* (5/Mâide,28) Hâbıl taş tepesinde yatıp

uğırda bir taş (6) kötrüp başınğa urdı, Hâbîlni öldürdi. Qıyâmetka tegi kişi öldürmek (7) kan tökmek Qâbîldin ta'lim qaldı. Haberde kelür: Muhammed Muştafâ (8) 'aleyhu's-selâm yarlıqar: بها الى يوم القيامة و من سن سنة سيئة فله (9) من سن سنة حسنة فله اجرها و اجر عمل كتبنا على بنى اسرائيل انه من قتل *Qavluhu ta'ālā*: بها الى يوم القيامة كما فى (10) وزرها و وزر من عمل Hâbîlni (12) Qâbîl (5/Mâide,32) نفسا بغير نفس او فساد فى الارض فكانما قتل الناس جميعا (11) öldürmişde yegirmi yaşayur erdi. Kuş qurtlar Hâbîl- (13) -ni yegelü oğradılar. Qâbîl Hâbîlni bir qapka soqup arqasınga (14) kötürdi. Qaçan salğay yegey-miz, tip kuş qurtlar iderip yörirdi- (15) -ler. Ançada iki qargâ keldiler, biri biri birle uruştılar, biri birini (16) öldürdi. Tumşuqı birle yerni qazdı. Ölüg qarganı anda kömdi. (17) Qâbîl anı me kördi, öğrendi. Tanğrı 'azze ve celle ol hâldin haber (18) bërü Muhammed Muştafâka yarlıqar. *Qavluhu ta'ālā*: يوادى اخيه الاله عليم (19) فبعث الله غربا يجث فى الارض ليريه كيف (5/Mâide,32) Aymışlar: رحمهم الله Qâbîlniñg

[22a] (1) ökünçi öldürmişke ermes erdi. Öldürmişke ökünse tevbe bolğay (2) erdi, kâfir bolmağay erdi. Ökünçi ol erdi kim ölügni yerke (3) kömgünü bilse erdim, arqamka kötrüp yorigü emgekni körmegey erdim, (4) tip. Qaçan Ādem haça barur boldı erse Hâbîlni köklerke tapşurdı, (5) men kelginçe saqlağıl, tidi. Qabûl qılmadılar. Yerke bardı, qabûl qılmağı. (6) Tağlarqa aydı, qabûl qılmağı. Qâbîl qabûl qıldı, emânetka hıyânet qıldı, (7) öldürdi. *Qavluhu ta'ālā*: قابين ان تحملنها و اشققن (8) انا عرضنا الامانة على السمواة و الارض و الجبال Qâbîl Hâbîlni öldürdi erse yëti tün kün yer teprendi. Hâbîl (10) qanı suw siñger teg yerke siñgdi. Yana Ādem hacdın yanıp keldi erse (11) oğlanları qamuğ qarşu keldiler. Hâbîlni körmedi, sordı: Hâbîl qayda (12) turur. Qâbîl aydı: Hâbîlniñg qoyları meniñg aşlıqımka kirmiş, andın (13) uwtanıp kelmes boldı. Ādem aydı: Sen mundağ tiyür-sen, Hâbîl- (14) -niñg qanı yerde iñgranu turur, tidi. Qâbîl aydı: انا قتلته Ādem aydı: (15) Tanğrınıñ la'neti ol yerke kim Hâbîlniñg qanı anda töküldi, bu kün (16) taşqa çıkarmasa. Hâbîl qanı qaynayı yer yüzine ağıdı. Ol künden (17) berü kan yerke siñgmes boldı. Ol yerde tikenler ündi, tebiz boldı. (18) Yılğın yığaçı Hâbîl

kanından ündi, tiyürler. Yâbândağı kuş kurt- (19) -lar kamuğ kaçıp tağka kirdiler.

Qarındaşnıñ qarındaşı üze şefkati

[22b] (1) qalmadı, tip. Ādem Havvâ birle Hâbîlka telim yığladılar. Ādem ta' ziyet (2) tutup

bu şî'r aydı. Yer yüzinde eñ ilki şî'r ayğan Ādem erdi, şalavātu'llāh 'aleyhi ve selām.

Şî'r bu turur. (3)

و وجه الارض مغبر قبيح	تغيرت البلاد و من عليها
و قل بشاشته الوجه المليح	تغيرت كل ذى لون و طعم
فسا اسفا على الوجهالصبيح	قتل قابيل هابيل اخاه
وفى الفردوس انهار سبيح	وبدلت الارض اثلاوخمطا
فهل انا من حياتى ستريح	الاطول الجاة على نوحا

-----639

(17) Rivāyetde andağ kelür: Qābîl Hâbîlni öldürdi erse İblîs kelip Qābîl- (18) -ka sözledi.

Mevlâ ta' âlâ seninğ qurbânınğnı anınğ için qabûl kılmadı (19) kim sen otqa tapınmas-sen, butqa tapınmas-sen, hamr içmes-sen

[23a] (1) ün ötgürmes-sen. Hâbîl bu kamuğnı işleyür erdi, tidi. Anda kiğın Qābîl (2) hamr

içti, butqa tapındı, otqa tapındı, ünler ötgürü başladı. (3) Ādem anı bildi erse Qābîlni ol

işlerdin tıdğalu kırk minğ er (4) ıdtı, kelip Qābîlni kördiler, ünler işittiler, kamuğı mürted

boldılar, Qābîl (5) birle anda oq qaldılar. Bu kün kamuğ ma'şiyetler kıyāmetka tegi

Qābîldin qaldı. (6) Qaçan kıyāmet küni bolsa ائدنا و صدقنا İdî 'azze ve celle tamuğluqlarını

tamuğka (7) kigürse öz hâllerin körgeyler, Mevlâ 'azze ve celleka yalwarıp ayğaylar (8)

من الاسفلين (9) ربنا ارنا الذين اضلانا من الجن و الانس نجعلهما تحت اقدامنا ليكونا *Qavluhu ta'âlâ:*

(41/Fussilet,29) Murād ol ikeğüdin İblîs tağı Qābîl turur. Ol hâlde (10) hitāb kelgey: Ey İblîs

tamuğluqlar sini isteyü tururlar. İblîs ayğay: (11) Men olarnı tileyür-men. İdî 'azze ve

⁶³⁹ m. şiir devam ediyor; ancak burada tamamı aktarılmamıştır.

celle tamuğ içinde otdın bir minber (12) urdurğay, İblīs ol minberka ağkay, ayğay: انى
كفرت بما اشركتمون من قبل (13) Tamuğluqlar adın cevāb ayumağaylar, kamuğ yangaylar.
Aymışlar: Kābīl (14) Hābīlni öldürdi erse İklīmānıñ eligin tutup Yemen vilāyetiñge
kaçtı. (15) Anda otka tapınu başladı. Oğlanlarındın kim anda keçer bolsa bir (16) taş atar
erdi. Bir oğlı boldı közsüz, bir taş aldı Kābīlni urdı, (17) öldürdi. Oğlanı aydı: Atañgı
nelük öldürdünge? Anı me bir yañgaqladı, (18) oğlan me öldi, anı kördi erse yığlayu
başladı, aydı kim قتلتي برميتي و قتلتي ابني بلظمت (19) Kābīlniñ uruğı üküşreki Nūh
‘aleyhi’s-selām

[23b] (1) tūfānında helāk boldılar. Kamuğ fesād kılğanlar, hamr içgenler, ün ötgürgen-
(2) -ler, otka tapınğanlar erdiler. Taqı haberde andağ kelür: Ādem Mevlādın (3) tiledi kim
yerni meniñ erkimde kılğıl, men iteyin, Kābīlni helāk kılın. (4) Mevlā ‘azze ve celle
yerke yarlıg tegürdi, andağ kılğıl kim Ādem aytur. Ādem aydı: (5) يا ارض خدبه, ey yer
tutğıl. Yer Kābīl<ni> aşuqıñga tegi tuttı. Kābīl (6) qorqtı, aydı: Ey ata mañga raħm kılğıl.
Aydı: Sen qarındaşıñga raħm kılmađıñ, (7) men neteg sañga raħm kılayın, tidi. Aydı:
يا ارض خدبه. Yer Kābīlni tiziñge (8) tegi tuttı. <Kābīl> yalwardı, aydı: Ey ata, sen uçmaħda
yazdıñ erse yalwardıñ (9) İdi ‘azze ve celle sindin keçürdi, tilegil, mindin me keçürsün.
Ādem aydı: Men (10) bir iwün buğday yedim, sen qan töktünge, neteg teñge bolur? Aydı:
يا ارض خدبه Yer Kābīlni biliñge tegi tuttı. Aydı: Ey ata sen aytur-sen, Mevlā- (12) -
nıñ yüz ülüş raħmeti bar, toqsan toquznı kamuğ ‘ālemdağı mü’minlerka kıyāmet (13)
kün bėrgüsü, bir ülüşni dünyāda kamuğ tınlıqlarqa bėrdi. Haqđın tilegil, (14) mañga ol bir
ülüşdin ülüş bėrsün. Ādem aydı: Qarındaşıñga (15) raħm kılmađıñ, sañga ol raħmetdin
ülüş yok, tidi. Aydı: يا ارض خدبه. (16) Yer Kābīlni boğzıñga tegi tuttı. Kābīl Ādemdin
umınç kesti, aydı: (17) İlāhī atamdın işittim, seniñ raħman ve raħīm iki atıñ bar, ol
raħman- (18) -lıqıñ birle mini bu ‘azābdın qutğargıl, qutğarmadıñ erse raħman atıñnı
(19) özünge kitergil, tidi. Ün işitildi. Ya Kābīl men telimlerni qutğargay ammā raħman

[24a] (1) ammā raḥman atımnı kitermegey-men. Hıṭāb keldi: Kābılñi ḳoḳıl. Yer (2) Kābılñi ḳoḳdı. Mevlā yarlıǵı birle bir ferişte keldi. Kābılñiñ (3) adaḳın tutup yėti ḳurla maǵrıbdın maşrıḳḳa tegi yerke ḳaldı, helāk ḳıldı.

(4) Kışsa-i Şişi'n-Nebî 'Aleyhi's-selām

Hābıldın soñğ yüz otuz yılda (5) kiḳin Şişi toǵdı, Şişi Süryānī tilinçe “hibetü'llāh” timek bolur, ya' nı Tanǵrı (6) 'aṭası. Hābılñi aldım erse anıñ ornıñğa Şişi bérdim, tidi. Muştafa- (7) -nıñ nūrı Ādem alınıdın Havvā raḥmike bardı. Şişi toǵdı erse ol nūr Şişi (8) alınıḳa keldi. Ādem Şişni yawlaḳ sewer erdi. Hıṭāb keldi: Ey Şişi bu nūr (9) Muḥammed Muştafānıñ nūrı turur, vaşiyyet ḳılǵıl, oǵlanlarıñğa cüftleri birle nikāḥ (10) ḳılsunlar, sıfāḥ birle kawuşmasunlar. Ādem oǵlanlarında sewükreki Şişi erdi. (11) İdi 'azze ve celle Ādemḳa miñğ hırfe öǵretmiş erdi. Şişḳa bözçilik öǵretü (12) bérdi. Ḳamuǵda oñǵayraḳı bu turur, iw içinde köligede oturup işlegil, (13) tidi. Adın ḳarındaşları aydılar: Şişi iwde oturup emgeksiz iş (14) ḳılur, biz yābānda ḳış ve yay emgenür-miz, biz me bözçilik öǵreneliñğ, tidi- (15) -ler. Ādem anı işitip du'ā ḳıldı: İlāhī bu bözçilikni bularnıñğ köñğülleriñge (16) düşmen ḳılu bérgil, tip. Mevlā 'azze ve celle ḳamuǵnuñğ köñğilinde bözçilik (17) düşmen ḳıldı. Yana aymışlar: Bözçilikniñ bereketi bolmas, anıñğ üçün kim (18) bözçiler zemzem ḳuḳuǵıñğa bevl ḳıldılar. Yana aymışlar: Anıñğ üçün (19) bereketi yok turur, 'amelleri yılǵun yıǵaḳı birle bolur. Hikāyet ḳılurlar:

[24b] (1) Biregü resül 'aleyhi's-selāmḳa keldi, aydı: Yā resūla'llāh meniñğ telim mālım bar, (2) anıñğ birle yawlaḳ meşǵıl bolur-men, mālım azraḳ bolsun tip cehd ḳılur-men, (3) azraḳ bolmas, kimerseke bireyin tisem köñğlüm bolmas, neteg ḳılayın, tidi. (4) Muştafa 'aleyhi's-selām yarlıḳadı: Yılǵun yıǵaḳdın tayaḳ tutǵıl, tidi. Andağ ḳıldı, (5) ḳaç kün keçmedin mālı tawarı tükendi. Yana aymışlar: Meryem raḳıya'llāhu 'anhā cuḥūd- (6) -lardın ḳaçıp barurda bözçilerke yolūḳup yol sordı, yawuz yolḳa kigürdi- (7) -ler, tikenler arasıñğa tüşti, olarḳa ḳarǵadı. Yana aymışlar: Teriñğ (8) suwḳa yol başladılar, kirip

keçerinde tēni köreliñg tidiler. (9) İlāhī şınā‘ atlarından bereketni kitergil, tiyü du‘ā kıldı. Yana aymışlar: (10) Şālīh yalawaç tewesin bözçiler öldürdiler. *Ḳavluhu ta‘ālā*: *فى مدينة* (11) و كان (27/Neml,48) Yana aymışlar: Bözçilik edgü şınā‘ at turur, anıñg üçün kamuğ tirig (12) me ölügler me aña muhtāc bolurlar. Apañg eger bu kılıkları (13) bolmasa erdi, eşiklerinde kamuğ kapuğçılığ bolğay erdi. Haberde (14) kelür: Resül ‘aleyhi’s-selām yarlıqadı *نعم العمل الغزل لنساء و امتى و نعم العمل* (15) *الخيابة لرجال ائمتى لولا الكذب* Yana aymışlar: Bözçilerde altı türlüğ (16) edgü haşletler bar. Eñg ilki kamuğ sünnī bolurlar, ikinci üküşrekleri (17) cuvānmerd bolurlar, üçinçi ġarīblerka tımār kılurlar, törtinçi kiçig köñgüllüğ (18) bolurlar, beşinçi ölügler tirigler aña muhtāc bolurlar,⁶⁴⁰ altınçı kamuğ köni (19) yolluğ bolurlar. Taķı aymışlar: Belğ ilinde bir ‘ālim zāhid arığ kimerseninğ

[25a] (1) bözçilik şınā‘ atı bar erdi. Şaķīķ rahmetu’llāhi ‘aleyh ol bözçini işitti, körgelü (2) bardı, kapuğınğa tegdi erse utru çıktı, aydı: Yā Şaķīķ sen bizke (3) kelmegeniñg bizke sewükre erdi, kelü tükediñg erse kelgeniñg me sewüğ boldı, (4) tidi. Şaķīķ neteg turur, tip sordı. Bözçi aydı: Kelmegeniñg İdi ‘azze ve celle (5) kazası sewüğ bolur, emdi keldiñg erse ol me Mevlā ‘azze ve celle bu turur hem (6) sewüğ turur, tidi. Kaçan Şaķīķ bözçi iwiñge kirdi erse kazğuk kördi. (7) Bu ne turur tip sorsa muñga *وتر الاستقامة* tiyürler, tidi. *Ḳavluhu ta‘ālā*: *قالوا ربنا الله ثم استقاموا* (8) *ان الذين* (41/Fussilet,30) Yana sordı bu ne tip turur, tip. Aydı: Bu (9) *و اعتصموا بحبل الله جميعاً* (3/Āl-i İmrān,103) Yana sordı bu ne böz turur (10) kim yerke yağıp turur-sen? Aydı: Bu meniñg tiriglikim turur. Yana (11) sordı: Bu ne kamuş turur? Aydı: Bu yaķın turur, anıñg birle özümni dünyādın (12) ayratur-men, köñglüm dünyāke bağlamas-men. Yana sordı: Bu ne yığaç turur (13) kim bözni aña yörgeyür-sen? Aydı: Bu meniñg emelim turur. Yana sordı: Bu ne (14) koğuş turur? Aydı: Bu meniñg tã‘atim ħayrātım turur. Yana sordı: Bu ne (15) tarğaq

⁶⁴⁰ Üst kısmında “turur” yazılı.

turur? Aydı: Bu ihlâş turur, ‘amelimni berkitür-men. Yana sordı: Bu ne başıñg (16) tuşında ingen ağқан ne turur? Aydı: Bu tün kündüz turur. Yana sordı: Bu adaķıñg (17) astında iki yassı yıgaç ne turur? Aydı: Bu ħavf ve recā turur, bir ança ħavf- (18) -da tölenür-men, bir ança recāķa inanur-men. Yana sordı aydı: Neçe yıl boldı bu işni (19) kılur-sen? Aydı: Otuz yıl boldı. Şaķıķ aydı: Bu işni koçmağıl, sini

[25b] (1) uçmaħķa yolçılayın, tidi. Hikāyet: ‘Ömer el-ħaţţāb rażıya’llāhu ‘anhu bir mescidķa kirdi, kördi (2) bir kaba saķallıg bağdaş olturup ‘Ömer rażıya’llāhu ‘anhu kayu keldiñg, tiyü sordı. (3) Aydı: İrekdin keldim ya‘nı ‘İrāķdın keldim. Yana sordı: Ne şınā‘at bilür-sen? (4) Aydı: Hā’ik-men ya‘nı ħā’ik-men. Hā’ik ‘Arab tilinçe bözçi bolur. Yana sordı: Ne işke (5) keldiñg? İlm ögrengelü keldim ya‘nı ‘ilm ögrengelü keldim, tidi. ‘Ömer rażıya’llāhu ‘anhu koldaş- (6) -larıñga yüz ewürdi, aydı: Resül ‘aleyhi’s-selāmdın işitmediñgiz mü, kaçan bözçi bağdaş (7) oltursa andın kaçıñg, tip. Kamuğ kaba saķaldın kaçtılar. Hikāyet: İmām şeyĥ Muĥammed (8) Cūybārī raĥmetu’llāhi ‘aleyh bir kün şāgirdleri birle olturur erdi, kimerse kapuğ kaķtı (9) yawlaķ heybetliğ. Şeyĥ Muĥammed Cūybārī aydı: Bu kimersedin tört nerse (10) ħālī ermes, ya kaba saķal ya bözçi turur, ya mu‘allim ya kendü bir yarağsız mesele (11) keltürüp turur. Çıkıp kördiler andağuk ermiş. Anda kiğin su’āl kıldı: Men (12) iwlüküm üze and içtim, seniñg atañg kelip meniñg zekerimni elgi birle (13) tutup seniñg ferciñgde koğmağınça seniñg birle yatmağay-men, tidim, (14) muñga ne ħıle kılayın, iwlüküm talāķ bolmasun. Aydı: Bargıl, zekeriñgķa bir (15) kesek oprak yörgetil, elgi birle tutup anıñg fercinde koğsun, tidi. (16) Ĥaberde andağ kelür: Ādemnünğ ‘ömri miñg yıl kılınmış erdi. Mīşāķ (17) küninde bir ħavmni kördi, başlarında nūr ħomıyur. Aydı: Yā rab bular kimler ol? (18) Yarlıg keldi: Bular seniñg oğlanlarıñg arasındaki yalawaçlar ol. Olarnıñg (19) arasında birini kördi, kamuğdın nūrı artuķrak, aydı: İlāhī bu kim turur? Aydı:

[26a] (1) Aydı: Bu Dāvud yalawaç turur. Aydı: İlāhî munuṅ yaşı neçe turur? Yarlığ keldi: Altmış (2) yıl, tip. Du‘ā kıldı: İdīyā munuṅ ‘ömrini arturgıl. Yarlığ keldi, [taqdīr-] (3) -de qalem ança bitidi. Ādem aydı: İlāhî miṅ yıl ‘ömrümdin kırk yılını Dāvudқа (4) bağışladım, tidi. Yarlığ boldı, bu sözke haṭ bitidiler, tanuqlar kıldılar. (5) Kaçan ‘Azrā’ıl cān almaḳқа keldi erse Ādem aydı: Aşuḳmaḡıl taḳı kırk (6) yıl ‘ömrüm bākī turur. ‘Azrā’ıl aydı: Ol kırk yılını Dāvudқа (7) bağışladıṅ. Ādem anı unutmış erdi, bérmedim, tip tandı. Mevlā ‘azze ve ‘alā ol (8) bitigni taḳı ferişte tanuqluḡını Ādemқа ıdu yarlıḳadı. Dāvudnuṅ (9) ‘ömri yüz yıl tamām boldı erse dünyādn rıhlet kıldı, yēti yılda (10) kiḡin Havvānıṅ vefātı boldı, bu çek bitigler kıyāmetқа tegi mīrās qaldı. (11) Cebra’ıl Ādemқа uçmaḡdn kefen keltürdi, Şışқа aydı: Ataṅṅnı yuḡıl. (12) Şış yudı, kefen yörgedi. Cebra’ılқа aydı: Namāz kılgıl. Cebra’ıl (13) aydı: Sen namāz kılgıl, ḡalīfe sen turur-sen. Üç tekbīr⁶⁴¹ birle Şış yalawaç (14) şevāb artuḡraq bolsun tip tōrt tekbīr⁶⁴² birle namāz kıldı. Anda kiḡin sin (15) ḡoḡmaḳ öğretti. Kıyāmetқа tegi yumaḳ, kefen kıлмаḳ, namāz ötemek, kömmek (16) sūnnet qaldı. Ādemde kiḡin kırk biş yılda soṅ Şışқа yalawaçlıḳ (17) keldi, iki yüz yētmış yıl ḡaḷḳқа da‘vet kıldı. Anda kiḡin vefātı (18) boldı. Vefātıda kiḡin ḳamuḡ ḡalāyıḳ butқа tapıṅuḡı boldılar. Ḥaberde (19) kelür: Şış ölmüşde kiḡin kimerse şerī‘ at sözdn ayḡuḡı qalmadı, birin birin

[26b] (1) şerī‘atnı ḡoḡu başıladılar, ḳamuḡ cāhil boldılar, İdike neteg ‘ibādet kılgunı (2) bilmediler. Bir kūn bir mescidde ādemī şūretini buldılar, aṅḡa tapınu başıladılar. (3) Tegme kimerse tuş tuşқа birer but ittiler kim yıḡaçdn kim taşdn (4) kim altundın. Üç yüz yıl mundaḡ kūn keḡürdiler. Anda kiḡin Mevlā celle celāluhu (5) olarқа İdrīs yalawaçnı ‘aleyhi’s-selām ıdu yarlıḳadı. Ol kışşa bu turur. Vallāhu a‘lem.

(6) Kışşa-i İdrīs’ün-Nebī ‘Aleyhi’s-Selām

⁶⁴¹ m. تكبر

⁶⁴² m. تكبر

Ol ‘ilmi üküş, dîdârî (7) küşüş, ‘Azrâ’îlka tanışğan, Rızvân birle yanaşğan, dünyâdın kuş
teg (8) uçğan, tamuğka kirip çıkğan, şîrât köprügin keçgen, uçmağ kapuğın açқан, (9) özi
‘azîz انه كان صديقاً نبياً (19/Meryem,56) ornı ediz ورفعه مكاناً علياً (19/Meryem,57) (10) arıg zâtlıg
Ehnûh atlıg İdrîs yalawaç ‘aleyhi’s-selâm. Nazm

- (11) Aytayın İdrîs yalawaç sözlerin râvî ayur
(12) ‘Âkıl eren ‘aql ukuş hûş birle tinğleyür
(13) ‘İlmi artuğ ‘âlim erdi hem ‘ibâdetde yetiz
(14) Fazlı birle ‘ulvî ‘âlim ‘ilmini keç anğlayur
(15) Fazl u ‘ilm u zühd ü cûd u ders ü tadrîs ü ‘amel ⁶⁴³
(16) Tâ‘atinke barça ‘âlim tâ‘atin kim tañğlayur
(17) Özi bilgen ‘ilmni hergiz kimerse bilmedi
(18) Köp ‘ibâdet kılğannı top halâyık tañğlayur
(19) Öldi tirildi tamuğka kirdi çıktı ol yana
Uçmağ içre kirdi kaldı bu kün anda mañğlayur

[27a] (1) Atı Ehnûn erdi, üküş ders kılınışı üçün İdrîs atandı. Özi (2) hıyâtlık⁶⁴⁴ bilür erdi.
Enğ ilki köñglek itip keçgen ol erdi. Tegme bir (3) yigne sançmışça bir tesbîh aytur erdi.
Anıñ rûzgârında kamuğ halâyık- (4) -nıñ tâ‘ati neçe erse anıñ tâ‘ati ança kelür erdi,
kamuğ ferîşter anıñ (5) tâ‘atini ‘ibâdetini tañğlayur erdiler. Ferîşterde birisi İdrîsni
(6) körmekke yawlağ küseyür erdi. Amârî ‘âlimler aymışlar: Melekü’l-mevt (7) erdi.
Ba‘zı aymışlar: Ağın ferîşte erdi. İçi ‘azze ve celledin destûr (8) tiledi, İdrîsni körgelü
keldi, selâm kıldı. İdrîs rûze tutar erdi, (9) ağız açğu boldı erse uçmağdın rûzî yetildi. İdrîs
aydı: Kelgil tâ‘âm (10) yegil, tise yemedi, ferîşte erkenin İdrîs bilmedi. Tört kün İdrîs

643

644 m. خياط ليق

(11) birle turdı, nerse yemedi, içmedi. Törtinç kün İdrīs yazıka (12) çıkalıñg, köñgöl açılsun, tidi. Ferište birle ikegü çıktılar, bir (13) ekinke tegdiler. Ferište aydı: Bu ekindiñg alıp yeyeliñg, (14) tidi. İdrīs aydı: Sübhān Allāh, helāl ta‘āmka okıdım, kelmedinğ (15) haramka mini nelük okıyur-sen, tidi. Andın keçtiler, bir borlağ (16) kördiler. Ferište bu borlağdın üzüm alıp yese bolğay mu, tidi. (17) İdrīs evvelkı cevābnı yana aydı. Andın keçtiler, bir sürüg koyka (18) keldiler. Ferište bayağı sözni yana sözledi. İdrīs yana andağuk (19) cevāb aydı, bildi kim bu ādemīlerdin ermes, sordı: Sen ādemī mü-sen?

[27b] (1) Cevāb aydı: Men ferişte-men, sini küseyür erdim, İdi ‘azze ve celledin destūr koldum, (2) tidi. İdrīs aydı: Bu kerāmetinğ haqqı mini özüñg birle kökke ağdurğıl, (3) andağı ‘acāyiblerni köreyin tağı tā‘atim artsun, tidi. Ferište aydı: Bu işke (4) erkim yok, İdidin destūr kolayın, tidi. Destūr koldı. Ferište birle törtinç (5) kökke ağdı. ‘Azrā’ıl ni anda kördi, aydı: Ey melekü’l-mevt, cān bērmek (6) açığın işitip turur-men, meniñg cānımnı alğıl, cān bērmek açığın köreyin, (7) anıñg yarağıñga tā‘at artuğ kılayın, tidi. ‘Azrā’ıl aydı: Bu iş (8) meniñg elgimde ermes, İdi ‘azze ve celledin destūr tileyin, tidi. Destūr tiledi. (9) Destūr boldı. İdrīs cānın kabz kıldı, kiğın İdi ‘azze ve celleka tazarru‘ birle (10) yalwardı: Meniñg muhabbetim haqqı üçün İdrīsni yana tırgüzü bērgil, tidi. Mevlā (11) ta‘ālā İdrīsni tırgüzdi. Yana ‘Azrā’ılka aydı: Mini tamuğka kigürgil, (12) ol katıg qorqınçlarını uluğ ‘azāblarını köreyin. ‘Azrā’ıl aydı: Ol (13) meniñg elgimde ermes, Mevlādın tileyin, tidi. Destūr boldı. Tamuğka kigürdi. (14) Kamuğ türlüğ kınlarını kördi. Yana aydı: Kerek kim mini uçmağka kigürseñg, (15) ni‘metlerin körsem, tidi. ‘Azrā’ıl aydı: Ol me meniñg elgimde yok, (16) destūr tileyin, tidi. Destūr tiledi. Uçmağ kapuğıñga tegdiler. ‘Azrā’ıl (17) aydı: Kirgil, ol şart birle kim terk çıkğıl. İdrīs kabul kıldı, kirdi, (18) ni‘metlerin kördi erse çıkmak unamadı, şartka muhālefet kılmakka me (19) unamadı, hile kıldı, adağıdaki na‘leynni bir yıgaç tüpinde qoddı. Anda kiğın

[28a] (1) çıktı, āh na^ʿ leyn unutmuş-men, tip kayra yandı, uçmaḥḥa kirdi. ^ʿAzrā^ʿīl (2) bir sâ^ʿ at, iki sâ^ʿ at tevaḥḥuf kıldı, çıkmadı. ^ʿAzrā^ʿīl kirdi: Nelük (3) çıkmas-sen, tidi. İdrīs aydı: Çıktım, sözümke tegdim, ikinç (4) çıkmas-men, tidi. Bir yığaḥnı eligi birle berk tuttu. ^ʿAzrā^ʿīl (5) birle söz talaştı. Yana bir ferişte keldi, aydı: Ey İdrīs taḥı (6) uçmaḥḥa kirmü vaḥt bolmadı, tidi. İdrīs aydı: Maṅga vaḥt bolup turur, (7) anıṅg üçün kim Mevlā ^ʿazze ve ^ʿalā yarlıḥar *Ḳavluhu ta^ʿālā*: كل نفس ذائقة الموت (3/Āl-i İmrān,185) Men ölüm tattım. (8) Taḥı yarlıḥar: وان منكم الا واردها (19/Meryem,71) Yana yarlıḥar: هم فيها خالدون (2/Bakara,25) Yana aḥın yerde yarlıḥar: وما هم منها بمخرجين (15/Hicr,48) Emdi kirdim, çıkmas-men, tidi. Uçmaḥ hevāsındın ün (10) işitildi: صدق عبد خلوا بيني وبينه في الجنة Ya^ʿnī meniṅg ḥulum (11) köni sözledi, ḥatılmaṅg, uçmaḥda ḥalsun, meniṅg yarlıgım birle (12) kirdi, tidi. Bu kün uçmaḥda turur. Amārī ^ʿālimler aymışlar: Törtinç kök- (13) -de turur. Ḥaberde kelür: Tört yalawaç tirig tururlar. İksi kökde (14) İdrīs ve ^ʿİsī ^ʿaleyhüme's-selām. İksi yerde Ḥızr ve İlyās ^ʿaleyhüme's-selām. (15) Ammā İdrīs ölmegey, anıṅg üçün kim yerde öldi, uçmaḥda ḥaldı (16) لمن الملك اليوم الله الواحد القهار (40/Mü'min,16) tigü vaḥtḥa tegi. Taḥı uçmaḥ ḥalkıḥa ölmek yoḥ, (17) tamuḡ ḥalkıḥa me ölüm yoḥ, ançası bar taḡayyür ve dehşetleri bolḡay. Ol (18) vaḥtḥe anıṅg üçün kim uçmaḥ ḥalkıḥa şevāb yoḥ, mundaḡuḥ tamuḡ ḥalkıḥa (19) me ^ʿazāb yoḥ, ḥūrlarḥa me İdrīsḥa me taḡayyür ve dehşetleri bolmaḡay. Vallāhu a^ʿlem.

[28b] (1) **Ḳışṣa-i Ḥārūt ve Mārūt.**

Ḳābīlniṅ közsüz oḡlı bar erdi. Ol (2) oḡulnuṅ bir yaş oḡlanı bar erdi, ol me közsüz. Atası elgin (3) tutup yörirde Ḳābīl utru keldi. Bu oḡlan atasıṅga sözledi: (4) Uşbu kişi meniṅg ^ʿammimni öldürgen turur. Közsüz taş kötürdi, (5) Ḳābīlni urdı, Ḳābīl öldi. Oḡlan me bir taş birle atasın urdı, (6) öldürdi. Ol ḥâlde ferişter aydılar: İlāhī biz Ādemni yaratmas- (7) -dın oza aymadımız mu, Ādem oḡlanları Cinn bini'l-Cānn meṅgizlig ḥan (8) tökkeyler, tip. Yarlıg keldi: Ādem oḡlanlarındın ^ʿayb ḥılmaṅg, (9) siz me yer yüzinde bolsaṅız, olarda yaratılḡan sizler- (10) -de bolsa siz me andaḡ ḥılḡay erdiṅgiz. Aydılar:

Ma‘āza’llāh, biz (11) andağ kılmağay-miz. Yarlıg keldi: Ey ferişterler sizlerde (12) kayuñgız ‘ālimrağ ve zāhidrağ erse anı keltürüñg. Üç ferişte- (13) -ni ihtiyār kıldılar, biri ‘Azā atlıg, ikinci ‘Azāyā atlıg, üçinçi (14) ‘Azā’ıl atlıg. Mevlā celle celāluhu şehvetni olarda mürekkeb kıldı, yemek (15) içmek birle mübtelā boldılar. ‘Azā’ıl özinde bu nerselerni (16) kördi erse qorqtı, uwtandı, tevbe kıldı. İdi ‘azze ve celle andın şehvet- (17) -ni kiterdi, evvelkı hālīñge yandı, bu ikegüsi qaldı. Yarlıg boldı: (18) Dünyāke barıñg, mañga tā‘at kılıñg, ma‘şiyetdin yıglıñg, (19) halk arasında köni hüküm kılıñg, küç kılmañg, kan tökmeñg, hamr

[29a] (1) içmeñg, hıyānet kılmañg, kündüz bu iş birle turuñg, keçe bolsa kök- (2) -ke ağıñg, tañg atgıñca mañga tapuğ kılıñg, tip. Elig- (3) -lerinde yüzük erdi, ol yüzükde Mevlā ta‘ālāñg uluğ atı bar erdi. (4) Bir kün bir urağut eri birle huşūmet kıldılar, tartışu keldiler ‘Azā- (5) -ğa. ‘Azā ol urağutnı kördi, köñgli aña meyl kıldı, aydı: Meniñg (6) birle yaraşgıl, men seniñg köñglüñgçe hüküm kılayın, tidi. (7) Urağut me bolsun, tidi. Eri andağ kılurın bildi erse ‘Azāyāğa bardı- (8) -lar, ‘Azāyā me andağuk tidi. Urağut va‘de bérdi, qawuşgu yerke (9) keldiler erse va‘de kılışganların yaşurmadın biri biriñge (10) aytu bértiler. Qaçan urağutқа oğradılar erse urağut aydı: (11) Üç işde birin kılmağınca boyun bérme-men, ya erimni öldürüñg (12) ya hamr içiñg ya butқа secde kılıñg ya eliñizdeki yüzükni (13) mañga bériñg, tip. Olar keñgeştiler, yüzükni bérse-miz kökke (14) ağımağay-miz, kişi öldürmekdin uluğrağ yazuğ yok, hamr içmek (15) sehlrek bolğay, tip hamr içtiler, erni me öldürdiler, zinā (16) me kıldılar. Urağut yüzük aldı, kökke ağıdı. Yarlıg boldı (17) ferişterlerke, ol urağutnı urdılar, mesh boldı. Atı ‘Arab tilinçe (18) Zühre, Pārsī tilinçe Nāhīd, ‘İbrī tilinçe Beyduht erdi, Türk (19) tilinçe Sewit erdi. Yarlıg boldı ferişterlerke, kökler kapuğın

[29b] (1) açtiler. Aydı: ‘ālimrağ zāhidrağlarıñgızқа baqıñg. Tevbe kıldılar. İlāhī (2) sen bizdin biligligrek-sen, tidiler. ‘Azā ‘Azāyā hamrdın ayıldı- (3) -lar, Eliglerinde kan

kördiler, zinā kılmışlar, hamr içmişler, yüzük (4) eliglerindin uçmış, ökündiler, yıglaştılar. Adın hazrette yüzümüz suwı (5) qalmadı, tip Mevlā ta‘ālā bizni biş nersedin yıgmış erdi kan tökmek- (6) -din orunç almakdın, zinādın, hamr içmekdin, küç tegürmekdin, (7) bu kamuğnı kıldımız, tip Ādem oğlanlarınga istiğfār kılu başladılar. (8) للذين (9) الذين يحملون العرش و من حوله يسبحون بحمد ربهم و يؤمنون به و يستغفرون *Kavluhu ta‘ālā*: (40/Mü’mîn,7) Andın burun istiğfār kılmaz erdiler. Aydılar: Biz (10) kökde erken yer yüzinde bireğününğ ta‘atin kökke ağdurur erdi- (11) -ler, kamuğ yer halkınınğ ta‘ati birle teñg kelür erdi, ol kim erdi tip (12) sordılar, İdrīs yalawaçnı buldılar, aṅga bardılar. Bizke (13) şefā‘at kılgıl, bizni İdi ‘azze ve celle yarlıkasun, tidiler. İdrīs ‘aleyhi’s-selām (14) du‘ā kıldı. Yarlıg keldi: Ey İdrīs olarka aygıl, dünyā ‘azābını mu ihtiyār (15) kılurlar ya azu ‘uqbī ‘azābını mu ihtiyār kılurlar? İdrīs bu sözni aydı erse (16) aydılar: Ey İdrīs kayu ‘azābnı ihtiyār kılalınğ, aytu bērgil. İdrīs (17) aydı: ‘Uqbī ‘azābı meṅgü ulaş turur, dünyā ‘azābını ihtiyār kıılınğ, (18) āḫir soṅğı kırtulğay-siz. Dünyā ‘azābın ihtiyār kııldılar. Cebra’ıl (19) kelip olarnı Bābil kıduğınğa iletti, kıl birle taban astı, ikindük namāzı

[30a] (1) namāzıdın soṅg şafağ gāyib bolğınça kınayurlar. Aymışlar: Taṅg atğınça. Mücāhid (2) aytur: Ol yerke tegdim, olarnı kıduğda taban asmışlar, yer yüzindeki (3) kamuğ arıgsızlar, sasığ yıdılar tütün bolup burunlarınga kirür. Yana (4) rivāyet: İbrāhīmü’l-Necefī raḫmetu’llāhu ‘aleyh ikindü namāzını keçrek öteyür erdi, sordı- (5) -lar erse olarka ‘azāb yünğülrek bolmağ üçün, tidi. Tağı aymışlar: Bir (6) yıl içinde olarnınğ zinā kılmış vakt bolsa cādūluk ögrenğü köñğüllüğ (7) kişiler bir karaṅğgu tünle anda barurlar, olarnınğ tillerinçe sözleyü keçer- (8) -ler, olar ayturlar: Munı ögrenmegil, ögrenmeki yazuğ turur, işletmeki küfr turur, (9) kabūl kılmaza aytur: Barğıl yazıka olturğıl, körmışinğni kelip aytu bērgil. (10) Barıp yazıka olturup yerlenürde bir ürünğ köğürçün ağzıdın (11) çıkar. Kelip olarka sözleyür. Ayturlar: Ol ürünğ köğürçün seninğ imānıñg turur, (12) sindin adırıldı, emdi ögrenür-sen, tiyürler. Ma‘lūm boldı kim cādūluk

(13) öğrense anıñ birle ‘amel kılsa Mevlâ ‘azze ve celleğa kâfir bolur. Ne‘üzü bi’llâhi minhâ. (14) Feriştelik atın anlardın kötürdiler Hârût ve Mârût at bêrdiler. Vallâhu a‘lem.

(15) Kıssa-i Nûhu’n-Nebî ‘Aleyhi’s-Selâm

Ol يا قوم ائى لكم (16) نذير مبين (71/Nûh,2) tiyü qavmînge ögüt bergeñ, فقلت استغفروا ربكم انه كان رب لا تنذر (18) tip münâcât kılgan, kâfirler elginde arıg sünğükleri sınıf (17) غفارا (71/Nûh,10) (19) من معه فى الفلك (10/Yûnus,73) فنجيناه و (71/Nûh,26) على الارض من الكافرين ديارا tiyü du‘ â kılgan, (11/Hûd,48) قيل يا نوح اهبط بسلام منا teşrîfini bulğan, hi‘ atin keçgen,

[30b] (1) سلام على نوح فى العالمين (37/Saffât,79) yarlıgını işitken Nuh Necî ‘aleyhi’s-selâm.

(2) Kün toğardın kün batargâ Nûh yalawaç da‘ veti

(3) Ellig eksük miñg yıl erdi ol risâlet müddeti

(4) Keçe kündüz özi yalguz қаdğu emgek yüklenip

(5) Söz işitmes kâfir ara künde arttı zaħmeti

(6) Haķķa رب لا تنذر tip yalwarıp kıldı du‘ â

(7) Bu icâbetķa du‘ âdın kırk yıl erdi mühleti

(8) Din üçün köp kın tartıp yoritü Haķ yarlıgın

(9) Bizke söğüş emgek içre qalmadı hiç tākātı

(10) واصنع الفلك emri birle yondı üç kat bir kemi

(11) Anı mündi yetti erse halkķa tûfân heybeti

(12) Yağdı yağmur aqtı yullar astın üstün altı ay

(13) Körse mundağ mundın artuķ Mevlîmizniñ kudreti

(14) Özi qaldı üç oğul hem üç kelinler yetegü

(15) Barça öldi top tükendi küfr ü zulmet bid‘ ati

(16) Nûh bin Melik bin Müteveşliħ bin İdrîs. Anası atı Şemhâ bintü Anûş. Nûhdın Ādemķa (17) tegi on atalar erdiler. Qamuğı müselmân erdiler. Ol atı Yeşekkür erdi, telim nevħa birle (18) yığlamış üçün Nûh atandı. Aymışlar: Nevħasıñğa sebeñ ol erdi kim künlerde (19) bir kün İblîs kelip aydı: Yâ Nûh meniñ üçün bir iş kıldıñg, apañg meniñ

[31a] (1) meniñ eşlerim çerigim yıglıp kelse ol işni bütürümegeyler erdi. Nûh yalawaç (2) aydı: Ol kayu turur? Aydı: Sen du‘â kıldıñg, kavmuñg helâk boldı, kamuğları (3) tamuğ içinde mañga qoldaş boldılar, şabr [kılsañg] biregü İmân keltürse sañga (4) yegrek erdi, tidi. Nûh yalawaç ‘aleyhi’s-selâm ol sözke tün kündüz nevha kıldı, (5) aydı: Ey kâşkî şabr kılsa erdim biregü mü’min bolğay erdi, mañga (6) bu qatıqlıq tegmegey erdi, tidi. Nûh ‘aleyhi’s-selâm maşrıqdın mağrıbqa tegi (7) kamuğ halâyıqqa yalawaç erdi, bir qarış yer halâyıqdın hâlî yok erdi, (8) bir kesek yerdin üç yüz yük buğday çıkar erdi, yüz batman bir yıllık (9) azuq bolur erdi. Hikâyet kılurlar: Maşrıqdın mağrıbqa tegi tutuş tam- (10) - dın iwler indekdin indekke yörüü maşrıqdın mağrıbqa yörise bolur (11) erdi, yer yüzinde aşlık tarıgu yer qalmadı, yılkı karaqa toprak (12) yüklep ediz tağlar başında saçıp aşlık taryur erdiler. Hikâyet kılurlar: (13) Maşrıqdın mağrıbqa tegi kayu yerde hevâqa tayaq salsañg ya kişi başıñga (14) iner erdi ya yılkı kara üze tüşer erdi ya tarıqlağ üze tüşer erdi. (15) Taqı aymışlar: möşük indekke ağıp yörise yüz yığaçlıq yerke tegi barur erdi. (16) ‘Âlem mundağ âbâdân erken biregü Tanğrını birlegüçi yok erdi. Nûh (17) vaqtındaqı teg âbâdânlıq kıyâmetqa tegi adın bolğusı yok, tiyürler. Ançada

[31b] (1) Cebra’îl Nûhqa yalawaçlıq keltürdi. Nûh aydı: İlâhî ‘âlem yawlaq kiñg turur, (2) kâfirler telim, men kayu yerke barıp seniñ yarlıgın tegüreyin? Hiṭâb keldi: Ey (3) Nûh sendin aytmak mendin işittürmek. Nûh da‘vet kılsa yel Nûhnuñg (4) sözini maşrıqdın mağrıbqa tegi iletür erdi. Künde kelip İmân keltürünğ, Tanğrını (5) birlenğ, meniñ yalawaçlıqımqa ikrâr kıılñg, tiyür erdi. Kâfirler Nûhnı (6) uru başladılar, ança tenğlik urur erdiler kim süñgükleri sınar erdi, (7) çuval içinde buz neteg qaşşasa süñgüki terisi içinde andağ qaşşayur (8) erdi. Tünle yatsa Mevlâ celle celâluhu yana şıḥḥat bërür erdi. Kün sayu Cebra’îl kelip yarlıg (9) tegürür erdi kim ey Nûh barğıl, kâfirlerqa aygıl, lâ ilâhe illa’llâh Nûh resûlu’llâh , (10) tisünler. Barıp aytur erdi. Yana andaquq urur erdiler. Yalwardı: İlâhî seniñ (11) yarlıgıñgı tün kündüz tegürdüm, tiñglemediler, açuq aydım işitmediler, sır içinde (12) ögüt bërdim qabûl kılmadılar. *Qavluhu ta‘âlâ: قال رب*

ثُمَّ اَنِى دَعَوْتَهُمْ جِهَادًا: *Ḳavluhu ta‘ālā*: (71/Nūh,5-6) ونهاراً فلم يزددهم دعائى الاً فراراً (13) اَنِى دَعَوْتُ لَيْلًا (14) Ellig eksük miñg yıl da‘vet kıldı, (15) seksen kişi İmān keltürdi, yarımı er yarımı ḥatun, andın adın hıç kim- (16) -erse İmān keltürmedi. Kün kelü emgeki artuqrağ boldı. İwlüki kâfir (17) erdi. Bir kün bir abuşğa bir yaş oğlannı başlap Nūḥğa keldi. Nūḥnuñg

[32a] (1) yüziñge tüfkürdi, tili birle sökti. Ol oğlanğa aydı: Bu Nūḥ tilwe turur, (2) atalarımız munuñg sözün işitmediler, bu kün men neteg kıldım erse sen me mindin (3) soñg mundağuk kılğıl, tip ol oğlanğa vaşıyyetler kılıu sözledi. Nūḥ (4) anı kördi, sözün işitti, umıñg kesti, umaşğa tegdi, du‘ā kıldı: İdiyā bir iw- (5) -lüg kâfirni yer yüzinde qoğmağıl. *Ḳavluhu ta‘ālā*: رَبِّ لَا تُنْزِلْ عَلَيَّ الْأَرْضَ مِنَ الْكَافِرِينَ دِيَارًا (71/Nūh,26) Mevlā celle celāluhu kırk yıl yağmur bërmedi, yerdin nebātāt ündürmedi, ḥatunlar (7) oğul kız toğurmadı, yılkı qaraları kamuğ helāk boldı, yul bulaklar (8) qurıdı. Ḥaberde kelür: ‘Ūc bin ‘Unūḥ tūfānda helāk bolmadı, anıñg üçün (9) kim deyyār cümlesindin ermedi. “Deyyār” iwlüg barklıg bolur. ‘Ūcnuñg iwi (10) barkı yok erdi, teñgizler atağında turur erdi, tūfān suwı tiziñge artuq tegmedi. (11) Ançada Nūḥğa ḥiṭāb keldi: Du‘āñgı icābet kıldımız, bargıl çenār yığaçı (12) tikgil, terek yığaçı me timişler. Nūḥ ‘aleyhi’s-selām yığaç tikti, kırk yılda ol yığaç (13) ulğardı, yığaçnı kesti, kimerse kötrümes erdi, ‘Ūcnı ündediler, ol (14) yığaçnı südriyü keltürdi. Cebra’ıl Nūḥğa öğretü bërdi. Yığaçnı yargu (15) birle yardı, suw üze ördek yörigenin körgüzü bërdi, añğa oḥşayu kemi (16) yona başladı. Kâfirler anı körüp küler erdiler: صَبْرْتَ نَجَارًا بَعْدَ مَا كُنْتَ نَبِيًّا Emdiḳa (17) tegi yalawaç erdiñg, emdi yığaççı mu bolduñg, munı ne kıılır-sen, tip sorsalar

[32b] (1) kemi iter-men, tepesiñge münér-men, suw üze yöriyür-men, tiyür erdi. Kâfirler aydılar: (2) Nūḥ iñgarçaq yonar, burun eşgek anutğıl, tip küler erdiler. Qalı kim İdi ‘azze ve celle (3) yarlıqar: *Ḳavluhu ta‘ālā*: وَكَلَّمَا مَرْءًا عَلَيْهِ مَلَأٌ مِنْ قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ (11/Hūd,38) Nūḥ cevāb aydı: (4) Siz bizke füsüs kıılır-siz, yarın ‘azāb kelmişde biz sizke füsüs (5) kılgay-miz.

Ḳavluhu ta‘ālā: ان تسخروا مئاً فائاً تسخر منكم كما تسخرون فسوف تعلمون (11/Hūd,38-39) (6) Nūḥ aydı: İlähî tūfān va‘desi kaçan bolğay? Yarlıg keldi: Kaçan seninğ (7) tennūruñ içinde suw belğürse ol kün ‘azāb ıdgum. Kemi üç kat erdi. (8) Enğ astındaqıda yılkı qaralar erdi, ortasında Nūḥ erdi qavmi birle, (9) üstünde⁶⁴⁵ kuş kırtlar erdiler. Taqı üç oğlı Sām ve Ḥām ve Yāfeş, (10) törteğü bolup kemi yondılar. Uzunı üç yüz qarı, ini iki yüz qarı, (11) edizliki iki yüz qarı. Aymışlar: Uzunı minğ iki yüz qarı, iniki yüz (12) qarı, edizliki altı yüz qarı, yüz minğ yèğirmi dört minğ qarı timür bağlar (13) itti, tegme bir bağ üze bir yalawaçnıñ atı bitiglig bar erdi. Muḥammed resūl’İlāh (14) bitilgen timür bağı İblīs oğurladı. Nūḥ neçe tiledi, tapmadı. Cebra’ıl (15) keldi, anı İblīs oğurladı, tidi. Bèrgil tise tandı, almadım tip and içti. (16) Cebra’ılınıñ öwkesi keldi, bir kemi yıgaçın alıp başınğa urdı, başı (17) közi qanadı, qorqmışda keltürü bèrdi. Kemi tamām boldı erse Nūḥnuñ kāfire

[33a] (1) iwlüki tennūrda etmek bişürürde tennūr içindin suw çıktı, kelip Nūḥqa (2) ḡaber kıldı. Nūḥ ol seksen mü‘minler birle kemike kirdiler. (3) Tört oğlı bar erdi: Sām ve Ḥām ve Yāfeş ve Ken‘ān. Sām ve Ḥām ve Yāfeş (4) müselmān erdi. Ken‘ān kāfir erdi. Yarlıg keldi: Tegme bir tıñlığdın bir (5) cüft erkek tişi alıp kemike kigürgil, uruğları kesilmesün. *Ḳavluhu ta‘ālā* : (6) فاسلك فيها من كل زوجين اثنين واهلك (23/Mü‘minûn,27) Taqı oğluñnı kigürgil. (7) Aydı: İlähî uçar yügrür tınlıqlarını neteg tutayın? Suw yüzinde qamuğ tınlıg- (8) -lar yığıldılar, tegmedin bir cüft tuttu, biri erkek, biri tişi. (9) Kemike kigürdi. Oğlı Ken‘ānnı kigüreyin tise yarlıg boldı: Kigürmegil, (10) kāfir turur. Aydı: İlähî ehlinğni kigürgil tip sen yarlıqadıñ. Yarlıg (11) keldi: Ol seninğ ehlinğ ermes. *Ḳavluhu ta‘ālā* : انه ليس من اهلك (11/Hūd,46) Nūḥ aydı: (12) Ey Ken‘ān müselmān bolğıl, kemike kiregil, tūfān suwı helāk kılmasun. Ken‘ān (13) aydı: Men ediz tağlarqa sığınğaymen, suwdın saqlağay, tidi. (14) *Ḳavluhu ta‘ālā*: قال ساوى الى جبل يعصمنى من الماء (11/Hūd,43)

⁶⁴⁵ m. اوستونيدا

Nûh aydı: Bu kün kimerse (15) ‘azābdın saklağıuçı yok Mevlānın adın. *Qavluhu ta‘ālā* :
من امر الله الأ من رحم (16) قال لا عاصم اليوم
kaçtı, (17) tağka ağdı, suw keldi, aşuqıñğa tegdi, oğlanı bar erdi, anı (18) adaqı astıñğa
alıp tepesiñge ağdı, oğlan öldi, özi me ğarq boldı, (19) İmānsız bardı. Aymışlar: Enğ ilki
kemike kirgen qarınçka erdi, enğ

[33b] (1) sonğra kirgen eşgek erdi, eşgekni neçe sürdiler kemike kirmedi. Anıñ (2) üçün
kim İblīs kelip eşgekniñ ğudruqın tartıp turur erdi, bolmasa (3) Nûh aydı: Kirgil, neçe
me Şeytān seniñ birle bolsa. Amārī ‘ālimler (4) aymışlar: Nûh aydı, kirgil ey mel‘ūn
eşgek kirdi, İblīs birle kirdi. (5) Nûh aydı: Ey İblīs nelük kirdiñ? İblīs aydı: Seniñ
sözün (6) birle kirdim, ey mel‘ūn kirgil, tidiñ. Mel‘ūn eşgek ermes-men men, tidi. (7)
Mālik Süleymān el-Herevī aytur raḥmetu’llāhi ‘aleyh: Nuḥ yalawaç ‘aleyhi’s-selām
yılanı (8) çıdannı kemike ıdmadı, ādemilerka sizdin zarar turur, tidiler. Aydı- (9) -lar:
Kim seniñ atıñnı oqısa, biz ol kimerseke zarar qılmağay-miz. Aymışlar (10) kim bu
kün yılan çıdandın qorqar erse نجرى المحسنين أنه من عبادة (11) سلام على نوح فى العالمين انا كذلك
المؤمنين (37/Sāffāt,79-80-81) oqıp yatsun, yılan çıdan (12) hıç zahmet bérmegey. Nûh
‘aleyhi’s-selām aydı: İlāhī arslan uç birle, bōri qoy (13) birle, möşük köğürçün birle
yağı tururlar, men neteg qılayın? Yarlıq keldi: Andağ (14) kim yağılık belgürttüm,
yaraşıklık me men bergey-men. Qamuğ neñglerni kigürdi. (15) Yana yarlıq boldı:
Ādemnünğ sünğükin ketürgil, ‘azāb suwı tegmesün, tip. Ādem- (16) - nünğ kelbüdin
keltürdi, kemi içinde qoğdı. Bir sınğar erenler (17) erdi, bir sınğar ḥatunlar erdiler, Ādem
kelbüdi arada ḥicāb erdi. (18) Yana bir rivāyetde Cudī tağında qoğdı, tiyürler. Emdi bu
kün eti terisi (19) saçları Serāndibde turur, sünğükleri Cudī tağında turur. Qaçan suw

[34a] (1) kemi qarıñğa keldi erse Nûh neçe qatıqlandı, kemi yörimedi. Cebra’ıl (2) aydı:
Ey Nûh tört münğüşleriñge tört ‘aynnı ay birle qazğıl. (3) Qazdı, kemi yörirdi. Aymışlar:
Biri ‘ayn-ı ‘Atıq erdi, ikinci ‘ayn-ı (4) ‘Ömer erdi, üçünçi ‘ayn-ı ‘Osmān erdi, törtinçi

‘ayn-ı ‘Alī erdi. *Ḳavluhu ta‘ālā* : (5) تجرى بأعيننا جزاء لمن كان كفر (54/Kamer,14) ‘Irāḳdın mündi, Mekkeke (6) bardı, yēti ḳurla ṭavāf ḳıldı, andın maḡribḳa bardı, yana maşrıḳḳa (7) bardı, Receb aynıñ onıñcı kün kemike kirdi, altı ay kemide erdi. (8) Ḳırḳ tūni kūni kökdin yaḡmur yaḡdı, yerdin suw ḳıḳtı. *Ḳavluhu ta‘ālā* : (9) ففتحنا ابواب السماء بماء منهمر و فجرنا الارض عيوناً فالتقى الماء على امر قد قدر (54/Kamer,11-12) (10) Ḥaberde kelür: Nūḥḳa risālet kelmişde yüz yaşar erdi, toḳuz yüz (11) ellig yıl da‘vet ḳıldı. Yana bir rivāyetde tōrt yüz yaşar erdi, tūfānda (12) kiḏin Nūḥ yüz ellig yıl tirildi, ḳamuḡı miñg yēti yüz yıl bolur. Aymışlar: (13) Ḳırḳ tūni kūni yaḡmur yaḡdı, tegme bir ḳaṭresi tegirmen yōrigüçe suw erdi, (14) dūnyāda ḳayu taḡ edizrek erse andın üstün ḳırḳ ḳarı suw turdı, (15) kemideki seksen kişidin aḏın ‘ālem içinde hīḳ kimerse ḳalmadı, (16) öldiler. Ḥaber bar: Kemi içinde üç nerse yok erdi. Biri möşük, (17) ikinçi sıçḳan, üçünçi toñguz. Kemide sıçḳan belgürdi, kemini tele başladı. (18) Yarlıḡ keldi, eligin arslan başıñga sıḳadı, burnındın iki möşük- (19) -ler ḳıḳtı, sıçḳanlarını yēdiler. Yana aymışlar: Sıçḳan kemini telmişte

[34b] (1) ādemīlerḳa ḡarḳ bolḡu ḳorḳıncı boldı. Suw içinde kemi telükün tilep bulmadılar. (2) Nūḥ aydı: Kim bu telükni bulup berkitse ne tileki bar erse bergey-miz, tidi. (3) Yılan aydı: Men bulayın, berkiteyin, suw kirmesün, kirgen suwlarını taşḳaru salsun- (4) -lar. Yana aydı: Mañga ne bergey-siz? Nūḥ aydı: Ne tileyür-sen? Yılan aydı: Ḳayu (5) et tatlıḡraḳ erse anı bērgil. Nūḥ ḳabūl ḳıldı. Yılan suwḳa kirip (6) telükni buldı, ḳıwrılıp yattı. Suw kirmes boldı, içindeki suwnı taşḳaru (7) saḳtılar, suw ḳorḳıncı ḳalmadı, kemidin ḳıḳmışda soñg yılan kelip (8) sözleşgen etni ḳoldı. Nūḥ aydı: Tınlıḡlar ḳamuḡ ḳıḳtılar, tarıldılar, (9) etlerin ḳayda bulalıñg? Yılan köp tekāzā ḳıldı erse Nūḥ yalawaç siñgek- (10) -ni ıdtı, bargıl yer yüzindeki ḳamuḡ etlerini tatḡıl, yılanḳa bēreling, tidi. (11) Siñgek bardı, keç ḳaldı, yılan tekāzā ḳıldı, Nūḥ yalawaç uwutluḡ (12) bolup siñgekni tileyü ḳarluḡaçnı ıdtı, ḳarluḡaç kelip siñgekni (13) buldı, nelük keç ḳaldıñg, tidi. Siñgek aydı: Yer yüzi kiñg ermiş, tezginü keç (14) ḳaldım, tidi. Ḳarluḡaç aydı: Etlerni tattıñg mu, ḳayu et tatlıḡraḳ turur? (15) Siñgek aydı: Ḳamuḡdın ādemī eti tatlıḡraḳ. Ḳarluḡaç aydı:

Ol etniŋ (16) tatıǵı aǵzıńǵa bar bolǵay, aǵzıńǵı açǵıl, men yıǵlayın, tidi. Sińgek (17) aǵzın açtı, ǵarluǵaǵ, sińgek aǵzın yıǵlayur bolup tumşuǵı birle (18) sińgekniń tilin kesip saldı. Ol künden berü sińgek sözleyümes, bolmas. (19) İkeǵü Nūh yalawaǵa keldiler, Nūh sińgekke neçe sorsa sözleyümes, yaraǵsız

[35a] (1) yaraǵsız ün ǵılur boldı. Ǵarluǵaǵa sordı: Bu nelük sözleyümes (2) boldı? Ǵarluǵaǵ aydı: Mańǵa sözleştı, ǵamuǵ etlerde suw baǵasınıń eti (3) tatlıǵraǵ tidi, keç ǵalmıǵa ǵorǵup sözleyümes, tidi. Nūh (4) baǵa etini yılanǵa bérdi. Ol yoldın bu kün yılanlar baǵa etin yeyürler (5) Ǵarluǵaǵ ol kün anǵa eǵǵülük ǵılmasa ādemiler ǵamuǵ yılanǵa yem bolǵay (6) erdi. Yana maǵşūdǵa keldimiz. Nūh yalawaǵ ‘aleyhi’s-selām kemidekilerke aymıǵ erdi: (7) Cüftlerińizǵa ǵawuşmańǵ, oǵlan uşaq bolsa kemike sıǵıǵmaǵay- (8) -lar tip kimerse cüftińǵe yawumas erdi. Bir kün möşük itni kördi, (9) cüftińǵe ǵawuşmıǵ, anı kelip Nūh yalawaǵa sözledi, Nūh itke sordı (10) erse tandı, ǵawuşmadım, tidi. Möşük tanuǵ bulmadı erse uwtandı, yana (11) bir anǵada itni kördi, yana ǵawuşmıǵ. Möşük İdıke yalwardı, aydı: (12) İlāhı bu it seniń yalawaǵıńǵa yalǵan sözleyür, yana tanar, ǵudretiń birle (13) munı bu hāl üze tutǵıl, men barıp Nūh yalawaǵa aytayın, özi kelip körsün, (14) tidi. Mevlā ta‘ālā anıń du‘āsın icābet ǵıldı, it ol hāl üze ök (15) ǵaldı. Nūh yalawaǵ kelip körginçe it yawlaǵ uwutluǵ boldı, bu künke (16) tegi itke ol iş mırās ǵaldı, it me du‘ā ǵıldı, möşük mini Nūh yalawaǵ (17) öńinde faẓıhat ǵıldı, İdiyā anı me rüsvā ǵılǵıl, tidi. İdi ‘azze ve ‘alā itniń

[35b] (1) tilekin me red ǵılmadı, taǵdır yörıdi. Ǵaǵan möşük cüftińǵe hācetliǵ (2) bolsa anǵa teńliǵ ün çoǵı ǵılur kim ǵamuǵ ‘ālemlıǵlar bilür. Ma‘lūm (3) boldı kim kimniń ‘aybını açsa, ol me ol ‘ayb birle mübtelā bolur. (4) Ammā tońǵuzǵa sebeb ol erdi ādemileriń yılǵı ǵaralarıń necāsetleri (5) kemide telim boldı, yarlıǵ keldi. Nūhǵa eligin yaǵan arǵasıńǵa (6) sıǵadı, yaǵan ǵudruǵın tepretti, sońǵındın tońǵuz belǵürdi, necāset- (7) -leriń ǵamuǵ yēdi, kemini arıttı. Bu kün tońǵuz etiniń harāmlıǵıńǵa sebeb

ol (8) turur, timişler. Kaçan altı ay tamām boldı erse ‘Ūcqa aydı: Kemi- (9) -ni sürmegil. Keminiñg kuḍruḡın tutḡuqa kimerseniñg küçi yetmes erdi. (10) ‘Ūcnı kemi kuḍruḡın tutmaq üçün kigürdi, Mevlā helāk kılmağı. Anda (11) kiḡin yerke yarlıḡ boldı: يا ارض ابلى مائك Suwlarıñgnı yana tutḡıl. Kök- (12) -ke yarlıḡ boldı: ويا سماء اقلعى Ağın yaḡmaḡıl. Yer öz suwların aldı. (13) Kök yaḡmaḡdın tıdıldı. Suwlar yer yüzinde quradı. Yerniñg hey’eti kürrevi (14) turur ya’nı yumḡaḡ turur, tegresinde Qāf taḡı turur. Suw quradı erse (15) taḡ tepesindin kuḡı oḡradı, tört sınḡar Qāf taḡıñḡa toḡıdı, (16) turuḡtı. Yerniñg tegresi muḡıṭ deryāsı boldı, muḡıṭdin muḡıṭqa (17) ulanḡan suwlar teñḡizler boldı. ‘Alem içinde taḡda yazıda qollar

[36a] (1) çuḡurlar bar erse qamuḡ ṭūfān suwı inip yul qılḡan turur, teñḡizlerniñg (2) aḡıḡlıḡı sasıḡı ol ṭūfānda ölgenderdin turur. Yana ḡıṭāb keldi taḡ- (3) -larqa: Men Nūḡ kemisin taḡlarqa tölendürür-men, tip. Qamuḡ taḡlar baş (4) kötürdiler, kemi bizke tölengey, tip. Cuddi taḡı qamuḡ taḡdın aḡaḡ (5) turur, tevāzu’ kıldı, mañḡa bu kerāmet qaydın bolḡay, tidi. Mevlā ta’ālā (6) anı üdürdi. Nūḡ kemisi añḡa tölenmeki birle aḡırladı. *Qavluhu ta’ālā* : (7) واستوت على الجودي (11/Hūd,44) Nūḡ yalawaç aydı: Kim barḡay, ḡaber keltürgey (8) suw yer yüzindin arımıḡ, yer açılmiḡ mu? Qarḡa aydı: Men barayın. (9) Nūḡ aydı: Kimerseni kefil bėrgil. Erkek tawuḡ kefil boldı. Qarḡa (10) bardı, ölüḡsekler telim buldı, anı yėḡüke bolup keç qaldı. Erkek (11) tawuḡ uḡa kirmiḡi üçün kemi tamıñḡa aḡıp qanat toḡıp çarlayu baḡladı. (12) Qarḡa ağın yanmadı. Nūḡ tawuḡnı alu qoḡdı. Ol sebebdin tawuḡ uçumas (13) boldı, ādemiler birle qaldı. Aymıḡlar: الكفالة أولها ملامةً اوسطها (14) ندامة آخرها غرامة فمن لم يصدق فليجرب (15) Ya’nı kefāletniñg evveli (15) melāmet turur, ortası öküñç turur, āḡiri tāvān turur. Kim inanmasa (16) sınayu körsün. Nūḡ qarḡaḡa du’ā kıldı: Tañḡrı ‘azze ve celleke sañḡa (17) qatıḡlıḡda emḡekde qorḡınçda ‘ömr bėrsün. Ol yoldın qarḡa

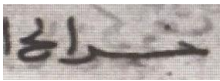
[36b] (1) k nmiş yerde  ngdin so ngdin  ngdin soldın ba ar, timişler. N h (2) k ver g nni ıdtı, terk haber kelt rgil, tidi. K g r g n barıp suwsuz yer (3) buldı, suw si ngmiş ol yerde k ndı, ada ı bal ık boldı, ol s  atte (4) ok yanıp keldi, ada ıada ı bal ık nı k rg z  b rdi, ol bal ık ada ı (5)  ze y  ng boldı. Bu k n ada ı y   gl kler anı   uru ı tururlar. Yana (6) bir riv yet te k ver g n kelip suw kavarmış yerde k ndı,  az b suwı sası  (7)    n ada ı kıızıl boldı, tiy rl r. Zeyt n yı a ının  yapur a ın  t mş kında (8) alu keldi, N h yalawa  a k rg z  b rdi. N h yalawa  a  a e    du    kıldı: (9)  dem ler sa  a ba ırsak bolsunlar, iwlerinde orun b rs nler, tidi. K ver g n (10) aydı: Ta ı  ama ım bar. N h du    kıldı, Mevl  ta   l  bo  zı  a bir  av  ker met (11) kıldı. N h a kemidin  ı   l, tip yarlı  boldı. * avluhu ta   l * :  هبط بسلام مئ  (12)  یل یا حوح (11/H d,48) N h kemidin  ı tı, ol k n seksen baş  dem  erdi- (13) -ler, kırk er, kırk  a  fe ş m vil yetinde te  iz kırı ında bir kend (14)  opardılar, a  a  aryet  s-Sem n n atadılar. Altı ay suw i inde y r p y l (15) to ımadı, a  sızda  ı ıp y l to ıdı erse yaraşmadı,  a  f boldılar, (16)  amu   ldiler, y ti kişi  aldı, N h ta ı    o ı,    kelini  aldı. (17)    m i inde bu y ti kişidin a ın h   kimerse  almadı. Bu k n

[37a] (1) bu mun a     yık yawuz ya şı m  min ve k fir N h o lanlarındın to dılar. (2) Ulu  o ı ş m, ortan ı   m,    n i Y feş. Bir k n N h  aleyhi s-sel m (3) u ıyurda y l esnedi, N h n   etekin k t rdi, uwut end mı a ıldı. (4)   m anı k r p k ldi, ş m   m a mel met kıldı, Y feş anı k r p tonı birle (5)  rtti. Mevl  ta   l  anı   ş mlu ında   m n       r asındaki nu fe- (6) -ni  ararttı. O lanları  ara boldı. Uwtanmışda iwl kin (7) aldı, te  iz  arı ındaki b kke kirdi,  amuş birle iw itti. Anda ok (8) uru ladı. Hind st n ler,  abeş ler, Zeng ler  amu  anı   uru ı tururlar. (9) Amm  ş m  Arab ve  Acem atası turur.   mnı Hind st n a ıdtı. ş mnı (10)  Arab ve  Acem vil yetin e ıdtı.  amu  T rkler Y feş uru ı tururlar, ol yoldın (11) T rkler  az z ve m kerrem bolurlar. Bu s z Eb  şş   Nış b r  rahmetu ll hi  aleyh cem   ılg n (12) * ış ş  l-Enbi  da* bitiglig turur. Am r    limler aymışlar: Ye   c (13) ve M   c Y feş uru ındın turur.

Ḳa‘b rivāyet kıılır: Ādem uğıyırda (14) tüş kördi: Nuṭfe yerke tamdı, topraḳḳa yoğruldı, Mevlā ta‘ālā ol (15) suwdın Ye‘cūc ve Mācūc yarattı. Bizke ata sınıḡardın ƙatılurlar, (16) ƙarındaş bolurlar, Ḥavvā sınıḡardın ƙatılmas, ögey bolurlar. ‘Abdu’llāh bin (17) ‘Abbās aytur rażıya’llāhu ‘anhumā Ādem oğlanları ƙamuğ on ülüş tururlar, toḳuzu Ye‘cūc (18) Mācūc turur, bir ülüş ƙamuğ ādemīler, timişler. Hikāyet: Nūḥ- (19) -nuḡ bir kıızı bar erdi, biregü ƙolğalu keldi, bèreyin, tidi. Yana biregü kelip

[37b] (1) ƙoldı, aḡa me⁶⁴⁶ bèreyin, tidi. Üçinç yana biregü ƙolğalu keldi, **aḡa me** bèreyin, tidi. (2) Törtinç kelip ƙoldı, **aḡa me** bèreyin, tidi. Ƙamuğları kıız alğalu keldiler. (3) Nūḥ ‘aleyhi’s-selām müteḥayyır boldı, ƙadğura iwke kirdi, iwde bir ƙançık it, bir (4) ḥıra⁶⁴⁷ alaca eşgek bar erdi, Mevlā ƙudreti birle birer kıız bolmışlar, uçmaḥ- (5) -dın bir ḥūr ıdu bèrdi. Bu törtni törtėgüke bèrdi, ƙamuğı bir şüretliğ, (6) öz kıızını tanumadı. Ƙaç künde kıdın nerse alıp kıızını körgelü bardı. (7) Biriḡe kirdi, eriḡe sordı: Çüftüḡ neteg turur? Aydı: Yaḡşı turur, ançası (8) bar yemes içmes. Nūḥ bildi kim ol ḥūr turur. İkinçike bardı, eriḡe (9) sordı: Çüftüḡ neteg turur? Aydı: Ƙançık it teg maḡa ürer. Nuḥ bildi (10) kim bu it turur. Üçinçike bardı, sordı: Çüftüḡ neteg turur? Aydı: Yéyür (11) içer taḳı eşgek teg yatur. Bildi kim ḥıra alaca turur. Törtinçike bardı, (12) eriḡe sordı: Çüftüḡ neteg turur? Aydı: Men mundın ḥoşnūd-men, neteg ḥoşnūd bolmayın, (13) yalawaçlar uruğı turur. Bildi kim kıızı turur, alıp barğan (14) hediyyesin aḡa bardı. Ḥaberde kelür: Bir kūn Cebra’ıl keldi, Nūḥ ‘ömri (15) āḥir boldı erse aydı: Ey Nūḥ ƙamuğ yalawaçlardın ‘ömrüḡ uzunraḳ (16) boldı, neteg bulduḡ? Aydı: Dünyānı iki ƙapuğluğ sarāy teg buldum, (17) bir ƙapuğdın kirdim yana bir ƙapuğdın çıḳa turur-men. Aymışlar:

⁶⁴⁶ m. اكا قا

⁶⁴⁷

ḥıra sözcüğü halk ağzında “sıska, zayıf, cılız” anlamlarıyla

Kubbealtı sözlüğünde tanıklanıyor. bk.: <https://lugatim.com/s/HIRA>

Nûh yüz yaşayur- (18) -da yalawaçlıg keldi, ellig eksük miñg yıl da‘ vet kıldı, Âdemdin tûfânka tegi iki (19) miñg iki yüz kırk iki yıl erdi, anda kiğin Nûh vefâtı boldı, üç yüz yıl (20) ħalâyık Nûh şerī‘ atinçe turdılar, üküşreki kâfir boldılar, şerī‘ at beyân

[38a] (1) beyân kılguçı qalmadı, üç yüz yılda kiğin Hûd yalawaçnı ħalkқа ıdtı. Vallâhu a‘ lem. (2) **Қысса-и ‘Ûc bin ‘Unuq ‘Aleyhu’l-La‘neh.**

‘Unuq Âdemnünġ kızı erdi. ‘Ûc (3) ‘Unuqnunġ oġlı erdi, uzun bođluġ erdi. Tûfânda suwқа ġarq (4) bolmadı, anıñg üçün kim tûfân suwı tiziñge artuq yetmedi, taġ üze oturup (5) teñgizke elig sunup balıq tutup künke qarşu tutup söglüp yéyür erdi, (6) ħamiyyetliġ erdi, yawlaq küniñ erdi, uluġ yaşıġ uraġut almadı, (7) bir kiçig yaşıġ kız oġlan aldı. Bir ediz taġ üze âdemī körmes, (8) kuş kırt tegmes yerde qoddı. Qaçan ulġardı erse ‘Ûc andın (9) ġâyb boldı, taġnıñg kırıġıñga keldi, közi bir yigitke tüşti, (10) añga ‘âşıq boldı, qawuşmaqқа ħıle bulmadılar. Yigit bir kırtқақа barıp muñġın (11) aydı. Kırtқа aydı: Barġıl, yıġaççıқа sen kirġüçe bir şandūq yondurġıl, (12) aġzını kufl birle berkitsün, sen añga kirgil. Kimerse şandūqnı (13) kötrüp ol taġ tüpinde qoddı, kırtқа şandūq yanında olturdı. ‘Ûc (14) keldi erse kırtқа yıġlayu qoptı, aytur: Ey oġlum bu şandūq içinde (15) kişiniñg emâneti bar, sinde qodayın, adınlarқа i‘timâd kılmas-men, tidi. (16) ‘Ûc anı alıp iwlüki qatında qoddı, özi ġâyb boldı. Ĥatun (17) şandūqnunġ kuflın açtı, yigitni çıkardı. Qaç kün birle boldılar (18) ançada ‘Ûc yetip keldi, kördi kimerse yerke tüwkürmiş, sordı: Munı kim (19) saldı tip. İwlüki aydı: Men saldım. ‘Ûc aydı: Yana salġıl,

[38b] (1) tidi. Saldı erse añga meñgzemes. ‘Ûc aydı: Bu kün könilikdin adın (2) nerse sini qutġarmas. Qorqmışda könisin aytu bérdi. ‘Ûc anı (3) şandūqdın çıkardı, iwlüki birle qoddı, kırtqanı tileyü bardı, buldı, (4) yerke tokıdı, öldürdi. Aymışlar: Tepesiñge yerlendi, necâset astında (5) qaldı, öldi. Rivâyet kılmışlar: Qayı ilke öwkelese bir adaqın ol sınġarında (6) qodur erdi, bir adaqın bu sınġarında qodur erdi, kendniñg tepesiñge (7) yerlenip kamuġ ħalknı helâk kılur erdi. Ĥikâyet: ‘Ûc Mûsī yalawaç oġurıñga (8) tegi tirig

- (11) Hîç kimerse aymağan söz aydılar yawlaķ acîb
 (12) Aydı يا قوم اعبدوا الله andın özge Taŋrı yoķ
 (13) Sıgımban Hâķ hâzretiŋge yıġladı yaşın saçıp
 (14) Umasıķa tegdi erse ün kötürdi yalwarıp
 (15) Aydı انت ربى قادر حى مجيب
 (16) Yêti kün sekiz tün içre yoķ yoğun kıldı Uġan
 (17) İŋne⁶⁴⁹ yürtüġinçe yêldin ‘Ādîlerķa yol açıp
 (18) Hûd yalawaç toķuz yüz yaşıyurda ‘Ād bođunıķa keldi. *Ķavluhu ta‘ālā* : (19) والى
 (19) عادی اخاهم هودا (7/A‘râf,65) ‘Ād melikleriniŋ atı timişler, ol ķavm atı

[39b] (1) me timişler, ol il atı me timişler, olarnıŋ atası atı me timişler (2) ol ‘Ād bin
 ‘Avz bin İrem bin Sām bin Nūh ‘aleyhi’s-selām. Turġu yerleri Ahķāf (3) erdi, ķumдын
 tepeler bolur. Hûd ol tepeke aġıp olarnı İmānķa (4) islāmķa oķıyur erdi. Olar Hûdnı
 tepedin ķuđı salıp sen bizni taŋrı- (5) -larımızdın tıđġalu mu keldiŋ, tidiler. *Ķavluhu*
ta‘ālā : قالوا اجئنا لتأفكنا (6) عن آلهتنا (46/Ahkâf,23) Ķamuġ uzun bođluġ, kısa biliglig erdiler,
 tört yüz ķarı boğ- (7) -ları erdi, taş üze sigirip adaķların tepseler tizleriŋge tegi (8) kömlür
 erdiler. Küçleriŋge bođlarıŋga yaraşu butlar ittiler. Küçleriŋge (9) küwendiler, biziŋ teg
 küçlüġ kim bolġay, tidiler. *Ķavluhu ta‘ālā* : وقالوا من أشد (10) منّا قوة (41/Fussilet,15) Butlar
 ittiler üç yüz ķarı, ķamuġ altundın kümüşdin. Hûd olarķa (11) aydı: يا قوم اعبدوا الله ما لكم
 من اله غيره (7/A‘râf,59) Ķabûl kılmadılar, aydılar: Eger köni (12) sözlüġ ersenġ ‘azāb
 keltürġil, köreliŋ, tidiler. Hûd aydı: ‘Azāb kelġüsin (13) Mevlā bilür. *Ķavluhu ta‘ālā* :
 إنما العلم عند الله (46/Ahkâf,23) Men ıđturġan-men, tidi velîkin sizlerni (14) aŋġlamas boğun
 körer-men. *Ķavluhu ta‘ālā* : ولكنى اريكم قوماً تجهلون (46/Ahkâf,23) Ķamuġ ġalāyıķ- (15) -dın

⁶⁴⁹ m. اينكنا : sözcüğün imlasında açık biçimde نك (ŋg) vardır. İlerleyen varaklarda bu sözcüğün imlası bazen
 اينكنا şeklinde üç noktalı kef (ڭ) ile yazılmış (bkz. 190a/5; 275a/13), bazen de اينكنا şeklinde kef (ك) ile
 yazılmıştır (bk. 293b/9, 10, 12, 13; 305b/13; 307b/9). Tahran nüshasında ڭ imlası ile yazılan sözcükler egir-
 (bk. 383a/19), eglen- (bk. 299b/14), egin (bk. 324a/19), gön (bk.259b/13).

boynağurağ bolar erdiler. Uluğ hişârlar kıpardılar tamâşâ üçün, (16) ediz yerlerde serâylar ittiler za‘îf aşak boğluğlarını külmek üçün (17) kullandılar, olarkâ anıñg üçün ‘Ādî atadılar. ‘Ādî ‘Arab tilinçe “öte (18) keçgüçi” bolur. Bular dört nerse birle kamuğ halâyıkdın artuğrak erdiler: (19) Vaqt ve mühlet <ve> ni‘met ve ma‘şiyet. Hūd aydı: Korkuñg, tevbe kılıñg, yok erse

[40a] (1) sizni helâk kılğay. Aydılar: Seniñ Tañrıñg bizni ne birle helâk (2) kılur? Hūd yalawaç tilinde yörیدی: Mevlâ kudretindin sizke bir büw (3) ya‘nı yel tip turur, kamuğnı yel birle helâk kılğay. Hūdñıñ ol nefsinı (4) Mevlâ ta‘âlâ zâyı‘ kılmadı, oğlanları yaşka tegdi, sağıları toldı. (5) Kırk yeti yıl da‘vet kıldı, tıñglemediler, biz seniñ sözünñ birle (6) tañrılarımıznı koğmas-mız, tidiler. Kamuğ yığıldılar, keñgeştiler, bizke (7) yel kelür ermiş, yarağın kılalıñg, tip yarıkların keğdiler, yaşık (8) başka urundılar, oğul kızların, yılkı qaraların tağlarğa (9) kigürdiler. Olarnıñg ‘âdetleri bar erdi, kaçan muñg қаdğuğa (10) mübtelâ bolsalar, Mekkeke kişi ıdıp qurbân kılur erdiler, tileyür erdiler. (11) Üçegü atlıg kişilerdin çıkardılar, biri Merşed bin Sa‘d, ikinci Loqmân (12) bin ‘Ād, üçünçi Qayl bin ‘Ömer. Adın qoldaşlar birle Mekkeke ıdtılar. Bu (13) Merşed Loqmân ikegü müsalmân erdiler, Mekkeke olarnıñ qadaşları bar (14) erdi Mu‘âviye atlıg, mälliğ, cevânmerd kişi erdi, aña konuq boldılar. Bir ay (15) içgü yegüke bolup hamr içip tamâşâ birle, muṭrib birle meşgöl boldı- (16) -lar. Hūd yalawaç du‘âsı birle Mevlâ ta‘âlâ üç yıl olarkâ yağmur ıdmadı, (17) ‘âciz boldılar. Bu üçegü qurbânlar kılıp yağmur tileyü barmış erdi- (18) -ler, keç qaldılar erse Mu‘âviye me bu konuqlardıñ yalkıp iki muṭrib qara- (19) –başlarıñga aydı: Sizler içgü arasında qopsap semâ‘ kılurda yağmur

[40b] (1) tileyü kelgenlerin keç qalğanların aytu bering, anı añlap iwleriñge (2) yangaylar, tidi. Qarabaşlar qopsayurda bu şi‘irler aydılar. Naẓm. Şi‘ir bu turur.

لعل الله يصيحنا غماماً

(3) الا يا قيل ويحيك قم فهيم

قدامشولا يبينون الكلاما

(4) فيسقى ارض عاد ان عادا

به الشيخ الكبير و الغلاما

(5) من العطش الشديد فليس نرحا

نهاركم و ليل كم تمامًا

(6) و انتم هاهنا فيما اشتهم

ولا القوم التحية و السلاما

(7) و اصبح و فدكم من و فدقوم

(8) Olar anı işitip kelgen işlerin sakındılar, Qa‘ beke kelip qurbānlar (9) kıldılar. Qayl aydı: اللهم ان كان هودا صادقاً فاسقنا İdi ‘azze ve celle (10) üç butaq bulut ıdtı: Ürüng, kızıl, qara. Ün işitildi: Ey Qayl bulut- (11) -larda birini ihtiyār kılğıl. Qayl bulutlarqa baqtı, ürüng bulutta nerse (12) yok, kızıl bulutta ne barın bilmes-men, qara bulut yağmurluğ bolur, tip (13) anı qoldı, ol kendü ‘azāb bulutı erdi. Ün işitildi: اخترت ماذا رمداً (14) لن يبقى ma‘nisi ol bolur: Qara külni (15) üdüdüng, ‘Ādda biregü tirig qalmağay, ata me qalmağay, oğul me (16) qalmağay, benü’l-Lavziyye, Hezile bintü Bekr uruğı qalsa, olar qalgaylar, (17) bular ‘Ād evvelidin ermes, ‘Ād ‘āhiridin timişler. Merşed bin Sa‘d (18) aydı: İlāhī men olarnıng dīni üze ermes-men, mini sen öz dīning üze tutğıl. (19) Loqmān bin ‘Ād aydı: İlāhī maṅga uzun yaş bērgil. Ün işitildi: Neçe yaş tileyür [41a] (1) tileyür-sen? Aydı: Yēti kerges ‘ömri. Tegme kerges üç yüz yaşayur, tiyürler. (2) Loqmān bir kerges balasın alıp iktüledi, qarıp ölginçe yana birni (3) me andağuk yēti<si>ni iktüledi. Lebed atlıg qarıgınça ulaşı Loqmān- (4) -qa aytur erdi: يا نشر لقمان كم (5) ölümü yağıştı erse tağ başınga iletti, adın kergesler arasında (6) qoğdı, olarnıng birle uçğay tip. Adınlar uçtılar, Lebed (7) qaldı, ol oq yerde öldi, Loqmān me cān bērdi. Ol qara (8) bulutqa yētmış miṅg burunduk urmış erdiler, tegme bir burundukı (9) yētmış miṅg ferişte elginde Hāzru’l-mevt yerinğe keltürdiler. (10) Enğ ilki bir qurtqa kördi Mehd atlıg, anıng üçün ol on künlerni (11) eyyām-ı ‘acūz atayurlar. Cebra’ıl İdi yarlıgı birle yēlke erklig (12) bolğan ferişteke aydı: Yēl qapugın açğıl. Sordı: Neçe açayın? (13) Cebra’ıl aydı: Bir sığırnıng burnıngdın çıkğuç. Ferişte aydı: (14) Ança açtım erse yer yüzinde toprak tağı tağlar, yığaclar, tenğizler (15) qalmağay. Cebra’ıl aydı: Bir kiçig yüzükçe açğıl. Ferişte (16) andağuk cevāb bērdi. Cebra’ıl aydı: İgne yürtüginçe açğıl. (17) Açtı, yēl artuqraq çıktı. *Kavluhu ta‘ālā* : واما

عَادُ فَاهْلَكُوا بِرِيحِ (18) عَاتِيَةِ صرصر (69/Hākka,6) ‘ Arab tilinçe ‘ ātī “keçken” bolur ya‘ nī ferişte sözindin (19) öte keçti, ‘ Amālīka yerindin keçti, zaḥmet tegürmedi, andın keçti, qatıg-

[41b] (1) -raḡ boldı, soğudı. Hūd tegresinġe bir ḥaṭ tarttı, Hūdqa zaḥmet bërmedi. (2) Kāle'n-nebī ‘ aleyhi's-selām: نصرت بالصبا و اهلك عاد بادبور Ançada yël yetip keldi. (3) Aydılar: حركتنا ریح هود Ya‘ nī Hūdnuġ yëli bizni tepretü başladı. (4) Anda kiḍin ol qarım içinġe kirdiler, adaqların tizlerinġe tegi (5) taşqa berkittiler. Yël keldi, adaqları astınġa kirdi, topraqların (6) ünġdi, ol yarıkların soydı, yaşıq başlarındın aldı, anda kiḍin (7) tonların suçuldı, terilerin soydı, etlerin eritü aldı, quruġ sünġük- (8) -leri qaldı. Bir ançaları taġ ünġürlerinġe kirip kizlendiler. Yël (9) anda kirip yerdin çıkıru tartıp iw tamlarınġa tokıyu helāk kıldı, (10) anda kiḍin sünġüklerini qarım tüpinġe kemişti, ol topraqların üzelerinġe (11) kemişti, toprak astında taqıldılar. Olarda bir Ḥalecān atlıġ, küçlüġ er erdi. Ol (12) aydı: Barayın, yël kelgen yolnı berkiteyin, qamuġnı qutğarayın, tıp keldi, yël (13) çıkqan qolnı iki eligi birle tudı, eliglerin tirseklerike tegi (14) taşqa berkitti, köğüzini yëlke bërdi, ünün qarlap aydı: لم يبق الا (15) ونفسه يا لك من يوم رهاني امسه Yël anı ol taş birle kötürdi, (16) hevāqa aġdurdı, taşnı erke, erni taşqa tokıdı, kes kes kıldı, keltürdi, (17) ol aḍınlar ara kemişti. Anda kiḍin qum topraqların üzelerinġe tıqtı. (18) Ol yël çehār-şenbe kün yetildi, yëti tün sekiz kün esti, çehār-şenbe kün aḥşam tınandı. (19) Ol sekiz künke eyyām-ı ‘ acūz atadılar. *Qavluhu ta‘ālā*: واما عادُ فاهلكوا بريح

[42a] (1) عَاتِيَةِ سَحْرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَ ثَمَانِيَةِ اَيامٍ حَسُومًا (69/Hākka,6-7) Hūd yalawaç (2) ünġürdin çıkıp olarqa keldi, toprak astında qamuġları tirig yığlayur, (3) inġrayur. Tegme birininġ ünün işitip bu fülān ol fülān turur, tiyür erdi. (4) Ol ḥâlde İḍi ‘ azze ve celle Muḥammed Muştafaqa ḥaber bërü yarlıqar. *Qavluhu ta‘ālā*: كَانَهُمْ (5) اعجز نخلٍ خاوية Kırk tünı küni toprak astında inġranu qınandılar, (6) anda kiḍin öldiler. Ol Mekkeke bargan üçegüde Merşed Loqmān ikegü (7) ol ün işitmediler, anda kiḍin ‘ Ād ḥaberin olarqa kimerse aytı bërdi, (8) Merşed Loqmān ikegü İḍi ‘ azze ve celleqa şükr kıldılar. Qayl anı körüp (9) qaḍġuluġ bolup aydı: Ey kök Taṅırısı apaġ bu söz bayıq erse

mini me (10) qodmağıl, helāk kılğıl. Yel keldi, Qaylnı kōtürdi, yerke toqıdı, helāk (11) kıldı. Anda kiğin Hūd ‘aleyhi’s-selām ellig yıl tirildi. Vallāhu ta‘ālā a‘lem.

(12) Kışsa-i Şālihu’n-Nebī ‘Aleyhi’ş-Şalavātü ve’s-Selām

(13) Ol (11/Hūd,61) الیه (14) فاستغفروه ثمّ توبوا, hi‘atin keđgen, (11/Hūd,62) انتهينا ان نعبد ما يعبد آباؤنا, kavmiñge ögüt bergeñ, (15) فقال لهم رسول الله ناقة الله و سقييها, (16) tonğ taşdın du‘ā kılıp ingen çıqargan, (17) tip (11/Hūd,61) رَبِّي قَرِيبٌ مُّجِيبٌ Nazm.

(18) ‘Aql anut kelgil işit Şāliḥ yalawaç kışsasın

(19) Belgülüg⁶⁵⁰ başdın adaqqa aytayın men cümlesin

[42b]

(1) Haq risālet bērdi erse tüz tegürdi kavmiñge

(2) Yōridi tün kündüzün başlap Semūdnuñg zümresin

(3) Kıldı İmān da‘vetini qoldılar bir mu‘cize

(4) Koldı Haqdın çıktı ingen yardı tağnıñg şahresin

(5) Bodı toğdı barça boğun anı tañglap kördiler

(6) Kün keğiglep suw ulaştı içti kendü hişşesin

(7) Tandılar Haqdın kamuğı kıldılar köp ma‘siyet

(8) Umadın Şāliḥ sözün hem uşbu ingen fitnesin

(9) Keldi yügrüp iki bözçi bir adaqın kestiler

(10) Bodısı inğrap kayttı aştılar üç sayhasın

(11) Üç kün içre boldılar sarıg kızıl hem qapqara

(12) Qudreti birle Uğan qādir yemürdi barçasın

⁶⁵⁰ m. يلكولوك

(13) Şâlih bin ‘Ubeyd bin Āsaf bin Masiḥ bin ‘Ubeyd bin Ḥārid bin Şemūd (14) bin ‘Ād bin İrem bin Sām bin Nūḥ ‘aleyhi’s-selām. ‘Ād ve Şemūd iki melik- (15) -ler erdiler. Sām bin Nūḥ oğ<lan>larından bu ikegüdin telim oğlanlar (16) boldı. Kabîlesi Şemūd kabîlesi atandı. Hūd kavmi ‘Ād evveli turur. Şemūd kavmi (17) ‘Ād ‘āḥiri turur. ‘Ād bođunu Şemūd bođunıdın üküşrek erdi. (18) Hicr yerinde olturur erdiler. Şāmlı Hicāzlı arada erdi. *Ḳavluhu ta‘ālā* : (19) *و لقد كذب أصحاب الحجر المرسلين* (15/Hicr,80) Şemūd bođunu ‘Ād bođunu teg

[43a] (1) uzun boğluğ erdiler, tağlar içinde taşlar oyup iwler kıpardılar. (2) *Ḳavluhu ta‘ālā* : *وكانوا ينحتون من الجبال بيوتاً آمنين* (15/Hicr,82) bir beđük⁶⁵¹ tağ tüpinde (3) olarnıñ suwı bar erdi, olarkā tap bolğuça. Kamuğ butқа tapınur erdiler. (4) Mevlā ta‘ālā Şālih yalawaçnı olarkā ıdı. *Ḳavluhu ta‘ālā* : *والى ثمود اخاهم* (7/A’râf,73) Şālih olarnıñ uruğındın üçün *اخاهم* tiyü yarlıkadı. Şālih (6) olarnı müselmānlıqқа oқıdı. Şālihқа yalawaçlıq kelmesde burun biziñ birle (7) butқа tapıñıl, tiyür erdiler. Şālih unamasa kiçig turur, uluğraқ bolsa (8) yolğa kirgey, tiyür erdiler. Yalawaçlıq kelmişte kiğin müselmān boluñg, butқа tapınmañg, (9) tidiler. Ey Şālih biz sini dīnimizқа kirgey tip ümİd tutar erdük. (10) *Ḳavluhu ta‘ālā* : *يا صالح قد كنت فينا مرجوا قبل هذا* (11/Hūd,62) Emdi bizni atalarımız dīni- (11) -ni kıddurup ağın dīnқа mu oқıyur-sen? *Ḳavluhu ta‘ālā* : *انتبهينا ان* *اننا لفي شك مما* *يعبد اباؤنا* (12) *نعبده ما* (11/Hūd,62) Biz bu sözke bütmes-miz. *Ḳavluhu ta‘ālā* : *اننا لفي شك مما* *يعبد اباؤنا* (12) *نعبده ما* (11/Hūd,62) Yana ba‘zı kışşalarda Veheb bin Münebbihi’l-Yemānİdin rivāyet kılur: Nūḥ ‘aleyhi’s-selām (14) boğunu tūfānda helāk bolmışda kiğin Nūḥnuñg üç oğlı (15) kıldı. Nūḥ yalawaç ölürinde oğlanlarıñga vaşıyyet kıldı. Cihānnıñg (16) ortasın Sāmқа bérđi, Ḥāmnı mağrıbқа ıdı, Yāfeşni maşrıqқа ıdı. (17) Aymışlar: Türkler Yāfeş uruğındın turur, Hindūlar Ḥām uruğındın (18) turur, ağınlar Sām uruğındın tururlar. Sām

⁶⁵¹ m. نزوك

Muḳaddese yerinde erdi, (19) Şemūd Hicāz yerinde. Tegme bir ḳabīleniḡ melikleri bar erdi. Bu Şemūd

[43b] (1) bodunı Mekkelıḡlar birle muta‘ aşsıb erdiler. Mekke de Mu‘ āviye bin Bekr atlıḡ Mekkeniḡ (2) üç yüz miḡ er çerigi bar erdi. Hicāz yerindeki uluḡlar yığılıp keḡgeşti- (3) -ler, bizke bir melik kerek, bu düşmen birle toḡuşalıḡ. Cübeyda‘ bin ‘ Amr atlıḡ erni öz- (4) -leriḡe melik tutundılar. Ḳaçan mülk aḡa müselle m boldı erse öziḡe bir but itti (5) kı zıl altundın, iki kö zleri yāḳūtdın. Bu butḳa dört yüz kı ldurttı. Biri (6) ādemī şūretliḡ, biri arslan şūretliḡ, biri ḳuş şūretliḡ, biri at şūret- (7) -liḡ. Bu butḳa bir iw ḳopardı, iki yüz ḳarı edizliki, yüz ḳarı ini, tam- (8) -ları cez‘ din ‘ aḳıḳdın. Bu iwke dört ḳapuḡ urdı ‘ ūd yıḡaçındın. (9) Bir taḡt ittürdi kı zıl altundın, gevher birle muraşsa‘ kı ldı. Bu taḡtḳa (10) dört adaḳ ittürdi. Biri zümrüddin, biri ‘ aḳıḳdın, biri cez‘ din, (11) biri billürdın. Türlüḡ türlüḡ tonlar keḡdürdi. Ol taḡt üze olturttı, aḡa (12) secde kı ldı. Ḳamuḡ ḳabīlelerḳa kişi ıdı p ḳamuḡ meliklerini çerig birle yıḡdurdı. (13) Bu meniḡ Taḡrı m turur, muḡa secde kı lıḡ, tidi. Melikler ol dört ḳapuḡdın (14) kirdiler, ol butḳa secde kı ldılar. Bir dīv ol butnuḡ aḡzıḡa kirip men (15) sizlerdin ḡoşnūd-men, tip ün bērdi. Ḳamuḡları sewnūp baş kö türdi- (16) -ler. Cübeyda‘ bin ‘ Amr aydı: Tegme yılda bir ḳurla kelip muḡa secde kı lıḡlar. Ol (17) Şemūd ol iwdin çıḳıp sözleştiler, bir ançası aydılar: Taḡrı mı z- (18) -nuḡ yü zi biziḡ sıḡar erdi. Bir ançası meniḡ sıḡar erdi, tidiler. Söz (19) talaştılar, sançış ḳopardılar, sançıştılar. Yētmış miḡ er öldi.

[44a] (1) Bu ḡaber Cübeyda‘ bin ‘ Amrke tegdi, atlanıp keldi, olarḳa aydı: Ḳayu yaḡı bu iş (2) kı lıḡay kim siz öz özüḡizke kı ldıḡı z? Olar aydılar: Ey melik bizke (3) bu Taḡrı kerekmes, bizni toḡuşḳa kemişti, adın Taḡrı tutunur-miz, (4) bizni toḡuşturmaḡay, tip. Ḳaraḡ atlıḡ taḡḳa kişi ıdı tılar, but yonmaḳ- (5) -ḳa taş tilediler. İblīs ‘ aleyhu’l-la‘ nehu olardın burunraḳ bu Ḳaraḡ (6) taḡıḡa keldi, kö rklüḡ arıḡ aḳ taşnı kesip ḳoḡdı. Olar kelip anı kö rdiler, (7) iletip bir but ittiler, kı rḳ ḳarı uzunluḳı, sekiz ḳarı ini, başı (8) altundın, kö zleri yāḳūtdın, tişleri yünçüdin, türlüḡ türlüḡ tonlar (9) keḡdürüp ol taḡt üze olturttılar,

aṅga ‘Abher atadılar, aydılar: Ey melik (10) bir er kerek bu butқа hādımlik kılsa. Cübeyda‘baqtı, Kāşūr bin ‘Ubeyd atlıg (11) erni kördi, bu yarağay mu, tidi. Yarağay, tidiler. Kāşūrnu ol (12) butқа hādım kıldılar, kırk yıl hıdmet kıldı. Bir kün İblīs ‘aleyhu’l-la‘nehu (13) feriştelerdin işitti, bu Kāşūr uruğındın bir yalawaç bolğay, Şālih (14) atlıg, bu kâfirler meliki anıṅ elinde helāk bolğay. Ol qavmnüṅ yumkıları (15) bar erdi, ol butқа yığıldılar. İblīs ‘aleyhu’l-la‘nehu kelip ol butқа kirdi, uluğ (16) ünün aydı: Ey meniṅ qullarım bu Kāşūr meniṅ tapuğumқа yaramas, anı zindān- (17) -қа kemişṅ. Zindānқа kemiştiler. Yana bireğünü ol butқа hādım kıldılar. (18) Kāşūr kırk yıl zindānda qaldı. Kırk yılda kiğin Cebra’ıl- (19) -ke yarlıg boldı: Qulum Kāşūrnu zindāndın çıkargıl, tip. Cebra’ıl

[44b] (1) bir qanat birle urdı, zindān iki kes boldı, aydı: Ey Kāşūr çıkğıl. (2) Kāşūr zindāndın çıktı, köṅgliṅde saqındı, kırk yıl ‘Abherқа (3) hıdmet kıldım, kırk yıl zindānda qaldım, emdi qurtuldum, bu yerdin kiteyin, (4) tip qoptı, tağқа oğradı, tağ içinde bir üṅgür yoluqtı, aṅga (5) kirdi, armış erdi, uđıdı. Kırk yıl uđquda qaldı. Mevlā ta‘ālā bir ferişte- (6) -ke anı saqlattı. Kāşūrnuṅ iwinde Ze‘ūm atlıg iwlüki bar erdi. Aymışlar: (7) Şāhūrā atlıg erdi. Bir ança rüzgār keçmişde bu urağut tilwe boldı, yügrüp (8) qarlayur erdi. Halk aṅga raḥm qılur erdi. Bir keçe serāyında erdi kim (9) bir quş keldi, qarğa şüretliḡ, qondı, aydı: Ey Ze‘ūm Kāşūrnu körgü (10) köṅglüṅ bar erse mini eđeril. Ze‘ūm anı eđerdi. Ol üṅgürқа keldiler. (11) Quş aydı: Eriṅni ündegil. Ze‘ūm uluğ ünün Kāşūrnu ündedi. Ol (12) üṅgür yarıldı. Kāşūr ün berdi, kirgil tidi. Şāhūrā kirdi, Kāşūrnu kördi, (13) aydı: Ey Kāşūr munda ermiş-sen, munça yıl boldı, maṅga nelük kelmediṅ? (14) Kāşūr aydı: ‘Abher zindāndın qurtuldum, bir keçe boldı munda (15) yatur-men. Ze‘ūm aydı: Yüz yigirmi yıl boldı mindin ġāyb-sen. Bu sözler sözleşür- (16) -de Kāşūrnuṅ iwlükike rağbeti boldı. İkegü qawuştilar. Ze‘ūm Şālih (17) yalawaçқа yüklüḡ boldı, ol sā‘atte Kāşūr tüştı, öldi, kül boldı. Ze‘ūm (18) qađguluḡ boldı. Ol quş aydı: Bu üṅgürdin çıkğıl, tidi. Ze‘ūm (19) çıktı. Ol üṅgür belgüsüz boldı. Yana quş aydı: Ey Ze‘ūm süṅüküṅ-

[45a] (1) -deki oğlannı kaydın aldınğ tip sorsalar, tanuğ tilesele, olarnı (2) bu ünğürke keltürgil, Mevlâ ta'âlâ olarnınğ şerrindin küdeşgey. Ze'üm aydı: (3) Sen ne kuş turur-sen? Aydı: Men kuzgun-men. Sordı: Nelük başınğ (4) aқardı? Aydı: Kâbil Hâbilni öldürmeginğ sebeb men erdim, Mevlâ ta'âlâ (5) maᅇga ne cezâ bergey tip andın korkup başım aқardı. Aydı: (6) Tumşukuᅇ nelük sarıᅇ turur? Aydı: Uçmaᅇdaki za' ferândın yedim, (7) tidi. Yana aydı adaқların nelük yaşıᅇ turur? Aydı: Minğ yıl tûbâ (8) yıᅇaıda kᅇndum. Yana aydı: Kârınğ nelük kara turur? Aydı: Bir kün (9) tamuᅇ üzesindin keçer erdim ot isigi mundaқ kıldı, tidi. Taқı (10) körünmes boldı. Şâᅇurâ iwinğ keldi, tokuz ayda kiᅇin muᅇarrem ayında (11) dū-şenbe keçesi Şâliᅇ yalawaç anasıdın toᅇdı, anası Şâliᅇni kundaқ- (12) -lap özi melikke bardı. Melik sordı: Bu oᅇlannı kaydın aldınğ? (13) Şâᅇurâ kamuᅇ sözlerin aytu bérdi. Melik taᅇᅇladı. Şâᅇurâ aydı: Maᅇga (14) inanmas erseᅇ kelgil, saᅇga körgüzü bereyin. Melik ol ünğürke bardı. (15) Ze'üm ünün Kâşurnı ündedi. Ünğür açıldı, ikeᅇü kirdiler. Mevlâ ta'âlâ (16) Kâşurnı tirᅇüzdi, aydı: Ey Cübeyda' bu oᅇul meniᅇ turur, tidi (17) taқı tüştı, öldi, kül boldı. Melik taᅇᅇladı, aydı: Men öz (18) közün kördüm ammâ adınlar inanmaᅇaylar, sen bu oᅇlannı meniᅇ (19) serâyım kapuᅇıda koᅇᅇıl, kişiler kelip asramaққа koᅇᅇaylar

[45b] (1) ançada sen özünᅇ asramaққа alᅇıl, tidi. Ze'üm andaᅇ kıldı. (2) Kişiler yıᅇlıp keldiler, alur boldılar, Şâᅇurâ aydı: Oᅇlan meniᅇ kapuᅇum- (3) -da turur, maᅇga ᅇaқraқ turur, men alur-men tip Şâliᅇni aldı, asradı. (4) On iki yaşıda yaᅇadı, körkendi, kimerse anınᅇ körkinᅇ yetmes boldı. Aymışlar: (5) Kimerse Şâliᅇ yalawaçnı Muᅇammed Muᅇtafa' birle körse tanumaᅇay erdi. Şâliᅇ (6) anasınınᅇ koylarınᅇ saklayur erdi, Mekkedin Mu'âviye bin Bekr üç yüz minᅇ (7) er birle keldi, ᅇicâznı egirdi, taᅇᅇdası Şâliᅇ 'aleyhi's-selâm Mu'âviyeni körgelü (8) çıktı. İᅇmas boldılar. Şâliᅇ 'aleyhi's-selâm tegme biriniᅇ eligin tutup (9) bir sınᅇar salar erdi. Olardın bir kaç atlıᅇ kelip bularnı (10) tutᅇu teg boldı. Şâliᅇ bir katiᅇ ün kıldı. Cebra'ıl ve Mîkâ'ıl ve İsrâfıl (11) ve 'Azrâ'ıl 'aleyhume's-selâm birle ün kıldılar. Kamuᅇları tüşüp öldiler. (12) Melikke ᅇaber boldı,

aţlanıp keldi, ol ‘acāyiblerni kördi, bir (13) aţ mündürdi, bir ton keğdürdi, başındaķı altun tācını Şālihniñ başıķa (14) keğdürdi. ‘Ālem içinde eñ ilki kimerse öz tonun bergeñ Cübeyda‘ (15) bin ‘Amr erdi, çerigiñge yarlıg tegürdi, künde erte Şālihķa selāmķa keliñ (16) tip kaçan melik yargūķa oturur bolsa Şālih birle oturur erdi. Bir kün (17) Şālih iw kapuğında oturur erdi, melikke selām bargalu Cebra’ıl (18) bir körküg yigit şüretinçe Şālihķa keldi, selām kıldı, Şālih selām (19) ne erdükin bilmedi. Cebra’ıl aydı: Ey Şālih iwke kirgil. İwke kirdi.

[46a] (1) Cebra’ıl yalawaçlık tegürdi, aydı: Bargıl, melikke aygıl, aysun lā ilāhe illa’llāh (2) Şālih resūlu’llāh . Şālihķa aydı: Bu cebbārlar tonın qoğgıl. Qoğdı. (3) Bir kilīm ton keğdi, olginçe Şālih yalawaç ol kilīm ton içinde erdi. (4) Melikke aydı: Ey kāfir aygıl, lā ilāhe illa’llāh ve innī Şālih resūlu’llāh. Melik (5) aydı: Ey Şālih men sañga kılgan eđgölükñüñ yanutı bu mu turur? Şālih (6) cevāb aytayın tise Cebra’ıl unamadı, çıkğıl tidi. Şālih ol (7) ildin çıktı, Qarağ tağınğa bardı. Yēti yıgaçlık yer erdi. Şālih (8) anda feriştelerni kördi. Aydılar: Ey Şālih bu keçe munda bir iw qopargıl. (9) Cebra’ıl taķı adın ferişter Şālihķa boluştılar, bir iw qopardı- (10) -lar, uzunı üç yüz qarı, ini kırk qarı, iw eşikinde açuķ yer- (11) -ler anuttılar, sağında solında yıgaçlar itti, köki kümüşdin, boğı (12) altundın, butaqları kümüşdin. Bir qandıl kıldı, anıñ yaruķluķı (13) ay yaruķluķın galebe kılır erdi. Yarındası kün ol qavm kelip ol (14) iwüni kördiler, tañlaştılar. Kündüz ol qavmni ĩmānķa okıyur (15) erdi, tünle bu iwke kelür erdi. Ol qamuğ ilde üç yüz kişi artuķ müselmān (16) bolmadılar. Şālih aydı: İdiyā bulardın umınç kestim, Cebra’ıl yetildi, (17) aydı: Ey Şālih bular üç yüz yıl boldı, kāfırlıķda tururlar, bu kaç (18) künde könmegeyler. Şālih aydı: Ey qavm meniñ kişike bargu işim bar, (19) tip çıktı. Qarağ tağınğa bardı, anda mihrāb itti, ‘ibādetķa meşgöl

[46b] (1) boldı, başın secdeķa urdı. Mevlā celle celāluhu Şālihķa uđķu (2) kemişti. Kırk yıl uğıdı. Ol müselmān bolğan üç yüz er öldiler, (3) müselmānlık üze bardılar. Qayu biri ölse anıñ atını topraķınğa (4) bitiyür erdiler, bir kün Şālih yalawaç ‘aleyhi’s-selām

kelmişinde müselmānlık üze (5) barganımıznı bilsün tip. Yer yüzinde lā ilāhe illa'llāh tigüçi biregü (6) qalmadı. Şālih 'aleyhi's-selām uğkudın oyğandı erse qamuğnı ölmış kördi. (7) Qırq yıl uğkuda erdi, tört yıl Şemūd boğunu arasında erdi. (8) Şālih ol qabiledin erdi. Mevlā ta'ālā qayu qavmqa yalawaç ıdsa, olardı (9) oq ıdur erdi, illā Lūt yalawaç ğarīb erdi qavmi arasında. Şālih olarnı (10) ĩmānqa oqıdı, 'azābdın qorqıttı, uçmmaħqa umınç bērdi, eğgölük (11) birle ögüt bērdi, iriglik birle sözledi, qabūl qılmadılar. Şālih- (12) -ni özümüzdin umınçsız qılalınğ, bu bizdin uluğraq turur ħaseb ü (13) neseb içinde, munı öldürse bolmas. Aydılar: Biz nerse qolalınğ, (14) ol işni qılumasa uwtanğay, bizdin kitgey. Aydılar: Ey Şālih (15) sen bizke ne tiyür-sen? Şālih aydı: İdi 'azze ve celle birlikinğ kirtününğ, (16) yaratğan ol turur, ni'met bērgen ol turur, 'Ād boğunu kirtünmediler (17) ne belālar tegdi, Hūd qavmi ĩmān keltürmediler ne belālar bērdi. Aydılar: (18) Ey Şālih bizni atalarımız tapınğan Tañğrımızdın yığıp adın Tañğrı- (19) -dın mu qorqıtur-sen, sözün köni erse bizke burhān körgüzgil,

[47a] (1) biz körelinğ. Şālih aydı: Ne tileyür-siz? Aydılar: Biz 'ıdimizqa (2) çıqalınğ, sen öz Tañğrınğdın qolğıl, biz öz Tañğrımızdın qolalınğ, (3) qayusı terkrek bērür ermiş körelinğ, tidiler. Yarındası (4) kün qamuğ çıqtılar, Şālih me bardı. Olarnınğ qatında bir otsuz quruğ tağ (5) bar erdi. Bu tağdın bizke bir kıızıl tülüg ingen çıkarğıl (6) biziñğ öñğümüzde bodılasun, bizke ol ingen süt bērsün, biz (7) içelinğ. Ol tağda bir qol bar erdi, Kāyne atlığ suwları andın kelür erdi. (8) Bularnınğ ataları Şemūd bir kün ol qolda bir taşdın ün işitti, Şemūd boğunu bu (9) taşdın helāk bolğusı tip. Aydılar uşbu taşdın bir ingen çıkarğıl (10) kıızıl tülüg, bili qara, boynı yoğun, alını tülüg, yēlini yetilmiş. Şālih (11) du'ā kıldı: İdiyā bilür-sen, mindin ne qolarlar. Yarlığ keldi: Ey Şālih (12) bilür erdük, seninğ qavmunğ bir kün bu mu'cize qolğaylar, biz anı taş (13) içinde anuqlap turur-miz, sen du'ā kılgıl, biz bērelinğ. (14) Şālih du'ā kıldı, ol taş inğranu başladı, ingen teg yana yarıldı, (15) bir ingen çıktı olar tilemiş teg. Bir ançada ol ingen (16) yēti bodıladı, ingen bodısı birle qoptı, otlayu başladı. Aydılar: (17) ما اسجرك يا صالح Yawlaq cādū ermiş-sen,

tip ĩmān (18) ketürmediler. Aymışlar: Bir ançası ĩmān keltürdi, bir ançası ĩmān keltürmedi. (19) Olarnıñ bir quduğları bar erdi olarğa yegüçe. ĩñgen bodısı birle

[47b] (1) olarnıñ kamuğ suwların içti, olar ol kün suwsuz qaldılar, Şālihğa aydılar: (2)

Bu tiwe bizke kerekmes. Yarlıg boldı: Ey Şālih bularnıñ arasında (3) kezik kılğıl, bu suw bir kün tiweke bolsun, bir kün bularğa bolsun. (4) *Qavluhu ta‘ālā*: وَنَبِئُهُم أَنَّ الْمَاءَ قِسْمَةٌ

نَاقَةٌ لَهَا شَرْبٌ وَ لَكُمْ شَرْبٌ يَوْمَ مَعْلُومٍ (5) هذه : *Qavluhu ta‘ālā* (54/Kamer,28) بَيْنَهُمْ كُلُّ شَرْبٍ مَحْتَضَرٌ

(26/Şuarā,155) Anı qabul kıldılar. Şālih aydı: Yarlıg (6) ol turur bu tiweke qatılmañ,

urmañ, emgetmeñ, öldürmeñ, bu işlerde (7) birin kılsañız, sizke ‘azāb kelgey. Olar

qabul kıldılar. ĩñgen (8) olarnıñ arasında otuz yıl turdı. Olarnıñ keziki bolmış kün tiwe

bodısı (9) birle tağda otlayur erdi, tiweniñ keziki bolmış kün suw quduğ (10) tepesiñge

ağar erdi, tiwe bodısı birle içer erdiler, suw yana öz (11) ornıñğa yanar erdi. Olar tiweni

sağıp süti birle küpler toldurup (12) miñ yėti yüz iwlüg kişiler içip kamuğınğa yeter erdi

ammā koyları, yılkı (13) qaraları, tiweleri bu tiwedın qorqup ürker erdiler, otlamas (14)

erdiler. Bular bu tiweni unamas boldılar. Aydılar: Biz bu tiweni (15) öldürmeğince

qurtulmas-miz. Rivāyetde kelür: Şālih yalawaç aymış erdi, (16) sizlerde bir kızıl tülüg,

sarığ saçlıg, çaqır közlüg kimerse bu tiweni (17) öldürgey, tip. Ol kişiler bu şıfatlıg oğlan

toğsa atası anasığa (18) bildürmedin ol oğlanı öldürür erdiler. Ol oğlanlar ataları Şālih

(19) yalawaçnı öldürgelü oğradılar. *Qavluhu ta‘ālā*: وَكَانَ فِي الْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ

[48a] (1) يَفْسُدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يَصْلَحُونَ (27/Neml,48) Yana bir oğul toğdı, Şālih ayğan (2)

şıfatlıg ammā uluğları oğlı erdi, kamuğ yıglıp anı öldürgelü keldiler. (3) Atası aydı: Bu

söz yalğan turur, Şālih sizni füsüs tutar, tidi. (4) Sözleri ötmedi, anda kiğın oğlan

öldürmek qaldı. Ol oğulğa Qazār (5) atadılar, atasınıñ atı Sālif erdi, yigirmi yaşadı erse

Şālih ‘aleyhi’s-selām (6) aydı: Ādem oğlanlarında mundın şumraq kimerse yok. *Qavluhu*

ta‘ālā: إِذْ أَنْبَعَثَ (7) أَشْقِيهَا (91/Şems,12) Rivāyetde kelmiş: Ol toquz kişi bözçiler erdiler,

uluğları (8) Qazār bin Sālif ve Mustah bin Dehr erdi. Aymışlar: Olarda iki arıgsız (9)

‘avretler bar erdi, biri ‘Abire atlıg, biri Şaduk atlıg. ‘Abire (10) qurtğa erdi ammā körklüg

iki kızları bar erdi yana iki er bar erdi, (11) yawuzlar, biri Musda[‘] atlıg, biri Qazār bin Sālif. Ol [‘]avretlerni bular (12) sewer erdiler. Keçe olarğa keldiler, ta[‘]ām tilediler, Şadūḡ aydı: Bu kün (13) suw keziki tiwening turur, suwumuz yok aş itmekke, tidi. [‘]Abīre (14) aydı: Bizning küçümüz yetse bu tiweni öldürgey erdük, bizing (15) aramızda er yok, er bolsa öldürgey erdi. Qazār bin Sālif aydı: Men ol (16) tiweni öldürsem maṅa ne bergey-sen? Şadūḡ aydı: Men öz mini saṅa (17) bergey-men, tip yüzün aç a bērdi. Yawlaḡ körklüg erdi. Qazār [‘]aşık (18) boldı yana [‘]Abīre Musda[‘] ka aydı: Men bu kızlarımda birisin saṅa (19) bergey-men, tip. Hamr keltürdiler, bu ikegüge bērdiler, esrüttiler.

[48b] (1) Çıktılar, ḡoldaş ḡaşıll ittiler, silāḡlar aldılar, tiwening kelür yolında (2) busuḡ urup olturdılar. Tiwe keldi erse Qazār utru çıkıp kılıç (3) birle yünçükin çaptı, tiwe anıṅ birle tutuştı. Musda[‘] başını oḡ birle (4) ötkürü itti, tiwe yıkıldı. Qazār bin Sālif tiweni öldürdi, dört sīṅar- (5) -dın er ve ḡatun yıḡıldılar, etini kes kes kılıp üleştiler, büşrüp yēdiler. (6) *Qavluhu ta[‘]ālā* : فكدَّبوه ففقدوها (91/Şems,14) Yana Qazār bin Sālif bodısını me öldürgelü (7) oḡradı, bodı taḡ sīṅar oḡradı, üç ḡatıḡ ün kıldı, ol (8) anası çıkḡan taḡka yana kirdi. Şāliḡ yalawaç [‘]aleyhi’s-selām tütün körüp keldi erse (9) ol işlerni kördi, bodı ḡanı tiyü sordı. Üç ḡurla ün kılıp bardı, tidiler. (10) Şāliḡ aydı: Üç ün anıṅ belḡusi turur kim üç künde [‘]azāb kelür. Aydılar: (11) Ol [‘]azāb nişānı nemiş? Aydı: İlk kün yüzleriṅiz sarḡarḡay, ikinç kün (12) kızarḡay, üçinç kün ḡararḡay yek-şenbe kün [‘]azāb yetilgey. (13) ḡaçan Şāliḡ [‘]aleyhi’s-selām andaḡ tidi erse tiwe öldürgenler aydılar: Tiweni öldürdümüz, (14) Şāliḡni me öldürelīṅ, bizke [‘]azāb kelmesdin aşnu sözi köni bolsa (15) bizdin burunraḡ ol ölmüş bolḡay, yalḡan bolsa, ol ölgey (16) biz ḡalḡay-miz, tidiler. Ol keçe Şāliḡni basıp öldürgelü oḡradılar. (17) *Qavluhu ta[‘]ālā* : قالوا تقاسموا بالله لنبيئته واهله (27/Neml,49) Bardılar bir taş (18) tüpinde yattılar. Mevlā [‘]azze ve celle yarlıḡı birle ol taş ḡomrudı, ḡamuḡnı (19) helāk kıldı. *Qavluhu ta[‘]ālā*: و مكرنا مكرًا وهم لا يشعرون (27/Neml,50) Yana

[49a] (1) bir rivāyetde tünle kelip Şālih yalawaç kapuğındın keçer bolup Şālihni (2) öldürgelü oğradılar. İdi ‘azze ve celle feriştelerni ıdtı, taş birle (3) uru kamuğnı helāk kıldılar. *Qavluhu ta‘ālā*: لا يشعرون وهم لا يشعرون (27/Neml,50) Yarındası (4) olar kelmediler. Semūd boğunu kelip Şālihğa aydılar: Bularnı sen öltürüp turur- (5) -sen, tip Şālihğa tepindiler. Şālih kişileri olarkā tepindiler, aydılar: (6) Şālih sizni emgetmedi, sizke ‘azāb va‘desi bérđi, üç künde (7) sizke ol ‘azāb kelmese ne kılsa köngül sizing, tidiler. Bu söz birle (8) olar yandılar. *Qavluhu ta‘ālā*: ولا يصلحون (9) و كان فى المدينة تسعة رهط يفسدون فى الارض (27/Neml,48) Yarındası kıptı- (10) -lar, kamuğlarınıñ yüzleri sargarmış, bildiler kim ‘azāb yetildi. Şālih (11) öldürelinğ tip tileyü başladılar. Şālih olardıñ kaçtı, bir Şakıl (12) atlığ Ebū Hāb künyetliğ kimerseniñ iwiñge keldi. Ol kâfir erken ök (13) Şālihni yaşurđı, neçe tilediler, tapmadılar. Şālih kişilerin uru başladı- (14) -lar, Şālihni bizke körgüzü bering, tidiler. Mübde‘a bin Herem atlığ kim- (15) -erse aytı bérđi, Ebū Hāb iwiñge turur, tidi. Ebū Hābğa barıp (16) sordılar: Şālih seniñ iwüñge bar mu, tidiler. Aydı: Bar velikin sizke (17) bérmes-men. Olar yandılar, özleriñge meşğül boldılar. Yarındası yüzleri (18) kızardı, üçünçi yüzleri qarardı, yekşenbe kün Şālih İmān keltürgen- (19) -ler iwiñge keldi, olarnıñ birle çıktılar, Filistınğa bardılar.

[49b] (1) Olar yüzlerin qararmış kördiler erse bir ançası kıptılar, özleriñge gür (2) kazdılar, kefenler keğdiler, gūrlarıñga kirdier, olturdılar. Mevlā ta‘ālā (3) Cebra’ılke yarlıg tegürdi, tiwe öldürgen yerke kelip bir çatıg ün kıldı. (4) Kamuğlarınıñ yürekleri yarıldı, öldiler, tamuğğa ulandılar. Zerika atlıg kara- (5) -baş qaldı, kaçıp çıktı, taşdağılarkā haber kıldı, suw kıldı, bérđiler, (6) suw içti ol yerde tüşüp öldi. Şālih olardıñ köngül kesti, aydı: İdiyā (7) mañga destūr bergeil, barayın, ‘ālem içinde bir eđgü kul tileyin, kögüzümdeki (8) muñgumnu aña sözleyin. Bargıl, tip yarlıg boldı. Şālih kimerse tileyü cihān- (9) -nı kezer boldı. Rūzgārda keğin biregünü buldı, namāz kıtur. Aña kelip selām (10) kıldı, aydı: Ne boldı, yalguz İdike tapınur-sen? Aydı: Bu yerde bir uluğ şehr

(11) erdi, anıñ ħalkı kamuğ ħalāyık dın arıǵsızrak ǵatıǵ köñgüllügrek Mevlā ta‘ ālā (12) bu şehrni kamuğ ħalkı birle yer ǵudı ıdıtı, mindin adın kimerse Tañǵrını (13) birlegen yok erdi, mañǵa necāt bérdi, munda Mevlāka şükr ǵılıp tā‘ at (14) ǵılur-men, tidi. Şālih andın keçti, bir ataǵka tegdi, bireǵını kördi, (15) namāz ǵılur. Şālih selām ǵıldı, ħaber sordı. Aydı: Bir ança ħalk birle (16) kemike kirdük, bu teñgiz ǵırıǵında ħalāyık bar erdi, yawlak yawuz erdi, yol- (17) -suz kāfir erdi, Mevlā ta‘ ālā kamuǵnı ġarǵ ǵıldı, men yalguz ǵaldım, (18) emdi Mevlāka şükr ǵılur-men, tidi. Andın keçti. Teñgiz ǵırıǵında bir şehrka (19) tegdi, ħalkı kamuğ kāfir, meger iki ǵarındaşlar erdiler müselmān. Ĥurma yapurǵak-

[50a] (1) -larındın sele örüp anı satıp bir ançanı öz yaraǵlarıñǵa ħarclap (2) ǵalgannı ǵıǵaylarka bérür erdiler. Şālih olarka tegdi, bir uluǵ ün (3) işitti, bu ne turur tiyü sordı. Aydılar: Bu yerde sazan yılan bar, (4) aǵşam oǵurında kimni bulsa yèyür. Şālih aydı: Men anı öldürsem (5) bu ħalk mañǵa ne bergeyler? Bu iki ǵarındaşlar ol şehr ħalkıka aydılar, bireǵı (6) mundaǵ sözleyü turur. Aydılar: Anı öldürse yarım mālımıznı añǵa (7) bergey-miz, tidiler. Şālih ‘aleyhi’s-selām ǵoptı, iki rek‘ at namāz ǵıldı. Ol (8) yılan yarılıp öldi. Olar yarım mālların alıp keltürüp Şālihka (9) bértiler. Şālih almadı. Ol iki ǵarındaşlarka bérdi. Olar me unamadılar. (10) Şālih ol mālını idileriñǵe bérdi, başın secdeke urup Mevlā (11) ta‘ ālāka şükr ǵıldı: Sañǵa tapıñǵan üç kimerse buldum, tidi. Mevlā (12) ta‘ ālā ħitāb ǵıldı kim ey Şālih meniñ yer yüzinde ǵullarım (13) bar, cihān olarnıñ berekātında adaǵın turur. Muǵātıl aytur (14) raĥmetu’llāh: Şālih boǵunında yetmiş kişi ĩmānlıǵ erdiler, Hūd ‘aleyhi’s-selām (15) boǵunında me andaǵuǵ. Ǵačan Hūd ve Şālih dünyādın rıĥlet ǵıldılar erse (16) olar yer yüzinde tarıldılar, bir ançası Cābilkağa tüştiler, bir (17) ançası Cābilsağa tüştiler. Bu Cābilka, Cābilsa iki şehr turur. Biri (18) maşrıǵda, biri maǵrıbdı. Kamuğ kāfirler turur. Eger bu mü‘minler anda (19) bolmasalar erdi, Mevlā ta‘ ālā ol kāfirlerni helāk ǵılǵay erdi. Olar

[50b] (1) Bars bin Yāfeş bin Nūḥ ‘aleyhi’s-selām uruǵı dın tururlar, üküşreki (2) Yācūc ve Mācūc turur, kamuğ tamuǵluǵlar. Meger Hūd ǵavmi Şālih ǵavmi müselmān (3)

tururlar. Bu Cābilka ve Cābilsa iki şehir turur. Tegme bir şehirde miñg kapuğı (4) bar, tegme bir kapuğdın yana bir kapuğka tegi bir yığaçlık yer turur, (5) tegme bir kapuğda her bir keçe yétmiş miñg er sakçı yaturlar, tirig barınça (6) olarka adın kezik tegmes. Aymışlar: Hūd ve Şālihde kiðin tāziler melik tileşti- (7) -ler. ‘Arabda eñg ilki ‘ālemni tutğan Nemrūd bin Ken‘ān erdi. Aymışlar: (8) Kaçan Cebra’ıl Şālih kavmiñge ün kıldı erse kamuğ öldiler, adaqları (9) astındın ot çıktı, kamuğnı köyürdi. *Qavluhu ta‘ālā*: فکانوا كهييم المحتظر (54/Kamer,31) (10) Aymışlar: ‘Arabnıñ ‘ādeti bar, yazıda tiweke qozıka⁶⁵² kıtan kılurlar, (11) çöpni kuruğ ot yemni içinde töşeyürler, yılkı kara anıñg üze yaturlar, (12) adaq astında uşanur yok yoðun bolur. Tañgrı ‘azze ve celle Şemūd boðunrı aña (13) oğşatıp فکانوا كهييم المحتظر tip yarlıqadı. Rivāyet kıılır (14) ‘Abdullāh bin ‘Abbās: Hāq ta‘ālā iki boðunrı bir ‘azāb birle helāk kılmadı, meger (15) Şālih yalawaç boðunrı, Şu‘ayb yalawaç boðunrı bu iki boðunrı ot (16) birle helāk kıldı. Ançası bar: Şālih kavmiķa ot adaqı astındın çıktı, (17) Şu‘ayb kavmiķa kökdin indi. Anda kiðin Şālih ‘aleyhi’s-selām Şām vilāyetiñge (18) bardı, anda ornadı, on sekiz yıl tirildi. Yana bir rivāyette kırk yıl tirildi. (19) Şālih yalawaçda kiðin İbrāhīm yalawaçka tegi hıç yalawaç yok erdi. Vallāhu a‘lem.

[51a] (1) **Kıssa-i İbrāhimi’l-Halil Me‘a Nemrūdu’l-La‘in, ve’s-Selām ‘Alā İbrāhīm.**

(2) Ol Nemrūd-ı merdūd belāsıñga ilingen, حرقوه و انصروا الهتكم (21/Enbiyâ,68) ağısını (3) tatğan, اسلمت لربّي سالى عليه يحايى münacātını kılgan, maldın oğul kızdın (4) keçip يا نار كونى بردًا و سلامًا على (5) ta‘rīfluğ, اتخذ الله ابراهيم خليلا (4/Nisâ,125) tigen, العالمين (2/Bakara,131) (21/Enbiyâ,69) teşrīflüg İbrāhīm yalawaç ‘aleyhi’s-selām.

(6) İwde toğkan ernek emgen tağda turğan İbrāhīm

(7) Yulduz aňglap aynı taňglap künke tangān İbrāhīm

(8) Aydı bir kün ey ana aygıl meniñ Tañgrım kim ol

⁶⁵² قودى m.

- (9) Aydı men-men kel seniñ kim tiyü sorğan İbrāhīm
 (10) Uş atañ ol tidi aytur kim atamnuñ Tañğrısı
 (11) Aydı Nemrūd Tañğrısı kim tiyü sorğan İbrāhīm
 (12) Yeti yer köknüñ hicābıñ açtı Mevlīmiz aña
 (13) Astın üstün ‘arş şerāge tegrü körgeñ İbrāhīm
 (14) Uç tiwe qoylar boğuzlatıp kıyāmetka tegi
 (15) Bu konuq tutmaq töresin halkka qoğğan İbrāhīm
 (16) Oğlını qurbān kılurda kökde otlap semrigen
 (17) Qoç fidāsın Cebra’ıldın yerde bulğan İbrāhīm
 (18) Baltu kötrüp tülkü siygen butnı soyğan aç turup
 (19) Et yedürgeñ at çıkargan ot öçürgeñ İbrāhīm

[51b] (1) İbrāhīm bin Āzer bin Tārah bin Tāhūr bin Sārū‘ bin Argū bin Fāli‘ bin ‘Ābir bin (2) Sāliḥ bin Qaynān bin <A>rfaḥşad bin Sām bin Nūḥ ‘aleyhi’s-selām. İbrāhīm ve İbrahim ve İbrāhām (3) ve Ebrihām. Bu kamuğ lügatlar dürüst turur ya‘nī اب رحيم bağırsaq ata timek (4) bolur. İbrāhīm yalawaç Nemrūd bin Kūş bin Ken‘ān bin Ḥām bin Nūḥ ‘aleyhi’s-selām vaqtında (5) erdi. Nemrūd kamuğ ajunqa melik erdi. Aymışlar: Kamuğ dünyanı dört kimerse tuttı (6) ikisi müselmān, ikisi kāfir. Müselmān Süleymān yalawaç erdi ve Zü’l-Qarneyn (7) erdi. Ammā kāfir Nemrūd ve Buḥt-ı Naşr. Bu Nemrūd tüş kördi. Bir qoçqar (8) kelip tahtnı süsüp ahtarı salar. Tañğdası körümçilerni yığıp sorsa aydılar: (9) Bu yıl içinde bir oğul toğqay, seniñ mülküñ anıñ elginde ḥarāb bolgay, (10) tip. Anı işitti. Yüklüg urağutları saklattı, qayu urağut oğul (11) toğursa öldürür erdi, kız toğursa qoður erdi. Nemrūdnuñ bir but (12) yonguçı inağı bar erdi Āzar atlıg, atı Tāruḥ erdi. Butka qatıg (13) tapınur üçün Āzar atadılar. Āzarnıñ iwlüki İbrāhīm yalawaçka yüklüg boldı. (14) Kişilerdin yaşrup yörیدی. Ayı küni yetmişde ağlaq yerke kirip yaşru (15) oğul toğurdı, İbrāhīm atadı. Nemrūddın qorqmışda iletip (16) tağ üñürinde kizledi, toq süt bērdi, aydı: meniñ közümde (17) öldürgeñce men körmedin

(6/En‘âm,78) Kün ortağa tegi ol saqınç birle turdı, kaçan kün ewrıldı, (8) aşakça qudı emitti erse anı kördi. Aymışlar: Künke tapınğanlarını kördi, men (9) mundağlardın bîzâr-men, tidi. *Qavluhu ta‘âlâ*: اِنِّى بَرِىُّ مِمَّا تَشْرِكُونَ (6/En‘âm,78) Aydılar: Bular- (10) -ğa tapınmas, kimke tapınur-sen? Aydı: Yüz urdum ol Tanğrıka kim yêti qat ediz (11) kökni, yêti qat yağız yerni ol yarattı, köni yolluğ müselmân-men, (12) ortak tigenlerdin ermes, bîzâr-men. *Qavluhu ta‘âlâ*: السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ (13) اِنِّى وَجْهَتُ وَجْهًى الَّذِى فَطَرَ (6/En‘âm,79) Kaçan on sekiz yaşadı erse anası (14) birle kendke kirdi, atası iwiñge tüşti. Atası but yonar erdi, İbrâhîm- (15) -ğa aydı: Bu butnı bâzârğa iletip satğıl. İbrâhîm butnı atası (16) üskindin çıkarıp boynıñga yip taqıp bağlap suwğa soqup toprak- (17) -ğa bulğap bâzârğa kigürdi, aydı: Kim alur munı, kim körmes işitmes (18) kimerseke asıg kılmas, yas ya‘nî ziyân tegürmes, tip. Aymışlar: Künlerde bir kün bir butnı (19) alıp yörirde yerlenmekke hâcetliğ boldı, butnı yazıda qoğup

[53a] (1) bardı, kelginçe tülkü kelip butnuñ tepesiñge uluğ siymiş, bulğamış. İbrâhîm (2) anı körüp sewünmişde ünün aydı: Şi‘ir:

ا رب يبول الثعلبان براسه
لقد ذلت من بالث عليه الثعالب
برئيت من الاحسام و الشرك كله
و آمنت بالله الذى هو غالب

(4) Tanğrı mu bolur, başıñga siyse tülkü bir yıgın

Közleri körmes qarağı hem tili anıñ ağın

(5) Men bulardın keç ırak-men qul-men Allâh Mevlâğa

Qurşanıp qulluq qurını berk tutar-men yarlıgın

(6) İbrâhîm yalawaçnı atası yêti yıl butlarkâ saqçı qoğdı. İbrâhîm ol butğa (7) tapınğanlarkâ aytur erdi: Sizler bularkâ ne üçün tapınur-siz. Yana aydı: Ey ata (8) mañga ‘ilmi bêrildi kim sañga bêrilmedi, sen meniñ sözüm işitgil, men sini (9) köni yolğa yolçılayın, tidi. *Qavluhu ta‘âlâ*: فَاتَّبِعْنِى اِهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا (10) يَا اِبْتَ اِنِّى قَدْ جِئْتُكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ

(19/Meryem,43) Yana aydı: Ey ata Şeytânğa qul bolmağıl, bu (11) Şeytân rahman İdike yazğan turur, yazuqluğ turur, tip. *Qavluhu ta‘âlâ*: (12) يَا اِبْتَ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ اِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ

لِلرَّحْمَنِ عَصِيًّا (19/Meryem,44) Atası aydı: Ey İbrâhîm (13) Sen meniñ tañğrılarımka bütmes mü-sen, bu işdin yığılmadıñğ erse (14) sini taşlağay-men, bir ança mindin ırağ kitgil, tidi. *Qavluhu ta‘ālā*: لئن لم (15) اهجرني ملئًا (19/Meryem,46) İbrâhîm aydı: Selâm sañğa ey ata, men (16) kittim terk rûzgârda sini İdimdin yarlıkatu qolğay-men, anıñğ üçün kim (17) İdi ‘azze ve celle meniñğ hâlimni biligli turur. *Qavluhu ta‘ālā*: قال سلام عليك (18) İbrâhîm kiğin çıqtı, yâbânlar- (19) -ka bardı, Mevlâka qulluğ kıldı. Atası öldi, butları atası qarındaşı

[53b] (1) Hâzerka qaldı. Hâzer Lût ‘aleyhi’s-selâm atası erdi. İbrâhîm ulaşı aytur (2) erdi: لاكيدن اصنامكم بعد (3) وتا الله *Qavluhu ta‘ālā*: Ol oğurka tegi kim olarnıñğ (4) ‘İdleri bar erdi.⁶⁵³ Kaçan ‘İdleri boldı erse olar aş boğuzlar itip (5) butlarğa keltürüp öñinde qodur erdiler, ‘İdlağuka çıkıp kün (6) ortağa tegi turup yanıp kelseler, ol aşlarını kötrüp butlarımız- (7) -nıñğ berekâtı bu aşğa tegdi tip iletip oğul kızları birle (8) yeyür erdiler. ‘İdleri boldı erse İbrâhîmka aydılar: Birle çıqalıñğ, (9) tidiler. İbrâhîm aydı: Men nücüm ‘ilminde kördüm, mañğa ağığ kelgü teg turur, (10) men çıkmas-men, tidi. Ol rûzgârda nücüm ‘ilmi yawlağ gâlib erdi, i‘ tiğäd (11) tutar erdiler. İbrâhîmni qodup bardılar. İbrâhîm bir baltu alıp but- (12) -hâneka kirdi, butlarınıñğ başın, közin, qolların, butların kes kes kılu (13) sıdı, uşattı. Bir uluğ but erdi. Baltu kötrüp anıñğ egniñge arta (14) saldı, füsüs tutup butlarğa aydı: Utruñgızda bu aşlarını nelük (15) yemes-siz? Yana sordı: Nelük sözlemes-siz? *Qavluhu ta‘ālā*: الا تاكلون (16) تاتقون (37/Sâffât,91-92) Kün orta boldı erse kâfirler keldiler, kördiler butlarınıñğ (17) qolı butı sınuk, başları kesük. Nemrüd boğunu birle buthâneka kirdiler. (18) Aydılar: Biziniñ tañğrılarımız birle kim bu iş kıldı? *Qavluhu ta‘ālā*: من فعل هذا بالهتنا (19) قالوا (21/Enbiyâ,59) Aydılar: Bir yigit bar İbrâhîm atlığ ol kıldı

⁶⁵³ m. üstünde *boldı* yazıyor.

[54a] (1) bolğay. *Ḳavluhu ta‘ālā*: قالوا سمعنا فتى يذكرهم يقال له ابراهيم (21/Enbiyâ,60) Nemrūd aydı: Anı keltürüng, (2) il köziñgde tanuqluq børsünler. *Ḳavluhu ta‘ālā*: قالوا فاتوا به على عين الناس (21/Enbiyâ,61) Fāyide: Nemrūd kāfir erken ulam söz birle İbrāhīm üze (4) hüküm kılmadı, anıñg mülki zevāl bolmadı. Hükemā aymışlar: ‘Adl kılğan kāfir (5) birle mülk bākī qalır, zulm kılğan mü‘min birle mülk bākī qalması. Kemā qıle: (6) الملك بيبقى (21/Enbiyâ,62) İbrāhīm aydı: Yok, bu kıldı (11) bolğay, uluğları bu turur, soruñg kim kılğanı aytu børsün, (12) apañg sözleyür erse. ‘Ulemā aymışlar: بل فعل Bu yerde vaqf kılgu هذا كبيرهم (13) tiyü [söz]⁶⁵⁴ başlağı. İbrāhīm vaqf kılmadı, söz ma‘nısını olarka örtti, (14) olar ma‘nini añglamadılar, uluğları kıldı tiyü sandılar. Añga oq soruñg, (15) sözleyür erse aytu bergey, tidi. *Ḳavluhu ta‘ālā*: فسئلوهم ان كانوا ينطقون (21/Enbiyâ,63) (16) Aydılar: Butlar sözleşmes, biz añga neteg soralıñg? İbrāhīm aydı: Bular (17) sözleşmes ermiş, ne tiyü tapnur-siz, asıg kılması, yas tegürmes nerseke? (18) *Ḳavluhu ta‘ālā*: قالوا افتعبدون من دون الله مالا ينفعكم شيئاً ولا (21/Enbiyâ,66) Bildiler kim munı (19) İbrāhīmdin taş kimerse kılmadı. İbrāhīmni kınamakka keñgeşti-

[54b] (1) -ler. İbrāhīm yalawaçlıq āşkārā kıldı, söz başladı, aydı: Bir Tañgrıka (2) bütüñg, butka tapınmañg, mini Tañgrınıñg yalawaçı tiyü biliñg. Aydılar: Bizni atalarımız (3) dīnidin çıkarıp aqın dīnka mu kirgürür mü-sen? İbrāhīm aydı: Atalarınıñız dīni (4) kamuğ bātıl dīn üze bardılar, men sizni köni dīn üze oqıyur-men. Aymışlar: Ol (5) rüzgārda kamuğ illerde açlıq boldı, açlıq algalu kelse tapılmadı. Nemrūd kamuğ (6) halkka açlıq

⁶⁵⁴ m. Bu kısım silik olduğu için Londra nüshası ile tamamlanmıştır. bk. Ata, Aysu., (2019), **Rabguzi**

satar erdi. Bir kün İbrāhīm yalawaç aşlık algalu Nemrūdқа keldi, (7) aydı: Maṅga secde kılğıl, aşlık bèreyin, tidi. İbrāhīm aydı: Men ol (8) Taṅrıқа secde kılur-men kim ölügni tirgüzür, tirigni öldürür. *Qavluhu ta‘ālā*: (9) رَبِّى الَّذِى يَحْيِى وَيُمِيتُ (2/Bakara,258) Nemrūd aydı: Men me ölügni tirgüzür-men, tirigni öldürür-men. (10) *Qavluhu ta‘ālā*: قَالَ اِنَا اَحِىٌّ وَمَيِّتٌ (2/Bakara,258) İbrāhīm aydı: Neteg tirgüzür-sen? Nemrūd zindāndağı (11) iki yazuqluḡnı çıқardı, birini öldürdi yana birini ıdıtı, aydı: (12) Uş tirigni öldürdüm, ölügni tirgüzdüm, tidi. İbrāhīm bildi kim (13) kāfir aḡmaқ turur. Yazuqluḡnı ıdmaқ tirgüzmek bolmas kerek erdi kim bu (14) öldürgeñni tirgüzgil tise aḡmaқ kāfir birle ḡuccetleşmaқnı unamadı, bir (15) söz birle tındurmayın, tip aydı: Meniṅ Taṅrıḡm ol turur kim kün sayu bu kök- (16) -deki künni maşrıқdın toḡurur, bir kün sen maḡrıbdın toḡurğıl. *Qavluhu ta‘ālā*: فَانْ يَأْتِىَ بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ (17) الله (2/Bakara,258) Bu sözni işitti erse Nemrūd müteḡayyır (18) boldı. *Qavluhu ta‘ālā*: فِيهِتِ الَّذِى كَفَرَ (2/Bakara,258) İbrāhīmniṅ mu‘ cizesi ol turur, Taṅrı (19) ‘azze ve celle āḡıru’z-zamānda künni maḡrıbdın toḡurmaḡınça қıyāmet bolmaḡay.

[55a] (1) İbrāhīmдин bu sözler işittiler, telim kāfirler köñlike kirdi kim bu butlar (2) bāṭıl tururlar, asıḡları yoқ, İbrāhīm köni sözleyür, biz yolsuz-miz, tidiler. (3) *Qavluhu ta‘ālā*: فَارْجِعُوا إِلَىٰ أَنْفُسِكُمْ فَقَالُوا لَكُمْ أَنْتُمْ الظَّالِمُونَ (21/Enbiyâ,64) Nemrūd ‘aleyhu’l-la‘nehu ol boḡun- (4) -nuṅ saқınçını bildi erse қorқtı, kerekmes kim mindin tanıp İbrāhīm tapa (5) ewrülseler tip, tutuṅ munı otқа kemişiṅ, taṅrılarımızқа nuşret kılıṅ. (6) *Qavluhu ta‘ālā*: قَالُوا حَرِّقُوهُ وَانصُرُوا الْهَيْكَلِ الَّذِى كَفَرَ (21/Enbiyâ,68) İbrāhīmni otқа atḡuқа (7) қiṅgeş қıldılar. Nemrūd aydı: İbrāhīm aytur, meniṅ Taṅrıḡmnuṅ tamuḡı bar (8) ot birle қınayur tip, men me bu kün İbrāhīmni ot birle қınayın, kim қutḡarur (9) ermiş köreyin, tidi. Qamuḡ çerigiṅge tört ay otuṅ yıḡdurdı, қayu kölücke (10) otuṅ yüklese kötürmedi, tiweke yüklediler, yattı қopmadı, eşgekke yükledi- (11) -ler tüşürdi, atқа yüklediler, qabül qılmağı, қatırқа yüklediler qabül қıldı. (12) İbrāhīm anı körüp turur erdi, қatırқа la‘net қıldı. Ol yoldın қatır uruḡlamas (13) timişler. Bu kün қatırқа yük yüklese sökmegiñçe,

başınğa urmağınça yörimes (14) timişler. Tul qurtqalar çıkırık egirip tünle uğımadın kündüz bāzārda (15) satıp otuñg alur erdiler, olar me i'tikād birle otuñg salar erdiler, Nemrūd bizdin (16) hoşnūd bolsun tip. Aymışlar: Bir yığaç içinde bir yığaç otuñg yığdılar, (17) tegresiñge ediz tam teptiler, neft ve kükürd birle sıvadılar, anda kiğin ot (18) yaqtılar. İki yıldın burun İbrāhīmni ağır kişen birle bağlap iw (19) içinde berklep tutar erdiler, on tūni kūni ot yandı, küçlendi. Aydı:

[55b] (1) İbrāhīmni otqa atıñg. Otuñg edizliki olarnıñg qarısı birle yigirmi qarı erdi. (2) Ot keltürüp yaqqan İbrāhīmniñ atası qarındaşı Hāzer erdi. Lūť yalawaç (3) anıñg oğlu erdi. Qarluğaç kuş tumşuķı birle suw keltürüp otqa (4) koyar erdi. İbrāhīm aydı: Ey qarluğaç seniñg tumşuķuñgdaķı suw bu (5) otda neteg belgürgey? Qarluğaç aydı: Keltürgen suwum belgürmese i'tikādım (6) arıǵlıķı belgürgey. İbrāhīm añga eđgü du'ā kıldı. Keler kelip otnı (7) ürer erdi. İbrāhīm añga la'net kıldı. Qırķ tūni kūni ot yandı. Tört (8) yığaçlıķ yerdin kişi yawumas boldı. Qayu kuş hevāda uça kanat- (9) -ları köyüp tüşer erdi. Nemrūd bir mināre qopardı temürdin, baķırdın. (10) Añga ağdı, aydı: İbrāhīmni neteg kılıp otqa atalıñg? 'Ācīz boldılar. (11) Şeytān kelip mancınıķ itmekni öğretti, andın burun 'ālem içinde mancınıķ (12) yok erdi. İbrāhīm yalawaçnıñg eligin adaķın bağlap mancınıķqa urdı- (13) -lar. Aydılar: Ey İbrāhīm qorķmas mu-sen? Aydı: من كان في قلبه نار (14) الحق فكيف نخاف من نار الخلق (15) Ol kimerseniñg köñgli içinde Tañrı otı bar (16) bolsa ħalk otındın qaçan qorķar? Aydılar: Ey İbrāhīm uluğ ot yaķıp (17) neft taķı kükürd birle tamların sıvadılar, 'ālem içinde andağ bolmağay. Aydı: (18) نار قلبی اشد من ناركم لان (19) Yana aydı: Mening içimdeki ot, siziñ otuñgızdın isigrek turur, (20) anıñg üçün kim meniñg otum Mevlā otı turur, siziñ otuñgız dünyā otı [56a] (1) turur. Yana aydılar: Tañrıñgızdın qolǵıl, sini qutqarsun. Aydı: Mening nemni (2) qutqarsun? Aydılar: Nefsünğni. Aydı: Nefs yawuz işlik, ma'yüb turur, ma'yüb (3) otqa oķ yarayur. Yana aydılar: Cānıñgnı qolǵıl. Aydı: Cān 'āriyet (4) turur, 'āriyet idisiñge yanar bolur. Aydılar: Köñglünğni qolǵıl. Aydı Köñgül (5) Tañrıñıñg turur, Tañrı ne

tilese andağ kılğay, tidi. Anda kiğin mancınîkka (6) urdılar. Neçe telim halk yığlıp mancınîknı tartumadılar, anıñg için kim feriştelər (7) kelip mancınîknı basar erdiler. Kâfirler füsüs yüzlikin aydılar: Ey İbrâhîm (8) kaçaru barur-sen? Aydı: Yaratğan İçimke barur-men, mañga köni yol körgüzgey. (9) *Qavluhu ta‘ālā*: ائى ذاهب الى ربى سيهدين (37/Sâffât,99) Şeytân bildi kim mancınîknı feriştelər (10) basıp tururlar, bir arıg kişi teg bolup keldi, kâfirlerka aydı: Siz munı (11) tartumas-siz, munuñg bir hilesi bar, yawuz yolluğ ‘avretlerni keltürgü eren- (12) -ler olarnıñg birle fâhişe kılsalar ançada mancınîk kıpar, tidi. Ol (13) [işni]⁶⁵⁵ kıldılar erse feriştelər tarıldılar, anda kiğin mancınîknı tartıp (14) İbrâhîmni hevâka attılar. Su ‘âl: Şeytân mancınîk itmekni kayda bildi? (15) Cevâb: Şeytân mancınîknı tamuğda körmış erdi kim yazuqluqlarnı tamuğda (16) bir batıg çukurğa atarlar, ol çukur andağ turur kim tamuğ kamuğ ‘azâbı birle (17) ol çukur ‘azâbı katıglıkındın bir künde yetmiş yolu İçi ‘azze ve celleka (18) sığınur. Haberde kelür: Resül ‘aleyhi’s-selâm yarlıkadı: Meniñg ümmetimdın altı (19) türlüğ kimersenı kıyâmetde tamuğ içindeki ol çukurğa atarlar. Birisi

[56b] (1) sultânlar öñinde bu kişi mundağ yolluğ, mundağ işlik tigenlerni. (2) İkinci ögsüzler mâlınğa erklig bolğanlarnı. Üçinçi zâlimler işin (3) bütürgüçilerni. Dörtinçi ögey ata analarnı. Beşinçi muħanneşler kim arıgsız (4) iş kılurlar. Altınçı tañgrılık yoldın mâl kazğanıp adın yolda (5) harc kılganlarnı. Kaçan İbrâhîmni hevâka kemiştiler erse aydı: (6) نعم الوكيل نعم المولى ونعم النصير yêti kat kök ferişteləri (7) kamuğ ün kıpardılar, aydılar: İlâhî bu kün sini birlegen barlağan yalguz İbrâhîm (8) turur, anı taķı mu otķa atar-sen, İğiyâ döstlarıñg birle mu‘âmeletiñg bu mu (9) turur? Hıķâb keldi: Ey feriştelər sizler nezzâre kılıp turuñg, bu iş- (10) -de meniñg sırrım bar, siz bilmes-siz. Ol hâlde Cebra’ıl yetip keldi, (11) hevâda ot tuşında aydı: يا ابراهيم الك حاجه Hiç hâcetiñg (12) bar mu? Fâyide:

⁶⁵⁵ m. bu kısım karalanmış olduğu için Londra nüshasından tamamlandı. bk. Ata, Aysu., (2019), **Rabguzı**

Hâcetim yok tise hâcetsiz-men, timek bolğay (13) erdi, kul hâcetsiz bolmas. Hâcetim bar tise Cebra'îlke bar timiş bolğay (14) erdi. Cevâb aydı: اما اليك فلا saŋga bārī yok. Cebra'îl aydı: Maŋga (15) hâcetiŋ yok erse İdiğe bolğay, qolğıl, tidi. İbrâhîm aydı: (16) حسبى Ey Cebra'îl meniŋ tilekimke anıŋ bilmeki (17) yeter, tilemek ne hâcet turur. İbrâhîm İdi 'azze ve celleka muŋğdağ köŋgöl (18) bağladı erse hitâb keldi: Ey ot sawuğıl ve selâmet bolğıl İbrâhîm (19) üze. *Qavluhu ta'âlâ*: يا نار كوني بردًا و سلامًا على ابراهيم (21/Enbiyâ,69) ' Ulemâ raḥimehu'llâh aymışlar:

[57a] (1) بردا tip سلاما timese İbrâhîmni sawuğı birle helâk kılğay (2) erdi, kıyâmetka tegi hîç kimerseniŋ aşı bişmegey erdi, ma'nîsi ol bolur (3) sawuğ bolğıl, İbrâhîm üze olok⁶⁵⁶ hâliŋ üze turgıl adınlarğa. (4) Fâyide: Muḥaqqıklar aymışlar: İbrâhîmniŋ kögüzinde Mevlânıŋ muḥabbeti- (5) -niŋ otı bar erdi. Ol hâlde İbrâhîmnüŋ muḥabbetiniŋ otı (6) tepreşti, Nemrûd otını köyürgelü oğradı. Hitâb keldi muḥabbet (7) otıŋa: Sawuğıl İbrâhîm üze, selâmet bolğıl timese ne Nemrûdnı (8) qoður erdi, ne Nemrûdnüŋ otını qoður erdi, kamuğnı köyürür erdi. Yana (9) yarlıg keldi: يا جبرئيل ادرك عبيد Cebra'îl bardı, uçmaḥdın bir (10) muşallâ keltürdi, otuŋ ortasında töşeyü bérđi. İbrâhîm ol (11) muşallâ üze olturđı, ot İbrâhîmnüŋ bağlarını köyürdi, İbrâhîm muşallâ (12) üze namâzka turuqtı. Aymışlar: Nemrûd Lemkânke aydı, minâreka (13) ağqıl, İbrâhîmni körgil, neteg köymiş, kül bolmış? Aydılar: Ey (14) melik bu ot içinde kamuğ dünyâ tağları bolsa köygey erdi, İbrâhîmni (15) ne tutar, tidiler. Lemkân ağıdı, kördi, İbrâhîm uçmaḥ ḥullesin (16) keçmiş, taht üze olturur, yana üçegü öŋŋinde olturur, tegresinde yigirmi- (17) -şer maŋım yer çiçekler açılmış, yul suwları aqa turur, ḥurmâ yığaçı (18) ünmiş. Lemkân minâredin inip bu hâlni Nemrûdka aytu bérđi. (19) Nemrûd taŋgladı, özi minâreka ağıdı, andağuk kördi, aydı: Ey İbrâhîm

⁶⁵⁶ m. اولوق

[57b] (1) sen yalguz erdiñg, bular kimler? Ol Mevlâ ‘azze ve celle yarlığı birle ot tilka (2) keldi, aydı: Ey Nemrūd biri men-men, şüretimni ewürdüm, İbrāhīmka seniñg (3) ahmaqlılıkıñg ‘özriñg koldum, aydım, ey İbrāhīm ol kimer seni Mevlâ küdezse (4) Nemrūd aña ne kılgu yarağı bar? Nemrūd anı işitip katıg korpup kağguluğ (5) bolup indi. Yeti tūni kūni yer teprendi, zelzele boldı, Nemrūd (6) bilgelerni yıgdurdı, bu ne zelzele turur, tip sordı. Aydılar: Bu otnuñg (7) kızığındın yer teprenür, tidiler. Nemrūd aydı: Otnı söndürüñg. Suw (8) taşıyu başladılar, otka koydılar. Telim halk İbrāhīmni köreliñg tiyü keldiler. (9) Mevlâ ‘azze ve celle yarlığı birle yel kelip ol küllerni yüzleriñge ürdi. Ol (10) halk kamuğ yandılar. Keçe boldı erse İbrāhīm otdın çıktı, iwke keldi. (11) Aymışlar: Nemrūdnuñg on iki miñg anbāri bar erdi, dört miñg kamuğ un erdi (12) kızlık bolsa satmak üçün. İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām du‘ā kıldı, ol vilāyet- (13) -dağı kollar, üñgürler kamuğ un toldı. İbrāhīm ünün kıkırdı: Keliñg un (14) alıñg, tip. Kamuğ illerde tokluk boldı, Nemrūd aşlıkka kimerse bağguçı (15) kalmadı. Bir kūn İbrāhīm Nemrūdka keldi, aydı: Ey Nemrūd Mevlâ yarlığı (16) turur kim müselmān bolğıl, aygıl kim lā ilāhe illā’llāh ve innī İbrāhīm resūl. (17) Nemrūd aydı: zamān bērgil, keñgeşeyin. Zamān bērdi, keñgeşti. Men İbrāhīm (18) birle yaraşur-men, ne tiyür-siz, tidi. Inağları begleri sakındılar: Eger (19) İbrāhīm birle yaraşsa İbrāhīm erklig bolğay, biziñg hürmetimiz

[58a] (1) ‘izzetimiz kalmağay, İbrāhīmka kul bolğay-miz, tidiler. Nemrūdka (2) sözediler: Munça yıldın berü Tañgrı-men tidiñg, emdi kul-men mü tiyür-sen, (3) İbrāhīmka kul mu bolur-sen, bizni aña kul mu kılur-sen, tidiler. Nemrūd (4) aydı: Ol nerse kim men kördüm, uluğ işler turur, anıñg Tañgrısı birle (5) yaraşmak kerek, tidi. Hāzer aydı: Anı ot nelük köyürmedi bilmes mü-sen, (6) anıñg üçün kim biziñg atalarımız otka tapınur erdiler, ol me biziñg (7) uruğumuz turur, bizni ya‘nī biziñg uruğumızni ot köyürmes, tidi. (8) Bu kışsa içinde fāyideler bar ol turur qatır otuñg keltürdi, uruğı (9) kesildi. Seçek kuş çöp taşıdı, kamuğ oğlanlar anı tutup (10) balalarınıñg tūsin yolup otka söglüp yeyürler. Keler otnı (11) ürdi, bulğan yerde öldürürler. Qarluğaç suw taşıdı, emān buldı. (12)

Olarınġ otı birle Nemrūd otı artmadı ammā düşmenlik belgürttiler. Qarluġaç (13) suwı birle me ot sönmedi ammā döstlük belgürtti, kıyāmetka tegi edġü atı (14) qaldı, edġülükke yanut buldı. Yana Nemrūd Hāzerka kelip: Biz neteg kılıp (15) İbrāhīmdin qurtulalıġ, tidi. Hāzer aydı: Tütün kılalalıġ, tütün (16) ādemīni terk helāk kılır, tidi. Nemrūd aydı: Uş māl neçe kerek (17) erse alġıl, bu işni bütürgil. Hāzer ħalknı yığıp ol ot yaġġan (18) yerde bir çukur qazdurdı aġzı tar, tüpi kiġ. Aġġa saman birle (19) taķı arıġsız nerselerni toldurdı. Qamuġ ħalk nezzāreka turdılar. Hāzer

[58b] (1) ot keltürdi, ol samanka kemişti. Mevlā yarlıġı birle yel keldi ol (2) otdın bir kesekni kötürdi, Hāzerniġ başıġa saldı. Hāzer (3) yaķıldı, köye başladı. Ĥalk aydı: Ey Hāzer ot bizni köyürmes times mü (4) erdiġ? Hāzer hıç sözleyümedi. Ol sā'atde ok köydi, kül boldı. (5) Yana yel bardı, Nemrūd yaġġan otdın kül keltürdi. Ol ħalknıġ taķı (6) otuġ taşıġanlarınġ köziġge tıķtı. Qamuġları qaraġu boldılar. İbrāhīm (7) selāmet qaldı. Qalġanları qaçtılar. Ançada Sāre rażıya'llāhu 'anhā İbrāhīm (8) qatıġa keldi. Sāre Hāzer kıızı erdi. Ba'zı aymışlar: Nemrūd qatındaķı (9) bir uluġ begniġ kıızı erdi. Ey İbrāhīm seniġ Taġrıġ (10) yawlaķ küçlüġ turur, men seniġ Taġrıġka kirtünsem bedirleġay mu? (11) İbrāhīm 'aleyhi's-selām aydı: Bedirleġay, sini edġü tutġay, ornuġnı uçmaķ- (12) -da kılgay. Sāre yawlaķ körklüġ erdi, aydı: Ey İbrāhīm men ol şart (13) birle müselmān bolur-men kim mini alsaġ. İbrāhīm aydı: Meniġ mālım (14) yok, saġa qalıġ bërsem. Sāre aydı: Meniġ qalıġım ol turur, men şerī'at- (15) -de bar işlerde ne tisem sen anı kılgıl. İbrāhīm qabül kıldı. Sāre- (16) -ni qoldı. Taķı bir rivāyetke kelmiş: Nemrūd mināredin İbrāhīmni kördi, ot (17) içinde çiçekler açılmış, otuġ kıızılı kıızıl çiçek bolmış, (18) sarıġı sarıġ çiçek bolmış, ürünġi ürünġ çiçek bolmış, ot (19) ortasında yul çıķmış, ħurmā yıġacı ünmiş. Aydı: Ey İbrāhīm

[59a] (1) sini ot köyürmes mü? Aydı: Yok. Yana aydı: Bu otnı seniġ üze kim sawuttı? (2) Aydı: Ol kimerse kim otka kigürdi. Nemrūd aydı: Neme yaġşı turur (3) seniġ Taġrıġ, tip müselmān bolġuķa köġülsindi, qatındaķılar unamadı- (4) -lar, anda kiğin

tütün birle helāk kılalıng, tiseler Lût kelip İbrāhīm yalawaç- (5) -ka haber kıldı. Kenddin tünle qaraŋgkuda kaçıp çıktılar. Nemrūd (6) yolda saqçılar qodup turur erdi: ‘ İbrānī tillik kimerse yoluksa (7) tutuŋg, tip. Mevlā ta‘ ālā qudreti birle kamuğ tiller bulgaştı, adın adın tiller (8) boldı. Aymışlar الليله بتلبب الا لسن ففى تلك ولذلك سمى بابل Yétmiş iki (9) türlüğ til boldı. On sekiz til Hām uruğı Hindūlar aldılar. Otuz altı til (10) Yāfeş uruğı Türkler aldılar. On sekiz til Sām uruğı ‘ Arab ve ‘ Acem (11) aldılar. İbrāhīm ve Lût ikeğü yol saqçılarının öttiler, keçerde (12) sordılar: Kimler-sizler, tip. Aydılar: İbrāhīm tağı Lût ikeğü-miz. (13) Olar öwkelediler, biz olarnı saqlap yatur-miz, siz bizni füsüs (14) mu tutup İbrāhīm ve Lût-miz tiyür-siz, tidiler. Mevlā celle celāluhu olardı (15) saqladı, necāt bérđi, adın vilāyetlerka barıp ornadılar. Qaçan (16) Nemrūdnuŋg öwkesi öçti erse Mevlā ‘ azze ve celledin yarlığ boldı: (17) Ey İbrāhīm bargıl, Nemrūdnu ĩmānka oqıgıl. İbrāhīm Nemrūd- (18) -ka keldi, aydı: Ey Nemrūd tap kılgıl, butka tapınmağıl, ĩmān (19) keltürgil, Mevlānı bir tigil, mini yalawaç tigil. Nemrūd aydı: Mindin

[59b] (1) adın Taŋgrı bar mu? Aydı: Bar, ol kim sini yarattı, saŋga mülk bérđi, (2) yer kök Taŋgrısı ol turur. Nemrūd aydı: Emdika tegi bilse erdim (3) saŋçışğay erdim, yer Taŋgrısı men-men, kök Taŋgrısı birle saŋçışayın, (4) tip yarağ ite başladı. **Nemrūd Kökke Ağdukı Sözleri.** (5) Qara kuş balaların iktüledi, ulğarmışda kıdın bir şandūğ yondurđı (6) iki kapuluğ biri üstün, biri astın, sekiz adaqlığ törti üstün, (7) törti astın, adaqlarına et bağladı. Özi yarıkı yaşıkı birle (8) oqı yası birle bir ınağı birle şandūğka kirdiler. Qara kuşlar (9) üstün etni kördiler erse anı alğuka uçılar, şandūğnı hevā- (10) -ka kötürdiler, bir tünı küni bardılar. Nemrūd aydı: Üstün kapuğın (11) açğıl, ne körer-sen? Açtı, aydı: Bayağı teg kök körer-men. Aydı: Astın (12) kapuğın açğıl, ne körünür? Açtı, yeryüzı kamuğ kesek körünür, tidi. Yana bir (13) tünı küni bardılar, aydı: Üstün kapuğın açğıl. Açtı, ne körünür tise (14) yerdin kök neteg körünse andağuk körünür, tidi. Astın kapuğın (15) açtırdı, ne körünür tise kamuğ yer yüzi suw körünür, tidi tağı kerek yana (16) bir tünı küni bardılar. Üstün kapuğın açtırdı, ne körünür tise kamuğ bus (17) körünür, adın

nerseler körünmes, tidi. Astın kapuğın açturdı, ne körünür (18) tise yer yüzi me bus körünür, tidi. Nemrūd aydı: Emdi tegdimiz, (19) tip oğın alıp üstün attı. Yarlıg boldı Cebra 'ılke oğın

[60a] (1) alıp balıqqa sançıp qanqa bulğap şandūqqa sala bērdi, anıñg (2) üçün balıq bağuzlanmas timişler. Aymışlar: Hevāda bir kuş bar (3) anda oğ turur, oğnı anıñg qanıñga bulğap saldı. Ba'zı aymışlar: (4) Oğ indi, Nemrūdnuñg tepesiñge ök tikildi, qanqa bulğandı, (5) anı qoldaşdın yaşrup kök Tañğrısın öldürdüm, tip qanlıg oğnı (6) alıp üstünki etlerni qudı bağladı, inerde şandūq içiñge yel kirdi, qatıg (7) ün kıldı, qamuğ ħalāyık qorqtılar qalı kim Mevlā yarlıqar: *Qavluhu ta'ālā*: الله مكرهم (8) قد مكروا مكرهم و عند (14/İbrahim,46) İndiler, kök Tañğrısın öldürdümüz, tidiler. Aymışlar: Nemrūdnuñg bodunıda biş yüz miñg (9) er ewrölüp İbrāhīm yalawaqqa köñgüllüg erdiler. Nemrūd kelip kök Tañğrısın (10) öldürdüm, tip qanlıg oğnı körgüzdi erse ol sözni könike tutup yana kāfir boldılar. *Qavluhu ta'ālā*: يضل من يشاء و يهدى من يشاء (16/Nahl,93) (11) İbrāhīmqa yarlıg boldı: Barğıl, Nemrūdqa ayğıl, sançışur köñglüñg bar erse çerig anutğıl, tip. (12) İbrāhīm yalawaq 'aleyhi's-selām kelip yarlıg tegürdi. Qamuğ illeriñge kişi (13) ıdtı, çerig yıgdı sanı saqışı yok, qamuğ başdın (14) adaqqa tegi temürke qaplağıl. Mevlā ta'ālādın çibgün çerigike yıglıñg, tip yarlıg boldı. Qamuğ yıglıp keldiler (15) ança teñglik kim künnüñg yüzini tudılar, Nemrūd çerigiñge yapuštılar, (16) ol silāhların yana tonların yana terilerin yana tamurların yana (17) etlerin yana süñgüklerin tüketü yēdiler, kes kes kıldılar. La'ın qaçtı, se- (18) -rāyınğa kirdi, serāyınıñg biş yüz qarı edizliki erdi, tamınıñg tegresi (19) üç miñg biş yüz qarı erdi, añga kirdi, qapuğların berkitti,

[60b] (1) tünğüklerin⁶⁵⁷ tıqtı, öz tını çıqğuşa bir telük qoddı. Mevlā ta'ālā bir (2) sınğar adaqlıg, sınğar qanatlıg, sınğar közlüg, ahsaq çibgünke ilhām (3) bērdi, Ol telükdin kirdi. Nemrūdnuñg yañgaqıñga qondı, yañgaqıdın (4) sordı, ağızı tegresinde uçar bolup burnıñga

⁶⁵⁷ m. ثونكوك لارين

kirdi, minisiñge tegdi, (5) minisiñg yèyü başladı. Ammā Ka‘b rivāyetinçe Mevlā ta‘ālā Nemrūd la‘inke dört yüz yıl (6) mülk bërdi, anda kiðin burnıñga çibgün kirdi yana dört yüz yıl anda turdı. (7) Kim çatıñga kirse boğ itip anı urdurur erdi, anıñg birle tınanmasa yoğruğ (8) birle urdılar, tınanmadı, eñgseleyü başladılar. Hikmet: Nemrūdka ol (9) kınlar anıñg üçün erdi kim dört yüz yıl tañgrılığ da‘vı kıldı, boğunıka (10) secde kıldurttı. Kamuğ ħalāyıkka ma‘lūm bolsun kim munça teñglik yoğruğlar, (11) eñgseler yègen kimerse tañgrılığka neteg yarayur, tip. Anıñg birle ağırgı (12) tıyanmadı, topuz birle uru başladılar, za‘ıf boldı, ağırgı arttı. İli (13) küni emgekke tüştiler. Bir uluğ inağıka topuz urğu kezik yetti: Men yarın (14) barayın kamuğnı kütğarayın, tidi. Tañğdası kün barıp topuz birle ururda (15) elgin üstünrek kötürdi, çatıgrağ urdı, Nemrūdnuñg başı yarıldı, Ol (16) çibigün kögerçgünçe bolmış erdi, uçup çıktı. Cebra’ıl kanatı birle (17) ol serāynı kötrüp yerke çaldı, astını üstün boldı. *Qavluhu ta‘ālā: فاتى الله بنيانهم* (18) من القواعد فخرٌ عليهم السقف (16/Nahl,26) Nemrūd öldi, tamuğka ulandı yana bir Zū’l- (19) -‘Arş atlıg melik anıñg ornıñga olturdi.

[61a] (1) İbrāhīm yalawaç ‘aleyhi’s-selām Nemrūdnuñg kamuğ anbārların, altun kümüşin, māl tawarın dervış- (2) -lerke şadağa bërdi. Ol vilāyetdin kitti. İbrāhīm erdi, Lūt ve Sāre tağı iki (3) müselmān. İbrāhīm münācāt kıldı, aydı: İlāhī men kaçça barayın? Yarlıg keldi: (4) Qayu sınıgar köñglüñg tilese bargıl. Bu Zū’l-‘Arş melik yigit erdi, uragut- (5) -larka yawlağ rağbetliğ erdi. Qayda bir körklüg ħatun körse ya işitse öziñge (6) keltürür erdi. Bu Zū’l-‘Arş bin Şādıqu’l-Ĥumerī yolda saqçılar qodup yoldın (7) keçgenlerdin mālınıñg onda birisin alur erdiler. Ol on biş kişi İbrāhīm- (8) -ka yoluqtılar, ‘öşr qoldılar. İbrāhīm aydı: Bizde qolğu teg māl yok, ulağ- (9) -larımız bar, neçe tilese alğıl, ulağların sanadılar. Toğuz çıktı. Aydılar: (10) On bolsa birin alğay erdimiz, toğuzdın bizke nerse tegmes ammā bu şandūğ (11) içinde ne bar, köreliñg, tidiler. Şandūğda Sāre bar erdi. Ĥaberde (12) kelmiş: Resūl ‘aleyhi’s-selām yarlıqadı: الرصدشر Ma‘nisi ol (13) bolur: Tañgrı ‘azze ve celle yaratmış nerselerde yol saqlap

nerse algandın (14) yawuzrak yok. Neçe cehd kıldılar, bolmadı. Şandūkni açtılar, Sāreni kördiler, (15) yawlaķ körklüg. Aydılar: Biziñ melikimiz mundağlarını tileyür, sen munı (16) kaçça kaçrup barur-sen, tip. İbrāhīmi kendke kigürüp tüşürdiler. (17) Melikke barıp sözün aydılar. Melik Sāreni körmedin işitmiş birle köñgüllüg (18) boldı, hācibka aydı: Terk bargıl, ol erni keltürgil. Hācib bardı, (19) İbrāhīmi üskiñge keltürdi. Melik İbrāhīmi kördi körklüg cemāllıg

[61b] (1) ağırladı, yanında orun bērdi, atıñ ne tip sordı. Atım ‘Abdu’llāh, tidi. Melik (2) aydı: Şandūk içinde ne bar? İbrāhīm korktı, meniñ iwlüküm tistem (3) aña tama‘ kılıp mini öldürgeyler tip meniñ qarındaşım turur, tidi. Ol ma‘nı (4) üze aydı kim mü’min mü’minke qarındaş bolur. *Qavluhu ta‘ālā: ائما المؤمنون اخوة* (49/Hucurāt, 10) Melik (5) aydı: Ey ‘Abdu’llāh men bu kün Mısr meliki-men, mālım tawarım telim turur, sen bu qarında- (6) -şıñgı maña bērsen, sini mülk içinde ortak kılur-men, tidi. İbrāhīm қаdğuluğ boldı, başın (7) қудı kemişti. Melik aydı: Ey ‘Abdu’llāh nelük sözleşmes-sen? İbrāhīm aydı: Meniñ qarında- (8) -şım bālīga turur, destūr andın қolmaq kerek. Melik aydı: Sen bargıl, destūr қolğıl. (9) İbrāhīm қoptı, қаdğuluğ bolup Sāreқа keldi. Ne bolduñ қаdğuluğ-sen tise (10) İbrāhīm bu sözlerni қamuğ aytu bērdi. Sāre yıǵlayu başladı, aydı: Ey İbrāhīm (11) nelük köni sözleşmediñ, özünñ me mini me belāқа saldıñ. Ança sözleşsinçe (12) melik aşuқup hācibni ıdı, iki yüz er birle bargıl, ol erni siñgli birle (13) keltürgil, tip. İbrāhīmi Sāre birle keltürdiler. Sāre başıñga ketān çadır (14) örtüp kirdi. Melik İbrāhīmқа taht üze orun bērdi, Sāre me İbrāhīm (15) қatında olturdı. Melik aydı: Ey ‘Abdu’llāh meniñ mülkümnüñ mālımnuñ nihāyeti (16) yok, yarusın saña bēreyin, qarındaşıñgı maña bērgil. İbrāhīm aydı: Ey melik (17) qarındaşım uş olturur, sözleşsün, tidi. Melik Sāreқа aydı: Meniñ miñ baş (18) қараbaşларım бар, қamuğ sultānlar melikler uruğındın, қamuğ saña bēreyin, (19) saña ve aқаñқа tapuğ қılsunlar, maña bolğıl, tidi. Sāre yıǵladı, sözleşmedi.

[62a] (1) Melikniŋ öwkesi keldi, aydı: Ey ‘Abdu’llāh sindin uyatıp sözlemes, tip. İbrāhīm- (2) -nünŋ eligin tutup çıkardılar, bir tam tüpinde olturttılar. İbrāhīm (3) yawlaŋ küniŋ erdi, könŋli Sāreŋa meşgöl boldı. Cebra’ıl keldi, qanatı birle (4) İbrāhīmli Sāreli araŋı hicāblarnı kiterdi. İbrāhīm Sāreni kördi, könŋli (5) tölendi. Melik Sāreŋa neŋe sözlese cevāb aymadı, eligini yüziŋge örtüp yıŋlayur (6) erdi. Melikniŋ şabrı qalmadı, qoptı, Sāre qatıŋa keldi yüzün açayın tip (7) elig sundı. İbrāhīm aydı: İlāhī qudretiŋni bu kāfirŋa körgüzgil. Melikniŋ (8) iki eligi boynıŋa tegi qurıdı. Melik aydı: Ey Sāre du‘ā qılŋıl, eliglerim oŋgulsun, (9) men saŋa destūr bëreyin, tidi. Sāre du‘ā qıldı, eligi oŋguldı. Yana qaşdı qıldı, (10) eligi yana qurıdı, yana du‘ā qıldı, yana oŋguldı. Üç qurla eligi qurıdı, törtinçide (11) yana qurıdı, yer teprendi, zelzele qoptı. Melik aydı: Ey Sāre bu ne belā turur kim sindin (12) maŋa tegdi. Sāre aydı: Mindin ermes, seniŋ kāfırlıŋıŋ taŋı küç tegürgeŋiŋ- (13) -din turur. Melik aydı: Men saŋa küç tegürmedim. Sāre aydı: Maŋa küç tegürmediŋ, (14) Taŋrıniŋ yalawaçıŋa küç tegürdüŋ. Melik aydı: Qayu yalawaçŋa küç tegürdüm? (15) Sāre aydı: İbrāhīm yalawaçŋa kim Nemrūd aniŋ elginde helāk boldı. Melik (16) aydı: Men hergiz İbrāhīmni körmişim yoŋ, neteg küç tegürdüm, tidi. Sāre aydı: (17) Bu İbrāhīm meniŋ erim turur, mini andın aqırdıŋ, saŋa bu belā emgek ol (18) yoldın tegdi. Melik aydı: Bu belā emgek saŋa taŋı maŋa andın tegdi, sini (19) qarındaşım tidi, iwlüküm tise qatılmas erdim. Sāre aydı: Seniŋ

[62b] (1) zılmünŋ küçindin, kāfırlıŋıŋ sebebidin aytu bilmedi, iwlüküm tise (2) anı öldürgey erdiŋ. Melik aydı: Men hergiz küç birle kimersedin nerse (3) almışım yoŋ. Hācibŋa aydı: Barŋıl, ol erni keltürgil. İbrāhīmni ketürdi. (4) Melik qoptı, İbrāhīmniŋ adaŋıŋa tüşti, aydı: Sen ol İbrāhīm mü turur-sen, (5) kim Nemrūd aniŋ elginde helāk boldı. İbrāhīm aydı: Men-men. Melik aydı: (6) Taŋrıniŋ şıfat qılŋıl. İbrāhīm aydı: Meniŋ Taŋrıım yēti qat kökni, yēti qat yer- (7) -ni yaratŋan turur, müntehādın üstün ‘azameti bar, şerādın astın qudreti (8) bar, ulaşı bar, ulaşı bolŋusı, eşı yoŋ, qoldaşı yoŋ, kimersedin toŋmadı, (9) kimerse andın toŋmadı, maŋlūŋŋa meŋgzemes, ne tilese qıldı, ne

tilese kılur, (10) tirigni öldürür, ölügni tirgüzür, özi ölmes, kamuğ anıñ kudretinde (11) turur, kamuğ nerseke uğan turur. (12) ھو علی کل شیئ قدیر (12) یحیی و یمیت و هو لایموت بیده الخیر. ‘Arş aydı: Yétmiş yıl boldı, men Zühre (13) yulduzğa tapınur-men, ulaşı bu saqınç birle men bu ediz kökni tirgüksüz kim tutar, (14) bu yağız yerni suw üze kim saqlar, yulduzlarnı kim toğurur, kim baturur, kündüzni (15) kim iletür, künni kim keltürür, bu işlerni kamuğ seniñ Tañgrıñ kılur ermiş, meniñ (16) eligim qurıdı, boynum qurıdı, neteg kılayın, tidi. Cebra’ıl keldi, yarlıg (17) tegürdi, Zū’l-‘Arşğa aygıl kamuğ mālın tawarın, altunın kümüşin sañga (18) bərsün, men eligin boynın oñgultayın. İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām Mevlā yarlıgın tegürdi. (19) Zū’l-‘Arşnıñ Hācer atlıg qarabaşı bar erdi, mağrīb melikiniñ kıızı

[63a] (1) erdi, Şālih yalawaç uruğındın. Zū’l-‘Arş anıñ atasın öldürüp (2) bulun keltürmiş erdi. Kamuğ qarabaşlarğa ol erklig erdi, mālın (3) tawarın ol bilür erdi. Melik Hācerğa aydı: Meniñ hāzinemnünğ kilidlerin (4) İbrāhīmğa bərgil. Kamuğnı bərdi. İbrāhīm du‘ā kıldı, melikniñ eligi (5) boynı bayağı teg selāmet boldı. Zū’l-‘Arş ĩmān keltürdi, aydı: Eşhedü enne (6) lā ilāhe illa’llāh ve eşhedü enneke İbrāhīm resūlu’llāh. Müselmān boldı. İbrāhīm aydı: (7) Ey melik bu māl tawar kim sen mañga bərdiñ, men kamuğın qabūl kıldım, yana (8) sañga bağışladım, tip. Hācer kamuğın alıp bardı. İbrāhīm melik birle (9) Hārān ilinde turdı, ĩmān ve islām öğretti. Seksinçi kün Cebra’ıl (10) keldi, yarlıg tegürdi: Ey İbrāhīm Mevlā ta‘ālā yarlıkar, bu seniñ yeriñ (11) ermes, mundın kitgil, tip. İbrāhīm aydı: Mañga Mevlā yarlıgı boldı, (12) mundın kitgil, tip. Melik aydı: Meniñ birle bargıl, sañga Mısr mülkin bəreyin, (13) men sañga qul teg tapuğ kılayın, tidi. İbrāhīm aydı: Mañga dünyā mülki kerek- (14) -mes. Melik Hācerğa aydı: Hāzinedin bir altun tāt, bir altun qur keltürgil, (15) yüz miñ altun keltürgil. Keltürdi, İbrāhīmniñ öniñde qoddı. Aydı: Munı (16) qabūl kılgıl. Qabūl kıldı. Yana yüz miñ ingen tiwe, yüz miñ at, yüz miñ ud, (17) miñ inek, on miñ koy, dört yüz qarabaş kamuğ altun qalağlıg

(18) bêrdi. Melik aydı: Ey Sâre bu tâc Mısrnıng yêti yıllık ħarâcı turur, (19) saᅇga lâyıķ turur. Cebra'îl aydı: Ey İbrâhîm Sâreķa ayğıl [ķabûl ķılsun]

[63b] (1) Sâre ķabûl ķıldı. Melik aydı: Bu tûrt yüz ķarabaşlar melik ķızları turur, saᅇga (2) bêrdim, ķabûl ķılğıl. Sâre aydı: Men kendü Mevlâ 'azze ve celleniᅇg bir za'îfe (3) künᅇgi-men, maᅇga künᅇg ne kerek ammâ yalguz Hâcerni maᅇga bêrgil. Melik bêrdi. On (4) miᅇg altun, miᅇg koy, iki yüz tiwe, iki yüz ud keltürdi, Hâcer birle ķamuᅇını (5) Sâreķa bêrdi. Cebra'îl keldi, aydı: Ey İbrâhîm Sâreķa ayğıl, ķabûl (6) ķılsun. Sâre ķabûl ķıldı. Anda kidin İbrâhîm yalawaķ mâl tawarlarını alıp (7) Sâre birle Ħarân ilindin çıķtılar, ķayu yerde tüşseler bir (8) yıᅇaķ yer yılķı ķara tutar erdi. İbrâhîm Ürdün yeriᅇge keldi. Altı (9) miᅇg ķara iw kûrdi, ķamuᅇları yılķı ķaralıᅇ. İbrâhîm Lûtķa aydı: (10) Munda tüşgil. Tüşti. Ħara iw tiktı. İbrâhîm bir ķuᅇuᅇ ᅇazdurdı, (11) tatlıᅇ, ürünᅇ, süçüᅇ suwı çıķtı. Ol kişiler aydılar: Bu er telim yılķı ķarası (12) birle biziᅇg otlaᅇımıznı ķuratur, munı bu yerdin çıķaralıᅇ, bu (13) tatlıᅇ suwı bizke ķalsun. Mundaᅇ sözleşürde Zû'l-'Arş melik çerigi (14) birle Mısrķa barur bolup ol yerke yetip ķeldi. Bular aydılar: Uş (15) melik yetildi, melikke sözleliᅇ, ol oķ çıķarᅇay. Melik tüşti erse (16) olardın üç kişi barıp İbrâhîmni Melikke keltürdiler. Melik İbrâhîm- (17) -ni ıraᅇdın kûrdi erse örü ķoptı, taᅇtdın inip utru bargu- (18) -ķa. İbrâhîm olturğıl, tip erneki birle işâret ķıldı. Melik olturdı. (19) [Ol kişiler] melikke yüknüp aydılar bu kişi kûp yılķı ķarası birle kelip

[64a] (1) otlaᅇımıznı ķuratu turur, mundın çıķsun, tidiler. Melik aydı: Ey (2) İbrâhîm sen ne tiyür-sen? İbrâhîm aydı: Men ᅇarîb-men, kitgil tise (3) kiteyin, tidi. Melik aydı: Men siziᅇg üze ħûkm ķılsam bolᅇay mu? Bolᅇay, (4) tidiler. Melik aydı: Siz on koy keltürünᅇ, bişürünᅇ, biz yeyeliᅇ, İbrâhîm me (5) on koy keltürsün, bişürsün anı me yeyeliᅇ, ķayuᅇıznıᅇ aşı birle toᅇar-miz, (6) kûreliᅇ, ölgen koylarını tircüzünᅇ, ķayuᅇız tircüzse bu yer suw aᅇga (7) bolsun, tidi. Ol kişiler bu sözke ķaᅇᅇuluᅇ boldılar. On aruķ koylarını keltürüp (8) boᅇuzladılar, aş itip melikke kiᅇürdiler. Melik çerigi birle anı yediler, (9) tegme biriᅇge toᅇrum et tegdi. İbrâhîm öz aşın keltürdi. Üç (10) miᅇg er anı

yédiler, kamuğları toğdılar. Ol on koy andağuk turur erdi. İbrāhīm (11) koptı, koylarnıñ terilerin olarğa oq kemişti, du‘ā kıldı, kamuğ tirildi. (12) Melik yer suwnı İbrāhīmğa hūkm kıldı, özi ‘özr kolup atlandı. (13) İbrāhīm anda qaldı. Ol kişiler İbrāhīmğa hased kılıp bir tünle (14) ölüg itni keltürüp İbrāhīmñuñ qıduğıñğa kemiştiler. İbrāhīm anı (15) körüp Lūtğa kiteliñg, tidi. On iki miñg sürüg koyı bar erdi, tegme bir sürüg- (16) -de bir altun boğmaqlık iti bar erdi. Muqaddese yeriñge tört yığaçlıq yer (17) erdi, anda barıp ornadılar. İbrāhīmğa bir kün Sāre aydı: Men qarıdım, (18) sañğa tapuğ kılgu küçüm yok, meniñ üçün telim emgekler kördüñg, (19) bu Hācerni sañğa bağışladım, sañğa bolsun, tidi. Aymışlar: Hācerğa

[64b] (1) Hācer at anıñg üçün bérildi kim Sāre aydı: Meniñ üçün köp emgendiñg (2) munı alğıl, sañğa yanut bolsun, tip. ‘Arab tilinçe هاء اجرک tidi, Hācer (3) atandı. Sāre Hācerni İbrāhīmğa bérdi. Hācer Şālih yalawaç uruğındın erdi. (4)

Qışsa-i İsmā‘īlū’n-Nebī‘ Aleyhi’s-Şalātü ve’s-Selām

Ol يا ابت افعل ما (5) تؤمر (37/Saffāt,102) tip yarlıgğa boyun sugay, و فديناه بذبح عظيم (37/Saffāt,107) ħi‘ atin keğgen, (6) اِنَّهٗ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ وَكَانَ رَسُولًا نَّبِيًّا (19/Meryem,54) zikri birle ma‘rūf bolğan, (7) Mevlā ta‘ālā yarlıgıñğa inkıyād kılıp ‘azīz cāndın keçip özini qurbānğa bergeñ İsmā‘īl ‘aleyhi’s-selām.

(8) Şāfī İsmā‘īl yalawaç köñgli toluğ qat şafā

(9) Şādıqu’l-va‘d atanıban va‘desin kıldı vefā

(10) Tepti bir iki adaqın taptı yerde bir qıduğ

(11) Buldı zezemñuñ suwnı boldı ‘ālemğa şifā

(12) Ka‘beniñ taşın taşıp qurbān kılınğan ol zebīh

(13) Tegresinde tağ tanuqlar Merve erdi hem Şafā

(14) Halk üze artuğ bağırsaq erdi Mevlāğa muṭī‘

(15) Özgelerke vāfī erken öziñge tegdi cefā

(16) Toğmaduğ erdi anadın toğdı yalguz bir oğul

(17) Toğmadı andın yalawaç toğdı yalguz Muştafā

(18) Sāre raızıya'llāhu 'anhā toksan yaşamış erdi, oğlu kıızı bolmadı. İbrāhīm- (19) -nünğ alnında Muḥammed Muştafānıñ nūrı bar erdi. Sāreka va' de kılmış

[65a] (1) erdi: Bu nūr sindin toğkan oğlanka teggey, tip. Kaçan İbrāhīm Hācer- (2) -ka kawuştı erse ol nūr Hācer raḥmika bardı. Sāre kördi. Ol nūr (3) İbrāhīm 'aleyhi's-selām alnındın kitmiş, öwkesi keldi, ol nūrdın umınçsız (4) qalmışika qatıg künilep İbrāhīm yalawaçnıñ yaqasın tuttı. Erniñ yaqasın (5) eñ ilki Sāre tuttı, andın burun Ādemka tegi hıç 'avret er yaqasın tutmışı (6) yok erdi. Cebra'ıl keldi, aydı: Ey İbrāhīm Sāreka aygıl, şabr kılsun. (7) Sāre aydı: Neteg şabr kılayın, seksen yıl boldı, mini bu umınç üze tutar (8) erdiñg, bu kün ol nūr meniñ qarabaşımka tegdi. İbrāhımnüñ Sāre birle (9) tiriglikı adnadı. Sāre andıqtı: Hācerniñ üç endāmını ma' yüb kılgay-men, (10) tip. Bir kün Hācer anıñ inek sağarda Sāre kelip Hācerniñ burnın qulaqın (11) kesgelü ogradı. Hācer çarladı. Cebra'ıl keldi, İbrāhımka (12) aydı: Aygıl Sāreka, Hācerka küç kılmasun, Tanğrı 'azze ve celle küç kılgan- (13) -larnı sewmes. Sāre aydı: Neteg kılayın, men üç nersesin kesgem, tip andıkıp turur- (14) -men. Cebra'ıl aydı: Aygıl Sāreka iki qulaqın telsün taqı ut endāmını ḥatne (15) kılsun, anddın çıksun. Sāre Hācerniñ iki qulaqın teldi ma' yüb bolğay (16) tip, ḥatne kıldı erke yaramağay tip. Cebra'ılke yarlıg keldi, uçmaḥdın (17) iki ısırka keltürdi, Hācerniñ qulaqınğa soqtı, körki artuqraq boldı, (18) ḥatne kıldı erse erke sewügrek boldı. 'Avretlerka ḥatne kıлмақ Hācerdin (19) sünnet qaldı. Ba' zı rivāyetlerde kelmiş: İsmā'ıl Hācerdin munda oq [toğdı.]

[65b] (1) Yana adın rivāyetde andağ kelür kim Hācerniñ ayı küni yağıştı erse adın (2) şabr kılumadı, İbrāhımka aydı: Hācerni mundın kitergil, men körümesem, (3) tidi. Cebra'ıl keldi: Kitergil, tidi. İbrāhīm iki tiwe keltürdi, biriñge (4) özi mündi, biriñge Hācerni mündürdi, tepredi. Sāre aydı: Meniñ kabīm (5) ol turur, üç iş kılgıl, biri ol kim Hācerni kişi yok, il yok (6) yerde qoğgıl, ikinçi tiwedın inmegil, üçünçi keçe anda qonmağıl, bu üç (7) işke and bērdi. İbrāhīm and içti. Muqaddese yerindın çıqtı.

Muḳaddese- (8) -din Mekkeke tegi bir aylık yer turur. Mevlā ‘azze ve celle yerniṅ tamurların tartturdı, bir (9) künde anda yettiler. Ol yerde kişi yok, ot yok, suw yok qalı kim Mevlā ta‘ālā (10) yarlıqar. *Qavluhu ta‘ālā*: رَبُّنَا إِلَٰهِي اسْكَنْتَ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ (11) بيتك المحرم (14/Ibrahim/37) Ançada Mekke yok erdi. Beytü'l-Ma‘mūnuṅ ornı bar erdi. İbrāhīm (12) Hācerni anda qoḑup yana yandı, bir ança azuq, içgü suw qoḑu bérdi. (13) Qaç künde kiḑin Hācer oḑul toḑurdı, ay kündin körklügrek, Muḥammed Muṣṭafā- (14) -nıṅ nūrı anıṅ alında. Hācerniṅ suwı tükendi, oḑlını qundaqqa taṅıp (15) qoḑdı. Şafā taḑındın ün işitti, uş suw tip. Merve taḑındın ün işitti, (16) uş suw tip. Anda bardı, suw körmedi, munda keldi suw körmedi, yeti (17) qurla mundaḑ ün işitildi. Şafādın Merveqa, Mervedin Şafāqa yügürdi, suw bulmadı, (18) ‘āciz qaldı. Ol yügürmek hācılarka sünnet qaldı. Ol hālde Hācer (19) Taṅrı ‘azze ve celleqa اسمع يا ايل tiyü münacāt kıldı. Süryānī tilinçe Taṅrınıṅ

[66a] (1) atı turur, İḑiyā işitgil, timek bolur. Ol yoldın İsmā‘īl at bérdi. İsmā‘īl (2) yıḑlayu turur. Ünin işitti, yanıp keldi, körer İsmā‘īlni, ewrölüp yüzün (3) tüşmiş, iki adaqın yerke teper, adaqın tepgen yerde Cebra‘īl (4) qanatın soqup yerni oydı, suw qıqardı. Bu kün zemzem qıduḑı ol turur. (5) Uluḑ suw aqıp qıqar. Hācer kelip suw taşıp aqarın kördi erse (6) sewünmişde suw aqıp tükenmesün tip taşnı qumnu tegresinḑe yıḑdı. (7) Hācer ol kün ol suwnuṅ burnını tıḑmasa bu kün Mekkeke bir arıq suw bolḑay (8) erdi. İsmā‘īl yalawaq berekātında bir kün Mü’tefikāt yerindin Benū Cürhüm (9) atlıḑ uluḑ arqış Şām vilāyetiṅge barurda Mekke yerindin keçer boldılar. (10) Uçar yüḑrür quş qurtlarını kördiler, qamuḑ bir sınḑar barurlar, aydılar: (11) Bu bādiye turur, munda suw bolmas, bu quş qurtlar uçup yüḑrüp qanqa (12) barurlar erki tip iderü bardılar. İsmā‘īlni kördiler yawlaq körklüḑ, anası (13) birle olturur taqı suw kördiler, Hācerqa sordılar, bu qıduḑ kimniṅ (14) turur? Aydı: Bu oḑlannıṅ turur. Aydılar: Bu oḑlan kimniṅ turur? İbrāhımnıṅ. (15) Aydılar: İbrāhım kim bolur? Aydı: Ol kim Nemrūd anıṅ elginde helāk boldı. (16) Bular biri biriṅge aydılar: Bizinḑ yerimiz yaraḑsız, kişilerimiz (17) arıḑsız

turur, köçüp bu yerke keleliñg, tiyiştirler. Hâcerka aydılar: (18) Sen munda yalguz-sen, İsmâ'îl me yalguz turur, tilesenğ biz munda keleliñg, (19) yıl sayu yılkı qaradın, māl tawardın onda birisin bu oğalka

[66b] (1) bëreliñg, kız me bëreliñg, tidiler. Hâcer me qabûl kıldı. Bu sözke çek (2) bitig bitidiler, tanuqlar kıldılar, anda kiğin barıp iwlerin köçrüp (3) keldiler. Melikleriniñ atı Hânîfe bin Sümende'ul-Cürhümî erdi. Üç miñg baş (4) kiři kelip Mekkede ornadılar, iwler ittiler, bāzār qopardılar. Yıl tükendi (5) erse mālınıñ tawarnıñg onda birin çıkardılar. İki miñg koy, üç miñg (6) tiwe, yeti miñg uđ boldı. Qamuğın İsmâ'îlka bėrdiler. Yıl sayu mundağ (7) tegürdiler. İsmâ'îlniñg yılkı qarası üküř boldı. Yigirmi bir (8) yaşadı erse ' Amāre atlığ kız bėrdiler. Bir kün İsmâ'îl awka barmış erdi. (9) İbrāhīm köre kelürde Sāre İbrāhīmka and bėrdi, tiwedın inmegil, (10) tip. İbrāhīm kelip İsmâ'îlniñg iwin sordı. Aytu bėrdiler. Qapuğınğa (11) tegdi, ündedi, iwlüki olturur erdi. İsmâ'îl qayda tise awka bardı, (12) tidi. Qaçan kelür tise köp sözlüg kiři ermiş-sen, tidi. Yanar bolsa (13) aydı: İsmâ'îl kelse ayğıl, mundağ şıfatlığ kiři sini körgelü kelmiş (14) erdi, sañğa selām aydı, qapuğınğ eşiki yarağsız turur, ağın eşik urğıl (15) tigey-sen, tip bardı. İsmâ'îl kelmişde iwlüki bu sözlerni kamuğ aytu bėrdi. (16) İsmâ'îl aydı: Ol atam turur, sen anı ağırlamamış-sen, iwünğ (17) eşikin kitergil tip sini aymış, emdi sen mañğa kerekmes-sen, tip talāk (18) bėrdi. Bir yılda kiğin Benū Cürhüm uluğınıñ kıızı Seyde bintü Haşāş (19) el-Cürhümİniñg kıızını qoldı. İsmâ'îl awka yawlağ öçlüg erdi.

[67a] (1) Yana awka çıkmışda İbrāhīm keldi, iwlüki Seydeka İsmâ'îl qanı tiyü (2) sordı. Awka bardı, tidi. Kelginçe tüşünğ, aş boğuz iteyin, tidi. (3) İbrāhīm: Meniñ andım bar, tüşmes-men, tidi. Bışığ aş tise aq tiwe ayranı (4) çıkaru bėrdi. İbrāhīm içti, Tañgrı yılkı qaralarınğızka berekāt bėrsün, (5) tip du' ā kıldı. Ol yoldın ol vilāyetde tiwe telim bolur. Resûl 'aleyhi's-selām (6) yarlıqadı. Eger ol kün İsmâ'îl iwlüki etmek bėrmış bolsa erdi (7) İbrāhīm yalawaç du' āsı berkātında bu kün Mekke yerinde aşığ ucuz (8) bolğay erdi. Yana aydı: Tiwedın tüşünğ, saçıñğız saqalıñğız toprak (9) bolmış, yuyu bėreyin, tidi.

İbrâhîm aydı tiwedîn ingü aşam (10) yok, and içip turur-men, tidi. Ol yerde bir uluğ taş bar erdi. Aydı: (11) Sınğar adaķınığızni bu taş üze qoğunğ, men saçınığız saķalıñız yuyınğ, (12) tidi. İbrâhîm sağ adaķın taş üze qoğdı, sol adaķın tiwe üze- (13) -side, taşķa ağıp sınğar saçın saķalın yuyu bërdi. Yana sol (14) adaķın taş üze qoğup ol sınğarın me yuyu bërdi. Yanar bolsa (15) aydı: İsmâ‘îlķa ayğıl, İbrâhîm sañga selâm aydı, bu eşikiñni (16) berk tutğıl, tip yandı. İsmâ‘îl kelmişinde Seyde selâm tegürdi, (17) қamuğ sözlerin aytu bërdi. İsmâ‘îl aydı: Ol meniñ atam turur, ol (18) eşik tip sini aymış, tidi. **Қысша-ı Zebîh İsmâ‘îl.** (19) ‘Ulemâ arasında iħtilâf bar, zebîh İsmâ‘îl mü erdi, İshâķ mu erdi.

[67b] (1) ‘Arab aytur zebîh İsmâ‘îl turur. ‘Arab қamuğ İsmâ‘îl uruğı tururlar. cuhûdlar (2) Tevrîtdin ħaber bërürler kim zebîh İshâķ turur. Anıñ üçün kim tersâlar (3) cuhûdlar қamuğ İshâķ uruğındın tururlar. ‘Ulemâ aymışlar ikisi zebîh (4) tururlar, bir қurla İsmâ‘îl erdi, bir қurla İshâķ erdi, temessük қılurlar bu (5) ħadîşķa kim Resûl ‘aleyhi’s-selâm yarlıķadı: *أَنَا بْنُ الذَّبِيحِينَ* Ma‘nisi ol bolur: Men iki (6) boğuzlanmışlar oğıl turur-men. Mundın murâd İsmâ‘îl taķı İshâķ (7) turur, timişler. Su‘âl: Muşţafâ ‘aleyhi’s-selâm İsmâ‘îldin turur, İshâķdın (8) ermes, iki boğuzlanmış oğıl-men, timek neteg revâ bolur? Cevâb: ‘Arabnıñ ‘âdeti (9) bar, ‘ammni ata tiyürler. ‘Ulemâda biri aytur: Apañğ İshâķ zebîh erdi, tip (10) üç talâķ and içsem iwlüküm talâķ bolmağay, anıñ üçün Allâhu ta‘âlâ Qur‘ân (11) içinde İsmâ‘îl қurbân қılınmış, қысша tamâm yâd қılınmışda (12) ħaber bërü yarlıķar. [*Қavluhu ta‘âlâ: و بَشَّرْنَاهُ بِإِسْحَاقَ نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ* (37/Saffât,112)] Ammâ dürüstraķ (13) қavl ol turur kim *أَنَا بْنُ الذَّبِيحِينَ* din murâd biri İsmâ‘îl turur, biri (14) atası ‘Abdu’llâh turur. ħaberde kelür: Muşţafânıñ uluğ atası ‘Abdu’l-Muţţalib (15) vaķtında zemzem қuđuğı қurıdı. Tañırı ‘azze ve celle birle nezr қıldı: İdi ‘azze ve celle (16) suwnı bizke yana bërse men bir oğlumnı қurbân қılğay-men, tidi. Amârî (17) ‘âlimler aymışlar: ‘Abdu’l-Muţţalib nezr қıldı, İdi ‘azze ve celle mañga on oğıl (18) bërse tuğı yarıķ yaşıķ keçip

kılıç bağlap sünġü kötrüp topuz (19) tutup ok ya alıp öngümde tursalar, men anı körsem
birisini qurbān

[68a] (1) kılġam, tip. Ol kün ‘Abdu’l-Muṭṭalibnünġ tokuz oġlı bar erdi, Hāriş, Ebū Leheb,
(2) ‘Abbās, Zīrāre, Ḥamza, Muġaddim, Ḥacl, Zübeyr, Ebū Ṭālib. Kamuġları bir analıġ.
(3) Onınçı ‘Abdu’llāh toġdı, adın anadın. ‘Abdu’llāhnı sewer erdi. Qur‘a (4) saldurdı.
Ḳayu biriniġ atıġa çıksa anı qurbān kılġu boldı. Saldılar, (5) ‘Abdu’llāh atıġa çıktı.
‘Abdu’l-Muṭṭalib bıçak aldı, ‘Abdu’llāhnı qurbān kılġalu (6) tegdi. ‘Abdu’llāhnıġ atası
qarındaşları bar erdi, Benū Maḥzūm atlıġlar. (7) Ol kün Mekkede sözleri yöriyür, erklig
baylar erdiler. ‘Abdu’llāhnı qurbān (8) kılġalu ıdmadılar, sözleri uzadı, ‘Arab uluġları ara
kirdiller. (9) Şām vilāyetinde bir fāl açġuçı za‘ife bar erdi, aġa kişi ıdıġ, ol (10) neçe
kim kılsa anıġ sözünçe kılıġ, tidiler. Ḳāşıdlar bardılar, sordılar. (11) Za‘ife aydı:
‘Abdu’llāhnı turguzunġ, on tiwe turguzdıġ, qur‘a salsaġ tiwe- (12) -ke çıksa qurbān
kılıġ, ‘Abdu’llāh qalsun, ‘Abdu’llāhqa çıksa yana (13) on tiwe arturuġ, qur‘a salıġ,
bu tarīk üze onar onar tiwe arturuġ (14) qur‘a salıġ tiwe atıġa çıkġınça. Andaġ kıldılar,
tiwe yüzke tegdi (15) erse ançada tiwe atıġa çıktı, yüz tiwe qurbān kıldılar, ‘Abdu’llāh
qaldı. (16) Bu kün şerī‘ atde erenlerniġ ḥūn bahāsı yüz tiwe bolmaķı andın turur. Resūl
aleyhi’s-selām (17) انا بن الذبيحین tidüki bu turur. Rivāyet kılurlar: İbrāhīmka tüş (18)
kormişde aydılar: يا ابراهيم قم وقرب قربان kopġıl, qurbān kılġıl. (19) Taġdası qoptı, yüz koy
qurbān kıldı. İkinci tünle tüş kördi.

[68b] (1) Aydılar: يا ابراهيم قم وقرب قربان Yarındaşı qoptı, yüz uy qurbān (2) kıldı. Üçünçi
keçe yana tüş kördi. Aydılar: يا ابراهيم قم وقرب قربان (3) Taġdası qoptı, yüz tiwe qurbān
kıldı. Yana tüş kördi. Aydılar: يا ابراهيم قم وقرب قربان Neni qurbān kılayın? (5) Aydılar:
Bizdin adın kimersenı sewdüġ erse qurbān kılġıl. Bildi kim (6) İsmā‘ilni qurbān kılġu.
Yarındaşı Hācerqa aydı: Bir ‘azīz dōstum (7) bar, bu oġulnı tileyür, saçın taraġıl, başın
yuġıl, anda iletetin, (8) tidi. Hācer İsmā‘ilniġ başın yudı, saçın taradı, arıġ tonlar (9)
keddürdi. İsmā‘il yawlak körkendi. Anası Hācer yüziġe tite baķtı ol kün (10) teg

körklüg yüzün, ay teg arıg alnın, qalem teg kara qaşların, oq teg kirpüklerin, (11) nār teg yaŋgaqların, ‘aķıķ teg irinlerin, yünçü teg tişlerin, tar aǵzın, kızıl (12) menǵzin, silig özin, artuq⁶⁵⁸ talı teg öz boğın, kıl teg yincke bilin, közǵü (13) köǵüzin, kiŋǵ baǵrının körüp artuķ sewüp boynın tutup kısa kuçup tatlıǵ öpüp şı‘ir aydı:

(14) Ey köŋǵül awınçası oǵrap ırakķa barmaǵıl

Yarlıķa yalǵuz anaŋǵnı baǵrını uldurmaǵıl

(15) Uşbu barmaǵdın sen ölmekim tiler ersenǵ oǵul

Men öŋǵüŋde ök öleyin sen içim yandurmaǵıl

(16) Bu қоşuǵnı aytu inǵranu ulınu köŋǵül köyüki birle körklüg İsmā‘İlni (17) köndürü çıķtı. İbrāhīm barurda yip aldı, bıçaķ birle yinǵike soķtı, (18) taǵ tepe oǵradı. Hācer aydı: Qonukķa barur-men, tiyür-sen yip taķı biçekni (19) ni kılur-sen? İbrāhīm aydı: Bir qoy alu kelür-men, tidi. Taŋǵrı tilinde qoy

[69a] (1) yörittı. Uçmaǵdın qoy keldi. İsmā‘İl kırtuldı. İsmā‘İlķa aydı: (2) Soŋǵumķa kelgil. İsmā‘İl teprendi. İblīsniŋ şabrı qalmadı, (3) özinı ādemİ teg kılıp İsmā‘İlķa keldi, aydı: Ataŋ sini qaŋķa iletür? (4) Aydı: Döstniŋa iletür. İblīs aydı: Sini qurbān kılgalı iletür. İsmā‘İl (5) aydı: Qayı ata oǵlını qurbān kılmış bar? Aydı: Taŋǵrı yarlıǵı birle (6) qurbān kılır-men, tiyür. İsmā‘İl aydı: Taŋǵrı yarlıǵı bolmış bolsa (7) neteg qurbān kılmasun, men rızā bērdim, tidi. Bu oǵlannı yanduru bilmedi. Beyt:

(8) Suwda turǵan baıt balası neçe bolsa ol kiçig

Kiŋ teŋǵizniŋ suwı anı iltümes aķsa yitig

(9) Hācerķa barayın, ‘avretler ‘aķsızraq za‘İfraķ bolur, tip Hācerķa keldi, (10) sordı: İbrāhīm İsmā‘İlni qaŋķa iletür? Aydı: Döstniŋa iletür. Aydı: (11) Andaǵ ermes, qurbān kılgalı iletür. Hācer aydı: Qayı ata oǵlını (12) qurbān kılmış bar? Aydı: Mevlā ta‘ālā yarlıǵı birle qurbān kılır-men, tiyür. Hācer (13) aydı: Ey aħmaķ İdi ‘azze ve celle yarlıǵı

⁶⁵⁸ ارتو ح m.

bolsa Hâcer ne tisün. İblīs nevmîd (14) boldı. İsmâ‘îlka yana keldi, vesvese ağazdı.⁶⁵⁹ İsmâ‘îl atasını ündedi: (15) Bir abuşka kelip maŋga zaḥmet bërür, tidi. İbrahîm aydı: Şeytân turur, taş (16) birle taşlağıl, kitsün, tidi. İsmâ‘îl yêti taş birle attı. Ol (17) yerde ol taş atmak ḥacîlarka sünnet qaldı. İbrahîm tağ başıŋga tegdi (18) erse olturdı, biçekni taşka çaldı, yığılayu başladı. İsmâ‘îl aytur: (19) Ey ata nelük yığılayur-sen? Aydı: Ey oğulkınam tüşümde sini boğuzlayur

[69b] (1) körer-men. *Qavluhu ta‘âlâ*: يا بنى ائى ارى فى المنام ائى ادبحك فانظر ماذا اترى (37/Saffât,102) (2) İsmâ‘îl aydı: Ey atam Mevlâ döstluğın da‘vî kıılır kişi uğıyur mu bolur, uđımasaŋ (3) bu tüş körmegey erdiŋ. Aydı: ادعى محبتى اذا (4) ما سمعت اوحى الله الى بعض اولياء كذب من (5) جنه الليل ينام عيناه قال الشاء عجباً للمحب كيف بنام yarlığı neteg erse andağ (6) kıılığ, sen oğuldın keçtiŋ erse men me başımdın keçtim, işke turğıl, (7) tidi. *Qavluhu ta‘âlâ*: قال يا ابت افعل ماتؤمر (37/Saffât,102) İbrahîm aydı: Ey oğlum neteg şabr (8) kıılığay-sen? Aydı: İdi ‘azze ve celle tilese mini şabirlerdin bulğay-sen. (9) *Qavluhu ta‘âlâ*: ستجدنى ان شاء الله من صابرين (37/Saffât,102) Yana aydı: Ey atam iwde maŋga nelük (10) ḥaber kıılmadıŋ, ol za‘ife anamnuŋ adağıŋga tüşüp hoşnûdluğ qolup soŋ (11) dîdârın körüp kelgey erdim. İbrahîm oğlını kuçtı, yığılaştılar. İsmâ‘îl (12) aydı: Ey ata işke turğıl, sen me men me İdi ‘azze ve celleka ‘aşî bolmalıŋ. (13) Yana aydı: Ey ata meniŋ üç vaşıyyetim bar, biri ol kim meniŋ elgimni (14) adağımnı bağlağıl, biçek ağırında talpınsam tonuŋ kaŋka (15) bulğanmasun, ikinci ol turur yüzümni toprağka kemişgil, közüŋ yüzümke (16) tuş bolsa atalık şefkati tepreşip biçek tartmağda taqsîr bolmasun, (17) üçünçi ol turur minde kiğin iwke barsaŋ anamka mindin selâm (18) ayğıl. Kaçan ilde bir kara sağıllıg yigitni körsenğ meniŋ yigitlikim- (19) -ni sağıngıl, kaçan meniŋ yaşıdaşlarımni körsenğ meniŋ yokluğumni

[70a] (1) sağıngıl, kaçan meniŋ boğdaşlarımni körsenğ meniŋ barduğumni (2) sağıngıl, kaçan mini istesenğ ölüğler ara istegil, kaçan mini (3) körgüŋ kelse gür-sitânlarğa bağıl,

⁶⁵⁹ ağaz- “söylemek”.

kaçan bitig öğrenür qoldaşlarım- (4) -nı mektebde yıǵlıp olturğanların körsenġ meninġ tar laħidde yalǵuzluqumnu (5) saķınıġıl. İbrāhīm İsmā‘İlniġ eligin adaķın baġladı, yüzini (6) toprakķa kemişti. *Qavluhu ta‘ālā*: فَلَمَّا اسْلَمَا وَ تَلَّهٖ لِلْحَبِيبِ (37/Saffāt,103) Aymışlar: İbrāhīm (7) İsmā‘İlni boġuzlayurda yıǵlayur erdi, biçekni İsmā‘İlniġ boġzınġa (8) urdı erse İsmā‘İl külümsindi, ne üçün küldünġ tise aydı: Bu biçek (9) üze بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ bitiglig körer-men, ey ata sewinç saġa, biçek üze (10) Mevlamnıġ atı bitiglig bolsa meninġ boġzumnu neteg keser? Biçekni (11) boġzınġa urdı küçi barınça tarttı, biçek kesmedi. İkinçi tarttı, (12) kesmedi. Ba‘zı ayturlar: Biçekni İsmā‘İlniġ boġzınġa urdı, tartmasda (13) burun Cebra‘İlke yarlıġ boldı: ادرك عبدی Yetgil, biçekniġ (14) yüzün ewürgil. Sidretü’l-müntehādın bir qanat toqup keldi, yüzün arķasınġa (15) ewürdi. Aymışlar: Biçek tartmışda Cebra‘İl kelip qanatı birle biçekniġ arķasın (16) ewürdi, İbrāhīm yana tarttı, Cebra‘İl yana ewürdi. Üç qurla tarttı, kesmedi (17) erse öwkelep biçekni yerke çaldı. Biçekdin ün keldi: Ey İbrāhīm (18) Sen aytur-sen, bıçġıl, Allāh aytur, bıçmaġıl, seninġ sözünġ alġınça Allāh (19) aymışın tutsam yegrek, Mundaġuķ kaçan kıyāmet küni bolsa آمناه

[70b] (1) صدقنا Muħammed ümmetiniġ ‘āşilerin tamuġķa kigürseler tamuġ otı olarnı köyürmegey. (2) Mālik ayġay: Ey ot nelük köyürmes-sen? Ot ayġay: Ey Mālik sen aytur-sen (3) köyürgil, Allāh aytur köyürmegil, seninġ aymışın tutġınça Allāh aymışın tutsam (4) yegrek. Ol hāde yēti qat köknünġ qapuġları açıldı, ferişterler nezzāre- (5) -ķa turuķtılar, yıǵlaştılar, yēti qat kök ‘arş birle ırġandılar. (6) Taķı bir rivāyetde andaġ kelür: Ferişterler münācāt kıldılar, aydılar: İlāhī (7) levhu’l-maħfūzda körer-miz, āħiru’z-zamān yalawaçı Muħammed Muřtafā İsmā‘İl (8) uruġındın bolġay, ol Muħammed haķķı ħürmeti kim bu ata oġulķa feraħ bērgil. (9) Hevādın ün işitildi: Ey İbrāhīm tüşünġni könike çıkardıġ. *Qavluhu ta‘ālā*: (10) و نا ديناه ان يا ابراهيم قد صدقت الرءيا Sen öz sözünġke tegdinġ (11) erse biz me yanutın bērdimiz. *Qavluhu ta‘ālā*: انا كذلك نجزي المحسنين Ol (12) cezā bu turur, bu qoçnu alġıl, qurbān kılgıl, oġlunġ selāmet (13) qalsun. *Qavluhu ta‘ālā*: و فدياه بذبح

عظيم Cebra'ıldin ün işitti, Allāhu ekber Allāhu (14) ekber. İbrāhīm yoķaru baķtı, Cebra'ılını kördi, bir ķoķ alıp kelü (15) turur, sewünmişde aydı: Lā ilāhe illa'llāhu va'llāhu ekber. İsmā'ılķa aydı: Kōrgil, (16) Mevlā 'azze ve 'alā sini me mini me bu emgekdiñ kūtğardı. İsmā'ıl baķtı, ķoķ (17) kördi, aydı: Allāhu ekber ve li'llāhi'l-ħamd. Yana bir rivāyetde andağ kelür: Kaķan Cebra'ıl (18) koy birle yerke indi erse İbrahīm ķarşı yōrip ķoynı tutar bolsa (19) koy kaķtı, İsmā'ılını bağlap ķođup barıp ķoynı tuttı, yanıp keldi,

[71a] (1) İsmā'ılını yezüg kördi, bağlarıñğı kim yazdı, tip sordı. İsmā'ıl (2) aydı: Ol dōst kim ölümdeñ necāt bērdi, bağdın me ħalāş kıldı. (3) Ĥaberde andağ kelür kim'İd künlerinde bu tekbirni aysa Cebra'ıl-ı Emİnniñ, (4) İbrāhīm-ı Ĥalİlniñ, İsmā'ıl-ı Zebİhniñ şefā'atin añğa rüzİ kılğay. (5) İbrāhīm İsmā'ılını eligin adaķın yazdı, ķoķını İsmā'ılķa bērdi. (6) Kōķ sigirdi, İsmā'ıldin kaķtı, Minā tağıñğa ağıdı, sonğınça barıp (7) anda ķurbān kıldı. Aymışlar: Ol kōķ Ĥabİl ķurbānı erdi, Mevlā 'azze ve celle (8) uçmağda semritür erdi İsmā'ıl üçün. Su'āl: Ata mu cevānmerdraķ (9) azu oğul mu? Cevāb: Ba'zı aymışlar: Ata cevānmerdraķ anıñ üçün kim (10) iyāl açığı ķamuğdın artuķraķ turur. Ba'zı aymışlar: Oğul cevānmerdraķ (11) anıñ üçün kim ata oğuldın keķti, yana oğul cāndın keķti, cān iyāl- (12) -din 'azİzraķ turur. Taķı aymışlar: İsmā'ıl ķurbān kılınsa Mevlāķa ulanur (13) erdi, İbrāhīm ölginçe İsmā'ıl firāķında ķalır erdi. Taķı aymışlar: İbrāhīm (14) cevānmerd erdi anıñ üçün ķurbān ĥiķābı İbrāhīmķa keldi, İsmā'ılķa kelmedi. (15) Taķı aymışlar: İsmā'ıl ķurbān kılınsa ķıyāmetķa tegi bu sūnet mü'minlerķa (16) vācib bolğay erdi. İsmā'ıl boğuzlanmadı erse mü'minlerķa bu zaķmet (17) ķalmadı. Su'āl: Biķek İsmā'ılķa erdi, İbrāhīm nelük yığladı. Cevāb: İbrāhīm (18) fānİ dōstdın ağrılır erdi. İsmā'ıl fānİ dōstdın ağrılıp bāķİ dōst- (19) -ķa ulanur erdi. Taķı cevāb: İbrāhīm yığısı İsmā'ıl firāķıñğa ermedi, Mevlā ta'ālā

[71b] (1) firāķıñğa erdi. İbrāhīmķa kōrgüzdi, fānİ dōst firāķı munça yığlatur, (2) bāķİ dōst firāķı neteg bolğusı. Taķı Cevāb: İsmā'ılını biķerde Mevlā ta'ālā (3) nūrlandırın bir nūrını

İsmâ'îlka körgüzdi, ol nūr hoşluğında bıçak (4) ağığın bilmedi kalı kim Mısr hatunları Yūsufnuñ cemālınıñ nūrı hoş- (5) -luğında eliglerin biçtiler, tuymadılar. Mü'minlerka me mundağuk öler hâlde (6) mağfıret nūrını körgüzüp öz selāmın ıdğay, anıñ hoşluğında mü'min oñgay- (7) -lık birle cān bergey erse **Qıssa-i Binā-i Ka'be**. Evvel Ka'be yerinde Ādem yalawaç 'aleyhi's-selām Beytü'l-Ma'mūrnu (9) binā kıldı. Nūh yalawaç rüzgārıka tegi aña ziyāret kılur erdiler, kaçan tūfān (10) vaqtı boldı erse 'azāb suwı tegmesün tip İdi 'azze ve celle yarlığı birle beytü'l-ma'mūrnu (11) kötürdi, törtinç kökde ornattı, ol iw endāzesinçe tağnı Şām (12) vilāyetindin keltürüp Beytü'l-Ma'mūr ornında qoğdı. İbrāhīm yalawaç oğurıña (13) tegi turur erdi. Yarlıgı boldı İbrāhīmka: Beytü'l-Ma'mūr ornında Ka'beni (14) binā kılğıl, tip. Aydı: İlāhī ol yer kayu turur, bilmes-men Aymışlar: Ol (15) tağ ornındın qoptı. Cebra'ıl aydı: Uş munda binā kılğıl. Tağı aymışlar: (16) Mevlā ta'ālā Ka'be ornınça bir kesek bulut ıdı, ol yerke kölige kıldı. Ol bulut- (17) -nı teñgleyü Ka'be binā kıldı. Nūh yalawaç kemisiniñ tahtaları birle saqfını örtti. (18) Ba'zı aymışlar: Bir yılan keldi, ol yerde kıwrılıp yattı. Ol endāzeçe (19) Ka'beni binā kıldı. Tūr-ı Sīnā, Tur-Zeynā, Hirā, el-Lübnān, Cudīdin taş kötürdi.

[72a] (1) Su'āl: Mekke de taşlar telim erdi, biş tağdın taş kötürmekke hikmet ne erdi? (2) Cevāb: Mevlā ta'ālā yarlıkar kim bu iwke yüz urup biş namāz kılsa ya kendü kelip (3) muñga tavāf kılsa bu dört atlıg tağlar ağırınça yazukı bolsa kamuğın (4) yarlıkağay-men, kamuğ 'ayblarını örtgey-men. Cebra'ıl taş kesti, ferişte- (5) -ler boluştılar. İsmā'ıl taş taşıdı. Neteg taşıyor erdi? Taş kesilgü çek (6) Cebra'ıl İsmā'ıl ni taş üze olturtur erdi, taş yorga at teg yelip (7) İbrāhīmka kelür erdi, İbrāhīm taşnı alıp tam yapar erdi, kayu taş (8) irig yarağsız erdi erse İbrāhīmnuñ kutlıg eligi tügümün kamuğ ruḥām (9) boldı. Dört bulunluğ iwke ol urdı, bir münğüşinde qoğdı, Sübhāna'llāh (10) tidi. İkinci münğüşinde qoğdı, ve'l-ḥamdü li'llāh, tidi. Üçinç münğüşinde (11) qoğdı, ve lā ilāhe illa'llāh, tidi. Dörtinç münğüş qoğdı, Allāhu ekber, tidi. (12) Resūl 'aleyhi's-selām yarlıkadı: كلمتان

جيبتان عند الملك الرحمن و تلك الكالمتان سبحان الله ولحمد سبحان (13) خفيفتان على اللسان ثقيلتان في الميز
 (15) Ma' nīsi ol bolur: İki söz bar til üze yüngül kıyāmet terāzūsında (14) الله
 لعظم (16) سبحان الله ولحمد سبحان الله Ol iki söz bu turur ağır, Mevlā ta' ālā ḥazretinde sewüg. Ol iki söz bu turur
 Su 'āl: Tilke yüngülü kayu, terāzūda ağrı neteg? Cevāb ol turur: (17) Dünyā ḥālī
 āḥiret ḥālīnge meṅgzemes, dünyā artuqluḳı āḥiret eksüklüki turur, (18) dünyā eksüklüki
 āḥiret artuqluḳı turur. *Ḳavluhu 'aleyhi's-selām*: (19) زيادة الدنيا نقصان الآخرة و نقصان الآخرة
 Mundaḡuḳ dünyā ağırılıḳı

[72b] (1) āḥiret yüngüllüki turur, dünyā yüngüllüki āḥiret ağırılıḳı turur. (2) Bu kün tilke
 yüngüllük bērdi. Bir zamānda tesbīḥ ve taḥlīl itse köz yumup (3) açḡınça 'arşka aḡar. Uş
 til yüngüllüki yana ağırılıḳını ḳademḳa bērdi. (4) Uzun kün emgenip yörise iki yıḡaçlıḳ
 yer ya üç yıḡaçlıḳ yerdin artuḳ (5) barumas-sen, uş ḳadem ağırılıḳı. Ammā yarın işler tetrü
 bolḡay. Ḳadem (6) ağırılıḳın tilke bērürler, til yüngüllükin ḳademḡa bērürler, köz yumup
 (7) açḡınça üç miṅg yıllık sırātdın keçer yana ḳadem ağırılıḳın tilke (8) bērürler.
 Mü'minniṅ ṭā'atini terāzūnuṅ bir pellesika urḡaylar, yazuḳ- (9) -larını bir pelleke
 urḡaylar, yazuḳları artuḡraḳ kelgey, yēti ḳat yerni (10) ṭā'at pellesinḡe urḡaylar, yazuḳları
 oḳ artuḳ kelgey. Ol ḥālde (11) hevādın bir kesek kāḡız uça kelip ṭā'at pellesinḡe ḳonḡay,
 ol ḳamuḡ (12) yazuḳlarındın yēti ḳat yerdin, yēti ḳat kökdin bu kāḡız ağırırak (13) kelgey.
 Ol kāḡızın açıp körse bu kelime bitiglig bolḡay: Sübhāna'llāh (14) ve ḥamdü
 sübhāna'llāhu'l-azim ve ḥamd. Uş ḳadem ağırılıḳı tilke bērilgey (15) bu turur. Ḳaçan
 Ka'be tamām boldı erse aydılar: İbrāḥīm ve İsmā'īl 'aleyhi's-selām (16) İḍiyā bizdin
 bedirleḡıl, işitigli sen-sen, biligli sen-sen. *Ḳavluhu ta'ālā ḡeberan 'anhumā* (17) رَبَّنَا تَقَبَّلْ
 (2/Bakara,127) Yana du'ā ḳıldılar: İḍiyā biziṅ oḡlan- (18) -larımızdın
 bir yalawaç ḳıḳarḡıl, seniṅ kelāmuṅnı olarḳa oḳıyu bērsün, (19) kitābuṅnı taḳı
 ḡükmünḡni olarḳa öḡretsün, yazuḳlarındın eritü bērsün, 'azīz

[73a] (1) sen-sen, ḡakīm sen-sen. *Ḳavluhu ta'ālā*: عَلَيْهِمْ رُسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ (2/Bakara,129) رَبَّنَا و ابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ (2/Bakara,129) Haberde (3) kelür:
 (2/Bakara,129) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ الْحَكِيمُ

(4) انا دعوة ابراهيم وبشارة: Yalawaçımız Muḥammed Muştafâ ‘aleyhi’s-selâm yarlıkadı: Cebra’îl keldi, yarlıg tegürdi: Ey İbrâhîm ḥalknı (5) ḥaça okıgıl. *Ḳavluhu ta‘âlâ*: و اذّن فی الناس بالحجّ (22/Hac,27) İbrâhîm aydı: İlâhî ḳayu- (6) -sın okıyın, ḥalâyık köp, men za‘îf. Yarlıg keldi: Ey İbrâhîm sindin (7) okımaḳ, mindin işittürmek. İbrâhîm <E>bû Ḳubays taḡınga aḡdı, ün kıldı: (8) ايها الناس ان الله تعالى بنى لكم بيتا وامركم ان Kim ol لبيك لاشريك لك لبيك ان الحمد و النعمة و لملك لاشريك لك (10) لبيك اللهم لبيك Cevâb aydılar: kün cevâb (11) aydı erse neçe me çıḡay bolsun ḥac ötegey kim cevâb aymadı erse neçe me (12) küçlüg bay bolsun ötemegey.

Ḳışşa-i İshâḳu’n-Nebî ‘Aleyhi’s-Selâm

(13) Sâre yüz otuz yaşamışda kiḡin Cebra’îl beşâret keltürdi. Ol نبیّا من (14) و بشرناه باسحق الصّالحين

(37/Saffât,112), teşrîfin bulḡan, ol فبشّرناها باسحق و من وراء اسحق (15) يعقوب (11/Hûd,71) ḥil‘atin kedgen جعلنا الصّالحين وکلّا ووهبنا له اسحق ويعقوب نافلةً (21/Enbiyâ,72) (16) ḥiṭâbı birle müşerref bolḡan İshâḳ yalawaç ‘aleyhi’s-selâm. Nazm bu turur.

(17) İbrâhîmnünḡ oḡlı İshâḳ erdi Mevlâ saḳçı<sı>

(18) Minḡ yalawaç toḡdı andın barça yaḡluḡ başçısı

(19) Ḥaḳḳa dâ‘î ḥalk râ‘î hem beşîr ve hem nezîr

Dîn şerî‘at öğretigli sekiz uçmaḡ yolçısı

[73b]

(1) Ol umınç kesmişde soḡ bolup mübeşşir Cebra’îl

(2) Ḥaḳ beşâret birle bergeḡ Sâreniḡ eglençisi

(3) Ol zebîḥu’llâh inisi ikiz oḡlanḳa ata

(4) Sekiz oḡlan arasında sanasaḡ ikilençisi

(5) Dîn şerî‘at tosunını atlanıp köndürgüke

(6) Mevlâ bërmiş erdi elginde risâlet ḳamçısı

(7) Säre yüz otuz yaşap oğuldın umınç kesmiş erdi. Cebra'ıl Lût yalawaç (8) boğunını helāk kılğalu kelmişde İbrāhīm yalawaçka konuğ bolup Sāredin (9) İshāk atlıg oğlunğ bolur, tip beşāret bērdi. *Qavluhu ta'ālā: فَبَشِّرْناه بغلامٍ حليم (47/Sāffāt,101)* (10) *Qavluhu ta'ālā: فَبَشِّرْناها باسحق و من وراء اسحق يعقوب (11/Hūd,71)* Ol sözler sonğra- (11) -raq Lût yalawaç kışşasında kelgey, inşā'llāh ta'ālā. Cebra'ıl beşāret bērmışde yēti (12) künde kiğin Säre sünğükinde İshāk belğürdi. Toğuz ay tükendi erse İshāk toğdı. (13) Ol keçe minğ yulduz İbrāhīm yalawaç iwi tegresinde yıgıldılar. İbrāhīm 'aleyhi's-selām (14) münācāt kıldı: İđiyā bu ne 'alāmet turur? Yarlıg keldi: Ey İbrāhīm bu İshāk (15) atlıg oğlunğnuñ arğasındın minğ yalawaç bolğay. İbrāhīm sewündi, İği (16) 'azze ve celleka şükr kıldı. Yana aydı: İlāhī İshākka bu kerāmet bērür-sen, İsmā'ıl- (17) -ka ne bērür-sen? Yarlıg keldi: Ey İbrāhīm İsmā'ıl ni mañga tapşurgıl, İsmā'ıl (18) arğasındın bir yalawaç ığğay-men Muğammed resūlu'llāh atlıg, apanğ ol yalawaç bolmasa (19) yüz minğ yigirmi tōrt minğ yalawaçlar bolmağaylar erdi, sen me bolmağay erdinğ.

[74a] (1) kamuğnı anınğ sewüglüki üçün yarattım. İbrāhīm sewündi, Sāreka haber bērdi, (2) Säre me sewündi, İği 'azze ve celleka şükr kıldılar, telim mällar şadağa kıldılar. (3) İbrāhīm minğ koy, yüz ud, yüz tiwe qurbān kıldı. İshāk ulğardı (4) erse İlyās oğlı Batvılning Ruğa'a atlıg kızını qoldı. Bu Ruğa'adın (5) iki oğul boldı, ikiz toğdılar. Uluğı 'Ayaž atlıg, kiçigi Ya'qūb atlıg. (6) Bu 'Ayaž Ya'qūbnuñ adağı ökçesin tuta toğdı, anınğ üçün Ya'qūb (7) atadılar. *لانه اخذ يعقوب اسحاق* İshāk yalawaçnıñ közleri körmes erdi. (8) 'Ayaž ulğardı erse aw awlayur erdi. Atası 'Ayažnı artuğraq sewer (9) erdi. Künlerde bir kün İshāk 'Ayažka aydı: Keđikning söğülmiş etini (10) könğlüm küseyür, kaçan keğik tutsağ söglünçi kılıp mañga keltürgil, men (11) yeyin, yemişde kiğin sañga yalawaçlık du'āsın kılayın, tidi. 'Ayaž ok (12) ya aldı, awka çıqtı. Aymışlar: Kamuğ yalawaçlarınğ bir müstecāb du'ası bolur erdi, (13) hāşşa ol du'ānı oğlanları haqqında kılur erdiler. Ya'qūbnı anası (14) artuğraq sewer erdi. Ol sözni işitti, bir koy boğuzladı, terisin Ya'qūb- (15) -ka keğdürdi, anın üçün kim 'Ayaž yawlağ tülüg erdi, sini atağ anğlamasun (16)

tidi, bargıl bu sögülmüş koy etini iletgil, yèsün, ol du‘ânı (17) kolğalu keldim tigil, tidi. Ya‘küb koy terisin eşünüp kirdi: Ata uş (18) keğik eti keltürdüm, tidi. İshāk ol etni yèdi. Ya‘küb ol du‘ânı koldı. (19) İshāk Ya‘kübnuñ eligin tuttı, öz öñinde orun bèrdi. İshāknuñ eligi

[74b] (1) Ya‘küb öşüngen koy terisñge tegdi erse aydı: *و الصوت صيوت (2) الجسد جسد عيض* Et ‘Ayažnuñ eti turur, ün Ya‘küb üninke (3) oñsayur, tidi. Du‘ā kıldı: Urugunğ yalawaçlar, eđgü şālihler kopsun, tidi. (4) Mevlā ta‘ālā İshāk yalawaç du‘āsın Ya‘küb yalawaç haqqında müstecāb kıldı. Anda kiğin (5) ‘Ayaž awdın yetildi, et keltürdi, İshākdın ol du‘ânı koldı. İshāk (6) aydı: Baya keldiñg, du‘ā kıldım, tidi. ‘Ayaž, men kelmedim, tidi. İshāk (7) aydı: Ey ‘Ayaž sañga bu mekrni Ya‘küb kıldı anası birle. Anda kiğin (8) ‘Ayažka eđgü du‘ā kıldı, yalawaçlık du‘ası kılmadı. Bu yoldın ‘Ayaž- (9) -lı Ya‘küblı arasında ‘adāvet tüşti. İshāk olarnıñ ‘adāvetindin (10) qorqup ‘Ayažnı Rüm vilāyetinğ ıdtı, Rüm hılkı kamuğ ‘Ayaž urugındın (11) tururlar. Ya‘küb yalawaç uruğı İshāk ‘aleyhi’s-selām du‘ası berekātında kamuğ (12) yalawaç qoptılar. **İbrāhīm yalawaç ‘aleyhi’s-selām elginde kuşlar tirilgen sözler.** (13) Künlerde bir kün İbrāhīm yalawaç yoldın keçerde bir ölüg tiwe kördi, eti (14) süñgüki tarılmış. Nemrüdnuñ *انا احي و اميت* (2/Bakara,258) tigen sözi (15) köñgliñge kirdi. Mundağ nerseni ol mel‘ün neteg tircüzür, tip İdiyā körgüzgil (16) mañga ölügni neteg tircüzür-sen? *ربِّ ارنى كيف تحى Kavluhu ta‘ālā:* *اولم تؤمن* (2/Bakara,260) (17) Hiṭāb keldi: Kirtünmediñg mü? *Kavluhu ta‘ālā:* (2/Bakara,260) Aydı: İlāhī kirtündüm, ançası (18) bar, köñglüm amrulsun. *Kavluhu ta‘ālā:* (2/Bakara,260) Aymışlar: İdi ‘azze ve celle (19) İbrāhīmka ħullet bergey-men, tip vahy kılmış erdi. İbrāhīm aydı: İdiyā

[75a] (1) ol va‘de kaçan kaçan vefā bolğay? Yarlıg keldi: Kaçan seninğ elginğde ölüg (2) tirilse sañga ħullet teşrifi ançada bolğay, tip. Ol va‘de keçikti (3) erse şabrı qalmadı, aydı: *اولم تؤمن* (2/Bakara,260) Hiṭāb keldi: (4) *ربِّ ارنى كيف تحى الموتى* (2/Bakara,260) Aydı: Kirtünüp turur-men, ançası bar mini döstluqqa qabul (5) kılmışıñgı tamām bileyin, köñglüm

tınsun, tidi. *Qavluhu ta‘ālā: لَيْطَمَنَّ (6) قَالَ بَلَىٰ وَ لَكِنْ لَيْطَمَنَّ* (2/Bakara,260) Ba‘zı aymışlar: İbrāhîmnüñ bir döstü bar erdi Qulb atlıg. Aydı: (7) Men kendü kirtünüp turur-men, ançası bar bu Qulb me körsün, köñgli tınsun, (8) tidi. Hıtab keldi: Tört kuşnı tutgıl, boğuzlağıl, tüşin (9) yolğıl, etin toğrağıl, tülerin yelke sawurgıl, süñgüklerin (10) töggil, kamuğnı birbirine katgıl. *Qavluhu ta‘ālā: فَصْرَهُنَّ إِلَيْكَ (11) قَالَ فَخَذَ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ* (2/Bakara,260) Yana dört ülüş kılğıl, dört tağ tepesine qoğğıl. (12) *Qavluhu ta‘ālā: ثُمَّ اجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا* (2/Bakara,260) Aymışlar: Ol dört kuşlarda (13) birisi tavus erdi, biri karga erdi, biri ördek erdi, biri (14) tağağ erdi. Süddi müfessir aytur rahmetu’llāhi ‘aleyh: Bu dört kuşnı boğuzlağğa (15) yarlıg boldı: Köni yörigen kuşlar ölmesün, hıyānet kılğan bu (16) kuşlar ölsün, tip bu dört kuşnı öldürdi. Su’āl: Tavus ne hıyānet (17) kıldı? Cevāb: Tavus uçmağ içinde Ādem ve Havvāğa hıyānet kıldı. İblīsğa (18) tağı yılanğa Havvā sınıgar delālet kıldı, adağı baru kelü qarardı. Su’āl: Karga (19) ne hıyānet kıldı? Cevāb: Karganı Nüh yalawaç ‘aleyhi’s-selām tufānda kiğin yerke

[75b] (1) yer körgelü ıdı, murdār telim buldı, yeğelü qaldı, kelmedi, kıyāmetğa (2) tegi murdārçı boldı. Su’āl: Tağağ ne hıyānet kıldı? Cevāb: Tağağdın tağağular (3) birle birikip İlyās yalawaç ‘aleyhi’s-selām tonın aldılar, biri birine ‘adāvet- (4) -līg boldılar. Su’āl: Ördek ne hıyānet kıldı? Cevāb: Qaçan Yūnus ‘aleyhi’s-selām balıq (5) qarnındın çıqtı erse eti za‘ıf bolmış erdi, sinğekler qonup emgetmesün- (6) -ler tip kabak yıgaçnıñ ündürü yarlıqadı, kölige boldı. Suw içgelü (7) barıp kelginçe ördek kabak yıgaçnıñ yıldızın qazdı, qurıttı. Yarlıg (8) boldı: Bu dört yazuqluğ kuşlarnı öldürgil, yazuqsuzlar ölmesünler, (9) tip. Yana aymışlar: Bu dört kuşlar ölmekine hikmet ol erdi tavus kamuğ kuşlar- (10) -dın körklügrek turur, ādemīğa oğşayur. *Qavluhu ta‘ālā: وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ (11)* (95/Tin, 4-5) Tağağ ferişterke oğşayur, ulaşı (12) zıkr ve tesbîh birle bolurlar tağı kamuğ kuşlardın tağağ tesbîhlıgrağ turur. (13) Karga Şeytānğa oğşayur, körmekke kara, başı uzun. Ördek perilerke (14) oğşayur, arıqsız turur tağı suğ turur birerde körünür, birerde körünmes. Fa’ide: (15) Ey hālil tavusnı öldürdünğ erse

âdemîler ölüp yana tirilgenin saķıngıl, (16) taķaķunı öldürdüñg erse ferîşteler ölgenin saķıngıl, ördekni öldürdüñg (17) erse perîler ölgenin saķıngıl, ķarķanı öldürdüñg erse Şeytân (18) ölgenin saķıngıl, bilgey-sen kim bu dört türlüğ ķuşları tîrgüzmekke (19) ķudretim bar, dört türlüğ ĥalâyıķnı me tîrgüzgü ķudretim bar. Yana muĥaķķıķlar aymışlar: [76a] (1) Bu dört ķuşları öldürmekke ĥikmet ol erdi, tāvusnuñg bezeki bar (2) dünyāke meñgzer, taķaķunuñg şehveti bar, ördekniñg suķluğu bar, (3) ķarķanıñg uzun saķıncı bar. İşāret ol turur kim mücāhede birle tabî‘ at-ı (4) endāmıda şerî‘ at ĥükmi birle bu dört şıfatnı bu boğuzlasa meñgü tîrig ķalğay. (5) *Ķavluhu ta‘ālā*: و لاتحسبن الذين قتلوا فى سبيل الله امواتاً بل احياء عند ربهم (3/Āl-i İmrân,169) Yarlıg (6) boldı: Bu dört ķuşları öldürgil, başların eliginğke alğıl, ķalģanın (7) bir edişke salıp toğrağıl, yençgil, bir birke ķatılsun, dört ülüş kılğıl, (8) dört tağ tepesinde ķođğıl, anda kiğin ündegil, sañģa kelgeyley. *Ķavluhu ta‘ālā*: (9) ثم ادعهن يأتينك سعيًا (2/Bakara,260) İbrāĥîm ķamuğnı yençti, dört ülüş kıldı, (10) dört tağ tepesinde ķođdı, başların elginğke kıstı, ün kıldı: Ey tāvus, (11) ey tawuķ, ey ördek, ey ķarģa. Tanğrı ‘azze ve celle yarlıgı birle tağdın (12) uçtılar. Hevāda tegme biriniñg sünğüki sünğükidin, eti etidin, yünği (13) yünğidin öz ornınģa keldiler, başlarıñģa ulaştılar, tirildiler. İbrāĥîm yalawaç- (14) -nıñ başı tuşında lâ ilāhe illa’llāĥ Muĥammed resūlu’llāĥ tîp uça (15) başladılar. Yarlıg keldi: Bilgil kim Mevlā ta‘ālā ‘azîz turur, ĥakîm turur. (16) *Ķavluhu ta‘ālā*: و اعلم ان الله عزيز حكيم (2/Bakara,260) Su‘āl: İbrāĥîmķa ölüğ tîrgüzmekni ķuşlarda (17) körgüzdi yana ‘Üzeyrķa öz tenide körgüzdi, ĥikmet ne erdi. Cevāb: İbrāĥîm tazarru‘ birle (18) yaķın birle su‘āl kıldı, aydı: İđiyā mañģa körgüzgil ölüğni neteg tîrgüzür-sen? (19) *Ķavluhu ta‘ālā*: ربّ ارنى كيف تحى الموتى (2/Bakara,260) Taķı ‘Üzeyr ‘aceb taķı şekk birle du‘ā kıldı,

[76b] (1) aydı: Mundağ ölmüşni tarılmışda kiğin ķaydın tîrgüzür-sen? *Ķavluhu ta‘ālā*: (2)

(3) العصه بها وكمالها سياى فى موضعها ان شا الله تعالى (2/Bakara,259) أئى يحيى هذه الله بعده موتها

Ķışşa-i Vefātı İbrāĥîm ‘Aleyhi’s-Selām ve Sāre Rażıya’llāhu ‘Anhā ve Şalli ‘Alā Zevcihā

(4) Sāre yüz otuz yaşadı, anda kiḍin vefâtı boldı. İbrāhīm yalawaç anı Ken‘ān (5) haddinde Filistīn atlıg yerde külidı. Sāre tirig erginçe anıñg (6) haqqın sakladı, adın kişi almadı. Sāre ölmüşde kiḍin Yüşūrā- (7) -nıñ Fütūr atlıg kızını aldı, andın altı oğul boldı. Yefşān, Vāşık, (8) Zemz, Meden, Medīn, Şūh. Uluğ oğlanları İsmā‘īl ve İshāk ‘aleyhume’s-selām adın analıg- (9) -lar erdiler. Bu sekiz oğuldın uruğ yazıldı, ‘ālem toldı kimi müselmān, kimi (10) kāfir, qalı kim Mevlā ta‘ālā yarlıkar. *Kavluhu ta‘ālā: وباركنا* (37/Sāffāt,113) Ba‘zı ‘ulamā aymışlar: Sārede kiḍin İbrāhīm (12) iki buçuq yılda kiḍin vefāt kıldı. İshāk toğmışda kiḍin yigirmi üç (13) tirildi, yigirmi biş kün ağrıdı, muḥarrem ayında, penç-şenbe kün ikindü namāzı (14) vaqtında yüz yigirmi toquz yaşap vefāt kıldı. Aymışlar: Tañrı ‘azze ve celledin kılmiş (15) erdi, meniñg ecelim yawuşmışda bir yılda burun mañga ḥaber bērgil, men ölüm (16) yarağın iteyin, tip. Mevlā ‘azze ve celle icābet kılmış erdi. Kaçan ‘Azrā‘īl (17) cān algalu keldi erse İbrāhīm aydı: Taqı vaqt bolmışı yok. ‘Azrā‘īl aydı: Vaqt (18) bolmasa mañga yarlıg kelmegey erdi. Ḥiṭāb keldi: Ey İbrāhīm saqalıñgқа (19) ürünğlük kaçan kirdi? Aydı: İlāhī bir yıl boldı. Aydı: Ey İbrāhīm ol saqal

[77a] (1) ürünğlüki ölüm ilçisi turur. İbrāhīmdin burun kimerseniñg saqalı ürgermiş (2) yok erdi. İbrāhīm anı bildi erse aydı: *ای عزرائیل هل رایت خلیلا* (3) Dōst *یقین روح خلیله* Dōst dōstnuñg cānın alur mu bolur? Ol ḥalde (4) Cebra‘īl keldi, aydı: Mevlā ta‘ālā yarlıkar dōst dōstқа ulanmaқnı unamas mu? (5) İbrāhīm aydı: Andağ erse cānımnı alğıl. Cānın aldı kökke (6) ağdurdı. Kamuğ yalawaçlar cānı utru yōridiler, sordılar: Cān bērmek qatıg- (7) -lıqı neteg turur? İbrāhīmnüñg cānı aydı: Kimerseni miñg qurla miñg yolu (8) irpek birle ortara yarsalar, miñg qurla miñg yolu kılıç birle kesseler (9) neçe emgegey, mañga andağ erdi, tidi. Aydılar: Cān bērmek oñgaylıqı (10) bu erse qatıqlıqı neteg bolğay? İshākıñı Şām vilāyetinde ḥalīfe kıldı, İsmā‘īl- (11) -ni Ḥicāz yerinde ḥalīfe kıldı. İsmā‘īl İbrāhīmden kiḍin kırk yaşadı, (12) İshāk ellig iki yaşadı. İbrāhīmni İshāk yudı, namāz kıldı, Sāre birle qoşa (13) külidiler.

Kıssa-i Lût Yalawaç ‘Aleyhi’s-Selām

tip اتينا بعذاب الله ان كنت من الصادقين (14) Ol (26/Şuarâ,161) اذ قال لهم اخوهم Ol
الرجال hil‘ atin keçgen, (9/Tevbe,70) والمؤتفات اتتهم رسلهم بالبينات (15) kafirlerdin cevâb işitgen,
وما اسئلكم (16) tiyü kafirler birle mücâdele kılğan, (29/Ankebût,29) انكُم لتأتون و تقطعون السبيل
(11/Hûd,78) هؤلاء بناتي هن اطهرلكم tigen (17) (26/Şuarâ,127) عليه من اجر ان اجرى الا على رب العالمين
او اوى الى ركن شديد, (18) tiyü ögüt berğen, (15/Hicr,69) واتقوا الله ولا تخزون
tip konuğ ağırlağan, (11/Hûd,80) الصبح اليس الصبح بقریب (19) ان موعدهم, (11/Hûd,80) hişârînga sığınğan,
işitgen Lût yalawaç ‘aleyhi’s-selām

[77b]

- (1) İbrâhîmnüñ ħağ ħadaşı Hâzer oğlı erdi Lût
- (2) Köp telim yıllar küwenip özi birle turdı Lût
- (3) Cebra’îl keldi yalawaçlık tegürdi Mevlâdın
- (4) Yarlıg işitip köç kötürdi iwe tawrağ bardı Lût
- (5) Tap kılıñg butğa tapınmañg bat keliñg ĩmânka tip
- (6) Kırk yıl emgep toñg arıgsız kâfir ara serdi Lût
- (7) Ança yañğlıg boynağuda biri yolğa könmedi
- (8) Ķađğuluğ bolup umınç kesti olardın irdi Lût
- (9) Bir yaratğan ħağğa yandı yalwarıp kıldı du‘ â
- (10) Cebra’îl ħanat toğıdı kırdı Allâf kördi Lût.
- (11) Lût bin Hâzer bin Târuğ Yağâl Hârân. Bu Lût yalawaç İbrâhîm yalawaçnıñğ
ħarındaşı (12) oğlı erdi. İbrâhîm yalawaç vağtında Lût Ürdün yerinde, İbrâhîm Filisîñ
yerinde. (13) Mü’tefikâtda arası bir tün künlük yer bolur. Lûtñuñg iwlüki kâfire erdi (14)
Vâhile atlıg. Bu Ürdün yerinde biş uluğ şehrler erdi. Dâmürâ, ‘Āmürâ, Sabvâyem, (15)
Sedüm, Şa‘ar. On altı yığaçlık içinde, on altı yığaçlık yerde bu iller erdi. (16) Munça
vilâyet toluğ bağ ve borlağ yığaçlar, ni‘metler erdi, ajun içinde ne türlüg (17) yim yemiş
ħamuğ anda erdi. Ol yerde bir türlüg boğun erdi. Olarnı Mevlâ ‘azze ve celle (18) Ķur’ân

içinde mü'tefikât tiyü yarlıkadı. Mü'tefikât ma'nisi mükezzibât bolur. Melik- (19) -
leriniñ atı Sedüm bin Müşdem erdi. Vezîriniñ atı Kürmüz erdi. Kamuğ butқа

[78a] (1) tapınur erdiler, tört butları erdi Yebed, Semür, Raqûb, Kart. İdrîs yalawaç (2)
vaqtındın ol künke tegi ol tört butdın siligrek but yok erdi. Kamuğ (3) 'âlemde ni' met
neçe erse yalguz mü'tefikâtda ança erdi. Yıl sayu bu ni' metleri (4) yetilse Şahra, Çin ve
Maçîndin Batğa, Kalehard, Derbend-i Hîrzân (5) vilâyetindin kamuğ halâyık öz
bâğlarıñğa borlaqlarıñğa barur teg anda barur erdi- (6) -ler. Türlüg ni' metler yığıp kış
bolsa iwleriñge yanar erdiler. Bir yıl Mevlâ ta'âlâ (7) soğık ıdı. Ol ni' metleri kamuğ
üşidi, az kaldı. Yaz boldı erse halâyık (8) andağuk kelü başladılar. Olar aydılar: Bu yıl
ni' met bolmadı, bizke taķı yetmes, (9) bu yıl kitiñg, esende yana yıl kirmişde sizke
artuķraķ bergey-miz, tip. (10) Olar yanmadılar. Olar me bularnı yingümediler. Sedüm
melikke kelip aydılar: Olarnıñ (11) Zî'âl atlıg uluğ butları bar erdi. Melik aydı: Zî'âlķa
yükünüñg, yalwarıñg, bolğay (12) kim sizlerni kutğargay ya kendü bir yol körgüzgey.
İblîs bir Haşcâz (13) atlıg dîvni ıdı, kelip ol Zî'âlñiñg ağızıñğa kirdi, aydı: Ey meniñg
kullarım (14) munça yıldın berü meniñg sözüm tutsa erdiñgiz sizlerke bu emgekler (15)
tegmegey erdi. Aydı: yarağ ol turur, mundın çıķıñg, ol kişilerni (16) tutuñg, erenlerini
iwke kîrgürüñg, olarnıñg birle arıgsız iş kılıñg, (17) olar kendü özleri kaçğaylar. Ol boğun
Zî'âl kıatındın çıķtılar. Ol (18) kişilerni tileyü başladılar. Bir Bâhîl er atlıg çıķtı, İblîs özini
âdemî (19) şüretinçe añğa körgüzdi: Körklüg yüzlüg arıg yigit, saçın taramış, körklenmiş.
[78b] (1) Bâhîl anı körüp İblîs eligin tuttı, ilke kîgürdi, bir iw içinde yawıtmış, (2) er İblîs
birle fâhişe iş kıldılar. Hikâyet: Me'mûn halîfe aytur rahmetu'llâhi 'aleyh: (3) İblîsķa
aydım, Âdem şalavâtu'llâh 'aleyhi ve selem kamuğ maħlûķâtınıñg yegreki erdi, añğa (4)
secde kıılmaķnı unamadıñg, yana Lût yalawaçınıñg bođunıñğa muħanneş bolduñg, (5)
Şi'ir:

عجبت ابليس و من نخوته

و خبلت ما اطهر من نيته

(6) Rivāyetde kelmiş: İblīs biregününġ borlaķınġa oġrı bolup kirdi oġlan (7) menġizlig, borlaķ idisi tutup urdı. İkinġde yana kirdi, yana urdı. Üġinġi (8) yana kirdi, yinġümedi erse kórķutur bolup anınġ birle fāhişe iş kıldı. İblīs mundaġın (9) olarnı bu arıġsız işke kigürdi. Ol iş ķamuġlarınġa tatlıġ boldı. Ķayu ġarībni (10) kórseler, bir birke kelinġ, tip ündeşür erdiler. Ediz yerlerde manżaralar ķoparıp ġarīb- (11) -lerni saķlayu başladılar. Aymışlar: Olarda on yaraġsız iş bar erdi. Ya birle (12) taş atmaķ, şebķine atlıġ oyun, iç ton balaġın kinġ tutmaķ, tonnuġ önġin artın (13) yarmaķ, saķız ġeynemek, ernek birle taş atmaķ, yüzke suduķ salmaķ, şanaġ örmek, (14) ķoġķar uruşturmaķ, levātat ķılmaķ. Bu on türlüġ yawuz işler olardı belġürdi (15) erse ‘avretlerinġe baķmas boldılar. İblīs öziġni bir arıġ ķurtķa teg ķılıp (16) olarnınġ uraġutlarınġa keldi, kaç kün olarnınġ birle turdı. Ol ‘avretler İbliske (17) muġġlanu başladılar, bu biziġ erenlerimiz arıġ yigitlerke ķawuşurlar, bizke (18) baķmaslar, biz neteg ķılalınġ, tidiler. İblīs, men öġretü bereyin, tidi. Erninġ (19) ut endāmı teg bir yıġaġ yondı, anı yarıġ birle sırladı, öz bilinġe baġladı.

[79a] (1) ‘Avretler ‘avretler birle erenler teg yatur boldılar. ‘Avretlerke ol iş yaraġlıġ (2) tatlıġ keldi. Bir birke andaġın ķawuşu başladılar, erenlerdin muġġsuz boldı- (3) -lar. Telim ġalāyık erdiler. Er er birle ‘avret ‘avret birle yatur boldılar. Bu iş- (4) -ke telim yıllar keġti. Ol oġurda Lūt yalawaġ Muķaddese yerinde ķoş öķüz (5) alıp aşlıķ tariyur erdi. Bir kün Cebra’ıl ‘aleyhi’s-selām, yigirmi yaşar yigit teg bolup (6) Lūtķa keldi, selām ķıldı, Lūt ‘aleyke’s-selām, tidi. انا جبرئيل امين رسول رب انت sen kim-sen, tiyü (7) sordı. الله يقرئك السلام Aydı: Lūt ķoş sürmekni ķođdı. Ey (8) Cebra’ıl ne keltürdüġ, tidi. Mevlā ta’ālā (9) mini saġġa ığtı, yarlıķadı, mü’tefikāt bođunıķa bargıl, ayġıl, levāta ķılmasun- (10) -lar, saġ saķal yülitmesünler, iç ton balaġın sarķıtıp yörimesünler, ġalknı (11) yoldın ķıķarmasunlar, ‘avretler me bir birke ķawuşmasunlar, aysunlar lâ ilāhe illa’llāh (12) ve innke Lūt resūlu’llāh, butķa tapınmasunlar. Lūt aydı: نعم المولى و نعم النصر

Anda kiðin (13) yûzi sarğarıp İbrâhîm yalawaçça keldi, aydı: Ey ‘amm Cebra’îl keldi, (14) yalawaçlık keltürdi, kamuğdın yawuzrak halk üze. İbrâhîm aydı: Olar kayu (15) boðun tururlar? Aydı: Mü’tefikât boðunu. İbrâhîm aydı: Tañrı yarlıgınga boyun suğıl, (16) barmağ yarağın itgil. Lût tiwe keltürdi. Lûtnuñg iki iwlüki bar erdi Vâ‘ale, (17) Vâhile atlıg. Üç kıızı bar erdi Ze‘üle, İrişme, Buğnâ (18) atlıg. Bir tiwesi erdi Ra‘de atlıg. Bir iti erdi Duyna atlıg. Lût köç yükledi, tiweke mündi, tepredi. Özi (19) ardı, İki iwlüki, üç kıızı, bir tiwe, bir it. İbrâhîm biş yığaçlık yer

[79b] (1) köndürü çıktı, aydı: İlâhî sen bilür-sen Lût mañga awunça koldaş erdi, yawlağ (2) sewer erdim, sañga tapşurdum, esen selâmet mañga yanduru bêrgil, tip yandı. (3) Lût bardı, ‘Âmūrâ yeriñge yetti, biş yığaçlık yerde tüşti. Mü’tefikât boðunu (4) atlanıp yigitlerni tileyü yörirde Lûtı kördiler yawlağ arıg silig körk- (5) -lüg yüzlüg. İwke barıp ‘Âmūrâğa kirdiler. Bir körklüg yüzlüg er iki hatunı (6) birle keldiler tiyü haber bêrdiler. Cebra’îl keldi, Lûtğa yarlıg tegürdi, ‘Âmūrâ- (7) -nıñ kırığında eglengil, tip. Lût anda tüşti, çadır tiktürdi, kirip olturdi. (8) ‘Âmūrâ halkı Lûtğa tağı iki koldaşlarığa tama‘ kılu keldiler, Lûtı kördiler körk- (9) -lüg yüzlüg. Tutgalu oğradılar. Lût yalawaç ‘aleyhi’s-selâm tiweke tağı itke aydı: Bularnı (10) mindin kitergil. Tiwe, it olarka tepindiler, elig birle urdılar, tiş birle (11) ısırđılar, kötrüp yerke tokıyu öldürdiler. Yüz miñg er erdi, kamuğnı yandurup (12) ilke kigürdiler, yana yanıp Lût yalawaçça keldiler. Ol boðunlar melikke haber (13) kıldılar: Bir körklüg yüzlüg er keldi, bir tiwesi, bir iti bar, yüz miñg erniñg (14) kimini öldürdi, kimini kaçurdi, ilke kigürdi, ey melik iliñg künüñg artağı (15) teg turur, tidiler. Melik Kürmüz atlıg vezîrğa aydı: Barğıl, ol erni körgil, (16) sözleşgil, yana mañga haber bêrgil. Vezîr biş yüz er birle keldi, Lût yalawaçnı (17) kördi, atıñg ne tip sordı. Atım ‘Abdu’llâh, tidi. Aydı: Ne işke keldiñg? Aydı: (18) Yalawaçlıkğa keldim. Kürmüz yandı, melikke aydı: Yalawaç-men, tip aytur, tidi. Ançada (19) Cebra’îl keldi, yarlıg tegürdi: Barğıl, kulum Sedümğa ayğıl, imân

encümende oturup füsüs kılur-siz. (6) *Ḳavluhu ta‘ālā*: انَّكُمْ لَتاتون الرجال و تقطعون السَّبِيل و (29/Ankebût,29) Cevâb aydılar: Tañgrınıñg (7) ‘azābı tiyür-sen, keltürgil ol ‘azābnı biz köreliñg, apañg sözüñg köni erse *Ḳavluhu ta‘ālā*: (8) فما كان جواب قومه إلا ان قالوا ائتنا بعذاب الله ان كنت من الصادقين (29/Ankebût,29) Lût du‘ â kıldı: (9) İdiyâ nuşret bergeil mañga bu artağ boğun üze. *Ḳavluhu ta‘ālā*: رَبِّ انصرني على القوم المفسدين (10) Yana aydı: İlähî bular yolğa kirmesler, neçe oqıyın. Cebra’ıl yarlıg tegürdi: Tağı kırğ (11) yıl adın oqıgıl. Yana oqıdı, biregü İmân keltürmedi. ‘Azāb vaqtı yawuştı erse (12) Lût melikke keldi, aydı: Korkğıl, Tañgrıdın müselmân bolgıl, aygıl, (13) lâ ilâhe illa‘ llâh ve innî Lût resûlu’llâh. Aydılar: Ey Lût bu sözdin yalqamadıñg mu? Lût aydı: (14) Men öz köñgölçe kelmedim, Tañgrı yarlıgı birle keldim, Mevlâ ıdmasa men hergiz (15) kelmegey erdim. Du‘ â kıldı: رَبِّ نَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (16) *Ḳavluhu ta‘ālā*: رب نَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (16) İdiyâ qutqargıl mini bu zâlimler boğunıdın. *Ḳavluhu ta‘ālā*: (16) رَبِّ نَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (16) (28/Kasas,21) Kamuğı yıglıp aydılar: Lûtı iwi barğı birle ilingizdin (17) çıkarıñg, bular arıglıq kılur üçün bizni melâmet kılurlar, bizke sözlegüçi qalmasun tip. (18) *Ḳavluhu ta‘ālā*: اخرجوا آل لوط من قريبتكم انهم اناس يتطهرون (27/Neml,56) Lûtıñg iwlüki kâfire erdi. (19) Bir keçe İbrâhîm yalawaç tüş kördi, Lûtıñg kimerse birle sözi sawı boldı, [81a] (1) tip. Yarındası yol başında oturup haber sordı, haber bolmadı, köñgli meşgül (2) boldı, ol kün konuğ tileyümedi. İbrâhîmğa konuğ tilemek farîza erdi. (3) Konuqsuz rûze açmas erdi, konuğ tiledi, bulmadı. Yarındası keçe me bulmadı. (4) On kün konuğ kelmedi, yawlağ qağğurdı. Ol on kün içinde Lût haberin me bulmadı, (5) konuğ me kelmedi. On birinçi kün münâcât kıldı: İdiyâ qayu yazuğ birle mini (6) kınayur-sen, konuğ ıdmas-sen? Cebra’ıl keldi, aydı: Ey İbrâhîm Mevlâ yarlıqar, Lûtı (7) saklağalı men ermes mü erdim, sen Lût üçün konuğ istemekni qoğduñg. İbrâhîm (8) aydı: İdiyâ tevbe kıldım. On birinçi kün on iki baş körklüg yüzlüg, kiçig yaşlıg (9) yigitler çadırğa kirip keldiler. Qalı kim Mevlâ ta‘ālâ yarlıqar. *Ḳavluhu ta‘ālā*: هل اتيك حديث (10) ضيف ابراهيم قال سلام قوم منكرون (10) المكرمين اذ دخلوا عليه فقالوا سلام (51/Zâriyât,24-25) İbrâhîmğa (11) aydılar: Neteg sen konuğ birle? İbrâhîm on kündin berü nerse yemişi yok erdi, konuğ (12) kelmişinge sewündi, iki buçuğ

yaşar, kızıl kaşka, tört adaķı sökül torpaķı bar (13) erdi. Konuķķa sewünmişde anı keltürüp boğuzladı. Sögülme kılıp konuķlarka (14) keltürdi, önglerinde ķoddı. *Ḳavluhu ta‘ālā*: (15) فراغ الى اهله فجاء بعجلٍ سمينٍ فقربه اليهم قال الاتاكلون (51/Zāriyāt,26-27) özi taşķa çıktı. İbrāhîmnüñ ‘ādeti bar erdi, konuķķa (16) aş utru ķodup özi çıkar erdi, konuķlar uwtanmadın yēsünler, tip. Sāre (17) kapuğ yaruķındın körüp ta‘ām yimegenlerin İbrāhîmķa ħaber kıldı. İbrāhîm nelük (18) yemes-siz, tidi. Aydılar: Bahāsız yemes-miz. İbrāhîm aydı: Anıñ bahası bar. Aydı: (19) Bahası ol turur kaçan āgāz kılsañız bi’smi’llāh tiñ, kaçan yēyü bolduñız erse elĥamdu’llāh

[81b] (1) tiñ. Aydılar: Biz ta‘āmķa muĥtāc ermes-miz. İbrāhîm ķorktı, konuķ aş yemese (2) iw edisiñge köñgli yawuz bolur, tip. *Ḳavluhu ta‘ālā*: فاجس منهم خيفة قالوا لاتحف (51/Zāriyāt,28) Aydılar: (3) Korkmağıl, biz ferişter-miz, sañga sewünçi keltürdük, Sāredin oğluñ bolur, tip. (4) *Ḳavluhu ta‘ālā*: و بشروه بغلامٍ عليمٍ Ol oğulnuñ atı İşĥāk, İşĥāknuñ oğlı Ya‘ķüb. (5) *Ḳavluhu ta‘ālā*: فبشّرناها باسحق ومن وراء اسحق يعقوب (11/Hūd/71) Sāre anı işitip uwtandı, eligi birle (6) yañgaķın urdı. *Ḳavluhu ta‘ālā*: فاقبلت امراته فى صرة فصكت وجهها (51/Zāriyāt,29) Aydı: Men yaşķa yetmiş, ķarı- (7) -men, mañga oğul ķaydın kelür? *Ḳavluhu ta‘ālā*: بعلى شيخاً ان هذا لشيء عجب (8) ءالد وانا عجوز وهذا *Ḳavluhu ta‘ālā*: وقالت عجوز عقيم (11/Hūd/72) Emdiķa tegi oğul toğurmadım, İbrāhîm me abuşķa boldı, (9) oğul neteg bolur? Cebra’ıl aydı: Mevlā ĳudretindin tañ mu körer-sen? *Ḳavluhu ta‘ālā*: اتعجبين من (10) قالوا (11/Hūd/73) Ol Cebra’ıl bir ķuruğ yıgaçnı elgiñge aldı, Sāre<ke> bērdi, (11) ķuruğ yıgaç Sāre elginde yaşardı, yapurğaķlandı. Cebra’ıl aydı: Ey Sāre ol (12) Tañrı kim ķuruğ yıgaçnı seniñ elginde yaşartur, sañga me ķarılıķta oğul (13) bērür, tidi. Anda kiğin İbrāhîm aydı: Sizler kimler-siz? Aydı: Men Cebra’ıl-men, (14) bu Mīkā’ıl turur, taķı on ferişter turur. İbrāhîm aydı: Ne işke keldiñiz? *Ḳavluhu ta‘ālā*: قال فما خطبكم ايها (15) المرسلون (51/Zāriyāt,31) Aydılar: Lūt kavmi arıģsızlarnı helāk kılgalı keldimiz. *Ḳavluhu ta‘ālā*: انا ارسلنا الى قوم مجرمين (51/Zāriyāt,32) Kamuğnı helāk kılır-miz, Lūtñuñ iwindekiler ķurtulurlar, (17) iwlükündin taş. *Ḳavluhu ta‘ālā*: الا لوط انا لمنجوهم اجمعين الا

الغابرين امراته قَدَرْنَا أَنَّهَا لَمِنْ (15/Hicr,59-60) (18) İbrâhîm aydı: Olarda yüz kişi müselmân yok mu? Cebra'îl aydı: Yüz kişi müselmân bar (19) bolsa bu belâ kelmegey erdi. İbrâhîm aydı: On kişi taķı müselmân yok mu? Cebra'îl aydı: On

[82a] (1) kişi müselmân bar bolsa Mevlâ ta'âlâ bu belânı ıdmağay erdi. İbrâhîm aydı: Bir kişi (2) müselmân yok mu? Cebra'îl aydı: Bir kişi müselmân bolsa helâk bolmağaylar erdi. İbrâhîm (3) yığladı. Ferişteler aydılar: Ol vilâyetde bir iwlüg kişidin adın müselmân (4) bulmadımız. Ol iw Lût yalawaç iwi erdi. *Qavluhu ta'âlâ: فما وجدنا فيها غير بيتٍ من المسلمين* (51/Zâriyât,36) (5) İbrâhîm aydı: Ey Cebra'îl sizler anda tegmişde men Lûtı körmes-men, tidi. (6) Cebra'îl ve Mîkâ'îl taķı on ferişterler çadırdın çıktılar, bir mañgım birle Lût (7) bođunıķa tegdiler. İbrâhîmdin Lûtķa tegi on künlük yer erdi. Cebra'îl 'aleyhi's-selâm (8) bir kanat tokıdı, İbrâhîm 'aleyhi's-selâmdın Lûtķa tegi ne hicâb ber erse kamuğ açıldı, (9) İbrâhîm kamuğnı kördi. Tünnünğ üçde biri keçmiş erdi. Cebra'îl (10) ve Mîkâ'îl taķı on ferişterler yigit şüretinçe Lûtñunğ kapuğınğa keldiler. *Qavluhu ta'âlâ: ولَمَّا جَاءَتْ* (11/Hûd,77) Cebra'îl kapuğ kaķtı, Lût çıktı. (12) Körklüg silig arığ yigitler kördi, korķtı, kerekmes kim bu boğunlar konuķ- (13) -larķa zaħmet tegürse tip, bilmedi kim ferişte tururlar. Cebra'îl aydı: Ey Lût (14) konuķ birle neteg-sen? Lût olarnı iwke kigürdi, kızlarınğa ta'âm anuķlañg, (15) tidi, konuķlar yêsünler, tidi, tañg atmasdın burun ildin çıksunlar, (16) bu yawuzlar tuymasunlar, tidi. Kızları aş itginçe Lût yalawaç iwlüki Vâ' ile (17) 'aleyhâ'l-la' nehu konuķ kelse iw indekike ağıp ot urur erdi, kâfirler konuķ (18) kelmişin bilsünler tip, ot yaķtı. Ba'zı aymışlar: İwdin iwke tün içinde (19) yörیدی, kâfirlerķa ħaber kıldı, körklüg yigitler kelip turur, tip. Bir zamânda Lût

[82b] (1) yalawaç serâyı kâfirler birle toldı. *Qavluhu ta'âlâ: وجاءه قومه يهرعون اليه* (11/Hûd,78) Lût utru yörیدی, (2) aydı: Sizke meniñg kızlarım arığraķ turur, kızlarımın alıñg, konuķumķa katılmañg. (3) *Qavluhu ta'âlâ: هؤلاء بناتي هنَّ اطهر لكم* (11/Hûd,78) Ol kelgen kâfirlerde iki uluğı bar erdi. (4) Lût ol ikeğüke aydı: Bu iki kızlarımın sizlerke cüftlüķķa bèreyin, bularnı (5) def' kılıñg, tidi. Ol şerî'atde mü'mine nikâķı kâfir birle revâ erdi.

Aydılar: Sen (6) bilür-sen, seninġ kızlarınġda biziġ haqqımız yok, bizke ne kerekin sen bilür-sen. (7) *Ḳavluhu ta‘ālā*: قالوا لقد علمت ما لنا في بناتك من حقٍ وأنت لتعلم ما نريد (11/Hūd,79) Lūt aydı: (8) Ḳorġuġ Taġrıdın, mini bu ġonuklar arasında rüsvā kıılmaġ, siziġ araġızda (9) müselmān yok mu? *Ḳavluhu ta‘ālā*: فاتقوا الله ولا تحزون في ضيفي اليس منكم رجلٌ رشيدٌ (11/Hūd,78) (10) Aydılar: Ey Lūt söz uzatmaġıl, ġonuklarınġnı bizke bērgil, bērmedinġ erse (11) biz kirip tartıp çıkarur-miz, tidiler. Lūt yıġlayu iwke kirdi. Cebra’ıl (12) nelük yıġlayur-sen, tidi. Lūt ol sözni ayġalu uwtandı, ġorġtı. Cebra’ıl (13) aydı: Biz Taġrı ‘azze ve celleninġ ıdımiş ferişteri-miz, sini bu arıġsızlar- (14) -dın ġurtulġalu keldimiz. *Ḳavluhu ta‘ālā*: باهلك بقطع من أيل ولا يلتفت منكم أحدٌ (15) قالوا يا لوط انا رسل ربك لن يصلوا اليك فاسر (11/Hūd,81) Cebra’ıl ġoptı, ġapuġ yaptı. ġapuġnı sıdılar, iwke kirdiler. Ferişte- (17) -lerninġ cemālin kördiler, tutġalu oġradılar. Cebra’ıl bir awuġ topraġ aldı, közleriġge (18) saġtı. Tört yüz er ġamuġı ġaraġu boldılar, aydılar: Ey Lūt sen cādūlarını (19) keltürmiş-sen, bizni mundaġ ġaraġu kıldılar, aşıġmaġıl, ġonuklarınġ

[83a] (1) barsuġlar, biz saġa ne iş kıılır-miz, körgey-sen. Anġada ilke ġaber yağıldı, Lūt (2) cādūlar keltürmiş, tip ġavġā taġı artuġraġ boldı. Lūt ġorġtı, Cebra’ıl- (3) -ke aydı: Bu işninġ sonġı ne bolur? Cebra’ıl aydı: Biz keldimiz helāk kıılġalu, sini (4) ġutġarġalu. Lūt aydı: Ĳaġan helāk kıılır-siz? Cebra’ıl aydı: Taġ atarda. (5) *Ḳavluhu ta‘ālā*: اليس الصبح اليس (11/Hūd,81) Cebra’ıl aydı: Ey Lūt sen bu ildin ġıġıl, (6) köliġinġ alu ġıġıl. Lūt ol müselmān iwlükin tiweke mündürdi, iki (7) kıızını, tiwesini, ol itni. Mīkā’ıl ġanatı birle kötrüp, köz yumup (8) aġınġa on yıġaġlık yerke iletip ġoddı. Yarlıġ boldı Cebra’ılke. Bir (9) kııġirek ġanatın yazdı, Lūt vilāyetlerininġ astınġa soġtı, yerni (10) suwġa tegi oydı, hevāġa tegi aġdurdı. Cebra’ıl köġlinde keġti: Men ġavī ġul- (11) -men, munġa teġġlik nerseni kötrür-men. Yarlıġ keldi: Ey Cebra’ıl kökke tegi aġdurġıl. (12) Cebra’ıl kökke tegi aġdurdı. Taġaġular ünin ferişterler işittiler. Yarlıġ (13) keldi: Ey Cebra’ıl ol yerni ewürġil, sen astındın ġıġıl. Cebra’ıl yerni (14) ewürdi, özi astındın ġıġtı. Er ‘avret birle yaturda ođġanmadılar, oġlan- (15) -lar beşıġdin ağrılmadılar, suw edişleri teben

boldı, bir kaçre suwı tükölmedi. (16) Hıfâb keldi: Ey Cebra'ıl bularnı kötürgen sen mu-sen azu men-mü? Cebra'ıl secdeke (17) bardı, aydı: İlâhî tevbe kıldım. Kök kökrer teg bir katıg ün keldi. Olarnıñg (18) astındaķı taķağuları, yılķı qaraları, Mevlâ yarlıgı birle ķamuğ astındın çıķtı- (19) -lar, ançada tañg ürgerdi. Yarlıg keldi: Ey Cebra'ıl ol tönğdergen yerni

[83b] (1) bir tepgil. Cebra'ıl tepti, kara suwķa tegi indi, başlarıñga taş yağa (2) başladı. Enğ ilki ilgen taş Vâ' ile başıñga tegdi, başı yarıldı, öldi, (3) tamuğķa ulandı. Ol illerniñg tegme birinde yüz miñg sançışur er bar erdiler, (4) ķamuğları tügüldiler, astınları üstün boldı, üstünleri astın boldı. *Ḳavluhu ta'ālā:* (5) *جعلنا عاليها سافلها وامطرنا عليها حجارة من سجيل* (11/Hûd,82-83) (6) Tegme biriniñg atıñga bir taş erdi, tepesiñge urur erdi, kimerse atnı ol il- (7) -din özge yerke barmış bolsa Mevlâ yarlıgı birle ol taş barıp anıñg tepesiñge (8) ötkürü urur erdi, ķamuğnı kün yarugınça helâk kıldı, yok yoğun kıldı, öz ķudreti (9) birle . Vallâhu a' lem.

Ḳışşâ-i Ya'ķûb Yalawaç 'Aleyhi's-Selâm

Ol قال انما (11) sürmesin köziñge tartğan (12/Yûsuf,84) *الحزن فهو كظيم* (10) و ابيضت عيناه من يا بنى اذهبوا فتحسسوا من يوسف و اخيه (12/Yûsuf,86) *münâcâtı-* (12) -nı kılgan *اشكوا بنى و حزنى الى الله* اذهبوا بقميصى هذا فالقوه على وجه ابى (12/Yûsuf,87) tip (13) oğlanların ıdğan *ولا تايأسوا من روح الله* (12/Yûsuf,93) *يأت بصيرا* (14) beşâretini bulğan Ya'ķûb yalawaç 'aleyhi's-selâm. Nazm.

(15) Sawçı İshâķ oğlı tip bu atnı alğan Ya'ķûb ol

(16) Altı ģatundın on iki oğlı bolğan Ya'ķûb ol

(17) Munça oğlan arasında añgsızın ol onıķa

(18) On birinçin alduruban ulnu ķalğan Ya'ķûb ol

(19) Kenç iyâl teg keç oğurda yıglu kirip yığlaşu

(20) Börü yedi tise özin yerke ķalğan Ya'ķûb ol

[84a]

(1) Beytü'l-aģzân içre kirip tünle kündüz inġranu

(2) Yüzi körklüg Yūsufını haqda qolğan Ya‘kūb ol
 (3) Taşka çıksa künni tuğan körk üçün köz aldurup
 (4) Kögsi köygen otda yalğan bağı ulğan Ya‘kūb ol
 (5) Özi muñgluğ keç köyüklüg Mevlānıñ mürsel qulı
 (6) Ol çiçek teg eñgni küsep meñzi solğan Ya‘kūb ol
 (7) Yiti yaşar yaş oğulnı yitrüben yaşı aqıp
 (8) Anı seksen yılda kiđin qayra bulğan Ya‘kūb ol
 (9) Ya‘kūb İsrā’īlu’llāh bin İshāq Şafīyu’llāh bin İbrāhīm Halīlu’llāh. Bu Ya‘kūb yalawaç qavī (10) küçlüğ alp yürekliğ er tip küçinçe küwenür erdi, Mevlā ‘azze ve celle ol ‘acebni (11) andın kiterdi. Rivāyetde kelmiş: Bir keçe yılkı qarasın qoyın qozı- (12) -sın yazıqa çıqardı, öz hācetiqa meşğul boldı, yılkı qaradın qoy (13) qozıdın soñ qaldı. Mevlā ta‘ālā bir ferişteni ādemī şüretinçe ıdı (14) oğrı teg bolup keldi. Anı körüp tuttı. Tañ atğınça ikegü turuşı- (15) -lar, ferişte Ya‘kūbnı kötrüp yerke çaldı. Ya‘kūb yalawaçnıñ uyluq tamurı (16) ağırdı, uzun tün inğrandı, ağırında udımadı. Mevlā ta‘ālāqa nezr kıldı, (17) apanğ Mevlā ta‘ālā mañga bu ağırdın şifā bërse qayu yem içim kim mañga sewügrek (18) turur, anı özümke haram kılğay-men, yemegey-men, tidi. Mevlā ta‘ālā Ya‘kūbqa şifā bërdi. (19) Yemlerde sewügreki tiwe eti erdi, içimlerde sewükreki tiwe süti erdi. Bu ikini

[84b] (1) öziñge haram kıldı. Ya‘kūbda kiđin uruğı me ol sünnetçe Ya‘kūb yemedi tip (2) olar me yemediler. Bu nerse kamuğ yalawaçqa Ādemdin bu demke tegi haram erdi. (3) Tevrītde me mundağ bar tidiler. Mevlā ta‘ālā olarnıñ sözini yalğanqa çıqardı, (4) yarlıqadı: Kamuğ ta‘āmlar Ya‘kūb yalawaç oğlanlarıqa helāl erdi, Ya‘kūb yalawaç öz (5) öziñge haram kılğandın taş. *Qavluhu ta‘ālā: ما حَرَّمَ كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حَلًّا لِبَنِي إِسْرَائِيلَ* (6) *إِسْرَائِيلَ عَلَى نَفْسِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرَةُ* (3/Āl-i İmrân,93) Su’āl: Ya‘kūb yalawaç nedin İsrā’īl atandı? Cevāb ol turur: (7) *اسر* Ma’nisi “bulun” bolur. Şeytānnı Ya‘kūb bir yerde bulnamış erdi. Anıñ üçün (8) İsrā’īl atandı. Hikāyetde kelmiş: Ya‘kūb yalawaç Beytü’l-

Muḳaddesde ḥıdmet kılur erdi, (9) çerāğların yaḳar erdi. Şeyṭān ‘aleyhu’lla‘ nehu tegme keçe kelip çerāğların öçrür (10) erdi. Aymışlar: Yēti yüz çerāğ yaḳlur erdi. Ya‘ḳūb bir tünle saḳladı, Şeyṭān (11) kelip çerāğnı öçrürde Ya‘ḳūb sigridi, Şeyṭānnı tutup boynını zencīr (12) birle bir tirgükke berk taṅğdı. Anıṅ üçün İsrā’īl atandı. Taḳı cevāb ol turur: (13) اسر bulun bolur, ايل Taṅgrınıṅ atı turur. İsrā’īl Taṅgrı ḳulı timek bolur. Ya‘ḳūb (14) yalawaçnıṅ on iki oğlanları erdi, körklüg ḳızları bar erdi. Meliklerde (15) bir kāfir Ya‘ḳūb yalawaçnıṅ ḳızını ḳolduru ıdıtı. Ya‘ḳūb yalawaç unamadı. (16) Ol melik aydı: Ḳızınıṅnı maṅga bérmediṅ erse ḳatıḡ sançışur-men, tidi. Melikniṅ (17) çerigi telim erdi. Yarlıḡ keldi: Ey Ya‘ḳūb ol kāfirlerni helāk ḳılmaḡ tileseṅ (18) helāk ḳılayın, sini olarka musallaṡ ḳılmaḡ tileseṅ musallaṡ ḳılayın, öz elgiṅiz (19) birle helāk ḳılsaṅız, tidi. Ya‘ḳūb oğlanlarıṅa ḳayunı tiler-siz, tip keṅgeşti.

[85a] (1) Oğlanları bizni musallaṡ ḳılsun, tidiler. Ya‘ḳūb anı unamadı, du‘ā ḳıldı: (2) Mevlā ta‘ālā ḳamuḡın yer ḳuḡı ıdıtı, helāk ḳıldı. Yana bir aḡın melik (3) ḳolḡalu oḡradı. Ya‘ḳūb aydı: Meniṅ şerī‘atimde bir sünnetim bar, (4) ol sünnetimni ḳamuḡ çerigiṅ birle bütürdüṅ erse ḳızımın bergey-men, tidi. (5) Melik aydı: Ol sünnet ne turur? Ya‘ḳūb aydı: Ol sünnet ḡatne ḳılmaḡ turur. Melik (6) özini ḡatneledi, ḳamuḡ çerigini me ḡatne ḳıldurdı. Ya‘ḳūb yalawaç oğlanları (7) birle ḳılıç tartıp keldiler. Melik çerigi birle ḡatne ḳıldurup aḡrıḡ yaturda (8) Ya‘ḳūb oğlanları birle ḳamuḡnı ḳırdılar. Yana ba‘zı ‘ulemā aymışlar: ‘Ād- (9) -nıṅ Şedād atlıḡ oḡlı bar erdi. Ol kim uçmaḡ itti, kirmekke tegmedi. Ol Şedād- (10) -nıṅ ‘Umlāḡ atlıḡ oḡlı bar erdi, Ya‘ḳūb yalawaç rûzgārında erdi, miṅ begi (11) bar erdi, bu miṅ begini ündedi, aydı: Maṅga bir tüz kiṅ yazı, saḡ topraḳlıḡ (12) yer ḡaşıl ḳılıṅ. Ol miṅ beg andaḡ yer ḡaşıl ḳıldılar. ‘Umlāḡ (13) kelip ol yerni ölçti. On iki yıḡaḳlıḡ içinde on iki yıḡaḳlıḡ yerniṅ (14) tegresin ḳazdurdı, suwḳa tegürdiler, suw yüzindin yer yüzine tegi taş birle (15) aḡdurdılar. Anda ḳıḡın ol [taş] tepesiṅde ruḡām taşı birle tam ḳopardılar, olar- (16) -nıṅ arşunı kırḳ arşun tam edizliki, yana tam ini on atlıḡ er ḳuşayur yörigü teg. (17) On miṅ vezīri erdi, tegme vezīrniṅ on

iki miñg sançışur eri bar erdi, bu tamğa (18) Qatram-ı Şaristānī atadılar. Ortasında bir tam
qopardılar iki yığaçlık içinde, iki yığaçlık yer bir kerpiçi altundın, bir kerpiçi kümüşdin.
Tam edizliki kırk arşun,

[85b] (1) ini on arşun. Būstānlar, meclisler, bāzār ittiler. Bu serāy ortasında öziñge (2)
ağıp tamāşā kılgu yer qoparttı, edizliki iki yüz arşun. Ol Şaristānka tört (3) qapuğ ittiler
pūlāddın, edizliki yigirmi tört arşun, ini on arşun. Ol serāyka (4) tört qapuğ ittürdi, biri
kıızıl şandaldın, biri ürünğ şandaldın, biri kıızıl (5) altundın, biri kümüşdin. Tamām boldı
erse köç kötrüp aña bardı, tahtka ağıp (6) orunka olturdi. Yıllarda bir yıl Ken‘ ānda qahıt
tüşti, açlık boldı. Qatram-ı (7) Şaristānīde aşlık satarlar tip haber keldi. Ken‘ āndın
Qatramka on kün- (8) -lüg yol erdi. Ya‘ kûb yalawaç oğlanlarını Qatramka aşlık algalu
ıdtı. Ya‘ kûb (9) yalawaç oğlanları Qatramka keldiler. ‘Umlāk la‘ ĩn ol manzaraqa ağıp
baqarda ıraç- (10) -dın Ya‘ kûb yalawaç oğlanlarını tiwe birle kelürin kördi, başlarında
ürünğ (11) bulut kölige kıılır. ‘Umlāk ol bulutka baqtı, lā ilāhe illa’llāh Muḥammed
resūlu’llāh bitiglig kördi, (12) vezīrin ıdtı, barıp ol yigitlerni maña keldürgil, tidi. Vezīr
kelip melik siz- (13) -ni ündeyür, tise Yehūdā aydı: Biz Tañgrınıñ yalawaçınıñ işin
bütürür-miz, (14) bu iş tamām bolsa kelgey-miz, tidi. Vezīr yandı, bu sözni melikke aydı.
Satıg kıılıp (15) buğday alu tükemişde keldiler. ‘Umlāk on yigitler kördi, boğları körkleri
(16) bir teg, tañgladı, ağırladı, qatında orun bérdi, sizler kimler-siz, tip sordı. (17) Yehūdā
aydı: Biz onağı qarındaş-miz, Ya‘ kûb yalawaç oğlanları-miz, uluğ atamız (18) İshāk
yalawaç taqı atamız İbrāhīm yalawaç, Ken‘ āndın aşlık algalu keldimiz, tidi. (19) Melik
sordı: Sizdin ağın qarındaşıñız bar mu? Aydılar: İki qarındaşımız

[86a] (1) bar, Yūsuf, İbn Yāmīn atlıg. Melik aydı: Er qarındaşdın (2) sormas-men, kıız
qarındaşıñız bar mu? Bar tidiler. Melik aydı: (3) Ol kıız qarındaşıñızni maña bérinğ,
atañızni me sizni me māl birle ‘azīz kıılayın, (4) qamuğdın artuqraq bolğay-siz, tidi.
Yehūdā qarındaşlarıña baqtı, siz ne (5) tiyür-siz, tidi. Şem‘ ūn ve Rübīl ikegü
öwkelediler, Ya‘ kûb oğlanları qaçan (6) öwkelese bir vilāyetni ḥarāb kıılmağınça

öwkeleri öçmes erdi. Meger İbrāhīm (7) yalawaç uruğındın kimerse eligin arķasıŋa sılasa öwkeleri öçer (8) erdi. Yehūdā kördi kim Rûbîl ve Şem‘ûn ikegü öwkelediler, aydı kim kerekmes (9) kim bu şehristānnı ħarāb kılsalar bizke emgek tegse, tip kıptı. Şem‘ûn (10) ve Rûbîl arķasıŋa eligin sıladı, öwkeleri öçti. Aydılar: Ey melik (11) seninğ oğluŋ sindin erksiz kızıŋnı kimerseke bërü uğay-mu? Melik: Bolmağay, (12) tidi. Yehūdā aydı: Biziŋ me atamız bar, barıp seninğ sözünğ tegürelinğ, (13) atamız me sizke bergey, tidi. Melik ol sözke sewündi. On tiwe yüki buğday, (14) on tawar ton, minğ kümüş, on batman yıpar, on batman ‘anber, on batman (15) kâfûr keltürüp bu oğlanlarķa üleyü bërdi. Yana iki tiwe yüki buğday, (16) iki tawar ton, iki batman yıpar, iki batman ‘anber, iki batman kâfûr, iki minğ kümüş bërdi. (17) Bularnı ataŋızķa bering, sizni atalıķķa qabûl kıldım, siz me mini oğul- (18) -luķķa qabûl kılınğ, meniŋ sözüm tegse Ya‘qûb köç kötrüp maŋga kelsün, (19) kızın maŋga børsün, tip sözümni tegürünğ, tidi. Ya‘qûb oğlanları yandılar, [86b] (1) bu sözni atalarıŋa sözlediler, melik bizke munça māl bërdi, saŋa me bergeyi bu turur, utrusında (2) qoddılar. Ya‘qûb ol sözke yığladı, aydı: Mindin burun hîç yalawaç kızın kâfir- (3) -ķa bërmedi, oğlanlarım siz biliŋ, tidi. Bu sözke bir ay keçmişde kiğin ‘Umlâķ (4) Ya‘qûb yalawaçķa bitig ıdı. Bitigde bu erdi kim ‘Umlâķlar ‘Umlâķdın melikler melikidin, (5) cebbârlar cebbârıdın, uluğ melikdin, uluğ çeriglig ‘Umlâķdın ol zelîl faķîr ħaķîr (6) Ya‘qûbķa tegsün, bu bitig tegse kızıŋnı maŋga bergey, yarağlap ıdı, ıdımadınğ erse (7) barıp ilinğni bozar-men, sini oğlanlarıŋ birle öldürür-men, kızıŋnı tartıp keltürür-men, (8) saŋa yalawaçlıķınğ me asığ kılmas, yer taŋgrısı men-men, kök taŋgrısıniŋ meniŋ birle (9) ne işi bar? Nāme Ya‘qûbķa tegdi, oğlanların yıgıp bitig okıttı, oğlanları qorķtı- (10) -lar, aydılar: Ey ata öziŋge me bizke me küç kıлмаğıl, Ken‘ân şehrin ħarāb kıлмаğıl, (11) kızıŋnı bu melikke bergey. Ya‘qûb oğlanlarıŋa buşı, Yehūdāķa aydı: Nāme (12) cevābın bitigil. Yehūdā nāme bitidi. Bi’smi’llāhi’r-raĥmāni’r-raĥîm, Men Ya‘qûb İsrā’îlu’llāh bin (13) İshāķ Şafîyu’llāh bin İbrāhîm Ĥalîlu’llāhdın ‘Umlâķ la’în sefiyyü’d-dünyā ve’l-âĥireķa (14) tegsün, bilgil kim hîç yalawaç kızını

kāfirğa bërmedi, men me bërmes-men, meger kim aysaňg (15) lâ ilāhe illa'llāh ve innī Ya'ķūb resūlu'llāh, ve's-selām, على من اتبع الهدى Nāme bitidi, mühr kıldı, (16) 'Umlāķķa ıdı. 'Umlāķ nāme okıdı, menġzi sargardı, on iki begleriňge baķtı. (17) Olar aydılar: Ey melik küç bar, çerig bar, yarlıg bolsa, biz barıp kızını tartıp (18) keltüreliňg. Çerig yıgdurdı, on iki begleri, tegme biri on iki miňg er atķardı- (19) -lar. Bu 'Umlāķ yawlaķ semüz erdi, tegme at ķatır kötürmes erdi, yaġanķa münner erdi.

[87a] (1) Çerig bařladı, Ken' ānķa keldiler. Cebra'ılke yarlıg boldı. Ķanatı birle (2) ol yaġannıň tepesiňge urdı, yaġan bir kökredi, Ya'ķūb Ken' ān ili birle (3) işittiler. Ya'ķūb oġlanları yazıdın keldiler, köp çerig kelmiş kördiler (4) ataları menġzi sargarmış, aydılar: Ey ata neteg kılalıňg? Ya'ķūb yalawaç yıgladı. (5) Taňgrı 'azze ve celleķa yalwardı. Cebra'ıl yetildi, aydı: Ey Ya'ķūb Taňgrı saňga (6) selām birle taĥıyyāt ıdı. Taķı aydı: Oġlanlarıňķa aygıl, ķorkımasunlar, barsun- (7) -lar, men sizke nāşır-men, ey Ya'ķūb ol kızını menġ hāzretimde 'aziz turur, (8) düşmenķa bërmegey-men, kāfirni yalawaçķa erlig kıлмаġay-men, oġlanlarıňķa (9) aygıl, yarın utru çıksunlar, turuşsunlar, men öz kudretimni körgüzeyin. (10) Ya'ķūb sewündi, oġlanlarıňģa çıkıňg, tidi. Oġlanları aydılar: Ey ata (11) biz onaġu biz, kāfir yawlaķ telim turur, neteg turuşalıňg? Ya'ķūb aydı: (12) Men sizke silāh bereyin kim ol silāh birle Taňgrınıň düşmenleri birle (13) toķuş kılsaňģız Taňgrı saķlaġay. Oġlanları aydılar: Sen erlig-sen. (14) Ya'ķūb bir şandūķ açtı. Ādem tonın Şem' unķa bërdi, Şiş tonın Rübılķa (15) bërdi, İdris tesbihin Lāvıķa bërdi, Şālih yalawaç tayaķın Yestā'cerķa (16) bërdi, İbrāhım koçınıň münġüzin Yefsārķa bërdi, Ādem 'aşāsın kim (17) Mūsıķa tegdi, Yehūdāķa bërdi. Tokuz oġlıķa Yehūdānı uluġ kıldı. Ay kün (18) teg bolup on oġlanları çıktılar. 'Umlāķ taht üze oturup ıraķdın (19) Ya'ķūb oġlanların kördi, begleriňge aydı: Ya'ķūb oġlanları ne işke kelmiş körünġ,

[87b] (1) tidi, yalwaru keldiler erse ķatılmaňg, sançışķa keldiler erse onları birle (2) bařın kesip maňga keltürünġ, tidi. On iki miňg er birle barıňg. Olarķa keldi. Yehūdā (3) ķarındaşlarıňģa aydı: Utru yörinġ. Özi ilgerü yöridi. Tayaķın başı üze (4) çewürdi, hevāķa

saldı, yana tuttu. ‘Ālem içinde yığaçı hevāka salıp yana tutğan- (5) -larda eñg ilki Yehūdā erdi. Anda kiğin bir ün kıldı, ol toköz qarındaş- (6) -ları me ün kıldılar, ferişter me kökdin ün kıldılar. Ol ün qorqınçıda, ol (7) on iki miñg er yürekleri yarıldı, öldiler. Melik aydı⁶⁶¹: Ne boldı, çerigniñg (8) üni kelmes? Aydılar: Ey melik ol onağı bir ün kıldılar, bu on iki miñg er (9) çerig kamuğ öldiler. Melik yana iki begleriñge baqtı. Ol iki begler yigirmi dört miñg (10) er atlanıp keldiler. Yehūdā aydı: Ey Şem‘ün kezik sañga tegdi. Şem‘ün utru çıktı, aydı: (11) aydıñg kim lâ ilāhe illa’llāh Ya‘kūb resūlu’llāh. Ol çerig Şem‘ünka tepindiler. Şem‘ün (12) bir ün kıldı, kāfirler qorqmışda kök yumruıldı, yerke keldi sandılar. (13) Ot keldi, yigirmi dört miñg erni kamuğnı köyürdi. Melikke haber boldı. Melik yağan- (14) -ka mündi, on iki begleri birle, tegme biri birle on iki miñg er atlanıp keldiler. (15) Yehūdā qarındaşlarıñga aydı: Keliñg bir yolu tekbir aytalıñg. İdi ‘azze ve celle (16) dört şaf ferişte ıdtı, tegme şafda kırk miñg ferişter erdi. Yehūdā (17) qarındaşları birle tekbir kıldılar, ferişter me tekbir aydılar. Ya‘kūb oğlanları (18) tepinip kirdiler. Bular yerde, ferişter kökde. Kāfirler qorqup kaçtılar, (19) Qatramka bardılar. ‘Umlākdın adın kimerse qalmadı, kamuğ öldiler. ‘Umlāq tahtka

[88a] (1) ağıp olturdu, men barı qurtuldum, tidi. Ançada Ya‘kūb oğlanları yetip (2) keldiler. Şehristān kapuğ berklig kördiler. Şem‘ün aydı: Kamuğ yıgılıñg, arka (3) bir kılıp tamnı yıqalıñg. Bu on oğlanlar egni birle tamnı tepretti- (4) -ler. Şem‘ün bir ün kıldı, ol ün bargan yerke tegi tamlar yıqıldı. Kirdiler, melikni (5) serāyda buldılar, taht üze olturur. Yehūdā aydı: Ey mel‘ün Tañrı ‘azze ve celleniñg (6) kudretiñg kördüñg, aygıl, lâ ilāhe illa’llāh Ya‘kūb resūlu’llāh. ‘Umlāq ün bermedi. (7) Şem‘ün elig sundı, saşalın tuttu, tahtdın kuğı indürdi. Ya‘kūbka keltürdi- (8) -ler. Ya‘kūb ‘Umlāknı kördi, aydı: Aygıl, lâ ilāhe illa’llāh ve innī Ya‘kūb resūlu’llāh. ‘Umlāq (9) aydı: Ey Ya‘kūb men bu kün seniñ elginde bulun-men, ne tilesenğ kılğıl mañga, (10) sindin tağı seniñ Tañrıñgdın

⁶⁶¹ m. ملك كا ايديلار

düşmenrak kimerse yok. Ya'küb aydı: Ey 'Umlāk (11) ĩmān keltürseñg, iki ança mülk bergey, yarın uçmağda taķı arturğay. 'Umlāk (12) aydı: Mañga zamān bergey, men iwümke barayın, seniñ Tañgrıñ mañga mülk bërür mü (13) köreyin, bërdi erse ĩmān keltürgey-men, tidi. Cebra'ıl keldi, aydı: Ey Ya'küb (14) Mevlā ta'ālā yarlıķar, neçe zamān tilese bergey. Aydı: Ey la'ın neçe zamān (15) tileyür-sen? Aydı: On yıl. Ya'küb 'Umlākıñı qoğdı. 'Umlāk öz ornıķa (16) keldi, olturdı. Mevlā ta'ālā bu on yıl içinde aña mülk bërdi, ança kim yigirmi (17) tört miñg serhengleri boldı, tegme serhengleri birle yigirmi dört miñg er (18) boldı. On yıl tamām boldı erse Cebra'ıl keldi, aydı: Ya'küb Tañgrı saña (19) selām yarlıķar, selām birle dūrūd ıdur taķı aytur, Yehūdānı 'Umlākķa ıdğıl,

[88b] (1) ĩmān keltürsün. Yehūdā keldi, Kaķram-ı Şāristānıķa kirdi, aydı: Ey mel'ün atamnuñg zamānı (2) on yıl erdi, tükendi, İdi 'azze ve celle kudretin kördünğ, ikinci yana mülk bërdi, (3) ayğıl kim lâ ilāhe illa'llāh Ya'küb resūlu'llāh. Melik aydı: Ey Yehūdā sen ilçi kelip turur-sen, (4) ilçini öldürmek meliklerke 'ār bolur, yok erse başıññı kesip, sünğükünğni yağanlar (5) adaķı astında salğay erdim. Aydı: Yangıl, atañğķa ayğıl, ol yerde men gāfil (6) erdim, sen oğlanlarıñg birle mundağ cādū ermiş-sen bilmedim, taķı atañğķa (7) ayğıl, keçmişni qoğsun, kızını yaraştırup mañga ıdsun, yok erse anuķ tursun, (8) ağır çerig birle kelgey-men, hıç kimerseniñg ança çerigi bolmağay, Tañgrıññıñ taķı (9) ança bolmağay, bu yerde keldiñg erse cādūluk birle qoğmağay-men, oğlanlarıññı öldürgey-men, (10) iliñg kününğni ħarāb kılğay-men, kızınğñı tartıp keltürgey-men, köreyin qayı Tañgrı saña (11) elig tutar? Yehūdā keldi, atasıķa aydı. Ya'küb yalawaç İdi 'azze ve celleķa yalwardı. Cebra'ıl keldi, aydı: (12) Ey Ya'küb İdi 'azze ve celle saña selām ıdı, selām birle dūrūd ıdı, men ħalīm-men, (13) aşuķmas-men, Yehūdānı yana yibergil, barsun, 'Umlākķa aysun, men bir-men, sen meniñg yalawaçım-sen. Yehūdā yana keldi, (14) aydı: Ey mel'ün ayğıl, Allāh bir turur, atam Ya'küb anıñg yalawaçı turur. 'Umlāk (15) öwkeledi, çerig yıgıdı, yigirmi dört qurla yigirmi miñg atğardı,

özi yağanğa mündi, Ken‘ânğa (16) iki yığaçlık yerke kelip kıondılar. Ya‘küb yalawaç<ğa> haber boldı. Mevlâ ‘azze ve celleğa yalwardı. Cebra’ıl keldi, (17) aydı: Ey Ya‘küb Taŋrı saŋğa selâm ıdtı, selâm birle düürü ıdtı, aydı, saŋğa bu keçe (18) ol mel‘ündın necât bereyin. Keçe boldı erse yelke yarlıg boldı, esgil, tip. Yel (19) esti, taŋğdası melik kalmadı, çerigi me kalmadı, kamuğ yok yoğun boldılar. Cebra’ıl

[89a] (1) Mevlâ ta‘âlâ yarlıgı birle Katram-ı Şaristanını yerindin oyup astınını (2) üstün kıldı, kamuğnı harâb kıldı. Cebra’ıl keldi, aydı: Ey Ya‘küb Mevlâ ta‘âlâ (3) yarlıkar, ‘Umlâknıŋ mālın tawarın, altun kümüşin alğıl, ağınların otğa yağğıl, (4) köysün. Ya‘küb oğlanları birle bardılar, ‘Umlâknıŋ mālın tawarın, yılkı (5) karasın aldılar, ağınların otğa yaqtılar, köyürdiler, yana Ken‘ânğa barıp (6) olturdılar. Va’llâhu a‘lem bi’s-şavâb.

Kışsa-i Yūsuf Yalawaç ‘Aleyhi’s-Selâm

(7) Ol يا ابي ائى رايت احد عشر كوكبا والشمس والقمر رايتهم لى ساجدين (12/Yūsuf,4) tip atasıŋğa (8) tüşin ayğan, ol atasıdın يا بنى لا تقصص رءياك على اخوتك فيكيدوا لك كيدا (12/Yūsuf,5) (9) naşîhatın işitgen, ol qarındaşları cefasıŋğa ilnip kıduğğa tüşgen, ol (10) kıduğdın çıkıp yana on sekiz bedel yarmağğa satılğan, ol خزائن الارض ائى حفيظا عليهم (11) اجعلنى على (12/Yūsuf,55) tip رب السجن احب الى مما يدعوننى (12) mübtelâ bolup özini öggen, ol Mısr hatunları belasıŋğa (13) توفنى مسلما والحقنى بالصالحين (13) âhir ‘ömrinde الىہ (12/Yūsuf,33) tip zindännı ihtiyâr kılgan, (14) يا ابي ائى رايت احد عشر كوكبا والشمس والقمر رايتهم لى ساجدين (12/Yūsuf,101) tip Mevlâğa yalwargan Yūsuf yalawaç ‘aleyhi’s-selâm.

(14) Çın on iki erdi Ya‘küb sawçınıŋ balaları

(15) Körse anıŋ körki bir teg erdi boğları bālaları

(16) On birinçi Yūsuf erdi şureti yawlağ bediz

(17) La‘l içinde külçirer köp lü’lü’-i lâlâ<la>rı

(18) Yüzini kördi yaruğ kün hıre kıaldı ay eŋgip

(19) Kıayda yetsün eŋgleriŋge tağ teŋgiz lâlaları

[89b]

(1) Körk kılık ziynet melâhat hem nübüvvet hem kerem

- (2) Baş ağakka tegrü cümle Mevlânıñg âlâları
- (3) Ol ata sewgen anasız tüş körüp yordurğuçı
- (4) Ne ħased kıldı⁶⁶² aňga kör ol ögey aqaları⁶⁶³
- (5) Ol Mışr mülki içindeki melikler ħatunın
- (6) Kıl bulun kılğan kamuğnı zülfiniñg lâlâları
- (7) Kıl satıldı il içinde kayra aldı kıl kılıp
- (8) Vâlî boldı Mışr üzele buldılar Mevlâları
- (9) Uğan İdimiz, erklig Tañğrımız, bar u bir, ‘alîm ü ħabîr celle celâluhu ve ta‘âlâ kibriyâ
- u (10) kitâb-ı kâdîm ve Kır‘ân-ı ‘azîm içinde ħaber bërü yarlıkâr: احسن (11) نحن نقص عليك
- القصص (12/Yûsuf,3) Ma‘nîsi ol bolur: Ey Muĥammed ħaber bèreyin saňga, ħaber
- bêrmekniñg (12) yegreki bu uzun aĥsenü’l-kışsa, aqbeĥ kışsa bolmasun tip kaç ħarf
- fâ‘ideler, bu kışşalar (13) evvelinde yâd kılındı. Su‘âl: Bu kışşanı aĥsenü’l-kâşaş timekde
- ĥikmet ne erdi? (14) Cevâb ol turur: Kır‘ân içinde kamuğ kışşalardın nüktesi telimrek
- fâ‘idesi üküş- (15) -rek Yûsuf kışşası turur. Ol yoldın aĥsenü’l-kâşaş tidi. İkinci cevâb:
- Bu kıřşanıñg evvelidin (16) âĥiriķa tegi ba‘zı ‘ulemâ kavlinçe kırķ yıl, ba‘zı ‘ulemâ
- kavlinçe seksen yıl (17) keçti, anıñg üçün aĥsenü’l-kâşaş tidi. Üçinç cevâb: Kamuğ
- kışşalarda tañgsuķraqı Yûsuf (18) kışşası turur. Aĥsenü’l-kâşaş timek a‘cebü’l-kâşaş
- timek bolur. Törtinç (19) cevâb: Ağın kışşalardın sûrelerde, ağın ağın âyetlerde kelmiş
- ammâ Yûsuf kışşası
- [90a] (1) tükenginçe bir sûrede keldi, andın aĥsenü’l-kâşaş tidi. Beşinç cevâb: Ağın
- kışşalar (2) yat kişiler arasında erdi ammâ Yûsuf kışşası ata taķı oğlanlar arasında erdi,
- (3) andın aĥsenü’l-kâşaş tidi. Altınç cevâb: Bu kışşada üç ĥâl bar, râĥatta, (4) emgekde
- Mevlâ tâ‘atin bütürmek, ĥalâyık birle eğğü mu‘âmelet kılmaķ, kiñglikde (5) tarlıkda elig

⁶⁶² m. قیلدی قیلدی

⁶⁶³ m. الالاری müstensih istinsah ederken üst satırı takip etmiş olmalı.

açuk tutmak. Yétinç cevāb: Yūsuf qarındaşları birle eđgü mu‘āmelet (6) kıldıku takı olarnıñ cefāsıñga şabr kıldıku. Sekisinç cevāb: Bu kıışanıñ evveli (7) tüş, ortası tüş, āhiri tüş erdi. Toksınç cevāb: Bu kıışa ‘ışk birle tamām boldı (8) ahsenü’l-kaşas. Onınç cevāb: Resül ‘aleyhi’s-selām yarlıkar: Kimerse on türlü belāka (9) ilinse bu sūreni oқısun. Kim nū-sipāshlık mindin kitsün tise el-ḥamd sūresin (10) oқısun, kim oğrılardıñ kurtulayın tise sūretü’l-baқaranı oқısun, kim çığay- (11) -lıkdın kurtulayın tise ‘imrān sūresin oқısun, kim köñglümdin қаdғu çıқsun tise (12) sūretü’l-en‘ām oқısun, kim mindin ğaflet kitsün tise sūretü’l-‘arāf oқısun, (13) kim nifāk mindin kitsün tise sūretü’l-enfāl oқısun, kim öwke otı öçsün tise (14) sūretü’l-‘aşr oқısun, kim қаdғu mindin kitsün tise elem neşrah oқısun, kim şirk (15) mindin kitsün tise sūretü’l-iḥlās oқısun, kim cādūluқdın emān bolayın tise (16) sūretü’l-mu‘avvizeteyn oқısun, kim bu on türlü қаdғu mindin bir yolu kitsün tise (17) Yūsuf sūresin oқısun. Anıñ üçün kim bu on türlü belālار kamuğ Yūsuf kıışasında (18) bar. Aymışlar: Ya‘kūb yalawaçnıñ altı ḥatunı bar erdi. Tegme bir ḥatundın iki (19) oğul boldı. Laṭıfe: ‘Ulvī ‘ālem içinde on iki burçlar var.

[90b] (1) *Ḳavluhu ta‘ālā: تبارك الذى جعل فى السماء بروجا* (25/Furkân,61) *Ḳavluhu ta‘ālā: واسماء* (85/Burûc,1) Ol (2) burçlar қayu turur? Қозı, ud, erendiz, қуçık, arslan, (3) buğday başı, ülgü, çıdan, ya, oğlaқ, könek balıқ.⁶⁶⁴ Bu on iki burç- (4) -larda yēti yulduz yörir. (81/Tekvîr, 15-16) Ol yulduz қayu turur? (5) Sekendiz, oñğay, kürüd, yaşıқ, sewit, yal<ç>ıқ, şaraṭa.⁶⁶⁵ Naẓm bu turur:

(6) On iki ükek yēti ewren қılık

Eñg ilki қозı ud erendiz қуçık

(7) Kür arslan me buğday başı ülgü ol

Чıdan ya hem oğlaқ könek hem balıқ

⁶⁶⁴ Altta sırasıyla: Ḥamel; Şevr; Cevzā ; Sereṭān; Esed; Sünbüle; Mîzān; ‘Aқreb; Қavs; Cedī ; Delv; Ḥüt

⁶⁶⁵ Altta sırasıyla: Zuḥal; Müşterî; Merîḥ; Şems; Zühre; Қamer; ‘Uṭarid

(8) Yana yêti yulduz bularda yörir

Sekendiz onğay ol kürüd hem yaşıq

(9) Sewit arzu yalçık yağı teg bolur

Toğuşdın usanmas keğiben yarık

(10) Ol ‘âlem-i ‘ulvîde bu on iki burçda bu yêti yulduzlar toğar. Yana bu ‘âlem-i (11) süflîde yêti burçdın on iki yulduzlar toğar. Ol yêti burç kayu tiseñg, (12) Ya‘kûb yalawaç ‘aleyhi’s-selâm, Şüşe, Ze‘avre, Sünbüle, Kamer, Habîbe, Râhîl. Ya‘kûb altı (13) hatunları yetegü. On iki yulduz kayu tiseñg, on iki oğlanları: Rûbîl, (14) Lâvî, Şem‘ün, Yehüdâ, Câd, Dân, Yefşâr, Yestâcer, Zebâlün, Kâzûrâ, Yûsuf, (15) İbn Yâmîn. Yûsuf on birinçi oğul erdi. Mevlâ ta‘âlâ aña on bir nerse (16) kerâmet kıldı: Kört kılık, yazuk keçürmek, yalawaçlık, öç almak, tüş ta‘bîri, köni (17) söz, üzsüz, ‘avâkıb-ı umûr, te‘vîl, şuhuf-ı İbrâhîm, mülk. Bu Yûsuf yawlaq körküğü erdi, (18) ‘âlem içinde nazîri yok erdi. Rivâyetde kelmiş: Mısr halkı yêti yıl kaçtka (19) mübtelâ boldı, mâlın tawarın, esbâbın, kulin, küñgin Yûsufka satıp aşıq

[91a] (1) alıp yédiler. Anbârda galle kalmadı, yañğı aşıq bolguğa dört ay kaldı. Yûsuf ‘aleyhi’s-selâm (2) Mısr halkıñga niğâb kötürdi, yüzün körgüzdi, Yûsufnuñ cemâli müşâhedesı birle (3) [dört] ay ta‘âm yemediler. Yûsufnuñ körki birle kün keçürdiler. Haberde kelmiş: (4) Resûl ‘aleyhi’s-selâm yarlıkadı: Mi‘râc tüninde İdî ‘azze ve celledin maña yarlıg keldi, (5) ey Muhammed uçmağdaki hûrlar teg körk ikeğüke bérdim, bir anañgız Havvâka, ikinçisi (6) Yûsuf-ı şiddikça şalavâtu’llâhu ‘aleyhi ve sellem. Tağı aymışlar: Mevlâ ta‘âlâ körkni miñg üleş (7) kıldı, toğuz yüz toğsan toğuznu yalguz Yûsufka bérdi, bir üleşni tükel (8) ‘âlemliğlarğa üleyü bérdi. İwdin çıkşa aynıñg künnüñ nûrı (9) kalmas erdi, ‘âlemliğlar bilür erdiler kim Yûsuf iwdin çıktı tip. Kimerse (10) yüzine baksa közgüde körer teg öz yüzün Yûsuf yüzinde körer erdi. Kaçan ta‘âm (11) yese ürüñg ya yaşıl ya kara töşine kirginçe boğzında körnü iner erdi. (12) Karañgu tün içinde külçirse kündüz teg yarıyur erdi. Yañgakları (13) kızılıkıdın şakâyıku’n-nu‘mân

atlıg çiçek uwtanur erdi. Tulunğlarında (14) kırk küjekleri erdi, yigirmi sağdın, yigirmi soldın. Bir küjekni tarisa (15) adaķınınğ topuķınğa teger erdi, yana qodsa yıgrılıp tulunğında turur erdi. (16) Kara saçları yıpar teg yıdlanur erdi. Körknünğ tokuz yüz tokşan tokuzı yalğuz Yūsuf- (17) -da kim kılu bilgey. Yūsuf yalawaç, İbn Yāmīn ikegü Rāhīldin erdiler. Yūsuf (18) kiçig erken Rāhīl vefāt boldı. Yūsuf, İbn Yāmīn ikegü kiçig qaldılar. Ya‘ķūb ‘aleyhi’s-selām (19) bularnı anasız tip artuķ şefkat kılur erdi ammā Yūsufnı yawlaķ sewer erdi.

[91b] (1) Bir zamān Yūsufsuz serümes erdi. Yūsuf yēti yaşadı erse bir tünle tüş kördi, (2) eşileri birle yazıda tayaqların yerke sançtılar, qamuğnuñg tayaqları kök- (3) -lendi, butaqlandı, ammā uzamadı, Yūsufnuñg tayaķı köklendi, butaqlandı, (4) uzadı, çiçeklendi, ilk qat kökke tegdi, bu ağın tayaqlarķa kölige (5) kıldı. Ba‘ zı aymışlar: Eşileriniñ tayaķı Yūsuf tayaķınğa secde kıldı. (6) Yūsuf ol tüşni körüp kelip eşilerinğ aytu bērdi. Eşileri biri birinğ (7) aydılar: Körmes mü-siz, bu Rāhīl oğlı atamız üskinde sewükrek (8) yana bizdin me artuqraķ bolayın tip saqınur. Bu tüş köñğüllerinğ (9) yaqmadı. İkinci keçe yana tüş kördi, on bir kişi Yūsufķa hamle kılurlar. Üçinçi (10) keçe tüş kördi, on bir yulduz kūn ay birle kelip Yūsufķa secde kılurlar. (11) Yūsuf bu tüşlerni atasınğa aytu bērdi. *Qavluhu ta‘ālā:* يا ايت انى رايت احد (12)

عشر كوكبا و الشمس والقمر رايتهم لى ساجدين (12/Yūsuf,4) Aymışlar Bestān atlıg (13) cuhūd yalawaqımız Muḥammed Muştafaķa su‘āl kıldı, Yūsuf yalawaqķa secde kılgan (14) on bir yulduzlarnıñg atı ne turur? Resūl ‘aleyhi’s-selām aydı: Ol yulduzlarnıñg (15) atını aytu bērsem İmān keltürgey-mü-sen? Aydı: Keltürgey-men. Resūl ‘aleyhi’s-selām yarlıqadı: (16) Ol yulduzlarnıñg atı Hareyān, Tārıķ, Qābus, Żarūḥ, Feylaķ, Muşabbah, (17) Veşāb, Riyāl. Bir rivāyetde: Zeyāl, Zū’l-‘ Amūdān, Zū’l-Ketfān, Zū’l-Fera‘ (18) turur. On bir yulduzlar kūn ay birle kök etekide secde kıldılar. Yana bir rivāyet- (19) -de kökdin yerke inip secde kıldılar. Cuhūd aydı: Vallāhu kim Tavrīt içinde

[92a] (1) mundağuk okıdım, tip ĩmān keltürdi. Ya' kûb aydı: Ey Yûsuf bu tüş- (2) -lerinġ yawlağ körklüğ turur, ammā qarındaşlarınġka aymağıl, saġa (3) yawuz saġaylar, Şeytān olarnı yoldın çıqarğay, Şeytān ādemīka (4) açuğ düşmen turur. *Qavluhu ta'ālā*: يا اِنَّ شَيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُّبِينٌ (5) بنى لا تقصص رءياك على اخوتك فيكيدوا لك كيدا (12/Yûsuf,5) Bu sözni Rûbîl anası Qamer işitti, (6) barıp Rûbîlka sözledi, Rûbîl adın qarındaşlarınġa sözledi, qaçan (7) Ya' kûb oğlanları bu sözni işittiler erse انتفخت اوداجهم واشعرت (8) جلودهم وازيارات (9) تولى يركتلى، قاموغلارى öwkelediler, boyun tamurları kerildi, (9) tûleri ürkti, قاموغلارى aydılar: Bu Rāhîl oğlınġa tap ermes mü kim atamız anı (10) artuğraq sewer, bizdin 'azîzraq tutar, tağı özini artuğraq sewdüreyin (11) tip, tüş kördüm tip, yalğan aytur, biz tün kündüz yazıda yābānda yılkı (12) qara, uç tiwe birle emgenip turur-miz. *Qavluhu ta'ālā*: الى ابينا منا و نحن عصبه ان ابانا لفي ضلال مبين (13) اذ قالوا ليوسف واخوه احب: *Qavluhu ta'ālā*: اقتلوا يوسف او اطرحوه ارضا يخل لكم وجه ابكم وتكونوا (15) bolğay, tip. *Qavluhu ta'ālā*: تزيى يمينكم من بعده قوما صالحين (16) من بعده قوما صالحين (12/Yûsuf,8) tigen kim erdi? (17) Cevāb aymışlar: Qarındaşları bir birke sözleşür erdiler. Tağı cevāb ol turur: (18) Şeytān erdi, bir abuşka ādemī teg bolup keldi, olarqa aydı, Yûsuf sizlerni (19) qullangu teg turur, sordılar, bu işninġ yarağı ne turur, öldürünġ ya kendü ırak

[92b] (1) ırak yerke kemişinġ, anda oğ kuş qurtlar yegey, ataġız sewüglügi sizke (2) qalğay. Olar aydılar: Yûsufnı öldürse-miz, atamızqa yazıp İdi 'azze ve celleka (3) 'aşî bolğay-miz. Şeytān aydı: Ol iş kılmışda kiğin yana tevbe qılğay-siz, (4) şālihler cümlesindin bolğay-siz. *Qavluhu ta'ālā*: وتكونوا من بعده قوما صالحين (12/Yûsuf,9) Bu sözni (5) Şeytān sözledi, gāyib boldı, olarnı bu tedbîr üze qoğdı, yana bireğüsü aydı: (6) bu işni qılır ersenġizi Yûsufnı öldürmeġ iletip quduğka kemişinġ, yoldın (7) keçgenler alıp kitgeyler. *Qavluhu ta'ālā*: الجب يلتقطه بعض السيارة (8) قال قائل منهم لا تقتلوا يوسف والقوه فى غيابة ان كنتم فاعلين (12/Yûsuf,10) *Qavluhu ta'ālā* bu tedbîrni öğretgen kim (9) erdi? Cevāb ba'zı aymışlar: Rûbîl erdi قاموğdın uluğraqları hem ġalası oğlı (10) erdi. Ba'zı aymışlar:

Yehūdā erdi. Ba‘ zı aymışlar: Şem‘ün erdi. Yana aymışlar: Öldürmek, (11) kan tökmek
 uluğ yazuğ turur, quduğka kemişeliñg, tip keñgeş kıldılar. (12) Aydılar: Ey ata yaz künleri
 boldı, bu kün kün atlıg sulţān, hūt atlıg kışlağ- (13) -dın köçüp hamel atlıg yazlağka
 oğradı, ediz kök yığlayur, yağız yer küler, (14) bulutlar yaş aqıtsa yaş oğlan anadın toğar
 teg yaş yaşap ölgen yerdin (15) kök yaş otlar üner, esrük şabā isnep qopa bustān tapa
 yoldın sapa (16) kirip kerişü turur, yığaclar yaqasınğa tügme tüzer, çiçekler tügmesin
 yırtıp (17) bozar, lāleler zülfin taratıp üzer, yer yüziniñge naqşın bezer, tün qarasındın qaş
 (18) tartar, kündüz nūrındın kirşen sürter, tal butaqlar salınıp oynayur, sanduvaç (19) quş
 sewnüp sayrayur, qumrılar muqrı bolup ünün öter,

[93a] (1) tütı quş müzekker bolup meclis tutar, kış quşı qoptı, yaz qazı qondı, tarılmış, (2)
 quşlar tirildi, ölüg yerler tirildi. Nażm.

(3) وقد جاء ت الازهار بعد فوتها وغنت الطير باعلى صوتها

(4) فانظر الى ثار رحمة الله كيف يحيى الارض بعد موتها

(5) Kün hamelqa kirdi erse boldı ‘ālem nevrūzı

(6) Keçti behmen zemherı kış qalmadı qarı buzı

(7) Kün kelü miñg körki artıp tirilür ölmüş cihān

(8) Tañg bedizler naqşı birle bezenür bu yer yüzı

(9) Tañg atarda tört bulunğdın isneyür rencü’l-şabā

(10) Kin burar kindik yıpar teg yıdlanur yābān yazı

(11) Yerliki yipkin yağızdın oyugı yaşıll kızıll

(12) Arası butaq yapurğaq tal çiçekler tüp tüzi

(13) Örlese yığlap bulutlar külçirer bağ bustān

(14) Tal yığaclar yinğ salısur oynayur teg qay kızı

(15) Kirşeni qar qatı eñglik baqsa tağlar şūreti

(16) Tonluqı tañgsuq tawardın Rūm Hitāy atlas çuzı

(17) Lāle sağraqın içerde sayrar esrüp sanduvaç

- (18) Turna ün tartıp öterde sigrişür baqlan qozı
 (19) Kökde ornap qol salısur quğu qaz qıl qarluğaç
 Yerde yügrüp cüft alısur as teyiñg kiş qunduzı

[93b]

- (1) Tal yığaqlar minberinde tūṭı kuş meclis tutar
 (2) Qumrı bülbul muqrı bolup ün tüzer tün kündüzi
 (3) Bu yağız yer kök meñgizlig yaşnayur meydān bolup
 (4) Aqar u şūm ay teg çiçekler tegresinde yulduzı
 (5) Hūr-ı ‘ayn uçmaḥ içinde yiñg salıp taḥsīn kılrur
 (6) Yaz üze mundağ ğazelni aysa Nāşır Rabġūzı
 (7) Aydılar: Ey ata mundağ şāfı künde yüzi suwluğ, vāfı Yūsufnı biziñg birle (8) ıdğıl, yābān yazılarnı körsün, baqlan qozılarnı körsün, qađğuları saçılson, (9) irikmiş köñgli açılson, tip yalğan til birle ataların yalğap, tınç köñgüller- (10) -ni talğap, inç illerni bulğap (12/Yūsuf,12) ارسله معنا غداً يرتع ويلعب tiyü qola (11) keldiler. Ya‘kūb yalawaç aydı: Ey oğlanlarım siz bilür-siz, men Yūsufsuz balıq (12) teg çalıq-men, bir sâ‘at Yūsufsuz serümes-men, siziñg birle ıdtım erse (13) neteg sereyin, tidi. Aydılar: Ey ata bizke inanmas mu-sen, Yūsufqa sen ata ersenġ, (14) biz qarındaş-miz, sen sewer ersenġ, biz me sewer-miz, on qarındaşlar (15) arasında Yūsufnı ne tip uçurğay-men, kuş mu bolğay uçurğay-miz, (16) nelük ıdmas-sen, tidiler. *Qavluhu ta‘ālā*: قالوا يا ابانا ما لك لاتأمننا على يوسف (12/Yūsuf,12) وأئنا له لناصحون (17) Ya‘kūb yalawaç qorqup aydı: Köñglüm yawlaq qorqar, siz awqa (18) barıp Yūsufnı yurtta qođğay-siz, börü kelip yegey, sizler körmegey-siz. (19) *Qavluhu ta‘ālā*: قال ائني ليحزنني ان تذهبوا به و اخاف ان يأكله الذئب وانتم عنه غافلون (12/Yūsuf,12)

- [94a] (1) Su‘āl: Ya‘kūb yalawaç ne delil birle aydı, siz bargay-siz, Yūsufnı börü yegey, tidi. (2) Cevāb: Yalawaçımız Muḥammed Muştafa‘ aleyhi’s-selām yarlıqar, qaçan Mevlā ‘azze ve celle Ya‘kūb yalawaçnı (3) Yūsuf firākı birle yığlatmaq tiledi erse Ya‘kūbnunġ köñgliñge (4) ḥavf ve ḥaşyet kemişti, kırk tün küni yatmadı, tün kündüz tonın suçulmadı,

(5) ʔāʔ at kılı tayanmadı, yawlaḵ emgendi, kırḵ tūni kūni tamām boldı erse (6) Yaʕ kūb yalawaḵa uḍḵu ḡalebe ḵıldı, uḍıdı, Yūsuf Yaʕ kūb ḵoynında erdi, (7) Tūş kördi. Ōzi taḡ başında, Yūsuf ḵol içinde on bōrū kelip (8) Yūsufnı ḵapsamış, helāk ḵılḡuḵa oḡramış, ḡamle ḵılurlar, Yaʕ kūb (9) taḡ tepesindin baḵar, yana bir bōrū ol bōrūlerni ḵavar, Yūsufdın (10) kiterūr, Yūsuf bōrūlerdin ḡālī bolmışda yer yarılur, Yūsuf yerke batar, (11) yana üç künde ḵıḍın ḵıḵar. Yaʕ kūb yalawaḵ ol ḵorḵınḵda oḡḡandı. (12) انى اخاف ان يا كله tidūki andın erdi. Yaʕ kūb yalawaḵ Yūsufnı (13) ıḍmasın bildiler erse Yūsufḵa kelip söz bērdiler, tezvīr ve ḡīle birle (14) Yūsufnuḡ köḡḡlin ḵopardılar. Yūsuf yalawaḵ atası tapa bardı, atasıdın zārī- (15) -lık birle iltimas ḵıldı, mini eḵilerim birle yazıḵa ıḡḡıl, yazı yābānnı (16) ḵoy ḵozılarnı köreyin, köḡḡlüm aḵılsun, tidi. Yaʕ kūb aydı: Ey közüm yaruḵı, (17) köḡḡlüm tokı, baḡrım keseki, özüm yükseki tiyü yıḡlap aydı, uluḡ (18) yaşıḡ abuḡḵa boldum, sensiz neteg neteg sabr ḵılayın, sini yawlaḵ sewer-men, tidi. (19) Yūsuf aydı: Ey ata, men bilūr-men, mini sewer-sen, sewmekniḡ delīli ol bolur, sewmişniḡ

[94b] (1) delīli ol bolur tilekinḵe yōrise, meniḡ tilekim ol turur eḵilerim birle barsam. (2) Yaʕ kūb anı işitip ḵoptı, Yūsufnuḡ adaḵı astında aḡnayu başladı, aydı: Körk- (3) -lūḡ Yūsufum seniḡ sözünḡni neteg sıyın, Uḡan ḡükmiḡe rızā bērdim, yarın (4) ḵarındaḡlarıḡ birle ıḡayın, bu bir keḵe sini ḵoynumḡa soḵup baḡrımḵa (5) basayın, ol körkölüḡ yüzünḡni tok köreyin, tidi. Yarındaḡı ḵarındaḡları keldi- (6) -ler, Yūsufnı atalarındın ḵoldılar. Yaʕ kūb yalawaḵ yıḡlayu başladı, aydı: (7) Ey oḡlanlarım mini Yūsufsuz ḵoḍmaḡ, Yūsufumḵa yaḡşı baḵıḡ, aḵsa aḡ (8) bēriḡ, suwsasa suw bēriḡ, arsa kötūrūḡ. Aydılar: Ey ata bu naḡīḡatlarını (9) yat ḵiḡike ḵılḡu, biz ḵarındaḡ-miz, ḵarındaḡnı nelük aḵurur-miz, nelük suwsa- (10) -tur-miz, Yaʕ kūb yalawaḵ yıḡlayu sıḡtayu Yūsufnuḡ başın yudı, saḵın (11) taradı, körk üze körk arttı, anda ḵıḍın ḵuḵtı alnında öpti, eligin (12) kötürdi, aydı: İḍiyā Yūsufumnı saḡḡa tapḡurdum, maḡḡa terk yandurḡul, firāḵınıḡ (13) otı birle mini yandurmaḡıl. Anda ḵıḍın Yūsufnı olarḵa bērdi. Yaʕ kūb (14) közinde Yūsufnı Rūbīl egniḡe kötürdi, yana Yehūdā aldı, yana ḡemʕ ūn aldı, yana (15)

Lāvī aldı, eligdin eligke aldılar. Ya‘ kûb yalawaç ‘aleyhi’s-selām Yūsufnı köndürü çıktı, (16) bir ediz tepeke ağdı, Yūsufnuñğ qarası körünğmes bolğınça botasız qalmış (17) ingen teg inğranu qaldı, körünmes boldı erse qatıg ünün yığladı, iwke (18) yandı. Ataları közindin ıradılar erse Yūsufnı yerke çaldılar, aydılar: (19) Ey Rāhīl oğlu yalğan tüş kördüm tip aymışınğ yetmes mü erdi tağı boynumuzka

[95a] (1) münner-sen, tip yadağ yörigil, tip isig qumda qawa⁶⁶⁶ başladılar. Yūsuf (2) ardı, tegme bir qarındaşınıñ yüziñge telmire bakar, biri biri raħm kılğay, (3) tip. Raħm kılmadılar. Qatıg suwsadı, yörigü yarağı qalmadı, yalwardı, açım (4) aş, suwsadım suw bering, tip. Tegme bir qarındaşları yañgaqladılar, (5) bargıl ol yalğan tüşünğke aygıl, sañga aş bersün, suw bersün, tidiler. (6) Yūsuf açıp suwsap yığlayu yörüyü başladı. Qarındaşları burunraq (7) barıp bir tepeke ağdılar, neteg öldüreliñg, tip keñgeş kıldılar. Biri (8) aydı taş birle tapalayın⁶⁶⁷. Biri aydı: Biçek birle sançalıñg. Bir ançası (9) aydı: Orı⁶⁶⁸ kazalıñg, tirigle añga kömeliñg, üzesiñge topraq atalıñg, (10) anda oq ölgey, tidiler. Ta‘ām tiledi, bërmediler, suw tiledi, bërmediler. Ken‘ân- (11) -dın üç yıgaçlık yerke tegi qawdılar. Qarındaşlarıñga yaqınraq kelse (12) anıñ sözün qoğup adın söz başladılar. Olarnıñ yawuz keñgeşlerin (13) añgladı, bildi kim mini öldürürler tip olardıñ qaçtı. Uluğ qarındaşları (14) Rübīlni eğerü bardı, Yūsufnı tuttı, Yūsuf Rübīlniñ adaqıñga tüşti, (15) ağnayı yığlayu başladı, aydı: Ey qarındaşım körmes mü-sen kim mini öldürgelü (16) ogradılar, ey uluğ içim mañga raħm kılmađıñgız erse ol abuşka atamka (17) raħm kılıñg, anıñ bağrını köydürmeñg, atam ornıka bu kün sen atam-sen, (18) mañga raħm kılğıl, mini bulardıñ qutqargıl, tip yalwardı erse Rübīl Yūsufnı (19) bir yañgaqladı, ba<r>gıl, ol tüşünğke aygıl, sini bulardıñ qutgarsun,

⁶⁶⁶ m. قفوا

⁶⁶⁷ m. تبا لا اين . tapala- : “(birinin) kabahatini yüzüne vurmak, ayıplamak” [DLT/Ercilesun: 854];

⁶⁶⁸ oru: “çukur” bk. [DLT/Ercilesun: 778]; [EDPT: 197b]

[95b] (1) tidi. Yūsuf Rübīldin eḡgü söz işitmedi erse ewrūldi, Şem‘ ūnka bardı, aṅga me (2) yalwardı, Şem‘ ūn me bir yaṅgaqladı. Yūsuf ol yerde yüzün tüşti. Ol körklüg (3) nāzük yüzinḡe biş ernekleri ornı belgürdi. Yoḡaru baḡtı kök ırak, astın baḡtı (4) yer ḡatıḡ, āh tiyü ūn kötürdi, yıḡladı. Yana Yehūdāka bardı, adaḡınḡa tüşüp (5) aḡnadı, yıḡladı, aydı: Ey Yehūdā ḡamuḡda baḡırsakraḡ sen erdiṅḡ, maṅga feryād (6) teginḡ⁶⁶⁹, kiḡiglikimke raḡm ḡılıḡıl, tip nār teg yaṅgaḡı üze hār teg yaşları (7) töklünü yalwardı. Yehūdānıṅ mihri teprendi, aydı: Ey ḡarındaşkınam, maṅga (8) yawuḡ kelme, mini seniṅ birle sözleşür körseler mini me öldürgeyler. ḡamuḡ yıḡlıp Yehūdā- (9) -ḡa keldiler. Yehūdā aydı: Ey ḡarındaşlarım, ḡarnı toluḡtaşlarım, keliṅḡ (10) atamız ḡaḡkıṅı küdeziṅḡ, uluḡ künde ne cevāb ayḡay-siz, bu oḡlanḡa yawuz saḡınmaṅḡ. (11) Yehūdāka ḡatıḡ sözlediler. Yūsuf anı işitip yalwardı, aydı: Ey eḡilerim mini (12) ḡayu yazuḡum birle öldürür-siz, mini öldürseṅḡiz sizke neḡe yer kiṅḡ (13) ḡalḡay? Ba‘ zıları aydılar: Munı öldürḡinḡe eligin adaḡın baḡlap ḡuḡuḡ- (14) -ḡa kemişinḡ, anda oḡ ölgey, tidiler. Su‘āl: Yūsufnı öldürmekleri iki- (15) -din ḡālī ermes, ya istiḡḡāḡ birle bolḡay ya anıṅḡ ḡanın ḡelāl körmek birle bolḡay, (16) olar bu ikidin ḡālī turur, anıṅḡ üḡün kim enbiyā uruḡı erdiler, ḡan tökmek- (17) -ke nelük oḡradılar? Cevāb: Anlar i‘ tiḡād birle ḡan tökmekni ḡelāl körmediler, (18) apaṅḡ ḡelāl körseler küfr bolurlar, yalawaḡlar küfrdin ma‘ şüm tururlar. Vallāhu a‘ lem. (19) Cevāb: İmām-ı ebu‘l-ḡasan Yeşā‘ rī raḡmetu’llāhu ‘aleyh ‘ İşmetü’l-Enbiyā içinde keltürmiş.

[96a] (1) Yūsufnuṅḡ ḡarındaşları Yūsufḡa oḡramışda yalawaḡ ermediler, şaḡīredin (2) kebīredin neteg ma‘ şüm bolḡaylar? فانقطع الكلام وسقط السؤال Anda kiḡin (3) tüzü keṅḡeşip ḡuḡuḡka kemişür bolup Yūsufnı tutup südriyü ḡuḡuḡ (4) başınḡa keltürdiler. Yūsuf tegme birleriṅḡe telmire baḡıp aydı: ḡarındaşlarım maṅga (5) raḡm ḡılınḡ, maṅga raḡm ḡılmasaṅḡız ol abuşḡa ataṅḡızḡa raḡm ḡılınḡ, Taṅrı ‘azze (6) ve celledin ḡorḡuṅḡ, tip

⁶⁶⁹ m. تَكْكِك

telim yalwardı erse tegmesi birer yaŋgaqladılar. Bu sözni (7) sözleginçe batraq tonuŋ suçulğıl, tidiler. Yūsuf taķı yalwaru başladı, (8) aydı: Ey qarındaşlarım atam haķķı üçün bu köŋlekimni maŋga bağışlaŋız, apaŋ (9) tirig qalsam ‘avretim örtün, öldüm erse kefenim bolsun, taķı eligim bağın (10) yaza bəriŋ, quduğdaķı kuş qurtlardın, yılan çıdanlardın qorqar-men, tidi. (11) Aydılar: Bargıl, ay künke on bir yulduzlarka ayğıl, saŋa ton bərsün, eligiŋni (12) yaza bərsün. Unamadılar, köŋlekini suçlup aldılar, yip biliŋge bağılap quduğķa (13) ıdıtlar. Quduğnuŋ yarımıķa tegdi erse yipni kestiler, özi ök ölsün, (14) tidiler. *Qavluhu ta‘ālā: فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ وَاجْمَعُوا أَنْ يَجْعَلُوهُ فِي غِيَابَتِ الْجَبِّ* (12/Yūsuf,15) Yūsuf (15) quduğ tüpiŋge tegmesde burun sidretü’l-müntehāda Cebra’ılke yarlığ boldı: *ادرك* (16) *قُلُومَ يُونُسَ* tutğıl, tip. Cebra’ıl qanat toķıdı, quduğ içinde (17) bir irig uluğ taş bar erdi, anı suw yüziŋge çıkardı, qanatı birle sıķadı, torğu teg (18) yumşaq boldı, uçmağdın bir köŋlek keltürdi, Yūsufķa keğdürdi, Yūsufni (19) tutup ol taş üze olturttı, muşallā töşeyü bərđi, aydı: Ey Yūsuf Mevlā ta‘ālā

[96b] (1) selām birle dūrūd ıdıtı tip yalawaçlıķ tegürdi. Ol kün on iki yaşar erdi. Aydı: (2) Ey Yūsuf Taŋrı ‘azze ve celle yarlıķar, meniŋ hükmümke şabr kılğıl, necāt bergey-men, (3) Mışr mülkike melik kılğay-men, ataŋ Ya‘kūbķa qawuşturgay-men, Anda kiğin Cebra’ıl bu du‘ānı (4) öğretü bərđi. *Du‘ā: اللَّهُمَّ يَا كَاشِفَ كُلِّ كَرْبَةٍ وَيَا مُجِيبَ كُلِّ دَعْوَةٍ* (5) *كُلِّ غَرِيبٍ وَيَا مُنْسِ كُلِّ وَحِيدٍ شَاهِدَ كُلِّ نَحْوَى* (6) *كُلِّ مَصْنُوعٍ وَيَا جَابِرَ كُلِّ كَبِيرٍ وَيَا مُسِيرَ كُلِّ عَسِيرٍ وَيَا صَاحِبَ* *فِي قَلْبِي* (8) *إِلَّا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ أَسْأَلُكَ أَنْ تَجْعَلَ لِي فَرْجاً مَخْرَجاً وَأَنْ تَعْدِفَ حَبْكَ* (7) *وَيَا خَاضِرَ كُلِّ بَلْوَى* (9) *أَيْمِشَلَارْ:* Kim belāķa ilinse bu du‘ānı oķısa Mevlā ‘azze ve celle ol belādın feraħ (10) bergey, inşa’llāhu ta‘ālā. Yana Cebra’ıl nūrdın tabaķ üze ni‘metler uçmadın keltürdi. (11) Quduğ içini Cebra’ıl qanatı birle sıķadı, bustān teg ħurrem boldı. (12) Ol quduğ Ürdün yerinde erdi. Medyenli Mışrlı arasında Ken‘ānķa üç (13) yığaçlıķ yerde Nūħ yalawaç oğlı Sām qazmış erdi. Ol quduğnuŋ atı Ĥubbu’l- (14) -Aħyār erdi. Ma‘nisi eğğüler quduğı timek, bolur. Quduğ suwı açığ erdi, tatlığ (15) boldı, qaraŋğķu erdi, yarudı. Cebra’ıl Yūsufnuŋ

eliglerin yaza bêrdi, (16) bir ayva keltürdi . Yūsuf yığladı, aç erdi, toydı. Aymışlar: Ol kuduğda bir (17) toprağda yatğan bir qarağ yılan bar erdi. Yūsufnuñ ünin işitip tikgelü oğradı. (18) Cebra'ıl qatıg ün birle haykırdı. Ol ündin kulağı sağır boldı. Yarlıg: Yılan (19) közsüz bolmasa Yūsuf cemālin körüp tikgelü oğramağay erdi. Cebra'ıl ünin

[97a] (1) işitip kulağ aldurmağay erdi. Rivāyet kılur Şeyh Hāsan Başrī rahmetu'llāhu 'aleyh: (2) Yūsuf kuduğka kirmişde yēti yaşığ erdi, meliklikke tegginçe seksen yıl (3) keçti, vefātı bolmış<da> yüz yigirmi yaşayur erdi. Tağı haberde kelmiş: Yalawaçı- (4) -mız Muḥammed Muştafā 'aleyhi's-selām Cebra'ılke sordı, kökdin inerde emgenür mü- (5) -sen? Cebra'ıl aydı: Yā resūla'llāh tört vaq̄tte yawlağ emgendim. Biri İbrāhīm (6) yalawaçnı Nemrūd otka atmışda kaçan İbrāhīmni mancınıqka urup hevāka (7) saldılar erse men sidretü'l-müntehāda erdim, yarlıg keldi, İbrāhīmni otka tüşmes- (8) -din burun tutğıl, sidretü'l-müntehādın qanat tokıdım, İbrāhīmni otka (9) tüşmesdin burun tuttum. İkinci İsmā'ıl yalawaçnı İbrāhīm yalawaç qurbān kılurda (10) biçekni boğzıñga urdı, yarlıg boldı mañga, tutğıl tip, men sidretü'l-müntehāda erdim, (11) qanat tokıdım, biçekni boğzıñga tartmasdın burun yetip keldim, biçekniñ (12) yüzün ewürdüm, İsmā'ılni biçmedi. Üçünçi Yūsufnı qarındaşları yip birle bilin (13) bağlap kuduğka ıdılar, kuduğ yarımıka tegdi erse yipni kestiler, yarlıg (14) boldı, Yūsufnı tutğıl tip, men sidretü'l-müntehāda erdim, qanat tokıdım, Yūsuf 'aleyhi's-selām (15) kuduğ suwıke tegmesde burun yetip keldim, Yūsufnı tuttum, suw yüzinde olturttum. (16) Törtünçi Uḥud toquşında seniñ qutlıg irniñke taş tegip qan aqmışda tişingdin (17) adrılmışda kiğın yarlıg boldı, bargıl, ol qannı qanatıñ birle tutğıl, (18) yerke tüşmesün, eger tüşse kıyāmetka tegi yerdin ot yēm ünmegey erdi, tip men sidretü'l-müntehā- (19) -da erdim, qanat tokıdım, ol qan yerke tüşmesdin burun qanatım birle tuttum.

[97b] (1) Yā resūla'llāh bu tört vaq̄tte yawlağ emgendim, tidi. Su'āl: Yūsuf yalawaçnı kuduğka (2) saldurup yana çıkarmaqka ḥikmet ne erdi? Cevāb: Mevlā ta'ālāniñ tileki ezelde ol (3) erdi kim iki Hābeşī oğlanlar İmān keltürgeyler, ḥazretimde yağın bolğaylar,

tip. (4) Ol iki Habeşîniñ biri Beşîr atlıg erdi, yana birisi Büşrâ atlıg erdi. Ol (5) ikegüni Mâlik Ze'ûrka kûl kıldı. Kırk yıl kulluk kıldılar. Kaçan olarka (6) kırk yıl tamâm boldı erse Yûsufka me kûduğ içinde üç kûn tamâm boldı. (7) Yûsufnı Mâlik Ze'ûr köñgliñge kemişti. Mışrdın Şâmka sefer kıldı. Mevlâ kudreti (8) birle yol azıp Ken'ân vilâyetiñge tüşti. Yûsuf turğan kûduğ başıñga (9) kelip tüştiler. Beşîr, Büşrâ atlıg oğlanlarnı kûduğka suw algalu ıdılar. (10) Kûduğka koga kemiştiler. Mevlâ yarlıgı birle Yûsuf yalawaç iki adağın koga- (11) -ka urdı. Beşîr tarttı, ağdurdı, kûduğda Yûsufnı kördi aydın kûndin (12) körkügrek. Beşîr ün kıldı Büşrâka, kûduğdın bir oğlan çıktı, tip. (13) *Ḳavluhu ta'ālā:* قال يا بشرى هذا غلامٌ واسروه بضاعةً (12/Yûsuf,19) Yûsuf kûduğka tüşmekiñge hikmet (14) bu erdi. Keldimiz maḳşûdka, Ya'kûb yalawaç oğlanları, Yûsufnı kûduğ- (15) -ka salıp barmışda bir oğlaḳ boğuzladılar, ḳanını Yûsuf köñglekiñge (16) sıvadılar, keç oğurda kenç iyâl teg yığlaşu atalarıñga kirdiler. *Ḳavluhu ta'ālā:* إياهم عشاءً يبيكون (12/Yûsuf,16) (17) وجاؤ Aydılar ey ata biz yâbânda yılkı ḳara, uḡ, tiwe küdezür bolup (18) Yûsufnı otağda ḳoḡdumuz, biz kelgiñce Yûsufnı börü yemiş, neçe me biz (19) köni erse-miz, sen bizke inanmağay-sen. *Ḳavluhu ta'ālā:* وقالوا ياإبانا انّ ذهبنا [98a] (12/Yûsuf,17) (2) نستبق وتركنا يوسف عند متاعنا فاكله الذئب و ما انت بمؤمنٍ لنا ولو كنا صادقين (1) Ançada âh ḳarındaş tiyü yığlaşmışda ḳanlıg köñglekni ataları (3) utrusında ḳoḡdılar. *Ḳavluhu ta'ālā:* و جاء على قميصه بدم كذب (12/Yûsuf,18) Yalğan ḳan (4) ketürdiler. Ḳan yalğan ermedi ammâ sözleri yalğan erdi. 'Âyişe razıya'llâhu 'anhâ (5) ḳırâtı bu turur: بدم كذب zâl-ı ḡayr-ı mu'ceme birle ma'nîsi tâze ḳan timek bolur. (6) Ya'kûb 'aleyhi's-selâm bu sözni işitti erse bir çaḳırdı, öḡsüz bolup tüşti. (7) Öḡike keldi erse Yûsuf yıdın yıḡlayın tip köñglekni elgiñge aldı, köñglek- (8) -ni bütün kördi, aydı: Ne bağırsak börü ermiş Yûsufumnı yemiş, köñglekini (9) yırtmamış, ol börü meniñ Yûsufumnı köñglek üçün öltürmiş erse (10) köñglekni nelük alıp kitmedi? Börü yedi tip ḳulaḳ birle işitti, ḳanlıg (11) köñglekni köz birle kördi. Yêti tûni kûni Ken'ân yâbânın kezip iki (12) eligi birle bilin tutup aydı: ويا ثمرة فوادی فی ای جبٍ طرحوك وفى ای یحر (13) یا حبیبی یا قرّة عینی ویا فلذة کیدی

وبأى ارض دفنوك (14) غرقوك بأى سيف قتلك Ma' nîsi ol bolur: Ey sewerim, ey közüm yaruķı, ey bağrım keseki, (15) ey könglüm tokı kayu quduğķa kemiştiler sini, kayu suwķa çumurdılar sini, (16) kayu kılıç birle öldürdiler sini, kayu yerde kömdiler sini, ey Yūsufum (17) kayu börü koynında yatur-sen, ol oğlağ u yumşak etiñni yeyürde neteg (18) şabr kıldıñ erki, ol arığ süñgükleriñ kayu yābānda yatur erki, ey kāşkī (19) seninğ birle çıksa erdim ne bolduķuñni közün körgey erdim, ey kāşkī

[98b] (1) sini yegen börünü bir körse erdim, adaķı topraķın közümke tartğay erdim, (2) ol börünü öñgümdin kitermegey erdim, kaçan Yūsufumnu körgüm kelse (3) ol börüke bağğay erdim, tiyü yığladı. Ol kün üç yüz altmış yolu (4) hūşsuz boldı, ögiñge keldi erse yığladı. Oğlanları ataların andağ (5) körüp ضيَعنا اِخانا يوسف و قتلنا ابانا يعقوب tiyü [ataları] birle yığlaştılar. (6) Anda kiğin aydı: Bu iş siz aymış teg ermes, ançası bar, sizinğ nefsünğiz (7) sizni bu işke kigürdi, sizde çıkarın kıldıñız, mañga sabrdın adın çāre (8) yok. *Ḳavluhu ta'ālā*: تصفون (9) قال بل سؤلت لكم انفسكم امرأ فصبر فصبر جميل و الله المستعان على (12/Yūsuf,18) Ya' kūb köp yığladı erse oğlanları aydılar: Ey ata Yūsuf üçün (10) özünğni öldürür müs-en, tileyür ersenğ Yūsufnu yegen börünü sañga keltürü (11) bèrelinğ, anı körsenğ köñglünğ amrulğay <mu>? Ya' kūb yalawaç 'aleyhi's-selām barinğ keltürünğ, (12) tidi. Çıktılar, yābānda bir börü karşı keldi, tuttılar, qolını butını (13) bağlap ağızınğa kan sürtüp Ya' kūb yalawaçķa keltürdiler, Yūsufnu yegen (14) börü bu turur, tidiler. Ya' kūb yalawaç börünü kördi erse ağızı kanlığ, āh kıldı, (15) ögsüz bolup tüştü. Ögiñge keldi erse du' ā kıldı: İlāhī börüke til bèrgil, (16) men sözleşeyin, tidi. Yarlığ keldi: Ey Ya' kūb sormaq sindin, sözletmek mindin. (17) Ya' kūb aydı: Ey börü Tañgrı haķķı rāst ayğıl, meninğ Yūsufumnu neteg (18) yedinğ? Börü tilķa keldi, aydı: Yā resūla'llāh bilmes mü-sen, kamuğ yalawaçlar eti bizke (19) ḥarām turur, men Yūsufnu körmişim yok, üç kün boldı aç-men, közüm yaruķı

[99a] (1) oğlumnu yitrüp turur-men, ol açığda üç kün boldı aş yemişim (2) yok, anı tileyü yörir erdim, bu yalğançılar mini tutup ağızımķa kan (3) sürtüp sañga keltürdiler, ey

Ya'kûb bir du'â kılğıl, bolğay kim Mevlâ ta'âlâ (4) seniñ du'ânğ berekâtında oğlumnı mañğa rûzî kılğay. Ya'kûb du'â (5) kıldı. Börü destûr tiledi, çıktı. Aymışlar: Ol börü oğlını ol ok (6) kün buldı, tip. Anda kiğin Ya'kûb yalawaç oğlanları taşka çıktılar. (7) Emdi baralıñ, Yûsufnı öldürelıñ, başın adağın kesip keltürelıñ, (8) atamız köñgli amrulsun, tidiler. Yehüdâ unamadı. Kaçan Yûsufnı quduğdın (9) çıkardılar erse ol iki Habeşî kullarnı kördi, eligini olarnıñ yüziñge (10) sürdi, yüzlerike nûr teg ürünğ boldı, ikeğü İmân keltürdiler, sewünmişde (11) Yûsufka secde kıldılar. Yûsuf aydı: Ey yigitler mañlûkâtka secde kılmağ (12) revâ bolmas, tidi. Sizni tağı mini yaratğan bir Tañrıka secde revâ bolur, tidi. (13) Beşîr aydı: Bizni tağı sini yaratğan Tañrı kim ol? Yûsuf aydı⁶⁷⁰: (14) Kamuğnı yaratğan bir Allâh turur, mülki içinde şerik yok, mülkine zevâl yok. (15) Aydılar: İmân 'arza kılğıl. Yûsuf İmân 'arza kıldı, müselmân boldı- (16) -lar. Yûsufnı quduğdın çıkarmağka hikmet bu erdi. Su'âl: Yalawaç oğlanları (17) satılmağı revâ bolmas, Yûsufnı kul meñgizlig sattılar, sebeb ne erdi? Cevâb: Künlerde (18) bir kün Yûsuf közgüke baqtı, öz yüzini kördi, tañgladı, köñglinde keçti, men (19) bu körk birle kul bolsa erdim bahâmın kim bërü uğay erdi? Öz körkiñge

[99b] (1) küwendi erse kul tip on sekiz bedel yarmağka sattılar. Körkke küwezgenning (2) bahâsını körgüzü bërdiler. Satılmağka hikmet bu erdi. Kaçan Yûsufnı quduğdın (3) çıkardılar erse qarındaşlarıñğa haber boldı. Keldiler mâlik Ze'ûrka (4) aydılar: Bu biziñ kulumuz turur, üç kün boldı bizdin kaçıp turur, (5) alur ersenğ sañğa satar-miz, tidiler. Mâlik Ze'ûr me alayın, tidi. Ol hâlde (6) Rûbîl keldi, 'İbrî tilinçe Yûsufka sözledi: Biz ne tise-miz, sen andağuk (7) turur tip ayğıl, yok erse sini alıp öldürgey-miz, tidiler. Mâlik Ze'ûr: (8) Kul mu-sen, tip Yûsufka sordı. Yûsuf aydı: Kul-men. Ya'nî Mevlâ ta'âlânıñ kulı-men, (9) tidi. Aydılar: Bu kul kiçigdin berü biziñ birle yöridi, satgalu köñglümüz (10) bolmas, özi unasa satalıñ ammâ munuñ üç 'aybı bar, qabûl kılsanğ (11) alğıl,

⁶⁷⁰ m. mükerrerer: يوسف ایدی يوسف ایدی

tidiler. Mâlik Ze‘ûr sordı: ‘Aybları ne ol? Aydılar: Evvel ‘aybı ol kim (12) oğrı turur, ikinç ‘aybı kaççak turur, üçinç ‘aybı yığlak turur. (13) Mâlik Ze‘ûr bu üç ‘aybnı kabûl kıldı, aydı: Munda yarmağ yok, yılkı kara (14) bar, tiwe bar, bêreyin, tidi. Olar kîngeştiler, tawar yılkı alsa-miz, atamız bilgey, (15) tip tawar yılkı unamadılar, yarmağ kerek tidiler. Mâlik Ze‘ûr kıptı, arqış ara kezdi, (16) on sekiz Mısr yarmağı buldı, terâzûka tarttılar, on yêti ağır keldi, (17) Ken‘ ânda ol yarmağnıng ikisin bir yarmağ alur erdiler. Ken‘ ânnıng (18) toğuzınga Yûsufnı bey‘ kılip sattılar. *Qavluhu ta‘âlâ:* و شروه بثمان بخس دراهم معدودة (12/Yûsuf,20) Mâlik Ze‘ûr aydı: Öz eliginiz birle bitig bitip maŋga [100a] (1) bêrinğ. Aydılar: Hâṭ bitig bêrür-miz, ol şart birle kim adağınğa kişen (2) urğıl, katıg ıngırçaqka mündürgil tağı ırak yerke iletip satğıl. (3) Mâlik Ze‘ûr bu üç şartnı me kabûl kıldı. Yehūdâ ḥaṭ bitidi kim bi’smi’llâhi’r-raḥmâni’r-raḥîm (4) biz Ya‘kûb oğlanları ol Rûbîl, ikinç Şem‘ûn, üçinç Yehūdâ, törtinç (5) Lâvî, beşinç Cād, altınç Dân, yêtinç Yefşâr, seksinç Yestâcer, (6) toğsınç Zebâlûn, onınc Qâzûrâ, biz onağı tüzü Ya‘kûb yalawaç ‘aleyhi’s-selâm (7) oğlanları-miz, Yûsuf atlığ kulumıznı Mâlik Ze‘ûrka üç ‘aybı birle (8) sattıq, ol kabûl kıldı. Evvel ‘aybı oğrılık, ikinç ‘aybı kaççaklık, üçinç (9) ‘aybı yığlaklık. Adın üç şart kıldımız, Mâlik Ze‘ûr anı me kabûl kıldı. Evvel (10) adağınğa kişen urmağ, ikinç katıg ıngırçaqka mündürmek, üçünç ırak (11) iletip satmağ boldı. Öz eligin ḥaṭ bêrdimiz, Mâlik Ze‘ûrdın tamâm bahâ (12) aldımız. Bu bitig fûlân künde, fûlân ayda, fûlân yılda, fûlân yerde bitildi, tip (13) ḥaṭ bêrdiler. Yûsufnı aŋga tapşurdılar. Otağlarınğa yandılar. Keçe boldı (14) erse Yûsuf Mâlik Ze‘ûrdın destûr tiledi, kiçigdin berü olar birle erdim, (15) barıp olarka vedâ‘ kılayın. Mâlik Ze‘ûr destûr bêrdi, bir oğlannı (16) müvekkel kıldı. Yûsufnıng ağır kişeni birle yorigü yarağı yok, iki maŋgar, (17) bir yüzün tüşer, ol körklüg yüzi topraqka bulğandı. Ol nâzûk yaŋgaç- (18) -larınğa çöp tiken sançıldı, körklüg yüzi kara qanğa bulğandı, mundağ (19) emgekler birle qarındaşları üskiŋge bardı. Yûsufnı andağ kördiler

[100b] (1) erse olar me yığlaştılar. Yūsuf tegme birini bir başqa kuçup selāmet qalınğ, (2) tip yığlayu vedā' kıldı. Qamuqları Yūsufdın uwtanıp yüziñge baqumadılar, arqa (3) ewürdiler. Yūsuf aydı: Ey qarındaqlarım bu iş kim meniñ qaxqımda kıdınğız, (4) adınlar qaxqında qılmañg, uluğ bolmış atamdın mini adırdınğız, ey qarındaqlım (5) Yehūdā selāmet qalgıl, atamqa mindin selām aygıl, meniñ üçün ta'ziyet (6) tutgıl, ey Yehūdā kamuğdın bağırsaqraq sen erdiñg, zinhār mini birer (7) añgıl, qayda quduğ körseñg mini saqınğıl, ey Yehūdā qaçan atam birle (8) olturmuşda tegre baqıp mini körseñg qarındaqlım Yūsuf qayda erki, kim- (9) -niñ birle yörir erki, kimniñ yüziñge telmirer erki, tip mini yād qılğıl, ey Yehūdā (10) bu kün tört kün boldı sizdın adırılğalu, sizlersiz umadım qarbluqda siz- (11) -siz neteg qılğay-men, Ey qarındaqlarım qıdın öküngey-siz, asıq qılmağay, (12) keliñg, meniñ kiçiglikimke baqıp raqm qılınğ, mini ol arqış begidin qayra (13) alıñg, tip neçe yalwardı erse sözün tiñglemediler. Yūsuf yığlayu ol müvekkel (14) birle arqasıñga baqa telmire Mālik Ze'ūrqa keldi, arqışqa qatıldı, arqış me (15) teprendi. Yūsufnı qatıq ıñırçaqqa mündürdiler, yolğa kirdiler. Ol yolda (16) Yūsufnuñ anasınıñ ziyāreti bar erdi. Añga tegdi, özini tiwedın kemişti, (17) anası topraqın quçtı, yığladı, aydı: Ey anam sindin adırılmış erdim, (18) emdi atamdın taqı adırıldım taqı artuqraqı kul tip satıldım, adaqımğa (19) kişen urdılar, oğlağı yünçüklerim yoğun kişende şişti, nāzük etim tenim qıl

[101a] (1) qatıq ıñırçaqta yençildi, kāşkī ey ana sindin burunraq ölmüş kerek (2) erdim, tiyü yığlayurda arqışdın soñg qalmış, biregü yetip keldi, (3) Yūsufnı topraq kuçup yatur kördi, bir yañgaqladı, aydı: Begleriñg (4) köni aymışlar yığlaq, qaçqaq turur, tip emdi qopgıl, yorigil, tip yana (5) bir yañgaqladı. Yūsuf köñgli yawlaq emgendi, ilāhī körügli sen-sen, (6) biligli sen-sen, tiyü du'ā kıldı, Mevlā 'azze ve celle yarlığı birle yel qoptı, (7) topraq esin boldı, yaruq kün tünerdi, kārvañ yol yitürdi, Mālik (8) Ze'ūr arqışnı yığdı. Ol yerde tüşti, sordı: Kimerse İdi (9) 'azze ve celleqa yazğan bar mu, bar erse tevbe qılınğ, kimni kim āzārlatmış (10) bolsañgız 'özr qoluñg, İdi 'azze ve celle bizdın bu belānı

kitorsün, tidi. (11) Yūsufnı yaŋaqlağan er keldi, Mālīk Zē'ūrka aydı: Bu oğlannı men bir (12) yaŋaqladım, bu oğlan du'ā kıldı, cihān mundağ tünardi, tidi. Mālīk (13) Zē'ūr ol er birle kelip Yūsufnuŋ adaķıŋğa tüştiler, 'özrler qoldılar. (14) Yūsuf yalawaçnıŋ köŋgli ança birle hoş boldı. Toğ toz amruldı, cihān (15) yarudı. Arķış halkı sewündiler, adın soŋ Yūsufnı ağırlayur boldılar, adaķındın (16) kişenni kiterdiler, arığ tonlar keğdürdiler, 'imārīda olturtup yolğa kirdiler. (17) Su'āl: Yalawaçlar halkқа isiz du'ā kılmaslar, yawuz saķınmaslar, Yūsuf arķış (18) halkқа du'ā kıldı, cihān tünardi, hikmet ne erdi. Cevāb: Yūsuf du'āsı isiz ermedi, (19) bu er mini yaŋaqladı, yazuqluğ boldı, kıyāmette qın körgüsü erdi, Mevlā ta'ālā

[101b] (1) qudretin munda oq körgüzsün, ol me tevbe kılsun, yazuqđın arısun, tamuğ azābıķa (2) ilinmesün, tip eđgü du'ā kıldı, isiz du'ā kılmadı. Anda kiğin Yūsufnı ağırlıķ (3) birle Mısr tapa ilettiler. 'Uşvān atlığ ilde teŋgiz kırığında tüştiler. Mālīk (4) Zē'ūr kişilerinŋe aydı: Yūsufnı bu suwқа iletil, başlıķın yunsun, yol (5) toğı tozıdın arınsun. Teŋgiz kırığıŋğa bardı, aydı: İlāhī maŋğa bir perde kerāmet (6) kılgıl, benim etim tenimni kimerse körmesün, tip. Mevlā ta'ālā 'Aynu'l-Hītān (7) atlığ balıķnı ıdı, suw içinde kıwrılıp qudruķın başıŋğa keltürüp (8) yattı. Yūsuf anıŋ arasına kirdi, başlıķın yundı. Ol balıķ İdıke yalwardı, (9) aydı: İlāhī bu Yūsuf berekātında maŋğa kerāmet kılgıl kim kıyāmetķa tegi adın balıķlar (10) arasında maŋğa eđgü at bolsun. İdi 'azze ve celle ol balıķnıŋ du'āsın (11) icābet kıldı, anğa iki 'iyāl bērdi. Birisi ol erdi kim Yūnus yalawaç 'aleyhi's-selām (12) anıŋ qarnında kırık kün qaldı. *Qavluhu ta'ālā: فالتقمه الحوت وهو مليم* (37/Sāffāt,142) Yana biri ol (13) erdi ki Süleymān yalawaç 'aleyhi's-selām yüzüki anıŋ qarnında kırık kün qaldı. Yūsuf (14) yalawaç 'aleyhi's-selām başlıķın yunup yandı erse Cebrā'ıl uçmağdın bir köŋglek (15) keltürdi nūrdın yaratılmış, Yūsufқа keğdürdi. Mālīk Zē'ūr me Yūsufқа atlas (16) tonlar keğdürdi,⁶⁷¹ altun tāt (17) başıŋğa urdı, gerher birle

⁶⁷¹ m. "Mālīk Zē'ūr me Yūsufқа atlas tonlar keđdürdi" olarak yazılmış ve üzeri çizilmiş.

muraşsa‘ kılınmış altun kıur biliñge kıurşadı, ‘imārī- (18) -ka olturttı, Mısrka kirdiler. Su’āl: Ol arkış içinde adın adın kelgen ħalāyık (19) bar erdi. Yūsufnı olarnıñ elgiñge tüşürmedi. Mālik Ze‘ūr elgiñge tüşürdi,

[102a] (1) ħikmet ne erdi? Cevāb: Mısr şehrinde bir za‘īfe bar erdi Züleyhā atlıg. Mevlā ta‘ālā (2) ol za‘īfeka Yūsuf yalawaç elginde Īmān taqđır kılınmış erdi. Yūsufnı Mālik (3) Ze‘ūrka tüşürüp yana Mālik Ze‘ūr Mısrka keltürüp Yūsufnı satğuka sebep kıldı. (4) Ol Züleyhā Yūsuf elginde Īmān keltürdi, ħikmet bu erdi. Kaçan Yūsufnı Mısrka (5) keltürdiler erse Yūsufnuñg körkindin kün ħıre boldı. Mısr ħalkı üze (6) ħaber boldı kim Mālik Ze‘ūr kıul oğlan keltürmiş kimerse andağ körk (7) körmişi yok. Mısr uluğları kıamuğ Yūsufnı satğın almaqka arzūladılar. Tegme (8) vilāyetlerniñ begleri, bayları kelip altun kümiş, yılkı kara, māl tawar yıgdı- (9) -lar. Yūsufnı alğuçı boldılar. Dellāl ara kirip artuqka teger tidi. Kün keldükginçe (10) bahāsın arturdılar. Yarındası Mālik Ze‘ūr taht urdı. Mısr iliniñg şehr ve (11) rüstası içinde ne ħalāyık bar erse bay ve çığay, er ve za‘īfe satğın alğuka (12) kim nezzāreka yığıldılar. Münādī kıoptı, kıatıg ün birle kıkırdı: من بشرى (13) غلاماً لطيفاً ظريفاً عجيباً ليس فى الدنيا مثله Ya‘nī ey Mısr ħalāyıkları kim satğın (14) alur, bu oğlanı kim şıfat kıldım, siz me körer-siz, ħıç kimerse körk içinde (15) aña menzemes, mundın burun toğmışı türemişi yok, yüzi tegirmi, başı (16) yumgak, saçı kara, sağdın soldın kırk küjeklig, birini tartsa (17) aşuqıñga teger, kıoğsa tuluñlarında yıgrılır, alnı kümüş teg ürünğ, (18) kıaşı kıalem birle egmiş ya teg, kırpükleri ok teg, yüzi kün teg, yañgakları (19) kıızıl nār teg, yüzi yıldrayur, eñgi kıomıyur, kıaraıkları kıaynayur, ‘aķıķ

[102b] (1) irinlig ve yinçü tişlig, tar ağızlıg, sözi şeker teg, özi silig kılkı tüzün, (2) bili yinçke, boğı uzun, şūreti bu, şıfatı bu, tiyü ün kıldı. Yūsuf ‘aleyhi’s-selām başın (3) kıuğı kemişip közlerindin kıatarāt ve ‘abarāt yaş aķar erdi. Aydı: Ey münādī (4) mundağ şıfat kim sen kıılır-sen kim satğın alu bilgey şıfat kıılır ersenğ köni sözle- (5) -gil. Münādī aytur: Neteg aytayın? Yūsuf aydı: من اشترى غلاماً ليبيا ضعيفاً (6) نجيفاً مسكيناً ليس فى الدنيا مثله Münādī aydı: Sen aymış teg aymaķ ‘örf ve (7) ‘ādet içinde yok, men könisin aytur-men,

tidi. Yūsuf ‘aleyhi’s-selām aydı: Eger köni sözleyür (8) ersenġ mundaġ ayġıl, بشرى يوسف
Münādī aydı: Andaġ tisem بن اسحاق صفى الله بن ابراهيم خليل الله (9) صدیق الله بن يعقوب اسرائيل الله
kamuġ ħalk- (10) -nınġ yüreki yarılġay, tidi. Aymışlar: Mısr iliniġ dellalları yıġlıp
Yūsufnı (11) kıymet kıldılar aġırınça altun, aġırınça kümüş, aġırınça kâfūr, aġırınça edīm-
i Tāyiffi. (12) Yana ba‘zı rivāyetlerde bu ayġan mällarnıġ tegme biri Yūsufnuġ on
aġırınça (13) muġarrer boldı. Kaġan münādīke Yūsuf atalarınıġ atın aytu bérđi erse (14)
Mālik Ze‘urnuġ közi yaşı birle toldı, köñgli ot teg yaġıldı, aydı: Ey Yūsuf ol (15) kün
kıduġ başında erken nelük aymadıġ, men sini almaġay erdim. Yūsuf aydı: (16)
الشیخ الكبير (17) لعلك بن دلك: Korktum, karındaşlarım mini öldürgeyler, tip. Mālik Ze‘ūr aydı:
رد على ولدى و قرة عيني و ثمرة فوادی (18) الحزين على هصبه من هضبات كنعان يبكى و يقول ردت
Ya‘nī Ken‘ān pırleride yol üze (19) oturup, İđiyā közüm yaruķı, köñglüm toķı, iyālımın maġa
kawuštu<ru> bérġil,

[103a] (1) tigen abuşkanıġ oġlı bolġay mu-sen? Yūsuf aydı: Ol közi yaşıġ, (2) baġrı
başlıġ, firāk otında örtenmiş, ħasret deryāsında (3) ġarķa bolmış, İsrā’īlu’llāhniġ oġlı,
zebīhu’llāh nebīresi, ħalīlu’llāh nāfilesi (4) Yūsuf men-men, tidi. Mālik Ze‘ūr ħopup
Yūsufnuġ adaķıġa tüşti, telim ‘özrler (5) ħoldı. Aymışlar: Ol kün Mısr ilinġe melik
Reyyān bin Nūzād bin El-Velīd bin Erāşt bin (6) Ķārān bin ‘Ömer bin ‘Umlāk bin Lāved
bin Sām bin Nūḥ ‘aleyhi’s-selām erdi. Yūsufnuġ şawı (7) bu melik Reyyānķa tegdi.
Deyyān⁶⁷² melikniġ ħudretin taġlap Yūsuf ħaberin tiġlep ħıre (8) ħaldı. Yanındaķı
yanaķ, mülkindeki inaġ, öziġe müşīr, öziġe vezīr (9) Mısr ‘azīzi Ķaṭġīr. Aymışlar:
Aṭġīr atlıġ vezīrin Yūsufnı satġın (10) alġalu ıdtı. Aṭġīr ellig nöker birle elig alışıp atlar
yarışıp kārவān (11) tüşgen yerke keldiler. ‘Azīz Mısr taġt üze ay kördi, āḥ tiyü atđın tüşti.
(12) Ķayu ‘āķil bolġay kim Yūsufnuġ yüzindeki meġin körüp meġi yüzi birle yüzün

⁶⁷² m. ديان: Nüşadaki bağlam içinde ريان /Reyyān isimli Mısr meliki geçer, burada belki istinsah hatası
olduġu düşünülebilir; ancak tümcenin semantiġi Reyyān şeklinde okumasına da müsaade etmemektedir.
Bu sebeple metnin orjinaline sadık kalınmıştır.

(13) tüşüp yađaglamasa⁶⁷³. Fā'ide: Körmes mü-sen Kün atlıđ melik bir tün buçķında (14) ediz kökdin yađız yerke körklüg yüzni körgelü yüzün tüşe Yūsufķa secde kılu (15) keldi. والقمر رايتهم لى ساجدين (12/Yūsuf,4) Eger Reyyān melik ıđđan 'azīz (16) Dayyān melik yaratđan bedizni körüp atđın tüşüp yađag boldı erse ne 'acīb (17) bolđay? Kıble kılayın tip secde kılgalu ođradı. Yūsuf aydı: مه مه فائى (18) Ya'nī kıлмаđıl, men ma'būd ermes-men, mańga secde kıлмақ revā bolmas, (19) tidi. Eger İđi 'azze ve celle cānnı ħalkķa körgüzse қamuğ körkler cānķa secde

[103b] (1) kılgay erdiler. Ammā İği 'azze ve celle ħikmet-i bāliđa birle cānnı ħayvānātlar (2) közindin kızledi, anı körmesünler, mindin ađınķa secde kılmasunlar, (3) tip. Ĥaķıķat yüzinġe şūret niķābın kemişti, қullarım fitneķa tüşmesünler, (4) tip. Körmes mü-sen 'İsī 'aleyhu's-selām ħālindin beşeriyet ħicāblarındın birni (5) kötürdi erse ol atalık ħicābı erdi, kıyāmetķa tegi ħalāyık fitnede қaldılar. (6) Meryemni Allāhnıń cüfti tidiler, 'İsī 'aleyhu's-selāmnı oğlı tidiler. *Қavluhu ta'ālā*: (7) وقالت النصارى المسيح ابن الله (9/Tevbe,30) *Қavluhu ta'ālā*: (8) اتخذونى وامى الهين من دون الله عيسى ابن مريم انت قلت للناس (5/Māide,116) Ammā Yūsuf yalawaç yüzinġe niķāb örtmediler, (9) şūretin ħicābların kızlemediler, anıńg üçün bir tün içinde ay kün alnın körüp (10) kökdin inip yüzün tüşüp secde қıldılar. والشس والقمر رايتهم لى ساجدين (12/Yūsuf,4) (11) 'Azīz Reyyān me ay yüzlüg oğlan körüp ađaķınġa tüşgelü oğradı. Bu şı'r aydı:

(12) Bu köńglüm murādķa teginmek tiler

Telim ħalkķlar ara ögünmek tiler

(13) Kün ay secde kılgan arığ yüzke men

Bu kün atđın inip yükünmek tiler

(14) Ĥāşılı'l-emr, 'Azīz-i Mısr Yūsufnı satđın almaқ tiledi. Mālik Ze'ūr aydı: Taķı şehrķa (15) kirmedimiz, bāzārın körmedimiz, қulnı satıđķa kigürmedimiz, yarın bāzārķa

⁶⁷³ m. براغ لاماسا

kirmişte (16) siz neteg tileseñgiz andağ bolsun, tip ‘Azîz-i Mısrkı yandurdı. Yarındası Mâlik (17) Ze‘ûr Yûsufka melikler tonın keğdürdi, başınğa tâc urdı, muraşsa‘ kıur bilinge (18) bağladı, kaş yasın kıurup kırpük okın kızlep şabâhat kıılıçın tartıp (19) melâhat sünğüsün kötrüp cânlar bulğagalu, iller talagagalu, köñgüller

[104a] (1) awlagalu nâzükâne tonlar keğdürdi, tâzî at minip Mısrkıa kıirdi. (2) *Kavluhu ta‘âlâ*:

Mundağın Yûsufnı (3) melikke kıgürdiler. Melik Yûsufnı kürsî üze olturttı. Münādî aydı: من يشتري هذا الغلام البيب (4) Yûsuf aydı: ayğıl, من يشتري هذا الغلام الغريب (5) Münādî aydı: من يشتري هذا الغلام اللطيف (6) Yûsuf aydı: ayğıl, من يشتري هذا الغلام الضعيف (7) Münādî māl arturayın tiyü ulınur, (8) Yûsufnuñ yaşı yünçü teg yolunur. Ol hâlde Cebra‘îl yetildi, yarlığ tegürdi. (9) Mevlâ ta‘âlâ yarlıkar: Kıağğurmağıl, meniñ ‘izzetim celâlim haqqı hürmeti mañga (10) kıul bolsun tiyü nezzâre kıılğanlarını kıamuğın sañga kıul kıılmağınça sini bu (11) ildin çıkarmağay-men. *Kavluhu ta‘âlâ*: وكذلك مكنا ليوسف (12/Yûsuf,21) Rivâyetde (12) kelmiş. Veheb bin Münebbih aytur raızıya’llâhu ‘anhu: Yûsufnuñ bahası dört yüz raıl (13) altun, dört yüz raıl kümüş, dört yüz raıl yünçü, dört yüz raıl gevher muqarrer boldı. (14) Züleyhâ eri ‘Azîz-i Mısrkıa haber kııldı, ol oğlannı sen satğın alğıl, (15) bizke kıul bolsun, tidi. Özi añga kıul bolğusını bilmedi. Yana bir rivâyetde (16) Züleyhâ ‘imârîda olturup tamâşadın kelürde Yûsufka yoluktı, köñgül aldurdı, (17) ‘azîzka aydı: Bu oğlannı satğın alğıl, bizke kıul bolsun, tip. Bilmedi (18) kim özi añga kıul bolğusu. Yana bir rivâyetde Züleyhâ ‘imârîda olturup tamâşadın (19) kelürde Yûsufka yoluktı, köñgül aldurdı, ‘azîzka aydı: Bu oğlannı satğın alğıl.

[104b] (1) ‘Azîz aydı: Bizinğ mālımız bu bahâka yetümegey. Züleyhâ aydı: Bar mālımıznı bērelinğ, (2) kızlençilerini çıkaralınğ, yetmese boynumdaqlarını çıkarıp bēreyin, kıulluk (3) bağı birle bağlangan boyunka boğmak ne kerek, ‘ışk ini birle inengen kıulaq- (4) -ka altun ısırka ne yaraşur? ‘Azîz aydı: Ey Züleyhâ men ‘azîzdin vekîl bolup Yûsuf-

(5) -nı melik üçün algalu keldim, seniñ üçün neteg sözleyin? Züleyhâ aydı: Men barayın,
 (6) melikni köreyin, destür qolayın, destür bërse Yūsufnı satğın alayın. Yarlıq: (7)
 Züleyhâ kelebek bolup özini otqa attı. Qul alur bolup qulluqqa özin (8) sattı. Köñgli
 Yūsufqa tüşti, közi körklügke tüşti. Al qıldı, aqqa (9) ilindi. Köz birle köreyin tidi, köñül
 aldurdı. Uzaqqa yügrür bolup (10) tuzaqqa yörgeşti. Yulun keçerde tolun ay kördi, bulun
 boldı, ögsüz bolup (11) atdın tüşti, çiçek teg meñgzi soldı, aqlağ yerke savuldı, qız kırqın-
 (12) -ları birle qarşu olturup ün tüzüp bu şı‘r aydı:

(13) يا صبح الوجه يا ضوء النهار المشتهر انت روحى وجهك المموم شمس ام القمر

(14) Alnıñız çın tolun ay teg qaynayur qarğuy qarax

(15) Yüzüñiz kündin yaruqraq körküñiz közni qamar

(16) طالت الاخران دهرًا فالجيب قد جفا عبده لم يات بالكفران يوما بل شكر

(17) La‘lin açsa yünçülerdin töklünür türlüg luṭf

(18) Ol irinniñ tatıgıñğa qayda yetsün bal şeker

(19) ريحك الريحان نشرًا قد يفوح بالرخا لفظك ممزوج شهدا صار الاحلى والامر

[105a]

(1) Körküñizni küseyür-men irtegen bir kün bulur

(2) Emgekim yawlaq telim bar emgegen aḥīr emer

(3) كنت فى الدعوى محقا لا بل انت الحاكم يا حبيبى هكذا عبد الحزين قد اقر

(4) Körküñge⁶⁷⁴ muñgluğ boluban körkini men küseyü

(5) Örtөнü bağrım yaqıldı yaşqınam yul teg aqar

(6) ذاك ظبتي مستطيل فالاسود صيده قد اغار القلب منى ثم عيناه اسر

(7) Qoş tuluñlarnı tararda tegme birer zülfidin

(8) Kin burar kindik yıpar rīḥu’ş-şabā bolup eser

(9) ليلنا صارت نهارة وجهه ان ينكشف و النهار المستنير صار ليلا ان بسر

⁶⁷⁴ m. کرکوکا

(10) Keç yürekliğ yeg er erdim sewgüm iltep bulnadı

(11) Köp çerigni bastı hanlar ‘ışk çerigin kim basar

(12) كلما طالبت منه بانتهاال قبله ما لم يجب الا بسب صاق قلبى وانكسر

(13) Rabgūzī Nāşırnı kıwsa yüz ewürmes ‘ışkıdın

(14) Beg neçe buşup sökitse kul kaçan könglin keser

(15) Ağın yarağ bolmadı erse Yūsufnı almak için ‘azîzka terğîb kıldı, (16) bolmadı erse uwut yüzündin kötürdi, atlanıp melikke bardı. İltimās kıldı, (17) icâbet buldı, māl têrdi, bahâ bêrdi, Yūsufnı aldı. Aymışlar: Kaçan Yūsufnuñg (18) ataları atın Mâlik Ze‘ûr işitti erse bildi kim bu er arığ Hâlîl uruğındın (19) ermiş, bu bey‘ İsrâ‘îl fer‘din ermiş, ol tenğizniñg kaçresi ermiş, ol

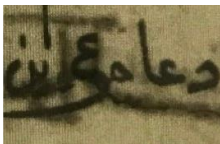
[105b] (1) künnüñg zerresi ermiş, ol ravzanıñg çiçeki ermiş, ol beyzanıñg çüjeki ermiş.

(2) Kılmış satıgdın peşimân boldı. Bolmış satıgnı bozğalu tegdi, ikâlet (3) tiledi, icâbet bulmadı. Yūsufnı yana alıp Ken‘ânka iletür boldı, bérmediler. (4) Alğanın kayra yandurur boldı, kıdmadılar. Neteg kılsun ezelde tügülgen ‘ağdnı (5) Mâlik Ze‘ûr yazumadı, taqđırde tüzülgen ‘ağdnı Ze‘ûr oğlı yazumadı. Züleyhânıñg (6) könglindeki قد شغفها حبًا müvekkelike Mâlik Ze‘ûr şefâ‘ati asığ kılmadı. وكذلك (7) مكنّا ليوسف فى الارض (12/Yūsuf,56) Al tamğasıka Ebū Delāme âlî ara kirmedi. Ebū Delāme Züleyhā- (8) -nıñg könglindeki ‘ışknı neteg alsun? Yūsufnı Mışır mülkindin neteg ma‘zül (9) kılsun? Ol satığ üzülmedi, ol bey‘ bozulmadı, yalwaru Yūsufka keldi, (10) aydı: Ey beytü’l-risāle sülālesi, nübüvvet riyāzınıñg lālesi, ey siyādet (11) kîmyāsı, ey şa‘âdet tamğası, ey arıglar uruğı, ey âdemîler oduğı kâşkî (12) ol kün ök aymış ersenğ satgın almağay erdim, aldım erse iletip (13) Ken‘ânka tegürgey erdim, ne kılayın erkim kılmadı, yana almakka elgim yetmes, yarağım (14) yok yandurmakka yolum sığmas, hâlim kılmadı ne hîle kılayın imkânım yok, kenğes (15) kimdin kılayın? Yūsuf aydı: Ağın yarağ bilmesenğ, barı bahāmnnı almağıl, âzād- (16) -lar bahāsın yêğüçi bolmağıl. Mâlik Ze‘ûr Yūsuf sözün kabûl kıldı. Bahâ almış (17) erdi, yarın yanduru bêrdi. Laţîfe: ‘Āķîllerka ay teg açuk, kün (18)

teg yaruḡ. Kāfirler dünyā Yūsufın telim māl bērip aldılar, ağır timediler, hem māl aldılar hem cemāl ilettiler. Ey müselmān-men tigüçiler, sizler me āḫiret Yūsufnı tã‘at

[106a] (1) atlıḡ bahā bērip alurda osal kıılmañḡ, ağır timeñḡ, yoḡ erse ikisidin (2) taḡı kıuruḡ kıalur-siz. ان الله تعالى يعطى الدنيا على نية الاخره ولا يعطى الاخره (3) Mālīk Ze‘ūr yana Yūsufḡa keldi, aydı: Seniñḡ sözüñḡ işittim, (4) alḡan mällarnı ‘Azīz-i Mısrḡa tapşurdum, emdi sañḡa bir ḡācetim bar, icābet- (5) -ḡa umınçım bar, satıḡcı er-men, mālīm telim bar, ammā iyālım yoḡ, kıuruḡ yıḡaç- (6) -men, butaḡım yoḡ yalḡuz taḡı yapurḡaḡım yoḡ yalḡuz yıḡaçım yaşarḡay mu, kıuvarmış (7) kıuruḡ butaḡım yapurḡaḡlaḡay mu, yıḡmış mālīm yatḡa yēm bolmasun, (8) kıazḡanmış tavarımın adınlar almasun, uruḡum bolsun, oḡlum toḡsun, (9) tip sindin du‘ā ⁶⁷⁵, umınçım bar, tidi. Aymışlar: الولد فى الدنيا سرور (10) Oḡul kıız közke nūr, köḡüzke sürūr turur. Resül ‘aleyhi’s-selām yarlıḡadı: اولادنا اكبادنا يخشى على الارض (11) Yūsuf anı işitip eligin kötürdi, közin (12) kökke tikdi. مطاع مكين Cebra’ıl-i emīn yetildi, yarlıḡ tegürdi, aydı: ادع (13) Ey Yūsuf du‘ā kıılḡıl, ol ḡulumızınñḡ (14) ḡācetin ḡolḡıl, ḡapuḡ açuḡ, icābet anuḡ turur. Yūsuf aydı: كيف ادع الله (15) Ey Cebra’ıl işāret ne ol, beşāret ḡayu ol, ‘ibāret ḡayu ol, aytu bērgil, aytayın. (16) Cebra’ıl aydı: ayḡıl يا من يعنو يذل ويا من Ey oḡlı kıızı و يمنع يا من هو على كل شى قدير ازرق الشيخ اولادا ذكورا (17) يضع و يرفع ويا من يعطى (18) bolmaḡanlar boldı erse murādḡa bolmaḡanlar, içleriñḡızni arıtıñḡ, i‘tikād- (19) -larıñḡızni arıtıñḡ, bu kelimātın tilde yöritiñḡ, bolḡay kim Yūsufnuñḡ du‘āsı

[106b] (1) berekātında ḡamuḡ tileklerke İdi ‘azze ve celle tegürgey inşā’illāḡ ta‘ālā. Du‘ānıñḡ (2) ma‘nisi bu turur: Ey devlet tācın başḡa uruḡlı, ey mezellet çovacın (3) eḡinke keḡdürüḡli, ḡuḡı tüşḡenlerni yoḡaru kötürḡen, ārzūda ḡoparḡan- (4) -larnı urup yemürḡen, bērgen sen-sen, alḡan sen-sen, ḡamuḡ neñḡ üze erklig sen- (5) -sen. Bu

abuşkaça oğullar kerāmet kılu bērgil. Şiddīknıŋ du‘āsını Mālik (6) Zē‘ūr haqqında müstecāb kıldı. Māliknıŋ on iki arıĝ qarabaşları (7) bar erdi, ol tünle tükelke tegdi, ol keçe kamuĝka kawuştı, tegme biri ikişer (8) oĝulka yüklüg boldılar. Qaçan toköz ay tamām boldı erse on iki qarabaş- (9) -ları yigirmi dört oĝul bir yolu toĝurdılar. Su’āl: Yūsuf munça qurbet (10) birle, munça miħnet nelük tarttı? Mundaĝ birle munça teŋglik emgek nedin (11) kötürdi? Cevāb: Yalawaçımız Muħammed Muştafa yarlıqadı: ان اشد البلا على (12) الانبياء Mevlā ta‘ālā ‘azze ve celle ħazretinde evliyā qul (13) andaĝuĝ bolur igne meŋgizlig. Kamuĝ tonlar igne birle tikilür, adınlarını (14) örter ammā özi yalıŋg turur. Ya kendü çerāĝ meŋgizlig özi köyer, (15) özgelerke yaruqluĝ bēür. Nazm.

Kamuĝ igneler ton tiker keçdürür

(16) Yana özi kör tutşı yalıŋg turur

Çerāĝ me ulaşı köyer örtenür

Adınlarğa körsenĝ yaruqluĝ bēür

(17) صرت كاني ذباله نصبت

يضى للناس وهى تحرق

Amārī kışşalarda kelmiş: Yūsufnı (18) bey‘ kılıp satar ħâlde bir a‘rābını kördiler, aşar, ünigen⁶⁷⁶, ünek⁶⁷⁷, ingen- (19) -ke , münmiş arğa orunduĝı üze oturup nākağa burunduĝ aldurup

[107a] (1) tiweni tutumadın ildin aş a yoldın aş a yetip keldi. Yūsufnı körüp tınandı. (2) Sordılar: Ey A‘rābī ne yoldın tiwe saŋga boyun sumas, sen me burunduĝ (3) tutumas-sen? Aydı: Üç tūni kūni boldı, bu ingen ürküp yöriyür, örgüçike (4) münmiş erken, örgüçi

⁶⁷⁶ BESLİ, Ertan., (2010), *Eski ve Orta Türkçe Hayvan İsimlerinin Etimolojisi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, s. 50.

⁶⁷⁷ SHAW, Robert Barkley., (2014), *Kâşgar ve Yarkend Ağzı Sözlüğü*, çev. Fikret Yıldırım, TDK Yay., Ankara, s.294.

birle tartıp tıdılmas, bu zamān munda kelip bu ay yüzlüg- (5) -ni körüp turuqtı. Qādir taqdīrinde, İdi ‘azze ve celle qazāsında ne (6) ta‘biye bar, bilmes-men, tidi. Halāyık taŋlaştılar. Aymışlar: Ol (7) ingen üç künlük yoldın Yūsuf yıdın buldı, körkünge⁶⁷⁸ muŋluğ (8) boldı. Üç kün ot yemedi, suw içmedi, maqşūdқа tegdi erse amruldı. (9) İşāret: Muŋluğ tilsiz tiweniŋ hāli Yūsuf birle mundağ bolsa (10) yarlıg, Züleyhā neteg ārām u qarār ve şabr kılsun. Nazm:

Köz körgeni cemāl ol

Sewmek anı helāl ol

(11) Andağ cemāl körüben

Kim sewmese vebāl ol

Aymışlar: Züleyhā ‘Azīz-i Mısrnıŋ (12) iwlüki erdi, bu ‘Azīz Qıbtı erdi, Reyyān melikniŋ bitigçisi erdi, hem (13) hāzini erdi, mü’min erdi, İmānın Reyyān melik bilür erdi. Seniŋ işleriŋ- (14) -ni bütüreyin, mini İmāndın tıdmağıl, timiş erdi. Taŋrı ‘azze ve celle (15) körkni Yūsufdın basaraq Züleyhāқа bérmiş erdi. Aymışlar: Ol kün (16) Yūsuf on üç yaşayur erdi. Aymışlar: On sekiz yaşayur erdi. ‘Azīz (17) Yūsufnı satğın aldı, iwke keltürdi, Züleyhāқа aydı: Munı eđgü tutğıl, (18) muŋar eğgülük kılğıl, adınlardı artuqraq ağırlağıl, tatlıg (19) yemler, yumşaq keğimler bérgil, *Qavluhu ta‘ālā*: اكرمى مثواه (12/Yūsuf,21) kim bizke asıgı teggey,

[107b] (1) satsa-miz, biz bérgeŋdin artuqraq bahā alğay-miz, satmasa-miz iwde küç (2) bérgey, *Qavluhu ta‘ālā*: عسى ان ينفعا (12/Yūsuf,21) ya kendü āzād kılıp oğul tutğay-miz. (3) حيث قال عسى (4) قال ابن مسعود رضى الله عنه اصدق الناس فراسة ثلاثة العزيز (12/Yūsuf,21) او نتخذ ولدًا ان خير من استاجرت القوي الامين و ابو بكر (5) ان ينفعا او نتخذ ولدًا و انه شعيب حيث قالت يا ابن استاجره Anda kiđin (6) Yūsufnı Züleyhāқа tapşurdı. Züleyhā Yūsufnı katıg sewer erdi, saçın yuyur erdi, (7) başın tarayur erdi, saçların yinçü birle örер erdi.

⁶⁷⁸ m. كركوكا

Kün kelü sewüglüki (8) ziyāde boldı. Tatlıg aşlar yêdürdi, arıg tonlar keçdürdi. Yūsuf köz açıp Züleyhā- (9) -ğa bakmas erdi. Ol yem içimke nazar kılmadı, başın kuğı kemişti. Atasın (10) saķınıp yığlayur erdi. Bayaķı A‘rābī yana keldi, aytur: Ey yigit nelük (11) yığlayur-sen? Aydı: Neteg yığlamayın, atadın anadın ağrıldım, kul bolup satıldım, (12) ey A‘rābī kayu ildin keldiñg? Ken‘āndın keldim, tidi. Yūsuf aydı: (13) Ya‘kūb yalawaçnı bilür mü-sen? A‘rābī aydı: Neteg bilmeyin, yalawaçımız (14) Ya‘kūb turur. Yūsuf aydı: Ya‘kūb yalawaç iwinde ne haber bar? Aydı: Ya‘kūb yalawaç- (15) -nıñg Yūsuf atlıg oğlı bar erdi, qarındaşları anı alu bardılar, yābānda (16) kurt yemiş, atalarına aytu keldiler, Ya‘kūb yalawaç yığlayu közleri körmes (17) boldı, yol başında beytū’l-hazān atlıg iw kopardı, anda kirip tā‘at (18) kılı yığlayur, tidi. Yūsuf anı işitti, āh kıldı, ögsüz tüşti, ögiñge keldi (19) erse aydı: Ey A‘rābī Ya‘kūb yalawaçnıñg Yūsuf atlıg oğlı men-men, qarındaş-

[108a] (1) -larım kul tip sattılar, emdi Ken‘ānka barsañg, Ya‘kūb yalawaçka mindin selām (2) aygıl. Aygıl: Ey atam meniñg üçün yığlayu közüñg körmes bolmış, meniñg (3) me oğlağ u tenimke ta‘ām siñgmes boldı, yaruķ cihān meniñg üze (4) karardı, tip aygıl. Anda kidin Yūsuf du‘ā kıldı. A‘rābīniñg (5) tiwesi kıptı, A‘rābī mündi, yolka kirdi. Yūsuf yığlayu iwke kirdi. (6) Kaçan A‘rābī Ken‘ānka yetti erse Ya‘kūb yalawaçnıñg kapuğınğa keldi, ün (7) kıldı. Yūsufnuñg Zeyne atlıg kız qarındaşı bar erdi. Ol çıktı: Ne bolduñg, (8) tiyü sordı. Aydı: Ya‘kūb yalawaçka sözüm bar, öñginlerke⁶⁷⁹ aymas-men, tidi. (9) Zeyne aydı: Ya‘kūb yalawaç bu kün sañga çıkğu teg ermes, bu kün başlıķın yunup (10) Yūsufnuñg kanlıg köñglekin elgiñge aldı, İbrāhīm köñglekin egniñge (11) keçdi, İshāķ kırın biliñge kırşandı, niyāzını bī-niyāz melikke ‘arza kıldı, (12) aydı, İlāhī Yūsufnuñg ölügin tirigin mañga aytu mañga bērgil. A‘rābī aydı: Du‘ā- (13) -sı müstecāb boldı, uş men Yūsufdın keldim, tidi. Zeyne kirip Ya‘kūb yalawaç- (14) -ğa aytu bērdi.

⁶⁷⁹ m. لاين

Ya'kûb yalawaç A' rābîni iwke kigürdi. A' rābî Yūsufdın (15) selām tegürdi. Yūsuf atın işitti erse bir çaķırdı, ögsüz boldı. Ögiķe (16) keldi erse aydı: Ey A' rābî ök mü ya azu tüş mü-sen? A' rābî aydı: Tüş (17) ermes-men, ök-men, Yūsufdın keldim, tidi. Ya'kûb yalawaç A' rābîni ķuçdı, iki (18) közi arasında öpti, aydı: Ey A' rābî sen mini sewinçlüğ kıldınğ, ne (19) hācetiñğ bar, ayğıl, Mevlā ta'ālādın kolayın, sen me sewinçlüğ bolğıl, tidi.

[108b] (1) A' rābî aydı: Yā resūla'llāh mañğa tawar kereki yok, yēğüçe keğğüçe mālım bar, otuz (2) kızım bar, hıç oğlum yok, du'ā kılğıl, İdi 'azze ve celle mañğa oğul (3) bērsün. Ya'kûb du'ā kıldı. A' rābîķa altmış oğul kerāmet kıldı. (4) Kaçan Yūsuf er haddiñge yetti erse Mevlā 'azze ve celle 'ilm ve hikmet ve nübüvvet tüş (5) ta' bîri bērü yarlıķadı. *Ḳavluhu ta'ālā: المحسنين (6) وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ اتَّبَعَهُ حَكَمًا وَعِلْمًا وَكَذَلِكَ نَجْزِي* (12/Yūsuf,22) Aymışlar: Erlik haddi on sekiz yıl turur. Aymışlar: Yigirmi biş yıl (7) turur. Aymışlar: Otuz üç yıl turur. Aymışlar: Kırķ yıl turur. Aymışlar: Altmış (8) yıl turur. Kaçan Züleyhā Yūsufnuñ saçın tarağalu tegse Yūsufni oğşayur (9) erdi. Züleyhāniñğ şabrı qalmadı. Bir kün Yūsufni büstānķa kigürdi, (10) aydı: Ey Yūsuf meniñğ köñglümde bir sözüm bar, kimerseke aytumas-men, bilür mü- (11) -sen, tidi. Yūsuf aydı: Ey Züleyhā seniñğ köñglünğde ne barın men ne bileyin, tidi. (12) Züleyhā aydı: Ey Yūsuf meniñğ köñglümde seniñğ sewüglükünğ bar, sini ķatığ (13) sewer-men, tidi. Yūsuf aydı: Mini sewginçe öz eriñgni sewgil. Züleyhā aydı: Men barı (14) sensiz şabr kılumas-men, neteg kılayın, öğretü bērgil, tidi. Yūsuf aydı: Anıñğ (15) 'ilācı şabr turur, şabr kılğıl, meniñğ yüzümke bakmağıl. Züleyhā aydı: (16) Meniñğ tirlikim sañğa tapuğ kılmaķ turur taķı cānım hoşluķı seniñğ (17) tatlığ yıdıñğ turur, közüm yaruķı seniñğ dīdārıñğ turur, körmeginçe (18) tirilmes-men, tidi. Yūsuf Züleyhādın ol sözni işitti erse özini Züleyhā üskindin (19) kiterdi. Ol kün kelmedi. Yarındası kün Züleyhā Yūsufķa keldi. Aytur Yā Yūsuf

[109a] (1) bûstân yawlaķ k rklenmiş, t rl g   ekler a ılmış, ni  metler y g  (2) teg bolmış, turgıl, b st n a kirgil, ni  metler y gil,   ekler (3) yıdlağıl, bir s   at  am ş  kılđıl.
Nazm:

şab  isney r k r yıga lar yin g salar

(4) Bulut yığlayurda   ekler k ler

Bu mun a   eklikte k n l m bu k n

Senin  birle oturup awunma  tiler

(5) Y suf aytur: Ey Z leyh  menin  b st nım Ken   nda  aldı, a ın b st n ma ga (6) kerekmes. Z leyh  aytur: Ey Y suf ol yana bir b st nda   ekler suwsuz  almış, (7) solmış, bargıl, a ga suw b rgil. Y suf aydı: Solmış   ekke suw (8) b rmek iw idisike sez rak turur. Z leyh  aytur: Y suf senin  sew g- (9) -l k n de yığlayu k z m ađrılđıđ boldı, k şk  sini k rmed k kerek erdim. (10) Z leyh  aydı: Ey Y suf sen menin   ulum-sen, ma ga nel k boyun sumas-sen? (11) Y suf aydı: Tan rı  ulı-men. Z leyh  aydı: Ma ga yakınrak kelgil, kimdin  or ar (12) ersen  anı ma ga aytu b rgil. Y suf aydı: Men iki  aknı saklayur-men, bir All h- (13) -nin   ak ın saklayur-men, andın  or ar-men, ikinci mini satđın alıp sa ga (14) munı eğ  tut ıl tigen  az dzin  or ar-men. Z leyh  aydı: K k Tan rısındın (15)  or ar ersen   az nemde m l m tawarım, altunum k m ş m, gevherim yak t m- (16) -nı  amuğ  ıgaylar a b rgey-men, sindin ke  rgey ta ı erimdin  or ar ersen  bu (17) zam nda a u b reyin,  ld reyin, yana tevbe  ılayın, tidi. Y suf aydı: Yazu   ılma u, (18) tevbe a mun gluğ bolma u. Z leyh nin    kesi keldi,  optı, awurta anası a (19) bardı,   alini a ga aytu b rdi. Awurta anası Z leyh  a telim    tler b rdi,

[109b] (1)  ab l  ılmadı. Z leyh   ağ uda za   flendi, hel k bol  u a tegdi. Awurta anası- (2) - a yığladı. Awurta anası aydı: Ey Z leyh  ma ga telim m l b rgil, olarnı  arc (3)  ılayın, bol ay kim tilekin ge teggey-sen. Z leyh  awurta a min  altun b rdi, min  (4) a rı yıpar b rdi, min  a rı k f r b rdi, iki ton b rdi min er altun (5) bah lığ. Z leyh 

çıktı, iwke bardı. Awurta bu mällarnı şarf kıldı, bir iw kıopardı (6) sıçırgadın. Ba‘zı aymışlar: Mermer taşıdın. Ol iwni tamām közgü teg sıvadı, anı (7) türlüğ türlüğ naqşlar birle bezedi. Züleyhâ şüretini Yūsuf şüreti birle yanaştırdı. (8) Yaşıl, kızıl, kök, sarığ çiçekler ta‘biye kıldı. Tört sınğar Züleyhâ şüreti (9) itti Yūsuf şüreti birle yanaşıp turur, şiftârda me andaguk, tört sınğarda (10) me andaguk Züleyhâ şüreti erdi Yūsuf şüreti birle. Bir edişke kâfūr tolap⁶⁸⁰ kıoddı. (11) Bu kıurtқа mundaқ tılsımlar kııldırdı. Aymışlar: İwde kıurtқааа yol bėrmegü (12) kıayu iwke kıurtқа kıirse bozmağınça çıkmas. Va’llāhu a‘lem. Nazm:

(13) Erniñ belāsı eçi ‘ālem belāsı kıurtқа

Kıurtқа kıarısa öldür etini salgıl kıurtқа

(14) Yat kıurtқанı iwünğde kıorseñg üzenü kesgil

Otқа köyür başını salgıl⁶⁸¹ külini kıurtқа

(15) Kıurtқа neçe kıarısa tã‘āt kıılıp erse

İw bozğalu tepinse bakmas öñğike artқа

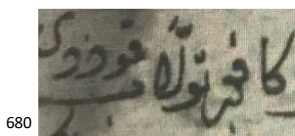
(16) Ağrur ĥatunnı erdin oynaş kıılur özgeke

Çarlap arığlar özin ağıp yoқaru sırtқа

(17) Kıurtқа bozar miñğ işni kıayra tüzer tilese

Anıñ teger belāsı barça Moğulқа Sartқа

(18) Kıaçan bu iw tamām boldı erse Züleyhâ kıirip oltırdı, yinçge yufқа tonlar keğdi, eti kıamuğ zāhir (19) kıörünür erdi. Yūsufnı ündetip iwke kıigürdi. İwnünğ yėti kıapuğları bar erdi, tegme bir kıapuğ-

680

⁶⁸¹ m. اسالغیل . elif harfinin üstü çizilmiş gibi görünüyor.

[110a] (1) -ka temür bağlar kıldurdi. Yūsuf tegme ƣapuğdın kirmişinçe ol ƣapuğnı temür (2) bağlar birle berkitti. Ƙaçan Züleyhā üskiñge kirdi erse Züleyhānı kördi bezenmiş (3) yinçe yufƣa tonlar keğmiş, özin Yūsufƣa ‘arza kıldı. Yūsuf anı kördi (4) erse tegme bir ƣapuğ sanınça iç tonıƣa bir tügün tüge başladı. Züleyhā (5) anı kördi, iç tonı bağıın yazar, tip umınçlıƣ boldı, aydı: يا يوسف (6) Ne körklüg bu yüzünğ? Yūsuf aydı: هكذا ما احسن شعرك Neme körklüg bu saçınğ? (7) mundağ yarattı, tidi. Züleyhā aydı: ما احسن بصبرك Ne körklüg bu közüñğ? Yūsuf aydı: هو اول ينتشر فى قبري Enğ ilki gūrum içinde burun yitilgen bu saç (9) bolğusı. Züleyhā aydı: ما احسن بصرک Ne körklüg bu közüñğ? Yūsuf aydı: اول ما تأكل الدّيدان (10) Mañga baƣğıl, tidi. Yūsuf aydı: اخاف العمى فى اخر عمرى (11) Āhir ‘ömrümde ƣarağulıƣdın ƣorƣar-men, tidi. Züleyhā aydı: ضع يدك على (13) Tamuğ (14) اخاف الغل فى اللظى Elidingni kögüzümde ƣođğıl. Yūsuf aydı: اما تشتهى كمتلى Men teg körklüg- (15) -ke köñglünğ bolmas mu? Aydı: وكن اخاف من رتى Köñglüm tiler ammā İdim- (16) -din ƣorƣar-men, tidi. Yana aydı: ادخل معى فى القبطون Mening birle ƣaznaƣƣa (17) kirgil. Yūsuf aydı: اخاف ان تذهب فى الجنه نصيبى Uçmağdaƣı ornumnı (18) aldurğay-men, tidi. Yana aydı: انت عبدى اشتراك يما لى ثم تطا ولت على (19) Sen meniñ ƣulum-sen, māl bėrip satğın aldım, yana mañga boynağulıƣ mu ƣılur-sen?

[110b] (1) Yūsuf aydı: كان الذنب لا خوانى حين باعونى Yazuƣ ƣarındaşlarımnda (2) turur kim mini sattılar. Yana aydı: لم تباعد منى Nelük ıraƣ turur-sen mindin? (3) Yūsuf aydı: لحق اثنين İki ھاƣnı küdezür-men, biri yer kök Tañgrısınğdın ƣorƣar-men, taƣı biri mini satğın (5) alıp, munı eđgü tutğıl tigendin ƣorƣar-men. Züleyhā aydı: Mālım tawarım telim (6) turur, şadaƣa ƣılayın, yer kök Tañgrısı keçürgey, erimdin ƣorƣar ersenğ ağı (7) bėrip öldüreyin, tidi. Züleyhā neçe ƣatığlandı, maƣşūdı hāşıl bolmadı, uması- (8) -ƣa tegdi. *Ƙavluhu ta‘ālā*: رواودته الّتى هو فى بيتها عن نفسه هَيْتَ لَكَ هَيْتَ لَكَ هَيْتُ (9) وغلّقت الابواب وقالت (12/Yūsuf,23) Munda altı ƣırā‘at bar:

لك هَنْتَ لك هَنْتَ لك (10) Bularnıñg üç ma‘nisi bar. Birisi هالك لك Uş men seninġ-men. İkinç هلم Mañga kelgil, ne bar erse kamuġ sañga. Üçinç هنت لك Uş anuķ (12) boldum, kamuġumnı sañga anuttum. هيت لك Okısañg, ey tölek men seninġ-men. (13) هيت لك Okısañg, hay tölek kaçanġa tegi töleklik kılur-sen, tölek bilmes-sen, (14) tölengü yerim kalmadı, tilekimni tükel berge. Yūsuf aydı: İdin ‘azze ve celleķa (15) sıġnur-men, ‘Aziz-i Mışr mini satġın aldı, eġgülük kıldı, añga yawuz sanmaġay-men, özüm- (16) -ke küç kılmaġay-men, küç kılġuçılar İdi ‘azze ve celle ‘azābındın kurtulmaslar. *Qavluhu ta‘ālā*: (17) قال معاذ الله انه ربي احسن مثواي انه لا يفلح الظالمون (12/Yūsuf,23) Su‘āl: Yūsuf haķķında (18) Züleyhānıñ eġgülüki köprek erdi, احسن مثواي timedi, (19) ‘azizni yaġşıladı, ĥikmet ne erdi? Cevāb: Züleyhānıñ iĥsānı nefis ve hevā birle

[111a] (1) bulġanmıř erdi, anı aymadı ammā ‘Aziz-i Mıřrnıñ iĥsānı nefis ve hevādın (2) ĥālī erdi, anı yād kıldı. Züleyhā Yūsufķa kaçd kılı aġazdı erse Yūsuf (3) yüz ewürdi / Züleyhānı körmeyin tip artķaru baķtı, öz şüretin kördi Züleyhā (4) birle yanaşıp turur, saġķa baķtı andaġuķ kördi, solķa baķtı andaġuķ (5) kördi, üstün baķtı andaġuķ kördi, kuđı baķtı andaġuķ kördi, bolmadı (6) erse Züleyhāķa baķtı şüret kördi yawlaķ körküġ. Aymıřlar: Ĥavvāda kiđin (7) za‘ifelerde ĥiç kimerse Züleyhādın körküġrek yok erdi, köñgli meyl (8) kıldı. *Qavluhu ta‘ālā*: ولقد هممت به وهم بها (12/Yūsuf,24) Ma‘nisi ol bolur: Çın-oķ Züleyhā Yūsuf- (9) -ķa oġradı, Yūsuf me Züleyhāķa oġradı. Su‘āl: Züleyhā kāfire erdi, (10) zināķa oġramaķı tañġ ermes, ammā Yūsuf, yalawaç uruġı erdi, zināķa oġramaķı (11) neteg revā bolur. Cevāb aymıřlar: هم زليخا هم القرار وهم يوسف هم الغرار (12) Züleyhā oġraġı kuçmaķ erdi, Yūsuf oġraġı kaçmaķ erdi. Taķı aymıřlar: هم السفاح وهم (13) هم زليخا هم زليخا هم النكاح Züleyhā oġraġı ĥarāmķa erdi, Yūsuf oġraġı (14) ĥelālķa erdi. هم زليخا هم Züleyhā oġraġı (15) tutmaķ erdi, Yūsuf oġraġı kitmek erdi. هم زليخا هم السلب وهم يوسف هم Züleyhā oġraġı Yūsufnı armaķķa erdi, Yūsuf oġraġı Züleyhānı (17) urmaķķa erdi. Andaġ bolsa oġraġdın oġraġķa tefāvüti boldı. Aymıřlar:

(18) Yūsufnuñğ oğrağı ol erdi ‘azīz ölmüş bolsa Züleyhānı nikāh birle (19) algay erdim, tip anıñğ üçün kim Yūsuf yigit, Züleyhā yigit, iki sınığardın

[111b] (1) körk bar, kiçiglik bar, Züleyhādın rağbet bar, Yūsufdın kuvvet bar, recūliyyet

(2) bar. Ol hālde kim rağbet kılmasa er bolmas. Bu te’vīl بها (3) خا ولقد همت به وهم

(12/Yūsuf,24) Vakf munda körk. Ba’zı aymışlar: Munda vakf kılma-miz, Yūsufnı fāhişe- (4)

-ka oğradı timek bolur, revā ermes. Ba’zı aymışlar: Andağ hālde (5) rağbet kılmamağ me

erklig nişanı bolmas. Tükel yalawaç ‘aleyhume’s-selām kamuğ ‘ayblar- (6) -dın arığ

erdiler. Er ermeslik ‘ayb, kamuğ ‘aybdın uluğrağ turur, adın (7) kiçig ‘ayblar

yalawaçlarda revā bolmasa bu uluğ ‘ayb Yūsufda neteg revā (8) bolur. Lā-cerem vakf

munda turur. بها ولقد همت به وهم Kalı kim İcāzu’l-Beyān atlığ (9) tefsīr kitābında keltürmiş.

Medīne şehrinde Süleymān bin Yesār atlığ körklüg (10) cemāllığ er erdi. Medīne

urağutları anğa hevā keltürdiler, meftūn boldılar. Öz (11) erenleriñge uğmas boldılar.

Süleymān bin Yesār anı bilip belāka tüşmeyin tip (12) Medīnedin kaçtı, Şām vilāyetiñge

bardı, anda ornadı. Yēti yılda kiğin bir (13) tünle Yūsufnı tüş kördi. Aydı: يا يوسف انت الذى

همت Sen-mü-sen kim (14) hatunlarka oğradıñğ? Yūsuf yalawaç aydı: انت الذى ايهم Sen-mü-

sen kim (15) hatunlarka oğramadıñğ, kaçtıñğ. Bu delīl birle ma’lūm boldı kim Yūsuf

Züleyhā- (16) -ka oğradı, ançası bar burhān kördi, özin saqladı. Kavluhu ta’ālā: لولا (17)

ثلاث الطيب (18) حبل الی من دنيا كم Hadīs: Muḥammed resūlu’llāh yarlıqadı: ان رأى برهان ربّه

Yarlıqar: Bu dünyāñğız- (19) -dın mañga üç nerse sewüg

boldı, bir tatlığ yıdılar, tağı za’ifeler, üçünçi közüm

[112a] (1) yaruğı namāz içinde, tidi. İşāret: Yūsuf Züleyhāka oğramadığ bolsa (2) كذلك

(12/Yūsuf,24) لنصرف عنه السوء والفحشاء medhī ma’ nī erdi. Yūsuf oğradı ammā İdi ‘azze (3)

ve celledin qorqıtı, şerī’at haqqın saqladı. Mevlā ta’ālā andın bedirledi, yarlıqadı: (4)

Kavluhu ta’ālā: كذلك لنصرف عنه السوء والفحشاء (12/Yūsuf,24) Yarlıqadı kim bizke andağ sağınsa

kim (5) Yūsuf sağındı, anı andağ qutğargay-miz kim Yūsufnı qutğaruy-miz. Kavluhu

ta’ālā: (6) كذلك لنصرف عنه السوء والفحشاء (12/Yūsuf,24) Bu Yūsuf biziñğ muğliş qullarımızdın

erdi. *Qavluhu ta'ālā*: (7) إنه من عبادنا المخلصين (12/Yūsuf,24) Binaşbi'l-lām. Qamuğ yalawaç muhliş erdiler hem muhlaş (8) erdiler. Adın muhliş barlar ammā muhlaş ermesler. Hikāyetde kelmiş: Bir za'ife, (9) imām Muḥammed bin Ḥasan eş-Şeybānīka 'aşık boldı, yol sakladı, Muḥammed bin Ḥasan rahmetu'llāhu 'aleyh (10) keldi erse eydı: Ey müselmānlar imāmı, saṅga bir mes'ele sorgum bar, bu iwke (11) kirgil, sorayın. Muḥammed bin Ḥasan iwke kirdi, za'ife sonḡınça kirdi, qapuğ berkitti. Muḥammed bin (12) el-Ḥasanğa yapuştı. Neçe ögüt bérdi erse qabûl kılmadı. Muḥammed rahmetu'llāhu 'aleyh aydı: Meniṅ (13) yerlengü hācetim bar. Urağut iç iwni körgüzü bérdi. Muḥammed rahmetu'llāh anda (14) kirdi, yerlendi. Özindin ne çıktı erse qamuğnı öz yüziṅge sıvadı, (15) taşka çıktı. Za'ife anı kördi erse köṅgli savıdı, yirgendi. Sen tilwe ermiş- (16) -sen, kitgil, tip çıkardı. Muḥammed bin el-Ḥasan iwke bardı, miṅ altun şadağa kıldı, (17) İdi 'azze ve celleğa şükr kıldı. Aymışlar: Âdemîdin iki nerse qalur, edgülik (18) taqı isizlik. Körmes mü-sen, Züleyhā öldi, telim yıllar keçti, anıṅ yarağsız (19) işi kıyāmetğa tegi qamuğ imānlar mihrābda, qamuğ 'ālimler minberde, qamuğ muqrîler maḥfilde,

[112b] (1) qamuğ oğlanlar debîrsitānda munı okıyurlar. *Qavluhu ta'ālā*: رواودته التي هو في (12/Yūsuf,23) Mundağuk Yūsuf me öldi, dünyādın (2) bardı, telim yıllar keçti, edgü atını İdi 'azze ve celle kelāmı içinde ḡaber bérü yarlıkar. (3) *Qavluhu ta'ālā*: إنه من عبادنا المخلصين (12/Yūsuf,24) Qaçan Züleyhā Yūsufnı iwke kigürüp yéti qapuğ- (5) -larını temür bağları birle berkitti erse Yūsuf anı sizip iç tonı bağını (6) yéti tügünler tügdi. Züleyhā anı körüp bağın yazar tip sewünmişde (7) üskindeki butnı çadır birle yaptı. Yūsuf aydı: Ol yapğanıṅ ne turur? (8) Züleyhā aydı: Meniṅ tapnur butum turur, andın uwtanur-men. Yūsuf aydı: Sen şanemdin (9) uwtanur-sen, men Şameddin uwtanmas-mu-men? Ba'zı aymışlar: Yūsufnuṅ oğrağı (10) ol erdi kim bu işni kılayın mu, kılmayın mu, kulnuṅ öz özi üze erki bolmas, (11) meger azrak ammā burhān kördi. Aymışlar: Ol burhān ne erdi? Munda üküş (12) qavller bar. Biri ol turur, burhān ol

erdi kim ün işitti: Ey Yūsuf (13) kanatın yolmuş kuş teg mü bolur-sen, adın kuşlar uçar,
sen (14) uçumadın yerde kalsañg. Taķı aymışlar: Munda Ya‘ kûb yalawaçnıñ şüretin (15)
kördi, aytur: Ey Yūsuf, yalawaçlardın erken ahmaķlar işin mü kılur-sen? Kāmuğ şehvet-
(16) -leri ernekleri uçındın çıktı. Taķı aymışlar: İwnüñ tamında bitig kördi. (17) Ey
Yūsuf zinā kılmağıl. Taķı aymışlar: ‘Azīz-i Mısrnı kördi. Taķı aymışlar: Ol (18) Burhān
kögüzindeki yalawaçlık erdi. Taķı aymışlar: Züleyhānıñ yüziñge baķtı erse (19) köziñge
körksüz köründi. Kālı kim yüzi kuwarmış teri teg iki irinleri Hābeşīler irini teg,
[113a] (1) hem kara ve hem kalin közleri çaķır, iki burnı ötleri iki tönğdermiş tennūr teg
(2) burnı içindeki tüleri tennūrķa uzun otuñglar atmış teg taşķa çıkıp (3) turur. Yūsuf anı
körüp yüz ewürdi kaçguķa. Züleyhā aydı: Bir sözüm kaldı, (4) sañga sözleyü bëreyin, bir
azķına şabr kılğıl, tidi. Yūsuf tayandı. Züleyhā- (5) -nıñ içi örtenmişde ün tartıp
ınçıklayu yığlayu munı ağardı. Ėazel. Nażm.

- (6) قف زماناً واصحبتنى رغم انف الابدین يا لطيف السير مشيا يا مديل المايدین
- (7) Çil mañgımluğ salnu çıkķan nār yañgaķlıg teni ķar
- (8) Közleri yulduz yüzi kūn alnı kök ayıdın
- (9) مد سقيت الكاس حبا ماسقيت النفس قط يا منى حبا م تغلوان تجور البايدین
- (10) Küseyür-men, körkünğizni körgü bulmas közkinem
- (11) Körk zekātın bërgü vācib ķolsa körknüñ bayıdın
- (12) يا مدبر الكاس طرا بعد كاس مسكرا عبدك المعشوق يرجو اما يسر الرايدین
- (13) Kaş atıp köñglümni alğan cān ķolar-siz bëreyin
- (14) Ol neteg ‘āşık bolur kim ķışsa ma‘ şūķ re’yidin
- (15) كنت حرا مستصيلا قد بليت بالهوى صرت قتا مستهما لا تود الهايدین
- (16) Nāgehān bir ķuble ķolsam öwke birle hāy ķarār
- (17) Cān atıp ölgen telim ol ĥamle ķılğan hāyıdın
- (18) هالنا للعشوق حفا فار تصينا جوزه قاد نا الاجباب نصحا ما تبعنا القايدین
- (19) Rabğūzī ķul Nāşıru’d-dīn ṭab‘ı türlüg söz tüzer

[113b] (1) Yūsuf Züleyhâdın kaçkuğa yüz ewürdi. Züleyhâ Yūsufnı tutgalu yörirdi, Yūsuf kaçtı, (2) Züleyhâ ederdı. Kayu kapuğka Yūsuf tegse İdî ‘ azze ve celle kudreti birle temür bağları (3) açıldı. Yūsuf ilgerü, Züleyhâ songınça yetinç kapuğda Yūsufka yetti, art (4) etekin tuttı, tarttı. Yırtıldı. İkisiniñ başı yalıñg. Yūsufnı kawa (5) menğzi kuwarmış taş kapuğka ederi çıktı, ‘ azizni kördi, taş kapuğda turur. (6) *Ḳavluhu ta‘ālā*: واستبقا الباب وقدت (12/Yūsuf,25) Züleyhâ (7) kapuğda erini kördi, alını tepretti, yazuk özindin kötürdi, yazuk söz (8) Yūsufka yükledi, aydı: Seninğ iwünğde iwlükünğke elig sungannıñ (9) cezāsı ne turur? ‘ Aziz aydı: Meninğ iwlükümke kim yawuz sandı, kim elig (10) sundı? Züleyhâ aydı: Bu sā‘at iwde yatur erdim, Yūsuf kirdi, mini kördi yalguz, (11) iwde ağlağ, mañga elig sungalu oğradı, öwkem keldi, tutayın tip (12) kowa çıktım, sini munda kördüm, tidi. *Ḳavluhu ta‘ālā*: سوءًا (13) قالت ما جزاء من اراد باهلك (12/Yūsuf,25) Laṭife: Züleyhâninğ ‘ ışkı evvelde mecāzī erdi, öz yazukın (14) Yūsufka yükledi, aydı: ما جزاء من اراد باهلك سوءًا Ḳaçan sewüglüki haqıqat (15) boldı erse dostnı arıgladı, ağırladı, ne kelse mañga kelsün, tidi. (16) Yazuk öziñge yükledi, aydı: انا راودته Aymışlar: (17) Ḥatunsız tiriglik yok, ḥatun birle tınçlık yok. Bu ikiniñ (18) arasında menğlemek yok. Ḥatun belgölüg belā turur. Bu belāsız kimerseke (19) sermek yok. Yūsufnı belāka kigürü tükemişde yüreki tüzmedi, öldürgey

[114a] (1) tip katıg qorqıtı, öldürmesün tip al kıldı, zindānka yol körgüzdi. *Ḳavluhu ta‘ālā*: (2) إلا ان يسجن (12/Yūsuf,25) Yana sağındı, zindānka salsa yüzini kayda körgey-men, (3) tip ansız şabr kılumağay-men, tip adın mekr çıkardı, katıg kınka (4) kigürgü, tidi. *Ḳavluhu ta‘ālā*: او عذاب اليم (12/Yūsuf,25) Yūsuf Züleyhâninğ belā yapğanın (5) kördi, belāka salğanın işitti erse tek tursam yazuk mañga büter, tip (6) aydı: Men añga qatılmadım, ol mini öziñge okıdı. *Ḳavluhu ta‘ālā*: عن نفسي (7) قال هي راودتني Aymışlar: Bir sā‘at içinde üç mekr törüttü. Evvel yazuk özindin (8) kötürdi, Yūsufka yükledi, aydı: ما جزاء من

إلا ان (12/Yûsuf,25) Yana qorqti, (9) öldürgey tip zindānnı saķındurdı, aydı: ان اراد باهلك سوءا يسجن (12/Yûsuf,25) Yana saķındı, (10) zindānķa yol körgüzdi, köngli tüzmedi, qatıg qınķa işāret kıldı, aydı: (11) او عذاب اليم Kıaçan Züleyhā bu telbīsler kıldılar erse ‘azīz Yûsufķa (12) baķtı, aydı: Men sini satgın aldım, emīn mu‘ temed kıldım, oğul tutundum, (13) maŋga yanut munı mu kıldıŋ? Yûsuf aydı: Men arıg-men, yazuķum yoķ, Züleyhā maŋga (14) oğradı, men andın qaçtım, ol mini qowa çıķtı. ‘Azīz ‘āciz qaldı, (15) mütehayyir boldı, aydı: Züleyhā andağ tiyür, sen mundağ tiyür-sen, qayunğız (16) köni, qayunğız yalğan ne bileyin, tidi. Yûsuf aydı: Bu işde öterek saķıngıl, (17) te‘mmül kılgıl, aŋlağay-sen, tidi. ‘Azīz aydı: Arıglıķıŋğķa tanuķ bar mu? (18) Aymışlar: Züleyhānıŋ Ṭalḥām atlıg qarabaşı bar erdi. Bu Ṭalḥāmnuŋ dört (19) aylıķ yaş oğlanı bar erdi. Yûsuf aŋga işāret kıldı. Bu beşikdeki

[114b] (1) oğlanķa sorgıl, tidi. ‘Azīz aydı: Yazuķ kıldıŋ, yalğan sözlediŋ, (2) yana maŋga küler-sen, dört aylıķ oğlan neteg sözleyür, tidi. Beşikdin (3) ün keldi: يا عزيز اذن Ma‘nisi ol bolur: (4) Yā ‘azīz maŋga yaķınraq kelgil, meniŋ sözümde saŋga feraḥ ve rāḥat (5) bar. ‘Azīz ol sözni tiŋgledi, taŋgladı, yaķınraq keldi. Oğlan (6) aydı: Ey ‘azīz Yûsufnuŋ köŋglekiniŋ öŋgi yırtuķ erse Züleyhā (7) köni turur, Yûsuf yalğanlardın turur. Eger köŋglekniŋ artı yırtuķ (8) erse Züleyhā yalğan turur, Yûsuf könilerdin turur. *Qavluhu ta‘ālā*: ان (9) كان قميصه قد من قبل فصدقت وهو من الكاذبين وان (12/Yûsuf,26-27) Su‘āl: Oğlan köni tanuķluķnı bërmedi, (11) Züleyhā yalğan, Yûsuf köni timedı, işāret birle aydı, ḥikmet ne erdi? (12) Cevāb: Uluğnuŋ tanuķluķı ikidin taş ermes, ya köni tanuķluķ bërür, biriŋge (13) asıg tutar, biri rüsvā bolur, ya yalğan tanuķluķ⁶⁸² bërür, ammā bu oğlan (14) Mevlā ‘azze ve celle ḥazretiŋdin tanuķ erdi. Yalğan sözlemeki revā yoķ. Köni (15) sözlese birisi rüsvā bolur, rüsvā kıлмақ me Mevlādnı revā yoķ. Züleyhā- (16) -niŋ perdesini açmadı, ‘ibāret

⁶⁸² m. تنوّلوق لوق

birle aymadı, işâret birle aydı. Aydı: (17) Ey ‘azîz özünġ baġıl, köñlekniñ öñgi yırtuġ erse Züleyhâ (18) köni, Yûsuf yalġan turur. Artı yırtuġ erse Yûsuf köni, Züleyhâ yalġan turur. (19) Fâyide: Ey mü’min sen me öz yazuġunġnı adınlarġa yüklemegil, yüklediñġ [115a] (1) erse Mevlâ ‘azze ve celle uġan turur, anıñ arıġlığın belgürtgey, sini rûsvâ (2) kılġay. Taġı Fâyide: Unduġça kimerseniñ ‘aybıñ açmaġıl. Yûsuf (3) zarûret bolmaġınġa هی راودتتی عن نفسی (12/Yûsuf,26) timedı, yana oġlan tanuġluġ (4) bêrdı erse açuġ aymadı. ‘Azîz-i Mısr özi añġladı. Fâyide: (5) Zinhâr kimerseni yawuzlamaġıl, olar me sini yawuzlamasunlar. Anġada (6) ‘Azîz-i Mısr Yûsufnuñ etekiñge baġtı, artı yırtuġ kördı erse Züleyhâ- (7) -ġa yüz ewürdi, aydı: Bu iş siz ‘avretlerniñ keydi turur, özünġizni arıtıp (8) özgeke yükleyür-siz, ġatunlarınġ keydi mekri uluġ turur. *Ķavluhu ta‘âlâ*: (9) فامًا رآ قميصه قد من دبرٍ قال أنه من كيد كن ان كيد كن عظيم (12/Yûsuf,28) Aymışlar: Ĥatun- (10) -lar keydi mekri şehvet birle uluġ turur. Ammâ Şeytân keydi Allâh zikri (11) birle za‘îf turur. İdi ‘azze ve celle Ķur‘ân içinde ‘azîzdin ġaber bêrü yarlıġar, (12) ġatunlar mekri uluġ turur, ان كيد كن عظيم (12/Yûsuf,28) yana Şeytân keydi za‘îf tiyü yarlıġadı: (13) *Ķavluhu ta‘âlâ*: إن كيد الشيطان كان ضعيفا (4/Nisâ,76) Su‘âl: Ĥatunlar mekri netegdin ‘azîm (14) turur, Şeytân keydi netegdin za‘îf turur? Cevâb: Şeytân keydi örtüġlûġ (15) turur, za‘îf turur. Ĥatunlar keydi açuġ turur, ġavî turur. Taġı cevâb: Şeytân İdi (16) ‘azze ve celle atın işitse ġaġar, kiter, ammâ ġatun mekr kılurda miñġ âyet-i Ķur‘ân (17) oġısañġ kitmez. Taġı cevâb: Şeytân keyd kılurda yalġuz turur, yalġuznuñġ (18) keydi za‘îf turur, ammâ ġatun mekr kılı başlasa Şeytân añġa ġoldaş bolur, (19) ġavîlenür, ‘azîm bolur, Yûsuf arıġlığı zâhir boldı erse taġı arturayın,

[115b] (1) tip körġenin işitġenin sözlegelü oġradı. ‘Azîz aydı: Yâ Yûsuf boldı, (2) kılġıl, bu sözni adın ewürmegil, Züleyhânu artuġ rûsvâ kılmaġıl, il tilin (3) bizke uzun kılmaġıl. Yana Züleyhâġa aydı: Men kendüsindin keçürdüm, tevbe (4) kılġıl, Tanġrı ‘azze ve celledin yarlıġatu tilegil, munda kiġin mundaġ (5) iş kılmaġıl, yüzünġ suvın tökmegil, tidi. *Ķavluhu ta‘âlâ*: يوسف اعرض (6) عن هذا واستغفر لي ذنبيك انك كنت من الخاطئين (12/Yûsuf,29)

Yūsufka edeb öğretti, (7) Züleyhâka tevbe öğretti. Yūsuf belâsına ilindiñg erse şabr kılğıl, edgü (8) atıñg çıksun, ey Züleyhâ erksiz bolup köñgöl aldurdunğ erse tevbe kılğıl, (9) Tañrı keçürsün, ey Yūsuf bu sözni qoğğıl, adın ewürmegil, yawuz atımız (10) çıkmason, اعرض عن هذا (12/Yûsuf,29) yy Züleyhâ yazuq sinde adınka yükleyür-sen, (11) mundağ iş kılmağıl, meniñg haqqım saqlağıl, واستغفرى لذنبك (12/Yûsuf,29) ya- (12) -zuq sinde turur. انك كنت من الخاطئين (12/Yûsuf,29) Bu söz Mısr ilinde uluğlar (13) hatunlarıka işitildi. Züleyhânı ‘ayb kıldılar, öz kulıñga ‘aşıq bolmış, (14) kul boyun sumas ermiş, tidiler. Bu ne hatunluq bolur, tip melâmet kıldılar. (15) *Qavluhu ta‘ālā*: وقال نسوة في المدينة امرأت العزيز: (16) *trawd ftiha en nafsah qd şaghfa* (12/Yûsuf,30) Aymışlar: Ol hatunlar altağ u erdi: *Vezi* iwlüki, hacib iwlüki, hâzin iwlüki, (17) ayaqçı iwlüki, aqtaçı iwlüki, aşçı iwlüki. ‘Azîz-i Mısrda kiğin bu altağ u- (18) -dın uluğraq kimerse yoq erdi. Ol altı hatun Züleyhâka kirür çıkar erdiler. (19) Erte keçe Züleyhâda aş yeyür erdiler. Züleyhâ Yūsufka meşğül boldı erse olarnı

[116a] (1) katiñga yawutmas boldı. Ol hatunlar ‘ayb kıldılar. Züleyhâ anı bildi, (2) konuqluq itti, körklüg ta‘âmlar anuttı, tegmesiñge olturğ u orun (3) anuqladı. *Qavluhu ta‘ālā*: فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ وَأَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَكَنًا: (12/Yûsuf,31) (4) Üç kırā ‘at bar: مُتَكَنًا olturğ u orun, متكئاً بالتشديد والممد, (5) birle biçip yegü ta‘âm ya kendü etmek birle yörgeñmiş et ya‘nı türmek, (6) *ya‘nı kağun*. Bularnı anuttı, (7) bu hatunlarnı indedi. Bu altağ u olarnıñ arasinda olturttı, (8) aş berdi, yediler. Altı tabaqlar keltürtti, bu altı hatunlar üskinde (9) qoğdı. Bu altı tabaqlarda türmekler, kağunlar erdi. Tegme bir tabaqda bir yitiğ (10) biçekler qoğdı. Aydı: Ey meniñ eşlerim qoldaşlarım, munça yıl (11) boldı meniñ aşım ni‘metim yediñgiz, bu kün sizdin bir tilekim bar, berür mü- (12) -siz? *Qamuğ örü qopup yükündiler*, yer öptiler. Züleyhâka aydılar: Sen (13) ne tiseñ andağ kılalınğ. Züleyhâ aydı: Tilekim ol turur, siz altağ u (14) çadırlarınğıznı keđiñg, yüzünğizni örtünğ, bıcaq eliginğizke alıñg, (15) dostum kelmişde meniñ köñglüm üçün bu türmeklerdin, kağunlardın biçip Yūsuf- (16) -nuñg ağıñga tike beriñg,

هو الغلام الذى يا عوه اخوته. ظلما وجورا اكسفى با لظالم من عار

[117a] (1) Altınç za'ife aydı:

من ال يعقوب ان الله فضله طرا على الناس معروفا نا طوار

(2) Enġ ilki aydı:

Tolun aynı körsenġ toġa komıyur

Arıġ ħūrnı kördi ulaş oynayur

(3) İkinci aydı:

Kim ol aynı körġen yaġız yer üze

Ağakın yörirde köngül bulġayur

(4) Üçünç aydı:

Ediz kökde yarattı aynı İdi

Bu kün bu serâyka kelip tüneyür

(5) Törtünç aydı:

Ĥatunlarını awlap Mışır ilide

Tutup kınayurda közi kıynayur

(6) Beşinç aydı:

Bu oġlannı satmış kıarındaşları

Bu küçni muĥāsib kıaçan sanayur

(7) Altınç aydı:

Yalawaç uruġı üçün bu arıġ

Anıġ munça teġġlik İdi sınayur

(8) Közleri Yūsufnı körerler, tilleri Yūsufnı ögerler, elig birle ernekler keserler, (9)

ayturlar: هم الى فانى احسن وجها من صاحبنى Ya' nī kamuġdın artuķrak, (10) arıġrak men-men,

maġa kelgil. Yūsuf körkiġe müteĥayyir boldılar, elig kesti- (11) -ler, tuymadılar.

Tonların kıanķa bulġadılar, bilmediler. *Ėavluhu ta'ālā:* وقطعن (12) ايديهن (12/Yūsuf,31)

Aymışlar: قطعن ارمهن (13) Kıatāde aytur: Eliglerin kıanattılar, timek bolur.

Erneklerin kestiler. Mücâhid aytur: Eliglerin (14) bileklerinke tegi kestiler, bağışındın adırdılar, tuymadılar. Közleri (15) köñgülleri Yūsufda üçün ağığın me bilmediler. Veheb bin Münebbih aytur: Olar (16) kırk hatunlar erdiler, olardıñ tokuz hatun öldiler. وقطعن
 (17) Aymışlar: Teşdidsiz okısañg eliglerin kestiler, timek bolur, ammā (18) وقطعن
 teşdīd birle okısañg mübālağağa bolur, ya‘nī eliglerin kes kes (19) kıldılar. Aydılar:
 Sübhāna’llāh bu bārī ādemī ermes, her-āyine arıg uluğ ferişte turur.

[117b] (1) *Qavluhu ta‘ālā*: ما هذا بشرًا ان هذا الأ ملك كريم (12/Yūsuf,31) Yūsuf ol kün çıkıp keldi,
 (2) bu hatunlarğa baqmadı, til birle sözleşmedi. Aydılar: Bu bārī ādemī (3) cümlesindin
 ermes, bu ferişte turur, tidiler. Okımışlar ما هذا بشرًا (4) şınğa astın a‘rābī birle ان هذا الأ ملك
 lāmğa astın a‘rābī (5) ya‘nī bu körk birle, bu kılık birle satılgu kul ermes, bir arıg
 pādşāh melik (6) turur. Züleyhā olarnıñg elig kesmişlerin körüp keldi, Yūsufğa iwke (7)
 kirgil, tidi. Yūsuf iwke kirdi. Züleyhā ol hatunlarğa aydı: Eligleriñgiz- (8) -ke baqıñg.
 Baqtılar, erneklerini kördiler, kamuğ kesmişler, bağışındın (9) adırmışlar, tonları kanğa
 bulğanmış. Züleyhā aydı: Siz Yūsufnı bir körüp (10) mundağ kestiñgiz, men erte keçe
 köre tururda neteg şabr kılayın, neteg ‘aşık (11) bolmayın, melāmet kılğaniñgiz bu mu
 erdi? *Qavluhu ta‘ālā*: قالت فذ لكن الذى لمتنى فيه (12/Yūsuf,32) (12) Aymışlar: Kelebek tünle
 çerāğ körüp özin otğa attı, köyürdi, adınlar (13) aña melāmet kıldılar. İkinci keçe ol
 melāmet kılğan kelekler kelip olar me (14) çerāğğa tüşüp köydiler. Neteg kim şā‘ir
 aytur.

ان الفراشة تاتى اذ رات لها

(15)

حول السراح فتلقى نفسها فيه

اقول قول زليخا فى عواذها

فذ لكن الذى لمتنى فيه

(16) Öz kılınğa ‘aşık bolmış tip maña melāmet kıldıñgız, ol kulum bu turur, (17)
 tanmas-men, Yūsufnı men ündedim, kapuğlar men berkittim, etekin men yırttım. *Qavluhu*

ta‘ālā: (18) ولقد راودته عن نفسه (12/Yûsuf,32) Yûsuf özin saqladı, maṅga yawumadı, boyun sumadı. *Ḳavluhu ta‘ālā*: (19) فاستعصم (12/Yûsuf,32) Bu Yûsuf hem körklüg hem arıg turur, hem ‘ālim hem zāhid turur, men

[118a] (1) könġülçe qođmaġay-men, rûsvā boldum, il işitti, yüzüm suwı töküldi. *Ḳavluhu ta‘ālā*: (2) ولئن لم يفعل ما امره (12/Yûsuf,32) Men ayġanımnı kılmasa zindānka kemişgey-men. *Ḳavluhu ta‘ālā*: (3) ليسجنن وليكونا من الصاغرين (12/Yûsuf,32) Ol ħatunlar aydılar: Ey Züleyhā sen bu iş- (4) -ni bizke qoğıl, biz munı zindān birle qorqıtalıñg, Yûsuf kördi (5) kim Züleyhā zindānka kemişür-men, tiyür. Ol altı ħatun zindāndın qorqıtur- (6) -lar. Yûsuf aydı: İlāhī emdike tegi biregü erdi, emdi yana altaġu aṅga eş boldılar, (7) olar yitegü, men yalguz, neteg kılayın, bularnıñg tilekin kılğınça zindān maṅga (8) sewügrek, tidi. *Ḳavluhu ta‘ālā*: قال رب السجن احب الى مما يدعونني اليه (12/Yûsuf,33) (9) Resûl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem yarlıqadı: İdi ‘azze ve celle qarındaşım Yûsufka raĥmet (10) kılsun ol künde men erse erdim zindānnı unamaġay erdim, ayġay erdim, (11) İdiyā mini zindāndın me bu ħatunlar belāsındın saqlaġıl. Aymışlar: (12) Ol altı ħatunlarnıñg zindānka saldurmaqka maqşûdları ol erdi (13) kim Yûsufnı zindānka salsalar, Züleyhādın ırak bolġay, bir tegme vaqitte (14) barıp Yûsufnı anda bulġay-miz, körklüg yüzün toya körgey-miz, tip. Yûsuf (15) eligin kötürdi münacāt kıldı: İdiyā ħatunlar belāsındın mini saqlama- (16) -sañg olarnıñg tapa emitgey-men, men meyl kılmışda kiğin ‘aşiler cümle- (17) -sindın bolġay-men. *Ḳavluhu ta‘ālā*: من الجاهلين (12/Yûsuf,33) (18) والا تصرف عني كيدهن أصب إليهن وكن erdi. Züleyhā taqı ‘aziz könġlinġe ediz

[118b] (1) bir velī ħulnı kigürmiş erdi. Ol velī könġlinde Yûsuf sewüglüki bar (2) erdi. Du‘ā kıldı: İdiyā Yûsufnuñg cemālin maṅga körgüzgil, tip. Taṅrı (3) anıñg du‘āsın müstecāb kıldı. Züleyhānıñg ‘Azizniñg könġlinġe (4) kemişti. Yûsufnı zindānka saldılar. Ol velī Yûsufnı kördi. Aymışlar: (5) Yûsufnı zindānka salmaqka Züleyhānıñg adın maqşûdı bar erdi. Maqşûdı (6) ol erdi kim meniñg sözüm ilde yağıldı, burunkı teg Yûsufnı adın (7) bulġum yok, men körmedim, adınlar me körmesünler, tip. Aymışlar: ‘Aziz me

Züleyhâ (8) me Yûsufdın nerseler kördiler kim adınlardın körmediler: Etek (9) yırtılmağ, yaş oğlan tanukluğu, eligler kesilmeki, Yûsuf arıglığı, (10) hatunlar ما هذا timeki. Anıñg için zindânka kemişmekni ihtiyâr kıldılar. (11) Aymışlar: Yûsufnı zindânka keltürdiler erse zindânçılar Yûsuf tonın (12) çıkaralınğ, qurın yazalınğ, tidiler. Züleyhâ unamadı. ‘İmâme-i Mısr başında, (13) altun qur bilinde, kıymethğ tonlar egninde. Aydı: Munı zindânka kigürünğ, (14) bu yazuqluğ ermes, biz munı halâyıqdın kizleyür-miz. Zindännı (15) arıttılar, gec birle sıvadılar, arıg yıdılar köyürdiler, bisât (16) töşediler, taht urdılar. Yûsuf zindânka kirdi erse zindân içi (17) yarudı, zindân halkı sewündiler. Yûsuf bir bulunğda namâzka turuqtı. (18) Namâzda kiğin yığladı, zindân halkı me yığlaştılar, kündüz [rûze tutar (19) erdi, ve kündüz namâz kıılır erdi, igliglerni emleyür erdi, kaçan]⁶⁸³ [119a] (1) seher vaqtı bolsa ölmüş anasınğa du‘â kıılır erdi, atası için (2) yığlayur erdi, kim tüş körse ta‘bır yorar erdi. Su‘âl: Yûsuf tüş (3) ta‘bırin zindânda neteg bildi? Cevâb: Mevlâ ‘azze ve celle Cebra’îlni ıdı (4) yarlıkdı. Yûsuf namâz kıldı, oturur erdi kim üzüm iwünike menğzer (5) bir mîve keltürdi. Yûsufnuñg irni üze üzü bërdi. Ol mîve er<i>di, (6) kamuğ tenleriñge yağıldı. Tüşler ta‘bırin anıñg birle bildi. Zindân halkı (7) Yûsufka öğrendiler. Mısr ili türlüğ türlüğ ta‘âmlar alıp Yûsufnı körgelü (8) zindânka keltürür erdiler. Yûsuf ol ta‘âmlarnı zindân halkıñğa bërür (9) erdi. Mısr halkı zindân ârzulayur boldılar. Zindân halkı aydılar: Ey (10) Yûsuf biz sini yawlağ sewer-miz. Yûsuf aydı: Ne‘ûzu bi’llâh. Mini evvel atam (11) sewdi, quduğka tüşüm, âzâd özüm kul boldı. Züleyhâ sewdi, zindânka (12) ilindim. Emdi siz sewseñgiz neler körer erki men. Uluğ ünün yığladı. (13) Yarındası namâz kıılıp mihrâbka arka bërıp oturur erdi. Zindân halkı- (14) -ka ‘ilm öğretür erken iki yigitlerni zindânka keltürdiler. *Qavluhu ta‘âlâ*: (15) ودخل معه السِّجْنِ فتیان (12/Yûsuf,36) Ol ikegüde birisi Reyyân melikniñg aşçısı (16) erdi, yana biri

⁶⁸³ Nüşanın bu kısmı tahrir olmuş. Bu yüzden bu kısım Londra nüshası ile tamamlandı. bk. Ata, Aysu., (2019), *Rabguzî Kışaşü'l-Enbiyâ (Peygamberler Kıssası) Giriş-Metin-Dizin*, C. I, TDK Yayınları, Ankara, s. 87r/21.

ayaqçı erdi. Aşçınıñ atı Müclis erdi. Aymışlar: Şerhâkum (17) erdi. Ayaqçınıñ atı Banū erdi. Aymışlar: Şerhâşkum erdi. Su 'âl: Ol (18) İkegünüñ zindânka kirmekiñge hikmet ne erdi? Cevâb: 'Abdu'llâh bin 'Abbâs (19) aytur raızıya'llâhu anhumâ: Rûm melîki Mısr melîkiñge ilçi ıdtı. Mısr mālın bizke ıdğıl,

[119b] (1) yarmaq biziñ atımız üze tokığıl, tip. Yana ilçike aydı: İklep turgıl, (2) anda Reyyân melikke ağu bėrip öldürsünler, il bizke qalgay, tidi. İlçi Mısrka (3) keldi, kün keç bolmış erdi, qonğu iw tiledi. Bir qurtka iwi qapuğında (4) oturur. Qonux kerek mü, tidi. Qurtka aydı: Men teg qurtkanı qonux bolğuqa (5) qabul kılsañg tüşgil, tidi. Qonux tüşti, aş yedi. Atlarına bağlağı (6) yer yok erdi. Qurtka aña qadğurup aydı: Tañrı biziñ bu melikimizke ölüm (7) bėrsün. Qonux aydı: İlhanqa qarğamaq yarağısız bolur. Qurtka aydı: İwüm (8) qapuğında kiñ açuq yerim bar erdi atamdın mırâş teggen, anı mindin (9) erksiz aldı, bu kün qonux atın bağlağı yer bulmas-men, tidi. Qonux bildi (10) kim öz melikindin öwkelik turur. Qurtkaqa sözledi kim bir ige bolup (11) melikke ağu bėrse-miz, bolğay mu? Qurtka aydı: Melikniñ bir ayaqçısı bar, bir aşçısı (12) bar, ol ikegü mini ana tutup tururlar. Ol ikegü munda kelürler, sen (13) olarka māl qabul kılgıl, bu işni bütürsünler, tidi. Qaçan ol ikegü qurtkaqa (14) keldiler erse bu sözni aydılar. İlçi māl qabul kıldı. Aşçı bolsun, tidi. (15) Ayaqçı unamadı. Ançada qonux māl alğalu barur boldı erse qurtka aydı: Bu (16) iş bütse Reyyân melik ölmişde kiğın Rûm çerigi kelgey, il kün emgengey, (17) kişiler ölgeyler, kıyâmette maña yazuq bolğay, tip atlanıp bardı. Qurtka (18) bu sözdin qorqup melikke barıp sözleyü bėrdi. Reyyân melik aqruluq birle (19) bu sözni sorgay-miz tip zindânka saldı. *Qavluhu ta'ālā: ودخل معه السجن فتيان* (12/Yûsuf,36)

[120a] (1) Zindânka kirdiler erse Yûsufnı kördiler tüş ta' bīri aytur. İkegü keñgeştiler. (2) Biz me birer tüş kördümüz, tip Yûsufka baralıñg, yalğan aytalıñg (3) tüşümüzni neteg yorar ermiş köreliñg, tidiler. Keldiler, selâm kıldılar, (4) aydılar: Biz tüş kördümüz. Ayaqçı aydı: Tüşüm bolur, üzüm yėyür-men, üç (5) uruğı çıkar, ol üzümni yerke tiker-men, öner, tek bolur, üzüm kıılır, (6) men ol üzümni sıkır-men, melikke ayaq tutar-men. *Qavluhu ta'ālā:*

اعصر خمرًا (7) قال احدهما ائني ارينى (12/Yûsuf,36) Yana aşçı aydı: Tüşüm bolur, üç tennür bolur, biri ürüng, (8) biri qara, biri kızıl. Üç selle etmek bişürür-men, başım üze kötürür-men, (9) yoqarudın kuşlar kelür, kes kes kılıp tartışurlar. Tüş sözi tükendi (10) erse yoruğın tilediler. *Qavlulu ta'ālā*: نبتنا بتأويله انا نراك من المحسنين (12/Yûsuf,36) (11) Yûsuf kördi kim anı muhsin tiyü ögerler birining tüşi edgü, birining (12) tüşi yarağısız. Könğlinde sağındı, burun imānka oқыın, müselmān (13) bolsunlar, yawuz yoruğka tuş bolup ölseler, mü'min ölsünler, tip. Burun (14) yalawaçlık zāhir kıldı, aydı: Sizke aş boğuz kelmesde burun men aytu bēreyin (15) ol işiñiz ürüng mü turur ya qara mu turur, açığ mu turur ya süçüg mü turur, (16) etmek neteg turur, edişi ne teg turur. Kamuğın aytu bērdi. İw biziñg, biz bilmes-miz, (17) sen kaydın bilür-sen, tip sordılar. *Qavlulu ta'ālā*: يأتيكما طعامٌ ترزقانه (12/Yûsuf,36) Sen kaydın bilür-sen, tip sordılar erse (19) Yûsuf aydı: Meniñ Tañgrım mañga ögretü bērdi. *Qavlulu ta'ālā*: ذلكما مما علمنى ربى (12/Yûsuf,36) [120b] (1) Aydılar: Netegdin bu kerāmet bulduñg? Kāfirlikni qoğdum, tidi. *Qavlulu ta'ālā*: (2) ائني تركت ملة قوم لا يؤمنون بالله وهم بالآخرة هم كافرون (12/Yûsuf,37) Aydılar: Bu yolnı (3) qođduñg erse kayu yolnı tutup turur-sen. Aydı: Atalarım yolınça yöriyür-men. (4) *Qavlulu ta'ālā*: واثبتت ملة اباى ابراهيم واسحاق ويعقوب (12/Yûsuf,38) Aydılar: Atalarıñg nedin (5) bu yol buldılar? Aydı: Mevlā ta'ālāka kimersenı ortak timediler. *Qavlulu ta'ālā*: ما تاكى ادمي- (7) -ler üze, ançası bar üküşrek ādemī aña şükr kılmaslar. *Qavlulu ta'ālā*: فضل الله علينا وعلى الناس ولكن اكثر الناس لا يشكرون (8) ذلك من (12/Yûsuf,38) Anda kiğin aydı: Ey (9) meniñ zindāndağı iki qoldaşım. Fāyide: İki qoldaşlarım timek revā bolmaz, (10) anıñg üçün kim kāfir yalawaçka qoldaş bolmas, zindāndağı qoldaşlarım tidi (11) qalı kim Mevlā ta'ālā yarlıqar: *Qavlulu ta'ālā*: ياصاحبى السجن (12/Yûsuf,39) Ey meniñ (12) zindāndağı qoldaşlarım, yaratılmış tañgrılar mu yegrek yaratğan yalguz Allāh mu (13) yegrek? *Qavlulu ta'ālā*: ارباب متفرقون خير ام الله الواحد القهار (12/Yûsuf,39) Sizler özüñiz (14) but yonar-siz, aña tañgrı atayur-siz, yaratğandın hıç hucceti yok, *Qavlulu ta'ālā*: (15)

ما انزل الله بها من سلطانٍ (12/Yûsuf,40) Hüküm ve kazâ buyruğ tıyığ kamuğ Allâhnıñg turur. *Ḳavluhu ta‘ālā*: (16) ان الحكم الا لله (12/Yûsuf,40) Anda kiðin ayakçıka aydı: Seninğ tüşünğ yoruğı ol turur (17) üç künde kidin sini zindândın çıkarurlar, soyurkayurlar, bayağı teg ayakçı (18) bolur-sen. *Ḳavluhu ta‘ālā*: اما احكما فيسقى ربّه خمراً (12/Yûsuf,41) Ayakçı sewündi. Yûsuf aşçı (19) tüşin yorgalu tili barmadı, tek turdı. Aşçı aydı: Meninğ tüşüm yoruğı neteg

[121a] (1) turur? Yûsuf aydı: Sini üç künde kiðin çıkarurlar, dârka asarlar, (2) kuş kırt kelip tartışıp sini yeyürler. *Ḳavluhu ta‘ālā*: فتأكل الطير من رأسه (3) واما الآخر فيصلب (12/Yûsuf,41) Kaçguluğ boldılar, bu tüşlerni körmedimiz erdi, yalğan (4) aydımız, tidiler. Yûsuf aydı: Siz aydınğız, men yordum, hüküm yöridi, kazâ bitildi, (5) ol söz adın bolmas. *Ḳavluhu ta‘ālā*: قضى الامر الذى فيه تستفتيان (12/Yûsuf,41) Üç künde (6) kiðin keldiler, ayakçını çıkardılar, soyurgadılar, aşçını asıp öldürdiler. (7) Kaçan ayakçını zindândın çıkarmağka ogradılar erse Yûsuf aydı: Sen (8) melikke yawuğ bolmışda mini sağıngıl. Aymışlar: Ol hâlde İblîs kelip Yûsuf (9) köñgliñge munı saldı. Tağı aymışlar: Yûsuf bu sözni aytıp tınmışda Cebra’îl ‘aleyhi’s-selâm (10) keldi, aydı: Ey Yûsuf sini atañğka kim sewdürdi? Yûsuf aydı: Allâh. Yana (11) aydı: Sini qarındaşlarınğ elgindin kim kırtkardı? Yûsuf aydı: Allâh. Yana (12) aydı: Sini hatunlar elgindin mekrindin kim saqladı? Yûsuf aydı: Allâh. Yana aydı: Mevlâ (13) yarlıkâr, munça eğgölük kılmış erken mini kıoğup mindin adındın (14) halâşlık tileyür-sen, اذكرني عند ربك (12/Yûsuf,42) tiyür-sen, meninğ celâlim hağkı hürmeti (15) ayakçıka sini unutturğay-men, yana zindân içinde kalğay-sen. *Ḳavluhu ta‘ālā*: (16) فانسيه الشيطان ذكر ربه فلبث فبالسجن يضع سنين (12/Yûsuf,42) Ol sebebdin Şeytân (17) unutturdı, yêti yıl zindânda kaldı. Su’âl: Mevlâ ta‘ālâ ayakçıka Şeytân teşvîri (18) birle unutturdı, hikmet ne erdi? Cevâb: Ol turur ayakçı unutmadın melikke sözlese Yûsufnı çıkarsalar, ayakçı men sağındım, tip minnet kılgay erdi.

[121b] (1) Melik men çıkardım, tip minnet kılgay erdi. Mevlâ ta‘ālâ olarnıñ minnetin Yûsuf üze (2) körmedi, fağlı keremi birle çıkardı, minnet Mevlâdın boldı. Ançada

Cebra'îl 'aleyhi's-selâm (3) keldi, bu du'ânı ta'lîm kıldı. Du'â bu turur. Ed-du'â: يا كثر المنير يا (5) لا شريك له ول نظير يا من هو على كل شيء خبير يا خالق الشمس والقمر (4) كل كبير ويا من يسير ويا ميسر كل عسير اجعلني مي (6) رازق الطفل الصغير ويا ارحم الشيخ الكبير يا محي الموني وهو عليه Kaçan Yûsuf (7) bu du'ânı okıdı erse bir ferîşte keldi, haber kıldı, Reyyân melik tüş körgey (8) kimerse ta'bîrin bilmegey, saŋga sorgalu kişi ıdğay, sini zindândın çıkarğay (9) Mevlâ fazlı birle, adınlar minneti birle yok. Ançada Reyyân melik tüş kördi. (10) Reyyânning ma'nîsi suwqa kanmış, timek bolur, toq yêp yatur erdi, yatsa-men ağırğ (11) teggey, tip oduğ olturdı, hikâyetler kıldurdı, uğkusı keldi, uğıdı, (12) tüş kördi. Erte kıptı, kâhinlerni, müneccimlerni yığdurdı. Aydı: Tüşüm bolur (13) teŋgiz kırığında olturur-men, teŋgizdin yêti sığır çıkar tûsi sarığ, (14) yüzleri ürüng, emüklerindin süt açar, kamuğı körklüg, kamuğı semüz. Yana (15) yêti sığır kördüm aruğ, arğalarında toğ ornamış, aruklukda süŋüki körünür, (16) körmekke körksüz, emüklerinde süt yok, irinleri yaruğ, tişleri toŋguz (17) tişi teg, burunları yağan burnı teg. Bu yêti aruğ sığır, ol yêti semüz sığırka (18) tepnürler, ol semüz sığırları kaçrurlar, aruğ sığırlar yeterler, semüz sığır- (19) -larını yeyürler, olarda hıç nerse belgürmes. Anı taŋglap tururda yêti baş

[122a] (1) yaş buğday kördüm teŋgizdin öner, boğları teŋ. Ol aruğ sığırlar (2) anı yêgelü turur, yêmes erken yêti baş kuruğ buğday çıkar, (3) tegme bir baş kuruğ buğday, yaş buğdayka yörgeşip olarnı kırırlar. Anı (4) taŋglap tururda bir yel kıpar, ol yêti kuruğ buğday, ol yêti aruğ (5) sığırları yok yodun kıılır. Anı körüp kıkıktım, oğğandım, tidi. Mâl (6) yêgen mu'abbîrlerni yığdurdı, tüşüm yoruğın aytu bering, tidi. *Kavluhu ta'âlâ:* (7) ياأيها الملا افتوني في رأيي ان كنتم للرؤيا تعبرون (12/Yûsuf,43) Yorguçılar tüş yoruğın (8) bilmediler. Üç kün zamân kıoldılar. Tüş yoruğın tilep bulmadılar. Üç kün- (9) -de kıdın yana sordı. Kıorkmışda aydılar: Bulğanuğ tüşler turur, munuŋ (10) yoruğın bilgüçilerdin ermes-miz. *Kavluhu ta'âlâ:* (11) قالوا اضغات احلام وما نحن (12/Yûsuf,44) Ol ok keçe Yûsufnuŋ tüşı boldı. Kimerse (12) kökdin iner, Mısr halkını mälları birle yığar,

keltürüp Yūsufnuṅ (13) koynıṅa salar, aytur: Kāmuṅı alıp olarka ok bērgil, tip iletip bērür. (14) Kaçan oḡandı erse zindān ḥalkıka aydı: Sewinç sizke, kāmıṅı zindān- (15) -dın kurtulur-siz, Mısr ḥalkı sizke kul bolur, olar aç bolur, sizler tok (16) bolur-siz. Züleyhā me ol ok keçe tüş körer. Yūsuf tahtka aḡıp oturur (17) başıṅa tāk urup. Züleyhā kelip Yūsufnuṅ adaḡıṅa tüşer. Yūsuf adaḡı (18) birle Züleyhānı ite salar, Züleyhā emgenür, inḡranur. Ançada Reyyān melikniṅ (19) tüşin yorḡuçılar bilmediler erse munça yıldın berü meniṅ ni‘ metim yēp

[122b] (1) meniṅ tüşümi *اضغاث احلام* tiyür-siz, tip. Bir ançanı öldürdi, bir ançanı (2) ildin çıkaru sürdi. Ol ḥalde zindāndın çıkkan ayakçı Yūsufnı (3) unutmışda kiḡin anḡdı. Aymışlar: Yūsufnı Züleyhā taḡı kāmıṅ Mısr ḥalkı yēti yıl (4) unuttılar. Yēti yılda kiḡin ayakçı Yūsufnı anḡıp Reyyānka aydı: Seniṅ (5) tüşüṅni bilgüçi kimerseke men yolçılayın, mini anḡa ıḡıl. *Kavluhu ta‘ālā*: (6) *اَنَا انْبِكُمْ بِتَأْوِيلِهِ فَارْسَلُونِ* (12/Yūsuf,45) Reyyān sordı: Kim turur? Aydı: Bir yigit bar yawlaḡ (7) biliglig , köni sözlüg, ḡarīb, mazlūm turur. Burun biz ikeḡü tüş (8) kördük, anḡa sorduk, tüşümüz yordı, anıṅ sözünçe boldı, tidi. Reyyān (9) aydı: Ol yigit kayda turur? Aydı: Zindānda turur. Reyyān ayakçını Yūsuf- (10) -ka ıḡtı. Kaçan zindānka keldi erse Yūsuf sözün unutup Reyyān melikke (11) aymamışka uwtanıp aydı: *أَيُّهَا الصِّدِّيقُ افْتَنَّا* (12/Yūsuf,46) Ey köni sözlüg, köni işlig. (12) Aymışlar: Olar kāfir erke Yūsuf öge sözlediler. Ol aydılar: *يَا نَارَكَ* (13) Yana ‘ālimka muṅluḡ boldılar erse şiddik tiyü öḡdiler. Kāfırlık (14) birle ‘ālimni aḡırladılar. Kim ‘ālimni aḡırlasa feriştelerdin bolur, kim (15) ‘ālimni uçuzlasa İblīs cümlesindin bolur. Sordı: Ey şiddik söz sorar-miz, (16) cevābın ayḡıl. Yēti aruḡ sığırlar, yēti semüz sığırlarnı yēyürler. Yēti kuruḡ (17) buḡday başları, yēti baş yaş buḡdayka yörgeşip kırıtır. Reyyān bu tüşke (18) kaḡḡuluḡ bolup mini saṅa ıḡtı. Seniṅ cevābuṅka küyüp turur, tidi. (19) Yūsuf aydı: Yēti semüz sığırlar, yēti baş yaş buḡdayları kiṅḡlık, uçuzluk

[123a] (1) turur. Yēti aruḡ sığırlar, yēti baş kuruḡ buḡday tarlık açlık (2) turur. Bu kiṅḡlık tarlık tegme biri yētişer bolḡusı. Telim ḥalāyık (3) ol yēti yıl içinde helāk bolḡaylar.

Ayaqçı aydı: (4) Ol işniñ yarağı ne turur? Aydı: Yêti yıl aşlığ tarığ telim tarısunlar, bolğan (5) buğdaynı yëğüçe tükeğü tağı qalğanın tükemedin başı birle anbârlağı. (6) *Qavluhu ta‘ālā*: *الْأَقْلِيلُ مِمَّا تَأْكُلُو (7) قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَابًّا فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِي سُنْبُلِهِ (12/Yûsuf,47)* Bu yêti yılda kiğın yana yêti yıl kelgey. Ol yêti yıl- (8) -da kiğın yağmur yağmağay, yerdin nebâtât ünmegey. Ol yêti yıl yığğan- (9) -nı bu yêti yıl yëğü. *Qavluhu ta‘ālā*: *يَأْكُلْنَ (10) مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَحْصِنُونَ (12/Yûsuf,48)* Bu yêti yılda kiğın yana toqluq bolğay. Melik bu sözni tıñlep tañlap (11) ayaqçını yana ıdtı, aydı: Bargıl, bu sözni yorğan yigitni keltürgil, bu iş- (12) -niñ yarağın aytu bërşün, meniñ köñglüm tınsun, tidi. Ayaqçı Yûsufqa (13) keldi, Reyyân melik sözün tegürdi, sini melik indeyür turur, tidi. Yûsuf aydı: (14) Melikke ayğıl, ol elig kesgen qatunlarqa sorsun, elig nelük kestiler, (15) tonları qanqa nelük bulğandı? Murâdı ol qatunlardın Züleyhâ erdi. Meniñ (16) yazuqsuzluğum belgülük bolmağınça çıqmas-men, tidi. Aymışlar: Maqşûdı ol (17) erdi qatunlar sözi belgülük bolmadın çıksam Reyyân melik mañga sorğay, (18) ne yoldın zindânqa tüştüñg, tip. Men qatunlar sözün aytu bërsem Reyyân (19) köñgliñge yaqmağay, mini düşmen tutğay. Burun arıqlıqımnı bilsün, anda kiğın

[123b] (1) çıqğay-men, tidi. Resûl ‘aleyhi’s-selâm yarlıqadı: Ol kün Yûsuf ornında men bolsam (2) zindândın terk çıqğay erdim, ammâ qarındaşım Yûsuf ol işni yahşı (3) kıldı, Reyyân melik köñgli tamâm arısun, tip çıqmadı. Aydı: Reyyân melik sorsun, qatun- (4) -lar mekri, oğlan tanuqluğı, etek yırtılmağı, eligler kesilmeki, tonlar qanqa (5) bulğanmağı nedin erdi, kamuğın sorsun, arıqlıqım belgülük bolsun, ançada (6) çıqğay-men, tidi. Ayaqçı kelip melikke sözledi. Melik ol qatunlarını yığdurdı. (7) Sordı: Yûsuf birleki qalinqiz neteg erdi? *Qavluhu ta‘ālā*: *قَالَ مَا خَطْبُكَ إِذْ رَأَوْتَنِي يُوسُفُ عَنْ نَفْسِهِ (12/Yûsuf,51)* (8) Ol qatunlar melikdin ol söz işittiler erse melik bu işlerni kamuğ bilmiş, tip (9) köndiler. Aydılar: Ey melik Yûsuf arıq erdi, töhmet biz urdumuz, özümüzni (10) anğa ‘arza biz kıldımız, anı özümüzke biz ündedimiz, özi bizke meyl (11) kılmadı, biz andın hıç ‘ayb körmedimiz, tidiler. Ol qâlde Züleyhâ perde (12) içinde oturur erdi, ayaqçını işâret birle

ündedi, aydı: (13) Yûsuf meniñg hîç ‘aybumnı aydı mu? Ayaqçı aydı: Sini ağızka almadı, seniñg (14) sözünğ sözlemedi. Züleyhâ aydı: احسن زمی عالم زمی عابد زمی اربع زمی (15) Köni kimerse kim on iki yıl meniñg üçün zindân tarttı, meniñg sırrım âşkârâ (16) kılmadı, ‘aybumnı kimerseke aymadı, tiyü perdedin çıka keldi, serây (17) ortasında örü turdı, çadır başındın kemişti, aydı: Ey melik emdiķa tegi (18) sewüglüküm mecâzî erdi. Aydı: *Qavluhu ta‘âlâ*: ما جزاء من اراد باهلك سوءا (12/Yûsuf,25) Emdi sewüglüküm (19) haķıķat boldı, haķ ayğı vaķt keldi, *Qavluhu ta‘âlâ*: قالت امرات العزيز النن حصص الحق (12/Yûsuf,51)

[124a] (1) kamuğ minde turur, *Qavluhu ta‘âlâ*: انا راودته عن نفسه (12/Yûsuf,51) ‘âşıķ bolğan men-men, Yûsufnı (2) ündegen men-men, özümni Yûsufķa ‘arza kılğan men-men, iw men bezedim, (3) iwke men kigürdüm, yazuķ men kıldım, ol arıg turur, وانه لمن الصادقين (12/Yûsuf,51) (4) yigitlikim bardı, qarıdım, ölüm yağudı. النن حصص الحق (12/Yûsuf,51)

Aymışlar: Üç köni (5) sözledi. Evvel aydı: النن حصص الحق (12/Yûsuf,51) İkinç aydı: انا راودته (12/Yûsuf,51) Üçinç aydı: وانه لمن الصادقين (12/Yûsuf,51) Bu üç sözdin üç kerâmet buldı. Yat erdi yawuķ boldı, (7) uçuz erdi ağır boldı, qurtķa erdi yigit boldı. Taķı artuķraq ol (8) turur Yûsufķa helâl cüft boldı. Aymışlar: Züleyhâ aydı, Ey melik bu kün- (9) -ke tegi Yûsufnuñg zindânda erkenin unutmış-men, yoķ erse anıñg (10) ‘ışķında özümni öldürgey erdim, bu kün evvelkıdın ‘âşıķraq-men, (11) tidi. Hikâyet: Züleyhâ Yûsufnı zindânķa ıdımışda kiçin kapuğķa barur erdi, (12) zindânçıķa aytur erdi: Bargıl, ol Yûsufnı bağlağıl, qatıg qatıg urğıl, (13) anıñg feryâdı meniñg kulaķımķa işitilsün, tip. Yarlıg zindânçı hatun- (14) -nuñg sözün sıyımadın kirip Yûsufķa Züleyhâ sözün aytu bërdi. Yûsuf me (15) andağuķ Züleyhâ sözünçe mini urğıl. Zindânçı urmaķnı unamas erdi (16) velikin Züleyhâdın qorķmışda bir tonnnı yerke kemişür erdi, yığaç (17) birle ol tonnnı urur erdi, Yûsufķa sen birer ün kılğıl, tiyür erdi, (18) Yûsuf zindânçı köñgli üçün ün kılur erdi, Züleyhâ ol ünni işitip (19) serâyķa yanar erdi. Su’âl: Züleyhâ Yûsufnı sewer erken urdurmaķı ne hikmet erdi?

[124b] (1) Cevāb ol turur: Züleyhā ‘aşîk erdi, yawuqđın yüzün körmes-men, ırakđın (2) bārī ünin işiteyin, köñgülkinem amrulsun, tip zindānçıka urdurur erdi. (3) Sewügnüñg üni me sewüg<1>üg bolur, timişler. Mundağuk kıyāmet küninde (4) mü’min kılını tamuğka kigürmekde hikmet ol turur kim Mevlā dostı turur. *Qavluhu ta‘ālā*: (5) يحبهم ويحبونه (5/Māide,54) Mü’minni tamuğka kigürmişde ol ot içinde Allāh tiyü İdi ‘azze ve celle- (6) - ni yād kılurlar. Mevlā ta‘ālā mü’minning ol ünini sewer. الى من صراح (7) انين المذنبين احب. الصديقين Kāfirlerka körgüzür dünyāda mini oqığan kullarım (8) bar erdi, bu kün tamuğka kigürdüm erse ot içinde me Allāh tiyü oqıyurlar. (9) Keldimiz maqşūdka: Ayakçı zindānka bardı, ol hatunlar sözün taķı Züleyhā (10) sözün kamuğnı Yūsufka sözleyü berdi. Yūsuf sewündi. *Qavluhu ta‘ālā*: ذلك ليعلم (11) انى لم اخنه بالغيب (12/Yūsuf,52) Bu sorduğum anıñg üçün turur ‘Azîz bilsün kim men aña (12) hıyānet kılmadım, Mevlā ta‘ālā hā’inler işini hergiz şalāhka keltürmes. *Qavluhu ta‘ālā*: (13) وان الله لا يهدى كيد الخائنين (12/Yūsuf,52) ‘Abdu’llāh bin ‘Abbās aytur rażıya’llāhu ‘anhu: Kaçan Yūsuf bu söz birle (14) özini arığlayu öğdi erse Cebra’ıl kelip Yūsufnı kanatı birle bir urdı, (15) aydı: Züleyhānı urğalu oğramadıñg mu, Züleyhāka tabī‘ at yünüllük⁶⁸⁴ meyl kılma- (16) -dıñg mu? Yūsuf aydı: Men özümni arığlamas-men, nefsumni arıtmas-men, bu nefis yawuz (17) işke başlağan turur. *Qavluhu ta‘ālā*: وما ابرئ نفسي ان النفس لامارة بالسوء (12/Yūsuf,53) Ādemİning nefsi kılğan işi (18) yetmiş Şeytān kılumas. Kemā kāle’s-şā’ir:

توق نفسك لا تامن من غوايلها

فالنفس اخبت من سبعين شيطانا (19)

Aymışlar: Yūsuf yeti yıl zindānda erdi,

[125a] (1) ayakçıka i‘timād kıldı, اذكرنى عند ربك (12/Yūsuf,42) yeti yıl zindānda kaldı, üç iş (2) birle meşğül boldı: Du‘ā kıldı, halkdın umınç kesdi taķı şabr (3) kıldı. Lā-cerem Mevlā ta‘ālā ferağ berdi. Reyyān melik kişi ıdtı, Yūsufnı (4) mañga keltürünğ, tidi. *Qavluhu*

⁶⁸⁴ m. يوناوكين

(5) (12/Yûsuf,46) ايها الصديق: Yûsufka aydı: وقال الملك انتونى به استخلصه لنفسى: ta‘ālā: (12/Yûsuf,54) kôpgıl, melik sini ündeyü turur, tidi. Arıglıkıñg belgürdi, yazuk, hıyānet (6) adınlar da çıktı. Yûsuf zindān kapuğıka keldi, başlıkın yundı, (7) arıg tonlar keçdi. Zindān halkı kamuğ yığlaştılar, aydılar: Ey Yûsuf telim (8) yıllar birge aş bērdiñg, eğgölük kıldıñg, emdi bu zindānda neteg (9) turalıñg? Yûsuf kayra yandı, ayakçıka aydı: Bargıl, melikke aygıl, (10) men telim yıllar boldı bu zindān halkı birle ögrendim, men çıkmışımka (11) bular yığlaşu tururlar, men me bularnı mundağ köz yaşı birle qoğmas-men, (12) tidi. Melikke aygıl, bularnı mañga bağışlasun, āzād kılsun, yok erse mini me (13) munda oq olarnıñg birle qoğsun. Ayakçı kelip bu sözni melikke aydı. Melik (14) kamuğnı āzād kıldı, soyurqadı, tonlar keçdürdi. İşāret: Bu kün dünyāda Yûsuf (15) şefā‘ ati birle Reyyān melik zindānlıqlarnı āzād kıldı, yarın āhirette Muḥammed (16) Muştafa şefā‘ ati birle deyyān melik mü’minlerni tamuğ otıdın āzād kılsa (17) ne ‘aceb bolğay? Yûsuf zindāndın kamuğ zindānlıqlar birle çıktı. Zindān kapuğında (18) kördi yēti yüz hıdmetçiler turur, kamuğ tawarlar birle örtüglüg. Ol (19) zamānede resm andağ erdi. Kimni melik ağırlasa altun qañgılıka mündürür erdiler.

[125b] (1) Yûsufnı altun qañgılıka olturtılar. Yûsuf kâğız taķı qalem qoldı, nerse bitidi, (2) zindān kapuğıka yapuşturdı. Kördiler munı bitimiş: وهذا قبر الاحياء ومسكن الاحياء ومسكن (3) Bu zindān tirigler gūrı turur, dostlar eglençisi (4) turur, düşmenler [serzeniş yeri]⁶⁸⁵ turur. Mundağ ağırlık birle Yûsufnı Mısrqa keltürdi- (5) -ler. Mısr halkı bir biriñge aytur: Bu oğlan ol turur kim on iki yıldın burun (6) adaķıñga kişen urup eşgekke mündürüp zindānka iletiler. Bu kün (7) munça i‘zāz ve ikrām birle altun qañgılıka mündürüp yēti yüz hıdmetçi birle (8) melik serāyka iletürler. İlāhī ol ḥorluk

⁶⁸⁵ m. bu kısımda boşluk olduğı için bağlamsal devamlılığı sağlamak adına bu kısım Londra nüshası ile tamamlandı. bk. Ata, Aysu., (2019), **Rabğuzı Kıssaşu’l-Enbiyā (Peygamberler Kıssası) Giriş-Metin-Dizin**, C. I, TDK Yayınları, Ankara, s. 92r/6.

nedin erdi, bu ağırılık nedin (9) turur? Yūsuf aydı: *تعز من تشاء اعزازا وتذل من تشاء اذلالا وانا* (10) *ارضى* Kimni tilese Allāh ‘azīz kılur, kimni tilese Allāh ħor kılur, men bu ħük-
 (11) -ke rāzī-men. Kaçan melik üskiñge kirdi erse melik örü kıptı, yanında (12) orun
 bërdi. Aymışlar: Melik yètmiş til birle sözleşti. Yūsuf kamuğ til birle (13) cevāb aydı.
 Söz tamām boldı erse Yūsuf melikke ‘İbrānī tili birle du‘ā kıldı. (14) Melik anı bilmedi,
 bu ne til turur, tiyü sordı. Yūsuf aydı: Bu meniñ atalarım (15) İbrāhīm ve İshāk, Ya‘kūb
 ‘aleyhi’s-selām tili turur. Melik üskindin çıkar (16) boldı erse ‘İbrī tili birle selām kıldı,
 melik anı me bilmedi. Bu ne til (17) turur, tiyü sordı. Yūsuf aydı: Bu atam qarındaşı
 İsmā‘īl yalawaç tili turur. (18) Melik yawlaç tañgladı, aydı: Vezīrlık sañga bèreyin. Yūsuf
 aydı: ‘Azīz- i Mışr (19) tirig turur, meniñ üze telim ħaqları bar, ol tirig erginçe vezīrlık
 [126a] (1) almas-men, tidi. Melik aydı: Kamuğ pādşāhlık, vezīrlık sañga müselleme turur,
 kayusı kerek (2) erse algıl, tidi. Yūsuf aydı: Mañga adın orun kerekmes, bu yėti yıl aşlıklar
 (3) işin mañga tapşurgıl, men ol işniñ yarağını keđ bilür-men. *قَالَ قَالُوا لَكَ عَلَيْهِمْ كَفَالُهُمْ* (4) *أَجْعَلْنِي عَلَى خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلَيْمُ* (12/Yūsuf,55) Melik ol işni Yūsufka tapşurdı, (5) aydı: Ey
 Yūsuf meniñ mülkümde ne taşarruf kılsañg kılğıl, iki iş kılmağıl. (6) Biri ol kim meniñ
 perdem içindeki ħatunlarım, qarabaşlarım birle (7) sözleşmegil. Yūsuf aydı: Ol biziñ
 şerī‘atimizde revā ermes, men me (8) ol işni unamas-men. İkinç ol turur meniñ birle bir
 tirkide oturup (9) aş yemegil, meliklerke kişi birle oturup aş yemek ‘ār bolur, tidi. Bu
 söz- (10) -ke Yūsufnuñ öwkesi keldi. Aydı: Mañga kendü seniñ birle ta‘ām yemek (11)
 ‘ār turur. Nelük tiyü sordı. Yūsuf aydı: Men Ya‘kūb yalawaç oğlu-men, (12) İshāk
 yalawaç nebīresi-men, İbrāhīm yalawaç uruğı-men, seniñ birle neteg aş (13) yèyür-men,
 tidi. Yūsufka körklüg serāylar anuttılar. Yūsuf tarıgçılık (14) kılı başladı, telim ekinler
 ektürdi. Aşlık tarıg bolmışda yègüçe- (15) -ni tükedi, qalğan aşlıkni tükedürmedin başı
 birle anbār kıldurttı, kırt yemesün (16) üçün. Aymışlar: Ol zamānede sultānlar
 ra‘iyyetlerniñ aşlıkını teñg yarımını (17) alur erdiler, zulm kılur erdiler. Yūsuf erklig
 boldı erse ra‘iyyetka dād ve ‘adl (18) kıldı, küç emgekni kötürdi, vilāyet ābādān boldı.

Reyyān melik kamuğ mülk (19) işini Yūsufka tapşurdi. Üç yılda kiḍin ‘Azīz-i Mısr öldi, anıñg ornı me

[126b] (1) Yūsufka bildürdi, melik me öz mülkini Yūsufka bildürdi. Men qarıdım, ulğardım, (2) kamuğnı sen bilgil, tidi. Yūsuf yēti yıl tarığan aşıqlarnı anbār kıldı. (3) Ol kiñglik yēti yıl tamām boldı erse yana yēti yıl tarlık қаht yılları (4) yetildi. Yūsuf yawlak telim aşıq yıgıdurmış erdi. Bu yēti yıl içinde (5) yağmur yağmadı, suw çıkmadı, yerdin ot ünmedi. Ḥalāyık muñluğ boldı- (6) -lar. Bir batman arpa bir altunka boldı. Ḥalāyıkka yarağınça aşıq, çığaylarka (7) tegme künde yüz tiwe yüki buğday hediye kılur erdi, baylarka sattı, bahāsını (8) melikniñg ḥazīnesiñge ıdtı. Melik hergiz ança tenğlik māl kormışı (9) yok erdi. Yūsufnuñg kırk ḥācibi boldı, kırk miñ satgın almış (10) kulu qarabaşı boldı. Mısr ili kamuğ Yūsufnuñg erkinde boldılar. Aymışlar: (11) İlk yıl қаht boldı erse ḥalāyık altun kümüşlerin bērip aşıq aldılar. (12) İkinci yıl ediş ayakın bērip aşıq aldılar. Üçinç yıl iw barq (13) esbābını bērip aşıq aldılar. Törtinç yıl töşek orunların bērip aşıq (14) aldılar. Bişinç yıl yılkı qaraların bērip aşıq aldılar. Altınç yıl (15) yer suw bağ borlaqların bērip aşıq aldılar. Mısrda, Mısr tegresinde (16) kimerseniñg nersesi qalmadı. Melik Yūsuf birle sözleşmiş erdi, biş (17) yılda üç yılınıñ mañga bolsun, iki yılınıñ sañga bolsun, tip. Yūsuf- (18) -ka teggen iki yıl içinde qarındaşları Ken‘āndın aşıq alğalı (19) keldiler. Yetinç yıl kirdi erse ḥalāyık açığılar, Yūsufka keldiler, öz

[127a] (1) boḍların taqı eci oğul kızların Yūsufka sattılar, aşıq alıp yēdiler. (2) Bu yıl tamām bolmağıña kırk kün qaldı. Aymışlar: Tört ay qaldı. Aşıq (3) bolgusıña ḥalk açıqıp Yūsufka yalwaru keldiler. Anbārda aşıq qalmadı. (4) Zārılık kıldılar, aşıq kıldılar. Ol ḥâlde Yūsuf müteḥayyir boldı. (5) Cebra’ıl keldi, Mevlā yarlıgın tegürdi, aydı: Ey Yūsuf yazıka çıqğıl, (6) bu aç ḥalāyıkka yüzünğni körgüzgil. Yūsuf yazıka çıktı, taht üze ağıdı, (7) niḳāb kötürdi. Ḥalāyık Yūsufnuñg cemālini kördiler erse aş ta‘āmını unuttı- (8) -lar. Bir qavlde kırk kün, yana bir qavlde dört ay hıç nerse yemediler, Yūsuf ‘aleyhi’s-selām (9) körki birle kün keçürdiler, aş suwka muḥtāc bolmadılar. Aymışlar:

Mevlā ta‘ālā Yūsuf ‘aleyhi’s-selām- (10) -nuṅ sırıṅğa ḥitāb kıldı: Ey Yūsuf biz sini kullukḫa salmasa-miz (11) bu kün kullar ḫadın ḫayda bilgey erdiṅ, kullar ḫadın bilmek ol bolur (12) bu kün Mısr ḫalkını ḫamuḡ āzād kılgıl. Yūsuf şādılık kıldı, Mısr ḫalkı- (13) -nıṅ uluḡın kiçigin, erin za‘ıfesin ḫamuḡ yıḡdurdı. Aydı: Ey Mısr ḫalkı (14) ḫamuḡ meniṅ kulum küṅgüm bar mu-siz? Aydılar: Bar-miz. Yana münādī kıldurttı: (15) Men ḫamuḡnı Mevlā ta‘ālā ḫoşnūdluḡı üçün āzād kıldım, tidi. Ḫamuḡğa yaraḡınça (16) buḡday bērdi. Rivāyet kılırlar: Yūsuf ‘aleyhi’s-selām Ken‘āndın çıḡḡalu (17) yigirmi yēti yıl tamām bolmış erdi. Tarlık kızlık yıllarıṅğa biş yıl (18) erdi. Ya‘kūb yalawaç oḡlanlarıṅğa aydı: Mısrda aşlık tapşur tiyişürler, sizler (19) me barıṅ, aşlık keltürüṅ. Ḫamuḡları baralıṅ, tidiler. Tegme bir oḡul ikişer

[127b] (1) tiweke yaḡ, kurut, bışlaḡ, yünḡ, çöpür yüklediler, Mısrğa oḡradılar. (2) Yūsuf bilür erdi kim adın ilde aşlık yok, ḫarındaşlarım aşlık alḡalu munda (3) kelgeyler, tip yol saḡlaḡuçılar ḫodmış erdi. Ḫaçan körklüg yüzlüḡ, uzun (4) boḡluḡ, ḫavī yigitler kelse maṅğa alıp keliṅ, tip. Ya‘kūb yalawaç oḡlanları (5) on baş yigitler, ḫamuḡı bir teg körklüg şūretliḡ kirdiler erse Yūsufğa ḫaber (6) bērdiler. Yūsuf bildi kim ḫarındaşları turur. Aymışlar: Bu yigirmi yēti yıl (7) içinde ellig nāme bitig atası Ya‘kūbğa ıdtı. Mevlā ta‘ālā andaḡ ḫükm ve ḫazā (8) kıldı kim bir nāme Ya‘kūbğa tegmedi. Yūsuf yol saḡlaḡanlarğa aydı: Ol yigit- (9) -lerni maṅğa keltürüṅ. Keltürdiler. Yūsuf olarnı tanudı, olar Yūsufnı bilmediler. (10) *Ḫavluhu ta‘ālā*: وجاء اخوة يوسف فدخلوا عليه فعرفهم وهم له منكرون (12/Yūsuf/58) Ḫaçan Yūsuf (11) ḫarındaşların kördi erse ol kılgan yawuz işlerin saḡındı, olar- (12) -ğa ayḡalu oḡradı. Mevlā ta‘ālā köṅgliṅge kemişti: Ey Yūsuf olar aşlık alḡalu (13) muṅluḡ bolup keldiler, sen ol işlerni āşkārā kılsaṅ uwtangaylar, (14) aşlıḡları tenleriṅge siṅmegey, sen anı aymaḡıl, aşlık bērgil, sewünüp (15) yansunlar, seniṅ eḡḡülüküṅḡ zāhir bolsun. Yūsufğa bu niyyet ḫoş keldi. Yūsuf (16) olarnı kördi, toḡ topraḡğa bulḡanmışlar, tonları arıḡsız. Sordı: Ḫaydın (17) keldiṅiz, kimniṅ oḡlanları-siz? Aydılar: Biz Ken‘āndın keldük, Ya‘kūb (18) yalawaç oḡlanları-miz. Yūsuf aydı:

Ataŋgız tirig mü? Tirig, tidiler. Aydı: (19) Ne işleyür? Aydılar: Atamız yalawaç turur, Taŋgırka ʔāʔ at tapuğ kılur.

[128a] (1) Yūsuf aydı: Kimdin kimke yalawaç turur? Aydılar: Haq̄dın haq̄kka yalawaç turur. (2) Yūsuf aydı: Yalawaç ermiş, Mısr haq̄kına nelük yalawaçlık tegürmes? Aydı- (3) -lar: Kenʔ an haq̄k ve Kenʔ annıŋ tegresindeki illerke yalawaç turur, taqı abuşka (4) bolup turur, közi körmes, tidiler. Yūsuf aydı: Nedin körmes boldı? Aydılar: (5) Yūsuf atlıg oğlu bar erdi, ol oğlu gāyib boldı, anıŋ için yığlayu (6) közleri körmes boldı, tidiler. Yūsuf anı işitip nikāb içinde yığladı. (7) Aymışlar: Ol hālde Yūsuf taht üze oturur erdi, harīr tonlar keğip (8) altun tāt başında, sağında miŋ oğlan örü turur altun topuz- (9) -lar eliglerinde, solında miŋ oğlan örü turur kümüş topuzlar elig- (10) -lerinde, yüzi niqāb birle örtüglüg, öŋinde yüz kara tonluğ eliglerinde (11) kılıç yaşnatur. Yūsuf aydı: Siz onağı bir ata oğlanları mu-siz? Aydı- (12) -lar: Bir ata oğlanları-miz. Aydı: Adın qarındaşıŋız bar mu? Aydılar: (13) Bar, on bir qarındaş-miz, ol birni keltürmedimiz. Yūsuf begleriŋge sözlemiş (14) boldı kim neme körklüg bir atadın on bir oğul bolsa. Qarındaş- (15) -ları ol sözni işitip sewünmişde aydılar: Yana bir qarındaşımız bar (16) erdi, ol gāyib boldı. Sordı: Netegdin gāyib boldı? Üçegü bir yolu cevāb (17) aydılar. Biri aydı: Börü yedi. Biri aydı: Oğrı öldürdi. Biri (18) aydı: Köŋlekini kanlıg buldumuz. Sözleri adın adın boldı erse Yūsuf (19) aydı: Bular cāsūslar mu azu oğrılar mu turur, sözleri özge boldı,

[128b] (1) iletip zindānka kemişiŋ, tidi. Yūsufnuŋ elinde sağrağ bar (2) erdi. Qayu söz bolsa bu sağrağ maŋga aytu bérür, tidi. Bu sāʔ at sordum (3) erse ol qarındaşıŋıznı tirig turur, tip aydı. Olar aydılar: Cāsūs (4) ermes-miz, oğrı ermes-miz. Yūsuf olarnı üç kün iwde sakladı, yana köŋli (5) tüzmedi, ıdu bérdi. Tegme birleriŋge birer tiwe yüki buğday bérdi, İbn (6) Yāmīnka me bir tiwe yüki buğday ıdu bérdi, atalarıŋga me bir tiwe yüki (7) buğday ıdu bérdi. Keltürgen yağların me qurutların me yarmaqların me (8) edişleriŋge kizleyü soqturdi. Aydı: Ança azuğ bəriŋ kim yolda qapların (9) edişlerin açmasunlar,

keltürgenlerin körmesünler. Anda kiðin aydı: Ol yana (10) bir qarındaşıñgızını, kelür bolsañgız birle keltürüñg, aña me buğday (11) bèreyin, anı keltürmediñgiz erse siz me kelmeñgiz, siz kelip anı keltürmediñgiz (12) erse ağın buğday bèrme-men, tidi. *Qavluhu ta‘ālā*: *عندى ولا تقربون (12/Yûsuf/60)* Aymışlar: Yehūdā aydı: Ey qarındaşlar bu melik Yûsuf bolğay mu, (14) atamızını sordı, yolını me sordı, üni me Yûsuf üniñge meñgezeyür. Ağınlar (15) aydılar: Bu ne söz bolur, Yûsufqa bu memleket ve pādşahlıq kim bèrdi, bu munça (16) telim çerig qaydın keltürdi, tirig bolsa emdiqa tegi atı çawı çıqğay (17) erdi, atasını tilegey erdi, sorğay erdi, bu kün bizke munça eğgülük (18) kılmağay erdi, bizni kınağay erdi. Yehūdā aydı: İbn Yāmīnni (19) keltürüñg, tidi maña ma‘ lüm boldı kim bu Yûsuf turur. Aydılar: Bu sözni qoğıl,

[129a] (1) tip çıqtılar. Ken‘ ānka keldiler. Ya‘ kûb olarnı kördi, sewündi, hāl- (2) -din sordı. Aydılar: Mısr meliki bizke telim eğgülükler kıldı, buğday (3) bèrdi, sini sordı, saña me bir tiwe yüki buğday bèrdi, munda keltürdük, (4) alıp barğan yağ, qurutnı taqı yarmaqlarımızını qaplarımız içinde qayra (5) buldumuz, tidiler. Taqı Mısr meliki aydı: Ol yana bir qarındaşıñgızını keltürüñg, (6) aña me buğday bèreyin, tidi. Aydılar: İbn Yāmīnni biziñg birle ıdıl, (7) ıdmadıñg erse kelmeñg buğday bèrme-men tidi, tip. Aydılar: Emdi ıdıl, (8) biz anı saqlağuçılar-miz. *Qavluhu ta‘ālā*: *أنا له لحافظون (12/Yûsuf/63)* Ya‘ kûb yalawaç aydı: (9) Yûsufnı alıp bardıñgız, keltürmediñgiz, emdi munı alıp barsañgız men (10) sizke neteg inanur-men, tidi. Aydılar: Bu yolu qavl kılalıñg selāmet keltürüp (11) saña tapşuralıñg. Ya‘ kûb aydı: Hať bitig bèriñgiz, Mevlā birle ‘ahd kılıñgız, (12) İbn Yāmīnka yawuz sanmañgız. *Qavluhu ta‘ālā*: *قال لن ارسله معكم حتى تؤتون (12/Yûsuf/66)* Qamuğı ‘ahd kıldılar, and içtiler, bitig bèrdiler. Ya‘ kûb yalawaç- (14) -ka keltürgen yüknüñg yarımın Ken‘ ān halkıka üleyü bèrdi. Oğlan- (15) -ları, İbn Yāmīnni alıp Mısrqa teprediler. Uluğ arkış yığıldı. (16) Ya‘ kûb yalawaçqa aydılar: Ey ata bizke ne işāret kılur-sen, seniñg (17) sözüñgçe yöriliñg, tidiler. Ya‘ kûb

yalawaç aydı: Sözüm ol turur kim bu (18) bizā‘ atler edişleriñgizde çıktı, yañgılıp qoğmış bolğaylar, bizke (19) haram bolğay, ya kendü bizni sinamak üçün qoğmış bolğaylar, [129b] (1) bizke haram turur, yaramas, alıp bariñg, tidi, taqı bir sözüm ol turur Mısrqa (2) tegmişde kamuğıñgız bir kapuğdın kirmenğ, tegme biriñgiz bir kapuğdın kiriñg, halk (3) közi tegmesün, tidi. *Qavluhu ta‘ālā*: (4) وقال يا بنی لا تدخلوا من باب واحد وادخلوا القبر والجمل القدر (5) العين يدخل الرجل (12/Yūsuf/67) El-ħadıs: Resül ‘aleyhi’s-selām yarlıqadı: Ma‘nisi ol bolur: Köz erni gürke kigürür, tiweni eşiçke (6) kigürür. Hikāyet: ‘Arabda bir kabīle erdi, kamuğnuñg közi teger erdi. Ma‘rūf erdiler. (7) Qaçan et yegüleri kelse ħatunlarıñga qazğan asturur erdiler, özleri yol (8) başıñga çıkıp yoldın ötgen tiweni körüp neme körklüg tiwe tise ol tiwe (9) anda oq tüşer erdi, etlerin satğın alıp keltürür erdiler, olar kelginçe (10) qazğan qaynamış bolur erdi. Hikāyet: Qaçan Qureyş kâfirleri yalawaçımız (11) Muħammed Muştafāka ‘aleyhi’s-selām zarar kılumadılar erse ol kabīledin bireğüni (12) terke tuttılar, kelgil Muħammedka bakıp köz tegürgil, helāk bolsun, tidiler. Ol (13) kimerse Muħammed resülü’llāhka köz salğalu oğradı. Resülka ‘aleyhi’s-selām kelmesdin burun Cebra’ıl ‘aleyhi’s-selām (14) keldi, bu āyetni keltürdi. *Qavluhu ta‘ālā*: (15) وان يكاد الذين كفروا ليزلقونك بابصارهم (68/Kalem,51) Ol kimerse kelip resülka utru yörip köz kemişginçe Resül ‘aleyhi’s-selām bu āyetni (16) oqıdı, anıñg yüziñge ürdi. Ol kelgen kimerseniñg iki közi qarağı sıçradı. (17) Hikāyetde kelür: Bir qurtka Resül ‘aleyhi’s-selāmka kelip aydı: Biz yābānda yılkı qara (18) ederip yötir-miz, ħālimiz edğü bolmas, neteg kılalıñg? Resül ‘aleyhi’s-selām (19) yarlıqadı: Yılkı qaranı qođuñg, ilke kiriñg, tarığcılık kılıñg, aşıqlarıñgız

[130a] (1) arasında quğubaşlar telim sançıñg. Olar Resül ‘aleyhi’s-selām aymış teg kıldılar, ħālleri (2) edğü boldı, bayıdılar. Su’āl: Ekin arasında quğubaşda ne fāyide bar? (3) Cevāb: Fāyide ol turur kimerse isiz közlüg arıp yaş aşılkka baksa (4) ol köz aşılkka teger, helāk bolur, arasında quğubaş tikse köz aña teger, (5) aşılkka yas kılmas. Su’āl: Quğubaşka köz tegse aşılkka netegdin tegmes? (6) Cevāb: Quğubaş yaş aşılkdan edizrek

üçün burun köz anı körer, kiðin aşılkça (6) awuşsa ziyān ılmas. Su'āl: Burun köz tüşgenke ziyān ılur, kiðin tüşgenke (7) netegdin ziyān ılmas? Cevāb ol turur köznüñ ararı ziyānı evvel bamışda (8) bolur, ayu nerse edizrek erse köznüñ isizi aña tüşer, kiðin neçe basa (9) ziyān ılmas. Su'āl: İsiz köz tegmekiñge ikmet nemiş? Cevāb: ikmet ol turur (10) Mevlā ta' ālā mü'minni sewdi, biz mü'minlera mini sewüñg, tidi. *avluhu ta' ālā: یحبُّهم ويحبُّونه* (5/Māide,54) (11) açan mü'min sewüg köz birle nerseke basa Mevlā ta' ālā küniñ turur, ol nerseni (12) helāk ılur, mindin adın sewüg közün nerseke bamasun, tip. El-adıs: Resül 'aleyhi's-selām (13) yarlıadı: Men küniñ-men, Sa'd me küniñ turur, İdi 'azze ve celle bizdin me (14) küniñrek turur. *ālehu 'aleyhi's-selām: انا غير والسعد غير والله اغير* (16) منا Su'āl: uğubařnıñ isiz közni yandurğu ne udreti bar? Cevāb: uğubaş- (17) -nıñ nerse udreti yok, velikin 'Arabnıñ 'adeti bar. Birer fi' ilni sebeb- (18) -a izāfet ılurlar, birerde müsebbibke izāfet ılurlar, alı kim İbrāhīm (19) yalawaç du' āsındın aber bėrü yarlıar. *avluhu ta' ālā: رب ان هن اضللن كثيرا* (14/İbrāhim,36) من الناس

[130b] (1) Butlarnıñ ādemini azdurğu udreti yok ammā azdurmaa sebeb bolur. Vallāhu a'lem. (2) Keldimiz mařūda. Ya' ūb yalawaç oğlanları Mıřa kirdiler erse (3) tegme biri birer apuğdın kirdiler ataları aymıř teg. *avluhu ta' ālā: دخلوا من* (4) ولما (5) *حيث امرهم ابوهم* (12/Yūsuf,68) İbn Yāmīn Yehūdā bir apuğdın kirdiler, amuğdın (5) burunra Yūsuf serāyıa keldiler. Ya' ūb yalawaç Yūsuf yalawaça (6) belek ıdımıř erdi. Ol belek İbrāhīm yalawaç destārı erdi, Ya' ūb yalawaç- (7) -a mīrās tegmiř erdi. Anı kelü kirdiler, selām ıldılar, belekni utrusıñga (8) ođdılar, aydılar kim Ya' ūb yalawaç aydı, mañga bu destār atam İbrāhīm (9) yalawaçdın mīrās aldı, men sañga ıdtım, abūl ılğıl tidi, tip aydılar: (10) Yūsuf ol belekke sewinçlüg boldı, anıñ üçün kim ol destār kimke tegse (11) ol kimerse yalawaç bolur erdi. Yana ol yükleri içinde ığan bizā' atlerin (12) me Yūsuf üskinde ođdılar. Bu nerseler biziñg yüklerimizde ıtı, (13) yañğlıp ođmıř bolğaylar tip alu keldimiz, tidiler. Yūsuf yařı ıldıñgız, (14) tidi ammā biz bu

nerselerke muñgluğ ermes-miz, tidi. Bular kamuğ sizke (15) bolsun, alu barıñg, kerek yarañğızka harc kılıñg, yol azuķı bolsun, (16) tidi. Velikin köñglinde saķındı: Bularnı siz keltürmediñgiz, atam yanduru (17) ıdıp turur, tidi. Yana tapuğcılarıñga perde içinde yaşru aydı: Altı (18) tirki birle ta‘ām keltürünğ, tip ta‘ām keldi erse tegme bir analıglar (19) bir tirkide olturunğ, ta‘ām yèyünğ, tidi. Tegme biri öz toğkanı birle

[131a] (1) bir tirkide olturdı. İbn Yāmīn tirkide yalguz qaldı. Yūsuf perde- (2) -din anı körüp yıgladı, İbn Yāmīn me yıgladı. Yūsuf aydı: Bu qarında- (3) -şıñgız nelük yıglayur? Aydılar: Öziñge ök soruñg. Yūsuf sordı: Nelük (4) yıglayur-sen, tip. İbn Yāmīn aydı: Meniñg toğmam bu kün tirig erse (5) munda bir tirkide meniñg birle bolğay erdi tip yıglayur-men, tidi. Yūsuf aydı: (6) Ol qarındaşıñgızka destür bering, meniñg birle ta‘ām yēsün. (7) Kamuğları örü kıptılar, hıdmet kılıp aydılar: Bu bizke uluğ at turur, küwenç (8) turur, tidiler. İbn Yāmīnni perdeke kigürdi, taht üze olturttı, öñginde (9) tirki qoddılar, Yūsuf nikāb kōtürdi, yüzin İbn Yāmīnka körgüzdi. (10) İbn Yāmīn Yūsufnuñg yüzin kōrdi erse āh kıldı, ögsüz boldı. Yūsuf (11) İbn Yāmīnniñ başın tuttı, gül-āb keltürüp başıñga saçtı, ögiğe (12) keldi erse Yūsuf sordı: Ne ‘illetiñg bar, tutğaklık mu-sen, tidi. İbn Yāmīn (13) aydı: Men yalawaç uruğı-men, bizde tutğak ‘illeti bolmas ammā melikniñg yüzin kōrdüm (14) erse meniñg gāyib aqamka oğsayur, tip ögsüz boldum, tidi. Yūsuf (15) aydı: Qadğurmağıl, ol gāyib bolup turur tigen aqañg men-men, tidi. (16) İbn Yāmīn ikinçi hūşsuz boldı. Yana gül-āb saçtılar, ögiñge keldi. *Qavluhu ta‘ālā*: (17) وَلَمَّا دَخَلُوا عَلَى يُوسُفَ أَوَىٰ إِلَيْهِ أَخَاهُ قَالَ إِنِّي أَنَا أَخُوكَ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (12/Yūsuf,69) (18) Anda kiñin Yūsuf: Atam hāli neteg turur aytu bērgil, tidi. İbn Yāmīn aydı: (19) Seniñg qadğunğda beytü’l-aḥzānka kirip yıglayu iki kōzi kōrmes boldı.

[131b] (1) Yūsuf me ança yıgladı, hūşsuz boldı. Qaçan ögiğe keldi erse aydı: Ey (2) İbn Yāmīn sen aş yēgil, men qarındaşlarım kılğanların sañga aytu bēreyin, (3) evvel mini kuğuğka saldılar, kuğuğdın çıkarıp kulluğka sattılar, (4) telim emgekler kōrdüm, yana zindānka tūştüm, telim yıllar zindānda (5) qaldım, Mevlā ta‘ālā fazl kıldı, zindāndın

çıkdı, mundağ memleket ve pādšāh- (6) -lık bērdi, emdi bu sözni olardı kizlegil, olarkā aymağıl, kaç kün olarnı (7) emgeteyin, sen kaçdğurmağıl, tidi. İbn Yāmīn aydı: Sen erklig-sen, (8) ne kılsañg, sen bilgil, tidi. Anda kiğin Yūsuf üskindin çıktı. Yūsuf (9) olarnı üç kün konuqladı, yawlağ ağırladı, tegme biriñge birer tiwe yüki (10) buğday bērdi, yol azuğların anuttı. Aymışlar: Sūsüp bērürde eñg (11) soñgra İbn Yāmīnka süstürdi. Yūsufnuñg bir suw içer edişi bar (12) erdi, anı olarkā körgüzmedin İbn Yāmīnning buğday yüki içinde yaşru (13) qodduardı. *Qavluhu ta‘ālā*: فَلَمَّا جَهَّزَهُم بِجَهَّازِهِمْ جَعَلَ السَّفَايَةَ فِي رَحْلِ أَخِيهِ (12/Yūsuf,70) Aymışlar: Ol (14) İdiş kümüşdin erdi, Mevlā ta‘ālā Qur’an içinde ol edişni bir yerde (15) سَفَايَةَ tidi. ‘Arab tilinçe suw edişi bolur. Yana bir yerde سَوَاع tidi. سَوَاع (16) ‘Arab tilinçe sağı bolur. Aymışlar: Ol sağı kümüşdin erdi dört adağlıg, (17) tegme bir adağı adın adın gevherlerdin, içinde taşında üç yüz altmış (18) mihrāb erdi, tegme bir mihrābda birer şāhib-i şerī‘atnıñg şūreti bar (19) erdi, anıñg dört bulunğlarında dört ağır kıymetliğ gevherler ornatmış erdiler.

[132a] (1) Bu şıfatlıg sağınu İbn Yāmīnning yükinde yaşru qodduardı. Qamuğları (2) Yūsufka şenālar aytıp destūr tilep bardılar. Yolda kelürde ‘Aynü’ş-Şems (3) atlıg bir kend erdi, ol kendde tüştiler, aş yēdiler, tepreyü tururda (4) dört miñg er atlanıp keldi, ün qoptı: Ey arqış biz sizni aşlıq alğalu (5) kelgen⁶⁸⁶ satığçılar tip bilür erdük, siz kendü oğrılar ermiş-siz. *Qavluhu ta‘ālā*: (6) ثُمَّ اِذْنٌ مُّؤَدِّنٌ اِتَّيَّهَا الْعَبْرُ اَنْكُمْ لَسَارِقُونَ (12/Yūsuf,70) Fāyide: Aymışlar: Oğrılar dört (7) türlüğ bolurlar, māl oğrısı, söz oğrısı, namāz oğrısı, sağı oğrısı. (8) Māl oğrısınıñg eligin keserler. *Qavluhu ta‘ālā*: (9) وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوْا (5/ Māide,38) Söz oğrısını yulduz birle köydürürler. *Qavluhu ta‘ālā*: (10) اِلَّا مَنْ اسْتَرْقَ (15/ Hicr,18) Namāz oğrısınıñg yüzi suwın tökerler. *Qavluhu ‘aleyhi’s-selām*: (11) سَوَاءُ السَّارِقِ وَفِي قُرْآنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا (13) (12/Yūsuf,70) ثُمَّ اِذْنٌ مُّؤَدِّنٌ اِتَّيَّهَا الْعَبْرُ اَنْكُمْ لَسَارِقُونَ *ta‘ālā*:

⁶⁸⁶ m. كَلْدَى

اننكم لسارقون بالالف الاستفهام (14) Aymışlar: ‘Ālem içinde oğrılıkdın yawuz at yok, oğrı kını
 ‘ukūbeti- (15) -din katıgrak yok. Ol kın sağ eligin kesmek turur. Qazgançı sağ elgi (16)
 birle, aş yéyüri sağ elgi birle, ābdest kılurı sağ elgi birle, mesh tartarı (17) sağ elgi birle.
 Mundağ ‘azīz elig, buçuk altun üçün kesilür. Mundın (18) katıgrak kın bolmağay. Qaçan
 Ya‘kūb oğlanları oğrı atın (19) işittiler erse titreyü başladılar, aydılar: Ne tiyür-siz?
Qavluhu ta‘ālā: قالوا واقبلوا

[132b] (1) عليهم ماذا تفقدون (12/Yūsuf,71) Ol ün kılğan aydı: Bizke raḥm kılınğ, melikniñ
 sağusın (2) yitürdümüz kim anı çıkarıp bërse bir tiwe yüki buğday bërür-miz. (3) Su’āl:
 Sewünçi özge māl tawarnı aymadın buğday bèreliñ tidiler, (4) ḥikmet ne erdi? Cevāb:
 Açlıkda hīç nerse buğdaydın kerekligrek (5) yok üçün buğday bèreliñ tidiler. Men ol
 buğdaynı qabūl kıldım (6) tiyü ün kıldı. *Qavluhu ta‘ālā: ولمن جاء به حمل بعير وانا به زعيم*
 (12/Yūsuf,72) Bërmediñgiz erse (7) kınqa kirür-siz, me emgekke tüşgey-siz, özünğizke küç
 kılmañ, belāka (8) tüşmeñ, tiwe yüki buğday alıñ, sağı bəriñ, uş melik me soñgumuz-
 (9) -dın yetip kelü turur, tip yalwardı. ‘Aynü’ş-Şemsniñ er ḥatunı nezzāre- (10) -ka turup
 tiwe yüki buğday alıp sağı børseler, bularka yegrek erdi, (11) tidiler. Ol ḥalde Yūsuf tört
 miñ er birle atlanıp yetip keldi, aydı: (12) هل وجدتم الصباغ Sağı bulduñgız mu?
 Bulmadımız, tidiler. Yūsuf uluğlarıñga (13) aydı: Ne tiyür-siz? Olar andıqtılar, aydılar:
 Biz bu ilke kelmedimiz yawuzluqqa, (14) yalawaç oğlanları-miz, oğrılar ermes-miz.
Qavluhu ta‘ālā: وما كنا سارقين (12/Yūsuf,72) (15) çuvāllarımız içinde çıqqan bizā‘ atlerni
 Ken‘āndın Mısrqa yandurup (16) kelgenler sağı mu oğurlayurlar tağı Ken‘āndın çıktımız
 erse tiwelerimiz (17) ağızların bağladımız kişiniñ yolında üngen otnı yemesün tip kāfir-
 (18) -ler yıgaçındın yapurğak üzmesün, tip Mısrđın çıktımız erse andağuk (19) mundağın
 saklanur kişiler sayurkatıp buğday bërdürüp ni‘ metlerin yeben

[133a] (1) serāydın sağı mu oğurlayur-miz, tidiler. Yūsuf aydı: Tileliñ, bulmadımız erse
 (2) yanğay-miz, buldumuz erse neteg bolğay, tidi. Olar aydılar: Kimnüñ yükinde (3)
 çıksa, ol kişi tirig barınça māl idisiñge kul bolur. İbrāḥīm yalawaç, (4) İshāk yalawaç,

Ya'kûb yalawaç şerî'ati bu turur. Yûsuf aydı: Biziñg töremizde (5) oğrınıñ eligin kesmek, berge urmak, māl almak turur. Olar aydılar: (6) Biziñg yolumızça hûkm kılsañg, sen erklig-sen, öz töreñgçe hûkm kılsañg (7) sen erklig-sen, tidiler. *Qavluhu ta'ālā: كذلك نجزي الظالمين* (12/Yûsuf,75) Yûsuf aydı: Yûk- (8) -leriñgiz açınğ. Burun eçileriniñ yûkin açtılar, qayusınıñ (9) yûkinde çıkmasa: Biz yalawaç oğlanları-miz, neteg oğurluq kılur-miz, (10) tip sewnür erdiler. Onağunuñ yûkin ahtardılar, çıkmadı. Yûsuf olar- (11) -qa 'öwr qoldı, yangalu oğradı. Rûbîl aydı: Bu bir inimizniñ (12) me yûki bar, körünğ, tidi. İbn Yāmîn yûkin açtılar, anıñg yûkindin çıktı. *Qavluhu ta'ālā: ثم استخرجها من وعاء* (13) ثم استخرجها من وعاء (13) Kamuğ qadğuluq boldılar, aydılar: Ey Rāhîl oğlı anañg (14) Rāhîl iki oğul toğurdı, ikisi birle oğrı. İbn Yāmîn aydı: (15) Ey qarındaşlarım, men oğrı ermes-men, vallāh kim oğurlamadım. Qabûl kılmadılar. (16) Mevlāka du'ā ve zārî kılı başladı. Qarındaşları aydılar: Du'ā ve zārî (17) kılğınça oğurluq kılmağı erdi. Su'āl: İbn Yāmîn sağı oğurlamadı, (18) انكم لسارقون (12/Yûsuf,70) timek Yûsufdın neteg revā bolur? Cevāb: Mevlā yarlıqar, كذلك كدنا ليوسف (12/Yûsuf,76) (19) Biz Yûsufqa mundağ oğretü bērdük, qarındaşıñgı bu tıldağ birle

[133b] (1) alıp qalgıl. Mevlā ta'ālā yarlığı birle erdi. İdi ta'lim kılı yarlıqadı. *Qavluhu ta'ālā: (2) وفوق كل ذي علم عليم* (12/Yûsuf,76) Qarındaşları uwtanmışda adın tıldağ (3) bulmadılar. Aydılar: İbn Yāmîn sağı oğurladı erse tañg ermes, mundın (4) burun toğma qarındaşı me oğurluq kılmış erdi, tidiler. *Qavluhu ta'ālā: ان سرق فقد سرق اخ له من* (5) قالوا ان سرق فقد سرق اخ له من (5) Su'āl: Yûsuf oğurluq kılmadı, nelük oğurluq (6) kıldı tidiler? Cevāb telim turur ammā dūrüstraqı ol turur: Yûsufnuñ hālası Ya'kûb (7) yalawaç nikāhında erdi, Yûsufnı yawlaq sewer erdi, İshāq yalawaç qurını Yûsuf- (8) -qa bildürmedin tonı içinde biliñge bağlayı bērdi. Qur yitürdüm tiyü Ya'kûb (9) yalawaçça keldi. Yûsufda buldılar. Ol şerî'atçe meniñg oğrum turur, tip (10) Yûsufnı özinde alı qoddı. Ol yoldın Yûsufnı oğurluq kıldı, (11) tidiler. Yûsuf anı işitti, ammā belgürtmedi. *Qavluhu ta'ālā: فاسرّها يوسف* (12/Yûsuf,77) Mevlā ta'ālānıñ yarlığı andağ erdi: Aymağıl, tip. لهم في نفسه ولم يبيدها (12) لهم في نفسه ولم يبيدها (12)

Qarındaşları aydılar: (13) Berge urğıl, māl alğıl, alıp qalmağıl, alıp qalur ersenğ bizlerde
birimizni (14) alu qoğğıl, abuşqa atası bar, tidiler. *Qavluhu ta‘ālā*: قالوا يا أيها العزيز ان له ابًا
كبيرًا فخذ احدا مكانه (12/Yûsuf,78) Yûsufnı ‘azîz tiyü oğdiler, anda kiğin hâcet (16)
qoldılar, abuşqalığını şefî‘ keltürdiler. Su‘âl: Atalarınınğ yalawaçlığını şefî‘ (17)
keltürmediler, abuşqalığını şefî‘ keltürdiler, hîkmet ne erdi? Cevâb: Olar Mısr (18) melîki
qayu dîn üze erdükin bilmediler, yalawaçnı müselmânlar oq ağırlayurlar, (19) kâfirler
ağırlamaslar, abuşqalığını kamuğ dîn üze ağırlayurlar, ol yoldın

[134a] (1) abuşqa turur tidiler, yalawaç turur timediler. Yûsuf aydı: Tanğrı (2) saqlasun,
meniñ sağum kimde çıqtı erse anı qoğup adın kişini alıp (3) qaldım erse ançada men
zâlimlerdin bolur-men. *Qavluhu ta‘ālā*: انا اذا لظالمون (12/Yûsuf,79) Qaçan Yûsufdın
umınçsız boldı erse Yehūdā aydı: Ey (5) qarındaşlar, sizler bu arqış birle bu çerigke tap
kelmes mü-siz, men yalguz (6) melikke tap kelür-men, tidi. Yûsuf öz qarındaşlarınınğ
küçin kuvvetin (7) bilür erdi, kaçan olar öwkeleseler tüleri örü qopup tondın (8) taşqa
çıqar erdi. Bir ilni yalguz bozmağınça tayanmas erdiler (9) ya kendü Ya‘kûb yalawaç
uruğındın kimerse eligin anıñğ arqasınğa sıkasa (10) öwkesi öçer erdi. Yehūdā
qarındaşlarınğa aydı: Mindin ırağ (11) turuñğ, men bularqa tepinür-men. Yûsuf
Yehūdānıñğ öwkelemişini kördi, (12) öziniñ yaş oğlanıqa aydı: Bargıl, eliginğ birle
olarnıñğ arqa- (13) -sın sıkagıl. Oğlan bardı, arqasın sıkadı. Yehūdānıñğ (14) öwkesi öçti,
qarındaşlarınğa aydı: Mısr ilinde Ya‘kûb yalawaç uruğındın (15) kimerse bar, tidi. Yûsuf
aydı: Ey arqış halkı sizler kamuğ küç ve kuvvet (16) bizde ök bar, adın kimersede yok
mu tip bilür-siz, sağı oğurlayur-siz, (17) tileyü kelgenler birle sançış kılınğ tip aytur-siz.
İbn Yāmīnni alıp (18) yandılar. Olar ‘Aynü’s-Şems atlıg kendde ök qaldılar. Yehūdā
aydı: Ey (19) qarındaşlar, atamız İbn Yāmīn üçün hağ bitig aldı, ahd kıldımız, and

[134b] (1) içtimiz, mundın burun Yûsuf üçün yolsuzluğ kıldımız, men bārī Ken‘ân- (2) -
qa barmas-men, atam yüziñge baqumas-men, üç işde biri bolmağınça, ya atam (3) destūr
bergey, ya İdi ‘azze ve celle hükm kılğay uruşu ölgey-men, ya kendü (4) qarındaşımın

alu bargay-men, kamuğ hükmlerde İdi ‘azze ve celle hükmi turur. (5) *Ḳavluhu ta‘ālā*: حتى ياذن لى ابى اويحكم الله لى وهو خير الحاكمين (12/Yûsuf,80) Yûsuf İbn (6) Yāmīnni alıp yandı erse qarındaşları mütehayyir qaldılar, yüklerin ol (7) kendde emānet qoğdılar, yığlayu Mısrğa keldiler erse keñgeştiler, aydılar: (8) Tegme birimizniñ munça teñglik küçümüz kuvvetimiz bar, inimizni alalıñ. (9) Yehūdā aydı: Men yalguz ‘Umlāḵ çerigin sıdım, Mısr ili ne saqışka kirgey, (10) tip. Yığaclar kestiler, sapqan taşları yığdılar, tegme birimiz bir işni (11) bütürelıñ, tip sözleştiler. Yûsuf olarğa saqçılar qoğmış erdi, Kelip (12) Yûsufğa uruş başladılar, tip haber kıldılar. Yûsuf me kırk miñ silāḥ- (13) -lıg erenler yığdurdı. Reyyān melikke me haber boldı, men me atlanayın tise (14) Yûsuf unamadı, bu işni men kifāyet kılgay-men, tidi. Yarındası kün tegme biri (15) birer qapuğdın kirdiler. Yehūda bir qatıg ün kıldı, Mısr halkı kamuğ hüşsuz (16) boldılar, yüklüg urağutlar oğlan kemiştiler. Şem‘ün yana bir qapuğdın kirdi, halk (17) anı körüp qorqtilar, qaçtilar. Lāvī bir taş kötrüp Yûsufnuñ serāyınğa (18) urdı, serāy kamuğ bozuldı. Yûsuf bildi kimerse olarğa utru turumas. İbrāhīm yalawaç destārın çıkarıp olarğa utru tuttı, kamuğ qorqtilar, ünleri çıkmas

[135a] (1) boldı. Yûsuf yanıp kirdi. Kamuğın tuttılar. Yehūdā ün qılmişda Reyyān (2) melik qorkup tennūrğa kirmiş erdi. Yûsuf olarnı tuttı erse melikke haber (3) kıldı, melik sewündi, Mısr ili amruldı. Yûsuf aydı: Biz ök mü biz tip saqınur-siz, (4) munda me erenler bar, kördünğiz mü, tidi. Kişi ıdtı, yüklerin ol kend- (5) -din keltürtti, üç kün olarnı iwde saqlattı, törtinç kün ündep keltürtti. (6) Olarnıñ közinde Reyyān melikke kişi ıdtı, bularnı öldürgil, tip. Yana bularğa (7) aydı: Men sizlerdin keçürür-men, sizlerni āzād kıldım, terk başıñızni alıñ (8) mundın kitiñ, tidi. Yehūdā aydı: Men bārī barmas-men, sizler barıñ, atamğa (9) aytu bering, oğlan oğurluq kıldı, tip. Keldiler, Ken‘ānğa tegdiler, Ya‘qûb (10) yalawaçça sözleyü bērdiler. Ya‘qûb yalawaç tokuz oğlın kördi, ikisin körmedi, (11) qağguluğ boldı. Aydılar: İbn Yāmīn oğurluq kıldı, alıp qaldılar, bizke (12) inanmas ersenğ ol kenddeki kişilerke taqı bizke yoluxğan arqış halkıka (13) sorgıl. *Ḳavluhu ta‘ālā*: وسئل

فيا (12/Yûsuf,83) Ya‘kûb aydî: Mundın burun
bir oğlumnı iletip yitürdüñgiz, (15) yana bu birni me alıp bardıñgız keltürmediñgiz, bu
sözüñgiz yalğan turur, meniñ (16) oğlum oğurluq kılmas, şabrdın adın yarağ bulmas-
men, bolğay kim İdi ‘azze (17) ve celle kumuğın mañğa kawaşturğay. *Ķavluhu ta‘ālā*:
ان يأتينى بهم جميعاً انه هو العليم الحكيم (18) فصبّر جميل عسى الله
kalem aldı, bitig bitidi. (19) Mısr melîkike bu bitig İbrâhîm Ĥalîlu’llâh nebîresidin, İshâk
Zebîhu’llâh oğlındın

[136a] (1) neteg şabr kıldılar erse sen me andağuk şabr kılğıl, Tañgrı ‘azze ve celle olarkā (2) neteg yol bērdi erse sañga me andağuk yol bergey, taķı sözüm ol (3) turur zinhār seherde qopup ol du‘ā oķın meniñg tapa atmağıl, (4) ol közüñg yaruķı, köñglüñg toķı oğluñgı Tañgrı tebārek ve ta‘ālā sañga terk (5) rüzgār içinde qawuşturğay, ve’s-selām. Qaçan bitig Ya‘ķüb yalawaqqa tegdi erse (6) bitigni oķıdı, aydı: Bu bitig kāfirler bitigi ermes, bu söz kāfirler (7) sözi ermes, bu bitig yalawaqlar bitigi turur, ya kendü erenler şiddiqlar (8) sözi turur. Ol rüzgārda Ya‘ķüb yalawaq uruğındın adın yalawaq yoķ (9) erdi, umınçlığ boldı. Bu bitig meniñg oğlum Yūsufnuñg bitigi bolğay, (10) tip oğlanlarıñga aydı: Sizlerke bu işni nefsuñgiz bezeyü bērdi, qalı (11) kim Yūsuf haqqında bezedi. *Qavluhu ta‘ālā:* قال بل سَوَّلْتُ لَكُمْ أَنْفُسَكُمْ أَمْرًا (12/Yūsuf,83) Melik (12) ne bildi oğrını qullanğunı sizler öğretü bērdiñgiz, içiñgizde (13) ne barın Mevlā bilür, oğul kızğa qarğamaķ bizdin revā ermes, Yūsufqa (14) şabr kılmış teg munda me şabr kılayın, bolğay kim İdi ‘azze ve celle qamuğnı mañga (15) qawuşturğay. *Qavluhu ta‘ālā:* فَصَبْرٌ جَمِيلٌ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَنِي بِهِمْ جَمِيعًا (12/Yūsuf,83) Aymışlar ol (16) hālde Mevlā ta‘ālā Ya‘ķüb yalawaqqa uđķu kemişti, uğıdı, tüşinde ‘Azrā‘İL- (17) -ni kördi, sordı: Yā melekü’l-mevt Yūsufumnuñg cānın aldıñg mu? ‘Azrā‘İL aydı: (18) Yūsuf tirig turur, cānın almışım yoķ, Mevlā ta‘ālā Yūsufnı sañga qawuşturğay. (19) Ya‘ķubnuñg⁶⁸⁷ köñgli sewinçlüğ boldı. Ya‘ķüb yalawaq sewünmişde belinğleyü oğğandı.

[136b] (1) Aydı: Ey dirīga Yūsufumnuñg hāli neteg erki? Ol hālde Cebra’İL yetildi, (2) yarlığ tegürdi: Ey Ya‘ķüb Mevla ta‘ālā yarlıqar, Yūsuf üçün neçe yığlayur-sen, oğlanlarıñg- (3) -nı sañga qawuşturğay-men. Ya‘ķüb yalawaq sewünmişde alnın secdeke urdı, İdi (4) ‘azze ve celleqa şükr kıldı, oğlanların ündedi, aydı: Emdi Mısr ilinğe barıñg, (5) Yūsufumnu tileñg. Aydılar: Biz barğay-miz, İbn Yāmīnni keltürgey-miz, ammā (6) Yūsufnı qayda bolğay-miz? Aymışlar: Ya‘ķüb yalawaq Yūsuf üçün ança yığladı kim (7)

⁶⁸⁷ m. يوسفدين. müstensih isimleri karıştırmış olmalı.

iki közi aqardı, körmes boldı, oğlanlarındın yüz ewürdi. Ba'zı aymışlar: (8) Kırk yıl yıgladı. Ba'zı aymışlar: Seksen yıl yıgladı. Su'âl: Âdem atamız (9) üç yüz yıl yıgladı, közleri aqarmadı, Ya'kûb kırk yıl yıgladı, közleri (10) aqardı, hikmet ne erdi? Cevâb: Âdem zellet kıldı, Mevlâ yarlıgındın taş buğday (11) yedi, taqşırık yıglamış üç közi aqarmadı ammâ Ya'kûb yalawaç öz zelletike (12) yıglamadı, Yûsuf üçün yıgladı, aqardı. Aymışlar: Dâvud yalawaç zelletka kırk yıl (13) yıgladı, yıglaganı yerde tegresinde kırkar karı yer suw eklendi, ot (14) ündi. Dâvudnuñ boğı ol ot içinde körünmes boldı. Hikâyetde kelür: Bir kün (15) hevâdın bir kuş inip Dâvudnuñ közi yaşındın suw içti. Kuş aydı: (16) Neme tatlıg suw içtim. Dâvud anı işitti taqı artuqraq yıglayu başladı. (17) Mevlâdın hitâb keldi: Ey Dâvud nelük yıglayur-sen? Aydı: İlâhî meniñ hâlim andağ (18) boldı kim hevâdaki kuşlar ta'ne kılurlar, mini füsüs tutarlar, meniñ (19) közüm yaşın tatlıg tiyürler. Hitâb keldi: Ey Dâvud ol kuş yalğan

[137a] (1) aymadı, köni sözledi, 'âlem içinde hıç suw yaratmadım 'âşîniñ (2) közi yaşındın tatlıgraq. Dâvud anı işitti köñgli hoş boldı taqı artuq- (3) -raq yıglayu başladı. Hikâyetde kelmiş: Zû'n-Nûn-ı Mısrî rahmetu'llâhu 'aleyh (4) bir tünle iwiniñ tamı üze ağıp tã'at kılur erdi, ança teñglik yıgladı (5) kim közi yaşı aqın bolup qoğuşdın aqa başladı. Biregü ol tam- (6) -nuñ tüpindin keçerde qoğuşdın tonıñga suw tamdı, anı körüp ün kıldı: (7) Bu tamdın aqa ingen suw meniñ tonumka tegdi, arıg mu turur, arıgsız mu turur (8) aytu bering, munuñ birle namâz kılayın mu? Zû'n-Nûn-ı Mısrî rahmetu'llâhu 'aleyh ol ün (9) işitip qatıg yıgladı: Ey mü'min ol tonuñnı yuğıl, arısun, 'âşî kulnuñ (10) közi yaşı turur, namâzka yaramas, tidi. Maqşûdka keldimiz. Ol hâlde (11) Cebra'îl âdemî şüretinçe Ya'kûbka keldi, aydı: (12) يا يعقوب اذهب بصرك وقوس ظهرك وعبس وجهك Közüñni ne aqarttı, uçañnı ne bükri kıldı, (13) yüzüñni ne açtı? Ya'kûb aydı: Yûsufka yıgladukum közümni aqarttı, (14) İbn Yâmîn qağgusı uçamrı bükri kıldı, Yehüdâniñ saqınçı yüzüm- (15) -ni açtı. Cebra'îl aydı: Ey Ya'kûb sini Yûsuf mu yarattı? Ya'kûb aydı: (16) Yok. İbn Yâmîn mü sañga rüzî bérdi? Ya'kûb aydı: Yok.

Yehūdā mu sini қадағу- (17) -dın қутқарды. Ya‘kūb aydı: Yoқ. Aydı: Таңғрдың mu шикāyet қилур-sen? Ya‘kūb (18) bildi kim bu sözlegen Cebra’īl turur. Ol waқtte oқ kōrūnmes boldı.Ya‘kūb (19) aydı: لو ضربتني هذا السوط اول مرة ما فنييت عمرى في ذكر يوسف Aydı: İlāhī

[137b] (1) sen bu қамçı birle evvelde oқ ursa erdiñg isiz ‘ömrümni Yūsuf atı birle (2) keçürmegey erdim, Ya‘kūbnuñg yıgısındın iwdeki oғlı qızı irdiler. Aydı- (3) -lar: İdi haққı Yūsuf timekdin irmediñg mü, ulaş Yūsuf tiyür-sen, ya қадағуда (4) sızғay-sen, ya kendü helāk bolғay-sen. *Қavluhu ta‘ālā:* قالوا تالله تفتو تذكر يوسف (5) حتى تكون حرصًا أو تكون من الهالكين (12/Yūsuf,85) Bu sözke Ya‘kūbnuñg қадағу üze қадағусı (6) arttı, meniñg шикāyetim İdidin ermes, İdike turur, İdi ‘azze ve celle haзretinge (7) muñglanur-men. *Қavluhu ta‘ālā:* انما اشكوا ببئى وحزنى الى الله (12/Yūsuf,86) Қақан та‘ atdin ‘ibādet- (8) -din farısa bu du‘ānı aytur erdi: على الا سلام حتى الفاك (9) اللهم يا كثير الخير ياداييم المعروف مسكنى Bu du‘ānı kiđin aytur erdi: اللهم رد على ربحانين (10) İdiyā ol iki çiçeklerimni mañga yanduru bērgil, anda (11) kiđin ne tilediñg erse mañga anı qılğıl. Rivāyetde kelmiş: ‘Abdu’llāh bin ‘Abbās- (12) -dın raзıya’llāhu ‘anhumā kim Ya‘kūb İdike yalwardı, feraһ tiledi, bu du‘ānı üküş (13) aydı. Bir күn ‘Azrā’īl ādemī şüretinçe keldi, selām qıldı, Ya‘kūb anı elgi (14) birle tutti, sen kim-sen tiyü sordı. Men ‘Azrā’īl-men, tidi. Ya‘kūb aydı: (15) Ey ‘Azrā’īl mini körgelü mü keldiñg, ya azu cānımnı alğalu mu keldiñg? Aydı: Sini (16) körgelü keldim. Ya‘kūb aydı İdi ‘azze ve celle ‘azameti ve ‘izzeti ve haққı ve һürmeti üçün (17) aydı: Oғlum Yūsufnuñg cānın aldıñg mu? ‘Azrā’īl aydı: Yūsufnuñg cānın (18) alğanım yoқ, terk rüzgār içinde Yūsufnı körmek birle sewinçlüg bolғay-sen, (19) tidi. Ya‘kūb sewünmişde yıғlayu başladı. ‘Azrā’īl aydı: Ey Ya‘kūb İdi ‘azze ve celle

[138a] (1) selām yarlıқar, aytur, meniñg celālim haққı һürmeti اشكوا ببئى وحزنى الى الله (2) tigince (12/Yūsuf,86) Yūsufnı (3) İbn Yāmīnni ölmüş bolsa seniñg üçün tirgüzgey erdim, sañga қawuşturgay (4) erdim, bu күn kendü ikisi birle tirig tururlar. Ya‘kūb anı işitti oғlanlarıñga (5) aydı: Men bilür-men, Yūsufnı bōrū yemedi, İbn Yāmīn oғurluқ qılmađı. Aydılar: (6) Tirig erkenin bilmiş-sen, sañga

ķawuřurın ańǵalamas mu-sen, يا اسفى على يوسف (7) (12/Yûsuf,84) tiyü yıǵlamak nelük turur?
 Aydı: Bilür-men, mańǵa ķawuřǵusı (8) ammā ķaĉan ķawuřǵusı, neteg ķawuřǵusın bilmedim⁶⁸⁸ anıńǵ üĉün yıǵlayur-men, tidi. (9) Meřel: Ādem oǵlanları rûzı kelürin bilür ammā ķaĉan kelürin, neteg kelürin bilmes, (10) ķorkınĉ ol turur. Aymıřlar: Ya‘ķûb yalawaĉ oǵlanları azuķları (11) tükenmesde burun kēńgeřke Ya‘ķûb yalawaĉķa keldiler. Ya‘ķûb yalawaĉ aydı: (12) Barıńǵ,Yûsufnı taķı İbn Yāmınnı soruńǵ, isteńǵ. *Ķavluhu ta‘ālā*: يا بنى اذهبوا (13) فتحسسوا من يوسف واخيه (12/Yûsuf,87) Aydılar: Ey ata yıllar keĉti, neĉe yıǵlayur-sen, neĉe (14) Yûsuf tiyür-sen, börü yeĝen Yûsufnı ķayda tilelińǵ, ölmıřni neteg (15) tilelińǵ? Ya‘ķûb aydı: İdi raĥmetindin nevmıd bolǵan kâfirler tururlar. (16) *Ķavluhu ta‘ālā*: ولا تايئسوا من روح الله انه لا يائئس من روح الله الا القوم الكافرون (12/Yûsuf,87) (17) Ya‘ķûb yalawaĉ oǵlanları yolķa kirdiler, ataları yıǵlayu uzatu ĉıķtı, vařıyyet- (18) -ler ķıldı. Ķaĉan Mıřķa tegdiler erse yolĉılar Yûsufķa ĥaber ķıldılar. Yûsuf (19) yalawaĉ on mińǵ altun ķurluǵ yigitlerni olarķa utru ıdtı. Yüz mińǵ kümüş ķurluǵ-

[138b] (1) -larnı özi birle turǵuzdı, řaf tutup turuńǵ, tidi. Aymışlar: Yûsufnuńǵ (2) yėti ķat serâyı bar erdi, barĉasınıńǵ tamı altun kümüş birle bezeklig, (3) yıǵaĉları ‘aķıķ birle. Ol yėti ķat serâyılarını türlüĝ türlüĝ tawarlar (4) birle bezedi. İlk ķat iwde Mış uluǵların olturttı, ķamuǵı aǵı ton- (5) -luǵ , altun ķurluǵ. İkinci ķat iwni yaşıl tawarlar birle bezedi, beglerni (6) anda olturttı. Üĉinĉ iwni kıızıl tawarlar birle bezedi, sipehsâlârnı (7) anda olturttı. Törtinĉ iwni nesiĉ birle bezedi, ürüńǵ saķallıǵlarını (8) anda olturttı. Biřinĉ iwni lâleler birle bezedi, müneccimlerni (9) anda olturttı. Altınĉ iwni nâr birle bezedi, dânişmendlerni (10) anda olturttı. Yétinĉ iwni ĉiĉekler birle bezedi, özi tapuǵĉıları birle (11) anda taĥtķa aǵıp olturdı, mińǵ altun ķurluǵ saǵında altun ‘amûdlar birle, (12) mińǵ kümüş ķurluǵ solında oķ ya alıp tururlar. Ķatında bir top yıǵaĉ itmiş (13) erdiler kıızıl altundın, butaķları kümüşdin, yapurǵaķları yünĉüdin, yemiş- (14) -leri yâķûtdın. Ķaĉan

⁶⁸⁸ m. بيلمادين

qarındaqları qapugka tegdiler erse anları aqr- (15) -lıq, ‘azizlik birle kigurdiler, bu taqtı‘ni kordiler erse qorqtılar, melik bizke (16) yawuz mu saqınıp mundağ burhân körgüzür, tidiler. Qaçan kirdiler erse tegme (17) birin birer altun kûmüş taht üze olturttı, özi İbn Yâmîn birle taht üze (18) erdiler. Ya‘qûb oqlanlarınıñ bu kelmişleri üçinç qurla erdi. Aqlık (19) ol hağka tegmiş erdi kim bir eşgek başını tört mağribî altunka alur erdiler.

[139a] (1) Bu kelmişlerinde altunları yarmaqları yoq erdi, tağar, çuvâl, argamçı alıp (2) keldiler, uçalarıña yüklenip yalwaru inġranu kirdiler, aydılar: Ey ‘aziz (3) bizke taqı oql kızğa qatıqlık tegdi, aqlıqtımız, taqtamız qalmadı, hażîne- (4) -ka yaraqlık nerse keltürmedimiz, azğına yağ, qurut, yip, argamçı, eski kediz (5) yırtuq çuvâl keltürdümüz, buğday bahasıka tegmes, anı alğıl, şadaqa (6) atap bizke buğday bergeil, tip yalwardılar. *Kavluhu ta‘ālā:* مسنا قالوا يا ايها العزيز مسنا (7) واهلنا الضر وجئنا ببضاعة مزجاة فاوف لنا الكيل وتصدق علينا (12/Yûsuf,88) Yûsufnuñ közlerindin yaş aqtı, (8) tahtdın indi, iwke kirdi, üküş yıqladı. Qatındaqlar aydılar: Eyyühe’l- (9) -‘aziz tört yıl boldı, barça hałayıq mundağ inġranurlar, yalwarurlar, (10) anlarka yıqlamas-siz, bu kün ne boldı yıqlayur-siz? Aydı: Sözlemeñg, şük turuñg, (11) bular meniñ qarındaqlarım turur, ol abuşka atamka taqı qarındaqlarım- (12) -ka qatıq emgekler tegmiş, munça hałayıq üskinde uwtanmadın واهلنا مسنا (13) الضر (12) tiyü feryād kıldılar, neteg yıqlamayın, tidi. Anda kiğin çıqıp olarka (14) aydı: Bilmes mü-siz bir sağı buğday kırk altun boldı, bu siziñ (15) keltürgeñiz bizke yaramas, tidi. Tegme kelmişde Yûsuf olarnı qonuqlayur (16) erdi, bu birde qonuqlamadı. Aymışlar: Miñg türlüg belâ Âdem oqlanı- (17) -ka ol iş qılmas kim bir sâ‘at qarın aqlıqı qılur, yana miñg Şeytân (18) Âdem oqlanı birle ol iş qılamas kim bir sâ‘at qarın toqluqı qılur. (19) Taqı aymışlar: Qaçan Mevlâ ta‘ālâ Âdemnünġ nefsinı yarattı erse yarlıq keldi:

[139b] (1) Men kim-men, sen kim-sen? Aydı: Sen sen-sen, men men-men. Qayu türlüg kınka (2) tegürdi erse munı oq aydı. Qaçan aqlık birle kınadı erse aydı: İdiyâ (3) sen Allâh-sen, men kul-men, tidi. Taqı Mevlâ ta‘ālâ yarlıqar: Uçmaqlıqlar uçmağdın (4) tamuqluqlarnı körerler, tamuqluqlar tamuğdın uçmaqlıqlarnı körerler. Qamuğ kın- (5) -

larğa tākāt kılurlar, feryād kılmaslar, açlıqdın suwsalıqdın feryād (6) kılurlar. *Qavluhu ta‘ālā*: الماء ان افوضوا علينا من الله (7/A‘raf,50) Olar ayğaylar: Ol siz içgen suwdın, ol yegen (8) ta‘āmlarını bizke bërıp ıdıñg. Uçmañlığlar ayğaylar: Bu yem içimni Mevlā ta‘ālā (9) kāfirlerğa ħarām kılıp turur. *Qavluhu ta‘ālā*: ان الله حرمهما على الكافرين (7/A‘raf,50) (10) Bu āyet birle malūm boldı kim tamuğnuñg qınlarından qarın açlıqı katiğraq (11) ermiş. Keldimiz maqşūdqa. Yëti kün Yūsuf serāy<ı>ğa kelü kaldılar. Yūsuf (12) bizā‘atlerin unamadı. Aydılar: Ey ‘azīz biziñg bizā‘atimiz ħazīneğa (13) yaramas, sen bizke muñgluğ ermes-sen, biz sañga muñgluğ biz, bizni (14) umınçsız yandurmağıl, şadağa kılğıl, aşlık bërğil, şadağanıñg yanutın (15) Mevlā ta‘ālā bërür. *Qavluhu ta‘ālā ħikāyetü ‘anhüm*: الله يجرى المتصدقين (16) فوف لنا الكيل وتصدق علينا ان الله (12/Yūsuf,88) Rivāyet kılmişlar Ĥamid Nesevīdin raĥmetu’llāhu ‘aleyh: (17) Yūsuf yalawaç ‘aleyhume’s-selāmnuñg kuşluğ aşınğa kırk miñg altun ħarc bolur (18) erdi, keçelik me andağuk. Tegme künde tañg birle kırk miñg altun şadağa kılur (19) erdi, keçelik me andağuk. Aydılar: Ey melik seniñg cevānmerdlıqıñg köni kamuğ

[140a] (1) ‘ālemlıglarğa yarukluğ bërür, biz ġarībler üze me yarukluğ bërse (2) ne bolğay, ابو شقة اتاميز ابن يامين (3) üçün yığlayur, biz atamızdın korqar-miz, eymenür-miz, atamızğa me bizke me raĥm (4) kılğıl, İbn Yāmīnni bizke şadağa bërğil, yanutın Mevlā ta‘ālā bërgey. (5) الله يجرى المتصدقين (12/Yūsuf,88) Aymışlar: Yūsufnı ‘azīz tiyü ögdiler قالوا (6) يا ايها العزيز, özlerin ħārlap yerdiler واهلنا الضر, üçinç (7) keltürgenlerin yere sözlediler وجئنا ببضاعة مزجاة, törtinçi tileklerin (8) ‘özr birle tilediler واهلنا الضر, bişinçi fazl umsundılar (9) وتصدق علينا, altınç Tañrı bërğen cezāğa va‘de kıldılar الله يجرى المتصدقين (10) ان الله Rivāyet kılur ‘Abdu’llāh bin Ĥariş bin Nevfel rażıya’llāhu ‘anhu: Bu kamuğ (11) tidiler, Yūsufdın icābet bulmadılar, İbn Yāmīnni körmediler, aydılar: Ey ‘azīz (12) ol oğurluğ kıldı tigen qarındaşımız qanı? Yūsuf aydı: Sattım, bitig (13) aldım, ol bitig uşbu turur, ‘İbrānī tilinçe okıyu bilmes-miz, siziñg tilçe (14) bitiglig turur, okıyu bering, işiteling, tidi. Yehūdā bitigni aldı, kördi, (15) Yūsuf kuğuğdın

çıkışda Mâlik Zē'ūrka kulumız tip satğan bitig (16) ermiş, uwtanmışda Rübîlka bërdi, Rübîl Şem'ünka bërdi, Şem'ün Lāvîka (17) bërdi, eligdin eligke aldılar, okımadılar, bu bitigni bilmes-miz, tidiler. (18) Yūsuf öz bitigiñgizni neteg bilmes-siz, tidi. Kamuğları kórktılar, sargardılar, (19) yalwaru başladılar, aydılar: Ey 'azîz bu bitig okımağda sening maqşudunğ

[140b] (1) ne turur,⁶⁸⁹ ol işke turgıl, ol kını tartalıñg, tidiler. Bu bitigni (2) bizke okıtmağıl, öz bitigimizni özümüz okıyu almas-miz, tidiler. Mundağuk (3) kaçan kıyâmet küni bolsa صدقنا و امنا tegme bir kul dünyâda kılınışların (4) bitig kılıp elgiñge bergeyler, كتابك kitābuñgnı okıgıl. Bitigde (5) körgeyler, kamuğ yazuk ma'siyyet okıyu almağaylar. Yarlıg kelgey, okıgıl. (6) Feryād kılğaylar: İlāhî bitig bu erse ornumız tamuğ turur, tamuğka ıdgıl, (7) bu bitigni okıtmağıl, uwtanmışda, kórkmışda okıyumas-miz, tigeyley. Yana Yūsuf (8) aydı: Bolmas, okıñg. Yehūdāka aydı: Okıgıl. Yehūdā aldı okıdı. Bu ol bitig (9) turur kim satgın aldı Mâlik Zē'ūr Ya'kūb yalawaç oğlanlarıdın bir oğlan (10) Yūsuf atlıg mundağ şüretliğ. Kaçan Mâlik Zē'ūr atın işittiler erse biz ol (11) erke bir kul oğlan sattımız erdi. Yūsuf aydı: Emdika tegi börü yedi tiyür (12) erdiñgiz, emdi kul erdi, sattımız tiyür-siz, ol sizke qarındaşnı satmağ (13) revā mu bolur, tutunğ bularnı. Kamuğnı tutturdı, uluğları yıgdurdı. Bularnı (14) neteg kılalıñg, tidi. Kim aydı: Kolların kesgü. Kim aydı: Dārka aşgu. Kim (15) aydı: Öldürgü. Āhirî Yūsuf aydı: Bularnı bazarka çıkarunğ, kamuğnı kın (16) birle öldürelinğ, adın kimerse qarındaş satmasun. Yūsuf yarlıgı birle (17) bularnı tuttılar, bazarka iletür bolup tarta başladılar. Feryād kıldılar, (18) aydılar: Ey 'azîz bu kün bizke ne kıldınğ erse biz sezā-miz, tilekimiz ol turur biz- (19) - ni öldürmişde kiğın sünğüklerimizni, ol yaramas bizā'atlerimizni

⁶⁸⁹ m. تورونك

[141a] (1) atamızka bërîp. Yana Yehūdā yıǵladı, aydı: Atamız Ya‘kūb yalawaç emdike tegi (2) bir oǵulka yıǵlayur erdi, közleri körmes boldı, emdi on oǵul üçün (3) neteg kılǵay? Qamuǵları yıǵlaşıp ediz ün qoparıp feryād kılıu aydılar. Naẓm bu turur.

(4) والاسفا على فراق قوم هم المصاح و الحصون والمدن و المذن و الرواسى والخيل والانس و السكون

(5) كم خير لنا الالى حتى توفيهن المنون وكل حمد لنا قلوب كل مالنا عيون

(6) Bu biz teg qatıǵ bar bu kün
Uruldı arıǵ cānka türlüg tügün
Ġarībluqta erksiz bolup ilinip

(7) İsis on qarındaş ölü-miz bu kün

Aydılar: Emdika tegi aşlık qolup şadaqa (8) kılǵıl tidük, andın me keçtüq, qarındaşımız İbn Yāmīnni şadaqa kılǵıl tiyü (9) qolduq⁶⁹⁰, iş başqa tegdi, kamuǵnuñ başındın keçtüq, qoptuq, yalǵuz cānımıznı bizke (10) şadaqa bėrgil. وصدق علينا بارواحيالن الله يجزى المتصدقين
Qamuǵ Mısr (11) hālkı ol yıǵı körüp feryād kıldılar. Ol hālde Cebra’ıl keldi, aydı: Ey Yūsuf (12) Mevlā ta‘ālā yarlıqar, bularka bir yolu iki emgek yüklemegil, keltürgenlerin almas- (13) -sen, va‘de kılǵan buǵdaynı bėrmes-sen, yana öldürür-men, tip qorqıtur-sen.
(14) Yūsuf aydı: Keltürgen bizā‘atlerinġizni me qabūl kıldım, aşlık bėreyin, artuq me (15) bėreyin, qalğan işlerinġizni barın bütüreyin, yolǵa köndüreyin, tip olarnı (16) sewündürdi.
Mundaǵuq kıyāmet küni bolsa Mevlā ta‘ālā ‘aşı kulların tamuǵ otı (17) birle qorqıtur, qın ‘azābnı körgeyler. Anda kiḍin uçmaḥka kigürgey, fazlını (18) belgürtgey. Hikāyetde kelür: Erenlerde birisi vefāt boldı, anı tüşinde kördiler, (19) sordılar kim Mevlā ta‘ālā seninġ ne mu‘āmele kıldı, tip. Aydı: جاسبوا نافد قوا

⁶⁹⁰ m. قولغیل

[141b] (1) ثم منوا فاعفوا Ma' nîsi ol bolur: Bizni saķışķa tartıp ķatıĝ yinĝgeledi, (2) āhir soĝı minnet ķılıp āzād ķıldı. Aymışlar: Ol bitigni okıyumas-miz, (3) tidiler. Yūsuf öz bitigĝisike bardı, okıĝıl, tidi. Okıdı. Bu ol (4) ĥaķ turur kim bitildi Ya' ķūb yalawaĝ oĝlanları on ķarındaşlar, Yehūdā ve Şem' ūn (5) ve Lāvī ve Cād ve Dān, Yefşār ve Yestācer, Zebālūn ve Kāzūrā, biz on ķarındaş- (6) -lar ittifaķ ķılıp Yūsuf atlıĝ ķulumızın Mālik Ze' ūrķa sattımız. Bitig okıyu (7) tüketti erse Yehūdā aydı: Ey melik bu ĥaķ biziĝ turur, Yūsuf atlıĝ ķulumız (8) erdi, anı sattımız. Yūsuf aydı: Bitig ĥikāyeti neteg erdi? Yehūdā aydı: Ol oĝlan (9) biziĝ birle yazıķa ķıķtı, biz awķa meşĝŭl erdŭk, anı bŭrŭ yedi. Yūsuf (10) aydı: Bu sŭz ma' ķŭl ermes, meniĝ bir saĝum bar, sŭznŭĝ ĝının ol (11) aytur, tidi. Elgi birle saĝunı ķaķtı, saĝu ĝinĝradı. Yūsuf aydı: Ey (12) yigitler saĝum aytur, sizlerniĝ ara bir er bar ermiş, űwkesi kelse űni (13) işıtilmiş yerdeki yŭklŭĝ uraĝutlar iyāl kemişŭr ermiş, iki adaķın yerke (14) tepse tizike tegi yerke kirŭr ermiş, taşnı eligi birle avsa un teg (15) bolur ermiş, tŭleri tonını telip taşķa ĝıķar ermiş, ol kim turur, tise (16) Yehūdā aydı: Men-men. Yūsuf aydı: Ey Yehūdā men-men tigŭke uwtanmas mu-sen, (17) mundaĝ kŭĝŭĝ bar erken Yŭsufnı bŭrŭke nelŭk yedŭrdŭĝ? Yana saĝunı (18) ķaķtı, aydı: Bu saĝum aytur, bularniĝ arasında bir er bar, tŭpinde tŭrt miĝ ķoy (19) yatur, yıĝaĝnı sınĝar elgi birle ķomrup kŭtrŭr, taķı sanĝışķa kirse

[142a] (1) yigirmi miĝ erni sanĝıp ķaĝrur, ol kim turur tise Şem' ūn aydı: Ol er men-men. (2) Yūsuf aydı: Munĝa kuvvetiĝ bar erken Yŭsufnı bŭrŭke nelŭk bŭrdiĝ? (3) Yŭsuf yana saĝu ķaķtı, aydı: Bu saĝum aytur, bularniĝ arasında bir er (4) bar, ok atsa altı yıĝaĝ yerke barur, nerseni yazmas urur, otı taş- (5) -dın, temŭrdin űter, ol kim tise Rŭbīl aydı: Ol er men-men. Yūsuf aydı: Munĝa (6) kŭĝŭĝ bar erken Yŭsufnı bŭrŭke nelŭk aldurdŭĝ. Yana saĝunı ķaķtı, (7) aydı: Bu saĝum aytur, bularda bir er bar, tiweni başındın aşru kŭtrŭp (8) salar, ol kim turur tise Lāvī aydı: Ol er men-men. Yūsuf aydı: Bu kŭĝŭĝ (9) birle Yŭsufnı bŭrŭdin nelŭk saķlamadıĝ? Mundaĝın on ķurla saĝu (10) ķaķtı, tegme bir ķarındaşınĝa cevāb aydı. Yana saĝu ķaķtı, aydı: Bu saĝum (11) aytur,

sizler Yūsufnı öldürgelü oğramış-siz, kuğuğka salmış-siz, (12) kuğuğdın çıkarıp satmış-siz, adaķınıŋa kişen urgıl, katıĝ (13) ıngırçaķka mündürgil, ırak yerke iletip satĝıl timiş-siz, üç (14) türlüĝ ‘aybı bar, kaçķaķ turur, yıĝlaķ turur, oĝrı turur timiş-siz, (15) bu kün ol kün turur eligleriŋizni kesip Mısr iliniŋ kaķuĝlarında (16) asar-men. Olar korkup öz için ara öz tilleri birle sözleşü başladılar. (17) Mundaĝ kın birle ölginçe tegme birlerimiz, erdemlerimizni körgüzüp (18) öleliŋ, tidiler. Ba‘zılar aymış: Yehūdā bu sözlerni işitip örü koptı, (19) aydı: Ey karındaşlar emdike tegi bu sözni kimerseke aymadımız, atamızķa

[142b] (1) me sözleşmedimiz, oĝul kızķa me aymadımız, taķı atamız barıŋ, Yūsufnı, İbn (2) Yāmīnni tileŋ tidi, İbrāhīm yalawaç, İshāk yalawaç, Ya‘ķub yalawaç haķķı (3) ve hürmeti bu melik Yūsuf turur. *Ķavluhu ta‘ālā*: قالوا ءأنتك لانت يوسف (12/Yūsuf,90) Aydılar: Ey (4) melik eger Yūsuf ersenĝ bizni adın emgetmegil, ol abuşķa atamız- (5) -nı adın kađĝurtmaĝıl. Yūsuf niķābın yüzindin kötürdi. Uş men Yūsuf-men, (6) bu İbn Yāmīn meniŋ toĝma karındaşım turur. قال انا يوسف وهذا اخي (12/Yūsuf,90) (7) Su‘āl: İbn Yāmīn Yūsufnuŋ karındaşı erdi, olar me bilür erdiler, bu (8) yerde Yūsuf meniŋ karındaşım timekde hikmet ne erdi? Cevāb: Saĝu ol kim (9) anıŋ yükinde çıktı, oĝrı tidük, oĝrılıķı üçün ķul tip aldük, (10) ķul atadük, ol kün ķul atın işitip kađĝurdı, bu kün meniŋ karındaşım (11) turur tidim, anı me işitsün, sewünsün tip. Aydı: Ma‘lüm boldı kim tegme (12) emgek soŋĝı raħmet ermiş, tegme kađĝu soŋĝı sewinç ermiş, tegme miħnet soŋĝı ni‘ met (13) ermiş. Ey Yūsuf biz sini ķul tip sattımız, ĝarībluķķa saldımız, bu pādşāh- (14) -lıķķa kaydın tegdiŋ. Yūsuf aydı: İdi ‘azze ve celle meniŋ üze minnet urdı kim (15) yazuķdın saĝınsa, Mevlādın korksa, belāķa şabr kılsa, sālīmķa rāzī (16) bolsa Mevlā ta‘ālā anıŋ emgekin zāyi‘ kılmas. *Ķavluhu ta‘ālā*: قد من الله علينا انه (17) من يتق ويصبر فان (12/Yūsuf,90) Men İdi ‘azze ve celle hūkmiŋe (18) şabr kıldım, Mısr uraĝutları belāsındın özüm saķladım, anıŋ berekātında (19) pādşahlıķķa tegdim, tidi. Anda kiğin karındaşları Yūsufķa ‘özr ķoldılar.

[143a] (1) Yūsuf olarnıñ ‘özrin qabul kıldı, olarnı qorqınçdın, utdın (2) çıkardı. Aydı: على السرير اخوانى ما اوقعتمونى (3) اخوانى ما اوقعتمونى فى الحب ولكن اجلستمونى Ey qarındaşlarım ڤamuğları bu sözni (4) işitip sewnū aydılar: Mevlā ta‘ālā sini bizinğ üze üdürdi, sini (5) ağırladı. *Qavluhu ta‘ālā*: قالوا تالله لقد اترك الله علينا (12/Yūsuf,91) ڤamuğ yazuqlar bizde (6) turur. وان كنّا لخاطئين (12/Yūsuf,91) Yūsuf ‘özrlerin qabul kıldı, olarnı ut- (7) -dın çıkardı. لا تثريب عليكم اليوم (12/Yūsuf,92) Aymışlar: Yūsuf qarındaşları haqqında (8) erlik kıldı hem kişilik kıldı. Erliki ol erdi qarındaşları- (9) -dın yazuq keçürdi, ‘özrlerin qabul kıldı, لا تثريب عليكم اليوم (10) Kışilik<i> ol erdi kim Mevlā ta‘ālādın olarnı yarlıkatu tiledi. *Qavluhu ta‘ālā*: يغفر الله لكم وهو ارحم الراحمين (12/Yūsuf,92) Anda kiğin tüzü örü qoptılar, Yūsuf- (12) -qa hıdmet kıldılar, birin birin quçuştılar, oğlı Efrāyimni (13) me qarındaşlarıñga quçuşturdi. Mışr halkı ڤamuğ tapuğ birle keldiler. (14) Anda kiğin Yehūdā aydı: Ey Yūsuf bizlerde birimizke fermānlağıl, (15) atamızqa sewinç iletsün. Yūsuf buyurdi, ‘imāriler ittürdi, aydı: Barinğ (16) Ken‘ānqa, Ya‘kub yalawaçnı hatunları birle, adın qap qadaşlarımız birle (17) ڤamuğnı köçrüp keliñg. Yehūdāqa aydı: Sen meniñ köñglekimni atamqa alıp (18) barğıl, köñglekimni yüziñge sürsün, közleri açılğay. *Qavluhu ta‘ālā*: اذهبوا بقميصى هذا فالقوه على وجه ابى يأت بصيرا (19) (12/Yūsuf,93) Rübıl kopa keldi, Yehūdānıñg

[143b] (1) adaqınğa tüşti, aydı: Ol qanlığ köñglekni men ilettim erdi, atamızı (2) qadğıluğ men kıldım erdi, emdi me köñglek men ileteyin, qadğı mindin erdi, (3) sewinç me mindin bolsun. Qarındaşları tegme biri: Men barayın, tidi. Yūsuf aydı: (4) İlk kün kim iletti erse bu kün me ol oq iletsün. Rübıl aydı: Men ilettim erdi. (5) Yūsuf aydı: Emdi me sen iletgil. Su‘āl: Ya‘kub yalawaç, Yūsuf yalawaç (6) ata oğul ikeğü yalawaçlar erdiler, seksen yıl adırılmağda hikmet ne erdi? (7) Cevāb: Ya‘kub yalawaçnıñg Yūsuf oğlan erken bir Mübeşşire atlığ qarabaşı bar erdi, (8) ol qarabaşnıñg Beşir atlığ oğlı bar erdi. Bir kün oynayurda Yūsufnı bir (9) yañgaqladı, Yūsuf yığlayu atasınğa keldi. Ya‘kub yalawaç and içti, Beşirni satğay-men (10) tip ol oğlanı adırıp sattı. Anası Mübeşşire yığlayu qaldı.

Taŋrı ta‘ālā taqdır (11) kıldı, Ey Ya‘küb sen Beşirni Mübeşşiredin adırıp sattıŋ, men me Yūsufnı (12) sindin adırğay-men, kamuğ ‘älemluğlar bilsünler kim etni tırnağdın adırmağı (13) ermiş. Aymışlar: Mübeşşireniŋ oğlu Beşir kaçğusında yığlayu közleri körmes. (14) Ya‘küb yalawaçka yığlayu keldi. Ya‘küb yalawaç İdi ‘azze ve celleke münacât (15) kıldı: İlahî bu za‘İfeniŋ oğlu muŋga kaçuşığay mu, meniŋ oğlum maŋga (16) kaçuşığay mu? Hıtab keldi: Ey Ya‘küb meniŋ taqdirim ol turur, ol za‘İfeniŋ (17) Beşir atlığ oğlını aŋga kaçuştırmağınça Yūsufnı saŋga kaçuştırmağay-men, (18) tip. Ya‘küb yalawaç bu sewinçni Mübeşşireke aytu berdi, Mübeşşire umınçlıg bolup (19) turur erdi. Mübeşşire Ken‘änniŋ kırığında, yol başında kölige itip

[144a] (1) oturur erdi, oğlu Beşir me Mısr ilide kulluğka tüşmiş erdi. Bu Beşir Yūsuf (2) haberin bildi erse Ya‘küb yalawaçka Yūsuf sewünçisin aytu bereyin, (3) tip kimerseke sözlemedi, yolka kirdi, cemmāzeķa münüp tepredi. Beşir (4) ilgerü, Rübîl soŋınça keldiler. Kaçan Ken‘ânka tegdiler erse anası (5) oltuğan köligeke suw içgelü keldi, suw kıldı. Mübeşşire suw berdi, kaydın (6) keldiŋ, kaçça barur-sen, tip sordı. Beşir aydı: Mısrđın keldim, Ken‘ânka (7) barur-men, Ya‘küb yalawaçka Yūsuf sewünçisin iletür-men, tidi. Mübeşşire aydı: (8) Yalğan-sen. Beşir aydı: Ey kırtka ne bilip mini yalğan-sen tiyür-sen. Mübeşşire aydı: (9) Meniŋ oğlum mindin adırılıp turur, Ya‘küb yalawaç du‘ası birle (10) Mevlâ ta‘ālâ haber berip turur, Mübeşşireniŋ oğlu Beşirni anasıka kaçuştırmağınça (11) Yūsufnı saŋga kaçuştırmas-men, tip meniŋ oğlum sewünçisi maŋga takı (12) kelmiş yok, Yūsuf sewünçisi Ya‘kübka neteg kelür, bu sözdin sini yalğan- (13) -sen tiyür-men, tidi. Beşir aydı: Seniŋ atıŋ ne turur? Aydı: Atım Mübeşşire turur. (14) Oğluŋ atı ne erdi tise oğlum atı Beşir erdi. Muni işitti erse (15) Beşir özini tiwedini kemişti, anasının ađakıŋga tüşti, uş oğluŋ (16) men-men, tidi. Aymışlar: Rübîl kaçan Mısrđın çıkıp yarım yolka keldi erse (17) Ya‘küb yalawaçka Ken‘ân içinde Yūsufnuŋ köŋglekiniŋ yıdı tegdi, (18) feryād kılu örü kıptı, aydı: Ey oğlanlarım bu

قال ابوهم ائى لاجد ريح يوسف لولا ان تفقدون *Ḳavluhu ta‘ālā*: (19) yıdını buldum. *Ḳavluhu ta‘ālā*: (12/Yūsuf,94) Oğlanları

[144b] (1) aydılar: Yūsuf kaçdusında qarıdıñg, munduñg, kaydaķı Yūsufnı tileyür-sen, (2) evvelķı sewüglüküñg kitmedi. *Ḳavluhu ta‘ālā*: (12/Yūsuf,95) اى تالله ائك لى ضلالك القديم (3) محبتك Ol ok kün Beşir Mübeşşire ikegü (4) kirip Ya‘ķüb yalawaķa sewinç bėrdiler, soñgınça Rübıl yetip kirdi, (5) Yūsuf köñglekini atası yüziñge utru ķoddı. Ya‘ķüb yalawaķ Yūsuf (6) köñglekini yüziñge sürdi, közleri körer boldı. *Ḳavluhu ta‘ālā*: (12/Yūsuf,96) على وجهه فارتد بصيرا (7) فلما ان جاء البشير القيه Rübılını ķuķtı, Yūsufnuñg ħaberlerin sordı. (8) Ųamuğ ħállerin aytu bėrdi. İkinç kün ķalğan oğlanları me yetildiler, (9) ‘imārī keltürdiler, Yūsufdın tapuğķılar me keldi. Su ‘āl: Ol köñglekni közke (10) sürmek birle Ya‘ķüb yalawaķnıñg közi açıldı, ħikmet ne erdi? Cevāb aymışlar: (11) Yūsuf yalawaķnıñg iki mu‘cizesi bar erdi, biri ol sağı erdi. (12) Ųaçan İbrāĥim yalawaķnı ‘aleyhi’s-selām Nemrūd otķa attı erse Mevlā ta‘ālā yarlığı (13) birle Cebra’ıl keldi, uçmaĥdın bir köñglek keltürdi, İbrāĥim yalawaķ- (14) -ķa keĥdürdi. İbrāĥim yalawaķnı ot köyürmedi. Ol köñglek İbrāĥim (15) yalawaķdın Sāreķa ķaldı, Sāredin İşĥāķ yalawaķķa ķaldı, İşĥāķ yalawaķ- (16) -dın Ya‘ķüb yalawaķķa ķaldı, Ya‘ķüb yalawaķdın Yūsuf yalawaķķa ķaldı. (17) Anda kiĥin oğlanları Ya‘ķüb yalawaķķa aydılar: Ey ata sañga uluğ yazuķ (18) ķıldıķ, yazuķluğ-miz, yazuķumuzķa muķirr keldük, bizdin keķürgil, Mevlādın (19) yarlıķatu tilegil. *Ḳavluhu ta‘ālā*: (12/Yūsuf,97) قالوا يا ابانا استغفر لنا ذنوبنا انا كنا خاطئين

[145a] (1) Ya‘ķüb yalawaķ du‘ānı kiĥin saldı, vaķtı kelse yarlıķatu tilegey-men, tidi. (2) *Ḳavluhu ta‘ālā*: (12/Yūsuf,98) قال سوف استغفر لكم ربى Su ‘āl: Ya‘ķüb yalawaķnıñg oğlanları (3) Yūsufdın ‘özü ķoldılar, ol ok sâ‘atte keķürdi, Mevlādın me yarlıķatu (4) tiledi. Yana atalarındın yarlıķatu tilediler erse ol sâ‘atte tilemedi, (5) kiĥin saldı, ħikmet ne erdi? Cevāb aymışlar: Yūsuf yigit erdi, yigit- (6) -lerniñg köñgli kiñgrek bolur, terk keķürdi ammā abuşķalarınñg köñgli (7) tarraķ bolur, ol ok sâ‘at tilemedi, kiĥinrek tilegey-men, tidi. (8) Abuşķalı yigitli ara munça tefāvüt bar. Yana bir cevāb ol turur kim Ya‘ķüb (9)

yalawaçka köñgöl tarlıkı ermedi, ammâ bilür erdi, tegme nerseniñ vaqtı bar, (10) du‘āniñ me vaqtı bar, du‘āniñ icābeti seher vaqtında bolur. *Qavluhu ta‘ālā*: (11) كانوا قليلاً من الليل ما يهجعون وبالإسحار هم يستغفرون (51/Zāriyât,17-18) Ya‘nī meniñ kul- (12) -larım tünle az udırlar, oduğ turup t̄a‘at kılurlar, seher vaqtı bolsa (13) du‘āda yarlıkatu tilerler, Ya‘kūb yalawaç me kaçan vaqtı boldı erse (14) yazuñgızni yarlıkatu tilegey-men tip tidi ve kiñin saldı. Anda kiñin (15) Ya‘kūb yalawaç Ken‘ān ilindin köçti, kamuğ etbā‘ı, eşbā‘ı birle Mısrğa (16) teprediler, üç künlük yerke tegdiler erse Yūsufnuñ Efrāyim atlığ oğlı (17) üç miñ er birle utru keldi, uluğ atası Ya‘kūb yalawaçni körüp (18) atdın inip selām kıldı. Ya‘kūb aydı: Bu oğlan kim turur, köñglüm (19) sewündi, Yūsuf bolğay mu? Aydılar: Yūsufnuñ oğlı turur. Anı kuçtı. Yūsuf ‘aleyhi’s-selām

[145b] (1) yalawaç münādī kıldurttı: Kim mini tise meniñ birle atlanıp atamğa utru (2) çıksunlar, tidi. Tört miñ er birle atlandı, duhul borğu birle (3) atasıñğa utru çıktı. Bir kızıl ‘alemni bar erdi kızıl altun birle (4) yāķūt birle şaşutlar kevkebler ornatmış erdiler. Ol ‘alemni kötürse- (5) -ler, yel ol ‘alemni tepretse kök kökreğür teg kökreğür erdi. Halāyık anı (6) işitip hūşsuz bolur erdiler. Yūsuf ol ‘alem birle atlandılar. Yūsuf (7) Ya‘kūb yalawaçni kelip at tepesindin kuçtı. Su‘āl: Yūsuf yalawaç (8) atasıñğa nelük inmedi? Cevāb: Atasını tanumadı. Taķı cevāb ol turur: (9) Reyyān melik atdın inmegil timiş erdi. Yūsuf saķındı, atdın (10) insem Reyyān melik köñgli emgegey, tidi ammâ atam mini yawlaķ sewer, mindin (11) keçürgey, tidi. Taķı cevāb ol turur: Yūsuf iki köñgüllüg erdi, atdın (12) insem Reyyān melik sözini sımış bolğay-men, inmedim erse atam haķķın saķlamış (13) bolğay-men, tip namāz kıldı, du‘ā kıldı, secdede uğıdı, tüş kördi. Aydı- (14) -lar: Ey Yūsuf melik sañğa atdın inmegil tidi, maħlūk turur, maħlūk kim (15) bolur sindin keçürmegey, Mevlā ta‘ālā kerīm turur, sindin keçürgey, tidi. Ol (16) yoldın inmedi. Yūsuf yalawaç oğlanlarıķa yalawaçlıķ tegmedi. Sebeb bu erdi. (17) Ba‘zı rivāyetde kelmiş: Atdın indi, atası birle körüşti, atasını (18) altun kañğlıķa mündürdi, on miñ қоş

aflıklar barça altun kümüş (19) üstemlig tört minğ kul oğlan kamuğ altun kurluğ, yigirmi biş yağan

[146a] (1) tirgep Mısrқа kirdiler. Ya‘kūb yalawaç Yūsufқа sordı: Saṅga neteg (2) emgekler tegdi, maṅga aytu bérgil. Yūsuf aydı: Ey ata emgek telim (3) kördüm, aytıp kanmağay-men, eđgölük körmışim azrağ turur, destūr (4) bérseṅg aytu béréyin, tidi. Anda kiđin başıṅga tegmişlerin (5) aytu bérdi, ammā qarındaşları kılmişin aymadı. Atam köṅgli (6) qarındaşlarımdın sawuğay, tidi. Mısrқа kirdiler erse Ya‘kūb (7) yalawaçnı altun taht üze olturttı. Ol kün Yūsuf yalawaçnıṅ ḥālası (8) Ya‘kūb yalawaç nikāhında erdi. Atası ḥālası birle on bir qarındaş- (9) -ları kamuğ Yūsufқа secde kıldılar. *Qavluhu ta‘ālā*: ورفع ابويه على العرش وخروا له (12/Yūsuf,100) Ol ḥâlde Yūsuf aydı: Ey atam ol kün Ken‘ ānda on bir yulduz ay (11) kün birle tüşümde maṅga secde kılur tidüküm tüş bu kün rāst keldi. (12) *Qavluhu ta‘ālā*: وقال يا ابت هذا تأويل رءياى من قبل (12/Yūsuf,100) Su‘āl: İdi ‘azze ve celledin (13) adınқа secde kılmağ revā yok, Ya‘kūb yalawaç oğlanları birle Yūsufқа (14) nelük secde kıldılar? Bu sözke cevāb üç türlüğ turur. Biri ol turur: (15) Yūsuf olarқа kıble sınığar olturmış erdi, Ya‘kūb yalawaç oğlanları (16) birle İdike şükr secdesi keltürdiler, secde İdike erdi. İkinci cevāb ol (17) turur: Yūsufқа eṅgişip tevāzu‘ kıldılar, yüzlerin yerke urmadılar. (18) Üçün cevāb ol turur: Ol secde Yūsufқа erdi, evvelkı şerī‘ atte pādşāh- (19) -larқа taḥiyyāt tarīķın secde kılmağ revā erdi. Bizinğ yalawaçımız şerī‘ atinde

[146b] (1) mensūh boldı. Cevāblarda dürüstraķı bu turur. Qur‘ān āyetika muvāfiğ bu turur. (2) Su‘āl: Yūsuf ‘aleyhi’s-selām tüşindin ta‘bır tegürginçe neçe yıl keçti? Cevāb: Messe ve katāda (3) qavlinçe seksen⁶⁹¹ yıl keçti. Süleymān qavlinçe kırk yıl keçti. Sa‘īd bin Ḥabr qavlinçe (4) otuz altı yıl keçti. Yana bir qavilçe yigirmi iki yıl keçti. Muḥammed bin İshāk qavlinçe (5) on sekiz yıl keçti. Vallāhu a‘lem. Yūsuf aydı: Mevlā ta‘ālā ol tüşüm kōnike (6) çıkardı, *Qavluhu ta‘ālā*: قد جعلها رءى حقاً (12/Yūsuf,100) maṅga eğgölük kıldı, mini

⁶⁹¹ m. seksün “سكسون”

zindāndın (7) çıkardı. *Ḳavluhu ta‘ālā: اذ اخرجني من السجن* (12/Yûsuf,100) Su‘âl: Yûsuf ‘aleyhi’s-selâm (8) kuğuğdın çıkardı timedî, zindāndın çıkardı tidi, hîkmet ne erdi? (9) Cevâb: Kuđuđda üç kûndin keç kalmadı, ammâ zindānda keç kaldı, anıñg (10) üçün zindāndın çıkardı, tidi. İkincî cevâb ol turur: Yûsufnı (11) kuğuğğa qarındaşları salmış erdi, qarındaşlarındın لا تثريب عليكم اليوم (12/Yûsuf,92) (12) tip keçürmiş erdi, uwtanmasunlar tip aymadı, ammâ zindānğa Mısr halkı (13) kigürmiş erdiler, olarnıñg köñglin saqlamadı, aytu bêrdi. (14) Üçinçî cevâb ol turur: Yûsuf yalawaç ‘alayhi’s-selâm bu sözlerni atasığa şükr tarîķın (15) hîkâyet kılur erdi. Kuğuğdın çıktı, kullukğa tüşti, anı aymadı, ammâ zindān- (16) -dın çıktı, meliklikke tegdi, şükr kılıp sözleyü bêrdi. Taķı aydı: Sizlerni (17) Ken‘ân yâbânında Mısrğa keltürdi. *Ḳavluhu ta‘ālā: وجاء بكم من البدو* (12/Yûsuf,100) Munı qarındaş- (18) -larım arasında Şeytân hâsed kıldı. *Ḳavluhu ta‘ālā: من بعد ان نزع الشيطان بيني وبين اخوتي* (12/Yûsuf,100) Meniñg İdim tilemişi ni‘metke tegürügli turur, laţîf turur, ان ربي لطيف لما يشاء (12/Yûsuf,100)

[147a] (1) ‘alîm turur, dānâ turur. *انه هو العليم الحكيم* (12/Yûsuf,100) Yarındaşı kûn Reyyân melik (2) kamuğ Mısr halkı hil‘atler, mâllar keltürdiler, Ya‘kûb yalawaçğa selâm (3) kıldılar. Yûsuf ol mâllarnı qarındaşlarıñğa bêrdi. Reyyân melik (4) Ya‘kûb yalawaç öñginde müselmân boldı. Qışşalarda andağ kelmiş: (5) Yûsuf zindāndın çıkıp Reyyân melikke kelmişde Reyyân serâyında (6) yêti tegirmen taşı bar erdi kızıl altundın, tegme biri biş miñger (7) batman. Reyyân melik Yûsufnuñg körkin körüp tañglap utru yöridi (8) erse adaķı ol taşğa tegdi. Yûsuf anı körüp ol taşnı alıp kaç (9) mañgım yer aşru saldı. Melik Yûsufnuñg ol küçin kuvvetin körüp (10) erdi. Yûsuf me qarındaşlarıñg erdemlerin sözleyü bêrmiş erdi. (11) Kaçan olarnı kördi erse bularnıñg küçlerin kuvvetlerin köreyin tip (12) indetti. Şem‘ûn kelip ol biş miñg batman taşnı sığar elgin kötürdi, adın (13) qarındaşları me andağuk kötürdiler. Kamuğnı kördi, tañgladı. (14) Aymışlar: Bir kûn Şem‘ûn melik birle awķa çıktı, arslannıñg boynın (15) tutup melikke keltürdi. Rûbîl me bir kûn kulannı tutup keltürdi. Kamuğları (16) birer erdemlerin körgüzdiler, atları şawları

çıktı. Melik aydı: (17) Ey Yūsuf qarındaşlarıñğa aygıl, mañğa birer şehr alu bərsünler. Yarlıg (18) boldı. Rūm vilāyetinde toquş kılıp tegme biri yalguzun birer il aldılar. (19) Melikke bərdiler. Rūmlı Şāmlı arasında on bir şehr aldılar, tegme biri

[147b] (1) on miñger çeriglig boldılar. Melik ol illerni kamuğ Yūsufğa taqı qarındaşlarıñğa (2) bərđi. Olar ol illerni yerlendiler, bayıdılar. Benū İsrā'ıl olarnıñ (3) uruğındın boldı. Ya'kūb yalawaç anda kiđin yigirmi yēti yıl tirildi. (4) Telim ħalāyık Ya'kūb yalawaçğa kelip ĩmān keltürdiler. Reyyān melik me sekiz yıl (5) üç ayğa tegi tirig erdi. Muş'ab atlıg oğlu bar erdi. Fir'avnnuñ (6) atası ol erdi, toquz yaşlıg erdi. Yūsufğa melikni tapşurđı. Yigirmi yēti (7) yılda kiđin Ya'kūb yalawaçnıñ vefatı boldı. Yalawaçlık Yūsufğa qaldı, (8) atasıda kiđin yigirmi dört yıl tirildi, anda kiđin vefat kıldı. (9) Aymışlar: Yūsuf yalawaç Mısrda vefat boldı, Mısrda oq qođdılar. Mūsī yalawaç (10) rüzgāriğa tegi anda erdi, Mūsī yalawaç kelip tarılmış sünğüklerin yığıp (11) Ken'ānğa ilette, Ya'kūb yalawaç yanında qođdı. Su'āl: Yalawaçımız Muħammed Muştafa (12) yarlıqar şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem: لحم الانبياء محرمة على الارض Yalawaçlar eti sünğüki (13) yer üze ħarām turur, çürimes, tidi. Yūsuf yalawaç eti çüridi, sünğüki töküldi, (14) ħikmet ne erdi? Cevāb: Andağux yalawaçlar çürimesler, ol kün Züleyhā Yūsufnı iwke (15) kigürüp öziñge tartarda Yūsuf aña baqmas taqı sözlemes erdi. Aydı: Ey Yūsuf neme (16) körklüg bu közleriñ? Yūsuf aydı: Yarin bu közler lahdde soğulğusı, topraq tolgusı. (17) Yana aydı: Ey Yūsuf neme körklüg bu saçlarıñ? Yūsuf aydı: Yarin gür içinde (18) birin birin tarılğusı. Yana aydı: Ey Yūsuf neme körklüg bu tişleriñ? (19) Yūsuf aydı: Yarin gür içinde kamuğ tökülgüsü. Züleyhā Yūsufnı neçe ögmişçe

[148a] (1) Yūsuf 'aleyhi's-selām bu yañlıg cevāb aytur erdi. Züleyhānıñ köñgli sawusun tip. Mevlā ta'ālā (2) Yūsuf-ı şiddīk sözün könike çıksun, yalğan aymış bolmasun tip etlerini ol (3) yoldın çüritti, sünğükleri töküldi.

Züleyhâ Yûsufka kawuşğan sözleri. (4) Kaçan Züleyhâ Reyyân melik taķı ‘Azîz-i Mışr üskinde öz yazuķın bilip yazuķ men (5) kıldım, töhmet men urdum, Yûsufda yazuķ yok, arıĝ turur, tidi erse (6) Mışr Züleyhânı iwke ıdtı. Rûzgârda kiĝin ‘Azîz-i Mışr vefât kıldı. (7) Züleyhâ tul kıaldı. On sekiz yıl Yûsuf sewüklükide olturdı. Mışr uluĝları (8) Züleyhânı neçe tilediler erse unamadı. Kün keldükçe Yûsuf sewüklüki köñĝinde (9) artuķraķ boldı. Yûsuf firākında yıĝlayur erdi. Kāmuĝ mālını Yûsuf ‘ıřķında (10) fedā kıldı kim Yûsuf sözün sözledi erse miñĝ altun bērdi, mālı tükendi, (11) çıĝay kıaldı, yıĝlayu iki közi körmes boldı, kâp kadaşdın kesildi. (12) Ya‘ kûb yalawaç Yûsuf firākında وا اسفا على يوسف timiş teg Züleyhâ (13) me andaĝuķ aĝazdı. Kaçan açsa Yûsuf tiyür erdi, kaçan suwsasa Yûsuf (14) tiyür erdi, yalıñĝ kıalsa Yûsuf tiyür erdi. On sekiz yıl mundaĝ keçürdi. Künlerde (15) bir kün Yûsuf awķa atlandı, Züleyhâ anı işitti erse bir qarabaşı bar erdi, (16) añĝa aydı: Meniñĝ elgim tutup Yûsufnuñĝ kelür yolında olturtĝıl. Qarabaş (17) Züleyhânıñĝ eligin tutup barıp yol başıñĝa çıkardı, bir tam tüpinde olturttı. (18) Kaçan Yûsuf çerig birle yandı erse yaķın kelmişde qarabaş⁶⁹² Züleyhâ- (19) -ķa ĝaber kıldı. Züleyhâ tayaķın alıp örü kıoptı, ediz ün birle aydı: الحمد لله الذی

[148b] صیر العبد ملوکا بالصبر والتقى وصبر الملوك عبیدا بالشهوة والهوى (1) ol bolur: Ma‘nîsi (2) ol bolur: Kāmuĝ öĝdiler ol İdi ‘azze ve celleķa kim kıullarını şabr birle arıĝ- (3) -lık birle ediz orunķa aĝdurup pādşāhlık maķāmıñĝa tegrür, pādşāhlarnı (4) iweklik birle yazuķ birle uluĝ orundın kıudı salıp kıulluķķa (5) tegrür. Yûsuf çerig çoĝusunda Züleyhâ ünin işitmedi. Mevlâ ta‘ālâ yelķe (6) yarlıĝ bērdi, Züleyhâ ünin Yûsuf kıulaķıñĝa tegürdi. Züleyhâ ünin añĝlap (7) tizgin tartıp turuķtı. Aydı: Ey Züleyhâ. Kaçan Züleyhâ Yûsuf ünin işitti (8) erse sewünmişde ah kıldı, öĝsüz boldı. Yûsuf anı körüp yıĝladı. (9) Öĝike keldi erse Yûsuf aydı: اينه شبابك وجمالک قالت افيت فى حبك (10) Evvelķı körkünĝ yigitlikiñĝ kıanı? Aydı: Seninĝ sewüĝlükünĝde yitürdüm. (11) قال ابن مالک قالت افتدیت لمن جابخرك (11) Evvelķı mālınĝ

⁶⁹² m.: mükerrer قراباش قراباش

tawarîᅇ ᅇaᅇa (12) bardı? Seniᅇ ᅇaberiᅇ keltürgenke ᅇamuᅇni fedâ ᅇıldım, ᅇalmadı.
اذهب بصبرك بصبرك قالت شده الخزن من هجر انك (13) قال ما الذي
Aydı: (14) Seniᅇ firâᅇında körmes boldı. Yūsuf aydı: Emdi ne tiyür-sen, ne tileyür- (15)
-sen? Bir seniᅇ yüzüᅇni körmek tileyür-men. Yūsuf aydı: Muni iwke (16) iletiᅇ, men
tüᅇmiᅇde maᅇga keltürgey-siz. Züleyᅇanı Yūsuf serâyıᅇga iletti- (17) -ler, Yūsuf tüᅇmiᅇde
keltürdiler. Anᅇada Ya‘ᅇüb ‘aleyhi’s-selâm tirig erdi, Züleyᅇanıᅇ (18) sözlerin iᅇitmiᅇ
erdi, Züleyᅇanı ündetip keltürtti, keᅇmiᅇ (19) ᅇâllerin sordı. ᅇamuᅇni könilik üze aytu
berdi. Ya‘ᅇüb aydı: Ey Züleyᅇa bu kün

[149a] (1) Yūsuf sewüᅇlüki köᅇᅇlüᅇ içinde bar mu? Züleyᅇa aydı: Evvelᅇi kün- (2) -din
bu kün sewüᅇlüküm artuᅇraᅇ turur. Yūsuf elinde ᅇamᅇi bar erdi. (3) Züleyᅇa aydı: Ey
Yūsuf ol ᅇamᅇini tuta berᅇil. Yūsuf ᅇamᅇini Züleyᅇanıᅇ (4) aᅇzıᅇga tuta berdi. Züleyᅇa
âh tidi, aᅇzındın ot ᅇıᅇtı. ᅇamᅇi (5) yaᅇıldı, köydi, kül boldı. Aymıᅇlar: Ol ᅇamᅇi altundın
erdi, Züleyᅇa âh (6) ᅇıldı, aᅇzındın ot ᅇıᅇtı, ᅇamᅇısı sızdı, eridi, aᅇtı. Yūsuf sordı: (7)
Seniᅇ bir kümüᅇ butuᅇ bar erdi, anı ne ᅇıldıᅇ? Züleyᅇa aydı: Bir kün (8) ᅇoptum ol
butᅇa bardım, aydım, seksen yıl saᅇga tapındım, ᅇarıdım (9) ᅇurtᅇa boldum, bu kün üᅇ
ᅇâcetim bar, revâ ᅇılᅇıl, tidim. Eᅇ ilki (10) ᅇâcetim ol turur yigitlekimni maᅇga yanduru
berᅇil. İkinci, ozaᅇi (11) körkümüni maᅇga berᅇil. Üᅇüᅇi bu közüᅇni körer ᅇılᅇıl. Neᅇe
aydım (12) erse cevâb bermedi, öwkem keldi, bir taᅇ aldım ol butnı kes (13) kes ᅇıldım,
saldım. Emdi keldim, tört ᅇâcetim bar, Taᅇrı ‘azze ve celledin (14) tileyü berᅇil, ᅇabül
ᅇılur erseniᅇ aytu bereyin, tidi. Yūsuf ᅇabül ᅇıldı, (15) ᅇâcetiᅇ ne turur, ayᅇıl, tidi.
Züleyᅇa aydı: Evvel ᅇâcetim ol turur (16) yigitlekimni maᅇga yanduru bersün, ikinci ozaᅇi
körkümüni maᅇga (17) bersün, üᅇüᅇi közüᅇni körer ᅇılsun, bu üᅇ ᅇâcetim revâ bolsa
törtüᅇini (18) anᅇada ayᅇay-men, tidi. Yūsuf yalawaᅇ Ya‘ᅇüb yalawaᅇdın du‘â ᅇoldı.
Ya‘ᅇüb (19) yalawaᅇ du‘â ᅇıldı, du‘âsı birle Züleyᅇa baᅇdın yigit boldı, körki cemâli
yana

[149b] (1) keldi, közleri körer boldı, ĩmān keltürdi, müselmān boldı. Yūsuf sordı: Ol (2) yana bir hācetiñg ne turur? Züleyhā aydı: Törtinçi hācetim ol turur, mini öz (3) nikāhıñgā kigürgil. Yūsufnuñg öwkesi keldi, taķı mu könmediñg, tip (4) çıkaru sürdi. Ol hālde Cebra'ıl yetildi, Ya'ķūb yalawaķa Mevlā selāmın (5) tegürdi, aydı: Mevlā ta'ālā yarlıķar Yūsufķa aygıl, ķabūl ķılğan sözke tegsün, (6) Züleyhānı nikāh birle alsun. Ya'ķūb Yūsufķa Mevlā yarlıgın tegürdi, Yūsuf (7) ķabūl ķıldı. Nikāh esbābını anuķladı, 'aķd ķılmaķķa oğradılar. (8) Mevlā yarlıgı birle Cebra'ıl yetildi, Züleyhānı Yūsufķa 'aķd ķılmaķ (9) üçün Havvānı Ādem atamızķa 'aķd ķılurda Mevlā ta'ālā öz arıg zātı birle hūṭbe (10) yarlıķamış erdi. Ol hūṭbe Ādem kışşasında bitildi. Cebra'ıl ol hūṭbeni (11) okıdı, 'aķd ķıldı. Mışr hāķķı ķamuğ sewündiler. Ya'ķūb yalawaķ İdi 'azze ve celle- (12) -ķa şükr ķıldı. Aymışlar: Mevlā ta'ālā Züleyhā köñgliñdeki sewüglükni Yūsuf 'aleyhi's-selām (13) köñgliñge kemişti. Züleyhā köñgliñge öz sewüglükini kemişti. Züleyhā tün kündüzün (14) Mevlāķa ṭā'at ķılı başladı, Yūsufnuñg sewüglükini unuttı. Aḥbārda (15) kelmiş: Kaçan Yūsuf Züleyhāķa oğrasa Züleyhā Yūsufdın kaçır boldı. Yūsuf (16) aydı: Ey Züleyhā ançada men sindin kaçır erdim, sen soñgumça yügrür erdiñg, (17) emdi ne bolduñg, seniñg artıñgça yügrür-men, sen mindin kaçır-sen. Züleyhā (18) aydı: Ey Yūsuf ançada laṭif kördüm, anğa arşıķdım, bu kün luṭf buldum, anğa (19) sığındım, وهو الطيف ol kün 'izzet kördüm, köñgül bērdim, bu kün 'azīz

[150a] (1) buldum, anğa ulandım. وهو العزيز الرحيم Aymışlar: Bir kün Yūsuf Züleyhāķa (2) oğradı, tutgalu tegdi, Züleyhā kaçtı, Yūsuf artıñgça yügürdi, Züleyhā- (3) -nıñ etekin tarttı, art eteki yırtıldı. Züleyhā yüz ewürdi, aydı: (4) هذا قميص بقميص Ey Yūsuf köñglek ornıķa köñglek yırtıldı, tañgladük, (5) tidi. Hikāyetde kelür: Bağdādınñ ḥalīfesi Hārūnu'r-Reşīd raḥmetu'llāhu 'aleyh (6) açlık yıllarda Bağdād boḍunınıñ uluğın kiçigin er ve za'ifesiñ (7) kamuğ aşlık bērip satgın aldı, ķulluķ bitigin bērdiler. Bir kün atlandı, (8) yazıķa çıktı, münādī kıldurdi, kamuğ Bağdād hāķķını yazıķa (9) çıkarıdı, ḥazīnede ne kim altun kümüşni ķatırlarķa yükletip çıkarıdı, (10) ķulluķ bitiglerin keltürtti, münādī

kıldurttı, Ey Bağdād halkı men kamuğunğız- (11) -nı Mevlā ta‘ālā rızası üçün āzād kıldım, adın kullarım künğlerim⁶⁹³ me āzād (12) tip bitigler bérdi. Ol mällarnı olarka üleyü bérdi, bitiglerin (13) aldılar, māl tawarnı alıştılar. Ol hâlde bir qarabaş māl tawarka bakmadı, (14) āzādlik bitigin almadı. Hārūnu’r-Reşīdning etekin tutup yöriyür erdi. (15) Anı körüp taŋglap aydılar: Ey za‘īfe ‘ālem halkı āzādlik bitigin alurlar, (16) māl tawar yıgarlar, sen nelük māl tawar almas-sen? Aydı: Men körer-men, kamuğ halāyık (17) māl tawar kamuğ edğülük mundın iletürler, men ol mālını qoğup bu etekni (18) tuttum, kamuğ murādlarım munda hāşıl bolğay, tidi. Mundağuk Züleyhā (19) aydı: Ey Yūsuf men sini sewdüm, könğül bérdim, meniŋ könğlümke bakmadıŋ,

[150b] (1) yalwardım, işitmediŋ, seniŋ ‘ışkıŋda mālım tawarım, körküm, yigitlikim, hatun- (2) -luğum kamuğ yitürdüm, maŋga raħm kılmađıŋ, körküm mālım tükendi, közüm bardı, körküm (3) yitti, bağıŋ bertmedi, yaratğan İdimke yandım, ol qapuğka yapuštım, yigit- (4) -likimni yana bérdi, körkümni qayra yandurdı, közümni körer kıldı, mālım tawarımni (5) ozaqıdın arturdı, āħir soŋı sen teg sewerimke qawušturdı, ol qapuğni (6) neteg qoğayın, anıŋ tapuğın neteg kılmas-men, tidi. Mısr halkı sewnüp mällar nişār (7) kıldılar, hediyyeler keltürdiler. Züleyhā Yūsuf qarındaşlarıŋa mällar bérdi. (8) On sekiz yıl tiriglik kıldılar, yēti oğlanı boldı, biş oğul iki kız. (9) Aymışlar: Qaçan Züleyhānı Yūsufqa ‘aqd kıldı erse ikegü halvetde olturdı- (10) -lar erse Züleyhā aydı: Ey Yūsuf men sini emdiqa tegi sewdüküm oynaşçı- (11) -lık ermes erdi, sini sewer teg adınlarını sewmedim, sini sewmekimke sebeb bar erdi. (12) Evvel ol kim seniŋ körkünğ cemāliŋ bar erdi, anıŋ üçün sewdüm, körküg-(13) -ni körüp sewmek ‘ayb ermes. İkinçi sebeb ol erdi kim erim ‘innin erdi, maŋga (14) yawumas erdi, on sekiz yaşımda aŋga tüşüm, bu künke tegi er birle qawuşmaq (15) lezzetin taķı körmişim yok, anadın toğmış teg arığ-men, yigit kişi erdim, andağ (16) er birle serümedim, kaçan erim

⁶⁹³ m. كونيڭ لاريم : sözcüğün imlasındaki ikinci ك harfinin üstünde üç nokta var.

maṅga oğrayu kelse ünün çarlap mindin kaçar (17) erdi, sorsa-men aytur erdi, kaçan men saṅga oğrasam arkaṅdın iki arslan (18) kopa kelip tepinür, olardın kaçar-men tiyür erdi. Yūsuf aydı: Ey Züleyhā ol iki arslan (19) ermes erdi, feriştelere erdi, Mevlā yarlığı birle sini kâfirdin küdezür erdi.

[151a] (1) Anda kiḍin Yūsuf Züleyhāka kawuştı, Züleyhānı anadın toğmış teg buldı. Ol hâlde Züleyhā şî‘ r aydı:

- (2) İki neṅdın sini sewdüm ey köṅgüller zîneti
- (3) Ermedi oynaşlıkımdın uşbu nefsüm rağbeti
- (4) Sinde körk erdi melâhat men me yaş oğlan kiçig
- (5) Körse körklüglerni sewmek enbiyâlar sünneti
- (6) İkilenç erim ‘azîz ‘innî erdi belgölüg
- (7) Tirig erginçe tükelke zâhir erdi ‘unneti
- (8) Nâgehân birerde erim oğrayu kelse maṅga
- (9) Kaçrur erdi anı mindin iki arslan hetbeti
- (10) Men anadın toğmışım teg bikr erür-men uşbu kün
- (11) Emdike tegrü tenimke tegmedi er lezzeti
- (12) Ötegil şükrin İdike tâ‘at içre katlanıp
- (13) Kayda bilnür tegmelerke uşbu ni‘met kıymeti
- (14) Körkde ‘işmet ‘ışkda vuşlat mülk nübüvvet bu kamuğ
- (15) Kul üzele keḍ telim bar Mevlâmıznıṅ ni‘meti
- (16) Aymışlar: Mevlā ta‘âlâ yalawaçlarğa qayur urağutnı cüftluqğa taqdîr kıldı erse (17) ol urağutnı kâfirdin saqladı, Züleyhānı Yūsuf yalawaç üçün saqlamış teg. (18) Su’âl: Yalawaçımız Muḥammed Muştafâ ‘aleyhi’s-selâm Ḥadîcenî rażıya’llāhu ‘anhumâ yüzi açuq almadı mu? (19) Cevâb: Mevlā ta‘âlâ yalawaçlarğa teggü hatunlarınṅ erenlerin birer türlüğ ‘illet birle

[151b] (1) mübtelâ kıldı, h̄atunınga awuşu bilmediler, ‘Azîz-i Mısr ‘illeti menğizlig. (2) Anda kiğin Ya‘kûb ‘aleyhi’s-selâm yigirmi yêti yılda kiğin vefât kıldı, yalawaç- (3) -lık Yûsufqa aldı. Reyyân oğlı orunqa olturđı, ammâ amuğ mülkni Yûsuf bilür erdi. (4) Atasıda kiğin yigirmi dört yıl tirildi, anda kiğin ağrıdı, üç ay taı (5) yêti kün ağrığ erdi, âhîr ‘ömri boldı erse münâcât kıldı: İğiyâ maŋga (6) mülk bêrdiŋ, tüş ‘ilmi, taı tüş ta‘bîri, taı şerî‘at ‘ilmini öğretü bêrdiŋ. (7) *avluhu ta‘âlâ*: رب قد اتيتنى من الملك وعلمتني من تأويل الاحاديث (12/Yûsuf,101) Su‘âl: Yûsuf (8) ayđan mülk ayu erdi? Munğa yêti türlüğ cevâb aymışlar. Evvel cevâb ol turur: (9) Yûsufqa ased ılđanlar, aŋga o muŋđuđ boldılar. İkinç cevâb: Kôrk mülki erdi. (10) Üçinç cevâb: Kôŋgüller mülki erdi, kôrgen Yûsufnı kôrüp sewdiler, kôrmegen- (11) -ler işitip sewdiler. Törtinç cevâb: Cevânmerdlik mülki erdi. Aymışlar: Açlık (12) yıllarda hîç kimerse Yûsufdın cevânmerdra yok erdi. Bişinç (13) cevâb: Yalawaçlık mülki erdi. On sekiz yaşında yalawaç boldı. Altınç (14) cevâb: Mevlâ ta‘âlâ azâsınga râzî erdi, belâsınga ânî‘ erdi. Yêtinç cevâb: amuğdın açu- (15) -raq Mısr mülki erdi. Aydı: İğiyâ köklerni yerlerni yaratđan sen-sen, (16) فاطر الارض mini yaratđan, salağan, uğuğdın ıarđan, (17) uldın utarđan, h̄atunlar mekrindin küdezgen, zindândın ıarıp pādşāhlık- (18) -qa tegürgen, isiz saıŋan arındaşlarımın maŋga muŋđuđ ılđan, (19) seksen yılda kiğin atamnunġ cemâlin maŋga rûzî ılđan, dünyâda ‘âhîrette

[152a] (1) erkligim sen-ök turur-sen. *avluhu ta‘âlâ*: انت ولي في الدنيا و الآخرة (12/Yûsuf,101) Andağ kim (2) dünyâda amuğ eğgölükler sen ıldınġ, dünyâdın ııp âhîretqa barur hâlde (3) İmân birle, İslâm birle dünyâdın iletgil. *avluhu ta‘âlâ*: توفنى مسلماً (4) والحقنى (12/Yûsuf,101) Su‘âl: Şerî‘atte ölüm tilemek revâ ermes, Yûsuf (5) توفى مسلماً tidi, ikmet ne erdi? Cevâb: Ölüm tilemedi, açan ölüm bêrseŋġ (6) İslâm üze ölüm bêrgil, tidi. Su‘âl: Yalawaçlarqa h̄atimet orınçı (7) yok, ağınlarqa توفنى مسلماً tidi, ikmet ne erdi? Cevâb: Andağu yalawaçlar- (8) -qa h̄atimet orınçı yok, ağınlarqa ta‘lîm üçün aydı. Aymışlar: Yûsuf özini (9) ni‘met ve mülk ve nübüvvet ve ‘işmet içinde kôrdi erse bildi kim amuğ

ni‘ metler (10) soṅḡi zevāl turur, tiriglik soṅḡi ölüm, kün aḡar yana ewrülür, kündüz (11) barur, yana keçe kelür, saḡu tolsa taşar töklür, meniṅg üze me dünyā ni‘ meti tamām (12) boldı, dünyādın çıkḡu vaktım keldi, İdiyā çıkarım vaktte İslām birle (13) çıkarḡıl, توفنى
 (14) Su’āl: Yūsuf edḡülerke ḡawuştırḡıl. والحقنى بالصالحين. (14) Su’āl: Yūsuf edḡülerke ḡawuştırḡıl
 tiyü du‘ā kıldı, ol edḡüler kimler (15) turur? Cevāb: Ol edḡüler uçmaḡlıḡlar turur. Taḡı
 cevāb ol turur: Dünyā- (16) -da ḡamuḡ edḡülükler bolup artaḡ işlerdin saḡıṅanlar turur.
 Taḡı cevāb: (17) Ol edḡüler İbrāhīm yalawaç, İsmā‘īl yalawaç, İshāk yalawaç
 ‘aleyhume’s-selām turur. (18) Olarḡa ḡawuştırḡıl tiyü du‘ā kıldı. Yehūdānı vaṣī kıldı,
 aydı: Men ölsem (19) mini Nīl ügüzinde taş tābūt kılp suw içinde ḡoḡḡıl, biziṅg
 uruḡımızda

[152b] (1) Mūsī atlıḡ yalawaç bolḡay, mini Nīl ügüzindin çıkarıp atam (2) ḡatıṅga iletgey,
 anda ornatḡay, tidi. Yūsuf yalawaç (3) keçmişinde kiḡin Yehūdā ruḡām taşındın tābūt
 ittürdi, Yūsufnı Nīl (4) ügüzinde ḡoḡdı. Mūsī yalawaç vaktı boldı erse Yūsufnı ügüzdin
 çıkarıp Ken‘ān- (5) -ḡa ilette, Ya‘ḡūb yalawaç yanında ḡoḡdı. Bu kıṣṣada ‘ibretler telim
 turur, tükelerini (6) ayḡu yaramas, açuḡraḡı ol turur. Yūsuf ḡarındaṣları ḡılımışları (7) üçün
 olarḡa isiz i‘tikād tutmaḡu. Yūsuf olardın keçürdi, Mevlā ta‘ālā ḡamuḡını (8) yarlıḡadı,
 uluḡ atalarıṅga ḡawuşturdi. Ol işlerde olarḡa yaraḡsız sözlemek (9) özni helāk kılmāḡ
 turur. Ol iş ḡayb işi erdi. *Ḳavluhu ta‘ālā: اليك (10) ذلك من انباء الغيب نوحيه*
 (12/Yūsuf,102)Yarlıḡar: Ey Muḡammed sen anda yok erdiṅg, Yūsufḡa ne ḡāller tegdi,
 ḡarındaṣları (11) aṅga ne işler kıldılar körmediṅg. *Ḳavluhu ta‘ālā: وما كنت لديهم اذ اجمعوا*
 (12/Yūsuf,102) (12) Olarṅıṅ işlerindin saṅga ḡaber bērdim, ‘ibret alḡıl,
 olarṅıṅ kıṣṣalarında (13) ḡıred idileriṅge ‘ibretler bar. *Ḳavluhu ta‘ālā: لقد كان فى قصصهم*
 (12/Yūsuf,102) عبرة لاولى الالباب

(14) Kıřşıa-i Eyyūbu'n-Nebī 'Aleyhi's-Selām ma' a Bāhīl⁶⁹⁴

Ol altı miñg cüft kırt birle (15) mübtelā bolğan, ائى مسنى الضر (21/ Enbiyâ 83) tiyü feryād
kılğan, انا وجدناه صابرا نعم العبد (38/ Sâd 44) (16) teşrîfi birle müşerref bolğan, و اتيناہ اہله و
و خذ بيدك ضعفا فاضرب به (17) ħiţâbı birle sewinçlüg bolğan, مثلهم معهم رحمة (21/ Enbiyâ 84)
ولا تحنث (38/ Sâd 44) kerâmetini bulğan Eyyūb yalawaç 'aleyhi's-selām. Nazm:

(18) Kel neteg erdi işit Eyyūb yalawaç sözleri

(19) Enbiyâ Hâkdın belânı koldı küsep özleri

[153a]

- (1) Hâk yolında keçti barça māl tawardın belgölüg
- (2) Bir zamânda öldiler yêti oğul üç kızları
- (3) Kalmadı yitürdi kırtқа şabr içinde öz tenin
- (4) Üç nerse koldı kaldı til yürek hem közleri
- (5) Uşbu yañğlıg miñnet içre kün keçürdi şabr üçün
- (6) Yêtişer yıl sâ' at ay kün yaz temmüz kış küzleri
- (7) Onğdı âĥir bizke añgı bërdi Mevlâ mālını
- (8) Oğlı kıızı kıyra tirlip toldı ol kıokuzları
- (9) Sızdı miñnet içre çıktı şâfī altun buluban
- (10) Eksüki artuķ yetildi boldı miñg biş yüzleri
- (11) Keçti miñnet kitti 'illet arttı ĥazret kıurbeti
- (12) Mevlâ sıĥĥat bërdi toğdı sa' d üze yulduzları

⁶⁹⁴ Eyyūb Peygamber kıssasının tamamı ATA, Aysu., (2019) ve BOESCHOTEN, Hendrik.- J. O'KANE

(2015) çalışmalarında okunmuştur.

(13) Eyyüb bin Nevrad bin Rüm bin ‘Ayž bin İshāk ‘aleyhi’s-selām. Eyyüb yalawaç Rüm vilāyetindin (14) erdi. Anası Lūt yalawaç kıızı erdi, iwlüki Raḥme atlıg erdi, Yūsuf yalawaç (15) oğlu Efāyim kıızı erdi. ‘Ayž oğlanlarında iki yalawaç erdi. Biri Eyyüb (16) biri Şu‘ayb ‘aleyhumā’s-selām. Bu Eyyüb yalawaçnıñ atası qarındaşı bar erdi Bāhıl (17) atlıg, kāfir erdi, Ḥavzān atlıg vilāyetde erdi. Yana yigirmi iki kendler Ḥavzān, Deşīne (18) atlıg. Semerkandқа Soğd neteg erse ol kendler Ḥavzānқа andağ erdi. Bāhıl butқа tapınur (19) erdi. Ol butnuñ atı Şeleş erdi, aşlı altundın, kulaqları, butları kümüşdin, sığır şüretliğ

[153b] (1) erdi. Bāhılñ yètmiş miñg er çerigi bar erdi. Kırk yıl tüni küni aña (2) tapındı, maña oğul bérgil, tiyü. Cebra’ıl ‘aleyhi’s-selām keldi, Eyyübқа aydı: Mevlā ta‘ālā (3) saña yalawaçlıq bérdi, selām ıdtı, aydı, bargıl, Bāhılқа aygıl, müselmān (4) bolsun, mini bir tisün, sini meniñg yalawaçım tisün. Ançada Eyyüb yoksuz çığay erdi. (5) Ađaқıña na‘lın keğdi, elgiñge tayaқ aldı, Ḥavzān vilāyetinğe keldi, Bāhılқа kirdi, (6) Bāhıl tanudı, örü kıoptı, Eyyüb birle kıuçuştı, yanında orun bérdi. Eyyüb aydı: (7) Ey Bāhıl saña bir ögüt bérür-men. Bāhıl aygıl, tidi. Aydı: Men atañg oğlı (8) qarındaşı oğlı-men, Tañgrı mini saña ıdtı. Bāhıl aydı: Qayu Tañgrını aytur-sen? (9) Eyyüb aydı: Sini mini taқı қamuğ ‘ālemni yaratğan Tañgrını aytur-men. Bāhıl aydı: Nelük (10) keldinğ? Aydı: Aygıl, lā ilāhe illa’llāh ve innī Eyyüb resūlu’llāh. Aқru aқru külümsindi, könğlinde (11) saқındı: Bu Eyyüb çığay turur, nersekine bergey tip keldi bolğay, muña miñg (12) altun bérinğ, tidi. Berdiler. Cebra’ıl keldi, aydı: Ey Eyyüb Mevlā ta‘ālā yarlıқar, ne bérse (13) algıl, tip. Aldı, iwiñge yandı. İkinç kün yana keldi, aydı: Ey Bāhıl İdi ‘azze ve (14) celle yarlıқar, aygıl, Mevlā ta‘ālā bir turur, Eyyüb anı yalawaçı turur. Bāhıl (15) yana miñg kıoy bérinğ, tidi. Berdiler. Cebra’ıl aydı: Algıl. Aldı. Üçinç kün (16) yana keldi, yarlıg tegürdi. Bāhıl yana miñg kıoy bérdi. Cebra’ıl keldi: Algıl, (17) tidi. Aldı. Törtinç kün yana keldi, yarlıg tegürdi. Aydı: Miñg uđ bérinğ. Bérdiler. Cebra’ıl (18) keldi: Algıl, tidi. Aldı.

Bişinç kün yana keldi, aydı: Ey Bâhîl aygıl, (19) Allâh bir turur, men Eyyûb anıñg yalawaçı-men. Miñg uç yana bérđi. Cebra'îl keldi: Alğıl, tidi.

[154a] (1) Aldı. Altınç kün yana keldi, yarlıg tegürdi. Yana miñg uç bérđi. Aldı. Yétinç (2) kün yana keldi, yarlıg tegürdi. Aydı: Miñg tiwe bérinğ. Bêrdiler. Aldı. Seksinç (3) kün yana keldi, yarlıg tegürdi. Yana miñg tiwe bérđi. Aldı. Toksinç kün yana (4) keldi, yarlıg tegürdi. Miñg tiwe yana bérđi. Aldı. Onınç kün yana keldi, aydı: (5) Mevlâ ta'âlâ yarlıkar, aygıl, Allâh bir turur, Eyyûb anıñg yalawaçı turur. Bâhîl- (6) -niñg öwkesi keldi, aydı: Ey Eyyûb meniñg altundın bir Tañgrım bar, (7) kırk yıl boldı andın bir oğul tiler-men, mañga bêrmes, mañga sözlemes, meniñg iyâlim (8) yok, sen bilür-sen, men öldüm erse ornum bilgüçi yok, seniñg Tañgrıñg mañga (9) iyâl bêrse müselmân bolayın, tidi. İyâl bêrse tidi, oğul timekni unuttı. Ol (10) hâlde Cebra'îl keldi: Ey Eyyûb sen qabûl kılğıl, tidi. Eyyûb qabûl (11) kıldı. Cebra'îl aydı: Mevlâ yarlıkar, Bâhîlka aygıl, müselmân bolsun, (12) iyâl bêreyin. Bâhîl aydı: Burun 'iyâl bêrsün andın müselmân bolayın. Ol (13) keçe Bâhîl qarabaşı birle qondı, tüş kördi. Kökdin bir yünçü tüşer, (14) telüklüg. Ol yinçününğ içindin bir arslan çıkar, ol arslan ağızındın (15) ot çıkar, kün batar, yaru yağılur. Bâhîl oğğandı, tüş yorğıuçı- (16) -larnı yığıdurdı, tüşni sözleyü bérđi. Aydılar: Ol yinçü telüksüz bolsa oğul (17) bolğay erdi, telüklüg körmiş-siz, kız bolğay, tidiler. Ol kızdın bir oğul (18) bolğay, ol ot teggen yerke tegi pādşāhlıq kılğay. Qaçan tokuz ay tükendi (19) erse kız toğdı yawlaq körklüg. Qarqışun at bérđi, yigirmi yaşadı. Atası

[154b] (1) tegme ayda bir qurla kelip kıznı körer erdi. Yigirmi yaşamışda kıdın kız- (2) -ka bardı, köziñge yawlaq körklüg köründi, taşqa çıktı, özini tuta bēlmedi. (3) Şeytān vesvese kıldı. Bâhîl yana kirdi, yanın basa olturdı. Kız (4) anı añgladı, aydı: Sen tegmede kirseñg mindin ırāq olturur erdiñg, (5) bu kün ne boldı? Bâhîl aydı: Ey Qarqışun men sindin oza sen teg körmişim (6) yok, erke hatun kerek, hatunka er kerek, sen mañga haqraq-sen, adınlardın körü. (7) Qarqışun aydı: Ey ata sindin oza hıç kimerse mundağ iş kılınışı yok, (8) adınlar bu iş kılınsa sen unamağı kişi-sen, özünğ boğunğ birle mundağ iş

(9) kılayın tēyür-sen, miñg cānım bolsa barçanı sening için bergey-men, bu işni (10) kılmagay-men. Atası uwtanıp kıızı kıatındın çıktı, bir yılka tegi kızınğa kelmedi. (11) Yawlaķ körgüsü keldi erse kızınğa kişi ıdı, men keleyin ‘özi kolayın, tip. Qarķısūn (12) aydı: Atalık yolınça yorigil. Bāhīl keldi, kızdın ırak çöke olturdi, (13) ‘özler kıoldı, men sini sınavur erdim, sen kendü mindin arıg ermiş-sen, tidi. (14) Qız atası ‘özrin qabul kıldı. Aydı: Ey ata kimke tapınur-sen? Bāhīl aydı: (15) Şeleşka tapınur-men. Qız aydı: Mañga bir but bergeil, tapınayın. Bāhīl altunçı- (16) -larnı keltürdi, altun kümüş berdi. Bir but ittiler uđ şüretliĝ, tört arşun (17) uzunluķı, iki arşun ini, başı altundın ādemīka meñgezeyür, kıolları butları (18) kümüşdin, iki közi yāķūtdın, tişleri yünçüdin. ‘Üd yıgaçındın bir orunduk (19) ittiler, kümüş birle qaladılar. Ol butnı orunduk üze olturttı, kıızka aydı:

[155a] (1) Uşbu butka tapıñıl. Qız tapınu başladı. Bir kün Qarķısūn olturup aş (2) yeyür erdi. Bir aķ köverçgün boynında yünçüdin boĝmak, adaķında yāķūt- (3) -dın ħalħal. Qarķısūn munı tutuñg, tidi. Tutĝalu oĝrasalar qaçtı, ol (4) butnuñg tepesiñge kıondı. Qarķısūn aydı: Munı Tañĝrı tiyür-miz, neteg (5) Tañĝrı bolur, kıuş kelip tepesiñge kıonar. Aymışlar: Ol köverçgün ermes erdi, (6) bir ferişte erdi, Mevlā ta‘ālā yarlıĝı birle keldi. Aydı: Ey Qarķısūn bu Tañĝrı (7) ermes. Qarķısūn aydı: Tañĝrı kıayu turur? Köverçgün aydı: Tañĝrı ol (8) turur kim atañĝnı yarattı taķı sini yarattı taķı kıamuĝ ‘ālemlıĝlarnı yarattı, (9) tün kündüzni yarattı, Eyyüb yalawaç ol Tañĝrıka tapınur, ol Tañĝrıka (10) ündeyü turur. Qarķısūn aydı: Andaĝ ermiş, men ol Tañĝrıka tapınayın (11) kim kıamuĝ ‘ālemni ol yarattı. Qarabaşlarnı ıdı, ol butnı südriyü (12) kııkardılar, taş birle yençtiler. Qarķısūn kııĝaylarka tul öĝsüzlerke (13) üleyü berdi, ol iki yāķūt kim közleri erdi, alu kıoddı. Bir kün bir (14) kıolĝuçı keldi, Qarķısūn ol iki yāķūtnı añga berdi. Kıolĝuçı yāķūt bahāsın (15) bilmes erdi, bāzārka kıĝürdi, iki altunka satar-men, tidi. Bāzār begi keldi, (16) yāķūtnı tanudı, kıandın aldınĝ, tidi. Aydı: Qarķısūn serāyınğa kıola bardım (17) erdi, munı kııkarıp berdiler, tidi. Bāzār begi aydı: Bu iki yāķūtnı Bāhīl (18) için on miñg

altunğa satğın aldım, sen iki altunğa mu satar-sen, tip (19) kılğuçını tutup Bāhīlğa keltürdi. Bāhīl yāqūtlarını tanudı, qandın

[155b] (1) keltürdüñg, tidi. Bâzâr begi aydı: Bu çığay kişidin aldım. Çığayğa sordılar (2) erse aydı: Qarqışûn serâyıñğa tilene bardım erdi, bularnı çıkarıp mañğa (3) bêrdiler, tidi erse Bâhîl kızğa kişi ıdıtı, ol Tañgrı qanı, tidi. (4) Qarqışûn aydı: Ol Tañgrı ermes erdi, anı sıdım, çığaylarkâ üleyü (5) bêrdim, ol neteg Tañgrı bolur kim kuş kelip tepesiñge qonar, anı qorıyu bilmes. (6) Bâhîl aydı: Andağ erse seniñ Tañgrıñ kim turur? Aydı: Meniñ (7) Tañgrım Allâh turur. Aydı: Allâh kim bolur? Aydı: Sini ve mini ve qamuğ ‘âlemni yaratğan, (8) Eyyûb sini ol Tañgrıka oqıyur. Bu sözni Bâhîlka aytu bardılar, (9) Bahîl qağguluğ boldı, kızını keltürtti, aydı: Ey qalâyıq bu meniñ (10) kızım turur, meniñ Tañgrımdın yanıp turur, öz Tañgrısını sıdı, (11) muñğa ne qılgu turur? Biligligleri aydılar: ‘Aqlı yok qatun kişi turur, (12) seniñ kızıñg turur, qınamağu, eğgülük birle yolğa kirgey. Biligsiz- (13) -leri aydılar: Munı qınamaq kerek, ol yoldın yangınça. Bâhîl aydı: Ey (14) Qarqışûn bu ne yol turur kim sen çıkardıñg? Qarqışûn aydı: Bu yol (15) haq turur, Tañgrımız Allâh turur. Bâhîl aydı: Yangıl, yok erse sini qatıg (16) qınayur-men. Qarqışûn aydı: Ey ata yigirmi yıl eğgülükde ni‘metde erdim (17) yana yigirmi yıl qında belâda bolsam ne bolğay? Anda kiğin öziñge (18) sıqtadı, aydı: Ey ten atamnuñg qını mindin keçgey ammâ Mevlâ ta‘âlâ- (19) -nıñg ‘uqûbeti mindin keçmegey. Bâhîl öwkeledi, cellâd keltürdi, oñg

[156a] (1) olını kestiler. ark    n  abr k ld . amu  begler ulu lar y  la t lar, B   l- (2) -din  ef   at  old lar. Unamad ,  ullar n a buyurdu,  ızını s driy  (3)    ard lar, tiwe   ze kemi tiler, ol vil yetdin    ard lar, y  z y   - (4) -lık yerde bir ten iz  ır n nda  od lar. Ol kes k elgin alıp (5) sakladı, Mevl  ta      ol a  k ver   n ni yana  dt , kelip  anat  birle ol (6) kes k elgini s  adı, a r     almad ,  anı t d ld . Yana bir (7) vil yet bar erdi, S rta atlı , an n  meliki bar erdi, Mev il atlı , aw a (8)    m   erdi, an n  bir  ul  bir tawu kann  k wd , tawu kan (9) kelip ark    n a s  ınd . Ol kul ark    n n  k r p telim

tañgladı, (10) kelip Mevşılka sözleyü bërdi. Mevşıl kelip kördi, köñgöl aldurdı. (11) Yaqınrağ keldi erse Qarqısün aydı: Irağ turgıl. Mevşıl aydı: (12) Sen dīv mü-sen azu perī mü-sen? Qarqısün aydı. Men âdemī-men. Mevşıl (13) aydı: Atıñ ne turur? Aydı: Meniñ atım birle ne işiñ bar? Mevşıl aydı: (14) Qaydın keldiñ? Aydı: Qaydın keldim erse sañğa ne bar? Mevşıl aydı: Ey kız (15) bu yer seniñ yeriñ ermes, kelgil, meniñ birle bargıl, sini özümke (16) alayın, tidi. Aydı: Sen mañğa maħrem ermes-sen. Mevşıl aydı: Meniñ kız qarındaş- (17) -larım bar, olarnıñ birle turgıl. Bir ‘imārī keltürdiler, Qarqısün (18) ‘imārī içinde iletti. Mevşılñ anası esen erdi, kirip anasıñğa aydı: (19) Ey ana teñgiz kırığında bir körklüg kız buldum, sınıgar qolı yok, keltürdüm,

[156b] (1) seniñ birle tursun, tidi. Bir kün kirip aydı: Ey Qarqısün bu illerde (2) pādşāh men-men, mālım yawlağ telim turur, erklig ħatunum yok, yēti yüz qarabaşlarım (3) bar, kamuğnı sañğa bağışladım, mañğa bolğıl, tidi. Qarqısün aydı: Sañğa (4) yaramas-men, bir kolum yok, ‘ayblıg-men, il çıkaru sürülmiş-men, tip qolın (5) körgüzü bërdi. Mevşıl aydı: Men sini bu ‘ayb birle qabul kıldım. Qarqısün aydı: (6) Men sañğa yaramas-men, meniñ dīnim adın, seniñ dīnin adın sañğa ħatun (7) eksük bolmağay, mini qoğğıl, tidi. Mevşıl aydı: Seniñ dīnin qayu ol? (8) Aydı: Meniñ dīnim Eyyüb yalawaç dīni turur, Tañgrım Allāh turur, sen butka (9) tapınur-sen. Mevşıl aydı: Seniñ neçe Tañgrıñ bar? Qarqısün aydı: Meniñ Tañgrım bir turur, (10) sanı yok, teñgi yok, yer kökni ol yarattı, müntehīdin üstün ‘azameti bar, (11) şerādın astın qudreti bar. Mevşıl aydı: Tapınmağğa seniñ Tañgrıñ yarağlığraq (12) ermiş, seniñ Tañgrıñğa kirtü<nü>r-men, Eyyüb yalawaçlıqıka ikrār kıılır-men. İmān (13) keltürdi, Qarqısünni nikāh birle aldı. Bāhıl tüşinde körgeñ oğulka (14) Qarqısün yüklüg boldı. Yēti aylıq boldı erse Mevşılñ yağısı belgürdi, Mevşıl (15) añğa atlandı. Tokuz ay tamām boldı erse Qarqısün oğul toğurdi, Qarqısā atadılar. (16) Mevşılñ qarabaşları künilep Mevşıl tilindin anasıñğa yalğan bitig bitidiler. (17) Bitigde bu erdi kim ey ana bilmiş bolğıl kim men kelmes-men ol

ḥatunnıñ yawuz- (18) -luḡındın, ol oḡul meniñ ermes, ol ḥatun oḡurluḡ elgin kesmişler,
özi (19) me arıḡsız uraḡut ermiş, ol ḥatunni meniñ pādşāhlıḡımdın çıkarmaḡınça

[157a] (1) men kelmes-men, tip. Anası bitig kördi erse bitig çın bolḡay tip Ƙarḡısūnnı (2)
oḡlı birle ildin çıkardılar. Ƙarḡısūn yaḡaḡın oḡlı ikeḡü Mevşil (3) melikke ol yoluḡḡan
yerke kelip olturdılar, sınıḡar elgi birle oḡlını (4) asrayumas erdi. İdi ‘azze ve celleḡa
yalwardı: Ol oḡ ferişte aḡ köverçḡün şūreti (5) ūze yana keldi, ol eksük elgini ornında
ḡodduḡdı, ḡanatı birle sıḡadı, Mevlā (6) ta‘ālā yarlıḡı birle yana oñḡaldı. Oḡlı Ƙarḡısānı
igitip olturdı. Mevşil (7) çerigdin yanıp iwke kirdi, ḡamuḡnı kördi, Ƙarḡısūnnı körmeydi,
anasıñḡa sordı. (8) Anası bitig çıkarıp körgüzdi. Mevşil aydı: Men bu sözni aymışım yoḡ
, köñḡlümde saḡınmışım (9) yoḡ, tip atlanıp isteyü çıktı, Ƙarḡısūnnı ozaḡı bulḡan yerde
ök buldı (10) oḡlı birle, ‘özrler ḡoldı, oḡlını ḡuḡtı anası birle ‘imārīḡa mündürüp (11) ilke
kigürdi. Mevşil anası me ‘özr ḡoldı. Mevşil ḡarabaşlarını ḡamḡı birle, yıḡaḡ (12) birle uru
seksen ḡarabaşnı öldürdi. Ƙarḡısūnḡa sordı: Bu elḡiñ (13) neteg oñḡuldu? Ƙarḡısūn aydı:
Ol Tañḡrı kim anıñ şıfatın sañḡa beyān (14) ḡılmış erdim, sen añḡa İmān keltürdüñḡ, ol
Tañḡrı elgimni yana bérdi, (15) sañḡa me yaḡılarınḡ ūze zafer bérdi. Andaḡın ikeḡü
rūzgār keḡürdiler. Ƙarḡısā (16) yigirmi yaşadı, Mevşil öldi, Ƙarḡısā orunḡa olturdı.
Ƙarḡısā yawlaḡ (17) körkliḡ erdi taḡı alp erdi. Bir kūn anasıñḡa sordı: Ey ana sen ḡayu
il- (18) -lig-sen, atañḡ anañḡ ḡayuluḡ tururlar? Ƙarḡısūn sözlerni başındın (19) adaḡıḡa
tegrü aytu bérdi. Ƙarḡısā örü ḡoptı, aydı: Ey ana İdi ‘azze ve celle

[157b] (1) birle nezr ḡıldım, Ya‘ḡūb yalawaḡ birle ‘ahd ḡıldım, men barıp atañḡdın ol (2)
öḡni almaḡınça olturmaḡay-men. Ol sā‘atde oḡ ḡabl urduḡdı, münādī (3) ḡıldılar: Atlanıñḡ,
tip. Yétmiş minḡ er atlandılar, on iki künlük (4) yol erdi, tūn kündüz yörtüp Ḥavzān
vilāyetiñḡe keldiler, Bāhīlḡa ḡaber (5) boldı, yüz minḡ er birle utru çıktı, turuştı, iki ḡurla
sañḡıştılar. Bāhīl (6) çerigi sındı, ḡaḡtı. Bāhīlni tutup Ƙarḡısūn mirḡatiñḡe keltürdiler. (7)
Ƙarḡısūn ḡadırda tawar keḡip olturur erdi. Ƙarḡısā Bāhīlni tutup (8) anası Ƙarḡısūn
üşkiñḡe kigürdi. Ƙarḡısūn aydı: Ey abuşḡa mini tanur mu-sen? (9) Bāhīl Ƙarḡısūnnı kördi

erse meniᅡᅡ kızımka oᅡşayur-sen, tidi ammā meniᅡᅡ kızım- (10) -nuᅡᅡ sınıᅡar elgi yok erdi. Aydı: Ne yazuk birle eligin kestiᅡᅡ? Bāhīl aydı: Meniᅡᅡ (11) dīnimdin çıkmış erdi. Aydı: Ey ata men seniᅡᅡ kızınıᅡᅡ-men, bu Qarkīsā meniᅡᅡ oᅡlum (12) turur sen tüş körgen. Bāhīl aydı: Ol kesük elgiᅡᅡni ne kıldıᅡᅡ? (13) Aydı: Ol Taᅡᅡrı kim Eyyūb yalawaç şıfat kıılır, ol Taᅡᅡrıka İmān keltürdüm, (14) qolumnu kestiᅡᅡ, ol Taᅡᅡrı yana qol bērdi. Bāhīl qoptı, kızınıᅡᅡ (15) başın kuçtı, yıᅡladı, ‘özrlər qoldı, İmān keltürdi, müselmān boldı, Qarkīsā (16) Havzān çerigi birle Bāhīlni öz orınıᅡᅡa olturttı, özi anası birle yandı. (17) Anası bulᅡan yerdin Bāhīl birle üleştiler. Ol yerde serāy qopardı. (18) Ol serāyka Qarkīsā atadı. Bu kün ol serāy bar tiyürler. Anasını ilinᅡᅡe (19) keltürdi, özi çerig tartıp maᅡrıb sınıᅡar atlandı, biş yıllık yerke tegi iller

[158a] (1) aldı. Bāhīl körgen tüş ta‘ bīri tamām boldı erse anda kiᅡᅡin Cebra‘īl ‘aleyhi’s-selām (2) Eyyūb yalawaçka keldi, aydı: Mevlā ta‘ ālā yarlıqar, Bāhīlka aysun, Allāh bir turur, Eyyūb (3) anıᅡᅡ yalawaçı turur. Bāhīl müselmān bolᅡanın aytu bērmedi. Eyyūb keldi, (4) Bāhīlka aydı: Vaᅡt bolmadı mu kim Allāh bir tiseᅡᅡ? Bāhīl aydı: Ey Eyyūb (5) men seniᅡᅡ Taᅡᅡrıᅡᅡka İmān keltürüp turur-men, ol butnı sıdım. Bāhīlka (6) şerī‘at yolların öᅡretü bērdi, yandı, Nīnivā ilinᅡᅡe keldi, il kırığında (7) bireᅡünü kördi mübtelā, eti teni qamuᅡ telük. İl meliki bu yoldın keçer, nersekine bērgeyler (8) tip qolᅡalu olturmuş erdi. İw idisi ol mübtelāka aydı: Meniᅡᅡ (9) iwüm qatındın kitgil, sasıᅡıᅡᅡda turumas boldum. Ol ᅡalde Eyyūb yalawaç (10) yetip keldi. Mübtelā Eyyūbka aydı: Bu yol üze olturur-men, melik mundın keçerde (11) nersekine bērgey tip bu kişi mini qowa turur. Eyyūb ol kişike aydı: Bu za‘īf- (12) -ni ne üçün qowar-sen? Ol er aydı: Bir yıl boldı meniᅡᅡ qapuᅡumda olturur, (13) sasıᅡında turumas boldum, bir ay adın yerde olturᅡıl tiyür-men, tidi. Eyyūb (14) aydı: Rāst aytur, bir yıl munda olturmuş-sen, bir ança adın yerde olturᅡıl. (15) Mübtelā aydı: İᅡiyā bu yalawaçıᅡᅡı kimerse raᅡm kıılmaᅡᅡ teg ‘illet birle mübtelā kıılᅡıl, İᅡiyā (16) seniᅡᅡ yalawaçıᅡᅡ raᅡm kıılmadı erse sen bārī raᅡm kııl<ma>ᅡıl. Bu du‘ānı kıldı erse (17) Mevlā ta‘ ālā anᅡa ‘āfiyet bērdi, qoptı yolka kirdi,

Cebra'ıl yetildi, aydı: Ey Eyyüb (18) Mevlâ ta'âlâ yarlıkar, ol mübtelâka nelük rahm kılmađıñ? Eyyüb bildi kim Mevlâ ta'âlâ 'itâb yarlıkadı. (19) Qoptı, Nînivâ şehrini kamuğ kezdi, qayda mübtelâ ağığ bar erse kamuğnı yığdı, ta'âm yêdürdi, keffâret

[158b] (1) bolğay tip. Bolmadı. Aymışlar: Eyyüb yalawaç İdi 'azze ve celleka yawlağ tapuğsak, (2) yalıñglarkâ bağırsak erdi. Biş yüz koş öküz tarığcılığ bar erdi, tegme (3) bir koş öküzde bir kul bir qarabaş bar erdi, yana dört yüz kul dört yüz eşgek (4) birle satığ kılur erdi, mâlı ni' metika nihâyet yok erdi, uçı tiwesi (5) telim erdi, koyınıñ sanın bilmes erdi. Uzun boğluğ, uluğ başlığ, körklüg (6) yüzlüg, tonğ bileklig, alında bitiglig erdi: المبتلا الصانن ايوب عليه السلام (7) Tün kündüz Mevlâka tâ'at birle, şükr birle kün keçürdi. Üç kimersedin ağın müselmân (8) bolmadı, Biri Yemen illig, Yanzü atlığ, ikinç Begzed atlığ, üçünç Şâkış atlığ. (9) Bu ikegü Nînivâdın erdi. Üçi birle kırğıl erdiler. Aymışlar: Eyyüb yalawaç (10) toksan üç yaşlığ erdi. Oğı bar erdi Cûmak atlığ, anıñ oğı bar erdi Beşır (11) atlığ. Mevlâ ta'âlâ aña yalawaçlık bêrdi, Zü'l-Kifl ol turur. Timişler: Yalawaçlık (12) içinde iħtilâf bar. Anıñ oğı 'Uzeyr atlığ, anda kiğin Şu'ayb 'aleyhi's-selâm boldı. (13) Amarî 'âlimler aymışlar: Eyyüb yalawaçnıñ yêti oğı, üç kıızı bar erdi. (14) Üç oğı, yêti kıızı me bar erdi tigenler bar. Tâ'ati yawlağ üküş üçün İblîs (15) aña ħased kıldı, aydı: İlâhî Eyyüb ni' met içinde üçün saña tâ'at kılur, mâlı (16) ni' meti bolmasa saña tâ'at kılmağay erdi. Mevlâ ta'âlâ yarlıkadı: Ey mel'un (17) Eyyübnuñ mâlı üze saña taşarruf bêrdim. Yazıkâ bardı, ağızı birle yel ürdi, (18) ağızındın ot çıktı, kamuğ tiweleri, uğları, qoyları köydi, qalmadı. Özini tiweçi, uğçı (19) şüretinçe kılıp Eyyüb yalawaçka kelip aydı: Ey Eyyüb kamuğ tiwelerinğ, uğlarınğ, qoylarınğ

[159a] (1) köydi, helâk boldı. Eyyüb aydı: Anı Tañır bêrmiş erdi yana aldı, sinde (2) ħayr bar bolsa sini me köyürgey erdi, tidi. Yarındası kün yana bardı, ağızı (3) birle ürdi, ağızındın ot çıktı. Kamuğ aşlık tarığı kurıdı. İblîs 'aleyhu'l-la'ne (4) tarığçı şüretinçe Eyyübka keldi, aydı: Aşlıkınıñ tarığınğ barça köydi, tip. Eyyüb (5) aydı: Sinde me ħayr bolsa erdi sen me köygey erdiñ, tidi. Yana yarındası kul- (6) -ların küñglerin andağuk

helāk kıldı. Eyyübka aytu keldi erse andağuk cevāb (7) aydı. İblīs Eyyüb şabrınğa umadı erse kökke ağdı. Ançada dīvler kök- (8) -ke ağar erdiler. Yalawaçımız Muḥammed Muştafa ‘aleyhi’s-selām anadın toğmış- (9) -dın berü ağumas boldılar. Aydı: İlähī māl tawarka kim kerek şabr kılgay ammā (10) oğul kızgā şabr kılumağay, oğlanları üze elig bērgil. Yarlıg boldı. Elig (11) bērdim, on tört oğlı kıızı üstād katında serāy içinde oturup kitāb (12) okıyur erdiler. İblīs kelip ol serāynıñ tırguk yıgaçın tarttı, serāy (13) yumruldı, oğlanları üstād birle astın qaldılar, öldiler. İblīs mu‘allim (14) şüretinçe kelip Eyyübka aydı: Niçe tā‘at kıılır-sen, barıp oğlanlarıñnı (15) körgil, sünğükleri neteg sındı, biri biri üze yaturlar, başındaqı meñgni- (16) -leri boyunlarındın neteg aqtı, közleri neteg çıqtı, kamuğ yüzün tüşüp taş toprak (17) astında yaturlar. Eyyüb bayaqı cevābnı yana bērdi. İblīs yana kökke ağdı, aydı: (18) İlähī ādemī kamuğka şabr kıılır ammā öz boğınğa şabr belā tegse şabr kıılumas. Eyyübnuñg (19) boğı üze mañga taşarruf bērgil, Eyyüb üze taşarruf bērdim, tip yarlıg boldı. Ne türlüg

[159b] (1) kıılıp Eyyüb zıkrin qoğmadı, başın secdedin kötrür hâlde yüzinçe sawuk (2) yel ürdi. Eyyüb ol yelke rāhatlandı, yüzün yoqaru kötürdi erse yüzinçe bir ürdi, (3) ol Şeytān demi Eyyübnuñg kamuğ teninçe yağıldı, başındın adaqıka tegrü kamuğ eti (4) teninçe yağıldı, kıçıyü başladı, tegme bir qaşığanda ikişer kıurt belgürdi, biri (5) erkek biri tişi. Eyyübnuñg etin yēyü başladılar. Aymışlar: Ol kıurtlar iki miñg (6) erdi. Aymışlar: Miñg erdi. Aymışlar: İki miñg erdi. Aymışlar: Uruqladı, altı (7) miñg boldı, yana kırk miñg boldı. Etin yēdiler, sünğükündin adın nerse (8) qalmadı, aç qaldılar erse biri birin yēdiler, altı miñg qaldı, mundağın biri (9) birin yēyü yana iki miñg qaldı, eti sasıdı, öğrenür şāgirdleri barı qaçtı- (10) -lar, qalemlerin sıdılar, kitābların köyürdiler, yalguz Raḥma qaldı. Şeytān keldi, ün (11) kıldı, munı ildin çıkarıñg, yoq erse kamuğunğızka yoqar, helāk bolur-siz. İl- (12) -din çıkardılar, tam tüpinde gil üze yatgurdılar, andın me kiterdiler, tağ (13) ünğürlerinçe ilettiler. Kündüzün Raḥma ilke kirse iwdin iwke za‘īfeler işin (14) bütürüp yēğüçe ta‘ām iletip Eyyübka bērür erdi. Bir kün İblīs il içinde (15) ediz

yerke ağıp ün kıldı: Ey il halkı biling bu Eyyübnuñg hatunı kün uzun (16) kazğanıñgızın tutar, arıgsız elgi birle iwleriñgizke kelip aş etmek bişürür, (17) sizlerke anıñg ‘illeti bolur, iwleriñgizke ıdmanğ, tidi. Anda kiñin Raħmanı ıdmas (18) boldılar, Ol qurtlar tört miñge tegdi, ħalâyık aydı: Ey Eyyüb ne ħaşletiñg bar (19) erdi, Mevlâ ta‘âlâ sañga mundağ belâ berdi. Eyyüb aydı: Yétmiş yıl sağıkda ni‘metde

[160a] (1) erdim, yétmiş yıl yana miñnetde bolsam ne bolğay? Aymışlar: Eyyüb etini (2) yeyürde bir qurt yerke tüşti. Mevlâ ta‘âlâ aña til berdi, ayd: Ey Eyyüb Mevlâ (3) ‘azze ve celle bizni sindin ök yarattı, biziñg rüzimiz sinde turur. (4) Eyyün anı kötürdi, ornında qoğdı. Kaçan bu qurtlar etini yeyürde uruşsa- (5) -lar, Eyyüb olarnı biri biriñge yaraşturur erdi, uruşmañg, bu rüzı siziñg turur, (6) yeng, tiyür erdi. Ayturlar erdi: Ey Eyyüb du‘â kılsañg bolmas mu, İdi ‘azze ve celle (7) sini bu belâdın qurtqarsa? Eyyüb aytur erdi: Andağ kim Mevlâ ta‘âlâ belâ bermekke (8) erklig turur, belâ kötürmekke kudretliğ turur, vaqtı bolsa kitgey. Aymışlar: (9) Bir kün İblis bir abuşka şüretinçe Eyyübka keldi, aydı: Ey Eyyüb İdi ‘azze ve celle- (10) -din tilegil, bu belanı sindin kittersün. Eyyüb aydı: Ol iş birle meniñg (11) işim yok. İblis qağguluğ bolup yandı. Yana bir bölük kişiler keldiler, (12) aydılar: Seniñg sasıgıñgda turumas bolduğ, bizdin kitgil. Eyyüb aydı: (13) Meniñg teprengü yarağım yok, neteg çıkarur ersenğiz, qañçaru iletür ersenğiz (14) siz biling, tidi. Bir zenber keltürdiler, Eyyübni aña urup ildin çıkarıp (15) bir mıl yerde kölige kılıp qoğdılar. Qurtlar Eyyübnuñg etin siñgirin (16) tamurın terisin andağ yédiler kim kamuğ endamları telindi, boğıdın (17) kün tüşşe ol siñgar öte çıkar erdi. Andağuk İdi ‘azze ve celleka ta‘at kılur erdi. (18) Hatunı Raħma Nıivâ ilinğ kirip iş kılıp Eyyübka yegüçe ta‘am ħaşıl kılur erdi. (19) Aymışlar: Bir kün Eyyüb Raħmağa aydı, ey Raħma ‘avratlar ni‘mette şabr kılurlar, miñnette (20) şabr kılumaslar, kün keldüki meniñg miñnetim arta turur, köñglünge ağır kelür erse sañga talāk bereyin,

[160b] (1) yok erse talākı sañga emr kılayın, kaçan köñglünğ tilese özünğni talāk kılığıl, (2) men öldüm erse qurtuldum, eger Mevlâ şıñhat berse köñglünğ tilese kelgey-sen. (3)

Raḥma anı işitip yıǵladı, aydı: Ey İğining yalawaçı ni‘mette baylıkda sening birle erdim, (4) bu kün emgekke tüştüm erse sindin neteg yüz ewüreyin, bizing aramızda ölüm kirmeginçe (5) adırılmağay-miz. Eyyüb aydı: Ey Raḥma men sindin hoşnūd-men, sen me mindin hoşnūd bolǵıl. (6) Raḥma kıptı, ilke kirdi. Yolda İblīs otaçı şüretinçe bolup utru keldi, aydı: (7) Mini Eyyüb taparu iletgil, igini emleyin, tidi. Raḥma İblīsni Eyyübka keltürdi, (8) aydı: Bir otaçı keltürdüm, sini emleyü bereyin tiyür. Eyyüb aydı: Ey Raḥma bu belānı maṅa (9) İği ‘azze ve celle bërdi, tilese kitergey, maṅa bu otaçı kerekmes, tidi. İblīs kitti. (10) Raḥma ilke kirür boldı erse yana yoluktı adın şüret üze, elginde bir nūr almış. Raḥma (11) aydı: Sen kim-sen? Aydı: Men Taṅrı-men, saṅa taķı Eyyübka öwkelemiş erdim, aning (12) üçün bu belānı bërdim, emdi sizlerni yarlıkayur-men, maṅa bir secde kılǵıl, tidi. Raḥma (13) aydı: Men yer üze Taṅrı barın bilmes-men. İblīs aydı: Tileyür mü-sen kim ol yılķı qaralarıṅıznı (14) taķı oǵlanlarıṅıznı tirgüreyin, men Taṅrı erdükümni bilgey-sen. Ol sā‘atte kamuǵ (15) dıvlarnı ündedi kamuǵ uđ tiwe koy şüretlig, yıǵıldılar, yana yėti dıv Eyyüb oǵlanları (16) şüretlig yıǵıldılar. Raḥma olarnı kördi. İblīs aydı: Mening Taṅrı erdükümni (17) bilding mü, emdi maṅa secde kılǵıl, bularnı saṅa bereyin, Eyyübnı belādın kütqarayın. Raḥma (18) aydı: Eyyübka sözleyin. Eyyübka sözledi. Eyyüb katiğ emgendi, aydı: Ey Raḥma ol İblīs turur. (19) Raḥma kelip aydı: Sen İblīs-sen. Aydı: Men İblīs-men, Taṅrı sini mindin kütgardı. Aymışlar:

[161a] (1) Bir kün İblīs Eyyüb yalawaçķa keldi ademī şüretinçe, aydı: Ey Eyyüb Taṅrını nelük oķımas- (2) -sen, bu belādın sini kütqarsa? Eyyüb aydı: Yétmiş yıl baylıkda ni‘metde ‘ömr keçürdüm, (3) yétmiş yıl yana belāda emgekde keçürsem ne bolğay? İblīs aydı: Bu yawlak taṅ iş (4) turur, yétmiş yıllık emgekni öziṅge körgen kişini men neteg yoldın çıkarayın? (5) Eyyüb aydı: İblīs bolğay mu-sen? Aydı: Erür-men, ey Eyyüb du‘ā kılǵıl Taṅrı sini (6) bu belādın kütqarsun, sen mindin kurtulǵıl, men sindin kurtulayın. Eyyüb aydı: Mevlā (7) ta‘ālā mini sening şerringdin küdezsün. İblīs yandı, Nīnivā ilinçe kirdi, ün kıldı: (8) Ey tişiler bu Eyyüb za‘ıfesinçe iş buyurmaṅ, elgi adaķı Eyyübnuṅ

kanı irinği (9) birle bulğanıp turur. Kimerse Raḥmanı iwke ıdmas boldı. Eyyūbnuḡ sasiğıdın bir (10) ⁶⁹⁵ mīl yer kimerse turumas boldı, yığılıp keldiler, aydılar: Ey Eyyūb seniḡ işiḡ (11) uzak boldı, seniḡ sasiğınḡda turumas bolduḡ, aş boğuz bizke siḡmes boldı. (12) İdi ‘azze ve celle bir ferişteni abuška âdemî şüretinçe olarka ıdtı, keldi, aydı (13) olarka kim ey kişiler qorquḡ Taḡrıdın, bu Eyyūb Taḡrınıḡ yalawaçı turur, kamuḡ (14) yandılar. Ol kendler yigirmi iki sanlıḡ kendler erdi, illerde Raḥmanı adın qoğmas (15) boldılar, iş bütürtmes boldılar. Eyyūb Raḥmağa aydı: Maḡa bir qaḡlıçaḡ ittürü bérgil, (16) mini anıḡ üze qoğıl, bu kendlerde kezdürgil, bolğay kim bir kimerse raḥm kılgay, bizke (17) ta‘ām bergey. Raḥma yağaççıdın bir qaḡlıçaḡ aldı, otdın yip eşti, aḡa baḡladı, (18) Eyyūbnı aḡa mündürdi, tarta baḡladı. Cebra’ıl ‘aleyhi’s-selām yetildi, aydı: Ey Eyyūb Mevlâ ta‘âlâ (19) yarlıqar, saḡa taḡı adın yalawaçlarka şadağa yemek ḡarâm turur. Eyyūb Raḥmağa mini yandurğıl,

[161b] (1) tidi. Raḥma Eyyūbnı yandurdı. Eyyūb aydı: İdiyâ seniḡ qullarıḡ yüz ewürdiler, kimerse maḡa (2) Raḥma kıllıḡı yok, sen maḡa raḥm kıllıl. Yêti yıl yêti ay yêti kün yêti sâ‘at ol emgek- (3) -de erdi, boğında bir kesek et qalmadı, kamuḡnı qurt yêdi, du‘â kıldı: İdiyâ tilimni (4) saḡlaḡıl, seniḡ atıḡnı oқыın, közümnı saḡlaḡıl, özümnı köreyin ‘ibret (5) alınayın, yürekimni saḡlaḡıl, sini bileyin. Taḡrı ta‘âlâ tilin yürekin közin saḡladı, (6) qalğanın kamuḡnı qurt yêdi. Yêti yıl mundaḡ emgekde aḡrıḡda âḡ timedı, şabr kıldı, (7) ança teḡlik şabr kıldı kim şabrnuḡ Eyyūb şabrı birle şabrı qalmadı, umasıḡa tegdi (8) erse şabr feryâd kıldı, aydı: Ey Eyyūb qaçanḡa tegi şabr kıılır-sen, Eyyūb aydı: Ey şabr (9) aḡrıḡ minde sen nelük feryâd kıılır-sen, neteg kim şâ‘ir aytur.

Şi‘r: صابر الصبر فاستاث به الصبر

(10) Mevlā ta‘ālā Eyyūb yalawaçını Qur‘ân içinde eđgü kulum tip öge (11) yarlıkadı. *Kavluhu ta‘ālā*: ائاً وجدناه صابراً نعم العبد ائە اواب (38/ Sād,44) Su‘āl: Mevlā ta‘ālā Süleymān yalawaç- (12) -nı Qur‘ân içinde eđgü kulum tidi. *Kavluhu ta‘ālā*: ووهبنا لداود سليمان نعم العبد ائە اواب (38/ Sād,30) (13) Yana Eyyūb yalawaçını me eđgü kulum, tidi. Kayu ‘amel birle bularnı ni‘me’l-‘abd, tidi. Cevāb aymışlar: (14) Süleymān ni‘met içinde şükr kıldı, ni‘me’l-‘abd atandı. Eyyūb miḥnet içinde şabr kıldı, ni‘me’l- (15) -‘abd atandı. Ma‘lūm boldı kim kılka ni‘met içinde şükr kerek, miḥnet içinde şabr kerek. (16) Taķı cevāb: Ni‘me’l-‘abd, tidi, tefsīrin bilmedimiz Qur‘ân ba‘zısı ba‘zısınga tefsīr aytur: (17) القرآن ائفسیر بعضه بعضا نعم العبد tidi, sonġınça yarlıkadı, bizke yanıġlı erdi, innehu evvāb. (18) Su‘āl: Eyyūbnı şābir tidi, adın yerde yarlıķar: Mevlāsınga ünün ıngrandı, aydı: (19) İdiyā maṅga yawlaķ emgek tegdi, *Kavluhu ta‘ālā*: و ائوب اذ نادى ربّه ائى مسئى الضر و انت ارحم الراحمين (21/Enbiyā,83)

[162a] (1) bu neteg turur? Muṅga cevāb telim aymışlar. İlki cevāb ol turur: Raḥma ta‘ām alġalu (2) ilke kirdi, ta‘ām bulmadı, bir ḥatun kişı Raḥmanıng saçların kördi. Aymışlar: Raḥma- (3) -nıng on örüm saçları bar erdi, sekiz artında ikisi ilgerü. Kaçan Eyyūb namāzka (4) kopsa, ol iki saçların tutup kıpar erdi, bu delīl birle ma‘lūm boldı kim bu (5) yēti yıl içinde mundaġ emgekler birle Eyyūb oturup namāz kılmadı. Ol ḥatun Raḥma- (6) -ka aydı: Bu iki saçların maṅga bērgil, saṅga ta‘ām bēreyin. Raḥma aydı: Ol artımdaķı (7) saçlardın bēreyin, bu ikini meniṅ aġrıġ erim tutup kıpar, bularnı maṅga (8) kıdġıl, tidi. Unamadı, zarūret boldı erse ol saçların kesti, bērdi, (9) iki etmek aldı. Ol zamānda Şeytān Eyyūbka kelip sözledi, aydı: Ey Eyyūb Raḥma (10) ilde yawuz iş kıldı, tuttılar, saçların kestiler. Eyyūb bu sözke umadı, ائى (11) مسئى (21/Enbiyā,83) tidi. Taķı aydı: İġdin kopsam şerī‘at ḥaddi üçün Raḥmanı yüz yerke urġay-men, (12) tidi. ‘Ulemā raḥmehumu’llāh bu kavlını dürüst tutmaslar. İkinc cevāb ol turur kim şāġirdleri (13) bar erdi, Eyyūbdın kaçıp kitmiş erdiler. Bir kün köre kelip köligelik kıpuġında (14) oturup

Eyyübü ol hâlde kördiler, aydılar: Va'llâh kim bu Eyyüb dünyâ içinde kimerse (15) kılmağan yazuqnı kılıp turur, anıñg üçün İdi 'azze ve celle bu belânı bérıp (16) turur, anı Eyyüb işitti, umadın ائى مسنى الضر (21/Enbiyâ,83) tidi. Üçinç cevâb ol turur: (17) Bir kün katındın kişiler keçip barurda sözleştiler, bu köligede kim bar tip. Aydılar: (18) Eyyüb bar turur, emgekin sözleyü bértiler. Olar aydılar: Bu Eyyübnuñg Mevlâ ta'âlâ (19) hâzretinde 'izzeti hürmeti bar bolsa mundağ belâka tüşmegey erdi. Eyyüb anı

[162b] (1) işitip umadı, ائى مسنى الضر (21/Enbiyâ,83), tidi. Törtinç cevâb ol turur: Kurtta birisi (2) teprenürde yerke tüşti, anı kötürdi, yana ornında qoddı. Ol kurt Eyyübü (3) andağ tişledi kim Eyyüb umadı, feryâd kıldı, ائى مسنى الضر (21/Enbiyâ,83), tidi. Bişinç cevâb ol (4) turur: Bir kün katındın arqış barurda sözleştiler, bu köligede kim bar? Ba'zıları (5) aydılar: Bu Eyyüb yalawaç turur, kündüzün Mevlâka ta'ât kılğan, halâyıqka edğü- (6) -lük kılğan bu belâka yarağlıg ermes erdi. Eyyüb yalawaç anı işitti, köñglinde (7) sağındı, men andağuk erdim. Ol hâlde bulut ağdı, bulutdın ün keldi: (8) Ey Eyyüb Mevlâ ta'âlâ sañga selâm aytur, yarlıkar: هل كنت معى اذ خلقت السموات (9) Köklerni yaratırda meniñg birle bar mu erdiñg? و هل كنت معى اذ خلقت الارض اهلها (10) Yerlerni tağı yerdekilerni yaratırda meniñg birle bar mu (11) erdiñg? هل استغيث منك اذ رزقهم و هل استغيث منك اذ رزقهم (12) tiledim mü? ام منك Ol edğülükler mindin mü erdi, (13) sindin mü? Eyyüb bildi kim Mevlâdın 'itâb turur. Aydı: Lebbeyk yâ rûhu'l-emîn. (14) Ün keldi, rûhu'l-emîn ermes-men, bir ferişte-men. ارسلى الله معا تبا اليك (15) -de ائى مسنى الضر (21/Enbiyâ,83) tidi. Altınç cevâb: Kurtlar etin yêdiler, eti tükendi qalmadı, (16) tilini, közini, yürekini yêgelü oğradılar. İdi 'azze ve celleka yalwardı, aydı: (17) İlâhî tilim kerek sini oqıguğa, közüm kerek 'ibret alınguğa, yürekim kerek sini bilgüğe, (18) bularnı yêseler neteg kılğay-men, tip ائى مسنى الضر (21/Enbiyâ,83), tidi. Yêtinç cevâb: Kurtlar etini yêyü (19) tükettiler, aç qaldılar erse biri birin yêgelü oğradılar. Eyyüb aydı: İdiyâ bular

[163a] (1) meniñg konuklarım erdi, konuklarğa yêtürgü nersem qalmadı, bu uwutta (2) men neteg kılayın, tip ائى مسنى الضر (21/Enbiyâ,83), tidi. Seksinç cevâb ol turur: Tegme bir

künde (3) üç yüz altmış kırla Mevlâ ta'âlâ Eyyûbnuṅ köṅgliṅge ḥiṭâb kıılır erdi: Ey Eyyûb (4) meniṅ belâmda ḥâliṅ neteg? Eyyûb ol ḥiṭâbkâ ḥoşlanıp kıurtlar aḡrığın (5) tuymas erdi kaçan yêti yıl yêti ay yêti kün yêti sâ'at, ba'zı aymışlar on sekiz yıl, (6) ba'zı yigirmi yıl tamâm boldı erse Cebra'îl keldi, aydı: Ey Eyyûb ḥâliṅ neteg turur? (7) Eyyûb aydı: Ey Cebra'îl emdiḡa tegi bir künde üç yüz altmış kırla Mevlâ ta'âlâ (8) sinsiz mini sorar erdi, emdi sen mü ara kirdiṅ tip ائى مسنى الضر (21/Enbiyâ,83), tidi. (9) Toksıncı cevâb aymışlar: Bir kün Raḥmanı İblîs kördi, aydı, hıç bilür mü-sen, (10) bu belâ Eyyûbkâ nedin tüşti? Raḥma bilmes-men, tidi. İblîs aydı: Taṅrı iki turur, (11) bir kök Taṅrısı turur, bir yer Taṅrısı turur, emdiḡa tegi Eyyûn kök Taṅrı- (12) -sıḡa tapındı, yer Taṅrısıḡa tapınmadı, emdi yer Taṅrısı tilese Eyyûbnı (13) oṅultḡay, Eyyûbkâ ayḡıl, yer Taṅrısı aytur, bu belâdın kıurtulmaḡ tiler ersenḡ (14) üç işde birin kılgıl, ya ḥamr içgil ya butḡa tapıḡıl ya meniṅ (15) Taṅrılıḡımḡa ikrâr kılgıl, bu belânı kitereyin, oḡlanlarıṅnı tırgüzeyin, (16) tip dīvlerke ayḡıl. Özlerini Eyyûb yalawaḡ oḡlanları şüretinḡe Raḥmaḡa körgüzdiler. (17) Adın dīvler, yılḡı ḡara, uḡ, tiwe, ḡoy şüretinḡe Raḥmaḡa köründiler. Eyyûbkâ (18) Raḥma kelip bu ḡamuḡ işi<t>genin körgenin aytı bérdi. Eyyûb bildi kim İblîs turur. (19) Aydı: Sen Şeytânḡa nelük boyun suḡay-sen, Mevlâ ta'âlâ maṅḡa şifâ bérse

[163b] (1) sini yüz yerke urḡay-men, tidi. Raḥma aydı: Sen kaçan oṅḡulur-sen? Ol sözke Eyyûb (2) ınḡrandı, aydı: İḡiyâ ḡamuḡ mâlım tawarım oḡlum kıızım bardı, bu kün bu Şeytân kelip (3) dīnimni bozḡalu oḡradı, munı kötrümes-men, tidi. ائى مسنى الضر (21/Enbiyâ,83), tidi. Eyyûb mundaḡ (4) miḡnetlerde Mevlâ ta'âlânı yâd kııldı. *Ḳavluhu ta'âlâ*: (21/Enbiyâ,83) (5) Mevlâ ta'âlâ yarlıḡadı: Eyyûb emḡekde mini yâd kııldı, men anı icâbet kııldım. *Ḳavluhu ta'âlâ*: (6) له فاستجبنا (21/Enbiyâ,84) Ya'nî (7) فكشفنا ما به من ضر و اثنياء اهله و مثلهم معهم رحمة من عندنا و ذكرى للعابدين (21/Enbiyâ,84) icâbet kıılduḡ, emḡekin kötürdüḡ, aldurḡan mâlın tawarın yanduru berdüḡ, (8) ölḡen oḡlın kıızın tırgüzü bérdüḡ. Kıışsada andaḡ kelmiş: Ḳaçan miḡnet küni (9) tamâm boldı erse

ikindü namâzı vaktında Cebra'îl keldi, aydı: *يا ايوب قم باذن الله تعالى* (10) *فان الله تعالى رحمك و* Kıpğıl Mevlâ yarlığı birle, Mevlâ 'azze ve celle sini (11) yarlıkadı, belâdın necât bérđi. Eyyûb aydı: Neteg kıpayın? Cebra'îl aydı: Elgîngni (12) maŋga bérđil. Elgin bérđi, kıptı, kırtlar tóküldi. Cebra'îl aydı: Ağakıngni (13) yerke tepgil. *Qavluhu ta'âlâ:* *اركض برجلک* (38/Sâd,42) Eyyûb sewünmişde şükr kıldı, ağakın yerke (14) tepti, ağakı astındın iki yul belgürdi, biri yılıg biri sawuq. *Qavluhu ta'âlâ:* *بارد و شراب هذا مغتسل* (38/Sâd,42) Yılıg suwqa yundı, taş 'illeti eridi. Sawuq suwnı içti, içindeki 'illeti (16) eridi. Cebra'îl uçmağdın bir könglek keltürdi, anı keçdi, ediz yerke (17) ağıp olturđı. Rağma qayu sınığardın kelgey, tip ançada Rağma yetip keldi, aş kötürmiş, (18) köligeke keldi, Eyyûbnı bulmadı, âh kıldı, yığlayu başladı, Esiz er, börümni qayu börü (19) yêdi, qaşkı men me munda bolsa erdim, mini me yêse kıyâmette birle kıpqay erdim. Eyyûb anı

[164a] (1) işitip ündedi, aydı: Ne tileyür-sen, nelük yığlayur-sen? Rağma aydı: Bu kölige- (2) -de meniŋ bir ağırıgım bar erdi, qança tapa baru bilmes erdi. Eyyûb aydı: Neteg kışı erdi, (3) atı kim erdi? Rağma aydı: Sağ erken saŋga oğşayur erdi, atı Eyyûb erdi. Eyyûb (4) aydı: Ağırıngni körsenğ tanıgay mu-sen? Tanuğay-men, tidi. Eyyûb aydı: Ol seniŋ (5) mübtelâ ağırıng men-men. Rağma âh kıldı, ögsüz bolup tüşti, ögike keldi erse (6) Eyyûbqa yapuştı, sewünmişde yığlayu başladı, Eyyûb neteg oŋgulğanın Rağmaqa (7) sözleyü bérđi. Cebra'îl yana keldi, aydı: Mevlâ ta'âlâ yarlıqar, iwüŋgizke barıngız, (8) barğan mālınıgıznı birke iki Mevlâ ta'âlâ kerâmet kıldı, kıızı oğıl qamuğ tirildi, Eyyûbqa (9) qawuştı. Eyyûbnı yegen kırtlar qamuğ altun çökürgeler bolup Eyyûbnuŋ tepesiŋge yağmur teg yağdı. (10) Hâlleri burunqıdın eğğürek boldı. Cebra'îl keldi, aydı: Ey Eyyûb Mevlâ ta'âlâ yarlıqar, (11) Rağmanı yüz berke urğam tip andıktıng erdi, emdi yüz sögen buğday aŋgızın (12) alıp Rağmanı bir yolu urğıl, and boynuŋdın keçsün. Eyyûb andağ kıldı. *Qavluhu ta'âlâ:* *وخذ بيدك ضعفا فاضرب به و لا تحنث أنا وجدناه صابرا نعم العبد أنه اواب* (38/Sâd,44) *Va'llâhu ta'âlâ a'lem.* (14)

Qışsa-i Şu'ayb Yalawaç 'Aleyhi's-Selâm

ولا تتقصوا المكيال (6/ En'âm,152) وارفوا (16) الكيل و الميزان بالقسط, tip ögüt bergeŋ, (11/ Hûd,84) و الميزان
يا شعيب اصلاتك (17) تامرك ان نترك ما بعد ابونا, pendin bergeŋ, (11/ Hûd,86) بقيت الله خير لكم, ayğan,
ولولا رهطك (18) huccetin tinğleğan (11/Hûd,91) ما نفقة كثيرا مما نقول, cevābın işitgen, (11/ Hûd,87)
ceväbın ayğan, (19) cevābın işitgen, (11/Hûd,92) ان ربي بما تعملون محيط, tehdidin işitgen, (11/Hûd,91) لرجمنك
Şu'ayb peygamber 'aleyhi's-selätü ve's-selām . Nazm:

[164b]

(1) Nevbet oğlu Şu'ayb erdi Hağ yalawaç Taŋğrın

Söz tegürdi boğunıka kışmadı Hağ emridin

(2) Aydı kılmaŋğ bermenğ eksük artuğ almaŋğ tüz turuŋğ

Hağ unamas 'adli birle egrilikni egridin

(3) Tınmadı kırk yêti yıl emgendi köp tün kündüzün

Yumkıka yarlığ tegürdi katlanıp içi bağrın

(4) Taŋğrımıznıŋ yarlığını tüz tegürdi barçağa

Köp cefâlar tarttı erksiz tegme kâfir oğrın

(5) Taŋğ atarda Cebra'ıl bir ün kemişti kavmiŋge

Öldiler barça Şu'ayb kırtuldı kâfir qahrın

(7) قال اهل التوريه هو شعيب من صيفو بن عيقا بن ثابت من مدن بن ابراهيم عليه السلام و قال محمد بن

ابراهيم (8) اسحق هو شعيب بن ميكيل بن ولد بن مدن و قال قتاده هو شعيب بن ميكيل بن يسحب بن مدين بن

Yarlıkar: (7/A'raf,85) و الى مدين اخاهم شعيب: *Qavluhu ta'ālā* عليه و اسمه بالسريا نيه يثروب

Medyenka (9) Şu'ayb yalawaçnı iddimiz. Aymışlar: Medyen İbrâhîm yalawaç oğlu erdi,

Şu'ayb 'aleyhi's-selām (10) boğunı Medyen uruğındın erdiler. Aymışlar: Medyen

illeriniŋ atı erdi يقال (11) يا مدن بالمكان ايام الله hurûfi artuğraq turur, er atı tutsa-miz, دييت اى

ملك (12) ملكت artuğ bolur, Şu'ayb شعيب taşğiri turur, ma'nisi tağ içindeki yol bolur tağı

uluğ (13) kabîle bolur. Şu'ayb boğunıka aydı: يا قوم اعبدوا الله ما لكم من اله غيره (7/A'raf,65)

Mevlâka tapınıñ (14) andın adın kimerse Tañrı ermes. Olar İbrâhîm yalawaç dîni üze erdiler, soñ (15) kâfir boldılar, butka tapındılar. Butka tapınmaqlarına sebeblar ol erdi kim taş (16) terâzûnı eksüttiler. Şu‘ayb olarnı men‘ kıldı. Qabûl kılmadılar. Aydı: Ey meniñ (17) boğunum, sağılarınğıznı terâzûlarınğıznı tüz tutuñ könilik üze. *Qavluhu ta‘âlâ:* (18) *فاوفا الكيل و الميزان بالقسط* (6/En‘âm,152) Adınlar haqqın eksütmeñ. *Qavluhu ta‘âlâ:* *اشياءهم* (19) *ولا تنجسوا الناس* (26/Şu‘arâ,183) Yer yüzinde artaқ işler kıılmañ, *Qavluhu ta‘âlâ:* *ولا تعثوا فى الارض مفسدين* (26/Şu‘arâ,183)

[165a] (1) Birazları İmân keltürdiler, üküşleri boyun sumadılar, Şu‘ayb yalawaçka zağmetler (2) bėrdiler, Şu‘ayb biş yıl olarnıñ arasında turdı, pend bėrdi, eğgölük (3) kıldı. Unamadılar, Şu‘aybka aydılar: Seniñ namâzınıñ mu aytur saña bularnı, ataları (4) tapınğan Tañrıdın tıdğıl, köñgülleri tilemiş teg mällarını yėdürmegil, (5) tip emdiқа tegi köni yörüyör erdi, emdi bu fużüllük qaydın keltürdüñ, (6) Ey Şu‘ayb biz seniñ bu sözleriñni tıñlemes-miz, sen bir za‘îf abuşka turur-sen, (7) qadaşlarıñ haqqı bolmasa sini taşılayu ildin qawğay erdimiz. *Qavluhu ta‘âlâ:* *يا شعيب ما نفقة كثيرا مما تقول و انا لراك* (8) Şu‘ayb aydı: Ey (9) meniñ boğunum, meniñ kâfir qarındaşlarım Mevlâ ta‘âlâ yarlığıdın mu ‘azîz boldı, (10) olarnı ağırlayur-siz, İdi yarlıgın tıñlemes-siz. *Qavluhu ta‘âlâ:* *يا قوم ارهطى اعز عليكم* (11/Hûd,92) Siz bu kün ne kıılır ersenğız Mevlâ ta‘âlâ anı biligli turur, qamuğka yanut bėrigli turur. (12) *Qavluhu ta‘âlâ:* *ان ربى بما تعملون محيط* (11/Hûd,92) Şu‘ayb olarnıñ İmânlarındın nevmid boldı erse (13) İdi ‘azze ve celleқа yalwardı. Cebra‘îl keldi, İdi yarlıgın tegürdi, ey Şu‘ayb bularқа (14) ‘azâb ıdır-men, bularnı helâk kıılır-men, sen bularnıñ arasındın kitgil. Şu‘ayb aydı: (15) Ey meniñ boğunum bolmadı, emdi siz öz işiñizni kıılñ, men me öz işim kıılayın, (16) sizke ‘azâb qolayın, terk rûzgârda bilgey-siz. *Qavluhu ta‘âlâ:* *ويا قوم اعملوا على مكانتكم* (17) *انى عامل سوف تعلمون* (11/Hûd,93) Şu‘ayb keldi, oğlanlarnı taқı müselmân bolğanlarnı yılқı qara- (18) -ları birle mâl tawarları birle yıdı, qamuğnı alıp Medyendin çıktı, iki

yığaçlık (19) yerde qondı. Kâfirler Şu‘ ayb yalawaçqa keldiler. Mevlâ ta‘ âlâ Cebra’îlni ıdıtı bularnı

[165b] (1) helâk kılgalı, olar qamuğ yatur erdiler, tañg atarda bir ün kıldı, qamuğ öldiler, (2) bir âdemî taqı yılkı qara tirig qalmadı, anda kiğin olarnıñ arasındın oq (3) ot çıqtı, köyürdi, Şu‘ ayb qavmi birle körer erdiler, *Qavluhu ta‘ âlâ:* نَجِينَا شَعِيْبَا الَّذِيْنَ (4) فلما جاء امرنا (11/Hûd,94) Anda kiğin yarlıq boldı Şu‘ aybqa: Bođunuñ- (5) -nı, oğlanlarıñnı alğıl, Medyenqa kirgil. Şu‘ ayb boğunu birle ilke kirdi, binâ (6) iwler qopardılar, yığaçlar tiktiler, yėti yıl olarnıñ birle erdi, şerî‘ at aħkâmın (7) öğretü bërdi. Oğlanları me ulğardı. On iki yıl anda turdı, tün kündüz (8) yığlayu közleri körmes boldı. Haberde kelmiş: Cebra’îl keldi, aydı: Ey Şu‘ ayb (9) İdi ‘ azze ve celle sañga selâm aytur, yarlıqar, neçe yığlayur-sen, közüñg körmes boldı, uçmağ (10) tileyür ersenğ bèreyin, tamuğdın qorqar ersenğ qutqarayın, ölgen qadaşınğ (11) uruğunğ üçün yığlayur ersenğ turgürü bèreyin. Şu‘ ayb aydı: Ey Cebra’îl bularnıñ (12) üçün yıqlamas-men, yıqladuqum Mevlânıñ dıdarı üçün turur. Cebra’îl bardı, yana (13) keldi, aydı: Mevlâ ta‘ âlâ yarlıqar, biziñ dıdarımıznı küsep körmes bolğan köznüñg (14) devâsı biziñ dıdarımız turur, mundağux turğıl biziñ dıdarımız körginçe. (15) On iki yıl keçmişde kiğin Mūsî yalawaç Fir‘ avndın qaçıp Medyen ilinğ Şu‘ ayb yalawaç- (16) -qa keldi, yana on iki yıl Mūsî birle turdı, anda kiğin vefât kıldı. Va’llâhu a‘ lem.

(17) Qışsa-i Mūsî Yalawaç ‘ Aleyhi’s-Selâm

Ol (4/Nisâ,164) و كلم الله موسى تكليما (18) tigen, (5/Mâ’ide,25) انى لا املك الا نفسى و اخى Ol (20/Tâhâ,14) رَأَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةَ مِنِّى (19) tatğan, (20/Tâhâ,39) انى اصطفيتك على الناس برسالاتى, (20/Tâhâ,17) و ما بيمينك يا موسى (7/ A‘râf,144) و بكلامى (1) su‘ âlin işitgen, (2) قال هى عصاى اتوكا عليها (20/Tâhâ,18) tiyü cevâb ayğan kelîmu’llâh Mūsî yalawaç ‘ aleyhi’s-selâm.

- (3) Ol yaratğannıĝ üğürmiş sawçısı Mūsī kelīm
 (4) Elgide tutğan ‘ aşāsın egniĝe keçgen kilīm
 (5) Ol kelām işitip kelīm bolğan ağıp Tūr taĝıĝa
 (6) Sözleri yawlaķ telim ol yetrümes uşbu tilim
 (7) Toĝmısında otķa tüşti kayra çıktı köymedin
 (8) İki ķurla suwķa tüşti çıktı sālīm ol selīm
 (9) ‘ İmrān oĝlı erdi Mūsī Haķda ķurbetliĝ resūl
 (10) Emgeki yawlaķ üküş ol mu‘ cizesi köp telim
 (11) Tūrķa ağıp ķoldı ru‘yet ķanı ķudret ayĝuķa
 (12) Teprenür erginçe tende yalguzun bir tel ķılım
 (13) Dostlarıĝa ol tayaķdın taşda yul erdi aķar
 (14) Düşmeniĝe ol tayaķdın bir ‘ azāb erdi elīm
 (15) Aydı Hārūnķa yalawaç-miz ikeĝü Taĝrıdın
 (16) Belgü ķanı tise aydı uş tayaķım uş elim
 (17) Ve humā Mūsī ve Hārūn ibnā ‘ İmrān bin Yaşhur bin Kāsīr bin Lāvī bin Ya‘ķūb
 yalawaç ‘ aleyhi’s-selām. Fir‘avn atı (18) Velīd erdi, ve hüve Velīd bin Muş‘ab bin
 Reyyān. Aymışlar: Yūsuf yalawaç vaķtında bar erdi, Mūsī (19) vaķtıĝa tegi tirig erdi.
 Kāmuĝ ādemīlerde arıĝsızraķı ol erdi. Ba‘zı aymışlar: Fir‘avn Belĝ-

[166b] (1) -din erdi, Hamām Buşançdın erdi. Hikāyetde kelmiş: Ĥorāsān vilayetinde (2)
 ķaĥt tüşti, ķatıĝ açlık boldı, Mısr ilinde aşlık telim, ni‘met üküş tip işitse (3) Ĥorāsāndın
 çıktı, Mısrķa oĝradı, ildin ilke kirdi, Buşançķa kirdi, ķarnı (4) açtı, etmekçike keldi,
 Hāmān anda etmekçi erdi, Fir‘avnnı kördi, ķaydın keldiĝ, tiyü (5) sordı. Belĝdin keldim,
 tidi. Kānça barur-sen, tise Mısrķa barur-men, tidi. Hāmān bitigüçi (6) oķıĝuçı müneccim
 erdi, bitigde körmüş erdi, bu zamānede bir melik ķopĝay, Hāmān anĝa (7) vezīr bolĝay,
 ķamuĝ işlerin ol bilgey, tip. Hāmān kōĝlinde keçti, bu ol er bolĝay, (8) men me seni

birle qoldaş bolayın, tidi. Fir'avn: Bolsun, tidi. Hāmān aydı: (9) Azğına eglengil kerek yarağnı anuqlayın, tidi. Fir'avn eglendi, Hāmān serāyın (10) yerin suwın iwin barqın sattı. Fir'avn birle Mısrqa keldiler erse Hāmān Fir'avn- (11) -qa ne şınā' atın bar, tidi. Fir'avn tarığcılık bilür-men, tidi. Hāmān men me saṅga qoldaş (12) bolayın tip qağun tarıdılar, qağun boldı erse bir yük qağun yükledi, Hāmān- (13) -qa bërdi, bāzārqa iletip satğıl, tidi. Hāmān iletti, bāzārda olturdı, (14) kim kelip qağunnnı kördi erse birni kötürdi, neçeke satar-sen, tidi. Qağunnnı aldı, (15) bardı, nerse bërmedi. Bu tıtağ birle qağunların ilettiler. Keçelik keldi, Fir'avnqa (16) aydı. Yarındası yana bir yük qağun yüklediler, bāzārqa keldiler, qağun çıkardılar, Ol (17) ḥalāyık tünki teg qağun alu başladılar. Fir'avn Hāmānqa aydı: Kim qağun alsa, biz başında- (18) -kı destārın alalıñg, tip destār alu başladılar, olar qağun aldılar, sormadın kittiler, (19) bular me ağır bahālīg destārılar yığdılar, qağun tükendi erse yığqan⁶⁹⁶ destārılarını sattılar.

[167a] (1) Bir ança māl boldı, at, ton, silāḥlar anuttılar, il qapuğınğa çıkıp olturdılar. Qaçan (2) ölüğ çıkısa cenāze tutup birer altun aldılar. Mālları yığıldı. Melikniñ qızı (3) öldi, cenāze çıkardılar erse cenāze tuttılar. Olar aydılar: Bu töre yoq erdi, bërmes- (4) -miz, tip. Bular iki altun qoldılar. Olar sözleşmişçe bular birer altun arturdılar, yüz (5) altunqa tegdi. Kelip melikke aydılar. Melik: Bu işni men aymışım yoq, olarnı maṅga (6) keltürünğ, tidi. Keltürdiler. Melik Fir'avnqa aydı: Saṅga kim aydı, ölüğdin bir altun (7) alğıl, tip. Fir'avn aydı: Kim aydı almağıl tip, almağıl tigüçi yoq erdi, (8) aldım, tidi. Melik Fir'avnnuñ tètiklikin körüp bu kişi meniñ qatımda turmaq- (9) -qa yarağlıg tip ḥāciblık aṅga bërdi, kaç künde kiḍin vezīrlık bërdi. Fir'avn (10) vezīr boldı, qamuğ iş küçni ol bildi, bayıdı, küçlendi. Bir kün melikke keldi, (11) aydı: Ey melik bu il ḥalkı bayıyıp küçlenip turur, aṅglap turğıl, ḥareket bërmesün- (12) -ler, tidi. Melik qorqtı, saqlanu başladı. Bir ançada kiḍin ra'ıyyetqa sözledi: Men (13) sizin tuzuñız etmekiñiz telim

⁶⁹⁶ m. بيققان

yëdim, bir sözüm bar, aytayın, yarağın siz (14) biliñg, tidi. Nemiş tip sorsalar aydı: Bir kün melik mañga aytur, bu ra‘iyyetlerim (15) bayıdı, küçlendi, bularnıñg küçin keseyin, uluğların öldüreyin, tidi. (16) Ra‘iyyetler aydılar: Bu işniñg yarağı neteg turur, sen-ök bilgil, tidiler. Fir‘avn (17) aydı: Melik mañga sözledi, bularnı bir yolu tutup öldürse bolmağay, men ra‘iyyet- (18) -lerimni toylar-men tip uluğ büstānda olturayın, kamuğları bir yolu serāyka (19) sığışmağay tip bölük bölük bu қаpuğdın kirip aş yëp ol қаpuğdın çıkıñg,

[167b] (1) tip kigürelıñg, başların keseliñg, bilmesünler, tiyü aydı: Sizni toyka aşka (2) keliñg tip ündese kılıçlarıñgızni yaşru keltürüñg, kaçan bölük bölük kiriñg (3) tip ündese yıglu kiriñg, melikni sançıp öldürüñg, andağ kılmađıñgız erse kamuğıñgızni (4) kırar, tidi. Yana melikke kirip aydı: Bu halk keñgeşip mükābere kirip sini öldürgü teg (5) tururlar. Olar kelmesdin burun ra‘iyyetlerni toylayur-men, tip münādī kılğıl, yığılsun- (6) -lar taşkaru büstānda oltursunlar, bölük bölük kirip aş yësünler tip kigürgil, (7) başların kesgil, uluğların öldürseñg adınları қorқğaylar, tidi. Melik bir kün (8) münādī kıldurttı, yığıldılar, silāhların yaşru alu keldiler, bölük bölük uluğlar (9) aş yëñg tiyü münādī kıptı erse kamuğları bir yolu gavğā kıldılar, kirip melikni (10) sançıp öldürdiler. Ol işni Fir‘avndın yawlaқ minnet tuttılar, bizke bu oқ melik kerek (11) tidiler. Fir‘avnnı orunқа olturttılar. Fir‘avn melik boldı. Hāmān vezīr boldı. (12) Bilgil Mısr halkı iki bölük erdiler, biri Ya‘kūb yalawaçnıñg oğlanlarınıñg (13) uruğı Benī İsrā’ıl tiyür erdiler, yana biri Qıbtīler erdi, kāfir erdiler. Su’āl: Ya‘kūb yalawaç (14) ‘aleyhi’s-selām oğlanları Fir‘avn elgiñge nedin tüştiler? Cevāb: Fir‘avn түş kördi, (15) Beytü’l-Muқaddes sınığardın ot çıkıp kelür, kamuğ Qıbtīlerni iwleri birle köyrür, (16) Benī İsrā’ılқа zaҳmet tegürmes. Mu‘abbirlerni Fir‘avn ündetip sordı. Aydılar: Tüş (17) ta‘biri ol turur bu yıl Benī İsrā’ılde bir oğul toğar, seniñg helāklikiñg (18) anıñg elinde bolur, meliklikke olturur. Fir‘avn yarlıғ tegürdi, Benī İsrā’ılde ne (19) oğul toğsa öldürüñg, kız toğsa қođuñglar. *Қavluhu ta‘ālā: يذبحون*

ابناء کم و يستحيون

[168a] (1) نساء كم (2/Bakara,49) Tegme bir yüklüg ‘avretka bir Kıbtı tişini müvekkil kıldı. Aymışlar: Taşkaru (2) öldürgendin başka yétmiş miñg er oğlannı Fir‘avn öñinde altun taşt (3) içinde boguzladılar. Benî İsrâ’ilde ‘İmrân atlıg edgü kişi bar erdi, iwlüki Bevḥānid (4) atlıg, Mūsī yalawaçka yüklüg boldı. Bir kırtka anı sakladı, kaç tişiler yıglıp Bevḥānid- (5) -ni yatğurup kördiler, karnınga elig sunsalar, arkasınga bardı, arkasındın (6) körseler ilgerü keldi, sağdın kördiler, solınga bardı, solındın kördiler, sağınga (7) bardı. Bilmediler, ol arada atası ‘İmrân vefât kıldı, saqçılar kündüz (8) saklayur erdiler, aḥşam bolsa yatsıgka tegi iwleriñge barur erdiler, yatsıg namāzı (9) vaḳtı bolmışda Mūsī anadın toğdı, yawlak körklüg. Bevḥānid kızınga aydı: Ot (10) urğıl, un yoğurğıl, etmek iteliñg. Kıızı un yoğurdı, anası Mūsini yudı, (11) kundaqladı. Tañg attı erse kırtka Fir‘avn serāyınga yügürdi, aydı: Meniñ koşnı- (12) -lıkımda bir yüklüg urağut bar erdi, bu keçe iwinde ot yaruqluḳı bar erdi, (13) oğul toğdı bolğay. Fir‘avn tört ‘avānnı anıñg birle ıdı, barıñg (14) ol oğlannı keltürüñg, tip. Olar kelginçe Bevḥānid un yoğurdı, tennūr kızıtmış (15) erdi, olarnı ırağdın kördi. Bevḥānid aydı: Meniñ közümdə oğlanımnı (16) öldürginçe öz elgin tennūrka salayın köysün, tip. Mūsini kundaḳı birle tennūrka (17) kemişti. Tennūr başın yaptı, ana kıız ikegü etmek ite başladılar. ‘Avānlar kirdiler (18) ağıg kimersenı körmediler, oğlan tiledi bulmadılar, yanıp kelip Fir‘avnka aydılar. (19) Fir‘avn öwkesi kelip buyurdı. Kırtkanı bāzār başında dārka teben asıp öldürdiler.

[168b] (1) Yalğan sözlegenin cezāsı bu turur, tidiler. Olar kittiler erse anası Mūsı- (2) -ni tennürdın çıkardı, selāmet iw münğüşinde koḳdı. Koñğısı yığaççı (3) bar erdi, aydı: Men bir oğul toğurdum, meniñ közümdə ölginçe bir şandūk (4) yonu bérkil, aña soḳup suwka salayın, tidi. Yığaççı aydı: Bir sā‘at tevaḳḳuf (5) kılğıl, işim bar, andın kelip yona béréyin, tidi. Yügrü Fir‘avnka yana ayğalu bardı, (6) yolda bir kuḍuḡ bar erdi, aña tüşti, bir kolu sındı, bir kolu kıurıdı, tevbe (7) kıldı, aydı: Eger İdi ‘azze ve celle eliglerimni oñgultu bérse ol oğlan- (8) -ka şandūk yongay-men, tip. Ol sā‘atte kolları oñguldı, kelip şandūk (9) yona bérdi. Aymışlar: Bardı, Fir‘avn üskiñge kirdi, sözleyin tise İdi ‘azze ve

celle (10) yarlığı birle tili tutuldi, sözleyümes boldı, urdılar, ıawdılar, iwke keldi, (11) tevbe kıldı, tili açıldı, yana ayğalu bardı, kirdi erse yana tili tutuldi, közleri (12) körmes boldı, yana uru uru ıawdılar, yana iwke kelip İdi ‘azze ve celleka yalwardı, (13) bu eligimni, közümnı maŋga bërseŋ ol oğlanka yawuz saşınmağay-men, ıayu me (14) işiŋge boluşğay-men, tidi. Mevlā ta‘ālā tilin közin yana bërdi. Aymışlar: Keldi, bir (15) şandūk yondi, Mūsiniŋ anasıŋa bërdi, anası Mūsini şandūkka soktı, (16) temür bağlar birle berkitti, tün içinde Nıl teŋgiziŋge kemişti, Taŋ atğınça suw (17) şandūkni iletmedin ewrülü turdı. Mevlā ta‘ālā yarlıkar: Biz Mūsiniŋ anası (18) köŋgliŋge kemiştük, oğluŋka tok süt bërğil, ıorıtuŋ erse suwka salğıl, (19) ölgey tiyü ıorımağıl, ıanca bargay tiyü ıadığurmağıl, biz anı mürsel yalawaç

[169a] (1) kılıp saŋga yanduru bërelim. *ıavluhu ta‘ālā*: و اوحينا الى ام موسى ان ارضعيه (28/Kasas,7) Hikāyetde kelmiş: (2) Aşma‘a aytur, ‘Arab vilāyetinde kirip yöriyür erdim, bir ‘Arab (3) kıznı kördüm, bir tepeke ağıp ‘Arab tilinçe sözleyür. Men aydım: افصحك يا جاريه (4) فى آية و احد الله (5) فقالت امما السصا حه فى كلام الله حيث حصل امرين و نهيين و خبرين و بشارتين (6) و اوحينا الى ام موسى ان ارضعيه فاذا خفت عليه *ıavluhu ta‘ālā*: فالقيه فى اليم ولا تخافى ولا تحزننى (7) Şandūkni suwka saldı. Nıl teŋgizi iki butağ erdi, uluğ butağ saru barur (8) boldı erse Mevlā ta‘ālāniŋ emri birle Cebra’ıl keldi, şandūkni kiçigrek butağ- (9) -ka köndürdi. Ol butağ Fir‘avnnuŋ büstānındağı havzka kirür erdi, Mūsiniŋ (10) anası kıznıŋa aydı: Ol şandūkni eğerü bargıl, yakın barmağıl, ırağdın (11) bağıp turgıl, sini bilmesünler. *ıavluhu ta‘ālā*: و قالت لاخته قصيه (28/Kasas,11) Mūsiniŋ ekeçi- (12) -si ırağdın köre turdı, şandūk birle Fir‘avn büstāniŋa kirdi, havz içinde (13) ewrülü başladı, serāy içindeki ıl ıarabaşlar suw yüzinde şandūk (14) kördiler, yügrü barıp Āsiyeke haber kıldılar ve tağı Āsiye binti Müzāhim bin ‘Ubeyd bin (15) Reyyān erdi. Fir‘avnnuŋ ıatunı erdi. ıamuğ Mısr ilinde üç müselmān bar erdi, (16) biri Āsiye yana biri Ĥırbıl atlığ şandūk yongan yıgaççı, üçünçi ol urağut (17) kim Yūsuf yalawaç gürını suw içinde Mūsika körgüzdi. Āsiyeniŋ oğlı kıznı (18) yok erdi. Kelip ne

kılıp şandūknı açumadılar, Āsiye İdi ‘azze ve celleniṅ (19) yādını okıdı, şandūḵ açıldı, içinde körklüg oḡul kördi, kötrüp

[169b] (1) Fir‘avnḵa iletti, Tanḡrı bizke oḡul bërdi, tidi, Fir‘avn aydı: Mülkümni ḡarāb (2) kılḡan bolmasun, munı öldürelin, tidi. Āsiye aydı: Benī İsrā’ıl işi bir oḡlan (3) birle mü kifāyet bolḡay, kimerse munı bilmesün, oḡlumız turur tip ḡalāyık- (4) -ḡa işittürmeliṅ, süt bërşünler. Aymışlar: Fir‘avn yetmiş miṅ oḡlan- (5) -nı helāk kıldı, mini öldürür bolmasun, tip. Mevlā taḡdīr kıldı düşmeni (6) ḡoynında iktüledi. *Ḳavluhu ta‘ālā*: فالنقطه آل فرعون ليكون لهم عدوا و حزنا (28/Kasas,8) (7) Aymışlar: Ḳıbt lügatinçe mū suw bolur, sī šāh bolur, yıḡaç arasında suw (8) arasında bulunmış üçün, Mūsī atadılar. Cehd kıldılar, kimerseniṅ sütün (9) almadı. *Ḳavluhu ta‘ālā*: و حرّمنا عليه المراضع من قبل (28/Kasas,12) Fir‘vn münādī kıldurttı, (10) kim muṅḡa süt bërse men anı bayıtayın, özümke ‘azīz kılayın. Mūsī ekeçisi (11) ıraḡdın bakıp turur erdi. Aydı: Men bir kimerseni aytu bèreyin, anıṅ sütün alḡay, (12) tidi, *Ḳavluhu ta‘ālā*: فقالت هل ادلكم على اهل بيت يكفلونه لكم (28/Kasas,12) Aymışlar: Altı miṅ (13) sütlüg ḡatunlarını keltürdiler, ḡabūl kılmadı, Mūsīniṅ ekeçisi birle kişiler (14) ıdtı, kelip barıp Mūsīniṅ anasın körgüzdi. Keltürdiler. Mūsī anası sütün aldı. (15) Fir‘avn Āsiye birle sewündiler. Mūsī iki yaşadı. Bir kūn Fir‘avn elḡiṅe (16) alıp oḡşanurda Mūsī Fir‘avnnuṅ saḡalın tuttı, ḡatıḡ tarttı boynı üzülḡü teg (17) boldı. Fir‘avn ḡorḡtı, düşmenim bu oḡlan bolḡay mu, tip öldüreyin tise (18) Āsiye aydı: Bu ne söz bolur, iki yaşar oḡlan düşmenlikni ne bilür, inanmas ersenḡ (19) sınayu körgil tip bir taşt içinde ot keltürdiler, yana bir taşt içinde yigde

[170a] (1) yigde keltürdiler, Mūsīniṅ utrusında ḡoḡdılar. Mūsī bakıp elig (2) yigdeke sunḡalu oḡradı. Cebra’ıl kelip Mūsīniṅ eligin tutup ot (3) sınḡar iletti. Mūsī bir uluḡ közni aldı, aḡzıṅḡa soḡtı, tili uçı (4) köydi, bıraḡtı. Āsiye aydı: Kördüṅ mü oḡlanlıkı bolmasa yigdeni ḡoḡup (5) otnı mu alur erdi. Su’āl: Mūsī elḡiṅe ot aldı, eligi köymedi, aḡzıṅḡa (6) soḡtı, irni köymedi, tili köydi, ḡikmet ne erdi? Cevāb Mūsī eligi birle la‘īn (7) saḡalın tutup tarttı, anıṅ üçün eligi köymedi, Fir‘avnnı bir kūn ata timiş erdi, (8) tili

anıñg üçün köydi. Su'âl: Ata tidi, elif hevâyî turur, tamaķı köymek kerek erdi, (9) ' Arab tilinçe ebâ tidi erse. Cevâb: Ol-oķ Pârsî tilinçe me aymadı, ' Arab tilinçe me (10) aymadı, Süryânî tilinçe aydı. Ol lügatta ataķa rabâ tiyürler, ر ا ħarfi tildin (11) çıkar, anıñg üçün tili köydi. Ol yoldın tili uçında tügün boldı, sözni (12) açuķ sözleyümes boldı, yalawaçlıķda aķısi Hârûnnı tili açuķraķ erdi, (13) ortaķ tiledi. *Ķavluhu ta'âlâ*: واخى هرون (28/Kasas,34) (14) Yana İdi ' azze ve celledin tiledi kim tilimdeki tügünni kiterü bergeil. *Ķavluhu ta'âlâ*: واحل (20/Tâhâ,27-28) Mûsî yalawaç yigit boldı, tâzî atlar münüp (16) arıģ tonlar keçip biş yüz er birle atlanur erdi. Aymışlar: Bir kün tüş isiginde (17) ħalâyıķ iwlerinde tüşlenip yatur erdiler. Mûsî ol ħâlde bâzârķa kirdi, ikegüni (18) kördi tutuşup uruşurlar, biri Ķıbtî erdi Ķâşûn atlıģ, yana biri Benî İsrâ'ıldin (19) erdi Sâmirî. Bu Ķâşûn Fir' avnuñg aşçısı erdi, bâzârda otun aldı, Sâmirî-

[170b] (1) -ķa kötürgil, tidi. Ol kötürmedi, ikegü uruştlar, öldürüşgelü tegdiler. Mûsî ol (2) yerke yetip keldi, Sâmirî Mûsîķa sewündi, Mûsî Ķıbtîni tıddı, tıdılmadı, (3) Mûsî Ķıbtîni bir yumruķladı, Ķıbtî öldi. *Ķavluhu ta'âlâ*: و دخل المدينة على حين غفلة من اهلها (28/Kasas,15) (4) Bu ħaber ilke yağıldı, Mûsî urģanın adın kimerse körmedi, ölüģ buldılar, (5) ölgürgenni bilmediler. Fir'avn aydı: Öldürgenni tileñg, kışâş kılıñg, neçe me (6) oğlum Mûsî kılmış bolsa hem kışâş kılayın, tidi. Aymışlar: Rûzgâr keçmişde kiğin (7) bir kün Mûsî il ortasıñģa kirdi, bu Sâmirî yana Ķıbtî birle uruşu turur, Mûsî yaķın (8) keldi, yumruķın kötürdi Ķıbtîni urģalu. Sâmirî mini urur saķınıp ħorķmışda (9) ün kötürdi, tüne künki kişini öldürmiş teg mini taķı mu öldürür-sen, tidi. Ol sözni (10) il işitip Fir'avnķa aydılar: Ol tünki ölgenni Mûsî öldürmiş, tidiler. (11) Fir'avn aydı: Mûsîni keltürüñg, öldürelinğ. Ol Ĥırbîl atlıģ yıģaççı kim mü'min (12) erdi, kelip Mûsîķa ħaber kıldı, uluğlar keñgeştiler sini öldürgelü, tapraķ sen bu (13) ildin kitgil, men sañģa eđģü sanģanlardın-men. *Ķavluhu ta'âlâ*: فاخرج ائى لك من الناصحين (28/Kasas,20) (14) Aymışlar: Fir'avnnuñg üç ħaşleti bar erdi, cevânmerd erdi, ikinç yollarnı (15) ħorķınçsız tutar erdi, üçinçi köni ħükm

ķılur erdi neçe me öziñge ziyān teger erse. (16) **Mūsiniñ Mışdın çıķıp Medyenķa bargan sözleri.** Mūsī Mışdın çıķtı, Medyen (17) sınığar tepredi, yol körmışi yok, yağak yörımışi yok erdi, Aydı: Bolğay kim Mevlā ta‘ālā mini (18) toğrı yolğa kigürgey. *ķavluhu ta‘ālā:* قال عسى ربى ان يهدينى سواء السبيل (28/Kasas,22) Sekiz kün yörیدی, Medyen (19) suwıñğa yetti, kördi ķuđuğ başında ĥalāyık yıgılmış, ķoyķa suw bërürler. *ķavluhu ta‘ālā:* ولما

[171a] (1) ورد ماء مدين وجد عليه امة من الناس يسقون (28/Kasas,23) Olarnıñ birle iki urağut kördi, (2) tek oltururlar. Mūsī olarķa sordı: Munda ne işiñgiz bar? *ķavluhu ta‘ālā:* قال ما خطبكما (28/Kasas,23) Aydılar: (3) Biz küğüp turur-miz, bular ķoyların suwğaru bolmışda kiğin suw ķalsa (4) biz suwğarur-miz. *ķavluhu ta‘ālā:* قالتا لا نسقى حتى يصدر الراعى (28/Kasas,23) Mūsī aydı: Sizlerde (5) er kiři yok mu suw tartsa? Aydılar: Abuřķa atamız bar. *ķavluhu ta‘ālā:* ابونا شيخ كبير (28/Kasas,23) Aymışlar: (6) Olar řu‘ayb yalawaç kıızları erdi. Su‘āl: Atalarınıñ yalawaçlıķın aymadılar, (7) abuřķa tidiler, ĥikmet ne erdi? Cevāb: Yalawaçlıķnı yalguz müselmānlar oķ ağırlayur- (8) -lar, ammā abuřķalıķnı ķamuğ dīn üze ağırlayurlar. Mūsī ķayu dīn üze erdükin bilmedi- (9) -ler, anıñ üçün abuřķa atamız bar tidiler. Mūsiniñ olarķa raĥmı keldi. Ol kişiler (10) kitmişde ķuđuğ başıñğa keldi, kırķ er kötrür taşnı ķuđuğ başıñğa ķođmıř (11) erdiler, anı yalguz kötrüp kemişti, olarnıñ ķoyların suwğaru bërdi, kelip bir kölige- (12) -de olturdı. *ķavluhu ta‘ālā:* فسقى لهما ثم تولى الى الظل (28/Kasas,24) Sekiz künden berü aç erdi, Mevlā- (13) -dın ta‘ām tiledi, aydı: İđiyā nerse bërğil, etmekke muñgluğ-men. *ķavluhu ta‘ālā:* فقال رب ائنى (14) لما انزلت الى من خير فقير (28/Kasas,24) Su‘āl: Mūsī ĥayr tiledi, bu ĥayr ne turur? (15) Cevāb: Ķu‘rānda ĥayr kelür, murād māl tawar turur. *ķavluhu ta‘ālā:* وانه الحب الخير لشديد (100/Ādiyāt,8) Yana ĥayr (16) turur, murād ať turur. *ķavluhu ta‘ālā:* ائنى احببت حب الخير عن ذكر ربى (38/Sād,32) Yana ĥayr kelür, murād (17) etmek turur. *ķavluhu ta‘ālā:* فقال رب ائنى لما انزلت الى من خير فقير (28/Kasas,24) Aymışlar: Mūsī Tañğrıdın etmek (18) tiledi, tilemese tileksiz bërgey erdi, tiledi erse řu‘ayb yalawaç etmekike muñgluğ (19) kıldı. Kıızlar iwke bardılar. řu‘ayb aydı: Künde keç kelür erdiñgiz bu kün ne boldı, erte keldiñgiz?

[171b] (1) Aydılar: Bu kün bir ğarīb yigit kelip qoylarımıznı suwǵaru bérđi, anıñg üçün erterek keldimiz, (2) tidiler. Şu‘ayb aydı: Biregü barıñg, anı ündep keliñg, suw tartmış üçün ta‘ām bereñg, (3) yėsün, tidi. Şafūrā atlıg kıızı keldi, örtüglüg uwutluğ ĩmānlıg turur. *Qavluhu ta‘ālā*: (4) فجاءته احديهما تمشى على استحياء (28/Kasas,25) Aydı: Atam sini ündeyü turur, suw tartǵan teriñgni (5) bereyin tiyür. *Qavluhu ta‘ālā*: قالت ان ابى يدعوك ليجزيك اجر (28/Kasas,25) Mūsī qoptı, tepredi, (6) kıız ilgerü keçti. Mūsī aydı: Andağ revā bolmağay, men ilgerü yöriyin, yol yañıldım (7) erse bir taş atǵıl, men añğlayın, tidi. Andağın Şu‘aybqa keldiler. Şu‘ayb Mūsini sordı. (8) Mūsī kamuğ kışşasın Fir‘avndın qaçıp kelgenin aytu bérđi. Şu‘ayb aydı: (9) Qorqmağıl, zālimlerdin qurtulduñg, tidi. *Qavluhu ta‘ālā*: قال لا تخف نجوت من القوم الظالمين (28/Kasas,25) (10) Qurtulduñg tidüki ol erdi kim Fir‘avnnuñ taşarrufı ol yerke tegmes erdi, arası sekiz (11) künlük yol erdi. Aymışlar: Fir‘avn işi yawlaq ‘aceb erdi kim sekiz künlük yerke (12) pādşāhlıqı tegmes erdi, Tañırılıq da‘vı kılur erdi. Mūsī ta‘ām yep çıkar boldı (13) erse Şafūrā aydı: Ey ata biz suw tartmaq birle emgenür-miz, bu yigitni bizke tutǵıl, (14) hem qavı turur hem emın turur. Şu‘ayb yalawaç ħamiyyetide öwkesi keldi, kızıñga aydı: Bu er ğarīb (15) turur, kuvvetin qayda kördüñg, qavı tiyür-sen, emānetin ne bildiñg, emın tiyür-sen? (16) Kıız aydı: Quduğ başında kırq er kötrür taşnı yalguz kötürdi, qavılıqın anda kördüm, (17) yana yolda yörirde mini ilgerü yoritmedi közüm sañga tüşmesün tip soñgumda yorigil (18) tidi, emānetin anda bildim, tidi. Şu‘ayb bu sözni qabul kıldı, Mūsıqa aydı: Bu iki (19) kıızlarımda birin sañga bereyin tip köñglüm tiler. Mūsī aydı: Sizke qalıñg bėrgü mālın

[172a] (1) yoq. Şu‘ayb aydı: Mālın yoq erse sekiz yıl küç bėrgil, ol sekiz yılını onqa (29) tegürdüñg erse ol sindin bolğay. *Qavluhu ta‘ālā*: قال ائى اريد ان انكحك احدى ابنتى (28/Kasas,27) (3) Mūsī on yıl Şu‘ayb yalawaçnıñ qoyın kütti. Şafūrānı nikāh kılıp Mūsī- (4) -qa bérđi, on yılda kıdın Mūsī destür tiledi. Şu‘ayb aydı: Bu yıl şabr kılgıl, (5) qoylarım qozılasun, qayu qoy aq toğursa sañga inçü bereyin. Ol yıl turdı, (6) qozıları kamuğ aq toğdı, tükelini Mūsıqa bérđi. İkinç yıl barayın tip destür (7) qoldı. Şu‘ayb aydı: Bu yıl turǵıl, qayu qozı

ala toĝsa saᅇga inĉü bëreyin. (8) Ol yıl me turdı, kamuĝ ala toĝdı, anı me Mūsīka bërđi. Mūsī yanar boldı erse (9) Şu‘ ayb Şafūrāka aydı: İwke kirgil, meniᅇg tayaĝlarımda birni çıkarĝıl, Mūsīka (10) bëreyin. Şafūrā kirdi, bir tayaĝ çıkardı, Şu‘ aybniᅇg közleri körmes erdi, tayaĝnı (11) elĝiᅇge aldı, bu tayaĝnı bërmes-men, iletip anda oĝ ĝoĝĝıl, yana bir münĝüşdin adın (12) tayaĝ çıkarĝıl. Kirdi, anı ĝoĝdı, adın tayaĝ tip çıkardı. Şu‘ ayb aldı (13) körer, bayakı tayaĝnı çıkarmış, yana yandurdı. Tört ĝurla kirip dört münĝüş- (14) -din tayaĝ çıkardı, bayakı tayaĝ oĝ erdi. Kirmişçe ferişte kelip ol oĝ tayaĝ- (15) -nı Şafūrā elĝiᅇge bërür erdi. Törtinĉde Şu‘ ayb anı taᅇĝlap Şafūrāka aydı: Ey (16) kızmı sewünĝ saᅇga, bu küdeĝüᅇg yalawaĝ bolur, bu tayaĝ atamız Ādem tayaĝı turur, (17) kim yalawaĝ boldı erse bu tayaĝ aᅇga tegdi, dört ĝurla yandurdum, yana bu oĝ çıkar, (18) bu tayaĝ kimke tegse ol yalawaĝ bolur. Anda kiĝdin azuĝın anuĝlap Mūsini yolĝa (19) köndürdi. Mūsī dört tün kün yörđi, bişinĝ keĝe yatsıĝ namāzı vaĝtında yel ĝoptı,

[172b] (1) yaĝmur yaĝa başıladı, Şafūrāka oĝlan aĝrıĝı tegdi, börü kelip ĝoyĝa tepindi. (2) **Mūsī Şu‘ aybdın yanıp yalawaĝ bolĝan sözleri.** Mūsīka ol keĝe üç iş utru (3) keldi, iwlüki oĝlanĝa aĝrıĝı boldı, yana yaĝmur boldı, börü ĝoyĝa tepindi, (4) ĉaĝmak ĉaĝtı, ot yaĝılmadı, ĝaĝĝuluĝ boldı, ıraĝdın ot köründi. Ol yaruĝ- (5) -luĝ ot ermedi, Tūr taĝındın nūr köründi. Mūsıdın Tūr taĝıᅇga tegi kırĝ (6) yıĝaĝlık yer erdi. Mūsīka yaĝın köründi, ĝonĉılar otı saĝındı, Şafūrāka (7) aydı: Sen munda küĝüp turĝıl, men barıp ot keltüreyin, tidi. *ĝavluhu ta‘ālā:* (8) قال لا هله امكنوا انى انست نازا Mūsī tepredi, Mevlā ta‘ālā yarlıĝı birle yer tamurın (9) tarttı, bir sâ‘ atte Tūrĝa tegdi, yıĝaĝ başında yaruĝluk kördi. Aymışlar: ĝara (10) yıĝaĝ erdi. Aymışlar: ĝıbıĝan erdi. Ot saĝındı, baĝıp turdı, ot uluĝraĝ (11) bolmışĉa yıĝaĝniᅇg yapurĝaĝları artuĝraĝ boldı. Mūsī ĉöp aldı, yıĝaĝ (12) uĉıᅇga baĝladı, otĝa tuttı, yaĝılmadı, ot ol yüziᅇge ewüldi, dört saru (13) ewrüldi, yaĝılmadı, ĝaĝĝuluĝ boldı. Yıĝaĝdın ün işitildi. *ĝavluhu ta‘ālā:* (14) انى انا الله رب العالمين Men-men kim Allāh-men, menlik maᅇga teger adın kimerseke tegmes, (15) yaratĝan men-men, tidi. Adın her kim men-men tise anı helāk kılr-men, Rabbu’l-‘ālemīn (16) men-men. Aymışlar:

Uminçsızlıkda umınç bolur, umınç tutğu yerde umınçsız (17) bolur. Mūsī ot alğalu keldi, yalawaçlık buldı. Yarağ tileyü bardı, ağırlık (18) buldı. Dünyâ yolın tileyü bardı, âhîret yolın buldı. Ot tileyü bardı, yaruğ- (19) -luğ buldı, aydı: اِنِّى اَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ (20/Tâhâ,12) Ey Mūsī ađakıñğdaki na‘ leynni

[173a] (1) çıkarğıl, bu arığ yer turur. *Ķavluhu ta‘ālā*: اِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طَوًى (20/Tâhâ,12) Aymışlar: (2) Ağakıda eğlemedük eşgek terisindin çaruğ bar erdi. Aymışlar: Ol na‘ leyn- (3) -din murād iwlüki, oğlanı erdi ya‘nī olarnı köñglünğdin çıkarğıl, (4) yalawaçlık bèreyin. Yana yarlıg keldi: Yâ Mūsī sağ elingde ne bar? *Ķavluhu ta‘ālā*: (5) وَمَا تِلْكَ (20/Tâhâ,17) Aydı: Tayakım bar, aña tayanur-men, yıgaçdın qoylarım- (6) -қа yapurğaq alur-men. Tağı aydı: Andın adın me umınçlarım bar. *Ķavluhu ta‘ālā*: قَالَ هِيَ (20/Tâhâ,18) ‘Abdu’llâh bin ‘Abbâs aytur rażıya’llâhu ‘anhu: (8) Ol tayakdın Mūsīniñ miñğ hâceti revâ bolur erdi. Mevlâ ta‘ālâ yarlıkadı: Ey (9) Mūsī andın adın me bir nersesi bar. Mūsī aydı: İdiyâ ne turur? Yarlıg (10) keldi: Tayakıñğnı kemişgil. *Ķavluhu ta‘ālā*: الْقَهَا يَا مُوسَى (20/Tâhâ,19) Kemişti, yılan boldı, yöriyü başladı. (11) *Ķavluhu ta‘ālā*: فَالْقَبِهَا فَاِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَى (20/Tâhâ,20) **Mūsīniñ tayakı sıfatı**. Aymışlar: Ol ‘aşâ- (12) -nıñ atı Layğa erdi. Aymışlar: ‘İtâb erdi. Aymışlar: ‘Alîk erdi. Mūsī açsa yerke (13) sançsa yapurğaqı erdi, iki butaq kılur erdi, birindin sût çıkar erdi, yana (14) birindin ‘asel çıkar erdi. Yöriyürde arsa münér erdi. Yol yañılsa yol- (15) -қа kigürür erdi. Qaçan yerke salsa tört ağaklıg kara yılan bolur erdi, at yalı teg (16) yallıg közleri yaşın teg yaşnayur erdi, ağızındın ot çıkar erdi, uluğ taş- (17) -larnı boğzıñğa yutar erdi, qayu yıgaçqa yatsa tüpindin qomrup azıqları (18) birle çeynep yutar erdi. Tayak yılan boldı erse Mūsī qorqıtı. Yarlıg keldi: Ey (19) Mūsī qorqmağıl, bayaqı teg tayak kılur-men. *Ķavluhu ta‘ālā*: قَالَ خُذْهَا وَلَا تَخَفْ سَنُعِيدُهَا سِيرَتَهَا الْأُولَى (20/Tâhâ,21)

[173b] (1) Su‘âl: İbrâhim yalawaç otқа kirdi, qorqmadı, Mūsī tayakı yılan boldı, qorqıtı, hikmet ne erdi? (2) Cevâb: Ol otnı Nemrüd yakmış erdi, yalawaçlar mañlûk fi‘lindin qorqmaslar, (3) ammâ tayak yılan bolmaqı İdi ‘azzeve celle fi‘li erdi, İdi fi‘lindin

kamuğlar qorqar- (4) -lar. Taqı cevāb: İblīs yılan ağızında mekr kıldı, Ādem uçmağdın çıqtı, Mūsī tayaq- (5) -nı yılan kördi erse bu yılan maṅga me andağ mekr kılmasun, tip qorqtı. Taqı cevāb: Mūsī (6) tayaqqa tayanur-men, i' timād kılur-men, tidi. Mevlā ta' ālā birde tayaq körgüzdi, birde (7) yılan körgüzdi. Ey Mūsī tayaqqa i' timād kılmağıl, birerde tayaq bolur, birerde (8) yılan bolur, i' timād maṅga kılgıl. Taqı cevāb: Kim nerseni ilk körmışde qorqar bolur, (9) kaç qurla körse qorqmas bolur, Mevlā ta' ālā tayaqkı kaç qurla yılan kıldı, Mūsī anı (10) anı körüp ögrensün, Fir'avn katında yılan bolmışda qorqmasun, tip. Yana yarlıg boldı: (11) Qoynuṅga elgiṅ soğğıl. Soqtı. Ürüṅ yaruğ boldı qalı kim kün yaruqluğı (12) teg, ammā ol ürüṅlük alalıq 'illeti ermedi. *Qavluhu ta'ālā*: و اضمم (20/Tāhā,22) Bu ikini mu'cize bērdi. *Qavluhu ta'ālā*: فذانك برهانان (14) من ربك (28/Kasas,32) Mūsī aydı: İdiyā maṅga iki mu'cize bērdiṅ, emdi yarlıg nemiş, ne (15) kılayın? Yarlıg keldi. Fir'avnka bargıl, azdı, yoldın çıqtı, ayğıl, sen Taṅrı (16) ermes-sen, qul-sen, İdi 'azze ve celleqa kulluq kılgıl, Benī İsrā'ıl qul ermesler, (17) āzād tururlar, qodğıl. Mūsī aydı: İdiyā men olarda kişi öldürdüm, emdi (18) bardım erse qorqar-men, mini öldürgeyler. *Qavluhu ta'ālā*: ائى قتلت منهم نفسا (28/Kasas,33) Yarlıg keldi: Qorqmağıl, saṅga iki huccet bērdim, bir tayaq, ikinci elig ürüṅlüğü,

[174a] (1) olar saṅga nerse kılumağaylar. Mūsī aydı: İdiyā meniṅ bu tilimni açā bērgil, (2) yarlıg emānetiṅni bükirsün, bu işni maṅga oṅgay kılgıl, tilimdeki (3) ağırlıqkı kitergil, sözümni uqsunlar. *Qavluhu ta'ālā*: رب اشرح لى صدرى ويسر لى امرى واحلل عقدة (4) من لسانى يققهوا قولى (20/Tāhā,25-28) Bu Fir'avn kavī turur, çerigi üküş (5) turur, men yalguz-men, qarındaşım Hārūnnı maṅga arqa bērgil. *Qavluhu ta'ālā*: و اجعل لى وزيراً من اهلى (6) يالawaçlık içinde anı maṅga ortak kılgıl, ikegü (7) bolup saṅga üküş tesbīh kılip sini okılıṅ. *Qavluhu ta'ālā*: و اشركه فى امرى كى (8) بصیراً (20/Tāhā,29-30) Yarlıg keldi: Ey Mūsī qarındaşıṅ Hārūn (9) birle ikegü barıṅ, osal turmaṅ, ol azmış yazmış Fir'avnka yarlıg (10) tegürüṅ. *Qavluhu ta'ālā*: اذهب انت واخوك

(20/Tâhâ,42) Anıñg birle yumşaq sözleñg. (11) *Kavluhu ta‘âlâ: لَيْتَا لِقَوْلَا لَهُ فَقَوْلَا لَهُ* (20/Tâhâ,44) Baiatı

Su‘âl: Fir‘avnka yumşaq sözleñg timekde hikmet ne erdi? (12) Cevâb: Katiğ sözledinğiz erse ol me katiğ sözlekey, kerişlik bolğay, siz kerişmenğ, (13) yumşaq sözleñg, özi sağıngay ya kendü karkğay. *لَعَلَّه يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى* (20/Tâhâ,44) Taķı cevâb: (14) Ey Mūsī Fir‘avnnuñg seninğ üze haķķı bar, sini oğul tutundı, igitti, ol (15) haķnı saķlañg, yumşaq sözleñg. Taķı cevâb: Mü‘minlerķa umınç bolsun tip andağ (16) bolur kim Mevlâ ta‘âlâ yarlıķar, ey Mü‘minler iki ‘aziz yalawaķlarımnnı düşmenķa ıdıtım, (17) yumşaq sözleñg tidim, sen barı mü‘min-sen, men evlâraķ-men, sañğa iriglik kılmağay-men. (18) Taķı cevâb: Ey mü‘min sini gürke urmışda Münker ve Nekir atlığ iki ferişteni sañğa sorgalu (19) ıdğam, ayğam, ey feriştelar ol kün Mūsī ve Hārūnnı düşmen Fir‘avnka ıdıtım, yumşaq

[174b] (1) sözleñg tidim, bu kün sizni dost mü‘minķa ıdıtım, zinhâr iriglik kılmañg, (2) yumşaq sözleñg tigekey-men. Taķı cevâb: Yumşaq sözleñg tidüki atı birle Fir‘avn (3) tiyü aymañg, künyeti birle Ebu‘l-Velid tinğ. Aymışlar: Şeyh Cüneyd rahmetu‘llâhu ‘aleyh (4) kaçan Qur‘ân okıyurda bu âyetķa tegse kim *لَعَلَّه يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى* (20/ Tâhâ,44) (5) *الهِ هَذَا رَفَقَكَ بِمَنْ يَقُولُ أَنَا الرَّبُّ فَكَفَ رَفَقَكَ أَنَا الْعَبْدُ أَنْتَ قَابِرَتِ* (6) *هَذَا رَفَقَكَ بِمَنْ يَدْعِي الْعَبْدِيَّةَ* aytur erdi: *هَذَا رَفَقَكَ مِنْ يَقُولُ أَنَا رَبُّكُمْ إِلَّا عَلَى فَكَيْفَ رَفَقَكَ* (7) *بِمَنْ يَقُولُ سُبْحَانَ رَبِّيَ إِلَّا عَلَى* Ba‘zı aymışlar: Fir‘avn sizke neçe irig sözlese (8) siz lâ ilâhe illâ‘llâh tinğ. Bu yarlığlarnı işitip Fir‘avn tapa oğradı. (9) Su‘âl: Ezelde Fir‘avnka ĩmân taķdiri yok ermiş, yana Mūsini Fir‘avnka ıdmaķı (10) ne hikmet turur? Cevâb ol turur: Mevlâ ta‘âlâ Mūsıķa Fir‘avn ĩmân keltürmesin haber (11) berse Mūsī anı bilip risâlette osal kılğay erdi. Mevlâ ta‘âlâ yarlıķar: (12) *لَعَلَّه يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى* (20/ Tâhâ,44) *لَعَلَّه* İdi ‘azze ve celledin vucübķa bolur, andağ erken ĩmân (13) keltürmedi, munı neteg bilelinğ? Cevâb: *لَعَلَّه* İdi ‘azze ve celledin vucübķa (14) turur, körme mü-sen, Fir‘avn teñgiz suwıķa batmışda *أَهْلَتْ بَنُو* keltürdi ammâ ĩmân be‘is erdi, ķabul bolmadı. (16) Mūsī Tırdın yanıp keldi, körer yağmur tınanmış, hatunı oğul toğurmuş, bürüler (17) yığılıp koy küte turur. Olarnı alıp Mıřķa oğradı. Aymışlar: Mūsiniñg köçüp (18) kelürin ķarvân Mıřķa

haber iletti, sewündiler, Hārūn utru bardı. Aymışlar: Tüş (19) kördi, Mūsī kelü turur, utru çıķğıl, tip. Aymışlar: Hārūn Mūsīni körgüsi kelmiş

[175a] (1) erdi, körgelü çıktı, yolda yoluktu. Aymışlar: Benī İsrā'īl Mūsīsiz irikmiş (2) erdi, Hārūnnı ıdılar: Barğıl, Mūsīni tilegil, keltürgil, Fir'avn şerrindin (3) kırtulğay-miz, tidiler. Hārūn tileyü çıktı, yolda körüştiler, tanışmadılar. Mūsī- (4) -niñ egninde kilim, adaķında çaruķ erdi. Hārūn tanımadı ammā Mūsī Hārūn- (5) -nı sezdi. Hārūn Mūsīķa sordı: Kim sen-sen? Mūsī aydı: Qul-men, İdimke barur-men. (6) Aydı: Kimniñ qulı-sen? Aydı: İdiniñ. Aydı: İdiñ kim turur? Aydı: Mini taķı kamuğ (7) ħalāyıķnı yaratğan. Hārūn aydı: Atı ne turur? Aydı: Atı Allāh turur. Hārūn (8) tüşti, ögsüz boldı, Mūsī yıǵlayu başladı. Hārūn öǵike keldi erse (9) Mūsī aydı: Bu meniñ Tañırımı bilmes bolğay. Hārūn aydı: Tañırınıñ (10) şıfatı nemiş? Mūsī aydı: Şıfatı bu turur, انا الله لا اله الا (11) Hārūn andağ sandı kim bu zāhid 'arīf kişi turur. Sordı: Medyen ilinde (12) Mūsī atlığ kişi kördüñ mü, ol meniñ qarındaşım turur. Mūsī aydı: Neteg (13) kişi turur? Hārūn aydı: Uzun bođluğ, körklüğ yüzlüğ, tili sınıuķ, ġarībluķ- (14) -ķa tüşti, Şu'ayb yalawaç qonçısı bolmış, Benī İsrā'īldin turur, qadaşları (15) küseyü tururlar, anı tileyü keldim. Mūsī aydı: Qarındaşınıñ körseñ (16) tanuğay mu-sen? Tanuğay-men, tidi. Mūsī aydı: Qanı tanuğanıñ, men Mūsī-men, sini (17) tanudım, tidi. Hārūn sordı: İwlüküñ, oǵlanlarıñ, qoylarıñ qayda turur? Mūsī aydı: (18) Yeride qođup İdi 'azze ve celleķa tapşurdım, tidi. Mevlā ta'ālā Tūr tağında meniñ (19) birle sözleşti, mini Fir'avn tapa yalawaç ıddı, sini mañga yalawaçlıķda

[175b] (1) ortak kıldı, qopğıl, baralıñ, İdi 'azze ve celle yarlıǵın tegürelinğ. Hārūn (2) aydı: Fir'avn ħaddin keçip turur, biz iki za'ifler neteg kılgay-miz? (3) فرعون علا في الارض (4) biz qorķar-miz. *Qavluhu ta'ālā*: قالوا ربنا اننا نخاف (20/Tāhā,45) İdi 'azze ve celle yarlıķadı: Qorķmañ, (5) men siziñ birle-men. *Qavluhu ta'ālā*: لاتخافا انني معكما اسمع وارى (20/Tāhā,46) Hārūn aydı: Fir'avn yalawaç- (6) -lıķķa belgü tilese belgüñ bar mu? Mūsī aydı: İki belgüm bar, biri tayaqım,

biri (7) ürünġ elim. Tayaġın elin körgüzdi. Hārūn yüreklendi. Mısrķa keldiler. (8) **Mūsī Hārūn birle Fir‘avnķa kelgen sözleri.** Kaġan Mısrķa keldiler erse (9) Hārūn aydı: İwke baralıġ, aş boġuz yēliġ, yarın Fir‘avnķa baralıġ. (10) Mūsī aydı: Taġrı yarlıġı ol turur, bu sâ‘at bargu yarlıġ tegürgü, sen bargıl (11) Benī İsrā’ılķa, oġluġ kızınıġķa kelgenimizni ayġıl. Mūsī Fir‘avn serāyınġa (12) keldi opraq ton, adaķda ġaruķ birle. Aymıřlar: Fir‘avn serāyı ġapuġında (13) kırķ ġapuġçı erdi. Tapuġġıları birle Mūsī aydı: Yol bēriġ, Ebu’l-Velīdķa (14) kireyin, sözüm bar. Külüştiler, Ebu’l-Velīd kim bolur, bilmes-miz, bu serāy biziġ (15) Taġrıımızınıġ turur, tidiler. Mūsini ġolġuġı sandılar, Fir‘avndın ġawdılar. (16) Mūsī bir ün kıldı: Siz yol bērmesenġiz men kirür-men, tidi. Mūsī tayaġ (17) kötürdi, serāy ġapuġınġa urdı, ġapuġ açıldı. Kırķ ġapuġçı hūřsuz (18) boldılar. Aymıřlar: Fir‘avnnuġ serāy ġapuġında üküř meydānlar erdi, (19) tegme meydān başında Zengīler, Ĥabeřiler telim saġġılar erdi, ammā hāř meydān

[176a] (1) başında arslanlar, barslar, bōrüler, azıġlıġlar, itler, tonġuzlar yıġmıř erdiler. (2) Kimerse başķı bolmaġınġa kirümes erdiler. Kaġan Mūsī meydān başınġa keldi (3) erse ol ġuř ġurtlar Mūsini körüp ġorġtılar, ġaġtılar, Fir‘avn- (4) -ķa bardılar. Fir‘avn olarnı körüp ġatıġ ġorġtı, ġapuġlarını baġlattı. (5) Mūsī ġapuġķa kelip tayaġ birle ġalkanı urdı. Ol ün ġorġınġıda Fir‘avn- (6) -nuġ saġı saġalı aġardı. Kirdi, tayaġın yerke saldı, uluġ yılan boldı, (7) başını kötürdi, aġzındın ot ġıķar, Fir‘avnķa tepindi, aġzın (8) açtı, üstün irni Fir‘avnnuġ başındın üstünrek, astın irni (9) taġtnıġ adaķında erdi. Fir‘avnnı tutġalu tegdi, Fir‘avn ġorġtı, (10) taġtdın arķan yerke tüşti, tepesi ġudı adaķı yoķaru boldı. Ĥulları (11) Mūsīķa tepindiler, urġalu eligin ġoynındın ġıķardı, ürünġ (12) kün teg ġomıyur erdi, közleri ġıre boldı, ġamuġ ġaġtılar. Fir‘avn sigridi, (13) tonın südriyü ġaġtı. Fir‘avn aġsaķ erdi. Ol künke tegi aġsaķın kim- (14) -erse bilmes erdi. Ol kün bildiler, Fir‘avn suw yüzinde taġt urup oturur (15) erdi, ol oķ yerde yerlenmekke orun ġılmıř erdi, yerlengenin suw iletür (16) erdi, men Taġrı-men, tip aş boġuz yiyürin kimerseke körgüzmes erdi, yana taġtķa (17) aġıp olturdi. Aymışlar: Ol kün Fir‘avn ġorġmıřda tört yüz ġurla yerlendi,

(18) kırk kurla iç tonın bulğadı. Aymışlar: Mūsī ve Hārūn Fir‘avn қаpuğınğa (19) bardılar, bir yıl yol bulmadılar. Қаған Fir‘avnқа kirdiler erse Mūsīni

[176b] (1) Fir‘avn sordı: Kim-sen? Aydı: Biz ikegü Taңırınıñ yalawaçları-miz, saңa (2) keldük. *Qavluhu ta‘ālā*: اَنَا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ (26/Şuarâ,16) Aydı: Ne sözünğiz bar? Aydılar: Yarlıg (3) ol turur, Benī İsrā’īlni biziñ birle ıdğıl. *Qavluhu ta‘ālā*: ان ارسل معنا بنى اسرائيل (26/Şuarâ,17) (4) Fir‘avn Mūsīdin qorqmış erdi, aydı: Men sini tanumas-men. Mūsī aydı: Neçe yıl (5) seniñ birle erdim, neteg bilmes-sen, Fir‘avn minnet aғazdı: Sini kiçigde iktüleme- (6) -dim mü, kaç yıllar minde ermediñ mü? *Qavluhu ta‘ālā*: من عمرك سنين (7) الم نربك فينا وليدًا ولبثت فينا (26/Şuarâ,18) Kılğu işiñg kıldıñg. *Qavluhu ta‘ālā*: وفعلت فعلتك التي فعلت (26/Şuarâ,19) Ya‘nī Kıbtıni (8) öldürdünğ. Mūsī aydı: Kıldım, öldürgelü köñglüm yoқ erdi, ol mindin (9) haṭa keçti, sindin kaçtım, İdi ‘azze ve celle maңa yalawaçlıq bërdi. *Qavluhu ta‘ālā*: (10) فوهب (26/Şuarâ,21) Fir‘avnқа aydı: İdi ‘azze ve celle (11) yarlıqar, İmān keltürgil, kâfirlikni qoğğıl. Bilür-sen Taңır men-men, yer kökni men yarattım, (12) ḡalāyık meniñ qulum turur. Sen bir çibgün yaratğu küçünğ yoқ, emdiқа tegrü (13) Taңır men tidiñg, emdi yangıl, tevbe kılğıl, қamuғni sindin keçüreyin, yana tört yüz (14) yıl ‘ömr bèreyin, mülkünğ arturayın, yarın ornuñg uçmaḡda қılayın. Fir‘avn bu söz- (15) -ni işitti erse köñgliñge ḡoş keldi, aydı: Ey Mūsī sen yangıl, iwünğke bargıl, (16) men қoldaşlarım birle keñgeşeyin, yarın қamuғumuz İmān keltürelim. Mūsī yandı. (17) Benī İsrā’īl boḡunı bu sözke қamuғ sewündiler. Fir‘avn Hāmānnı taқı aḡın beg- (18) -lerni yıgıdı, keñgeşti, İmān keltürse-miz, bolğay mu? Hāmān aydı: Sen haṭa қılır-sen, (19) telim yıllar boldı, Taңır men tidiñg, bu kün қulluққа kirür-sen, küçünğ bar,

[177a] (1) çerigiñg bar, nedin qorқar-sen, bir қаçğınçını tutu bilmes mü-sen, ildin (2) қowa almas mu-sen ya kendü öldürümes mü-sen, bu turğın serhenglerke ayğıl, (3) bir sā‘atte helāk қılalıñg kim aңa bulussa saңış қılalıñg. Fir‘avn (4) aydı: Andın iki qorқınç bar, biri tayaқ turur yerke salsa yılan bolur, (5) yana eligin çıkarur ay kün teg, közler ḡire қалur, kimerse utru turu bilmes, (6) anı neteg kılğu? Hāmān aydı: Bu söz kim

sen aytur-sen cādūluk turur, ol bizdin (7) bargalu cādūluk öğrenmiş, bizde me māl köp bar, māl yeyürler, ikegü talaş- (8) -sunlar. Yana aydı: Mūsī uluğ biliglig cādū turur. *Ḳavluhu ta‘ālā*: انْ هَذَا لِسَاحِرٍ عَلِيمٍ (26/Şuarâ,34) (9) Fir‘avn aydı: Bu Mūsī cādūluk birle sizlerni bu ildin çıkarmak (10) tileyür, sizne tiyür-siz? *Ḳavluhu ta‘ālā*: يَرِيدُ أَنْ يَخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ (26/Şuarâ,35) (11) Aydılar: Sen bularnı tıdğıl, illerdeki cādūlarnı yıgdurğıl. *Ḳavluhu ta‘ālā*: وَآخَاهُ وَابْعَثْ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ (12) قالوا ارجه (26/Şuarâ,36) Fir‘avn kamuğ cādūlarnı yıgdurdı. Aymışlar: (13) Yigirmi biş miñg er hāzır boldılar, yana bir qolda tört miñg. Bu munça cādūlar- (14) -da yétmişni üdürdiler. Yana bularda törtü üdürdiler, biriniñ (15) atı Şābūr taqı biriniñ atı Ğābūrā, üçinçiniñ atı Haṭṭaṭ, törtinçiniñ (16) atı Muşba‘a. Bularqa aydı: Bir uluğ cādū kelip turur, tayaqnı yılan kıur. Aydılar: (17) Bu cādūluk āsān turur, biz anı yingse-miz, bizke ne bergey-sen. *Ḳavluhu ta‘ālā*: اِنَّ لَنَا (18) انْ لَنَا (26/Şuarâ,41) Fir‘avn aydı: Ne tileseñgiz bereyin taqı (19) özümke yaqın kılayın. *Ḳavluhu ta‘ālā*: قَالَ نَعَمْ وَأَنْتُمْ أَذَى لِمَنِ الْمُقْرَبِينَ (26/Şuarâ,42) Ançada Mūsī yetip keldi,

[177b] (1) Fir‘avn müselmān bolgu umınçında. Fir‘avn aydı: Nelük keldiñg? Aydı: Tünki (2) sözke keldim. Fir‘avn aydı: Biz me cādūlar keltürdük, talaşğıl. Mūsī aydı: Biz (3) cādū ermes-miz, Tañğrınıñ yalawaçları-miz, yarlıg ol turur, ĩmān keltürgil, Benī ĩsrā’ıl- (4) -ni bizke bergeil. Aymışlar: Ol hālde Hāmān qoptı Fir‘avn üçün cevāb aymak- (5) -qa oğradı, Mūsī Hāmānnı segitti, sañga kelmişimiz yok, sen tek turgıl, Fir‘avn (6) cevāb aysun, tidi. Hāmān tek turdı, Fir‘avnqa söz öğretü başladı, aydı: (7) Sorğıl, kimdin kelmiş, kimke sözleyür? Fir‘avn sordı. Mūsī aydı: Bizni hem (8) sini yaratğan Tañğrıdın yarlıg keltürdüm. Fir‘avn aydı: Men hod Tañğrı-men, (9) tidi. Mūsī aydı: Sen Tañğrı ermes-sen, seninğ biziñ Tañğrımız bir ol turur. (10) Fir‘avn aydı: Sizinğ Tañğrınıñ kim turur? *Ḳavluhu ta‘ālā*: قَالَ فَمَنْ رَبُّكُمَا يَا مُوسَى (20/Tāhâ,49) Mūsī aydı: (11) Tañğrımız ol turur kim kamuğ ḥalāyıkqa tilekin bérür, köni yol körgüzür. *Ḳavluhu ta‘ālā*: قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى (12) كل شيء خلقه ثُمَّ هَدَى (20/Tāhâ,50) Huccetler aydıştılar, āḥirü’l-emr nevrüz küniñge (13) yığılmaq boldılar. *Ḳavluhu ta‘ālā*: قَالَ مَوْعِدْكُمْ يَوْمَ الزَّيْنَةِ وَإِنْ يُحْشَرُ النَّاسُ ضَحَى (20/Tāhâ,59) Yazıda

meydān (14) anuqladılar, meydān başında binā kıopardılar, taht ornattılar, Fir‘avn Hāmān (15) birle olturdılar. Fir‘avnuṅ başı üze bir kıubbe kıopardılar, kırkı kıarı edizliki. (16) **Cādūluk kıılğanlar sözleri.** Aymışlar: Tört miṅ kıurla dört miṅ er yığıldı, (17) Benī İsrā’ıl me hāzır boldılar. Cādūlar altmış kıatır yüki cādūluk keltürdiler. Aymışlar: (18) Ol cādūlarda dört yüzni üdürdiler, tegme biri birle bir yük tayaq, bir yük yipler. (19) Tayaqniṅ için üṅdiler, yana yelimlediler, yipler içinde kırkı miṅ sīm-āb ta‘biye kııldılar.

[178a] (1) Kırkı miṅ er kıamuḡ silāhlıḡ, yana kırkı miṅ er yaḡaḡlar. Aymışlar: Kırkı şaf (2) atlıḡlar, kırkı şaf yaḡaḡlar öṅinde turdılar. Aymışlar: Bu muḡābele İskenderiyye- (3) -de erdi. Cādūlar keldiler, Fir‘avn atı üze and içtiler, biz Mūsī üze ḡālib (4) kelür-miz. *Ḳavluhu ta‘ālā:* قالوا بعزة فرعون انا لنحن الغالبون (26/Şuarâ,44) Aydılar: Mūsī sen mü (5) burun kemişür-sen, biz mü burun kemişür biz. Mūsini aḡırladılar, burun sen (6) kemişgil, tidiler. Ol hâlde Cebra’ıl hevāda ün kııldı: Ey cādūlar (7) Mevlā ta‘ālā yarlıqar, siz meniṅ yalawaçlarımıṅı aḡırlap burun sen kemişgil tidiṅiz, (8) meniṅ celālim ‘izzetim haqqı ve hürmeti sizlerke İmān hil‘atin keḡdürmeginçe (9) bu künni öḡlekke tegürmegey-men. Aymışlar: Bir kıumluḡ kıolḡa kirdiler. Cādūluk- (10) -larnı kemiştiler, hevā ısıdı, kün isigi yiplerke kıoydı, sīm-āb kıızdı, yipler (11) teprenü başladı, hālāyık yöriyür sandılar. *Ḳavluhu ta‘ālā:* فاجس في نفسه خيفة موسى (20/Tāhâ,67) (12) Su’āl: Mūsī yalawaç erdi, nelük kıorqıtı? Cevāb: Mūsī ol cādūluklardın kıorqmadı, (13) hālāyıklar anı kıörüp arsqımasunlar tip kıorqıtı. Hıṭāb keldi: Ey Mūsī kıorqmaḡıl, (14) seniṅ elḡiṅ üstün turur. *Ḳavluhu ta‘ālā:* قلنا لا تخف انا انت الاعلى (20/Tāhâ,68) Ey Mūsī elḡiṅdekin kemişgil, (15) ol cādūlarnı yutḡay. *Ḳavluhu ta‘ālā:* تلقف ما صنعوا انما صنعوا (20/Tāhâ,69) Tayaqkı kemişti, büzürg (16) yılan boldı, kıudrukını yerke tokıyu Fir‘avnnı kıapsayu aldı, aḡzını açtı, ol (17) cādūluklarnı kıamuḡın siṅgürdi. Mūsī yana elḡiṅe aldı, bayaqı teg tayaq boldı. (18) Aymışlar: Sekiz türlüḡ cādūluklar erdi, kıamuḡın yuttı, yok yoḡun kııldı. Cādū- (19) -lar uluḡı Şem‘ün atlıḡ kıözleri kıörmes erdi. Aymışlar: Atı Bevhıye erdi, kıamuḡnuṅ üstadı

[178b] (1) erdi. Anğa barıp aydılar: Yalguz tayak cādūluklarımıznı yēdi, tidiler. Şem‘ūn aydı: (2) Cādūlukların yēmişde kiḍin tayak uzunrak yoğunrak boldı mu? Bolmadı, tidiler. (3) Şem‘ūn aydı: Biz me andağ cādūluk kılı bilür-miz, ammā uzunrak yoğunrak bolur, bu yoğnalmamış. (4) Ma‘lūm boldı kim Mūsī haq yalawaç turur, men ĩmān keltürdüm, sizler me ĩmān keltürünğ, (5) tidi. Fāyide. Aymışlar: Kayu me işni ögrense tüketü ögrengü Şem‘ūn cādūluk (6) tamām bilür üçün tayak uzamadı, artmadı erse haqıkatini bilip ĩmān keltürdi, kamuğ secde (7) kıldılar. ‘Ālemluklar İdisinğ ĩmān keltürdiler. *Qavluhu ta‘ālā*: فآلَقَى السَّحْرَةَ سَاجِدِينَ قَالُوا (8) آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ (26/Şuarâ,46-47) Fir‘avn aydı: Andağuk Rabbü’l-‘ālemīn men-men. Olar aydılar: Sini aymas-miz, Mūsī (9) taqı Hārūn Tanğrısınğa ĩmān keltürdük. *Qavluhu ta‘ālā*: رَبِّ مُوسَى وَهَارُونَ (26/Şuarâ,48) Fir‘avn aydı: Mindin (10) keñgeşsiz mü ĩmān keltürdünğiz. *Qavluhu ta‘ālā*: قَالَ أَمْتَمَ لَهُ قَبْلَ أَنْ أَدْنَى لَكُمْ أَنَّهُ لَكَبِيرُكَ الَّذِي (11) سِزİNğ kendü Mūsī birle tilingiz bir ermiş, cādūlukda üstādınğiz (12) ol turur. Aydı: Eliglerinğiz kesgey-men. Aydılar: Sañga kelip elig utru tutup tapuğ (13) kılgan eligler kesilse yegrek. Yana aydı: Adaqlarınğiznı kesgey-men. Aydılar: Bu (14) kapuğka kelip tapuğ kılgan adaqlar kesilse yegrek. Yana aydı: Kamuğınğiznı yıgaç- (15) -ka asğay-men. *Qavluhu ta‘ālā*: أَفَلَا قَدَعْنٰ اَيْدِيَكُمْ وَارْجُلَكُمْ مِنْ خَلْفٍ وَلَا صَلْبَيْكُمْ فِيْ جَذْوَعِ النَّخْلِ (20/Tāhâ,71) (16) Aydılar: Bizni yıgaçka assañğ, seninğ Tanğrılığınğ yalganı belgürgey, Tanğrı-men (17) tidükünğ, yalgan bolmas-mu? Fir‘avn aydı: Sizlerni kın birle öldüreyin, meniñ (18) kınım mu qatıgrak anınğ kını mu qatıgrak bilgey-siz. Olar aydılar: Ol nerse- (19) -ler kim biz kördük sini anınğ üze üdürmes-siz. *Qavluhu ta‘ālā*: قَالُوا لَنْ نَّوْثِرَكَ عَلَى مَا جَاءَنَا

[179a] (1) من البَيِّنَاتِ (20/Tāhâ,72) Sen bu dünyāda ne tilesenğ kılgıl. *Qavluhu ta‘ālā*: فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ (20/Tāhâ,72) Biz İḍike (2) ĩmān keltürdümüz, umınçımız ol turur, ol bizni yarlıkağay, sen küç birle (3) kıldurğan cādūluklarını bizdin keçürgey. *Qavluhu ta‘ālā*: أَنَا آمَنَّا بِرَبِّنَا لِيَغْفِرَ (20/Tāhâ,73) Seninğ hūkminğ fānī turur, keçer, Mevlā (4) لنا خطايانا (20/Tāhâ,73) Wa akhetna alیه من السحر (20/Tāhâ,73) Kuşluk vaqtında cādū erdiler, (5) turur. *Qavluhu ta‘ālā*: وَاللَّهِ خَيْرٌ وَابْقَى (20/Tāhâ,73) ‘azābı bākī

kün orta- (6) -da ĩmān keltürdiler, aḥṣamun şehīd boldılar, uçmaḥḳa bardılar. **Āsiyeniṅ kıṣṣası.** (7) Fir‘avn Mūsīḳa tehdīd kıldı, öldürgey-men, tip. Āsiye aydı: Uwtanmas mu-sen, munça (8) mu‘cize körüp müselmān bolmadıṅ, müselmān bolğanlarını nelük öldürdüṅ. Fir‘avn (9) aydı: Sem me Mūsīḳa ĩmān keltürmiş bolḡay mu-sen, bu işlerini kamuḡ sindin körgü, (10) Mūsī Taṅgrısıḳa mu tapınur-sen? Āsiye aydı: Meniṅ Taṅgrım bir Allāh turur tip müselmān- (11) -lıkın āṣkāra kıldı. Fir‘avn Āsiyeni tutuzdı, kırk kün aṣ boḡuz bërmedi, (12) türlüḡ türlüḡ kınlar kıldı, yangıl tip. Yanmadı. Temür ḳazuḳlar yerke tokıttı, (13) Āsiyeni aṅḡa kerdi, yalıṅ kıldı. Aymışlar: Fir‘avdın oza kimerse bu kın (14) kılmışı yok erdi. Bu kırk kün içinde Āsiyeniṅ du‘āsı bu erdi. *Ḳavluhu ta‘ālā:* (15) رب ابن لی عندك بيتا فى الجنة ونجنى من فرعون وعمله ونجنى من القوم الظالمين (66/Tahrīm,11) Mevlā (16) ta‘ālā nürdın bir ḳubbe ıdtı, kimerseniṅ közi Āsiyeniṅ teniṅḡe tüşmesün, tip. Ol (17) temür ḳazuḳlar birle arḳan yaturda suwsadı. Mevlā ta‘ālā uçmaḥ ṣerbetin ıdu yarlıḳadı, (18) altun zencīr birle asıḡlıḡ hevāda körünü turur, anı içti, uçmaḥḳa ulandı. Fir‘avn (19) ‘aleyhu’l-la‘ne ṣarḫınıṅ ṣıfatı. Anda kıdın ḡalḳ Mūsīḳa yüzlendi müselmānlıkḳa

[179b] (1) kirü başladılar. Fir‘avn ḡalḳ ara uwtandı, ne kılgusın bilmedi, ‘āciz boldı, (2) aydı: Meniṅ Mūsī birle işim yok, men kendü kökke yoklayın, Mūsī Taṅgrısın köreyin (3) Hāmānḳa aydı: Otuṅ yıḡkı, bışıḡ kerpiç itgil, ṣarḫ ḳoparḡıl, Mūsī Taṅgrı- (4) -sı bar mu köreyin, bu Mūsī yalḡan aytur bolḡay. *Ḳavluhu ta‘ālā:* فلو قد لى ياهامان على الطين (28/Kasas,38) (5) Hāmān kerpiçler ḳoḡdurdı, bişürdi. Aymışlar: Fir‘avdın burun kimerse bışıḡ (6) kerpiç itmişi yok erdi, eṅ ilki kerpiç ol bişürdi, ehk ḳatturdı, bışıḡ kerpiç (7) birle mināre ḳopardı. Aymışlar: Ol mināreni ança aḡdurdı kim anıṅ köligesi kün (8) ewrülmişde yüz yıḡaçlık yerke barur erdi. Taḳı aymışlar: Yerdin mināre tepesiṅḡe (9) tutuṣ erenler turup kerpiçni eligdin eligke bërür erdiler. Ol kerpiç mināre (10) tepesiṅḡe aḡḳınça iki yüz kün keçer erdi. Aṅḡa aḡdı, kökke baḳtı, yerdin körer teg (11) ök kördi, aḡdın nerse körmeydi. Yana aydı: Mūsī yalḡan sözleyür ermiş, kökke (12) Taṅgrı yok,

yerniᅅ me köknüᅅ me Taᅅgrısı men-men, mindin adın Taᅅgrı yok, tidi. Ağzıᅅa (13) toprak. *ᅀavluhu ta‘ālā*: ما علمت لكم من اله غيرى (28/Kasas,38) Fir‘avn Benī İsrā’ılıᅀa öwkelik boldı, ᅀatıᅅ (14) emgetü başladı. Aydılar: Ey Mūsī emgekimiz taᅀı artuᅀraᅀ boldı, Mevlā ta‘ālādın (15) tilegil, bizke feraᅀ bērsün. Mūsī aydı: Şabr ᅀılıᅅ, Mevlā ta‘ālā öz düşmenini helāk (16) ᅀılıᅅay. Fir‘avnᅀa keldiler, aydılar: İmān keltürgil, Benī İsrā’ılıni bizke bērgil, yok (17) erse du‘ā ᅀılıᅅay-men, ‘azāb kelgey, Fir‘avn Mūsıᅀa ᅀatıᅅ sözledi. Ya ᅀılısaᅅ (18) ᅀılıᅅıl, tidi. Mūsī ᅀırᅀ tūni küni du‘ā ᅀıldı. Mevlāᅀa yalwardı. Cebra’ıl (19) keldi, aydı: Ey Mūsī köᅅᅅlüᅅᅅni ᅀoş tutᅀıl, ‘azāb yetildi. İᅀi ‘azze ve celle

[180a] (1) Mūsī yalawaᅀᅀa yalawaᅀlıᅀ mu‘cizesi toᅀuz nerse bērmiş erdi. *ᅀavluhu ta‘ālā*: وألقموا الضفادع والقمم والصفادع والدم ايات مفصلات (5) فارسنا عليهم الطوفان والجراد (7/A‘raf,133) Evvel tayaᅀ, iᅀinᅀ yed-i beyzā, ürüᅅ elig, üçinᅀ (3) inᅀicār, törtinᅀ inᅀi<lā>ᅀ, bişinᅀ tūfān, altınᅀ küye, yētinᅀ ᅀekürge, (4) seksinᅀ baᅀa, toᅀsinᅀ ᅀan. *ᅀavluhu ta‘ālā*: وألقموا الضفادع والدم ايات مفصلات (5) فارسنا عليهم الطوفان والجراد (7/A‘raf,133) Evvel tūfān keldi, yēti tūni küni (6) yaᅅmur yaᅅdı, Mışır içi suw toldı, ᅀalkᅀ ᅀaᅀtı, yazıᅀa ᅀıᅀtı, Fir‘avnᅀa keldiler: (7) Taᅅgrı erseᅅ bizni mundın ᅀutᅀarᅀıl, tidiler. Fir‘avn aydı: Bu işni (8) Mūsī ᅀıldı, aᅅᅅa barıᅅ, yalwarıᅅ, bu ‘azāb kitse İmān keltüreyin, Benī İsrā’ılıni (9) aᅅᅅa bēreyin. Mūsıᅀa kelip yalwardılar. Mūsī du‘ā ᅀıldı, tūfān kötrüldi, yer (10) ᅀurıdı, yaş otlar ündi, ᅀiᅀekler açıldı. Aydılar: Bu yaᅅmur bizke ‘azāb tiyür (11) erdüᅀ, bu kendü bizke rāᅀat ermiş tip İmān keltürmediler. Mūsī yana ᅀırᅀ kün (12) du‘āᅀa meşᅀül boldı, bu ᅀırᅀ kün içinde aşıᅀları ekinleri köᅀklendi. (13) İᅀi ‘azze ve celle ᅀekürgeᅅi ıᅀtı, aşıᅀların yēyü başladı, uᅀsa kün köᅀünmes (14) erdi. Yıᅅlayu Fir‘avnᅀa keldiler. Fir‘avn il uluᅅlarıᅅᅅa aydı: Siz me barıᅅ (15) Mūsıᅀa aydıᅅ: Ol yerde ‘ām ᅀalkı keldi, ‘ām ᅀalkı i‘tiᅀādsız bolur, emdi (16) biz keldimiz, bu ‘azābnı bizdin kitergil, biz İmān keltüreliᅅ, Benī İsrā’ılıni saᅅᅅa (17) bēreliᅅ. Barı bardılar, yalwardılar, Mūsī icābet ᅀıldı, du‘ā ᅀıldı. Mevlā ta‘ālā (18) isig yel ıᅀtı, ᅀamuᅅ ᅀekürgeler köydiler. Yēᅅüᅀe aşıᅀları ᅀaldı. ‘Ahd sıdılar, (19) İmān keltürmediler. Mūsī yana ᅀırᅀ tūni küni du‘āᅀa meşᅀül boldı, yaᅅaᅅ ᅀekürge

[180b] (1) keldi, alan alıqların yedi. Ba‘ ı aymılar: مله kye bolur, alıqlarında (2) kye optı, bireg on sau alı tegirmenke iletse kelgine  sau almas (3) erdi. Yana Fir‘avna yalwaru keldiler. Fir‘avn z atındaı beglerin ıdtı, Ms- (4) -a aydın: Emdi bir yolu bizi n du‘  ılsun, bu bel⁶⁹⁷ kitse mselmn bolay- (5) -miz, Ben sr ılni saa bergey-miz. Msa kelip aydılar. Yalawalar kli yuma (6) bolur, icbet ıldı, du‘  ıldı. Kyeler amu helk boldı. **ekrgeler ıası.** (7) Enes bin Mlık raıya‘llhu ‘anhu aytur: Yalawaımız Muammed Mutafa‘ ‘aleyhi’s-selm ekrge ımıda (8) bu du‘n aytur erdi: اللهم اهلك الجراد اللهم اقطع دابرہ اللهم اقتل كبارہ واهلك صغاره وافسد بيضه وخذ (9) اللهم اهلك الجراد اللهم اقطع دابرہ اللهم اقتل كبارہ واهلك صغاره وافسد بيضه وخذ (9) Cbir bin ‘Abdullh rivyet ılır raıya‘llhu: ‘mer raıya‘llhu ‘anhu alfe bolmıda ekrge tkendi, (11) almadı. Kimerse ekrge aberin aymadı. ‘mer raıya‘llhu ‘anhu aulu boldı, m- (12) -a Yemena atlıqlar ıdtı. Yemen vilyetine barganlar, bir awu ekrge keltrdiler, (13) ‘mer skinde odılar. Anı krdi erse  yolu Allhu Ekber, tidi, aydı: Resl (14) ائية فى البر (15) ل الله عشر الان امته منها ستمايه فى الخير ولديع, aydı, aleyhi’s-selmdın iittim, aydı, اول سيهلك من سلام الجراد فاذا هلكت تتابعت مثل النطام Ma‘nsi ol bolur: di ‘azze ve celle yer yzinde on min trl (17) alayı yarattı, olarda altı mini suwda, trt mini uruda. Muna tınlıqlarda en (18) ilki helk bolan ekrge bolay, ekrge almasa aınlar yoalu balaaylar, (19) tzlmı monukn yipi zlmı teg. Mada keldimiz. aan ekrge

[181a] (1) almadı erse aydılar: Nerse ygmiz almadı, ne tip mselmn bolalın, tidiler. (2) Yana du‘a mel boldı. Mevl ta‘l yarlı tegrdi. amu deryda suwlarda ne (3) baa bar erse amu ıtılar. Aymılar: Msa yarlı boldı, Nl tenizi ırına (4) keldi, taya birle iret ıldı. Astını stn boldı, amu baalar yer yzıne (5) ıtılar. ارنو تن منغيزلي ıtılar. (6) r turgan

⁶⁹⁷ m. م mstensih bir nceki szck ile karıtırmı olmalı.

kişiniñ engekike tegi yıǵlur erdiler, tünle yatğan kişiniñ (7) kögsiñge üç arşun baқа yıǵlur erdi, Mısrқа yüz urdılar. Aş yèyürde ediş- (8) -leriñge kirdiler, aş yèyümediler, Fir‘avnқа keldiler. Hāmānnı birle ıdtı, (9) Mūsīқа keldi, aydı: Ey Mūsī du‘ā kılǵıl, bu baқalar kitsün, men ‘ahdқа (10) kirdim, İmān keltüreliniñ, Benī İsrā’İlni sañğa bèreyin, tidi. Mūsī du‘ā kıldı. (11) İsig yel qoptı, baқalar қamuğ öldi. Yağmur keldi, ölüğ baқalarını teñgizke (12) kemişti. Mısr ili arıdı. Mūsī aydı: Keliñg söziñgizke tegiñg, unamadılar. Mūsī (13) yana kırk kün du‘āқа meşǵul boldı. Keçe yattılar, tañg birle qoptılar. (14) Arıqlarda suwları қan bolmış. Benī İsrā’İl arıqı andaǵuқ suw aқar. Qayu (15) Qıbtı ol suwdın içti erse қamuğ öldiler, yèti kün қan aқtı. Fir‘avn (16) atlandı, suw başıñğa bardı, қamuğ arıqlarını қan kördi, yalguz Benī İsrā’İl (17) arıqı suw aқar. Biregüke aydı: Men yawlaқ suwsadım, bir ayak bu suwdın (18) bèrgil, içeyin, tidi. Ayak aldı, eligin suwқа soқtı, eligi teggen yer (19) қan boldı, tegresi suw. Qıbtı İsrā’İl birle bir yerde suw susar İsrā’İl

[181b] (1) alǵan suw, Qıbtı alǵan қan. ‘Ācız boldılar. Fir‘avn yaş yıǵaқınıñ (2) suwın sora başladı. Mevlā ta‘ālā қudretin körgüzdi. Yıǵaқdın sorǵan suw birle (3) қanmadı, taқı artuқraқ suwsadı, yaraǵı қalmadı. Aydı: Emdi Mūsīқа men (4) barayın, aқınlar ‘ahd kıldılar, sıdılar, sözike tegmediler, men ‘ahd қılayın (5) sözümke tegeyin tip Mūsīқа keldi, aydı: Sen du‘ā kılǵıl, bu belā kitsün, müselmān (6) bolayın, Benī İsrā’İlni sañğa bèreyin, tidi. Yalawaқlar көñgli yumşaq bolur, қabul (7) kıldı, du‘ā kıldı, қan belāsı kötrüldi, suwları aқа başladı. Mūsī ‘aleyhi’s-selām (8) Fir‘avnқа keldi, sözüñgke teggil, tidi. Fir‘avn aydı: Benī İsrā’İlni (9) sañğa bèrdim, alǵıl, munda turmaǵıl, bu vilāyetdin çıkarǵıl, atalarıñg (10) yeriñge bargıl, tip Benī İsrā’İlni seçti. Mūsī tapşurdı. Mālın tawarın (11) bèrmes-men, tidi. Mūsī Benī İsrā’İl uluǵların yıǵdurdı, du‘ā kıldı. Yarlıǵ (12) boldı: Benī İsrā’İl erenleri қatunları, Qıbtıler iwleriñge kirsünler, aysunlar, (13) yarın biziñg ‘İdimiz bar, mālımıznı bizke bèriñg, boyun қulaқdaқı yünçülerini (14) emānet bèriñg, yarın ‘İd kılıp yana keltürüp sizke bèreliñg, tisünler. Andaǵ aydılar. (15) Mevlā

ta‘ālā Kıbtîler hatunlarınıĝ köngliĝe raĥm kemişti, kamuĝ altun kümüş yüzük bilezük
(16) ısırkaların, yünçülerin Benî İsrâ’îl hatunlarıĝa bėrdiler. Yana yarlıĝ boldı: (17)
Kapuĝlarıĝa kan sıvadılar tünle çıkarda biri birin tanımaĝ üçün. Tün buçuķı (18) boldı
erse çıktılar. Mevlâ ta‘ālâ Kıbtîlerka uđķu kemişti, bir Kıbtî ođĝanmadı. Ol (19) ĥâlde
Mūsî yalawaç köngliĝe tüşti, kemişti⁶⁹⁸ Yūsuf yalawaç vaşıyyet kılmış erdi. Mūsî
‘aleyhi’s-selâm

[182a] (1) meniĝ süĝgükümni teĝgizdin çıkarıp Ken‘ânka iletgey tip. Aydı: Kimerse (2)
Yūsuf yalawaç süĝgükin kimerse bilgen bar mu? Bir kırtķa: Men bilür-men, tidi. (3)
Mūsî, ayĝıl, tidi erse bir ĥacetim bar, anı revâ kılmaĝınça aymas-men, (4) tidi. Ĥacetiĝ
ne tise ĥacetim ol turur kim yarın uçmaĝ içinde (5) seniĝ birle bolayın, tidi. Mūsî kabûl
kıldı. Yūsuf süĝgükini alıp çıktılar. (6) On iki şıbt erdiler, tegme bir şıbt yigirmi miĝ er
erdiler. Mūsî du‘â kıldı. (7) Kıbtîler mâlı tawarı kamuĝ taş boldı. Mūsî çıktı, iki yüz kırķ
miĝ sançışur er (8) birle. Hārûn çerig soĝını sürdi. Taĝ attı erse Kıbtîler ođĝandı- (9)
-lar, Fir‘avnka ĥaber kıldılar. Fir‘avn: Çerigler yıĝlıĝ, tip münâdî (10) kıldırdı. Üç kün
çerigler yıĝdılar. Benî İsrâ’îlniĝ yükleri ağır erdi, (11) yađaĝ ‘avretlar, yaş oĝlanlar köp
üçün Mūsî Benî İsrâ’îl birle aķru (12) yöriyür erdi. Üç yüz miĝ er birle Fir‘avn atlandı,
yětmiş miĝ (13) er yađaĝı erdi. Mūsîni kıawdılar, kün toĝar vaķtte Mūsî çerigin kördiler.
(14) *Ĥavluhu ta‘ālâ: فاتبعوهم مشرفين* (26/Şuarâ,60) Mūsî çerigi kıorķtılar, aydılar: Ey Mūsî
ilgerü teĝgiz, (15) artķarudın yaĝı yetti. *Ĥavluhu ta‘ālâ: فلما تراء الجمعان قال اصحاب موسى انا*
لمدركون (26/Şuarâ,61) Mūsî aydı: (16) Kıorķmaĝ İđi ‘azze ve celle biziĝ birle turur. *Ĥavluhu*
ta‘ālâ: كلاً ان معي ربى سيهدين (26/Şuarâ,62) Suwķa (17) tegdiler. Yarlıĝ boldı: Ey Mūsî tayaķıĝ
birle deryānı urĝıl. *Ĥavluhu ta‘ālâ: ان اضرب بعصاك البحر* (26/Şuarâ,63) Urdı, teĝgiz suwı
tarıldı, on iki yol boldı, tegme iki yol arası uluĝ (19) taĝ teg suw turdı. *Ĥavluhu ta‘ālâ:*
فانفلق فكان كل فرق كالطود العظيم (26/Şuarâ,63) Mūsî aydı: Kiriĝ.

⁶⁹⁸ m. *tüşti* kelimesinin hemen altına yazılmış.

[182b] (1) Aydılar: Tüpi kamuğ balçık turur, neteg kireliñg? Mevlâ ta‘âlâ yel ıdtı, kün isigi tokıdı, bir (2) sâ‘atte teñgiz tüpi qurıdı. Su‘âl kılmışlar: ‘Âlem içinde qayu yer turur (3) kim aña bir qurla kün çoğı tegdi, adın tegmedi? Cevâb aymışlar: Ol Nîl (4) teñgiziniñg tüpi turur, kün tegdi, yana suw aqtı, adın kün tegmedi. Aydılar: Ey Mūsī (5) bu on iki yol turur, tegme bir yolğa bir şıbtı oğlu kıızı birle kirseler, ol (6) yana bir şıbtı körmegeyler. Mevlâ ta‘âlâ ol tağ teg teñgiziniñg suwlarını öte öte (7) telükler yarattı, kamuğları biri birin körer boldılar, köñgöl tıncılığı birle (8) suwğa kirdiler. Fir‘avn çerigi yetildi. Fir‘avn aygır atğa münmiş erdi. (9) Teñgizni kördiler on iki yol bolmış. Fir‘avn anı körüp qorqtı. Mūsiniñg (10) mu‘cizesi erdükin bildi, ammâ çerigke belgürtmedi, aydı: Meniñ Tañgrılıkımnı (11) emdi bildiniñiz mü, suw maña mundağ yol bérdi tip bu tıtağ birle yanar (12) boldı. Ol hâlde Mevlâ ta‘âlâ Cebra‘îlni âdemî şüretinçe ıdtı, kısrakğa münüp (13) Fir‘avn öñginde suwğa oğradı. Aygır anı körüp soñğınça oğradı, (14) Fir‘avn tizgin tarttı, yeñgümedi. Aymışlar: Mevlâ ta‘âlâ tört yüz ferişteni ıdtı (15) âdemî şüretinçe, Fir‘avn çeriginiñg soñğınğa kirip ادركوا الملك حتى يلحقوا (16) tiyü sürer erdiler. Fir‘avn erksizin aygırnı tıdumadın suwğa kirdi, (17) Kıbtîler me kamuğ kirdiler. Su‘âl kılmışlar: Mevlâ ta‘âlâ واردها الا وان منكم Ma‘nisi: (18) ol bolur: Sizlerde kimerse tamuğğa kirmegen bolmağay enbiyâ ve evliyâ ve mü‘min ve kâfir (19) muṭī‘ ve ‘āṣī kamuğ kirür tip kâfir kirür, mü‘min me kirür ermiş, mü‘mindin kâfirğa farqı

[183a] (1) ne boldı? Cevâb: Körmes mü-sen, Nîl teñgizike Benî İsrâ‘îl boğunı kirdi, Cebra‘îl me (2) kirdi, Fir‘avn çerigin başlap me kirdi, olarnı andağuk kıldı, özi (3) selâmet çıqtı. Mundağuk kıyâmet kün mü‘min me kâfirni başlap tamuğğa kirgey özi (4) selâmet çıkğay, olar anda qalğay. *Qavluhu ta‘âlâ: ثم ننجي الذين اتقوا ونذر الظالمين فيها* (5) جثيا (19/Meryem,72) [Kışsa]da andağ kelmiş Mūsī çerigi suwdın çıqtı, suwda kimerse (6) qalmadı. Fir‘avn çerigi kamuğ suwğa kirdi, taşqaru kimerse qalmadı. Suwğa yarlıg (7) boldı, aqa başladı. Ol tağ teg suw kamuğ qomrıldı, qatıg ün işitildi. Mūsī ‘aleyhi’s-selâm (8) bir ediz yerde turuqtı. Benî İsrâ‘îlni yıgdı, Mevlâ ta‘âlâğa şükr kıldılar, (9) hamd u

şenā aydılar. Yana aydı: يا عباد الله انظروا فان الله تعالى قد اهلك عدوكم فى البحر (10) Ey Mevlā kulları körünġ, İdi ‘azze ve celle yağlarıñgızñı suw birle helāk kıldı. Aymışlar: (11) Kaçan Fir‘avn Teñgiz tüpinde ġarķ boldı erse ol hâlde aydı: İmān keltürdüm, (12) ol İdike kim Benī İsrā’îl añġa İmān keltürdiler. *Qavluhu ta‘ālā*: امنت به بنوا (13) امنت بالله لا اله الا الذى المفسدين (16) الان وقد عبرت قبل وكنت من *Qavluhu ta‘ālā*: اسرائيل (10/Yûnus,90) Ol hâlde Cebra’îl bir awuç öyük balçıkñı alıp aġzıñġa (14) tıktı, emdi mü İmān keltür-sen, mundın burun İdi ‘azze ve celleķa yazıdınġ, Tañġrı-men (15) tidiñġ, yazuqsuz oġlanlarını öldürdünġ, *Qavluhu ta‘ālā*: المفسدين (16) الان وقد عبرت قبل وكنت من (10/Yûnus,91) Aymışlar: Fir‘avn bir kün Nîl teñgizi kırığında awlap yörüyrde (17) Cebra’îl âdemî şüretinçe kelip Fir‘avnķa sözledi, meniñ bir kulum bar, meniñ (18) sözüm tiñglemes, men buyurġan işni kılmas, men añġa bisyār eġgölükler kılur-men, (19) anıñ ħükmi neteg turur? Fir‘avn aydı: Andaġ kulñı bu suwķa kemişmek kerek. Cebra’îl

[183b] (1) Cebra’îl aydı: Sindin bu ħükme bir bitig kerek. Fir‘avn bu sözke ħükme kılıp bitig (2) bërdi. Ol bitig Cebra’îlde erdi. Teñgiz tüpinde ġarķ bolur hâlde Cebra’îl (3) ol bitigni Fir‘avnķa körgüzdi. Bu seniñ ħükmiñ erür mü, bu bitig seniñ (4) bar mu? Bar, tidi. Emdi seniñ ħükmiñ birle Mevlāķa yazġan, Mevlā yarlıġın işitmegen (5) yolsuz kul sen-sen tiyü helāk kıldı. Aymışlar: Fir‘avn helāk bolmışda kiġin (6) Cebra’îl ornıñġa yandı. Ĥiķāb keldi: Ey Cebra’îl Fir‘avn İmān keltürür hâlde (7) ķoġsañġ İmān keltürse meniñ ‘izzetim celālim ħaķķı ve ħürmeti ķabûl kılgay erdim, (8) uçmaġķa kigürgey erdim. Aymışlar: Mûsî boġunıķa aydı: Fir‘avn ķerigi birle (9) helāk boldı tip. Benī İsrā’îl aydı: Bir ün işittimiz ammā Fir‘avn helāk (10) bolġanın bilmes-miz, tiyişti. Tört yüz yıl Fir‘avn Tañġrılıķ da‘vî kıldı, Benī (11) İsrā’îlķa ķulluķ buyurdı, yürek aldurup ķorķmış erdiler. Közün körmeginçe (12) köñġülleri tınmadı. Mûsî Benī İsrā’îlni yandurdı, teñgiz kırığınġa keltürdi Fir‘avn (13) neteg bolġanın körmek üçün. Aymışlar: Âdem yalawaġdın Fir‘avn rûzġarıkke tegi (14) suw kimni ġarķ kılsa taşķaru salmas erdi. Mevlā ta‘ālā ħükme kıldı: Benī İsrā’îl- (15) -niñ köñġli tınsun tip suw ölüġni taşķaru atar boldı. Fir‘avnnuñ ölüġin (16) ķerigi birle suw taşķaru saldı. Aymışlar: كان ملقى على شاد الحر كالثر العظيم (17)

لتكون لمن لمن (18) فاليوم ننجيک ببدنک *Ḳavluhu ta‘ālā*: Suw kırığında uluğ sığır teg yatur erdi. *Ḳavluhu ta‘ālā*:⁶⁹⁹ (19) Aymışlar: خوفک اية (10/Yûnus,92) Kırâ‘at şād içinde kelmiş فاليوم ننجيک *Ḳavluhu ta‘ālā*: Mûsîniñ bir Sâmirî atlıg ħâlası oğlı bar erdi. Cebra‘îl

[184a] (1) teñgizdin çıkmışda kimerse Cebra‘îlni tanumadı, Sâmirî tanudı. Tanumağ- (2) -ka sebeb ol erdi kim Sâmirîniñ közi Cebra‘îlniñ atı tuyuğınğa tüşti, (3) tuyuğın kayu yerke қоdса, ol yer yaşarur erdi, Sâmirî atdın (4) indi, Cebra‘îlniñ atı tuyuğındakı topraқdın bir awuç aldı. Benî İsrâ‘îl (5) teñgizdin çıқıp turған yerde ‘ Amālîka uruğındın Fir‘avn birle қalmış erdiler, (6) teñgiz kırığında ornap butқа tapınur erdiler, ol but buzaғu şüretliğ (7) erdi. Benî İsrâ‘îl anı körüp Mûsîka aydılar: Ey Mûsî bizke bir Tañrı ite (8) bérgil, andağ kim ol bođunnuñ Tañrıları bar. *Ḳavluhu ta‘ālā*: قالوا يا موسى اجعل لنا الها (9) قوم (10) قال انكم *Ḳavluhu ta‘ālā*: كما لهم الهة (7/A‘râf,138) Mûsî aydı: Biligsizler ermiş-siz. *Ḳavluhu ta‘ālā*: هؤلاء (11) انّ (7/A‘râf,138) Butқа tapınғанлар қamuğ bāṭıl tururlar, āḥir helāk bolğusı. متبرّ (7/A‘râf,139) Sizlerke Mevlâ ta‘ālâdın adın mu Tañrı kerek, ol sizlerni faзlı (12) birle üğürdi, қuđreti birle [düşmenlerni] helāk қıldı. **Mûsî yalawaç Şāmқа bargan sözleri.** (13) Benî İsrâ‘îl umınçı ol erdi, yarlıg bolğay yanıp Mısrқа kirgey-miz, (14) қalğan Қıbtîlerni қul қılğay-miz, olar bizke қıldı erse biz me olarқа andağ (15) қılğay-miz, tip. Mevlâ ta‘ālâniñ tileki boldı⁷⁰⁰, yarlıg keldi, atalarınıgız yeri Şām vilâyeti (16) turur, anda bariñg. Yarındası teprediler. Ol kün Mısrnı Hāmân bilür erdi. (17) Fir‘avnuñ uruğı yoқ erdi. Fir‘avnda қıdın yėti yıl tirildi, öldi. (18) Qırқ yıl Hāmân oğlanları Mısrda melik erdiler, қırқ yılda қıdın Benî (19) İsrâ‘îl Tîh yābānındın kelip Mısrnı aldılar, қaçan Şāmқа tegdiler erse yarlıg

[184b] (1) boldı: Bu kendlerke kirürde қamuğ secde қılıñg, til birle ‘öзr қoluñg, tevbe қılıñg, (2) til birle ҳıṭṭa tiñg ya‘nî ارتكبنا بالاختيار الاضنام (3) Butқа tapınған

⁶⁹⁹ ayetin metinde silik olması nedeniyle okunamadı.

⁷⁰⁰ m. بولمادی

yazuklarımızı keçürgil timek bolur. Kamağları secde kılu kirdiler. (4) İl halkı nezzāreka turdılar. Yana birde mundağ sözlemesünler tip Mevlā ta‘ālā olar- (5) -ka kızgıt kıldı, eğgüleri arıgları ol yarlıgı bütürdiler, isizleri (6) arıgsızları ol işke füsüs kıldılar, tillerin ewürdiler, hıttā timediler, (7) hıntā tidiler. *Kavluhu ta‘ālā*: فبذل الذين ظلموا قولا غير الذي قيل لهم (7/A‘rāf,162) Ançada Şu‘ayb (8) yalawaç vefatı bolmış erdi. Mūsī Tūrka çıktı, tağka tegdi erse ağıkıl tip (9) yarlıg boldı. Ağdı. Mevlā ta‘ālā Mūsī birle sözleşti, şerī‘ at koldı, icābet buldı. (10) Tevrīt atlıg kitābke va‘de kıldı. Otuz miñg yalawaçlar Tevrītning şerī‘ati üze erdi- (11) -ler. Benī İsrā‘ılka hürmet ve ‘izzet erdi. Yarlıg keldi: Ey Mūsī Benī İsrā‘ılka aygıl, (12) men sizlerni yalawaç uruğı kıldım, bir ança sizlerdin yalawaçlar, bir ança melikler (13) bolğaylar, bir ança ‘ālimler bolğaylar, men adın halklardın sizlerni üdürdüm, (14) eğgülükler kıldım, yarlıgka boyun suñg, ‘āşılık kılmañg, meniñ hoşnūdluğum (15) tileyür ersenğiz Yemen vilāyeti sınağ atlanıñg, atalarınıgızınıñ ‘Amālika atlıg düşmen- (16) -leri bar, olarınıñ birle ħarb kılıñg, sizke nuşret bereyin. Mūsī sewünüp Tūr (17) tağındın yandı, bu yarlıgı tegürdi. Sewündiler, yarağlanıp atlandılar. (18) ‘Amālika melīki ol ħaberni bilip yawlağ korktı, Fir‘avn helāk bolğanın işitmiş erdi. (19) Olar yawlağ uzun boğluğ, küçlüg erdiler. Olarka ‘Ādiler tiyür erdiler. Mūsī ‘aleyhi’s-selām-

[185a] (1) -ka kişi ıdtılar, öz heybetlerindin küçlerindin ‘azāb va‘desi kıldılar. (2) Mūsī aydı: Men sizdin qorqmas-men, köñgölçe kelmişim yok, Tañgrınıñ yalawaçı-men, mini (3) saklağan Mevlā ta‘ālā turur, İmān keltürünğ, yok erse sançışur-men. Ol kişi qorqup yandı. (4) ‘**Ādilerinğ sıfatı**. Aymışlar: Tegme birleri üç yüz arşun boğluğlar (5) erdi, kögüzleriniñ ini on yēti arşun erdi. Mūsī il uluğların üdürüp (6) olarka cāsūs ıdtı. Rūbil uruğındın Şāhīl bin Zekerıyyā, Şem‘ūn uruğındın (7) Sābāt bin Cüz, Yehūdā uruğındın Küllāb bin Yūfnā, Cād uruğındın Hālīd bin Yūsuf, (8) Zebālūn uruğındın Cudī bin Sūrī, Yestācer uruğındın Sālūn bin Mülkīl, (9) Yefşār uruğındın Ħayr bin Vaķīs, Dān uruğındın Ħamlāyīl bin Ħamel, Lāvī (10) uruğındın Ħavlā bin Mülkiyā, Yūsuf uruğındın ikegü

Yūşa^ç bin Yūr taķı Cudī bin (11) Āşūş, İbn Yāmīn uruğındın Falţım bin Vefnevīn tünle yörیدiler, kündüz kizlendi- (12) -ler, il ḥaddīnge tegdiler, bir borlaķķa tegdiler, bir borlaķķa kirdiler. Borlaķ içisi (13) yemiş alğalu kelmiş erdi, bularnı kördi: Qayudın keldiŋiz, tiyü sordı. Qorkmış- (14) -da könisin aytu bērdiler. Altağusın bir yeŋike soķtı, yana altısın (15) bir yeŋike soķtı. Anda kiğin yemişler tērdi, kötürdi, ilke kirdi, (16) melik serāyıķa bardı. Bu on ikegüni yemişler birle melik qatıŋga keltürdi, tökti. (17) Mundağ kişiler bizke yağılık qılğalu kelmişler, tidi. Melik aydı: Andağ (18) aşaklar neteg il tutarlar. Aydılar: Bular Al birle il tutarlar inanmas ersēŋ (19) bularda biriŋge ayğıl, atıŋğa yēm bērsün. Andağ kıldı. Aqları olar teg ök

[185b] (1) ediz erdi, atıŋŋ āḥūrı me ediz erdi, aŋga aşu bilmediler, qazuqlar (2) yondılar, āḥūr tamıŋga tokıyu başladılar. ‘Ādīler kizlenü turup baķa turur (3) erdiler. Ol qazuķķa aşıp yana üstünrek qazuķ tokıdılar. Mundağın (4) qazuķ tokıyu āḥūrķa ağıdılar, atķa yēm bērdiler. İnip yana yēm ağıdurgınça (5) at yēm tüketür erdi. Atķa yēm yēdürmedin yēm üze sidi, sidük yıdı- (6) -dın at yēm yēmes boldı. Anı körüp melikke aydılar: Melik olarnı öldürüŋ, (7) tidi. Ḥatunı aydı: Bularnı öldürüp ne kelgey, qoğıl, barsunlar, biziŋ (8) küçümüz boğumıznı sözleyü bērseler, qorqup kelmegeyler, tidi. Aymışlar: (9) Olarda biregü bularnı alıp altını bir ayası üze, altını bir ayası üze qoğtı, (10) bāzār içinde kezdürdi, mundağ kişiler bizke yağılaşğalu kelmişler, tidi. (11) Bāzār ḥalkı olarķa külüştiler. Melik olarķa bir baş üzüm azuķ bērdi. Kötrümedi- (12) -ler. Bir uzun yığaçnı üzüm başınıŋ arasına soķtılar, yip birle (13) bağıdılar, altısı bir sınığardın, altısı bir sınığardın eginleriŋge (14) kötürdiler, İwke kelginçe azuqları ol erdi. Yolda keŋgeştiler, ‘Ādī- (15) -ler sözün mundağ sözlese-miz qorqğaylar, sançışķa barmağaylar, ḥatunlarıŋga (16) sözleyü bērmeliŋ tip tidiler, yalguz Yūşa^ç ḥatunıķa sözledi. Ḥatunlardın (17) bu söz çıķtı, ilke fāş boldı, qamuğ işitti, yürek aldurdılar. Mūsıķa aydılar: (18) Biz ol ilke kirmes-miz, olar küçlükler turur. Olar ol ilde bar erginçe (19) biz kirmes-miz, qaçan çıksalar, biz kirgey-miz. *Qavluhu ta‘ālā*: قالوا يا موسى ان فيها

[186a] Müsî aydı: Yarlıg (2) bu turur, kiring. Aydılar: Sen Taŋgrıng birle sançışing, biz munda otur<ur>-miz. (3) *Ḳavluhu ta‘ālā*: اذهب انت وربك فقاتلا Müsî İdi ‘azze ve celle- (4) -ğa yalwardı, aydı: İdiyā bularğa meniŋ erkim yok, özümke tağı qarındaşım Hārūn- (5) -ğa erkim bar, biz iki qarındaşlar barıp sançışalıŋ, bu fāsıqlardıŋ bizni (6) adırğıl. *Ḳavluhu ta‘ālā*: قال رب لا املك الا نفسي (5/Māide,24) Müsî İdi ‘azze ve celle- (7) Waḫı fafarq beynna ve bein al-qom bular yanar-miz (8) tiyürler, bularğa yolnı berkitgey-miz, hüküm kıldım, kırk yıl yābānda qalğaylar, (9) ilke tüz barumağaylar, olarıŋ üçün qağğurmağıl, sini men saqlağay-men. (10) *Ḳavluhu ta‘ālā*: قال فأنها محرمة عليهم اربعين سنة يتيهون في الارض (5/Māide,25) Yarlıg boldı: Ey Müsî bulardın ağırılmağıl, bular yanar-miz (8) tiyürler, bularğa yolnı berkitgey-miz, hüküm kıldım, kırk yıl yābānda qalğaylar, (9) ilke tüz barumağaylar, olarıŋ üçün qağğurmağıl, sini men saqlağay-men. (10) *Ḳavluhu ta‘ālā*: قال فأنها محرمة عليهم اربعين سنة يتيهون في الارض (5/Māide,26) **Tih** (11) **yābānında qalğan kıssası**. Otuz tünı küni Müsîka keldiler, qatıg ünün (12) aydılar, biz munda helāk bolduk, bizni munda neçe tutar-sen, qopğıl bizni (13) bir sınğar iletgil, yok erse bizke destür bėrgil, biz kiteliŋ, sen qaŋça (14) kerek bargıl. Müsî yarındası tepredi, keçeke tegi yōridiler, menzilke (15) tegdimiz sandılar, kördiler taŋ birle köçgen yerke kelmişler. Mundağın (16) tōrt ay köçüp yōridiler, keçelik kördiler, tepregen yerke kelmişler. (17) Ḳamuğ azuqları tükendi, yılkı qaraları yēdiler. ‘Āciz qaldılar, Müsîka (18) yalwaru başladılar. Müsî aydı: Ḳamuğ siziŋ ma‘ şiyetiŋiz şūmluqı turur. (19) Yana du‘ā kıldı: İdiyā kamuğ seniŋ qullarıŋ turur, biligsizlik kıldılar, bularnı

[186b] (1) helāk kıldıŋ erse Ya‘ qūb yalawaç uruğındın sini birlegen kimerse qalmağay. (2) اللهم ارزقنا من سعة فضلك İdiyā fazlıŋdın bizke rūzı bėrgil, tiyü du‘ā (3) kıldı. Mevlā ta‘ālā du‘āsın icābet kıldı. Menn ve selvā kerāmet kıldı. Menn (4) yandağ şekeri bolur, selvā buldurcınğa menğzeyür quş bolur söğülmış. (5) Menn tünle yağar erdi, on kün yėğüçe tērerler erdi, söğülmış buldurcın (6) kökdin yağar olar yėğüçe. *Ḳavluhu ta‘ālā*: فقلنا اضرب بعصاك (2/Bakara,57) Suwsadılar, suw (7) qoldılar. Yarlıg keldi: Ey Müsî tayağıŋnı taşğa urğıl. Urdı. On iki (8) yul belgürdi. *Ḳavluhu ta‘ālā*: فقلنا اضرب بعصاك (2/Bakara,60) Tegme bir şıbt öz arıqların bilür erdiler. (9) الحجر فانفجرت منه اثنتا عشرة *Ḳavluhu ta‘ālā*: قد علم كل اناس مشربهم (2/Bakara,60) Bir yıl mundağın yōridiler. Tonları,

çadırları opradı, kün isigi- (11) -ke tākāt tutmas boldılar, yalwardılar. Mūsī du‘ā kıldı. Bulut ağdı. Bulut- (12) -dın ton etük yağa başladı. Tegme biriniᅅ bođıᅅğa yaraşu yaş oğlan- (13) -larğa tegi. Oğlan ulğarmışça ton me uzayur erdi, ay eskimişçe keçe qaraᅅᅅku (14) bolsa Mevlā ta‘ālā kökdin yoğun sıruᅅ teg yaruᅅluk ıᅅur erdi. *ᅀavluhu ta‘ālā*: (15) وظلّلنا عليكم الغمام (2/Bakara,57) Kırk yıl mundaᅅın kün keᅅürdiler, şeker yëyü, söᅅülmüş (16) et yëyü, anuᅅ ton keᅅe bulut köligesinde turu ᅅodurdılar. Meşel kelmiş kim (17) fāriᅅ qalsa ᅅodurur, toyᅅuça şeker et yëdiler. Bireᅅüsi ta‘ām yemişde kiᅅin (18) ol etdin alıp yarın yemek üᅅün ᅅoᅅdı, keçe ol et sasıdı. Aymışlar: (19) Ādemdin Mūsīka tegi bışıᅅ aş neᅅe qalsa sasımas erdi. Ol bireᅅü köz qara

[187a] (1) kılıp keçe saᅅladı erse sasıdı. Ol kündin berü bışıᅅ et keçe qalsa (2) sasıyur boldı. El-ᅀadīs: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لولا بنوا اسرائيل ما حذر الطعام (3) Benī Īsrā’īl bolmasa bışıᅅ aş artamaᅅay erdi. Yana aydılar: Ey Mūsī du‘ā (4) kılgıl, İᅅi ‘azze ve celle bizke yerdin ünᅅen zargün⁷⁰¹, tuᅅarın, sarmsaᅅ, (5) yasmuᅅ, soᅅan bërşün. *ᅀavluhu ta‘ālā*: بقلها وقتائها وفومها وعدسها وبصلها (6) فادع لنا ربك يخرج لنا ممّا تنبت الارض من: (2/Bakara,61) Mūsī aydı: Üstün ni‘metni (7) ᅅoᅅup astınnı mu tileyür-siz? Aymışlar: Bu kırk yıl içinde tırnaᅅları (8) uzamadı, tonları kir bolsa otᅅa kemişür erdiler, kir köyer ton selāmet ᅅıᅅar (9) erdi. Mundaᅅın kırk yıl ol yābānda qaldılar. Ammā ol söz kim Bel‘um Bā‘ūr (10) du‘ası birle qaldı, tiyürler. Yalᅅan turur, anı tiᅅᅅlemaᅅu, qabül kılmaᅅu. Olar (11) ol yābānda Mūsī yalawaᅅ du‘ası birle anuᅅ tonlar keᅅdiler, anuᅅ ni‘met- (12) -ler yëdiler. Biz yazuᅅluᅅlar me Muᅅammed resūlu’llāh du‘ası birle uᅅmaᅅ ni‘metin yip (13) Mevlā dīdārın bulsa-miz hīᅅ ‘aceb bolmaᅅay. اللهم ارزقنا بغصلك وكرمك (14) **Tevrītning kışşası**. Yana aydılar: Ey Mūsī sen bizke va‘de bërmiş erdiᅅᅅ, (15) Mevlā ta‘ālā maᅅᅅa kitāb ıᅅur tip. Emdi ᅅolᅅıl, ol kitāb kelsün. Mūsī ᅀūr taᅅıᅅᅅa (16) keldi, münācāt kıldı: İᅅiyā sen biligli-

⁷⁰¹ m. زرعون olarak Arapça “baúlihÀ” karşılıᅅında geᅅer. bk. ÇETİN, Engin., (2021), “Karahanlı Türkᅅesi Metinlerinde Manihaist ve Budist Çevreye Ait Bazı Sözcükler”, *Türkiyat Mecmuası*, 31.1, s. 215-216.

sen ne tileyürler. Mevlâ ta‘âlâ Tevrît (17) atlıg kitâbnı Mûsîka ıdtı, minğ sūre, tegme sūresi minğ âyet, tokuz levh (18) üze bitiglig. Aymışlar: Ol levh yaşıl zeberceddin erdi. Aymışlar: Kızıl (19) yâkūtdın erdi. Tevrîtni bitigen qalemnünğ ünini Mûsî işitür erdi. Levh

[187b] (1) Mûsî öñginde yarlıg keldi: Kötürgil. Mûsî kötrümedi. Mevlâ ta‘âlâ tegme bir sūre sanınça (2) bir ferişte ıdtı. Kötrümediler. Tegme bir âyet sanınça bir ferişte ıdtı. Kötrümediler. (3) Tegme bir kelime sanınça indi. Kötrümediler. Tegme bir harf sanınça indi. Kötrümediler. (4) Yarlıg keldi. Mûsîka bir yolu لا حول ولا قوة الا بالله العلي العظيم tigil. (5) Mûsî aydı erse Tevrîtni yalguz ok kötürdi, kavminğ keldi. Benî İsrâ’îl ulug kiçig, (6) er hatun yêti tûni kûni Mûsîka küdüp turdılar. Mûsî keldi, ediz yerke ağdı, (7) aydı: İdi ‘azze ve celle sizke bu kitâbnı ıdtı, ‘İbtî tilinçe, bu kitâbda yêti (8) minğ buyruğ bar tâ‘atka, yêti minğ tıdıg bar ma‘şiiyetdin, yêti minğ pend (9) ve ögüt bar, yêti minğ edgölük ve ihsân bar. Benî İsrâ’îl munı işittiler, bular- (10) -nı kim saklayı bilgey, ol tapınğan buzağı butımız bizke bu keltürgendin yegrek (11) erdi, tidiler. Kamuğları çoğı koparıp bu kitâbnı qabûl kılmaz-miz, tidiler. (12) Mûsî aydı: Siz ne kişiler-siz, özünğiz kitâb qoldınğız, yana unamas-siz. Du‘â (13) kıldı: İdiyâ men bulardın irdim yalqtım, sen bilgil. Mûsî çerigi on iki (14) yıgaç içinde on iki yıgaçlık yer tutar erdi. Cebra’îlke yarlıg boldı. (15) Filistîn tağlarındın bu munça çerigni başguça bir tağnı tüpindin qomrup (16) olarnıñ başları üze tuttı. *Qavluhu ta‘âlâ: وَادْنَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظِلَّةٌ* (17) وظنُّوا انه واقع بهم (7/A’râf,171) Mûsî aydı: Qabûl kılınğ, kılmadınğız erse bu tağ tepenğiz- (18) -ke tüşer, kamuğnı yençer, tidi. Unamadılar. Tağ indi, tepelerinğ tegdi, (19) uçaların bastı, yüzün tüştiler, sınğar yañgakların yerke qodup közleri birle

[188a] (1) tağka baqtılar. Mundın artuq inse qabûl kılalınğ, inme qabûl kılmalıñ, (2) tidiler. Tağ indi, yañgaklarınğa tegdi erse qabûl kıldılar. Bu kün cuhūdlar ayturlar: (3) Atalarımız mundağ kılıp belâdın qurtuldılar, tip andağ kıılurlar. La‘nehumu’llâh. (4) **Mûsî yalawaçnı âzârlağanlar sözleri.** Qaçan ‘alem-i fahrî yalawaçımız Muḥammed Muṣṭafâ

‘aleyhi’s-selām (5) Hax yarlığın tegürdi erse Mevlā ta‘ālā yarlığ ıdtı: Ey İmān keltürgenler, sizler Mūsī yalawaç- (6) -nı āzārlağanlar teg bolmañg, meninğ yarlığımın sizke tegürürde özini yalgankā (7) nisbet kılmañg, köni biling, Mūsini bir ançaları ‘ayb kıldılar, İdi ‘azze ve celle (8) Mūsī ‘aybı yoqluğun olarka belgürtti. *Qavluhu ta‘ālā: يا ايها الذين آمنوا لا تكونوا كالذين اذوا موسى فبراه الله مما قالوا* (33/Ahzāb,69) Aymışlar: Mūsī yalawaç uwutluğ öz tenini örtüg- (10) -lüg tutğan erdi. Bir ançaları alalıkka nisbet kıldılar, bir ançaları üdre- (11) -ka nisbet kıldılar. Üdre ut endāmdağı şiş ‘illeti bolur. Künlerde bir kün (12) Mūsī ‘aleyhi’s-selām iç tonı birle suwka kirdi, taş tonını taş üze қоdđı. Taş (13) yöridi, tonını alu bardı. Mūsī iç tonı birle suwdın çıktı. *يا حجر ضع ثوبي* (14) tiyü soñgınca yügürdi. Öwkesinde yalıñg erkenin bilmedi. Taş (15) halk üskiñge kirdi. Mūsiniñ teni yawlaқ arıg erdi, alası yoқ erdi, iç tonı me (16) ut endāmıñga yapşunmış erdi, üdre ‘illetiniñ şişi yoқın me kördiler. Ba‘zılar (17) aymışlar: Āzār ol erdi kim kaçan ilgerü yörise mütekebbir tidiler, arada yörise (18) qorқar tidiler, soñgra yörise özi қonçı teg bolup bizni қoy teg sürer tidiler. (19) Aymışlar: Āzār ol erdi kim Hğrūnnı sen öldürdüñg, tidiler. Mūsī yétmiş

[188b] (1) er birle Tūr tağıñga barurda Hārūnnuñg topraқındın keçtiler. Mūsī Hārūn (2) tiyü ündedi. Mevlā ta‘ālā Hārūnnı tirgüzdi. Aydı: Özüm öldüm, mini kimerse (3) öldürmedi, tidi. *Qavluhu ta‘ālā: فبراه الله مما قالوا* (33/Ahzāb,69) bu erdi. **Mūsī yalawaç dīdār tilegen kıışsası.** (4) Yana aydılar: Ey Mūsī Tañrı ‘azze ve celle birle sözleşür-men tiyürsen, biz me yalawaçlar uruğı- (5) -miz, sañga қadaş uruğ-miz, bizni me alu barsañg Mevlāniñg sözini işitse-miz bolğay (6) mu, tidiler. Mūsī du‘ā kıldı. Yarlıg boldı: Aygıl, uluğların seniñg birle (7) ıdsunlar, kelām işitsünler, yétmiş şālih abuşқanı üdürsünler. (8) Üdürdiler, altmış çıktı, yétmişke yétmedi. Yarlıg boldı. Tegme bir şıbtđın bir (9) yigit çıkardı, on iki yigit boldı, yétmiş iki boldılar. Mūsī aydı: İkegü (10) yanıñg, adınlar barsunlar. Tegme biri unamadılar, Yūşa‘ bin Nūn, Kālūb bin Yūfnā ikegü (11) yandılar. Aydılar: Bizke barğanlar şevābı bolğay mu? Bolğay, tidi. Yandılar. Otқа köymek- (12) -

din kırtuldılar. *Qavluhu ta‘ālā*: واختار موسى قومه سبعين رجلاً لميقاتنا (7/A‘râf,155) Hârûnnı ħalîfe (13) kıoğmış erdi, otuz künde kelgey-miz, tidi. Tûr tağı tûpinde otuz kûn ulaşı rûze (14) tuttı, yemedi, içmedi, sözleşü bolmadı erse ħartût yıđaçınıñ ħabın (15) ađzınıñğa sürdi. Yarlığ keldi: Nelük andağ kıldıñ? Mûsî aydı: Ağzım (16) sasığı kitsûn tidim. Yarlığ keldi: Bilmediñ mü, rûze tutğannıñ ağzı (17) yıdı meniñ ħazretimde yıpar yıdıñdın sewügrek turur ħalâyık üskinde, (18) Ey Mûsî yana on kûn rûze tutğıl, kırk kûn tamâm bolsun. *Qavluhu ta‘ālā*: واتمناها (19) بعشر فتم ميقات ربه اربعين ليلة (7/A‘râf,142) Zü’l-ħicce ayınıñ tokuzıncı kûn tağ tûpinde

[189a] (1) yığıldılar. Mûsî aydı: Sizler munda egleniñ, men tağğa açayın, siz soñğumça aķru (2) aķru keliñ, kelâm işitiñ. Andağ kıldılar. Söz işittiler, hoşlandılar, aydılar: Ey (3) Mûsî sini kônike tutmas-miz Tañgrını âşkârâ körmegiñce. *Qavluhu ta‘ālā*: لن نؤمن لك (4) حتى نرى الله جهرة فاخذتكم الصاعقة (2/Bakara,55) Ot keldi, ħamuğnı köyürdi. Mûsî ħađğuluđ boldı: (5) Neteg kılayın, Mûsî bularnı ilette, helâk kıldı, sözleri ħamuğ yalğan tigeyle. (6) Mevlâ ta‘ālâ ol zamânda ħamuğın tırgüzdi. *Qavluhu ta‘ālā*: ثم بعثناكم من بعد موتكم (2/Bakara,56) Mûsî aydı: (7) Emdi bildiñiz mü, büttüñiz mü? İşittimiz, bildimiz, tidiler. Mûsî yalawaç ‘aleyhi’s-selâm Mevlâ ta‘ālâ- (8) -dın kıldı olarnı, Benî İsrâ’îl arasında ħalîfe boldılar, kimi yalawaç boldılar, kimi (9) melîkke tegdiler, kimi ‘ulemâ ve şuleĥâ boldılar, Tevrîtni zâhir okıyur boldılar, (10) Mûsî birle yanıp iwleriñge keldiler. Aymışlar: Mûsî dîdâr kılgan munda erdi. Bu (11) ħavl dürüst ermes, dîdâr kılmağ yêti ayda kıdın erdi. Bir ança keçmişde aydılar: (12) Ey Mûsî bizke kerâmetler va‘de kılmış erdiñ, emdiĥa tegi bulmadımız, yana bir barğıl, (13) du‘â kılgıl, bolğay kim icâbet kılgay. Mûsî ħamuğ Benî İsrâ’îlni yığdurdı, Hârûn- (14) -nı olarka uluğ kıldı. Özi Tûrĥa bardı, kelâm işitti, hoşlandı, kelâm tatığı mundağ, (15) dîdâr ni‘meti artuĥraq bolğay, tip du‘â kıldı, aydı: سايلا متضرعا ليعطيني ما منعت من غيري اساءلك يا ذاالغطة والسلطان ان ترني (16) الى جنتك طالبا راغا قال رب ارني انظر اليك (7/A‘râf,143) *Qavluhu ta‘ālā*: لانظر اليك فخير الله تعالى (17) Ey Mûsî uluğ (18) söz sözlediñ, kimerseniñ bu söz sözlegü

yarağı yok erdi. Mūsī aydı: İlāhī sini (19) körüp öldüm erse öleyin, bu tilekim bérğil.

Yarlıg keldi: Ey Mūsī sen za‘īf-sen,

[189b] (1) körü<me>gey-sen. Aydı: Körgey-men. Yarlıg keldi: Körümegey-sen, velīkin ol tağka bağğıl, tağ (2) ornında tölense, sen mini körügey-sen, emdi ol iki tağ arasındaki taş üze olturğıl. (3) Mūsī keldi, ol taş üze olturdı. Mevlā ta‘ālā ilk kat kök ferişteleringe yarlıg tegürdi. (4) Yerke indiler kamuğ ud şüretliğ, tağ tegresin tört yığaçlık yer egirdiler, şabā-ı ‘ūr kıptı, (5) yel esti, kök kökredi, yaşın yaşnadı, feriştelər ün kötürdiler. İdi ‘azze ve celle- (6) -ka tesbīh ve tehlīl aydılar. Yana ikinç kat kök ferişteləri indiler arslan şüretliğ, (7) ediz ünün tesbīh ve tehlīl aydılar, ol feriştelər tegresinça basadılar. Mūsī (8) kırkıttı, secdeke bardı, aydı: İdiyā mini bu kırkıncın kıtkarğıl, bu tilekcin (9) peşmān boldum. Ol feriştelər uluğı aydı: Ey Mūsī tağı üküşnün azın (10) körmedinğ. Yana üçinç kat kök ferişteləri indiler bürgüt şüretliğ, olarnınğ (11) tegresin egirdiler, ağızlarındın ot yalın çıkar, İdi ‘azze ve celleka tesbīh ve tehlīl (12) aydılar. Mūsī andağ sağındı kim ‘ālem köydi, tiriglikcin köngül kesti. Yana törtinç (13) kat kök ferişteləri indiler ürünğ kaz şüretliğ, tesbīh ve tehlīl aydılar. Yana (14) bişinç kat kök ferişteləri indiler, ağızlarındın ot çıkar. Yana altınç kat kök (15) ferişteləri indiler, olarnı egirdiler eliglerinde hurmā yığaçı teg ot közdin (16) yaruğrak kıızıl yāķūtdın topuz, kıatığ ünün ayturlar: سبوحا قدوسا رب العزة (17) ابدا لا يموت Mūsī hūşsuz boldı, yüzün tüştı, yığladı aydı: İdiyā munda tursam (18) ölür-men, kııktım erse köyer-men. Yana ‘arşnı kötürgen feriştelər aydılar, bu kamuğ feriştelər (19) birikip سبوحا قدوسا رب العزة ابدا لا يموت tiyü ün kıopardılar. Ol hālde İdi

[190a] (1) ‘azze ve celle tecellī nūrın ol tağka kemişti. Tecellī ma‘nisi açılmağ bolur. Yarlıg keldi: (2) Ey Mūsī bu tağka bağğıl, tağ ornında tölense mini körgey-sen. *Qavluhu ta‘ālā*: (3) ولكن انظر الى الجبل فان استقر مكانه فسوف تريني (7/A’raf,143) Tağ tecellī nūrın kördi (4) erse kesek kesek boldı. ‘Abdu’llāh bin Selām, Qa‘b bin Aħbār rażıya’llāhu ‘anhumā

ayturlar: (5) Tecellî nûrî igne⁷⁰² yürtükündin çıkğuça erdi. Süddî aytur: Çıça ernekçe erdi. (6) Enes bin Mâlik aytur rażıya'llâhu 'anhu: Resûl 'aleyhi's-selâmdın kördüm, baş ernekin çıça erneki uçı- (7) -da qoğup munça erdi, tidi. Hasan aytur: İği 'azze ve celle tağqa hıtab kıldı, meniñg (8) dîdârımnı körü uğay mu-sen? Tağ eridi, yerke siñgdi. Mûsî 'aleyhi's-selâm körüp turur erdi. (9) Aymışlar: Yétmiş miñg hicâbdın öte yarmak endâzesinçe tecellî nûrî köründi, (10) tağ altı kesek boldı. Üçi Medîneka tüşti, Uhud ve Varqân ve Rażvâ. Üçi Mekkeke (11) tüşti, Nûr ve Şer ve Hırâ. Ebû Bekr aytur: Ol kün kamuğ suwlar süçidi, kamuğ ağırlar (12) oñguldı, kamuğ tilweler adıldı, kamuğ tikenler töküldi, yer yüzi yaşardı, çiçek- (13) -lendi, muğlarnıñ otı öçti, kamuğ butlar yüzün tüşti. *Qavluhu ta'âlâ*: فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا (7/A'râf,143) 'Abdu'llâh aytur rażıya'llâhu 'anhu: جَعَلَهُ تَرَابًا Toprak boldı. Süfyân aydı: Yerke (15) siñgdi, suw boldı. Ammâ 'Aṭıyye Ğavnî aytur: Aqar qum boldı. 'Arvet bin Delîm aytur: Tağlar- (16) -da ğârlar üñgürler kamuğ tecellî nûrındın boldı. Mûsî hüşsuz boldı, yüzün tüşti. (17) *Qavluhu ta'âlâ*: وَخَرَّ Ol kün penç-şenbe küni erdi, 'arafe küni erdi, yarındası (18) âdîne kün qurbân 'ıdi kün Tevrît indi. Daḥḥâk aytur: Mûsî üç tûni küni hüşsuz (19) bolup yatur erdi. Ferişteler keçip aytur erdiler. يَا بَنِي النَّسَاءِ الْحَيُّضُ لَقَدْ سَأَلْتُ رَبِّي

[190b] عَظِيمًا فِي غَيْرِهِ وَقَبَّة (1) Ey arıqsız urağutlar oğlı İçi 'azze ve celledin vaqtı yok erken (2) uluğ tilek tilediñg. Üç künde kiğin ögi ke keldi, ün qopardı, aydı: İğiyâ bu (3) tilekdin tevbe kıldım, sañga kirtüngenlerdin evveli men-men. *Qavluhu ta'âlâ*: فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ (4) تَبَّتْ إِلَيْكَ وَاَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ (7/A'râf,143) Hâkîqat bildim sini dünyâda kimerse körmes, ferişte- (5) -leriñge tâqat tutmağan sini neteg körgey? Yarlıg keldi: Ey Mûsî men sini yalawaç- (6) -lıq birle üğürdüm, sañga bérilgen kitâbnı alğıl, mañga şükr kılgıl. *Qavluhu ta'âlâ*: (7) اِنِّى اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالَاتِى وَبِكَلامِى فَعَزَمْتُ اتِّبَاعَكَ وَكُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ (8) Su'âl: Mûsî yalawaç dîdâr tiledi, bérmedi, hıket ne erdi? Cevâb aymışlar: Andağ (9) timek bolur, ey Mûsî

⁷⁰² m. ایگنا sözcüğün imlasında ک üç noktalıdır.

nefsünġ fānī, közüñġ fānī, dünyā fānī, fānī nefis birle, (10) köz birle, fānī dünyāda bākī dīdārın neteg körer-sen, şabr kılğıl, nefsünġ bākī (11) kılayın, közüñġ bākī kılayın, serāynı bākī kılayın, anda kiġin bākī serāyda bākī köz birle (12) bākī dīdārın körgey-sen. Taķı bir cevāb: Mūsīķa kelām işittürdi, dīdār körgüzmedi, anıñġ (13) üçün kim kelām Mūsīñiñ taķı adınlarınġ ülüşi erdi, ammā dīdār hāş Muşţafā ‘aleyhi’s-selām (14) ülüşi erdi, adınlarķa bërmedi. Taķı cevāb: Kelām Mūsīķa bërdiler *وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا* (4/Nisā,164), (15) ħullet İbrāhīmķa bërdiler. *وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا* (4/Nisā,125), rü’yet Muşţafā ülüşi erdi, adınlarķa (16) bërmedi. Taķı cevāb: Mūsī ‘aleyhi’s-selām Mevlā birle sözleşürde Şeyţān bir taş üze oturup ħased (17) kılıp Mūsīķa aydı: *مع من يتكلم* Kimniñġ birle sözleşür-sen? Mūsī aydı: *مع الله* İdi birle (18) sözleşür-men. Şeyţān aydı: Sen İdi kelāmı erdükin nedin bilür-sen, revā bolġay <kim> ferişte (19) bolġay ya Şeyţān bolġay. Bu söz Mūsīķa yawlaķ katıġ keldi. Şeyţānķa öwkelep

[191a] (1) dīdār ķoldı, aydı: *ربِّ ارني انظر اليك* Cevāb keldi: *لن تراني* Mini körümegey-sen, anıñġ (2) üçün kim Şeyţān vesvesesi yolındın tilediñġ. Yana mu‘tezilī ve ķadri ‘aleyhu’llā’ nehu (3) bizke ħuccet kılurlar, Tañġrını körmek revā bolmas körgülük bolsa Mūsī körgey erdi. (4) Cevāb aytur-miz, *لن* ma’nisi te’bīdķa ermes. Körmes mü-sen, İdi ‘azze ve celle ħālindin ħaber (5) bërdi, herġiz ölüm ārzūlamaġaylar tip. *Ķavluhu ta‘ālā*: *ولن تمنوه ابداً* Dünyāda tilemediler, (6) ammā ‘uķbīde ölüm ārzūlaġuları. Cevāb: Cuhūdlar ‘Āyişe şiddīķanı anamız ermes, tidi- (7) -ler, biz aytur-miz söziñġiz köni turur, siziñġ anañġız ermes, biz mü’mınler anası turur. (8) Taķı cevāb: İdi dīdārın körmek revā bolmasa erdi, Mūsī ķolmaġay erdi, körgülüki (9) revā ermesni yalawaçlardın ķolmaķ neteg revā bolur. Taķı cevāb: İdi ‘azze ve celle dīdārın (10) taġ tölenmekike ta’līķ ķıldı, taġ tölenmeki İdi ‘azze ve celle ķudretinde cāyiz erdi, lā-cerem (11) dīdār körmek me hem cāyiz turur. Ançası bar vaķtsiz nerse ķoldı, bërmediler, neteg kim şā‘ir aytur. (12) *إذا رمت الامانى قبل وقت، فليست بواحد تلك الامانى، فكان السؤال موسى قبل وقت، فجاء جواب ذلك لن تراني* (13) Taķı cevāb: Bireġü melik serāyıķa kelür, melikni köreyin tiyü melikni körse bolmas

tiyürler. Ma‘nisi ol (14) bolur: Bu kün körse bolmas ammā adın vaq̄tte körmek revā bolur. Aymışlar: فافاق بقلبه وسبح بلسانه فالصبيح حظ الافاقه حظ الجنان والتوبه ولا (15) خبر موسى صعبا بنفسه Aymışlar: Қақан Cebra’ıl ‘aleyhi’s-selām, Muştafā ‘aleyhi’s-selāmka bu āyetni keltürdi erse *Kavluhu ta‘ālā* (17) ولمّا جاء موسى لميفاتنا وكلمه ربّه قال ربّ ارنى انظر (18) لان والروية فسكت النبي ع. لى ترانى، فوثب رسول عليه السلام حتى قراء (7/A’rāf,143) اليك جبرائيل، لى ترانى، فوثب رسول عليه السلام حتى قراء (7/A’rāf,143) اليك Ya‘nī Mūsī aydı: (19) İdiyā dīdār körgüzgil sini köreyin, Resūl ‘aleyhi’s-selām sigrüyü kıptı, ançada Cebra’ıl okıdı لى ترانى،

[191b] (1) Resūl ‘aleyhi’s-selām olturdi, ya‘nī dīdār meniṅ ülüşüm turur, men körmeginçe adınlarğa (2) tegmes. Aymışlar: Mevlā ta‘ālā Mūsīka on iki yoldın dīdār körgüzmedi. Evvel ol turur, (3) vaq̄tsiz tiledi, anıṅ üçün kim dīdār ni‘meti kamuğ ni‘metlerdin üstünrek turur, astınrağ (4) ni‘metlerni bulmas erken üstün ni‘metni tilemek muḥāl turur. İkinç, Mūsiniṅ közi süflī (5) erdi, yerke tağka bağar erdi. ‘Ulvī dīdārka yarağlığ ermedi. Üçinç, fānī (6) köz bākī dīdārka mütezād erdi, mütezād revā ermes. Törtinç, ol sā‘at Mūsiniṅ (7) közi Şeyṭannı körmış erdi, düşmenni körge köz dīdārka yaramadı. Bişinç, Mūsī kelīm (8) Muḥammed ḥabībdi başka dīdār tiledi, bérmediler. Ya‘nī şabr kılgıl, ḥaḳīḳat dostumuz (9) tağı adın yalawaçlar āḫiret ‘āleminde yıgılsalar, Muḥammed-i emīn kelse ançada körgey- (10) -sen. Altınç, Mūsī emgeksiz dīdār köreyin, tidi. Aydılar: Oṅay bulğan nerseniṅ (11) artuğ ‘izzeti bolmas, bir ança emgek tartğıl, şabr kılgıl, kaçan bérse-miz meze (12) üküşrek bolğay. Yétinç, Mūsī Tūr tağıṅga kelip Muḥammed Muştafāniṅ tağı ümmetleri- (13) -niṅ şıfatlarıṅ işitip Taṅrı ‘azze ve celledin Muḥammed dīdārın kılmış erdi, (14) icābet bulmış erdi. Mevlā dīdārın kıldı erse yarlığ keldi: Ey Mūsī unuttuṅ (15) mu, mundın burun Ḥabīb dīdārın kılduṅ erdi, emdi şabr kılgıl, burun (16) Ḥabīb dīdārın körgil, anıṅ mezesin bulup anı uluğladıṅ, ağırladıṅ erse (17) meniṅ dīdārımı bulğay-sen. Seksinç, aydı: Ey Mūsī kim bizni körüp ol köz birle (18) kamuğ yarağsızlarğa baqquṅ, gürge kirgüṅ, kıyāmet havllerin

körgünġ, şabr kılğıl, bu kamuġ- (19) -dın keçtiġ erse ançada bizni körgey-sen. Toksınç, saġa dīdār körgüzsem enbiyā

[192a] (1) ve evliyā kamuġ қаdġuluġ bolġaylar, men dostlarım қаdġusın revā tutmas-men. Onınç, (2) қонуқларқа iw idisi eġg burun ağır kıymetliġ ni‘ met utru keltürmes, kaçan (3) қонуқлар uluġı hāzır bolsa ançada uluġ ni‘ metler keltürür. Ey Mūsī meniġ (4) hāzretimde kamuġdın uluġraq, ‘azīzraq, dostraқ Muḥammed turur, dīdār ni‘metin (5) aġa körgüzmeġinç sen me körmegey-sen. On birinç, körgüzgil saġa baқayın, tidi. Cevāb keldi: (6) kim sen maġa baқayın baқayın tigüçi muḥātaba tārīqın sözledi, edeb (7) saқlamadı. On ikinç, dīdār қoldı, bërmedi eger bërse (8) su‘āl mükāfātı bolġay erdi. Aymışlar: سوال وان قال ثمن النوال وان السوال وان قال ثمن النوال وان (9) dīdārın su‘ālqa mükāfāt bolmaқın revā körmedi. Neteg kim ‘İsī su‘ālī mā‘ide erdi, bërdi. (10) İbrāhīm su‘ālī quşlar tirilmeki erdi, bërdi. Ol mükāfāt su‘ālqa tuş erdi, ammā (11) Mevlā dīdārı su‘ālqa tuş ermes üçün bërmedi. Taқı cevāb İbrāhīmünġ, ‘İsīniġ (12) su‘ālleri şun‘da erdi, bërdi, ammā Mūsī su‘ālī şāni‘ erdi, bërmedi. Fāyide: Mūsī ‘aleyhi’s-selām (13) dīdār tiledi, taġqa baқġıl tiyü cevāb keldi. Taġqa baқtı, (14) ya‘nī Ey Mūsī sen ḥaқīqat biziġ dīdārımız tileyür ersenġ taġqa nelük baқtıġ? (15) Mi‘rāc tüninde kamuġ melekütını Muḥammed Muştafaқа körgüzdiler, közi uçı birle baқmadı. (16) Aydılar: Ey Muḥammed Mevlā şun‘ıġa nelük baқmas-sen? Aydı: مشغول بالملك لا يموت لا بالملكوت (17) انا مشغول بالصانع لا وانا مشغول بالملك لا يموت لا بالملكوت (18) ما زاع البصر: *Qavluhu ta‘ālā*: Lā-cerem İdi ‘azze ve celle Qur‘ān içinde öge yarlıqadı. (19) جارية فرايت: Eşma‘a aytur, bādiyede yalguz yörir erdim. (53/Necm,17) وما طغى كانه قمر فدنوت منها وقلت لها كلى مشغول فعالت كلى بكلك مبدول

[192b] (2) ولكن انظر الى من خلفك ومنى احسن منى ونظرت خلفى مما رايت احدا فاستعبلت اليها (3) اذهب عنى يا باطل فلما رايتك من بعدى حسبتك عارفا فلما دنوت حسبتك عاشقا فاذا انت لست بعارف ولا (4) Su‘āl: Mūsī hūşsuz bolmaқıġa ḥikmet ne erdi? Cevāb iki nerse erdi. Biri ol turur, taġqa aġdı, İdi kelāmını (5) işitti, hoşlandı, men teg kim bar tidi, küwendı. Mevlā

ta‘ālā anı taplamadı, ‘arş (6) nūrını, Mūsī nūrını biriktürdi, tağka kemişti. Tağ yaradı. Mūsī tağka bahtı. (7) Yétmiş miñg er kördi, özi teg kilim keğmiş, tayağ elgiñge alıp انظر اليك (8) tiyü feryād kılurlar kim közgüke ya suwka baksa özin körer teg. Mūsī anı körüp (9) dīdār tilegen yalguz men ermes ermiş-men, tip secdeke barıp hūşsuz boldı. (10) Yana bir cevāb: Mūsī dīdār tiledi erse hitāb işitti kim tağka bağıl. Tağka bahtı. (11) Mevlā ta‘ālā nidā kıldı: Yā ümmet-i Muḥammed. Kıyāmetka tegi Muḥammedka ümmet bolğanlar Mūsī<ka> köründiler, (12) kamuğları ارني انظر اليك tiyü feryād kılurlar. Mūsī anı işitti, yalguz müştāk (13) men-men tiyür erdim, meniñg teg müştāklar telim ermiş tip secdeke bardı, hūşsuz boldı. (14) Aymışlar: Mūsī dīdār bulmamakıñga bu ‘illet ermedi. Sebeb ol erdi: Dünyāda dīdār (15) körmek üç türlügdin ḥālī ermes, ya dostka bergey erdi, düşmenka yok, ya (16) düşmenka bergey erdi, dostka yok, ya kendü ikisiñge bergey erdi. Dost- (17) -ka bėrip düşmenka bėrmese yarın kıyāmette düşmen ḥuccet kılğay erdi, olarka dīdār (18) körgüzdünğ, İmān keltürdiler, bizke me körgüzseñg⁷⁰³ İmān keltürgey erdük, tige- (19) -ler erdi. *Qavluhu ta‘ālā*: لئلا تكون الناس على الله حجة بعد الرسل Apañg kāfirka bėrse mü‘minka

[193a] (1) bėrmese bu kendü revā bolmağay erdi. Anıñg üçün kim dīdār ni‘meti kamuğ ni‘metler- (2) -din artuğrak turur, İdi ‘azze ve celle keremindin revā bolmağay erdi, üstün- (3) -rek ni‘metni dostka bėrmedin düşmenka bėrse ya kendü ikisiñge bergey erdi, (4) andağ bolsa mü‘minli kāfirli fark qalmağay erdi, bu ḥikmetdin azak ma‘lūm (5) boldı. Dünyāda dīdār körmek revā ermes, ammā uçmağdın mü‘minler körgeyler, *Qavluhu ta‘ālā*: (6) وجوه يومئذ ناضرة الى ربها ناظرة (75/Kıyāme,22-23) kāfirler körmegeyler. *Qavluhu ta‘ālā*: ربه يومئذ لمحجوبون (83/Mutaffifin,15) Hikāyet: Bir urağut Mūsī soñğınça tağka bardı, sen (8) dīdār körmışde men me köreyin tip. Mūsī لن تراني işitip tağdın inmişde (9) ol urağutnı kördi, iki közi ornındın çıkmış, elginde alıp yatur. Mūsī su‘āl (10) kıldı.

⁷⁰³ m. كالتورسانك müstensih dalgınlıkla satırı yanlış takip etmiş olmalı.

Urağut aytur: Ey Mūsī dīdār umsunup keldim erdi, bulmadım, bu köz (11) maṅga kerekmes tip çıkardım, tidi. Aymışlar: Mūsī tağdın indi, tecellī nūrı (12) Mūsīde zāhir erdi. Kimniṅ közi Mūsīka tüşti erse tirig erinçe (13) közleri körmes bolur erdi. Aymışlar: Kırk künke tegi körmes bolur erdi. Vallāhu a‘ lem. (14) Hikāyetde kelmiş: Mūsī tağdın inip kelürde bir urağut utru keldi, (15) Mūsīka aydı: Yüzüṅni açğıl, köreyin, tidi. Mūsī nikāb kötürdi. Yüzüṅge baqtı, (16) iki közi körmes boldı. Mūsīka yalwardılar: İdi ‘azze ve celledin tilegil, közümnı (17) maṅga bērsün. Mūsī du‘ā kıldı, közi açıldı. Yana kıldı, yüzüṅni yana açğıl, (18) köreyin, tidi. Mūsī yüzün yana açtı. Baqtı. Yana körmes boldı. Yana yalwardı, du‘ā (19) kılgıl, közümnı körer bolsun, tip. Du‘ā kıldı, közi körer boldı. Üçünçide yana açğıl,

[193b] (1) köreyin, tidi. Mūsī aydı: Yana körmes bolğay-sen. Aydı: Ey Mūsī tecellī nūrın (2) körmedin közlüḡ ıalğınça körüp közsüz ıalsam yegrek, tidi. Mūsī yüzün (3) açtı. Yüzüṅge baqtı, közleri körmes boldı. Andağuk kıaldı. **Qārūn Kıssası.** (4) Qārūn Mūsī yalawaçınıṅ ḡālası oğlu erdi. Bir kün Mūsī Fir‘avnka yarlıḡ (5) tegürgelü barurda bir ıolğuçı derviş utru keldi. Mūsīdin nerse kıldı. (6) Mūsī aydı: Minde nerse yok. Derviş yawlaḡ muṅgluḡ-men, tip yalwardı. Qārūn (7) Mūsīka selām kılgalı kelür erdi, ırakdın Mūsīni derviş birle kördi nerse tileyür, (8) mini körse mindin nerse ıolğay, tip kızlendi. Telim sözleştiler. (9) Mūsī aydı: Sen munda turğıl, Fir‘avndın yanıp kelürde iwke barıp nerse (10) bēreyin, tidi. Derviş aydı: Yawlaḡ muṅgluḡ-men, şabrum yok. Mūsī umaska (11) tegdi. Ediz yerde üngen otlarını yıḡğıl, anda kıdın bir ança temür, tunç, (12) kıruşğın kıayunı bulduṅ erse eritgil, bu otdın bir azkına aṅga kemişgil, (13) kıamuḡ kıızıl altun bolğay, tidi. Derviş bilür erdi kim Mūsī yalğan sözleşmes, (14) ol sözke inanıp yandı. Mūsī bardı. Qārūn bu sözlerni işitip yatur erdi. (15) Mūsī Qārūn bu sözlerni işitip yatur erdi. Mūsī Qārūnnı körmes erdi. Mūsī (16) kitti erse Qārūn kelip dervişke sözleşdi: Mūsī saṅga ne bērdi, tip. (17) Derviş aydı: Nerse bērmedi, ol otnı temürke, kıakırka kıatğıl, altun (18)

bolğay tip öğretü bérdi. Qārūn aydı: Ey dervîş Mūsî sindin qurtulmaq (19) üçün tıltağ kıldı, bu ne söz bolur, bargıl, işiñg bütürgil. Dervîş

[194a] (1) qoğdı, iwiñge bardı. Qārūn ol otlarnı yıgđı, qurıttı, temür baqır quruşğun (2) eritti, ol otdın azqına kemişti. Qamuğ kızıl altun boldı, tegme miñg batman (3) temür baqırğa ol otdın burçaqça kemişse kızıl altun bolur erdi. Mevlâ ta‘âlâ (4) qudreti birle Qārūn yêti ay tün kün altunçılık kıldı, gençler qoğdı, (5) hâzîneler ornattı, tegme bir gençke bir altun kilîd itti, kilîdler köp yıgıldı, (6) kötürmekke ağır boldı, qatır kötrümes boldı. Aymışlar: Tegme bir gençke sığır (7) terisini qurıtıp ernekçe kilîd ittürdi, yünğül bolsun, tip. Mundağ kilîdlerni (8) kırk qatır kötrür erdi, tegme qatır yüki yüz batman erdi. Aymışlar: Tört qoş (9) öküzlüg yerni serây ittürdi, tamları bir kerpiç altundın, bir kerpiç (10) kümüşdin, iki kerpiç arasında yıpar ve ‘anber yöritti, yünçüler gevherler (11) ta‘biye kıldı, töşenğgüleri kamuğ altun, kümüş, yünçü, gevher erdi. Qaçan çerigi (12) birle atłansa ellig miñg er kamuğı altun üzengülüg atłanur erdi, tegme bir er (13) birle bir sıra kızıl altun, tegme bir sıra on miñg altun başdın adaqqa (14) tegi boğları silâhları kamuğ kızıl altundın, kün yaruqı neteg erse (15) andağ qomıyur erdi. Özi çerig arasında bir qara közlüg yalı (16) qudruqı qara ürünğ qatırqa münüp dört yüz kul oğlanlar kızlar (17) tonın keğip dört yüz kız oğlanlar yigitler tonın keğip kamuğ qatırlar münüp çıkar (18) erdiler. Hălâyıq anı körüp dünyâ tilegenler küsep aytur erdiler, kâşkî bu Qārūnqa (19) bérilgen māl tawar bizke me bérilse tip. *Qavluhu ta‘ālā*: يا ليت لنا مثل ما اوتى قارون (28/Kasās,79)

[194b] (1) ائنه لئو حظ عظيم (28/Kasās,79) Ammā ol cihānlıg tilegenler aytur erdiler: Ey sizinğ üze İdi ‘azze ve celle- (2) -ni birlegen edğü iş qılğanlarqa Mevlâ ta‘âlâ şevābı yahşı turur. Ol şevābnı bulmağay- (3) -lar, meger şābirler. *Qavluhu ta‘ālā*: وقال الذين اوتوا العلم ويلكم ثواب (28/Kasās,80) (4) Haberde kelür: Mūsî künde Benî İsrâ’îlni yıglıp minberqa ağıp meclis tutar erdi, va‘z (5) ve naşîhat kıılır erdi. Qārūn me altun taht çıkarıp Mūsî utrusında qoğup (6) muṭribler hāzır kıılıp kulları öñginde artında oturup hamr içer erdi. Mūsî (7) anğa şabr kıılır erdi. Hikāyetde kelür: Bir kün Qārūn bir arıqsız Şamīta atlıg (8)

urağutka miñg altun bërdi, aydı: Bargıl, Mūsī meclis tutar yerde halk arasında (9) aygıl, ey Mūsī sen özgelerke ögüt bërür-sen, özüñg bu keçe meniñg birle (10) tañg atğınça zinā kıldıñg, hamr içtiñg, emdi kelip halkka ögüt bërür-sen (11) tigil, tidi. Şamīta miñg altun aldı. Mūsīka keldi, sözleyür köñgüllüg erdi. (12) Mevlā ta‘ālā tilin taqı köñglin ewürdi. Ol miñg altunni keltürdi, Mūsī öñginde (13) qoğdı, aydı: Munı mañga Qārūn bërdi, bargıl Mūsī üskinde mundağ tigil, (14) tip öğretti, emdi keldim, tevbe kıldım, tidi. Benī İsrā’ıl anı işitip tañgladılar. (15) Mūsī qağguluğ boldı, aydı: Yā Rab emdike tegi şabr kıldım, taqatim qalmadı, (16) sen bilür-sen. Yarlıg keldi: Ey Mūsī Benī İsrā’ılka aygıl, sizlerni kudretim birle (17) yarattım, ni‘metim birle igittim, Fir‘avnka tapındıñız, Tañgrı tidiñiz, belā- (18) -lar bërdim, mañga yanmadıñız, mini unuttuñız, kāfırlıqdın müselmānlıqka kigürdüm, (19) şükr kılmadıñız, Fir‘avnnı helāk kıldım, könmediñiz, tegme biriñiz üçer

[195a] (1) kök yiplük itip biri sağdın biri soldın biri ilgerü yaqada asıñg, (2) qaçan anı körsenğiz adın kökni saqınıp meniñg bergeñim ni‘metka şükr kılgay- (3) -siz. Mūsī yarlıg tegürdi. Aydılar: Ey Mūsī sen taqı Hārūn birle yiplükler asar (4) mu-siz? Mūsī münacāt kıldı. Yarlıg keldi, siz meniñg yalawaçım-siz, tün (5) kündüz mini oqıyur-siz, sizler asmañg. Olar aydılar: Ey Mūsī sizler asmağınça (6) biz asmas-miz. Yarlıg boldı: Aygıl, üç kün zamān bërdük, asmadılar (7) erse belā ıdur-men. On iki şıbt erdiler, toquz şıbt köñgülsüz astılar, üç (8) şıbt asmadılar, biri Qārūn erdi Yehūdā uruğındın ellig miñg er, yana (9) biri Māryāb erdi Rübīl uruğındın ellig miñg er, yana biri Efzīm erdi (10) Yefşār uruğındın otuz miñg er. Yarlıg boldı Mūsīka: Benī İsrā’ıl- (11) -ni yığıp körgil. Yığdurdı. Ol toquz şıbt biş yüz miñg er çıktı, kamuğ yiplük (12) asıglıg. Qārūnnı, Māryābnı, Efzīmni kördi yiplük yok. Efzīmka aydı: Yiplük (13) asgıl. Sen asmağınça men asmas-men, tidi. Mūsī tayaq aldı, tepindi. Efzīm qorqtı, (14) otuz miñg er birle kamuğ yiplük astılar. Māryābka aydı. Ol me sen asmağınça men asmas-men, (15) tidi. Mūsī tayaq alıp keldi. Māryābniñ hatunı bar erdi arıg müselmān, üç (16) yiplükler anuqlap qoğtı, aydı:

Yiplük asgıl. Māryāb başın kuğı kemişip turdı. (17) Mūsī tayaķın tepretti. Yer yeprenü başladı. İwłuki yiplükni Māryābķa sala (18) bērdi. Māryāb aldı, boynınga astı, miŋ er kamuğ astılar. Anda kiğin Yūşa‘ nı (19) Qārūnķa ıdı: Yiplükler asgıl, tidi. Sen asmağınça men asmas-men, tidi. Mevlā ta‘ ālā-

[195b] (1) -dın yarlıg boldı. Ey Mūsī Qārūnķa aygıl, mālınıŋ yarımın dervişlerke (2) bērsün, tört yiplük assun. Kālūb kelip aydı erse aydı: Mūsīķa aygıl men (3) sening Taŋrıngdın nerse qolmas-men, ol me mindin qolmasun. Yana Cebra ‘ıl yarlıg (4) tegürdi: Ey Mūsī Qārūnķa aygıl, mālınıŋ bişde birin çığaylarkā bērsün, (5) tört yiplük assun, ol ança māl bēreyin. Kelip aydılar. Qārūn aydı Mūsīķa aygıl ol mindin (6) özi ança maŋga bēreyin tigen mālını özi çığaylarkā bērsün, mindin nerse qolmasun. (7) Kālūb telim ögütler bērdi. Unamadı. Māl me bērmes-men, yiplük me asmas-men, tidi. Kālūb aydı: (8) Terk rüzgārda sini Fir‘avn birle tamuğ ‘azābında körgey-men. Mūsī münacāt (9) kıldı: İlāhī belā ıdıgıl. Yarlıg keldi: Qayı belā qolar-sen? Mūsī aydı: İlāhī (10) yerni meniŋ taşarrufumķa kigürgil. Mevlā icābet kıldı. Mūsī öwkelep tayaķ (11) aldı, Qārūn serāyınğa bardı. Hārūn, Yūşa‘ ve Kālūb taķı adın Benī İsrā‘ıl birle (12) bardılar. Qārūn eyvānda ruḥām taşındın itmiş, altun birle bezeklig taḥt üze (13) oturup erdi. Yigitler, kızlar, qul oğlanlar altun tāclıg tegresinde tururlar. (14) Mūsī kirip keldi, aydı: Ey Qārūn sen Fir‘avn üskinde künde üç tört etmek (15) üçün tapuğ qılmas mu erdiŋ, Taŋrı saŋga munça māl ve ni‘met bērdi. Qārūn aydı: (16) Taŋrı bērmiş ni‘met ermes, men öz küçümdin qazğan⁷⁰⁴ mālım turur. *Qavluhu ta‘ālā*: (17) قال انما اوتيته على علم عندي (28/Kasās,78) Mūsī öwkelendi, tayaķ kötürdi, başı üze çewürdi, (18) ün kıldı: Ey yer tutgıl, Qārūnnuŋ taḥtı tegresindeki yer yeti qurla ewrıldı. (19) Qārūn sigridi, kuđı indi. Yer Qārūnnı aşuķınğa tegi berkitti. Qārūn feryād

⁷⁰⁴ m. قزانغان

[196a] (1) kıldı: Ey Mūsī keçürgil. Mūsī aydı: ‘Azāb yetildi, emdi mü köner-sen. İkinci (2) yerke yana aydı: Tutgıl. Biliñge tegi kuğı tarttı. Yana yalwardı. Mūsī (3) aydı: Tutgılç Boğzıñga tegi tuttı. Yana yalwardı. Mūsī aydı: ‘Azāb kelmişde (4) kiğin asıg kılmas, ey yer Kārūnnı tutgıl. Yer Kārūnnı yuttı, yer kuğı bardı. (5) Aymışlar: Benī İsrā’ıl aydı, ey Mūsī Kārūnnuñg mālın almak için helāk (6) kıldıñg. Mūsī du‘ā kıldı, aydı: İlāhī sen bilür-sen, māl için du‘ā kılmadım, (7) bular mañga ta‘ne kılmasunlar, mālın serāyın me yer kuğı ıdğıl. Mevlā ta‘ālā (8) du‘āsın icābet kıldı. Kārūnnuñg kamuğ mālın serāy birle yer kuğı ıdıtı. *Qavlulu ta‘ālā*: (9) فحسبنا به وبقاره الارض (28/Kasās,81) **Sāmīrī ‘aleyhu la‘nehu kışşası**. Bu Sāmīrī Mūsīniñg (10) hālası oğlı erdi, Mūsīka şāgird erdi. Mūsī anı sewer erdi. Mevlā ta‘ālā (11) Fir‘avnnı helāk kılurda Cebra’ıl burāk münüp ilgerüsinde barur erdi. (12) Sāmīrī Cebra’ılını tanudı, anıñg için kim Cebra’ıl Sāmīrīni kanatı üze (13) igitmiş erdi. Cebra’ılınıñ atı tuyuğı kayu yerke tegse yaşarur erdi. (14) Sāmīrī ol toprağdın alıp bir awuçnı saqlayur erdi. Mūsī Tūrka barıp (15) keç qaldı erse Sāmīrī Benī İsrā’ılını altadı, aydı: Bu sizdeki Kıbtīler- (16) -din alğan mällar kamuğ harām turur, anıñg şumluğındın Mūsī dīdār bulmadı, (17) bu mällarnı özüñgizdin kiteriñg, mañga bēriñg, men Tañgrını sizke körgüzeyin, (18) tidi. Benī İsrā’ıl ol keltürgen mällarnı kamuğ Sāmīrīka bērdiler. Ne kim gevher (19) ve yinçü erdi, kizledi, altun ve kümüşlerni sızgurdı, bir buzağı itti, içi kavuk.

[196b] (1) Ol toprağnı anıñg içiñge kemişti, buzağudın ün keldi. *Qavlulu ta‘ālā*: فخر ج (20/Tāhā,88) Sāmīrī: Uş siziñg Tañgrıñız bu turur. *Qavlulu ta‘ālā*: عجلًا جسداً له خوار (2) لهم (20/Tāhā,88) Telimleri aña tapındılar, tokuz buçuk şıbt kamuğ secde kıldılar. Hārūn (4) anı bildi erse qağgurdı, yavaş halīm erdi, iki buçuk şıbt birle kamuğ müselmān- (5) -lar. Aymışlar: Ol iki şıbt biri Yūsuf uruğındın, biri İbn Yāmīn uruğındın (6) erdi. Ol buçuk şıbt Yehūdā uruğındın erdi, anıñg için kim Yūsufnı kuğuğ- (7) -ka kemişürde Yehūdā iki köñgüllüğü erdi, buçuk şıbt kâfir boldılar, buçuk şıbt müselmān (8) qaldılar. Haberde kelmiş: Ata ana eđgü bolsalar, eđgüleriñg eğgülüki (9)

Mūsīniṅ (7/A'râf,150) قال ابن أمّ أنّ القوم استضعفوني وكادوا يقتلونني: *Ḳavluhu ta'ālā* (20/Tāhâ,94) برأسى (16) Hārūnka raḥmi keldi, yığladı, aydı: İdiyā mini taḳı qarındaşımnı yarlıқаğıl. (17) *Ḳavluhu ta'ālā*: رب اغفرلى ولاخى وادخلنا فى رحمتك وانت ارحم الراحمين (7/A'râf,151) Su'al: Hārūn 'aleyhi's-selām (18) Mūsīni qarındaşımnı timedi, anam oğlu tidi, ḥikmet ne erdi? Cevāb: Anıṅ üçün kim (19) Hārūn Mūsīniṅ anasındın erdi, 'İmrān oğlu ermedi. Ba'zı aymışlar: Anam

[197b] (1) oğlu tidi, anasın atadı, Mūsī raḥm ve şefkat kılğay, tidi. Mūsī Sāmırīka aydı: (2) Bu işni nelük kıldıṅ? *Ḳavluhu ta'ālā*: قال فما خطبك يا سامرى (20/Tāhâ,95) Aydı: Men nerse kördüm, (3) aḍınlar körmediler, Cebra'İlni kördüm, atı tuyuğındın bir awuḫ toprak (4) aldım, buzağununı içiṅge kemiştım. *Ḳavluhu ta'ālā*: قال بصرت بما لم يبصروا به فقبضت قبضةً (20/Tāhâ,96) Bu aḥmaqlarını yoldın azurdım. Mūsī aydı: Nelük kıldıṅ? Aydı: Nefsüm (6) mundağ tiledi. *Ḳavluhu ta'ālā*: وكذلك سؤلت لى نفسى (20/Tāhâ,96) Bir ança sen 'izzet ve ḥürmet ve uluğ- (7) -luğ sürdüṅ, men me birkaç kün ḥürmet süreyin tip kıldım. Mūsī aydı: Men (8) sindin bīzār-men, kitgil, tidi. Sāmırī aydı: 'Älemde yalguz kişi sen ök mü-sen, sindin (9) aḍrıldım erse ḳamuğlar mini ağırlağaylar. Mūsī du'ā kıldı: İdiyā munı ḳamuğ ḥalk- (10) -dın ıratğıl, kimerseke ḳatılmasun. Cebra'İl keldi, aydı: Ey Mūsī Mevlā ta'ālā (11) du'āṅṅni icābet kıldı. Mūsī aydı: فاذهب فان لك فى الحياة ان (20/Tāhâ,97) (12) Mindin kitgil, tirig erginçe ḥiḫ ādemī, dīv ve perī saṅga yaḳumasun, (13) لا مساس tiyü yörigil. Kim anıṅ üskiṅge kelse: Mindin ıraḳ turğıl, men İdi (14) 'azze ve celleniṅ la'net kılmışı-men, tiyür erdi. Mundağın öldi. Mūsī aydı: Ey Sāmırī (15) bu sen itgen Taṅrıṅka baḳğıl, munı otқа köydüreyin, teṅgizke kemişeyin. *Ḳavluhu ta'ālā*: (16) وانظر الى الهك الذى ظلت عليه عاكفاً (20/Tāhâ,97) Ḳaçan Benī İsrā'İl anı kördiler erse (17) Mūsīka keldiler, yalwardılar, aydılar: Biz tevbe kıldımız, Mevlā ta'ālāka yandımız, du'ā kılğıl, (18) İdi 'azze ve celle tevbemizni ḳabūl kılsun. Mūsī du'ā kıldı. Cebra'İl yarlıḡ tegürdi. (19) **Benī İsrā'İl tevbisiniṅ şıfatı**. Aymışlar: Ozaḳı ümmetler yazuḳ kılsalar, yana tevbe

[198a] (1) kılalıñg tıseleler, İdî ‘azze ve celleniñg atını ağızda yöritgü aşları bolmas (2) erdi, yalawaçları Mevlâ ta‘âlâdın destûr qolmağınça. Mevlâ ta‘âlâ destûr bërse anda (3) kiñin tevbe kıılurlar erdi. Ammâ bu kün Muḥammed resûlu’llâh berekâtında ümmetleri neçe (4) köp yazuq kılsalar, bir pişmânlık birle yazuqları yarlıқанur, tevbeleri qabûl (5) bolur. *Qavluhu ‘aleyhi’s-selâm: الندم توبة* Mûsîka yarlıq boldı: Benî İsrâ’ılqa aygıl, (6) biri biriñgizni kılıç birle öldürüñg ya kendü iw barqđın, yer suwdın (7) tarılıñg, tevbengiz qabûl bolsun. *Qavluhu ta‘âlâ: اقتلوا انفسكم او اخرجوا من دياركم* (4/Nisâ,66) Ölümni (8) özleriñge kördiler, yer yurtdın adrıлмақını unamadılar. *مثل الموت من فعل* (9) *اخيه اهمل* Yana yarlıq boldı: *فتوبوا الى بارئكم فاقتلوا انفسكم* (2/Bakara,54) Ba‘zı aymışlar: (10) Yarlıq boldı, buzağıqa tapınğanlar bir sınıgar tursunlar, tapınmağanlar bir (11) sınıgar tursunlar, kılıç eligleriñge alsunlar, buzağıqa nelük tapındıñgız (12) tip öldürsünler, siz bizlerni buzağıqa tapınmağın nelük tıđmadıñgız tip (13) bularnı öldürsünler, tevbeleri qabûl bolğınça. Yana ba‘zı aymışlar: Yarlıq boldı, (14) buzağıqa tapınğan tokuz buçuq şıbt iwlerindin çıqıp qapuğlarında baş- (15) -ların yalıñg kılıp tizin çöküp oltursunlar, boyunların kılıçqa (16) sunup buzağıqa tapınmağan iki buçuq şıbtıñı Hârûn başlap kelsün. Kim (17) mundağ kılımasa kıbleqa utru yalıñg, tizin çöküp olturmasa kılıçqa (18) boyun sumasa, kılıç urğannıñg yüziñge baqsa Tanğrınıñg la‘neti anıñg üze (19) taqı ulaş menğü tamuğda qalsun. Andaq kıldılar tokuz buçuq şıbt tegme sıbtı on

[198b] (1) iki miñg er iwleri qapuğlarında yalıñg baş kıbleqa utru tizin çöküp (2) kefenlik bözlerin eliglerinde alıp kılıçqa boyun sup olturdılar. (3) Hârûn iki buçuq şıbtıñı başlap yalıñg kılıçlar kötrüp keldi. Hârûn (4) qatıg ünün nidâ kıldı: Biliñg kim bu kün kıbledin yüz ewürse, yalıñg baş (5) tizin çöküp olturmasa, kılıçqa boyun sup turmasa, kılıç urğannıñg (6) yüziñge baqsa İdî ‘azze ve celle la‘neti anıñg üze bolsun, ulaş menğü tamuğ otında (7) qalsun. Bular qamuğlar âmîn tidiler, kılıçqa boyun sudılar. Mundağın iki buçuq (8) şıbt bularnı öldürdi. İkindük namâzıqa tegi yétmiş miñg er öldi, yer (9) yüzinde qandın arıqlar bolup aqtı. Mûsî anı körüp Hârûn taqı adın ‘âlim- (10) -ler, eğğüler secdeke yüzün

tüştiler, zārîlık kıldılar. Mūsî aydı: İdiyâ sen (11) bulardın keçürmesenġ, Ya‘ kûb yalawaç uruġı yer yüzinde tükenür. Cebra’îl yetildi: (12) Ey Mūsî başın kötürgil, İdi ‘ azze ve celle icâbet kıldı, ölgenler uçmaġ- (13) -ka ulandılar, ƣalġanlar tevbesi kabûl boldı. *Ƙavluhu ta‘âlâ*: ذلک لعلکم تشکرون (2/Bakara,52) Anda kiġin sığır boġuzlamak belâsınġa mübtelâ boldılar. (15) **Sığır boġuzlaġan kışşası**. Ƙaçan Benî İsrâ’îl köçüp Filistîn tapa barur (16) boldılar erse yolda ‘acâyibler kördiler. Ol ‘acâyiblerde birisi bu turur: Ercet (17) ve Â‘la atlıġ iki kend arasında bir ölüġ buldılar. ‘Âmîl bin Serâġîl Mūsî- (18) -ka aydılar. Mūsî münâcât kıldı, aydı: İdiyâ munı öldürġen kim turur, bizke (19) ġaber bérġil, şerî‘at ġükmin anınġ üze yöritelinġ. Yarlıġ boldı: Bu ölüġ ƣayu

[199a] (1) kendke yaġınraġ erse ol kişiler kelip and içşünler, kim and içmese anı (2) kışâş kılġıl, and içtiler erse kışâşdın ƣurtuldılar, ƣan şaş (3) bérşünler. Olar and içtiler, ƣan şaş bérşiler. Mūsî yalawaçka aydılar: (4) Biz ƣan şaş birdük, kerek kim öldürġenni bilse-miz. Mūsî münâcât kıldı. (5) Yarlıġ keldi: Bir sığır öldürünġ, anınġ etin alıp ölüġke urunġ, tirilgey, (6) öltürġenni aytu bérgey. Mūsî yarlıġ tegürdi. Aydılar: Bireġü öldi, yana bir (7) tınlıġnı öldürtür-sen, bizke mü küler-sen? *Ƙavluhu ta‘âlâ*: قالوا اتَّخَذْنَا هِزْوَا (2/Bakara,67) Mūsî aydı: (8) Tanġrı saġlasun men sizke külgüçi câhildin ermes-men. *Ƙavluhu ta‘âlâ*: قال اعود (2/Bakara,67) Mūsî öldürġen bilür, tidiler. Aydılar: İdi ‘ azze ve celledin (10) tilegil, bizke ġaber ƣılsun, bu sığır neteg yaşıġ turur? *Ƙavluhu ta‘âlâ*: قالوا ادع (2/Bakara,68) Yarlıġ keldi: Kiçig me ermes, ƣarı me ermes, orta (12) yaşıġ turur. *Ƙavluhu ta‘âlâ*: أَلَيْهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بَكْرٌ عَوَان بَيْنَ ذَلِكَ (2/Bakara,68) Mūsî aydı: (13) Yarlıġ birle iş kılınġ, artuġ yinçgelemeġ, İdi ‘ azze ve celle sizke me andaġuġ (14) aġırtaġ kılmasun. ‘Abdu’llâh bin Abbâs aytur rażıya’llâhu anhu: Ol kün olar bir yaşar torpaġ (15) boġuzlasalar, emġekleri artmas erdi. Yana aydılar: Du‘â kılġıl, Mevlâ ta‘âlâ (16) beyân kılı yarlıġasun, bu sığırınġ tüsi neteg turur? *Ƙavluhu ta‘âlâ*: قالوا ادع لنا (2/Bakara,69) Yarlıġ keldi: Ol sığır yawlaġ sarıġ tülüg turur, körgenler- (18)

-ni sewündürgen turur. *Ḳavluhu ta‘ālā*: النَّاطِرِينَ لَوْنَهَا تَسْرُ النَّاظِرِينَ (2/Bakara,69) Yana (19) aydılar: Bu sığır bizke belgüsüz boldı, açuqraq aysun, inşā’illāh kim bulungay.

[199b] (1) *Ḳavluhu ta‘ālā*: اِنَّ الْبَقْرَ تَشَابِهَ عَلَيْنَا وَاِنَّا اِنْ شَاءَ اللّٰهُ لَمُهْتَدُونَ (2/Bakara,70) ‘Abdu’llāh bin Abbās aytur rażıya’llāhu anhu: (2) Eger inşā’illāh timeseler hergiz bulmağaylar erdi. Yarlıg boldı: Ol (3) sığır saban sürmiş ermes, yavaş ermes, çıkırka me yöremiş ermes, bir ök (4) tülüg adın belgüsü yok. *Ḳavluhu ta‘ālā*: اِنَّهَا بِقَرَّةٍ لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْاَرْضَ وَلَا تَسْقَى الْحَرْثَ مُسَلِّمَةٌ (2/Bakara,71) (5) Aydılar: Emdi könilik üze buldumız. *Ḳavluhu ta‘ālā*: قَالُوا الْاِنْ جِئْتَ بِالْحَقِّ (2/Bakara,71) Mundağ sığırını (6) tilediler, bulmadılar. Aymışlar: Benī İsrā’ilde bir kırtқанıñ ögsüz oğlu bar erdi, (7) yawlaq yoksuz ammā anasıñğa yawlaq tapuğsağ erdi. Künde bir arqa yüki otuñgı (8) bāzārda tört yarmaqqa satıp iki yarmaqkı şadağa kılıp iki yarmaqqa aş boğuz (9) alıp anasıñğa bérür erdi. Künde işi bu erdi. Keçe bolsa tünni üç ülüş kıılır (10) erdi. Bir ülüşin uğıyur erdi, bir ülüşide namāz kıılır erdi, yana bir ülüşi- (11) -de anasıñğ yastuķı tuşında oturup: Ey ana qopğıl, tesbīh ve tehlīl (12) ayğıl, tiyür erdi. Anasıñğa aydı: Ey ana Mūsī yalawaç künde münādī kıldurur, (13) mundağ tülüg sığır kimde bar erse keltürüñg, ağır bahā bérıp alur-miz tiyü. Anası (14) aydı : Ey oğlum atañg mundağ tülüg buzağunı tağda seniñg üçün qoğmış (15) erdi, anda barıp İdı ‘azze ve celleniñg uluğ atların oķısañg bolğay kim bulğay- (16) -sen. Tağka bardı, du‘ā kııldı. Ol sığır keldi, oğlanğa boyun sudı. (17) Tuttı, bağladı, keltürür boldı. Ol sığır tilke keldi, aydı: Men seniñg- (18) -men, mañğa müngil. Oğlan aydı: Anamdın destürsüz münmes-men, tidi. Ançada İblīs ‘aleyhu la‘ nehu (19) bu işni Benī İsrā’ilde arasında bütmesün tip özini ağırğ kılıp yol saķlap olturdı,

[200a] (1) oğlanğa aydı: Men bir sığırçı oğlan-men, sığır münüp kelür erdim, mini yerke çaldı, (2) qaçtı, men ağırğ boldum, mini muñğa mündürgil, seniñg birle kendke barayın, (3) tidi. Oğlan aydı: Anamdın destürsüz mündürü almağay-men. İblīs aydı: (4) Mini munda qođsañg ölür-men. Oğlan aydı: Ölseñg Tañgrı ‘azze ve celle qazası (5) bolğay. Yana aydı: Mini mündürgil, tegme bir mañgmıķa munça yarmaq bèreyin. (6) Oğlan aydı:

Anam maṅga destūr bërmişi yok, mündürmes-men, tidi. İblīs bildi (7) kim sözün tıṅgemes, sigridi, bir tuwḳurdi, sığır ürkti, kaçtı. Oğlan (8) anası öğretü bërmiş du‘ānı oḳıdı, sığır yana yetip keldi. Tutup iwke (9) keltürdi. İdi ‘azze ve celle bir ferişteni anasıḳa ıdı, aydı: Bu sığırnı (10) mindin destürsuz satmağıl, tigil. Oğlan sığırnı bāzārḳa keltürdi. Ağır (11) bahāḳa ḳoldılar. Anamdın destürsuz satmas-men, tidi. Anasıṅga kelip aysa (12) ferişte aydı: Bahāḳa tegmedin turur. Bu tertīb birle bahāsı ağıdı. (13) Terisi birle toluğ altunḳa bahāsı belgülüg boldı. Ançada anası destūr (14) bërdi, satḡın alıp boğuzladılar. Boğuzlamaḡnı unamas erdiler. *Ḳavluhu ta‘ālā*: (15) فذبحوها وما كادوا يفعلون (2/Bakara,71) Etni alıp ölüḡke urdılar. Aymışlar: Emükleri (16) erdi. Aymışlar: Tili erdi. Aymışlar: Ḳudruḳı erdi. Aymışlar: Kemürtgüsi erdi. (17) Aymışlar: Bir kesek eti erdi. Ol er tirildi, emgen tamurlarındın ḳan aḳa (18) turur. Aydı: Mini atam ḳarındaşınıṅ iki oḡlı öldürdi. Ol ḥikāyet (19) andaḡ erdi kim bu ‘Āmīl yawlaḳ bay erdi, oḡlı kızı yok erdi, atası

[200b] (1) ḳarındaşı oḡlanları çıḡay erdiler. ‘Āmīl ölse mīrās olarḳa (2) teger erdi. Köz urup küydiler, ölümü keḡ ḳaldı erse aşuḳup ‘Āmīlni (3) öldürdiler. Mīrās almaḡ için olar kendü kimde çıḡsa ḳan şaşı almaḡ (4) için da‘vī ḳılur erdiler. ‘Āmīl tirilip mini bular öldürdi tidi erse (5) bular tandılar. Yarlıḡ keldi: Keḡrek ölgen ḳadaşḳa mālı için öldür- (6) -genlerke anıṅ mālındın mīrās bërmeṅ taḳı adınlar öğrenmesünler. Mūsī olarḳa (7) mīrās bërmedi. Bu kün biziṅ şerī‘atimizde ol ḥükm bāḳı turur. Öz ḳadaşını (8) mīrās umınḳı için öldürse mīrāsdın maḥrūm ḳalur. Bilgil kim yawuzluḡ (9) ḳılsa aṅga yanut bërürler. Körmes mü-sen Mevlā ta‘ālā cuḥūdlarḳa şikāyet ṭarīḳın (10) ḥaber bërü yarlıḳar: Bireḡünü öldürdünḡiz örtüḡlüḡ ḳalsun tip üküş (11) ḥīle ḳıldılar. İdi ‘azze ve celle siz örtgenni çıkarḡan turur. *Ḳavluhu ta‘ālā*: (12) واذا قتلتم نفساً فادّارءتم فيها (2/Bakara,72) ilā āyet. Yarlıḳar: Biz aydımız, bir kesek sığır (13) etini aṅga uruṅ, Mevlā anı tirḡüzgey, öz ḳudretini sizke köḡüzgey (14) bolḡay kim aṅḡlaḡay-siz. İdi ‘azze ve celle ḳamuḡ yalawaḳlarını, arıḡlarını ulaş (15) emḡekde tutar, olarḳa yawuzlarını musallaṭ ḳılıp āzārliḡ ḳılḡan turur, rif‘at ve derecet (16) için. Vallāhu a‘lem. **Mūsī yalawaḳ birle Ḥızr yalawaḳ**

sözleri. Kaçan Mūsīka (17) yalawaçlık işi taķı Tevrīt tamām bēildi erse Mevlā ta‘ālā Mūsī birle yüz miŋ söz sözleştī. (18) Aymışlar: Biş yüz miŋ söz sözleştī. Mūsī hoşlandı, aydı: İdiyā bu kerāmet kim (19) maŋga bērdiŋ, ađın kimerseke bērdiŋ mü, maŋga bērilgen ‘ilm ađın kimerseke bēildi mü?

[201a] (1)Yarlıg keldi: Ey Mūsī teŋgiz atağında meniŋ bir kulum bar, seniŋ ‘ilmünŋ (2) anıŋ ‘ilmi tuşında bir kaçre suw bolğay bir uluğ teŋgiz içinde. Aydı: İlāhī mini (3) anıŋ muşāḥabetike müşerref kılğıl. Yarlıg keldi: Ey Mūsī Rūm teŋgizi (4) taķı Fars teŋgizika kavuşğan yerke bargıl, anı anda bulğay-sen, saŋga (5) yolçı balık bolğay. Mūsī aydı: İlāhī ol kimerse yalawaç mu turur, saķçı (6) mu turur? Yarlıg keldi: Ol saķçılardın turur, sen yalawaçlardın (7) turur-sen. Mūsī şāgirdi Yūşa‘ ka aydı: Azuķ anuķlağıl, sefer kılalıŋ. (8) Yūşa‘ bir edişde etmek aldılar, iki söğülmiş balık aldılar. İkegü (9) yolka kirdiler. Mūsī katıg yöriyür erdi, Yūşa‘ yöriyümedi, anıŋ üçün kim (10) tegme bir yalawaçnıŋ kırk erçe küçi bar erdi. Mūsī tağ tüpinde (11) bir yul buldı. Ol yulda ṭahāret kıldı, içmedi, kıptı, yana tepredi. Anda (12) kiğin Yūşa‘ ol yulka keldi. Ol meŋgü suwı erdi. Yūşa‘ me ṭahāret kıldı, (13) ammā içmedi, kıptı, azuķın alurda eligindin bir kaçre suw azuķika (14) tamdı, söğülmiş balıklarka tegdi. Balıklar tirildiler, sigridiler, teŋgizke (15) kirdiler, kemā sıçқан inke kirür teg. *Ḳavluhu ta‘ālā: فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا* (18/Kehf,61) (16) كَسْرَبَ Yūşa‘ anı kördi. Mūsīka ḥaber kılğalu aşuķtı, azuķın unuttı. (17) Mūsīka kawuştı. Mūsī aydı: Emgendimiz, acıktımız, azuķ keltürgil, yèyeliŋ. *Ḳavluhu ta‘ālā:* (18) فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتَاهُ آتِنَا غَدَانَا لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا (18/Kehf,62) Yūşa‘ aydı: Ey (19) Mūsī körmes mü-sen azuķnı ol taş üskindeki yulda unutmış-men. *Ḳavluhu ta‘ālā:*

[201b] (1) قَالَ ارْأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتَ الْخُبْرَةَ (18/Kehf,63) Mūsī aydı: Yollar yarağsız (2) turur, men birle yanayın, kırqar-men, yol yaŋılğay-sen, bir birke kawuşmağay-miz. (3) İkegü yandılar, bayaķı yulka keldiler. Ḥızrnı buldılar, namāz kılur. *Ḳavluhu ta‘ālā:* (4) فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا (18/Kehf,65) Ve hüve’l-Ḥızr. Mūsī selām kıldı. Ḥızr ‘aleyk aldı, yā nebī Allāh, (5) tidi. Mūsī aydı: من انت وهم عرفت Sen kim-sen, mini nedin bildiŋ? Ḥızr

aydı: (6) Men Taṅrı kulu Hızr-men, sini maṅga bildürdi, sen [ne] işke keldiṅ. Mūsī aydı: Sindin (7) ‘ilm ögrenelü keldim. Hızr aydı: Ey Mūsī Taṅrı saṅga Tavrīt bërdi, seniṅ (8) birle sözleşti, mindin ne ögrenür-sen? Mūsī aydı: إيدم امرنى ربى بهذا (9) maṅga mundağ yarlıkadı. Aydı: اين غذاكما Azuklarıṅız kayda turur? Bular aydı: (10) Yolda unuttumuz. Hızr tileṅ, tidi. Tilediler, etmekni buldılar, balıknı bulmadılar. (11) Yūša‘ aydı: اين سمكت Balıklar kanı? Hızr külümsindi, aydı: Balık-(12) -larıṅız Mevlā ta‘ālā yarlığı birle tirildiler, bu suw içinde İdi ‘azze ve celleka tesbîh (13) ayturlar. Mūsī taṅırıkadı. Hızr aydı: اخرجنا باذن الله مشويتان İdi ‘azze ve celle (14) yarlığı birle ol iki balıklar suwdın çıktılar, söğülmiş balıkdın yédiler. (15) Hızr namāzdın fāriğ boldı erse Mūsīka aydı: Sorğuṅ ne turur, sorgıl, cevāb (16) işitgil, terk yangıl, mini Mevlā ta‘ālā ‘ibādetindin meşğül kılmağıl, sen yalawaç-sen, (17) seniṅ ḥaqqıṅ uluğ turur, taqşır keçmesün, tidi. Mūsī aydı: Men seniṅ birle yörüyin, (18) ‘ilm ögreneyin tiyü keldim. *Kavluhu ta‘ālā*: هل اتبعك قال على ان تعلمن ممّا علمت رشداً (18/Kehf,66) Hızr (19) aydı: Sen meniṅ birle şabr kılumağay-sen. *Kavluhu ta‘ālā*: قال انك لن تستطيع معي صبراً (18/Kehf,67)

[202a] (1) Mūsī aydı: Bolğay kim şabr kılğay-men. *Kavluhu ta‘ālā*: قال ستجدنى ان شاء الله صابراً ولا اعصى لك امراً (18/Kehf,69) (2) Yana Hızr aydı: Mini eğerür ersenṅ, nerse körseṅ maṅga sormağıl, men saṅga (3) sözleyü bergey-men. Anda kiḍin yolğa kirdiler, iki yığaçlık yer yörیدiler. Mūsī (4) aydı: Men açtım, yörüyü bilmes-men, maṅga ta‘ām kerek, tip olturdi. Mevlā ta‘ālā olar- (5) -ka iki tabaqlar ıdtı: Birinde söğülmiş balık eti, aq etmek birle, yana birinde (6) ḥām et un birle keligli. Hızrka aydı: Bu bışığ ta‘āmlar saṅga, ol ḥām ta‘āmlar (7) Mūsīka. Hızr Mūsīka aydı: İdi ‘azze ve celle yarlığı bu turur. Mūsī koptı, otuṅ (8) yığdı, esiç astı, un yoğurdı, emgenü başladı, közindin yaş aqa, burnındın (9) suw tama. Hızr anuḵ ta‘ām yep Mūsīka külümsinür. Mūsī Hızrka baqtı, aydı: Ey (10) Hızr yalawaç yalawaçka küler mü bolur? Hızr aydı: Men saṅga külmes-men, İdi ‘azze ve celle (11) kudretiṅ taṅglayur-men, bir kul şabr kılur, emgeksiz ta‘ām yeyür, yana biri şabr kılmas (12) emgenip yeyür. Kaçan yeyü boldılar erse teṅiz kırığıṅga kelip bir yığaç

(13) t pinde olturdılar, bir se ek  ş n  k rdiler. Ten izke indi, tum ş k  birle (14) suw aldı, u tı, yı a   ze  ond . H zr aytur: Ey M s  bil r m -sen, bu     ına (15) ne tiy r? M s : Bilmes-men, tidi. H zr ayd : Aytur, M s n n    ilmi H zr   ilmin n  tu ında men n  (16) tum    umda ı suw a turur. * avluhu ta    *: فنطلقا حتى اذا ركبا في السفينة خرقها (18/Kehf,71) (17) Yol a y ridiler, bir kemike tegdiler.  ke   kirdiler. H zr ol kemini boza ba ladı. (18) Kemi  alk   a tılar. M s    kelep ayd : Kemidekilerini hel k  ıl alu mu bozar- (19) -sen, ta n  i  t r    n , tidi. * avluhu ta    *: قال اخرقتها لتغرق اهلها (18/Kehf,71) H zr ayd :

[202b] (1) Sa  a aymadım mu, men n  birle  abr  ıluma ay-sen, tip. M s  ayd : Unut<up>  ılm  -men, (2) mindin ke  rgil. * avluhu ta    *: قال لا تؤاخذنى بما نسيت ولا ترهقنى (18/Kehf,73) Yana (3) y ridiler, o lanlar k rdiler, oynayurlar. H zr olarda bir o lanı tuttu,   ld rdi. (4) M s  ayd : Bu yazu suz o lanı   ld rd n , yara sız  ıldı n . * avluhu ta    *: نفساً زكيةً بغير نفسٍ لقد جنت شيئاً نكراً (5) قال اقتلت (18/Kehf,74) H zr ayd : Men sa  a s zlemedim m , men n  birle  abr  ıluma ay- (6) -sen, tip. M s  ayd : Emdidin son  nerse sordum erse mini   z n e yawutma ıl. (7) Aym  lar: Ol o lanı n  atı H s r  el-K dr  erdi. Aym  lar: H    z erdi. (8) Atasını n  atı Mel s erdi, anasını n  atı Ra m  erdi. Yana y ridiler, An  kiyye (9) atlı  kendke tegdiler,  a  m tilediler, b rmediler. M s  sa ı n lı  bold . Ke e (10) bold , anda  ondılar, yarındası ol kenddin kiter boldılar. H zr bir tam (11) k rdi, e lip t   el  turur. * avluhu ta    *: فانطلقا حتى اذا اتيا اهل قرية استطعما (18/Kehf,77) (12) H zr ol tamı k nd r  b rdi. M s  ayd : Bular bizke  a  m ve nerse b rmedi- (13) -ler, tamların nel k k nd r  b rd n , tidi. H zr ayd : Bir s zlemes-men tiy r-sen (14) yana s zley r-sen. * avluhu ta    *: قال لو شئت لاتخذت عليه اجرا (18/Kehf,77) H zr ayd : Ey M s  (15) emdi a rıl u va t bold . * avluhu ta    *: قال هذا فراق بينى وبينك (18/Kehf,78) M s  ayd : A rıl yın (16) vel kin ol  ıl anı n  i l ern n  ma  n sini aytu b rgil. H zr ayd : Aytayın. * avluhu ta    *: (17) سائبتك بنأويل ما لم تستطع عليه صبراً (18/Kehf,78) Emdi bil il, ol kemi on  arında larının  (18) erdi, atalarındın m r    alm  . Bi eg si i ley mes erdiler.    - (19) -legen bi eg de birisi c z m   illetlı ı erdi, birisi s n ar k zl   erdi,

[203a] (1) üçünçisi aḥsaḵ erdi, tōrtinçisi ut yeri şışlūg erdi, bişinçisi (2) ısıtmalıg erdi. Kamuğdın kiçigrek ol erdi. Yana işleyü bilmegenler, biri (3) qarağu erdi, ikinçisi sağır erdi, üçünçisi ağın erdi, tōrtinçisi (4) otrum erdi, bişinçisi qolsuz erdi. Aymışlar: Miñg altunluğlar çığay (5) mu bolur? Aymışlar: Misāfir yolda, mālı yābānda, qorqınç yerindeki māl yok (6) sanıqa tutulur. Bu kemi bargan sınıgar ilgerüsinde Culundā atlıg zālīm melik (7) bar erdi, yolukğan kemini tartıp alur erdi. Men ol kemini ‘ayblıg kıldım, ol (8) zālīm almasun, ol za‘īf çığaylarda qalsun tip. Yana ol öldürgenim oğlan- (9) -nıñ atası anası mü‘min erdi, anasını talāq ıdımış erdi. Atası bir ilde, (10) anası yana bir ilde. Bu oğlan atası anasınğa barmışça yolda oğrılıq (11) qılır erdi. Atası anası oğlumız oğrılıq qılmas, tip and içer (12) erdiler. Anı öldürdüm, Mevlā ta‘ālā andın yaḥşıraḵ oğul kız bergey, tidim. (13) *Qavluhu ta‘ālā: فاردنا ان يبدلها ربُّهما خيراً منه زكاةً واقرب رحماً* (18/Kehf,81) Yana ol tam il (14) içinde iki ögsüz oğlanlarınıñ erdi, tam astında genc qılmış erdi. (15) Biri Aşram atlıg, biri Şuryem atlıg. Ata anaları şālīḥ erdiler. *Qavluhu ta‘ālā: وكان ابوهما* (16) *صالحا* (18/Kehf,82) Tam tüşse ol genc zāḥir bolur erdi, adınlar alur erdiler. (17) Tamnı köndürdüm, ögsüzler ulğarmışda mālını çıkarıp alğaylar tiyü kıldım. (18) Men öz köngülçe qılmadım, kılduḵum işlerniñ te‘vīli bu turur. *Qavluhu ta‘ālā: ذلك تأويل* (19) *ما لم تسطع عليه صبراً* Aymışlar: Ögsüzlerke ata ana eḡgü erdi tigen yētinçi arqağa

[203b] (1) teger, yawuzluḵ me mundaḡuḵ. Aymışlar: Ol genc bir taḥta erdi altundın, anda bilig sözler (2) bitiglig erdi. Bir söz bu erdi: Kim tañgım kelür ol kimersedin ölüm kelürin bilür (3) erken sewnür. İkinç söz: Tañgım kelür ol kimersedin kim tamuḡ otı barın bilür erken (4) küler. Üçinç söz: Tañglar-men ol kimersenı kim yarın saqış barın bilür erken yawuzluḵ (5) qılır. Tōrtinç söz: Tañglar-men ol kimersenı kim İdi ‘azze ve celle sālīmı barın bilür erken añga (6) köngül ewrer. Lā ilāhe illa’llāḥ Muḥammed resūlu’llāḥ. Aymışlar: Bir vaḡtte Mūsī Benī İsrā’īlqa yawlaḵ (7) öz ḥuṭbe qılıp pendler bērür erdi. Könglinde keçti: Men teg kimerse bolğay mu? İdi (8) ‘azze ve celle ḥiṭāb yarlıḡadı: Meniñ qullarım ara bir qulum bar, sindin ‘ālimraq, (9) añga yalawaçlıḵ bērdim, anı bir

melikke ıdtım, ol melik zālīm erdi, boğun kesti, (10) burnın kesti, men anı oñgulttum. İkinçi yana ol melikke ıdtım, aydı: İdiyā sen maṅga (11) hūkm kıldıñg erse cān birle kabūl kıldım, hoşnūd-men, tidi. Sini Fir‘avnka (12) ıdmışda başda oq ٱخاف ان يكدَّبون timişing yetmedi mü? Anda kiğin Mūsī (13) Hızrdın adırıldı. Hızrka aydı: Maṅga bir vaşıyyet kıgıl. Hızr aydı: ٱشأشأ ولا تكن غضابًا ولا تكن ضرارًا (14) كن Asıg tegürgen bolgıl, ziyān tegürgüçi bolmağıl. (15) وانزع نفسك الجدال ولا تمش الارض بغير حاجة Tartış kılmaknı özünğdin kitergil, (16) hācetsiz yerke barmağıl. Aymışlar: Mūsī Hızr birle on sekiz kün yörیدی, tegme kün- (17) -de on bilig söz öğrendi, kamuğı yüz seksen söz bolur. Ol oq yolça yanıp Benī İsrā’ıl- (18) -ka keldi. Üç yıl yeti ayda kiğin vefatı boldı. Mūsīdin soñg kavmi yetmiş (19) bölük boldılar. Cuhūdluqka kirdiler. Yüz kırk yalawaç olarka ıdtı. Bularda kiğin

[204a] (1) Dāvud yalawaçnı ıdtı. Mūsīdin Dāvudka tegi iki yüz yetmiş yıl erdi. Vallāhu a‘lem. (2) **Kıssa-i Dāvuda’n-Nebiyü ‘Aleyhi’s-Selām.**

وخر راعًا وانب (38/Sād,23) ibtilāsı birle mübtelā bolğan, ٱخز راعًا وانب (3) ان هذا اخى له تسع Ol يا داود انا جعلناك خليفة فى (38/Sād,25) hiṭābnı işitgen, فغفرنا له ذلك (4) يا داود انا جعلناك خليفة فى (38/Sād,24) secdesin kılgan, فاحكم بين الناس بالحق (38/Sād,26) emrini tutğan, ٱلارض (38/Sād,26) hil‘atin /bulğan/ (5) keçgen, ولا تتبع الهوى (38/Sād,26) nehydin ırak turğan, (6) ووهبنا لداود سليمان (38/Sād,30) mevhibeti⁷⁰⁵ bérilgen, وقتل داود جالوت (2/Bakara,251) mübārezeti birle (7) cilve kılgan Dāvud yalawaç ‘aleyhi’s-selām. Nazm:

- (8) Kel neteg erdi işit Dāvud yalawaç işleri
- (9) Bir Uğanka ḥamd ayurda kimler erdi eşleri
- (10) Özi atlıg üni tatlıg keç yürekliğ alpağut
- (11) Tegme yekniñg kayda erdi utru turğan aşları
- (12) Mevlāniñg atın oqırda inçıkıka umadın

⁷⁰⁵ مرهبتى m.

- (13) Yığlaşur erdi qatında barqa taqlar taqları
 (14) Tesbîh aysa bir boluban ün tüzüp inğraştılar
 (15) Yerdeki yügrüg keçikler hem qalıqnıñ quşları
 (16) Haq ‘itâbı tegdi erse yıqladı köp inçıkın
 (17) Aqtı yul teg toldı köller közleriniñ yaqları
 (18) Dâvud yalawaç Benî İsrâ’îldin erdi, Yehüdâ uruğındın on qarındaqlar erdiler, ata-
 (19) -ları İşâ atlığ. Dâvud qamuğdın kiçigrek erdi, qoy küter erdi, tün kündüz yıqlayu

[204b] (1) ‘ibâdet kılmak, tesbîh aymakqa meşğul erdi. Aymışlar: Benî İsrâ’îl on iki (2) şıbt erdiler. Bularda yalawaç me erdiler, melik me erdiler. Bu yalawaçlık meliklik (3) bu on iki şıbt arasında ewrülür erdi. Bir uruğda yalawaç bolsa, yana bir uruğda (4) melik qopar erdi. Benî İsrâ’îl hergiz yalawaçsız meliksiz qalmadılar. Bularqa (5) İdi ‘azze ve celle düşmen üze ulaşı nuşret bérmiş erdi. Ol nuşret ‘alâmeti bir tâbût (6) erdi. *Qavluhu ta‘âlâ: ان يأتىكم التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ* (2/Bakara,248) **Tâbûtnuñ şıfatı.** (7) Mûsî yalawaç ‘aleyhi’s-selâm Benî İsrâ’îl birle Tîh yâbânında kırk yıl qalmışda İdi ‘azze ve celle (8) Mûsîqa bir taş ıdmış erdi möşük şüretliğ. Ol on iki yul andın çıkar erdi. Mûsî (9) Benî İsrâ’îl birle Mısrqa kelmişde ol taş Mûsîde erdi taqı Tûr tağındın kelürde (10) sığın elvâhınıñ uşakları birle erdi. Qaçan Mûsîniñ âhir-i ‘ömri boldı (11) erse münâcât kıldı: İdiyâ Benî İsrâ’îlqa nerse kerâmet kılgıl kim minde (12) kiçin olarka hüccet ve nuşret bolsun düşmen üze. İdi ‘azze ve celle yarlığ ıdıtı: Ey (13) Mûsî aygıl, bir tâbût itsünler, ol taşnı anda qoqsunlar, elvâh uşaq- (14) -ların taqı seniñ tayaqınıñnı taqı Hârûn ‘imâmesini anda qoqsunlar. Altun, kûmüş, quruşğun, (15) baqırlar yıqdılar, bir tâbût ittiler, ol nerselerni qamuğ anda qoqtilar. Ol tâbût- (16) -nı temür birle berkittiler. Qaçan muñğ qağgu tüşse, yağıları belğürse ol tâbût- (17) -nı çıkarıp ilgerüde qoqup du‘â kılsalar ol muñğ qağğudın, yağıdın (18) qurtulur erdiler. Ol tâbût birerde melikler hażînesinde erdi, birerde yalawaç- (19) -lar elginde erdi. Ol rûzgârqa tegi kim Benî İsrâ’îl Mevlâqa yazuq kıldılar erse

[205a] (1) Mevlâ ta'âlâ olarka Buht Naşrnı musallaṭ kıldı, çerigi birle keldi, Benî İsrâ'îlni (2) bozdı, ol tâbûtı olardın aldı, sıḡalu oḡradı, sıyumadı. Otḡa (3) saldılar, köymedi. Arıḡsız yerke kemiştiler. İdi 'azze ve celle olarka nâsûr 'illeti bêrdi. (4) İldin ilke saldılar. Kamuḡları nâsûrḡa mübtelâ boldılar. Aydılar: Bu tâbût Benî (5) İsrâ'îlniṅ Taṅḡrısı bolḡay, olarka yanduru ıdālınḡ, yoḡ erse kamuḡ helâk (6) bolur-miz, tip tâbûtı ḡaṅḡlıḡa urdılar, berk taṅḡdılar, iki uyḡa ḡoştı- (7) -lar, Benî İsrâ'îl tapa ıdıtılar. Ferişteler uḡlarını Benî İsrâ'îlḡa tegi keltürdiler. (8) Benî İsrâ'îl tâbûtı aldılar, sewündiler. İdike şükr kıldılar, tiweler uḡlar (9) ḡoylar boḡuzladılar. Ol kün 'idleri boldı. Yana bir ḡavilde Tâlût melik bolmış (10) kün yazıḡa ḡıktılar, sewinḡer kıldılar, İdike yalwardılar, tâbûtı (11) ḡoldılar. Ol sâ'atte oḡ bulut örledi, tâbûtı keltürdi. Bularnıṅ (12) üskinde ḡoḡdı. Ol kün 'idleri boldı. Yana bir ḡavilde ol turur: Tâbûtı (13) Câlût alıp barmış erdi. **Câlût 'aleyhi'l-la'ne kıṡṡası.** Andaḡ erdi kim bu Câlût (14) 'Âdiler uruḡındın erdi, 'Amâliḡanıṅ baḡıyesı erdi, yawlaḡ heybethḡ (15) alpaḡut kâfir erdi, Benî İsrâ'îlḡa yaḡı erdi. Ol oḡurda olarka (16) İşmavîl yalawaḡ erdi. Benî İsrâ'îl aydılar: Du'â ḡılḡıl, Mevlâ ta'âlâ bizke bir melik bêrsün, (17) du'â kıldı. İdi 'azze ve celle du'âsını müstecâb kıldı, uçmaḡdın bir ḡamış ıdıtı. (18) Yarlıḡ boldı: Bu ḡamış kimnünḡ boḡıṅḡa teṅḡ kelse ol kimerse sizke melik bolḡay. (19) **Câlûtınḡ sözleri.** İşmavîl ol ḡamışḡa teṅḡlep yıḡaḡlar kestürdi, tegme

[205b] (1) kimerseke bêrdi: Bu yıḡaḡḡa teṅḡ boḡluḡ kimerсени tileṅḡ, tidi. Bu Tâlût (2) sıḡırḡı erdi, sıḡır yitürüp tileyü il içinde yüḡrüp yörirde İşmavîl yalawaḡ- (3) -ḡa yolukṡı. Kördi, uzun boḡluḡ. Ne tileyür-sen, tip sordı. Sıḡır tileyür-men, (4) tidi. Bizke melik bolsa bu bolḡay tip iwke ilette, ṡa'âm yetürdi, ḡarnı (5) toydı erse armış erdi, yattı, uḡıdı. İşmavîl ol ḡamışnı keltürüp Tâlût- (6) -ḡa teṅḡlese râst keldi. Oḡḡanmışda İşmavîl aydı: Sewinḡ saṅḡa, sıḡırḡı- (7) -lıḡdın ḡurtulduṅḡ, Taṅḡrı sini meliklikke tegürdi. Tâlûtı alu ḡoḡdı. Yarındası (8) Benî İsrâ'îlḡa aydı: Ol şüretliḡ kimerсени bulduṅḡız mu? Bulmadımız, tidiler. Men buldum, (9) tidi. İwdin ḡıḡardı. Kördiler, aydılar: Bu biziṅ sıḡırḡımız turur, yawlaḡ (10) yoḡsız turur, bizke neteg melik bolur? *ḡavluhu ta'âlâ: وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ*

ملكًا (2/Bakara,247) İşmavîl aydı: İçi ‘azze ve celle sizinġ üze üğürdi taķı
 ان الله اصطفيه عليكم وزاده بسطةً فى العلم والجسم *Ķavluhu ta‘ālā*: ‘ilmi sizdin artuķraķ (12) turur. *Ķavluhu*
 (2/Bakara,247) Mülk İçi ‘azze ve celle- (13) -ninġ turur, kimni tilese melik kılur. *Ķavluhu*
ta‘ālā: والله يؤتى ملكه من يشاء (2/Bakara,247) Olar Tālūtı (14) kerāhiyet birle qabûl kıldılar.
 Aydılar: Hele qabûl kılduķ ammā İçi ‘azze ve celledin (15) tilegil, bizke bir nişanı ya bir
 nuşreti munuġ yolındın bērsün, meliklikke (16) yararın bileliġ. İşmavîl yalawaç du‘ā
 kıldı. Yarlıġ keldi: Cālūt iletgen (17) tábūt anıġ yolındın sizke yangay, ferişterler
 boyunları üze qoğup sizke (18) tegürgeyler. *Ķavluhu ta‘ālā*: وقال لهم نبيهم ان اية ملكه ان يأتيكم
 (2/Bakara,248) Tālūtı meliklik- (19) -ke muķarrer kıldılar. Ança teġlik çerig
 yıġdı, sanın İğidin adın kimerse bilmedi.

[206a] (1) Cālūtķa sançışķalu oġradı, yararını seçti, yaramasını yandurdu. Yarlıġ keldi (2)
 ol yalawaçķa: Men sizlerni Filis’in arıkınıġ suwı birle mübtelā kılgay-men, (3) üç kün
 suwsuz qalgay-siz, muġ körgey-siz, yarlıġımın tutmaġaylar sançışmadın (4) yaġı
 körmedin. Du‘ā kıldı: İđiyā yarlıġ nemiş? Yarlıġ keldi kim ol suwdın (5) köġgülçe içse
 anı helāk kılgay-men, kim bir awuç suw içip qanā‘ at kılsa (6) andın keçürgey-men, helāk
 kıлмаğay-men. *Ķavluhu ta‘ālā*: فانه منى الا من اعترف (7) فمن شرب منه فليس منى ومن لم يطعمه
 (2/Bakara,249) Suwķa yettiler. Tālūt aydı: Bir awuç suwdın (8) artuķ içgenler öler.
 Olar aydılar: Sen melik bolduġ erse suw içmekke taķı mu (9) erlig bolduġ, tip
 üküşrekleri suwķa yüzün tüştiler, yılķı kara meġizlig (10) içe başladılar, qarınları kerildi,
 yüzleri sargardı, suwdın qanmadılar, (11) öldiler. Olar kırķ miġ er erdiler. Yarlıġ tiġlepe
 bir awuç içgenler (12) qaldılar, ölmediler. Aymışlar: Suw içgenler ölmediler ammā
 qarınları ‘illetliġ (13) boldılar. Tālūt aydı: Siz Mevlā yarlıġıġa boyun sumadıġız,
 sançışķa neteg (14) utru turur-siz, tip yandurdu. Özi üç yüz yetmiş er birle Cālūtķa oġradı.
 (15) Cālūt ellig miġ er birle kelmiş erdi. Qorķtılar. Üç yüz yetmiş er (16) birle Cālūtķa
 neteg sançışalıġ? Mevlā ta‘ālā olarınıġ köġgüllerin hoş kıldı, (17) yarlıķadı: Neçe az
 çerig telimni bastılar, Mevlā ta‘ālā yarlıġı İçi ‘azze ve celle (18) şabr kılguçılarnıġ nāřırı

turur. *Ḳavluhu ta‘ālā: الصابرين* الله و الله مع (2/Bakara,249) (19)

İşmavîl ‘aleyhi’s-selām, Ṭālūt ol üç yüz yetmiş er birle bardılar. Dāvud ‘aleyhi’s-selām on qarındaşlar

[206b] (1) erdiler. Ataları İşā atlıg erdi. Ḳamuğdın yaşka kiçigrek erdi. Ol kün tün (2) qoy saqlayur erdi. Körmekke körklüg yüzlüg erdi. Aymışlar: Yawlaq körklüg erdi. (3) Adın qarındaşları çerigke çıktılar. Dāvud aydı: Men me barayın. Aydılar: Sen kiçig- (4) -sen, çerigke yaramas-sen. Olar barmışda kiçin adın kimerseke qoyın tapşurdı, (5) qarındaşlarındın kizlenü yolqa kirdi, barurda İdi ‘azze ve celle yarlıgı birle (6) yolda üç taş tilka keldi: Ey Dāvud, Cālūt ölümü seniñ elgingde, meniñ (7) birle bolgusı, mini alğıl, tidi. Olarnı aldı, keldi. Yana bir rivāyetle ol turur: (8) İşmavîl Ṭālūtqa haber kılmış erdi, Cālūt ölümü İşā oğlanları elginde (9) bolgusı. Bir yarık, bir yaşıq keltürmiş erdi, qayu oğlınğa yaraşsa başında (10) yaşıqdın yağ belgürse añga bėrgil, tip Ṭālūt İşānı keltürdi, oğlanların (11) yıgduardı. Ol yarık yaşıq bularka yaraşmadı. Anda Dāvud yok erdi. Ṭālūt (12) İşāka sordı: Adın oğluñg bar mu? Aydı: Yana bir oğlum bar, bu işke (13) yaramas, kiçig turur. Ṭālūt aydı: Keltürgil, bolgay kim yarağay. İşā Dāvud- (14) -nı keltürdi, yarıkını keğdürdi. Uzun keldi. Dāvud bir ırğandı, silkindi, yarık (15) boğınğa yaraştı. Yaşıqını başınğa urdı erse yağ belgürdi. Sewündiler. (16) Ol hâlde Cālūt meydānqa çıktı: Kim kelür, sançısalıñg, tidi. Ḳamuğ qorqtılar. (17) Aymışlar: Ol hâlde taqı Dāvudnı kimerse bilmes erdi. Ṭālūt aydı: Kim bu kün (18) Cālūt birle sançıssa yarım mülkümni añga bėreyin, kızım bar anı me bėreyin, tidi. (19) Dāvud bir kırığda erdi, men sançısayın, tidi. Ṭālūt işitmedi. İkinç sordı. Dāvud ‘aleyhi’s-selām

[207a] (1) aydı, hem işitmedi. Üçinçide qatıg ünün aydı erse Ṭālūt işitti, aydı: Üç qurla (2) aydım, evvelde nelük cevāb bėrmediñg? Dāvud aydı: Men cevāb aydım, sen işitmediñg. (3) Dāvud anıñg üçün evvelde açuq cevāb aymadı kim Ḳamuğ çerig bu sözke üç qurla (4) yanut bolsun tip. Ṭālūt aydı: Mundın burun hıç özünğni sınamışınğ (5) bar mu? Dāvud aydı: Birde qoyumqa bėrü keldi, bėrününğ başın urup saldım. (6) Yana sordı:

Andın adın sınamışın̄g bar mu? Aydı: Birde arslan keldi, tuttum, (7) eñgeklerin adırıp saldim. Tālūt aydı: Çıkgıl, Dāvud aydı: Bu yarıx birle sançışumas- (8) -men. Yarıknı kemişti, tayaq kötürdi, sapkan aldı, ilgerü yörیدی. Cālūt me (9) ilgerü keldi, aydı: Ne birle sançışur-sen? Dāvud aydı: Bu taş birle. Cālūt aydı: Taş (10) birle itni ururlar. Dāvud aydı: Sen me bir it turur-sen. Cālūt aydı: Meniñ sañga (11) raħmim kelür yoħ erse ağızımdağı yarım birle sini helāk kılğay-men. Dāvud aydı: (12) Bu söz sañga asıg kılmas, sen mü mañga tepinür-sen ya men mü sañga tepineyin. Anda kiğin (13) bir taş çıkardı, sapkan üze koğtı, meydānka kirdi, İdi ‘azze ve celleka (14) tesbīh ve tehlīl kıldı, kılıç yoħ, oħ yoħ, ya yoħ. Utru yörیدی. Cālūt anı (15) körüp küler. Sapkan çewürdi, attı. Taş Cālūtka yetmesde burun Mevlā ta‘ālā yel ıdı. (16) Cālūtñuñ başındağı yaşıknı tüşürdi, alını açıldı, taş alnıka tegdi, (17) eñgesindin öte çıktı. Yana biri kögüzin̄ge tegdi, arkasındın öte çıktı. (18) Yana birini attı, karnıñga tegdi, uçasındın öte çıktı. Aymışlar: Ol taşlar (19) Dāvud yalawaç etekindin Mevlā ta‘ālā kudreti birle birikti, bir taş boldı. Kaçan attı erse

[207b] (1) hevāda üç kesek boldı, biri Cālūtñuñ alnıñga urdı, biri çerigniñ (2) sağı qolıñga, yana biri sol qolıñga bardı. Cālūt ağın tüşti, helāk boldı. (3) Qalğan çerigni ol iki taş helāk kıldı. Mü‘minler bir yolu tekbīr aydılar, (4) sewinçlüg boldılar. Kāfirlerka tepindiler, bir ançanı öldürdiler, bir ançanı (5) bulun kıldılar. *Qavluhu ta‘ālā: فهزموهم باذن الله وقتل داود جالوت* (2/Bakara,251) Kamuğları Dāvud- (6) -ka senā aydılar, hil‘atler bērdiler, biziñ düşmenimizni helāk kıldıñg, tidiler. (7) Aymışlar: Tālūt Dāvudka ħased kıldı, qabūl kılğan mālını bērmedi, ammā ħalk (8) tilindin qorqup kızın bērdi. Anda kiğin Dāvudnı öldürgelü oğradı. (9) Qızı aydı: Atam Tālūt sini öldürgelü turur, munı bileyin tiseñg (10) keçe yatur ornuñga bir tulum, düşāb alu kirgil, yana körmesde çıkgıl, (11) tulumnı düşāb birle toldurğıl, tonuñg birle yapıp koğğıl. Andağ kıldı, (12) serāydın çıktı kişi körmesde. Tālūt saqçılar koğmış erdi, körmediler. (13) Tünle kirdiler, kılıç birle urdılar, ton kesildi, tulum yarıldı, düşāb- (14) -lar aqtı, iw düşāb yıdı birle yığlandı. Tālūt aydı: İdi ‘azze ve celle raħmeti (15) Dāvud üze tirig erken arıg yığlıg erdiñg, ölmüşde me

arıĝ yıdıĝ-sen, (16) tidi. Tün ƣaraŋĝƣu erdi, Dāvudnı öldürdüm sandı, ne ƣılĝanın bilmedi, (17) köŋli tındı, saƣcılarnı iwlerinĝe ıdı. Özi tınçlık birle udıdı. (18) Ƣaƣan Dāvud ‘aleyhi’s-selām Tālūt uđımıŝın bildi erse ƣoptı, iki oƣ aldı, (19) Tālūt serāyınĝa keldi, bir oƣnı Tālūtnuŋ başında ƣođtı, yana birni adaƣında

[208a] (1) ƣođtı, bardı. Ƣaƣan Tālūt ođĝandı erse iki oƣ kördi, başında adaƣında (2) ƣođmıŝlar. Aydı: Dāvud maŋĝa eđĝülük ƣıldı, uğırda bulup öldürmedi. (3) Dāvud anƣada taĝ tapa ‘ābidlerƣa barmıŝ erdi. Bir ‘ābidniŋ ŝavma‘asınĝa (4) kirdi. Tālūt Dāvudnı tileyü bu taĝƣa keldi, Dāvudnı kördünĝiz mü, tip ‘ābidler- (5) -ƣa sordı. Bu sâ‘at bu ŝavma‘aƣa kirdi, tidiler. Tālūt ŝavma‘aƣa kirdi, kimersen (6) bulmadı, maŋĝa mu küler-siz, tip öwkeledi, ƣamuĝnı öldürdi, bir ‘ābidni ƣođtı. (7) Anƣada öwkesi ötti, öçti. Tirig ƣalĝan ‘ābidƣa keldi: Men tevbe ƣılsam (8) ƣabül bolĝay mu, tidi. ‘Ābid aydı: Men bilmes-men, ammā fülān yerde bir uraĝut bar (9) Benī İsrā’ıldin, artuƣ ‘ālim turur, yalawaƣlarnı me körüp turur, aŋĝa baralıŋĝ, tip. (10) İkeĝü bardılar. ‘Ābid ƣapuĝ ƣaƣtı, uraĝut kim-sen, tidi. Men fülān ‘ābid-men, tidi. (11) Uraĝut aydı: Ol zālimdin neteg ƣurtuldunĝ? ‘Ābid aydı: Aƣruraƣ sözlegil, (12) Tālūt ƣapuĝƣa kelip turur. Uraĝut aydı: Ƣoldaŝlarımın öldürdi, emdi (13) mini mü öldürgelü keldi? ‘Ābid aydı: Tevbe ƣılĝalu keldi. Destūr bérđi. İkeĝü (14) kirdiler. Keçe boldı. Tün içinde Tālūt sorar: Tünnünĝ niçesi keçti erki? (15) Uraĝut aydı: Tün saƣlaĝan, ođuĝ turĝan erenlerni öldürdünĝ, emdi kim bilür, (16) tidi. Tālūtnuŋ ƣađĝusı üze ƣađĝu arttı. Yana uraĝut aydı: İŝmavīl yalawaƣ- (17) -nıŋ topraƣınĝa bargıl, namāz ƣılĝıl, du‘ā ƣılĝıl, seninĝ tevbenĝ üçün ün (18) kelgey, iŝitgey-sen, tidi. Tālūt İŝmavīl yalawaƣ topraƣınĝa bardı, du‘ā ƣıldı, (19) ün iŝitti: Minde kiğin ne iŝ ƣıldıŋĝ? Tālūt: Yawuz ƣıldım, tidi. Yana ün keldi:

[208b] (1) Ey Tālūt tevbe tileyür ersenĝ oĝlanlarınĝ birle fülān ƣal‘aƣa bargıl⁷⁰⁶, (2) saŋcıŝıl, il aldıŋĝ erse tevbenĝ ƣabül, öldünĝ erse hem ƣabül, tidi. Tālūt (3) oĝlanlarınĝa

⁷⁰⁶ m. باردينك

keldi, aydı: Ey oğlanlarım mini köyer ot içinde körseñgiz (4) mini kırtulsun tip emgengey mü-siz, mañga buluşğay mu-siz? Aydılar: Buluşğay-miz. (5) Tālūt aydı: Fülān qal‘anı mañga almaqqa buluşuñg, yox erse ulaş meñgü (6) tamuğ otında qalır-men. Oğlanları Tālūt birle ol qal‘aqa bardılar, sançıstı- (7) -lar. Oğlanları burun öldiler, kıdın Tālūt öldi. Mülk Dāvudqa (8) ewrıldı. Aymışlar: Benī İsrā’īl Dāvud yalawaçqa yığılmış teg hıç zamānede yığılmadılar, (9) qalı kim İdi ‘azze ve celle yarlıqar. *Qavluhu ta‘ālā*: واتيناهم ملكاً عظيماً (4/Nisâ,54) Aymışlar: Tegme keçe (10) Dāvudnuñg serâyı kapuğında otuz üç miñg yalawaç oğlanları saqçı erdi, (11) adın ħalâyıkdın başqa. Aymışlar: Dāvud tünle özini belgüsüz kılıp yol- (12) -lar başında olturup: Bu sizinğ melikinğiz neteg turur, tip sorar erdi. Bizinğ (13) melikimiz yawlaç ‘ādil turur, tiyür erdiler. Bir keçe andağ sözleyürde Mevlā ta‘ālā (14) bir ferişte ıdtı bir kırtqa şureti üze. Aymışlar: Ferişte ermedi, bir kırtqa (15) erdi. Añga sordı: Melikinğiz neteg turur? Kırtqa aydı: Melikimiz yawlaç ‘ādil (16) turur, bir ançası bar qazğanç kılmaz, kişiler mālın yeyür, ya‘nī beytü’l-māl (17) yeyür. Dāvud du‘ā kıldı: İdiyā mañga bir ħırfe öğretü bėrgil, aninğ birle öz (18) qazğançım yeyin, ħalk mindin sözlemesünler. Mevlā ta‘ālā yarıqçılık şınā‘atın (19) öğretü bėrdi. *Qavluhu ta‘ālā*: وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَكُمْ (21/Enbiyâ,80) Aymışlar: Temür Dāvud elinde andağ

[209a] (1) yumşaq bolur erdi kim ħamīr adınlar elinde, köñgli neteg tilese temürni andağ (2) işleyür erdiler. *Qavluhu ta‘ālā*: وَالنَّارُ لَهُ الْحَدِيدُ (34/Sebe’,10) Aymışlar: Dāvud yazuq kılgan (3) ‘aşilerqa qarğış du‘ā kılır erdi. Mevlā ta‘ālā ol sebebdin belā bėrdi. Aymışlar: (4) Belā bėrmekke sebep ol erdi kim bir kün du‘ā kıldı: İdiyā ne üçün bu ħalâyıq sini (5) okıyurda ey İbrāhīmnünğ, İsmā‘īlninğ İşākninğ İdisi tiyü yalwarur- (6) -lar, ey Dāvudnuñg Tañgrısı timesler. Ĥiṭāb keldi: Olarka belā ıdtım, meniñg (7) belāmqa şabr kıldılar. Dāvud aydı: Mañga me belā ıdgıl, men me olar teg şabr kılayın, (8) mini me du‘āda aysunlar. Aymışlar: Dāvudqa ‘āfiyet du‘āsı kerek, belā du‘āsını (9) kıldı. Yarlıg keldi: Ey Dāvud olarka belā bėrdim, qayu vaqt bėrür-men, tip ħaber (10) kılmadım ammā sañga belā bėrürümni bu kün ök sañga ħaber bėrür-men. Yana bir rivāyette (11) andağ

kelür: Yarlıg keldi, fülân yılda, fülân ayda, fülân künde, fülân sâ'atte (12) belâ bërür-men. Dāvud ol târîhni bitidi. Kaçan ol kün yawuştı erse kapuğçı- (13) -larğa aydı. Kapuğlar berkittiler. Kimersenı kigürmeñg, tidi. Özi yétinç kat (14) iç iwke kirdi, olturdı, Zebürnı öñginde qoğdı, oқыu başladı. (15) İblīs bir kuş şüreti üze kirip keldi, başı yünçüdin, közleri kızıl (16) yāķütdın, adaqları yaşıl zeberceddin, kanatları altundın. Dāvud (17) üskiñgde qondı, Dāvud anıñg körkin körüp tañgladı, belâ kelürin unuttı. Kuşnı

[209b] (1) tutğalu oğradı. Kuş uçtı, naru qondı, tutğalu bardı, yana uçtı, (2) naru qondı. Dāvudnı umınçsız qılur teg uçup kitmedi. Uçtı yana qondı. Dāvud (3) soñgınça eğerdi, kuş uçtı, serây tünğükike qondı. Dāvud tutğalu qoptı. (4) Kuş uçtı, taşkaru tüştı, bir qıznı kördi yalıñg başlıqın yunu turur. Dāvudnuñg (5) köligesi ol qız tapa tüştı erse kölige kimerse erki, tip uwtandı, başın (6) ırğadı, saçı birle kamuğ endâmların örtti. Dāvud ol körkni, ol saçnı körüp köñgöl (7) aldurdı. Ol qız Yūsuf yalawaç uruğındın erdi, Benī İsrā'ıl ara ma' ruf erdi (8) Batşāyi' atlıg. Dāvud Batşāyi' nı qoldurğalu kişi ıdı. Aydılar: İbn Yāmīn uruğındın (9) Üvreyā atlıg kimerse qoldurğalu ıdıp turur, özi çerigke barıp turur. Aymışlar: (10) Batşāyi' nı qoldurğalu ıdı, yalawaç sözın red qılmas erdiler. Batşāyi' rızā bërdi, (11) aydı: Dāvudqa bolur-men ol şart üze kim tünle qonuşı minde bolsun, kaçan mindin (12) oğul bolsa özinde kiğin meliklikni aña bërün. Dāvud qabul qıldı, aqđ (13) boldı, Batşāyi' nı aldı. İnç köñgöl birle olturdı, belâ kelgenin bilmedi. Aymışlar: (14) Bir kün namāz qılıp mihrābda oltururda, mihrāb tamındın ikegü kirip keldiler. (15) *Qavluhu ta'ālā: اذ تسوّروا المحراب (38/Sād,21)* Dāvud olarnı kördi, qorqtı. اذ دخلوا (16) *داود ففرع منهم (38/Sād,22)* Aydılar: Qorqmağıl, biz ikegü haşmlar-miz, saña hūkm qıldurğalu (17) keldimiz. Su'āl: Dāvud yalawaç ne üçün qorqtı? Cevāb: Kaçan kimerse Dāvudqa kelür

[210a] (1) bolsa destūr qolup kirür erdi ya kirgenler kapuğdın kirür erdiler. Bu ikegü (2) destūr qolmadın, kapuğdın me kirmedin mihrāb tamındın kirdiler. Anıñg üçün (3) qorqtı.

Biri Dāvudka sözledi, aydı: Bu meniñ ğarındaşım turur, toğsan toğuz (4) saĝlıĝ ğoynı bar, meniñ bir yalguz saĝlıĝım bar, bu yalguz saĝlıĝnı mindin alayın tiyür. (5) *Ğavluhta* ‘*ālā*: انْ هذا اخی له تسع وتسعون نعجة ولى نعجة واحدة (38/Sād,23) Dāvud muĥāl söz işitti erse (6) şabrı ğalmadı, aydı: Munuñ toĝsan toĝuz saĝlıĝı bar erken seniñ bir saĝlıĝnıñ- (7) -nı alayın tise zılm ğılur. Birisi aydı ğoldaşıñĝa: Bu er üze adaĝın kerki birle ğapa (8) turur. Aymışlar: Dāvud söziñĝe birisi küldi. Dāvud aydı: Ğalīfe üskinde (9) nelük küler-sen. Yana biri aydı: Bu devāt birle sini urmaĝ kerek. Biri aydı: Devāt (10) birle, topuz birle urmaĝĝa sen yegrek evlāraĝ-sen, tidi. İkeĝü körünmes boldılar. (11) Dāvud bildi kim bular ferişter ermiş. Su’āl: Ol ne da’ vī erdi, ğıldılar? (12) Cevāb: Dāvud yalawaĝnıñ toĝsan toĝuz ğatunı bar erdi. Üvreyā Batşāyi’ nı ğolĝalu (13) yörir erdi, ya’nī bu seniñ toĝsan toĝuz cüftüñĝ bar erken Üvreyā ğola (14) turĝan bir ğız nı nelük ğolar-sen, timek bolur. Su’āl: Ğikmet ne erdi kim ferişte- (15) -ler uraĝutlarını saĝlıĝ ğoyĝa menĝzettiler, adın yılĝı ğaranı aĝızlanmadılar? (16) Cevāb: Ğamuĝ tınlıĝlarda ut endāmı örtüĝlüĝrek ğoy turur, anıñ üçün na’ce tidiler. (17) Dāvud bildi kim Mevlā ta’ālādın ‘itāb boldı. Ol ‘itābĝa telim sebebler boldı. (18) Ba’zı aymışlar sebeb ol erdi: Batşāyi’ nı Üvreyā almış erdi. Dāvud Batşāyi’ nı (19) almaĝ üçün Üvreyānı ğerigke ıdı, Üvreyā şehīd boldı. Anda kiĝin Batşāyi’ nı

[210b] (1) müddeti keĝti erse aldı. Yana ba’zı aymışlar: Mundın me yaraĝsızraĝ sözni Dāvudka (2) baĝlamışlar, ğamuĝ ğaĝa turur. Ba’zısı ğaĝa turur, ba’zısı köni turur, tip tıñĝlamaĝ (3) revā ermes. Dürüst şavāb ol tefsīrde taĝı ‘İşmetü’l-Enbiyāda keltürmişler. Dāvud (4) şerī’ atinde ğükm ol erdi: Kimerse bir ğız nı ğolar-men tip aĝızlansa adınlarĝa (5) anı ğolmaĝ revā yok erdi. Batşāyi’ nı Üvreyā ğoldurĝalu kişi ıdımış erdi, ‘aĝdleri (6) yok erdi. Dāvud anı bilmedi, kimerse ğolmadı erki tip ğoldı, nikāĝ ğıldı. (7) Efzāl ol boldı, tefahĝuş ğılmadı. Tefehĝuş enbiyālar üze farīza üçün Dāvud (8) ol tefahĝuşnı ğılmaduĝı üçün ‘itāb keldi. Şavāb-ı cevāb bu turur. Vallāhu a’lem. (9) Dāvud bu ‘itābnı Mevlā ta’ālādın bildi erse du’ā ve tazarru’ ĝa meşĝül boldı. (10) Ğazretĝa yandı, tevbe ve istiĝfār

kıldı, namāzka turuqtı. *Ḳavluhu ta‘ālā*: وَظَنَّ دَاوُدَ أَنَّمَا (11) فَتَنَّهُ (38/Sād,24) Aymışlar: Qırq tūni kūni secde içinde yıǵladı, baş (12) kötürmedi. Aymışlar: Ança teŋlik yıǵladı kim secde kılğan yerniŋ tegresi (13) közi yaşındın köl boldı, kök ot ündi. Ol ot içinde körünmes (14) boldı. Aymışlar: ‘Älemlıǵlar yıǵısın Dāvud yıǵısıŋa teŋleseler, Dāvud (15) yıǵısı artuqraǵ erdi. Dāvud yıǵısın taǵı kamuǵ ‘älemlıǵlar yıǵısın atamız (16) Ādem yıǵısı birle teŋleseler, Ādem yıǵısı kamuǵdın artǵay erdi. Aymışlar: (17) Yıǵlayurda aytur erdi, تَهَوَّ فَصِيرَةٌ اورثت حزنًا طويلاً İdi ‘azze ve celledin (18) tiledi: Saŋa tesbīh ayturka maŋa qoldaş kerek. Benī İsrā’ıldin tört yüz (19) arıǵlar barıp <Dāvud> birle yıǵlaştılar. Taǵı qoldaşlar tiledi. Taǵlarqa yarlıǵ

[211a] (1) boldı. Kamuǵ taşları birle Dāvudqa buluşup yıǵlaştılar. *Ḳavluhu ta‘ālā*: يَا جِبَالِ (2) اوبى معه (34/Sebe’,10) Taǵı qoldaş tiledi. Uçar quşlarqa yarlıǵ boldı. Dāvud birle (3) yıǵlaşu başladılar. *Ḳavluhu ta‘ālā*: وَالطَّيْرُ مُحْشَوْرَةٌ (38/Sād,19) Haberde kelmiş qaçan taǵqa (4) çıksa kamuǵ taǵlar taşları, yügrür keşikler, ādemiler, toqsan toquz hatunı (5) oǵlı kıızı birle yıǵlaşur erdi. Aymışlar: Batşāyi‘dın Süleymān boldı. Ol (6) kün tört yaşar erdi. Künde atasıŋa kelip quşluqqa tegi olturup: Ey ata (7) anam birle saŋa belā bolduq, tiyür erdi. Dāvud Süleymānnı kuçup yıǵlasa (8) tegresinde quşlar yıǵlaşur erdi. *Ḳavluhu ta‘ālā*: وَسَحَّرْنَا مَعَ دَاوُدَ الْجِبَالِ (9) يَسْتَحْنُ وَالطَّيْرُ (21/Enbiyâ,79) Süleymān ol kün quşlar tilin bilür erdiler. Birer kündüz (10) atası birle turur erdi. Keçesi bolsa anasıŋa ıdur erdi. On iki (11) yıl mundağın keçürdi. Qırq yıl tigenler haṭa ayturlar. Mundağ hâlette (12) bir kün başını taşqa çaldı. Ün işitildi: Ey Dāvud ne tileyür-sen? Aydı: (13) اَلْهٰى اَنْصَبْتَ الْخَلٰىقَ عَنِ اَرْفَعِ الْيَكْ حَاجَتِى (14) on sekiz miŋ ‘ālem halkını (14) on miŋ suwda, altı miŋ quruǵda, kamuǵnı tınandurǵıl, kimerse sindin (15) hâcet qolmasunlar, illā men kolayın. Yarlıǵ keldi: يَا دَاوُدَ (16) اما علمت ان كثرة (17) işitmekimni tıdmas. Dāvud aydı: اَنْصَبْتَ الْخَلٰىقَ عَلَى سَاعَةٍ İdiyā andaǵuq (18) turur ammā bir sâ‘at olarnı tıdǵıl. Kamuǵnı tek kıldı. Vehb bin Münebbih rażiya’llāhu anhu: (19) Andın burun, andın soŋğ haṭayıqnı hergiz tıdmışı yok erdi, meger ol

[211b] (1) sâ' at Dâvud ün qopardı: آوه عذاب الله, üç qurla secdeke bardı. Qırq (2) tûni kûni baş kötürmedi, yığladı, ta'âm yèmedi, suw içmedi. Qırq künde (3) kiğin bir ferişte indi, aydı: Ey Dâvud İçi 'azze ve celle yarlıqar, açtıñg mu (4) aş bëreyin, suwsadıñg mu suw bëreyin, yalıñg mu-sen ton bëreyin. Dâvud 'aleyhi's-selâm (5) kördi kim yarlıg ıdı, zillet zikri yok, qadğuluk boldı. Yana bir âh tidi, (6) boğzındın ot çıktı, tegresindeki otlar qamuğ köydi. Cebra'ıl yetildi, (7) aydı: Ey Dâvud İçi 'azze ve celle yarlıqar, sini yarlıqadım taqı ediz kötürdüm, ornuñg- (8) -nı uçmağda anuttum. *Qavluhu ta'âlâ*: فاستغفر ربّه وخرّ راکعًا (38/Sâd,24-25) (9) Üç tûni kûni 'ibâdetqa örü turdı. Yarlıg keldi: Ey Dâvud taqı ne (10) tileyür-sen? Aydı: İlâhî mini yarlıqadıñg ammâ kıyâmet kün Üvreyâ haşmluq kılsa (11) neteg kılayın, tiyür-men. Yana üç tûni kûni inğrandı, aydı: يا رب ارحم على داود (12) Cebra'ıl yetildi, aydı: Mevlâ ta'âlâ yarlıqar, ey Dâvud qadğurmağıl, kıyâmet kün (13) sini Üvreyâqa tapşurgay-men, yana andın qolğay-men, mañga bağışlağay, anı sindin (14) hoşnûd kılgay-men. Dâvud aydı: Emdi köñglüm tındı, qabûl kıldım, tirig (15) erginçe mihrâbdın hâlî bolmağay-men, uruğumnı me mihrâbdın hâlî kıлмаğay-(16) -men, bu ni' metniñg şükrin ötegey-men. Vehb bin Münebbih aytur: Telim vaqtlerde suw (17) edişi alıp içer bolsa ança teñglik yığlayur erdi kim közi yaşındın ol (18) ediş tolar erdi. Aytur erdi: شهوة فصيحة بسيرة قليلة واورثتني (19) Yana ilke kirdi, qalq arasında hûkm kılu

[212a] (1) başladı. Dâvudnuñg on oğlı bar erdi, eñg kiçigi Süleymân erdi, yaruq cihân- (2) -nı anıñg birle körer erdi. Hikâyetde kelmiş. Künlerde bir kün Dâvudqa (3) ikegü keldiler. Birisi aydı: Bu er qoyların tünle ıdı, meniñg aşlıqım- (4) -nı yédürdi. Dâvud aydı: Sen me barğıl, qoyların alğıl. İkegü Dâvud (5) üskindin çıktılar qadğuluğ, anıñg üçün kim aşlıq ıdısi qoy işin (6) bilmes erdi, qoy ıdısi tarığcılık bilmes erdi. Süleymân taş qapuğda (7) bularnı kördi qadğuluğ, sordı. Dâvud hûkmini aytu bėrdiler. Süleymân aydı: (8) Barıñg atamqa sözleñg, bu hûkm yarağsız turur. Kelip Dâvudqa aydılar. (9) Dâvud Süleymânı keltürdi: Bu hûkm içinde ne tiyür-sen, tidi. Süleymân aydı: (10) Aşlıqı kıy

iđisiñge bêrgü tîmâr kılsa aşlık yetginçe, koyını aşlık (11) içisi alsun, sütün çoğratın içsün aşlıkı yetginçe. Bu yarağlığrak (12) bolğay, tidi. Yana aşlık içisi aşlıkın alğay, koy içisi koyın alğay. (13) Dāvudka bu hüküm hoş keldi. Haşmlar rızâ bêrdiler. Dāvud Süleymânka edgü (14) du‘ā kıldı: Mini bu belādın kütğargıl, tidi. *Ḳavluhu ta‘ālā*: (15) *اد داود وسليمن* (21/Enbiyâ,78) Hikâyet: Dāvudnuñ on oğlu erdi, kamuğ ‘âlim ve (16) faḳîh ve ‘âkil. Mindin soñ meninğ ornumka qayusı yarağlığ bolğay, (17) tip saşınur erdi. Āhir-i ‘ömri boldı erse Cebra’îl bir mührlüğ bitig keltürdi, (18) aydı: Ey Dāvud qayu oğluñ bu bitigni açmadın oqısa seniñ ornuñ- (19) -nı ol bilgey. Oğlanlarıñga bardı. Oqıyumadılar. Cebra’îl aydı: Adın

[212b] (1) oğluñ bar mu? Dāvud aydı: Yana bir oğlum bar, kiçig turur, oğlanlar birle (2) oynayur. Keltürgil, tidi. Süleymânı ündediler, bitigni elginğ bêrdiler, (3) açmadın oqıdı. Açtılar, Süleymân oqığandın bir söz artmadı, eksümedi. (4) Qaçan Dāvud anı kördi erse ‘âlimlerni taḳı abuşqalarını taḳı yigitlerni (5) Süleymânka ıdtı. Süleymânı imtiḥân kıluñ, neteg ermiş? ‘Âlimler kirip sınadı- (6) -lar, aydılar: Yawlaḳ ‘âlim, fâzıl, kâmil bulduḳ. Yana abuşqalar kirdiler, sınadı- (7) -lar: Melîkliğe yaramas, tidiler. Nelük yaramas tip sordılar erse bizke (8) küldi, tidiler. Dāvud sordı: Bularqa nelük küldünğ? Süleymân aydı: ‘Âlimler (9) mindin ne kördiler erse mañga sordılar, men şavâb aydım ammâ yigitler kirdiler, (10) bularnı yarağsız kördüm erse utrularında küldüm, nelük küldünğ (11) tip sormadılar. Külmekke sebeb ol erdi kim iki qarınçka iwnünğ saḳfı- (12) -da üstün yöriyür erdiler. Biri birinğ aydı: Aḳru yorigil, İdi ‘azze ve celle (13) yalawaçı üze toprak tökülmesün, anı tañğlap küldüm kim Tañgrı tã‘atinde, (14) ‘ibâdetinde bolsa qarınçqalar anıñ hürmetin saḳlayurlar ermiş. *Ḳavluhu ta‘ālā*: (15) *ففهمناها سليمان* (21/Enbiyâ,79) İlâ âyet. Anda kiğin Dāvud Süleymânı öz ornuñga olturttı. Atası (16) hükmini bozar boldı. Aymışlar: Bir künde atasınıñ dört hükmini bozdı. (17) Biri ol erdi: Bir arıḡ urağutnı bir er arıḡsızlıkka ündedi, urağut (18) unamadı. Er aydı: Mañga boyun sumadıñ erse yalğan

tanuqlar ke ur p sa ga (19)  ad urdur ay-men, tidi. Ura ut hem unamad . Bu ura ut zin  k ld , tip yal an

[213a] (1) tanuqlar ke urdi. D vud ura utn   ad urdur alu o rad . S leyman  itt , (2) ayd : Bu   de mund n yegrek   km bar. D vud indetip sord : T rt tanu - (3) -lar, tanu luk b rmi de ki din ne   km bol ay? S leyman ayd : Tanu larn  biri birind n (4) ad r p ba  a ba  a sorg l. D vud olarn  yal uzlap sord : Bu zin  ka an (5) erdi? Biri ayd : K nd z erdi. Biri ayd  t nle erdi. Biri ayd  yaz da erdi. (6) Biri ayd :  wde erdi. S zleri yal an   kt . D vud bild  kim tanu lar yal an (7) ermi , ura ut ar   ermi . Tanu larka  azf  add  urd lar. Ura ut  utuldu. (8)  kin i ol  oy y gen a lık da  v si erdi.    n i ol erdi: Bir ar   (9) mu li  er,  di  azze ve celledin  el l r z  k ld . Ol o  s  atte bir s  r (10) an    ser y   a kirip keld . Bu mu li  er s  r n  bo uzlad . S  r   si keld , (11)  u  met k ld . D vud a keldiler. D vud ayd : Sen s  r n  bo uzlad    mu? (12) Bo uzlad m, tidi. D vud ayd : S  r bah s n b rgil, tidi. Bu s z S leyman- (13) - a tegdi. S leyman kelip D vud a ayd : Bu    mde a u ma  l. D vud tev  f⁷⁰⁷ (14) k ld . Cebra  l keld , ayd : Yarlı  ol turur, s  r bo uzla an, s  r (15) tilegenni   d rs n, an       n kim ol s  r tilegen mun    atas n   (16) k l  erdi,  z     esini   d rd , atas   an     n an        k lsun,  amu  (17) m l n alsun. T rt n i ol erdi kim bir e      li  kimerseni     sidi (18) bar erdi. Ol   sid bir k n on k p kelt rd , ba lar n  berkitmi , to uz (19) tolu  erdi, on   s  yar m,  amu      r birle. Bular sinde em net tursun,

[213b] (1) tidi.    n i k n yana keld . K plerim  amu  tolu  erdi, bu bir yar m bolmi , sen (2) o urlap turur-sen, tiy   u  met k ld lar. D vud a keldiler. D vud ayd : K pn  (3) toldur  l. Yan p kel rde S leyman a yolu t lar. S leyman D vud a keld , ayd : Ey (4) ata bu to uz k pn    t pindeki bal   lar n ter z  birle tartsunlar, yar m k pn    (5) bal    birle ten  kelse bu er o r  turur, tolu  k pn    artu  kelse (6) da  v  i yal an turur.

⁷⁰⁷ m.  وقف

Tarttılar, da' vîçi yalğan turur çıktı. Aymışlar: Mevlâ ta' âlâ (7) Dâvud yalawaça üç nerse bërmiş erdi, adınlarğa bërmedi. Biri körklük (8) ün, ikinç temür elginde yumşak bolmağı, üçinç alpağut yürekliğ erdi. Aymışlar: (9) Kaçan Dâvud yalawaç 'aleyhi's-selâm Zebûr alıp okıyu başlasa ħalâyık kamuğ ħûşsuz (10) bolur erdi, aķar suw tınanur erdi, hevâdaki kuşlar aṅga yığlıp kelür erdiler, uçmaķ- (11) -dın ħalur erdiler, yazıdaki yügürgen keçikler kelip ünin tiṅleyür erdiler, (12) yügrür atlar ünin işitse tınanur erdiler, yel işitse eserdin tınanur (13) erdi. Haberde kelmiş: Bir kün Zebûr okırda urağutlar ünin işittiler, (14) kamuğ oğlan kemiştiler, dört yüz kız oğlan kızlıkların uçkundılar. Taķı temür yumşakı, (15) öçünç yürekliğ erdi. Aymışlar: Dâvudķa tegi kimerse yarıķ itmişi yok erdi, (16) körmişi me yok erdi. Bu şınâ' at Dâvud yalawaçdın mîrâş ħaldı. Hikâyet: Bir kün (17) Lokmân ħakîm Dâvud yalawaça keldi, kördi temürni ħamîr teg işleyü turur, taṅglap (18) turdı, sormadı. Dâvud yarıķ tüketti erse örü ħoptı, yarıķnı keçdi, sançış- (19) -ķa yarağlığ bar mu, tidi. Lokmân bildi kim sançış tonı ermiş, tidi. الصمت حكم وقليل

[214a] (1) فاعل Bir zamân tek turmaķlıķ ħikmet turur, anı işlegen az turur. Kaçan Dâvud- (2) -nunḡ 'ömri âĥırķa tegdi erse palâs ton keçip yalıṅ baş miĥrâbda yığlayur erdi. (3) Aymışlar: 'Azrâ'îl Dâvud yalawaç serâyınḡa keldi âdemî şûretinçe. Dâvud iwde (4) yok erdi, Süleymânınḡ anası Batşâyi' Dâvud yalawaç taĥtı üze olturur erdi. (5) 'Azrâ'îl kirdi. Batşâyi' aydı: Sen kim-sen, kitgil. 'Azrâ'îl aydı: Men saṅga (6) sözleşgelü keldim. Batşâyi' aydı: Mini Dâvud yalawaç ħolmışdın berü yat (7) erni körmişim yok, yat er mini körmişi yok, Dâvud yalawaç kelmesdin burun (8) kitgil. 'Azrâ'îl külümsindi, taĥt astınḡa kirdi. Dâvud keldi taķı 'Azrâ'îl- (9) -ni kördi: Ne işke keldinḡ, tip sordı. 'Azrâ'îl aydı: Seniḡ cânınḡnı uçmaĥķa (10) iletgelü keldim. Dâvud birle sözleşgenin Batşâyi' işitür erdi, 'Azrâ'îl erdükin (11) bilmedi. Dâvud ornınḡa kelip sağ ħolın basa yattı. 'Azrâ'îl cânın aldı. Mundın (12) burun mülk ve memleketni Süleymânķa tapşurmuş erdi. Batşâyi' Dâvudnı andağ körüp (13) Süleymânķa ħaber ħıldı. Sümeymân atasın ölüğ kördi, ol kün hevâ yawlağ isig (14) erdi. Telim ħalâyık yığıldılar, isigde emgendiler. Süleymân ħara

kuşlarını (15) ıdıtı, Türkistân yerindin yıparlar keltürdi, Dāvudқа yarağlıg kefenler kıldı, (16) yıparlar birle hanūṭ itti, namāz ötedi, Dāvudnı topraqқа ornattı. Yıpar- (17) -lar üküşlükündin bu kün Dāvud yalawaç topraqındın yıpar yıdı kelür tiyürler. (18) Dāvud yalawaç yüz yaşadı. Anda kiḍin vefâtı boldı.

Qışsa-i Süleymân Yalawaç ‘Aleyhi’s-Selâm

(19) Ol وهب لی ملکا لا یبغی لاحد من بعدی لاحد من بعدی (38/Sâd,35) tiyü İdidin mülk tilegen, هذا

[214b] (2) غدوها شهر ورواحها (38/Sâd,39) cevâbın işitgen, ol عطاؤنا فامنن او امسك بغیر حساب (1)

(21/Enbiyâ,79) ففهمناها سليمان وكلا آتينا حكما وعلما, şıfatlıg yeldin merkeb bérilgen, شهر (34/Sebe’,12)

(3) kerâmetini bulğan Süleymân yalawaç ‘aleyhi’s-selâm. Nazm.

(4) Dāvud oğlu ol Süleymân Taŋırımıznıŋ sawçısı

(5) Yel ulağlık pādşâh erdi hem uçar kuş ilçisi

(6) Ademî uçğan yügürgen dīv perî hem yel bulut

(7) Ağuluğ bolsun azıglıq barça anıŋ işçisi

(8) Belkîs atlıg hatun erdi bir bulunġnuŋ ħanı ol

(9) Atın işitip keldi terkin boldı anıŋ êçisi

(10) Tüzü tört yüz kaŋlı erdi künde kuşluk aşınġa

(11) Yargusında kükrer arslan börü kaplan qonçısı

(12) Begleriŋge sarıġ altun aq kümüşdin kürsiler

(13) Sağ solında erdi turğan altısar yüz qurçısı

(14) Topçaq atnıŋ uruġı qaldı andın dünyâda

(15) Tilde ħüccet tende ħıdmet elde mülket qamçısı

(16) Atadı ħaḳ anı ni‘ me’l-‘ abd yalawaç hem melîk

(17) Erdi Allâh qullarıŋga özi uçmaḳ yolçısı

(18) *Ḳavluhu ta‘ālā*: وورث سليمان داود (27/Neml,16) ilā āyet. Yarlıkar: Süleymān Dāvuddın pādşāh- (19) -lıknı mīrās aldı. Haberde andağ kelür: Dāvud yalawaç du‘ā kıldı, İdiyā meniñg (20) haqqımda neteg luṭf ve kerem kıldıñg erse oğlum Süleymānka me andağ kılğıl.

[215a] (1) Hıṭāb keldi: Ey Dāvud Süleymānka aygıl, meniñg ḥazretimde andağ tursun (2) kim sen turduñg, men me aña andağ luṭf ve kerem kılayın kim saña kıldım. Mevlā ta‘ālā (3) üküş nerselerini Süleymānka musahḥar kılu yarlıkadı, uluğ mülk bérdi. Evvel mülk (4) ol erdi kim Süleymān pādşāhlıķı içinde eḡğüdin isizdin ḥaber bergeñ (5) uçar kuşlar erdi. Ol işniñ yarağın kılor erdi. Aymışlar: Yétmiş tün (6) oduğ turdı, du‘ā kılıp yalwardı: İdiyā mini yarlıkağıl, maña mülkī bergeñ kim (7) minde kiḡin kimerseke andağ mülk bolmasun, kamuğnı bağışlağan sen-sen. *Ḳavluhu ta‘ālā*: (8) قال رب اغفر لي وهب لي اني قابض الارواح الملوك (9) يا سليمان Yarlıg keldi: (9) يا سليمان Yarlıkar: Ey Süleymān kamuğ melik- (10) -lerniñ cāniñg algay-men, dūnyā içinde sindin aḡın melik bolmağay. Mevlā ta‘ālā (11) ol va‘ deke vefā kıldı, kamuğ meliklerini kötürdi, yalguz Süleymān kamuğ ‘ālemka (12) melik boldı, maşrıkdın mağrıbka tegi ol bildi, Şāmdın ‘Acemka tegi keldi. Yétmiş (13) tün yana oduğ turdı, aydı: İlāhī taķı arturğıl. Yarlıg keldi: Perīlerini seniñg (14) fermāniñgda kıldım. Yarındası perīleriñg uluğların yıḡdurdı, vilāyetlerini (15) olarka üleyü bérdi, tegmesini bir işke naşb kıldı. Yana yétmiş tün oduğ (16) turdı, aydı: İdiyā taķı arturğıl. Mevlā ta‘ālā dīvlerni Süleymān taşarrufında musahḥar kıldı, (17) olarnı yıḡdurdı, vilāyetni olarka kısmet kıldı. Yana yétmiş tün oduğ (18) turdı, aydı: İdiyā taķı arturğıl. Mevlā ta‘ālā anı uçar kuş, yügrür keḡiklerke erklig (19) kıldı. Yana yétmiş tün oduğ turdı, taķı artuķ tiledi. Mevlā ta‘ālā yelni, otnı, suwnı

[215b] (1) musahḥar kıldı. Köknüñg yerniñg arasında ne yaratılmış bar erse kamuğ (2) boyun sudılar. Aymışlar: Süleymān kaçan taḡdın keçer bolsa, ol taḡdaķı (3) altun, kümüş, gevher ne bar erse tilka kelür erdi: Men munda-men, kerek erse algıl, (4) tiyür erdi. Yaḡız

yerde genc bolsa andağuk sözleyür erdi. Kerek bolmış vaqt- (5) -te alur erdi. Dīvlerka tağlar kazdurdı. Perīlerka ‘imāretler kıldurdı. (6) Tılsımlar birle altun, kümüş, gevher, yünçü keltürdiler. Ka‘bu’l-Aḥbār aytur raḏıya’llāhu ‘anhu: Bir (7) meydān ittürdi on yıgaç içinde, on iki yıgaçlık yerni taht ittürdi kızıl (8) altundın dört yıgaçlık yer, anıñg üze dört yüz ‘ālimlerka oturur kürsiler (9) ittürdi altundın, mundağuk kürsiler kümüşdin adın ‘ālimler kâzīler üçün. (10) Kaçan Süleymān kelip hüküm üçün kürsī üze oltursa Āṣāf kelip öñginde oturur (11) erdi, dört yüz ‘ālimler altun kürsiler üze oturur erdiler, dört miñg ādemīlerdin (12) ilgerüsinde yörür erdi, dört yüz dīv artkaru turur erdiler, miñg taķı artuķraq (13) kuşlar hevāda kanat tüzüp kölige kıılır erdi. Bu tertīb üze Süleymān ödle (14) namāzı kılgınça hüküm ve kaḏā kıılır erdi. Anda kiḏin iwke barıp tañg atgınça (15) ta‘ātka meşğul erdi. Yarında kün halkka ta‘ām bérür erdi. Haberde (16) kelmiş: Tegme künde yeti yüz keyl kuruğ un, üç yüz keyl meyde un harc bolur erdi. (17) Tegme bir keyl yetmiş yük bolur. Taķı aymışlar: Tegme künde kuşluk aşınğa dört yüz kañgı (18) nūr kirür erdi. Özi kündüz tal yıgaçlardın seped urup keçe bolsa kelīm kedip (19) belgüsüz bolup sepedler urup satıp yarım bahāsın şadaķa bérıp yarımıķa arpa yarmasın

[216a] (1) alıp arpa etmeki birle yeyür erdi. Bu mülk Tañgrı ‘azze ve celleniñg turur, ḥalāyıkka (2) yarayur ermes, öz kaḏgançımdın yeyür-men, tiyür erdi. Aymışlar: Dīvlerka (3) perīlerka buyurdı. Dört yüz tılsım kıldılar, yeti yüz tağnı ornındın kormup (4) adın yerde ornattılar. Vehb bin Münebbih rivāyet kıılır: Ol meydān dört yıgaçlık (5) içinde dört yıgaçlık yer erdi, taht bir yıgaç içinde bir yıgaçlık yer erdi. (6) Ol tahtnı altun, kümüş, tawar tonlar birle kalamış erdi. Ādemīler, dīvler, perī- (7) -ler tapuğda turur erdiler. Tegme türlüğ kuşlardın yetmiş türlüğ şaf tüzüp (8) bu taht endāzesinçe kölige kıılır erdiler. Yel kelip ol tahtnı ança ḥalāyık (9) birle kötrüp iletür erdi. Tañgda bir aylık yer barıp keçelik bir aylık yer (10) yana keltürür erdi. *Ḳavluhu ta‘ālā: غدوها شهرٌ ورواحها شهرٌ* (34/Sebe’,12) Aymışlar: Bu iki aylık yer- (11) -ni yel üze yöriyürde biz yel üze-miz tip bilmes erdiler yelniñg yumşaklıķıda. (12) *Ḳavluhu ta‘ālā: فسخرنا له الريح تجرى بأمره رخاء حيث اصاب*

(38/Sâd,36) واسلنا له عين القطر: *Qavluhu ta'ālā*: Arab tilinçe yumşaq (13) yel bolur. *Qavluhu ta'ālā*: قطر ma'nisi (34/Sebe',12) Ma'nisi ol bolur: Biz Süleymân üçün قطر yulnı (14) aqturduq. قطر ma'nisi içinde 'ulemâlar qavller aymışlar. Bir qavl ol turur: (15) Süleymândın burun bu قطر yok erdi. Aymışlar: Mûmiyâ turur, Fars vilâyetiniñ (16) tağlarında bolur halklarka zahmet üçün. Kamuğ bertükler sınıqlar anıñ (17) birle oñgudur. Aymışlar: قطر aqar baqır bolur. قطر qaynayur baqır bolur. Hisâr tamı- (18) -nı anıñ birle sıvayurlar, ol tam bozulmas bolur, qalı kim Zü'l-Qarneyn vaqtında (19) belgürdi. *Qavluhu ta'ālā*: اتونى افرغ عليه قطرًا: *Qavluhu ta'ālā*: قطر (18/Kehf,96) Aymışlar: Altun bolur Muğarrer lüğatı üze. Aymışlar: قطر

[216b] (1) ol yerniñ atı erdi, yelni aña nisbet kıldılar. Aymışlar: Ba'zı perîlerniñ (2) atı erdi, yulnı aña nisbet kıldı, ferrâşlık, kennâşlık meñgizlig. Ba'zı tabbâh (3) erdiler, ba'zı naqqâş erdiler. Aymışlar: Yeti nerseni dünyâda bular taşnîf kıldılar, (4) Süleymân vaqtında andın oza yok erdi : İsig suw, tegirmen, ehek, naqqâşlık, şûret (5) kılmak, gavvâşlık, taşnı bu tağdın ol tağka iletmek. *Qavluhu ta'ālā*: ومن الشياطين (6) من يغوصون له (34/Sebe',13) يعملون له ما يشاء من محاريب وتماثيل: *Qavluhu ta'ālā*: ويعملون عملاً دون ذلك (21/Enbiyâ,89) *Qavluhu ta'ālā*: والشياطين كل بناء وغواص، وآخرين مقرنين فى الاصفاد (38/Sâd,37-38) Ba'zısı (7) küçlüg qavîler erdi, boyun sumas (8) erdiler, olarnı bâğda buqağuda tutar erdi. Qaçan mülk ve memleket Süleymânka müselleme (9) boldı erse Mevlâ ta'ālâ 'ilm ve hikmet, yalawaçlık qapuğın Süleymânka açâ berdi. Kelbî rivâyetinçe (10) qaçan Süleymânka pâdşâhlık müselleme boldı erse du'â kıldı: İdiyâ kamuğ halâyık- (11) -nı bir kün qonuqlayın tiyü saqıncım bar. Yarlıq keldi: Meniñ halkımnı mindin (12) adın kimerse qonuqlağın ne aş bar? Aydı: Maña ni' met üküş berdiñ, destûr (13) bergil. Destûr boldı. Mevlâ ta'ālâ vahy kıldı. Kamuğ uçğan yügürgenlerke fülân kün Süleymân (14) qonuqluñğa hâzır boluñ. Süleymân me kamuğ âdemîlerka, dîv perîlerke, kuş (15) kırtlarka haber kıldı: Fülân kün yıgıñ, tip. Anda kıdın bir uluğ teñgiz kırığında (16) sekiz aylık kiñ yâbân erdi. Ol yerde da'vet başladı. Dîvler perîler kamuğ (17) tınlıqlarka buyurdı. Maşrıqdın mağrıbkâ tegi ne yegülük bar erse cem' kıldılar, bir (18) yığaçlık yer

yıgıldılar. Dıvlerka buyurdi, kazganlar ittiler. Tegme biriniñ ediz- (19) -liki yetmiş qarı, ini yetmiş qarı, içinde kırk çanaqlar ittiler. *Qavluhu ta‘ālā*:

[217a] (1) وجفان كالجواب (34/Sebe’,13) Ol sekiz aylık yerni aş birle toldurdılar. Süleymān ol taht (2) üze ağıp olturdi. Ol yegüke baqar, ol ta‘āmlarqa baqar, ol yıgılğan (3) ħalāyıkqa baqar. Ançada bir balık teñgizdin baş çıkardı, aydı: Ey Süleymān (4) bizke yarlıg boldı, seninğ konuqluñgqa keldük, ħalāyık yıgılğınça şabrum (5) yok, mañga ta‘ām bergeil, yeyin, tidi. Süleymān külümsindi, aydı: Ey balık bu munça (6) telim ta‘āmlarnı ħalk üçün qodup turur-men, neçe kerek erse yegil, tidi. (7) Balık başın örü qopardı, ol sekiz aylık yerde yıgılğan ta‘āmlarnı bir (8) soqum kıldı, yedi, aydı: ای سليمان اطعمونی Ey Süleymān mañga ta‘ām bergeil (9) Süleymān mütehayyir boldı, aydı: Men bu ta‘āmlarnı maşrıqđın mağrıbdın yıgmış erdim (10) ħalāyık üçün, sen kamuğnı bir soqum kıldıñg, adın ta‘ām yok, tidi. Balık (11) aydı: ضيعك الله كما ضيعتني Mevlā ta‘ālā mañga tegme künde üç soqum aş berrür (12) erdi, tegme soqumı seninğ bu aşınğça, bu kün men aç qaldım, aşınğ yok ermiş, (13) ħalknı nelük konuqlar erdiñg, tidi. <Süleymān> aydı: Tevbe kıldım, rūzı berigli sen-sen, bay (14) sen-sen, çığay men-men. Aymışlar: Ol kün kamuğ tınlıqlar aç qaldılar, āzārlıg (15) boldılar. Aymışlar: Ol balık yeti kat yerni kötürgen balık erdi. Ol kün Mevlā (16) ta‘ālā yerni arqasındın arqasındın kötürdi, öz kudreti birle saqladı, anı Süleymānqa ıdı, (17) kamuğ ħalāyık Mevlā ta‘ālā ‘azametini kudretini bilsünler, öz ‘acizlikların za‘ıflık- (18) -ların añglasunlar, ‘ibret alsunlar üçün. Aymışlar: Ol adın balık erdi. Aymışlar: (19) Ol balık ermedi ammā Mevlā ta‘ālā öz kudretin körgüzdi, Süleymān özi qul erdükin, maqluq

[217b] (1) erdükin bilsün me pend alsun tip hem balık birle hem qarınçqa birle. **Süleymān birle sözleşgen (2) qarınçqa sözleri.** *Qāle ‘llāhu ta‘ālā: حَتَّىٰ إِذَا اتَوْا عَلَىٰ وَادِ اللَّمْلِ (27/Neml,18)* ilā āyet. Süleymān bir (3) kün taht üze erdi, yel tahtnı kötürdi, çerigi taht astında barur erdiler, bir uluğ (4) qolga tegdiler. Qol içi toluğ qarınçqalar erdiler. Ol qarınçqalarınğ (5) uluğı atı Mendere erdi, ahsaq erdi, ün qopardı: Ey qarınçqalar qaçınğ, iw- (6) -leriñgizke kiriñg,

Süleymân çerigi birle sizlerni basıp helâk kılmasunlar bilmes (7) erken. Süleymân yalawaç ol sözni işitti, külümsindi, aydı: İdiyâ maṅga tevfiḳ bêrgil, (8) maṅga bêrilgen taḳı atamḳa bêrgen ni‘ met üze şükr kılayın taḳı tevfiḳ bêrgil, sen hoşnûd (9) bolḡu teg edḡü işler kılayın. *Ḳavluhu ta‘ālā*: فتبسم ضاحكاً من قولها (27/Neml,19) ilâ âyet. Süleymân taḥt- (10) -dın indi, ḳarınçḳanı ündedi: Ḳarınçḳalarını nelük ḳaçurduṅ, tidi. Ḳarınçḳa (11) aydı: Sen melik ersenḡ men me melik-men, Mevlâ ta‘ālâ maṅga ḳırḳ yer mülk bêrdi, tegme yerde ḳırḳ (12) miṅ serhenglerim bar, tegme serhenglerimnünḡ ḳırḳ miṅ çerigi bar, Mevlâ ta‘ālâ yarlıḡı (13) bolsa yer yüzinde bir düşmenni ḳoḏmaḡay-men. Süleymân aydı: Andaḡ ermiş çeriginḡ nelük (14) ḳaçurduṅ? Aydı: Seninḡ çeriginḡ keçerde bilmedin olarnı başḡaylar, helâk ḳılḡaylar (15) tip ḳaçurdum. Süleymân aydı: Sen nelük ḳaçmadinḡ? Aydı: Men bularnıṅ uluḡı-men, uluḡlar (16) ra‘iyyetḳa müşfiḳ kerek, belâ kelmişde ra‘iyyetni kiterip öz boḏını utru tutḡu. (17) Süleymân aydı: Bu biligni ḳayda bildinḡ, öḡrendinḡ? Ḳarınçḳa aydı: Ḳamuḡ ‘âlemnünḡ (18) ‘ilmi minde mü tiyü bilürsen, İdi ‘azze ve celle bilig erdemni yalḡuz bireḡüke bêrmedi, emdi (19) destûr bolḡay mu, bir ḳaç mes‘eleler su‘âl kılayın. Süleymân: Sorḡıl, tidi. Ḳarınçḳa

[218a] (1) aydı: Mevlâ ta‘ālâdın ne tiledinḡ? Aydı: Mülk tiledim, minde kiḏin hıç kimerseke (2) bolmasa. Ḳarınçḳa aydı: Bu sözdin ḥased yıdı kelür, maṅga bolsun, adınlarḳa (3) bolmasun timek bolur. Yana aydı: Taḳı ne bêrdi? Süleymân aydı: Yelni maṅga musahḡar kıldı, (4) aṅga münüp yöriyür-men, İştahardın Şamḳa, Şamdın İştaharḳa bir aylıḡ yerni (5) künde hem barur-men hem kelür-men. Ḳarınçḳa aydı: Ma‘nisi ol turur, seninḡ eliginḡde (6) ḳamuḡ yel turur, anı münḡinçe ma‘rifet merkebinı münseṅ yegrek erdinḡ, köz yumup açḡınça (7) bir sâ‘ atte dünyâdın, köklerden keçip ‘arşḳa teggey erdinḡ. Yana sordı: Taḳı ne (8) bêrdi? <Aydı:> Yaḡan sünḡükindın taḥt bêrdi. Ḳarınçḳa aydı: Mevlâ ta‘ālâ yarlıḡar, فرشناها فنعم الماهدون (9) والارض (51/Zâriyât,48) Bu kinḡ yer kifâyet kelmedi mü? Yana sordı: Taḳı ne bêdi? (10) Aydı: Uçar ḳuşlar başım üze kölige kılırlar. Ḳarınçḳa aydı: Eḏiz köknünḡ köligesi (11) tap kelmedi mü? Süleymân aydı: Seninḡ

çeriginġ mü artuġ, meniġ çerigim mü artuġrak? Sakış (12) kıldılar, ġarınçġa çerigi artuġrak keldi. Süleymān anı taġıladı. Anda kiġin (13) yelke mündi, barur boldı. Yana sordı: Taġı ne bērdi? Süleymān aydı: Bu yüzük bērdi, (14) ġamuġ ādemīler, dīv perīler, ġuř ġurtlar anıġ birle musahġhar tururlar. ġarınçġa (15) aydı: Mevlā ta‘ālā saġa körgüzür kim yerdin kökke tegi, mařıġdın maġrıġa tegi saġa bērdim, (16) anıġ bahāsı bir kesek taş turur kim yüzük atayur-sen, ġalāyık bilsünler kim dünyā (17) mülkiniġ ġadri ġıymeti yok turur, mülk uçmaġ mülki turur, kimerse anıġ ġıymetini bilümes. (18) Yana sordı: Taġı ne bērdi? Aydı: Dīv ve perīni maġa musahġhar kıldı. ġarınçġa aydı: (19) Bu sehl mülk turur, şabr kıldıġ erse ferīřtelerni saġa musahġhar kılgay erdi,

[218b] (1) ġalı kim āhiru’z-zamānda Muġammed atlıġ yalawaç bolġay, Mevlā ta‘ālādın hīç nerse ġolmaġay, lā-cerem (2) ġamuġ ferīřteler aġa ziyāretġa kelgeyler. Süleymān aydı: Bu biliglerni kimdin öġrendiġ? (3) Aydı: علمنی ربی İdim öġretü bērdi. Süleymān aydı: Taġı ne bilür-sen? Aydı: Seniġ atıġ Süleymān (4) turur, ma‘nīsi selīm bolur, ‘Arab tilinçe mündüz bolur. Ey mündüz dünyāke köġül urmaġıl. (5) Süleymān aydı: Maġa bir öġüt bērgil. ġarınçġa aydı: Sen tün içinde ġalāyık ġālindin bilür mü-sen? <Süleymān aydı:> (6) Tükelin bilmes-men, tidi. ġarınçġa aydı: Men ra‘iyyetlerimni kündüz körer-men, ġayusı sınıġ, (7) āzārılıġ, emgeklig bolsa aġar tīmārın kıılır-men, ey Süleymān yēti ġat kökni maġa ‘arza (8) kıldılar, men unamadım, anıġ üçün kim mini kökke ġarınçġalar melīki timesünler, za‘īf (9) ġarınçġa tisünler tip. Süleymān bu sözler birle ‘ibret aldı, bildi kim Mevlā ta‘ālā- (10) -nıġ mindin bilġerek ġulları bar ermiş. Yanar boldı erse aydı: Ey Süleymān bizde (11) ġonuġluġ yēmedin yansaġ yaraġsız bolġay. Süleymān aydı: Ne birle ġonuġlayur-sen? (12) ġarınçġa aydı: Mevlā ta‘ālā bērmiş ni‘met birle. Süleymān icābet kıldı. ġarınçġa bardı, (13) çekürge butını keltürdi, utru ġodtı. Süleymān küldi, aydı: Bu maġa taġı çerigim- (14) -ke yeter mü? ġarınçġa aydı: azlıġıġa baġmaġıl, Mevlā ta‘ālā bereket bērmekiġe baġġıl. Aymışlar: (15) İdi ‘azze ve celle ol çekürge adaġıġa anġa teġlik bereket bērdi kim Süleymānnıġ çerigiġe

(16) yetti, taķı arttı. Süleymān secdeķa bardı, aydı: İđiyā men za‘īf, muṅgluğ-men, tükel ‘ilm (17) ve mülk seniṅ turur. Andın yandı, iwiṅge bardı, miḥrābķa kirdi, ‘ibādetķa meşgöl (18) boldı. Mevlā ta‘ālā Süleymānnı ķarınķķa birle edeb ķıldı, anda kiğin üpüğ ķuş birle mübtelā (19) ķıldı. Hikāyet: Biregü Süleymānķa keldi: Maṅga ķuş tilin ögretü bērgil, tidi.

[219a] (1) Süleymān aydı: Ögrenmegil ölür-sen, kimerseke aydıṅ erse ol oķ sā‘at ölür-sen. (2) Kimerseke aymağay-men, tidi. Ögretü bērgil, tidi. Ögretü bērdi. İwiṅge bardı. (3) Bu erniṅ tarığķıları bar erdi, keçelik kişisi uç birle iwke keldiler, uç eşgek- (4) -ni ağılķa kigürdiler. Eşgek öküzke bu kün ḥālın neteg erdi, tiyü sordı. Öküz (5) aydı: Sen sormağıl, men aymayın, ertedin keçeke tegi boynumķa yığaç yüklep қоş (6) sürdiler. Eşgek aydı: Yarın işdin ķurtulayın tisenṅ bu keçe ot yēmegil, ağığ (7) bolmış tip işke iletmegeyler, tıṅgay-sen, tidi. İw içisi bu sözlerni işitti, öküz- (8) -ni iwde қоđtı, eşgekni işke ıdı. Kün uzun қоş sürdiler. Emgendi, keçelik (9) iwke keldi. Öküz eşgekke ḥālın neteg tiyü sordı. Eşgek aydı: Sormağıl, emdiķa (10) tegi işlemedim. Öküz aydı: Meniṅ sözüm sözlediler mü? Eşgek aydı: Yarın öküz ot (11) yēmese aruķ bolğay, boğuzlap yēyeliṅ tip aydılar, tidi. Öküz қorқmışda ot yēyü başladı. (12) İw içisi eşgek sözün işitip küldi. Urağutı: Nelük küler-sen, tidi. Eri: Aysam ölgey-men, (13) tip қorқup sözlemedi. Taķı sordı erse külgenimni aytu bērsem bu sā‘atte ölür-men, (14) tidi. Urağut қatığraq sora başladı. Bu er bardı, yana biregünü vaşıyyet қılğalu (15) keltürdi. İwde bir it bar erdi. İw içisi ölür-men bilip қаđğuluğ bolup oltururda (16) erkek tavuқ tişi tavuқķa sigirdi. İt aydı tavuқķa: Uwtanmas mu-sen, iw içisi (17) қаđğuluğ olturur, sen ṭamāşā қılur-sen. Erkek tavuқ aydı: Ol ölse yegrek, anıṅ (18) üçün kim meniṅ yigirmi eçim bar қamuğın köndürüp turur-men, munuṅ bir eçisi bar, (19) anı taķı köndürü bilmes, eger aқlı bar erse bāğķa bargay, tal yığaçlar ke<s>ip keltürgey,

[219b] (1) maṅga ne sorar-sen <tip> bergelegey, tidi. Er anı işitti, қоpa keldi, bāğķa bardı, yığaç (2) keltürdi, eçisin bērgeledi. Köṅglümde bu iş bar erdi, anıṅ üçün küler erdim, (3)

tidi. Urağut adın sormas boldı. **Hikāyet:** Biregü bir yaş oğlanı indekte (4) olturttı. Oğlan ömgekleyü қоғуşқа ағdı, қоғуşnuñg uçında olturdı. (5) Neçe қатıғlandılar, oğlanı alumadılar. Қоғуş uçı uzun erdi, түpi teriñg erdi. (6) Süleymānқа барıp bu sözni aytu bērdiler. Süleymān aydı: Yana andağux yaş oğlanı ol (7) indekte қоғуñg, anı körüp yanıp kelgey, tidi. Andağ kıldılar. Oğlan қоғуş- (8) -dın yanıp keldi, түşmedi, emgenmedi. Ol sebebni Süleymānқа sordılar. Süleymān aydı. (9) Oğlan sözledi: Қоғуşdın yangıl, yoқ erse түşer-sen, öler-sen, tidi. Ol oğlan (10) aydı: Ölseм yegrek dünyādın barı қurtulғay-men, tidi. Bu oğlan aydı: Ölmedin (11) tirig қalıp едгü ‘ameller қılsañg āhirette uçmağda derecātlar bulsañg sañga (12) yegrek tidi. Oğlan ol sözke alsıқıp yanıp keldi. **Hikāyet:** Süleymān bayқуşқа (13) sordı: Bozuқlarda nelük turur-sen? Aydı: Anıñg üçün kim Allāhnıñg mırāsı turur. Aydı: Halk (14) arasınğa nelük kirmes-sen? Aydı: Ādemī zulmindin қорқar-men, tidi. Aydı: Buğday nelük yemes- (15) -sen? Aydı: Ādem uçmağdın çıқmaқıñga sebeb ol erdi, anıñg üçün yemes-men. Aydı: Suw (16) nelük içmes-sen? Aydı: Nūh қavmi anıñg birle helāk boldı. Aydı: İwde olturur-sen, (17) ne tiyür-sen. Aydı: Қamuğ toғқанlar öldi, toғmaduқ teg boldı tiyür-men. Aydı: Halkları (18) körsenğ ne tiyür-sen? Aydı: Ey gāfiller ođғанıñg, yol ıraқ, azuқ anuқlañg tiyür-men. (19) Yana sordı: Kişi sini tutsa közüñg nelük yumar-sen? Aydı: Yüzini көrmeyin, kıyāmette haşm-

[220a] (1) -luқ қılғu bolmasun, tiyür-men. **Süleymānnıñg ‘Akūz melik birleki sözleri.** (2) Bir күn Süleymān yalawaç atlanıp barurda Kāvān atlıғ atağқа tegdi, miñg artuқ (3) yılıkı kördi, otlayurlar. Қақан Süleymānnı kördiler erse uçtıлар, hevāқа ағdı- (4) -lar. Süleymān anı körüp hıre қaldı, andaғnı көрmişi ішіtmіші yoқ erdi. Hevā- (5) -da көrünmes boldılar. Süleymānnıñg ol atlarқа rağbeti boldı, iwke keldi. Kāves (6) atlıғ dīv erdi, añga aydı: Miñg қanatlıғ at kördüm Kāvān atlıғ atağda, anı (7) mañga keltürü bērgil. Kāves aydı: Men ol işni бүтүрүмеgey-men ammā kimerseke yolçılayın, (8) ol барıp keltүrgey. Süleymān aydı: Ol kim turur? Aydı: Ol atağ Semendūn atlıғ dīv- (9) -nūñg turur, ol işni

ol bütürgey, tidi. Süleymān aydı: Men kendü Semendūnnı tilep (10) bulmas-men. Aymışlar: Bu Semendūn bir dīv erdi yawlaķ küçlüg, heybetlı, Süleymānķa (11) boyun sumas erdi. Kaçan Süleymān anı tutǵalu kişiler ıdsa kaçıp bulutķa aǵar (12) erdi, bulutķa aǵsalar kaçar tenǵizler tüpińge kirür erdi, tenǵizke kirip tileseler (13) yėti qat yerke kirür erdi, tutumas erdiler. Süleymān aydı: Ne hīle qılıp Semendūnnı tutǵay- (14) -miz? Kāves aydı: Ol kimersenińg sözińge inanmas, yalguz menińg sözümke inanur, (15) mańǵa yüz dīv bėrgil, busuǵ olturtayın, men yalguz barayın, sen özüńni aǵrıǵ (16) qılıp yatǵıl, bir kaç künde kiđin Süleymān yalawaç öldi tiyü haber çıksun, ol haber (17) bizke kelgey, mańǵa sorsa men me andaǵuķ turur, Süleymān yalawaç öldi tip aytu bėreyin, (18) anda kiđin anı al birle busuǵ urǵan yerke keltüreyin, bu yüz dīvler birle bolup (19) Semendūnnı tutup sańǵa keltüreyin. Süleymān yüz dīvni Kāvesķa bėrdi, özi aǵrıǵ bolup yattı.

[220b] (1) Kaç künde kiđin öldi tiyü şaw qıldı, Semendūnķa keldi. Semendūn: Bu ne haber turur, tiyü (2) sordı. Kāves aydı: Süleymāndın qırtuldumız. Semendūn sewündi. Kāves aydı: Süleymān öldi erse (3) kamuǵ dīv perīler qıtuldılar, serāy қапуǵı neteg қuruǵ qaldı erki, barıp bir ǵamāşā (4) qılalıńǵ, tip bu tiltaǵ birle Semendūnnı busuǵ urǵan yerke keltürdi. Yüz dīv (5) busuǵdın çıқа kelip Semendūnnı tuttılar, Süleymānķa keltürdiler. Süleymān aydı: Emdi (6) özüńni neteg körer-sen? Semendūn aydı: Ey Tańǵrınıńǵ yalawaçı erklig-sen, qınadıńǵ erse (7) men qınķa yaraǵlıǵ-men, yarlıқаadıńǵ erse sen kerīm-sen. Süleymān aydı: Sindin keçürdüm bir (8) şart birle. Semendūn aydı: Ol şart nemiş? Süleymān aydı: Kāvān atlıǵ ataqda mińǵ қanat- (9) -lıǵ at kördüm, uçup hevāķa aǵdılar, olarnı tutup mańǵa keltürgil. Semendūn aydı: Ol at- (10) -larnı sańǵa keltüreyin ammā mańǵa mińǵ dīv bėrgil, mińǵ қoy yünǵi bėrgil, mińǵ batman (11) suwķa oǵşayur қаǵır bėrgil. Süleymān aydı: Mińǵ dīvni ne қılır-sen? Aydı: Bu dīvler- (12) -қа aytayın, ol ataq suwın қıқarsunlar, қoy yünǵi birle bulaқlar telükin tıқsunlar, (13) ol қаǵırlarnı ańǵa қoysunlar, atlar suw içgelü kelmişde suw bulmasalar, ol қаǵırnı (14) içip esrügeyler, uçumaǵaylar, tegme bir dīvke bir at tutup bėrgey-men, sańǵa keltürgeyler, tidi. (15)

Süleymān miṅg dīv bērdi, miṅg koy yūṅgi bērdi, miṅg batman çağır bērdi. Semendūn ol (16) suwları çıқardılar, bulaklar telūkin tıqtırdı, çağır birle toldırdı, özi miṅg dīv (17) birle yaşnup olturdılar. Қақан түш boldı erse isig boldı, ol atlar suw içgelü (18) keldiler, çağır yıdın bulup içmediler. Yana yandılar, adın suw bulmadılar, қайра keldiler, ol (19) çağırını içtiler. Қамуғ esrüdiler, қанатları boşadı, uçmadılar. Semendūn ol miṅg

[221a] (1) dīvler birle kirip қамуғını tuttılar, Süleymānқа keltürdiler. Ödlek namāzı vaқtı erdi. (2) Süleymān namāz қılıp күrsi üze olturmuş erdi. Āşaf bin Berhıyānı ündetti, atlarını (3) maṅga körgüzgil, tidi. Ol atlarını birer birer Süleymānқа ‘arza қıldı. Тоқуз yüz at (4) ‘arza қıldı. *Қavluhu ta‘ālā*: اذ عرض عليه بالعشي الصافات الجياد (38/Sād,31) Yarlıқar, ‘arza қılındı (5) Süleymānқа keçelik oғurda üç adaқı birle örü turup törtinçi adaқınıṅ (6) topıқı üze turған eдgü atlar қалған yüz atını ‘arza қılır hālde күn hicābқа (7) tolandı. Aymışlar: Kün battı, ikindük namāzı fevt boldı. Süleymān heybetliғ erdi, (8) aytumadılar. Aymışlar: Kün batғalu yawuştı, müsteḥab vaқtı қалmadı. Aymışlar: Namāz қаzā (9) bolmadı ammā oқıyur virdi bar erdi, ol fevt boldı. Süleymān bildi erse aydı: Men bu at- (10) -larınṅ sewüglüki birle ya kendü māl sewüklüki birle İdi ‘azze ve cell zıkrini қođmış-men. (11) *Қavluhu ta‘ālā*: ائني احببت حب الخير عن ذكر ربي حتى توارت بالحجاب (38/Sād,32) Ol namāznı қаzā (12) қıldı, kendü ol virdini ewürdi. Anda kiğin aydı: Ol atlarını maṅga yanduruṅ, tidi. (13) Yandurdılar. Bularnıṅ yolındın meniṅ namāzım keçikti, tip toқuz yüz atlarınṅ (14) adaқların, boyunların қılıç birle çaptı. *Қavluhu ta‘ālā*: رُدُّوْهَا عَلَى فُطْفُقٍ مَسْحًا بِالسُّوقِ (38/Sād,33) Ma‘nisi ol (15) bolur: Süleymān eligi birle ol atlarınṅ adaқların, boyunların sıқadı, guzāt üçün (16) vaқf қıldı, öz mülkidin çıқardı, taқşırқа kefāret üçün. Aymışlar: Қақан күn battı, ikindük (17) namāzı қаzā boldı erse atlarını қılıç birle çaptı ya kendü vaқf қıldı, du‘ā ve tazarru‘қа (18) meşğül boldı. Batған күnni maṅga yanduru bērgil, tip ferіştelerdin қoldı. *Қavluhu ta‘ālā*: (19) رُدُّوْهَا عَلَى (38/Sād,33) Kün yana yandı, ikindük vaқtıda turdı. Süleymān ikindük namāzın vaқtıda

[221b] (1) ötedi. Aymışlar: Mevlâ ta‘ âlâ yêti felekni müteharrik yarattı, ulaşı devr içinde turur. İdrîs yalawaç (2) nücûm ‘ ilmini ol yaratılmış devr üze felek yorukın bitip qodmuş erdi, kamuğ saqışları (3) tüzügçe râst kelür erdi. Ol kün Süleymân üçün kün feleki tetrü yandı, kün yana (4) yatsıgdın toğdı, evvelkı yorıkı yersildi, ol tüzüg qalmadı. Müneccimlerniñ aḥkâmı (5) anıñ üçün galaṭ tüşer, râst kelmes. Aymışlar: Ol miñg aṭda toḡuz yüzi Süleymânqa ‘ arza (6) qılınmış erdi, ol aṭlar qalmadı. Yüz aṭnı Āṣaf bin Berḡiyâ kim Süleymânıñ (7) vezîri erdi hem ḡalası oğlı erdi, kızlemiş erdi. Ol aṭlar qaldı. Bu kün dünyâ- (8) -daki topçaḡ aṭlar andın uruğ qaldılar. Aymışlar: Qaçan Muṣṭafâ ‘ aleyhi’s-selâm Süleymân ‘ aleyhi’s-selâm (9) üçün kün yanğanın işitti erse ḡayretlendi, meniñ üçün taḡı meniñ ümmetim üçün (10) kün yansa namâzımız qazâ bolmasa ne bolğay erdi, tip temennî qıldı. Yarlıḡ keldi: Ey (11) meniñ ḡabîbüm, bu ne kerâmet bolur kim Süleymân üçün ‘ ömrinde bir yolu kün yanıp (12) yana ötese, ey sened-i ‘ âlem kerâmet ol turur kim seniñ üçün taḡı seniñ ümmetleriñ (13) üçün qazâ namâznı ötemek qıyâmetqa tegi meşrû‘ qılu bérdim. Bir künde yüz namâznıñ (14) qazâsını öteseler vaḡtında ötemiş teg ök qabûl qılğay-men. **Süleymânıñ mülki sıfatı- (15) -nıñ sözleri.** Bir kün Süleymân kamuğ âdemîlerni, dîv perîlerni cem‘ qıldı, aydı: (16) Mañga mundaḡ mundaḡ şıfatlıḡ kürsî kerek, andaḡ kürsî ite uḡay mu-sen? Şaḡar atlıḡ (17) perî erdi ‘ ifritlerdin. Ol aydı: Men andaḡ kürsî iteyin, vücûḡ bérgil. (18) Süleymân: Ne kerek tidi? ‘ İfrit: Altun, kümüş, türlüḡ türlüḡ gevherler qoldı. Süleymân bérdürtti. (19) Şaḡar bir kürsî itti tört adaḡlıḡ. Bir bulunğda qızıl altundın arslan, ṭılsım birle

[222a] (1) ewrülür, aḡızlarındın ot çıkıp köndürgelü oḡrayur erdi, könḡli tilemiş teg (2) ewrülür erdi. İkinci bulunğda iki arslan itti, ol oḡ şıfatlıḡ. Üçünçide (3) iki kergesler itti, közleri yâḡûtdın, qanatları yünçüdin. Qaçan Süleymân bu taḡtqa (4) aḡar bolsa qanatların yazıp ḡül-âb saçar erdiler. Törtinçi bulunğda iki kuş (5) itti. Qaçan Süleymân aḡar bolsa qanatların yazıp bir birke ulaşur erdiler perde (6) menḡizlig, kimerse közi Süleymânqa tüşmes erdi. Bu kürsîniñ tepesinde iki ṭâvus erdi (7) altundın, gevher birle muraşsa‘

kılınmış. Kaçan Süleymân kürsîka ağsa ağızların açar (8) erdiler, yıpar ve ‘anberni Benî İsrâ’îl ‘âlimlerinin tepesiñge saçar erdiler. Aymışlar: (9) Süleymân kürsîsiniñ onğ kolında yétmiş altun kürsî erdi, sol kolında me andaguk. (10) ‘Âlimler, kâzîler oturur erdiler. Ol taht üze altundın bir töşek erdi, tegirmen meñgizlig (11) tezgînür erdi. Ol tāvuslarını ewrür erdi. Âşaf bin Berhîyâ ol orunda oturur erdi. (12) İki haşm da‘vîke kelseler yalğan tanukluk bêrgü köñgüllüg kişi ol heybetlerini (13) körüp köni sözdin öñgin sözlegü yarağı kalmas erdi. Süleymân ol kürsîke (14) ağsa niķâb kemişip tâc başka urup on âyet Zebûrdın okıp anda kiðin hüküm- (15) -ke meşgûl bolur erdi kün ortaķa tegi. Anda kiðin iwke kirip ‘ibâdetķa meşgûl (16) bolur erdi. Aymışlar: Ol kürsî on üç yıl Süleymân birle erdi. Kaçan Süleymânķa dünyâ- (17) -dın bargu vaķt boldı erse bu kürsîni Beytû’l-Muķaddesķa iletip bir taş tüpinde (18) kizlediler. Buķt Naşr kelip Beytû’l-Muķaddesni almışda ol kürsîni çıkarıp kördi, (19) tañgladı, ağķalu oğradı, urdılar, adaķı sındı. Kim adaķın ķoðķu yerni

[222b] (1) bilnese andaguk bolur. Aymışlar: Sebeb ol erdi kim adaķın ne yerde ķoðķunı bilmedi (2) ammâ Süleymân bilür erdi. Aymışlar: Öwkesi keldi, buyurdı. Kürsîni kes kes kıldılar, teñgizke (3) kemiştiler. Aymışlar: Bir yerde kömdiler. Ba‘zılar aymışlar: Ferişte alıp evvelķi taş (4) tüpinde kömdi. Aķbâr idileri aymışlar: Süleymânñiñ memleketi andağ erdi kim on iki (5) miñgdin otuz miñķa tegi ķazğanlar ķurar erdiler, ķamuğ baķırdın. Dîvler tağnı ķazıp itmiş (6) erdiler, miñ ķurla on miñ ķanaķlar erdi, tegme biri ģavz endâzelig. Neteg kim Allâhu ta‘âlâ (7) kelâm-ı ģamîd içinde ģaber bêrû yarlıķar.⁷⁰⁸ (8) Süleymânñiñ ķuşluk aşınģa iki miñ ķoy, dört yüz uç kirür erdi. Aymışlar: Dört yüz (9) ķağlı yüki tuz kirür erdi. Rivâyetde kelmiş turur: Süleymân ‘aleyhi’s-selâm Semendünķa aydı: (10) ‘Acâyibler körgeniñdin bizke aytu bêrgil. Semendün aydı: Yâ resûla’llâh sindin kaçıp barurda (11) bir atağķa tegdim, kiñgliki kırķ yığağ, içinde kırķ

⁷⁰⁸ m. âyet silindiğı için okunmuyor.

yığaçlık yer, kamuğ yığaç (12) birle toluğ. Özümni âdemî şüretinğewürdüm, aňga kirdim, sordum: Bu atağnıñ (13) erkligi kim turur? Aydılar: ‘Aküz melik turur. Uçtum, ol atağnıñ hevāsınğa ağıdım, (14) ortasında bir şehr kördüm, uluğluğı on iki yığaç içinde on iki yığaçlık (15) yer erdi. Şehrniñ tamları taşdın. Tamınıñ edizliki seksen qarı, ini yegirmi (16) qarı. Bu tamnuñ on iki miñ burcları bar, tegme bir burcda bir horūs, tavuğ. Bu (17) şehrniñ ortasında bir mināre ruḥām taşındın, yüz qarı uzunluğı, otuz qarı (18) ini, ol mināre tepesinde kümüşdin bir kürsī, ol kürsī üze bağırdın bir horūs (19) tumşuğı, kanatları, közleri kızıl yāqūtdın. Bu horūs onğında bir erkek arslan,

[223a] (1) solında bir tışi arslan bağırdın. Bu horūsnuñ bir elinde bir topuz, yana bir elinde (2) bir kılıç, ol horūs iki arslan arasında. Yana iki uđ kördüm bağırdın, elig- (3) -leri hevāda. Yana özümni âdemî şüretliğ kıldım, biregüke sordum: Bu şehrniñ atı (4) ne turur? Aydı: Sündürne. Sordum: Bu ḥalq neke tapınurlar? Aydı: Mināre üzeki horūska (5) tapınurlar, kaçan kün toğsa bu horūs öter, ol üdin iki miñ horūsar öter- (6) -ler, ançada bu ḥalayıq aňga secde kıılurlar. Tegme künde iki qurla bu sözlerni işittim (7) erse uçup ol horūsnuñ me uđnuñ me arslannıñ me içinğewürdüm, (8) yeti yüz yetmiş yeti cādūluklar kördüm, olardıñ üç yüz on bışni öğrendim. (9) Seniñ elinğewürdüm, kamuğın öğrenür erdim. Kimerse ol uğlardın, ol (10) arslanlardın, ol horūsardıñ destürsuz keçer bolsa, ol arslanlar topuz- (11) -lar birle kılıçlar birle urup öldürürler. Tılsım birle cādūluk birle olardıñ (12) keçtim, melik serāyınğa bardım, bir uluğ köşk kördüm dört yığaç içinde, dört yığaç- (13) -lık yer. Men bārī anıñ pādşāhlığı teg pādşāhlıq, anıñ çerigi teg çerig körmedim. (14) Bir er kördüm altın taht üze olturur başı tar, yüzi çığıt, burnı kiñ, (15) közi karağı. Onğında bir kız kördüm âdemidin me peridin me andağ körk- (16) -lüg körmişim yok erdi, şıfat kılıp şıfatka rāst kelmes. Yana özümni âdem (17) şüretliğ kıldım, biregüke sordum: Bu melikniñ atı ne turur? Aydı: Atı ‘Aküz (18) melik turur. Aydı: Bu kız kim turur? Aydı: Melikniñ kıızı turur Kūne atlığ.

Sordum: Bu (19) tegme bir ħorūs katında bir tabl ve ‘alem bar, bu ne tabl ve ‘alem turur?

Aydı: Kaçan melikke

[223b] (1) bir iş tüşse ol uluğ ħorūs öter, kimerse urmadın ol tabllardın ün kelür, tegme

(2) bir ħorūs öñinde on miñg kişi cem‘ bolur. Sordum: Bu melikniñg neçe çerigi bar?

Aydı: Bu (3) atağdın taşkaru yana kırk atağka melik turur. Semendün aydı: Yā resūla’llāh

Mevlā ta‘ālā (4) mañga iki miñg yüz yigirmi yıl ‘ömr bërdi, iki qurla bu cihānnı başdın

adağka tegrü (5) kezdim, andağ ‘acāyibler körmedim, ol atağnı me körmişim yok erdi.

Süleymān aydı: Ey (6) Semendün bu sözünğ rāst bar mu? Semendün aydı: يا رسول ليس

الخير كالمعائنه İşitmek (7) körmek birle neteg teñg bolur, ol tileseñg baralıñg körgil, tidi.

Süleymān yelke (8) fermānladı. Tört yıgaçlık içinde dört yıgaçlık yer bisātı erdi, kötürdi.

On (9) miñg altun kürsī sağında, on iki miñg kümüş kürsī solında, öñinde artında ādemī-

(10) -lerdin, perīlerdin serhengler, yüz miñg ādemī sağında, yüz miñg perī solında. Āşaf

bin (11) Berĥiyā bin Şem‘ıyā on miñg er birle sağında, Dümırbāt bin Şaĥar on miñg er

bir solında, (12) Buğa bin Zevbe‘a bin İblīs artında. Süleymān sordı: Neçe aylık yer turur?

Semendün aydı: Altı ay- (13) -lık yer turur. Süleymān yana yelke aydı: Bizni anda

tegürgil. Yel üç buçuq künde Süleymān- (14) -nı çerigi birle anda tegürdi. *Ķavluhu ta‘ālā*:

سُـلَـيْمَانُ أَشَافْكَ aydı: (15) Çeriginğni tüzgil. Āşaf,

sağ kolında yüz miñg dīv birle Buğa bin Zevbe‘anı qoğtı, (16) sol kolında Dümırbāt bin

Şaĥar birle yüz miñg dīvni çerigler birle qoğtı, yüz miñg (17) ādemī çerigi birle Āşaf

ortasında turdı. ‘Akūz Melik bin Māriĥka ĥaber boldı, çerig keltürdi. (18) Toquştılar.

Süleymān çerigi sindı. Semendün kelip meded qoldı. Süleymān ‘aleyhi’s-selām yüz miñg

arslan, (19) yüz miñg pārs, yüz miñg ĥaplan, yüz miñg börü, yüz miñg ayıg, yüz miñg

şağal ıdı. Bir ançada

[224a] (1) Semendün yetip keldi: Yā resūla’llāh meded kerek, tidi. Süleymān ‘aleyhi’s-

selām tegme türlüg uçar kuş- (2) -lardın ıdı: Sizler barıp ĥanat birle közlerin tuñg, tumşuq

birle etlerin (3) üzünğ. Andağ kıldılar. Oñulmadılar. Anda kiğin yelke buyurdı, kelip

yüzleriñge (4) toğ toprak sawurdi. Ādemiler çerigi, dīv perīler, azıǵlıǵlar, keğik- (5) -ler, uçar kuşlar toquş kıldılar. ‘Akūz melikniñ çerigi sindi. Süleymān kāmçısın (6) Āşafka bērdi. Kāmçı boğınça kimerсени tirig kōdmaǵıl ĩmān keltürmese, tidi. (7) ‘Akūz melik özi atlanıp çıktı, bir arslan utru keldi, bir yañǵaqladı erse boynı (8) sindi, öldi. Başı kesip Süleymānka keltürdiler, yıǵačka astılar. Āşaf bin Berhiyā (9) Südürne şehriñge kirdi, ol burclarnı bozdı, ol ħorūslarnı, uğlarnı, arslan- (10) -larnı tılsımlarnı kāmıǵ otka köyürdi. Ol mällarnı, yılkı qaralarnı Süleymānka (11) keltürdiler. Anda kiğin Semendūnka aydı: Ol ayǵanın kız kayda turur, mañga alıp kelgil (12) ammā ādemī, dīv perīdin kimerсениñ eligi añga tegmesün. Semendūn ol sözke (13) küldi, aydı: Elig tegürmedin neteg keltürse bolǵay? Süleymān aydı: Bir ħīle tedbīr kılıñg, (14) ħıç kimerse cevāb aymadı. Semendūn aydı: Bulutka ayǵıl, teñgizler tüpindin (15) yünçüler aǵdursun, Kūneniñ serāyı kapaǵıñga yaǵmur teg yaǵsun, kız anı körüp çıkǵay, (16) bulut kızın kötrüp sañga keltürgey, mundaǵ kılmasa, ol serāyka kimerse kirümes, (17) tidi. Aymışlar: Dīvler tegme künde bir erniñ bilinçe yünçü yıǵar erdiler. *Qavluhu ta‘ālā: والشَّيَاطِينُ* (18) *كُلِّ بَنَاءٍ وَغَوَاصٍ* (38/Sād,37) Bulut bardı, yünçüler keltürdi, serāy kapaǵında yaǵa başladı, serāy (19) ruḥām taşındın erdi, yünçüler taşka tegip üni çıktı erse karabaşlar yügrü

[224b] (1) çıkıp anı kördiler, bir ançanı tirip kızka keltürdiler: Bulutdın mundaǵ yünçüler (2) yaǵa turur, tidiler. Kız anı körüp tañgladı, körgelü çıktı erse aq bulıt inip (3) kızın yörgep kötürdi. Yel birle bulıt kızın Süleymānka keltürdiler. Süleymānnıñ (4) miñ ħatunı bar erdi. Kūneni kördi erse kāmıǵdın anı artuǵrak sewer boldı. (5) Yana yandı, Şaḥarka keldi. Aymışlar: Kūne İslām kabūl kılmadı. Süleymān sewmişde andaǵuq (6) İslāmsız Kūneni aldı. Aymışlar: Bu söz dürüst ermes ammā ħalk tilinde yöriyür, (7) şeytānlar ilkāsı birle i‘tikād kılmaǵu ħaṭāsı küfri bar, neçe me ħaṭāsı küfri (8) bar erse biz munda yād kılalıñg, şavāb cevābnı zıkr kılalıñg, ħaṭanı şavāb- (9) -dın seçe bilsünler,

ḥaṭānı qoḍmasunlar, şavābka i' tiḳād tutsunlar. والله الهادى الى (10) *Ḳavluhu ta'ālā*.⁷⁰⁹
Ḳaçan Süleymān Kūneni İslāmsız aldı erse (11) bir kün İblīs 'aleyhu'l-la' nehu Kūneniṅ
awurta anası şūretinçe kirdi. Kūne anı kördi, tanudı, (12) atam 'Akūz melik ḥāli neteg
turur, tidi. Aydı: Ataṅṅni erinṅ öldürdi, ilin ḥarāb (13) kıldı. Kūne zār zār yıḡladı, atasın
küsedı. İblīs 'aleyhu'l-la' nehu erinṅe ayḡıl, (14) ataṅṅniṅ şūretinçe bir şūret ite bērsün,
anı körüp awunḡay-sen. İblīs kitti. Süleymān (15) kirip keldi. Kūne Süleymāndın yüz
ewürdi, yıḡladı. Süleymān: Ne boldunṅ, tiyü sordı. (16) Kūne aydı: Sen atamnı öldürmiş-
sen, aṅḡa yıḡlayur-men, taḳı atamnı körgüm keldi, ayḡıl atam- (17) -ḳa oḡşayur bir şūret
itsünler, anı körüp köṅglüm açılson. Süleymān anı yawlaḳ (18) sewer üçün ol şūretni
ḳabūl kıldı, Zevī' a atlıḡ dīvke buyurdı, artuç yıḡaçındın (19) bir şūret itti. Aymışlar:
Ādemdin ḳıyāmetḳa tegi hīç yalawaçlar iwinde şūret yok

[225a] (1) erdi. Süleymān yalawaç iwinde kimi altundın, kimi kümüşdin, kimi yıḡaçdın,
kimi ruḥām taşı- (2) -dın. *Ḳavluhu ta'ālā*: يعملون له ما يشاء من محاريب وتمائيل وجفان (34/Sebe',13)
Taḳı aymışlar: Ol zamānede eḡḡüler- (3) -niṅ arıḡlarnıṅ ölmüşde kiḡdın şūretin itip
teberrük üçün aṅḡa baḳmak revā (4) erdi. Bu Kūne atası şūretin alıp utru qoḍdı, erte keçe
aṅḡa tapınu başladı, (5) tün kün tapındı. Süleymān anı bilmedi. Ḳırḳ kün tamām boldı
erse ḳurbān 'İdi (6) boldı. İblīs me özini awurta şūretinçe ḳılıp Kūneḳa kirdi, aydı: Bu
kün erinṅ- (7) -niṅ 'İdi turur, öz Taṅḡrısı üçün ḳurbān ḳılur, sen me bir nerse ḳolḡıl, (8)
ataṅṅ şūretiḳa ḳurbān ḳılḡıl, Revānī sindin ḥoşnūd bolsun. Süleymān 'İdke (9) çıkar boldı
erse burun Kūneḳa keldi, sözledi erse cevāb bērmedi, yüz ewürdi. (10) Süleymān: Ne
boldunṅ, tidi. Kūne aydı: Sen Taṅḡrınṅ üçün ḳurbān ḳılur-sen, maṅḡa me (11) nerse
bēḡil, atam Revānīḳa ḳurbān ḳılayın. Süleymān aydı: İdi 'azze ve celledin (12) adın
kimerseke ḳurbān revā bolmas. Kūne aydı: Bir tiwe bēḡil. Bērmedi. Aydı: (13) Bir uḡ
bēḡil. Bērmedi. Aydı: Bir ḳoy bēḡil. Bērmedi. Aydı: Bir tawuḳ bēḡil. Bērmedi. (14)

⁷⁰⁹ m. ayet silindiği için okunmuyor.

Ançada tügnükdin bir çekürge kirip keldi. Kûne aydı: Bu çekürgeni bârî bêrgil. Süleymân (15) ançanı sehl körüp: Algıl, tidi. Kûne çekürgeni tuttı, adaqların bağladı, but (16) üskinde kemişti. Süleymân çıktı, ‘İd namâzı kıldı. Âşaf bin Berhîyâ hañîb erdi, (17) kaçan minberka ağsa İdika hamd ve şenâlar aytur erdi, Âdemdin Süleymânka tegi kamuğ (18) yalawaçlarını zıkr kılor erdi. Bu kün huñbe kıldı, İdike hamd aydı, Âdemdin Dâvud- (19) -ka tegi kamuğ yalawaçlarını zıkr kıldı, Süleymânı aymadı, minberdin indi. Süleymân aydı:

[225b] (1) Ey Âşaf bu kün huñbede mini nelük yâd kılmadıñ? Âşaf aydı: İwüñgde butka tapınurlar, (2) andağ kimerseni neteg huñbede yâd kılayın? Süleymân aydı: Meniñ iwümde butka kim (3) tapınur? Âşaf aydı: Kûne tapınur. Süleymân hâli adnadı, iwe keldi, kördi, çekürge (4) öldürmiş but üskinde qodmış, özi iki tizin butka çöküp oturur. Süleymân (5) anı kördi, sewmişdin nerse timedı ammâ butnı sıdı, otka köyürdi. Yarındası (6) ödle namâzıka qoptı, tahâret kılor yerke kirdi. Süleymân kaçan tahâret kılor bolsa (7) yüzük birle iç tonını Amane atlığ qarabaşınğa bérür erdi, tahâret kılop çıkmışda (8) yana alur erdi. Bu kün tahâret kılgalı kirdi, çıkmadın burun İdi ‘azze ve celle (9) Süleymân menğzekin Hankîk atlığ dıvke kemişti, Süleymândın burun Amaneka keldi (10) iç tonını yüzükni aldı, ernekike soqtı, kamuğ dıvler anğa musaħħar boldılar. Keldi, (11) Süleymân tahtıka ağdı, olturdu. Süleymân mebrezdin çıktı, Amaneni bulmadı, Hankîk- (12) -ni kördi taht üze oturur, mini helâk kılgay tiyü qaçtı. İdi ‘azze ve celle halâyık közindin (13) sakladı. Şaħar dervâzesıka tegi bir köñglek, bir ketân destâr birle yügürdi, (14) aħşam bolğınça adaqları qabardı, yöriyümes boldı, tıyanayın tiyü olturdu. Mevlâ (15) ta‘âlâdın yerke yarlıg boldı: Qarâr bėrmegil. Yer teprenü başladı. Ol keçe tañg (16) atğınça yügürdi, adaqları yawlaq qabardı, qabarganları yarıldı. Yėti tını kını (17) mundağuk yügürdi. Yer qarâr bėrmedi. Arıp açıp bir kendke kirdi. Bir qapuğda turuqtı. (18) Bir urağut çıktı. Süleymân aydı: Ta‘âmka muħtâc-men. Urağut aydı: Erim

iwde yok, er kişi (19) yokında ta‘ām bērmes-men, ol bāğka kirip olтурğıl, ni‘ met yēgil, erim kelmişde sini

[226a] (1) konuqlağay, tidi. Süleymān ol bāğka kirdi, bir havz kırığında şuffede (2) olturdi. Yerke yarlıg boldı, Süleymānka qarār bērdi. Süleymān ol şuffe üze yattı, uzandı. (3) Siñgekler meliki Tūtārūs atlıg, Süleymānnıñ yıdın buldı, siñgeklerke buyurdi. Yıgıldı- (4) -lar, Süleymānka zahmet bērü başladılar. Bir targıl yılan me Süleymānnıñ yıdın (5) buldı, keldi, siñgeklerni kördi, Süleymānka zahmet bērürler. Tūtārūska aydı: Bu Süleymān (6) turur, bilmes mü-sen? Tūtārūs aydı: Bilür-men, Süleymān turur ammā İdi ‘azze ve celleka (7) ‘aşı turur. Yılan siñgeklerni kowa başladı, ziyān tegürmedi, bir yıgaç yapurğakı (8) birle yelpiyü başladı. Ançada iw idisi keldi. İwlüki aydı: Bizke konuğ keldi, (9) ta‘ām koldı, bērmedim, bāğda yatur, barıp körgil, ta‘ām tilese bērgil, (10) tidi. İw idisi kelip kördi Süleymān uğıyur, siñgekler zahmet bērür, yılan (11) siñgeklerni kowar. Tanğladı, iwlükike kelip sordı: Bu kiři kim turur, atı ne turur, (12) sañga aytu bērdi mü? Urağut sormadım, tidi. Er aydı: Men bir ‘acāyib kördüm, sen me kelip körgil. (13) Urağut er birle kelip kördiler. Yılan olarnı körüp kitti. Urağut aydı: Bu er arıg (14) kiři bolğay, oğargıl, ta‘ām bērgil, yēsün. Er ol yıgaç butağın suwka soqtı, (15) yüziñge yelpidi. Süleymān oğğandı. Urağut tirki keltürdi. Süleymān yēti künlig rūze-dār (16) erdi, azkına ta‘ām yēdi, kıptı, tahāret kıldı, namāzka turuqtı, namāz ötedi. Üç kün (17) konuğ tuttılar. Ol er urağutı birle yawlağ pārsā erdiler. Bir körküg kızları bar erdi, (18) telim kişiler koldılar, bērmediler. Urağut eri birle keñgeştiler: Bu er bizke lāyık küdegü (19) turur, kızımıznı muñga bēreliñg. Süleymānka aydılar. Süleymān aydı: Men kaçmış, kırkılmış

[226b] (1) kişi-men, mālım tawarım yok, sañga küdegü hāşıl bolğay. Telim sözlediler, der-h‘āst kıldılar. (2) Süleymān qabul kıldı. Kıznı Süleymānka bērdiler. Ol keçe Süleymān tañg atğınça namāz (3) kıldı, kızka baqmadı. Yarındası kün kız ata anasıñga sözleyü bērdi. Bir qarı kırtka (4) koñğışları bar erdi, küdegünü köreyin tip Süleymānka keldi, Süleymānnı kördi iç tonı (5) yok, destārındın bir kesekni yırtıp adağıñga yörgemiş.

urta aydı: Ey yigit (6) kâhil kiike oşayur-sen, bargıl kii iin ilegil, ton etmek hâşıl (7) kılğıl. Süleymân aydı: Ey urta men i bilmes-men. Süleymâna aydı: Bu teŋiz ırığında (8) balıçılar bar, bargıl, anda hammâllık kılğıl. Barıp bir zenbıl keltürüp bérdi. Süleymân ‘aleyhi’s-selâm (9) anı aldı, teŋiz ırığıŋa keldi, keçeke tegi olturdı, kimerse i buyurmadı. Keçelik (10) keldi, nerse keltürmedi. Yarındası kün urta yana keldi: Küdegü ne keltürdi, tidi. Nerse (11) keltürmedi, tidiler. Süleymân öz mülkin saındı, ınçıkın yığladı, zenbıl kôtürdi, teŋiz (12) ırığıŋa keldi, bir dihkân kii atlığ ulı birle balı satğın aldılar, bir yarmaa (13) Süleymânı terke tuttılar, balıı zenbılke soup, Süleymâna bértiler. Süleymân zenbılını (14) kôtürdi, dihkân iwiŋge iletti, aydı: İdi ‘azze ve celle haı taı Süleymân yalawa haı kim (15) bu er hammâl ermes. Süleymân aydı: Hergiz hammâllık ılmıım yok, zarûret birle bu yerke (16) tüşüm. Dihkân sordı: Netegdin tüştüŋ? Süleymân aydı: Men ğarīb-men, bir apuga (17) keldim, ta‘âm tiledim, bir bāğa kigürdiler, mini onukladılar, küç birle ız bértiler, (18) maŋa kendü ız kerekmes erdi. Dihkân aydı: Ol er urağut ikeğü arığ pārsā (19) tururlar, yétmi pāre illerde andın körklügrek ız yok ammā ol urta yawla

[227a] (1) arığsız kimerse turur. ulıa aydı: Ol balıı söğülgil, adın ta‘āmlar (2) sofrāa urup Süleymâna keltürgil. Ol ul söğüldi, keltürdi. Süleymân rûze- (3) -dār erdi, yèmedi. Dihkân buyurdı, bi batman etmek, bi batman et, bi yarma, bir cāme (4) böz, ol balı birle amuğ Süleymâna bérdi. Dihkân aydı: Ey yigit kün sayu maŋa kelgil, (5) saŋa mundağuk bëreyin, tegme yılda altmı cāme böz, bir at ton iwlükünğke (6) bëreyin, men tirig bargına mundağ bëreyin, sen adğurmağıl, tidi. Süleymân iwke (7) keldi, keltürgenin iwlüki üskinde oddı, özi namāza turutı, taŋ atğına (8) namāz ıldı. Yarındası urta keldi: Küdegünğ ne keltürdi, tidi. Keltürgenin körgüzü bérdi- (9) -ler. urta aydı: Bularnı özge yerde yaru odmı erdük. Süleymân yigirmi künde ol (10) tegrede awutı. Ağrığa oıp ürse oŋguldı, tilweke oısa sağaldı. Süleymân (11) saındı: Yigirmi kün boldı, munda men kerekmes, kimerse tanısa tip olardın kitti, (12) bir tağa

kirdi, erkek tişi iki arslan yoluştı. Tişi arslan erkek arslannı ündedi: (13) Kelgil, bu âdemîni yêgelim, tidi. Erkek arslan kelip Süleymânı tanudı. Süleymân yalawaç (14) turur, tidi. İkegü kelip Süleymânka yüknüp selâm kıldılar, adağın öptiler. Süleymân (15) olardın keçti, bir uluğ şehrka kirdi, melik serâyıka bardı, kişiler kördi, terke (16) kirip işleyürler. Biregü etmek itip erenlerke bërür. Süleymân açmış erdi, etmek tiledi. (17) Sen işledin mü, tidi. Süleymân: İşlemedim, tidi. Bargıl, ol balçıkdan süsüp (18) bu indekke ağdurgıl, etmek bèreyin tidi. Süleymân yawlaç açmış erdi, zarûrette (19) kaç yolu balçık ağdurdı, ardı, bir tam tüpinde olturdu, yığlayu başladı. Andağ

[227b] (1) mülkdin adrılıp balçık taşısa neteg yığlamasun. Melik kıızı serây tepesindin Süleymân- (2) -nın yığlağanın körüp hâdimka aydı: Bargıl, ol yığlağan yigitni maŋga keltürgil. (3) Hâdim barıp Süleymânın eligin tutup keltürdi. Kız Süleymânın körklüg yüzün (4) kördi, aydı: Ey yigit nelük yığlayur-sen? Süleymân aydı: Ol kişilerdin etmek koldum, (5) balçık taşıgıl, etmek bèreyin tidi, men iş kılmışım yok erdi, öz bahtsızlığımka (6) yığlayur-men, tidi. Kız: Aş başlağan keltürün, tidi. Keltürdiler, anı ma'zül kıldı, (7) adın kişini ol işke uluğ kıldı. Sen menin atamnuŋ mālınğa mu bağıllık kılar- (8) -sen, atamnuŋ yawuz atın çıkarur-sen, tidi. Anda kiğin Süleymânı atasınğa keltürdi. Atası (9) kızını kördi yat birle, öwkesi keldi. Kız aydı: Ey ata saŋga aymış erdim, mini ançada (10) kişiğe bërgil kim aysa-men, Süleymân atı üze tağı Süleymânın Tanğrısı atın tuta (11) and içmiş erdin andağ kılgay-men tip, emdi men bu erni üdürdüm, mini muŋga bërgil. (12) Melik neçe sözlep fâyide kılmadı. And içmiş için kıznı Süleymânka bërdi, ikegünü ildin (13) çıkaru sürdi, yüzlerin körmeyin, tidi. Kız Süleymân birle ilindin çıktı, yığladı. Süleymân: (14) Nelük yığlayur-sen, tidi. Kız aydı: Men sini üdürmüş için atam mindin yüz ewürdi, tidi. (15) Süleymân aydı: Yığlamağıl, mini ataŋdın yegrek tiyü bilgil. Kız aydı: Sen kim-sen, atam- (16) -dın yegrek-sen? Süleymân aydı: Men Dâvud yalawaç oğlu Süleymân yalawaç-men. Kız aydı: Süleymân kamuğ yer yüzünge (17) yalawaç erklig melik turur. Aydı: Ol Süleymân men-men, Mevlâ ta'âlâ hâzretinde

yazdım, mini mundağ (18) ‘uķûbet kıldı. Andın ķoptılar, teŋiz kırıĝıŋğa keldiler. On biş balıķçıŋı kōrdi (19) kim balıķ tutarlar. Olarķa terke kirdi, işledi. On biş yarmaķ bērdiler. Ol

[228a] (1) on biş balıķçı Süleymānķa aydılar: Bizdin naru bir yıĝaç yerde bizdin bayraq (2) kişiler bar, olarķa bargıl, bizdin selām tegürgil, olar saŋğa eđĝülük kılgay- (3) -lar. Süleymān ol yarmaķlarıŋı almadı, çıķtı. Ol kendke bardı. Mülkdin ađrılĝalu (4) otuz yēti kün keķmiş erdi. Bireĝü, Süleymān orniŋğa olturĝan Ĥanķīķ dīvke kirdi, yana (5) çıķtı, aydı: Süleymān kāfir bolmış. İl içinde aşak ķoptı toldı. *Ķavluhu ta‘ālā: ما وائبعوا* (6) تتلوا الشیاطین علی ملك سليمان (2/Bakara,102) Kün çoĝı ķoptı. Āşaf bin Berĝiyāķa keldiler. Āşaf aydı: Bu kün (7) otuz yēti kün boldı, ĥālleri ağın türlüg kōrer-men. Ķoptı, serāyķa kirdi, ĥatunları- (8) -ķa sordı. Ĥatunları feryād kıldılar: Otuz yēti kün boldı, Süleymān bizke kirmes, Süleymān- (9) -niŋ ĥaberin bilmes-miz. Āşaf yıĝlayu çıķtı. Ne kılsa siz biliŋ, tidi. Ādemī- (10) -ler, dīv perīler, ķuş ķurtlar ķamuĝ tarıldılar. ‘Ālimler, ‘ābidler, zāhidler (11) Süleymān taĥtı üze olturĝan Ĥanķīķ dīvke tepindiler. Ĥanķīķ kaķtı, teŋiz (12) kırıĝıŋğa keldi, elĝindeki Süleymān yüzükin ernekindin çıķardı, suwķa (13) saldı. Mevlā ta‘ālā Erĥam atlıĝ balıķķa ilhām bērdi, ol yüzüķni alıp tuttı. Aydı: (14) İđiyā bu meniŋ ĵūtum turur. Yarlıĝ keldi: Ol seniŋ aşıŋğ ermes, mindin (15) saŋğa yarlıĝ bolĝınķa anı saķlaĝıl. Balıķ aydı: İđiyā anı saķlamış üķün ne (16) bērür-sen? Yarlıĝ boldı: Teŋizdekilerke erklig bolĝıl. Erĥam sewündi. Anķada (17) Süleymān iwlüki birle ol kendke keldi, selām tegürdi. Süleymānnı aĝırladılar, aydılar: (18) Sen bizke iş kıлмаĝıl, bu kün neķe balıķ tutsa-miz saŋğa bēreliŋğ, cüftüŋğ birle (19) yēĝil, tidiler. Aĝ kemiştiler, nerse bulmadılar. Uluĝları aydı: Bu kün bu erni aĝırlaŋğ,

[228b] (1) ķonuk tutuŋğ, anıŋğ atı üze aĝ kemişiŋğ. Andaĝ kıldılar. On ķurla aĝ kemiştiler, keķe- (2) -ke tegi nerse bulmadılar. İkinci kün yana andaĝuķ kıldılar, nerse alınmadı. Üķünķi kün yana (3) andaĝuķ kıldılar, hıķ nerse alınmadı. Tōrtinķi kün Süleymānķa aydılar: Sen aĝ kemişmegil, (4) tek turĝıl. Olar aĝ kemiştiler, Süleymān tek turdı.

Tenġizke erklig bolġan Ƙarkāyil atlıġ (5) ferişteke yarlıġ boldı, balıqlarnı sürdi, ağķa kigürdi, tegme bir ağķa yüz miñġ (6) balıķ kirdi. Anda kiġin Süleymānķa: Sen ağ kemişgil, tidiler. Kemişti. Erġamnı ağķa kigürdi. (7) Erġam nūrındın cihān yarudı. Süleymān aġnı tarttı. Erġamnuñġ boynın tuttı. Mevlā ta‘ālā (8) Erġamķa til bërdi, Süleymānķa aydı: Elgiñġni aġzımķa soķġıl. Süleymān eligin soķtı, (9) yüzük eligiñġe keldi, ernekiñġe soķtı, ķamuġ dīv perīler, uçar ķuşlar, yüġrür keġik- (10) -ler, Süleymānķa yıġıldılar. Sen kim-sen tip balıķķılar sordılar. Aydı: Men Süleymān yalawaç- (11) -men. Aydılar: Yā resūla’llāh bu ne ħāl erdi? Aydı: Mevlā ta‘ālāķa yazdım, mini ķınadı. Cebra’īl (12) keldi, Mevlā ta‘ālā selāmın tegürdi, aydı: İġi ‘azze ve celle yarlıķar, tørt iş ħaķā kıldiñġ, (13) sindin keķürdüñ. Evvel Kūneni İslāmķa kigürmediñġ, ikinçi kāfirni nikāĥ kıldiñġ, (14) üçünçi añġa but yondurduñġ, tørtinçi ķurbānlıķ bërdiñġ, ķamuġnı keķürdüñ. Süleymān (15) secdeke bardı, ‘özr ķoldı, aydı: İlāhī ‘azāb kılsañġ ehl-men, keķürdüñġ erse (16) ġafūr-sen, raġīm-sen. İġi ‘azze ve celle yana memleketķa tegürdi. Yelke yarlıġ boldı, sırınķa- (17) -dın bir ķubbe keltürdi, ħatunın añġa kigürdi, kötürdi. Yana Şaĥarķa keltürdi. Süleymān (18) tābūt ittürdi, Kūneni añġa soķtı, tenġizke kemişti. Ĥanķīķnı tuttı, miñġ batman temür (19) birle eligin aġaķın boynıñġa baġladı, tenġizke kemişti, helāk kıldı. Özi orunķa

[229a] (1) olturdı. Emdi ey ‘azīz⁷¹⁰, Süleymān kışşasında ħaķālar telim. Aymışlar: Bir ħaķā bu Kūne (2) atlıġ kız ħikāyeti turur kim aydıımız ķamuġ cāhiller sözi turur. Evvel ħaķā ol turur: Ƙayu (3) kebīre yazuķ bolġay, mundın uluġraķ kim Süleymān ‘aleyhi’s-selām iwide butķa tapınsa, ol anı bilnese (4) sen iwlüküñġ ħayzı kelmişde bilneseñġ fāşıķ bolur-sen. Sübhāna’llāh. Yalawaç iwinde (5) butķa tapınsa anı bilmedi, tiyür-sen, kāfir bolġay erdi, nikāĥ kıılmaġay erdi, (6) Mevlā ta‘ālā Süleymānķa ħaber bërgey erdi. İkinç ħaķā: Şeytān Süleymān şūretinçe kelip yüzük (7) aldı tiyürler. Mevlā ta‘ālā yana bir ādemī

⁷¹⁰ m. عزيز من

seniñ şüretiñge ewrüp seniñ mālınıñ aña aldurmadı, (8) Süleymān haqqında neteg revā tutar-sen? Şeytānnıñ enbiyā şüretiñge ewrülgü kudreti yok. (9) *Kavluhu ‘aleyhi’s-selām*: من رانى فى المنام فقد رانى فان الشيطان لا يتمثل Üçinç haṭā (10) ol turur: Süleymānnıñ şüreti ewrıldı tiyürler, şüret ewrülse mesh bolur, hıç (11) İmānlıg ‘āşīniñ tamuğda şüreti ewrülmes, dünyāda Tañgrınıñ yalawaçı haqqında (12) neteg revā bolur kim munı revā tutsa Şeytānnı yalawaçlıqqa revā tutmış bolur, Şeytān- (13) -ka İmān keltürmekni farīza timiş bolur. Törtinç haṭā ol turur: Dīv Süleymān ḥatun- (14) -ları birle ḥalvet kıldı tiyürler. Andağ bolsa qayū ḥatun erke bıkır kelgey erdi, (15) Mevlā ta‘ālā ḥükmi ol turur: Mü’min mālı taķı ḥaremi üze hıç Şeytānnıñ taşarrufı yok. (16) Bu söz kamuğ yalğan turur. Ehl-i kitābdın, kāfirlerdin, zındıqlardın müselmālar (17) ağızına tüşti, bilmeslikde sözleyürler. Bişinç haṭā ol turur: Yalawaçlar ḥatunı (18) nikāḥ birle adınlarqa yalawaçlar tiriginde taķı vefātlarında kiḍin ḥarām turur. Altınç haṭā (19) ol turur: Şeytān Süleymān taḥṭı üze olturdı tiyürler, āyet delİL kıılurlar. *Kavluhu ta‘ālā*:

[229b] (1) ولقد فتنّا سليمان والقينا على كرسيه جسداً ثم اناب (38/Sād,34) Bu me haṭā turur, anıñ üçün kim (2) bu ilkā ‘جسداً’nde erdi kim Süleymān ‘aleyhi’s-selāmka ol taḥṭ taķı mülk-i ‘aẓīm bérilmişi yok erdi, (3) dīv me musaḥḥar ermedi. Taḥṭ bolmasa, mülk-i ‘aẓīm bolmasa yüzükni kim almış bolur. (4) Süleymānka bu mülk bérilmes erken taķı delİL bu turur kim Süleymān bu cümlede kiḍin bu (5) du‘ānı kıldı. *Kavluhu ta‘ālā*: رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مَلَكًا لَا (38/Sād,35) (6) Emdi şavāb dürüst tefsīr ol turur kim beyān kılalıñg, inşā’llāhu ta‘ālā. (7) Rivāyet kıılır imām-ı Ya‘qūb Süfyān raḥmetu’llāhu ‘aleyh öz tefsīri içinde taķı Fa‘āl Şāşī raḥmetu’llāhu ‘aleyh (8) Ebū Hureyredin raẓıya’llāhu ‘anhu yalawaçımız Muḥammed Muştafādın ‘aleyhi’s-selām aytur: Süleymān fitnessi ne (9) erdi? Bu taḥṭ üze atılğan cesed kim erdi? Resūl ‘aleyhi’s-selām aydı: Mevlā ta‘ālā Süleymān yalawaç- (10) -ka kāfirler birle sançışmak fermānladı, ançada Süleymānnıñ iwlüki yetmiş bar (11) erdi. Yana bir rivāyette toqsan ḥatunı bar erdi. Süleymānnıñ yaḥşı çerig başlayur (12) kimersesi yok erdi. Kōñglinde keçti kim bu keçe toqsan urağut birle

şoĥbet kılayın, (13) Mevlā ta‘ālā tegme birdin bir oĥul bërse çerig başlayur beglerim bolĥay, tørt sınıĥar (14) ‘ālem içinde toĥuş kılgaylar. İnşā’llāh timekni unuttı. Ol keçe kıamuĥ- (15) -larınĥa bardı, toĥsan ĥatunlarınĥa kıawuştı, seksen toĥuzı kıarınıĥ bolmadı, (16) birisi kıarınıĥ boldı. Küni ayı yetildi erse oĥul toĥurdı sınıĥar (17) kıolluĥ, sınıĥar adaĥlıĥ, sınıĥar közlüĥ, sınıĥar kıulaĥlıĥ. Andaĥ erken Süleymānĥa (18) sewüĥ erdi. Oĥlan öldi, anı taĥt üze kemiştı. Resül ‘aleyhi’s-selām yarlıĥadı: (19) Mini könilik üze ĥalāyıkĥa ıdĥan Mevlā ĥaĥkı kim eger Süleymān inşā’llāh tise

[230a] (1) erdi, tegme ĥatunındın bir oĥul bolĥay erdi, er bolup kıamuĥ çerig (2) başlaĥay erdiler. Süleymān anı nedin bolĥanın bilmedi, terk du‘ā ve tazarru‘ - (3) -ĥa meşĥul boldı. Aydı: وَلَقَدْ فَتَنَّا رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مَلَكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي أَنْتَ الْوَهَّابُ (38/Sād,35) (4) bu turur. Ma‘nisi ol (5) bolur: Biz miĥnet⁷¹¹ kıatıĥ bërdimiz, Süleymānĥa kemiştimiz Süleymānnınĥ taĥtı üze (6) cesedi eksük yaratılmış za‘İf oĥlan, neçe me ol küni Süleymān birle mülk-i (7) ‘aẓım yok erken Dāvud yalawaĥ taĥtını mırāş almış erdi. *Ķavluhu ta‘ālā*: وَوَرِثَ سُلَيْمَانُ دَاوُودَ (27/Neml,16) (8) Süleymān Mevlāĥa yandı: رَبِّ اغْفِرْ لِي نَسِيَانَ ذِكْرِكَ tidi. Neçe me ol andın zillet ermes (9) erdi, yalawaĥlar anĥanı özindin uluĥ kördiler, kıalı kim Yūsuf kıışşasında (10) yarlıĥar. *Ķavluhu ta‘ālā*: اذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ فَانْسِيهِ الشَّيْطَانُ (12/Yūsuf,42) Yana aydı: وَلَقَدْ فَتَنَّا رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مَلَكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ (11) (12) İdiyā mini yarlıĥaĥıl, mañĥa mülkī bergeil, andaĥ mülk kim minde kıdın (12) kimerseke ol mülk yaraĥlıĥ bolmasun. Mevlā ta‘ālā ol du‘ānı icābet kııldı, (13) yarlıĥadı: وَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ (38/Sād,36) Ya‘nı yelni Süleymānĥa musaĥĥar kııldı, maşrıĥdın (14) maĥrıbĥa tegi kimerse Süleymānnınĥ ĥilāfınĥa sözlese yel anı Süleymānĥa tegrür erdi. (15) Ba‘zı aymışlar: Bu du‘ānı anınĥ için kııldı kim adınlar anınĥ şükürin öteyüme- (16) -geyler, ol şükürni men öteyin tidi ĥalkĥa şefĥat için ammā bu za‘İf turur, anınĥ (17) için kim

⁷¹¹ m. محبت hem bağlamda referans gösterilen ayet doğrultusunda hem de Londra nüshasının eşbaĥlamı doğrultusunda *miĥnet* olarak okunmuştur.

‘âlem içinde kimerse mindin uluğrak, şakirrak yok timek bolur. Kamuğ (18) yalawaçlarkâ ma‘lûm erdi kim Muhammed Muştafâ ‘aleyhi’s-selâm olardin fâzılrağ erdi. Ba‘zı aymışlar: (19) من بعدى اى معى bolur, munı me hâfâ aymışlar, anıñğ üçün kim resûl ‘aleyhi’s-selâm yarlıkadı:

[230b] (1) Men namâz kılurda dîv kirdi namâzımnı artatgalu, tuttum, berkittim, karındaşım Süleymân- (2) -nıñğ من بعدى du‘ası bolmasa anı bağlağay erdim, anı siz körgey erdiñgiz. (3) Yarlıkar: وسخرنا له الريح (38/Sâd,36) Yeldin merkeb bėrdimiz, yana dıvlerni anğa musahhar kıldımız, (4) taş birle ediz binâ kopardılar. Bir ançası teñgizdin gevherler, yünçüler çıkardılar, (5) adın küçlüg boynağularını teñgiz tüpinde bağlap bukağuda tuttı. *Qavluhu ta‘âlâ:* والشياطين كل (6) والاصفاد (38/Sâd,37-38) Haberde kelmiş: Kaçan ‘âlem-i âhirka tegse kamuğları (7) kurtulğaylar ibtilâ üçün, halâyıkka vesvese kılmağ üçün. Yana yarlıkar: هذاعطونا (8) Ey Süleymân bu biziñğ ‘atamız turur sañga, tilesenğ adınlarkâ bėrgil, فامن (9) tilesenğ özüñğ birle tutğıl, kıyâmet kün seninğ birle sakışımız yok, emgek (10) vebâl yok. *Qavluhu ta‘âlâ:* او امسك بغير حساب (38/Sâd,39) Yana yarlıkadı: Bu Süleymânıñğ biziñğ hâzretimizde kurbeti (11) bar ya‘ nı bizke yawuğ turur, hürmet haşmet yüzlükin ammâ orun sınığardın yok. (12) وان له عندنا لزلفى وحسن مآب (38/Sâd,40) **Hüdhüd atlığ kuşnuñğ sözleri.** (13) Aymışlar: Uçar kuşlar Süleymân yalawaçnıñğ başı üze kölige kılur erdiler, kanat (14) kanatka ulaşturup şaf tüzüp turur erdiler. Aymışlar: Tegme bir türlüg kuşlar (15) bir kuşluk yerni kölige tutar erdiler. Bir kün Süleymân kördi bir kuş ornındın (16) kitmiş, Süleymân kördi, tahtı üze ayaça kün tüşmiş, üstün baqtı, üpüg kuşnı kördi (17) kitmiş, ornı açuğ kalmış, üpügni yokladı, aydı: Mañga ne boldı, üpügni körmes-men, (18) ya azu gâyib mü turur. *Qavluhu ta‘âlâ:* وتفقد (27/Neml,20) (19) Yana aydı: Anı katığ kınağay-men ya kendü boğuzlağay-men ya belgülüg tıltağ keltürse kurtulğay,

[231a] (1) tidi. *Qavluhu ta‘âlâ:* لا عذبته عذاباً شديداً او لاذبحته او ليأتيني بسلطان مبين (27/Neml,21) İbn Abbâs aytur (2) razıya’llâhu ‘anhu: Üpüg kuş suwnı qayu yerde erürin bilür erdi.

Süleymān seferde erdi, (3) suwқа muhtāc boldı, üpüg suw tilegelü üstün yokladı. Aymışlar: Üpüg kuş (4) taş içinde suwnı körer. Yazıda hevāka örledi, yigirmi yıgaçlık Süleymān- (5) -dın ıradı, artkaru baqtı, Süleymān çerigin körmedi, ilgerü baqtı, tağ (6) köründi. Ol tağқа barıp kondı, bir ğarīb üpüg kuş kördi. Atıñ ne tiyü sordı. (7) Atım ‘Aqabe tidi. Süleymān üpügike sordı, seniñ atıñ ne, tidi. Atım Ya‘küb, tidi. (8) Aydı: Ey Ya‘küb kaydın keldiñ? Aydı: Bārs vilāyetindin keldim, meniñ Süleymān (9) atlığ melikim bar, ādemī ve dīv ve perīlerke, kuş kurtlarқа, bulutlarқа, teñgizlerke, (10) kamuğқа melik turur. ‘Aqabe aydı: Biziñ me bir melikemiz bar, mülkini şıfat kılса bolmas. (11) Üpüg aydı: Anı mañğa körgüzü bergil. ‘Aqabe Süleymān üpügin Belkīs vilāyetike (12) iletti. Ol vilāyetқа Sebā tiyürler erdi. Aymışlar: On üç şehristān erdi. Belkīs, (13) [Māreb] atlığ şāristān[da] erdi. Üpügni iletti, Belkīs serāyn körgüzü berdi. Üpüg (14) <ba>rdı, Belkīsni tağı serāynı, pādşāhlıqını kördi yawlaқ körküğ, yer yüzinde andağ (15) yok, taht üze ağımış oturur. **Belkīs⁷¹² tahtınıñ şıfatı.** Ol tahtınıñ uzunı (16) kırk қarı, ini on iki қarı erdi, edizliki yēti қarı erdi, қızıl altundın, (17) төрт адақlarında gevhерler ornatmış, tegme bir адақında қızıl altundın arslan, tegme (18) bir arslan üze bir tawuşğan itmiş күmüşdin, tegme bir tawuşğan üze bir қаңғlı күmüşdin, (19) tegme bir bulunğda bir yağan erdi күmüşdin, tegme bir yağan üze bir arslan erdi altundın,

[231b] (1) tegme bir arslan üze bir kuş қızıl altundın, tegme bir kuş üze bir tāvus erdi қızıl (2) yāqūtdın, tegme bir tāvus üze қарçıғay erdi sarıғ yāqūtdın, қanat- (3) -ları yünçü birle örüglüğ, tegme bir қарçıғaynıñ başı üze қарғuy erdi kök (4) yāqūtdın, қanatları yaşıl zeberceddin, tegme bir қарғuy başında bir seçek (5) erdi ürünğ yāqūtdın, tumşuқları қızıl yāqūtdın, tumşuқlarında (6) bir silsile, ol silsile uçında bir dāne asıǵlıғ, yumurtқadın uluğraq. Ol taht- (7) -nıñ yaruқluқı ıraқ yerke barur. Taht ortasında bir қubbe erdi on arşun, içinde (8) on arşun yaşıl sırınçқadın yumurtқanıñ iç қabı teg yufқа, on arşun (9)

⁷¹² silik şekilde *Süleymān* yazsa da Londra nüshası ve bağlamın içeriği göz önüne alındığında *Belkīs* olmalı.

edizliki kamuğ gevherler birle bezeklig. Bu tahtka tört kapuğ erdi, biri billür- (10) -dın, biri kızıl ‘aķıķdin, biri sarığ ‘aķıķdin, törtinç ürünğ kümüşdin, bu (11) yumutķanınğ iç kabı teg yufķa, içinde ne barı taşdın körünür erdi. Ol (12) ķubbeninğ altmış tügnüki erdi, kaçan ol tünğüklerindin kün tüşse (13) ol kamuğ gevherler yaruķluk bërür erdi türlüg türlüg. Ol tünğükdin tüşgen (14) künke Belķis secde kılur erdi. Süleymänninğ hüdhüdi kirip anı kördi. Aymışlar: (15) Süleymân üpügni yoķlamışda sonğra tüş isigi tüşti, suw bulmadı, muñğ (16) boluban turur. Bir ķarınçķanı kördi, tüşmiş talpınur, suwsamış aytur: İdiyâ mini (17) sen yarattınğ, ķuluñğ-men, suwsadım, suw bërğil, ecelim yetildi erse ölüm (18) bërğil, ķurtulayın. Süleymân anınğ du‘âsınğa âmîn tidi. Mevlâ ta‘âlâ ķarınçķa du‘âsını, (19) Süleymân âmînini icâbet ķıldı. Bulut ağıdı. Yağmur yağdı. Tağlar yazılar suw birle

[232a] (1) toldı. Dıvlerke buyurđı. Havzlar kazdılar, suw birle toldurdılar, anda kiğin (2) turnanı, bürgütüni, yorını, ‘anķānı ıdı. Barınğ, üpügni tileñğ, keltürünğ, tidi. (3) Çıķtılar, yolda üpügni kördiler armış, açmış, ağızın açıp kelür. Aydılar: Süleymân (4) sañğa öwkelig turur, sini ķatıg ķınağay-men, tiyür. Üpüg aydı: İnşâ’llâh (5) tidi mü? Aydılar: Timedi. Süleymänninğ ķatıg ‘azābı ol erdi: Kuşlarka kim ķanat- (6) -ların yolar erdi, künke salar erdi, ķarınçķalar añğa yıgılıp tişleyür erdi- (7) -ler, kırķ künde kiğin tüsi ünse ķurtulur erdi. Üpüg yanıp kirdi, Süleymân- (8) -nınğ tahtı üze olturđı. Süleymân aydı: Emdike tegi bizke yazmadınğ, tapuğ maķāmında (9) erdiñğ, bu kün ğâyib bolduñğ, hığmetde taķşır ķıldıñğ, tahtım üze (10) ne tip olturur-sen? Üpüg aydı: Bardım, körmedük yerlerni kördüm, sen (11) bilmedük nerselerni ğaber keltürdüñ. *Ķavluhu ta‘âlâ: فقال احطت بما لم تحط به وجنتك من سبي* (27/Neml,22) (12) Aydı: Ol ğaber neteg turur? Aydı: Bir urağut buldum, meliklik kılur, (13) olarka kamuğ nersedin añğa bërilmiş, anınğ yawlaķ uluğ tahtı bar. (14) *Ķavluhu ta‘âlâ: أتى وجدت امرأة تملكهم واوتيت من كل شيء ولها عرش عظيم* (27/Neml,23) Süleymân aydı: Taķı (15) ne kördünğ? Aydı: Bildim, anı öz boğunu birle künke secde kılurlar Mevlâ- (16) -dın ađınķa. *Ķavluhu ta‘âlâ: وقومها يسجدون للشمس من دون الله* (27/Neml,24)

Süleymān aydı: (17) Körelîṅ köni mü sözleyür-sen azu yalğançılardın mu turur-sen. *Kavluhu ta‘ālā*: سننظر (18) اصدقت ام كنت من الكاذبين (27/Neml,27) Su‘āl: Süleymān üpüg kuş üçün üç hūkm (19) kıldı, bir katıḡ kın, ikinci boğuzlamak, üçünçî huccet keltürse kurtulmak. cf

[232b] (1) *Kavluhu ta‘ālā*: لاَعَذِّبُهُ عَذَابًا شَدِيدًا (27/Neml,21) huccet keltürdi, kurtuldı boğuzlamaḡdın. Niçe ‘azāb-ı (2) şedīddin bu ‘azāb-ı şedīd kayu turur? Cevāb. Ba‘zı aymışlar: ‘Azāb-ı şedīd (3) ğurbet turur. Ba‘zı aymışlar: Cins ermes, kimerse birle tiriglik kılmaḡ turur. (4) Ba‘zı aymışlar: Uçar kuşnuṅ ‘azābı kanatın yolmaḡ turur. Süleymān üç haṭ (5) bitidi. Evvel haṭ انه من سليمان (27/Neml,30). İkinç haṭ بسم الله الرحمن الرحيم (27/Neml,30). Üçünç haṭ (6) اَلْأَتَعْلُوا عَلٰى وَأَتُونٰى (27/Neml,31). Ma‘nisi ol bolur: Bu bitig Süleymāndın turur, yaratḡan igitgen (7) keçürgen atı birle maṅga boynaḡuluk kılmaṅ, kelip müselmān boluṅ. Nāme bitidi, (8) mühr kıldı, üpügke bērdi. Bargıl, Belkīska bērgil, tidi. Aymışlar: Bitigni (9) tumşuḡı birle tuttı. Aymışlar: Boynıṅa bağladılar. Aymışlar: Aḡaḡı birle (10) tuttı. Kün orta bolmışda hevā isig erken Belkīs serāylar kapuḡın (11) berklep kapuḡçıka saḡla tip özi içkerü taḡt üze arḡan yalıṅ yatıp (12) ürünḡ ḡarīr örtüp uḡıyur erdi. Aymışlar: Ol Belkīs yatḡan serāynıṅ (13) bir tamı ‘aḡıḡdın erdi, ikinç tamı cez‘ dın erdi, üçünç tamı billürdın (14) erdi, törtünç tamı ruḡām taşındın erdi, ini kırḡ sekiz qarı erdi, uzunı (15) altmış qarı, edizliki üç yüz qarı, bir tünḡüki kün toḡarḡa, bir tünḡüki (16) kün batarḡa. Kaḡan serāyḡa kün tüsse secde kılur erdi. Belkīs ol serāyḡa kirip (17) uḡıyurda üpüg kuş tünḡükdin kirip bitigni Belkīs üskinde ḡoddı. (18) Oḡanmadı. Töşi üze aḡıp ḡondı, iki emükleri arasında tumşuḡı birle (19) ḡaḡtı. Aḡrıḡında oḡḡandı. Üpüg uḡtı, tünḡükke ḡondı. Belkīs ḡoptı, olturdı,

[233a] (1) bitig kördi, kimerse körmedi, ḡatında on yaşar er oḡ<lan>lar, on üç yaşar (2) kız oḡlanlardın aḡın kimerse kirmes erdi, kapuḡlar berklig, saḡçılar (3) olturur erdi. Ḳamuḡnı yıḡdurdı. Bu bitigni kim keltürdi, tidi. Hīç kimerse (4) bilmedi. Anḡada üpüg kuş tünḡükdin ün kıldı. Belkīs üpügke: Bitig (5) sen mü keltürdüṅ, tidi. Üpüg başı birle

işâret kıldı, men keltürdüm, tidi. Belķīs (6) ol bitigni Taņğrının keldi sandı, ürünġ ħarīrķa yörġedi, başınġa (7) urdı, taĥt üze aġıp olturdı, Da‘ ĩn atlıġ vezīriķa aydı. Ķamuġ beg- (8) -lerni çerigi birle yıġdurdı, bitigni elġinġe aldı, aydı: Ey il uluġları (9) bu kuş maņġa bitig keltürdi, kerīm Ĩdi ‘ azze ve celledin bolġay tiyü bilür-men. *Ķavluhu ta‘ālā*: (10) ائى القى (27/Neml,29) Melikleri aydılar: Ey melike bitigni okıġıl, nemiş (11) körelinġ. Belķīs özi okıyur erdi. Açtı, okıdı. *Ķavluhu ta‘ālā*: (12) ائنه من سليمان وائنه بسم الله الرحمن الرحيم (27/Neml,30-31) Belķīs ħorķtı, menġzi ħalmadı. Aydılar: Ey melike telim (13) melikler saņġa bitig ıdtılar, köņġlünġ ħorķmadı, emdi ne boldı kim ħorķar-sen? (14) Belķīs aydı: Ağın melikler bu da‘ vī ħılmadılar kim bu er ħılır, ağınlar mülk (15) tilediler, bu er yalawaĥlıķ da‘ vī ħılır, siz uluġlar cevāb aydıņġ, bu iş içinde (16) ħiĥ işni kesigli ermes-men sizler bolmaġınġa. *Ķavluhu ta‘ālā*: (17) قالت يا ايها الملوك افتوني في امرى ما (27/Neml,32) Olar aydılar: Bizler küĥlüg erenler-miz, ħatıġ sanĥışur-miz, (18) erklig melike sen-sen, baġġıl, ne yarlıġ tegürür-sen, biz anı ħılalıņġ. Belķīs bu sözlerin (19) işitip sewündi, aydı: Bu er birle sanĥışmak şavāb ermes, kerekmes kim anıņġ

[233b] (1) eligi üstün bolsa il künni bizdin alġay. Taķı aydı: Ķaĥan melikler bir ilke (2) kirseler artaķlıķ ħılurlar, ‘azīzlerni ħor ħılurlar. Aymışlar: Belķīsniņġ (3) müselmān bolġalu köņġli bar erdi, çerigim maņġa uđġay mu, uđmaġay mu tip saķınur (4) erdi. Yaņġı melikler ilke kirseler, uluġlarını ma‘zül ħılır tip olarnı ħorķıttı. (5) *Ķavluhu ta‘ālā*: ائ (27/Neml,34) Bu sözlerini yalġap aydı. (6) Andın Mevlā ta‘ālā yarlıķar. Andaġuķ ħıldılar. (27/Neml,34) Belķīs aydı: Men aņġa māl ıdayın, (7) eger māl alsa, biziņġ eligimiz üstün bolġay ammā almasa Taņğrılıķ er bolġay, (8) anĥada boyun berġey-miz. *Ķavluhu ta‘ālā*: وائى مرسله اليهم بهدية فناظرة بم يرجع المرسلون (27/Neml,35) Aydı. İki aķ yaġanlar (9) keltürdiler, iki altun kerpiĥ ittiler, tegme biri miņġ batman, yaġanlarkā yüklediler. (10) İki ħadeĥ keltürdiler billürdin, iki yünĥü keltürdiler biri telüklüg, biri telük- (11) -süz, biş yüz altun ħabaķlar kümüş birle bezeklig, biş yüz kümüş ħabaķlar altun birle (12) bezeklig, bir tāĥ kıızıl altundın, ġevherler birle muraşsa‘

kılnmış, (13) miñg ton kamuğ ağı, atlas, bürd-i yemānī, sündüs-i rūmī, harīr, miñg sanlıg
ediş, (14) ayaklar, tabak, kazganlar, kamuğ cez' dın 'aķıķdin billürdin, on biş kul (15)
oğlan kız şüretinçe, on biş kız oğlan kullar şüretinçe kamuğı bir boğluğ, (16) ellig
kısraklar tayları birle bir boğluğ, yana ellig atlar onı kula, onı (17) kara, onı boz, sekizi
ala, biri çapar, tegirmi aķlıg, tegirmi karalıg, bir aķ iki (18) kulaķı kara. Tab' a atlıg kâzīni,
Rafī' atlıg vezīrni, Da'ın atlıg hācibni (19) bu māllar birle Süleymānka ıdıtı. Süleymāka
selām tegürünğ, aydınğ: Sen yalawaç

[234a] (1) ersenğ bu ütlüg yünçüke kimerseniñ eligi tegmedin yip sapsun, ütsüz (2)
yünçüni ādemī perī eligi tegmedin telsün taķı bu otuz oğlanlarda kız kayu (3) turur, oğul
kayu turur bilsün eligi tegürmedin, yana kadehlerni andağ suw (4) birle toldursun kökdin
yerdin çıķan bolmasun, yana bu otuz kölük (5) atlarınñ tüsi neteg turur, bilsün, yana
ellig kısrak kayu turur, taylar (6) kayu turur eligi tegürmedin bilsün. Kaçan yolğa kirdiler
erse dīvler kelip (7) olarnıñ kelürindin haber keltürdi, keltürgenindin haber bēdiler.
Süleymān dīv- (8) -ke fermānladı. Bir meydān ittiler tōrt yığaçlık yerdin serāy kapuğınğa
(9) tegi. Yana fermānladı. Tağlardın yassı taşlar keltürüp meydānka tōşediler. (10) Yana
bir hāş meydān ittürdi bir kerpiç altundın, bir kerpiç kümüşdin. Yeriñge (11) me biri
altundın biri kümüşdin kerpiçler tōşedi. Yana fermānladı. Tōrt (12) miñg kerpiç koydılar
altundın, tegme biri iki yüz batman, tegme bir bulunğda (13) birer gevher muraşsa'
kıldılar, tōrt kerpiç ornındın hālī koydılar. Tōrt miñg (14) atlar adaķınğa altun toķalar
urdılar, kamuğı altun eğerlig, tōrt miñg uç- (15) -larnıñ moynuzların altun birle
kapladılar. Tōrt miñg kullarka pādşāhāne (16) tonlar keğdürüp eliglerinde topuzlar alıp
turdılar. Onğ miñg altun kürsī sağda, (17) on miñg kümüş kürsī sol kolında erdi. Tahtka
ağdı, ādemīler sergeng- (18) -leri sağda, perīler serhengleri solda, dīvler önğinde,
azıglıqlar (19) soñğında, uçar kuşlar hevāda kanat kanatka kigürüp kölige tutarlar.

[234b] (1) Bulutka fermānladı, yıpar ve gül-āblar keltürüp Süleymānnıñ tegresinde
saçtı. (2) Yana yığaçlar erdi tüpleri kümüşdin, butaķları altundın, yapurğakları (3) yaşıllar

zeberceddin, yemişleri yünçüdin, yâķūt ve zümrüddin. Süleymân (4) bir sırınçkadin
 kıbbede olturdı altmış kırı edizliki. Belķis ilçileri (5) keldiler, ol hâş meydândaķı dört
 kerpiç ornın hâlî kördiler, aydılar: Bu iki (6) altun kerpiçni munda ķođalıñg, yok erse ol
 ikini hem bizdin tileyürler. (7) Ol keltürgen iki altun kerpiçlerin ol dört kerpiç kim orni
 hâlî erdi, anda (8) ķođdılar, Süleymânıñg eşikiñge keldiler, destür ķoldılar. Destür boldı.
 (9) Ol ‘azamet ve celâlet kördiler, tañgladılar. Bulut kelip başları üze yünçü (10) yâķūt
 yağdı. İlçiler Süleymânķa şenâ aydılar, melikemiz sañga selâm ve tapuğ ıdtı, (11) tidiler.
 Taķı aydılar: Sen yalawaç ersenğ ütlüg yünçüke yip sapğıl âdemî, dîv, perî (12) eligi
 tegmesün, ütsüz yünçüni kimerseniñg eligi tegmedin telip yip sapğıl, (13) ķul oğlanlarını
 kız oğlanlarını elig tegürmedin seçgil, ķadehlerni kök (14) suwı me ermes yer suwı me
 ermes suw birle toldurğıl, kısraklar ķayu turur, (15) taylar ķayu turur, aytu bergeil, örtüglüg
 atlarıñg tüleri neteg turur, (16) aytu bergeil. Süleymân yalawaç ‘aleyhi’s-selâm aydı: Kim
 bolğay bu yünçüleri âdemî ermes, dîv perî (17) ermes kişi telse? Yıgaç yeğen ķurt kelip
 yünçüni teldi. Balçıkda yatğan kızıl (18) ķurt yip saptı. Oğlanlar kızlarķa elig yudurdı,
 suwnı azraķ koyğanlarını (19) oğul tiyü seçti, üküş koyğanlarını kız tiyü seçti. Yana atlarını
 capturdı,

[235a] (1) olarıñg teri birle ķadehlerni toldurdı, yapuğluğ atlarıñg tüsini (2) Cebra’ıl
 a‘lâmı birle aytu bérđi. Aymışlar: Yünçüni telgen ķurtķına (3) aydı: Ey Süleymân İdidin
 ķolğıl, mañga ķuruğda rüzî bersün. Süleymân du‘â (4) kıldı, yıgaçnı yemek añga rüzî
 kıldı. Yana yünçüke yip sapğan kızıl (5) ķurtķına ol yerde rüzî tiledi. Süleymân du‘â kıldı,
 balçıkda rüzî bérildi. (6) İlçiler aydılar: Seniñg Tañgrıñgķa İmân keltürdimiz, müselmân
 boldumuz. Ol (7) keltürgen mällärni Süleymân üskinde ķođdılar. Süleymân anı körüp
 öwkesi (8) keldi: Emdi mini māl birle mü arar-siz, Mevlâ ta‘âlâ mañga bergeiler siz
 keltürgenlerdin (9) yegrek turur, ol māl birle siz sewünür-siz. *Ķavluhu ta‘âlâ: قال اتمدُون*
 الله (10) بمالٍ فما اتيَنِي اللهُ خَيْرٌ مِّمَّا اَتَاكُمْ بَلْ اَنْتُمْ بِهَدْيَتِكُمْ تَفْرَحُونَ (27/Neml,36) Yana aydı: Yangıl, olarķa
 ayğıl, (11) müselmân bolsunlar, yok erse ağır çerig birle kelür-men, ķamuğların çıkarur-

men, kimni (12) öldürür-men, kimni ħor kıılır-men. *Qavluhu ta‘ālā*: ارجع اليهم فلنأتينهم بجنود (27/Neml,37) (13) İlçiler mālını alıp yandılar, Süleymān sözün tegürdiler, Yemen melikleri yıgıldılar, (14) ħaber sordılar. Belķīs aydı: Süleymān ħaķ yalawaķ ermiş, aṅga barmağınça bolmas, (15) tidi. Tört yüz qarabaşnı altun kũmũş yũnçũ birle bezedi, yüz tiwelerke altun (16) kũmũş, taṅsuķ tawarlardın yükledi, dört miṅ er çıkardı silāĥlar birle Sebā (17) vilāyetindin tepredi. Aymışlar: Belķīs yawlaķ kørklũg erdi, Süleymān kõṅgũl- (18) -lũg bolup utru yöridi. Aymışlar: Belķīs ħazīne qapuğların berkitti, yana bir iw (19) ittũrdi taş birle, temũr birle yaptırdı, qurşũun birle sıvadı. Belķīs taĥtını anda

[235b] (1) qoğdılar, qapuğların berkittiler, tegme kũnde miṅ silāĥlığ er saķçı qoğdı. Aymışlar: (2) On iki miṅ serhengleri erdi, tegme kũnde altı miṅ serheng altun topuz birle (3) altı miṅ serheng kũmũş topuz birle Sebādn çıkıldılar. On iki miṅ qul, (4) on iki miṅ qarabaş, on iki miṅ ħādim, özi tarğıl yağanka mũndi, ‘imārī (5) içinde olturdı, yolğa kirdi. Üpũg quş ilgerũ keldi, ħaber tegürdi. (6) Perīler qorqıldılar, anıṅ üçũn kim Belķīs perīler uruğındın (7) erdi. Aydılar: Süleymān sorsa maṅga Belķīsdın nelũk ħaber kılmadıṅız tise (8) ne cevāb ayğay-miz? Aydılar: Aytalıṅ, anıṅ üçũn aymadımız kim Belķīsnıṅ adaķı (9) eşgek adaķı teg turur, andağ timese-miz Süleymān Belķīsını qolğay, bizke emgek (10) artğay. Munı Süleymānka aytu bẽrdiler. Süleymān taṅgladı: Neteg kılıp anı kõrgey-men, (11) tip Āşafka keṅgeşti. Āşaf Dũmirbāt bin Şaĥarqa buyurdı. Bir iw qopardı, yüz (12) arşun içinde yüz arşun uzunluķı on iki seṅirliḡ, tegme bir seṅirde bir iw qopardı sırınça- (13) -dın, ol iw içinde bir ħavz ittiler, turuğ suw birle toldurdılar, içiṅge balıķ, (14) yılan, sereṭan, baķa taķı suw ħalkların keltũrũp kemiştiler. Süleymān fermānladı. (15) Kıızıl sırınça ol suw yüzine tartıldılar, on sekiz kũnlũk yerke tegi çuz tawar (16) ħarīr tōşediler taķı ‘ũd ve şandal yığaķı birle yerni bezediler. Belķīs qamuğ çerigi birle on (17) sekiz kũnlũk yer ħarīr tawar ũze yöridiler. Bulutka buyurdı, başlarıṅga kũmũş, şeker, (18) yaṅgaķ bādām, yıpar kındıķ yağdı. Bir kũnlũk yerke tegdi erse

Süleymān hüdhüdka (19) sordı: Tahtını keltürdi mü? Keltürmedi, tidi. Süleymānnıñ ol tahtka t̄ama‘ ı bar erdi. Āşafka

[236a] (1) kengeşti. Yana Şeyātınka aydı: Kayuñgız bolğay kim Belkīs mañga kelmesdin burun (2) tahtını munda keltürse? Bir boynağı dīv aydı: Sen hūkm kılur maqāmdın kopğınça (3) men tahtı keltüreyin, men bu işke kavī-men, hem emīn. *Ḳavluhu ta‘ālā*: قال الذى عنده علم من الكتاب انا اتيك به قبل ان تقوم من مقامك (27/Neml,39) ilā āyet. Süleymān aydı: Andın me terkrek kerek. Āşaf bin Berhiyā (5) Süleymānnıñ vezīri erdi. Aydı: Sen köz yumup açğınça men keltüreyin, tidi. *Ḳavluhu ta‘ālā*: (6) قال الذى عنده علم من الكتاب انا اتيك به قبل ان يأتى من الجحيم من الجحيم انا اتيك به (27/Neml,40) Süleymān közin yumdı. (7) Āşaf secdeke bardı, aydı: يا حى يا قيوم İdi ‘azze ve celle yarlıg tegürdi Mīkā’ılka, (8) tahtnı keltürüp Āşafnuñg elgiñge bėrdi. Köz açtı tahtnı öñginde (9) kördi, buyurdı, tahtnıñg altunın kümüş ornıñga ornattılar, kümüşin, altun (10) ornıñga ornattılar, yāķūtın yünçü ornıñga, yünçünı yāķūt ornıñga ornattı- (11) -lar, körelıñg tanıyur mu, tanımas mu, tidi. *Ḳavluhu ta‘ālā*: قال نكروا لها عرشها (27/Neml,41) ilā āyet. Yarındası (12) Belkīs şehrka kirdi. Belkīs tepesiñge yünçü, yāķūt, şeker, bādām, kümüş taķı yıpar (13) ve ‘anber yağdı. Belkīs bu kerāmet birle Süleymān üskiñge yawuştı, kördi Süleymān (14) salţanat tahtı üze olturur, ādemīler, perīler, dīvler, uçar kuşlar, yūgrür keğik- (15) -ler, yel, bulut ķamuğ tapuğda. Anı körüp yığladı, öz mülkin unuttı. Āşaf kelip Belkīsını (16) altun taht üze olturttı. Süleymān aydı: Ey Belkīs yüzüñni açğıl. Belkīs niķāb (17) kötürdi, Süleymān yüzin kördi kim hergiz kişi körmışi yok erdi andağ körkni. Aydı: (18) Yā Belkīs İdi ‘azze ve celledin uwtanmas mu-sen, anıñ ķulı erken, munça ni‘met ve kerāmet (19) bėrmış erken künke tapınur-sen? Belkīs aydı: Ey melik ‘aybluğ ķulnı Mevlā ta‘ālā

[236b] (1) yermes sen me yermegil. Süleymān pişmān boldı. Belkīs yığladı, aydı: Özümke zulm (2) kıldım, emdi Tañrıka yandım, müselmān boldum, seniñ dīniñni ķabūl kıldım, tip (3) Süleymān tahtnıñg adaķını öpti, yığladı. Cebra’ıl yetildi, yarlıg tegürdi. (4) Ey Süleymān ayğıl, kılmışlarıñnı keçürdüm, tevbeniñni ķabūl kıldım.

Süleymān beşāret (5) bērdi. Belķis şŭkr kıldı, kōzi ōz taĥtınġa tüşti. Süleymān aydı: Seninġ taĥtınġ (6) mu turur? *Ķavluhu ta‘ālā: قیل اھکذا عرشک* (27/Neml,42) Belķis aydı: Meninġ taĥtım tigü teg turur. *Ķavluhu ta‘ālā: قالت کأنھ هو واونینا العلم* (27/Neml,42) Aymışlar: Süleymān Belķisninġ zıreklikin taŋġladı, ırak (8) yerdin munda kim keltürgey, tip meninġ timedi, kamuġ nişānların kōrdi erse meninġ (9) ermes me timedi, meninġ turur tigü teg tidi. Aymışlar: Süleymān aşuġtı, ađakıdaķı (10) tŭleri aymış teg bar mu kōreyin tip ol sırınçadın itmiş iw saŋġa turur, kirgil, (11) tidi. Suw kōrdi, içinde deryā ĥalkları, sırınçā barın bilmedi, etŭkin çıkardı, (12) Süleymān mini bu iwde öltürür sandı, aydı: Ey Dāvud oġlı mini öldürmek- (13) -ke ağın ‘azāb bulmadınġ mu, suw birle öldürür-sen, tip yıġladı. Aydı: Kaçan mini (14) öldürür bolsaġ seninġ elġinġde, men māl tilesenġ bēreyin, mini suwda öldürme- (15) -gil, tidi. Süleymān: Kirgil, tidi. Belķis etŭk çıkardı, ağakın yalınġ kıldı, (16) suwda қоđdı, yana bir ağakın қоđurda bildi kim suw ermes, Süleymānnınġ (17) murādı yünçükin kōrmek erdi. *Ķavluhu ta‘ālā: فلمأ راته حسبته لجة وكشفت عن ساقبها قال انه صرح* (27/Neml,44) (18) Belķis serhengleri birle ol iwke kirip olturdılar. Süleymān aydı: Tilesenġ (19) sini seninġ beglerinġe bēreyin, tilesenġ meninġ beglerimke bēreyin. Belķis aydı: Meninġ

[237a] (1) beglerim kendü meninġ birle erdiler, seninġ beglerinġ me kerekmes, men kendü (2) erke muĥtāc ermes-men, sen қolar ersenġ bolur-men, tidi. Süleymān Belķisnı қoldı. (3) Aymışlar: Perīler iki söz Belķis ĥaĥķında sözlediler. Evvel aydılar: Ağakı (4) eşgek ađakıķa oĥşayur. İkinçi, yünçüki tŭlŭġ, tidiler. Etŭkin çıkarıp suwķa (5) kirürde ağakın kōrdi, olar aymış teg ermes, tŭsi bar erdi. Su‘āl: Ürünġ et (6) ūze қara saç ‘ayb bolmas, ‘Arab me aқ ūze қaranı sewer, Süleymān unamadı, ĥikmet ne turur? (7) Cevāb aymışlar: ‘Arab aқ ūze қaranı sewer. Muĥammed resŭlu’llāh anı sewdi. ‘Arab ūçün (8) ammā Süleymān ‘Arabdın ermes erdi, Süryānī erdi, olar aқ ūze sarıġnı sewer- (9) -ler, anınġ ūçün unamadı. Anda kiğin Süleymān dīvlerķa sordı: Belķisninġ ağakı (10) tŭlerin kiterġüke ĥıç ĥīle bilür mü-siz? Zŭbe‘a aydı: Men bilür-men, isig suw taşnīf (11) kıldı,

ehek ve zirnîh çıkardı, sıvadılar, tüsi töküldi. Süleymân Belkîsni (12) koldı, öz oğlu Hâkîmni belkîs ornînga Yemenka ıdtı, Sebâ vilâyetinde (13) melik boldı. Belkîs bir yıl Süleymân birle erdi. Aymışlar: Bir kün Belkîs Süleymânka sordı: (14) Sindin burun sinde kiğin yalawaçlarda sindin fâzılrağ bolğay mu? Süleymân (15) aydı: Mindin burun hîç yalawaçka meniñg kerâmetim teg kerâmet bérilmedi ammâ minde (16) kiğin Muhammed atlıg yalawaç bolğusı, mindin taķı kamuğdın fâzılrağ bolğusı. Belkîs aydı: (17) Men anı körgey mü-men? Süleymânka ol söz yaķmadı, oğlu Hâkîmni ündetip keltürdi, Belkîsni (18) yana öz mülkiñge yandurdı. Aymışlar: Süleymânniñg Belkîsdın on oğlu boldı, kamuğnı (19) kiçigde vefât boldılar. Süleymân vefâtı bolğınça Belkîs tirig erdi, Süleymânka kelmesdin

[237b] (1) burun yigirmi üç yıl mülk-dâr erdi, bir yıl Süleymân birle turdı, yana öz mülkiñge (2) bardı, altmış yıl mülkide erdi, kündüz rûze tuttı, keçe ‘ibâdet kıldı, künke (3) tapıñanıka öknür erdi. Aymışlar: Yüz yıl mülkide ‘ömr keçürdi, müselmânlık üze (4) bardı. **Beytü’l-Muḳaddes şıfatı.** Ḳa‘bu’l-Aḥbâr aytur raḳıya’llâhu: Mevlâ ta‘âlâ vahy (5) kıldı Süleymânka, Beytü’l-Muḳaddesni yana ḳopargıl. Dîvlerke buyurdı, tağlardın (6) taşlar kestiler, tamın ḳopardılar, ruḥâm taşındın üstün ittiler, teñgizlerdin (7) gevher, mercân keltürdiler. Neçe ağdurdılar, tölenmedi. Süleymân ḳaḍğuluğ boldı. (8) Âşaf birle keñgeşti. Âşaf aydı: Baķırdın küpler itsünler, suw birle toldursunlar, (9) ağzın berkitsünler, yüzük birle mühr kılgıl, bolğay kim tölengey, tidi. Süleymân (10) andağ kıldurdı. İw tamâm boldı, gevherler birle bezediler, ḥalâyıķnı ündediler. (11) Süleymân ḥalķnı ḳonuḳladı, da‘vet bérdi, ḳurbânlar kıldı, etler yığdurdı. (12) Süleymân örü ḳoptı, du‘â kıldı, aydı: İḍiyâ tevḫîḳ bérdiñg, bu iwni ḳopardım, emdi (13) biş ḥâcetim bar, revâ kılgıl. Evvel, ḳayu yazuḳluğ ḳul tevbe kılgılu bu iwke (14) kirse tevbesin bedirleğil, yarlıḳağıl. İkinci, ḳayu ağırığ kirse şıfâ bérgil. (15) Üçünçi, ḳayu ḥâcetlıg kirse ḥâcetin revâ kılgıl. Törtinçi, ḳayu kimerse (16) düşmenler üze zafer tilese nuşret bérgil. Bu du‘âlarım icâbet bolmışıñga belğüsü (17) ol bolsun kim men ḳurbân kılganım bedirlense.

Hevādın ot keldi, ol qurbān (18) kılğanlarını kamuğ köyürdi, ğāyib boldı. Ma‘lūm boldı kim Süleymānning du‘āları müstecāb (19) boldı. **Süleymān yalawaçnıñ vefatı sözleri.** Kışsa idileri aymışlar:

[238a] (1) Süleymān yalawaç mülki tamām yetildi erse yigirmi yēti oğlu boldı, kırk üç kıızı (2) boldı. Aymışlar: ol oğlanlarda üç kıız, bir oğul Beķisdın erdi. Kaçan (3) ‘ömr-i āhir boldı erse bir kün mihrābda ‘ibādet kılmuş erdi, dīvlerke (4) aydı: Bu teñgizni toprak birle tıķıñg, anıñg üçün kim bir kimer seni suwda (5) ğarķ kılmuş erdi. Ammā aymışlar: Süleymān Bārs vilāyetindin tepredi, (6) Kirmān tağlarındın dīvlerke buyurdı, tağlardın taşlar keltürüp yigirmi (7) yığaqlıq yerke tegi teñgizni tıktılar. Süleymān yandı, yana keldi tört ay yēti künde. (8) Bir kün qoptı, yatur yeriñge barurda ağırığ tuttı, tayaķıķa yapuştı. ‘Azrā’ıl (9) keldi, örü tururda cānın aldı. Aymışlar: Beytü’l-Muķaddes binā kılurda erdi kim (10) ‘Azrā’ıl cānın aldı, tayaķıñga tayanıp tururda. Mevlā ta‘ālā Süleymān hālindin (11) kimerseke belgürtmedi. Eger Süleymān ölmişin bilseler dīvler kamuğ kitgey- (12) -ler erdi, Beytü’l-Muķaddes ‘imāreti tamām bolmağay erdi ammā Āşaf bilür erdi. Ādemī- (13) -ķa, dīv perīke iş bütürtür erdi, ħalāyıķķa aytur erdi kim Süleymān ‘ibādet- (14) -ķa meşğul turur. Bir yılķa tegi iwdin çıkmas tip kimerse Süleymān ‘aleyhi’s-selām (15) heybetindin katinğa kelümes erdi. Bir yıl andağuk tayaķ tayanıp turdı, (16) ölmişin kimerse bilmedi. Bu işni dīvler sezdi, yığaçnı yēgen qurtķa (17) aydılar: Bargıl, ol Süleymānning tayaķnı yēgil. Ol qurt aydı: Men anda (18) yığaçnı yēyürde suwsuz turumagey-men. Perīler aydılar: Biz qabul kılduķ, sañga (19) suw tegürgey-miz. Andag kıldı. Qurtķına yığaçnı yēyü tüketti erse Süleymān yüzün tüştı.

[238b] (1) *Qavluhu ta‘ālā: فلما قضينا عليه الموت ما دلهم على موته إلا دابة الارض تأكل منسأته* (34/Sebe’,14) Ma‘nisi (2) ol bolur: Mevlā ta‘ālā yarlıķar, kaçan Süleymānķa ölüm hūkmi yörittimiz erse anıñg ölümike (3) kimerse yolçılamadı, illā ol qurtķına kim tayaķnı yēdi. Kaçan Süleymān tüştı erse (4) ‘ālemlığlarķa ma‘lūm boldı kim perīler ğayb ‘ilmini bilmesler ermiş, eger ğaybnı (5) bilseler bir yıl ‘azābda qalmağaylar erdi. Fāyide: Bir

ança yolsuzlar ayturlar (6) kim perîler gaybdın haber bërür. Körmes mü-sen, bu söz haṭā turur, Mevlā ta‘ālā yarlıkar, (7) perîler gaybnı bilür bolsalar özlerin işde, emgekde, ‘azāb içinde tutmağay (8) erdiler. *Qavluhu ta‘ālā: المهيمن (9) فَلَمَّا خُرَّ تَبَيَّنَتْ الْجَنُّ أَنْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ* (34/Sebe’,14) Bilgil kim gaybnı Taṅrıdın adın kimerse bilmes. Anda kiḍin Süleymān (10) ol oḳ iwde ornattılar, қапуғларın қар birle aḡdurdılar. Aymışlar: Ol iw- (11) -din çıkardılar, Şām vilāyetinḡe iletip yalawaçlar arasında qoḡdılar. Aymışlar: (12) Otuz iki yıl memleket sürdi, altmış bir yıl ‘ömri erdi. Qışşalarda keltürmiş: (13) Süleymānda kiḍin Benī İsrā’îl arasında yēti miṅḡ yalawaçlar erdi, yigirmi miṅḡ (14) ‘ālimler erdi. Aymışlar: Bular қamuғ сақçılar erdiler, yalawaç ermediler Zekerıyyāқа tegi.

(15) Qışşa-i Yūnus Yalawaç ‘Aleyhi’s-Selām.

Ol وَاذْكُورْ إِذْ ذَهَبَ مُغَاضِيًا (37/Saffāt,139) (16) derecātınḡa aḡқан, وان يونس لمن المرسلين (21/Enbiyâ,87) ‘itābı birle mübtelā bolğan, (17) فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ (21/Enbiyâ,87) ḡil‘ atin keḡgen, (31/Saffāt,143) تَشْرِيفِي فَلَوْلَا أَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ (18) tesbîḡin ayğan, (21/Enbiyâ,87) لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ (31/Saffāt,145) (19) kerāmeti birle mükerrrem birle müşerref bolğan, وَهُوَ سَقِيمٌ (31/Saffāt,147) medḡi birle وَاوْرُسَلْنَاهُ إِلَى مَا نُتِ الْفِ او يَزِيدُونَ (31/Saffāt,147)

[239a] (1) öḡülgen, kırq tüni küni balıq қарnında қалған Yūnus yalawaç ‘aleyhi’s-selām.

- (2) Nīnevāқа ҳақ yalawaç Yūnus erdi yalḡuzun
- (3) Yüz miṅḡ iwlüg il tapa yarlıḡ tegürdi öz sözın
- (4) Munça sanlıḡ il içinde biri yolğa könmedi
- (5) Hāḡқа yazıp yoldın azıp yöridiler yolsuzun
- (6) Çıḡtı ildin öwke birle utru keldi bir tenḡiz
- (7) Yetti suwқа yuttı balıq қарnıḡa tüştı yüzün
- (8) İki oḡlı birle erdi börü yēdi birisin
- (9) Birisini balıq iletti kördi anı öz közün
- (10) Üç қараḡқulukda balıq қарnını miḡrāb қılıp

(11) Hakkâ yanıp kıldı tã at tesbîh aydı tün uzun

(12) Hakkdın âzârlandı çıktı kirdi balık karnınga

(13) Tün kün anda ıngranıban kaldı keçe kündüzün

(14) Rab uğan kutkardı andın kavmi ĩmân keltürüp

(15) Keldi yüz miñ er kamuğı beşin onun otuzun

(16) Aymışlar: Birsâm atlıg melik erdi, yüz yetmiş melikler anıñ taşarrufında erdiler.

(17) Bu Birsâm bin Semürin Şa' leb teñgiz kırığında Malañniyye atlıg şâristânda erdi, butka (18) tapınur erdi. Ol butnuñ atı Şeleş erdi, uzunı yigirmi qarı, ini on qarı erdi, (19) boğı kümüşdin, başı altundın, tişleri yünçüdin, közleri kızıl yâkûtdın,

[239b] (1) kolları butları kızıl altundın, başında kızıl altundın tãc erdi, (2) kızıl yâkûtdın sarıg yâkût birle yaşıł zeberced birle muraşsa' kılmış, altun (3) taht üze olturur, üç yüz altmış qarabaş tapuğda yüz seksen sağında yüz (4) seksen solında, tegme bir qarabaş birle altundın kümüşdin bir micmer, ol (5) but öñinde yıpar ve 'üd köydür<ür> erdiler. Birsâm yüz seksen er birle atlanıp (6) Mûşul şehrika kelip olturdı. Ol illerde yalawaçlar oğlanları telim erdiler, (7) kamuğ zâhid ve 'âbidler. Bu Birsâm melikdin kaçıp Beytû'l-Muqaddesde bir yalawaç erdi (8) Minhâñirfiyâ atlıg. Cebra'ıl 'aleyhi's-selâm keldi, aydı: Ey Minhâñirfiyâ İdi 'azze ve celle sañga (9) selâm aydı, selâm birle dürüd ıdı, yarlıkadı, bu yigirmi miñ 'âbidler zâhidler- (10) -din mañga yarağı teg biregüni üdürgil. Minhâñirfiyâ aydı: İdiyâ sañga (11) yarağunğı men ne bileyin. Cebra'ıl keldi bir kamış keltürdi, aydı: İdi 'azze ve celle (12) yarlıkar, ey Minhâñirfiyâ bu kamışnı meniñ kullarımka teñglegil, kimnünğ (13) boğınğa teñg kelse men ol kulnı üdürdüm, yalawaçlık bérdim, aygıl barsun (14) Mûşul ilinğ, Birsâmka aysun, aygıl Allâh bir turur, men anıñ yalawaçı-men. Minhâñirfiyâ (15) ol kamışnı kamuğ 'âbidlerka ölçetti, hıç kimerse teñg kelmedi. Aydı: İdiyâ (16) semî' ve 'alîm-sen. Aymışlar: Beytû'l-Muqaddesde bir Mattâ atlıg 'âbide erdi, tegme tünı küni (17) tört yüz rek' at namâz öteyür erdi. Hedfet atlıg iwlüki bar erdi, yawlak arıg 'ibâdet- (18) -lıg, tegme keçe bir ferişte kökdin aña ta'âm

keltürür erdi. Anıñg bir oğlu boldı. (19) Yūnus atadılar. Yūnusnı toydurguça anasınıñg süti yok erdi, anası Mattā Yūnusnı

[240a] (1) tağka iletti. Ol tağda qonçılar bar erdi. Olarqa aydı: Bu oğlanqa (2) qoy süti bérgil, tip. Sütlüg qoylar süt bérür erdi, sütsüz qoy- (3) -nı Yūnusqa keltürür erdiler. Mattā ol qoynuñg emükin Yūnus ağızıñga bérdi. Aydı: (4) Bi'smi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm. İdi 'azze ve celle yarlıgı birle süti aqa başladı. Yūnus ol (5) sütni emdi, el-ḥamdü li'llāhi rabbi'l-'ālemīn. Ol qonçılar aydılar: Bu şükr kimke qılur-sen? Mattā (6) aydı: İdi 'azze ve celleqa şükr qılur-men. Ol qonçılar yetmiş er erdiler. İdi 'azze (7) ve celleqa İmān keltürdiler. Yūnus ulğardı, 'ibādetler qıldı, qamuğ 'ābidler- (8) -dın arttı. Yūnusnuñg yana bir atı Zū'n-Nūn erdi. Ançada Cebra'ıl keldi, (9) aydı: Ey Minḥāḥirfiyā İdi 'azze ve celle sañga selām aydı, selām birle dūrūd yarlıqadı, (10) aydı: Hırā tağıñga bargıl, anda biziñg bir qulumız bar, ol qamışnı anıñg (11) bođıñga ölçeğil. Minḥāḥirfiyā keldi, qamışnı Yūnus bođıñga ölçeti, rāst (12) keldi, aydı: Ey Yūnus beşāret sañga İdi 'azze ve celle sañga selām aydı, sini yalawaçlıqqa (13) üğürdi. Ançada Cebra'ıl keldi, aydı: Ey Yūnus İdi 'azze ve celle sañga selām (14) aydı, selām birle dūrūd yarlıqadı. Yūnus aydı: Sen kim-sen? Aydı: Men (15) Cebra'ıl-men, İdi 'azze ve celle yarlıqar, Mūşul iliñge bargıl, qulum Birsāmqa aygıl, (16) butqa tapınmasun, aysun, men bir Allāh-men, sen meniñg yalawaçım-sen. Aymışlar: Yūnus yalawaç (17) tar köñgüllüg, qadğuluğ erdi, yalawaçlarda hıç kimerse teg tar köñgül- (18) -lüg ermedi. Aydı: İdiyā bularnı İmānqa neteg oқыın, qabūl qılmasalar neteg (19) qılayın. Cebra'ıl keldi, yarlıg tegürdi: Mūşulqa bargıl, qayu yerde ḡalk

[240b] (1) üküşrek erse anda turğıl, aygıl, kim bolğay bir birip üç alsa. Bu cihānda (2) ol bir qayu turur, ol üç qayu turur tip sorsalar aygıl, bir Allāh turur, ikrār (3) qılıñg, lā ilāhe illa'llāh Yūnus resūlu'llāh, tiñg, üç ol turur hergiz sizde qaḥt (4) tarlıq bolmağay, tā'ūñg belāsı bolmağay, üçünçi zālīm sultān erklig bolmağay. Yūnus 'aleyhi's-selām (5) aydı: İdiyā olarnı qaçanqa tegi oқыın. Yarlıg keldi: Bir yıl oқыıl. Aydı: İdiyā (6) bir yıl telim

bolğay. Yarlıg keldi: Yüz kün okıgıl. Aydı: İdiyā yüz kün telim bolğay. (7) Yarlıg keldi: Kırk tün kün okıgıl. Aydı: İdiyā qabul kılmalar ne kılayın? Yarlıg (8) keldi: Qabul kılmalar belā ıdgay-men. Aydı: İlāhī ne belā ıdgay-sen. Yarlıg keldi: Biziñg (9) hazineımızde rahmet ve ‘azāb eksük ermes. Aydı: İdiyā kaçan ıdur-sen? Yarlıg keldi: (10) Se-şenbe kün. Aydı: İlāhī kayu se-şenbe kün? Yarlıg keldi: Kayu se-şenbe kim men tilesem. Yunus ‘aleyhi’s-selām (11) iwlükiñge keldi, iwlüki Şāfān binti Şāfūn atlıg erdi, iki oğlu erdi, bir<i> yēti (12) yaşlıg, biri biş yaşlıg. Aydı: Ey Şāfān Mevlā ta‘ālā mini kamuğdın yawuzraq halkқа (13) ıdtı. Şāfān aydı: Kayu halkқа ıdtı? Yunus aydı: Mūşul ilinğē ıdtı. (14) İwlüki aydı: Men sañga muṭī‘-men, sen me İdi ‘azze ve celleқа muṭī‘ bolğıl. Yunus uluğ (15) oğlını kötürdi, Şāfān kiçig oğlını kötürdi. Kündüz yöridiler, tünle (16) yatıp uğıyurda İdi ‘azze ve celle bir ferişteni ıdtı, Yunusnı taķı iwlükini (17) kötürdi, on yıgaçlık yer ilette, Mūşul şehri kırığında qoddı. Tañğdası (18) oğğandılar, özlerin Mūşul şehri kırığında kördiler. Yunus bir kaç ot yēm (19) keltürdi, oğlanlarıñga kölige kıldı, iwlükiñge aydı: Men bu halklarka barıp

[241a] (1) Mevlā ta‘ālā yarlıgın tegüreyin, esen qaldım erse keçelik kelgey-men, tidi. İwlüki (2) aydı: Öz yarağıñgı sen bilür-sen. Ol yerdin Mūşulқа tegi bir yıgaçlık yer (3) erdi. Bāzārқа tegdi, qawurt halāyık arasınğa kirdi, qatıg ünün aydı: Kim bolğay (4) bir berse üç alsa? Aydılar: Ey tilwe bir kayu turur? Aydı: Bir ol turur kim (5) aytıñg lâ ilāhe illa’llāh ve innī Yunus resūlu’llāh. Aydılar: Ey tilwe bu bir barı uluğ iş turur, (6) ol üç kayu turur? Bir ol turur kim sizlerde hergiz tā‘ün bolmağay, ikinci (7) ilinğizde qaht bolmağay, üçinçi zālīm sulṭān musallaṭ bolmağay. Aydılar: Ey (8) tilwe biz hergiz tā‘ün körmişimiz yok, ilimizde qaht bolmışı yok, zālīm (9) sulṭān bolmağay. Aydılar: Ey tilwe bu sözke bizde hīç yol bulmas-sen, tip (10) taş toprak birle uru mülk qapuğınğa ilettiler. Melik sordı: Bu ne çoğı ün (11) turur? Aydılar: Bir er keldi, körmekke körklüg ammā özi tilwe turur. Melik aydı: (12) Kigürünğ. Kigürdiler. Melik Yunusnı kördi, qorqıtı, tepreyü başladı, kim-sen tiyü (13) sordı. Yunus aydı: Sen teg ādemī-men. Aydı: Atıñg ne turur?

Atım Yūnus, tidi. (14) Ağın atıñg bar mu, tiyü sordı. Yana bir atım Zü'n-Nūn, tidi. Melik ernekin ısırdı, küttāblar (15) okımıŝ, 'āķil er erdi. Kimdin keldiñg tiyü sordı. Allāhdın keldim, tidi. Qayı (16) Allāhdın tise sini ve mini, kamuğ ħalāyıkını yaratğan Allāhdın keldim, tidi. Ne işke (17) keldiñg, tidi. Aydı: Keldim, kamuğınğız aytıñg kim lâ ilāhe illa'llāh ve innī Yūnus resūlu'llāh. Melik (18) başın kuğı kemişti. Yūnus aydı: Ey Birsām bu birni ayğıl, üç nerse (19) alğıl. Ol üç ne turur tiyü sordı. Yūnus aydı: tā'ūn bolmağay, qaht

[241b] (1) körmegey-siz, cābir zālīm sulţān erklig bolmağay. Melik küldi, tilwe bolğay mu-sen, (2) tidi. Yūnus aydı: Nedin mini tilwe tiyür-sen? Melik aydı: Qayı zālīm bolğay mindin (3) zālīmraq, mindin çerigi köprek, meniñg munça mālīm ni' metim bar erken qaht (4) mañga ne kılğay, biz kendü tā'ūn körmişimiz yok, bu üç söz nerse ermes. (5) Yūnus aydı: Ayğıl, Allāh bir turur, men anıñg yalawaçı-men, taķı butķa tapınmañg. Melik (6) aydı: Seniñg sözünge tanuķ kim bar? Serāy ortasında bir aķ taş bar erdi sıgır (7) şüretliğ, arķası yassı. Melik anıñg üze suw qoynur erdi. Yūnus aydı: Uşbu (8) taş mañga tanuķluğ bergey. Melik aydı: Taş neteg tanuķluğ bërür? Yūnus 'aleyhi's-selām (9) aydı: ايته الصخرة تقدم Ey taş ilgerü kelgil. Mevlā ta'ālā yarlığı birle (10) taş ilgerü keldi. Yūnus 'aleyhi's-selām aydı: Ne tanuķluğ bërür-sen? Taş aydı: Lā ilāhe illa'llāh Yūnus resūlu'llāh. (11) Melik tañgladı, aydı: Ey Yūnus taķı kim tanuķluğ bërür? Melikniñg iwde öğrenmiş (12) boynında boğmaķlıķ bir keğik oğlaķı bar erdi, münğüzleri kümüş kaplağlığ, (13) irikmişde anıñg birle oynayur erdi. Yūnus aydı: Bu keğik oğlaķı tanuķluğ (14) bergey. Melik aydı: Ayğıl tanuķluğ bërşün. Yūnus aydı: ايها العزال تقدم Oğlaķ (15) Yūnus üskiñge keldi. Yūnus aydı: Ne tanuķluğ bërür-sen? Aydı: Tanuķluğ bërür-men (16) kim Allāh bir turur, Yūnus anıñg yalawaçı turur. Melik sağ qolğa baķtı, aydı: Siz (17) ne tiyür-siz? Aydılar: Cādū turur. Melik aydı: Ey Yūnus men sen teg uluğ cādū (18) körmişim yok, üskümdin çıķıl, tidi. Yūnus çıķtı, aķşamķa tegi ħalāyık- (19) -nı Mevlāķa okıdı, keçelik oğlanlarıñga keldi. Kūn sayu mundağuķ barur kelür

[242a] (1) erdi. Taş toprak birle urur erdiler. Yigirmi kün boldı erse bir kün Melikke kirdi. (2) Melik aydı: Ey Yūnus biliglig erke oḥşayur-sen ammā kılķıñg tilwelerke (3) oḥşayur, kelgil, bu sözni qoḏgıl, mülküm içinde sini vezīr kılayın. (4) Yūnus aydı: Mañga seniñ mülküñg kerekmes, aygıl lā ilāhe illa'llāh ve innī Yūnus resūlu'llāh. (5) Aydı: Ey Yūnus meniñ Tañgrımnı kördüñg mü? Körmeydim, tidi. Aydı: Ey Yūnus bargıl, (6) meniñ Tañgrım mu körlügrek, seniñ Tañgrıñg mu körlügrek körgil, tip. Yūnusnı (7) ol butқа kigürdi. Butnı andağ ağırlıq birle altun tāt birle kördi, (8) yana çıktı. Melik aydı: Meniñ Tañgrım mu körlügrek seniñ Tañgrıñg mu körlüg- (9) -rek? Yūnus aydı: Ey kāfir meniñ Tañgrım altundın kümüşdin ermes, qamuğnı (10) yaratğan erklig turur. Melik aydı: Ey Yūnus meniñ sañga raḥmim kelür, (11) özüñni ölümke salar-sen. Yūnus aydı: Meniñ qaḏğumnı yemegil, meniñ (12) İdim bar, qamuğ yawuzlardın saqlayur, tip melik üskindin çıktı. Melik münādī (13) kıldurttı: Kim Yūnusnı ursa emgetse men anı helāk kılgay-men. Yūnus 'aleyhi's-selām (14) ḥalāyıqnı İmāñқа oқыu başladı. Qırk kün tamām boldı, qırkıñçı kün melikke (15) keldi, aydı: Ey melik Mevlā 'azze ve celle yarlıgı sañga qırk kün oқыmaq erdi, oқыdım, biregü İmān keltürmedi, emdi İdi 'azze ve celle belāsıñga anuq turğıl. Melik aydı: Belāñıñg belgüsi (16) ne turur? Aydı: Tañg birle qopsañgız yüzleriñgiz sar<ğar>ğay, üç künde kiḏin yüzleriñgiz (17) kızarğay, yana üç künde kiḏin yüzleriñgiz qararğay, onıñçı kün belā yetilgey. (18) Yūnus melik üskindin çıktı, keçeke tegi ḥalqnı İmāñқа oқыdı, tünle ornıñga (19) yandı, keldi, namāzқа turuqtı, ilke adın kirmedi. Olar tañğdası qoptılar, yüzleri

[242b] (1) sarğardı, melikke keldiler, Yūnus sözi köni boldı, tidiler. Melik aydı: Yarın köreliñg (2) ne bolur. Ol üç kün andağuq sarıg erdiler, törtinçi kün yüzleri kızardı, üç kün andağuq (3) erdiler, yetinç kün yüzleri qarardı. Melik aydı: Yarın köreliñg neteg bolur. Onıñ (4) kün Mevlā ta'ālādın Cebra'ılke yarlıgı boldı: Tamuğ erkligi Mālikke bargıl, aygıl, Yūnus 'aleyhi's-selām (5) qavmiñge ellig miñg yıldın burun taqđır kılingan 'azābnı olarқа ıḏsun, (6) meniñ qudretimni körsünler. Cebra'ıl Mālikke yarlıgı tegürdi. Mālik üç

‘azāb (7) çıkardı: Sarıg, kızıl, kara. Üç bulutda koşdı, tegme bir bulutka yétmiş ferişte (8) Mūşul vilāyeti üze tuttılar. Cebra’ıl bir ün kıldı. Kamug kuş kırtlar, yılkı kara- (9) -lar Mūşul vilāyetidin çıktılar. Belā olarnı egirdi. Melik aydı: Yūnusnı tileñg. Tiledi- (10) -ler, bulmadılar. Melik aydı: Yūnus yok erse Tañgrısı bar. Aydı: İdiyā seninğ birlikiñge, (11) Yūnus yalawaçlıkıñga muķirr bolduğ. Ol butnı sıdı, otka köyürdi. Özi pelās (12) keddi, boynıñga ğull urdı, adaqlarıñga ağır buğağ u r d ı , bir zengī kulka (13) buyurdi: Bu butnı boynumka bağlağıl, mini yüzün kemişgil, ayğıl, bu ol kimerse- (14) -niñg cezāsı turur kim öz Tañgrısındın yüz ewürse. Anda kiçin melik erenlerni urağut- (15) -larındın adırdı, yaş oğlanları analarındın adırdı, kamug yazıka çıktılar, (16) Mevlā ta‘ālānı okıyu yalwardılar. Ol belālar başları üze turuqtı, hevā qarardı, biri (17) birini körmes boldılar. On keçti. Er urağutka, urağut erke yawumadı, aş boğuznı (18) saķınmadılar, yaş oğlanlar analarındın süt almadılar, kamug başların yerke koşup (19) Mevlā ‘azze ve celleka zārīlık kıldılar, melikni andağuk boynı bağlıkı birle südriyür

[243a] (1) erdiler, katıg ünün lā ilāhe illa’llāh Yūnus resūlu’llāh, tiyür erdiler. Üç künde (2) ferişter münācāt kıldılar, aydılar: *الهنّا وسيدنا ارحم الراحمين* sen-sen, (3) kamug seninğ kullarıñg. Ol yarlıg keldi: Ey ferişter kullarımnuñg (4) tilleri köñgülleri birle rāst ermes. Ol ħalāyık kırk kün mundağ belāda (5) erdiler. Kırk kün Yūnus yalawaçnı emgetmiş üçün kaçan kırk kün tamām boldı (6) erse Cebra’ılke vahy keldi: Kullarımnuñg tilleri köñgülleri birle tüzüldi, (7) ‘azābnı olardın yandurğıl. Kırk birinçi kün ‘azābnı yandurdi. Kamug müselmān (8) boldılar, islāmları kabūl boldı. Aymışlar: İdi ‘azze ve celle ıdımış belānı hıç kavm- (9) -din yandurmadı illā Yūnus yalawaç kavmidin. *قَوْمِ يُونُسَ لِمَا آمَنُوا* (10/Yūnus,98) *كشفتنا عنهم عذاب الخزي* ilā āyet. Yūnusnuñg bu işlerde hıç haberi yok erdi. (11) Kaçan kün toğdı erse melik münādī kıldurttı: Kim Yūnusnı mañga keltürse ya kayda (12) erdükindin ħaber bërse yarım mülküm<ni>⁷¹³ añga bërür-men,

⁷¹³ مكلوم m.

tidi. Ançada İblīs bir abuşka (13) şūrethīg bolup Yūnuska keldi. Yūnus: Qaydıñg keldiñg, tiyü sordı. İblīs ‘aleyhu’l-la‘ne (14) aydı: Yalğançı Yūnus bolğay mu-sen, belā kelür tidiñg, belā kelmedi, melik dār tikip (15) sini dārqa asayın tiyür adınlar mundağ yalğan sözlemesün tip sini tileyü (16) tururlar, tidi. Yūnus İblīs sözün könike tutup, öwkelep iwlükin (17) oğlanların alıp yazıka çıktı. *Qavluhu ta‘ālā: مَغَاضِبًا* (21/Enbiyâ,87) (18) Aymışlar: Öwkesi Cebra’ılke erdi. Yana Cebra’ıl kelip yarlıg tegürdi: İdi ‘azze ve celle (19) yarlıkar, Nınevāka bargıl, yarlıg tegürgil, İmān keltürsünler. Ol kün Yūnus ‘aleyhi’s-selām

[243b] (1) pelās tonluğ erdi, başında kiğiz bürk erdi, adağında eşgek terisindin edlemedük (2) çaruğ erdi. Yūnus aydı: Ey Cebra’ıl ança zamān bėrgil, barıp siligrek tonlar (3) keğeyin. Cebra’ıl aydı: Mevlā ta‘ālā yarlıgıda zamān bėrmek yok. Yūnus aydı: Mevlā ta‘ālā- (4) -nıñ yalawaçı bolup mundağ oprak tulas barmağım lāyık bolmağay, tip öwkelep (5) çıktı. Aymışlar: Ol zamānedağı yalawaçlar köp erdiler. Bir yalawaçka yarlıg boldı: (6) Zamāne melikike aygıl, yalawaçlarda birisin üğürsün, Nınevāka barıp yarlıg tegürsün. (7) Ol yalawaç melikke aydı. Yūnus yalawaçnı üğürdi. Yūnus aydı: Mini barsun (8) tip yarlıg bar mu? Melik aydı: Sini barsun tip yarlıg yok ammā yarlıg ol turur, kimni (9) men üğürsem ol barur. Yūnus aydı: Mini barsun tip kese yarlıg yok ermiş (10) ol ħalāyık yawlağ yawuz tururlar, mini üğürginçe yana birni üğürgil. Melik (11) unamadı, Yūnus melikke öwke kılıp ildin çıktı iwlüki tağı oğlanları birle (12) Lükām tağıña oğradı. Ol tağda bėrü arslan qaplan yılan çıdandın adın (13) nerse yok erdi, ādemīniñg kirgü yarağı yok erdi. Ol kün yétmiş baş ‘ābidler (14) ħalkdın qaçıp kimerse bizni körmesün tip Lükām tağında ‘ibādetqa meşğül (15) erdiler. Yūnus olardıñ qaçtı erse bu tağıniñg bir sınığarı teñgiz erdi. İdi (16) ‘azze ve celle yerke erklig Herhāyil atlıg ferişteke yarlıg tegürdi. Muqaddeseqa barur (17) yolnı tutğıl, Yūnus anda barماسun. Herhāyil Muqaddese yolnı tuttı. Yūnus Muqaddese (18) yolnı qoddı, tağ yolıña kirdi. Herhāyil

Mevlâ ‘azze ve celle yarlığı birle Yûnuska (19) selâm kıldı. Yûnus ‘aleyk aldı. Sordı:
Kaŋça barur-sen? Yûnus aydı: Bilmes-men kaŋça

[244a] (1) baruru-men, İdi ‘azze ve celle men za‘îf faķîrni kamuğdın yawuzrak, küçlügrek, zâlimrak (2) ħalâyıķķa ıdtı, olarka belâ ıdğay-men tip va‘de kılmış erdi, ıdmadı, mini (3) yalğancı atadılar, dâr tikip mini asğalu oğradılar, kaçıp barur-men, tidi. (4) Herhâyil aydı: لو كان قلبك قلب الخايعن وصرک صبر الصابرين لهريت من رب العالمين (5) Könglünğ korķınçlığlar köngli bolsa, şabrunğ şâbirler şabrı (6) bolsa ‘âlemni yaratğan İdidin kaçmağay erdi. Yûnus bardı, bir ‘âbid- (7) -ķa tegdi, namâz öteyür, namâzdın farıdı erse selâm kıldı. ‘Âbid ‘aleyk aldı. (8) Yûnus aydı: Atıñ ne turur? Atım Hemmâm, tidi. Yûnus aydı: Ey Hemmâm maŋga (9) seniñg üskünğde orun bolğay mu? ‘Âbid aydı: Sen İdidin kaçmışķa meñzeyür- (10) -sen, kitgil, mini meşğul kıлмаğıl, tidi. Yûnus keçti, yana bir ‘âbidķa tegdi, (11) selâm kıldı. ‘Âbid cevâb aydı. Atıñ ne, tip sordı. Atım Hammâd, tidi. Yûnus (12) aydı: Neçe boldı munda turur-sen? ‘Âbid aydı: Üç yüz yıl boldı. Yûnus ‘aleyhi’s-selâm aydı: (13) Üskünğde maŋga yol bergey mü-sen? Zâhid aydı: İdi ‘azze ve celledin kaçmış bolğay- (14) -sen, kitgil, mini meşğul kıлмаğıl, tidi. Yana bir ‘âbidķa tegdi, atın sordı. (15) Atım Şâlih, tidi. Neçe yıl boldı munda-sen tise tört yüz yıl boldı, munda řa‘at (16) kılur-men, sindin adın âdemî körmüşim yok, tidi. Yûnus andın orun tiledi, andağuk (17) cevâb aydı. Andın keçti, yana bir ‘âbidķa tegdi, rükû‘ ķa barmış uğıyur teg. Anğa (18) selâm kıldı. Ol cevâb aydı. Atıñ ne, tip sordı. Atım ‘Abdu’r-raħmân, tidi. Kačan- (19) -dın berü munda-sen tise biş yüz yıldın berü munda-men, tidi. Yûnus andın řa‘âm

[244b] (1) tiledi. Artında aķ taş bar erdi, eligi birle anı urdı, isig etmek zâhir boldı, (2) anı aldı Yûnuska bërdi, Yûnus bir kesek yedi, qalğanın (3) oğlanlarıñga bërdi. Andın orun tiledi. Aydı: Biş yüz boldı, munda Mevlâķa (4) ‘âşî bolmuşım yok, bilmes-men ornum uçmağda mu turur. Yûnus ötti, yana bir ‘âbid- (5) -ķa tegdi, atın sordı. Atım Mûnis, tidi. Neçe boldı munda-sen, tidi. ‘Âbid aydı: (6) Altı yüz yıl boldı munda-men. Yana aydı:

Mindin kitgil, öz ağgum birle oğgil. (7) Y nus aydı: Ne ağgu g bar? Aydı: İki y z kırk yıl boldı İçi ‘azze ve celledin (8) bir acet tiledim, men  lmesdin burun ol acetimni rev  kıl ıl tidim, (9) bu k n  n i ittim eceli g yetildi, tiy . Y nus aydı: İçi ‘azze ve celledin ne acet (10) tiledi g? ‘ bid aydı: acetim ol erdi kim dostları gda bir dostnı, yalawa ları g- (11) -da bir yalawa nı ma ga k rg zgil, tip. Y nus aydı: Ol aceti g rev  bolmı  (12) bol ay. ‘ bid aydı: Sen kim-sen? Y nus aydı: Men-men Y nus ta ı bir atım Z ’n-N n. M nis (13) aydı: Y nus yalawa  er r m -sen? Er r-men, tidi. ‘ bid Y nusnu g a a ı ga t  ti. (14) Bir zam n munda  abr kıl ıl, ecelim yetilse mini toprak a ornat ay-sen, (15) tidi. Y nus nam z a turu tı. ‘ bid ba ın secdeke urdı, c n tesl m kıldı. (16) Y nus anı yudı, toprak a ornattı. Andın ke ti, yana bir ‘ bidni k rdi  r  (17) turur, teprenmes. Y nus a ga sel m kıldı. Cebra’ l yetildi, aydı: Ey Y nus (18) anı g birle s zle megil. Bu kim turur, tiy  sordı. Mik y l atlı  ‘ bid turur, (19) tidi. Ne e yıl boldı munda turur, tidi. Tokuz y z y tmı  yıl boldı, munda

[245a] (1) Mevl  a     at kılur, tidi. Y nus aydı: Y mi i imi ne turur? Cebra’ l aydı:       (2) tesb h ve tehl l ve ta m d turur, Mevl  ta   a tegme yılda u ma dın bir  ulle ı ur, (3) men kelip eskini  ıkarur-men, ya  ı  ulle ke d r r-men, ol ‘ib detdin      bolmas. (4) Andın ke ti, yana bir ‘ bid a tegdi,  r  turur, anı g n r  k kke tegi yok ayur. (5) Y nus sel m kıldı, Cebra’ l aydı: Mu ga me s zle megil. Bu kim turur, tiy  sordı. (6) Per lerni g ulu ı Cehm n atlı  turur, tidi.  demdin burun m selm n (7) boldı, t rt mi g yıl boldı munda ‘ib det kılur, teprenmes,   iru’z-zam n bolsa (8) Mu ammed res lu’ll   a bargay, k firler birle to u  kıl ay, tidi. Y nus aydı: (9) Ne y r, ne i er? Cebra’ l aydı: Y mi tesb h, i imi tehl l turur. İçi ‘azze ve celle (10) t rl g ‘ bidlerni a ga k rg zdi. Biz  g   zretimizde bizke sindin artu - (11) -ra  ‘ib det kıl anlar bar, tip. Y nus andın ke ti erse ta  t kendi. (12) Bir te  iz utru keldi, ir dın kemi k r ndi, iwl kin iki o lanların (13) te  iz kırı ında o dı,  zi kemi ike s zle gel  bardı. Bir an a barmı - (14) -da ki in ki igrek o lı te  iz kırı ı ga keldi. İçi ‘azze ve celle bir balı nı

(15) ıdtı, başın suwdın çıkarıp oğlannı alıp yuttı. Anası sonġınça yügrü (16) keldi. Börü keldi, uluġ oġlını alıp kitti. Anası yıġlayu başladı. Ançada (17) arķış yetildi, ıamug cuhūdlar Yūnus iwlūkin alıp kittiler. Yūnus kemiçiler- (18) -ni ündedi. Keldiler. Mini suwdın keçürünġ, tidi. Kemike kirgil, tidiler. Yūnus (19) aydı: İki oġlum bar anaları birle, keltüreyin, tidi. Keltürgil, tidiler. Yūnus

[245b] (1) iwlūkin oġlanları birle alġalu keldi, bulmadı, yıġlayu kemike keldi. Bir balıķ (2) başın suwdın çıkardı, aydı: Ey Yūnus neçe yıġlayur-sen, Mevlā ta‘ ālā bērmış (3) erdi, yana aldı. Yūnus kemike kirdi, tenġiz ortasınġa tegdi erse suw ıum (4) urdı. Suwıa erklig bolġan ıarkāyıl atlıġ ferişteke yarlıġ boldı. Tört (5) muġālif yellerni ıopardı: ‘ Akīm, şarşar, şimāl, cenūb, önġdin artdın, saġ- (6) -dın soldın kemini aġduru indürü başladı. Ĥalāyık yawlaı ıorıttılar. Bir (7) abuşıa kemiçi erdi, aydı: Ey müselmānlar ıaçan yazuıluġ ıişi bu kemike (8) kirse mundaġ bolur, yazuıluġnı suwıa salmaġınıa suw amrulmas, tidi. Aydı- (9) -lar: Neteg yazuıluġ bolsa suwıa kemişġü. Aydı: Ĥācesindin ıaçıan ıul bolsa, (10) ata ana āzārlatġan oġul ıız bolsa muġālif yellere ıopar erdiler. Ey ĥalāyık (11) İdi ‘ azze ve celle ĥaıııı taıı Yūnus yalawaı ıaıııı kim yazuıluġ bolsa ıııııı. (12) Kimerse cevāb aymadı. Yūnus yalawaı örü ıoptı, aydı: Ey müselmānlar ol (13) ĥācesindin ıaçıan yazuıluġ ıul men-men, mini suwıa salınġ, sizler ıurtuluġ. (14) Aydılar: Ey yigit kim sen-sen? Aydı: Men Yūnus-men. Aıaııııa tüştiler. Aydılar: Biz bu kün (15) ıurtulsa-miz, seninġ berekātınġda ıurtulġay-miz. Ol suw ıumı taııı arttı. Yūnus ‘ aleyhi’s-selām (16) ıoptı, özini suwıa salġalu oġradı. Olar unamadılar. Yūnus aydı: ıur‘ a (17) kemişeliġ, kimnünġ atınġa ıııııa, ol yazuıluġ bolġay. ıamugları birer taş- (18) -ıa atların bitidiler, suwıa kemiştiler, ıamuglarınıġ taşları suwıa battı, Yūnus ‘ aleyhi’s-selām- (19) -nünġ taşı batmadı. Yūnus aydı: Kördünġiz mü, yazuıluġ men-men. Aydılar: ıur‘ a ĥaıā

[246a] (1) ıılur, neteg kemişeliġ? Aydılar: Üı ıurla kemişeliġ. Üı ıurla kemiştiler. Aymışlar: (2) Yēti ıurla kemiştiler. Yūnus atınġa ıııııı. Örü ıoptı, başlııın yundı, (3)

tonın kefen kıldı, kemi kırığına keldi, özin suwka kemişgelü ogradı. (4) Zālūhā atlıg balıkka Mevlā ta‘ālādın yarlıg keldi: Ol meniñg yalawaçımını tutgıl, (5) tip. Zālūhā keldi, ağzın açıp Yūnusnı tutgalu tegdi. Yūnus qorktı, yana (6) bir sınğar bardı. Balık yana anda keldi. Tört sınğar ewrıldı. Balık anda keldi, aydı: (7) Kaçanğa tegi kaçar-sen? Yūnus bildi kim İdi ‘azze ve celle hükmi kazası turur, eligin köziñge urdı, (8) bi’smi’llāhi’r-raḥmāni’r-raḥīm, tidi. Özini balık ağzına kemişti. *Qavluhu ta‘ālā*: وان يونس لمن (9) المرسلين اذ ابق الى الفلك المشحون (37/Sāffāt,139-140) ilā āyet. Yarlıg boldı Zālūhāka: Seniñg qarnıñg- (10) -nı Yūnuska zindān kıldım, yem içimni saña ḥarām kıldım, bağırınıñnı aña mihrāb kıldım, (11) anı emgetmegil. Munda su’aller bar. Su’āl ol turur: Zü’n-Nūn atandı, nūn balık bolur. (12) Cevāb: İdi ‘azze ve celle ḥalāyıkka körgüzdi, Yūnus biziñg tā‘atde, ḥıdmetde (13) erdi, erte keçe anı yalawaç taqı sawçı tidimiz, bir sā‘at bizdin küredi erse balık birle (14) qınadımız, balık atı birle oqıdımız. Taqı bir cevāb: Balık atı birle anıñg üçün oqıdımız (15) kim ‘uqūbeti balık birle erdi, şāhibu’l-ḥūt tidi, qalı kim uçmaḥlıqlarını aşḥābu’l-cennet, (16) tidi. Tamuğluqlarını aşḥābu’n-nār, tidi. Aşḥāb ve şāhib bir lügāt turur, andağ timek (17) bolur kim Mevlā ta‘ālā yarlıqar: Yūnus ‘aleyhi’s-selām balıkka yarağlık erdi, anıñg birle ‘uqūbet kıldımız. (18) Taqı bir cevāb aymışlar: Yūnus ‘aleyhi’s-selām ulaşı secdede erdi, balık sācidlerka oḥşayur, (19) bu at aña merc erdi. Su’āl: Mevlā ta‘ālā yarlıqar. *Qavluhu ta‘ālā ḥall zıkr*:

[246b] (1) ذَا النُّونِ اذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ اَنْ لَّنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ (21/Enbiyâ,87) Yūnus öwkelik bardı, andağ (2) sandı kim biz anıñg üze qādir ermes-miz. Mevlā ta‘ālāka yalawaçınıñ andağ saqınmağı revā (3) bolur mu? Cevāb: Mevlā ta‘ālā ‘örf-i ṭarīqın yād kıldı. Ayturlar: Sini tutğu qudretimiz yok mu (4) sandıñg, neçe me tutğu qudreti bar erken Qur’ān içinde ‘örf telim bar. Taqı cevāb: ان لن نصيق عليه (5) Ma’nisi ol bolur: Biziñg bir yarlıgımızdın taş kitmeki (6) üçün anı qoğgay-miz, ‘uqūbet kıлмаğay-miz sandı. Taqı bir cevāb: Ma’rifet idileri aymışlar, (7) taqdīr ma’nisi ol bolur kāfirler emgekin aña taqdīr kılmaduğ mu sanur. Mevlā ta‘ālā (8) yarlıqar. *Qavluhu ta‘ālā*: فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ اَنْ لَا اِلَهَ اِلَّا

انت سبحانك ائى كنت من الظالمين (21/Enbiyâ,87) Ma'nîsi (9) ol bolur: Yûnus ediz ün birle oqıdı
 ƙaraŋƙuluk içinde İdiyâ sindin adın (10) İdi yok, arıƣlık saŋa turur, men özümke zulum
 ƙıldım, zâlimlerdin boldum. Aymışlar: (11) Tört ƙaraŋƙuluk erdi, bir zillet ƙaraŋƙuluƣı,
 ikinç tün ƙaraŋƙuluƣı, üçinç (12) suw ƙaraŋƙuluƣı, törtinç balıƣ ƙarnınıŋ
 ƙaraŋƙuluƣı. Bu sözke delîl ol (13) turur: Ƙaçan ol ƙaraŋƙuluklardın ƣurtuldı erse İdi
 'azze ve celleƣa şükr (14) ƣıldı, dört rek'at namâz ötedi. İkindük namâzı vaƣtı erdi, andın
 ƣabûl (15) ƣıldı,bizke farîza boldı. Aymışlar: Ol balıƣ kırƣ tûni küni aƣzın yummadı, (16)
 Yûsufnuŋ teni bütmesün, tip. Aymışlar: Cebra'îl keldi, ol balıƣnıŋ burnına (17)
 burunduk tarttı, ol teŋiz tegresinde tezgindürdi, balıƣ ƣarnını közgü teg ƣıldı, (18) taşdın
 içi, içindin taş ƣörünür erdi. Ƙamuğ 'acâyiblerni kördi. Aymışlar: Bir ferişte- (19) -ni
 kördi kürsî üze örü turur. Bu kim, tiyü sordı. Cebra'îl aydı: Bu ferişte teŋizke erlig

[247a] (1) turur, ƣamuğ deryâ ƣalƣın, suw ƣatrelerin bilür. Andın keçti, biregünü kördi (2)
 otdın kürsî üze oturur, saƣında solında ikegü muŋun yüziŋge tüw ƣılır- (3) -lar.
 Ayturlar: Uwtanmadıŋ mu Taŋrı-men, tidiŋ. Yûnus sordı: Bu örü turƣan (4) kim turur?
 Cebra'îl aydı: Bu Fir'avn turur, saƣındaƣı Hâmân turur, solındaƣı (5) Ƙârûn turur. Yana
 biregünü kördi kürsî üze oturur, öŋinde ƣoldaşları bar, (6) birerde ƣađƣurur, birerde
 feraħlanur. Bu kim tiyü sordı. Aydılar: Bu İblîs turur, (7) kimerse tevbe ƣılsa, İdike yansa
 ƣađƣurur, kim yazuk ƣılsa, 'âşî bolsa aŋa (8) sewnür. Andın keçti, ün işitti. Bu ne ün tise
 aydı: Deryâ ƣalƣları İdi 'azze ve celleƣa (9) tesbîh ve tehlîl ayturlar. Yûnus aydı: يا رب
 (11) اخرجتنى وفى البحر اغرقتنى وفى بطن الحوت اسجنتنى فوالله لا اغدت (10) من الجبال اهبطنى من الراى
 لك عبادة فى موضع لا يعبدك فيها احد من العالمين Ma'nîsi ol bolur: İdiyâ mini (12) taƣlardın
 indürdüŋ, yazılardın ƣıƣardıŋ, deryâƣa çömürdüŋ, balıƣ (13) ƣarnıŋda ƣaptıŋ,
 seniŋ Allâhlıƣıŋ ƣaƣƣı ve hürmeti 'âlemluƣlarda biregü saŋa (14) ƣulluk ƣılmaduk
 yerde men ƣulluk ƣılayın, tip tesbîhƣa meşƣul boldı. Üni- (15) -ni feriştelere işittiler,
 aydılar: İdiyâ bilmes-miz bu ne yerdin ün kelür, kim turur? (16) Yarlıƣ keldi: Balıƣ
 ƣarnında Yûnus üni turur. Aydılar: İlâhî ulaşı sini oƣıyur erdi (17) eđƣülükde bu kün aŋa

ferah bérğil, zilletin keçürğil, yarlıkağıl, balık karnındın (18) kütkaru bérğil, tip şefâ‘ at kıldılar. İdi ‘azze ve celle olarnıñ şefâ‘atin kabûl kıldı, (19) yarlıkadı. Eger Yûnus yalawaç balık karnında namâz ötegenlerdin, tesbîh ayğanlardın

[247b] (1) ernese kıyâmet künike tegi balık karnında kalgay erdi. *Qavluhu ta‘âlâ*: فُلُوْا الْمَسْجِدَ فِي بَطْنِهِ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ (37/Saffât,143-144) Kırk kün balık karnında kaldı. Anda kiğın (3) Cebra’ılke yarlıg boldı: Balıkka aygıl, Yûnusnı çıkarsun. Cebra’ıl balıkka aydı: (4) Yûnusnı çıkargıl, tip. Zâlûhâ aydı: Ey Cebra’ıl eger İdi ‘azze ve celle Yûnusnı adın (5) yerde zindānlayur erse minde ök tursun, men anğa anasındın bağırsakraç-men. (6) Cebra’ıl aydı: Anı İdi ‘azze ve celle zindānlamas, çıkargıl, tidi. Zâlûhâ (7) Yûnusnı yeti deryādın keçürüp teñgiz kırığında koddı. Kanatı yolunmış kuş teg (8) za‘îf ağıgı. *Qavluhu ta‘âlâ*: فَنَبِّذْنَاهُ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ سَقِيمٌ (37/Saffât,145) Mevlâ ta‘âlâ Yûnus yalawaçka kabaç (9) yığağın ündürü berdi. *Qavluhu ta‘âlâ*: وَانْبَتْنَا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِّنْ يَقْطِينٍ (37/Saffât,146) ilâ âyet. (10) Su’âl: Yûnus yalawaçka adın yığaç köligesi bermedi, kabaç yığağının köligesi (11) berdi, hikmet ne erdi. Cevâb: Kabaç yığağınğa siñgek az konar, Yûnusnuñ teni (12) za‘îf ımırka bolmış erdi, siñgek zahmet bermesün tip kabaç yığağın ündürü (13) berdi. Tağı cevâb: Kabaç yığağının kölige<si> kamuğdın artuğraç bolur, anıñ üçün (14) kabaç yığağın ündürü berdi. Yana Cebra’ıl kanatın yerke koddı, tatlıg (15) suwluğ yul belgürdi. Bir ıwıç keldi, kün sayu sût berdi. Kaçan eti teni küç- (16) -lendi erse, kuvveti kirdi erse bir kün hâcetiñge bardı, kelginçe ıwıç kitmiş, suw (17) soğulmuş, anı körüp kağğurdı, aydı: İdiyâ ni‘ metindin mañga munça ok (18) bermiş erdiñ mü yana aldıñg. Yarlıg keldi: Ey Yûnus sen ündürmegen (19) yığaçka, sen ağıtmağan yulka kağğurur-sen, sen yaratmağan ıwıçka inğranur-sen,

[248a] (1) meniñ halâyıkımka helâklik du‘âsı kıldıñg, anı kağğurmas mu-sen, emdi (2) Nînevâka bargıl, olarnı tevḥîdka okıgıl. Yûnus bardı, yolda bir yatukçı- (3) -ka konuk boldı. Ol yatukçı Yûnus yalawaçka edğülükler kıldı. Yolğa (4) çıkarında yarlıg boldı: Ey Yûnus yatukçıka aygıl, itgen yatukların (5) sısun. Yatukçıka aydı erse yatukçı aydı: Men

seniñ ħaqqıñda eğgölükler kıldım, (6) mundağ mu mükāfāt kıılır-sen? Yarlığ keldi: Ey Yūnus ol yatukçıka bağıl, (7) toprağın itmiş yatukların sığuğa rızā bernes, munça meniñ ħalāyıkım- (8) -nı helāk kıılđıl, tiyü du‘ā kıılır-sen. Andın keçti, Nīnevāka yawuştı erse bir koy- (9) -çını kördi, andın süt kıoldı. Kıonçı aydı: Yūnus biziñ aramızdın kitgelü (10) kökdin yağmur yağmas, yerdin ot ünmes, kıoylarımıznıñ süti kıurıdı. Yūnus ‘aleyhi’s-selām (11) bir sağlıkını ündedi, sağlık keldi. Yūnus eligin koy kıarnıñga sürdi, emük- (12) -leri toldı. Kıonçıdın ayak kıoldı, süt sağdı, içti, ayaknı taş (13) üze kıoğdı, kıonçıka aydı: Barđıl, mini keldi tip ilke ħaber berđil. Kıonçı (14) aydı: Men kıor kıar-men. Nelük kıor kıar-sen tise kıonçı aydı: Telim kimerseler Yūnusnı men kördüm (15) tiyü keldiler, ammā sözke bışığ ħuccet keltürmediler, melik olarnı öltürtti yalğan (16) aytur-sen, tip. Yūnus aydı: Kıor kıağıl, barđıl, bu sağlık kıoynı takı bu ayaknı (17) takı taşnı alıp barđıl, tanukluk bergeyler. Kıonçı kıoptı, sağlıkını, ayaknı, taş- (18) -nı alu bardı, kıavmiñge ħaber berdi. Kıonçını melik üskiñge iletiler. Yūnus ħaberin (19) aytu berdi. Kördünğ mü tiyü sordı. Kördüm, tidi. Tanukunğ bar mu, tidi. Sağlıkını,

[248b] (1) ayaknı, taşnı utru tuttı, bular tanukum tidi. Sağlık aydı: Mini sağdı. Ayak aydı: (2) Sütni minde sağdı. Taş aydı: Ayaknı meniñ üze kıoğdı. Melik kıamuğ çerigi birle (3) atlandılar, Yūnus yalawaçka utru keldiler, Yūnusnı namāzda buldılar, namāzdın (4) farımışda kıdın Yūnuska taĥiyyāt secdesi keltürdiler, ağaqların öptiler, ‘özr- (5) -ler kıoldılar, ağırlap altun kıağlıka mündürdiler. Kıaçan kıağlıka mündi erse hevādın (6) ün işitildi: يا يونس اما يكفيك ما اكتسبت من الذنوب لم يجلس على مركب الملوك (7) Biziñ ħazretimizde yazmışnıñ tap ermedi mü, pād-şāhlar merkebike münere-sen. Ol (8) ün işitti erse özini kıağlıdın kemişti, yalınğ ađak yöriyü ilke kıirdi. Ol kıavm (9) kıamuğları Yūnus ‘aleyhi’s-selām kelmesdin burun müselmān bolmış erdiler. Melik ol mülkni kıonçı- (10) -ka berdi, Yūnus yalawaç birle ‘ibādetka turuqtı. Mevlā ta‘ālā Yūnusnuñ iwlükin iki (11) oğlanları birle tirgüzdi, Yūnuska kıawuşturdı. Yūnus kitmişde kıavmi İmān (12) keltürdiler, ‘azāb olardın yandı. Mü’min-sen İmān keltürdünğ, İdi ‘azze ve celle kıudret (13) kıalemi birle

köngülde ĩmānnı bitimiş turur. *Ḳavluhu ta‘ālā*: اولئك كتب في قلوبهم الايمان (58/Mücâdele,22) (14) Eger Hâk ta‘ālâ dünyâda belâlarını sindin yandurup âhîretde ‘azâbdın emîn kılsa (15) ne ‘aceb bolğay? Yana Mevlâ ta‘ālâ Muḥammed Muştafâğa yarlıkar: Yûnus teg iweklîk kıлмаğıл, (16) ol balıķ koldaşı ediz ün birle bizni okıdı, ol hâlde mekzûm erdi, ya‘nî kâğguluğ erdi. (17) *Ḳavluhu ta‘ālā*: ولا تكن كصاحب الحوت اذ نادى وهو مكظوم (68/Kalem,48) Hâk ta‘ālâ Yûnusnı صاحب الحوت (18) tidi, balıķ karındaşı tidi, anıñğ üçün kim kırk kün balıķ karında qaldı, mundağuk (19) Ebû Bekr Şiddîk ermes mü kırk yıl Muḥammed Muştafâ birle eşleşti. *Ḳavluhu ta‘ālā*: اذ يقول صاحبه

[249a] (1) لاتحزن ان الله معنا (9/Tevbe,40) Biz evlâraq-miz kim Ebû Bekrni resûlnüñğ koldaşı tip râfizî- (2) -lerdin bîzâr bolsa-miz. Anda kiğin Mevlâ ta‘ālâ yarlıkar, biziñğ ni‘ metimiz ya‘nî biziñğ (3) raḥmetimiz Yûnusқа bolmasa balıķ ağızındın yazıķa iletip mezmûm kalgay erdi, (4) ya‘nî ağır mağzûr. Yana yarlıkar, biz üğürdüimiz anı yalawaçlar cümlesindin kılu yarlıkadı. (5) *Ḳavluhu ta‘ālā*: رَبُّهُ فَجَمَلَةٌ مِنَ الصَّالِحِينَ⁷¹⁴

Ḳışşa-i İlyās Yalawaç ‘Aleyhi’s-Selām ma‘a Ermele binti Eflâtûn bin ‘Avs ‘Aleyhu’l-la‘ne.

(6) Ol hil‘atin keçgen, ol Hızr birle eş bolup tağ teñgiz- (7) -ler kezgen, ol Mevlâğa tã‘at kıлмақını küsep uzun yaş tilegen, du‘âsı (8) müstecâb bolup kıyâmetқа tegi kalgan İlyās yalawaç ‘aleyhi’s-selām. Nazm.

(9) Tiñgleğil İlyās yalawaç sözlerini ay aķı

(10) Aytayın men sen işit ya işiteyin men sen okı

(11) Halk üze yawlaķ bağırsaq mürsel erdi belgölüg

(12) Mevlâğa artuķ tapuğsaķ ‘âbid erdi muttaķî

(13) Hâkқа ĩmân keltürüñğ tip köp öğüt bérđi tilin

⁷¹⁴ m. ayetin bir kısmı silik olduğı için ayetin tamamı yazılamamıştır.

- (14) Ol ögütüni almadı emgetti kör kâfir şakî
(15) ‘Azrâ’îl cânın alurda yıgladı tã‘at üçün
(16) Hâk bağışladı anğar cân buldı yaş artuqluğu
(17) Mürsel erdi Mevlâka ol menğü yaşap yöriyür
(18) Tağ teñgizde tezigür tirig turur bu kün tağı
(19) Aymışlar: Benî İsrâ’ilde bir melik erdi, atı Eceb bin ‘Amred, Şâm vilâyetinde
Ba‘albek atlıg

[249b] (1) şâristânda bu Ecebnüñ Ermele binti Eflâtûn bin ‘Avs atlıg iwlüki bar erdi. Eceb mübtelâ (2) bolmış üçün meliklikni Ermeleka bérmiş erdiler. Âdemdin kıyâmetka tegi bu Ermele melike- (3) -din cebbârrağ, kâfirrağ yok erdi. Bu Ermele butka tapınur erdi. Ol butnuñ (4) atı Ba‘al erdi. Bu Ermele üç yüz yetmiş peygamberni öldürdi, yetmiş yalawaç erdiler, (5) üç yüzi sawçı erdiler. Ol vilâyetde iki müselmân kaldı, biri İlyâs (6) atlıg, biri Zü’l-Yesa‘ atlıg. Bu melik hoşnılığında bir ‘âbid bar erdi Müzdekî atlıg. Ermele (7) anı öldürgelü oğradı. Eceb iwlükiñge aydı: Zinhâr bu erke zağmet bérmeğil, (8) munı öldürmesenğ selâmet kalur-sen. Bir kün Müzdekî Ermele üskiñge kirdi, aydı: Ey (9) fâsıka aygıl, lâ ilâhe illa‘llâh. Ermele buyurdı. Anı öldürdiler. Bu haber Eceb bin ‘Amredka (10) tegdi, aydı: Ey Ermele munı öldürmegil tidim, öldürdünğ, emdi belâka anuğ turgıl. (11) İdi ‘azze ve celle İlyâs atlıg erke vahy kıldı, yalawaçlık bérdi, yana bir atı Yüşen erdi. (12) Aymışlar: ال ياسين ايلياس و ال ياسين kırâ‘at ve lügatler turur. Cebra’îl keldi, (13) aydı: Ey Yüşen Mevlâ ta‘âlâ sañga selâm aydı, selâm birle dürüd yarlıkadı, bargıl kulum Eceb ve küñgüm (14) Ermeleka aysunlar, lâ ilâhe illa‘llâh İlyâs resûlu’llâh. İlyâs aydı: İlâhî mini kimerseke ıddınğ (15) kim andın yawuzrağ halk yok. Cebra’îl keldi, aydı: Hâk ta‘âlâ yarlıkar, anı men yarattım, bargıl, (16) okıgıl. İlyâs aydı: İdiyâ üç yüz yalawaçni öldürmiş turur, mindin za‘îfrağ kimerse (17) yok. Yarlıg keldi: Ey İlyâs meniñ ‘ilmüm içinde kıyâs mu kılur-sen, kıyâsnı yaratğan men-men. (18) İlyâs aydı: İdiyâ meniñ ecelim yetildi erse men bileyin, bu kâfirdin yawlağ korğar-men. Yarlıg (19)

keldi: Ey Yüşen ħalâyık belâsı meniġ ħudretimde turur. İlyās aydı: İlâhî maġa çerig bėrgil.

[250a] (1) Yarlıġ keldi: Yer yüzinde ne arslanlar bar erse saġa musaĥĥar kıldım. İlyās aydı: (2) İlâhî arslanlar yerlig yerinde tururlar, maġa neteg uyarlar. Yarlıġ keldi: Kaçan saġa (3) kerek bolmışda olarnı oķıġıl, ħamuġı saġa kelgeyleyler. Aydı: İdiyâ arturġıl. Yarlıġ (4) keldi: Yeti teġgizni saġa musaĥĥar kıldım. İlyās taġdın ħuđı indi. Mundın burun (5) taġdın tüşüp butnı soġı taķı sol ħolı sınmış erdi, yılķı ħara münmes erdi. (6) Aydı: الهی شیت لی شیا اركبه Maġa münüt bėrgil, tidi. İdi ‘azze ve celle bir ħulannı (7) ıdı: Müngil, tidi. İlyās aġa mündi, melik serâyıġa keldi. Ķapuġcı İlyāsı ħolġuġı (8) sandı, serâyķa kirdi, bir etmek bir yarmaķ çıkardı, İlyāsķa bėrdi. İlyās ‘aleyhi’s-selâm (9) almadı, serâyķa kirgelü oġradı. Bir ħul çıktı, İlyāsıġ ħolın tutup ırak (10) iletip ħođdı. Ol ħul kitti erse İlyās yana keldi. Ķapuġcı açıġlandı, neçe ħawdı (11) erse kitmedi. Bayaķı ħul yana keldi, nelük kitmes-sen, tip köġgli tilemişçe İlyāsı urdı. (12) Çoġı ħoptı. Melike bu ne çoġı, tiyü sordı. Aydılar: Ey melike bir tilwe kelip serâyķa (13) kirür-men tiyür. Ĥâcib çıktı, İlyāsı kigürdi, melike İlyāsı kördi erse ħorķtı, meġzi (14) sarġardı, aydı: Ey ĥâcib ne körksüz ħiřini keltürdüġ. İlyāsķa aydı: Kim-sen? İlyās (15) aydı: Kişi-men. Ķaydın keldiġ, tidi. Sen teg ök ata oġurķasındın ana ħarnındın, (16) tidi. Ermele aydı: Özüġ mü keldiġ ya azu kimerse mü ıdı? İlyās aydı: Ey fâsıķa maġa (17) sindin düşmenraķ kimerse yok, yüzüġni körgüm kelmes ammâ mini ıdılar, keldim, tidi. Aydı: (18) Sini kim ıdı? Aydı: Bir Allâh ıdı. Aydı: Ķayu Allâhı aytur-sen? Aydı: Ol Allâh kim sini mini (19) ħamuġ ‘âlemluġları yarattı. Aydı: Ne tiyü ıdı? Aydı: Ayġıl, lâ ilâhe illa’llâh ve innî İlyās resûlu’llâh.

[250b] (1) Ermele atıġ ne turur, tiyü sordı. Aydı: Atım İlyās. Adın atıġ bar mu? Aydı: Yana bir atım Yüşen (2) turur. Ermele aydı: Sen ol Ĥalîl taġında turġan İlyās erür mü-sen? Erür-men, tidi. Ermele (3) aydı: Men üç yüz yalawaħı öldürdüm sen sözlegen söz birle, ħamuġnuġ başı sen-sen, (4) men sini öldi sanur-men, emdi sen öz adaķın ölümke

keldiṅ, tidi. Yecnūn atlıḡ vezīri bar (5) erdi. Müselmān müselmānlıḡın kizleyūr erdi. Aṅgar aydı: Munı çıkarḡıl, başını kesgil, (6) tidi. Yecnūn İlyāsınṅ eligin tuttı, şehrdin çıkarđı, aydı: Yā resūla'llāh bu Ermele (7) üç yüz yetmiş yalawaçnı öldürdi, hıç kimer seni maṅga öldürtmedi, bu kün sini (8) buyurđı, men sini āzārlatmas-men, tip İlyāsınṅ adaḡınḡa tüşti. Aydı: Mundın kitgil, (9) bu mel'ūne sini körmesün. Aymışlar: El-Yesa' anası İlyās iwlüki erdi. İlyās kiçelik Ḥalīl (10) taḡınḡa keldi, yeti tūni kūni anda turđı, kimerse anı körmedi. Cebra'ıl keldi, aydı: Ey (11) Yüşen Mevlā ta'ālā yarlıḡar, bargıl, kulumḡa ayḡıl, men bir-men, sen meniṅ yalawaçım-sen. İlyās (12) şavma'adın çıktı yörigü küçi yok erdi, aydı: اللهى شئت لى شياركه Bir erkek sarıḡ arslanlar (13) keldi, başın yerke qodđı. İlyās aṅga mündi, bir ança isigde emgendi, aydı: اللهى شئت لى ظلا (14) İlāhī kölige bērgil. Aḡ bulut keldi, İlyāsınṅ başında qalkān teg bolup turđı. Andaḡın (15) ilke kirdi, arslandın indi. Bu ölüḡ tirilmiş, tip ḡavḡā yıḡıldı, melike serāyıḡa tegi taş (16) topraḡ birle urdılar. Ḥācib anı kördi, melikeke kirip aydı: Ol ölüḡ İlyās tirilmiş. (17) Melikeke kigürdi. Aydı: Ey İlyās sini kim tircüzdi? Aydı: Sini mini qamuḡ 'ālemni yaratḡan Allāh (18) tircüzdi. Melike öḡsüz boldı, Yecnūnnı keltürünḡ, tidi. Keltürdiler. Aydı: Men saṅga munı (19) öldürḡil tidim erdi, uş yana keldi, tidi. Yana aydı: Tört qazuḡ keltürünḡ eligin adaḡın

[251a] (1) baḡlaṅ, başındın adaḡınḡa tegi terisin soyuṅ. Baḡladılar. Cellād keldi, neçe (2) biçek yöritti kesmedi. Aydı: Ey melike bu biçek kim taşḡa öter, mundaḡ cādū körmişim yok, (3) tidi. Ermele qoptı, taḡtı qatında bir yigirmi biş batman temürdin topuz erdi, kimdin (4) öwkelik bolsa anı sözke meşḡul qılıp bireḡü artındın kirip tepesiṅge urup (5) öldürür erdi. Ermele aydı: Ey İlyās ilgerü kelgil. İlyās ilgerü keldi, olturđı. Bir (6) gebr ol topuznı İlyās tepesiṅge urḡalu tegdi, yazdı, öz adaḡların sıyu urđı. (7) Ermele aydı: Men munuṅ başınḡa urḡıl tidim, sen öz adaḡınḡa mu urur-sen? Yana bireḡü- (8) -ke işāret qıldı, topuz kötrüp İlyāsın urḡalu tegdi, iki eligi hevāda qurıdı. (9) Ermele öwkelendi, qatında dört yüz gebr erdiler, olarḡa buyurđı, qılıç birle topuz (10) birle urḡalu

tegdirler, kamuğnuñ eligleri qurıdı. Ermele aydı: Ey İlyās sen meniñ (11) Tañgrımnı körmişññ yoq, seniñ Tañgrıñnı meniñ Tañgrımnı ikisi birle turguralıñ, (12) qayusı körklüg erse aña tapınalıñ. İlyās aydı: Ey fāsıka meniñ Tañgrımnı köz birle (13) körse bolmas, yēti qat mu‘ allaq kökni, yēti qat muṭabbak yerni yaratğan, kamuğka erklig ol (14) turur. Ermele ‘aciz qaldı. İlyās aydı: Ey fāsıka seniñ Tañgrıññ qayda turur (15) köreyin, tidi. İlyāsni kigürdi. Bir but kördi, ‘Ād ve Şemūddın berü ol künke tegi kimerse (16) andağ but körmişı yoq erdi, uzunı on qarı, ini üç qarı, tört başlığ biri yünçü- (17) -din, biri kızıl yāqūtdın, biri sarığ yāqūtdın, biri kök yāqūtdın, başındın (18) bēlñge tegi kızıl altundın, bēlindin tizleriñge tegi ürünğ kümüşdin, tizindin (19) adaqlarıñga tegi ürünğ yāqūtdın, eligleri kāfurdın, altun üze kümüş bezeklig,

[251b] (1) kümüş üze altun bezeklig, başında kızıl yāqūtdın tāt uruğluğ, altun yünçü birle (2) bezeklig, altun qur bēlñge bağığ, altundın gevherdin itilmiş taht üze olturur. (3) Tört yüz bezeklig qarabaşlar altun kürsiler üze oltururlar, altundın kümüşdin micmerler (4) içinde yıpar ve ‘anber köydürürler. İlyās anı körüp tañgladı, bir eligin ol Ba‘al- (5) -nıñ ağızıñga urdı, yana bir eligin köziñge qoddı, aydı: Ey fāsıka bu Tañgrıññ (6) qarağı turur körmes, ağın turur sözlemes, sağır turur işitmes, eligleri (7) qavlağ turur tutmas, otrum turur yörimes. Ermeleniñ öwkesi keldi, Yecnūnka munı (8) kitergil, yüzün körmeyin, tidi. Yecnūn İlyās eligin tuttı, taşka çıkardı, aydı: (9) Yā resūla’llāh qorqar-men, munda kiğdin kelmegil. İlyās aydı: Köñgöl meniñ erse hergiz (10) kelmegey erdim, İdi ‘azze ve celle haqqı hıç kimerse mañga bu fāsıkadın tağı qavmindin (11) düşmenraq yoq ammā Mevlā ta‘ālāka muṭī‘-men, tip Ḥalīl tağıñga bardı, şavma‘aqa kirdi. (12) Ançada bir qarabaş keldi. Ermeleniñ yigirmi yaşar oğı bar erdi. Yalguz aydı: Oğluñ- (13) -ka ağırı tegdi. Ermele iwke kirdi, oğlın andağ ağırı kördi erse közi qarardı, (14) Ba‘alqa keldi, tört yüz qarabaşlar birle saña yarağığ tapuğ kılmaduğ mu ya (15) kendü seniñ haqqıññ hürmetiññ saqlamaduğ mu, seksen yıl boldı men ata- (16) -larım birle tağı erim birle saña tapınur-miz, oğlumnı mundağ ağırı kıldıñ, (17) tegmede Ermele kelip Ba‘alqa sözleyür

bolsa tört dıvler tört başınga kirip cevāb (18) aytur erdiler. Ba‘ al ün bērdi: Mundın artuq osallıq bolğay mu, İlyāsıñı öldürmedinğ, (19) öz Tañğrısın üskünğde öger, mini yerer, sen cevāb aymas-sen. Ermele aydı: İlāhenā men

[252a] (1) İlyāsıñı öldürdüm erse oğlumıñı onğultğay mu-sen? Ba‘ al aydı: Onğultğay-men. (2) Ermele eri üskiñge kirdi, aydı, Ba‘ al mañga mundağ sözledi. Eceb bin ‘Amra<d> aydı: Sen (3) İlyāsıñı öldürümegey-sen ammā bir hıle kılğıl, Şınāka ilçiler ıdğıl, (4) Rubūb Tañğrısıka hedıyyeler ıdğıl, Rubūb Ba‘ alka şefā‘ at kılın, Ba‘ al (5) hoşnūd bolsa oğlumız onğulğay, tidi. Ermele la‘ nehā’llāh hedıyyeler anuttı, (6) tört yüz meliklerni, abuşkalarnı ilçı kılıp Şınāka ıdıtı. İlçiler māl alıp teprediler, (7) yolları Halıl tağındın boldı, İlyās turğan tağdın. Yana Cebra’ıl yetildi, (8) aydı: Ey Yüşen İdi ‘azze ve celle yarlıkar, çıkgıl, ol qavmni yandurgıl, barsunlar, (9) künğüm Ermeleka aysunlar, Rubūb tağı Ba‘ al Tañğrı ermesler, yaratğan Tañğrı men-men, (10) mañga kirtünsünler, oğlınga ‘āfiyet bereyin. İlyās tağdın çıktı, olarka (11) utru keldi. Olar İlyāsıñı kördiler, biri biriñge sözleştiler. Bizke iki ‘izzet ve hürmet (12) hāşıl boldı, bir ilçilik hürmeti, ikinci İlyāsıñı tutup melikeke ileteliñg, munı (13) öldürsün, Ba‘ al melikedin hoşnūd bolsun, oğlınga ‘āfiyet bergey. İlyāsıñı tutğalu (14) oğradılar. Mevlā ta‘ālā yarlığı birle tört yüz erni yer tiziñge tegi tuttı. İlyās (15) aydı: Öziñgizni neteg körer-siz? Aydılar: Ey İlyās yazuq haťa kılduq, yanalıñg, (16) melikeke seniñg sözünğ tegürelinğ, tidiler. İlyās du‘ā kıldı, yer olarnı koğdı. (17) Aydılar: Biz mundın yansa-miz seniñg sözünğ tegürse-miz melike bizke öwkelegey, (18) Şınāka barıp yanalıñg, andın melikke sözleşliñg. Şınāka bardılar, tünle yattılar, tañğdası (19) şehrka kirgey-miz, tidiler. Mevlā yarlığı birle uğı<dı>lar. Yelke yarlıgı boldı, tün içinde bu

[252b] (1) tört yüz erni kötürdi, köz yumup açğınça Ba‘ albekke keltürdi. Kağan tañg attı erse öz- (2) -lerin Ba‘ albekde kördiler. Hācib kirdi, Ermeleka sözledi: İlçilerimiz yetildi, tip Ermele- (3) -ka kigürdi. Yoldın mu yandınğız, tiyü sordı. Aydılar: Ey melike bizke ‘acāyib işler (4) tüşti, Halıl tağında İlyās utru keldi, aydı: Rubūb me Ba‘ al me Tañğrı

ermes- (5) -ler, yaratğan bir Allāh turur, aṅga ĩmān keltürüṅ, Ermele me ĩmān keltürsün, Mevlā ta‘ālā (6) oḡlınḡa ‘āfiyet bergey, tidi. İlyāsı tutḡalu oḡraduḡ, bizni yer yuttı, (7) İlyāska yalwarduḡ, du‘ā kıldı, bizni yer ḡoddı, toḡuz kün barduḡ, Sīnāka (8) tegdüḡ, keçe yattuḡ, yarındası ḡoptuḡ, özümizni munda kördüḡ. Ermele aydı: Men sizler- (9) -ni ilçilikke ıdtım, siz ilçi bolup maṅga söz mü keltürdüṅiz tip tutup tört yüz (10) erniṅ başın kestürdi. Eceb bin ‘Amrad aydı: Ey Ermele ḡıle kılgıl al birle (11) İlyāsı tuta körgil. Ermele kırḡ erni İlyāska ıdtı, aydı: İlyāska sözleṅ (12) men seniṅ Taṅrıṅka ĩmān keltürdüm, Ba‘alnı sıdım, kelgil adınlarḡa emr-i (13) ma‘rūf kılalıṅ, tip. İlyāska Ermele sözün tegürdi. İlyās ol sözni köni sanıp (14) olarnıṅ birle kelür boldı. Cebra’ıl keldi, olarnıṅ mekrindin ḡaber bėrdi. (15) İlyās aydı: İlāhī ‘itiḡādları bu erse tutḡıl, tip. Ot keldi, ol kırḡ (16) erni köyürdi. ḡaber Ermeleka bardı. Yana kırḡ erni ıdtı, aydı: İlyāska sözleṅ, (17) men Taṅrıka kirtündüm, Ba‘alnı sıdım, kelgil, tip. Keldiler, ol sözni tegürdiler. (18) Cebra’ıl aydı: Ey Yüşen yana keldiler, saṅga ‘özr kılgalu. İlyās aydı: Köṅḡüllerinde (19) ‘özr erse tutḡıl, tip. Yer yarıldı, kırḡ erni yuttı. ḡaber Ermeleka tegdi erse

[253a] (1) Eceb bin ‘Amradka keldi, aydı: Eger ḡamuḡ mülküm barsa barsun, bu cādūnı eligke kigürmeginçe (2) olturmaḡay-men. Eceb aydı: Bu cādū ermes, yer ot arslanḡa cādūluḡ eşer (3) kılmaz, bu uluḡ iş bolḡay. Ermele aydı: Ne ḡıle kılayın? Eceb bin ‘Amrad aydı: Yecnūnnı (4) ıdḡıl, İlyāsı keltürsün. Ermele aydı: Neteg keltürgey, kerekmes kim anı me köyürse. (5) Eceb bin ‘Amrad aydı: Yecnūn İlyās dīni üze turur. Ermele Yecnūnnı keltürdi, aydı: Ey (6) Yecnūn meniṅ ni‘metim yėdiṅ, meniṅ mālım birle bay bolduṅ, meniṅ Taṅrımdın (7) adınḡa mu tapınur-sen, Ba‘alnıṅ Taṅrılıḡı ḡaḡḡı kim barḡıl, İlyāsı keltürgil, (8) yoḡ erse andaḡ ḡın birle helāk kılgay-men kim ḡamuḡ ‘ālemluḡlarḡa kızgıt (9) bolḡay. Yecnūn iwke keldi, oḡlı kızkıḡa vaşıyyet kıldı, kefen tonın keḡdi, (10) iki rek‘at namā kıldı, aydı: İlāhī ni‘met, ḡatun, oḡul kıḡ sen bėrdiṅ, yana saṅga (11) tapşurdum, ecelim yetildi erse ĩmān üze sūnnet ve cemā‘at üze barmaḡ ruzī kılu bėr, (12)

tip atlandı, Hâlîl tağınğa bardı, İlyās şavma‘asında turuqtı, Cebra’îl (13) keldi, aydı: Ey Yüşen Mevlâ ta‘âlâ sañga selâm aytur, selâm birle dürüd yarlıkar, aytur, kulum (14) Yecnün keldi, çıkgıl. Çıktı. Yecnün İlyās adağınğa tüşti, aydı: Ey Yecnün neke keldiñg? (15) Aydı: Yâ resûla’llâh bu mel‘üne sini kelgil tiyü mini ıdtı, barur ersenğ baralıñg, (16) barmas ersenğ men ölümni özümke kördüm, eger destür bersenğ munda sañga (17) hâdim bolup turayın. İlyās aydı: Yecnün mañga bu dünyâda hâdim kerekmes. Cebra’îl ‘aleyhi’s-selâm (18) keldi, aydı: Ey Yüşen Yecnünnuñg üç yıl ‘ömri bar, bargıl, kulum Eceb, küñgüm Ermele- (19) -ka aygıl, aysunlar lâ ilâhe illa’llâh İlyās resûlu’llâh. İlyās şavma‘adın çıktı, bir sarıg erkek

[253b] (1) arslan keldi, İlyās añga mündi, bayağı bulut keldi, kölige kıldı, Yecnün mungen at (2) arslanın korqtı. Yarlıg keldi arslanka kim harâm turur sañga Yecnün atınğa (3) bakmak. Mevlâ ta‘âlâ ol atnıñ köñglindin korkınçnı kiterdi. İkegü Ermele serâyıka keldi- (4) -ler biri at münüp, biri arslan münüp üzelerinde bulut köligesi. Aydı: Yâ Ermele (5) uş İlyâsnı keltürdüm. Ermele sewündi. İlyās ‘aleyhi’s-selâm kirdi, arslan İlyās yanında turdı. (6) İlyās aydı: Yâ Ermele aygıl kim lâ ilâhe illa’llâh ve innî İlyās resûlu’llâh. Ermele aydı: Ey boğun uruñg (7) muni, kamuğ İlyâşka tepindiler kılıç birle, topuz baltu birle. İlyās işâret kıldı (8) arslanka, tegme birin tamka tokıyu öldürdi, yetmiş kişini öldürdi, adınları (9) kaçtılar. Ermeleka tepindi. Ermele aydı: Ey İlyās Tañgrıñg haqqı bu arslannı tutgıl. (10) Arslannı tuttı. Ançada bir qarabaş kirdi, oğluñg öldi, tidi. Ermele sıhtayu iwke (11) kirdi. İlyās yandı, aydı: İdiyâ könmesler, belâ ıdgıl. Yarlıg keldi: Ne belâ tileyürsen? (12) Aydı: İlâhî on yılka tegi bulutnı meniñg erkimde kılğıl, olarka yağmur yağdurmayın, (13) yerni mañga musahhar kılğıl, ot yem ündürmeyin. Cebra’îl keldi, aydı: Mevlâ ta‘âlâ (14) yarlıkar, kullarım on yıl şabr kılumağaylar. İlyās aydı: Biş yıl. Yarlıg keldi: Biş (15) yıl köp bolğay. İlyās aydı: Üç yıl. Cebra’îl aydı: Üç yıl köp bolğay. İlyās (16) aydı: İdiyâ seniñg ‘azametiñg cemâliñg haqqı ve hürmeti üç yıldın eksütmegey-men. Yarlıg keldi: (17) Üç yıl hüküm kıldım. İlyās aydı: Ey bulut üç yıl yağmur yağmağıl, ey

yer üç yıl ot (18) yem ündürmegil. İlyās aymışınğa pişmān boldı, aydı: Bu üç yıl ne yèyür-men. Cebra'ıl (19) keldi, aydı: Ey Yüşen İdi 'azze ve celle yarlıkar, men qarğağa yarlıg tegürgey-men, maşırık yerindin ta'ām

[254a] (1) keltürgey, deryālardın suw keltürgey. İlyās aydı: Ta'āmı men ekmişim yok, kaydın (2) keltürür, maŋga harām bolğay, maŋga kerekmes, tidi. Yarlıg keldi: Ey Yüşen men saŋga (3) helāl kıldım, bu iwün çıķan başdın yüz ellig çıķargam, bereke berge, artuķı (4) saŋga bolğay, tidi. İlyās aydı: Yā Rab meniŋ taķatim yok, ol ta'āmı emgenip yègüke. (5) Yarlıg keldi: Ey Yüşen qarğa keltürgey, yel ögütgey, bişürgey, üskünğde koğğay, (6) sen yegey-sen. İlk yıl tarlıķ kaķtılık boldı erse aşlıkların barın yədiler. İkinc yıl (7) kaķıraq boldı, hālleri adnadı, yılķı qaraların yədiler. Üçinc yıl oğlan- (8) -ların yegelü ogradılar, İlyāsı tilep bulmadılar. Üç yıl tamām boldı. Cebra'ıl⁷¹⁵ (9) keldi, aydı: Ey Yüşen İdi 'azze ve celle yarlıkar, barğıl, Ecebķa Ermeleķa ayğıl, (10) aysunlar, lā ilāhe illa'llāh İlyās resūlu'llāh. İlyās keldi, Ermeleķa aydı: Ey fāsıķa ayğıl, Taŋgrı (11) bir turur, men anıŋ yalawaçı-men. Ermele aydı: Taŋgrıŋķa ayğıl, bu kaķtını kittersün, (12) men aŋga tapınayın. İlyās aydı: İdiyā sen semī' ve 'alīm-sen. Cebra'ıl keldi, aydı: Ey Yüşen bulut- (13) -ķa ayğıl yağsun, yerke ayğıl üç yılķı çıķışını bərsün. Bulut yağdı, (14) yer aşlık bərdi. Ermele buyurđı. Tağlarda ünğürler kazdurdılar, aşlık tarıg- (15) -nı anda kizlediler, temür birle berkittiler. İlyāsķa aydılar: Taŋgrıŋķa ayğıl, ne tilese (16) kılsun. Cebra'ıl aydı: Ey Yüşen Mevlā ta'ālā yarlıkar, barğıl, kulumķa ayğıl, meniŋ (17) birlikimke, seniŋ peyğamberlikinğa iķrār kılsun. İlyās aydı: İdiyā sen bilür-sen, (18) imān keltürür erse barayın, yok erse barmayın. Cebra'ıl keldi, aydı: Ey Yüşen Mevlā ta'ālā (19) yarlıkar, barğıl, munda hikmeti bar kim men bilür-men, sen bilmes-sen, tidi. İlyās keldi,

⁷¹⁵ m. mükerrer

[254b] (1) aydı: Ey fāsıka Hāḫ ta‘ālā yarlıḫar, aygıl, Allāh bir turur, men anıñg yalawaçı-men. Ermele aydı: Tañgrıñg- (2) -ka aygıl, biz öz işimiz bütürdük, sen ne tileseñg kılgıl kim hācetimiz yok. İlyās (3) aydı: İdīyā semī‘ ve ‘alīm-sen, işitür-sen bilür-sen. Hāḫ ta‘ālā ol taşdın küye yarattı, ānbārların (4) yedi, tüketti. Yarlıg keldi: Ey Yüşen bargıl, kulumka aygıl, aysun Allāh bir turur, sen (5) meniñg yalawaçım-sen. İlyās aydı: Ey fāsıka aygıl, lā ilāhe illa’llāh ve innī İlyās resūlu’llāh. (6) Ermele aydı: Seniñg Tañgrıñg munça cefālar meniñg haqqımda kıldı, men aña tapınmas-men, (7) ne tilese kılsun. İlyās aydı: Ey fāsıka aygıl lā ilāhe illa’llāh ve innī İlyās resūlu’llāh. (8) Ermele adın cevāb aymadı. Anıñg kavmiñge aydı: Sizler Ba‘ālka tapınıp aḥsenü’l-hālikīn- (9) -ni qodur mu-siz? *Ḳavluhu ta‘ālā: اتدعون بعلاً وتذرون احسن الخالقين* (37/Sāffāt,125) Olar aydılar: Biz Ba‘alın (10) bilür-miz, bizke adın Tañgrı yok turur. İlyās aydı: İdīñgiz Allāh turur, ozaḫı atalarıñgız (11) İdisi me Allāh turur. *Ḳavluhu ta‘ālā: الله ربكم ورب آبائكم الاولين* (37/Sāffāt,126) Ermele aydı: Ey İlyās sen (12) öz Tañgrıñgıñı öger-sen, biziñg Tañgrımızın yerer-sen, emdi Tañgrıñgka aygıl, sançısalıñg, (13) ol bizni yeñgse bizdin kurtulgay-sen, biz yeñgse-miz sizdin kurtulgay-miz. İlyās (14) aydı: Yā Rab mini bulardın kutgarğıl. Cebra’ıl keldi, aydı: Ey İlyās Mevlā ta‘ālā yarlıḫar, (15) men ḫalīm-men, iwmes-men, kulumka aygıl, qayu kün sançışmak tileyür-sen? Ermele: Yarın (16) tileyür-men. Tañgdası kün Ermele çerig çıkardı yēti bölük, tegme bölüki yüz miñg er, üç (17) yıgaçlık içinde üç yıgaçlık yer. Şaf tuttılar, Cebra’ıl keldi: Ey İlyās Mevlā ta‘ālā (18) yarlıḫar şavma‘adın çıkğıl, Ermele çerigin körgil. Kördi, aydı: İlāhī meniñg (19) çerigim qanı? Yarlıg keldi: Arslanların oqıgıl. Okıdı. Yelke yarlıg boldı,

[255a] (1) İlyās ünin maşrıqdın mağrıbka tegi tegürdi. Toğardın batargā tegi ne arslan bar erse (2) köz yumup açğınça yıgladılar, İlyāsñıñ sağı qolında turuqtılar. Cebra’ıl aydı: (3) Taḫı kerek mü? Kerek, tidi. İdī ‘azze ve celle ferişterke yarlıg tegürdi. Yēti deryādın (4) mevcler qopardı, İlyāsñıñ solında tuttı. İlyās aydı: Ey boḫun İdī ‘azze ve celle- (5) -ka ĩmān keltürüñg. Aydılar: Ey İlyās bu sözdin bizni qorḫar mu sanur-sen? İlyās aydı: (6)

Şabr kılınğ, İdi ‘azze ve celle biziñ aramızda hüküm kılğınça, İdi kamuğ hâkimlerdin yegrek (7) turur. *Qavluhu ta‘âlâ: فاصبروا حتى يحكم الله بيننا وهو خير الحاكمين* (7/ A‘râf,87) ilâ âyet. Yana aydı: İdiyâ kütğargıl mini bu zâlim- (8) -ler qavmindin. *Qavluhu ta‘âlâ: رب نجنى من القوم الظالمين* (28/Kasâs,21) Cebra’îl aydı: Ey İlyâs ölüm mü (9) tileyür-sen? Ölüm tilemes-men, tidi. Mevlâ ta‘âlâ öz qudreti birle İlyâsnı kötürdi, (10) mağrıbğa iletip qoğdı. Anda kiğin bir mevc yağıldı, arslanlar tepindiler, tegme (11) bir erke on arslan yapuştı köz yumup açğınça. Yêti yüz miñğ erde bir tirig (12) qalmadı, kimi suwğa ġarğ boldı, kimini arslan öldürdi. Ol çerigdin kimerse (13) qalmadı. İlyâs müngeñ erkek arslan kirip Eceb bin ‘Amradnuñğ ağağın tuttı, tişi arslan (14) kirip Ermeleniñğ butıñğa yapuştı, südriyü keltürdiler, ölüğler arasında kesek (15) kesek kıldılar. Keçe boldı erse İdi ‘azze ve celle bir ot ıdı, şehr içindeki ġalknı kamuğ (16) köyürdi, iki iw qaldı, biri Yecnûn ‘âbid iwi tağı el-Yesa‘ iwi, ağınlar kamuğ köydiler, (17) yok yoğun boldılar. *سبحان من تعزز بالعزه والبقا وقهر العباد بالموت والغناء الله اعلم*

(18) Qışsa-i Hızr ve İlyâs ‘aleyhume’s-Selâm.

Aymışlar: Hızr ma‘nisi yaşı bolur, qayu (19) taşğa Hızr oltursa, ol taş yaşarur erdi, anıñğ üçün Hızr atandı. Aymışlar: Qayu

[255b] (1) yerke oltursa, ol yer yaşarur erdi. Andın Hızr atandı. Aymışlar. Hızr yalawaç erdi. (2) Ba‘zı aymışlar: Yalawaç ermedi, şâlih er erdi. Aymışlar: Hızr Seyrâm illig, terk er (3) erdi. Benî İsrâ’ilde ulğardı. Mengü suwı içti, tirig qaldı ammâ İlyâs ‘aleyhi’s-selâm mürsel (4) yalawaç (5) turur. *Qavluhu ta‘âlâ: وإنَّ الياس لمن المرسلين* (37/Sâffât,23) Aymışlar: İlyâs Mevlâ ta‘âlâğa tã‘at kıılır (6) erdi. ‘Azrâ’îl cānın alğalu kelse yawlağ qatığ ünün yığladı. ‘Azrâ’îl aydı: (7) Ey İlyâs Mevlâ ġazretiñge mü barmağdın yığlayur-sen. İlyâs aydı: Qadığum ol ermes, (8) qadığum ol turur, men ölsem tã‘atdin ‘ibâdetdin qalğay-men, ağın tirig (9) qalıp tã‘at kılgaylar, men toprağda tã‘atsız ‘ibâdetsiz neteg yatğay-men, tip añğa (10) yığlayur-men, tidi. Ançada Cebra’îl keldi, yarlığ tegürdi İdi ‘azze ve celledin:

Ey ‘Azrā’ıl (11) Mevlā ta‘ālā yarlıkar, İlyās sözi köni turur, cān üçün yığlamas, tã‘at
üçün (12) yığlayur, sen bargıl, biz aṅga uzun yaş kerāmet kılduḡ, cānın almaḡıl, tidi. Tirig
(13) ḡalḡanı bu sebebdin timişler. Atı el-Yesa‘ turur, ‘ilmi köp üçün (14) İlyās atandı.
Ba‘zı aymışlar: İkeḡü mengü suwın içtiler, kıyāmetḡa tegi ölmesler. (15) Hızır deryālarda
yöriyür, yoldın azḡanlarını yolḡa kıḡürür, kündüz işleri bu turur. (16) Keçe bolsa Ye‘cüc
ve Me‘cüc seddiḡa barurlar, yemleri bir nebāt turur ca‘dī (17) atlıḡ. Mevlā ta‘ālā olarnı
butḡa tapınḡan ḡavmḡa ıdıtı. İslāmḡa oḡıṅız, tidi. Hızır ve İlyās- (18) -dın burun on iki
kişiler kelip biz yalawaḡımız butḡa tapınmaḡnı ḡoḡmaṅḡ, ḡamr içiṅḡ, (19) tip öḡretmiş
erdiler. Melikleriṅḡe ilettiler. Melik aydı: Siziṅḡ yalawaḡlıḡıṅızḡa mu‘cize (20) bar
<mu?> Aydılar: Mu‘cize ne tileyür-sen? Melik aydı: Telim yıllar boldı, meniṅḡ kızım
ölüp

[256a] (1) turur, anı tigüzdüṅḡiz erse İmān keltürgey-men, tidi. Du‘ā kıldılar. Mevlā ta‘ālā
kızını (2) tirgüzdi. Atasıṅḡa aydı: İmān keltürḡil, sözleri köni turur, butḡa tapınmaṅḡ, bir
yaratḡan (3) Mevlāḡa tã‘at kılıṅḡ, Mevlā sini yarattı, saṅḡa mülk bérdi, ḡavmuṅḡa ayḡıl,
(4) İmān keltürsünler. Melik aydı: Aşuḡmaḡıl, saḡınayın. Kıız aydı: Ey mel‘ün ne (5)
saḡınur-sen, telim yıllardın berü ölḡen tirilip kıyāmetdin ḡaber bérür, taḡı (6) ne sözüṅḡ
bar, tip atasındın kitti. Aydı: İḡiyā cānımnı alḡıl, bayaḡı ḡālḡa (7) barayın. Mevlā ta‘ālā
cānın aldı. Atası İmān keltürmedi. Hızır ve İlyās ‘aleyhume’s-selām olarnı (8) İmānḡa
oḡıyur erdiler, İmān keltürmediler erse olarḡa helāket du‘āsı kıldılar. (9) Yarlıḡ keldi:
ḡālī helāk kılmas-men, tip. Aydılar: İlāhī helāk kılmas ersenḡ (10) bulutnı bizke
musahḡar kılu bérḡil. Yarlıḡ keldi: Musahḡar kıldım, tip. Bulutḡa (11) aydılar: Yaḡmaḡıl.
Sekiz yıl yaḡmur yaḡmadı. ‘Āciz boldılar. Melik yalawaḡ-miz tigen- (12) -lerni indetti,
aydı: Bizke yaḡmur nedin yaḡmas bilür mü-siz? Aydılar: Bilür-miz, butlar (13) tapuḡında
taḡsīr kılduḡ, öwke kılıp yaḡmur bérmediler, tidiler. Melik aydı: Emdi (14) neteg kılalıṅḡ?
Aydılar: Tiweler, ḡoylar butlarḡa ḡurbān kılıṅḡ, bolḡay kim (15) sizlerdin ḡoşnūd
bolḡaylar. Andaḡ kıldılar, hem yaḡmadı. Aydılar: Butlarnı (16) yazıḡa ḡıḡarıṅḡ, aḡı tonlar

keḏḏürünġ, ḥamr içinġ, butlarkā secde kılınġ, (17) yalwarınġ, bolġay kim ḥoşnūd bolġaylar, yağmur bergeyler. Yana qatıġraq qaḥtka (18) ilindiler, bildiler kim yer kökni yaratġan taŋrıka tapınmaġan üçün, (19) ĩmān keltürmegēn üçün yağmur yağmas. Hızr ve İlyās taġka çıqtılar, tā‘at ve ‘ibādetka

[256b] (1) meşġūl boldılar, kün sayu uçmaḥdın tā‘ām kelür erdi. Melik yüz abuşkalarnı Hızr (2) ve İlyāska ıdtı, ‘özrlər qolup ilke keltürünġ, tidi. Qaçan bardılar erse Hızr (3) ve İlyās aydılar: ‘Āciz boldunġız, andın kelür-siz, tip helāket du‘āsı kıldılar. Mevlā ta‘ālā (4) kamuġın helāk kıldı. Yana on kişini ıdtı, taġka yaġın bardılar erse biri aydı: Siz- (5) -ler munda turunġ, men yalġuz barayın, ‘özr qabūl kılsalar keltüreyin, kılmasalar sizler me (6) helāk bolmaŋġ, tip yalġuz bardı. Hızr ve İlyās du‘āsı birle ol bireġü helāk boldı. (7) Adınlar yandılar, aydılar: Keliŋġ, Mevlāka tapınalıŋġ, tip yazıka çıqtılar, (8) Mevlā birlikiŋġe ikrār kıldılar, yalwardılar. Mevlā ta‘ālā yağmur ıdtı, aşılk bērdi. Qaḥt- (9) -dın tarlıqdın qurtuldılar. Ol yul kim Hızr ve İlyās andın suw içēr erdi- (10) -ler, qurıdı. Uçmaḥdın kelür tā‘āmları kelmes boldı. Çāre bulmadılar erse (11) ilke kirdiler, bir qurtka iwiŋġe keldiler, tā‘ām tilediler. Qurtka aydı: Yēti (12) kün boldı, melik yēġü tā‘ām tapmas. Aydılar: Körgil, iwde kebkdin qawuqdın nerse (13) bulur mu-sen? Qurtka aydı: Azkına qawuq bar tip keltürdi, suw tegmiş, kögermiş. Hızr ve İlyās (14) eligleriŋġe aldılar, owdılar, ürünġ un boldı, ḥamīr yoġurgıl, tidiler. Yoġurdı. (15) Bişürgil, tidiler. Qurtka qorqar-men, tidi. Nelük qorqar-sen tise aydı: Tütün çıksa (16) il yıġlu kelür, kamuġnı yēyürler, tidi. Qorqmaġıl, tidiler. Qurtka qoptı, ot urdı, etmek (17) bişürdi. Anı körüp il yıġıldı. Melikke ḥaber kıldılar. Melik kişi ıdtı, qapuġın tamġaladılar. (18) Melik atlanıp qurtka iwiŋġe keldi. Hızr ve İlyās sözün qurtkadın işitti. Çerig birle Hızr (19) ve İlyāsını tileyü bardılar, namāz içinde buldılar, adaqlarıŋġa tüştiler, ‘özrlər qoldılar

[257a] (1) ĩmān keltürdiler. Aġırlık birle ilke kigürdiler. Va’llāhu a‘lem.

Qışsa-i Circisi’n-Nebī ‘Alayhi’s-Selām

(2) Ol dünyā maşlaḥatın qoḍğan Mevlā yarlıǵıñğa uyǵan, satıǵ birle ḥelāl māl tirgen, (3) ol mālın faḳırlarqa şadaqa bergeñ, Mevlā rızası üçün qın tartğan, aḍın yalawaç- (4) -lardın anıñg qını artğan, türlüg qın birle yēti qurla ölgen, altı qurla tirilgen Circīs ‘aleyhi’s-selām.

(5) Circīs atlıǵ bir satıǵçı eḍgü mü ’min erdi ol

(6) Şām melīkin körgelü köp māl birle bardı ol

(7) Eflūn atlıǵ butqa tapınur kāfir ermiş sewmedin

(8) Bërmedi mālın añgar yoqsuz çıǵayqa bërdi ol

(9) Cebra ’ıl inip yalawaçlıq tegürdi Mevlādn

(10) Haqqa yangıl tiyü terkin ol mülkke kirdi ol

(11) Qınayu öldürdi anı qayra keldi tirilip

(12) Hıç yalawaç körmegen qınlar ‘azābın kördi ol

(13) Yēti qurla yēti türlüg qın buqağuda ölüp

(14) Altı qurla tirilip yētinçde yol köndürdi ol

(15) Rivāyet qılur Vehb bin Münebbih Yemānī kim Şām vilāyetinde Dādyāne atlıǵ butqa tapınur kāfir melik (16) bar erdi. Altun qalaǵlıǵ Arḩamīs atlıǵ butı bar erdi. Yana bir but erdi gevherler birle (17) bezeklig Eflūn altıǵ. Qamuğ butlarınıñ uluǵı ol erdi. Bu Dādyāne melik bu butnı yawlaç sewer (18) erdi. Yana Filistīn vilāyetinde Circīs atlıǵ pārsā müselmān bar erdi, tūn kündüz (19) ‘ibādet qılıp satıǵqa yöriyür erdi. Dādyāne melikniñg atın işitip anıñg birle

[257b] (1) dost bolayın tip telim belekler anuqlap Filistīndin Şāmqa yigirmi künlük yer keldi. (2) Melikniñg dādı ‘adli neteg turur, tip sordı. Aydılar: Butqa tapınur kāfir turur. (3) Ol sözke qaḍǵuluǵ bolup yanar boldı, keltürgen mälların dervīşler<ke> şadaqa (4) bërıp yandı. Filistīnqa oǵradı. Melikke aydılar: Bir bāzırgān sañga (5) hediyyeler keltürdi, kaç kün turup sini sordı, keltürgen hediyyelerin dervīşlerke (6) şadaqa bërıp kitti, tidiler.

Melik öwkelep atlığlar ıdıp yandurup keltürdi. (7) Melik aydı: Ey bāzırgān meniñ ilimke kirip mañga selām kılmadın nelük yandıñg, (8) könilik üze aygıl, aymadıñg erse qatıg kın birle öldürür-men. Cercīs ‘aleyhi’s-selām (9) aydı: Köni aytayın, men Filistīn ilindin satıgçı-men, Mevlamka za‘īf kul-men, (10) sen me Tañgrıñgka kul-sen, seniñg üçün hedıyyeler anuqladım, keldim, seniñg birle (11) dostluq bolsun, tip munda kelip işittim, butka tapınur kâfir ermiş-sen, mālım kâfir- (12) -ka bolmasun, tip kamuğnı dervişlerke üledim, tidi. Melik aydı: Tañgrım Eflūn (13) haqqı sini andağ kın birle öldürgey-men kim kamuğ ‘ālemluğlarqa kızgıt qalgay, (14) kelgil, Eflūn atlıg butka secde kılğıl, qurtulğıl, seniñg Tañgrıñg bar ermiş, (15) emdike tegi nelük yalawaç ıdmadı? Cercīs aydı: Ey kâfir yalawaçlar telim ıdı, (16) kim qabul kıldı erse kındın qurtuldı, kim könmedi erse belâka tüşti, helâk (17) boldı, ol yalawaçlar Nūh ve İbrāhīm ve Mūsī ve ‘İsī ‘aleyhumu’s-selām, ança teñglik butlarını (18) sıdılar kim sanı saqışı yok, telim kâfirlerini helâk kıldılar: Nemrūd ve Şadād (19) ve Fir‘avn ve Qārūn meñgizlig ‘aleyhumu’l-la‘nehu, qorqğıl, Tañgrıdın zulm kılmağıl, müselmān

[258a] (1) bolğıl, bu butlarını sıgıl kim bularda asıg ziyān yok, yok erse ‘azābka anungıl, tidi. (2) Dādyāne aydı: Men İbrāhīmni, Mūsīni bilmes-men, Tañgrıñgnı me bilmes men, tidi. Cellād- (3) -lar indedi. Cercīsni tuttılar, tonın çıkardılar, eligin adaqın bağlap (4) hevāka köturdiler, ilgerüdin artqarudın urdılar, bu sözdin yangıl, Eflūnka (5) secde kılğıl, tidiler. Tegme bir urmuşda lâ ilāhe illa’llāh vahdehu lâ şerīke leh, tiyür erdi. Ertedin (6) ödlekke tegi ikegü arsa yana ikegü urdılar, ölgey, tidiler. Ölmedi. Dādyāne (7) eliglep aydı: Ey Cercīs bu sözdin yangıl, Eflūnka bir secde kılğıl, (8) qurtulğıl. Cercīs aydı: Ey mel‘ūn İdidin qorqğıl, müselmān bolğıl, tamuğdın (9) qurtulğıl, uçmaħka ulanğıl, bu butnı sıgıl, tidi. Dādyāne aydı: Yigirmi biş (10) temür kuğuğlar keltürüñg, temür buqağ keltürüñg, pūlāddın tarğaq keltürüñg. Kelturdiler. (11) Temür qazuqlarqa kirdiler, pūlād tarğaq birle etin terisin taradılar, (12) qurşgunnı eritip bogzıñga koydılar. Cercīsni bu ‘azāb birle öldürdiler, (13) il ortasında uzun yıgaçqa astılar. Dādyāne adın meliklerini

yıgırdı, köngül (14) tındurdum, tip çağır keltürüp oyun kültgü başladılar. Mevlâ ta'âlâ kudreti birle hevâ- (15) dın bir ün keldi, qorqmışda qamuğ hüşsuz boldılar, zelzele qoptı, ol yıgaç yııldı. (16) Cercıs tirildi, qoptı Mevlâ ta'âlâ kudreti birle. İlke galgale tüşti. Melik aydı: (17) Bu ne ün turur? Aydılar: Cercıs tirildi. Ançada Cercıs yetip keldi, aydı: Ey mel'ün (18) aygıl, lâ ilâhe illa'llâh. Melik hıre qaldı, aydı: Men sini qın birle öldürdüm, cādülük (19) birle özünġni tırgüzdünġ, tip tutturtdı. Tañdılar, cellâdlar ikindük namâzıka tegi

[258b] (1) urdılar, anda kiġin zindânqa kemiştiler. Zindân içinde bir uluğ taş erdi. Kirdiler, (2) ol taşnı Cercısniñ qarnıñga urdılar. Mevlâ ta'âlâ Cebra'ılını ıdtı, selâm aydı, (3) yalawaçlıq bérđi, uçmağ içinde sañga miñġ serây anuttı yâqútdın zeberceddin, (4) yarlıqadı, yeti yıl bu emgekde şabr kılgıl, anda kiġin rāhat bolgıl, bu kâfir sini túrlüg (5) qın birle yeti qurla öldürgey, tegme öldürmişçe Mevlâ ta'âlâ yana tırgüzgey, qıyâmet kün yanutın (6) men bergey-men. Cercıs 'aleyhi's-selâm sewündi, İği 'azze ve celleqa şükr kıldı, ol taş astındın amruldı. (7) Yarındası Dâdyâne münâdı kıldurttı. Qamuğ cādular yığıldılar, melik hil' atler bérđi, (8) uluqlarıñga aydı: Filistîn illig bir cādú tuttuq, öldürdük yana özini (9) tırgüzdi, siz me andağuk ölüg tırgüzdünġiz erse yarım mülkümni sizke bėreyin. (10) Cādular uluğı, andın 'acâyıbrağ körgüzeyin. Bir uğnı keltürdiler, ortasındın (11) iki çapturđı, bir yarımın alıp içiñge ürđi, iki uđ boldı tağı bir yarımınġga ürđi, (12) ol me iki uđ boldı. Melik anı körüp tañgladı. Aydı: Ey melik qağğurmağıl, Cercısni (13) mañga keltürgil, men uwutluğ kılayın. Bardılar, Cercısni keltürdiler. Cādú Cercısqa (14) aydı: Cādülükda neler bilür-sen, men sañga laťif cādülükler körgüzeyin, tip (15) iki boyunduruğ keltürđi, ol tórt uğlar boynıñga urđı, melik serâyıñga kirdi, qoş (16) sürđi, uruğ saçtı, ol oq zamânda ündi, baş tarttı. Melik uruğını çıkardı, (17) yėdi, Cercısqa aydı: Meniñ cādülüklerim bu erdi kim kördünġ, emdi seniñ cādú- (18) -luqlarıñnı köreyin, sen mü üstadrâğ-sen azu men mü, tidi. Cercıs aydı: Men cādülük (19) bilmes-men, bir za'íf qul-men İği 'azze ve celleqa, ol İğike kim qamuğqa rüzı bėrür, qamuğnı

[259a] (1) ödürür, kıyāmet kün yana tırgüzür, ağığ bergeñ ol, şifā bergeñ ol, yerni kökni
(2) ol törütti, ‘Üzeyr ol kılur, zelīl ol kılur. Cādū aydı: Men sini bir sınayın, (3) bir içim
suw bëreyin, içip ölmediñğ erse tevbe kılayın, Tañğrınğқа ĩmān (4) keltüreyin. Circīs
aydı: Keltürgil, içeyin. Melikke aydı. Suw keltürdi. Telim (5) ağı saldılar, Eflūn atın oqıp
añğa ürdiler. Circīsқа бёрдiler. Circīs ‘aleyhi’s-selām (6) aldı: Bi’smi’llāhi’r-raḥmāni’r-
raḥīm, tip anı içti. El-ḥamdü li’llāh suwsamış erdim, қандım, (7) tidi. Ol cādū anı körüp
keldi, aydı: Ey melik bu ayak ağıñı bu turğan ḥalāyıqқа (8) бёрse erdim, biregü tirig
қалмағay erdi, emdi yana bir қadeḥ keltüreyin, bëreyin, (9) içip ölmedi erse yawlaқ ‘aceb
bolğay. Yana bir қadeḥ aldı, ağı қattı, Cercīsқа (10) бёрdi. Cercīs aldı: Bi’smi’llāh, tidi,
içti. El-ḥamdü li’llāh suwsamış erdim, қандım, tidi. (11) Cādū aydı: Ey melik eger bu
ağıñı қamuğ Şāmluğlarқа бёрsem biregü tirig (12) қалмағay erdi, bu maḥlūk işi ermes,
bir yaratқан ḥālik İḍiniñ işi turur, (13) men barı Cercīs Tañğrısıқа ĩmān keltürdüm,
Eflūndın bızār boldum, tip (14) cādū ĩmān keltürdi, müselmān boldı. Melik tañgladı,
қаđğuluğ boldı, meñgi (15) sarğardı, aydı: Circīsniñ başını kesinğ. Kestiler, bir uç
keltürdiler, öldürdi- (16) -ler, kes kes қıldılar, Cercīs sünğükin anıñ sünğüki birle
yençtiler, bir uru- (17) -қа saldılar, topraқ birle kömdiler. Ḥamr tiledi. Keltürdiler, meclīs
қurdılar, (18) muṭribler turğuzdılar, Cercīsdin қurtuldımız, tip sewindiler. Yel қoptı,
şā’ iқа boldı, zelzele қoptı, tağlar kes kes boldı, yer yarıldı, serāylar yamruıldı, İḍi ‘azze
ve celle

[259b] (1) Cercīsni yana tırgüzdi. Cebra’ıl<ke> yarlıғ boldı, uradıñ çıkardı baştağıdın
tāze- (2) -raқ, körklügrek. Kelip melik üskinde turdı, ediz ün birle aydı: Ey kāfir ĩmān
keltürgil, ayğıl kim (3) lā ilāhe illa’llāh ve innī Circīs resūlu’llāh. Melik Circīsni kördi,
tañgladı: Yana mu tirildinğ, (4) tidi. Melikniñ bir vezīri bar erdi, örü қoptı, aydı: Lā ilāhe
illa’llāh ve innī Circīs resūlu’llāh. (5) Müselmān boldı. Ol vezīr birle қırқ miñğ er, oğı
қızı birle müselmān boldılar. (6) Melikniñ öwkese keldi, ol қırқ miñğ erni қamuğın қırdı.
Uçmaḥқа bardılar. (7) Melik aydı: Ey Circīs қorқğıl, bu sözdin yangıl, Eflūnқа bir secde

kılğıl, (8) ‘özr kılğıl, yazukunğni keçürsün, yarım mülkümni saṅa bëreyin, kıllar künğler bëreyin. (9) Cercīs aydı: Ey mel‘ün İdi ‘azze ve celledin qoğıl, özünğni tamuğdın qutqarğıl, (10) aṅsızda ‘azāb yetilgey, öküngey-sen, asıg kıлмағay, İmān keltürdünğ erse memleketiñg (11) mengü qalğay, yarın uçmağ taqı hūru’l-‘ayn bulğay-sen, ayğıl, lā ilāhe illa’llāh ve innī Cercīs resūlu’llāh. (12) Melik munı işitti, aydı: Sıgır köni keltürünğ. Sıgır köni keltürdiler, Cercīsni aṅa (13) soqtılar, baqır qurşğun erittiler, gönke⁷¹⁶ urdılar, köydürdiler, kül boldı. Üç ülüş (14) kıldılar, bir ülüşni yerke kömdiler, bir ülüşni yelke bėrdiler, bir ülüşni deryā- (15) -qa saldılar. Mevlāın yelke yarlıg boldı, Cercīsniñ külini yıgıdı. Deryāqa yarlıg (16) boldı, yoğurdı, qawuştırdı. Mevlā ta‘ālā yana tırgüzdi. Melik üskiñge keldi, aydı: Ey mel‘ün (17) ayğıl, lā ilāhe illa’llāh ve innī Cercīs resūlu’llāh. Telim ḥalāyık aṅa yığıldılar, aydılar: (18) Bu er kaç qurla tirildi, bu ḥālik işi turur, bir iqrār kıldıq, Allāh bir turur, Cercīs ‘aleyhi’s-selām (19) anıñg yalawaçı turur, tip İmān keltürdiler. Melik buyırdı. Qamuğni öldürdiler. İdi ‘azze ve celle

[260a] (1) uçmağqa uladı. Bir beg melik üskinde oturur erdi, aydı: Ey Cercīs Tañğrıñg (2) ḥaq erse bizke burhān körgüzgil, İmān keltüreliñg. Cercīs aydı: Ne burhān (3) kerek? Ol beg aydı: Tañğrıñgqa ayğıl, bu şehr içinde ne yıgaçlar kim kesük quruğ (4) bar erse kamuğni yemişlig yıgaç kılsun, İmān keltüreliñg. Cercīs namāzqa (5) turuqtı, iki rek‘at namāz kıldı, aydı: İlāhī kamuğnuñg sırrın bilür-sen. Du‘āsı tükenmes (6) erken kamuğ sınıuq, quruğ, kesük yıgaçlar yapurğaqlandı, yemişler belgürdi. Ol beg (7) aydı: Ey Cercīs üstād cādū ermiş-sen, bu yerde men öldüreyin, neteg (8) tirilür ermiş-sen köreyin, tip erre keltürdi, Cercīsniñg tepesiñge qoğdı, (9) adaqıñga tegi yardı, kes kes kıldı, qazğanqa saldılar, yağ birle qaynattılar. (10) Zelzele qoptı, Mīkā’ılke yarlıg boldı, qazğanni tönğderdi, tirilgil, tidi. (11) Mevlā ta‘ālā yarlıgı birle Cercīs yana tirildi, melik yana qadğuluk boldı. Vezīr aydı: (12) Ey Cercīs bu il kırığında bir gūr bar, on yeti kişi anda

⁷¹⁶ m. گون کا sözcüğün imlasındaki ك “üç noktadır.

kömüglüg turur, (13) telim yıllar boldı olarnı tirgüzseñg müselmân bolalıñg, tidi. Circîs ‘aleyhi’s-selâm: (14) Ol gŭrnı mañga körgüzgil, tidi. Melik haşemi birle atlandı, ol gŭr başıñga (15) keldiler. Circîs iki rek‘at namâz kıldı, du‘â kıldı: İlâhî ‘âlimü’l-esrâr sen-sen, kamuğka (16) kâdir sen-sen, tidi. Du‘â tamâm bolmadın toprak yarıldı, on yêti kişi kopa (17) keldiler: Biş er, üç oğlan, toköz hatun. Melik ol biş erdin sordı birisiñge: Atıñ ne, (18) tiyü. Atım Bŭkâyıl, tip ataların atın me aytu bêrdiler. Vezîr sordı: Neçe yıl boldı siz (19) ölgelü? Miñg yıl boldı, tidiler. Melik aydı: Ançada siz neke tapınur erdiñgiz? Aydılar: Bir butqa

[260b] (1) tapınur erdük, öldümüz erse İdî ‘azze ve celle bizni tamuğka ıdtı, ‘azâb kıldı, telim (2) ökündük, asıg kılmağı, siz me andağ kılmañg, öküngey-siz, asıg kılmağay. Kamuğları (3) lâ ilâhe illa’llâh, tiyü tüştiler, öldiler, îmân birle bardılar. Circîs berekâtında (4) tamuğdın kurtuldılar. Vezîr aydı: Ey melik miñg yılkı ölügni tirgüzdi, mundağ cādū (5) bolmağay, öldürdüñg yana tirildi, emdi munı bir iwke kapaalıñg yem içim bêrmeliñg (6) açıkp ölsün, tidiler. Bir tul hatun iwiñge kim aş boğuzı yok erdi, aña (7) kapattılar. Bir ança rŭzgâr keçti. Circîs ol urağutka aydı: Ta‘âm bar erse bêrgil. (8) Urağut aydı: Yêgü aşım yok, bir oğlum bar kolu tutmas, adağı yörimes, közi körmes, (9) kulağı işitmes, tili sözlemes, kuruğ yıgaç bolup yatur, anıñg üçün nerse kolğalu (10) barur-men, tip kapuğ berkitti, iwindin kitti. Circîs ‘aleyhi’s-selâm iwde baqtı bir kuruğ (11) yıgaç buldı, koptı, iki rek‘at namâz kıldı, aydı: İdiyâ mañga bu yıgaçdın ta‘âm bêrgil. (12) Mevlâ ta‘âlâ ol yıgaçnı yaşarttı, yigirmi türlüğ yemişler belgürdi. Circîs ‘aleyhi’s-selâm ol (13) yemişlerdin yêdi, İdike şŭkr kıldı. Urağut keldi, ol yıgaçnı kördi, tañgladı, (14) aydı: Ey Circîs bu türlüğ ni‘metler sañga kim bêrdi? Aydı: Mañga İdim bêrdi. Urağut aydı: (15) Du‘â kılğıl, Tañgrı ‘azze ve celle bu oğulkınamka şıñhat bêrsün, men müselmân bolayın. Circîs ‘aleyhi’s-selâm (16) du‘â kıldı, oğulı onğuldı Mevlâ ta‘âlâ kudreti birle. Bir kün melik bu urağutnuñg kapuğındın (17) keçer boldı, ol körklüg ni‘metliğ yıgaçnı kördi, tañgladı, aydı: Bu yıgaçnı bu cādū (18) çıkardı bolğay. Melik aydı: Circîsni keltürüñg.

Keltürdiler. Aydı: Sini kim toydurdı? (19) Aydı: İçi ‘azze ve celle toydurdı, sen me ĩmān keltürgil, saŋga me mundağ ni‘ metler birsün.

[261a] (1) Melik aydı: Taķı bu sözdin yanmadıŋ mu? Cellādķa buyurdı, ķolın butın bağladılar, (2) üç tūni kūni urdılar. Etleri kes kes boldı. Yazıķa iletip yığaç tikip aŋga (3) astılar, okladılar. Cercīs lā ilāhe illa’llāh tiyür erdi. Ölginçe ölmışde indürdi- (4) -ler, tağ başıŋga ağdurdılar, ķudı kemiştiler. Eti, terisi, sūŋgūki ķalmadı, (5) ķamuğ yençildi. Olar kittiler erse İği ‘azze ve celle yana tırgüzdi. Yarlığ boldı: Barğıl, (6) ķulumķa ayğıl, mini bir tisün, sini meniŋ yalawaçım tisün. Cercīs keldi, aydı: Ey mel’ün (7) ayğıl, lā ilāhe illa’llāh ve innī Cercīs resūlu’llāh. Ol ķavm Cercīsni kördiler erse taŋgladı- (8) -lar, aydılar. İği ‘azze ve celleķa ĩmān keltürdük, butdın bızār bolduğ, tip. Melikke aydılar: (9) Sen ne tidiŋ erse anı bütürdük, Cercīsni kaç ķurla öldürdüŋ, yana (10) tirildi, bu mundağ ķudret bir Taŋrıdın adında yok, Cercīs haķ yalawaç turur, (11) adınlar bāıl tururlar, biz mevlā ķudretin kördük, müselmān bolduğ, arığ köŋgöl (12) birle lā ilāhe illa’llāh ve innī Cercīs resūlu’llāh, tip iķrār ķılduğ. Melik bu sözni işitip (13) buyurdı, ķamuğni öldürdiler. İği ‘azze ve celle olarnı uçmaķķa uladı. Melik aydı: Ey Cercīs (14) Özünğni bu belādın ķutğargıl. Aydı: Neteg ķılıp özümni bu belādın ķutğarayın? Melik bu söz- (15) -ni işitip sewündi, ķoptı, Cercīsniŋ başın ķuçtı, aydı: İşimiz oŋguldı, (16) ey Cercīs sen uluğ bolğıl, men tapuğçı bolayın. Ķavmiŋge sözledi: İş biziŋ murādımız- (17) -ça boldı, Cercīs sözindin yandı, tip. Ol keçe ģamr içtiler, sewinçler ķıldılar. (18) Yarındası kördiler, bulardın adırılmış, namāz öteyür, haķķa münācāt ķılır, aytur: Yā Rab bu (19) belā içinde men sindin ģořnūd-men, İđiyā faızlıŋ birle mindin ģořnūd bolğıl.

[261b] (1) Melikniŋ iwlūki ol münācātını işitti. Cercīsķa aydı: Bu zārī birle kimni (2) okıyur-sen, meniŋ köŋglüm saŋga yawlaķ köydi, men me ķorķar-men. Cercīs aydı: Men ol (3) İğini okıyur-men kim ķamuğ ģalknı ol yarattı, kökni yerni ol yarattı, bu butlar (4) kimerse ermes, kimi yığaçdın, kimi taşdın turur. Urağut aydı: Men iķrār ķıldım (5) Allāh bir turur, sen anıŋ yalawaçı-sen, butlardın bızār boldum. Melik oğğandı, (6) Cercīsni

ündedi: Ol sözüñgni kim sözlediñg, tamām kılğıl. Circīs ‘aleyhi’s-selām (7) aydı: Men seniñg but turğan iwiñge kireyin, anda kiñin sözümkə vefā kılayın. Ol (8) Circīsdin hıle erdi. Bu hır şehr içinde yağıldı kim Circīs butlar (9) sınıgar boldı. Xamuğ sewündiler. Ol urağut keldi kim Circīs anıñg iwinde erdi, (10) qağğuluğ bolup aydı: Ey Circīs mindin adın xamuğ halāyık sewündi, tip yügrü (11) bardı. Ol adaqsız oğulkınasını keltürdi, aydı: Ey Circīs işittim sözüñgdin (12) yanmış-sen, Eflūnka muñi bolmış-sen, İdi ‘azze ve celledin yanmış-sen. Aydı: Ey kurtka (13) qorqmağıl, oğluñgnı yerde qoğğıl, Mevlā ta‘ālā adaqların yaza bērsün. Circīs du‘ā kıldı. Mevlā ta‘ālā (14) adaqların yaza bērdi. Circīs aydı: Ey oğlan bargıl, ol buthānedaki butlarqa (15) ayğıl, Circīs sizlerni oқыu turur. İblīs ‘aleyhu’l-la‘ne ol butlar arasında erdi, qorqtı, (16) Eflūnka kedi, Circīsni kördi, qorqtı, aydı: Ey Circīs mañga zinhār bērgil, (17) mundın çıqayın. Circīs aydı: Ey mel‘ūn çıqğıl, kitgil. İblīs çıktı. Circīs ‘aleyhi’s-selām (18) adaqın yerke tepti. Mevlā ta‘ālādın yerke yarlıg boldı: Xamuğ butlarını yer qudı ıdı, (19) helāk kıldı. Melik anı işitti, hūssuz boldı, hūşınğa kelip buthānedin yandı, iwiñge

[262a] (1) bardı, iwlükiñge aydı: Körmes mü-sen, bu cādū butlarımın ne kıldı? İwlüki aydı: Bu (2) butlarını ne kıılır-sen, özlerin saqlayu bilmesler, ayğıl lā ilāhe illa’llāh Circīs resūlu’llāh. (3) Melik aydı: Bu cādū sini yoldın çıqardı bolğay, tip qağğuluğ boldı, iwlükin (4) dārka asıp taş birle ura başladılar. Umas boldı erse ediz ünün aydı: lā ilāhe illa’- (5) -lla’h Circīs resūlu’llāh, mañga bu hālet hoşraq turur, ol gebr birle nāz ve ni‘met içinde (6) bolğınça. Circīs aydı: Yoqaru baqğıl. Urağut yoqaru baqtı, uçmañnı kördi serāy- (7) -ları birle, sewnüp küldi. Circīs aydı: Ne küler-sen? Urağut aydı: Ferişteler (8) körer-men, ayturlar, biz sañga küyüp turur-miz, aşıqğıl, tāclar hulleler eliglerinde (9) bu tāclarnı başınğa qoğup sini uçmañka kigürür-miz tiyürler, tidi. Cān bērdi, uçmañ- (10) -ka ulandı. Melik aydı: Ey Circīs butlarımın nelük helāk kıldıñg, butlarıñğa (11) secde kılğam timiş erdiñg, iki hilāf sindin belgürdi, biri ol kim secde (12) kılmadıñg, ikinç ol kim butlarımın helāk kıldıñg. Circīs aydı: Yawlaq qarañgqu (13) kōñgüllüg ermiş-sen,

munça teŋglik İdiniŋ ğudretlerin körüp köŋglüŋ yarumadı. (14) Melik aydı: Muni tutuŋ. Tuttılar, melik öŋgindin çıkardılar, öldürgelü tegdiler. (15) Circıs aydı: Yâ ze'l-celâl ve'l-ikrâm fazlınıŋ birle maŋga raĥmet kılğıl, bu kâfirni (16) 'azābuŋ birle helāk kılğıl, mini ağın dünyāda tirgüzmegil. Anda kiğin Mevlā ta'ālā (17) kökdin ot ıdı, ol ŧehr yıķıldı. Ol kimerseler kim Circısni uru öldürdiler, (18) kes kes kıldılar, iyāllarımızı ot<dın> çıkaralıŋ tip yügrüşüp ilke kirdiler, ħamuğ- (19) -ları otķa yaķıldılar, tamuğķa ulandılar. Olar otuz miŋ ħatun müselmān boldılar,

[262b] (1) ağınları ħamuğ helāk boldılar.

Ķıŧŧa-i Loħmān Ħakīm Raĥmetu'llāhi

(2) Loħmān Ħakīm raĥmetu'llāhu 'aleyh Dāvud yalawaç vaķtında erdi, uzun tiŧlig, Ħabeŧi ħul erdi, (3) üç miŋ biŧ yüz yaŧadı. Aymıŧlar: Yıĝaçcınıŋ ħulı erdi, āzād kıldı. Aymıŧlar: (4) Loħmān özi yıĝaççı erdi. Mevlā ta'ālā aŋga ħikmet bérđi. Aymıŧlar: Mevlā ta'ālā iki feriŧteni ıdı (5) kün orta vaķtında, tüŧ isiginde. Aydılar: Ey Loħmān tilesenĝ yalawaçlıķ bérleŋ, (6) tilesenĝ ħikmet bérleŋ, ħayu kerek, tidiler. Loħmān aydı: Ħikmet kerek. Sordılar: Yalawaç- (7) -lıķ nelük unamas-sen? Aydı: Anınıŋ üçün kim yalawaçlıķ ağır yük turur. Mevlā ta'ālā aŋga (8) ħikmet bérđi. Ança teŋglik ħikmet beyān kıldı kim ħamuğ yalawaçlar, 'ālimler ħikmet ma'nisi (9) köni söz bıŧıĝ iŧ içinde aŋga muĥtāc boldılar. Aymıŧlar: Bir kün oturup ħalāyıkķa (10) öĝüt bérür erdi. Benī İsrā'ıl uluĝlarında bireĝü keçip barurda telim ħalāyık (11) kördi yıĝılıp turur. Olarķa bardı, Loħmānnı kördi, olarķa öĝüt bérđi, artındın kelip (12) boynındın tutup kıstı, Loħmān sen mü-sen, tidi. Aydı: Bu maķāmķa nedin tegdiŋ, tidi. (13) Loħmān aydı: Köni sözledim, emānetni ötedim, maŋga kerekmesni ħođdum, bu maķāmķa (14) tegdim, tidi. Ħikāyet aymıŧlar: Bir kün begi Loħmānnı buĝday tarıĝalu ıdı. Loħmān (15) bardı, arpa tarıdı. Begi aydı: Buĝday tarıĝıl tidim, arpa nelük tarıdıŋ. Loħmān aydı: Arpa tarısa (16) buĝday ünmes mü? Begi aydı: Ünmes. Loħmān aydı: Andaĝ erse sen me yawuzluķ uruĝın

tarıp (17) eğgölük umsınmağıl. Yana hikāyet aymışlar: Loqmān halkқа ötünç māl bërür erdi, (18) tanuq kılmas erdi, bitig almas erdi. Biregü kelip miñg altun ötünç aldı, yana bërmegey-men tip (19) köñglinde keçürdi. Altun alıp barurda yazıda yarağıñga olturdi, altunni kızıl oprak-

[263a] (1) -ka töküp yanında qoddi. Kuş anı et sanıp alıp bardı, uçup barurda Loqmān (2) iwi tepesiñge keldi erse ol altun adaqındın tüşti. Loqmān kördi, tanudı, alıp iwde (3) qoddi. Ol er yana keldi, miñg altun ötünç aldı. Ol ok niyyet birle suwқа kirip keçer- (4) -de altunni suwқа түşürdi. Ol suw aqıp Loqmān iwiñge kirür erdi, suwda altun (5) kördi erse Loqmān tanudı, alıp asradı. Ol er üçinçide yana keldi, yana miñg altun (6) ötünç aldı, bërmes niyyeti üze alıp barurda yitürdi, sebeb birle ol altun (7) yana Loqmān elgiñge kirdi. Törtinçde yana keldi, miñg altun aldı, ol niyyet birle kim (8) satıg kılayın, Mevlā ta'ālā asıg bërse tört miñg altunni Loqmānқа bergey-men, tip niyyet kıldı. (9) Ol niyyet birle satıg kıldı, telim asıglar boldı, tört miñg altunni keltürdi, Loqmān (10) öñginde qoddi. Loqmān miñg altunni aldı, adınları mañga tegdi, tidi. Üç miñg (11) altunni almadı. Hikāyet: Loqmānқа begi aydı: Bargıl, bir qoy boğuzlağıl, anda qayusı (12) yaşıraq erse mañga keltürgil, tidi. Loqmān bardı, qoy boğuzladı, yürekin (13) tilin keltürdi. İkinci kün aydı: Bargıl, qoy boğuzlağıl, qayusı yawuzraq erse mañga (14) keltürgil, tidi. Loqmān bardı, qoy boğuzladı, tilin yürekin keltürdi. Sordı: Yaşşı- (15) -raqın tidim, tilin yürekin keltürdüñg, yawuzraqın tidim hem tilin yürekin keltürdüñg, (16) hikmet ne turur, tidi. Loqmān aydı: Qayu kerek nersede yaşı erse tilindin yürekindin yaşı- (17) -raq yok turur, yawuz erse taqı tildin yürekdin yawuzraq yok turur, tidi. Vallāhu a'lem. (18) Hikāyet: Loqmān kişideki algusın algalu oğlını ıdtı, oğlıñga ögüt bërdi, aydı: Ey (19) oğlum sañga bir abuşқа yolda yoluqsa, qoldaş bolsa anıñg söziñge muhālefet kılmağıl,

[263b] (1) ol bir yıgaçdın keçer bolsañg köligesinde eglenmegil, ol ilke kirmişde (2) bir urağut körgüzgeyler, zinhār qolmağıl, alguluğ kişiniñg iwinde keçe qonmağıl, (3) tidi. Oğlı çıktı, yolқа kirdi, yazıda bir abuşқа anıñg birle qoldaş boldı. (4) Qaçan ol yıgaç

tüpînge tegdiler erse öter boldı. Abuşka aydı: Bir sâ' at munda (5) tevaqquf kılalıng. Oğul aydı: Atam eglenmegil timiş erdi. Abuşka aydı: Ne bolğay (6) tüşeliñg. Tüştiler. Oğul köligede uğıdı, yığaçdın bir uluğ yılan oğulka (7) tepindi, abuşka kıptı, yılannı öldürdi, başını ağ tobresinde alıp bardılar. (8) İlke tegdiler erse bir urağutnı keltürdiler, munı kılğıl tidiler. Atam mañga (9) kılmağıl timiş erdi, kılmas-men, tidi. Abuşka aydı: Kılğıl ammā kawuşmağıl (10) men icāzet kılmağınça, tidi. Ol urağutnı kıldı. Abuşka kelip ol yılan başın (11) oğulka bérđi: Cüftüñgka kawuşur erseñg bir edişke ot alğıl, yılan (12) başın otka urğıl, iwlüküñgnüñg tonı astında tutuzgil, tidi. Oğul (13) andağ kıldı erse urağutnuñg ut yerindin bir yılan çıktı, anda kiğin (14) oğul añga kawuştı. Ol urağutnuñg 'ādeti ol erdi, kayu er añga kawuşsa (15) ol yılan teger erdi, er tirilmes ölür erdi, mundağın ölgen erniñg mālın alur erdi. (16) Bu urağut mundağ kılıp telim erenler mālın yığmış erdi. Kaçan tañg attı erse urağut- (17) -nuñg kadaşları ol öldi bolğay tip kamuğ urağut üskiñge keldiler, erni tirig körüp (18) urağutka sordılar. Urağut öz hāllerin aytu bérđi. Anda kiğin alğuluğ kişiniñg iwiñge (19) bardı, alğunı kıldı, bérmedi. Bu kiçe munda kōngıl, yarın bēreyin, tidi. Oğul aydı: Atam

[264a] (1) mañga anda kōnmağıl timiş erdi, kōnmas-men, tidi. Abuşka kōnalıñg, yas kılmas, (2) tidi. Yatgu waqtı boldı erse oğulka teñgiz kırığında tōşek orun saldılar. (3) Uğımışda teñgiz kum urğay, oğulnı alıp bargay, altunlar bizke kalgay, tidi- (4) -ler. Yana suwdın ırakrak öz oğlıñga tōşek orun saldılar. Tünle boldı erse (5) abuşka Loqmān oğlını ol tōşekdin kōparıp öz oğlı üçün suwdın ırak salğan (6) tōşekde yatgurdı. İw İdisiniñg oğlı gāyib erdi, tün buçuķında keldi, anuķ (7) tōşek orun kōrdi, kirip yattı. Tünle suw kum urdı, iw idisiniñg oğlını ilette. (8) Yarındası kōptılar, alğusın aldılar, çıktılar üküş māl birle, abuşka birle (9) iwiñge yandılar. Kaçan abuşka birle kawuşkan yol başıñga tegdiler erse abuşka (10) aydı: Meniñg sözüm kēñgeşim birle kamuğ işleriñg⁷¹⁷ oñguldı, cüftluğ

⁷¹⁷ m. ایشلاریم

māllug bolduṅ, (11) bu mālın maṅa nerse bêrgüde köṅlüṅ bar mu ? Oḡul aydı: Bar, neçe māl köṅlüṅ tilese (12) alḡıl, tidi. Abuşka aydı: İwlüküṅni azrak māl birle sen alḡıl, mālınṅ üküşi (13) maṅa, tidi. Oḡul aydı: Sen neçe tileseṅ alḡıl. Abuşka aydı: Men sini sinayur erdim, (14) maṅa māl kereki yok, māl seniṅ turur, alıp barḡıl, men Hızr-men, tidi. Adrıldılar. (15) Hikāyet: Loḡmān oḡlıṅa üç vaşiyyet kıldı, aydı: Zinhār uraḡutka rāziṅ aymaḡıl, (16) yaṅı baydın borç almaḡıl, ‘avān birle dost bolmaḡıl. Kaçan Loḡmān vefātı (17) boldı erse bu üç vaşiyyetni oḡlı sinayın tip bāzārka bardı. Bir koy satḡın (18) alıp söglüp kapka soḡup aḡzın bağlap iwke keltürdi, iwlükiṅe aydı: Munda bir ölüḡ (19) bar, men öldürdüm, zinhār kişike aymaḡıl, mini rüsvā kılmaḡıl, tidi. Bardı yaṅı

[264b] (1) bay kişidin borç aldı, yana bir ‘avānnı dost tutundı. Kaç künler keçmişde iwlüki (2) birle huşūmet kııştılar, iwlükin urdı. İwlüki ün ḡopardı, aydı: Ey müselmān- (3) -lar bu er, kişi öldürüp turur, mini me öldürür. Bu söz melikke tegdi, ol kaçmasdın burun kim (4) barıp keltürgey, tidi. Dostı ‘avān aydı: İwin men bilür-men, barıp keltüreyn, tidi. Bardı, (5) tutup alıp kelürde dostum sen mini idḡıl, kaçayın tise ḡodmadı. Yolda bêrgülüki (6) yoluḡtı, ḡaḡkımnı bêrgil, sen ölür-sen, tidi. İwdin māl keltürdi, bêrdi. Dostı bolḡan (7) ‘avān munı tutup melikke iletti. Melikniṅ közi Loḡmān oḡlıṅa tüştı, aydı: Sübhāna’llāh, (8) ey Ḥakīm uruḡı sindin bu iş lāyık ermedi, ne bolduṅ, tidi. Oḡul aydı: Melikniṅ (9) yaşı uzun bolsun, tilese iwümke kişi idsun, ol ölüḡni keltürsünler, ‘avānlar barıp (10) çuvālnı keltürdiler, melik üskinde açtılar, söḡülmiş koy çıktı. Melik aydı: Bu (11) ne ḡāl turur, maṅa aytu bêrgil. Ol keçmiş kıışşalarını aytu bêrdi, aydı: Atam (12) Loḡmān maṅa üç vaşiyyet kılmış erdi, men olarnı sinayın tip bu işlerni kıldım, (13) atam sözi könike çıktı, tidi. Hikāyet: Bir kün Loḡmān Dāvud yalawaçka keldi, Dāvudnı (14) kördi, soḡık temürni eligi birle köpe yarıḡ ite turur. Loḡmān anı körüp bu ne erki (15) tip taṅgladı. Bu neke yarar tip sorayın tiyü tururda Dāvud yalawaç ‘aleyhi’s-selām yarıḡnı tüketti, (16) örü turup egniṅe keḡdi: Bu sançışka yaraḡlıḡ bar mu, tidi. Loḡmān sormadın

bildi kim ol (17) sançış tonı ermiş, şabr kılıp sormadım erse soruğsuz murādım hāşıl boldı, tip bu (18) meşel aydı. الصبر حكمة وقليل فاعله Şabr kılmak hikmet turur, anı işletgen er turur. (19) Hikāyet aymışlar: Loqmān oğlınğa kız qolar bolup yarağlıg bulmas erdi. Bir kün oğlını

[265a] (1) bağlap ildin ilke kezdürüp urur erdi. Qayı ilke kigürüp urur bolsa halāyık yığlıp (2) munı nelük urar-sen, tiyür erdiler. Loqmān aytur erdi: Men ne tisem anı kılor. Halāyık (3) Loqmānka melāmet kılor erdiler. Sen ne tisenğ anı kılor ermiş, nelük urur-sen, (4) tip. Loqmān ol ildin kiter erdi, adın ilke barur. Bir kün bir ilke kirdi, (5) oğlını bağlap ururda nelük urur-sen, tip sordılar. Loqmān aydı: Men ne tisem (6) anı kılor. Ol halāyık arasındın bir kız aydı: Sen aysağ iş kılor ermiş, (7) aytmadın kılgınça urğıl, tidi. Loqmān oğlını qoddı, meniñ oğlumka (8) bu kız yarağlıg, tip qola bērdi. Hikāyet: Loqmān vaqtındaqı sultān Loqmānka (9) öwkelep oğlı birle ikegüni çukur kazdurup añga kigürüp çukur ağızın (10) berkitip belgürmesün tip üzesiñge tarıg aşıq ektürdi. Loqmānnı kigürürde kırk batman (11) quruğ üzüm alu kirdi. Telim yıllar anda qaldı. Ol ölmışde kiñin adın sultān olturdı, (12) telim yıllar ol me sultānlıq kıldı. Bir uluğ yaşıg za‘İf abuşka ol sultān- (13) -ka aydı: Sindin burunqı sultān Loqmān Hākīmni oğlı birle tirigle yazıda çukur (14) kazıp qodmış erdi, isiz ermes mü andağ er kınanıp ölse, ol me hākīm biliglig (15) er erdi, öz yarağın kıldı erki tip tidi. Ol sultān ildeki erenlerni (16) yığıp çıkarıp ol yerni kazdurdı, çukur ağızın buldılar, uzun arğamçı birle bir (17) kişini çukurka çerāğ alıp ıdtılar, tilep bulmadılar. Yana bir tētik erni çerāğ (18) birle ıdsalar yalguz bir kişiniñ süñgüki bar, adın nerse yok tiyü çıktı. Ol (19) haber bērgen qarı abuşka aydı: Ol quruğ süñgük oğlınıñ bolğay, özi

[265b] (1) ölmış bolsa anıñ me süñgüki bolğay erdi. Loqmān tirig bolğay tise yana bir arğamçı birle (2) bir ‘ākıl kimer seni bağlap ıdtılar, mini tartıñ, tip çağırdı. Tartıp çıkardılar. (3) Aydı: Çukurnıñ yarımında arquru bir üñgür bar, anıñ içinde biregü yalıñ yatur, tidi. (4) Qaç yaş hākīm, ‘ākıl, tētik erenler kirip üñgür ağızı tuşında hevāda

arķuru (5) yığağlar ornatıp kişiler turęu teg yer anuttılar. Anda kiğin yaruķluk itip kirdi-
(6) -ler, kōrdiler Loķmān yatur, eti terisi yufķa ımırķa bolmıř elig tegūrse yarılęu teg. (7)
Muńęa elig tegūrse-miz yarılęay, ōlgey tidiler. Loķmānnı ańęa urup yoķaru tartıp (8)
çıķaręu teg yıęaęlar birle orun ittiler. Ol orun ūze yańęı paķtalar tōřep yumřak (9) orun
itip ūńęūr aęzında tutup ūńęūrńuńę yerindin ķazıp Loķmānķa yawuķ keldi (10) erse ol
yarařturęan paķtalıę orunńı Loķmānnıńę astıńęa tuta bērdiler, kimerse (11) elig
tegūrmedin aķruluk birle ol orunķa yaķlunup yaraęınķa indi. Ūřtūn (12) çıķarsa-miz hevā
tegse helāk bolęay tip ęukurnuńę hevāsında ūē kūn asıp tuttı- (13) -lar. Ūē kūnde kiđin
yūreki teprendi. Yana ūē kūn tuttılar, aęzındın tını ęıķa (14) bařladı. Yētinēi kūn saę yaę
birle sawuķ bulamaķ itip kūnde ūē ķařuķ (15) aęzıńęa koydılar, yana ūē kūn andaę
ķıldılar erse terisi azķına kūēlendi, kōzin (16) aētı, anda kiđin ūřtūn ęıķarıp serāyķa
keltūrdiler. Yana ūē kūnde kiđin sōz bērdi, (17) sordılar erse iki iw kıızlarını keltūrūńę,
menińę ol yanımda bu yanımda ķuēup (18) yatsunlar, tidi. Andaę ķıldılar. Bir ayda kiđin
olturdı. Sultān sordı: Men (19) ařuķa sańęa soręanım taķı tirilgey mū-sen, bilmes-men bu
kıızlar sizni ķuēup

[266a] (1) yatęanında ne fāyidesi bar, aytu bērgil, tidi. Loķmān aydı: Anı tūkel ayęu
kūēum yok, (2) bilmek kerek erse bir iw kıızı ķolmıř abuşķanı keltūrūńę, yana bir ķarı
ķurtķanı (3) ķolęan yigitni keltūrūńę, ikisini ōldūrūńę, yūńēukleri sūńęūkin sıńę, yilik-
(4) -lerińę baķęıl, ańęlaęay-siz, tidi. Andaę ķılıp kōrdiler: Ķurtķanı ķolęan yigit- (5) -
nińę yūńēuki yiliki suw bolmıř, yana iw kıızı ķolmıř abuşķanıńę yiliki (6) toluę yaę. Anı
kōrūp ķurtķalı kıızlı ara tefāvūtni bu erdi, bildiler. Vallāhu a‘lem.

(7) Ķıřřa-i ‘Ūzeyru’n-Nebi ‘Aleyhi’s-selām

Aymıřlar: ‘Ūzeyrnińę yalawaēlıķı iēinde (8) iķtilāf bar, ķalı kim Hızr ve Zū’l-Ķarneyn
ve Zū’l-Kifl iēinde iķtilāf bar teg. (9) Aymıřlar: Hāzūr atlıę ilde Benī İsrā’īl ōz
yalawaēların ōldūrdiler. Mevlā ta‘ālā (10) Buķt Naşrını olarķa musallaķ ķıldı, ķamuęnı

sünġü birle kılıç birle sançtılar, yaş (11) oğlanların beşikdin çıkarıp ortara çaptılar, uraġutların bulun kıldılar, (12) mälların aldılar. Bu ‘Üzeyr olarnıġ arasında erdi, Tevrîtni yād tutar erdi. Buġt Naşr (13) Benî İsrâ’ıldin bir uraġut qoldı: Ne ħācetiġ bar mindin qolġıl, tidi. İwlüki (14) aydı: Ĥācetim ol turur, Benî İsrâ’ıldin ağın öldürmegil, āzād kılgıl, (15) tidi. Āzād kıldı, illeriġge yandılar. ‘Üzeyr ol ildin çıktı, iliniġ atı (16) Sātrābāz erdi. Ağın ilke barur boldı. Bu iki kendniġ arasında Deyrū Herqıl atlıġ kend bar (17) erdi, yetmiş miġ erni anda öldürmiş erdiler, kimerse kendde yok erdi. Ol kendde (18) tüştı, eşgekin yıġaç köligesinde baġladı. Aymışlar: Ol kend Beytü’l-Maġdis erdi. *Qavluhu ta‘ālā*: (19) *او كالأذى مرّ على قرية وهي خاوية على عروشها* (2/Bakara,259) Ey Ĥiṭānehā ‘Üzeyr birle incir taġı

[266b] (1) süçüġ üzüm bar erdi. Ol kün ‘Üzeyr kırq yaşlıġ qara saġal erdi. Namāz ötedi, (2) ṭā‘ at kıldı, bozuġ ilni kördi, ölüġlerini kördi, aydı: İdi ‘azze ve celle bularnı ölmüş- (3) -de kiğin neteg tirgüzür erki? *Qavluhu ta‘ālā*: *قال انى يحيى هذه الله بعد موتها* (2/Bakara,259) Mevlā ta‘ālā (4) qudretini ‘Üzeyrqa körgüzmek üçün ‘Üzeyrniġ cānın aldı, yüz yıl ölüp yattı, (5) yüz yılda kiğin yana tirgüzdi. *Qavluhu ta‘ālā*: *فاماته الله مئة عام ثم بعثه* (2/Bakara,259) Aymışlar: Ol (6) ölüm aġġa ecel ölümü ermedi, ibtilā erdi, ecel ölümü bolsa āġiretdin ġaber bolġay (7) erdi, hıç mu‘āyene nerse bulmadı. Ĥiṭāb keldi: Ey ‘Üzeyr neçe boldı munda yatur-sen? Cevāb (8) aydı: Bir kün boldı yatur-men. Anıġ üçün kim uđġu ħaddi bir kün bolur ya bir tün bolur. (9) Yana künke baġtı, kölige kışmış: Bir ança boldı, yatur-men, tidi. *Qavluhu ta‘ālā*: *لبثت يوماً او بعض يوم* (2/Bakara,259) (10) Ĥiṭāb keldi: Yüz yıl boldı yatur-sen. *Qavluhu ta‘ālā*: *قال بل لبثت مائة عام* (2/Bakara,259) Yèyür azuġuġġa (11) içimiġġa baġġıl. Ol incir erdi taġı üzümniġ süçüġ suwı erdi. *Qavluhu ta‘ālā*: (12) *فانظر الى طعامك وانظر* (13) *وشرابك لم يتسنه* (2/Bakara,259) Yana yarlıqadı: Eşgekiġġe baġġıl. *Qavluhu ta‘ālā*: (13) *الى حمارك* (2/Bakara,259) Eşgekke baġtı, ölmüş, sünġükleri aġarmış. Mevlā ta‘ālā yarlıqadı: Sini (14) qamuġlarkā nişānı kıldım. *Qavluhu ta‘ālā*: *ولنجعلك اية للناس* (2/Bakara,259) Ĥasan Başrī aytur raġmetu’llāhu ‘aleyh: Bu ‘azām-ı (15) ‘Üzeyr sünġükleri erdi. Eġġ ilki

közlerini yarattı, ağın endāmlarınınġ neteg (16) tirilürin öz közün körmek üçün.
‘Abdu’llāh bin ‘Abbās kavlinçe eşgek süñgüki erdi. Mevlā ta‘ālā (17) yelke ħitāb kıldı,
‘ālem içinde tavāf kıldı. Eti, terisi, süñgüki, siñgri, tamurı qayda (18) bardı erse qamuġnı
yıġdı. Süñgük yarattı, içinde yilik yarattı, süñgüklerin siñgir (19) birle berkitti, tamur
içinde qan aqturdı, siñgirnı tāze tutmaq üçün tamurnı et birle

[267a] (1) örtti, etni teri birle qaladı, körmekke yaraġlıġ bolsun üçün üzesiñge (2) tü
ündürdi, cān kigürdi, burunqıdın bir zerre tefāvüt bolmadı. Öz ornındın (3) kitmedi, eşgek
qoptı, bir ġağırdı. ‘Üzeyr anı kördi erse aydı: Ey ‘Üzeyr bilgil kim (4) Mevlā ta‘ālā
qamuġ nerseke uġan turur. *Qavluhu ta‘ālā*: *اعلم ان الله على كل شيء قدير* Yana bir qırā’at- (5)
-ta iħbār ma‘nisi üze yarlıqar. *Qavluhu ta‘ālā*: *قال أعلم ان الله* Anda kiğin ‘Üzeyr eşgekke
(6) mündi, iwi qapuġıñğa keldi, qapuġ qaqtı, oġlı çıktı aq saqallıġ. ‘Üzeyr aydı: (7) Es-
selāmu ‘aleyk, yā oġlum. <Oġlı>: Mañğa efsūs mu kıılır-sen yā yigit, men abuşqa-men,
(8) tidi. ‘Üzeyr kırk yaşında ol vāqı’a tüşti, yüz yıl ölüġ qaldı, (9) ‘Üzeyr kırk yaşıġ
erken oġlı yigirmi yaşıyur erdi. Ata kırk yaşıġ, oġul (10) yüz yigirmi yaşıġ. Bu mundaġ
‘aceb iş dünyāda ħiç kimerseke bolmışı yoġ (11) erdi. ‘Üzeyr aydı: Men ‘Üzeyr-men.
Abuşqalar yıġıldılar, ‘Üzeyr sözün könike tutmadı- (12) -lar, aydılar: ‘Üzeyr Teveritni yād
tutar erdi, sen imlā kılgıl, biz biteliñġ, tidimiz (13) erdi, qabül kılmadı, biziñġ aramızdın
çıktı, emdi sen Teveritni imlā kıılır (14) ersenġ, seniñġ sözünġke büter-miz, tidiler. ‘Üzeyr
Teveritni imlā kıldı, olar (15) bitidiler taqı köñgülleri inanmadı. Yana bireġü aydı: Atam
mañğa aymış erdi, fülān (16) yerde men Teveritni kızlep turur-men, tip ol yer qayu turur,
mañğa aytu bėrgil, (17) tidi. Aytu bėrdi. Olar ol yerni qazdılar, Teveritni çıkardılar, anıñġ
birle (18) muqābele kıldılar, bir ħarf artmadı, eksümedi. Qaçan anı kördiler erse İdi ‘azze
ve celle (19) Teveritni biziñġ aramızdın kitermiş erdi kimerseniñġ köñglinde yoġ erdi, bu
kün

[267b] (1) ‘Üzeyr köñglindin ħaşıl boldı. Mevlā ta‘ālā bu ‘Üzeyr qamuġdın dostraq
turur. (2) Mevlāniñġ oġlı turur, tidiler. *Qavluhu ta‘ālā*: *وقالت اليهود عزيز ابن الله* (9/Tevbe,30)

Aymışlar: (3) Munı ayğanlar kamuğları ermedi, ba‘zıları erdi. Hikāyet: ‘Üzeyr du‘ā kıldı, aydı: İlāhī (4) kul üze kamuğları yazuk kılğusın sen kazā kıldıñg, sening kazāñg adnamas, yana ‘azāb (5) nelük kılur-sen? Yarlıg keldi: ای عزیز هذا من عنصر علمی Bu mening ‘ilmümnüñg aşlı- (6) -dın turur, bu du‘ānı qoğğıl. Üç kurla aydı. Yarlıg keldi: Munda kiğin bu du‘ānı (7) ikinci ewürdüñg erse atıñgnı yalawaçlar dīvānındın yoyğay-men. ‘Üzeyr ol du‘ānı (8) yana ewürdi. Mevlā ta‘ālā ‘Üzeyr atını yalawaçlar yalawaçlar dīvānındın yoğdı, şiddīklar dīvānında (9) bitidi. Aymışlar: Bu sözdin yalawaçlıqıda ihtilāf boldı.

Qışsa-i Ürmiyā ‘Aleyhi’s-selām

(10) Kaçan Benī İsrā’ıl ma‘şiyet üküş kıldılar, eğgüleri me olarnı ma‘şiyet- (11) -din yığmadılar erse Mevlā ta‘ālā Ürmiyānı olarka yalawaç ıdı. Ürmiyā olarka aydı: Mevlā ta‘ālā (12) yarlıkar, sizler ma‘şiyet üküş kıldıñgız, eđgüleriñgiz me sizlerni ma‘şiyetdin (13) yığmadı, Buht Naşrnı sizlerke musallať kıldım, Tevrītni oqığanlarnı öldürgey, (14) Tevrītni köyürgey, Beytü’l-Mağdis mescidini bozğay, içiñge arıgsız kemişgey, tidi. Ürmiyānı tuttı- (15) -lar, urdılar, zindānka saldılar. Sen mü bizke bu sözler sözleyür-sen, tidiler. Ançada Buht Naşr (16) keldi, olarnı öldürdi, Tevrītni köyürdi, ħarāblıklar kıldı. Aydılar: Munda bir er bar (17) bu kamuğ sen kılğan işlerni bizke ħaber kılmış erdi. Keltürüñg, tidi. Ürmiyānı zindāndın (18) çıkarıp keltürdiler. Buht Naşr Ürmiyāka sordı: Men bu kılğan işlerni sañga kim ħaber (19) kıldı? Ürmiyā aydı: Allāh ħaber bërdi. Buht Naşr aydı: Kelgil, meniñ ħıfzım ħimāyetimde kün keçürgil,

[268a] (1) tilesenğ meniñ birle turğıl, tilesenğ munda oq turğıl. Ürmiyā aydı: Men (2) Mevlā ta‘ālā ħıfzında ħimāyetinde-men. Buht Naşr Benī İsrā’ılñiñ mālın alıp oğlanların (3) urağutların bulun kılıp kitti. Ölümün kurtulğanları kamuğ Ürmiyāka yığıldılar, (4) aydılar: Sen ayğan sözni biz qabul kılmağuğ, yawuz kılđuğ, emdi ne tiyür-sen? Ürmiyā aydı: (5) Munda oq turalıñg, Mevlā ta‘ālāka ‘ibādet kılalıñg rüzgārımız tüzülginçe. Olar

aydılar: (6) Andağ bolsun ammā Buht Naşr bizke öwkelik turur, biz barıp Mısr melîkike sığinalıng. (7) Ürmiyā aydı: Allāhka sığınsa-miz yegrek bolğay. Olar unamadılar, Mısr melîkike bardı- (8) -lar. Mevlā ta‘ālā Ürmiyāka hıtab kıldı, bular seniñg sözünge iş kılsalar işleri (9) edgü bolğay erdi, Mısr melîkike sığındılar, men Buht Naşrını Mısr melîkike musallaḥ (10) kılğay-men, kamuğların helāk kılğay. Ürmiyā şefkat birle olarka bardı Mevlā ta‘ālā yarlıgı (11) birle, Buht Naşr kelip tahtını uşbu yerde qoḍğay, tip tahtınıñg tört adaqları (12) turğan yerni qazdurdı, bir taş ol yerde ornattı, belgüsi bu turur, tidi. (13) Ançada Buht Naşrdın bitig keldi: Bir ança qullarım sinde ermiş, bėrip ıdğıl, yoḵ (14) erse sançışka anuḵ turğıl. Mısr melîki cevāb bitidi, aydı: Bular āzādlar, ol yalawaç (15) oğlanları ol qul ermesler, tidi. Buht Naşr öwkelep çerig ıdtı, olarnı öldürdi, (16) Benī İsrā’īlni Ürmiyā birle alıp keldi, aydı: Ey Ürmiyā men sañga emān bėrmedim mü? Bėrdiñg, (17) velîkin meniñg sözüm işitmediler, tidi. Buht Naşr aydı: Bular edgölükni bilür kişi- (18) -ler ermesler, yoḵ erse kamuğnı sañga bağışlağay erdim, tip olarnı öldürdi, (19) mālların aldı, Bābılka ilette. Ürmiyā ol yerde tamlar qopardı, ekin ekti, yığaçlar

[268b] (1) tikdi. Mevlā ta‘ālā hıtab kıldı Ürmiyāka: Benī İsrā’īl ölmişi, Beytū’l-Maḳdis ḥarāb bolmışı (2) qaḍğusın qoḍup ekin eker-sen, yığaç tiker-sen, yığaçlarını tartğıl, ekinlerni (3) bozgıl, tidi. Ürmiyā qoptı, kamuğnı tarttı, bozdı, Beytū’l-Maḳdiska keldi, kimerse (4) bulmadı, keçe boldı erse bėrüler, tülküler kördi, qorḳtı. Ürmiyā birle incir taḳı üzüm (5) suwı bar erdi. Mevlā ta‘ālā anğar ölüm bėrdi, öldi. Yėtmiş yıl yattı, yėtmiş yıl- (6) -da kiḍin anıñg başını tirgüzdi, ögün a‘zāsı ne bolğanın körer erdi, İḍi (7) ‘azze ve celle bir ferişteni Fars ilindeki bir kāfirke ıdtı, küçlüg erdi, Beytū’l-Maḳdis- (8) -ni ābdān kılğıl, tidi. Üç zamān bėrdi. Ol kāfir Buht Naşrdın otuz miñg er (9) çıkardı, olarka otuz yıllıḵ nafaḳa bėrdi, otuz yıl işlediler. Beytū’l-Maḳdis tamān (10) boldı. Ürmiyā kamuğnı körüp turur erdi. Mescid tamām boldı erse Ürmiyāniñg adın endām- (11) -ların yaratı yarlıḳadı. Eşgeki me ölmiş erdi, Mevlā ta‘ālā yana tirgüzdi. Qoptı, anğa mündi, (12) ildin çıḳtı. Vallāhu a‘lem.

Kıssa-i Zekerıyyâ ve Yahyâ ve Meryem ve ‘İsî ‘Aleyhüme’s-Selâm

(13) Ol ربِّ اِنِّى وَهْنُ الْعِظْمِ مَئِىَّ (19/Meryem,4) hil‘ atin kedgen, اذ نادى رَبَّهُ نَدَاءً خَفِيًّا (19/Meryem,3) tip
هَبْ لِي مِنْ (19/Meryem,4) şükürin ötegen, وَلَمْ اَكُنْ بِدَعَاكَ رَبِّ شَقِيًّا (19/Meryem,4) -ka munğlangan, يا زَكَرِيَّا اِنَّا نَبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيٰى (19/Meryem,5) tip Mevlâdın oğul kılğan, لَدُنْكَ وَلِيًّا (19/Meryem,7) beşâretin bulğan (16) Zekerıyyâ yalawaç ‘aleyhi’s-selâm. Nazm.

(17) Sawçı Zekerıyyâ ol Mevlâka tapuğsağ

Hażretka arığ dâ‘î kullarka bağırsak

(18) ‘İsîniñ anası ol Meryemni igitgen

Köñgli kiçig erken tili süçüg sözi yumşak

(19) Üç kurla yüzer yaşap oğul koldı İdidin

Yahyânı ‘atâ bërdi yawlağ omul alçağ

[269a]

(1) Boğunka nebî erdi ve Mevlâka velî kul

Tünle oduğ erdi tili zâkir közi yığlağ

(2) Ol cümle yalawaçdın yaşı kiçig erken

Zillet tapa bağsañg velî yumğıdın arığrak

(3) *Kāle’llāhu ta‘ālā*: اذ قالت امرأت عمران (3/Āl-i İmrân,35) Mevlâ yarlıkar: ‘İmrânıñ iwlüki aydı: Bu (4) ‘İmrân Mūsî atası ermes. ‘Abdu’llāh bin ‘Abbās aytur rażıya’llāhu ‘anhumā: Mūsî atası ‘İmrândın (5) bu ‘İmrânka tegi miñg sekiz yüz yıl keçmiş erdi. Bu ‘İmrân yawlağ şâlih ve muttakî (6) arığ er erdi. İwlükiniñ atı Hına erdi. Bir kün bir qarğanı kördi, iyâlleriniñ (7) yem bërür, terbiyyet kılur. Neẓr kıldı, Mevlâ ta‘ālâ mañga iyâl bërse anı muħarrar kılğay-men. (8) Muħarrar, āzād timek bolur. Olarnıñ resmleri ol erdi kim iyâlni āzād kılıp Beytü’l-Mağdis- (9) -ka hıdmet üçün qodur erdiler oğlanı toğmış kün ök süt bërmedin anadın (10) adırıp tonka yörgep Beytü’l-Mağdiska ilettür erdiler. Andaki hâdimler<ka> tapşurur (11) erdiler. Olar igitür erdiler. On iki yaşasa mescidni süpürür,

perde tutar, (12) çerāğ yağar erdi. Uluğ bolmışda özge erklig bolur erdi, tilese mescid-
 (13) -ka hıdmet kılur erdi, tilese öz işiñge barur erdi. Kaçan Hana nezr kıldı (14) erse kim
 iyālim bolsa muharrar kılğay-men, tip sünğükünde iyāl belgürdi. *Ḳavluhu ta‘ālā*: (15) رَبِّ
 اِنِّى نَذَرْتُ لَكَ مَا فِى بَطْنِى مُحَرَّرًا (3/Âl-i İmrân,35) Eriñge: Sünğükümde iyāl belgürdi, anı muharrar
 kılğay- (16) -men, tip nezr kıldım, tidi. ‘İmrân aydı: Şabr kılğıl, oğul mu toğar, kız mu
 toğar, (17) kız toğsa mescid hıdmetiñge yaramağay. Hana aydı: Mindin kelgenin kıldım,
 (18) kalğanın Mevlâ bilür. Yana aydı: Bu hayrnı mindin kabûl kılğıl, işitigli (19) sen-sen,
 biligli sen-sen. *Ḳavluhu ta‘ālā*: فَتَقَبَّلْ مِنِّى اِنَّكَ اَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (2/Bakara,127)

[269b] (1) Ayı küni yetildi erse Hana kız toğurdu, münâcât kıldı: İdiyâ oğul toğsa muharrar
 (2) kılğay-men tidim erdi, kız toğurdum. *Ḳavluhu ta‘ālā*: قَالَتْ رَبِّ اِنِّى وَضَعْتُهَا اُنْثٰى (3/Âl-i
 İmrân,36) (3) Oğul, kız teg bolmas. *Ḳavluhu ta‘ālā*: وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْاُنْثٰى (3/Âl-i İmrân,36) فيه تقديم
 (4) وتاخير اى وليس İdi ‘azze ve celle bilür kim ne toğurdu. Yana aydı: Men bu
 oğlanğa Meryem at (5) bërdim. Meryem ‘İbrî tilinçe hâdim bolur. İlâhî Meryemni taķı
 uruğını Şeytānu’r-racīm (6) şerrindin saķlağıl, tip sañga sığınur-men, tidi. *Ḳavluhu ta‘ālā*:
 اَعِيْذُهَا بِكَ (7) وَاِنِّى سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ (3/Âl-i İmrân,36) ilâ âyet. Mevlâ ta‘ālâ Hana du‘âsın icâbet
 kıldı, bedirledi. İgtüledi, (8) Meryemni Beytü’l-Maķdisde ķoddı. Kamuğları Meryemni
 iktülemekke rağbet kıldılar. (9) Zekerıyyâ aydı: Men Meryemni iktülemekke evlâraķ-
 men, anıñğ üçün kim hâlası meniñğ (10) nikâhımda turur. *Ḳavluhu ta‘ālā*: وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا (3/Âl-i İmrân,37)
 Zekerıyyâğa aydılar: Ḳadaşlıķ evlâraķ (11) erse anaķa teger erdi, ķur‘a
 kemişeliñğ, kimnüñğ atıñga çıķsa, ol alğay, tidi- (12) -ler. *Ḳavluhu ta‘ālā*: اِذْ يَلْقَوْنَ اَفْلَامَهُمْ (3/Âl-i İmrân,44)
 Aymışlar: Ḳur‘a temürdin erdi, at- (13) -ların bitidiler, suwķa
 kemiştiler, ķamuğnuñğ ķur‘ası suwķa battı, Zekerıyyâ ķur‘ası suw- (14) -ķa batmadı, suw
 yüzinde turuķtı. Zekerıyyâ Meryemni olardın alıp iwke iletti, adın (15) yerde orun itti,
 anda ķođdı, aşın boğuzın anda bërür erdi. Meryem ulğardı erse (16) küdeğü ‘arza kıldılar.
 Unamadı. Su’âl: Meryem erni nedin unamadı? Cevâb: ‘Avratlar- (17) -ķa er üç nerse
 üçün kerek bolur. Bir, aş boğuz bërmeķ üçün. İkinç, Oğul kız bolmaķ (18) üçün. Üçünçi,

cüftlüg tatığı üçün. Mevlâ ta‘âlâ Meryemka şavma‘ a içinde emgeksiz, tilek- (19) -siz rûzî tegürdi. *Qavluhu ta‘âlâ: كَلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا الْمَحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا* (3/Âl-i İmrân,37) Oğul kız

[270a] (1) üçün erke bolurlar tisenğ Mevlâ ta‘âlâ Meryemka ‘İsî teg atasız oğul kerâmet kıldı. (2) Cüftlüg tatığı tisenğ Mevlâ ta‘âlâ Meryemka tâ‘at ve ‘ibâdet içinde ança teñglik (3) tatıg bërmiş erdi, er tatığı anıñg tuşında yokka çıktı. Tün kündüz mihrâb- (4) -da namâz kılur erdi, Zekerıyyâ tegme bir kirmişçe Meryem üskinde ni‘metler körer erdi. (5) Zekerıyyâ aydı: Ey Meryem bu rûzî ni‘metler sañga kaydın kelür? *Qavluhu ta‘âlâ: قَالَ يَا مَرْيَمُ* (6) *إِنِّي لَكَ هَذَا* (3/Âl-i İmrân,37) Meryem aydı: Bu ni‘metler mañga Mevlâ hâzretindin kelür. *Qavluhu ta‘âlâ: عِنْدَ اللَّهِ* (7) *قَالَتْ هُوَ مِنْ* (3/Âl-i İmrân,37) Kimke tilese Mevlâ ta‘âlâ sansız rûzî bërür. *Qavluhu ta‘âlâ: إِنْ أَنْتَ يَرْزُقُ مِنْ يَشَاءُ* (8) *أَنْتَ يَرْزُقُ مِنْ يَشَاءُ* (8) Zekerıyyâ ol hâletni kördi erse du‘â kıldı: İdiyâ Meryemka kış künlerinde (9) yay ni‘metleri bërür-sen, yay künlerinde kış ni‘metleri bërür-sen, mañga abuşka (10) bolup qarımışım hâlde arıg oğlan bağışlayu bërğil, tip du‘â kıldı. *Qavluhu ta‘âlâ: قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً* (11) *فَهَبْ لِي مِنْ* (3/Âl-i İmrân,38) ilâ âyet. Zekerıyyâ ‘aleyhi’s-selâm üç yüz yaşamış erdi. Mevlâ- (12) -ka yalwardı, aydı: İdiyâ süñgüküm kevledi, saçım aқardı, qarıdım, hâzretiñgdin (13) ne қoldum erse umınçsız қodmadıñg, bu qarılıqımda oğul kız toğurma- (14) -ğan қurtқadın mañga bir oğul bërğil, ol oğul mañga velî bolsun, sañga (15) razî bolsun. *Qavluhu ta‘âlâ: فَهَبْ لِي مِنْ* (3/Âl-i İmrân,38) ilâ âyet. Hikâyet: Biregü Mevlâdın oğul (16) tiledi, muğhaneş oğul toğdı, aydı: İlâhî oğul tiledim, muğhaneş bërdiñg. Ün işitildi: (17) Biz oğul bërü bildük, sen tileyü bilmediñg. Ey mü’min sen oğul tilesenğ (18) muṭlaқ oğul tilemegil, oğul yaḥşı bolur, yawuz bolur. Körmes mü-sen Zekerıyyâ ‘aleyhi’s-selâm (19) muṭlaқ oğul tilemedi, aydı: İlâhî mañga oğul bërğil hem velî bolsun hem razî bolsun.

[270b] (1) Mevlâ ta‘âlâ Yahyâ teg oğul bërdi. *Qavluhu ta‘âlâ: يَا زَكَرِيَّا إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ* (19/Meryem,7) ilâ âyet. (2) Bu Yahyâ tün kündüz yığlayur erdi, tâ‘at kılur erdi. Aydı: İlâhî oğul tiledim, belâ (3) bërdiñg. Yarlıg keldi: Ey Zekerıyyâ sen velî oğul tilediñg, velî қullarımız (4) andaғuқ bolur. Zekerıyyâ oğul du‘âsı қılmışda kiğin mihrâbda namâzka

muttaķī erdi, kiçig oğlan erken tã‘atķa meşğūl boldı, oğlanlarkā (12) ķatılmadı, tağlarkā kirdi, tūn kūndūz yığlayur erdi, Zekerıyyā taķı anası ikegū barıp (13) der-h‘ast birle ilke kigūrdiler. Zekerıyyā halkķa va‘z kılıp meclis tutar erken (14) tilinde tamuğ otınıñ zıkri keçti. Yaħyā anı işitti, āh kıldı, ögsüz bolup tūştı, (15) yana ķoptı, yañgaķları arıķ menğizlig oyulmuş erdi. Anası aķ kiğizni kesip yañgaķı- (16) -daķı arıķķa ornattı. Bu yañlıg ķorkınc birle Mevlāķa ‘ibādet kılur erdi. Aymışlar: (17) Ol rūzgārdaķı melik bir tul ‘avratnı cūftlūkke aldı. Ol ‘avratnıñ burunķı (18) erindin bir kıızı bar erdi. Ol kıızı bođķa tegdi erse anası dūnyāke taķı māl- (19) -ķa hūmetķa bolup bu kıznı melikke nikāhlap bērmek boldı hem saķındı,

[271b] (1) kıznı arığ tonlar birle bezep yığ yıparlar birle melik ūskiñge kigūrdı rağbet (2) kılsun, tiyū. Melik anıñ körkiñge bolup aña rağbet kıldı, kıız me kōñgūl bērdi. Nikāh (3) bolsun tip tevāķķuf kıldılar. Nikāh revā ermesin bilip ruhsat tilediler, fetvā bulmadılar. (4) Kıız anası melikke aydı: Yaħyānı hāzır kılğıl, nikāh kılsun. Yaħyānı hāzır (5) kıldılar, su’āl kıldılar erse revā yok tidi. Adın ‘ālimlerķa su’āl kıldılar, (6) ķorkmışda revā tidiler. Melik Yaħyāķa öwkelendi. Melik kıızķa ķaşd kıldı. Kıız (7) aydı: Bu Zekerıyyā ve Yāħyānı öldürmeginçe men saña boyun sumas-men, tidi. Melik (8) Yaħyānı öldürür boldı. Aydılar: Yaħyānıñ ķanı yerke tamsa kıyāmetķa tegi yerdin (9) nebāt ünmegey. Melik buyurdı: Yaħyānı taşt içinde boğuzladılar, ķanı tınanmadı, (10) taştdın çıktı, aķa başladı, serāy toldı, serāydın çıktı, ilke kirdi, (11) il ķan astında kaldılar, ķorķtılar, ‘āciz boldılar. Hükemālar aydılar: Bu ķan (12) eksümes ol kıznı öldürmeginçe. Neçe hīle kıldılar, ķan tınanmadı. Umas- (13) -ķa tegdiler erse melik kıznı keltürüp taşt içinde boğuzladı. Yaħyā ķanı (14) tınandı. Kesük baş taşt içinde ediz ün birle anasın alğankā kıızı revā (15) bolmas, tiyür erdi. Ançada Zekerıyyā kaçtı, kaçıp barurda bir yaş yıgaç yoluķtı. (16) Zekerıyyā ol yıgaçdın kizlengū orun tiledi. Mevlā ta‘ālā yarlıgı birle yaş yıgaç (17) iki yarıldı, Zekerıyyā yıgaçķa kirdi, yıgaç yana ķawuştı, soñınça tileyü keldiler. (18) İblīs yoluķtı.

Zekeriyyānı kördünġ mü, tip sordılar. Bu yığaçça kirdi, tidi. İnanmadı- (19) -lar, destārınıġ buçkaķı taşkaru qalmış erdi, anı körgüzü bērdi. Aydılar:

[272a] (1) Bu yığaçnıġ tüpin kesse-miz başındın çıķğay, başın kesse-miz tüpindin (2) çıķğay, tip erre birle yığaçnıġ başındın urup yığaçnı iki yardı- (3) -lar. Qaçan erre Zekeriyyānıġ başıġa tegdi erse feryād kılğalu tegdi. Cebra'ıl 'aleyhi's-selām (4) yetildi, yarlıġ tegürdi: Mevlā ta'ālā saġa selām aydı, selām birle dürüd yarlıqadı, (5) aydı: Ey Zekeriyyā şabr kılğıl, çaķırmağıl, çaķırdıġ erse ününġ birle yeti qat (6) kökler, yeti qat yerler tükeli bir birinġe toķuşur, kes kes bolur, tidi. Zekeriyyā 'aleyhi's-selām (7) şabr kıldı. Zekeriyyānı yığaç birle yardılar. Haberde kelmiş: Qaçan bir yalawaçnı (8) öldürseler, halk arasında fitne bolur erdi, yetmiş minġ er ölmeginçe amrulmas (9) erdi. Bularnıġ arasında yetmiş minġ er Zekeriyyā üçün, yetmiş minġ er (10) Yahyā üçün öldi. Ol fitne amruldı. 'Ořmān üçün me yetmiş minġ er öldi. Vallāhu ta'ālā a'lem.

(11) 'İsī Yalawaç 'Aleyhi's-Selām Vilādeti Sözlēri.

Qāle'llāhu ta'ālā: (12) *وانكر في الكتاب مريم اذ انتبذت من اهلها مكانا شرقيا* (19/Meryem,16) (13) Yarlıqadı: Ey Muħammed yād kılğıl Qur'an içinde Meryemni, qaçan çıķtı erse (14) oğuşındın kün toġar sıġar ve aymışlar: Meryem bir havz kördi, adın (15) körmedi. Başlıķın yunġalu iwnünġ kün toġar sıġarınġa yöridi, kiřiniġ (16) közi tüşmesün tip ħicāb tarttı. *Qavluhu ta'ālā:* *فاتخذت من دونهم حجابا* (19/Meryem,17) Mevlā ta'ālā Cebra'ıl- (17) -ni ıdı bir yigit şüretliġ. Meryem anı kördi erse sindin raħman Taġrıķa (18) sıġınur-men, saķnuķ muttaķī ersenġ, tidi. Anıġ üçün kim arıġ erenlerni raħmandın (19) qorķıturlar. Cebra'ıl aydı: Qorķmağıl, men ādemī ermes-men, İdinġ ıdımiş ferişte-men,

[272b] (1) saġa arıġ oġul baġıřlayın tiyü keldim. *Qavluhu ta'ālā:* *انما انا رسول ربك لاهب لك* (2) *غلاما زكيا* (19/Meryem,19) Su'al: Cebra'ıl oġul baġıřlayın timek neteg revā bolur, qamuġnı baġıřlaġan (3) Mevlā turur? Cevāb aymışlar: *ما نسي لك لاهب لك* bolur, ya'nī Mevlā ta'ālā baġıřlaġan turur. (4) Taķı bir cevāb: Munda nerse muzmer bar, *لاقول لك ما قال ربك لاهبك*

ya‘nī men (5) keldim saṅga ayğalu, Mevlā ta‘ālā yarlıkar, saṅga arıg oğul bağışlayur-men. Meryem aydı: Maṅga (6) kaydın kelür maṅga, hıç ādemī maṅga yawumışı yok. *Qavluhu ta‘ālā*: يمسنى بشر (7) قالت انى يكون لى غلام ولم كذالك الله يخلق ما يشاء (3/Âl-i İmrân,47) Anda kiðin Cebra’îl Meryemnünġ yaçasın tutup ürdi, (9) Meryem ‘İsîka yüklüg boldı. *Qavluhu ta‘ālā*: ففخنا فيها من روحنا (21/Enbiyâ,91) Aymışlar: Ol ok (10) sâ‘atte toġdı. Ba‘zılar aymışlar: Altı ayda kiðin toġdı. Aymışlar: Oğlan (11) altı ayda toġar tirilür, yeti ayda toġar tirilür, sekiz ayda toġar tirilmes. (12) Aymışlar: ‘İsî ‘aleyhi’s-selām sekiz ayda toġdı, tirildi. Ol aṅga mu‘cize erdi. ‘İsî ve (13) Yaḥyā ‘aleyhume’s-selām ikegü anaları karnında sözleşür erdiler. Kaçan Meryemnünġ (14) ayı küni yetildi erse oğlan aġrıġı belgürdi, koptı ħurmā yığaçı tüpiṅge bardı. (15) Ol ħurmā yığaçı kuruġ erdi. Meryem anıṅ tüpinde tayandı, kuruġ yığaç Meryem berekâtında (16) yaşardı, ħurmā belgürdi. Aymışlar: ‘İsîni aġzındın toġurdu. Aymışlar: Kindikindin (17) toġurdu. Meryem aydı: Kāşkî munı toġurmasdın burun ölmüş kerek erdim. *Qavluhu ta‘ālā*: يا ليتنى مت قبل هذا (18) Kaçan ‘İsî Meryemdin adrıldı erse yığaç astındın ün keldi: (19) Ey Meryem kaðğurmaġıl. *Qavluhu ta‘ālā*: فناديها من تحتها ألا تحزنى (19/Meryem,23) Aymışlar: takı kırā’at

[273a] (1) turur. Yana aydı: Mevlā ta‘ālā saṅga bu akar orta arıx uluġ ermes, kiçig ermes suw bërdi (2) yunġuluġ üçün. *Qavluhu ta‘ālā*: قد جعل ربك تحتك سرى (19/Meryem,24) orta arıx, bolur. (3) Su’âl: Orta arıx bërmekde ħikmet ne erdi? Cevâb: Arıx uluġ bolsa Meryem kirip (4) yunġuğa korkğay erdi, kiçig bolsa başlıkın yunmakğa yaramaġay erdi, korkmasun (5) yunmakğa yarasun tip orta arıx bërdi. Yana aydı: Bu yığaçnı ırğaġıl, saṅga tâze (6) ħurmâlar tüşsün. *Qavluhu ta‘ālā*: وهزى اليك بذع النخلة تساقط عليك رطباً جنياً (19/Meryem,25) kırā’at turur. Cebra’îl aydı: Ey Meryem bu ħurmâdın yigil, bu arıkdın suw (8) içgil, ‘İsî teg oğul birle közüṅ yarutġıl. و كل من الربط الحنى واشربى من (9) Yana Meryem aydı: Kimerse bu atasız oğulnı kaydın keltürdüṅ

(10) tise men ne tiyin? Cebra'ıl aydı: Men İdi 'azze ve celle birle nezr kılıp turur-men, rûze tuta- (11) -men, bu kün kimerseke sözleşmes-men, tigil. *Ḳavluhu ta'ālā*: فَقُولِي آتِي (19/Meryem,26) Aymışlar: Qırq kün olturdı, nifâsın arığınça anda (13) kiðin 'İsini kötürdi, qavminge keldi. *Ḳavluhu ta'ālā*: فَاتَتْ بِهِ قَوْمَهَا تَحْمِلُهُ (19/Meryem,27) Aymışlar: (14) Meryem 'İsini kötrüp kelürde cuhûdlardın kizlenür erdi. Atasız oğulnı qaydın keltürdüñg, (15) timesünler tip yolsuz yerdin yöriyür erdi, yolda bözçiler yoluqtı, olardın yol (16) sordı, tikenlig berk yolğa köndürü bêrdiler. Meryem anda emgendi. Aymışlar: Anlar (17) terinğ suwluğ arıq tapa yol körgüzdiler, adaqın yalıñg kılsa etin tenin körelinğ (18) tip. Meryem olardın âzârlandı. اللَّهُمَّ ارْفَعْ الْبُرْكَهَ عَنْ خُرْفَتِهِمْ (19/Meryem,28) tiyü olarğa qarğış (19) du'âsı kıldı. Aymışlar: Meryem olarğa kelgen şâlihler erdiler. Meryemni oğul

[273b] (1) kundaqlap kelürin kördiler. Aydılar: Ey Meryem yawlaq yaraqsız iş kıldıñg, sinde taqı (2) uruğnğda bu iş kelmedi, atañg yawuz er ermedi, anañg me yawuz arıqsız ermedi, oğlan- (3) -nı qaydın keltürdüñg? 'İsî sût emer erdi. Meryem işâret 'İsîğa kıldı, ya' nî haber (4) sorsa keligliidin sorğu. Meryem aydı: Men munda oq erdim, ırâq yerdin kelgen bu turur, (5) tidi. Aydılar: Beşikdeki oğlanğa neteg sözleşeliñg? *Ḳavluhu ta'ālā*: قَالُوا كَيْفَ نَكْلِمُ (19/Meryem,29) Qaçan olarnıñ sözün işitti erse sût eme tururda (7) yüzin olarğa ewürdi, aydı: Men Mevlânıñ qulı-men. *Ḳavluhu ta'ālā*: قَالَ أَنِي (19/Meryem,30) Evvel öz qul- (8) -luğınğa ikrâr kıldı, yana İdiniñ Tanğrılığınğa. Yana aydı: Mevlâ ta'ālâ mañga kitâb bergüsi (9) ya' nî İncilni taqı yalawaçlıq. *Ḳavluhu ta'ālā*: أَيْنَ مَا كُنْتُ (19/Meryem,30-31) Ya' nî mini qutluğ yaratğusı qayda ersem taqı mañga rûze fermânladı, (11) mâlım bolsa zekût buyurdı tirig barımça. *Ḳavluhu ta'ālā*: وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا (19/Meryem,31) 'İsî bu sözni aydı, tayandı, adın sözleşmedi oğlanlar sözlegü vaqtğa tegi. (13) Yana yarlıqar: Bu sözni sözlegen Meryem oğlı 'İsî erdi, tersâlar aymış teg ab الله (14) ermedi. *Ḳavluhu ta'ālā*: ذَلِكَ (19/Meryem,34) Aymışlar: (15) İhtilâf ol

erdi kim ‘İsîni ba‘zıları الله ابن tidiler, ba‘zıları اله tidiler, ba‘zıları (16) ثلاثه tidiler. Ol iħtilâf ançada erdi kim kaçan ‘İsî kökke ağdı erse (17) Benî İsrâ’îl ‘âlimlerinde törteğini üdürdiler. Eñg ilkike aydılar: ‘İsî hakkında ne (18) tiyür-sen? Aydı: ‘İsî Tañgrı turur, yerke indi, ne kıldı erse kıldı, yana kökke ağdı. (19) İkinci aydı: Tañgrınıñ oğlu turur. Üçünçike sordılar erse aydı: ‘İsî İlâh

[274a] (1) turur, anası Meryem me İlâh turur, İdi ‘azze ve celle üçünçleri turur. Törtinçleri mü’mîn (2) erdi. Sen ne tiyür-sen, tip sordılar erse aydı: ‘İsî Mevlânıñ kulu turur, yalawaç turur, (3) takı rûh turur. Tegme birleri cem‘iyyet kıldılar, tokuş başladılar. Ol mü’mîn (4) cem‘iyyeti azrak erdi, ...⁷¹⁸. *Qavlulu ta‘âlâ: فاختلف الأحزاب من بينهم* (19/Meryem,37) Aymışlar: (5) Tersâlar üç türlüğ tururlar: Mârya‘kübî, Melekâbî, Naştûrî. Mârya‘kübîler (6) aytur: ‘İsî Tañgrı turur. Melekâbîler ayturlar: Tañgrınıñ oğlu turur. Naştûrî- (7) -ler ayturlar: Üçegü turur, tiyürler. *خذلهم الله* Kaçan ‘İsî ‘aleyhi’s-selâm ulgardı erse bir kün (8) anasınğa aydı: Mevlâ ta‘âlâ bizni ne üçün yarattı? Anası aydı: Hıdmet ve tã‘at üçün (9) yarattı. ‘İsî aydı: Qopğıl, bu hılk arasında çıkalıñ, men bularnıñ (10) arasında tã‘at kılumas-men, tidi. Anasınıñ eligin alıp tağka çıktı- (11) -lar, şavma‘a ittiler, ‘ibâdetka meşğul boldılar, kündüz rûze tuttılar, ağız (12) açğu vaqtı bolsa ‘İsî ‘aleyhi’s-selâm Ca‘dî atlığ ot keltürdi, ağız açtılar. Bir kün (13) nerse tileyü bardı. ‘Azrâ’îl keldi. Meryem aydı: Sen kim-sen, oğlum munda yok, (14) men ‘avrat-men. ‘Azrâ’îl aydı: Men Melekü’l-Mevt-men. Meryem aydı: Ne işke keldiñ? (15) Cânıñ alğalu, tidi. Meryem aydı: Mevlâ ta‘âlâ yarlığın bütürgil. Meryemnüñ cânın (16) aldı. ‘İsî yetip keldi, Meryemni yatur kördi, uğıyur tip oğgarmadı. Kün (17) batqu vaqt boldı erse ey ana qopğıl, namâz vaqtdin keçmesün, tidi. Cevâb işitmedi. (18) Hevâdın ün

işitildi: Anañg öldi, ölügni mü ündeyür-sen? ‘İsî ‘aleyhi’s-selâm yığlayu başladı, zārî-
(19) -lık kıldı, қаdğuluğ boldı, anam nerse yèmedi, öldi, tip özi me nerse yèmedi.

[274b] (1) Ol keçe yanında yatıp uğıdı, tüş kördi. Anası uçmağ içinde yaşıł hulle keğip
(2) taht üze olturur, tegresinde hūrlar hıdmet kılurlar. Aydı: Ey ‘İsî mini ağız açmadı (3)
tip қаdğurmağıl, Mevlâ ta‘âlâ mañga rüzî bérđi, ağız açtım, kimerseke andağ rüzî (4)
bérmiş i yok. Yarındası kün kıptı, kendke kirdi, ‘avratlarını keltürdi, Meryemni yudılar,
(5) toprakka urdılar. Anda kiğin ‘İsî ilke kirdi, halâyıknı imānka ve tevḥıdka (6) okıdı,
yalawaçlıknı āşkārâ kıldı. Aydılar: Yalawaç ersenğ mu‘cize körgüzgil. Aydı: (7) Mu‘cize
ol turur, ölügni tirgüzür-men, ağırğnı oñgultur-men, alanı, toğa közsüz- (8) -ni eđgü kılur-
men. Aymışlar: Mevlâ ta‘âlâ yalawaçlarğa ol nerse kerâmet kıldı kim qavmi (9) anıñg
üze erdiler, qalı kim İbrâhim yalawaç vaqtında halâyıq māl birle küwenür erdi- (10) -ler,
Mevlâ ta‘âlâ İbrâhımka māl bérđi olardıñ artuqraq. Yana Mūsî yalawaç vaqtında (11)
cādūluğ birle küwenür erdiler, Mevlâ ta‘âlâ Mūsîka tayağ bérđi kim qamuğ cādūlarını (12)
tuttı. Yana ‘İsî yalawaç vaqtında halâyıq otaçılığ birle küwenür erdiler, Mevlâ ta‘âlâ (13)
‘İsî yalawaçka mu‘cizeler bérđi, qamuğ otaçılar ‘âciz boldılar, ölügni (14) tirgüzmek teg.
Qavluhu ta‘ālâ: وابرى الاكمة والابرس واحى الموتى باذن الله (3/Āl-i İmrân,49) Olar aydılar: (15)
Bizke ol mu‘cize kerek kim balıqdın bir quş itgil, yünğsüz et, qanatlığ, (16) ağızıñg birle
ürgil, biziñg közüñizde uçsun, biz köreliñg, tidiler. ‘İsî ‘aleyhi’s-selâm (17) balıqdın quş
itti, ağızında ürdi, hevâka uçtı. Aymışlar: Ol quş yarasag turur. (18) Su‘âl: Hikmet ne erdi
kim yarasag quş tilediler, adın quş tilemediler? Cevâb ol turur: (19) Qamuğ quşlarda
tañgsuğ yaratılğan yarasag quş turur, evvel tañgsuğı ol turur kim yünğ

[275a] (1) yok, et qanat birle uçar. İkinç ol turur kim adın quşlar balası yumurtka- (2) -
dın çıkar, yarasag yılkı qara teg yumurtkasız bala toğurur. Üçünç ol turur, (3) yarasag
kişi teg küler. Törtinç ol turur kim ‘avratlar teg ay sayu arıqsız körer. (4) Bişinç kündüz
közi körmes için uçmas. Altınç ol turur kim keçe qarañğkuda (5) me közi körmes için
uçmas. Yétinç ol turur kim balasıñga eçileri teg süt bérür. (6) Sekizinç ol turur, bir

emükdin sût emer. Tokuzınçı ol turur kim bir emükdin suw içer. (7) Onınçı ol turur kim
 ƙaraŋƙu tüşginçe bir sâ‘ at közi körer üçün uçar, adın uçmas. On birinçi (8) ol turur kim
 tişleri bar. Bu munça taŋsuƙlar yarasagda bar üçün ‘İsî yalawaç- (9) -dın anı ƙoldılar.
 Su‘âl: Ölüg tirgüzmek mu‘ cize bolğay ammâ körmesni taƙı alalığ (10) ‘ illetini otaçılar
 me dârû birle oŋgulturlar. ‘İsîƙa bu ne mu‘ cize bolur? Cevâb (11) ol turur: Közsüz ol
 bolur kim anadın toğa közsüz, ‘İsî andağ közsüzni (12) oŋgultur erdi. Yana ala iki türlüğ
 bolur, biri dârû ƙabûl ƙılur, biri ƙılmas. (13) Aymışlar: Dârû ƙabûl ƙılğan ala ol turur kim
 igne⁷¹⁹ sançsa ƙan çıkar, (14) oŋgulmas ala ol turur kim neçe sançsa ƙan çıkmas. ‘İsî
 ‘aleyhi’s-selâm andağ alanı (15) oŋgultur erdi. Yana sekiz kişini du‘ â birle tirgüzdi.
 ‘Âşûrâ ƙızı taƙı ‘Âzûrâ (16) ƙızı taƙı ƙurtƙanıŋ oğlı, ƙurtƙa kelip ‘İsîƙa yığladı. Oğlum
 öldi, (17) uşak oğlanları ƙaldı, olarnı iktülegüçe küçüm yok, tidi. ‘İsî du‘ â (18) ƙıldı.
 Topraƙdın ƙoptı, telim yıllar tirildi, oğlanları boldı. (19) Ol ƙavm aydılar: Sen bu yaŋı
 ölüglerni tirgüzür-sen, cānı tamām çıƙmaduƙ bolğay,

[275b] (1) bir erteki eski ölügni tirgüzgil, tidiler. ‘İsî ‘aleyhi’s-selâm aydı: Kimni tileyür-
 siz, tirgüzeyin. (2) Aydılar: Nûh yalawaç oğlı Sâmnı tirgüzgil. Anıŋ topraƙın maŋga
 körgüzünğ, tidi. (3) Kögüzdiler. ‘İsî iki rek‘at namâz ƙıldı, aydı: ای سام قم باذن الله تعالى
 Mevlâ ta‘âlâ (4) yarlığı birle ƙopğıl. Gûr yarıldı, Sām ƙoptı. لبیک یا رسول الله tidi. Kördiler,
 (5) saçı saƙalı aƙarmış. Aydılar: Sen ölmüşde yigit erdiŋ ƙara saƙallığ, emdi ürünğ (6)
 saƙallığ körer-miz. Aydı: Ƙopğıl tiyü ün işittim erse ƙıyâmet küni bolmış, İsrâfîl (7) üni
 bolğay tip ƙorƙmışda saçım saƙalım aƙardı, tidi. ‘İsî ‘aleyhi’s-selâm aydı: Emdi ne tiyür-
 sen, (8) ölüm mü kerek azu tiriglik mü kerek? Sām aydı: Tiriglik tilesem soŋı ölüm bar
 mu? (9) Bar, tidi. Andağ erse tiriglik kerekmes, tidi. Cān açığı taƙı kitmedin turur. Anda
 ƙıdın (10) saƙış ƙıldılar, ölgelü tört miŋ yıl bolmış, artuƙ eksük. Hikâyet: Bir kün ‘İsî
 ‘aleyhi’s-selâm (11) bir küpdin suw içti tatıgsız, içinde nerse tüşti bolğay tip suwnı tökti,

⁷¹⁹ m. ائگنا sözcüğüm imlasında ک üç noktalıdır.

(12) yaŋğı suw toldurdı, içti, yawlaq açığ, taŋgladı. Mevlā ta‘ālā ol küpke til bërdi, (13) aydı: Men ādemī erdim, öldüm, telim yıllar keçti, etim tenim süŋgüklerim çüridi, (14) toprak boldı, ol topraknı alıp munda küp ittiler, bu suwdağı açığılık (15) cān bërmeq açığı turur. Aymışlar: ‘İsī ‘aleyhi’s-selāmka bir maqāmda turmağı revā ermedi, anıŋ (16) üçün kim yörimeki içinde ‘illetlîğlarğa menfa‘at bar erdi, kaçan hareket kılsa telim halâyık (17) anı eğerür erdiler. Hikāyet: ‘İsī yalawaçnıŋ qoldaşları bar erdi, olarğa havārī- (18) -ler tiyür erdiler. Havārīler hāş eş timek bolur. Aymışlar: Kāzirler erdiler. Halknıŋ tonın (19) yup aqartur üçün havārī atadılar. Ürüŋ etmekke ‘Arab hubzu’l-havārī, tiyürler. Havrā

[276a] (1) ürüŋgük bolur. Uçmağ hūrları yawlaq ürüŋg tenlig üçün hūr atandılar. Aymışlar: (2) On iki boyagçılar erdiler. ‘İsīni anası debīrsitānka iletti. Üstāddın burun (3) özi okıyur erdi. Anasıka yandurup bërdi. Bu mindin yaşırağ bilür, tidi. Şanā‘at- (4) -ka bereyin tip boyagçılıkka bërdi. Üstādı iwdin çıktı erse ‘İsī ‘aleyhi’s-selām kamuğ tonlarını (5) alıp nıl küpiŋge kemişti. Üstādı kördi dükkānda⁷²⁰ tonlarını körmedi. Tonlar qanı tise (6) nıl küpinde, tidi. Üstādı aydı: Tonlarğa adın adın boyag kerek erdi. ‘İsī ‘aleyhi’s-selām aydı: Tegme (7) kişiniŋ tonı neteg kerek aygıl, men çıkarayın, tidi. Üstād tegme bir tonnu aytu bërse (8) ol boğag birle tonlarını çıkarıp bërdi. Küp bir, boğaglar adın adın. (9) Üstādı taŋgladı. Ol on bir boyagçılar yığlıp aydılar: Bu cādūluğ turur, köreliŋ tip (10) tonlarını suwka ilettip yudılar, taşka tokıdılar. Ton arığraq, boyagı yaruğraq çıktı. (11) Aydılar: Bu kişi cādū ermes, haq yalawaç turur, tip kamuğ imān keltürdiler. Havāriyyūn olar (12) tururlar. Anda kişin üküş boğun havārīlerğa keldiler, aydılar: ‘İsī yalawaçka (13) sözleŋg, seniŋ Taŋrıŋ bizke mā’ide ıdğu yarağı bolğay mu? ‘İsīka aydılar. ‘İsī ‘aleyhi’s-selām (14) aydı: Mevlādın qorquŋg, fitne kıılmaŋg mü’min ersenğiz. *Qavluhu ta‘ālā*: قال اتَّقُوا اللَّهَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (5/Māide,112) (15) Aydılar: Biz fitne kıılmas-miz, kökdin ingen

⁷²⁰ m. دوکان دا

mā'ideni yemek tileyür-miz. Ançada 'İsī 'aleyhi's-selām (16) du'ā kıldı: Kökdin maṅga mā'ide ıdğıl, burunqılarımızka songqılarımızka ol kün 'İd (17) bolsun. Mevlā ta'ālādin ııṭāb keldi: Ey 'İsī men sizke mā'ide ıdğay-men, ol mā'ideni körmışde (18) kıdın maṅga ĩmān keltürmese bir 'azāb kılgay-men kim 'ālemlerka bolmağay. *Qavluhu ta'ālā*: (19) ائى منزلهـا عليكم فمن يكفر بعد منكم فائى اعذبه عذابا لا اعذبه احدا من العالمين (5/Māide,115) Bir tirkı

[276b] (1) belgürdi, hevāda yüzi qıdı, adaqları yoqaru. Tirkide ürüng etmekler, sögölmiş (2) balıqlar, sirke ve zarğun yaşı. Tirkı andağ yüzi teben inerin qamuğ ḥalāyıklar kördi- (3) -ler. Qaçan yerke indi erse ewrıldı yüzi yoqaru, adaqı qıdı. 'İsī önginde (4) turuqtı. Aymışlar: Kimerse andın yemedi. Aymışlar: Tokuz yüz er ve ḥatun yédiler, qamuğ (5) toydılar. Ağın, qarağ, aḥsaq, sağır, ağırğ, 'illletliğ kimerse ol mā'idedin (6) yédiler erse qamuğ önguldılar, sıḥḥat buldılar. Hıç kimerse ĩmān keltürmedi. Aymışlar: (7) Ol mā'ide andağuk üç kün indi, yana kökke ağıdı. Bu tokuz yüz er ve ḥatun ol mā'ide- (8) -din yédiler, mā'ide andağuk eksümedin turur erdi, kimerse ĩmān keltürmedi. Üç kün- (9) -de kıdın Mevlā ta'ālā qamuğnı mesh kıldı, toṅuz boldılar, birin birin yanışur erdiler, (10) üç kün tirildiler 'ibret üçün, üç künde kıdın yok yoğun boldılar. Hikāyet: 'İsī 'aleyhi's-selām (11) bir kün yazıka çıktı, bir tilküni kördi inindin çıkar. 'İsī aydı. Tilkünün (12) iwi bar. 'İsīniṅ iwi yok yoğun işittiler, aydılar: Saṅga bir iw qoparalıṅ. 'İsī aydı: Meniṅ mālım yok. Olar māl yıgdılar. Qayu yerde iw qoparalıṅ, (13) tidiler. Tenṅiz kırıṅṅa bardı, suw qum urur yerde iw qoparıṅ, tidi. Aydılar: (14) Bu yerde iw tölenür mü? 'İsī aydı: 'Āqıl er dünyāda iw qoparur mu? Hikāyet: 'İsī yalawaç (15) vaqtında bir şāliḥa arığ urağut erdi, tennūr kızıtıp etmek yaparda namāz vaqtı (16) boldı, tennūr başın örtti, yaş oğlanı tennūr başında qoğdı, namāzka turuqtı. Oğlan (17) imeklep tennūrka tüştı, anası namāznı qoğmadı. Eri kirdi, iwlükin namāzda buldı, (18) oğlan tennūr içinde kirip oynayur. Er anı körüp 'İsī yalawaçka sözledi. 'İsī 'aleyhi's-selām (19) aydı: İwlükünṅke sözlegil, İdi 'azze ve celle ḥazretinde ne eğğü iş kılmış? Er kelip

[277a] (1) urağutқа sordı. Urağut aydı: Tört iş kıldım, evvel ol kim Mevlā ta‘ālā ni‘met (2) bérđi erse şükr kıldım, ikinç ol kim belā bérđi erse şabr kıldım, üçinç (3) ol kim İği ‘azze ve celle ne salım saldı erse rızā bérđim, törtinç ol kim (4) kaçan iki iş utru kelse biri dünyalık, biri âhîretlik, dünyā işin (5) koşup âhîret işin kıldım, tidi. Eri keldi, ol sözlerni ‘İsî yalawaçқа (6) sözleyü bérđi. ‘İsî yalawaç aydı: Eger bu urağut er bolsa erdi, yalawaç bolğay (7) erdi. Hikāyet: ‘İsî yalawaç bir gürsitāndın keçer erdi, kördi, bir gürdın nūr (8) yoqlayur. Du‘ā kıldı: İđiyā bu ölügke til bérđil, sözleşeyin, tidi. (9) Gür yarıldı, ölüg başında nürdın tabaқ kördi. ‘İsî sordı: Bu nūr saṅga (10) қaydın turur? Ölüg aydı: Minde edğü ‘amel yok ammā edğü oğlum bar, (11) maṅga du‘ā kıılır. ‘İsî aydı: Tirigler du‘ā sı sizke teger mü? Ölüg aydı: (12) Yā ‘İsî siz yalawaçlıққа neteg küwenür ersenğiz biz ölügler ara andağ küwe- (13) -nür-miz, edğü oğul kız birle, tidi. Hikāyet: ‘İsîni kiçigde anası debîrsitān- (14) -қа iletti, mu‘allimқа aydı: Bu oğlumқа telim ögretgil, az urğıl. Meryem yandı (15) erse mu‘allim aydı: ابد tigil. ‘İsî aydı: ابد ne timek bolur? Mu‘allim: هوز tigil, (16) tigil. ‘İsî aydı: هوز ne bolur? Mu‘allim aydı: Burun ögrengil, anda kiğin sorğay-sen. (17) ‘İsî aydı: Bilmes nerseni ögrenmes-men. Üstād aydı: ابد tigil. Bilmes nerseni (18) times-men, tidi. Üstād ayğıl tiyü urdı. ‘İsî aymadı, keçelik iwke barurda (19) aydı: Anamnunğ vaşiiyyetin tetrü kıldınğ, telim ögretgil, az urğıl, timiş erdi,

[277b] (1) sen mini köp urduñğ, az ögrettiñğ, tidi. Yana aydı: ابد ma‘nîsin men aytayın (2) mu? Ayğıl, tidi. ‘İsî aydı: † Mevlānın ālāsı, ب beқāsı, ج cemālî, (3) د mülkiniñğ devāmı. Yana bir rivāyetke ابد : † Ādem turur, ب apası turur (4) tā‘ atdin, ج cecdi turur ma‘şiyetde. هوز عمل هو انفسه حتى اى حط عن ذنوبى كمن اى كلام لا تكلم به فغفر (5) اى عن الطاعة وجد فى المعصية Keçelik boldı, anası Meryem keldi. Mu‘allim (7) aydı: Bu oğluñğ bizdin ögrenür yolluğ ermes, biz mundın ögrenür yol- (8) -luğ-miz. Aymışlar: ‘İsî bir kün yoldın keçerde bir er aytur, bu er arıgsız analığ, (9) cādū keldi. ‘İsî ‘aleyhi’s-selām anı işitip қаdğuluğ boldı, aydı: İđiyā bilür-sen anam arığ (10) turur, helāk kılgıl bularnı. Mevlā ta‘ālā anı helāk kıldı. Bu ҳaber melikke işitildi. (11) Melikke aydılar:

Bir kün sizni me du‘ā kılgay. ‘İsîni öldürmekke oğradılar. (12) ‘İsî ‘aleyhi’s-selâm kaçtı, bir iwke kirdi. Cuhûdlar uluğı kiçigi birle qapuğ tuttılar, uluğ- (13) -larınığ atı Tâṭûrus erdi. Aymışlar: Ayşû‘ erdi. Aydı: Men kirip ‘İsîni (14) tutayın, mindin kaçıp çıkarda cādû turur, özin maṅga oḡsatıp çıkısa (15) men Ayşû‘-men tise qoḏmaṅg, tidi. Kirdi ‘İsîni tutğalu. Mevlâ ta‘âlâ Cebra’îl- (16) -ni ıdtı, iwning saḡfını yarıp ‘İsîni kökke aḡdurdı. Ayşû‘ nı Mevlâ ta‘âlâ (17) ‘İsî şüretineğ ewürdi, iwdin çıkıte erse tuttılar. Men ‘İsî ermes-men, tidi. (18) Yalğan aytur-sen, tip dârqa astılar, öldürdiler. Yana aydılar: Bu ‘İsî erse uluğumuz (19) qanı, uluğımız bu erse ‘İsî kanı? Bu şek üze qaldılar. Yalawaçımız Muḥammed Muştafâ ‘aleyhi’s-selâm

[278a] (1) vaḡtında Cebra’îl keldi, ḡaber bêrdi, ‘İsîni öldürmediler, asmadılar. *Ḳavluhta‘âlâ*: (2) وماقتلوهووما صلبوه ولكن شبهه (4/Nisâ,157) Bu kün törtinç qat kökde ferişterler birle turur, qaçan (3) Deccâl la‘în çıkısa ‘âlemni kezgey, qaḡt belgürgey, aş qatıḡ bolsa mü’mîn- (4) -ler Mekkeke Medîneke yıḡılğay, <Deccâl> la‘în qamuğ ‘âlemqa teggey ammâ Mekkeke Medîneke tegmegey. (5) Qaçan Mekkeke qaşḡ kılsa ‘İsî kökdin Mekkeke ingey, taṅg namâzın bir qaç mü’mîn (6) birle ötegey, anda kiḡin ol mü’mînler birle deccâl toḡuşıñga oğrağay. (7) Münādî nidâ kılgay, ‘İsî kökdin indi, tip. Deccâl evvel ün işitgey, tuz (8) suwda eriyür teg erigey. Aymışlar: Deccâl la‘inniñ çerigi yêtmiş miñg er (9) bolğusı, eşgek münüp yöriyür, oṅg qolında uçmaḡ, sol qolında tamuğ alıp (10) yöriyür, kim îmân keltürse uçmaḡqa kigürür, kim keltürmese tamuğqa salar. ‘İsî deccâl- (11) -ni öldürgey, cuhûdlar qaçğaylar, mü’mînler cuhûdlarnı öldürgeyler. Ançada (12) cuhûdlar tegme yerde kaçıp kizlengeyler. Hevâdın ün kelgey: Yâ Muḥammed munda kelgil, cuhûd munda (13) turur, tige y. Ançada Aşḡabu’l-Keyfni Mevlâ ta‘âlâ tirgüzgey. Ol ḡâr içinde ulğaru (14) tururlar, qaçan çıkısalır ‘İsî çeriginiñ yezeki olar bolğusı. Qayu ḡisâr- (15) -qa tegse ol ḡisâr edizliki olarnıñ köğüzinçe bolğusı turur. Yer yüzinde (16) kâfir atlıḡ qalmağay, qamuğ müselmân bolğaylar. Tersâ ve cuhûdlar, mü’mînler (17) elginde maḡhûr bolğaylar. ‘İsî inmişde uraḡut qolğay, oḡlanları bolğay. (18) Ḥalâyıq üze ‘adl

belgürgey, zulm kötürülgey, halâyık tã' atka rağbet bolğaylar, (19) aralarında yalawaç bar menğizlig bolğaylar, qalı kim Muḥammed Muştafã 'aleyhi's-selâm yarlıqadı.

[278b] (1) مثل امتی كالمطر لا یدری اوله ایبع كم خیر و آخره (1) Meniñ ümmetim yağmur teg tururlar, (2) evveli mü yegrek, ahiri mü yegrek bilinmes, tidi. Aymışlar: 'İsî yalawaç halâyıknı (3) Muḥammed şerî' ati üze başlağay, ' âlem hoş bolğay. Aymışlar: Yêti yıl turğay. Aymışlar: (4) Kırk yıl turğay ammâ ittifâk turur iwlengey, oğlanları bolğay, Qur'ân ögrengey- (5) - ler, anda kiñin dünyâdın bargay.

Qışsa-i Şem'ün ve Yahyâ ve Folus ma'a⁷²¹ (6) Halnaşis.

Kâle'llâhu: ائى متوفىك ورافعك الی (3/Âl-i İmrân,55) Hiṭâb keldi: Yâ 'İsî men sini uğıtıqlı-men, men (7) yoqaru kötürügli-men. Bu hiṭâbnı işitti erse ḥavârîlerka aydı: Sizlerdin ağrılgu vaqtım (8) boldı, vaşiiyetim ol turur, Mevlâ ta'âlâ sizni halâyıkka ıdğusı, İdi 'azze ve celleka (9) tã' at kılınğ, köni yörinğ, halâyık birle yavaşlık kılınğ, emgekleri içinde sabr (10) kılınğ, ḥalk arasında börüler arasındaki koy teg turuñğ, dünyâ üçün olar- (11) -nıñ birle talaşmañğ, kamuğ işlerde Mevlâ ta'âlâ yarlıgıka baqınğ, İdi 'azze ve celleka (12) tevekkül kılınğ, nuşret bergey, ḥ'ârlamağay, ḥuccetler telkîn kılğay, sözüñgiz- (13) -ni yorık kılğay. Sizke talaşğanlar ikegu bolğusı: Melikler taqı ḥatunlar. Dünyânı (14) melikke qođuñğ, inç boluñğ olar zulmindin cevrandin. Ammâ ḥatunlar üçün (15) rûze tutuñğ, tinç tirilinğ. Kim bir yañgaqlasa yana bir yañgaqıñgıznı utru tutuñğ. (16) Tanğ birle erte qopup qayu ilke barsañgız olarnıñ tilinçe İslâmka oqınğ, Şem'ün (17) arañgızda uluğ, tidi. Şem'ün aydı: Yâ nebîya'llâh, mini qançaru ıdur-sen? Aydı: Rûm yeriñge (18) Anṭâkiyyeke bargıl. Şem'ün aydı: Men qarı-men, küçüm yoq neteg kılayın? 'İsî aydı: Mevlâ (19) küç bergey, nuşret kılğay. Şem'ün aydı: Yâ nebîya'llâh neçe andağ erse ḥavârîlerdin mañga

⁷²¹ m. ma'a sonrasında gelen kelime silik olduğı için okunmuyor.

[279a] (1) kıoldaş kerek kenęeşęüke. ‘İsî ‘aleyhi’s-selām aydı: Olarda bireğünü üğürgil. Şem‘ün Zeyd (2) oğlı Yahyānı üğürdi, iħtiyār kııldı. Folas bir kıoldaş birle Ĥabeşe (3) vilāyetiñęe bardılar. Ba‘zıları Hindüstānķa kirdiler, ‘İsîdin adırıldılar. (4) Ol keçe musaķķaf miħrābda kıondılar, ‘İsîdin adırılmaķıñęa kıađęuluę boldılar. (5) Mevlā ta‘ālā tegme ikeğünü sözleşgen ilke tegürdi. Şem‘ünni Yahyā birle bir ferişte (6) kıanatıñęa kıötrüp An‘ākiyye ĥiřārında kıoğdı. Vehb bin Münebbih aytur. Bu rivāyet birle (7) Şem‘ün ve Yahyā ‘İsîniñę yalawaçları erdiler ol kıavmķa. İmām-ı Kıaffāl Şāřî rahmetu’llāh (8) rivāyetinçe Mevlāniñę yalawaçları erdiler. Aymışlar: Tün⁷²² iħinde Şem‘ün ođęandı, (9) öziñi yazıda kördi, kökni yulduzlarıñı kördi erse bir musaķķafda örtüğ- (10) -lüę iwde erdüķ, emdi yazıda-miz, ğalať mu kıılır-men, tip Yahyānı ođęardı, (11) bildi kim Mevlā ta‘ālā olarnı emęeksiz ol yerke tegürmiş. Ĥiřār tamın kördiler. Yahyā- (12) -nı ıdı: Barıp körgil, bu ne şehir turur? Yahyā şehir kıapuęıñęa tegdi erse tarığçılar kııķtı- (13) -lar işke barur. Olarnıñę tilin Yahyā bilmedi. Ol zamānda Mevlā ta‘ālā olarnıñę (14) tilin kerāmet kııldı. Bu ne şehir turur, tip olardıñ sordı. Yahyānı cāsūs tip (15) tutup melikke ilettür boldılar, kıoğmadılar, urdılar. Yahyā and bérđi, Allāh ĥaķķı ‘İsî (16) ĥaķķı tidi erse taķı artuķraķ urdılar. Biz Allāhnı ‘İsîni bilmes-miz, tidiler. Yahyā (17) telim yalwardı, kıoğdılar, Şem‘ünķa aydı: Biziñę ecelimiz munda bolęay kim yawlaķ (18) yawuz ĥalāyık ermişler, Tanęrınıñę yalawaçınıñę atın işitümesler men bulardıñ, (19) umıñę kestim, tidi. Şem‘ün aydı: يااخی لا تعبدوا من رحمة الله وانه من يوکل علیه كناه

[279b] (1) Biz bularnı İmānķa okığalı keldimiz, emęek körmese bolur mu tip An‘ākiyyeğe (2) kirdiler, da‘vet āřķārā kııldılar, aydılar: العظمة والملك (3) يا قوم هلموا الى الريح الكثرة والغنمة الطوبله وهوان بعدد الله وحده الذى خلق (4) دايـم و الشرف الكبير والكلام الطيب و التجارة الرسيحة والراحة Hıç kimerse icābet kıılmadı, yığlışu (5) السماوات والارض والنهار و ما خلق ما kelip kıatığ (6) urdılar, ölgü teg boldılar erse zindānķa kemiştiler. Tün iħinde kimerse

⁷²² m. نون

keldi, (7) bularnı oğğardı. Ƙoptılar, ağrığ sızlağ yok, zindān ƙapuđı açuđ, seherde (8) çığtılar, tūn içinde ediz ünün ħalknı ĩmānka da‘vet ƙıldılar. Melik ünlerin (9) iştıp öwkelendi, kiři ıdtı. Şem‘ūnnı Yaĥyānı tutup ilettiler. Şem‘ūn yolda barur- (10) -da suwsadı, biregü iwi ƙapuđında oturur erdi, andın suw ƙoldı. Ol er aydı: Men (11) otrum-men, kıızım me andağuğ. Şem‘ūn aydı: Kimke tapınur-sen? Öz Taŋırılarımız Yü‘nes (12) Arıamışka tapınur-men. Şem‘ūn aydı: Olarka tapındıŋ erse sezāŋ ol turur. Ol er (13) aydı: Kimke tapınayın? Aydı: Allāhka tapıŋıl, adađıŋ oŋgulsun. Er müselmān boldı, kıızı me (14) müselmān boldı. Ol sā‘atte ođ ayakları oŋguldı. Ol ilde turđan kişiler anı (15) kördiler, aydılar: Bular cādūlar ermişler, tip melikke ilettiler. Ol sözlerni aytu (16) bērdiler. Melik tutuŋ, tidi⁷²³. Tuttılar. Hūssuz bolđınça urdılar, zindān- (17) -ka kemiştiler. Zindānnıŋ edizliki ellig ƙarı erdi, ini otuz ƙarı erdi, kırđ (18) er eşikin yapar açar erdiler. Şem‘ūn ve Yaĥyānı tutup tepelerin yoldılar, zindānka (19) kemiştiler, ƙapuđın berkittiler. Mevlā ta‘ālā Foluska yarlığ bērdi, Anıakiyye

[280a] (1) barđıl, Şem‘ūnnı Yaĥyānı zindāndın çıkarđıl, da‘vet āřkārā ƙılđıl. (2) *Ƙavluhu ta‘ālā*: اذ ارسلنا اليهم اثنين فكذبوهما (36/Yāsın,14) İkegüni ıddımız, yalđanka tuttilar, üçünči (3) birle ƙavı ƙılduđ. *Ƙavluhu ta‘ālā*: فعزنا بثلاث (36/Yāsın,14) Ol üçünči Folus erdi. Ĥiřār ƙapuđıŋa (4) keldi. Mevlā ta‘ālā bir ferişteni ıdtı, Ĥiřār ƙapuđın açtilar, Ĥiř kimerse (5) tuymadı. Folus zindānka kirdi, Şem‘ūnnı Yaĥyānı kördi. Bu iş uluđ iş turur,⁷²⁴ (6) siz burun melikke yağın bolup söz başlasaŋız gerek erdi, sizler (7) ĥaıā ƙıldıŋız, yarağsız vağtte da‘vet ƙıldıŋız, emdi şabr ƙılıŋ, (8) men tedbır ƙılayın, tip kitti. Olar butlarıŋa yığılmışda kiğin butĥāneka (9) kirdi, ‘ibādetka turuğtı, namāz başladı, ‘izzet ve ĥürmet birle olar butka tapuğ ƙılur (10) sandılar. Rūzgār keçmişde kiğin melik aydı: Ĥiř kimerse biziŋ butlarka bu (11) er teg tapuğ ƙılmadı, tip. Adınlar aydılar: Bu er yawlağ ‘azız

⁷²³ m. mükerrer

⁷²⁴ m. mükerrer

kimerse turur, muṅga (12) vezīrlık bêrgil. Folusnı keltürdi, sordı: Ne kiři-sen? Folus aydı: Men Benī İsrā'ıldin- (13) -men, meniṅ qoldaşlarım öldi, qalmadı, yalguz qaldım, keldim, sizleriṅ araṅızda (14) turayın, tip. Melik aydı: Biz sini qabūl kılduq, uluq tutunduq, tidi. Bir anqa olar- (15) -niṅ birle kün keçürdi. Qamuq aṅga i' timād kıldılar. Folus bildi kim iş tamām boldı. Bir (16) kün melikke aydı: İştür-men, zindān içinde iki er bar, sini adın dīnqa okıyurlar, tip (17) men olarnı taṅgladım, olarnı keltürgil, seniṅ destürüṅ birle sözleşeyin, tidi. (18) Melikke bu söz hoş keldi, olarnı keltürtti. Folus aydı: Siziṅ Taṅrıṅızniṅ kudreti (19) neteg turur, maṅga aytu bëriṅ. Olar aydılar: انه قادر على ما يشاء Folus başın tuttu, taṅgladı.

[280b] (1) Bu sözni unamas köṅglüm, tidi. Folus aydı: Uluq söz sözlediṅiz, huccet birle sözleşeliṅ, (2) sözüṅ haq bolsa yoluṅızqa kirür-men, yoq erse sizlerni qınayu öldürür-men. Aydılar: Sen (3) ne tilesenṅ biz körgüzeliṅ. Folus aydı: Siziṅ Taṅrıṅız biziṅ közüimizde (4) bir yaṅı kişi yaratı uḡay mu? Aydılar: Yaratı uḡay. Folus melikke aydı: Bu kişiler (5) sözleri haq ermeser mundaḡ söz sözleşemegey erdiler, emdi sen bir iş qılqıl, butlar- (6) -qa ayqıl, bir kişi yaratsun, biz köreliṅ, saṅga taqı butlarıṅqa at bolsun, andaḡ (7) kılmadıṅ erse ol işni olar bütürseler haq olarka köṅüllüḡ bolḡaylar. Melik (8) aydı: Ey Folus yat ermes-sen, sindin yaşursa bolmas, bu biziṅ butlarımıznı sen (9) bilür-sen, körmes, işitmes, nerseni bilmesler. Folus yüzin Şem'ün taqı Yaḡyā tapa kıldı, (10) sizler da'vı kılgan sözüṅizke tegiṅ. Anadın toḡa qaraḡunı keltürdiler. Munı (11) körer kılıṅ, tidiler. Şem'ün bir päre toprak aldı, Yaḡyā bir päre toprak aldı, (12) ağız yarı birle yoḡurdılar, iki yumḡaḡ ittiler, birini bu közke qoḡdılar, birini (13) ol közike qoḡdılar. Ol ḡalde Folus serāy içinde du'ā kılır erdi. Ol balıq- (14) -lar körer köz boldılar. Melik kavmi birle qorqtı. Kördiler melik qorqtı. Kerekmes kim (15) ḡalāyık meyl kılsa tip ḡalebe kılgı teg boldılar. Folus aydı melikke: Qaḡurmaḡıl, (16) bu işniṅ yaraḡı minde turur, yana bir toḡa qaraḡunı keltürüṅ, tidi. Keltürdiler. (17) Folus me toprakdın yumḡaḡlar itti, du'ā kıldı. Körer köz boldı. Folus aydı: (18) Ey melik meniṅ bir Taṅrıṅ

bar kim maṅga kuvvet bérdi, bu işni bütürdüm, meniṅ Taṅrı- (19) -ğa secde kılıṅ, sizlerke me kuvvet ve nuşret bergey. Melik aydı: Ey Folus bu Taṅrı-

[281a] (1) -larımıznı ne kılalıṅ? Folus aydı: Ey melik aymadıṅ mu, bular ölüg tururlar, körmes- (2) -ler, işitmesler, bilmesler tip, sen meniṅ Taṅrıṅğa secde kılsaṅ bular ne (3) bilgeyler? Melik aydı: Rāst aytur-sen, tip ‘ahd kıldı. Yana Folus, Şem‘ün ve Yaḥyā- (4) -ğa aydı: Siziṅ Taṅrıṅız ölüg tirgüzür mü? Tirgüzür, tidiler. Folus taṅılamış (5) bolup melikke aydı: Kerekmes kim bular bu işni bütürseler seniṅ boḍunuṅ (6) bularka yansa emdi sen butlarıṅğa aygıl, bu işni olar bütürsünler, ‘izzet (7) ve ḥürmet saṅa bolsun. Melik aydı: Men butlar sözün saṅa aydım ammā bolgay kim (8) bu işni olar bütürümegeyler, biz saṅa arka bolgay-miz, sözleşey, tidi. (9) Folus aydı: Sizke yalğan sözleşe bolmas-men, barı bilür-men, yer yüzinde hıç kim- (10) -erse ölügni tirgüzümegey, mindin me bu iş kelmes, tidi. Yüzün olarka (11) ewürdi, aydı: Keliṅ da‘vı kılgan sözüṅizke tegiṅ. Melik aydı: Biziṅ dihkānımız (12) oğlu yėti kün boldı ölüp turur, atası yazıda turur, kelginçe asrap turur-miz, anı (13) tirgüzüṅ, tidi. Ölügni keltürdiler, yıdımış sasımış. Du‘ā kıldılar, Mevlā ta‘ālā (14) ölügni tirgüzdi. Qoptı, olturdi. Şem‘ün ve Yaḥyā aṅga sordılar, kaçan öldüṅ (15) erdi? Aydı: Yėti kün boldı. Aydılar: Ölmüşde kiḍin ne kördüṅ? Aydı: Yėti tamuṅnı kördüm, (16) körgüzdiler, tegme bir vādide bir ‘azāb kıldılar, burunķı ‘azābnı unuttum, emdi siz- (17) -lerke pend bérür-men, Allāhdın adın Taṅrı yok, ‘İsī ‘aleyhi’s-selām anıṅ yalawaçı turur. Dihkānğa (18) oğlu ölmüş ḥaberin bérmiş erdiler. Sıgıtka keldi, oğlın tirig buldı. Oğlu- (19) -nıṅ sözün, bu ikegünüṅ sözlerin bildi, telim mällar keltürüp bérdi. Almadılar.

[281b] (1) Dihkān aydı: Bu da‘vet üçün māl qolar mu-siz? Aydılar: Biz māl qolmas-miz. Dihkān (2) müselmān boldı. Bu rivāyetçe Ḥabīb Neccār bu dihkān turur. Aydı: Ey qavm bu yalawaçka (3) mutāba‘at kılıṅ, bizdin māl qolmaslar, köni yolluṅ bolgay-siz. *Ḳavluhu ta‘ālā*: (4) قال يا قوم اتبعوا المرسلين اتبعوا من لايساءلكم اجرا وهم مهتدون (36/Yâsîn,20-21) Kâfirlerniṅ (5) ḥucceti qalmadı, ‘âciz boldılar erse Folus öz ḥâlin, Şem‘ün ve Yaḥyā

hâlin âşkârâ (6) kıldı, birikip melikni taķı kavmini ĩmânķa okıdılar. Melik kördi erse ol (7) oķ zamânda ol üçegüni Ĥabĭb Neccâr birle öldürdiler. Yana bir rivâyetle Ĥabĭb Neccâr (8) bir müselmân erdi, müselmânlıķın kızleyür erdi, işitti kim yalawaçlarını öldürmek- (9) -ke kaçd kılmışların bildi erse ĩmânın âşkârâ kıldı, öz il kırığında (10) erdi, aşukup keldi. *ķavluhu ta‘âlâ*.⁷²⁵ وجاء من اقصى المدينة رجل يسعى (36/Yâsîn,20) Ya‘nĭ Ĥabĭb Neccâr (11) kâfirlerķa ögüt bêrdi. ĩşitmediler, törteğüsün öldürdiler, et- (12) -lerin kes kes kıldılar, üleştiler. Keçe boldı, tün içinde bir ün işitildi. (13) Anķâķiyye ĥișârında ne yılķı kara, kuș, kırt bar erse âdemĭdin adın kamuğ (14) ildin çıktılar. ‘Azâb ferîșteleri indiler, kamuğnı helâk kıldılar. (15) Yok yoğun boldılar. *ķavluhu ta‘âlâ*: ان كانت الأ صبحرة واحدة فاذاهم خامدون (36/Yâsîn,29) (16) Mevlâ ta‘âlâ ĥalk köngliñge unutturđı. Kırt yıl ĥıķ kimerse Anķâķiyye atın atamadı. (17) Kaçan ferîșteler andın keçer bolsalar aytur erdiler: يا حصرة على العباد ما يأتيهم من رسول الا كانوا به يستهزؤن (18) Kırt yılda kığın bir er Anķâķiyye șehrindin keçerde (19) yañğı binâ urđı. Anķâķiyye âbâdân boldı, ‘ĩsĭde kığın tersâlıknı ol çıkardı.

[282a] (1) Kırt yılda kığın kamuğ Rûm, Anķâķiyye ol yolnı aldılar bu künke tegi.

ķışķa-i Bi‘ri‘l-Mu‘atķaleti ve Kașru‘l-Meșĭd.

(2) Rivâyet kılurlar: Benĭ ĩsrâ‘ilde bir kâfir melik erdi Resyâl atlığ. Vezĭri bar erdi (3) müselmân, tört miñg atlanur eri bar erdi. Bu vezĭrniñg melik üskinde yawlaķ (4) ĥürmeti menzileti⁷²⁶ bar erdi hem devletliğ erdi. Melik anı kayu me işke ığsa (5) ol işni yaķşı büter erdi. Künlerde bir kün melikli vezĭrli arasında söz boldı. (6) Vezĭr öwkeledi, melik üskindin tört miñg er birle çıktı, yer yüzinde (7) dervĭșler teg kezip yöriyür erdi. Bir kün bir arığ topraklığ yerke (8) tegdiler. Bu yerde tüșeliñg, tip tüștiler. Tegmesi birer kığuğ kazdılar. (9) Suwı yaķın erdi. Kığuğ ağızıñga tegi suw çıktı. Bu ĥaber ‘âlemde yağıldı. (10) Tört sınığardın keğğü tonlar, yėğü ta‘âmlar, körkliğ ni‘ metler keltürü bașladı- (11) -

⁷²⁵ m. وجاء من اقصى المدينة يسعى

⁷²⁶ m. منزلتي. *menzilet* “rütbe, makam, paye” anlamlarıyla. Bk. <https://www.lugatim.com/s/menzile>

lar. Ol yerde iwler, serāylar qopardılar. Körklüg iller boldı ammā suwları (12) yıdığ açığ erdi. Aydılar: Apaṅg Mevlā ta‘ālā bizke tatlıg suw kerāmet kılsa anıṅ (13) şükrini ötegey erdük, İdi ‘azze ve celle olarqa suw bilür kimerseñi ıdıtı. Ol (14) yerni kezip kördi, bir taş üzesinde quduğ kazdurdı. Bolğay kim bu yerde (15) tatlıg suw çıkğay, tidiler. Kazdılar. Tatlıg sücüg suw belgürdi, quduğ (16) başıṅğa tegi toldı. Quduğ başında tört qapuğluğ iw qopardılar. Künde (17) iki qurla qapuğların açıp suw alur erdiler. İblīs ‘aleyhu’l-la‘nehu olarnı yoldın (18) çıkarumas erdi. Bir kün tilwe qurtqa şüreti üze, başı yalıṅ olarqa keldi. (19) Resyāl melikniṅ serāyı yol başında erdi. Ol serāy üze tamāşāka olturğu yerler

[282b] (1) bar erdi, ulaşı melik anıṅ üze olturur erdi. Bir kün anda oltururda başı yalıṅ (2) qurtqanı kördi, bu tilwe turur tip tuttı. Zindānka kemiştiler. İblīs ‘aleyhu’l-la‘nehu zindān (3) içinde rûze tutup ‘ibādetka oğradı. Resyāl melik anıṅ haberin sordı. Aydı- (4) -lar: Bu tilwe ermes, yawlaq zāhid ve ‘ābid turur, tün kündüz tā‘at ve ‘ibādetdin hālī (5) ermes. Melik aydı: Soruṅ, ‘ildin nerse bilür mü? Sordılar. Cevāblar aydı. Bir kün (6) bir ‘avrat keldi, aydı: Meniṅ erim ulaşı seferka barur, birer ikişer yıl qalur, (7) bizlerke tusāhaq kılışmaq revā bolur mu? Bolur, helāl turur, tidi. Aymışlar: Tusāhaq (8) ol bolur, yıgaçnı erniṅ eneki meṅizlig yonup üzesiṅge yarığ qaplap bir hatun (9) anı biliṅge bağlap yana bir ‘avrat birle yatur erdi, şehveti soṅınça iki ‘avrat biri (10) biriṅge bu ‘amel teprettiler, ereṅgleriṅge boyun sumas boldılar. İblīs olardın (11) gāyib boldı. Telim yıllar keçti, bu iş kıldılar. Erenler ‘āciz qaldılar. Yana bir kün (12) İblīs bir abuşka şüretinçe hırka kedip tayaq elginde ābdestlık suw birle keldi, (13) melikniṅ serāyıka utru namāzka turuqtı, tā‘ām yemes içmes, tün kündüz tā‘at (14) kıılır. Bu haber melikke tegdi. Melik aydı: Soruṅ, ‘ildin nerse bilür mü? Sordılar. Cevāblar (15) aydı, ‘ilm beyān kılu başladı. Meclis tutar erdi. Biregü örü koqtı, su’āl kıldı: Bizler (16) seferka baruru-miz, biziṅ şehvetimiz galebe kıılır, andağ hālde yılkı qara birle qawuşmaq (17) revā bolur mu? Bolur, tidi. Özi gāyib boldı. Hatunları tusāhaqqa, erenleri yılkı qaraqa (18) meşğül boldılar, biri biriṅge yawumas boldılar. Rüzgārlarında fesādlar belgürdi. Mevlā ta‘ālā (19)

olarğa Kuḥāfe atlıg, aymışlar Ḥanzala atlıg yalawaç ıdıtı. Aydı: Mevlā ta‘ālā yarlıgı ol turur,

[283a] (1) bu iki artaḵ arıgsız işni kılmaṅg, yoḵ erse bergeṇim ni‘ metlerni alur-men, tip olarğa (2) aydı. Olar aydılar: Bizke iki ‘ābidler revā turur, tidi<ler>. Qoḍmas-miz, tidiler. Yana (3) aydılar: Mevlā ta‘ālā bizke bergeṇi ne turur? Ḥanzala aydı: Sizke bu körklüg ni‘ metin Mevlā ta‘ālā (4) bërmedi mü? Aydılar: Bu quḍuḡlarnı biz qazduḵ, telim mällar ḡarc kılduḵ, (5) bu suw çıqtı, bizke Taṅrı bërmişi yoḵ. Mevlā ta‘ālā ĩmānnı ma‘ rifetni köṅgöl- (6) -lerindin adırdı. Cebra’ılke yarlıg boldı, suwların yandurdı, çıḵmas boldı. (7) ĩblīs yana keldi, aydı: Kuḥāfeḵa aydıṅg, du‘ā kılsun, suwuṅız yana çıḵsun, çıḵmışda (8) kiḍin yaḡşı berkitiṅg, soḡulmasun, yıḡılsun, tidi. Kuḥāfeḵa keldiler, zārī- (9) -lık kıldılar. Kuḥāfe du‘ā kıldı, suw belgürdi, quḍuḡları toldı. ĩmān keltürmediler. (10) Künde biş yüz atlıḡnı quḍuḡ başında saḵçı qoḍdılar, biş yüz yaḍaḡnı qoḍdı- (11) -lar. Cebra’ıl keldi, ḵanatın quḍuḡ aḡzıṅga qoḍdı, quḍuḡ suwı soḡuldı, qurıdı. (12) Ḥanzala aydı: ĩmān keltürüṅg, yoḵ erse helāk bolur-siz. ĩmān keltürmediler. ĩblīs yana (13) keldi: Men bu keçe sizlerni Taṅrıḵa ileteyin, Taṅrını öz közün körüṅg, tazarru‘ kılıṅg, (14) suwuṅız çıḵsun. Ḵamuḡları bolsun, tidiler. Tün içinde ĩblīs bularnı yazıḵa çıḵardı. (15) Tün ḵaraṅḡḵu erdi. Dīvlerke buyurdı, aḵ bulutlarını (16) yėti ḵat başları üze tuttı, bişinç ḵat üze özi taḡt urup bir dīvni anda (17) olturttı, çerāḡlar yaḡtı, bularnı altınç ḵatdın keḷürdi, taḡt üze dīvni (18) körgüzdi. Çerāḡlar birle ‘ahd kıldılar. ĩblīs aydı: Bu olturḡan Taṅrı turur. Ol dīv (19) ün kıldı: Başıṅız kötürüṅg, men sizlerdin ḡoşnūd-men, bu meniṅg yalawaçım turur,

[283b] (1) sözün ḵabūl kılıṅg, bu iş üze ök turuṅg kim meniṅg yalawaçım turur. Aydı: Yarın (2) taṅgda ḵopsaṅız neke tapıṅu körgey-siz. Andın yandılar, keçe yattılar, taṅgdası (3) ḵoptılar, melik ḵapuḡında butlar kördiler altundın, kümüşdin, baḵırdın. Aṅga (4) tapınu başladılar. Kuḥāfe keldi, aydı: Bu butlarğa tapınmaṅg, yoḵ erse Mevlā ta‘ālā (5) sizlerni helāk kılır, tidiler. Ḥanzala aydı: Yėti yıl, yėti ay, (6) yėti kün, yėti sâ‘at

bolmuşda. Melik aydı: Biz yêti yıl içinde işlerimizi (7) bütürelîng. Anda kiðin bir kûşk binâ urdı, yer qazdurdı suwqa tegi, suw yüzindin (8) taş birle binâ ağıdurdı yer yüzîng tegi, bir kerpiç altundın, bir kerpiç kûmüş- (9) -din ediz qasr qopardı. Yêti yılda tamâm boldı. Quhâfe aydı: Yêti yıl keçti, Taŋrı (10) ‘azze ve celledin adın Taŋrı yok. Yêti ay artuq qalmadı. İşıtmediler, kûşk (11) tegresinde qarım qazdılar. Qarım ağızın saqlaŋg, ‘Azrâ’îl kelmesün, tidiler. (12) Quhâfe aydı: Yêti ay me keçti, yêti sâ‘at me keçti, ‘Azrâ’îl kelgüsi boldı, tidi. (13) Melik aydı: Oq yanı maŋga bérîng. Bêrdiler. Yanı qurdı, oqın kezledi, ‘Azrâ’îl- (14) -ni atayın öldüreyin, tidi. Ol hâlde ‘Azrâ’îl bir ün kıldı, qamuğ öldiler. Cebra’îl (15) qanatın qasr üze urdı, melik hademi haşemi birle qamuğ yer qıdı bardılar. Bu ol (16) turur kim Mevlâ ta‘âlâ yarlıqar. *Qavluhu ta‘âlâ: وبئر معطلة بالقدرة والبقاء وقهر العباد بالموت والغناء (17) سبحان من تعزز (22/Hac,45) وقصر مشيد*

Qışsa-i Qavm-i Tubba‘.

Bu Tuba‘ nîng (18) atı Sa‘d bin Melkîkerib erdi, künyeti Ebû Bekreb erdi. Yemendin çıqtı. *سمى تبع لكثره (19) Teba‘ı üküş üçün Tubba‘ atandı.* Telim illerni aldı, tegme bir şehrde bir qulın qoddı.

[284a] (1) Yana Medîneni aldı, oğlını aŋga beg kıldı. Qaçan Medînedin kitti erse Avs (2) ve Hazrec yığıldılar, oğlını öldürdiler. Haber atasıŋga bardı. Yandı, Medîne- (3) -qa kirdi, çerigdin biregü bir hâ‘itka kirdi, eðesi ol erni öldürdi (4) orğağ birle. Tubba‘ nîng öwkesi tağı artuqraq boldı. Medîneliğ Tubba‘ birle kündüz (5) toquş kıldılar, keçe boldı erse aş boğuz atlarıŋga yém bêrdiler. Tubba‘ olar- (6) -nîng cevânmerdlığın taŋgladı, yana yattı. Yigitler Fedâkdın keldiler, aydılar: (7) Sen Medîneni bozumağay-sen, âhiru’z-zamân yalawaçı Mekkeke toğgusı, Medîneqa (8) hicret kılgusı, tidiler. Tubba‘ ol sözni taŋglap resûlni ağırlap (9) qatılmadı, qoddı. Benî Huzeylqa tüştı. Olar aydılar: Sini bir iwke yolçılalıŋg, (10) sen me bayuğay-sen, çerigiŋg me bayuğay. Tubba‘ bolsun, tidi. Qayu turur, tise Mekkeni (11) aytu bêrdiler. Ol yêti yigitler Tubba‘ birle erdiler. Aydılar: Bu

Mekkeke kim  aşd (12)  ıldı erse Mevl  ta   l  anı   boynını yen ti, tidiler. Ben  Huzeyldin telim m  lar aldı, (13) Mekkeke bardı, ke e yaturda t   k rdi. Aydılar:  ki cih nda  az zlı  tilese   (14) Ka beni tona ıl. Ba d d   a  rlar birle tonadı.  kin i ke e t   k rdi: Mundın (15) ta ı yah sıra  ton ke d rgil, tidiler.  ızıl tawarlar birle tonadı. Anda ki in (16) Mekkedin  ı tı. Aymı lar: E   ilki Ka  beke ton ke d r en Tubba  erdi. Ol yigitler biri (17) biri  e aydılar: Munu  a ın bo uzın y y r-miz, mu  a e   l k sanmasa-miz (18) yara sız bol ay, tip ki ig ya lı  o lanını ı tılar. Sen bargıl, anı (19)  m n  a, tev    a o ı ıl, tidiler. Unamadın bizke  wke  ılsa ki ig

[284b] (1) o lan turur, bilmesde s zledi bol ay tige -miz, tip ı tılar. O lan barıp (2) s zlese s zin  ab l  ıldı, e    cev blar b rdi, o lan a aydı:  olda ları  - (3) -nı kelt rgil, tip. Kelt rdi. Tubba  aydı: Sizler bu o lan s zi  ze er r m -siz? (4) Er r-miz, tidiler. Tuba  M  ammed res lu     atın i itip  m n kelt rdi, butlarını sıdı, (5)  amlarını t kti, yana Yemen a bardı.  aber boldı: Tubba  yetip kel r,       d nin (6)  o mı , a ın d n a kirmi , tip. Aydılar: Biz il i inde kirgel  ı ma ay- (7) -miz, san ı  ay-miz. Tubba  aydı: Biz olarını  birle Bedd de k r  ge -miz. Bedd  il atı (8) erdi.  ki s n ardın kelip anda  awu tılar. Olar butların  ı ardılar, secde (9)  ıldılar, yalwardılar: Bizke nu ret b rgil, tidiler. Ol y ti yigitler Tevr tni (10)  ı ardılar. Ulu  ot ya ıldı. Tubba  d n me  erigindin me ke ti, ziy n  ılmadı. (11) An a boldı kim ot bularını   skindin tepredi, butlarını tapı anları birle (12)  amu nı k y rdi. Tubba   erigi birle  aldılar, m selm n boldılar. Aymı lar. Tubba  m selm n (13) bolmı da ki in bir bitig bitidi. Yalawa ımız M  ammed Mu ta    aleyhi s-sel m a ı tı, aydı: Y  res la     (14) senin   awu  nı i itip sa  a  m n kelt rd m, senin   mmetin  boldum, tip. (15) On iwl   ki ike ol bitigni b rdi. Sizler k   p Med ne  ehrin e barı  , (16) anda o  turu  , minde ki in M  ammed Mu ta  nı k rsen  iz mindin sel m aytı  , bu bitig- (17) -ni a  a b rin , sizler k rmesen  iz uru  uru       a va ıyyet  ılı  , bu bitigimni (18) M  ammed res lu     a teg rs nler. Olar k   p Med ne a keldiler, iwler  opardılar, (19) illig

boldılar. Aymışlar: Kaçan yalawaçımız Muhammed Muştafa ‘aleyhi’s-selām Mekkedin Medīneka hicret kıldı

[285a] (1) erse Ebū Bekr Şiddīk aydı rażıya’llāhu ‘anhu: Yā resūla’llāh biz kimnüñ iwinde konuğ (2) bolur-miz. Resūl ‘aleyhi’s-selām aydı: Meniñ tēwem qayda çökse anda konuğ-miz, tiwe kelip Ebū (3) Eyyūb Enşārī iwi kapuğında eglendi. Anda tüştiler. Ebū Eyyūb Tubba‘ bitigin (4) keltürgen on iwlüg kişilerniñ uluğınıñ oğlı erdi. Ebū Eyyūb Enşārī (5) ol bitigni Resūl ‘aleyhi’s-selāmka bērdi. Resūl bitigni kördi, aña edğü du‘ālar kıldı.

(6) **Qışsa-i Aşhābu’l-Uhdūd.**

Aymışlar: Benī İsrā’ilde bir şehir erdi, (7) kamuğ müselmān erdiler. Kaht boldı, gurbetka tüştiler. Qoşnılıklarında bir (8) şehir erdi, kamuğ kāfir erdiler, melikleriñge aydılar: Bu ğarībler bizke kirse (9) bizde me kaht bolğay. Melikleri Yūsuf bin En-Nevāş atlığ erdi. Keñgeştiler. Şehir (10) tegresinde qarım qazdılar, neft birle otuñ kemiştiler, ot yaqtılar. (11) Bu melikniñ bir butı bar erdi, otuz qarı uzunı, kamuğ yünçü ve gevher yāķūt (12) birle muraşsa‘, iki közleri iki gevherdin. Bu butnı yol başında Çār-tāķ (13) Nānī atlığ yerde qoddılar. Özi serāy içinde olturdı, aydı: Kaçan meniñ (14) serāyımın mizmār üni işitilse kamuğ bu butka secde kılıñ, kim bu yollardın (15) keçse bu butka secde kılsun, kim secde kılmasa otka atıñ, köysün. Andağ (16) kıldılar, telim ħalknı köyürdiler. Bir kün melik taht üze oltururda bir (17) bölük kişiler keldiler kamuğ müselmānlar. Butka secde kılıñ, tidiler. Olar secde (18) kılmadılar. Kamuğnı otka köyürdiler. Melik aydı: Adın kişi kelür mü? Aydılar: Bir (19) ‘avrat yaş oğlan birle kelü turur. Melik eglendi, ‘avrat yetip keldi. Bu butka

[285b] (1) secde kılgıl, tidiler. Kılmas-men, tidi. Otka atar boldı. Aydılar: Ey melik (2) burun oğlanın kemişeliñ, anasınıñ köñgli umağay, butka secde (3) kılgay. Butka secde

kılğıl, tidiler. Oğlanını kemiştiler. Ol ‘avrat aydı: (4) İdiyā bilür-sen, maṅga zulm kılurlar. Mevlā ta‘ālā kudreti birle ot hevāka yoqladı, kırk (5) arşun yalın ağıdı, ol kāfirlerni kamuğ köyürdi. Oğlan anası birle kırtuldılar. (6) Yana bir rivāyetde keltürmişler: Benī İsrā’ilde bir melik erdi ‘Ömer bin Zeyd atlıg. Anıṅ (7) bir cādūsı bar erdi. Melik kamuğ işni anıṅ sözi birle kılrur erdi. Bir kün melik- (8) -ke aydı: Men qarıdım, bir tetik ‘ākıl oğlanı keltürünṅ, cādūluk ögreteyin, minde (9) kiḏin meniṅ ornumı tutṅay, tidi. Tilediler, bir oğlanı keltürüp bérdi- (10) -ler. Ögretü başladı. Oğlanıṅ iwi ıraḳ erdi, kündüz kelür ta‘līm alur, (11) keçelik iwiṅge barur erdi. Yolında bir zāhid şavma‘ası bar erdi. Bir kün (12) oğlan nezzāre kılğalu bu zāhidka kirdi. Zāhid aydı: Sen künde keçer-sen, ḳanḳa (13) barur-sen? Oğlan aydı: Barıp cādūluk ögrenür-men. Zāhid aydı: Ḳorḳḡıl Tanḡrı- (14) -dın, cādūluk ögrenmegil, anıṅ ögrenmeki ma‘şiyet turur, işletmeki kāfırlık turur, (15) kāfırlıḳnı ḳoḡıl, ḥavāriler yolınḳa yörigil, tip müselmānlıḳnı aytu bérdi, (16) kāfırlıḳnı beyān kıldı. Oğlan aydı: Maṅga İslām ‘arza kılğıl. İslām ‘arza (17) kıldı. Oğlan müselmān boldı. Anda kiḏin künde keçer bolsa (18) burun zāhidka kirip şerī‘atdin nerse ta‘līm alıp anda kiḏin cādūka barur (19) erdi. Cādūluk ögrenür erdi. Ögretgenin köṅgliṅge almas erdi. Melikke oğlan

[286a] (1) ḥālindin <haber> bértiler. Melik oğlanı keltürtti. Ol zāhiddin yanḡıl, tidi. (2) Oğlan yanmas-men, tidi. Ḥaḳ dīn bu turur. Yana aydı: Sen kāfırlıḳnı (3) ḳoḡıl, İslāmka kirgil, tidi. Melik fermānladı, oğlanı öldürdi- (4) -ler. Mevlā ta‘ālā yana tirgüzdi. Melikni İslāmka oḳıdı. Melik buyurdi. Yana (5) öldürdiler. Mevlā ta‘ālā yana tirgüzdi. Melikni yana İslāmka oḳıdı. Melik buyurdi. Yana (6) öldürdiler, otḳa köyürdiler, külini yelke sawurdılar. Mevlā ta‘ālā yana tirgüzdi. (7) Melikni İslāmka oḳıdı. <Melik> buyurdi. Yana öldürdiler, etini ḳazḡanḳa ḳaynattı- (8) -lar, suwını teṅgizke töktiler. Mevlā ta‘ālā yana tirgüzdi. Melikni İslāmka oḳıdı. Melik (9) ‘āciz boldı. Oğlan aydı: Mini öldüreyin tiseṅ men aymış teg kılğıl. (10) Melik sordı: Ol tidükünḡni aytu bértil. Oğlan aydı: Bir uzun yıḡaç keltürsün- (11) -ler, tört yol başında ol yıḡaçnı örü sanḳsunlar, mini

aṅga bağlasun- (12) -lar, ḥalāyık yığılsun, bir uz atımçını keltürünḡ, oḡ ya elḡinḡe alsun, bu oḡlan (13) Taṅḡrısınnḡ atı birle tip ya‘nī bi’smi’llāhi’r-raḥmāni’r-raḥīm tip mini oḡlasun, (14) öldürsün, adın tirilmegey-men, tidi. Andaḡ kılıp urdılar, adın tirilmedi. (15) İl içinde ün ḡoptı: Bu oḡlan Taṅḡrısıḡa ĩmān keltürdük, tidiler. Melik (16) bu ḡaberni işitti, müteḡayyir boldı. Aymışlar: Ol oḡlan öz ölümün aytu bėrmeki (17) ḡalāyık ĩmān keltürmekike ḡıle erdi. Anda kiḡin melik ḡarım ḡazdurdı, ot yaḡturdı. (18) Kim bu oḡlan Taṅḡrısıḡa ĩmān keltürdüm tigenni otḡa saldılar. Ol ot kırḡ (19) arşun hevāḡa yoḡladı, melikni ḡaşemi birle köyürdi. Aymışlar: ‘Ömer bin El-Ḥaṡṡāb raḡıya’llāhu ‘anhu

[286b] (1) vaḡtında bireḡü oḡın attı, yerni yardı, yer astında bir uzun yıḡaḡ ḡıḡtı, (2) bir saḡalsız yigit oḡlan aṅga asıḡlıḡ, eti tāze yıḡımaduḡ. Emīrū’l-mü’miṇin ‘Ömerḡa (3) aydılar erse aşḡāb-ı Uḡdūd asıp öldürḡen oḡlan, tidi. Uḡdūd ‘Arab tilinḡe (4) ḡarım bolur. Bu turur aşḡāb-ı Uḡdūd kışşası kim Mevlā ta‘ālā Ḳur‘ān-ı mecīd içinde (5) ḡaber bėrür yarlıḡar. *Ḳavluhu ta‘ālā: قتل الصحاب الاخذود النار* (85/Bürüc,4)

Ḳışşā-i Ehl-i Sebā.

(6) *Ḳavluhu ta‘ālā: لقد كان لسبأ فمسكرهم آية* (34/Sebe’,15) Aymışlar: Sebā atlıḡ bir er erdi yėti oḡul- (7) -luḡ. Olar ḡabā’ilde erdiler, esbāblarınnḡa yandılar, Sebāḡa. Aymışlar: Olar Ḥamīr bin (8) Sebā ve Ḥar bin Sebā ve ‘Āmele bin Sebā erdiler. Bu il me anınnḡ atı üze Sebā atandı. (9) Mevlā ta‘ālā yarlıḡar: Bu Sebā ḡalḡınnḡ turḡu yerlerinde āyeti bar erdi. Anda kiḡin (10) tefsīr kıldı kim bu āyet ne erdi? İki būsṡān erdi, saḡdın soldın. Bu yerde (11) murād iki būsṡān ermes. Murād ol turur, saḡ sollarında ḡamuḡ būsṡān erdi (12) ni‘ metliḡ, ḡalı kim bir seped başınnḡa alıp bir būsṡānnınnḡ başınnḡa ḡıḡḡınnḡa (13) tėrmedin, elig tegürmedin ol seped ni‘ met birle tolar erdi. *Ḳavluhu ta‘ālā: و شمال (14) جنتان عن يمين* (34/Sebe’,15) Yalawaḡ ıddımız, biziḡ yarlıḡımız birle aydı, İḡinḡiz rüzīsini yėnnḡ, (15) İḡike şḡkr kılinḡ. *Ḳavluhu ta‘ālā: كلوا من رزق ربكم واشكروا له* (34/Sebe’,15) Şehrī turur ḡoş sizke (16) bėrdük ni‘ metliḡ, aḡar suwlar, inḡlig, İḡi ‘azze ve celle keḡürḡen yarlıḡaḡan turur.

Ḳavluhu ta‘ālā: (17) ^(34/Sebe',15) بلدة طيبة و رب غفور Şükürdin yüz ewürdiler, şükr kılmadılar, küfr üze şābit (18) turdılar, yalawaçça bütmediler, biz olarnı ‘uḳūbet birle mübtelā kılduḳ, ne (19) kılduḳ, suw büketini ıdtuḳ. *Ḳavluhu ta‘ālā*: ^(34/Sebe',16) فاعرضوا فارسلنا عليهم سيل عرم

[287a] (1) Bu Sebā şehri oyda erdi, üstünü açuḳ yazı erdi. Bu yazıda üç köl (2) erdi. Yağmur suwları, mınḡar az kelür erdi. Bu üç kölni bular büköp temür (3) ḳazuḳlar birle berkitmiş erdiler. Yıl başında bir kün birin açıp suwın (4) ilgerü ıdur erdiler, yıl ortasında birin ıdur erdiler, yıl tükenmişde (5) üçinçini ıdur erdiler. Ḳaçan nū-sipāsılıḳ kılıp şükr kılmadılar erse (6) Mevlā ta‘ālā iki kemā sıçḳan yarattı temür tişliḡ. Ol üç kölnünḡ bağların (7) büketlerin kestiler. Kölleri bozuldı, şehir tapa teben indi, şehrnı ḡarāb (8) kıldı, ança teḡlik taş toprak indi kim tegme bir yığaç tüpinde bir er (9) boḡınça batḳın boldı. Ni‘ met şükrin ḳoḡdılar, suwnı olarka belā ıdtuḳ, (10) ni‘ metleri ḳalmadı, illeri borlaḳları bozuldı ammā ḡaḳları helāk (11) bolmadı. Közün kördiler suw ḳalmadı. İldin ḳaçıp çıḳtılar. İki (12) būsṡan ornınḡa iki būsṡan bēriydi. *Ḳavluhu ta‘ālā*: ^(34/Sebe',16) و بئللناهم جنتيهم جنتين (13) Tiken, tebüz, yılḡun yana sedirdin az nerse. Sedir bir yığaç bolur, açıḡ (14) yemişlig. *Ḳavluhu ta‘ālā*: ^(34/Sebe',16) ذواتی اكل خبط وائل و شئ من سدر قليل Mevlā ta‘ālā yarlıḳar: (15) Bularnıḡ nū-sipāsılıḳı cezāsı erdi kim kıldımız. *Ḳavluhu ta‘ālā*: ^(34/Sebe',17) ذالك جزيناها (16) Biz kimerseke ḡulm ḳılmas-miz, ni‘ met zevāli birle cezā bērilmes meger nū-sipās- (17) larḳa. *Ḳavluhu ta‘ālā*: ^(34/Sebe',17) وهل نجازى الا كفور Ḳaçan olarka ol ‘azāb tegdi erse (18) Sebā ḡaḳı aydılar: Eger Mevlā ta‘ālā biziḡ bağ borlaḳlarımıznı yana bizke bērse (19) andaḡ ‘ibādet ḳılḡay-miz kim ‘ālemde andaḡ ‘ibādet kimerse ḳılumaḡay.

[287b] (1) Mevlā ta‘ālā yarlıḳadı: Ol būsṡanların yana yandurmaḡay-miz, ammā olarnıḡ arasında (2) bereketlig kendler, şehirler yaratḡay-miz. Ol bereketlig kendler şehirler Şām ve Filistīn (3) ve Muḳaddese turur. *Ḳavluhu ta‘ālā*: ^(34/Sebe',18) وجعلنا بينهم و بين القرى التى باركنا فيها قرى ظاهرة (4) Yolları kendler erdi, mundın çıḳsa, ol körünür, andın çıḳsa

yana bir kend (5) körünür erdi. Biri iwindin çıkıp maqşūdınğa bargınça edişniñg (6) ağzın açmaqqa muhtâc ermes erdi, bahâsız rāyegān ni‘ met bulur erdiler. Yol- (7) -ları oğrıdın seyrkârdın emān erdi. Yalawaç keldi, yarlıg tegürdi: İdi (8) ‘azze ve celle yarlıkar bu yol yörimekni taqdîr kılduq, evvel bir ni‘ metka şükr (9) kılmadıñgız, zevāl boldı, emdi bu ni‘ metka şükr kılınğ, yollarıñgız qorqınçlıg, (10) ırak bolsa emgengey erdiñgiz. *Qavluhu ta‘ālā*: وقدرنا فيها السر (34/Sebe’,18) ilā āyet. Olar aydılar: İdiyā (11) seferlerimiziñ ırak kılğıl, biz sañga İmān keltürmes-miz. *Qavluhu ta‘ālā*: فقالوا ربنا (12) باعد بين اسفارنا (34/Sebe’,19) بعد وظلموا *Qavluhu ta‘ālā*: وذلما بين اسفارنا kırā‘āt bar: Özleriñge nū-sipāslıq birle (13) zulm kıldılar. *Qavluhu ta‘ālā*: وذلما بين اسفارنا (34/Sebe’,19) Mevlā ta‘ālā yarlıkar: Biz olarnı soñg (14) kelgenlerke söz sürçek kılduq. *Qavluhu ta‘ālā*: فجعلناهم احداث (34/Sebe’,19) Qamuğnı tarduq, (15) il kündin āväre⁷²⁷ kılduq, ğarībluqqa tüştiler. *Qavluhu ta‘ālā*: ومزقناهم (16) كل ممزق (34/Sebe’,19) Bu kışsa içinde pendler bar belāda şabr kılğanlarqa, ni‘ mette şükr (17) kılğanlarqa. *Qavluhu ta‘ālā*: ان في ذلك لآيات لكل صبار شكور Aymışlar: Avs ve Hazvec (18) Medīneka tüştiler, Ezet ‘Ummānka tüşti, İzer‘ā ve Erīhā Şāmka tüşti, Necm (19) ve Cezām Mekkeke tüşti. Bular kamuğ butka tapınğan erdiler.

Qışsa-i Buht Naşr ‘Aleyhu’l-La‘nehu.

[288a] (1) Bu Buht Naşr Bâbil illig muğ erdi, anası zinādın toğurmış erdi, (2) özi yoqsuz, kadaş uruqsuz, yalguz yöriyür erdi, hîleçi erdi. Mevlā ta‘ālā (3) hażretinde kamuğ halāyıkda düşmenrak ol erdi. Āhir ‘ömrinde memleket buldı, (4) hadem ve haşem yığıldı, çerig tarttı. Aymışlar: Qaçan Yahyā yalawaçnı ‘aleyhi’s-selām (5) öldürdiler erse Mevlā ta‘ālā Buht Naşrnı olarka ıdtı. Olarnı öldürdi, bulnadı, (6) Beytü’l-Mağdisni ħarāb kıldı. Aymışlar: Tevrītte kördiler mundağ şıfatlıg (7) oğlan qopğay, Beytü’l-Mağdisni ħarāb kılğay taqı üküş artaq işler (8) kılğay tip ol tārīhni bitidiler. Qaçan toğdı erse Benī

⁷²⁷ m. اواره

İsrâ'ıldin (9) bir kavî küçlüg erni ıdılar: Ol oğlanı öldürgil, tidiler. Bardı, (10) ol oğlanı hâlî yerde buldı, öldürgelü oğradı erse Cebra'ıl 'aleyhi's-selâm (11) keldi: Nelük öldürürsen, tidi. Ol er aydı: Tevrîtte bulundı, bu oğlan (12) mundağ mundağ işler kılğay tip anıñg üçün öldürür-men, tidi. (13) Cebra'ıl aydı: Ol emdi ermes, kaçan yazuk üküş kılsañgız ançada (14) Mevlâ ta'âlâ munı sizke musallağ kılğay, tip anıñg elgidin aldı, öldürgelü (15) koçmadı. Buht Naşr ol oğlan erdi <kim> kayu il boğun Mevlâ ta'âlâğa 'aşî (16) bolsa, Mevlâ ta'âlâ gazağ kılsa Buht Naşrını olarka musallağ kılur erdi, olarnı (17) helâk kılur erdi. Aymışlar: Mevlâ ta'âlâ anı mesh kıldı, şüreti ewrıldı. Yêti yıl, yêti (18) ay, yêti kün, yêti sâ'at andağuk qaldı. Kamuğ tınlıqlar şüretinçe ewrıldı. Kayu (19) tınlıq şüretinçe ewrıldı erse tişi boldı, anıñg erkeki aña kawuştı, öldi,

[288b] (1) tamuğka bardı.

Qışsa-i Bedevî-yi 'İbâdeti ⁷²⁸ ve'n-Nirân ve'l-Yehûdiyyeti ve'n-Naşrâniyyeti.

Enğ ilki butka tapınğan sözleri. (2) Enğ ilki butka tapınmak İdrîs yalawaç 'aleyhi's-selâmda kiğın qaldı. Kaçan İdrîs yalawaçnı kök- (3) -ke ağıdurdılar erse bir şägird bar erdi, İdrîs yalawaçnı küsedı, şabrı qalmadı, (4) muğtarib boldı. Şeytân âdemî şüretinçe bolup keldi, aydı: Men İdrîs şüretin yıgaç- (5) -dın yonayın, aña baksañg köñglünğ tıngay, qağğunğ kitgey, tidi. Şägird (6) unadı. Şeytân yıgaçdın şüret itti, ton keğdürdi, şägirdka bérđi. Şägird (7) qağğurmuşda aña bakıp awunur boldı. Ol Mevlâ ta'âlâ tağdîri kağāsı erdi. (8) Ol şägird müfâcâ ölüm birle öldi. Evvel müfâcâ ölgen ol erdi. Anda kiğın (9) Şeytân halkka aydı: İdrîs neke tapınur erdi sizke körgüzeyin mü, İdrîs 'aleyhi's-selâm- (10) -da kiğın şägirdi kimke tapınur erdi sizke aytayın mu? Aytğıl, tidiler. Olar- (11) -nı

iwke kigürdi, butnı olarğa körgüzdi. Ba‘zı aydılar: İdrīs birle şāgirdi muṅga (12) <tapınur> erse biz me tapınsa-miz revā bolḡay, tip tapınu başladılar. Taḡı adın rivāyetde (13) kelmiş: Nūḡ yalawaç vaḡtındaḡı kāfirlerniṅ melikleri üskinde biş uluḡ (14) begleri bar erdi. Biriniṅ atı Ved, ikinçiniṅ Sevā‘, üçinçiniṅ Ya‘ūf, (15) törtinçiniṅ Yaḡūs, bişinçiniṅ Nesr. ‘Ālemnüṅ tört bulunḡın bilür erdiler. Bu (16) biş beglerke bildürgen kāfirler beglerin aḡırlap aṅga secde kıılurlar erdi. (17) Maşrıḡdın maḡrıḡḡa tegi ḡamuḡ bu kāfirler erdi, ıraḡtakiler öz begleriniṅ (18) şūretin itip secde kıılurlar erdi. Maşrıḡdın maḡrıḡḡa tegi ḡamuḡ butḡa tapıṅuḡı (19) boldılar, tirig bar erinçe mundaḡ ḡıdmet kııldılar. Olar öldiler erse

[289a] (1) andaḡuḡ kıılı ḡaldılar bu künke tegi. *Ḳavluhu ta‘ālā*: وَلَا تَذَرْنِ الْهَيْكَمَ وَلَا تَذَرْنِ وِدًّا وَلَا (71/Nūḡ,23-24) ilā āyet. **Enḡ ilki otḡa tapıṅan sözleri.** (3) Enḡ ilki otḡa tapınmaḡ Benī İsrā’ildeḡı melikdin ḡaldı. Ol melik öz (4) kıız ḡarındaşıṅga ‘āşık boldı, alḡalu oḡradı erse ḡalāyıkḡa ḡaber boldı, (5) yıḡlıp munı öldürḡeli keldiler. Melik üç kün zamān tiledi, fetvā tilep (6) bulmadım erse siz biliṅ, tidi. Zamān bērdiler. Şeyṡān kelip melikke (7) aydı: Bularḡa sorḡıl, kimnüṅ dīni üze yōriyūr-siz tigil, Ādem dīni üze (8) tigeyley, andaḡ erse Ādem vaḡtında oḡlanları kıız ḡarındaşların (9) almadı mu, aldı, tigeyley, andaḡ erse maṅga me almaḡ neteg revā bolmas, tigil. (10) Üç künde kıdın keldiler. Şeyṡān öḡretü bērgenni melik aytu bērdi. (11) Olar cevāb bulmadılar. Saṅga revā bolsa, bizke me revā bolḡay, tip ḡarındaşı- (12) -nı alu başladılar. Mevlā ta‘ālā ma‘rifetni köṅḡüllerindin ḡıḡardı. Kāfir boldılar. (13) Yana Şeyṡān keldi, aydı: Bilür mü-siz kimke tapıṅu? Olar aydılar: Aytu bērgil. (14) Aydı: Otḡa tapıṅu, anıṅ üçün kim otnuṅ menfa‘ati yawlaḡ üküş turur, (15) tip yazıda ot yaḡtı. Bu ot kökdin indi, tidi. Bardılar, ol ot- (16) -dın keltürdiler, tapınu başladılar. Emdi me ot sōnse barıp Fars vilāyetindin (17) keltürürler. **Enḡ ilki cuḡūdluḡ başlaḡan sözleri.** Enḡ ilki cuḡūd- (18) -luḡ Būlasdın ḡıḡtı. Ḳaḡan ‘İsī ‘aleyhi’s-selām yalawaçlıḡ zāhir kıldı erse ba‘zı (19) ḡalāyık icābet kııldılar, İmān keltürdiler, ba‘zı münkir boldılar. Būlas aydı:

[289b] (1) Maşlahat ol turur kim özünġizdin tersālarını seçseñġiz neteg kılalıñġ, (2) tidiler. Aydı: Bu İslām atını özünġizdin kiteriñġ, Yehūd at bèriñġ. İştikākı (3) هاد يهوددين bolur. *Kavluhu ta‘ālā*: انا هدنا اليك (7/A‘raf,156) Aydılar: Burun barganlar hād, soñġ kelgen- (4) – lerimiz Yehūdu’l-hūd timek bolur. İslām atın özlerindin kiterdiler, la‘ nehumu’llāhu. **Enġ ilki** (5) **tersālīk başlaġan sözleri**. Tersālīk me enġ ilki Būlasdın çıktı. Benī İsra’ıl- (6) -de bir melik erdi. ‘İsī kökke aġmışda kiġin bu melik ‘İsī kavmi birle toġuş ħopardı, (7) çıkışu bilmedi. Būlas aydı: Mañġa destūr bèrgil, barayın, olarnıñġ arasında (8) turup fitne ħoparayın, sen yangıl. Melik destūr bèrdi. Būlas ħoptı, olarkā barur (9) boldı, öz yüziñġe ħara sıvadı, özini olarnıñġ yörir yolıñġa kemişti. İkinci kün (10) anı kördiler. Mini tanıyur mu-siz, tidi. Tanımas-miz, tidiler. Men Būlas-men, tidi. Aydılar: Sen (11) cuhūdlarınġ arıġsızrakı yawuzrakı-sen. Aydı: Siz aymış teg ök erdim ammā bu tün (12) ‘İsī kökdin indi, mini bir yañġaġladı, közüm körmes boldı, aydım, du‘ā kılgıl, (13) közümni mañġa bèrsün, cuhūdluġdın yanayın, tidim. Du‘ā kıldı. Mevlā ta‘ālā közümni yana (14) mañġa bèrdi. Yañġaġlaġan orni ħarası bu turur, emdi men sizke keldim, öldürseñġiz (15) siz biliñġ, ‘afv kılsañġız siz biliñġ, tidi. Aydılar: ‘İsīdin mundaġ söz işittimiz, ‘afv (16) kıldımız. Būlas aydı: Men ħalk arasında turumas-men, mañġa bir şavma‘a ħoparıñġ, (17) anda turayın. Şavma‘a binā kıldılar. Añġa kirdi, ħapuġ berkitti. Anıñġ içinde uğıyur (18) erdi. ħaber ‘ālemħa yağıldı kim Būlasnıñġ şavma‘asınġa elig tegürse anı Mevlā ta‘ālā (19) yarlıħar, tip. Bir kün Būlas ħapuġ açıñġ, tidi. Açıtlar, kirdiler, ħamuġ abuşħalar

[290a] (1) olarkā aydı: Mevlā ta‘ālā ħamuġ nerseni yıġaçdın ħibġünke tegi ħalkħa menfa‘at (2) üçün yaratmadı mu? Yarattı, tidiler. Andaġ erse sizler toñġuzlarını nelük yemes- (3) -siz, arıġ ot yèyür kimerse ħaħħı mülki ermes. Olar toñġuz etin yèyü başladılar. (4) Yana ħapuġnı yapıñġ, tidi. Yaptılar. Kittiler. ħaç kün keçmişde kiġin ħapuġnı açıñġ, (5) tidi. Açıtlar. Būlas aydı: Bu ay, kün, yulduzlar maşrıħdın toġup maġrıb sınġar (6) barmas mu? Barur, tidiler. Būlas aydı: Biliñġ, Tañġrı maşrıħ sınġar turur, (7) bularnı ol ıdır, emdi namāz kıılır bolsañġız maşrıħħa baħıp kıılıñġ. Yana ħapuġ (8) baġlañġ, tidi.

Bağladılar. Kittiler. Kaç künde kiğin kapuğnı açınğ, tidi. (9) Açtılar. Būlas aydı: Cuhūdlar oğlanların kırk künlük bolsa hatne (10) kılurlar, men anı sizlerdin kötürdüm, kaçan oğlanlarınğız toğsa yeti kün- (11) -lüg bolsa suwқа kemişinğ, ol suwқа ‘umūriyye suwı tinür. Ol suwқа çömürünğ, (12) Tañgrınıñ dīnin alsun, tip. Hatneni kötürdi. Yana kapuğ yapıñğ, tidi. Yaptılar. Kittiler. (13) Kaç kün keçti erse kapuğnı açınğ, tidi. Açtılar. Törteğü kirdiler: Melkemār, Ya‘kūbī, (14) Naştūr, Markūs. Olarқа aydı: ‘İsī kılğan işlerni sizlerde kılğan bar mu? (15) Aydılar: Ol iş қayu turur? Ölügni tirmek, қарағunı alanı oñgultmaq. (16) Yok, tidiler. Būlas aydı: Men aytur-men, ‘İsī ala turur, kökdin indi, yerke keldi, Meryem (17) raḥmini arıgraқ buldı, añğa kirdi, yana çıktı, kaç kün eglendi, yana kökke ağıdı. (18) Birisi aydı: Yaḥşı aydınğ, İlāh turur. Yana birisi aydı: İlāh ermes, Tañgrınıñ oğı (19) turur. Būlas aydı: Bu me yakın turur. Üçünçi aydı: ‘İsī taқı Meryem kök Tañgrısı birle

[290b] (1) Tañgrılıқ içinde ortak tururlar. Būlas aydı: Bu me yakın turur. Törtinçi aydı: (2) Bular nerse ermes, ‘İsī Allāhnıñ қulı turur, yalawaқ turur. Būlas aydı: Bu söz (3) muḥālif turur, tip bıçaқ aldı özini öldürdi. Bu fitne, iḥtilāf müselmānlar (4) birle қaldı. Müselmānlar az üçün toқuş қılıp öldiler, kırк er artuқ қalmadı, (5) şavma‘aқа kirip kizlendiler, Muḥammed resūlu’llāh vaқtıñğa tegi çıқmadılar. Aymışlar: Bir kün (6) ‘Abdullāh bin ‘Abbāsқа raḥıya’llāhu ‘anhu cuhūdluқ tersālıқ nedin belgürdi, tip sordı erse (7) ‘Abdullāh bin ‘Abbās bu қışsanı tüketü aytu bērdi.

Қışса-і Ehl-i Żarvān.

Benī İsrā’īl- (8) -de biregününğ on oğı bar erdi. Bir bağçı bar erdi. Bu bağda Mevlā ta‘ālā ança teñglik (9) ni‘met bērmiş erdi kim yıldın yılқа öziñge tegi oğlanlarınқа tamām bolur (10) erdi. Kaçan yemiş yıғar bolsa ығaylarnı keltürüp onda birin olar- (11) -қа bērür erdi. Aymışlar: Ḥurmā yıғaқınıñ түpinde bisāt töşeyür erdi, ḥurmā- (12) -nı silkmişde bisātқа түşgenin özi alıp bisātdın taşқaru түşgenin (13) ығaylarka bērür erdi. Üzüm kesmişde

telim üzüm bërür erdi. Aşlık tarığ- (14) -dın me andağuk bërür erdi. Oğlanları andağ bërme kni unamaslar erdi. (15) Mevlâ ta‘âlâ bereketler bërür erdi. Ataları öldi erse oğlanları aydılar: Atamız- (16) -nınîg iwi bir erdi, anınîg üçün bërür erdi, bizler on iwlügler-miz, bërse-miz (17) bizke yetmes, tidiler. And içtiler: Bâğ ni‘meti yetilmişde tanîg atar vaqhte çığay- (18) -lar⁷²⁹ kelmesdin burun kirip ni‘metlerni tereînîg. *Ḳavluhu ta‘âlâ*: اذ اقسما ليصر منها مصبحين (68/Kalem,17) Aymışlar: And içtiler ammâ istiṣnâ kılmadılar, inşâ‘illâh timediler. ‘Abdu’llâh

[291a] (1) bin ‘Abbâs aytur: Olarnınîg istiṣnâsı subḥâna’llâh timek erdi. Tün içinde bu niyyet (2) kılip yattılar. Mevlâ ta‘âlâ tün içinde ‘azâb ıdtı. Olar uğıyur erdiler. *Ḳavluhu ta‘âlâ*: (3) فطاف عليها طائف من ربك وهم نائمون (68/Kalem,19) Bâğ içinde bar ni‘metleri köydi. ‘Arab tünle (4) kelgen belâka tâ‘if atayurlar. Bâğ içi tün teg karañğku boldı. *Ḳavluhu ta‘âlâ*: (5) كالصريم فتنادوا مصبحين (68/Kalem,20-21) Tanîg yawuşı erse biri birini ündeyü başladı- (6) -lar: Bariñg, üzüm keser erse bâğka kiring. *Ḳavluhu ta‘âlâ*: ان اغدوا على حرثكم (68/Kalem,22) Ḳoptılar, yolka kirdiler, miskînler işitmesün tip bir biriñge (8) akru akru sözleşü bardılar. *Ḳavluhu ta‘âlâ*: فانطلقوا وهم يتخافتون (68/Kalem,23) ilâ âyet. Erte (9) birle ḳoptılar, yolka kirdiler. Bâğnîñ ni‘metleri üze kâdir-miz, tip kirdiler, bâğ- (10) -nı kördiler köymiş, qararmış. Bu biziñg büstânımız ermes, biz yoldın azmış- (11) -miz, tidiler. *Ḳavluhu ta‘âlâ*: قالوا انا اضالون (68/Kalem,26) Yana aydılar: Bâğ ol oğ munça yıl- (12) -lar boldı, barur kelür-miz, yol yanğılmaduğ ammâ yawuz ni‘met kılduğ, miskînlerke (13) bërmeliñg tidük, Mevlâ ta‘âlâ bizni ni‘metdin maḥrûm kıldı. *Ḳavluhu ta‘âlâ*: بل نحن محرومون (68/Kalem,27) (14) Ol qarındaşlarda fâzılraqı könireki aydı: Men sizke aymadım mu, Mevlâ ta‘âlâ (15) yarlıgın tutuñg, müselmânlarğa ülüş bëriñg, tip. *Ḳavluhu ta‘âlâ*: اي يطعمون الله (68/Kalem,28) Aydılar: Bu kılmışımız birle biz zâlim- (17) -lerdin bolduğ. *Ḳavluhu ta‘âlâ*: قالوا سبحان ربنا انا كنا ظالمون (68/Kalem,29) Anda

⁷²⁹ m. جيفغای لار.

kiðin biri (18) biriñge melâmet kılu başladılar. Biri aydı: Sen aydıñ mundağ kılalıñ, tip.

(19) Biri aydı: Sen mañga işâret kılmadıñ mu, bERMELİñ tiyü. KAmuğları birikip aydılar:

[291b] (1) ‘ Ayb bizde turur, yawuz kılduğ, yolsuz bolduğ. *Qavluhu ta‘âlâ*: يَا وَيْلَنَا نَأْكُلُ ظَالِمِينَ (21/Enbiyâ,14) (2) Aydılar: Ol kün Mevlâ ta‘âlânıñ atın atamaduğ erse vaqt keçmedin turur, İdiniñ (3) atın aytalıñ: سُبْحَانَ رَبِّنَا Hâkıkat tevbe ol bolur: Bozulmuş işni şalâhğa (4) keltürseñ, qalmış tã atni qazâ kılsañ, fevt bolmışıñğa qadğuluğ bolsañ, (5) özünge melâmet kılsañ. Olar kamuğnı kıldılar. Aydılar: Yawuz kılduğ, Mevlâ ta‘âlânıñ (6) atın okımaduğ, bağımız köydi, ni‘ metimizka zevâl keldi, bu kamuğ Mevlânıñ ‘adli (7) erdi, emdi tevbe kılduğ, tesbîh ayduğ, fazlı keremi birle ol bağ ornıñga andın (8) yegrek bergey, tip umsinur-miz. *Qavluhu ta‘âlâ*: عَسَىٰ رَبُّنَا أَنْ يُبَدِّلَنَا خَيْرًا مِنْهَا (68/Kalem,32) ilâ âyet. (9) Aymışlar: Mevlâ ta‘âlâ olarnıñ i‘tikâdı könilikin bilip olarka andın yegrek (10) büstân berdi. Tegme bir baş üzümni bir qatır kötrür boldı. Vallâhu ta‘âlâ a‘lem. (11)

Qışsa-i Zü’l-Qarneyn ‘Aleyhi’s-Selâm ve fî Rivâyeti Raḥmetu’llâh.

Qâle’llâhu tebârek ve ta‘âlâ: (12) وَيَسْأَلُونَكَ عَنْ ذِي الْقَرْنَيْنِ (18/Kehf,83) Zü’l-Qarneyn İskenderiyye atlığ ildin erdi, anıñ üçün (13) İskenderî atandı ammâ Zü’l-Qarneyn anıñ üçün atandı kim yerniñ iki qarnıka yetti, (14) ya‘nî maşrıqdın mağrıbğa tegi. Qarn ‘Arab tilinçe moynuz bolur, iki moynuzluğ, timek (15) bolur. Aymışlar: Zü’l-Qarneyn tidi, anıñ üçün başında altundın iki moynuzı (16) bar erdi. Mevlâ ta‘âlâ yalawaçlıqka ıdı. Urdılar, bir moynuzın sindurdılar. (17) Aymışlar: Zü’l-Qarneyn anıñ üçün atandı kim iki seksen yıl yaşadı. ‘Ulemâ (18) raḥmetu’llâhu ‘aleyhim ecma‘în, ihtilâf kıldılar. Ba‘zı aydılar⁷³⁰: Melik erdi, yalawaç ermedi. Ba‘zı (19) aydılar: Yalawaç erdi. Bu âyetni huccet keltürdiler. *Qavluhu ta‘âlâ*: قُلْنَا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ (18/Kehf,86) Mevlâ⁷³¹ ta‘âlâ aña

⁷³⁰ m. اردیلار

⁷³¹ m. ملك

[292a] (1) mülk-i ‘azîm bêrdi Qâfdın Qâfka tegi. *Qavluhu ta‘âlâ*: أَنَا مَكْنًا لَهُ فِي الْأَرْضِ وَأَتَيْنَاهُ (18/Kehf,84) Mevlâ ta‘âlâ aṅga yollarını bilmek ‘ilmi kerâmet kıldı, dünyâ- (2) -nı kezdi, şehirler qopardı. Telim şehirlerini kim kâfir erdiler, aldı, kimerse aṅga (4) utru turumadı. Haberde kelür: Mekke halkı Muḥammed Muştafağa münkir boldılar, (5) huccet aydılar, bolmasa Hicâzka, Yeşrabka kişi ıdılar. Bu Muḥammed, yalawaç-men, tiyür, (6) könisin yalğanın bilmes-miz, cuhûdlarda Tevrît bar, ‘âlimler me bar, keçmişler (7) aḥbârı me bar, keliṅ bizke yârî bering huccet aymaḡda taḡı mesâ’il çıkarıṅ, (8) cevâbların bizke aytu bering, biz sözleşeliṅ, bolḡay kim ‘âciz ḡalḡay, (9) tidiler. Ebû Cehl ‘aleyhi’l-la‘ nehunı ıdılar. Ebû Cehl bardı. Olar Tevrîtni utru (10) qoḡdılar, üç mes’ele ihtiyâr kılıp çıkardılar. Evvel ol kim rûḡ ne turur, (11) tiyü aṅga soruṅ. Tevrîtte rûḡ zikri bar ammâ şıfatı yok, eger rûḡnı şıfat (12) kılsa yalğan turur, eger şıfat kılmasa yalawaç turur, tidiler. Taḡı Zü’l-Qarneyn (13) ve aşḡabu’l-kehf sözlerin soruṅ, tidiler. ‘Arab müşrikleri keldiler, aydılar: Yâ Muḥammed (14) seniṅ Mûsî kitâbı teg kitâbuṅ bar bolsa, Tevrît içindeki teg cevâb aytur (15) ersenḡ saṅga İmân keltürelıṅ, tidiler. Ançada Mevlâ ta‘âlâ Muḥammed Muştafağa bu kışşalar- (16) -nı haber bërmişi yok erdi. Kâfirler kelip sordılar erse resûl ‘aleyhi’s-selâm aydı: Mevlâ ta‘âlâ (17) maṅga ḡaber berse men sizlerke aytu bergey-men, tidi, inşâ’llâh timedı. ‘Abdu’llâh bin ‘Abbâs (18) aytur raḡıya’llâhu ‘anhâ: On kün Cebra’îl kelmedi, kâfirler künde kelip cevâb ayḡıl, tiyü (19) teḡâzâ kıldılar, aydılar: Taṅrı Muḥammedni unuttı, tip. Resûl ‘aleyhi’s-selâm anı işitip ḡaḡḡuluḡ

[292b] (1) boldı. Âdîne kün, zevâl vaḡtında Cebra’îl yetip keldi, Mevlâ ta‘âlâdın selâm ve dūrüd tegürdi, (2) aydı: Mevlâ ta‘âlâ yarlıḡar, ol müşrikler aymış teg ermes, men sini unutmadım, düşmen (3) tutmadım, ḡasem yâd kıldı. *Qavluhu ta‘âlâ*: ضَحَى وَاللَّيْلَ إِذَا سَجَى مَا (93/Duhâ,1-2-3) Yana (4) Cebra’îl aydı: Saṅga sorsalar rûḡ ne turur, tip ayḡıl, rûḡ meniṅ İdim (5) ‘azze ve celle yarlıḡıdın turur, şıfatı yok Tevrîtte aymış teg, aşḡab-ı kehf kışşasını (6) ayḡıl, men saṅga aytu bereyin. *Qavluhu ta‘âlâ*: قُلْ سَأَتْلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا (18/Kehf,83) Mevlâ ta‘âlâ yarlıḡar: (7) Biz aṅga yer mülkin bërdük, tegme sıṅḡardın aṅga

yol körgüzdük. *Qavluhu ta‘ālā*: (8) وَأَتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا فَاتَّبَعِ سَبَبًا (18/Kehf,84-85) Ol yolka kirdi, ançağa tegi kim kün batışığka tegi. *Qavluhu ta‘ālā*: (9) حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ (18/Kehf,86) Buldı künni, bir öyükügke batar. *Qavluhu ta‘ālā*: (10) وَجَدَهَا (18/Kehf,86) حَامِيَةً hem kırā‘at turur, bu kırā‘atça ma‘nisi qaynar yulka (11) batar buldı, timek bolur. İki kırā‘at arasında tefāvüt ol turur: Ol yul hem qaynar (12) erdi hem öyük erdi. Su‘āl: Maşrıqđın mağrıbka tegi biş yüz yıllık yer turur, tiyürler. (13) زُيْل-قَارْنَيْنِ kün batışıkıka neteg bardı? Cevāb ol turur: Ādemīnīng adağı tegmes (14) ammā Zü‘l-Qarneyn ança bardı kim köziñge kün yul içinde batar teg köründi. Yana ol (15) yerde bir şehir köründi taş tamı baqırdın, qapuğı yok, ağıku yolu yok. Hıle (16) kıldılar, tanāblar saldılar, biregüni tam başıñga tarttılar, qarala içinde ne körer- (17) -sen, bizke haber kılğıl, tip. Tam üze ağımışda kiğin körgenin aymadı, haber (18) kılmadı, özini naru kemişti. Yana biregüni ağıdurdılar, anıñg birle ‘ahd kıldı- (19) -lar kim körgenindin bizke haber kılğıl, tip. Ol me ağıdı, özini naru kemişti,

[293a] (1) nerse sözlemedi. Üçünçini ıdtılar, anıñg birle ‘ahd kıldılar, aydılar: Tam- (2) -ka ağıp meşelā eger uçmağ körsenğ bizke haber kılğıl. Ağıdı, ol me andağık (3) kıldı, özin naru kemişti. Zü‘l-Qarneyn ol yerdin yandı, maşrıq tapa oğradı, (4) bir atağka tegdi, kemisiz⁷³² kirse bolmas. Ol atağda qamuğ hakiimler erdiler, Zü‘l- (5) -Qarneyn kelürin bildiler erse kemini tarttılar, Zü‘l-Qarneynni ıdmadılar. (6) Zü‘l-Qarneyn teñgiz kırığında bir mināre qopardı sırıçkadın, tegresinde (7) mamuğ ve şem‘ yığıdı, otuñg yığıdı. Kün çoğı tegdi erse mamuğ ve şem‘ yakıldı, (8) otun tutuştı, anıñg çoğı şehirka tegdi, serāylar, iwler yakıldı. Umaska (9) tegdiler erse şehri Zü‘l-Qarneynka bērdiler. Zü‘l-Qarneyn şehirka kirdi, (10) qurımış ölügler kördi yıdımaduğ sasımaduğ. Bu ne hāl turur, tip sordı. (11) Aydılar: Bizinğ aşımız boğuzumuz hikmet birle turur, tip. Zü‘l-Qarneyn qonukladı- (12) -lar. Abuşqalar kelip öñginde olturdılar. Mā‘ide kelip ilgerü qoddılar. Tegme (13) birleri

⁷³² m. كَمَاسِيْز

bir hikmet söz başladılar, kezik Zü'l-Şarneynka tegdi. Soralıñ, (14) tidiler. Zü'l-Şarneynka aydılar: Bu aşnı nelük yemes-siz? Ol aşnı şire (15) üze tabaqlar kördi, yünçü gevherler, altunlar birle toluğ. Yegil, tidiler. Zü'l- (16) -Şarneyn: Yese bolmas, tidi. Olar aydılar: Yegen aş ornıñga bu asıg kılmas (17) ermiş, bizdin ne tileyür-siz, tip huccet kıldılar. Cevāb bulmadı. Olarnı qoddı, (18) illerindin çıktı, Hindūstānka oğradı, il kırığıñga tegdi erse ilçi (19) ıdtı, aydı: Meniñ çerigim telim turur, seniñ ilinğde aqar suwluğ, üküş

[293b] (1) yıgaçlıq il ermiş, men kirdim erse ilinğ harāb bolğay, mañga ilçi ıdğıl, sözleşeliñ, (2) tidi. Hindūstān meliki ilçi ıdtı. Kaçan ilçi Zü'l-Şarneynka kirdi erse Zü'l-Şarneyn (3) başın yoka ru kötrüp ilçike baqtı, yana qudı kemişti. İlçi bir ernekin yüziñge (4) qoddı, yana taşka çıktı. Zü'l-Şarneynka sordılar: Sen aña ne tidiñ, ol saña (5) ne tidi, aytu berge, tidiler. Zü'l-Şarneyn aydı: Men aña baqıp (6) uzun boğluğ kördüm, uzun boğluğ kişi asıgsız bolur, tidim. Ol ernek yüziñge urdı, minde hayr bar, tidi. (7) Zü'l-Şarneyn aydı: Bu ilçi biliglig kişike oğsayur, alıp keliñ, tidi. Alıp (8) keldiler. Adın serāyda orun berdi. İlçike bir serniç tola yağ ıdtı. Öñinde (9) qoddılar. İlçi telim yigneler saldı, Zü'l-Şarneynka ıdtı. Zü'l-Şarneyn igne- (10) -lerni aldı, bir közgü tokıdı, ilçike ıdtı. İlçi közgünü yaruttı. Zü'l-Şarneyn- (11) -ka ıdtı. Zü'l-Şarneynka sordılar: Bu ne iş erdi? Aydı: Men serniçlig (12) yağ ıdtım içi toluğ, 'ilmüğ er keldi, tidim. Ol igneler salıp ıdtı, ol 'ilm (13) bizde artuqraq turur, tidi. Men ol ignelerni közgü tokıdım, aña ıdtım, siziñ (14) 'ilmünğiz kara turur, nerse yaramas, tidim. Ol közgünü alıp yaruttı, andağ ermes, yaruq (15) turur, tidi. İlçi barur boldı erse Zü'l-Şarneyn ıdmadı, biliglig kişi-sen, (16) meniñ üskümde turğıl, tidi. Hindūstān meliki ilçi ıdtı, meniñ ilçimni (17) ıdğıl, tidi. Zü'l-Şarneyn ıdmadı. Bir kün Zü'l-Şarneyn yerlenmekke bir ünğürke (18) kirdi, bir şüret kördi, qorqtı, meñgi adnadı, taşka çıktı. İlçi andağ kördi (19) erse ne bolduñ, tiyü sordı. Zü'l-Şarneyn körgecin aytu berdi. İlçi aydı: Dārū

[294a] (1) keltürüñg, men ‘ilāc kılayın. Dārū keltürdiler. Zü’l-Ḳarneyn yana yerlenmekke muhtāc (2) boldı, kirdi erse ol şūret yana köründi. Aydı: Sindin kittim, sini qoddum. (3) Zü’l-Ḳarneyn çıktı, meñgi yana kelmiş. İlçi hālindin sordı. Zü’l-Ḳarneyn (4) aytu bērdi. İlçi aydı: Ey dirīgā, men dārū kılgınça tevaḳḳuf kılsañg ol şūret (5) yitgey, helāk bolğay erdi. Anda kiḍin ilçini ıdtı. Yana andın kün toğarḳa (6) oğradı, ol yerke tegdi, kün toğar ol yerdeki ḥalāyık ḳamuğ yalıñg, tonları (7) bolmas, yalıñg yöriyürler, uwtanmaslar, biri biriniñ öñinde cimā‘ kılurlar, (8) bevl ve gā‘it kılurlar yılḳı ḳara meñgizlig, kün toğsa, olarḳa āsāyiş bolurlar ol vaqt- (9) -ḳa tegi, yana sawuḳ bolur yarın kün toğgınça. *Ḳavluhu ta‘ālā*: كَذَلِكَ (18/Kehf,90-91) تَطَّلِعُ عَلَى قَوْمٍ لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِهَا سِتْرًا كَذَلِكَ (10) حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا andagūḳ timek bolur, ya‘nī yol (11) tutup mağrıḳḳa bardı, maşırıḳḳa me andagūḳ bardı. Yana andın tepredi, iki ediz (12) tağḳa tegdi arası açuḳ ḳol. Ol ḳol ağızında ḥalāyık erdi ḳamuğ müselmānlar. (13) Tillerini Zü’l-Ḳarneyn añglamadı. Mevlā ta‘ālā Zü’l-Ḳarneynḳa ta‘līm kıldı. (14) Sözleştiler. Olar kimersenı körmişi yoḳ erdi, Zü’l-Ḳarneyn çerigin körüp (15) tañgladılar, Zü’l-Ḳarneynḳa utru tüşüp yöridiler, müselmānlıḳların (16) āşkāra kıldılar. Zü’l-Ḳarneyn olarnı ağırladı, eḍgü va‘deler kıldı. *Ḳavluhu ta‘ālā*: (17) حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمَا قَوْمًا لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا (18/Kehf,93) Olar aydılar: Ey (18) Zü’l-Ḳarneyn bu tağ arasında Ye‘cüc ve Me‘cüc bar, tegme yılda bir ḳurla çıkıp bizke (19) kelürler, artaḳ işler kılurlar, yaş ni‘metlerimizni yéyürler, ḳuruğımızni köyrüp

[294b] (1) barurlar, biz aç ḳalır-miz. *Ḳavluhu ta‘ālā*: إِنَّ يَاجُوجَ وَمَأْجُوجَ مَفْسُودُونَ فِي الْأَرْضِ (18/Kehf,94) Aymışlar: (2) Ye‘cüc ve Me‘cüc hemze birle oḳınur, ḳırā‘at bar ammā dūrüstraḳı ol turur, hemzesiz oḳınur (3) Yecüc ve Mecüc. Aymışlar: Olar iki ḳarındaşlar erdi, bular iki bölük. Ol ikeḡü (4) uruḡı tururlar, sanı saḳışı yoḳ. Aymışlar: Tegme biri öz öñinde öz oğlanlarında (5) miñg silāhlıḡ çerigke yaraḡu teg er körmeginçe aña ölmek yoḳ, tişisi me andagūḳ. (6) Rivāyet kıılır Ḥuzeyfe rażıya’llāhu ‘anhu: Sordumuz resūl ‘aleyhi’s-selāmdın Ye‘cüc ve Me‘cücni. Resūl ‘aleyhi’s-selām (7) aydı: Ye‘cüc bir ümmet turur, Me‘cüc bir ümmet turur, tegme birleri yüz ümmet turur, (8) tegme bir üze

oṅgurķasındın toĝķan miṅṅ silāhlıĝ er kōrmeginķe ōlmes. Yana sorduk: (9) Yā resūla'llāh olarnıṅ şıfatı neteg ol? Resūl 'aleyhi's-selām aydı: Olar üç tūrlūĝ tururlar, bir bōlūki (10) arzķa meṅṅzeyūrler. Aydıımız: Yā resūla'llāh arz ne bolur? Aydı: Şām vilāyetinde bir yıĝaķ bolur (11) yüz yigirmi arşun uzunluķı. Yana bir bōlūki me yüz yigirmi arşun bođluĝ ammā uzunı (12) me ini me bir teg ōk. Olarķa taĝ taķı teṅṅiz utru turumas. Yana bir bōlūki bir ķulaķın (13) ōrtūnūr, bir ķulaķın tōşenūr. Yaĝan, arslan, bōrū, ķaplan, toṅṅuz ne yoluķsa yēyūrler, (14) olar ōzlerindin ōlgenni me yēyūrler. Olar ķıķmışda yezeki Şāmda bolur, soṅĝı (15) Belḥde bolur. Maşrıķdaķı teṅṅizlerni, Ṭaberıyye Buḥayvete deryāsın ķamuĝ iķerler. Emīrū'l-mū'minīn (16) 'alā rażıya'llāhu 'anhu rivāyetinķe: Ye'cūc ve Me'cūcnuṅṅ ba' zısı bir ķarış, ba' zısı yawlaķ (17) uzun, tırnaķları bōrū arslan azıĝlıĝlar teg, bođları ķamuĝ tūlūĝ isigdin sawuķ- (18) -dın saķlaĝu teg. Bular Yāfeş bin Nūḥ 'aleyhi's-selām uruĝındın tururlar. Süddī rivāyetinķe (19) āḥir zamānede ķıķĝaylar, Ye'cūc ve Me'cūc yezeki bolurlar. Zū'l-Ķarneyn

[295a] (1) seddni ķoparurda bular taşķaru ķaldılar. Ķattāde rivāyetinķe: Zū'l-Ķarneyn yigirmi (2) bir ķabīleķa sedd baĝladı, bir ķabīle taşdın ķaldılar. Olar bu ķıķĝanlar (3) turur. Ammā Ķa'b rivāyet ķılur: Olar Ādem 'aleyhi's-selām oĝlanlarında taṅṅsuķraķı (4) tururlar. Ādem uđıyurda tūş kōrdi, nuṭfesi yerke tamdı, topraķķa ķatıldı, (5) Mevlā ta'ālā ol nuṭfedin Ye'cūc ve Me'cūcnu yarattı. Bizke atamız sıṅĝardın ķarındaş (6) bolurlar, anamız Ḥavvādın yok. 'Abdu'llāh bin 'Abbās rivāyet ķılur: Olar on ūlūş (7) turur. Aymışlar: Olarnıṅ yemi ḥartūt atlıĝ tiken turur. Yana bir rivāyette (8) ḥarūb atlıĝ ot turur. Anı yēyūrler. Taṅṅrını bilmesler, tapınmaslar. Aymışlar: (9) Olarķa tegme yılda bir yılan tūşer, ķamuĝları anı yēyūrler. İki yılan tūşse (10) kiṅṅlik bolur, bir tūşse tarlıķ bolur. Andaķı müselmānlar Zū'l-Ķarneyn- (11) -ķa aydılar: Bolĝay mu bizli olarlı aramızda sedd ķoparsaṅĝız, kelūmes bolsa- (12) -lar, biz me olardın ķurtulsa-miz, biz saṅĝa yıllıķ ḥarāc mālı bērelinṅ. *Ķavluhu ta'ālā*: (13) *فهل نجعل لك خرجًا على ان تجعل بيننا وبينهم سدًا* (18/Kehf,94) *سدا وسدا* me iki ķırā'at turur, (14) *سدا وسدا* me iki ķırā'at turur. Zū'l-Ķarneyn aydı:

Mevlā ta‘ālā maṅga bergeṅ māl ve memleket (15) maşrıkdın mağribka tegi pādşāhlık, siz bergeṅ maldın yēgrek turur, ol mālka hācetim (16) yok ammā sizler maṅga yārī bering, araṅgızda tam qoparayın, olar sizke kelūmesünler. (17) *Qavluhu ta‘ālā*: قال ما مكنى فيه ربي (18/Kehf,95) (18) Olar me qabul kıldılar. Aydı: Barıṅ, kerpiç teg temürler keltürüṅ. Keltürdiler, iki tağ arasına (19) qoddılar, kerpiç meṅgizlig iki tağnıṅ başına teṅgeldi. *Qavluhu ta‘ālā*⁷³³: حَتَّى إِذَا سَاوَى بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ (18/Kehf,96)

[295b] (1) Üç kırā‘at turur. Anda kıdın astında köfrükler qoddurdı, kömürler qoddurdı. (2) Qamuğı ot bolḡınça ürüṅ, tidi. *Qavluhu ta‘ālā*: قال انفخوا حتى إذا جعله نارا (18/Kehf,96) Anda kıdın aydı: (3) Qıtr keltürüṅ. Qıtr, eritmiş bakır bolur, qalı kim Süleymān kışşasında bar. *Qavluhu ta‘ālā*: واسلنا له عين القطر (34/Sebe’,12) Aymışlar: Mevlā ta‘ālā bir yul yarattı aqar bakırdın. Ol bakırnı temürler arasına (5) qoddurdı, körük urdılar bakır temür arasında ürdi. Temür tağ boldı bir qor qara temür, bir qor (6) kızıl bakır, üzesiṅge aḡumas, telip çıqumas boldılar. *Qavluhu ta‘ālā*: قال أتوني افرغ عليه (7) قطراً فما استطاعوا ان يظهروه وما استطاعوا له نقباً (18/Kehf,96-97) Aymışlar: Ol iki tağ (8) arası yüz yıḡaçlıq yer erdi, suwka tegi yerni qazdurdı, ellig yıḡaç yer tam (9) ini boldı, temür birle bakır birle yer yüziṅge tegi aḡdurdılar. Aymışlar: İki tağ arası (10) yüz yıḡaçlıq yer erdi, ini bir yıḡaç erdi. Aymışlar: Uzunı bir yıḡaç, ini bir (11) yıḡaç erdi. Qaçan tam boldı erse Zü’l-Qarneyn aydı: Bu meniṅ küçüm kuvvetim (12) ermedi, İdi ‘azze ve celle raḡmeti erdi. *Qavluhu ta‘ālā*: قال هذا رحمة من ربي (18/Kehf,98) Yana Mevlānā ‘Abdu’l-‘Azīz (13) tefsirinde keltürmiş: Hālīfelerde birisi Ebū Ya‘qub Tercümānīni ellig er birle (14) ıdtı, biş qatır yüki altun berdi, barıp Zü’l-Qarneyn seddini körüp keliṅ. (15) Olar Baḡdāddın çıqıp maşrıqka yöridiler, seddka tegdiler, uzunın inin (16) kördiler, bakır eritgen taş qazğanların, temür

⁷³³ m. ayet okunamayacak kadar silik, bu yüzden Londra nüshası ile tamalanmıştır. bk. Ata, Aysu., (2019),

kerpiçlerin kördiler. Seddka Zü'l-Karneyn (17) kirip çıkıp işlemekke kapuğ itmiş erdi. Ol kapuğnı ölçtiler, iki tahtalığ kapuğ (18) otuz arşun uzunı yana ol kapuğka kilid erdi, kapuğnı kilidlep kilidni yerde (19) koğmış erdi. Ol kilidniñ on sekiz tişleri erdi kamuğ temürdin. Olarnı körüp

[296a] (1) iki buçuk yılda yana Bağdādka keldiler, halifeğa sözleyü bērdiler, yanarda (2) semüz kendniñ sekiz yıgaçlık yerindin keçip keldimiz, tidiler. Aymışlar: Tört türlüg (3) turur, biri Ye'cüc, biri Me'cüc, üçinçi Muşmi', tōrtinçi Kemib. Kün sayu seddka (4) kelürler, katıglanıp seddni qazarlar kün yaruğı körüginginçe, ançada keçe bolur. Yawuştuğ, (5) yarın tañ birle kelip qalğanın telgey-miz, tip kiterler. Yarındası kelseler Mevlā ta'ālā (6) berkitür. Bu kün işleri bu turur, inşā'llāh timesler. Qaçan olarnıñ çıkğu vaqtı (7) yawuşsa Mevlā ta'ālā biregüsiñge İmān kerāmet kılğay, mü'min bolğay, keçelik bolmışda (8) yarın kelip telgey-miz tiseler ol mü'min inşā'llāh tige. Yarın kelseler andağuk bulğay- (9) -lar, telip çıkğaylar. *Qavluhu ta'ālā:* فاذا جاء وعد ربى جعله دكاء وكان وعد حتى اذا فتحت (18/Kehf,98) Anda (10) kiğin yer yüzinde yağılğaylar. *Qavluhu ta'ālā:* حذب ينسلون (21/Enbiyâ,96) Yoluğğannı yegeyler, teñgizler suwını tüketü içgeyler, ançada (12) 'İsī 'aleyhi's-selām kökdin ingey, Deccālnı öldürgey, halāyık qurtulup iwleriñge yanmışda (13) Ye'cüc ve Me'cüc yoklağay, tegme bir taglardın yerlerdin aşuqup ingeyler. 'İsī 'aleyhi's-selām (14) du'ā kılğay, qarağı bolup ölgeyler, sasığaylar. 'İsī 'aleyhi's-selām du'ā kılğay. Mevlā ta'ālā (15) suw ıdğay, ölüglerni kötrüp muhītka kemişgey. Yana taglarnı qumurgay, (16) yerni yazgey. Aymışlar: Resūl 'aleyhi's-selām bu qışşanı müşriklerke aytu bērdi, aşhabu'l-kehfni aytu (17) bērdi. Tivrīt birle rāst keldi, bir harf artmadı, eksümedi. Ebū Cehl 'aleyhu'l-la' nehu aydı: (18) سحران تظامرا وقالوا انا بکل کافرون Sen cādū-sen, yana bir cādū Mūsī turur, anıñ (19) üçün sözüñgiz bir kelür, biz sizke kāfir-miz, tidiler. Zü'l-Karneyn andın tepredi,

[296b] (1) maşırık sığar yōridi, andağı 'ulemānı me hukemānı me yıgdı, sordı: Siziñ kitāblar içinde (2) yaş uzunluğıka hile bar mu, aytu bēriñg, ol hile kılayın, uzun yaş bulup

Mevlā- (3) -ka muṭī^c bolayın. Bir yigit örü kıptı, aydı: Men Ādemnünġ vaṣiyyet kılgan kitāblar (4) içinde Mevlā ta^cālānünġ yaratmış bir yulı bar, Qāfdın naru qarañġkulukda, suwı sütdin (5) ürünġrek, ^caseldin süçüġrek, saġ yaġdın yumşakraġ kim andın bir içim (6) içse ölmes Mevlā ta^cālā anınġ ölümün tileginçe. Yana ^cālimlerka aydı: Meninġ birle barınġ (7) ol suwnı tileyin, tidi. ^cUlemā aydılar: Bizni iletmegil, barsa-miz ger almas kim (8) yanumasa-miz, biz bu ^cālemnünġ kıṭbı taķı yaruķlukı-miz, anda qalsa-miz ^cālem (9) qararġay, ħarāb bolġay, tidi. Olarnı üdürdi, yana sordı. Yılķı qaralarda qamuġ- (10) -dın zırekrek, körklüġrek, kılnamaġan kısrak turur. Zü'l-Qarneyn altı minġ (11) andaġ kısrak, aymışlar, yigirmi minġ kısrak çıkardı. Hızrnı iki minġ er birle (12) yezek ıdtı. Hızr aydı: Qarañġkulukda çerigdin adrılısam neteg kılayın? Zü'l- (13) -Qarneyn ħazinedin bir gevher çıkardı, Hızrka bérđi. Qaçan çerigdin (14) adrılsañġ bu gevherni çıkargıl, anınġ yaruķlukında çerigni bulġay-sen, tidi. (15) Anda kıdın Zü'l-Qarneyn tört minġ er birle atlandı, oġlını öz ornınġa (16) kıoğdı, on iki yıllık azuķ kötürdiler. Qalġanlarka aydı: Men on iki yılda kelmedim (17) erse sizler öz kününġiz körünġ, tidi. Hızr atlanıp qarañġkulukda barurda (18) yol azdı, çerigdin adrıldı, ol gevherni çıkardı, yoķaru kötürdi, yawuķında (19) yulnı kördi. Ol suwka kirdi, ġusl kıldı, içti, Mevlā ta^cālāka şükr kıldı, tepredi. Bir ança

[297a] (1) barıp gevherni çıkardı, yoķaru kötürdi, anınġ yaruķlukında çerigni (2) buldı, yetip keldi, qarañġkudın çıktı. Yana Zü'l-Qarneyn qarañġkuda kezip (3) yörirde kün yaruķlukın kördi, çeriginġe aydı: Sizler munda turunġ, men bir (4) nerse ^cacāyib körer-men, tidi. Bir ança bardı, yawlaķ ediz tamluġ serāy kördi. (5) Serāyka kirdi, nerse körmedi, bir kıuş kördi qarluġaķ teg. Zü'l-Qarneynka (6) aydı: Munda ne üçün keldinġ yaruķ cihān mülkike qanā^cat kılmadıñġ, qarañġķuķa (7) ne tip kirdinġ? Zü'l-Qarneyn aydı: Mengü suwı tileyü kirdim. Yana aydı: Tawar ton- (8) -lar keğmek, ediz binālar kıoparmak ħalk arasında belġürdi mü? Zü'l-Qarneyn aydı: (9) Belgürdi. Ol kıuş bir ırġandı uluġ boldı, serāynınġ üç ülüşinde (10) birinġe toldı. Yana sordı: Çaġır içmek belġürdi

mü? Belgürdi, tidi. Ol kuş yana (11) ırğandı takı uluğrak boldı, serāynıñg üç ülüşinde ikisiñge toldı. (12) Yana sordı: Ceng ve tanbūr qopuz urmaq belgürdi mü? Belgürdi, tidi. Yana ırğandı, (13) serāyqa toldı. Zü'l-Ḳarneyn qorktı. Kuş aydı: Qorkmağıl, İblīs-men, tidi. (14) Yana sordı: Ḥalāyık şehādet aymaқnı qoddılar mu? Qodmadılar, tidi. Üç ülüşinde (15) biri qoradı. Yana sordı: Namāznı qoddılar mu? Qodmadılar, tidi. Yana bir ülüşi (16) qoradı. Yana sordı: Cenābetdin ğusl keltürmekni qoddılar mu? Qodmadılar, tidi. (17) Qamuğı qoradı. Evvelkı hālqa keldi. Yana aydı: Bu serāy üzesiñge ağqıl. Ağdı. Bir er (18) kördi bir adaқı ilgerü, bir adaқı artqaru, şūr ağzıñga urup üstün (19) kökke baқıp ürgelü turur. Ol İsrāfīl erdi. İsrāfīlqa yaruқ dünyānı

[297b] (1) qodup qarañgkuluқqa nelük kirdiñg, tidi. Zü'l-Ḳarneyn aydı: Mengü suwın (2) tileyü kirdim, uzun yaşıp İdike tapuğ kılayın tidim. Ol kimerse Zü'l-Ḳarneyn- (3) -qa bir taş bērdi möşük başınça, mundın sañga telim ‘ilmler hāşıl bolğay⁷³⁴, (4) tidi. Yana yanıp çerigke keldi. Çerigi yörirde adaқlarıñga taş (5) toқınur erdi. Bu ne turur tiyü sordılar. Aydı: Bu nerse turur kim munı alsa pişmān (6) bolur, almasa hem pişmān bolur. Kim aldı, kim almadı qarañgkuluқdın çıkıp körse- (7) -ler kamuğ zeberced, yaşıp zümürd. Otağqa keldi, ‘ālimlerqa sordı: Bu taşda ne (8) hikmet bar? Aydılar: Terāzū birle tartğıl. Bir sīñgar munı qoddı, yana bir sīñgar (9) adın nerse qoddı. Tarttılar. Taş ağır keldi. Taқı adın nerse qoddı. Tarttılar. (10) Bu oқ artuқ keldi. Miñg ança artuқ qoddılar. Bu oқ artuқ keldi. ‘Ulemā tañgladı- (11) -lar. Hızr bir buluñda oturup küler erdi. Bu ne hikmet turur, tip sordılar. Aydı: Bu (12) taşlarıñg kamuğın kiteriñg. Kiterdiler. Olarıñg orınıga bir awuқ topraқ (13) qoddı. Tarttılar. Ol taş birle teñg keldi. Aydılar: Bu ne hikmet turur? Hızr aydı: Hikmet (14) ol turur, Mevlā ta‘ālā sañga kamuğ dünyā memleketin bērdi, anıñg birle toymas-sen, lahdqa kirmiş- (15) -de topraқ birle toyar-sen, tidi. Zü'l-Ḳarneyn bu sözler birle pend alındı, dünyānı qoddı, (16) zāhid boldı, çerigdin adırdı, kamuğqa destūr

⁷³⁴ m. mükerrer

bêrdi. Aymışlar: Kaçan dünyâ mülki (17) tamâm boldı erse anası bitig ıdı. Bitigde bu erdi kim فاجتهدان تملك القلوب بالاحسان (18) يا ملك مملكة البلاد بالفرسان Ma' nîsi ol bolur: Ey melik illerni aldınğ (19) çerig birle, emdi katıgılan, köngüllerni algıl edğülük birle. Anda kiğin Dūmatu'l-Hadalka

[298a] (1) bardı, Mevlâka tâ'at ve 'ibâdet kıldı, anda vefâtı boldı. Altundın şandûk itip (2) içinde koğup anası tapa İskenderiyyekâ iletiler. Aymışlar: Zü'l-Karneyn 'âlem içinde (3) âbâdânlıklar kıldı, binâlar kopardı ammâ Koşantıyyede bir hışâr kopardı (4) yêti kat, kamugın tezginmeginçe kirse bolmas. Ol hışâr şureti bu turur.⁷³⁵

(5) Kışsa-i Aşhâbu'l-Kehf.

Aymışlar: Rūmda bir melik erdi, yawlağ (6) cebbâr, Daqyânūs atlığ, uluğ meliki bar erdi. Çerigi telim erdi. Yana bir melik birle (7) yağılaştı, sançıştılar. Ol melik münhezim boldı. Anı öldürdi, altı oğlu bar (8) erdi, bulun keltürdi, önginde tapuğka turğurdi. Özi Tanğrılık da' vî kılip

[298b] (1) bularkâ secde kıldurur erdi. Bir kün haber keldi, yağı kelür tip. Daqyânūs anı (2) işitip korktı, titredi. Aymışlar: Serâyında taht üze olturur erdi, serây tünğükündin (3) iki möşük uruşup çarlayu tüştiler. Daqyânūs olarnıñ ünindin korkup hüş- (4) -suz boldı. Bu altı qarındaşlar anı körüp aydılar: Bu Tanğrı erse möşükdin nelük (5) korkar, biz mundın kiteliñg, haqîkat Tanğrını tileliñg. Kaçkuğa kenğestiler. (6) Yemlîhâ aydı: Kaçku vaqt ançada bolur kim çögen alıp top ururda serây tapa kelürde (7) aqru uralıñg, yazı sınıgar kelürde⁷³⁶ katıg uralıñg. Ançada Daqyânūs manzaradın (8) bakıp turur bolğay kim topnı yahşırağ ursa aña hil' at bërür erdi. Bir kün (9) top urğalu yazıka çıktılar, atlandılar, al kıldılar. İlgerü kelse aqru (10) urdılar, artqaru barsa katıg urdılar. Bu tıtağ birle iki

⁷³⁵ m. *Kostantiniyye Hisari'nin* krokisi mevcuttur.

⁷³⁶ m. اوروردا

yığaçlık yer bardı- (11) -lar, anda tüşüp arığ tonların kemiştiler, opraq eski tonlar kizleyü keltürmiş erdi- (12) -ler, anı keddiler. Yalınğ adağ yörip barurda bir qonçıqa yoluqtılar. Qonçı qanqa (13) barur-siz, tip sordı. Tañgrını tileyü barur-miz, tidiler. Qonçı aydı: Men me siziñ (14) birle barayın, azqına küdüp turuñg, qoyların idileriñge tapşurayın. Küdüp (15) turdılar. Qoylarını tapşurdı. Qonçınıñg iti bar erdi Qarqarın atlıg. Aymışlar: Olar- (16) -nıñ atları Yemliḥā, Mekselmihā, Merṭūnes, Yeynūs, Yānūs, Duvyānūs, qonçınıñg (17) atı Kefeyṭṭaynūnes, itiniñg atı Qıṭmir, tüsi qadıñg ya‘nı tarğıl. Qonçıqa aydılar: İtiñni (18) urğıl, yansun, bizni eğermesün, kizlenmişde ürüp ünün kişi işitip kelgey, (19) tip yandurdılar. Yanmadı. Taş birle urdılar. Mevlā ta‘ālā til berdi sözledi: Mini nelük

[299a] (1) yandurur-siz, siz bargan Tañgrıqa men me barur-men, tidi. Ol sözni işittiler erse (2) itni boyunlarınqa kötürdiler, ġarqa barıp kirdiler, yatıp uğıdılar, it iki (3) qolların eşikke urup uğıdı. Daqyānūs olarnı tiledi, bulmadı. Bir kün (4) awqa çıktı, ırakdın ġarnı kördi. Olar uğımış erdiler. *Qavluhu ta‘ālā*: (5) فضربنا على اذانهم في الكهف سنين عدداً (18/Kehf,11) Melik ġarqa kirdi, bularnı kördi, adağ- (6) -ları qanamış, üzeleriñge toğ topraq oturmuş, ölmüşler sandı. Melik (7) aydı: Qamuğ ḥalāyık yıgılıp bularqa bu iş qılumağaylar erdi kim özlerin kıldılar, (8) tip yandı. Mevlā ta‘ālā yarlıgı birle üç yüz yıl yana tokuz ay ġar içinde qaldılar. (9) *Qavluhu ta‘ālā*: وليثوا في كهفهم ثلاث مائة سنين وازدادوا تسعا (18/Kehf,25) Aymışlar: Tokuz ay. Aymışlar: Tokuz (10) kün erdi. Qaçan bu künler keçti erse oğğandılar, aydılar: Neçe boldı munda yatur-miz? (11) Yemliḥā aydı: Bir kün boldı. Yana künke baqtılar bu yüzde erdi, emdi qışmış ya ewrülmiş (12) künnüñg ba‘zısı tidiler. *Qavluhu ta‘ālā*: قال قائل يورقكم فابعثوا احداكم يورقكم هذه الى المدينة (18/Kehf,19) Yana aydılar: (13) İdi ‘azze ve celle yegrek bilür kim neçe boldı. *Qavluhu ta‘ālā*: قالوا ربكم اعلم بما لبثتم (18/Kehf,19) Yana aydılar: Biregü- (14) -ni bir yarmaq birle ilke ıdıñg. *Qavluhu ta‘ālā*: يورقكم فابعثوا احداكم يورقكم هذه الى المدينة (18/Kehf,19) Yana aydılar: Ol bargan körsün qayu ta‘ām arıgrak (16) erse anı keltürsün, olarnıñg birle uzluqın sözleşsün kimerse bilmesün. (17) *Qavluhu ta‘ālā*: فلينظر ايها ازكى طعاما فليأتكم برزق منه وليتلطف ولا يشعروا بكم احدا (18/Kehf,19) (18) Aymışlar: Qurrālar

ķur'ānıñ ķamuğ ħurūfların sanap iki bölmişler. -وليتلف (19) -nıñ ikinçi lāmı birle yarımı tamām bolmış. Yana aydılar: Bu barıǵlı ħālindin olar bilseler

[299b] (1) taş birle urğaylar ya kendü öz dīnleriñge kirgeyler, anda kiğin adın ķurtulmağay-siz. (2) انهم ان يظهروا عليكم يرموكم او يعيدوكم في ملتهم ولن تفلحوا اذا ابداً (18/Kehf,20) Yemlīhā yarmaķ (3) aldı, çıķtı, nerse bilmes anıñ üçün kim yıllar keçmiş, yollar adnamış erdi. (4) Bāzār yolın bilmedi, kōñglinde aydı: Men taķı uđķuda bolğay-men, tidi. Bāzār- (5) -ķa kirdi, etmekķike yarmaķ bérdi. Terāzūķa tarttılar, altı batman keldi. Etmekçi Yemlīhā- (6) -ķa baķtı, aydı: Sen genc taptuñ bolğay mu, mini birle ortak ķılǵıl, yoķ erse melik- (7) -ke aytur-men. Yemlīhā aydı: Bu ne söz bolur kim aytur-sen, biz tün çıķıp tağķa bardımız, ķarnımız (8) açtı, etmek alǵalu keldim, yarmaķ alǵıl, etmek bérǵıl, tidi. Etmekçi unamadı, ķoptı, (9) Yemlīhānı melikke iletti. Melik Yestefād atlıǵ, müselmān erdi, ra'ıyyet me müselmān erdiler. (10) Yemlīhā bu melikni Daqyānūs sandı. Melik sordı: Ne kiři-sen? Yemlīhā öz ħālin sözleyü bérdi. (11) Tañǵladılar. ' Ālimlerni yıǵdı, kitāblar içinde bu söz bar mu, tiyü sordı. Bir yigit aydı: (12) Men kitāb içinde buldum, Daqyānūs vaķtında altı yigitler kaçıp tağķa kirdiler, ġār (13) içinde ħaldılar, terk rūzgārda ħaberleri belgürgey, tip. Yestefād melik aydı: Aţlanıñ (14) barıp kōreliñg. Aţlandılar, ġārķa yaķın keldiler erse Yemlīhā aydı: Siz egleniñg⁷³⁷, (15) men barıp Daqyānūs ermesin aytayın, ķorķmasunlar, tidi. Ġārķa kirdi. Melik keldi, tidi. (16) Daqyānūs sanıp hūşsuz bolup tüştiler. Yana bir rivāyetde ķamuğ kirip sözleştiler, (17) cevāb aydılar, evvelķi ħālķa bardılar. Aymışlar: Ol ildeki ħalķ iki türlüg erdiler. (18) Birisi Tañrı ' azze ve celle cānnı tirgüzür, tenni tirgüzmes, tidiler. Yana birisi cānnı me (19) tenni me tirgüzür, tiyür erdiler. Ķaçan bularnı kōrdiler erse bildiler kim tenni me tirgüzür ermiş.

[300a] (1) Ķamuğ ĩmān keltürdiler. Burunķılar aydılar: Ol ġār üze ribāt ķoparalıñg. Songķı mü'min- (2) -ler aydılar: Mescid ķoparalıñg. Mescid ķopardılar. *Ķavluhu ta'ālā:*

⁷³⁷ m. اكلا نبيك : sözcüğün imlasındaki ك harfinin üzerinde üç nokta vardır.

(3) قال الذين غلبوا على امرهم لنتخذنَّ عليهم مسجدًا (18/Kehf,21) Ya‘ kûbîler aydılar: Üçegü tururlar, törtinçileri it turur. (4) Nastûrîler aydılar: Bişegü erdiler, altınçıları it turur. *Ḳavluhu ta‘ālā*: سيقولون ثلاثة رابعهم (5) Ol sözleri sezig, yaqîn ermes. Mü‘minler (6) aydılar: Yêtügü tururlar, seksinçileri it turur. *Ḳavluhu ta‘ālā*: ويقولون سبعة وثامنهم (18/Kehf,22) (7) Aygıl ey Muḥammed, Tanğrım bilgenrek turur sanlarığa ol sannı bilmesler, illā az. (8) *Ḳavluhu ta‘ālā*: قل ربى اعلم بعدتهم ما يعلمهم الا قليل (18/Kehf,22) ‘Abdu’llāh bin ‘Abbās aytur rażıya’llāhu ‘anhumā: Men bilür-men (9) qalıldin yetegü turur, seksinçisi it turur. Aymışlar: Yetegü erdükiñge delîl ol (10) turur. Mevlā ta‘ālā yarlıkar: قال قائل منهم كم لبثتم Bu sorğan biregü turur, tigen- (11) -ler üçegü tururlar. tigenler (12) yana üç tururlar. Munda me tiyür, cem‘ kılsa-miz yêti bolur. Aymışlar: Cebra’îl (13) yılda iki qurla kelip olarnı sağdın solğa ewrür erdi, yerde çürimesün tip. *Ḳavluhu ta‘ālā*: ونقلبهم ذات اليمين وذات الشمال (18/Kehf,18) Aymışlar: Ğärnîñ ağzı şimāl sîñgar turur, kün (15) tegmes, ulaşı köligede tururlar. Mevlā ta‘ālā ol ğârda qorqınç heybet yarattı. Aymışlar: Mevlā ta‘ālā (16) olarkā ḥādimler musallaṭ kılmış turur, olarkā ḥıdmet kıılurlar, tırnaqların (17) keserler, saçların yolıyurlar. Aymışlar: Mu‘āviye olarnı köreyin tiyü oğradı, ğārka yaqın (18) keldi erse taş birle attılar, kimerse körmedi, yana yandı. والله اعلم بحقيقه وتعينه وتعدین

(19) **Ḳışşa-i Aşḥābu’l-Fîl.**

Aymışlar: Mekkedin Şām vilāyetinġe arkış bardı,

[300b] (1) satıġ kılıp yandılar, yanmışda kiġdin bir ança edebsiz oġlanlar olarnıñ Sercesân (2) atlıġ ma‘bedlerini otka yaqıp köyürdiler. Aymışlar: Ḳāşıd köyürmediler ammā öz (3) yaraġlarınġa ot urmışda ot sıçradı. Ol ma‘bedleri yıġaçdın (4) itilmiş altun seddlıġ erdi. Ot tutuştı, köydi. Melikleri Aşḥam atlıġ, künyeti Beksūm (5) atlıġ erdi. Anġa ḥaber bērdiler. Ḳaḍġuluġ boldı. Aymışlar: Yemen vilāyetindeki çerig (6) uluġları keldiler, aydılar: Ey melik ḳaḍğurmaġıl, bizler öz mālımız birle sañġa (7) Sercesân ḳoparalıñġ,

evvelkıdın uzraq, taķı Mekkeke barıp bizke kılğanları üçün (8) olarnıñ Ğa‘be atlıg iwini ħarāb kılalıñg, mällarınğ alalıñg, oğul kıızların bulun (9) keltürelıñg, tidiler. Melik telim çerig yıgđı. Ol çerigke Ebrehe bin Ziyānı uluğ (10) kıldı, toķuşķa yarasun tip yağanlar bérđi. Bu Ebrehe çerig başlap keldi, (11) Mekkeke bir künlük yerke tüştı. ‘Abdu’l-Muṭṭalibnünğ teweleri anda erđi. Olar (12) me bilür erdiler, ķamuğ tewelerin aldılar. Teweçi kaçıp Mekkeke kirdi, ķatıg ünün aydı: (13) Ey Mekkelığlar sanı yoķ saķıķı yoķ çerig keldi yağanlar birle, sözlerinde añğladım (14) Ğa‘beni bozğalu, oğul kıız bulnağalu kelmişler. ‘Abdu’l-Muṭṭalib anı işitip atlandı, olarķa (15) bardı. Ol çerigde Neccāşıķa körer ‘Abdu’l-Muṭṭalibnünğ dostları bar erđi, olar- (16) -ķa aydı: Meniñ tewelerimni mañga bérıñg. Olar aydılar: Bu kün tewelerinğni bérse-miz (17) yana yarın alur-miz, biz Ğa‘beni bozğalu, oğul kıız bulnağalu kelip turur-miz, tewe- (18) -lerinğni ķolar-sen, Ğa‘beni nelük ķolmas-sen? ‘Abdu’l-Muṭṭalib aydı: Tewe meniñ turur, (19) men tewemni ķolar-men, Ğa‘beniñ idisi bar, saķlağay. Tewelerin bérđiler. ‘Abdu’l-Muṭṭalib tewe

[301a] (1) alıp yandı, Mekkeke kirdi, alında nūr yaruķlıķı Ğa‘be tamıñga tüştı. Aydı: Ey ķavm⁷³⁸ (2) sewinç sizke Mevlā ta‘ālā Ğa‘beķa nuşret bérür. Anda kiğin Ğureyş uluğları (3) ‘Abdu’l-Muṭṭalibķa yığlıp keldiler. Neteg kılalıñg, tip kenğestiler, tegme biri sözlediler. (4) ‘Abdu’l-Muṭṭalib aydı: Meniñ sözüm ol turur, tegmemiz bir tewe çıkaralıñg (5) Ğa‘be üçün, bu çerig arasınğa ıdalıñg, olar teweni boğuzlap yegeyler, Mevlā ta‘ālā (6) kifāyet kılğay. Adınları me bu tedbır içinde ‘Abdu’l-Muṭṭalibķa muvāfaķat kıldılar, (7) tegme birileri bir tewe çıkarıp çerig tapa sürdiler. Ħabeşiler yığlıp tewelerini (8) üleştiler, kılıç birle çaptılar, boğuzlamasđın burun etini kes kes kıldı- (9) -lar, üleştiler. Ol kün añga meşğul boldılar erse Mekke ħalkı ķamuğ ildin çıkıp kaçtı- (10) -lar. Yarındası Mekkeke ‘Abdu’l-Muṭṭalibdin taķı bir közsüz kişidin adın kimerse (11)

⁷³⁸ m. mükerrer

kalmadı, kamuğ tağka ünğürke barıp kizlendiler. ‘Abdu’l-Muṭṭalib ol közsüznünğ (12) eligin alıp Hırâ tağınğa çıktılar, bir ança tevaḳḳuf kıldılar. Çerig me atlanıp (13) Ka‘beni ḥarâb kılğalu oğradılar. Ançada hevâdın sansız saḳıssız uçar (14) uşak kuşlar köründi. Kamuğnuñğ adaḳları ürünğ, tumşuḳları kızıl, (15) tegme biriniñğ tumşuḳında bir taş, topraḳdın bişürülmiş, bâkilâ endâzelig, (16) uça keldiler. Ka‘beni bir ewrıldiler, anda kiḍin hevâda yığlıştılar. ‘Abdu’l-Muṭṭalib (17) aydı: Mundağ kuşlarını körmişim yok. Tañgladı. Közsüz aydı: Ka‘beke nuşret kılğalu (18) kelmiş bolğaylar. Tamâm yıḡlu kelmişde kiḍin çerig tapa oğradılar. (19) Ançada kün yoḳaru aḡmış erdi. ‘Abdu’l-Muṭṭalib aydı: Emdike tegi çerig kelgüsi boldı,

[301b] (1) kelmedi, helâk boldı erki, tip közsüznünğ eligin alıp Mekkeke kirdiler, yana (2) olarnıñğ tapa oğradı, kimerse yolukup zaḥmet bërmegeyler tip qorqar erdi- (3) -ler. Kimerse yolukmadı. Çerig tüşgen yerke keldiler, kördiler, kamuḡları yoḳalmış, (4) teprenür kişi qalmamış, kamuḡı qurt yemiş yapurğak teg bolmışlar. *Qavluhu ta‘âlâ: فجع لهم* (5) *كعصفٍ مأكول* (105/Fil,5) Aymışlar: Mevlâ ta‘âlâ kamuḡnı helâk kıldı, yılḳı qaraları yeme kalmadı. (6) Rivâyet kılor ‘Abdu’llâh bin ‘Abbâs razıya’llâhu ‘anhu: Ümmühânîniñğ iwiñge kirdim, bir saḡu, ol (7) taşdın kördüm, uluḡı bâkilâ endâzelig, kiçigi yasmuḡ endâzelig. Aymışlar: Ol (8) taş üze sarıḡ ḥaṭ birle bir at bitiglig erdi, tegme bir er kuş sayu tumşuḳında- (9) -kı taşda er atı bitiglig. Ol kuş ol taşnı atı bitilgen erniñğ tepesiñge (10) ursa erdin ötüp atdın ötüp erni atnı helâk kılor erdi. Ol kuş, (11) atı bitilgendin adınnı urmas erdi. Bu tarîḳ birle kamuḡ yok yoḳun boldılar. (12) Aymışlar: Atı bitilgen ol çerigdin ḡâyib bolmış bolsa, ol kuş anı eḍerü (13) barıp turğan yerinde ol taş birle ötkürü atıp erni me atnı helâk kılor erdi. (14) Aymışlar: ‘Abdu’l-Muṭṭalib andağ kördi erse tonların, silâhların, altun kümüzlerin yığıp (15) iki böldi, közsüzke aydı: Bir ülüşni alḡıl. Közsüz aldı. Çuḳur qazıp anğa kömdi- (16) -ler, anda kiḍin Mekkeke keldiler, münâdî kıldılar: Keliñğ, kiriñğ Mevlâ ta‘âlâ düşmeniñgizni helâk (17) kıldı. Kamuḡ Mekke ḥalḳı keldiler, olarnıñğ mâlların aldılar. Aymışlar: Qırḳ yılḳa tegi yıḡar (18) erdi. Aymışlar:

(19) Til açıp bêrdi tanuqluq ingeni hem buğrası

[303a]

(1) Tok biliglig aç keçürgen kursağıka taş taŋgıp

(2) Yemedi buğday aşın hem bulmadı tok arpası

(3) Êşleri birle emense Mekke içre yığlaşıp

(4) Özi tolun ay meŋgizlig yulduz erdi tegresi

(5) Özi ‘arşda izi ferşde heybeti andın ediz

(6) Yüzi kündin köp yaruğraq alını ay egmesi

(7) Kõlganı maşşer küinde ümmetiniŋ yazuqı

(8) Müngeni mi‘râc tüninde erdi uçmağ yorgası

(9) Rûy ‘anı’n-nebî ‘aleyhi’s-selâm innehu kâle. Kâle: Muhammed bin ‘Abdu’llâh bin ‘Abdu’l-Muṭṭalib (10) bin Hâşim bin ‘Abdu Menâf bin Kuşâ bin Kilâb bin Mürre bin Ka‘b (11) bin Lüvey bin ‘Adî bin Gâlib bin Fihri bin Mâlik bin Naẓr bin Huzeyme (12) bin Müdrike bin İlyâs bin Muẓar bin Nizâr bin Me‘ad bin ‘Adnân bin Ud bin Udad (13) bin Hemîsa‘ bin Nîb bin Hâmel Kîdâr bin İsmâ‘îl ‘aleyhi’s-selâm bin İbrâhim ‘aleyhi’s-selâm bin Târîḡ (14) bin Nâḡûr bin Erfâşsedem bin Argû bin Sâli‘ bin ‘Âbir bin Hûd ‘aleyhi’s-selâm bin Erfâşsed bin Sâm (15) bin Nûḡ ‘aleyhi’s-selâm bin Lemek bin Müteveslaḡ bin Aḡnûn bin Nezd bin Helâyil bin Anûş (16) bin Şîş bin Âdem. Ebu’l-Beşr şalavâtu’llâhu ‘aleyhi ve ‘alâ cemi‘i’l-enbiyâ ve’l-mürselîn fî külli vaḡt u metîn (17) ve’l-ḡamdü lillâhi rabbü’l-‘âlemîn rivâyet kılurlar: Bir kün Muhammed Muştafâ ‘aleyhi’s-selâm Cebra’îlka sordı, (18) yaşka sen mü uluğraq-sen azu men mü? Cebra’îl aydı: Bir yulduz bar Nesrvâkı‘ atlıḡ, tegme (19) otuz miŋ yılda bir toğar, otuz miŋ qurla toğqanın körüp turur-men, tidi.

[303b] (1) Resûl ‘aleyhi’s-selâm aydı: Meniñ yaşım sindin uluğrağ ermiş anıñg üçün kim kamuğdın (2) burunrağ meniñg nûrumnı yarattı. *Qavluhu ‘aleyhi’s-selâm: اول ما خلق الله نوری* (3) Muḥammed nûrınıñg şıfatı Ādem kışşasında bitildi. Ol nûr uçmağ içinde Ādem ‘aleyhi’s-selâm (4) alnında erdi. Ādem ‘aleyhi’s-selâm alnındın Ḥavvā raḥmike bardı, andın yana Şîs yalawaç alnıñga (5) bardı. Mundağuk atalar alnındın analar raḥmike naql kıldı, analar raḥmindin oğul- (6) -larğa ewrüldi, nevbetçe ‘Abdu’llāhğa tegdi. Ol nûrnı kamuğlar körer erdiler, (7) Muḥammed Muştafā nûrı erdükin kamuğ bilür erdiler. Kāhinler, müneccimler, kâ’ifler bu zamānede (8) çıkkusı tip küdüp turur erdiler. Er ve ḥatun ol nûrnı küseyür erdiler. (9) Hikāyet: Şām vilāyetindeki melikniñg Fāṭıma atlıg kıızı erindin tul qalmış erdi, (10) ol nûrnı küsep qulları, tapuğcıları birle atlanıp telim māl yüklep Mekkeke (11) keldi, il kırığında tüşüp çadır tikip olturdi. ‘Abdu’llāh awğa çıkıp yanıp (12) kelürinde ol çadırnı kördi, bu ne kişiler ermiş köreyin, tip çadırğa keldi. (13) Fāṭıma-i Şāmiyye ‘Abdu’llāh alnındaki nûrnı kördi, rağbet kılıp utru yörirdi, ‘Abdu’llāh- (14) -nı ağırlap çadırğa tüşürdi, tewe boğuzladı, ta‘ām yemişde kiğın ‘özrlər qoldı, (15) özini aña ‘arza kıldı, Şām vilāyetindin saña bolayın tip keldim, tidi. Sözümnı (16) qabul kılgıl, mini nikāh birle alğıl. ‘Abdu’llāh aydı: Men bu zamān yazıdın kelür- (17) -men, atam ‘Abdu’l-Muṭṭalib esen turur, iwke barayın, atamnı köreyin, destür qolayın, kelip (18) nikāh kılgay-men, tidi. Aqlandı. Fāṭıma-i Şāmiyye ol sözke sewünçlög bolup nikāh (19) esbābın anıtı başladı. ‘Abdu’llāh iwke keldi, Eymeneğa rağbet kıldı, cüftike kawuştı.

[304a] (1) Ol soḥbet birle alnındaki nûr Eymene raḥmiñge ulandı. Anda kiğın ‘Abdu’llāh Fāṭıma-i (2) Şāmiyye sözın atası ‘Abdu’l-Muṭṭalibğa sözledi. ‘Abdu’l-Muṭṭalib qolgıl, tip icāzet (3) bérdi. ‘Abdu’llāh aqlandı, Fāṭıma-i Şāmiyye çadırıñga keldi, kirip olturdi, aydı: (4) Atamğa keñgeştım, sini qolğuka destür bérdi. Fāṭıma-i Şāmiyye ‘Abdu’llāh alnında (5) ol nûrnı körmedi, aydı: Ey ‘Abdu’llāh mini Şām vilāyetinde telim pādşāhlar, melikler (6) qoldılar, māl tawar ‘arza kıldılar, men olarnı qabul kılmadım, alnıñdaki nûr

umınçıda (7) keldim erdi, ol nūr alnıngdın kitmiş, sen maŋga kerekmes-sen, tip atlandı. (8) Āh tiyü ögsüz tüşe başınga toprak saça ıŋgranu ulınu kitti. Ançada Eymene Muḥammed (9) resūlu'llāhқа yüklüg boldı. Altı ay keçti erse atası 'Abdu'llāh yaş koydı. Eymene (10) tul qaldı, qapuğ tudı, yüzın tamğa urdı, zār zār ıŋgrandı, bu sünğükümdeki (11) 'azīzni ne kılayın, bu toğmıŋda neteg iktüleyin, oğlum tiyü elgimdin kim alğay, (12) ulğarmıŋda kimni ata tıgey, yığlayu sıhtayu qaldı. 'Abdu'l-Muṭṭalıb tegme künde Eymene (13) qatınga kirip olturur erdi, aytur erdi: Ey 'azīz kelinim, köŋglüŋ emgetmegil, (14) köp qadğurmağıl, biziŋ kamuğ 'izzetimiz ol sindeki 'azīz birle turur, atası 'Abdu'llāh (15) bardı erse uş men atası-men, kün sayu Qa'beke barur-men, İdi 'azze ve celleni oqıyur-men, (16) ol 'azīzni bizke selāmet qawuşturgay tip tileyür-men, tip köŋgül bérür erdi. (17) Toqız ay tamām boldı erse dū-şenbe kün aḥşam vaqtında 'Abdu'l-Muṭṭalıb Eymeneқа kirdi, (18) kördi yalguz, qapuğ tumıŋ, olturur. Eymene örü qoptı. 'Abdu'l-Muṭṭalıb aydı: Ne bolduŋ, (19) nelük qadğurur-sen? Eymene aydı: Ey 'Arablar 'azīzi ey, neteg qadğurmayın,

[304b] (1) bu 'azīzniŋ vaqtı yawuştı, men yalguz iwde olturur erdim, keligli maŋga aydı: Ey ḥabīb anası (2) bu tün ol tün turur kim sünğükünğdeki 'azīz saŋga kelgüsi, qopğıl, başlıkıŋ (3) yunğıl, bođuŋnı arıtğıl, kimersenı üskünğke yawutmağıl tip aydı. 'Abdu'l-Muṭṭalıb anı (4) işitip közindin yaş yünçü teg yulunu aқа başladı, ey kızım neteg tidiler erse andağ (5) kılgıl, men Qa'beke barayın⁷³⁹, ḥalқа tutayın, başımnı eşikine qodayın, Qa'beniŋ Taŋğrısın (6) oqıyın, bolğay kim ol emānet selāmet bizke qawuşğay, kızım 'Ātikenı ündeyin, (7) seniŋ üskünğde tursun, tip kitti. Eymene başlıkın yundı, arığ tonlar keddi, yığlayu (8) olturdı. Tün yarımında ağırı sızlağ yoқ erken kördi iwnüŋ saqfı hevā- (9) -қа kötrüldi, kök köründi, hevāda kızlar kördi yığlaşıp tururlar, 'Abdu'l-Menāfınıŋ (10) kızlarıŋa meŋgezeyür. Eymene aytur: Men olarıŋ cemālin körüp taŋgladım, vālih

⁷³⁹ m. برديم

boldum, özüm- (11) -din gāyib boldum, birisi maṅga aytur, kaçanķa tegi bizke baķar-sen, biz ķamuĝ tapuĝķı- (12) -lar-miz, cennāt-ı ‘Adendin tapuĝķa keldimiz, ķudı baķĝıl, maḥdūmumuz, ‘ālem faḥrını (13) körgil. Ƙudı baķtım, kördüm, oĝlan mindin ağrılmış, sol eligin endā mı üze (14) ķođmıř, meniṅ közüm aṅga tüşmesün tip saĝ eligin köziṅge urmış, anıṅ közi maṅga (15) tüşmesün tip. Ol ḥālde başın secdeke urdı, secde içinde sözleyü başladı. (16) Ƙulaķ tuttum, ümmetī ümmetī tiyür. Eymene elig uzattı resūl ‘aleyhi’s-selām nı tutĝalu oĝradı. Aytur: (17) İw buluṅĝındın ün keldi, bir hayķırdı, ol arıĝ siligdin ırak turĝıl, (18) tidi. Üstün baķtım iw saķfı açılmış, bir kesek aķ bulut indi, oĝlanım- (19) -nı meniṅ üskümdin kötürdi, hevāķa aĝdurdı, körünmes boldı. Aymışlar: Ol bulut

[305a] (1) resūl ‘aleyhi’s-selāmnuṅ ḥař mu‘cizesi erdi, Tevrītde, İncilde, Zebūrda resūl ‘aleyhi’s-selāmnuṅ (2) na‘ tı řıfatı içinde bitilmiř erdi kim āḥiru’z-zamān yalawaķınıṅ ḥař mu‘cizesi aķ bulut (3) turur, tip. Ol bulut resūl ‘aleyhi’s-selāmnuṅ oĝlanlıkı vaķtındın uluĝluķı ḥālince (4) tegi, uluĝluķ ḥālindin dünyādın bargu vaķtķa tegi ḥıdmetde erdi, resūl ‘aleyhi’s-selām yerlenmekke (5) muḥtāc bolsa tuyu tutar erdi. Arıĝ yıđlar birle mu‘aṭṭar kılıp köziṅge sürme (6) tartıp saķların örüp uçmaḥ ḥullesiṅge yörgep anası üskinde ķođdı. Aymıřlar: Hıĝ (7) ādemī resūl ‘aleyhi’s-selāmnuṅ olturĝan ḥācetın körmedi oĝlanlık ḥālince. Ƙaçan ulĝardı (8) erse yer yutar erdi, lā-cerem hıĝ ādemī körmedi. Oĝlanlıkda ol bulutnuṅ (9) ḥıdmeti ol erdi ammā uluĝluķ vaķtında kaçna barsa, ol aķ bulut hevāda <anıṅ> birle barıp (10) bařı üze kölige ķılur erdi, suwsasa suw keltürür erdi, yalĝuz ķalsa ‘imāme meṅizlig (11) resūl ‘aleyhi’s-selāmnuṅ bařı üze oturup sözleşür erdi. Bu ol ‘alāmet erdi kim ķamuĝ tersā- (12) -lar, cuḥūdlar bilür erdiler kim ķıķķusıṅga müntezer erdiler. Anķada resūl ‘aleyhi’s-selām ‘ammesi (13) ‘Ātike kelip ķapuĝdın tařķaru oturur erdi, ḥālin ne tiyü sordı. Eymene cevāb (14) aydı: Sewinķ saṅga, oĝlum boldı, kirip ‘acāyibler körgil, men me aytu bereyin, tidi. (15) ‘Ātike iwke kirdi. Eymene kelgenlerin, ḥūrlar kelgenin, iw saķfı açılĝanın, (16) bulut ingenin, kötrüp

iletgenin kamuğ aytu bêrdi. ‘Âtike aydı: Emdi oğlan (17) kıanı? Aydı: Ey ‘Âtike kamuğdın ‘acebrağ ol turur kim mini anğa elig uzatğalu (18) ıdmadılar, bir aq bulut indi, oğlanımnı kötürdi, bilmes-men kim kıançaru (19) ilette tip yığlayu sözleyürde bulut yetip keldi. Resûl ‘aleyhi’s-selâmnı yumış,

[305b] (1) köziñge sürme tartmış, uçmağ yıdları birle mu‘ attar kılmış, harîrka yörgemiş (2) keltürdi, Eymene üskinde kıoddı. ‘Âtike aytur: Sewünmişde sigriyü kıoptum, oğlan- (3) -nı kıoynumka aldım, tatlığ yıdlar kördüm kim dünyâda andağ körmüşim, işitmişim (4) yok erdi, ol tün andağ tün erdi kim dünyâda andağ tün keçmedi, ol tünde (5) Kısrânıñ küngüreleri yıkıldı, Şâm melikleriniñ eyvânı yumruldı, Kıayşarnıñ (6) kıasrı bozuldı, kamuğ muğlarnıñ otları söndi, yer yüzinde ne but bar erse (7) kamuğ yüzün tüştiler. Ol tün Kıa‘bede üç yüz altmış but erdi, kamuğı yerke tüşti, zelzele (8) zâhir boldı, kamuğ şeyâfînler yer yüzindin ürktiler, etrâfda kenâf, ‘âlem- (9) -de müteferriğ boldılar, kıorkınç ürkinç birle Kıâf tağınğa sığındılar, yekler yığlışıp (10) İblîska keldiler, bu ne hâl boldı, tiyü sordılar. İblîs aydı: Bu keçe hâzretniñ (11) muqarrebleri Tihâme tapa inerin kördüm, Muhammed ‘aleyhi’s-selâm dünyâke kelmiş bolğay, barıñ (12) bir haber keltürüñ. şeytânlar Tihâme tapa bardılar, ferîştelerni kördiler kıanat (13) kıanatka tokup hevâda tururlar, igne kırgüçe açuğı yok, ilgerü kirip anğlalıñ tiseler (14) ferîştelere otluğ topuzlar birle urup kıowdılar. İblîska keldiler, aytu bêrdiler. (15) La‘în aydı: Bu kelmişiniñ nişânı turur. Aydılar: Muhammed kim bolur, anıñ kelmekidin nelük (16) kıağğurur-sen? La‘în aydı: Meniñ üze bu tündin kıatığrak tün yok, meniñ üze bu (17) işdin kıatığrak iş yok, bu ol erî turur kim miñ biş yüz gebrluknı anıñ (18) siyâseti yokaltur, bu ol erî turur kim kamuğ yalawaç şerî‘ati anıñ şerî‘ati birle mensûğ (19) bolur, bu ol erî turur kim Mevlâ ta‘âlâ kıullarında biregü miñ yıl kâfirlik kılsa bir zamân

[306a] (1) anıñ yolını eğerse kamuğ kâfirlikları yok yodun bolur, bu ol erî turur kim (2) ümmetinde biregü bizni eğerse ‘ömrini bâtıllık birle keçürse bir zamân (3) pişmân bolsa bu Muhammedka şalavât ıdsa Hâk ‘azze ve celle kamuğ kılmışların keçürgey, (4)

rahmetke müsteḥaḳ kılğay, bu kamuğ Muḥammed Muştafa ḥaḳḳı üçün bolğay, bu ol erī turur kim (5) kıyāmet kün āmennā bihi ve şaddaḳnā tümen miṅg ‘āşī anıṅ irin tepretmeki birle yarlıḳaṅay- (6) -lar, otdın kırtulğaylar. Ançada Eymene resūl ‘aleyhi’s-selāmka sūt ‘arza kıldı, ḳabūl (7) kılmadı, sūt almadı. ‘Ātike aytur: Resūl ‘aleyhi’s-selāmka su’āl kıldım, yalawaçlıḳ kelmişde (8) kiḏin aydım, ol kün sūt nelük almas erdiṅg, cevāb aydı, anıṅ üçün kim ana- (9) -dın aḏrılğum, ana mindin aḏrılğusı sütün içmeyin, yüzini tamām köreyin, tidim. (10) Aymışlar: Yēti kün tamām sūt almadı. Aymışlar: Yigirmi biş kün keçti sūt almadı. ‘Abdu’l- (11) -Muṭṭalib müteḥayyir boldı. Eymene ḳaḏğuda ağığ boldı, öldi. Resūl ‘aleyhi’s-selām atasız erdi, (12) anasız me ḳaldı. Yaruk cihān ‘Abdu’l-Muṭṭalib üze ḳarardı, oğlum öldi, (13) kelinim me bardı, atasız anasız oğlanı neteg tutayın tip yığladı, ḳaḏğurdı, (14) müteḥayyir boldı, awurtaḳa bērdi. **Resūl ‘aleyhi’s-selāmı awurtaḳa bērgen sözleri.** (15) ‘Arabda bir ḳabīle erdi Benū Sa‘d atlıg, tegme yılda olardı urağutlar kelip Mekke ḥaḳḳı- (16) -dın sūt bērgelü oğlanlar alur erdiler. Bu yıl me keldiler, oğlanlar aldılar. (17) Muḥammed resūlu’llāhnı atasız anasız tip kimerse ḳabūl kılmadı. ‘Abdu’l-Muṭṭalib āciz ḳaldı. (18) Bir ‘avrat erdi Benū Sa‘d ḳabīlesindin Ḥalīme atlıg, eri Ḥāriş atlıg, çığay kişi (19) erdi, uşak oğlanlıg, dünyālıkde bir yalguz aruk uyuz ingeni bar erdi, kamuğ-

[306b] (1) -larınıṅ boğuzı andın keçer erdi. ‘Abdu’l-Muṭṭalib aydı: Ey Ḥalīme bu oğlumı alıp (2) sūt bērgil, men ança teṅglik şefḳat kılğay-men kim aḏınlar kılmayaylar. Ḥalīme (3) aydı: Ey ‘Arabnuṅ seyyidi seniṅ oğluṅnı cān birle ḳabūl kılayın, nerse (4) bērmeseṅ seniṅ ‘izzetiṅ ḥürmetiṅ tap turur, sen iwke bargıl, men soṅuṅğça (5) keleyin. Maḳşūdı ol erdi aḏın atalıg analıg oğlan bulsam anı alayın, bulmasam (6) zarūretde munı alğay-men, tip. Aḏın yerde bulmadı, kamuğnı almış erdiler. Ḥalīme (7) erinṅe aydı: Men barıp ol ögsüzni alayın ḳabīlemizdaḳılar oğlan bulmadı tip bizke (8) söz söğüş kılğaylar. Ḥāriş: Alğıl, tidi. İkegü ‘Abdu’l-Muṭṭalib serāyınğa keldiler, (9) ‘Abdu’l-Muṭṭalibni kördiler, yigirmi biş künlük oğlanı öṅinde tutup olturur. (10) Ḥalīme kirip

keldi. ‘Abdu’l-Muṭṭalib Ḥalīmeni körüp sewündi, utru yöridi, aydı: Ey (11) Ḥalīme va‘deke vefā kılgıl, meniñ oğlumka süt bérgil, atasız anasızlıkıñğa (12) bakmağıl, men hem atası hem anası-men. Ḥalīmeniñ közi resül ‘aleyhi’s-selāmka tüşti erse miñ cān (13) birle ‘aşık boldı, ‘Abdu’l-Muṭṭalibka aydı: Men mundağ körklüg yüzlüg, arıg silig (14) oğlan körmişim yok. Bu Ḥalīmeniñ sağ emüki toğa kuruğ erdi, oğlanlarıñğa (15) sol emükindin süt bérür erdi. Resül ‘aleyhi’s-selāmnı aldı, süt bérgelü oğradı, sol (16) emükin utru tuttı, almadı, sağ emükiñge yüz ewürdi. Ḥalīme neçe cehd kıldı, sol (17) emükin béréyin tidi, almadı. ‘Ātike aydı: Ey Ḥalīme bu oğlan yigirmi biş kün- (18) -lüg turur, süt tatmışı yok, yana bir rivāyetde yigirmi yeti kün turur, aç turur, bu oğlan- (19) -da ‘acāyib nerseler körer-miz. Ḥalīme sağ emükin ağzıñğa bérdi erse anı aldı.

[307a] (1) Kuruğ emükdin Mevlā ta‘ālā qüdreti birle yul teg süt aқа başladı. (2) Su’āl: Hikmet ne erdi kim resül ‘aleyhi’s-selām sol emükin almadı? Cevāb: Sol emükin (3) anıñ üçün almadı kim sol emüki Ḥalīmeniñ oğlanları üçün erdi. Resül ‘aleyhi’s-selām (4) andağ timiş bolur kim eger sol emükin alsa-men, ol oğlanlarқа konuқ bolur-men, (5) ol sütdin emmeyin, olarқа konuқ bolmayın, sağ emük süti hāş meniñ turur, olar me (6) mundın emsünler, mañğa konuқ bolmasunlar. Ḥalīme ol mu‘cizeni kördi, aydı: Taқı ne (7) ‘acāyibler körgey-miz? Eriñge kelip aydı: Neme qutluğ oğlan. Anda kiğin oğlanı aldı, (8) bayaqı teweke mündürdiler, tewe qoptı, quturı qalmadı, aruқ erdi semridi, (9) körklüg tülendi, süti aқа başladı. Yolқа kirdiler, oza bargan arқışқа (10) yettiler. Qayu qabīleқа yettiler erse bu tēweni <körüp> tañgladılar. Ol bayaqı qutur aruқ (11) tewe ermes mü tidiler. Bular erür, tidiler. Ammā bu oğlan berekātında mundağ sütlüg, (12) körklüg boldı, tidiler. Yıl sayu Mekkeke kelip resül ‘aleyhi’s-selāmnı keltürür erdiler. ‘Abdu’l-Muṭṭalib (13) olarқа ‘aṭalar, hil’atler bėrip yandurur erdi. Mundağın tört yaşadı. (14) Ḥalīme iki oğlanların yazıқа koy qozı saqlağalu ıdır erdi. Muḥammed resülü’llāhnı (15) ıdmas erdi. Bir kün Muḥammed resülü’llāh Ḥalīmeқа sordı: Bu qarındaşlarım qança barur- (16) -lar? Ḥalīme: Qoy qozı saqlağalu barurlar, tidi. Resül ‘aleyhi’s-selām aydı:

Mini me ıdğıl, (17) qarındaşlarım birle yazıka barayın. Hālīme aydı: Men sini yazıka ıdmas erdim

[307b] (1) ammā sen özüñg arzūlayur-sen, tip yarağın itip oğlanları birle yazıka ıdı. (2) Oğlanlarıka aydı: Muḥammedni emgetmeñg, açsa aş bëriñg, suwsasa suw bëriñg, kõñgli (3) irikse terk yandurup mañga keltürüñg. Kaçan oğrap barıp bir yığaçlık yer bardılar (4) erse iki ürüñg kuşlar hevāda uça kelip Muḥammedni oğlanlar arasındın alıp hevāka ağdurup (5) ırak iletip indürdiler. Muḥammedni yerde yatğurdılar, biri başı tuşında turdı, biri (6) adaķı tuşında turdı. Biri aydı: Bu kim turur? Biri aydı: Ol oķ turur. Resūl ‘aleyhi’s-selāmı (7) arķan yatğurup tōşin yardılar, yürekini çıkarıp uçmağdın altun ibriķde suw keltürmiş (8) erdiler. Birisi suw koydı, birisi resūl ‘aleyhi’s-selām yürekini yudı, yana ķarnında ornatu bërdi, (9) igne çıkarıp yana ķarnını tiktiler, ķanatları birle sıkadılar. Ol ikegü birisi Cebra’ıl ‘aleyhi’s-selām (10) erdi, birisi Mīkā’ıl erdi. Hālīme oğlanları anı körüp ķorķtılar, yığlayu analarıñga keldiler, (11) aydılar: İkegü kelip Muḥammedni bizdin adırdılar, iletip ķarnın yarıp öltürdiler. Hālīme yüzün (12) urundı, feryād kıldı, başı adaķı yalıñg özin yerke toķıyu yazıka bardı, Muḥammedni kördi hūşsuz yatur, (13) öniñde suw koyğan yer öl turur, ķarnındaķı yarıp tikgen nişānı belgölüg. Kureyş uğuşı me (14) anı iştip atlandı, keldiler, Muḥammedni buldılar. Bu turur āyet. Mevlā ta‘ālā yarlıķar. *Ķavluhu ta‘ālā*: (15) الم نشرح لك صدرك (94/İnşirāh,1) ilā āyet. Anda kiķin Muḥammedni özi birle tutğalu ķorķtı, keltürüp ‘Abdu’l- (16) -Muṭṭalibķa tapşurdı. ‘Abdu’l-Muṭṭalib Hālīmeķa telim ‘aṭalar, ħil‘atler bërdi, ‘özrler ķolup yandurdı. Muḥammedni ‘Abdu’l- (17) -Muṭṭalib ağırlayur, ‘izzet tutar erdi. Kaçan Ka‘be içinde olursa Muḥammedni birle olturtur erdi.

[308a] (1) Kureyşniñg ru’esāsı Muḥammedniñg tegresiñge yağıgu zehreleri yok erdi. Aymışlar: Bir kūn (2) ‘Abdu’l-Muṭṭalibniñg ornını Ka‘bede anuķlap tururda resūl ‘aleyhi’s-selām kirip keldi, Kureyş uluğ- (3) -ları ķamuğ olturur erdiler, kimerseke iltifāt kılmadın törke keķip ‘Abdu’l-Muṭṭalib ornında (4) olturdı. Hādımler tıdğu zehresi yok

erdi. ‘Abdu’l-Muṭṭalib kirdi, ḥādimler resūl (5) ‘aleyhi’s-selāmnı ḳopargu teg boldılar. ‘Abdu’l-Muṭṭalib unamadı, aydı: Ol orunḳa bu lāyık turur. (6) Resūl ‘aleyhi’s-selām tört tüköl yaşamışda ‘Abdu’l-Muṭṭalib aḡrıdı, bildi kim ölüm aḡrığı turur, (7) dünyādın bargu vaḳt boldı, Muḥammed mindin me öḡsüz ḳalır tip oḡlanların ündedi. (8) Ebū Leheb, ‘Abbās, Ḥamza, Ebū Ṭālib. Muḥammed resūlu’llāhnı öz yastuḳı üze olturmuş erdi. Oḡlan- (9) -larıḡa baḳıp aydı: Ey oḡlanlarım meniḡ bargu vaḳtım boldı, hıḳ ḥasretim yoḳ illā Muḥammed ḥasreti, (10) ey ḳāṣḳı ‘ömr bulsam Muḥammedni iktülesem, ulḡarsa munuḡ ḥürmetini ‘izzetini közün körgey (11) erdim, emdi bu ḥasret birle barur-men, öḡsüz ḳalır, emdi bu öḡsüzümüni ḳayunḡız ḳabūl ḳılır, (12) anıḡ birle ‘ahd ḳılayın, ‘ahdimke ḥilāf ḳılmasun, kim meniḡ ḥoṣnūdluḳumnu (13) tileyür erse Muḥammedni eḡḡ tutsun, tidi. Ebū Leheb ḳamuḡdın uluḡraḳ erdi, tizin (14) yükündi, tapuḡ ḳıldı, aydı: Ey ‘Arabnuḡ melīki Tanḡrı ta‘ālā saḡa Muḥammedniḡ ‘izzetin körḡinḳe yaṣ (15) bērsün, eḡer işāret boldı erse Muḥammedni maḡa bērsenḡ cān birle ḳabūl ḳıldım, tidi. (16) ‘Abdu’l-Muṭṭalib aydı: Ey Ebū Leheb sen uluḡ-sen, ḥürmetiḡ ‘izzetiḡ bar ammā ḳatıḡ köḡgüllüḡ, raḥmsiz (17) er-sen, öḡsüzler terk āzārlanurlar, öḡsüz üktülemekke yaramas-sen. Yana Ḥamza yükündi,

[308b] (1) tapuḡ ḳıldı, aydı: Ey ata men yaraḡay mu-men? ‘Abdu’l-Muṭṭalib aydı: Sen maḡa yawlaḳ kereklig-sen, (2) ḳamuḡ işlerke yaraḡlıḡ oḡul-sen ammā bir ‘aybuḡ bar, oḡluḡ ḳızıḡ yoḳ, kimnüḡ (3) oḡlı ḳızı bolmasa oḡul ḳız ḳadrini bilmes bolur taḳı sen awḳı er-sen, awnı (4) sewer-sen, ḳapuḡuḡda ḥādim tapuḡcı telim bar, ḳorḳar-men kim awḳa barmış bolḡay-sen, (5) kimerse Muḥammedni āzār ḳılḡay, men anı körüp umaḡay-men, sindin āzārlanḡay-men. Yana (6) ‘Abbās tapuḡ ḳıldı, tizin yükündi, aydı: Ey ata men yaraḡay mu-men? ‘Abdu’l-Muṭṭalib aydı: (7) Ey oḡlum sen yaraḡlıḡ-sen ammā uṣaḳ oḡlanlarıḡ telim turur, telim oḡlanlıḡ (8) ḳiṣi, kimerсениḡ oḡlanıḡa yetlünümes turur. Bu üç oḡlını kiterdi erse Ebū Ṭālib (9) kirdi, aydı: Ey ‘Arabnuḡ seyyidi, ey Ḳureyṣniḡ uluḡı bu işke meniḡ raḡbetim (10) ol erdi kim evvel men kirip Muḥammedni ḳabūl

kılsam ammā aqalarım haqqın sakladım, hürmetsiz- (11) -lık bolğay tip burun
sözlemedim velikin mālım azraq, yoksuz kişi-men, tidi. (12) ‘Abdu’l-Muṭṭalib aydı:
Muḥammedni iktülemekke lāyık sen-sen, edgü kılıklıg, yumşaq sözlüg, (13) yumşaq
köngüllüg, Muḥammedni saṅga şart kılıp tapşurayın, yana Muḥammed bilgenni men
bilmes- (14) -men, qayu işde men muṅgluğ bolsam Muḥammed maṅga yol körgüzür, ol
işim tamām bolur, emdi bu işde (15) Muḥammedni ḥakim kılalınğ, ol kimni ihtiyār kılsa
aṅga bēreyin, tidi. Anda kiḍin seyyid-i ‘ālem- (16) -ğa baqtı, aydı: Ey ‘azīz oğlum men
dünyādın bardım erse ataṅgnıṅ qarındaşların- (17) -dın qayunı ihtiyār kılur-sen, kimniṅ
birle turur-sen. Resūl ‘aleyhi’s-selām örü kıptı, Ebū Ṭālibқа

[309a] (1) keldi, boynını kuçtı, öñinde olturdi. ‘Abdu’l-Muṭṭalib aydı: El-ḥamdu’lillāh
kim meniṅ (2) ihtiyārım şavāb tüştı. Anda kiḍin Ebū Ṭālibқа aydı: Muḥammedni saṅga
tapşurur-men, Ka‘be- (3) -niṅ Taṅgrısını tanuq tuttum, seniṅ birle ‘ahd kıldım,
Muḥammedni edgü tutğıl, (4) ‘İd künleri bolmışda yaṅı tonsuz qoḍmağıl, ögsüzlerniṅ
‘İd künlerinde (5) köñgli sınıuq bolur, tirkide olturmuşda Muḥammedni yanıṅda olturtğıl,
edgü saqlağıl, (6) oğlanlarıṅ anıṅ üze artuqluq kılmasunlar, emgetmesünler, hıç vaqıtte
Muḥammedni (7) nerseke arzuluğ tutmağıl, bu şartnı qabul kıldıṅ mu? Kıldım, tidi. Yana
aydı: Ka‘be- (8) -niṅ Taṅgrısın bu sözke tanuq kıldıṅ mu, eger ḥilāf kılsaṅ Mevlā
ta‘ālā saṅga ḥaşm bar mu? (9) Bar, tidi. ‘Abdu’l-Muṭṭalib dünyādın bardı. Ebū Ṭālib
Muḥammedni iwke ilette, ol kamuğ şart- (10) -larnı küdezdi. Kaçan taşkarudın iwke kelse
oğlanları utru çıksalar (11) burun Muḥammedni kuçar erdi, anda kiḍin oğlanların tirkide
oltursa Muḥammedni (12) yanında olturtur erdi, aḍınları astın olturur erdiler, ‘İd bolmışta
borç (13) kılıp Muḥammedke yaṅı ton keḍdürür erdi, kaçan Muḥammed resūlu’llāh
bāliğ boldı erse ‘iffet ve şalāḥ, (14) könilik, emānetde andağ ma‘rūf boldı kim kamuğ
Qureys uğuşı taḳı āl-i ‘Abd-i Menāf (15) taḳı kamuğ ‘Arab Muḥammed-i Emīn at
bērdiler. On sekiz yaşadı erse cemāl ve kemāl <ve> melāḥat birle (16) bezendi,
‘ālemluğlar taṅgdılar, hıç kimerse yüziṅge baqumas boldılar. Kün kelür körki (17) arttı

Resûl ‘âleyhi’s-selâm Hâdîcenî kôlgan sözleri. Kaçan Muhammed ‘aleyhi’s-selâm on sekiz (18) yaşka tegdi erse ‘ammesi ‘Âtike Ebû Tâlibka keldi, aydı: Ey qarındaş biziñg (19) Muhammed ulğardı, kız kôlgu vaqtı boldı, sen ne saķınıp turur-sen? Ebû Tâlib kôzi yaş

[309b] (1) birle toldı, aydı: Ey qarındaş men tün kün bu kağğuda-men, teñg tuşnı kôlguğa (2) küçüm yetmes, teñg tuş ermesini kôñglüm unamas, neteg kılgu bilmes-men, tidi. ‘Âtike aydı: (3) Men bir saķınç saķınıp turur-men, aytu bêreyin, şavâb erse ol işke turalıñg. Ebû Tâlib (4) aygıl, tidi. ‘Âtike aydı: Men işittim, Hâdîce Şâm vilâyetiñge satıg üçün arkış (5) ıdur ermiş, men barıp Hâdîce birle keñgeşeyin Muhammedni terke bêreliñg, ança nerse (6) bêrgey kim Muhammedke kız kâlıñgı bolğay. Ebû Tâlib munı işitti erse kağı ünün yıgladı, (7) aydı: Ey qarındaş biziñg uruğda kimerse terke yörigen yok erdi, neçe me yok- (8) -suz çığay ersem Muhammedni terke bêrmekni revâ kôrmegey-men ammâ saķınu tükemiş-sen, (9) bargıl, Hâdîceka sözlegil, ne tiyür ermiş kôreliñg, tidi. Aymışlar: Bu Hâdîce ‘Arab- (10) -nuñg melîkesi erdi, kimerse Hâdîcedin bayraq yok erdi, tört miñg kızıl (11) tülüg têweleri bâzergânlıkka yöriyür erdi, tegme yeti têwe birle bir kul yöriyür erdi, (12) Şâmka barur, satıg kılur, aşlık keltürür erdi. Kaçan Hâdîceninğ têweleri teprese (13) kamuğ Kureyş anıñg arkışı birle barur erdiler. Tegme yılda mundağ iki riħlet erdi, (14) bir kış, bir yay. *Ķavluhu ta‘âlā: لايلاف قريش ايلافهم رحلة الشتاء والصيف* (106/Kureyş,1-2) Hâdîce kitâb (15) okığan ‘âlim, urağutlarında zîrekreki erdi, eri ölüp tul kalmış erdi, ‘Arab melik- (16) -leri koldı, kimerseni unamadı, bir keçe tüş kôrdi, ay kôkdin yerke indi, kelip (17) Hâdîce koynıñga kirdi, koynındın nûr kamuğ yer yüziñge yağıldı, ‘âlem yarudı, oğğandı. (18) Ol tüşni bitip Baħîrâ râhibka ıdtı, ta‘bîr tiledi. Baħîrâ râhib aydı: Bu tüş yoruğı (19) ol turur kim ol ay âħiru’z-zamân yalawaçı turur kim çıkğay ya kendü çıkmış bolğay,

[310a] (1) ol yalawaç sini kôlgay, seniñg koynunğda erken vahy kelgey, yalawaç bolğay, (2) ‘âlem anıñg nûrı birle yarugay, za‘îfelerde eñg ilki ĩmân keltürgen sen (3) bolgunğ,

anınġ şıfatı Tevrîtte bitiglig turur, ol yalawaç Kureyşde Benū Hāşim- (4) -din bolġusı, tip cevāb aydı. Hādîce bu tüşke sewinçlûġ boldı. Mevlā ta‘ālā hūkmînge (5) küdûp olturdı. ‘Ātike ol söz üçün Hādîceka keldi. Hādîce utru yörirdi, ‘Ātike- (6) -ni aġırladı, öz yanında olturttı, hîç kimerseni andaġ aġırlamış yox (7) erdi, aninġ üçün kim ‘Ātike ‘Abdu’l-Muṭṭalib kamuġ ‘Arabdın üstünrek, uluġraq (8) erdi. ‘Ātikeninġ sözlegü köngli bar ammā qarındaşı oġlını terke berge lû uwtanur (9) erdi. Hādîce aydı: Ey seyyide-i ‘Arab işâret nemiş ayġıl, ne tilekinġ bar erse (10) bere linġ, tidi. ‘Ātike aydı: Sözüüm bar ammā ayġuğa uwtanur-men. Uwtanmaġıl, (11) ayġıl, tidi. ‘Ātike aydı: İşitmiş bolġay-sen kim biziġ ‘Abdu’llāhdın (12) bir oġul qaldı Muḥammed atlıġ, atam ‘Abdu’l-Muṭṭalib aninġ üçün telim vaşıyyetler kıldı, (13) emdi ulġardı, kız qolġuğa könglümüz bar, aqam Ebū Ṭalib eligi yufqarak kişi (14) turur, uşaq oġlanları telim bar, siziġ arqışlar Şāmka barur tip iştür-miz, (15) bolġay mu Muḥammed siziġ tewelерke terke kirip <siz> birle barsa terin belġülûġ kılsaġız, könglümüz (16) tınsa aġa me nerse hāşıl bolsa, biz ‘Abd-i Menāf oġlanları seniġ minnetinġde (17) bolsa-miz. Hādîce könglinde aydı: Uş tüşümnünġ ta‘biri belġürdi, tip sewünmişde (18) meġzi kızardı. Aydı: Ey ‘Ātike sen ne tiseġ andaġ kılgay-miz ammā arqış (19) birle barmaq uluġ iş turur, barġıl, Muḥammedni keltürgil, men köreyin, bargu teg bar mu

[310b] (1) azu yox mu, tidi. ‘Ātike andaġ kılayın tip Muḥammedni alġalu bardı. Hādîce kıptı, suw (2) koyundı, özini arıttı, Tevrîtni elginġe aldı, Muḥammedninġ na‘tı, şıfatını okıdı, köz (3) urup olturdı Muḥammed kaçan kelgey tip. ‘Ātike keldi, Muḥammedni keltürdi. Hādîce hācib- (4) -lerka Muḥammedni aġırlıq birle ‘azîzlik birle kigürünġ, üstün orunda olturtuġ, (5) tidi. Andaġ kıldılar. Hādîce perde içinde oturup Muḥammed resûlu’llāh yüziġe bakar erdi, (6) yana Tevrîtkе bakar erdi, Tevrîtte körgeni resûl ‘aleyhi’s-selāmnunġ cemālinġe bakıp körgeni teg kılça (7) tefāvüt bulmadı, boğı me saç karalıķı me yüz ürünġlüki me közi qaşı me yıdı me (8) ol ok, aninġ üçün kim qayu yerde tursa, oltursa kırk künke tegi ol yerdin yıpar (9) yıdı yıdınur erdi. Tevrîtte bitilgen

Ḥadīce körgeni birle rāst keldi erse (10) özi birle aydı: Ey Ḥadīce tüşünġ könike çıktı, saŋga yaraġlıġ cüft ḥāşıl (11) boldı ammā āşkārā kılġu kün ermes, ‘ Arab ṭa‘ n kılġaylar, neçe me Muḥammed şāh erse (12) Ḥadīceka cüft erse kamuġ māl kendü anıġ turur, bir kaç kün terke kirip yörisün, (13) ṭa‘ inlar ṭa‘ nı kesilsün, tidi. Resül ‘ aleyhi’s-selāmka ‘ Ātike işçiler yumuşçılar tonın keḏdürdi. (14) Ḥadīce ‘ Ātike birle söz tükettiler, murādlar ḥāşıl boldı, Ebū Ṭālibka keldi, sözledi. (15) Anda kiḏin Ebū Ṭālib birle terke kirür sözini Muḥammedka aydılar. (16) Sen ni tiyür-sen, tidiler. Muḥammed aydı: Siz neteg maşlaḥat kirsengiz (17) men aŋga rāzı-men. Muḥammedni alıp Ḥadīceka ilettiler. Terin belgölüg (18) kılġıl, neçe bërür-sen, tidiler. Ḥadīce aydı: Adınlarnıġ teri üç altun turur, Muḥammedka ellig (19) altun bèreyin, tidi. Muḥammedni Ḥadīceka tapşurdılar, özleri yandılar. Resül ‘ aleyhi’s-selām Ḥadīceniġ

[311a] (1) serāyı kapuġında közi yaşıġ olturu ḳaldı. Ḥadīce serāy içinde küwenür. Muḥammed ‘ aleyhi’s-selām (2) serāy kapuġında ınġranur⁷⁴⁰. Ḥadīceniġ bir ḳulı bar erdi. Meysere atlıġ, kamuġ mālka mu‘ ammid-i emīn (3) ol erdi, arkışnı ol başlayur erdi. Ḥadīce anı keltürdi, resülni aŋga tapşurdı, (4) aydı: Bu Muḥammedniġ aşlını nesebini bilür-sen, uluġlar uruġı turur, aŋġlayur-sen, Muḥammed (5) seniġ birle barsun, barurda kelürde özini saġlaġıl, selāmet keltürüp maŋga (6) tapşurgıl, men Hāşim uruġıka uwutluġ bolmayın, tidi. Fā’ide: ‘ Acebā işçi, (7) yumuşçı atanıp sefer emgekin tartıp yana arkış uluġıġa munı yaḥşı tutġıl (8) timek, munda murād yumuş ermes, anıġ içinde sırrı bar erdi, ḳalı kim Züleyhā Yūsufnı (9) zindānka attı, yana zindānçını indep vaşıyyet ḳıldı, zinhār Yūsufnı urmaġıl, (10) eligin adaḳın baġlamaġıl, ḳorḳutmaġıl. Bu zindānka ıdmaḳ içinde sırrı bar. (11) Mundaġuḳ ḳıyāmet küinde āmennā bihi ve şaddaḳnā mü’minni tamuġka kigürgeyler, yarlıġ kelgey, (12) ey Mālik yüzini köyürmegil, ol yüz birle bizke secde ḳıldı, ḳulaḳnı köyürmegil, (13) ol ḳulaḳ birle ‘ ilm işittiler, közini köyürmegil, ol

⁷⁴⁰ m. ايكرا نور

köz birle muşhafka bahtılar, (14) tilini köyürmegil, ol til birle bizni bir tidiler, eligini köyürmegil, ol elig (15) birle şadağa bērdiler, kōṅṅlini köyürmegil, ol kōṅṅül birle biziṅ birlikimizke (16) büttiler, adaḳını köyürmegil, ol adaḳ birle ‘ilm meclisiṅge bardılar, tamuḡka (17) ıdmışımız köyürmek üçün ermes, keçürmek üçün turur. Yana Ḥadīce Meysereka (18) aydı: Yarın taḅl urup arḳış teprese Muḥammedni serāy kapuḡında keltürgil, (19) tēweçiler tonın keḏdürgil, tēwe burundukın bērgil, bu şıfat birle yolka

[311b] (1) kirsün. Mekkeligler közindin ıradı erse yumuşçılar tonın çıkargıl, (2) dıḳḳ-ı Mıṣrī atlıḡ tonı keḏdürgil, mūṅgen tēwesini tawar (3) birle bezegil, özini sultān teg aḡırlap tēweke mündürgil, (4) sen ḳullar teg burunduk alıp yōrigil, ḳanḳa barsa aṅḡa (5) bargıl, ne tise anı ḳılḡıl, ḳayda menzil ḳılsa anda ḳonḡıl, ne (6) işlesenḡ anıṅ keṅḡeşi birle ḳılḡıl, özini maṅḡa selāmet (7) keltürgil, maṅḡa keltürdüṅḡ erse sini ḳulluḳdın āzād ḳılḡay- (8) -men, māl birle bayıtḡay-men, ol tēweçi tonı Muḥammedka lāyık ermes, (9) ol ton ḡaḷḳ körmeki üçün turur, ‘ālemlıḡlar bilsünler (10) biz zāhirka baḳmas biz, iş bāḡında turur. Anḳada arḳış tepredi, (11) Mekke ḡaḷḳı ḳamuḡ nezzāreka çıktılar kim vedā‘ka çıktı kim nezzāre- (12) -ka çıktı Ebū Ṭālib adın ḳarındaşları birle Muḥammedniṅ kimersesi (13) yoḳ tip özleri çıktılar, Muḥammedni kördiler tēweçiler (14) tonın keḏmiş, yip biliṅge bağlamış, elinde tayaḳ, eḡninde tēwe (15) burundukı kemişip barur. ‘Ammeleri anı körüp yıḡlaştılar. ‘Ātike (16) toprak başıṅḡa sawurdı, aydı: Yā ‘Abdu’llāh başıṅḡnı toprakdın (17) kötürgil, Muḥammed yumuşçı bolup terke kirip tēwe yıdıp barur, anı (18) körgil. ‘Ātike tonın yırttı, hūşsuz bolup tüştı, Muştafa uḡuşları (19) feryād ḳılu yıḡlaştı, kökdeki feriştelər me yıḡı başladılar, aydılar:

[312a] (1) İdiyā bu ḳıyāmet körki ermes mü, ĩmān örki ermes mü, zıkr-i raff‘ ermes mü, ümmetka şeff‘ ermes mü, (2) ĩmānka kilīd anıṅ atı ermes mü, ‘ālemluḡlarḳa rahmet anıṅ zātı ermes mü, (3) bu munḳa emgek neçilik? Yarlıḡ keldi: Bu mundaḡuḳ ḳalmaḡay, ḳamuḡ ‘ālemni (4) anı musaḡḡar ḳılḡam, ümmetlerde yegrekini aṅḡa ümmet ḳılḡam, maḳāmı-ı Muḥammed aṅḡa (5) bērgem, ḳamuḡ yalawaçlarḳa anı uluḡ ḳılḡam. Anda kiḏin

resûl ‘aleyhi’s-selâm ‘ammlarıka (6) baqtı, ‘ammesiķa aydı: Men bardım, siz esen qalıñg, mini unutmañg, qayda bir ġarīb (7) körsenġiz men ġarībni anġgay-siz, qayda bir öġsüz körsenġiz men öġsüzni saķınġay- (8) -siz. Aymışlar: Kitip adrılġanlar körüşür, qalı kim resûl ‘aleyhi’s-selâm qadaş uruġdın (9) adrıldı yana körüşti. Yûsuf yalawaç ‘aleyhi’s-selâm atadın adrıldı yana körüşti, resûl (10) Qa‘bedin adrıldı yana kıyâmetde körgüsi ammâ bir adrılmaq bar adın qawuşmas, (11) ol kıyâmet künindeki iki yol başında adrılmaq turur, kim uçmaħķa barur, (12) kim tamuġķa barur. *Qavluhu ta‘âlâ: فريق في الجنة* ايها (36/Yâsîn,59) وامتازوا اليوم ايها المجرمون (42/Şûrâ,7) وفريق في السعير (13) Ol hâlde ġiţâb keldi: Ey kâfir- (15) فان المؤمنون قد فازوا ايها المنافقون و امتازوا فان المخلصين قد فازوا (14) المجرمون امتازوا -ler adrılınġ, mü‘minler qurtuldılar. Ey münâfıķlar adrılınġ muħlişler qurtuldılar. (16) Münâcât: İlâhî mîşâķ küninde biz mü‘minler kâfirlerdin seçip uçmaħ başında (17) turġuzup *ولا الى الجنة ولا الى النار* tiyü ġiţâb yarlıķadınġ, kâfirleri tamuġ başında (18) turġuzup *ولا الى النار ولا الى الجنة* tiyü ġiţâb kıldınġ, bizde tâ‘at ve ‘ibâdet yok (19) erken öz fazlınġ keremünġ birle oların seçe yarlıķadınġ, ol ok qudretiñg

[312b] (1) raħmetiñg birle kıyâmet kün iki yol başında kâfirlerķa qatmadın olardın seçip (2) *فريق في الجنة* zümresinde rûzî kılu bër. Qaçan Mekke (3) ġalkı Muştafâni yolķa köndürüp yandılar erse Meysere tewe burunduķın Muştafâ (4) bilindin yazdı, teweçi tonın çıkardı, dıķķ-i Mışrî egniñge keğdürdi, (5) ‘izzet birle teweke mündürdi, özi burunduķ alıp ilgerü keçti, yolķa (6) kirdi. Ebû Cehl, ‘Atebe ve Şeybe ol üç düşmen arķışda birle erdiler. Meysereķa (7) aydılar: Bu öġsüzni oprak ton birle qoğıl, arıġ tonlar bërmegil, (8) qatıġ işler buyurġıl, öġrensün, tidiler. Meysere aydı: Mañġa Ĥadîcedin (9) işâret bu turur. Resûlni teweke mündürdi erse bir kesek aķ bulut Mevlâ (10) ta‘âlâ yarlıġı birle başınġa kölige kıldı, kamuġ arķış ġalkı isigde, Muştafâ ‘aleyhi’s-selâm (11) yalguz köligede. Ebû Bekr Şiddîķ me ol arķışda erdi, Meysereķa aydı: Muħammed ‘aleyhi’s-selâmnunġ (12) ‘izzetin ġürmetin kördünġ, munda Muħammedke düşmenler bar, sen teweke münüp ilgerü (13) yöriġil, men artında yöriyin, Muħammed arada yörisün,

düşmen kaçd kılsa ikelü def (14) kılalınğ, tidi. Aymışlar: Qayda kün toğar bolsa burun subh ürünğlüki belgürür, (15) kiğin kün toğar, mundağuk resül ‘aleyhi’s-selāmnunğ köni toğğusınğa Ebū Bekr Şiddīknınğ (16) şubhı belgürdi. İşāret: İği ‘azze ve celle yarlıkar, Ebū Bekr resūlnunğ dostı erdi, dost- (17) -luğın belgürtti yalawaçlık kelmesdin burun, men me Ebū Bekrni dünyāda āhıretde resül- (18) -din adırmadım, mü ’min kulum yetmiş yıl boldı mini sewer, fağlım keremümdin revā (19) bolmağay kim rağmetdin adırsa, men adırmağay-men, hağzetimka yawutğay-men, uçmağka

[313a] (1) kigürgey-men. رزقنا الله واناكم. Kağan kaç kün yörip bir kuğı yābānka (2) tegdiler erse ol yolda Bağīrā atlığ zāhid bar erdi, tam üze ağıp (3) kördi kim Mekkedin arqış yetilmiş, aq bulut bireğününğ başında kölige kılr, (4) Tavrıtde İncilde oğımış erdi, āğiru’z-zamān yalawaçınınğ na‘tı şıfatını bitilmiş (5) erdi, başında bulut kölige kılgay, tip. Arqış ħalkını konuklayın, (6) tidi. Utru yöridi, kār vānka aydı: Mundın keçseñiz suw bulunmas, emgengey- (7) -siz tip tüşürdi, ta‘āmlar anuttı, arqışnı iwke keltürdi. Ebū Cehl aydı: (8) Biz kamuğ barsa-miz yüklerimizni sağlağucı yok, Muğammed munda qalsun, yük sağlasun, (9) biz baralınğ, tip kamuğ bardılar. Muğammed müteğayyir, yalguz qaldı. Bağīrā şavma‘asınğa (10) tegdiler erse Bağīrā utru çıktı, Tavrıtde körgeñ şıfatnı bularda (11) körmedi, ol aq bulut me bularnınğ başında yok erdi. Sizlerde kimerse (12) kār vānda qaldı mu, tiyü sordı. Ebū Cehl aydı: Kamuğ munda-miz, kimerse qalmadı, (13) tidi. Bağīrā aydı: Kimerse qalmış bolğay. Yana Ebū Cehl aydı: Bir kiçig (14) oğlan bar, yükler sağlayur. Bağīrā aydı: Kayu qābiledin turur? Aydı: Qureys- (15) -din Hāşim uruğıdın. Zāhid aydı: Andağ erse aql ol turur, sizler teba‘-siz, (16) meninğ konukum ol turur, sizler tufeyl-siz, meninğ mağşūdum ol turur, (17) sizler ermes-siz. Anda kiğin Muğammedni indediler, keldi. Bağīrā rāhib utru (18) yöridi, selām kıldı, eligin öpti, tapuğ kıldı, törde olturttı, ta‘ām (19) yēdiler. Rāhib aydı: Ey Muğammed meninğ sañga bir ħācetim bar. Ayğıl, tidi. Aydı: Ol

[313b] (1) tonuṅg yaķasın açğıl. Muştafa ‘aleyhi’s-selām yaķasın açtı, iki yağrını arasında (2) nübüvvet mührini kördi, yüzün aṅga sürdi, kıble kıldı, aydı: Ey Muḥammed kıarıdım, (3) saṅga vaḥy kelginçe ‘ömr bulmağay-men, bu kūn tanuķluk bérür-men, Allāh bir turur, sen (4) Muḥammed anıṅg yalawaçı bolguṅg. Anda kiḍin aydı: Muḥammed resūlu’llāh memleket közgüsi turur, (5) nübüvvet tācı turur, risālet çovaçı turur, kamuğ şūretler anıṅg atı birle muşavver turur, (6) kevneyn içindeki ḥayy ve cemāl andın münevver turur, heybet <ve> ‘izzeti anıṅg, şecā‘at <ve> kuvveti (7) anıṅg, bahā ve nūr anıṅg, şeref ve ḥubūr anıṅg, fażl ve iḥsān anıṅg, kıble me anıṅg, (8) Baṭḥā ve Nāķa ve ‘imāme anıṅg, Tihāme anıṅg, ķanā‘at ve şükr anıṅg, ḥamd ve zıkr anıṅg, ḥavz ve ma‘rūz (9) anıṅg, maķām-ı Maḥmūd anıṅg, emānet anıṅg⁷⁴¹, diyānet anıṅg, şefā‘at (10) anıṅg ḥaseb anıṅg, neseb anıṅg, aşḥāb anıṅg, ervāḥ anıṅg, kirām anıṅg, ḥulķ-ı kerīm (11) anıṅg, ḥulķ-ı ‘aẓīm anıṅg, ḥulūd-ı cennāt anıṅg, ezvāc-ı tāhirāt anıṅg, faşīḥ til anıṅg, (12) faşīḥ söz anıṅg, ķavī köṅgöl anıṅg, şabūr ten anıṅg, beled-i muḥarrem anıṅg, mescid-i mu‘azzam (13) anıṅg, ḥac ve iḥrām anıṅg, zenzem ve maķām anıṅg, meş‘aru’l-ḥarām anıṅg, zekūt ve şiyām (14) anıṅg, tilāvet-i Qur‘ān anıṅg, cum‘a ve cemā‘at anıṅg, emr-i ma‘rūf anıṅg, nehy-i münker anıṅg, tehlīl (15) ve taķdīs anıṅg, temcīd ve tesbīḥ anıṅg, vaķār ve sükūnet anıṅg, mü‘minlerķa şefķat anıṅg, (16) kamuğ ḥalķ üze raḥmet anıṅg. Baḥīrā rāhib bularnı aytu tükedi erse ķārvān tepredi, (17) Şām vilāyetinṅe tegdiler. Meysere aydı: Ey Muḥammed ķayu söz kim sen aysaṅg, söz ol turur, (18) bu māl kamuğ saṅga bolğusı. Resūl aydı: Ey Meysere bir iw terke alğıl, mālını kamuğ (19) anda ķoḍğıl, satmaķķa aşuķmağıl. Andağ kıldılar. Mekkedin ķārvān keldi tiyü

[314a] (1) ḥaber boldı, Şām ili Mekkelıg yüklerin aldılar, adın yük ķalmadı, rüstā (2) ḥalķı satıgķa keldiler, yük bulmadılar, ağır bahā birle tilediler. Anda kiḍin Muştafa ‘aleyhi’s-selām (3) Meysereķa destūr bérdi, yüklerin çıkardı. Adınlar bir bahāķa satğannı Meysere

⁷⁴¹ m. mükerrer

(4) iki bahāka sattı, üküş asıg itti. Yana tevaqquf kıldılar, özgeler yük satgın aldılar, Muştafa ‘aleyhi’s-selām (5) aldurmadi. Ağınlar yüki tamām boldı erse narhları uçuz boldı, anda kiğin Meysereka (6) emdi algıl tip icāzet bérđi, ağınlar iki bahāka algannı Meysere bir bahāka aldı. (7) İki sınığardın üküş asığlar kıldı, işler tamām bolduğı kün Şām cuhūdlarınıñ (8) ‘ıdı boldı. Ebū Bekr Meysereni hem resūlni cuhūdlar ma‘bediñge iletti, olar künişterin (9) arıtıp sılap üç yüz altmış altun kandiller asmış⁷⁴² erdiler. Resūl ‘aleyhi’s-selām kirdi, (10) kuthıg közi kandillerka tüşti erse temür zencirler sökölđi, kandiller yerke (11) tüşti. Beşāret: Ey mü’mın ve muvaḥḥid İbrāhim ḥıl‘atındın bir zerre Nemrūd otıñga kemişük, (12) söndi kül boldı. Muḥammed resūlu’llāhınıñ kuthıg közin cuhūdlar kandiliñge kemiştük, kes kes (13) boldı, tegme künde üç yüz altmış kurla mü’mın köñgliñge raḥmet birle nażar kıılır-men, bu nażar (14) berekātında yazukunğ dīvānı yok yoğun bolsa ni ‘aceb bolğay. Cuhūdlar anı (15) körüp tañgladılar, ālimleri Tevrıtke baqtılar, aydılar: Bu şıfat āḥiru’z-zamān yalawaçınıñ (16) şıfatlarında biri turur, biziñ dīnimizni bozğan ol turur, biziñ aramızda (17) bolğay, anı istenğ, eligke kigürünğ, öldürelinğ, tidiler. Ebū Bekr <ve> Meysere bu sözni işitip (18) resūl ‘aleyhi’s-selāmı kaçurdılar, bir iw içinde olturttılar, yük yüklep çıkmışda (19) çıkardılar, yolka kirdiler. Ebū Cehl la‘ın cuhūdlarğa aydı: Ol siz istegen

[314b] (1) kimerse kār vānda biziñ birle turur, siz silāhlıg erenler anuqlap turunğ, (2) kār vān narıka çıkmışda kelip kār vānnı egiriñg, men sizke körgüzeyin, tutup (3) öldürünğ, tidi. Üç yüz silāhlıg cuhūdlar atlandılar, kār vānnı eđer diler, (4) ödleğ vaqtında kār vān tegresin egirdiler. Ebū Cehl işāret birle resūl ‘aleyhi’s-selāmı (5) aytu bérđi. Cuhūdlar Muḥammed tēwesin arağa kigürdiler, kıılıç tarttılar, öldürgelü (6) keldiler. Cabbār-ı ‘ālem Mīkā’ılka yarlıg tegürdi: Bir kesek bulutnı dünyāke ıdğıl. (7) Kıara bulut ağıdı, ‘ālem kararadı, kök kökredi, yaşın yaşnadı, kıatıg yel (8) kıoptı, tēweler burunduğın üz diler,

⁷⁴² m. اشمنش

kařarnı bozdılar, esrük buğralar [teg] kuđruķın (9) yerke tokıyu cuhūdlarķa tepündiler. Cuhūdlarķa kaçtılar, tēweler soñlarıñģa kirip (10) üç yüz cuhūdnuñģ başın üzdiler me yerke kemiştiler, ançada il amruldı. (11) Kāmuğnı tuttılar, burunduķlap tergediler, yolķa kirdiler. Mekkeke altı menzillig (12) yerke tegdiler. Kaçan arķış ol menzilke tegse sewinç tegrü cemmāzeķa mündürüp Mekke- (13) -ke kiři ıđur erdiler. Ol kiřiķe Ĥadīce teşrīfler bērūr erdi. Meysere kimersenı (14) ıđģalu oğradı. Ebū Bekr aydı: Muħammedni ıđģıl, sewinçlūğ ĥıl‘ati añģa bolsun. (15) Meysere andağ kılayın, tidi. Yaħşı tēwe tuttı, kıymethģ tonlar birle bezedi. Ebū Bekr aydı: Ey Meysere (16) nelūk mundağ kıılur-sen? Aydı: Ĥadīceniñģ ‘ādeti ol turur kim sewinç keltürse (17) ol teweni ķamuğ esbābı birle añģa bērūr, men tēweni bezeyin bolģay kim Muħammedke bergey. (18) Resūl ‘aleyh’s-selām ol tēweke mündi. Ebū Cehl aydı: Bu Muħāmmmed oğlan turur, munı ıđmağıl, yol (19) azģay, bu işni bütürümegey. Ebū Bekr ve Meysere anıñģ sözın tıñģlemediler, Muħammedni ıdtılar.

yarım künde yetip keldi. (14) Kaçan Muştafa ‘aleyhi’s-selām Mekkeniñ Baḥāsına tegdi erse Ḥadīce Muḥammedniñ cemāliñge arzūlīg (15) bolup kaç qarabaşlar birle üstün tamқа ағıp yolқа бақар erdi, kimerse (16) körüngey mü, tip. Biregü köründi, tewe üze uğıyur, bir kesek aқ bulut başı (17) üze kölige kılınıp, tewesi küwenü kelür. Ḥadīce aydı: Ol kim erdükin bilür mü-siz? (18) Qarabaşlar aydılar: Ol Muḥammedқа oḥşayur. Ḥadīce aydı: Sözlemeñg, Muḥammed munda (19) ne kılur? Qarabaşlar aydılar: Ey seyyide-i ‘Arab bu sözni nelük kizleyür-sen, Ol Muḥammed ‘aleyhi’s-selām

[315b] (1) erdükin bilür-sen, sewüglüg nişanı menğziñdeki belgölüg turur, tidiler. Bu sözde erdiler (2) kim resül ‘aleyhi’s-selām serāy қапуғına tegdi. Bir qarabaş yügrü kirdi, Muḥammed keldi tiyü beşāret bērdi. (3) Muştafa ‘aleyhi’s-selām kirdi, Ḥadīceқа selām kıldı, ḥaberler aydı, Meysereniñ bitigin bērdi. (4) Bitigde bitimiş: Ey seyyide hıç vaқtte satıgımız yörimedi kim bu kez yöridi, ol қamuғ (5) Muḥammed berekātında erdi, tip қamuғ қışсанı aytu bērdi. Ḥadīce sewündi, Meysere bitigiñge (6) revān cevāb bitidi, resülқа bērdi. Resül yana yandı. Ol on iki künlük yerni (7) bir zamānda barıp keldi, ıraқdın köründi erse Ebū Cehl la‘īn sigriyü qoptı, (8) sewündi, aydı: Ey Meysere men sañga aymadım mu, Muḥammedni ıdmağıl tip uş yol azmış, (9) yana keldi. Ebū Bekr <ve> Meysere қаđguluғ boldı. Ebū Cehl sewündi. Resül ‘aleyhi’s-selām yetip keldi, (10) Ḥadīcedin kelgen cevāb bitigin Meysereқа bērdi. Meysere Ebū Cehlқа aydı: Kördünğ mü, (11) Muḥammed yol azmaduқ ammā sen yoldın azıp turur-sen. Ebū Cehl sewünçi қаđgu boldı, Meysere (12) қаđgusı sewinç boldı. Ebū Cehl aydı: Men bu bitigke inanmas-men, men öz қulumnı ıdayın, (13) cevāb keltürsün, tip nāme bitip қulıñga bērdi. Қul bitig alıp altınç күn Ḥadīceқа (14) keldi, beşāret bērdi. Ḥadīce Ebū Cehl la‘īn bitigin alıp yırttı, yerke kemişti, (15) altı kündin burun Muḥammed keldi, bitig keltürdi, tidi. Anda kiğin arқış esen selāmet (16) sewinç birle Mekkeke kirdi. Bir hefte keçmişde kiğin Ebū Ṭālib ‘Ātike ikegü resülni Ḥadīce- (17) -қа ıdılar: Bargıl, Ḥadīcedin teriñg alğıl, sañga қız қalıñgı bolsun, tidiler. (18) Resül ‘aleyhi’s-selām Ḥadīce serāyına keldi, қапуғda

olturdu. Muḥammed ƙapuĝƙa keldi tiyü Ḥadīce- (19) -ƙa ḥaber bērdiler. Ḥadīce ƙiŝi ıdı, Muştafānı aĝırlıƙ birle ƙigürüp törde olturtılar.

[316a] (1) Ne üçün emgenip keldiñg, tidi. Resûl ‘aleyhi’s-selām uwtanıp baş ƙudı kemiŝip aydı: Mini (2) sañga ıdılar, barĝıl teriñgni tilegil, sañga ƙız ƙalıñĝı bolsun tidiler, anıñg (3) üçün keldim, tidi. Ḥadīce aydı: Ey Muḥammed seniñg ‘ammleriñg taƙı ‘ammeneg seniñg işiñg- (4) -ni bütürümegeyler, mañga kelgil, seniñg işiñgni men bütüreyin, ey Muḥammed men sañga bir (5) cüft anutup turur-men ƙımuĝ ‘Arab uluĝları anı ƙoldılar, ol ƙimerseni unamadı, (6) ançası bar ƙız ermes, tul turur, bu ‘ayb birle ƙabûl ƙılır ersenĝ ol me sini (7) dervîşlik birle ƙabûl ƙılır, tidi. Resûl ‘aleyhi’s-selām bu sözni işitip ƙözi yaşlıĝ ‘ammesiñge (8) keldi. Resûlni andaĝ ƙördiler erse ne bolduñg, tiyü sordılar. Ḥadīce mini efsûşƙa (9) tutup mundaĝlar tidi, tip Ḥadīce ayĝanın aytu bērdi. Beşāret. Ḥaberde kelür resûl (10) ‘aleyhi’s-selām yarlıƙar: Ƙıyāmet küni bolsa āmennā bihi ve şaddaƙnā bir ferişte kelip mü’minniñg (11) nāmesin elgiñge bergey, mü’min nāme alĝay, içinde toluĝ tã‘at ƙörgey, neçe baƙsa (12) ma‘şiyet ƙörmegey, ayĝay: Ey ferişte sen ĝalať ƙılıp turur-sen, bu meniñg nāmem ermes, men (13) telim yazuƙlar ƙıldım, olarda biri munda yok, nāme meniñg ermes. Ferişte külgey, ayĝay: (14) Nāme seniñg turur. Mü’min yıĝlaĝay, ayĝay: İlähî bu ferişte mañga küler, mini efsûşƙa (15) tutar. Ḥaƙ ta‘ālādın nidā kelgey: Ey ƙulum nāme seniñg turur, yazuƙlar ƙıldıñg yana āh tidiñg, (16) pişmān bolduñg, ol āh üçün ƙamuĝnı yarlıƙadım, ma‘şiyet orniñga tã‘at bitidim, aydım (17) ^(25/Furkân,70) ^{فَاُولَٰئِكَ يَبْذَلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ} Sen sinde kelürin ƙıldıñg, men minde kelürin ƙıldım. (18) ^(17/İsrâ,84) ^{قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكْلَتِهِ} Ebü Tālib ƙađĝuluĝ boldı, Muḥammedniñg mālı yok erse cāhı (19) cemāli bar, ‘Arabda ‘aşıl ve neseb yüzlüĝin ƙimerse bizke yetmes, Ḥadīce çin mundaĝ

[316b] (1) aymış bolsa ƙörgey-sen, Ḥadīceƙa taƙı ƙavmiñge ne iş ƙılĝay-men? ‘Ātike aydı: Ey ƙarındaş (2) ƙöñgöl meşĝül ƙılmaĝıl, men Ḥadīceƙa barayın, ḥaƙıƙat ma‘lûm ƙılayın. ‘Ātike keldi Ḥadīce- (3) -ƙa sordı: Ne maşlaḥat bar, tidi. Muḥammedniñg sözün

aytu bêrdi, Hâdîce maṅga efsûs (4) kıldı, tip yıǵlayu keldi, tidi. Hâdîce aydı: Zinhâr men Muḥammedka küwenür-men, ol ayǵan söz- (5) -ler râst turur, özümni Muḥammedke ‘arza kıldım, emdike tegi örtüǵlûǵ tutar erdim, emdi (6) açuǵ aytur-men, eger Muḥâmed mini qabûl kılsa tenim mâlım qamuǵ Muḥammedniṅ turur. ‘Âtike aydı: Ol (7) sini unaǵay, sen anı unaǵay mu-sen? Hâdîce aydı: Men anı ne tip unamaǵay-men, aşı (8) mu yoǵ, nesebi mü yoǵ, uluǵ süṅüki mü yoǵ, atlıǵ ataları mu yoǵ, eǵǵı kılıǵı mu yoǵ, (9) körki cemâli mü yoǵ? ‘Âtike aydı: Bu qamuǵ bar ammâ mâlı yoǵ. Hâdîce aydı: Muḥammedniṅ mâlı yoǵ (10) erse meniṅ mâlım bar. Beşâret: Mundaǵuǵ kıyâmet küni bolsa âmennâ bihi ve şaddâknâ (11) Muḥammed Muştafa ‘aleyhi’s-selâm ‘arş astında şefâ‘at kılgay, ayǵay: İlâhî ‘âşî ümmetlerimdin (12) keçürgil, ḥazretiṅde qabûl kılgıl. Yarlıǵ kelgey: Ey Muḥammed nelük qabûl kılmas-men, (13) tilinde şehâdet mu yoǵ, köǵsinde taşdıǵ mu yoǵ? Ayǵay: İlâhî bular bar ammâ tâ‘at (14) yoǵ. Hıṭâb kelgey: Ey Muḥammed olarda tâ‘at yoǵ erse minde raḥmet bar. Bu sözni ‘Arab- (15) -lar işittiler, aydılar: Ey Hâdîce sini munça teṅlik melikler qoldılar, unamadıṅ, (16) Muḥammedni ihtiyâr kıldıṅ, murâdıṅ ne erdi? Aydı: Ol murâd kıdın ma‘lûm bolǵay, ol tüş (17) kim men kördüm, siz körmediṅiz, ol söz kim men işittim, siz işitmediṅiz. ‘Âtike aydı: Sen (18) kendü unayur-sen, ‘ammüṅ Varaḳa bin Nevfel unaǵay mu? Hâdîce aydı: Bu işniṅ tedbiri bar, (19) [Ebû Tâlib] konuǵluǵ itsün, Varaḳa bin Nevfelni ḥâzır kılsun, qalǵan yaraǵını men bilgey-men.

[317a] (1) ‘Âtike kelip bu sözni Ebû Tâlibka aydı. Ebû Tâlib konuǵluǵ kıldı, uluǵlarını yıǵdı, (2) Varaḳa bin Nevfelni ündedi, ḥamr bêrdi, ṭab‘ı ḥoş boldı erse bu sözni sözledi. (3) Varaḳa Hâdîceka soralıṅ tip qoptı, Hâdîceka kirdi, Ebû Tâlib sini Muḥammed üçün (4) qolar, tidi. Hâdîce: Sen bilgil, tidi. Varaḳa aydı: Sen ne tiyür-sen? Hâdîce aydı: Ne tige-y-men, (5) aşı bar, nesebi bar, körki bar, hüneri bar, ḥiredi bar, emânnı bar. Varaḳa aydı: Bu qamuǵ bar (6) ammâ mâlı yoǵ. Hâdîce aydı: Anıṅ yoǵ erse meniṅ bar. Varaḳa öwkelep Hâdîce üskindin (7) eligin yotasıṅa uru çıktı, ‘Arab ve ‘Acem melikleri

qoldılar, unamadı, Ebû Tâlib ögsüzün (8) unadı, tip. Ba' zı aymışlar: Hâdîce öğretü bërdi, Varağa bin Nevfelni qonuqlayın, qamr bërîng, (9) meniñ sözümni sözleñg, qalğanın men bileyin, tidi. Anda kiğin qarabaşlarqa fermân- (10) -ladı. Altun edişlerde za' ferân ezip tuttılar. Resm ol erdi kim qız qolsa bëreliñg timişde (11) tonlarıqa za' ferân suwın saçar erdiler. Varağa öwkeledi, qoğup qıqarda qarabaş- (12) -larqa fermânladı, za' ferân suwı birle Varaqanıñ taqı adınlarınñ tonların sarğarttı- (13) -lar. Yarındası qamrdın açıldı, taqaklarda nişârlar ilettiler. Varağa aydı: Bu ne turur? (14) Aydılar: Hâdîcenı Muqammedqa bërdiñg. Bërmedim, tidi. Aydılar: Bu tonında za' ferân ne turur? (15) Baqtı, tonında za' ferân kördi. Andağ bolsa quccetleri qalmas erdi. Adın sözleyümedi. (16) Yana aymışlar: Hâdîce Muqammedqa aydı, men fülân kün 'ammum Varaqanı qonuqlayur-men, (17) qamr bërür-men, barıp fülân fülân abuşqalarını üskünğde alıp turğıl, Varaqnıñ tab' ı (18) hoş bolmışda kirip kelgil, tidi. Andaq kıldı, Hâdîce qonuqluq itti, Varakaqa (19) qamr bërdi, tab' ı hoş bolmışda aydı: Ey 'amm bu yolu satıqım yawlaq asıqlıq boldı,

[317b] (1) Muqammed edğülükinde telim mâl qâşıl boldı tiyü resûlnı telim öge medq aytu sözledi. (2) Bu sözde erdi. Resûl 'aleyhi's-selâm qapuğ qaqtı, Hâdîce, kirgil, tidi. Abuşqalar birle kirdiler. (3) Varaqanıñ közi resûl 'aleyhi's-selâmqa tüşti erse aydı: Yâ Muqammed bayadın berü Hâdîce sini öger, (4) sindin âzâdlıq kıur, biz me sini edğü turalıñg, bu kün ne tilekiñg bar erse bëreyin, (5) tidi. Hâdîce perde içindin aydı: Muqammed kendü anıñg üçün kelip turur. Varağa abuşqa- (6) -larqa aydı: Tanuq boluñg, men Hâdîcenı Muqammedqa bërdim. Yana resûl 'aleyhi's-selâmqa aydı: Sen qabûl (7) kıldıñg mu? Resûl qabûl kıldım, tidi. Anda kiğin resûlqa Hâdîce aydı: Sen bir tëve (8) boğuzlağıl, men bir tëve boğuzlayın. Resûl bir tëve boğuzladı, esiç asturdı, tam- (9) -larda def urdurttı. Ol rûzgârda resmleri ol erdi. (10) Bilsünler, nikâh turur, sıfâh ermes tip. Qaçan Varağa (11) qamrdın sağaldı erse eginde iki qat ton kördi, ol me resmleri (12) erdi. Qaçan qız bërışseler iki qat ton keçer erdiler, def ünlerin me işitti. (13) Bu ne turur

tiyü sordı. Hādīce aydı: Mini Muḥammedka bērdinġ. Varaḳa aydı: Sen rızā (14) bērdinġ mü? Bērdim, tidi. Varaḳa aydı: Qayşer ve Kisrā, ‘Arab ve ‘Acem melikleri tilediler, (15) unamadinġ, Ebū Ṭālib ögsüzün unadinġ. Hādīce aydı: Ol ögsüz bolsa qıvveti, (16) cemālī, feşāhatı, ḥasbi, nesebi mü yok, aṅga men māl bergey-men, tip ḥazīne қапуғın açtı, (17) altun kümüş çıkardı, ḥirmen menġizlig yıġdı, aydı: Ey Muḥammed munı saṅga baġışladım, (18) kimnünġ munça mālī bolsa dervīş mü bolur, tidi. Bu turur ol ‘ayet ma‘ nīsi kim yarlıqar, (19) ووجدك عائلا فاغنى (93/Duhâ,8) resūl ‘aleyhi’s-selāmnunġ ‘ammleri tēweler boġuzladılar. Qamuġ ‘Arab ili

[318a] (1) yıġıldı, uluġ toylar kıldı, altun kümüş mällar saçtılar, Ebū Ṭālib nikāḥ kıldı, (2) الحمد لله (3) خطبه ابى طالب قالها فى ترونج خديجه الهمد nikāḥında oqıġanġan⁷⁴³ ḥuṭbe bu turur. (4) الذى جعل الكعبه معظما والحرام محرما والزمزم مزمزما ومقام لبراهيم مملما والنكاح محكما والحل فى نكاح (5) امراكرما وانى عقدت بين خديجة بنت خويلد برضاها وهى سيده العالمين وهى ابن اخى احمد برضاها وهو (6) سيد اهل الاراضين (7) بصداق معين وهو من اربعين الف دينار وانكحوا الخطاب برك لعماد والمستمعون (8) ويرجع سارين تارين وغير ضارين و برب الكعبه اعتقدنا وعليه اعتمادنا والصلواة والسلام على حدنا ابراهيم (9) تسلمنا كثيرا (10) خليله وعلى انبيا اسماعيل رسيده وصفيه وسلم (11) خليله وعلى انبيا اسماعيل رسيده وصفيه وسلم (12) Kirgil, tidiler. Kirdi, resūl ‘aleyhi’s-selāmı qadġuluġ kördi, ne boldı, ayġıl, minde (13) aġar iş bolsa bütüreyin, māl kerek erse uş māl, ten birle bütse uş ten, cān (14) birle bolsa uş cān, meninġ tenim cānım saṅga fedā bolsun, tidi. Resūl aydı: (15) Qadġum ol turur, Hādīce birle nikāḥımız boldı, bu kün kişi ıdı, mini iwke (16) kelsün timiş, meninġ keḍip bargu teg tonum yok, Hādīceka yaraġlıġ alıp bargu teg (17) nersem yok. Ebū Bekr aydı: Qadġurmaġıl, sinde yok erse minde mālınġ bar, uluġ (18) ataṅġ

⁷⁴³ m. اوقيانغان

‘Abdu’l-Muṭṭalib eseninde maṅga miṅg kızıl altun bërdi tegme türlüg ecnâsdın, (19)
minde kiḍin Muḥammedka kerek bolmışça bu mālın harclağıl, bu kün oğlanlarımka

[318b] (1) bërsem atamız mālı turur tip Muḥammedka bërmegeyler, sinde tursun timiş
erdi, bu zamân (2) barıp saṅga kerekin keltüreyin, tidi. Aymışlar: Ol māl kamuğ Ebū Bekr
Şıddıknıṅ erdi, meniṅ (3) tip harc kılsam minnet urmış bolğay-men, Muḥammedka
uwutluğ bolğay-men, ‘Abdu’l-Muṭṭalib (4) qoḍdı tip aydı, Muḥammed mindin
uwtanmasun, minnet kötürmesün, tidi. Anda kiḍin barıp üç (5) vaskı ton keltürdi tegme
biri biş yüz altun bahālıg, bir şurre keltürdi içinde miṅg kızıl altun. (6) Resül ‘aleyhi’s-
selāmuṅ öṅinde qoḍdı. Resül ‘aleyhi’s-selām aydı: Yâ Ebū Bekr kamuğ vaqhte seniṅ
edğülüküṅ (7) bizke tegdi, telim haqlar biziṅ üze vâcib kıldıṅ, emdi me neçe emgek
bolsa bu keçe (8) meniṅ birle bargıl, bu haqnı ol haqlarka ulağıl, tidi. Ebū Bekr aydı:
Tebām birle (9) barayın. Bu sözde erdiler kim Meysere kaç baş kullar birle kirip keldiler.
Bir pādşāhāne (10) ton keltürdiler. Resül ‘aleyhi’s-selām aydı: Men Ebū Bekr tonı bar
erken Ḥadice tonın ihtiyār kıлмаğay-men, (11) tip Ebū Bekr tonın keḍdi. Ebū Bekr birle
Ḥadice serāyka bardılar. Ebū Bekr miṅg (12) kızıl altun şurresin Ḥadice öṅinde qoḍdı,
Ḥadice serāylar bezep qarabaşlar (13) elginde altun toluğ tabaqlar turğuzmuş erdi. Kaçan
resül ‘aleyhi’s-selām kirdi erse qarabaş- (14) -lar altunni resül ‘aleyhi’s-selām adaqı
astında nişār kıldılar, Ebū Bekr keltürgenni me resül ‘aleyhi’s-selām öṅinde (15)
qoḍdılar, uluğ konuqluq kıldılar. Ebū Bekr ta‘ām yep çıkarda Ḥadice bir kıymetliḡ (16)
ton, telim zarā’if nerseler birle Ebū Bekrke bağışladı. Ebū Bekr yandı. Resül ‘aleyhi’s-
selām Ḥadice (17) birle qaldı. Ḥadice aydı: Ey Muḥammed ne mālım mülküm bar erse
kamuğnı saṅga bağışladım, men (18) seniṅ minnetiṅde bolayın, sen meniṅ
minnetimde bolmağıl. Kamuğ resülnüṅ boldı. Lâ- (19) -cerem kıyâmetka tegi imâmlar
mihrâbda, muḳrîler meclislerde, ḳurrâlar devrlerde,

[319a] (1) oğlanlar debîrsitânda munı oqıyurlar. *Ḳavluhu ta‘ālā*: ووجدك عائلا فاغنى (93/Duhâ,8)

(2) ya‘nî Muḥammed çığay erdi, Mevlâ ta‘ālâ Ḥadice mālı birle bayıttı. Aymışlar:

Resûlka (3) vahy kelmişde kiğin kaçan Cebra'îl kelse 'Âyişeğa öz selâmnın, Hadîceğa (4) Taŋgrı selâmın tegürür erdi. Resûl 'aleyhi's-selâm Cebra'îldin sorar erdi: Maŋga 'Âyişe rażıya'llâhu 'anhâ (5) kamuğdın sewügrek turur, sen selâm aytur-sen, Hadîceğa Taŋgrı 'azze ve celle selâmın tegrür- (6) -sen, hikmet ne turur? Cebra'îl aydı: 'Âyişe sini hürmetde, nübüvvetde, risâlet kelmişde (7) buldı ammâ Hadîce sini çığaylıkda yoksuzlukda, 'izzetiŋ hürmetiŋ yok erken (8) sini cüftlükğa ihtiyâr kıldı, mālın mülkin saŋga nişâr kıldı, ol yoldın (9) Hadîce hürmeti artukrağ boldı. Aymışlar: Hadîceniŋ 'ömri âhır bolmışda (10) resûl 'aleyhi's-selâmka kişi ıdı, aydı: Men saŋga kelmişde altun kümüşüm, mālım tawarım, kullarım (11) qarabaşlarımdın, esbâbımdın başka kırk altun hâven keltürdüm, adın (12) hâvenlerdin başka. Resûl 'aleyhi's-selâmnuŋ köŋgli tefâvüt kıldı, aydı: Barıp Hadîceğa (13) aygıl, maŋga mālını öz ihtiyârıŋ birle bérdiŋ, bu kün ol bérmişinŋe (14) pişmân bolup minnet mü kılur-sen? Hadîce yana kişi ıdı, ol sözni minnet üçün (15) aymadım, kamuğ mālımını bérdim, minnet kılmadım velîkin bir maşşûdum bar, ol saŋga (16) ilki vahy kelmişde yörgeyip yatğan oprak kilimünŋni⁷⁴⁴ maŋga bérıp ıdgıl, (17) âhiretlik kefenim ol bolsun, tamuğ otıŋga kalkanım ol bolsun. Resûl bérıp ıdı. (18) Hadîceniŋ kefeni birle koğtılar. Aymışlar: Er yêti yaşında tişi tüşer, on (19) biş yaşasa bâliğ bolur, yigirmi bir yaşka tegi boğı uzayur, kırk yaşasa 'aklı tamâm bolur.

[319b] (1) Resûl 'aleyhi's-selâm kırk yaşka tegdi erse Cebra'îl 'aleyhi's-selâm yalawaçlık keltürdi. Vallâhu ta'âlâ a'lem. (2) **Muştafa 'aleyhi's-selâmka yalawaçlık keltürgen sözleri.** Ol rûzgârda yalawaç- (3) -lık kesilip emr ve nehy, namâz ve tâ'at yok erdi, 'ibâdetleri tefekkür erdi. Resûl 'aleyhi's-selâm (4) Hırâ tağıŋga ağıp kün uzun tefekkürde erdi, kırk yaşı tamâm boldı erse Cebra'îl (5) keldi, özini resûlka körgüzdi, aydı: اقراء ya' nı okıgıl. Resûl 'aleyhi's-selâm kôrkti, (6) titreyü iwke keldi, yarındası yana

⁷⁴⁴ m. كيلمونك

bardı. Cebra'ıl yana andağuk köründi, yana (7) اقراء tidi. Resûl 'aleyhi's-selâm qorqup kelip Hâdîce iwinde yattı. Ne bolduñg, tip sordı. (8) Resûl 'aleyhi's-selâm aydı: İki kün boldı, mañga bir kimerse kelür, اقراء tiyür, bilmes-men kim turur, tidi. (9) Hâdîce aydı: Emdi yana kelmişde mañga haber kılğıl. Bir ançada yana keldi. Resûl 'aleyhi's-selâm (10) Hâdîceğa haber kıldı. Aydı: Bar mu azu kitti mü? Kitti, tidi. Hâdîce aydı: Müjde sañga (11) sen yalawaç bolur-sen, sen keldi timişde men başımni yalıñg kıldım, kitti tidiñg erse (12) bildim kim ferişte turur, harâmni körmes, Şeytân bolsa kitmegey erdi. Yana (13) aydı: اقراء timişde ne oqıyın tigil, tip Hâdîce ta' lîm kıldı, koptı, atası (14) qarındaşı Varağa bin Nevfelğa bardı. Varağa tersâ bolup İncîlni ' Arab tilinçe bitimiş (15) erdi, qarı bolup oltururda Hâdîce kirip aydı: Yâ ' amm Muhammedğa kaç yolu boldı (16) kimerse körünür, اقراء tiyür, tip adın kışşaların aytı bérdi. Varağa aydı: Bu ayğan (17) sözinde şâdık erse ol Nâmûs-ı Ekber turur, anıñg atı Tevrîtte Nâmûs-ı Ekber turur. (18) Aymışlar: Varağa aydı, ol Nâmûs-ı Ekber ' İlsî kökke ağmışda kiğın kimerseke (19) inmedi, inse kamuğ halâyıknıñ fâzılraqıka iner velîkin anıñg belgüleri bar,

[320a] (1) bargıl, emdi kelse mañga haber bergegil tigil, keldi tise sen başın yalıñg (2) kılğıl, ferişte bolsa ' avratğa bakmağay. Hâdîce iwke keldi, resûlğa aydı: Bu (3) yolu kelse mañga ayğıl. Bir zamân keçti, Cebra'ıl keldi. Hâdîceğa haber kıldı, (4) resûl başını Hâdîce tizinde qoğdı, Hâdîce başını yalıñg kıldı, emdi körer mü-sen, (5) tidi. Resûl körünmes, tidi. Hâdîce başını örtti, emdi körünür mü, tidi. (6) Körünür, tidi. Üç qata mundağ kıldı erse Hâdîce bildi kim Şeytân ermes, (7) koptı, Varağa bin Nevfelğa bardı, bu haberni aytı bérdi. Varağa aydı: Ol Nâmûs-ı (8) Ekber turur, kâşkı men ' ömr bulsam, sini Mekkelığlar Mekkedın çıkarur kün sañga (9) nuşret kılğay erdim. Anda kiğın aydı: Ol Nâmûs anğa kelgen kimerсени (10) âzârlayur mu, ildin çıkarur mu bolur, tidi. Rûzgâr keçmedin Varağanıñg vefâtı (11) boldı, Hâdîce resûlğa aydı: Emdi kelse oqığıl tise ne oqıyın tigil, (12) tidi. Kilîm yörgeyip yaturda Cebra'ıl keldi, اقراء tidi. Resûl 'aleyhi's-selâm (13) aydı: رَبِّكَ الَّذِي (14) اقراء باسم bitig bilmes-men, ne oqıyın, tidi. Cebra'ıl aydı:

الى قوله ما لم يعلم خلق الانسان من علق. (96/Alak,1-2) Aymışlar: Bir kün resûl ‘aleyhi’s-selâm (15) Hîrâ tağındın indi, meñgzi adnamış. Hâdîce ne bolduñg, tiyü sordı. (16) Aydı: Ol keligli mañga keldi, sözlerin sözlep mini tağdın indürdi, adağın yerke (17) tepti, yul belgürdi, özi tahâret kıldı, mañga me tahâret kıldurttı, (18) iki rek‘at namâz kıldı, men me anıñg birle namâz kıldım, aydı: Ey Muḥammed namâz bu turur. (19) Cebra’îlning yaşıl tonları bar erdi. Ançada Hâdîce İmân keltürdi. Üç kün

[320b] (1) keçti, bu ḥaber Mekke içinde fâş boldı. ‘Alî keldi, aydı: Yâ Muḥammed bu ne iş turur? Resûl ‘aleyhi’s-selâm (2) aydı: Tañgrı ‘azze ve celleniñg dîni turur, kirür müs-sen, tidi. ‘Alî aydı: atalarımızniñg (3) dîniñg ḥilâfınça ermes mü, bir zamân köreyin, tidi. Bardı, bir zamânda yana keldi, İmân (4) keltürdi. Mekke ḥalkı ayttılar: Vallâh kim Muḥammed tilwe boldı. Bu âyet nâzil boldı kim *Ḳavluhu ta‘âlâ*: (5) ن والقلم وما يسطرون ما انت بنعمة ربك بمجنون (68/Kalem,1-2) Anda kiḍin resûl ‘aleyhi’s-selâm ikişer rek‘at (6) namâz kıldı, Mekkedin hicret kılıp Medîneğa barmasdın burun iki yılğa tegi anda kiḍin (7) mi‘râc tüninde bu biş namâz farîza boldı. Aymışlar: Rivâyet kıılır Muḥammed bin İshâk raḥmetu’llâh: (8) Ol kün kim Cebra’îl ‘aleyhi’s-selâm resûlğa köründi, aydı: Yâ Muḥammed sewinç sañga Mevlâ ta‘âlâ ni‘meti seniñg (9) üze tamâm boldı, sañga on nerse bërdi kim adın yalawaçlarğa bërmedi. Ol on (10) ḳayu turur, tip sordı. Aydı: Ḳayu yerde Mevlâ atı atansa sen birle atanur-sen. (11) *Ḳavluhu ta‘âlâ*: ورفعنا لك ذكرك (94/İnşirâh,4) İkinci: Ümmetiñgni ḳamuğ ümmetdin yegrek, tidi. *Ḳavluhu ta‘âlâ*: (12) كنتم خير أمة أخرجت للناس (3/Âl-i İmrân,110) Üçünçi: Yer yüzini sañga mescid taḳı arıglıḳ kılu (13) bërdi. *Ḳavluhu ta‘âlâ*: جعلت لي الأرض مسجداً وطهوراً Törtinçi: Ümmetiñg Ḳur’annı (14) köñgli birle zâhir oḳıgaylar. Bişinçi: Mevlâ ta‘âlâ ḳamuğ feriştelere birle şalavât ıdırlar. (15) *Ḳavluhu ta‘âlâ*: هو الذي يصلي عليكم وملائكته (33/Ahzâb,43) Altınçı: Seniñg dîniñgni adın dînler (16) üze zâhir kılgay. *Ḳavluhu ta‘âlâ*: ليظهره على الدين كله (9/Tevbe,33) Yétinçi: Namâzlar ḳazâsın ümmetiñgğa (17) meşrû‘ kıldı. Seksinçi: Ganîmetni ḥelâl kıldı, burunḳı şerî‘ atlerde ḥelâl ermedi. (18) Tokuzınçı: Ḳurbân etini yemek buyurdi, evvelḳılarğa ḳurbânlıḳnı

köyürmeklik erdi. (19) Onınç: Köligesi yerke tüşmes erdi, ilgerüdin neteg körse artkarudın andağuk

[321a] (1) körer erdi. Yana Ebū Bekrni kördi, aydı: Men Taṅgrınıṅ yalawaçı-men. Ebū Bekr aydı: Rāst (2) aytur-sen, yalawaç-sen, men sindin munı oq umsinur erdim. Ađınlar bir ança (3) unaştılar, kiđin ĩmān keltürdiler ammā Ebū Bekr unaşmadı, resūlni könike tuttı, (4) ĩmān keltürdi, anıṅ için Şıddıķ atandı, ma‘nisi yawlaķ köni sözlüg timek (5) bolur. Anda kiđin resūl ‘aleyhi’s-selām ĩmān da‘ vetin kıldı, қayu çıғay yoқsuz erse ĩmān (6) keltürdi, baylar boynağular zaḥmet bērü başladılar, [‘Arab] kāfirleri düşmen boldı- (7) -lar. Hikāyetde kelür: Emīrū’l-mü’miñ ‘Ömer rażıya’llāhu ‘anhu Ebū Bekr Şıddıķ birle rażıya’llāhu ‘anhu (8) sözleşürde ‘Ömer қatıғ sözledi, köñgli emgendi, қopup resūl ‘aleyhi’s-selāmқа bardı. (9) ‘Ömer bildi kim resūlқа barıp mindin gile қılғay tip soñıñça barıp ‘özr (10) қolup yandurayın, tidi. Bardı, yolda yetmedi, resūlқа kirip sözleşmiş. Resūl ‘aleyhi’s-selām (11) öwkesi kelip yüzi қuwarmış. ‘Ömer kirip keldi. Resūl ‘aleyhi’s-selām mini bir қaç kün (12) terilgelü қođmas mu-siz? Yana aydı: ما عرضت عرابى ابى بكر فانه لم يطيعهم (13) الاسلام على احد وفى وجهه كيوه Ma‘nisi ol bolur: Kimke kim İslām ‘arza қıldım erse (14) yüzini acıttı illā Ebū Bekr yüzini acıtmadı, özgeler yalğan aytur-sen tip كذبت, tidiler (15) ammā Ebū Bekr köni aytur-sen, tip صدقت, tidi. Andın Şıddıķ atandı. Aymışlar: Erenlerde (16) eñg ilki ĩmān keltürgen Ebū Bekr Şıddıķ erdi, urağutlarda Ḥadıcetü’l-Kübrā erdi, oğlan- (17) -larda ‘Alī bin Ebī Ṭālib erdi. Aymışlar: İslām keltürgenler resūl birle otuz toқuz boldılar, (18) namāznı āşkāra қılumas erdiler, kāfirler mü’miñlerқа zaḥmet bērü başladılar. (19) Resūl ‘aleyhi’s-selām du‘ā қıldı: اللهم اعز الاسلام باحد رحلين اما عمر او ناي ابو جهل

[321b] (1) İdiyā islāmқа қuvvet bērgil, bu iki erniṅ birisi birle ya ‘Ömer birle ya Ebū Cehl birle. (2) Su‘āl: Resūl ‘aleyhi’s-selām bu ikegüde birini islām birle ağırlağıl, tip du‘ā қıldı. ‘Ömer rażıya’llāhu ‘anhu (3) ḥaққında icābet boldı ammā Ebū Cehl ḥaққında icābet bolmadı. Hikmet ne erdi? Cevāb: Resūl ‘aleyhi’s-selām- (4) -nuṅ қutlıғ tilinde burun

‘Ömer atı yöridi, anıñg üçün ‘Ömer islām buldı, Ebū Cehl bulmadı, hikmet (5) bu erdi, timişler. **Emīrū’l-mū’minīn ‘Ömer rażıya’llāhu ‘anhu islām keltürgen sözleri.** (6) Ebū Cehl başlıg Kureyş kāfirleri resūl ‘aleyhi’s-selāmka düşmenlik başladılar. Bir kün kamuğ (7) ‘Arab uluğları er hatun Ka‘beke yığıldılar, ‘Ömerke aydılar: Biz sañga yüz kızıl tülüg tewe (8) bèrelıñg, yana miñg kızıl altun nağd bèrelıñg⁷⁴⁵, barıp Muḥammedniñg başın alıp keltürgil. (9) ‘Ömer aydı: Bu iş minde çıkar, men bütüreyin, tip hamr içip kılıç aldı, barayın (10) Muḥammedniñg başın kesip qoldaşların bulun keltüreyin, tidi. Ba‘zı aymışlar: Bir kün (11) Ebū Cehl bir ança kāfirler birle oturup resūl ‘aleyhi’s-selāmka cefā sözleyür erdiler. ‘Ömer rażıya’llāhu ‘anhu (12) anda hāzır erdi, aydı: Bu cefā aymaq, gıybet kılmak erenler işi ermes, muḥanneşler (13) işi turur. Ebū Cehl aydı: Sen er ersenğ yüz kızıl tülüg tewe, yüz ũkıyye altun (14) alğıl, Muḥammedni helāk kılğıl. ‘Ömer bu işke rağbet kıldı. Kamuğları kopup butқа (15) bardılar. Olarnıñg resmi ol erdi: Kaçan biri biri birle ‘ahd kılsalar, butlar (16) ũskiñge barıp olarnı tanuq kılıp ol ‘ahdni bozmas erdiler, kamuğ yığıldılar. Lāt (17) ve ‘Uzze ve Hubelқа bardılar. Ol kün kamuğ butlar Ka‘be içinde erdiler. Mevlā ta‘ālā Hubelқа (18) til bērdi, aydı: رجل امين يدعوك الى الاسلام (19) وانت تريدان تسفك دم بالله ما Ya‘nı bir emīn er sini müselmānlıqқа oqıyur, sen anıñg qanın tökeyin mü tüyür-sen,

[322a] (1) vallāh kim qılumağay-sen. ‘Ömer anı işitip ‘ahdni bozğalu tegdi. Şeytān vesvese (2) kıldı: Munça tēwedın, munça altundın quruğ qalır mu-sen? Naşihat: Yüz miñg ḥalāyık (3) altun sewüglükinde cānnı yelke bērdiler taqı ĩmānnı. والعياذ بالله ‘Ömer yana butlar- (4) -қа kirdi, Mevlā ta‘ālā ‘Uzzeқа til bērdi, aydı: Lā ilāhe illa’llāh Muḥammed resūlu’llāh. ‘Ömer anı (5) işitti, aydı: Men butқа tapınur-men, meniñg ma‘būdum eḥadniñg birlikiñge, Aḥmedniñg (6) yalawaçlıqıñga tanuqluq bērür, men anıñg qanın tökgelü barur-men, neteg bolğay? (7) Resūl ‘aleyhi’s-selām du‘āsı ‘Ömer

⁷⁴⁵ m. بردلار

hakkında icâbet boldı. Su'âl: İdi 'azze ve celle rahmetinde (8) ne korusuk bar erdi kim resûl 'aleyhi's-selâm yalguz 'Ömerke du'â kıldı, ikisiñge du'â kılmağı? (9) Cevâb: Mevlâ ta'âlâ rahmetinde korusı yok ammâ resûlka Cebra'îl kelip haber bërmiş erdi kim (10) bu ikegüde birisi İmân keltürgey tip anıñg üçün birini koldı, burunrak (11) tilinde 'Ömer atı çıktı, lâ-cerem anıñg hakkında müstecâb boldı. Beşâret: Muhammed 'Ömerka (12) bir yolu du'â kıldı, 'Ömer hidâyet buldı, yigirmi üç yıl ümmetka du'â kıldı, (13) Mevlâ ta'âlâ icâbet kılmış bolsa, ne 'aceb bolğay. 'Ömer butlar üskindin köñgülsüzrek (14) çıktı, yawuz koldaşlar koğmadılar, yana Muhammedni öldürgelü kaşd kıldı. Ey müselmân- (15) -lar yawuzlar birle dost bolmañg, yarın olarnıñg birle tamuğka barmañg, bu künki aş (16) boğuz eşleri, oyun külgü koldaşları yarın kamuğ düşmen bolğaylar. *Kavluhu ta'âlâ: الإخلاء* (17) *يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ أَلَّا الْمُتَّقِينَ* (43/Zuhuf,67) Ol kün bolsa yawuz eş koldaş biri biridin (18) teberrâ kılurlar, ey kâşkî menli senli aramızda maşrıq mağrıp endâzesinçe ıraklıkı (19) bolsa erdi, neme yawuz turur mundağ koldaş. *Kavluhu ta'âlâ: يا ليت بيني وبينك بعد* (43/Zuhuf,38) *المشرقين فبئس القرين*

[322b] (1) Yana 'Ömer Ebū Cehl birle butlarka kirdiler. Haq ta'âlâ kudreti birle yana bir butka til bërdi, aydı: (2) *يا أيها الذين آمنوا لا تأخذوا بطول في الأسماء القصوى ولا في زينتهم* Ya'nî kaçanğa tegi (3) butlarka tepinür-sen, halâyıqlarda yegreki çıktı, sini uçmağka okıyur, bu sözni 'Ömer tağı (4) Ebū Cehl ikegü işittiler. Ebū Cehl aydı: Ey 'Ömer, bu sözni sırda tutğıl, Mekke halkı (5) işitseler kamuğ aña İmân keltürgeyler, biz hürmetsiz, 'izzetsiz bolğay-miz. 'Acebâ: (6) 'Ömer munça yıllar kâfirlik kıldı, mâl andın isiz kelmedi, yüz tewe üçün Muhammedni (7) öldürgelü kaşd kıldı, Ebū Cehl söziñge mağrūr boldı, yalıñg kılıç aldı, yolka (8) kirdi, Lât ve 'Uzza atayu and içti, Muhammedni öldürmeginçe kılıcımnı kınka kigürmegey- (9) -men, tidi. Ol hâlde Rabbü'l-'izzet hitâb kılur erdi: Meniñg 'izzetim celâlim haqqı hürmeti köñglüñg- (10) -ni küfrdin arıtmağınça kuşluğnı ödlekke tegürmegey-men. 'Ömer bir ança bardı, kaç (11) yigitlerni kördi, tonların yerde koğup bir buzağı kawup tutumaslar, buzağı kaçıp (12) 'Ömer katıñga keldi, aydı: Ey

‘Ömer bu munça kişi birikip mini tutumaslar, sen yalguz (13) barıp Muḥammedniñ başını neteg keser-sen? ‘Ömer saqınçılığ boldı, aḳru aḳru yöriyü başladı. (14) Fâ’ide: Kaçan Mevlâ ta‘âlânıñ ‘adliniñ eṣeri zâhir bolsa Tañgırıka tapınguıclar, (15) buzağuğa tapınguı bolurlar, yana faẓlınıñ eṣeri zâhir bolsa taşka tapıngan (16) ‘Ömerni Tañgırıka tapıngan kılur. Yolda Ḥabbâb yolıqtı, bu Ḥabbâb ‘Ömerniñ kız qarındaşın (17) tutar erdi, ‘Ömerka sordı: Qança barur-sen? [‘Ömer aydı: Ol erniñ başın alğalı barur-men.] ‘Ömer resûl ‘aleyhi’s-selâmnı andağ düşmen tutar erdi kim (18) atın ağzınğa kigürmes erdi. Ḥabbâb aydı: Ey ‘Ömer evvel kız qarındaşındın taḳı küdegünğ- (19) -din başlağıl, anda kiḳin Muḥammedke oğrağıl, küdegünğ taḳı kız qarındaşınğ Muḥammedka

[323a] (1) İmân keltürüp tururlar. Maḳşûdı ol erdi ‘Ömerni özümüzke meşğül (2) kılalıñğ, Muḥammedni öldürmekni qoḏsun, tip. ‘Ömer aydı: Andağ mu bolduñğ? Ḥabbâb (3) aydı: İnanmas ersenğ barğıl siñgiliñni körgil, bir tawuḳ öldürüp (4) bergeñ, murdârni yeyür mü, körgil, tidi. Siñgli ta‘âm itip açlarka berrür (5) erdi. ‘Ömer kirdi, bir tawuḳ kördi, kılıç birle urdı, iki kesek kıldı, siñglike (6) berdi: Söğülgi, tidi. Söğüldi. ‘Ömer üskinde qoḏdı. ‘Ömer: Kelgil, yeyeliñğ, (7) tidi. Siñgli: Murdâr turur, yemes-men, tidi. ‘Ömer kılıç uçı birle siñglini urdı. (8) Siñgli neme timedi. ‘Ömer: Nelük sözlemes-sen, tidi. Siñgli aydı: Meniñ sözüm yaratğanım (9) birle turur, kim dostnı sewse belâsını hem sewer. ‘Ömer esrük erdi, uḏıdı, oḏğandı, (10) kürrâse kördi ikegü oḳıyurlar, qoptı, kürrâse qoldı, köreyin, tidi. Arğsız-sen almağıl, (11) tidiler. Oḳığıl, işiteyin, tidi. Kız qarındaşı ağâz kıldı. *Qavluhu ta‘âlâ: طه ما انزلنا* (20/Tâhâ,1-2) *عليك القرآن لتشفى* ط tahâretka sebeb boldı, ha hidâyetka yol başladı. ‘Ömer aydı: (13) Ey qarındaş ol Qur’an haḳḳı kim yana oḳığıl. Yana oḳıdı. ‘Ömer aydı: Ey qarındaş (14) yawuzluḳum telim turur, yansam qabûl kılğay mu? Qarındaşı aydı: İdi kerîm turur, (15) qabûl kılğay. Beşâret: Bu iki harf ‘Ömer imânınğa sebeb boldı, yetmiş yıl boldı, (16) mü’minler oḳıyurlar, uçmaḳka kirmekke sebeb bolsa ne ‘aceb bolğay. ‘Ömer qarındaşı- (17) -ka aydı: Mini Muḥammedka iletil, köreyin, tidi. Siñgli Qoptı, yolka kirdi. ‘Ömer raẓıya’llâhu ‘anhu (18) soñınğa tepredi.

Aymışlar: Hâk ta‘ âlânîṅ luṭfînîṅ eṣeri zâhir bolsa arslan- (19) -ka tilkü başçı bolur.

‘Ömer sinḡli birle elig alışıp kelürde aymışlar, İdi ‘azze ve celle

[323b] (1) yarlıkadı: Er qarındaşdın kaçqay, ata anadın me kaçqay, cüftin me kaçqay (2) oḡlındın me kaçqay. *Qavluhu ta‘ālā*: يوم يفر المرء من أخيه وأمه وأبيه وصاحبته وبنيه (80/Abese,34-35-36) Ammā ‘Ömer berekâtında (3) er qarındaş, kız qarındaşdın kaçqay tiyü Mevlâ ta‘ālâ Qur’ânda beyân kılmadı. Cebra’îl (4) keldi, aydı: Yâ resûl’llâh Mevlâ ḥazretinde ‘Ömernîṅ atı kâfirler defterindin yoḡuldı, (5) ‘Ömer kelü turur, ârzûlap bulduṅ, utru çıḡıl, tidi. Resûl ‘aleyhi’s-selâm utru (6) çıḡtı. ‘Ömernîṅ közi resûl ‘aleyhi’s-selâm cemâlinḡe tuş boldı erse aydı: Muḥammedni öldüreyin (7) tiyü kelmişde maṅga Muḥammeddin düşmenraḡ kimerse yoḡ erdi, bu kün cemâlin kördüm (8) erse maṅga Muḥammeddin dostraḡ kimerse yoḡ, baş alḡalu keldim erdi, emdi (9) başım bêreyin tip topraḡka yüzün tüşüp aḡnayu kelip resûl adaḡınḡa tüşti. (10) Ne tiyür-sen iteyin, tidi. Resûl kelime ‘arza kıldı, ‘Ömer faşîḡ tili birle şaḡîḡ köṅli (11) birle aydı. Biz me muvâfaḡat tarîḡın aytalıṅ: Lâ ilâhe illa’llâh Muḥammed resûlu’llâh. ‘Ömerni ḡuḡtı, (12) bir ırḡadı, küfr ḡanzalları töküldi, islâm ḡurmaları birle körkendi, (13) islâmka ḡuvvet bolup mu‘izzü’d-dîn laḡab bêrildi. Otuz toḡuz erdiler, kırḡ tamâm boldılar. (14) Anıṅ üḡün elḡabında كمثل عده الأربعين tiyürler. Anḡada namâz vaḡtı boldı, namâz- (15) -nı iwde kizleyü kıılır erdiler. ‘Ömer aydı: Kâfirler bâṭıl dîn âşkârâ kıılırlar, biz ḡaḡ (16) dînni nelük kizleyür-miz, ḡopuṅ, ḡa‘beke baralıṅ, cemâ‘at namâzı kılalıṅ, tidi. (17) Cebra’îl keldi, bu âyet keltürdi. *Qavluhu ta‘ālā*: يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللَّهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (8/Enfâl,64) (18) Ma‘nîsi ol bolur: Ey Muḥammed saṅga yârîḡi-men taḡı ‘Ömer tap turur. Ba‘zılar aymışlar ma‘nîsi (19) ol bolur: Ey Muḥammed saṅga taḡı mü‘minlerka men tap turur-men. Anda kiḡdin Resûl ‘aleyhi’s-selâm ‘Ömer birle

[324a] (1) ḡa‘beke keldiler ḡamuḡ yârânlar birle. Ebû Cehl ‘Arab uluḡları birle nelük keḡ ḡaldı (2) tip ḡaḡḡuruşup yolka baḡa turur erdiler, ırâḡdın bularnı körüḡ sewnüştı- (3) -ler, yaḡınraḡ keldiler erse aydılar: Bularnıṅ yörüşi aḡın türlüḡ turur, Muḥammed (4)

aralarında bar, tip kumuğları örü kıptılar, taŋlayu tururda Muḥammed resūlu'llāhı (5) kördiler, 'Ömer birle elig alışıp yārānları birle kelürler, 'Ömer kılıç aldı, ilgerü (6) yöridi, kıatıĝ ünün aydı: Şi' r:

• قد بعث الله لنا اماما • هذا محمد عليه السلام • نصرکم (7) مالی اریکم کلکم قیاما • الشیخ والشبان والغلاما • بالسیف بعلمکم • لاتدع الاحول والاعماما •

(8) Terceme-i bi'r-raṭāne:

Ne boldı körer-men sizlerni örü

Qalı kim turur teg esiçte qanı

(9) Başıımız yok erdi Muḥammedni ḥaḳ

'Aṭā bērdi mundaĝ arıĝ arqanı

Kılıç birle kırgum kumuĝnı bu kün

(10) Tirig kıođmaĝam bir ini aqanı

Ebū Cehl kumuĝ kāfirler birle kıaçtılar. 'Ömer Qa'be (11) kıapuĝın açtı, kirdiler. Ol kün Qa'bede üç yüz altmış but bar erdi, temür kıazuḳlar (12) birle tamında ornatmış erdiler. 'Ömer elgi birle işāret kıldı, aydı: Beyt: (13) • ايها الاصنام هذا احمد • ان كان حقا ما يقول فاسجدوا • Ey butlar bu Muḥammed ayĝan ḥaḳ erse (14) kumuĝuŋĝız Mevlāḳa secde kıılıŋĝ. Ebū Bekr aytur raızıya'llāhu 'anhu: Ol sā'at kim 'Ömer butlarḳa (15) işāret kıldı, başım tüleri örü kıoptı, kerekmes kim anıŋĝ sözi birle tüşmeseler, 'Ömer (16) islām içinde şeklik bulsa, kıılıç tartıp mü'minlerni kırsa. Kördüm 'Ömer işāreti (17) birle butlar kumuĝ yüzün tüştiler. 'Ömer buyurdı, kumuĝ butlarını sıdılar, taşḳa çıkarp (18) saldılar, Qa'beni arıttılar, kördiler bir butnı yawlaḳ ediz ornatmışlar, kimerse-(19) -niŋĝ eligi aŋĝa yetmes. Resūl 'aleyhi's-selām 'Alīke keldi, aydı: Kelgil, meniŋĝ egnimke⁷⁴⁶ aĝqıl, elig

[324b] (1) sunup ol butnı indürgil, tidi. 'Alī aydı: Yā resūlu'llāh egniŋĝizde adaḳ neteg (2) kıođayın? Resūl 'aleyhi's-selām aydı: Yā 'Alī meniŋĝ sözümni adaḳ astın alıŋınça

⁷⁴⁶ m. اكنيم : sözcüğün imlasında üç noktalı kef vardır.

egnimni aḍaḳ (3) astıḳa alsanġ yegrek. ‘Alī iki aḍaḳın resūl ‘aleyhi’s-selāmnunġ mübārek egniġe urdı, aġdı, (4) butnı alu tururda resūl ‘aleyhi’s-selām su’āl ııldı: Yā ‘Alī elġinġ yetti mü? ‘Alī aydı: Yā resūlu’llāh (5) bu yerke kim men aḍaḳ urdum, eliġ sunsam ‘arşḳa yetgey. Ol butnı indürdi. (6) Su’āl: Resūl ‘aleyhi’s-selām ‘Alīdin fāzılraḳ erdi, ‘Alī egniġe resūl ‘aleyhi’s-selām nedin aġmadı, ‘Alī resūl ‘aleyhi’s-selām (7) egniġe aġdı? Cevāb: Resūl ‘aleyhi’s-selām seferde ingen münüp yöriyürde Cebra’ıl vaḫy keltürse (8) resūl ‘aleyhi’s-selām tölenür erdi, ingen vaḫy yükini kötrümedin çöker erdi, resūl ‘aleyhi’s-selāmnunġ aġırlıḳı (9) andaġ bolsa ‘Alī rażıya’llāhu ‘anhu neteg kötürgey erdi ammā ‘Alī me andaġ erdi kim resūldin aḍın (10) kimerse kötrümegey erdi. Aymışlar: على قدر خرم العيل تنى العوايم Yaġannınġ (11) boḍınġa yaraşu kuvvet bėrdiler. Keldimiz maḳşūdḳa: ‘Ömer Ḳa‘beni arıttı, butlarını sıdı, (12) hıç kimerse anġa yawumadı. Su’āl: ‘Ömer rażıya’llāhu andaġ heybetliġ erken kız ıarındaşı (13) söziġe neteg boyun sudı? Cevāb aymışlar: Rūm vilāyetiniġ ‘ādeti bar, ḳayu tēwe ḳoz bolup (14) tutturmasa burunçuḳluglarını keltürüp ün tüzüp ırlaturlar, tēwe olarnınġ üniġe (15) hoşlanıp özindin keçer, eliġke alınur, ‘Ömer me ‘Arab arasında esrük buġra teg erdi, (16) kız ıarındaşıḳa keltürdiler, Ḳur’ān okıduḳı ün birle ĩmān keltürdi. Münācāt: (17) İlāhī ‘Ömer resūlni öldürgelü keldi, ĩmān bėrdinġ. Telim vaḳtler boldı, Muḫammedniġ (18) ḥaḳlıḳınġa iḳrār ııldıḳ, āḫir demde ĩmānnı bāḳī tutup biz za‘ıflarnı (19) ĩmān birle barmaḳ kerāmet ıılu bėr. **Yalawaḳımız Muḫammed Muştafa ‘aleyhi’s-selāmnunġ nesebleri.**

[325a] (1) Resūl ‘aleyhi’s-selāmnunġ ataları atı ıışşanıġ evvelinde bitildi, üküşrek yalawaḳlar ḳamuġ- (2) -ları ĩşḫāḳ uruġdın tururlar, ĩsmā‘ıl yalawaḳ uruġdın yalġuz biziġ (3) yalawaḳımız Muḫammed Muştafa turur ‘aleyhi’s-selām. Resūl aydı: İḍi ‘azze ve celle ĩsmā‘ıl yalawaḳ (4) uruġlarında Kināne uġuşını üḍürdi, yana Kināne uġuşında Ḳureyşni üḍürdi, (5) yana Ḳureyş uġuşında Hāşimni üḍürdi, yana Hāşim uġuşında mini

üdürdi, (6) tidi. Anası Eymene binti Vehb⁷⁴⁷ erdi, ataları qarındaşı ‘Abdu’llāhdın başqa (7) tokuz erdi, ol cümledin ‘Abbās ve Ḥamza müselmān boldılar, Ebū Leheb ve Ebū Ṭālib kāfir erdi- (8) -ler. Resūl ‘aleyhi’s-selām Mekkede toĝdı, anası qarında altı aylık erke anası öldi, yigirmi (9) biş künlük erke anası öldi, sekiz yaşayurda ‘Abdu’l-Muṭṭalib öldi, kiĝin Ebū Ṭālib (10) iktüledi, kırk yaşamışda yalawaçlık vahy keldi, vahyde kiĝin on üç (11) yıl Mekkede erdi, kiĝin Medīneka hicret kıldı, on yıl Medīnede turdı, (12) altmış üç yaşayurda rebī‘u’l-evvel ayınıñ on üçinde dū-şenbe kün dünyādın (13) bardı ammā ḥatunları evvel Ḥadīce erdi, Ḥadīcedin iki oĝul toĝdı: Kāsım (14) ve Ṭāhir, tört kız erdi: Fāṭıma, Zeyneb, Ruḳıyye, Ümmü Külşüm. Oĝulları kiçig erke (15) öldiler. Fāṭımanı ‘Alī bin Ebī Ṭālibka bérđi. Zeynebnı Ebū’l-‘Āşka bérđi, Ruḳıyyenı ‘Oşmān- (16) -ka bérđi, ol vefāt boldı erse Ümmü Külşümni bérđi. Resūl ‘aleyhi’s-selām dünyādın barmışda tokuz (17) ḥatunı bar erdi: Sevede binti Rami‘a, ‘Āyişe binti Ebī Bekr Şıddık, Ḥafsa binti ‘Ömer bin el-Ḥaṭṭāb, (18) Ümmü Seleme binti Kimāme, Zeyneb binti Caḥş, Ümmü Ḥabībe binti Ebī Süfyān, Meymūne binti el-Ḥāriş, Safıyye (19) binti Ḥay bin Aḥṭab, Ḥuveyr binti el-Ḥāriş rażıya’llāhu ‘anhunne ammā İbrāhīm atlıĝ oĝlı me Māriye Kıbtıyyedin erdi,

[325b] (1) tört yaşında öldi. Bilgil, resūl ‘aleyhi’s-selām yalawaçlığınıñ nişanını telim imāmlar birer (2) uluĝ kitāb bitidiler, anĝa Delāyilü’n-Nübüvvet atadılar, mundaĝuĝ anıñ körklüĝ ayduĝlarını (3) bitidiler, anĝa Şemāyülü’n-Nübüvvet atadılar, tegme biri ‘alā ḥadd uluĝ kitāb turur, anı munda bitise-miz (4) uzayur, maḳşūd ırāḳ qalur. Resūl ‘aleyhi’s-selāmnıñ eĝü kılıklarınıñ nihāyeti yok, sanasa (5) bolmas ammā bir kaçnı aytalıñ. Aymışlar resūl ‘aleyhi’s-selāmnıñ ḥūlarınıñ şıfatı bu erdi: Ulaş (6) tefekkürlüĝ, ulaş tek turmaḳ, tüzlüĝ kıılmaḳ, heybet dīdārlıĝ ya‘nī heybetliĝ, öz (7) ‘aşr tilliĝ, telim yaraşĝan, yumşaklık kıılĝan, cevānmerd tenlig, uzluḳ kıılĝan, (8) yumşak. İrig

⁷⁴⁷ m. راهب

mu‘āmeletliġ ermes, atıġ sözlüġ ermes, atıġ köñgüllüġ ermes. Az ama‘ - (9) -lıġ, mihrbān köñgüllüġ, üküş uwutluġ. Cedel ılmadı, telim sözlemedi, sözlese (10) beyhüde sözlemedi, işini tepelemedi, ‘ayb yindmedi, açuġ yüzlüġ, körklüġ ħūluġ, (11) anıñ meclisi ‘ilm ve emānet, uwut ve şabr meclisi erdi, anıñ mecliside atıġ ün kötrümedi, (12) yaşı içigni yarlıġadı, ġarībler ħaġġın küdeşdi, ħācetlıġlarını özindin ilgerü (13) tuttu. **Tört şaġābeler şıfatı rızvāna’illāhu ‘aleyhum erba‘in.** amuġ şaġābeniñ şıfatı bu erdi: (14) Olar Tañrı ‘azze ve celle tilemişi üze erdiler; şuġlları Tañrı ‘azze ve celle tapuġını ılmaġ; (15) ol cihāna barmaġa anunmaġ erdi; tilekleri Mevlā ‘azze ve celle ħoşnūdluġı erdi; düşmenlik- (16) -ları Şeytān birle erdi; emgekke şābir, azāa rāzī, ni‘meta şākir erdiler; işilerini (17) özlerindin ilgerü tutġanlar; dünyālik içinde ħaġa inşāf bergeñler; ħaġ yolında (18) oşılıġ⁷⁴⁸ ılġanlar; raġbetleri dünyā mālı azlııña, erdemleri İdi yolında ġāzılıġ (19) ılmaġ, tiriglikleri tā‘at ve ibādet atlışmaġları oşılıġ erdi; almaġ bērmek-

[326a] (1) -leri hediiye erdi; orıñaları ulaşı erdi; biri biriñge baġırsaġ erdiler; kim- (2) -erseni yād ılısalar eġġülük birle yād ılır erdiler; ‘aybdın, ħaseddin, bühtāndın (3) orup sözləri ħikmet, yaınıları ‘ibret, yatmışları tefekkür erdi. ‘İbret ma‘nisi (4) tegme nerseniñ şūretindin keip ma‘nisiñge baġmaġ, anıñ içinde Mevlā ‘azze ve celle birliki (5) nişānlarını körmek, timişler. Yana şaġābelerniñ üküşrek vaġtları bir Tañrı (6) endek üze turmaġ erdi; nee me ādemīlerniñ amuġ ħālleri bir tek bolmas erse bu iş- (7) -ler yalawalar işi timişler, burunılar bu işler birle kiğinkiler eğermiş- (8) -ler. Evvel yaın yana tevekkül, yana iġlāş ya‘nī tā‘atni tüzüġ tutmaġ; riyādın yıġılmaġ (9) velīkin Mevlā rızāsını üçün köñġlini selāmet tutmaġ; yana müselmānlar eġġülükin tilemek; (10) sözsüz özün tek turmaġ; ħaġa baġırsaġlıġ ılmaġ; ħarāmdın, şübhetdin (11) keđ yıġılmaġ; tā‘at

⁷⁴⁸ m. قوﺛﻘﻰ ﻟﯩﻖ Tahran nüshasında 3 yerde geen söz konusu kelime müstensih tarafından oşılıġ şeklinde yazılmıştır.

içinde cidd kılma; emgek ıdma; hâcetsiz işleri koğma; (12) emr-i ma' rûf fermânlama; yawuzdın yığma; İdi hoşnûdluğı üçün dost tutma (13) ve düşmen tutma; koşkılık kılma; huşû' kılma ya' nî kõnğül korkınçı birle turma; (14) ten birle civânmerdlik kılma; baylık içinde orna turma; öwke vaktıda, (15) hoşnûdluk vaktında ' adl kılma; öz hâcetleridin kişiler hâcetini (16) ilgerü tutma; özi ıığay erken halkğa menfa' at tegürmek; halkğa inşâf (17) bërme ya' nî özleriñge hüküm kılma teg haşmlarıñga hüküm kılma; yazukluğnuñg (18) 'özrini kılma; sürçmişleri keçürmek; kimerseke kîne tutmama; hased kılma; (19) sögmek; küç kılğandın keçürmek; bërmenlerke bërme; kesgenleri ulama; sözni

[326b] (1) kõnike tutma; âhiret şevâbını umnup kimerseke mekr kılma; kimerсениñg 'ahdini (2) sımama; hîç cānlıkğa küç kılma; hîç haqsız nerseni âzârlatmama; neçe (3) me sinğek kânatıça erse kõnğşını eđgü tutma; neçe me tersâk erse eger zilletğa (4) tüşseler terk yanma; tevbe kılma; öz 'ayblarını kormek. Olarıñg gâlibleri (5) bu indek⁷⁴⁹ üze erdiler, bir birke hilâf kılmadılar, huşûmet kılmadılar, bid' at keltürmedi- (6) -ler, yazukluğlar yazukını hîred birle örttiler, islâm haqqını sakladılar, Qur'ân- (7) -dın bilmişlerini işke badılar, bilmedük müteşâbihlerini İdi 'azze ve celleğa koçdı- (8) -lar, kuğıraqları ağırladılar, uluğlar eğgüler fazlıñga muķırr keldiler, eđgü- (9) -ler, yawuzlar yawuzluğın örttiler keçürdiler, olar me İdi rahmetindin köz tuttılar (10) bolğay kim öz fazlı birle oları şalâhğa keltürgey, tip umındılar. (11) Yawuz işlig tevbesini soñgra kalğanlarıñg yanmağını nâdānlarka 'ilm öğretmekni (12) Tañrıdın koldılar ya' nî bildiler kim İdi 'azze ve celle telim yolsuzları yolsuzluğda (13) kiğin yolğa ködürür, cāhillikde kiğin 'ilm bërür, 'âlim kılur. Mevlâ 'azze ve celleniñg (14) 'afvı rahmeti eşerleri, anıñg buşuğı 'ukûbeti eşerleridin umas turur. Loķmān Haķīm aytur (15) rahmetu'llāhu 'aleyh: Yer abdāllarıñg nişānı üç turur, bir civânmerdlik taķı bir kõnğül

⁷⁴⁹ اندك m.

(16) arıġlıkı, yawuz ħiredlerdin ħased kġne ħama‘ meŋgizlig taķı sınıķlar dostlukı. Bilgil
 (17) kim Ebū Bekr Ŗiddīķ ve emīrū‘l-mū‘minīn ‘Ömer rażıya‘llāhu ‘anhumā resūl
 ‘aleyhi’s-selāmķa ħayın ata erdiler ammā ‘OŖmān (18) ve ‘Alī rażıya‘llāhu ‘anhumā
 küdeġü erdiler ammā ‘OŖmān Ruķıyye yolındın ol vefāt ķıldı erse (19) yana Ümmü
 KülŖümmı bērdi, anıŋg üçün Zū‘n-Nūreyn atandı, yana ‘Alī rażıya‘llāhu Fāţıma yolındın.

[327a] (1) **Ebū Bekr Ŗiddīķ rażıya‘llāhu ‘anhu fażāyili.** Mevlā ta‘ālā resūl ‘aleyhi’s-selām

(2) Ebū Bekr Ŗiddīķnı tafzīllıkı birle on yerde yād ķıldı. Mevlā ta‘ālā yarlıkār: ان اكرمکم

(3) ومن احسن قولا اولئك اعظم درجة اتقي (49/Hucurāt,13) عند الله اتقيكیم (57/Hadīd,10) yana

Yana Cebra‘īl اراف امتی یامنی ابو بكر Yana resūl ‘aleyhi’s-selām yarlıkār: دعی الى الله (4) ممن

اصدقکما ابو Yana aydı: ابو بكر اعوف فی السماء منه فی الارض (5) ‘aleyhi’s-selām ħaber bērdi:

اتمشی ائمن هو خير منك والله: Yana Ebū‘d-Derdāķa aydı: ابو بكر (6) اول من صدقنى Yana aydı:

اسقکم الى الله ابو بكر Yana aydı: غريت على احد بعد النبیین افضل من ابی بكر (7) ما طلعت الشمس ولا

AymıŖlar: (8) FeriŖteler Ebū Bekrni Ŗiddīķ tiyürler, uçmaġlıķlar Ulu‘l-Faẓl tiyürler, ‘arŖ

feriŖte- (9) -leri MüŖfiķ tiyürler, ‘Arablar ‘Atīķ tiyürler, muġlar Ŗeyġ-i Vaķūr tiyürler,

Yemenliġlar (10) Ebhā tiyürler, ümmetler Ĥalıfe tiyürler. Bular ķamuġ faẓl ve medġ

turur. AymıŖlar: Eren- (11) -lerde evvel ġmān keltürgen Ebū Bekr erdi, za‘īfelerde

Ĥadıcetü‘l-Kübrā erdi rażıya‘llāhu ‘anhā, (12) oġlanlarda evvel ġmān keltürgen ‘Alī bin

Ebī Tālib erdi. Ol kimerse kim resūl ħaķķında (13) māl ħarc ķıldı, kırķ miŋg altun bērdi,

Ebū Bekr turur. Ol kimerse resūlķa nuŖret (14) ķıldı, Ebū Bekr turur. Ol kimerse kim

mi‘rāķķa taŖdīķ ķıldı Ebū Bekr turur. Ol kimerse (15) kim islām içinde ķul āzād ķıldı Ebū

Bekr turur. Ol kimerse kim iftiġār üçün kıız (16) bērdi Ebū Bekr turur. Ol kimerse kim

resūl yanında orun buldı Ebū Bekr turur. AymıŖlar: (17) Mevlā ta‘ālā Ebū Bekrni iki nerse

birle Yūsuf yalawaķķa teŖbīh ķıldı: Bir Ŗıdķ birle, ikinç (18) ħilāfet birle. Yūsuf ħaķķında

aydı: ايها الصديق Ebū Bekrke aydı: والذي جاء بالصدق وصدق به (19) Yūsuf ħaķķında Yūsufdın

ħaber bērdi. اجعلنى على خزانن الارض Ebū Bekr rażıya‘llāhu ‘anhu

[327b] (1) hakkında aydı: الأرض يستخلفهم فى Yana iki endek birle Yahyā yalawaçça teşbîh kıldı. (2) Yahyā hakkında aydı: وحنانا من لدنا وزكاة وكان تقيا Ebū Bekr hakkında aydı: وأما من وانیسرك للیسرى Yana iki haşlet birle Muḥammed Muştafāka ‘aleyhi’s-selām teşbîh kıldı, tensîr ve rızâ (4) birle. Resûl ‘aleyhi’s-selām hakkında aydı: وانیسرك للیسرى Aymışlar: فسنیسره للیسرى ولسوف یرضی Ebū Bekr hakkında (5) aydı: ولسوف یرضی Ebū Bekrning zāhir kerāmetlerindin biri (6) ol erdi kim ağırında vaşıyyet kıldı, kaçan öldüm erse resûl ‘aleyhi’s-selām ravzasında (7) maṅga gür qazıñg, qapuğnı bağlañg, mini iletip qapuğda qoñuñg, aydıñg, yā resûla’llāh (8) es-selāmü ‘aleyk, Ebū Bekr qapuğka keldi, destûr tileyür tip aydıñg, destûr bolsa kigürüñg. (9) Andağ kıldılar. Qıfl tüştı, qapuğ açıldı, ravzadın ün işitildi: ادخلوا الحبيب الى (10) الحبيب مشتاق الى الحبيب Dostnı dostka kigürüñg, dost dostnı küseyü (11) turur. Aymışlar: Ebū Bekrde yétmiş iki fazîlet erdi, yalawaçlarda kiñin hıç kimerse- (12) -de ol fazîlet yok erdi. Vallāhu a’lem. **Emîrû’l-mü’mînîn ‘Ömer bin el-Ḥaṭṭāb razıya’llāhu ‘anhu fazāyili.** (13) Rivāyet kılmışlar: Cebra’ıl resûlka ‘aleyhi’s-selām aydı: Qamuğ kökdekiler ‘Ömer bin el-Ḥaṭṭāb islām (14) keltürmişinçe sewündiler. Resûl ‘aleyhi’s-selām yarlıqadı: Men birle men ‘Ömer birle ‘Ömer qayda erse (15) Haq anıñg birle. Resûl ‘aleyhi’s-selām aydı: Cebra’ıl keldi aydı, Mevlā ta‘ālā yarlıkar, ‘Ömerka aygıl, seninç (16) öwkenç ‘izz turur, seninç rızāñg hūkm turur. Resûl ‘aleyhi’s-selām yarlıqadı: Uçmağda qamuğ yapurğaq- (17) -larda bitiglig turur lâ ilāhe illa’llāh Muḥammed resûlu’llāh Ebū Bekr Şıddıq, ‘Ömeru’l-Fārūk. Yana resûl ‘aleyhi’s-selām yarlıqadı: (18) Kaçan oduğda tüşümde ‘Ömerni kördüm erse ol maṅga bir hayr keldi, ‘Ömer⁷⁵⁰ islām (19) keltürdi erse miñg tokuz yüz minber qurıldı. Yana ‘Ömerning köligesindin Şeytān kaçar

[328a] (1) erdi. كان الشيطان يغفر من ظل عمر Hikāyetde kelmiş: Bir urağut resûlka (2) aydı: Men nezr kılmış erdim, siz ğazātın yansañgız, esen kelseñgiz men sewünmişde (3)

⁷⁵⁰ عز. m.

seniñg üskünge def urğay-men, tip. Resûl ‘aleyhi’s-selâm yarlıkadı: Sözüñge teggil. Ol (4) urağut kıptı, elgiñge def aldı, uru başladı, ançada ‘Ömer kirdi, urağut defni (5) tonıñga yörgep kizledi. Resûl ‘aleyhi’s-selâm külümsindi, aydı: Ey ‘Ömer Şeytân seniñg köligeñg- (6) -din qorqıp qaçar. Yana yarlıkadı: Kim ‘Ömerni sewse Allāhni sewdi, kim ‘Ömerni düşmen (7) tuttı, Allāhni düşmen tuttı. Rivāyetde kelür: Bir kün Hāsan ve Hüseyn rażıya’llāhu ‘anhumā ‘Ömer üskiñge (8) kirdiler. ‘Ömer olarnı öz ornıñga olturttı, yawlaq qatıg ağırladı, anı kelip ataları ‘Alī (9) rażıya’llāhu ‘anhuqa aydılar. ‘Alī aydı rażıya’llāhu ‘anhu: Sizlerke bir söz aytayın, resûl ‘aleyhi’s-selāmdın işittim. Aydı: (10) ‘Ömer dünyāda islām nūrı turur, uçmağda uçmaqlıqlarınıñ çerāğı turur. Hāsan ve Hüseyn (11) rażıya’llāhu ‘anhumā bu sözni ‘Ömerke aydılar. ‘Ömer sewnüp örü kıptı, aydı: Vallāh kim atañızdın (12) işittinğiz mü, atañız resûldin işitmiş mü? İşittük tidiler. Anda kiñin kâğıd tiledi. (13) Keltürdiler. Anıñg üze bitidi kim bu ol bitig turur kim tanuqluq bērdiler uçmağ (14) yigitleri, seyyidler kim biz atamızdın işittük, atamız ceddimiz Muştafādın işitti kim (15) ‘Ömer dünyāda islām nūrı turur, uçmağ içre uçmaqlıqlarınıñ çerāğı turur. Anda kiñin (16) vaşıyyet kıldı: Qaçan men öldüm erse bu bitigni meniñg kefenimke yörgep meniñg birle (17) qoñuñg, tidi. Andağ kıldılar. Kâğıd arqasında bitig belgürdi, kördiler bu erdi kim (18) Hāsan ve Hüseyn köni aydılar, ataları ‘Alī köni aydı, uluğ ataları Muḥammed Muştafā ‘aleyhi’s-selām köni aydı (19) kim ‘Ömer dünyāda islām nūrı turur, uçmağ içinde uçmaqlıqlarınıñ çerāğı turur.

[328b] (1) Haberde kelür: Resûl ‘aleyhi’s-selām yarlıqar, ‘Ömer islām keltürdi erse anda kiñin Şeytân (2) ağın sewinçlüg bolmadı. Taqı resûl ‘aleyhi’s-selām yarlıqar: Ey meniñg ümmetlerim sofralarıñıznızni (3) yaş birle bezeñg, meclisleriñizni ‘Ömer zikri birle bezeñg. **Emīrū’l-mū’minīn** مجالس كم بذكر عمر رررنا الله ثفاعته (4) زینوا مواطب كم بالحصیر وزینوا. ‘Osmān rażıya’llāhu ‘anhu feżāyili. (5) *Qavlulu ta’ālā*: رحماء بينهم (48/Fetih,29) anıñg ḥaqqında nāzil boldı. Aymışlar: Resûlnüñg iki kızın (6) aldı, Zü’n-Nüreyn atandı. Aymışlar: Islām çerigi yoqsuz erdiler, öz mālındın miñg (7) at bērdi qamuğ kerek yarağı

birle taķı Erūme ķuđuđın satđın aldı, müselmānlarka (8) vaķf ķıldı. Resūl ‘aleyhi’s-selām ‘Abbāsķa aydı: Uş bu ķoldın bir uçmaķlıđ er ķıķar. (9) Kōrdiler ‘Oşmān ķıķıp keldi. Aymışlar: Bir kūn resūl ‘aleyhi’s-selām uçmaķnı şıfat ķılur erdi. (10) Biregū aydı: Yā resūla’llāh uçmaķ kōrklenūr mü? Aydı: Mini yaratđan İđi ĥaķķı ‘Oşmān (11) bir menzildin yana bir menzilke ewrūlse uçmaķ kōrklenūr. Aymışlar: ‘Oşmān (12) rażıya’llāhu ‘anhuķa ġavġā keltūrūp ķasd ķılmışları kūn aydı: İđi ‘azze ve celle ĥazretinde (13) on nerse bar: Bir ol turur kim tōrt erniġ tōrtinķisi men-men, ikinķi ol kim resūl ‘aleyhi’s-selāmķa (14) iki ķız yolındın kūđegū-men, üçinķi ol kim herġiz zinā ķılmadım, tōrtinķi herġiz (15) ĥamr içmedim islāmda me cāhiliyyetde me, bişinķi yalġan sözlemedim, altınķi resūl ‘aleyhi’s-selām (16) birle bī‘at ķılmışda kiđin elġimni ut endāmumķa tegūrmedūm, yetinķi Qur’ānnı (17) cem‘ ķılurda tegme bir şūre başlamışımķa bir ķul āzād ķıldım, seksinķi islām (18) keltürmişde kiđin ulaşı ķul āzād ķıldım, onunķi Qur’ānnı iki rek‘at namāzda ĥatm (19) ķıldım. Aymışlar: ‘Oşmān rażıya’llāhu yawlaķ raĥīm kōġgūllūđ erdi. Ol kūn kim ġavġā

[329a] (1) keltürdiler, ķulları utru turup sanķışalıġ tidiler, ıđmadı, mindin kimerse (2) āzārlanmasun, tidi. Kirip ‘Oşmānnı öldürdiler. Resūl ‘aleyhi’s-selām yarlıķadı, maġga mi‘rāc (3) tūinde bir elma bērdiler, anı yardım, bir ĥūr ķıķtı, sen kimniġ-sen, tidim. Aydı: (4) Men seniġ mazlūm ĥalıfeġ ‘Oşmānnıġ-men, tidi. **Emīrū’l-mū’minīn ‘Alī rażıya’llāhu ‘anhu feżāyili.** (5) *Ķāle’llāhu ta‘ālā:* تراهم ركعا سجدا (48/Fetih,29) Aĥbār. Resūl ‘aleyhi’s-selām yarlıķadı: Yā ‘Alī sini sewgen (6) arıġ mū’min turur, sini düşmen tutġan bedbaĥt münāfıķ turur. Yana yarlıķadı: Kim mini (7) sewer-men tip ‘Alīni düşmen tutsa yalġan turur. Yana yarlıķadı: ‘Alī ĥaķķı ķamuġ müselmān- (8) -lar ūze ata ĥaķķı teg turur, oġul ūze. Yana yarlıķadı: ‘Alīniġ sewūġlūki yazuķnı (9) yoyur, tūkenūr, ot otuġnı yēyūr teg. Yana yarlıķadı: Ādem oġlanlarında yegreki (10) ‘Alī turur. Yana yarlıķadı: Ūmmetimnūġ yawuzraķı üçegū turur, Qur’ān bilip ĥamr (11) içgenler, ‘ālim bolup zālim sulţānķa bargānlar, tūkel kōġgli birle ‘Alīni düşmen (12) tutġanlar. Ol üçde yawuzraķı bu

turur, kim ‘Alîni düşmen tuttı⁷⁵¹, (13) mini düşmen tuttı, kim mini düşmen tuttı, Tanğrı
‘azze ve celle la‘ net kıldı dünyâda (14) âhîretde. Yana yarlıkadı kim ‘Alîni köngül birle
sewse bu ümmetniñg üçde bir şevâbı (15) bérilgey, kim ‘Alîni köngli taķı tili birle sewse
bu ümmetniñg üçde iki şevâbı (16) bérilgey, kim ‘Alîni köngli taķı tili taķı teni birle
sewse bu ümmetniñg kamuğ şevâbı bérilgey. (17) Aymışlar: Ebū Ḥanīfeķa raḥmetu’llāhu
‘aleyh sordılar: ‘Alîni ne tiyür-sen? Aydı: Ne tiyin, ol erni kim (18) ḥalāyıkniñg üküşi
anıñg qorqınçıda islām keltürdi, yana ol Mevlā qorqınçıda islām (19) keltürdi. Yana resūl
‘aleyhi’s-selām yarlıkadı kim ‘ilm üçün Ādemni köreyin, fehm üçün Nūḥni köreyin

[329b] (1) ḥilm üçün İbrāhîmni köreyin, kuvvet üçün Mūsîni köreyin, zühd üçün ‘İsîni
köreyin, meḥābet⁷⁵² (2) üçün Muḥammedni köreyin, emānet üçün Cebra’îlni köreyin,
bağırsaklık üçün Mîkā’îlni köreyin, (3) yaruķ künni, tolun aynı, yaldursuz yulduzlarını
köreyin tiyür erse bu yigitke baķsun, (4) baķtı ‘Alîķa rażıya’llāhu ‘anhu. Rivāyet kılurlar
‘Alîdin rażıya’llāhu ‘anhu aydı: Kıyāmet küni bolsa (5) āmennā bihi ve şaddaķnā elgimke
bir topuz bérilgey, Kevşer ḥavzınıñg kırığında (6) turğıl, ḥalkķa suw bérilgey tigeyleyler,
bérgey-men, bir qavm kelgey, suw béréyin (7) tisem qaṭrān turur tigeyleyler. Men ayğay-
men: iki vezîrlerni düşmen tutuğlı bolğay mu-siz? (8) Erür-miz, tigeyleyler. Ayğay-men,:
Irāķ kerek olarnı düşmen tutğanlar. ‘Arş astındın ün (9) kelgey: Men taķı sen olardıñ
bîzār-miz, artımķa baķsam kamuğ toñguz taķı biçin bolmış (10) bolğaylar. Rivāyet kılur:
Üstād İshāķ Mecmesād raḥmetu’llāh: Qaçan uçmaḥlığlar mā’ideķa (11) oltursalar,
ferişteler ḥıdmetde bolğaylar, vildān ve ğilmān, şarāb-ı ṭahūr bolğay, (12) uçmaḥ kuşları
Ṭubā yığaçında türlüğ ünün öte başlağaylar, ol ḥâlde nūrî (13) kelgey kim kamuğ
uçmaḥlığlar tañğlağaylar, dîdār vaķtı bolmış, tecellî nūrî tigeyleyler, (14) ta‘ām yemekdin
tıdılgaylar. ‘Arş astındın ün kelgey: Ey uçmaḥlığlar شانكم (15) işiñgizke turuñg, bu tecelli

⁷⁵¹ m. mükerrer

⁷⁵² m. مهانت bk. <https://www.lugatim.com/s/mehabet>

nûrî ermes, Fâtımatü'z-Zehrâ 'Alî Murtaẓâ yüzünge bakıp küler, (16) anıñ nûrî turur. Yana Üstâd Mecmesâd aytur: Uçmañlıqlar uçmañda turup ni' met yèyü şarâb (17) içe başlasalar uçmañdın nûrî belgürgey, yemekdin elig tartğaylar, dîdâr körgü (18) vaqt bolmış tecelli nûrî turur tigeyley. Nidâ kelgey: ياوالىالله شانكم , ey Mevlâniñ (19) dostları işke turuñg, tene' 'um kılınğ, tecellî nûrî ermes, dîdâr körgü vaqt bolmadı,

[330a] (1) Ebû Bekr Şiddîknıñ na' leyniniñ nûrî turur, bu derecedin ol dereceke ammâ nûr (2) ol kimerseniñ kim na' leyniniñ nûrî uçmañ içinde mundağ bolsa özi uçmañ (3) içinde neteg bolğay, anıñ dostluğunıñ nûrî sanı mü'minniñ köñglinde neteg (4) bolğay, özünğ anlağıl. Hikâyetde kelmiş: Bir kün bir 'avrat 'Ömerğa keldi, (5) 'Ömer ançada ħalîfe erdi. Aydı: Fülân kimerse meniñ birle zinâ kıldı. 'Ömer ol (6) kimerseni keltürüp sordı. Ol er tandı, zinâ kılmadım, tidi. Ol 'avrat iç tonını (7) körgüzdi, uş menî suwı tonumda bar, tidi. 'Ömer bu ħükmdе müteħayyîr boldı. 'Alîni (8) ħâzır kıldılar, bu sözni aydılar. 'Alî ot keltürtti, ol tondağı ölni otğa (9) tuttılar, bişti. Bildiler kim menî suwı ermes, yumurtğa aķı ermiş. Ol er töhmetdin (10) kurtuldı, 'avratnıñ yalğanı belgürdi. 'Ömer aydı: عمر على لهلك Ya' nî 'Alî (11) bolmasa 'Ömer helâk bolğay erdi. Taķı aymışlar: Mevlâ ta' âlâ yarlıķar: محمد رسول الله (12) Ebû Bekr turur. اشداء على الكفار 'Ömer turur. رحماء بينهم 'Osmân turur. (13) ركعا سجدا 'Alî turur. Sûre tamâm bolğınça ķamuğ törteğününğ şıfatı ve medħi turur, (14) ķamuğ ħarfler yigirmi toķuz turur, bu yigirmi toķuz ħarfnünğ ķamuğı birle şaħâbeni öge yarlıķadı, (15) ya' nî yètmış iki türlüg til bar, ol ķamuğ tiller bu yigirmi toķuz ħarfdin taş ermes. (16) Ma' nî sınığardın ol bolur kim bu törteğü yitmiş iki lüğat birle öğülmiş turur, (17) kimerse bu törteğünü düşmen tutar, cefâ aytur erse bu ħarflerdin taş ħarf keltürsünler, (18) ol ħarf birle cefâ aysunlar, keltürü bilmesе bu ħarfler birle cefâ ayduķı ħaťa turur. (19) Resûl 'aleyhi's-selâm yarlıķadı: اصحابى كالنجوم فبايهم اقتديهم اهتديهم Ya' nî meniñ yārânlarım yulduz teg

[330b] (1) tururlar, ķayu yulduznı körüp ķulavuz kılıp yöridinğiz erse yolķa çıkarur. Vallâhu ta' âlâ a' lem. (2) Mûnâcât: İlâhî biz za' îfler minğ yèti yüz kâfirlık dînindin bîzâr-

miz, yetmiş iki (3) türlü hevā ve bid‘atdın ırak-miz, seniñ birlikiñge Muhammed resūlu’llāh yalawaçlıkiñga muķırr-miz, (4) bu dört şahābelerni, adın yārānların, arıģ cūftlerin, ‘azīz oğlanların sewer-miz, dostları (5) birle dost-miz, düşmenleri birle düşmen-miz, İdiyā bilür-sen bu sözümüz haķ turur, köñglümüz (6) tilimiz birle bir turur, bu i‘tikādımız berekātında kıyāmet kün maḥşer yerinde bizni (7) faẓīhat kılmağdın, resūl şefā‘ atinēge bağışlap yeti tamuğdın kūtķarıp sırātdın (8) selāmet keçürüp mengü uçmaḥķa kigürüp öz dīdārınē birle, öz rızānē birle müşerref (9) bolmaķ ķamuğımızķa sen Allāh rūzī kılıu bērgil. **Muḥammed Muşţafā ‘aleyhi’s-selām ‘Arab kāfirlerin İmān- (10) -ķa da‘vet kılduķı sözleri.** Anda kiğin Muhammed resūl ‘Arab kāfırlarıķa Mevlā ta‘ālā (11) yarlığın tegürdi: Mevlānı bir tiñē, butķa tapınmañē, mini yalawaç biliñē, lā ilāhe illa’llāh (12) Muḥammed resūlu’llāh tiñē, tidi. Qabūl kılmadılar. Muḥammed resūlu’llāh evvel yetīm erdi, dervīş erdi, (13) yalguz, za‘īf, ķoldaşsız, māl yok, mülk yok, artı arķası yok, ata ana yok, anıñē birle (14) keñgeşür ķadaş uruğ yok, keñgeş kılgu eşi ķoldaşı yok. Mundağ hāl birle yalguz çıkıp (15) ‘ālemlıglarnı ḥaṭāķa kigürüp yolsuzķa çıkarıp yalguz men kōni yolda-men, (16) adın ķamuğ bāṭıl tururlar, kōni yol üze men-men, yarlıg tegürgen men-men, ḥaṭānı şevābdın (17) seçgen men-men, sizler ķamuğ mini eđerinē, meniñē sözüm birle yörinē, men ne tidim erse anı (18) kılınē, men kılmağıl tigenni ķođunē, meniñē sözümni özge kılmañē, meniñē sözümni (19) işitiñē, erteki keçgen barganlarınē yolsuzluğun mañga sorunē, atalarınēız yolını

[331a] (1) ķođunē, meniñē yolumķa kiringē, mañga boluşunē, ata anaķa, aķa inike, ķap ķadaşķa, (2) uruğunēızķa kılıç tartınē, iki cihān sa‘ādetini bu işde biliñē, kılıu turğan (3) törelerni ķođunē, köñglünēiz tilekin ķođunē, yazuķ kılmañē, yas kötürmeñē, uluğ- (4) -luķ satmañē, boynağuluķ kılmaķnı dimāğdın çıkarınē, keçmişlerni unutuñē, tip öğüt- (5) -ler bērdi. Emdi kimnünē ‘aķlı bar erse, ḥired añga yār erse, inşāf közün baķsa (6) bilgey kim bu işler yalğan birle bolmas, hīç ādemīninē ķadriñē kirmes, andağ bolsa (7) ķādir uğan, erklig raḥmandın adın hīç kimerseke müsellemler bolmas, munça telim yıllar (8) bu

sözke keçip munça telim düşmenler, haşımlar birikip ol sözni yandurumadılar, bel kendü (9) kün kelmişçe, ay aşmışça, yıl yitmişçe ol söz kavîrak boldı, ol iş meşhûrak (10) boldı. *Kavluhu ta‘ālā: ليظهره على الدين كله* (61/Saff,9) Ma‘lûm boldı kim bu Muḥammed şâdık turur, bu dîn ḥaḳ (11) turur, ayduḳı raḥmānî turur, şeyṭānî ermes. Bilgil bu yalawaç seyyidler uruḡı (12) turur, seyyid erdi, kıskā ṭama‘ lıḡ, uzun saḳışlıḡ, ediz himmetliḡ, özin saḳlağan, (13) sonḡın saḳınğan, ḳanā‘atlıḡ, ḥiredliḡ. Bu mundaḡlıḳın munça telim ḳaḡḡular, emegek- (14) -ler tartıp zull ve mekâriḥ körüp söḡüş işitip cādū turur, sāḥir turur, kāhin turur tigen- (15) -ler yakîn ḳuvveti bolmasa, Ḥaḳ ta‘ālādın yārî yetilmese neteg şabr ḳılḡay erdi? Resûl ‘aleyhi’s-selām (16) tartğan emgeklerni şıfat ḳılıp tüketmegey, neçe telim ‘ibâret ḳılsa alḳınmaḡay ammâ Mekke- (17) -din Medîneḳa hicret ḳılmasdın burun üç yıl Mekke de erdi, ‘Arab ḳabā’ili yılda ḥaḳḳa (18) kelseler Ḥaḳ ta‘ālā yarlıḡı birle olarnı islāmḳa da‘vet ḳılur erdi, âḥiretni anḡdurdı, (19) mülâṭafet birle utru yöridi, Mevlâ ta‘ālâ ‘azâbındın ḳorḳıttı, raḥmetinḡe umınç bérdi.

[331b] (1) Bu ḳamuḡnı ḳıldı, bir eḡḡü cevâb işitmedi, va‘delerinḡe umınçlıḡ bolmadılar. Uşaq- (2) -ları sefâhetḳa, maşḥaraḳa tuttılar. Orta ḳişileri ḳulaḳ tutmadılar, sözün saḳışḳa (3) almadılar. Uluḡları, bilgeleri resûl ‘aleyhi’s-selāmı indediler, öḡüt bértiler. Maşlaḥat, öḡüt (4) ṭarîḳın utru yöridiler, aydılar: Ey yigit seninḡ atalarınḡnıḡ bizimḡ üze ḥaḳları (5) bar, biz ḳamuḡ olarnıḡ minnetinde-miz, bu ne iş turur kim saḡḡa tüşti, ne sebep birle bu ḥaṭâ (6) işke mübtelâ boldunḡ, atalarınḡ dîninî arḳan saldıḡ, ḳadaş uruḡḳa ḥilâf ḳıldınḡ, (7) olarnıḡ yolların ḥilâfḳa ḳıḳardınḡ, olarnı biligsiz yolsuz atadınḡ, tilwe boldunḡ (8) erse ayḡıl ‘ilâc ḳılalınḡ, dîv perîdin âfet tegdi erse ḳurbân ḳılalınḡ, şadaḳa- (9) -lar bèrelinḡ, dervîşlik yokşuzluḡdın erse māl cem‘ ḳılalınḡ ya kendü kimerseke (10) ‘aşık bolup könḡül aldurdunḡ erse anınḡ yaraḡın ḳılalınḡ, sini murâdḳa tegürelinḡ, (11) eger kimerse cādūluḳ ḳıldı erse ‘azîmetçi keltürelinḡ, sen me cādūluḳ ḳılur (12) ersenḡ aytḡıl bilelinḡ, uluḡluḳ ṭama‘ ḳılur ersenḡ bu sözlerni ḳoḡḡıl, sini uluḡ (13) tutalınḡ, kimersede öçünḡ bar erse öçünḡni alalınḡ, kimersedin ḳorḳunḡunḡ bar erse (14)

boluşalıñg, tip bu sözler sözlediler erse resûl ‘aleyhi’s-selâm aydı: Tilwe ermes-men, dîv
perî çalmadı, (15) māl қаdğusı yok, ‘aşık me ermes-men, kimerse cādūluk kılması yok,
uluğluk tama‘ dın fāriğ⁷⁵³- (16) -men, kimersede öçüm yok, bu kamuğ sözler beyhūde
turur, ançası bar bilür-men, Mevlā ta‘ālā bir turur, (17) men anıñg yalawaçı-men, mini
sizke ıdtı, meniñg hāzretimka oqıgıl tidi, tamuğdın qurtulalıñg, (18) uçmaḥka ulanalıñg,
iki cihān eḡgūlūkin bulalıñg tiyür ersenğiz meniñg sözümni tiñglenğ, (19) tidi. Kamuğ
‘āqillerka ma‘lūm turur kim ḥaqlık bolmasa bu sözlerniñg birisini qabūl kılğay

[332a] (1) erdi. Munça teñglik yawuzlar til cefā oqın attılar. Qayda bir arıgsız, asıgsız, (2)
uwutsuz sözün satğan, tamuğ alğan, yoldın yangan, Tañgıka tağan, ḥaḡ- (3) -dın azğan,
Mevlāka yazğan, içi qara til köñgöl bir kılıp aña ogradılar, (4) künde bir türlüğ tezvır
kıldılar, ḥīle saḡındılar, ya qurdılar, oq attılar, kılıç tarttı- (5) -lar. İdiniñg luḡfı, ‘ināyeti,
re’feti, raḡmeti, faḡlı, ‘azameti bolmasa bir yalguz munça arıgsız birle (6) neteg
muḡāvet kılğay erdi. Ol til birle ögüt bērdi, yolka kirmediler, neçe eḡgū- (7) -lük birle
utru yōrise boyun sumadılar. ‘Ömer birle müselmānlık küçlendi, çerig (8) yıḡdı, emdi
sançışğıl tip yarlıḡ keldi. *Qavluhu ta‘ālā: اقتلوا المشركين حيث وجدتموهم* (9/Tevbe,5) (9) Çerig
atlandı, sançıştı, birerde nuşret buldı, birerde münhezim buldı, mundaḡın (10) ĩmānka
da‘vet kıldı, resūlka istihzā⁷⁵⁴ kıldılar. Ol istihzā⁷⁵⁵ kılğanlar bişegü (11) erdi: Velīd bin
Muḡīre el-Maḡrūmī ve ‘Āş bin Vā’ilü’s-Sehmī ve Āsūd bin ‘Abdīḡavş ve Ebū Zemhehī
(12) ve Ḥāriş bin Ṭulāṭıl ‘aleyhumü’l-la‘īn. Ḥaḡ ta‘ālā bu bişegüni bir kün içinde helāk
kıldı. (13) Helāklikleri mundaḡ erdi kim Cebra’ıl ‘aleyhi’s-selām keldi, resūl birle
olturdı. Ol gebrler (14) Qa‘be tegresinde ṭavāf kılur erdiler. Cebra’ıl örü qoptı, resūl
‘aleyhi’s-selām yanında örü qoptı. Ebū (15) Rame‘a ‘aleyhu’l-la‘nehu Cebra’ıl

⁷⁵³ m. فارغ

⁷⁵⁴ m. استزه

⁷⁵⁵ m. استزه

‘aleyhi’s-selām öngindin keçti, bir yaşıl yapurğak anıng öngiñge kemişti, iki (16) közi körmes, anda kiğin ‘Abdiğavş keçti, Cebra’ıl işâret kıldı, ıarnı uruldı, suwsalık (17) boldı, ol oı zamân tamuğka bardı, anda kiğin Velîd bin Muğîre keçti, topuında cerâhat belgürdi, (18) Cebra’ıl ol cerâhatka baıtı, cerâhat yarıldı, helâk boldı, anda kiğin ‘Âş bin Vâ’il keçti, (19) Cebra’ıl adaııñga baıtı, adaııñga tiken sanıtı, adaıınıñ etleri töküldi, öldi, anda kiğin

[332b] (1) Hâriş bin Tıulâtıı keçti, başıñga işâret kıldı, iriñg toldı, başı ağırıı tuttı, (2) ħurmâ yııaı omıasıñga başın tokıyu قیلنی رب محمد ya‘nî Muĥammed Tanğırısı mini öldürdi (3) tıp feryâd kıldı, meynisi çıktı, kılıñga tutğıı tidi. Kıulı men kimerse körmes-men, kimni (4) tutayın, tidi. Mundağın helâk boldılar. Muıâtil aytur raızıya’llâhu ‘anhu: Bu turur ol âyet ma‘nisi (5) kim yarlııar: *Qavluhu ta‘âlâ*: انا كفيلاك المستهزين (15/Hicr,95) Ammâ muıtesimler on iki erdiler. Aymışlar: On (6) altı erdiler. Yol başında oturup Ebû Cehl sözi birle kim Muĥammedni sorsa cādū turur, (7) yalğanıı turur, anı körmese yegrek tiyür erdiler. Yana resûl ‘aleyhi’s-selâm andaıuı kışiler kıdımış erdi, (8) keçer kimerse kim Muĥammedniñ ħaberin sorsa aytur erdiler. Köz andağ erni körmisi yok, kıulaı (9) andağ erniñ şıfatın işitmişi yok, sözi bu turur, kıadaş uruıluıını kesmeñg, ata (10) ananı eıdıı tutuñg, Mevlâka tıa‘at kıılıñg, olarnıñ sözidin yegrek turur. Kıamuı müselmân (11) boldılar. Mevlâ ta‘âlâ ol on altı me helâk kıldı. Resûl ‘aleyhi’s-selâm yılda mevsimka kelip kıızıl tonlar (12) kıeder erdi, ħalkını indeyür erdi. Mevlâ ta‘âlâ yarlııın tegürgelü yarı bering tiyür erdi. Bu (13) Evs ve Ĥazrec ikeıü Kıırnaıa ve Neır birle sanıııur erdiler. Sebâdın Medîneıa keldi- (14) -ler. Bu Evs ve Ĥazrec olarka aytur erdiler, bu yawuııda Mekkedın bir er kıııııay, atı Muĥammed bin (15) ‘Abdu’llâĥ bolıay, anıa uıııay-miz, sizni kıııııay-miz, bu yer yüızidin kıterıey-miz. Olar (16) anı işitip turur erdiler. Kıaıan Muĥammed belgürdi erse da‘vet zâĥir kıldı. Bu Evs ve Ĥazrec (17) Mekkeke keldiler, ħac ötediler. Ol kün kâfirler ħac öteyür erdiler, kâfirler kıamuı ħac erkânın (18) keltürür

erdiler ammā lebbeyk ayturda لا شريك لك الا شريك هولاك عليك وما ملك tiyür erdi- (19) -ler.

Ma‘ nîsi ol bolur: İcâbet kıılır-miz sini, seniñg ortaqıñg yok meger ol ortak kim

[333a] (1) sen aña erklig-sen, ol saña erklig ermes, ya‘ nî butlar saña ortak tururlar, ançası (2) bar sen butlarğa erklig-sen, butlar saña erklig ermesler. Olar kaçan Evs ve Hazrec (3) hac ötediler erse resûlni kördiler, halknı İmānğa da‘ vet kıılır, na‘ tını şıfatını (4) cuhūdlar aymış teg buldılar, biri birñge aydılar: Olar bizke aḥşamluḥ bërmesdin (5) burun biz olarğa kuşluḳluḳ bèreliñg, ya‘ nî olar bizke tepinmesdin burun biz olarğa (6) tepineliñg tip keldiler, resûl ‘aleyhi’s-selām birle bî‘at kııldılar, aydılar: Seniñg işiñg biziñg (7) işimiz bir turur, saña muṭî‘-miz, sen ne tiseñg anı kıılır-miz, biz oḡlanlarımız birle saña (8) yuluḡ bolalıñg, tidiler. İblîs ‘aleyhu’l-la‘ nehu anı körü bilmedi, taḡğa aḡdı, ün kııldı, aydı: (9) Ey ümmîler bilmiş boluñg Evs ve Hazrec bu mezmûm birle ‘ahd kııldılar, bular mundın çıkmak (10) boldılar, olar andın kelmek boldılar, kıılıç birle sizni kıırlarlar. Kureyş kâfirleri munı (11) işitip olarğa bardılar, aydılar: Sizli bizli aramızda yaḡılıḡ kerekmes, siz biziñg dînimizde (12) bizke koñḡşı-siz, kim bu ‘ahdde bar erse olarğa ḥilāf kııldılar, kim yok erse biziñg (13) ḡaberimiz yok tip yandılar. Ançada Kureyşdin bir yigit keldi, kûmüş başmaḳlıḡ. Evs (14) ve Hazrec aydılar: Telim yıllar boldı riya’set da‘ vî kıılır-sen, eligde kötrüp yorigü (15) başmaḳıñg yok erdi. Yigit anı işitip başmaḳın olarğa salu bërdi. Men sizke (16) mizāḥ kııldım tidi. Yana biri aydı: Almañg, başmaḳ erniñg ‘izzeti bolur, anı aldımız erse (17) ‘izzetin almış bolur-miz tip yandılar. Oḡul kıızların, kamuḡ koñḡşıların keltürüp İmānğa (18) kigürdiler, olarnıñg birle telim ḡalāyık islām keltürdiler. İkinci yıl yana ḡaḳça kelmişde (19) mu‘allim kıoldılar. Bir şaḡābeni olarğa bërdi. Üçünçi yıl ḡaḳça kelmişde destûr bërseñg

[333b] (1) olarnıñg birle sançısalıñg tidiler. Resûl ‘alehi’s-selām aydı: Maña Mevlādnı sançışıl tiyü (2) vaḡy yarlıḡ kelmedi. Hikāyet: Tā’ifnünñg yigitleri tünle bir yerde yığılmış oturup (3) ḡurāfāt sözleşür erdiler. Hevādnı ün işitildi: Vāy siziñg üze uwtanmas mu-siz, (4) bu Muḡammed sizni islāmğa okıyur, sizler aña uḡmas-siz. Üç keçe mundaḡ

ün (5) işittiler. Yigitler abuşkalarkça haber kıldılar, bildiler kim bu iş semāvî turur. Bir yarağlıg, (6) têtik erni keltürdiler, sekiz yüklüg tewe bêrdiler, Mekkeke bargıl, Muḥammedni körgil, yalawaç (7) erse aṅga bêrgil, yok erse tēweni yüki birle satgıl, bahāsın bizke keltürgil, (8) tidiler. Bardı, Mekkeke kirdi, İlkisi Ebū Cehl̄ni kördi, Muḥammed haberin aṅga sordı. Ebū Cehl̄ (9) aydı: İraq turgıl, andın yalğançı cādū yok turur, aṅga barmasaṅg, anı körmeseṅg (10) saṅga yegrek tidi. Özi ne üçün kelgenin aytu bêrdi. Ebū Cehl̄ aydı: Tēweṅni yüki (11) birle men satgıl alayın tōrt miṅg altunḳa ammā Mekkedin çıkmagınḳa altun bērmes-men, munda (12) bērsem kerekmes kim Muḥammedḳa bērse-sen tip bērmedi. Yigit, têtik, zîrek er erdi. Ebū Cehl̄ kitti, ilke (13) kirdi, ‘Alî yoluktı. Aydı: Yā ‘Alî Muḥammed ḥaḳḳında ne tiyür-sen? ‘Alî aydı: Körgü köṅglüṅg bar mu? (14) Yigit aydı: Men anı körgelü kelip turur-men, tip ikegü bardılar, resûlni kördiler. Resûl ‘aleyhi’s-selām aydı: (15) Yā yigit neke kelgeniṅni, ne yolukḳanın sen mü aytur-sen, men mü aytayın? Yigit aydı: Yā resûla’llāh (16) sen aygıl. Resûl ‘aleyhi’s-selām ḳamuḡnı aytu bêrdi. Aydı: Yā resûla’llāh destūr bêrgil, Ebū Cehl̄ḳa barıp māl̄nı (17) alalıṅg. Bardılar. Ebū Cehl̄ üstün manzarada olturur erdi, ırāḳdın resûlni kördi, ḳulıṅga (18) aydı: Ḳapuḡnı bağlaḡıl. Ḳapuḡnı bağladılar. Resûl ḳapuḡnı ḳaḳtı, aydı: يا ابو جهل ردّ المال الی (19) Māl̄nı maṅga yandurḡıl, tidi. Ebū Cehl̄ atı Ebu’l-Ḥakem erdi. Serāy ortasında bir uluḡ

[334a] (1) tegirmen taşı erdi. Ḳulıṅga aydı: Bu taşnı kötrüp başım üze ḳoḡıl, indekke (2) aḡıp Muḥammedniṅ tepesiṅge urayın, bu iş tamām boldı erse sen āzād-sen, tidi. Taşnı başıṅga (3) kötürdi, aḡdururda kötrümedi, tüşgü teg boldı, taş ewrüldi, eligi bertindi, aḡrıḡı- (4) -ḳa umadı, Mevlā ta‘ālā birle nezr kıldı: Bu aḡrıḡımnı oṅgultsa māl̄nı Muḥammedḳa bergey-men ya yandurḡay-men, tip. Mevlā ta‘ālā (5) aḡrıḡın kötürdi. Ol bedbaḡt ‘ahdnı sıdı, söziṅge tegmedi, ḳaḳtı, iwke kirdi, iw (6) münḡüşinde bir Ḥabeşini kördi, ḳılıç tartıp turur, māl̄nı Muḥammedḳa yandurḡıl, yok (7) erse ortara çapar-men tidi. Ḳorḳtı, çıktı, māl̄nı tükel resûl ‘aleyhi’s-selāmḳa tapşurdı. Resûl (8) ‘aleyhi’s-selām Ebū

Cehl serâyındın çıktı erse halk ağzına tüştü, Ebû Cehl müselmân boldı tip. (9) Eger_ol kün Muḥammed sîngar kıssa kamuğ kışarlar erdiler. Bir ançaları aydılar: Keliñg Muḥammedka (10) baralıñg, müselmân bolalıñg, Ebû Cehl bizke uluğluk satar, bizdin burun ol müselmân (11) bolsa andağuk uluğluk satğay tip kıptılar. Resûl ‘aleyhi’s-selâmka bargalu ogradılar, (12) yolda ‘Abdu’llâh bin er-Rabğuvî yoluktu: Kañça barur-siz, tidi. Aydılar: İştütük Ebû Cehl (13) müselmân bolmış, biz me müselmân bolğalu barur-miz, tidiler. Aydı: Keliñg aña baralıñg. (14) Keldiler, aydılar: İştütük Muḥammed dîniķa kirmiş-sen. Aydı: Tañgrı saκlasun, men atalarım (15) dîni üze erür-men. Aydılar: Muḥammed atalarımız dînike ħilâf kıldı, Ebû Tâlibka baralıñg, aytalıñg, (16) tip aña bardılar, aydılar: Bu qarındaşıñg oğlıķa aygıl, bu sözdin tıdılsun. Ebû Tâlib aydı: (17) Muḥammed kelsün, köreliñg. Ündep keltürdiler. Keldi, olarnı basa keçti, Ebû Tâlib tahtıñga ağıp olturdı. (18) Aydılar: Körgil, seniñ ħürmetiñni saκlamas, biz seniñ tahtıñga ağmas-miz, bu keldi, ağıp (19) olturdı, tidiler. Ebû Tâlib aydı: Köni sözlüg bolsa boynuñgızķa adaķın urğay, tidi.

[334b] (1) Anda kiğin olar ayğannı resûl ‘aleyhi’s-selâmka aytu berdi. Yana aydılar: Ey Muḥammed yalawaç ersenğ, (2) yalawaçlıķıñg köni erse bizke bir nişâne körgüzgil, tidiler. Ne tileyür-siz, körgüzeyin, (3) tidi. Serây ortasında bir uluğ taş bar erdi. Aydılar: Bu taşdın bir yıgaç (4) ündürgil, hevâķa uzasun, bir butaķı maşrıķķa bir butaķı mağrıbķa barsun. Resûl ‘aleyhi’s-selâm (5) du‘â kıldı, taşdın yıgaç ündi olar tilemiş teg. Yana aydılar: Du‘â kılgıl, (6) yana bayaķı teg bolsun. Du‘â kıldı, evvelķi ħâliñge bardı. Aydılar: Yâ Muḥammed uluğ cādū ermiş- (7) -sen, tip ĩmân keltürmediler, yana aydılar: *اعبد الهنا يوما نحن نعبد الهك سبعة ايام* Sen (8) bir kün biziñg Tañgrımızķa tapıñgıl, biz yêti kün seniñg Tañgrıñgķa tapıñalıñg. *انت سبعة ايام حتى نعبد شهرا* (9) ونعبد Yana aydılar: Sen yêti kün tapıñsañg biz bir ay tapıñalıñg. *انت شهرا حتى نعبد سينه* (10) ونعبد Sen bir ay tapıñsañg biz bir yıl tapıñalıñg, tidiler. Olar munı sözleyür (11) erdiler. Resûl ‘aleyhi’s-selâm titreyür, terleyür erdi. Cebra’îl ‘aleyhi’s-selâm keldi, bu sûreni keltürdi. *قل يا أيها* *قavluhu ta‘âlâ*.

(12) الكافرون لا اعبد م تعبدون (109/Kâfirûn,1-2) Yâ Muḥammed aygıl, ey kâfirler siz tapınganga men tapınmas-men, (13) ولا انتم عابدون ما اعبد (109/Kâfirûn,3) Siz men tapınganga tapıngan ermes-siz. (109/Kâfirûn,4) ولا انا عابد ما عبدتم Men tapınguçı (14) bolmağay-men, siz tapınganga siz me tapınguçı bolmağay-siz men tapınganga. (109/Kâfirûn,6) (15) Siziñg dīniñgiz sizke, meniñg dīnim mañga. Aymışlar: Bu ḥükm ançada erdi kim islām (16) za‘ ĩf erdi, kaçan islām qavī boldı erse bu ḥükm kötrüldi. (17) mensüh وان كان صادقا (18) ابتعوا ابن اخي تعالحو او تشدوا Arabqa aytur erdi: (19) او كاذ بلانه لاي عمر الايمكارم الاخلاق Ya‘ nī qarındaşım oğlı söziñge (19) boyun suñg köni taqı yalğan erse anıñg üçün kim eğgülükdin taş sözlemes, ađınlarkā

[335a] (1) andağ tiyür erken öziñge tegse انى لاكرة ان يعلونى اسى tiyür erdi, ya‘ nī men qudı bolup (2) kötüm yoqaru bolğanın unamas-men, tiyür erdi. Tefsırde bar: Bir kün Qureys kâfirleri (3) yıglıp Muḥammed resūlu’llāh ḥaqqında keñgeş qurdılar: Neteg kılıp bu Muḥammedniñg belāsındın (4) qurtulğay-miz, tidiler. Tegme türlüg keñgeş kıldılar. Ol zamān Şeyṭān ‘aleyhu’l-lā‘ nehu bir (5) abuşka bolup aralarında ḥāzır boldı. Birisi aydı: Keliñg, kamuğımız bir bolup (6) Muḥammedni ildin çıkaralıñg. Şeyṭān aydı: Bu keñgeş nerse ermes, Muḥammed tillig, (7) ağızlıq er turur, bargan yerde tek yörimes, bir orun alur, ‘ākıbet yana kelür. Yana (8) biri aydı: Yerni suwqa teginçe qazalıñg, taş temür birle tam kılalıñg, yer yüziñge (9) tegmişde temür birle tamnı ediz qoparalıñg, bir qapuğ qođalıñg, Muḥammedni ol tam- (10) -ka soqup qapuğın berkiteliñg, anda oq açın ölsün, tidi. İblīs aydı: Andağ (11) kılsa bolmas, aña Cebra’ıl kelür, üstün hevādın çıkarur, bu keñgeşde ḥayr yok, (12) tidi. Tegme biri bir sözlediler, kamuğınğa cevāb aydı. Bolmasa biregü aydı: Kamuğumuz (13) yıglıp mükābere sançıp öldürelıñg, tidi. İblīs aydı: Maşlaḥat bu turur, mundağ kerek (14) tidi. Bu sözke ittifaq kıldılar. Yarındası kelip Muḥammedni öldürelıñg, tidiler. Kimerse (15) bu ḥāldin Ebū Ṭālibqa ḥaber bērdi. Ebū Ṭālib resūl ‘aleyhi’s-selāmı ündedi, aydı: Qureys ḥalkı (16) sini öldürelıñg tip keñgeşmişler, men esen bar erken kimerse sañga elig sunğalu (17) zehresi bolmağay tip bu beytlerni aytu

فوالله لن يصلوا اليك يحممهم • حتى اوسد فبرات دنيا • وعرضت دنيا وعلمت فانه • (18) Nazm: başladı. من حيرا دياالبربه دنيا • ودعوتنى وعلمت يابك صادق • ولقدصدق وكنت ثم اهينا • (19)

Tercüme-i bi'r-raṭāne: [335b] (1) لوحثى سمحا بذاك مييا •

(2) Yawumağa vallāh bu ' Arab saṅga

' Ammuṅg kirmeginçe ölüp siniḳa

Maṅga ' arza kıldıṅ arıḡ dīnni sen

(3) Ulayur mini ol cenān ' aynıḳa

Köni-sen bilür-men bërür-sen ögüt

Ulanma tiyür-sen tamuḡ kınıḳa

(4) Mezemmet sögüş ' ar eger bolmasa

Kirür erdim erksiz İdi dīnike

Hikāyetde kelür: Resül ' aleyhi's-selām (5) Tā'ifḳa bardı, olarḳa islām ' arza kıldı, ḳabül kılmadılar, andın yandı, Haremḳa (6) tegdi erse namāzḳa turuḳtı, Ḳur'ān oḳıyu başladı. Perīlerdin toḳuzaḡu anda keçer boldılar, (7) Ḳur'ān işittiler, eglendiler, Ḳur'ān tiṅglediler, mezelandiler, yanıp keldiler, ḳavmleriṅge (8) haber kıldılar, aydılar: Biz Ḳur'ān işittimiz Muḥammedḳa inmiş, biz İmān keltürür-miz, siz me ḳamuḡuṅız (9) Mevlā ta'ālā yarlıḡını icābet kılıṅ. *Ḳavluhu ta'ālā: قالوا يا قومنا انا سمعنا كتابا يا قومنا اجيبوا* (46/Ahkāf,30-31) داعى الله وامنوا به (10) Perīler cem' bolup Mekkeke kirdiler, Haremke yaḳın eglendiler, ḡürmet (11) saḳlap kirmediler. Mevlā ta'ālā bir ḡurmā yıḡaḳıṅga ilhām bërdi, ḳamuḡ köklerinden ḳomrulup (12) resül ' aleyhi's-selāmḳa keldi, perīler kelgenin haber bërdi. Aymışlar: Cebra'ıl' aleyhi's-selām kelip haber (13) bërdi. Resül ' aleyhi's-selām aydı: Kim bolḡay kim anıṅg köṅḡlinde ḡardal endāzesinçe kibr bolmasa (14) meniṅg birle kelsün, perīlerke baralıṅg, tidi. ' Abdu'llāh bin Mes'ūd men barayın tip keldi. (15) Bir

edişde suw aldı, içinde kaç iwün ħurmā erdi, tün içinde perīlerka (16) keldiler. Resūl ‘aleyhi’s-selām yerde bir tegirmi ħaṭ çizdi, ‘Abdu’llāh bin Mes‘ūdnu aṅga kigürdi, munda (17) olтурğıl, bu ħaṭdın çıķmağıl, çıķtıṅg erse kıyāmetka tegi sen mini körmegey-sen, (18) men sini körmegey-men, tidi. Anda kiḍin özi bardı, perīlerke yarlıg tegürdi, qabūl kıldılar, (19) İmān keltürdiler, ṭahāret ve namāz ta‘līm kıldı, şerī‘at aḥkāmnı öğretü bērdi. ‘Abdu’llāh bin Mes‘ūd

[336a] (1) aytur rażıya’llāhu ‘anhu: Men ol ħaṭ arasında oturur erdim, perīler bölük bölük meniṅ (2) yanımdın keçer erdiler, resūlka barıp İmān keltürür erdiler, sözleşür ünlerin işitür (3) erdim, ol ħaṭdın çıķğalu oğradım, resūl ‘aleyhi’s-selām vaşıyyetin sakındım, çıķmadım, subḥ (4) vaķtı boldı erse resūl ‘aleyhi’s-selām yetip keldi, mini kördi, örü turur erdim. Nelük örü turur-sen, (5) oltursaṅg bolmas mu, tidi. Aydı: Yā resūla’llāh ħaṭdın çıķğalu oğradım ammā vaşıyyetiṅg- (6) -ni tuttum, çıķmadım. Resūl ‘aleyhi’s-selām aydı: Eger çıķsaṅg, sen mini körmes erdiṅg, men sini (7) körmes erdim. Yana aydı: ‘Abdu’llāh seniṅg birle suw bar mu? Aydı: Yā resūla’llāh suw yok (8) ammā nebīz bar. Nebīz, ħurmā ıslamış suw bolur. Resūl ‘aleyhi’s-selām yarlıqadı: ħurmā arıg turur, (9) suw arıtğan turur. Aldı, ṭahāret kıldı, namāz kıldı. Aymışlar: Perīlerniṅ bir ançası (10) keldiler, resūl ‘aleyhi’s-selām birle namāz kıldılar, aydılar: Yā resūla’llāh biz seniṅg ziyāretiṅge (11) barmaķnı yawlaķ sewer-miz ammā yolımız ırak turur, azuķımız yok, köliklerimizke (12) yem yok. Resūl ‘aleyhi’s-selām yarlıqadı: Yılķı qaranıṅg tezeki kölikleriṅgizke yem bolsun, etini yēp (13) salmış süṅgükler sizke azuķ bolsun, tidi. Anıṅg üçün tezek birle, süṅgük (14) birle istincā kıılmaķnı unamadılar. ولا يستجى بعظم ولا بروث tidiler. Fā’ide: (15) Mevlā ta‘ālā yarlıqar: وما ينطق عن الهوى (53/Necm,3) Ya‘nī bu Muḥammed resūlu’llāh öz tilekinçe söz sözlemedi, (16) bāṭınıni⁷⁵⁶ nefsdin arıttuķ, tilekinçe söz sözlemedi, zāhirini köligedin biz arıttuķ, (17) köligesi arıgsız yerke tüşmedi.

⁷⁵⁶ باطينى نى. m.

ظل كل سى مثله يحكى ولا يخطى Tegme nerseniň (18) köligesi anıň meňgizligi bolur. İdi
‘azze ve celle yarlıkar: Men Muḥammedka kölige bérmedim, on (19) sekiz miň ‘âlem
içinde anıň meňgezeki bolmasun, tidim. Yüz miň yigirmi dört miň

[336b] (1) yalawaçlar ıdtım, kamuğ ‘âlemluğlarğa haber kıldılar kim munuň meňgezeki
kimerse yok, (2) men öz ‘azametim, celâlim birle Muḥammedka kölige bérmedim, kamuğ
ḥalâyıklar bilsünler kim yer (3) yüzinde ḥabîbümnüň meňgezeki yok, Âdemni bir zillet
birle uçmaḥdın çıkardım erse (4) Muḥammed ümmetini yüz yıl yazuğ kılmışda kiğin bir
tevbe birle uçmaḥka kigürgey-men, eger İdrîs- (5) -ke yulduzcılık ‘ilmin bérdim erse
Muḥammed resûlu’llâhni kamuğ yulduzlardın öte keçürdüm, (6) yulduz yörüşi anıň üze
bolmasun, anıň yörüşi yulduz üze bolsun, tidim. Eger Nûḥ (7) yalawaçka kemi bérıp suw
üze yörittım erse Muḥammedke burâk bérdim, hevâda yörیدی. (8) Nûḥ yalawaç öz
kavmiňge ‘azâb tiledi. *Qavluhu ta‘âlâ: رَبِّ لَا تَذَرِ عَلَى الْكَافِرِينَ دِيَارًا* (71/Nûf,26) (9)
Muştafa ‘aleyhi’s-selâmni taş birle urup tişin sıdılar, olarka hidâyet tiledi. اللهم اهدى (10)
قومي فانهي لا يعلمون tidi. Dünyâda düşmen düşmenka mundağ şefkat kıldı, kıyâmet- (11) -
de dost dostka şefkati neteg bolğay? Eger İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâmni ḥalkğa imâm kıldım
(12) erse, *اِنِّى جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ اِمَامًا* (2/Bakara,124) tidim erse Muḥammed Muştafanı mi‘râc tüninde
Beytü’l-Mağdis- (13) -de yalawaçlarğa imâm kıldım. Eger Nemrûd otını İbrâhîm üze
sawuttım erse tamuğ otı- (14) -nı Muḥammed Muştafağa ‘aleyhi’s-selâm tağı
ümmeŧleriğa sawutğay-men qalı kim yaqırı ṭabağ üze sowıyur teg. (15) *Qavluhu ‘aleyhi’s-*
selâm: تحمدهم له على الطق (16) اذاوضع المؤمن قدمه على الصراط تحمده النار تحت قدميه على صراط كما
Eger Süleymân ‘aleyhi’s-selâmka mülk bérdim, yelni aňğa musaḥḥar kıldım erse (17)
Muḥammed resûlu’llâh ümmetiňge andağuş mülk bérdim. Evvel mülk ol turur kim qaçan
köňgli (18) sınıuğ, içi bertük, mazlûm mü’min âh tiyü içi bağırdın sawuğ âh ursa şehâdet
kelimesin (19) anıň birle qoldaş kılsa köz yumup açğınça ol yel ol kelimeni ‘arşka
tegürmiş

[337a] (1) bolğay. Eger Mūsī ‘aleyhi’s-selām kavminiñ etekleri ölimedin Nîl teñgizindin keçürdüm (2) erse Muḥammed Muştafā ‘aleyhi’s-selām ümmetini andağ keçürgey-men, tamuğdın kim ölimiş etekleri (3) qurımağay. *Qavluhu ‘aleyhi’s-selām: بمطايعة من امتي* (4) Eger Fir‘avn sāhirleriniñ sihrini Mūsī tayaqı yok yoğun kıldı erse (5) Muḥammed ‘aleyhi’s-selām ümmetleriniñ yazuqlarını anıñ şefā‘ atı birle yok yoğun kılgay- (6) -men, eger ‘İsī törtinçi kat kökke ağıdı erse Muḥammed ‘aleyhi’s-selām ol maqāmka tegdi kim Mevlā ta‘ālā (7) yarlıqar: *فكان قاب قوسين أو أدنى* (53/Necm,9) Bilgil kim iki ‘ālemde ‘izzet buldılar erse (8) Muḥammed resūlu’llāh berekātında buldılar, körmes mü-sen? Ādem üç yüz yıl yığladı. Cebra’ıl (9) keldi, aydı: Ey Ādem tevbe qabūlluqı kerek erse Muḥammedni şefī‘ keltürgil. Ādem aydı: (10) İlāhī Muḥammed resūlu’llāh haqqı ve hürmeti tevbemni qabūl kılgıl. Yarlıq keldi: Ey Ādem Muḥammed ‘aleyhi’s-selāmı (11) şefī‘ keltürüp yalguz özünñni tileginçe qamuğ oğlanlarıñnı tileseñ bağışlağay (12) erdim. İbrāhīmni otqa kemiştiler erse Cebra’ıl İbrāhīmka uçmağdın bir (13) hulle keltürdi, ‘alemi üze bitiglig erdi, lā ilāhe illa’llāh Muḥammed resūlu’llāh. Anı keğdi, ot (14) köyürmedi. Mūsī ‘aleyhi’s-selām teñgiz kırığıñga keldi, kirgelü qorqtı. Cebra’ıl aydı: Muḥammedni (15) şefī‘ keltürgil. Mūsī aydı: Haq Muḥammed. Teñgiz suwı yarıldı, yol boldı. *Qavluhu ta‘ālā: فكان كلُّ (16) فانلق* (16/Şuarā,63) Mūsī selāmet keçti. Dāvud ‘aleyhi’s-selām temürdin yarık iter (17) bolsa Muḥammed resūlu’llāhıñ atın aysa soğıq temür yumşaq bolur erdi, kıyāmet kün (18) Mevlā ta‘ālāka hıç kimerse sözlemegey. Muḥammed resūlu’llāh şefā‘at kılmağınça, resūl ‘aleyhi’s-selām (19) dīdār körmeginçe hıç kimerse körmegey. Anıñ üçün aydı: *نحن الاحزون السابقون*

[337b] (1) Biz sonğ kelip ilgerü yörigenler-miz, Muḥammed resūlu’llāh uçmağka kirmeginçe adın ümmetler (2) kirmegeyler. Su’āl: Muḥammed ümmeti qamuğdın ilgerü ermiş, qamuğdın sonğ çıqmaqda ne hikmet bar erdi? (3) Cevāb: Qaçan uluğlar kelür bolsalar burun kiçigler kelürler, anda kiğin uluğlar kelürler. Taqı bir (4) cevāb: Muştafā

‘aleyhi’s-selām ümmetleri kamuğdın ‘azızrak tururlar, toprağda telim yatmasun tip soñg çıkardı. Yana bir (5) cevāb: Adın ümmetler ‘aybını Muḥammed ümmetleri bildiler, bularnıñg ‘aybını adınlar bilmesün tip kamuğdın soñg çıkardı. (6) Hikāyet: Bir kün anamız ‘Āyişe Şiddīka rażıya’llāhu ‘anhā ve ‘an ebhā sordı: (7) يا رسول الله انت احسن ام (8) كان يوسف احسن منى وانا ملح Aydı: Yūsuf منه (8) كان يوسف احسن منى وانا ملح Aydı: Sen mü körklügrek-sen ya Yūsuf mu? Aydı: mindin körklügrek erdi ammā men Yūsufdın tuzlukrak-men, tidi. ‘Āyişe yana (9) sordı: Bu ne timek bolur? Resūl ‘aleyhi’s-selām aydı: انه كان فتنه للعالمين وانا رحمة للعالمين Yūsuf وما ‘ālem- (10) -luğlarğa fitne erdi, men ‘ālemlıglarğa rahmet-men. *Ḳavluhu ta‘ālā:* وما (10) -luğlarğa fitne erdi, men ‘ālemlıglarğa rahmet-men. *Ḳavluhu ta‘ālā:* (11) Kim Yūsufnı körse sewinç aña ħarām bolur erdi, kim mini körse qağgu aña ħarām bolur, tidi. (12) Su’āl: Mevlā ta‘ālā İbrāhīm yalawaçnı bizke ata tidi. *Ḳavluhu ta‘ālā:* (12) Su’āl: Mevlā ta‘ālā İbrāhīm yalawaçnı bizke ata tidi. *Ḳavluhu ta‘ālā:* (13) ata timedi, resūl tidi. *Ḳavluhu ta‘ālā:* (13) ata timedi, resūl tidi. *Ḳavluhu ta‘ālā:* (14) Eger Muḥammedni sizke (14) ata tisem kıyāmetde anıñ tanuqluğı sizinñ ħaqqıñızda tıñlanmağay, revā bolmağay (15) erdi, anıñ tanuqluğındın mahrūm qalğay erdiñiz, ey Muḥammed men sini ümmetka resūl ıddım, (16) yarın sen tanuqluğ bergeil, men qabūl kılayın, sen tilegil, men bereyin, sen şefā‘at kılgıl, (17) men yarlıqayın. Aymışlar: Ma‘şiyetni bitigen ferişte künde kelür ammā tã‘at bitigen künde (18) kelmes, adın adın ferişte kelür, mü’mın ölginçe qaçan kıyāmet küni bolsa āmennā bihi ve şaddağnā (19) resūl ‘aleyhi’s-selām tã‘atka tanuqluğ bërür, tã‘at bitigen ferişte, resūl tanuqluğı üze tanuqluğ

[338a] (1) bërürler ammā ma‘şiyet bitigen ferişte yalguz kelür, ma‘şiyetka tanuqluğ bërür. Mevlā ta‘ālā- (2) -dın yarlıg bolur. Dünyāda zinā tanuğı dört erdi, adın mu‘āmeleler tanuğı iki erdi, (3) yalguz tanuğ sözi tıñlenmes erdi. Kamuğ ‘ālemluğlar bilsünler kim men kerīm melik-(4) -men. Tağı bir cevāb yarlıkar: Kıyāmet küniniñ şıfatı ol turur kim qarındaş qarındaşdın (5) qaçğay, er cüftindin oğlındın qaçar. *Ḳavluhu ta‘ālā:* يوم يفز المرء (5) قاچğay, er cüftindin oğlındın qaçar. *Ḳavluhu ta‘ālā:* (6) من اخيه وامه وابيه وصاحبته (6) من اخيه وامه وابيه وصاحبته (80/Abese,34-35-36) Eger Resūlni sizke ata tisem siz andın, ol

sizdin kaçmak gerek erdi, meger (7) biri biridin kaçmasunlar tip ata timedim, sizinġ
nefsünġiz tidim. *Ķavluhu ta‘ālā*: (8) لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ (9/Tevbe/128) Hıç kimerse öz
nefsindin kaçumaslar, lā-cerem (9) resūl ‘aleyhi’s-selām ümmet birle Ķalur. İřāret ol
turur: Bizinġ nefsimizdin bolsa, ol bizke (10) baş bolur, biz aġga ağaq. Ey mü’minler hıç
iřittiġiz mü, baş uçmaġda bolup (11) ağaq tamuġda bolsa Muřtafā ‘aleyhi’s-selām bizinġ
başçımız turur, her-āyine ol uçmaġda (12) bolġusı, biz mutāba‘at ġādimler me Ķamuġ
uçmaġda bolġay-miz, inřā’llāh ta‘ālā. Yana bir Ķirā‘at- (13) مَنْ أَنْفَسَكُمْ حَسْبًا وَنَسْبًا -ta
oĶımışlar. Fā‘ide: Kāfirler resūl ‘aleyhi’s-selāmka münkir erdiler, (14) مَا أَزَا‘للَّهِ، بİR
pāre yıġaġnı yonup Taġrı tutundılar, bu mundaġ arıġ ‘azīz nāmın (15) yalawaĶlıĶka
Ķabūl Ķılmadılar. El-ġamdüli’llāh, biz barı sekiz yüz yılda Ķiġin iĶrār Ķılıp (16)
Muġammed resūlu’llāh tiyür-miz. İlāhī andaġ kim Muġammed resūlu’llāh dostluĶın
dünyāda bizke kerāmet (17) Ķıldıġı, Ķıyāmet kün anıġı řefā‘ati birle müşerref ve
mükerrem bolmaĶ, biz za‘İflerka (18) rüzī Ķılıu bėrgil. **Resūl ‘aleyhi’s-selām iřāreti birle
ay yarılġan sözleri turur.** (19) *Ķāle’llāhu ta‘ālā*: اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ (54/Kamer,1) Ma‘nisi
ol turur, Mevlā ta‘ālā yarlıĶar: Ķıyāmet

[338b] (1) kaçan kelġüsü tip sorar erdiler. Cevāb aytur erdiler: Kaçan āġiru’z-zamān
yalawaĶı ĶıĶsa (2) bolur tip. Emdi Mevlā ta‘ālā yarlıĶar: Muġammed ‘aleyhi’s-selām
ĶıĶtı, ay yarıldı, Ķıyāmet yawuştı. *Ķavluhu ta‘ālā*: (3) اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ (54/Kamer,1)
Bu sūre inmekiġe sebeb ol erdi kim resūl ‘aleyhi’s-selām bir tünle Mekke (4) iĶinde
yöriyür erdi. Mekkelġlarnıġ ‘ādeti ol turur: Tünle yörişürler, Ķamuġ işlerin (5) tünle
bütürürler kündüzleri yawlaĶ isig üĶün. Ol keĶe kim resūl ‘aleyhi’s-selām yöriyür erdi,
Ebū (6) Cehl ‘aleyhu’l-la‘nehu bir cuġūd birle resūlka yoluĶtı, aydı: يَا مُحَمَّدُ ارْأَى أَنَّهُ وَالَا
علوت راءسك (7) Maġga bir mu‘cize körgüzgil, yok erse başıġnı alur-men. Resūl ‘aleyhi’s-
selām ne tileyür-sen? Ebū Cehl (8) saġka solka baĶtı, bir dūřvār iřni tileyin, tip. Cuġūd
aydı: Ayġıl, bu aynı erneki (9) birle yarsun, anıġı üĶün kim cādūluĶ yerde eřer Ķılır
ammā kökde eřer Ķılmas. (10) Ebū Cehl aydı: Aynı yargıl, köreyin. Resūl ‘aleyhi’s-selām

erneki birle işāret kıldı. Ay iki (11) yarıldı, bir yarımı ornında turdı, yana bir yarımı ırakrak barıp turdı. ‘Abdu’llāh bin Mes‘ūd (12) aytur raızıya’llāhu ‘anhu: Biz resūl ‘aleyhi’s-selām birle Mināda erdük, ay yarıldı, yarımı tağnıñg (13) artıka bardı. Yana ‘Abdu’llāh bin ‘Ömer ve ‘Abdu’llāh bin ‘Abbās ve Enes bin Mālīk ve Ḥadīfe ve Ḥabir bin Muṭa‘am (14) taķı adın şaḥābeler rızvānu’llāh ‘aleyhum ecma‘ın ay iki kesek bolğanın ḵamuğ kördiler. (15) Ebū Cehl aydı: Yā Muḥammed aygıl, bu ay yana ḵawuşsun. Aydı. Yana ḵawuştı. Kerek erdi ol (16) bedbaht ĩmān keltürse. Aydı: Emdiķa tegi yer yüzinde cādū erdiñg, emdi kökde (17) taķı cādūluķuñg eşer kıldı tip ĩmān keltürmedi ammā cuḥūd müselmān boldı. Yana (18) bir mu‘cizesi mi‘rācķa ağmak erdi. **Ḵışşa-i mi‘rācu’n-nebiyy ‘aleyhi’s-selām.** (19) *Ḵāle’llāhu ta‘ālā: سبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا* من المسجد الحرام (17/İsrā,1) Ma‘nisi ol bolur:

[339a] (1) Arıg turur, ḵoldaşdın münezzeḥ turur cüftdin oğul kızdın, ol İdi ‘azze (2) ve celle kim iletti ḵulını ya‘nī Muḥammed resūlu’llāhnı bir tün içinde Mekkedinde Beytü’l-Maḵdiska. (3) Aymışlar: Resūl ‘aleyhi’s-selām bir keçe Ümmühānī iwinde yatur erdi. Ümmühānī ‘Abdu’l-Muṭṭalibniñg (4) kıızı erdi. Rivāyet kıılır Mālīk bin Ṣa‘ṣa: Resūl ‘aleyhi’s-selām yarlıķadı, yatur erdim, keligli (5) keldi, kögüzümni yardı, yürekimni çıķardı, altun taşt keltürdi içi toluğ (6) ĩmān ve ḥikmet erdi, yürekimni anıñg içinde yudı, yana ornında ḵoḍdı, anda kiḍin (7) bir münüt keltürdi ürüñg tüglüg, ḵatırdın kiçigrek, eşgekdin uluğ- (8) -rak. Aydılar: Yā resūla’llāh burāḵ bolğay mu? Aydı: Közi teggen yerke adaḵ (9) ḵoḍur, mini aña müdürdiler, Cebra’ıl meniñg birle erdi. İlk ḵat kökke tegdimiz, (10) Cebra’ıl destūr tiledi. Kim-sen, tidiler. Cebra’ıl-men, tidi. Seniñg birle kim bar, tidiler. Muḥammed ‘aleyhi’s-selām (11) bar, tidi. Sini aña mu ıḍtı tip sordılar. هاء, tidi. Ḵapuğ açtılar, kirdimiz. Ādem (12) ‘aleyhi’s-selāmı kördüm, bu kim tiyü sordum. Cebra’ıl aydı: Atañg Ādem turur ‘aleyhi’s-selām. (13) Ādemķa selām kıldım. Cevāb aydı: Eḍgü oğlum, eḍgü yalawaç, tidi. İkinci kökke (14) tegdimiz. Ḵapuğ açıñg, tidi. Kim-sen, tidiler. Cebra’ıl-men, tidi. Seniñg birle (15) kim bar tidiler. Muḥammed ‘aleyhi’s-

selām bar, tidi. Aṅga mu bardıṅ erdi, tidiler. هاء, (16) tidi. Kapuğ açtılar, kirdimiz, Yaḥyā ve ‘İsī ‘aleyhume's-selāmnı kördüm, bular kimler (17) turur tidim erse Cebra’ıl aydı: ‘İsī ve Yaḥyā tururlar. Olarkā selām kıldım. (18) Cevāb aydılar: Neme edgü yalawaç, qarındaş tidiler. Üçünçi kat kökke tegdimiz. (19) Cebra’ıl destūr tiledi. Kim-sen, tidiler. Cebra’ıl-men, tidi. Seniṅ birle kim bar,

[339b] (1) tidiler. Muḥammed ‘aleyhi’s-selām bar, tidi. Aṅga mu bardıṅ erdi, tidiler. هاء, tidi. Kapuğ açtılar, (2) kirdimiz. Yūsuf yalawaç ‘aleyhi’s-selāmnı kördüm, aydım: Bu kim turur? Aydı: Yūsuf yalawaç ‘aleyhi’s-selām (3) turur. Aṅga selām kıldım. Cevāb aydı: Neme körklüg yalawaç, qarındaş, tidi. Törtinç (4) kat kökke tegdimiz. Cebra’ıl destūr tiledi. Kim-sen, tidiler. Cebra’ıl-men, tidi. Seniṅ (5) birle kim bar, tidiler. Muḥammed ‘aleyhi’s-selām bar, tidi. Aṅga mu bardıṅ erdi, tidiler. هاء, tidi. (6) Kapuğ açtılar, kirdimiz. İdrīs ‘aleyhi’s-selāmnı kördüm, bu kim tiyü sorum. Cebra’ıl aydı: (7) Bu qarındaşıṅ İdrīs yalawaç turur. Selām kıldım. Cevāb aydı: Neme körklüg yalawaç, (8) qarındaş, tidi. Andın keçtimiz, bişinç kat kökke tegdimiz. Cebra’ıl destūr tiledi. (9) Kim-sen, tidiler. Cebra’ıl-men, tidi. Seniṅ birle kim bar, tidiler. Muḥammed ‘aleyhi’s-selām bar, tidi. Aṅga mu bardıṅ (10) erdi, tidiler. هاء, tidi. Kapuğ açtılar, kirdimiz. Hārūn yalawaçnı kördüm, bu kim (11) tiyü sordum. Aydı: Hārūn yalawaç turur. Selām kıldım, cevāb aydı: Neme körklüg (12) qarındaş tidi. Andın keçtimiz. Altınç kat kökke tegdimiz. Cebra’ıl destūr tiledi. (13) Kim-sen, tidiler. Cebra’ıl-men, tidi. Seniṅ birle kim bar, tidiler. Muḥammed ‘aleyhi’s-selām bar, tidi. (14) Aṅga mu bardıṅ erdi, tidiler. هاء, tidi. Kapuğ açtılar, kirdimiz. Mūsī yalawaç- (15) -nı ‘aleyhi’s-selām kördüm. Bu kim tiyü sordum. Cebra’ıl aydı: Mūsī yalawaç turur. Selām (16) kıldım. Cevāb aydı: Neme körklüg yalawaç, qarındaş, tidi. Andın keçtimiz erse Mūsī ‘aleyhi’s-selām (17) yıḡladı. Nelük yıḡlayur-sen, tidim. Ün işitildi. Aydı: İlāhī bu Muḥammed bir oḡlan turur, (18) minde kiḡin munı ḡalkқа ıddıṅ, munuṅ ümmetleri meniṅ ümmetlerimdin üküş- (19) -rek uçmaḡқа kirgeyler. Andın keçtimiz, yétinç kat kökke tegdimiz. Cebra’ıl destūr tiledi.

[340a] (1) Kim-sen, tidiler. Cebra'îl-men, tidi. Seniñg birle kim bar, tidiler. Muḥammed 'aleyhi's-selām bar, tidi. Añga mu bardıñg (2) erdi, tidiler. هاء, tidi. Qapuğ açtılar, kirdimiz. İbrāhīm yalawaçnı 'aleyhi's-selām kördüm. (3) Bu kim tiyü sordum. Atañg İbrāhīm yalawaç turur, tidi. Selām kıldım. Cevāb aydı: (4) Neme körklüg yalawaç oğlum, tidi. Yana Sidretü'l-Müntehānı körgüzdiler, kördüm. مثل قلال هجر (5) ان نعها Hecer atlıg bir qabile bar. قلال cem' i turur. قله bir eğiş bolur, (6) altmış batman suw kirür, anı Hecer qabilesiñge mensüb kılmışlar, ya'nı Sidretü'l-Müntehā (7) yığaqlarınıñg yemişleri ol endāzelıg turur, tegme bir yapurğaqları yağan (8) qulaqıñga menğzeyür, anıñg tüpinde tört arıq kördüm aqar. Cebra'îlke bu ne (9) arıqlar turur tiyü sordum. Aydı: Bu iki iç arıqlar uçmaḥqa aqar, bu iki (10) taş arıqlar biri Nıl tenğizi turur, biri Furat turur. Anda kıdın iki eğiş (11) keltürdiler, birinde ḥamr erdi, yana birinde süt erdi. Mañga 'arza (12) kıldılar, ḥamrnı unamadım, sütni aldım. Yaḥşı kıldıñg, tidiler. Su'āl: Muḥammed 'aleyhi's-selām- (13) -nı mı rācqa ağıdurmaḥda ḥikmet ne erdi? Cevāb: Mevlā ta'ālā yarlıqar, Muḥammedni ağıdurdımız, (14) biziñg āyātnı ya'nı qādirlikimizni, vaḥdāniyetimiz nişānlarını körmek üçün. (15) من وية الملائكة والانبياء Feriştelerini yalawaqlar körgüzmek üçün. (16) Taqı bir cevāb: Qaçan Qāb-ı Qavseyn maqāmıñga tegdi erse yarlıg keldi: Qudı baḡıl, (17) ya'nı dünyā 'ālemindeqlarını bir zerre topraq kördi. 'Arşnı, eflāknı, uçmaḥ- (18) -nı, tamuḡnı özindin astın kördi, ya'nı ey Muḥammed qamuğ yaratılmış meknūnāt seniñg üçün (19) yarattımız, sen bolmasañg eflāk bolmaḡay, tidi. *Qavluhu ta'ālā: لولاك لما خلقت الافلاك*

[340b] (1) Ey Muḥammed bilgil kim qamuğ yaratılmışlar seniñg adaqıñg astındaqı topraq (2) tururlar. Aymışlar: Resül 'aleyhi's-selām aydı: Cebra'îlni ol şüret üze yaratılmış iki (3) qurla kördüm, adın vaḡtta Dıḡyetü'l-Kelbı şüretinçe kördüm. Dıḡye resülnüñg yaş- (4) -daşı erdi. Cebra'îl resülqa sormış erdi: Men sañga kelsem kimniñg (5) şüreti üze keleyin, tip. Resül 'aleyhi's-selām Dıḡye şüretinçe kelgil, timiş erdi ammā Cebra'îl- (6) -ni feriştelik şüreti üze iki qurla kördüm. Ol köknüñg eteki yerke qawuşur yerde (7) kün

toğarnıñ sağı yüzinde uçmağ burāķıñğa münüp burāķnıñ bir qolı bir butı (8) Qāf tağındın naru, bir qolı bir butı Qāf tağındın berü. Burāķnıñ köğüzi (9) Cebra'ıl köğüzi birle kün yüzini tutmış erdi, bir zerre kün tüşmes erdi. (10) Resül 'aleyhi's-selām aydı: Cebra'ılke aydım *ما ظننت ان الله تعالى خلق مثلك* Mevlā ta'ālā (11) yaratmış hālķda senıñ teg bolğay mu? Cebra'ıl aydı: *ولورايت اسرافيل وقد رايت في وجهه اخودامن الدمع لواجريت السفن* (12) ولورايت اسرافيل وقد Aydı: İsrāfıl- (13) -ni körsenğ gerek erdi, men barı kördüm yaşı aķıp yüzinde yar kılıp aķar (14) içinde kemi yöritsenğ yörigey. Sordum: Yā Cebra'ıl mundağ yığlamak ne üçün (15) turur? Aydı: İbliske ol iş tüşmişdin berü közümüz yaşı qurımışsı yoķ. *Qavluhu ta'ālā*: (16) *ولقد راه بالافق المبين* (81/Tekvır,23) Yana ikinçi ferişte şüretinçe Sidretü'l-Müntehāda kördüm. *Qavluhu ta'ālā*: (17) *ولقد راه نزلة اخرى عند سدره المنتهى* (53/Necm,13-14) Sidretü'l-Müntehāda kördüm kamuğ qanatların yazmış. (18) Aymışlar: Cebra'ılınğ altı yüz miñ qanadı bar erdi, kamuğ zümrüd birle, yünçü birle, (19) gevher birle, kıızıl yāķūt birle muraşsa', 'ālem içinde ne boğuğ bar erse kamuğ anda,

[341a] (1) yēti qat yer, yēti qat kök hālķı anıñ heybetinde titreyür erdiler. Bu Cebra'ılını körmek (2) āyāt-ı kübrādın erdi. *Qavluhu ta'ālā*: *لقد اى من ايات ربه الكبرى* (53/Necm,18) Cebra'ılınıñ tesbīhi bu (3) turur: *سبحان الملك القدوس سبوح قدوس رب الملائكة والروح* Kim bu tesbīh- (4) -ni oķısa Tevrīt ve İncıl, Zebūr ve Furqān oķığan şevābın kerāmet kılığay, (5) tegme bir kelime sanınça uçmağ içinde bir derece bergey, kıyāmet kün Cebra'ıl- (6) -ni añğa şeff' kılığay. Mıkā'ılını kördüm, miñ qurla Cebra'ıldın qavırağ. (7) Tesbīhi bu turur: *سبحان المبدى الخالق سبحان المنعم الرازق* Resül 'aleyhi's-selāmnı (8) mi' rācķa iletmek, feriştelerni körgüzmek erdi. *Qavluhu ta'ālā*: *لنريك من اياتنا الكبرى* (20/Tāhā,23) (9) Feriştelerni körmüşin işittinğ, emdi yalawaçlarını körgenin işitgil. Resül 'aleyhi's-selām (10) yarlıqadı: Qaçan Beytü'l-Mağdisķa tegdim erse burāķdın indim, Mescid-i Aķsāķa (11) kirdim, iki rek'at namāz kıldım, selām bērdim. Yarlığ keldi: *وسئل من ارسلنا من قبلك من* (12) *الحمد لله الذى اتخذ* (13) *لنا الجنة انهارا وقصورا ونعيما* (14) *صفيا وجعلنى والملائكة مسجودا وجعل حواز وجتى صالحه عففا واباح* (43/Zuhruf,45) Baķtım yalawaçlarını kördüm. Biregü qoptı, aydı: *الجنة انهارا وقصورا ونعيما* (14) *صفيا وجعلنى والملائكة مسجودا وجعل حواز وجتى صالحه عففا واباح*

Ya‘nī biregü kıptı, aydı: Ḥamd ve ṣenā ol
İdi ‘azze ve celleka kim mini ṣafī yarattı, mini (16) ḥalīfe tidi, feriṣtelerni maṅga secde
kıldurttı, arıg silig Ḥavvānı maṅga cūft (17) bērdi, uçmaḥdaḳı ni‘ metlerni maṅga mübāḥ
kıldı, düşmenim Şeyṭānū’r-racīmni ḥazretindin (18) ḳawdı. Bildi kim Ādem ermiş
‘aleyhi’s-selām. Yana biregü kıptı, aydı: (19) الحمد لله الذى اتخذنى
الاحمستين عا ماليلاً ونهار اقلهم نردهم دعای الافرى

[341b] كفارا فقلت (2) فعلت استغفر واربكم انه كان غفارا فلم بو منواى وبالله الا قليلا ولا بلدوا الا فاجرا (1)
Ḥamd ve ṣenā ol İdi ‘azze ve celleka kim mini neciyy yarattı, ellig eksük (4) miṅg yıl boḍunumnı
tün kün ĩmānka da‘vet kıldım, meniṅg du‘ām ürkmeḳdin (5) aḍın nerse arturmadı.
Aydım: İdidin yazuḳuṅıznı tileṅg, İdi ‘azze ve celle üküş (6) yarlıḳaḡan turur, tidim.
Īmān keltürmediler illā az kimerse, sen bularnı mundaḡuḳ (7) ḳoḍduṅg erse seniṅg
ḳullarıṅnı azdurḡaylar, arıgsız yaraḡsızdın aḍın (8) turmaḡaylar. Aydım: İdiyā yer
yüzinde bir iwlüg kāfirni ḳoḍmaḡıl. Mevlā ta‘ālā du‘āmı (9) icābet kıldı,⁷⁵⁷ ḳavmümni
helāk kıldı. Bildim kim Nūḥ ermiş ‘aleyhi’s-selām. Yana biregü kıptı, (10) aydı: الحمد لله
وسلاما واصلح زوجتى بعد ما كانت عقيما (11) اتخذنى خليلا وجول الرمل نى دقيقا وجعل نار نمروود على بردا
Ya‘nī عدوى نمروود بن كنعان عليه اللعنه فعلمت انه ابراهيم عليه السلام (12) وبشرباسحق واسماعيل نبيا واهلك
ḥamd ve ṣenā ol İdi ‘azze ve celleka kim (13) mini ḥalīl tidi, ḳumnı meniṅg üçün unḳa
ewürdi, Nemrūd otını meniṅg üze sawuttı, (14) selāmet kıldı, oḡul kıız toḡurmas
iwlükümni ṣalāḥka keltürdi, İşḥāḳ atlıḡ, (15) Īsmā‘īl atlıḡ yalawaḳ oḡlanlardın sewinḳ
bērdi, düşmenim Nemrūdın helāk (16) kıldı. Bildim kim İbrāḥīm ermiş ‘aleyhi’s-selām.
Yana biregü kıptı uzun boḍluḡ, heybetliḡ, (17) elginde tayaḳ aldı. الحمد لله الذى كلمنى تكليما
وكننت فى الواح مفسرا منبرا و جاوز قومى من البحران تبتل قدمى ماء (18) واعطانى تسع آيات مفصلات عجييا
وانفجرت من الحجر اثنتا عشرة عينا وانزل عليهم المن والسلوا غرق عدوى فرعون (19) ولا طينا

⁷⁵⁷ m. قيلديم

[342a] Ya‘nī ḥamd ve ṣenā ol İdī ‘azze ve celleka (1) واصل فرعون قومه وما هدى فعلت انه موسى عليه السلام (1) kim meniṅ birle sözleşti, maṅa toḡuz ‘aceb mu‘cizeler kerāmet qıldı, taqı elvāh bērdi, (3) meniṅ qavmümni selāmet keçürdi, tayaq birle taşdın on iki aqar yullar çıkardı, (4) olarqa yandaq şekerin buldıcın etin bērdi, düşmenim Fir‘avnnı qavmi birle ġarq (5) qıldı. Bildim kim Mūsī ermiş ‘aleyhi’s-selām. Yana biregü qoptı kızıl yüzlüg, kızıl saçlıg, kök (6) közlüg. Aydı: الحمد لله الذى اعطانى زبوراً والآن الحديد و سخرنى الجبال (6) Ya‘nī (8) واعطانى السلسله للحكم والقضا واهلك على يدى جالوت فعلت انه داود عليه السلام (7) و الطير ḥamd ve ṣenā ol İdī ‘azze ve celleka kim maṅa Zebūr atlıg kitāb bērdi, temürni eligimde (9) yumşattı, taqlarnı kuşlarnı maṅa musahḥar qıldı, hūkm üçün silsile kerāmet qıldı, (10) Cālūtı meniṅ elgimde helāk qıldı. Bildim kim Dāvud turur ‘aleyhi’s-selām. Yana biregü qoptı, (11) aydı: الحمد لله الذى سخرلى الجن والانس والريح والشياطين وعلمنى منطق الطى (11) Ya‘nī ḥamd ve ṣenā ol İdī ‘azze ve celleka (13) kim ādemīlerni, perīlerni, yelni maṅa musahḥar qıldı, kuş tilini maṅa öğretü bērdi, (14) toğardın batarka tegi mülk kerāmet qıldı. Bildim kim Süleymān turur ‘aleyhi’s-selām. Yana biregü (15) qoptı uzun ermes, kısqa ermes, orta boğluğ, kiṅ kögüzlüg, isig suwdın (16) çıkmış teg, ‘Urve bin Mes‘ūd eş-Şaḳafıka meṅgezeyür. Aydı: الله قدره و اخرجنى من بطن الزاهده الهابده العول و بدعا ابرى الا كمه والابرص (17) الحمد الذى لم خلقتى من نطفه (18) و احدى Ya‘nī ḥamd ve ṣenā ol İdī ‘azze ve celleka kim mini arıgsız nuṭfedin yaratmadı, (19) arıg zāhide ‘ābide bikrdin yarattı, meniṅ du‘ām birle közsüzlerni oṅgulttı,

[342b] (1) ölüglerni tirgüzdi. Resūl ‘aleyhi’s-selām yarlıqar: Bu yalawaçlar bularnı aydılar erse ġayretim (2) tepredi, umadım, örü qoptum, aydım kim الحمد لله الذى قرن اسمى العرش والكرسى والحجب وكتب اسمى على باب الجنة وعلى كل ورق وحلله والحمد لله (3) معى اسمه حين خلق شرح صدرى (5) الذى رفع اسمى فى كل يوم عرش مرات من الخطب والاذان والاقامه والحمد لله الذى (4) والحمد لله الذى غفرلى ذنى ما تقدم وما تاخر (6) وملاء امانا وحكمة والحمد لله الذى اعطانى القرآن فاصا مهنا و اخر مبعوث والحمد لله الذى جعل امتى خيرا الا هم وستر عليهم عيوبهم ولم (7) والحمد لله الذى جعلنى اول مذكور

(9) رؤسل المرسلين والحمد لله الذى جعل لى الارض مسجدا و طهورا اينما ادركتني الصلوة (8) يغضهم على والصغار ودل على من (10) تيممت وصليت والحمد لله الذى احل لى الغنايم وجعل رزقى تحت السبت زمى اعطانى كوثرًا ومقامًا ومحمودًا وما من احد (11) خلفنى والحمد لله الذى رفع النار عن قربان امتى والحمد لله الذى Ma' nīsi ol bolur: Ḥamd ve şenā ol İdi 'azze ve celle- (13) -ka kim 'arş ve kürsī hicāblarını yaraturda meniṅg atımnı öz atı birle қоша yarlıқаdı, (14) uçmaḡ қапуғıñga meniṅg atımnı bitidi, uçmaḡ yığaçınıñg yapurğaqlarıñga, һulleleriñge (15) meniṅg atımnı bitidi. Ḥamd ve şenā ol İdi 'azze ve celleka kim meniṅg atımnı tegme künde on (16) қurla һuṭbelerde, ezānlarda, iḳāmetlerde yoқaru kötürdi. Ḥamd ve şenā ol İdi (17) 'azze ve celleka meniṅg kögüzümni açtı, İmān ve һikmet birle toldurdi. Ḥamd ve şenā ol (18) İdi 'azze ve celleka kim maṅga Қur'an ıdı. Ḥamd ve şenā ol İdi 'azze ve celleka kim meniṅg keçmiş (19) keçmedük yazuqlarımını yarlıқаdı. Ḥamd ve şenā ol İdi 'azze ve celleka kim қamuғdın öñg

[343a] (1) mini yād kıldı, қamuғdın soñg mini çıkardı. Ḥamd ve şenā ol İdi 'azze ve celleka kim meniṅg (2) ümmetimni ağın ümmetlerdin yegrek tidi, 'ayblarını örte yarlıқаdı, yalawaqlar (3) üskinde rüsvā kılmadı. Ḥamd ve şenā ol İdi 'azze ve celleka kim yer yüzini maṅga mescid kılu (4) yarlıқаdı, topraқnı maṅga arıtғuluқ kılu yarlıқаdı, қayda namāz vaқtı bolsa (5) teyemmüm kılıp namāz öteyür-men. Ḥamd ve şenā ol İdi 'azze ve celleka kim ḡanīmetni maṅga һelāl kılu yarlıқаdı, (6) қılıcımdın süñgümdin maṅga rüzī bérdi, kim maṅga muḡālif kıldı erse anı һorladı. (7) Ḥamd ve şenā ol İdi 'azze ve celleka kim ümmetlerim қurbānını köyürmekni revā körmedi. (8) Ḥamd ve şenā ol İdi 'azze ve celleka kim kevşerni maṅga 'aṭā bérdi, Maқām-ı Maḡmūdnu maṅga (9) kerāmet kıldı, қamuғ yalawaqlar tilekin dünyāda tilediler, dünyāda tilek tilemedim, (10) tilekimni āhiretde şefā' at üçün қоddum. Resül 'aleyhi's-selām yarlıқar: Men minnetlerini sanayur erdim (11) yalawaqlar başların ırғayu علينا خاتم النبیین فضلت (12) -ler, ya' nī ey sawçılar tamğası munuñg birle bizlerdin artuқraq bolduñg. (13) Yana aydılar: سيل لامتك (14) -luқın қolғıl, tidiler. Mevlā ta' ālā ba' zı Ümmetiñga iş öñgaylıқın, yük yünğül-

yalawaçlarını meniñ birle kökke ağdurdı, (15) bir ançası dünyâ kökinde, bir ançası ikinç kat kökde, bir ançası üçinç kat kök- (16) -de bir ançası törtinç kat kökde,⁷⁵⁸ bir ançası bişinç kat (17) kökde, Mūsī yalawaç ‘aleyhi’s-selām bişinç kat kökke meniñ birle kökke ağdı, anda kaldı. (18) Aymışlar: Cebra’ıl ‘aleyhi’s-selām birle kökke ağdı, Cebra’ılñiñ köñgliñde keçti kim mundağ (19) kerâmetlîğ Muḥammedni men kökke ağdurdum tip. Mevlâ ta‘âlâ Cebra’ılñiñ saķınğanın

[343b] (1) Muḥammed resūlu’llāhka ḥaber kıldı. Kaçan Sidretü’l-Müntehākā tegdiler erse Cebra’ıl ‘aleyhi’s-selām (2) turuqtı. Resūl ‘aleyhi’s-selām Cebra’ılñiñ eligin tutup ilgerü tarttı. Andağ heybet- (3) -lîğ, ‘azametlîğ ferîşte Cebra’ıl, Mevlâ ta‘âlâ heybetinde ya kirişi teg yinçgeldi, aydı: (4) Yâ resūla’llāh ^{وما مِّنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ} (37/Sāffāt,164) biziñ maķāmımız belgölüg turur, (5) andın öte keçse-miz ot kelip bizni köydürür. Resūl ‘aleyhi’s-selām aydı: Ey Cebra’ıl (6) Muḥammedni ağdurğucı sen erseñğ mundın üstün nelük iletmes-sen? Cebra’ılñi (7) koğdı, özi pādşāhlar meñgizlig küwenü yörip ‘arşka ağdı, andın öte keçti. (8) Yēti kat kök ferîsteleri anı körüp tañğlaştılar, aydılar: İlāhī bu kim turur, (9) mundağ yalguzun üstāhlîğ birle baru turur, ‘arşnı közke ilmes, kürsike bakmas, (10) uçmaḥnı tamuğnı saķışka almas, felekke i‘tibār kılmaz, mülkke iltifāt kılmaz, bu kim turur? (11) Yaratğan İdimizdin yarlığ keldi: Ey meniñ ferîstelerim bu ol turur kim kaçan (12) meniñ atımnı lâ ilāhe illa’llāh tiseñgiz soñğınça anıñ atı kelür, Muḥammed resūlu’llāh. ‘Arşdın (13) kürsīdin keçti, ḥicāblardın öte çıktı, ‘acāyibler kördi, ol maķāmka tegdi kim Mevlâ ta‘âlâ (14) yarlıķar: ^{فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ} (53/Necm,9) Ya‘nī iki ya endāzesinçe yawuştı. Mevlāñiñ (15) ‘azameti ve celāliķa andın üstün maķām yok. Nebī, mürsel, melek-i muķarreb tegmes yerke tegdi (16) ammā Mevlâ ta‘ālāka zāt sınığardın yawuştı timek revā bolmas, küfr bolur kim Mevlâ ta‘ālānı (17) yoķaru kuğı, astın üstün, ilgerü artķaru vaşfı birle yād kılsa kāfir bolur, ne‘ūzu (18) bi’llāh

⁷⁵⁸ m. mükerrer

minhā. Su'āl: Yağa teşbīh kılmakda ne hikmet bar erdi? Cevāb: 'Arabnıñ 'ādeti (19) bar, ikegü dost bolup 'ahd kılsalar, iki ya keltürürler, tegme biriniñ başını (20) başı birle, kulağını kulağı birle, bağını bağı birle, kabzasını kabzası birle,

[344a] (1) kirişini kirişi birle tutup teñ tutarlar. Mundağ kim bu iki yanınğ başları, (2) bağırları, tutağları, kirişleri tüz muvāfık tururlar. Biz ikegü me biri birimiz (3) birle muvāfık kılduğ, bir birke muhālefet kıлмаğay-miz, 'ahdni bozmağay-miz. Ey Muḥammed (4) men me seninğ birle 'ahd kıldım, sen men buyurğan emrlerimni bütürgil, men me seninğ (5) tilekinğni saña bèreyin, sen şefā' at kılğıl men bağışlayın, bu kün men sindin (6) hoşnūd-men, yarın yazuqluğ ümmetlerinğni seninğ şefā' atinğ birle bağışlayın, (7) sen me mindin hoşnūd bolğıl. *Qavluhu ta'ālā: وَلَسَوْفَ يَعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ* (93/Duhā,5) Anda (8) kiğin tileklerin tiledi. İcābet buldı. Yarlıg keldi: Ey Muḥammed adın ne (9) tilekinğ bar? Aydı: İlāhī tilekim ümmet turur. Yarlıg keldi: Yètmiş minğ 'āşī (10) ümmetni saña bağışladım. Resūl 'aleyhi's-selām secdeke bardı. Yarlıg keldi: Ey Muḥammed ne tileyür- (11) -sen? Aydı: İlāhī ümmet tileyür-men. Hıṭāb keldi: Yètmiş minğni yana bağışladım. Mundağın (12) yètmiş qurla secdeke bardı, tegme secdede yètmiş minğ 'āşīni bağışladı. (13) Yana secdeke bardı. Yarlıg keldi: Ey Muḥammed ne tileyür-sen? Aydı: Ümmet tileyür-men. Hıṭāb keldi: Üç (14) ülüşde birin bağışladım. Yana secdeke bardı. Yarlıg keldi: Ne tileyür-sen? Aydı: (15) İlāhī ümmet tileyür-men. Hıṭāb keldi: Üç ülüşde ikisin bağışladım. Yana secdeke (16) bardı. Ey Muḥammed ne tileyür-sen? Aydı: İlāhī ümmet tileyür-men. Hıṭāb keldi: Ey Muḥammed iki- (17) -sin bağışladım, bu bir ülüşni bu kün bağışlasam yarın maḥşer küninde ḥalāyık (18) yığılmışda seninğ şefā' atinğ, meninğ raḥmetim kayda belgürgey, bu bir ülüş (19) tursun, yarın tilegil men bèreyin, sen du'ā kılğıl men icābet kılayın, sen şefā' at

[344b] (1) kılğıl men bağışlayın, kamuğ 'ālemluğlar seninğ şefā' atinğni meninğ raḥmetimni müşāhede (2) kılsunlar. *Qavluhu ta'ālā: وَلَسَوْفَ يَعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ* (93/Duhā,5) Aymışlar: Kaçan Muḥammed 'aleyhi's-selām ol maḥāmqa (3) tegdi erse hıṭāb keldi: Yā

Muḥammed tecellîmizke şenâ aygıl. Aydı: إلهي انت كما اثبتت على نفسي (4) لا احصى لك ثنا عليك. Aydı: İlâhî seninîg şenânîgnı aytumas-men, saŋga sen-ök şenâ ayğay-sen. Ey Muḥammed (5) انا افصح tigen ermes mü-sen? Aydı: İlâhî ol da'vîm 'Arab ve 'Acem birle erdi, (6) bu kün 'Arab ve 'Acemni yaratğan Mevlâ ḥazretinde ne sözlegü aşım bar. Yarlıg keldi: Ey Muḥammed (7) neçe andağ erse umışınça şenâ aygıl. Resûl 'aleyhi's-selâm âğâz kıldı: Hiṭâb keldi: Ey Muḥammed evvel selâm anda kiḍin kelâm. Mevlâ ta'âlâ selâm yarlıkadı: (9) السلام عليك ايها النبي ورحمة الله وبركاته Resûl 'aleyhi's-selâm Mevlâ selâmınğa cevâb aydı: Selâm bizke taḳı Mevlâ selâmınğa cevâb aydı: (10) السلام علينا وعلى عباد الله الصالحين (11) Fâ'ide: Kaçan Mevlâ ta'âlâ resûlğa selâm aydı erse resûl 'aleyhi's-selâm Mevlânîg selâmınğa men yalguz neteg (12) cevâb aytayın tip kamuğ edğü kullarnı öziŋge ḳoldaş kıldı, aydı: (13) السلام علينا وعلى Ferişteler Mevlâ selâmın işitip resûl 'aleyhi's-selâm cevâbın körüp kamuğ- (14) -ları sewnüşüp aydılar: Aymışlar: (15) Ol keçe Mevlâ ta'âlâdın ümmetleriniŋ yazuḳın ḳoldı, aydı: (16) اذ هديتنا ربنا لا تزغ قلوبنا بعد (3/Âl-i İmrân,8) İlâ âḥire. Yana aydı: (17) Unutup yazuḳ üç türlüŋ⁷⁵⁹ turur: (2/Bakara,286) ربنا لا تؤاخذنا ان نسينا او اخطأنا: Yana aydı: (18) yazuḳnı (18) yarlıkadı.⁷⁶¹ Tilesem ḳılğan, ḥaṭâ birle keçgen, ḳaşd birle ḳılğan⁷⁶⁰ yazuḳnı (19) ḳıldın özgelerini, tilemesem adınları üçün 'azâb ḳılğay ammâ 'afv ḳılmaḳ, (19) ḳıldın keçürmek saŋga sewügrek tidi. Ba'zı aymışlar: Hiṭâb keldi, يا محمد سل تعط

[345a] (1) tilegil, bêreliŋ. Ol ḥâlde bu ḥâcetler tiledi kim bu âyetlerde bar. Yana aymışlar: (2) Yarlıg keldi, yâ Muḥammed biziŋ yarlıgımıznı ḳullarkâ tegürdüŋ, ne tidiler? Aydı: Yâ rab (3) سمعنا اطعنا tidiler, ya'nî işittük, boyun suduḳ tidiler. Yarlıg keldi: Ey Muḥammed sen (4) bularnı muṭî' tidiŋ ammâ men ezel ve âzâl içinde bir ançasın 'âşî

⁷⁵⁹ m. mükerrer

⁷⁶⁰ m. mükerrer

⁷⁶¹ m. يرفقادو

bildim, bir ançasın (5) zānī bildim, bir ançasın haram yegüçi bildim, bir ançasın hamr içgüçi bildim, (6) bir ançası bī-namāz, bir ançası kāhil-i namāz tiyü bildim, ammā bu kün sen muṭīʿ tidiṅ (7) erse men me muṭīʿ қа tuttum, olar arıgsız erse sen arıg-sen, olar ʿāṣī erse sen (8) muṭīʿ-sen, olar cāfī erse sen vāfī-sen, ḥazretimde seniṅ ança tenḡlık ḥürmetiṅ (9) bar, neçe me olar yüz miṅ cefā ve ḥaṭā kılsalar, olarnı muṭīʿ tiyü kelsenḡ men (10) kamuḡ ḥaṭāların yarlıkap arıḡқа çıkarḡay-men, anıṅ üçün kim dost dostқа (11) ḥilāf kılmās bolur, sen biziṅ-sen, biziṅ yarlıḡımızda ḥilāf kılmadıṅ, biz me seniṅ (12) tilekiṅke ḥilāf kıлмаḡay-miz. Yarlıḡ keldi: Ey Muḥammed ümmetleriṅ seniṅ şefāʿ atıṅ birle (13) ne tileyürler? Aydı: İdiyā yarlıḡanmaḡ tileyürler, غفرانك ربنا. Yarlıḡ keldi: Ey Muḥammed (14) sen ümmetiṅқа yarlıḡanmaḡ tileyür-sen, mundın burunraḡ yarlıḡap turur-men, yarlıḡamasam (15) İmān bërmegey erdim, lā ilāhe illaʿllāh Muḥammed resūlullāh tigü ne yaraḡı bolḡay erdi. Körmes mü- (16) -sen, muḡlar ve cuḥūdlar ve tersālar <ve> butқа tapınḡanlar aytumaslar, ümmetiṅniṅ tilini (17) şehādet kelimesi üze men yoritür-men, maʿ rifetni maḡfiretқа delīl kıldım, Қаʿbe olarnıṅ (18) şefāʿ atçısı, Qurʿān olarnıṅ yolçısı, kamuḡ yalawaçlarıṅ yolu olarnıṅ yolu, (19) olarnı yarlıḡamasam ramazān ayı, ḡurbān ayı, cumʿa ve cemāʿat, ḡac ve ʿumre, ʿīd ve ʿarafe

[345b] (1) ve zeḡāt⁷⁶² ve şadaқа ve ḡurbān ve berāt tūni, ḡadr tūni قل هو الله احد sūresini ʿaṭā (2) bërmegey erdim, tamuḡdın ḡutḡarmaḡay erdim, sekiz uçmaḡ ḡūr ve ḡuşūr, vildān (3) ve ḡilmān, enhār ve eşcār, besātīn ve reyāḡhīn, söḡlünmiş ḡuşlar, şarāb-ı ṭahūr vaʿde (4) kıлмаḡay erdim. Ey Muḥammed meniṅ ḡaffārlıḡım sini şefāʿatқа keltürdi, seniṅ şefāʿatıṅ (5) bizni maʿ firetқа keltürmedi, ey Muḥammed ümmetiṅ taḡı ne tileyürler? Aydı: İdiyā unutup (6) kılgan ḡaṭā birle keçgen yazuḡların yarlıḡatu tileyürler. ربنا لا رفع *Kālehu ʿaleyhiʿs-selām*: رفع (7) توأخذنا ان نسينا او اخطأنا (2/Bakara,286) Yarlıḡ keldi: Keçürdüm. Ādem zillet kıldı, ʿözr kıldı, keçürdüm, aydım: استكره هو عليه (8) عن امتي الخئي و النسيان وما

⁷⁶² m. زكوة

فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا (20/Tâhâ,115) (9) Unutup kıldı, kaçd kılmadı tidim, ümmetiñg bilmesde kılganınğa ‘özr aydım. (10) اِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ (4/Nisâ,17) Ey Muḥammed ümmetiñg taķı ne tileyür? İdiyâ bizke ağır (11) yük yüklemegil ozaķılarka yüklemiş teg tiyürler. وَيَضَعُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا (12) رَبُّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا أَصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ (2/Bakara,286) Yarlıg keldi: Ağır yükni olardın kötürdüm, (13) tidi. Ozaķılarınñg tevbesi ölüm erdi, biziñg tevbemiz nedm turur. Ozaķılar yazuķ (14) kılsalar, alınlarında ya iwllerinde ya kapuğlarında belgürür erdi. Namâzları öz mülk- (15) -lerindin taş, mescidlerindin taş revâ bolmas erdi. Suw yoķında teyemmüm revâ ermes erdi. (16) Öz iwlükike talâķ bërse ol ḥatun ölmeginçe adın ḥatun revâ bolmas erdi. Bu kamuğ Muḥammed ‘aleyhi’s-selâm (17) ümmetindin kötrüldi. Yarlıg keldi: Ey Muḥammed ağır yük nelük yükleyin, rûze tutğanka (18) rûzesin unutturdum, yëm içim birle ķarnı toydı erse aṅgdurdum, rûzesin (19) bozmadım, şevâbın eksütmedim, kamuğ işlerin oṅgay kıldım, seferde arıģsız suw yoluķtı,

[346a] (1) arıģın arıģsızın bilmesler, ṭahâretlerin revâ tidim, olarnıñg bilmesliki üze ḥükm (2) kıldım, bilmedin kıldılar tip ‘özr aydım, ‘afv kıldım, arıģsız suwnı arıģķa (3) tuttum, yazuķların keķürdüm taķı başları yastuķķa tegmesde küçleri kuvvet- (4) -leri kıalmasa maṅga sözlegü, tevbe kılgı yarağları kıalmasa, köñgöl birle tevbe kılsalar (5) ‘afv kıldım, keķürdüm tige-y-men, andın bir işâret bolsa mindin miñg beşâret bolğay, (6) andın ḥâcet bolsa mindin icâbet bolğay, andın tilek bolsa mindin yülek (7) bolğay. Yana yarlıg keldi: Ey Muḥammed sen tilemegil, dost dostdın tilemes bolur, (8) dost ḥükm kıılır bolur, sen ḥükm kılgıl, men bèreyin. Aydı: İlâhî ümmetlerim kötrümeğü teg (9) yük yüklemegil. رَبُّنَا وَلَا تَحْمِلْنَا مَا لَا طَقَّةَ لَنَا بِهِ Bu ne yük ermiş, minnetde kiğin (10) firâķ kamuğnı kötürgey-miz ammâ firâķ yükini kötrümegey-miz. Firâķ ne timek bolur? (11) Ün iştilür: Ey ķul kamuğ ṭâ’atler kıldıñg bizke kerekmes-sen, kamuğ cehdler kıldıñg (12) ḥazretimizķa yaramas-sen. İlâhî kamuğķa şabr kılgay-miz ammâ ḳaṭi’ atķa şabr kılumağay-miz. (13) Ḥiṭâb keldi: Du’añgı icâbet kıldım, ḳaṭi’ atdın emân bërdim, namâzların ellig (14) ḥükm kıldım,

tileyü keldiñg bişer bişer bağışladım, biş namāz qaldı, anı me tilesenğ (15) bağışlayur erdim, tilemediñg. Haberde kelmiş: Resûl ‘aleyhi’s-selām aydı: Mi‘râc tüninde (16) tegme künde ellig namāz buyurdı, yandım, Mūsî yalawaç ‘aleyhi’s-selām yolıqtı. Ne buyurdı, tidi. Ellig namāz, (17) tidim. Mūsî ‘aleyhi’s-selām aydı: Men sinde burun qalk birle mübtelâ boldum, Benî İsrâ’ilde biregü (18) könmedi, ümmetiñg bu yükni kötrümegeyler, yangıl, yünğültü qolğıl, tidi. Yandım, (19) qoldum erse biş namāznı bağışladı. Yana Mūsîqa keldim, sordı, biş namāznı bağışladı,

[346b] (1) tidim. Aydı: Ey Muḥammed, men sindin burun qalk birle mübtelâ boldum, Benî İsrâ’ilni oñgaru (2) almadım, seniñg ümmetiñg bu yükni köterümegeyler, yangıl, taḥfif qılğıl, tidi. Qoldum (3) erse yana biş bağışladı, kırk namāz qaldı. Yana keldim, Mūsî andağux cevâb aydı, (4) yana yandurdı. Yandım. Bişer bişer namāz bağışladı, biş namāz qaldı. Bayağı teg yana sordı, (5) yangıl tağı qolğıl, tidi. Aydı: Mevlâ ta‘âlâ qazretiñge üküş yandım, uwtanur-men tip yanmadım, (6) biş namāznı qabûl qıldım. Yarlıq keldi: Ey Muḥammed sañga ellig namāz farîza qıldım, kırk (7) biş namāznı ümmetleriñgqa bağışladım, ellig üçün ellig şevâb bérür erdim, seniñg (8) üçün kırk bişni bağışladım, yüklerin yünğülttüm ammâ şevâbların eksütmedim, tegme bir namāz- (9) - larıñga on şevâb bérdim, namāz biş şevâb ellig boldı. *Qavluhu ta‘âlâ: من جاء بالحسنة فله* *عرش امثالها* (6/En‘âm,160) (10) Yana qıṭâb keldi: Ey Muḥammed ümmetleriñg birle ol mu‘âmet qıldım kim adınlar birle (11) qılmadım, ellig namāzların bişke indürdüm, şevâbların eksütmedim, adın ümmetleriñg (12) zekûtı iki yüz kümüşdin kırk kümüş erdi, ümmetleriñgqa biş buyurdım, şevâbların (13) tükel bérdim, ‘ömri içinde bir qac keltürmekni tap qıldım, qamuğ yazuqları üçün bir (14) tevbeni qabûl qıldım, qamuğ yazuqların bağışladım. Anda kiḍin Muḥammed resûlu’llâh qamuğ qacetlerin (15) yığıdı, qamuğ tileklerin biriktürdi, başqa başqa tilemedi, qamuğnı yığıdı, ayasıñga urup (16) örü qoptı, aydı: İlähî bu qamuğnı mañga bağışlağıl, sañga ziyân yok, olarqa asıq bar. (17) *وعف عَنَّا*. Qıṭâb keldi: *ويعفوا عن السيِّئات* (42/Şûarâ,25) Yana aydı: Keçürdüñg erse örtgil, kim-

(18) -erseke aymağıl, perdemiz yırtılmasun, faẓīḥat bolmalıñg. Hıṭāb keldi: (19) إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ (19) Yana aydı: وَاَرْحَمَنَا Bizke raḥmet kılığıl. Hıṭāb keldi: Ey Muḥammed emdi

[347a] (1) raḥmet kılığıl ermes-men, ertedin ök raḥmet kılığıl-men. وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا (33/Ahzāb,43) (2) Seniñg du‘āñg bizni raḥmetka keltürmedi, bel kendü biziñg raḥmetimiz sini du‘ā- (3) -ka keltürdi. Yana aydı: أَنْتَ مَوْلَانَا أَيْ وَلِيْنَا وَحَفَظْنَا وَنَا صَرْنَا Erkligimiz-sen, (4) saqçımız-sen, yārī bėrgüçimiz-sen, Hıṭāb keldi: ذَلِكَ بَأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا (47/Muhammed,11) Yana (5) aydı: وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرَ الْمُؤْمِنِينَ (2/Bakara,286) Cevāb keldi: فَانصَرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ (30/Rūm,47) Bu (6) yerde körkülg beşāret bar: Ey Muḥammed biz ümmetleriñg ĩmānıñga tanuqluq bėrdük. (7) *Kavluhu ta‘ālā*: وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ (2/Bakara,285) Olarıñg birle dostluq tuttuq, olarıñ ögdük, (8) dost dostnı öger bolur, ĩmān keltürmişiñge şükr kılduq, dost şükr kılur bolur, (9) ‘ayblarıñ örttük, dost ‘aybnı örter bolur, olarka raḥmet kılduq, dost raḥmet (10) kılur bolur. Fā’ide: Muḥammed Muştafa‘āleyhi’s-selām aydı: وَغُفِرْنَا bizdin keçürgil. Ma‘lūm turur (11) kim Muḥammed Muştafañg yazuqı yoq, ümmetni du‘ā vaqtında özindin adırmadı, (12) özini olarka qata yarlıqadı, aydı: ‘Ayb ve cefā içinde birle ermeseler, seniñg (13) ‘ināyetiñg sınığardıñ olarıñg birle-men, İlāhī raḥmet kılığıl. Yarlıg keldi: Ey Muḥammed (14) kamuğ ümmet sözini sözleyür-sen. Aydı: أَلَيْسَ أُمَّةٌ مَّرْحُومَةٌ (53/Necm,10) Yarlıg keldi: Ey Muḥammed bular sañga (15) ümmet erse mañga kul tururlar, seniñg şefkatiñg meniñg raḥmetimdin artuq ermes, (16) seniñg şefkatiñg vaqtı turur, meniñg raḥmetim ezeli turur, sen vaqtı şefkat birle (17) bularıñ yarlıqanmağ tileyür-sen, men ezeli raḥmetim birle neteg yarlıqamas-men, olarıñ yarlıqamas (18) bolsa erdim, āmene’r-resūl āyetin ıdmağay erdim. Hāşılı’l- (19) فِي آخِرَةِ وَالْأُولَى اللَّهُ الْحَمْدُ عَلَى مَا أَنْعَمَ وَأُولَى وَلَهُ الْحَمْدُ وَالثَّنَا emr: Muḥammed sözledi, Mevlā ta‘ālā işitti. Mevlā ta‘ālā sözledi, Muḥammed işitti.

[347b] (1) Melek-i muḥarreb arada yoq. *Kavluhu ta‘ālā*: فَأَوْحَى إِلَى عَبْدِهِ مَا أَوْحَى (53/Necm,10) Ol tünle (2) yeti kat kökni, yeti kat yerni, uçmağ tamuğnı, āhiretni, kevneyn ‘ālemini Muḥammedka körgüzdiler, közi uçı birle (3) baqmadı. *Kavluhu ta‘ālā*: مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا

طغى (53/Necm,10) Aymışlar: Muḥammed resūlu'llāh mundağ teşrîf ve kerāmet- (4) -ler bulup yanar boldı erse ḥiṭāb keldi: Ey Muḥammed ḥalk arasında resm bar, dost dostқа (5) sefer kılip yanar bolsa bir hediyye ya' nī belek alu barurlar, bu kün sen biziñ ḥazretimizқа (6) sefer kıldıñ, ümmetleriñқа belek alu barğıl. İlāhī ne belek ileteyin? Yarlıg keldi: Sen (7) biziñ ḥazretimizde bizke şenā aydıñ: التحيات لله والصلوة والطيبات, ol ḥâlde (8) men sañga selām aydım: السلام عليك ايها النبي ورحمة الله وبركاته, yana sen meniñ (9) selāmumқа cevāb aydıñ: السلام علينا وعلى عباد الله الصالحين, ferişterler (10) anı işitip aydılar: اشهد ان لا اله الا الله واشهد ان محمدا عبده ورسوله, bu kelimātnı (11) cem' kılip ümmetleriñқа belek iletgil, iki rek' at namāz ötep tüketmişde namāz āhirinde (12) bu kelimātnı aysunlar, yēti qat kök ferişterleri ' ibādet kılip neçe şevāb bulur erse ol (13) iki rek' at namāz ötep sonğında bu kelimātnı okığanlarқа ança şevāb bergey-men tip yarlıqadı. (14) Taqı aymışlar: Muḥammed resūlu'llāh yanıp 'arşқа tegdi erse Melā-i A' lā ferişterleri aydılar: (15) Bu Muḥammed 'aleyhi's-selām Mevlā ta'ālā<қа> yawlaq 'azīz qul turur, bu maqāmқа kıyāmetқа tegi adın kelgüsi yok, biz (16) utru yörıp selām kılalıñ, qutlıg dīdārın köreliñ, qutlıg tilindin söz işiteliñ, (17) kıyāmetқа tegi ferişterler arasında bizke müfāḥaret küwenç bolsun tip yolın saqlap (18) turdılar. Muḥammed resūlu'llāh yanıp keldi, utru yörıdiler, selām kıldılar, aydılar: Yā resūlu'llāh (19) bizke bir ögüt bergey, seniñ ögütüñ birle adın ferişterler arasında bizke

[348a] (1) yüz suwı, ḥürmet bolsun. Resūl 'aleyhi's-selām başın qudı kemişip tefekkür kılip örü kötürdi, aydı: Zinhār (2) bu ḥazretқа munda kiḍin نحن نسبح بحمدك ونقدس لك (2/Bakara,30) tiyü ögünmeñg. Ferişterler (3) anı işitip qamuğ uwutluğ bolup yandılar. Aymışlar: Yarlıg boldı, Muḥammed uçmaḥқа (4) kirsün, dostlarnıñ büstānıқа ṭamāşā kılsun tip. Kirdi, sekiz uçmaḥ- (5) -nı kördi, mü'min qullarnıñ ornını kördi. İdrīs yalawaç utru yörıdi, Muḥammed resūl-(6) -қа selām kıldı. Selāmıñga cevāb yarlıqadı, aydı: Menğ<i>liklik sañga ey İdrīs 'aleyhi's-selām (7) dünyādın qurtulduñg, şırātın keçtiñg, tamuğnı artın saldıñg, uçmaḥқа (8) ulandıñg. İdrīs 'aleyhi's-selām aydı: Yā resūla'llāh

bu kamuğ bar ammā ārzūm ol turur kim kâşkî (9) seniñg ümmetiñgdin bolsam. Resûl ‘aleyhi’s-selâm aydı: Ey İdrîs bu maqâmka tegmişde kiðin (10) mañga ümmet bolmağın nedin küseyür-sen? Aydı: Yâ resûla’llâh uçmağ içinde qayu (11) türlüğ bûstânka közüm tüşse köñglüm tileyür, bu bûstân mañga bolsa tip. (12) Yarlıg kelür: Ey İdrîs ol bûstân Muḥammed ümmetiniñg turur. Yana bir bezeklig, körklüg (13) serâylar körer-men, kâşkî bu serâylar mañga bolsa tip ārzû kıılır-men. Yarlıg kelür: Ey İdrîs (14) ol serâylar Muḥammed ümmetiñge turur. Yana andın keçer-men, körklüg, cemâllig ḥûrlar körer-men, (15) şıfatların aytıp kañgusız, kâşkî bu ḥûrlar mañga bolsa tip köñglümde (16) keçer. Yarlıg kelür: Ey İdrîs ol ḥûrlar Muḥammed ümmeti üçün yaratılmış tururlar. Aytur-men: (17) İlähî Muḥammed ümmetleri qayu tâ‘ at birle bu şevâblar bulurlar. Ḥiṭâb keldi: Ey İdrîs, Muḥammed (18) ümmetleri İhlâş sûresin okıyurlar, tegme yêti künde âdîne namâzı okıyurlar, bu derecât- (19) -ka müşerref bolurlar. Kaçan yanıp uçmağdın çıkğalu oğradım erse bir bölük ḥûrlar

[348b] (1) almalar arasındın çıkıp aydılar: Yâ resûl qutlıg adaqıñg bu maqâmka kıyâmet bolmağınça (2) adın kelgüñg yok, bizni ümmetleriñgde biregü birle nikâh kılgıl⁷⁶³, tidiler. Resûl ‘aleyhi’s-selâm (3) aydı: Sizni meniñg mü’ezziniñ Bilâl Ḥabeşî birle ‘ağd kıldım. Aydılar: Yâ resûla’llâh (4) ümmetleriñgde bu munça ürüñg yüzlüg bar erken bizni qara yüzlüg Bilâl birle mü (5) ‘ağd kıılır-sen. Resûl ‘aleyhi’s-selâm başın qudı kemişti, yana yoqaru kötürdi, aydı: Siz kendü mundağ (6) tiyür-siz ammā men barıp Bilâlka aytu bèreyin sizlerni unayur mu, tidi. Fâ‘ide. (7) Aymışlar: Mevlâ celle celâluhu uçmağ ḥûrların yaratmış kündin berü olarnı bezeyürler, (8) tamâm bolmışı yok, kıyâmet küni bolmışda kamuğ körkleri tamâm bolur ammā meñgleri bolmas (9) üçün körkleri, bezekleri eksük turur. Kıyâmet küni bolsa Bilâl Ḥabeşîniñg (10) qaralığın kamuğ uçmağ ḥûrlarıñga çekem çekem üleyü bërürler, tegmesiñge birer miñg (11) teger, anıñg birle

⁷⁶³ m. üst kısımda “kıılıp barğıl”

körkleri tamām bolur. Anda kiḏin Cebra’ılke yarlıg boldı: Muḥammedni (12) dostlar büstānınga kigürdüng, dostlar ornın kördi, emdi düşmenler zindānınga (13) me kigürgil, anı me körsün. Keldiler, Mālik başladı, kirdi, tegme ıapugnuḡ kilīdini (14) Mālik keltürdi. ‘Azābların kördi türlüg türlüg, yazuqluqlarını aḏın aḏın, ‘uḡūbet- (15) -ler birle ıınayurlar. Bir ıapugıa tegdi, kilīdi yok, aydı: Ey Mālik bu ıapugıı (16) açgıl. Mālik aydı: Bu ıapugnuḡ kilīdi minde yok. Resūl ‘aleyhi’s-selām aydı: ıayda turur? (17) Mālik aydı: Bu ıapugnuḡ kilidi sening ıtılıg erneking turur, işāret ılıl, açılson, (18) tidi. Resūl ‘aleyhi’s-selām işāret ılıldı, ıapug açıldı, bir er kördi, bir ıtatun kördi, ıınayur- (19) -lar, közlerindin yaşı aıar. Erke sordı: Sen kim-sen, mundağ ‘uḡūbet birle mübtelā-sen?

[349a] (1) Aydı: Ey Muḥammed sening ataḡ ‘Abdu’llāh-men. Ol ıtatunıa sordı: Sen kim-sen? Aydı: Men (2) sini toıuz ay ıarnımda kötürdüm, anaḡ Eymene-men, tidi. İkegü yıgılayı bizke (3) şefā‘at ılıl tip yalwaru başladılar. Resūl ‘aleyhi’s-selāmnung olarıa köngli köyüp (4) ılılalı saıındı. Yarlıg yetildi: Ey Muḥammed zinhār tamugluqlar üçün nerse tilemegil. (5) *ıavluhu ta‘ālā: اصحاب الجحيم* (2/Bakara, 119) Aydı: İlāhī atam anam tururlar. Yarlıg keldi: Ata ananı tileyür (6) erseng saḡa bereiling ammā ümmetni ılılmaıl, ümmeting birle biz bileling, ümmet ılolar-sen (7) ata ananı ıoııl. Aydı: İlāhī bu ikegü üçün kim kāfir tururlar, sini birlegen yüz (8) ming artuıraq mü’mirlerni tamugda neteg köreyin, maḡa ümmet kerek, ata anadın keıtim, (9) tidi. Aymışlar: Resūl ‘aleyh’s-selām yarlııadı: Atam ‘Abdu’llāh, anam Eymene bizke şefā‘at ılıl tip (10) umsınurlar erdi, ıaıan yüz ewürüp yandım erse ün kötürdiler: *أوه من ذلك* (11) *الانقطاع* Āh bu aḏrılmaıdın tidiler. Resūl ‘aleyhi’s-selām ıaııuluğ boldı. Hııāb keldi: *على نفسى ان لا اغفر لمشرك مات على كفره لشفعتك جميع الكافرين وانجيتهم* (12) *يا محمد لولا انى حكمت* Ma‘nisi ol bolur: Yarlııar, ey Muḥammed ‘aleyhi’s-selām (14) men hıkm ve ıazā ılıldım kim kāfirlik üze barıan müşrikni yarlııamaıay-men tip, yok erse (15) sini kāfirler üze şefā‘atı ılıl erdim,

ķamuġnı seniġ için ķutķarġay (16) erdim, velikin⁷⁶⁴ ümmetiġ üze ŧefā‘ at bērdim, sen hoşnūd bolġınķa baġıŧlaġay- (17) -men, tidi. Ol hālde resūl ‘aleyhi’s-selām: Maġa bu ök kerek erdi. Resūl ‘aleyhi’s-selām yarlıķadı: Andın yandım, (18) maġrīb haddiġe Cālķaķa indim. Ol bir ŧehir turur, on iki miġ ķapuġı bar, tegme bir (19) ķapuġında on miġ saķķı bar, bir tün içinde ölġinķe olarķa adın kezik tegmes.

[349b] (1) Bir ķapuġdın yana bir ķapuġķa bir yıġaķlık yer turur. Olarķa ĩmān ‘arza ķıldım, (2) müselmān boldılar. Mundaġuķ maŧrık tapa Cābülsaķa bardım, Ye‘cūc ve Me‘cūķa (3) yawuķ erdiler, islām ‘arza ķıldım, müselmān bolmadılar, yana Ćin vilāyetiġe (4) bardım, ya‘nī Hıṭāy illeriġe. *ķavluhu ta‘ālā*: *ومن قوم موسى امة يهدون بالحق وبه يعدلون* (7/A‘rāf,159) (5) Olar ķavmī erdiler Mūsīde kiḏin fāhiŧ işler zāhir ķıldılar, ḡalāyık ol (6) sebebin ķaḡġuluġ boldılar. Mevlā ta‘ālā olarķa yer astındın yol bērdi, aġa (7) kirdiler, olar yawuz ŧıbt erdiler, yerke kirdiler, nūrdın bir ‘amūd erdi, aniġ (8) yaruķluķında barur erdiler, yēm içimleri öġlerinde ķoḡuġluġ, yēyūr erdi- (9) -ler. İki buķuķ yıl, ba‘zı aymıŧlar tokuz ay yer astında yōridiler. Anda kiḏin ol (10) yerde ornadılar. Ol yerde ķuŧ, ķurt, yılan, çıdan üķüŧ erdi. Resūl ‘aleyhi’s-selām (11) olarķa tegdi, islām ‘arza ķıldı. Biz sindin burun ĩmān keltürdük, müselmān-miz, tidiler. (12) ŧerī‘ at aḡķāmın olarķa öġretü bērdi, anda ‘acāyibler telim kōrdi, oġlanları (13) yılan çıdan birle oynayur erdiler. Aymıŧlar: Melikleri yoķ erdi. Resūl ‘aleyhi’s-selām sordı erse (14) aydılar: Biz bir birke küķ ķılmas-miz, bizke dād bērgüçi hācet bolmas. Yana kōrdi, (15) iwleriġi indeķleri biri biridin edizrek ermes, ķamuġı teġ. Resūl ‘aleyhi’s-selām (16) sordı erse yay tünlerinde indeķde yatur-miz, tün yeli ķamuġķa teġ tegsün tip artuķ (17) eksük ķılmas-miz. Yana kōrdi, aralarında terāzū yoķ. Resūl ‘aleyhi’s-selām sordı. Aydılar: Bir birke (18) inŧāf bērūr-miz, artuķ almas-miz, eksük bērmes-miz, neķe tilese anķa bērūr-miz,

⁷⁶⁴ ولكن m.

terāzū (19) hācet kelmes. Yana kördi, mescidleri iwlerindin ırak, gūrsitānları yawuq, anı me sordı.

[350a] (1) Aydılar: Artuq yörıp şevāb artuqraq bolsun tip mescidni ırakraq itti-miz, (2) tegmede iwdin çıksa-miz ölüglerni körüp pend ve ‘ibret alalınğ tip gūrsitān- (3) -nı yawuq kıldımız. Yana kördi, aşlık tarıqları kamuğ bir iwde yığılmış, koy (4) qozıları tağda yöriyür, qonçısı yoq, anı me sordı. Aydılar: Aşlık tarıq (5) tarıyur-miz, bir iwde yıgar-miz, qayumızka kerek bolsa alıp yeyür-miz, qaçan et yağ (6) kerek bolsa koy qozı keltürüp yeyür-miz, bir birke artuqluq kılmaz-miz, yaraşıp (7) yeyür-miz. Yana kördi, kızlıq kişi oğulluqqa barur, meniñ kızım boğka tegdi, oğluñ- (8) -qa bėrgil tiyür. Mevlā ta‘ālā olarnıñ tegresinde aqar qumdın qollar yaratmış, tün kündüz (9) aqar, tegme yılda bir kün tınanur, aqmas, kim kōñgli tilese kirür, kim kōñgli tilese çıkar. (10) Anda kiñin olar aydılar: Yā resūla’llāh biz kamuğ şerī‘ atnıñ aḥkāmın bütürür-miz ammā (11) Qa‘be yawlaq ırak turur, ḥaça barguça qarıyur-miz, yana yanıp kelmekke ‘ömr bulmas- (12) -miz, bu ḥac farīzası boynumuzda qalır, neteg qılalınğ, tidiler. Resūl ‘aleyhi’s-selām olarnıñ (13) üçün du‘ā kıldı. Mevlā ta‘ālā icābet yarlıqadı. Qaçan ḥac künleri bolsa yerke erklig (14) ferişteke yarlıq bolur, yer tamurların tartar, yolları kısqı bolur, terk rüzgārda (15) kelip ḥac öteyürler, yanıp barurlar. Hikāyetde kelmiş: Bir yıl ḥaça bir qāfile (16) keldi kamuğ abuşqalar. Su‘āl kıldılar: Sizde yigitlerke ḥac farīza ermes mü, kamuğ abuşka- (17) -lar kelmiş-siz? Aydılar: Biz ildin çıqmışda kamuğ yigitler erdük, qarıgınça yöridimiz, (18) emdi yetip keldimiz, bilmes-miz iwümüzke yeter mü biz, yetmes mü biz, tidiler. Aymışlar: (19) Resūl ‘aleyhi’s-selām ol oq keçe andın yandı, ‘ammesi Ümmühānī iwiñge keldi, mi‘rāc ḥaberin aytu bėrdi.

[350b] (1) Ornı taqı sawımaduq isig erdi. *Qavluhu ta‘ālā: سبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ* (17/İsrâ,1) (2) Mes‘ele kim resūl ‘aleyhi’s-selām mi‘rāça Mekkedin Beytü’l-Maḥdīşka bir tün içinde barmışınğa (3) münkir bolsa kāfir bolur. Yana Beytü’l-Maḥdisdin Qāb-ı Qavseyınğa ağımışınğa münkir (4) bolsa mübdedi‘ bolur, yolsuz hevādār bolur.

Rivāyet kılmışlar, ‘Ayşe Şiddîkâdın rażıya’llāhu ‘anhā (5) kaçan Muştafā ‘aleyhi’s-selām mi’râcdın yanıp keldi erse Mescid-i Aşkâka barganın halkka aytu (6) bêrdi, bir ançası İmân keltürdi, bir ançası inanmadın mürted boldılar. Fitne (7) kıptı, müşriklerdin bir ançası Ebū Bekrke bardılar, aydılar: Bu seniñ qoldaşınğ (8) bir tün içinde Beytül-Mağdiska bardım, yanıp keldim tiyür, bu sözke büter mü-sen? (9) Ebū Bekr aydı: Andag tiyür mü? Tiyür, tidiler. Ebū Bekr aydı: Bu sözni aymış bolsa köni bolğay. (10) Aydılar: Bir tün içinde Şām ilinğ barıp tañ atmasdın burun yana keldim tigen (11) söziñge inanur mu-sen? Ebū Bekr aydı: Andın edizrek ırakraq yêti kat kökdin aytur, (12) andın haber bêrür, inanur-men, tidi. ‘Ayşe Şiddîka aytur rażıya’llāhu ‘anhā: Anıñ üçün atam Şiddîk (13) atandı. Fâ’ide: Resûl ‘aleyhi’s-selām bir tün içinde Mekkedin Mescid-i Aşkâka barmış, yana kök- (14) -ke ağmış dürüst turur kamuğ sünnet ve cemā’at idileri üskinde ammā bid’at idileri (15) qabûl kılmadılar. Mi’râc dürüstluğınğa şahâbeniñ uluğları <ve> telim şahâbe şahîh ve aḥbâr (16) rivāyet kıldılar, olarda evvel Ebū Bekr Şiddîk, ‘Ömer Fârûk, ‘Osmân Zî’n-Nûreyn ve ‘Alî Murtażā ve (17) ‘Abdu’llāh bin ‘Abbās ve ‘Abdu’llāh bin Mes’ûd ve Enes bin Mâlik ve Ebū Hureyre ve Ebū Sa’îdü’l-Ḥüzrâ (18) ve Mâlik bin Zâ’za’a ve ‘İmrân bin Ḥızr ve ‘Abdu’llāh bin ‘Ömr ve Ebū Seleme ve Ḥuzeyfe el-Yemânî ve ‘Abdu’llāh bin (19) Zü<be>yr ve Ebū Eyyûbu’l-Ensârî ve Câbir bin ‘Abdu’llāh ve ‘Abbās bin ‘Abdu’l-Muṭṭalib ve ‘Abdu’llāh bin Ebî Avfî,

[351a] (1) Ebū Selemî Evzâ’î resûl ‘aleyhi’s-selām ve Ümmü Külşüm binti resûl ‘aleyhi’s-selām ve Bilâl Ḥabeşî ve Ebū Umâme el-Bâhilî (2) ve Usâme bin Zeyd ve ‘Aş ve ‘Abdu’r-Raḥman bin ‘Āyis ve Ebu’l-Dercâ ve Ümmühânî binti Ebî (3) Ṭâlib ve ‘Ayşe ve Ebî Zer Ğıfârî ve Bilâl bin Sa’d ve Ebî Dücâne el-Ensârî ve Übeyy bin (4) Ka’b rızvānu’llāhu ‘aleyhum ecma’în. Kamuğları mi’râc ḥadîşini rivāyet kıldılar, bu turur (5) kim bardı Mevlâ kudretindin tañğ ermes, yalawaçımız Muḥammed ‘aleyhi’s-selām bu kerâmet birle maḥşûş (6) erdi, adın yalawaçlarda yok erdi. Kaçan mundağ aḥbâr vârid bolsa (7) qabûl kılmakı bizke vâcib bolur ammā ‘ulemâ raḥmehumu’llāh mi’râcqa

barmışı neteg (8) erdüki içinde ihtilâf kılmışlar iki qavl üze. Bir qavl ol turur: Muḥammed Muştafa (9) mi‘ rāçka ağmışı hem teni birle erdi hem cānı birle erdi. Munı ayğanlar Ebū Seleme (10) bin el-Müşīb ve Ebū Hureyre ve Huzeyfe el-Yemānī tururlar rażıya’llāhu ‘anhum, ayturlar: Beytü’l-Maḳdis- (11) -ka kirdi, yalawaçlar birle namāz ötedi. Ammā yalguz Ḥadice aytur rażıya’llāhu ‘anhā: Beytü’l-Maḳdiska (12) kirmedi, namāz ötemedi, burāḳdın inmedi, kökke ağdı, ol (13) oḳ keçe Mekkeke keldi. İkinç qavl ol turur: Cānı ağdı ammā boḳı ağmadı. (14) Bu qavlni ‘Ayişedin rażıya’llāhu ‘anhā rivāyet kılmışlar ammā müşrikler la‘nehumu’llāh yalğan- (15) -ka çıkarurlar. Ba‘zı ‘ulemā raḥmehumu’llāh ayturlar: Bu sözde iki dürüst rivāyet keldi erse (16) cem‘ kılmāḳı evlāraḳ boldı. Mi‘ rāc iki qurla bolur erdi: Bir uḳkuda, biri oḳuḡ (17) erken. Yana rivāyet kılırlar: Resūl ‘aleyhi’s-selāmı yalğanka tuttılar, Beytü’l-Maḳdisni sordı- (18) -lar, neler kördünḡ, tidiler. Resūl ‘aleyhi’s-selām birer birer aytu bērdi. Aydı: Bir uluḡ çanaḳ (19) kördüm toluḡ suw, ağzı örtüḡlüḡ, anı aldım, ağzın açtım, suwıdın içtim,

[351b] (1) bayāḳı teg yana yapıp ḳoḳdum. Yana aydı: Şām vilāyetinde yüḳlüḡ tēweler kördüm, (2) fülān kūn yetip kelgeyley. Andāḡuḳ boldı. Bu delāyil birle ma‘lūm boldı kim (3) mi‘ rāc hem teni birle erdi hem cānı birle erdi ammā hevā ve bid‘ at idileri (4) mi‘ rāçka münkir bolup yana öz arada muḥtelif boldılar. Ğablānīler aydılar: Mi‘ rāc (5) kendü aşlā yoḳ erdi. Ka‘bīler, Buḡārīler aydılar: Uḳkuda erdi. Bahlīler aydılar: (6) Beytü’l-Maḳdiska tegi erdi, andın artuḳ yoḳ erdi. Meşhī, Ḥaşevīler aydılar: Mi‘ rāc (7) bar erdi, ol keçe ‘ālem ḡalḳı üç yüz yıl uḳıyu ḳaldılar, ol tūnnünḡ uzun- (8) -luḳı ança erdi. İbāḡtīler aydılar: Mi‘ rāc Muḥammedniḡ köḡḡliḡe taḳı sırriḡa erdi. (9) Ammā arıḡ müselmānlar, sūnnet ve cemā‘ at idileri aydılar: Mi‘ rāc ḡaḳ turur, Mekkedin (10) Beytü’l-Maḳdiska, Beytü’l-Maḳdisdin kökke, kökdin ufḳ-ı a‘lāka, ufḳ-ı a‘lā- (11) -dın Sidretü’l-Müntehāka, Sidretü’l-Müntehādın Ḳāb-ı Ḳavseynka oḳuḡ ḡālinde (12) teni, cānı, sırrı birle tūn içinde yana keltürdiler taḳı orun tōşeki sawımaduḳ, isig (13) erdi. Bu işler İdi ‘azze ve celle ḳudretindin ‘aceb ve muḡāl ermes, mi‘ rāc dürüstluḳı kūn- (14) -din yaruḳraḳ. Evvel delīl

ol turur: Muḥammed bir tün içinde Beytü'l-Maḳdisḳa bardı, (15) andın yana kökke ağdı, bolḡay mu tip sezer erseñḡ körgil Mevlā ta'ālā yarlıḳar. *Ḳavluhu ta'ālā*: (16) سبحان الذی اسرى عبده ليلا من المسجد الحرام (17/İsrâ,1) Arıḡ turur ol İdî 'azze ve celle kim (17) iletti, öz ḳulı Muḥammedni bir tün içinde. Sorḡıl Mevlānıñḡ bu ḳudreti bar mu? (18) Yok tise kāfir bolur, bar tise sünnî turur. İkinç delîl ol turur: İblîsḳa istidrâc (19) tarîḳın bir sâ'atte maşrıḳdın maḡrıḳḳa tegi barmaḳı mümkün bolur, kerāmet yünlükin

[352a] (1) Muḥammed resûlu'llāḥḳa bir tün içinde yerdin kökke ağmaḳı neteg revā bolmas? Üçinç (2) delîl Süleymān 'aleyhi's-selām yel münüp bir aylıḳ yerni bir künde barıp yana kelmeki (3) revā bolur. Muḥammed 'aleyhi's-selām ıştāfā münüp ictibā burāḳıñḡa atlanıp bir tünde Ḳāb-ı (4) Ḳavseyn maḳāmıñḡa ağıp yana kelse neteg revā bolmas? Mundın 'acebraḳ ol (5) turur: Ḳamuḡ 'aḳl idileri üskinde ma'lûm ve muḳarrer turur kim cādûlar (6) bir tün içinde turḡan yerlerindin Damāvend taḡıñḡa Hārût ve Mārûtḳa barıp (7) cādûluḡ öğrenip yana kelürler, bargan cādû mü<nü>ti möşük ya <mer>keb ya it, iletgen (8) dîv, yolçısı İblîs bir tünle munça yıḡaçlıḳ yerni barur yana kelür. Mi'râc (9) tüninde münüt burāḳ münḡen Muḥammed Muştāfā yolçısı, Cebra'îl tapuḡçısı, Mîkā'îl (10) iletgen, rabbü celîl ir tün içinde barıp kelmeki ne 'aceb bolḡay. Aymışlar kim Muḥammed 'aleyhi's-selām- (11) -nıñḡ ağmaḳıñḡa münkir bolsa, Cebra'îl inmekike me münkir bolur. Kimnünḡ i'tikâdı (12) bu erse kāfir bolur. Su'âl: Muḥammedni mi'râcḳa ağdurmaḳda ḥikmet bar erdi, (13) tünle iletti, kündüz iletmedi, ḥikmet bar erdi, anḡlaḡıl. Cevāb ol turur: Kündüz (14) iletse ḳamuḡ ḡalāyık körgey erdi, tünle iletti, müvāfıḳ münāfıḳdın, şiddîḳ zındîḳ- (15) -dın belḡülüg bolsun tip taḳı dost dostḳa, 'aşık ma'sûḳḳa, muḡıḳ maḡbûḅḳa (16) tünle ḳawuşur bolur. Aymışlar: Ferişteler kök aynı telim körmiş erdiler, yer aynı (17) me körsünler tip Muḥammedni tünle ilettiler. Aymışlar: Cebra'îl âyetü'l-kürsîni keltürürde (18) yétmiş miñḡ ferişte birle indi. Cebra'îl aydı: Yâ resûla'llāḥ seniñḡ ümmetleriñḡde (19) kim bir yolu âyetü'l-kürsîni oḳısa Mevlā ta'ālā anḡa kürsî uluḡluḳıñḡa şevāb bergey. Resûl 'aleyhi's-selām

[352b] (1) tiledi, kim bu kürsini körse âyetü'l-kürsini okıgan şevâbın bilse mi' rāçka (2) ağdurdı, bir kesek zümrüddin tahta kördi, uluğlukı ança teñglik kim anıñ muğâbele- (3) -sinde yeti kat yer ve kök bir halka meñgizlig, tegresinde âyetü'l-kürsî bitiglig, sağında (4) on miñg kürsiler, solında on miñg kürsiler, tegme bir kürsîde bir ferişte örü turup (5) âyetü'l-kürsini okıyurlar, kamuğ şevâbın Muhammed ümmetleriķa bağışlayurlar. Yana bir qavldi (6) ol turur: Kaçan Hadice rażıya'llāhu 'anhā vefâtı boldı erse 'Arab kâfirleri resûl (7) 'aleyhi's-selāmķa hased zâhir kıldılar. Ebû Tâlib tirig erginçe kâfirlerini def kılor (8) erdi. Ebû Tâlib vefât boldı erse Ebû Cehl ve 'Atebe ve Şeybe taķı adın kâfirler emgetü (9) başladılar. Katıg emgendi, boluşgan bulmadı, muñglanġu yer qalmadı, aħşam (10) oġurında 'ammesi Ümmühānī iwiñge bardı, qapuġ qaķtı. Ümmühānī utru çıķtı, (11) aġırladı, iwke kigürdi, aş boġuz anuķlaġuķa oġradı. Resûl 'aleyhi's-selām aydı: (12) Ey 'amme aş yēġü yaraġım qalmadı, kâfirler cefāsındın umasķa tegdim, iwni (13) ġālī kılgıl, rāzım niyāzımnı bī-niyāz melikniñ ġazretiñge ötneyin, tidi. Ümmühānī (14) iw ġālī kıldı. Resûl 'aleyhi's-selām namāzķa turuķtı. Ümmühānī aydı: İwüm ġālī, Mekke toluġ (15) düşmen, kerekmes kim Muhammedķa qaşd kılsalar, bu keçe cānımnı fedā kılayın tip erenler teg (16) kılıç alıp iw tegresinde Muhammedni saķlayu başladı. Uđķuķa erklig bolġan ferişte- (17) -ke yarlıġ boldı: 'Ālem ġalkını uđķuķa kemişgil. Kamuġnı uğıttı, Ümmühānī (18) qaldı. Yarlıġ boldı: Ümmühānī me uđıtġıl. Ümmühānī kılıç alıp örü tururda (19) başın tamķa urup uğıdı. Yarlıġ boldı: Ey Cebra'ıl bu keçe Muhammedniñ kimerse

[353a] (1) awunçası qalmadı, dünyāda yalġuz turur, barġıl anı qurb maķāmıñġa keltürgil, (2) kutlıġ qademi 'arşķa tegsün, rāzın tiñgleyin, ġâcetin revā kılayın, tileklerin (3) bēreyin. Cebra'ıl yetmiş miñg ferişte birle keldi, tâc ve burâķ keltürdi, miñg (4) i' zâz ve ikrām birle kökke ağdurdı. Ümmühānī ođġandı, lâ ġavle kelimesin (5) aytu qapuġķa keldi, tiñgledi, ün işitmedi, resûl 'aleyhi's-selāmı tiledi, bulmadı, taşķa (6) çıķtı feryād kılgalı. Ün işitildi: Ey za'ife ün kıлмаġıl, özünġni (7) emgetmegil, sen tilegen kimerse

Sidretü'l-Müntehâka keçti. *Kavluhu ta'ālā*: سبحان الذى اسرى (8) بعبدہ لیلā Mi' rācniŋg hikmeti bu erdi. Yarındası dostқа düşmenқа haber boldı. (9) Aymışlar: Resül 'aleyhi's-selām Fâtımanıŋg hücresiŋge keldi, mi' rāc sözlerin aytu bérđi. (10) Fâtıma razıya'llāhu 'anhā sewündi. Resül 'aleyhi's-selām hücredin çıkarında Fâtımanıŋg Fızza atlıg (11) qarabaşı bar erdi, resül 'aleyhi's-selāmnunŋ etekin tuttı, aydı: Yā resūla'llāh mi' rāc kışşasın (12) Fâtımaқа sözleyü bérđiŋg, ümmetlerқа beşāret keltürdüŋg, şevābların aydıŋg, (13) men teg za'ife kılunŋg kılı, küŋgnünŋg küŋgi bolğanlarқа hāzretindin ne beşāret (14) keltürdüŋg? Resül 'aleyhi's-selām aydı: Kulaķıŋg maŋga tutgıl. Fızza kulaķ tuttı. Aydı. Mevlā (15) ta'ālā yarlıķar: اى اطلب العله كى اغفر الذى Ey Muḥammed kullarımın yarlıķamaķқа tapuğ (16) tilemes-men, tıldağ tiler-men. Münācāt: İlāhī kim keldi kim qabūl kılmadıŋg, (17) kim tiledi kim bérmediŋg, kim yalwardı kim icābet kılmadıŋg, kelgenni qabūl kıldıŋg, (18) tilegenke bérđiŋg, yalwargannı yarlıķadıŋg, ol oq kudret birle bir 'āşī (19) ve cāfī yazuqluqların Muḥammed Muştafa berekātında yarlıķap tamuğdın qutqarıp sekiz

[353b] (1) uçmaḥқа tegürüp öz liķāŋgқа müstevcib bolmaḥ fazlıŋg keremünŋg birle rūzī kılu (2) bérgil. يا اله العالمين ويا خير الناصرين Resül 'aleyhi's-selām Mekkedin Medīneқа hicret kılgan sözleri. (3) Qaçan Ebū Tālib vefatı boldı erse Ebū Cehl bin Hişām ve Ebū Baḥīrī bin Hişām ve 'Ömer bin Hişām (4) 'aleyhumu'l-le'āyin ḥalqđın kizlenü bir serāyda yığıldılar, Muḥammed resūlu'llāh işiŋge keŋgeş (5) kıldılar. İblīs 'aleyhu'l-la'nehu bir abuşқа şūreti üze birle kirdi. Aydılar: Bu kim turur, (6) bizdin destürsuz munda kirür? Aydı: Men bir abuşқа-men, Necddin keldim, şavāb ve tedbīr (7) kerek erse minde bulğaysız, mālım bar, kişilerim bar, telim oğlanlarım bar. Bu sözke (8) sewündiler, keŋgeşke turdılar. Ebu'l-Baḥīrī aydı: Meniŋg keŋgeşim ol turur, Muḥammedni (9) tutalıŋg, bir iwke qapalıŋg, qapuğın berkiteliŋg, aç ölsün. İblīs aydı: Bu ne (10) keŋgeş bolur, qadaş uruğı qodurlar mu? 'Ömer aydı: Meniŋg keŋgeşim ol turur, (11) Muḥammedni tutalıŋg, esrük teweke taŋgalıŋg, yazıқа ileteliŋg, öldürsün. İblīs (12) aydı: Bu keŋgeş me yarağsız turur,

têwedîn ingey, ol yerdeki hâlâyıknı andağ kim (13) munda kıılır kılgay. Ebû Cehl aydı: Meniñ keñgeşim ol turur, tegme qabiledin bir er (14) çıksun, bir tünle baralıñ, Muhammedni kıılıç birle öldürelıñ, biregü üçün (15) kamuğnı öldürmegeyleyler, qan şaş tileseleler, bir şaş, iki şaş, üç şaş men (16) bereyin. İblîs aydı: Yâ Ebu'l-Hakem seniñ keñgeşinğ kamuğdın yahşıraq, eger yüz şaş (17) tileseleler, toqsan toquznı men bereyin, bir şaşnı siz berümes mü-siz? Bu sözke ittifaq (18) kııldılar. Mevlâ ta'âlâ Cebra'îlni Muhammed resûlu'llâhqa ıdtı, olarnıñ i' tıqâdlarındın haber (19) berdi. Resûl 'aleyhi's-selâm kıoptı, kün tüş erdi, Ebû Bekr serâyınğa bardı. Ebû Bekr razıya'llâhu 'anhu bu iş

[354a] (1) bu iş üçün teweler anuqlamış erdi, sözleşip yandı. Keçe boldı erse Ebû Cehl 'aleyhu'l-la'nehu (2) qoldaşları İblîs birle yığıldılar, adınlarqa küdüp olturdılar. Mevlâ ta'âlâ olarqa (3) uđqu kemişti, kamuğ uğıldılar, İblîs me uğıdı. Resul 'aleyhi's-selâm keldi, tegme biriniñ başınğa (4) bir awuç toprak kemişti, la'İnniñ başınğa me kemişti, çıkıp bardı, 'Alî razıya'llâhu 'anhu- (5) -nı öz ornında yatğurdı, özi kitti. Olar oğğandılar. İblîs kördi, kamuğnuñ başlarında, (6) öziniñ me başında toprak bar, âh Muhammed başımızqa toprak salıp kitmiş. Kıoptı- (7) -lar, resûl 'aleyhi's-selâmqa keldiler, ornında 'Alîni kördiler, Muhammed qanı tiyü sordılar. 'Alî aydı: (8) Çıktı, qanqa bardı bilmes-men, tidi. Andın çıktılar, Ebû Bekr serâyınğa keldiler, ün (9) kııldılar, kıızı Esmâ çıktı. Atañ qanı, tidiler. Bilmes-men, tidi. Resûl 'aleyhi's-selâm Ebû Bekr (10) birle bir gârqa bardılar. Ebû Bekr aydı: Burun men kireyin, içinde kuş, kıurt, yılan, (11) çıdan bar erse mañga bolsun, sañga zahmet tegmesün tip özi kirdi, yılan çıdan kördi, (12) tonın destârın kamuğın ol inlerke tıktı, özi yalıñ qaldı, yörgengü (13) nerse bulmadı, iki ađakınıñ ökçelerin iki inke tıktı. Yâ resûla'llâh kirgil, (14) tidi. Kirdi, Ebû Bekrni yalıñ kördi, tonuñnı ne kııldıñ, tidi. Ebû Bekr ol hâlni aytu (15) berdi. Resûl 'aleyhi's-selâm du'â kııldı: اللهم اجعلن ابا بكر معنی درجتی Aymışlar: Yılan- (16) -lar inlerindin çıkğalu oğradı, yol bulmadı, bu iki inke keldi, çıkumadı (17) erse Ebû Bekrniñ ökçelerin tikti. Ebû Bekr ağakın tartmadı. Aymışlar: Yêti qurla tikti. (18) Ebû Bekr şabr kıldı, umasıqa tegdi erse

āh tidi. Resūl ‘aleyhi’s-selām: Ne bolduñg, tidi. (19) Aydı: Bu inde yılan bar, mini tike turur. Aymışlar: Ol yılan Ebū Bekrni anıñg üçün

[354b] (1) tikti kim Muḥammed resūlu’llāhnıñg qutlıg dīdārın köreyin, ziyāret kılayın, tiyü çıkar erdi, yol (2) bulmadı erse yol bērsün tip tikti. Qaçan tañg attı erse kāfirler olarnı tileyü keldi- (3) -ler, tağda yazıda bulmadılar, Mevlā ta‘ālā iki küvercün ıdı, gār қаpuğında yumurtқа- (4) -ladılar. Örumke yarlıg boldı, ol yumurtқа tegresinde ağın kerdi. Ebū Cehl kāfirler (5) birle olarnı tileyi gārқа keldiler, қаpuğda yumurtқа kördiler, örüm iwin kördiler, (6) munda kelmedük tip yandılar. Bir kāfir ol қаpuğқа utru turup bevl kıldı, Ebū Bekr (7) aydı: Yā resūla’llāh biregü bizni kördi. Resūl ‘aleyhi’s-selām aydı: Bizni körmış bolsa, bizke (8) utru bevl kıлмағay erdi. Aymışlar: Üç kün ol gārda turdılar. Esmā yetip keldi, (9) Ebū Bekrke ta‘ām keltürdi. Tün içinde Ebū Bekrniñg қонçısı ma sūt keltürür erdi. Üçinçi (10) kün gārdañ çıqtılar, Medīneқа oğradılar. Ebū Cehlқа ҳaber boldı, Sürākanı soñg- (11) -larınқа ıdı. Bu Sürāқа mübāriz erdi, aña yüz ingen қабул kıldı. Sürāқа atlandı, (12) қılıч оқ ya aldı, soñqlarıña kirdiler. Ebū Bekr soñqlarıña baqtı, toğ topraқ (13) kördi, Resūl ‘aleyhi’s-selāmқа ҳaber kıldı, aydı: Sürāқақа oñşayur. Qaçan yawuştı erse resūl ‘aleyhi’s-selām (14) du‘ā kıldı, aydı: اللهم ادفع شره عنا Mevlā ta‘ālā Sürāқа atınıñg tört adaқın yerke berkitti, (15) at turuqtı, teprenümes boldı, resūl ‘aleyhi’s-selāmқа yalwardı: Men saña қatılmas-men. Du‘ā kıldı, (16) ҳalāş boldı, yandı. Ançada Medīnede ҳaber boldı, resūl ‘aleyhi’s-selām yetildi tip. Medīne ҳalkı (17) utru çıqtılar, isigke turumadın yandılar, yaқın keldi erse yana utru çıqtılar. (18) ‘Abdu’llāh bin Selām aytur: Men me utru çıqtım, ol kün cuhūd erdim, nezzāre қılғalu, Ebū Bekr (19) birle ikegüni kördüm, tam köligesinde oltururlar, resūl ‘aleyhi’s-selām қayu erdükin bilmedim,

[355a] (1) tevaққuf kıldım, kün ağıdı, isig tüştı, Ebū Bekr қoptı, resūl ‘aleyhi’s-selāmқа kölige kıldı, (2) bildim kim resūl ‘aleyhi’s-selām қayu turur, kördüm erse bildim kim bu yalғанçı yüzi ermes, tegme (3) biregü meniñg serāyımқа түşgil tiyü der-һ’āst қılur erdiler.

Aydı: Têwemni ƙoɗuŋg, (4) barsun, kimnüŋg ƙapuğında çökse anda tüşgey-men, tidi. Têwe bardı, Ebû Eyyûb Enşârî ƙapuğın- (5) -da çökti. Resûl ‘aleyhi’s-selâm anda indi. Adınlarnıŋ köŋgli sın<ma>dı. Aymışlar: Ebû Eyyûb Enşârî bözçi (6) erdi, emânnethğ, şıyânetliğ, tevâzu‘luğ. Resûl ‘aleyhi’s-selâm anıŋ serâyıŋga kirdi erse iki (7) iwi erdi: Biri astın, biri üstün. Biriŋge özi kirdi, birini resûl ‘aleyhi’s-selâmka bêrdi. (8) **Bedr sançışınıŋ ƙışşası**. Ƙaçan resûl ‘aleyhi’s-selâm Mekkedın Medîneƙa hicret ƙıldı (9) erse iki yıl sançış bolmadı, üçünçi yıl Bedr sançış boldı, törtinçi yıl Uhud sançış (10) boldı, bişinçi yıl Bedr-i Şuğrâ sançış boldı, altınçı yıl ‘Âmu’l-Hudeybiye boldı, yetinç yıl (11) ‘Umeretü’l-Ƙazâ boldı, seksinçi yıl Mekke fethi boldı, toxsınçı yıl Ebû Bekrni mevsimka uluğ (12) ƙıldı, onınçı yıl Haccetü’l-vedâ‘ erdi. Ammâ Bedr toxsıŋga sebebl ol erdi: Cebra’îl ‘aleyhi’s-selâm (13) keldi, resûlka haber bêrdi, Mekkeniŋ arƙış Şâmka kelü turur, buğday, arpa, hurmâ, (14) ƙuruğ üzüm yüklep tururlar, şahâbeler barsun. Resûl ‘aleyhi’s-selâm haber bêrdi. Çıktılar elig- (15) -lerinde birer yıgaç silâhları. Münâfıƙlardın bir cäsüs barıp Mekkeliglarƙa (16) haber ƙıldı. Muhammed ƙoldaşları birle siziŋg arƙışnı alğalu bardılar. Ebû Cehl münâdî (17) ƙıldurttı: Kimnüŋg bir yıgaç kötürgü küçi bar erse çıksun, kim çıksa mundağ (18) mundağ ƙınlar ƙılğay-miz, tidi. Telim çıktılar, bir yıgaçlık yerke bardılar. Ebû Cehl (19) aydı: Ƙopuŋg, Bedr ƙuɗuğınğa barıp suwnı alalıŋg, ħamr içeliŋg, mizmâr ötkürelıŋg,

[355b] (1) düşmenlerimiz bilsünler kim biz olardı ƙorƙmas-miz. Ecnes bin Şerîf aydı: Biziŋg (2) maşşūdumuz tamâm boldı, arƙışnı aldımız tip iwimizke baralıŋg. Ebû Cehl unamadı, (3) aŋga sögti. Üç yüz er birle keldiler. Cebra’îl keldi, resûlka yarlıg tegürdi, (4) kâfirler birle sançışınıŋ tiyür. Resûl ‘aleyhi’s-selâm şahâbeƙa aydı. Olar resûl ‘aleyhi’s-selâm birle mücâdele (5) başladılar. Aydılar: Bizke nelük aymadıŋg, silâh alsa-miz, silâhımız yok, neteg (6) toƙuş ƙılalıŋg? *Ƙavluhu ta‘ālā*: يجادلونك في الحق بعد ما تبين كائما ينظرون (8/Enfâl,6) (7) يساقون الى الموت وهم (8) Olar Mekke arƙışnı urğalu kelmiş erdiler, arƙışnı urmak oŋgay erdi, urmış- (8) -da ƙıdın ħanımet almak erdi. Yana çerig birle sançışmak

kaṭıḡraḡ, ḡanımet me (9) yoḡ. İslām çerigi ḡolnuḡ Medīne sınıḡarındın boldılar, kāfirler ḡolnuḡ Mekke (10) sınıḡarındın boldılar. *Ḳavluhu ta‘ālā: اذ انتم بالعدوة الدنيا وهم بالعدوة القصوى* (8/Enfāl,42) Kāfirler (11) suw aldılar. Ol keçe mü'minler ḡamuḡ tüş kördiler, muḡtelim boldılar, oḡḡandılar, resūl ‘aleyhi’s-selām- (12) -ḡa ḡaber ḡıldılar, teyemmüm ḡılmaḡ buyurdı, teyemmüm birle namāz ḡıldılar. İblīs ‘aleyhu’l-la‘nehu vesvese (13) ḡıldı: Sizler ḡamuḡ cünübler-siz, ṡahāretsiz namāz ḡılır-siz, munuḡ birle ma‘lūm boldı (14) kim olar ḡaḡ yolda tururlar, sizler bāṡıl yolda turur-siz, yana suw me olarda turur. Mü'min- (15) -ler köḡḡli meşḡul boldı. Ḥaḡ ta‘ālā bulut ıdı, yaḡmur yaḡdı, ḡol toldı, ḡamuḡ ḡusl ḡıldılar, (16) suw aldılar, yılḡı ḡaraların suwḡardılar, ḡum ma ölıdı, yer berkidi, toḡuş yaraḡıḡa (17) turdılar. Bir atlıḡ kāfirlerdin keldi, islām çerigin ewrölüp körup üḡ (18) yüz er bolḡay ya artuḡ ya eksük me bolsa az bolḡay tip taḡḡlap bardı. İslām (19) çerigi ol kūn üḡ yüz on üḡ er erdiler, on üḡni yaḡḡıldı. Anḡada Cebra’ıl ‘aleyhi’s-selām

[356a] (1) ferişte birle nuşret ḡılḡalu keldiler. Bir ferişte mü'min şūreti üze keldi, (2) aydı: Ḳorḡmaḡ, kāfirler sizdin yawlaḡ ḡorḡup tururlar. Ol ḡâlde ikeḡü (3) keldi biri Ḳureyzādın, biri Naḡırdın nezzāre ḡılḡalu, köreliḡ ḡayusıḡa (4) nuşret bolur ermiş, olardın nerse ḡolalıḡ, tidiler. İki çerig toḡuşu turmuşda (5) hevāḡa bir kesek bulut aḡdı, ol bulutdın ot ḡıḡtı, zencır üni işitildi. (6) Yana ün işitildi: Ḥayrūm ilgerü yörüḡıl. Resūl ‘aleyhi’s-selām Cebra’ılke sordı: Bu ne (7) turur? Cebra’ıl ‘aleyhi’s-selām aydı: Bizinḡ çerigimiz turur, ot çerig atların ürkütür, zencır (8) ol turur kāfirlerinḡ boyunların baḡlaḡay-miz ammān Ḥayrūm bir bölük atlarınḡ (9) atı turur. Ol ḡâlde kāfirlerdin üçeḡü keldi: ‘Atebe ve Şeybe <ve> Velīd. Mü'minlerdin (10) me üçeḡü utru ḡıḡtı. Kāfirler aydılar: Sizler kimler-siz? Aydılar: Biz Medīnedin ḡıḡḡan (11) enşāriler-miz. Aydılar: Siz kerekmes-siz, bizke teḡ tuş erenler kerek sanḡışsa-miz. (12) Olar yandılar. ‘Alī ve Ḥamza ve ‘Abdu’r-raḡman bin Cerrāḡ ḡıḡtı. Olarḡa sordılar: Kimler-siz? Olar (13) aytu bērdiler. Kāfirler aydılar: Sizler ne üçün sanḡışur-siz? Aydılar: Öldürse-miz (14) il alalıḡ, ḡāziler şevābın bulalıḡ, ölse-miz şehīdler şevābın bulalıḡ (15) tiyür-miz. Olar

aydılar: Biz me munuṅ için sançışur-miz. Mevlâ ta‘âlâ bu âyet ıdtı. (16) *Ḳavluhu ta‘âlâ*: افجعل المسلمين كالمجرمين (68/Kalem,35) Üçelesin öldürdiler. Mekkede uluḡ olar (17) erdi, yumḡaḡ arasında seng meṅgizlig. Cebra’îl ‘aleyhi’s-selâm resûldın bir awuç toprak (18) tiledi, kâfirler yüziṅge attı, Mevlâ ta‘âlâ kâfirler köziṅge kigürdi, közleriṅge meşḡul (19) boldılar, islâm çerigi kılıç alıp kirdiler, öldürü başladılar. Ebû Cehl ‘aleyhu’l-la‘nehu,

[356b] (1) çerig kaçḡanın bildi erse kıkırdı, aydı: Ḳorḡmaṅ, yürek aldurmaṅ, ol üçegü (2) yaraḡ bilmedin öldürttiler, emdi sizler birer argamçı etük ḡonçıṅḡa soḡuṅ, (3) bu zamânda Muḡammedni eşleri birle tutup boyunların baḡlap Mekke taparu iletgey-miz, (4) tidi. İnşâ’llâh, timedi. Olar saḡıṅanları özleriṅge keldi. Müselmânlar kâfirlerdin (5) üküşrekin öldürdiler, yétmiş başlıḡnı bulun kıldılar, ol oḡ yipleri birle (6) boyunların baḡlap Medîneḡa sürdiler. Aymışlar: Resûl ‘aleyhi’s-selâmuṅ ḡamuḡ sançışlarında (7) ferişte kelür erdi ammâ sançışmas erdi, yalḡuz Bedr toḡuşında sançıştılar. (8) Ebû Cehl atın ḡamçıladi, Mîkâ’îlḡa tepündi, Mîkâ’îl bir urdı erse Ebû Cehl (9) atdın tüştı. ‘Abdu’llâh bin Mes‘ûd yetip keldi. Ebû Cehl tilwe teg bolup yatur, (10) köḡsiṅḡe mündi. Ebû Cehl aytur: Ey meniṅ ḡoymatḡınam ediz yerke aḡdıṅ, bu (11) iş seniṅ işiṅ ermes, meniṅ süṅḡüm aṅḡa yetmegen, aniṅ süṅḡüsi meniṅ (12) uçamda bolḡan kimerseniṅ işi turur, tidi. ‘Abdu’llâh bin Mes‘ûd kılıçın tartıp (13) başın kesgelü oḡradı. Ebû Cehl aydı: Meniṅ başımnı keser ersenḡ meniṅ (14) kılıçım birle boynumnı tüpindin çapḡıl Muḡammed körsün, erenler başı mundaḡ (15) uluḡ erdükin bilsün, tidi. Yana sordı: Devlet kim boldı? ‘Abdu’llâh bin Mes‘ûd aydı raḡıya’llâhu ‘anhu: (16) Devlet Muḡammedke boldı, kâfir çerigi sindi. Anda kiḡin Ebû Cehl kılıçın tuttı, tartumadı. (17) Ebû Cehl aydı: Kılıç sapın maṅḡa bêrgil, ḡının sen tutḡıl, tartalıṅ, tidi. (18) ‘Abdu’llâh bin Mes‘ûd ḡının aṅḡa bêrdi, sapın özi aldı, tuttı, ikelü tarttılar. (19) Ferişte ḡanatın Ebû Cehlḡa kemişü bêrdi, aniṅ kılıçı birle başın kesti. Resûl ‘aleyhi’s-selâm-

[357a] (1) -ka keltürdi, anı körüp kamuğ müselmânlar birle tekbîr aydılar, ğanîmetler aldılar, mundağ (2) uluğ düşmenni helâk kıldıq tip İdi ‘azze ve celleka şükrler kıldılar. Anda kiğın (3) Cebra’ıl keldi ğanîmetni ülüş kılğalu. Resûl ‘aleyhi’s-selâm şahâbedin keñgeş kıldı: (4) Bulunlarını neteg kılalıñ? ‘Ömer aydı: Ot yakıp kamuğnı köyürelıñ, bizdin (5) burunğılar yalawaçlarıñğa bu iş kılmadılar, sinde bu ‘izzet bar erken olarda bu (6) h̄’arluk bar erken bu iş kıldılar. Resûl ‘aleyhi’s-selâm anı unamadı. Ebû Bekr raızıya’llâhu ‘anhu: (7) Kamuğ seniñ ğadaşlarıñ turur, başların olarka oq satgıl, yuluğ bîrsün- (8) -ler, ol mālın alıp müselmânlarğa şarf kılalıñ. Resûl ‘aleyhi’s-selâmka bu söz hoş keldi, (9) aydı: Yâ ‘Ömer bu sözüñ birle Nûh yalawaçka menğzeyür-sen, neteg kim Mevlâ ta‘âlâ yarlıkar: (10) *Qavluhu ta‘âlâ: قال نوحُ ربِّ لا تذر على الارض من الكافرين ديارًا* (71/Nûh,26) Yana ferîşterde (11) Cebra’ılke oğşayur, heybetlığ-sen ammâ Ebû Bekr sen İbrâhîm yalawaçka oğşayur- (12) -sen, İdi ‘azze ve celle yarlıkar. *Qavluhu ta‘âlâ: فمن تبعني فإنه مني ومن عصاني فَأَنْتَ غَفُورٌ رَحِيمٌ* (14/İbrahim,36) (13) Ferîşterde Mîkâ’ılke oğşayur-sen, raħm köñgüllüg turur-sen. Anda kiğın (14) Ebû Bekr re’yi birle iş kıldı, tegme biriñge kırk ûkıyye altun ya kırk kümüş hükm kıldı. (15) Tegme bir ûkıyye kırk altun bolur vezn birle. Kaçan ‘Abbâska tegdi erse seksen (16) ûkıyye hükm kıldı. ‘Abbâs aydı: Adınlarğa kırk ûkıyye hükm kıldıñ, mañğa seksen (17) ûkıyye nedin hükm kıılır-sen? Resûl ‘aleyhi’s-selâm aydı: Sen mindin ğadaşlıknı kestiñ, cefâlar (18) kıldıñ, anıñ üçün men me sindin artuq tileyür-men. ‘Abbâs aydı: Bu kırk ûkıyyeni (19) sağış kılğıl, ol konuqluklar me yediñ anı me sağış kılğıl. Resûl ‘aleyhi’s-selâm aydı: Ol

[357b] (1) ğanîmet erdi, bu sağışka kirmes. ‘Abbâs aydı: Ey ğarındaşım oğlı, men bu mālın kişi- (2) -lerdin ğolup aldım erse sen tıdmağıl. Resûl ‘aleyhi’s-selâm aydı: Ol altunlar kim Ümmü’l-Ğaşalka (3) bîrdıñ munı kizlegil, men yanıp keldim erse oğlanlarımka nafaqa kılğay-sen tidiñ, (4) ol māl ğayda turur? ‘Abbâs aydı: *من انبك هذا* Munı sañğa kim aytu bîrdi? Resûl ‘aleyhi’s-selâm aydı: (5) *ما نأبى العلم الخير* Mañğa bilgen ‘alîm ve ğabîr İdim aytu bîrdi. ‘Abbâs aydı: Tañgrıñ (6) ğaybnı bilür mü? Bilür, tidi.

Andağ erse İslām ‘arza kılğıl, tidi. ‘Arza kıldı. (7) ‘Abbās müselmân boldı. Resûl ‘aleyhi’s-selâm ol seksen ûkıyyeni aldı. Mevlâ ta‘âlâ âyet ıdtı. *Ḳavluhu ta‘âlâ*: (8) يا ايها (8/Enfâl,70) ويغفر لكم (9) النبي قل لمن في ايديكم من الاسرى ان يعلم الله في قلوبكم خيرا يؤتكم خيرا مما اخذ منكم (8/Enfâl,68) عذاب عظيم (13) اخذتم Anda kiðin ‘Abbās aytur erdi: Mevlâ ta‘âlâ mini yarlıkadı tip umınçım bar, anıñg üçün (10) kim âyetde yarlıkar: ‘Aṭâ ve mağfiretni men aldurğan maldın artuḳraḳ kerâmet (11) kıldı, yigirmi ḳulum erdi, satıḳḳa yörigenler tegme ḳul birle yigirmi miñg altun erdi, (12) satıḳḳa yoritür erdiler. Mevlâ ta‘âlâ âyet ıdtı. *Ḳavluhu ta‘âlâ*: لولا كتاب من الله سبق لمسكم فيما (13) Ya‘nî kâfirlerdin alışğan ğanımetler ḥelâl bolmasa uluḡ ḳınḳa kirgey (14) erdiñgiz. Resûl ‘aleyhi’s-selâm yarlıkadı: Eger ‘azâb inse ‘Ömerdin adın kimerse ḳurtulmaḡay erdi. (15) **Uḥud sançışınıñ ḳışşası**. Yana törtinçi Uḥud toḳuşı boldı. (16) Mekke kâfirleri Bedr toḳuşındın yanmışda Şamdın kelgen arḳış mālını ḳamuḡ çerig (17) silâhıñga ḥarc kıldılar, māl idilerinḡe bërmediler, düşmenler birle sançışıp alduḳ (18) tidiler, kelür yılḳa anuḳladılar, telim çerig yıḡdılar, uraḡutların me çıkardılar. (19) Cebra’ıl kelip resûl ‘aleyhi’s-selâmḳa ḥaber bërdi. İslâm çerigi yıḡıldılar, keñgeştiler, aydılar:

[358a] (1) Medīnedin çıḳalıñg, utru yöriliñg taşradın⁷⁶⁵ turalıñg, ilke kirmesünler. (2) Resûl ‘aleyhi’s-selâm tüş körmüş erdi, yarık keḑip turğanın. Aydı: Ta‘biri bu turur, Medīnede (3) tursa yegrek, Medīneni tura ḳılıp tursa-miz yaḡşıraḳ, tidi. ‘Abdu’llâh bin Ubeyy resûlnuñg (4) söziñge muvâfiḳ boldı: Munda oḳ olturalıñg, kelmişde er ve ḥatun birle, oḡlanlarımız birle (5) bolup sançışalıñg, tam arasındın taş birle atsunlar. Adın şaḥâbeler Bedr toḳuşında (6) yüreklenmiş erdiler, çıḳalıñg, tidiler. Resûl ‘aleyhi’s-selâm adın tıtaḡ bulmadı, iwke kirdi, (7) yarıkın keddi, yaşıḳ başıñga urdı. İslâm çerigi anı kördiler erse pişmân boldılar, (8) resûlnı bu işke biz kigürdük, tidiler. Ḳaçan resûl ‘aleyhi’s-selâm çıktı erse aydılar: Yâ resûla’llâh (9) seninḡ köñglünḡ neteg tilese andağ

⁷⁶⁵ m. تاشردن

kılğıl, biziñg sözümüzke bakmağıl, tidiler. (10) Resûl ‘aleyhi’s-selâm yarlıkadı: Yalawaçlarğa yarık keğmişde kiğin sançışmadın yarık çıkarmağ (11) revâ bolmas. Kamuğ Uğudğa çıktılar, Uğud tağıña arğa bėrip tura kılalıñg, tidiler. (12) Uğud tağında busuğ urğu yer bar erdi, anı saqlağalu ‘Abdu’llāh bin Hābīr yėtmiş (13) atımçılarnı aña saqlatğalu ıdtı, sançışda yol kimke bolsa bolğay bu yerdin (14) kirmesünler, saqlap turuñg, tidi. Anda kiğin zü’l-fiķārnı şahābelerğa ‘arza kıldı, (15) munı kim tutar, tidi. Ebū Bekr elig sundı. Bėrmedi. Yana ‘Alī elig sundı. Bėrmedi. Yana (16) Hāmza elig sundı. Bėrmedi. Ebū Dücāne örü koptı, atı Şimāk bin Hareşe erdi. Aydı: Yā (17) resūla’llāh zü’l-fiķārnı haķķınça men tutayın. Neteg tutğay-sen, tidi. Ebū Dücāne aydı: (18) Kāfirler birle andağ uruşayın, kılıçımnuñg uçı tolğangınça. Resûl ‘aleyhi’s-selāmnı zü’l-fiķār- (19) -nı aña bėrdi. Kamuğ ħalāyıklar tañgladılar. Munça eğğülerke bėrmedi, aña bėrdi tip köñgöl-

[358b] (1) -leriñge sezig kirdi. Ebū Dücāne eligin etüki ħonçıña soqtı, <ızı> ‘işābe çıkardı, (2) elgiñge tañgdı, iki çerig arasıña salınu küwenü kirdi. Resûl ‘aleyhi’s-selām yarlıkadı: Bu yoriş- (3) -ni bu yerdin ağın yerde Mevlā ta‘ālā sewmez, tidi. Aymışlar: Zü’l-fiķārnıñ bir yüzinde (4) نصرٌ من الله وفتحٌ قريبٌ (61/Saff,13) bitiglig, yana bir yüzinde bu beyt bitiglig. Beyt: (5) • فى الحسن عارو فى الاقيال مكرمه • ومن بغر فلا ينجو من القدر • Ol kün Mekke kāfirleri urağut- (6) -ların oğlanların Bedr toķuşınıñ öçi üçün birle alıp çıktılar, urağutları eligleriñge (7) deflerin alu çıktılar, erenlerke yürek bėrip öz erenlerin öge ediz yerke ağıp def- (8) -lerin urup şi‘r aytu başladılar. Şi‘r: عن نناف طارق • نمشى على النمارق • والسك المفارق • (9) • فراق عروافق • (10) Tercüme- i bi’r-raťāne:

Zühre ħamer sınığarımız,

Qırqız Hıtay tawarımız

Yügrük keğik yıparımız

(11) Yünçü gevher nigārımız

Sançışkanıñg sewerimiz

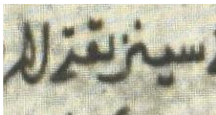
Qoynındaqı konarımız

Sançışmağanka erimiz

Burnındaqı mehārımız

(12) Müselmānlar tepindiler, kāfirler çerigi ⁷⁶⁶. Biregü aytur: Süfyān iwlüki (13) Hindni kördüm, yünçükleri ħalĥalları topuqıñğa toqup tının alumadın yügrü keldi. (14) Kāfirler tuğı tüşti. İslām çerigi anı körüp ġanīmetķa baralıñg, Bedr toquşındaqı menġiz- (15) -lig quruğ qalmalıñg tip ġanīmetķa oġrar boldılar. ‘Abdu’llāh bin Ĥabīr aydı: Qılmañg, özünġiz- (16) -ni saqlañg, resūl ‘aleyhi’s-selām vaşıyyetini qabūl qılıñg. Unamadılar, bir ançası bardı, bir ançası (17) qaldı. Ĥālīd bin el-Velīd ol kün kāfir erdi, ırāqdın kördi kim er az qalmış, olarķa bardı, (18) qamuġnı öldürdi. Anda kiġin resūl ‘aleyhi’s-selām sınıġar tepindi, olarnı qawdı. Kāfirlerde bir Ġufrā (19) atlıġ ‘avrat bar erdi, kelip kāfirler tuġın kötürdi, saqlap turdı. Qaçan kāfirler anı kördiler

[359a] (1) erse yana yandılar, resūl ‘aleyhi’s-selām<ķa> tepindiler, yetmiş erni öldürdiler, yetmişni mecrūĥ kıldılar, (2) resūl ‘aleyhi’s-selāmnuñg öñġ tişin sıyu urdılar, sünġü birle adaķıñğa urdılar, atdın (3) yıķıldı. İblīs ‘aleyhu’l-la‘ nehu ol ĥalde qatıġ ünün çıķırdı: الان لا یقتل محمدًا Muĥammedni öldürdi- (4) -ler tiyü islām çerigi üç bölündi, bir bölükin öldürdiler, bir bölüki başlıġ (5) boldı, bir bölüki qaçtı. ‘Oşmān rażıya’llāhu ‘anhu tört yıġaçlıķ yer qaçtı. Şaĥābelerde birisi (6) aytur: Resūl ‘aleyhi’s-selāmnı kördüm, qutlıġ aġzındın qan aķar, eligleri birle yüziñge sıvar. Aydım: (7) Yā resūla’llāh nelük andaġ kılır-siz? Aydı: Qorķar-men, kerekmes kim bir qatre qan yerke tamsa yol- (8) -suz üçün kıyāmetķa tegi yer yüzinde nerse ünmegey. Yana biregü şaĥābedin resūl ‘aleyhi’s-selām (9) -nı kördi, közleri yulduz teg yaşnayur, resūlni tanudı, ün qopardı, aydı: Ey (10)

mü'minler Muḥammed tirig turur. Resûl 'aleyhi's-selâm aṅga işâret kıldı, tek turğıl tip. Ol kim- (11) -erse Ebû Bekrke, 'Ömerke keldi rażıya'llāhu 'anhumā, kördi qaḍğuluğ olтурurlar, ne bolduṅız (12) tiyü sordı. Aydılar: Muḥammedni öldürdiler, bizke emdidin soṅ tiriglik kerekmes. (13) Ol aydı: Resûl ölmışde kiḍin siz me ölseṅiz yegrek. Yana sır içinde aydı: (14) Qaḍğurmaṅ, Muḥammed tirig turur. Sewünmişde sigriyü qoptılar, atlarınıṅ taṅğların (15) berkittiler, atlanıp resûlka keldiler, atıṅga atqardılar. Kāfirler kördiler kim Muḥammed 'aleyhi's-selâm (16) ölmedük tirig ermiş, qatıṅ tepindiler. Simāk bin Hareşe resûl 'aleyhi's-selâm qatından üç qata (17) tepindi, kāfirlerni aqın teg qawdı. Ol künde zü'l-fiḳārni resûl 'aleyhi's-selâm aṅga bërmişinṅe (18) qaḍğurğanlar aydılar: Zü'l-fiḳārni ol kün bizke bërmiş bolsa bu iş bizdin kelmes (19) ermes, Selmānu'l-Fārisī rażıya'llāhu 'anhu resûl 'aleyhi's-selāmnunṅ artında turur erdi, tegme bir oq kelmişinṅe

[359b] (1) özini resûlka qalkān kılıp meniṅ nesfüm saṅga yuluğ bolsun tiyür erdi. 'Alī rażıya'llāhu 'anhu (2) kāfirlerka tepinür erdi. 'Abbās rażıya'llāhu 'anhu, resûl 'aleyhu's-selāmnunṅ tizginin tutup barur erdi. (3) Cebra'ıl keldi, aydı: Yā resûla'llāh artıṅdaḳı kim turur? Aydı: Selmānu Fārisī turur. (4) Aydı: Uçmaḳ yétmiş qurla Selmānnı küseyür, yana bu kāfirlerka tepingen yigit kim turur? (5) Aydı: 'Alī turur rażıya'llāhu 'anhu. Cebra'ıl aydı: Mevlā ta'ālā feriştelерke öge yarlıqadı. Anda kiḍin resûl 'aleyhu's-selâm (6) birle taḡka bardılar. Resûl 'aleyhu's-selāmnunṅ atı taḡka aḡumadı, adaqını 'Alīniṅ eḡinṅe (7) qoḍdı, taḡka aḡdı, olturdı. Şahābe tegresinde olturdılar, ölgen qarındaşlar, (8) aldurğan ḡanīmetler üçün qaḍğuluğ bolup oltururda taḡ tepesindin Ḥālid bin el-Velīd (9) kāfirler birle kördiler. Resûl 'aleyhu's-selām aydı: Yā Rab bular yer yüzinde sini birlegenler turur, (10) bu kün bularnı Ḥālid elginde bërdiṅ erse qamuḡnı öldürgeyler, bu yolda sini birlegen (11) bireḡü qalmaḡay. Mevlā ta'ālā Ḥālid köṅgliṅe qorqınṅ kemişti, qaçtılar, yétmiş er (12) taḡ tüpiṅe keldiler. Ḥālid qatıṅ ünün aydı: Muḥammed tirig mü turur? 'Ömer aydı: Tirig turur. (13) Ḥālid aydı: Muḥammed öldi tigendin seniṅ sözünṅke

köprek inanur-men. Yana aydı: Hubel (14) ediz boldı. Resûl ‘aleyhi’s-selâm ‘Ömerke aydı: Cevâb bêrgil. ‘Ömer aydı: Allāhu ta‘ālā edizrek hem uluğrağ (15) turur. Yana Hâlid aydı: Biziñg ‘izzetimiz bar, siziñg ‘izzetiñgiz yok. Resûl ‘aleyhu’s-selâm aydı: Cevâb aygıl. (16) ‘Ömer aydı: Biziñg Mevlāmız bar, siziñg Mevlāñgız yok. Hâlid aydı: Ol kün sizke erdi, bu kün (17) bizke boldı. Resûl ‘aleyhu’s-selâm ‘Ömerke aydı: Cevâb aygıl. ‘Ömer aydı: Künümüz teñg erse biziñg birle teñg (18) ermes-siz, biziñg ölgenler uçmağda turur, siziñg ölgenler tamuğda turur. Hâlid aydı: Qalğanın (19) Bedr-i Şuğrâda körüşgey-miz. Resûl ‘aleyhu’s-selâm andağ kılğay-miz, tidi. Hâlid yandı. Resûl ‘aleyhu’s-selâm aydı:

[360a] (1) Kerekmes kim bular Medīneğa barsalar, vallāh eger Medīneğa barsalar biz me barıp sançısalıñg, (2) bakıp turuñg, tewe münseler Mekkeke mü barur kördiler, kamuğları tewe münüp Mekke tapa (3) oğradılar. Resûl ‘aleyhu’s-selâm eligi birle işâret kıldı, Mekke taparu bardılar, tidi. Anda kiğın (4) resûl ‘aleyhu’s-selâm birle indiler, ölüglerni kördiler, Hamzanı rażıya’llāhu ‘anhu öldürmişler. Vallāhu ta‘ālā a‘lem. (5) **Kıssa-i şehâdet-i Hamza rażıya’llāhu ‘anhu.** Muṭ‘im bin ‘Adīniñg Vaḥşī atlıg kılı (6) bar erdi, Ebū Süfyān iwlüki Hind anı terke tuttı, aydı: Uḥud toquşınğa bargıl, üçegü- (7) -de birini öldürseñg sini satgın alıp āzād kılğam, boynumdaki kulağımdaki (8) altun kümüş yünçüleriñ sañga bêrgem, men me sañga bolğam, Muḥammedni ya ‘Alīni ya Hamzanı (9) birisin öldürüp qanını içip kelgil, tidi. Vaḥşī aydı: Muḥammedke kim elig tegrü (10) bilgey, anıñg saqçısı Tañgrı turur. *Qavluhu ta‘ālā: والله يعصمك من الناس* (5/Mâide,67) ‘Alī kendü arslan (11) turur, añga küçüm qopmağay ammā Hamza abuşka turur, añga qatıqlanayın, tidi. Toquş (12) küninde busuğ urup saqlap turdı. Hamza yetip keldi, başındaki yaşıqın tüzetür- (13) -de busuğdın çıkıp qoltuğında ötkürü sançtı. Hamza atdın tüştü, Hind kelip qarnı- (14) -nı yardı, bağrını alıp çıkardı, yana tilini kesti, iki kulaqların kesti, erneklerin kesti, (15) yipke tüzüp boynuñga monçuğ itti. Vaḥşī me bir awuç qanını aldı, içti. Resûl ‘aleyhu’s-selâm andağ (16) körüp telim yığladı, şaḥâbeler me yığlaştılar. Resûl

‘aleyhu’s-selām kefenlik tiledi, bulmadı, kaplan (17) terisindin yakusu bar erdi, aṅga yörgediler, yetmedi, adakı açuk kaldı erse ayrıkni (18) keltürdi, adaklarıṅga yaptırdı. Resûl ‘aleyhu’s-selām aṅga namâz kıldı. Yana biregüni keltürdiler, Hamza- (19) -nıṅ yanında qoddılar, yana namâz kıldı taḳı bir ölügni keltürdiler, anı me Hamza yanında qodup

[360b] (1) namâz kıldılar, yetmiş ölügni keltürdiler, kamuḡni Hamza yanında qodup namâz kıldılar. (2) Hamzake yetmiş namâz boldı. Adın ölüglerni yıḡdurup olarka bir yolu namâz kıldı, (3) anda kiḡin aydı: İwde kız uyası bar, işitse unamaḡay, yok erse Hamzanı köm- (4) -megey erdim, kuş kırtlar yegey erdi, kıyâmet kün olarnıṅ kırsakındın çıkḡay (5) erdi. Yana ‘Alîka aydı: Sen Medîneka barḡıl, bizdin yawuz haber bardı bolḡay. ‘Alî atlandı, (6) Medîneka bardı, Fâtımanı kördi raḡıya’llâhu ‘anhâ Medîne uraḡutları birle çıkıp resûlka taḳı adın (7) şahâbeka ta‘ziyet tutarlar, Fâtımanıṅ közi ‘Alîka tüşti erse aydı: Yâ ‘Alî közüm yaruḳı, (8) köṅglüm toḳı atam tirig bar mu? Bar, tidi. Fâtımanı raḡıya’llâhu ‘anhâ sewünmişde öḡsüz bolup (9) tüşti, yana öḡiṅge keldi. Üç kırla hûssuz boldı, tegme bir ‘aḳlıṅga kelmişde atam tirig (10) bar mu tip sorar erdi. Ol hâlde bir uraḡut tewe münüp keldi, bir ölüḡ tegresinde (11) kışiler kördi, ıraḳ turuṅ, köreyin, bu ölüḡ kim ermiş, tidi. Körgüzdiler. Atası ermiş. Atam- (12) -dın körür resûl ‘aleyhi’s-selām maṅga sewüḡrek, tidi. Yana inisini kördi ölüḡ, aṅga me baḳmadı, (13) resûl ‘aleyhi’s-selām maṅga kıarındaşımdın yeḡrek, tidi. Yana oḡlını kördi, ölmüş, aṅga me andaḡuḳ (14) tidi. Aymışlar: Nezzâreka çıkḡanlardın taş yetmiş er şehîd boldı. Aymışlar: Bir uraḡut (15) eri birle nezzâreka çıkılmış erdiler. Kıaçan şahâbe andaḡ sançısıp ölḡenin kördiler (16) erse ikeḡü elig alışıḳ toḳuştılar, şehîd boldılar. Topraklarıṅga tam kıopardılar, (17) aṅga Kıabru’l-‘Arūsîn atadılar. Kıaçan resûl‘aleyhi’s-selām Medîneka kirdi erse Medîne uraḡutlarını (18) kördi, öz ölüḡleriṅge yıḡlayurlar, Hamzake kimerse yıḡlaḡuḳı yok. Resûl ‘aleyhi’s-selām aydı: (19) Hamzanıṅ kimersesi bolsa aṅga me yıḡlaḡay erdi, Uraḡutlar anı işitip öz ölüḡ-

[361a] (1) -lerin qodup Hamzaqa yıgladılar. Ol künden bu künke tegi Medîne de bu resm kıldı, kimerse (2) ölse burun Hamzaqa yıglayurlar, anda kiðin öz ölügleriñge yıglayurlar. Vallâhu ta‘âlâ a‘lem. (3) **Kıssa-i Bedr-i Şuğrâ**. Kaçan resûl ‘aleyhi’s-selâm Uhud harbindin yandı (4) erse kâfirlerka açlık du‘âsın kıldı, aydı: İdiyâ Yûsuf yalawaç kavmiñge bêrilgen (5) açlıkni qahtlıkni bularka bêrgil. Açlık boldı. Köymiş süñgüklerini tüküp (6) yédiler, itni yédiler, kanğa bulğanmış koy yünği üçün biri birin öldürdiler. (7) Sançış künleri yawuştı erse kâfirler aydılar: Kerekmes kim biziñ aramızda alalık (8) bolsa çıkumasa-miz tip Na‘îm bin Mes‘ûd eş-Şakafîni on teweke terke tuttılar: Bargıl, (9) Muhammedlıglarnı qorqutğıl, yürek aldurup ala bolsunlar, tidiler. Keldi, ün kıldı, aydı: (10) ‘Arabda er atağlıg kalmadı, kamuğ çıktı, siz olarnıñ birle çıkumağay-siz, burunğı (11) yıl olar kelip sizlerni öldürdiler, bu yıl siz barsañız hâliñiz neteg bolğay, (12) bilmes-men, tidi. Olar qorqtı, yürek aldurdılar. Resûl ‘aleyhi’s-selâm çıkıñg, atlanıñg tidi. Çıkmadı- (13) -lar. Yarlıg keldi. *Qavluhu ta‘âlâ: حرص في سبيل الله لا تكلف الا نفسك وحرص* المؤمنین (4/Nisâ,84) Resûl ‘aleyhi’s-selâm (14) iwke kirdi, yarıkın keçdi, yaşıkın urundı, yalguz atlandı. Cebra‘îl keldi, bu âyet keltürdi. (15) *Qavluhu ta‘âlâ: حرص المؤمنین على القتال* (8/Enfâl,65) Mü‘minlerni sançışka yüreklendürgil. Resûl ‘aleyhi’s-selâm yana yandı, (16) şehidler derecesin beyân kıldı: Közümke körüne turur, şehidler kıyâmet kün kelgey- (17) -ler, kılıçları eginlerinde kanları aqa turur, ol kün İbrâhîm yalawaç olarka utru (18) kelse yoldın savulğay, keçgeyler, uçmağka kirgeyler. Yétmiş er çıktı, Latîme bâzârıñga (19) keldiler, dört sınığardın ol bâzârka kelip satıg kılur erdiler, aña kirdiler, mâl-

[361b] (1) -ların gâret kıldılar. Aymışlar: Bir altunğa tegerni buçuq altunğa aldılar. Aymışlar: Deñgi- (2) -ke aldılar. Kâfirler bu qorqınçda utru çıkmadılar. Mü‘minler sançış kılmanın esen (3) selâmet yandılar. **Kıssa-i ‘Âmmi’l-Hudeybiye**. Hicretka altınç yıl boldı erse resûl ‘aleyhi’s-selâm (4) hac ve ‘umreka barguğa yétmiş tewe qurbânka anuqladı. Ol kün kâfirler Mekke de hac- (5) -dın kimerseni yıgmas erdiler, mini me yıgmağaylar sandı. Üç miñ er atlandı. (6) Resûl ‘aleyhi’s-selâm olarnıñ cefâların düşmenlikların aytu

barur erdi. Semere atlıg yığaçnıng (7) tüpinde tüştiler bî' at kılğalu, qalı kim Mvelâ ta' âlâ yarlıqar. *Qavluhu ta' âlâ: لقد رضى الله عن المؤمنين* (8) اذ يبایعونك تحت الشجرة (48/Fetih,18) ' Arab uluğlarıda tört yüz er yıgdılar. Resül 'aleyhi's-selâm olar- (9) -dın keñgeş qoldı. Ebū Bekr ra'ıya'llāhu 'anhu qoptı, aydı: Yā resūla'llāh biz qamuğımız sañga muṭī'-miz, (10) emriñğa nehyiñğa münkād-miz. Resül 'aleyhi's-selâm taqı sözleñg, tidi. 'Ömer ra'ıya'llāhu 'anhu qoptı, anda- (11) -ğuk, tidi. Sa'd bin Mu'āz bildi kim resül 'aleyhi's-selām 'ahd tileyür, enşārilerqa medh aydı. (12) yarlıqadı: *الانصارى قلبى وعينى و عصبى* Bu enşāriler meniñ qursağım, iki (13) közüm, siñgirlerim turur, hicret bolmasa bularda biri men erdim, andın köçtiler. Haber (14) keldi kim Mekke halkı qamuğ çıkıp yol tuttılar. Resül 'aleyhi's-selām aydı: Bizni adın yol birle (15) Mekkeke kim başlağay? Biregü tewedin inip men başlayın, tidi. Tewedin inip sözle- (16) -genin fāl sınığardın. Resül 'aleyhi's-selām unamadı. Adın kimerse yol bilgen bar mu, tidi. (17) Yana biregü tewe üzesindin men başlayın, tidi. Resül 'aleyhi's-selām başlağıl, tidi. Başladı. (18) Berk yolğa tüştiler, ağışı inişi telim, Hudeybiyeqa tegdiler. Bu Hudeybi Haremdin turur. (19) Resül 'aleyhi's-selāmnuñg tewesi çökti. Qopargıl, tidiler. Unamadı, aydı: Bu ermiş ermes

[362a] (1) yağanlarını Mekkedin yıgmış teg munı me yıgdılar, bu kün Mekke halkı mindin ne tileseler (2) qadaşlıq haqqıñğa bërür erdim. Hudeybiyeqa tüşmiş tip til boldı. Kömek yıgıp (3) keldiler. Mü'minler Harem üçün toquş silāhın alu keldiler, taş birle uru qamuğnı (4) Mekkeke yandurdılar. Kāfirler keñgeştiler, Muḥammed ne üçün kelmiş bileliñg tip. Mes'ūd (5) Şaḳafni ilçi ıdtılar, keldi, aydı: Yā Muḥammed ne üçün keldiñg? Resül 'aleyhi's-selām aydı: Hacı ve 'umre (6) öteyin, qoldaşlarımın köreyin, qurbān kılıp yanayın tiyü keldim. Mes'ūd Şaḳafı (7) yanıp keldi, aydı: Siz Muḥammedni yandurmañg, mundağ işlerke kelmiş, tidi. Aydılar: Biz sini (8) bizke qoldaş bolğay tip ıddımız erdi, Muḥammedqa boluşu sözleyür-sen tip Şaḳafni (9) öldürdiler. Yana bir adın kişini ıdtılar. Resül 'aleyhi's-selām qurbān tewelerdin birni (10) aña bërdi. Ol me yanıp keldi: Siz Muḥammedni yandurmañg, özi mundağ mundağ (11) eđgü işlerke kelip turur, meniñ

sözümke kirmedinġiz erse men barıp ańġa boluşur- (12) -men, Mekkeke kirür, ne tilese kılur. Aydılar: Muġammedni qođalıńġ kirsün, eđġülük birle çıqsun, (13) bizińġlerde kimersenı iletmesün Süheyl bin ‘ Amrını, Mes‘üd Şakafı birle ıdılar. Qaçan (14) resül ‘aleyhi’s-selāmnunġ közi Süheylka tüşti erse aydı: Süheyl bin ‘ Amr fāsık er turur, (15) Mevlā ta‘ālā işimizni āsān kılġay. Anda kiğin şahābe yıġladılar, şaf tüzüp yöridiler, Süheyl (16) kelip şafnı yöridi, resül ‘aleyhi’s-selām mertebesin körüp tańġladı, resülka yaqın keldi erse (17) bu ne bolmaçı opraqlarını yıġıp turur-sen, tidi. Anda kiğin eligin resül ‘aleyhi’s-selām (18) başınġa uzattı. Muġıre bin Şu‘be resül ‘aleyhi’s-selām üskinde yalıńġ kılıç alıp turur erdi, (19) boynını kese çapayın tip tepindi. Resül ‘aleyhi’s-selām Muġıreni tıddı. Süheyl aydı: Bu kim turur?

[362b] (1) Aydı: Atańġ qarındaşı Muġıre turur. Süheyl Muġıreka aydı: Tün kötünġni yup mu turur-sen, (2) bu kün mańġa kılıç tartar-sen. Yana aydı: Ey Muġammed ne işke kelip turur-sen? Resül ‘aleyhi’s-selām aydı: Mundaġ (3) işlerke kelip turur-men. Süheyl aydı: Sen bilmes mü-sen, Mekkede açlık turur, sen mundaġ (4) qā‘ide birle kirsēġ Mekkede bireġü qalması, qamuġ sini eğerürler, bu yıl yanıp bargıl, (5) yana yıl kelmişde sańġa yol bērelińġ, üç kün turġıl, ne tilesēġ kılġıl, tidi. (6) Resül ‘aleyhi’s-selām andaġ bolsun, tidi. Yana Süheyl aydı: Biraz söz bar, bizdin kim müselmān bolup (7) sańġa barsa, bizke yandurup bērgil, sindin kim bizke kelse anı bizdin almaġıl. Resül ‘aleyhi’s-selām (8) andaġ bolsun tidi. Resül ‘aleyhi’s-selām yārānları anı işitip erneklerin ısırdılar. Süheyl aydı: (9) Bu sözke bitigleşelińġ. Resül ‘aleyhi’s-selām ‘Alıka aydı: Bitig bitigil. ‘Alı bitig bitidi. Evvel bi’smi’llāhi’r- (10) -rahmāni’r-raġīm. Süheyl aydı: Bir rahmān ve raġīm kim bolur, bilmes-miz. Resül ‘aleyhi’s-selām rahmān ve raġīmni (11) yodġıl, neteg tise andaġ bitigil, tidi. Süheyl qalem aldı, bi’smi’llāhum bitidi. Yana kāġıdnı (12) ‘Alı aldı, bitidi. Ya‘nı bu ol (13) bitig turur kim Muġammed resūlu’llāh Sühely birle yaraştı. Anı kördi erse aydı: Biz sini (14) resūlu’llāh tidimiz erse ne söz qaldı, sini resūlu’llāh times-miz. Resül ‘aleyhi’s-selām ‘Alıka aydı:

Resûlu'llâh- (15) -nı yodğıl. 'Alî rażıya'llâhu 'anhu resûlu'llâhnı yodmağnı unamadı, resûl 'aleyhi's-selâm öz ernekin tili birle (16) ölitti, 'Alîka bërdi, qayu turur, maᅇga körgüzgil, tidi. 'Alî resûl 'aleyhi's-selâmnuᅇ ernekin resûlu'llâh (17) kelimesi üze qoddı, resûl 'aleyhi's-selâm anı yoddı, aydı: Muᅇammed bin 'Abdu'llâh bitigil, tidi. Bitig tamâm boldı, (18) mühr kıldılar. Ol ᅇâlde Süheylniᅇ oğlı Ebû Cendel Mekkelıgıların qaçıp resûl 'aleyhi's-selâmqa (19) keldi. Süheyl örü kıptı, Ebû Cendelniᅇ yaqasın tuttı, tartıp Mekkeke iletür boldı. Şaᅇâbe-

[363a] (1) -ler ara kirip alur boldılar. Süheyl aydı: ᅇâlî bitigleştük, taqı qurımadın (2) 'ahd boza turur-siz. Süheyl yaqasın tutup tartar. Ebû Cendel ediz ünün aytur: Ey müselmân- (3) -lar mini kâfirler alıp baru tururlar, ıdmanᅇ. Resûl 'aleyhi's-selâm yarlıqadı: Ey Ebû Cendel (4) şabr kılgıl, Mevlâ ta'âlâ saᅇga taqı adın za'iflerqa feraᅇ bergey, biz ol qavm birle (5) 'ahd kılduᅇ, 'ahdni bozmaᅇ bizdin lâyıᅇ bolmaᅇay. Şaᅇâbeler anı körüp şabrı qalmadı. (6) 'Ömer ol sözke umadı, Ebû Bekr Şıddîkqa keldi, aydı: Yâ Ebâ Bekr resûl 'aleyhu's-selâm ermes mü? Erür, (7) tidi. Bizler müselmânlar ermes mü biz? Erür-miz, tidi. Bular kâfirler ermes mü? Erürler, (8) tidi. Andaᅇ erse bu ne ᅇârluᅇ turur kim biz körer-miz, bu ne emgek turur kim biz tartar-miz, (9) bu şulᅇnı, bu şartnı nelük qabûl kılduᅇ? Ebû Bekr aydı: Ey 'Ömer aqruraᅇ teprengil, turgıl, bu Muᅇammed (10) Tanᅇrınıᅇ yalawaçı turur, İdi 'azze ve celle yarlıᅇdın taş iş kıлмаᅇay. Yana aydı: Olar- (11) -dın müselmân bolup kelgenni nelük bërür-miz? Ebû Bekr aydı: Bizke kelgen ᅇaᅇıᅇat mü'min (12) erse olarda turup müselmânlıᅇnı aytu bërse yegrek bolᅇay. Yana 'Ömer aydı: Bizdin kimerse (13) olarka barsa nelük yandurup ıdmaslar? Ebû Bekr aydı: Kim bizdin yüz ewürüp kitti erse (14) ol bizke kelmese yaᅇşıraᅇ. 'Ömer rażıya'llâhu 'anhu bu sözke tıdıldı, ulaᅇ aytur erdi: (15) Ol kün Ebû Bekr sözi bolmasa müselmânlıᅇ işiᅇe köᅇᅇlüm adnaᅇu teg erdi, bu kün (16) namâz kılıp rûze tutup şadaᅇalar bërıp ᅇul küᅇ âzâd kıılır erdim ol künki söz qorᅇıncı (17) üᅇün kim sözledim erdi. Anda kiᅇin resûl 'aleyhi's-selâm Medîne sınıᅇar yandılar. Mekkelı Medînelı arasında

(19) اِنَّ فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا لِيُغْفَرَ لَكَ اللهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ (18) erken bu sûre nâzil boldı. *Ḳavluhu ta‘ālā*: من

ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ (48/Fetih,1-2) **Ḳıṣṣa-i ‘Umratü’l-Ḳazâ.**

[363b] (1) Yêtinçi yıl Mekkeke yana keldi. Mekke halkı kamuğ utru çıktılar. Resûl ‘aleyhi’s-selâm Mekkeke kirdi, Ḳa‘beni ziyâret (2) kıldı, tavâf ve ‘umre keltürdi, kurbânlar kıldılar. Biregünü resûlka müvekkil kıldılar, üç (3) kün tursun, bir sâ‘ at artuk koğmağıl, tidiler. Üç künde kiğin resûl ‘aleyhi’s-selâm yandı. Ol (4) resûl ‘aleyhi’s-selâmka üç sewinçler cem‘ boldı: Biri Ca‘fer-i Ṭayyâr kirmek, ikinci feth-i Ḥayber, üçinçi (5) Rûm ğalebesi Fars üze. **Ḳıṣṣa-i feth-i Ḥayber.** Sekiz yıl bolmışda kiğin resûl ‘aleyhi’s-selâm (6) çerigi birle Ḥayberka atlandı. Olar kamuğ cuhûdlar erdiler, utru çıktılar, iki (7) çerig körüştiler, şaf kırdılar, cuhûdların mübâriz çıktı, müselmânların me mübâriz (8) çıktı. Kâfirler müselmânların şehîd kıldı. Yana biregü çıktı, anı me öldürdiler. Yêti (9) müselmân mundağın öldi. Mü‘minler kõnğli sındı. Resûl ‘aleyhi’s-selâm aydı: ‘Alî bin Ebî Ṭâlib kanı? Ol kün (10) ‘Alîniñ közi ağığ erdi, resûlka keldi. Resûl ‘aleyhi’s-selâm du‘â kıldı, ağızından suduk (11) alıp köziñge sürtti, közleri oñguldı, zû‘l-fikâr aldı, atlandı. Biri birinğge sen bilgil (12) tidiler, şi‘rler aydılar, cuhûd ‘Alîka tepindi, ‘Alî atдын sigrip indi, atnıñ karnı (13) altıñga kirdi, naru çıktı, kâfirniñ bir kolını kılıç birle kese çaptı. Kâfir öz kolın (14) alıp ‘Alîka kemişü bérđi. İkinci cuhûd kirdi, ‘Alî birle tokuštı. ‘Alî cuhûdnuñ tepesiñge (15) urdı, başı yaşıkı birle iki kes boldı. Cuhûd añğlamadın qaldı, ...⁷⁶⁷, tidi. (16) ‘Alî aydı: Başınğnı ırğagıl. Başın ırğadı, iki yarlıp tüşti. Cuhûdlar kaçtılar, (17) mü‘minler soñğınğa kirdiler. Ḳapuğ berkittiler. ‘Alî kelip kapuğnı tutup tüpindin qomrup (18) kırk arşun yer artıñga kemişti. Ol hâlde ‘Alî öz küçiñge küwendı. Cebra’îl özin körgüzdi, (19) men seniñ birle erdim, tidi. Yana aydı: Kapuğnı tepretgil. Tepretümedi. Çerig ilke kirdi, māl

[364a] (1) aldılar, bulun kıldılar. ‘Alī rażıya’llāhu ‘anhu bir serāy içinde bir ھاtun k rdi yawla  k rkl g, (2) bu res l ‘aleyhi’s-sel m a yara lı  tip kelt rdi. Res l ‘aleyhi’s-sel m anı n  y zin a tı, k rdi ya n a ı k ger- (3) -mi . Aymı lar: Anı n  atı  afıyye erdi, cuh dlar ulu ı  ay bin A  tab kızı erdi. T nle (4) eri birle yaturda t  inde ay inip anı n  koynı n a kirdi, o  andı, bu t  ni (5) eri n e aytu b rdi. Eri   kelep: Ay Mu ammed turur, anı mu  arz layur-sen, tip bir ya n a ladı. (6) Ya n a ındaki k k ol erdi. Anda ki din res l ‘aleyhi’s-sel m aydı: Bu y z  n deki k k ne k k turur, (7) sen m  aytur-sen, ya men m  aytu b reyin, tidi.  afıyye: Sen ay ıl, tidi. Res l ‘aleyhi’s-sel m ol t   kı  asın (8) aytu b rdi.  afıyye m selm n boldı, res l ‘aleyhi’s-sel m nik  ı n a kirdi, aydı: Y  res la’ll h sinde (9) bir   cetim bar. Ne turur tise meni n   olda larımdın cizyeni k t rgil. Res l ‘aleyhi’s-sel m (10) cizyeni olardın k t rdi, bitig b rdi. Ol bitig bu k n cuh dlarda bar, em r ’l-m ’min n (11) ‘Al  ra ıya’ll hu ‘anhu bitigi birle teberr k    n tutup m b   t kılurlar. ** ı   a-i (12)  cl -i Ben  Naz r.**  cl   ldin  ı  arm   bolur.  cl n   urey an    d rmi - (13) -de ki din iki yılda erdi. Res l ‘aleyhi’s-sel m Med ne a kirdi, Ben   urey a birle ‘ahd kıldı. Aydılar: (14) Biz seni n  birle  arb kılmas-miz, bizke  atılma ıl, seni n  i  n de ke  e  (15) kılal n . Ma   d ları ol erdi kim Tevr tde k rmi  erdiler,   iru’z-zam nda bir (16) yalawa   op ay nu retli . Ol nu ret Bedr to   ı erdi. Evvel san ı  ol erdi, ikin  (17) yıl U ud to   ı erdi, m nhezim boldılar. Cuh dlar aydılar: Nu retleri   lmadı.  at  (18) aydılar. Tevr tde yok erdi kim ula  nu ret bol ay tip. Yana bir cev b ol turur: M ’min- (19) -lerke ula  nu ret erdi amm  k firler bilmediler. K firl  d n yanmı  da ki din nu ret

[364b] (1) turur,  eh det balsa u ma lı  bolur me nu ret bolur. Ne e me Tevr tde Mu ammed  ıfat n k rdiler (2) erse  m n kelt rmediler. An ada  a’b birle y tmı  er atlanıp Mekkeke keldiler,  amu   urey - (3) -ni yı dılar. Aydılar: Biz Mu ammed birleki ‘ahdni sıdımız, siz mund n atlanı n , biz and n (4) atlanal n , Mu ammedni  olda ları birle   d relin , olar  a’beni n  tutu ları (5) arasında oturur erdiler. Bire  

koptı, aydı: Bizinġ bir ançamız munda qaldı, öz (6) işlerin kılurlar, qayusı fâzılraq turur? Qa‘b aydı: Ol anda barıp İmân keltürgen- (7) -lerdin bular artuqraq tururlar. Mevlâ ta‘âlâ cevâb yarlıqadı: اولئك الذين لعنهم الله (4/Nisâ,52) (8) Bu söz birle yandılar. Mevlâ ta‘âlâ Cebra‘İlni ıdtı, Muḥammed resûlu‘llâhqa Qa‘bnuġ fi‘lindin (9) ḡaber bêrdi, şaḡâbelerde bêregüni ıdgıl, Qa‘bnı öldürsün. Selken bin el-Beşîr atlıġ (10) mübâriz bar erdi, anı bu işke ıdtı. Ol aydı: Men barıp bu işni bütüreyin ammâ Muḥammed bin Seleme (11) anıġ sût emmiş qarındaşı turur, anı ündep çıkarsun. Aydı: Yâ resûla‘llâh (12) men bargay-men, iwdin sözleşip çıkarur ḡâlde seniġ sınıġardın yaraġsız söz sözlemek- (13) -ke muḡtâc bolsam neteg kılayın? Resûl ‘aleyhi’s-selâm aydı: Sözlesenġ ziyân kılmaġay. Bir kaç (14) qoldaş alıp bardılar. Muḥammed bin Seleme qoldaşların tam artında qodup özi kelip kapuġ (15) qaqtı. Qa‘b kim-sen, tiyü sordı. Muḥammed bin Seleme aydı: Men emükdaşınġ Muḥammed bin Seleme-men, tidi. (16) Ne işke keldinġ tise aydı: Muḥammed bizdin cizye qolar turur, biz yêġü etmek bulmas-miz, sindin⁷⁶⁸ (17) nerse borç qolġalu keldim, tidi. Qa‘b aydı: Maġa tutuġ bêrmeginçe nerse (18) bêrmes-men. Muḥammed bin Seleme aydı: Tutuġ keltürüp turur-men. Qa‘b koptı tamdin ingelü (19) iwlüki etekin tuttı, aydı: Bu ün yaraġsız ün turur, munda qan eşeri körer-men. Bu ‘avrat

[365a] (1) fâlçı erdi, mundın burun bir sıġun kapuġqa kelip moynuzı birle kapuġ qaķmış erdi. (2) Fâl sınıġardın andaġ tidiler. Qa‘b aydı: Eger qaraġġu tün içinde bir eġġü uruġluġ (3) kimerse mini öldürġelü indese icâbet kılgay-men, bu ne fâl boldı tip tamdin indi, (4) selâm kıldı, boynın quçâ tuttı. Qa‘b aydı: Sindin tatlıġ yıd kelür, esrük bolġay mu-sen? (5) Bolġay-men, tidi. Anda kiġin saçın tuttı, qudı tarttı, qoldaşların indedi. Tam (6) tüpindin sigrişü koptılar, kılıç birle urdılar. Ol bir urmışda bir qaķırdı, (7) iwlüki me tam üzesindin bir qaķırdı, mundaġın öldürdiler. Ol kılıçlar (8) ururda bir şaḡâbeniġ adaķıġa kılıç tegdi, tüştı, aydı: Mini munda qoduġ, (9) siz qaçınġ, resûlqa ‘aleyhi’s-selâm mindin

⁷⁶⁸ m. mükerrer

selām tegürüng. Aydılar: Sini munda neteg qoğalıng, (10) alıp baralıng ya kendü sening
 üçün munda sançısalıng tip uçalarınga kötrüp (11) kaçtılar. Cuhūdlar qawdılar, kelip
 Qa‘bni ölüg kördiler, silāhların alıp eğerdiler, (12) kimersenı bulmadılar. Ol hālde
 Cebra‘ıl keldi, aydı: Yā resūla‘llāh olar yıgılmasda (13) burun bargıl, yılkı qaraları boşlağ
 idisiz qalıp turur, algıl, tidi. (14) Bardılar, hışarnı berkittiler, bulğannı öldürdiler,
 serāyların bozdılar, taş birle (15) urdılar, bağlarında būstānlarında kirip hūrmā yığacların
 kestiler. Tegme bir hūrmā (16) yığacları bir qul bahālīg erdi. Aydılar: Siz fesād işlerni
 sewmes-miz tiyür-siz, yana (17) yığaclarını keser-siz. Ba‘zı soñgkı qurrālar qavlinde munı
 revā ermes tigeyleyler. Körmes (18) mü-sen, İdi ‘azze ve celle yarlıqar: *Qavluhu ta‘ālā*: ما
 قطعت من لبنه او تركتموها قائمة على اصولها (19) فبأذن الله (59/Haşr,5) Cuhūdlar ‘āciz boldılar,
 yalwardılar, emān qoldılar. Resūl ‘aleyhi’s-selām emān bērdi,

[365b] (1) ol şart üze kim tegme üç iw halkı yıglıp iwdeki qumāşların unduqça bir tēweke
 (2) yüklep yip birle tegmesün, tēweni sürsünler, tēwedın tüşgen bizke, arqasında (3)
 qalğan sizke. Rivāyet kıılır <E>bū Sa‘īd el-Faryānī: Qaçan tēwelerke yüklep tañgıg- (4)
 -sız ıdıtlar erse quruğ eğişleri eski turmış qapları tēwedın tüşüp (5) adaq astında qaldı,
 işitti, tēweler ürktiler, sigriştiler, kaçtılar, arqasında- (6) -kı yükler qamuğ tüşti, şahābeler
 qamuğı yıgıp aldılar, illerin arttılar. *Qavluhu ta‘ālā*: هو الذي (7) اخرج الذين كفروا من اهل الكتاب (59/Haşr,2) Ya‘nī ‘Arab Hırā yerindin (8) Adarğa ve Erīhāqa Şāmqa
 tegi iclā kıldılar. **Benū Qureyzanı (9) Resūl ‘aleyhi’s-selām öldürgen sözleri.** (10) Benū
 Qureyza resūl ‘aleyhi’s-selām ‘ahdinde erdiler. Qaçan ‘Āmu‘l-Ahżāb boldı erse yēti
 tülüg (11) çerig keldi, on biş miñg er erdi. Benū Selemedin Ebū‘l-A‘verü’s-Selemī keldi,
 ‘İkrame bin Ebī Cehl, (12) Süfyān bin Harb birle Medīneni egirdiler. Resūl ‘aleyhi’s-
 selām şahābeler birle keñgeşti. Süleymān (13) aydı: Medīne tegresinçe qarım qazalıng.
 Qarımın öz ilinde körmüş erdi. Qarım qaza (14) başladılar, içinde taş çıqtı, mītīn anğa
 qoymadı. Resūl ‘aleyh’s-selāmqa haber kıldılar, (15) keldi, ol taşqa suw saçtı, mītīn aldı,
 bi’smi’llāhi’r-raḥmāni’r-raḥīm, tidi. Üç qurla mītīn (16) urdı, toñg taş qum teg uşandı.

Süleymân aytur rażıya'llâhu 'anhu: Ol sâ'at men arım (17) tepesinde erdim, tegme bir mıtın urmışına ol taşdın nûr yolayur erdi, ol (18) nûr içinde şehrler körünür erdi. Resûl 'aleyhi's-selâma aber bêrdim. Resûl 'aleyhi's-selâm aydı: Ol şehrler

[366a] (1) turur kim meniňg ümmetim üçün açılğay Fars ve Rûm ve orasân taı adın şehrler teg. (2) 'Abdu'llâh bin Ubeyy munı işitti, aydı: Ol ildeki alâyı andag ermesler kim Muammedni il- (3) -leriňge yawutsalar, bu kün biz arımın bir arış ıumas-miz, ol iş açan bolğusı? (4) Süleymân rażıya'llâhu 'anhu bu sözni resûl 'aleyhi's-selâma işittürdi. Resûl 'aleyhi's-selâm ol sözün ağguluğ (5) boldı. Mevlâ ta'âlâbu âyetni ıdı. *avluhu ta'âlâ: قل اللهم مالك الملك تؤتي الملك من تشاء* (3/Âl-i İmrân,26) Câbir aytur rażıya'llâhu 'anhu: (6) Men arım kırığında turur erdim, resûl 'aleyhi's-selâm köňgleki etekin kötrüp egniňge kemişti, (7) eteki astındın kördüm, arınıňga tař tikmiş, utlığ eligini arıma somış teg (8) içim tolğanu başladı, optum, iwlümke bardım, iwlükümke aydım, resûlnı mundağ (9) kördüm, nerse yêğü ta'âm bar mu? İwlüküm aydı: Bir sağı arpa bar, bir ekü bar, (10) men arpanı öğüteyin, sen eküni boğuzlağıl. Câbir ekü boğuzladı. İwlüki un (11) öğütti, tennûra ot kemişti, esi astı. Câbir barıp resûla aber bêrdi, emgenip (12) kelseňg meniňg ta'âmumın yêgüseňg bolğay mu, tidi. Resûl 'aleyhi's-selâm aydı: Sen bargıl, (13) iwlükünğge ayğıl, tennûr ağızın açmasun, etmeklerini ıarmasun (14) men kelginçe. Câbir kelip iwlükiňge resûl 'aleyhi's-selâm sözün tegürdi. Anda kiğin resûl 'aleyhi's-selâm şaâbea (15) nidâ kıldı, aydı: قوموا الى بيت جابر فان جابرا اتخذ لنا شورباذ Aymışlar: Resûl 'aleyhi's-selâm (16) Parsî tilinçe bu bir söz sözledi. Ü yüz şaâbe yığıldılar. Aymışlar: Yêti yüz (17) er erdi, Câbir iwiňge oğradılar. Câbir ırakdın alâyını kördi, iwlükiňge (18) aydı: Resûl 'aleyhi's-selâm telim alâyı birle kelü tururlar. İwlüki aydı: Biziňg ta'âmumuz (19) neçe erdükin resûla aydıňg mu erdi? Câbir aydım, tidi. İwlüki aydı: ağğurmağıl,

[366b] (1) aydıňg erse Mevlâ ta'âlâ bereket bergey. Anada resûl 'aleyhi's-selâm avmi birle kirdi, tennûr başında (2) turutı, tennûr başın açtı, utlığ ağızındın ürdi, esi ağızın

açtı, aṅga me (3) ürdi, sofrâ keltürünġ, tidi. Tennürdin etmek çıkaru başladılar, esiçdin (4) et aş keltürü başladı. Kāmuġ ḥalk aş etmek et yēp toğdılar. Ol ta‘āmlar (5) taķı bākī erdi. Aymışlar: Ḥayy bin Aḥṭāb Benī Naẓīrdin erdi, Mekkeke barıp Muḥammed birle (6) sançışġalu taḥrīş kıldı. Ebū Süfyānka aydı: Men barıp Kureyzanı Muḥammeddin (7) yandurayın, tidi. Tün içinde bardı, kapuġ kaķtı. Kim-sen, tidiler. Ḥayy bin Aḥṭāb-men, (8) kapuġ açınġ, tidi. Açmas-miz, sen bed-baḥt şūm turur-sen, Benū Naẓīr seniġ şūm- (9) -luķunġda helāk boldılar, bizni me helāk kılur-sen, tidiler. Aydı: Ey ḳavm men (10) açıp turur-men, maṅga ta‘ām bēriġ. Kaçan ta‘ām sözün işittiler erse kapuġ yapmaķ- (11) -nı ‘ār kördiler, kapuġ açtılar, ta‘ām keltürdiler. Yēyü başladı, aydı: Sizlerke (12) bir naṣīḥatım bar, bu çerig keldi, yanmas Muḥammed öldürmeginçe, Medīneni bozmaġınça, (13) sizlerni ḳođmaslar, anıġ için kim siz Muḥammed birle bir tillig-siz. Olar neteg (14) kılalınġ, tidiler. Aydı: Men öġretü bēreyin, kaçan Muḥammed sizke kişi ığsa, maṅga (15) boluşunġ tise sizler aydıġ, biz iki orum erdüķ yalguz ḳalduķ, Benī Naẓīr (16) meṅizlig bir orum çerig keltürgil, ançada saṅga boluşġay-miz, biz seniġ (17) birleki ‘aḥd buzdumuz⁷⁶⁹ tip sözleġ. Anda kiğin Ebū Süfyānka keldi, aydı: (18) Mundaġ mundaġ tidim, olar Muḥammeddin ewrıldiler. Ebū Süfyān ol tün içinde (19) nedīmlerin ḥaşların indetti, özi çadırda erdi, yıġlıp keldiler. Aydı: Sizler-

[367a] (1) -niġ aranġızda kimerse yat bar erse eligini tutunġ, tidi. Ol kūn Ḥüzeyfe’l-Yemānī (2) resūl ‘aleyhi’s-selāmdın cāsūs erdi. Ol tün içinde küffār çeriginġe kirdi, sözlerin (3) işitti, ‘amellerin aṅġladı, ḥalknı Ebū Süfyān çadırınġa kirürin kördi erse (4) olarnıġ birle kirdi. Kaçan yat kişi bar erse eligin tutunġ tiyü söz işittim (5) erse aytur ḳorķtum eligimni adın kimerse tutmasun tip aşuķa yana biriġ (6) eligin tuttum kim-sen tiyü sordum. Men fülān-men, tidi. Kaçan bular eligler tutuştı- (7) -lar erse amruldılar. Ebū Süfyān aydı: Bilinġ Ḥayy bin Aḥṭāb Kureyzāka barıp mundaġ (8) işler bütürdi, olar

⁷⁶⁹ m. بوذومنز

Muhammeddin yandılar, bizke boldılar. Anı işitip kamuğ cādır- (9) -dın çıktı, tarıldılar. Huzeyfe aytur: Men me olarnıñ birle çıktım, bir kapuğda (10) olturdum, biregü keldi, kılıç birle urayın tidim erse resûl ‘aleyhi’s-selâm vaşıyyeti köñglüm- (11) -ke tüşti: Men sizke kelginçe yañğı iş koparmañg timiş erdi, anı sağındım, öldürmedim, (12) anda kiñin resûl ‘aleyhi’s-selâmka keldim, körmişimni aytu bérdim. ‘Ömer aydı: Yalğan aytur-sen. (13) Huzeyfe aydı: Ol köp yalğan sözlüg sen-sen, tidi. ‘Ömer aydı: Yâ resûla’llâh (14) körmes mü-siz, mini yalğançı tip söge turur. Resûl‘aleyhi’s-selâm ‘Ömerke aydı: Huzeyfe köni (15) sözleyür, sen ozaķı vaķtte butlarnı Mevlâka ortaķ turur tip telim aymış erdiñg, (16) Huzeyfe anı aytur, tidi. Ançada Na‘îm bin Mes‘ûd eş-Sakafî aydı: Yâ resûla’llâh sen muñga kağgurmağıl, (17) men islâm keltürdüm, oğlum kızım kimerse anı bilmesler, men barıp Benû Kureyzanı (18) biziñ sınıgar ewreyin tip bardı. Olarnı yığdı, aydı: Men sizni Muhammeddin (19) ewrıldı, Ebû Süfyân sınıgar boldı tip işittim, ey yarlıg Ebû Süfyân Muhammedni yeñgey mü

[367b] (1) tip sanur-siz, revâ bolğay kim Muhammed anı yeñgey, olar kitgeyler, sizler kalğay-siz (2) Muhammed elginde, kamuğınğızni kırğay Benû Naẓîrni kırmış teg. Olar aydılar: Bizke (3) neteg kılğıl tiyür-sen? Aydı: Kaçan Ebû Süfyânın sizke kişi kelse siz aytıñg bizke (4) on baş abuşkalarnı ıdğıl, bizde tutuğ tursunlar, revâ bolğay siziñg çerig (5) sınıgay, bularnıñ elginde kalğay-miz, yol sizke bolsa, olarnı ağırlap sizke (6) ıdğay biz ammâ Muhammedka yol bolsa, bizke arka bolğaylar. Olar munı yahşı sağındıñg, (7) tidiler. Ebû Süfyânka bardı, aydı: Men Benî Kureyzada erdim, olardın mundağ mundağ (8) sözler işittim, sindin on baş abuşkalarnı tileyürler ermiş Muhammedka ıdmağ üçün, (9) emdi munuñg taħķıķın bileyin tiyür ersenğ kişi ıdğıl, sançışka baralıñg tip. Tañğdası (10) kün Ebû Süfyân olarka kişi ıdı erse Na‘îm öğretü bergeñ sözni aydılar, kelip Ebû Süfyân- (11) -ka ol sözni tegürdiler. Ebû Süfyân öwkelep olarnı sögti. Cuhûdlar aydılar: Bu mel‘ûn (12) bizke mekr kıldı. Ol tün içinde katıg yel kıptı, çadırlarını yerindin kumurdı, (13) hevâka ağıdurdı, yana yerke çaldı, kamuğni helâk kıldı. Yana tañğdası kün

resûl ‘aleyhi’s-selâm- (14) -nuñg aşhâbı sançışsız ğanîmet aldılar. Resûl ‘aleyhi’s-selâm menzilka yandı, saçı sakalı (15) qarım toprağındın toğ bolmış erdi, hatunlarında birisi saçın sakalın (16) yuğalu oğradı. Cebra’ıl yetip keldi, aydı: Yâ Muhammed saçınğ sakalınğnı yuyur-sen, (17) biz ferîşteler taķı kanatlarımız toğın toprağın silkmedin turur-miz, başınğ- (18) -ka suw koyğıl, Benû Kureyzka atlangıl, tutğıl, bulun kılğıl. Resûl ‘aleyhi’s-selâm (19) kömrüg kaçtırdı, Cebra’ıl başlap Benû Kureyzka bardı. Olar hışârka kirmiş

[368a] (1) erdiler, suwlarını aldılar, suwsadılar erse suw eğişin ağızlarıñga qoğup (2) suw içgelü tegdiler, suw bulmadılar. Mevlâ ta‘âlâ qazâsında bir oq keldi, suwdın (3) Mu‘âznıñ köziñge tegdi, qatıg ağrıdı, İdi ‘azzeve celleka yalwardı: İlâhî Benû (4) Kureyzadın öçümni almağınça cânımnı almağıl, tidi. Olar qatıg suwsadı- (5) -lar, umaska tegdiler, emân qoldılar. Resûl ‘aleyh’s-selâm aydı: Emân bërmes-men, illâ Sa‘d hükmi. (6) Ebû Lübâbe bin ‘Abdu’l-Mündirni ıdı, sordı erse eligi birle boğzınğa işâret kıldı. Aydılar: (7) Munuñg hükmiñge kirmenğ, öldürmekni unayur, tidiler. Ebû Lübâbe aytur: Taķı adaqka tegmedim (8) erdi kim Allâhka taķı resûlka hıyânet kıldım. Bu âyet nâzil boldı. *Qavluhu ta‘âlâ: يا ايها الذين آمنوا لا تخونوا الله والرسول (9) (8/Enfâl,27) Çäre bulmadılar, keldiler, Sa‘dnıñ adaqınğa tüşti- (10) -ler. Sa‘d aydı: Mini kötürünğ, yazıka çıkarınğ. Çıkardılar. Sa‘d aydı: Kaçanka (11) tegi halâyıknı saklayın, hükmi kıldım erenlerin öldürünğ, hatunların bulnañg, (12) oğlanların alınğ. Resûl ‘aleyhi’s-selâm aydı: Men me İdi ‘azze ve celle hükmi birle hükmi kıldım. Öldürü (13) başladılar. Ançada Hayy bin Ahtâbnı keltürdiler, Şuşterî tawar keçip turur, bildi kim (14) öldürürler, eligi birle tonını urdı, kes kes kıldı. Yana bireğününğ resûl ‘aleyhi’s-selâm (15) saħâbelerinde dostı bar erdi. Resûl‘aleyhi’s-selâmdın anı qoldı. Resûl‘aleyhi’s-selâm añga bağışladı. (16) Dostı, men sini Resûl‘aleyhi’s-selâmdın qoldum, tidi. Ol aydı: Fülân ve fülân kayda tururlar? Aydı: Olar- (17) -nı öldürdiler. Bu er örü qoptı. Olarda kiğin mañga me tiriglik kerekmes,*

mini me öldürünġ, (18) tidi. Öldürdiler. Resûl‘ aleyhi’s-selâm olarnıġ ġatunların kızların bulun alıp yanıp keldiler. (19) **Qışsa-i ġalebetü’r-Rûm ‘alâ ehlü’l-Fars.**

[368b] (1) Resûl ‘ aleyhi’s-selâm dört bitig kıldı. Bir bitigni Rûm melîki Qayşerka ıdtı, ikinçini ġabeşe (2) melîki Necâşîka ıdtı, üçünçini Mısr melîki Muqavkıska ıdtı, dörtnçini Fârs meliki (3) Kısrake ıdtı. Ammâ aymışlar: Qayşer İmân keltürdi. Aymışlar: İslâm keltürgelü oġradı (4) ammâ mülki zevâl bolmaqdın qorqtı, çerigin sınaşı bolup uluġ kömürgünü urdurdı, (5) kamuġ çerigni yıġdı, qapuġların berkitti, serây tepesiġge aġdı, aydı: Ey meniġ qavmüm (6) Mûsî yalawaç ‘ aleyhi’s-selâm aydı: Minde kiġin ‘ İsî yalawaç kelür. ‘ İsî yalawaç aydı: Minde kiġin (7) Muġammed ‘ aleyhi’s-selâm kelür. Emdi Muġammed ‘ aleyhi’s-selâm çıqtı, anıġ dînindin sizni kim yıġar? Olar aydılar: (8) Ançası bar, sen çerig yıġıp atlanġuqa oġradıġ, yoq erse sini kes kes kıılır (9) erdük. Anda kiġin aydı: Men sizni bu dînimiz içinde berk erür mü tip sinayur (10) erdim, bi-ġamdi’llâh dîniġiz içinde qavî ermiş-siz. Ammâ Mısr melîki Muqavkııs İmân keltürmedi, (11) velîkin resûlka belekler ıdtı. Aymışlar: Bir Mısr eşgeki ıdtı Yaġfûr atlıġ, künyeti (12) Ebû Ziyâd, yana bir qul oġlan ıdtı Şirîn atlıġ, yana bir qarabaş ıdtı Maryetü’l-Qıbtıyye (13) atlıġ, yana bir kıız ıdtı Deldel atlıġ. Ammâ ġabeşe melîki Necâşî islâm keltürdi, bitigke (14) cevâb ıdtı, aydı: Yâ resûla’llâh mini kelgil tiyü erseġge keleyin, anda oq turġıl tiyür (15) erseġge turayın, qayu müselmân maġga kelse aġırlayın. Resûl ‘ aleyhi’s-selâm cevâb bitidi: Bizke (16) kelmegil, ornuġda turġıl, tidi. Ammâ Fars melîki Kısra resûl ‘ aleyhi’s-selâm bitigin yırttı, (17) resûlnı ġorladı, aydı: İlçini öldürmek pâdsâġlar töresi ermes, yoq erse (18) sini öldürgey erdim. İlçi yandı, resûl ‘ aleyhi’s-selâmka keldi, risâlet tegürdi. Resûl ‘ aleyhi’s-selâm (19) aydı: Kim meniġ bitigimni bozdı erse özini bozdı, kim meniġ birle yaraşsa mülki

[369a] (1) birle yaraşġay, yana qaçan Kısra ölse kamuġ ġazînelerin İdi ‘ azze ve celle yolında ġarc (2) kılgay-miz, tidi. Kısra ança birle tap kıılmadı, Yemen uluġı Bâzânka bitig ıdtı: (3) Bargıl Muġammedniġ boynını baġlap maġga keltürgil tip. Bâzân iki Tâcikni

resûl ‘aleyhi’s-selâm- (4) -ka ıdtı, keldiler, aydılar: Tañğrımız sini kelgil tiyü turur. Resûl ‘aleyhi’s-selâm bularnı kördi, (5) saķallarn yülümüşler, mıdıqları bar. Nelük mundağ kıldınğız, tidi. Aydılar: (6) Tañğrımız Kısra mundağ buyurdi. Resûl ‘aleyhi’s-selâm yarlıķadı: Bizke Tañğrımız mıdıķnı kesgil, (7) saķalnı ķođğıl tip yarlıķadı. Resûl ‘aleyhi’s-selâm yawlaķ kerim erdi, olarnı tüşürdi, (8) konuķladı. Kaķan tünle boldı erse namāzķa turuķtı. Tañğ attı erse Cebra’ıl keldi, aydı: (9) Yā resûl, Allāh Kısra oğlı Şirūneni Kısraķe musallaķ kıldı, öldürdi. Anķada bu iki (10) Tācık yana keldiler, aydılar: Ey Muħammed ķopğıl, Tañğrımız sini ündeyü turur. Resûl ‘aleyhi’s-selâm (11) aydı: Barınğ, meniñ Tañğrım siziñ Tañğrınğıznı öldürdi. Tācıklar aydılar: (12) Andağ timegil, ol işitse sañga ķın arturgay. Resûl ‘aleyhi’s-selâm barınğ, tidi. Bardılar. (13) Melikleri resûl ‘aleyhi’s-selâm aymış teg ölmüş. Kaķan Tācıklar Rūmķa ğalebe kıldılar erse (14) müşrikler sewündiler, aydılar: Andağ kim Tācıklar bu dem Rūmķa ğalebe kıldılar, olar (15) kitāb idileri tururlar, mundağuķ biz seniñ üze ğalebe ķılğay-miz, sizler taķı (16) kitāb idileri-siz. Aymışlar: Bu münāzara Ebū Bekr Şiddīķķa tüşti, Ubeyy bin Ĥalefu’l-Cumaķı birle. (17) Ebū Bekr aydı: Ol yeñgmekniñ beķası yok, terk rüzgārda Rūm ehli Tācıklar üze (18) ğalebe ķılğaylar. Ubeyy bin Ĥalefu’l-Cumaķı aydı: Hergiz Rūm halkı Farsiler üze ğālib (19) bolmağaylar. Bu sözke öçeştiler, biş yılda bu iş bolmasa Ebū Bekr biş tewe

[369b] (1) bērmek boldı. Yana aydı: Resûl ‘aleyhi’s-selāmķa su’āl kılayın. Su’āl kıldı. Resûl ‘aleyhi’s-selām aydı: (2) Tēweni arturgıl, yılını me arturgıl. Ebū Bekr aydı: Munı artuķraķ kılalınğ. (3) Yılını yēti kıldılar, tēweni on kıldılar. Kaķan resûl ‘aleyhi’s-selām hicret kıılır boldı erse (4) Ubeyy bin Ĥalef kelip Ebū Bekrke rażıya’llāhu ‘anhu sen barur-sen, bu on tēweni mañga kim bērür, tidi. Oğlı (5) ‘Abdu’r-raħmānnı tutuğ bērdi. Kaķan Ubeyy bin Ĥalef Bedr toķuşınğa çıkar boldı erse (6) ‘Abdu’r-raħmān men me sindin tutuğ kıolar-men, sini öldürseler tewe kim bērür, tidi. Ubeyy bin Ĥalef (7) oğlını tutuğ bērdi. Kaķan resûl ‘aleyhi’s-selāmnnı körse-men yer astında bir at asrap turur-men, (8) ol atķa

münüp Hindî derresi birle sini öldürgüm tiyür erdi. Resûl ‘aleyhi’s-selâm aytur (9) erdi: Yâ mel‘ûn men sini öldürgüm turur. Kaçan Bedr toğuşı boldı erse ol asramış (10) atınga münüp keldi. Resûl ‘aleyhi’s-selâm biregüke aydı: Ol sünğünğni maŋga bergeil. Sünğü (11) aldı, tepindi, Ubeyy bin Hâlef at tepesinde erken sünğü birle boğzında sançtı, atın (12) yandurup kaçtı. Mini Muḥammed öldürdi tiyür erdi. Aydılar: Uwtanmas mu-sen munça birle (13) sançğan ölmegey, tidi. Ol aydı: Bu kün Muḥammed ağzındın yel ürse ölür-men, anıŋ (14) üçün kim sini öldürgey-men, timiş erdi. Anda kiğin öldi, tamuğka ulandı. ‘Abdu’r-raḥmân (15) oğlını tuttı, sözleşgen on tēweni aldı. Aymışlar: Rûm ehliniŋ galebesi Fars (16) Tâcikleri üze sebeb ol erdi kim Kisrânıŋ bir çerig begi bar erdi Şâh Berâz atlıg, (17) devletliğ er erdi, kayu ilke yüz ursa anı alur erdi, ulaşı Rûmka çerig (18) tartıp kelür, alur erdi, Kisrâ aŋga ḥased kıldı, boynağuluğ kılğay tip kórktı, bitig (19) bitidi, ilçidin bērip ıdı, sınğar etükünğ keđdiŋ erse sınğarın keçmedin

[370a] (1) maŋga kelgil. Bu bitig barmışda kiğin sağındı, kerekmes kim kelmese soŋğınça (2) yana bitig ıdı: Kelmegil, sini ündegen işimiz bütti, tidi. Şâh Berâznıŋ Kisrâ (3) kapuğında til alğuşısı bar erdi, ḥaber ıdı: Zinhâr kelmegil, keldiŋ erse sini (4) öldürür, tidi. Burunķı bitig tegdi erse bitigni yırttı. İkinci bitig tegdi. Burunķı (5) bitigni iletgenke aymış erdi: Evvell bitig birle yansa bu bitigni bērmegil, (6) yanmasa ançada bergey-sen timiş, erdi. Burunķı ilçike aydı: Bu sözni kimerse- (7) -ke aymağıl, kizlegil, saŋga munça munça nerseler bergey-men tip. Yana ayturın (8) bildi erse Rûm melîkike bitig ıdı: Men seniŋ yolunğdın sawuldum, bargıl Kisrâ- (9) -nı öldürgil, ol maŋga yawuz sağındı, küçlüg silâhlıg erenler minde (10) turur. Anda kiğin Şâh Berâzdın adın ilke çıktı, anda olturdı ağır çerig (11) birle. Bu ḥaber Kisrâke tegdi, kağğuluğ boldı, iwke kirip olturdı. Bir tētik (12) ‘âķıl kıızı bar erdi, atasıŋa ne boldunğ tiyü sordı. Atası bu sözlerni aytu (13) bērdi. Kıızı aydı: Saŋga bir nerse öğretü bēreyin, biziŋ ilimizde kim- (14) -erse tersâ bar mu? Bar, tidiler. Bir tersâ buldılar, bitig bitidi. Neme yaḥşı iş kıldıŋ, (15) al birle anı Rûmdın çıkardıŋ, sen andın kelgil, men mundın çıkayın Şâh- (16) berâznı aradın

kitereliñg. Yana aydı: Zinhār Qayşerka nerse sözlemegil, tidi. (17) Bitigni yaqasında kizledi, yana bir bitig bitidi. Şāh Berāznıñ bitigçisi bitigi birle (18) Kistrāka men al birle Qayşerni ildin çıkardım, terk anı öldürelıñg tip bu muğ- (19) -ka bērdi. Cemmāze münüp tepredi. Kağan tersā Qayşer çerigike yetti erse ediz

[370b] (1) ünün aydı: Kistrā mañga bitig bērmedi, yaqamda berkitmedi. Olar aydılar: Bu ne söz (2) bolur? Ün tıñleyü keldiler, munı buldılar, yaqasında bitigni aldılar. Ançada tēwe- (3) -ke münüp muğ yetildi, anı me tuttılar. Şāh Berāzdın Kistrāke bitig buldılar. Qayşer okıdı, (4) butka tapıñanlarğa aydı: Mini öldürgelü oğramışlar tip kaçtı, Rūmka (5) kirdi. Bu haber Şāh Berāzka tegdi, Kistrā mundağlar kıldı tip. Qayserka (6) bitig bitidi, Tañgrı tuta and yād kıldı, bu işler Kistrānıñ turur, meniñ haberim (7) yok. Yana aydı: Men kimerseke boluşmas-men, bilgil, tidi. Çerigin aldı, aqru (8) aqru Kistrāke bildürtmedin bir yıgaçlık yerke keldi, keçe boldı erse ilke (9) kirdi, hazınesin aldı, Kistrānı isig suwda buldı, çıkardı, oğlu Şırüne- (10) -nıñ bukağusın kötürdi, atası adaqıñğa urdı. Aymışlar: Oğlu Şırüneni (11) atası Kistrā anıñ üçün bukağulamış erdi kim Qayşer Kistrāke yegen bolur erdi, (12) Şırüne aña boluşgay tip bukağulamış erdi, Kistrānı hazınesi içinde (13) zindānka kemiştiler. Tünnüñ evvelinde turka<n>lar Kistrānı atayurlar erdi, tün- (14) -nünñ āhirinde Şırüne atın atayur boldılar. Şāh Berāz bildi kim Şırüne memleketke (15) oltursa şehvet birle meşğul bolgay tip kap içinde ağu toldurup bu dārū (16) erlikke yarar tip bitip qoğdı. Tañg attı erse Şırüne biregüke buyurdı: Kirgil, (17) Kistrānıñ başın kesgil tip. Ol er kirdi. Kistrā aydı: Ne işke kirdiñg? Aydı: Sini öldürgelü (18) kirdim. Kistrā aydı: Mini öldürgil, kim atasını öldürgenni bulup öldürmese harām-zāde (19) bolur. Öldürdi, çıktı erse Şırüne sordı: Sañga ne sözledi? Mundağ tidi tip aytu

[371a] (1) bērdi. Sen ne tidiñg? Men seni öldürmedim erse harām-zāde bolgay-men, tidi. (2) Anda kiğin öldürdüm, tidi. Aymışlar: Bir kün Şırüne hazıneka kirdi, bu kap- (3) -nı kördi, bitiglig “erlik dārūsı turur” tip aldı, bir ançasın yēdi. Ol oq (4) sā’ at ölmedi, velikin uwut endāmıka kırt tüşti. Ölürin bildi erse mülki içinde (5) kim orunka olturğu teg bar

erse kamuğın öldürdi, anda kiğin özi öldi. Ölmüşde (6) kiğin ikeğini yana öldürdiler. Tūrān atlıg kıızı orunka olturdi. **Qışsa-i (7) Hevāzin.** Hevāzin vilāyetindin dört miñg er atlanıp keldiler. Resūl ‘aleyhi’s-selāmka haber (8) boldı. On miñg er birle kamuğ silāhlıglar atlandılar. Resūl ‘aleyhi’s-selāmka yawlaq hoş (9) keldi. Biregü aydı: Kimerse biziñg birle turuşumağay, tidi. Resūl ‘aleyhi’s-selām anı (10) işitti erse unamadı, aydı: Bu er meniñg çerigimni yelke bérdi. Yana aydı: Bu (11) dünyā yalawaçlar birle köp toquştı, Dāvud dünyā sewüglüki birle mübtelā boldı, (12) Yūsuf yalawaç dünyā sewüglüki birle mübtelā boldı, men me Hūneyn küninde çerig (13) kawurtluğunka hoşlanıp mübelā boldum, tidi. Kaçan sançışka turdılar erse (14) Hevāzin uluğı aydı: Sizlerde dört miñg kılıç bar, kılıcınıñ kınların yaşıp salıñg, (15) anda kiğin etekleriñizni bir yerke bağlañg, mundağın kara tağka oğrasañız (16) tüpindin qazğay-siz, tidi. Andaq kıldılar. İslām çerigi sızıqtı, kaçtılar. (17) İdi ‘azze ve celle nuşret üçün feriştelerni ıdtı kamuğ ala atlıg. Olarnı kördiler (18) erse qorqtılar. Muḥammed çerigi bizke busuğ urup turur tip kaçtılar. İslām (19) çerigi soñqlarıñga kirdi, ferişteliler ilgerüdin boldılar, bir ançanı öldürdiler.

[371b] (1) ‘Avn bin Mālik el-Baṣrī uluqları erdi, tutup keldiler. Aytur: Ala atlıqlar qayda turur? (2) Resūl ‘aleyhi’s-selām aydı: Sizke üç iş bar, qayusın tileyür-siz, sizdin keçüreling ya siz- (3) -ni öldüreling ya islām keltürür-siz? Aydılar: Öltürseñiz bolur, keçürseñiz bolur (4) ammā islāmı unamas-miz. Resūl ‘aleyhi’s-selām olardıñ keçürdi. Olar resūl ‘aleyhi’s-selām keremin kördiler (5) erse islām keltürdiler. **Tebük ḥarbiniñ qışsası.** Su’āl: Tebük ma’nisi (6) ne bolur? Cevāb: Lügat içinde tebük eşgek arıqsızni yığlap hoşlanmışda öz (7) burnını yoka ru kötürmek bolur. Bu ḥarbde islām çerigi qatıg suwsadılar, közleri (8) qararmışda kara öyükni alıp yığlap hoşlanmışda burunlarını yoka ru (9) kötrüp kökke baqar erdiler. Tebük ḥarbi andın atandı. Aymışlar: İslām çerigi atlandı, (10) Şāmka oğardı, temmūz ayı erdi, qatıg emgendiler. Kün isig, azuqları az, suw (11) yok. Tēweni öldürüp içegüsin sıkıp içe başladılar. Tēwe tükendi. Yök- (12) -lerin

uçalarınıᅡa kötürdiler, hıç vakte mundaᅡ emgenmişleri yok erdi, (13) könülleriniᅡe kirdi, bu islām haᅡ erse biz bu emgekler körmegey erdük. İdi ‘azze ve celle (14) āyet ıdı. *ᅡavluhu ta‘ālā: لقد تاب الله على النبي والمهاجرين و النصار* (9/Tevbe,117) Aymışlar: Sançış (15) bolmadı, ᅡatıᅡ emgenip yandılar. **Ca‘fer-i ᅡayyār sözleri.** ᅡaçan resül ‘aleyhi’s-selām (16) hicret kılrur boldı erse dört sınaᅡ<r> illerke kişı ıdı. Ca‘fer-i ᅡayyārın Habeşe (17) meliki Necāşika ıdı, bir kıızı birle ᅡaç ᅡoldaşları. ᅡaçan resül ‘aleyhi’s-selām hicret kıldı erse (18) ᅡarbler boldı. Evvel Bedr ᅡarbi erdi, yemiş kāfir öldi, yemiş kāfir bulun boldı, (19) yemiş kāfir başlıᅡ boldı. Mekke uluᅡları abuşᅡaları yıᅡıldılar. Aydılar: Bu er birle

[372a] (1) ne hıle kılalıᅡ? Tegme biri bir sözledi, aᅡir sonᅡı ittifāᅡ kıldılar, Neccāşika (2) telim māl ıdalıᅡ, kişı ıdsun, şefā‘ at kılsun, biziᅡ bulunlarımıznı yandurup (3) ıdsun tip bitig bitidiler. Aydılar: Emdike tegi biz melikke eᅡᅡu saᅡınᅡanlardın- (4) -miz, emdi me saᅡınᅡımız ol oᅡ turur. Biziᅡ aramızda bir er ᅡıᅡtı, biziᅡ (5) dīnimizni bozᅡalu oᅡradı, Taᅡᅡrılarımıznı söᅡer, atalarınᅡız ᅡamuᅡ tamuᅡluᅡ (6) turur tiyür, aramızda alalıᅡ kemişti, rüzᅡarımız bozuldı. Biz me anıᅡ birle (7) turuşur-miz. Emdi bizke terk ᅡerig ıᅡᅡıl, bir anᅡamızıᅡ öldürdiler, bir (8) anᅡamızıᅡ bulnadılar. Atası ᅡarındaşı oᅡlını saᅡa ıdı, bizni bulᅡamış (9) teg seniᅡ mülküᅡni me bulᅡaᅡu teg tururlar. Tilekimiz ol turur: Olarnı bizke (10) bēᅡgil, öᅡümüzni olardın alalıᅡ tip bitigni ‘Amrū bin ‘Āşᅡa bērdiler. (11) ‘Amrū bin ‘Āş teᅡᅡizke kirip üç ayda Habeşeᅡa bardı ammā Ca‘fer-i ᅡayyār üç yıl ᅡaldı. (12) ‘Amrū Necāşika keldi, bitigni bērdi, bitigni oᅡıdı, aydı: Mundaᅡ kişı maᅡa (13) kelmişi yok, ᅡaçan kelse körgey-miz, tidi. Üᅡ yıl keᅡmişde kiᅡin Ca‘fer yetip keldi, (14) ‘Amrū öz ᅡoldaşları birle melik üskinde olturur erdi. Ca‘fer serāy ᅡapuᅡın (15) ᅡaᅡtı, Taᅡᅡrınıᅡ ᅡerigi destūr tileyür, tidi. ‘Amrū bin ‘Āş Ca‘fer ünin tanudı, aydı: Ey (16) melik biz aytᅡan kişiniᅡ üni turur, öziᅡ Taᅡᅡrı ᅡerigi atayur, kirmişde saᅡa (17) [selām] kılmāş ᅡamuᅡ ‘ālemluᅡlar selām kılmış teg, saᅡa secde kılmāş, adınlar kılmış teg. (18) Necāşı ᅡapuᅡᅡılarka buyurdı: Aᅡa aytıᅡ yana destūr ᅡolsun, Taᅡᅡrı ᅡerigi timiş. Üni

(19) hoş kelmiş için yana destûr tiledi, aydı: Tañgrı ‘azze ve celle çeriginge destûr bar mu? Necâşî

[372b] (1) aydı: Kirgil. Tañgrı ‘azze ve celle emāneti birle kirdi, selām kıldılar ammā secde kılmadılar. (2) ‘Amrū aydı: Ey melik men sañga aymadım mu, bular sañga selām kıлмағайлар, secde kıлмағайлар (3) ‘ālemluğlar kılmış teg. Ca‘fer aydı: Ey melik Mevlā ta‘ālā bizke bir yalawaç ıdı kim andağ (4) yalawaçnı közler körmışi yok, anıñ vaşfını kulaqlar işitmişi yok, kimerseniñ köñgli- (5) -de me keçmişi yok, kamuğ yalawaçlarğa selām ve taḥiyyāt aytur, qadaşlıqnı ulamaq buyrur, ata ana- (6) -nı edğü tutuñg tiyür, kamuğ ḥayrātlarğa yol körgüzür, şadaqa bering, māl zekūti⁷⁷⁰ bering (7) tiyür, kāfırlıq dīnin qoduñg müselmān boluñg tiyür ammā secde Tañgrıdın adın- (8) -ğa revā bolmas tiyür. Yana aydı: Sen melik-sen, melikler üskinde köp sözlemek edeb ermes, (9) bularğa ayğıl, olardıñ bireğü, bizdın bireğü utru turup sözleşeliñg. Yana (10) aydı: Bularğa sorğıl, biz kıl mu biz, āzād mu biz? Sordılar. Āzād tururlar, tidi. (11) Yana sorğıl, biz kimlerin öldürdümüz mü, qışaş mu tileyür-siz? Sordı. Yok, tidiler. (12) Yana sorğıl, bizdın nerse alğuları bar mu? Sordı. Yok, tidiler. Necâşî aydı: Bular- (13) -da alğuñız bar erse neçe me tağlarğa erse öz ḥazīnemdin öteyin. Aydılar: (14) Sorğıl, biz kıl ermes ermiş-miz, kimersenı öldürmedük, bizde alğuları yok ermiş, (15) bizdın ne tileyürler? Necâşî sordı: Bulardıñ ne tileyür-siz? ‘Amrū bin ‘Āş aydı: (16) Ey melik atalarımız dīnini artadur, aramızda ḥilāf kemişti taqı artuqraq işler kılı turur. (17) Ançada Necâşî bir bitig çıkardı, içinde resūl ‘aleyhi’s-selām na‘tı taqı şıfatı bar erdi, adın (18) yalawaçlarınñ me şıfatı bar erdi. Ca‘ferğa sordı: Siz burun qayu dīn üze (19) erdiñiz? Aydı: Şeyṭān dīni üze erdük, emdi islāmğa, Tañgrı dīniğa kirdimiz,

[373a] (1) yer kökni yaratğan Tañgrığa tapınur-miz. Necâşî aydı: İslām ḥalāveti bu turur. (2) Yana sordı: Eñg ilki bu dīnğa kim kirdi? Aydılar: Evvel za‘īfler kirdiler. Necâşî aydı:

⁷⁷⁰ زكوتى m.

(3) Kamuğ yalawaçlar kim burun keçtiler hâlleri bu erdi, burun za‘îfler kirdiler. Yana (4) ‘Amrū bin ‘Āşka aydı: Siz maṅga rüşvet keltürdiṅiz, hediyye keltürmediṅiz, men rüşvet (5) almas-men, anıṅ için kim maṅga İdi ‘azze ve celle mülk bërdi, rüşvetni haram kıldı tip (6) keltürgenlerin yandurup bërdi. Yana Ca‘ferka aydı: Taṅrı ‘azze ve celle Muhammedka ıdğan (7) sözleride sinde nerse bar mu, okıgıl, tidi. Ca‘fer ağaz kıldı. سبحان (8) الذي اسرى بعبدہ ليلا من المسجد الحرام (17/İsrâ,1) ‘Amrū bin ‘Āş aydı: Seniṅ Taṅrıṅ atayu kelgen (9) âyetni okısun. Ca‘fer qoldaşları aydılar: Anı neteg okısun? Aydılar: Andağ okısun (10) kim Cebra’îl keltürdi. Ca‘fer ağaz kıldı. E‘üzü bi’llâhi mi’n-şeyṭâni’r-racîm bi’smillâhi’r-raḥmâni’r-raḥîm. (11) كهيص ذكر رحمت ربك عبده زكريا (19/Meryem,1-2) *İlā kavluhu ta‘ālā*: وما ينبغي للرحمن ان يتخذ ولدا (19/Meryem,92) (12) Kaçan اذاقضى امرا فائما (19/Meryem,92) tidi erse kamuğları ün kopardı- (13) -lar, feryâd kıldılar, Ca‘ferni urğalu tegdiler. Necâşî aydı: Bu künde kiḍin kim munı (14) emgetse muṅga emgek tegürse men hüküm kıldım erse on miṅ kızıl altun bërşün. Ca‘fer (15) Qur‘ân okımışda Necâşî katıḡ ünün yıḡlayur erdi, telim yıḡladı. *Kavluhu ta‘ālā*: واذما سمعوا ما (16) انزل الى الرسول ترى اعينهم تفيض من الدمع مما عرفوا من الحق (5/Mâide,83) Anda kiḍin (17) buyurdi, Ca‘ferni qoldaşları birle serâyka tüşürdiler, aş boğuz belgülük kıldılar, (18) ‘Amrū bin ‘Āşni qoldaşları birle serâyda çıkardılar, keltürgen hediyyelerin yandurdılar. (19) Aymışlar: Ca‘fer-i Tayyâr olarıṅ birle münâzara kılurda sözde ilindi. Mevlâ ta‘ālâ yarlıḡı

[373b] (1) birle Cebra’îl kelip bitig bitip Ca‘ferka öğretü bërdi. Aymışlar: Necâşî olarka (2) köp eḡgülükler kıldı ammâ ba‘zı Zengîler Ca‘fer-i Tayyârka taḡı qoldaşlarıka tapuğ (3) kılurda közleri ol kızka tüşti, sigrişü eliglerin uru başladılar. Kaçan anı (4) körseler, mundağ kılur erdiler. Aymışlar: Mevlâ ta‘ālâ oyun kültünü on ülüş kıldı, tokuz (5) ülüşini yalguz Zengîlerke bërdi, bir ülüşni kamuğ ‘âlemlıḡlarka bërdi. Resûl ‘aleyhi’s-selâm- (6) -nunğ aşhâbı ol işke qaḡguluğ erdiler. Künlerde bir kün haber boldı: Bir melik (7) Necâşî birle sançışğalu kelür tip. Kamuğ Zengîler çıkıp sançıştılar, öldiler. ‘Amrū bin

‘ Āş (8) anı kördi, zelîl ve hayrân kaldı. Bir kün bir koldaşınğa aydı: Sen körklüg, boğluğ,
(9) cemällig er-sen, bular kamuğ qaralar tururlar, bu Necâşî serâyı tegresinde tezginsenğ
(10) bolğay kim hatunınıñ közi sañga tuş bolğay, seniñ birle sözleşey, biziñ (11)
sözümüzni Necâşîka tegürgey, işimiz bütgey, tidi. Andağ kıldı, kapuğ yaruğın- (12) -dın
hatun közi añga tuş boldı, ol erni öziñge okıdı. İkegü kawuştılar. (13) Bu erke telim māl
ve ni‘ metler bërü başladı. ‘ Amrū bin ‘ Āş bir kün koldaşınğa aydı: Bu munça (14) māl
sañga meniñ ögretgenim birle hāşıl boldı, yarımın mañga bërgil. Ol bërmedi. (15) ‘ Amrū
bin ‘ Āş bir yıd köyürdi, micmerni ‘ ıtrî birle, Necâşîka alıp bardı, munı tanıyur mu- (16)
-sen, tidi. Necâşî aydı: Bu meniñ şandūqumda erdi. ‘ Amrū bin ‘ Āş anıñ sözün, hatunı
sözün (17) aytu bërdi. Necâşî ol erni tutup buyurdı, öñg endāmıka ürdiler, yel birle toldı,
(18) şıştı, iki yarıldı, öldi. ‘ Amrū bin ‘ Āş zelîl ve bedbaht bolup yandı ammā Ca‘ fer-i
Ṭayyār (19) ağırlanıp üküş māl birle yanıp keldi. Necâşî müselmân boldı. Kaçan Necâşî
öldi erse

[374a] (1) Cebra’îl keldi, aydı: Yā Muḥammed qarındaşınğ Necâşî öldi, kopğıl
cenāzesinğ (2) namāz kılğıl. Anda kiğin Cebra’îl kanat tokıdı, aradağı tamlar, tağlar,
serây, yıgaç- (3) -lar aradın kitti, yazı boldı. Resūl ‘ aleyhi’s-selām Necâşî cenāzesin
ırakdın kördi, namāz- (4) -ka turuqtı. Cebra’îl ilgerü keçti, resūl ‘ aseyhi’s-selām şahābe
birle iktidā kılıp namāz ötediler. (5) **Ḥadīs-i İfk-i ‘ Āyişe rażıya’llāhu ‘ anhā.** ‘ Abdu’llāh
bin ‘ Abbās aytur rażıya’llāhu ‘ anhu (6) ‘ Āyişeka sordum ifk ḥadīsi neteg erdi? ‘ Āyişe
aydı rażıya’llāhu ‘ anhā: Kaçan resūl ‘ aleyhi’s-selām (7) gazātka çıkar bolsa hatunlarında
birisin kūr‘ a birle ya nevbet birle alu çıkar (8) erdi. Nevbet mañga boldı, mini alu bardı,
gazāt kılıp yanmışda Medīneninğ bir (9) menziliğa tüşti, kaçan atlanur bolsa üç kurla
kömürgü urdurur erdi, ilk (10) urmışda yılkı kara yıgar erdiler, ikinçde yük yükleyür
erdiler, üçünçide (11) atlanur erdiler. İlk kömürgü urmışda çıkıp yazıka bardım, tahāret
kılıp yanıp (12) keldim, hevdecıa kirdim, eligim boynumdağını tahāret kılğan yerde
unutmış-men, (13) iwe çıktım, tahāret kılğanım yerke bardım, buldum, yandım, yurtka

keldim, çerig tepremiş, (14) yük yüklegenler hevdeçka kirgenimni kördiler erdi, çıkarımda körmemişler, (15) yurttā kaldım. Resûl ‘aleyhi’s-selâmniñ ‘âdeti ol erdi: Tegme tün içinde bir qurla ya iki qurla (16) hevdec tegresiñge kelip mini sorar erdi. Ol kiçe mini kelip sormış, bulmasa çerigni (17) tüşüñg timiş. Çerig arasında söz tüşmiş: Taķı tüşgü vaķt ermes, bu tüşgü yer me (18) ermes. Tüşmişler. Tañ atsa Mevlā ta‘ālā teyemmüm āyetini ıdtı. Resûl ‘aleyhi’s-selām çeriginde Şafvān bin (19) Mu‘aţţal atlıg qarı bar erdi, cemmāzeķa münüp yöriyür erdi, kaçan çerig qonğan yerde

[374b] (1) nerse qalsa Şafvān keltürür erdi, nerse unutmış qalmış erse anı yıgar erdi. Kelip (2) mini kördi. Men yığlayur erdim. Resûl ‘aleyhi’s-selām ħatunı erür mü-sen, tidi. Erür-men, tidim. Têwesin çökürdi, (3) indi, muñga müngil, tidi. Mündüm. Burundux alıp tepredi. Çerigke yettimiz. ‘Abdu’llāh bin (4) Ubeyy Selūk⁷⁷¹ ulaş çerigniñ kırığında tüşer erdi, artux yaraqsız sözlese (5) yārānlar işitmesün üçün mini yığlayur kördi erse tēwe üze, Şafvān burundux alıp (6) yöriyür erdi. Va’llāh kim Şafvān munı körmüşı yok, bu me Şafvānnı körmüşı yok. Bu söz (7) çerig arasında yağıldı. Resûl ‘aleyhi’s-selām ħatunlarķa qamuğdın küniñçrek erdi. Medīne- (8) -ķa keldimiz, yol emgeki mini ağırğ kıldı. Kaçan men ağırğ bolsam resûl ‘aleyhi’s-selām mini (9) sora kelür, bağırsaqlıķ kılır erdi. Bu yolı kelmedi, sormadı. Men anı tañğladım, destür tiledim, (10) atam iwiñge barayın tidim. Murādım ol erdi: Nelük barur-sen tip mañga sorğay, men (11) ayğay-men, resûl ‘aleyhi’s-selām sormas üçün tige-y-men. Resûl ‘aleyhi’s-selām terk destür bērdi. Bardım, mini sormadı, (12) mañga kelmedi, qapuğdın öter bolsa: Ol biriñg neteg turur tip öter erdi. Tegmedin (13) meniñg sözüm sorar ermiş. Bir kün Zeynebķa sormış. Zeyneb aymış: ‘Āyişeli menli (14) aramızda köñgöl qalıķı bar, velīkin añga sözlegen bühtānnı men ayumas-men, men kiçig- (15) -likde, uluğluğda ‘Āyişedin könilikde adın nerse körmüşim yok. ‘Āyişeniñg (16) kız qarındaşı Ĥamiyyeķa sorsa ne boldı erse men bileyin

⁷⁷¹ m. سلوك

timiř. ‘Alī rażıya’llāhu ‘anhuķa sormıř: (17) Yā resūla’llāh ħatun uruĝı üřümedi, köñĝlünĝ unamasa talāk bėrgil, yana bir (18) adınıñ ħolĝıl. ‘Āyiřeli ‘Alīli ara ‘adāvet bolmaķıñĝa sebeb bu erdi tip aymıřlar. Ķoñĝı- (19) -larıñĝa sorsa özindin yaraĝsız iş körmıřimiz yok tidiler. ‘Āyiře aytur rażıya’llāhu ‘anhā:

[375a] (1) Bir keķe Ümmü Musatṭah birle çıķtıñız, Ümmü Musatṭahñıñ aḍaķı sürçti, Musatṭah helāk (2) bolsun tip söĝti. Nelük söĝer-sen, tidim erse körmes mü-sen, sañĝa ne tiyürler, ayturlar. (3) ‘Āyiře Şafvān birle soñĝ ħaldılar, anıñ üķün kim resūl ‘aleyhi’s-selāmdın burun ‘Āyiřeni (4) Şafvān ħolar erdi ya kendü ‘aşık bolmış erdi. ‘Āyiře aytur rażıya’llāhu ‘anhā: Ķaçan bu söz- (5) -ni işittim erse yawlaķ emgendim, aĝrıĝım taķı arttı, iwke kirdim, yüz urundum, (6) atam anamķa aydım: Mañĝa bu sözni nelük aymadıñĝız, resūlķa barıp sözlep ‘özr (7) ħolĝay erdim. Anķada resūl ‘aleyhi’s-selāmķa ħaber boldı kim ‘Āyiře bu sözni işitti, urnup yıĝlayur (8) tip. Resūl ‘aleyhi’s-selām keldi, iwke kirdi, olturdı, ħatunlar yıĝlařur erdiler. Resūl ‘aleyhi’s-selām aydı: (9) Nerse bar erse mañĝa ayĝıl, ādemī yazuķsız bolmas. ‘Āyiře aytur rażıya’llāhu ‘anhā: Ķaḍĝu- (10) -da Ya‘ ħūb yalawaķ atını unuttum, aydım: Nerse sözüm yok, sözüm bu turur, aytur-men, ol (11) sözni kim Yūsufnuñ atası aydı. *Ķavluhu ta‘ālā: فصبر جميل* (12/Yūsuf,18) Ebū Bekrñıñ iwi ħalkı ħamuĝ ħaḍĝuluĝ (12) boldılar. Yana aydı: Bir kūn resūl ‘aleyhi’s-selām kelip kirdi, vaĥy keltürmiş, ‘alāmetleri yüzinde (13) belĝürmiş. Bir sā‘ at yattı, yana sigriyü ħoptı, sewinç sañĝa tidi. Men aydım: Sewinç sindin mü (14) turur ya kendü İḍi ‘azze ve celledin mü turur. Resūl ‘aleyhi’s-selām aydı: İḍi ‘azze ve celledin turur. Men aydım: الحمد لله (15) لا حمدك İḍi ‘azeve celleķa ħamd aytur-men, sañĝa yok. Üç ħurla aydım. Yana aydı: Tanĝrı ‘azze ve celledin (16) umınçım bar erdi, mini bu ħaḍĝudın ħutķarĝay tip ammā āyet ıḍĝay tip umınçım yok (17) erdi. Sekiz āyet Ķur‘ān içinde meniñ arıĝlıķım üze tanuķluķ bėrürler. Cebra‘ıl- (18) -din bėrip ıḍtı. *Ķavluhu ta‘ālā: ان الذين جاؤ بالافك عصبه* (24/Nūr,11) *İlā ħavluhu ta‘ālā: سبحانك هذا* (19) بهتان عظيم (24/Nūr,16) Bu kūn ħamuĝ nā-resīdeler debīrsitānda, ħamuĝ muķrīler maĥfilde, ħamuĝ imāmlar

[375b] (1) mihrābda muni okıyurlar: سبحانك هذا بهتان عظيم Aymışlar: Bu kıışşada sözlegen- (2) -ler üç türlüg erdiler: Biri kâzifler ya‘ nî yalğanlar, ikinci hākîler ya‘ nî işitgen- (3) -ni sözlegenler, üçinç arıglayu sözlegenler. Kâziflerka had keldi, had urdılar. Hākî- (4) -lerka melâmet ve ‘itâb keldi: İşittinġiz erse mü’minler gümân iletmiş teg nelük aymadinġız? Arıglar bu (5) sözlegenlerke şevâb ve derece bérildi. Aymışlar: Bu âyet Ebū Eyyūb Ensārî taķı Hanna haķķında (6) nâzil boldı. Ebū Eyyūb iwke kirdi kađġuluġ. İwlüki nelük kađġuluġ-sen, tiyü sordı. (7) Ebū Eyyūb aydı: Neteg kađġurmayın, ‘Āyişeķa mundaġ tiyürler. İwlüki aydı: Va’llâh kim (8) yalğan ayturlar. Ebū Eyyūb aydı: Bilür-men kim yalğan ayturlar ammâ sözleyürler. İwlüki yana aydı: (9) Va’llâh kim yalğan turur. Ebū Eyyūb aydı: Bilür-men kim yalğan turur velîkin and içmegil, kün- (10) -din artuķraq erdi. İwlüki üçinç and içti, yalğan turur, bileyin tiyür ersenġ (11) iş<it>gil ol kün Şafvân ornında sen bolmış ersenġ resül ‘aleyhi’s-selâm haremînġe bu saķınç (12) saķınġay mu erdinġ. Yok, tidi. Yana aydı: ‘Āyişe ornında men bolsam mańġa mundaġ (13) tiseler bütgey mü erdinġ? Yok, tidi. İwlüki aydı: Va’llâh kim Şafvân sindin pârsâ- (14) -râķ, ‘Āyişe mindin pârsâraq, sinde minde bu iş kelmes bolsa ‘Āyişedin Şafvân- (15) -dın neteg kelür? Hākîlerke melâmet keldi. Bu ikeġü er ġatun saķınmış teg nelük saķınmadinġız? (16) ‘Abdu’llâh Ubeyyni, Musatġaġnı, Ĥasânnı had urdılar. Bu Musatġaġ ‘Āyişeninġ ‘ammesi oġlı erdi. (17) Ebū Bekr iwinde turur erdi, iwindin kiterdi, aş boġuz bérmedi. Resül ‘aleyhi’s-selâmķa kelip Ebū (18) Bekrdin gile kıldı. Bu âyet nâzil boldı. *Ĥavluhta‘ālā: ولا ياتلوا الفضل منكم* (19) İlâ âġiru’l-âyet. Resül ‘aleyhi’s-selâm Ebū Bekrni ündetti, aydı: Sańġa İđi ‘azze ve celle maġfireti kerek mü? Kerek, tidi.

[376a] (1) Musatġaġdın keçürgil, tidi. Keçürdi. **Kıışsa-i Fethi Mekke.** Resül ‘aleyhi’s-selâm zü’l-ķa‘de ayı- (2) -ninġ içinde Mekkeke oġradı hac ötemekke, minġ altı yüz erdin bir eksük aķ- (3) -landılar. Resül ‘aleyhi’s-selâm aydı: Bizni yolsuz yerdin Mekkeke kim iletgey? Bireġü tēwedın (4) indi, men başlayın, tidi. Resül ‘aleyhi’s-selâm unamadı, yüzın ewürdi. Yana aydı: Bizni yolsuz yerdin (5) Mekkeke kim başlaġay? Yana bireġü tēwedın

indi, men başlayın, tidi. Resûl ‘aleyhi’s-selâm anı me unamadı, (6) yüzün ewürdi, tewedin ingenin fâl tutmadı, qabûl kılmadı. Üçinçde bizni (7) Qa‘ beke kim qulavuzlar, tidi. Benû Selîmdin biregü tewe tepesindin men başlayın, tidi. (8) Resûl ‘aleyhi’s-selâm kamuğ şahâbe birle qurbânlık tewelêr iletmiş erdiler. Harem kırığınga (9) tegdiler erse resûl ‘aleyhi’s-selâmnunğ tewesi çökti, neçe qopardılar erse qopmadı. Resûl ‘aleyhi’s-selâm (10) aydı: دعها فانها مأموره حسها حسن الفيا عن مكة Koğunğ, qoparmañg, filni tıdğan (11) muni me tıddı. Muḥammed çerigi birle keldi tip Mekkede ḥaber boldı. Budeyl bin Varaqâ bir (12) kaç Benû Cüze‘anıñ erenleri birle keldi, aydı: Ey Muḥammed ne işke keldiñg? Resûl ‘aleyhi’s-selâm (13) aydı: Men sançışğalu kelmedim, men ziyâretka keldim, ḥac ötep qurbân kılıp yanar-men, (14) mindin özge düşmenler bar, olarnı tıdmas-siz, mini me tıdmağay-siz, uş qurbân- (15) -lıklar keltürüp turur-men. Budeyl bin Varaqâ yanıp bardı, aydı: Muḥammed uruşka kelmemiş ziyâret- (16) -ka kelmiş. Qureyş uğuşı kamuğ muni sekittiler, Ḥabeşe vilâyetidin Celîs bin ‘Alîme atlıg (17) er bar erdi, anı ıdtılar. Resûl ‘aleyhi’s-selâm ırakdın anı kördi erse qurbânka keltürgen tewe- (18) lerimizni ilgerü sürünğ, körsün, tidi. Sürdiler. Kamuğ qurbân üçün bağlanmış, (19) biri biriniñ yünğini yemiş. Resûl ‘aleyhi’s-selâmka kelmedin tewelerni körüp yandı, körgenin

[376b] (1) barıp aytu bêrdi. Aydılar: Ey Celîs sen bir yazıda qopğan a‘râbî-sen, bizde (2) bu kün açlık bar, bu Mekkelıglar Muḥammedniñ qoldaşları bolurlar, bular ni‘metler keltürmiş- (3) -ler, bergeyler, kamuğ anıñ dîniñge kirgeyler. Yana ‘Urvet bin Mes‘ûd eş-Şakaffini ıdtılar, (4) keldi, aydı: Ey Muḥammed bu kün kamuğ evbaşlar yıgılıp yarıqların keğdiler, sini kirgelü (5) ıdmaslar. Resûl ‘aleyhi’s-selâm Budeylka aymış cevâbnı olarka aydı. Aymışlar: Ellig ya altmış kişi- (6) -ler kelip taş birle resûl ‘aleyhi’s-selâm çerigin urdılar. Şahâbeler olarka gâlib boldılar. (7) ‘Ömer bin el-Ḥattâb razıya’llâhu ‘anhu aydı: Sen barğıl, bularka sözleşgil. ‘Ömer aydı: Yâ resûla’llâh (8) meniñg Qureyş birle ‘adâvetim barın bilür-siz, kerekmes kim aramızda söz keçse men olarnıñ (9) sözün kötrümegey-men, fesâd belgürgey, tileseñg ‘Oşmân barsun, özi yavaş

kişi turur, (10) olarnıñ birle ‘adāveti yok, tidi. Resūl ‘aleyhi’s-selām bu sözni şavāb kördi, ‘Osmānnı ıdıtı. (11) ‘Osmān il kırığıñğa yetti erse Ūbān bin Sa’d bin el-‘Abbās ‘Osmānnı kördi, tēwedın indı, (12) ‘Osmānnı mündürdi, özi artıñğa mündi, kimerse ‘Osmānnı emgetmesün tip. ‘Osmān (13) keldi söz tegürdi. Olar aydılar: Sen bargıl, ziyāret kılğıl. ‘Osmān aydı: Resūl ‘aleyhi’s-selām ziyāret (14) kılmağınça men me kılmas-men. ‘Osmānnı konuqladılar, keç qaldı, haber boldı: ‘Osmānnı öldürdi- (15) -ler tip. Resūl ‘aleyhi’s-selām aydı: Bu söz köni bolsa bu yerdin olarğa mükāfāt kılmağınça kitmes-men. (16) Resūl ‘aleyhi’s-selām şaḥābelerdin bī‘at tiledi. Bir tiken yığaçı bar erdi, kütlig arqasın aña (17) qoğdı, birin birin kelip bī‘at kıldılar, sançış bolsa tenimizni, mālımızni, cānımızni (18) Muşafā üçün fedā kılur-miz, Muşafānı yalguz qoğmas-miz. Olar anıñ üçün erdi: Muşafā (19) ‘aleyhi’s-selām Medīnedin çıktı erse münāfıqlar sewündiler, bular hergiz yanmağaylar tip. *Qavluhu ta‘ālā:*

[377a] (1) بل ظننتم ن لم ينقلب الرسول والمؤمنون الى اهلهم ابدا (48/Fetih,12) ilā āyet. Şaḥābeler bī‘at kıldılar. (2) Resūl‘aleyhi’s-selām sol eligini sağ eligi üze qoğdı. Bu ‘Osmānnıñ bī‘ati bolsun, tidi. Bu bī‘at (3) rızvān atandı. *Kemā qāle’llāhu ta‘ālā: لقد رضى الله عن المؤمنين* (48/Fetih,18) (4) Yana haber keldi: ‘Osmān rażıya’llāhu ‘anhu tirig turur tip. Sewündiler. Anda kiğin Kureyş (5) Süheyl bin ‘Amrūnı ‘Osmān birle yaraşturmaqqa ıdıtı. Süheyl keldi, telim sözleşti, āḥirī (6) yaraştılar, ol qarār üze kim resūl‘aleyhi’s-selām bu yıl yansun yana yıl kelsün, Mekke ḥalkı ḥalkı üç (7) kün Mekkedin çıksun, resūl ‘aleyhi’s-selām çerigi birle hac ve ‘umre ötesün, on yılka tegi aramızda (8) sançış yok. Anda kiğin resūl ‘aleyhi’s-selām atlanıp yandı, Mekke Medīneli arasında erdi kim (9) Cebrā’ıl keldi Mekke açılmaqıka bu sūreni keltürdi. *Qavluhu ta‘ālā: أنّا فتحنا لك فتحا مبينا* (48/Fetih,1) (10) *İlā qavluhu ta‘ālā: نصرا عيزا* (48/Fetih,2) **Resūl ‘aleyhi’s-selām vefātınıñ sözleri.** Haberde (11) kelür: Künlerde bir kün resūl‘aleyhi’s-selām tañ namāzını ötep minberka ağıdı, şaḥābelerka va‘z ve naşīḥat (12) kıldı. Anda kiğin aydı: Ey mü’mınler kimerseniñ meniñ üze hıç da‘vısi ḥuşūmeti bar (13) mu? Kimerse cevāb

aymadı. İkinci sordı. Kimerse cevâb aymadı. Üçinçide ‘Akâşe atlıg (14) şahâbe kıptı, aydı: Yâ resûla’llâh meniñg bir da‘vîm bar. Aytgıl, tidi. Aydı: Bir (15) kün seferdin kelürde sen teweke münüp teweni urur bolup ol qağış kamçı meniñg (16) uçamka tegdi, yawlak ağrıdı, yâ resûla’llâh üç kurla aymasañg men me aymas erdim. (17) Resûl‘aleyhi’s-selâm hücreka kişi ıdı kamçı keltürgelü, kamçı tiledi. Hatunları ne boldı, ne (18) yerke barur tip qağguluğ boldılar. Aydı: Seferka barmas ammâ ‘Akâşe kışas tileyür. (19) Hatunları yıglaştılar. Kamçını keltürdi. Resûl‘aleyhi’s-selâm elgike aldı, ‘Akâşeka bêrdi. Men neteg

[377b] (1) urdum erse mini andağuk urğıl, tidi. ‘Akâşe kamçı aldı, aydı: Yâ resûla’llâh bu kışas (2) râst kelmes, ol kün sen tewe münüp turur erdiñg, men kuğı yağağ erdim, üstündin (3) ingen berge birle bu râst kelür mü? Resûl‘aleyhi’s-selâm minberdin indi, ‘Akâşeni minberka ağdurdı, (4) urğıl, tidi. Şahâbeler yıglaştılar. ‘Akâşe aydı: Yâ resûla’llâh ol kün meniñg (5) egnim yalıñg erdi, ağrıgı yawlak koydı, tonuñgı çıkarğıl, kışas râst kelsün, (6) tidi. Yıgı çoğı şahâbelerde zâhir boldı. Resûl‘aleyhi’s-selâm tonını çıkardı, egnini yalıñg kıldı. (7) Şahâbe feryâd kıldılar. Ebâ Bekr aydı: Ey ‘Akâşe ol kamçını meniñg yüzümke, közümke (8) urğıl, resûl ‘aleyhi’s-selâmnuñg mübârek etiñge tegmesün. ‘Ömer ve ‘Osmân ve ‘Alî rızvânu’llâhu ‘aleyhum ecma‘în, (9) mundağuk yıglaşıp tegme biri mini urğıl, tidiler. Resûl‘aleyhi’s-selâm aydı: Ey yârânlarım (10) siz kendü şefkat kıılır-siz ammâ kışas mañga tartguluk bolsa sizdin revâ bolmağay, (11) tidi. Anda kiğin ‘Akâşe razıya’llâhu ‘anhu resûl‘aleyhi’s-selâmnuñg mübârek egnini kördi erse aydı: Yâ resûla’llâh (12) meniñg maqşudum kışas ermes erdi, maqşudum ol erdi kim egnindeki nübüvvet (13) mührini körse-men. Aydı: Destür bêrgil, ol mühr üze kuble bêreyin, men sindin ‘afv (14) kıldım, tidi. Destür bêrdi. ‘Akâşe kuble kıldı. Şahâbe kamuğ sewinçlüg boldılar. ‘Akâşe- (15) -ke âferîn okıdılar. Aymışlar: Kaç künde kiğin vidâ‘ haccı boldı, teweke münüp barurda (16) resûl‘aleyhi’s-selâmda vahy ağırlıķınıñg eşeri belgürdi, muhâcir ve enşârî tegresinde örü turup (17) vahy tıñleyür erdiler.

(18) اليوم اكملت لكم دينكم *ḵavluhu ta‘ālā*: Resūl‘aleyhi’s-selām bu āyetni aytur erdi kim (19) واطممت عليكم نعمتي ورضيت لكم الاسلام دينا (5/Māide,3) Şahābeler munı işitip sewnür erdiler. Ebā Bekr Şiddīḵ rażıya’llāhu ‘anhu yığlayur erdi. Aydılar: Yā Ebā Bekr ne yığlağı kün turur? Şiddīḵ aydı:

[378a] (1) Sizke ne sewüñgü kün turur, men bildügümni siz bilsenḡiz sewünmegey erdiñgiz, (2) bilmiş boluñḡ, Muḥammed Muşṭafānı biziñḡ aramızdın çıḵarḡu teg tururlar, bizni (3) anıñḡ firāḵı birle mübtelā ḵılḡu teg tururlar. ‘Abdu’llāh bin Mes‘ūd aytur rażıya’llāhu ‘anhu: Hicret- (4) -niñḡ soñḡ yılı erdi kim resūl‘aleyhi’s-selām aḡrıḡ boldı, cemā‘ at namāzıḵa barumadı. Ebū Bekr (5) Şiddīḵḵa icāzet bérdi: Barḡıl, şahābelerḵa imāmetlık ḵılḡıl. Bilāl rażıya’llāhu ‘anhu (6) ezān okıdı, şahābe yığıldılar. Ançada resūl‘aleyhi’s-selām aḡrıḡı azraḵ boldı. Fazıl bin ‘Abbāsḵa (7) aydı: Mini mescidḵa iletgil. Bir ḵolını Fazıl bin ‘Abbās tuttı, bir ḵolını ‘Alī tuttı, mescidḵa (8) ilettiler. Şiddīḵ rażıya’llāhu ‘anhu resūlnı kördi, miḥrābdın yanguḵa oḡradı. Resūl ‘aleyhi’s-selām aydı: (9) Çıḵmaḡıl, imāmet ḵılḡıl. İmāmet ḵıldı. Resūl‘aleyhi’s-selām Ebū Bekrḵa iḵtidā ḵıldı, namāz ötemedi, (10) ḥücreḵa keldi. Kün kelü aḡrıḡı ziyāde boldı, ḵızıl meñḡzi sargardı, çiçek (11) teg eñḡleri soldı. ‘Azrā’ıl-i emīn çovaç meñḡizlig üstün turur, bir bedevī (12) a‘rābī teg kirip keldi, tizin çöküp olturdı, azın azın resūl‘aleyhi’s-selāmḵa yaḵın keldi, (13) ḵulaḵıñḡa sözledi, aşuḵa çıktı. Resūl ‘aleyhi’s-selām ḥālī aḡnadı. ‘Āyişe telim feryād ḵıldı. Şahābe (14) ḵamuḡ yığlaştılar, aydılar: Yā resūla’llāh bu a‘rābī kim erdi, sañḡa ne tidi, ḥālīñḡ aḡnadı? (15) Aydı: Ey eşlerim, ey dostlarım ol mañḡa kelgen Melekü’l-Mevt ḵarındaşım ‘Azrā’ıl turur (16) erdi, uş ḵarındaşım Cebra’ıl me ḥāzır turur, mañḡa sözleyür, ümmetiñḡḵa mindin tegürgil: (17) Boḡuz üçün İmānnı eligdin uçḡunmasunlar, Şeyṭānnı nefis ve hevānı unutmasunlar, şek (18) sezigke inanmasunlar, köni İmānḵa berk yapuşsunlar, kīne ve ḥaseddin ırāḵ tursunlar, (19) şerī‘at aḥḵāmını tutsunlar, dünyāke köñḡül baḡlamasunlar, ölümni unutmasunlar,

[378b] (1) Tañgrı ‘azze ve celle yarlığını ağırlasunlar, oğul kızka aş etmek atası bolmasunlar, dīn-i islām (2) atası bolsunlar, yawuz eş koldaşdın ırak tursunlar, biş namāznı adağın tutsun- (3) -lar, kul küñgni eđgü tutsunlar, ögsüzlerke şefkat kılsunlar, қаdғuluғ munғluғlarқа (4) boluşsunlar, ölümke anuқ tursunlar, қıyāmet işini bütürsünler tiyü turur, tidi. Şahābe- (5) -ler ünün yığlaştılar. Resūl‘ aleyhi’s-selām aydı: Ey şahābeler men sizke neteg yalawaç erdim? Aydılar: (6) Ey ‘ālem çerāğı sen bizke ata anadın bağırsaқraq erdiñg, ҳalāyıқnı şerī‘ atқа (7) da‘ vet қıldıñg, ümmetқа farīza ve sünnet ögrettiñg, ögsüzlerke atalık қıldıñg, (8) za‘ iflerni üktülediñg, muhācir ve enşārқа terbiyet қıldıñg, ādemī ve perīni ҳazretқа (9) okıdıñg, bu yolsuzlarқа yol körgüzdüñg, boynağularnı köndürdüñg, köniler üze şerī‘ at (10) nişār қıldıñg, şirk ve fitne tuғını yerke çaldıñg, ‘ālemni ‘ilm birle yaruttuñg, Şeytānnı (11) ‘adl birle sürdüñg, mu‘cizeler körgüzdüñg, aynı ernek birle yardıñg, söğülmış (12) oğlaқnı tırgüzdüñg, sözlettiñg, alnıñdaқı kelerni tilқа keltürdüñg, қuruғ yıғаç- (13) -nı yaşarttıñg, yemişsiz yıғаçnı du‘ā birle ni‘metliғ қıldıñg, uşaq taşnı tesbīh- (14) -қа keltürdüñg, tamuғқа baru turğanlarnı yandurup uçmağ yolıñga başladıñg tiyü iñgraştı- (15) -lar. Üç күnde kiğin Melekü’l-Mevt yana keldi. Resūl‘ aleyhi’s-selām ‘Āyişe tizin yastanıp yatur (16) erdi, Fātima ve Ḥasan ve Ḥüseyn rażıya’llāhu ‘anhum üskinde olturur erdiler. Qābızu’l-Ervāh қаpuғқа (17) keldi, hürmet birle aydı: السلام عليكم يا اهل بيت النبوة والرسالة السلام عليكم يا اهل بيت انساله والجلالة السلام عليكم يا اهل بيت المروءة واکرام السلام عليكم يا اهل بيت والعبوة والسلام عليكم يا اهل بيت العزة والساوة السلام عليكم يا اهل بيت المرحمة والسعادة

[379a] (1) destūr bar mu kirgelü. ‘Āyişe rażıya’llāhu ‘anhā aydı: Bu a‘rābıқа (2) aydıñg, resūl‘ aleyhi’s-selām emgenip turur, kirgü vaқt yok. İkinci yana ‘izzet ve hürmet birle eymenü (3) ün қıldı. Resūl‘ aleyhi’s-selām ‘Azrā’ıl ünün tanudı, aydı: Ey ‘Āyişe söz birle yanar kişi ermes (4) iş bütürmedin, a‘rābı ermes ‘Azrā’ıl turur, kirsün, tidi. Kirdi, selām қıldı. Sordı: (5) Ne işke keldiñg? ‘Azrā’ıl aydı: Ḥazretdin yarlıғ andağ turur kim Muḥammedқа bargıl, (6) destūr bërse cānın algıl, unamasa terk yangıl.

Emdi destūr bērsenġ cān (7) alur-men, bērmeseñġ yanar-men. Resūl‘ aleyhi’s-selām aydı: Ey ‘Azrā’ıl bu kün almasañġ neçe keçe erse (8) ol oq alur mu-sen? Andaġ turur, tidi. İşke turġıl, tidi. ‘Azrā’ıl cānka oġradı. (9) Resūl‘ aleyhi’s-selām saġdın solka soldın saġka tolġanu başladı, mübārek a‘ zāsı küçsüz (10) boldı, ol qutlıġ köñgli munġluġ boldı, meñġzi sargardı, ol şükrlıġ tili sözlemes (11) boldı, körklüġ yañġaqlarındın qatre qatre ter tama aġazdı, akru akru tilin tepretip (12) رب ادخلنى مدخل صدق واخرنى مخرج صدق (17/İsrâ,80) İdiyâ mini dünyâdın könilik üze (13) çıkarġıl, kıyâmet kün topraqdın könilik üze qoparġıl, tiyür erdi. Qamuġlar tegresinde (14) yıġlaşurlar, Hasan ve Hüseyin razıya’llāhu ‘anhā yalınġ baş inġraşurlar, Fâtıma razıya’llāhu ‘anhā (15) yıġlayu oturur: يا من لم نم على الوثر ولم يلبس Ey yumşak (16) töşekde yatmaġan, ey tawar ton kedmegen, ey arpa etmekin tok yemegen tip sıhtayur erdi. (17) İw münġüşindin ün keldi: واشوقاه على Resūl ‘ aleyhi’s-selām tegme sâ‘ atde (18) elin suwka soqup köġüzinġe qodur erdi, yaşların aqıtıp الموت على سكرات اللهم هون إدييā cān bērmekni āsān kılu bērgil, tiyür erdi. Kaçan cān köġüzünġe tegdi erse aydı:

[379b] (1) Ey ‘Azrā’ıl bir zamān tevaqquf kılgıl, cān bērmek onġay ermes ermiş, ey ‘Azrā’ıl bu kün- (2) -din kıyâmetka tegi meniñġ ümmetlerim üze cān bērmek qatıġlıkı bar erse ol qatıġlıqlarını (3) mañġa yüklegil, ol qatıġlıklar mañġa bolsun, ümmetlerimka bolmasun, tidi. ‘Azrā’ıl aydı: (4) Yâ resûla’llāh men seniñġ yastuķunġda olturġandın berü İdi ‘azze ve celledin yētmiş qurla (5) yarlıġ yetildi: Dostumuz Muħammed birle rıfķ ve müdārā kılgıl, cānın yavaşılk birle (6) yumşaklık birle alġıl, adınlardın almış teg almaġıl. Ançada ‘Āyişe razıya’llāhu ‘anhā (7) yıġlayu resūl ‘ aleyhi’s-selāmka yapuştı, aydı: Neçe adınlar birle sözleşür-sen, bir zamān meniñġ birle (8) sözleşgil, yēti yaşarda sañġa ulaştım taķı yaşıım yigirmike yetmes erken qutlıġ (9) cemālinġdin adrılı turur-men, ey ay yüzlüġüm, tatlıġ sözlüġüm, ey künüm ayım, ey (10) kışıım yayım, ey etim kıanıım, ey ‘aziz cānım, seniñġ firāķinġ açığı kıamuġ ‘ālemluġlar- (11) -ka neçe erse yalġuz men za‘ İf üze andın artuķrak turur, adınlarınġ eteki köyer, (12) meniñġ tenim cānım köyer. Ol hâlde

Fâtıma resûl ‘aleyhi’s-selâmuñg kutlîg yüziñge bakıp aytur erdi: (13) Ey mü’minler küwençi, ey muhibler sewünçi, ey müştâklar umınçi, ey ümmetler inançi, ey ‘aşîler (14) tayançi, ey âdemîler devleti, ey âlemlîglar rahmeti, ey Hâknıñg muţî‘ı, ey halknıñg şeffî‘ı (15) men sinsiz minber ve mihrâbnı neteg köreyin, şahâbeni sensiz neteg köreyin tip yığlayur (16) erdi. ‘Alî razıya’llâhu Fâtımanı yıgıdın tıdar erdi. Resûl ‘aleyhi’s-selâm aydı: Yâ ‘Alî Fâtımanı kôđğıl, (17) men teg atanıñg firâkıñga yığlasun, kızlar yığısı atalar yastuķında yawlaķ köyüglük (18) bolur. Ol hâlde kâmuğ şahâbedin yığı sıgıt zâhir boldı. Resûl ‘aleyhi’s-selâm cānı boğzıñga (19) keldi, közin açtı, aydı: Ey ‘Azrā’îl bir zamān adın şabr kılğıl, kârındaşım

[380a] (1) Cebra’îl yana kelsün, yana bir kurla dünyâda soñg dîdārın köreyin. Zamān kıldı, (2) Cebra’îl ‘aleyhi’s-selâm yetip keldi, yêtmiş miñg muķrib ferîsteler birle yıglu kirdiler. (3) Resûl ‘aleyhi’s-selâm aydı: Kâйда-sen ey kârındaş, kârındaş kârındaşka bu kün kerek bolur. Cebra’îl ‘aleyhi’s-selâm (4) aydı: Ey ‘âlem fâhrı yeti kât kök ferîsteleri sañga ta‘ ziyet tutarlar, anda meşğûl (5) boldum. Ey Cebra’îl bu sâ‘at ne fütûh keltürdüñg? Aydı: Kökler kâpuğı açıldı, (6) uçmağ kâpuğı açıldı, hûrlar ediz yerke ağıp niķâb yüzlerindin kötrüp elig- (7) -lerinde tâbaklar alıp seniñg kutlîg cānıñgka nişâr kılalıñg tip küğüp tururlar. (8) Resûl ‘aleyhi’s-selâm aydı: Ey kârındaş men munı sormas-men, minde kiğin Mevlâ ta‘lâ meniñg za‘îf, (9) yazuķluğ ümmetlerim birle ne mu‘âmele kılğay, anı sözleyür-men. Cebra’îl yana yandı, (10) bir sâ‘atte kiğin yana keldi, aydı: Ey seyyid Allâhu ta‘âlâ yarlıķar, ey meniñg dostum (11) köñgöl ümmetdin fâriğ kılğıl, seniñg ümmetleriñg üçün irin tepretmekiñg (12) ol ‘amel kılğay kim Mûsî tayaķı Fir‘avn sehğâresi birle kıldı, bir ‘aşâ atmaķı (13) birle kâmuğ şirk ve küfr ve sihr ve tuğyān yok yoğun boldılar, bu kün sen bir irin tepretmekiñg (14) birle kâmuğ ‘aşîler a‘māliniñg defterlerin ğufrān suwı birle yok yoğun kılğay-men, (15) ol kün Mûsî anasıķa aydım: القيه فى اليوم ولا تخافى ولا تحزنى انا راثوه اليك وجاعلوه من المرسلين (28/Kasas,7) Bu kün oğluñgıni tenğizke kemişgil, kôrķmağıl, kâğğurmağıl. سلم اليك نبيا (17) سلم الصغیرا Bu kün yaş oğlan

bizke bêrgil, yarın başlıg yalawaç kılıp saŋga bêreliŋ, (18) sen me bu kün ma‘şiyetliĝ,
bir awuç bulĝanuĝ ümmetiŋni bizke tapşurgıl, yarın (19) kamuĝnı yarlıķap aĝırlap saŋga
tapşurgay-men. ‘Āyişe aytur rażiya’İlāhu ‘anhā: Resūl ‘aleyhi’-selām

[380b] (1) adın sözlemes boldı, baķtımda aĝzında tili teprenür, ķulaķımnı aĝzıŋga ķođdum,
(2) tiŋgledim, aytur: الصلوه وما ملكت ايمانكم namāznı ķođmaŋ, ķul küŋĝni eđĝü tutĝıl. (3)
Āħir vaşıyyeti bu erdi, dünyādın bardı. Kırķ yaşımda vahy keldi, altmış üç (4) yaşımda
rebī‘u’l-evvel ayınıŋ on üçinde dūřenbe kün vefātı boldı, pençşenbe kün (5) topraķķa
kirdi. انا الله وانا اليه راجعون Maķşūd ol turur: Bu keçer dünyā (6) ol erke kim Mevlā ta‘ālā
‘ālemni anıŋ dostluķında yarattı kim لولاك لما خلقت الافلاك (7) ‘ālemluĝlar raĥmeti erdi kim
yaratĝan İđiniŋ ĥabībi, (8) yazuķ iginiŋ taḃībi erdi, ‘arş anıŋ
adaķı, evlā kevşerniŋ yulı, rızvān aŋga (9) ķapuĝcı, Cebra’ıl aŋga tapuĝcı, muķribler
anıŋ ĥādimi, ferşdin ‘arşķa tegi لعمرک tāclıĝ, (10) لولاك çovaçlıĝ, Ādemdin ‘İsīķa tegi
yalawaçlar anıŋ kelmekiŋge beřāret bêrgen, (11) aynı ernek birle iki yargan, uçmaḥ
ĥāceleri iki ķaynı Ebū Bekr ve ‘Ömerdin, islām (12) begleri iki küdeĝüsi ‘Ořmān ve
Ĥaydar bu fānī dünyā anlarķa vefā ķılmadı, anıŋ (13) birle yaraşmadı, seniŋ meniŋ
birle me yarařĝusı yoķ, kõŋgöl mundın kesgil, körklüg (14) ‘uķbīķa ulanĝıl, keçer
dunyādın kõçgil, uçmaḥ taparu uçĝıl, arıĝ ĥūrlar- (15) -nı ķuçĝıl, kevşer řarābın içgil,
neteg kim řā‘ir aytur: Nazm:⁷⁷²

(16) Uşbu dünyā içre kördüm baş adaķ toluĝ çoĝı

(17) Tiŋgleyü turdum tükel yas ün sıĝıt inçık yıĝı

(18) Dünyā nemiş bir ölüĝsek ķıymeti yoķ hīç anıŋ

(19) Asĝı yoķ ol aĝu yaŋĝlıĝ andın artuķ sasıĝı

[381a]

⁷⁷² m. nazmın Arapçası var fakat silik olduĝu için okunamıyor.

(1) Bu ölügsek tegresinde kördüm erse köp telim

(2) İtler üşüp talaşurlar bir birke bolup yağı

(3) Eng songı itler ölüp qalur arıgsız sasıg et

(4) Mundın artuq ermes uşbu fānī dūnyā tatıgı

(5) Ne eren yok toprak astın kiñg cihānka sıgmağan

(6) Tar lahd içre yaturlar yörgeyip atlas ağı

(7) Muştafağa fānī dūnyā kılmadı körgil vefā

(8) Tegdi āhīr ol arıgka bu ölümünñ açığı

(9) Rabgūzī Nāşır tayanma tünle kündüz ıñgranıp

(10) Sayrağıl süçüg tiliñde söz çıkar sözler sağı

(11) **Ebū Bekr Şiddīk rażıya'llāhu 'anhu vefātı sözleri.** Aymışlar: Resūl 'aleyhi's-selām dūnyādın rıhlet kıldı (12) erse şahābeler rızvāna'llāhu 'aleyhim ecma'ın hılāfetni Ebū Bekrke muqarrer kıldılar. Hılāfetka (13) olturmuşda kiğin kün kelü za'ıflendi. Bir kün 'Āyişe rażıya'llāhu 'anhā aydı: Ey ata (14) ne boldı, mundağ za'ıf bolduñg? Aydı: Ey 'Āyişe Muḥammed resūlu'llāh firākı mini mundağ (15) kıldı. İki buçuq yıl ḥalīfe erdi, künde iki yarmaq beytü'l-māldın nafaqası erdi, (16) Anı ḥarc kılmadın yıgmış erdi. Ağırığı artuqrağ boldı erse 'Āyişeğa bērdi, (17) minde kiğin munı 'Ömerğa bērgil, aygıl. Ebū Bekr aydı: Müselmānlar ḥaqqı turur, olar- (18) -ğa tegürgil, neçe me muḥtāc ersem ḥarc kılmadım, tidi. Ebū Bekrde kiğin ol yarmaq- (19) -larnı 'Ömerğa keltürdi. 'Ömer yıgladı, aydı: Ey Şiddīk bardıñg, ağır yükni mañga yüklediñg

[381b] (1) kim kıyāmetka ĩmān keltürdi erse qorqınç mundağ kerek. Anda kiğin 'Āyişeğa vaşıyyet kıldı. (2) Ol kün kim islāmka kirdim, bir kilīm içinde erdim, öldüm erse ol kilīmni (3) kefen itiñg, Mevlā ta'ālā qorqınçıda yıgladım, közüm yaşı ol kilīmke köp aqtı, ey (4) 'Āyişe men Muḥammed resūlu'llāhka barur-men, sözüñg bar mu, aytu bēreyin. 'Āyişe rażıya'llāhu 'anhā yıgladı, (5) aydı: Ey ata meniñg selāmumnı tegürgil, aygıl, yā resūla'llāh men sinsiz yawlağ irikip (6) turur-men, kaçan qawuşğay-men. Yana aydı: Ey

Nedin bildiñg, tidi. Ka‘bu‘l-Aḥbār aydı: Tevrîtte andağ kördüm. ‘Ömer (13) aydı: Meniñg atım Tevrîtte bar mu? Aydı: Atıñg yok ammâ şıfatıñg bar. İkinci kün yana (14) keldi: Bir kün bardı, iki kün qaldı, tidi. Üçinçi kün yana keldi: İki kün bardı, (15) bir kün qaldı, tidi. Tañg atgınca üçünçi kün tamām boldı erse ‘Ömer rażıya’llāhu ‘anhu erte (16) qopup tañg namāzıka bardı, mescidka kirmişde Ebū Lü’lüh kirdi, elginde iki uçluğ (17) ḥaṇçer ‘Ömerniñg kindikidin qudırağ sançtı, ‘Ömer yıqıldı. ‘Abdu’r-raḥmān munda bar mu, (18) tidi. Bar, tidiler. Keçgil, imāmet kılgıl, tidi. ‘Abdu’r-raḥmān keçti, imāmet kıldı, anda kiḍin (19) ‘Ömerni kötrüp iwke ilettiler. ‘Abdu’r-raḥmānka aydı: Mini kim sançtı, körgil. ‘Abdu’r-raḥmān

[382b] (1) aydı: Sini Ebū Lü’lüh sançtı. ‘Ömer aydı: الحمد لله الذى لم يجعل موتى بيدردل سجده واحد (2) Şükr ol İḍi ‘azze ve celleka kim meniñg ölümümni müselmānlar elginde kılmadı. Anda kiḍin (3) aydı: Qaçan meniñg işim tamām bolsa mini resūl ‘aleyhi’s-selām ravzasıñga iletiñg, qapuğda turup (4) aydıñg, yā resūla’llāh ol ‘āsī abuşkanı keltürdük, destūr bolsa kigürüñg, destūr (5) bolmasa Baḳī‘ atlıg gūrsitānka iletiñg. Ançada ḥālī adnadı erse aydı: Men keçtim (6) erse yüzümni örtüñg, mini yuñg, kefenke yörgeñg, kefenim içinde gūlū kılmāñg, (7) eger İḍi ‘azze ve celle mindin ḥoşnūd bolmasa kefenimni mindin suçulğay-siz, yarağsız (8) tonlar keḍdürgey-siz, yana laḥdimni men yatğuca qazıñg, eger Mevlā ta‘ālā mindin ḥoşnūd erse (9) laḥdimni közüm yetgüce yerke tegi kiñgitü bergey, eger mindin ḥoşnūd ermese kiñg laḥdim- (10) -ni tar kılgay, eyegülerim eyegülerimka yapuşğay, cenāzemni iwe aşuqa iletiñg, (11) eḍgülerdin ersem terkreğ tapşuruñg, eger yawuz ersem terkreğ kemişinğ, mindin (12) qurtuluñg, cenāzemni ‘avratlar eḍermesünler, mañga yığlamasunlar, mini ögmēsünler tiyü keçti. (13) ‘Oṣmān rażıya’llāhu ‘anhu şehādeti. ‘Oṣmān rażıya’llāhu ‘anhu ḥalīfe boldı erse ‘Abdu’llāh bin (14) Ubeyy Şarḥnı Mısrqa Velī ıdı. İki yılda kiḍin Mısrılığlar andın şikāyetka keldiler. (15) ‘Oṣmān rażıya’llāhu ‘anhu qatıg sözlep bitig bitip ıdı. ‘Abdu’llāh bin Ubeyy Şarḥ bitigke baqmadı. (16) ‘Oṣmāndın kelgenlerni urdı. Yana Mısrđın yēti yüz er keldiler,

mescidka kirdiler. ‘Abdu’llāh (17) bin Ubeyy Şarhdın gile kıldılar. Talha ‘Osmānka kirdi, katıg sözler sözledi. ‘Alī (18) rażıya’llāhu ‘anhu kirdi, aydı: Bular adın kimerse tileyürler. Yana aydı: Muḥammed bin Ebī Bekrni tileyürler, (19) anı vālī kıldı, bir ança muḥācir ve enşār birle ıdtı, Mışrlıg ne tiyür, körünġ, tidi. Muḥammed bin Ebī Bekr

[383a] (1) üç künlük yer bardı erse bir kıızıl kulnı kördiler, teweke münüp aşuka barur. (2) Sordılar: Kayudın keldinġ, kaçā barur-sen, kimninġ-sen? Aydı: ‘Osmānninġ kulı-men, Mışr (3) uluġinġa barur-men. Aydılar: Mışr uluġı bizinġ birle turur. Aydı: Men anġa kelmedim Muḥammed bin Ebī Bekr- (4) -ke ḥaber kıldılar, kişi ıdtı, keltürdiler, sordı: Kimninġ kulı-sen? Aydı: ‘Osmānninġ (5) <kulı>-men. Yana aydı: Yok fülānninġ kulı-men. Kimke barur-sen, tidi. Mışr beginġe barur-men. Nelük (6) barur-sen tise söz iletür-men, tidi. Bitig bar mu tise yok, tidi. Tilediler, bitig (7) bul<ma>dılar. Köndin suw edişi erdi kuruġ anı alıp teprettiler, nerse barınça silkti- (8) -ler, çıkmadı, biçek birle yardılar, bitig çıktı ‘Osmāndın ‘Abdu’llāh Ebī Sarḥka. Kaçān (9) Muḥammed bin Ebū Bekr kelse öldürgil bitigni yırtıl, Mışrnı sen bilgil, bizdin til (10) bolġuça taķı dād ħolġuġını bizke ıdmaġıl. Bu bitigni okıdılar erse ħorķtı- (11) -lar, Medīneka yandılar, bitigni Medīneka ıdtılar. ‘Alī ve Talha ve Zübeyr ve Sa’d yıġıldılar, (12) bitigni okıdılar, kamuġ kađġuluġ boldılar. ‘Alī rażıya’llāhu ‘anhu şaḥābelerni yıġdı, ‘Osmān- (13) -ka bardılar, kulnı tēweni bitigni alu bardılar, ‘Osmānka sordılar: Bu kul seninġ (14) bar mu? Bar, tidi. Tēwe seninġ bar mu? Bar, tidi. Bitig seninġ bar mu? Yok, tidi. Ant içti, (15) men bitimedim, kimerseke bitigil timedim, bilmişim taķı yok, kulnı taķı Mışrka ıdmışım yok. (16) Ammā bitigni bildiler kim Mervān bitimiş. Aydılar: Mervānnı bērsün, bitig sözün sözlelinġ. (17) Resül ‘aleyh’’s-selām şaḥābesin yolsuz öldürmek neteg revā bolur? ‘Osmān erse ma’zül kılalınġ. ‘Osmān (18) tilindin Mervān bitimiş olsa yaraġın körelinġ. Mervānnı tilediler,

‘Osmān bërmedi (19) öldürmesünler tip. Halk ‘Osmānnıng serâyını egirdiler⁷⁷³, suw bërmediler. ‘Osmān aydı:

[383b] (1) Bu arada ‘Alī bar mu? Yok, tidiler. Sa‘d bar mu? Yok, tidiler. Aydı: Biregü ‘Alīke haber kılıng, (2) bizke suw bërdürsün. ‘Alīka haber boldı, üç tulum suw ıdı. Bërmediler, arada telim (3) kişiler başlıg boldılar. Anda kiğin ‘Osmānka ulandı. ‘Osmānka kaşd kıldılar tip ‘Alī- (4) -ke haber boldı. Hasan ve Hüseyinke rażıya’llāhu ‘anhumā kılıçlar bërdi, ‘Osmānnıng serâyı- (5) -nı saklañg, kimerse kirmesün, tidi. Zübeyr ve Talha taķı bir ança şahābeler me oğlanların (6) ıdılar, Mervānnı bërsün, tidiler. Telim halk ‘Osmān serâyıñga tepindiler. Muhammed bin Ebī Bekr (7) taķı Mısr halkı korķtılar. Hasan ve Hüseyin rażıya’llāhu ‘anhumā arada bolsa fitne taķı artuķraķ (8) bolğay tip oķ attılar. Mervānka oķ tikildi. Hasan ve Hüseyin rażıya’llāhu ‘anhumā serây kapuğında kan- (9) -lıg buldılar, serâyını teliñg kireliñg, tidiler. Kamuğ halk serây üzesinde erdiler. Bir Ensārī (10) er erdi, anıñg iwiñge kirip telük teldiler, ‘Osmān serâyıka kirdiler, ‘Osmānnı öldürdiler, (11) ol kirgen yoldın yana kaçıp çıktılar. Hatunı katıg çaķırdı, kimerse işitmedi. Hatun (12) tam üze ağıdı ‘Osmānnıñg hālını aytu bërdi. Hasan ve Hüseyin taķı adın şahābeler kirdiler, (13) ‘Osmānnı kördiler boğuzlanmış, yatur, muşhaf önğinde açuk turur, bir kaķre kan bu āyetka (14) tammış. *Qavluhu ta‘ālā: فسيفيكهم* الله وهو السميع العليم (2/Bakara,137) Rivāyet kılurlar bu fülāne- (15) -din aytur: Şām vilāyetinde erdim, ün işittim: واويلاه النار النار Anı eğerü bardım, biregüni (16) kördüm, iki kolu egnindin kuğı yok, iki adaķı tüpindin kuğı yok, közleri körmes. (17) Sordum: Sen kim-sen, bu ne hāl turur? Aydı: ‘Osmānnı öldürgelü kirdük, men ‘Osmānnı tutğalu (18) oğradım, hatunı feryād kıldı, men anı bir yañgaķladım, ‘Osmānnıñg közi yaşı aķar. Mañga (19) aydı: Nelük mundağ kılr-sen, Tañrı taķı iki elgiñni adaķıñni kırısun, közleriñni körmes kılsun,

⁷⁷³ اگرديلار : sözcüğün imlasında üç noktalı kef vardır.

[384a] (1) ulaş mengü tamuğda ƣalgıl tip du‘ā kıldı, köñglümde ƣorƣınç tüşti, andın (2) ƣaçtım, munda keldim, bir kimerse keldi, ƣolum butumnı mundağ kıldı. ‘Osmānnıñ (3) ol iki du‘āsı müstecāb boldı. Emdi ol tamuğda ulaş ƣalsun tigen du‘āsındın (4) ƣorƣup mundağ inğranur-men, tidi. Aymışlar: ‘Osmānnı ƣırƣ tünı küni yana bir ƣavldı on (5) sekiz tünı küni serāyında egirip tuttılar. Keşir bin Şalab aytur: Ol hâlde men ‘Osmān- (6) -ƣa kirdim, mañğa aydı: Ey Keşir men ölür-men. Aydım: Nedin bilür-sen, bolğay kim İdi ‘azze ve celle (7) nuşret ƣılğay. Aydı: Men resül ‘aleyhi’s-selāmı tüş kördüm, Ebū Bekr ve Hamza birle mañğa aydılar: Bu keçe (8) rûze bizde açğıl. ‘Osmān rûzelig erdi, aħşam boldı, suw bërmediler, andağuk (9) rûze ağzın uğıdı. Hatunı Nābile atlıg, tün içinde bir ança suw hāşıl kıldı. (10) ‘Osmānnı oğğardı, suw buldum, ağız açğıl, tidi. ‘Osmān aydı: Men resülñi (11) tüşde kördüm, mañğa uçmağ zülälindin içürdi, mañğa dünyā suwı kerekmes, tidi. Yarındası (12) ğavğā kıldılar, ‘Osmānnıñ ƣulları ƣılıç alıp uruşğalı kirdiler. ‘Osmān rażıya’llāhu ‘anhu (13) ığmadı, aydı: Sizlerde kim ƣılıçnı ƣınıñğa soğsa mindin āzād tidi. Ƙamuğnı (14) yandurdı. Ebū Hureyre aytur rażıya’llāhu ‘anhu: Men aydım: Yā emİrÜ’l-mü’minİn mundağ mu ölümni özünğke (15) kördünğ? Aydı: Yā Ebā Hureyre meniñğ üçün adınlar ölümün mü tileyür-sen? Aydı: ان (16) كنت واحدا فکانما قتلت الناس جميعا Ançada kirdiler, sağalın tutup boğuzladılar, (17) muşhaf ƣođup Ƙur’ān oğıyur erdi, biçek boğzınğ tegmişde enğ ilki ƣan bu āyetƣa tamdı. *Ƙavluhu ta‘ālā*: (18) فسيفيکهم الله وهو السميع العليم (2/Bakara,137) Osmān şehid boldı, serāynıñ (19) tört bulunğlarındın ün işitildi. Bir bulunğdın ün keldi: ابشر يا عثمان برب عبر عصيان,

[384b] (1) ikinç bulunğdın ün keldi: ابشر يا عثمان وبراحة وريحان, üçünç bulunğdın ün (2) keldi: ابشرنا عثمان بجنة, اشره, törtinç bulunğdın ün keldi: باعثمان بطونى ذات افنان وبستان (3) Rivāyet ƣılur Hasan rażıya’llāhu ‘anhu: Resül ‘aleyhi’s-selāmı tüşde kördüm, eligin ‘arşƣa urup (4) turur, Ebū Bekrni kördüm eligin resül ‘aleyhi’s-selāmƣa urup turur, ‘Ömerni kördüm eligin Ebū Bekr- (5) -ke urup turur, olarnıñ üskindin telim ƣanlar kördüm, sordum, bu ne ƣanlar turur. (6) Aydılar: Bu ‘Osmānnıñ ƣanı turur, şaşın

tileyürler. ‘Osmānning hatunı feryād (7) kılmışda Hasan ve Hüseyin rażıya’llāhu ‘anhā bir ança şahābe birle kirdiler, ‘Osmānnı boğuzlanmış (8) kördiler, yığlaştılar, adınlar me kirdiler, ançada ‘Alī ve Talha ve Zübeyr ve Sa‘d rażıya’llāhu (9) ‘aleyhim ecma‘ın taķı Medīne halkı kirdiler, kördiler, وانا اليه راجعون tiyü çıktılar. (10) ‘Alī rażıya’llāhu ‘anhu oğlanlarınga aydı: Siz serāy kapuğında erken neteg öldürdiler (11) tip Hasannı bir yaŋgaqladı, Hüseyinni kögsinde bir yumruqladı, aydı: Yolsuz huccet- (12) -siz resūl ‘aleyhi’s-selām halīfesin neteg öldürdiler, aydılar: Mervānnı bërse erdi öldürmes erdiler. (13) ‘Alī aydı: Mervānnı bërse taķı hacetsiz neteg öldürür erdiler. ‘Alī iwke keldi, şahābe kamuğ (14) ‘Alīka yığıldılar, emīrū’l-mü’mīnīn sen-sen, elgiŋni bizke bërğil, bī‘at kılalıŋ, tidiler. (15) ‘Alī aydı: Bu söz sizke tegmes ehl-i Bedr kimni tilese halīfe olturur. Ehl-i Bedr kamuğ (16) ‘Alīka keldiler: Sindin adın kimerseke teğerlik yok tip bī‘at kıldılar. (17) ‘Alī mescidka kirdi, minberka ağıdı, bī‘atlar tamām boldı erse minberdin indi, halknı ündetti, qorqup qaçtılar. (18) ‘Alī ‘Osmān hatunıka keldi, sordı: ‘Osmānnı kim öldürdi tip. ‘Osmān hatunı aydı: Bilmes-men (19) kim ikeğü kirdi, Muḥammed bin Ebī Bekr birle erdi. Anı ündediler, keldi sordı yalğan aytur, men

[385a] (1) kirmedim, öldürmedim, tidi. Hatun aytur: Rāst aytur, özi kirmedi, olarnı kigürdi. (2) Aymışlar: ‘Osmān ol hālde halkka aydı: Mini ne üçün öldürür-siz? Resūl ‘aleyhi’s-selām yarlıqadı: (3) لا تحل دم امرى مسلم الا ثلاث رجل قبل عمدا فعليه القل اوزنا بعدا حصابه (4) فعليه ولا فى الاسلام (5) الرحم او ارتد اسلامه فعليه القتل فوالله ما قتلت نفسا فاقبل به وما زنييت فى الجاهلية (6) ولا ارتددت منه اسلمت انى اشهد ان لا اله الا الله واشهد ان محمدا عبده tip keçti. **Emīrū’l-mü’mīnīn ‘Alī rażıya’llāhu ‘anhu şehādeti sözleri.** ‘Alī aytur (7) rażıya’llāhu ‘anhu resūl ‘aleyhi’s-selām aydı: ثم قال يا (8) يا على اتدرى شر من الاولين قلت الله ورسوله اعلم فقال عاقر الناقة ‘aleyhi’s-selām aydı: Aydı: Ey ‘Alī bilür mü-sen (9) ozaqılarda yawuzraqı kim erdi? Aydı: Allāh taķı Allāhnıŋ yalawaçı yegrek bilür. Aydı: Şāliḥ (10) yalawaç ingenin öldürgen erdi. Yana aydı: Bilür mü-sen soŋğılarda yawuzraqı kim ol? (11) Aydı: Allāh taķı Allāhnıŋ yalawaçı yegrek bilür. Aydı: Sini öldürgen turur.

Aymışlar: İnğenni (12) öldürgen murād kabîleliğ erdi, Kudār bin Sālif erdi, ‘Alîni öldürgen me ol kabîledin erdi. (13) Bu yolda bir yerde yād kıldı. Aymışlar: ‘Abdu’r-raḥman bin Mülcem el-Murādî taḳı ‘Amrū bin Bekr el-Temmî (14) taḳı İbni ‘Abdu’llāh atlıg, bu üçegü Mekke de kenğestiler, biz üçegü üçegüni öldürelinğ (15) bir ‘Alî biri Mu‘āviye biri ‘Āmrū bin ‘Āş ve ‘Āmrū Mışrda beg erdi, Mu‘āviye Şamda erdi, (16) ‘Alî raḳıya’llāhu ‘anhu Kūfede erdi. ‘Abdu’r-raḥman bin Mülcem aydı: Men ‘Alîni öldüreyin. İbni ‘Abdu’llāh aydı: (17) Lā-cerem men Mu‘āviyeni öldüreyin. ‘Āmrū aydı: Men ‘Āmrū bin ‘Āşnı öldüreyin. Kılıçlar aldılar, (18) karar bērdiler, tārīḫka kırk erken ramazān ayınınğ on yēti keçesi, tegme biri (19) sözlegen yerke barıp bularnı öldürmek boldılar. İbni Mülcem Kūfeke keldi, ‘Alîni öldürgelü

[385b] (1) bir ‘avratnı kördi Qatām atlıg, yawlaḳ körklüg, aṅga ‘āşık boldı, ol ‘avratnıñ atasın taḳı (2) er qarındaşın ‘Alî öldürmiş erdi. İbni Mülcem qolgalu kişi ıdtı, ‘Alîni unuttı, köngül (3) aldurmuş erdi. Qolgalu bargan kişike Qatām aydı: Meniñ könglüm tilegen işni kılsa (4) qolar-men, tidi. Nemiş tise aydı: ‘Alîni öldürmek. İbni Mülcem aydı: Men kendü bu işke kelip turur- (5) -men, bu işni bütüreyin, qalıñg me ol bolsun, maṅga bir qoldaş bērgil, tidi. ‘Avrat (6) bir Verdān atlıg kişini qoldaş bērdi. İbn Mülcem me Şūr atlıg kişini qoldaş tutundı. (7) Bu üçegü karar bērdiler. Ramazān ayınınğ on yētinç keçe ‘Alî tañg namāzıka barurda (8) yol saḳladılar, mescid qapuğındın kirürde Şūr kılıç birle ursa qapuğka tegdi, ‘Alîka (9) tegmedi, Şūr ve Verdān qaçtı, biregü Benî Ümmeyyedin Verdānnı öldürdi. İbn Mülcem ‘Alîni (10) kılıç birle mecrūḫ kıldı. Halk yügrü çıktılar, İbn Mülcemni tuttılar. ‘Alî namāz (11) kıldı, aydı: Anı maṅga keltürünğ. Keltürdiler. Aydı: Ey Tañgrınıñ düşmeni minde ne öçünğ (12) bar erdi, kırk keçe boldı, oduğ turup seḫer vaḳtında Mevlādn tiledim, meniñ (13) ölümümni ḫalkda yawuzraḳı elginde bolsun tip şükr Mevlā ta‘ālā kim İdi ‘azze ve celleka secde (14) kılğan kimerseniñ elginde ölmedim. Aydı: Men öldüm erse munı öldürünğ, tirig (15) qaldım erse yarağın men bilgey-men, tidi. Anda kiḳin emīrū’l-mü’miñin Ḥasanḳa aydı: Munı sen (16)

öldürgey-sen, qolın butın kesmegey-sen. Taqı oqlanlarıñğa vaşıyyet kıldı. Cüneyd bin ‘Abdu’llāh (17) aydı: Biz Ḥasan birle bī‘at kılalıñ mu? ‘Alī aydı rażıya’llāhu ‘anhu: لا امرکم ولا نهکم انتم انصر به Ya‘nī (18) sizke buyurmas-men, sizni tıdmas-men tip yana lā ilāhe illa’llāh Muḥammed resūlu’llāh tidi, keçti, raḥmetka ulandı. (19) Ḥasan ve Ḥüseyn rażıya’llāhu ‘anhumā ve ‘Abdu’llāh bin Ca‘fer yudılar, kefen yörgediler. Ḥasan rażıya’llāhu ‘anhu namāz kıldı.

[386a] (1) İbn Mülcemni öldürgelü tegdiler. Aydı: Men İdi ‘azze ve celle birle ‘ahd kılmış erdim, ‘Alīni (2) taqı Mu‘āviyeni öldürgey-men tip ‘Alīni öldürdüm, mini qoḏuñg, barıp Mu‘āviyeni me (3) öldüreyin, yana kelip elgimni elgiñge bèreyin, tidi. Ḥasan unamadı, öldürdi, būriyā- (4) -ka yörgep otka köyürdiler. **Emīrū’l-Mü’minīn Ḥasan bin ‘Alī ra’zıya’llāhu ‘anhumā (5) şehādeti sözleri.** Aymışlar: Ermen Şāhınıñ qızı emīrū’l-Mü’minīn Ḥasan rażıya’llāhu ‘anhu nikāhıda (6) erdi, yawlaq körklüg cemāllıg erdi. Yezīdniñ aña rağbeti boldı, kişi ıdı: ‘Alī uruğ- (7) -nıñ devleti tükendi, bu kün devlet bizke boldı, qatıqlanğıl, Ḥasannı aradın kitergil, (8) men sini qolayın ‘Irāqeynka ḥatun bolğıl. Urağut ol sözke mağrūr boldı. Emīrū’l- (9) -mü’minīn Ḥasan rażıya’llāhu ‘anhu rüzeliğ erdi, hevā yawlaq isig erdi. Keçelik (10) bolmışda şerbet anuttı, aña ağu qattı, ağızın açarda Ḥasanğa bèrdi, içti, köñgli (11) bulğandı, bağı kesek kesek bolup boğzındın ağdı, nedin bolğanın bildi. (12) Yığı sıgıt qopardılar. Ḥüseyn rażıya’llāhu ‘anhunı ündetti. Ḥüseyn keldi anı ol hālde (13) kördi erse yığladı aydı: Ey qarındaş qamuğ emgekler bizke ermiş, sen bardıñ (14) erse men yalguz neteg tiriglik kılayın? Ḥasan aydı: Ey qarındaş meniñ ḥālim yawuştı, (15) minde kiğın ögsüzlerimni eđgü tutğıl. Ḥüseyn aydı: Ey Ḥasan maña aytu bèrgil (16) saña bu işni kim kıldı? Ḥasan aydı: Biz resūl ‘aleyhi’s-selām uruğı iken bu hāl tegmişde maña (17) ayğaklıq mu buyurur-sen, mindin lāyık bolmağay, tidi. Yana aydı: Men barur-men, maña (18) biñil kılıñ. Ḥüseyn aydı rażıya’llāhu ‘anhu: Ey qarındaş sen me meniñ vaşıyyetimni saqlağıl, (19) qaçan ceddimiz atamız anamızğa ulaşañg meniñ selāmumnı tegürgil, ayğıl, ol

[386b] (1) muṅluḡ yarlıḡ oḡlan aytur, kaçan kıyāmet köni bolsa mini ‘Araşāt yerinde Mālīk (2) elginde körseṅiz maṅḡa şefā‘ at kılḡay-siz tip. Yana aydı: Ey qarındaş kaçan (3) ḡālīṅ yawuşsa maṅḡa ḡaber bērgil. Ḥasan aydı rażıya’llāhu ‘anhu: Ol ḡalde saṅḡa (4) ayḡu yaraḡım bolmasa ernekim birle işāret kılsam kulaḡımın menīṅ aḡzımka (5) urḡıl, men iş<it>genimni sana aytu bēreyin. Bir ança bolmışda işāret kıldı. Ḥüseyn (6) aytur rażıya’llāhu ‘anhu: Kulaḡım tuttum aydı: Maṅḡa aydılar: Korkmaḡıl, men Taṅrı, sindin (7) ḡoşnūd-men tip dünyādın keçti. Yıḡlaştılar, yaraḡın bütürdiler. Ḥüseyn taḡı (8) Muḡammed bin el-Ḥanefiye cenāze kötürdiler, resūl ‘aleyhi’s-selām ravzasıṅḡa iletür boldılar, Medīne uluḡı (9) ıdmadı. Ḥüseyn rażıya’llāhu ‘anhu ün kopardı: هاتوا سلاحی Silāḡım keltürüṅ, bular birle (10) sançısalıṅ, tidi. ‘Abdu’llāh bin Mes‘ūd rażıya’llāhu ‘anhu ilgerü kirdi, aydı: Ey resūlnuṅ yādḡarı (11) silāḡnı koḡḡıl, sançışmaḡıl, kerekmes kim bir āfet tegse sindin me maḡrūm bolḡay-miz, (12) özi yarlıḡanmış turur, ḡayda koḡsa-miz Taṅrı raḡmeti aṅḡa teger tip Baḡı‘ ḡürsitānında (13) koḡdılar. ‘Avratnıṅ ‘ıddeti tamām boldı erse Yezīdke kişi ıdtı: ‘İddetim tükendi, (14) kelgil, nikāḡ kılalıṅ, tidi. Yezīd cevāb bitidi, aydı: Resūl ‘aleyhi’s-selām oḡlıṅḡa vefā kılmaḡıṅ (15) maṅḡa ne vefā kılḡay-sen tip unamadı. Ol biligsiz ‘avrat Ḥasan rażıya’llāhu ‘anhunı elgindin (16) uḡḡundı, tilekiṅḡe tegmedi. Ol kün Ḥasan rażıya’llāhu ‘anhunı toprakka koḡmışda (17) resūl ‘aleyhi’s-selām ehl-i beyti resūl ‘aleyhi’s-selām ta‘ziyetin başdın tuttılar. Ḥasanınṅ öḡsüzleri başlarıṅḡa (18) toprak saçıp İdiyā ceddimiz Muḡammed resūlu’llāh ḡaḡkı ve ḡürmeti bizke raḡmet kılḡıl tiyür (19) erdiler, biz me bu kün aytur-miz: İlāḡı resūl ‘aleyhi’s-selāmnuṅ ḡānedānı ḡaḡkı ve ḡürmeti bizni ĩmān

[387a] (1) birle iletip tar laḡd içinde öz raḡmetiṅ birle münevver kılu bērgil. Āmīn. **Emīrū’l-Mü’mīnīn** (2) Ḥüseyn ra‘żıya’llāhu ‘anhu şehādeti sözleri. Aymışlar: Ḥüseyn ra‘żıya’llāhu ‘anhunı Yezīd- (3) -li ara iki düşmenlik bar erdi. Biri aḡlı erdi, biri fer‘ī erdi. Aḡlı düşmenlikleri (4) ol erdi kim Muştafā ‘aleyhi’s-selāmınṅ bişinçi atası ‘Abdu Menāfnıṅ iki oḡlı toḡdı, (5) ikisi birle arḡaları yapuşup turur, munı neteg kılḡu tip

keñgeştiler. Biregü aydı: (6) Birini öldürüp ayralıñg, birisi tirilsün, tidi. Yana biregü aydı: Birini (7) yerke kömeliñg, yerde çürigey, ağrılğay, biri tirig ƣalğay. ‘Abdu Menāf ƣılıç aldı, (8) ikisiniñg yapuşıp turğan arƣasın ƣılıç birle yardı. Biri birisindin ağrıldı- (9) -lar, ikilesi tirildiler, biriñge Hāşim atadı, biriñge Ümeyye at bérdi. Ulğardılar, (10) Hāşimnüñg oğlı boldı, ‘Abdu’l-Muṭṭalib atlıg. ‘Abdu’l-Muṭṭalibniñg oğlı boldı Ebū Ṭālib (11) atlıg. Ebū Ṭālibnüñg oğlı boldı ‘Alī atlıg. ‘Alīniñg oğlı boldı Ḥasan Ḥüseyn atlıg. (12) Yana Ümeyyeniñg oğlı boldı Ḥarb atlıg. Ḥarbnüñg oğlı boldı Süfyān atlıg. Süfyān- (13) -niñg oğlı boldı Mu‘āviye atlıg. Mu‘āviyeniñg oğlı boldı Yezīd atlıg. Ol kün ‘Abdu Menāf (14) ol iki oğlanları arasında ƣılıç ƣigürdi, tirig erginçe Hāşimli Ümeyyeli ara ƣılıç (15) erdi. Yana ‘Abdu’l-Muṭṭalibli Ḥarblı ara ƣılıç erdi. Yana Süfyānlı Ebū Ṭālibli ara ƣılıç (16) erdi. Yana Mu‘āviyeli ‘Alīli ara ƣılıç erdi. Yana Ḥüseynli Yezidli ara ƣılıç erdi. Bu ‘aşlī (17) ‘adāvet erdi ammā fer‘ī adāvet ol erdi kim bir kün Mu‘āviye oğlı Yezīdni olturttı, aydı: (18) Seniñg üçün telim emgendim, ƣamuğ tilekiñge tegürdüm, emdi me tilekiñg bar erse aygıl, (19) ḥāşıl ƣılıu bēreyin, tidi. Yezīd aydı: Bir tilekim bar. Aydı: Ne ol? Aydı: ‘Abdu’llāh Zübeyrniñg

[387b] (1) Fāṭıma atlıg iwlüki bar, yawlaƣ körklüg, köñglüm tileyür, ol mañga bolsa. Mu‘āviye aydı: Anı me (2) tedbīr ƣılayın. Yarındası ‘Abdu’llāh Zübeyrni ündedi, aydı: Sen resūl ‘aleyhi’s-selām ‘ammınıñg oğlı-sen, (3) köñglüm tileyür, sañga eğgülük ƣılsam atañg meniñg ḥaƣƣımda eğgülükler ƣılmış turur, (4) meniñg bir ƣızım bar sañga bērür-men, Mısr vilāyetin sañga bērür-men. Ol sözke ‘Abdu’llāh Zübeyr mağrūr (5) bolup rağbetliğ boldı. İkinçi kün yana indedi, aydı: Men bu sözni ƣızımƣa aydım, aytur: ‘Abdu’llāh- (6) -niñg körklüg ḥatunı bar, meniñg birle yaraşmağay, anı ṭalāƣ ƣılur erse mini bērgil, yoƣ (7) erse bērmegil tiyür, tidi. ‘Abdu’llāhniñg köñgliñge Mısr vilāyetiniñg sewüglügi tüşmiş (8) erdi, iwlükinke ṭalāƣ bérdi. Yana yarındası ‘Abdu’llāhni ündetti, aydı: Ƙızım aytur (9) meniñg körküm yoƣ, ‘Abdu’llāh ḥatunın Mısr mülki üçün ṭalāƣ bérdi, bir kün mülk (10) bizdin kitse mini me tutmağay tiyür, sini unamas, tidi. ‘Abdu’llāh

kağguluğ boldı. (11) Mu‘āviye aydı: Sen kağğurmağıl, men ħatunlarını ıđđam, anı yolka kigürgeyler. Kaçan (12) ħatunnuñ ‘ıddeti tamām boldı erse Ebū Mūsī el-Eş‘arīni ündedi, anı oğlı Yezīd (13) üçün qolđalu ıdı. Bu Mūsī el-Eş‘arī hem ‘ālim erdi hem ‘āmil erdi, kıptı, ol ħatun- (14) -ka bardı, yolda Kaşım bin el-‘Abbās yoluğtı. Kaça barur-sen tip sordı. Aydı: ‘Abdu’llāh Zübeyr (15) kođđan ħatunnu Yezīd üçün qolđalu barur-men, tidi. Kaşım aydı: Meniñ me rağbetim bar, (16) ayğay-sen, tidi. Bu Kaşım yawlak cemāllıđ erdi, bir ança yer bardı erse emīrū’l-mü’mīnīn Ĥüseyn ra‘zıya’llāhu ‘anhu (17) yoluğtı. Ol me sordı: Kaça barur-sen tip. Ebū Mūsī ra‘zıya’llāhu ‘anhu Yezīd sözün aydı, Kaşım bin ‘Abbās (18) sözün me aydı. Ĥüseyn aydı ra‘zıya’llāhu ‘anhu: Meniñ me sözümni ayğay-sen, tidi. Ebū Mūsī kelip kirdi, (19) Yezīdniñ, Kaşımniñ, Ĥüseynniñ sözlerin aydı, men me sini körüp köñgüllendim, qayumızın

[388a] (1) tilesenğ sen bilür-sen, tidi. Ol ħatun aydı: Sen barı abuşka-sen, sini unamas-men tip şi‘r aydı: (2) لکلب عقور اسود للون راض • على صدر سوداء ذایب کاغد • احب الیه من معانقة • Aydı: Ol üçegüde qayusıka bolayın? Ebū Mūsī aydı: Mañga (4) keñgeştinğ erse yarağını aytu bereyin. Altun, kümüş, dünyā ħürmeti, tapuğçılar kerek erse (5) Yezīdka bolğıl. Körk cemāl, ‘ilm ve ħilm kerek erse Kaşımka bolğıl. Zühd ve ‘ilm, arığ (6) uruğluğ kerek erse Ĥüseynka bolğıl. Telim vağtde kördüm Muĥammed Muştafa‘ aleyhi’s-selām Ĥasan ve (7) Ĥüseynni qoynıñga soqup seyyid-i şebāb ehlü’l-cennet tip qutlığ ağzın olarnıñ ağızlarıñga (8) koğur erdi. Ol ħatun aydı: Mañga dünyā ħürmeti kerekmes, körk cemāl kerekmes, sañga icāzet (9) bérdim, bargıl, mini Ĥüseyn birle ‘aqđ kılgıl, ađınlarnıñ umınçı kesilsün, tidi. (10) Ebū Mūsī anı Ĥüseyn birle ‘aqđ kıldı. Bu ħaber Mu‘āviyeqa tegdi, aydı: Ey Ebū Mūsī munça (11) teñglik mekr ve ħile kıldım, sen qamuğnı bozduñ, bātıllı kıldıñ, tidi. Bu sebebdin Ĥüseyn (12) düşmenlıkı Mu‘āviye <ve> Yezīd birle berkidi, fer‘ī ‘adāvet bu erdi. *Kāle’n-nebiyyi ‘aleyhi’s-selām*: (13) ما تركت بعدی فتنة اخر على الرجال من النساء • Ya‘nī minde kığın erenler üze ħatun- (14) -lardın uluğraq fitne koğmadım, Ādemdin kıyāmetka tegi enbiyā ve aşfiyādin telim- (15)

-ler Һatun belâsınğa ilindiler, Âdem ve Һavvâ kıssası ma‘rûf turur, Nûh yalawaç iwlüki, Lût (16) yalawaç iwlüki sözleri ma‘rûf turur, İbrâhîm yalawaç birle Sâre ve Hâcer mundağuk, Yûsuf (17) Züleyhâ, Süleymân Belkîs kıssası meşhûr turur, Muştafâ ‘Âyişe birle kıssası Qur’ânda mezkûr (18) turur, emîrû’l-mü’mînîn Һasan rażıya’llâhu ‘anhu Һatunı birle ma‘rûf turur, emîrû’l-mü’mînîn Һüseyn rażıya’llâhu ‘anhu- (19) -nuñ me ma‘rûf turur. Aymışlar: Yezîd andıktı, eligim yetse Һüseynni öldürgey-men,

[388b] (1) tidi. Ol söziñge yetti ammâ Mevlâ ta‘âlânı âzârladı. Resûl ‘aleyhi’s-selâmni, ‘Alîni, Fâtımanı öziñge Һaşm kıldı. (2) Mu‘âviyeniñ başı yastukğa tegdi erse Yezîdke vaşıyyet kıldı: Һüseynni (3) ağırlağıl, sañga kelmişde ornuñda olturtğıl, mâl Һolsa bergeil, bu Һamuğ olar- (4) -nıñ Һaqqı turur, men yolsuz alıp turur-men, tidi. Yezîd aydı: Men Һüseyn birle ol iş (5) kılğay-men kim sen atası birle kıldınğ. Mu‘âviye aydı: Zinhâr ol fuẓûlluk- (6) -lar kılmağıl kim men resûl ‘aleyhi’s-selâmdın işittim. Aydı: ان لی مقاما يوم وویل لمن شفاعؤه منه خصماؤه (7) القيامة مع قاتل الحسين Ey Yezîd zinhâr oğlanlık kılmağıl, Һüseynni âzârlamağıl, (8) resûl ‘aleyhi’s-selâm Һaşmlukı yawlaқ Һatığ turur, tidi. Atası vaşıyyet kıldı ammâ Һelâlzâde ol (9) bolur ata vaşıyyetini saқlasa. Һaçan Mu‘âviye öldi erse Yezîd, Velîd bin ‘Atebeқа Medîne- (10) -de erdi, kişi ıdı kim meniñ birle bî‘at kılmasa anıñ başını mañga ıdığıl. Bitig Velîdқа (11) tegdi erse ‘Abdu’llâh taқı ‘Abdu’llâh Zübeyr taқı Һüseyn rażıya’llâhu ‘anhunı indedi. Yatsıg namâzı vaқtı (12) erdi, bular üçegü resûl ‘aleyhi’s-selâmnuñ ravzasında erdiler, Һüseyn kelgenke aydı: Sen bargıl, biz (13) kelgey-miz, tidi. Ol bardı erse aydı: Bilür mü-siz bizni ne üçün ündeyür, Mu‘âviye (14) öldi, Yezîd orunқа olturdı, Velîdқа bitig ıdıp bî‘at tileyür, nedin bildiñ tiseñiz (15) men keçe tüş kördüm, Mu‘âviyeniñ başı teben bolmış ol anıñ ölümü turur, bir it kördüm (16) anıñ ornında olturur, ol Yezîd turur. Olar aydılar: Bî‘atқа ne tiyür-sen? Aydı: Kimerse (17) kim keçe Һamr içse kündüz itler birle oynasa müselmânlar Һaremi andın eymen bolmasa (18) anıñ birle neteg bî‘at kılalıñ tiyür-siz,

barmasañgız körünğmenğ, men yalguz barayın, tidi. (19) Hüseyn rażıya'llāhu 'anhu bardı, yigirmi yeti kiři özlerindin alu bardı kamuğ silāhlığlar.

[389a] (1) Aydı: Siz kapuğda ok oturunğ, meniñ ünümni işitsenğiz kiring. Hüseyn rażıya'llāhu 'anhu (2) özi kirdi. Velīd Yezīdniñ bitigi sözün aytu bērdi. Hüseyn aydı rażıya'llāhu 'anhu: Bu sâ'at (3) kiçe turur, yalguz cevāb aysa bolmağay, yarın yığıp keleliñ, cevāb ayğay-miz, tidi. (4) Kıpup çıkğalu oğradı. Mervān Hākem anıñ vezīri erdi, aydı: Hüseyn eligke (5) kirdi, kōdmağıl, yarın munı kim bulur, bulmasa-miz Yezīddin kōrkmas mu biz, tip Hüseyn (6) etekiñge yapuştı. Hüseyn aydı: اسكت يا عبدالله Mevlāları kirip keldiler. Mervān kaçtı. (7) Hüseyn rażıya'llāhu 'anhu andın çıktı, kizlendi, Mekkeke oğradı, Yezīdkā haber kıldı. Yezīd (8) Velīdkā bitig ıdı: Hüseynniñ başın bizke ıdmadıñ erse cānıñnı biz (9) almas mu biz? Velīd kādğuluğ boldı, anıñ üçün kim arığ i' tıkdıñ erdi, Hüseyn (10) kayda erdükin bilür erken adın yerde tileyür erdi. Hüseynka kiři ıdı: İş (11) katığrak boldı, kōpgıl, Mekkeke bargıl, Mekke inç turur. Hüseyn rażıya'llāhu 'anhu yıgladı, (12) edğü du'ālar kıldı, kārındaş uruğlarıñga haber kıldı: Fülān keçe çıkalıñ, tidi. (13) Bir ança birle çıktılar, bir ança yarağsız erdi, kaldılar. Ol keçe Hüseyn rażıya'llāhu 'anhu (14) resūlnuñ hāziresiñge bardı, Kur'ānnı hātın kıldı, seher boldı erse yüzini (15) ravzaka urdı, aydı: يا رسول الله جيتك ثناكيا من امتك Yā resūla'llāh seniñ ümmetiñdin (16) sañga şikāyet kılıu keldim, mini öldürgelü oğradılar. Ançada uğıdı, tüşinde (17) kördi, resūl 'aleyhi's-selām ravzası açılmış, resūl 'aleyhi's-selām iki eliglerin ravzadın çıkarmış, (18) Hüseynni kuçtı, ağızıñga kuble bērdi, aydı: Ey bağırm keseki aşuğa bizke kelgil, (19) atañ 'Alī, anañ Fāţıma, 'ammunğ Ca'fer-i Tayyār rażıya'llāhu 'anhum kamuğları sañga küdüp tururlar.

[389b] (1) Hüseyn aydı: Yā resūla'llāh bu kün munda ok turayın. Aydı: Ey közüm yaruķı sañga uçmağ içinde derece bar, şehīd bolmağınça ol (3) derecenı bulmas-sen, atañ 'Alīniñ ediz derecesi bar, meniñ serāyım İbrāhīm yalawaç (4) serāyı birle tenğ turur, ikiniñ arasında 'Alīniñ serāyı bar, bu sınığar baksa

(5) mini körer, ol sınıgar baksa İbrāhīm yalawaçnı körer, tidi. Ançada oğğandı, kamuğ (6) a‘zāsı terlemiş, resül ‘aleyhi’s-selām ravzasınınga vedā‘ kıldı, yolka kirdi, bu āyet okıyur (7) erdi. *Qavluhu ta‘ālā: فخرج منها خائفا يترقب* (28/Kasas,21) Kaçan Mekkeke yawuštı erse bu āyetni (8) okıyu başladı. *Qavluhu ta‘ālā: ولما توجه تلقاء مدين* (28/Kasas,22) Mekkelıǵlar kamuğ utru çıqtılar, (9) sewündiler. Özindin burunraq ‘Abdu’llāh bin Ebī Bekr ve ‘Abdu’llāh bin ‘Ömer ve ‘Abdu’llāh bin Zübeyr (10) kelmiş erdiler. ‘Abdu’llāh Zübeyrni ağırlamış erdiler. Hüseyn rażıya’llāhu ‘anhu keldi erse imām (11) kıldılar, kamuğ işlerde Hüseyn rażıya’llāhu ‘anhuğa keldiler. ‘Abdu’llāh Zübeyr qađǵuluğ (12) boldı. *Qāle’n-nebī كونوا* (13) *Qāle ‘aleyhi’s-selām: اخرج ما يخرج من قلوب الصديقين حبيب الرئاسة* ‘aleyhi’s-selām: Keldimiz maqşūdqa (14) *ادنا با ولا يكونوا رؤسا فربما تتجرو الا ذناب وتهلك الدؤس وحب الرئاسة* Hüseyn rażıya’llāhu ‘anhu altı ay Mekkeke ök turdı. Kūfe- (15) -lıǵlarğa haber boldı. Emīrū’l-mü’mīnīn ‘Alīniñ Kūfede dostları köp bar erdiler. Hüseyn rażıya’llāhu ‘anhu (16) Muştafā ‘aleyhi’s-selāmniñ uruǵı turur, atasınıñ biziñ üze haqları bar, Hüseyn bar (17) erken adın kimersenı neteg imām kılalıñ tip bitig ıdıp Hüseynni rażıya’llāhu ‘anhu- (18) -nı Kūfeğa iletür boldılar. Hüseyn rażıya’llāhu ‘anhu Müslim bin ‘Aqılni Kūfeğa ıdı: Sen barǵıl, (19) yaraǵını añǵlap kelgil, tidi. Müslim keldi, bularnı kördi, Hüseyn rażıya’llāhu ‘anhuğa

[390a] (1) bitig ıdı, yigirmi iki miñ er bī‘at kıldılar tip. Ol kün Kūfede Yezīddin (2) nāyib muştaz‘af erdi, bu haberni bildi erse Yezīdqa bitig ıdı. Yezīd qađǵuluğ (3) boldı, keñgeş tiledi. Aydılar: Şāmdın Kūfeğa çerig ıdsa bolmas (4) iki çöl bar. Yaraǵı ol turur: Başranıñ uluǵı ‘Abdu’llāh Ziyādqa bitig ıdǵu (5) Başranı Kūfeni sañğa bėrdim, tip. Ol kendü bu işni bütürgey, tidiler. ‘Abdu’llāh Ziyād (6) Yezīdniñ anası qarındaşı oǵlı erdi. Bitig añğa tegdi erse çerig yıǵıp (7) Hüseynin burunraq Kūfeğa keldi, başınıga taylasān yörgeñip kirdi. Bu (8) Hüseyn turur tip saķındılar, çerig telim kördiler erse Hüseyn ermesin bilip (9) qorqtılar, üküşreki bī‘atdın yandılar. Müslim bin ‘Aqıl bu çerig kelmesdin (10) oza Hüseynqa iki bitig ıdımış erdi: Kūfe halkı kamuğ bī‘at kıldılar, terk

kelgil (11) tip. ‘Abdu’llāh Zübeyr me Mekke de Hüseynni terk bargıl tip aşuqturur erdi, ol (12) hürmet maṅga ḳalgay tip. Hüseyn rażıya’llāhu ‘anhu yolḳa kirdi, ‘Abdu’llāh Ziyād kelgenin (13) bilmedi. ‘Abdu’llāh Ziyād Kūfeḳa kirdi erse Müslim bin ‘Aḳıl ni öldürdi. Ḳılıç urḡan- (14) -nıṅ eligi ḳurıdı. ‘Abdu’llāh Ziyād ne bolduṅ tiyü sordı, ḳılıç kötürdüm, urmışım- (15) -da hevāda resūl ‘aleyhi’s-selāmnı kördüm, ernekin ḳutlıḡ aḡzıṅga ḳısıp turur, maṅga ḳatıḡ ün (16) ḳıldı, ḳorḳtum, eligim ḳurıdı, yüzüm sarḡardı, tidi. Emīrū’l-mü’miṅin Hüseyn rażıya’llāhu ‘anhu (17) bu ḥāllerni bilmedi, bilse kelmegey erdi. Yolda kelürde aytur erdi: Bu seferni köṅglüm (18) unamas, barmaḡıl tiyür. وكان امر الله قدرا مقدورا (33/AhzāB,38) üze aymışlar عَمَى الْقَضَاءِ (19) البصر Hüseyn rażıya’llāhu ‘anhu Kūfeḳa biş menzillik Şa‘lebiyye yeriṅge kelmişde Müslim bin ‘Aḳıl [390b] (1) ḡaberin işitti, yawlaḳ telim yıḡladı, ol atalarımızḳa ulandı, biz me soṅıṅıḳa barur-miz, (2) tidi. Hurre bin er-Riyāḡī iki miṅ er birle Hüseyn rażıya’llāhu ‘anhuḳa yoluḳtı. ‘Abdu’llāh Ziyād (3) çerigindin erdi, aydı: Ey Hüseyn seniṅ birle sançışmak tamuḡ otıṅga kirmek turur, (4) neteg ḳılayın, ey resūlnuṅ uruḡı Kūfeliḡlar bitigi birle keldiṅ, belāḳa ilindiṅ, (5) Müslim bin ‘Aḳıl birle ne ḳıldılar işittiṅ, bir öḡüt alḡıl, yangıl, Mekkeke bargıl, (6) ‘Abdu’llāh Ziyād maṅga sözlep turur, Hüseynni ḳayda bulsaṅ tutḡıl tip. Yatḡu namāzı (7) boldı erse Hüseyn imāmet ḳıldı, Hurre bin Yezīd iḳtidā ḳıldı, namāz içinde ruḳū‘ ve sücūdın (8) körüp Muştaḡa ‘aleyhi’s-selām ruḳū‘ iṅga sücūdıṅga meṅzeyür tip közlerindin yaş aḳar erdi, namāz- (9) -dın farıdı erse Hüseynḳa keldi, aydı: Ey uluḡ resūl balası, men uluḡlarḳa ilindim, (10) saṅga maşlaḡat ol turur çerig yetmişde bir ḳulavuz tilegil, sini Mekkeke iletsün. (11) Hüseyn rażıya’llāhu ‘anhu ḳoldaşları birle keṅgeşti, bireḡü men yol bilür-men, tidi. Başladı, (12) Muḡarrem ayınıṅ evveli erdi, tün ḳaraṅḡḳu erdi, yol azdılar, uzun tün yöridiler, taṅdası (13) Kerbelāḳa ḳıḡtılar, topraknı kızıl kördiler. Hüseyn rażıya’llāhu ‘anhu bildi kim ḡāl ne turur, (14) aydı: اللهم انى اعوذبك من الكرب والبلاء تَوَعَّدِنِ indi, kızıl toprak kördi, yıḡladı, (15) Kūfeliḡlarḳa bitig ıdı: Biz bī‘atḳa kirdük tip bitig ıdıṅız, yana ‘ahdni bozduṅız. (16)

Kaçan ‘Abdu’llâh Ziyâdka haber boldı erse Hüseyn Kerbelâka kelmiş. Ançada ‘Ömer Sa‘d yigirmi iki (17) miñg er birle yetip keldiler, iki miñg atlıg yağanı Furatka ıdı, suwnı saklañg, olar- (18) -ka bërmenñg, tidi. Üç kün suwnı bërmediler. Resûl ‘aleyhi’s-selâmnunñg ehl-i beyti üç kün teyemmüm birle (19) namâz kıldılar. Hüseyn rażıya’llâhu ‘anhu karındaşı ‘Abbâska aydı: Bir kaç qoldaş birle tünle

[391a] (1) barıp Furatdın azkına suw hâşıl kılınñg, tidi. Bardılar. Olarqa haber boldı, (2) sançıştı, otuz erde yigirmisi helâk boldı, ‘Abbâs mecrûh boldı. Ol keçe Hüseyn (3) öz ataların tüşinde kördi, الرحيل الينا قريب bizke qawuşgalu yawuştuñgız tiyür erdi. (4) ‘Ömer Sa‘d ol emgeklerin körüp ما كنت اميرا يا لنتنى tiyür erdi, Hurre bin Yezîd er-Riyâhî kelip eligin (5) Hüseynniñg başınğa qodup aydı: Tevbe kıldım, eñg ilki sañga kelgen men erdim, eñg (6) ilki seniñg üçün cân fedâ kılğan men bolgum. Tersâ erdi, Hüseynniñg üskinde (7) müselmân boldı, ol kün anası birle Hüseyn rażıya’llâhu ‘anhu çeriginde erdiler, Yezîd (8) çerigi birle qatıg sançıştı, telimlerini öldürdi, âhir sonğı şehîd boldı, başını (9) kesip Hüseyn çeriginñge kemiştiler. Ana, oğlı başın alıp aydı: Balam menñgig (10) seniñg özünñg resûl ‘aleyhi’s-selâm hânedânı üçün baş bërdirñg. Anda kiñin ol baş (11) birle Yezîdlikni urdı, helâk kıldı, çadır yıgaçın kötrüp kirdi, telimlerini (12) öldürdi. Hüseyn rażıya’llâhu ‘anhu anı körüp aydı: (13) فى الجنة اى ضعيفه وولدك مع رسول الله تعالى Sen oğluñg birle uçmağ içinde resûl birle bolguñgız, tidi. Hüseyn rażıya’llâhu ‘anhu (14) qarım qazdurdı, ot birle toldurdı, bir sığardın kizlensünler tip. Mâlik bin Ca‘fer (15) anı körüp aydı: Ey Hüseyn aşuqtuñg, âhîret otınğa ulanmasdın burun dünyâ otın (16) yaqtıñg tidi. Hüseyn aydı: انى قادر مرمح يا كذبت يالغان aytur-sen (17) ey Mevlânıñ düşmeni men yarlıqağan İdimke oğrap barıqlı-men. Sordı: Munuñg atı (18) ne turur? Aydılar: Mâlik bin Ca‘fer. اللهم الى حرة النار فليذف حريقا İdiyâ dünyâ otınğa çömürgil, (19) anıñg isigin körsün. Hüseyn rażıya’llâhu ‘anhu bu du‘â kıldı. Mâlik bin Ca‘ferniñg atı ürkti,

[391b] (1) anı tüşürdi, otqa tüşti, adaqı üzenñgüde qaldı, süriyü keltürüp otqa kemişti, (2) helâk boldı. Hüseyn rażıya’llâhu ‘anhu anı körüp şükr secdesi keltürdi. Hüseyn

raziya'llāhu 'anhu (3) aydı: Bu kün maṅga zamān bērgil, yarın yaraşalıṅg, tidi. Kimerse cevāb aymadı. (4) Biregü aydı: Sübhāna'llāh kayu türlüg kâfir zamān qolsa bērür, sizdin resül 'aleyhi's-selām (5) uruḡı zamān qola turur, bir keçe zamān bērse ne bolḡay. Ol keçe zamān bērdiler, (6) tün içinde Şimr bin Cevşen bir ança hāḡlar birle Hüseyn raziya'llāhu 'anhu çerigiṅge (7) keldiler. Biregü aydı: ونحن ورب الكعبة من الطيبين وانهم الخبيثون İdi 'azze ve celle (8) atın tuta and içti, biz arıḡlar-miz, sizler arıḡsızlar-siz, tidi. Yezîd bin (9) el-Hazar namāzda erken munı işitti namāznı bozdı, aydı: Yâ fāsıḡ sen tegler arıḡ (10) tutup Hüseyn raziya'llāhu 'anhu arıḡsız mu bolur? أمثلك من الطيبين والحسين من الخبيثين (11) Yarındası iki çerig turuştılar, olar yigirmi iki miṅg er erdi, (12) bular seksen iki er erdi. Hüseyn raziya'llāhu 'anhu saḡalın ayasıṅga qoḡdı, aydı: (13) İdiyâ körer-sen اما من معيٹ bizke kimerse elig tutḡan (14) yoḡ mu, bularnı bizdin kitergil, kitergen yoḡ mu? بوجه الله اما من ناصر ينصر ما من راحم يرحمنا Ol hâlde Hurre bin Yezîd er-Riyāhî olardı kirip keldi, (15) Hüseynniṅ üskinde özin topraḡқа kemişti, aydı: Yâ Hüseyn eṅg ilki saṅga (16) kelgen men erdim, bu kün seniṅ üçün cān fedâ qılḡan men bolayın, yarın ceddiṅ (17) Muştafâ 'aleyhi's-selāmnunḡ şefâ'atindin ulaş bulḡay-men tip sançışқа kirdi bu qoşuḡlar aytıp (18) انى اله انا الحر وماؤى الصيف • اضرب فى اعواهمك بالسيف • عن خير (19) موصليباد الحيف • Telim toḡuştı, yētmış kişini öldürdi atınıṅ sünḡükin

[392a] (1) çaptı, yaḡaḡ toḡuşup telimni tamuḡқа ıḡtı, āḡir soṅḡı şehîd boldı. Hüseyn raziya'llāhu 'anhu (2) kişi ıḡtı, keltürdiler, başın öz tiziṅge qoḡup yüzindin topraḡnı arıtur (3) erdi, يا حر صرف حرا فى الدارين Hevādın ün keldi: لنعم (4) لنعم الحر حر بن الرياح • Anda kiḡin Yezîd bin el-Hazar kirdi, qoşuḡ aytıp sançıştı, āḡir (5) şehîd boldı. Anda kiḡin Zühayr bin el-Qabs çıkıp sançıştı. Anda kiḡin 'Abdu'llāh el-Melîkî (6) kirdi, cuhūd erdi, müselmān bolmış erdi, anası bar erdi, oḡlıṅga aydı: (7) Men sini bu kün üçün iktüledim, meniṅ hoşnūdluḡum tileyür erseṅg kirip (8) sançışḡıl, ḡatunlar eliglerinde ḡinnâ birle bezeyürler, er ol bolur saḡalın (9) baḡır qanı birle bezese. Sançışқа

kirdi, çatıg toquştı, telimlerni tüşürdi, (10) yanıp keldi, anasınga aydı: Mindin hoşnüd bolduñg mu? Anası aydı: Ançada (11) hoşnüd bolğay-men Hüseynniñg razıya'llāhu 'anhu öñginde cān bērsenğ. Yana kirdi, (12) çatıg sançıstı, telimlerni yıktı, sonğında tutup 'Ömer Sa' dğa iletiler, başın (13) kesip Hüseyn razıya'llāhu 'anhu çeriginğe kemiştiler. Anası yügrü kirip oğlu başın (14) alıp biregünü urdı, öldürdi, yana çadır yıgaçın alıp yağıka kirdi, aydı bu beytlerni: (15) انى عجوز سيدى ضعيفة • ضافيه عاريه نحيفه • اصريكم بالصربه العنيفه • (16) Hüseyn razıya'llāhu 'anhu aydı: Ey ana berü yangıl, kamuğ alpağutlarını bu kün uwutluğ kıldıñg. (17) Ol yandı. Alpağutlar kirdiler. 'Ömer bin Hālid el-Edvī kirdi, telim sançıstı, şehīd boldı. (18) Anda kiğin 'Ömer bin 'Abdu'llāh el-Edhībī kirdi, Mālik bin Enes el-Mālikī kirdi, yana Maşrūk bin el-Hacāc, (19) yana Enes bin Ma' kıl el-Zamhī kirdi, yana Sa'id bin 'Abdu'llāh el-Hayfī, yana Züheyr el-Ganī kirdi, yana

[392b] (1) Hilāl bin Nāfi' el-Nahl, yana Qatāde bin el-Hāriş el-Enşārī, yana anıñg oğlu 'Ömer bin Qatāde. (2) Mundağın kamuğları toquşda şehīd boldılar. Emīrū'l-mü'minīn Hüseyn razıya'llāhu 'anhu (3) qarındaşları taķı 'ammınıñg oğlanları qaldı. 'Abdu'llāh bin Müslim bin 'Aķıl bin Ebī Tālib (4) burun kirdi, sançıstı, şehīd boldı. Yana Ca' fer bin 'Aķıl kirdi, yana inisi 'Abdu'r-raħmān (5) bin 'Aķıl, yana Muħammed bin 'Abdu'llāh bin Ca' fer bin Ebī Tālib, bu 'amm oğlanları şehīd boldılar erse (6) qarındaşı oğlu 'Abdu'llāh bin el-Hasan bin 'Alī kirdi, sançıstı, şehīd boldı. Hüseyn (7) çatıg ünün aydı: Ey meniñg ehl ve beytim şabr kılıñg. Yana Hüseyn razıya'llāhu 'anhu (8) qarındaşları kirdi, aydılar: Burun biz seniñg üskünğde şehīd bolalıñg tip. Evvel Ebū Bekr bin 'Alī kirdi, sançıstı, şehīd boldı. (9) Yana 'Ömer bin 'Alī ögey qarındaşı erdi, ol kirdi, telim sançıstı, telimni öldürdi, (10) şehīd boldı. Yana inisi 'Oşmān bin 'Alī ögey qarındaşı erdi, ol kirdi yana (11) Ca' fer bin 'Alī kirdi, yana 'Abbās bin 'Alī kirdi. Bu qarındaşlar şehīd boldılar. (12) Hüseyn qaldı razıya'llāhu 'anhu, iki oğlu qaldı: 'Alī Aşğar taķı 'Alī Ekber. 'Alī Ekber on (13) sekiz yaşlıg erdi. 'Alī Ekber sançışka kirdi. Hüseyn razıya'llāhu 'anhu

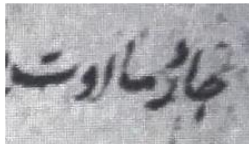
sağalın elgiñge (14) qoğdı, aydı: İlāhī sen tanuq-sen, bu yolsuzlarka sançışğalu çıqğan oğlanlar (15) teg körk içinde, kılıq içinde öz söz içinde resūl ‘aleyhi’s-selāmka oñsayur hīç kimerse (16) yoq, İdiyā ediz kök qatarātın, yağız yer berekātın bu yolsuzlardın yığqıl, (17) bērmegil tip du‘ā kıldı, yıqladı. ‘Alī Ekber qatıq sançıştı, Şām çerigin (18) sıdı, telimni tamuğka ıdı ya yanıp atasıñga keldi, atası kördi, eti teni kamuğ kılıq- (19) -ka başlıq bolmış . Aydı: يا ابا هالعطش قد قتلنى وثقل الحديد قد اجتهدنى فهل الى شربة .

[393a] (1) من ماء سبيل Ey atam suwsalık öldürdi, temür yarık ağırı mini yençti, bir içim suw (2) bulğay mu-men? Hüseyn rażıya’llāhu ‘anhu anı işitip qatıq yıqladı, aydı: Ey közüm yaruqı, (3) bağırm keseki az qaldı, bir zamān qatıqlan, sançışğıl, terk rüzgārda cedding (4) Muḥammed Muṣṭafānıñ qutlıq yüzın körüp qutlıq elgindın uçmaḥ şerbetin içgey-sen. Yana (5) sançışka kirdi. Şi‘r: • والله لا يحكم فينا • اولى بالنبى • وبيت الله • انا على بن الحين على • (6) Telim şançıştı, āḫir şehīd boldı. Aymışlar: Ol ḥālde Hüseyn rażıya’llāhu ‘anhu atdın (8) indi, öz yüzın anıñg yüzıñge süre başladı. ‘Alī Aşğar yēti yaşayur erdi, (9) utru keldi, aydı: Ey ata çadırka kirgil, kerekmes kim şehīd bolsañg resūl ‘aleyhi’s-selām- (10) -nuñg uruğı tükense. Ol sözke perde içindekiler ünün yığlaştılar, aydılar: (11) وا مدد وا ابا لقاسماه وا فاطما وا حسنا (12) Hüseyn rażıya’llāhu ‘anhunuñg toqız aylıq (12) yaş oğlanı bar erdi ‘Alī atlıq, çadır qapuğıñga barıp anı qoldı, yüzın körüp (13) qalayın, tidi. Elgiñge bērdiler, yüzın yüzıñge qoğdı, ağızıñga öperde bir oq (14) keldi, oğlanıñg kögüzıñge tikildi, helāk boldı. Hüseyn rażıya’llāhu ‘anhu at- (15) -dın indi, kılıcınıñg qını birle qumnu qazdı, namāz kıldı, andağık qanı birle (16) toprakka qoğdı, anda kiğin öwkelik arslan teg bolup kökreüyü tōrt sınıgar (17) tepindi, bu beytlerni aytu başladı. Şi‘r: • عن ثواب الله رب • كفر القوم وما قدر غيرا • يحنود كلولون (19) قتلوا قد مات علينا والله • حسن الجهر كرم الابوين • ابن سعد قد زمانى عنوه • (18) الثقلين • العاطلين • لاشى كان منى قبل ذا • غفر فحرى بضيا الفرقدين •

[393b] (1) • ثم امى فالبن (2) يعنى الخير من بعد النبى • والنبى القرشى الوالدين • حيره الله من خلق ابى • (3) فاطمه الزمرا بامى وابى • واصم الكفر • الحرمين • من له حد كحدى فى الورى • اكشنجى فانابن القمرين •

• كاتىغ سانچىشتى، telim uluğların tamuğ- (4) -ğa ıdıtı, suwsalık ğalebe kıldı, olarka tepindi, olar me Hüseynka tepindiler. (5) Hüseyn raızıya'llāhu ' anhu Furat sınıgar suw alğalu neçe katığlandı, suw alğalu ıdmadılar. (6) Ol hâlde Ebū'l-Cünūn el-Ca' fer bir ok attı, Hüseynning raızıya'llāhu alnıngda tikildi, ok- (7) -nı tarttı, kan aқа başladı. Hüseyn raızıya'llāhu ' anhu aydı: اللهم قد ترى ما انا فيه من عباد (8) إديا körer-sen bu ' āšī kullarıngdın maṅga ne tege turur. Fi'l-cümle: Kamuğ (9) birikip tepindiler, Zer' a bin Şerik el-Tememī sol elginge bulagu urdı, ' Amrū bin Halife (10) el-Hacemī kılıç birle egniṅge urdı, Sān bin Enes el-Naḥfī ok attı kögüzinge tikildi, Şāliḥ (11) bin Vehb el-Mürri kılıç birle bıķınınga sançtı. Hüseyn raızıya'llāhu ' anhu atdın yıķıldı, (12) yaşıll kök yıgılıgu teg boldı, yağız yer ḥalāyıkı sınırgü teg boldı. Atdın (13) tüşmişde örü turdı, oknı kögsindin tarttı, kögüz kanı birle iki awuçın (14) toldurdı, başını yüzini saķalını kanķa bulğadı, aydı: هكذا العى ربي محضا (15) İdi ' azze ve celle ḥazretiṅge mundağ bargay-men. ' Amrū Sa' d aydı: Tüşünḡ, başını kesinḡ. (16) Naḡr bin Ḥareşe el-Zıyānī inip adaķı birle tepti, arķan kemişti, saķalın tutup aydı: (17) اقالك اليوم و نفسى تعلم • علما بقينا ليس فيه مرغ • (18) ' Amrū Sa' dning öwkesi keldi, öldürgelü aşuķtırdı. Ḥavle bin Yezīd el-Azhā indi, ol (19) ķutlığ başını kesti, atı boğı ol kanķa bulğanıp çadırķa keldi. Münüt kördiler,

[394a] (1) kördiler, üzesinde er yok, yıgı sıgıt başladılar. Ançada olarke keldiler, (2) ⁷⁷⁴ ot yaķtılar, Hüseynning başını ' Abdu'llāh utrusında koydılar. Aydı: (3) املاء وانا وخير من صلى السلين منصبا • وخير (4) ركانى ذهبا وفضه • انا قتلت الملك المحببا قتلت خير الناس • (5) Ma' nī- -si ol bolur: Maṅga altun kümüşdin üzeṅgü tapuğakıl, kamuğ ḥalāyık yegraķ- (6) -nıṅ oğlın men öldürdüm. ' Abdu'llāh Ziyād öwkeledi, aydı: Andag

ermiş arıġlar (7) oġlın nelük öldürdiġ tip başın kestürdi. şabr kılıġ, terk rüz- (8) -gārda ceddiġke ulanġalı mübārek yüzin körüp kıutlıġ elgin uçmaġ (9) şerbetin içgey-sen. ‘Alī Ekber řehīd boldı, anı körüp sewündiler, (10) temāřāġa meřġül boldılar, tün kün ġamr içip cevelān kıılır erdiler, (11) serāy içinde ⁷⁷⁵ tepesiġge sigreyü oynayurda adaķı tayandı, minberke

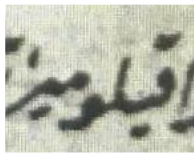
(12) teben tüřti, arıġsız ġamuća tüřti, kirip çıķarġınća

(13) kırık künden artuķ melīk bolmadı. ġüseynniġ

(14) başın Yezīdke ıdıtar erse bu işni

(15) muřġaf açtı erse bu āyet çıķtı. *Ķavluhu ta‘ālā*: ⁷⁷⁶وخاب كل جبار عنيد (14/İbrahim,15)

[394b] (1) Ma‘nisi ol bolur kim⁷⁷⁷. Boynaġu raġmetdin nevmīd boldı, köġliġe (2) yaķmadı, öwkelendi, örü kıoptı, muřġafnı yerke çaldı, adaķı astın bastı, varaķlarını (3) kes kes kııldı, tiyü kıorķutur-sen, uřal cebbār men-men tip aydı: Kıaçan (4) kıyāmet küni Taġrıġnı körsenġ Yezīd mini bozdı, yırttı, pāre pāre kııldı tip (5) ayġıl, tidi. Ey müselmānlar resūl ‘aleyhi’s-selām uruġları üze bu źulm, cefālar (6) keçti, soruġsız kıalgay timegil, te’ġir bolġay, taķřir bolmaġay, ehl-i ihmāl bolġay, (7) a‘ māl keçmegey. ولا تحسين (8) Allāhu ta‘ālā (8) yarlıķar: Bizni źālimler źulmindin ġāfil tiyü bilmegil, köz tutġıl, ef‘ālġa sezā, a‘ mālġa (9) cezā bolġusı vaķt kelsün, heybet bisātı yağılsun, evvelīn āġirīn ġalkı yıġılsun, (10) maġřeru’z-źālimūn yevmü’l-kıyāmetke miřālū’z-zerre yarın uluġ künde küç tegürġen, māl alġan, (11) dād bėrmegen źālimler

775

⁷⁷⁶m. وجاءت كل جبار عنيد

⁷⁷⁷ m. boşluk var.

karınçka meñgizlig ađak astında inçükleri rahm[suz] süñgüklerke (12) zağmlar teggüsi, اویاءکلون tip به کل لجم harām birle semrügen etler süñgükleri (13) yağılgusı, یولیاکلون نارا ögsüzler mālın yegenleriñg köz (14) kulaqlarındın, ağız burunlarındın ot yalınlar çıkgusı, mü'minler hareminge hıyānet (15) közin bağıanlar zinā ve livātat⁷⁷⁸ kılğanlar 'azāb ve 'uqūbet birle faẓīhat bolğuları.

V. BÖLÜM: SONUÇ

Bu çalışma evreninin ana eksenini çizen merkezî konu sözcüksel eş anlamlılıktır. Bu merkezî konunun çalışma düzlemi ise salt tarihî Türk dili alanıdır. Çalışma kapsamında tarihî Türk dili alanı, belirli parametreler doğrultusunda sınırlandırılarak daha özel ve dar bir çerçevede ele alınmıştır. Söz konusu çalışmanın sözcüksel veri kaynağı, tarihî Türk dilinin Erken Orta Türkçe dönemi eserlerinden olan Rabgûzî'nin *Kıssaşü'l-Enbiyā*'sının Tahran ve Londra nüshaları eşbağlamalarında değişikli kullanıldığı tespit edilen sözcük çiftleridir. Her iki nüshanın eşbağlamaları arasında değişikli kullanılan sözcük çiftlerinin tamamının eş anlamlılık açısından incelenip sonuçlandırılması doktora tez süreci dahilinde mümkün olmayacağı için bu çalışmanın çerçevesi belirli kavram alanlarıyla sınırlandırılmıştır. Bu doğrultuda öncelikle söz dizimsel açıdan isim veya sıfat ulamı dahilindeki +[insan] ve +[kumaş] anlamsal özellikler ile kavramlaştırılmış sözcükbirimlere odaklanılmıştır. Bu sözcük çiftleri tez kapsamında “olası eş anlamlı sözcük çiftleri” olarak başlıklandırılmıştır. Ancak olası eş anlamlı sözcük çiftlerinin eş anlamlılık açısından incelenebilmesi için öncelikle birinci aşamada sözcüklerin bağlamsal kullanımlarının imkan tanıdığı ölçüde, modern dilbilimin ileri sürdüğü

⁷⁷⁸ m. لواطب

anlambirimcik çözümleme teorisi ve kavram alanı yaklaşımlarıyla sözcüklerin *betimsel anlamları* ve *betimsel olmayan anlamları* ortaya çıkartılmıştır. İkinci aşamada kavramsal yapıları nispeten aydınlatılan sözcük çiftleri, Alan D. Cruse'nin ortaya koyduğu eş anlamlılık teorisi doğrultusunda irdelenmiş, incelenmiş ve en sonunda da yorumlanarak sonuçlandırılmıştır. Bu kapsamda ele alınan olası eş anlamlı sözcük çiftlerine bütüncül olarak bakıldığında şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır.

Eş anlamlılık ölçeğinin orijin noktasında yer alan tam eş anlamlılık, tez kapsamında ele alınan olası eş anlamlı sözcük çiftlerinde tanıklanmamıştır.

Eş anlamlılık ölçeğinin ikinci derecesine tekabül eden bilişsel eş anlamlılık ilişkisi, tez kapsamında ele alınan olası eş anlamlı sözcük çiftlerinden bazılarında tespit edilmiştir:

3.1.1. T. **ādemī** ~ L. **kişi** / 3.2.1. T. **kişi** ~ L. **ādemī**; 3.2.2. T. **kişi** ~ L. **er** / 3.3.1. T. **er** ~ L. **kişi**; 3.4.2. T. **‘avrat** ~ L. **urağut**; 3.4.4. T. **‘avrat** ~ L. **zāife**; 3.5.2. T. **urağut** ~ L. **‘avrat**; 3.5.4. T. **urağut** ~ L. **zā’ife**; 3.11.1. T. **oğlan** ~ L. **ferzend**; 3.12.1. T. **‘iyāl** ~ L. **oğlan**; 3.13.1. T. **bala** ~ L. **nebīre**; 3.14.1. T. **-ögsüz** ~ L. **yetim**; 3.15.2. T. **abuşka** ~ L. **karı/t**; 3.15.3. T. **abuşka** ~ L. **pîr**; 3.16.1. T. **awurta** ~ L. **enege**; 3.16.2. T. **awurta** ~ L. **dāye**; 3.18.1. T. **eş** ~ L. **yār / yārān**; 3.20.1. T. **ağa** ~ L. **uluğ karındaş**; 3.21.1. T. **beg** ~ L. **hāce**; 3.22.1. T. **yağı** ~ L. **düşmān/düşmen**; 3.23.1. T. **agrığ** ~ L. **hasta**; 3.24.1. T. **télwe** ~ L. **divān**; 3.26.1. T. **muñgluğ** ~ L. **bī-nevā**; 3.26.2. T. **muñgluğ** ~ L. **muhtāc**; 3.27.2. T. **çıgay** ~ L. **faķır** 3.30.1. T. **çikin** ~ L. **yipek**

Yukarıda yer verilen bilişsel eş anlamlı sözcük çiftlerinin, eşbağlamlar çerçevesinde aynı doğruluk koşulunu ilettiği saptansa da, sözcüklerde yüklü olduğu tespit edilen farklı çağrışımsal ya da varsayımsal anlamlar dolayısıyla, bu sözcük çiftlerinin her koşulda ve her bağlamda birbiri yerine geçmesinin mümkün olmadığı, değişikli kullanıldığı takdirde de dönemin dil kullanırının zihninde farklı çağrışımsal ve varsayımsal anlamlar uyandıracağı ortaya konulmuştur.

Bu çalışmada bilişsel eş anlamlı olarak tespit edilen sözcük çiftlerine bütünsel olarak bakıldığında, çoğunluğunun Türkçe kökenli sözcüğe karşın Far. ya da Ar. alıntı sözcük ile değişikli kullanıldığı gör nt lenir: T r. *kişi* ~ Ar. * dem * / T r. *urağut* ~ Ar. * avrat* / T r. *urağut* ~ Ar. * a ife* / T r. * gs z* ~ Ar. *yet m* / T r. *oğlan* ~ Ar. * iy l* / T r. * ığay* ~ Ar. *fa  r* / T r. *oğlan* ~ Far. *ferzend* / T r. *bala* ~ Far. *neb re* / T r. *abuŗ a* ~ Far. *p r* / T r. *awurta* ~ Far. *d ye* / T r. *eŗ* ~ Far. *y r* / *y r n* / T r. *beg* ~ Far. *h  ce* / T r. *yağı* ~ Far. *d ŗm n/d ŗmen* / T r. *ağr ğ* ~ Far. * asta* / T r. *t lwe* ~ Far. *div ne* / T r. *munęluę* ~ Far. *b -nev * / T r. *munęluę* ~ Far. *mu t c*. Bunun yanında bilişsel eş anlamlı s zc k çiftlerinden bazıları salt T rk e k kenli s zc kler arasında tanımlanmıŗtır: *kişi* ~ *er*; *abuŗ a* ~ * art/t*; *awurta* ~ *eneğe*, * ikin* ~ *yipek*; * a* ~ *uluğ  arındaŗ*. Son olarak bu  alıŗmada tespit edilen bilişsel eş anlamlılık çiftlerinden biri salt Arap a k kenli alıntı s zc kler arasında saptanmıŗtır: Ar. * avrat* ~ Ar. * a ife*.

Yukarıda T rk dilinde alıntı olup olmamaları y n yle kategorize edilen bilişsel eş anlamlı s zc k çiftlerinin her biri, diyalekt veya kesit fakt r ne dayalı geliŗen  aęrıŗımsal anlam y n yle ya da se me veya eŗdizim sınırlaması fakt r ne dayalı geliŗen varsayımsal anlam y n yle tanımlanabilecek betimsel olmayan anlamlara sahip olduğu tezin III. B l m nde ortaya  ıkarılmıŗtır. Burada  zellikle  aęrıŗımsal anlamların yaratımında  nemli rol oynayan diyalekt ve kesit kavramlarının kesin  izgilerle ayırt edilmesi gibi bir ama  g d lmediği  nemle belirtilmelidir.   nk  *diyalekt* ve *kesit* kavramları bug n dahi birbirine d ng sel bi imde bağlantılı iken, art zamanlı bir  alıŗmada bu fakt rleri birbirinden ayır tırabilmek pek m mk n değildir. Ancak araŗtırma evrenini oluŗturan bazı s zc k çiftlerinden birinin ya da ikisinin daha belirgin bi imde belirli bir fakt re dayalı olarak  n plana  ıktığı da g zlemlenir.

 lk olarak, diyalekt fakt r   er evesinde coğrafi ve sosyal parametrelere dayalı oluŗan dil gruplarıyla  zdeŗleŗen s zc kler, kiŗinin geldiği yeri ya da bulunduğu stat y   aęrıŗtırması dolayısıyla dil kullanırının zihninde  eŗitli  aęrıŗımsal anlamlar yaratır. Bu

sebeple diyalekt kavramının uzanımı coğrafi diyalektler ve sosyal diyalektler olmak üzere iki ayrı boyutta tanımlanır.

Bu çalışma kapsamında *abuşka*~ *kar/t*; *awurta*~ *enege*, *çikin* ~ *yipek* sözcük çiftleri, coğrafi diyalekte bağlı ortaya çıkan bilişsel eş anlamlı sözcük çiftleri olarak tespit edilmiştir. Böylece bu sözcük çiftlerinden her biri, coğrafi faktöre bağlı farklı diyalekt gruplarının sözlükçesinde kodlu olması dolayısıyla bilişsel eş anlamlılık ilişkisi kazandığı sonucuna ulaşılmıştır. Burada özellikle *çikin* ~ *yipek* sözcüklerinin bu kapsamda değerlendirilmesini sağlayan en önemli etmen, *çikin* sözcüğünün Çince alıntı bir sözcük olduğu kayıtlarda geçse de, söz konusu sözcüğün, Karahanlı dönem sözlüğü yanı sıra özellikle Uygur metinlerinde tanıklanmasıdır. Bu durum, *çikin* sözcüğünün Çinliler ile coğrafi temasın yüksek olduğu Erken Orta Türkçe dönemi öncesindeki bir zaman diliminde, belirli bir dil grubu tarafından alıntılandığına işaret eder. Böylece belirli dil grubu tarafından Çin dilinden alıntılanıp kavramlaştırılan *çikin* sözcüğünün nesiller arası aktararak Erken Orta Türkçe dönemine kadar kullanılageldiği tanıklanır. Bu sebeple *çikin* sözcüğünü, sözlükçesinde kodlayan dil grubunun, sosyal diyalekte bağlı din, yaş, cinsiyet gibi faktörlerden ziyade coğrafi diyalekte bağlı olarak kullanılmış olması daha mantıklıdır. Bu varsayım doğrultusunda *çikin* ~ *yipek* sözcükleri coğrafi faktöre bağlı farklı Türk dil kullanırları ile özdeşleşmesi dolayısıyla bilişsel eş anlamlılık ilişkisi tayin edilmiştir.

Yine bu çalışma kapsamında yaş, cinsiyet, sosyo-ekonomik statü, din, eğitim gibi çeşitli parametrelerle şekillenen sosyal diyalekte bağlı gerçekleşen sözcük çiftlerindeki değişikli kullanımları ayırt etmek oldukça zordur. Bu zorluk ile birlikte, sosyal diyalekte bağlı çağrışımsal anlam yarattığına dair ipucu verebilecek tek dilsel veri, Far. ya da Ar. alıntı sözcükler olabilir. Söz konusu alıntı sözcüklerin, o dönemde belirli yönde eğitim alan dil kullanır grubunun kullanımıyla özdeşleştiği varsayılırsa, alıntı sözcüklerin sosyal diyalekte bağlı oluşan çağrışımsal anlam ile yüklü oldukları söylenebilir. Ancak bu tespit,

tüm alıntı sözcükler için geçerli olamayacağı gibi, nüshaların kimler ve nasıl kişiler tarafından nerede istinsah edildiği gibi önemli bilgilerden yoksun olduğu müddetçe de sosyal diyalekt uzanımlarını gerçek mahiyetiyle tespit edebilmek de mümkün olmayacaktır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki nüshada zaman zaman anlatıcının sesi duyulur ve bu anlatıcının kimliğinin erkek cinsiyetli olması ve eğitilmiş olması yönüyle o dönemin belirli bir dil grubuna ait olduğu söylenebilir.

İkincil olarak, dönemin yapısı gözönüne alındığında siyasî, coğrafi, dinî, edebî faktörler dolayısıyla Türklerin hem Fars dili ve kültürüyle hem de Arap dili ve kültürüyle olan meşguliyetlerinin artması, bu kaynak dillerden Türk diline alıntılanan sözcüklerin, özellikle kesitsel açıdan **söylem alanı (field)**, **söylem yöntemi (mode)** ve **stil (style)** faktörlerinin yarattığı çağrışımsal anlamlar farklılıkları gözlemlenmiştir.

Bu çalışma kapsamında **söylem alanına** dayalı olarak kesit faktörü açısından farklılaşmış olduğu göze çarpan sözcük çiftlerinden Ar. *âdemî* sözcüğünün, Tür. *kışî* sözcüğüne, Far. *yâr / yârân* sözcüğünün Tür. *êş* sözcüğüne, Ar. *fakîr* sözcüğünün Tür. *çığay* sözcüğüne kıyasla dinî söylem alanında kullanımı oldukça belirgindir. Bunun yanında Tür. *yağı* sözcüğünün askerî bir terim niteliğinde olması yönüyle daha dar ve sınırlı bir söylem alanına sahip olmasına karşın, Far. *düşmân/düşmen* sözcüğünün daha geniş ve özellikle dinî söylem alanında belirginleştiği gözlemlenir. Aynı doğrultuda Tür. *beg* sözcüğü, askerî-siyasî bir terim olması yönüyle Far. *hâce* sözcüğünden söylem alanı açısından farklılaşır. Son olarak Tür. *oğlan* sözcüğü ile Ar. *‘iyâl* sözcüğü farklı biyolojik cinsiyete dayalı üretilen söylem alanlarında belirginleştiği söylenebilir.

Yine bu çalışma kapsamında **söylem yöntemine (mode)** dayalı olarak kesit faktörü açısından farklılaşan sözcük çiftleri de mevcuttur. Özellikle Far. alıntı *ferzend*, *nebîre*, *pîr*, *dāye*, *hastā*, *divāne*, *bî-nevā* ve Ar. alıntı *muhtâc* sözcükleri, Türk dilinde formal dil kullanımının bir parçası olduğu öngörülmektedir. Buna karşın *oğlan*, *bala*, *abuşka*,

awurta, ağıg, tēlwe, munğluğ sözcüklerinin Türk dil kullanıcılarının gündelik dil kullanımının bir parçası olduğunu varsaymak mümkündür. Böylece bu kapsamda zikredilen alıntı sözcükler, formal dil kullanımına dayalı oluşan çağrışımsal anlama sahip olmalarına karşın, Türkçe kökenli sözcüklerin ise gündelik dil kullanımına dayalı oluşan formal olmayan çağrışımsal anlam ile yüklü olduğu sonucuna varılır.

Üçüncü olarak eşdizim sınırlaması yönüyle varsayımsal anlam faktörüne dayalı oluşan bilişsel anlamlılık ilişkisi *aķa~ uluğ karındaş* sözcük çifti arasında tanımlanmıştır. Bunun yanında *aķa* sözcüğünün akrabalık terimi olması, onu sadece varsayımsal anlam yönüyle değil, ayrıca çağrışımsal anlam yönüyle de *uluğ karındaş* sözcüğünden farklılaştırır. Bu hususta ayrıntılı ve gerekçeli açıklamalar 3.20.1. T. *aķa* ~ L. *uluğ karındaş* maddesi kapsamında yer verilmiştir.

Eş anlamlılık ölçeğinin üçüncü derecesine tekabül eden yakın eş anlamlılık ilişkisi, tez kapsamında ele alınan olası eş anlamlı sözcük çiftlerinden bazılarında tanıklanır. Bu çalışmada yakın eş anlamlı olarak tanıklanan sözcük çiftleri, tek yönlü içerme ilişkisine dayalı olarak tespit edilmiştir: 3.3.2. T. *er* ~ L. *erkek*; 3.4.1. T. *‘avrat* ~ L. *tişi*; 3.4.3. T. *‘avrat* ~ L. *ḥatun*; 3.5.3. T. *uragut* ~ L. *ḥatun*; 3.6.1. T. *tişi* ~ L. *ḥatun*; 3.7.1. T. *ḥatun* ~ L. *tişi*; 3.8.1. T. *za‘ife* ~ L. *tişi*; 3.8.2. T. *za‘ife* ~ L. *ḥatun*; 3.15.1. T. *abuşķa* ~ L. *ķarı*; 3.17.1. (?) T. *ķoldaş* ~ L. *ķarındaş*; 3.19.1. T. *sinğil* ~ L. *ķız ķarındaş*; 3.25.1. T. *aç* ~ L. *bī-nevā*; 3.27.1. T. *çıgay* ~ L. *dervīş*; 3.28.1. T. *bay* ~ L. *mun‘im*; 3.29.1. T. *ağı* ~ L. *yipek*.

Yukarıda yer verilen sözcük çiftleri arasındaki eş anlamlılık derecesi, sözcüksel hiyerarşide birbirleriyle üstanlamlılık ve altanlamlılık ilişkisi içeren, böylece çift yönlü bir bakışımın aksine tek yönlü bakışımına sahip olmaları dolayısıyla her bir sözcük çifti arasında yakın eş anlamlılık ilişkisi tanımlanmıştır. Burada önemle belirtilmesi gereken husus, altanlamlı sözcükler, üstanlamlı sözcüklerin yakın eş anlamlısı olabilir. Bu doğrultuda sıralandığında *er* sözcüğü *erkek* sözcüğünün, *‘avrat*, *ḥatun* ve *za‘ife*

sözcükleri *tîşî* sözcüğünün, *ḥatun* sözcüğü *uragut* sözcüğünün, *abuşka* sözcüğü *ḳarı* sözcüğünün, *sinḡil* sözcüğü *ḳız ḳarındaş* sözcüğünün, *aç* sözcüğü *bî-nevā* sözcüğünün, *dervîş* sözcüğü *çığay* sözcüğünün, *mun'im* sözcüğü *bay* sözcüğünün, *aḡî* sözcüğü *yipek* sözcüğünün yakın eş anlamlısıdır.

Eş anlamlılık ölçeğinin son evresi ise eş anlamlı olmayan sözcük çiftleridir. Nüshalar arası deḡişkeli kullanılan olası eş anlamlı sözcük çiftleri arasında eş anlamlılık ilişkisi tespit edilemeyen sözcük çiftleri ise şunlardır: 3.3.3. T. er ~ L. küdeḡü; 3.10.1. T. ḳız ~ L. ḥatun; 3.15.4. T. abuşka ~ L. uluḡ

Tüm bunların sonucunda tarihî Türk dili alanında aynı eserin iki farklı nüsha arasında deḡişkeli kullanılan sözcüklerin çoḡunluḡunun bilişsel eş anlamlılık ilişkisine baḡlı gerçekteştiḡi tespit edilmiştir. Bu yönüyle dönemin Türk dili sözdaḡarında bilişsel eş anlamlı sözcük çiftlerinin sayıca fazlalıḡı dikkat çekicidir. Bunun yanında baḡlamsal çerçeve olmasına raḡmen eşbaḡlamalar arasında yakın eş anlamlı ya da eş anlamlı olmayan sözcük çiftleri de tespit edilmiştir. Bu durum, nüshaları istinsah eden farklı idyolektlerin tutumlarının yansımasıdır, böylece bu tür deḡişkeli kullanımlar vasıtasıyla nüshalar üzerine yansıyan bireysel dilin varlıḡına tanıklık edilir. Ancak eserin orijinal nüshasının bugün için elimizde olmaması nedeniyle hangi nüshanın üzerine idyolekt gölgesinin yansıdıḡı tespit edilememektedir.

Nihai olarak bu çalışmanın sonucunda, dilde eş anlamlılık olgusunun sözcük anlambiliminin yanı sıra toplum dilbilimi ekseninde de tartışılması ve incelenmesi gereken çok yönlü bir konu olmasına karşı pek çok sınırlılık ve sorunla birlikte tarihî alanda da eş anlamlılık çalışılabileceḡi kanıtlanmıştır. Bu yönüyle tarihî Türk dilinin farklı evreleri baz alınarak modern dilbilim yöntemleri ışığında “Eş anlam Sözlüḡü”ne dair yürütülecek çalışmanın da kapısı aralanmıştır.

KAYNAKÇA

Abazaoğlu, M., (2004), **Arapça ve Türkçede Bulunan Lafızca Müsterek, Anlamca Farklı Kelimeler**, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Abazoğlu M., 2023, “Çeviride Eşdeğerlik ve Kelimelerdeki Anlam Değişmelerinin Bağlamı Belirlemesi: Türkçe ve Arapça Örneği”, **Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 28, s. 300-315.

Abdülaziz ed-Dûrî, 1995, “Emîr”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 11, s. 121-123.

Abdul Qader, M. H., 2020, “Silsiletu’l-Lisân Kitabında Geçen Arapça Kelimelede Anlam Değişmesi”, **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s. 824-851.

Abık, A. D., (1993), ‘**Alî Şîr Nevâyî’nin Risaleleri Târîh-i Enbiyâ ve Hükemâ, Târîh-i Mülûk-i ‘Acem, Münşe‘ât**, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.

Acar, H. İ., 2010, “Talâk”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 39, s. 496-500.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/talak> (erişim tarihi: 22.06.2023)

Açıl, O., 2016, “İlk Türk Devletlerinde Kadın Algısı ve Kadın Hakları”, **RTEÜ Journal of Social Sciences**, S. 3, s. 63-72.

Ağırman, C., 2007, “Fert ve Toplumun Yetim ve Öksüzlere Karşı Sorumlulukları”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C. 7, S. 3, s. 9-30.

Aka, M., (2022), **Metafor Ve Metonimi Kuramına Göre Eski Türk Yazıtlarında Kavram Alanı İlişkileri**, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Dr. Tezi.

Aksan, D., 1974, “Eş anlamlılık Sorunu ve Türk Yazı Dilinin Eskiliğinin Saptanmasında Eş anlamlılardan Yararlanma”, **Türkoloji Dergisi**, S. VI/1, s. 1-14.

Aksan, D., (2009), **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**, 4. Cilt, TDK Yayınları, Ankara.

Aksoy, N. D., 2010, “Eski Türk Toplumunda Kadının Sosyal Statüsü”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S. 93/32, s. 146-166.

Aktaş, B., 2015, “Zekâtın Harcama Kalemlerinden Fakir Ve Miskin Kavramlarının Kur’an Bağlamında Yeniden Tanımlanması”, **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 33 (Ocak–Haziran), s. 106-129.

Alan, S., 2020, “Dīvānu Lugāti’t-Türk’te Yer Alan Kumaş Terimleri ve Kelime Kökenleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 20, s. 23-42.

Aldemir, Ü., (2020), **Yabancılar Türkçe Öğretiminde Kaynak Eserler (Kitâbu’l-İdrâk li-Lisâni’l-Atrâk Örneği)**, İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.

Arat, R. R., (1965), **Eski Türk Şiiri**, Ankara: TTK Yayınları,

Arat, R. R., (2006), **Atebetü’l-Hakayık**, Ankara: TDK Yayınları.

- Arat, R. R., (2018), **Kutadgu Bilig**, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Argunşah, M., Güner, G., (2022), **Codex Cumanicus**, Ankara: TDK Yayınları.
- Arslan Erol, H., (2018), **Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri**, Ankara: TDK Yayınları.
- Arslan, H. Ç., (2021), **Eski Uygur Mektuplarının İncelenmesi ve Söz Varlığının Hakasça İle Karşılaştırılması**, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.
- Ata, A., (2004), **Karahanlı Türkesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin)**, Ankara: TDK Yayınları.
- Ata, A., (2014), **Nehcü'l-Ferâdis Uşmağlarının Açık Yolu (Dizin)**, Ankara: TDK Yayınları.
- Ata, A., (2019), **Rabguzî Kıssaşü'l-Enbiyâ (Peygamberler Kıssası) Giriş-Metin-Dizin**, C. I-II, Ankara: TDK Yayınları.
- Atalay, B., (1945), **Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lugât-it-Türkiyye**, Ankara: TDK Yayınları.
- Atalay, B., (2013), **Divanü Lûgat-it Türk**, C. I-II, Ankara: TDK Yayınları.
- Ay, R., (2020), **Anadolu'da Derviş ve Toplum 13-15. Yüzyıllar**, 5. baskı, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Ayazlı, Ö., (2016), **Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı**, Ankara: TDK Yayınları.
- Aydın, K., (2022), **İbni Mühennâ Lûgati Bibliothque Nationale nüshası (İnceleme - metin - tercüme - dizin)**, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Banguoğlu, T., 1960, "Kaşgari'den Notlar: III - Oğuz Lehçesi Üzerine", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, C. 8, s. 23-48.

Barkan, Ö. L., (2021), **İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri**, 4. baskı, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Barutçu Özönder, F. S., (1996), ‘**Alî Şîr Nevâyî Muḥâkemetü’l-Luġateyn İki Dilin Muhakemesi**, Ankara: TDK Yayınları.

Battal, A., (1997), **İbni-Mühennâ Lûġati**, 3. baskı, Ankara: TDK Yayınları.

Berbercan, M. T., 2017, “İslam Öncesi Türk Metinlerinde Kız ve Kadın”, **Journal of Old Turkic Studies**, S. 1/1 2017, s. 7-19.

Berger, J., (1995), **Görme Biçimleri**, (çev. Yurdanur Salman), İstanbul: Metis Yayınları.

Biber, D., Conrad, S., (2009), **Register, Genre and Style**, Cambridge: Cambridge University Press.

Braun, F., 1997, “Covert Gender in Turkish”. **VIII. Uluslararası Turk Dilbilimi Konferansı Bildirileri. 7–9 Ağustos, 1996**, s. 267-274.

Braun, F., 1997, “Genderless = Gender-neutral? Empirical Evidence from Turkish”, **Kommunikation von Geschlecht - Communication of Gender**, [F. Braun – U. Pasero (ed.)], Pfaffenweiler: Centaurus, p. 13- 29.

Braun, F., 1998, “Prototype Theory and Covert Gender in Turkish”, **Discourse and Cognition: Bridging the Gap**, [Jean-Pierre Koenig (ed.)], Stanford: Center for the Study of Language and Information, , p. 113- 122.

Braun, F., 1999, “Gender in a Genderless Language: The Case of Turkish”. **Language and Society in the Middle East and North Africa. Studies in Variation and Identity**, [Yasir Suleiman (ed.)]. Richmond: Curzon, p. 190- 203.

Braun, F., 2000, “Gender in the Turkish Language System”, **Turkic Languages**, V.4, p. 3- 21.

Braun, F., 2001, “The communication of gender in Turkish”, **Gender Across Language**, [Marlis Hellinger, Hadumod Bußmann ed.], Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Braun, F., 2021, “Türk Dil Yapısında Cinsiyet”, (çev. Beyza Yüce), **Dil Araştırmaları**, S. 15/28, s. 199-215.

Boeschoten, H.E., O’Kane, J., (2015), **Al-Rabghûzî The Stories of the Prophets**, (2nd edition), V. I-II, Leiden-Boston: Brill.

Boeschoten, H., (2022), **A Dictionary of Early Middle Turkic**, (with the editorial assistance of John O’Kane), Leiden/Boston: Brill.

Bourdieu, P., (2015), **Eril Tahakküm**, (çev. Bediz Yılmaz), 2. basım, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Caferoğlu, A., (2015), **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, Ankara: TDK Yayınları.

Can, M., (2010), **Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler**, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Canpolat, M., (2018), **Behcetü’l-Hadâik Fî Mev‘izati’l-Halâik**, Ankara: TDK Yayınları.

Cin, A., 2010, “Rabguzi’nin Kısasü’l Enbiyasının Tahran Nüshası”, **Turkish Studies**, S. 5(1) Kış, s. 237-245.

Clauson, S. G., (1972), **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish**, Oxford: Oxford University Press,

Croft, W., Cruse, A. D., (2004), **Cognitive Linguistics**, Cambridge: Cambridge University Press.

Cruse, A. D., (1986), **Lexical Semantics**, Cambridge: Cambridge University Press.

Cruse, A. D., (2000), **Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics**, Oxford: Oxford University Press.

Cruse, A. D., (2006), **A Glossary of Semantics and Pragmatics**, Edinburgh: Edinburgh University Press.

Cündioğlu, D., (2011), **Sözlü Kültürden Yazılı Kültür'e Anlam'ın Tarihi**, İstanbul: Kapı Yayınları.

Çandarlı Şahin, A., 2019, “Fakirliğin Eski Türk Yaşamına Yansıması”, **Fakirlik** (ed. Emine Gürsoy Naskali), İstanbul: Libre Kitap.

Çolak, G., (2020), **Toplum Dilbilimi Toplumsal Cinsiyet ve Dil**, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Çürük, Y., (2017), **Türkçede Birleşik Sözcükler (İsimler)**, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.

Demir, Ş., 2007, “Kur’anda Zekat Kavramının Etimolojik ve Semantik Analizi”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 28, s. 9-30.

Demirci, Ümit Ö., (2021), **Kutb’un Husrav u Şîrîn’i (Giriş, Metin, Tıpkıbasım)**, İstanbul: Kesit Yayınları.

Demirci, Ü. Ö., Karslı, S., (2014), **Kutb’un Husrav u Şîrîn’i Dizin**, İstanbul: Kesit Yayınları.

Deniz, S., (2019), **Karahanlı, Harezm ve Kıpçak Türkçesi Eserlerinden Dinî Terimler**, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.

Doğan, C., (2022), **XIV-XV. Yüzyıl Tarihî Türk Yazı Dillerinde Lehçe Karışmaları**, Ankara: TDK Yayınları.

Duman, M. A., (2015), **Dilde Belirsizlik ve Eş Anlamlılık**, İstanbul: Litera Yayıncılık.

Duman, A., 2008, “Sadaka”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.35, s. 383-384.

Dursun, A., 2022, “Aile Kavramı, İslâm Hukukunda ve Türk Hukukunda Ailenin Tanımı ve Kapsamı”, **İMHFD**, C. 7, S. 13, s. 407-448.

Durgut, H., (1995), “**Şeyh Süleymân Efendî-i Buhârî Lûgat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî (Cild-i Evvel)**” Adlı Eserin Transkripsiyonu, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Ebû Hilâl el-Askerî., (2017), **Arap Dilinde ve Kur’anda Farklar Sözlüğü**, (çev. Veysel Akdoğan), 3.baskı, İstanbul: İşaret Yayınları.

Eckmann, J., (2014), **Nehcü’l-Ferâdis Uşmağlarının Açık Yolu (Tıpkıbasım ve çeviri yazı)**, (Yayına hazırlayanlar: Semih Tezcan-Hamza Zülfikar), Ankara: TDK Yayınları.

Eco, U., (2012), **Yorum ve Aşırı Yorum**, (çev. Kemal Atakay), 6.baskı, İstanbul, Can Yayınları.

Efendioğlu, M., 2008, “Sahâbe”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 35, s. 491-500.

Eminoğlu, Emin., (2011), **Abbâs ibni Hamza es-Sabraânî Kitâbü’l-Ef’âl - Kıpçakça Satır Arası Sözlük** -, Ankara: Akçağ Yayınları.

Elbourne, P., (2020), **Anlam Anlambilimine Giriş**, (çev. Murat Demirekin), İstanbul: thekitap yayınları.

Elmalı, M., (2016), **Daşakarmapathâvadânamâlâ**, Ankara: TDK Yayınları.

Eminoğlu, E., (2011), **Abbâs ibni Hamza es-Sabraânî Kitâbü’l-Ef’âl - Kıpçakça Satır Arası Sözlük** -, Ankara: Akçağ Yayınları.

Ercilasun, A. B., Akkoyunlu, Z., (2018), **Dîvânü Lugâtî’t-Türk Giriş - Metin - Çeviri - Notlar -Dizin**, 3. baskı), Ankara: TDK Yayınları.

Erk, K., (2015), **Codex Cumanicus Temelinde Kıpçak Türkçesinin Tarihî-Karşılaştırmalı Söz Varlığı**, İzmir: Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Erkal, M., 1993, “Cizye”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 8, s. 42-45.

Esin, E., 1991, “Katon (Türk Kadını’na Dair)”, **Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, S. 7 / 20, s. 471-483.

- Eskicioğlu, O., 1995, “Fakir”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.12, s. 129-131.
- Fayda, M., 2000, “İfk Hadisesi”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 21, s. 507-509.
- Genç, R., 1997, “Kaşgarlı Mahmut’a Göre XI. Yüzyılda Türklerde Dokuma ve Yaygı İşleri”, **ARIŞ**, S. III, s. 8-16.
- Gezer, H., (2019), **Karahanlı Türkçesi Temel Söz Varlığının Eski Türkçeden Karluk Grubu Lehçelerine Anlam İncelemesi**, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
- Golden, P. B., (2000), **The King’s Dictionary, The Rasûlid Hexaglot: Fourteenth Century Vocabularies in Arabic, Persian, Turkic, Greek, Armanian and Mongol**, Leiden / Boston /Köln: Brill.
- Gömeç, S., 1996, “Kagan ve Katun”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, S. 8(29), s. 81-90.
- Guiraud, P., (1999), **Anlambilim**, (çev. Berke Vardar), İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Günay, U., “İslâmî Dönemde Türk Toplumunda Kadının Yeri ve Önemi”, **Milli Folklor**, Yıl:12, Sayı: 46, s. 4-9.
- Günay, U., Türk-İslam Medeniyeti Dairesi ve Sonrası, **Milli Folklor**, s. 7-10.
- Günay, U., (1993), “Kutadgu Bilig ve Kültür Değişmesi”, **Türk Kültürü**, S. XXXI (Temmuz), 385- 397.
- Günay, V. D., (2007), **Sözcükbilimine Giriş**, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Güner, N., 2013, “Kadınla İlgili Eski Türkçe Bir Kelime: Uragut”, **Turkish Studies**, S. 8/9, s. 2659-2669.
- Güneş, H. N., 2019, “Sosyal Olarak İnşa Edilmiş Modern Annelik Söylemi İçerisinde Bir Asma Kat: Sütanne Geleneği”, **Electronic Journal of Social Sciences**, C.18 S. 69, s. 252-267.

Güzeldir, M., (2002), **Abuşka Luğati (Giriş-Metin-İndeks)**, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.

Halliday, M. A. K., (2007), **Language and Society**, London: Continuum.

Hellinger, M., Bußmann, H., 2001, “The Linguistic Representation Of Women And Men”, **Gender Across Language**, Vol.1, [Marlis Hellinger, Hadumod Bußmann ed.], Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing.

Hudson, R. A., (1996), **Sociolinguistics**, 2nd edition, Cambridge: Cambridge University Press.

İmer, K., (1990), **Dil ve Toplum**, Ankara: Gündoğan Yayınları.

İmer, Z., 2005, “Miladi Dönem Öncesi Orta Asya’da İpek”, **Bilig**, S. 32, Kış, s. 1-32.

İnal, K., (2007), **Modernizm ve Çocuk-Geleneksel, Modern ve Postmodern Çocukluk İmgeleri**, Ankara: Sobil Yayınları.

İnan, A., 1951, “Güvey”, **Türkiyat Mecmuası**, C. 9, s. 139-144.

Hernández-Campoy, J. M., (2016), **Sociolinguistic Styles**, Oxford: Willey Blackwell.

Kaljanova, E., (2005), **Uygurca Dışastvustık (Giriş-Metin-Çeviri-Dizin ve Tıpkıbasım)**, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.

Kamacı Gencer, D., 2020, “Cinsiyet”, **Türkçede Dilbilgisel Uamlar**, [ed. Erdoğan Boz], Ankara: Gazi Kitabevi, s. 161-186.

Kaya, C., (1994), **Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin**, Ankara: TDK Yayınları.

Karahan, A., 2014, “Karahanlı Türkçesi Yazı Dili Hangi Lehçeye Dayanıyordu?”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, S. 3/2, s. 13-28.

Karamanlıoğlu, A. F., (2019), **Seyfi Sarâyî, Gülistan Tercümesi**, Ankara: TDK Yayınları.

- Karasoy, Y., (2017), **Satıraltı Tercümeli Fıkıh Kitabı**, Ankara: TDK Yayınları.
- Kaya, C., (1994), **Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin**, Ankara: TDK Yayınları.
- Kerimoğlu, C., Doğan, G., 2015, “Türkçede Cinsiyet Görünümleri ve Çağrışımsal Zihniyet”, **TÜBAR**, XXXVIII, s. 143-157.
- Kızıldağ, S. H., (2021), **Eski Türk Yazıtları Söz Varlığının Çağdaşkuzeybatı (Kıpçak) Türk Lehçeleri Sözvarlığı İle Karşılaştırılması**, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
- Koçu, R. E., (2021), **Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, 2. baskı, İstanbul, Doğan Yayıncılık.
- Koraş, H., 2018, “İpek Kelimesi, Kökeni Üzerine Tartışmalar ve Kavram Alanı”, **Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi**, C.3, S.1, s.171-179.
- Kök, A., (2004), **Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73 1v-235v/2), Giriş-İnceleme-Metin- Dizin**, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
- König, G. Ç., 1985, “Toplum Dilbiliminin Tarihsel Dilbilimine Katkıları”, **H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 3, S.2, s. 33-42.
- König, G. Ç., 1991, “Toplumdilbilim Açısından Dil ve Dil Türleri ‘Kavramlar Üzerine’ ” **Dilbilim Araştırmaları**, Ankara: Hitit Yayınevi, s. 59-70.
- König, G. Ç., 1992, “Dil ve Cins: Kadın ve Erkeklerin Dil Kullanımı”, **Dilbilim Araştırmaları**, Ankara: Hitit Yayınevi.
- Kurukaya, O., (2019), **Eski Türkçeden Çağatay Türkçesine Anlam Olayları**, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
- Kurtoğlu, Y., (2021), **Eski Orta Asya Türk Devletleri'nde Aile**, Ankara: TTK Yayınları.

Kurtulmuş, F., (2020), **Tansukname-İ İlhanî (Giriş - Metin - Notlar - Sözlük)**, Ardahan: Ardahan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.

Labov, W., (2006), **The Social Stratification of English in New York City**, 2nd edition, Cambridge: Cambridge University Press.

Langacker, R. W., (1993), **Lecture given to International Conference: New Trends in Semantics and Lexicography**, Poland: held in Kazimierz.

Leech, G., (1981), **Semantics The Study of Meaning**, England: Penguin Books.

Lii, Yong-Song., (2019), **Türk Dillerinde Akrabalık Adları**, Ankara: TDK Yayınları.

Lipka, L., (1992), **An Outline of English Lexicology**, 2nd edition, Germany: Max Niemeyer Verlag Tübingen.

Lyons, J., (1981), **Language, Meaning and Context**, London: Fontana.

Maalouf, A., (2022), **Ölümcül Kimlikler**, 57. baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Memmedli, Y., 1996, “Eski Türkçede Şahıs Adları ve Unvanları”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten**, Cilt 42, s. 95-110.

Mert, A., (2019), **Eski Türkçeden Türkiye Türkçesi ve Ağızlarına Uzanan Söz Varlığı**, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Nalbant, V., (2014), **Karışık Dilli Kur'an Tefsiri (Çağatay, Oğuz ve Kıpçak Lehçeleriyle)**, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.

Onur, B., (2007). **Çocuk, Tarih ve Toplum**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Ölmez, M., 2013, “Ermenice “torun”un Türkçesi Var mıydı?”, **Derin Tarih**, S.15, s. 88-89.

Ögel, B., (2022), **Türk Kültür Tarihine Giriş V**, Ankara: TTK Yayınları.

Özcan, Ö., 2017, “Orta Çağ’dan Erken Modern Döneme Çocukluğun Tarihsel Gelişimi”, **Çocuk ve Medeniyet Dergisi**, S. 2017/2, s. 91-125.

Özçamkan Ayaz, G., (2020), **Mukaddimetü’l-Edebiyat Paris ve Yozgat Nüshaları (Giriş-Metin-Dizin)**, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.

Özdener, K. S., 1988, “İslâm Öncesi Türklerde Kadının İctimai Yeri”, **Sosyoloji Konferansları (Prof. Dr. Mehmet Eröz’e Armağan)**, s. 225-235.

Öztokat, E., 1980, “Temel Fransızcada Devinim Bildiren Sözcükler Anlam Çözümlemesi”, **Dilbilim**, S. 5, s. 67-71.

Öztokat, E., 1990, “Anlam çözümlemesi: Temel Fransızca'da "Duygu" Sözlüksel Alanı”, **Dilbilim**, S. 9, s. 155-176.

Öztürk Dağabakan, F., 2011, “Dillerde Cinsiyet Almancada ve Türkçede Cinsiyet Kavramları” **A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]**, S. 46, s. 281-300.

Öztürk, F., (2020), **Dîvānu Lugāti’t-Türk’teki Arapça Söz Varlığının Dizini**, Ankara: TDK Yayınları.

Öztürk, M., 2001, “Sadaka Kavramının Kur’an’daki Anlam Çerçevesi – Semantik Bir Tahlil Denemesi”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.12, S.12-13 (Nisan 2001), s. 457-487.

Pak, Z., 2004, “Kur’an’daki Kelimelerin Türkçe’ye Geçiş Sürecinde Uğradıkları Anlam Değişimleri”, **KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 3, s. 91-111.

Piltan, Ş., (2008), **Türkçede Eş Anlamlılık**, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.

Piltan, Ş., 2008, “Eşdizimlilik Özellikleri Bakımından Türk Dilinde Temiz Sözcükleri”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C.5, S.4 (Aralık), s. 24-46.

Piltan, Ş., 2009, “Türk Dilinde Varsayılan Anlam”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C. 6, S. 1 (Mart 2009), s. 59-73.

Piltan, Ş., 2010, “Orhun Yazıtlarında Seçmesel ve Eş Dizimsel Sınırlamalar”, **Orhun Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl Konulu III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu 26-29 Mayıs 2010 Bildiriler Kitabı**, C. 2, s. 669-688.

Sağol, G., (1993), **Harezm Türkçesi Satırarası Kur'an Tercümesi Giriş-Metin-Dizin**, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Salman, F., 1998, “Tarihi Türk Kumaşlarında Desen ve Renk Anlayışı”, **Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi**, S. 4, s. 141-154.

Salman, F., 2004, “Türk Kumaş Sanatında Görülen Geleneksel Kumaş Çeşitlerimiz.” **Sanat Dergisi**, S.6, s. 13-42.

Sarı, M., (1982), **El-Mevârid Arapça – Türkçe Lûgat**, İstanbul: Bahar Yayınları.

Sertkaya, O. F., 2021, “Ur ~ Urug ‘Tohum’, Uru ‘Erkek’, Uragut ‘Kadın’ ve Avrat ‘Kadın’ Kelimeleri Üzerine”, **Türk Dili**, S.840, s. 26-30.

Sesli, H., (1968), **Dil Alanı Üzerine**, Erzurum: Atatürk Üniversitesi yayınları, No. 56.

Sevinç, N., (1987), **Eski Türkler’de Kadın ve Aile**, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Steingass, F., (1998), **A Comprehensive Persian- English Dictioanary**, Beirut: Libraire du Liban Publishers.

Steingass, F., (1884), **The Student’s Arabic - English Dictionary**, London: W. H. Allen and co.

Solgun, Y. E., (2020), **Mistisizm Ve Toplum: Orta Çağ İslam ve Hristiyan Toplumlarında Dervişler Ve Keşişler (13-15. Yüzyıllar)**, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Söylemez, Ü., (1999), **Kentleşme Ve Dil Değişimi: Kırsal Alanlardan Kentlere Göç Edenlerin Dil Değişimlerinin Toplum Dilbilimsel Analizi ve Dönüşümde Etken Değişiklik Stratejileri**, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.

Suçin, M. H., (2013), **Öteki Dilde Var Olmak**, Ankara: Say Yayınları.

Sümer, F., 1954, “Eski Türk Kadınları”, **Türk Yurdu**, S. 1(3), s. 191-194.

Şahin, C., (2019), **Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı**, Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Şemen, S., (2016), **Yenisey Yazıtları (Transliterasyon, Transkripsiyon, Çeviri, Açıklama, Metin Ve Dizin)**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.

Şen, M., (2008), **Kur’ân’da Zenginlik ve Fakirlik**, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.

Şen, S., (2002), **Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler**, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Şen, M. S., 2021, “Ortaçağ Dönemi Derviş Topluluklarını Nasıl Kavramsallaştırmalı?”, **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, S. 17, s. 415-436.

Şen, M. S., 2022, “Ortaçağ Dilenci Keşiş ve Gezginci Derviş Topluluklarının Karşılaştırmalı Bir İncelemesi”, **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, S. 19, s. 37-65.

Şen, M., (1997), **Aynı Ve Farklı Cinsiyetli İkili Konuşma Gruplarında Konuşma Uyumu ve Kadınlarla Erkekler Arasında Sözlü Etkileşim Güç Farklılıkları**, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.

Şimşek, Y., (2019), **Harezmi Türkçesi Kur'ân Tercümesi (Meşhed Nüshası [293 No.], Giriş - Metin - Dizin)**, Ankara: C. I-II, Akçağ Yayınları.

Şirin User, H., 2011, “Runik Türk Yazıtları Çerçevesinde katun ve kunçuy”, **Ötüken'den İstanbul'a Türkçenin 1290. Yılı (720-2010) Sempozyumu**, s. 281-294.

Tan, M., 1989, “Çağlar Boyunca Çocukluk”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, S. 22/1, s. 71-88.

Tek, R., 2016, “Dîvânü Lugâti't Türk'te Giyim Kuşam Kültürü İle İlgili Kelimeler”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, S. 50, s. 261-271.

Tekin, Ş., (2019), **Uygurca Metinler II Maytrisimit**, Ankara: TDK Yayınları.

Tekin, T., (2020), **Orhun Yazıtları**, Ankara: TDK Yayınları.

Tellioğlu, İ., 2016, “İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine”, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]**, S. 55, s. 209-224.

Tezcan, M., 1983, “Giyim Olguna Sosyo-Kültürel Bakış ve Türklerde Giyim”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C.16, S.1, s. 255-276.

Toparlı, R., Çögenli, S., Yanık, N. H., (1999), **El-Kavânînu'l-Küllîyye Li- Zabtî'l-Lügati't-Türkiyye**, Ankara: TDK Yayınları.

Toparlı, R., (2017), **İrşâdu'l-Mulûk ve's-Selâtin**, 2. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.

Toparlı, R., (2018), **Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fî'l-Lügati't-Türkiyye (Türk Dilinde Parlak İnci)**, Ankara: TDK Yayınları.

Toparlı, R., Vural, H., Karaatlı, R., (2019), **Kıpçak Türkçesi Sözlüğü**, 3. baskı, Ankara: TDK Yayınları.

Toparlı, R., Çöğenli S., Yanık, N., (2000), **Kitâb-ı Mecnû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugâlî**, Ankara: TDK Yayınları.

Trudgill, P., (1974), **The Social Differentiation of English in Norwich**, Cambridge: Cambridge University Press.

Trudgill, P., (2000), **Sociolinguistics An Introduction to Language and Society**, Fourth edition, England: Penguin Books.

Turan, F., (2019), **Çağatayca Manzum Sözlük: Kelimetullâh Hâce Pâdişâh, Nisâb-ı Kutbiyye**, Ankara: TDK Yayınları.

Turan, F., 2018, “Eski Türkçeden Orta Türkçeye Askeri Rütbe ve Unvanlar”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. 58, S. 1, s. 155-173.

Uğur, S. B., 2018, “Geçmişten Günümüze Şekillenen Çocukluk Algısı ve Çocuk Yetiştirme Pratikleri”, **SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 45 (Aralık), s. 227-247.

Uğurlu, M., (1987), **Münyetü'l-Guzat**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Useev, Nurdin (2012), “Köktürk Harfli Yenisey Yazıtlarındaki Kadını Bildiren Kelimelerin Anlamına Göre Eski Türklerde Kadın İmajı” **Dil Araştırmaları**, Sayı: 11, s. 57-66.

Ure, J. N., 1971, “Lexical Density and Register Differentiation”, [in George Perren and J. L. M. Trim (eds.)], **Applications of Linguistics: Selected Papers of the Second International Congress of Applied Linguistics**, Cambridge: Cambridge University Press.

Usta, Z., (2012), **Eski Uygur Türkçesinin Sözcük Haznesi**, Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Ünlü, S., (2004), **Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 235v/3-450r/7), Giriş-Metin-İnceleme-Analitik Dizi**, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.

Vardar, B., (1988), **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: ABC Kitabevi.

Vardar, B., (2001), **Dilbilim Yazıları**, İstanbul: Multilingual Yayınları.

Weili, B., (2021), **Eski Uygurların Yerleşik Yaşam Kültürüyle İlgili Söz Varlığının Tarihî-Karşılaştırmalı İncelemesi**, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.

Weisner-Hanks, M. E., (2020), **Tarihte Toplumsal Cinsiyet**, (çev. Meral Çiyan Şenerdi), 2. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Wilkens, J., (2021), **Eski Uygurcanın El Sözlüğü (Eski Uygurca – Almanca – Türkçe)**, Universitätsverlag Göttingen.

Yaqoob, L. H., 2021, “Diller Arası Etkileşim: Arapça ve Türkçe Örneği”, **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi**, S. 51 (Autumn), s. 296-310.

Yazıcı, T., 1994, “Deviş”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.9, s. 188-190.

Yıldız, H., 2013, “Eski Türkçede Dokumacılıkla İlgili Söz Varlığı”, **ARIŞ**, S. IX, s. 82-91.

Yule, G., (2010), **The Study of Language**, Fourth edition, Cambridge, Cambridge University Press.

Yüce, N., (2014), **Muḳaddimetü'l-Edeb Ḥvârizm Türkçesi ile Tercümeli Şuṣter Nüshası**, 3. baskı, Ankara: TDK Yayınları.

Zieme, P., 1997, “Silk and Wad in Old Turkish Terminology A Case of Exchange on the Silk Roads and Beyond”, **Türk Dilleri Araştırmaları**, S. 7, 149-155.

ÖZET

Bu çalışmada Harezmi temas lehçesi eserlerinden *Ḳıṣaṣü'l-Enbiyā* (Rabgûzî) Tahran ve Londra nüshalarının eşbağlamları arasında sözcük anlambilim çerçevesinde eş anlamlılık incelemesi yürütülmüştür. Bu çalışmanın yürütülebilmesi için tez sürecinde Rabgûzî'nin *Ḳıṣaṣü'l-Enbiyā*'nın Tahran nüshasının transkripsiyonlu aktarımı gerçekleştirilmiştir. Daha sonra Rabgûzî'nin *Ḳıṣaṣü'l-Enbiyā* sınıfının iki nüshası (Tahran ve Londra) bütüncül olarak mukayese edilip eşbağlamlar arasında değişikli kullanılan sözcükler tespit edilmiştir. Mukayeseli çalışmada ortaya çıkan olası eş anlamlı sözcük çiftinin sayısı ise oldukça fazladır. Doktora tez süreci göz önüne alındığında, elde edilen verilerin sağlıklı biçimde irdelenebilmesi ve tetkik edilebilmesi için tez konusu canlı varlıklardan 'insan' kavram alanı ile cansız varlıklardan 'kumaş' kavram alanı dahilindeki olası eş anlamlı sözcük çiftleriyle sınırlandırılmıştır. Ele alınan sözcük çiftleri eş anlamlılık açısından ele alınıp değerlendirilebilmesi için öncelikle bu sözcüklerin kavramsal yapılarının bilinmesi gerekmektedir. Ancak üzerinde çalıştığımız sözcükleri bugünün sözcükleri olmayıp Türk dilinin tarihî döneminde kullanılan sözcüklerdir. Bu doğrultuda ele alınan sözcüklerin o dönem sınırlarında nasıl kavramlaştırılarak kullanıldığını ortaya koyabilmek için sözcüklerin bağlamsal kullanımlarından hareketle anlambirimcik çözümleme yöntemi uygulanmıştır. Böylece her bir sözcüğün kavramsal yapısında tanımlanan anlambirimcikler, olası eş anlamlı sözcüklerin eşdeğerli olup olmadığını somut biçimde gösterebilmektedir. Anlam çözümleme teorisinin uygulanabilmesini sağlayan yegane

veri ise sözcüklerin bağlamsal kullanımlarıdır. Ancak eş anlamlılık çalışması demek, aynı zamanda eşzamanlı bir çalışma demektir. Başka bir ifadeyle, belirlenen kavram alanlarında değişikli kullanılabilen sözcükler üzerinde eş anlamlılık çalışması yürütülebilmek için öncelikle tarihî Türk dilinde yani art zaman içinde bir eşzaman dilimi oluşturulması gerekmektedir ki referans gösterilecek bağlamların sağladığı veriler de güvenilir olsun. Bu konuda en güvenilir kaynaklar tabiatı itibariyle nüshaların kendileridir. Çünkü her bir nüsha kendi zamanı dahilinde donmuş yazılı metindir. Bunun yanında olası eş anlamlı sözcük çiftlerinden bir ya da ikisi nüshada çok nadir kullanılmış olması sebebiyle söz konusu sözcüğün kavramsal yapısı yani anlambirimcikleri görütünülenemediği takdirde, Erken Orta Türkçe dönemi sınırları dahilinde üretilen yazılı eserlere başvurulmuştur. Tüm bunlar sonucunda sözcük çiftleri metodolojik olarak Alan D. Cruse'nin *Lexical Semantics* (1986) isimli çalışmasında yer alan eş anlamlılık teorisi çerçevesinde tam eş anlamlı, bilişsel eş anlamlı, yakın eş anlamlı ya da eş anlamlı olmayan kategorilerinden birine dahil edilerek sonuçlandırılmıştır.

Sonuç olarak bu tezde dilbilimsel bir yaklaşımla tarihî Türk dilinin bir dönemi dahilinde eş anlamlı sözcük çiftlerinin incelenmesi üzerine bir metod geliştirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Rabgûzî, Kısasü'l-Enbiyâ, Tahran nüshası, Alan D. Cruse, Sözcük Anlambilim, Semantik, Eş anlamlılık.

ABSTRACT

In this study, a synonymy analysis is carried out within the framework of lexical semantics between the identical contexts of Tehran and London copies of *Ḳıṣaṣü'l-Enbiya* (Rabghuzi), one of the Khwarezm contact dialect works. In order to accomplish this study, the Tehran copy of Rabghuzi's *Ḳıṣaṣü'l-Enbiya* is transcribed during the thesis process. Afterward, the two copies (Tehran and London) are compared holistically and the words used variably between the identical contexts are found. The number of the possible synonymous word pairs emerging in the comparative study is rather large. Considering doctoral dissertation process, the subject of this study is limited to possible synonymous word pairs within the 'human' semantic field and 'fabric' semantic field to properly analyze and identify the obtained data. To evaluate these word pairs in terms of synonymy, semantical structures of these words primarily have to be known. The words that we work on are not today's words but the words used in the historical period of Turkish language. Consequently, morphemic analysis method is adopted based on the contextual use of words so as to explain how these words were conceptualized and used at that time. Thus, morphemes defined in each word's semantical structure show concretely if possible synonymous words are equivalent or not. The only data enabling the semantic analysis method to be applied is contextual use of the words. A synonym study also means a simultaneous study. In other words, in order to execute synonymy analysis on the words which can be used variably in identified semantic fields, first of all a synchronous period in historical Turkish language, that is, diachronic time must be

created. Therefore, the data provided by the contexts to be referenced should also be credible. The most reliable sources on this subject are, by nature, the copies themselves. Each copy is a written text frozen in its own time. And also, because one or two of the possible synonymous word pairs are rarely used in the copy if the semantical structure of the word, meaning morphemes, cannot be displayed, written works from the Early Middle Turkic period are referenced. As a result, word pairs are methodologically included one of the following categories as absolute synonyms, cognitive synonyms, plesionyms or non-synonyms within the framework of synonymy theory in Alan D. Cruse's book *Lexical Semantics* (1986).

Consequently, in this thesis a method on the analysis of synonymous word pairs is developed with a linguistic approach in a certain period of historical Turkish language.

Key words: Rabghuzi, Kısasü'l-Enbiyâ, Tehran copy, Alan D. Cruse, Lexical Semantics, Synonymy.